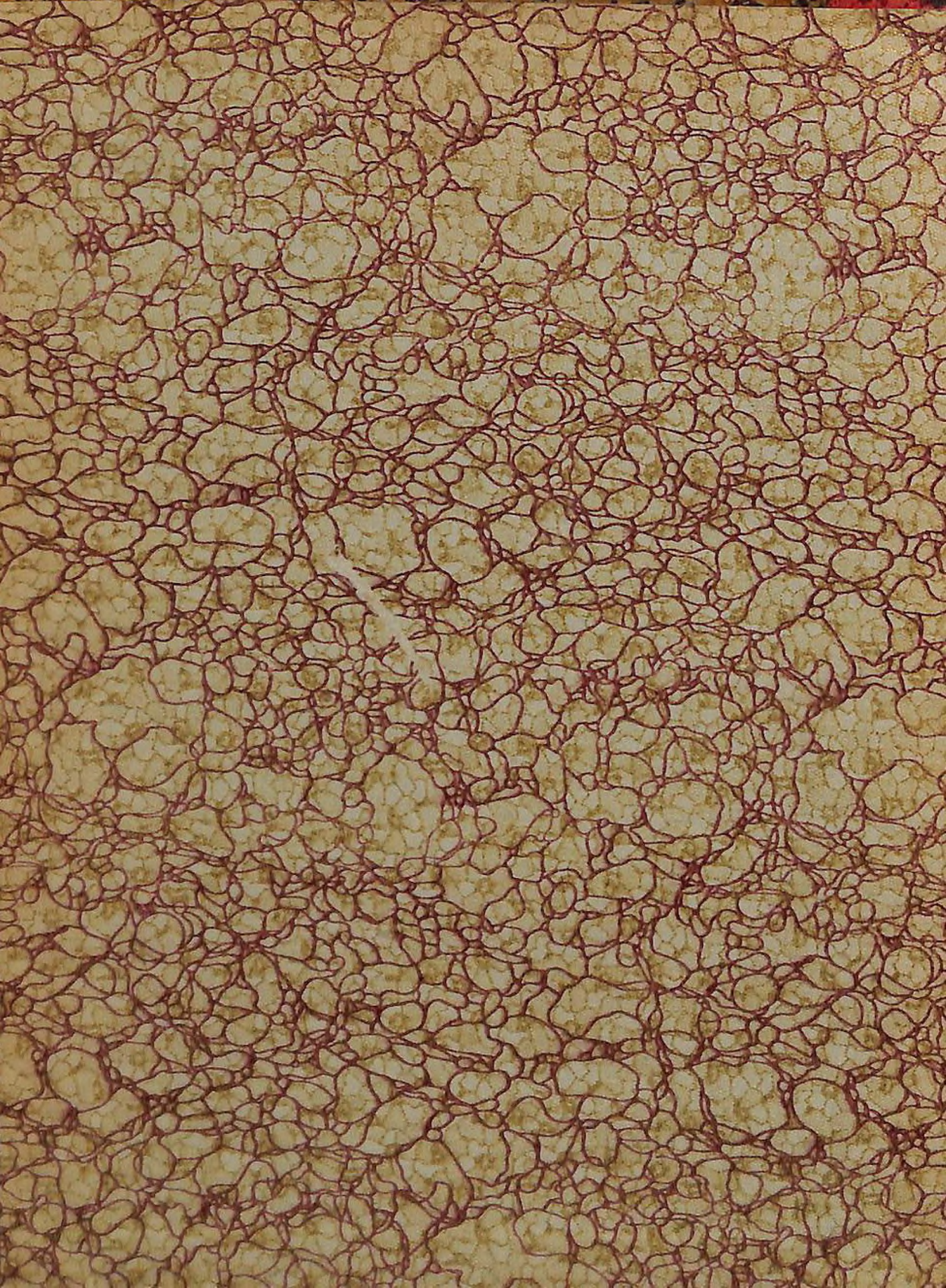

990

Հրահ
Գրական
Գրական
Գրական

THE STRAITS TIMES

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

1848

DATE

11. 10. 1. 11.

ՄԱՏԱՌԻԹԻԿԱ

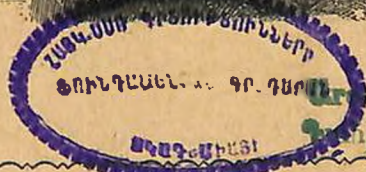
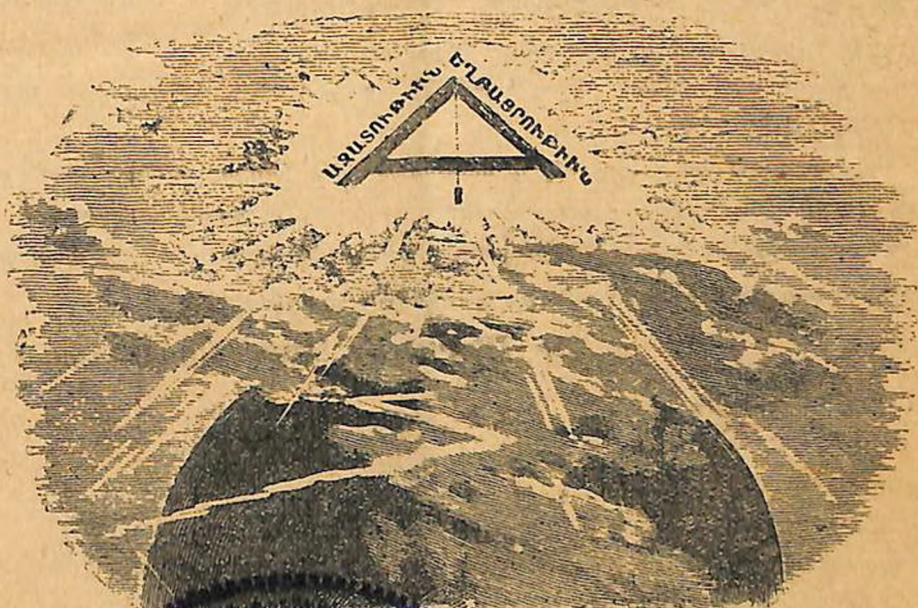
ՖԻԱՆՍԱԿԱՆ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

(Պ Ա Տ Կ Ե Ք Ա Ջ Ա Ք Դ)

Գ Ի Ե Ց
Ա Տ Ո Լ Ց Թ Ի Է Ռ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ԵՐ. Տ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

Դրան
Հայկ. Բարձրագույն
Վարժարան — Մարտի

“ԿՐԻԹԵՄՊԵՐԻ”, ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ, ԹԻՒ ԳԳ
Կ. ՊՈԼԻՍ, ՏՊԱԳՐ. ԿՐԻԹԵՄՊԵՐԻ

31
991

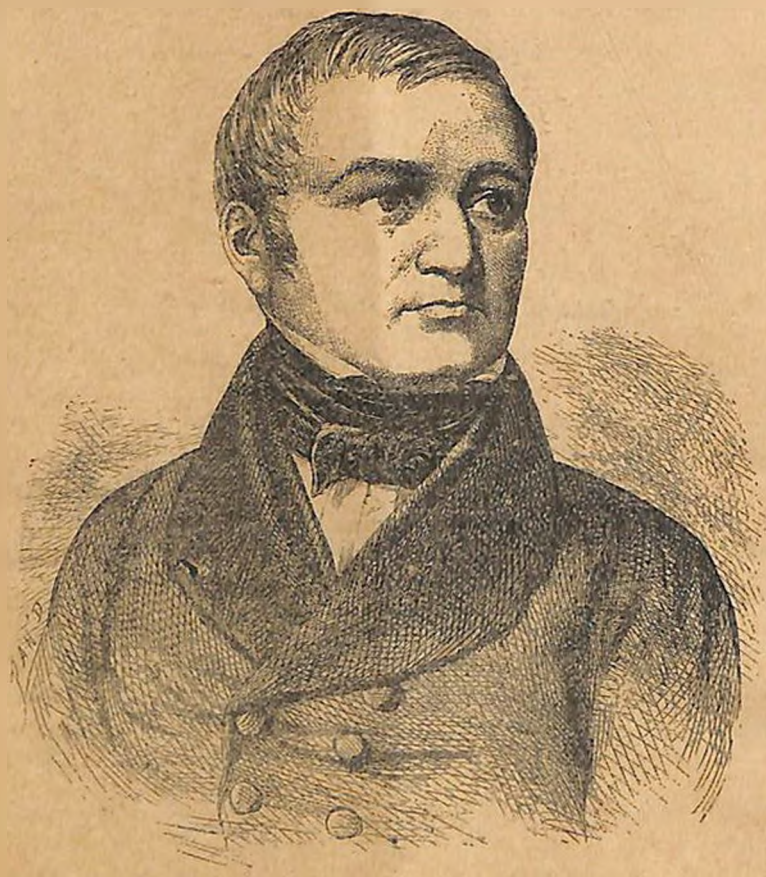
ԳՍՆԻ ՄԸ ԽՕՍԲ ՀՐԱՏԱՐԱՆԻՉՆԵՐՈՒՆ ԿՈՂՄԷ .

Մարդկային հին և նոր պատմութեան մեծագոյն հղեւթեան փրանսուկան յեղափոխութեան հրաշալի դաւադիրը՝ արինշալի Պալմօրներու , անմահ զիւցադնութեանց , աշխարհադարձ պատահարներու ընդերուում , պատկերացած են այս զմայլելի ու հղեւթան գործին մէջ , զոր աշխարհի զրեթէ լոյրը լեզունիւ լուսն թարգմանուած է : Գրողն է նշանաւոր փրանսացի պատմադիր-գրողէս Աստօֆ Թիէս , որ յեղափոխական մը ըլլալով հանդերձ տեկողմնակալ և չէզոք գտնուած է պատմական իրողութիւններուն մէջ :

«Կիտիթէ-Միլիւրի» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ հրատարակիչներու , որ մինչեւ ցարդ օդառչատ հրատարակութիւններով զոնացում տուած ենք նոր սերունդին , պարծանքով կը յայտարարենք թէ չափ մը հրատարակիչներու հրատարակիչ համարձակած մէկ հայակալ գործը , ՖԲՄԵԱՍԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ձեռնարկած ենք հրատարակելու , որով մեծ ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալ կը կարծենք ներկայացնելով թէ՛ հին և թէ՛ նոր սերունդին : Թարգմանութիւնը տառնձնած է ծանօթ հրապարակադիր և հայագէտ ԵՐ . Տ . ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ : Գործին սկզբի պրակներէն աղլէն պիտի հասկցաւ թէ ի՞նչ զոնորութիւններով կը հրատարակուի այս անմահ պատմութիւնը , որուն ամէն մէկ դրոտիքը պատկերացուած է իր նկարով :

Ուրեմն փութացէք օգտուիլ և տաանց առիթը ձեռքէ հանելու տէր հղէք հայակալ գործի մը՝ կարդալու և ձօնշնորհ համար մարդկային ազատագրութեան աւետարանիչներուն հրաշալի գործերը , որոնց նշմարտապէս կը պարտինք նաեւ այն ազատութիւնը զոր ալ մի կը վայելենք Թուրքիոյ մէջ :

ԵՐ . ՄԱՐԿԱՆ — ՊԱՐՔ . ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԱՏՕԼՅ ԹԻԷՌ

Պ Ա Տ Մ ՈՒԹԻՒՆ

ՓՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

Ս Ա Շ Մ Ա Ն Ա Դ Ի Ր Ժ Ո Ղ Ո Վ

Ֆրանսայի ըստոյական և ըստարական վիճակը ժ.Բ. դարու վերջը. — Գաղականութիւն
Լուի ժ.Զ.ի. — Մօքբա, Թիւրկո և Ներքեր նախարարները. Գալսե. Երեւելիաց ժողով.
— Տը Պոլէէն՝ նախարար. — Անտգամարովը կ'ընդդիմանայ. ալ Պոլէէն կ'աքսորութի և
ևտ կը կանչուի. — Նոր ժողով Երեւելաց. — Վիճարանութիւններ Ընդհանուր ժողովի
կամ Կարգաւորովի մասին. — Ակումբներու կողմնութիւն. — Յեղափոխական պատճառ-
ները. — Առաջին ընտրութիւնը պատգամաւորներու՝ Ընդհ. ժողովի համար. — Հրկի-
զում Ռիփէյեռն տան. — Օպէանի դարբը, իր նկարագիրը. — Ընդհ. ժողովոյ բացումը.
— Վիճարանութիւններ իրաւասութեանց ձգտման և դատակարգ առ դատակարգ և
մարդ գրախ քառարկութեան մասին. — Երրորդ Գաղականը (Միջին Գաղականը ինը-
զիները Ազգային ժողով կը ձգտակ. — Ընդհ. ժողովոյ սրտը կը փակուի, պատգա-
մաւորները ուրիշ շէնք մը կ'երթան. — Մականախաղի երդումը. — Յունիս ԶՅի սը-
ըստական երտար. — ժողովը կը շարունակէ իր խորհրդակցութիւնները նախառակ բա-
զաւորին նրանմաներուն. — ժողովին տալիս աշխատութիւնները:

Ֆրանսական միտպետութեան յեղա-
շարժութիւնները յայտնի են. գիտնէք
թէ կիսափայլերնի Գալլիոյ մէջ Յոյները,
յետոյ Հռոմայեցիք բերին իրենց գէշ-
քերն ու իրենց քաղաքակրթութիւնը.
թէ անոնցմէ ետքը՝ բարբարոսները հան
հաստատեցին իրենց գլխու սրակնան նուր-
բապետութիւնը, թէ այս նոր բապե-
տութիւնը, անձերէն հաշկերուն փոխան-
ցուելով, անհարժայտ, կարծես հան, և
այսպէս ձեռացուց առատական դրու-
թիւնը: Իշխանութիւնը հան բաժնուե-
ցաւ թագաւոր կաշուած առատական
պետին՝ և հարա կամ առատատու կաշ-
ուած երկրորդական պետերու միջև:

սրանք իրենց կարգին թագաւոր էին
իրենց սեփական հարստիւններուն: Մեր
ժամանակին մէջ, երբ զիրար ամբառ-
տանկու աշտար վնասել կուտայ փո-
խադարձ յանցանքները, բաւ բաւա-
կանի համկցած ենք թէ նախ հորանք
ձեռք ձգել ազգային իշխանութիւնը,
բան մը զոր իշխանութեան ամէնէն
առելի մօտ գտնուողները կ'ընեն միշտ.
թէ այլ իշխանութիւնը յետոյ բաժ-
նուեցաւ անոնց մէջ, և ամէնէն ձեռա-
ցաւ առատական անիշխանութիւնը, և
թէ վերջապէս իշխանութիւնը վերա-
դարձաւ զահաւն, ալ կեդրոնացաւ
բանապետութեան՝ Լուի ժ.Ա.ի, Ռիշ-
լիէօի և Լուի ժ.Գ.ի տան:

Ֆրանսական մոպեդուրը ատիճառնորար ազատագրած էր ինքզինքը աշխատանքից հանելու, որ առաջին աշխատանքից հարապալանքի և ազատանքից հետո երկրագործ, յետոյ վաճառական և արհեստագործ, այնպիսի կարևորություն մը ստացաւ որ ինքը կարգից բովանդակ ազգը: Իրեն ազգերարկու մասը: Ընդհանուր մոպեդուրն էր, հան երեսկուս ծնողի, զիմուք ինքն և ազգերարկու մոպեդուրն էր: համար: մինչև իսկ չառ չանցած Լուի Ժո: ծանոց թէ այլ ևս չէր ազգերատանկ չափազանց հոս: հոգանց մոպեդուր, և սոսկա յայտարարեց Առաջադասութիւն, ձի հեծնելու: Կոչիկներով և ձեռքը խորագոյն բռնած: Անկէ ետքը պետական զլուխը տեսնուեցան՝ նախ ինքն որ մը՝ որ տեսնուեցան մէջ գէշ տահմանում, իսկ գործնականին մէջ բացարձակ իշխանութիւն մը ունէր: մեծամեծներ՝ սրնք ինքն որին աշգր մանապա համար վրայ ստած էին իրենց առատապետական տախճանք, և մեքենայութիւններով իրարու ձեռքէ կը յափշտակէին ինչ որ իրենց կը յանձնուէր մալուր զլին մարմինէն: վարը, անծայրածիր բնակչութիւն մը, որ արքայական այս պետականութեան ձեռք տրիչ կողմ չառնէր եթէ ոչ սոխորական գործած հոգանց ու ինքն մը և սուրքերու միջառում: Արքայութիւն և մոպեդուր զլին մէջանց կը գտնուէին Առաջադասութիւնը՝ սրնք արքայութիւնը արքայութեան և արքայական կամքը արքայութեան պատանքը տնէին: իշխանութիւնը միշտ մէկը միւսին ձեռքէն կը յափշտակէր, ու եթէ սոսկա ազգին օրինակ որ մոպեդուրն մէջ տեղի չառնար իշխանին պապուն մէջ իսկ տեղի կ'ունենար: Առաջադասութիւնը եթէ մերթէին արձանագրել արքայական կամքը իրաւունք, անոր ազգեցութիւնը կարծած կ'ըլլային: այն տանն ինքն որը, եթէ տիրար մէկն էր, անձամբ մոպեդուր կ'երթար և իր ներկայութեանը իրաւունք

հախճամբ արձանագրութիւնը կը կատարուէր: իսկ եթէ ինքն որը գործար մէկն էր, Առաջադասութիւնը զլուխ կը ծախք ինքն: Լուի Ժո: և ոչ իսկ իրաւունք հախճամբն պէտք տեսնուէր, որովհետեւ իր իշխանութեան տակ ոչ մէկ Առաջադասութիւն համարձակեցաւ հախճակ գիտարարութիւններ ընել: ազգը իր կանգնէր քաջեց տարաւ, և գառն վառար սրեց այն հրաշալիքներով գործինքն իսկ կ'ընէր պատերազմի մէջ, արտեսաներու և գիտութիւնը մէջ: Հագառակ ու վեհապետ համաձայն կոչին և միւսնայն նպատակին ձգտեցան: Բայց Լուի Ժո: հալիս չառնէր փշտ, ինքն մտարը սոսկ ընծայեց Առաջադասութիւնը իրենց երկարատես ոչնչութեանը վրէժը յառնելու: Միտարարին կամքը, իր պաշտականը այնքան յարգում, բռնարարու եցաւ մահաբռնէն ետքը, և իր կամքը բեկանուեցաւ: Այն տանն իշխանութեան հեղինակութիւնը վէճի տակ ինքն, և երկար պաշարը մը սկսաւ: Առաջադասութիւնը, կղերին և արքայութիւն միջև, ազգի մը տալիս որ հիւսած էր երկար պատերազմներէ և յոյնած՝ հեղափոխանց և գէնքի ճաշակին տեսնուող և զոյգ իր աւերաւն չառար ինքնայն հանկէ յոյնած: Միտարարին և անոր հաճաքներուն ծառայելու համար միայն հանձար տեսնուած էր մինչև այն տանն, բայց ոչնչահետ իր սեփական գործածութեանը համար տեսնուէր, ու անով իր չահերը սկսաւ քննել: Մարդկային միտքը չարունակ մէկ տարակալէն միւս կ'անցնէ: Թատարունէն, եկեղեցական բեմէն՝ ֆրանսական հանձարը տարուեցաւ: զէպ իրաւապետ և քաղաքական գիտութիւնները, և այն տանն տանն բան փոխուեցաւ: Երեսակայեցէք, ամբողջ մէկ գործ, ազգային իրաւունքներուն բոլոր յափշտակիչները իրարու ձեռքէ խղած էին հինցած մոպեդուր իշխանութիւն մը: Առաջադասութիւնը հարածած էին կղերը,

ԼՈՒԻ Վ. ԳԼԵՍՏՈՆՍԿԻ ԳՐԵՎԱՆՍՈՒՅԻ ՎԱՌՈՎ,

և կղերք հաղածած էր Աստղածաղկները, որ չէին ճանչցած արքունիքին իշխանութիւնը, արքունիքը, անխելք և անկարգ այս պաշտօնին գողը, ժողովրդաց կենսառնակութիւնը կը թափէր ամենամեծ անկարգութեանց մէջտեղ, ազգը, հարստացած և արթնցած, հանդիսատես կ'ըլլար այս պատակաւորութեան, անմեղ իրարու դէմ խոտովանութիւններովը զինուելով, քաղաքական ամէն զործանէութենէ զրկուած, վարդապետելով յանդգնութեամբ և սղլաւութեամբ, վրան զի վերացականութիւններու մէջ ամբախուած էր,

մանաւանդ անհաղով վերագոնել իր ատոմճանք Արտաշի մէջ, և ի դուրս ապով իր սակին և իր արիւնք վերստին ձեռք բերելու համար զիրք մը՝ զոր կրօնած էր իր սէրերուն ապիկարութեամբը, այս եղաւ ժԲ՝ դարը:

Գալթիակոտիւնը ծաղրայելութեան մեղած էր, երբ Լուի ժԶ., արդարաւեր իշխան, չափաւոր իր ճաշակներուն մէջ, անխելքօրէն դատարարուած, բայց ի ընէ թարի, չառ կրիտատարդ գահը բարձրացաւ 1774: Իր քովը կանչեց ծերունի զրամիկ մը՝ անոր տալու համար իր խաղաւորութեան հողը:

և իր վստահութիւնը բաժնեց Մօրբաի և խաղաւորին միջև, որ աւտարկացի մանկամարդ իշխանուհի մըն էր, վստահուն, սիրալիր, և որ մեծ ազդեցութիւն ունէր իր վրայ: Մօրբա և խաղաւորն չէին սիրեր զիրար: Խաղաւորը, մերթ իր նախարարին տեղի տալով, մերթ իր կնոջը, կանուխէն սկսաւ իր ամուսնու գութեանց երկար ստաղբէզը: Իր խաղաւորութեան վիճակին զխտակ, այս մասին կը հաւատար իմաստասէրներուն: Բայց յայժ քրիստոնէական զգացմանց մէջ մեծցած ըլլալով, այդ իմաստասէրներուն հանդէպ հակակրօնութիւն ունէր: Հասարակաց ձայնը, որ բարձրօրէն կ'արտայայտուէր, իրեն մասնանիչ բրաւթիւրօն՝ սնանկացեալներու ընկերութենէն, պարզ և առաքինի մարդ մը, անյոզող շիրարդրի տէր, զանդազ, բայց յաւատ ու խորունկ հանճարով: Անոր ուղղամտութեանը համադրած և բարեկարգմանց անոր ծրագիրներէն հմայած, Լուի Ժ.Գ. յաճախ կրկնած է. «Լուի Թիւրկոն միայն ժողովուրդին բարեկամներն ենք»: Թիւրկօի բարեկարգումները ձախակցան՝ ցնդող իմութեամբը պետութեան տառջին պատկարդներուն, որոնք չա՛ն ունէին պահպանութեանը մէջ բարդ աշխարհի գեղձութեանը զորս խառնուրդն իշխանարար կ'ու գէրջնջի: Լուի Ժ.Գ. զատ ի սիրաւ պաշտօնէն արձակեց զայն: Իր կեանքին մէջ, որ երկար մարտիրոսութիւն մը եղաւ միայն, այս խաղաւորը միշտ զատն ունեցաւ ազգէր ընդունչմարկու, անկեղծօրէն զայն ուզելու, բայց զայն զործադրելու համար պէտք եղած ուժը չունենալու:

Թագաւորը, արքունիքին, Աւագածոյններու և հասարակութեան մէջ տեղը մնայած, ենթակաջ ամէն տեսակ էնդրիներու և թերազրութեանց, հետզհետէ նախարար փոխեց. անգամ մը Լուի տեղի տալով հասարակաց ձայնին և բարեկարգմանց անհրաժեշտութեանը, կրօնական նախարար կարգեց Նեքէրը

(1777), սեղանադրական զործերէ հարստացած ժընէվյէ մը, Քօլպէրի կուսակից և աշակերտ, ինչպէս Թիւրկօն Սիւլլիի. հմայատէր և արդարամիտ երմաւագետ, բայց սնամիտ, յաւակնութիւնն ունէր վարիչ ըլլալու ամէն բանի, փիլիսոփայութեան, կրօնքի, ազատութեան մէջ, և, իր բարեկամներուն և հանրութեան զոխանմանքէն խարտած, կը խորխորար թէ միաքերը կ'առաջնորդէր և կը սեւեռէր հոն ուր իր միտքը կը սեւեռուէր:

Նեքէր բարեկարգից ելլաւ աքը, և Ամբրիկայի պատերազմին ահազին ծախքներուն բաւկաւ միջոյնները գտաւ: Նուազ ընդարձակ, բայց աւելի ճկուն հանճար քան Թիւրկօն, մանաւանդ որ զբաւանակներուն վստահութիւնը իր արամադրութեան տակ ունենալով, առժամայեւ հատցիկի անախակալ ազդիւրները գտաւ և վստահութիւնը վերածնցուց: Բայց զանձին տաղնուոր վերջացեալու համար սեղանադրական հետքներէն աւելին պէտք էր, և բարեկարգմանց միջոցը փորձեց: Առաջին պատկարգերը իրեն համար ալ հաճախակաւ չեղան ինչպէս եղած չէին Թիւրկօի համար: Աւագածոյովը, իմանալով անոր ծրագիրները, միայն առնորդէմ և պարտաւորեց զայն քաջալից:

Զեղծութեաւ մասին ընդհանուր համազում կար, ամէն մարդ կ'ընդունէր աչս կէտը. խաղաւորը զխտը զայն և զմեղակօրէն կը տատաղէր: Գրանիկները որ կը վաշիկէին աչս զեղծութեանը, կը փախաքէին որ Գանձին տաղնուոր վերջանար, առանց սակայն իրենց կողմէն և և զոհաբաւեան: Արքունիաց մէջ անոնք կը քննախօսէին, և իմաստասիրական տառնիք կ'արտադրէին. որոնք տակն կ'արդահատէին հոգադրածին վրայ, անոր դէմ զործուած հարստահարութեանց համար. մինչև իսկ տեսնուեցաւ որ անոնք ծախահարեցին Ամբրիկայուց ազատագրութիւնը և պատահ

ուով ընդունեցին նոր Աշխարհէն վերադարձող երկառասարկ Յրանապոյնները : Աւագածաղովը , նոյնպէս , ժողովրդեան չափուն վրայ կը խօսէր , խրոխտաբար սղքաափն տառապանքները մէջ կը բերէր , և սակայն կ'ընդդիմանար սուրբին հաւատար բաշխման , ինչպէս նաև առատական բարբարոսութեան մնացորդներուն քննմանը : Ամէնքն ալ հասարակաց բարեօրէն վրայ կը խօսէին , քիչեր զայն կ'ուզէին , և ժողովուրդը , սակաւին չկրնալով ազէկ մը սրտէկ իր ճշմարտ բարեկամները , կը ծափահարէր բոլոր անոնք որ զէմ կը դնէին իշխանութեան՝ իր ամէնէն ակներևութեամբին :

Թիւրկոն և Նեքէրը հեռացուելով , իրերու վիճովը չէր փոխուած , գանձալին անձկութիւնը նոյնն էր , սակաւին երկար աստն աղցին միջամատութեան անհարկի բլլալուն պիտի հաւանուէր , բայց սպրիլ պէտք էր , արքունեաց չապլտ թխններուն համեմկ պէտք էր : Դժուարութիւնը , որ պոհ մը կը մեկուսացուէր նախարարի մը սրտատանկութեամբը , փոխառութեամբ մը , կամ սուրբի մը բռնի հատտամամբը , չտա չանցած կը վերերևէր աւելի մեծ , ինչպէս ամէն զանց առնուած չարիք : Վարանու՛մ կար , ինչպէս կ'ըլլայ ամէն անգամ որ պէտք է ահա որ , բայց անհրաժեշտ որոշում մը առլ : Հնարքով մը նախարար նշանակուեցաւ Պ . սը Քուլօն , որուն չտա նպատաւոր չէր հանրային կարծիքը վստահելու Եւ Շալօթէի հարածումին (1783) նպատաւ էր : Քալօն , նրբամիտ , փայլուն , միջոցներով բեղմնաւոր , յոյսը դրած էր իր հանձարին , բախտին և մարդոց վրայ , և սղոյգային անձնատուր կ'ըլլար սարորինակ անփաթաթութեամբ մը : Իր կարծիքն էր թէ նախապէս իրար անոյնելու չէր բնութ , և չարիքը երևան հանելու էր նախընթացին այն օրոտն ուր կ'ուզուէր զանիկա դարմանել : Իր շարժուձեւերովը

հմայեց արքունիքը , ամէն բան հնորն լաւ , իր վաւթկոտութեամբը յաւելց զայն , թաղաւորին և ամէնուն հայթայթեց մէկ քանի աւելի հեշտին բաղներ , և ամէնէն քստմեկի գուշակութեանց յաջորդել տուաւ երջանկութեան և կոյր վստահութեան վայրկեան մը :

Ապագան որուն վրայ յոյս դրուած էր , կը մօտենար , վերջապէս վճատան միջոցներ ձեռք առնուելու էին : Կարելի չէր նոր սուրբերով բռնաւորել ժողովուրդը , և սակայն արկները սլաւաբաղ էին : Մէկ միջոց մը կար իրբեւ դարման , ծախքը զեղչել՝ հնորհարաշխտմները քննելով , և , եթէ այս միջոցն ալ չի բուէր , սուրքը տարածել աւելի մեծ թիւով հարկատուներու վրայ , այսինքն աղնուականութեան և կղերին վրայ : Այս ծրագիրները որոնք հեռզհեռէ փորձուած էին Թիւրկոյի և Նեքէրի կողմէ , և Քալօնի կողմէ ձեռք առնուած նորէն , յաջողութեան յարմար չդատուեցան այս վերջինն , ցորչափ հարկ էր ասանձնաշնորհադնկութեան իսկ հաւանութիւնն առնել : Ուստի Քալօն մտածեց զանոնք հաւարել երևելեաց յորջորջուած ժողովի մը մէջ , անոնց ենթարկելու համար իր ծրագիրները և հաւանութիւննին առնելու համար՝ ճարպիկութեամբ կամ համոզմամբ *) : Ժողովը բաղկացած էր աղնուականութեան առնուած մեծամեծներէ , կղերականներէ և տանտակալներէ , յաղմաթիւ ինդրապաններէ և զաւաւացի մէկ քանի առնակալներէ : Ենտե՛ն այս բաղկացութեան , և մանաւանդ ժողովրդական և իմաստաւէր մեծամեծներու օժանդակութեամբ , զորս ժողով մայնելու հոյրունեցած էր , Քալօն պարծնեցաւ թէ յաղթանակը պիտի ստնի :

Չախազանց ինքնաթոտահ նախարարը սխալած էր : Հանրային կարծիքը

*) Այս ժողովը բաղուեցաւ 1787 Փետր . 22ին :

չէր ներէր որ Թիւրքիոյ և Նեքէրի տեղը բռնէր ան: Սերափ մանտանդ որ նախարար մը հաշիւ տալու կը հարկադրուէր, ուժ տուաւ Երեւելոց զիմադրութեանը: Ամենարուսն վիճարանութիւններ ծաղկեցան: Քաղոն՝ յանդանքն ունեցաւ զանձին վիճակը իր նախարաներուն, և մասամբ Նեքէրի վրայ ձգելու: Նեքէր պատասխանեց, աքսորուեցաւ, և ընդ զիմութիւնը աւելի ստատեցաւ: Քաղոն ամէնուն ալ հասաւ պատրաստամտութեամբ և հանդարտութեամբ: Պաշտօնանկ ըրաւ զատական նախարար Պ. ար Սիրովէնիլը, որ Աւագածողովն հետ կը զուարթէր: Բայց իր յաղթանակը երկու օր տեսց: Թագաւորը, որ կը սիրէր զինքը, իր պաշտպանութիւնը խոտանալով՝ կարողութենէն վեր բան մը բրած էր: Քաղոն ցնցուեցաւ Երեւելոց առաջարկներէն, որոնք կը խոտանային համակերպիչ Քաղոնի ծրագիրներուն, բայց պայմանով որ անոնց գործադրութիւնը յանձնուէր աւելի քաղցրեանի տէր և աւելի փոստնութեան արժանի նախարարի մը: Թագուհին, Վերման արքային թերպրութեամբ, թագաւորին առաջարկեց և ընդունել տուաւ նոր նախարար մը, Պ. ար Պոլէն, Թուրքի արքայիսկոպոսը, և մէկը այն երեսելիներէն որոնք ամէնէն աւելի նորոտած էին Քաղոնի կորստեանը՝ անոր յաջորդելու յայտով 1787 ապրիլ:

Թուրքի արքայիսկոպոսը, յամառ միտքի և անբարեկամութեան տէր, տղայութենէն ի վեր նախարարութիւն և երազէր, և ամէն միջոցով աչք նորոտակը կը հետապնդէր: Փխտաւորագլու կանանց վարկին կը կրթնէր, որոնց կը ջննար հաճելի ըլլալ և կը յաջողէր: Ամէն կողմ զովի կուտար Լանկասթի իր վարչութիւնը: Նախարարութեան հասնելուն՝ եթէ ձեռք չընէր աչք յարգը որով չըրարարուած էր Նեքէր, յաշիւ հասարակութեան՝ Քաղոնի տեղը

անցնելու արժանիքն ունեցաւ: Ի սկզբուն՝ վարչապետ չեղաւ, բայց չատ չանցած հասաւ այդ պաշտօնին: Աջակցութեամբ զատական նախարար Պ. ար Լամուսնեմի, որ Աւագածողովն յամառ թշնամին էր, իր ստորաբնի սկըսաւ բաւական յաջողութեամբ:

Երեւելիները, իրենց խոտանակներէն հարկադրուած, փութով հաւանեցան բոլոր այն բաներուն զորս նախարար մերժած էին: Տողային տուրք, զրոյսի տուրք, անարհապարհակերտ, քննութիւն, նահանգային մարմինը, ամէն բան շտեմուեցաւ արուստակերէն: Կուղէին ցոյց տալ թէ ոչ թէ այս միջոցներուն, այլ անոնց հեղինակին ընդգիմացած էին: Հանրային կարծիքը կը յաղթանակէր: Քաղոն անէձքներով կը հաղածուէր, և Երեւելիները հասարակաց քուէով չըրարարուած, կը զուէին սակայն՝ ի գին մեծ գործողութեանց ձեռք բերուած պատիւի մը վրայ: Եթէ Պ. ար Պոլէն զիմար օգտուի իր զիրքին տաւելութիւններէն, եթէ Երեւելիներուն կողմ ընդունուած միջոցներուն գործադրութիւնը հետապնդէր փութաշտնութեամբ, եթէ զանոնք ամէնը մէկտեղ և անկուպաղ ներկայացնէր Աւագածողովն, այն պահուն երբ առաջին զատակարգներուն հաւանութիւնը բռնադատուած կը թուէր, թերեւ յաջողէր: Աւագածողովն, ամէն կողմէ նեղուած, ամէն բանի տխուր հաւանէր, և այս իրաւախոհութիւնը, թէեւ մասնակի և բանի, հաւանօրէն երկար տանեալն համար պիտի ուշացնէր պայքարը որ չատ չանցած սկսաւ:

Պ. ար Պոլէն չըրաւ այդ բանը: Անխոհմտ պայմանաւանկով, կարծիքի փոխադրութիւններ տուաւ եկան, և հրապարակները իրարու ետեւէ միտքն ներկայացուեցան: Աւագածողովն մասնակցութեան վիճարանելու, յանդուրդնութիւն տանալու, և անդրադարձալու այն տեսակ մը անախտիկութեան

ենթարկուած էին երեւելիները : Յետ երկար վիճարանութեան , արձանագրեց տարձադարձակներու երկրորդ ջնջումը որոշող հրովարտակը , և ուրիշ մը չը լիցի կուտար ցարենաճատերու ազատ արտածումը : Իր տակտիկներ մասնաւորապէս կ'ուզուէր հոգային նպատակն զէմ . բայց կը վախնար որ մերժումով մը հանրութեան միտքը կը լուսաւորէր և անոր ցոյց կուտար թէ իր ընդդիմութիւնը չաճախնդրական էր : Կը վարանէր , երբ իրեն խնայուեցաւ այս տաղնապը միևնոյն ժամանակ իրեն ներկայացուելով թէ՛ զրոյժի և թէ՛ հոգային նպատակ վերաբերեալ հրովարտակը , և մասնաւորապէս վիճարանութիւնն սկսուելով զրոյժի հրովարտակէն : Այսպէս , Աւագածուովը կրցաւ մերժել առաջինը՝ տաճանց երկրորդին վրայ թաղաւորութիւն տալու . և , զրոյժի տուրքը քննադատելով որմէ հարկատուներու մեծամասնութիւնը կը վնասուէր , հոտարակաց շահը պաշտպանելու երեւոյթ ունեցաւ : Դատի մը մէջ ուր ներկայ էր աւագանին , ժողովը մասնաւոր ըրաւ արքունիքին զեղծումները , զայն ժողովութիւններն ու չապկութիւնները , և ծախուց հաշիւները (կրա՝ ուղեց : Խորհրդականն մը բառախաղ մը ընելով զսէց . «Հաշիւներ չէ որ կ'ուզենք , այլ ընդունուող ժողով կրա՝ մեկնաւ : Այս անակնկալ պահանջը զարմանահար ըրաւ ամէնքը : Սինչու ալն տան , ժողովրդականն դատին նպատաւոր կամ ոչ ամէն տեսակ ընդդիմութեան ուժ արդուած էր , բաւական է որ անիկա արքունիքին ղեմ ուղղուած ըլլար , որուն կը վերադրուէին բոլոր չարիքները : Սակայն , ճշգիւ յայտնի չէր թէ ինչ էր ուզածը . այնքան զմտար եղած էր ազդել կոտորածութեան վրայ , այնքան տախտակութիւն եղած էր բաւականապէս զանդաւանելով , որ մարդիկ կը տրանջային տաճանց յղանակու զործելու ոչ ալ յեղատիւութիւն մը ընելու գա-

ղախարք : Արտասանուած մէկ բառ մը անսպասելի նարտակ մը բնծայեց . ամէն մարդ կրկնեց զայն , և բարձրագոյն պահանջուեցաւ Ընդհանուր ժողով :

Տ'էարբէմէնիլ , երիտասարդ խորհրդականն մը , յախուան ատենարան , անհարտակ խառնարար , Աւագածուովին ըստ մէջ աւակալար , Ընդհանուր ժողովներու մէջ ազնուապետական , և զոր Սահմանադիր ժողովը հրովարտակով մը խնդ հաշակեց , ա'էարբէմէնիլ այս պարագային մէջ փայլեցաւ . իրբեւ ամենարուան ճարտասաններէն մէկը : Բայց ընդդիմադիր կուտակցութիւնը զազանապէս կ'առաջնորդուէր Տիւրքոսի կողմէ , յայնամիտ երիտասարդ մը , զոտուած աննկուան և բարտեւող նկարագրով , որ թերեւս միտ միշտակը բարբայր այս խառնակութեանց մէջ , տալագայ մը առաջնորդած էր իրեն , և իր կուտակցութիւնը , արքունիքն ու ազդը կ'ուզէր առաջնորդել խորհրդարանական ազնուապետութեան , բոլորովին տարբեր նարտակի մը :

Աւագածուովը բաժնուած էր ձեր և երիտասարդ խորհրդականներու : Աւագայինները կ'ուզէին հակակշիւ պայտան կան իշխանութեան՝ իրենց կուտակցութեան կարեւորութիւնն ընծայելու համար . երկրորդները , աւելի աւանդուած և աւելի աննկզմ , կ'ուզէին ազատութիւնը ներմուծել պետութեան մէջ , տաճանց սակաւն յեղաշրջելու քաղաքական զրուցութիւնը որուն տակ ծնած էին : Աւագածուովը ծանր խոտախառնութիւն մը ըրաւ . խոտախառնեցաւ թէ ինչք իշխանութիւն չունէր հաւանկու տուրքերուն , թէ Ընդհանուր ժողովին միայն կը պատկանէր զանանք հոտաւանելու իրաւունքը , և թաղաւորէն խնդրեց որ հասցիներուն և ծախքերուն հաշիւները ներկայացուին :

Անձեանհոտութեան և նոյն իսկ յաւիքաւակութեան այս խոտախառնութիւնը , քանի որ Աւագածուովը ցայն

վայր տուրքեր հաստատակաւ իրաւունքս առւած էր ինքզինքին, — այս խտտովանութիւնը զարմանք պատճառեց Կղերական-նախարարը, այս հակառակութենէն դայրացած, Աւագածոցովը խելոյն վէրսոյ կանչեց, և երկու հրովարտակները արձանագրեց առաւ ի ներկայութեան թագաւորին (6 Օգոստոս)։ Աւագածոցովը, Բարիզ⁹ արձին, բողոքեց, և քննութիւն հրամայեց Քալճնի չոպուսիկանց ղէմ։ Իսկոյն նախարարաց Խորհուրդը բնիկանց Աւագածոցովին սրտշունհերը և Թաւա աքսորեց զայն (15 Օգոստոս)։

Այս էր իրաց կացութիւնը 1787 Օգոստոս 15ին։ Թագաւորին երկու եղբայրները, Մօսիէօն և Արթուարի կոմս, զրկուեցան, մէկը հաչիւներու գիւմեր և միւսը տուրքերու գիւմեր⁺ հրովարտակներն արձանագրեց տալու համար։ Առաջինը, որ ժողովրդական եղած էր Երեսեկեաց ժողովին մէջ իր յայտնած կարծիքներովը, բնդաւնուեցաւ անհամար ամբոխի մը ծախողջններովը և մինչև Լիսթանայուս առաջնորդուեցաւ ընդ հանուր ծախերու մէջ։ Արթուարի կոմսը, որ ճանչցուած էր իբրեւ պաշտպան Քալճնի, արտաւճներով բնդաւնուեցաւ, իր ծառաներն յարձակում կրեցին և հարկ եղաւ զինուորական ուժի գիմել։

Աւագածոցովը իր չորքը ունէր բաղձաթի յաճախողներ, բաղկացած օրէնսդէսներէ, դատարանի պաշտենտներէ, գրողիւրներէ, տառնադներէ, դարձուեալ տաննադարտ ամբոխ մը՝ անոր գառին համար չարմկու մշտապատրաստ։ Աւագածոցովին այս բնական գաշնակիցներուն կը միանային գրաստակները սրտք խորդախ մեանելով իննէ, կը վախճային, լատաւ սրեալ դատակարարը, սրտք անձնուէր Էին ամէն բնդ զիմացիրներու, և վերջապէս խաւաւոր որ միշտ խաւարարներու կողմը կը բռնէ։ Օտար անկարգ ու թիւն-

ներ ծագեցան, և կառավարութիւնը զժաւարաւ զսպեց զանոնք։

Աւագածոցովը, որ Թաւա նիստ կ'ընէր, ամէն օր կը հաւաքուէր և զատերը կը հրաւիրէր։ Ոչ փաստաբանները կ'երեսային ոչ գատախաղները, և արդարութիւնը կախակայուած էր, ինչպէս պատահած էր այնքան անդամներ զարուն ընթացքին մէջ։ Սակայն տոկոսակաւները կը յոգնէին իրենց աքսորէն, և Պ. ար Պաիէն գրամ չունէր։ Վաստահօրէն կ'աղաճայնէր թէ գրամ կար, և կը հանդարտեցնէր արքունիքը, որուն միակ մտահոգութիւնը այս էր, բաց այլ նա իրօք չունէր գրամ, և, կորովի սրտմամբ մը, Աւագածոցովին մէկ քանի անդամներուն հետ կը բանակցէր։ Իր պալմաններն էին 440 միլիոնի փոխառութիւն մը, չորս տարւան վրայ բաժնուած, յաւարտ պալմանաժամուն, Ընդ հանուր ժողովը պիտի հրաւիրուէր։ Այս գնով, Պաիէն կը հրամարէր նրկա տուրքերէն, որ այնքան անհամաձայնութեանց պատճառ եղած էին։ Քանի մը անդամներէ աղաճախութիւն տառնալով, կարծեց թէ բովանդակ Աւագածոցովի մառին ալ կրնար աղաճով բլլալ, և սեղանաբեր 10ին Աւագածոցովը աքսորէն ետ կանչուեցաւ։ Նոյն ամսուան 20ին արքայական նիստ մը տեղի ունեցաւ։ Թագաւորը անձամբ եկաւ ներկայացնել հրովարտակը սրով յաջորդական փոխառութիւնը կը հիմնուէր և Ընդ հանուր ժողովը կը հրաւիրուէր հինգ ասրիէն։ Այս նիստին հանդամանքը բնաւ չհասկցուեցաւ, և յայտնի չեղաւ թէ անիկա արքայական տանան մըն էր։ Դէմքերը թաղծու էին, խոր լուսութիւն կը տիրէր, երբ Օսլէանի գալար տարի եղաւ, աղայլած, և բուն յոգման մը նշաններովը, խոսքը թագաւորին ուղեցեց, և հարցուց թէ տարիկա արքայական տանան մըն էր թէ աղտաւ խորհրդակցութիւն մը։ «Արքայական նիստ

մին է», պատասխանեց թագաւորը : Ֆրէյժօ , Սապաթիէ , ա' Էսթրէմէնիլ խորհրդականները խօսք տաին Օսլէանի դուքսէն ետքը , և իրենց սովորական ուժգնութեամբը տանախօսեցին : Իսկոյն , լռելի արձանադրութիւն կատարուեցաւ , Ֆրէյժօ և Սապաթիէ խորհրդականները Իէս կղզիներն աքտորուեցան , և Օսլէանի դուքսն ալ ի Վիլէ-Քօթիլէ : Ընդհանուր ժողովի գումարումը հինգ տարւան յետաձգուեցաւ :

Ասոնք եղան 1787 տարւոյն զլխաւոր զէպքերը : 1788 տարին սկսաւ նորանոր իշխամութիւններով : Յունուար 4ին , Աւաղաժողովը վճիռ մը արձակեց զոչ նախաճիւղաւ , զէմ , և աքտորուած անձերու յետո կոչման ի նպատակաւ թագաւորը բեկանեց ալս վճիռը . Աւագաժողովը նորէն հաստատեց զայն :

Այս միջոցին , Օսլէանի դուքսը , Վիլէ-Քօթիլէ քսուած , չէր կրնար համակերպել իր աքտորին : Այս իշխանը , արքաներին հետ աւրուած , հաշտուած էր հանրային կարծիքին հետ , որ նախ նպատաւոր չէր իրեն : Թէ' իշխանի մը արժանաւորութենէն զրկուած և թէ' արկուտնի մը հաստատակամութենէն , չկրցաւ տանիլ ալդքան թիկեւ պատիւ մը , և իր վերադարձը ձեռք բերելու համար մինչևս պաշտօնաւոր իջաւ : Նոյն իսկ թագուհին հանդէպ որ իր անձնական իշխամին էր :

Պաիէն զայրացած էր խոցողաներէն , տուննց տնկնադու զանոնք յաղթահարելու կորովը : Եւրոպայի մէջ տկար ընդդէմ Իբուսիոյ , որուն կը զոհէր Իսլանտան , Ֆրանսայի մէջ տկար ընդդէմ Աւաղաժողովին և պետութեան մեծամեծներուն , անխել միմիայն թագուհիէն կը պաշտպանուէր , և բաց տառի յաճախ իր աշխատութեանց մէջ կ'ընդ հասաւ էր վատթար առողջութենէ մը : Ոչ բմբուտութիւնները զխտէր զսպել , ոչ թագաւորէն հրամայուած նաւաճառները զործադրել , և , հակառակ զանձին մօտա-

լուս զատարկացումին , անհասանելի ապահովութիւն մը ցոյց կուտար : Սակայն , ալաչտի դժուարութեանց մէջտեղ , զանց չէր տաներ նորանոր չափեր ապահովել իրեն , և նորանոր պատիւներու արժանացնել իր ընտանիքը :

Գառական նախարարը Լամուտնեօն , նուազ տկարասիրտ , բայց նոյնքան նուազ ազդեցիկ որքան Թալուզի արքեպիսկոպոսը , իրեն հետ նոր ծրագիր մը յղացաւ Աւաղաժողովին քաղաքական իշխանութիւնն հարստեցնելու համար , վստայի կառավարութեան զրկութեամբ նպատակը տաւ էր ալլ լուսին : Կարեւոր էր զաշտելու պահ : Ամէն բան յիշել մնչիկ պատրաստուեցաւ , զոչ նախաճիւղաւ զրկուեցան զստական հրամանատարներուն , տպարանը ուր հրովարտակները կը պատրաստուէին , պահակաւորքով չըմպատու եղաւ : Կ'ուզէին որ ծրագիրը' Աւաղաժողովին հազարդու ելաւ վաշիկենին միայն ճանչցուի : Թալանքը կը մօտենար , և զրոյց կը չըլէր թէ քաղաքական մեծ գործ մը կը պատրաստուէր : Տ'Էսթրէմէնիլ խորհրդականը յաջողեցաւ զբաժնով մարբեցնել ապագիւլ գործաւոր մը և հրամանագիրներուն մէկ օրինակը ձեռք ձգել : Յետոյ զնայ խորհրդարան , հաւաքել տուաւ իր պաշտօնակիցները , և անոնց յանդէպ հրով ծանուց նախարարական ծրագիրը : Մայիս : Ըստ ալլ ծրագրին , վեց մեծ պալլու թիւներ կը հիմնուէին Բարիլի Աւաղաժողովին իշխանութեան չըմանակին մէջ , անոր հաւաքանքը բնդ արձակ իրաւասութիւնը սեղմելու համար : Վիլլին վճիռն արձակելու և օրէնքներն աւհրովարտակները արձանադրելու ձեռնհասութիւնը վտանգը տաւ էր լիակատար տանանի մը աւագանիներէ , կղերականներէ , աստակալներէ , զինուորական պետերէ կազմուած և ամէնքն ալ թագուորին կողմէ ընտրուած : Պահակաւորքին հրամանատարն իսկ հանքաւ էր իբրտունք տնէր : Այս ծրագիրը

կը հարաւածէր Աւագածոպոլին գտաւ-
կան իշխանութիւնը և կ'ոչնչացնէր լիւ-
սին անոր քաղաքական իշխանութիւնը :
Ժողովը , ապահար , չէր գիտեր ինչ
ընէ : Չէր կրնար խորհրդակցել ծաղրի
մը վրայ որ իրեն չէր ներկայացրած .
և սակայն յոյժ կարեւոր էր յանկարծա-
կիւի չղալ : Այս առաջնադին մէջ անխիտ
չատ ամուր և հարատը միջոց մը գոր-
ծածեց , այն է վճռողքով մը յիշեցնել
և նախարարածել միապետութեան կազ-
մական բոլոր օրէնքները , ի չարս սրնոց
նախ իր գոյտ ինչն և իր իրաւունք-
ները : Այս ընդ հանաւր անօրինութեամբ ,
բնաւ չէր կանխեր կառավարութեան
ենթադրական ծրարները , և կ'երաշ-
խատ օրէր ինչ որ կ'ուզէր երաշխատել :
Հետևապէս , Մալիս Եին Բարիդի
Աւագածոպոլին կազմէ յայտարարուե-
ցաւ .

« Թէ Ժրանտան միապետութիւն մըն
էր ինքաւորէն կառավարուած , բոտ
օրինի . և իմէ տյո օրէնքներէն մէկ քա-
նինք , սրանք հիմնական էին , կ'ընդ-
գրէին և կըր նախարարէին . 1 . Իշ-
խող ասն իրաւունքը գահուն վրայ ,
որու է արու , նախածնունդի կարգաւ .
2 . Ազգին իրաւունքը ազատօրէն նշ-
պատանքը չորհրդու . Ընդ հանաւր ժողովի
միջոցաւ , կանոնաւորապէս հրաւիրուած
և բազմապիւ . 3 . Պատաններուն սովա-
րտ ինչններն ու ասանձաւորութիւն-
ը . 4 . Ատենակալներուն ցկեանս պաշ-
տանավարութիւնը . 5 . Ատենաներուն
իրաւունքը ամէն գտաւի մէջ ստա-
ղել ինքաւորին հրամանները , և ա-
նոնցմէ միայն անոնց արձանագրու-
թիւնը հրամայել սրանք համաձայն են
գտաւին կազմական օրէնքներուն ինչ-
պէս նախ պետութեան հիմնական օ-
րէնքներուն . 6 . Ամէն մէկ քաղաքացիի
իրաւունքը ոչ մէկ կերպով չերեւոյ իր
ընտան և օրէնքէն նշանակուած գա-
տաւորներէն գտաւ արիւս և է կ'ատա-
ւարի տալիս , և 7 . Իրաւունքը , ասանց

որուն բոլոր միւսները ոչինչ էին , որուն
համեմատ , ինչ հրամանով ալ բլայ ,
մարդ կը ձերակալուի' միմիայն անյա-
պաղ յանձնուելու համար ձեռնհաս գա-
տաւորին ձեռքը : Յիշեալ ասանքը կը
բազմէր այն ամէն հարաւաններուն գէմ
որ կրնայ արուի վերադրեալ սկզբունք-
ներուն : »

Այս կորովի որոշման , նախարարը
սովորական միջոցով պատասխանեց , որ
միշտ գործածուած է գէշ կերպով և ի
գուր տեղը . Աւագածոպոլին մէկ քանի
անգամներուն գէմ խիտ միջոցներ ձեռք
ստաւ : Տ'Էսթրէմէնիլ և Կուարար ար
Մանտրպէս , իմանալով որ վտանգի տակ
են , հաւաքուած Աւագածոպոլին որան
պարտաւանեցան : Սպայ մը , Վէնտոյ
աւկալ , հան գնաց գաւառատակով մը
և նշանակուած ատենակալները չձանչ-
նալով , իրենց անուշով կանչեց գա-
նանք : Նախ , խորին բաւթիւն տիրեց
ժողովարանին մէջ . յետոյ ժողովարան-
ները պատալին իմէ ամէնքն ալ աւարել-
մէնիլներ էին : Վերջապէս ճշմարտ
աւկարէմէնիլը իր անուշը տաւ , և
հետևեցաւ զինքը ձերակալելու . պաշ-
տան տնեցալ սպային : Շօթմա ինչն իր
գաղտնիակէտին հաստ ալն տուն . ժո-
ղովարար տաւանակներուն բնկերպոյս
ժափահարելով զանոնք , երեք օր ետք ,
ինքաւորը , արքայանիտս գաւառման
մը մէջ , հրապարակներն արձանագրել
տաւ , և հաւաքուած իշխաններն ու
աւագանին ներկայացուցին պատկերը
այն լիակատար ատենին որ պիտի յա-
ջարկէր Աւագածոպոլին :

Շտաբը իսկոյն որոշում մը հրապա-
րակեց բնագէմ հրապարակներուն : Ռէնի
Աւագածոպոլը անարդ հաշակեց բոլոր
անոնք որ պիտի մանէին լիակատար
ատենին մէջ : Ի Կրքնոպ , բնակիչները
իրենց ատենակալները պաշտպանեցին
երկու զօրադաւակներուն գէմ , զօրքերն
խակ , զինուորական ազնուականութեան
անհնազանդութեան գրգռուելով , մեր-

ՄԱՐԻ ԱՆԹՈՆԻԱՆԷԹ

ժեցին գործել: Երբ Տօֆինէի հրամա-
տարը հաւաքեց իր գնդապետները հա-
կընարու համար թէ կարելի էր յոյս
դնել անոնց գինուորներուն վրայ, ա-
մենքն ալ լուռ մնային: Ամէնէն երի-
տասարդը, որ ամէնէն առաջ պիտի
լսօսէր, պատասխանեց թէ իր գինուոր-
ներուն վրայ յոյս դրուելու չէր՝ սկսեալ
գնդապետէն: Այս դիմադրութեան վրայ,
նախարարը գործադրեց Նախարարաց
կնոջն ուղղին վճիռները որոնք կը բնկա-
նէին գերագոյն տառաններու որոշում-
ները, և անմղմէ ալ իր աքսորի դա-
տապարանց:

Արքունիքը, առաջին դատաւարդե-
րէն (աշխուականութիւն և կղեր) մաա-
տանջուած, որոնք կռիւ կը մղէին յա-
նուն ժողովրդեան շահուն և անոր մի-
ջամտութիւնը զրդկելով, ինքն ալ իր
կողմէ նոյն միջոցին դիմեց, որոշեց
Թիէր-դէզան (միջին դատաւարդ) իր
օգնութեանը կանչել, ինչպէս բրած էին
ժամանակաւ Ֆրանսայի թագաւորները
աւստականութիւնը քնջելու համար:
Ուստի, ամէն միջոցով փութացուց
Ընդհ. Ժողովին գումարուծը, որուն
եղանակին համար քննութիւններ հրա-
մայեց. հրաւիրեց զրազեանքն ու գի-

156
991

տական մարմինները իրենց կարծիքը տալու . և մինչ հաւաքուած կղերականութիւնն ալ իր կողմէ կը յայտարարէր թէ մօսկեցեակու էր գումարման թուականը , արքունիքը , կուսի հրաւերն ընդունելով , միեւնոյն ժամանակ առկախեց լիակատար ատեանին հաւաքումը , և Ընդհ. ժողովին բացումը որպէս 1789 Մալիս Լին : Այն ատեն Թուրուզի արքեպիսկոպոսը պաշտօնէ քաշուեցաւ . (24 Օգոստոս) , ինք որ՝ տկարօրէն զօրծաղբուած յանդուգն ծրագիրներով առաջ բերած էր հակառակութիւն մը որուն կամ յաղթելու էր կամ անոր ծագման պատճառ թլլալու : Պաշտած ատենը պետական գանձը անձկութիւն մէջ թողալ , Օթէլ արժիկի եկամուտներուն վճարումը առկախ , բոլոր իշխանութիւնները իրարու դէմ ելած , բոլոր գաւառները զէնքի զիմած : Պաղով իրեն , տիւր հարկուր հազար Քրանքի չափով մը , Սանի արքեպիսկոպոսութեամբ և կարախնաղի զլիարկով վարձատրուած , եթէ հասարակաց հարստութիւնը չպարտաւորեց , դէթ իրենը չլինեց : Իրբն վերջին խորհուրդ , հրախրեց թագաւորը նորէն կանչել Նէքէր երեսական նախարարութեան գլուխը , անոր ժողովը տկանութիւնը զօրծածելու համար ընդդէմ անպարտելի հակառակութեանց :

1787 և 1788 երկու տարիներու միջոցին է որ Յրաննապիւր ուղեկին ահաջն անտութիւններէ գործնականի տնայիկ : Առաջին իշխանութեանց պոյքարըր ատոր վաճառքն ու առիթը տուած էր իրենց : Պարտն բոլոր տեսչութեանը միջոցին , Առաջաժողովը յարձակած էր կղերին վրայ և քօղովերկած անոր անդրադու . նական միտումները , կղերէն ետքը , յարձակած էր արքունիքին վրայ , մտահանչած անոր իշխանութեան զեղծումները , և նշտակած անոր անխորդու թիւնները : Վերմի սարսնայիքին տակ և ինքն ալ իր կարգին իր գլուխութեանը

դէմ յարձակում կրած , վերջապէս կուգար ազգին դարձնել առանձնաշարհաւանք զորս արքունիքը իրմէ , Առաջաժողովէն իսկ կ'ուզէր իրկ զանոնք վախանցելու համար արտատուր նաւանի մը : Ազգը այսպէս տէր դարձնել յետոյ իր իրաւունքներուն , իր ուժը զօրծածած էր արտատուութիւն զրդուելու և զայն պաշտպանելու : Իրենց կողմէ , բարձր կղերականութիւնը՝ հաւատալիս չէր հանելով , ահաւականութիւնը՝ զօրքերուն անհնագանդութիւնը արծարծելով , իրենց ճիւղերը միացուցած էին ատենականներու ճիւղերուն և մօղովուրդը զէնքի կաշած՝ իր առանձնաշարհմանց պաշտպանութեանը համար :

Արքունիքը , այս ալկապան թշտախներէն նկող մտած , տկարօրէն զիմաղբում էր : Պործկու պէտքն զգալով , և այդ բաղին միշտ յետաձգելով , մերթ քնջած էր մէկ քանի զեղծումներ , աւելի ի նպատակ գանձին քան մօղովուրդեան , և յետոյ նորէն անգործութեան մէջ ինկած էր : Վերջապէս , ամէն կողմէ յարձակում կրկնով , տեսնելով որ առաջին գաւառակարգերը ժողովուրդը կրկէս կը հրաւիրէին , ինքը անձամբ կուգար գայն հոն մայնելով՝ Ընդհ. ժողով գումարելով : Պարտն ամբողջ տեսչութեանը միջոցին բնոյզիմանալով իմաստասիրական մաքին , արքունիքը այս անգամ անոր կաշում կ'ընէր , և անոր քննութեանը կը յանձնէր թագաւորութեան կաղմակերպութեանց քննութիւնը : Այսպէս , պետութեան առաջին իշխանութիւնները անիրաւ տէրերու տարօրինակ տեսարանը պարզեցին՝ առարկայ մը իրկով իրարու ձեռքէ՝ օրինաւոր տիրաջը ներկայութեանը , և վերջապէս գաւառիկ իրբն գաւառուր իսկ կանչելով :

Իրերը այս կէտին վրայ էին երբ Նէքէր նախարարութեան մէջ մտաւ (Օգոստոս) : Վաստահութիւնը իրեն հետեւեալ , վարկը իսկուշ վերահաստատուեցաւ , ամէնէն ստիպողական գծուա-

բախտները հարթուեցան : Ազեալ միջոցներով հասաւ անհրաժեշտ ծախքերուն , սպասելով Ընդհ. Ժողովին , որ ամենուն կողմէ բաղձապատճառ դարձան էր :

Անոր կազմակերպութեանը մասին մեծ խնդիրներ կը սկսէր յազարել : Իրարու կը հարցուէր թէ Թիէս-զ'Էլիմին զերը ինչ պիտի բլար հան , թէ հաւատարմոր մը պիտի երևնար թէ տղերատրկու , թէ խիտով միւս երկուստաջին գտակարագերուն հաւատարմոր հերկայապայցիչ պիտի ունենար , թէ մարդ զլախ թէ գտակարագ առ գտակարագ քուէ պիտի արուէր , և թէ Թիէսը մէկ ձայն միայն պիտի ունենար ազնուականութեան և կղերականութեան երկու ձայներուն զէմ :

Նախ և առաջ յազուեցաւ պատգամաւորներուն թիւին խնդիրը : Ժ. դարու ոչ մէկ փոխադրական բանավէճ այսքան յազոււմ յարուցած էր : Միաքերը առքցան խնդրին բոլորովին արդիական կարելի որովհենէն : Ահգմ , կարովի , գառնապառն գրազէտ մը այս վիճարանութեան մէջ բանեց այն տեղը զոր դարուն մեծ հանձարները գրաւած էին խմատատիրական վիճարանութեանց մէջ : Սիւլէս արբան , գրքի մը մէջ որ մեծ խիտան եղաւ ժողովրդային մարքին , հարցոյց ինքն իրեն , Ինչ է Թիէս-զ'Էլիմին և եւ ինքը պատասխանեց : Ոչինչ :— Ինչ պէտք է բլար :— Ամէն բան :

Տօփինէի Ընդհ. Ժողովը գումարուեցաւ ի հեծակ արքունիքին : Առաջին երկու գտակարագերը , աւելի ճարպիկ և աւելի ժողովրդական այդ գտաւին մէջ քան սեւէ տրիչ տեղ , որոշեցին որ միջին գտակարագն ու շիթէսը աղուականութեան և կղերականութեան համահաւասար ներկայապայցիչ ունենայ : Բարեկի Սաղաթաղար , այս անխաճեմ զրոյսներուն հետեւանքը արդէն իսկ ընդունադրով , հասկցաւ թէ Թիէս-զ'Էլիմին չպիտի ներկայանար իրեն ռմանգակ , այլ իրեն տէր , և գումարման

հրովարտակը արձանադրած տանը , իրեն յայտնի պայման հրամայեց պահպանել 1614ի կանոնները , որոնք բոլորովին կը ջնջէին երկրորդ գտակարագին զերը : Արդէն անժողովրդականացած այն գումարութեանց բերմանը զորս յարուցած էր բողոքականներուն քաղաքացիի իրաւունքը վերադարձնող հրովարտակին զէմ , այդ վայրկեանին բոլորովին զոյր գուրս տաւ , և արքունիքը լիովին լուծեց իր վրէժը : Առաջին անգամ , անխիտ կրեց ևս քէն ժողովրդային չորհրդներուն անկայականութեան փորձը , բայց եթէ ազգը կրցաւ աղերսաւ երևնալ հանդէպ իր պետերուն զորս իրարու հետ կը լքէր , այս անգամ ամէն իրաւունք ունէր Առաջնապետին զէմ , վստայի անխիտ կանգ կ'առնէր՝ ազգը իր իրաւունքներէն ոչ մէկուն տակաւին տիրացած :

Արքունիքը , չհամարձակելով ինքն իսկ որոշել այս կարեւոր խնդիրները , կամ մանտանդ ու գերով ի նպատակ իրեն անժողովրդականացեալ առաջին երկու գտակարագերը , իրենց կարծիքը հարցուց իրենց , անոնց չհետեւելու դիտաւորութեամբ , եթէ , ինչպէս հաւանական էր , այդ կարծիքը հակառակ բոլոր Թիէս-զ'Էլիմին : Հետեւապէս , Երևանեակայ հոր ժողով մը հրաւիրեց Վէրսալի մէջ գումարուած Նոյմ , Ուին և յաջորդ Դեկտ , Տին փակուած , որուն մէջ վիճարանութեան գումարան Ընդհ. Ժողովի կազմութեան վերաբերեալ բոլոր հարցերը : Վէճը բուռն եղաւ : մէկ կողմէ մէջ կը բերուէին նախկին աւանդախիւները , միւս կողմէ ընտկան իրաւունքներն ու բանականութիւնը : Աւանդութեանց վրայ իսկ հիմնուելով , Թիէս-զ'Էլիմին գտար իրաւունք կը ստանար , վստայի 1614ի կանոններուն զէմ , զոր առաջին գտակարագերը մէջ կը բերէին , աւելի հին կանոններ կը յիշուէին : Այսպէս , կարգ մը գումարմանց մէջ , և կարգ մը կէտերու վրայ , մարդ գլուխ

քու էարկութիւնն եղած էր . երբեմն զաւառ զաւառ և ոչ թէ զաստիարդ սա զաստիարդ քուէարկուած էր . յաճախ թիէնախն պատգամաւորները թիւով հաւատարած էին տղնուական և կղերական պատգամաւորներուն : Ինչպէս ուրեմն վատահիշին սովորութիւններուն : Պետութեան իշխանութիւնները մշտապես յեղաշրջութեան մը մէջ չէին : Արքայական իշխանութիւնը սր , նախ գերակշիւ , յետոյ պարտուած և մերկացած , նորէն կը զօրանար ժողովրդեան ռմանդակութեամբը և բոլոր իշխանութիւնը իր ափին մէջ կ'առնէր , կը ներկայացնէր անվերջ պայքար մը և յարափոխիս տիրապետութիւն մը : Կ'ըսուէր կղերականութեան սր եթէ հին ժամանակներուն զիմէր , ալ կը զազրէր զաստիարդ մը ըլլալէ . տղնուականներուն՝ թէ աւտաներու տէրերը միայն կրնային բնորոշիլ , և թէ այսպէս իրենցմէ չատեր գուրս պիտի հանուէին պատգամաւորութենէ : Աստղածաղկին իսկ թէ այլ ևս թագաւորութեան անհատատարիմ մարմին մըն էր . վերջապէս ամէնուն թէ ֆրանսական Կաղմակերպութիւնը երկար յեղաշրջութիւն մըն էր ստակ , որու միջոցին իւրաքանչիւր իշխանութիւն յաճորդարար տիրապետած էր . թէ ամէն բաննորութիւնն եղած էր , և թէ այս յայնամիկ պայքարին մէջ՝ բանականութիւնը լսկ վճիռ տալու էր :

Թիէնու-էթան կը պարտնակէր այգին ամբողջութիւնը զրեթէ , բոլոր սպասակար զաստիարդերը , ճարտարաւիտ և բաւաւորած . թէևս հոգեւորն մէկ ժառին միայն տիրացած էր , զանոնք բոլորն ալ կը չահագործէր , և , սրամարտորէն , չափազանց չէր իրեն տալ միւս երկու . զաստիարդերուն հաւատար թիւով պատգամաւորներ :

Երեսեկայ ժողովր թիէնսին կրկնաւտակութեանը զէմ ելաւ : Մէկ գիւսն

մը միւսն , այն որուն կը նախադանէր թագաւորին եղալըր Մօսիէօն , քուէարկեց ի նպաստ այլ կրկնապատկութեան : Այն տուն , արքունիքը , ի նկատի առնելով — կ'ըսէր — փոքրամասնութեան կարծիքը , արքայազուն իշխաններու յայտնի կարծիքը , Տօֆինէի երեք զաստիարդերուն բաղձանքը , զաւառսքին ժողովներուն պահանջումը , նահանգային ժողով տնկող մէկ քանի զաւառներու օրինակը , բազում յրապաւկագիտերու կարծիքը , և բաղմութիւ ու զերձերու յայնամ ժափաքը , արքունիքը հրամայեց որ պատգամաւորներուն թիւը տանուաղն հազար ըլլայ . բնակչութեան և իւրաքանչիւր պաշտօնական հարկերուն համեմատութեամբ կաղմուի , և թիէնու-էթան պատգամաւորներուն մասնաւոր թիւը հաւասար ըլլայ միւս երկու միացեալ զաստիարդերուն թիւին : Արուսեակի 1788 Դեկտ . 27 Նախարարաց Խորհուրդին :

Այս յայտարարութիւնը բնդ հանար խանդավառութիւնն առաջ բերաւ : Նէքէրին վերադրուելով ան , իրեն նկատմամբ ազգին համարումը և մեծամեծաց տակութիւնը չառցաւ : Սակայն , այս յայտարարութիւնը՝ անձի վրայ կամ բոս զաստիարդի քուէարկութեան մասին բան մը չէր որոշեր , բայց յակեալն կը պարտնակէր առիկա . վասնզի աւարտը էր ձայնորն աւելցնել՝ եթէ անոնք չպիտի հաշուուէին . և թիէնու-էթան կը թողուէր բանի ուժով ձեռք բերելունչ որ նոյն պահան կը մերժուեր իրեն : Այսպէս , անիկա զապաւոր մը կուտար արքունիքին և նոյն լնչն Նէքէրի տկարութեանը : Այլ արքունիքը կը ներկայացնէր կամքերու հաւաքովի մը որ ամէն վճարական արդիւնք ապօրոյիւն կ'ընծայէր : Թագաւորը չափաւոր էր , արգարաւիտ , հանաւոր , և իր սեպհական հմտութեան իսկ կը կատկածէր . ժողովաւոր սիրելով և անար արտաւայնները բնդանելով՝ երբեմն սակայն կը պոչա-

բուէր պոնականն և մոտաւ Երկուսով և ազատութեան թողաւ թեանն հաւր կործէր անանկ անխիանութեան և ամբարշտութեան ընթանալը և մոտաւ սիրականն ուղին, իր առաջին թախին մէջ, անշուշտ խոտորմներ բրած էր, և Երկուստ ու կրծնասէր թաղաւոր մը անանցմէ ի հաշիւէ կը խորհէր։ Ամէն վայրկեան տկարութիւններով, սարսուփով, անստուգութիւններով պաշարուած, տարարախառ Լուի ԺԶ., իր մասին ամէն գոհագութեան պատրաստ, բայց զանաւոր արիւններու պատառաքելու անկարող, արքանիքին հանդէպ իր դիւրահաճութեանը և թաղուհիին համար իր ներողամտութեանը զոհ, կը քաւէր բոլոր իր չգործած սխալները, որոնք իրը կ'ըլլային սակայն, վառագի կը թողար որ անոնք գործուէին։ Թագուհին, հաճոյքներու անձնատուր, չորքը տարածելով իր դիւթութեան արքայապետութիւնը, կ'ուզէր որ իր ամուսինը հանդարտ ըլլար, արքանիքն ու իր հաղաթիւները պաշտէին զինքը։ Մերթ, համամիտ էր թաղաւորին հետ՝ բարենորոգմանը գործադրութեանը համար, երբ անանց պէտքը տարազական երեւնայ. մերթ, ընդ հակասակը, երբ կարծէր թէ իշխանութիւնը վառագի տակ է, իր արքանի բարեկամները ընչազարկ, կը կեցնէր թագաւորը, կը հետաքննէր ժողովրդական հախարարները, և բարբիթ ամէն միջոց և ամէն յոյս կը փնտցնէր։ Ան մանաւանդ տեղի կուտար ազգեցեցեցութեանը մաս մը ազնուականներու որոնք գահուն չորքը կ'ստղէին և հոն կը մնանէին հորհնարով և զեզմութեաներով։ Արքանի այս արեւակաւորութիւնը, ինչպէս թաղուհին ալ, կը վաւաքէր որ թաղաւորը չտալով թիւններ ընկու կարող ըլլար. և, այս պատճառաւ, թիւններ էր Աստուածաբաններն երբ անոնք ասուքի կը մերթէին, բայց անանց գաշակիցը կ'ըլլար երբ կը պաշտպանէին իր անանձնաշորհութիւնը,

համարաւերակ պատրաստներու տակ մերթեւոյն հաղային հաղաթը։ Այս հաղայնով գէտ ազգեցեցեցեցեցեց, չլըրնարով գաւարութիւնները զիմակալը գէտ յանդիման, գաւակ զեզմութեանը, իշխանութեանը ջնջել զանոնք, վառին ի վառը տեղի կուտար արքանիքին և հանդիման կարծիքին, և չէր կրնար գոհացնել ոչ մին ոչ միւրը։

Եթէ, ԺԶ. դարու տեւողութեանը միջոցին, որ տառն իմաստասէրները, թիւններ մէկ ծառայելին մէջ հաւաքուած, մաղթանքներ կ'ընէին Յիշակելիքի և Ամերթեւոյն համար, Թիւրքի և Նեքէրի համար, եթէ, որ տառն անոնք չէին ըզձար պատմութիւնը կատարել, ալ միայն լուսաւորել իշխանները, և առաւելին կը հախարակէին հետաւոր յեղափոխութիւններ զորս անհանգստութեան նշաններ և հատապատմանը անհեթեթութիւնը բոտ բոտ տկանի Երկուսով կուտային. եթէ, ալ պահուն, թագաւորը ինքնարեւոյնը հաւատարմութիւն մը հատապատմ ըլլար պաշտաններու մէջ և մէկ քանի կրակաւորութիւններ տաւ ըլլար, ամէն բան սկիսի խաղաղէր երկար ատենուան համար, և Լուի ԺԶ. Մարկուս-Արիլիտի չափ պիտի պաշտուէր։ Բայց երբ բոլոր իշխանութիւնները երկար պաշարի մը բերամար ազգականեցան, և բոլոր զեզմութեանը քոթամերկեցան երեւելոյ ժողովէ մը. երբ ազգը, կուտին հրապարակով, բան մը ըլլալու յոյս ու կամքը յաղատ, տիրականորէն ուզեց ալք բանը։ Ընդհ. Ժողով խոտապետած էր իրեն, ինք պահանջեց որ անոր գոմարման թեւակներ մերթեւոյնէր, թեւակներ կը մերթեւոյնեցաւ, զերակուտութիւն պահանջեց հոն. մերթեւոյն, բայց, կրկնապատկելով իր ներկայացուցիչներուն թիւը, ալ զերակուտութիւնը ձեռք բերելու միջոցը ընծայեցին իրեն։ Այսպէս տրեմն՝ մաս առ մաս միայն տեղի կը տրուէր, և մի միայն կըր ա

և.ս կարելի չէր դիմագրկել. բայց այն տառն իր ուժերն աճած էին ու փորձուած, և կ'աղէր ինչ որ կր կարծէր ի՛նչ կրնայ: Անդադրում ընդդիմութիւն մը, իր փառաբերութիւնը գրգռելով, չափ չանցած անցող պիտի դարձնէր զինքը: Բայց այն տառն իսկ, եթէ մեծ նախաբար մը, քիչ մը ուժ աստով թաղաւորին, թաղուհին սիրաշահելով, առանձնաշնորհները սանձելով, կանխած ըլլար և յանկարծ կշտացուցած ազգային սրահանջումները, ինչն իսկ աստով ազատ Ստամբուղաթիւն մը. եթէ դո՛ւստացած ըլլար գործելու պէտքը, գոր ազգը կր գգար, զանկա իսկոյն կանչելով ոչ թէ Պետութիւնը վերականգնելու, այլ իր տարեկան շահերուն վրայ վիճարանելու նորակազմ ժողովի մը մէջ. դուքէ պայքարը սկսած չլլար: Բայց դժուարութիւնը կանխել հարկ էր փոխանակ անոր տեղի տարու, և ժանտաւեղ բազմութիւն յաւակնութիւններ գոչելու: Զօրաւոր համագումար, իր համագուման հաւատարկաբար մարդ մը պէտք էր, և այդ մարդը, անշուշտ յանդուգն, հօգոր, թեւեւ կրքոտ, պիտի աճարկէր արքունիքը, որ չպիտի ուղէր զայն: Միանգամայն հանրային կարծիքն ու հին շահերը խնայելու համար արքունիքը կէսմիջոցներ ձեռք առաւ. ինչպէս տեսնուեցաւ, անխիտ կէս-խմտաստէր, կէս-յանդուգն նախաբար մը ընտրեց. որ առանձնան ժողովրդ տկանութիւն մը ունէր, վաճաղի այն տառն իշխանութեան սրտի մը մէջ կէս-ժողովրդական դիմաւորութիւններ կր դերացնէին ամէն յուս և կր գրգռէին խանդավառութիւնը միջոցաբեռն մը դօր, չափ չանցած, իր պետերուն առաջնորդութիւնը հազիւ պահ պիտի թողար:

Միտքերը ընդհանուր խմբման մէջ էին. ժողովուրդը կրպնդուած էին ամբողջ ձրանապի մէջ, յստ զբնակի Անգլիայ, և միևնույն անունով, այն է ըլլալ: Անոնց մէջ կր գրապէն ճնշուելիք զեղ-

ծումներով, գործադրուելիք բարենորոգումներով և հիմնուելիք սահմանադրութեամբ: Երկրին կացութիւնը իրատօրէն քննելով, սատակ կը զայրանային: Արդարեւ, երկրին քաղաքական և անտեսական կացութիւնը անհանդուրժելի էր: Ամէն բան ստանձնաշնորհում էր անհամեմատ, գաղափարադրու, յաւաքներու, նախնայնորու և նախնայնորակ արձանանքու մէջ: Ամէն բան արդիւր էր մարդուն ճարտարաբանական ու հանձարին համար: Քաղաքային, եկեղեցական և զինուորական տալիսանները տարաբերութիւն մէկ քանի գաղափարադրու վերադառնում էին, և այս գաղափարադրուն մէջ քանի մը անհամեմատ: Ասպարէզ մը կարելի չէր ընդգրկել առանց կարգ մը դրամական պայմաններու: Քաղաքները իրենց առանձնաշնորհումներն ունէին տուրքի հաստատման, զանձման և քանակութեան, և պաշտօնատաղանդու ընտրութեան համար: Ծնորհներն իսկ, որոնք վերադրողներու ձեռամբ ընտանեկան տաղանդով վերածուած էին, գրեթէ թող չէին տար այլ և.ս թաղաւորին՝ նախամեծարութիւններ ընծայելու: Քանի մը գրամական նաւերներ ընկելու տգաւառութիւնը լոկ կը մնար իրեն, և անհնուած էր որ ան Քոլինսի դուքսին հետ վիճելու ստիպուած էր՝ անողորմ պաշտօն մը ջնջելու համար: Ամէն բան ուրեմն անշարժացած էր քանի մը ձեռքիւր մէջ, և ամէնուրեք փարք թիւր կր դիմագրկը՝ կոզապառած մեծ թիւիւ: Տուրքերը կը ծանրանային մէկ գաղափարով մը վրայ: Աշխուականութիւնն ու կղերականութիւնը հողերուն երկու երրորդին տիրացած էին գրեթէ, միւս մէկ երրորդ մասը, որ ժողովուրդին ձեռքն էր, առուք կը մճարէր թագաւորին, բազմութիւն առատապետական հարկեր՝ աշխուականութեան, տառաշնորհ՝ կղերականութեան, և բայց ամառի կ'ենթարկուէր ազնուական սրտայնորու

և կրէի աւերմանքին : Ապառման նիւթերու տուրքերը կը ծանրանային մեծ թիւին վրայ , աշինքն ժողովրդեան վրայ : Տուրքերու հաւաքումը կեղեքիչ էր . մեծամեծները անպատճոքէն կըրնային յատուղի վճարումը , ժողովուրդը , ընդհակառակը , կը խոչտանդուէր , կը բռնադատուէր , դատադարսուած էր իր մարմինն յանձնելու ի չզոյէ իր բերքերուն : Իր քրտինքովը ուրեմն կը սնանէր , իր արիւնովը կը սրահաւանէր ընկերութեան բարձր գաղափարները , առանց ինքն իրեն համար կարենալ ապրելու : Միջակորեարը (պարժուաղի , ճարտարագործ , լուսամիտ , անշուշտ նուազ գիտարտ քան ժողովուրդը , բայց թաղաւորութիւնն հարստացնելով իր ճարտարարուեստովը , իր տաղանդովը կրնակի հանդիսացնելով գայն , չէր տառնար ոչ մէկը այն առաւելութիւններուն որոնց իրաւունք ունէր : Արդարութիւնը , զոր քանի մը նահանգներու մէջ առատապէտներ կը բաշխէին , իսկ արքայական ատեններու մէջ գաղաւթներ , սրնք զբաղով ծախու առած էին իրենց պաշտօնը , գանդալ էր , յաճախ կուլմակցական , միշտ կործանարար , և մանաւանդ անագործին կեղանակին գաղաւթ մէջ : Անհատական ազատութիւնը բռնադատուած էր կրնքումը նախնիներով , մամուլի ազատութիւնը՝ արքայական գրաքննիչներով : Վերջապէս , պետութիւնը , արտաքուստ գէշ պաշտպանուած , կուրծի համանշաններէն մատնուած , կուրծի հախարարներուն տկարութենէն վառնուած , վերջերս ալ անպատուուած էր Եւրոպայի մէջ՝ Հոլանտայի և Բարիսիայ տաճարի կերպով զոհուելով :

Արդէն , ժողովրդային զանգուածները կը սկսէին շարժիլ . քանիցս խառնութիւններ ծաղած էին Առաջադիմացիներու պայքարին պահուն , և մանաւանդ թաւաղի արքայականութիւն հե-

ռացման միջոցին : Ասոր պատկերը այլա՛րա՛ծ էին . զինուորական իշխանութիւնը նախատուած էր և նոյն իսկ յարձակում կրած . դատական իշխանութիւնը տկար կերպով հետապնդած էր խառնարանները , սրնք անոր դատը կը պաշտպանէին : Միտքերը յուզուած , մատուռ յեղափոխութեան մը չիօթ գաղափարով լեցուն , յարասեւ իմորման մէջ էին : Առաջադիմացիներն ու առաջին գաղափարները արդէն իսկ , կը տեսնէին իրենց զէմ ուղղութիւն այն զէնքերուն զորս առած էին ժողովուրդին ձեռք : Պրիմաների մէջ , տղաւականութիւնը հակառակած էր թիւս-դէմաի կրկնապատկարներ , և մերժած էր պատուամար բնարել : Միջին գաղափարը , որ այնքան հզօրապէս ծառայած էր անոր ընդդէմ արքունիքին , անոր զէմ դարձած էր այն առնն , և մահացու կոխներ տեղի առնեցած էին : Արքունիքը , որ Պրիման ազնուականութենէն իր վրէժը բոս բաւականի լուծած չէր կարծեր , ոչ միայն իր ռժանդակութիւնը մերժած էր , այլ և Բարիկ - Կիւսն անոր մէկ քանի անդամները բռնադատուած էր :

Տարերք իսկ կը թաւէին չիտաղերն ըլլալ : Յալիս Էջին , կարկուտ մը փճացուցած էր հունձքերը , և Բարիկի պարենաւորումը աւելի գիտար պիտի ըլլար , մանաւանդ այն խառնակութեանց մէջ , որ կը պատրաստուէին : Աստարական տարողը զարմուշեղութիւնը հաղիւ կը բաւէր՝ բաւականաչափ ուստու հաւաքելու համար այդ մեծ մալարքաղաքին մէջ , և վախ կար որ շատ չանցած չատ գիտար ըլլար գայն ապրիցնել , երբ քաղաքական խառնարանները վատահոլութիւնը խառնէին և հաղորդակցութիւնները ընդհատէին : Կուրծի ձախարկութեանց յաջորդող ահաւոր ձմեռէն ի վեր , որ Յենրիտի ոգորման սիրտութիւնը անմահացուց , չէր տեսնուած այնքան առատիկ ձմեռ արքան 88ին և 89ին : Բարեկարգութիւնը , որ

աչն առնն երևանն եկու. սրտաշարժ եկալով, անբառական կգաւ ժողովրդեան թշուառութիւնը մեղմելու: Պրանտայի ամէն կողմերէն վազնիվապէս անգործ եւ չքաւոր բաղձաթիւ թափառականներ հասան եւ Վէրտայէն Բարիկ պարզեցին իրենց թշուառութիւնն ու իրենց մերկութիւնը: Ամենափոքր իրաւանցումէն, անտէր յանկարծ երևանն կ'ելլալին օգտուելու համար տալիքէն որ միշտ նպաստաւոր է անոնց որ ամէն բանի կարօտ են, մինչեւ իսկ օրուան հացին:

Այսպէս, ամէն բան նպաստաւոր էր յեղափոխութեան մը: Ամբողջ դար մը նպաստած էր քաղամբիկութեւնը եւ զանազան ծայրայեղութեան մղելու, երկու տարի բմբաստութիւն գրգռելու եւ մարդկութեւն ժողովրդային դանդաղեցնելու, առանձնահարձակներու կոխներստն մէջ մտցնելով գանձը: Վերջապէս, բնական աղէտներ, գանձադան սրտազաններու պատահական աւճակցութիւնը, առաջ բերին աչն չարագէտ գէպը որուն թուականը կրեար յետաձգելի, բայց որուն կտաւորումը ոչ կամ կանուխ անխուսափ իւր էր:

Այս պարագաներուն մէջ է որ տեղի ունեցան բնորոտ իրաւունքներ: Քանի մը գաւառներու մէջ անտէր ազնկայից եղանակ, ամէնտրեք եռանդայից, եւ չառ հանդարտ ի Բարիկ, որ համաձայնութիւն եւ համամտութիւն տիրեց: Յույսակներ կը բաշխուէին, միանալու եւ համաձայնելու քննարկ մը կար: Վաճառականներ, փաստաբաններ, զրչի մարդիկ՝ առաջին անգամ բլլալով զիրար հաւաքուած տեսնելուն գարմացած, քիչ քիչ սպասուածքներ կը բարձրանային: Ի Բարիկ, իրենք իսկ վերահաստատեցին թաղաւորին կողմէ կողմաւորած դիտանքներ, եւ առանց անձերը փոխելու, իրենց ուժին տարացոյցը տուն գանձը հաստատելով: Իմաստուն Պայիկն կը հետանայ Շալիօի իր

առանձնացէն. էնթրիկներէ հետի, իր ազնիւ պաշտօնին գիտակից, առանձինն ու հետեան ժողով կ'երթայ: Ճամբան կը կենայ Ֆէօյեաններու պարտաւորին վրայ. անձանթի երիտասարդ մը անոր կը մօտենայ յարգանքով. «Պիտի բնութիւն, կ'ըսէ:—Ձեմ գիտեր, կը պատահանէ Պայիկ, այդ պատիւը ոչ մեր ժուելու ոչ խնդրուելու է:» Համեատակաբաններ ճամբան կը չարունակէ, եւ հազնակ կ'անուամուխ բնարդ եւ պատգամաւոր:

Միտալօ կամալն բնորոտ իրենք թարկայից կգաւ. ազնուականութեան մերժուելով, Թիէս-դ'էլթաէն բնորոտուելով, անխեղ խառնակից Բաղմար իր հարկներէր, եւ չառ չանցած եկաւ երեսցաւ ի Վէրտայ:

Արքանիքը բնաւ չուզեց ազդել բնորոտ իրենց վրայ. բաղձաթիւ երեցներու ներկայութեանն ընտ. չառնուցաւ. յայտ դրած էր անոնց հակառակութեանը վրայ բնորդ թարձրատման կզերականներու, եւ միևնույն ժամանակ անոնց յարգանքին վրայ գէպի գահը: Մնաց որ, ամէն բան չէր նախատեսեր, եւ Թիէս-դ'էլթաի պատգամաւորներուն մէջ տակի ազնուականութեան քան թէ իրենց զէմ հակառակորդներ կը տեսնէր: Օպիւնի գուքսը ամբաստանուեցաւ թէ ուժգնապէս կը զործէ իր կուսակիցները բնորդ տալու համար, եւ ինքն իսկ բնորուելու համար: Արքանիքին հակառակորդներուն մէջ տարէն գատուած, Աւաղաթուղիներու գաշակից, կամայ ակամայ՝ ժողովրդական կուսակցութեան կողմէ իրեն. պետ նշանակուած, զանազան հնարալիտութիւններ վերադրուեցան իրեն: Յաւալի դէպք մը պատահեցաւ Աէնդ-Անդուան տրուարձանին մէջ, եւ բովհետեւ ամէն գէպի հեղինակ մը կ'ուզուի տալ, գուքսը պատասխանատուութեան ի պատասխան մը, Ռէվէլիօն, որ իր ճարտարութեամբ

ՀՐԿԵԶՈՒՄ ԴԵՊԼԵՑԵՆ ՏԱՆ

ընդարձակ գործատուները կը բռնեցնէր, մեր ճարտարարուեստը կը կատարելագործէր և երեք հարիւր գործատուներու ապրուստը կը հայթայթէր, ամբաստանուեցաւ թէ աւուրչէքները կէսուակէս զեղչել կ'ուզէր: Խուժանք ապառնայ այրել անոր տունը: Յաջողեցան ցրուել զայն. բայց խուժանք յաջորդօրը նորէն հան դարձաւ. յարձակեցան տունին վրայ, արեցին, կործանեցին (27 ապրիլ): Հակառակ որ սաջի օրը յարձակողները սպառնալով էին ու հանժամադիր եղած, իշխանութիւնը չառ-

տչ գործեց, և այն ատեն տարապաշտան խառաթեամբ գործեց: Սպասեցին որ խուժանք տիրէ տանը. յետոյ կատարութեամբ վրան յայ հակեցան և հարկ եղաւ շատերը խողտովել այդ վայրագ ու անմիտ մարդերէ, որոնք այնուհետեւ երեսցան ամէն տոթիս, և որ առգական յորժորժուեցան:

Բոլոր կուտակցութիւնները, որ արդէն կազմուած էին, զի բար ամբաստանեցին, կատարեցին արքունիքը որ նախ ոչ և յետոյ անապոստն կերպով գործած էր. ենթադրուեցաւ թէ զխումբը

թաղած էր որ ամբողջը կուտի սիրի , յիսոյ օրինակ մը տալու . և իր զինուորաները վարժեցնելու . համար : Ռէվէլյեօն տան աւերիչներուն վրայէն զանաւորաւոր , անհնգմէ տմանց բերնէն փախած խօսքերը կասկած տուին թէ տնոնք ծածուկ ձեռքէ մը զրդուած և առաջնորդուած էին . և ժողովրդային կուսակցութեան թշնամիները ամբաստանեցին Օսթլանի զուքար թէ ուզած էր փորձել այդ յեղափոխական վտանակները :

Այս իշխանք բնակիչ յատկութեաններով էր ծնած . անասման հարստութեան մասանցած էր . բայց զէջ բարքերու անձնատուր , չարաչար գործածած էր բնութեան ու բախտին պարզեւները : Եկարազրով անհետեւողական , պահ մը հանրային կարծիքին անխոյժ , պահ մը ժողովրդականութեան ծարախ , օրին մէկը յանդուգն էր ու փառասէր , հետեւեալ օրը հրաւ և մատցիր : Թագուհիին հետ սուրուկով , արքայնիքին թշնամին եղած էր : Որովհետեւ կուսակցութեանները կը կազմուէին , թագած էր որ տանն իր անունը , և նոյն իսկ , կ'ըսեն , իր հարստութեանը Եփօթ տալագայէ մը հրապարուած , կը գործէր այնքան որ ինքզինքը ամբաստանութեան ենթարկէ , յաջողութեւ անբաւարան , և եթէ իր կուսակիցները իրօք ծրարիքներ ունէին , ինքը զանաւոր պիտի յատանտեցնէր իր յողզող փառասիրութեամբը :

Ընդհանուր ժողովին զումարման վարկերանք կը համարէր վերջապէս այս հասարակաց փառանգին մէջ՝ կ'ըսէն ու այնտեղ անհանդարտ արքայնիքին մօտենալով , արքայազուն իշխաններուն և թագուհիին չորքէ բոլորած էին : Կ'աշխատէին կեղծապարտ թիւններով իրենց կողմը չափելու զիւզացի երեւելիները , բայց անոնց բազմակարգութեան տալն կը հեղնէին անոնց զոհիկութեանը : Կ'ըսէր կ'աշխատէր իր կարգին տարա-

կարգները հրապարակ , զինուորական սպանակներուն ու իր կարգին տարաւոր կարգները : Առաջաժողովները , որոնք կարծած էին առաջին զերը գրաւել Ընդհանուր ժողովներուն մէջ , սկսան փախնալ իրենց փառասիրութեան ի դէպիւ . կըլերուն վրայ : Ընդհանուր ժողովին երեւութանները , իրենց խղիւղին տառուկութեամբ զօրացած , ինչպէս նաեւ իրենց տեսրակներուն կորովի տրտայալտութեանէն , չարանակ իրարու մօտենալէն ուժ տանելով , նոյն իսկ չատերուն կողմէն իրենց ջանքերուն յաջողութեան մասին յայտնուած տարաւորանքէն զրգուած , հաստատ որոշում տուած էին տեղի չտալու :

Թագաւորը միայն , որ իր թագաւորութեան սկզբնաւորութեանէն ի վեր վարկեան մը հանդիսաւ չէր վայելած , Ընդհանուր ժողովը իր չփոխութեաններուն իրրեւ վախճան կը նկատէր հետեւէն հետեւ : Իր հեղինակութեան նախանձաւոր , մանաւանդ իր գաւառներուն համար , որոնց պարտաւորութեան կը համարէր անուարար թողալ այս մասանցութեանը , քան թէ իրեն համար , չէր գայլանար անոր մէկ մասը ազգին թողալ , և կառավարութեան զմտարութեանց բնաւ անոր կանակը հանելով : Ուստի ինչպէս թագաւոր կը պարտէր այդ մեծ գումարութեան պատարտութեանց , Փութով սրահ մը պատարտաւարացաւ : Եւն իսկ որոշուեցան տարազները և Ընդհանուր ժողովին պարագաւորուեցաւ . նա առաջացրէ ձեւակերպութեան մը : Մարդիկ իրենց արտաքին արժանաւորութեանց ոչ նուազ նախանձաւոր են որքան իրենց իրաւունքներուն , արդարացի հօլորտութեամբ մը՝ տեսրակները երեւութաններուն կ'արդիւլէին զիջանիլ ու է անտանաքիչ ձեւակերպութեան : Արարանիքին այս նոր թերութեան , միւս բոլոր թերութեաններուն նման , կը բոլորէր զանկ տարտաքին նշանք պատկանելու

փափաքէն , երբ ալ եւս իրականութիւն չկար : Ասիկա ի հարկէ խորանի զայ-
րայթ մը պատճառեց ա՛յն պահուն՝ երբ
յարձակելէ տա՞ջ՝ սկսած էին զիւրար
աչքերով չափել :

Բացման նախորդ օրը , Մայիս 4ին ,
հանդիսաւոր թափար մը տեղի ունեցաւ :
Թաղաւորը , երեք գաստիարդերը կղեր ,
սպնտականն և քաղքենի , բոլոր պե-
տական աստիճանաւորները , Նոյժը-Տամբի
կիկեղեցին զայլին : Այրքանիքը արտա-
սովոր մեծփայլցութիւն մը ցոյցադրած
էր : Առաջին երկու գաստիարդերը պեր-
ճառքով հազտած էին : Իշխաններ ,
զուքսեր , պալատականներ , աշխու-
կաններ , բարձրաստիճան կիկեղեցական-
ներ , ծիրանազգեստ պճնուած էին , և
փետրազարդ բեղտյներով զլուխնին
ծածկած : Քաղքենի երեւոթականները , —
ժողովրդային ներկայացուցիչները — կու-
ղային յետոյ , պարզ սև վերարկուներ
հագած , և հակառակ իրենց համեստ
կերպարանքին՝ կարծես զօրաւոր էին

իրենց թիւով ու իրենց տաղաշարով :
Դիտուեցաւ որ Օրդէանի զուքսը , որ
ազնուականներուն ամէնէն վերջը կու-
ղար , կը փափաքէր ա՛յ տեղի ետե-
մնայ երրորդ կարգին տա՞ջին երեսու-
խաններուն հետ խառնուելու համար :

Այն զինուորականն ու կրօնական
տղգային չքեցութիւնը , այն բարեպաշ-
տիկ երգերը , այն պատերազմական գոր-
ծիքները , և մանաւանդ զէպքին մե-
ծութիւնը , խորապէս յուզեցին սիր-
տերը : Նանսիի կայսրարաին վեհ զգա-
ցա միերով բեցուն ճաւը խոնդալուո-
րէն ծափահարուեցաւ՝ հակառակ տեղ-
ւոյն սրբութեան և թաղաւորին ներ-
կայս թեան : Երեւ զու մարումները հո-
գին կը վերայնեն , մեզ կը բաժնեն
մեղմէ , և ուրիշներուն կը կապեն մեզ ,
ընդհանուր զգլխում մը տարածուեցաւ ,
և յանկարծ մէկէ աւելի սիրտը զգա-
ցին իրենց տանջութեանց նուազելը , և
պահ մը բեցուեցան մարդ կայսութեամբ
և հայրենասիրութեամբ * :

*) Աեթիսի Երչատակարաններուն հե-
տեկայ հաստածը պիտի չչլատակէի ,
եթէ ստորին տնտանտրիչներ աշխատած
չլլային ամէն բան պզտիկցնելու ֆրան-
տական յեղափոխութեան տեսարաննե-
րուն մէջ : Մէջ բերելիք հաստածն
պիտի բաւէ գաստատան մը կաղմկ
ստղաւայլ թուականին տղգային հան-
դիսութեանց նուազ ուսմական սիրտե-
րու վրայ թաղած սպառնալիսան մա-
սին :

«Այս վեհ և սրտալցող արարուշա-
թեան իմ վրաս բրած տաղաւորութիւնը
հոս ի զիր տանկու հաճոյքին տեղի
կուտամ , պիտի բնդ օրինակեմ ալլ մի-
ջոյցն զրի տաւած պատմութիւնս , իմ
զղայցածովս տակաւին բեցուած : Եթէ
այս հաստածը պատմական չէ , թերեւ
քանի մը բնթիկցոյնելու համար ու կի
ու մղին չահկանութիւն մը պիտի ու-
նենայ :

«Ազնուականները , սեւ հագտատով ,
տակհուռ ասուեայ բաճկոնակով և զար-
դեղէններով , մնառքսէ վերարկուով ,
ժանեկաւ սր փոշկապով , ա յա հանրի
Դ . փետրաւոր հանդըճ բեղտցով , քա-
սակասի զգալով , կայսկարանները ի-
րենց մանրակաղայն փրններով և չա-
պկներով , ժաղվրդային ներկայացու-
ցիչները սեւազգեստ , մնառքսէ վերար-
կուով , նուրը կտաւէ փոշկապով : Թու-
զաւորը ճոխապաճոյճ բարձրաւանդակի
մը վրայ կեցաւ , զահաժաւանդը , Առ-
թուայի կամար , իշխանազունները , նա-
խարարները , պալատական աւաղ սպա-
շակայար հաստած էին թաղաւորէն վար-
թաղութին ճիշդ թաղաւորին զէմ առ
զէմ , սրքալաւան օրիորդը , Առթուայի
կամաւ հին , իշխանութեանները , պալատա-
կան տիկնիները , ալ ամանդներով չքնա-
զօրէն պճնազարդուած և ծածկուած ,
հիսաքանի թափար մը կը կաղմէին տնոր

Ընդհանուր ժողովին բաղումը տեղի ունեցաւ երկրորդ օրը, 1789 Մայիս 5: Թագաւորը բազմած էր բարձր գահոյքի մը վրայ, թագաւնին անոր մօտ, տրքոյնիքին անդամները բեմերուն մէջ, երկու առաջին կարգերը երկու կողմնաւորուն վրայ, իսկ երրորդ գոտակարգը սրահին խորը և ցած ամսաներու վրայ: Շարժում մը խլրտեցաւ Միսսսօ կամ-

չուրջ: Փողոցները պայտատկան զորդերով ծածկուած էին: Ֆրանսական և զուխցրիական արքունի պահապաններու զօրախումբեր անընդհատ չզլմայ մը կը կազմէին սկսեալ Եօթը Տամէն մինչև Սէն Լուի: ահաղին ժողովուրդ մը մեր անցքը կը դիտէր յարգալից լուսնիամբ, պատշգամները մեծարժէք կերպաներով զարդարուած էին, պատուհանները լեցուած ամէն հասակէ, ամէն սեռէ հանգիստականներով, զեղանի վաղիշտոյկեալ կիներով, բեղուններու փեսայներու, զգետներու պէսպիսութիւնը, ամէն զէմքերու վրայ նկարած սիրայորդոր գտնականքը, ամէն աչքերու մէջ փայլատակող տրախտիւնը, ծափերը, հետաքրքրութեամբ անշաղ արտայայտութիւնները, մեզ կանխող նայածքները, որոնք մեր հետանալէն հաք իսկ տակալին մեղի կը հետևէին... Զմաղկեցալիչ, զօշտիչ պատկեր՝ զոր ի զոր կը ճգնիմ կրկին նկարագրել: Երաժշտախոմբեր, անճրպետ անճրպետ կարգաւորուած, մերանոյ ձայներով օդը կը թնդացնէին: զինուորական քաղերպներ, թմբուկներու և գափերու զանգիւններ, չեփորներու շտապիւն, կարգ ըստ կարգէ անշփով, ներդաշնակ փոխառապտութիւն բնայ քահանաներուն վեհ երգը, կ'սգեւորէին Գաիսեանականին աչալ յաղթական զնապքը:

Ամենաքաղցր զմայանքի մը մէջ բնայ փայլ խորտալոյ, փսնակախն՝ աղմկամաղձիկ խորհուրդներ եկան լնծաուեցան լնծի: Ան Ֆրանսան, հալրե-

սին երեսնալուն պէս, բալց իր նայուածքը, իր զնայքը պատկառանք աղիւցին ժողովին: Երրորդ գոտակարգն ալ միտ կարգերուն նման զլախը զուցից՝ հակառակ հաստատուած սովորութեան: Թագաւորը ճաւ մը արտատանց՝ որով ոմանց անշահախնդրութիւն, տրիշներուն խելքի խմատութիւն կը պատուիրէր, և ամէնուն կը խօսէր ժո-

նիքս, կը տեսնէի զաշն, որ կրօնքին յեցած կ'ըսէր մեղի: Խեղդեցէ՛ք ձեր սպալաւիտ կաղերն ու կոխները: ահա՛ վճռական վաղիկեանը որ նորափետուր կեանք մը պիտի ապ լնծի, կամ ի սպաւ պիտի անէտցնէ զիս... Աէր հալրենեալ, զուն կը խօսէիր սրախ... Խնչ, բարէ, խառնակիչներ, անմիտ փառամոլներ, զձաձ գտալ իրներ պիտի ճանան մարտահաձաձարաներով քաղքալց հալրենիքին միտ թիւնը, իրենց կարծանալար զրութիւնները պիտի հիմնեն նենդապատիր շահերու վրայ: պիտի բսնն յեղի: Երկու շահ ունիտ զուն, և զբաղկներու նախանձը չարմոլ բոլոր փառքը, համօրէն մեծութիւնը պիտի յրտի կէս օրուան հալէն հալածական թեթեւ: ծուխի մը պէս... Ոչ, ահա կ'երպնում քոտ առջև զ լնդ զմաքած լեզուս քիմքիտ կրտի, եթէ երբեք մոտնամ մեծութիւնները ու հանդիսութիւնները:

Աշն կրօնարարը հանդերձանքը քանի չոյ ու փալց կը ցանէր աշն համակ մարդկային տերճանքին վրայ: Ատանց քեղի, սվ արմանալարը կրօնք, ամբարձաւ աճութեան սին ցոյցալարնք մը պիտի բոլոր աշն, բալց զուն կը մաքրալարձեւ և կը սրբալնետ, զուն մեծութիւնն իսկ կը մեծցնետ: Թագաւորները, զարուն հօգրները, անանք ալ զանէ ձեւակերպուած մեծորանքներով, հալատակութեան տուրք կ'ընծալնե թաղաւորին թագաւորալ... Ալո, Ատաւածոյ միալն կը վաղիկն պատիւ, իշխա-

զավարդին համար իր սիրային վրայ։ Յետոյ խօսք առաւ արքանի կնքապահ Պառանկէն, որուն յաջորդեց Նէքէր, որ յիշատակալիւր մը կարգաց կրկին վիճակին վրայ, երկարօրէն խօսելով ելեւմուտքին նկատմամբ, յիսունըվեց միլիոնի բաց մը ցոյց տուաւ, և իր առած զտնտէրէն զմզո՛հ ճիւղ-հներն ալ իր երկարատևութիւններովը ձանձրացուց։

Յաջորդ օրէն սկսեալ մէն մի զատակարգի երեւոթխաններուն պատուիրուեցաւ իրենց սահմանում ժողովաւանդին երթալ։ Երեք զտակարգերն ալ միասին պարտնակելու չափ բնդարձակ հասարակաց սրահէն զտա՛ւ արիչ երկու-

նութիւն և փառք... Այն սուրբ արաբաւթիւնները, այն երգերը, պատարագի զգեստով զգեստաւ օրում այն քահանաները, այն կնդրուկները, այն ամպշտօնին, սկիով ու պտուտական քարերով ճառադալթարձակ այն արեւ... Կը յիշէի մարդարէին խօսքերը, երա՛տալէ մի աղջիկներ, կ'ընդատաջէ ձեր թագաւորը, հազի՛ք ձեր հարսնութեան յոգիները և անոր տաջեւ վազեցէք... Ուրախութեան արցունքներ կը հոսէին աչքերէս։ Աստուածո, հայրենիքս, հայրենակիցներս նոյնացած էին ինծի հետ...

«Երեք զտակարգերը, Ալն-Լուի համեկով, նստան տանանր զրուած տախտակաւ վրայ։ Թագաւորն ու թաւոր հին բազմեցան մանկակազոյն թաւհալ, տկեման չաչանածաղիներով զանցնուած ամպշտօնի մի տակ։ Իշխանները, իշխանա՛հները, պարտաւորն աւազ սպաներն ու պաշտօնատարները, արքունի տիկիները, կը զրաւէին եացին Վեհափառութեանց վերապահում չրջափակը։ Ս. Հազարդութեան սկի՛ր խորանին վրայ բերուեցաւ ամէնէն ազդու զական երաժշտութեան ձայներով։ Այն բնական, այլ ճշմարտ, մեկանայ, որ տալ պտութիւնը խելոյ ոչ արտեւաւանդներու խառնազանձէն զերծ, երկնըմբեր-

սրահներ կառուցում էին աշնուակա նութեան և կրկին համար։ Հասարակաց սրահը երբորդ կարգին սահմանում էր, որ իր սեփական ժողովաւանդին մէջ ըլլալով հանդերձ, միւս կարգերուն ժողովաւանդին մէջ ալ զանաւորաւ տաւ կաթիլներ ու նէր արտէս։ Ըլլալիք ասաջին զոր ծողաթիւնն էր իրաւասութեանց և բնաւրութեանց ճշդումը, խնդիր էր զխնալ թէ այս գարծալութիւնը միամտութեամբ մէջ ոյէաք էր տեղի ունենար թէ խորքանչիւր զտակարգ ինք ասանձինն պիտի բնէր զաշն։ Երբորդին երեւոթխանները, սրահանջելով որ Լ'նոյ-

ձիկ ձայներու այն կշռումը համերգանքը, հաստատեց ինծի թէ պարզը միշտ զեղեցիկ, միշտ մեծ, միշտ վաւեր է... Յիմար են մարդիկ որ իրենց չ'առի իմաստաւորութեամբ աղաչական կը համարին Յախանականին բնծայում պաշտամունքը։ Ինչպէս անտարբերութեամբ կը տեսնեն մարդը Աստուծոյ կողմը, զայն աչքին տեսանելի, չօշափումի զաշխարհն ընող բարոյականութեան չլիման... Քարոզը արտատանց նանտի կայսկարաւ ար լա միտ... Կրօնքը կը կազմէ պետութիւններուն ոյժը։ Կրօնքը կը յարդարէ ժողովուրդներուն երջանկութիւնը։ Վեհաշաք ժողովին մէջ հասելի կարեւոր նիւթը չէր այս ճշմարտութիւնը, որուն վրայ երբեք պահիկ մը խել չէ երկմտած ու է զգնտմիտ մարդ։ Վարք, պարտական կը բանալին աւելի բնդարձակ զաշա մը, բայց նանտի կայսկարաւ չհամարձակեցաւ կամ չկրցաւ բնթանալ անոր մէջէն։

Յաջորդ օրը երեւոթխանները հաւաքուեցան ճաշացոյցակներու սրահին մէջ։ Ասով ժողովը ո՛չ նաւալ պատկառելի եղաւ, ո՛չ ալ տեսարանը երկկարնէ նուալ մեծաքանակ։

Յեկեւ մարքիցին յիշատակարանը, հասար Ա. Էջ 18 և յաջորդակն։

համար ժողովին մէն մի մասին համար կարեւոր էր միւս երկուքին օրինաւորութեան վրայ հաւատարմութիւնը: Ճշգրտման գործողութիւնը միաժամով բլրալան վրայ կը պնդէին: Ազնուականներն ու կղերքը, ուղերթ պահել կարգէրուն բաժանումը, կը պնդէին թէ իւրաքանչիւրը պէտք է առանձինն կազմակերպուի: Այս խնդիրը տակաւին մարդ զրախ քուէի խնդիրը չէր, սրտհասեւ կարելի էր իրաւասութիւնները միաժամով ձգել և յետոյ անջատարար քուէարկել, բայց չառ կը նմանէր անոր, և առաջին օրէն սկսեալ՝ այս խնդիրը դժուար թիւն մը պայթեցուց զոր զիւրին էր նախատեսել և արդիւն վէճը առաջուց վերջացնելով: Բայց արքունիքը արդար եղած բանը ոչ մերժելու ոչ հետքնելու, ու չուներ ընտել, և միայն որ ան կը յատար արեկ բաժնեկալ:

Երբորդ կարգին երեսփոխանները ժողով գումարեկին հաւարակաց սրահին մէջ, ու է միջոց ձեռք աննել հրաժարելով, և իրենց պաշտօնակիցներուն գումարման սպասելով, ինչպէս կ'ընէին: Ազնուականներն ու կղերքը, իրենց սրահին մէջ քաշուած, սկսան խորհրդակցել ճշգրտման վրայ: Կղերքը իր արդէն ճշգրտման քուէարկէ 114ի զէմ 133ի մեծամասնութեամբ, և ազնուականներն ալ իրենցը՝ 114ի զէմ 188ի մեծամասնութեամբ:

Երբորդ գաղափարը իր անշարժութեան մէջ յարառուելով, երկրորդ օրն ալ չարաւանակց իր երէկի վարմանը: Կաշխատէր խոր տալ, զգուշանալ ու է կարգապահութիւն, որ զինքը իրեն անջատ գաղափարը կազմում նկատել տար: Այս պատճառաւ, իր անդամներէն մէկ քանին միւս երկու խորհրդաւորներուն ուղղելով, հոյ տարաւ ու է բացարձակ պաշտօն չառ աննել: Այդ անգամները ազնուականներն և կղերքն զրկուած էին աննել բախտ համար թէ շատարակաց սրահին մէջ իրենց կը

սպասուէր: Այդ պահուն ազնուականները նիստ չէին ընել: Կղերքը գումարութեամբ էր, և առաջարկեց պատուիրակներ անուանել ծաղած վէճերը համաձայնեցնելու համար: Եւ իրաւալ անուանեց, և ազնուականներն ալ հրաւիրեց նոյնը ընելու: Կղերքը այս պայքարին մէջ ազնուականնութեան չառ տարբեր նկարագիր մը ցոյց կուտար: Բոլոր առանձնաշնորհալ գաղափարողներն մէջ ան ամէնէն աւելի տառապած էր ժէ. զարաւ յարձակամներէն. իր քաղաքական գոյութիւնը վէճի կնիքակաւ էր, իր թեմական հովիւներուն մեծ թիւին պատճառաւ բաժնուած էր, միայն որ իր պարտաւորիչ զերն էր չափաւորութեան և հաշտարար մարի զերք, ուստի, ինչպէս աննուեցաւ, անտակ մը միջնորդութիւն առաջարկեց:

Ընդ հակառակն, ազնուականները մերժեցին՝ չուղերթ պատուիրակներ անուանել: Կղերքն նուալ խոհեմ, իրենց իրաւունքներուն վրայ աւելի յատակնուտ, չափաւորութեան պարտաւորում չկարծելով զիրենք, ալ սրտառութեան, միւրում և սպասնալիք կը թափէին իրենց ընդէն: Ոչ մէկ կիրքի ներդրում չեղալ այն մարդիկը անձնատուր կ'ըլլային բոլոր իրենց կիրքերուն, և բոլոր ժողովներու մէջ եղածին նման, ամենաբաւական միտքերու արտաբանութեան կնիքակաւ էին: Վաղալէս, տէրութեանիլ, որանք զեւ վերջերս ազնուականացած էին պաշտօնապէս, ամէնէն կատարի տառապալութիւնները ընդունել կուտային, զորս կանխաւ կը պատրաստէին մասնաւոր գումարութեան. մէջ: Աւելի խոհեմ կամ իրենց փառասիրութեան մէջ աւելի զգոն մարդոցմէ բաղկացած փոքրամասնութիւն մը ի գոյր կը ջանար լատարանիլ այդ ազնուականները, բան մը լսել չէին ուղեր, կուտելու և մոտնելու խօսք կ'ընէին, և կը յարէին, օրէնքներուն և արդարութեան համար: Երբորդ կարգը, անշարժ,

հանդարտօրէն կուլ կուտար բոլոր նախադասութիւնները, բնական կը զայրանար, բոլոր նոր սկսող ուսկրուն յատուկ խոհանութեամբ և հաստատակամութեամբ կը շարժէր, և կ'արժանանար ծախածոյն հաւանութեանց ունինդ իրենցութեամբուն, որոնք նախ պայտատակմանութեան սահմանաւած էին, բայց որ քիչ վերջը հասարակ ժողովարդը սկսած էր խուժել:

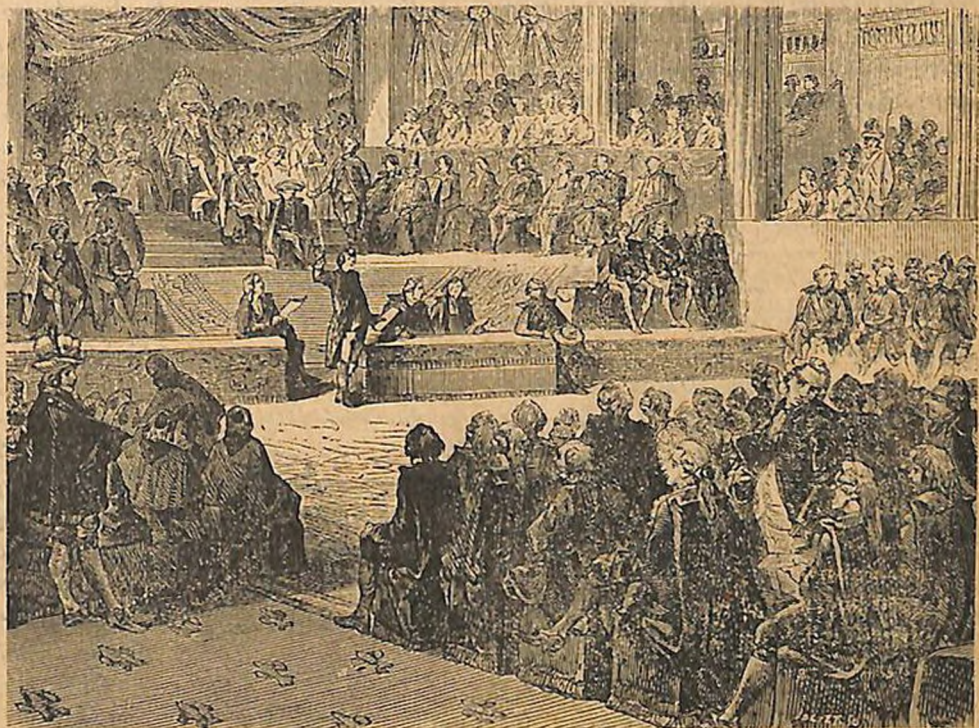
Բաւական օրեր անցած էին արդէն: Կղերը ծագակ լարած էր Երրորդ Կարգին՝ ջանալով գոյն մղել անոյթի գործողութիւններու, որոնք կազմակերպուած կարգի մը հանդամանքը տային անոր: Բայց Երրորդ Կարգը չարունակ կը մերժէր, և ներքին կարգապահութեան անհրաժեշտ միջոցներ միայն ձեռք տանելով, բաւականացած էր բնակելով երկրագոյն անդամ մը և օգնականներ կարծիքները հաւաքելու համար: Իրեն ուղղուած նամակները կը մերժէր ըստնալ, և կը յայտարարէր թէ ինք մէկ թէ կարգ մը կը կազմէր, այլ քաղաքացիներու ժողով մը՝ օրինաւոր փոխանակութեամբ մը՝ իւստրաւա՝ ուրիշ քաղաքացիներու սպանելու նամար: Ազնուականութիւնը, հաշտարար պատուիրակներու անուանումը մերժելէն վերջ, հուսկ տրեմն հաւանեցաւ անոնցմէ քանի մը հաստ գրկել միւս կարգերուն հետ իրաւախոս ըլլալու համար, բայց անոնց ստած պաշտօնը անօգուտ կ'ըլլար, քանի որ անոնց միեւնոյն կը քանձաւարէր որ յայտարարեն թէ ազնուականութիւնը կը պնդէր Մայիս 6ի իր սրտովին վրայ, որ անջատ, տրոյն ճիշդութեամբ կը պատուիրէր: Կղերը, ընդհանրապէս, իր զերին հաւատարիմ, իր յատուկ խորհրդարանին մէջ արդէն իսկ սկսած ճշգրտմը դադարեցուցած էր, և ինքզինքը դեռ ոչ կազմակերպուած կը յայտարարէր, միւս երկու կարգերուն հաշտարար պատուիրակներուն բաւականութեանց սպասելով: Բանակցու-

թիւնները դանդաղ էին, կղերը ըստ կը մնար, ժողովրդային երեսփոխանները իրենց պատճառարանութիւնները առաջ կը քշէին հանդարտիկ, իսկ ազնուականութեան պատուիրակները՝ զայրազնած: Իրարմէ վէճով դառնացած կը բաժնուէին, և Երրորդ Կարգը, որ տեղի չտալու հաստատ սրտով ունէր, անշուշտ հեղափոխութեան արդիւնքով թէ սակն իրաւախոսութեան անհրաժեշտ կը դառնար: Ազնուականները ամէն օր իրենց պատուիրակներէն հաւատարիկ կ'ընդունէին թէ առաւելութիւնը իրենց կողմն էր, և արագէտ ալ տեղի կը չաւանար անոնց միեւնոյնութիւնը: Խոհանութեան վախճանայ նշանով մը, երկու ստաթին կարգերը յայտարարեցին թէ կը հրաժարէին իրենց պատմական սահմանափակումը: Համերէն Երրորդ Կարգը բնականացաւ զիջումը, բայց յարաւանեց իր անգործութեան մէջ, պահանջելով միւս միաժողով կատարել ձեռնհասութեանց կամ իրաւասութեանց ճշգրտմը: Բանակցութիւնները դեռ և կը շարունակուէին, երբ վերջնական, իրբեւ միջին ճամբայ, ստաթարկուեցաւ երեք կարգերէն ստեղծած պատուիրակներու միջոցաւ ճշգրտող Բնականութեան իրաւասութիւնները: Ազնուականութեան պատուիրակները անոր անունով յայտարարեցին թէ այս կարգադրութեան համաձայն չէին, և քաջուկցան ստանց օր սրտելու նոր բանակցութեան մը համար: Այսպէս ի զերեւ, երբ իրաւախոսութիւնը մասնաւոր վճիռով մը կը յայտարարէր դարձեալ թէ այս նշանաւորութեան համար անջատ պէտք էր ճշգրտել ձեռնհասութիւնները, Բնականութեան ժողովին թաւով ապագային տրիշ եղանակ մը սրտելու հոգը: Այս վճիռը Մայիս 27ին հաղորդուեցաւ ժողովրդային ներկայացուցիչներուն: Մայիս 5էն ի վեր հաւատարմութեան, տրեմն քանակելու օր անցած էր, ստանց բան մը բրած ըլլա-

յու: ժամանակն էր վերջնական որոշում մը տալու: Միասաց, որ ժողովրդային կուսակցութեան մըլում կուսար, զիսկ տուաւ թէ հարկ անհրաժեշտ էր կայանք մը տալ, և խիստ երկար ատենէ ի վեր սպասուած հանրային օգուտին սկսիլ: Ուստի, ազնուականութեան ծանօթ ուրաշմէն համաձայն, առաջարկեց հրաւեր մը կարգաւ կղերին որպէս զի ան ալ իր կարծիքը բացառապէս պարզէ իսկոյն, և յայտարարէ թէ կ'ուզէր թէ ոչ երբորդ կարգին միանայ: Առաջարկութիւնը անմիջապէս քնդաւնուեցաւ: Երեւոյթան թառմէ բազմաթիւ պատուիրակիւ ինքն մը զլաւիւր անցնելով կղերին սրահը գնաց. «Պարոնայք ժողովրդականք կը հրաւիրեն պարտնայք կղերականները, ըսաւ, յանուն խաղաղութեան Աստուծոյն և ի չափ Ազգին, իրենց հետ հաւաքուելու ժողովարարէին մէջ, այս պահուս հասարակաց վերկութեան յոյժ հարկաւ որ համաձայնութիւնը ի զլաւ հանկու միջոցին վրայ խորհրդակցելու համար:» Կղերը զարմացաւ այս հանգիստ որ խօսքերուն վրայ, իր անդամներէն չատերը ծախելով պատասխանեցին, և ուղեցին մէկէն ի մէկ հաւանիկ անոր հրաւերին, բայց ուրիշներ արգիլեցին զիրենք, և ժողովրդային երեսփոխաններուն պատասխանուեցաւ թէ խորհրդակցութիւն պիտի կատարուի ալ մասին: Պատուիրակութեան զարմէն՝ երբորդ կարգը, անողոք, որոշում տուաւ սպասելու, նախ նիստին իսկ, կղերին պատասխանին: Այս պատասխանը հասնելով, մարդ զրկեցին բոկու որ պատասխանի կը սպասուէր: Կղերը չափազանց զրազած ըլլալը տարեկց, և ինկրկց որ հարկ եղած ժամանակը արտի իրենց: Չափաւ սրտ ինքուր պատասխանուեցաւ իրենց թէ ապաւ էր, և թէ պիտի սպասուէր, եթէ հարկ ըլլար, ամբողջ օրը և ամբողջ գիշերը:

Կացութիւնը պիտի որ էր. կղերը գիտէր թէ իր պատասխանին վերջ ժո-

ղովրդայինք զործի պիտի սկսէին և վճարան որոշում մը պիտի տային: Կ'ուզէր ձգձգել արքունիքին հետ համախորհուրդ ըլլալու համար. ուստի մինչև յաջորդ օրը միջոց ուղեց, ինչ որ յակամայս հարհուեցաւ: Եւ արդարեւ յաջորդ օրը իմպուսորը, որուն աշխարհ պէտք ունէին երկու տաճին կարգերը, որոշեց միջնորդել: Այս պահուս արքունիքին և երկու տաճին կարգերուն միջև թշնամութիւնները կը սկսէին մտցուիլ արագօրէն բարձրալ: Այս ժողովրդային զօրութեան իսկուս թաղուս, վերջապէս երեսնալով, երեք կարգերը հրաւիրեց բանակցութեանց վերսկսիլ իր կնքապահին ներկայութեանը: Երբորդ կարգը, ինչ որ ալ բաւ էր իր յատաճի իմութեանց մասին, զորս զէպրին համեմատ կը զտալէին, իր բազմանքը չափաւ որ միտպետութեան մը անդին չէր մղեր: Լուի Ժ. Ժ. զիստ մեկուս իրապիկ, անոր նկատմամբ յարգուից էր. մնաց որ ուէ անոյ համարով մը իր զտալին ալ չուղերով միտակ, պատասխանեց թէ ի յարգանս իմպուսորին կը հաւանէր բանակցութեանց վերսկսու մին, թէ և ազնուականութեան յայտարարութիւններուն նաշելով, կարեկի է ապարդիւն նկատել զանունք: Այս պատասխանին կցեց ուղերձ մը՝ զոր իր երկրապոյն անդամին յանձնարարեց յանձնել իմպուսորին: Այս երկրապոյնն էր Պալի, պարպուէ և տաքինի մարդ, հաշտուս և համատու զխանական, որ իր մասնատենականին թիկ աշխատութիւններէն մէկէն ի մէկ փոխադրուած էր յաղաքային պաշարներու միջև: Մեծ ժողովի մը նախապահելու քնարուած, կը տարտափէր իր նոր զարմէն, ինքզինքը անարժան կը նկատէր զայն վարկու, և պարտականութեամբ միայն տառնաւ իր զայն: Բայց, յանկարծ ապաստան ինքն վերադառնալ, իրեն մէջ գտաւ անտանկալ ինքնակամաւ ինքն մը և անյոյզ սղ-գտ ինքն մը, աշխարհ պաշարներու

ՌԱՅՈՒՄ ԵՍԱՆՆԵՐԻ ՎՈՂՈՎԻ

միջև յարդիկ սուտ ժողովին վեհաթիւնը, և անոր ներկայացուցիչը հանդիսացաւ սուրբնութեան և խելքի բովանդակ պատկառանքով :

Պայելի ամենամեծ պատարութեամբ կրցաւ մինչեւ թաղաւորին ժամանել : Նրբ իր ներս մացուկուն վրայ կը պնդէր, զբանիկնէր պատասխանելին թէ նոյն իսկ վեհապետին վիշտը չէր յարցեր, անդրանիկ արքայադիւին մահուան ամիս : Վերջապէս ներկայացաւ և ցաւ, կրցաւ վտարել ամէն նուաւաւցուցիչ ձեռներկայութիւն, և որքան հառաւառամիտ նոյնքան ալ քաղաքաւոր եղաւ : Թաղաւոր սիրով ընդունեց

զոյն, բայց ստանց միտքը բանալու իր գիտութեամբ արդ :

Կառավարութիւնը, որոշած ըլլալով քանի մը զոհողութիւնները ընկ զբաւ ճարկու համար, երեք կարգերուն ալ հակառակելով, կ'ազէր անոնց իրաւարարը ըլլալ, ազնուականներէն խել տնոնց զբաւական տանձնաճնորհումները երբորդ Կարգին օգնութեամբ, և Նրբորդ Կարգին ալ փառասիրութիւնը կուսկնել ազնուականներուն միջոցաւ : Գալով ազնուականներուն, վարչութեան նեղութիւնները հոգ չընկով, իր ընկիւք զոհողութիւններուն վրայ մտածելով, կ'ազէր Ընդհանուր ժողովին լուծուր

ձևաք բերել, և այսպես անհպուստ դարձրենք ամենայն գումարումը: Իսկ Համայնքային ժողովը (Երրորդ Կարգը), զոր տրքունիքը, կզերն ու ապնուականները չէին ուզեր ձանձնալ այդ ակադրումով, և կ'անուանէին միշտ Երրորդ Կարգ, անհպար նոր ուժեր կը ստանար, և ամէն վաճառներու խիզախելու կողմ, չէր ուզեր վախճենք ասիկա մը, որ խերհասակ անգամ մըն ալ չներկայանար:

Թագաւորին կողմէ պահանջուած բանակցութիւնները տեղի ունեցան: Ազնուականութեան պատուիրակները ամէն տեսակ զժուարտութիւններ յարս պին Երրորդ Կարգին առած Համայնքային ժողով ակադրման վրայ, արձանագրութեանց ձևին և ստորագրութեան վրայ: Վերջապէս վիճարանութեան մասն և լատիան վերածուեցան իրենց զէմ հանտած վաստերէն, երբ Նէքէր խաղաւորին անուշով հաշտութեան նոր միջոց մը ստաճարկեց: Իրաքանչիւր կարգ անձաւորէն պիտի քննէր ձեռնահասութիւնները և պիտի հաղորդէր միւսներուն, զժուարտութիւններ պատահած պարագային՝ պատուիրակներ պիտի տեղեկագրէին զանոնք իրաքանչիւր խորհրդարանի, և եթէ երեք կարգերուն որոշումը համաձայն չըլլար, վերջին վճիռը խաղաւորը պիտի արձակէր: Այսպէս տրքունիքը զժուարտութիւնը կը յաճէր ինչպէս իրեն: Բանակցութիւնները խաղաւորը զողրեցաւ ցուեցան կարգերուն համամասութիւնը ձեռք բերելու համար: Կզերն առանց ու եւ տարկութեան ընդունեց ծրագիրը: Ազնուականութիւնը նախ և առաջ սիրով ընդունեց զայն, բայց, իր սովորական զբոյժներէն մզուելով, իր անդամներէն ամէնէն խելացիներուն կարծիքը մերժեց և փոփոխեց հաշտութեան ծրագիրը: Այդ օրէն կը սկսին իր յոյսը զժախտութիւնները:

Համայնքային ժողովը, այս որոշումը իմանալով, իրենց կողմէ կարծիք յայտնելու համար կը սպասէին որ իրենց

հաղորդուէր այն. բայց կզերն, իր սովորական խորամանկութեամբ, ուզելով ժողովուրդին հետ զէմ առ զէմ բերել զայն, պատուիրակութիւն մը գրեց անոր՝ յորդորելու որ իրեն հետ Համայնքային ժողովն ալ զրադի ժողովուրդին ցաւելով, որոնք օր ըստ օրէ կը մեծնային, և վտախմբութեան միջոցներ վնասել պարէններուն սակաւութեան և սղութեան զէմ: Համայնքային ժողովը, որ ժողովրդային զժողովութեան պիտի ներկայութիւն էր եթէ այս տեսակ ստաճարկութեան մը անստորեր երեւոյր, նենգութեան զէմ նենգութիւն բանեցուց, և պատասխանեց թէ միւսնայն պարտականութեամբ առաջարկ՝ կզերն կը ուղարկէ մեծ որոշման մէջ իրեն հետ այս կարեւոր նիւթին վրայ զրադելու համար: Այն միջոցին ազնուականութեան ներկայացուցիչները եկան և համայնքային ժողովին հաղորդեցին հանդիսատարապէս իրենց որոշումը. — Ազնուականութիւնը կ'ընդունէր — կ'ըսէին — հաշտութեան յատակագիրը, բայց պնդելով անձատհչում մին վրայ, և ընդհանուր ժողովին և խաղաւորին վերին իրաւասութեան վերադաշնելով այն զժուարտութիւնները միայն որոնք կընային ծաղիկ ամբողջ զատուի մը յոյսը պատուիրակութեանց կողմէ:

Այս որոշումը վերջ տուաւ համայնքային ժողովին յոյսը չփոխութեանց: Պարտաւորուած կամ տեղիտալ, կամ ստաճին երկու կարգերուն և զանազան զէմ միտմնակ պատեկաղով հաշտելու եթէ հաշտութեան յատակագիրը ընդունուէր, կարծիք յայտնել տրուելու ցաւ, յատակագիրը ծանր փոփոխութիւններով միայն ընդունուած ըլլալով: Անձատհչում մին վրայ տեղիտալ իրաւէ որ կարգ զլուխ քուէի վրայ տեղիտալ չէր, բայց մէկ անգամ տկարանալով միշտ տկարանալ էր: Պէտք էր կամ հպարտակիլ գրեթէ աննշան զերի մը, զրոյս ալ իշխանութեան, և շատանալ քննելով քանի մը զեղծումներ կըր Պե-

առաջինը վերականգնելու հնարավորությունը կը տանուէր, կամ զօրաւոր որոշում մը տալ եւ բուռն կերպով ձեռք ձգել օրէնսդիր իշխանութիւնէն մաս մը: Յեղափոխական տառջին զործը ա՛յս էր. բայց ժողովը չվարանկարու հետեւարար, բոլոր արձանագրութիւններուն ստորագրուելէն, բանակցութիւններուն վերջնանալէն ետք, Սխաւոյ տուր կ'ելլէ. «Մէկ մասին կողմէ մերժուած ու է հաշտութեան ծրարիր չի կրնար աչիւս քննուիլ միւսին կողմէ: Ամիս մը անցաւ, պէտք է վճարական որոշում մը տալ. Բարիդէն երեւոթական մը կարեւոր առաջարկ մը ունի բնիկը, մտիկ ընենք:» Սխաւոյ խորհրդակցութիւնը բանալով իր խիզա-

խտ թեան հարձիւ, բռնին վրայ հանեց Սիյեէսը, լայնախոհ, կանոնական միտք մը, իր հետեւութիւններուն մէջ խոստովանանք: Սիյեէս քանի մը խօսքով կը իշխեցնէ եւ կը պատճառարանէ համայնքային ժողովին վարմունքը: Ազատեց եւ ականջ կախեց բոլոր առաջարկուած հաշտութիւններուն. իր երկարատև զիջումը ապարդիւն եղաւ. չի կրնար այլ եւս երկար յադարկիլ առանց թեւաւորու իր պաշտօնին. հետեւարար վերջին հրաւեր մը կ'ուզէ միւս երկու կարգերուն, որպէսզի իրեն միանայ ճշդումը սկսելու համար: Այս կարուկ կերպով պատճառարանուած առաջարկութիւնը (* խանդավառութեամբ ըն-

(*) Հոս հարկ կը համարիմ մէջ բերել այն շարժառիթները՝ որոնց վրայ Համայնքային ժողովը հիմնեց իր տալիք որոշումը: Յեղափոխութիւնը սկսելու որով այս առաջին զործը շատ կարեւոր բնութիւն ունի, անհրաժեշտ է արդարացի մտքով անոր տախտակահանութիւնը, եւ կարծեմ տարիա տմենէն աւելի լաւ կերպով կարելի է՝ մէջ բերելով Համայնքային ժողովին վճիռը կանխող «նկատելով»-ները: Այս նկատելումները, ինչպէս նաեւ վճիռը, կը վերաբերին Սիյեէս վանականին:

«Համայնքային ժողովը, թագաւորին Պ. Պ. պատուիրակներուն կողմէ առաջարկուած հաշտութեան նախագիծին վրայ խորհրդակցելով, պարտք համարեցաւ միանգամայն նկատողութեան տանել նոյն նախագիծին վրայ աղնուականութեան Պ. Պ. պատուիրակներուն փութով տուած վճիռը:

«Տեսաւ որ աղնուականութեան Պ. Պ. պատուիրակները, հակառակ կանխապահեցող համակերպութեան, կը սնուեն խօսքի կողմէ համակերպութեան մը վրայ, որ զրիթէ բոլորովին յետո կոչում կ'ընէ նոյն կանխապահեցող համակերպութեան,

եւ թէ այսպէս իրենց վճիռը, այս մասին, չի կրնար իրեւ զրական մերժում մը նկատուիլ:

«Այս նկատումով, եւ նկատելով որոշ Պարսնայք աղնուականք ձեռնիկով չեն եղած իրենց նախարդ խորհրդակցութիւններէն, որոնք զսեմարումի ամէն ծրարի հակառակ են, Համայնքային ժողովին երեւոթականները կը խորհին թէ բացարձակապէս անօգուտ է այսուհետեւ զրազիլ միջոցի մը վրայ, որ չի կրնար այլեւս հաշտական կոչուիլ՝ հաշտելի մասերէն մէկուն կողմէ մերժուած ըլլալուն պէս:

«Իրոյց այս վիճակին մէջ, որ Համայնքային ժողովին երեւոթականները կրկին կը զնն իրենց առաջին զիրքին մէջ, ժողովը կը դատէ որ այլ եւս չի կրնար անգործութեամբ սպասել առանձնահատուկ զատակարարութեան, առանց յանդարտարար նկատուելու հանդէպ Ազգին, որ անշուշտ իրաւունք ունի իր մէջ սպասելու որ լաւագոյն կերպով զօրծածէ իր ժամանակը:

«Կր դատէ թէ Ազգին ներկայացուցիչներուն համար, ինչ որ ալ ըլլայ իրենց ներկայացուցած քաղաքացիներուն զատակարար, տախտակահան պարտական-

զունուհեաւ . ուղուհեաւ . նոյն խակ երկու կարգերը պարտադրել մէկ ժամէն զումարուելու . նիստ Յունիս 10ի : Ասկայն արայմանածամը երկարածղուհեաւ : Երկրորդ օրը , Նինդչարթի , կրճնական հանդիսութեանց նուիրուած օր մը ըլլալով , ուրբաթի յետածղուհեաւ : Ուր-

նութիւն մըն է , առանց նոր յապաղումի զործոն ժողովի մը կազմակերպուիլ իրենց պաշտօնին առարկային սկսկու . և զայն ի գլուխ հանելու կարող :

«Ժողովը , պաշտօն կը յանձնէ հաշտական կաշտած դանաղան բանակցութեանց հետեւող Պ . Պ . պատուիրակներուն՝ զրել առանձնաշնորհալներուն գտակարդերը ուղիղ սկզբունքներու բերելու համար Համայնքային ժողովի երեսփոխաններուն երկար և ունայն ջանքերուն պատմութիւնը , ինք կը տառնան յայտադրել ուն շարժառիթները՝ որոնք հարկադրեցին զինքը սպասողական վիճակէ դարձի վիճակի անցնելու , վերջապէս , կը վճռէ որ այս պատմութիւնն ու այս շարժառիթները տպագրուին ներկայ խորհրդակցութեան գլխիւր :

«Եւ այց քանի որ կարելի չէ զործոն ժողովի մը կազմակերպուիլ առանց նախապէս զայն կազմելու . իրաւունք ունեցողները ճանչնալու , աշխնքն առանց վաւերացնելու զանոնք որոնք իրենց ուղիւն ներկայացուցիչները յաւարկելու . իրաւունք ունին , Համայնքային ժողովին միեւնոյն երեսփոխանները պարտք կը համարին վերջին փորձ մըն ալ ընել Պարսն կրկրին և Պարսն աշնտականութեան մօտ , որոնք սակայն ցարդ մերժեցին ճշգիւ ապ զրենք :

«Նաեւ , ժողովը իր շահան տեսակէտով հաստատելով երեսփոխաններու այս երկու գտակարդերուն մերժումը , աշն պարագային՝ երբ անոնք յամառին տեւանութ մնալ , անհրաժեշտ կը համարի վերջին հրաւեր մըն ալ ընել իրենց և-

րաթի վերջին հրաւերը հազարդուհեաւ , երկու կարգերը կը պատասխանեն թէ պիտի խորհրդակցին . թաղաւորն ալ կը պատասխանէ թէ պիտի իմացնէ իր զխառնրութիւնը : Անդին անուանակաւ մը կը սկսի , առաջին օրը երեք թեմական ժողովրդապետներ կը ներ-

րեսփոխաններու միջոցաւ , որոնք պիտի կարդան անոնց առջեւ ներկայ որոշումը , և ասոր մէկ պատճէնը անոնց պիտի թողուն հետեւեալ խօսքերով .

«Պարսններ , Ֆրանսայի Համայնքային ժողովին երեսփոխաններուն կողմէ պաշտօն ունինք իմացնելու ձեզի թէ անոնք չեն կրնար այստեղ հետեւ յապաղիլ Ազգին բոլոր ներկայացուցիչներուն հարկադրուած պարտքը զոնցներուն մէջ : Ընդ ժամանակն է որ այդ տխուր տառնալները յայտնի ըլլան իրենց ձեռնհասութեանց միաժողով ճշգրտաւ , և վերջապէս սկսին զրաւիլ ազգային շահով , որ միայն , բոլոր մասնաւոր շահերէն զուրս , կը ներկայանայ իրեն . մեծ նպատակը , որուն պէտք է ձգտին բոլոր երեսփոխանները հասարակաց ջանքով : Հետեւաբար , և զործի սկսկու . համար Ազգին ներկայացուցիչներուն պարտաւարութեան առջեւ , Համայնքային ժողովին երեսփոխանները կրկին կ'ազգեն ձեզի , Պարսններ , և իրենց պարտքը կը հարկադրէ զրենք , թէ՛ անհատաբար և թէ հասարակաբար , վերջին թախանձանք մըն ալ ընել որ ժողովարան հրամայէ ձեռնհասութեան ընդհանուր ճշգրտը հաստատելու . անոնց նման , աջակցելու և համակերպելու . նոյն զործողութեան : Ախտամանակ պաշտօն ունինք ազգաբարելու . ձեզի թէ մէկ ժամէն պիտի կատարուի ժողովի հրաւերումը բոլոր անդամներուն ընդհանուր անտանալի մը , յետոյ անմիջապէս ճշգրտ մի պիտի ձեռնարկուի , և ջնդակալայնները անձեռնհաս պիտի նկատուին : »

կայանան, և ծախերով կ'ընդունան, երկրորդ օրը վեց, երրորդ և չորրորդ օրը տասը, որոնց մէջ կը գտնուէր կրէկուտս վանականը:

Անուանակոչումին և ձևանշատութեանց ճշգումին տան, ծանր վէճ մը ծագեցաւ ժողովին տանկէր անունին վրայ: Միտադատաճարկեց ֆրանսական ժողովրդին ներկայացուցիչը անունը. Մաւնիէ՝ ի բացակայութեան փոքրամասնութեան խորհրդակցայ մեծամասնութեան, երևախառն Լըկուան՝ Ազգային ժողով: Այս վերջինը բնութաւանդաւ բաւական երկար վիճարանութենէ մը վերջ որ տեւեց մինչև. Յունիս 16ի գիշերը: Կէս գիշերէ վերջ ժամը մէկն էր, և խնդիր կ'ըլլար անմիջապէս իսկ զիւսն կազմելով զօրծի սկսիլ թէ վաղուան յետաձգել: Երևախառններուն մէկ մասը կ'ուզէր որ վաղըկան մը չկորուի, ստանալու համար օրինական նկարագիր մը որ պարտադրուի արքունիքին: Փոքր թիւ մը, փափաքելով ժողովին աշխատութիւնները ճշգիւ, կը զայրանար և մարդկին ազատներ կ'արձակէր: Երկու կուսակցութիւնները, երկար սեղանի մը երկու կողմը չարուած, փոխադարձաբար իրարու կը սպառնային. Պայեի, կեցրանը կեցած, ամանց կալմէ կը հրաւիրուէր ժողովը զաղբեցնելու, արիւններէն ալ՝ զօրծի սկսելու ծրագիրը քաշելի գնելու: Ազատակներու և նախառնքներու միջև անդգամ, մէկ ժամ, աւելի մնաց լուս և անշարժ: Երկինք փոթորկալից էր, հովը ու մզնօրէն կը փչէր սրանին մէջ, և խառնիճաւ գանձը կ'աւելցնէր: Վերջապէս կատաղիները քաշուեցան. այն ատեն Պայեի, խօսքը ազգելով ժողովին, որ զայն վրդալուներուն նախաձեռնողը հանդարտած էր, յարգարեց երկրորդ օրուան յետաձգել տալով արեւոր զօրծի: Ժողովը բնութեանց իր կարծիքը, և քաշուեցաւ զբաւառելով իր աննկուն ոգին և խնամաւորութիւնը:

Երկրորդ օրը, Յունիս 17, տաւջարկութիւնը խորհրդակցութեան զբաւեցաւ և 90ի գէմ 491 ձայնի մեծամասնութեամբ, Համալսարանի ժողովը օրինադրուեցաւ և կազմուեցաւ Ազգային ժողով: Սիյեէս՝ որուն յանձնուեցաւ նաեւ այս որոշումին պատճառարանութիւնը, բրտ զայն իր ամբարական ճշգրտաշանջութեամբ:

«Ժողովը, ձևանշատութեանց ճշգումն վերջ խորհրդակցելով, կ'ընդունի թէ ինք արդէն բաղկացած է Ազգային գանձ հարկերին խնամակալիցին կալմէ ազգային զրկուած ներկայացուցիչներէն: Պատգամաւորական աշտոյսի զանգուած մը չէր կրնար անդործ մնալ քանի մը նախաձեռնութեան կամ քաղաքացիի քանի մը դատակարարութեան երևախառններուն բացակայութեան պատճառաւ. որովհետեւ անոնցով կ'աւելուած բացակաները չեն կրնար արգելք ըլլալ ներկաներուն որ ի զօրծ գնեն իսկին իրենց իրաւունքները, մանաւանդ երբ ազգ իրաւունքներուն զօրծաղբութիւնը հրաւիրուած կան և հարկեցուցիչ պարտաւորութիւն մըն է:

«Նաեւ, քանի որ ինքնութիւնը ճշգումն ներկայացուցիչներուն անկ է ձգալի ազգային բաղձանքին, և քանի որ բոլոր ճշգումն ներկայացուցիչները պէտք է այս ժողովին մէջ գտնուին, անհրաժեշտ է եզրակացնել թէ իրեն և միայն իրեն կը վերաբերի ազգին բնական հանար կամքին թարգման և ներկայացուցիչ ըլլալ:

«Փոխուն և ժողովին միջև չի կրնար գոյութիւն տնենալ ու է վերս, ու է ժխտական իշխանութիւն:

«Ուրեմն ժողովը կը յայտարարէ թէ ազգային վերածնութեան բնական հանարան զօրծը կրնայ և պարտի սկսիլ անյապաղ ներկայ երևախառններուն կալմէ, և թէ անանք պարտաւոր են հետեւիլ անոր անբնականաբար ինչպէս նաեւ ան խախտան:

«Ազգային ժողով անուանադրութիւնը միտին է որ ժողովին կը պատահար իրաց արդի վիճակին մէջ, ա՛յն պատճառաւ որ զայն բաղկացնող անդամները օրինաւորապէս և հրապարակաւ ճանչցուած ու ճշգրտած միակ ներկայացուցիչներն են, և կամ ա՛յն պատճառաւ որ անոնք գրկուած են ազգին զրէթէ ամբողջութեան կողմէ, կամ վերջապէս ա՛յն պատճառաւ որ ներկայացուցչութիւնը բլրաբոլ մի և անբաժանելի, երեւոյթաւորներն ա՛յ մին, ո՛ր կարգին կամ ո՛ր դասակարգին ալ բնութեամբ բլրայ, իրաւունք չունի իր պաշտօնը ի գործ դնելու այս ժողովէն անջատարար»:

«Ժողովը բնաւ անյայտ պիտի չըլլայ իր ծոցին մէջ հաւաքելու այսօր բացակայ բոլոր երեւոյթաւորները, պիտի չզաւորի զանոնք կոչելէ կատարելու Լեւոնանուր ժողովին գումարման աւջակցելու համար իրենց հարկադրուած պարտականութիւնը: Ո՛ր վարկեանին որ բացակայ երեւոյթաւորները զան ներկայանան նստաշրջանին մէջ որ ա՛նա կը բացուի, Ժողովս կանխաւ կը յայտարարէ թէ պիտի փութայ բնդունիլ դանոնք, և, ձեռնհասութեանց ճշգրտմէն վերջ, անոնց հետ մասնակցիլ և շարունակել ա՛յն մեծ աշխատութիւնները, որոնք միանապի վերածնութիւնը պիտի յանձնեն»:

Այս վճիռէն անմիջապէս վերջ, ժողովը, ուղեւոր իր գործութեան մէկ ապացոյցը ստղ և միանգամայն յայտնի ընել թէ ինք նպատակ չառնէր վարչութեան ընթացքը կասեցնելու, օրինաւորեց սուրբերու զանձու մը, թէ և ուսանց ազգային հաստատութեան հաստատուած իր անջատու մին իրրեւ կանխարդել միջոց, յարեց թէ սուրբերը պիտի զաւրին զանձուելէ ա՛յն օրէն որ ինք անջատ բլրար, սակեց զստանանկութիւնը նախատեսելով, զոր արքայական իշխանութիւնը կրնար իրրեւ

հետք մը գործածել կամտական զըմտարութեանց վերջ տարու և ազգային օժանդակութեան պէտք չառննալու համար, խոհեմութիւն և պարտք համարեցաւ պետական աւանդելքաւորները փրանտական ուղղամտութեան պաշտպանութեան տակ զնել: Վերջապէս ծանոց թէ անմիջապէս պիտի սկսի զրազիլ ուսուցիչներու հուապութեան և հանրային չքաւորութեան պատճառներով:

Քաջութիւն միանգամայն հարպկութիւն յայց սուսղ այս անօրինութիւնները խոր ապաւորութիւն մը առաջ բերին: Արքունիքն ու առաջին երկու կարգերը ահաբեկեցան այսքան յանդգնութեան ու կարողին վրայ:

Այս միջոցին կզերը ազմկօրէն կը խորհրդակցել թէ հա՞րկ էր Համայնքային ժողովին միանալ: Ամբարը դուրսը կը ապակը իր խորհրդակցութեան արդիւնքին, վերջապէս թեմական ժողովրդապետները յայկմանակ տարին, և իմացուեցաւ որ միացու մը քուէարկուած էր 115ի դէմ 149 ձայներու մեծամասնութեամբ: Միացու մին համար քուէարկուները ցնծակց ազազակներով ընդունուեցան, միւսները նախատեսուած և հալածական եղան մուգովուրդէն:

Այս պահը արքունիքին և ազնուականութեան հաշտութիւնը առաջ պիտի բերէր: Երկուքին համար ալ վստանող հաստար էր: Վերջին որոշումը կը փնտէր թէ՛ թագաւորին և թէ՛ սուսղին երկու կարգերուն, որոնց պէտք չառննալը կը յայտարարէր Համայնքային ժողովը: Իսկայն թագաւորին սուրբ նկատուղ նկատուղի. Լիւքսանուրուի զուքար, կարախնայ Լա Ռօշփաթօ, Բարիլի արքեպիսկոպոս, պապապետն անոր զաւելու. Երբարդ Կարգին ապերազանութիւնը և պաշտպանելու իրենց վստանուած իրաւունքները: Աւազածուղովը առաջարկեց անոր

հրաժարիլ Ընդհանուր Ժողովէն, խոտանալով հաւանիլ բոլոր սուրբերուն: Թաղաւորը չբնադատուեցաւ իշխաններէն և թաղաւհիէն. ասիկա աւելի իսկ էր իր տկարութեան համար. վերջապէս քչեցին տարին զայն Մառի, անորմէ խիստ անօրինութիւն մը խլելու համար:

Նախարար Նէքէր, որ ժողովրդային դատին կապուած էր, կը բաւականաբար ապարդիւն գիտադաշնակներով, զորս Թաղաւորը իրաւացի կը գտնէր երբ իր միտքը ազատ կը ձգէին, բայց արքայադէպ կը ծանար ընդ փոյթ ջրնջելու անոնց արդիւնքը: Արքայական հեղինակութեան միջամտութիւնը անհրաժեշտ անտեմէն պէս, ծրարիւ մը կազմել որ խիստ յանդուգն երեւցաւ բազմաամբ իր քաջութեան. կ'ազէր որ վեհապետ, արքայական նիստի մը մէջ, հրամայէ երեք կարգերուն ալ միապետ մը, ալ միեւնոյն ընդհանուր չափահանութիւն տնկցող բոլոր անօրինութիւններուն համար, որ իրեն վերադրէ Ընդհանուր Ժողովին կաշմէ արտած բոլոր սրտումներուն վաւերացումը. որ կանխաւ մերմէ չափաւոր միապետութեան գէմ սեւէ կարգադրութիւն, ինչպէս միակ ժողովի մը հաստատութիւն, որ վերջապէս խոտանալով սաւանձնաշնորհումներու ջնջումը, քաղաքային և գիւղաւորական, են. պաշտօններու մէջ բոլոր ֆրանսաւորներուն հաւասար ընդունուելը: Նէքէր, որ այսպիսի յատակադիմի մը համար ժամանակը կանխելու ոչմը չէր տնկցած, ալ աւելի չտնէր անոր գործադրութիւնը սպառնալիւ ոչմը:

Նախարարական Խորհուրդը թաղաւորին ետեւէն զայցած էր Մառի: Հոն, Նէքէրի ծրարիւրը, նախապէս ընդունուած էր, կրկին վիճաբանութեան ենթարկուեցաւ: Յանկարծ տոմս մը յանձնուեցաւ. թաղաւորին և Խորհուրդը զապրեցաւ, վերսկսաւ, և վաղուան յետա-

ձգուեցաւ, հակառակ արագ տարադրութեան պէտքին: Յաջորդ օրը նոր անգամներ աւելցան Խորհուրդին վրայ. տոմսը կարգէն էին թաղաւորին եզրայրները: Նէքէրի ծրարիւրը խորհրդաւեցաւ: Նախարարը կը վիճարկէ, քանի մը զիջումներ կ'ընէ, բայց պարտաւած կը տեսնէ զինքը և կը վերադառնայ Վէրսալը: Մանկաւիկ մը երեք անգամ կուգայ իրեն կը յանձնէ նոր բարեփոխումներ կրող ստմեր. իր յատակադիմը բոլորովին կ'ալիակերպուի, և արքայական նիստը կ'սրտաւի Յունիս 22ին:

Դեռ 20ն էր. և արդէն իսկ կը գոցեն Ընդհանուր Ժողովին սէնթը, պատուակելով թէ թաղաւորին ներկայութեան համար անհրաժեշտ պատրաստութիւններ կան լինելիք: Այս պատրաստութիւնները կարելի էր կէս օրս ան մէջ ընել. բայց կղերք որ մը առաջ պաշտած էր համայնքային ժողովին միանալ, և ահա ալ միացումը կ'ուզուէր խափանել: Թաղաւորին մէկ հրամանը խնդն նիստերը իր պաղրեցնէ մինչև 22: Պաշիկ, ժողովին կամքը տեղը տանելու պարտաւոր զգալով ինքզինքը, սրտին պետք կ'երթայ: Պահարկներ անոր բարտիքը կ'տանէին մուտքը արգիլելու հրամանով, պահակ սպան յարգանքով ընդունելի Պաշիկին, և արտօնեց զայն բակ մը մանկ բաղքաղիւր մը խորագրելու համար: Քանի մը երկատարող և ետանդուն երեւոյթականներ կ'ուզէն բռնի նկրտ մանկ: Պաշիկ կը վազէ, զանոնք կը հանդարտեցնէ և կը ամեն իրեն հետ, չվտանգելու համար զիրքը վեհանձն տալին՝ որ այնքան չափաւորութեամբ կը գործադրէր իշխանութեան հրամանները: Ազգակալից խումբեր կը կազմուին, կը սնդեն զուգարտիլ. ամենք կը խօսին թաղաւորին պատու հանձններուն տակ իսկ նիստ գումարելու վրայ, որ իշխանը կ'առաջարկէն Մակամախաղի սրտը, խնդն հոն կ'երթան, աւեր ու բախտութեամբ կը յանձնէ զայն:

Այս սրահը ընդարձակ էր, բայց առաջ պատկերը մուխ և մերկ էին. բնական չկար: Թիվնախու մը կը ճարնն նախագահին, որ կը մերմէ և կ'ուզէ ոտքի վրայ մնալ ժողովին հետ. նստաբան մը գիւտն կը ծառայէ. երկու և բնախիտան զուար կեցած են իրրու պահագան, և քիչ մը վերջ առնայ տեղը կ'անցնին սրահին ախրոյ կողմը զրկուած մարդիկ: Ժողովարարը կը վազէ խմբովին, և խորհրդակցութիւնը կը սկսի: Ամէն կողմէ կը բազաքուի նիտակրու ընդհատումին գէմ, և զանազան միջոցներ կ'առաջարկուին ապագային կրկնութիւնը արդիկու. համար: Յուզումը կ'աւելնայ, և ծայրայեղ կուտոյցութիւնները կը սկսին երկու ախրոյն ձեռնարկներու տալ զիրենք: Կ'առաջարկուի բարիկ երկու, այս կարծիքը, որ ևս տեղուն կերպով ընդունուեցաւ, բայց միջնարանութեան կ'ենթարկուի. արդէն իսկ կը խոսուի խմբովին և հետեան հան երկուստ վրայ: Պաշխի կ'առաջարկի ճամբան ժողովին գլխուն գալիք բանութիւններ միտքը բերելով. մնայ որ հերձուածի մը կառնածանքով կը հակուտակի այս ծրարին: Այն տանն Մանիէ երեսփոխաններուն կ'առաջարկէ երկուստ խոսք տալ իրարմէ չրամնուիլ Սահմանադրութեան մը հաստատութենէն առաջ: Յնծութեամբ կ'ընդունուի այս առաջարկութիւնը, և իսկոյն կը խմբագրուի երկուստին բանաձեւը: Պաշխի առաջին անգամ ինք խոսք տալու պատիւը կը ինդրէ, և ասպէս խմբագրուած բանաձեւը կը կարդայ. «Հանդիսաւոր երկուստ կուտաք չրամնուիլ բնաւ իրարմէ, հաւաքու իլամէնու բեք ուր պարագաները պահանջեն, մինչև որ խաղաւորութեան Սահմանադրութիւնը հաստատուի և սկստանայ ամուր հիմնու. վրայ» Բարձր և հասկնալի ձայնով արատասնուած այս բանաձեւը լինողայ մինչև զուար: Իսկոյն բոլոր բերանները կ'արտաբերեն երկուստ մը. բոլոր բաղուկները կ'երկարին

զէպի Պաշխի, որ, յոռնկայս և անշարժ, կ'աւելանի ազգային իրաւունքներուն զարմարութիւնը օրէնքներով ապահովելու այս հանդիսաւոր ախտագրութիւնը: Ամբոխը իսկոյն կ'արձակէ կեցցէ՝ ժողովը, կեցցէ՝ քաղաւորը ազգակներ, իրր ապապուցանելու համար լմէ տանայ բարկութեան և տանայ տանութեան, այլ ի պարտաւորութենէ, ժողովը կը վերադառնայ ինչ որ իրաւունքն է իրեն: Երեսփոխանները յետոյ կը պատրաստուին տարագրելու իրենց բրած յաշտարարութիւնը: Միտն մէկը, Մտովէն ա'Սք իրեն անունին կցեց ընդգլխալ իր բառը: Անոր չարժ մեծ իրաւունքում մը ակշի ունեցաւ: Պաշխի, իր ձայնը բեկի ընկաւ. համար, սկստի մը վրայ ելաւ, հախաւորութեամբ խոսք ուղղեց երեսփոխանին, և անոր ներկայացայ լմէ իրաւունք անի իր տարագրութիւնը մերմելու, բայց ո՛չ՝ ընդգլխալ իր կուտակցութիւն մը կազմելու: Երեսփոխանը կը յամառի, և ժողովը, ի յարգանս անոր ազատութեան, կը համբերէ բաւական և կը խոսու գայն արձանագրութեան մէջ:

Անախտութեան այս նոր զարծը յոգեց ազնուականութեան երկիւզը, և յաջորդ օրը ազնուականքը գալին իրենց բողոքը դնել խաղաւորին ոտքը, իրենք զիրենք կերպով մը արդարայեղ հաշտութեան ծրարին մէջ իրենց բրած սեղմութիւններուն վրայ, և անոր աջակցութիւնը խնդրել: Ազնուականներուն փոքրամասնութիւնը բողոքեց այս ընթացքին գէմ, իրաւաւ սկստելով լմէ այլ ևս ժամանակը չէր արքայական միջնարդութիւն խնդրելու, զայն անպատեհ կերպով մերմելէ վերջ: Այս փոքրամասնութիւնը, որուն ձայնը բրանու. բեկի չեղաւ, յատատարեթիւր անգամներէ կը բազկանար, անոր մէջ կային զինուորականներ, բուսամիտ գտատարներ, Լիանուտի գուքը, մեծանն բարեկամ էր խոստարին և ազա-

Մ Ի Ռ Ա Պ Օ

տալիսան . Լա Ռօշֆուէրի դուքսը , յա-
րատն առաքինութեամբ և մեծամեծ
հմտութիւններով նշանաւոր . Լալի-Թո-
րանտայ , արդէն հաշակաւոր իր հօրը
ստապանքներով և իր պերճախօս բո-
ղոքներով . Գլէամեն-Թօնէս , հարստա-
խօսութեան տաղանդով անուանի . Լա-
մէլ եղբայրները , երիտասարդ զնոյա-
պետներ , իրենց խեղաքութեամբ և արիւ-
թեամբ հանրաժանօթ . Տիւրօս , ար-
դէն իսկ յիշատակուած իր բնդարձակ
կարողութեամբ և անյողզուրկ նկարա-

գիրովը . վերջապէս մարդիկ տր Լա
Ֆալէլ , ամերիկեան ազատութեան ա-
խոյեան , փրանսական տաքարիւնին
միապնկով Սաշլանկիքին տակաւնութիւնն
ու պարզութիւնը :

Մեքենայութիւնները կը դանդաղե-
ցնէին արքունիքին բոլոր գործողու-
թիւնները : Նախապէս երկու չարթի 22ին
սրտչուած նիստը 23ին շատաձգուեցաւ :
Շատ ուշ նախարարաց խորհուրդէն վերջ
Պալէիի դրուած տուն մը կը ծանուցա-
նէր անոր աշխատաձգումը , և կ'ապա-

ցուցանէր միաքերտ մէջ տիրող յուս-
դումը : Նէքէր միաքը դրած էր նիստին
չերթալ , իր ներկայութեամբը չարտօնե-
լու համար ա՛յնպիսի ծրագիրներ՝ որոնց
ինք համամիտ չէր :

Տկար հեղինակութեան տախտական
հնարքը եղող փոքր միջոցները գոր-
ծածուեցան 22 երկուշաբթիի նիստը
խախտնելու համար , իշխանազուհիները
բռնել տալին Մանանաթաղի սրահը՝ այն
օրը հոն խաղալու համար : Ժողովը
գնաց Սէն-Լուի եկեղեցին , ուր ընդու-
նեց կղերին մեծամասնութիւնը , որուն
գլուխը կը գտնուէր Վիլէնի արքեպիս-
կոպոս : Ամենամեծ չուքով տեղի ու-
նեցած այս գումարումը ամենաբաւական
խնդութիւն գրգռեց : Կղերը կ'ըսէր թէ
կը հպատակի ձեռնհասութեան միաժու-
գով ճշգումին :

Յաջորդ օրը , 23 , արքայական նիս-
տին համար որոշուած օրն էր : Հա-
մայնքային ժողովին երեսփոխանները
պարտաւոր էին մանկ կողմնակի գումնէ-
մը , ազնուականութեան և կղերին վե-
րապահուածէն տարրեր : Թէևս բանու-
թիւն չէին բանեցնէր , բայց ամէն տե-
սակ նուազագոյն մեկը չէին խնայուեր
երբորդ Կարդին համար : Անձրեւին տակ
երկար ստանա սպասեցին . նախազահր ,
այդ գոտը գտնելու պարտաւորուած ,
որ չէր բացուեր , քանիցս դարկաւ .
իրեն պատասխանուեցաւ թէ ժամա-
նակը չէր : Երեսփոխանները մեկնելու
վրայ էին , երբ Պաշիկ անդամ մըն ու
դարկաւ , դուռը բացուեցաւ վերջապէս ,
երեսփոխանները ներս մտան , և երկու
առաջին կարգերը գտան իրենց ախոս-
ներուն վրայ բազմած , զորս ուզած էին
ապահովել՝ կանխապէս գրաւելով զանոնք :
Նիստը Մայիս 5ի նիստին պէս վեհա-
չուք և յուզիչ չէր զգացումներու և
յայտնու առասկ մը զեղումով : Բազ-
մաթիւս գորակրաններ , խախտու լուս-
թիւն մը կը տարրերէին դայն առաջին
հանդիսատ որով թննէն : Համայնքային

ժողովին երեսփոխանները որոշած էին
խորունկ լուսթիւն պահել : Թաղաւորը
խօսք առաւ , և իր տկարութիւնը մատ-
նեց իր նկարագրին համար չափազանց
կորովի լացատրութիւնները գործածելով :
Իրեն յանդիմանութիւններ արտասանել
և հրամաններ տալ կուտային : Կը պատ-
ուիրէր կարգերու համեմատ բաժանում ,
կը բեկանէր Երբորդ Կարդին նախորդ
որոշումները , խոտանալով վաւերացնել
դրամական ասանձնաշարհումներու ջրն-
ջումը , երբ ասացողները հրամարէին
անանցմէ : Հաստատուն կը պահէր բոլոր
առատական իրաւունքները , չահաւէա-
թէ պատուակալ , իրբեւ անբաւարարելի
սեփականութիւններ , գումարումը չէր
հրամայեր ընդ հանրական օգտի խնդիր-
ներու համար , այլ կը թողար գայն
առաջին երկու կարգերուն բարեացա-
կամութեան : Այսպէս հնազանդութեան
կը բանադատէր համայնքային ժողովը ,
և կը շատանար միայն յորդորներ կար-
գալով ազնուականութեան : Կղերն ու
ազնուականները յատկապէս իրենց վե-
րաբերեալ բաներուն գաղաւթը կը կար-
գէր , և ի վերջոյ կ'ըսէր որ եթէ նոյր
խոչընդոտներու հանդիպի , ինք մինակ
պիտի նաւեր իր ժողովաւրդին բարեբին
և ինքզինքը պիտի նկատէր իրբեւ միակ
ներկայացուցիչը անոր : Այս չէպար , այս
բեզուն խորապէս դաշտացուցին միաքերը ,
ոչ թէ թաղաւորին պէտք , որ տկարու-
թեամբ կը ներկայացնէր իրենք չեղած
կերբեր , այլ ազնուապետական գաղա-
ւթային պէտք , որուն գործիքը եղած
էր ան :

Իր ճառէն անմիջապէս վերջ , հրա-
մայեց որ ժողովը իսկայն անջատուի :
Ազնուականները իրեն հետեւեցան , կղե-
րի մէկ մասին հետ : Եկեղեցական երկու
փոխաններուն աւանդամեծ մասը մնաց ,
համայնքային ժողովին երեսփոխանները ,
անշարժ , խորին լուսթիւն մը կը պա-
հնէ : Միաժամ , որ միշտ առաջ նկա-
տ ունէր էր , ոտքի կ'ելլէ , և ճիւղարք ,

ըստ , կը խոստովանիմ թէ ձեր քիչ մը տառջ մտիկ ըրածը կրնար հայրենիքին փրկութիւնը լլղալ , եթէ բռնապետութեան նուէրները միշտ վտանգաւոր չըլլային . . . : Զէնքերու հանդերձանք , ազդեցին տաճարին բռնադատութիւն , տառնի բաներ պէտք են եղեր պատուիրակու համար ձեզի որ երջանիկ ըլլաք . . . Ուր են ազգին թշնամիները : Կատիկեան մեր դուռը ափ տաւ ձէ : Կը խրնդրեմ որ ձեր պատկառանքով , ձեր օրէնսդրական զօրութեամբ զգեստաւորուած , ամբողջութեամբ ձեր երդումին կրօնքին մէջ . այդ երդումը ձեզի թոյլ չիտար անջատուիլ մինչեւ որ Սահմանադրութիւնը չհաստատէք :»

Մարքիզ աը Պուէզէ , արքայական արարողագիտը , այն տառն ներս կը մտնէ և խօսքը Պաշկի ուղղելով կ'ըսէ . «Լեյքիք թագաւորին հրամանները .» և Պաշկի կը պատասխանէ անոր . «Հիմակ ժողովին հրամանները պիտի առնեմ :» Միւսապո տառջ անցնելով կը զօչէ . «Այո , պարտն , իմացանք թագաւորին բերանը դրուած զխաւորութիւնները , բայց դուք հոս ո՛չ ձայն տնիք , ո՛չ տեղ , ո՛չ խօսելու իրաւունք : Սակայն ո և է յապաղումի առիթ չտալու համար , դապէք բէք ձեր տիրոջը թէ մենք հոս եկած ենք ժողովուրդին զօրութեամբ , և ստիճանաւ զօրութեամբ միայն մեզ ասկէց պիտի դուրս հանեն :» Տը Պուէզէ կը քաջութիւն Սիւնէն սո՛ խօսքերը կ'արտասանէ . «Այսօր ենք ինչ որ էինք և ըլկ . խորհրդակցինք :» ժողովը կ'ամփոփուի խորհրդակցելու համար իր նախորդ որոշումներուն պահպանութեան վրայ : «Այս որոշումներէն առաջինը , ըստ Պառնալ , յայտարարեց թէ ինչ էք դուք . երկրորդը կ'անոնի տակ առաւ . ստորագրել , որուն դուք միայն իրաւունք ունիք հասանելու . երրորդն է ձեր պարտքը կատարելու երդումը : Այս անորինութիւններէն ո՛չ մէկ արքայական վաւերացումի պէտք ունի : Թա-

գաւորը չի կրնար արդիւրկ ինչ որ իր հաւանութեան պէտք չունի :» Այդ պահուն զօրծաւորներ կուգան տախտերը վերցնելու , զինեալ զօրականներ սրահին մէջէն կ'անցնին , ուրիշներ դուրսէն կը պաշարեն , պահակներ մինչեւ իսկ դրան կը մօտենան : Ժողովը առանց ընդհատուելու նստարաններուն վրայ կը մնայ և ձայները կը հաւաքէ . միտձայնութիւն կայ նախորդ բոլոր որոշումներուն պահպանութեան համար : Բայց ասով չի լինար . արքայանիստ քաղաքին ծոցին մէջ , արքունի ծառաներուն մէջտեղ , և ժամանակէ մը ի վեր անցընտահաւորու եղող ժողովուրդին օգնութենէն զուրկ , ժողովը կրնար վտանգի ենթարկուած ըլլալ : Միւսապո կրկին կ'երեւայ բնմին վրայ և կ'առաջարկէ վճռել մէկ մի երեւութանի անբաժարելիութիւնը : Իսկոյն ժողովը , վեհաշուք կամք մը միայն հանելով ումին դէմ , անբաժարելի կը հաշակէ իր անդամներէն խաւքանչիւրը , մասնիչ , վատ , և մահաւորաւոր յանցաւոր կը յայտարարէ ո՛վ որ անոնց անձին ձեռք դպցնէ զաւելու մասք :

Այդ միջոցին ազնուականութիւնը , որ Պետութիւնը փրկուած էր կարծէր թագաւորին նախադաճութեամբ կատարուած այն նիստին ճարհիւ , իր շնորհաւորութիւնները կը մատուցանէր վեհախաւին որ անոր զաւաւորը ունեցած էր , և վեհախաւէն այ թագաւորին : Թաղուհին , զաւակը թեւերուն մէջ կրեւրով , զայն ցայց տալով իր չառ փութկոտ ծառաներուն , կ'ընդունէր անոնց երդումները , և զժախտաւոր անձնատուր կ'ըլլար կայր վատահոյսութեան մը : Սոյն այս վաղկեանին ազգականներ լրատեցան . ամէն ոք վազեց , և իմացուեցաւ որ ժողովուրդը խամր կազմած , եւքէրը կը շնորհաւորէր արքայական նիստին ներկայ չըլլալուն համար : Սակաւմը իսկոյն ուրախութեան յաջորդեց . թագաւորն ու թագուհին

Նէփէրը կանչել ստան , և այս օգոստոսփառ անձնաւորութիւնները պարտաւորուեցան պաշտակ անոր օր պահէ իր նախարարական պաշտօնը : Նախարարը հաւանեցաւ , և արքային վերադարձուց այդ չարաչառ նիստին ներկայ չըլլալով իր պահած ժողովրդականութեան մէկ մասը :

Այսպէս ահա կը կատարուէր առաջին յեղափոխութիւնը : Երրորդ Կարգը կրկին ստացած էր օրէնսդրական իշխանութիւնը , և իր հակառակորդները կորսնցուցած էին զայն՝ ամբողջովին զայն իրենց պահել ուղեւորն համար : Քանի մը օրէն բոլորովին ի դուռն ելաւ այս օրէնսդրական իշխանութիւնը : Քանի մը մանր հնարքներ ալ գործածուեցան , ինչպէս՝ ժողովին սրահներուն մէջ ներքին հաղորդակցութիւններ խանգարել , բայց անյաջող եղան : 24ին , կղերին մեծամասնութիւնը ժողովի գնաց , և պահանջեց ձեռնադրութեան միաժողով ճշդ տը՝ խորհրդակցելու համար յետոյ Յունիս 23ի նիստին մէջ թաղաւորին բրած առաջարկութիւններուն վրայ : Կղերին փաքամանտութիւնը կը չարանակէր խորհրդակցել իր մասնաւոր կորհրդարանին մէջ : Բարիկի արքեպիսկոպոսը՝ Ժիւլիենէ՝ առաքելի եկեղեցական , ժողովուրդի բարերար , բայց յամառ սանձաւորակող մը , ժողովուրդէն հալածուեցաւ և պարտաւորուեցաւ խոտանալ իր ներկայութիւնը , և իրաւ ալ Աղգային ժողովին գնաց ընկերակցութեամբ Պոստոյի արքեպիսկոպոսին , որ ժողովրդական եկեղեցական մըն էր , և սպառնալից ալ նախարար պիտի ըլլար :

Այնու ախանութեան չարքերուն մէջ ամենամեծ վրդապաւ յայտնուեցաւ : Իր սովորական զրդիչները կը հրահրէին կիրքերը , աւելումէնից առաջարկեց լանցատը հոջակի երրորդ Կարգը , և ընդհանուր գաղափարով ձեռքով հալածանք անել անոր դէմ , փոքրամասնութիւնը առաջարկեց միաժողով դա-

մարում : Այս առաջարկը մերժուեցաւ սպառնալով : մէջ : Օսկանի դաւարը այժմ ստառ առաջարկութեան , մէկ օր առաջ հակառակը խոտանալէ վերջ Բօլիսեակներուն : Քառասունը կոթր անգամներ , մտադրելով ընդհանուր ժողովին միանալ հակառակ մեծամասնութեան որոշման , խմբովին հոն գացին , և ընդունուեցան հանրային ուրախութիւններով : Սակայն իրենց ներկայութեամբ առթամ այս ցնծութեան հակառակ , գէմքերին արտաքէր : «Մեր խիղճին տեղի կուսանք , բառ Գլխամօն - Թօնէս , բայց ցաւ ի սիրտ կը բամբուլենք մեր եղբայրներէն : Կուսանք աջակից ըլլալ հանրային վերածնութեան , մեզմէ իրաւքանչիւրը պիտի ճանչնէ ձեզի իր փոխադրեալի գերի իր համար նշանակած գործունէութեան աստիճանը : »

Ամէն օր նոր յարազներ կուգային , և ժողովը իր անդամներուն թիւին ահա մը կը տեսնէր : Ամէն կողմերէ աղերձներ կը համեմէին , քաղաքներուն և գաղտնիներուն մաղթանքն աւ հաւանութիւնը պարտաւորող : Մանիկ տըր հանց ամբողջ Տօփիէն գաղափարն ժողովրդային խանդավառութիւնը : Բարիկ նոյնը բառ : Բաղէ-Ռուսեակայ իսկ պատուիրակութիւն մը գրկեց , զոր ժողովը , զեռ վստանգներէ չըջադատուած , ընդունեց իւր ժանր իրմէ չարակցեցեալ համար : Այդ միջոցին չէր նախատեսեր իւր ժանրին ծայրայեղութիւնները , ընդհակառակն թշուար տնէր անոր կորովին աւազակցութեան վրայ համարում ունենալու և աջակցութիւն մը յուսալու անկէջ : Հառ միաքեր կը կասկածէին անկէջ , և ժողովուրդին քաջութիւնը ատկաւ երջանիկ երայ մըն էր միայն : Այսպէս աւելի իրեներուն բնակէն ելած ծափահարութիւններ , սրանք յաճախ նկատուցիչ էին ժողովին , այսու հանգընդ ոյժ կուտային անոր , և համարձակեցան արգիլել : Պայիկ ուղեղ լողո-

քել, բայց իր ձայնն ու ստաճարկը խեղդուեցան աղմկաւոր ծափերով :

Ազնուականութեան մեծամասնութիւնը իր նիստերը կը շարունակէր կիրքերու բառն թափով և խառնաշփոթութեամբ : Սակաւ տարածուեցաւ զայն վարդաներուն մէջ, և միաժողով զուժարութի նշանը մեկնեցաւ նոյն խակ անոնցմէ, որոնք տակէց դեռ յիշատաճ գիմաղրութեան կը մղէին զայն : Բայց զիւրին չէր վարկ այս կիրքերը, որոնք արդէն չափաւրանց զրդուում էին : Թագաւորը հարկադրուեցաւ նամակ մը գրել, արքունիքը, աւագանին պարտաւորուեցան թախանձել : «Գումարումը վաղանցիկ պիտի ըլլայ, կ'ըսուէր ամէնէն աւելի յամաստեաներուն, զօրքերը ահա կը մօտենան, սեղի տուէր թագաւորը ազատելու համար :» Հաւանութիւնն խուսեցաւ անկարգութեան միջեւ, և աշխուսականութեան մեծամասնութիւնը՝ բնկերակցութեամբ կզերին փոքրամասնութեան՝ Յունիս 27ին Ընդհանուր ժողովին գնաց : Լիւրտանպուսի գալար, հան ամէնուն անուանով խօսելով, բառ թէ կուգային թագաւորին յարգանքի ցոյց մը բնկու համար և աղջին ալ հայրենատիրութեան աղայացի մը : «Ընտանիքը կատարեալ է», պատասխանեց Պալեի : Ենթադրելով թէ զուժարութի ամբողջ էր, և թէ հարկ չկար նախնական գործողութեանց, ալ միաժողով խորհրդակցելու, յարեց : «Պիտի կրնանք երկրին վերածնութեան և հանրային բարօրութեան պարտաւորանալ և անդադար» :

Բանի մը մանր մունք հնարքներ ա գործածուեցան ի հարկէ ստեղծել ըրած ըլլաինն չցոյցնելու համար : Երբ երգները միշտ նիստերու բացումէն վերջ կուգային, ամենքն ալ խմբովին, կարգ մը ձևացնելու եղանակաւ : Կրկնէին նախադասին հետեւ սարքի վրայ մնալու, որովհետեւ ամենապարկեւորութիւնը չափն իրենց : Պալեի մեծ խոհարարն ու

թեմաք և անյողող ուղիւ թեմաք վերջապէս յաղթեց ըրար գիմաղրութեաներուն, և յաջողեցաւ նախնեկ զաննք : Ուղուեցաւ անոր նախադասութիւնն ալ խնդրոյ նիւթ բնկ, ոչ թէ բանի աւտով, ալ մերթ զաւանի բանակցութեամբ մը, մերթ խորհրդաւոր հնարքով մը : Պալեի ամուր բանեց նախադասութիւնը, ոչ թէ փոխադրութեանէն, ալ պարտաւորութեանէն, և աշխուս տեանուեցաւ որ պարզ քաղաքացի մը, իր տառքինութիւններով ու առաջնապալը միայն ծանօթ, կը նախադասէր Թագաւորութեան և եկեղեցիին ըրար աւագանիին :

Բացայայտ էր թէ օրէնսդրական յաւաքութեան ի գլուխ կամ էր : Թէև ստաճին գիմաղրութիւնը ուրիշ նպատակ չունէր ալ միայն նախնական գործողութեանց և ձևահաստատութեան ճշգրտութիւնով, և ոչ թէ քաղաքակրթական պարզ, թէև ամենք յայտարարած էին թէ միաժողով ճշգրտութիւն համար միայն կը զուժարուն, և միւսները՝ Յունիս 23ին արտայայտուած արքայական գիտաւորութեանց հաղանդելու համար, յարանի էր թէ մարդ գլուխ քաղաքակրթութիւնը անխուսափելի էր : Երբեք անոցու և անպատշաճ էր ամէն ըրար : Սակայն կարաինալ Լա Ռոսֆուրթ փոքրամասնութեան անունով բողոքեց, և հաւատակ թէ ինք բնդ հանուր ժողովին մասնակցած էր՝ միմիայն բնդ հանուր նիստերու վրայ խորհրդակցելու համար, և պահելով միշտ անջատ կարգ մը կալմելու իրաւունքը : Վիլենի արքայական պար ըրար թեմաք պատասխան առաւ թէ փոքրամասնութիւնը ոչինչ կրցած էր որոշել ի բացակայութեան կրկին մեծամասնութեան, և թէ իրաւունք հունէր կարգին անունով խօսելու : Որոշուալ և ալ յաւակնութեան զէմ կրուեանով, բառ թէ սարգրինակ բան է ժողովին մէջ բողոքել ժողովին զէմ, թէ ոչ, էր կամ ճանչնալ անոր վիշտակոտութիւնը կամ քաղաքի երթալ :

Այն տառն ծաղեցաւ բնորոշներուն կողմէ իրենց փոխանորդեալներուն սրբութեամբ իրաւունքի հարցը, որ ծանօթ հրամայողական հրահանգ մատուակարարի) անունով: Յանձնառութեանց տեսութեանն ամենամեծ մասը կը յայտնէր բնորոշներու բաղձանքը ի մասին զարծադրուելիք բարեկարգութեանց, և այս բաղձանքը պարտաւորիչ, հրամայողական կ'ընէր երեւոյթաններուն վրայ: Փարձելէ տասն՝ պէտք էր ճշդել թէ մինչեւ մը կէտը կարելի էր գործել, ուրիշն ալ խնդիրը պէտք էր ստալինը ըլլար: Ոմանք կ'ուզէին որ զիմում ըլլայ կրկին փոխանորդեալներուն, ուրիշներ կը խորհէին թէ փոխանորդեալներէն կարելի էր ստանալ միմիայն իրենց համար քառէ ապու պաշտօնը, ամբողջ ազգին պատգամաւորներուն կողմէ խորհրդներուն վիճարկումէն և յատարանուելէն վերջ, բայց չէին կարծեր որ կարելի ըլլայ կանխաւ տաճաղ թարգմանել չինուած կարծիք մը կամ խորհուրդ մը: Եթէ իրաւունք կը կարծուի որ ընդհանուր խորհուրդի մը մէջ կարելի է օրէնք չինել, ա՛յն պատճառաւ որ տեղի յոյս և հաստիքներ կը գտնուի բարձրանալով, կամ ա՛յն պատճառաւ որ կարելի չէ կարծիք մը ունենալ մինչեւ որ ազգին բոլոր մասերը փոխադարձաբար զիրար հասկցած ըլլան, տակէ կը հետեւի թէ այն տառն երեւոյթանները պէտք է սպաս ըլլան և տառն պարտաւորիչ հրահանգի: Սխառայօ, պատճառաբանութիւնը հեղեղութեամբ համեմելով, պատառ թէ գէշ ըլլին հազարով անոնք որ բնորոշներուն հրահանգները հրամայողական կը կարծէին, և հիմա ուրիշ բան չի մնար ընել իրենց եթէ ոչ՝ յանձնատարութեանց տեսութեանը թաղու իրենց նոտարաններուն վրայ գրանի որ այդ տեսութեանն ալ իրենց չափ լաւ կրնան բացմիլ: Սիւնիս, իր ստիպական կարգաւորութեամբ, նախատեսելով թէ, հաստակ ժողովին խիստ արդար որոշու-

մին, չափ թիւով անդամներ իրենց կողմէն ևս պիտի գտնուային, և թէ իրենց խիղճին մէջ ապաստանելով կարելի պիտի չըլլայ փոխել անոնց միտքը, առաջարկեց օրակարգը սա՝ հիման վրայ թէ իւրաքանչիւրը իր տուած կողմէն արժէքին գաղափարն էր: «Անոնք որ իրենց յանձնատարութեան տեսութեանը հարկադրուած կը կարծեն զիրենք, ըստ, իրեն բացակայ պիտի նկատուին, ճիշդ անոնց պէս՝ որոնք մերժած էին իրենց ձեռնհասութիւնը ճշդել տալ Ընդհանուր ժողովին մէջ» Այս խառնուած կարծիքը ընդհանուրաւ ժողովը, ընդգիմալ իրենքը ճշդելով, անոնց ձեռքը պատրուակ տուած պիտի ըլլար, մինչ գտնանք ազատ թողլով ապահով էր գտնանք իրեն բերելու, որովհետեւ իր յազմութիւնը այսուհետեւ անկասկած էր:

Եւր գումարութեան նպատակն էր Պիտութեան բարեկարգումը, այսինքն հաստատութիւնը Սահմանադրութեան մը, որ կը պակսէր Ֆրանսայի, ինչ որ հակառակէն կարելի ըլլար ըսել: Եթէ այդ բառով հասկցուի կառավարութեան և կառավարեալներուն միջեւ յարաբերութեանց տեսակ մը, անշուշտ Ֆրանսա սահմանադրութիւնն ունէր, թաղաւոր մը կը հրամայէր և հպատակներ կը հնազանդէին. նախարարներ քմահաճ կերպով կը բանտարկէին. հարկահաւաքներ ժողովուրդին մինչեւ յետին ընթանք կը գտնէին. առաջածագաններ խնդ տղորմեղի մարդիկ կը զատապարտէին շարժարաններու: Ամենէն բարբարոս ժողովուրդներն ալ այս տեսակ սահմանադրութիւններ ունին: Ֆրանսայի մէջ տեղի ունեցած էին Կարգաւորութեան, բայց առանց ճշգրիտ իրաւասութիւններու, առանց ապահովութեամբ վերադարձներու, և միշտ ապարդիւն: Փառնուած էին բարձրագոյն աստիճաններ կամ գաղափարներ, որոնք յաճախ գաղափարն իշխանութեան կը միտայնէին օրէնսդրական իշխանութիւնը:

բայց չկար օրէնք մը որ ապահովէր իշխանութեան վարիչներուն պատասխանատուութիւնը, մամուլին ազատութիւնը, անհատական ազատութիւնը, վեր-

ջապէս բոլոր երաշխաւորութիւնները ուրանք, ընկերային պայմանին մէջ, բնական ազատութեան ցնարքին թերին կը լեցնեն (*): Սահմանադրութեան մը

(*) Վիճելի կէտերուն տակիւ միայն մէջ կը բերեմ յիշատակութիւններ և ծանօթագրութիւններ: Սա՛ հարցը թէ արդեօք սահմանադրութիւն մը ունէինք՝ իմ կարծիքով յեղափոխութեան ամէնէն կարեւոր հարցերէն մին է ինծի համար. սրովհետեւ հիմնական օրէնքի մը բացակայութիւնն է որ մեզ կ'արդարացնէ անկէջ մեղի տալ ուղեշնչու համար: Կարծեմ այս տակիւ յիշատակելի ամէնէն յարգու և նուազ սարսկուսիկ հեղինակութիւնն է Լադի-Թօրնաու: Այս պատուական քաղաքացին 1789 Յունիս 15ին աշխատանքներու խորհրդարանին մէջ արտասանեց ճառ մը՝ որուն ահա՛ ամենամեծ մասը:

«Պարաննէր, երկար մեղադրանքներ, նախ խօս զատնութեամբ խառնուած մեղադրանքներ բրած են այս ժողովին անդամներուն, որոնք զատվ միանգամայն վերադառնութեամբ տարակցներ յայտնած են ա՛յն բանին վրայ որ մեր Սահմանադրութիւնը կը կոչուի: Այս նիւթը թերեւս չատուղակի անհաշիւին մը չունի մեր խօսածներուն հետ: Բայց քանի որ ամբաստանութեան պատրաստակը ա՛ն կղած է, թող պաշտպանութեան տոթիմն ալ ա՛ն ըլլայ, և թող ներուի ինծի քանի մը խօսք ուղղելու այս մեղադրանքի հեղինակներուն:

«Անշուշտ չունիք օրէնք մը հաստատող թէ Ընդհանուր Ժողովը կամ Կարգաժողովը վեհապետութեան ամբողջացուցիչ մասը ըլլայ, սրովհետեւ հիմա զա՛յն կը պահանջէք, և ցարդ երբեմն նախարարական խորհուրդին մէկ վճիռը կ'արդիւնէր անոր խորհրդակցութիւնը, երբեմն ալ Աւագածողովի մը վճիռը կը բեկանէր անոր խորհրդակցութիւնները:

«Չունիք օրէնք՝ որ անհրաժեշտ ընէ ձեր Ընդհանուր Ժողովին պարբերական վերադարձը, սրովհետեւ զա՛յն կը պահանջէք, և հարկը եօթնատուրը հինգ տարիէ ի վեր զաւարտած չէ:

«Չունիք օրէնք՝ որ ձեր ապահովութիւնը, ձեր անհատական ազատութիւնը ցերձ պահէ քրեանքի փառնելու, սրովհետեւ զա՛յն կը պահանջէք, և իշխանութեան տակ թաղաւորի մը՝ որուն արդարութիւնը կը հանձնադր միայն իւրաքանչիւր ան ուրան ուղղամտութիւնը կը յարգէ, նախարարներ զինեալ արքան-հակներու միջոցաւ: Ձեր դատաւորները զաւրտ քչեցին օրէնքներու սրտախայրէ: Նախորդ իշխանութեան օրով ևս թաւաղաւորութեան բոլոր դատաւորները իրենց նիստը բրած միջոցին զաւրտ հանուկքան իրենց պաշտօնառեղիշէն, իրենց օճախէն, և զիրաւան բրին զաննէք աքաղաղ, տմնէք լեռներու զաղաթները, արիւններ ճահիճներու ցիւխին մէջ, տմնէք տմէնէն զարհուրելի բանա՛ն աւելի ահա որ վալրերու մէջ: Աւելի հին ժամանակները բարձրանալով պիտի գտնէք հարկը հազար կնքեալ թուղթեր, ձերական ման հրամանադիրներ, խեղճ ողորմելի աստուածաբանական կուխներու համար: Ա՛յ աւելի հեռանալով, կը տեսնէք արիւնահեղ յանձնաժողովներ միանգամայն քրեանքան բանտարկութիւններ, և հազիւ կրնաք հանդիսաւ գտնել ձեր բարի հանախին թաղաւորութեան միջոցին:

«Չունիք օրէնք որ հաստատէ մասնաւոր ազատութիւնը, սրովհետեւ զա՛յն կը պահանջէք, և մինչև ցարդ ձեր խորհուրդները սարսկ կղան, ձեր բաղձանքները չգիտակցաւ, ճնշու մի պահ ձեր ձեր սիրտներուն ազագալիւ խեղ

պէտքը խոտաւմանում և սահմանարակ զգացում էր․ բոլոր քնարադէներու կողմէ արուած յանձնառութեան տեսարակները ազդուօրէն արտայայտած էին այդ պէտքը, և նոյն խակ բաշխուածակս ար-

դուեցաւ, մերթ մասնատրներու բրանապետութեամբ, մերթ յառուկ ժողովներու աւելի զարհուրելի բանապետութեամբ:

«Չաւնիք կամ այլ եւս չաւնիք օրէնք՝ որ տուրքերու մասին ձեր հասնութիւնը անհրաժեշտ ընէ, սրտհետեւ զայն կը պահանջէք, և երկու դարէ ի վեր բնական սրտած էք երեք-չորս հարիւր միլիոնէ աւելի տուրքերով, առանց անոնցմէ ոչ մէկուն համար հասնութիւն ստալ:

«Չաւնիք օրէնք՝ որ պատասխանատու ընէ զօրծաղիր իշխանութեան բոլոր նախարարները, սրտհետեւ զայն կը պահանջէք, և այն արխանսեղ լանձնաժողովներուն տակդիշները, ա՛յն քանձին հրամաններուն բաշխողները, հանրային գանձը խորտոնները, արդարութեան սրտախաբին բանադարձները, թաղաւորի մը տաւրինութիւնները խորտոնները, արիւի մը կիրքերը չարմաղները, ազգին աշխարհին պատճառ կողոնները, ոչ հախ տաւած են, ոչ պատիժ մը կրած են:

«Կերթապէս, չաւնիք ընդհանուր, դրսեմն, գրասր օրէնք մը, վաւերագիր մը ազգային և թաղաւորական միանգամայն, Մեծ Սահմանադիր մը, որուն վրայ հանդէի անդեղլի և հաստատուն կարգ մը, որուն վրայ խրաքանդիւր ոք խմանալ թէ սրբան զոհողութիւն տրաի ընէ իր ազատութենէն և սեփականութենէն միայնաձք պահպանելու համար, որ ապահովէ բոլոր իրաւունքները և սահմանէ բոլոր իրաւունքները: Ընդհակառակն, ձեր կառավարութեան ըէթիւր փոխում է թաղաւորէ թաղաւոր, յաճախ նախա-

նաշայտում էին այդ սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքներուն վրայ: Միաձայնօրէն պատուիրած էին միապետական կառավարութիւնը, արուէ տրու ժառանգականութիւնը, զօրծաղիր

բարութենէ նախարարութիւն. կախում ունեցած է մէկ մարդու մը հասակէն, նկարադրէն: Անհաւատահատութեանց միջոցին, տխր իշխանի մը օրով, աշգին երջանկութեան և պատկառանքին պէտք կզոյ արքայական հեղինակութիւնը անպատշաճօրէն նա տառապալում է, կամ առաջանքին կողմէ, որ մէկ ձեռքով զահր կը զչրդէր և միւսով ժաշովալ զոտնախիւ կը ընէր, կամ բնիկ բակցութեանց կողմէ, որոնք ժամանակ մը յանդիմութեամբ կ'արշակէին ինչ որ տրիշ տունն մը քաջութեամբ պաշտպանած էին: Ամբարտաւան և չղոքարթութեամբ իշխաններու օրով, տաւրինի և խարում իշխաններու օրով, այդ միկնայն հեղինակութիւնը ամէն սահմաններէ զուրս մղուեցաւ: Չէր երկրորդական իրաւասութիւնները, ձեր միջնակայ իրաւասութիւնները, ինչպէս կ'անուանէք, ոչ աւելի լաւ սահմանուեցաւ, ոչ աւելի հաստատուեցան: Մերթ Առաջաժողովները իրեն սկզբունք գրին թէ իրենք չէին կրնար խոտնուիլ Պետական զօրծերուն, մերթ սնդեղին թէ զանոնք վարկը իրենց կը վերարբեղէր իրեն. ազգին ներկայացուցիչները: Մէկ կողմէ սնանուեցան թաղաւորին կամքը ազգարարոյ յարատւութիւններ, միւս կողմէն վճիռներ, որոնց մէջ թաղաւորին պաշտօնատարները թաղաւորին անուսով կ'արգիլէին թաղաւորին հրամաններուն զօրծաղրութեամբ: Աստաններն ալ տակէց աւելի համաձայն չեն իրենց միջև, իրարու ձեռքէ կը իրեն իրենց ծաղումը, իրենց պաշտանը, զիրար կը չանթմաշարեն փոխադարձարար վճիռներով:

«Կարճ կը կապեմ այս մանրամաս-

Ե Ս Ա Յ Ն Ա Խ Ա Ս Գ Ի Ե Բ Գ Ռ Ի Մ Ը

իշխանութեան ազգամերձ իրաւ առտ ի հան-
տախտութեամբ թաղաւ որին ձեռքին մէջ,
բոլոր վարիչներուն պատասխանատուու-
թիւնը, ազգին և թաղաւ որին աջակ-

նութիւնները, զորս կրնայի անհաւորէն
ընդարձակել, բայց եթէ բոլոր ալ ի-
րազութիւնները յարատեւ են, եթէ չա-
նիք ձեռք պահանջած օրէնքներէն ոչ
մին, որոնց քաղաւածը բրի, կամ եթէ
զանոնք տնտեսաբան և ազգի ուշադրու-
թիւնը ընդհանրապէս, կամ եթէ զանոնք
տնտեսաբան, չունիք զանոնք զարմարե-
րու պարտաւորող օրէնքը, որ անոնց

յոթ իւնը օրէնքներու յորինու մին հա-
մար, սուրբի քուէարկութիւնը և ան-
հատական ազատութիւնը: Բայց համա-
ձայն չէին մէկ կամ երկու օրէնքի

կատարումը երաշխաւորել և յարատե-
ւութիւնը հաստատել: Սակայն տաճարնե-
ղէք մեզի թէ ինչ կը համարէր Սահ-
մանադրութիւնը բաւական, և զոնք ընդու-
նեցէ՛ք որ կարելի է ներդաժնաւ ըզզոյ
անոնց՝ որոնք չեն կրնար կատարել մե-
րկնին զոյոթիւն վրայ: Շարունակ ազդ-
Սահմանադրութեան յարկու խոսքը կ'ըլ-
լայ, բարե՛ք, լաւ է որ ազգը զնորքը հե-

խորհրդարաններու հաստատութեան մասին, օրէնսդիր մարմինն մնայունութեան, պարբերականութեան, լուծման մասին. կղերին և Ասալաւապետներուն քաղաքական գոյութեան մասին. մասնաւոր ազատութեան ընդարձակութեան մասին: Յանձնատուութեան տեսարաններուն կողմէ սրտշուած կամ տաճարկուած ա՛յլքան ինդիւիդներ ըստ բաւականի, կը ծանուցանեն թէ հանրային միտքը այն ատեն ի՛նչպէս արթնցած էր երկրին բոլոր մասերուն մէջ, և ազա-

նայնենք մեր աչքէն, անոր տեղ իրականութիւն մը գնելու համար: Պաշտօնաւորները, բացառութեան, գաղտնաւորացիները սրակումին, սրնոյմով չեն գաղբիւր ընկճել մեզ. ընդունինք զարծնալ թէ տաճին նորացուցիչները մեր ձեռքերուն մէջ են, թէ տաճին նորացուցիչները մեր յանձնատուութեան տեսարաններն են. յարգենք, օրհնենք այս բաւերաստիկ նորութիւնը, որ ամէն ինչ իր յարմար տեղը պիտի գնէ, որ բոլոր իրաւունքները անբաժնարարելի պիտի ընէ, բոլոր հեղինակութիւնները բարեբաւ, և բոլոր հպատակները երջանիկ:

«Այս Սահմանադրութեան համար է, Պարմենէր, որ մազթանքներ կ'ընեմ. այս Սահմանադրութիւնն է որ տարակայ է մեր բոլոր փոխանորդեալներուն յանձնարարութեան, և որ պէտք է մեր բոլոր աշխատութեանց նպատակը ըլլայ. այս Սահմանադրութիւնն է որ կ'ընդգլխի մեզի տաճարկուած ուղերձին գաղափարին գէ՛մ իսկ, ուղերձ մը՝ որ թափառելի գիրքն ալ ազգին չափ պիտի խախտէ, վերջապէս ուղերձ մը՝ որ խիստ փառասկար կ'երևայ ինձի, որուն մէջ միայն պիտի հակառակիմ մինչև վերջին փայրկեանը, ալ եթէ հնար իսկ ըլլայ անոր ընդունուիլը, անոր գէ՛մ հանդիստ սրտալէս բողոքելու ախար հարկին պարտաւոր պիտի կարծեմ ինքզինքս:»

տութեան համար Ֆրանսալի իզձը ս'ըքան ընդհանուր էր և գալտան (*): Բայց մեծ ու զժառարին գործ մըն էր ամբողջ սահմանադրութեան մը հիմերը հինցած օրէնսդրութեան մը տեսլականութեան միջև, բոլոր ընդգլխաւ թիւններու հակառակ, և միաքերտ անկարգաւիւնայ: Շահերու տարբերութենէն տաճ գալիք զժառութիւններէն գատ, ա՛լ տակի երկիւղալի էր կարծիքներու բնական տարբերութիւնը: Մեծ ժողովուրդի մը ամբողջ օրէնսդրութեան գործը ա՛յնքան ուժգնօրէն կը զրգուէ միաքերք, ա՛յնքան ընդարձակ ծրարիւրներ կը ներշնչէ անոնց և ա՛յնքան անիրական յայտեր, որ պէտք էր սղասել կամ փարտամ կամ ծաղրայել և յաճախ իրերան հազած անօրինութիւններու: Աշխատու-

* Օգտակար կը համարիմ գնել հոս յանձնատուութեանց տեսարաններուն տափառութիւնը, զոր Ազգային ժողովին տալիս ըրաւ. Գրեմսեն-Թոնէսը: Ֆրանսայի բախանդակ տարածութեան մէջ ալ թուականին ակրալ կարծիքներուն մէկ բաւ վիճակադրութիւնն է այս: Այս նկատու մով, ամփոփու մը վերջին ծաղկաբեր սը է, և թէև Բարիսի ազգած է այս տեսարաններուն խմբադրութեան վրայ, ստալ է սակայն թէ գառները ամենամեծ բաժինը ունեցան անոր մէջ:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՄԱՄԱՆԽՈՒԹԻՒՆ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Պ Ի Ր Ը

որ կը պարսեակէ այս երեքին վերաբերող տեսարաններուն սահմանադր. զոր Ազգային ժողովին մէջ կազմուց կամեաւ որ Գրեմսեն-Թոնէսը:

Նոյս 27 Յուլիսի 1789

«Պարմենէր, գտնք կոչուած էք վերածնելու ֆրանսական պետութիւնը. այս մեծ գործին կը բերէք և՛ ձեր սեփական իմաստութիւնը և ձեր փառանորդ ետներուն իմաստութիւնը:

«Եւսիս պարտք համարեցանք հաւաքուիլ և ձեզի ներկայացնել ձեր տեսարան-

թիւներուն մէջ կապակցութիւն չեն կրնար համար, մասնախումբ մը անուանուեցաւ՝ որուն պաշտօնն էր անոնց տարածութիւնը չափել և բախումը գտնուելը։ Այս մասնախումբը կը բաղկանար ժողովին ամենէն չափաւոր անդամներէն։ Մեծիկէ, խոհական միտք մը, թէեւ յամու, անոր ամենէն աշխատա-

նելուն ամենամեծ թիւին մէջ ցիրուցան եղած բոլորը, յետոյ ձեզի պիտի ներկայացնենք և՛ ձեր մասնախումբին մասնաւոր տեսութիւնները, և ա՛յն տեսութիւնները՝ զորս կրցաւ և պիտի կրնայ հաւաքել այս պատկանելի ժողովին անդամներուն կողմէ հաղորդուած կամ հաղորդուելիք կամ յանձնուելիք զանազան յատակադիմելուն, զանազան գիտողութիւններուն մէջէն։

«Այս աշխատութեան առաջին մասին համարատուութիւնն է որ պիտի բնենք ձեզի, Պարմենէր։

«Մեր փոխանարդեալները, Պարմենէր, ամենքն ալ համաձայն են մէկ կէտի վրայ։ Պետութեան փերամշտութիւնը կ'ուզեն բայց սմանք անոր կը սպասեն զեղծումներու պարզ բարեկարգութենէն և տանըջորս դարերէ ի վեր զոյտութիւն ունեցող Սահմանադրութեան մը վերահաստատութենէն, որ իրենց կարծիքով կրնայ զեւ փերակնդանա՜նոյ՝ եթէ զարմանալին հանրային շահուն զէմ անձնական շահուն սպաստութիւններէն և մասնատկերէն եղած միտաները։

«Ուրիշներ ներկայ բնկերային ընթացք մը նկատած են ա՛յն տատիճան ապահանուած, որ նոր Սահմանադրութիւն մը պահանջած են, և բայց ի կատարութեանէն և միապետական ձևերէն, զորս ամէն ֆրանսացիի սրտին մէջ կայ սիրելի և յարգելի, և զորս հրամայած են ձեզի պահպանել, բոլոր անհրաժեշտ իրաւատուութիւնները տուած են ձեզի Սահմանադրութիւն մը ստեղծելու, և

սէր և ամէնէն ազգեցիկ անդամն էր ինք եղաւ որ պատրաստեց աշխատութեան գաղափարութիւնը։

Այս ժողովին յաղկելիք միակ զըմտարութիւնը Սահմանադրութիւն մը ստղը չէր։ Անկարելի էր որ վարչական զորակուն ալ չխառնուէր, զանուած լլղալով դէ՛ զառաւորուած կատարու-

աներկրայ սկզբունքներու, և բոլոր իշխանութեանց տարանջատութեան և կանոնաւոր յօրինուածութեան վրայ հանդէպեցաւ Ֆրանսական պետութեան բարօրութիւնը։ Եւրոպ, Պարմենէր, ա՛յն համազումը ունեցած են թէ՛ Սահմանադրութեան առաջին զրոխտ պէտք է պարունակէ մարդուն իրաւունքներուն յայտարարութիւնը, ա՛յն անկոյնէն իրաւունքներուն, որուն պահպանութեան համար կազմուած է ընկերութիւնը։

«Մարդուն իրաւունքներուն ա՛յնքան չարունակ ուրացած յայտարարութեան պահանջը՝ միակ տարբերութիւնն է, եթէ կրնանք այսպէս բոկ, որ զոյտութիւն ունի նոր Սահմանադրութիւն մը պահանջող տնտեսներուն և զոյտութիւն ունեցող կարծուած Սահմանադրութեան վերահաստատութիւնը պահանջողներուն միջեւ։

«Թէ՛ առաջինները և թէ՛ երկրորդները իրենց գաղափարները հաւատարմապէս հաստատած են միապետական կառավարութեան սկզբունքներուն, իշխանութեան զոյտութեան և օրէնսդրական մարմինին կազմակերպութեան, սուրբի մասին ազգային հասնութեան անհրաժեշտութեան, վարչական մարմիններու կազմակերպութեան և յազաքայիններուն իշխանքներուն վրայ։

«Պարմենէր, այս զանազան նիւթերուն վրայէն պիտի անցնինք, և իրեւորչում անոնցմէ իրաքանչիւրին վրայ պիտի բնծայենք ձեզի միակերպ արդիւնքները, և իրեւ հարց՝ տարբեր կամ հակասական արդիւնքները, զորս

բախտան մը և արագ ամփոփանքներ պահանջող տալալուկ ժողովուրդի մը միջև: Ժողովուրդին օգնելու տնտեսական իշխանութեան մասին կատարած քննարկը, ի հարկէ, նոյն իսկ ասանց փաստաբանութեան, կամայ կամայ պիտի

մեզի ներկայացուցած են ձեր տեսարաններէն անմէք, որոնց պարզութիւնը կարելի եղաւ մեզի ընել կամ հայթայթել:

«1. Միասնական կառավարութիւնը, թաղաւարին նախարարական անձին անբաժանարարելութիւնը, և գահուն արուէ արու ժառանգականութիւնը հաւասարակ էն ճանցուած և նախարարութեան տնտեսական մասին կողմէ, և ս'չ մէկուն մէջ խնդրոյ նիւթ եղած չեն:

«2. Թաղաւարը հասարակական ճանցուած է իրեն աւանդադարձը գործող իշխանութեան լրտեսան:

«3. Իշխանութեան լոյսը վարչականութեան պատասխանատուութիւնը կը պահանջուի առ հասարակ:

«4. Քանի մը տեսարաններ թաղաւարին կը վերադրեն օրէնսդրական իշխանութիւնը, որ սահմանափակուած ըլլայ երկրին սահմանադրական և հիմնական օրէնքներով. ուրիշներ կ'ընդունին թէ թաղաւարը, մէկ լ'նոյ հանուր ժողովէն մինչև միւսը անցած միջոցին մէջ, կրնայ ինք առանձինն չլինել ստոյգական և վարչական օրէնքները, որոնք առժամանակեայ միայն պիտի ըլլան, և որոնց համար կը պահանջեն ազատ արձանագրութիւնը բարձրագոյն տնտեսական մէջ. պառագամարական չլինելով մը մինչև իսկ պահանջած է որ արձանագրութիւնը տեղի չունենայ առանց գաւառական ժողովներու միջնակայ յանձնաժողովներու երկու երրորդին համաձայնութեան: Տեսարաններուն տնտեսական մասը կ'ընդունի օրէնքներու հաշակութիւնը համար արքայական փառապան անհրաժեշտութիւնը:

մանէր գործող իշխանութեան սահմանին մէջ: Արդէն ասոր օրէնսդրական տեսած էր կրկնը, անմիջապէս ժողովուրդին պարէններուն խնդրով գրողելու նկատմամբ տաճարականութիւնը ընելով երրորդ կարգին: Ժողովը, հա-

«Փալով օրէնսդրական իշխանութեան, տեսարաններու մեծամասնութիւնը կ'ընդունի գոյն իրեն անհրաքելի սկզբունքը ազգային ներկայացուցչութեան, արքայական փառապան պարմանու, և կ'երևի թէ ձեր փառանորդներուն կողմէ տնտեսարանիւ լրտեսործուած է Հոռոյնական օրէնսդրական տնտեսական սո՛ վաղեմի սկզբունքը: Օրէնքները կը չիկուի յաւանքեալ մարմինը և կը հաստատուի քաղաքին:

«Փալով ազգային ներկայացուցչութեան կազմակերպութեան, ձեր պաշտօնի հարցերը կը պատմանին ազգային ներկայացուցչութեան գումարումին, կամ ան սկզբութեան, կամ կազմութեան, կամ ձեր փառանորդներուն և կողմէ ազգային ներկայացուցչութեան վերադրուած խորհրդակցութեան կազմակերպ:

«Փալով գումարումին, տնտեսական տարած են թէ լ'նոյ հանուր ժողովրդին իրմով միայն կրնայ լուծուիլ. ուրիշներ՝ թէ գումարելու, երկարաձգելու և լուծելու իրաւունքը թաղաւարին կը վերադրուի, սո՛ միայն պաշտանու որ լուծման պարագային իսկին նոր գումարում մը տեղի տնկնայ:

«Փալով տնտեսական, տնտեսական տնտեսական են լ'նոյ հանուր ժողովին պարբերականութիւնը, և ուրած են որ պարբերական գումարումը կախուի չունենայ ս'չ իշխանութեան կառնցողութեան և առանց հանձն. ուրիշներ, լայն առիթ տակաւին, պահանջած են լ'նոյ հանուր ժողովին միաշնորհութիւնը, ա՛յնպէս որ անցանկերուն բաժանումը ժողովին լուծումը առանց չրկել:

զիւ հազ կազմուած , պարէններու մաս- նախուծը մը անուանեց , նախարարու- թիւնէն տեղեկութիւններ հարցուց այս նիւթին վրայ , առաջարկեց զի բացեցի պարէններու չրջարկութիւնը գտաւէ՛ զաւտու , պաշտօնապէս փոխադրեց զա-

«Պարբերականութեան զրութիւնը երկրորդ հարց մը ծնուցած է : Նիւ- տերու բնիկ հաստմի միջոցին միջնակայ յանձնաժողով կենտրոն է թէ ոչ : Ջեր փոխանորդեալներուն մեծամասնութիւնը միջնակայ յանձնաժողովի մը հաստա- տութիւնը նկատած է իրրեւ վստանդու- ար հաստատութիւն մը :

«Փաշով կազմութեան , ամանք պըն- զած են երեք կարգերու բաժանումին վրայ : բաց , այս մասին , չառ մը ներ- կայացուցիչներու ձեռք բերած իրաւա- տութեանց բնագործակութիւնը անշուշտ գործերու տակի մեծ տարածութիւն մը կուտայ այս հարցին յաճախ համար :

«Քանի մը չրջանակներ երկու առա- ջին կարգերուն զուարթութիւն միեւնոյն խորհրդարանի մը մէջ պահանջած են , ուրիշներ՝ կրկրին ջնջումը և անոր ան- զամներուն բաժանումը միւս երկու կարգերուն մէջ , ուրիշներ թէ ազնուա- կանութեան ներկայացուցիչները կրկրին կրկնապարտիկ բլլան , և երկուքը միաց- եալ համայնքային , երրորդ կարգի , ներկայացուցիչներուն թիւին հաւասար բլլան :

«Շրջանակ մը , երկու տասնին կար- գերուն միասին գումարութիւն պահանջած տանն , պահանջած է երրորդի մըն ալ հաստատութիւնը , զի գտնան ներկայա- ցուցիչներու կարգ անունին տակ : Նաեւ պահանջած է որ արքանիքին մէջ գործ , պաշտօն կամ զիրք տնեցող ամէն անձ չի կրնայ լինի հանութիւն ժողովին և- րեալիստան բլլալ : Վերջապէս , երեալու- իրաններու անձին անբաժնարարիւ- թիւնը բնիկ տնտած է չրջանակներու ամենամեծ մասին կողմէ , և ոչ մէկէն

նոնք պակտած տեղերը , նպատակ բաշխեց և փոխառութիւններով ձեռք բերեց զա- նոնք : Նախարարութիւնը իր ձեռք ա- սած ազդու միջոցները խմայուց , սրնեց լուի ԺԶ , իրրեւ հոգատար վարիչ , իր լավանդակ կարողութեամբ նպատած

մերժուած : Փաշով խորհրդակցութեան եզանակին , մարդ զրութիւն կարծիքին և կարգ զրութիւն կարծիքին հարցը լուծուած է : քանի մը չրջանակներ կարծիքնե- րուն երկու երրորդը կը պահանջեն որ- չում մը կազմուի համար :

«Տուրքի մասին ազդային հաւանու- թեան անհրաժեշտութիւնը տա հասարակ բնիկանուած է ձեր փոխանորդեալներուն կողմէ , ձեր բոլոր տեսակներէն ալ հաստատուած : ամէնքն ալ տուրքին տեղութիւնը կը սահմանեն ձեր անոր հաստատելիք սահմանին , և այս սահ- մանը պիտի չկրնայ մէկ նոտաչրջանէն միւսէն անդին անցնիլ : Այս հրամայու- զական պահանջը ձեր բոլոր փոխանորդ- եալներուն երեսցած է իրրեւ ամէնէն տալանով երաշխատոր ձեր ազդային ժողովներուն մշանջեականութեան :

«Փոխառութիւնը , անուղղակի տուրք մը բլլալով միայն , միեւնոյն սկզբունք- ներուն կը թուի հպատակիլ անոնց հա- մար :

«Քանի մը չրջանակներ սահմանաւոր տուրքերէն յապաստութիւն բրած են ա- նոնք՝ սրնեց նպատակն է ազդային պարտքին հաշուեյարդարութիւնը , և կարծիք յայտնած են թէ ազդպիտի տուրքերը պէտք է գտնուին միեւնու- ազդային պարտքին ամբողջական սպա- սութիւն :

«Փաշով վարչական մարմիններուն կամ զաւտային ժողովներուն , բոլոր տեսակները անոնց հաստատութիւնը կը պահանջեն , և մեծազոյն մասը կը վըս- տահի ձեր խոհականութեան ի մասին անոնց կազմակերպութեան :

«Վերջապէս , քաղաքացիներուն իրա-

էր : Լալի-Փօլանտայ տաջարկեց ազատ չրջարկութեան համար հրամանադիրներ արձակել : Մտնիէ առարկեց թէ աչգպիտի հրամանադիրներ արքայական վաւերացում կը պահանջէին , և թէ

ւանքները , ազատութիւնը , սեփականութիւնը տալնօրէն կը պահանջուին ամբողջ Գրանտական ազգին կողմէ : Ան իր անդամներէն իւրաքանչիւրին համար կը պահանջէ մասնաւոր սեփականութեանց անբանարարելիութիւնը , ինչպէս ինք ալ իրեն համար պարտադիր կ'ընէ հանրային սեփականութեան անբանարարելիութիւնը , կը պահանջէ բովանդակ բանութեամբ անհատական ազատութիւն , ինչպէս յաւէտ հաստատած է ահա ազգային ազատութիւնը , կը պահանջէ մասնաւոր ազատութիւն , կամ խորհուրդի ազատ հաղորդակցութիւն , գաղթելով կը բողոքէ արքայական ծածկապիր հրամանադիրներու գէժ , որոնք բոտ քմաց սա՛ կամ նա՛ կերպով կը անօրինէին անձերու մասին , և կը բողոքէ թղթատարութեան գաղանկնքի բանարարութիւն գէժ , որ բանապետութեան ամէնէն անհիմնիկ և ամէնէն դուրչելի գիտարէն մին է :

«Պահանջումներու աչս խումբին միջև , գիտեցինք , Պարմենէր , քանի մը մասնաւոր թարեփախութիւններ՝ ի մասին ծածկապիր հրամաններու և մասնաւոր ազատութեան : Իո՞ք գանձք պիտի կշտէք ձեր խոհարանութեամբ , պիտի աղարատէք անշուշտ փրանտական պատիւին աչն զգացումը , որ , ամօթալի գործերու մասին իր տածած զգումներով , մերթ անտես բրած է արդարութիւնը և որ նշեցածն փոյթ պիտի տանի հպատակեալ օրէնքին , երբ օրէնքը դուրս տրեւորն ալ հրամարէ , որքան ցարդ կը խոտարէր երբ տկարին վրայ միայն կը ճնշէր օրէնքը , պիտի ամօթէք կրօնքի մաստանջութիւնները , որ խոտ յաւճափս կ'արհամարհէր պարտաւորան

աչգ վաւերացումը , դեռ կանոնաւորուած չըլլալով , ծանր դժուարութիւններու պիտի ենթարկուի :

Այսպէս թոյր խոչընդոտները իրարու եկած էին : Հարկ էր օրէնքներ չի-

հրատարակութիւններով հալածանքի բէժիմին տակ , և կըերք՝ յիշելով որ սանձարձակ ազատութիւնը գերութեան ընկերն է , ինք ալ պիտի ընդունի թէ ազատութեան տաջին և բնական արդիւնքն է վերադարձ գէղի կարդ կանոն , գէղի պատշաճութիւն և գէղի յարգանք հանրային մեծարանքի առարկաներուն համար :

«Ահա՛ , Պարմենէր , հաշիւը զոր ձեր մասնախումբը հարկ գտանց տալ ձեր տկարակնեւորն աչն մասին վրայ՝ որ Սահմանադրութեան մասին կը խօսի : Հոն պիտի գանէք անշուշտ թոյր հիմնական քարերը աչն շէնքին՝ զոր պաշտան ունիք կանդնեալ իր բովանդակ բարձրութեամբ , բայց թերևս ձեր փափաքն է գանկ տանց որոնց բնեւորութիւն բէժիմը միշտ բազմաթիւ պակասուորութիւններ պիտի ներկայացնէ , իրաւատութիւնները անոնց մէջ նշանակաւած են , բայց որոշուած չեն տակաւին հարկ եղած ճշգրտութեամբ , ազգային ներկայացուցչութեան կազմակերպութիւնը բոտ բաւականին հատատուած չէ անոնց մէջ , բնորակնութեան սկզբունքները դրսւած չեն , աչս արդիւնքները ձեր աշխատութեանէն պիտի ծնին : Ազգը տգտծ է ազատ բլլալ , և ձեզի յանձնած է իր ազատագրութեան հոգը . Թրանտայի հանճարը հանրային միտքին բնթայքը գահալթիմած է , եթէ կրնանք այսպէս բոկ : Զեղի համար քիչ մասերու մէջ կուտակած է աշխարհի փորձատութիւն մը՝ որուն հաշիւ կրնայ սարտուիլ քանի մը գարեկմ : Կրնաք , Պարմենէր , Սահմանադրութիւն մը տալ Թրանտայի թաղաւորն ու ժողովաւրդը գաչս կը պահանջեն , երկուքն ալ արժանի են անոյր :

նեկ առանց օրէնսդրական ձեւերուն հաստատուած ըլլալուն, հսկել վարչութեան վրայ առանց գործադիր իշխանութեան տանձդութիւն ընկալու, և բաւել անշնորհի չլսած կայսրութեան մը, հաւատակ իշխանութեան զժխտակութեան,

Վ Ե Ր Զ Ա. Գ Ի Ր Ք Ի Ն

Տեղապետներուն մեկնութեան արդիւնքը .

Խոստովանուած սկզբունքներ

1. Ֆրանսական կառավարութիւնը միապետական կառավարութիւն մըն է :

2. Թագաւորին անձը անբռնարարի է և նուիրական :

3. Գահը ժառանգական է արուէ արու :

4. Թագաւորը առանց աղան է գործադիր իշխանութեան :

5. Իշխանութեան վարիչները պատասխանատու են :

6. Արքայական վաւերացումը անհրաժեշտ է օրէնքներուն հաշակութիւն համար :

7. Ազգը օրէնք կը չինէ արքայական վաւերացմամբ :

8. Փոխառութեան և տուրքին համար անհրաժեշտ է ազգային հաւանութիւն :

9. Տուրքը Բնականութիւնը ժողովին մէկ նստաշրջանէն մինչև միւսը միայն կրնայ մնալուն ըլլալ : (Պիւտճէի քուէարկութեան սկզբունքը) :

10. Սեփականութիւնը նուիրական պիտի ըլլայ :

11. Անհատական ազատութիւնը նուիրական պիտի ըլլայ :

Հարցեր՝ որոնց վրայ միակերպօրէն արտայայտուած չեն տեսչակները :

1. Թագաւորին օրէնսդրական իրաւասութիւնը պէ՞տք է սահմանափակուած ըլլայ երկրին սահմանադրական օրէնքներէն :

2. Թագաւորը ինք միմտակ կրնա՞յ չինել սահմանափակ և վարչային օրէնքներ Բնականութիւնը ժողովին արձակուրդին միջոցին :

3. Այդ օրէնքները պէ՞տք է ենթարկուին բարձրագոյն ատեններու ազատ արձանագրութեան :

Թեան, չափերու հակառակութեան, միաքերութեան տարբերութեան և նորադարձաց ժողովուրդի մը պահանջումներուն, որ ժողովին քանի մը փորձախանդին կը վրդովէր, կը ծփար ահագին մայրաքաղաքի մը ծոցին մէջ :

4. Բնականութիւնը ժողովը ինք իր կողմէ կրնա՞յ լուծուիլ :

5. Թագաւորը կրնա՞յ ինք միմտակ Բնականութիւնը ժողովը գումարել, երկարածել և լուծել :

6. Լուծութիւն պարագային, թագաւորը պարտաւորուած չէ՞ նոյն հետին նոր գումարում մը ընել :

7. Բնականութիւնը ժողովը մնալուն պիտի ըլլայ թէ՞ պարբերական :

8. Եթէ պարբերական ըլլայ, միջնակայ յանձնաժողով մը պէ՞տք է ըլլայ թէ՞ ոչ :

9. Երկու առաջին կարգերը միեւնոյն խորհրդարանին մէջ պիտի գումարուին :

10. Երկու խորհրդարանները առանց կարգի տարբերութեան պիտի կազմուին :

11. Կղերի կարգին անդամները միւս երկու կարգերուն մէջ պիտի բաժնուին :

12. Կղերին, ազնուականութեան և համայնքին ներկայացուցչութիւնը մէկի, երկուքի և երեքի համամատուցութեան պիտի ըլլայ :

13. Պէ՞տք է երբորդ կարգ մը հատատուի գիւղականներու կարգ անուանուի :

14. Արքունիքին մէջ պաշտօն, գործ, գիրք ունեցող անձինք կրնա՞ն Բնականութիւնը ժողովին երեսփոխան ըլլալ :

15. Չայնիստ երկու երբորդին հարկ կա՞յ որոշում մը կազմելու համար :

16. Ազգային պարագին հաշուեյարդարութեան գործածուելիք տուրքերը պէ՞տք է գանձուին մինչև անոր ամբողջական ուղարկումը :

17. Ծածկազիր հրամանները պիտի ջնջուին թէ՞ բարեփոխուին :

18. Մամուլին ազատութիւնը անսահման պիտի ըլլայ թէ՞ եզանակաւորուած :

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՊԱՍԹԻՅԼԻ ԱՌՈՒՄԸ

Բարիցի մէջ ժողովրդային յազմներ. — ժողովուրդը կ'ազատե Արքայադստէին մէջ բան-տարկուած ֆրանսացի պաճակներ. — Արքանէրքին դաւերը. գործախոսները Բարիցի կը մո-տենան. — Ներքեր կը ձամբուի. — Յուլիս 12, 13 եւ 14ի օրերը. — Պատրիքի տառեր. — Թագաւորը ժողովին կ'երրայ, անկեղ ալ Բարից. — Ներքեր նորէն կը կանչուի. — Բա-րիցի ըստարապետութեան աշխատութիւնները. — Լամպեր՝ սպգային պաճակներու ճրտ-մատար. Յերախոսութեան մէջ իր եկարագիրը եւ իր դերը. — Ֆուֆոնի եւ Պէտրիէի չարըր. — Ներքի վերադարձը. — Կուսակցութեանց եւ անոնց պետերուն կացութիւնն ու բաժանումը. — Միշապո. իր եկարագիրը, իր ծրագիրները եւ իր նախարը. — Աւագակ-ները. — Գաւառներուն եւ գիւղերուն մէջ խառնութիւններ. — Օգոս. 4ի գիւղերը. — Առատու-կան իրաւունքներու եւ յարստանաւորութեան չեղումը. — Մարդուն իրաւունքնե-րու յայտարարութիւնը. — Վիճարանութիւնն Սահմանադրութեան եւ Վերայի վրայ. — Յու-զած Բարիցի մէջ. — Խառնակից նաւարաւ Արքայական Պարտին մէջ:

Բարից Վերադարձն կը բաժնուի շատ վտրը միջոցով մը, ե կարելի է կարել անցնել քանիցս մէկ օրը: Առաջին Բա-րիցի ըստը յազմները անմիջապէս պէտքի կ'ըլլային Վերադարձի, արքանի-քին եւ ժողովին մէջ: Բարից աճն մի-ջոցին նոր եւ արատաւոր անտարան մը կ'ընծայէր: Ընտրութիւնը, վախճան չոր-ջանակներու մէջ հաւաքուելով, չէին ուղղած բաժնուի ընտրութիւններէն վերջ, ե հաւաքուած կը մնային, կամ հրահանգ տարն համար իրենց երես-վախաններուն, կամ միանալու, զոր-դուներու աճն պէտքէն որ միշտ կը գտնուի մարդոց սրտին մէջ, ե նոյն-քան աւելի ու մզնութեամբ կը պայքի սրբան երկար տանն հնչում ըլլայ: Ընտրութիւնն ալ Ազգային ժողովին բախտը աճեցած էին, իրենց նաւառն-դին գոցուած ըլլալով ուրիշ տեղ մը գտնին. վերջապէս յաջողած էին բա-նայ անոյ Քաղաքապետարանը, ե հոն կը չարահաղկին հաւաքուիլ ե ինքնակ-գիլ իրենց երեսփոխաններուն հետ: Ազգ-

ային ժողովին տաննապետ թիւները հրատարակու շանքային թիւքներ չկային տակաւին, իրարու մօտենալու պէտք տնէին՝ զէպրերու մասին տեղեկանալու ե հրահանգուելու համար: Արքայական Պալատին պարակզը հաւաքու մեկուս-մէնէն յաճախուած վայրերէն մին էր: Եւրոպայի ամէնէն փալկամ վաճառա-տուններէն չըջապատուած այս հիւանդի պարակզը, որ Օրլէանի դուքսին տալ-րանքին մէկ մասը կը կազմէր, օտու-րականներուն, չաւարաններուն, գտտար-կաւորաններուն եւ մանաւանդ ամենա-մեծ զրգոխներուն ժամադրաւորքն էր: Ամենաշանդուղն հասեր կ'արտաբեր-ուէին օրհարաններուն կամ նոյն իսկ պարակզին մէջ: Ատենաբան մը յան-կարծ տեղանի մը վրայ կ'ըլլէր, ե, ամ-բար լալորախքը հաւաքելով, ամենա-բուսն խօսքերով կը զրգուէր զաճն, խօսքեր արանք միշտ անպատիւ կը մնային, արովհետեւ հոն իրեն վեհա-պետ կը տիրէր իւր ժամը, Օրլէանի դուքսին անձնու էր ենթադրուած մար-

Պ Ա Ս Ե Ի

զիկ հան ամենէն խանդավառներէն կ'երենային։ Այս իշխանին հարստահարութիւնները, անոր հանրամանօթ հոսքաթիւնները, ահազին փոխառութիւնները, իր չրջակայքը, իր փառասիրութիւնները, իմէաւ տարտամ, — այս ամենը կարծես սահրաստանութիւն մըն էր անոր զէմ։ Պատմութիւնը, ասանց սովաշն ու է անուն նշանակելու, կրնայ հաւատարկ թէ սակին անխնայ փառեցատ։ Եթէ ազգին ողջամիտ մտոր եւ անդ ազին ազատութիւն կ'ուզէր, եթէ մտաւանջ ու տառապող խաւանք կ'ու-

զէր յազուիկ և բարս ուրիկ իր ճակատագիրը, անդին սակաշն կային դրդիչներ, որոնք մերթ զգոսկին խաւանք և թուրիս ուզկեցին անոր հարստաներէն մէկ քանին։ Մնաց որ այս ազգեցութիւնը չի հաշուել ընտ յեզափոխութեան պատճառներուն մէջ, փառն զի քիչ մը սակիւթ և զազանի մեքենայութիւններով չէ որ կը զգրդուի քանակնեղ միլիոն հոգինեղ ազգ մը։

Շատ հանգամ խաւութիւններու առիթ մը ներկայացատ և թաղաւորին պահակ դունդը կ'ազմելու տաճանաւ տը բն.

տիր զօրականները, ֆրանսական պաշակներ կոչուած, Բարիլի մէջ էին: Քանի մը ջոկաններ կ'անջատուէին փոփոխանակի և կուգային ծառայութիւններն կատարել Վէրսայի մէջ: Նորամուտ կարգապահութեան բարբարիկ խառութեանն զատ, այս զօրականները զանազառուէին նաեւ իրենց նորընտիր զնդապետին խառութեանն: Ուէլէյեան տունին խառնութիւն պահուն, բաւական կատարութիւն ցոյց տուած էին ժողովարդին դէմ: Բայց յետոյ ցաւ զգալով հետզհետէ անոր կը խառնուէին և վերջապէս տեղի տուած էին անոր հրապրողներուն: Մնաց որ զինուոր և ենթաստաց առ հասարակ կը զգային թէ իրենց առ պարէզը փակուած էր: Կը վերաւորուէին տեմեկով որ իրենց երեստարգ սպաները զրկէ ու և է ծառայութիւն չէին բնի, հանդէսի օրեր միայն երեսին կը ցուցնէին, և զօրահանդէսէն վերջ մինչև և իսկ զօրագունդին չէին բնկերանար զէպի զօրանդները: Հոս ալ խնայէս ալար Երրորդ Կարգ մը կար որ ամէն բանի պիտի հասէր, բայց ոչ բանէ մը պիտի օգտուէր: Անկարգապահութեան նշանները երեւցան, և քանի մը զինուորներ Արքայաբանին մէջ բանաստեղծուցան:

Արքայական Պալատին չորք հաւաքուողներու բազմութիւն մը սպազակեց. Օհ, պէպի Արքայաբան: Խուժանը խուրջն հոն վազեց: Գոտները խորասկուսեցան, և անկէջ խորած զինուորները յաղթանակաւ տարուցան (30 Յունիս): Մինչ ժողովուրդը զանաք արքայական պալատին պարտէզին մէջ կը պահէր, նամակ մըն ալ ժողովին զրուեցաւ. առնուց ազատութիւնը պահանջեալ. համար: Մէկ կողմէն ժողովուրդին և միւս կողմէն կառիւթիկը եզոյ և իր սեփական զառին համար զործկու պարտաւորուող կառավարութեան միջև գտնուած՝ ժողովը չէր կրնար չմիջամտել և հանրային ոստիկանութեան խառնուելով տանջու-

թիւն մը չգործել: Զարտար և միանգամայն խառնուող պաշտում մը տալով, Բարիլիցներուն տրտայալեց բարեկարգութեան պահպանութեան մասին իր բողձանքը, յանձնարարեց անոնց չվրդուիլ զայն, և միեւնոյն տուն պատուիրակութիւն մը զրկեց թագաւորին՝ իր գլխութիւնը հայցելու համար, համաձայնութիւնն ու խաղաղութիւնը վերահաստատելու իրբու անմիջապէս միջոց: Թագաւորը՝ ժողովին չափաւորութեան զգածուած, իր գլխութիւնը խառնացաւ իր բարեկարգութիւնը վերահաստատուի: Արանտական պահակները խուրջն կրկին բանտարու. մէջ զրուեցան և թաղաւորին մէկ ներու մը զանաք անմիջապէս հանել տուաւ:

Մինչև հոս գործերը բաւ կ'երթային, բայց ազնուականութիւնը՝ երկու կարգերուն միանալով՝ ցաւով տեղի տուած էր, և խառնած տանելով թէ զամարտ մը կարծատեւ պիտի բլար: Ամէն օր կը հաւաքուէր և կը բազմէր Ազգային ժողովին աշխատութիւններուն վէճ. իր հաւաքումները հետզհետէ նուազ բազմութիւն կ'ըլլային. Յուլիո 3ին, 138 էր ներկայ անդամներուն թիւը, 40ին 93ի իջած էր, և 11ին 80 էր միայն: Սակայն ամէնէն յամաները յարատեւած էին, և 11ին յազարի մը որոշում մը տուին զոր սակայն հետագայ զէպերը արդէպ եզան խմբադրելու: Արքանիքն ալ իր կողմէ տանեց ցաւի և տանեց ծրարքի չէր որ տեղի տուած էր: Յունիս 23ի նիստէն վերջ տարաւոր անցաւ ցած բլլալով, բնդ հոսոր հաւաքում ուղած էր ժողովին բնութեցըր ազնուականներու միջոցաւ խառնուողները համար, և զայն շատ չանցած բանի ուժով յաճեալ յուսով: Նէքէր կը պահուէր միմիայն հիւսուած զազանի գաւերը անոր ներկայութեամբ ծածկելու. համար: Տեսակ մը իրարանցումէն և իրեն ժառին բանեցուցում վերապահ հոմէն կուտած էր թէ միքննալովութիւն

մը կը պատրաստուի : Թաղաւորը անգամ տեղեակ չէր ամէն բանի , և անշուշտ չուրջինները մտադրած էին անարկոմքէն տեղի հետոն երթալ : Նէքէր , որ ա՛յն համալուծը ունէր թէ պետական մարդու մը ամբողջ զօրքը պէտք էր խորհելու և պատճառարանելու սահմանափակուի , և ինք ալ ճիշդ անհրաժեշտ ուժը ունէր զխաղաթիւններ ընելու , կ'ընէր բայց ի դուր : Մտենէի , Լալի-Թօլանտայի և Դիւսմոն-Թոնէի հետ միացած , ամենքը միասին կը խորային անդիւստան Սահմանադրութեան հաստատութիւնը : Այդ միջոցին արքունիքը զսպանի պատրաստութիւններու հետամուտ կ'ըլլար , և ազնուական երեսփոխանները քաշալի տղերով , համոզելին վար զրին զանանք , մատալատ գէպքի մը խօսքը ընելով անոնց :

Զօրքեր կը մօտենային . որ Պոսկի ծերունի մարէշալը անոնց ընդհանուր հրամատարութիւնը ընդունած էր , և պատմեալը Պէզէնովալ Բարիդի չըջալատող զինուորներուն մամուսար հրամատարութիւնը ընդունած էր : Մեծ մասամբ օտարացեղ տասնընիւց զօրաւոր մայրաքաղաքին շուրջն էին : Դրանիկներուն պարծենկատ և յաւակնատ վարմունքը յայտարար էր վատնոյն , և բուպանալու ծայրայեղօրէն հակամէտ գաւաղիրները այսպէս իրենք իսկ կը վատնուէին իրենց ծրագիրները : Ժողովրդային երեսփոխանները , խմանալով , ո՛չ թէ դեռ բոլորովին ծանօթ չեղաւ և թաղաւորին անդամ մասամբ միայն ծանօթ եղաւ ծրագրին մանրամասնութիւնները , բայց զոնէ բոնի միջոցներու զործողութեան պարագան , զայրացած զխաղաթիւն միջոցներ կը խորհէին : Զի զխաղաթիւն հետ անարար բնա պիտի չգիտցուի թէ Յուլիոս Լիլ աստամբութեան մէջ ինչ եղած է զազանի միջոցներուն մասը , բայց տախտակն կը քերտութիւն չանի , ամբողջականութիւնը կը դատէր , ժողովրդական կուսակցու-

թիւնը ևս կրնար դատել : Գործածուած միջոցները նոյնը ըլլալով , կը մնայ դատին արդարութիւնը , և արդարութիւնը անոնց կողմէ չէր որոնք կ'ուզէին երեք կարգերուն գումարումէն ձեռք քաշել որոշումին փոխելով , ազգային ներկայացուցչութիւնը լուծել , և անոր ամենէն քաջատիրտ երեսփոխաններուն դէմ դուռալ :

Սխառագո մտածեց թէ իշխանութիւնը վախճնելու ամենէն տալանով միջոցն էր պարտաւորել զայն որ հրապարակաւ զինճարմնի ա՛յն անօրինութեանց վրայ զօրս յայտնադէտ կ'ընէր ան : Ասոր համար պէտք էր բայց ի բայ ամբաստանել զայն : Եթէ վարանէր պատասխանելու , եթէ քաշուէր , արդէն իսկ դատուած կ'ըլլար . ազգը կ'իմանար և տաքի կ'ելլէր :

Սխառագո Սահմանադրութեան աշխատութիւնները զողորհեցնել տուաւ , և առաջարկեց ինդրել թաղաւորէն որ զօրքերը ետ ձամբէ : Իր խօսքերուն մէջ վեհապետին հանդէպ յարգանքը խառնեց կատալարութեան մասին ամենախիստ յանդիմանութիւններուն հետ : Ըսաւ թէ ամէն օր նոր զինուորներ առաջ կուգան . թէ բոլոր անցքերը զսցուած են , թէ կամաւորները , ճեմաւայրերը զինուորական պահականցներու փոխաւ տն են . թէ յայտնի և թաղուն իրողութիւններ , հապշտաղ հրամաններ և հակահրամաններ ամենուրեք կը զարնեն և պատեւազմ կ'ազգարարեն : Այս իրողութիւններուն վրայ զստն կշտամբանքներ տեղեցնելով . «Ազգին տաճիկ կը ցուցնեն , բոստ , տեղի ըստոնալից զինուորներ արքան թէնամիլի մը արչատնք մը անոնց պիտի չհանդիպի թիւրեւ , և զոնէ հազար անգամ տեղի արքան չկրցան հաւաքել օգնելու համար իրենց հաւատարմութեան զոհ զացալ բարեկամներու , և մանաւանդ պահպանելու համար Հայնաուայիներուն ա՛յնքան թանկագին , ա՛յնքան սիրով

ձևուք բերում քայլ անշնչա՞ն ամօխալի կերպով կորսում զինակցութիւնը : »

Իր ճառը խորշն ողորդեցաւ ծափերով , իր առաջարկած ուղերձը բնականուեցաւ : Միայն թէ , որովհետեւ զինուորներուն եւ ճամբուիլը խնդրելով առաջարկած էր անոնց տեղը քաղքեհի պահակներ զործածել , այդ յօդուածը ջնջուեցաւ : չորս ձայնի դէմ միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ ուղերձը : Այս ուղերձին մէջ , որ նշանաւոր միացած է , զոր կ'ըսեն թէ՛ գրաւոր չգտարտասեց , այլ բոլոր անոր գաղափարները իր բարեկամներէն մէկուն թերտուցեց , Միապո իր նախատեսէր գրեթէ բոլոր բլալիքը . խաժանին պայթեալն ան զինուորներուն դատաւարութիւնը քաղաքացիներուն հետ անոնց չփռմովը : Որքան ճարտար նայնքան յանդուգն , կը համարձակէր հաւատակ թաղաւորին թէ իր խոտու մեկըր բնաւ ունայն պիտի չըլլային : « Գաւք մեզ կանչեցիք , կ'ըսէր անոր , թաղաւորութիւնը վերածնելու համար . ձեր բազմանքը պիտի կտտարտի , հակառակ որդայնիներու , դժուարութիւններու , վտանգներու . . . եւն . »

Ուղերձը մատուցուեցաւ քանդակաւ անդամներու պատուիրակութեան մը կողմէ : Թաղաւորը , չուցելով իր միտքը յայտնել , պատասխանեց թէ՛ զօրքերու այս հաւաքումին նպատակն էր միայն հանրային անդորրութեան պահպանութիւնը և ժողովին վաշկուչ պաշտպանութիւնը , թէ՛ տակէջ գտաւ , եթէ ժողովը կը վախնար տակէջ , պիտի տեղափոխէր զայն Սառսոն կամ Նապիոն , և թէ ինչնայ Գօմրիէնի պիտի երթար :

Ժողովը չէր կրնար գո՛հ բլալ աչքով պիտի պատասխանէր , մանաւանդ մաշտաքաղաքէն զինքը հետաքննելու առաջարկութենէն երկու բանակներու միջև գնելու համար զայն : Գրեթէ կամար առաջարկեց վառա՛նի պարկեշտ թաղաւորի մը խօսքին : « Պարկեշտ թաղաւորի մը խօսքը , յարեց Միապո ,

իր նախարարութեան վարմունքին համար յառի երաշխաւոր մըն է : մեր թաղաւորներուն վրայ մեր կողմ վառա՛նութիւնը մեղի կ'ընեցուցած է , մենք զինուորներուն եւ կանչուիլը պահանջեցինք , ո՛չ թէ անոնց առջևէն փախչիլ , պէտք է պնդել տակաւին և անգաղար : »

Այս կարծիքին այժ չորուեցաւ : Միապո բայ միջոցներու վրայ անշնչա՞ն պնդող մար էր , որ կարելի էր ներողամիտ բլալ գաղափար մեքենայութիւններու , եթէ իրաւ է որ զործածեց զանոնք :

Յուլիս 11 էր . Նէքէր քանկըս բաժնէր թաղաւորին որ , եթէ իր ճառաւորութիւններէն չէր ակտորմը , պիտի քաշուէր ամենայն հնարանգութեամբ : « Կը պահեմ առած խօսքը » , պատասխանած էր թաղաւորը : 11ին իրիկունը , Նէքէր առաւ մը բնդունեց որով Լուի ԺԶ . կը հրաւիրէր զինքը խոտու մը բանել , կը տախէր զայն որ մեկնի , և կը յարէր թէ վառա՛ն բլալով իրեն վրայ կը յաւար որ իր մեկնումը զաղանի պիտի պահէ ամենքէն : Նէքէր , արդարայնութով վեհապետին պատուարեր վառա՛նութիւնը , կը մեկնէր առանց բան մը բանալու իր չրջակայ մարդոց , ո՛չ իսկ իր ազջկան , և քանի մը ժամէն վերադարձէն չառ հետի՝ կը գնառի : Երկրորդ օրը , Յուլիս 12 , կիրակի էր : Բարիկի մէջ զրոյց տարածուեցաւ թէ՛ Նէքէր ճամբում էր , ինչպէս նաեւ Մօնթօսէն , որ Լա Լիւզեան , որ Էլիզեկիս և որ Ալեն-Բոսիէ : Կը ծանուցուէր թէ անոնց տեղ պաշտօնի անցած են ար Պարթէօզ , որ Լա Վօկիւլիս , որ Պարկի , Պարկն և Տամէքուս , զրէթէ ամենքն ալ ծանօթ մաշտակալին դաւին իրենց ընդդիմութեան համար : Տաղնապը կը տարածուի Բարիկի մէջ : Արքապահան Պալատ կ'երթան : Երկուստարդ մը , անուհեաւ ծանօթ իր հանրապետական ստիւնով , քնքաւ աչք

բոլորս ք հոգիով մը ծնած , Գամկել Տէ-
մուլէն , սեպտեմբեր մը վրայ ելաւ , տարր-
ճանախներ ցոյց տուաւ աղաղակելով
ի զէ՛ն , ծառի ճիւղ մը փրցոյց զոր զրո-
խանջան բրաւ իրեն և յարգար կարգաց
ամէնաւն իրեն հետեւելու : Ծառերը իս-
կայն տերեւաթափու եղան , և սամբար
զնոց մամէ կիսանդրիներ պարունակող
մուսկան մը : Զեռք անցուցին Նէքէրի
և Օրդէանի զուգարն կիսորձանները ,
վերջինին համար կ'ըսուէր թէ աքսորի
սպաննալիք եղած է անոր , և յետոյ
ցրուելան Բարիդի փողոցներուն մէջ :
Ամբոխը Ալէնի-Օնուէ կ'անցնէր , երբ
Վանաձոր հրապարակին մօտ հանդիպե-
ցաւ Արքայական-Գերման Զոհապի մը ,
որ անոր վրայ խղանալով՝ քանի մը
հոգի վիրաւորեց , ի մէջ աչոյց , ֆրանս-
սական պաշտակաւորներէն զինուոր մը :
Այս վերջինները , բոլորովին ժողովուր-
դին կուսակից և Արքայական-Գերման
Զոհապին զէմ , որուն հետ նախընթաց
օրերուն կրիւ մը տնկցած էին , Լուի
ժէ . հրապարակին մօտ բռնակած էին ,
կրակ կ'ընէին Արքայական-Գերման Զո-
հապին վրայ : Այս Զոհապին հրամայող
խնամն Լամպէսք խեղճ կը քաշուի
թիւղբի պարակէն կողմը , կրակ կ'ը-
նէ հոն չըջողալող հանդարտ ամբոխին
զէմ , ձերտնի մը կը սպաննէ չփախու-
թեան միջոցին , և պարակէր պարակէ
կուսուց : Այս պահուս , Բարիդը պաշա-
րող զինուորները կը համախմբուին
Արիստան Գաշապին և Լուի ժէ . հրապա-
րակին վրայ : Սարսափը այլ ևս սահ-
ման չունենար և կատաղութեան կը
փոխուի : Գաղաքին ամէն կողմէն կը
թափին մարդիկ , ի զէ՛ն , ի զէ՛ն զօշե-
լով : Խուժանք քաղաքապետարան կը
զխմէ զէնք պահանջելու համար : Ընդ-
հանար ժողովր կողմող բնակիչները
հոն հաւաքուած էին : Կր յանձնեն զէն-
քիւնին չկրնալով աչիս և մերմիկ , և զօրս
տրվէն սկսած էին թաղանկ երբ իրենք
կը հաւանէին հարձիկ զանոնք : Այս

պահուս այս բնորոշները կը կողմէին
միակ հաստատակ իշխանութիւնը : Ա-
մէն զործան հեղինակութենէ զտրի ,
պարագային համեմատու կ'առնէն պէտք
եղած մարդիկը , և կը հրամայեն չըջա-
նակներուն զաւարտմը : Բոլոր քաղա-
քայիները հոն կ'երթան խուժանին մու-
րակնութենէն և միանգամայն արքայա-
կան զօրքերուն յարձակումէն զերծ մը-
նալու միջոցներուն վրայ խորհրդակցե-
լու համար : Գիշերանց , ժողովուրդը ,
որ միշտ կը վազէ զինքը հետաքրքրող
բանին կողմը , կը կտրէ ու կ'ալլէ
ցլուկաւորները , կը ցրուէ մաքսի ,
բաժի պաշտօնականները , և բոլոր մուս-
քերը ազատ կը զարմնէ : Զինավաճառ-
ներուն խանութները կը թաղանթին :
Ռէվոլւեթն տունին մէջ տնտեսած այն
աւազակները , որոնք ամէն ժամիւ կ'ե-
րեսան կարծես հոգին տակէն զտրուել-
լով , ցլուկաւոր ու բիրերով զինուած կը
տնտեսին կրկին և սարսափ կը տարա-
ծեն : Այս զէտքերը տեղի կ'առնենային
Յուլիոս 12ի կիրառիկի ցերեկը , և 12էն
երկուշաբթի լուսնալու գիշերը , և կի-
րակի գիշերէն Յուլիոս 13 լուսնալու եր-
կուշաբթին : Երկուշաբթի աստու , բնու-
րաղները , միշտ քաղաքապետարանին
մէջ հաւաքուած , կը կարծեն տեղի
օրինական ձեւ մը տուած բլրալ իրենց
հեղինակութեան . հետեւ արար իրենց
քով կը կանչեն վաճառականներուն սե-
տը , որ ստիպական վարիչն էր քաղա-
քին : Ասիկա չի հաւանիր տեղի տող
բայց եթէ օրինական ձեւով , պահանջ-
ումի մը վրայ : Անպէս կ'ընեն արդա-
րեւ , և իրեն իրեն բնիկ կուսան բու-
ւական թիւով բնակիչներ , աչոյէս կը
կողմեն բոլոր իրաւատութիւններով օժ-
տուած քաղաքապետութիւն մը , որ
իրեն մօտ կը հրա իրէ տարիկանութեան
պետը , և քանի մը ժամէն կը խմբադրէ
սպասազինութեան յատակադիւ մը քա-
ղաքապետ զինուորական համար :

Այս զինուորականութիւնը , քաղաքայի-

ներքին կազմուած, պիտի քաղաքանոց քառասունըւթը հազար հոգիէ, որ ուսարձաններէն և չըջանալներէն հոյ- թաղթուած: Որպէջ նշանը փոխանակ կանանց զլխանշանին պիտի բլար բա- րիկեան կարմիր և կարպոս զլխանշանը: Պիտի ձերբակալուէր, պիտի զէնքնկէց ըլլար, պիտի պատմուէր ու է մարդ, որ զինուած և այս նշանով բռնուէր, տանց քաղաքային պահակախումբին մէջ իր չըջանալին կողմէ զինուորա- գրուած ըլլալու: Ազգային պահակներու տաջին ծաղումը աշտպէս կուտ: Բոլոր չըջանալները բնդունեցին այս յատա- կաղիմը, և փոթաղին գործաղբալթեան զնէլ զայն: Միեւնոյն առտուան բն- թաղքին մէջ, ժողովուրդը աւերաքանդ ըրած էր Ալէն-Լազարի տանը հոն ցորկն փնտսկու համար: Զինարանն ալ կու- բած էր զէնք տանկու համար, և թաղ- աւած սեղերէն հինաուսոյ գրահներ հա- նեց և աննեցմով սպտաղկնու կցաւ: Սաղաւարտակիր և բրակիր տմբոս մը սղաղեց քաղաքը: Ժողովուրդը ալնու- հետեւ թալանի թէնամի երեկոս, իր սովորական փոխախախտութեամբ անշա- հախնդրութիւն կը կեղծէր, սակին կը յարգէր, զէնքերը միայն կ'առնէր, և ինք տնձամբ կը ձերբակալէր աւաղակ- ները: Ֆրանսական պահակները և զի- չերաղին քաղաքապահները իրենց ծա- սաշաթիւնը մտաւցած ըլլալով քաղա- քային պահակներուն մէջ տանու կցան տնեք ալ:

Միշտ զէնք կը պահանջուէր մեծա- գոյ: Քաղաքապետ Ֆլէսէլ, որ նախ զխաղրած էր իր քաղաքակիցներուն, հիմա կանոց ցոյց կուտար, և նոյն օր- տան համար իսկ 12,000 հրացան կը խտտանար, և յաջորդ օրերուն համար ալ տակիւ: Կը յաշտարարէր թէ անծա- նօթ զինաթաճառի մը հետ սակարկու- թիւն ըրած լինցաւ ցած էր: Բայց անցած ժամանակին սակաւութիւնը նկատելով այս բանը զժուար կ'երեւար: Սակայն

երբ իրիկուն կուտ, Ֆլէսէլի կողմէ ծա- նուցուած սպաննիւթի մնաւակները Քաղաքապետարան տարուկցան, — բա- ցին զանոնք և բեցուն զանոն հին ձեր- մակեղէններով: Ամբար, առ տանկով, կատկեցաւ քաղաքապետին զէմ, որ ը- սու թէ խարուէր է: Ամբարը հան- զարտեցներու համար ուղղեց զայն զէնքի Ետաթրէօ, փտահաղներով զայն թէ զէնք պիտի գաննէ հոն: Վանականները զար- մանքով բնդունեցին այս կատաղի տմ- բոթը, իրենց ներքին վայրերը տարին և յաջողեցան համակ թէ քաղաքապետին ծանուցածէն սլինջ տնէլին իրենք:

Ժողովուրդը, ամէն ժամանակէ տ- ւելի զայրացած, ետ զարծաւ, մտանու- թիւն սպաղակելով: Զայն գահաղկու համար հրամայուկցաւ 50,000 ցիւց չի- նեկ: Վէրսաղլի համար սահմանուած փտաղներ Ալէն գետն ի վար կ'իջնէին մակըլկներով, ձեռք ձկեցին զանոնք, և բնարոյ մը աննեց բաշխումը կատարեց ամենամեծ փտանդներու մէջտեղ:

Սարսափելի չփոթութիւն մը կը տի- բէր սղ Քաղաքապետարանին մէջ, որ իշխանութեանց կեղբանն էր, քաղաքա- պահ զինուորութեան բնդ հանուր բանա- կիտեցին և բոլոր գործաղթեանց մի- ջակէտը: Հոն պէտք էր հոյ տանիլ թէ՛ արտաքին սպահաթութեան, որ արքա- նիքին կողմէ սպտանալիքի տակ էր, և թէ ներքին սպահաթութեան, որ ու տ- գակներուն սպտանալիքին տակ էր: Ամէն վայրկեան հարկ էր հանդարտեցնել ժո- ղովուրդին կտակածները, որ ինքզինքը մտանուած կը կարծուէր, և իր մեղե- նութենէն սպտակ զանոնք, որ իր անխտտահաթիւնը կը զրոյսէին: Կտաքեր վար կը զրուէին հոն, կարտաններու համարն կը կարէին, համարարներ իրենց համարն չարունակելու թուլատուութեան կը սպտակէին: Գիշերը Քաղաքապետա- րանը անպտմ մը եւս վտանղի եթմար- կուկցաւ աւաղակներէն, բնարոյ մը քաջակարմին Մոսոս ար Ալէն-Մէսի, որ

սրաշուն տնէր հոն հակելու, տակաւն-
բով վառօդ բերել տուաւ, և սարսնաց
չէնքը օդը հանել: Աս տնանկով՝ առ-
գանկերը հեռացան: Այդ միջոցին, իրենց
տաները յաշտած քաղաքացիները
սրտաբան կեցած էին ամէն տեսակ
յարձակումի հանդէպ, վաղեցներուն
քարերը հանելով, խրամներ բացած
էին, պաշարումի մը գիմարելու ամէն
միջոցները ձեռք տանելով:

Մալրաքաղաքին այս խռովութեանց
միջոցին, ահ ու սարսափը կը թաղա-
ւորէր ժողովին մէջ: Պատրաստած
զէպքերէն տաղնադահար, 13ի տատն
նիստ դուռարած էր, Բարիպի մէջ ան-
ցած դարձածէն դեռ անդէտ: Աստի
անդամ երեւոյթանալ Մանիէ կը բողբոջ
նախարարներուն ճամբուկուն գէմ:
Անոր համէն բեմ կ'կլլէ Լալի-Թօյն-
տայ, հիմնադիր գրտառիքը կը հիւսէ
նէքէրի, և կրկուքն ալ միտքան
կ'առաջարկեն տգիւծ մը, որով
թաղաւորէն պիտի խնդրուի հար-
հազուրկ նախարարներուն հա
կանչուիլը: Ահաւաններուն մէկ երեւոյթանալ,
Վիսիէօ, կ'առաջարկէ նոյն իսկ Յունիս
17ի սրտաւնները հաստատել նոր երգու-
մով մը: Գլխամեծ-Թօնէս կ'ընդգիմա-
նայ այս առաջարկութեան, իրեն անու-
գաս, և ժողովին կողմէ արդէն իսկ
սրտած յանձնատութիւնները յիշեցնե-
լով, կ'աղաղակէ. «Սահմանադրութիւնը
պիտի բլրայ, կամ մենք ալ ևս պիտի
չբլրանք»: Վիճարանութիւնը արդէն
կ'երկարէր, երբ խմայուկան 13ի տա-
տան Բարիպի խռովութիւնները, և
մալրաքաղաքին գլխուն տպաւնացած
գործախուժութիւնները՝ մէկ կողմէ ան-
կարգապահ Պրանապիներուն, որոնք
կա Ռօչփուքօ դաքսին բացարձական
համեմատ, ոչ մէկուն խօսքը մտիկ
կ'ընէին, և միւս կողմէ կարգապահ
օտարականներուն միջուն, որոնք բըս-
նապիտութեան ձեռքին մէջ էին: Կու-
րաւի անմիջապէս պատուիրակութիւն

մը գլխիկ թաղաւորին, մալրաքաղաքին
աւերածութիւնը անոր նկարագրելու, և
թախանձելու որ հրամայէ գլխու տնե-
րուն հա կանչուիլը և քաղաքային
սահարդներուն հաստատուիլը: Թա-
ղաւորը պաղ և անխռով պատասխան
մը կուտայ՝ որ իր սրտին հետ համա-
ձայն չէր, և կը կրկնէ թէ Բարիպ չի
կրնար ինքզինքը պահել: Այն տուն,
ժողովը, ամենագինս քաջութեան մը
վերանայով, յիշատակելի սրտած մը
կուտայ որով կը պնդէ գործերուն ճամ-
բուկուն և քաղաքային սահմաններուն
հաստատուելուն վրայ, պատասխանաւոր
կը յայտարարէ նախարարները և իշխա-
նութեան բոլոր վարիչները, պատրաստ-
ած գործախուժութեանց պատասխանա-
տուութիւնը կը ծանոթանէ թաղաւորին
խորհրդականներուն վրայ, ի՞նչ առաջանի
վրայ ալ որ բլրան. հանրային սրտաբը
ամուր հիմնու վրայ կը գնէ, կ'ար-
գիլէ բերան տանել անանկութեան ան-
պախանանը, կը պնդէ իր նախորդ
վճիռներուն վրայ, և և նախագահին կը
հրամայէ իր ցատակցութիւնը յայտնել
նէքէրի ինչպէս նաեւ ճամբուտ միւս
նախարարներուն: Այս կողմալից և
խոհմական անարխութիւններէն վերջ,
ժողովը, ամէն անձնական բանութենէ
իր անդամները գերծ կացուցանելու հա-
մար, կը յայտարարէ թէ մնացուն կեր-
պով նիստ կը դուռարէ, և գեր-նախա-
դահ կ'անուանէ Լաֆայէթը, թէկեպը-
նելու համար Վիէնի յարգամեծար ար-
քեպիտալապար, որուն իր տարիքը չի
թաղաւորեր նիստին յարտանել գիշեր
ցերեկ:

13էն 14 լուսնալու գիշերը այսպէս
անցաւ վրդովումի և տաղնապիտու
միջեւ: Մէն մի մալրիկան ալիսալի
լուրեր կը սրտէին և կը հախտուէին.
արքունիքին բոլոր ծրագիրները ծանօթ
չէին, բայց գիտէին թէ չառ կրեալու-
խաններ վտանգի տակ էին, թէ լուսնու-
թիւն պիտի գործածուէր Բարիպի և

Գանիր

ՊԱՍԹԻՅԼԻ ԱՌՈՒՄԸ

բախտաբերները զրկուած էին, և թէ թախանձանքները պիտի կրկնուէին յաջորդ օրը, մինչև որ ձեռք բերուի յաջողութիւնը՝ որուն իրաւունք ունին սպասելու թագաւորին սրտէն, եթէ առհաջ օտարին տալաւորութիւնները անոր շարժումները այլ եւս չկատարեն»։ Նիստը պահ մը առկառուեցաւ, և իրիկունը խմացուեցաւ 14ի ցերեկուան զէպքերը։

Ժողովուրդը, 13ի գիշերէն սկսեալ, գիմած էր զէպի Պաթիլիլ։ Նրաջանի քանի մը հարուածներ արձակուած էին,

և կ'երևի թէ զբոխները քանիցս արտատանած էին Օճ, դէպի Պատրիշ տղազակը։ Փանի մը տեսարաններու մէջ կը գտնուէր անոր քանդումին բազմանքը, այսպէս զազախարները կանխաւ ալ իւր իւր զգուշութիւնը առած էին։ Միշտ գէնք կը պահանջուէր։ Զրոյց տարածուած էր թէ անկար պիտի սրնարու հիւսնոց անոյցին մէջ ստուար միծերք մը կը պարունակէր անկէց։ Իսկոյն հոն կ'երթան։ Հրամատարը, որ Սօմալէօյլ մուտքը կ'արգիլէ, բռնով թէ Վերսայլէն պէտք է հրաման ուզէ։ Ժողովուր-

դը բան մը չուզեր մտիկ ընել, հիւանդանոցին վրայ կը խոյանայ, կը յատկէտակէ խնդանօթները և մեծաքանակ հրացան: Արդէն ալ պահուն տնոցին տնոս մը կը պաշարէր Պաթիլլը: Պաշարողները կ'ըսէին թէ բերդին թնդանօթը քաղաքին վրայ ուղղուած էր և թէ պէտք էր արգելիլ ամար վրայ արձակուիլը: Շրջանակի մը երեսփոխանը կը պահանջէ ամրոցին մէջ մանկ, և կ'արտօնուի հրամատարէն: Այցելելով ամէն կողմ, կը գտնէ երեսուն երկու զուլիցերիացի և ութսուն երկու անկար զինուոր և պահակներէն խոտուած կ'տանէ կրակ չընել եթէ բերդին վրայ յարձակում չըլլայ: Այս բանակցութեանց միջոցին, ժողովուրդը իր երեսփոխանին երեսնալը չտեսնելով, կը սկսի զայրանայ, և անիկա կը պարտաւորուի ինքզինքը ցուցնել խուժանը հանդարտեցնելու համար: Վերջապէս կը քաշուի ուտուած ժամը տանքովէն տանները: Կէս ժամ հալիւ անցած էր, զինեալ նոր խումբ մը կը հասնի արտալով. «Պաթիլլը կ'ուզենք»: Պահակազօրքը կը հրաւիրէ յարձակողները քաշուելու, բայց անոնք կը յամարին: Երկու հոգի անվահերս թևամբ կը բարձրանան պահականոցին տանիքին վրայ, և կացինի հարսածներով կը խորտակեն կամուրջին չղթները, կամուրջը կ'իյնայ: Ամբոխը հոն կը գահավիժի, և երկրորդ կամուրջի մը կողմը կը վազէ, անկէջ ալ անցնելու համար: Այս վայրկեանին հրացանաձուլութիւն մը կը զաղրկենէ զայն. հա հա կը քաշուի բայց կրակ չընելով: Կոխք քանի մը վայրկեան կը տեսէ: Քաղաքացիներուն հաւաքուած ընտրողները, հրացանաձուլութեան միտքը թելով, միշտ աւելի կը տագնաւոյն, և երկու պատուիրակութիւններ կը զրկեն, իրարաւ հետեւ, հրաւիրելու համար հրամանատարները որ բերդին մէջ մտնէ բարիգեան քաղաքապահին սէն ջակատ մը, ո'չն փաստով թէ Բա-

րիկի մէջ ամէն զինուորական ուժ յաւաքին ձեռքին տակ ըլլալու է: Այս երկու պատուիրակութիւնները յաջորդաբար կը հասնին: Այս ժողովուրդային պաշարումի միջոցին շատ զժուար էր իրարու խօսք հասկնելը: Թմրուկին թնդիւնը, դրօշի մը տեսքը պահ մը կը զաղրկենէ կրակը: Երեսփոխանները կը յատմանան. պահակազօրքը անոնց կը սպասէ, բայց անխաղիչ է խօսք հասկնալ: Հրացանի հարուածներ կ'արձակուին, չի զխցուիր ուրկէջ, մոզովուրդը, համարուած ըլլալով թէ մտնուած է, կը խուժէ բերդը կրակի տալու համար. պահակազօրքը ալ տանն ու մը կ'արձակէ. փրանսական պահակները թնդանօթով կը հասնին և կը սկսին կանոնաւոր յարձակումը:

Մինչ այս մինչ այն, պատան ար Պէզանովալի կողմէ Պաթիլլի հրամատար Տրօնէյի ուղղուած մէկ տոմար ձեռք կը ձգուի և կը կարգադուի Քաղաքապետարանին մէջ: Պէզանովալ կը յորդորէր Տրօնէյը զիմաղրել, ապահովցնելով թէ ընդհուպ օգնութիւն պիտի հասնէր իրեն: Եւ արդարեւ ալ օրումն իրիկունը պիտի զօրձադրուէին արքունիքին ծրագիրները: Սակայն Տրօնէյ, տեսնելով որ իրեն օգնութեան հասնող չկայ, և ժողովուրդին ալ կատաղութիւնը տեսնելով, փաստած պատրոյց մը կը լսնէ և կ'ուզէ բերդը օդը հանել: Պահակազօրքը կ'ընդգլխմանայ, և կը պարտաւորէ զայն անձնատուր ըլլալ. նշանները կը արուին, կամուրջ մը վար կ'իջուցուի: Պաշարողները կը մօտենան և կը խոտանան ու է չարիք չգործել, բայց խուժանը կը գահավիժի և բոլոր բակերը կ'արշաւէ: Զուլիցերիացիք կը յաջողին իրենք զիրենք ազատել: Յարձակում կրող անկար զինուորները հալիւ հալ կը յափշտակուին ջարդուելի և ժողովուրդին կատաղութեան փրանսացի պահակներուն անձու իրութեամբ: Այս պահու զեպանի, ծաղ-

կատի և զսղահար աղջիկ մը կը ներկայանայ. Տրլոնէյի աղջիկը կ'ենթադրեն զայն, կը բռնեն, և ահա քիչ մնաց պիտի սլուէր, երբ քաջ զինուոր մը կը խոյանայ, կատաղածներուն ձեռքէն կը յափշտակէ զայն, կը վազէ ապահով տեղ մը կը զնէ զայն, և կը վերադառնայ խառնուրդին:

Ժամը հինգուկէան էր: Ընտրողները ամենաստատիկ անձկութեան մէջ էին, երբ խուլ և երկարածիւղ մանչիւն մը կը լսնէ: Ամբոխ մը կը խուժէ յաղթութիւն աղաղակելով: Սրահ կ'արշաւեն. ֆրանսացի սահակ մը, վերքերով ծածկուած, զափնինքով պսակուած, յաղթանակաւ կը տարուի ժողովուրդին կողմէ: Պատիկի կանոնադիրը և բանալիները սալնի մը ծայրն են. ամբոխին վերեւ բարձրացող արիւննուշտ ձեռք մը օձիքի ճարմանդ մը ցոյց կուտայ. քիչ առաջ զլիստուած կառավարիչ Տրլոնէյինն էր: Երկու ֆրանսացի սահակներ, էլի և Իւլէն, պաշտպանած էին զայն մինչև յետին վայրկեանը: Ուրիշ զոհեր ալ բնկծուած էին, իէկու խուժանին վայրազութեան զէմ հերտարար պաշտպանուած: Տեսակ մը մուկոյնութիւն կը սկսէր պայթիլ քաղաքապետ Ֆէսէյի զէմ որ իր մասնիչ կ'ամբատանուէր: Կը պնդէին թէ ան ժողովուրդը խտրած էր քանիցս զէնք խոտանալով զոր չէր ուզեր սալ: Սրահը լցուն էր երկար կրիւէ մը երիտ մարդոցմով, որոնց ետեւէն ալ կը խուժէին ուրիշ հարկար հազարներ, որոնք զուրք մնալով կ'ուզէին մոնեկ իրենց կարգին: Ընտրողները կը ջանային ժողովուրդը արդարապէս խուժանին տէքին: Կը սկսէր իր վատահալութիւնը կորսնցնել, և արդէն զեփ զեկին կարած կ'ազաղակէ. «Քանի որ կատկածելի եմ, պիտի քաշուիմ» — Ո՛չ բայն իրեն, Արքայական Պարտա եկուր հան դատուելու համար: Այն ատեն կ'իջնէ հան երկմալու համար: Խուժանը կը զլրդի, կը

պաշարէ զայն, կը խուժէ չաւջը: Բէլ թիւէ քարափը համակուռ, անձանօթ մը գետին կը տապալէ զայն ապրճանակի մը հարուածով: Կ'ստի թէ Տրլոնէյի վրայ նստակ մը գտնուած էր, որուն մէջ ֆլէսէլ կ'ըսէր իրեն. «Լաւ զիմացէ՛ք, մինչ ևս Բարիզցիները խաղցնեմ զլիսանաչաներով»:

Ասանք եղած էին այդ օրուան զբոսախոս պատահարները: Սարափի չարժուած մը յաջորդեց ընդ փոյթ յաղթութեան զլիսովութեան: Պատիկի յաղթանակները, իրենց յանդգնութեան վրայ զարմացած, և վաղուան համար կարծելով կրկին գտնել իրենց զէմ ահուկի իշխանութիւնը, չէին համարձակեր այլ ևս իրենց անունը տալ: Մէն մի վայրկեան լուր կը հանուէր թէ զօրքերը կը յառաջանային Բարիզը քանդելու համար: Մօսոս որ Սէն-Մէսի, հոյնը՝ որ երէկ սպառնացած էր առաջակներուն քաղաքապետարանը օլը հանել սալ, անդրուելի մնաց, և երեք հազարէն աւելի հրաման տուաւ քանի մը ժամուան մէջ: Քաղաքապետարանին մէջ Պատիկի առումը իմացուիւն պէս, բնորոշները իմացուցին խուրճի ժողովին, որ կէս զիչերին բնդունած էր լուրը:

Նիսար առժամարար զազրեցուցուցաւ, լայց լուրը արագութեամբ տարածուեցաւ: Արքանիքը մինչև այն ատեն չէր հաւատար ժողովուրդին կորովին, ծիծաղելով կըր խուժանի մը ճիւղերուն վրայ որ կ'ուզէր զբաւել բերդը՝ զոր ի զուր ատենօք պաշարած էր մեծն Գօնակ, արքանիքը խաղաղ էր և քաժահանքներով կը ծիծաղէր: Սակայն խաղաղոր կը սկսէր մատանջ ըլլալ. իր վերջին պատասխանները մինչև իսկ իր վիշտը երևան կը հանէին: Պատկած էր: Իր վեհ զգացումներով հանրածանօթ Լիանդուսի զուրքը Լուի փՋ. ի մտերիմ բարեկամն էր, և հանդերձաբանին արարողութեան իր պաշտօնով,

միշտ կը մտնէր կ'եկէր անոր մօտ: Բարիկի գէպքերը իմանալով, արտօքնօք զնաց վեհապետին քով, արթնցուց զայն նախարարներուն հակառակ, և անցած զարձածը իմացուց անոր: «Ի՞նչ ապրուստանութիւն, գոչեց թագաւորը: — Տէր Արքայ, յարեց Լիանգուսի գութար, յեղափոխութիւն բռնէր:» Թագաւորը իր զխաղաղութիւններէն լուսաւորում, հաւանեցաւ տատան կանուխէն ժողովին երթալ: Արքունիքն ալ տեղի տուաւ, և վստահութեան այս արարքը որոշուեցաւ: Այդ միջոցին ժողովը նիստ կ'ընէր: Ոչ ոք զիտէր թագաւորին ներշնչումն որ արամադրութիւնները, և կը խորհուէր նոր պատուիրակութիւն մը զրկել իրեն, փորձելու համար ի գոթ չարժեկ զայն, և ձեռք բերել անորմէ ի՞նչ որ գետ կար շնորհուկիք: Այս պատուիրակութիւնը մահաւոր գէպքերէն ի վեր հինգերորդն էր: Քառորդօրս անդամներէ կը բաղկանար և ճամբայ պիտի եկէր, երբ Միւսապօ, ամէն ժամանակէ տեղի բուսն, կեցուց զայն. «Ըսէ՛ք թագաւորին, գոչեց բռնէ՛ք անոր թէ օտար հրամանները, որոնցմէ պաշարում ենք, երէկ բնգունեցին իշխաններուն, իշխանահիններուն, զբանիկներուն, զբանկուհիներուն ալքեղութիւնը և անոնց գգումները և անոնց յորդորները, և անոնց նուէրները: Ըսէ՛ք անոր թէ ոսկիով և զինիով յզփայցած այն օտար արքանեակները իրենց ամբարիշտ երգերուն մէջ գուշակեցին ձրանստայն տորկացու մը, և թէ անոնց վաղրազ մաղթանքները կը պաշտօնէին Ազգային ժողովին կարծանումը: Ըսէ՛ք անոր թէ նոյն իսկ իր պաշտօնին մէջ, զբանիկները իրենց պարերը խառնեցին ոչ ոք բարբառու երաժշտութեան ձայներուն, և թէ Ս. Պատթկրմի նախկին գանձն ալ աչապէս եղած էր: Ըսէ՛ք անոր թէ ա՛յն Հանսին, որուն յիշատակը տիկերիքը կ'օրհնէ, իր նախահայրերէն ա՛յն զոր ինք կ'ուզէր իրբիւ տխար

տանկ իրեն, պարէն կը մաղնէր ապրուստմբած Բարիկի մէջ, զոր ինք անձամբ կը պաշարէր, և թէ հիմա իր վաղրազ խորհրդակցանքները ճամբէն ետ կը զարձենն ա՛յն աղբիւրները զորս վաճառականութիւնը կը տանի հաւատարիմ և սովորաւոր Բարիկի մէջ»:

Պատուիրակութիւնը թագաւորին մօտ պիտի երթար. երբ իմացուեցաւ որ ան կու գայ ինքնաբերաբար, առանց թիկնադահի, առանց ուղեկիցի: Ծափեր կը լինէին. «Ապասեցէ՛ք, բաւ. Միւսապօ լրջութեամբ, թո՛ղ թագաւորը մեզի գիտցնէ իր բարեօք արամադրութիւնները: Վշտի այս վաղբիւնին մէջ տխուր յարգանք մը թո՛ղ ըլլայ վեհապետին մեր բնեղիք բնգունելութիւնը: Ժողովաւորներուն բոս թիւնը թագաւորնեւրուն գտան է»:

Էսի ժՁ. ա՛յն միջոցին կը ներկայանայ իր երկու եղբայրներուն բնեւրակեցութեամբ: Իր պարզ և որոտալոյզ ճառը բոսն խանդավառութիւն կը գրգռէ: Կը վստահացնէ ժողովը, զոր առաջին անգամ ըլլալով՝ կ'անուանէ Ազգային ժողով, մեղմորէն յատ կը յայտնէ միաքէ անցում անխառնութեան. «Դուք վախցաք, բաւ. անոնց է՛ ուրեմն, ես կը վստահիմ ձեզի»: Այս բառերը ծափերով ծածկուեցան: Իսկոյն ոտքի կ'եկին երեսփոխանները, վեհապետը կը չրջապատեն, և հետիտն կը տանին զայն մինչեւ զգեալ: Ամբար կը խառնուի անոր բարբառիքը, ամէն աչքերէ արցունք կը հոսի, և հաղիւ կրնայ անցք մը բանալ այս բաղմաթիւ թափարին միջեւ: Այդ միջոցին թագահին, պաշտօնակամներուն հետ պատրչգամին վրայ կեցած, հետուէն կը զիտէր այս արտածմիկ տեսարանը: Իր գաւազը բազուկներուն մէջ էր, ալջիկն ալ իր քով միամտորէն կը խաղար եզրօր մագերան հետ: Իշխանահին, սատարի յոյսով, կարծիս կ'ախորժէր ձրանստայններուն այս սէրէն: Աւաղ, քանի

քանի անգամ այս չարագէտ գժտութիւններու միջոցին փոխադարձ խանգաղատանք մը հաշտեցուց սիրտերը : Վայրկեան մը ամէն ինչ մոռցուած կը թուէր . բայց յաջորդ օրը , նոյն իսկ ա՛յն օրը , արքունիքը կը վերադառնար իր հպարտութեան , ժողովուրդն իր անվրտատանութիւններուն , և անողք տակութիւնը կը վերսկսէր իր ընթացքը :

Հաշտութիւնը կնքուած էր ժողովին հետ , բայց կը մնար կնքել Բարիզի հետ : ժողովը նախ պատուիրակութիւն մը ղրկեց Քաղաքապետարան , թագաւորին հետ զօրծուած լարեկաստիկ հաշտութեան լուրը տանելու : Պայեկի , Լաֆաշէթ , Լալի-Թօլանտալ պատուիրակներուն մէջ կը գտնուէին : Ասանց ներկայութիւնը ամենարուան ցնծութիւն տուածն էր : Լալիի ճառը ա՛յնքան սրտազին հրճուանքներ պատճառեց որ զինքը յողթմանակաւ տարին Քաղաքապետարանին մէկ պատահանը ժողովուրդին ցուցադրելու համար : Ծաղկեպտակ մը զրուեցաւ անոր զխոսն վրայ . և այս յարգանքները ընդունեց ան ճիշդ գէժ սոս գէժ ա՛յն հրապարակին , ուր իր հայրը հողին միջած էր բերնին վրայ զերցող մը : Քաղաքապետ տարաբախտ Թէէսէլի մահը , և քաղքենի զինուորութեան հրամանատարութիւնը ստանձնելու մասին Օմանի դուքսին մերժումը բաց կը ձգէին քաղաքապետի մը և հրամատարի մը անուանումը : Պայեկի նշանակուեցաւ , և ամենաբաւոյն ծախահալութիւններու մէջտեղ Թէէսէլի յաջորդ անուանուեցաւ , Բարիզի քաղաքապետ անունին տակ : Լալիի զխոսն վրայ եղած պոսակը անցաւ նոր քաղաքապետին զխոսն վրայ , ուղեց վերջնեկ զայն , բայց Բարիզի արքեպիսկոպոսը զարձեակ հոն դրաւ հակառակ անոր կամքին : Առաքինի ձերտնին ա՛յն տանն արցունքներ թափեց և համակերպեցաւ իր նոր պաշտօնին : Արժանի ներկայացուցիչ մեծ ժողովի մը՝ հանդէպ

զահուն վեհափառութեան , նոսալ կարող էր ղիմադրելու համաձայնքի մը փոթորիկներուն գէժ : Այսու հանդերձ անձնութեան ընկալ՝ ինքզինքը պիտի նուիրէր պարօններու խիստ գժտարին հոգածութեան և պիտի կերակրէր մոլորութիւն մը՝ որ ի վերջոյ ա՛յնքան սպեկտակաւորութեամբ պիտի փախարկէր իրեն : Կը մնար քաղաքապետ զինուորութեան հրամատարի մը անուանումը : Սրահին մէջ կը գտնուէր ազատագրուած Ամերիկայէն Բարիզ քաղաքին զրկուած կիսարձան մը : Մոռօ տը Սէն-Մէոի ձեռքովը ցոյց տուաւ զայն . լոյսը աչքերը հոն ուղղուեցան . Լաֆաշէթ մարքիզին կիսարձանն էր ա՛յն : Ընդհանուր ազգակ մը հրամատար անուանեց զայն : Իսկոյն զո՛հարանական ազօթք մը քուէարկուեցաւ , և խմբովին զայն նօթր-Տամ : Նոր ատենակալները , Բարիզի արքեպիսկոպոսը , ընտրողները , ֆրանսական պահակներու , քաղաքապետ զինուորներու հետ խառնուած , զիմեցին հինաւորաց մայր եկեղեցին , տեսակ մը սրբեցութեամբ : Ճամբան ընկեցիկ մանուկներ Պայեկիի սարերուն փարեցան , որ հիւանդ անոցներուն համար մեծ աշխատութիւններ տարած էր . զայն իրենց մայրը կ'անուանէին : Պայեկի իր թեւերուն մէջ սեղմեց զանոնք , իր զաւակները անուանելով : Հասան եկեղեցի , պաշտամունքը կատարուեցաւ , և յետոյ իւրաքանչիւր ոք տարածուեցաւ քաղաքին մէջ , ուր ցնորակոծ խնդութիւն մը յաջորդած էր երկկի սարսափին : Այդ պահուն ժողովուրդը աչքեկած էր երկար տանէլ ի վեր ա՛յն քան ահարկու եղող այրը , որուն մուսքը հիմա բաց էր : Պասթիլլի ամէն կողմերը կը պոսակին անչափ հեռաքրքրութեամբ մը և տեսակ մը սարսափով : Կը վնասէին տանջանքի գործիքներ , խորունկ գետններ : Մանուանդ տեսան հոն ահազին քար մը մտնի և ճախահախտ լսնախի մը մէջ զրուած , որուն

կեղանը հաստատուած էր ծանր շրջ-
թայ մը :

Արքունիքը , նոյնքան կոյր իր եր-
կն զներուն մէջ որքան եղած էր իր
վտառաշութեան մէջ , ժողովուրդէն ա՛յն
քան կը սարսափէր որ մէն մի վայրկեան
կ'երևակայէր թէ բարիգեան բանակ մը
Վերսալի վրայ պիտի քաղէր : Առթուայի
կամը , Բօլնեսաք ընտանիքը , որ թա-
գունիին աչքին լոյսն էր , Ֆրանսայէն
միկնեցան , և առաջին տախազիրները
եղան : Պայիկ եկաւ վտառացնել թա-
գաւորը և յորդորեց զայն Բարիդ ճամ-
բայից , ինչ որ որոշուեցաւ թագուհիին
և արքունիքին ընդզինութեան հա-
կառակ :

Թագաւորը պատրաստուեցաւ մեկ-
նից : Երկու հարիւր երեսփոխաններ
պաշտօն տալոյն ընկերակցիլ անոր ,
Թագուհին խորին կակիծով հրամայտի
ողջոյններ մատուց անոր : Պահալնեղ
ուղիկեցան մինչև Սէվա , ուր կիցան
սղատելու համար անոր : Պայիկ , քա-
ղաքապետութեան գլուխը անցած , ըն-
դունեց զայն Բարիդի դռներուն առ-
ջև , և անոր ներկայացուց ատենօք
Հանսի Դ . ի ընծայուած բանալիները :
«Այն բարի թագաւորը , բաւ անոր
Պայիկ , գրաւած էր իր ժողովուրդը
այսօր ժողովուրդն է որ կրկին գրաւեց
իր թագաւորը :» Վերսալի մէջ օրէնքու-
ղիկ եղող ազգը Բարիդի մէջ զինուած
էր : Լուի Ժ. Գ . քաղաք մանկով ինք-
զինքը չըջադատուած տեսաւ յուս և
զանց կազմած խուժանէ մը : Քաղա-
քապետարան հասաւ 17 Յուլիս , անց-
նելով իր գլխուն վրայ ի նշան պատուի
խաչածնուած թուրիւր կամարէ մը :
Պարզ և գրաւիչ էր իր ճառը : Ժողո-
վուրդը , որ չէր կրնար այլ եւս ինք
զինքը զսպել , վերջապէս պայթեցաւ , և
իր սպիտակաւ ծափերը շտապեց թագա-
ւորին : Այս ծափերը քիչ մը անտիկցին
վեհապահին սիրտը , սակայն չկրցաւ
ծածկել ուրախութեան չարժուժ մը :

Սէվայի քարձուրներուն վրայ զետեղ-
ուած տետրակով պահակները , և ի դար-
ձին թագուհին , անոր պարանոցին փա-
րկով , ողջագուրեց զայն իրրեւ թէ
վախցած էր որ այլ եւս կրկին պիտի
չտեսնէր զայն : Լուի Ժ. Գ . ամբողջովին
զոհացնելու համար հանրային բազման-
քը , հրամայեց Նէքէրի վերադարձը և
նոր նախարարներուն ճամբու իր : Թա-
գաւորին բարեկամ և անու յոյժ օգտա-
կար խորհրդական Լիոնդուսի գուրոր ,
ժողովին նախագահ ընտրուեցաւ : Ազ-
նուական երեսփոխանները , որոնք խոր-
հրդակցութիւններուն ներկայ ըլլալով
հանդերձ , սակաւին կը մերժէին մաս-
նակցիլ , վերջապէս համակերպեցան և
քուէ տուին : Այսպէս ի գլուխ եկաւ
կարգերուն խառնուժը : Այդ վայրկեա-
նէն սկսեալ կարեկի էր իրրեւ վերջացած
նկատել յեզափոխութիւնը : Ազգը , որ իր
ժողովը օրէնսդիր իշխանութեան տէրն
էր , և որուն կը վերաբերէր հանրային
պէր , այնուհետեւ կրնար իրազործել
ինչ որ օգտակար էր իր շահերուն : Տուր-
քերու հաւատարմութիւնը մերժուած լի-
ւարտն համար էր որ անհրաժեշտ եղած
էր Ընդհանուր ժողովը . այդ ժողովին
մէջ հեղինակութեան արդար բաժանում
մը մերժուելուն համար էր որ ամէն
ազգեցութիւն կորսնցուցած էին հոն .
վերջապէս այդ ազգեցութիւնը կրկին
ձուր ձգել ուղուելուն համար էր որ
ոտք հանեցին Բարիդը և ամբողջ ազգը
զրդեցին տիրանալու հանրային ուժին :

Սակայն ամէն ինչ վեր ի վայր կը
յուզուէր մայրաքաղաքին ծոցին մէջ ,
ուր նոր հեղինակութիւն մը հաստատ-
ուած էր : Միեւնոյն չարժուժ մը՝ որ մղած
էր ընտրուները գործի սկսելու սկսելու ,
բոլոր պատակարար կրճէր յոյն բնկու :

Քաղաքապետարանն ալ կը հետեւէր
ժողովին օրինակին , ընտրական չըջա-
նակները Քաղաքապետարանին , և լու-
րը բնկերակցութիւնները ընտրական
չըջանակներուն կամ արտարձաններուն

օրինակին : Դերձակներ , կօշկակարներ , հացագործներ , սպասաւորներ , հաւաքաւերով Լուվաի մէջ , Լաի ժեհրապարակը , Արիստան Դաշարը , պաշտօնապէս կը խորհրդակցէին , քաղաքապետութեան կրկնակի արգելքներուն հակառակ : Այս ներհակ շարժումներուն միջեւ , Քաղաքապետարանը , որուն գէտ կը մաքատէին չըջանալները , և որ մոտաւորապէս էր արքայական պալատին ալ կողմէ , չըջատուած էր խոչընդոտներով , և դժուարաւ կրնար բաւել իր ահագին վարչութեան հոգերուն : Ինք իրեն վրայ միացուցած էր քաղաքային , դատական և զինուորական հեղինակութիւնը : Հոն հաստատուած էր քաղաքապահ զինուորութեան ընդհանուր կեդրոնը : Առաջները՝ դատաւորները՝ իրենց իրաւասութիւններուն մասին երկմիտ ըլլալով՝ անոր կը զրկէին սահմանաւանկները : Նոյն իսկ օրէնսդրական կարողութիւն ունէր , վասնզի պաշտօն յանձնուած էր իրեն սահմանադրութիւն մը չինելու : Պայիի այս նպատակաւ մէն մի չըջանակէ ուղած էր երկու պատուիրակ որոնք , համայնքի ներկայացուցիչք անունին տակ , պիտի աշխատէին կարգաւորել անոր կազմութիւնը : Այսքան հոգերու բաւելու համար , բնորոյները զանազան մասնախումբերու բաժնուած էին , մին , խուզարկութեանց մասնախումբ անունով , ստիկանութեամբ կը զրաղէր : միւսը , պարէններու մասնախումբ աւնունով , պարենաւորման գործերով կը զրաղէր , ամէնէն աւելի դժուարին և վառագործ աշխատութիւնը : Պայիի պարտաւորուեցաւ զիչիւր ցերեկ զրաւ զիլ : Հարկ էր անոնց հաս ցորեն գնել , ազալ ազալ , յետոյ Բարիզ զրկիկ՝ սոխատանջ գիւղերու մէջէն անցընելով : Յաճախ կարստանները վար կը զրաւին ճամբան , և բազմաթիւ ջոկաններու պէտք կ'ըլլար ճամբուն վրայ և վաճառանոցներուն մէջ թաղանթ մը արդիլի-

լու համար : Թէեւ Պետութիւնը ցորենը վնասով կը ծախէր , որպէսզի հացագործները կարենային հացին գինը իջնցնել , բայց խուժանը դոն չէր : միշտ պէտք էր աւելի իջնցնել գինը , և Բարիզի պարէններուն անբաւականութիւնը կ'աւելնար նոյն իսկ զինուորայն իջնելովը , որովհետեւ գիւղերէն հոն կը թափէին պարենաւորուելու համար : Վաղուան երկիւղէն ամէն ոք առատ պաշար ունենալու հակամէտ կ'ըլլար , և ինչ որ կը գիւղուէր ոմանց ձեռքին մէջ՝ կը պակսէր ուրիշներուն համար : Վատահոլութիւնն է որ կը փութացնէ վաճառականութեան աշխատութիւնները , որ պարէնները կը բերէ և անոնց բաշխումը հաւասար և զիւրին կ'ընէ : Բայց երբ վատահոլութիւնը անհետ ըլլայ , առեւտրական գործունէութիւնը կը դադրի : առեւտրները պէտքերուն չբաւելով , պէտքերը կը գործընտրեն , նաւաղութեան վրայ չփոխութիւնն ալ կ'աւելնայ և մնացած քիչին ալ բարեօք մասնակարարութիւնը կը խափանուի : Աւատի պարէններու հոգը ամէնէն դժուարն էր : Անոցորմ մասնադրութիւններ կը լափէին Պայիին , և մասնախումբը : Օրուան ամբողջ աշխատութիւնը հազիւ կը բաւէր նոյն օրուան պէտքին , և հարկ էր երկրորդ օրը վերսկսիլ միեւնոյն մաստանջութիւններով :

Քաղքենի զինուորութեան հրամատար Լափայէթ (*) նուազ նեղութիւններու չէր ենթարկուած : Այլ զինուորութեան մաս կազմել ստեւած էր յեղափոխութեան անձնուէր ֆրանսական պահակները : Բաւական թիւով Զուիցերիացիներ , և մեծաքանակ զինուորներ՝ որոնք աւելի բարձր ոտճիկի մը յաւանք զօրագունդերէն դասալիք կ'ըլլային : Թագաւորը ինք անձամբ աչք արածնու-

(*) Այլ պաշտօնին անուանուած էր Քաղաքապետարանին մէջ նստիլի :

թիւնը տուած էր իրեն : Այս միացեալ ու մերը կոչուեցան կեդրոնի գունդեր : Քաղաքապետ զինուորս թիւնը ազգային պահուարդ անունը տուաւ , համազգեստ հագաւ , և բարիդեան զլիսանշանին կարմիր և կապուտ երկու գոյններուն վրայ աւելցուց ճերմակը , թաղաւորին գոյնը : Այս եւազոյն գլխանշանին ճաւատազրին համար էր որ Լաֆայէթ գուշակութիւն ըրաւ , ծանուցանելով թէ ան աշխարհի չըջանը պիտի ընէր :

Այս զօրականին գլուխը անցած Լաֆայէթ երկու տարի իրարու վրայ ջանաց պահպանել հանրային անդորութիւնը , և ժողովին կողմէ ամէն օր հաշակուած օրէնքները գործադրել տալ : Մեծերուն ազակախտութեան միջև անազարտ մնացած վաղեմի ընտանիքէ մը սերած , Լաֆայէթ , ուղիղ միտքով , աննկուն հոգիով օժտուած , ճշմարիտ փառքին սիրասնէ , ճանճարացած էր արքունիքին տնայնամասութենէն և մեր բանակներուն իմաստակ կարգապահութենէն : Իր հայրենիքը փորձելու համար ազնիւ օրինակ չէր բնծայեր իրեն , ուստի միտքը դրաւ մասնակցիլ դարուն ամէնէն վեհագի ձեռնարկին , և Ամերիկա մտնեցաւ յաջորդ օրը ա՛յն օրուան երբ եւրոպայի մէջ յար տարածուեցաւ թէ Ամերիկա հպատակած էր : Հոն կուուցաւ Ուաշինկթոնի կողք կողքի , և նոր աշխարհին ազատագրութիւնը վճուեց Ֆրանսայի հետ զինակցութեամբ : Եւրոպական անունով մը իր երկիրը վերացարձած , արքունիքին մէջ իրրեւնորս թիւն մը ընդունուած , հոն կուուցաւ պարզ և ազատ , Ամերիկացի մը պէս : Երբ գտաարկապօրտ աշխուականներուն համար մարի խաղ մը թուող իմաստասիրութիւնը աննկողմ գոհողութիւններ պահանջեց , Լաֆայէթ , գրէթէ ատենձինն , իր կարծիքներուն մէջ յաւատուեցաւ , Լոյսհանուր ժողով պահանջեց , հօգորսպէս նպատակ երեք կարգերուն հաւաքման , և իրրեւ վարձատրու-

թիւն ազգային պահուարդութեան ընդհանուր հրամատար անուանուեցաւ : Լաֆայէթ չունէր ա՛յն ձիրքերն ու հանձար՝ որոնք յաճախ զեղծութիւն կը տանին զօրութիւնը , ոչմը . հաւատարաշափ հոգիով մը , նրբադատ միտքով մը , անյիւղիօրէն անհաշանդիր գրութեամբ մը , աւելի յարմար էր պարագաներուն իրեն համար նշանակած գերին , — օրէնքները գործադրել տալու գերին : Իր զինուորներէն սրաչառած , ատենց յաղթութեամբ մը գերելու գանձը , խուժանին կատաղութեանց միջև անդորուէտ և հնարալից , անխոնջ արթնութեամբ մը արեւկաղաւթութիւնը կը պահպանէր : Զինքը անկաշատելի գանդ կուտակցութիւնները իր ճարտարութիւնը կ'ամրատանէին , յանի որ չէին կրնար ամրատանել իր նկարագրի : Սակայն չէր խաբուեր զէպքերէն ու մարդոցմէն . ճիշտ իրենց արժէքովը կը գնահատէր արքունիքն ու կուտակցութեան պետերը , ի վառնդ իր կեանքին կը պաշտպանէր զանոնք առանց յարգելու , և յաճախ անյուսօրէն կը մտքաւոր երկարտակ կողմերուն զէմ , բայց յարատեւութեամբ մարդու մը որ պէտք չէ լքէ հանրային իրը , երբ միւնչեւ իսկ ալեւս յաւաքից չըլլայ ոչին :

Լաֆայէթ , բոլոր իր արթնամտութեան հովառակ , չյաջողեցաւ միշտ կասեցնել ժողովրդային կատաղութիւնները : Որովհետեւ , ոչմը ո՛րքան ալ գործօն ըլլայ , չի կրնար ամէն կողմ երեւնալ ժողովուրդի մը գէմ , որ ամէն ուրեք կը վատարանջէ , որ ամէն մարդու մէջ թշնամի մը կը տեսնէ :

Ամէն վայրկեան ամէնէն ծագելի գրոցներ կը տարածուէին և կը հաւատացուէին : Մերթ կ'ըսուէր թէ Փրանսական պահակ զինուորները թաւառ սրտած էին , մերթ թէ զխառմար տպաւորանում էին այլաբնոր , կամ թէ անոնց ճամբան կը խտրեցնէին , և այլաբնոր մայրաքաղաք հասցնելու համար ամէնէն

Լ. Ա. ՖԱՅԵԼՔ

տակի չսցնոյները կը պարտաւորուէին իրեն տմբատանու տմ երեսնայ ժողովարդի մը տաջեւ, որ, վաչրիանի տարաւորութիւններուն համեմատ, զիւրենը նախատարած կ'ընէր կամ ծափերով կ'օգտուէր։ Սակայն տաղլ է իմ ժողովարդին կատարելութիւնը, որ, բնականօրէն հանրապետ, չի գիտեր իր գոհերը բնարեկ եւ ոչ այ կրկար առնել փնտուկ, յաճախ ալ զգուշացնէր իր խառնակ կամ վարձու տմ պարմելիներէ, ինչպէս բնական է, խառնակութիւնները արիւնտակով ալ երկմանրակիւն զարմնեկու համար, եւ կամ

բոլոր ալի խորտակու տակաւտու մարդիկներէ։ Պատճառ եւ Պէտքի հարածուեղան եւ բանուեղան Բարիպէն հետի, յաշմնի զխառնորութիւնը մը։ Չանուր խղիւղի խառնակն կատարելութիւնը միայն ինքնամիտ էին տեսնու մալին։ Պատճառ, վաղեմի մատակարար, խառնակը եւ տնկուչու մարդ, տարածելի զեղծու մներ զարմած էր, եւ նէրէրի ա տնար պաշտօնակիներուն յաջորդելու համար նշանակու տմ նախարարին՝ բէն մին կողմ էր։ Չերկարուելու կրտ Վիտի մէջ, իմ եւ ինք իր մահու տն բոլոր տաւած էր։ Բա-

բիզ տարին զաշն, յայտարարելով թէ ան բաժնի բոլոր որ պէտք է չոր խոտ կերպնել մարդկութեան: Վիզին վրայ կղիճներ զբին, ուղարկուէին փունջ մը մըն ալ ձուքին վրայ, և արցակ մը խոտ կանաչ: Այս վիճակով քաշկուսեցին տարին Քաղաքապետարան: Նոյն պահուն իր փեսան, Պէտիէն ար Սովինի ձերբակալուած էր Փոմբիէնի մէջ Բարիկ համաշնքին կարծեցեալ հրամաններուն վրայ, սակայն տանել հրաման չէր արուած: Համաշնքը իսկայն զրեց որ ազատ արձակեն զաշն, բայց չգործողութեամբ: Ճամբայ հանեցին զաշն դէպի Բարիկ, աշն պահուն երբ Ֆուլոն Քաղաքապետարանն էր, կատարուեցին մոլեղնութեան երկարութեամբ: Քանի մը ընտրողներ գտաւ ին իրեւ գտաւ: Բայց զանազան պատրաստութեամբ անոնք մերժած էին այս աշուտ տանալիութիւնը: Վերջապէս նշանակուեցան Պալի և Լաֆայէթ, որոնք պարտաւորուած էին նշանակուել կա՛մ խումանին կատարութեան նախարար անուանուած զորմ ժողովարարութեան կամ զորմ մարտնչութեան կա՛մ զորմ մարտնչութեան կա՛մ զորմ մարտնչութեան: Սակայն Լաֆայէթ, մեծ վարդապետութեամբ և հաստատաւորութեամբ, կը ձգձգէր տակալին: Քանիցս չաջուածութեամբ խօսք համայնքած էր խումանին: Եղկեցին Ֆուլոն, իր մօտը ախտի մը վրայ կեցած, անխոհմտութիւնը ունեցաւ: Լաֆայէթի վերջին խօսքերը ծախսարեւել: «Կը տեսնէք, բոտ վիշ մը, խօսքերնին մէկ բրած են:» Այս բառին վրայ՝ ամբոյսը կը զգրել և կը գահադիմի Ֆուլոնի վրայ: Լաֆայէթ անհաւատալի ճիգեր կ'ընէ մարդաստաններէն խլելու համար զաշն, զարձակ կ'առնեն զաշն անոր ձուքէն, և զըմբարտ ձերտնին կը կախեն փողոցի կողմէն մը վրայ: Վրախը կը կարեն և ցլցի մը վրայ անցընելով կը պտուցեն Բարիկի մէջ: Այդ պահուն Պէտիէն կը համարէր կատար մը մէջ, ասանկորդութեամբ պահակներու, և ետեւէն ալ

խուման մը: Յայց կ'առն անոր արիւնտս զլուխ մը, բայց անիկա բնաւ միտքէն չանցընէր թէ այդ զլուխը իր անկրօն էր: Կը տանին քաղաքապետարան, ուր կ'արտասանէ սրտաւ և զայրացկոտ քանի մը բառեր: Կրկին խումանէն բանուելով, վաղրկեան մը օձիքը կ'ազատէ, գէնք մը կ'առնէ, կատարարար կը պաշտպանէ ինքզինքը, և շատ չանցած տապաւոր կ'իջնայ խեղճ Ֆուլոնին պէս: Այս պահուն ինչնները կատարուեցան կա՛մ Ֆուլոնի կամ աշխարհեան իշխաններուն կողմէն: արդէն աշխարհը ինքնամբն էր արդէն անոր չարմաճներուն մեծագոյն մօտը, տարակոյս չկայ թէ կանխաւ պատրաստուած բան մըն էր անոնց ձերբակալութիւնը: Լաֆայէթ, զուով ու զայրալիով բեցուած, հրամարական տալ սրտեղ, Պալի և քաղաքապետութիւնը, այս ծրագրէն սարսափաւոր, փախուցին ուղի իրտաւորութեանէն ետ կեցնել զաշն: Յետոյ սրտաւ կցաւ որ Լաֆայէթ տար իր հրամարականը իր զմպնութիւնը զգայնութեամբ համար մարդկութեան, բայց իրեն բոլորիք իմաստնաւորներէն վերջ ալ ետ պիտի առնէր: Արդարեւ մարդկութիւնը չըմտաւանցին զաշն, և ամենամեծ հաջանութեամբ խոտապան իրեն: Այս պայմաններով կրկին տաննանց հրամատարութիւնը, և աշխարհեան գահաւակութիւնը ունեցաւ խումանի մեծագոյն մօտը արդիւնութեամբ, իր կորովին ու իր զօրքերուն անձնութեան շնորհիւ:

Այդ պահուն, Նէքէր Պալի մէջ բնուած էր իմպատարին և ժողովին իմաստնաւորները: Վերապէս մեկնած ասան պարտաւոր մէջ յաղթական իմպատար Բոլինիսները, որոնց հանդիպեցաւ Պալի մէջ, ուր փախած էին, և անոնց մէջ տառջին անգամ խմայտ զահուն

դժբախտութիւնները և իրեն սպասող չնորհին յանկարծական վերադարձը : Ճամբայ ելաւ և կարեց անցաւ Ֆրանսան , մտաւ իր իր կողմէ յաղթանակով վերամբարձ , որուն յանձնարարեց խաղաղութիւն և կարգապահութիւն , իր սովորութեան համաձայն : Թագաւորը չփոխութեամբ ընդունեց զայն , ժողովրդաւթով և որոշեց ան Բարից ալ երթալ , ուր պիտի տննարար իր յաղթանակի օրը : Նէքէրի ծրարիւն էր ընտրաւորներէն խնդրել պատան Պէզանովայի չնորհն ու աղտոտ արձակումը , ինչու իրեն ինչո՞ւն էր : Պալիսի , որ իրեն չափ ինչո՞ւն էր խիստ միջոցներու , այլ պարզանքու աւելի ճիշդ գնահատող մը , ի զուր անոր ներկայացուց աչքովի միջոցի մը վաճառք , և զգացուց անոր ինչ խանդավառութեամբ ձեռք բերումը այդ չնորհը հետեւեալ օրը ետ պիտի առնուէր իրրեւ ապօրինի , որովհետեւ վարչական մարմին մը չի կրնար ո՛չ զատուարտել ո՛չ չնորհ ընել : Նէքէր յամառեցաւ և ուզեց մաքրաքաղաքին վրայ իր ազդեցութիւնը փորձել : Յուլիոն 30ին Քաղաքապետարան գնաց : Յուսացածէն աւելին գտաւ , և պարտաւորուեցաւ ամենակարող կարծել ինքզինքը , խառնանին ցնծութիւնը անտեղով : Յուզումը , աչքերը արշաւնքով բացում , ընդհանուր ներում մը խնդրեց , որ խկոյն չնորհուեցաւ ծափերով : Լ'նարոյներուն և ներկայացուցիչներուն երկու ժողովները հաստատապէս փութկոտ երեւցան , բնարարները մձեկցին ընդհանուր ներում : Համայնքին ներկայացուցիչները հրամայեցին ազատ արձակել Պէզանովայը : Նէքէր քաջուեցաւ զինովյաճ , իրեն համար ասնելով իր չնորհադրելութեան ու զգումը ծափեր : Բայց այդ օրն իսկ պիտի խանար խորումը ըլլայր : Միտապօ անողորմաբար ինքովեց զինքը : Ժողովին մէջ , չընդունակներուն մէջ ընդհանուր ազգակ մը բարձրացաւ նախարարին զիւրազգա-

ծութեան դէմ , որ ներկի է , կրակին , ալ մոլորական : Առաջին բողոքողը եղաւ Սաթմառի չընտնակը , Միտապօյէն զրգուում , ինչպէս կը հաւատաւ : Ամէն կողմէ կը պնդէին ինչ վարչական մարմին մը չի կրնար ո՛չ զատուարտել ո՛չ ներկ : Քաղաքապետարանին ապօրինի անօրինութիւնը ետ առնուեցաւ , և պատան Պէզանովայ խանտէն չարձակուեցաւ : Այսպէս կը ճշմարտուէր խոստան Պալիսի կարծիքը , որուն չէր ուզած Նէքէր հետեւիլ :

Այդ միջոցին , կուտակցութիւնները կը սկսէին ալ աւելի որոշ զոյն մը առնել : Աւագաժողովը , ազնուականութիւնը , կղերը , արքունիքը , միւսնայն կործանութիւն սպառնալիքին տակ , իրենց չափերը միայնելով համաձայն կը գործէին : Արքունիքին մէջ չէին սլակու ո՛չ Ասթուալի կամը , ո՛չ բոլինալիները : Յուսահատութեան խառնումը տեսակ մը ահարկեում մը կը արիւնք ազնուականութեան մէջ : Չկրնալով խառնել ինչ որ ինք չարիք կը կոչէր , հիմա կը փափաքէր որ ժողովուրդը կարելի եղածին չափ չառ գործէր չարիք , բարիքը բերելու համար չարիքին ծալքայեղութիւնէն իսկ : Հռիւսակութեան և նկնդամտութեան խառնուրդ եղող այս գրութիւնը , որ քաղաքական յոռակամութիւն կը կոչուի , կուտակցութիւններուն մէջ սկսաւ աշտ օրէն երբ տեսան իրենց կարմեցուցածները և իրենց ունեցածէն կամ իրենց միայնածէն ալ հրաժարեցան , ամէն ինչ կրկին ձեռք բերելու յաւալ : Ազնուականները այնուհետեւ սկսան այս գրութիւնը կիրարկել , և յաճախ քաղաքիկցին ժողովրդապին կուտակցութեան ամէնէն բուռն անդամներուն հետ :

Մարդիկ պարապաներէն է որ կը ծնին : Ազնուականութեան վաճառք իրեն համար արդեան մը ծնուցած էր : Թագուհին պահակ զօրադաշնակին շարքերուն մէջէն արիւրապետ երիտա-

սարգ Գաղաղէս իրեն մէջ գտած էր տնակներէլ մտքի սլմ մը և արտայայտութեան զիրար իմիսն : Ճշգրիտ ու սարգ , արագօրէն և ըստ պատշաճի կ'ըսէր ինչ որ պէտք էր բռնել , և դատարի է որ իր ա'յնքան արդարատես ոգին նստիւրաւ ցաւ ա'յնպիսի դատի մը՝ որ հարածանքի ենթարկու ելէն վերջ միայն տնկեցած էր քանի մը արգարացի փառակր : Կղերք իր ակոյեանը գտած էր յանձին Մօսի արքային : Այս վանականը , վարժ և անսպասելի ստիկտէս , ունէր բարեբաւոր ինքնարգիւտ մեներ և մեծ սրտարին : զիտէր խնդարեղէն զիմակայել խառնութեան և ամբարտաւարութեան , և յանգզնօրէն ալ բացաշատ իրողութիւններու : Ահա տանք էին ազնու ակամեութեան միջոցները և արամաղբութիւնները :

Նախարարութիւնը ոչ իրեն յատուկ տեսութիւններ ունէր և ոչ ծրագիրք : Նէքէր , որ տակի էր զինքը ի հարկէ ասիակալ հանդարժող արքանիքին , նէքէր միայն ունէր ոչ իմէ յատակադիւծ մը , այլ բազմանք մը :

Ան միշտ կը փափաքէր անդլիական սահմանադրութեան , անտարակոյս յաւազնը՝ զոր կարելի էր որդեկրել իրեն պատշաճեցում մը գահուն , ազնու ակամեութեան և ժողովարդին միջև : Բայց այս սահմանադրութիւնը , զոր Լանկաի կայսրութար ատաճարկած էր միակ ժողովի մը հաստատութենէն առաջ , և որ մերժում էր երկու տատջին կարգերէն , անհնարին դարձած էր ապհաս : Վերին ազնու ակամեութիւնը երկու խորհրդարան չէր ուզեր , որովհետեւ իրաւախոհութիւն կըսէր պիտի ըլլար : Բայց ազնու ակամեութիւնն ալ չէր ուզեր , որովհետեւ ան չէր ուզեր վերին խորհրդարանին մէջ մտնել : Ժողովրդական կուսակցութիւնն ալ չէր ուզեր , որովհետեւ , ազնու ակամեութենէն բազմաթիւ ստորափաշար , չէր ուզեր սեղանակցութիւն իմանալ անոր վրայ :

Միայն քանի մը երեսփոխաններ , ամանք , չափաւորութեան զգոյշումով , արիւններ ալ որովհետեւ այս զաղափար իրենցն էր , անդլիական կարգն ու սարքին կարօտը կը քաշէին , և կը կազմէին Նախարար Նէքէրի բովանդակ կուսակցութիւնը , ակար կուսակցութիւն , որովհետեւ հաշտարար տեսութիւններ միայն կ'ընծայէր զաշտակոտ կիրքերու , և իր հակառակորդներուն զէմ կը հանէր միմիայն պատճառարանութիւններ , բայց զործողութեան ոչ մէկ միջոց :

Ժողովրդական կուսակցութիւնը կը սկսէր բաժնուիլ , վառն զի կը սկսէր յաղթուիլ : Լալի-Ֆօլանտալ , Մունիէ , Մարուէ և Նէքէրի միտ կուսակիցները , կը ջատագովէին միջևն այն տակն և զամենքը , որովհետեւ այն ամէն կըսէին որ կուսակցութիւնը բերած էին իրենց զաղափարներուն , այսինքն անդլիական սահմանադրութեան : Հիմակ ապհաս բաւական կը համարէին . իշխանութեան հետ հաշտակոյթ կ'ուզէին կանց առնել : Ընդհակառակն ժողովրդական կուսակցութիւնը կանց առնելու տակնը եկած չէր կարծեր : Ամէնէն տակի բուռն կեդրով կը շարժէին Պարլեմենտը (այնպէս մէջ) : Անկեղծ համագում մը իր անդամներէն մեծագոյն մասին շարժիչ սլմն էր . այստ հանդերձ անձնական յատակնութիւններ կը սկսէին ծալք տալ հոն , և անհատական շահաշարժումները արդէն իսկ կը յաջորդէին հարկենաւորութեան առաջին խաշտանքներուն : Պատեալ , Կարնօպլլի երկուստարգ փաստարան մը , սլաշտու , զիրարահաղարգ միտքով մը օժտուած , վերին տառիհանի աւեր բարեք խոսկուտողանցին , երկու Լամկիներուն հետ կը կազմէր կուսակցութիւն մը , որ իր

Այս յիշատակը կազմուած էր Յուանիս առաջին օրերուն : Վերջերք կուսակցութիւն Սահմանադրարարիւր Ընկերութիւն :

երեսասարց ու թեամբը չահեկան , քիչ
տանենն ալ ազգեցիկ եզաւ իր գործա-
նէաւ թեամբ եւ տաղանդով : Իրենց ըն-
կերակցութեան մաս կը կազմէր նաեւ
Աւագամարգարէն երեսասարց խորհրդա-
կան Տիւրքոն , զոր ազաւ տեսանք ար-
դէն : Կ'ըսէին թէ Տիւրքոն հարկ եղածը
կը խորհէր , Պառնաւ կը բացատրէր ,
Էամէթնեհն ալ կը գործադրէին : Սա-
կայն այս երեսասարց երեսօթականները
իրարու բարեկամ էին , առանց ու եւ
միկտն միմեակի թշտամբներ ըլլալու :

ժողովրդային պետություն ամենէն անխաբար, ա՛ն որ, միշտ առաջ նետուելով, խիզախ խորհրդակցութիւնները բանաստ, Միտապօն էր ։ Հին միաճեմանութեան անտեղի օրէնսդրութիւնները վերաւորած էին սրբարար առ միտքերը և զսրբարարացած՝ ազիւ սիրտերը ։ Բայց անկարելի էր որ չծառայէին նաև խանդավառ հոգի մը և չզրուէին ստատիկ կիրքեր ։ Այլ հոգին Միտապօնը եղաւ, որ ծնած վաղրկեանէն ի վեր հանդիպելով բոլոր բանաւորութիւններու, իր հօրը, կոստախարութեան և զատարաններուն բանաւորութեանց, զսրծածկ իր երկատարդութիւնը աննոյզ է մարտակուս և զանոնք տանու ։ Ծնած է Բուսմանի արևուն տակ, և աշխուական բնասնէքէ սերած ։ Կանուխէն ճանչցուեցաւ իր անկարգութիւններով, կախներով, և բուն պերճախօսութեամբ ։ Իր ճամբորդութիւնները, գննութիւնները, անծայր բնիկըցումները ամէն բան սովորեցուցած էին իրեն, և ամէն բան ալ բովանդած էր ։ Բայց ծաշարայից, անհիմնէլ, նոյն իսկ խմատակ, երբ սո՛ւ մը կիրքը թաղար զինքը, բոլորովին տարբեր մարդ մը կ'ըլլար կիրքին տիրապետութեան տակ ։ Եւսմը մէկէն ի մէկ կը զրուէր զինքը իր բնոյզ խմատաներուն առջև, միայրը կը բացախուէր, իր առաջին տեսութիւնները ի սկզբան չփոխ էին, խօսքերը կըկատար, մարմինը զոգոյժուն ։

բայց բոլոր կը հասնէր ընդհանուր ան-
տան իր միաբը մէկ վարչականի մէջ
տարիներու աշխատութիւն կը տեսնէր .
և բնական վրայ իսկ ամէն ինչ իրեն հա-
մար գիւտ էր , աշխոյժ , կորովի և յան-
կարծական արտայայտութիւն : Եւր ընդ-
դիմութեան մը ստջեւ կը խոցանար ա-
ւելի շատապաւ և աւելի քիչ , և ճշմար-
տութիւնը կը հանդիսացնէր զարնող
կամ ահարեկող պատկերներով : Եթէ
սրբազանները գիտարին բլլային , և
միաբերը երկար վիճարանութեամբ խոն-
ջած կամ վտանդէ մը խորացած , ահա
ճիշ մը , վճռական բառ մը փոխ կու-
տար իր բերնէն , զլուխը սարսափելի աշ-
դէր աղեղութեամբ աւ հանձարով , և
ժողովը , լուսարանում կամ վերահա-
սատում , օրէնքներ կուտար , կամ
գին որոշումներ :

Իր բարձր յատկութիւններով խորհու-
տապանձ, իր մազաթխներով խեղա-
միտ, մերթւամբարտառն մերթ ձկուն,
մէկ քանին կը հմայէր իր քնքշանքնե-
րով, ուրիշները կ'անարեկէր իր երգի-
ծանքներով, և զանանք ամենքը իր ե-
տեւէն կ'առնէր կը տանէր քարշողու-
թեանն եզակեան զօրութեամբ: Իր կու-
տակցութիւնը ամենուրեք էր, մազա-
թխըդին մէջ, մազովին մէջ, նոյն խոկ-
արքանիքին մէջ, վերջապէս ամէն ա-
նանց մէջ՝ պանց կ'ողգէր խոտքը նոյն
պահուն: Մարդոց հետ խոստնուելով ըն-
տաներօր, ուղղապատ՝ երբ հարկ ըլլար
աճեալս ըլլալ, զրուստողը եզա Պտա-
նաթի նորինձիւզ ստղանդին, թէեւ չէր
սիրեր անոր երիտասարդ բարեկամները,
կը գնահատէր Արեւիկի խորթմայրանց
սպին, և կը չղէր անոր անքնակ կամօտ
բնասարութիւնը, կը ստկար Լաֆայէթի
յանչափա մաքուր կեանքին, կ'արհա-
մարհէր Նէքէրի ծաղաղիք խոտապո-
հանցութիւնը, հպարտ բանավարա-
թիւնը և անոր յատկնութիւնը վարելու
համար յեզափոխութիւնը որուն իրեն
վերաբերիքը գիտէր: Շտա չէր սիրեր

Օսլէանի զուգար և անոր տարտամ փառամբութիւնը, և ինչպէս քիչ ետքը պիտի տեսնուի, ու եւ հասարակաց շահ մը հանեցաւ անոր հետ։ Այսպէս ինք իր հանձարին հետ ստանձինն, կը յարձակէր բնաւարտութեան վրայ՝ զոր երգութնցած էր քանդել։ Սակայն, եթէ չէր ուղեր միապետութեան տնտեսական իրաւները, ա՛յ տուկի հակառակ էր հանրապետութեանց խեղեմիսին։ Բայց աւագանիէն և իշխանութիւնէն բոս բուսկանի վրէժը լուծած չըլլալով, կը շարունակէր քանդել։ Միւս կողմէ, կարօտութիւններէն տանջուած, ներկայէն զժպն՝ կը զիմէր զէպի անձանիք աւագաց մը, ամէն բան կնիմադրել տալով իր մարի կարողութիւններէն, իր փաստաւորութիւնէն, իր մարտիւններէն, իր նիւթակաւ վիճակին անբաւականութիւնէն, և իր խօսածներուն վրան բաց համարձակութեամբը ամէն կտակածներ և ամէն հարախօսութիւններ արտօնելով։

Այսպէս կը բաժնուէին Ֆրանսա և կուտակցութիւնները։ Ժողովրդային և բնութաբաններուն միջև առաջին գիտութիւնները տեղի տնեցան խաժանին ծաղրալեզութեանց տախիւ։ Մտնիւ և Լալի-Թօրանտայ կ'ուղէին որ հանդիսաւոր յայտարարութիւն մը ուղղուի ժողովուրդին՝ իր ծաղրալեզութիւնները դատադարակու համար։ Ժողովրդ, այս անօրինութեան անօգտակարութիւնը և իրեն ինք իմիրանք եղող խաժանին սիրտը չցանցնելու հարկը զգալով, նախ միւրմիւր, բայց յետոյ իր անդամներէն ամենց թախանձանքին տեղի տալով, վերջապէս յայտարարութիւն մը հանեց, որ, ինչպէս նախատեսած էր, բոլորովին անօգուտ եղաւ, սրտհաւառ փառանքող ժողովուրդ մը խօսքով չի հանդալար։

Յստի մը ընդ հանութ էր։ Յեղափոխութեամբ մը ծաւալած էր։ Զանազան խառնութեանց ատեն տեսնուող աւագանիներուն անունը ամէն բերաններու

մէջ էր, պատկերներն ալ ամէն միտքերու մէջ։ Յանկարծ թզխառարներ կը յրաւին, և Ֆրանսայի մէկ ծաղրէն միւսը, կը ծանուցանեն ինչ աւագանիներ կուգան և հանձքերը կը կտրեն հաստեցած։ Ամէն կողմէ կը հաւաքուին, և քանի մը օրուան մէջ բախնդակ Ֆրանսա սպառազէն կը սպասէ տաշակներուն։ Բայց եկող զացող չկայ։ Այս հարքը, որ տիեզերական ըրտնջութիւն էր յեղափոխութիւնը, ազգին սպասակցութիւնը տախիւ, այն միջոցին բոլոր կուտակցութիւններուն վերադառեցաւ, բայց անկէջ վերջ ժողովրդային կուտակցութեան միտքն, որ քաղցեց անոր արդիւնքները։ Զարմանալի է որ սրբան հանձարեղ նոյնքան մեղադարաւ այսպիսի հարքի մը ստատախառնութիւնը իրարու վրայ ձգած են։ Միտարդի կ'անակը հանեցին զայն, և իրաւցնէ անոր հեղինակը ըլլալը պարծանք պիտի համարէր իրեն, սակայն հերքած է և չէ ընդունած։ Ասանկ բան մը տուկի կը սպասուէր Սիլվէսի մարի յատկութիւնէն, և ամենք կարծած են ինչ ալ վերջինը ինչպէս լինէր զայն Օսլէանի զուգար։ Ուրիշներ վերջապէս այս մասին ամբաստանած են արքանիքը, այն մարք որ այս կրտսերները ամէն մի վայրկեան պիտի ձերբակալուէին, եթէ կուտակութիւնը գործին մէջ մաս չունենար։ Ինչ արքանիքը համարուած չըլլալով յեղափոխութեան ընդհանրական ըլլալուն, և զայն Բարիկոյներուն իրեն պարզ մէկ փառանքութիւնը նկատելով, ուզած էր գտնանել զինքն զանանք Բարիկոյի զէմ հանկու համար։ Ինչ որ ալ եղած ըլլայ, այս հարքը ի շահ ազգին դարձաւ, զոր զինեց, և զոր կարողացուց հակառիւ իր ազահալութեան և իր իրաւունքներուն։

Քաղաքներուն ժողովուրդը թօթած էր իր չղիւսները, գիւղերուն ալ իրենները կ'ուղէր թօթալիւ։ Կը մերմէր վճարել տառական տուրքերը։

կը հաղած էր զինքը հաղառահաղադները : կրակի կուտար գլխակները , սեփական նախկան վաւերաթուղթերը կ'աղէր , և ինչ ինչ գտածներու մէջ կտաւոր վրէժներու թիւններու անձնատուր կ'ըլլար : Յաւալի գէպը մը մանուսնոյ այս ընդհանուր դրդումին պատճառ տուած էր : Քէնսէյի աղնուական մի ամն պարսն Մէսմէ հանդէս մը սարքած էր իր գրականին չորջ : Գլխակուն ամբողջ մտղայութիւնը հաւաքուած էր հան , և տարախառն կը կտաւորէր , երբ վաւերաթուղթ մը , յանկարծ բռնկելով մահացու պայթում մը տառք բերու : Այս արկածը , որուն անխոհմտութեան և ոչ թէ մտանտութեան արդիւնք ըլլալը հասկնալու է աշուհակու , իրեն ոճիր վերադրուեցաւ : պարսն Մէսմէի : Ընդհանուր տարածուեցաւ այս գրայցը , և ամենուրեք տառք բերաւ : Նոյն գլխակայներուն անդթութիւնները , որոնք արդէն բրտացած էին խեղճուկրակ կեանքով մը և վալրենացած երկարատեւ տատաղանքներով : Նախարարները եկան խմբովին ժողովին առջև : պարգևու : Ֆրանսայի սղարի վիճակին մէկ պատկերը , և բարեկարգութիւնը վերահաստատելու միջոցներ պահանջեցին անորմէ : Այս ամէն տեսակ ազգանքերը յայտնուած էին Հոսիո Է՛կէն ի վեր : Սպաստաւ ամիսը կը սկսէր , և անխոտակի կը գտնար վերահաստատել կտաւորութեան և օրէնքներուն ազդեցութիւնը : Բացք այս բանը յաջողութեամբ փորձելու համար հարկ էր Պեւտութեան վերածնունդին սկիզբը բարեկարգելով ընկերային և քաղաքային բոլոր աշխատանքները , որոնք ամբողջին կը վերադառնէին ժողովարգը , և արտադիր կ'ընէին զայն սպաստակելու : Ազգին մէկ մասը , միւս մասին հպատակ , աւատական կամ աւերակայնական կոչուած խեղ մը տուրքերու ենթարկուած էր : Այս տուրքերէն մէկ քանին , որոնք իր օգտակար կու-

րակու էին , զիս գաղտնիքը կը պարտաւորէին մաշեցուցիչ ծառայութիւններու : մէկ մասն ալ , պատուարներ կոչուածները , զանոնք իրենց աւատապահներուն հանդէպ կը հարկեցնէին նաւատապարգիչ յարգանքներու և սպասարկութիւններու : Աւատական բարբարոսութեան մտայորդներն էին տանք , որոնց ջրհմար մարդկութեան պարտականութիւնն էր , ինչպէս բուն բարբարոսութիւնը արդէն ջրհմար էր : Վիճարահոս թեմալը կարելի էր ջնջել այս տանձնաշնորհութիւնը , որոնք իր սեփականութիւններ նկատուած էին , և նոյն իսկ թագաւորին կողմէ աշխատանքով կոչուեցան Յանիս ԶՅի յայտարարութեան մէջ : Յանկարծական և ներշնչան չարմամով մը հարկ էր մզել տապալակները կտաւորին հրաւարելու տանջումը :

Այն միջոցին ժողովը կը վիճարտէր մարդուն Իրաւունքներուն հաշուկտար յայտարարութեան վրայ : Նախ խեղիր եղած էր թէ պէտք է աշխատի յայտարարութիւն մը , և Ոգտատաւին աւատ օտուն սրտու եղաւ բնիկ զայն և գետեղել Սահմանադրութեան գլխարկ : Նոյն օրուն իրկիւնը մտանախտ մը իր տեղեկադիրը բերաւ խառնութիւններուն և զանոնք զաղբեցնելու միջոցներուն վրայ : Գերակումն Նաւի և դուքս Էլիլիսն , երկուքն ալ աղնուականութեան անդամ , բնի բարձրանալով ներկայացուցին թէ այդ գործակար չի բաւեր ժողովարգը հանդարտեցնելու և եւ զարձեկու համար , թէ հարկ է տնար չարիքներուն պատճառը ջնջել , և թէ անոնց հետեւնք եղող խառնութիւնը խառն պիտի գաղբի : Վերջապէս աւելի պայծառ օրէնք արտայայտուելով , կ'աւաճարկէին ջնջել բոլոր աշխատեցնել իրաւունքները , որոնք , աւատական իրաւունքներ անունին տակ , զիս գաղտնիքը կը ճնշեն , կը ճգմեն :

Պարլամենտը գտաւ ին մէջ սեփական

3. 4. 1. 0 6. 1 2. 3. 4. 5.

Այս սրշուտ միևերը վճատ եղան ընդ ճա-
նաոր ձևով , բայց կր մնար խմբագրել
զանաթ Զրաբարասկերով , և այս մի-
ջոցիս էր որ վեհօղխա թիան խանցր ան-
ցամ ըլլալով , խրաքանչիսրը իր յակա-
մխատ թիսններու և զարձամ ըլլալով
կրկիտ , ամանք պիտի ջանալին ընդար-
ձակել , աբիջներն այ սեղմիկ ձևք բեր-
ուած զիջտ միևեր : Վխճարանտ թիսեր
ստատկացաւ , և ոչ մնացած և սխալ

Հասկալաւ տմբնդդ իմում թիւն մը խառնու-
կեց, ցրտեց տմէն թննում թիւն :

Ան ստատիկան իրաւունքներու ջնջումը պրոպոստ էր, բայց հարկ էր գտնադրել իմէ ալի իրաւունքներուն մէջէն ուրիշ լոյրբային պիտի չշնտ էին և որոշ պիտի փոխարինու էին: Աշխարհակայնէրը, աշխինքն աշխտ տկամտ լիւան տա-ծին հեղինակները, տառնաթ երկրի մը կամ հայր մը մասնաւոր, մարդ ալ վրա:

պարտադիր բրտած էին ծառայութիւններ
և հողերուն վրայ ալ հարկեր: Նոյն խակ
հողին մէկ մասը իրենց վերադրած էին,
և յաջորդաբար միւսն յանձնած էին
զաւն մշակներու, մշտնջենասուր հասոյթ-
ներու պայմանաւ: Երկարատեւ ստա-
ցում մը, յաջորդական ընդամիջութեամբ
խանցումներով, սեփականութեան իրա-
ւունքը կազմած էր, և մարդոց ու հո-
գերուն վրայ պարտադիր եղած բոլոր
հարկերն ալ սեփականութեան յատկանիշ
ստացած էին: Ուրեմն Սահմանադիր
ժողովը պարտաւորուած էր ուղղակի
սեփականութեանց վրայ յարձակիլ: Այս
կայութեան մէջ ժողովը պարտաւոր էր
սեփականութիւնները դասել ո՛չ թէ իր-
բև աւելի կամ նուազ ստացուած, այլ
իրբև աւելի կամ նուազ ծանրակիր՝ բն-
կերութեան համար: Անձնական ազա-
տարկութիւնները ջնջեց, և ալլ ազա-
տարկութեանց մէկ քանին տուրքի փոխ-
ուած ըլլալով, ալլ տուրքերն ալ կու-
պալ, խափիրութիւն եին: Ջնջեց, Հո-
գերուն վրայ պարտադիր եղած հարկե-
րէն ջնջեց ա՛յնպիսիները որոնք յայտ-
նապէս ստրկութեան մնացորդներն էին,
ինչպէս փոխանցումներու համար պար-
տադիր եղած տուրքը, և յայտարարեց
թէ բոլոր մշտնջենասուր հասոյթի պար-
տադրութիւնները կարելի է մէկ անգոս-
մով փոխարինել և վերջնական աւելի ըլ-
լայ հողերուն: Ուրեմն անտեղի է ամ-
բատանել Սահմանադիր ժողովը իրբև
սեփականութեանց բռնարարով, քանի
որ ամէն բան անտեղի եղած էր ստա-
ջուց, և տարօրինակ բան է որ ազնուա-
կանութիւնը, սեփականութիւնները ա՛յն-
քան երկար ատեն բռնարարած ըլլալով,
կա՛մ մասնակի հարկեր պահանջելով,
կամ պետական գանձուն տուրք չվճա-
րելով, յանկարծ հիմա ա՛յնքան խառտ-
պահանջ կ'երևնար սկզբունքներու վր-
այ, երբ խնդիրը իր աստիճանադար-
ձումներուն չափը կը գտնար: Աստու-
պետական գատական իրաւասութիւն-

ները — պատմել, կախալան հանել եին:
— Ես սեփականութիւն կոչուած էին,
քանի որ դարեւելի ի վեր փոխանցուած
էին ժառանգաբար, բայց ժողովը այս
սեփակէտով յատարարար չվարուեցաւ,
և գանձար ջնջեց, հրամայելով սակաւն
որ անոնք զեւ պահուին մինչև որ ու-
նեց տեղը տրիշ կարգադրութիւն մը
ըլլայ:

Որտարդութեան աշխարհը իրաւունքն
ալ ստատիկ վէճերու առարկայ դար-
ձաւ: Հակասակ սո՛ւ մնալի տարկու-
թեան թէ չառ չանցած ամբողջ ժողո-
վուրդը պիտի գինուէր, եթէ որտարդու-
թեան իրաւունքը հարձու էր, այս իրա-
ւունքը իւրաքանչիւրին տրուեցաւ իր
տրտերուն տարածութեան մէջ: Աստիճ-
նահարձում դարձած ազանայներն ալ
արդիւրեցան: Ժողովը որոշեց որ իւրա-
քանչիւր ոք կրնար անկէջ ունենալ,
ալլ թէ հոնձքերու թուականին կարելի
էր սղաննել ազանները, սովորական
երէի պէս, իրենց գանուելիք տեղերուն
վրայ: Պալատական որտարդութեանց բո-
լոր աստիճանադարձումները ջնջուեցան,
սակաւն աւելցուեցաւ որ թաղաւորին
անձնական հաճոյքները պիտի հողաց-
ուէին ա՛յնպիսի միջոցներով՝ որոնք հա-
մաձայն ըլլան ազատութեան և սեփա-
կանութեան:

Յօդուած մը մանաւանդ բոսն պայ-
քարներ զրգուց աւելի կարեւոր հարցե-
րու որոնց նախարարն էր այն, և խնդ-
րոյ նիւթը բրած շահերուն պատճառաւ,
ա՛յն է աստանդովի հարցը: Օգոստոս
4ի գիշերը, ժողովը վերադնելի յայտա-
բարած էր աստանդովը, այսինքն գո-
մարի մը փոխարէն ջնջուած: Խմբող-
րութեան պահուն, ուղեց ջնջել ասանց
վերադնումի, սակաւն աւելցնելով որ
Պետութիւնը ինք պիտի հողաց կղերին
աղբուտար: Տարակոյս չկայ որ այս որո-
շումին մէջ ձեւական թերութիւն մը
կար, որովհետեւ արդէն տրուած պրո-
շում մը եւ ատենի էր: Բայց Կառու ալլ

ստարկութեան պատասխանեց թէ տախտակի մէջ ու ճիշդ վերադնում էր, քանի որ հարկատուին տեղ Պատուիւնը ինք կը վերադնէր տասանորդը, կզերին պէտքերուն հաշուութիւնը տասանհարկով: Արեւ Սիւնէս, որ տասանորդի պաշտպաններուն մէջ գտնուելուն համար դարձանք կը պատճառէր, և այդ տուրքին իրբն ահա հարկաւոր պաշտպան հարկատուցաւ, հաշուեցաւ արդարեւ որ Պատուիւնը կը վերադնէր տասանորդը, բայց բանարարութիւն մը կը գործէր հանդէսը ազգին մատուցին, անոր կրօնակը հանելով պարտք մը՝ զոր հաշուեցրերուն վրայ պէտք էր միայն ծանրացնել: Կարուկ ձեռով մը ներկայացուած այս առարկութեան պատասխանուեցաւ շատ պաշտպանութիւն մը, որ անկէց ի վեր յաճախ կրկնուած է. «Կ'ուզէք ազատ ըլլալ, և չէք գիտեր արդար ըլլալ»: Թէն Սիւնէս անկարելի կարծեց այս առարկութեան պատասխան տալը, բայց վերին էր պատասխանը: Կզերին կամ պաշտպանութիւնը պարտքը ամէնուն պարտքն է, ո՞վ պիտի վճարէ զայն, հաշուեցրեր միայն թէ առ հասարակ բոլոր հարկատուները: Ասիկա զատելը Պատուիւնը կը պատկանի: Ոչ մէկուն անխառնութիւն ըրած կ'ըլլայ տուրքը բաշխելով ամէնէն պատշաճ դատած կզանակով: Տասանորդը՝ փոքր հաշուեցրեր ճշմարիտ՝ կը փճանէր երկրագործութիւնը, ուրեմն Պատուիւնը պարտաւոր էր տեղափոխել այս տուրքը. ահա այս կէտը ապացուցուց Միտակոյ յիշին ծաղը բացայայտութեամբ: Կզերը, որ տասանորդը նախամեծար կը համարէր, որովհետեւ կը նախատեսէր թէ Պատուիւնը կզմէ կապում առ ռոճիկը իր բուն պէտքերուն վրայ պիտի չափուէր, տասանորդի սեփականատէր ցոյց տուաւ ինքզինքը և այս իրաւունքին վրայ սնուցեց՝ անյիշատակ զարկել ի վեր իր այս մտաւոր տանձնաշարձաւ մեծը բերելով, նա-

րողեց երկարամեայ սեփականութեան յաճախ յեղեղուած փառքը, որ ոչինչ կ'ապացուցանէ, որովհետեւ սեփականութեամբ ամէն բան կ'օրինականաւ: Նայ, մինչեւ իսկ բանաւորութիւնը: Իրեն պատասխանուեցաւ որ տասանորդը արդիւնքէն բան մը առնել է միայն, թէ փոխանցելի չէ, և շունի սեփականութեան գլխաւոր յատկանշեցը. թէ իրաւ է որ ի նպատակ իրեն հաստատուած տուրք մըն է, և թէ այդ տուրքին տեղ Պատուիւնը կը տանձնէ: Երբ մը հատուակ: Կզերին հարկաւորութիւնը ընդգծեցաւ ռոճիկ ընդունելու զաղարկէն, բողբեց բուն, և Միտակոյ, որուն նմանը չկար փառքի տեղ հաշուութեան շեշտակի նետը արձակելուն մէջ, ընդմիջողներուն պատասխանեց թէ ինք ընկերութեան մէջ ապրելու երեք միջոց միայն կը ճանչնար. ըլլալ կամ գող, կամ մուրաքիւն, կամ խոշակաւոր: Կզերը զգաց թէ իրեն կը մնար լքել ինչ որ չէր կրնար պաշտպանել: Թեմական քահանաները մանաւանդ, զիսնակով թէ ժողովին մէջ արդարութեան ոգիէն ամէն բան կրնային շահիլ, և թէ ժողովը կ'ուզէ մասնաւորապէս յարձակիլ թեմակալ առաջնորդ-հայրապետներուն յովութեան ու փորձամարտութեան դէմ, փութացին հրաժարիլ տասանորդէ: Ուստի տասանորդի ամբողջական ջնջումը վճուեցաւ, պաշտպանութեան Պատուիւնը ինք պիտի տանձնէր պաշտպանութիւնը ծախքերը, բայց մինչեւ այդ կարգադրութիւնը՝ տասանորդը պիտի գտնուէր: Այս վերջին յարգաւոր հատուածը իրաւ է որ անօգուտ կզաւ: Ժողովուրդը չէր ուզեր այդ ևս վճարել, բայց վճիռէն առաջ ալ արդէն չէր ուզեր վճարել, և երբ ժողովը ջնջեց առատական բէմիմը, արդէն իրականին մէջ ջնջումը էր ալ: Օգոստոս 13ին, բոլոր յոգսածները վերահասակին մատուցուեցան, որ ընդունելի փրանտակուն ապաստութեան վերանորո-

գլխի օխտգոտը, և ներկայ եզուս դո՛նա-
բանական պաշտամունքին, ու՞ր կողմը
ուսենալով նախադար և անոր ալ քով
իրարու հակա է բարդ երևախոսանները:

Այսպէս ի դրսեւ ելաւ յեղատիւնու-
թեան ամենակարեւոր բարենորոգումը:
ժողովը յայց սուսած էր զօրութիւն և
չափ միանգամայն: Դժբախտաբար մե-
ղտութիւն մը չի գիտեր ընտւ չափաւո-
րութեամբ մանկ իր իրաւունքներուն
կիրառումին մէջ: Ամբողջ երկրին մէջ
վայրաջ բանութիւններ գործուեցան:
Դղեակներուն հրձգութիւնը չարանակ-
աւելաւ, գիւղերը ուղղուեցան սրտաղնե-
լով՝ արմեք կը փութային ի դուր գնել
իրենց համար լսարանին իրաւունքներ:
Տարածուեցան, թափեցան աչն արանե-
րուն մէջ, որմեք դեռ քիչ սուսջ մե-
րապահուած էին իրենց կեղեքիչներուն
հաճոյքներուն համար միայն, և սու-
կալի քանդու մներ գործեցին: Ամէն յա-
փըշտակութիւն իր անտղար փոխարի-
նութիւնը ունի, և յափշտակողը պէտք
է խորձի ասոր վրայ: Գմե՛ իր զաւակ-
ներուն համար, արմեք գրէթէ մէջու ու-
նոր սրտամբ կը կրեն: Բողոքովիս ար-
կածներ տեղի ունեցան:

Օգոստոս տնտես է՛ն սկսեալ նա-
խապայմանը պարմեալ ներկայացած էին
ժողովին՝ երկրին միջակին վրայ տեղե-
կադիր տալու համար: Գոտտիսն նա-
խարարը պայթեալ տաղնադպից անկար-
գութիւնները խնցոտեցած էր: Նէքէր
իր կարգին եկեմուտքին տղալի մի-
նտիւր յայտնած էր: մուղովը աղամու-
թեամբ, ապ սուսնայ վհատութեան,
տապաւ. աչք կրկնակի տեղեկատու ու-
թիւնը: Ընն հրովարտակ մը համեղ
հանրային անգոյցաւթեան վրայ: Երա՛
քաղաքապետութիւններուն պաշտօն կը
յայնձնուէր հոնկ յարեկարգութեան
պահպանութեան, զրո կրով բարդ խոտ-
մարարակուն համախառնութիւնները:
Պարզ խառնարանները դասապաններուն
պիտի յայնձնէին, իսկ պիտի յայնձնար-

կէին տաղնադպի, իրարանջումի սրա-
նաւ կողմերը, տուտ հրամաններ մէջ-
տեղ հանալները, կամ բոնական արարք-
ներ գրգռողները և զատաւարութեան
թուղթերը պիտի գրէին Ազգային մե-
ղովին, սրպէտի կարելի բլար խառնու-
թեանց սրտանալին իրադիկ բլար: Ազ-
գային պաշտօնողները և կանանաւոր զօր-
քերը քաղաքապետութեանց արանա-
դրութեան տակ կը գրուէին, և պար-
տաւոր էին երգում ընել ազգին, թա-
ղաւորին և օրէնքին, ևն. հաւասարիմ
բլարու: Այս երգումն է որ այնուհետեւ
կոչուեցաւ քաղաքապետական երգում:

Եկեմուտքին վրայ Նէքէրի տեղե-
կադիրը ծաղր տալիսն տաղնադպից
կար: Վարկերու պէտքն էր որ Ազգա-
յին մեղովին գիտեմ ընել սուսած էր:
այս մեղովը՝ հալին հազ դուժարուած՝
իշխանութեան հետ պայքարի մղուած
էր, և երաջտանարութիւններ հոտտու-
տեկու հարկեցուցիլ պէտքին վրայ միտին
խորհելով, պիտական հասցիները ու-
պահովելու պէտքը անտես րրած էր:
Եկեմուտքին ամբողջ հայր Նէքէրի վր-
րայ էր միայն: Մինչ Պաշիկ, մալրու-
քաղաքին պարզեաներուն ընտին տակ,
դժողակ անձկութիւններու մէջ կը գրա-
նուէր, Նէքէր, նա ալ հարկեցուցիլ այն
չառ տեղի ընդարձակ պէտքեզ սան-
ջուած, Նէքէր, իր դժուարին ու սու-
մանկի հալիներուն մէջ փախած,
հաղարտար նեղութիւններու տակ ձրն-
չուած, կը համար հանրային կորստու-
թիւնը բաւեալ, և եկեմուտքին հալեցե-
լու վրայ միայն խորհած միջոցին՝ չէր
համար թէ ինչպէ՛ս մեղովը քաղաքական
հալերու վրայ միտին խորհէր: Նէքէր և
մեղովը, իրարանջումի իր նիւթովը
նախադրուած, արիւ Նիւթ չէին տես-
նել: Սակայն, եթէ ներկայ տաղնադր
և կարտաւարութիւն կ'արդարայնէին Նէ-
քէրի մաստանջութիւնները, ժողովն
ալ, կ'արդարամար Նէքէրի լսարանին
տեսութիւններուն միայն իր վատնու-

թեմայով: Այս մտայնությամբ, որ ընդգրկում էր ժողովրդի և անարար աշխատանքի, չէր կրնար հասնել իմ խաղաղ չափերում: Թեման մասնատված ըլլալու արդյունքում, որ արձա՞ մը կը հեծէ, պարտաբար, ծանրութեան տակ:

Նէքէր, 1788 Օգոստոսին նախարարութեան մէջ մտնելով, գտնւիմ մէջ 400,000 ֆրանք գտաւ միայն: Ի գին մեծ հազարութիւններու, տմէնէն աւելի տոկոսով կան պէտքերուն հասած էր: Եւ անկէջ ի վեր պարտադաները պէտքերը յաղմարտակցին հասցիմի աղբիւրները նուազեցնելով: Հարկ եղած էր ցորեն գինը, արժամ գինէն վար ծախել, ահապէս քանակութեամբ հազարաւոր շաւիւր, հանրագում աշխատութիւններ հաստատել զործարարները զրազեցնելու համար: Այս վերջին հաշտակութեամբ օրական մինչեւ 12,000 ֆր. դարս եղած էր գտնւիմ: Նոյնքերը սրբան կ'աւելնային եկամուտներն ալ նոյն չափով կը պակսէին: Ազի գիններուն գեղջը, վճարումներուն յաղաղումը, և յաճախ տարբ. վճարելու յաղարձակ մերժումը, գինեալ ու մով մարտանկելով իմեր, բամբ, սակի վճարումը ապահովող փախուցնելուն քանդումը, նոյն իսկ արձանագրութեանց ամառներուն ինքնաւոր և զրազիւրներուն ազաննութիւնը, հասցիմներուն մէկ մասը փճապայտած էին: Հետեւաբար Նէքէր երեսուն միլիոնի փախուցնելուն մը պահանջելով Աստիլին տալու որով իմեր աշխարհն ու միջին եզաւ. որ ուզուեցաւ. ծախանարութեամբ յաւելարիկ փախուցնելուն: Եւ յաջ շատ չանցած հանդարտեցաւ. որոտալին չարմումը: Գիւլիանի փախուցնելուն յաղմում եղաւ. նոր փախուցնելունները համար, և տեսակ մը հաղարտութիւն զործարար եղաւ տաճ. քչելով բնարական տեսարանները, որոնցմէ արդէն հրաժարած էին, և որոնք կ'արգիլէին փախուցնելուն համարիկ: Ահա մանաւորութիւնը չլինում: անցեալ տարու ընէի վեր գտնւիմ մտած գումար-

ներուն հաշիւը տանելու. չափ իսկ տաճ գտնին, որպէս իմ փախուցնելուն չարմարարին վրայ: Աստիլին Պառակտան պէտքերուն հասնելու. հարկը ընդունիլ տալու. փախուցնելուն: Եւ յաջ փախուցնելուն նախարարին յաղմարարիմը և տակարարարարին չարսաւ կէսի իջեցուցին, աղգին հաղարտակութեան վրայ յաջ գինելով, Եւ յաջ ինքիւր էր իմ աղգ հաղարտակութեան, որ կալ աղգին մէջ, կրքնար միմէ գտնուիլ արհեստով փախուցնելուն մէջ, որոնք միայն սովորութար այս տեսակ սեղանաւորական չահաղարտութիւններով կը զրազին: Այս տաճին իմութիւնը մին եզաւ. աշի իմութիւններէն զորս սովորարար կը զործին մտայնութիւնը, կը պաշտօնի վրայ եզալ հաղարարին ամմիջական տեսութիւններուն կը փախուցնելուն վերադարձնէ հաշտակ հաղար երկու հարիւր միւլներու. ընդ համար տեսութիւնները: Գիւլիան. հաղարտեցաւ նաւ իմ աղգին միւլը կը սկսէր արդէն նախարարին երկաւորութեան չրնականալ:

Հանրային անդորրութեան և եկամուտքին արեւած այս անխաւաղիկի հաղարտութիւններէն վերջ, զրազեցան Եւրոպայի բնարար. Յաղարարութեամբ: Ասոր տաճին գումարը հաղարտութեամբ էր կախուցնել, որ ինք ալ Ամերիկացիներէն վախ տաւ էր գտն: Օգոս. 12ին կրկին ձեռք տանուեցաւ և վերջնապէս վճարուեցաւ. այս վիճարանութիւնը, որ ընդ հաստած էր Յաղար 17ին յաղարարութեամբ, Օգոստոս 1ին վերակաւած և զարծեալ ընդ հաստած տեսականքէ ժամին ճեղմում: Այս գումարարը պատկանելի բան մը անէր որով զրաւուեցաւ մտայնութիւն: Գիւլիան իմութիւնը Գիւլիանի իմութիւնը կը միւլը տմէն բանի որ մեծութիւն տմէր, այս իմութիւնը երեսուն կը բերէր իրենց բարեմասութիւնը, որոտաւորութիւնը, իրենց բաւ և յաղարար չաւ մեկը: Աստիլ զրաւ եղին աղգ գումարը և ուղեցին զործարարը գտն:

Եթէ խնդիրը միմիայն քանի մը սկզբունքներու վրայ ըլլար, ինչպէս առ քիք առնուած թիւն, կրօնական ազատութիւն, մամուլի ազատութիւն, նախաբարեկամ պատասխանատուութիւն, զորս կանխաւ չէր ընդունած իշխանութիւնը, որուն լուծը սակայն թօթափեցին, — առկէջ աւելի զիւրին բան չկար: Եւ ինչը ըրած էին արդէն Ամերիկա եւ Անգլիա: Պրահայի քանի մը օրօշ եւ զրահան առաջնորդով պիտի կրնար բացատրել իր կատաղարութեան վրայ պարտաւոր ըրած նոր սկզբունքները: Բայց Պրահայի, անցեալին հետ իր յարաբերութիւնը խզելով եւ ուզելով ընտելեան վիճակին վերանայ, ներքին ձգտումը ունեցաւ մարդու եւ քաղաքացիի բոլոր իրաւունքներուն մէջ կատարեալ յայտարարութիւնը: Եւ իսկ եւ առաջ աշխարհի յայտարարութեան մը անհրաժեշտութեան եւ միանգամայն վստահելի վրայ խօսուեցաւ: Եւստ եւ անպատու վիճարանութիւններ եղան այս մասին, որովհետեւ մէջ ոգուտ մէջ վստահ կար ժողովուրդին չհասկցած բանաձեւներով բացկացած յայտարարութիւն մը ընկերուն մէջ, անկէջ բան մը պիտի հասկնային միմիայն սահմանափակ թիւով իմաստասիրական միտքեր, որոնք արդէն մեծ մասնակցութիւն մը չունին ժողովուրդային վստահութեան մէջ: Բայց վերջապէս որոշուեցաւ որ ըլլայ եւ գտնուի սահմանադրական վստահութեան մէջ, ինչպէս իրաւունք մը, — պարտականութիւն մը հանդէպ ժողովուրդին: Արդ, պարտականութիւն է ամէն բարիք զոր կրնանք անոր համար ընել, որովհետեւ կատաղարական ամէն իմաստուն անօրինութիւն իրաւունք մըն է: Առաջարկուած բոլոր ծրարները կը պարտաւորեն օրէնքին սահմանը, զայն չխնդրուի կերպը, վերահսկողութեան սկզբունքը, եւն, եւ առարկու էր թէ ստանք չեն իրաւունքները, այլ թէ ստանք ընդ-

հանուր առաջներ են: Սակայն հարկ էր այս առաջները արտայայտել: Միտապս, համարելով թիւնը հասած, զոչեց վերջապէս. «Իրաւունքներ բառը մի՛ գործածէք, այլ բռնէք: Ի չա՛հ ամէնուն, յայտարարուեցաւ...» Այստեղ հանդերձ նախաձեռնար համարուեցաւ Իրաւունքներու Յայտարարութիւնն ա՛յլ աւելի պատկուսելի տիպար, որուն մէջ խառնուեցան առաջներ, սկզբունքներ, սահմաններ: Ամբողջէն բազկացաւ 91ի Սահմանադրութեան զրուխտը գտնուած նշանաւոր Յայտարարութիւնը: Մնաց որ, երբ զարիք մըն էր միայն, աշխարհ իմաստասիրական հասարակ տեղիքի մը համար քանի մը նիստեր կոչանցներու չարիքը կամ վնասը: Բայց ո՛վ կ'նայ մեղադրել միտքերը՝ զիրենք զրաւող առարկայով զինովցած ըլլալուն համար: Ո՛վ իրաւունք ունի արհամարհելու առաջին վայրկեաններուն անխոս սովորի նախադրաւոր մը:

Ժամանակ էր վերջապէս Սահմանադրութեան աշխատութիւններուն սկսելու: Նախաշտաբով յոգնուած թիւնը ընդհանուր էր, եւ արդէն իսկ ժողովէն դուրս հիմնական հարցերը կը յաւուսէին: Ի հարկէ չստ միտքերու կ'ընծայուէր անդլիական Սահմանադրութիւնը, քանի որ անիկա Անգլիոյ մէջ նմանօրինակ պաշտօնի մը հետեւանքով իրաւախօսութիւն մըն էր, թաղաւորին, ազնուականութեան եւ ժողովուրդին միջեւ գոյացած: Այս Սահմանադրութիւնը էապէս կը կայանար երկու խորհրդաւորներէն: Հաստատութեան եւ արքայական վստահացումին մէջ: Միտքերը, իրենց ստաճին թախքին մէջ, ամէնէն պարզ զաղափարներուն կ'երթան. ժողովուրդ մը որ իր կամքը կը յայտարարէ, թաղաւոր մը որ կը զօրձադրէ զայն, կատաղարական միտք օրինաւոր ձեւը կը թուէր իրենց: Վերին խորհրդաւորներ մը Լոբաւոր, ներաւարտի միջոցաւ ազնուականութեան տալ թա՛մն մը

աղբին բաժնին հաւասար . թաղաւորին իրաւունք հորհակ ազգային կամքը առաջին գրելու վաւերացումի գրաւիւմը , տանք անտեղութիւն կը թուէր իրենց : Ազգը կ'աղբէ , բաղաւորը կ'ընէ . միաքերը այս պարզ տարրերէն դուրս չէին կլէր , և ա'յն պատճառաւ միայն միապետութիւն կ'աղբէին , որովհետեւ թաղաւոր մը կը թաղան իրիւս . գործադիր ազգային կամքերու :

Իրական միապետութիւնը , ինչպէս որ կայ ազատ համարուած Պետութեանց մէջ , միակ հոգիի մը ախրապետութիւնն է , որուն սահմաններ կը գրաւեն ազգային աջակցութեան միջոցաւ : Իշխանին կամքը իրապէս գրեթէ ամէն բան կ'ընէ , և ազգին կամքը չորիքը խափանելու կը վերածուի , կամ վիճարանելով տուրքին վրայ , կամ իրիւս երրորդ մը աջակցելով օրէնքին պատրաստութեան : Բայց ա'յն վաւերեալն էր որ ազգը կրնայ իր ուղածը օրինադրել և հրամայել ստանց վերջի միջոցաւ . թաղաւորին ընդդիմութեան , թաղաւորային տան պարզ տանտակալ մըն է միայն : Այն տան հանրապետութիւն կ'ըլլայ փոխանակ մէկ քանի միակ հրապատակ : Էհտաւանի կառավարութիւնը , թէեւ . թաղաւոր մը կայ հան , բնաւ միապետութիւն անունը չէ տաւ , ալ հանրապետութիւն . Լակիզիւմի մէջ ալ թաղաւոր կար :

Բայն միապետութիւնը կը պահանջէ տրեմն միաքերութեամբ մեծամեծ գիւղումներ : Բայց միաքերը իրենց երկրաւան անկախութենէն վերջ իրենց ստանջին խանդավառութեան միջոցին սրտմաղիւր չեն ալ զիջումները բնիւր : Ուստի կարծիքներու մէջ հանրապետութիւն կար ստանց անունը տրուելու , և հանրապետական էին ստանց կարծելու :

Վիճարանութեան մէջ կարուկ կերպով չարատարացումներն բնաւ , ուստի հարցը գէշ պատկերացուեցաւ և չհասկցաւ եղաւ , հակառակ ժողովին մէջ տա-

րածուած հանճարեղ և հմտաւոր մարդաց : Անդրիական սահմանադրութեան կառուցները , Նէքէր , Մաւիէ , Լալի , չկրցան անոնց թէ ինչ բանի մէջ պէտք էր կայացնել միապետութիւնը , և կըր տեսնուի ալ ըլլային , պիտի չհամարձակէին կարուկ կերպով ըսել թէ ազգին կամքը պէտք էր բնաւ ամենակարող ըլլայ , և թէ ան պիտի խափանէր աւելի քան թէ գործէր : Ինչպէս ինչ կերպն հասցուցին մինչեւ սահմանը թիւն թէ պէտք էր որ թաղաւոր կարող ըլլայ ժողովի մը ծաղրելով տանջութիւնները կասեցնել , թէ օրէնքը բարձր գործադրելու և յոժարակամ գործադրելու համար , պէտք էր որ թաղաւոր ալ գործակցի անոր , և թէ վերջապէս պէտք էր յարաբերութիւններ գտնուէին գործադիր և օրէնսդիր իշխանութեանց միջեւ : Այս փաստերը գէշ կամ գոնէ ակարէին : Եւ իրաւունք ծիծաղելի էր , ազգային վիճակաւութիւնը հանջաղ վերջ , թաղաւորին միակ կամքը անոր գէշ հանել ուղեր * :

Աւելի լաւ կը պաշտպանէին երկու խորհրդարանները , որովհետեւ իրաւունք , նայն իսկ հանրապետութեան մէջ , կան բարձր պատակարարներ , որոնք - պէտք է ընդդիմանան նորամարտ գաղափարներն ծաղրել իրեն տրուած փառքին , հին հաստատութիւնները նոր հաստատութիւններուն պէտք պաշտպա-

(*) . Հիւրերու զիւրքին , Օրէնսդիր ժողովին պատմութեան սկիզբը 91-ի Սահմանադրութեան վերադրուած թիւրութիւններուն վրայ գաղափարներ մը պիտի գտնուի , որ իրաւացի կը թուէին թէ : Այլ թիւակաւին Յրանաւոր մէջ անդրիականին ձեւով կառավարութիւն մը հաստատելու ծրագրին վրայ մէկ խօսք մը միայն պիտի բռնէ : Կառավարութեան ալլ ձեւը իրաւախախտութիւն մըն է ալլի Պետութիւնները գաղափարները հանկուտ միջեւ , թաղաւորու-

Նեկախ : Բայց այս վերին խորհրդարանը , արքայական ստանձնադրձումէն առկի տնկատափելի , քանի որ ստանց ձեւակցութի Նանքապետութեան օրինակ մը չի դառնալի , արքայական վարակացումէն առկի կը մերժուէր , պալհան ժողովուրդը թագաւորութենէն առկի ադնաւականութեան պէմ գալարացած էր : Այն միջոցին անկարելի էր վերին խորհրդարանը , պալհան . ոչ ոք կ'ուզէր գտնի . վարք ադնաւականութիւնը կ'ընդգիծանար անոր , վասնզի ինք հոն տեղ չէր կրնար գտնել . յոսանաւ ստանձնադրձեալներն ալ կ'ընդգիծանային , վասնզի ամէն բանի մէջ գործերուն վաթմարանալը կը վաթաքէին . ժողովուրդային կուսակցութիւնը կ'ընդգիծանար , վասնզի չէր ուզէր ադնաւականութեան թաղուլ զիրք մը ուրկէց սխալ արդարեաւ ազգային կամքին : Մտնիէ , Լալի , Նէքէր , գրեթէ ասոնք էին որ ալ վերին խորհրդարանին կը վաթաքէին : Աիէլիէս , ինքնահասան միտքի մը մօլորանքով , ոչ երկու խորհրդարան կ'ուզէր ոչ արքայական վարակացում : Ան ընկերութիւնը միաձուլ կ'ըմբռնէր . իր կարծիքով գանգաւոր , մաստան , ստանց պատակաւոր թաղու-

թեան , պէտք էր ուզէր ստանձնէր , և թագաւորն ալ , իբրեւ միակ ասանաւալ , գործադրելը ստանձնէր : Ուստի բաթմաւ թեամբ էր որ կ'ընէր թէ միապետութիւն կամ հանքապետութիւն միւնոն բանն է , քանի որ իրեն համար տարրերու թիւնը գործադրութիւնը ստանձնալ ասանաւալներուն թիւին մէջ էր միայն : Աիէլիէսի միտքին նկարագիրը չգիշարումն էր , այսինքն իր սեփական գաղափարներուն կուսեւ սերտ միութիւնը : Ինք իրեն հետ կը համաձայնէր , բայց չէր համաձայնէր ոչ իրեւրս ընտթեան և ոչ իրենէն տարրեր միաքերտ հետ : Զաննք իր լոծին տակ կ'ասնէր իր բացարձակ ստանձնեւորն գորելութեամբ , բայց քիչ անգամ կը հասնեցնէր գտննք . ուստի չկրնայով ոչ պատաստել իր գրտթիւնները , ոչ ալ բաթմաւորելն սրելգրել տալ գաննք , շատ չանցած ինքնահասանութիւն , քամէք պիտի չգանար : Միաւալօ , մաղաղաս , տրաղախն , ձկուն միտք , ան ալ ժողովէն առկի յատաճուգէմ չէր ի մասին քաղաքական գիտութեան , կ'մերժէր երկու խորհրդարանը , ոչ թէ համալրումով , ալ անոնց արդի անհնարութեան գիտակցութեամբ :

Թիւն , ադնաւապետութիւն և ժողովրդապետութիւն : Արդ , այս իրաւախոհութիւնը ուսերտ սպասումէն վերջ միայն կարելի է , այսինքն կ'ուէն վերջ , այսինքն տակաւին լեղալիտութեան վերջ : Արդարեւ , Անդլիսի մէջ ալ ձեւ երկար պալարել մը , ժողովրդապետութեան և սանձգութեան վերջ միայն տեղի ունեցաւ : Կուսէն ստաճ իրաւախոհութիւն գործել ուզէր պատակաւորէն ստաճ հաստութիւն ընել ուզել է : Տխտք է այս ձեւարարութիւնը , բայց անթիծելի է . մարդիկ , միեւն որ իրենց ուսերը չապաւեն , չեն պալմանալքեր : Ուստի լեղալիտութեան վերջ վիայն Ֆրանսայի մէջ կարելի էր անդ-

լիական ստանձնադրութիւնը : Անշտ շտ լա կ'ընէին գալն քարոզելով , բայց գործածած եղանակին լա չէր . և եթէ լա ալայն ալ չարմէին , գարծաղ պիտի չաճուէին : Անշտալութեան մասին գաւերը նա ալեկներու համար պիտի տակգրնէ թէ երբ նայն թակ մեր օրինաց տախտակին վրայ տարաճ տեղիական ստանձնադրութիւնը գրտէր , այս պալմանադրութիւնը պիտի չամաքէր կիրքերը գարծաղ պիտի մաքատէին , և հակառակարար պիտի մգտէր հակառակ ալ նախաշտիւ պալմանադրութեան : Ուստի կը կրննէմ հարկէր պատկարաւոր , արմնքն լեղալիտութիւնը : Աստաւած ի պին կ'ուսնեւոր միայն արդարութիւնը ստամ է մարդոց :

ԿԻՆՎԱՌԻ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐ ԱՊՍՏՈՍՏՈՐՆԵՐ

և այնուտև անաթիլիան տակաթիկամբ : Վաւերացումը կը պաշտպանէր միապետական հակումով մը , և ժողովին բացառմէն ի վեր տրուէն անոր յորդորումը , բոկով ի՞նչ , տառնայ վաւերացումի սկզբունքին , նախամիճար կը համարէի . Պապիս սպրիլ բան ի՞նչ Բարիլ : Պատնամ , Տիւրքա և Նամէլ չէին կրնար Միապապի հետ միևնոյն բանը ուղի : Անոնք չէին ընդունիր ո՛չ վերին խոր-

հրդարանը , ո՛չ արքայական վաւերացումը , բայց Սիէյնէսի չափ պիտի գլխի , և կը հաւանէին քարեփոխել իրենց կարծիքը , ինչպէս որին և վերին խորհրդարանին տղով առկախական վերս մը , ոչ ինչին վարի խորհրդարանին երևաի . ժողով մէջ արտաշայտում տղով ինչին կամքին տուածապէս ընդդիմանալու իրաւատ ի՞նչ :

Առաջին վիճարանու ի՞նչները սկսան

Օգոստոս 28-ին և 29-ին: Պատճառով կուտակյալ թիվերը ուղեց պայմանագրուելի Մաճնիկի հետ, զոր իր յամառութիւնը պետք բաժնի էր անգլիական սահմանադրութեան կուտակյալ թիւին: Ամէնէն անողւքն էր զոր հարկ էր չաճիլ, և իրեն զխմելին: Բանակցութիւններ տեղի ունեցան: Երբ տեսնուեցաւ որ անկարելի էր անոր մէջ միաքի ունակութիւն եղած կարծիք մը փոխել, հաւանեցան իր սիրած անգլիական ձեւերուն, բայց պայմանաւ որ ժողովրդային խորհրդարանին դէմ վերի խորհրդարան մը և թագաւորը հանկով, այս վերջին երկուքին առկախման վերս մը միայն պիտի արուէր, և թէ, բայց ստաի, թագաւորը պիտի չկրնար ժողովրդուն: Մաճնիկ համարում ունեցող մարդու մը պատասխանը ստաւ, բայց թէ ճշմարտութիւնը իրեն չէր վերաբերեր, և թէ

* Եւ չեմ պարտաւեր երեսօթիան Մաճնիկի յամառութիւնը, ստիճանն անձնական համարումն տեղի չարդելի բան չկայ, բայց տալիս բաւական հետաքրքրական իրողութիւն մըն է: Ահա այս մասին հաստատմը մը, զոր կը քաղենք իր ընտրողներուն ազդեալ տեղեկագիրքէն:

Ձեռնարկ երեսօթիաններ, կ'ըսէ, որոշեցին ինձմէ ձեւք բերել այս սկիզբունքին (արքայական փառապաշտ պահպանութիւնը, կամ, զայն իրենց կողմը դրելով, ի փառաբէն յարգարկ պիտի ընեց հաստատում մը ընելու: ասորին վրա ազատութեան նախանձառյուղ կուտակելի մը մօտ, որ պաշտակցութիւն մը կը փառաբէր անոնց և իմ միջեւ, որպէս զի ազատութիւնը նուազ խաչքնդամներ տաննայ, և որ կ'ազէր ներկայ ըլլալ միայն մեր խօսակցութիւններուն, առանց մասնակցելու որոշման: Փորձելու համար համոզել զիրենք կամ զիս յատարանել, ալ բանակցութիւնները ընդունելի: Այսպէսով ճամայտակցին

չէր կրնար անոր մէկ մասը փոխել միայն վերելու: համար: Այսպէս կործանեց երկու օրէնագրութիւնները պահանք բարեփոխել չաղելով: Եւ կի՞ն ճշմարտ էր, ինչ ոչ պիտի տեսնուի թէ չէր, որ 91-ի Մահամադրութիւնը, վերի խորհրդարանի ջնջումով, փնայց զաճը, ասոր մեծազոյն յանդանքը Մաճնիկի կը վերաբերի: Մաճնիկ խանդավառ չէր, այլ յամառ: Ինք նոյնքան ինքնահաւան էր իր զրութեան մէջ որքան Սիէյէսի իրենին մէջ, և կը նախընտրէր ստիճան բան կարմնիկ քան թէ տեղի ալ ընտ: Բանակցութիւնները խաղաղան զառնութեամբ: Մաճնիկ սպասեցաւ Լին Բարիլով, ժողովրդային կարծիքով, և ճամբայ ալ եղան — ինչպէս ինք կ'ըսէ — մարդկու համար իրեն դէմ ազատնացած ազդեալութիւնը *):

Կարծեցեալ անպատահալ թիւներուն դէմ որոնք առաջ պիտի գան, կի՞ն թագաւորը անսահման իրաւունք ունենայ նոր օրէնք մը խախտելու, և ինձի հաւատ տեղին որ կի՞ն ալ իրաւունքը ժողովին կողմէ ճանչցուի: քաղաքային պատերազմ պիտի ծագի: Երկու անգամ կրկնուած այս բանակցութիւնները սեւ է յաջողութիւն չունեցան, անոնք վերսկսան իր համալիրներով ու առարկանալի թիւներով հանրամասնով Ամերիկացի մը մօտ, որ ազատութիւնը պահպանելու յատուկ եղող հաստատութեանց փորձառութիւնը և տեսականը ունէր միանգամայն: Իմ սկիզբունքներու նորոգումը վճիռ մը տուաւ: Երբ զգային որ կարծիքս ինձի էրի տալու համար թողոր ջանքերը անպատիւն էին, վերջապէս յայտարարեցին թէ մեծ կարեւորութիւն չէին տար արքայական փառապաշտի հարցին, թէ և քանի մը որ առաջ գանկիս առաջ քաշած էին իրեն քաղաքային պատերազմի պատճառ: աստիճաններին քաղաքիկ ան-

Այս հարցերը ժողովուրդն այ տա-
րակարծիք կ'ընէին ներկայացուցիչնե-
րուն պէս, և տառնց հասնալու. կը
խանդավառուէր զարձնալ անոնց հա-
մար: Այս հարցերը ամփոփուած էին
սա՛ կարծ և շատ բանուկ բառին մէջ.
վերօ: Վերօն կ'ուզէին կամ չէին ու-
զէր, և ասիկա կը նշանակէր թէ կ'ու-
զէին կամ չէին ուզէր բռնաւորութիւնը:
Ժողովուրդը, տառնց նոյն իսկ ասիկա
հասկնալու, վերօն կ'ըմբռնէր իրբն
տուրք մը զոր հարկ էր ֆիքել, կամ

իրբն թշնամի մը զոր հարկ էր կախել,
և կ'ուզէր փողոցի լողակներէն վար
կախել... (**)

Արքայական պալատը մանաւանդ
ամենամեծ ևսուխի մէջ էր: Հոն կը
զբաղակէին խանդավառ մարդիկ, ու-
րոնք չկրնալով նոյն իսկ հանդուրժիլ
ընտրական չըմանակներու պարտադիր
ձեւերուն, ասիկա մը վրայ կ'եղէին,
խօսք կ'առնէին տառնց ուղիւ, կը
տալուէին կամ յաղթանակաւ կը տար-
ուէին ահագին ժողովուրդի մը կողմէ,

սահման վաւերացուցին համար, և քուէար-
կիլ նսեւ երկու խորհրդարաններուն
համար, բայց պայմանաւ որ պիտի
չսնդիւմ ևս այ թագաւորին իրաւունք
սալ երեսի. ժողովը լուծուաւ, թէ վերի
խորհրդարանին համար սակախական
վէթօ մը միայն պիտի պահանջէի, և
թէ պիտի չընդդիմանայի հիմնական օ-
րէնքի մը, որով ազգային պահանջա-
կան ժողովներ հաստատուին որոշ մա-
մանակներու մէջ, կամ երեսի. ժողո-
վին պահանջումին, կամ զաւտական
ժողովներուն պահանջումին վրայ, Սահ-
մանադրութիւնը վերաքննելու և հարկ
զատուած փախստութիւնները անոր մէջ
կատարելու համար: Ազգային պահանջա-
մադով բսկով կ'իմանային աշխարհի ժո-
ղովներ, որոնց մէջ փախադրուած պիտի
ըլլային ազգին բոլոր իրաւունքները,
բոլոր իրաւաստութիւնները, և հետեւ ա-
րար իրենց ներկայութեամբ իսկ պիտի
ջնջէին վեհապետին և սովորական օ-
րէնադրական մարմիններուն հեղինակու-
թիւնը, որոնք պիտի կրնային բաւ կամ
տրամադրել ամէն տեսակ հեղինակու-
թիւն, իշխանութիւն, ուղածուն պէս
տակնու վրայ բնիկ Սահմանադրութիւնը,
բռնաւորութիւն կամ անիշխանութիւն
վերահաստատել: Վերջապէս կ'ուզէին
կերպով մը վերին պիտատարութիւնը
թողուլ միակ ժողովի մը, որ պիտի
կրէր ազգային Գահակցաւորութիւն, և

թագաւորութիւնը ենթարկել երկպառ-
կութեանց և խաղաղութեան պարբերա-
կան վերադարձի մը:

«Ջարմանք յարմնցի որ կ'ուզէին
յորդորել զիս պայմանաւորուելու երկրին
չաճելուն վրայ՝ իրբն թէ երկրին բա-
ցարձակ աւերը կզած ըլլայինք, զիսի
տալ թէ սակախական վերօ մը միայն
թողով վերի խորհրդարանին, և թէ
ընտրելի անդամներէ կը բաղկանար ան,
զիսար պիտի ըլլար հանրային վստա-
հութեան արժանի անձերէ կազմել զայն,
այն տակն բոլոր քաղաքացիները պիտի
նախընտրէին երեսփոխան անուանուիլը:
Թէ պետական ոճիրներու զատուար և
զող վերի խորհրդարանը պէտք էր շատ
մեծ պատկառանք տննարար, և հետեւ ա-
րար թէ անոր հեղինակութիւնը պէտք
էր վարի խորհրդարանին հեղինակու-
թեանն պակաս ըլլար: Վերջապէս, ա-
ւելցուցի թէ, երբ ևս սկզբունքի մը
ճշմարիտ ըլլալուն հաստատմ, պարտա-
ւոր էի պաշտպանել զայն, և թէ չէի
կրնար բաւ կամ զօրածնել զայն, քանի
որ ճշմարտութիւնը կը պատկանէր բոլոր
քաղաքացիներուն:»

** Երկու զիս պայման վերօյն վրայ
կը խօսէին. «Գիտես ինչ է վերօն, բաւ
մին:— Ոչ:— Է տրեմն, սնակ ու-
պուրով լեցուն է, թագաւորը քեզի
կ'ըսէ. Ապաշտ թախէ, և պէտք է որ
սպաւրդ թախես:»

որ պատրաստ էր գործադրելու անոնց
ստաժարկածը: Գրավել Տէմալէն, որոն
անունը արդէն տալինք այս պատմու-
թեան մէջ, նշանաւոր կը հանդիսանար
անոնց մէջ իր մտքին խաչասնքովը,
ինքնատարութեամբը և շնահանութեամ-
բը: Եւ, տանց ինք անգութ ըլլալու,
անդթութիւններ կը պահանջէր: Անոնց
մէջ կը տեսնուէր նաեւ Սէն-Շիւրբիկ,
նին մարքիզ, երկար ատեն Պատիւիկ
մէջ արդեւաւորակ եղած ընտանեկան զրմ-
տութիւններու համար, և խնայ ըլլալու
աստիճան իշխանութեանց զէմ կառ-
դած: Հոն ամէն օր ասոնք կը կրկնէին
թէ պէտք է Վէրտայ երթալ, թողա-
ւորէն և ժողովէն հաշիւ պահանջելու
թէ ինչու կը վարանին ժողովուրդին
օգտակար եղած բաները ընելուն մէջ:
Լաֆայէթ ամենամեծ զօւարտութեամբ
կը զտէր զանոնք չարահաճ պահակա-
խումբեր չրջադայնցնելով: Այգային
պահապարկները կ'ամբաստանուէին արդէն
իրբիւ. ագնուականներուն կողմէ չա-
ռած: «Այլիս ուղղային պահարկ չէ
մնացած», կ'ըսէր Տէմալէն: Արդէն
նոյն իսկ Գրամուէլի անունը կ'արտա-
սանուէր Լաֆայէթի անունին կից: Օր
մը, կիրակի, Օգոստոս 30, ստաժարկ
մը կը ներկայացաւ Սրբաշխական պա-
լատին: Մունիէ կ'ամբաստանուի ալը
զրին մէջ, Միտապո իրբիւ վառնդի մէջ
կը ներկայացուի, և կ'ստաժարկուի
Վերտայ երթալ այս վերջինին կեանքին
վրայ հանդիսութիւն կառարկելու: Միտա-
պո ասկայն սրբաշխական վառարացաւ մը
կը պաշտպանէր, բայց տանց զողոր-
ցնելու ժողովրդական արիրունի իր զե-
րը, զարձակ միւսնոյն մարդը երեսնա-
յով խոստանին աչքին: Սէն-Շիւրբիկ
քանի մը տաքցաւ խնկրու տաջիւ տե-
ղած Վերտայի ճամբուն վրայ կ'երթայ:
Կ'ուզեն, կ'ըսեն, միշտ ժողովր սը պաշ-
տօնէ զողորցնէ իր անհատ ստարիմ
ներկայացուցիչները՝ անոնց տեղ ուրիշ-
ներ անուանելու համար, և թախանձել

թողաւորն ու զահաճաւանցը Բարիդ
զալով սպահաւորի ժողովուրդին մի-
ջիւ: Լաֆայէթ կը վազէ, կը ձերբա-
կալէ զանոնք և կը օրորտաւորէ ետ
զատնալ: Յաջորդ երկու շարթին 31, կը
հաւաքաւին զարձակալ: Ուզերձ մը կը
սրսարտատեն համայնքին, սրով կը պա-
հանջէ ընտրական չրջամակները ի ժողով
զուամարի վերան զատապարտելու ինչ-
պէս նաեւ զայն պաշտպանող երեսօ-
խանները, զանոնք պաշտանանկ ընելու
և անոնց տեղ ուրիշներ անուանելու հա-
մար: Համայնքը զանոնք կը մերժէ եր-
կու անդամ ամենամեծ հաստատման
թեամբ:

Ալը միջոցին յաւա մը կը տերէր
ժողովին մէջ: Դժգոհները զլիսուոր և-
րեալախաններուն սպանալից և նախա-
տական համակներ զրած էին: Անոնցմէ
մին տարապրած էր Սէն-Շիւրբիկ: 31
երկու շարթին, նիստին բացման պահուն,
Լալի խնայուց թէ Սրբաշխական պալա-
տէն պատու իրակութիւն մը ընդա-
նած էր, որ զինքը կը յարգարէր բա-
նուի վերան արդիպալ յաւի յազաքայի-
ներէն, և կ'աւելցնէր թէ քան հազար
հոգինոց բանակ մը սրսարտաւ էր քա-
րկաւ: Մունիէ ևս կարդայ իր տաղած
համակները, ստաժարկեց հետամուտ
ըլլալ զանկ այս մեքենայութեանց
զալանի հոգնակները, և ժողովին տ-
սաժարկից նինջ հարիւր հազար փրանք
տալ զանոնք խնայ ստալին: Պաշարը
խաւալից եղաւ: Տիրտոս պնդեց թէ
ժողովին արժանապատուութեան չէր
վալեր տըլպաի մանրամասնութիւնն
բով գրալիլ: Միտապո ալ կարդայ իրեն
ուզաւած համակները, որոնց մէջ ժո-
ղովրդական զատին թնտմները զեւրը
Մունիէէն նուալ չէին զատապարտել:
Ժողովը օրակարգին անցաւ, և մէջտեղ
հանաւած համակներէն մէկուն ոտորա-
գրալ Սէն-Շիւրբիկ բանասարկաւ եղաւ հա-
մայնքին հրամանով:

Օրակարգին վրայ էին երեք խնդիր-

ներ միանգամայն . ժողովներուն յարա-
տեսութիւնը , երկու խորհրդարանները
և վերոնշարտութիւնը քուէարկու-
եցաւ զրէթէ միտձաշնութեամբ : Ազ-
գային ժողովներու երկարատեւ ընդհա-
տումէն մեծապէս նեղուած էին և այս
պատճառաւ յարատեւ . կ'ազէին զա-
նաւիտ Զեռայ անցան օրէնսդիր մարմի-
նին միութեան մեծ խնդրոյն : Բեռնը
զրաւուած էին բազմաթիւ և ազմիջադի-
ուենից իրենցով : Երեւոյթաւորէն չա-
տերը կը քաշուէին : Նախագահը՝ որ
այս պահուն Լանկիւի եղբորդուն էր ,
ի դուր կը ջանար մօր զնեկ զանաւիտ
անաւիտ բազմութեամբ կը մեկնէին : Ամէն
կողմէ մեծապէս կը պահանջէն ձայներու
զխում մընեկ : Լալի անդամ մը ևս
խօսք կը պահանջէ . կը մերժուի և
կ'ամբաստանուի նախագահը՝ զայն բե-
մին վրայ հանած ըլլալուն վրայ . մին-
չեւ իսկ անդամ մը նախագահին քով
երթալով կը գոչէ թէ ժողովը յաջնե-
ցնեցէն ինք չէ ձանձրացած արդեօք :
Այս խօսքերէն վերադարձելով նախա-
գահը թիկնաթիւս կը թալու , և վիճա-
բանութիւնը զարձակ կը յետաձգուի :
Յաջորդ օրը Սեպտ . 10ին , կը կար-
գացուի Ռէն քաղաքին մէկ ուղերձը ,
որ անընդունելի կը յայտարարէ վերոն-
շարտութիւնը քուէարկողները հայրենիքի
թշնամի : Մտնիէ և իրենները կը զգ-
բանան , և կ'առաջարկեն յանդիմանել
քաղաքապետութիւնը : Միտապօ կը
պատասխանէ թէ ժողովը պաշտօն չունի
զոտ տալու քաղաքապետական պաշտօ-
նատարներուն , և թէ սէւաքէ օրակար-
գին անցնել : Երկու խորհրդարաններու
խնդիրը վերջապէս ձայնի կը գրուի , և
ձայներու չառաչինով ժողովին միա-
թիւնը կը վճառուի : Չորս հարիւր խնու-
սանքներ ձայնէր մէկ խորհրդարանի ի
նպատակ արտայայտուին , իսկ ուրիշ-
ներին ի նպատակ երկուքի : Հարիւր քի-
սան երկու ձայն կորսուած են , չառ մը
երեւոյթաւորէն զգացած երկիւզին
հետեւանքով :

Վերջապէս կը հասնի վերջի խն-
դիրը : Միջին եզր մը զանուած էր ,
տակաւորան վերոնշարտութիւնը , որ
տաժամապէս միայն տխուր զապրեցնէր
օրէնքը , մէկ կամ մէկ քանի օրէնսդրական
չաջան-
ներու միջոցին : Ասիկա իրեն . կոչ մը
կը ներառուէր ժողովարդին , որովհետեւ
թաղաւորը , նոր ժողովներու զխմելով ,
և անոնց տեղի տալով եթէ յամուէին ,
իրօք ազգային հեղինակութեան զխմե-
լու երեւոյթ մը կ'առնէր : Մտնիէ և
իրենները ասոր ընդգիմացան , իրա-
ւանք աւելին անգլիական միտապօ-
թեան զրաթեամբ , որով թաղաւորը
ազգային ներկայացուցչութեան հետ կը
խորհրդակցի և չի հնարանդիր բնա-
րայ իրենց զանուած կացութեան մէջ
անխառն էին : Իրենք կ'ըսէին թէ հազ-
ճեպ որչափ մը խաղանելի ուղած էին
միայն : Արդ , տակաւորան վերոնշարտ
ևս
բացարձակ վերջին տէս նոյն արդիւնքը
կ'առնէնար : Եթէ ներկայացուցչական
ժողովը յամուէր , ազգային կամքը
բացայայտ կ'ըլլար , և անոր վեհապե-
տութիւնը ընդունելով՝ զժողովը կ'ըլ-
լար ընդգիմանալ անոր անարդ ժառ-
նակով :

Նախարարութիւնը զգաց արդարեւ
թէ տակաւորան վերոնշարտութեան վե-
րջին արդիւնքը կ'առնէնար նիւթապէս ,
և նէրէր խորհուրդ տալու թաղաւո-
րին կամուար զանուածութեան օգուար իր
կողմը տնեմալ , յիշատակաւոր մը ուղ-
ղելով ժողովին , և ինքնին պահանջե-
լով տակաւորան քուէն : Այս մասին
զրոյց տարածուեցաւ , և կանխաւ ի-
մացուեցաւ յիշատակաւորին նպատակն
ու ուղին : Ներկայացուցչական Սեպտ . 11ին ,
ամէն ոք զխմէր անոր պարտաւորու-
թիւնը : Կը թուի թէ Մտնիէ , զահան-
հահ պաշտպանելով , միմիայն զահը կէտ
նպատակի տնեցած էր , բայց կատակ-
ցութիւնները իրենց ծառայած չաջերէն
տարբեր չաճ մը կ'առնէնան ընդհա-
մալ : Մտնիէ մէրժեց այս արքայական զե-

կուցադիրը, ըսելով որ, եթէ թագաւորը կը հրաժարէր ազգին օգտակար առանձնաշնորհումէ մը, պէտք է հակառակ իր կամքին տալ զայն ամար հանրային օգտին համար: Դերերը վերիվայր շրջիցաւ, և թագաւորին հակառակորդները այս մասին այժմ տուն իր միջամտութեան. բայց իրենց աշխատութիւնը անօգուտ եղաւ, և յիշատակադիրը բրտօրէն մերժուեցաւ: Դարձեալ մեկնութեան ենթարկուեցաւ վաւերացում բաւը, խնդիր յուղուեցաւ զիտնարու համար թէ վաւերացումը անհրաժեշտ էր Սահմանադրութեան: Երկար բարակ որոշելէ վերջ թէ սահմանադիր իշխանութիւնը սահմանադրեալ իշխանութիւններէն գերադաս էր, հաստատուեցաւ որ վաւերացումը օրէնսդրական դործաւնութիւններու վրայ միայն կ'ընտրի գործ դրուիլ, բայց ո՛չ երբեք սահմանադրող դործաւնութիւններու վրայ, և թէ այս վերջինները միմիայն հսկակուելով կ'ըլլան, կը ըմբռնեն: Վեց հարիւր եօթանասուններեք ձայն ի նպաստ առկախական վերոյի, երեք հարիւր քսանըջինգ ի նպաստ քաղաքական վերոյի արտայայտուեցան: Այսպէս որոշուեցան նոր սահմանադրութեան հիմնական յօդուածները: Մունիէ և Լալի-Թօլանտայ իսկոյն հրաժարական տուն Սահմանադրական Մասնախումբի անդամակցութիւնէ:

Մինչև ցարդ իսկ մը վճիռներ արտասանուած էին առանց երբեք անոնցմէ արքայական հաւանութեան ներկայացնելու: Որպէսզեա թագաւորին ներկայացնել Օգոստոս 4-ի յօդուածները: Խնդիր էր զիտնալ թէ վաւերացում պիտի ինչդրաւ էր թէ պարզ հսկակում, զանաւոր նկատելով իրեն օրէնսդրական կամ սահմանադրութեան: Մօսի և նոյն իսկ Լալի-Թօլանտայ ձախտու երաթիւնը ունեցան պնդելով թէ անոնք օրէնսդրական էին և հետևարար վաւերացում կը պահանջէին, իբր թէ իտպնոյ առի մը սպա-

սելով արքայական կարողութիւնէն: Միւսուպօ չնայնաբնիկ ճշտադատութեամբ մը պնդեց թէ այդ յօդուածներէն մէկ քանին կը ջնջէին առատական ընթիմը և գերազանցապէս սահմանադրական հանդամանք ունէին, մէկ քանին ալ ազնուականութեան և կղերին դուռ մէկ առատաձեւութիւնն էին, և թէ անչափ կղերն ու ազնուականութիւնը չէին ուզեր որ թագաւորը կարողանայ ետ առնել սոսկ իրենց այդ առատաձեւութիւնը, որով իրենց երբեմնի իրաւունքներէն հրաժարած էին յօժարակամ: Շուրջիտ, քարեց թէ պէտք էր թագաւորին հաւանութիւնը մինչև իսկ անհրաժեշտ ենթադրել, քանի որ արդէն հաւանած էր անոնց, ընդունելով Ֆրանսական ազատութեան վերանորոգիչի արդար և ներկայ ըլլալով զսահմանական ուղիքին: Հետևարար թագաւորէն ինչդրուեցաւ պարզապէս հսկակում ընել (*):

Անդամ մը յանկարծ առաջարկեց զահուն ժառանգութիւնը և արքայական անձին անրադարակիւթիւնը: Ժողովը, որ անկեղծօրէն կ'ուզէր թագաւոր իրեն իր առաջին ժառանգական ատենակարը, ընդհանուր հաւանութեամբ քուէարկեց այս երկու յօդուածները: Առաջարկուեցաւ զահումանոյն անրադարակիւթիւնը. բայց իսկոյն Մօսիմար դուքսը զիտնալ տուաւ թէ զուակնիրը երբեմն փորձած են զահանկեց ընել իրենց հայրը, և թէ հարկ էր զանաւոր պատմելու միջոց ունենալ: Այս նկատու մով առաջարկութիւնը մերժուեցաւ: Երեսօթխան Աանույ, արուէ արու և ճիւղէ ճիւղ ժառանգակնութեան յօդուածին առթիւ, առաջարկեց հաստատել Սպանիական ճիւղին հրաժարու մեները Ֆրանսական զահուն, որոնք արդէն կատարուած էին Ուիլիամի միջոցով: Պնդուեցան թէ

* Այս յօդուածները իրեն ներկայացուեցան Սեպտեմբեր 20-ին:

հարկ չկայ այդ մասին խորհրդակցել, որովհետև տեղից է հաւատարիմ դաշնակցի մը սիրտը ցաւցնել, Միւսապո այս կարծիքէն ելաւ և ժողովը անցաւ օրակարգին: Յանկարծ Միւսապո, վարձ մը կատարելու համար, որ զէշ մեկնուած է, ուղեց արծարծել ա՛յն խնդիրը, զոր ինք նպատակաւ էր հեռացնելու տակէց ստաջ: Օրդէանի տունը սպանիական տունին հետ մրցակից էր տիրող ճիւղին անգուտակ սպառուալին պարտաւային: Միւսապո ամէն կողմէ մեծ իրարանցում մը տեսաւ օրակարգին անցնելու: Օտար մըն էր ինք Օրդէանի գուքսին, թէև անոր հետ ընտանի ինչպէս զիտէր բլլալ ամէնուն հետ, այսու հանդերձ կ'ուզէր ճանչնալ կուսակցութեանց վիճակը, և տեսնել թէ որո՞նք էին գուքսին բարեկամներն ու թշնամիները: Խնամակալութեան խնդիրը կը ներկայանար, անչափաճատութեան պարտաւային՝ թաղաւորին եղբայրները չէին կրնար իրենց եղբորդիին խնամակալ բլլալ, քանի որ իրենք անչափաճատ արբին ժառանգարներն էին, և հետևաբար անոր տպրելուն նուազ հոգածու: Ուրեմն խնամակալութիւնը կը վերաբերէր ամէնէն մօտաւոր ազգականին, ա՛յն էր կամ թաղաճին, կամ Օրդէանի գուքսը, կամ Ապանիտեան ընտանիքը: Ուրեմն Միւսապո կ'ուսաջարկէ խնամակալութիւնը սոյ Յրանսայի մէջ ծնած մարդու մը: «Ժողովին աշխարհագրութեան մասին իմ ծանօթութիւնը, բայց, և օրակարգի ազգականներուն մեկնած կէտը կ'ազատուցանեն թէ խնդիրը հոս պարզապէս օտար տիրապետութեան մը վրայ է, և թէ այս մասին չխորհրդակցելու համար ստաջարկութիւնը, բոտ երևում թիւն սպանիական, թերեւս աւտորիտեան ստաջարկութիւն մըն է»: Այս բաներուն վրայ կը պատահէր կանչէն վիճարկում թիւնը կը վերականգնուէր ու մզնու թիւնը, բայց ընդ գի-

մաղ իրենքը դարձեալ օրակարգ կը պահանջէն: Ի դուր Միւսապո կը կրկնէ իրենց ամէն վայրկեան թէ օրակարգ պուտով մէկ չարժանիք միայն կրնան ունենալ, ա՛յն է՝ օտար տիրապետութիւն մը բերել Յրանսայի մէջ, չեն պատասխաններ, որովհետև իրաւքնէ օտարը կը նախընարէին Օրդէանի գուքսէն: Վերջապէս երկու օրուան վիճարկումութենէ մը ետք, դարձեալ յայտարարուեցաւ, թէ խորհրդակցութեան տեղի չկայ: Բայց Միւսապո ուզածը ձեռք բերած էր, տեսած էր թէ կուսակցութիւնները ինչ կերպով կը ծրարուին: Այս վարձը ի հարկ տալուտանութեան տուիթ մը պիտի բլլար իրեն զէմ, և ա՛յն վայրկեանէն սկսեալ Օրդէանի կուսակցութեան մէկ զարմակալը անուտեւուեցաւ: *) և Այս վիճարկումութեան յայտարարում մէջ, ժողովը բնդունեց թաղա-

*) Բայց կուսակցութեանց հանդէպ Միւսապոյի վարմունքին մամրամտնութիւնները տակաւին յաւ ճանչցուած չեն, բայց ի մօտայ պիտի հասկցուին: Այս մասին հրատարակութիւններ բնկու պատարտատու ինքնին ստացած եմ ստաց տեղեկութիւններ: ձեռք անցումը քանի մը կարեւոր թու գիթեր, և ի մասնաւորի հատուտ զատ տնտ թեան ձեռով գրած թուգիթ մը, որ արքունիքին հետ իր զազանի պաշտանապարտութիւնը կը կազմէր: Արտանուած չեմ հասարակութեան տալու ոչ մին այս վաւերութիւններէն ոչ ալ անոր տրամադրութիւնները յիշատակել: Ես միայն կը պնդեմ ինչ որ տալազան բոտ բաւական: Եթէ պիտի տալազուցանէ՝ երբ ըստք տեղեկութիւնները հրատարակուին: Ինչ որ կրնամ անկեղծութեամբ բոտ, սա՛ և թէ Միւսապո բնու չէր գտնուած Օրդէանի գուքսին կնխողրուած զաւեւութուն մէջ: Միւսապո մեկնեցաւ Թոս վանտէն միակ ծրարքով մը, ա՛յն է՝ կուտ իլ կամայական թշնամութեան զէմ:

ւորին պատասխանը Օդոտտա էի յօդ-
ուածներուն: Թաղաւորը կը հաւանէր
անոնց պիլին, մէկ քանիին պայմանա-
ւոր հաւանութիւն միայն կուտար, յու-

որմէ ինք ալ տատաղած էր, և զոր իր
խելքն ու իր զգացումները իրբեւ զրզ-
ուելի նկատել կուտային իրեն: Բարեց
հասնելով՝ յաճախեց ծանօթ սեպանաւորի
մը մօտ, որ արժանիքի աւելը անձ մըն
էր: Հոն չառ կը խօսուէր քաղաքակա-
նութիւնն, երեսօտքի և հանրային
անստապիտութիւնն վրայ: Շատ ծանօ-
թութիւններ քաղեց հոն այս նիւթերուն
նկատմամբ, և բարեկամայտ Ժրնէլի
տաշտայիր գաղթականութիւնն հետ, ու-
րան մէկ անդամն էր նաեւ Գրալիէն,
յետայ երկամտական նախարար: Միւսայ
Միւսայո մտերմական ու է կապ չկապ-
մեց: Իր կերպերը չառ բնասնական էին,
և տախտ կը պարտէր իր գորտ որտ-
թիւնն զգացտ մին, զգացտ մը որ յա-
ճախ մինչեւ անխոհմտութիւնն կը տա-
նէր: Այս բնասնութիւնն հարձիս տմէ-
նուն կը մօտենար, և կարծես կը կապ-
ուէր բոլոր անոնց հետ որոնց խօսք
կուզէր: Այս է պատճառը որ յաճախ
բարեկամ և մե յատկեց կարծուեցաւ չառ
մը մարդոց՝ որոնց հետ բնաո հասարա-
կաց չաո մը չանէր: Ըսի և կը կրկնեմ
թէ ան ու է կուտակցութիւնն չէր վե-
րաբերեր: Ազնուականները չէին կրնար
Միւսայոյ վրայ մտածել. Եւթէրի և
Մանիլի կուտակցութիւնները չկրցան
հասկնալ, բմբունկ գալն: Օրդէանի գաւ-
որ միայն կարծուեցաւ. մտերմ ըլլալ
անոր: Այսպէս կարծուեցաւ, որովհետեւ
Միւսայո բնասնեարը կը տեսակցէր տ-
նոր հետ, և երկուքն ալ մեծ փոստախ-
րութիւնն տէր ըլլալ կ'ենթադրուէին,
մին իրբեւ իշխան, միւսը իրբեւ տրի-
բուն, կարծես պէտք էին որ իրարու
միանային: Միւսայոյ նիւթական անձ-
կութիւնը և Օրդէանի գաւթին հարրա-
տութիւնը եւս միւսութիւնն չարժատիթ
մը ըլլալ կը թուէին: Այսու հանգերձ

տալով որ պիտի բարեկամուէին զոր-
ծաղրութիւնն տուն, մեծ մասին վրայ
կը կրկնէր վիճարանութիւնն պահան-
կած ատարկութիւնները, զորս տրդէն

Միւսայո աղքատ մնաց մինչեւ արքա-
նիքին հետ իր կապակցութիւնն ժա-
մանակ: Ահաւհետեւ կը գնէր բոլոր
կուտակցութիւնները, կը ջանար անոնց
միաքր լաւ մը հասկնալ, և իր կարե-
ւորութիւնը կը զգոս և տնա այս պատ-
ճառու չէր ուզեր անոնցմէ մէկուն յա-
րիլ թիկնուորէն:

Անգամ մը միայն սկսաւ յարարերու-
թիւն մը ունենալ Օրդէանի գաւթին
կարծեցեալ զարժակայներէն մէկուն հետ:
Այլ կարծեցեալ զարժակային կապմէ հաչի
հրա իրա կցոս, և ինք, որ երբեք տը-
կածտինդրութիւնէ չէր վախնար, բնու-
նեց աւելի՝ հետաքրքրութեամբ քան ու-
րիչ ու է չարժատիթով: Հոն երթալ
տոտջ իմացոց իր սրտակից մտերմին,
և չառ զո՛հ երեսցտ այս տեսակցութե-
նէն, որ մեծամեծ յայտնութիւններ յու-
տայ կուտոր իրեն: Հաշը տեղի ունեցաւ
և Միւսայո յետայ պատմեց անցած զար-
ճարը, անպաշ, հետեւէն հետա խօսքեր
միայն զարճած էին Օրդէանի գաւթին
վրայ, Միւսայոյին կարպութիւնն մտին
անոր տածած յարգանքին վրայ, և Պե-
տութիւն մը կուտակարկաւ համար անար
բանելիք զիրքին վրայ: Հետեւարար չառ
աննչան կոտ այս տեսակցութիւնը, տո
տաու երն տո՝ միայն կարկի էր ենթա-
դրել թէ Միւսայո նախարարը բնել կ'ու-
ղէին: Ուտի իր բարեկամին բառ իր
տվարական զուարճախօտութեամբ. «Այլ
եւս նախարար կրնամ ըլլալ որովհետեւ
Օրդէանի գաւթը և թաղաւոր հաւա-
տարալէս կ'ուղեն անուանել վիս»: Ա-
տնք կուտակարանութիւններ էին, և
Միւսայո ինք ալ բնաւ հաւաղած չէ
գաւթին ծրագիրներուն: Զետաղայ ժա-
նօթաղրութիւնն մը մէջ պիտի բացառ-
րեմ ուրիչ մէկ քանի մանրամասնու-
թիւններ:

Ն Է Ք Է Ր

մերժած էր ժողովրդ։ Միտապօ դարձեալ
երեսցաւ բեմին վրայ։ «Ձքնեցինք,
բառ, դարձաւիր իշխանութեան վրայ
տաճմանադիր իշխանութեան զերտիր-
առ ի խնդր, կերպով մը քոզ մը ձգե-
ցինք այս խնդիրներուն վրայ (արդա-
րեւ ժողովրդ ի նպատակ իրեն բացատրած
էր այդ խնդիրներուն հասկցաւ երես-
կանաւիր, առանց այս մասին վճռական
որոշում մը տալու)։ Բայց եթէ կրկու-
տին մեր տաճմանադիր դորտութեան

դէմ, պիտի պարտաւորեն մեզ բացէ ի
բայ յարապարակի գտն։ Ուրեմն թող
համարձակ վարուին և առանց չարա-
մատութեան։ Գործադրութեան զմուտ-
րութիւններուն կը հաւանինք, բայց
չենք պահանջեր։ Արդէն կը պահան-
ջենք որ ձրիակեր պաշտօնները ճշգրտին,
բայց տարագոյն համար ցոյց տալով
վերադնումը և վերադնումի փոխան-
ցումը։ Կզերին թոյակին ծառայող
սուրբը հոգադարձութեան կործանարար

կը յաղտորարկենք, բայց մինչև որ ա-
նոր տեղ ուրիշ բան մը հաստատուի՝ կը
հրամայենք տատանորդին գանձուիլ:
աւատական գաղտարանները կը ֆնջենք,
բայց անոր գոյութիւնը կ'արասենք
մինչև որ ուրիշ ատեններ հաստատ-
ուին: Միւս յաղտածներուն համար ալ
հմանապէս. անոնք ամենքը սկզբունք-
ներ միայն կը պարտւնակեն, զորս պէտք
է անբռնաբարելի բնեղ հանդիսաւոր
հռչակումով: Մնաց որ, գէշ ալ բլրան,
երեւակայութիւնները անգամ մը ալս
որոշումներով գրաւուած են, կարելի չէ
ալիւս գլանալ զանոնք: Միամտութիւն
կրկնենք թագաւորին ինչ որ Ֆիլիբ Բ-ի
շիմարը կ'ըսէր այն միտնեման իշխա-
նին. «Ինչ պիտի բնեղ, Ֆիլիբ, երբ
ամէն մարդ այժմ բռն յաւսնէր»:

Ժողովը դարձեալ հրամայեց իր նա-
խագահին թագաւորին վերադառնալ
հռչակումը խնդրելու համար անկէջ:
Թագաւորը հաւանեցաւ: Ժողովն ալ, իր
կողմէ, առկախական վերոյին տես-
չութեան վրայ խորհրդակցելով, տարա-
ծեց զայն երկու նստաշրջանի վրայ,
բայց սխալիցաւ երբ ցոյց տալ ուղեց որ
ասիկա տեսակ մը վարձատրութիւն մըն
էր Լուի Ժ-Ձ-ի համար՝ հանքային կար-
ծիքին մասին իր ըրած զեջումներուն
հետեւանքով:

Մինչ ժողովը իր նպատակին հաջա-
մուտ կ'ըլլար առանձնաշնորհակներուն
չարախառնութիւնէն և ժողովրդային ծաղ-
րայեղութիւններէն առաջ ևեւած խաղա-
ղաներուն միջև, ուրիշ չփոխութիւն-
ներ կը կուտակուէին իրեն առջև, և
իր իշխամները կ'ուրախանային: Կը
յուսային թէ Ժողովը պիտի զաղրէր
կրօնական անձկութիւնէն, ինչպէս ար-
դէն արքայնորդ անձրեւած միտցած էր:
Նրանուն միլիոնի առաջին փոխառու-
թիւնը չէր յաջարած. աւելի նպատաւոր
արդիւնք մը չէր աճեցած ուխտուն մի-
լիոնի երկրորդ փոխառութիւն մը, որ
հրամայուած էր Նէքէրի մէկ նոր ա-

ռաջարկութեան վրայ: «Վիճարանեցէ՛ք,
բռն. եր մը Տըկուի տ'Աւալի, ինչ
պայմանաւորութիւններ անցին, և պայմանա-
ւորութիւններ աւարակուն մենք ալ պիտի
չըլլանք սղիւս... Ահաւոր ճամարառ-
թիւններ պիտի սովորեցնեն ձեզի: — Ի
կարգ, ի կարգ, կ'ազազակեն անոնք:
— Ո՛չ, ո՛չ, խօսեցէ՛ք», կը պատաս-
խանեն ուրիշներ: Նրախոխան մը ոտքի
կ'երկէ: «Շարունակեցէ՛ք, կ'ըսէ Տը-
կուի, տաղնալ և սարսափ տարածե-
ցէ՛ք: Ի՛նչ տրեմն, ըլլալիքը ինչ է, մեր
ունեցածին մէկ մասը պիտի տանք, և
ամէն բան պիտի վերջանայ:» Տըկուի
կը շարունակէ. «Ձեր քուէարկած փո-
խառութիւնները արդիւնք մը չունե-
ցան, գանձին մէջ տասը միլիոն իսկ չի
կայ:» Այս բառերուն վրայ, դարձեալ
կը շրջապատեն զայն, կը պախտարակեն,
բռնութիւն կը պարտադրեն: Երմոական
յանձնախումբին նախագահ Էլիշեօնի
զուլար կը հերքէ զայն ազաշուքանե-
լով թէ քանակիւն միլիոն պէտք է կե-
նայ պետական գանձին մէջ: Կը վճուռի
որ ուրախ և չարախ օրերը մասնաւոր-
ապէս երմական գործերուն յատկաց-
ուին:

Վերջապէս կը հանի Նէքէր: Իր
անդալ աշխատութիւններէն բոլորովին
հիւանդ կախ, կը կրկնէ իր յախաճա-
կան արտունջները. կը մեղադրէ Ժողո-
վը որ հինգ ամսուան աշխատութիւն
վերջ տրեւ ըրած է կեղեմութիւն հա-
մար: Երկու փոխառութիւնները չէին
յաջարած. պակհեւա խաղալթիւնները
աղջին վարկը ֆնջած էին: Դրամագը-
լութիւնները կը պահալ յառէին, պարտաւ-
մանը բնաւ չէր երևցած առաջարկուած
փոխառութիւններուն մէջ: Տարապրո-
թիւնը, համարողեղեղաւ հետաքրքր-
ման առջեւ կ'ընդ որոտաւորաւ գրամի
միլիոնը, և օրական պէտքերուն համար
կակ բաւական գրամ չկար: Թագաւորն
ու թագուհին պարտաւորուած էին ի-
րենց ոսկի ու արծաթ ոպանները փոխե-

բանոց զրկել: Հետևաբար նեքեր հա-
տոյթներուն քառադրին չափ նպաստ կը
պահանջէ, ապահովելով թէ այս միջոց-
ները իրեն բաւարար կը թուէին: Մաս-
նախումբ մը երեք օր կը քննէ այս
յատակագիծը, և ամբողջովին կը հա-
ւանի անոր: Նախարարին յայտնի թիւ-
նամի Միւսապօ առաջին անգամ խոսք
կ'առնէ, յորդարելու համար ժողովը որ
հաւանի այս յատակագիծին տուանց վի-
ճարանութեան եկեղծարկելու գոյն: «Ձայն
գնահատելու ժամանակ չաւնենալով, բա-
սու, ժողովը պէտք է ասանձնէ պա-
տահարին պատասխանատուութիւնը,
առաջարկուած միջոցները բնդունելով
կամ չընդունելով»: Այս չարժանութիւն
համեմատ խորհուրդ կուտայ անմիջա-
պէս և վստահաբար քուէարկել: Ժողովը
կը միանայ այս առաջարկութեան, և
Միւսապօյին կը հրամայէ ասանձնանալ
որչաւ մը խմբադրելու համար: Սակայն
խանդավառութիւնը կը հանդարտի,
նախարարին թշնամիները կը յատկին
հատային ազդիւրները գտնել աշխարհի
տեղտանք տըր նախարարը չէ տեսած: Իր
բարեկամները բնդ հակառակին Միւսա-
պօյի վրայ կը յորձակին, և զանգատ
կը յայտնեն թէ ուզած է նախարարը ճիշ-
ջի պատահարներուն պատասխանատու-
ութեամբ: Միւսապօ ներս կը մտնէ և
կը կարգաւ իր բանաձեռք: «Գաշտա-
նոր կ'ընէք նախարարին յատակագի-
ծը», կը պատգ Վիսիօ: Միւսապօ, որ
բնաւ չէր գիտեր եւ քաջալից տանեց
պատասխանելու, բայց ի բոց կը խոս-
տովանի իր չարժանութիւնները, չի նեղա-
նար որ զուգահեռ են իր միտքը, երբ
կ'ընեն թէ պատահարներուն պատաս-
խանատուութիւնը նեքերի վրայ միայն
կ'ուզէր ծանրացնել: Ըստ թէ անոր
բարեկամը ըլլալու պատիւը չաւնի, բայց,
եթէ նոյն իսկ անոր պատգին բարեկամը
ըլլար, ամէն բանէ առաջ քաղաքացի
ըլլալով, պիտի չվաքանի ժամանակ անոր
զիրքը քան թէ ժողովին զիրքը: Թէ
չի կարծել որ Ֆրանսան կը կորստի
կըր նեքեր պաղտը ըլլալ, և թէ բնդ-
հաւանակն հանրային վրկութիւնը պիտի
վաւանդուի մեծապէս եթէ ժողովը իր
վարկը կարանցի և վճարեան զործա-
գութեան մը մէջ թերանայ: Յետոյ ու-

ղիւծ մը կ'առաջարկէ զրգուելու համար
ապգալին հայրենասիրութիւնը և այժ
տալու համար նախարարին ծրագրին:

Կը ծախահարեն գոյն, բայց տակա-
ւին կը վիճարանին: Հաղարումէ կ'առա-
ջարկութիւններ կ'ընեն, և ժամանակը
կը սահի ունայն հակահաւասարակութեան
և ճգնաժամութիւններով: Անքան հակա-
սութիւններէ պարտաւաստ, պէտքերուն
ստիպարութեանէն զրգուած, վերջին ան-
գամ մըն ալ բեմ կը բարձրանայ, կը
սիրապետէ, կրկին հորցը կը դնէ հիա-
նայի ճշգրտութեամբ մը, և ջոյք կու-
տայ վայրկեանին անխառնակութեան
հոգաբարկու անհարաւթիւնը: Իր հան-
ճարը այն տանն բոցավառելով կը նկա-
րադրէ սեանկութեան սարսափները: Կը
ներկայացնէ գոյն իրեն չարադէտ տուրք
մը, որ փոխանակ թեթեւակի ամէնուն
վրայ ծանրանալու, տեանց վրայ միայն
կը ծանրանայ գանձը ճգնաւառ առախ-
ճան: Ենչ կուտայ իրեն վրէ մը՝ որ
զահավէժ կը ձգեն կենդանի գոնը, և
որ չի գոյուի գանձը կուտայ վերջ,
որովհետեւ պարտքը միշտ պարտք կը
մնայ, նոյն իսկ վճարում մը մերժելէ
վերջ: Վերջապէս սարսափով լեցնելով
ժողովը, «Անցեալ օր, բնաւ, Արքայա-
կան Պալատին մէջ ծաղրելի առաջար-
կութեան մը տալիս պատգին, «Կա-
տելինս Հոմի գաւանդն է հասեր, և
գուք սակաւին խորհուրդ կ'ընէք», և
արդարեւ ոչ Կատելինս կար, ոչ վաւանդ,
ոչ Հոմ, բայց այնոր զգուելի անան-
կութիւնը հոս է, կը սպասնայ ալիկ
միկի ձեզ, ձեր պատիւը, ձեր տնե-
ցածները, և գուք խորհուրդ կ'ընէք»:

Այս խոսքերուն վրայ, ժողովը այլ
չպիմէ եղած կը վերնայ խանդավառ
ապաղաները աղճակելով: Երեւոյթանն մը
կ'ուզէ պատասխանել, առաջ կուտայ,
բայց, իր զործէն սարսափաւոր, ան-
չարժ և անմասնէ կը մնայ: Այն տանն
ժողովը կը յայտարարէ թէ ժամանակու-
մբն անպեկազիրը բեկով, վաւանդ-
ութեամբ կ'արդեպէ երեւոյթ նախարա-
րին յատակագիծը: Պերճախառնութեան
բարեկամատուութիւն մըն էր այս, բայց
սար մէջ կրնար յաճախ միակողմնա-
պիսի մէկը որ Միւսապօյին բանտարան-
ութիւնը և միանգամայն ձրքերը ունէր:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Պարտին մերենայութիւնները. — Վերապի մեջ ռացկերոյր տրքայտայտ զօրքերուն և Թրանտայի զօրադունդի սպաներուն. — Հոկտեմբեր 4, 5 և 6 օրերը. խառնալից և տրիանտ տեղատեղներ: Խոստանին կողմէ յարձակումներ Վերապի դղեակին վրայ. — Թագաւորը Բարիզ կ'երթայ կը ընակի. — Կուսակցութեանց վիճակը. — Օրդանի դուքսը Թրանտայէն կը մեկնի. — Միտապայի բանակցութիւնը տրքանիքին մէջ. — Ժողովը Բարիզ կը փոխադրուի. — Կղերին ստացածքներուն վրայ օրէնք. — Ֆրանսա կը բամկոփ գատաներու. — Փարաքային կայսր. — Սիտապայի պայմանաւորութիւնը տրքանիքին մէջ. — Պոլիքէ. — Ֆալտայի գործը. — Յակաբեղափոխական յատակացիներու. — Ժաղաղիւններու և Կրօնատրեւոր Գեորգիան վրայակերք. — Օտար տերութեանց ըստականական վիճակը և տրանտայութիւնները 1790ին. — Հաշտութեան և պատերազմի իրաւունքին վրայ վիճաբանութիւն. — Թրքապարտի ստափին իստատարութիւն. — Դատական կազմակերպութիւն. — Կղերին քաղաքային կազմութիւնը. — Ազնուականութեան տիրութեան չեղում. — Տարեկարգ Զայիս 14ի. — Առաջին դաշնակցութեան տակը:

Երբեք ժողովը այսպէս չէնքին բոլոր մասերուն վրայ ձեռք կը գնէր, մեծամեծ դէպքեր կը պատրաստուէին: Կարգերուն զուգարտ մով ազգը վերստացած էր օրէնսդրական և սահմանադրական ամենակարգութիւնը: Յուլիոս 14ին զինուած էր իր ներկայացուցիչները պաշտպանելու համար: Այսպէս խաղաւաղն ու ազնուականութիւնը կը զգայացած և զինաթափ կը մնային, իրենց համար տնտեսաբան լոկ իրենց իրաւունքներուն դժգոյս մը, որուն ոչ ոք կը մտնանակցէր, և իրենց զինացն ու տնտեսաբան ամեն բան յղանալու և ամեն բան զարմացրելու պատրաստ ազգ մը: Արդունիքը սակաւն, միմիայն իր ծառաներով բնակաւոր փոքրիկ քաղաքի մը մէջ քաշուած, կերպով մի ժողովրդական ազգեցութեանն զուգար էր, և կրնար մինչև իսկ յանկարծական խուժում մը ընկի ժողովին վրայ: Բնակիչն էր որ Բարիզ,

Վերապէն քանի մը փարտաւտ տնային, Բարիզ, խաղաւաղութեան մայրաքաղաքը և տնտեսաբան բազմութեան մը բնակարանը, ձգտում տնտեսաբանութիւնը իր ծայրն մէջ բերելու, ամեն ազնուականական ազգեցութեան զաշն զերծ պահելու և վերստանալու համար աշն տնտեսութեանը, զորս տրքանիքին կատարարութեան ներկայութիւնը կը հայկաթիլէ քաղաքի մը: Թագաւորին հեղինակութիւնը զեղչելէ վերջ, կը մնար միայն ազաճով բոլոր տնտեսական վրայ: Պատահականաբար բնակաբնակչութիւնը կը պահուէր, և ամեն կողմէ կը լսուէր սո՛ւ ազգաւոր, Թագաւորը Բարիզ: Ազնուականութիւնը միտքէն ազնու չէր տնայինը ինքզինքը պաշտպանելու նոր կրտտաներու գէմ, իր ձեռքը մնայածը աշնքան կ'արհամարհէր որ զաշն պահելու չէր զրազելու, ուստի բոլորն փոփոխութեան մը կը փա-

փառքէր, ճիշտ ժողովրդական կուսակցութեան պէս: Յեղափոխութիւն մը անխուսափելի է, երբ երկու կուսակցութիւններ կը հաւաքուին զայն ուղիւ: Համարձեցնուի ալ կը նպատակն զէպքին, և զօրաւորը կ'օգտուի արդիւնքէն: Մինչ հայրենասէրները կը փախաքէին թաղաւորը Բարիկ տանիլ, արքունիքը կը խորհէր Մէջ տանիլ զայն: Հոն, ամուր բերդի մը մէջ, ու զամբ պիտի հրամայէր, կամ, լաւ եւս, իրեն համար ուրիշներուն ուղարկ: Գրանիկները յատակադիծեր կը կողմէին, ծրար գիւններ կը պատնէին, կը ջանալին մարդ գինու սրաղբիկ, և, անտախ յոյսերու անձնատուր, զիրար կը մատնէին անխոհեմ սպառնալիքներով: Տ'էսթէն, երբեմն ա՛յնքան հուշակուսոր մեր հա-

* Տ'էսթէն կամօն թաղուհիին ուղիկալ համակը չափեկան յիշատակութեան մըն է, որուն հարկ պիտի բլայ զիմիկ Հակոբեմբեր ճի և ճի օրերուն վերաբերմամբ: Այն քաջարի հաւաք, հաւաքարմութեամբ և անկախութեամբ բերան (երկու յատկութիւններ որոնք հակասական երեւան, բայց յաճախ միացած կը գտնուին ծովու մարդս պիտայ, իր սիրած իշխաններուն ամէն բան բայէ ի բայ բարեւ ունակութիւնը պահած էր: Իր վկայութիւնը չի կրնար կտակածի ենթարկուիլ, երբ, մտերմական համակի մը մէջ, թաղուհիին կը պարզէ իր երկուն հանած և զինքը տաղնապեղցուցած մեքենայութիւնները: Այս համակին մէջ պիտի տեսնուի թէ իրք. արքունիքը ծրարի մը չունէր ալ թա թա կանխին:

«Պարտքս և հաւատարմութիւնս գալի կը պահանջեն, պէտք է որ թաղուհիին տաքին առջեւ գնեմ Բարիկ բրած համբարդութեան հաշիւը: Կը զարմանան վրաս թէ ինչպէս անխուս պիտի յնախալ յարձակու մի մը կամ հաւամարտի մը նախօրեակին: Կը համարձակիմ հա-

ւարտմաներուն դուխը, վերստիկ ապագային պահարդ գտնուելուն հրամանատարն էր: Կ'ազէր հաւատարմութիւն ապրին և արքունիքին, զժաւարին և միշտ չարախօսուած գեր մը, զոր մեծ հաւատարմութիւն մը միայն կրնայ պատուարեր բնծալի: Իմացաւ գրանիկներուն արարքները: Ամէնէն նշանաւոր անձեր կը գտնուէին մեքենայութեան թիւին մէջ, ամէնէն արժանաւորութեան կը յիշատակուէին իրեն, և թաղուհիին զրեկ ա՛յն ծանօթ համակը, որուն մէջ յարգալիկ կըրտվով մը կը խօսէր ուղիկալ արարքներու անպատահալթեան և վառնդին վրայ: Բնաւ չկեցիկեց, և ամէն մարդու անունը տուաւ: *) Ետեակը արդիւնք չունեցաւ: Այնպիսի ձեռնարկութիւններ փորձելով,

ւստակ թէ զործի մէջ երկուստ չեմ: Գահաժառանգ իշխանին մաս մեծցած, որու ուշադրութեան տարակալ կըրտէի, մանկութեան ի վեր վերստիկ մէջ ճշմարտութիւնը բարեւ վարժած, զինուոր ու հաւաք, ձեռակերպութիւններու ալ իրապիկ, կը յարգեմ գտնանք, բայց ձեռակերպութիւնները չէն կրնար ալարելի համարձակախօսութիւն և անյոյզ ուղիկութիւնս:

«Եւ արեմն, պէտք է խոստովանիմ ձեր վեհախառնութեան թէ զիչերը աչքս չկրցայ զայն: Շնորհքով մարդս կըրտէ հաղա ինչ պիտի բլայ: Տէր Ատուում, և թէ պարզ ժողովրդին մէջ ալ տարածուի զործը իմացայ թէ ստարակութիւններ կը հաւաքեն կղերին և ապիտ տեսնութեան մէջ: Բմանք կը պնդեն թէ թաղաւորին կամքն ալ կայ, արիւններ կը կարծեն թէ ան բանէ մը տեղեկութիւն չունի: Կը հաւատաւ թէ կողմած յատակադիծ մը կայ, թէ Շամբանի կամ վեհախառնի կողմերը պիտի քաջալի թաղաւորը կամ բանի պիտի տարուի, թէ Մէջ պիտի երթայ: Պարիչէի անունը կը արտի, ստպն ա-

անշուշտ միայն զրոյս էր յանդիմանում իրեններ, զխաղաղ իրեններ պիտի խնայ, և չէր զարմանար:

Նոյն խուսովանին իսկ մը նոր մարդիկ երևցան Վերապի մէջ, նոյն իսկ անձանքով համալցուածներ այ երևցան: Վար զրուեցաւ արքայական տաճարդահերան զտնէր՝ որուն ծառայութեան չլծանք աւարտած էր, Մէջի, Թալի, Վէստանի վիշապագորքերէն և որսորդ գորքերէն մաս մը կանչուեցաւ: Թագաւորին ծառայութիւնը լքող ֆրանսական տաճարդահերան, այդ տաճարուն արիւնհարուն յանձնուելուն վրայ զայրացած, ուղեցին Վերապի երթալ՝ կրկին առնելու համար: Անշուշտ գտնուանքու:

«Ո՛ր է — Լաֆայէթ, որ անանջէս վար բառ. Մ. Ժօմի տանը, սեղանին վրայ: Ստակոյի որ սորաւս որներէն մին կ'իմանայ, զիսկ տալի իրեն իմէ իր բեղնէն մէկ բառ մը կրնար մահաւան նշան մը բլլալ: Լաֆայէթ տաղարիսն է, վերջին ծաղր գրական մարդ, պատասխանեց ինծի իմէ Մէջի մէջ ինչպէս այլաւ հաշտութենէն երբ ամէնէն աւելի գործս որ էին, և իմէ կ'արմէր որ մէկը մեռնի և ամէնքը փրկուին:

«Երազիր կը վարէ սրտան տը Պարթէօլ, որ կը զանդալի ու չի հեռանար: Դրամը մէկուկ մը կը հաւաքեն, և կը խտտանան ամբար մէկ ու կէս միլիոն հայթայթել: Դժբաղդարար կունս ար Մէսօիի անունն այ կը սրտի իրբու գործակից: Ահա ատենք են խոտածները, եթէ մտաւար բլին մէջ տարածուի, հետեւանքները անհաշտելի են, տակաւին անանջէ կը գրաւցանին: Խեղացիները հետեւանքէն կը ստկան, իրականութեան կոտորածը անգամ կրնայ ստկելի հետեւանքներ տնկնալ: Սպանիական դեպքովին քով գտցի, և, իմացութենէն չեմ ծածկեր, հոն տարաւոր կրկնապատկուեցաւ: Մ. Յէրնան Եիւնէն ինծի հետ խոտակցեցաւ, այս սուս

պատճառ մը չունէին, քանի որ իրենք անձամբ լքած էին այդ ծառայութիւնը, բայց կ'ըստի իմէ ուրիշներէն զրոյսուեցան այդ ծրագրին: Այն միջոցին պրեզիդենտը եղան իմէ արքային կը որ այդ միջոցով ուզած էր արտասկեցնել ինքնաորը և միկ տանիլ գալն Մէջ: Դրապի իմէն մը ըստ խաւանին կ'անպայմանե՛ն այս դիտումը: Արքայական Պալատին խաղաղութիւններէն ի վեր, Լաֆայէթ, Բարիլէն Վերապի տնկար պոչտորանկու համար, պահակախումբ մը ղեկեղած էր Սէվիլի մէջ: Պարտաւորուեցաւ ետ քաշել գալն, ոչնչորդմի երեւութաններուն խնդրանքին վրայ: Լաֆայէթ յաճախեցաւ կոտեցնել ֆրան-

զրացներուն, անկարելի ծրագրի մը ենթակարգութենէն իսկ տառ՝ եկած սորանովին վրայ, քանի որ կրնայ պատճառել քաղաքային տրանսպորտներէն ամէնէն չարագէտը և ամէնէն նուստանացուցիչը, միտալտութեան բաժանումը կամ ամբարջանկան կորուստը, ներքին կոտորած իման կամ արտաքին փառախոյս իման նշանակ բլլալով, և Թրանսպի ամէնէն սիրելի անձերուն անդարմանելի դժբախտութիւնը: Խոտեցանք իմաւատկան բլլալիք արքանինքին վրայ, զոր պիտի հաղածեն, պիտի խաբեն անմեք՝ որ իրենց կարող եղած տանն չարագոյանեցին գալն, և հիմա կ'ուզեն իրենց անկու մին հետ գալն այ քաշել, արքանիքը, երկիրը, որ բնահանութիւն անանք իման մը ուղղանալիքին տակ կը գտնուի, արտ որ և միտուումն անկու տակիկի գործած անանկութիւն մը: Պահ մը ուղղակեցի իմէ իրիւ միտի չարիքը այս սուս գրացին տարածալը բլլար, որովհետեւ անհիմն գաղափար մըն էր: Սպանիական գիտարար այս վերջին խաղաղ վրայ աչքերը կ'սկսէ: Թալանակելի որ չխտկը բռն, վերապէս հասկցաւ ելալ որ երեւելի և արժանաւորաւս մէկը իմաց պատճ

տական պահանջները, և հրաժարեցնել իրենց ծրարվելն: Մտերմորեն գրեց Ալեքսիս Լուիս Կոլարարին՝ անցած պարծածր ամար խմայնելու և բարոյական ապահով-
 ցնելու համար: Ալեքսիս Լուիսը, նամակին վստահալիկներ հարաջար գործածելով, ցույց տուալ գալն ա՛լեքսիսի, տակեալ ալ հաղորդեց գալն Վերսալի աղգալին պահանջութեան սպանելուն և քաղա-
 քապետութեան, խմայնելու համար քա-
 ղաքին սպանալու և սպանալիք վտանգները: Առաջարկուեցաւ կանչել Ֆլամարալի զօրապետը: Վերսալի պահակ վաշտերէն չտեսեր ընդ խմայնան
 ստար, բայց քաղաքապետութիւնը իր
 պապածը գնաց, կանչեց զօրապետը: Ժողովին
 գէտ մէկ զօրապետը քիչ էր, բայց բա-
 ական էր թաղաւոր առեւտն-
 գելու և իր փախտար սրաշարանելու
 համար: Տէրսէն Աղգալին ժողովին
 խմայնուց ձեռք տանալով միջոցները և
 հաւանութիւնը տուցաւ: Զօրապետը
 հասաւ ամար հետեւորդ գնալ սրտան
 հանդերձանքը, թէեւ ո՛չ այնքան աչքի
 գործող, բայց չփրկեցաւ սպանալներ
 զրգուել: Արքայական պահանջները,
 զրանիկները աղջաղութեան սպանելու և
 զգտանքներով աղգելին գաննք, և,
 ինչպէս Յուլիոս Էմիլիոս տալ էր,

թէ ընկերութեան մը առեւ տարապարտ-
 թիւն դնելու առաջարկ եղած էր իրեն: Զուգեց մարդուն անունը սալ, բայց,
 կամ անուշադրութենէն, կամ բարիք
 մը ընկելու գաղտնաբար, ինձմէ պատ-
 տայ խոսք չարհանջեց գաղտնի պահե-
 լու համար խմայնած: Յարգ ալքալան
 ստորապի գողցած չէի, ահազոգս ինձի
 համար չէ: Կր պողտովիմ որ թաղա-
 շին իր խոհակամտ թեւամար հաշտ է թէ
 սխալ քաղէ մը ինչեւ կրնան պատա-
 շիլ: արդէն առաջինը բաականն տուի
 կրնաի: Տեսալ թէ թաղալիին բարի
 միջոց ինչպէս արքայնք թախեց խո-
 լաղալով, գանն չան հախտապարիմ վրայ,
 իսկ չիմա հարկ պլալը բլրալ անպարտ

կարծեալ պահանջեցան, համաձայնեցան
 և մեծամեծ յոյսեր երկնեցին:

Արքայնքը սրքան ինքնապատաշ
 կրկար, այնքան կ'առեւար Բարիկի
 անպատահալիկներ, և քիչ տունէն պա-
 լալին մէջ տեղի ունեցած հանդէսները
 զրգուելին չքաւոր ժողովուրդ: Հոկա-
 շին արքայական պահանջները կը մա-
 ծեն ճաշ մը սալ զօրապետի սպանե-
 լուն: Այս ճաշը կը պատրաստուի
 թաղալին սրահին մէջ: Օթեակները կը
 լեցուին պապատական հանդիսականնե-
 լով: Հրալիքեակներուն մէջն են աղգա-
 լին պահակութեան սպանելը: Հալե-
 րայի տունը կը տիրէ խառ սղեւորեալ
 զաւարթութիւն մը, և չոտ հանցած
 գնիկները տաքութեան կը փոխն գալն:
 Այն միջոցին ներս կը ընրուին գաղտնի
 դիտարները: Կանակամները՝ առեւտն-
 մերկ ըստակ կը սրարեն տարապետ
 ընտանիքի կեանքին: աղգին համար
 առաջարկուած բաժակը կը մերժուի,
 կամ գնէ կը յետաձգուի: փաղերը կը
 հնչեն մարտական քալերդ, գէպի օթ-
 եակները կը վերելակեն աղագալներ
 արձակելով, կը գոռալենն ա՛լ արտա-
 յաղալ և ծանօթ երգք: Ո՛վ-Ռիչար,
 ո՛վ իմ քաղաքալ, տիկերը կը լին քեզ,
 իրարու խոսք կրնան մեանիլ թաղա-

կերպով թաղալով արեան հեղեղներու
 վրայ սրալ:

«Պարզ վարանում մը կրնալ անդար-
 մանիլ բլրալ: Հեղեղին առջեւ երթալով,
 գալն չոյելով միայն կարելի է յաջ-
 փիլ մտաւոր գալն աղգելու: Դեռ կար-
 տաւ լան մը չկայ: Բաղալին կրնալ
 թաղալին համար վերադրուել թա-
 ղալուն թիւներ: Կրնալ թիւներ տար մի-
 ջոցները առատաձեւում է իրեն, անոնք
 միայն հարաւոր են: Կրնալ անանիլ իր
 օգտաւոր մարք: Եթէ ալ կը լուս, և
 կը պաղտովիմ որ Զեռ Վեհապատա-
 թիւներ տնկեղլու թիւն մը հարձ ինձի
 այս չարալիւն մէջ սը մը եւ

ուրին համար, իբր թէ մեծ վստանդի մէջ ըլլար անխիտ, վերջապէս ցնորքը, արքեպիսկոսն անտաճման է: Սպիտակ կամ սև, զլիւսնչաններ, բայց ամէնքը մէկ գոյնով միայն, կը բաշխուին ամեն արևի: Մանկամարդ կիներն աւերտաւորդներ կ'աղւարտին տաղետակոն յիշատակներով: Կ'ըստ ի թէ այդ պահուն տղաքին զլիւսնչանն ալ տանտիրս կ'ըլլայ: Այս իրադրութիւնը ուրաջութեամբ է աշխուհեան, բայց ամէն բան չի հաւատարմիր և ամէն բան չարագործութիւր միմէլ զինիով: Եւ մնաց որ, ինչու կ'ըլլային այս դաժարամեներ՝ պահը մէկ կտրմէն խորհարար տնձնու իրա թիւն մը միայն կ'արտայրեն, և միւս կտրմէն ալ իրական և տնայն գոյրդի մը կը գրգռեն: Այդ պահուն ինքուհի մաս կը վազեն, ան ալ կը հաւանի ճաշին գոյ: Կը չըջաղատեն ինքուստը, որ արտադրականէն կը գտնուի, ան ալ կը բաշեն կը տանին, երկուքին տարբարն ստճիւ կ'ընան, և իբրեւ յաջիմանկութիւն կ'ընեն կ'տաճնորդեն մինչև իրենց յարկարամներ: Անչաչա յաջըր բան է բարեկամներ գանկ վերտան, երբ կազազատած, վստանդած կը կարծախ: Բայց ինչու մարդիկ այսպէս խաբսին իրենց միջոցներուն վրայ:

Ընդ վայր խորածուկցաւ այս ճաշին զրոյցը, և անչաչա մարդիկային երեսակաշտ թիւնը, իրադրութիւնները բերնէ բերան հազարդելով, իր յատուկ չափազանցութիւնն ալ աւելցուց հոյկերովին արտադրած չափազանցութեան վրայ: Թաղստըին եղած խոստումները իբրեւ ազգին սպասնայիւր եղած համարուեցան. այս աստատանաւորութիւնը հանրային չարստութեան վէժ՝ նախատինք մը նկատուեցաւ, և Օ՛հ ի վերաջը աղաղակները վերականգնեցին յամեն յամենակէ աւելի տագնաւէն: Այսպէս փոքր պատճառները կը հաւտարմէին ընդ հոնոր պատճառներուն արդիւնքին սցնկաւ համար: Թարգի

մէջ երիտասարդներ երեսցան սև զլիւսնչաններով, ատմը հայածուկցան, մարդուրդը քաշկաւեց անմոյմէ մին, և համայնքը պարտաւորութեամբ տնայնքովները արդիւնք միայն զլիւսնչանները:

Վատախոսարակ ճաշին յաջորդ օրը, գրեթէ նոյն օրինակ նոր տնայնք մը տեղի ունեցաւ արքայական պահարդներուն կողմէ ձեռնարկութեան արահին մէջ տրուած նախաճաշի մը տան: Գարձեալ ներկայացան ինքուհի հին, որ բտաթէլ գո՛մ մնացած էր հինգարթի թանկէն յաժարակամ մտիկ կ'ընէին անոր, արտահան, ինքուստը նա ալ վերադառն, անոր բերնէն կը սպասուէր արքանիքին զգացաւ մեկտան խոստովանութիւնը, և իր բոլոր խնայքերը բերնէ բերան կը լեզուէին: Զայրով իր ծայր տառիճանին հասաւ, և կը սպասուէր չարագոյն յատահարներու: Շարժում մը հոս տարտաղէս կը հասէր մարդուրդին և արքանիքին, մարդուրդին՝ ինքուստը, օրը ձեռք անցնելու համար, արքանիքին՝ արդէս զի տարտալէն ան ինքզինքը Մէջ նստաւ: Շարժում մը կը հասէր նաեւ զէպի Օրլանտի գոյքը, որ կը յատար ձեռք բերել ինքուստութեան տեղադրանք թիւնը, եթէ ինքուստը հեռանար, մինչև իսկ բտած է թէ այդ իշխանը ինքին յատուկ չափ տաճ կ'երկար, ինչ որ շատ հաւտաղիչ է, որովհետև այդքան մեծ վստանքութեան մը համար բաւական յանդընտութիւն չունէր: Այս նոր ապտատմութեան անոր յատուկ կարծած աստեղ թիւնները ամբաստանեցին զինքը իբրեւ անոր մասնակից, սակայն բանն տանել չէ: Ան չի կրնար մզա մը ճշգրտ ըլլալ, վստան զի այդ մզա մը իրերս աւելն կը հեռուէր, թերեւս աստուհին նպատած ըլլայ անոր, և նոյն իսկ, այս նկատումով, տնայնքը պատմական և յիշատակն հաւաքատութիւն մը և ամենապարմամանկը չէն զայց տաւ

ԳՐԱԶԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՆՈՎ

Համախորհուրդ յատակադիր մը ու է հետքը : Տարակարգ չկայ որ ալ միջուցին , ինչպէս նաեւ ամբողջ յեղափոխութեան միջոցին , Օրդւանի պտիտը ժողովրդային չարժանի կոնակը զանաւոր է , ինքեւս թիչ մը տակ թափելով , խօսելու տարիք տալով , և տարտամ յայտեր միայն ունենալով :

Ժողովուրդը , Վերային վրայ վիճաւանութեան թիւններէն յատուած , սեւ զգեստներէն զզարազած , անբոյ շատ չորջուղայից պահակախումբներէն նեղարտած , և սովաղլուկ եղած , վտարանջամ էր :

Պայիկ և Հեքիւր բան մը չէին մտցած , չէին գտնուիր ուր պարկեշտներ ստատացնելու համար , բայց , կամ փոխադրութեանց պատարտութիւնը , կամ ճամբուն վրայ տեղի ունեցած թաղանաթներ , կամ մանաւանդ վտանգաւորութեան խեղճատար չարժանի թիւնը յրդեհեցաւ անհաղաթիւնը պատճառ կրդային ալիքներուն պակտեւան : Հսկանութիւն չի յուզուեալ ամէն ժամանակ աւելի մեծ եղաւ : Կր խօսուէր թաղանաթին Մէջ մեկնելուն և վերապի մէջ գտնուելու փնտրելու : Տարկին վրայ ,

սև զլսանչանները կը լրտեսուէին, հաց կը պահանջուէր: Բաղմովիս պահակախումբեր յաջողեցան զսպել ժողովուրդը: Գիշերը բաւական հանգարտ անցաւ: Երկրորդ օրը, 5 ին, համախուհումները վերական ճիշտ տաւածէն: Կիները հացագործներուն խանութները կ'երթային, հաց չկար, Քաղաքապետարան վազեցին՝ համայնքին ներկայացուցիչներուն բողոքելու համար: Ասանք տակաւին նիստ գումարած չէին, և անգլոյն վրայ չարուած էր սպգային պահնորդներէն վաչա մը: Էրիկ մարդիկ այդ կիներուն միայն, բայց կիները մերժեցին, ըսելով թէ Էրիկ մարդիկ զարծել չեն գիտեր: Խուժեցին այն տան վաչալին վրայ, և հա հա երթալ տուն անոնց քարի հարուածներով: Այդ պահուն դուռ մը խորտակուելով՝ Քաղաքապետարանը խուժանէն դուռու ելաւ, առաջինը ցիցեղով կիներու հետ հոն խուժեցին, և ուղեցին չէնքը բռնեցին: Կարելի եղաւ ցրուել զանոնք, Բայց ձեռք անցուցին մեծ կոշտակին տանալ դուռը և հնչեցուցին վառնդի զանգակն: Եւ ահա իրար անցան բոլոր արտարձանները: Պատվիցի տու մէն տանն նշանաւոր հանդիտացող քաղաքացիներէն մին՝ Մալխաս, սպգային պահակ վաչալին հրամայող սպային հետ խորհրդակցեցաւ, այս կատարի կիններուն ձեռքէն Քաղաքապետարանը ազատելու միջոցը փնտռելու համար: Սղան չհամարձակեցաւ հաւանիկ անոր տաւջարկած միջոցին, այսինքն զանոնք հաւաքել վերստեղ երթալու պատրուակաւ, բայց տանոց հոն տաւջնորդելու գտնոնք: Այսու հանգիւրձ Մալխաս միտքը դրաւ, թմուռի մը տաւաւ, և խոխն զանոնք քաշեց բերաւ իր հոնէն: Զեռքերնին բռնած էին գաւաղաններ, աւելի կոխիւր, հրացաններ և գաշոյններ: Այս տարօրինակ գէնքերով քարափէն իջաւ վար, անցաւ: Լուսինը, հաւամայս բանալատու եղաւ այս կիները տանիլ

Թիւլլուի մէջէն և կեցաւ: Արիւտան Դաչալին (Շան գ'ելիդէ) մէջ, Հոն յաւջողեցաւ զէնքնէնք ընկ զանոնք, հասկցնելով անոնց թէ աւելի լաւ էր ժողովին ներկայանալ իրրեւ: աղերարկութեան իրրեւ զինեալ կատաղինք: Հաւանեցան, և Մալխաս պարտաւորուեցաւ զանոնք տաւջնորդել վերստեղ սրտվհետեւ: Կարելի չէր հա գարձնել: Այդ վաչքիներն տմէն ինչ գէպի այդ նպատակակէտը կը ձգուէր: Հրտակներ ճամբայ կ'երկէին թնդանօթներ քաշելով: Ուրիշներ կը պաշարէին սպգային պահակները մղելու համար գէպի վերստեղ, բոլոր բողձանքներուն նպատակակէտը:

Այս միջոցիս արքունիքը հանգարտ էր, բայց ժողովը տակն ու վրայ վիճակի մէջ կը տատնար թաղաւորին մէկ պատգամը: Անոր ընդունելութեան ներկայացուած էին սահմանադրական յօդուածները և Բրաւունքներու Յայտարարութիւնը: Պատասխանը պէտք էր բոլոր պարզ և յայտնի ընդունելութիւն, զանոնք հռչակելու խտտումով: Բայց թաղաւոր, երկրորդ անգամ բլաւով, տանոց երկար բարակ իր միտքը բացատրելու, գիտալութիւններ կ'ուղղէր ժողովին: Իր հոսանք թիւնը կուտար սահմանադրական յօդուածներուն, տանոց սակայն զանոնք ընդունելու: Եւ սկզբունքներ կը գտնէր Բրաւունքներու: Յայտարարութեան մէջ, բայց բացարարութիւններու: Կը կարծուէին, վերջապէս ամբողջութիւնը, կ'ըսէր, կարելի չէր գտակ Սահմանադրութեան բովանդակութիւնը ի գլուխ չեղէր: Անշուշտ պաշտարանուելիք կարծիք մըն է ասիկա: Հաւ մը հրապարակագիրներ համամիտ էին ստոր, բայց նոյն միջոցին յարմար անփն էր այդպիսի կարծիք մը յայտնելը: Հաղիւ հաղ կարգապետեցաւ այս պատասխանը, և ահա բողոքներ բարձրացան: Ռօպէսիւրէր բաւ թէ թաղաւոր իրաւունք հոնի ժողովը քննադատելու, Տիրօս հա

յարեց թէ այս պատասխանին տակը թաղաւորին հետ պատասխանատու հաւ խորաւն ալ ստորագրելու էր : Բեթիօն տախթէն ոգուա քաղեց և յիշեցուց արքայական պահանջներուն ճաշը , և մէջ տեղ հանեց ժողովին դէմ արտասանուած նշողքները և նախաախնքները : Կրէկուաւ կը խօսի պարէններու անբաւականութեան վրայ , և կը հարցնէ թէ ինչու համար նամակ մը ուղղուած է ջաղացպանի մը՝ խոտաճաղով չարաթական երկու հարիւր տկի տալ , եթէ չուզեր ցարմն ազալ : Այս նամակով բան մը չէր ապացոյցուի , որովհետեւ բոլոր կուսակցութիւններն ալ կրնային զրաժ ըլլալ զայն : Ետեւայն այդ համակը մեծ զրգուծեալ պատճառ եղաւ , և ալ Մօնարէյ հրաւիրեց Բեթիօնը ստորագրել իր յայտարարութիւնը : Այն տուն Միւսապօ , որ բնակին վրայէն իսկ պախարակած էր Բեթիօնի և Կրէկուաի ընթացքը , մէջտեղ ելաւ պատասխանելու համար որ Մօնարէյի «Նախ և առաջ ես էի որ պախարակեցի , ըստ , այդ անքաղաքապիտան յայտարարութիւնները , բայց քանի որ կը պնդէք , ես ալ նոյնը կը յայտարարեմ , և պիտի ստորագրեմ , երբ հաշակուի թէ ֆրանսայի մէջ թաղաւորը միմիայն անբոն հարարելի է» : Այս ահաւոր լանդիմաւ նականին վրայ լսեցին , և զարձեղ թաղաւորին պատասխանին զարձան : Աստուան ժամը տասնը մէկն էր , իմացուեցան Բարիդի չարմաւնները : Միւսապօ կը յտաջանայ դէպի Մունիէ՝ նախագահը , որ , զեւ նոր ընտրուած հակառակ Արքայական Պալատին թեղադրութեանց , և փառաւոր անկումով մը սպառնալիքին ներքեւ , այս փառաբան մէջ անհուած կորովաւորութիւն մը պիտի պարզէր : Միւսապօ կը կը մօտենայ անոր . «Բարիդ , կ'ըսէ անոր , մեր վրայ կը քալէ . եթէ վիճակը ազգի չէք տեսներ , զգեալ գուցէք ըսէք թաղաւորին որ սուանց ալ

և այլ ընդունի : — Բարիդ կը քալէ , լաւ , կը պատասխանէ Մունիէ , թող մեզ ամէնքս ալ սպաննեն , բայց ամէնքս . սակեց Պատեթիւնը պիտի չահի : — Գտաւը իրաւցնէ սիրուն է» , կը յարէ Միւսապօ , և իր տեղը կը դառնայ : Վիճարանութիւնը կը շարունակուի մինչեւ ժամը երեք , և կ'որոշուի որ նախագահը թաղաւորին մօտ երթայ և տոնաց ալ և այլ պահանջէ իր ընդունելութիւնը : Այն պահուն երբ Մունիէ գուրս պիտի ելէր զգեալ երթալու , պատու իրակութեան մը զաւուար ծանուցուեցաւ , Մայեաւուն ու իրեն հանձն եկող կրնորն էին : Մայեաւ կը խնդրէ ներս մտնել ու խօսիլ , ներս կը տարուի , կրնորը իր հանձն կը խոսեն և սրահ կը մտնեն : Մայեաւ կը պարզէ անցած դարձածը , հացին պակասութիւնը և ժողովուրդին յուսահատութիւնը , ջաղացպանին ուղղուած համակին վրայ կը խօսի , և կը յայտարարէ թէ ճամբան հանդիպած անձ մը իրենց ըստ որ երեք մը ինք պիտի գոյ երեւան պիտի հանէ այդ նամակին գործը : Այդ երեքը Կրէկուաւն էր , և , ինչպէս տեսանք , գործն ալ երեւան հանած էր : Այն միջոցին ձայն մը կ'աժրատունէ թէ այդ նամակին հեղինակը Բարիդի արքայապետութիւնէն է : Զայրոյթի ազագագներ կը բարձրանան տաքինի թեմակալին դէմ եղած վերադրումը հերքելու համար : Ի կարգ կը հրաւիրուին Մայեաւ և իր պատուիրակութիւնը : Իրեն կ'ըսուի թէ միջոցներ ձեռք առնուած են սպաննաւորելու համար Բարիդը , թէ թաղաւորը բան մը մտցած չէ , թէ պիտի խնդրուի իրմէ նոր անորինութիւններ ընել , թէ պէտք է քաջալիլ երթալ , և թէ խոսվութիւնը պարէնի անբաւականութիւնը զողորհեցնելու միջոցը չէ : Մունիէ նոյն պահուն գուրս կ'եկէ զգեալ երթալու , բայց կրնորը կը պաշարեն զայն և կ'ուզեն իրեն ընկերանալ , նախ կը մերժէ :

րայց կը պարտաւորուի վեց հոգի ընդունիլ ։ Բարիզէն հասնող հրատակները ձեղքելով կ'անցնի , որոնք ղինուած էին ըլբերով , կացիններով և երկաթապամ գաւազաններով ։ Ստալի կ'անձրեւէր ։ Արքայական պաշտօններու ջոկատ մը կը խոյանայ նախագահը պաշտօնող համախմբումին վրայ , և կը ցրուէ գոյն , րայց կիները ընդհուպ կը միանան Մուսիէի , որ զգետկ կը հասնի , ուր Ֆլանուրայի գորազունդը , վիշապագորքերը , Զուիցերիացի պահակները և Վերապլի ազգային քաղաքապահ գտնողը չարուած էին ճակամարտի ուղղութեամբ ։ Փոխանակ վեցի՝ կը պարտաւորուի տաններէս կին ներս մտնել , թաղուոր սիրով կ'ընդունի զանոնք , և ցուկը յաշանէ անոնց նիւթական անձկութեան վրայ , կիները կը յագուին ։ Անոնցմէ մին , մանկամարդ և գեղանի կը պարանձի վեհագետը տանելով , և հոգիս կրնայ արտատանել աչս բառ , Հաց Թաղաւորը , զգածուած , կը համբուրէ գոյն , և կիները ետ կը գտնան աչս հիւրասիրութենէն զտրտած ։ Գեղտկին գուռ կ'ընդունուին իրենց ընկերո հիներէն , որոնք չեն ուզեր հաւատալ անոնց տեղեկատուութեան , կ'ըսեն թէ խաբուեր , հաշուեր են , և կը պատարաստին բզբակ զանոնք ։ Արքայական պաշտօնները , որոնց կը հրամայէր կամ տը կիշ , կը վազեն զանոնք ազատելու համար , հրացանի հարուածներ կ'ուղղուին անոնց վէմ , երկու պահանջներ կ'իյնան , և քանի մը կիներ կը վիրաւորուին ։ Հոն մօտ , պարզ մարդ մը , քանի մը կիներու գլուխը անցած , վաշտերուն սաղմին մէջէն կը թափանցէ և կը յառաջանայ միեւն զգետկին երկաթեայ վանդակը ։ Տը Սալմեիէս անոր ետեւէն կը վազէ , րայց հրազենի հարուած մը թեւը կը կտրէ ։ Այս մանր մանր կախները երկուստեք սաստիկ գայլալի կը գրգռեն ։ Թաղաւորը՝ վտանգը խմանալով՝

կը հրամայէ իր պաշտօններուն կրակ չընել , և քաջաւի իրենց բնակարանը ։ Անոնց քաջուած միջոցին , հրացանի քանի մը հարուածներ կը վախճանուին տանց և Վերապլի ազգային պահանջներուն միջև , րայց չի գիտցուիր թէ առաջին հարուածները որոնց կողմէ արձակուեցան ։

Այս անկարգութեան միջոցին թագաւորը խորհուրդ կը գումարէր , և Մուսիէ անհամբեր կը սպասէր անոր պատասխանին ։ Այս վերջինը չարունակները լուր կը զրկէր թէ ի պաշտօնէ պաշտաւորուած է ժողովին երթալ , թէ վաւերացման լուրը պիտի հանդարտեցնէր լուրը միաքերը , և թէ ինք պիտի մեկնէր ելէ իրեն իսկոյն պատասխան մը չարուի , որովհետեւ չէր կրնար աւելի երկար տանել իր պաշտօնէն բացակայիլ ։ Ներսը խորհուրդին մէջ տակաւին վրայ յագում կար թէ թաղաւորը պէտք է ճամբայ ելլէ , խորհուրդը տեսց իրիկուան մամը վեցէն մինչեւ տար , և կ'ըստի թէ թաղաւորը իր թափուր տեղը չուղց թողուլ ։ Օրդանի գուքսին և կուգուէր թաղահին և գաւառները ճամբայ հանել , րայց ամբողջ կատարը կեցող անոնց երեսայուն պէս , և միսս կողմէ արդէն թաղահին քաջարար որոշած էր իր ամուսինն չարմնուիլ ։ Վերջապէս մամը տանին միջոցները Մուսիէ բնդունց թաղաւորին վաւերացումը առանց ալիսպի և ժողովին գարձաւ ։ Երեսփոխանները ցրուած էին և կիները կը գրուէին որահր ։ Անոնց խմայուց թաղաւորին վաւերացումը , գոր ուրախութեամբ բնդունցին , հարցնելով նախագահին թէ տար վրայ պիտի բարեբար էր տրուէր իրենց վիճակը , և մանաւանդ թէ հոց պիտի տնկնայի նա ։ Մուսիէ անոնց պատասխանաց ձեւքէն եկածին չափ , և անոնց բաշխել տուա ինչքան հոց որ կարելի եղաւ հալթալթել ։ Այդ զիշկերուան մէջ , ուր զտրմուած յան-

ցանքները չառ զժուարին ևն ճշդել, քաղաքապետութիւնն ալ յանցաւոր էր չնդալուն համար այդ սովալլուկ ամբոխին կարօտութիւնը, որ զիրենք դուրս հանած էր Բարխլէն, քանի որ այդ ամբոխը փողոցին մէջ հայ պիտի չզանէր անուշտ:

Այդ միջոցին Լաֆայէթի գալուստը իմացուեցաւ: Ութը ժամ ամբողջ կըռուած էր Բարխլի աղգային քաղաքապահներուն դէմ, որոնք Վերսայլ մեկնելի՛ւղէին: Այդ գունդին նահաձիգներէն մին բաժնէր իրեն. «Զօրավա՛ր, դուք մեզ չէք խաղեր, այլ դուք կը խտրուիք: Փոխանակ մեր զէնքերը կ'ինկրուն դէմ դարձնելու, երթանք Վերսայլ թաղաւորը դաննէք, և իր արամաղրութիւններուն վրայ հաւատարի բլլանք մեր մէջ առնելով զայն»: Լաֆայէթ գիմաղրած էր իր բանակին սպառնալիքներուն և խուժանին հեղեղներուն: Յաղթութեամբ չէր որ իր զինուորները տապալած էր, այլ հանրային վստահութեամբ, և, հիմա այդ վստահութենէն լքուելով, չէր կրնար այլևս վարել զանոնք: Բայց հակառակ տոտր, յաջողած էր մինչև իրիկուն կեցնել զիրենք. սակայն իր ձայնը քիչ տեղէ միայն կը բուռէր, և անկէջ անդին ոչինչ կը կատեցնէր ժողովրդային կատաղութիւնը: Քանիցս վաճաղուեցաւ իր զուլը, և այսուհանդերձ կը գիմաղրէր տակաւին: Բայց զիտէր որ անդադար հրտակներ կը մեկնէին Բարխլէն, ապստամբութիւնը Վերսայլ կը փոխադրուէր, իր պարտքն էր հոն անոր հետևել: Համայնքն ալ հրամայեց անոր հոն երթալ, և ճամբայ ելաւ: Ճամբան կեցուց իր բանակը, երդում ընել տուաւ անոր հաւատարիմ բլլալ թաղաւորին, և Վերսայլ հասակէս գիշերտան միջոցին: Իմացուց Մանիէի թէ բանակը խօսք տուած էր իր պարտքը կատարել, և թէ օրէնքի հակառակ բան մը պիտի չբլլար: Դիվանկ վաղեջ հոն երևեցաւ յարգալից և վրչ-

տարեկ, ձեռք առնուած նախադրուէթիւնները իմացուց թաղաւորին, և վստահացուց իր և իր բանակին անձնակրութեան վրայ: Թաղաւորը հոնդարտած երևցաւ, և քաղաքապահ հոնդիտա առնելու: Դիվանկին պահնորդները չյանձնուեցան Լաֆայէթի, որտարին պահակները միայն արուեցան անոր: Միւս գիրքերը յանձնուած էին Պիանարական զօրախումբին, որոնց արամաղրութիւնները վստահելի չէին, Զուլցերխայններուն և արքայական պահնորդներուն: Ասոնք նախ հրաման ընդունած էին քաղաքիւ, յետոյ կանչուած էին կրկին, և, չկրնալով հաւաքուիլ, իրենց յատուկ տեղերը քիչ թուով միայն կը դանուէին: Տիրոջ վրդովումի միջոցին, բոլոր մատչելի վայրերը պաշտպանուած չէին. նոյն իսկ վանդակափեղի մը բայց մնացած էր: Լաֆայէթ իրեն յանձնուած գուրսի պահականոցները բանել տուաւ, և տնոնցմէ ո՛չ մին չբռնարարուեցաւ և յարձակում չկրեց:

Ժողովը, հակառակ այս վրդովումներուն, վերսկսած էր իր նիստը, և յլլմ պատկառելի կացող իրքով մը վիճաբանութիւն մը կը շարունակէր պատժական օրէնքներուն վրայ: Մերթ ընդ մերթ, ժողովաբոլոր կ'ընդ միջէր վիճաբանութիւնը հայ պահանջելով: Միտապօ, յագնած, ամուր ձախով մը պրտայ թէ ժողովը պէտք չունէր ուրիշներէն օրէնք տաճարու, և թէ պարալի պիտի տայ ունեղ իրներուն բեմերը: Ժողովուրդը ծափերով սրալեց այս բացաղանջութիւնը. սակայն ժողովին գործին չէր գար տեկի գիմաղրելը: Լաֆայէթ Մանիէի բռնք տուած էր թէ ամէն ինչ հանդարտած կը թուէր իրեն, և թէ կրնար ճամբել երևախոմանները իրենց տեղերը: Ժողովը զրուեցաւ կէս գիշերին, որոշելով գումարել յաջորդ օրը Յին ժամը տաճարմէկին:

Ժողովաբոլոր հոս ու հոն զրուած էր

և խաղաղ կը թուէր : Լաֆայէթ իրաւունք ունէր վստահ ըլլալու իր բանակին անձնակազմին հետ, որ արդարեւ ինքզինքը չհերքեց, և ամենուրեք տիրող հանդարտութիւնէն : Ապահովացուցած էր արքայական պահստորդներուն ընտկարանը, բազմաթիւ պահակախումբեր պատճնելով : Առտուան ժամը հինգին տակաւին ոտքի վրայ էր : Այնուհետեւ ամէն ինչ հանդարտած կարծկով, ըմպելի մը առաւ, և նստուեցաւ անկողնի մը վրայ : հանդիստ մը առնելու որմէ զուրկ էր մնացած քսանըջորս ժամէ ի վեր(*) :

(*) Պատմութիւնը չի կրնար մինչև անհասանելի արդարադիտելու չափ մանրամասնութեան մէջ մտնել, մասնաւոր յետախոյստութեան մը մէջ ուր զերկրը, նոյնիսկ աստիճին զերկրը, վերջին ոտտիճան բազմաթիւ են : Լաֆայէթ ամենքան զրպարտուած և իր նկարագիրը ամենքան մաքուր, ամենքան անփոփոխ է որ պարտականութիւն է դունէ ծանօթագրութիւն մը նուիրել անոր : Հոկտեմբեր 3ին և 6ին իր վարժանքը տնընդհատ անձնակազմութիւն մըն է, և սակայն ան ներկայացուցաւ իրեն ունէր մը ամենախիտներու կողմէ, որոնք անոր կը պարտին իրենց կեանքը : Նախ և առաջ յանցանք կը նկատեն անոր համար մինչև իսկ ազգային պահստորդներուն բանութիւնը, որով, հակառակ իր կամքին, քաջակցին տարին զայն Վերսալ : Ասկէց առկի անիրաւութիւն չի կրնար ըլլալ : ժամն զի եթէ կարելի է հաստատաւստութեամբ զտել զինուորները՝ որոնք երկար տալեն յաղթութիւնէ յաղթութիւն տարուած են, բայց անգիմազրելի են զիս նոր և կամովին զինուորագրուած մարդիկ, որոնք իրենց կարծիքներուն խանդավառութեամբ միայն անձնուէր են քեզի, անգիմազրելի են մանաւանդ երբ այդ կարծիքները կը բարձր կը մղեն զիրենք : Լաֆայէթ ամբողջ

Այդ վայրկեանին, ժողովուրդը կը սկսէր արթննալ, և արդէն կը պատէր զգեակին չըջակալքը : Ձեռքով կոխ մը կը մղուի արքայական պահստորդի մը գէմ, որ պատուհաններէն կրակ կ'ընէ, առաջակները խելոյն կը խոյանան, բայց մնացած վանդակը մէն ներս կ'անցնին, ազատ գտնուած տանդուխէ մը վեր կ'ելլեն, և վերջապէս կ'արգիլուին երկու արքայական պահստորդներէ, որոնք իրենք զիրենք հերոսաբար կը պաշտպանեն, և տան առ ոտն միայն սեղի կուտան, զուռնէ զուռ քաշուելով : Այս վերջոյ ծառաներէն մին էր Միսմանտու :

Ֆայէթ ամբողջ որ մը անոնց հետ մաքրուեցաւ, և անշուշտ ասկէց առկին կարելի չէր պահանջել : Մնաց որ իր մեկնումը միայն կրնար օգտակար ըլլալ, որովհետեւ եթէ Բարիդի ազգային պահստորդները չըլլային՝ զգեակին վրայ յարձակում պիտի գործուէր, պիտի զրաւուէր, և ո՛չ ոք կրնայ նախատեսել թէ ի՞նչ պիտի ըլլար արքայական ընտանիքին վիճակը ժողովրդային կերպրու տանձարձակութեան միջոցին : Ինչպէս տեսնուեցաւ, առանց ազգային նախաձիգներուն՝ արքայական պահստորդները բռնութեան պիտի ենթարկուէին : Ուրեմն անխուսափելի էր Լաֆայէթի և իր զինուորներուն Վերսալ ներկայութիւնը :

Հոն երթալն իրեն յանցանք զրուելէ վերջ, քնանալն ալ յանցանք զրուած է : և այս քունը բոլոր կշտամբանքներէն ամէնէն անպուծ և ամէնէն յեղեղեղեղ կշտամբանքին տուրկայ կցած է : Լաֆայէթ ոտքի վրայ մնաց մինչև առտուան ժամը հինգը, ամբողջ զիշերը գործածեց ազգին անգլին պահակախումբեր թափելով, կարգն առ անգործութիւնը հաստատելով, և այս նախազգուշութեանց պէտք եղածին պէս ձեռք տանուելուն ապացոյցն ամեն է որ իր խնամքին յանձնուած պահականոց

«Թագուհին տղատեցէ՛ք» կը պատայ : Այս տղադակը կը լսուի , և թագուհին զողբով թագաւորին քով կ'ապաստանի : Անոր փախչելու միջոցին աւագակները կը խուսեն , արքայական անկողինը լքուած կը գտնեն , և անկէջ անդին ալ կ'ուզին թափանցել , բայց զարձակ կ'արգիւրին այս կէտին վրայ ամրափակուած արքայական պահնորդներու կողմէ : Այդ վայրկեանին Լաֆայէթի վերաբերեալ ֆրանսական պահնորդները , որնք զզեակին մօտ պահակ կեցած էին , իրարանցումը կ'իմանան , կը վազեն և կը զբաւեն տաղակները ,

ներէն ոչ մէկուն վրայ յարձակում գործուեցաւ : Ամէն ինչ հանդարտ կ'երևար , և այնուհետեւ բոլոր ան ինչ որ տրիչ ու է մէկը պիտի բնէր անվերջ , անկողինի մը վրայ նստուեցաւ կող-դուրիս համար իր սլոք՝ որուն պէտք ունէր , սրովհետեւ քամնոյցոս ժամ ի վեր խուսածին զէմ կը մտադաւար : Իր հանդիսար կէս ժամ չտեսչ , տա-ջին սպառակներուն իսկ հաստ , և ճիշդ տանին երբ փրկեց ջարդուելու վրայ եղող արքայական պահնորդները : Ուրեմն ասոր մէջ ինչ յանցանք կարելի է գտնել անոր . . . Առաջին վայրկեանին ներկայ չըլլալը արդեօք , բայց նոյն բանը կրնար բոլորովին տարբեր կերպով ալ տեղի ունենալ , ապիք հրաման մը կամ այցելելիք պահակաճոց մը կրնար կէս ժամու չափ հետաքննել զինքը առաջին յարձակումին տեղի ունեցած կէտէն , և իր բացակայութիւնը , դործին առաջին վայրկեանին , բոլոր զխառնանքուն ամէնէն անխուսափելին էր : Բայց միթէ ճիշդ տանին չլազեց չեկաւ ազատելու համար զրէթէ բոլոր զոհերը , փրկելու համար զզեակը և մէջը գտնուող բարձր անձնաւորու-թիւնները , ինքզինքը վեհօրէն ճաւի-րեց միթէ ամենամեծ վտանգներու : Ահա ինչ որ կարելի է ուրանալ , և ինչ

յետոյ կ'երթան այն դրան կողմը որուն հետեւ ամրափակուած էին արքայական պահնորդները . «Բացէ՛ք , կը պատահէ , ֆրանսական պահնորդները չեն մոռցած և թէ զաւր ֆենիթուայի մէջ ազա-տեցիք իրենց զորադուռը» : Կը բանան և կ'ողջապարուին :

Դուրսը խառնութիւնը կը տիրէր : Լաֆայէթ , որ հազիւ քանի մը վայր-կենէ ի վեր կը հանդէսէր , և որ քնացած ալ չէր , ձայն կը լսէ , կը նստուի տա-ջին հանդիպած ձիուն վրայ , խառնու-րդին մէջէն կը խոյանայ , և կը գտնէ հոն քանի մը արքայական պահնորդներ ,

որ այն թուականին արժանի բրա-զինքն ընդհանուր փառարանութիւն-ներու : Այն միջոցին իր բոլոր ազա-տածներու միջեւ ձայն մը միայն բար-ձրացաւ : Տիկին տա Սիմալ , որ զոր կարելի չէ կողմնակցական հետեւ ի նպատակ Լաֆայէթի , կը պատմէ թէ ինք տկամջութիւն արքայական պահնորդ-ներուն կեցցէ՛ Լաֆայէթ պատգու : Մու-նիէ , որ ան ալ Լաֆայէթի կողմնակից բլլալու կատարմէն վեր է , կը գովէ անոր անձնաւորութիւնը , և Լալի-Թո-լանտալ ցաւ կը յայտնէ որ այդ պահան տեսակ մը զիկատատրութիւն չկարա-զրուեցան իրեն : Տեա՛ք իր ընտրուե-լուն ուղիւ Տեղեկագիրք : Այս երկու երևախառնները պախարակած բլլալով հոկտեմբեր 5-ի և 6-ի զէպքերը , պատ-ճառ մը չկայ որ իրենց վկայութիւնը վտահաւթեմը չընդունինք : Մնաց որ ոչ ոք , առաջին վայրկեաններուն , հա-մարձակեցաւ ուրանալ անձնաւորութիւն մը՝ որ տա հասարակ ճանչցուեցաւ : Ժամանակ անցնելէ վերջ միայն , կու-տակցական ոգին՝ սահմանադրականի մը տաքինութիւնները բարձրացնելու վտանգը զգալով՝ ուրացաւ Լաֆայէթի ծառայութիւնները , և այնուհետեւ սկսաւ այն երկար զբաւարանութիւնը , որուն տարակայ բլլալէ չէ զազրած անկէց ի վեր :

որանք ջարդուեալու վրայ էին: Մէկ կողմէն զանոնք ազատելով, միւս կողմէ կը հրամայէ իր զօրքերուն զգեալ վազել, և գրէթէ մինակ կը մնայ տա-
զակներուն միջեւ: Անոնցմէ մին հրա-
ցանք իրեն կը չակէ, Լաֆայէթ, առանց
վրդովելու, ժողովուրդին կը հրամայէ
իրեն քով բերել զայն, ժողովուրդը իտ-
կոյն յանցաւորը կը բռնէ և Լաֆայէթի
աչքին տակ անոր գլուխը կը ջախջախէ
սպաշտատակին վրայ: Լաֆայէթ, ար-
քայական պաշտօնակները ազատելէ վերջ,
անոնց հետ մէկեակ զգեալ կը տարայ,
և հոն արդէն հասած կը զանէ իր նրա-
նաձիգները: Ամէնքն ալ կը պաշարեն
զայն, և կը խոտաւան մեռնիկ թաղա-
ւորին համար: Այդ վայրկեանին մահ-
տանէ մազապար եզոյ արքայական
պաշտօնակները կ'ազդարարեն կեցցէ՝ Լա-
ֆայէթ: Ամբողջ արքանիքը, որ անոր
և անոր զօրքերուն հոտին իր կեանքը
ազատուած կը տեսնէր, կը խոտաւանէր
թէ կեանքը անոր կը պարտի: Երախ-
տաղխտալիկան հատաւորքները ընդ-
հանուր էին: Թաղաւորին հօրաքոյրը,
Տիկին Ասէլախ, կը վազէ, իր խեւե-
րան մէջ կը սեղմէ զայն բռնով. «Զօ-
րավոր, գոյք մեզ վերկեցիր»:

Ժողովուրդը այս պահուս մեծապէս
կը պահանջէր որ Լաի ԺՂ. Բարիդ
եւթար: Խորհուրդ գումարեցին: Լա-
ֆայէթ, որ մտանակեցաւ հրաւիրուած
էր, մերմեց խորհուրդին ազատութիւնը
չկաշկանդելու համար: Վերջապէս կ'ու-
րջուի որ արքանիքը համակերպի ժո-
ղովուրդին փախաքին: Այս յորը կրող
սամակը կը նետուին պատահաններէն
վար: Լաի ԺՂ. զօրավարին ընկերակ-
ցութեամբ պառչաւորին վրայ կը ներ-
կայանայ, և կեցցէ՝ բազումը ազդարար-
ները կ'ազդարարեն զայն: Բայց թաղա-
ւորին համար նոյնը չէ, սպառնալից
ձայնը կը բարձրանան անոր զէմ: Լա-
ֆայէթ անոր կը մօտենայ. «Տիկին»,
կ'ըսէ, ինչ կ'ուզէք ընել: — Թաղա-

ւորին ընկերանայ, կ'ըսէ թաղաւորին
քաջութեամբ: — Ուրեմն ինձի հետե-
ւեցէք:» կը յարէ զօրավարը, և զար-
մանահար թաղաւորին կ'առաջնորդէ պա-
ռչաւորին վրայ: Խաւանին կողմէ քանի
մը սպառնալիքներ կ'ըլլան: Մահաւորի
հարուած մը կրնար սրձակուիլ. խո-
քերը չեն բախի, պէտք էր չլայնել
աչքերը: Այն միջոցին զօրավարը խո-
նարհելով և թաղաւորին ձեռքը բռնե-
լով կը համարուէ յարգանք: Ատիկա
տեսնելով ինչնիրմէ պարս կ'ելլէ ա'յն
Ֆրանսական ժողովուրդը, և հաշտու-
թիւնը կը գրայմէ կեցցէ՝ բազումին, կեց-
ցէ Լաֆայէթ ազդարարներով: Արքայա-
կան պաշտօնակներուն հետ հաշտութիւնը
զետ կնքուած չէր: «Պաշտօնակներու
համար բոն մը պիտի չընէք», բոտ-
թաղաւորը Լաֆայէթին: Այս վերջեր
անոնցմէ մին կ'առնէ, պառչաւորին
վրայ կը տանի, և կը համարուէ զայն,
անոր անցնելով իր թրակաղը: Ժողո-
վուրդը գարձեալ կը հրճուի, և իր ծա-
վերով կը վաւերացնէ արքանը հաշտու-
թիւնը:

Ժողովր իր արմատապատու խեան
չվաշկեցայ երթալ վեհապետին մօտ,
թէ և ուզած էր որ զանա Բաւականու-
ցաւ անոր մօտ զրկելով երեսունը վեց
հազինայ պատուիրակութիւն մը: Եւ
անոնց մեկնեցէն վերջ պաշտմ մը
տուտ. թէ ժողովր անբաւականի էր
վեհապետին անձէն, և հարկը երես-
փութաներ նշանակեց որ անոր ընկերա-
նան Բարիդ: Թաղաւորը արջմատկիրը
ստացաւ և համբաւեալ: Եւ:

Գլխաւոր խումբերը արդէն մեկնած
էին: Լաֆայէթ անոնց հետեւն զրկած
էր բանակէն ծախաւ մը արգիլելու հա-
մար անոնց ետ գառնալը: Հրաման
տուած էր զէնքնիկը ընել տազակները,
որոնք իրենց ցիլերուն ծաղրը կը կրէին
երկու արքայական պաշտօնակներու
զրոյթները: Իրենց ձեռքէն խոյ ելաւ
այս քաւանիկ յաղթապատկը, և ճիշդ

ՄԼՇԵՍԻՆ ԿԵՆՇԵՐԸ ՎԵՐՍՍԵՐԸ ԿԸ ՏԱՆԻ

չէ թէ տախտ թաղաւորին կառքին
առջիւնն կը տարուէր :

Լուի ԺԶ. վերջապէս հասաւ խուսն
բազմութեան մը մէջտեղ եւ Պալեիի
կողմէն բնդ ունուեցաւ : Քաղաքապետա-
րանին մէջ : «Վատահոթեամբ կը վե-
րադառնամ, բառ. թաղաւորը, իմ
Բարիգործնակ ժողովուրդիս մէջ» : Պալ-
եի այս խօսքերը հաղորդեց անոնց

որոնք չէին կրնար բռնել, բայց մուցաւ
փառաւորիւն բառը : «Աւելցաւ՝ք վըս-
տաւորեամբ, բառ. թաղաւորին :

Դուք աւելի յաջողեցաք, յարեց Պալեի,
քան թէ ես անձամբ արատաւանէի զաշխ :

Արքայական բնառները դռաց թիւ-
ղութի պաղատք, որ զարէ մը ի վեր
բնակելի չէր եղած, եւ ուր ժամանակ
չէր գտնուած հարկ եղած պատրաստու-

թիւնները ընկաւ : Անոր պահանջողութիւնը յանձնուեցաւ բարեկեան քաղաքացւոյն հետ, և այսպէս Լաֆայէթ տառնաճեց հանգչող ազգին պատասխանատու ըլլալ թաղաւորին ներկայութեամբ, զոր բոլոր կուսակցութիւնները իրարու ձեռքէ կը խլէին : Ազնուականները կ'ուզէին զանկաւ բերդաքաղաք մը ամրել տնոր ամուսնով բանաւորութիւն ի դորձ զնկալ համար, ժողովրդային կուսակցութիւնը, որ այն միջնադարին զեռ մատներ լքել զայն, կ'ուզէր իրեն մօտ պահել զայն : Սահմանադրութիւնը ամբողջացնելու և քաղաքային պատերազմէն զլիսաւոր պատճառ մը վերցնելու համար : Սուտի տառնաճանարհեղ զտակարարուն չարակամութիւնը Լաֆայէթը բանաստեղծածուսնեց, և սակայն անոր արիւնամտութիւնը մէկ բան միայն կ'ապացուցանէր, թաղաւոր մը անհնազալ կեղծ փափարք :

Այս փոքրիկանէն սկսեալ կուսակցութեանց ընթացքը նոր եղանակով մը կը բնորոշուի : Ազնուականութիւնը, Լուի ԺԶ-էն հետեւած, և անոր մօտ ունէ ձեռնարկ ընելու անկարող, կը դրսի տրտատահման և դատաճեքան մէջ : Այս տանէն մանաւանդ տարազրութիւնը կամ զազթակնութիւնը կ'սկսի մեծ ծառայ զանկալ : Բազմաթիւ ազնուականներ Տուրին կը փախչին Ասիւսայի կոնսին մօտ, որ ապաստանած էր իր աներջքով : Հոն, ասանց քաղաքականութիւնը կ'ըլլայ զրոյսի հարաւի գաւառները և ինքնազրկ տալ թէ թաղաւորը ազատ չէ : Թաղաւորին, որ Աւրաքիայի է, և սակեց զատ թնամի է Տուրինայի մէջ կազմուած նոր արքունիքին, իր յարկը կ'արձնէ զԼաֆէ Աւրաքիա : Թաղաւորը, բոլոր այս խորհրդանշաններուն միջեւ, ամէն բան կը տեսնէ, բանի մը արդիւք չըլլար, և իր փրկութեան կրպակէ ո՛ր կաշմէն այդ պայ : Սերիք ընդ մերթ ժողովին կողմ,

պահանջուած հերքումները կուտայ, և իրօք այ ազատ չէ, ինչպէս պիտի չըլար Տուրինայի կամ Գոպլէնցի մէջ, ինչպէս ազատ չէր եղած Մօսկովի օրով, սլովհեան սկարութեան ճակատագիրն է կախակցեալ ըլլալ միշտ :

Ժողովրդական կուսակցութիւնը, այնուհետեւ յազթակաւորած, բամուսած էր Օրլէանի գաւառին, Լաֆայէթի, Միստապոյի, Պատնովի և Լամէթներուն միջեւ : Հանրային ձայնը Օրլէանի գաւառը և Միստպոն կ'ամբաստանէր իրբեւ հեղինակ վերջին Ապստամբութեան : Վեհաներ, որոնք փառահալութեան անարժան չէին, կը հաւատակէին թէ աչքովին տեսած էին գաւառն ու Միստպոն Հոկուսի ցառակի ճակատամարտի զաշտին վրայ : Այս իրողութիւնները վերջերք հերքուեցան, բայց այն միջոցին կը հաւատարմէին : Գաւառիքները ուզած էին թաղաւորը հետեւնել և նայն իսկ մեղքնել զայն, կ'ըսէին ամէնէն յանգստի չարախօսներ : Օրլէանի գաւառը, կը յաւելին, կ'ուզէր թաղաւորութեան տեղապահ ըլլալ, և Միստպոն հախարար : Այս ծրարկներէն ո՛չ մին յաջողած չըլլալով, Լաֆայէթ, զանոնք իր ներկայութեամբ ի գերեւ հանածի ձեռտնելով, թաղաւորին ապաստարար և Օրլէանի գաւառն ու Միստպոյի յազթական կը համարուէր : Արքունիքը, որ զեռ միջոց տնեցած չէր ապերախտ ըլլալ, իրբեւ իր ազատարարը կը խոտաւորանէր Լաֆայէթը, և այդ պահանջօրումարին կարողութիւնը անսահման կրթուէր : Մանկավարժական ճայրնեաները կը խրաչէին սակեց և արդէն իսկ Գրոմուէլի անունը կը քրթմնէին : Միստպոն, որ ինչպէս վերջը պիտի տեսնուի, կապ մը հաւելը Օրլէանի գաւառին հետ, կը հախանէր Լաֆայէթի, և Բարձրագատութեամբ էլ կը կաշէր զայն : Ազնուականները այժմ կուտային այս անվանահալութիւններուն, և անոնց վրայ

իրենց ալ զրպարտութիւնները կ'աւելցնէին : Բայց Լաֆայէթ միաքը զրամ էր , ամէն խոչընդոտներու հակառակ , այժ տալ թաղաւորին և Սահմանադրութեան : Ասոր համար , նախ որոշեց հեռացնել Օրլէանի զուքսը , որուն ներկայութիւնը տալիս կուտար չափ մը զրոյցներու , և կրնար հայթայթել խռովութեանց եթէ ոչ միջոց , զմէջ պատուակ : Իշխանին հետ ստատիկութիւն մը ունեցաւ , վախճուց զայն իր հաստատամտութեամբը , և սրտատարեց հեռանալ : Թաղաւորը , որ մօտ ունէր այս ծրարին մէջ , իր սովորական ակարութեամբը կեղծեց թէ ի հարկէ լռեալատուած էր այս կարգադրութեան , և նամակ մը գրելով Օրլէանի զուքսին , ըսաւ անոր թէ պէտք է քաշուէին կամ ինքը և կամ Լաֆայէթ , թէ հանգստին կարծիքներուն վիճակով բնարութիւնը երկրայելի չեն կրնար ըլլալ , և թէ հետեւորար որչափ մը կուտար իրեն Անգլիոյ մէջ : Այնուհետեւ զխոսքով և որ արտաքին գործոց նախարար Մօնմօնէն , Օրլէանի զուքսին փառասիրութենէն պրծկու համար , Ստորին Նահանգներուն գէժ զրգած էր զայն , որոնք այն միջոցին ապստամբած էին

Աստորիոյ գէժ , և անոր յայտ մը ներհնած էր Պատգանի զուքսի ախպար կրկու : Դուքսին բարեկամները այս որոշումը իմանալով զայրացան անորակարութեան վրայ : Իրմէ աւելի փառասէր , չէին ուզեր որ աւելի տար , Միւստպլի մօտ գտցին , և յորդորեցին զայն ժողովին ընդին վրայէն հրապարակել իշխանին հանդէպ Լաֆայէթի ի գործ զրամ լռեալութիւնները : Միւստպլի , որ արդէն կը հաւանձէր զօրակարիս ժողովրդականութենէն , զուքսին և անոր լուր զրկեց թէ երկուքն ալ պիտի ամբաստանէր ընմէն , եթէ Անգլիոյ մեկնումը տեղի ունենար : Օրլէանի զուքսը վարանեցաւ , բայց Լաֆայէթի մէկ նոր հրաւերին վրայ վերջապէս որոշեց , և Միւստպլի ժողովին մէջ ընդունելով իշխանին մեկնումը իրեն ծանուցող տոմս մը , աղաղակեց զսահմանաւր . « Ձարմեր որ մարդ իրեն իմար անհանգիստ ըլլայ *) :

Այս և ուրիշ չափ մը անխորհուրդ բռնակ պատճառ եղան որ Միւստպլի յաճախ ամբաստանէր ի իրեն Օրլէանի զուքսին գործակալներէն մին , սակայն երբեք չեղաւ այդպիսի մէկը : Իր նիւթական անձկութիւնը , իր խօսքերուն անխոհմտութիւնը , Օրլէանի զուքսին հետ իր բնական վարմունքը , որ սա-

(*) Արդէն պարզեցի թէ գրեթէ ոչինչ էին Օրլէանի զուքսին հետ Միւստպլի յարաբերութիւնները : Ահա քէ ինչ է սո՛ւ նշանատուր բառին իմաստը : Այդ . . . (նո Միւստպլի խիստ ծանր բռնակ մը սկզբնատուները կ'արտասանէ Յ . . . Ք . . .) չարմեր որ մարդ իրեն իմար անհանգիստ տար : Օրլէանի զուքսին հանդէպ Լաֆայէթի ի գործ զրամ ճշմարտ մը նեղացուց ժողովրդային կուտակցութիւնը , այլ մանաւանդ զայրացուց աքսորի գաղտնաբարձած իշխանին բարեկամները : Ասանք կը մտածեն Միւստպլի Լաֆայէթի գէժ արձակել , գորակարին գէժ ատենարանին նախանձէն օգտուելով : Դուքսին մէկ բարեկամը

ի Լօղէն , իրկան մը Միւստպլի տունը գնաց ստիպելու համար զայն որ երկրորդ օրէն սկսեալ խօսք տուն : Միւստպլի , որ յաճախ ուրիշներուն խօսքերէն կը քշուէր , տեղի պիտի տար այս անգամ ալ , երբ իր սեփական վարմունքի մասին իրմէ աւելի հողածու բարեկամներ յորդորեցին որ տոտնիկ լռան չընէ : Արեւմտ որոշուեցաւ որ լուսմնայ : Երկրորդ օրը , նիստին բացման , Օրլէանի զուքսին մեկնումը իմացուեցաւ , և Միւստպլի որ սիս կտրած էր անոր գէժ Լաֆայէթի խօսքին մասիկ բրած ըլլալուն համար և անոր բարեկամներուն անօգուտ ջանքերուն վրայ կը մտածէր զուշեց : Այս . . . ին ամար չարմեր որ մարդ անհանգիստը տար :

կայն ամէնուն հետ ալ նոյնն էր, Ազա-
նիական յաջորդութեան համար իր
առաջարկութիւնը, վերջապէս դուքսին
մեկնումին հանդէպ իր ընդդիմութիւնը,
կասկածներ առաջ պիտի բերէին. բայց
միշտ ճշմարիտ է թէ Միւսապո կուսակ-
ցութիւնն չունէր, նոյն իսկ ուրիշ նպո-
տակ չունէր՝ եթէ ոչ խորատակ ազ-
նուապետութիւնը և կամայական իշ-
խանութիւնը:

Այդ ենթադրութիւններուն հեղի-
նակները գիտնալու էին որ Միւսապո
այն միջոցին պարտաւորուած էր ամի-
զոյդն դուռնարներ փոխ առնելու, ինչ
որ տեղի պիտի չունենար, եթէ յան-
չափ հարուստ իշխանի մը գործակալը
եղած ըլլար, իշխանի մը՝ որուն հա-
մար կ'ըսուէր փճանալու աստիճան կը
քամուէր իր կուսակիցներէն: Միւսապո
արդէն նախադրեցած էր պետութեան
քայքայումը: Մտերիմ բարեկամի մը
հետ խօսակցութիւն մը, որ ամբողջ
գիշեր մը տևեց, Վերսայլի պարտէզին
մէջ, բոլորովին նոր յատակադիմի մը
կողմը տարաւ իր միտքը, և հաստա-
տապէս որոշեց իր փառքին համար,
Պետութեան փրկութեան համար, վեր-
ջապէս իր անձական բախտին համար
(որովհետև Միւսապո բոլոր այս շահերը
միտքին վարելու ընդունակ մարդ էր)
անդրդուելի մնալ կողմադիմիցներուն
և գահուն միջև, և սահմանադրական
միապետութիւնը ամբաստնելու իրեն
համար տեղ մը չի նկատ չուն: Ար-
քունքը փորձած էր շահիլ զայն,
բայց ձախող կերպով վարած Էին այս
մասին, առանց գործածելու յարմարա-
զոյն փափկութիւնները հարաւ մարդու
մը հետ, որ կ'ուզէր իր մոլորմը տա-
նութիւնը պահպանել՝ իր զեւ չվաւկած
յարդանքին տեղ գննել: Եւթերի բարե-
կամ և Միւսապոյի հետ կապ ունեցող
Մարուէ կ'ուզէր գանձնք երկու քր հա-
յորդակցութեան մէջ գննել: Միւսապո

յաճախ մերժած էր *, համարուած ըլ-
լալով թէ երբեք չի կրնար համաձայնիլ
նախադրութիւն հետ: Սակայն հաւանեցաւ:
Մարուէ նախադրութիւն ներկայացուց զայն,
և երկու ներքաղերներուն անհաշու-
լիութիւնը ալ աւելի լաւ երևան եկաւ:
այս տեսակցութեան պահուն, ուր բոլոր
ներկաներու խոստովանութեամբ, Մի-
սապո պարզեց անձնական կեանքին մէջ
և բնական վրայ հաւատարապէս ունեցած
գերակշռութիւնը: Զրոյց տարածեցին
թէ ուզած էր կաշառուիլ, և թէ նեքէր
այդ մասին ո և է համարձակութիւն
տաւած չքլալով իրեն, զուրա կամ ա-
ռանք ըսել է Պիտի լակցեմեմ ևսիւս-
րարին իմ ո՛վ ըլլար: Աս ալ կուսակ-
ցութիւններուն մէկ մեկնութիւնն է,
բայց սուտ է: Մարուէ նախադրութիւն
հետ համաձայնիլ առաջարկած էր Մի-
սապոյի, որուն մինչև այն տակն
ձեռք բերուած օգտաութենէն զո՞ւ ըլ-
լալը ամէն մարդ գիտէր, ահա եղածը
այն է միայն: Մնաց որ ճիշդ այն
խուսկանին էր որ ուղղակի բանակ-
ցութեան մը սկսուեցաւ աւազանիքին
հետ: Բոլոր կուսակցութեանց մարդոց
հետ կապ ունեցող օտարական իշխան
մը այս մասին խօսք բացած էր: Միջ-
նորդ ծառայող բարեկամ մը զգացուց
թէ անկարելի էր Միւսապոյէն սկզբուն-
քի ո և է գահաւթիւն ձեռք բերել,
բայց եթէ ամուր կաշառի Սահմանա-
դրութեան, անդրդուելի նեցուկ մը
պիտի գանուի անոր մէջ, թէ գաղով
արշամաններուն, ասոնք Միւսապոյի նիւ-
թական կացութեան մէջ կը գանուին,
թէ նոյնիսկ անորմէ օգտուիլ ուզողնե-
րուն չա՞նք կը պահանջէ, որ այդ կացու-
թիւնը պատուարեր և անկախ ըլլայ,
այսինքն իր պարտքերը վճարուին: Թէ

* Մարուէ և Պերթանն ար Մոլ-
լիկ հակառակը գրած են. բայց մեր
տաճ բերած իրողութիւնը հաստատու-
ած է արժանաշուստ փկաներով:

վերջնական պէտք է կապել զայն բնիկ-
բային նոր կարգին, և առանց առ այժմ
սմբռնախարարական սրտածն տալու,
սպառնալիկ համար յառաջդրել զայն:
Բանակցութիւնները երկու-երեք ամիս
վերջ միայն բարձրակին վերջացան, այ-
սինքն 1790ի ստաճին ամիսներուն:
Այս մանրամասնութիւններուն անիրա-
զիկ պատճառները, իշխանութեան
զէմ կռուելու մասին Միւսապոլի յարա-
տեսութենէն խարուելով, այս բանակ-
ցութեան միջոցը աւելի հոգը դրած են:
Սակայն գրէթէ եզրակացուեցաւ. 1790ի
սկիզբը Պիտի հասկնանք սա իր տեղը:

Պատճառով և Լամէթները հայրենասո-
րական աւելի մեծ խոտարանանքու-
թեամբ միայն կրնային մրցիլ Միւսա-
պոլի հետ: Տեղի ունեցած բանակցու-
թիւնները իմանալով, ոչոք առին ար-
դէն իսկ տարածուած «սա» զրոյցին թէ
նախարարարութիւն պիտի առաջար-
կուի իրեն, ասով իսկ զայն ընդունելու
կարողութիւնը բառնալու համար տնոր-
մէ: Ասոր արդեւք ըլլալու մէկ առիթը
ներկայացաւ քիչ տունէն: Նախարար-
ները ժողովին մէջ խօսելու իրաւունք
չունէին: Միւսապո Նախարարութեան
համեմտով չէր ուզեր խօսքը վրայ տալ,
որ ազգայնութեան իր ամենամեծ մի-
ջոյն էր. մնաց որ կը փախաքէր Նե-
քէրը բռնին վրայ բերել՝ զայն ջախջա-
խելու համար: Ուստի առաջարկեց
խորհրդակցական ձայն տալ նախարար-
ներուն: Ժողովրդական կուսակցու-
թիւնը, իրար անցնելով, հակառակե-
ցաւ առանց համարիչ փառախ, վախ-
նալով թէ նախարարներուն խօսելու
իրաւունքը կրնար միաքերը մոլորե-
ցնել ի նպատակ անոնց ճրագիրներուն:
Բայց այս երկու դր բանաւոր չէր,
որովհետեւ խորհրդարաններուն հետ
իրենց հրապարակային հայրողակցու-
թիւններով չէ որ նախարարները սովո-
րաբար կը մոլորեցնեն ազգային ներկա-
յացուցչութիւնը: Միւսապոլի առաջար-

կութիւնը մերժուեցաւ, և Լամէթինէ,
բժականդրութիւնը ա՛յլ աւելի հետեւն
տանելով, առաջարկեց ներկայ երեսու-
թաններուն արդիւղ նախարարական
սրտածն ընդունիլը: Վիճարանութիւնը
ստատիկ եղաւ: Թէեւ այս առաջարկու-
թեանց չարժանիքը ծանօթ էր, բայց
յայտնապէս չէր ըսուեր. և Միւսապո,
որ անկարելի էր թէ ակնարկութիւնը
իրեն ըլլար չհասկնար, վերջնական
ազգայնեց թէ մէկ մարդու մը պատ-
ճառաւ. պէտք չէր Պետութեան համար
ազատելի սրտած մը տալ, թէ աչգ
սրտածին կը հաւանէր, սրտամտաւ որ
նախարարութիւնն արդիւղուի ո՛չ թէ
հիմակաւն ըլլար երեսութաններուն,
այլ միայն պարոն Միւսապոլի, էջով
երեսութանին: Այսքան անկեղծութիւն
և խելախառնութիւն ազարդուն մնային,
և սրտածը ընդունուեցաւ. միւսձայ-
նութեամբ:

Կր տեսնուի թէ Պետութիւնը ինչ-
պէս պատկառած էր տարադիրնե-
րուն, թաղու հիւն, թաղաւորին, և
Լամէթներու, Միւսապոլի, Պատճառովի և
Լամէթներու պէս ժողովրդային զանու-
գան պետերուն միջև: Երկար տունի
համար այլևս անկարելի էր ունէ
վճարական պատահար, Յուլիս 1ի
կամ Հոկտ. 5ի պատահարին պէս:
Հարկ էր որ նոր տնտեսութիւններ
զայրացնէին արքունիքն ու ժողովուր-
դը, և փայլուն խղամ մը առաջ
բերէին:

Ժողովը փախաքուած էր Բաշիկ *),
համայնքին կողմէ անդ սրտութեան կրկ-

*) Միւսապոլի, ինչպէս ըստ զե-
րազանց մարդոց վրայ, շատ մեծու-
թեան քով շատ ալ պղտիկութիւն կայ:
Ունէր բոլոր երեսակայնութիւն մը, զոր
հարկ էր յայտնել զբոլոր, որոքիւ:
Անկարելի էր նախարարական պատան
տալ իրեն առանց խորատկելու իր ազ-
դեղութիւնը, և հետեւաբար առանց

հասկի հաւատաւորները, և քուէարկութեանց տանն անխափան ազատութեան խոստում ընդունելէ վերջ: Մտնելէ և Լալի-Թօբանտալ, Հոկտ. 5 և 6ի պատահարներէն զայրացած, հրամարական տուած էին, ըսելով թէ կուտակցականներու ոճիրներուն մէջ հանդիսատես կ'ուզէին ըլլալ, և ոչ մեղսակից: Յետոյ զըջացին հանրային օգուտէն այս պատգութեան վրայ, մանաւանդ տեսնելով որ Մօսի և Գաղաղէս, ժողովէն պահ մը քաջուկէ վերջ, նորէն դարձան հոն, քաջաբար պաշտպանելու համար ցփերջ իրենց ընդգրկած գաղը: Մտնելէ, Տօֆինէ՝ քաջուկով, զատուական ժողովը զամարեց, լայց քիչ վերջը վճիռով մը լուծուեցաւ ան առանց ս և է ընդդիմութեան: Այսպէս Մտնելէ և Լալի, որոնք կրեք կարգերուն զուգարման և Մականխաղի երգումին տանն ժողովուրդին հերաններն էին, հիմակ այս և ս և է արմէք չունէին անոր աչքին: Ժողովուրդական սլօք նախ և առջ իր հանք ձգած էր հին առաքաւորները, յետոյ տեսնց հանքէն Լալին ու Նէքէրը, և քիչ ատենէն ալ ուրիշ շատերը պիտի ձգէր:

Պարէշներու անբաւականութիւնը,

զինքն իսկ կորանցնելու, և առանց վրայ տալու ա՛յն օգուտը՝ զոր կարելի էր քաղել իրմէ: Միւս կողմէ, այս խաջը պէտք էր իր երեսակալութեան: Ուստի իրեն և արքանիքին միջև զանաւորները խորհուրդ տալն թողալ անոր զանձ նախարարական պաշտօնի մը յայտ: Սակայն Միւսապլի անձնական շահերը մատուցելով յիշատակութեան մը նիւթ չեղան բնաւ տեղի ունեցած գաղտնի գեղարցնելուն մէջ, անոնց մէջ բնաւ չէ խօսուած ոչ զբաւմի ոչ նիւթական պաշտպանութիւններու վրայ, և զժուար կ'ըլլար հասկնել Միւսապլին թէ ի՞նչ բան կ'ուզէին իրեն: Այս մասին, խիստ ճարպիկ մի-

ջրդովումներուն հախաղանջալ այլ իրաւ. կան պատճառը, ոճիրի մըն ալ տալի տուաւ: Հացազորը Ֆրանսուա խոզխոզուեցաւ քանի մը առաջակներու կողմէ (Հոկտ. 20): Լաֆայէթ յաջողեցաւ ձերբակալել յանցաւորները և յանձնեց զանոնք Շաթլըէի, յեղափոխութեան վերաբերեալ բոլոր յանցանքներու համար սրտատուր իրաւատութեամբ օժտեալ դատարանին: Հոն դատի ենթարկուած էին Պէզէնիալ և Յուլիո 14ին ի վերեւ. երաժարեալներու զատուութեան լուր մասնակից ամբաստանաւորները: Շաթլըէն նոր ընդունուած ձեռակերպութիւններուն համեմատ պիտի զատէր: Մինչև և երկու հալներու զործածութիւնը, որ տակաւին հաստատուած չէր, ժողովը հրամայած էր հրապարակալին դատաւարութիւն, թէր ա. զէմ պաշտպանութեան, և անմեղները պահպանելու յատուկ բոլոր միջոցները: Ֆրանսուայի մարդատարները զատապարտուեցան, և անդորրութիւնը վերահաստատուեցաւ: Լաֆայէթ և Պալիս այս ասիլու տուաւ ջարդակցին պատերազմական օրէնքը (խտարի կօմիտէ): Մեծամասնութեամբ ընդունուեցաւ. (Հոկտ. 21) հակառակ

ջոյ մը յայց արուեցաւ թաղաւորին: Միւսապլի ա՛յնքան զէջ համբաւ ունէր որ քիչեր կ'ուզէին պաշտօնակից ըլլալ իրեն: Թաղաւորը, Լիանդուսի զիմելով, որուն համար մասնաւոր յարգանք մը ունէր, հարցոյ թէ իրեն օգտակար ըլլալու համար նախարարական պաշտօն մը կ'ընդունէր Միւսապլի ընկերութեամբ: Լիանդուս, վեհապետին անձնուէր, պատասխանեց թէ որչաժ էր ընել ինչ ծառայութիւն որ կր պահանջէր արքան իրմէ: Միւսապլի ականջը համեմելով այս խոյ իրը, շատ ուրախ եղաւ, և այլ ևս վստահացաւ թէ պարագաներուն երկրուն պէս նախարար պիտի անուանեն զինքը:

լուսն մաքտումին Ռոպէսըիւրի, որ ա՛յն տակնէն խկ ջկում կուտակից կ'երեւար ժողովուրդին և աղքատներուն: Այս օրէնքին ուժովը, քաղաքային վարչութիւնները պատասխանատու էին հանրային անդորրութեան. խաղալութեանց պարտաւորին, պարտաւոր էին զինուորական ուժի զինկ կամ քաղաքապահներուն, և երեք անգամ հրաւեր կաղաղէ վերջ պարտաւոր էին բռնի ոյժ գործածել խաղաղարարական համախառնութեանց դէմ: Քննական մասնախումբ մը հաստատուեցաւ. Բարիցի համայնքային խորհուրդին և Աղղային ժողովին մէջ հակադրութեան տակ տանկու համար բազմաթիւ թշնամիներ, որոնց մեքենայութիւնները կը ճիւղարուէին ամէն կողմ: Այս միջոցները աւելորդ բաներ չէին ի գերեւ. հանկու համար նոր յեղափոխութեան գէժ գաւաղ ա՛յնքան հակաակորդներու ձրագիրները:

Մահամաղբակն աշխատութիւնները գործունէութեամբ առաջ կը տարուէին: Աւատականութիւնը ջնջում էր, բայց կը մնար վերջին միջոց մըն ալ ձեռք տանել խորատկիւտ համար ա՛յն ստաւ մարմինները, որոնք Պետութեան մէջ Պետութեան գէժ կազմակերպում թշնամիներ կ'զգած էին: Կզերը ա՛նգին կարտածներ տնէր: Ընդունում էր զանաք իշխաններէն իրեն աւատական նուիրարաշխութիւններ, կամ հաւատացեալներէն իրեն կտակ: Եթէ աշխատութեան պատգ և նպատակ կողմ անհատական սեփականութիւնները պէտք էր որ յորդուէին, մասնաւոր նպատակի մը համար կազմակերպում մարմիններու տրտածները պէտք էր տարբեր կարգադրութիւն մը բնդունէին օրէնքէն: Կրօնքի ծառայութեան համար,՝ կամ զանեւ ալ պարտաւորին տակը տրտած էին, որով, կրօնքը հանրային սպասարկութիւն մը բլլալով՝ օրէնքը կրնայ անոր պէտքերուն համներու մի-

ջացը կանոնաւորել յայտնովն տարրեր կերպով մը: Արար Մօտի պարպեց հասիր անխաղ լիզումնութիւնը. առաջնապը հնչեցուց կարտածաւերբուն ցլխուն, մօտաւոր տածգութեան մը սպասնայլքը շողացուց անոնց աչքին, և պնդեց թէ խեղճ գաւառները կը զոնուէին դրամագլխի տէրերու, սեղանաւորներուն, լուսայափոխներուն, վաւախաւներուն: Իր բանդէտի ճամարատկութիւնները իրենց կողմնութեամբ համար կ'արժէ պատմել: Պարտքեր վճարելու համար տրամադրելի էին կզերին զայքերը, ալը պարտքերուն տոնելիքաւորները Բարիցի մեծ դրամաւերներն էին. տանց զոն տրտած տապաւածքները գաւառներուն մէջ կը գրտնուէին. տակեց խորխաւ տ անվհեր պարամարանոր կ'կարտապնէր թէ աւիկա գաւառ մաքրաքաղաքին զոնց էր. որպէս թէ գաւառ չէր հաներ ի զոյն ալը. ահագնածաւաղ հոգերուն նոր բաւանում մը մը, որոնք մինչև ցարգ վերապահում են քանի մը գաւառկապարտ եկեղեցականներու պերճանքին: Իր բոլոր ճիւղերը աղարկոյն և շուն: Օթէտի կայնկապարտ, իր տաճարկութեան հեղինակն էր, և երեւոյթան թաւէ քաղաքային ալս անամբ ճամարտակութիւնները: Արդէն խկ վճում կու վրայ էր թէ կզերին զայքերը պետութեան կը վերաբերէին: Ետեան բնդ զխաղ իրենցը գեւ կը ծանդանային սեփականութեան հարցին վրայ: Իրենց կը պատասխանուէր թէ, սեփականաւոր խկ բլլային, կարելի էր իրենց սեփականութիւնները գործածել, քանի որ յաճախ ալը սեփականութիւնները ի շահ Պետութեան գործածում էին տալարդական պարտգաներու մէջ: Այս կէտը չէին ուրաւնար: Այս խառնախառնութեան օգուտ քաղելով, այն տակն Միւսապո տաւալարից կը վերաբերին բար փոխկ Պետութեան տրամադրարեան տակ են բաւին, և վճարանութիւնը խաղի

վերջացաւ ասուտը մեծամասնութեամբ (Լոյսեմբեր 2ի օրէնք) : Ժողովը այսպէս քանդեց կղերին ահաբերու. զօրութիւնը, կարգին ջոջերուն պերճանքը, և ձեռք անցուց զբառնական ա՛յն ահագին սպառնալիքները՝ օրոնք ա՛յնքան երկար տանն կերակրեցին յեղափոխութիւնը : Արիւնտն ինչն տանն կ'ապահովէր աշխարհիկ երէցներու. ապրուստը, վճարով սր իրենց տարեկան տեղը պէ՛տք է հազար երկու. ֆրանքէն պակաս ըլլայ, և անոնց տրամադրութեան տակ զբառնաւ. եւրիցատուն մը և պարակց մը : Կը յայտարարէր իմէ ոչ ևս չի ձանձնար կրօնական ուխտերը, և ազատութիւն կը պարգեւէր բոլոր վանականներուն, սակայն ուղղութիւնը աւանդելով չարանակելու. վանական կեանքը, և սրտհեռու իրենց կարուածները ջնջուած էին, ինչպէս կը սահմանուէին ի վախարէն : Կանխառնողութիւնը մինչեւ իսկ առեկի հետուն ամենով, ասորիւրութիւն մը կը հաստատէր հարստ միտքանութիւններուն ու մարտայիկ միտքանութիւններուն միջև, և երկուքին ալ ինչպէս համեմատական կ'ընէր իրենց հին վիճակին : Հանդատան ինչպէսներուն համար ալ նոյնը բնական : և երբ Բանտնական Փառնու, աւանդանակն պարզութեան գտնալ ուղեով, բոլոր հանդատան ինչպէսները վերածել յանձնուս զարմն տակ մը, ժողովը, Արապուլի խորհուրդով, գանձեք վերածեց իրենց արդի արմէքին համեմատարար և ինչպէստեսներու հին վիճակին պատշաճական : Արեւմտեան տակց առեկի հետուն կարեկի չէր տանիլ ունակութիւններու յարգանքը, և ահա՛ տար մէջ կը կարգանայ սեփականութեան քառ յարգանքը : Այնպէս ալ, երբ Դանտի հրովարտակին յետ կոչու մէն ի վեր տարապրտած բոլորքանները իրենց տառապածքները պահանջեցին, ժողովը չծախսածները միտքն զարմուց անոնց : Անձերու մասին խաճեմ և յարգանք,

բայց իրերուն հետ յանդիմարար վարտէր, և սահմանադրական ինչպէսներու մէջ առեկի ինչպէս կ'երեւար : Զոջերուն տանձնաշնորհումները հաստատուած էին, կը մնար երկրին հոգը բաժնել : Հոգերը միշտ դաւանելու համեմատ բաժնուած էին, իրենց հին ճիւղնապի հետ միացուելուն տառնանով : Այլ գաւառները, իրարմէ տարբեր օրէնքներով, տանձնաշնորհումներով, բարքերով, յոյժ այստես մարդութիւն մը կը ձեռագնէին : Արեւմտեան գաղութարար տնեցաւ. գանձեք իրար խառնելու. նոր բաժնուածով մը՝ սր ջնջէ հին սահմանները, և երկրին բոլոր մասերը վերածէ միեւնոյն օրէնքներուն և միեւնոյն սղիին : Ինչ սր եղաւ նոր գաւառամասերու. տեղարարման) բաժնուածով : Տէրարթմանները բաժնուեցան գաւառներու, և գաւառները քաղաքային վարչութիւններու : Այս բոլոր տառնաններուն վրայ՝ ընդունուեցաւ ազգային ներկայացուցչութեան կամ քաղաքակրթական սկզբունքը : Փառնաներուն, գաւառակներուն, համայնքներուն կամ քաղաքապետական, գաւառական վարչութեան կառավարական գործերը յանձնուեցան խորհրդակցական ժողովի մը և գործադիր ժողովի մը, երկուքն ալ ժողովրդային ընտրութեամբ : Այս գանդան իշխանութիւնները իրարմէ կախում ունէին, և միեւնոյն իրաւասութիւնները ունէին իրենց չրճանակի տարածութեան մէջ : Փառնուր կը կատարէր ստորին լաշխո մը գաւառակներուն միջև, գաւառակը համայնքներուն միջև, և համայնքը տնտեսական միջև :

Ժողովը յետոյ հաստատեց քաղաքական իրաւունքներ վաշխիւ քաղաքային սպանները : Պահանջեց քանդհինգ տարի և տիւր ունիկ (մարդ արծաթի տարք) : Այս պայմանները զոյց տուող խորհրդակցութիւն տնտես գործուն քաղաքային տնտես ունէր, և չառն-

Ի ԱՆՈՒՍԱԼԻՔ ԳԻՆՈՒ ՎԵՐԱՍՈՅԼ

ցաղներն ալ կրտսրական քաղաքացի
կը կոչուէին : Այս բոստ բոստներին
պարզ յորջորջումները հեղեղական դար-
ձան , սրովհետեւ մարդիկ երբ բանի մը
արժէքը նուազեցնել կ'ազնայ յորջոր-
ջումներուն , անուանեալուն կը կոչուէին ,
բայց այս անուանեալը բնական էին և
բոստ կը բաղադրէին իրենց նպատակը :
Գործն քաղաքացիներն բնարտ թիւներուն
կը մասնակցէր վարչական և ընդհանուր
պաշտներու կողմէն թիւան համար : Երես-

փոխաններու բնարտ թիւները երկու-
տասնից անուանուէին : Ընտրելի ըլլալու հա-
մար ո՛չ մէկ պաշտան չէր պահանջուէր ,
սրովհետեւ , ինչպէս որ ժողովին մէջ
բոստ եղաւ , մարդ բնարտ է քանի որ
զոյտ թիւն տնի բնակարանին մէջ , և
սէպար է բնարտի ըլլալ միմիայն իր
բնարտներուն վառահալ թիւով :

Այս աշխատանքները , պարտա-
գաւական հաղարտութիւններով ընդհանուր
տնային կողմէն , մեծ ևս անոյ տի տ-

ուձ կը մղուէին սակայն : Աջակողմը զանոնք խափանելու մասին իր յամառութեամբը միայն կը մասնակցէր, և կը յամառէր ամէն առնն որ առիթը գտնէր ազգին ազդեցութեան առ' կամ նա' մասին վրայ վէճ բանալու : Ընդհակառակն, ժողովրդային երևոյթիւնները, թէևս զանազան կուսակցութիւններ կազմած, իրարու կը միանային կամ կ'անջատուէին ստանց բազմութիւն, իրենց անձնական կարծիքին համեմատ : Դիւրին էր տեսնել թէ կուսակցական միութիւններուն թեկադրողը, անոնց վրայ արդողը անձնական համոզումն էր միայն : Թուռէ, Միւսաթօ, Տիւրօն, Սիւլիէս, Գամիւս, Շարբիլէ մերթ կը միանային, մերթ կ'անջատուէին, մէն մի վիճարանութեան մէջ իրենց անձնական կարծիքին համեմատ : Գաղով ազնուականութեան և կղերին անդամներուն, կուսակցական վիճաքանութիւններու մէջ միայն կ'երևանային անոնք : Գաւառական ժո-

ղովները երբ Ընդհանուր ժողովին դէմ որոշումներ տային, երբ երեսօխոսաններ կամ գրագէտներ Ընդհանուր ժողովին նախատական ընթացք մը բռնէին, կղերն ու ազնուականք կազմ և պատրաստ էին անոնց դէմ տալու : Անոնք ժողովուրդին դէմ կը պաշտպանէին զինուորական հրամատարները, զերեւմտահայերէնը զերինկուռն դէմ : Կ'աւարկէին հրեաներուն և թղթաբալաններուն ընդունելութեան հանրային իրաւունքներու վայելումին մէջ : Վերջապէս երբ ձևնուլա Ֆրանսայի դէմ կու Քորսիքայի ազատագրութեան և այլ կղերին Ֆրանսայի հետ միացուելուն պատճառաւ, անոնք ձևնուլայի դէմ կան Ֆրանսայի դէմ : Մէկ խօսքով, ամէն օգտակար վիճարանութիւններու հանդէպ օտար, անտարբեր, մոխի չընող, ժողովի առնն իրարու հետ խօսող կղերն ու ազնուականները, ա՛յն առնն ոտքի կ'ելլէին, երբ ազատութիւն մը կամ իրաւունքներ կային մերժելիք^(*) :

*) Շահեկանութենէ զուրկ չէ Զէրիէի կարծիքն իմանալ ա՛յն եղանակին վրայ՝ որով իր տեսական կուսակցութեան երեսօխոսանները կը վարուէին ժողովին մէջ :

«Ազգային ժողովին մէջ, կ'ըսէ Զէրիէն, գրեթէ երեք հարիւր անդամներ միայն կային, ճշմարտապէս ուղղամիտ մարդիկ, կուսակցական ոգիէ զերծ, առ' կամ նա՛ գլխաւին օտար, բարին կամեալով, միմիայն բարւոյն համար, միաբանական, գաղափարապէս չահերէ տնկալն, միշտ պատրաստ ընդգրկելու ամէնէն արդար, ամէնէն օգտակար առաջարկութիւնը, խնդիր չէ թէ ո՛ւրիշ կը բղիւր և ո՛ւրիշց պիտի գտնէր : Իրենց կոչուած պատուարներ պաշտօնին արժանի այս մարդիկն են որ չինեցին ինչ լաւ օրէնք որ դուրս եկած է Սահմանադրատէր ժողովէն, անոնք են որ անոր չըրած չարիքը խափանեցին : Բարին միայն որդեգրելով, և վարու-

րելով միշտ ինչ որ յոյս է, յաճախ մեծամարտութիւնը չահեցուցին ա՛յն խորհրդակցութիւններուն, որոնք, առանց անոնց, պիտի մերժուէին կուսակցական ոգիով, յաճախ մերժեցին ա՛յն առաջարկութիւնները, որոնք, առանց անոնց, պիտի որդեգրուէին չահակցական ոգիով :

Այս մասին չեմ կրնար զսպիլ անձա և զխեղ չտու ազնուականներուն և եպիսկոպոսներուն անքաղաքազիտական վարմունքը : Որովհետեւ անոնց նպատակն էր միմիայն ժողովը լուծել, անոնց գործողութիւնները անպատուել, ո՛չ միայն չէին ընդգրկմանար յոյս վճիռներու, այլ անըմբռնելի անտարբերութիւն մը ցոյց կու տան այս նկատմամբ : Արահէն զուրս կ'ելլէին երբ նախագահը օրակարգը կը զնէր, իրենց հետեւն քաշելով իրենց կուսակցութեան երեսօխոսանները, կամ, եթէ մնային, կը պտտային անոնց որ խորհրդակցու-

Արդէն ըսինք , աղետս կարելի չէր
 մեծ դատադրութիւն մը փորձել թաղա-
 ւարին մաս , քանի որ ազնուականները
 փախուստ տուած էին , և արքունիքը
 չրջապատուած էր ժողովէն , ժողովուր-
 դէն և աղգային պահնորդութենէն :
 Ուրեմն զժողո՛ւնները առ առաւելն մատ-
 նակի չարժա մեծք միայն կրնային փար-
 ձել : Կը խմորէին իրերու : Նին կարգի-
 կուցող սպաներուն յստի արամաղբու-
 թիւնները , մինչ զինուորները նորին
 կողմը կը հակէին , ուսկից կրնային ամէն
 բան չա՛նիլ : Բււռն կախներ տեղի կ'ու-
 նենան բանակին և խուժանին միջևը
 յաճախ զինուորները իրենց պետերը կն
 յանձնէին ամբոխին , որ կը կոտորէր
 զանոնք , երբեմն ալ անխառնութիւն-
 ները բարեխառնարար կը հանդարտէին ,
 և ամէն ինչ կը խաղաղէր երբ քաղաք-
 ներուն հրամատարները կարենային քիչ
 մը ճարպիկութեամբ փարսել և հաւա-

սարմա թեան երգում ընէին 'նոր Սահ-
 մանադրութեան : Կղերք բողբոջներով
 ողբում էր Պարթևներ զաւատը իր
 ստացուածքներուն , յափշտակութեան
 դէմ : Կը ջանային կրօնական մոլեւան-
 դութեան փնայորդները զրգուկ գաւառ-
 ներուն մէջ ուր Նին աւելորդ պաշտու-
 թիւներ տակաւին կը տիրէր : Գաւառային
 աւաղածուրմեղին ալ գործածուեցան , և
 անոնց հեղինակութեան վերջին փորձն
 ալ փարձուեցաւ : Կեղբոնական աղգային
 ժողովը անոնց արձակաբոլը երկարա-
 ձգեց , որովհետեւ չէր ուզեր վէճի բըռ-
 նուիլ անոնց հետ , թէև միաքը զբաժ-
 էր լուծել զանոնք : Արձակաբոլի առ-
 հանները զատական զործերը կը փարէին
 անոնց բացակայութեանը : Ռուսնի ,
 Նանիի , Ռէկի մէջ վճիռներ կուտային ,
 որոնցմով ցաւ կը յայտնուէր Նին միա-
 պետութեան կործանումին , անոր օրէնք-
 ներուն բանարարութեան վրայ , և ,

թեան չմասնակցին : Գլխապահներ , ալ
 լքումին հետեւանքով , ուղածնին կը
 վճռէին բոլոր : Եպիսկոպոսները աւաղ-
 նականներ , հաստատապէս համոզ-
 ուած ըլլալով թէ իրերու 'նոր
 'նոր պիտի չյարատեւէ , կ'աճա-
 պարէին տեսակ մը անհամբերութեամբ ,
 անոր անկումը փոխադնելու յոյսով ,
 ինչպէս նաեւ միապետութեան կործա-
 նումը , և իրենց իսկ կործանումը : Այս
 անմիտ վարմունքին կը միացնէին նա-
 խատեղան անհոգութիւն մը , թէ՛ ժու-
 դովին և թէ նիստերուն ներկայ եղող
 ժողովուրդին համար : Մտիկ չէին քննի ,
 կը ծիծաղէին , բարձրաձայն կը խօսէին ,
 աշպէս ժողովուրդը հաստատելով իրենց
 մտաին զոյացալից աննպատակ քարժի-
 քին մէջ , և փոխանակ անոր վատա-
 հոթիւնն աւարդանքը չա՛նիլ աշխա-
 տելու , անոր տակաւնութիւնն աւարտ-
 ժարհանքը վատակելու միայն կ'աշխա-
 տէին : Բոլոր այս խեղատութեանց չար-
 ժառիթը առջին էր որ կախկոյտներն ու

ազնուականները չէին կրնար համոզ-
 տիլ թէ յեղափոխութիւնը երկար տա-
 նէ ի վեր բոլոր փրանապիներուն կար-
 ծիքին և սիրտին մէջ էր : Կ'երեւակա-
 լէին այս թուերուն ոգնութեամբ
 զտակ ամէն օր ստատարացող հեղեղը :
 Ասով կը չեղջարուէին անոր ջուրերը ,
 ո՛ր աւելի աւերում կ'առնէին , յամա-
 ոտ թեամբ կուսելով Նին ընթացին , որ
 խորխորէր էր իրենց բոլոր գործողու-
 թեանց , իրենց բոլոր ընդդիմութեանց ,
 ալ զոր ո՛չ օր կ'ուզէր : Այս ձախտեղ
 յամառութեամբ կը բռնադատէին յե-
 ղափախականները իրենց առաջադրած
 'նպատակին ալ անդին տարածելու յե-
 ղափախական գրութիւններ : Այնուհետեւ
 ազնուականներն ու կախկոյտները
 անարդարութիւն , բռնաւորութիւն կ'ա-
 զաղակէին : Իրենց իրաւունքներուն
 հետ թեան և օրինաւորութեան վրայ կը
 խօսէին ա՛յնպիսի մարդոց՝ որոնք բրած
 էին բոլոր իրաւունքներու խաբիսը :
 Էջատակաղբիքը մեկնելու , հատոր
 Բ , էջ 125 :

տառնց Ազգային ժողովին անունը տալու, կարծես զայն մատնանիչ կ'ընէին իբրեւ թղթի չարիքներու պատճառ։ Այս պէս ընտրները պատարանի կանչուեցան և չափաւորութեամբ յանդիմանուեցան։ Ռէյնի Աւագածուղով, իբրեւ տակի յանցասոր, իր պաշտօնը կատարելու անկարող հաշակուեցաւ։ Մէջի Աւագածուղով իր յայտարարութեան մէջ թաքտն կերպով կը հասկնէր թէ թագաւորը ազատ չէր։ Ահա՛ այս էր, ինչպէս ըմբռնող զԳլխահարուն քաղաքականութիւնը։ Չկրնարով թագաւորը դարձան, կը ջանային զայն հարստահարած վիճակի մէջ ներկայացնել, և այսպէս կ'ուզէին չեղեալ համարիլ թղթի օրէնքները՝ որոնց կը թուէր ան հաւանիլ։ Կարծես ինքն ալ ուժ կուտար այս քաղաքականութեան։ Չէր ուզած եւ կանչել Հոկտ. 5 և 6ին ճամբած իր արքայական պահանջները, և ինքզինքը պահել կուտար ազգային քաղաքապահներէն, որոնց

(*) Արքայական պահանջներուն եւ կանչուիլը առիթ տուաւ մանրագիւղի մը զոր կ'արժէ պատմել։ Թագաւորը զանգատ կը յայտնէր Լաֆաշէթի թէ թագաւորը ազատ չէր, և ասոր իբր ազդեցիկ մէջ կը բերէր թէ զգետնին սպասարկութիւնը կը կատարուէր ազգային պահակներէն և ո՛չ թէ արքայական պահանջներէն։ Լաֆաշէթ հարցուց իրեն անմիջապէս թէ կը փափաքիմ այս վերջիններուն եւ կանչուեցաւ։

Թագուհին նախ վարանեցաւ պատասխանելու անոր, բայց համարձակեցաւ մերժել այս եւ կանչուելուն առթիւ զօրաւորին բրած ստաճարիլ։ Լաֆաշէթ խորհն քաղաքապետութեան գետն, որ, իր դրդումին վրայ, պաշտօնապէս խնդրեց թագաւորէն եւ կանչել իր պահանջները, զգետնին սպասարկութիւնը անոնց և քաղաքապահներուն միջեւ բաժնելու համար։

միջեւ իր ստահով ըլլալը գիտէր։ Ի՞նչ յիստամն էր զերի երեւեալ։ Բարիկի համայնքային ժողովը ի գերեւ հանեց այս շատ ճշմարիտ խորամանկութիւնը, խնդրելով թագաւորէն որ եւ կանչել իր պահանջները, ինչ որ մերժեց անտրի պատրուակներով և թագուհին միջոցառեց (*)։

1790 տարին նոր սկսած էր, և ընդհանուր յուզում մը զգալի կ'ըլլար։ Հոկտ. 5 և 6ին ի վեր բաւական հանգարտ երեք ամիսներ անցած էին, բայց մատանջութիւնը կը թուէր նորագույն։ Մեծ վրդովումներուն հանդիսաներ կը յաջորդէին, և այս հանդիսաներուն մանր ճշմարտամբը մինչեւ տակի մեծ ճշմարտամբը։ Այս խռովութեանց պատճառ կ'ամբատանուէին կղերը, աղետականները, արքաները, նոյն խել Անգլիան, որ պաշտօն յանձնեց իր գետնին տրոգարացնել զինքը։ Ազգային պահանջութեան թուշակաւ որ գտնուէր անգամ

թագաւորն ու թագուհին այս խռովութեանքը նկատարութեամբ չգիտեցին։ Բայց շատ հանցած ասոր հետեւութիւնները իրենց զգացնողներ եղան, և իրենց ազատ երեւեալը չուզողները յորդորեցին մերժողական պատասխան տալ։ Սակայն զժողովը էր մերժումը պատճառարանել, և թագուհին, որուն յաճախ կը յանձնուէին զժողովին յանձնարարութիւնները, վրան տուաւ թեկ Լաֆաշէթի թէ քաղաքապետութեան ստաճարկութիւնը չընդունիր։ Տուած շարժումիմն ալ աս էր որ չէին ուզեր արքայական պահանջները ջարդուելու վտանգին ենթարկել։ Սակայն Լաֆաշէթ թիչ ստաճ անմեղմ, մին տեսած էր որ համազգետով կը պարտէր արքայական պաշտան մէջ։ Այս իրարութիւնը հարցրեց թագուհին, որ ա՛յ տակի չփոխուեցաւ, բայց պնդեց իր յիստամն եւ թեան մէջ, զոր ստանձնած էր արտայայտելու։

սողորունքան այս ընդհանուր անհանգրաւութենէն: Շան զ'ելիզէի մէջ հաւաքուած քանի մը դիմաւորներ խոչովի յաւերում կը պահանջէին: Լափայէթ, ամենաբնաւոր ներկայ, վաղեց, զրուեց զանոնք, պատմեց ու անդսրութիւնը վերահաստատեց իր զօրականին մէջ, որ միշտ հաւատարիմ էր կարգապահութեան ալիք թնկիւն ընդ միջամենորուն հաւատակ:

Կը խօսուէր մանաւանդ ժողովին և քաղաքապետութեան դէմ՝ դաւադրութեան մը վրայ, որուն ենթադրեալ պիտի էր Թափաւ մարքիղը: Փայլուն կերպով ձերբակալուելով յանձնուեցաւ Շաթիրէի: Իսկոյն զրոյց տարածուեցաւ թէ Պայիի և Լափայէթ պիտի սպաննուէին, թէ Վերայի մէջ հազար երկու հարիւր ձիաւոր պատրաստ էին թաղաւորը փախցնելու, թէ Զուիցերիայիներէ և Բիւթանուիցիներէ բաղկացեալ բանակ մը պիտի ընդունէր զայն և Բարիլի վրայ պիտի քայէր: Տաղնապը ընդարձակուեցաւ, կ'աւելցնէին թէ Թափաւ ամենաբարձր անձնաւորութիւններու զազանի զործակալն էր: Կասկածներ ուղղուեցաւ թաղաւորին եղբորը վրայ: Թափաւ թա-

գաւորին պահարկներուն մէջ զանուած էր և անոր հաշտոյն փոխառութեան մը մասին բանակցած էր: Թաղաւորին եղբայրը, միաքերտ յաղումէն սարսափահար, Բաղաքապետարան ներկայացաւ, իրեն մասին եղած վերադարձնութուն զէմ բողոքեց, Թափաւի հետ ունեցած իր յարաբերութիւնները բացատրեց, յիշեցուց իր ժողովրդային արամադրութիւնները, զորս երբեմն յայտնած էր երեւելիներու ժողովին մէջ, և պահանջեց որ զատուի ոչ թէ հանրային զրոյցներու վրայ, այլ իր ծանօթ և բնաւ չհերքուած հայրենասիրութեան վրայ (*): Իր ծառը ընդհանուր ծափերով ընդունուեցաւ, և ամբիսին կողմէ աւաճնորդուեցաւ մինչև իր բնակարանը:

Թափաւի զատաւորութիւնը շատ բնականուցաւ: Այս Թափան ամբողջ Եւրոպայի չըմանը ըրած էր, կարգուած էր օտար իշխանահի մը հետ, և ծրուգիրներ կը չինէր իր բախար վերահաստատելու համար: Շինած էր Յուլիս 15ին, Հոկտ. 5ին և Յին ու 1790ի աւաճին ամբաններուն: Զինքը ամբաստանող վիճակը իր վերջին յատակադիւր կը ձգէին: Այս յատակադիւր մաս կը

(*) Քաղաքապետարանին մէջ թաղաւորին եղբոր խօսած ծառը հատուած մը կը սրարանակէ զոր կ'արմէ նշանակել հոս:

«Գարով իմ անձնական կարծիքնեւորու, բոստ այս բարձր անձնաւորութիւնը, վատահոլութեամբ պիտի խօսիմ աննոց մասին իմ քաղաքակիցներու: Ան օրէն ի վեր երբ երեւելիներու երկրորդ ժողովին մէջ կարծիքս յայտնեցի միաքերը բաժնուց հիմնական հարցին վրայ չզաղրեցայ համադրելէ թէ մեծ ձեզափոխութիւն մը պատրաստուած էր: Թէ թաղաւոր, իր զխոստ որութիւններով, իր աստիճանութիւններով և իր վերին զիրքով պէտք է անոր պետը Բլլայ, քանի որ յեղափոխութիւնը չէր

կրնար շահարկը բլլայ ժողին ատանց հատարարագէտ շահարկը բլլալու վիճակին: Վերջապէս թէ արքայական իշխանութիւնը պէտք էր ժողային ազատութեան պատնէջը բլլալ, և ժողային ազատութիւնն ալ արքայական հեղինակութեան խարխիւրէ Թո'զ բուն թէ իմ զործերէս ուր, իմ խօսածներէս ուր հակառակ եղած է այս սկզբունքներուն, և ունէ պարագայի մէջ որ զանուած եմ, իմ տեսութիւններու և խորհուրդներու միակ աւարկան կազմած չըլլայ թաղաւորին և ժողովուրդին երջանկութիւնը: Մինչև հոս իրաւունք ունիմ որ խօսքիս հաւատցուի ոչ զգալում փոխած եմ ոչ սկզբունք, և պիտի չփոխեմ ալ բնաւ:»

կազմէին թերեւս Պաշխիկ և Լաֆալթի սպանութիւնը, թաղաւ որին փախցուիլը, բայց սաղաքայց մը չկար թէ հազար երկու հարիւր ձիաւորներ պատրաստ եղած ըլլային, ոչ ալ շարժման մէջ գտնուէր իրական կամ բխժմանդական բանակ մը։ Պարագաները աննպատու էին Ֆալստայի։ Շաթրլէն վերջերս բանակէն արձակած էր Պէդանովը և Յուլիս 14ի պալին մէջ մատ ունեցող ուրիշներ, հանրային կարծիքը զժողո՛ւ էր։ Այսուհանդերձ Լաֆալթէթ վստահացուց Շաթրլէի անդամները, խնդրեց որ արդար ըլլան, և խոտապատ թէ իրենց վճիռը, ի՜նչ ալ ըլլար, պիտի գործադրուէր։

Այս գաղափարութիւնը կատկածներ ծնցուց արքունիքին դէմ։ Այս նոր ծրագիրներէն կ'երեւար թէ անիկա ուղղակիք չունի, որովհետեւ Բարկլի մէջ իսկ անոր պաւեր սարքերը կը տեսնուէր։ Հետեւաբար թաղաւորին խորհուրդ տալին ունենալ փաղտն ընթացք մը՝ որ կարենար զո՛ւ թաղուլ հանրային կարծիքը։

1790 Փետր. 4ին ժողովը գարնացաքանի մը փոփոխութիւններ տեսնելով պահին յարդարանքին մէջ։ Շունածաղիկներ բանուած գորգ մը գիւտնին տափճանները կը ծածկէր. քարտուղարներուն թիկնաթիտը վարձք գրուած էր, նախադա՛ր տուրի կեցած էր աթոռին մօտ՝ ուր տախտաբար բաղմած կ'ըլլար։ «Ահա՛ թաղաւորը», կը զօչեն յանկարծ քարտապանները, և Լուի Ժ. Իսկոյն սրտէ կը մանկէ։ Ժողովը տուրի կտուգայն տեսնելուն, և ընդունուեցաւ ծափերու միջիւն։ Այսպէս արագ գիմաց հանդիսատեսներու խումբ մը գրաւեց բեմերը, ամենամեծ անհամբերութեամբ արքայական խօսքերուն սպասելով։ Լուի Ժ. տուրի վրայ խօսեցաւ. նստած ժողովին։ Յիշեցուց նախ Ֆրանսայի նշաւակ եղած խռովութիւնները, գտնանք խաղաղելու և ժողովուրդին պարէնը

ապահովելու համար իր ըրած ջանքերը, քաղաւածը ըրաւ երեսփոխաններուն աշխատութեանց, յայտարարելով թէ ինք ալ միեւնոյն բաները փորձած էր զաւառապին ժողովներուն մէջ. վերջապէս ցոյց տուաւ թէ ինք ալ ասեմաք յայտնած է։ Հիմա իրականացած բաղձանքները։ Աւելցուց թէ յատկապէս պէտք կը զգայ աղքին ներկայացուցիչներուն միանալու՝ ա՛յն պահուն մանաւանդ կրր իր հաւանութեան կնիքարկուած կնիքիւրին մէջ նոր կազմակերպութիւն մը հաստատելու սահմանուած վճիռները։ պիտի հապտուէ, ըստ, իր բոլոր ուժովը այս ընդարձակ կազմակերպութեան յաջողութեան. ամէն հակառակ փորձ ոճիր պիտի նկատուի և բոլոր միջոցներով պիտի հաղածուի։ Այս բաներուն վրայ ինչպէս ծափերը։ Թաղաւորը կը շարունակէ, և իր իսկ զոհողութիւնները յիշեցնելով, ու է բան կարանցնողները կը յարգարէ նմանիլ իր համակերպութեան և իրենց միտաները փոխարինել նոր Սահմանադրութեամբ Ֆրանսայի խոտապտած բարիքներով։ Բայց կրր այս Սահմանադրութիւնը պաշտպանել խոտապտէն վերջ կը յարէ թէ ա՛յ տեւին պիտի ընէ, և թէ թաղաւորին հետ համախորհուրդ, իր զաւկին միտքն տսիրաբ կանուխէն պիտի պատրաստէ իրերու նոր կարգին, և պիտի վարժեցնէ զայն երջանիկ ըլլալ Ֆրանսային։ Բուն երջանկութեամբ, սիրագործով աղագակներ կը բլլան ա՛մէն կողմերէ, բոլոր ձեռքերը կ'ուզուին գէպի վեհապետը, բոլոր աչքերը կը փնտտեն մայրն ու գաւակը, բոլոր ձայները զանաք կը խնդրեն. քննութիւնը ընդհանուր է։ Վերջապէս թաղաւորը իր հասար կը վերջացնէ պատու իրելով միտքունութիւն և խաղաղութիւն այս քարի ժողովարդին որմէ կը նշատեն գեղըր բէ կը սիրունի, երր կ'ազեն իր միջանդուն վրայ

միտրարեկ զինքը^(*)։ Այս վերջին խօսքերուն վրայ, բոլոր ներկաները երախտադիտութեան հաւատարմութիւնը ցոյց տուն հրճուանքով, ետեւագոյն կարծ պատասխան մը տալով, կ'արտայայտէ

(*) Այս պարագային մէջ թաղանւորին արտասանած ճառն այնքան նշանաւոր է որ հարկ է յիշատակել զայն քանի մը զխտուութիւններով։ Այս իշխանը, պատուական և խիստ տարտախտ, շարունակ վարանումի մը մէջ էր, և վայրկեաններ կային որ չտոճչուութեամբ կը տեսէր իր սեփական պարտականութիւնները և արքանիքին սխալ ճամբաները։ Փեար, Վին արտասանած ճառին մէջ ախրայ չեղար բոս բուտանի կ'արտայայտէ թէ իր խօսքերը խաղաւիկ չէին, և իր ներկայ կացութեան ճշմարիտ զգացումովը կ'արտայայտուէր։

«Պարոններ, Հանրութիւնը այն պարագաներուն որոնց մէջ կը գտնուի Ֆրանսա՝ զիս ձեր միջև, կը քաշէ։ Բարեկարգութեան և հրաշքի բոլոր կողմերուն աստիճանական թուրացումը, արդարութեան աւերաբեկումը կամ անգործութիւնը, մասնաւոր գրեթէ մեծածախ միջոցութիւնները, հակառակութիւնները, զմեքիտ ասկիտութիւնները, պոնք երկարատեւ երկարատեւութիւններու անխառնակի հետեւանքն են, երեւոյթներն տաղանդաւոր կացութիւնը և հանրային հարստութեան վիճակի վրայ անսաս գոթիւնները, վերջապէս միտքերուն բնոյ հանութիւնը զրոյսով մը, տմէն ինչ կարծեա միայնակ է միտ պահելու համար երկրին բարբորութեան և երջանկութեան ճշմարիտ բարեկամներուն մասնագոթիւնը։

«Մեծ նպատակ մը կը ներկայանայ ձեր նախածրններուն, բայց պէտք է անոր համարի տանայ տեղեկութիւնովութիւնը և տանայ նոր ճգնաճգնութիւններ

բոլոր սիրահարուն մէջ ախր զգացումներուն անկարգութիւնը։ Ամբողջութեան հապտը կրկին կ'աւաջնարդուի Թիւրքլլըրի և ժողովը շնորհակալութիւն կը քուէարկէ իրեն և թաղանւորներուն։ Նոր

բոս։ Պարտաւոր եմ բնկու թէ ես կը յուսայի որ աւելի մեղմ ու աւելի հանդարտ կերպով պիտի տաջնարդէի ձեզ այդ նպատակին, երբ միտքս կազմեցի ձեզ ի ժողով գումարելու, և հասարակաց բարբորութեան համար ի մի հաւաքելու ազգին ներկայացուցիչներուն հետ թիւնն ու կամքը։ Բայց իմ երջանկութիւնն և վառքս նուազ սերտօրէն կապուած չեն ձեր աշխատութիւններուն յաջողութեան։

«Անրնոյ հետ արթնամտութեամբ մը աչոյ աշխատութիւնները երախտ սրեցի այն ազգային ազդեցութեան գէմ, զոր անոնց վրայ կրնային ունենայ ձեր գտնուած զմեքիտ պարագաները։ Անցեալ տարի Ֆրանսայի տարաւի եզոզ պարէնի նապաստակեան տհարեկութիւն հետացաւ բազմապատիկ հոգեբով և տնային քանակութեամբ պարենաւորութեամբ։ Անկարգութիւնը զոր ի հարկէ տաջ պիտի բերէին, երեւոյթներն հին վիճակը, վարեարեկութիւնը, զրամբն ծաղաւիկ տակաւութիւնը և հասոյթներուն աստիճանական անկումը, մինչև հիմա խափանու եղաւ, գտնէ իր պայթումին և ծաղաւիկութիւններուն մէջ։ Ամենաբնական մեղմացուցի, և զրոյստ սրտաւոր մայրաքաղաքին մէջ, աշխատութեան պակասութեան վտանգաւոր հետեւութիւնները, և հակառակ իշխանութեան բոլոր միջոցներուն ակարացումին, երկիրը պահպանեցի, ոչ թէ, աւելորդ է բնկ, իմ վառքած հանգարտութեան մէջ, աչոյ աշխատի մը անոյսը վիճակի մէջ որ բոս էր բնոյստ համար խահական և բարեկարգ ուղտութեան մը բարեբար, վերջապէս հակառակ տա հասարակ ծանօթ մեր

գաղտնիստ մը կը ներկայանայ. Լուի Ժ. կուգար պատուելի խօսք տալ սրահ-պանելու Սահմանադրութիւնը. կարգը եկած էր երևութիւններուն նոյն յանձ-նառութիւնը բնկու. Ուստի կ'ուսու-

նեւրքին կայութեան, և հակառակ ու-րիշ տէրութիւնները վրդովուց քաղա-քական փոխարկներուն, պահպանեցի խաղաղութիւնը տրամաբար, և Նւ-րազայի բոլոր Պատութեանց հետ պա-հեցի յարգանքի և բարեկամութեան յարաբերութիւններ՝ սրահ կրնան աւ-տակն բնկ աշխաղաղութիւնը:

«Այսպէս նախահազ ցգտչութեամբ մեծամեծ հակառակութիւններու գէժ, սրահ կրնային դիւրաւ. ընդմիջել ձեր հոգածութիւնն ու աշխատութիւնները, կարծեմ հասած է վայրկեանը, ուր Պատութեան շահը կը սրահանջէ որ ա՛յ աւելի բացարձակ և աւելի անխնայ եղա-նակով մը ընկերանաւ գործադրութեան և յաջողութեան ամէն բանի գոր հա-մախորհարց սրահեցիք յօդաւ Ֆրան-սայի: Ամէնէն մեծ առիթը ա՛յս է երբ իմ ընդունելութեանս կը մատուցանէք եղբորին մէջ նոր կազմակերպութիւն մը հաստատելու սահմանաւ հրովարտակ-ները, որով յոյժ կարեւոր և յոյժ բա-րեղեղ ազդեցութիւն մը պիտի գոյա-նայ հարստակներուս երջանկութեան և աշխ Պատութեան բարօրութեան համար:

«Փիտէք, Պարոններ, ի՞նչ տար տարիէ աւելի է որ, և ա՛յնպիսի մա-մանակի մը մէջ երբ ազգին բաղձանքը տակաւին արտաշայտած չէր գտա-ռական ժողովներու վրայ, ևս սկսած էի վարչութեան աշխատակը փոխան-ցել հին ու երկարատեւ սովորութեամբ նախադարձաւ տեսակէ: Փորձը ցոյց տուած ըլլալով ինծի ի՞նչ աշխատաւ-թեանց օգտակարութեան վրայ իմ յա-ցած կարծիքիս մէջ սխալած չէի, ջա-նադի միեւնոյն բարիքը վաշիկ տալ իմ ազատ սրտ իմանս բոլոր գտաւներուն:

Ջարկուի քաղաքացիական երդումը, և իւրաքանչիւր երևութիւնս կուգայ կու-նույ հաւատարիմ ըլլալ ազգին, օրենքին և բազաւորին, և իր բոլոր կարարա-րեանքը պահպանելու Ազգային մարտիկն

և՞ ընդհանուր վտահաթիւնը ապահով-ցեկու. համար նոր վարչութիւններուն, ու զեցի որ բոլոր քաղաքացիներէն ազա-տարէն անուանուին անոնց անդամները: Բայց գտ.ք բարեօրեցիք աշխատեա-լութիւնները մէկէ աւելի եղանակներով, սրահմէ ամէնէն էտեանք անշուշտ ա՛յն խոհակնորէն սրահաւարանաւ և հաւատար տարարածանումն է, որ գտաւէ գտաւ հին բաժանումները տկարացեալով, և հաւատարակչութեան ընդհանուր և կատարեալ գրութիւն մը հաստատելով, եղբորին բոլոր մասերը ա՛յ աւելի կը միացնէ միեւնոյն մարքին և միեւնոյն շահուն: Այս մեծ գաղափարը, աշխ փրկարար նարտակը բարբաթին ձեղ կը պարտինք. ա՛յ նա ալ հարկ էր նաեւ ազգին ներկայացուցիչներուն կամքե-րուն միալութիւնը, ոչ նա ալ հարկ էր նաեւ անոնց արդար ազդեցութիւնը ընդհանուր կարծիքին վրայ, աշխան կարեւոր փոխութեան մը վտահաթ-թեամբ ձեւարկելու, և բանակնաւ-թեան անունով յալթիկու. համար տնա-կութեան և մասնաւոր շահերու ընդ-գիմութեանց:»

Ինչ որ հաւ կ'ըսէ իմ ազաւոր կատա-րեալէս ճիշդ է և չաւրտ ազդեցութեան իրաւ է որ անկէջ աւաթ իր սխալկան չարմու մով փորձած էր բոլոր բարե-քաւները, և վեհապաններուն քով հաղաւաթիւս եղող օրինակ մը տուած էր, աշխան կանխաւ հոգալ իրենց հարստակներուն պէտքերը: Գտաւ աշխին նոր բաժանում մի մասին իր բրած գտ-վեանները ևս ամբողջ բարեմատութեան գրած մը կը կրեն, որովհետեւ աշխ րա-ժանաւ մը իրօք սգտակար էր կատա-

ՀԱՅԱԳՈՐԶ ԶԲԱՆՍՈՒՄՅՈՒՄԱՆ ԽՊԱՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

Վնտում եւ քաղաքէն ընդմուտն Սաւ-
մանաղաւթանը. նրկորդ տկանները,

տուտ արական զատու պատգամաւորներն
ոյ կը պահանջէն նոյն երդումը ընկ

վարտիկան, խորատկելով ինչ ինչ գա-
ւառային մասերուն կողմէ յարուցած
ընդդիմութիւնները: Հետեւ արար ամէն
ինչ կը մզէ մեզ հաւատալով. իմ
խաղաղորդ հոս կատարեալ անկեղծու-
թեամբ կը խօսի: Կը չարանակէ.

«Իմ արամաղրելի բոլոր միջոցնե-
րովս պիտի նպաստեմ, պիտի աջակցիմ
յաջողութեանը այս ընդարձակ կաղ-
մակերպութեան» ուրիշք կախում ունի
Ֆրանսոյի վրկտիւնը. և հարկ կը
համարիմ քսել իմ երկրին ներքին կու-

իրենց կարգին . բնակիչները , ամերիկացիները անոնց կր. հետևելին . և ամեն կողմերէ կը բախին միմիայն սա՛ խօսքը . կ'երթնա՛ն :

Երդումը կրկնուեցաւ . Քաղաքագե-

ցութեամբը ա՛յնքան զբաղած եմ , աչքերս ա՛յնքան բաց են մեզ շրջապատող ամէն տեսակ վտանգներու . վրայ որ աւելցնէր կը զգամ թէ միտքերու ներկայ սրամաղբութեան մէջ , և հասարակաց գործերու գտնուած վիճակը նկատելի տեսնելով , պէտք է իրերս . նոր կարգ մը հաստատութիւն հանդարտութեամբ և անգործութեամբ , եթէ ոչ երկիրը պիտի կոխարկուի անխելամու՛թեան ամէն աղէտներուն :

«Թո՛ղ ասոր վրայ խորհրդածեն քոյր ճշմարիտ քաղաքացիները , ինչպէս եւ կ'ընեմ , իրենց աշակերտութիւնը սեւեռելով միմիայն Պետութեան բարեւոյն վրայ , և պիտի տեսնեն թէ նոյն իսկ տարրեր կարծիքներ տնկնալով հանդերձ , գերազայն չա՛ն մը պէտք է զիրենք ամէնքն ալ միայնէ աշօր : Փամանակը պիտի բարեկարգէ այս ժողովին գործը եղող օրէնքներու հաստատուելին մէջ տեսնուած թերի մասերը . այս սեռազրակի և չափաւոր քննադատութիւնը կ'ապացուցանէ քե. քաղաքորդ շարքարկէ չեմ ուզեր . այլ ճշմարտութիւնը բնէ , բարի եղած չափը գործածելով ամերիկացիք : Բայց ամէն ձեռնարկութիւն՝ որ պիտի ձգտի զգրկելու նոյնիմեջն Սահմանադրութեան սկզբունքները , ամէն միարանութիւն՝ որ նպատակ տնկնալ գտնենք աստղակիւ կամ անոնց բարեկէտ աղղկելութիւնը տկարացնելու , արբէ բանի պիտի չծառայեն եթէ ոչ ձեզի զգալի բնէ . անմիաբանութեան ահա որ չարքները , և ժողովուրդիս և ինձի պէմ այլ տեսակ փորձի մը յաջողութիւնը ես չեմ ուզող , հետեւեալք պիտի թլկուի գործի մնալ , ասանց սեւ վտարարկութեան , այն գտնադրան բա-

տարանին մէջ , և զիւղախումբէ զիւղախումբ բախնողակ ձրանապի մէջ : Խրախճանութիւններ համարուեցան . բնդ հանուր և անկեղծ սրտազեղում : Անշուշտ նոր բնիկացի մը սկսելու պա-

րիքներէն որոնց հետանկարը մեզի կ'ընծայէ իրերու նոր կարգ մը :

«Ուրեմն բարեմտութեամբ անձնատուր բլա՛նք ա՛յն յայտնուն գործ կրնանք յղանալ , և խորհի՛նք միայն իրականացնել գտնենք հասարակաց համաձայնութեամբ : Թո՛ղ ամենուրեք զխնամ թէ վեհապետը և աղղկն ներկայացուցիչները մի եւ նոյն շահով և մի եւ նոյն փափաքով միացած են , որպէս զի այս համալուսման , այս հաստատուն հաւատքը գաւառներուն մէջ տարածեն խաղաղութեան և բարեհաճութեան սղի մը որպէս զի իրենց սարկեչտութեամբը յանձնարարելի քոյր քաղաքացիները , ամէն անոնք , որոնք կրնան Պետութեան ծառայել խեղապէս իրենց ետանգով և իրենց հատութեամբ , փութեան մասնակցիլ բնդ հանուր վարչութեան տարբեր ստորաբաժանութիւններուն , որոնց չզիմարումն տ. ամբողջութիւնը պիտի նպատակեն միահաղայն բարեկարգութեան վերահաստատման և երկրին բարօրութեան :

«Պէտք չէ անդէտ ձեւանանք , զիս չստ բնիկիքներ կան այս նպատակին հասնելու . համար : Հետեւեալ կամք մը , բնդ հանուր ճիշդ մը բացարձակապէս անհրաժեշտ են ճշմարիտ յաջողութիւն մը ձեւք ձգելու . համար : Ուրեմն չարտահակցէք ձեր աշխատութիւնները բարիքի կիրքով միայն . միշտ ձեր առաջին աշակերտութիւնը և հանրային աշատութեան վրայ , բայց զբաղեցէք նաեւ մեղմացնել , հանդարտեցնել քոյր անփոտահալութիւնները , և կարելի եղածին չափ վերջ տուէք ա՛յն գտնադրան մաստանջութիւններուն , որոնք ձրան-

բազայ մըն էր այս և այս հաշտութիւնը միւսներուն պէս անողուտ չլինել։ Բայց նոյն իրիկունն իսկ, մինչ Բարիկ այս բարեբաւովի պատահարին համար հրաժարու- թեամբ կը չօգար, արքունիքը ետ դար-

ձայն կը հետացնեն իր քաղաքացիներէն ստուար թիւ մը, և սրնոց տը- դիւնքը կը հակասէ ձեր հաստատել ու- զած ապահովութեան և ազատութեան օրէնքներուն, բարօրութիւնը ընդ հա- նուր զսահմանութեամբ միայն պիտի վերադառնայ։ Ամենուրեք յոյսեր կը նշմարենք, անհամբեր ըլլանք տեսնե- լու նաեւ ամենուրեք երջանկութիւնը։

«Օր պիտի գայ, քաղցր է ինձ հա- տատել, որ բոլոր փրանաացիք անխափր պիտի ճանչնան կարգի և վիճակի տար- բերութեանց ամբողջական ջնջումին օգուտը, երբ հարկ է աշխատիլ ձեռք ձեռքի տուած հասարակաց բարւոյն համար, քաղաքացիները հաւասարա- պէս չահագորդուող հայրենիքին բարօ- րութեան համար, և իւրաքանչիւր ոք տունոց ցտակու պէտք է տեսնէ որ, ո և է կերպով աշատհետեւ Պետութեան ծառայութեան կոչուելու համար, պիտի բաւէ ունենալ տաղանդ և առաքինու- թիւն։

«Այսու հանդերձ, միևնոյն ժամա- նակ, պատուուած ցեղի մը ծառայու- թեանց և պաշտօններուն հնու թիւան ու չարահալութիւնը ա՛յնպիսի արժանիք մըն է զոր ոչ ինչ կրնայ ջնջել, և որով- հետեւ այս արժանիքին հետ կապուած են երախտադիտութեան պարտաւորու- թիւները, բնկերութեան ամէն գատու- կարգերուն մէջ անուր որ կը բաղձան արդիւնատ որ կերպով ծառայել իրենց հայրենիքին, և անուր որ արդէն անոնց մէջ յաջողելու բարեխախտութիւնը ու- նեցած են, չա՛հ ունին յարգելու ախա- զտներու, պաշտօններու և յիշատակ- ներու այս փոխանցումը, ամէնէն զե- րկեցիկ ժառանգութիւնը զոր մարդ կրնայ

ձած էր կրկին իր զմեկամեկութեան, և ժողովրդային երեսփոխանները ազնուու- կան երեսփոխաններուն վերապահուած բնդունելութենէն ստարբեր ընդ ունելու- թիւն մը կը զանէին հոն։ Ի գուր կա-

փոխանցել իրեն գաւախներուն։

«Կրօնքի պաշտօններուն տնկ եղած յարգանքս այ չի կրնար ջնջուիլ, և երբ անոնց վայելած պատկառանքը միաջամ ըլլայ զլիաւորաբար ա՛յն սուրբ ճշմարտութեանց՝ որոնք բարեկարգու- թեան և բարոյականի պաշտպանութեան տակ կը գտնուին, բոլոր պատուաւոր և լուսամիտ քաղաքացիները հաւասար չա՛հ պիտի ունենան անաղարտ պահելու և պաշտպանելու գոյն։

«Անշուշտ անուր որ յրեցիկ իրենց դրամական առանձնաւորումները, անուր որ պետութեան մէջ աշտուտեւ առաջուն պէս քնդարարեան կարգ մը պիտի վազ- մեն, երարկուած կ'ըլլան ա՛յնպիսի գոյու- դարիւններու որոնց ամբողջ կարեւորու- րիւնը կը ձեռնկամ բայց, իստատու լու- մոդով ունիմ, անուր բաշական վեւանե- նուրիւն պիտի ունենան իրենց վնասներուն լատուցումը փետուրու բարբ ա՛յն ան- բայիկ օգուտներուն մէջ՝ որոնց յոյսը կը երկրայացեկ ազգային ժողովներու լատ- աւտուրիւնը։»

Թողտուորը կը շարունակէ, ինչպէս կը տեսնուի, բոլոր կուսակցութիւննե- րուն պարզել նոր օրէնքներուն առա- ւելութիւնները, և միևնոյն ժամանակ ճինքին բուն մը պահելու անհրաժեշտ- ութիւնը։ Ասանձնաշարահայներուն իր ուղղած խօսքը իր բուն կարծիքը կ'ա- պրդու գտնէ անոնց պարտաւոր եղած զսոցութիւններուն անհրաժեշտութեան և արդարութեան վրայ, և անոնց ընդ- գիմութիւնը յա խտեան պիտի գատու պարտուի այս հոտին պարունակած խօսքերովը։ Ի գուր պիտի բաւի թէ թողտուորը ազատ չէր, զլեծումները,

Փայէթ, որուն սղջամիտ և հառնդա-
ղին յորդորներուն մտիկ չէին բներ, կը
կրկնէր արքունիքին թէ թագաւորը չէր
կրնար ալիւս տառանիլ, և թէ պէտք
էր բոլորովին կապուէր ժողովրդական

պատուէրները և նոյն իսկ կշտամբանք-
ները հաւատարակուելու համար անոր
ցոյց տուած հոգամոլութիւնը կ'ապացու-
ցանէ թէ անկեղծօրէն կը խօսէր: Բոլո-
րովին տարբեր կերպով արտայայտուե-
ցաւ երբ աւելի վերջերք ուղեց ցոյց տալ
ճշտումի ա՛յն վիճակը որուն մէջ կը
կարծէր ըլլալ: Դեպքաններուն ուղղած
իր նամակը, զոր աւելի վարը մէջ պիտի
բերենք, ասոր ազդեցոյցը պիտի ըլլայ:
Հոն տիրող բոլորովին ժողովրդալայիկ
ծայրայեղութիւնը ցոյց կուտայ թէ ինք
դիտաւորութիւն ունէր ինքզինքը այլ
և ուր ազատ չերեւցնելու: Բայց այս հա-
սին մէջ չափաւորութիւնը բնաւ կասկած
չի վերցնէր, և հետևեալ մասը ա՛յնքան
սրտալցիկ, ա՛յնքան փափուկ է որ կա-
րելի չէ զգացած չըլլալ, երբ մէկը կը
հաւանի գրել ու արտասանել դա՛յն:

«Էս ալ չառ կորուսաներ ունիմ հաշ-
ուելիք, եթէ Պետութեան մեծագոյն
չանկրուն մէջտեղ, անձնական հաշիւ-
ներուն վրայ կենայի: Բայց փոխարի-
նութիւն մը կը գտնեմ որ կը բաւէ ինձի,
յիակատար փոխարինութիւն մը, ազգին
երջանկութեան աճու մին մէջ, և որտի
խորէն է որ հոս այս զգացում մը կը բա-
ցատրեմ:

«Ուրեմն պիտի պահեմ, պիտի պաշտ-
պանեմ սահմանադրական ազատու-
թիւնը, որուն սկզբունքները նոյն իրա-
զործեց բնոյ հանուրին բաղձանքը, իմի-
նիս հետ համաձայն: Անկիւն պիտի ընեմ,
ևս բազումիւն վեռ խախտութեանը, որ
մասնակից է իմ յարս գրագրմանը:
Կանոնեւ պիտի պատրաստեմ գաւիս
միտքն ու սիրտը պարտաւանդուն ուսա-
բերած իրերս ետ կարգին: Իր տեսլի

կուտակցութեան և ծանար գրաւել անոր
վտանգութիւնը: Թէ ասոր համար պէտք
էր որ իր դիտաւորութիւնները ժողովին
մէջ չյայտնուէին միայն, այլ իր ամէնէն
աննշան գործերէն իսկ, թէ պէտք էր

տարիներէն սկսեալ պիտի վարժեցնեմ զայն
երջանիկ ըլլալ Ֆրանսացիներուն երջան-
կաբեամբը, և միշտ ճանչնալ, հակառակ
չորդորութիւնն լեզուին, թէ իմաստուն
Սահմանադրութիւն մը գինքը գերծ
պիտի պահէ անգործութեան վտանգնե-
րէն, և թէ արդար ազատութիւն մը
նոր արմէք մը կ'աւելցնէ սիրոյ և հա-
ւատարմութեան զգացումներուն վրայ,
սրնց մասին աղիք, ա՛յնքան դարերէ
ի վեր, իր թագաւորներուն տուած է
սրտագրաւ ազգացոյցներ:

«Պէտք է ամէն տարակոյս փարա-
տեմ, ձեր գործը ի դու իս հանելով,
ազահովարար պիտի գրադիք իմաստու-
թեամբ և պայծառատեամութեամբ գոր-
ծող իր իշխանութեան ամբողջութեամբ,
պայման մը՝ սոսնց որուն կարելի չէ
տեսական յարեկարգութիւն ի ներ-
քուտ, ո՛չ ո ու է յարգանք արտա-
քուտ: Բնաւ քանաւոր պատճառ՝ մը
չունիք անվտանգ ըլլալու, ուստի ձեր
պարտքն է, իրեն քաղաքացի և իրեն
հաւատարիմ ներկայացուցիչ ազգին,
պետութեան բարոյն և հանրային ազա-
տութեան համար ազահովել ա՛յն ան-
խախտ ամբողջութիւնը՝ որ գործն և
ինամարկիս հեղինակութեան մը միայն
կրնայ ըլլալ: Անտարակոյս միշտ ի մտի
պիտի ունենար թէ, տոսնց ազգպիտի
հեղինակութեան մը, ձեր սահմանադրա-
կան դրութեան յարս մասերը անկա-
պակից և միանգամայն անհաղորդակից
պիտի մնան, և գրադելով հանդէպ ա-
զատութեամբ, զոր դուք կը սիրէք,
զոր ետ ալ կը սիրեմ, ձեր տեսութեանէն
պիտի չփրկեցնէք թէ վարչութեան մէջ
անկարգութիւնը, իշխանութեանց չփո-
թութիւնն ասոք բերելով, յաճախ կոյր

չհանդուրժեր ու եւ է երկդ իմի վարմունքի եւ մերժէր իր իրական կամքին վրայ յայտնուած ամենադպրոցն կասկածը . թէ պէտք չէր ցոյց տալ ո՛չ ճշոււմ, ո՛չ զգո՞ւթիւն, ո՛չ ալ գաղտնի յոյս մը

լուծութիւններու միջոցաւ կ'այլափոխուէր ամէնէն վտանգաւոր եւ ամէնէն տաղնադաշտոյ բռնապետութեան :

«Այսպէս, ո՛չ թէ ինծի համար, Պարոնիս'ը, որ բնաւ հաշուի չեմ առնել ինչ որ ինծի անձնական է Պետութեան ճակատագիրը կանոնադրելու կոչուած օրէնքներուն եւ հաստատութիւններուն մօտ, այլ մեր հայրենիքին երջանկութեանը համար իսկ, անոր բարօրութեանը համար, անոր զօրութեանը համար, կը հրաւիրեմ ձեզ ազատագրուիլ վայրենի բոլոր սպառնալիքներէն, որոնք կրնան չեղեցնել ձեզ իր ամբողջութեամբը նկատի առնելէ ինչ որ կը պահանջէ Թրանսպի պէս թաղաւորութիւն մը, եւ՝ իր ահագին բնագործակութեամբը, եւ՝ իր անհուն բնակիչներովը, եւ՝ գաւառի հետ իր անխուսափելի յարաբերութիւններովը :

«Անիոյթ պիտի չդննուիք նաեւ ձեր աշաղկրութիւնը սեւեռելու ա՛յն բանիւրուն զորս օրէնսդիրներէն կը պահանջեն բարքերը, նկարագիրը եւ տնակութիւնները ա՛յնպիսի ազգի մը, որ Եւրոպայի մէջ իր մտքին ու իր հանձարին բնութեամբ ա՛յնքան հաշտուօր ըլլալուն համար կարելի չէ անտարբեր կամ անհոգ երեսնալ պահպանելով կամ աչքայլելով անոր մէջ քաղցրութեան, վստահութեան եւ բարութեան զգացումները, որոնք ա՛յնքան համբաւ հանգուցած են անոր :

«Անոր օրինակ տուէ՛ք նաեւ ա՛յն արդարակրթով մաքին, որ պահպանակ կը ծառայէ սեփականութեան, բոլոր ազգերէն յարգուած ա՛յն իրաւունքին, որ զիպաւածին զօրքը չէ, որ կարծիքի տանձնաւորհումներէն չի բոլորի, այլ

ներհնչել տղնուականներուն . եւ վերջապէս թէ նախարարները պէտք էր միաբան ըլլային եւ ու եւ հակառակութիւն ցոյց չտային ժողովին եւ չտարբէրէին զայն չարունակ դիմելու հանրային կարծիքին :

«Երբ հանդարտութիւնը կը սկսէր վերածնիլ, ինչ ճակատադրականութեամբ նոր մտահոգութիւններ տարածուեցան գաւառներուն մէջ . ինչ ճակատադրականութեամբ նոր ծայրաչեղութիւնաւոր անձնատուր կ'ըլլան հոն : Ինծի հետ միացէ՛ք զանոնք դադրեցնելու համար, եւ մեր բոլոր ճիգերով արգելք ըլլա՞նք որ եղեւնական բռնութիւնները չզան հաղտեղեն ա՛յս օրերը՝ որ ազգին երջանկութիւնը կը պատրաստուէր : Դուք որ ալեքան միջոցներով կրնաք ազգի հանրային վստահութեան վրայ, իր ձեռնարկ շարունակ վրայ լատարեցէ՛ք ժողովարար զոր կը մարդեցնեն, այս բարի ժողովարար՝ որ պեւրան սիրելի է ինծի, եւ որմէ կը բուստեն զիս քի կը սիրտիմ երբ կ'ազգեն ցաւերս մէջ միտքարեկ զիս : Ա՜հ, եթէ այդ ժողովարար զիմնար թէ ուր չտարածան զժառանգ կ'ըլլամ իմանալով մասնաւոր հարստութեանց դէմ ոճրափորձ մը, կամ անհամեմատ դէմ բռնարարք մը, թերեւս պիտի խնայէր ինձմէ այս ցաւազգին գտնուածիւնը :

«Բանի որ Պետութեան մեծամեծ շահերուն վրայ կը խօսիմ, պէտք է թախանձեմ ձեզ տարագրական եւ վճարական կերպով մը զրազելու ամէն բանով որ կը վերաբերի երեսնուաքին մէջ կարող կանոնի վերահաստատմին, եւ հանրային հարստութեան հետ ու է կապով միացող տախտիւ քաղաքացիներու անդ որբութեան :

«Ժամանակ է թաղապետի բոլոր

Ի դուր Լաֆայեթ կը կրկնէր աչս խոհանարան յորդորները յարգալից թախանձանքներով . թագուորը կ'ընդունէր անոր նամակները , պարկեզս մարդ կը դառնէր զայն . թագուհին զգտանալով կը մերժէր զանոնք , և կարծես զօրավարին մեծարանքներն անգամ զայրոյթ կը պատճառէին իրեն : Միտս պոյին ալ աւելի կը համակեր , որ աւելի ազդեցիկ էր , բայց ազահովարար Լաֆայեթէն նուազ անբախիր :

Արքունիքին հետ Միտսպոյի հաղորդակցութիւնները կը շարունակուէին : Նոյն իսկ արքային եղբոր հետ , որ իր ընդհանուր կարծիքներով աւելի մասնակցի էր ժողովրդային կուսակցութեան , յարաբերութիւններ կը տածէր ան , և կը կրկնէր անոր ինչ որ չէր գաղբեր բացատրելէ թագուհին և Մօնթօնէնի , թէ միապետութիւնը ազատութեամբ միայն կրնար փրկուիլ : Միտսպոյ փեր-

մասնագութիւններ , ժամանակ է աչս երկրին տալ վարկի ա՛յն ոչմը՝ որոն իրաւունք ունի յոստալու : Չէք կրնար ամէն բանի մէկ անգամուն ձեռնարկել , ուստի կը հրաւիրեմ ձեզ ուրիշ ժամամանակներու վերապահել մէկ մասը այն գոյքերուն՝ որոնց ցանկը կրնաք ունենալ ձեր առջեւ ձեր ամէնուր հրատարակմար : Բայց երբ ձեր արդէն բնութիւն վրայ աւելցնէք խոհական և բահուար յատակագիծ մը արդարութեան գործադրութեան համար , երբ ապահովէք կատարեալ հոստատարկանութեան մը խարխալները պետութեան հասոյթներուն և ծախքերուն միջեւ . վերջապէս երբ ի գլուխ հանէք Սահմանադրութեան գործը , հասարակաց երախտագիտութեան համար մեծամեծ իրաւունքներ պիտի ունենաք , և ազգային ժողովներու յաջորդական շարունակութեամբ , շարունակութիւն մը՝ որ աչս սոսկեալս այն աչն սահմանադրութեան վրայ պիտի հիմնուի , տարուէ տարի

ճառէս պայմանագրուեցաւ արքունիքին հետ միջնորդի մը օգնութեամբ : Իր սկզբունքները յայտադրեց սեռակ մը : հաւատալ դառնութեամբ . խօսք սուսաչէկով անկէց , և ոչմ տալ արքունիքին ցորկափ արքունիքը միտք միեւնոյն գիծին վրայ : Ի փոխարէն կը պառէր իրեն բաւական մեծաքանակ ինչակ մը : Բարդակներ անշուշտ կը դատապարտէ սպալտի պայմանագրութիւններ , և կը պահանջէ որ պարտքը կատարուի պարտքին համար միայն : Բայց առկա ինքզինքը ծախել էր միթէ : Տկար մարդ մը անտարակոյս ինքզինքը ծախած կ'ըլլար , իր սկզբունքները զոհելով . Բայց հօգին Միտսպոյ , ո՛չ միայն իրենները չէր զոհեր , այլ իշխանութիւնը աչ սկզբունքներուն կը բերէր , և ի փոխարէն կ'ընդունէր աչն օգնութիւնները , զորս անխուսափելի կը դարձնէին անոր համար իր մեծ պէտքերը

այնու հետեւ յարօրութեան նոր միջոցներ պիտի աւելնան : Իցիւ մեր Պետութեան պատմութեան հետ յիշատակելի թաւական մը բլլայ ա՛յս օրը , ուր ձեր վեհապետը կու գայ ձեզի միանալ անկեզ և մտերմական կերպով : Պիտի բլլայ , կը յոստամ , եթէ իմ թախանձազին յորդորներս կարենան խաղաղութեան և ձեր միջեւ մերձեցման նշան մը բլլալ : Այսքան անհրաժեշտ եղող միաբանական ոգիւն հետադրելը բա՛յ ինծի գոհեմ իրեկց սիրտը ցազեկոյ յիշատակները , երախտագիտութեամբս և գորովայն պիտի նստապսակեմ իրեկց փախարկեր :

«Չգտանի՛նք ամէնքս , աչս օրէն սկսեալ , չգտանի՛նք ամէնքս , ես կուտամ ձեզի օրինակը , աչ մէկ կաշմիք միայն , մէկ չա՛հ , մէկ կամք , յարում նոր Սահմանադրութեան , և սրտեւանոյն բաղձանք Ֆրանսոյի խաղաղութեան , երջանկութեան և յարօրութեան համար » :

և անկարգ կիրքերը: Իրենց տկար խելքը և թույլ խելզնը չառաւուղ ծախտողներէն տարւոր, Միւսապո, իր սկզբունքներուն մէջ անդրդուելի, փոփոխակի կը մարտնչէր իր կուսակցութեան կամ արքունիքին դէմ, որպէս թէ տաջինէն չէր սպասեր ժողովրդականութիւն, և երկրորդէն իր ապրուստի միջոցները: Այն աստիճանի հասաւ, որ Կոստանթնուքը, չլինելով դաշնակից համարելի գինքը արքունիքին պրտն դէմ կը մաքաւէր, 1791 տարիին մէջ գետնից քննուեալ անոր պայմանադրութիւնը, որ սակայն կնքուած էր 1790ի տաջին ամիսներուն: Միւսապո տեսաւ թաղուհին, սքանչացուց զայն իր բարձրախոհութեամբը, և այնպիսի բնդունելութիւն մը ունեցաւ անորմէ որ չառ հիացուց գինքը: Այս արտասովոր մարդը գիւրադրած էր ամէն հաճոյքներուն: Պէտք էր, բռնի զայն ի նպատակ հասարակաց գտնի: Լաֆայէթին և Միւսապոյէն գտաւ արքունիքը տնէր նաեւ Պոլսէն, զոր մտմանակը եկած է ճանչցնել:

Պոլսէն, քաջութեամբ, ուղղութեամբ և կարողութեամբ ինքուն, գէպ ի ազնուազնութիւն տնէր բոլոր հակամարտութիւնները, և զօրներու մեծաւայն տեսաւ ինքնութեամբ: Մէջ քաջութեամբ, աստիճանադիր բնդարձակ տարածութեան մը և բանակի մեծ մասն մը հրամատար, կ'աշխատէր անխտուհութիւնը փառ պահել իր զինուորներուն և ազգային պահանջներուն միջեւ, իր զինուորները արքունիքին վերապահելու համար: Ինքն իսկ այսպէս կ'ըսէ իր յիշատակագիրքին մէջ: Ապաւորական գիրքի մէջ մնալով հոն, կ'աշխատէր ժողովրդային կուսակցութիւնը, և կարծեաւ միապետութեան դուրսման էր, ինչպէս Լաֆայէթ Սահմանադրութեանն էր: Սակայն ապաւորականութիւնը անխտուհ էր իրեն, թաղաւ որին տկարութիւնը զգուկի

բրած էր իր ծառայութիւնը, և պիտի թողար և՛ թէ Լաի ԺԶ. թախանձած չըլլար անոր որ մնայ: Պոլսէն պատուախնդիր մարդ էր. երգումը ապէն վերջ՝ այլ ևս խորհեցաւ միայն ծառայել թաղաւորին և Սահմանադրութեան: Հետեւաբար արքունիքը բաւական էր որ մեռցնէր Լաֆայէթը, Միւսապո, և Պոլսէն, անոնցմով պիտի ունենար ազգային պահանջները, ժողովրդ և բանակը, այսինքն օրուան երեք ուժերը: Իրաւ է որ քանի մը չարմասիկներով համաձայն չէին այս երեք անձնաւորութիւնները: Լաֆայէթ, բարեմիտ և բարեպաշտ, պատրաստ էր միանալ ամէն անոնց որոնք կ'ուզէին ծառայել թաղաւորին ու Սահմանադրութեան: Բայց Միւսապո կը նախանձէր Լաֆայէթի ազդեցութեան, կը ստակոր անոր գովարանութեամբ մարքութեանէն, և կարծեաւ իրեն համար յանցանք մըն էր այս մարքութիւնը: Պոլսէն Լաֆայէթի մէջ կ'ատէր անոր վերապահանքին խանդավառ համոզումը, և թերեւս անբասիր լինաւի մը. ան կը նախընտրէր Միւսապոն զոր աւելի գործի յարմար կը նկատէր և նուազ խտտապահման իր քաղաքական հատարքին մէջ: Արքունիքին մէջ իրար անցած էին միացնելու այս երեք մարդիկը, անոնց զիրար չքաշելուն մասնաւոր շարժանքները ջնջելով: Բայց միութեան մէկ միջոց կար միայն, ազատ միապետութիւնը: Ուստի պէտք էր բացել իրաց համակերպիչ այս բանին և բոլոր ուժով անոր ձգտիլ: Բայց արքունիքը, միշտ վարանտ, չէր մերժիր Լաֆայէթը, այլ պաղ կերպով կը վերաբերուէր անոր մասին: Վարում կ'ընէր Միւսապոյին՝ որ մերթ քնդ մերթ կը կշտամբէր զայն. վաս կը պահէր Պոլսէն զժողովականութիւնը յեղափոխութեան դէմ, Աւստրիայ կողմը կը նայէր յայտով, և կը ձգէր որ Տօբինոյի մէջ՝ զօրմէն տարազիրները: Տկար-

ները այսպէս կ'ընեն . կ'աշխատին աւելի յայտնի և քաջալերութիւն տալ իրենց քան թէ յաջողութիւններն ապահովել , և այս կերպով իրենք զիրենք կը կորսնցնեն միայն , յարուցանելով այնպիսի կասկածներ , որոնք կը գրգռեն թէ՛ կուսակցութիւնները և թէ՛ իրականութիւնը , որովհետեւ աւելի լաւ է զարնել տառնց քան թէ սպառնալ :

Ի զուր Լաֆայէթ , որ արքունիքին չըրածը կ'ուզէր ընել , կը դրէր իր սպառնալից Պալլիսէի յորդորելու գալն որ միասին ծառայէն արքունիքին , և միակ հնարաւ որ միջոցներով . Պալլիսէ , արքունիքէն գէշ ներհնչում , սպառնալից և փախուստ տալով կը պատասխանէր , և , Սահմանադրութեան գէժ տառնց բան մը փորձելու , կը չարտահանէր ինքզինքը բարձր երևոյնով իր զազանի գիտամեներով և իր բանակին աւմով :

Ուրիմն ունայն և անօգուտ եղաւ փեսք . Հի այն հապտութիւնը , որ կրնար աշխարհն մեծ աղբիւնքներ ունենալ : Ֆրանսիայի դատաւարութիւնը վերջացաւ , և , կամ վախով , կամ համոզումով , Շալմըրէն կախուելու պատապարտեց գալն : Ֆրանսա իր վերջին վաշտիկաններուն մարտիրոսաւորակ հաստատութիւն մը ցոյց տուաւ , մէկ թէ մեքսիկայի մը խաղաղութիւնը : Բարձրաձայն սնուց իր անմեղութեան վրայ , և խնդրեց մեռնել : աստ՛ յայտարարութիւն մը ընել : Կախաղանը կանգնած էր Կաէլի հրապարակին վրայ : Տարին զինքը քաղաքապետարան , ուր մնաց մինչև գիշերը : Ժողովուրդը կ'ուզէր մարքիպի մը կախալի տեսնել , և անհամբեր կը սպասէր պատիժներու մէջ հաստատութեան այս օրինակին : Ֆրանսա յայտարարեց թէ յարաբերութիւններ տեսնուած էր Պետական ջոջի մը հետ , որ զինքը մզած էր միտքերը արտադրել ի նպատակաւ իրաւունքին : Արտահետքանի մը ծախքեր ընել հարկ էր , այդ ջոջի

իրեն տուած էր հարիւր լաի զօր ինքն ալ ընդունած էր : Վատահայտ թէ իր սնիրը հոս կը սահմանափակուէր , և մէկուն անունը չտուաւ : Սակայն հարցուց որ , եթէ անուններ տայ , կրնայ ազատուիլ : Իրեն արտած պատասխանը զինքը գահադուցած չղլլալով . « Այս պարագային , բաւ , զազանքովս պիտի մեռնիմ » Եւ քայլ տուաւ . զէպի տանջանարանը մեծ կորովով : Կուսական վաշտի վրայ գիշերը կը տիրէր , և լոյս վառած էին մինչև կախաղանին վրայ : Ժողովը հրճուեցաւ . այս տեսարանէն , հաստատութիւնը մինչև կախաղանին վրայ իսկ գտնուող գոհ , կատաղի և վաշտաղ ծաղկանքներ խառնեց , և զանազան եղանակներով հեղեղեց այդ տարախաղաղ տանջանքը : Ֆրանսիայի մարմինը իր բնասանիքին յանձնուեցաւ , և նոր պատահարներ եկան ընդ հուպ մտացոյցին իր մահը թէ՛ գալն պատմագրութեան և թէ՛ այդ մահը իրենց գործիք բնագնորուն :

Յուսակաւոր կզերը կը չարտահանէր մանր մունր յոգումներ զրգուկ Ֆրանսայի տմէն կողմերը : Այնու տեսնութիւնը մեծ յայտ գրած էր Ժողովուրդին մէջ անոր աղկեղութեան վրայ : Քանի որ Ժողովը հրապարակով մը գահադուց էր եկեղեցական զուլերը աղկին արամադրութեան տակ գնելով , զարմաղրութիւնը յաղաղեցնելով , կզերը յայտ տեսնուած էր թէ զարմաղրութիւնը բնատեղի պիտի չունենար , և գալն անօգուտ զարձնելու համար հարաւմէկ միջոցներ կը խկաղրէր գոհման պետքերը հաղար : Արտա Մօսի տուրք մը տաճարակաւ էր պերճանքի վրայ , և Սալակի արբան պատասխանած էր անոր , աստ՛ արկելով իր կարգին թէ ու է եկեղեցական չէր կրնար հաղար սկստե կզի աւելի հասցիւն տեսնալ : Հարուստ արբան լսեց աշակի տաճարկութեան մը վրայ : Ուրի՛ անգամ մը , Պետութեան պարտքին վրայ վիճա-

ՏԱԿԱՐԱՆ ԵՄԲՐԵՐՈՒՆ ԶԵՐՔԱՆԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆԵՐ

բանտ թիան միջոցին, Գաղաթև խորհուրդ յայնմ էր քննել ո՛չ թէ որդատմութեանն օրինականութիւնը, այլ նոյն թիւ պարագր, ահոր ծագումը, անոր չարմատիքը, տախա մետնութիւնը վերանայուել էր անորդ և հինցած միջոցով մը: Կրկը, որ թէնամբ էր պետական աստիկութեանն, որոնց լինքովնքը դռնում էր կարծէր, այժմում առաւ այս աստճարկութեան, հակառակ իր սկզբունքներուն խառնութեան ի մասին սեփականութեան: Սոսի աւագնորէն զայրացած էր և ժողովի չէր դար, անոր անդամներէն մէկ մասին բոկով թէ մինչև ամենապարզութիւնը չունին: Ժողովը այս խօսքը իրեն նախատինք մը համարած էր, և կ'ուզէր իր մէջէն վտարել զայն: Բայց Սիւսպո, որ կրնար յարձակաւ մը իրեն զէմ ալ ուզուած նկատել, իր պաշտօնակից-

ներան զխոյն առաւ թէ մէն մի երեսփոխան իր փախստարկեաներուն կը վերաբերէր, և թէ իրաւունք չունէր մէկ հոգին թիւ վտարելու: Այս չափաւորութիւնը համաձայն էր նշմարկաւ գերաւորաւ թիան մը որ յաճուկաւ, և Սոսի պարտաւանքով մը աւելի պատմուկաւ լինէր որ պիտի չրկար վտարումով: Պետական աստիկութեանն իր աւելի գոնկա համար կրկին հարած բոկը այս միջոցները բնաւ օգուտ մը չունեցան իրեն, և ժողովը զմոնց պետական կալուածներէն և եկեղեցիին յատուկ զայլերէն ծախս հանել 400 միլիոնի չափ: Այն ատեն յոստանաւ, կրկը գրուածները պիտի ժողովուրդին մէջ և տարածել թէ յազափախաններուն ծրագիրն էր յարձակիլ կաթողիկէ կրօնքին վրայ: Ամենէն աւելի հարուստին զաւանդուն մէջ կը յոստար յաճուկաւ:

թիւն գտնել : Տեսանք որ առաջին տարադիրները դէպի Տուրինո ուղղուած էին , և Լանկուօքի և Բուօլանտի ճամբով կը մշակէր իր գլխաւոր հաղորդակցութիւնները : Երեւելիներու ժողովին մէջ ա՛յնքան հաշակաւոր եղող Գաղօն տարադիր արքայնիքին պաշտօնեան էր : Երկու կուսակցութեան բաժնուած էին տարադիրները , վերին ազնուական հոսթիւներ կ'ուզէր հաստատուն պահել իր խնամախօսներ , և կը կասկածէր զաւանտի ազնուականութեան միջամտութիւնէն և մանաւանդ քաղքենի միջակ գաղափարդին միջամտութիւնէն : Աստի օտարին միայն կ'ուզէր զիմել զա՛նք վերահաստատելու համար : Գաւառէն եկած պատուիրակներ կ'առաջարկէին կրօնքն ալ պատրաստել բանկ , բայց ազնուականներուն ծիծաղելի կ'երևար այս առաջարկութիւնը , քանի որ ամբողջ դար մը իրենք զուարճացած էին Վոլթէրի հեղինակներով ի մասին կրօնի : Փոքր ազնուականներէն բաց-

կացեալ միւս կուսակցութիւնը , որուն մէջ կային տարադիր քաղքենիներ ալ , կ'ուզէր ազատութեան կիրքին դէմ մարտնչել ուրիշ աւելի զօրաւոր կիրքով մը , մոլեանդութեան կիրքով , և յազութիւ իր սեփական ուժերով առանց օտարին գործիք ըլլալու : Այս կուսակցութիւնը կը սնդէր թէ իրաւ է որ քաղաքային պատերազմը արեւահեղութիւն կը պատճառէ , բայց զանէ պէտք չէր մտանութեամբ արատաւորուիլ : Այս վերջինները , աւելի օրոտտ , աւելի հալոյնատէր , ալ աւելի վայրազ , պիտի չաջողէին արքայնիքի մը մէջ ուր կ'ըլտէր Գաղօն : Սակայն , որովհետեւ ամէն մարդու պէտք ունէին , զեկուցումները արտահայտեցան Տուրինոյի և հարուստին զատաներուն միջեւ : Որոշուեցաւ յեղափոխութեան դէմ յարձակիլ արտաքին պատերազմով և քաղաքային պատերազմով , և տար համար փորձեցին արթնցնել այդ կազմերուն հին մոլեանդութիւնը* :

(*) Օգտակար կը համարիմ Մ. Ֆուօմանի Յիշատակագիրքէն մէջբերումներ ընել* տարադիրներուն և զուանք պատակասց կարծիքներուն մասին ճշգրիտ գաղափար մը տալու համար : Յեղափոխութեան վերաբերեալ զանազան գյտրեանց նաշարածոյ կոչուած հասարի մը մէջ , Ֆուօման հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի . էջ 4 և յաջորդականք :

«Գաղտնի գալլի Տուրինո 1790 Յունուարին) Յրամտացի խնամներու մօտ իրենց հաւանութիւնը և աջակցութիւնը խնդրելու համար : Երթալիս վերջ գումարուած խորհուրդի մը մէջ , իրենց պարզելի թէ , երկ կ'ազելիս զինեկ եկեղեցիին և զանուն կուսակիցները , և զուգրերաց բոկիցեկ կրօնքին ու բազաւորներուն շուրջը , զիպիս պիտի ըլլայ երկուքն ալ փրկել : Թէև հայրերս ու հաւատարմն զօրեղապէս կոպտուած , ոչ-կա-

թողիկներուն դէմ չէր որ պատերազմ ընել կ'ուզէր , ալ կաթողիկոսութեան և թագաւորութեան յայտնի թշնամիութեան դէմ , անոնց դէմ , անոնց դէմ* որոնք բարձրաբարտ կ'ըսէին թէ ալ եւս երկար եղաւ Յիսուսի Քրիստոսի և Պաւլոսներուն խօսքը , անոնց դէմ* որ կը յաւանչէին թագաւորներուն վերջինը ինզղել քահանաներուն վերջինին տղիքներով : Արապետութեան նաւարարի մնացած ոչ-կաթողիկները գտած են միշտ իմ մէջս ամէնէն փափուկ և զորաւոր քաղաքացիին , իսկ սպասար կաթողիկները՝ ամէնէն անողոր իշխումին :

«Իմ ծրագրիս միակ նպատակն էր կուսակցութիւն մը յօլել , և կարողութեան չափով տարածում և սնդուութիւն տալ անոր : Եկեղեցիականներուն բուն փառար բնութիւնը ըլլալով , կը զգայի թէ զո՛ն պատառխածն ալ բնութիւնն էր , այն տուն , ինչպիսի

Կղերը ոչ մէկ բան տնտես բրաւ տջակցելու համար աչղ ծրագրին : Բու- ղոքականները այն երկրամասերուն մէջ կը գրգռէին կաթողիկոսներուն հախտն՝ Կղերը այս արամաղբութիւններէն օգտա-

վաւ, համարուած էր այս մեծ ճշմար- տութեան վրայ, քե բառն կիրք մը ա՛յ տակի բառն կիրքով մը միայն կարելի է խնդրել, եւ քե կրօնական եպիսկոպոս- տան հաւանքով միայն կրնար խնդրել հոգեւորական ղառակցութեան : Անկէջ ի վեր Վանատէի եւ Սարանի մէջ կրօնքի նա- խանձադաւթութեան գործած հրաշքները կ'ապացուցանեն թէ բոլոր կուսակցու- թեանց իմաստասիրողները եւ յեղափո- խականները երբեք պիտի չյաջողէին քանի մը տարիներ Եւրոպայի մեծագոյն մասին վրայ հաստատել իրենց հախ- կրօն եւ հակընկերային գրութիւնը, եթէ Լուի Ժ.Պ. ի նախարարները իմենիս պէս ծրագիր մը երկնած ըլլային, կամ եթէ ասորակիր իշխաններուն խորհրդակա- նները անկեղծօրէն որդեկրած եւ իրապէս պաշտպանած ըլլային զայն :

«Բայց զժողովոտարար Լուի Ժ.Պ.ը եւ անոր տունին իշխանները վարող անձ- նաւորութիւններուն մեծագոյն մասը իմաստասիրական ակրտնքներու վրայ միայն կը պաշտօնաւորանէին եւ կը գոր- ծէին, թէեւ յեղափոխութեան պատ- ճառը կամ գործակողները իմաստասէր- ներն ու անոնց աշակերտներն էին : Կը կարծէին որ, եթէ կրօնք բաւարարու- տանն, պիտի ծագուէին եւ պիտի ան- պատուուէին կամ եթէ կրօնքին ներկա- յայտըստ գորտուր միջոցները գործու- ծէին, զորս սակաւն ամենամեծ քաղա- քագէտները գործածած են ամէն ժա- մանակներու մէջ յաջողութեամբ : Մինչ ազգային ժողովի կ'աշխատէր ժողո- վոսրդի մարտնչի եւ աւատական իրա- տանքներու, տասանորդի, ազատու- քի, եւն. ջնջումով զայն իրեն կապել, ասանք ալ ժողովոսրդը իրենց հնազան-

քագից, եւ մանաւանդ զատկական հան- ղիստուր տօներէն : Մօնրէլիէի, Նիմի եւ Մօնթօպանի մէջ, ամէն միջոցներով արծարծուեցաւ վաղեմի մոկոտնդու- թիւնը :

Կըլու, հարատակելու կ'ազգէին յորդորել երեւան հանկով նոր օրէնքներուն ան- կապակցութիւնը, պատկերացնելով թա- գաւորին թշուառութիւնը, եւ ռամիկին հաստգութեան վեր գրուածներ հրա- տարակելով : Այս միջոցներով կը կար- ծէին բոլոր Թրանսպոններուն սրտին մէջ ծննդի մաքսը եւ անհաւանդ իր սէր մը իրենց վեհապետին համար : Կը կար- ծէին թէ գեղեցիկներուն խաժամու- ժողովակը պիտի զաղրեցնէ կուսակցա- կաններու ձեռնարկութիւնները, եւ պի- տի թողտուրէ թագաւորին քակել ուղիղ իր հասնի ուղած նպատակին : Խորհուրդ- ներուս արմէքը իմ անձիս չափովը գնահատուեցաւ հաւանաբար, իսկ ար- քանի աւաղանիին կարծիքը տունց ախաղատին եւ անոնց հարատութեան չա- փով» :

Փոօման իր պատմութեանքը կը չա- րունակէ, եւ կը յատկանշէ այլուր հե- տեւեալ կերպով վախտակոտն արքու- նիքը երկրպաւտող կուսակցութիւննե- րը, էջ 33 :

«Այս պատմութեան տխրութիւնները եւ Տարինուրի մէջ ընդ հանրապէս իմ մա- տիս ցոյց արուած յարգանքները թեւ- րեւս անցեալը մոռցնէին ինծի եւ սպա- ղային համար վաղաքուշ յոյսեր յա- նալ տային, եթէ իշխաններուն խոր- հրդականներուն վրայ տեսած ըլլայի մեծ միջոցներ եւ կատարեալ համաձայ- նութիւն մը մեր գործերուն ամէնէն տակի ազգային մարդոց միջեւ : Բայց պատիս իսկուս կը տեսնէի տապալիները երկու կուսակցութեանց բաժնուած, որոնց- մէ մին օտար տեղաբնակ օգնութեամբ

Շարք Լամէթ բեմին վրայէն գտնուող յառաջանեց թէ զատկի տառերէնդ օրոտն տանեղէն զեղծանեցաւ ժողովուրդը մոլորեցնելու և նոր օրէնքներուն դէմ զրդուելու համար զայն և Այս

միայն կ'ուզէր հակայեղատիտութիւն փորձել, և միտք երկրին ներքին արքայականներով:

Առաջին կուսակցութիւնը կը կարծէր թէ քանի մը զաւառներ օտար Տէրութեանց թողով, անոնք փրանապի իշխաններուն բաւական բազմութիւն բանակներ պիտի հայթայթէին կուսակցականները ընկճելու համար: Թէ հետզհետէ ձևաք պիտի բերուէին կրկին բանի տանուած զիջումները, և թէ արքութիւնը որ և է պարտաւարիչ յանձնառութիւն մը չունենալով Պետտրեան և Է. Կազակեայեայ մարմինի մը նման, կրնար օրէնքներ թելադրել բոլոր նորանապիներուն: . . . Գրանիկները կը գտնուէին որ նուազատ միտաբանութիւնը իր կայքին վրայ վերահաստատելու որտախը զաւառացի ապստամբներուն և միջնակարգի արքայականներուն ձեռքը չանցնի: Կը զգային թէ այն ատեն իրենք պիտի չըլլան հարձքի և նպատակներու բախիւններ, և թէ իրենց ազդեցութիւնը պիտի վերջանար ա՛յն օրէնքը զատառի սպիտականները իրենց արխան գնով վերատառակին արքայական հեղինակութիւնը, և ստով սրժանանալին իրենց մեհապալին բարիքներուն և մատահութեան: Այս նոր կարգին երկիւզը կը միտեցնէր զիրենք հաւատարմելու, ոչ թէ փախելու համար իշխաններուն միտքը որ ներսի արքայականները բնաւ չգործածեն, այլ զանկանեց ու չազգայ թիւնը զլիստարարար սեւեռել տարու Եւրոպայի գտնիւններուն վրայ, և հակամէտ ընել զանոնք մեծ յայտնին օտարին օգնութիւններուն վրայ հիմնելու: Այս երկիւզին մէկ հետեւանքով, զապառի կերպով ամէնէն

խօսքերուն վրայ կ'ընէր տար եղաւ և ազեց ժողովէն մեկնել: Գլխամանի և պիտակապար տըս օգտանալիքը բնաւ, և արդէն տաքի վրայ կ'ընէր խաւար մը եկեղեցականներ զարտ ելլելու վրայ էին,

այդ ժամաւ որ միջոցները կը բանեցնէին փճացնելու համար ներքին ուժերը, ձախողել տալու համար առաջարկուած ծրարները, որոնցմէ մէկ քանին պիտի կրնային կարգը վերահաստատել, ի՞նչ խնամանարար ազգութիւն և իրապէս պաշտպանուած բլլային: Այս բանին ևս անձամբ վկայ եղած եմ, և օր մը տօնիկ պիտի պարզեմ վաւերական իրողութիւններով և վկայութիւններով, բաց ստակութիւն ժամանակը եկած չէ: Գրէթէն այդ թուականին անցի ունեցած խորհրդակցական ժողովի մը մէջ թէ ի՞նչ կերպով կարելի էր օգտուիլ Լիօնցիներու և նորանշ-Գօնթէլցիներուն նպատատար արամադրութիւններէն, բաց ի բաց պարզեցի թէ ի՞նչ միջոցներ պէտք էր գործածել, մեկնելու մասնակ, ժէզոտանի, Սէվէնի, Վիլհոմէի, Վյոնտէն Կոմսութեան, Լանկուսթի և Բաւարիայի արքայականներուն յայթանալը ապահովելու համար: Վերահաստատութեան տակ միջոցին, մարշալ մարցիլ ատ Օլիւշան, օտար տերութեանց միջամտութեան մեծ կուսակցի, բնաւ ինձի. «Բաց հարստահարեալները և գոհնուն տղապաններ պիտի չտան արդեօք վրէժ յաճել. . . — Է՛, ի՞նչ կարելի որո թիւն տնի, բախանալ, բաւական է որ մեր նպատակին հասնինք: — Տեսէ՛ք, զոչեց, ի՞նչպէս խտառութեան տակ իրեն թէ մասնաւոր վրիժառութիւններ պիտի գործաւին:» Այս զխտուութեան վրայ գործադրած, զրէթէ զապրացած, բախ քալիս նոստող մարքիւղ ար յա Սիտ գիւրի. «Չէր կարծեր թէ քաղաքային պատերազմ մը Գարտ չինեանց մէկ ատարկելութեան պիտի նմանի կելը:» Ահա այդպէս պաշտպանները,

բացի ի կարգ հրատարակելու. Շարժ կամել, և խառնակութիւնը խաղաղեցուց: Սակայն կղերին զսպեալուն վաճառածը զործադրութեան զբաւած էր. կղերը զստանայած էր ասկէց և իր քննախնայ-

բութիւնը սլաքթեցնելու ու է տալիմ չէ ժախջներ: Իր կրօնական և հայրենա- սիրական զգացումներու մէջ բարեմաս- թեամբ տողորտած վանական մը, Տոմ ժէրլ, որ մը խօսք կ'ազէ, և կ'ստա-

իշխաններուն իրենց ամենէն անողորմ թշնամիներուն աստիճանը կրկին զը ներշնչելով, կը մղէին զանոնք զործա- ծելու միախաչն կէս-միջոցներ, սրանք իրաւ է թէ կր բաւեն ներսի արքայա- կաններուն հասնողը զբողբու, այլ իրաւ անբաւական են կուսակցական յեղափոխականներուն կատարելիքնէն զանոնք երաշխաւորելու համար, ան- զամ մը որ զսփիւն մէջ մատ առնեան: Այնուհետեւ, իմացայ որ իշխաններուն բանակը Շամբաների մէջ գտնուած պա- հուն, մարտիկ ՏՕթօշանի թիկնապահ- ար լա Բոսթ հանրապետական մը գերի բռնելով, կարծեց թէ իր զորավարին զբաւթեան համեմատ հնազանդութեան պիտի բերէր զայն սրտաշոյղ յորդոր մը կարգադրով, և անոր զէնքերն ու ազա- տութիւնը վերադարձնելով, բացի հան- րապետականը հազիւ քանի մը քաղ տու և զարկու գետին տաղալեց իր յաղթականը: Մարտիկ աՕթիշան այն պահի Տարիմայի մէջ յայտնուած չափաւ- րութիւնը մտնալով, կրակի տուտ քանի մը զիս գեր իր անխոհեմ աստը- կային մահաւան վրէժը բաժնելու համար:

«Երկրորդ կուսակցութիւնը կը սնդկը թէ, քանի որ Տէրութիւնը քանիցս զէնք տուած էին նուազագոյնելու համար Պարպոնները, և մանաւանդ արդելը բլլալու համար որ Լուի ժԳ. Սպանիայ թագը չապահովէ իր թիւան, ոչ թէ միայն պէտք չէ զանոնք մեր օգնու- թեանը կանչել, այլ բնդհակառակն ար- ծարձել կղերին հասնողը, ազնուական- ներուն անձնաւորութիւնը և թագաւա- րին համար մտաւարդին սէրը, և փա- րալ խեղդելու ընտանի կախ մը, որմէ թերեւս օտարները վարձաւէին օդ- տուիլը»:

Տարազկոյններու պետերուն միջեւ այս չարազէտ երկարաւարութեան, և Լուի ժԳ.ի նախարարներուն անհարակա- թեան կամ նենդութեան կը պարաին թերեւս յեղափոխականք իրենց տաճին յաջողութիւններ: Ասկի հետեւ կ'եր- թեամ, և կը սնդկեմ թէ յեղափոխութիւն բնողը Ազգային ժողովը չէ, այլ թա- զաւորին և իշխաններուն չաբժը զըտ- նուազները. կը սնդկեմ թէ նախարար- ները Լուի ժԳ.ը մտանցին թագաւա- րութեան թշնամիներուն, ինչպէս զա- ւաղ իրք մանք իշխաններն ու Լուի ժԳ.ը մտանցին Ֆրանսայի թշնամիներ- րուն. կը սնդկեմ թէ Լուի ժԳ. Լուի ժԳ. թագաւորները և անոնց տաւիլն իշխանները չըջապատող պարտականե- րուն մեծագոյն մասը չաղակաւներ, ըստարական ճշմարիտ եկրքիներ էին և են. թէ անոնց թագաւորութեան վատութեան կամ անոնց մատնութեան պէտք է մեղադրել Ֆրանսայի կրամ և համարէն աշխարհի սպառնալուք բոլոր չարիքները: Եթէ մեծ անուն մը կրէի և Պարպոններուն խորհրդակից բլլալի, պիտի մնանէի ամօթէս մատնելով որ զձաձ և վատ առաջակներու հրատի մը, որոնցմէ ոչ միւս ու է անի մէջ յսկց չէ տուած ոչ հանձար, ոչ բարձր տա- զանց մը, յաջողած բլլան զանք տաղա- լելու, իրենց ազգեցութիւնը տարածելու Եւրոպայի ամենէն հզօր Պետութիւննե- րուն մէջ, արկեղերքը զօղապնելու, և երջ այս գաղափարը գիտ կը հաղածէ, կը թագաւորմ անձիս աննշանութեանը մէջ, պարտաւանքէ զերծ մնալու հա- մար, ինչպէս այլ աննշանութիւնը ան- կաղաղ բաւ գիտ կուսակցներու յեղափո- խութեան լատաճիլ իմութիւնները»:

Ջարկէ Պետական միակ կրօնը հոչակի կաթողիկ կրօնքը Նիսո Ապրիլ 12ի : Խնամք մը երևախաններ ոտքի կ'ելին և կը պատրաստուին ծախահարս թեամբ քուէարկել , բնկով թէ ստիկա յարմար առիթն է ժողովին հերքելու իրեն զէմ եղած ա'յն մեղադրանքը թէ յարձու հում կը գործէ կաթողիկ կրօնքին վրայ : Սակայն ինչ նշանակութիւն ունի այս տեսակ առաջարկութիւն մը : Կա'մ այն է որ հրովարտական հպատակը պիտի ըլլար ասանձանախորհում մը սաղ կաթողիկ կրօնքին , և ոչ մին պէտք է ասանձանախորհում ունենար , կամ իրողութեան մը յայտարարութիւնն էր այն , այսինքն թէ միբանասցոյ մեծամասնութիւնը կաթողիկ էր , և այս իրողութիւնն ալ յայտարարուելու պէտք չունէր : Ռեքեմն այդ տեսակ առաջարկութիւն մը չէր կրնար բնդ ունալի : Ռուսի ազնուականներուն և կղերին ջանքերուն հակառակ վիճարանութիւնը վաղուան յետաձգուեցաւ : Ահազին բաղմութիւն մը պիտած էր . Լափայէթ , խմանալով որ շարամիւսներ պատգառուած էին խառնութիւն յարուցանել , պաշտօնորդներուն թիւը կրկնապատկեց : Վիճարանութիւնը կը բաղաւ . եկեղեցական մը կը սպասեալ բանադրել ժողովը : Մօտի իր սովորական ճիշդը կ'արձակէ . Մընու հանդարտութեն կը պատտախանել ժողովին եղած բոլոր մեղադրանքներուն , և կ'ըսէ թէ կարելի չէ բանաւոր կերպով անբառասնել ժողովը թէ կ'աղէր չ'ընել կաթողիկ կրօնքը ա'յն պահուն , երբ իր պաշտամունքին ծախքերը հանրային ծախքերուն կարգը պիտի պատէ , ուրեմն կ'առաջարկէ օրակարգին անցնիլ : Տօմ ժէրլ , համագում , ետ կ'առնէ իր առաջարկը , և ներում կը խնդրէ այսպիսի չ'առնութիւն մը յարուցանելուն համար : Լա Ռօշֆուքս նոր խմբադրութիւն մը կը ներկայացնէ , և իր առաջարկութիւնը կը յաջողէ Մընուի առաջարկութեան : Բանկարծ

աճախողման անդամ մը կը գանդաւորաւ չըլլալուն վրայ , կը հարցադնէ Լափայէթին , և կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ համար կրկնապատկած է պաշտօնորդներուն թիւը : Շտրմառիթը կատածելի չէր , սրախնաւ ժողովուրդէն վախճողը ծախակարգը չէր կրնար ըլլալ , և Լափայէթ իր բարեկամները սաչապուներու պէտք չունէր : Այս հարցադնողումը կ'աւելցնէ խառնաշփոթութիւնը այսահանգերձ վիճարանութիւնը կը շարունակուի : Այս պայքարին մէջ Լաի Ժ'Բի անունը կը արուի : «Ձեմ զարմանար , կը գոչէ այն տառն Միւստօ , որ եանթի հրովարտակը յետ կոչող թաղաւ օրին անունը կը յիշուի : Բայց խորհեցէք որ այս խօսած բեմէս կը նշմարեմ այն մահապատու պառտահանը ուրիշը թաղաւոր մը , իր հարստականուն տպանող , աշխարհի չաները կրօնքի չաներուն հետ խառնելով , Ս . Պարթէկրմի կատարածին նշունը տուաւ : Այս զարհուրելի բացողանջութիւնը չի վերջացներ վիճարանութիւնը , որ զեռ կ'երկարի : Վերջապէս բնդ ունալեցաւ . Լա Ռօշֆուքս զուրքսին առաջարկութիւնը ժողովը կը յայտարարէ թէ իր զգացումները ծանօթեն , ալ թէ , ի յարգանս խիզճերու ազատութեան , չի կրնար և պէտք ալ չունի խորհրդակցիլ իրեն ներկայացուած առաջարկութեան վրայ :

Հազիս քանի մը օրեր անցած էին , և ահա ուրիշ միջոց մը գործածուեցաւ ժողովին տպանալու և զայն լուծելու համար : Երկրին վարչական նոր կազմակերպութիւնը վերջացած էր , ժողովուրդը պիտի հրաւիրուէր իր վարչական մարդիկը բնաւելու , և խորհուրդաւ միեւնոյն տառն նոր երևախաններ բնաւել տալ անոր , արդի ժողովը կազմացներուն տեղ : Արդէն մերժուած էր ուրիշ անգամ մը առաջարկուած և վիճարանում այս միջոցը : Կրկնուեցաւ 1790 Ապրիլին : Յանձնառութեան տես-

բարեկերպ մէկ քանին իրաւատութիւնները մէկ տարւածն առնամք էր, և իրաւալ մէկ տարիի մօտ էր որ ժողովը կը գումարուէր : 1789 Մայիսին լացումը, կը մանկը 1790 Ապրիլ ամսուն մէջ : Թէև ոչ ընտրական տնտեսները չեղեալ համարուած էին, թէև պատուոյ խօսք արուած էր Հնդկանոց Սահմանադրութեան աւարտումէն առաջ, այս մարդիկը, որոնց համար ոչ հրատարակուած հրապարակը կարեւորութիւն ունէր, ոչ արուած կողմեր, երբ ինդիք իրենց նպատակին հասնելու վրայ էր, կ'առաջարկէն ուրիշ երևոյթանքներ ընտրել առ և պաշտօնը անոնց յանձնել : Մօսի, արուն վրայ կը ծանրանար այդ օրումն բնութիւնը, իր գերը կատարեց ամէն ժամանակ, աւելի ապահովութեամբ, բայց իր ստիպանքն աւելի հարաւորութեամբ : Բնքն իսկ ժողովուրդին վեհապետութեան ջատագով կը կանդնի, և կ'ըսէ թէ մարդ մը չի կրնար երկար տանն ինքզինքը ազգին տեղը դնել, և ամսամանակեայ միայն եղած իրաւատութիւնները երկարաձգել : Կը հարցնէ թէ ինչ հանգամանքով մարդ վեհապետական իրաւատութիւններ կը զգենու, կը պնդէ թէ օրէնսդիր և սահմանադիր իշխանութեան միջև զանազանութիւնը ցնարական զանազանութիւն մըն է, թէ վեհապետական Գահադիր ժողով մը իր քաղաքացիութեան օրէն կատարութեան միայն կրնայ գոյութիւն ունենալ, և թէ, եթէ ազգային ժողովը այդ Գահադիր ժողով կոչուածն է, ա'յն տանն պէտք է զտննելէ ընէ թաղաւորը և թափուր հաշակի գաւի : Այս բաւերուն վրայ ազգավեր կ'ընդմիջեն զայն և կը յայտնեն ընդ հանուր գաղափար : Միտադո այն տանն տար կ'եկէ տնտեսով : «Իր հարցութիւն, բոտ, և երբն ի վեր ժողովուրդին երևոյթանքները ազգային Գահադիր ժողովի գարծած են, կը պատասխան-

ենու : Այն օրը ուր իրենց նկատելու մասքը գինուորներով չըջապատուած գտնելով, գալին նիստ գումարել տալին տեղը ուր կըցան հաւաքուիլ, երգում ընկու համար թէ կը նախընտրեն մեծնիլ քան մասնիկ և լքանիլ ազգին իրաւունքները : Անր իրաւատութիւնները, ինչ որ ալ եղած ըլլային, ա'յ օրը ընտրութիւն փոխեցին : Անր ի գարծ գրած իրաւատութիւնները ինչ որ ալ ըլլան, մեր ջանքերը մեր աշխատութիւնները օրինականացան զանոնք : Ամէնքը ալ կը յիշէր խօսքը հին ժամանակներու ա'յն մեծ մարդուն, որ օրինական ձևերը անտես ըրած էր հայրենիքը փրկելու համար : Երբ կը ստիպական արկուտ մը հրաւիր կարգաց անոր բնիկ թէ իր վարմունքը օրինական էր : Պատասխանեց, կ'երգնում որ հայրենիքը ազատեցի : Պարմունե'ր կը գոչէ ան տանն Միտադո ժողովուրդին երևոյթանքներուն ազգային խօսքը, կ'երգնում որ գոյութիւն փրկեցիք ձրանաւն» :

Այս հիմնադիր կողմէն վրայ, կ'ըսէ ձեռքիս, ամբողջ ժողովը, գոյցնա յանկարծաւ ներհնումէ մը քչում, վեհապետութիւնը կը փակէ, և կը վճռէ թէ ընտրական հաւաքումները ընտապիտի չգրադին նոր երևոյթանքներ ընտրութեամբ :

Այսպէս այս նոր միջոցն ալ անօգուտ եղաւ, և ժողովը կըցաւ իր աշխատութիւնները շարունակել : Բայց խոսիտութիւնները կը շարունակուէին նմանապէս բովանդակ ձրանադիր մէջ : Հրամատար ար վաւաղէն ջարդուեցաւ ժողովուրդին կողմէ, ազգային պահանջները կը զրաւեցին Մարտիկոյ բերդերը : Հակառակ խառնով շարժումներ տեղի ունեցան Նիմի և Մօնթօպանի մէջ : Տարինսկն գրկուած պատուիրակները կը գոչուած էին կաթակիները, բանտարտութիւններ ըրած էին, որոնցմով միտապետութիւնը վաճաղուած կը հաշ-

կէին, և կը պահանջէին որ կաթիլիկ կրօնքը Պատմական կրօնք յայտարարուի: Ի դուր արքայական արտադրատնիքն մը պատահաբանա՞ծ էր, անոնք ալ յանկարծ փոխադարձացած էին: Բողոքականները կաթիլիկներուն հետ կը կուտէին, և վերջինները՝ ի դուր սպանելով Տուրինացէն խոտապատած օգնութիւններուն, վերջապէս վանաւած էին: Զանազան ազգային պահակներ չարմանն մէջ գրաւած էին, ապստամբներուն գէժ հաղթանակներուն օգնելու համար, կրիւր աշակէս մըրած էր, գերական Միսապօ, իր մեծանունն եղբոր յարանի հակառակորդ, բեմին բարձունքէն անձամբ յաղաքային պատերազմը ծանուցանելով, կարծես ժողովին մէջ ալ նետեղ զաշի իր չարմամբը, իր ձեւերով իր խօսքերով:

Այսպէս, մինչ երեւոյթաններուն չափաւոր մօտը կը քանար յեղափոխական խանդը մեղմացնել, անխափա՞րն ողբիմաղիւր մօտ մը տենդը կը յաղէր՝ դըր զաղար մը պիտի կրնար հանդարտեցնել, և պատրաստներ կը հայկթայիէր ժողովրդային ամենաբաւական տակաւորաններուն: Գլխաւորը առեկի ծաղրայեղ կ'ըլլային: Ժողովներն երաւ, զլիսպը, Պարթեոս զլիսպէն ծնած, և նախ վերստայ տղա Բարիւղ հաստատուած, միւսները կը գերազանցէր ինքով, մօքի կարգով իւններով և բոնակամ ամբողջութեամբ * : Իր նիստերը անքնող հասէին ժողովին նիստերուն նման: Կրկանէր վիճարանիլ ժողովէն անդնկիւր բոլոր հաղթերուն վրայ, և որոշումներ կը յայտնէր, որոնք արդէն նախագնելոյց

մըն էին օրէնսդիրներուն համար: Հոն կը հաւաքուէին ժողովրդային զլիսաւոր երեւոյթանները, և ամէնէն յաժառանգը հոն կը գտնէին ոչ թէ զրգում: Լաֆայէթ, արտահայտը ազգեցութեան գէժ մարտնչելու համար, միարանած էր Պալեիի և ամէնէն յատմաւ մարդոց հետ, և 89ի կոչումը արիւղ զլիսաւոր կարգում էր, որ յետոյ կոչուեցաւ: Ֆեօքաններու զլիսաւոր մայիս 12ին գոյցուած: Բայց միջոցը անդօր էր, հարիւր հանգարտութեան և բարեկիրթ մարդոց մէկ հատար մը չէր կրնար իրեն հրաւիրել խաւանը ժողովներն երաւ զլիսպին նման, որ անձնատուր կ'ըլլային ժողովրդային կիրքերու բովանդակ տառականութեան: Միակ միջոցը պիտի ըլլար զլիսպները զոյգ, բայց արքայնիքը անքան համարձակ և անքան վտանգելի չէր որ ժողովրդային կուտակցութիւնը զազրեցնէ նմանօրինակ ու միազրիւրի մը դարձածութիւնը: Լամբէնիները կը անհաշտէին ժողովներն երաւ զլիսպին մէջ: Միսապօ հաստատուելու կ'երևար մէկուն և միւսին մէջ, ամէնուն յայտնի էր ինչ իր տեղը բոլոր կուտակցութիւններուն մէջ էր: Շատ չանցած ատիկ մը ներկայացաւ, որ իր գերը առեկի լաւ մէջտեղ կուտ, և որ միտակաւորութեան տարաւ յիշատակիլ յաղթանակ մը, ինչպէս պիտի տեսնենք յետոյ:

Այս իտալականին որ հասած էր, փրանտական յեղափոխութիւնը կը սկսէր օտար վիճակներուն անհաշտութիւններ իրեն քաշել. իր լեզուն անքան բարձր, անքան անմեղէն էր, բնող հանրակաւորութեան նկարագրի մը անէր՝ անքան յարմարագոյն մէկէ առեկի ժողովարարի, որ օտար իշխանները պարտաւորուեցան անհաշտելի անհեղ: Սինչու աշի տունն վաղանցիկ յուզում մը կարծուած էր, բայց ժողովին յաջողութիւնները, անոր հաստատումութիւնը, անոր անակնկալ յարտաւորութիւնը, և

* Սահմանադրութեան ըստած այս զլիսաւոր 1789 Հոկտեմբերի փոխադրուեցաւ, և այնու հետեւ հանցեցուեցաւ ժողովներն երաւ զլիսաւոր անտնին տակ, որովհետեւ ժողովներն վանքին մէկ պահէն մէջ կը գտնարուէր, Սէնթ-Մուսէ փողոց:

ՅԱՆՎՐԱ ՄԱՐԲԵՋԻՆ, ՄԱՀԸ

մանաւանդ անոր աւաղաբում ապագան,
զոր բոլոր ազգերուն ալ կ'առաջադէր,
պարսաւորեցին աւելի յարգանք և
աւելի ատելութիւն հրաւիրել և դա՛-
շնները զբաղեցնելու պատիւին արժա-
նացնել զայն: Եւրոպա այն ատեն եր-
կու թշնամի դաշնակցութիւններու բաժ-
նուած էր. մէկ կողմէն անգլիւս-բու-
սիական դաշնակցութիւնը և միւս կող-
մէն կաթիլական արքունիքները:

Ֆրեաների Կրիստո Բրուսիոյ գահուն

վրայ յաջորդած էր մեծն Ֆրեաների:
Այս վեհապետը, յազդ ուղ և տկար,
իր մեծահոգի հախորդին քաղաքա-
կանութենէն բաժարելով, միասնացի
զինակցութիւնը լքած էր ի փոխարէն
Անգլիոյ զինակցութեան: Այդ տէրու-
թեան հետ միացած, կազմած էր ույն
հշտնաւոր անգլիւս-բուսիական դաշնակ-
ցութիւնը, որ մեծ բաներ փորձեց,
բայց ոչ մին գործողեց, որ Աւստրիոյ
և Ռուսիոյ դէմ ռուս հանեց ճաշար:

Լեհաստանը, Թուրքիան, յետոյ լքեց զամէն անոնք՝ զորս տաք հանած էր, և հոյն իսկ հալասուեց աւարելով գտնոնք, բաժնելով Բրուսիան:

Միացեալ Անգլիոյ և Բրուսիոյ ծրագիրն եղած էր Ռուսիոն և Աւստրիան վճառել, անոնց զէմ զրդուելով ճուէտը՝ ուր կը թաղաւորէր սաղիսաճողի կիւսթով, Լեհաստանը՝ սր առաջին բաժանումէ մը կը հեծնէր, և սուսական արշաւանքներէն զալաւորած Թուրքիան: Այս պաշտակցութեան մէջ Անգլիոյ մասնաւոր զիտաւորութիւնն էր վրէժ լուծել ամերիկեան գաղթականութեան Թրանսպի կողմէ եղած օգնութեանց, առանց պատերազմ հաշակելու անոր զէմ: Ասոր միջոցը գտած էր իրարու հետ լռութիւն տարով Թուրքիոն ու Ռուսերը: Ֆրանսա ալ երկու մուղով րդներուն միջև չէր կոնար չկողմնալ սուսնոյ Թուրքիոն իրմէ պաշկանելու, որոնք յոյս դրած էին իրեն վրայ, և հակառակ պարագային՝ պիտի կորնոնէր Արսեղի մէջ իր սուսադական տիրապետութիւնը: Միսս կողմն պատերազմին մասնակցելով՝ Ռուսիոյ զինակցութիւնը կը կորնոնէր, որուն հետ նոր կնքած էր յանձնաւ չաճաւոր պաշտակցութիւն մը, որով ապահովուած էին Ֆրանսոյի համար սառցձր և բոլոր ստորիաները՝ զորս Հիւսիս սուսադքէն կը մասնակարարէ նուստորմին: Այսպէս երկու պարագաներուն մէջ Ֆրանսա ֆրանսի կ'ենթարկուէր: Մնաց սր Անգլիոյ իր ումերը կը արտամուրէր և կը պատրաստուէր ի հարկին պարզել գտնոնք: Ասկէց զատ, Ֆրանսալի երմասկան վիճակին մէջ անկարգութիւնը տեսնելով երեսեկաց ժողովին օրով, Սալմանայի ժողովին օրով ալ ժողովրդային չիտիւթութիւնը, չէր կարծեր սր պատերազմի սկսաք տնտեսաւոր, և ըստած է թէ Անգլիոյ կը նախորդէր Ֆրանսա խորասկել աւելի ներքին խառնութիւններով քան թէ

զինուորաւ թեմաւ: Ուստի տմրաստանուած է ան թէ միշտ հրահրած է մեր անմիաբանութիւնները:

Այս անգլիաբրուսիական պաշտակցութիւնը քանի մը ճակատամարտներ մարտելու պատճառ եղած էր, որոնց յաջողութիւնը սակաւն կեղակարծ եղաւ: Կիւսթով զիւրապնարար քաջակցութիւնքէ մը՝ ուր մասած էր իրբու բախտախնայիր: Ապստամբ Հոլանտա տեղը նուստ անգլիական մեքենայութիւններուն և բրուսիական բանակներուն հարձիւ: Վարպետարդի Անգլիոյ աշտղէս Ֆրանսան զրկած էր ծաղկին հզօր զինակցութիւնէ մը, և բրուսիական վիճակաւ, սր անտիտա յաջողութիւններ միայն կը վնասէր, վրէժ լուծել աշտղէս Հոլանտայի խորհրդարանէն ալն նախատինքին փոխարէն, որուն ենթարկուած էր խնամակալին կինը՝ սր Ֆրանսերի կիլիսովի հարազատ քայնէր: Լեհաստան կողմակերպուելով զէնք տնտեսութեան վրայ էր: Թուրքիոյ յաղթած էր Ռուսիոյ լէն: Սակայն Գերման կայսեր՝ Նոպէֆ Է. ի մահը, 1790 յանուարին, պատահարներուն կերպարանքը փոխեց: Լէօբօլտ, այս լուսամիտ և խաղաղասէր իշխանը, որուն երջանիկ թաղաւորութիւնը օրհնած էր Թուրքիոյ յաջողեց Նոպէֆի: Լէօբօլտ, ճարտար սրբան խոհեմ, ու զեց վերջ տալ պատերազմին, և յաջողելու համար պարծածեց հարքի, պարսանքի միջոցները աւսրոնք խիտ կ'աղղէին Ֆրանսերի կիլիսովի ալնքան յեղեղուել երեսակալութեան վրայ: Այս վեհապետին հակադէպին հանգստութեան քաղցրութիւնները, իր ժողովուրդին վրայ երկար տանել ի վեր ճանրապող պատերազմին չարիքները, և վերջապէս ալնքան աղիտարեր սկզբունքներ հրաջակող Ֆրանսական յեղափոխութեան վառնողները: Անոր մէջ արթնցողին միահեծան իշխանութեան պաղաւտաները, նալն իսկ անոր աչքին չաղաղութեան յին յոյս մը Ֆրանսոյի յեղափոխական

ները պատմելու, ինչպէս պատմած էր Հովանապետի յեղափոխականները, և համապուհեցու, ճիշդ ա՛յն վայրկեանին երբ պիտի քաղէր առաւելութիւնները ա՛յն դաշնակցութեան, զոր ա՛յնքան խիզախօրէն յղացած էր իր նախորդը Հէրցպէրկէ 1790 Յուլիան հաշտութիւնը կնքուեցաւ Բաղխնապոլի մէջ։ Օգոստոսին Ռուսիոյ ևս իր հաշտութիւնը կնքեց Կիւսմալի հետ, և իրեն զէմ ունեցաւ միմայն Լեհաստանը, ո՛չ այնքան երկիւղալի, և Թուրքերը՝ որոնք արդէն ամէն ուղղութեամբ յաղթահարուած էին։ Այս դաժնագան զէպքերը պիտի պատմենք վերջը և Ռուսին Տէրութեանց ուշադրութիւնը վերջապէս բարձրովին կ'ուղղուէր Ֆրանսական յեղափոխութեան վրայ։ Բրաւսիոյ և Լէօբօլտի միջեւ հաշտութեան կնքումէն քիչ մասնակ առաջ, երբ անգլիաբրաւսական դաշնակցութիւնը կը սպառնար երկու կայսերական արքունիքներուն, և կը հալածէր զազանի կերպով Ֆրանսան, ինչպէս նաեւ մեր յարասուող և հաւատարիմ զինակիցը Սպանիան, անգլիական քանի մը մարտանաւեր Նոթքոյի ծովախորշին մէջ զրուսեցան Սպանիացիներէն։ Խիստ բուռն բազմութիւն ընդհարեցան, որոնց հետեւանքով միեւնոյն տառն ընդհանուր սպառազինութիւն մը տեսնուեցաւ։ Անգլիոյ նաւահանգիստներուն մէջ Սպանիա, զաշնակցութիւնը մէջ բերելով, իսկոյն Ֆրանսայի օգնութիւնը խնդրեց, և Լուի ԺԶ, հրամայեց տոտնընդ մարտանաւ ստորադասել։ Անգլիան ամբաստանուեցաւ թէ այս առթիւ կ'ուզէ մեր նեղութիւնները աւելցնել։ Իրաւ է որ Լոնտոնի զինուորները քանիցս շարժաւորեցին ազգային մարտի, բայց անգլիական դաշնի՞ք ինչ կուտար որ քանի մը մարդասէրներ այնպիսի խառնախառն արտագիւղումներ և զգաւանքներ լատիէին, մինչ այդ միջոցին, կ'ըսեն, յատկապէս

զրամ կը վճարէր կարգ մը զարմանալի զրոյիչներու, որոնք սկսած էին զարծուալ ամենաքեզ երեսնալ, և մեծ նեղութիւններ կը սրտառուէին երկրին ազգային պաշտօնականներէն։ Երբքին վրդավումները ա՛յ տակի չառցան ընդհանուր սպառազինութեան պահուն, և անկարելի էր կապակցութիւն մը չտեսնել։ Անգլիոյ սպառնալիքներուն և անկարգութեանց վերաճումին միջեւ Լուիֆայէթ մանաւանդ, որ հանրային անգործութիւնը չահագրգռող հարցերու մասին միայն խօսք կ'առնէր երբեմն, բնական վրայէն բացէ բաց զազանի ազգեկցութեան մը խօսքը բրաւ։ «Ձեմ կրնար, բաւ, ինքզինքս զսպել և զլտել չապ ժողովին թէ նոր և միաձայլ խմբում մը կը յայտնուի Աթրապստրէն Նիւմ, Պրէսիէն Թուլոն, միջավարդին թշնամիները ի զուր կ'աշխատին այս զրգուածը ժողովուրդին վերադրել, երբ անկրա զաշնի ազգեկցութեան մը բազմութիւններ կը կրէ։ Գաւառները կը կազմակերպենք, զինուորները կը իննեն, զրալի աշխատութիւնները կը զինուորին, և ահա խոյն անկարգութիւնը մեր նաւահանգիստներուն և մեր նաւարաններուն մէջ է։» Արդարեւ քանի մը հրամարտներ սպաննած էին, և զիպուածով թէ յատկապէս դրնում էին մեր բաւազայն ծովալին սպանները։ Անգլիական զեպաներ իր արքունիքին յանձնարարութեամբ հերքեց այս ամբաստանութիւնները։ Բայց յայտնի է թէ ինչ վատահոգութեան արժանի են այս պատուամները։ Գալան ալ զրամ էր թողաւորին Անգլիան արգարալեղաւ համար, բայց Գալան կատկածելի էր ի զինաց օտարին խօսկրալ։ Ի զուր կ'ըսէր թէ ամէն ծախք ծանօթ է խորհրդարանական կառավարութեան մը մէջ, թէ նոյն իսկ զազանի ծախքերը իրր ահա զանէ յայտնապէս կը խտտովանուին, և թէ անգլիական երաւարդներուն մէջ

այդ տեսակ զաղանի վարկ բնաւ. չկայ Փորձով ապացուցուած է թէ զրամ չի պակսիր բնաւ նոյն իսկ պատասխանաւորաւ նախարարներուն: Բայց ինչպիսի տոյն է թէ ժամանակը, որ ամէն բան կը քօղաղերձէ, այս մասին բան մը երեւան հանած չէ, և թէ Նէքէր, որ ասիկա գիտնալու ամէնէն յարմար անձն էր իր պաշտօնին բերմամբ, այս զաղանի ազդեցութեան բնաւ չէ հաւատացած:

Թագաւորը, ինչպէս տեսանք, ժողովին ազդարարած էր տառնորհնոյ մարտահաւ պատրաստակ, խորհելով, կ'ընէր, թէ ժողովը պիտի հաւանի այս կարգադրութեան և հարկ եղած ծախքերը պիտի քուէարկէ: Ժողովը կատարելապէս ընդունեց արքայական յանձնարարաւորը, բայց սահմանադրական ինչոյր մը տեսաւ. անոր մէջ զոր հարկ համարեցաւ. լուծել թաղաւորին պատասխան տալէ առաջ: «Որոշումն սրտում է, բաւ Ալեքսանդր Լամբի, մեր վիճարանութիւնը չի կըրնար յապաղեցնել զայն, ուրեմն պէտք է նախապէս հաստատել սո՛ւ կէտը թէ հաշտութիւն կամ պատերազմ բնկուիրաւնքը որո՞ւ պիտի վերադրուի, թաղաւորին թէ ժողովին»: Արդարեւ, ասիկա հաստատուելիք վերջին կարեւոր իրաւասութիւնն էր, և մին անուշամ' սրանք ամէնէն աւելի չափեկանութիւն պիտի յուզէր: Երեսակալութիւնները լեցուած էին արքունիքին թերութիւններով, մերթ փոտափրութեան և մերթ անբարութեան անուշ փոփոխամասութեամբ, և չէր ուզուիր զահան թաղաւոր կամ ազգոր փոփոխութեամբ պատերազմներու մէջ մղելու. իշխանութիւնը, կամ վաստութիւններով և թուրամորթութիւններով զայն անպատուելու. իշխանութիւնը: Սակայն պատերազմի և խաղաղութեան հոգը բոլոր կատարարական գործերէն աւելի կը պահանջէ զործունէութիւն, ուր զործաւոր իշխանութիւնը ամէնէն աւելի ազդեցութիւն

պարտաւոր է ի գործ դնել. անպիտի գործ մըն է ուր պէտք է աւելի ազատ թողուլ զայն, որպէս զի գործէ յօժարակամ և լաւ: Կանխաւ ծանուցուած էր Միտապոյի կարծիքը, որուն համար կ'ըսուէր թէ չահաւած է արքունիքին կողմէ: Ասիկը նպատաւոր էր տակնորանին ձեռքէն իրելու. համար այն ժողովրդականութիւնը՝ որ ամէնուն նախանձը կը շարժէր: Լամբիները զոտցած էին ասիկա, և Պաւնալը լեցուցած էին որ ընկճէր Միտապոյ: Աջակողմը քաշուեցաւ, եթէ կրնանք այսպէս բռնել, և ասպարէզը ազատ թուցուց այդ երկու ակոյեաններուն:

Վիճարանութեան կը սպասուէր անհամբեր: Բացուեցաւ Մայիս 14էն 22 նիտները: Նախնական զաղափարները միայն պարզող քանի մը տակնորաններէ վերջ, Միտապոյի ձայնը լսուեցաւ, որ հարցը զրաւ. բոլորովին նոր կերպով մը: Իր կարծիքով պատեւրազմը գրէթէ միշտ յանկարծական է. թշնամութիւնները կը սկսին սպառնալիքներէն առաջ, թաղաւորը, որ հանրային փրկութեան գործով ծանրաբեռնուած է, պարտաւոր է վանել զանոնք, և այսպէս պատերազմը մղուած կ'ըլլայ արդէն երբ ժողովը չէ կրցած միջամտել: Պայմանադրութիւններուն համար ալ այսպէս է. թաղաւորը միայն կրնայ բուն վաշիկանք բմբունել բանակելու, խորհրդակցելու, վիճելու: Տէրութեանց հետ ժողովը ձեռք բերուած պայմանները միայն կրնայ վաւերացնել: Երկու պարագաներուն մէջ թաղաւորը միայն կրնայ գործել, և ժողովը հասանիլ կամ մերժել: Ուրեմն Միտապոյ կ'ուզէ որ գործաւոր իշխանութիւնը ազատ բլլայ զիմադրել սկըսուած թշնամութիւններուն, և օրէնաւոր իշխանութիւնն ալ, բոլոր պարագային, կը հանդուրժէ պատերազմին շարունակութիւնը, կամ հաշտութիւն կը պահանջէ: Այս կարծիքը ծափահարուե-

ցառ . որովհետեւ Միապոլի ձախը միշտ կը ծափահարուէր : Սակաշն Պառնալ խօսք կ'առնէ . և անտես ընելով միւս աստնաբանները՝ կը պատասխանէ միմիայն Միապոլի : Իրաւ է որ , կ'ըսէ , յաճախ սուրը քաշուած կ'ըլլայ պատեանէն ուղղին խորհրդակցութեան գիմուելէ առաջ . բայց կը պնդէ թէ թշնամութիւնները պատահական լազմ չեն . թէ թաղաւորը պէտք է վստիչ զմտնք և խնայն խմայնէ ժողովին , որ այն ասին վեհապետօրէն իր սեփական գիտումը կը հաշակէ : Այսպէս բոլոր տարբերութիւնը բաւերուն մէջ է , որովհետեւ Միապոլ ժողովին իրաւունք կու տայ պատերազմը մերժելու և հաշտութիւն պահանջելու , Պառնալ ալ՝ մին կամ միւսը յայտարարելու իրաւունքը , բայց երկու պարագաներուն մէջ ալ ժողովին բաշտանքը հարկեցուցիչ էր , և Պառնալ ևս Միապոլէն տւելի բան մը չէր տար անոր : Այսու հանդերձ Պառնալ կը ծափահարուի և ժողովաւորին կողմէ յայթանակաւ կը տարուի , զրոյց կը տարածուի թէ իր հակառակորդը ծախուած է : Փողոյները բարձրացոյց կը պալլացնեն արարտադիր մը Միապոլ կամսին մեծ մատերիներ մակազրով : Ասիկը վճարական էր , իւրաքանչիւր ոք ահարկու ըմբիշէն ձիւ մը կը սպասէր : Կ'ուզէ որ պատասխան տայ , խօսք կը արուի իրեն , բեմ կ'ելլէ գլինքը մտիկ ընելու համար հաւարուած ահազին բազմութեամ մը առջև , և բեմ կ'ըսէ ասին կը յայտարարէ թէ մեռած կամ յաղթող վար պիտի իջնէ անկէց : «Զիս ալ , բաւ սկսելով , յաղթանակաւ տարին տակէց առաջ և սակայն այսօր կը պուսն Միապոլ կամսին մեծ մատերիներ : Այս օրինակին պէտք չունէի գիտնալու համար թէ կապիտալէն Տարակետ ժայռ մէկ քայլ կայ միայն : Սակայն այս վարէն վեր հարուածները զիս չալտի կտանցնեն իմ ասպարէզին մէջ » : Այս պատկառաւոր

զու նախորանէն վերջ , կը ծանուցանէ թէ Պառնալի միայն պիտի պատասխանէ , և սկիզբէն իսկ «Միաքերնիդ բաշտարեցէ՛ք , բաւ անոր , ձեր կարծիքով պարտաւորեցիք թաղաւորը սկսած թշնամութիւնները յայտարարելու , և ժողովին միայն իրաւունք տուիք այս մասին ուղղակի կամքը յայտնելու : Ասոր վրայ կը կեննամ ձեզ և կը հրաւիրեմ մեր սկզբունքներուն , որոնք ուղղակի կամքին արաւայալու թիւնը , կը բամբնեն ժողովին և թաղաւորին միջև . . . Զայն ժողովին միայն վերադրելով՝ Սահմանադրութեան գէժ գործեցիք ի կարգ կը հրաւիրեմ ձեզ . . . Պատասխան չէք տար . . . կը շարունակեմ . . . » :

Իրաջնէ պատասխանելիք ոչինչ կար : Երկուր ընդ խախտութեան մը միջոցին Պառնալ նշտակ եղաւ Միապոլի շանթիւնարիչ կշտամբանքներուն : Միապոլ յօդուած առ յօդուած անոր կը պատասխանէ , և ցոյց կուտայ թէ իր հակառակորդը ժողովին իր առածէն տակի բան մը չտուտ : այլ թէ միայն . թաղաւորը պարզ գեղալցու մի մը պարտաւորելով , զրկած էր զայն ուղղակի կամքին արաւայալութեան անհրաժեշտ եղող անոր աջակցութեան : վերջապէս կը լմնցնէ պախարակելով Պառնալը իր բեւ պատասխանատու տղայի մեղապարտ մրցակցութեանց տղայի մարդոց միջև , որոնք , բաւ , պէտք է իրբեւ ճշմարիտ գլխակից բնիկներ աղբին իրարու հետ Պառնալ իր կարծիքին կու տակիցները համարէ , անոնց մէջ այս ալ իրենները կը համրէ , անոնց մէջ ցոյց կուտայ շտախար մարդիկը , Սահմանադրութեան առաջին հիմնադիրները , որոնք Պրանտայներուն հետ ազատութեան վրայ կը խօսէին , զմտնք ազատութեան կը պարտաւորէին , երբ այն անարգ ու ստորին զրոյսարտիչները արքունիքին կախը կը ծծէին մատովը ցոյց կուտար կամէնթները , որոնք բաւ

լիք տեսած էին թագուհին (ձևաքէն) . «Մարդիկ , կը յարէր , որոնք մինչև իրենց գերեզմանը պիտի պատուեն իրենց բարեկամներէն և իրենց թշնամիներէն » :

Միաձայն ծախիւր ողողեցին Միստպոյին ձայնը , ժողովին մէջ երեսօթաններու ստուար մաս մը կար որ ո՛չ աջին ո՛չ ձախին կը վերադարձէր , այլ , առանց ո և է կողմնակարգութեան , վայրկեանին տպաւորութեան վրայ կը վրձնէր : Այս երեսօթաններուն միջոցաւ էր որ կը տիրէին հանձարն ու բանականութիւնը , որովհետեւ մէկ կամ միւս կողմը հակելով մեծամասնութիւնը կը կազմէին Պառնավ կ'ուզէ պատասխանել : Ժողովը կ'ընդդիմանայ և կը պահանջէ քուէի գիմկ : Միստպոյին բանաձևը , մեծապէս բարեխառնած Շարըլէի կողմէ , մեծամասնութիւն կ'ունենայ , և վերջապէս կ'ընդունուի (մայիս 22 1790 , ընդհանուր գոհունակութիւն պատճառելով . վասն զի այս հակասութիւնները իրենց ծնած չրջանակէն անդին չէին տնջներ , և մարդկային կուտակցութիւնը ինքզինքը յաղթող կը կարծէր թէ՛ Միստպոյի և թէ՛ Լամէնթներուն հետ :

Տրուած որոշումը թագաւորին և ազգին իրաւունք կուտար խաղաղութիւն և պատերազմ բնելու : Թագաւորին արամադրութեան կը յանձնուէր գննելու պիտի , ժողովին կը ծանուցանէր թշնամութեանց սկսուիլը , ժողովը ի նիստ կը հրաւիրէր , եթէ չէր գտնարուած արդէն , և կ'առաջագրէր հաշտութեան կամ պատերազմի վճիռը : Ժողովը կը խորհրդակցէր անոր բացարձակ անաջարկութեան վրայ , և թագաւորը յետոյ կը վաւերացնէր խորհրդակցութիւնը : Շարըլիէն էր որ յայժմ բանաւոր բարեխառնութեամբ մը պահանջած էր բացարձակ անաջարկութիւնը և վերջնական վաւերացումը : Այս վճիռը , բանաւորութեան և արդէն իսկ հաստատու-

ած ակորունքներուն համաձայն , անկեղծ արտաբերութիւն մը յուզեց սահմանադրականներուն մէջ , և խոյ յոյսեր հակադրականականներուն մէջ , որոնք կարծեցին թէ հանրային միաքր պիտի վախուէր , և թէ Միստպոյի այս յաղթութիւնը իրենցը պիտի բլրար : Լամէնթէի , որ այս պարագային մէջ Միստպոյի միացած էր , դրեց Պալլէիէի , անգործութեան և հափառարտութեան յոյսեր մշակել ստուար անոր , և ջանաց , ինչպէս որ միշտ կ'ընէր , հաշտեցնել զայն նոր կարգին հետ : Ժողովը իր երեսօթան աշխատութիւնները կը շարունակէր : Այս աշխատութեանց նպատակն էր կարելի եղածին չափ լաւ դատաւորել կղերին գոյքերը , որոնց վաճառումը , երկար առնել ի վեր վճառած , չէր կրնար արգիլուիլ ո՛չ բողոքներով , ո՛չ խնդրագիրներով , ո՛չ դաւերով : Ամենահզօր խմբակցութեան մը ձևաքէն տանել հովին մէկ մեծ մասը , կարելի եղածին չափ լաւ կերպով կրկին կատարել անոր բաժանումը , և աշխատել որ այս նոր բաժանումով ալ աւելի պարպեր բլրայ : այսպէս հազաւէր ընկ ժողովուրդին մէկ մասը՝ որ չէր վերջապէս միեւնոյն գործուրութեամբ Պատութեան պարտքերը գոցել , և կեանքաւոր մէջ կարգ կանոն վերահաստատել : այս էր ժողովին նպատակը , և ասոր օգտակարութեան վրայ աշխատելու համոզում էր որ խոչընդոտներէն չէր սարսափեր բնու : Ժողովը արդէն հրամայած էր եկեղեցիին կտրուածին գոյքերէն 400 միլիոնի չափ ծախել , բայց հարկ էր այս գոյքերը ծախելու միջոցը գտնել առանց մրցումով վարկարեկ բնելու գանձի , ամէնքը մէկ անգամուն սակարկելով : Պալլէի , Բարիլի քաղաքապետութեան անունով , առաջարկեց սքանչելիօրէն յղացուած ծրագիր մը , այսինքն այս գոյքերը փոխանցել քաղաքապետութիւններուն , որոնք պիտի գնէին զանոնք ամբողջովին՝ յետոյ մաս առ մաս քիչ

քիչ ծախելու համար, աշուղէս որ ածուրդը կամ սակարկութիւնը մէկ անգամէն տեղի չունենայ: Քաղաքապետութիւնները, պատրաստ դրամ չունենալով մէկէն ի մէկ վճարելու համար, պայմանաւորաբար պիտի ստնէին, և պետական սահմելքաւորներուն պիտի վճարուէին խաղաղատեւական գանձատուութեամբ, որոնց վճարումը պիտի ստանձնուէր յաջորդ արար: Այս գանձատուութիւնը, որոնք վիճարանութեան միջոցին իրարմարտութեամբ իրար կռուեցան, իմ գիտողքովն առաջին պաշտօնարար տալին: Պայերի ծրարքին հետեւանքով, ձեռք դրած կ'ըլլար եկեղեցական գոյքերուն վրայ, կը տեղափոխուէին, կը բաժնուէին խաղաղատեւական միջև, և սահմելքաւորները իրենց գրաւին տակի կը մտնեալին քաղաքապետութեանց վրայ մարտակ մը ստանալով քան Պետական վրայ: Ուրեմն սպահովութիւնները կ'աւելնային, քանի որ վճարումը կը մտնեար: Նոյն խակ տանելիքս արներուն իրենց ձեռքն ալ վճարումը արդիւնաւորէր, քանի որ այդ գանձատուութեամբ կրնային ստանալ ծախս հանումը գոյքերուն համեմատութեան արժէք մը: Այսպէս չառ բան ելած էր սահմելքաւորներուն համար, բայց դեռ ամէնը չէր: Կրնային իրենց գանձատուութիւնները հոգի չփերածել, խզմահարութեամբ կամ արիւնջ ունէ չարժանիքով, և այս պարագային այդ գանձատուութիւնը՝ զորս պէտք էր որ սրահին իրենց քով, քանի որ իրենց գրամ չէր կրնար չըջարկել, անոնց համար պարզ մարտակներ էին անվճար: Կր մնար ստակ ընել վերջին կարգադրութիւն մը, այսինքն այդ գանձատուութեան կամ մարտակներուն չըջարկելու իրան իրան: Ստակիւն ապա, այն ստան ճիշդ գրամ կ'ըլլային, և սահմելքաւորները, կարենալով իրենց վճարումը արիւնջն ապա, ճիշդ ու ճիշդ իրենք ալ իրենց գրամը՝ գանձած կ'ըլլային: Ուրիշ նկատում

մըն ալ վճարման էր, կրնայր կը պակսէր, այդ սակաւութիւնը կը վերադարձէր տարադրութեան կամ գաղթականութեան որ չառ գրամ կ'աւելէր կը տանէր, արտասահմանի մէջ ըլլալիք վճարումներուն, և վերջապէս չարաւորութեան ալ կը վերադարձէր: Բուն պատճառը խաղաղութիւններէն առաջ եկած վատահոլութեան պակասութիւնն էր: Շրջարկութեամբ է որ գրամ կ'եղէ մէջտեղ, կոր վատահոլութիւն ակիւն, վատահոլութիւններուն զորմանէսութիւնը կը ստանանայ, գրամը արագ արագ կը քայլ, ամենուրեք կ'երևնայ, և աւելի մեծաքանակ կը կարծաթի, սրով հետեւ տակի կը ծառայէ: Բայց կոր ժողովրդական խաղաղութիւնները ստանալ տարածին, գրամադրութիւնները կը մաշին, գրամը գանդալ կ'ընթանայ, յաճախ կը փախչի, և յանդիման կ'առնանալ իր բաշտակալութիւնը:

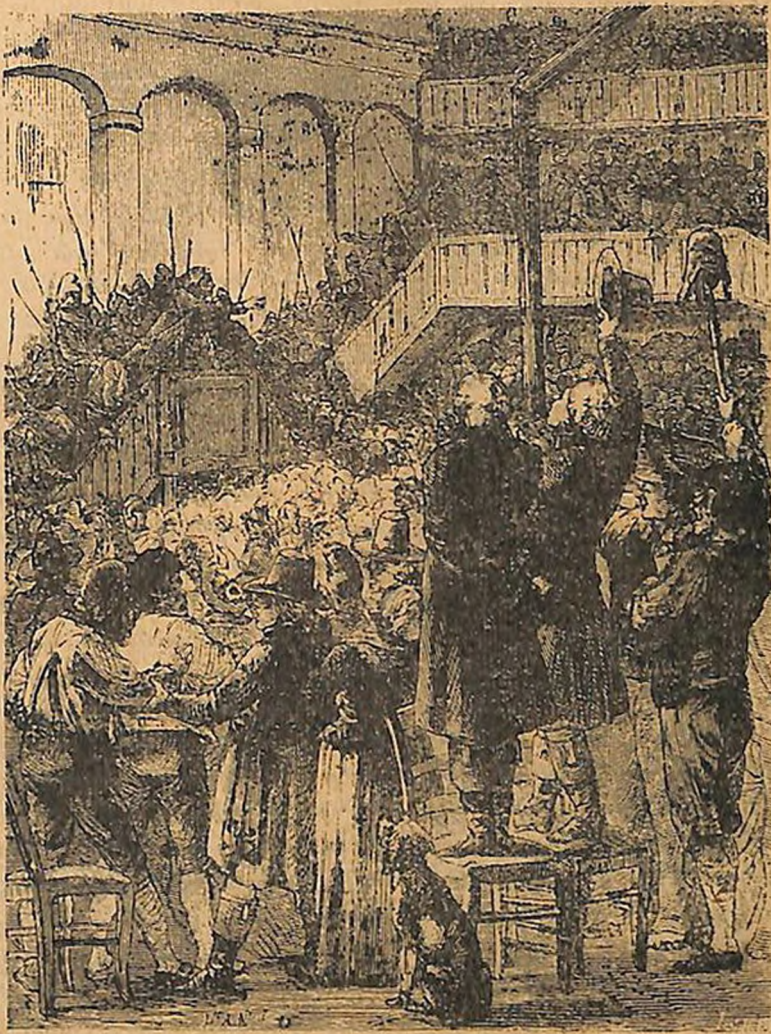
Ժողովին կազմէ սպասած համարումը մնացողքովն պակասը լեցնելու փութութիւնը, սահմելքաւորներուն ձեռքը մեծած մարտակ մը ստորեւ բան տալու փութութիւնը, սակեց զատ խել մը սակաւ գանձան պէտքեր գանձանելու հարկը այդ գանձատուութեան ապա տուաւ գրամի բանագրարի լեցնելու: Ասով սահմելքաւորը կը վճարուէր, քանի որ կրնար քչիկ իր տուցած խաղիկը, և այսպէս համեմակ իր բոլոր քանձառութիւններուն: Եթէ ինք չէրս գտն հոգ զինք չըջարկել իմ գիմը իրմէ տալարները վերջ ի վերջոյ հոյ գնելու պարտաւոր պիտի ըլլային: Այս ծամով եկած բոլոր խաղիկները պիտի աղլուէին հեղհեղէ, աշուղէս չառ չանցած կը իրեն հոգերը պիտի բաշտուէին և խաղիկը պիտի ջնջուէր: Գանձատուութիւնը օրական ստ՝ չափ տակաւ մը կը բերէին, և արժէք մը կը ստանային տանեցոյններուն ձեռքին մէջ մնալով:

Կրնար, որ իր գոյքերուն օտարացման համար մահա պարտութեան միջոց մը կը տանէր տար մէջ, մերմեղ զայն

ուժգնորէն : Իր զաջնակից տղետական-
ները և ուրիշներ , որմէք յեղատխառ-
նեան գնացքը զխրատցնող տմէն բռնի
հակառակ էին , ամենք ալ բնդ յիմացան
և « ի զթաղբամ » գոչեցին զգլուանքով :
Բնականաբար անդկիացի երմտագէտ
Լաուի անուանը պիտի թնդայնէին և
տնտր սնանկութեան յիշատակը պիտի
վերագարթնուր : Սակայն բազմատու-
թիւնը ճիշդ չէր , որովհետեւ Լաուի
թուղթը Հնդկաց Բնկերութեան տպու-
գայ յաջողութիւններուն վրայ երաշխա-
ւորուած կամ գրատալիւ էր , մինչ որ
գանձատուները հազարին գրամաղլուի
մը վրայ կը հանդէսէին , իրական և զիւ-
րաւ գրաւուելիք : Լաու անդկական ար-
քունիքին համար ստուար խարդա-
խութիւններ կամ սնտրի թուղթիւր չի-
նամ էր , և բնկերութեան գրամաղլու-
իւնէն ենթադրական արժէքին սահմանէն
չստանցած էր : Ընդհակառակը ժողովր-
դը հոտատած նոր ձեւերով չէր կրնար
կարծել իմէ նմանօրինակ անիրաւ-
թիւններ կրնային տեղի ունենալ : Վեր-
ջուղէս տեղիւն ունէր զանձատուներուն
գումարը անոնց յատկացում գրամա-
ղլուիւն մէկ չստացալիկ մասը միայն
կրնարիւրացնէր : Բայց սա ալ ճամբիւ
էր որ թուղթը , սրբան ալ ապահով
ըլլայ , իրականութիւն մը չէ զբամին
պէս , և , Պայիի բացատրութեան նման՝
Ֆիզիքական այմեկարիւն մը չէ : Դրամը
իրեն հետ կը կրէ իր իսկական արժէքը .
թուղթը , բնդհակառակ , զարծողութիւն
մըն ալ կը սրահմանէ , հոգի գնում մը ,
իրականացում մը : Ուստի զբամին վար
պէտք է ըլլայ , և քանի որ վար է ,
գրամը , զոր ս'չ ոք կրնայ իրել . թուղթ
ալ , կը պահուրի և վերջուղէս անհետ
կ'ըլլայ : Նիւէ , տեղեկ գտա , զայքերու
վարչութեան մէջ անկարգութիւններ ,
թուղթի անշարժութիւնը հրապարակումներ ,
չըջարկող արժեքի զթերութիւն և գրա-
մաղլուիւն միջեւ . համեմատութիւնը
չնշեն , վատահոսութիւնը կ'անհետանայ :

անտանական արժէքը կը պահուի , բայց
իրական արժէքը ս'չ ևս է : այս պայմա-
նադրական գրամը ստուղը գայն ըն-
դունողը կողմադած կ'ըլլայ , և մեծ
տաղնալ մը տեղի կ'ունենայ : Այս
ամէնը չըլլալիք բան չէր , և աւելի
փորձատու ինքեմը ստուղ ալ կ'երեւնար :
Ուստի գանձատուներու հրապարա-
կումը , իրել տեղանաւորական անտ-
րինութիւն , չստանցած տեղի էր ,
բայց հարկաւոր էր իրել քաղաքա-
կան անտրինութիւն , որովհետեւ տրի-
պոլական պէտքերու կը համեմէր , և տե-
փականութիւնը կը բամէր ասանց
աղարակային օրէնքի մը օգնութեան :
Ուրեմն ժողովրդեպ չէր վարանիլ ,
և հակառակ Մոսկի և իրեններուն
վճարէն բանի չըջարկութեան հանդ
400 միլիանի ստորագր գանձատու
(Աղբիւր) :

Նէքէր երկար տանէ ի վեր կոր-
նացում էր թաղաւորին վատահո-
սութիւնը , իր պաշտօնակիցներուն հին
պատկասանքը և ազգին խանդավա-
սութիւնը : Իր հայտնկութեան մէջ թաղ-
ում , երեւմն ժողովին հետ կը վիճա-
րանէր : Արատաւոր ծախքերու մու-
սին իր վերապահումը պահանջել տուած
էր կարմիր աւարակը , նշանաւոր սո-
մարը , որ կը գնում էր , կ'ըսէին , բո-
լոր պաշտի ծախքերուն ջանկը : Լաուի
ԺՋ - դժուարաւ տեղի տուաւ , և կնքել
տուաւ . ա՛յն թերթերը՝ որ իր նախոր-
դին , Լաուի ԺԵ - ի ծախքերը արձա-
նադրուած էին : ժողովը յարգելի անոր
փախկանկաւորութիւնը և այս թաղաւո-
րութեան ծախքերով միայն բաւական
նախաւորին համար անձնա-
կան բան մը պատու հան , չստու-
թիւնները տմենքն ալ պաղա-
ստականներուն վերաբերեալ էին :
Լամէնթներուն համար 60,000 ֆր :
նշանակուած էր , թաղուհիին կողմէ
անոնց պատկարակութեան նախընտ-
նայն գումարը կրկին տանել տուին հան-

ԺԱԿՈՊԷՆՆԵՐՈՒՆ ԳԵՐԻՊԸ

Բայցին զանձունս ։ Հանդատեան թոյակները զեղջուհեան ծառայութեանց և անձերուն հին վիճակին կրկին համեմատութեամբ ։ Ժողովը ամենուրեք մեծ չափաւորութիւն ցոյց տուաւ ։ Թաղաւորէն խնդրեց որ ինք անձամբ հաստատէ անձնական զանձը ։ և ծափահարութեամբ քաւեարեկց անոր խնդրած 25 միլիոնը ։

Իր թիւովը ։ իր հմտութիւններովը ։ իր կարողութեամբը ։ իր օրոշումներովը

զօրաւոր եղող այս Ժողովը Պետութեան բոլոր մասերը վերաճեցու ահազին ծրարէրը յղացած էր ։ և քիչ տաճող զառաւան հոր կարգութարգը կուննատարած էր ։ Դատարաններուն բաշխումը վարչութեանց բաշխումին համեմատ կատարած էր ։ զառաւակի և զուստի հաշուով ։ Դատարանները մեծ զովրդային բնաբոխեան թողութեամբ էին ։ Այս վերջին կարգադրութեան հախառակ ու մղնորէն մաքրուեցան ։ Հասող

սլաքողութեամբ էր քաղաքական ընտելան-
ցութիւնը, տարացւածներու համար թէ
դատական իշխանութիւնը կախում ու-
նէր գործողի իշխանութիւնէն, և թէ
թաղաւարը պէտք էր անուանէր զա-
տուորները: Երկուստեք փաստեր զտած
էին. բայց ժողովին տալիք միակ
փաստը, քանի որ սահմանադրական
միապետութիւն մը հաստատել էր անոր
նպատակը, սա՛ էր թէ թաղաւարու-
թիւնը, յաջորդաբար իր իրաւասու-
թիւններէն մերկացած, սլաքող տանա-
կալութիւն մը կ'ըլլար, և Պետութիւնն
ալ հանրապետութիւն մը: Բայց խիստ
մեծ յանդգնութիւն էր ըսելը թէ ի՞նչ է
միապետութիւնը. ան կը պահանջէ զի-
ջուակներ՝ զորս ժողովուրդ մը բնաւ չի
հաւանիր ընել զարթնումի առաջին
վայրկեաններուն: Ազգերուն բախան է
պահանջել կամ չափազանց կամ ոչինչ:
Ժողովը անկեղծօրէն կ'ուզէր թաղա-
ւարը, կը պատկոտէր անորմէ, և ասոր
սպալլոյցը կու տար ամէն վայրկեան.
բայց անձր կը սիրէր, և ասանց տօնիս
միաքէն անցնելու կը խորտակէր իրը:

Արդարութեան և վարչութեան
մէջ ներմուծուած այս միակեր-
պութենէն վերջ, կը մնար կանա-
նողրել կրօնքին սպասարկութիւնը,
և միւսներուն պէս կազմակերպել զայն:
Այսպէս, երբ հաստատուած էին մէն
մի գաւառի մէջ վերաքննիչ ատենան
մը և բարձրագոյն վարչութիւն մը
ընական էր որ ակադեմիականութիւն մը
հաստատուէր հին: Արդարեւ, ինչպէս
հանդուրժել որ ինչ ինչ ակադեմիական-
ութիւններ կամ զատուական ասպնոր-
ցութիւններ հազար հինգ հարիւր քա-
ւակուտի փառաօխ ընդարձակութիւն
ունենային, մինչ ուրիշներ հազիւ քսան,
որ ինչ ինչ աւագերեցութիւններ ասար
փառաօխ չըջանակ ունենային, մինչ ու-
րիշներ հազիւ ասանդհինգ ծովա, որ
չտա քահանաներ առտուակն կօթը
հարիւր ֆրանք ունենային, մինչ անոնց
մօտի՛ր կը գտնուէին հաստատ. քահա-

նաներ, որոնք տուր, տանըհինգ հա-
զար ֆրանք և կամուտ կը հաշուէին:
Ժողովը, զեղծութիւնը բարենորոգելով,
տանձգութիւն չէր ըներ և կեղեցական
վարդապետութեանց վրայ, ս'չ ալ սլա-
պական հեղինակութեան վրայ: Քանի
որ չըջանակները, ինքնորը միշտ աչ-
խարհական իշխանութեան վերաբերած
էին: Ուրեմն նոր բաժանում մը կ'ու-
զէր կազմել, երբեմն եղածին պէս մո-
ղովրդական ընտրութեան ենթարկել
քահանաներն ու ակադեմիականները. և
այս մասին ալ աշխարհական իշխանու-
թեան վրայ տանձգութիւն կ'ընէր
միայն. քանի որ և կեղեցական բարձր
պաշտօնատարները թաղաւարին կողմէ
կ'ընտրուէին և Պապին կողմէ կը հա-
տատուէին: Միւս կողմէ ամէնէն բա-
րեկրօն երեսփոխաններու գործն էր այս
ճրագիրը, որ անուանուեցաւ Քաղաքա-
յիկ կազմաքիւն կղերի, և որ ժողովին
դէմ չարափսօութիւն ստաջ բերաւ.
անոր ամէն բրածներէն աւելի: Գամբիւս
և ուրիշ Յանսենականներն էին որ, ու-
ղելով կրօնքը ամբողջել Պետութեան
մէջ, կ'աշխատէին ներդաշնակել զայն
նոյ օրէնքներուն հետ: Ստոյգ է թէ,
արդարութիւնը ամենուրեք վերահա-
տատուած ըլլալով տարօրինակ էր
որ արդարութիւնը վերահաստա-
ուած չըլլայ և կեղեցական վարչու-
թեան մէջ՝ աշուր եղածին չափ: Եթէ
Գամբիւս և ուրիշ քանի մը հոգիներ
չըլլային, խնայողութեան զպրօցին
մէջ անոնք ժողովին անդամները քրիս-
տոնէութիւնը պիտի նկատէին Պետու-
թեան մէջ ընդունուած միւս կրօնքինե-
րուն պէս և պիտի չգրադէին անով:
Միտեցան ա՛յնպիսի զգացումներու՝
որոնց դէմ մաքառիլ սովորութիւն չէ
մեր նոր բարքերուն մէջ, երբ նոյն իսկ
այդ զգացումները մերն ալ չըլլան:
Ուստի ոչմ տուին Գամբիւսի՝ կրօնական
և անկեղծօրէն քրիստոնէական ճրա-
գրին: Կղերք ծառայաւ, սնուկ թէ
տանձգութիւն կ'ըլլայ Պապին հոգի որ

հեղինակութեան վրայ, և բոլորքեց չստի: Այսու հանդերձ ծրարվին զըլխուսը խորխորները բնդաշուկեան (12 Յուլիս 1790) և խելոն մատուցուեցաւ թաղաւորին, որ ժամանակ ինդրեց յաշանայտակոյն հազարը կու. համար: Թաղաւորը, իր լուստովն կրօնքովը այս յատակազծին խմտաութիւնը ճանչնալով, պաղին զրեց անոր հաւանութիւնը ստանալու, և առով կղերին յարուցած բոլոր խաչնդսանները տապալելու անկեղծ փափաքով: Ընդհուպ պիտի տեսնենք թէ ինչ մեքենայութիւններ խափանեցին իր փափաքին յաջողութիւնը:

Յուլիս տմբը կը մօտենար. քիչ տանէն տարի մը պիտի ըլլար Պաւլիկի առումէն ի վեր, երբ ազգը ձեռք անցուցած բոլոր իշխանութիւնները, և իր կամքը կ'արտասանէր ժողովով, և զայն կը զոյգադէր ինքնին, կամ իր հսկողութեան տակ զոյգադէր կուտար: Յուլիս 14ը նկատուած էր նոր զարազլախի մը սկզբնաւորութեան օրը, և սրտուկեաւ անոր տարեդարձը տօնել մեծ հանդիսութեամբ: Արդէն զաւտաները, քաղաքները օրինակը առած էին զաշնակցելու, միահազոյն զխմադրելու. համար յեղափոխութեան թշնամիներուն: Բարիկի քաղաքապետութիւնը Յուլիս 14ին համար տաւաջարկեց ըստնակ Պրանտայի բնդահանուր զաշնակցութիւն մը, որ մաշտաքաղաքին կեդրոնը տեսնուի բոլոր ազգային պաշտօններուն և բոլոր զօրութեաններուն պատուիրակներուն կողմէ: Խմանդախտութեամբ բնդաշուկեցաւ այս ծրարիրը, և ահալին պատրաստութիւններ տեսնուեցան տօնը իր նպատակին արժանի հանդիսացնելու համար:

Օտար ազգերը, ինչպէս տեսնենք, երկար տանել ի վեր աչքերնին Պրանտայի զարձալած էին, միհապանները կը սկսէին տակ մեղ և մեղմէ վախնալ, ժողովուրդներն ալ յարզկ

մեղ: Բաւական թիւով խանդավառ օտարականներ ժողովին շերկայացան, իւրաքանչիւրը իր ազգին տարազով: Իրենց տանտարանը, Անաքարսիս Գլուց, ճննդկամը Բլաւտայի, խօլ երես տկայտ թեամբ մը օժտուած, ինդրեց Դաշնակցութեան մասնակցիլ յանուն մարդկային ազգին: Այս տեսարանները՝ որ զանոնք չտեսնողներուն ծաղրելի կը թուին, խորապէս կը յուզեն ներկաները: Ժողովը բնդաշուկեց ինդրանքը, և նախապահօր այս օտարականներուն պատասխանեց թէ պիտի ընդաշուէին, որպէս զի կարենան իրենց տեսնելիքները պատմել իրենց հայրենակիցներուն, և հասկնին ազատութեան տրախտութիւնները և բարեքները:

Այս տեսարանին պատճառած յուզումը ուրիշ մը առաջ լերաւ: Լաւի մ'ի վի ձիւսը մէկ արձանը կը ներկայացնէր զայն իրր աշն թէ ոտքով կը կոխէր բանի մը յաղթուած զատանիքաւ պատկերը: «Ազատութեան օրերուն մէջ պէտք չէ հանդարձել զերութեան այս յիշատակարաններուն», զոչեց Լաւ մէթներէն մին: Պէտք չէ որ Պրանդ-Դօնթիցները, Բարիկ եկած տաննին, իրենց աշակէս չղխալարապ պատկերը տեսնեն»: Մօտի մաքտեցաւ կարգազրտութեան մը դէմ, որ մեծ կարեւորութիւն չունէր, զոր սակայն հարկ էր բնել հանրային սցիստութիւնը զոշուցնելու համար: Նոյն պահուն, ձայն մը առաջարկեց ջնջել կումի, մարքիկի, պատճնի, ևն. սխալմաները, աղբիկի տղնուականներու սպառաքններուն յատուկ համադրեանները, վերջապէս խափանել բոլոր ժողովական պատուաշունները: Կրտսերն Մօնթօսանտի ոլմաւաւ այս առաջարկութեան: Ազնուական մը հարցաւց թէ ինչ բան պիտի փախտակաւէր սա՛ լուսկուն, Ալիսիսը կամ եղաւ Պատուական ծառայած ըլլալուն համար: «Պարզապէս պիտի բոտ թէ, պատասխանեց Լա-

Քաջէլ՝ աշխնչը սկստութիւնը փրկեց աշխնչը օրը»։ Բանաձեւն ընդունուեցաւ (Յունիս 16ի նիստ) հակառակ ազնուականներուն տրտաւարդ զայրոյթին, որոնք իրենց տխուրանկրտ ջնջումէն աւելի կատղեցան քան յեղափոխութեան սկիզբէն ի վեր իրենց բրած աւելի իրական կորստանքէն։ Ժողովին աւելի չափաւոր մասը պիտի ուզէր որ տխուրանքը ջնջուի՝ ազատութիւն տրտի զանոնք կրկն ուզողներուն։ Լաֆայէթ փախտաց արքանիքին խնայելու լճիս փախապետ ելէն առաջ, և զրոյց զայն կրկին զրկել ժողովին որ կը հաւանէր բարեփոխել։ Բայց խաղաղորդ փախտաց վաւերացնել և կործուեցաւ տար մէջ անանկ զործեր, աւելի գէշին տանկու։ յայտնի զխառնորութիւն մը։

Դաշնակցութեան նպատակը եղաւ քաղաքացիական երդումը։ Հարցուեցաւ թէ դաշնակցականք և ժողովրդ երդումը ինչպէս պիտի ընէին, թէ ինչպէս պիտի իրար հանրային առջին պաշտօնատարը նկատուեալ, միանկրտն հաւ երդում պիտի ընէր հայրենիքին խորանին վրայ։ Վերջին միջոցը նախամեծար համարուեցաւ։ Ժողովրդ վերջապէս ձեռակերպութիւնը ներդաշնակեց իր օրէնքներուն հետ, և ինչպէս որը արարողականի մէջ եղաւ միտքն ալ ինչ որ էր Սահմանադրութեան մէջ։ Արքանիքը, որոն չարտահան կրակածներ կը ներշնչէր Լաֆայէթ, տարափառար եղաւ տարածում յորի մը վրայ, որուն համեմատ ան հրամատար պիտի անուանուէր տարող Ֆրանսայի բոլոր ազգային պահապաններուն։ Լաֆայէթը չճանչցողին համար աշխատակածները բնական չէին, և իր թրջնամները ամէն կողմէ կ'աշխատէին աւելցնել այլ կատակածները։ Արդարեւ ինչպէս համարուի որ այդպիսի ժողովրդականութիւն վաշխաղ մարդ մը, աշխատն առաւ որ փի մը սկս, պիտի չուզէր չարաչար զործածել զայն։ Սա-

կայն չէր ուզեր, ան սրտած էր քաղաքացի բոլոր միտքն, և բոլոր առաքինութիւն, բոլոր լաւ իմացութեամբ փառապետութիւն, արժանիքը միանային է։ Պէտք է որ մարդկային հարստութիւնը տեղ մը հաստատուած բոլոր, առաքինութիւնը կը կաշնայ զայն ի բարին զեռեղեղուն մէջ։ Լաֆայէթ, արքանիքին երկնքը կանխելով, առաջարկեց որ միանայն անհատը չի կրնար հրամայել զառաքին մը պահապաններէն աւելին։ Այս որոշումը ծախահարութեամբ ընդունուեցաւ և զօրավարին անհատականութիւնը սկսեցաւ խառնել։ Սակայն Լաֆայէթ ստանձնեց սոնին բոլոր հոգը, և զաշնակցութեան սկս անուանուեցաւ բարեգեան պահակախումբերուն հրամատարի իր անողովին պատահաւ։

Օրը կը մտնար, և պատրաստութիւնները կ'ըլլային ամենագեղ զործունէութեամբ։ Տօնը տեղի պիտի ունենար Արիստան զաշնին մէջ, ընդարձակ զեռին մը, որ կը տարածուի Ձիւտարական Վարժարանին և Սէնի բնակարանի միջև։ Մարդրտ մը էր մէջ տեղի հողը երկու կողմերուն վրայ փոխադրել, ամբարձարուն մը կողմէ։ Զեռ, որ կարենար բախանգակել հանդիսականներուն բաղնիքները։ Տանկերու հողար զործարներն անդողար կ'աշխատէին, և տեղայն կը վախցուէր որ աշխատութիւնները չեն աւարտի լին։ Այն տանն բնակիչները իրենք ալ ուղեցին միանայ զործարներուն։ Մէկ վայրկեանի մէջ ամբողջ ժողովուրդը զործարի փոխարկերպուեցաւ։ Կրօնաւորներ, զինուորականներ, ամէն զատակարար մարդիկ բոլոր փի ձեռք առին, վաշխաղեցաւ կենք ինքնին կը նպատակն աշխատութեանց։ Խանդաւառութիւնը ընդհանուր և ընդ փոյթ, հաստած առ հաստած կ'երկման աշխատեց զայն զրօշներով և թմրուկի, չեփարի ձայնով։ Հոն համեղով իրարու կը

խառնուրդն և միասին կ'աշխատեն: Գիշերը զարոն և նշանը արուելուն, իրաքանչիւրը կը միանայ իրեններուն և կը վերադառնայ իր տունը: Այս անոց միարամուխիւնք մինչև ասխատութեանց վերջը արեւը: Այլ պահուն զաշխակցականք կը համեմէն չարունակ, և կ'ընդունուէին ամենամեծ փութկատութեամբ և սիրազեղ տաղնականութեամբ: Արաղեղումը ընդհանուր էր, և տրախտիւնը անկեղծ, հակառակ ա՛յն տաղնականներուն զորս կը ջանալին տարածել այս յաւաքներուն անհաղորդ մնացած յայտ սակաւաթիւ մարդիկ: Կ'ըսէին ինչ աւագամներ ժողովուրդին զաշխակցութեամբ զրաղած ատեն օգուտ պիտի քաղեն քաղաքը թաղկու համար: Լոնտոնէն վերադարձող Օրդէանի դուքսին չարաշուք ծրագիրներ կը վերադրուէին, սակայն սղղովին դուարթութիւնը անայրայելի եղաւ, և այդ չար մարդարէութիւններէն ոչ մէկուն հաւատացող չեղաւ:

Էր կը համեմէ վերջապէս: Գաւառներէն և լանակէն պատուիրակ բոլոր զաշխակցականք, իրենց պետերուն և իրենց զբօններուն տակ զաստարուած, Պատմիչի հրապարակէն կը մեկնին և թիւըրքի կ'երթան: Պէտանի պատուիրակները, Ֆէռաժընի փառապէս անցած ատեն, ուր սպաննուած էր Համախ Գ. անոր կը մատուցանեն յարգանք մը, որ յազմութիւն այս պահուն արցունքներով կը յայտնուի: Դաշխակցականք, թիւըրքի պարտէզը համեմելով, իրենց չարքերուն մէջ կ'ընդունին քաղաքականութիւնը և ժողովրդ: Դիտատի մանակներու վաշտ մը, իրենց հայրերուն նման գինուած, փողովականներուն առջեւէն կ'երթար, ձերաններու խումբ մը անոնց հետեւէն, և այսպէս կը յիշեցնէին Սպարապայի վաղեմի յիշատակները: Թափարը կը յատաճանայ ժողովուրդին աղապակներուն և ծափերուն միջև: Քարալիները հանդիսականներով ծածկուած էին, ստաները անոնցմով բնակուարուած: Քանի մը օրուան մէջ

Սէնի վրայ ձգուած կամուրջ մը ծագկաւ լից համրու մը վրայէն մէկ եղերքէն միւս կ'առաջնարդէր, և կը յանդէր զաշխակցութեան զաշտին զիմաց: Թափարը կ'անցնէ մէջէն և իրաքանչիւրը իր տեղը կը բռնէ: Խոր յարդարած հիանալի ամփրիթատուն մը ազդեցին իշխանութեանց վերապահուած էր: Թափարուն ու նախադարձ իրարու քով նստած էին տեղայ չուշանածալիկներով ծածկուած հաւատար ամուսնիւ վրայ: Թափարուն հաւաքարծրադարձարաջում մը կը կրէր թաղուհին և արքունիքը: Ետարարները թաղաւորէն քիչ մը հեռու էին, և երեւոյթանները երկու կողմերը չարուած: Չորս հարիւր հազար հանդիսատեսներ կողմնակի ամփրիթատաններ կը լեցնէին, վաթսուն հազար զինեալ զաշխակցականներ իրենց չրջանական պառլամենտը կ'ընէին միջնակաց զաշտին մէջ, և կեդրոնը, քանը հինգ տասնչորս իտալիանի մը վրայ, կը բարձրանար հայրենիքին հիւսքանջ խորանը: Ընթանկ չարձաններ և հաւագոյն կամարներ զգեցած երեք հարիւր քահանաներ այդ խորանին պատուանդանները կը ծածկէին, և պատարաղին պիտի աղաատարէին:

Դաշխակցականներուն ժամանումը տեսնել երեք ժամ: Այլ պահուն երկինք մութ ամպերով ծածկուած էր, և անձրև կը տեղար հեղեղատատ: Այս երկինքը, որուն փայլը աշխարհի ճանապարհ կը համեմատի մարդոց տրախտութեան, այդ պահուն կը գլխար անոնց լայն և զուարթութիւն: Համառ վաշտակէն մին վար կը գնէ իր զէնքերը, և զաղախարը կ'ունենայ պար մը կողմնակա: ամէնքն ալ իսկոյն անոր օրինակին կը հետեւին, և մէկ վայրկեան մէջ, միջնակաց զաշտը կը խճաղուի վաթսուն հազար մարդոցմով, գինուար և քաղաքացի, որոնք խնդութիւնը կը հաւակոն մաթարիկին: Հասկ տրեմն արարողութիւնը կը սկսի, երկինք, լուսնեան զխաւածով մը, կը լայնուի և

իր չորով կը լուսափայլէ այս հանդիսաւոր տեսարանը : Օթէճնի եղիակոտոր պատարագը կը սկսի . գպիրներ կ'ընկերանան զահերէցին ձաշին . թնդանովը անոր կը խառնէ իր ամաւրան սրտները : Սուրբ պատարագէն վերջ՝ Լաֆայէթ ձիւն վաք կ'իջնէ , զահուն պատանդանին վրայէն կ'եղէ և կ'երթայ բնդունիլ թաղաւորին հրամանները : Լուի Ժ. Գ. անոր կը յանձնէ երգումին բանաձևը : Լաֆայէթ խորան կը տանի զայն . և աչդ պահուն բոլոր զրօշները կը չարժին , բոլոր թարերը կը ճաճանչեն : Զօրավարը , բանակը , նախագահը , երևախանները կ'աղաղակեն . Կ'երդնաւ : Թագաւորը , ձեռքը զէպի խորանը երկարելով , կ'ըսէ . Ես , քաղաքի ճրանապետ , կ'երդնաւ Պետուրեան սանահապրակաւ օրէկրին ինծի տուած իշխանարիւնը զործածել տմար պաւերա Սանահապրարիւն . Ազգային ժողովի վստած և իմ կողմէ բնդունում : Այդ միջոցին թաղաւորին , բնդահանուր չարժումէն մղուած , իր թիւսկուն մէջ կը բռնէ զահամաւանդ օգտատարաւ մանուկը , և իր զանուած պատգամէն ցոյց կուտայ զայն միաբանակ աղջկին : Այս տեսարանին վրայ , հրճուանքի , սիրոյ , խանդավառութեան արտասովոր աղաղակներ կ'ազդեն զէպի մայրը և զաւակը , և բոլոր սիրակը անորն են : Նոյն այն պահուն է որ ճրանատ համարէն , զանաւանկուն աւիսուն երեք զլիսուս կեդրաններուն մէջ համալու մը , մի և եւն երգումը կ'ընէր սիրելու թագաւորը որ սլտի սիրէր զիրենք : Բարէ , այս վարիկաններուն տակաւ թիւնք ինքնին կը գործի , ամբարտաւանութիւնը տեղի կուտայ , ամէնքը երջանիկ են հասարակոյ երջանկութեամբ , և ամէնուն պատկաւանքով ամէնքն ալ հոգարա : Ախրանութեան աշխարհ խորագրեցիկ այս հանդիսները ինչու չուտ կը մտադրին :

Այս վեհաշուք արարողութեան վերջ՝ թափարը կրկին բռնեց իր գնացքը , և ժողովուրդը ըմբռնանց տարաւ թիւնք բոլոր ներհնաւները : Խրախճանութիւնները քանի մը օր տեւեցին : Յետոյ տեղի տնկցաւ զաշակցականներուն մէկ բնդահանուր զօրահանդէսը : Վաթիտուն հաղար մարդիկ զէնքի տակ էին և հիանալի տեսարան մը կը պարզէին , զինուորական և աղաղակ միանգամայն : Երկրային Բարիկ սքանչելի հանդէս մը տարեց : Հաւաքումի զլիսուս վայրն էր Արիստան զաւար և Պաթիկ : Հիմա հրապարակի վախում աչդ հնարեալ բանայն դանին վրայ կը կարդացուէր . Հա կը պարեն : Դատանդաւաւ չարում չողչուան խորայինը արեւուն վայրը կը վախանալէին : Փարթաններուն արգիւտում էր կուտար . զգրգրումով խանդարել այս խաղաղութեան տունը : Ամէն մարդ սկսեւ էր ժողովուրդ բլար , և աշխատէր բլարուն համար ալ երջանիկ : Եղիստան զաշակըր սրտադրաւ տեղի մը կը պարզէին : Անձնիւր սք կը չրջաղաղէր հան աւաշուկ , անխով անհակաւակ , անխակաւ : Բոլոր իրերաւաչ զասակարգերը կը ճեմէին հան բոյսերուն աղու վայրով , և զոհ կը թուէին որ միասին են : Այսպէս , նոյնիակ վաղեմի քաղաքակրթութեան ծոցին մէջ զոյցեա վերագում էին հախնի երայրակցութեան ժամանակը :

Դաշակցականք , Ազգային ժողովին պատկաւելի վիճարանութեանց , արքանի չքեղութեանց , Բարիկի հոյակապութեանց ներկայ զանուելէ վերջ , վրայ բլարէ վերջ բարութեան թաղաւորին՝ որուն ամէնքը աչքեցին , և որմէ բնդունեցին բարութեան սրտահմիկ արտայայտութիւններ , զարձան իրենց տեղերը , ցնծութեան արեւելութեամբ աչքալմէ , բարի զգացումներով և պատրանքներով լի : Անքան պատկեղէք տեսարաններէ վերջ , անուղմէ տեղի տնկելներն ալ պատմելու յօժու-

բախտյեմ, պատմիչը հաճաքով կր կենաց
այս յոյժ վախոտուտայ ժամերուն վրայ,

(*) Յնտրիէոյ Յիշատակողոյքէն ար-
դէն քանի մը հաստածներ յիշատակե-
ցի, Կարգամտողին տաճին նիստին
վերաբերմամբ: Որովհետեւ ամէնէն կա-
րեւոր պարագան է հաստատու թէ ինչ
ճշմարիտ զգացումներ յեղափոխութիւնը
արթնցուց սիրտերուն մէջ, հարկ կը
համարիմ նոյն Յէրիէոյ կողմէ զաշ-
նակցութեան նկարագրութիւնը սոս-
կիտ Պիտի տեսնուի թէ ճշմարիտ էր
խանդավառութիւնը, հազդդակուն էր,
և թէ այս յեղափոխութիւնը ոմանց
կարծածին պէս զգուկի էր արդեօք:

«Այդ միջոցին զաշնակցականք Պե-
տութեանն ամէն կողմերէն կը հասնէին :
Կը տեղաւորցնէին զանոնք մասնաւոր-
ներու ստաները , որոնք կը փութային
հայկազմի անկողին , սառան , փայտ
և ամէն ինչ որ կրնար նպաստել մայրա-
քաղաքի բնակութիւնը հանգստաւէս և
հաճելի ընկալ . համար : Քաղաքապետու-
թիւնը նախըզուրպէան միջոցներ ձեռք
տաւ . որպէս զի պահպանաներու աշտ
քան հազդին բազմութիւն մը հանրա-
յին անդորրութիւնը չվրդովէ : Տասներ-
կու հազար զործաւորներ անդուլ կ'աշ-
խատէին Արիսեան զաշար պատրաս-
տելու : Ո՞րքան զործունէութիւն որ
չպէս որուեցաւ այս աշխատութեան
համար , զանգաղօրէն կը յառաջանար :
Կը վախճուէր որ չլինար մինչև Յուլիս
էն , արարողութեան համար անդառ-
նալի կերպով սրտաւած օրը , որովհետեւ
Բարիկի ապստամբութեան և Պատվիկի
մոռումն հռչակաւ որ թաւականն էր
այն : Այս չփութութեան միջոցին , թա-
ղապետական չրջանակները յանուն հայ-
րենիքին կը հրահրեն բարի քաղաքա-
ցիները զործաւորներուն միասնադ : Այս
քաղաքացիական հրահրը կ'ելեկարա-
կանայի , բայց պախտեր , կի-

ուր թղթը սիրտերը լսի մէկ զգացում
ունեցան . հանրապէն բարեպէս սէրը * :

ներքին խանդավառութեանն կը մասնակցին և կը տարածեն զոչնչ և կը տանուին վանականն աշակերտներ, դպրոցականներ, զթուփեան քոյրեր, միաշնորհներն մէջ՝ ծերացած վանականներ, որոնք իրենց խորհրդը թողլով Արիստան Դաշտ կը վազեն բաճը տաքնաւն վրայ, հայրենատիրական խորհրդանիշերով դարձաբաժնի գրգռներ ի ձեռքին և հին, բոլոր քաղաքացիները, խառնած, շփոթած, ահաղին և շարժական արհեստանոց մը կը ձևացնեն՝ սրուն մէն մի կէտը ալլազած խաւք մը կը ներկայացնէ։

Ներարձակ կիսախարհիկ կիներ կը գտնուի կողք կողքի մաքրափայլ քաղաքացի կիսը, քաղաքացիներ հագնուող կը քաշէ Ս. Լուիսի ասպետին հետ, բնականօրէն Արքայական Պալատին անահաւաստին հետ։ Հաստարագող բնակավաճառուհին կը քշէ ձեռնասայլը, զոր լեցուցած է վաշխազգեստ և հագնուեալ կիներ, բարեկեցիկները, չքաւորները, չիք հագնածները, թափաքները, ծեր, տղայ, դերասան, զուլեղերիացի արքայադուհի, գրագիր, կ'աշխատին ու կը հանդիպին, զարմանահար տաքերու ներկայացնելով կեանքով ու շարժումով լեցուն տեսարան մը և շարժական կապերուն, կրպակներ այս ընդարձակ և հիմնադի պատկերին հրապարակն ու զանազանութիւնը կ'աւելցնեն, երգերը, ուրախութեան աղաղակները և թմրեւերն ու գոգոցները, զինուորական գործիներուն դպրոցներ, բրիգադներ, ձեռնասայլերուն միտքը, գիրար կանչող, գիրար քաջալերող աշխատանքներուն ձայները . . .

Հողին լոռքովն քրքրեւծած կը գզար հեշտակի արքայութեան մը ծանրութեան սակ՝ ի տես ժողովուրդի մը ոչ կրկին իջած էր նախնական եկրապարտեան անոյշ գոգոցումներուն . . .

Փամբ լներ հնչելուն

ողէս խումբերը կը պարզուին՝ մէն մի քաղաքացի նորէն կը հասնի իր խումբին յատկացուած վայրը, կը միանայ իր բնասանիքին, իր ծանօթներուն։ Խումբերը ճամբայ կ'ընեն չեփօքներու ձայնով, Բարիդ կը վերադառնան ջահերու տաջնորդութեամբ, մերթ րնդ մերթ կ'ծու հեղեղութիւններ թափելով աշտականներուն զէմ եւ երգելով հաշտկաւոր եղանակը։ զորքը պիտի յաջողի։

Վերջապէս Յուլիոս 14ին, որ դաշնակցութեան, կը հասնի, ուստի յայտնուում եւ այլոց տաղանդներուն եւ սարսաղներուն միջեւ։ Եթէ այս մեծարարութիւնը չունեցաւ ազգային միանգամայն կրօնական տօնի մը յորձ եւ վեհ նկարագիրը, նկարագիր՝ որ գրեթէ տեսչաւ է փրանսական մարին հետ, բնծայեց ուրախութեան եւ խանդավառութեան հազար անգամ աւելի սրտածիլիկ քաղցրիկ եւ վառ պատկերը։ Դաշնակցականք, դառաւ առ դառաւ պատարտած, ուխտուն երեք դրօշներու առկ, համբայ եղան Պատկիցի գետինէն։ Գրամքային դորքերուն, ծափային դորքերուն պատուիրակութիւնները, բարիզեան ազգային պահակութիւնը, չեփօքներ, նաւապատուներ կը բանային եւ կը գոգէին դնալքը։

Դաշնակցականները անցան Սէն Մարթինի, Սէն Տընիի, Սէն Օնօրէի փողոցներէն եւ Քուս Լա Ռէնի ճամբով գաղին գետակին վրայ չինուած նուամասոյց մը։ Իրենց անցքին վրայ ծափահարուեցան խումբ թաղմովէնէ մը, որոնք պրտած էին փողոցներուն մէջ, ստաներուն պատահաններուն առջեւ, քարտուներուն վրայ։ Անճրեւը, որ հեղեղի տէս կուղար, պնացքը չխանդուրեց, չպանդաղեց։ Դաշնակցականները, ջուրով եւ քրտինքով թափափուին կը պարէին եւ կը պոտալին։ Կ'եցցին մեր քարիզի եղբայրները։ Պատու հաններէն վար կ'իջեցնէին գինի, խոզիքիկ, պատու կ'էին։ Օրհնութիւններ կը տե-

ղային անոնց վրայ։ Ազգային ժողովի անդամները թափարին միացան Լաւիժն։ Տրապարակին վրայ եւ քաղցին վաղեմի գինուարներու եւ հայրենիքի նորաւոր աշակերաններու վաշտերուն մէջակցէն, — նշանակալից պատկեր, որ կարծես թէ կը միացնէր լոյսը սուրիքներն ու լոյսը չահերը։

Շունն ար Մարս տանոց ճամբան ծածկուած էր խումբ քաղմովեամբ, որ կը ծափահարէր ու կ'երգէր։ Շէքսպիր քարափը եւ Բատի բարձունքը կը ներկայացնէին երկար ամփիթատը մը, ուր զարդարանքին վաշտակութիւնը, կինութեան հրապրան ու հորհրդալերը կը պարարէին եւ նոյն իսկ մէկուն կամ միւսին նախապատուութիւն տալու գիւրտութիւն չէին բնծայեր։ Անճրեւը կը չարանակէր դալ։ Այս քաղաքականութիւն կ'ընծայէր անոր։ Ֆրանսական գետնիւթիւնը կը չաղիւր թէ՛ գէշ ոգին, թէ՛ գէշ ճամբաներուն եւ թէ՛ դնալքին երկարութեանը։

Մ. ար Լաֆայէթ, հիմնադիր ձիւ մը վրայ հեծած եւ թիկնապահներով չրջապատուած, հրամաններ կուտար եւ մտադարձէր ու պաշտակողներուն մեծարանքները կ'ընդունէր։ Քրտինքը ծակաէն կը վաղէր։ Մարդ մը, զոր ոչ ոք կը ճանչնար, ամբար ճեղքեց եւ տաջացաւ, մէկ ձեւքը չիւ մը եւ միւս ձեւքը դաւաթ մը բռնած։ Զօրախոյս, տաքցած էր, գաւար մը խմեցէք, բաւաւ։ Այդ մարդը բարձրացուց չիւը, խոշոր գաւաթ մը լիցուց եւ Մ. ար Լաֆայէթի ներկայացուց, Մ. ար Լաֆայէթ տոտ գաւաթը, վայրկեան մը անծանօթին երեսը նայեցաւ եւ մէկ ումպով խմեց պինին։ Ժողովուրդը ծափահարեց։ Լաֆայէթ ժողովուրդը թաղմովէնէ վրայ պոտուրեց պատահալից տիւնարի մը։ Այս ակնարկը կարծես լանկ կ'ուզէր։ Երբէք ո՛ր եւ կ'ուսուսէ պիտի չտեղեկեմ մարիւս կրքեր ո՛ր եւ մասնազատիւն պիտի չստեղծուի, որչափ տեղեկ որ ձեր մէկը ըլլամ։

ՊԱՌՆԱՎ.

Սակայն, Բարիպէն և չրժաններէն աւելի քան երեք հարիւր հազար ալքեր ու կիներ, որոնք առտուան ժամը Յէն ի վեր հաւաքուած էին Շան տը Մարտի հրապարակը, — ընդարձակ կրկէս մը ձեւացնող դաշտադարձ նստարաններու վրայ բազմած, զիրենք ողորդող ջուրի հեղեղներուն վէժ հովանոցներով պինուած, արեւի ճառագայթի մը տեսնելուն պէս զէմքերնին արկելով — Ազգային Մարտի դաշտակցականներուն կը սպասէին, խնդարով և խոտով, թաղառիւն, արքայական բնասնիքին, զհա-

տաններուն և երեսօթաններուն համար ընդարձակ ամփիթաւորան մը կառուցած էին: Առաջին անգամ համապատասխանակները կը սկսին պարել ձեռնադարձ, անոնցմէ ետք եկողները կ'ընկերակցէին և կ'երկայեցնէին չրժանակ մը որ քիչ ատենէն կը դառնէ Շան տը Մարտի հրապարակին մէկ մեծ մասը: Իմաստասէր զխառլի մը արժանի տեսարան մըն էր այս, մտրդիկ տը՝ Ֆրանսայի ամէն կողմերէն եկած, ազգային յաւկանչի զապանակէն մզուած, անցեալի լալը միշտասկները իրենց մաքէն վառ-

ընդամենը, ներկայի ամեն պատկար, ապա-
 զայի ամեն երկիւղ մոտաբար, ինք-
 զինքնին կուտային հաճելի անխաթմ-
 թեան մը, և 300,000 հանդիսա-
 կաններ, ամեն տարիքէ, ամեն սեռէ,
 կը հետեւէին անոնց շարժումներուն
 իրենց ձեռքի զարկերով քեւքեւ կու-
 տային, մոտաբար թէ անձրեւ կուգայ,
 թէ անօթի են, և երկար ատեն ոտքի
 վրայ մնալէ յոգնած են: Վերջապէս,
 երբ ամբողջ թափօրը մտաւ Շան ար
 Մարտ, պարը դադարեցաւ: Իսրայէլե-
 չիւր գաշակեցական իր դրօշին տակ
 կ'երթար: Օթէճնի եպիսկոպոսը կը պառ-
 րաստուի պատարագ մատուցանել հաւ-
 մենի մատուռի մը մէջ, որ կանգնած
 էր Շան ար Մարտի մէջտեղը: Երեք
 հարիւր քահանաներ, սպիտակ շապիկ-
 ներ հագած և հաղպոյն գօտներ կա-
 պած, կը շարունակէին մատուռի շար-
 քը: Օթէճնի եպիսկոպոսը կ'օրհնէ ու-
 կեալաւորները և իննսուն երեք զարդու-
 դրօշները և «Զրեկ Աստուած գովա-
 րանենք» աղօթքը կը գոտայնէ: Հազար
 երկու հարիւր երաժիշտներ կը նուագեն
 այս եղանակը: Լաֆայէթ, Բարիդի քա-
 ղաքապետ՝ զօրաց սպայակազմին և ցա-
 մաքային ու ծովային զօրաց պատգա-
 մաւորներուն պալաքը կեցած, կը բար-
 ձրանայ խորանին առջեւ, և կ'երդ-
 նու: Երանելի քանակին և գաշակեցակա-
 ներուն, հաստաբարձ մնալ ազգին,
 օրէնքին, թաղաւորին: Զորս թնդա-
 նօթներ կը սկսին գտալ, Ֆրանսայի
 ծանուցանելով այս հանդիսաւոր եր-
 դումը: Հազար երկու հարիւր երա-
 ժիշտները գինուորական երգեր կը նուա-
 գեն: Գրօշները կը շարժին, մերկացած
 տարերը կը կոյծկրտան: Ազգային ժո-
 գովի նախադասք միեւնոյն երդումը կը
 կրկնէ, ժողովուրդը և երեսօթականները
 կը պատասխանեն կ'երգեաւ աղապակերով:
 Այն ատեն թաղաւորը ոտքի կ'ելլէ և
 ու մեզ ձայնով մը կ'ըսէ. «Ես, թաղա-
 ւոր Ֆրանսայիներու, կ'երդնամ ի գործ

դնել այն իշխանութիւնը զոր ինծի կու-
 տայ Պետութեան տահմանադրական
 օրէնքը, Ազգային ժողովին հրամանա-
 դրած և ինձմէ ընդունուած Սահմա-
 նադրութիւնը պահպանել: Թաղուհին
 գահաժառանգը կ'առնէ իր դրկին մէջ,
 զայն ժողովուրդին կը ներկայացնէ և
 կ'ըսէ. «Ահա՛ իմ գաւախ. ան ալ ինծի
 հետ միեւնոյն երդումը կ'ընէ:» Այս
 անսպասելի արարքը վարձատրուեցաւ
 հազարաւոր բերաններէ թաղա-
 դակներով: ամենքը կը գօչէին՝ կեցցէ՛
 թաղաւորը, կեցցէ՛ թաղուհին, կեցցէ՛
 գահաժառանգը: Թնդանօթները կը շա-
 րունակէին իրենց փոստադանձ ձայնը
 խառնել գինուորական երաժշտութեան
 եղանակներուն և ժողովուրդի ծափա-
 հարութեանց: Օգը բացուած էր, արեւը
 կը չոզչոզար իր բոլոր սրայծառութեամբը:
 Կարծես թէ Ֆախանականը ինքն ալ
 ուրեց վկայ բլրալ այս փախաղարձ յանձ-
 նատութեան և իր ներկայութեամբը վա-
 ռերայնեկ զայն: «Այո՛, անիկա տեսաւ
 զայն, բոց զայն, և ո՞վ յախոհեալու-
 նօրէն գործին և հաստաբարձ երես-
 ինսուն թիւն, այն օրէն ի վեր Ֆրան-
 սայի վրայ թափած ահաւոր չարիքները
 արդար պատժին են ուրաջումի մը:
 Կուն հարստեանցի թէ՛ թաղաւորը և
 թէ՛ հպատակները, սրտհեռու անոնք
 երկուքն ալ ուրաջան իրենց երդումը:

Այս խանդավառութիւնը և հան-
 դէսները գաշակեցութեան հոգեման
 օրը չկատարուեցան միայն: Ամբողջ այն
 ժամանակը, երբ գաշակեցականները Բա-
 րիկ մնացին, շարունակ հապկեցով, սրար
 և ուրախութիւն կը կատարուէր: Կրկին
 անգամ զայնին Շան ար Մարտ, խմեցին,
 երգեցին և պարեցին հան: Մ. ար Լա-
 ֆայէթ զօրահանդէս մը բոստ գաւառ-
 ներու ազգային պահակազօրքին և բա-
 նակին մէկ մասով: Թաղաւորը, թա-
 ղուհին և գահաժառանգը ներկայ եղան
 այս զօրահանդէսին և ծափահարութեամբ
 ողջունուեցան: Թաղուհին չորհալի ձե-

ուով մը իր ձեռքը երկնցոյց դաշնակցականներուն, որոնք համբարեցին. անոնց ցոյց տուաւ զաշտառանդը: Դաշնակցականները, մայրաքաղաքէն մեկնելէ առաջ, զաղկն իրենց յարդանքները մատուցանելու թողաւորին, ամէնքն ալ խորունկ յարգանք ցոյց տուին անոր և բարոյանուէր ան ձեռնորոշեալ խօսքեր ըրին: Պրըթօններուն պետը մէկ ծռնկը զեալինը դրաւ. և իր սուրը Լուս-դովիկոս ԺՋ. ին ներկայացնելով ըստւ. — «Տէ՛ր Արքայ, ձեզի կը յանձնեմ, այս մաքուր և նուիրական սուրը հաւատարիմ Պրըթօններուն. անկա միայն ձեր թշնամիներուն արկնաւոր պիտի ներկուի»: Ու Լուսդովիկոս ԺՋ. պատասխանեց. «Այս սուրը աւելի լաւ ձեռքերու մէջ չի կրնար դառնալ քան իմ սիրելի Պրըթօններուն ձեռքին մէջ. ևս վայրկեան մը իսկ չեմ կասկածած անոնց սիրոյն և հաւատարմութեանը վրայ. վառահայեցէք զանոնք, որ ևս բարձր Թրանսպիներուն հայրը, Եղբայրը, բարեկամն եմ»: Այս բնկով թողաւորը սաքի հանեց Պրըթօններուն պետը և սուրը կրկին անոր յանձնեց: Յետոյ, խորապէս յուզուած, ձեռքը սեղմեց և համբարեց զայն: Փոխադարձ խանդաղատանք մը քանի մը վայրկեան երկարեց այս յուզիչ տեսարանը: Պրըթօններուն պետը զարմեալ խօսք տուաւ և ըստւ. «Տէ՛ր Արքայ, զատելով մեր սրտերէն, բարձր Թրանսպիները կը սիրեն զձեզ և պիտի սիրեն, որովհետեւ քաղաքացի թողաւոր մըն էք դուք»: »

Բարեկի Քաղաքապետութիւնն ալ ուզեց հանդէս մը տարել ի պատիւ զաշնակցականներուն. զեալին վրայ նիզուկամարտ կատարուեցաւ, ինչպէս նաեւ հրախաղութիւն, յուսալուստութիւն, նպտրահանդէս և կերուխում ցարեհի չուկային մէջ և Պատիկլի հրապարակին վրայ պար: Հանդիսավայրի կեդրոնին դրան վրայ խոսքը գիրեւով դրած էր. «Հոս կը պարեն»: Բարեկախ գուգու-

ղիպութիւն, որ աչքառու կերպով մը հակադրակեր կը ձեռացնէր տակուսի և յուսահատութեան այն ձին պատկերին հետ, զոր կը յիշեցնէր Պատիկլի զգուսկի լամար: Ժողովուրդը մէկ հանդիսավայրէն միւր կ'երթար կուգար անոնց նիզուկու, առանց հողի: Ոտակահատութիւնը, որ կ'արդիւնէր կատարելու անցքը, առաջին տուած կ'ըլլար այսպիսի հանդէսներու միջոցին սովորական կողմ արկածներուն, և վերցուցած կ'ըլլար ձերբուն, անիւններուն, ու վախառ զոչող կատաղաններուն հանած ազմուկ, որ կը ձանձրացնէ և անհանդիստ կ'ընէ քաղաքացիները, ամէն վայրկեան զանոնք սոհակոս ընելու երկիւղը կը պատճառէ և ամէնէն վայրուն ու կանոնաւոր առնին կուսայ փախուստի մը երեւոյթը: Հասարակաց ածախմբութիւնները զերազմեցաւ ժողովուրդին համար են, միայն այս կէտը աչքի առջեւ ունենալ պէտք է. եթէ հարուստները կ'ուզեն այդ ածնին հաճոյքներուն մասնակցը ըլլալ, թող այդ օրը ժողովուրդի գուսակներուն պէս ըլլան իրենք ալ. այդ կերպով պիտի ունենան անձանօթ զգուստներ, և չպիտի խանգարին իրենց համաքաղաքացիներուն ուրախութիւնը:

Շան զ'էլիզէի մէջ էր որ զգայնիկ մարդիկը ամէնէն աւելի գոհունակութեամբ վայրկեցին այս ժողովուրդին սիրուն տանը. բարձր ծառերէն լուսեղէն թիւր կախուած էին, կանթիկներու պատկեր զանոնք իրարու կը կապէին. անոյ անոյ կանդնուած հրախաղութեանց բարեկերը աշխարհի վատըյս մը կը սփռէին որ չըջակայ խաւարը աւելի ցայտուն կը զարմնէր իր հակադրակերութիւն ժողովուրդը լեցուած էր ծառազիններուն մէջ և մարդազեալներուն վրայ. բարեկեցիկ գաղաղապի հայրերը, իրենց կնոջ և զոսակներուն հետ նստած, կ'ուսէր, կը խօսակցէր, կը չըջաղապէր և քաղցրօրէն կը վայրկէր

կեանքը : Ասդիւն , մանկամարդ աղջիկներ և երիտասարդներ կը պարէին մինչ բազմաթիւ նուագախումբեր բացաստաններուն մէջ հաստատուած կը նուագէին : Անդին , մէկ քանի նուառախներ , միլ և տափատ միայն հալած , ու զիրենք հետաքրքրութեամբ դիտող բազմաթիւ հանդիսականներէ շրջապատուած , կը ջանային մազլցիլ օճառուած մեծ կայմերու գագաթը , և չահիլ մրցանակը , որ սահմանուած էր անոր՝ որ պիտի յաջողէր առնել կայմին գագաթը ծածանող հազդոյն դրօշը : Պէտք էր ակունկ այն ծիծաղները որոնք կը շտայ-

լուէին մրցումէն վաղ անցնողներուն , և այն քաջալերանքները որոնք կը արուէին անոնց որ աւելի բազդաւոր կամ ճարպիկ , կը թուէին համեմել նպատակակէտին . . . : Քաղցր , զգացական ու բախումթիւն մը տարածուած էր բոլոր գէմքերուն վրայ , ու կը փայլէր բոլորին ալ աչքերուն մէջ , վերջիչեցնելով հին դարերու Եզլահան Դաշաֆն (Շահ զ'էլիզէ) երջանիկ ստուերներուն խաղաղ զուարճութիւնները : Գեղեցիկ ծառադիմերուն ծառերուն տակ թափառող սպիտակազգեստ կիներուն բազմութիւնն ալ աւելի կը խտացնէր պատրանքը :

(Սերիէրի Յիշատակները Բ . հատոր) :

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔԻ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ^(*)

1791Ի ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նաևսի մէջ զինուորական ըմբոստութիւն. — Ներքին գործէ յաշտիր. — Արքունիքին և Միլիարդի ծրագիրները. — Ժապիտի ղանակատեղիին կազմութիւնը. — Նկնդեցականներուն վրայ պարտադրուած աշխարհական երդումներ. — Տարագրութեան ծառայումը. — Ապստամբած ժողովուրդը կը յարձակի Վեհաժողովին վրայ. — Վաշինգտոնի վրայ զինուորական դաշտադրութիւնը. — Տարագրութեան դիմողներուն դէմ օրինագծին վրայ վիճարանութիւն. — Մահ Միլիարդի. — Հակապետականական մեքենայութիւններ. — Թագաւորին և իր ընտանիքին փախուստը. կը ձերբակալուի Վարենի մէջ և Բարիդ կը ղերուի. — Օտար տէրութեանց տրամադրութիւնները. տարագիրներուն պատշաճ տարիները. — Բիւրիցի յայտարարութիւնը. — Պատերազմական օրենքի հաշտում՝ Շան տը Մարսի մէջ. — Թագաւորը կ'ընդունի Սամանադրութիւնը. — Սամանադիր ժողովի փակումը :

Դաշնակիցներու^(**) սարքած այնքան սրտաւոյց տօնը վաղանցուկ խանդավառութիւն մը պատճառած էր սոսկ : Յաջորդ օրը, ամենուրեք սիրտը կը բազմար ինչ որ ցանկացած էր նախորդ օրը, ու պայքարը վերականգնուած էր. նախարարութեան հետ մանր մանր կռիւները սկսեցին. դարձեալ կը գտնուէին որ տղատ անցք տրուած էր աւտորացի դօքերուն, որոնք իրենք

(**) Federe բառը որքան որ պաշտօնական թարգմանուած է նախորդ պրակներուն մէջ, բայց մենք կը նախընտրենք պաշտօնակց բառը. պաշտօնակցական կը թարգմանենք ֆրանս. federaliste բառը :

կ'երթային : Սէն—Բրիսթ ամբաստանաւորացաւ՝ հակապետականական մեքենայութիւններով կատարուած ամբաստանականներէն շատերուն փախուստը զիրարացած ըլլալուն համար : Ասոր փոխարէն, օրակարգի ինքզինքը կ'ըսէր Շալթրէի մէջ տրուած դատը, հակառակ իր 5ի և 6ի հեղինակներուն զէմ : Օրէնքի Գործքը և Միլիարդի այդ դատին խառնուած էին. այս տարօրինակ դատը, զոր քանի մը անգամ լքելէ հոսք կրկին ձեռք առած էին, կը զգացնէր այն զանազան ազդեցութիւնները որոնց տակ կատարուած էին հարցաքննութիւնները. ինքուն հակառակիւններ կ'այլին, և ոչ մէկ բաւարար ամբաստանութիւն կար

* Այս գիրքին սկսեալ ձրակն, Յեղ. Պատմութիւնը բարգմանած է ԼԵԻՈՆ ԼԱՐՇՆՅ՝

երկու գլխաւոր ամբատանդներուն զէմ։ Արքունիքը, Միրապօն հաշտեցնելով, անոր նկատմամբ որոշ ծրագիր մը չունէր սակայն, փոխն ի փոխ կը մտանաւ անոր և կը հետանար անկէ, և ջանք կ'ընէր աւելի հանդարտեցնել զայն, քան թէ անոր խորհուրդներուն հետեւիլ։ Հոկտեմբեր 5ի և 6ի դատը վերադառնալու ձեռք առնելով, Միրապօն չէր որ կ'ուզէին հալածել, այլ՝ Օրբէանի Դուքսը, որ Լանտոնէն վերադարձին շատ ծափահարուած էր, և որուն խառօրէն մերժած էր հարքանիքը, կըր Դուքսը խնդրել էր որ թաղաւորը ներքէ իրեն։ Ետպրտի պաշտօն յանձնուած էր ժողովին տաջի կարգացուելիք անդկկազմը պատրաստել, որովհետեւ Աղբային ժողովը պիտի վճռէր թէ ամբատանդութեան անդի կոչ թէ՛ չէ։ Արքունիքը կը բազմար որ Միապօ յոս մնայ և ասանձին ձգէ Օրբէանի Դուքսը, որովհետեւ ասոր զէմ միայն սխառնէր։ Եւ սակայն, Միապօ խօսեցաւ ցոյց տալու համար թէ իրեն զէմ ուղղուած ամբատանդութիւնները որքան ծիծաղելի են։ Արդարեւ, կ'ամբատանդէին զինքը թէ խոնարհներ է Մոսիէին, որ Բարիկ կը քաղէ Վերադիւ վրայ և իր թէ աս խօսքերն ալ բրեր է. «Մենք կ'ուզենք իեղատար մը, այս, բայց ինչ փոխ թէ ալ թաղաւորը Լուգովիկոս ժողովը ըլլայ թէ Լուգովիկոս ժողովը»։ Կ'ամբատանդէին զինքը զարձակով թէ միանարկից դարապետներն տաջի, սոր ի ձեռին աղաղակեր է, Օրբէանի Դուքսին մեկնած պահուն։ «Աս' մարդուն ալ չարմեր բնաւ իրեն համար քաջանիս»։ Այս կարգի ամբատանդութիւններ անտի էին բարբովին։ Միապօ ցոյց տաւ անոնց տկար և ծիծաղելի կողմերը, Օրբէանի Դուքսին նկատմամբ քանի մը խօսք միայն բաւ և ի վերջոյ զոչեց. «Այս, այս դժոխային գատովարութեան զաղանիքը վերջապէս

յայտնուած է. հա՛ն է ամբողջովն (տաջակողմը ցոյց տալով) այս դատը կը ծառայէ անոնց չափերուն, որոնց վկայութիւններովը և զբարարութիւններովը հիւսուած է ան, այս դատը յեղափոխութեան թշուառներուն հայթայթած աղբիւրներուն մէջն է. այս դատը մէջն է... մէջն է գատաւորնէրուն որտի, ինչպէս որ քիչ ատենէն պիտի արձանագրուի պատմութեան մէջ, ամէնէն արդար և անխորտակելի վրէժ-խնդրութեամբ»։

Մինչև ար Միապօ բեմէն իջնելով իր անդր զնայ, ծափահարութիւններ լսուեցան, յետոյ ժողովը ամբատանդութեան վերջ հաշակեց երկու ամբատանդները, ու Արքունիքը անողու փորձ մը բրած ըլլալու ամօթն զգաց։

Յեղափոխութիւնը պէտք էր ի կատար հանուէր ամէն կողմ, այնքան բանակին, որքան ժողովուրդին մէջ։ Բանակը, իշխանութեան վերջին սպաւէնը, ժողովուրդին կուսակցութեան վերջին երկու զնայ էր։ Բարբ զինուորական պետերը թշուառ էին յեղափոխութեան, արովհետեւ, իրենք ըլլալով ատարձաններու և շտրհներու բացարձակ տէրերը, կ'ուզէին արժանաւորներուն հետ զանաւր բաժնել։ Հակառակ պատճառներով, հասարակ զինուորները նոր կարգերու հաստատման կողմն էին, և անտարակցի, ազատութեան շունչին ցանկալէ տակ ինքնաբար մղուած էին կարգապահութեան զէմ իրենց անկեղծ ատկութեան և աւելի լեցուն ամուսկան մը ատկելու փոխառէն։ Գրէթէ ամբողջ բանակին մէջ անհնազանդութեան վառնակաւոր նշաններ սկսած էին երեւան զոյ. մասնաւորաբար հետեւեալ զինուորները, իերիս ժողովուրդին հետ աւելի չփնտն մէջ ըլլալու և ձիաւոր զինուորներէն նուազ տնկնալով զինուորական վէտովին, կատարելապէս ընդվզաւ մի մէջ էր Պոսէ, որ ցատով կը տնկնէր թէ իր բանակը

ձեռքէն կ'ելլէ, տաճէն կարեկի միջոց ի զործ կը զնէր յեղափոխական ոգիին այս վարակումը կտանցնելու համար. սրտակազմական նախարար Լաթուր տիւ. Բէնէն տաճ էր լայն իշխանութիւն. այս սրտազայէն կ'օգտուէր, չաբունակ տեղէ տեղ վախազրկելով իր զինուորները, և ինք չտալով որ անոնք ժողովուրդին հետ ընտելանան միեւնոյն տեղը երկար տանու մնալով: Անոնց կ'արգիլէր մասնաւորաբար տկուճները յաճախել, և վերջապէս ոչ մէկ բան զանց կ'ընէր զինուորական կարգ ու կանոնը պահպանելու համար: Պուլէ, երկարատեւ զխմալքութենէ մը ետք, վերջապէս երգում բրտծ էր Սահմանադրութեան վրայ, և որովհետեւ պատուաւոր մարդ մըն էր, ալ զ վայրկիսանէն իսկ որոնց հետ տառարիմ մնալ թաղաւորին և Սահմանադրութեան: Իր զգուսնքը՝ հանդէպ Լաթայէթի, որուն ռնչահալինդրութիւնը չէր կրնար ուրանալ, արդէն անհետացած էր, ու հիմա տեղի արամալիք էր անոր հետ համաձայնելու: Իր հրամատարութեան տակ զանաւոր ընդարձակ երկրին ազգային պահակազորքը ուղեց զինքը հոգակի իրր իր զօրավարը, ի սկրզրան մերժեց, բայց յետոյ զգաց, խորհելով թէ որքան լաւ զործեր պիտի կարենար տեսնել, եթէ մերժած չըլլար: Այսուհանդերձ, հակառակ՝ ակտմբներու մէկ քանի ամբատանութիւններուն, ժողովրդային համակրանք կը վայելէր:

Ապստամբութիւնը ծագեցաւ նախ Մէլլի մէջ. զինուորները բանտարկեցին իրենց սպաները, զրօշները և զբաւարկիները զբաւեցին և ուղեցին մինչեւ իսկ զբաւ տալ Քաղաքապետութեան: Պուլէ ամենամեծ մասնազին ենթարկելով ինքզինքը, չաջուկեցաւ զայն ըմբոստութիւնը: Քիչ ժամանակ յետոյ, նմանօրինակ ապստամբութիւն մը ծագեցաւ Նանտի մէջ: Զուպելբախն զօրադունդ երբ մասնակցեցան

այս ըմբոստութեան, և եթէ օրինակը վարակիչ ըլլար, վախ կար որ տարալձ թաղաւորութիւնը քիչ տանէն նշաւակ ըլլար զինուորական և խուժանաշին միացեալ ծալրայեղութեանց: Ազգային ժողովն իսկ զողջողաց. սպայի մը սոչաւուն յանձնուեցաւ ապստամբներուն դէմ արուած վճիռը զործադրելու. բայց չյաջողեցաւ, և Պուլէ հրահանգ ստացաւ քաղելու Նանտի վրայ, որովս զի օրէնքին իշխանութիւնը պահպանուէր: Պուլէ չտա քիչ թաւով զինուոր ունէր, որոնց վրայ կրնար վստահութիւն տալ: Բարեբաղդարար, զեւ քիչ մամակ տալ, Մէլլի մէջ ապստամբած զինուորները՝ իրենց մասին անվստահութիւն յայտնուելին ազգուսած, պատառտակամութիւն յայտնեցին ըմբոստներուն դէմ քաղելու: Ազգային պահակազորքն այնչէր բրտւ, ու այսպէս Պուլէ սկսաւ քաղել Նանտի վրայ, միացեալ ոչմերով և բաւական մեծութիւն ձիաւոր զինուորներով: Իր կացութիւնը վրդապետեցիչ էր, որովհետեւ չէր կրնար հեծկազորքին զործել տալ, իսկ հետեւակ զինուորները բաւականաչափ չէին սրղէս զի կարենար յարձակիլ ապստամբներուն վրայ, որոնց ետին կեցած էր խաւանը: Այսուհանդերձ, Պուլէ մեծ կարգով խօսեցաւ ամբոխին հետ, և յաջողեցաւ իր պալամաններն ընդունիլ տալ, ապստամբներն ու խաւանը, մինչեւ իսկ տեղի տալով քաղաքէն դուրս ելլելու վրայ էին, իր հրամանին համաձայն, կրք յանկարծ հրացանի հարուածներ արձակուեցան յայտնի չէ թէ մը կողմէն: Այն ատեն, երբ անխտ ստիկի զարձաւ: Պուլէի զինուորները կարծելով թէ մասնաւորապէս, մեծ քաջութեամբ կ'ստեղան, բայց զխմալքութիւնը ոչնչաւ կ'զրկէր, ալս պահաւստ քաղ տալով միայն կրցան յառաջանալ, մահացաւ կրակի մը մէջէն 31 օգոստոս: Վերջ ի վերջոյ Պուլէ զլիսաւ որ հրապարակեցր զբաւ-

ւելով, տարտամունքները հնադանդեպուց, քաղաքէն դուրս համեմել անուաւ բանասարկուած սպանները եւ կտտավարական սլաշտանանները ազատեց, զլիսաւոր յանցաւորները դատեց ու յանձնեց Ազգային ժողովին:

Այս յաղթութիւնը ընդ հանուր ուրախութիւն պատճառեց եւ հանդարտեցուց այն երկեւղները զորս ունեցած էին թագաւորութեան անդորրութեանը մասին: Պուշէ թէ՛ թագաւորէն եւ թէ՛ Ազգ. ժողովէն հորհաւորութիւններ ու զովհասները ընդունեց: Աւելի ետք, զայն զբրպարանցին եւ իր վարմունքը անգթութիւն անուանեցին. այլ սակայն իր բնթագքը մեղադրելի չէր բնաւ, եւ այդպէս ըլլալուն համար էր որ ամէն մարդ ծափահարած էր զինքը: Թագաւորը աւելի ընդարձակեց անոր հրամատարութեան սահմանները, որոնք չստ մեծցան, որովհետեւ Չախցերիայէն մինչեւ Սամալը կ'երկարէին, սահմանադրութիւն մէկ մեծ մասը պարփակելով: Պուշէ՝ աւելի վստահութիւն տնկնալով հեծերադօրքին՝ քան թէ հետեւակ զինուորներուն վրայ, իրեն բանակատակի բնաւեց Սէյլ գետին տիր. այնտեղ ընդարձակ զաշտավայրեր կային ուր իր հեծերադօրքը կրնար գործել, ձիերը կերակրելու համար առատ խոտ կար, բաւական ամբաքեալ տեղեր կային զիրք բռնելու համար, եւ մանաւանդ՝ վախ պատճառող քիչ ժողովուրդ կար: Պուշէ վճած էր Սահմանադրութեան դէմ ո՛չ մէկ շքայլ տանել, բայց հայրեկոնանքներէն հետո. կը քաշուէր եւ նախադիւշութիւններ ձեռք կ'առնէր թագաւորին օգնութեան հասնելու համար, եթէ պարտականները հարկադրելին աչլ պէս բնեկ:

Ազգ. ժողովը ջնջած էր աւազաւորները, երդուեալ պատուարները հաստատած էր, արհատապետութիւն ներք բնաջինջ բրած էր, ու նոր թրդթագրոմներ չրջարկու թեան հանել պի-

տի հրամայէր: Կղերին հարստութիւնը չստ մեծ զբամաղլութիւն մը ներկայացնելու համար, ու թղթագրամները զայն մշտապէս արամաղրելի վարձներով, բնական էր որ ժողովը զործածէր զայն: Նախապէս եղած լալոր աւարկութիւնները բուռն կերպով մէջտեղ հանուեցան կրկին. մինչեւ իսկ Սթէճնի կախկոտորս այս նոր չրջարկութեան հակառակ խօսեցաւ եւ հարատարութեամբ կոնխատեսեց այս զործանութեանէն յատաջ գալիս զբամակուն յառի հետեւանքները (*):

Միւրապօ, մասնաւորաբար քաղաքական հետեւանքները աչքի առջեւ տնկնալով, յամատօրէն սնդեց իր տեսակէտին վրայ եւ յաջալու թիւնը ստարու: 800 միլիոն ֆրանքի արժուոյթեամբ թղթագրամ հրատարակ հանուեցաւ, եւ այս անգամ որոշուեցաւ որ ստանդ տտիր ըլլան անոնք. արդարեւ, անօգուտ բան էր ստիրտ աւելցնել զբամի մը վրայ. արժեթեւղթի վրայ տտիր բարգելը ճիշդ է, որովհետեւ արժեթեւղթը չրջարկութեան մէջ չըլլալով ստանդ չա՛ր բերելու կը մնայ զայն սլահող ձեռքերուն մէջ, բայց Ազգային ժողովը երկրորդ անգամ չինկաւ. նայն սխալին մէջ, տտիրս բարդեալ արժէքի մը վրայ, որ իրական կը զաւնայ իր հարկադրեալ չրջարկութեամբը: Նէքէս ընդդիմացաւ այս նոր զործարկութեան եւ ժողովին զրկեց յիշատակաղլի մը, որուն մակի ընող չեղաւ: Իրեն համար, ժամանակները չստ վոխուած էին եւ ինքը այլ եւս չէր այն նախարարը, որուն պաշտօնի վրայ մնալուն մէջ ժողովուրդը կը տնանէր իր երջանկութիւնը, զի ու-

Մ. ար թայրբան ալ չստ նշտանակելի կերպով մը զուշակած էր թղթագրամին յաւաջ բերելիք սեղանաւորական հետեւանքները, իր ճոտովը կ'ապացուցանէ թէ ինչպէս. համար թղթագրամը մերձակայ ժամանակի մը մէջ արժէքի պտտի ինայ:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՇՆԱԳՈՒԹԱՆՆ ԳՍՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

առաջի մը առաջ: Թաղաւորին վստա-
հա թննէն զրկուած, Մանուէնէն զտա-
լի միւս պաշտօնակիցներուն հետ զէշ
մարդ եղած ըլլալով, ժողովը կարեւո-
րութիւն չէր տար իրեն, և իր ակնկա-
լած յարգանքը չէր ընծայեր: Նէքէտի
սխալը այն էր որ, կը հաւատար թէ
բանաւոր պատճառները բաւական են
ամէն ինչ արդարացնելու, և թէ, երբ
անոնք արտայայտուին զգաղութով ու
պրամարանութեամբ խառն, պէտք է
որ յաղթանակեն ազնուականներու յա-

մառութեան և հայրենասէրներու գոր-
դաութեան: Նէքէտ ունէր մտածելու
այն վէս եղանակը, որ կիրքերու մոլո-
րութիւնը կը դառն և կը դատաւարտէ,
բայց անիկա չունէր մտածելու այն միւս
եղանակը, աւելի բարձր և հաւաք զո-
ւող, որ չի բաւականանար մարտի մերթ
նշտակելով, այլ զիտէ նաև զանոնք
ուղղել:

Ահա այս պատճառներով, անոնց մէջ
տեղը մնացած, Նէքէտ ամենուրեւ համար
եղաւ նեղութիւն պատճառող մը և եր-

բէք չկրցաւ ըլլալ սանձ մը : Մանկիկի և Տը Լալլիի մեկնումէն յետոյ, տունոց բարեկամի մնացած էր և միայն տնոգուտ Մարութի բարեկամութիւնը պահած էր : Անիկա վերադարձած էր ժողովը, որովհետեւ տեղացւոր և կրտսմբան քննարկով սիւնացած էր ամենէն աւելի դժուարին գործը, ելմտական գործը : Ասիկէ զատ, ինքզինքին վրայ կը խօսէր այնպիսի եղանակով քը, որ ծիծաղելի դարձած էր ամենուն աջնեւ : Իր հրամարականը, զիստ աստ անդունդորէին, հաճոյքով ընդունուեցաւ քաղաքի առաջնորդութիւնէն : Այս քաղաքէն մեկնած միջոցին իր կապերը կեցուց տնայնայն ժողովուրդը ար քիչ ժամանակ առաջ յայժմականօրէն քաջած էր զայն : Այնքա եղաւ որ ժողովը արածունիին տայ, որպէս զի անկիւս կարենայ տղատարէն երթալ Չուիցերիա : Եւ զիստ այդ արածունիիւնը չուտով տուցաւ և քաղաքեցաւ Քորէ, հետեւն զիտկու համար յեղափոխութիւն մը, զոր առաջնորդելէ աւելի, զիտկու կարող էր :

Գահիճն ալ թաղաւորին պէս ոչինչութեան վերածուած էր, և աստ աստ և երբ անձնատուր կ'ըլլար կամ անգուտ և կամ յանցադարաւ մեքենայութիւններու : Սէն Բրիտի կը իջկտկէր տարազիրներուն հետ : Լաթուս արեւէն զտրծիք կը դառնար զինուորական պետերու թղթը ուղարկներուն : Մօնթօսէն արքունիքին յարգանքը կը վայելէր ըստ ոչ անոր փաստութիւնը, և զինքը կը գործածէին միքենայութեանց մէջ քարուած ընդդէմ ժողովրդական պետերուն, որոնց հետ յարաբերութեան մէջ էր չորհիւ իր չափաւորութեան :

Ինչոր նախարարներն ալ նոր դատաւորութեանց տաթիւ տարածուեցան : Դադալէս գոչեց, ճեւ ալ պիտի պաշտպանեմ զանոնք եթէ վեհանձն բան մը ըլլար հարածիւրայքան տկար ժաղրիկը : Այնտ ամբաստանէի ելմտական նախարարը, որ չէ պարզարման

ժողովին առջեւ պետութեան իրականութիւնները և չէ վարած յեղափոխութիւն մը զոր զրգում էր : Այնտ ամբաստանէի պատերազմիտն նախարարը, որ թող առում է սրբանակը կադմալաւծութիւնով ամբաստանէի դատանկութեւ նախարարը, որ չարգել չէ տուած թաղաւորին հրամանները, վերջապէս թողոր նախարարներն ալ, իրենց օճիւթեանը համար և իրենց ակրոջը տուած վատարարայ խորհուրդներուն համար :

Անդործունէտ իրենք ոճիւ մըն է այն կը սակցութեանց աչքին, արմը կ'ուզին իրենց նպատակին հայնիկ : Այս արածաւոր տաճարէն կը փոտտարտակէր նախարարները, ոչ թէ անոնց բրածներուն համար, այլ չորած բաներուն համար : Եւ ասկայն Դադալէս և իրենները զանոնք դատարարակալ ճանդերմ կ'ընդդիմանային որ թաղաւորէն պահանջութիւն անոնց հետաճումը : Որովհետեւ անոնք այնպէս կը համարէին թէ, այդպիսի խնդրանք մը ընելը թագաւորին իրաւունքներուն պէմ ուղնաձգութիւն մը ընել է : Այդ տեսակ պահանջ մը չեղաւ արդէն, բայց նախարարները իրարու տեսէ հրաժարականին տալին, իրաց տեսալ Մօնթօսէն, որ իր պաշտօնին վրայ պահուեցաւ : Տիւրօս արեւ թէրթը, որ պարզ փաստարան մըն էր, դատական նախարար եղաւ : Տիւրօս թաղ, զոր Լաֆայէթ նշանակած էր թաղաւորին, եղաւ պատերազմական նախարար, և ասկի յատարմաւորութիւններ զոյց տուաւ ի նպատակ ժողովրդական կուսակցութեան իր կարգադրութիւններէն մին եղաւ : Պուշէի ձեռքէն անոնք ամէն ազատութիւն զոր ան կը գործածէր իր հրամանատար, և մտնուորարար գալիս զիկեց զինուորները բոտ կամ հոս հոն փոխադրելու իշխանութեանէն, զոր Պուշէի գործ կը գնէր ինչպէս անոնք որպէս զի զինուորները չի կարենան եղբայրակիլ ժողովուրդին հետ :

[illegible][illegible]

Նեցաւ Միրապոյի հետ, իրեն խոստացաւ ամէն բան, եթէ յաջողէր, և կարելի եղած բոլոր ազդեցիկները իր արամազդուութեան տակ դրուեցան: Թափոն, Շաղբիլէի քաղաքային տեղակալը, և Լաբօրդ, որ դեռ նոր կանչուած էր թագաւորին մօտ, անձնական դանձր մատակարարելու համար, հրաման ստացան իրեն հետ տեսակցելու և իր ծրագիրներուն դործադրութեանը աջակցելու: Միրապօ կը դատապարտէր նոր Սահմանադրութիւնը. ըստ իրեն, այդ Սահմանադրութիւնը չափ ժողովրդավարական (տե՛ս նշառքի) էր միայն տութեան մը համար, իսկ եթէ հանրապետութիւն մըն էր, թաղաւորը աւելորդ էր: Միրապօ երբ տեսաւ որ ժողովրդային գրգռութիւնը հետզհետէ կ'աւելնայ, որոշեց կասեցնել զայն: Բարիկ մէջ, ամբօթին և ամենակարող ժողովի մը իշխանութեանը տակ ուէ փորձ ընել անկարելի էր: Ուրեմն միակ միջոց մը կար. այն էր՝ թաղաւորը Բարիկէն հեռացնել և Լիոն քնակեցնել

զայն. հոն թագաւորը ինքզինքը պիտի բացատրէր և կորովի կերպով մը պիտի յայտնէր այն պատճառները, որոնց համար ինքը կը դատապարտէր նոր Սահմանադրութիւնը, և պիտի տար ուրիշ սահմանադրութիւն մը որ արդէն կազմուէ պատրաստ էր: Միեւնոյն ժամանակ առաջին օրէնագիր ժողով մը պիտի զամարկ տար: Միրապօ, գրաւորապէս խորհրդակցելով ամենէն ժողովրդական անդամներուն հետ, հարստութիւնն ունեցած էր, անոնց բոլորէն ալ խելութեան հետ Սահմանադրութեան մէկ յօդուածին մերժումը: Իր հաւաքած կարծիքները եթէ իրարու քով բերուէին, Սահմանադրութիւնը ամբողջովին դատապարտուած կ'ըլլար իր իսկ հեղինակներուն ձեռքով: Կ'ուզէր զանոնք զազափարակից ընել թագաւորին հանկիւր յայտարարութեան, որպէս զի անոր յառաջ բերելիք տալաւորութեան նկատմամբ վստահ ըլլայ, և աւելի ազէկ զգայնէ նոր Սահմանադրութեան մը անհրաժեշտութիւնը: Իր գործա-

(*) Կարելի բան չէ որ հաւաքարար կատարուած զործի մը մօտին մեծ թուով մարդիկ տարակարծիք չըլլան: Միաձայնութիւնը, մէկ քանի չափ հաղուաքիւտ կէտերէ դուրս, ուրիշ կէտի վրայ գոյտ թիւն չունենալով, իրաքանչիւր կուտակցութիւն հակառակ էր անոնց, որոնք ընդգէմ քուէ տուած էին: Այսպէս, ԳԻԻ Սահմանադրութեան խրաքանչիւր յօդուածը պարտաւոր էր գտնել հակառակորդներ, յանձին նոյն ինքն այդ Սահմանադրութիւնը հեղինակողներուն, բայց այստեանց երձ ամբողջութիւնը իրենց իրական և անվիճելի գործն էր. պատահածը անխուսափելի բան մըն էր ամէն խորհրդածաղովի համար, և Միրապօյի գործածած միջոցը խորհրդածաղովի մըն էր. մինչև իսկ կրնանք ըսել թէ իր լինիւթային մէջ չափ ազնուութիւն չկար, բայց, ոչնչացէ

չափ բան ներկ կարող և անհաւատարմիւր մարդու մը, որուն համար նպատակին բարոյականութիւնը բաւական է որպէս զի միջոցներու աչք գտցէ. նպատակին բարոյականութիւնը կ'ըստ, որովհետեւ Միրապօ անկի լծօրէն կը հատարար որդալուտ Սահմանադրութեան մը անհրաժեշտութիւնը. և թէև իր վստասիրութիւնը և անձնական մանր մոնր մրցակցութիւնները օգնեցին որ ժողովրդային կուտակցութեան հոսանայ ինքը, բայց անկեղծօրէն կը վստասիր որ անխիտանական վիճակ մը յառաջ կուգայ. ուրիշներ ալ տեղի արքունիքէն և ազնուականներէն կը վստասիրին, քան թէ ժողովուրդէն. այսպէս՝ տեսակէտի համաձայն՝ համագոյ մը կը փոխուի, և բարոյականն ալ, այսինքն անկեղծութիւնը, երկու հակառակորդ կողմերուն մօտ ալ հաւատարմութիւն կրնայ գտնուիլ:

դրուժեան բոլոր միջոցները ծանօթ չեն։ միայն յայտնի է որ, քաղաքային տեղակալ Թադևոսի ոտտիկաններուն միջոցով կրցած էր խուսափիլ պարտաւարներէն, ակումբներէն և խմբակցութեանց բնորոտացներէն յարձակումներէն։ յայտնի էր նաև թէ, չնորհիւ իր ընդարձակածաւալ թղթակցութեանց, պիտի ապահովէր Հարաւային Կովկասն և Վրացի տաւառները։ Անտարակցայ կը մտածէր որ Պուշէ կրնայ իրեն օգնել, բայց չէր ուզեր ինքզինքը ենթարկել զօրավարին քամահաճոյքին։ Մինչ Պուշէ Մանաշափի մէջ բաժնակաճ էր, ինքը կ'ուզէր որ թաղաւորը ի թոն կենայ, և ինքն ալ, պարագաներուն համաձայն պիտի երթար ի թոն կամ Բարիլ։ Օտարազէ իշխան մը, յարեկամ Միրապոյի, տեսակցեցաւ Պուշէի հետ, թաղաւորին կողմէն, և այս ծրագիրը յայտնեց անոր, բայց Միրապո չէր գիտեր*, և չէր մտածիր Մանաշափի վրայ, որուն ճամբան բռնեց թաղաւորը, աւելի հաքը։ Պուշէ, Միրապոյի հանձարին վրայ հիանալով ըստ թէ պէտք է ամէն բան ընել այսպիսի մարդ մը բոլորովին ձեռք ձգելու համար, և թէ, իր մասին, պատրաստ էր իր բոլոր միջոցներով օգնելու իրեն։

Մ. ար Լաֆայէթ տեղեակ չէր այս ծրագրին։ Թէև անկեղծօրէն նուիրուած էր թաղաւորին անձին, բայց արքունիքին վստահութիւնը չէր վաշիկեր, և ասկէ դատ Միրապոյի նախանձր կը դրուէր, որովհետև Միրապո չէր ուզեր այդպիսի մրցակից մը ունենալ։ Ասկէ դատ, Մ. ար Լաֆայէթ ճանչցուած էր իրր մարդ մը՝ որ չիտակ ճամբէն չի

չեղիր, և այս ծրագիրը այնքան յանդուգն, այնքան մանուածապատ էր որ օրինական ճամբաները բաւական չէին անոր հասնելու։ Ինչ որ ալ ըլլայ, Միրապո ուզեց ըլլալ միակ գործադրիչն իր ծրագրին, և արդարև, բոլորովին մինակը վարեց գործերը, 1790-1791 թ. ճամբան ընթացքին։ Չգիտցուիր թէ պիտի յաջողէր։ Բայց սա որոշ է որ, առանց ևս դարձնելու յեղափոխական յարձանքը, գտնէ պիտի ազդէր անոր ուղղութեան վրայ, և առանց անշուշտ փոխելու անխուսափելի հետեւանքը մերկնին պէս յեղափոխութեան մը, իր զօրաւոր ընդդիմադրութեամբը փոփոխած պիտի ըլլար դէպքերը։ Խնդիր է դարձնալ թէ, եթէ նոյն խի յաջողէր հպատակեցնել ժողովրդային կառակցութիւնը, պիտի կարենար արապետակ աշխուսականութեան և արքունիքին։ Իր բարեկամներէն մին այս վերջին գիտողութիւնն ալ կ'ընէր իրեն։ Միրապո կը պատասխանէր. — Ամէն ինչ ընել խոտադամ են ինձի։

— Հապա երբ խոտաւմին չառնն։

— Եթէ խոտաւմին չառնն, հապատակութիւն կը հաշակեմ և թող տեսնեն։

Քաղաքային Սահմանադրութեան գլխաւոր յօդուածները, օրինակի համար՝ եպիսկոպոսական ակումբներու նոր բաժանումը և բոլոր եկեղեցական պաշտօնատարներու ընտրութիւնը լրացնելու հրամանն արտած էր։ Թաղաւորը այդ մասին հարցուցած էր կարծիքը Պապին՝ որ կէս մը խիտ կէս մըն ալ հալածական եղանակաւ մը իրեն պատասխանելէ հաք, իր կարգին ֆրանսայի կղերին կարծիքը հարցուցած էր։ Կղերը այս առիթէն օգտուելով անանկ ձևացուց թէ ժողովին որոշումներուն մէջ հոգեւորական տեսակէտը վտանգուած էր։ Միեւնոյն ժամանակ պատուիրանագրիները զրուեց և յայտարարեց թէ պաշտօնանկ եպիսկոպոսները է իրենց թիւները պէտք չընեն

(* Պուշէ իր Բիւտակներուն մէջ այնպէս կ'ըսէ թէ ինքը կարծելու է որ թաղաւորին և Միրապոյի կողմէն կը յայտնեն այդ ծրագիրը բայց ասիկա սխալ է, ոչ մէկ գնով Միրապո կ'ուզէր Պուշէի ձեռքն ինձալ։

[illegible][illegible][illegible]

ներ, կարեցան ք. եղան խախտիկ կրծ-
 քին ամրոդճութեանը և ճաշտութեանը
 ծերս պատասխանները : Երեւ թերթեր
 դիմեցին գովեսիկ միջոցներու : Զամու-
 դանցութեան սուտի, դատարանութեան
 եկել և ք. դրութիւններ ստորագրեցին
 որոնց մէջ չերաւածող, չերեւեցու և
 կրօնաբանց կը չախուէր կեցին քա-
 դարային սանձամարութիւնը : Բարե-
 պաշտօնիկներ սուտ, սուտ կը պարտ-
 քէին այս դրութիւններ, և կը չախ-
 ծէին կամ կը ստատեալին, չախուժեալու
 և չկարգադրեալու, չամաճախ : Ուսան-
 ցիայէն զոյգ կը ստան թէ կեցեր աղ-
 թանախած է արդէն : Ժողովք յաճում
 է, անտատ կրկնախններ յապաղու-
 եղած են ք. յանտարկում իսկ չա-
 ւատարկեմ կեցրաւները իսկ չա-
 պատարկած և չարտապած են : Պար-
 չանքեր պիտի տեղար որոշակից ճա-
 ղային և չաւատարկ կեցրեցաւան-
 քուն, վրայ : չաղարդութեան, դրում
 ժողովուրդը ք. քաղապարներ, օտար
 տեղութիւնները քաննաւ պիտի չա-
 նկին և անորկնութեան ք. ամիրա-
 րութեան այս չէր ք. չիմերուն վրայ
 պիտի չէր :

Հիշատակ Բիւրաստանները համարը 18 + 3

սրտներ և ծխատէր յաճախներ երգում էր ինձ . բայց մեծամասնութիւնը ընդդիմացաւ չինձու չափաւորութեամբ մը և իրենց սկզբունքներուն յարած ըլլալու ստորուակով : Բայց ժողովը պընդեց որ նոր եպիսկոպոսներ և ծխատէրներ նշանակուին և վարչական մարմինները կատարեցապէս ոյժ տուին իրենց : Եկեղեցական հին պաշտօնատարներուն թոյլ տրուեցաւ իրենց պաշտամունքը կատարել առանձինն , և Պետութենէն վաւերացուած կրօնականները գրաւեցին եկեղեցիները : Հերձուածողները Բարիդի մէջ վարձեցին Թէադէնի եկեղեցին , հոն կատարելու համար իրենց պաշտամունքը : ժողովը թոյլատրեց այս բանը , և ազգային պահակագործը կրցածին չափ պաշտպանեց զանոնք ժողովըրդային շարքային պէմ , որովհետեւ ժողովուրդը թոյլ չէր տար որ անոնք ամէն առան հանդիստ սրտով կատարեն իրենց առանձին պաշտամունքը :

Ժողովը զատուարտողներ եղան այս հերձուածը յառաջ բերելուն համար , ու արդէն իսկ գոյտ թիւն ունեցող բաժանման պատճառներուն վրայ հատ մը եւս աւելցուցած ըլլալուն համար : Ամէնէն առաջ պէտք է ըսել թէ , ամէն արդարաւիտ մարդու համար , ժողովը իր իրաւանց սահմանէն դուրս չէր ելլեր եկեղեցւոյ աշխարհականացման դորձովը գրաւելով : Պարով խոհեմ ըլլալու նկատու մեկտուն , կրնանք ըսել որ ասիկա մեծ բան մը չէր աւելցնէր կապութեան ծանրութեանը վրայ : Եւ , արդարեւ , արքունիքը , ոգնուականներն ու կղերականները բաւական բան վրայ տուած էին , և ժողովուրդը ձեռք անցուցած էր բաւական բաներ , ահպէս որ իրարու անհաշտ թշնամիները զարձած էին արդէն ու յիգափոխութիւնը պիտի տար իր անխառն արդիւնքը , նոյն իսկ եթէ նոր հերձուածը ու եւ արդիւնք չունենար : Բայց ասաի , երբ ըստ գիպծու մեկը կը յարմար էին , միմիկ

ժողովը կրնար հանդուրժել որ եկեղեցական հին կազմակերպութեան զեղծութենքը միտն աշտէս . կրնար հանդուրժել որ ծոյրերը տարին ճօնութեան մէջ , մինչ ժողովուրդին հովիւները , միակ մարդիկը որ օգտակար կը հանդիսանային , չունէին նոյնիսկ անհրաժեշտ պէտք եղածը :

Ազգային կուսակցութեան և կղերականներու առանձնաշնորհալ զատուկարդին միջեւ սկսած վերջին երկարատեւ պայքարը , որուն զխտար պարտակաները պատմեցինք , վերջի վերջոյ ամէն բան բաժնեց իրարմէ : Սինչ կղերականները մեքենայութիւններ կը լարէին արեւմտեան և հարաւային նահանգներուն մէջ , Թիւրքիի մէջ տապաստանողները զանազան փորձեր կ'ընէին , բայց անյաջող կը հանդիսանային , որովհետեւ տկար ու անխելամական կացութեան մը մէջ էին : Լիթնի մէջ զաւտորութեան մը փորձը եղաւ . հոն լուր հանուեցաւ թէ իշխանները հասած են և առատ պաշտօնարաշխութիւն մը պիտի ըլլայ . մինչեւ իսկ Լիթնի խոտապոսն թաղաւթութեան մարտադաւըն ընել , փոխանակ Բարիդի , որ արքունիքին անարժան հանդիսացած էր : Թաղաւթը ին իմաց կուտային այս մեքենայութիւնները , բայց անկիւյ յաջող արդիւնք մը չափնակիւթով , թերեւս ալ չուղիւթով , որովհետեւ յաղթական ահուտականները կառավարել յոտաճատած էր , կրցածը բոլոր արգելք հանդիսանալու համար : Այս զաւտորութիւնը երեսն երես 1790ի վերջերը , և զխտար զրդիչները զատարած յանձնուեցան : Այս վերջին ձախողութիւնը պատճառեցաւ որ տարազիրները որոշեն Թիւրքիէն Պապէնց երթալ , ու հոն հաստատուիլ , Թիւրքի կայսրնախիւն ձախարարով : Արդէն տեսնել թէ նրանտալէն փախած այս աղնուականութեան անդամները երկու կուսակցութեանց բաժնուած էին . մէկ մասը , նոյնիկն

ՆԱԿԱՍԻ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒՆ ԸՆԴՎՋՈՒՄԸ

ծառայողներ, շնորհներով աճած, և Սրբաճիւր կոչուածը կազմելով, չէր ուզեր զաւստի աղնուականութեան վրայ լինելով, անոր հետ կիսել իր ազդեցութիւնը, և այս պատճառաւ է որ միայն արտասահման գիտել կը նախընտրէր իսկ միւս կուսակցութիւնը, աւելի իր տարին վրայ յոյս դրած, կը փափաքէր տաքի հանել հարաւային նահանգները, հոն արթնցնելով մղկեանդական զգացումներ: Աստիճին կուսակցութեան մարդիկը յաղթանակը տարին, ու զայն Քապլենց, հիւսիսային սահմանադրութին

վրայ, հոն սպասելու օտար տէրութեանց: Հարաւային նահանգներուն մէջ մտքառիկ ուղղւոյնը ի զուր պնդեցին որ օգնեն Ռիէմոնի, Զուլցերիոյ և Սպանիոյ, այս հաւատարիմ և անշահախնդիր զաշնակիցներուն, և ի զուր լինողքեցին որ իրենց մերձականը կարեւոր պետ մը թողուն: Ազնուականութիւնը, որուն կ'առաջնորդէր Փալան, չուզեց ընել արտաքին. այս տղանականութիւնը փախուած չէր Ֆրանսայէն միկնելէն հոգն ալ, ունաւումիւ, գոռոզ, անկարող և չուղ, այն-

քան Դոպլինցի մէջ, որքան էին ի Կերսալ, այդ ազնուականութիւնը չստաւելի գիրտու երեւան հանեց իր մոլութիւնները տարադրութեան և քաղաքային պատերազմի նեղութիւններուն միջոցին: «Ձեր արտօնադրին մէջ պարծառական ըննմը պէտք է» կ'ըսէր սոցնուականութիւնը այն յանդուգն մարդոց որոնք հարաւային նահանգներուն մէջ կոռւելու համար պատրաստակամութիւն կը յայտնէին, և որոնք կը հարցնէին թէ ինչ տխուր տակ պիտի ծառայեն:

Թիւրքերի մէջ միայն ստորադաս դորձակալներ ձգուած էին. առնք իրարու վրայ նախանձեղով, իրարու դէմ կը գործէին և յաջողութեան ու է փորձ կը վիժեցնէին: Գոնաէի իշխանը, որ կը թուէր պահած ըլլալ իր բազուկին ամբողջ ոյժը, լաւ չէր գիտուեր ընտազնուականութեան մէկ հատուածէն. անիկա հաստատուեցաւ Ռէն գետին մօտերը, բոլոր անոնց հետ, որոնք իրեն նման չէին ուղիւր մեքենայութիւններ լարել, ալ կ'ուզէին կռուիլ միայն:

Տարադիրները օր ըստ օրէ կը բաղմնային, և ճամբաները լեցուն էին ազնուականներով որոնք կարծես նուիրական պարտականութիւն մը կը կատարէին, փութալով գէնք ստանլ հայրենիքին գէմ: Մինչև իսկ կիներ կը կարծէին թէ պարտաւոր են, յեղափոխութեան գէմ իրենց ստիւտմը յայտնելու համար, Դրանսական հողը լքել, ազգ մը որ ամէն բան կը կատարէ իրարմէ տարուելով, նորոյթ համարած էր տարադրութիւնը. հրաժեշտ առնելու ժամանակ իսկ չունէին, որովհետև կը կարծէին թէ ճամբորդութիւնը կարճաւու և վերադարձը վերահաս պիտի ըլլար: Հօրհասակի յեղափոխականները, իրենց զօրավարէն մասնուած և իրենց գինակիցներէն լքուած, քանի մը օրուան մէջ տեղի տուին: Պրապանի յեղափոխականները աւելի երկար չգիմա-

յան: Եւ ահա այսպէս, ըստ այս անխտհեմ տարադիրներուն, յեղափոխութիւնը պիտի ձգմուէր կարճատեւ կռուով մը, և բացարձակ իշխանութիւնը պիտի վերածաղկէր տարկացած Ֆրանսայի մէջ:

Ժողովը, աւելի զայրացած քան թէ տարտափած տարադիրներուն մեծախոսութիւններէն, առաջադրած էր միջոցներ, զորս յետագած էր միշտ: Թաղաւորին հօրաքոյները, իրենց կրօնական զգացումները խորապէս վառեղուած զգալով Բարիքի մէջ, կարծեցին թէ պարտաւոր են Պապէն իրենց փրկութիւնը խնդրել: Հռոմ մեկնեցան, և ճամբան ձերբակալուեցան Սրնէյ-ը-Տիւքի թաղապետութեան ձեռամբ: Ժողովուրդը անմիջապէս վաղեց թաղաւորին եղբորը քով, որուն համար կ'ըսէին թէ փախչելու կը պատրաստուի. անիկա լինելէնքը ցոյց տուաւ և խոստացաւ որ թաղաւորը չպիտի լքէր: Ժողովուրդը հանդարտեցաւ և Ժողովը խորհրդակցեցաւ Տիկիններուն (որքայազուն մեկնումին վրայ, խորհրդակցութիւնը կ'երկարէր, կըր Մընու սա զուարճակ խօսքով վերջացուց. — «Եւրոպան, ըստ, չան պիտի զարմանայ, երբ գիտնայ թէ մեծ Ժողով մը մէկ քանի օր վասնեց, որպէս համար թէ երկու պատու կնիքներ Հռոմի մէջ ներկայ պիտի ըլլան պատարագին, թէ չէ՝ Բարիքի մէջ»): Այլ սակայն, Սահմանադրութեան Յանձնախումբը պաշտօն ստացաւ օրէնք մը ներկայացնել հանրային պաշտօնատարներու ընտելական և տարադրութեան վրայ: Այս օրէնքը, որ ընդունուեցաւ բաւան վիճարանութիւններէ ետք, կը հարկադրէր հանրային պաշտօնատարները միտուել իրենց պաշտօնին վայրը. թաղաւորը, իրեն ստաջներ պաշտօնատարներուն տախտակէն էր, իւրաքանչիւր խորհրդարանական նախալքմանի, չհետանալ Օրէնսդիր Մարմինէն և տրիչ ու է ժա-

մանակ՝ թաղաւորութիւնէն զտրտ չելլել : Այս օրէնքին դէմ դարձող ունէ պաշտօնատար, պիտի ըլլար պաշտօնաւոր : Ուրիշ օրէնք մըն ալ պահանջուեցաւ Յանձնաժողովէն, տարազրութեան դէմ :

Այդ միջոցին, թաղաւորը այլեւս չկարենալով հանդուրժել իր վրայ հարկադրուած ստիպումներուն և ժողովին կրկ տուած իշխանութեան գրկումներուն, մանաւանդ թէ՝ կղերականներու դէմ նոր օրէնքին հաստատուելէն ի վեր խղճի հանդարտութիւն չունենալով, որոշած էր փախչիլ : Ամբողջ ձմեռը պատրաստութեանց յատկացուցաւ : Միբարպէի հոանդը կը գրգռէին. առատ խոտաւորներ կու տային անոր, եթէ յաջողէր արքայական բնատնիքը ազատել : Իր կողմէ, տնիկա մեծ հաւանդով յառաջ կը մղէր իր ծրագիրը : Լաֆայէթ դեռ նոր խզած էր յարաբերութիւնը Լամէթներուն հետ : Այս վերջինները կը տեսնէին որ տնիկա չտու անձնաւորութիւն չույց կու տայ արքունիքին, և չկարենալով կտակածիլ անոր տնկաւորութեանը վրայ, ինչպէս Միբարպէի վրայ, կը դանդաղէին որ թող կու տայ արքաներուն՝ չարաչար դորձածել իր վտանգութիւնը : Լամէթներու թշնամիները զանոնք կ'ամբաստանէին որ կը նախանձին Լաֆայէթի գնաւորական իշխանութեանը վրայ, ինչպէս նախանձած էին Միբարպէի հետարական կուրտութեան : Անոնք միայն, կամ այնպէս ընել թուեցան, Օրլէանի Դուքսին բարեկամներուն, և այնպէս կային թէ իրենցմէ մէկուն կ'ուզէին յանձնել ազգային պահակազօրքի հրամատարութիւնը : Կ'ըսէին թէ Շարլ Լամէթն է որ վաւասիրութիւնն ունի այդ հրամատարութիւնը ստանձնելու, և այս չարժանիքին վերագրելին այն դժուարութիւնները, որոնք չարաւանկ կը յարուցուէին անկէ ետք՝ Լաֆայէթին դէմ :

Փետրուար 28ին, ժողովուրդը, զըրդուած՝ կ'ըսէին, Օրլէանի Դուքսին,

գնաց Վէնայի ըմբար, զոր թաղաւորութիւնը յատկացուցած էր բանտարկեալներու, Բարիդի բանտերուն մէջ խճուղում յառաջ չբերելու համար : Այս բանտին վրայ յարձակեցան, այնպէս ինչպէս եթէ նոր Պոսթիլ մը ըլլար ան : Լաֆայէթ ատենին վաղեց հոն և Թուրու Սէնթ Մենթուան հաւաքուածները պուկ, Սանթէնէն առաջնորդուած : Մինչ ինքը կարգ կանոնը կը վերահաստատէր Բարիդի այդ մասին մէջ, իրեն համար արիւշ դժուարութիւններ կը կը պատրաստուէին Թիւիլլերի մէջ : Խնամութիւն մը եղած ըլլալու գրոյցին վրայ, պոլտա յաճախողներուն մէկ մեծ մասը Թիւիլլերի խուժած էր, քանի մը հարկեր հաշիւով, ասոնք ունէին գաղտնի զէնքեր, որոնք զանակներ և զաշոյններ : Ազգային պահակազօրքը, այս խուժումէն սահմուկած, վախ զգաց, և փախտականները զնախնայ ընելով մէկ քանին ալ խոչտանցեց : Վրայ հասաւ Լաֆայէթ, պաշտար պարպել տուաւ և զէնքերը գրաւեց : անմիջապէս բարը տարածուեցաւ ամէն կողմ : Կ'ըսէին թէ զաշոյններ գտնուեցան փախտականներուն վրայ, և այս պատճառաւ անունին գրուեցաւ «Գոյայի ստակտներ» : Ատոնք կը սնդէին թէ եկած էին թաղաւորին վտանգուած կեանքը պաշտպանելու համար : Իրենց գլխաւորութիւն եղաւ թէ կ'ուզէին զայն փախցնել, և, ըստ սովորութեան, այս միջադէպը փախուեցաւ փախաղարչ զրպարտութիւններով : Այս տախիւ ճիշդութեամբ Լաֆայէթի ճշգրիտ կոչութիւնը, այս անգամ աւելի տղկ տեսուեցաւ որ, երկու գլխաւոր կուսակցութեանց մէջտեղը կեցած, թաղաւորին անձը և Սահմանադրութիւնը պաշտպանելու համար պատրաստ էր : Իր կրկնակի յաղթանակը աւելցուց իր ժողովրդականութիւնը, իր գօրութիւնը և իր թշնամիներուն տակաւնութիւնը :

Միբարպէ որ արքունիքին աւանդ

անխտանալով իրեն մասին՝ տեղ-
 ցընելու սխալը կ'ընէր, այդ վարժուէքը
 խորապէս կեղծաւոր է՝ ըսաւ. ըսաւ իրեն
 Լաֆայէթի վարժուէքը չափաւորութեան
 և բոլոր կուսակցութեանց դէմ կռիւի
 ձեւին տակ կը ձգտէր բաժնաւորութեան
 Իր յիշին մէջ Լամէթները կը մատնա-
 նէր իրեն չար և անմիտ, միացած Օր-
 լէանակաճնկերուն և որոնք ժողովին մէջ
 միայն երեսունի չափ կուսակցի ունէին
 Գաղով աջակցումին, կը յայտարարէր թէ
 անոնցմով լոյս մը չէր կրնար ընել և
 իր յայտը կեղբոնացուցած էր երեք կամ
 չորս հարիւր անդամներուն վրայ որոնք
 ունէ յանձնառութիւն չէին բրած և
 միշտ արամաղիր էին բան մը սրտելու
 իր յառաջ բերած պերճախօսութեան և
 արամաքանութեան վայրկեանական սպա-
 ւորութիւնը կրեղով:

Միւսապոյի ներկայացուցած այս սրա-
 կերին մէջ ամենէն ճշմարիտ կէտերն
 էին, իրաքանչիւր կուսակցութեանց
 յարաբերական ուժին գնահատումը և
 ժողովը վարելու միջոցներուն վրայ իր
 ունեցած կարծիքները, ճիշդ է որ զայն
 կը կառավարէր տիրելով բոլոր անոնց
 վրայ որոնք ունէ յանձնառութիւն չու-
 նէին: Գրէթէ վերջին անգամին բլլալով
 նոյն այդ օրը, Փետրվար 28ին, իր
 ազդեցութիւնը կը գործէր և Լամէթնե-
 րու պէտք տնեցած աստիճանները կը
 յայտնէր կիրարկելով իր ահաբեկու ուժը:

Պիտի վիճարանուէր ատրապու-
 թեան դէմ օրէնքը, Յանձնախումբին
 կողմէ Շարլիէ զայն ներկայացուց
 Կ'ըսէր որ այդ ֆրանսացիներուն հան-
 դէպ որ իրենց հայրենիքը կը բռնին,
 ինքն ալ ընդհանուրին զայրոյթը ունէր,
 բայց կը յայտարարէր որ Յանձնախումբը
 քանի մը օր խորհրդակցելէ ետքը հաւ-
 կըցեր էր որ անկարելի է օրէնք մը շի-
 նել ատրապութեան դէմ, արդարեւ
 դժուար էր այդպիսի օրէնք մը կազմել:
 Նախ պէտք էր խնդիր ընել թէ ունէ
 իրաւունք կոյ մարդը երկրին կապե-

լու: Անշուշտ թէ իրաւունքը կոյ, եթէ
 հայրենիքին փրկութիւնը այդպէս կը
 պահանջէ, բայց պէտք պիտի ըլլար
 որոշել ճամբորդներուն շարժառիթները
 ինչ որ հաւատաքննական լոյս մը կը
 դառնար, պէտք էր որոշել անոնց
 ֆրանսացի կամ օտար, տարազիր կամ
 պարզ վաճառական մը բլլալը: Հետե-
 ւորապէս եթէ այդ տեսակ օրէնք մը
 կազմել անկարելի չէր, զոնէ չստ գըժ-
 ուար էր Շարլիէ աւելցուց որ ժողո-
 վին հնազանդելու համար Յանձնա-
 խումբը օրէնք մը խմբագրած էր զոր
 եթէ կը փախաքէին, կը կարդար. բայց
 և այնպէս առաջուրնէ կ'ազդարէր թէ
 այդ օրէնքը կը բռնարարէր բոլոր սկըզ-
 բունքները: «Կարդայէ՛ք... մի՛ կար-
 դաք» կը սլոտային ամէն կողմէ, չստ
 մը երեսփոխաններ խօսք տանել ուղե-
 ցին: Միւսապոյ ալ խօսք ուղեց իր կար-
 գին, ստացաւ, և որ աւելին է, լուս-
 թիւն հրամայեց. այն ատեն չստ պեր-
 ճախօս նամակ մը կարդաց որ տանեօք
 ուղղած էր Ֆրէտէրիք Կիլյովին և որուն
 մէջ ատրապութեան համար ազատու-
 թիւն կը պահանջէր իր մարդու ամե-
 նէն նոյն իրական իրաւունքներէն մէկը:
 մարդս արմատ կայած չըլլալով հոյն
 մէջ, միայն երջանկաւ թիւնը կրնար գին-
 քը յարել առ անոր: Միւսապոյ, ինչպէս
 արքունիքը գահայեղու համար բայց
 մանաւանդ համալու մով, բռնապետական
 կը համարէր իրոր այն միջոցները որոնք
 երթեւեկը կ'արգիլէին և զանաք կը
 մերժէր: Անտարաշխակի է որ այդ
 միջոցին չարաչար կը զործածէին երթե-
 ւակի ազատութիւնը, բայց ժողովը
 իր բռնին կրկնած ներողամիտ
 եղած էր մամուլին իր իսկ հակառակ
 զործած այնքան ծայրայեղութիւննե-
 րուն, կրած էր այնքան ունայն փորձեր
 և գտնաք արհամարհելով հետո. մղած
 էր այնքան յայտնականօրէն, որ կարելի
 էր իրեն խորհուրդ տալ նոյն ձեւով չա-

բռնակերպու։ Միրապոյն կարծիքը ծափահարութիւնով ընդունուեցաւ, բայց յամառեցան օրէնքի նախագծին ընթերցումը պահանջելու։ Վերջապէս Շարքինէ կարողացաւ այդ նախագիծը կ'առաջարկէր, խառնակութեանց պարագային հաստատել լապարձակ իշխանութիւն ունեցող և երեք անդամներէ բաղկացած Յանձնախումբ մը որոնք իրենց ուզածին պէս և անուանական կերպով պիտի արձանագրէին զանաք որ ազատութիւն ունին ֆրանսայէն դուրս ելլելու։ Այս չափ զառն հեղեղութեան հանդէպ, որ օրէնքի մը անկողնակութիւնը երեսն կը բերէր, զժողովութիւններ բարձրացան։ «Ձեր միմուռները զիս ամօքեցին, պուսայ Միրապո, ձեր սիրտը իմինիս համապատասխան է և կը մերժէ այս անմիա բռնակառութիւնը։ Գալով ինծի, ես ինքզինքս արձակուած կը գտամ ու է երգումէ հանդէպ անոնց որ բացարձակ իշխանութեան տէր յանձնախումբ մը ընդունելու անարժանութիւնը կը գործեն։» Զախակողմէն ազմուկ կը բարձրանայ։ «Այո՛, կը կրկնէ, կ'երգում. . .» կրկին կ'ընդմիջուի։ «Այն ժողովրդականութիւնը որուն փոստախրութիւնը տեսցայ, կը յարէ որոտողին ձայնով մը, և զոր վաշիկայի ինչպէս ուրիշ մը, ախար եղև մը է։ Խորունկ մը պիտի միտմ գայն հօլին մէջ. . . և զայն պիտի ճրչնեմ արդարութեան և բանականութեան գալան մէջ. . .» Միափահարութիւններ կը պայթին տակէն կողմէ։ «Կ'երգում որ, կ'աւելցնէ ատենադանը, եթէ տարազրութեան գէմ օրէնք մը քուէարկուի, կ'երգում որ ձեզի անհնազանդ պիտի ըլլամ։»

Ինքէն իջաւ, ժողովը զարմացնելով և ինքզինքը սեպել տալով թշնամիներուն։ Սակայն վիճարանութիւնը գեռ կ'երկարէր, տմեք կ'ուզին յետագիւ լաւագոյն օրէնք մը կազմելու ժամանակ ունենալու։ Համար, ուրիշներ կը

պահանջեն որ անմիջապէս յայտարարուի թէ այդպէս օրէնք չպիտի չինուի, ժողովուրդին յուզմունքը զաղրեցնելու և յուզմունքը հանդարտեցնելու։ Համար կը միմուռն, կը գոչեն, կը ծափահարեն։ Միրապո անգամ մըն ալ խօսք կ'ուզէ պահանջելու պէս։ «Ինչ է անունը Պ, աը Միրապոյն հոս ի դոքա գրած բռնակառութեան» կը գոչէ Պ. Կուրիլ։ Միրապո առանց մտիկ ընելու կը խոյսնայ բռնը։ «Խօսք չեմ առած, կ'ըսէ նախագահը, թող ժողովը որոշէ։» բայց առանց բան մը որոշելու ժողովը մտիկ կ'ընէ։ «Կը խնդրեմ որ, կ'ըսէ Միրապո, ընդմիջողները յիշեն թէ բոլոր կեանքիս մէջ բանապետութեան գէմ կուտամ եմ և պիտի կուտեմ որ որ ալ հաստատուած ըլլայ։» Այս բառերն արատաւած ատեն նայումքը կը պալտոցնէր տէջն ձախ։ Բաղնաթիւ ծախահարութիւններ իր ձայնին կ'ընկերանան։ Միրապո կը չարաւանիէ։ «Կը խնդրեմ որ Պ. Կուրիլ յիշէ որ ժամանակով Քաղիլինայի մը մտին սխալեցաւ։» կը խնդրեմ որ ժողովը անդրադառնայ թէ յետագային ինչոքը բոս կրեւոյթին պարզ, իր մէջ ուրիշ խնդիրներ կը պարտահել, և, օրինակի համար ենթադրել կուտայ թէ կազմելիք օրէնք մը կայ։» Նորէն արտաւանքներ կը բարձրանան ձախէն։ «Առաքիւն, երեսուն ձայնէր» կը գոչէ ատենախումբ իր նայումքը սեռեւելով Պարնալին և Լաւմէթներու ակումին վրայ։ «Վերջապէս, կ'աւելցնէ, եթէ կ'ուզէք ես ալ քուէ կուտամ յետագայիս, բայց այն պայմանաւ որ հրաման կ'ըլլայ թէ այսօրուէն մինչեւ այն ատեն խառնութիւն չպիտի ըլլայ։» Խոնդալառութեան միաձայն ազապակներ կը ծածկեն այս վերջին

(*) Պ. Կուրիլ տունեօք հետապնդելով Պ. Միրապոն, գոչած էր տէրապն հետ թէ «Քաղիլինա միւր դուրը հասած է»։

բառերը։ Այլ սակայն յետաձգուածը կը քուէարկուի աշնքան ջնջին մեծամասնութեամբ մը որ չեն ընդունիր տրդիւնքը և կրկին փորձել կը պահանջեն։

Այս խնդրին մէջ Սիրապօ գլխաւորութեամբ հարուածեց, չնորհիւ իր յանդգնութեան, երբէք թերեւս աշնքան հզօրացէս չէր տիրապետած ժողովին։ Բայց իր վերջը մօտ էր և տանք իր հուսկ յաջողութիւններն էին։ Մահուան հախաղաղութիւններ կը խառնուէին իր ընդարձակ ծրագիրներուն և երբեմն անոնց թախքը կը կտակցէին։ Սակայն իր խզճամանքը հանդիստ էր։ Ժողովրդական համարումը միանալով իրենին կ'ապահովէր զինքը որ եթէ դեռ բաւական քան չէր բրած պետութեան փրկութեանը համար, զոնէ իր անձնական փառքը տարաշոված էր։ Տժգոյն, աչքերը խորն ինկած, բեմին վրայ չստ փախուած կ'երևար և յաճախ կը բռնուէր յանկարծական հաւաքումներէ։ Հաճոյքի և աշխատութեան ծայրայիշակութիւնները, հետաքրքիր յաջողութիւնները յիշատակն մէջ մտած էին այս չստ զօրաւոր գոյութիւնը։ Ենդիկի լուծածութեամբ լողանքները յատուց բերած էին աշն կանանչորակ գոյնը զոր թուանուորման կը վերադրէին։ Արքունիքը վախով համակուած էր, բայց կուսակցութիւնները զարմացած, և իր մահէն ստաջ, պատճառը կը վնասէին։ Վերջին անգամ մը հինգ զանազան անգամներ խօսք տատ, սպասած մեկնեցաւ և այլ ևս չերևաց։ Մահուան անկողինը զինքն ընդունեց և գոյն յանձնեց Բանթէնին։ Քաղաքներէն պահանջած էր որ բմիչէ կանչեն։ Այլ սակայն զինքը մտիկ չէրին։ Բայց երբ հասան, մահն արդէն մօտիկցած էր և զրուած էր սաքերը։ Գտնէն վերջը գլխով կրկին մահուան հարուածը իր թէ բնութիւնը ուղարկ ըլլար որ իր հանձարը փաղի մինչև վերջին վայրկեանը։ Անհամար ժողովուրդ կը խանուէր իր

բնակարանին շուրջը և բոլոր ճամբաները կը խճողէր ամենախոր լուծիւն պահելով։ Արքունիքը ստորանդակ ստորանդակի վրայ կը դրկէր։ Ենոր սառնութեան տեղեկագիրը բերնէ բերան կ'անցնէր և ամէն անգամ որ ցաւը կը յաւաճէր, ամէն կողմ վրէպ կը տարածէր։ Ինքը՝ քարեկամներով չըմտապատուած, իր ընդհատուած աշխատութիւններուն մօտին ցաւ կը յայտնէր և կամ հարատու թիւն՝ անցեալի գործերու վրայ։ «Բանէ՛, կ'ըսէր իր սպասուորին, բանէ՛ այս գլխով որ Յրանապի ամէնէն զօրաւոր գլխին է։» Ժողովուրդին փութկոտութենէն զգածուեցաւ։ Իր թշուա՛մին, Պոյնալի այցելութիւնը որ ժաքովէն եկաւ կողմէ կը ներկայանար իրեն քաղցր յուզում մը պատճառեց։ Իր մտածութիւններուն մէկ մասը զարձակ յատկացուց հատարակայ գործին։ Ժողովը պիտի զբաղէր կատիկտ իրաւունքով։ Պ. ար թալէրանը կանչեց և անոր յանձնեց ճաւ մը որ նոր գրած էր։ «Ջուարճակի պիտի բլայ, բաւանոր, երբ բէք որ կաւկներու վրայ կը խօսի մարդ մը որ այլ ևս գոյութիւն չունի և որ իրենը նոր բրած է։» Իրաւ ալ արքունիքը ուղած էր որ իր կտակը բնէ բնէ, խտտանալով որ պիտի յարգէր անոր բոլոր արտադրութիւնները։ Իր մեքը փախող բերով եւրոպայի վրայ և զաշակերով Անգլիայ ծրագիրները։ «Այլ Բիթը, բաւան, սպասուորութեանց նախարարն է։ սպասուորներով կը կատարուէ։ Իրեն չստ ներգութիւն պիտի ստայ, եթէ սպրէր։» Թեմին քահանան եկած բլղղով իր ծառայութիւնները մատուցանելու, քաղաքովարութեամբ համբեց և անոր ժողովով ըստ թէ կամովին պիտի ընդունէր զանոնք եթէ իր տան մէջ խի չըլլար իր կրկնական պետը, տ'Օթէն կարկտարար։ Պատու հանները յանալ տուաւ։ «Բարեկամա, բաւան Քաղաքին, այսօր պիտի մեռնիմ, այլևս

սկսած է որ բուրժուական պատուաւում, ծաղիկներով պատկուհում և երաժշտութիւնով չրժտագտաւում, որպէս զխաղաղութեամբ մտնեմ յառիւստեան քառնին մէջ»։ Ասւր ցաւեր երբեմն կ'ընդհատէին այս այնքան աղնուական և հանդարտ խօսքերը ։ «Սոստադած էիք, ըսաւ բարեկամներուն, ինծի խնայելու եղբայր ցաւերը»։ Այսպէս ըսելով անփոք ուղեւոր սկսեցինք, երբ մերձեցին, պահանջեց իր սովորական ուժգնութեամբ Գոհացնելու համար զինքը, կը խտրեն և իրեն բաժակ մը կը ներկայացնեն ապահովեցնելով թէ անփոք կը պարունակէ ։ Կ'առնէ բաժակը հանդարտութեամբ, մէկ ումպով կը խմէ րմակիքը զոր մահացու կը կարծէր և զոհացած կը թուի ։ Վարկիս մը ետքը հողին կ'աւանդէ ։ 1791 Ապրիլի 29ն էր ։ Անմիջապէս գոյժը կը տարածուի արքունիքին, քաղաքին և ժողովին մէջ ։ Բոլոր կուսակցութիւնները յոյս դրած էին իր վրայ և ամենքը, բաց ի նախանձորները, վշտահար էին ։ ժողովը իր աշխատութիւնները կը զաւրեցնէ ։ Ընդհանուր սուգ մը կը հրամայուի և հոյակապ յուզարկուորութիւն մը կը պատրաստեն ։ Քանի մը երեսփոխաններ կ'ուղւոյն ։ «ամենքս այս պիտի երթանք» կը գոչեն ։ Անդ-ժընըվիէի եկեղեցին Բանթիւնի կը վերածուի սա արձանագրութեամբ որ այս ատենիս գրած պահուս ալ եւս չկայ ։

ՄԵԾ՝ ՄԱՐԴՈՑ՝

ԵՐԱՆՏԱՊԱՐՏ ՀԱՅՐԵՆԻՐԸ

Տէքադի քով Միլապո ստալին ընդունուածը եղաւ հոն ։ Հետեւեալ օրը յուզարկուորութիւնը անդի ունեցաւ ։ Բոլոր իշխանութիւնները, նախարարութիւնը, թաղապետութիւնները, ժողովը, ընկերութիւնները, ժողովը, բանակը կ'ընկերանային թախարին ։ Այս պարզ ստեղծութեամբ անկի պատիւ կը տառնար քան թէ այն չքնդ զազաղները որ ժամանակաւ Ան-Տրոնի կ'եր-

թային ։ Այսպէս վախճանեցաւ այս տարօրինակ մարդը որ յանդգնութեամբ յարձակել և յաղթելու ետքը հինգերուն, համարձակեցաւ իր ջանքերը դարձնել այն նորերուն դէմ որ իրեն օգնած էին յաղթելու համար, համարձակեցաւ դադարեցնել իր ձայնով, զոր իրենց սիրելի դարձուց իրենց դէմ դորձածելով իսկ ։ այս մարդը, վերջապէս, որ իր պարտականութիւնը կատարեց զոգուած բանականութենէն, հանձարէն, բայց մէջ այն քիչ մը սակիին համար որ իր կիրքերուն նիստած էր, անիկա եղական պատիւը ունեցաւ անանկու որ իր ժողովրդականութիւնը անդի ստաւ միայն մահուան, երբ բոլոր միւսները կը վերջանային ժողովրդին զոհանքովը ։ Բայց արդեօք համակերպութիւն պիտի մշտեցնէր արքունիքի սիրտին մէջ և չափաւորութիւն ։ Բաւականութեամբ որովհետեւ մէջ և չափաւորութիւն ։ Պիտի ըսէր այն ժողովրդական բնականացներուն որ իրենց կարգին փառքի կ'ուղէին ։ Մնացեալ միակ արտայայտեց իրեն մէջ ։ Պիտի ըսէր Տոմարին, այն միւս ամբաստան Միլապոյին ։ Կեցի՛ր այս բաժանումին մէջ և անկի բարձր միւս երկը ։ Ձեռք գլխով, բայց իր մեծանքը պահուն, բոլոր անապահով շահերը իր ձեռքը յանձնուած էին և իր վրայ յոյս դրած էին ։ Երկուր ստան իր ներկայութիւնը փնտռեցին ։ Վիճարանութեանց չփոթութեան մէջ նայուածքները կ'ուղւոյն այն անդին վրայ ուր կ'ըլլար, և կ'ուղեկոչէին զինքնոր կարող էր յաղթական բառով մը վերջացնել ։ «Միլապոն այլևս հոս չէ, գոչեց օր մը Մօրի, բեմ ելելով, ինծի արդիւնդ չպիտի ըլլայ խօսելու ։

Միլապոյի մահով արքունիքը բոլոր քաջութիւնը կարմնեց ։ Նոր գէպքեր փառաստի սրտումը փութացուցին ։ 18 ապրիլին թագաւորը ուղեց Ան-Քլու երթալ ։ Լուր տարածուեցաւ որ Լուդովիկոս Ժ. Զ. չուղելով իր Չառիկ կրօնական պարտականութիւններուն համար երգուեալ քանանայ մը դորձածի,

սրտած էր Աւաղ չորաթիւը հեռուն տն-
ցրել, ուրիշներ կը սնդէին թէ փախ-
չիլ կ'ուզէ։ Անմիջապէս ժողովուրդը կը
խառնուի եւ ձիերը կը կեցնէ։ Լաֆայետ
կը վազէ, կը պաշտօնի թագաւորին որ
կառքին մէջ մնայ զայն ապրանքներով
թէ իրեն ճամբայ պիտի բանայ։ Սա-
կայն թագաւորը կառքէն կ'իջնայ եւ
թոյլ չի տար ունէ փորձ ընել, իր հին
քաղաքականութիւնն էր ազատութիւնը
կաշկանդուած ցուցնել։ Իր նախարար-
ներուն խորհուրդին վրայ ժողովին
կ'երթայ իր կրած նախապնքէն զան-
գաստելու համար։ Ժողովը զինքը կ'ըն-
դունի իր սովորական փութկոտութիւ-
նով, խոստանալով թագաւորին ազա-
տութիւնը ապահովել իրեն բոլոր կա-
րելի միջոցներով։ Լուգովիկոս Ժ.Գ. կը
մեկնի ծափահարութիւններու մէջ որ
ամէն կողմէ կը լսուէին, բայց ի աջա-
կողմէն։ Ապրիլ 23ին հետեւելով խոր-
հուրդի մը, Պ. Մօնթօթէնի միջոցաւ նա-
մակ մը զրել կու տայ ուղղուած օտար
զեապաններուն որուն մէջ կը հեր-
քէ այն դիտաւորութիւնները որ իրեն
կը վերադրեն Ֆրանսայէն դուրս եւ Եւ-
րոպայէն կը յայտարարէ թէ Սահմա-
նադրութեան երգումը բրած է եւ թէ
արամադիր է իր խօսքը պահել ու իր
իր թշնամիները կը յայտարարէ բոլոր
անունը որ հակառակը հասկնալ կ'ու-
զեն։ Այս նամակին արտայայտուելու
կզանակը կամուս. չափազանցուած էր
որպէս զի բռնի իրմէն խլուած բլրաւ
ձեւն ունենայ։ Ինչ որ թագաւորը յայ-
տարարեց Լէճըզարի զեպանին։ Այս
իշխանը այն ատեն Իտալիայէն կ'անց-
նէր եւ այդ պահուն Մանդուս կը գրո-
նուէր։ Քաջն կը բռնակցէր անոր հետ։
Դեպքան մը, Պ. Ալեքսանդր սը Տիւր-
ֆօս, Մանդուէն եկաւ թագաւորին եւ
թագաւորին մօտ, անկեղանալու համար
իրենց արամադրութիւններուն։ Նախ
զիրենք հարցաւրնեց զեպաններուն
ուղղուած նամակին մասին, որուն պա-

տախտանեցին թէ զործածուած լեզուէն
յայտնի էր թէ բռնութեան տակ զրո-
ւած էր։ Հարցոյց նաեւ թէ ինչ յոյ-
սեր ունէին։ Բայց անոնք ըսին թէ
Միքայելի մահէն ի վեր ունէ յոյս չու-
նին։ Վերջապէս անկեղանալու իրենց
արամադրութիւններուն կտան Տ'Ար-
դուայի մօտին որուն մօտին ըսին թէ
լաւագոյն զգացունները կը տածէին։

Այս հարցումներուն չարժաւիթը
հասկնալու համար պէտք է դիտաւր թէ
պառնաւ սը Պրըթէօյ յայտնի թշնամին
էր Բալօնին, թէ իր հակառակութիւնը
չէր մեղմացած տարադրութեան մէջ եւ
թէ Վիեննայի արքունիքին մէջ լիազօր
ներկայացուցիչը բլրաւ Լուգովիկոս
Ժ.Գ. իշխաններուն բոլոր ղեկավարներուն
հակառակը կ'ընէր։ Կ'ապահովէր Լէօ-
բօրթը թէ թագաւորը չուզեր ազատիլ
տարադիրներու միջոցաւ, որովհետեւ
կը վստահար անոնց պահանջումներէն եւ
թէ թագաւորին անձնականապէս զրո-
ւած էր կտան ա'Արդուային հետ։
Փանին փրկութեան համար միշտ Քա-
լօնի հակառակ անաջարկութիւններ
կ'ընէր եւ բան մը չմտնալով փճացուց
այս նոր բանակցութեանց աղբեղու-
թիւնը։ Կտան սը Տիւրֆօս Մանդուս վե-
րադարձաւ եւ 1791 մայիս 20ին Լէօ-
բօրթ խոստացաւ 35,000 զինուոր Ֆրան-
սիոյ եւ 15,000 զինուոր Ալգասի մէջ
ոսրի հանել։ Յայտնեց որ նոյնքան թուով
զուրկերիացի զինուորներ պիտի երթա-
յին Լիոն, նոյնքան ալ Բիէմօնթէյի Տօֆի-
նէի վրայ եւ թէ Սպանիա պիտի հաւա-
քէր 20,000 հոգի։ Կայսրը կը խոստա-
նար Բրուսիոյ թագաւորին գործակցու-
թիւնը եւ Անգլիոյ չեղքութիւնը։ Պար-
սիստան Տան ամուսնով կազմուած բու-
ղաքադիր մը պիտի տարագրէին Նա-
բոյի թագաւորը, Ապսիոյ թագաւորը,
Բաշմայի իշխանագլուխ եւ տարադիր իշ-
խանները։ Մինչեւ այն ատեն ամենա-
մեծ զաղտնապահութիւն կը պահանջէր։
Յանձնարարած էին նաեւ Լուգովիկոս

Խ Օ Ր ՈՒ

Ժ.Ջ.ին հեռանալու վրայ չխորհիլ, հա-
կառակ որ վախաք յայտնած էր. մինչ
ընդ հակառակը Պրլթէօյ խորհուրդ. կու-
տար թաղաւորին՝ մեկնիլ, Կարելի է որ
այս խորհուրդները մէկ և միւս կողմէ
կը արուէին բարեմատութեամբ. բայց
նշանակելի է որ խորաքանջութիւն խոր-
հուրդը իրշահերուն համապատասխան էր
Պրլթէօյ որ կը սլայքարէր Քալոնի բա-

նակցութեան զէմ Մանդուլի մէջ, մեկ-
նումի կողմն էր. իսկ Քալոն որ Լու-
ղովիկոս Ժ.Ջ.ին սահմանազուխը անց-
նելէն հաքը իշխանութեան զլուխ բարձ-
րանելու յոյս չէր կրնար ունենալ, կը թե-
լաղբէր միտաւ. Ինչ որ ալ ըլլայ թա-
ղաւորը որոշեց մեկնիլ և քանիցս սրբա-
մատ թխնով բաւա. «Այսպէս ուզողը
Պրլթէօյն է» Այն առնն դրեց Պուլէին

որ այլ ևս սրտած էր չը յետաձգել : Իր զիտաւորութիւնը թաղաւորութիւնէն զտրտելիլ չէր , այլ Մօնմէտի քաջախիւ տրիւն ի հարկին կրնար Լիւքսէնպուրկի ապաւինիլ և օտար օգնութիւն տառնալ : Հակառակ Պուլէի կարծիքին , նախընտրութիւն արուեցաւ Շալօնի ճամբուն , Քլէրմօնէ և Վարէնէ անցնելով : Ամէն թան պատրաստ եղաւ . 20 յունիսի օրը մեկնելու համար : Զօրավար Պուլէ հաւաքեց այն զինուորները որոնց վրայ ամենէն աւելի վստահութիւն ունէր . Մօնմէտի մէջ բանակատեղի մը պատրաստեց , չոր խոտ ամբարեց և իր այս բոլոր պատրաստութիւններուն իրր պատրուակ յայց տուաւ սահմանազլխի վրայ շարժում մը : Թաղաւնին յանձն առած էր զրազիլ Բարիդէն Շալօն ըլլալիք պատրաստութիւններուն վրայ և Պուլէ՝ Շալօնէ Մօնմէտի . ձիաւոր զինուորներ քիչ թուով խմբուած պիտի գտնուէին այլ և այլ կէտերու վրայ և դանձի մը փոխադրութեան հակելու պատրուակին ներքեւ պիտի դիմաւորէին թաղաւորը անոր անցած միջոցին : Պուլէ ինքն ալ առաջադրած էր Մօնմէտին քիչ մը յաւաքանալ : Թաղաւնին ապահոված էր դադանի դուռ մը , պալատէն դուրս ելլել կարենալու համար . արքայական ընտանիքը օտարականի անուանիլ և կեղծ անցադրով պիտի ճամբորդէր . ամէն ինչ պատրաստ էր 20ին համար . բայց երկիւղ մը յաղաղեցուց ճամբորդութիւնը մինչև 21 , յատուղում՝ որ աղիտաբեր եղաւ այս քամապղդ գերդաստանին համար : Պ . ար Լաֆայէթ ընտ. երբէք բան մը չէր կրնար այս ճամբորդութեան մասին . Պ . ար Մօնմօրէն ինքն ալ , հակառակ արքունիքին տաժած վստահութեանը , բացառականապէս կ'անդիտանար . այս ծրագիրը հաղորդուած էր անոնց միտին , որոնք անհրաժեշտ անձկնէն էին անոր գործադրութեանը համար : Սա կայն և այնպէս , հոս հոն լուր եղած էր

փախուստին մասին , ո՛վ զիտէ , ծրագրին երեսն դադան հետեւանքով , թէ այն ժամանակները այնքան սովորական եղող իրարանցումներուն պատճառով : Ինչ որ ալ ըլլայ , խաղաղութեանց յանձնախումբին ակննջը ինկած էր արդէն փախուստին լուրը և ազգային պահակազօրքին հակադրութիւնը կրկնապատկուած էր :

Յունիս 20ին , կէս գիշերուան մօտ , թաղաւորը , թաղաւնին , Տիկին Էլիզապէթ , Տիկին ար Դուրգէլ , Պրանսայի արքայազուն իշխաններուն ուսուցչուհին՝ կը ծախին և իրարու ետեւէ կը մեկնին սպառտէն : Տիկին ար Դուրգէլ , զէպի Փօքր Բարուզէլ կ'երթայ իշխաններուն հետ , և կը նախ կառք մը , զոր կը վարէր Պ . ար Ֆէրան , օտարազգի երիտասարդ աշխուական մը , որ իրր կատաղան ծագած էր : Քիչ ետք , թաղաւորը գնաց միացաւ անոնց : Բայց թաղաւնին , որ անձնատաճ դունդով մը մեկնած էր , բոլորին ալ շատ մեծ մատնագութիւններ պատճառեց . ո՛չ ինքը և ո՛չ ալ իր առաջնորդը չէին ճանչնար Բարիդի թաղերը . թաղաւնին ճամբան կը կորնայնէ և միտին մէկ ժամ ետք կը դանէ Փօքր Բարուզէլը . հոն դադած միջոցին , կը հանդիպի Պ . ար Լաֆայէթի կառքին . ջահերով կ'ընթացային Լաֆայէթի ծառաները . թաղաւնին կը ծածկուի Լուվրի կամարներուն տակ , և այս վտանգէն ազատած , կը հասնի այն կառքը , ուր այնքան անհամբերութեամբ կը սպասէին իրեն : Այսպէս , իրար դանկէ ետք , ամբողջ ընտանիքը ճամբայ կ'եկէ . երկար գնացքէ և երկրորդ մոլորումէ մը ետք , կը հասնի Բօրթ Սէն Մարգէն , և կը նախ վից ձիերու լծուած զոյց կառքը , որ հոն կը սպասէր արքայական ընտանիքին : Տիկին ար Դուրգէլ , Տիկին ար Բօրթ ճամկանուամբ պիտի ներկայանար իրր մայր մը , որ կը ճամբորդէ իր գտակներուն հետ . թաղաւորը իր

սպասարար պիտի ըլլար. երեք անձ-
նապահ զինուորական, ծառայած, կառ-
քին առջեւէն պիտի երթային իշր սուր-
հանդակ, կամ հասեւն գալին պիտի
իր բառայ:

Վերջապէս ճամբայ կ'ան, Պ. տը
Ֆէլարնի մաղթանքները տանելով իրենց
հետ. Պատանը Բարիզ վերադարձաւ.
Պրիւքսէլի ճամբան բռնելու համար.
նոյն միջոցին թագաւորին եղբայրը
կ'երթար գէպի Ֆրանսիա, իր կնիքը
հետ, և բարբոթին տարրեր ճամբաւ մը
կը հասեւէր, որպէս զի կ'սկսած չյա-
րուցանէ և ձերբաւ փոխադրան կայանին
մէջ ձի չփախցնէ:

Թագաւորը և իր ընտանիքը ամբողջ
գիշերը ճամբորդեցին, առանց որ Բա-
րիզ բան մը խմանայ: Պ. տը Ֆէլարն
թագապետարան վազեց, տեսնելու հա-
մար որ բան մը գիտցող կ'սլ հոն. առ-
տուան ժամը Տին, տակաւին ոչինչ գի-
տէին: Բայց քիչ յետոյ լուրը տարած-
ուեցաւ և արագօրէն չրժանք բրաւ.
Լաֆայէթ հաւաքեց իր թիկնապահնե-
րը, հրաման բրաւ որ անմիջապէս մեկ-
նին, և անոնց ըսաւ թէ անշուշտ փա-
խտակահաններուն հասեւն չպիտի հա-
նին, բայց վերջապէս փորձ մը ընելու
էր. իր տուած հրամանին պատասխա-
նատուութիւնը տառնալու, և հրամա-
նադիրը խմբադրած միջոցին աշնակէս
ենթադրեց թէ արքայական ընտանիքը
առեւանդուած էր ժողովուրդին թշա-
մեններուն կողմէ: Ժողովը այս յարգա-
լիր ենթադրութիւնը վաւերացուց և իշ-
խանութիւններն ալ ընդունեցին զայն:

Այդ պահուն, ժողովուրդը՝ զրգրու-
ած՝ էր մեղադրէր Լաֆայէթի թէ թա-
ղաւորին փախուստը գլխաւորեցած է.
Իսկ աւելի հաւր, աշխատակաւական
կուտակցութիւնը ամբողջապէս զինքը,
թէ թող տուաւ որ թագաւորը փախչի,
որպէս զի յետոյ ձերբակալէ և զայն կա-
րճակահան մտանէ, այս անշուշտ փոր-
ձով: Այլ սակայն, եթէ իրօք Լաֆայէթ

ուղած ըլլար որ Լաղովիկա ժ.Ձ.
փախչի, միթէ ժողովէն ու է է հրաման
չբառացած, երկու թիկնապահ կը
զրկէր անոր հասեւն: Իսկ եթէ, ինչ-
պէս աշխատականները ենթադրեցին,
զայն փախցուցած ըլլար, յետոյ ձերբա-
կալելու մտքով, միթէ թող կուտար
որ թագաւորին կառքը ստիպող գիշեր
մը յառաջ ընթանայ: Բայց ժողովուր-
դը չուտով հասեցաւ իր սխալը և Լա-
ֆայէթ իր զիրքը վերադարձ զրաւեց:

Ժողովը գումարուեցաւ առաւտուն
ժամը 9ին. այնքան սպաւորիչ կերպա-
բանք մը ունէր, որ կարծես թէ Յեղա-
փոխութեան առաջին օրերուն մէջն ըլ-
լար: Ամենքը համաձայնեցան սա հա-
թագաւորութեան վրայ թէ թագաւորը
առեւանդուած էր, այդ օրուան նախին
ամբողջ տեւողութեանը ամենամեծ
հանդարտութիւն ու լիակատար համա-
մտութիւն ցոյց տուաւ ժողովը: Լա-
ֆայէթի ինքնաբերաբար ձեռք առած
միջոցները վաւերացուցան, ժողովուր-
դը Բարիզի Դմէսներուն առջեւ ձերբա-
կալած էր անոր թիկնապահները, ժողու-
վը, որուն կը հպտտակէին ամէն կողմ,
անոնց առջեւ բանայ տաւալ դուռները.
թիկնապահներէն մին երիտասարդ Ռո-
մէօֆը իրեն հետ տարաւ այն հրամա-
նադիրը որ կը հաստատէր Լաֆայէթի
արդէն իսկ տուած հրամանները և կը
հրաւիրէր բոլոր հանրային պաշտօնա-
տարները, որ ձերբակալեն, ամէն կա-
րգի միջոցներով, յիշեալ տեւականին
կերակակները, և բոյ չտալ որ քաղա-
կին շարահալեն:

Ժողովուրդին բազմաթիւ և ցուց-
մունքներուն համաձայն, Ռոմէօֆ բրա-
նից Շալոնի ճամբան, և չէր սխալած,
արովհետեւ այն ուղղութեամբ գացող
վեց ձիով կառք մը տեսնուած էր:
Յետոյ ժողովը կանչել տուաւ նախա-
բարները, և հրամայեց որ իրենց հրա-
հանդները միայն ժողովէն պէտք է
ստանան: Մեկնած պահուն, Լաղովիկա

ԺԶ. հրամայած էր դատական նախարարին որ Պետությունն կհիշի իրեն դրկէ. Ժողովը վճռեց որ կհիշի պահուէր, որպէս զի իր աստիճանը վճիռներուն տակ դրուէր. միեւնոյն ատեն Ժողովը որոշեց որ սահմանադրութենէն ինքնապաշտպանութեան կարող վիճակի մը մէջ պէտք է գրուին, և պաշտօն յանձնեց արտաքին գործոց նախարարին, ապահովելու օտար տէրութիւնները, ինչ ֆրանսական ազգին արամադրութիւնները՝ իրենց հանդէպ՝ փոխուած չեն երբեք:

Յետոյ լսուեցաւ Պ. ար Լարօրը, արքունական պանծին վերականգնումն իր իրաւունքները ստացած էր զանազան հրահանգներ. ի մէջ ալլոյ՝ նամակ մը, որուն համար խնդրեց Ժողովին որ չբացուի, և յիշատակագիր մը, որ կը բացատրէր անոր մեկնումին չարմատիքները Ժողովը, որ բոլոր իրաւունքները յաղկելու պատրաստ էր, առանց բանալու հա առաւ. նամակը Պ. ար Լարօրըին, և հրամայեց որ յիշատակագիրը կարդալուի: Ընթերցումը կատարուեցաւ մեծ հանդարտութեան մէջ և զրէյէ ու է տպաւորութեան յառաջ չընկաւ. ինքնապաշտպանութեան մէջ պանդատ կը յայտնէր որ առանց իր արմատականութիւնը յարգուելու, չարունակ ձեռքէն կ'առնուի իշխանութիւնը, և կը պանդատէր այնքան իր անձնական պանծի գումարը 30 միլիոն ֆրանքի զեղծութեամբ բլլալուն համար, որքան իր առանձնաշնորհումները ձեռքէն առնուած բլլալուն: Թագաւորին բոլոր արտաքինները մոխի բրին, ցուցողային իր տկարութեանը վրայ և անցան օրակարգին:

Այդ պահուն, քիչեր միայն կը բազմային Լուգովիտո ԺԶ.ի ձերբակալութիւնը: Ազատ տկանները ինքնապաշտպանութեան մէջ կը տեսնէին իրենց ամենէն վաղեմի բազմութիւն իրականացումը, և զո՞ւ էին որ քաղաքային

պատերազմը վերահաս է: Ժողովը արդէն կուտակեցութեան ամենէն ականաւոր անդամները, որ արդէն սկսած էին ձանձրանալ ինքնապաշտպանութեան, անոր վախճանովը առիթ գտած էին առանց անոր գործելու, և հանրապետութեան մը գաղափարը և յոյսը կը մոռցանէին: Չտիպաւորական կուտակեցութիւնը, որ այդ պահուն կը վարէր Ժողովը իր ամբողջութեամբ կը ցանկար որ ինքնապաշտպանութեամբ սղջ առողջ քաջութիւն մը, յոյս ունենալով անոր արդարամտութեան վրայ, և յոյս կը տածէր որ այդ կերպով աւելի զխրին համաձայնութիւն մը պիտի հաստատուի Ժողովուրդին և պահուն միջև: Այդ պահուն չատաւելի քիչ կը վախնային քան առնալը, երբ ինքնապաշտպանութեամբ Սահմանադրութեան լոյսին մը մէջէն: Միայն Ժողովուրդը, որուն գաղափարը չէին հիշուի, այս վախը, տակաւին կը շարունակէր վախնալ, երբ Ժողովը ալլու չէր բաժնիք այս երկիւղը, այս պատճառաւ Ժողովուրդը հաճախային կը մոլորէր որ արքայական ընտանիքը ձերբակալուի: Այս էր իրաց վիճակը Բարիկի մէջ:

Կառքը, որ մեկնած էր 20էն 21ի դիւելը, բարեկարգաբար անցած էր համարն մեծ մասը և առանց արգելի հասած էր Շալօն լիկուան մասը 5ին: Հետ, ինքնապաշտպանութեամբ կը զարմանալու, անհաշուաւ ինքնապաշտպանութեամբ կը գործէր, հանդիսեցաւ: Ան՝ որ ամենէն առաջ տեսաւ ինքնապաշտպանութեամբ ամենապաշտպան արգելից, որովհետեւ հաւատարմ արքայական մըն էր: Երբ արքայական ընտանիքը Բոն ար Սոմ վիլ հասաւ, չգտաւ այն զինուորական ջակատները որոնք յիշատակ պիտի գտային, ամենք մամբրով սորոնք էին, բայց Ժողովուրդը գորաշարմէն իրար անցնելով ոտքի կ'առնէր, ու գոմանք հարկաւորած՝ որ նահանջէին:

Ստեփանն և այնպէս թաղաւորը հա-
սաւ Սէնթ Մէնհաւտ. հոն՝ գլուխը միշտ
կառքին գունակէն դուրս հանելով,
նշմարուեցաւ Տրուէի կողմէ, որ կար-
միր յեղախոխական մըն էր, և՛ թղթա-
տարական սնորհէին որդին, այս երիտա-
սարդը կտուքը Սէնթ Մէնհաւտի մէջ կե-
ցնելու անկարող անմիջապէս Վառէն
վազեց, Հեծեղաշորաց քաջ յիմնապետ մը,
որ նշմարած էր անոր փութաջանու-
թիւնը և կը կատկածէր շարժառիթնե-
րուն վրայ, անոր ետեւէն վազեց ձիւ-
րակալելու համար, բայց չկրցաւ. Տրուէ
այնքան արագ կ'ընթանայ որ Վառէն
կը համնի քամաղաղ ընտանիքէն աւելի
առաջ, և անմիջապէս կ'իմացնէ թա-
ղապետութեան, ու առանց վայրկեան
կորանցնելու, բոլոր անհրաժեշտ միջոց-
ները ձեռք կ'առնէ ձերբակալման համար
Վառէն հաստատուած է նեղ ալ
խորունկ զետի մը ափին վրայ. Հիւսար-
ներու ջոկատ մը աշտուղ պահակ կենա-
լու պաշտօնն ունէր. բայց սպան, տեա-
նելով որ ծանուցուած դանձը չի գար,
զինուորները թաղերուն մէջ ձգած էր:
Վերջապէս կտուքը կը համոթի և կամուր-
ջը կ'անցնի. հաղիւթէ մասն էր կամարի
մը սակ, զոր տէտք էր անցնիլ, Տրուէ,
սրիւ մարդու մը հետ կեցոյց կառքին
ձիւրը և գոչեց. «սր է ան անցագիրը»,
միևնոյն ատեն, հրացանով մը սպառ-
նաց ուղեւորներուն, եթէ յամառէին
համարանին շարունակել. Այս հրամանին
հնազանդ եցան և անցագիրը զոյլ տուին.
Տրուէ առաւ գոյն, և ըսաւ թէ բնոյ-
հանուր դատախազին անկէ գոյն
քննելը, արքայական ընտանիքը առաջ-
նորդուեցաւ գտտախազին քով, որուն
անունն էր Սօս. Այս մարդը, անցա-
ղիւրը քննելէ ետք, այնպէս ձեռացուց
թէ օրինաւոր է ան, և մեծ յարգանքով
խնդրեց թաղաւորէն որ քիչ մը սպասէ,
Բաւական երկար ատեն սպանցին, երբ
Սօս վստահ եղաւ որ բաւականաչափ
թուով ազդարին պահակաշորը հասար-

ուած է, իր կեղծիքը մէկ կտուք թողուց
և յայտարարեց իշխանին թէ ճանչցուած
է ու ձերբակալուած, Վիճաքանութիւն
մը սկսաւ. Լուդովիկոս պնդեց թէ կար-
ծուած անձը չէ ինքը. կրք վիճաքանու-
թիւնը սաստկացաւ, թաղուհին անհամ-
բերութեամբ դռնէց. «քանի որ ճանչցաք
թէ ձեր թաղաւորն է, ուրեմն խօսեցէք
իրեն հետ այն յարգանքով զոր կը
պարտիք»:

Թաղաւորը, տեսնելով որ ունէ ու-
րացում աւելորդ է, այլ եւս մէկ կտուք
ձգեց կեղծիքը. Փոքրիկ սրահը լեցուն
մարդ. կար. խօսք առաւ և խօսեցաւ
այնպիսի խանդավառութեամբ մը որ սո-
վորական չէր իրեն. ըսաւ որ իր դիտաւո-
րութիւնները բարի են, սպառնալուց
թէ Մօնմէտի երթալուն միակ պատճառն
է աւելի ազատօրէն յոկ ժողովուրդին
բաշխանքները. Բարիկի բանակալու-
թիւնէն ազատելով. ի վերջոյ խնդրեց որ
իրեն թող տրուի ճամբան շարունակելու
և մինչև իր երթալիք տեղը տանին
զինքը. Դիւարը թաղաւորը, յուզուած,
համարեց Սօսը և անկէ խնդրեց որ իր
կնոջն ու զաւակներուն կեանքին վրայ
հակէ. թաղուհին ալ հետեւեցաւ անոր
ընթացքին և զահածառանգը իր զիրկը
առնելով պազտանցաւ Սօսի, որ փրկէ
զիրենք. Սօս յուզուեցաւ, բայց ինք-
զինքը չկորսնցուց, և խորհուրդ տուաւ
անոնց՝ որ Բարիկ վերադառնան, քո-
ղաքային պատերազմի մը առաջքը տո-
ներու համար: Ընդհակառակը, թաղա-
ւորը, այս վերադարձէն տակալով,
սնդեց որ կ'ուղէ զէպի Մօնմէտի
երթալ:

Այդ պահուն վրայ հասան Պ. ար
Տամաս և Կօկրատ, իրենց հրամանին
տակ գտնուած ջոկատներով: Արքայա-
կան ընտանիքը կը կործէր թէ ազա-
տած է. բայց փառաբերուն վրայ կա-
րելի չէր յոյս դնել. Ապանելը հաստ-
քեցին գտնուել և յայտարարեցին թէ
թաղաւորը և ընտանիքը ձերբակալուած

են և թէ պէտք է ազատել զանոնք, բայց զինուորները պատասխանեցին թէ իրենք աչդին կողմն են: Միևեռոյն պահուն, ազգային սոսակազօրքը, չքաւաններէն հաւաքուելով Վառէնի մէջ լցուեցաւ: Ամբողջ զիշերը տապէս անցաւ. առտուան ժամը Յին, երիտասարդ Ռօմէօֆի հասաւ, հետը բերելով ժողովին վճիռը. տեսաւ որ վեց ձիով բքուած կառքը դէպի Բարիդ ճամբայ ելլելու վրայ է: Կառք կրաւ և ցատով յանձնեց հրամանադիրը. ամբողջ ընտանիքը ազգայի մը բարձրացաւ ց ընդդէմ Պ. ար Լաֆայէթի, որ զինքը ձերբակալել տուած էր: Թաղուէին մինչև խի, կը թուէր ապշահար որ ժողովուրդին ձեռքով վտանգուած չէ ան. երիտասարդ Ռօմէօֆի կը պատասխանէ թէ ինքը և իր հրամանատարը իրենց պարտականութիւնը կատարեցին զիրենք հաղածելով. բայց յոյս ունէին որ իրենց չեն հասնիր: Թաղուէին տեսաւ հրամանագիրը, նստեց գաւառներուն անկողինին վրայ, յետոյ անկէ վերցաւ ց, ըսելով թէ իր աղաքը պիտի պղծուէին անով. այն տանն Ռօմէօֆի որ թաղուէին շատ անձնուէր մէկն էր, բտաւ. «Տիկին, պիտի ուզէիք որ ինձմէ գտաւ ուրիշ մը տկանաւան զգար ձեր այս գաղաթիւն»: Այն տանն թաղուէին ինքզինքին եկաւ և իր խոհականութիւնը վերադառնալով ձեռք ձգեց:

Այդ միջոցին, իմաց տալն թէ Պալէ գործավարին ձեռքով մերձակառները դեռագտած գորքերը հասան. բայց քաղաքապետը հրամայեց որ մեկնու մը տեղի ունենայ, ու այսպէս, արքայական ընտանիքը ստիպուեցաւ անմիջապէս կառք նստիլ և Բարիդի ճամբան բռնել, այդ ասիւտներ և անքան վախճում ճամբան:

Պալէ որ կէս գիշերին իմացած էր պատահածը, ձիաւորներու գործադանդ մը ճամբայ հանած, և «կեցցէ՛ քաղաքայր» զանկով մեկնած էր: Այս քաղ

զրաւարը, անհամբերութենէն ինքզինքը ուտելով, փութով առաջ գնաց և չորս ժամուան մէջ ինք մըն ճամբայ կտրեց. Վառէն հասնելուն, հինգ տաւ որ բազմաթիւ զորագունդեր հաւաքուած են, բայց թողաւորը մեկնած է մէկ ու կէս ժամէ ի վեր. Վառէն ամբողջած քաղաք մըն էր և բաւական լաւ պաշտպանուած, սրովհետեւ կամուրջը խորտակած էին և զետեղ հունէր:

Ուրեմն, թաղաւորը ազատելու համար Պալէ պարտաւոր էր նստիլ և առաջ կրիւ մել, պատանշները վերցնելու համար, յետոյ պէտք էր զետեղ անցնիլ, և ժամանակի այս մեծ կորուստը կրեց յետոյ, պէտք էր հասնիլ կառքին, որ արդէն մէկ ու կէս ժամ յառաջ գացած էր: Այս արդիւքները անկարելի զարձայցին ու է վարձ. և Պալէի չափ ձաներէց և անձնուէր մարդը մը միայն աչդպիսի անկարելութեան մը առջև էր որ կրնար կտալ:

Երբ Բարիդի մէջ թաղաւորին ձերբակալման լուրը տալն, արդէն վտանգէ զերմ կը համարէին զայն. ժողովուրդը արտասովոր ու բախու թիւն մը զգաց: Ժողովը ձախակողմի երեք հասուածներէն ընտրեց մէկ մէկ պատգամաւոր, որպէս զի ընկերանան թաղաւորին և զայն Բարիդ բերեն, այդ պատգամաւորներն էին Պարնավ, Լազուր-Մօստր և Բէզիօն: Ասանք զայցին Շալօն, և անմիջապէս որ արքանիքին քով հասան, բոլոր հրամանները իրենք սկսան արձակել: Տիկին որ Գուրդէլ անցաւ ուրիշ կառք մը Լազուր-Մօստր Բարնավ և Բէզիօն՝ նստան արքայական ընտանիքին կառքը. Լազուր-Մօստր, ապա տկան անձնուորաւ թիւն մը, բարեկամն էր Լաֆայէթի և անոր նման անձնուէր էր. այնքան թաղաւորին, որքան Ասիւտապոլս թիւն: Իր երկու պաշտանակիցներուն թաղով արքայական ընտանիքին քովը կենալու պատիւը, իր

նպատակն էր՝ զանազ. հետաքրքրիկ լեզուաւ փհնափառութեամբ: Պարնաւ նոտաւ խորր, թաղաւ արին և թաղաւ՝ հիին մէջտեղը, Բէզիօն՝ առջեւօք, Տիկին էլիզաւէթի և Տիկին Ռուսլանովի միջև: Երիտասարդ զահաժառանգը փախն ի փախ անանց ծունկերուն վրայ կը նստէր:

Ահա թէ ի՞նչ եղած էր դէպքերու աւրազ ընթացքը՝ երիտասարդ զոտասարան մը՝ քսան և մէկ քսանի տարեկան, նշանաւոր՝ միտին իր առաջնորդով, ուրիշ մը՝ իր սկզբունքներուն լոյսովը ալ մանաւանդ խառնութեամբը հոգակաւոր, նստած էին բովիկն այն իշխանին, որ զեռ քիչ ժամանակ առաջ Եւրոպայի տմենէն բացարձակ վեհապետն էր, և կը հրամայէին անոր լոյսը չարժուաներուն:

Համարդութիւնը զանդաւորէն կը կատարուէր, սրովհետեւ կատարը աղագային պահակաւորքին կտեւէն կ'երթար: Վաւէնէն մինչեւ Բարիկ 8 օր էն եկան, տակալի առք կար, կիզիչ փոշի մը, զոր ժողովուրդը կը հանէր, ճամբորդները կը խեղդէր: Առաջին վայրկեանները լուսութեամբ անցան. թագուհին չէր կրնար ծածկել իր զայրոյթը: Վերջի վերջոյ թագուորը խառնուողը Պարնաւի, խոտակցութիւնը նախ զարձաւ լոյսը նիւթերուն վրայ, և վերջապէս կանգ առաւ զէպի Մօնմէսի փախուստին վրայ: Թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս կողմը զարմանք կը պատճառէին իրարու: Թագուհին երիտասարդ Պարնաւի նորր քաղաքաւարութեանը և զերազանց առաջնորդին վրայ զարմացաւ: Նոտ չանցած, քօղը վար առաւ և խոտակցութեան մասնակցեցաւ: Պարնաւ զգաժուկցաւ թագաւորին բարութեանէն և թագուհին հարձակ մեծանձնութեանէն: Բէզիօն աւելի կարծրասրբատութիւն ցոյց տուաւ: Ընթ. անանց և անոնք ալ իրեն յարգանք չընծայեցին:

Երբ Բարիկ հասան, Պարնաւ ինքզինք նուիրուած կը զգար այս գոյաղբ բնասանիքին, և թաղաւ հին, երիտասարդ բեմրատային արժանիքէն և ուղջամտութեանէն հրապուրուած, իր յարգանքին հաւատարմքը ընծայած էր անոր: Այս պատճառով, անկէ ետք, սահմանադրական երեսփոխաններուն հետ իր ունեցած յարաբերութեան ընթացքին, անոր վրայ զրաւ իր մեծագոյն վստահութիւնը:

Թագաւորական ընտանիքին Բարիկ վերադարձին նկատմամբ ակիկն Քանթան իր Յիշատակներուն մէջ կը պատմէ հետեւեալները, զորս թագուհին բերնէն լսեր է. —

«Իմ Բարիկ հասած օրս իսկ թագուհին զիս ընդունեց իր մասնաւոր սենեակը և ըսաւ թէ չառ պէտք պիտի ունենայ ինձ, Պ. Պ. Պարնաւի, Տիւբօրի և Այեքստնդր Լամէթի հետ իր հաստատած յարաբերութեանց համար: Ինծի յայտնեց թէ Պ. Վ*** իր միջնորդն էր՝ սահմանադրական կուսակցութեան այդ բեկորներուն և իր միջև, տոնք թէեւ բարի, բայց դժբաղդաբար ուշը մնացած՝ արտադրութիւններ տնէլն, ու ըստ ինծի թէ Պարնաւ յարգանքի արժանի տե՛ծ մըն է: Զարմացայ որ թագուհին այնքան բարեկամութեամբ կ'արտասանէ Պարնաւի անունը: Երբ Բարիկէն մեկնած էի, մեծ թիւով մարդիկ տոկոս մով կը խօսէին անոր մասին, այս զխաղութիւնը բրի թագուհին, որ բնաւ զարմանք չյայտնեց, բայց ըսաւ թէ Պարնաւ լոյսբովին փոխուած էր հիմա, և թէ այդ երիտասարդը, արտառութեամբ ու աշխուշ կան զգացումներով լեցուն, զատուաբար կտեւէն նշանաւոր զարձած մարդոց զատակարար կը վերաբերէր, ու մոլորած էր այն փառամոլութեանէն զոր իրական արժանիք մը կը ծնեցնէ: Թագուհին ըսաւ. հաեւ որ ճիշդ կրեք իշխանութիւնը կրկին մեր ձեռքն անց-

նի, Պարնավի ներսումը կանխապես գրուած է մեր որակն մէջ: Անիկա յարեց թէ միևնոյն կերպով չէր խորհրդայն ազնուականներուն նկատմամբ, որոնք յեղափոխութեան մէջ նետուած էին, իրենք՝ որ կ'ընդունէին ամէն տեսակ չնոր՝, և յաճախ՝ ի վնաս ստորագրած աստիճանի մարդոց, որոնց մէջ կը գլուխուէին մեծահասակ սաղմոսներ: Վերջապէս թաղութն ըսաւ թէ ազնուականները, միապետութեան պատանէն ըլլալու համար ծնած, այնքան յանցաւոր էին միապետութեան դատը լքած ըլլալուն համար, որ արժանի չէին ներուելու:

«Թաղուհին զիս հետզհետէ աւելի և աւելի կը դարմայնէր իր ցոյց տուած այն եռանդին համար, որով կը սրտապանէր իր դոյապետացած նպատակները կարծիքը Պարնավի մասին: Ըսաւ նաեւ թէ Բարիզ վերադառնալու ժամանակ անոր ցոյց տուած վարմունքը անխելի էր, մինչ Բէզիօնի հանրապետական անկրթութիւնը ըմբոստացուցիչ էր. անիկա թաղուորին կտուքին մէջ կ'ուտէր կը խմէր անմաքրութեամբ, հաւեղէնի սակրները կտուքին դնաւ կէն դուրս նետելով, մինչև թաղուորին երևին զարնելու աստիճան անկրթութեամբ. անիկա իր զինի զուլթը կը բարձրացնէր, բաւական է ըսելու համար՝ տառնց բառ մը արտասանելու, երբ Տիկին Էլիզապէթ զինի կը լեցնէր անոր զուլթը. այս վիրաւորիչ ընթացքը յատկապէս ցոյց կու տար, քանի որ կոտորակաւթիւն ստացած մարդ մըն էր Բէզիօն: Պարնավ զայրացած էր Բէզիօնի այս վարմունքին համար: Երբ թաղուհին սնդկեր է Պարնավի որ լան մը հրամայէ, «Տիկին»,*, պատասխանէր է Պարնավ, Ազգային

ժողովի երեսփոխանները այսքան հոնգիտուոր տարիքի մը մէջ, Ձեր վեհափառութիւնը միայն իրենց պաշտօնին վերաբերեալ գործերով պէտք է զբաղեցնեն, և երբեք իրենց պէտքերով:» Պարնավի ցոյց տուած այս յարգալիր վերաբերումը և փափկանկատութիւնը և ըրած բոլոր խօսքերը Տիկին Էլիզապէթի ալ սիրտը շարժած էին:

«Թաղուորը սկիզբէն խօսիլ Բէզիօնին, Ֆրանսայի կայսրութեան և իր վարմունքին տեղի տալով շարժառիթներուն մասին, որոնք հիմնուած էին անհրաժեշտ պէտքի մը վրայ, գործող իր լիցանութեան ձեւքը տալու այն անհրաժեշտ սլոք, որ հարկաւոր էր սահմանադրական օրէնքին բարւոյն համար իսկ, քանի որ Ֆրանսա չէր կրնար հանրապետութիւն ըլլալ...» «Մէջ տալուին, պատասխանեց Բէզիօն, որովհետեւ Ֆրանսայիները հասուն չեն հանրապետութեան մը համար:» Այս յանգուզն և անդամ թաղապետները լուսնութեան հարկադրեց թաղուորին, և մինչև Բարիզ անիկա լուսնեցաւ: Բէզիօն իր ծանկերուն վրայ դրկած էր փոքրիկ դաժաւաւանդը, և կը զուարճանար իր մասներովը սրբելով շահեկան մանուկին սիրուն խարտեաչ մաղերը, և մերթնդ մերթ, խօսած միջոցին զանգուրները այնքան կը քաշէր որ մանկիկը կը պուար:» «Ձաւակս լինի տուէ՛ք, ըսաւ վերջապէս թաղուհին, անիկա սովոր է լինալի և յարգանքի, ու վարժուած չէ այդքան ընտանի շարժուելու երես:»

«Տամբիէս տոպկար թաղաւորին կտուքին մօտը սպաննուած էր, Վառէնէն մեկնած պահուն. զիւղական խեղճ երէց մը, որ ոճիրը գործուած տեղէն քանի մը մզն հետո կը գտնուէր, անխոհեմութիւնն ունեցաւ թաղուորին մօտենալու և հետը խօսելու. կտուքը չըջապատող մարդակերները յանկարծ վրան խուժեցին. Պարնավ զօչեց.

(*) Ֆրանսայի արքայնիքին մէջ բոլոր արքայազուն կիները, ազգիկ ըլլալին թէ ոչ, կը կոչուէին մատամ (տիկին), իսկ այլերը՝ մոնսիէս պարսն: Ն՝. Թ՝.

իջևանած պանդոկներուն մէջ, մէկ քանի մասնաւոր տեսակցութիւններ ունեցաւ Պարնավի հետ, որ իրեն շատ խօսեցաւ այն սխալներուն մասին, զորս արքայականները գործեցին յեղափոխութեան միջոցին, և ըստ թէ արքունիքին շահերը այնքան տկար ու գէշ կերպով պաշտպանուած էին որ քանիցս փորձուի էր երթալ քաջամարտիկ մէկը ընծայել անոր, մէկը՝ որ հասկնար զարուն սլին և նաեւ՝ ազգին սլին: Թագուհին հարցուցեր է անոր թէ ինչ միջոցներ ի գործ դնելու խորհուրդ կու տայ: — «Պէտք է ժողովրդավարմութիւն չափել, Տիկին»: — «Բայց ինչպէս կրնամ ժողովրդավարմութիւն ունենալ, ձեռքէս առնել»: — «Ա՛հ, Տիկին, ձեզի համար աւելի զլարին էր վերապիւն ձեռք ձգել զայն, քան ինծի համար՝ զայն ունենալը»: Այս խօսքը մեկնութեան կարօտ է, բայց ես կը գտնուեմ միայն այս հետաքրքրաշարժ խօսակցութիւնը հազարդեւոր»:

Բարիցի մէջ, արքայական ընտանիքին բլրակէր ընդունելութիւնը պատարաստած էր. ամէն կողմ զբաղած և պատերուն փակցած էր սա ծանուցումը: «Ով որ ծափաւարէ քաղաքը՝ ձեռն պիտի առնէ, ով որ ետխառն գայն՝ պիտի կախաւի»: Այս հրամանը կէտ առ կէտ գործադրուեցաւ, և ո՛չ ծափահարութիւն, ոչ ալ նախատական բառ մը լսուեցաւ: Կառքը կազմակերպ փողոցներէ զնայ Բարիցի մէջէն չանցնելու համար մտաւ Շաննի՝ Էլիզաբէթ, որ չիտակ պալատ կ'առաջնորդէ: Խոսակցելով ըստ իրար՝ ընդունեց թագաւորական ընտանիքը: Լաֆայէթ, մեծաքանակ պահակազօրքի մը զլուր կեցած, մեծամեծ նախազգուշութիւններ ձեռք առած էր. այն երեք անձնաւոր՝ զինուորիկներ որոնք օգնած էին փախուստին, կուսապանին քովը նստեցած էին, որ

պէս զի ժողովուրդը տեսնէ զիրենք և յայտնէ իր զայրոյթը՝ անոնց մասին, թէ եւ ոչ մէկ գէշ վարմունքի ենթակայ չեղան:

Կառքը պալատ հասաւ թէ ոչ, չորհրդատեցին զայն. արքայական ընտանիքը արտաքայլերով վար իջաւ և քաղց ազգային պահակազօրքերու կրկնակ շարքի մը մէջէն. այդ զինուորիկները զիրենք պաշտպանելու պաշտօնն ունէին: Թագուհին որ ամենէն հետք մնացած էր, զրէթէ զրկելով ներս տարին Պ. Պ. արհուլ և տէկիւյն, որոնք թէ եւ թշուառի էին արքանիքին, բայց դժուարութեան վեհանքն արեւելանկարն ալ էին: Երբ թագուհին տեսաւ որ անոնք իրեն կը մօտենան, ի սկզբան քիչ մը կտակածեցաւ անոնց զխառնորութեանց մասին, բայց յետոյ ինքզինքն յանձնեց, և ոգջ տուողջ հասաւ պալատ:

Ահա այսպէս վերջացաւ այս համարքա թիւեր, որոն աշխատելը երբ արդարութիւն չէ վերադրել անոնց՝ որ պատարասեցին զայն: Պիպուտ մը պատճառ եղաւ որ չչաջողի, ինչպէս որ զիպուտ մը կրնար չաջողցնել զայն: Օրինակի համար, եթէ Տրուէի հետէն վազողը կարենար համարի տնար և ձերբակալել, կառքը ազատած պիտի բլար: Թերեւս թագաւորն ալ պէտք եղած կարծիք չուտաւ, երբ ճանչցուեցաւ: Ինչ որ ալ բլրայ, ոչ ոք յանցաւոր է այս ճամբարութեան համար, ոչ՝ խորհուրդ տուողները, և ոչ ալ՝ գործադրողները. անիկա արդիւնքն էր այն ճակատադրականութեան որ տկարութիւնը կը հաւածէ յեղափոխական տաղնայնելու միջոցին:

Վարէնի համարողութեան արդիւնքը տա եղաւ որ թագաւորին հանդէպ ու է յարգանք չմնաց ալեւս, մարդիկ վարժուեցան նկատի չառնել զայն, և հանրապետութեան բազմանկարները սկսան ծնիլ: Թագաւորին հասած առատն իսկ,

ժողովը ամեն բանի մասին անօրինա-
թիւններ ըրած էր հրամանադրով մը
25 յունիս չարաթիւ նիստին մէջ : Լու-
ղովիկոս ժՁ . զազրկեցուցուած էր իր
պաշտօնէն , և անոր անձին ու թաղու-
հինն , ինչպէս նաեւ զահաժառանգին
պահպանութիւնը հրամայուած էր : Պա-
հակադօրքը պատասխանատու էր անոնց
կեանքին : Երեք երեսօթիւններ՝ ա՛՛՛՛՛՛՛՛՛՛՛
ուէ , Դրօնէ և Տիւրօր պաշտօն ստացան
թաղաւորին և թաղուհին յայտարա-
րութիւնները լսելու : Արտաքին ձեւերու
և սճերու մէջ մեծ զգուշաւորութիւն
կ'ըլլար , որովհետեւ այս ժողովը երբէք
չթիրացաւ արտաքին ձեւականութեանց
մէջ : Բայց արդիւնքը ակնկրեւ էր , ու
թաղաւորը առժամապարս զահալուրի
եղած էր :

Ազգային պահակադօրքին վրայ
դրուած պատասխանատուութիւնը զայն
կը դարձնէր խտաբարոյ և յաճախ՝
նեղացուցիչ , թաղաւորական բնասանքին
մօտ անդամներուն կատարած ծառայու-
թեանց միջոցին : Պահակները անդադար
կը հսկէին անոնց դրան տաճիւ , և եր-
բէք չէին փախչներ իրենց աչքին տու-
նիւն : Թաղաւորը օր մը ուղից զխո-
նով թէ իրօք բանտարկուած է , ու
դրան մը տաճիւր գնաց . պահակ զին-
ուորը թող չտուաւ որ դուրս ելլէ . «Կը
ճանչնա՞ք զիս» հաչցուց թաղաւորը . —
«Այո՛ , աէ՛ր Արքայ» պատասխանեց
պահակը : Այս կերպով թաղաւորը ու-
րիշ բան չտեսէր ընկիւթ այլ առտոսները
պարտիկ Թիւրքիի պալատան պարտէ-
զին մէջ , մինչ հանրութեան տաճիւ
բացուած չէր ան :

Պարնավ և Լամէթ եղբայրները այն
տանն ըրին բան մը , զոր այնքան
կը մեղադրէին Միրապոյին . անոնք օգ-
նեցին գահին և համաձայնեցան Արքու-
նիքին հետ , ճիշտ է որ դրամ չստացան
բնու , բայց արդէն արքունիքին հետ
զինակցութեան զինք չէր , այլ զինակ-
ցութիւնն իսկ էր զոր իրենք ալ մեղա-

դրած էին Միրապոյի , և տունօք այն-
քան խիստ ըլլալէ ետք , հիմա ենթա-
կայ կ'ըլլային այն օրէնքին որ հասա-
րակաց է բոլոր ժողովրդային պետե-
րուն . այդ օրէնքը զանոնք կը հար-
կադրէ իրարու հետէ յարկ իշխանու-
թեան , այն չափով որ կը բարձրանան
դէպ ի ալդ իշխանութիւնը : Այսու ամե-
նայնիւ , իրաց վիճակին մէջ , ոչինչ դու-
զելի էր այնքան , որքան Պարնավի և
Լամէթ եղբայրց մատուցած ծառայու-
թիւնը՝ թաղաւորին . անոնք ոչ մէկ
տաթիւ ցոյց տուած էին այդ սատիճան
ճարտարութիւն , ոյժ և տաղանդ : Պար-
նավ՝ թաղաւորին տուն տուաւ . այն
պատասխանը , զոր պիտի հաղորդէր
ժողովին կողմէ նշանակուած պառուա-
մաւորներուն : Այդ պատասխանադրով
Լուղովիկոս ժՁ . իր փախուստին իբր
պատճառ ցոյց կուտար հանրայնկարծիքը
աւելի լաւ ճանչնալու համար զգացած
փափաքը . կը փստահայնէր թէ իր ճամ-
բորդութեան միջոցին չատ աւելի ուղէկ
ուսումնասիրած էր զայն , և բոլոր իրու-
ղութիւններով կ'ապացուցանէ թէ Գրան-
տայէն դուրս ելլել չէր իր փառքը : Գա-
լով իր այն բողոքներուն զորս արտա-
յայտած էր ժողովին յանձնուած յիշա-
տակադրին մէջ , իրաւամբ կ'ըսէր թէ
անոնք Սահմանադրութեան հիմնական
սկզբունքներուն դէմ չէին , այլ կը
զանդատէր իր ձեռքը թողած գոր-
ծադրութեան միջոցներէն : Հիմա , կը
յարէր , որ ընդհանուրին փափաքը
բայանի եղաւ իրեն , չէր վարաներ հաւ-
տակիլ անոր , և ամեն անհրաժեշտ դու-
շադրութիւն ընել հասարակաց բարօրու-
թեանն համար : Ահա տարիկ թաղաւորին
պատասխանէն մէկ քանի հատուածներ ,
բաւ տա բաւ . - «Տեառք , ձեզի արը-
ուած պաշտօնին նպատակէն կը հաւ-
կնամ թէ զիս հարցաքննելու չէ որ
եկած էր հոս , ալս պատճառաւ սիրով
կը պատասխանեմ ժողովին փափաքնե-
րուն . երբէք չեմ վախնար հրապարա-

կելէ իմ վարժունքիս չարմատիկները . 18 տարեկին , ինծի և ընտանիքիս եղած նախառնիքներն ու սպանապիքներն են որ պատճառ եղան Բարիդէն մեկնումիս . այնպէս կը կարծէի թէ այլ ևս սպանով ու սպարիկչաւ բան մը չէր ինծի համար , այս քաղաքին մէջ մնալը . . . : Մօնմէտի քաղաքը երբեք նախընտրած էի , որովհետեւ ամբաստան քաղաք մը ըլլալով ընտանիքս աւելի սպանապիքներն մէջ էր հոն , ու սահմանադրութիւն աւելի օտար ըլլալով , աւելի ի վիճակի կ'ըլլայի զէմ գնելու Ֆրանսայի զէմ կոտարուելիք ամէն տեսակ արջաւանքի , եթէ այլ կարգի ձեռնարկ մը ըլլար . . . : Հետո ունէի միայն 3000 տկի զրամ և 56000 տկի թղթաւ զրամ . . . : Անհրաժեշտ էր որ անցադիր մը տնկնամ ճամբորդութիւնս զի բաւ կոտարելու համար . անոր մէջ զրուած էր թէ օտար երկիր կ'երթամ , պարզապէս սա պատճառով որ արտաքին գործոց պաշտօնատան մէջ , ներքին գաւառներու համար անցադիր չէն տար . . . : Իմ ճամբորդութեանս միջոցին հասկցայ որ հանրային կարծիքը ի նպաստ Սահմանադրութեան է . չէի կարծեր որ Բարիդի մէջ կրնայի վերահասու ըլլալ լիովին հանրային կարծիքին . բայց ճամբորդութեանս միջոցին անձեռակա նապէս քաղած ծանօթութիւններէս սա համոզում մը գոյացուցի թէ Սահմանադրութեան ամբողջ մասն համար պէտք է ոյժ տալ իշխանութեանց , որոնք հաստատում են կարգ կանոնը պահպանելու նպատակաւ . . . :

Զորավար Պուշէ իր վրայ հրաւիրելու համար ժողովին գալարովի , անոր ազգեց նոմակ մը , զոր կրտսիկ էր անմիտ անտանկ , եթէ զորս թիւն չունենար իր վեհանձն գրգռապատճառք : Անիկա կը խոտաւորանէր թէ թաղաւորին ճամբորդութեան միակ նկիւնակը ինքն է , թէև , ընդ հակառակը , ինքը հա-

մամիտ իսկ չէր . յանուն վեհապետներուն անիկա կը յայտարարէր թէ Բարիդ պատմաբանաբար է արքայական զերդաստանին սպանապիքներ , և եթէ ամենափոքր չարիք մը հասցուի անոր , խառորէն վրէժ պիտի տանէր : Պուշէ կը յարէր , հակառակ որ զիտէր թէ ըսածը ճիշդ չէ , թէ Ֆրանսայի զինուորական սպարիքները ցամքած են , և թէ զիտէր օտար արջաւանքին անցանկիւր ճամբաները , և թէ ինքը անձամբ պիտի առաջնորդէր թշնամի բանակները զէպ ի հայրենիքի սիրտը :

Ժողովը ինչքն ալ այս վեհանձն քաջացործութեան նշխարեց եղաւ . և ամէն յանցանք Պուշէի վրայ նետեց , որովհետեւ անիկա անիկա վախճալիք բան մը չունէր աչքեւ , քանի որ արտասահման անցած էր արդէն :

Ապահով արքունիքը , վախճալով որ ամենափոքր ցոյցը կարող է զրգուկ մտքերը և արքայական ընտանիքը մեծ վախճուելու . նշխարեց , արգիլեց ընդժգում մը՝ որ արդէն պատրաստուած էր հարաւային սահմանադրութիւն վրայ , և որուն պիտի գալին օժանդակել Մալթայի տպեաները , երկու կրկնայարկ նաւերով : Ասիկա ալ Ապահով յայտարարեց Ֆրանսական կոտաւորութեան , թէ իր բարի արտադրութիւնները վախճում չեն հանդէպ Ֆրանսայի : Հիսօսային դատանիներ չստանալիս , այս կարգէն , տէրութիւնները՝ տարագրութեան զրգուած՝ սպանապիք կը գտնուային : Թաղաւորը պատգամաւ որներ զրկեց Պրիստէկ և Քաղէնց : Անոնք պիտի քանուցին ամառանալիս և մը զալ տարագրութեան հետ և ժողովին բարի արտադրութիւնները հազարեկ անոնց , և յայտարարեց նպատաւոր կարգադրութեան մը մասին : Բայց պատգամաւ որները հասան թէ ոչ , զէն վարժունքի նշխարեւ եղան և անմիջապէս Բարիդ վերադարձան : Տարագրութեան յանուն

թաղաւորին զօրք հաւաքեցին և աւր կերպով հարկադրեցին թաղաւորը որ պաշտօնապէս տանալ զիրենք: Տարաւ զիրենքը այնպէս կը ձեռայնէին թէ թաղաւորին երաջրը, որ այն ժամանակ իրենց միացած էր, թաղաւորութեան խնամակալն էր, թէ թաղաւորը բանասերեւած ըլլալով, ալիւս ազատ կամք չունէր, և անոր յայտնած կարծիքները զինքը հարստահարողներուն կարծիքներն էին: Երբ Ռուսաց կատարինէ կայսրահին Օգոստոս ամսուն թուրքերուն հետ հաշտութիւն կնքեց, իրենց անմիտ տրախտութիւնը չառցաւ ալ աւելի, ու կարծեցին թէ Եւրոպայի բոլոր աւերութիւնները իրենց արամաւորութեան տակ կը զանուկն: Եկաւ ու նենալով ամբողջով վայրերու զինաթափութիւնը, կազմալուծուեց բանակին, զոր բոլոր սպաները լքած էին, անոնք հաշտացած էին որ արշաւանքը չուսով կը սկսէր և կը յաջողէր:

Այլ սակաւն, արդէն զրէթէ երկու տարի անցած էր այն օրէն ի վեր որ Ֆրանսան ձգած էին, և, հակառակ իրենց ամէն օրուան զեղեցիկ յոյսերուն, երբեք յաղթականօրէն Ֆրանսա մտած չէին կրկին, ինչպէս կը պարծենալին: Տէրութիւնք չառ բան կը խոտտանալին, բայց Բիթ կը սպասէր, Լէօբօլա, պատերազմէն սպասած և տարագիրներէն զժգոն, հաշտութիւն կը բաղձար: Բրուսիոյ թաղաւորը չառ բան կը խոտտանար, բայց իր խոտտաները պահալուն մէջ ու է չառ չունէր: Կիւսթավ կը փափաքէր Ֆրանսայի զէմ արշաւանք մը ընել, բայց չառ հետուն կը գտնուէր, իսկ կատարինէ, որ անոր պիտի օգնէր, նոր ազատած քուրքերէն, զիս Բոյնիման ունէր ճնշելիք: Եաց աստի, բաղձացուած գործակցութիւնը յառաջ բերելու համար, այնքան տարբեր շահեր պէտք էր հասակցնել, որ ոչ ոք կը յոսար յաջողի:

Բիթիցի յայտարարութիւնը, որ

տեղի ունեցաւ Օգոստոս 7ին, մտնուածող պէտք էր որ հասկնէր տարագիրներուն թէ վեհապետները ժաթկուտութիւն չունին: Այս յայտարարութիւնը որ կազմած էին Բրուսիոյ թաղաւոր և Լէօբօլա կայսրը միասին, կը բախանդակէր սա պարագան թէ Ֆրանսայի թաղաւորին կացութիւնը բոլոր վեհապետները կը շահագրգռէ և թէ անտարակոսակի է որ պիտի միանալին Լուզաթիլիա մեջ: Ինչ միջոցներ տալու որպէս զի զահուն և ժողովուրդէն շահերուն պաշտօնող կառավարութիւն մը հաստատէր և թէ այս պարագային Բրուսիոյ թաղաւորը և Լէօբօլա կայսրը միւս իշխաններուն պիտի միանային նոյն նպատակին համար: Համար: Այնչաւ, այն, իրենց զինուորները զործկու վիճակին մէջ պէտք էր զնէին: Անկէջ ի վեր խմայուեցաւ որ այս յայտարարութիւնը զազանի յալուածներ կը պարտանակէր: Օրինակի համար՝ թէ Աւրուսիա ու է արդէր չպիտի յարաջանէր Բոյնիոյ մէկ մասին նկատմամբ Բրուսիոյ անուցած յաւանքութիւններուն: Ասիկա անհրաժեշտ էր որպէս զի Բրուսիա մզուէր անխաղաղ անուկու իր ամենէն հին շահերուն համար, կապուելով Աւստրիոյ հետ, Ֆրանսայի զէմ: Ինչ կարելի էր սպասել աշտիսի նախանձախնդրութիւն մը որ նմանօրինակ միջոցներով հարկ կ'ըլլար զրգուկ: Եւ եթէ իր արաջայտարարութիւններուն մէջ այնքան վերապահ էր ինչ պիտի ըլլար իր զործկուն մէջ: Ընդ է որ Ֆրանսա զինաթափութիւն էր, բայց երբ ամբողջ ժողովուրդ մը ստիկ կ'ըսէ է չուսով կը զինուի, և ինչպէս աւելի ոչ հաշակուոր Քարմա կ'ըսէ, ինչ անկարելի բան կ'ըսէ 25 միլիոն մարդոց համար: Ընդ որ այն էր որ սպաները կը քաշուէին բայց անոնցմէ չառ, երկուստեք և կաշմակցութեամբ պաշտօնի անցած՝ զուրկ էին փորձառութիւն և անհաճոյ էին բանուկին: Արդէն այն թախքը որ պիտի տալին բոլոր զործկուն, պիտի

արտադրէր սպաներ և զօրավարներ : Սակայն , պէտք է ընդունելի լիէ նոյն իսկ առանց Քաղէնցի մեծխօսիկու . թիւնը ունենալու , կարելի էր գուշակել այն ղիմադրութիւնը զոր Թրանսալ քրտաւելի ուշ , օտարներու արշաւանքին :

Մինչև այն ատեն , ժողովը պատու իրավներ զրկեց սահմանադրութիւն և մեծ պատրաստութիւններ հրամայեց : Ազգային պահակախումբը ամբողջովին յառաժ ընթանալ կ'ուզէր . բողոքութիւն զօրավարներ իրենց ծառայութիւնը կ'առաջարկէին , անոնց մէջ էր Տիւմուրիւ , որ աւելի ուշ Թրանսալ ազատեց Արկանի կիրճերուն մէջ :

Ժողովը իր Զանքերը ընկալի հանգրծ պետութիւնն արտաքին սպառնալուծիկան համար , կը փութար իր սահմանադրական գործը վերջացնել , թագաւորին վերադարձնել իր պաշտօնները և ելիէ կարելի էր , նոյն իսկ առանձնահարհառ միւսին մէկ քանին :

Զախակողմին բոլոր շերտաւորումները՝ բայց ի անմեղմէ որ հանրապետական լոյրովին նոր անունը տաւէին , միացած էին չափաւ որակին գործկալերայի մը մէջ : Պարնալ և և Մալուէ միասին կ'ընթանային և համաձայնութեամբ կ'աշխատէին : Բէդիօն , Ռօպէսթիւ , Պիլգո , և զիս մէկ քանի ուրիշներ , հանրապետութիւնը ընդգրկեալ էին , բայց թիւով քիչ էին : Աջակցողը կը շարունակէր իր անխառնութիւնները և կը բողոքէր , փոխանակ միանալու չափաւորական մեծամասնութեան : Սակայն , առանց անոնց ալ ոչ մեծամասնութիւնը կը տրեւէր Ժողովին մէջ : Իր թշնամիները որոնք զայն պիտի ամբաստանէին ելիէ , թագաւորը գահընկէց ընէր , հիմա ալ հրեաին կուտային որ Լուդովիկոս Ժ.Պ. Բարիլլ քերտ և խախտու գահին մը վրայ վերադառնալու : Բայց այդ մեծամասնութիւնը ի նշ կ'ընտրէր . թագաւորին սեղ հանրապետութիւն մը զնիկ չառ փառնալի էր : Այլ

քաղական գերդաստանը փոխել տեղագուշար , որովհետեւ ելիէ հարկ էր թագաւոր մը ունենալ , յառաջին էր եղածը պահել : Արդէն Օրլէանի Դուքսը արժանի էր որ զինքը նախընտրէին Լուդովիկոս Ժ.Պ. Էն . մէկ և միւս պատգաւային , աշխու թագաւորը գահագուշար ընելը ընդունուած իրաւունքնէր : հանգը մեղմեցել էր , և սարազրութեան զրկել կը նշանակէր թանկագին պետ մը , որովհետեւ թագաւորը աջակցի արագութեան պիտի տանէր հետը զոր տարազները չառնէին : Ընդհանրաւոր՝ Լուդովիկոս Ժ.Պ. զարձնելով իր իշխանութիւնը , վերահաստատելով կարելի եղածին չափ չառ առանձնաշնորհումներ , սահմանադրական աշխատութիւնը կատարուած պիտի ըլլար և քաղաքային պատերազմի ամբողջ պատակաները վերցուած . մէկ խօսքով , աշուղտ ընելը պարտականութիւնը կատարել պիտի ըլլար , որովհետեւ ժողովին ստանձնած բոլոր պարտականութիւնը , բոլոր իրեն բոլոր յանձնատարութիւններուն , ապառ բայց միապետական կառավարութիւնը հաստատուէր էր :

Ժողովը չ'աբանեցաւ բայց յաղթեալի մեծ զփառարութիւններ ունեցաւ : Հանրապետութեան նոր անունը խաղթած էր միապետութենէ և սահմանագրութեանէ արդէն զգուած միաքերը : Թագաւորին բացակայութիւնը կամ իշխանութեան ընդհատումը , անսանք որ խորհիլ տաւէ էր թէ կ'ընային առանց տեսար ալ ըլլալ : Անմիջապէս թերթերը և ակումբները մէկ կողմ գրին այն յարգանքը որուն տարկալ կ'ընէին միշտ թագաւորին անձը : Անոր մեկնումը , որ հանրային պաշտօնականութեան ընտանալով վրայ եղած հրամանագրին համաձայն՝ զահրնկէցութիւնը անմիջական կը զարձնէր , տալիս եղաւ որ բոլոր էր թէ զահրնկէց է : Սակայն , բոլոր նոյն հրամանագրին , զահրնկէցութեան տալիս կ'ընտրէր սոյլ թագաւորութենէ զուրտ

կրկըր և Օրէնայի Մարմինն ազդարարութիւններուն չանապը . բայց այս պայմանները քիչ կարեւորութիւն ունէին զրդսուած միտքերու համար , սւրմը կը յայտարարէին թէ թաղաւորը յանցաւոր է և հրաժարած : Ժաքայէնները և Քորթրիկէները լուսն կրպով իրար կ'անցնէին և չէին կրնար հասկընայ որ թաղաւորէն ազատել և տքր նորէն և կամովին զայն բերն և զլուսնաուն վրայ նստեցնեն : Եթէ Օրէնի Դոքսը յայտն աւել , ալ միջոցին է որ սրկնցան . բայց տեսած ըլլալու էր թէ իր անունը ինչքան տկար ազդեցութիւն ունէր և թէ մանաւազ ինչպէս նոր վեհապետ մը , որքան ալ ժողովրդական ըլլար , քիչ կը պատշաճէր միտքերու վիճակին : Իրեն հաստատրիմ քանի մը պարստապիրներ , թերեւս ասանց իր գիտութեան փորձեցին թաղը իր գլուխը դնել , ինչպէս Անտոնիոս ըրած էր Կեսարին . իրեն աստճարկեցին խնամակարգութիւնը , բայց առիպում զգայ ինչպիսիք մերժելու յայտարարութիւնով մը , որ այնքան ճշին նկատուած թէ ան կ'անկախ եղաւ . որքան իր անձը : «Այ ևս թաղաւոր չենք ուզեր» . ընդհանուր ազգական էր աս ժառանգէններուն և Քորթրիկէներուն հանրային տեղերու և հրատարակութեանց մէջ :

Կոսերը կը բաղմապատկուէին . հասմը փակցուցին Բարիդի բոլոր պատերուն և նայն իսկ ժողովին չէնքին վրայ . աստապարած էր երխատարդ գնդապետի մը՝ Աչիլ Տիւշաթիլի կողմէն . ալ կոչը ուղղում էր Ֆրանսայի նկատին . անոնց կը լիւցնէր այն հանդարտութիւնը զորս փախկած էին միտակախ համարողութեան միջոցին և կ'նզուրկայնէր թէ իշխանին բաղակալութիւնը ներկայութեան նախամեծար էր . կ'ուրկեցէր թէ Լուգովիկոս մէջի գտաւ լրտնութիւնը հրաժարում մըն էր , թէ ազգը և թաղաւորը արձակուած էին ամէն կողմէ՝ իրարու հանդէպ . թէ՛

վերջապէս պատմութիւնը լեցուն էր թաղաւորներու սփրններով և թէ պէտք էր հրաժարիլ նորէն թաղաւոր մը տնեւնալէ :

Այս կոչը զոր կը վերադրէին երխատարդ Աչիլ Տիւշաթիլին , հեղինակութիւնն էր Թամաս Բէշնի որ անդլուայի էր և զլուսնը դերտկատարնէրէն մին՝ ամերիկեան յեղափոխութեան մէջ : Այլ կոչը մասնանշեցին ժողովին , որ լուսն վիճարանութիւններէ և տք , մտածեց թէ պէտք էր օրակարգին անցնիլ , և ինչպէս միշտ ըրած էին , անտարբերութեամբ պատասխանեց ազդերուն և նախապիւնքներուն :

Վերջապէս , անոնք որ ստանձնած էին Վասէնի խնդրին տեղեկապիրը պատրաստել , գայն ներկայացուցին յուլիս 16ին : Ըսին որ համարողութիւնը յանցապարտ բան մը չունէր . արդէն նայն իսկ եթէ ալիպէս ըլլար , թաղաւորը անբանարարիկ էր : Վերջապէս տեղեկաւորնէկցութեան ամէն իմ չէր կրնար ըլլար քանի որ թաղաւորը բաւական երկար տանն հետ չէր մնացած և չէր անտատած Օրէնայի Մարմնացն ազդարարութիւններուն :

Թաղարիկէս , Պիսոս , Բէզիան , ամենքն ալ կրննեցին անբանարարիկութեան գէմ ծանօթ փառարար : Տիւրոս , Պարնով և Սալլ . անոնց պատասխանեցին և վերջապէս սրուեցաւ որ թաղաւորը չէր կարելի ամբատանել իր փախուստին համար : Միայն , երկու յոգուած աւելցուցին անբանարարիկութեան օրէնքին վրայ : Հապիլ թէ այս սրուումը յաղանում էր , երբ Ռօպէսրիէս կ'անդնեցաւ և վէսօրէն բողոքեց յանուն մարդկութեան :

Այս սրուումին նախարդ իրիկունը , ժաքայէններու տկարիւն մէջ մեծ իրարանցում կար : Հին՝ ժողովին ազդում ինչպայի մը չարապիկցին որպէս զի թաղաւորը զահրնիկ յայտարարութիւն , իրր խորեւայ և զաւանանդ

իր երգումներուն, և որպէս զի մտալիք անոր վտիտները թիւեր տառնանէ տան՝ մանապէս կան ըստ միջոցներով: Որպէս ինքն ար ար ինքնապէս ար տարաւ ի նախ ար Մարտ ար տակն ար կրնար տարադրել՝ «Հայրենիքի խորան»-ին վրայ: Հետեւեալ օրը, իրաւ ալ տարին որպէս ած տեղը և խաղաղարարներու տարին միացան հետաքրքիրները որոնք զէպրին ներկայ ըլլալ կ'ուզէին: Այլ միջոցին օրէնքը հրապարակեալ էր և ալ ևս տեղի չկար ինքնապէս մը: Լափաշէթ վրայ հասաւ, քանզի այսօր հէշները դար արդէն բարձրացուցած էին: Իրեն ազատանայան և նոյն իսկ հրազենի հարսած մը բնորոնեց օր թէն շատ մօտէն քաջութեւն էր, բայց իրեն չգտաւ: Քաջաքաջա՛ն զօրաց ազաները իրեն հետ մէկ ըլլալով կրցան մոլորութիւնը համակց ար քաջութիւն: Ազգային պահակախումբերը դրին, որպէս զի հրահեն մարտիկներ հետանալուն, և մարտիկան մը շտապէին ար տեղիս պիտի գտնուի, բայց անա՛ ազմուկը վերանկար: Երբ ան դիմումները, որոնք չի գտնուիր ինքն, Հայրենիքի խորանին վրայ կը դառնէին, զաշտանաւոր կզան և այն տանն տեղադրութիւնը ալ ևս չտի չտեղեկաւ: Մտալիք Քաջաքաջութիւնը կանչեց և անոր շանձեղ հանգալին ոնկարութեան հանգալութիւնը: Պայելի նախ ար Մարտ կիտ, և պատկարազանիս օրէնքին համաձայն կործար դրոշ պարզել տուաւ: Ինչ որ ալ բանը գիտազօրութիւնը գործածկը արդար էր: Կոմ կ'ուզէին կոմ չէին ազիր նոր օրէնքները, եթէ կ'ուզէին, պէտք էր ար անոնք գործադրուէին, ար հաստատումը մը ըլլար, որ բնորոնութիւնը մշտնջենական չլիար մտալին կտրը չիկարապիտ էր մտալիքային հանգալութիւնները: Պայելի տեղին պատկարէն էր օրէնքը գործադրել տալ: Այն անտեղուն քաջութեանը ար միշտ ցոյց տուած էր, յատկապէս, բազմաթիւ

հրազենի հարսածներ իրեն վրայ արծաղաւցան որոնք իրեն չգտան: և բարձրացած ազմուկին մէջ բարձր հարկ կզած ազգաբարսութիւնները չկրցար ընել: Լափաշէթ նախ հրամայեց քանի մը զնգակ արծաղել օդին մէջ, տարաբար լիցի Հայրենիքի խորանը, բայց չտալ համախմբակցաւ: Այն տանն ծաղաղել զիճակի հասած, կրակ հրամայեց: Լափաշէթի տալին յարձակութիւն խաղաղարներէն մէկ քանին ինքն, անոնք թիւ շտապանեղեկին: Ուստի 30ի վերածեղին, արիշներ 400ի բարձրացուցին, իսկ տանէն կառուցիները՝ քանի մը հաղարի: Այս վերջներուն հաստա ընծաղեցաւ տալին մարտիկաներուն և արտապիւ ընդհանուր կզաւ: Այս խիտ օրինակը չէ մը տանն հանգալարեղաց զրոյթները: Մարտ 27: Մարտիկանին պէս ամառատեղեկին թէ բարձր կոտակցութիւնները զրոյցած են այս շարժումը, և համահան է որ մէկ քանին մանակեղ էին, քանի ար անկարգութիւնը շտապուն զարմին կոտար: Այլ միջոցին թաղաւորը, մտալին միմառանտութիւնը, ազգային պահակաւորը, թաղապետական և համանգալին իշխանութիւնները համաձայն էին տանձաղարան կարգը հաստատելու, և ստիպուած էին պաշտարկաւ մտալիքային տալին զէմ ներսէն, և ազմուկահանութեան զէմ՝ դարակն: Մտալիք և ազգային պահակաւորը կը կազմէին այն միջնակարգ, հարստաւ, յատաւորուած և խառնուած ազգը, որ կարգապահութիւն և օրէնքներ կ'ուզէր, և այս պարագաներուն տակ, ընտանորէն պիտի միմաղլին թաղաւորին օր իր կազմէն կը թուէր ար համակարգած է տանձաղարակցած իշխանութեան մը: Բայց եթէ իրենց կը շարժուէր կենդանի կէտին վրայ ար հասած էին, ստիպաւ զարմին չէր դար տանտաղանութեան ար խառնակութիւն կը բազմար

ՄԻՋԱԳՈՅՑԻ ԹԱՎԱՐԱՆ ԷՍԵՆՆԱՐ

և ոչ ալ ժողովաւ լոյնն որ բան մը ձեռք բերել և աւելի բարձրանալ կ'ուզէր։ Պարնաւ, ինչպէս երբեմն եղած էր Միւրապօ, այս խոհական և չափաւոր միջակորեարին տառնախօսն էր և Լաֆալէթ ղինաւորական պէտք։ Իսկ Տանդան, Քամիլ Տէմալէն՝ տառնախօսներն էին, ինչպէս որ Սանդէս գործարն էր այս ամբողջին որ իր կարգին տիրապետել կ'ուզէր։ Քանի մը խանդավառ և մոլորանդ միաբեր գոյն կը ներկայացնէին թէ՛ ժողովին թէ՛ նոր պոչաւանակաւորուն մէջ և իրենց ճառերով կը փութայնէին անոր տիրապետութիւնը։

Շան տը Մարտի կողորոծին համար չառ մեղադրուեցան Լաֆալէթ և Պալլի։ Բայց երկուքն ալ իրենց պարտականութիւնը տեսնելով օրէնքի գործադրութեան մէջ, իրենց ժողովրդականութիւնը և կեանքը զոհելով ալ բանին, բնաւ չչաւ եղան և իրենց բրածէն չփախցան։ Իրենց ցոյց տաւած կողմը գիրենք սեպել տաւ խաւարար-

ներուն։ Ամենէն ծանօթ զէմբերը արդէն միջոյններուն կը խորհէին զերմնաւոր համար ալն հարաւաններէն սրանք, կը կարծէին թէ, իրենց զէմբ ազգաւած էին։ Առաջարկէս որ ցարդ տեսանք թէ, ամենէն ճաշարակ տառնախօսութեանց ու ժկաւաւոր, կը զոյգ զար իր խնարհ բնակարանին մէջ, և հակառակ իր երեւութանի անբանարարելիութեան, ապստան կը խնդրէ իր բոլոր բարեկամներէն։ Այսպէս՝ օրինակը իր ազգեցաւ թիւնը զործեց և տանն մը բոլոր զրոյաւած երեսակայութիւնները վախնալով հանդարտեցան։

Այս միջոյնն ժողովը որոշում մը տուաւ, որ լինալ տուած է անիկց ի վեր, և որուն արդիւնքը այնքան զնաւարկ չեղաւ որքան կը կարծուէր։ Օրէնք զրաւ որ իր անդամներէն ոչ մէկը վերջնորեկի բլլալ։ Այս տառնախօսութեան հեղինակը Առաջարկէսն էր և ափիւս վերադրուեցաւ իր բնակարանէն նախանձկան, սրտհեռաւ տանց չար-

քին մէջ ինքը չէր փայտած : Աւնուաղն բնական էր որ ո՞ր ունեւոր անոնց գէտ, քանի որ միշտ պայքարած էր հետեւին և կրնայ ըլլալ որ իր զգացումներուն մէջ միևնոյն ատեն կային համագում, նախանձ և տակաթխան : Ժողովը՝ զոր կ'ամբողջանէին թէ կ'ուզէր մշտնջենաւորել իր իշխանութիւնը և որ արդէն անհաճոյ էր ամբողջին իր չափաւորութեան պատճառաւ, փութաց այս բոլոր յարձակումներուն պատժութեանը, թերեւս չափազանցեալ անշահախնդութեամբ մը, որպէսով որ իր անգամները յատճիկաց ժողովի ընտրութիւններէն դուրս մնան : Այսպէսով, նոր ժողովը գրկուեցաւ այնպիսի մարդիկներէ, որոնց խանդավառութիւնը քիչ մը մեղմացած էր և որոնց օրէնքողիւր զիր զիտութիւնը հասունցած էր երեք տարւան փորձառութեամբ մը : Սակայն, աւելի ոչ, տեսնելով յաջորդական յեղափոխութիւններու պատճառ, աւելի լաւ պիտի հասկցուի թէ ի՞նչ եղած է կարեւորութիւնը այս այնքան յաճախ դատապարտուած օրէնքին :

Ատենը հասած էր սահմանադրական աշխատութիւնները տարտնդու և հանդարտութեան մէջ վերջացնելու այսքան փոթորկալի ասպարէզ մը : Զախակողմը համաձայնած էր Սահմանադրութեան մէկ քանի մասերը սրբազրկելու : Որչաւած էր զայն ծայրէ ծայր կարգալ, ամբողջութիւնը դատելու և անոր գանազան մասերը ներ-

դաշնակեցնելու համար : Այս է վերաքննութիւն անուանուածը, և ինչ որ աւելի ուշ, հանրապետական խանդավառութեան օրերուն աշխատի որպէս չու՞մ մը նկատուեցաւ : Պարնաով և Լամէթ իզրայրները համաձայնած էին Մարտէին հետ՝ վերականգնելու համար քանի մը յօդուածները որոնցով վկայ կը հասնէր թաղաւորական աստիճանադրահամակարգ և այն բանին զոր կը կոչէին զահուն հաստատունութիւնը : Ըսուեցաւ նայնիսկ որ ծրագրած էին երեսփոխանական ժողովը և ձեռակոչար վերահաստատել : Համաձայնած էին որ այս պահուն որ ընթերցումը տարտնէր, Մարտէ յարձակումը պիտի ընէր, թէ յետոյ Պարնաով անոր պիտի պատժութեանէր քաջարի կերպով, աւելի լաւ ծածկելու համար իրենց պիտաւորութիւնները : Բայց յօդուածներէն մեծ մասը պաշտպանելով մէկ երկուքը պիտի մերժէր իբր յայտնադէտ վտանգութիւն և անհերքելի փորձառութիւնով մը դատապարտուած : Որչաւած պայմանները ատենք էին, երբ լսեցին ծիծաղելի և վտանգաւոր բողոքները աջակողմին որ մտադրած էր ալիւս քուէ չալ : Այն ատեն ու է կարգադրութիւն անկարելի եղաւ : Զախակողմը ալիւս բան մը մտիկ ընել չուզեց և երբ համաձայնուած փորձը տեղի ունեցաւ, ամէն կողմէ բարձրացող ազազակները սրբիւրեցին որ Մարտէ և իրենները չարահամակերն(*) :

(*) Այս գէպը լաւ հասկնալու համար պէտք է աչքի առնել ունենալ կամ որ կուզէին ինքնակարգ ուղղուած Պալէի, զոր կը գտնենք այս վերջնայն ճիշտատեւութեան մէջ : Այդ նամակին մէջ կուզէին կը գրէ թէ հակառակ իր նախադէտ անուցած յայտարարման մասնադրութեան վերաքննութեան մասին այլ եւս չուստահատած է : Որովհետեւ կ'ընէ թէ այն պահուն երբ նայն իսկ

ժողովը ավարտները հասկցած էին իրենց սխալները, այնու ախաններն են որ ու է զարմանում անկարելի կը զարձեն իրենց ձայնը զրանալով : Կը պատմէ թէ ինչպէս թաղաւորին մեկնած օրը և հետեւեալ օրերը ժողովին ձախակողմը և աջակողմը զերար կը զիտէին : Ժողովը այն մասը չու՞մ յոստահատած էր և թաղաւորականները չափազանց մտահոգ էին, մեկնու մին յաջորդ օրը ժող-

Ուրեմն, սահմանադրութեան օրէնքը աւարտեցաւ քիչ մը աճապարանքով և ներկայացուցաւ թագաւորին, որպէս զի ընդունի։ Այդ վայրկեանէն իր ազատութիւնը իրեն գործուցին, և եթէ կ'ուզէք, պալատին խիստ արդեւորօրէն վերցան և արքան ազատութիւն ունեցաւ քաշուելու ուր որ ուզէր, սահմանադրութեան օրէնքները քննելու և զայն ազատօրէն ընդունելու համար։ Այդ պահուն Լուդովիկոս ժ.Ձ. ի նշկրնար ընկ։ Սահմանադրութիւնը մերժելը հրաժարիչ էր իշխանութենէն, ի նպատակ հանրապետութեան։ Ամենէն ապահով եղանակը, նոյն խնդիր գործելակերպով, ընդունին էր և ժամանակի տեսչութենէն ազատել որ վերահաստատուի այն իշխանութեան մէջ որ կը կարծէր թէ իր իրաւունքն էր։ Հետեւաբար քանի մը օր ետքը յայտարարեց թէ կ'ընդունի Սահմանադրութիւնը

քուէլները սկսան ադանալիւր դատեալ և սահմանադրականները՝ չափաւոր աչք պահուն զեռ, այս վերջինները մեծապէս բազմութիւնէն քան առաջինները։ Համաձայնութեան մը վրայ կը խորհէին, երբ լսեցին թագաւորին բռնութեամբ բլլալը և արդէն ամէն բան վերջացաւ։ Բայց այդ մէկ երկու օրուան մէջ կարծիքները յայտնութեամբ էին և բաժանուի մը տեղի ունեցած էր։

Երբ աջակողմը իմացաւ թէ թագաւորը ձերբակալուած է, որոշեց այլ եւս ձեռնպահ մնալ հակառակ Մայուէի ստիպումներուն, որ կը պնդէր թէ ընդհանրապէս ժողովին մէջ ամէն կարեկ միջոցները պէտք էր գործածել միայն թագութիւնը պաշտպանելու համար։ Բայց այլա թէ կրցած էր 35-40 անդամներու համամարտութիւնը շահիլ և այդ բողոքէն արդէն Մայուէ համապատասխան էր թէ աջակողմին այս անխառն որոշումը փոստակար պիտի բլլար թագաւորին պատին։

(Սեպտեմբեր 13/ն)։ Այս բոլոր խնդրուելուն պէս, արտակարգութիւն մը պայթեցաւ։ Իբր թէ, կը վախճային որ արդեւորներ յարուցուէր թագաւորին կողմէն, և կարծեա թէ անոր հաւանութիւնը անյուսալի զիջում մըն էր։ Թագաւորը զնայ ժողովին, ուր, ինչպէս ամենէն զեղեցիկ օրերուն մէջ, ընդունելութիւն մը եղաւ իրեն։ Լաֆայէթ որ բնաւ չէր մտնար քաղաքական խառնութիւններէն յառաջ եկած անխառնակի չարիքները դարմանել, առաջարկեց յեղափոխական գործերով բանտարկեալներուն ընդհանուր ներում մը։ Ռաբաութեան ազգականներու մէջ յայտարարուեցաւ այս ընդհանուր ներումը և բանտերուն գուռները անմիջապէս բացուեցան։ Վերջապէս, Սեպտեմբեր 30/ն, Թուրէ, վերջին նախագահը, յայտարարեց որ Սահմանադիր ժողովը իր նիստերը աւարտած է։

Այդ միջոցին, կ'ըսէ Կուվէնէ, ժողովին ընդհանուր արամադրութիւնները նպատաւոր էին թագաւորին, այնպէս որ անոր վերադարձէն ետք զայն պահելու պայմանները մեղմացնելու համար շատեր խօսք տուին։ Խիստ հակառակութիւն մը ի գործ գնելու հրամանալիւրը կարգացուած պահուն շատեր բողոքեցին, բայց պատասխանուեցաւ որ սեւ զխառնութիւն չկար թագաւոր բանտարկելու, «իբր և թագաւորական բանտանիւրին ապահովութեան համար է որ միջոցներ կ'առաջարկուին»։ Եւ միմիայն այս բացատրութեան վրայ է որ հրամանալիւրը քուէակրկեցաւ, թէ եւ բանտարկութիւնը իրական է և կը տեսէ անամօթարար՝ միջեւ աչքօր։

Այս և նման տկանատեսի պատմութիւններով Կուվէնէ կը հաստատէ թէ աջակողմին ձեռնպահութիւնը աւելի փոստակար գործաւ թագաւորին քան թէ ձախակողմին կոտորածութիւնը։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՕՐԷՆՍԴԻՐ ԺՈՂՈՎ

Սահմանադիր ժողովին վրայ դառնաւ։ — Բացում երկրորդ Ազգային ժողովին, որ «Օրենսդիր ժողով» կոչուեցաւ, իր կազմութիւնը. — Ակումբներուն վիճակը, իրենց ազգայնական անդամները, Բեյիօն, Բարիզի քաղաքացեալ. — Պատարեանց քաղաքականութիւնը. — Տարագրութիւն. հրամանադիր տարագրութեան եւ ոչ-երկրորդ քաղաքականութեան. — Նախարարութեան մէջ բարեփոխումներ. — Պատերազմի պատրաստութիւններ, բանակին վիճակը. — Պատերազմի խնդիրն վրայ կոտակցութիւններուն քաղաքականութիւնը. — Օրդենի Դաշինքն եւ իր կոտակցութեան պերը. — Տարագիր իշխանները ամբաստանարեան տակ. — Ժիրօնտէն նախարարութեան մը կազմութիւնը. — Տիւնարի, իր եկարագիրը, նմանարը, ծրագիրները. — Մանրամասնութիւններ նոր նախարարութեան վրայ. — Տիւնարիի տեսակցութիւնը քաղաքին մէջ։

Սահմանադիր ժողովը զիս հոր տարածքէն իր երկար եւ բազմախոս տարբերակներ եւ հակառակ իր ազնիւ, քաջութեան, կատարեալ անպատասխան, անսահման աշխատութեան, զայն կ'առնէին Քաղաքացի մէջ իրը յեղափոխութեան եւ Բարիզի մէջ իրեն ազնիւ, պետական։ Այս յիշատակի ժողովը որ այնքան մեծ եւ զանազան մասնաբաժնի փառանքներ միացած էին, որ ազնիւ յանդուգն եւ յարատեւ ու պարտաւոր զանազան կ'առնէին եւ ուր տալիս անգամը ըլլալով ինքեան, տեսնու որ ազգի մը ըզրը յառաջիկա մարդիկը միացած էին իմաստասիրութեան փառանքները իրաւորեալ կամքով եւ ոչ միայն, այլ ժողովը զառնելու համար պէտք էր նկատուի ինքեան տանկ ինքն վիճակի մէջ գտած էր Բարեփոխումն եւ ինքն վիճակի մէջ զայն կը ինքնուր ինքնուր։

1789ին Բարեփոխումն ազգը կը զգար եւ կը հանձնար իր ըզրը ցաւերը, բայց զանազան զարմանկոտ կարեկցութիւններ չէր բերաններ։ Յանկարծ, Առաջադիւոր ինքնապետը պահանջէր Բարեփոխումն, ինքեան կը հրաւիրուին, Սահմանադիր ժողովը կը կազմուի, եւ կը ներկայանայ զահաւն, որ իր հին իշխանութիւնովը հարաւորացած պահանջներ էր չառ չառ մէկ քանի զանազաններ ինքեան հանդուգնէր։ Այն տանն ժողովը աւեր կը զառնայ իր իրաւունքներուն, կ'առն ինքն ինքն է ազգը եւ կը համարձակի ապակա ու յարաւորեալ զարմացած կատարեալ ինքեան։

Ազնիւ ապետութիւնը, որքանիքը եւ բանակը կը ապառնան իրեն, բայց ժողովը զիս հակառակած ժողովրդային բարոյսով ինքնեան, ինքնուր ինքնուր։

բարեկի էր յայտարարէ և իշխանութիւնը կ'արդիւն իրեն գաւէրէ, իր իրաւունքներուն համապատասխան ատուութեամբ կը դիմէր այնպիսի թշնամիներու որոնք իրենց իրաւունքներուն համապատասխան չտնէին և կը յաղթէ իր կամքին պարզ մէկ արաւայաշատ թիւնովը, բաղնիքով զարեւու իշխանութեան մը և 30,000 հոգիով կազմուած բանակի մը:

Այս արարքին մէջ ամբողջ յեղափոխութիւնը կ'երեւայ. ամիսաւոր ատման արարածը և ամենէն աղնիւն է. անիկա արդար է, հերոսական է, որովհետեւ երբեք ազգ մը չէ գործած աւելի իրաւունքով և աւելի վստայով:

Անգամ մը որ իշխանութիւնը պարտուած էր, պէտք էր զայն վերակազմել արդար և պաշտօն կերպով մը: Բայց աչքի առաջը ունենալով այն ընկերական ամոլագը որուն զապաթին վրայ ամէն բան ստատօրէն կար, իշխանութիւն, պատիւ, հարստութիւն, մինչ վարի աստիճաններուն ամէն բան կը պոկէր, նոյն իսկ կիսնքի անհրաժեշտ հայր՝ Սահմանադիր ժողովը իր մասնակցներուն մէջ ուժովն հակազդեցութիւն մը զգաց և ուզեց ամէն բան նոյն մակարդակին բերել: Այսպիսով որչեց որ կատարեալապէս հաստատուէր քաղաքացիներու գանդուածը իր կամքերը յայտնելու և թէ ինչպիսիք միայն պաշտօն ունենար գանդը գործադրելու:

Այսպիսին մէջոխող ինչպիսի որս թիւնը պարզ պաշտօնատարութեան մը վերածելը չէ, քանի որ ինչպիսիք օրէնքները պահպանելու համար դեռ բաւական իշխանութիւն ունէր աւելի քան հանրապետութեան պաշտօնատարները, բայց սխալը կարծելն էր որ ինչպիսիք մը իր անցիկով յիշատակով կրնար համակերպել և թէ նորապարթ ժողովուրդը որ հանրային իշխանութեան մաս մը ձեռք անցուցած էր, չի փոխա-

րիր զայն բոլորովն չանկու: Իրաւով պատմութիւնը կ'ապացուցանէ թէ անհաւորէն պէտք է բաժնել պաշտօնատարութիւնը, կամ եթէ միակ պետ մը հաստատուի, պէտք է զայն այնքան լաւ օժտել որ բանաւորելու փափաքը չունենայ:

Երբ ազգերը, զրէթէ աշխարհօրէն զբաղած ըլլալով իրենց անձնական չանկով, պէտքը կը զգան կառավարութեան հոգերը պետի մը վրայ բեռնել, լաւ կ'ընեն պետ մը ունենալով. բայց այն ատեն պէտք է որ ազգ պետ անգլիացի ինչպիսիք Դաւիթի կամ լուծել ազգային ժողովները, և անոնց կամքը ընդունելու հարկադրուած չըլլալով, վաւերացնէ գանդը այն ատեն միայն երբ իրեն գործին կուգան, և միայն չատ չարիք ընելէ արդիւնած ըլլալով, իրապէս փեսայեղութեան մեծագոյն մասին տէրն ըլլայ:

Այդպիսի կառավարութիւնով մը մարդուն արժանապատուութիւնը գեաւորելի է որահանել, երբ օրէնքը խաւարէն կը գործադրուի, երբ իրաւքանչիւր քաղաքացի կը զգայ իր արժէքը և զիտը որ տիրութեան իրը գիշտուած թիւն է որ, այնքան մեծ իշխանութիւն մը ինչպիսիք է կառավարութեան պետին:

Բայց այն վայրկեանին որ ազգ մը յանկարծ կ'անդրադառնայ իր իրաւունքներուն, չի կրնար համաձայնիլ ինքզինքին երկրորդական դեր մը ստալու և կամովին ամենազօրութիւնը յանձնելու պետի մը, որպէս զի բանաւորելու փափաքը չունենայ ինքը:

Սահմանադիր ժողովը բան իսկ ազգէն աւելի կարող չէր իր իրաւունքներէն հրաժարելու: Այս իսկ պատճառով ինչպիսիք որս թիւնը վերածեց պարզ մասնակցական պաշտօնատարութեան մը որ ստիպելով որ ինչպիսիք գործ պետի ըլ-

Լար այս վիճակէն որ տակաւին չստ
վաղցուն էր պատիւներով, հարբա-
տութեամբ, խշտնութեամբ և զոր ժո-
ղովուրդը պիտի թողար անոր:

Բայց ժողովը յատար թէ ոչ, այս
տարակոյտին մէջ կրնար ինչորք լու-
ծել մէկ անգամէն: Կրնար թաղաւորը
ջնջել և կամ անոր տղ րոյր խշտ-
նութիւնը զոր Անգլիա կ'ընծայէ իր
միապետներուն: Նախ որ չէր կրնար
էտգովիկա ժ.Ջ.ը գահնիկէյ բնել, որով-
հետեւ եթէ միշտ ներկի է արդարու-
թիւն. բնել կատարաւթեան մը մէջ,
ներկի չէ անոր ձեւը փոխել երբ հոն
արդարութիւն կայ և մէկէն միապե-
տութիւն մը հանրապետութեան վերա-
ծել: Արդէն սեպհականութիւնը յոր-
դելի է. և եթէ ժողովը թաղաւորու-
թիւնը ընչազրկէր, ինչ պիտի բռնէ իր
թշտամբները որոնք զինքը կ'ամբաստա-
նէին թէ սեպհականութեան օրէնքը կը
բռնարարէր, որովհետեւ կը յարձակէր
տառաւորան իրաւունքներուն վրայ:

Միս կողմէ, չէր կրնար թաղաւորին
բնծայել բացարձակ վերսի իրաւունքը,
զատաւ որներան անուանումը և ուրիշ
նման առանձնաշարժումներ, որովհետեւ
հանրային կարծիքը զէմ էր և այդ
կարծիքը իր միակ ու մը կազմկումն
համար, ստիպում էր անոր հպտակիլ:

Պայտ միակ ժողովի մը հաստատու-
ման, իր սխալը աւելի իրական էր թե-
րեւս բայց նոյնքան անխոստակիլ: Եթէ
փասնդատը էր թաղաւորին քով ձգել
միմիայն յիշատակը աչն խշտնութեան,
զոր տնդղջովին իր ձեռքին մէջ ունե-
ցած էր, և ի ներկայութեան ժողովուրդի
մը որ անոր միեջեւ վերջին բեկորը
յափշտակել կ'ուզէր, սկզբունքով չստ
աւելի սխալ էր ուրանայ բնկերական
անհատ տարաւթիւնները և տափձան-
ները երբ նոյն իսկ հանրապետութիւն-
ները գտնենք կ'ընդունին որոնց ամե-
նուն մէջ այ կը գտնենք կամ բնորովի
կամ ժառանգական ձերակցութիւն մը: Բայց

ամէն մէկ ժամանակամիջոցի, մարդե-
րէն և միաքերէն պէտք է պահանջել
ինչ որ կրնան: Ինչպէ՞ս կրնային զա-
տակարգելու. անարդարութեան զէմ
եղած յեղափոխութեան մը մէջ ըն-
դունիլ անոնց անհրաժեշտութիւնը:
Ինչպէ՞ս կրնային ազնուականութիւնը
կազմել աչն պահուն ուր կը
կուտէին ազնուականութեան զէմ:
Թաղաւորութիւնը վերակազմելը աւելի
զիւրին պիտի բլար, որովհետեւ ժո-
ղովուրդէն հետեւ բլարով նուազ հա-
րատաճարիչ եղած էր և նաեւ, որովհե-
տեւ աչնպիսի պոչտուն մը կը կատարէ որ
աւելի անհրաժեշտ կը թուի:

Բայց, կը կրկնեմ որ եթէ նոյն իսկ
այս սխալները չափրէին ժողովին մէջ,
անոնք կային ազդին մէջ և զէպքերու-
յարաճակութիւնը պիտի ապացուցանէ
որ եթէ թաղաւորին և ազնուականու-
թեան ձգէին աչն բլար սխանութիւն-
ները զորո անոնցմէ տալն, զարձեղ
յեղափոխութիւնը աւելի պիտի ունենար
իր բլար ծալարեկտութիւններով:

Այլ բանին համարուելու համար
պէտք է պարզել աչն յեղափոխութիւնները
որ կը պայթին երկար տանէ ի վեր շլու-
ժողովուրդներու մէջ, զանազանիկ ա-
նոնցմէ որ յատաճ կուգան ապա ժո-
ղովուրդներու մէջ, որոնք քաղաքական
որոշ չափով գործունէութեան տէր են:
Հոսմի, Աթէնքի և ուրիշ տեղերու մէջ
կը տեսնենք որ ազդերը և իրենց պե-
տերը իրենց մէջ կը վիճին տուել կամ
նուազ տիրապետութեան մը վրայ: Արդի
բլարովին բնչապարկ ժողովուրդները
տարբեր բնթպքով մը կը յատաճանան:
Կատարեկապէս սարկապած բլարով, եր-
կար տանն կը քնանան: Ջարթնումը
տեղի կ'անենայ նախ ամենէն յատ-
արած գտակարգելուն մէջ, որոնք
բերտաւանդով. խշտնութեան մէկ
մասը ձեռք կ'անցրնեն: Ջարթնումը յա-
ջարական է, փաստաւորութիւնն ալ,

և կը վարակէ մինչև յետին զատակարար-
 զերը և այսպէսով ամբողջ գանգոսածը
 չարմուծի մէջ կը գտնուի։ Անմիջապէս
 իրենց ձեռք բերածէն զստացող և լու-
 սաւորութեամբ զատակարարը, կ'ուզեն
 կենալ, բայց այլ եւս չեն կրնար, և ան-
 զողար իրենց հետեւողներուն սուրի
 կոխան կ'ըլլան։ Անոնք որ կը կենան,
 նոյն իսկ եթէ վերջիններէն ըլլան,
 վերջիններուն համար աղնու ականտ թխն
 մըն են և այս զատակարարը պայ-
 քարին մէջ իրարու միաց դրարելով,
 պարզ միջակորեարը կրնայ վերջապէս
 աշխատեան համարուիլ աշխատասրէն
 և իբր ան հալածուիլ։ Ատանապիր
 ժողովը մեղի կը ներկայացնէ աշխա-
 րածողը որ կը լուսաւորուի և տառջին
 անգամը ըլլալով պահանջներ կը ներկա-
 ցայնէ դեռ ամենակարող իշխանու-
 թեան։

Ըստ բաւականի իսնական ըլլալով
 համկնարու համար թէ ինչ կը պայտին
 անոնց որ ամէն բան ունէին և անոնց
 որ բան մը չունէին, կ'ուզէ տառջին-
 ներուն թողալ իրենց ունեցածէն մաս
 մը, որովհետեւ միշտ ունեւոր եղած են
 և կ'ուզէ վերջիններուն մասնաւոր
 հայթայթել զատակարարութիւն և իրա-
 ւունքներ զոր կը տանային անով։ Բայց
 տառջիններուն մէջ դու կայ և վեր-
 ջիններուն մէջ փառաբերութիւն։ Կու
 զգայողները կ'ուզեն ամէն բան կրկին
 ձեռք անցրել, փառաբերելով ամէն
 բան չափ և բնաջնջման կռիւ մը յու-
 առջ կուգայ։ Ուրեմն Մահամանապիր-
 ները տառջին բարեալացալով մարդկին
 են որ արեւութիւնը թօթափելով կը
 փորձեն արդար կարգուսարգ մը ձեռք
 բերել, կը փորձեն անվարձել, նոյն
 իսկ զլուս կը հանեն այս անշուն զոր-
 ծը, բայց կ'ընան որովհետեւ կ'ուզեն
 հրաւիրել որ մէկ մասը տեղի տայ և
 միւս մասը ամէն բանի չցանկայ։

Ատանապիր ժողովը իր արդարա-
 կրթով վերարտադրու մին մէջ խնայած էր

նոսիկին սեպհականատեղերուն։ Կուգու-
 վիկու ժ.Ձ. Թրանապիրու թողաւորի
 տնոցաւ, 30 միլիոն ֆր. հասցիով,
 բանակին հրամանատարութեամբ և այն
 իրաւունքով որ ունէր ազգային կամ-
 քը կատարելու, դեռ բաւական պե-
 րեցիկ ատանձնաշնորհումներու տէր էր։
 Բացարձակ իշխանութեան յիշատակը
 խիստ կրնայ ներկի գործնիկ իրեն
 համակարգիլ իշխանութեան այս փայ-
 յուն մնացորդին։

Կղերականութիւնը, զրկուելով իր
 անասնան հարստութենէն զոր մասնա-
 նակաւ ստացած էր խեղճելուն ոգնելու
 պայմանաւ, ինչ որ չէր բնիկ և որպէս-
 անքի յատուկ զործերը անանելու, զոր
 թողած էր ծխախէր սոգքատ քանձու-
 ներու խնամքին, կղերականութիւնը
 այլեւս քաղաքական կարգ մը չէր ներ-
 կայացներ, բայց իր եկեղեցական բարձր
 ատախճանները պահուած էին իր վար-
 դապետութիւնները յարգուած, իր զայ-
 թակեցեցիչ հարստութիւնները բաւա-
 րար և նոյն իսկ կարելի է ըսել տառա-
 հասցի լի փոխուած էին, որովհետեւ դեռ
 կարելի կը գործնէր իրենց բաւական
 մեծ եպիսկոպոսական պերճանք մը։
 Ազնուականութիւնը այլեւս զատակարար
 մը չէր, այլեւս սրբի և սուր նման
 բաներու բացարձակ իրաւունքները
 չունէր, այլեւս զերծ չէր տուրքերէ,
 բայց այս բաներուն համար կրնար
 լրջորէն ցաւիլ իր անասնան սեպհա-
 կանութիւնները իրեն թողուցած էին։
 Արքունիքի հնորէն փոխարէն վատա-
 հոթիւնը ունէր վայելելու այն յաջո-
 զութիւնները որ արժանիքին կ'ընծայ-
 ուին։ Կրնար բնարուիլ ժողովուրդէն
 և զայն ներկայացնել պետութեան մէջ,
 եթէ քիչ մը բարեալացալով և համա-
 կերպած երեսն ազգէր։ Դատական և
 զինուորական պաշտօններու կրնար տե-
 բանալ իր զնոյաճարութիւններով, ին-
 չու վեհանքն ետեւց մը գինքը չխմե-
 զախաւց յանկարծ։ Անկողարութեան

ինչ խոտովանութիւններ չէր ընել երբեմնի չարճները վնասելով :

Ենայամ էին հին թաղապետներուն՝ եկեղեցականներուն փոփոխութեամբ էին և ամենուն հետ վարուած էին յարգանքով : այն վիճակը որ Ասնմանաղիւր ժողովր տում էր ամենուն արդեւ, այնքան ալ անասնիկ էր :

Ասնմանաղիւր թաղապետը որ արտաւ զբոլով թաղապետը ու է է յոր չունէր վիճարարութիւններով ձեռք բերու այն ասանձաշարձանները զորս կրօնեցոցած ըլլարուն կը ցուէր : ալ եւս իրեն մէկ բան կը մնար ընելիք : այն էր համակերպիլ և հետեւիլ Ասնմանաղիւր թաղապետին : արդիւր ինչիւր է եթէ ասոր ուրախեաց վրայ յորս դրած էր շաղ շատ քիչ բան կը շատար անոնց փութաշարձաններն և կը կատարէր ատարայիներուն վրայ : Իրեն Ասնմանաղիւր թաղապետն ինչպէս արտաւ ստաւ : և ինչ որ իրենից ծովինը կ'աղաղապանէ , այն է որ կ'ու-

ղէր ժողովին բաց որով յայտնիլ այն փոփոխութիւնները կը ցուէր : Ասնմանաղիւր թաղապետն մէջ : Ենայ իր միտքը փոխել տուն և արդեւ մասնակիցն աղաղիլ ինչ թաղապետն այն վերահաստատումները զորս կը կարծէր թէ իր իրաւունքներն էին : Թաղապետն ալ նուազ համակերպած չէր : Քաջութիւն , բաւ Պէրթիւրան նախարարին՝ կը իրեն ներկայացուցու , ամէն բան զեւ կրօնում չէ : Թաղապետը կ'ու զէ Ասնմանաղիւր թաղապետն հասարակութիւն , այն յիշելիք անշատ թաղապետն է : և եւ ներքին է հասարակութիւնը թաղապետն արտապարտելիք : չալաւ փորձելիք Պէրթիւրան որ Մովսիսի ներկայութեան :

Ենովին ժողովը զեւ նոր ցուած էր : անոր անդամները վերադարձան իրենց բնակարանները , կամ Բարիւրի մէջ հաւ հաւ դաղին : Ամենին նշանուորներէն մէկ քանին , ինչպէս Լամիւ ,

* : Ահաւորիկ թէ ինչ կարելի որ մանրամասնութիւններ կը պատմէ Պէրթիւրան որ Մովսիսի իր թաղապետին հետ ունեցած սեռակցութեան : — « Պարագանքու և մասնակիցն զմասարութիւններուն վրայ խոսիլ և յայտնիլ ետք որ կը վախճուի սխալներ զարծիլ աշխարհի տաղարկի մը մէջ որ փորձապետին չունէր , թաղապետը ինչիւր ցուած : « Եւ յաւ զեւ զիտարարութիւնն աշխարհի : — Մէ , Տէր Արքայ , Չէր վերափառութեան հետապնդիլ և հաճելի ըլլալ միակ զգալուն է : զոր կը տամիւ թաղ զիտարար համար թէ կրնամ պարենալ Չէր Վերափառութեան օգտակարալիւ ծառայելով , անհրաժեշտ է որ բարութիւնը տնկնալ ինչիւր յայտնիլ թէ Ասնմանաղիւր թաղապետն հետեւիլ իր մտադրութիւնը ինչ է : և թէ ինչ անասն աղաղիլին կը փոփոխի որ տնկնալ իր նախարարները : — Վիշիլ է որ , պա-

տախանց թաղապետը , այն Ասնմանաղիւր թաղապետը զիտարար զարծիլ մը չեմ նկատել : . . . կը կարծիւ թէ մեծ սխալներ կան հոն և եթէ աղաղութիւնը տնկնալի զիտարարութիւններ ընկու ժողովին , շատ օգտակար բարեփոխութիւններ կրնային յառաջ գալ : Ենայ այն որ ալ եւս մասնակիցն անցած է : և եւս զայն բնակարանի ինչպէս որ էր : Երգում որի զայն զարծալիկ ասար : խիտ հասարակութիւն ալ էր : Երգում երգումիւ , մանաւանդ որ վատն եմ թէ Ասնմանաղիւր թաղապետն ճիշդ ու ճիշդ զարծալիկը տնկնաղաղով միջոցն է՝ զայն ծառայութիւնը աղաղիլ և նշանակել տալու այն փոփոխութիւնները զորս յարձար է հոն մտնել : Ասիլ , որիւ ծրարիլ զիտարարութիւն , զի ալ կրնամ տնկնալ : տակից չալալի չեղիւմ անտարաքիտ և կը վախճուի որ նախարարներու ալ համար ծառայելով :

ԹԱԳԱՆՈՒՆ ԶԵՐԳԱՆԱԼՈՒՄԸ ԳՍԵՐՆԻ ՄԵՋ

Տխրոս, Պարնալ, արքունիքին հետ յարաբերութիւնն հաստատած էին և իրենց խորհուրդները կուտային անոր: Բայց թագաւորը, որքան որ վճռած էր հաղանդիկ Սահմանադրութեան, չէր կրնար իր ստացած խորհուրդներուն հետեւիլ, որովհետև իրեն կը յանձնարարէին ո՛չ միայն չքանարարի այլ Սահմանադրութիւնը, այլ նաև իր արարքներովը անանկ համոզում գոյացնել սալ թէ անոր կառչած է հաստատութիւնը: Նախկին ժողովին այս անդամները, որոնք Լաֆայէթի միացած էին վերադննու թեմէն ի վեր, պետերն էին այն յեղափոխական սերունդին, որ ստացած էր ազատութեան սուսման կանոնները և կ'ազէր որ անոնք պահալին: Անոնց այլ կուտոր ազգային պահանջագործը, որ երկար ժամանակէ ի վեր Լաֆայէթի հրամա-

նին սակ ծառարած ըլլալով, բոլորովին յարած էր այդ զօրաւարին և անոր սկզբունքներուն: Ան ժամանակ Սահմանադիրները մէկ սխալ մը գործեցին, անոնք արհամարհեցին նոր ժողովը և յաճախ զայրացուցին զայն իրենց արհամարհանքովը: Այս առաջին օրէնքողիւրդները տեսակ մը ազնուապետական մտաւորութիւն ունէին, և այնպէս կը թուէր թէ տմէն օրէնադրական դիտութիւն իրենց հետ վերջացած է:

Նոր ժողովը կազմուած էր զանազան պատկարզի մարդկանով: Հոն էին առաջին յեղափոխութեան լուսամբի կողմնակիցները՝ Ռամօն, Ժիրարտէն, Վոլպան, Տիւմա, Էսպլէ, որոնք «Սահմանադրականները» կոչուեցան և կողմեցին աջակողմը, որակց ապետ չէր տեսնուեր ո՛չ մէկը՝ նախկին առանձնաշնորհներէն: Այսպէս, յեղափո-

խոսելիս Բնական և յստացիական ընթացքովը, առաջին ժողովին ձախտկողմը երկրորդ ժողովին աջակողմը եղած էր: Սահմանադրականներէն զատ, ժողովին մէջ կային բազմաթիւ տկանաւոր գէւեր, որոնց զլուխը խանդավառած և վտարները չափազանցած էր յեղափոխութիւնը: Սահմանադիր ժողովի աշխատութեանց տկանատես եղած բլլալով, և սնամբեր՝ սնունդ նման, որոնք անպատճառ գործ մը տեսնել կ'ուզէին, սնունք համոզում գոյացուցիւր էին որ տակաւին բաւական բան չեն բրած: Էէին համարձակիւր խոստովանիլ հանրապետական բլլալին, որովհետեւ, ամէն կողմէ կը յանձնարարէին հաւատարիմ մնալ Սահմանադրութեան: Բայց Լազովիկոս Ժ.Գ.ի ճամբորդութեան միջոցին բրած հանրապետական փորձերնին, արքունիքին կոտորածելի դիտարարութիւնները սրտաճառ կ'ըլլային որ իրենց մօքերը չարանակ հանրապետութեան վրայ խորհին, ու այն թշնամական վիճակը որուն մէջ կը գտնուէին չարանակարար կոտորարութեան հետ, զիրենք որ օրի ա'լ աւելի կը կոպէր հանրապետութեան գաղափարին:

Տաղանդաւոր մարդոց այս նոր սերունդին մէջ, նշանակութեան արժանի էին զխառնարար Ժիրօնի երախտխանները, որոնց անուամբ ամբողջ կուտակցութիւնը կաշուեցաւ Ժիրօնի, թէեւ, բոլոր գաղափարներն անդամներունէր իր մէջ: Քանտորե, իր լայն գաղափարներով և մօքի ու նկարագրի ծաղրայեղ խոստովանման ծանօթ գրող գէտ, այդ կուտակցութեան զրիչի մարդն էր: Վերմիս, յանդարտաստից և խանդավառ ճոտախոս, իրենց բնորոշացնէր: Ժիրօնիներու կուտակցութիւնը որ շարունակ կ'ընդլայնուէր, արքունիքէն յառաջատուները իր մէջն ստնելով, Էէր ու զեր հանրապետութիւնը, որ 1793ին վիճակուած էր:

անիկա զայն կ'երազէր իր բոլոր ազդեցութեամբը, իր ստաքիտութիւններովը և խոստմբեր բարքերովը: Իր զխառնարանականներն էին խանդաւորութիւնը և արխարտութիւնը:

Բայց անիկա իր ծայրայեղներն ալ ունեցաւ, սնունք էին Պալիո, Շապո, Մէլլէն որ Թիօնիլը, Խն, սնունք տալանդով աւելի ստորադաս էին թէեւ, բայց միւս Ժիրօնիները կը գերազանցէին իրենց յանդգնութեամբ, սնունք կողմնակի Մոնիթանի կուտակցութիւնը, երբ խաղաղորին տալանդովին հաք, Ժիրօնիներէն բոմնուեցան: Վերջապէս, այս երկրորդ ժողովը, առաջինին նման, ունէր չափաւորական զանգուած մը որ ստանդ ու Է յանձնաւորութեան, երբեմն այս, երբեմն այն կողմին խնդրատ քուէ կուտար: Սահմանադիր ժողովին օրով, երբ աւելի գոյութիւն ունէր իրական աշխատութիւն մը, այդ գանգուածը զեռ անկախ մնացած էր, բայց որովհետեւ այս անկախութիւնը ոչ թէ կորուստաւորութեան, այլ անտարբերութեան հետեւանք էր, յաջորդ ժողովներուն մէջ, որ բանութիւնը տիրեց, անիկա վատարարց և արհամարհանքի արժանի եղաւ, և չանկցաւ հասարակ ու ամօթալի տխրութեամբ փոր:

Այդ ժամանակամիջոցին, տկուարները աւելի մեծ կարեւորութիւն մը ստացան, մինչ սնունք զրգոխներ եղած էին Սահմանադիր ժողովին օրով, տկուտակցութիւնը կ'ընդլայնուէր մէջ: Ազդակին ժողովը Էէր կրնար պարտաւիկ բոլոր վտառարութիւնները, այդ պատճառաւ սնունք կ'աղաւտանէին տկու մրներուն մէջ, որ պատրաստ կը գտնէին բեմ մը և իրարանցաւ մեկ: Բոլոր սնունք որ խօսիլ, իրար անցիլ, յոգսիլ կ'ուզէին, հան կ'ըրթալին, ալիսին՝ զրէթէ ամբողջ ազդը կ'երթար հան:

Ժողովուրդը վազելով ականատես

բղալաւ կ'երթար աչս նոր տեսարանին . բոլոր ժողովներուն ակտները կը դրաւէր , և ոչ ոք ժամանակէն իսկ չաճաւոր զործ մը ձեռք ձգած էր ատալ . քան զի , սկսած էին վճարել ծափահարութիւններ : Նախարար Պէրթիան կը խոստովանի թէ ինքն ալ վճարած է :

Ակումբներուն ամենէն շինը , ժաքայէններու ակումբը արդէն ունէր արտաքայ կարգի աղղկեցութիւն մը : Եկեղեցի մը հաղիւ կը բաւէր իր անդամներուն և ունկնդիրներուն րազմութեանը . ընդարձակ ամբիթիմատրոն մը կրկէսի ձևով բարձրացուած էր և կը դրաւէր ժողովներուն եկեղեցիին խոշոր բակը . մէջտեղը զբաղեցուն մը դրուած էր . որուն առջև նստած էին նախագահ մը և քարտուղարներ , քուէրները հան կը հաւաքուէին , սումարի մը մէջ , հան կը վաւերացնէին արձանագրութիւնները : Անցողար զրաք կուտ նամակներով ևսանց կը ներշնչէին այն բնկերութիւններուն՝ որոնք տարածուած էին ամբողջ Ֆրանսայի մակերեսին վրայ . զանոնք կ'անուանէին կուսակցական բնկերութիւններ : Ժողովներու ակումբը իր հետ ինքնակր և ուժգնութեամբ չարանակ յաղթական եղած էր բոլոր այն միւս ակումբներուն վրայ , որոնք ուզած էին աւելի չափաւոր կամ աւելի անփախ երեսնայ : Լամբլ լեզրայիները , ինչպէս նաև բարձր նշանաւոր անդամները անկէ բաժնուած էին , Վատէնի ճամբորդութենէն յետոյ , ու մտած էին Ֆէօքաններու ակումբին մէջ : Այս վերջնոյն մէջ էր որ կը ձուլուէին բոլոր չափաւորական ակումբներու փորձերը , որոնք երբէք չէին յաջողեր , որովհետև անոնք հակառակ էին նոյնիսկն այն պէտքին որ ժողովարարին վաղիկ կուտար ակումբներուն մէջ , աշխինքն՝ զրգուտ ինքն : Ֆէօքաններու ակումբին մէջ է որ , այն ատեն , կը հասարակէին Սահմանադրականները կամ առաջին յեղափոխութեան

կողմնակիցները : Այսպէս՝ Ֆէօքան անունը եղած էր հալածանքի համար մէկ արտաքուս մը , այն ժամանակ , երբ չափաւորական բղալը արագութեամբ զարձած էր :

Ուրիշ ակումբ մը , Քորսըրիէներու Ակումբը , ուզած էր մրցել ժաքայէններուն հետ , իր բուսն արարքներով . անոնց զբաղէն էր Քամիլ Տէմուլէն , իսկ պետը՝ Տանդան : Այս վերջինը փոստարանութեան մէջ չյաջողելով , ինքզինքը սրաշակ ստած էր ամբիթին , զոր շատ կը յաղէր իր բնիկէն ձև երովը , իր հնչեղ ձայնովը և շատ ժողովրդական յագումներով : Քորսըրիէները չէին կրցած , նոյն իսկ չափաւորանցելով , զայն յաղթանակել տալ իրենց մրցակիցներուն դէմ , որոնց քով սովորութիւնը հաւաքիկ կուտար մեծ բաղմութիւն մը , բայց , միևնոյն ատեն , զրէթէ ամենայն ալ ժաքայէններու Ակումբէն էին , և , երբ որ պէտք բղար , հան կ'երթային Տանդանին ետեւէն , մեծամասնութիւնը ի նպաստ իրենց հակեցնելու համար :

Ռոպէսըրիէս , որ , տեսնելով Սահմանադիր ժողովին ժամանակ , ինքզինքը հաշտուս որ չարձուց իր սկըզբունքներուն խոստարարութեամբ , զուրս ձգուած էր Օրէնադիր ժողովէն , համաձայն վերընարկի չրքալու օրէնքին , որուն հաստատման ինքն անձամբ աշխատած էր : Ռոպէսըրիէս յարած էր ժաքայէններուն , որոնց մէջ կը արկէր բոլորովին , իր կարծիքներուն հեղինակաւորութեամբ և անկաշատ մարդու համբաւով , որ իրեն չահեղուկած էր անսպականելի արագութեամբ : Ինչպէս անոնք , վախէ բոնուած վերաքննութեան ժամանակ , անիկա տակաւ հանգարտած էր և իր ժողովրդականութեան զործը կը չարանակէր :

Ռոպէսըրիէս իր դէմ հանած էր երկու մրցակիցներ , զորս կը սկըզբ ատեն , ատենք կը կոչուէին Պրիսո և Լամբլ : Պրիսո , ստամբն ժողովին բոլոր անդամներուն հետ յարաբերութիւն ունե-

ցող, Միրապոյի և Լաֆայեթի բարեկամ, իբր հանրապետական ճանչցում և Օրենսդիր ժողովի ամենէն նշանաւոր անդամներէն մէկն էր։ Ներարդրով լեկելէ էր, բայց մատուորական որոշ յատկութիւններու ազդի կը զարնէր։ Լուվէ սենէր տաքուէ սիրտ մը, չափ սրամտութիւն և մեծ յանդգնութիւն, և կը վերաբերէր անոնց դասին, որոնք Սահմանադիր ժողովէն անդին անցնելով, հանրապետութիւնը կ'երազէին։ Այս պատճառով, բնականաբար ինքզինքը կը գտնէր ժիրօնաւորներուն մէջ նստուած։ Շատ չանցած, Ռօպէրթէսի զէմ մղած իր պաշտօնները պինքը ա'լ աւելի կ'ապկայէին ժիրօնաւորներուն։ Այս կուսակցութիւնը, աստիճանաբար և ասանց մասնաւոր դիտաւորութեան՝ կողմուած էր աշխարհի մարդոցմէ՝ որոնք իրենց ունեցած արժանիքովը չէին կրնար զաշխակցի տարիսին, և որոնք այնքան փաղ տնէին, որ նախանձի առարկայ կ'ըլլային տարիսին և անոր պետութեան, և վերջապէս, այդ մարդիկը իրարու քով եկած էին աւելի իրենց կացութեան բերմամբ, քան իմ մասնաւոր համաձայնութեամբ, ժիրօնաւորներու կուսակցութիւնը կրնար փաղտն ըլլալ, բայց տկար էր, ու ինքեւս կորսուէր իրեն չտրջր բարձրացող աւելի իրական հաստատուններու միջև։

Արեւմեայ էր ձրանապի կացութիւնը, նախկին ասանձնահորհրդակները քաջած էին Հոսնտո գետէն անդին։ Սահմանադրութեան կուսակիցները գրաւած էին ժողովին աջակողմը, ազգային պահակազօրքը և Ֆէօյսաններու տկու մըր։ ժիրօնաւորները մեծամասնութիւն ունէին Օրենսդիր ժողովին մէջ, բայց ոչ՝ տկու մըրեւան մէջ, ուր ամենաատար բոնութեան տակ կը յաղթուէին։ Վերջապէս այս նոր չըջանին ծալքալեզները, ժողովին ամենէն բարձր նստաբաններուն վրայ լազմած, և որս իսկ պատճառաւ մօտեակէր լեւ կոչումը,

ամենակարող էին տկու մըրեւան մէջ և տարիսին վրայ։

Լաֆայեթ, զինուորական ամէն աստիճաններէ հրամարած ըլլալով, իր զինակիցներուն ցաւակցութիւնները և յարգանքի տրտայտութիւնները տալած էր հետը՝ իր ստացուածքներուն մէջ։ Ընդհանուր հրամանատարի պաշտօնը յանձնուած չէր նոր զօրավարի մը, բայց զօրադուհեւութեւ վեց տարներ փոխ ի փոխ կը վարէին ամբողջ պահակազօրքին հրամանատարութիւնը։ Պայելի, սր Լաֆայեթի հաւատարիմ զինակիցը եղած էր վերջին երեք տաժանելի տարիներուն մէջ, ինքն ալ թուող յաղաքապետութիւնը։ Ընտրուողներուն քուէները բաժնուեցան Լաֆայեթի և Բէյլիօնի վրայ, բայց արքունիքը, որ մ'չ մէկ դնով կ'ուզէր Լաֆայեթի, որուն արամադրութիւնները նպատաւոր էին տակայն, նախապահաւ համարեց Բէյլիօնը, լեւ հանրապետական մին էր ան։ Արքունիքը աւելի յոյս դրաւ այն տկու մըր պալատին վրայ, զոր տպուշտութեան տեղ կ'տնէր, լեւ ալ պէտ չէր, և չափ գրամ ծախսեց որպէս զի Բէյլիօնի բնութեւնը յաջողի։ Արդարեւ, յաջողեցաւ, և Բէյլիօն Բարիլի քաղաքապետ հռչակուեցաւ։ Նոյեմբեր 17ին։ Անիկա, լուստովաւ ու զեղով և ցաւքաւ՝ ալ հաստատ համազումով, բաւական ճարտար մարդ մը ըլլալով, չարունակ հանրապետականներուն ծառայեց բնդ զէմ արքունիքին, և ժիրօնաւորներուն յարած գտաւ ինքզինքը իր տկուակներուն համանմանութեամբ, և այն նախանձնատութեան հետևանքով, զոր իր նոր պաշտօնը յառաջ բերաւ ժալոսէնեւութեւն մաս։

Ասկայն և աշտէս, եթէ, հակառակ կուսակցութեանց այս արամադրութիւններուն, կարելի ըլլար փասա՛ն լեւաւ ուրին վրայ, ինքեւս ժիրօնաւորներուն կառկածատութիւնները փարաւ-

տէին, և զրդուսթեան չարմասիթ ալիւս գոյութիւն չունենալով, զրդսիշները ալիւս միջոց չունենալին ամբար տաքի հանելու:

Թագաւորին մտադրութիւնները որոշ էին. բայց իր տկարամտութեան պատճառով, այդ մտադրութիւնները չաւաճեալ կը փոխուէին. տէտք էր որ բանի մը ապացոյցը տար, որպէս զի կտրելի ըլլար իրեն հաստ ընծայել, և, մինչև որ այդ ապացոյցը կրեան գտը, անիկա նախատինքներու նշուակ կ'ըլլար: Թագաւորին բնաւորութիւնը, թէևս բարի էր, բայց տեսակ մը բարկութեան կնք թակոյ էր. այս պատճառով իր որոշումները զիս բաւ փոխուեցան Օրէնսդիր ժողովին գործած առաջին սխալներուն հետևանքով:

Ժողովը ինքզինքը կազմելով հանդիսաւոր կերպով երդում բրաւ Սահմանադրութեան վրայ. իր առաջին հրահանգով ջնջեց արարողութեանց պահուն գործածուած «տէր արքայ» և «վիհափառութիւն» տիտղոսները, զորս տոբարար կուտային թագաւորին: Ասկէ զատ, ժողովը հրահանգեց որ ժողովին ներկայացած տանն, թագաւորը նստի բազկաթոյի մը վրայ, որ յար և նմանն ըլլայ նախագահին աթոռին: Ասանք՝ հանրապետական ուղղութեան առաջին արդիւնքն էին. ու Լուսովիկոս ժ.Պ.ի հայտատութիւնը խորապէս վերաւորուեցաւ անոնցմէ: Որպէս զի չենթարկուի այն բանին, զոր ինքը նուստացում կը համարէր, որոշեց բնաւ չերթալ ժողովին, այլ իր նախաւորները զրկելով բանալ տալ Օրէնսդիր ժողովին նստաշրջանը:

Իր այս առաջին իշխումական ցոյցին վրայ զոջալով, յաջորդ օրն իսկ ժողովը ետ առաւ իր հրամանադիրը, և այս կերպով հաղապէս օրինակ մը տուաւ յետ կոչումին: Այն ժամանակ թագաւորը ժողովին գնաց և շատ լաւ բնորոշեցաւ իր մը ըրին իրեն: Դժբաղդա-

բար որոշուած էր որ, եթէ թագաւորը նստէր, երևութիւններն ալ կրնան նշուակ. այդպէս ալ ըրին, ու Լուսովիկոս ժ.Պ. այդ վարմունքին մէջ տեսաւ. նոր նախատինք մը: Երևութիւններուն ծագումնաբանութիւնները չըլլեցան բաւել իր զգացած վիշտը. տալտա վերադարձաւ. աժդոյն և զիմազիժները տակն ու վրայ: Թագաւորին հետ առանձին եղաւ թէ չէ, բազկաթոյի մը վրայ նստուեցաւ և հեծկաւորով բտաւ. — «Ա՛հ, Տիկին, զուր տկանաւն կտք այս ստորնացումին. ի՛նչ, Ֆրանսա զալ, տեսնելու համար...» Թագաւորին ջանաց միակնարկ զայն, բայց անոր սիրտը խորատէս վերաւորուած էր, և իր բարի տրամադրութիւնները կրած նախատինքին հետևանքով փոխուած էին:

Սակայն և այնպէս, եթէ այդ վայրկեանէն սկսեալ, թագաւորը օտարմութեան օգնութեան ապաւինելու վրայ միայն խորհեցաւ, տէրութեանց արտամտութիւնները քիչ յոյս կը ներշնչէին իրեն: Բիշնիյի Յայտարարութիւնը աղարկին անցած էր, թէ վիհապետներուն մօտ ետանդ չըլլաւուն համար, և թէ՛, նուաւ, այն վառնդին համար որուն ենթարկուած էր Լուսովիկոս ժ.Պ., Վատէնէն վերադարձին ի վեր Սահմանադիր ժողովին կողմէ բանաւորուած ըլլալով: Սահմանադրութեան հաշկումը նոր չարմասիթ մըն էր սպասելու համար փորձառութեան հետևանքներուն, և յետոյ գործելու. Լէօթօլաի և Քենիլ զեաղանին կարծիքն այս էր: Այս պատճառաւ, երբ Լուսովիկոս ժ.Պ. ծանոց բոլոր արքունիքներուն, որ Սահմանադրութիւնը բնորոշում է և որոշում է հաստատութեան հետևել անոր, Աստուիա շատ հաշտ պատասխան մը տուաւ. Բրաւիա և Անգլիա ալ նոյնը ըրին և իրենց բարեկամական մտադրութիւնները յայտնեցին: Պէտք է զիմալ տալ, թէ զբայի պետութիւնները աւելի վերապահու-

թեամբ կը չարմէին քան թէ հեռակայ աէրաթիւնները, որինակի համար հուէա և Ռուսաստան, որովհետեւ միւսները տակի ու զգակի կերպով ենթակայ էին պատերազմի. հետեւ անքնարուն : Կիւսթաւ, որ կ'երազէր Ֆրանսայի վրայ զեղեցիկ արշաւանք մը ընել, այդ զեկոյցին պատասխանեց թէ ինքը ազատ կամբի տէր մէկը չէր համարեր թագաւորը : Ռուսիա սեւէ բացաւորութիւն չուուս : Հոլանտա, Իտալական իշխանապետութիւնները, բաց մանուանգ Ջուիցերիա զաւարտեցիկ պատասխաններ տուին : Թրէվի և Մայնի կայսրինտիր իշխանները, որոնց հողին վրայ էին տարազիրները, փախուստի համարայ փրկուածի պատասխաններ տուին : Սպանիա, Քաղկէնցի պապականութիւններէն պաշարուած, տակի բան մը չբաւ և յարեց թէ ժամանակի կարօտ էր, որպէս զի տարաձոյ ըլլայ թագաւորին տղատութեանը մասին, բաց միւսնայն տանն տարաձոյութիւն տուաւ թէ նպատակ չունէր բնաւ թաւաւ որովհետեւ անցորտութիւնը խանգարելու :

Այսպիսի պատասխաններ, որոնցմէ ոչ մին թշնամական էր, Անգլիայ չէզոքութիւնը ապահոված, Ֆրէտէրիք Կիլիօմ տարաձոյութեան մէջ, Լէօթիքի արամալութիւնները՝ խաղաղատէր և բաւ ծանօթ, վերջապէս ամէն ինչ հախտակ կուտային թէ խաղաղութիւնը չպիտի խանդաւորի : Դիւսար է գիտնալ թէ ինչ կ'անցնէր կը պատնար Լուգովիկոս ժ.Պ. ի տարաձոյ հողին մէջ, բաց իր անկերես չափը, և նոյն իսկ աչն փախեր, զորս իրեն տակի հարը ներշնչեց պատերազմը, մեկի մտածել կու տան թէ ինչն ալ խաղաղութեան պահպանում մը կը ցանկար : Այս բնոյ հանուր ներկայացնողութեան մէջ, միւսն տարազիրներէն էին որ բաւարարէն պատերազմի կը ցանկային և կը պատրաստէին զոյն :

Անոնք կը չարունակէին Քաղկէնց

երթայ խաւաներում : Տոն եւանդով կը գիտէին, միւսերանցներ կը պատրաստէին, պաշար կը գնէին, գիտութեան կազմեր կը կազմէին, որոնք չէին լրանար սակայն, որովհետեւ իրենցմէ ոչ մին կ'ուզէր հասարակ գիտութիւնը անոնք տնտեսներ հաստատած էին, որոնք ծախու կը հանուէին, և, եթէ խեղճաւ փախուստը բան մը չէին փորձեր, միւս կազմէ աչնքան մեծ պատրաստութիւններ կը տեսնէին, որ իրենք իսկ ահաւոր կը համարէին, և որոնցմէ պէտք էր ստակար ժողովուրդին երեսակալութիւնը :

Ամենէն կարեւոր ինքիւրը սա էր թէ, Լուգովիկոս ժ.Պ. կ'ոնցնէ անոնց թէ՛ ոչ : Դիւսար էր հաւատալ որ անիկա բաւ արամալութեամ չըլլար հանգիւղ ազգականներու և ծառաներու, որոնք կը գիտէին, իր նախկին իշխանութիւնը իրեն վերադարձնելու համար : Որպէս զի հակառակին համար ժողովուրդը, պէտք կ'ըլլար որ անիկա բացարձակ անկեղծութեան մշանջնեւ կան ցոյցեր բնէր : Թագաւորին համակները, ու զգուած՝ տարազիրներուն, կը պարտնակէին հրաւեր, նոյն իսկ հրաման, Ֆրանսա վերադառնալու, բաց անիկա ունէր նաեւ, կ'ըսեն, գաղտնի նամակներ, որոնք կը հերքէին իր յարմար թղթակցութիւնները և անոնց ապաւորութիւնը կը ջնջէին * : Անչաւա, կարեկի չէ կտակածիլ թէ անիկա գաղտնի նամակներ կը փոխանակէր Քաղկէնցի հաւ, բաց չեմ կարծեր որ Լուգովիկոս ժ.Պ. այդ նամակներով հերքած ըլլայ տարազիրներուն ուղղած իր յարմար նամակներուն պարտնակութիւնը : Թագաւորին անկերես չափը կը պահանջէր որ անոնք Ֆրանսա զուտնան : Քաղկէնցի մէջ անոնց ներկայութեամբ

* Տիկին Քանթան իր Յիշատակներուն մէջ կը վկայէ թէ թագաւորը զապանակէր իր թղթակցութեամբ :

թիւնը միայն այնքան օգտակար կր-
նար ըլլալ, որքան էր իրենց պատերազմի
ծրագիրը՝ արդ, Լուդովիկոս ԺՁ. ամէն
րանէ աւելի քաղաքային պատերազմէն
կը ստիար, անիկա չէր ուզեր որ սա-
րազկրները իրենց զէնքը զործածեն
Հոնտոնի վրայ, այլ նախամեծար կը
համարէր որ անոնք իր քովիկը ըլլան,
որպէս զի, ի հարկին, անոնց զխմում
ընէ և անոնց ջանքերը միացնէ սահ-
մանադրականներու ջանքերուն, իր
անձը և զահր պաշտպանելու համար:
Բայց ստաի, տարազկրներուն ներկայու-
թիւնն ի Քուդէնց, պատճառ կ'ըլլար
այնպիսի խիստ օրէնքներու հաստա-
ման, զորս չէր ուզեր վաւերացնել, և
երբ կը մերժէր վաւերացումը, զէչ
մարդ կ'ըլլար Ժողովին աչքին, և
պիտի անոնենք որ իր վերօր իրաւուն-
քը ի պործ գնելուն համար բոլորովին
խնկա մտգովրդականութենէ և տարա-
զկրներուն մեղսակից համարու ելաւ:

Տարօրինակ բան որ, Լուդովիկոս
ԺՁ. չէր նշմարէր ճշմարտութիւնն այս
տրամաբանութեան, զոր բոլոր նախա-
րարները կը զգային: Նախարարները
միտաճանութեամբ կարծիք կը յայտնէին
թէ տարազկրները պէտք է վերացու-
նան թագաւորին անձին քով, զայն
պաշտպանելու համար, և միանշամ
ընդ միշտ զաղբեցնելու իրարանցում-
ները ու գրգռիչներուն ձեռքը ու և
պատրուակ չտալու համար: Ասիկա էր
կարծիքը մինչև իսկ Պէրժիւան ար
Մօլիէլի, որ սկզբունքով սահմանա-
դրական էր: Անիկա կ'ըսէր, — «Պէտք
է ամէն կարելի միջոց զործածել, թա-
ւորին Ժողովրդականութիւնը տեղի-
յալ համար: Այս միջոցիս, ամենէն օգ-
տակար և արդիւնատու բանը՝ տարա-
զկրները ետ կանչելն է: Անոնց վերա-
գործը, զոր կը բաղձան գրէթէ ամեն-
քոր, Յրանալի մէջ պիտի վերական-
գտնայնէ արքայական կուսակցութիւ-
նը, որ բոլորովին կողմնաւ ծուծ և

տարազրութեան հետեւանքով: Այս
կուսակցութիւնը, որ Ժողովին վարկա-
րեկումովը պիտի ուժանայ և իր մէջ
պիտի հաւաքէ բոլոր զժողահները ու
Սահմանադրական կուսակցութեան բազ-
մաթիւ զատակրները, քիչ ժամանա-
կէն բաւական այժ պիտի ունենայ ի
նպատակ թագաւորին վճռական պայ-
թում մը յատաճ բերելու, պայթում
մը՝ աւելի կամ նուազ մատաւոր, և
որուն պէտք է սպասել:»

Լուդովիկոս ԺՁ. իր նախարարնե-
րուն այս խորհուրդին համադրակով,
հրաւեր ուղղեց բանակին զլիաւոր
պետերուն և նաւաւորմի սպանե-
րուն, անոնց յիշեցնելու համար իրենց
պարտականութիւնը և զիրենք իրենց
պաշտօնին գլուխը կեցնելու համար: Այլ
սակայն, իր կոչերը ապարդիւն մնային,
և ստանց բնդ միջումի, զատակր-
թիւնները չարահալու ելան: Պատե-
րազմական նախարարը Ժողովին զայով
ճանց թէ հոգար ինր հարկը սպաներ
զատակր եղած են, Ժողովը չկրցաւ իր
բարկութիւնը զտակ, և որոնց հաս-
խիստ միջոցներ ձեռք տանել: Վերջ
ի վերջոյ Սահմանադիրը վճռեց պաշ-
տօնանկութիւնն հռչակել այն հանրային
պաշտօնեաներուն, որոնք Յրանալէն
զուրս կը մնային, տակէ զսա սա-
րազկրներուն անշարժ կալուածները
եւտպատիկ տուրքի ենթարկել, որպէս
զի Պետութեան հասուցած ըլլան այն
մետը, զոր կը պատճառէին իրենց բա-
ցակայութեամբը:

Ձանաղան ծրագիրներ ներկայադ-
ու ելան: Պրիստ երեք զատակարգի բաժ-
նեց տարազկրները, Ա.՝ զատակրներու
պետերը, Բ.՝ այն հանրային պաշտօնա-
տարները, որոնք կը լքէին իրենց պաշ-
տօնները, Գ.՝ անոնք, որ վախճ զբը-
զուսած փախած էին հալոնի հոգէն:
Պրիստ կ'ըսէր թէ խիստ միջոցներ պէտք
էր ձեռք տանել տուճին զատակարգին
զէմ, ու արհամարհելով զթալ միւս
երկու կարգի մարդոց վրայ:

Յայտնի է որ մարդ էակին ազատությունը չի թողաւորեր որ զինքը կապեն հողին : բայց երբ , խել մը պարագաներ կը վստահայնեն թէ իրենց հայրենիքը լքող քաղաքացիները՝ դուրսը պիտի հաւարուին , այնտեղէն պատահազմ հաշակելու համար հայրենիքին գէմ , ներկի է հախաղցու չափուններ ձեռք տանել աշխարհ վտանգաւ որ ծրար զիրենքու գէմ :

Այս խնդրին վրայ երկար և յամառ վիճարանութիւն մը կատարուեցաւ : Սահմանադրականները կ'ընդգլխանային առաջարկուած բոլոր պատիժներուն և կը սնդկէին թէ պէտք էր արհամարհել տարադիրներուն զուր փորձերը , ինչպէս միշտ բրած էին իրենց նախորդները : Այլ սակայն , հակառակ կողմը տարաւ յաղթանակը , և ելաւ առաջին հրամանագիրը , որ կը հարկադրէր թաղաւորին եզրայրը երկու ամիսէն Ֆրանսա վերադառնալ , հակառակ պարագային , իր գահակալելու իրաւունքը պիտի կորսնցնէր : Ասկի խիստ սրտշաւ մը գրուեցաւ : առ հատարակ բոլոր տարադիրներուն գէմ , յայտարարուեցաւ թէ , Ֆրանսայի սահմանադրութիւնն անդիլի կողմը հաւաքուած Ֆրանսացիները , պիտի կատարած էին իրենց զտապըրդներ ընդգէմ Ֆրանսայի , և եթէ , մինչև յառաջիկայ յունվար 1 , տակաւին համախմբուած միայն հան , դաւադրութեան յանցանքով պիտի ամբաստանուէին և իբրեւ այդ դատուելով , մահուամբ պիտի պատժուէին , և թէ իրաւիկայութեան զատուպարտուածներուն և կամուար պիտի գանձուէր ի նպաստ սղղային գանձին , առանց միասնելու կանանց և սղղայց իրաւունքներուն և որինտուր պահանջատէրներուն : 28 հոկտեմբերի և 9 նոյեմբերի հրամանագիրը :

Ինչքն բոս ինքեան , տարադրութեան արարքը պատիժի ենթակալ չէ , այլ պատճառաւ գժուար է սրտել թէ որ

պարագային պատիժի արժանի կը դառնայ : Ինչ որ կրնար ընել օրէնքը , կանխապէս խմայնելն էր թէ այս ինչ պարագայի տակ տարադիրները յանցաւոր պիտի նկատուին , հետեւաբար , բոլոր անոնք որ չէին ուզեր յանցաւոր նկատուիլ , թո՛ղ հետադանդէին օրէնքին : Անոնք որ , տեղեկանալով թէ այս ինչ թուականէն ետք Ֆրանսայէն դուրս մնալով ըլլալը աճիր մը պիտի համարուի և դարձեալ չէին վերադառնար , արդէն իրենք հաւանած կ'ըլլային սճաղգործներ նկատուելու : Անոնք , որ առանց պատերազմի նպատակ կամ քաղաքական ճրագիրներ տնկնալու Ֆրանսայէն դուրս կը մնային , պէտք էր փութով ետ դառնին , արդարեւ , Պետութեան մը սղղահալով իեանք տեսակէտով , չառ սղղակի գոհալով իբն մըն է չահու կամ հաճոյքի ճամբորդութիւն մը գալընցնելը :

Լուղովիկա ժՁ , գոհ ձգելու համար ժողովը և հանրային կարծիքը , հաւանեցաւ այն հրամանագրին որ իր եզրօրը կը հրամայէր Ֆրանսա վերադառնալ , հակառակ պարագային՝ գահակալելու իրաւունքը կորսնցնելով , բայց տարադիրներու գէմ չինուած օրէնքին վերջ ըսաւ : Ետեւարները պաշտօն տալցան տմենքը միտին ժողովին երթալ և թաղաւորին կամբը յայտարարել նոյեմբեր 12ինիստ : Ետեւ և առաջ կարգացին զանազան օրէնքներ , զորս փաւերացուցած էր թաղաւորը , երբ տարադիրներու օրէնքին ընթերցաւ մը սկսաւ , ժողովը խորունկ լուսթեան մէջ թաղուեցաւ , և երբ զատական նախարարը արտասանել պաշտօնական բանաձեւը՝ «բազալոր պիտի ընեն» , տմէն կողմէ գժգահութեան նշաններ երևան եկան , նախարարը ուղեղ վերջի պատճառները բացատրել , բայց բազմութիւ ձայներ թող չտուին և բոլոր անոր , թէ Սահմանադրութիւնը իրաւունք կու տայ թաղաւորին մերթիւ օրէնքի մը փաւերացաւ մը , բայց ո՛չ թէ պատճառարանել իր մերթու մը :

ԹԱԳԱՆՈՐԸ ՆԱԽԸ ԿՐ ՎԵՐԱԳԱՐՉՆԵՆ

Հասնեալարար, նա արար, հարկա-
դրուեցաւ. մեկնիլ, իր հախն թողալով
չստ մեծ գրգուտ թխն մը, թաղաւորին
դուց տուած այս առաջին բնոյց թոււ-
թխնը՝ ժողովին, վերջնական խզում
մը յատաժ բերաւ. և թէև անխեղ
վաւերացս ցած էր իր եզրաշրջը դա՛նն
զրկող օրէնքը, բայց Պոպկեղի բա-
րասնեկուն հանդէպ համակրանքի ար-
տաշայտն թխն մը համաբուեցաւ. երկ-
րորդ օրէնքը վաւերացնելու մերժումը:
Այն ատեն ժողովը ց թէ թաղա-
ւորը անմոյց ազդականը, յարեկամը և
կամ ձեւով մը չահակիցն էր, ու ասկէ
եզրակացս ց որ, թաղաւորին համար
անհարելի բան մըն էր անմոյց չդո-
ւակելը, բնոյցէմ ազդին:

Յաճարդ օրն իսկ, Լույսիկեա ժ9.
 Եղատարտար թիւն մը Նրատարակեց,
 Կզկեայ ասորայ իրեներա՛ն և երկա

մասնատ օր նաժականք զրկեց , իր երկու
եղբայրներուն : Թէ՞ անոնց և թէ ասոնց
աչքին առջև պարզած պատճառաբա-
նու թխնեիր Նիսնայի էին , և բարե-
մաս թևամբ արտած կր թռչէին : Զա-
ններ կը հրաւիրէր , որ Ֆրանսա վերա-
դառնան , և այդ կերպով վերջ մը տան
այն անպտահա թևան խօսքերուն , զոր
չարամիտները -կը սիրէին տարածել :
Անոնցմէ կը խնդրէր որ զինքը չստիպեն
խիտ միջոցներ տնօրինել իրենց գէմ-
դարով տարազիրներուն այն զիտու-
թեան , թէ թաղաւորին ազատութիւնը
կոչկանդուած է , իրր հակառակը սպա-
ցուցանող փառս , անոնց մատնանիչ
կրնէր , ի նպատակ իրենց արտասանած
վերջոս :

Ինչ որ այ ըլլայ, արս պատճառաւ
բաժնութիւններս ո՛չ Դաւիթիկի և ո՛չ ալ
Թարսիկի մէջ յատմայ՝ լսելին ա՛ն ապա-

ւորութիւնը, որ կը կարծուէր թէ յաւաք ալիսի գառյ տարազներն կը չվերտագարձան։ Ժողովը չառ մեղմ գտաւ յայտարարութեան ուղին։ մինչև իսկ բաղնիքը հզան թէ զործողիւ իշխանութիւնը իրաւունք չունի այդ ալիսի յայտարարութիւններ ընելու։ Արդարեւ, այնքան զայրացած էր Ժողովը, որ ալիսի գառ չէր մնար այդ ալիսի կոչելով, մանաւանդ՝ երբ կը տեսնէր թէ թողաւորը անհոգաւ միջոց մը կ'առաջարկէ փոխան այն խիստ սրտամեղաւոր, զորս Ժողովը գէտ նոր տաւած էր։

Իրենայն կարգին վերաբերող արիւշ տաժանակի բան մը ներկայացուեցաւ Լուդովիկոս Ժ. Զ. ին, միւսինայն ժամանակամիջոցին և նոյնքան ցաւալի արդիւնքներ տաւ։ Արեւ մտնան զաւառներուն մէջ կրօնական աստիճան խառնակութիւնները ծաղած էին։ Սահմանադիր Ժողովը այնպէս զրկած էր երկու պատուիրակ, որոնցմէ մէկն էր Ժանսոն, որ աւելի ետք ա՛յնքան նշանակաւոր կ'ըլլաւ Ժիրօնի կուսակցութեան մէջ։ Անոնք իրենց տեղեկագիրը մատուցին Օրէնսդիր Ժողովին, և թէև այդ տեղեկագիրը չառ չափաւոր էր, բայց Ժողովին զայրայթ պատճառած էր։ Կը յիշուի թէ՛ Սահմանադիր Ժողովը, Սահմանադրութեան կողմէն ընելու մերժող քահանաները պաշտօնազուրկ ընելով հանդերձ, թոյլակ մը յատկացուցած էր անոնց, և ազատութիւն տուած էր ասանձինն կատարելու իրենց պաշտօնաւորները։ Բայց քահանաները այդ ժամանակէն սկսեալ չէին զաղրած ժողովարդը զրոյսելէ իրենց այն կորալրակիւններուն զէմ որոնք կ'ըլլաւ Լին Սահմանադրութեան, և զանոնք մատնանիւ ըրած էին, իրեն ամբարիշտներ, որոնց կատարած պաշտամունքը չեղեալ կը համարուի և փառնուար է։ Անոնք զիւրազանները իրենց հասկնէ կը տանելին հետաւոր տեղեր, պատարագի համար, հաւտապահները կը զայրա-

նային տեսնելով որ իրենց եկեղեցին զրաւուած է պաշտամունքով մը՝ զոր զէն կը կարծէին, և իրենք հարկադրուած էին այնքան հեռաւոր տեղեր երթալ իւր համարուածը զանելու համար։ Յաճախ, անոնք կ'ալիսի կը բռնուէին կողմաւ քահանաներուն և անոնց կուսակիցներուն հետ։ քաղաքային պատերազմը վերահաս էր։ Ժողովը հետզհետէ նորանոր տեղեկութիւններ ստացաւ, և համազուեցաւ որ փառնուար չառ աւելի մեծ է։ Այն ժամանակ, Սահմանադրութեան այս նոր թշնամիներուն զէմ ուղեց ձեռք տանել այնպիսի միջոցներ, որոնք նման էին անոր Հոնոնսիան զինեալ թշնամիներուն զէմ տանուածներուն։ Եւ ահա այս կերպով, թողաւորին արտադրութիւնները անդամ մըն ալ փորձուեցան։

Սահմանադիր Ժողովը հրամայած էր որ բոլոր քահանաները քաղաքային երգում ընեն։ Անոնք՝ որ կը մերժէին ընել այս երգումը, կը կործանուէին հանրային եկեղեցական պաշտօնաւոր ըլլալու հանդամանքը, Պատու թէնէն վճարում չէին ստանար, և իրը պարզ եկեղեցականներ իրենց թոյլակ կը պահէին, և անհատապէս կրօնական պաշտամունք կատարելու ազատութիւններ կը պահէին։ Այս զաղորական միջոցը չառ քաղցր և չափաւոր էր։ Օրէնսդիր Ժողովը անդամ մըն ալ պահանջեց որ երկուսը կատարեն եկեղեցականները, և մերժողներուն ու է վճարում չընել որոշեց։ Որովհետեւ անոնք իրենց ազատութիւնը չաքաւար կը զործածէին քաղաքային պատերազմ յատմը ընելով, Ժողովը հրամայեց որ, համաձայն իրենց փառնաւորին, տեղէ մը արիւշ տեղ փոխադրուին անոնք, և նոյն իսկ բանտարկու թէան զատապարտուին, երբ մերժեն հպատակիլ Ժողովին որոշմանը։ Վերջի վերջոյ Ժողովը արդիւնց անոնց անհատապէս կատարած կրօնական պաշտամունքն ալ, և ուղեց որ փարչակա-

մարմինները իրեն յանձնեն ըստ իրենց հնարանների մեկ յուրաքանչյուր, յարակից ծանօթագրութիւններով :

Այս սրտումը, ինչպէս նաև տարագիրներուն զէմ հանում հրամանագիրը հետևանք էր այն երկիւղին զոր կը զգան սպառնալիքներով չըջողատուած կտաւաբարութիւնները . այդ երկիւղը գիրենք կը մղէ չըջողատուիլ ծաղրացեղ զգուշատուութիւններով : Այլ ուս զայսութիւն ունեցող իրողութիւն մը չէ որ կը պատժեն, այլ ենթադրեալ յարձակումն է զոր կը հաղածեն, և իրենց ձեռք առած միջոցները յաճախ կ'ըլլան կտաւաբարի և ոնգութիւն, կտաւաբարի նման :

Այն հախկոտները և քահանաները որոնք Քարիզ մնացած և թագաւորին հետ յարաբերութիւններն պահած էին, անմիջապէս յիշատակագիր մը գրեցին անոր, ընդդէմ այս նոր հրամանագրին : Թագաւորը, որ արդէն խզի խալթ ունէր Սահմանագրի ժողովին օրէնքը վաւերացուցած ըլլալուն համար, քաջաբերանքի պէտք չունէր իր վաւերացումը մերժելու համար . նոր օրինադրին մտաին խօսելով, ըստ անիկա . — «Անկի կը նախընտրեմ մեռնիլ, քան թէ այս օրէնքը վաւերացնել :» Նախարարները գրէին համաձայն էին իրեն . Պարնավ և Լամիթ, որոնց կարծիքը կը հարցնէր երբեմն թագաւորը, խորհուրդ տուին վաւերացումը մերժել . ըստ այս խորհուրդին հետ կու տային ուրիշներ ալ, որոնց հետևելու մտաին որոշում մը չէր կրնար տանել թագաւորը : Անոնք խորհուրդ կու տային, հրամանագրին ընդդիմանալով հանդերձ իր դիտաւորութեան մտաին ս և է կտակած չտալ, և այս պատճառաւ իր անձին ծառայութեան արձակել այն քահանաները որոնք եղում ընել կը մերժէին, և միայն սահմանագրական եկեղեցականները իր ծառայութեան մէջ տանել : Բայց, իրեն սրտած ըստ

խորհուրդներուն մէջէն թագաւորը կը նախընտրէր միայն այն մասը, որ իր սկարութիւնն և աստուածաշատթեան համաձայն կու գար : Տիրութեան ժողովը, զտտական նախարարը, և դաշինքին մէջ սահմանագրականներու բերանը, վաւերացնել տուաւ անոնց կարծիքը, և իրը Դաշինքը որոշեց, ի մեծ գոհութեամբ իրեն Լուղովիկոս Ժ. Գ. ի, որ վերջին ենթարկուի նոր օրէնքը, իրը անձնական կանխարար, զտտական նախարարը յարեց թէ յարմար է որ թագաւորին քալը եզով քահանաները կտակաւորեն չըլլան : Այս ստաճարկին զէմ, Լուղովիկոս Ժ. Գ., որ ստիարար այնքան ձկուն էր, անընկճելի յամառութիւն մը ցոյց տուաւ, և ըսաւ թէ կրօնքի ազատութիւնը, որ ամենուն համար է, ինքն ալ կը վայելէ, և թէ ինքը ազատութիւն ունի իր յարմար զատած քահանաները հաւաքելու իր շուրջը : Այլևս չսխալեց նախարարը, և, ասանց ժողովին իմաց արուելու, վերան որոշուեցաւ :

Սահմանագրական կտակագրութիւնը, որուն, այդ պահուն կը յանձնուէր թագաւորը, նոր օժանդակութիւն մը ընծայեց իրեն . զատուային վարչութիւններ էր ալ : Այս վարչութիւնը կը բաղկանար Սահմանագրի Ժողովին ամենէն նշանաւոր անդամներէն . անոր մէջ կը գտնուէր Լա Ռօշֆուր Դուքսը, Թոմթիւն հախկոտար, Տէմէնիէ, Անտոն, Էնն : Այս վարչութիւնը աղերասող իր տուաւ թագաւորին, ոչ թէ իրը վարչական մարմին, այլ իրեն աղերասարկաներու խումբ մը, և այս կերպով պատճառ եղաւ որ նոր օրէնքին զէմ թագաւորը իր վերան արձակէ : Խնդրողքին մէջ բնական էր թէ, Ազգային Ժողովը անտարակաւ ազէկ բան մը ընել կը փախալէր . մենք կ'ուզենք իր յանդապարտ չարախօսներէն վրէժ տանել հիմա . այս աշխարհ զովելի մտաւորութիւնը գինքը մեկը որ Սահ-

մասնադրութեան օրէնքներուն դէմ չէ, արդարամտութեան և խոհմտութեան հակառակ . . . : Ժողովը հարկ կը դառն որ, միայն երդուեալ եկեղեցականները Պետութենէն թոշակ ստանան, բայց Սահմանադրութիւնը մասնաւոր և զրուար կերպով մը ազդեցին պարտքերու հաշուոյն անցուցած է աչգ թոշակները, արդ, կ'ըսէին խնդրարկուները, միթէ ո և է երդում մը բնեւ մերժումը կրնար ջնջել ընդունուած պարտքի մը իրաւունքը : Սահմանադիր ժողովը կրցածը ըրած էր արդէն ոչ-երդուեալ քահանաներուն հանդէպ . անոնք մերձեցին երդում ընել Սահմանադրութեան վրայ և զրկուեցան իրենց հանրային պաշտօններէն, ու միայն թոշակ մը յաւակցուեցաւ իրենց . . . : Օրէնսդիր ժողովը կ'ուզէ՝ որ բնաւ երդում չընող եկեղեցականները, կամ անոնք որ զրուար մեցին երդումին, կարենան, կրճատուեն խառնակութեանց միջոցին, աստատապէս հեռացուիլ և բանտարկուիլ, եթէ իրենց տրուած հրամանին չհնազանդուին : Ասիկա կամայական օրէնքները վերահաստատակ չի նշանակեր միթէ, կ'ըսէին, քանի որ, ներքին պիտի ըլլար տքարել և յետոյ ալ բանտարկել այն, որ տակաւին ո և է օրէնքի դէմ ընդմիկած չէր համարուեր . . . : Ազդեցին ժողովը, քաղաքային երդում չընող եկեղեցականներուն անկասօրէն կրօնական պաշտամունք կատարելու ազատութիւն չի տար . . . արդ, ասիկա այնպիսի ազատութիւն մըն է, զոր ո՛չ սքին ձեռքէն կարելի է խլել, անկախ յատկանս յախանից նախադրուած է Իրաւունքներու Յաշտարարութեամբ :

Այս պատճառաբանութիւնները անշատ սքանչելի էին, բայց կարելի չէ պատճառաբանութիւններով հանդարտեցնել կուսակցութիւններու ո՛չ սիրեր և ո՛չ ալ միտերը : Ինչպէս կարելի էր համոզել ժողով մը որ պարտական է յամա քահանաներու թոյլ տալ խառ-

մութիւն և քաղաքական պատերազմ յառաջ բերել : Վարչութիւնը նախատուեցաւ և թաղաւորին ուղղած իր խնդրադրին դէմ պաշարեցան չառ մը ուրիշներ զրկելով Օրէնսդիր Մարմինն : Փամիլը Տէմուլէն հատուածի մը զլախ անցներով հառ մը ներկայացուց որ չառ յանդուգն էր : Անոր մէջ կուրելի էր արդէն զխոյ լեզուի հեղձեանէ տատակացած ուժգնութիւնը, և տանել որ թաղաւորին իշխանա՝ Սեան հանդէպ մինչև, այն մամանակ զործածուած պայմանադրական յարգանքը մէկ կողմ կը դրուէր : Տէմուլէն կ'ըսէր ժողովին որ մեծ օրինակ մը պէտք էր, թէ պէտք էր Վարչութիւնը ամբաստանել . . . թէ պետքը պէտք էր ամենէն աւելի զատի կենթարկել . . . թէ պէտք էր հարուածը տալ զլիտն և կայծակնահար բնել զաւաղելները . . . թէ թաղաւորին վերոյի ուժը սահման մը ունէր և թէ վերայով մը չէր կուրելի պիտի ըլլար արդիւն Պամիլի առումը . . . :

Լուղովիկոս ԺԶ, որոշած ըլլալով իր վաւերացումը մերձել, կը յետաձգէր տակաւն այս բանը ծանուցանել ժողովին, կ'ուզէր նախապէս քանի մը զործելով հանրային կարծիքը չափել իր նախարարները բնարկը Սահմանադրականներուն մէջէն : Մոմօրէն որ յուշում էր Սահմանադիր ժողովի ատեն ունեցած իր բազմաշխատ տաղարէզէն և ամէն կուսակցութեանց հետ իր ունեցած առժանցի բանակցութիւններէն, չէր ուղղած հակառակ նոր օրէնսդրութեան մը փոխարինները և հակառակ՝ թաղաւորին անդամներուն քաջուած էր : Արտաքին գործոց նախարարութիւնը զոր զանազան անձնաւորութիւններ մերձեցին, ընդունուեցաւ Տրէսարի կողմէ, որ թողուց ներքին գործոց նախարարութիւնը : Տրէսար, լուստմիտ և անաչատ, սահմանադրականներու կամ միջոյններու ազդեցու-

թեան ներքեւ էր . բայց չստ տկար մարդ ըլլալով թաղաւորին կամքը չէր կարող կեդրոնացնել տալ օտար պետութեանց վրայ , և ներքին քաղաքական հաստատուններուն ինքզինքը չէր կարող սեպկ տալ : Քահէի տը ժեղովի , յայտնի հայրենատէր , բայց աւելի չոր քան թէ խանդավառող , ներքին գործոց նախարար եղաւ , զարձակ հանրային կարծիքը դաժանելու համար : Եւրպոն , գործունէութեամբ և հոանդով լեցուն երիտասարդ մը , նախանձախնայի տաճարանադրական , և ճարպիկ՝ ժողովըրդական դառնալու մէջ , բնարուեցաւ այն տաննի նախարարութիւնը կազմող կուսակցութեան իրը պատերազմական նախարար : Եւրպոն պիտի կրնար օգտակար ազդեցութիւն մը բանեցնել դաճիւն մէջ և ժողովը թաղաւորին կապել վերտալին , եթէ իրը հակառակորդ չունենար Պէրթման տը Մօլէվիլը , հակառակադաւան նախարար և զոր տրքունիքը նախամեծար կը համարէր : Պէրթման տը Մօլէվիլ , Սահմանադրութիւնը ստեղծող , ճարտարութեամբ կը ծածկուէր տառին մէջ , անոր սպին վրայ յարձակելու համար և անկեղծօրէն կ'ուզէր որ թաղաւորը զայն գործադրէր , « բայց , որպէս զի , կըսէր , հասկցուի որ անգործադրելի է : » Թաղաւորը չէր կրնար զայն ճամբելու որոշումը տալ և ալ խառնակ նախարարութիւնով է որ փորձեց իր ճամբան չարունակել : Հանրային կարծիքին հաճոյ ըլլալ փորձելէ հօր իր կատարած բնարութիւններով ուրիշ միջոցներ ալ փորձեց , ա'ւ աւելի դայն իրեն կապելու համար և այնպէս թուեցաւ որ առաջարկուած յարցը զիստապիտական և զինուորական միջոցները պիտի գործադրէր Հոնտսի վրայ կազմուած զինուորական համախմբումներուն ղեմ : Վերջին դադարական օրէնքները մերժուած էին վերայով , և սակայն ամէն օր նոր ամբաստանութիւններ կ'իմա-

ցնէին ժողովին՝ անարադիրներուն պատրաստութիւնները և սպաննադիքները : Այն անգեկաւթիւնները զոր սահմանադրութիւն մօտիկ քաղաքապետութիւնները և նահանգները կը զրկէին և անդր Հոնտսէն եկող վաճառականներուն անգեկադիրները կը վաշէին թէ տը Միրապօ զերկումը՝ եզրայր հաշակաւոր տաճարանադրականին , Սիբադաւրիկի կախկալութեամբ թեմէն մէջ 600 հոգիի զլուխը անցած էր , թէ Մայնսի կախկալութեամբ իշխանին երկրին մէջ , Վորմսի մօտ , դատարիքներու բազմաթիւ խումբեր կը գտնուէին և որոնք Քոնաէի իշխանին հրամանին տակ էին , թէ՛ նոյն բանն էր Քօլլէնցի և Թրէվի ամբողջ երկրին մէջ , թէ՛ ծայրայեղութիւններ և բռնութիւններ զորումն էին Պրանսապիներու դէմ և թէ վերջապէս զօրովար Վիմֆրէնի առաջարկուած է յանձնել Նէօֆիլիդաքը : Այս անգեկադիրները միանալով այն լուրերուն , որոնք ժողովուրդին բերանն էին , ժողովը մեղելին վերին աստիճանի զրկուածութեան : Անմիջապէս առաջարկուեցաւ օրէնքի նախագիծ մը , որով պիտի պահանջէին կաշտընարի իշխաններու երկրները գտնուող անարադիրներուն զինաթափութիւնը : Որոշումը երկու օր յետաձգուեցաւ , որպէս զի չստ աճապարանքով կատարուած չերեւայ : Երբ պայմանաւածքը աւարտեցաւ , վիճարանութիւնը բացուեցաւ :

Առաջին անգամ Իգնար երեսփոխանը խօսք տուաւ և զգացուց որ Պրանսապի հանդարտութիւնը սպառնալիք անհրաժեշտ է , ոչ թէ անցողակի , այլ տեսական երկարով մը . պէտք էր ինքզինքը սեպկ տալ այնպիսի անմիջական և կրքովի միջոցներով , որ ամբողջ եւրոպայի առջեւ սպառնալիք անհրաժեշտ չընկնէր . -- « Մի վախնաք , կըսէր , որ ձեզի ղեմ պատահարաւ կը զրկուէր մեծ պետութիւնները , չահախնայութիւնը որդէն

որոշած է անոնց մտադրութիւնները : Զեր գործածած միջոցները զանաք չափով փոխեն , բայց պիտի տախեն զիրենք որ բացատրութիւն տան . . . : Պէտք է որ Ֆրանսացիին վարժունքը համապատասխան ըլլայ իր նոր ճակատագրին : Լուդովիկոս Ժ. Ի մտմանակ սարուկ ըլլալով հանդերձ , քաջ և մեծ եղաւ ան . այսօր որ ազատ է , արդեօք տկար և երկնտ պիտի ըլլայ : Մօնղէսքիէօ Կլօս թէ , կը սխալին , եթէ կը կարծեն որ յօգափոխական մուգութիւն մը յաղթուելու տրամադիր է : Ընդհակառակը , պատրաստ է ուրիշներուն յաղթանակելու . ծափահարութիւններ : Զեղի կ'առաջարկեն տեղի տալ . կ'ուզեն աւելցնել թագաւորական ատանձնաշնորհումը , աւելցնել թագաւորին իշխանութիւնը , մարդու մը՝ որ 30 միլիոն փրանք կը ստանայ , մինչ հազարաւոր քաղաքացիներ կը մեռնին անօթութեան մէջ . կրկին ծափահարութիւններ : Կ'ուզեն ազնուականութիւնը կրկին իշխանութեան գլուխ բարձրացնել . . . : Եթէ նոյն իսկ աշխարհիս լուրը ազնուակները մեր վրայ յարձուէին , Ֆրանսացիները , մէկ ձեռքով իրենց հարստութիւնը բռնած և միւսով՝ սուրբ , պիտի պաշտարին այդ գոռոզ գառակարգին դէմ և դաշն պիտի հարկադրեն որ հաստատութեան նկատմութիւնները կրէ Նախարարութեան , թագաւորին և երազային խոսեցէք այն լեզուով որ կը վայել Ֆրանսացի ներկայացուցիչներուն , բռնք նախարարներուն որ , զարդ չառ զոհ չէք եղած անոնց վարժունքին և թէ զուրկ տալիս անոնց համապատասխանութիւնը բոկով մահ կը համարէք երկարատեւ ծափահարութիւններ : Ընդհակառակը , իսկով որ պիտի յարգէք իրենց միտնալով պատերազմ մը յառաջ

երկն Ֆրանսացի դէմ , դուք ալ պիտի սակե՞՞ք ժողովուրդներու սրտերազմ մը՝ թագաւորներու դէմ : » Երբ ծագահարութիւնները կրկնուեցան , « Յարգեցէ՛ք , գոչեց ատենախօսը , յարգեցէք խանդավառութիւնը , անխիտ ազատութեան խանդավառութիւնն է : Ընդէ՛ք , թէ այն պատերազմները զորս ժողովուրդները կը մղեն բռնապետներու հրամանով , կը նմանին այն հարուածներուն որոնք երկու բարեկամներ , մտտխոնակիչէ մը զրգուած՝ իրարու կռտան մտքին մէջ : Երբ լոյսը ծագի , զիրար կը համբարեն և վրէժ կը լուծեն անկէ՝ որ զիրենք կը խարէր : Նոյնպէս , այն պահուն ուր թշնամի բանակները պիտի կռուին մերկին հետ , եթէ խառտատիրութիւնը աչքերնուն զարնէ , մուգութիւնները զիրար պիտի զրկեն գահադրկումը բռնապետներու աչքին , մխիթարում՝ երկրին և զոհուած կրկինքին տալիս : » 29 նոյեմբերի նիստ) :

Այս խօսքերուն յառաջ բերած խանդավառութիւնը այն տախիճանի հաստ որ խոնուեցան ատենախօսին չուրջ զայն ողջապաւելու համար : Իր պաշտպանած օրէնքը անմիջապէս ընդունուեցաւ . Պարլամենտի պաշտոն տրուեցաւ որ քսաներջու երեսփոխաններէ կազմուած պատգամաւորութեան մը զուխիւն այնպէս ներկայացրնէ թագաւորին : Այս օրէնքով ժողովը կը յայտարարէր թէ Թրէվի , Մաշանի և կաշարութեան ուրիշ իշխաններէն կը պահանջէր վերջ մը զնկ տահմանադրութիւն վրայ կազմուած զինուորական համախմբումներուն : Միևնոյն ատեն կը խնդրէր թագաւորէն որ փութայնէ սկսած բանակցութիւնները այն դրամական տուգանքներուն համար զորս կը պարտէին Արդարի մէջ սեպհականտէր իշխաններուն :

Պարլամենտն այս օրէնքին բնկարացուց սեպհ և յարգալիր հաստ մը որ չառ ծափահարուեցաւ ժողովէն : « Տէր

Արքայ, կ'ըսէր ան, այն ֆրանսացիները որոնք Նանդի հրամանագրին ջնջումովը արտաքսուած՝ իրենց հայրենիքէն, սահմանադրութենէն ու վրայ գննուած հաւաքուէին և ի՞նչ պաշտպանուած ըլլային Գերմանիոյ իշխաններէն, Տէ՛ր Արքայ, ձեզի կը հարցնենք, ի՞նչ պիտի ըլլար Լուդովիկոս ԺԳ. ի վարձուէրը ։ Պիտի հանդուրժէր այդ համախառններուն, ինչ որ ան պիտի բնէր իր իշխանութեան համար, թող Զեր վհատութեամբ ինչ Սահմանադրութեան պահպանմանը համար ։»

Լուդովիկոս ԺԶ., որ, ինչպէս րաինք, որոշած էր մեղմացնել վերային ազդեցութիւնը աշխարհի գործերով որ հանրային կարծիքին հաճելի ըլլային, որոշեց ժողովին երթալ և անձամբ պատասխանել անոր զրկած զրտութեանը աշխարհի ճառով մը որ կարող ըլլար զայն զոհացնելու ։

Դեկտեմբեր 14ի երեկոյին, թագուորը զհայ հոն, աստուծուն պարզ նամակով մը իր աչքեղութիւնը ծանուցանելէ ետքը ։ Խորունկ լուսութեան մը մէջ ընդունուեցաւ ։ Ըստ որ ժողովին պաշտօնագիրը լուրջ նկատուածութեան արժանի էր և ի՞նչ աշխարհի պարագայի մը մէջ, ուր ֆրանսական պառլամենտը կենդանիութեամբ է, կարծած էր պարտական ըլլալ, անձամբ ներկայանալու ։ Ի՞նչ ժողովին զխառնարութիւնները բաժնելով, բայց վախճալով պատերազմի աղէտէն, փորձ բրած էր մարտած ֆրանսացիները եւ բերելու, թէ՛ բարեկամական խորհուրդները անօգուտ դարձած ըլլալով, նախառեւած էր պառպամտ որներուն զրտութիւնը և իմացուցած էր կայսրին իշխաններուն որ, եթէ Յունոսար 15էն առաջ լոյսը համախառնները չդադրեցնեն, ֆրանսայի թշնամի պիտի նկատուին, ինչ՝ կայսրը գրած էր պահանջելով որ իր կայսրութեան պետը միջամտէ և ինչ՝ այն պարագային որ զոհացում հասց-

ուի, պատերազմ պիտի տաճարէր ։ Վերջացաւ, բնական թէ ի զոր պիտի փորձէին զգուանքով պատկու իր իշխանութեան գործադրութիւնը, թէ հաւատարմորէն պիտի պահէր Սահմանադրութիւնը և թէ խորագէտ կը զգար թէ ո՛րքան զեղեցիկէր ազատ ժողովուրդի մը թագաւորն ըլլալ ։ Լուսութեան տեղ այս անգամ ծափահարութիւնները տեղացին և թագաւորը վախճալով ինչ զանեղով միտքներուցաւ այն ընդունելութեանն որ բերէ էին մտած ժամանակը ։ Ժողովը աստուծոուն նկատած ըլլալով որ պաշտօնագրով մը պատասխան պիտի տաւ նոր, անմիջապէս չկրցաւ յայտնել թագաւորին իր գոհունակութիւնը, բայց որոշեց որ անոր ճառը զրկուի ճանահանրութեան ։ Պատերազմական նախաբար՝ Նաբոլէոն անմիջապէս վրայ հասաւ և յայտնեց ձեռք տանած միջոցները, ազահովանելու համար կայսրութեան ուղիւստ խիստ հրամաններուն ազդեցութիւնը ։ 150,000 հոգի պիտի հաւաքուէին Հոնտուի վրայ, և ասիկա, կ'աւելցնէր թէ, անկարելի չէ ։ Երեք զօրավարներ՝ պաշտօնի կոչումով ինչ հրամանատարութեան համար, Լիւրսնէր, Ռօչամպո և Լաֆայէթ ։ Մտաւհարութիւններ ծածկելին երրորդ անունը ։ Ետպէս կ'աւելցնէր թէ չտալով պիտի մեկնէր սահմանադրութենէրը այցելելու համար, ազահովանելու բերելուուն միջակին վրայ և ամենամեծ գործունէութիւն ներհնելու ինքնապաշտպանութեան սխիստութիւններուն ։ Բայց թէ անչափ ժողովը պիտի տար հարկ եղած զրամագլուխը և թէ չպիտի ստակարկէր ազատութիւնը ։ «Ո՛չ, ո՛չ» զսչելին ամէն կողմէ ։ Վերջապէս հարցաւ զոր, թէ և մարաջախներու օրինակուն թիւք լրացած էր, ժողովը չպիտի որոշէր պրոքթը թագաւորին որ այս տախիճանը չտարձէ երկու զօրութեան կողմէր և Ռօչամպոյի պրոքթը հոգեկոյսը ազատելու հոգովը

բնանաւորուած էին : Հաւանութեան ձայներ վիպեցին ժողովին համաձայնութեանը և այն գահաւակութեան գործադարձը նախարարին գործունէութիւնը իրեն կը պատճառէր : Այսպիսի վարմունքով մըն է որ Լույսովիկոս ժԶ. պիտի յաջողէր ժողովրդական գաւառի իրեն չափելու : Հանրապետականները, որոնք հանրապետութիւն կ'ուզէին միայն այն պատճառաւ որ կը կարծէին թէ թագաւոր մը անկարող է սիրել և պաշտպանել ազատութիւնը :

Այս ձեռք տանաւ ած միջոցներուն յառաջ բերած գահաւակութենէն օգուտ չտուեցին ստորագրել տալու համար յաւանաներու գէմ օրէնքին վրայ գրած վերօն : Աստօտուն զիմամբ հրատարակեցին թերթերու մէջ պաշտօնանկութիւնը նախկին քաղաքական պաշտօնականներու, որոնք իրր աշխատակիցներու ամբողջականութեան մէջ և նորերու անուանումը : Այս նախադրուածութիւններուն չհարձիւ պաշտօնադիրը բնականաբար անտրտաւնջ : Արդէն, ժողովրդաց բանին կը սպասէր և յառաջ բերած զգայնութիւնը այնքան նեղացուցիչ չեղաւ, որքան կը սպասուէր : Տեսնելով ինչ անհաշիւ զգուշութիւններ բնականաբար ստիպուած էր թողաւոր, գործածելու համար իր առանձնաշնորհումը և թէ ինչքան վտանգաւոր էր իրեն համար զայն գործածելը : Առանձնադիր ժողովրդ, զոր ամբաստանեցին թէ թագաւորը զրկելով պատճառ եղաւ անոր կորստեան, եթէ նայն իսկ բացարձակ վերօն անոր քով բլար, արդեօք թագաւորը աւելի ազդեցիկ պիտի բլար : Ասկիսող վերսն այս պարագային բացարձակ վերսն ազդեցութիւնը չէր բնութիւն : Օրինակաւ իսկանութիւնն էր որ կը պակսէր թագաւորին, թէ՛ կարծիքի ուժը : Արդիւնքէն իսկ կը տեսնուի որ, բնականաբար առանձնաշնորհումներու պակասը չէր որ կորստեան մատուցէ Լույսովիկոս ժԶ. -ը, այլ իրեն մատ-

յաճներուն չարաչար գործածութիւնը :

Ժողովին խոստացուած զինուորական գործունէութիւնը չգանցողեցաւ : Պատերազմական ծախքերու համար և երկու մարտականներուն՝ Լիւքսէրի և Ռաշտակոյի անուանումին համար առաջարկութիւնները առանց բնականաբար իրարու յաջորդեցին : Լաֆայէթ, զուրաբերուելով իր քաջութեան անկիւնէն, որ գտնուէր հանգչելու իր երկր տարուան յաջնութենէն, սիրալիր կերպով մը բնականաբար : Ազգային պահակախումբի գումարտակներ անոր բնակարանը Ռաբիդէն գալու երբ տան և ամէն բան իրեն ազատացուց թէ, Լաֆայէթ անունը չէր մտնում և թէ զինքը կը նկատէին իրր ազատութեան հիմնադիրներէն մէկ :

Նա սակայն, Լեօքա, բնականաբար խաղաղաւոր, պատերազմ չէր ուզեր, որովհետեւ զիտը որ պատերազմը յարմար չէր իր չափերուն, բայց կը փափաքէր որ գահաւակի տալ մը կախում վեհաժողով մը գումարու, հաշտութեան մը յանգեալ և Առանձնադրութեան մէջ կարգ մը բարեփոխութիւններ մտնելու համար : Տարադիրները ալ թէ կը փափաքէին զայն բարեփոխել, այլ Լեօք, աւելի խաղաղ և բնականաբար գտնուողութեան մը տէր ըլլալով, կարծր զիտը որ ներդաշնակ աչքով նայելու է նոր գաղափարներուն և թէ ինչ որ կընային փափաքել, չառչտ թագաւորին գարձանէն էր քանի մը առանձնաշնորհումներ և վերադառնալ օրէնսդիր մարմինին կազմութեան հաստատելով Երեսփոխանական ժողովին հետ ներառելով, փոխանակ միայն Երեսփոխ ժողովի * :

* Պաշտօնի Երեսփոխներուն մէջ կը գտնուէր տրամադրութիւններուն : Անկիսկ իսկ որ, Երեսփոխ թագաւոր չառստարակցի մէջ էր կարելի և անոր

ԹԱԳԱՒՈՐԸ ԿՆԵՐԵՆՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱՅ

Այս վերջին ծրագիրն էր մանաւանդ որ ամենէն աւելի վախ կը ներշնչէր և զոր յաճախ ֆէօդաներու կամ սահ-

մանագրականներու երեսին կը զարնէին : Ճիշդ է որ այս կուտակցութիւնը սահմանագրութեան օրերուն, եթէ մերժած

գինակիցներուն իրական ծրագիրներուն վրայ : Մինչ կայսրը մտադրած ըլլալու էր այդ ևս ֆրանսացի գործերով չգրա-
ղիլ : Կայսրու հին այս բանին տեղեկութիւն տւնէր : Պաշտ կ'ըսէ թէ գիտէր որ այդ միջոցին անիկա իր բոլոր ազ-

գեցութիւնը կը բանեցնէր վեհապետե-
րուն վրայ, որոնցմէ մէկուն զրամ էր նախ իսկ չատ խիստ նամակ մը, որ կը յայտնէր թէ ինչպէ՛ս Քրոստիայ թագա-
ւորը, իր քրոջը հանդէպ եղած սրտից անքաղաքավարութեան մը համար բա-

է Օհրակոյսը , իրաւամբ վախճալով որ ազնուականութիւնը հոն կ'ապրատանի , այսօր իր վախերը նոյնը մնացած չէին . ընդհակառակը , սա իրաւացի յայն տնէր որ զրէթէ ինքը մինակը պիտի կազմէր զայն : Ծառ մը տահմանադրականներ կատարեալ սննդութեան մը մէջ խորտուղուած , հոն առիթ մը պիտի գտնէին յազարապիսն բնմին վրայ վերելիս ելու : Եթէ ուրեմն , Օհրակոյսը իրենց տեսակէտներուն մէջ չկար , սննդիս գտնէ իրենց չափերուն համապատասխան էր : Ընդ է որ թերթերը յաճախ կը խօսէին այս բանին վրայ և թէ այս չափը ամէն կողմ կը պարտէր : Եկտոբրիս թիւն ընթացքը որքան արագ եղած էր : Այսօր աջակողմը կազմուած էր նախորդ ձախակողմէն : Ինչ ատարակութիւն ՏՅին հետ , և ինչպէս յիշատական ընդդիմութիւն մը գէպերը վախճուցած էր :

Լէօօրօս , ուրեմն , Լուդովիկոս Ժ.Գ. համար միայն այս բարեփոխութիւնը կը տեսնէր : Սինչիս այդ , իր սպասակն որ բանակցութիւնները երկարածուցել և տանց փրանալի հետ յարաբերութիւնը խզելու , ինքզինքը սեպել սոյ հաստատակամութեամբ : Քաջ իր պատասխանով նպատակէն չեկեցաւ : Այդ պատասխանով անիկա յարանց թէ Ռապիդօնի ժողովին եզրակացութիւնները կը մերժէին ու և վախճարեալութիւն ընդունի Արդարի սեպհականաւոր իշխաններուն համար : Այնչաւ ալիքան ծիծաղելի է որքան սպասակն պոչում մը , պոյհնաւ միեւնոյն տիրապետութեան ներքին գտնուող ամբողջ երկիր մը միեւնոյն օրմնքներով պէտք է կատարուի . եթէ Կայսրութեան իշխանները հոգեւ տանէին փրանալի մէջ ,

պէտք էր որ ենթարկուէին տատակահարաւանքներու . Տնչման օրէնքին . և Սահմանադիր ժողովը արդէն չառ բան ըրած էր , անոնց պատական վախճարեալութիւններ ընծայելով : Անոնցմէ տանք աչս մասին արդէն բանակցած ըլլալով , Ռապիդօնի ժողովը չեղ'ալ կը համարէր անոնց պայմանադրութիւնները և կ'արգիլէր ու և կ'արգադրութիւն ընդունի : Այսպէսով Կայսրութիւնը կը յաւակնէր ճանչնալ յեղափոխութիւնը իրեն վերաբերած մէկ կէտին մէջ : Գալով տարագրեալութիւն , Լէօօրօս , տանց բացառութիւն տատականց ցրուումին մասին , կը պատասխանէր Լուդովիկոս Ժ.Գ. թէ Թրէվի իշխանը փրանալիս կատարուած իրեն խիստ հրամաններուն վրայ , չառով թէ համարեալ ենթարկուէր իրեն , այդ պատճառաւ մարաջախտ Պէնտէրի հրաման եղած է անոր օգնութեան համար :

Ասկի գէշ հաշտուած պատասխան մը չէր կրնար ըլլալ . անիկա կը ստիպէր Լուդովիկոս Ժ.Գ. , ինքզինքը կատակածելի չցուցնելու համար կորովի միջոցներ ձեռք տանել և պատերազմ տատաջարկել :

Տրէտար անմիջապէս ժողովին գրեկուցաւ այս պատասխանը տեղեկացնելու համար , և վկայելու թէ Լէօօրօսի Վարմունքը՝ զարմացում կը պատճառէր թագաւորին : Նախարարը տալահոյսաց թէ հասանակաւորար Կայսրը խաբած էին և թէ զայն տատակը համոզած էին թէ Դրէվի իշխանը լաւ պաշտի բարձր պարտականութիւնները կատարած է : Ասկէ գտաւ Տրէտար հազարեկ աչս պատասխանը զոր գրեալ էին Լէօօրօսին : Անոր սպարարած էին որ հակա-

նակ մը մոցուցած էր Հոյանաւ , մինչդեռ ինչքն իսկ կը հանդուրժէր աչս նախատանքներուն և լրբութիւններուն , որուն կ'ենթարկէին փրանալի թա-

ցուհին , անոր՝ տալահոյսէ և յարգանքէ վար ինչպոյն և թագաւորի մը գահուն փճանալուն , թագաւորի մը որ իր փեսան էր և զինակիցը :

սակ իր պատասխանին և մարաջախտ Պէնաէրին արտած հրամաններուն, եթէ իշխանները որչա պարմանաւամբն, այսինքն Յունկար 15ին, Ֆրանսայի արահանջին զոհապետ չառն, անոնց զէմ պիտի գործածուի զինու. գորտ թիւն : «Եթէ այս յայտարարութիւնը, կ'ըսէր Լուդովիկոս Ժ.Պ. Դեկամբեր 31ին ժողովին զրկած նամակին մէջ, յաւատարմութեամբ արդիւնքը չառն, եթէ Ֆրանսայի ճակատադիրն է իր զաւակներուն և զինակիցներուն զէմ կոտիկ, Եւրոպայի ճանչցնել պիտի տամ մեր գտնին արդարութիւնը. Ֆրանսական ժողովուրդը իր քաջութեամբը զօրավիգ պիտի բլլայ անոր և ազգը պիտի տեսնէ թէ իմ ունեցած շահերս համարատարան ևն իրեններուն, և թէ անոր արժանապատուութեան և ազանովութեան պահանջները պիտի նկատեմ իրր ամենէն էականը իմ պարտականութիւններու» :

Այս բաները որոնցմով թագաւորը, ընդհանուր վտանգի միջոցին կը թուէր միանալ ազգին հետ, բռնն կերպով ծախահարուեցան : Վաւերաթուղթերը յանձնուեցան զխանադիտական յանձնախումբին, որպէս զի ժողովին համար անմիջական տեղեկագիր մը պատրաստէ :

Թագուհին անգամ մին ալ ծախահարուեցաւ. Օրերայի մէջ, ինչպէս իր փայլուն և ազգեցիկ օրերուն, և վերագարծաւ. բարբովին ուրախ, բերս իր տմաւինին որ զինքը ընդունած էին ինչպէս ժամանակաւ : Բայց ասանք համակրանքի վերջին ցոյցերն էին զորս կը ստանար այս ժողովուրդէն որ երբեմն այնքան պաշտած էր իր արքայական չորհրդերը : Հաւատարմութեան այն զգացում, որ այնքան երկար տան խեղդում կը մնայ մարդոց մէջ և որ այնքան անզգայիկ է երբ կ'արթննայ, կը յայտնուէր արդէն ամեն կողմերէ : 1791ի վերջերն էր. ժողովրջիչէկ տգեց ամանորի հին պարտաւոր-

թիւնը և որոշեց որ այն մեծարանքները որոնք կ'ըլլային թագաւորին աչք հանդիսաւոր օրուան մէջ, այլ ևս տեղի չունենան : Գրեթէ նոյն միջոցին, երեւոյթանալիս պատգամաւորութիւն մը զանդատեցաւ որ իր առջև զահլիճին երկու դուռները մէկէն չէին բացած : Վիճաբանութիւնը զայլակցայի կառու, և ժողովը Լուդովիկոս Ժ.Պ.ի նամակ մը գրելով վերցուց Տեր Այրալ և Վիւստաւարիս տիտղոսները : Ուրիշ որ մըն ալ երեւոյթանալի մը թագաւորին սննհակը մտաւ զխարկը զրախը և անպատշաճ արդուզարդով : Այս վարմունքը յաճախ յառաջ կու գար արքունիքի մարդոց՝ երեւոյթանալիս բրած ընդունելութենէն, և այս ցոյցերուն մէջ մէկ կողմին հպարտութիւնը միւս կողմէնէն երեւք ևս մնայ չէր ուղեր :

Նարպոն իր պտոյտը կը շարունակէր հագուադրուալ դործուեալութիւնով մը : Սպանադիքի ետեւորում տաճանաւ զլուխին վրայ երեք բանակներ հաստատուեցան : Ռօշամպօ, ծերունի գօրովար, որ ժամանակաւ լաւ վարած էր պատերազմը, բայց այսօր հիւանդ տա, վատցած և զժգոհ, հրամանատարութիւնը ունէր այն բանակին որ հիւսիսային կը կոչուէր և անպատրաստ էր Ֆրանսիայի մէջ : Լաֆայէթ կեղանի բանակը տուած էր և Մէյի մէջ բռնուկած էր : Լիւքսէր, հին պատերազմիկ, միջակ զօրավար, քաջ զինուոր և իր զուտ զինուորական բարքերով չաւ ժողովրդականացած, հրամանատարութիւնը կ'ընէր Ալգասի մէջ գտնուող բանակին : Ասանք էին ինչ որ երկարատեւ խաղաղութիւն մը և ընդհանուր դատաւարութիւն մը մեզի ձգած էր իրրեւ. զօրավար :

Ռօշամպօ, զժգոհ՝ նոր վարչութեանէն, բանակին մէջ տիրող անկարգապահութենէն զայրացած, չարտանակ կը գտնուատէր և ունէր յայտնուէր խաղաղութեան : Լաֆայէթ, երկարա-

տարդ , գործունեայ , նախանձախնայիր չափով գնահատուելու հայրենիքը պաշտպանելով , կարգապահութիւնը կը վերահաստատէր իր զօրագոյններուն մէջ և կը յաղթէր բոլոր զժողովուրդին հակառակը և անոնց պատուը լիզուովը խօսելով , բաժնէր որ պարտական են բանակէն հեռանալ եթէ հաւատարմօրէն ծառայել չէին ուզեր : Եւ այդ պարագային , ինքը յանձն կ'առնէր առնուելու հայրենիքի կամ ապաստաններ փրանալի մէջ , կամ անցադիրներ օտար երկիրներու համար : Բայց եթէ կը յարառուէին ծառայել , իրենցմէ նախանձախնայրութիւն և հաւատարմութիւն կը սպասէր : Այսպէսով , յաջողած էր իր բանակին մէջ հաստատել լուսազօն կարգ մը որ չէր տիրեր միւս բանակներուն մէջ : Փայտով կիւղնէին , դուրկ՝ քաղաքական համագումր , և հեռուարար , գիւրաւ յարմարող տանէն սէմիմի , չափ բան կը խոստանար ժողովին և իրաւ ալ յաջողէր էր իր զինուորները իրեն կապել :

Նարպոն համարողեց ամենամեծ արագութեամբ և Յունիսը 11ին եկաւ իր արագ հետախուզութեան հաշիւը տալու : Ծանոց որ բերդերուն նորագոյնութիւնը չափ յատկացած էր , որ Տիւնքերքէն մինչեւ Պրոքսինոն բանակը կը ներկայացնէր 240 զամարտակի և 160 ձիաւոր վաշտերու զանգուած մը , որ իր հետ ունէր 200,000 հոգիի անհրաժեշտ խնդանօթները և վեց ամսուան համար պաշար : Ամենամեծ գոպիտները բոլոր կամուսը ազգային պահակախումբներուն վրայ , և սպահապետաց թէ յառնէին անոնց սպասարկութիւնը պիտի լրանայ : Երկուստարդ նախարարը անչափ կը տարտէր ևս անոնց պիտի պատրանքէ մը , բայց ինչպիսիս որ թիւնները այնքան ազնիւ էին և իր աշխատութիւնները այնքան

արագ , որ ժողովը զայն ծածկեց ծափահարութիւններով , անոր տեղեկագիրը հանրային երախտագրութեան ընծայեց և զայն զրկեց բոլոր նահանգներուն : Եթե սովորական միջոց մըն էր իր գնահատումը յայտնելու , բոլոր այն բաներուն համար որոնք զինքը պահէ ձգած էին :

1792 տարուայ սկիզբը պատերազմը օրուան ամենամեծ խնդիրը դարձած էր , առիկա յեղափոխութեան համար նոյն թիւ գոյութեան խնդիր էր : Իր թըշնամիները հիմա արտասահման փոխալուած ըլլալով , հանդէս էր երթալ զիրենք վնասելու և անոնց յաղթելու : Թագաւոր , բանակին պետը , արքեպիսկոպոսէն պիտի գործէր իր ազգականներուն և իր նախկին պարագայներուն դէմ : Այս էր այն կոտորածը , որու մասին կարեւոր էր ազգը վստահացնել : Պատերազմի այս խնդիրը ժողովներուն մէջ յաջողած էր , որոնք ոչ մէկ խնդիր կը ձգէին սուսնց հաշուակապ սրտում մը տալու : Եւ որ մասին : Ինչ որ եղական պիտի թուի , այն է որ , ծաղրալի ժողովները և Ռոպէսիւն իրենց պետ , խաղաղութեան կողմէն , և չափաւոր ժողովները կամ ժողովները՝ պատերազմի կուսակից : Աստի իրենց պիտի տեսնեն : Պրիսոն և Լուվր : Պրիսոն , իր ազգայնով և իր ազգայնութեամբը պատերազմին կողմը կը բռնէր : Լուվր և բոլոր ժողովներուն հետ կը մտածէր թէ որ պատերազմը յարմար էր ազգին , որովհետեւ անիկա վառուցուող որ անորոշութեան մը վերջ պիտի գնէր և իմաստաւոր պիտի ընէր թագաւորին ճշմարիտ զիտաւորութիւնները : Այս մարդիկը արդիւնքը պատելով իրենց խանդավառութեան համեմատ , չէին կրնար հաւատալ որ , եթէ թագաւորին յանդիմանող ազգը քանի մը անցադիր անյաջողութիւն կրէր , անմիջապէս պիտի յատարանուէր և զաւհրեկեց պիտի ընէր անհատաւորի մը պետ մը : Ինչպէս կ'ըլլար որ Ռոպէսիւն և

միւս ժաքայէնները չէին ուզեր այսպիսի վճարանոթի համար յանդիլ, որ այնքան չափափոխի և վերջնական կէք մը պիտի ունենար: Այս բանը միայն հնթադրութիւններով կարելի է բացատրել: Երկչոտ Ռոպէսը ինչ որ պիտի արարէր, կամ թէ կը պայքարէր թերեւս պատերազմին դէմ, որովհետեւ Պրիստ, ժաքայէններու մէջ իր մրցակիցը՝ անոր կողմնէն էր և երկատարով Լաւլէն պատերազմը ճարտարութեամբ արշապանած էր:

Ինչ որ ալ ըլլայ, խաղաղութեան կողմը կը բռնէր ծաղայեղ յամառութեամբ մը: Քօրարքիէներէն անոնք որ միեւնոյն տուն ժաքայէն էին, վիճարանութեան ներկայ կըլնէին և Ռոպէսը ինչո՞ք կարծիքը պաշտպանեցին: Կարծես թէ ամենէն աւելի կը վախնային որ պատերազմը չափաւորութիւններ կուտար Լաֆայէթին և անոր առիթ կ'ընծայէր թիչ տանէն զինուորական բռնապետութիւնն հաստատելու: Այս բանէն է որ Քամիլ Տէմուլէն չարունակ կը վախնար, անպաղար դոյն կ'երեւակոյէր յայնժամն բանակի մը զրախը, ջախջախելով ժաքայէն և Քօրարքիէ, ինչպէս բրած էր Շան ար Մարտի մէջ: Լաւլէ և ժիրօնալները ուրիշ նպատակ մըն ալ կը վերադրէին Քօրարքիէներուն և կը կարծէին որ յանձին Լաֆայէթի կը հաղթէին նաեւ Օրլէանի Դուքսին թըշնամին, որուն հետ կ'ըսէին թէ Քօրարքիէները գաղանապէս միացած էին:

Այս Օրլէանի Դուքսը որ կը տեսնէր թէ նորէն երեսն կուգայ շատ աւելի իր թշնամիներուն կատկածներուն քան թէ յիշատիւնութեան մէջ, ալ միջոցին գրէ թէ անյայտացած էր: Ահիլլիները կրցեր էին անոր անունը գործածել և ինքն ալ կընար թիչ մը յայտ դնել անոնց վրայ, որոնց իր անունը փոխ տուած էր, բայց անկէ ի վեր ամէն բան շատ փոխուած էր, ինքն իսկ զգուշով թէ ժողովրդային կուսակցութեան

մէջ բնաւ տեղ չունէր, ջանացած էր արքունիքին ներսը տանալ, Սահմանադիր ժողովին վերջին օրերուն և մերժուած էր: Օրէնսդիր ժողովին տունն զայն պահեցին ծովապետներու ատենադահլիճի մէջ և նորէն թողաւ որ չանկու փորձեր բրայ: Այս անգամ անոր քով տարուելով բաւական երկար տեսակցութիւն մը ունեցաւ, և զէջընդունելութիւնն չգտաւ: Կրկին պաշտապիտի երթար. գնաց. թաղութիւնն սպասը դրած էր և յոյս արքայուն կանները մեծ թուով հոն էին. հապիւթէ զինքը նշմարեցին, ամենէն նախաւոր իսկները արատաւնուցան. «Ուշադրութիւն. բրէք սնունդներուն» կը զոչէին ամէն կողմէ, իբր թէ վախնալին որ Դուքսը թոյն նետէր հոն: Զայն կը հրէին, տոքերուն վրայ կը կոխէին և ստիպեցին զինքը որ քաշուէր: Անպաղէն օրէն ի՞նչ տեսնէր նոր նախատիքներ ընդունել և զուրկ կուտ ժիրատրուած, կարծելով որ թաղաւորն ու թաղութիւն իրեն պատրաստ էին այս ստորնապետիչ տեսարանը: Սակայն թաղաւորն ու թաղութիւն շատ ցուցեցին արքունականներուն այս անխառնութեան վրայ, որուն մասին կատարելապէս անտեղեակ էին: Այս իշխանը անտեղ քան երբէք զրգուած ըլլալու էր, բայց այս պատճառաւ տաջութեան աւելի գործունեայ, աւելի ճարպիկ կուսակցապետ չկուտ: Իր այն բարեխառնները, որոնք ժաքայէններու և ժողովին մէջ տեղ մը ունէին, անշուշտ թիչ մը աւելի ազմա կ'ըրին. տակէ կարծեցին որ իր խաղաղարար քաղաքականութիւնը կրկին մէջտեղ կուտ և մտածեցին որ իր յաւանքութիւնները և յոյսերը կը վերածնէին զահաւն վառնդներուն հետ:

Ժիրօնալները կարծեցին որ, ծաղայեղ Քօրարքիէները և ժաքայէնները խաղաղութիւնը կը պաշտպանէին, Լաֆայէթը՝ Օրլէանի գաղտնի մրցակիցը՝ զրկելու համար այն յաջողութիւններէն

որ պատերազմը կրնար տալ անոր : Ինչ որ այ բլրայ , պատերազմը , զոր ժառանգները կը մերժէին , բայց մերժումէնները կը պաշտպանէին , ժողովին մէջ քուէ տապալու , ուր այս վերջինները կը ախրապետէին : ժողովը նախ և առաջ Յունվար 1ին ամբաստանութեան ենթարկեց թագաւորազուն իշխանը , թագաւորին եղբայրը , ա'Արդուտ կոմսը , որ Քոնստէ իշխանը , Քաղմը , Սիրապո կրտսերը , և Լաքէշը , իբր թէնամանող ժրտնապի գէմ . ամբաստանադիր մը վտակացման ենթակայ չըլլալով այս անգամ վերայէն վախճալիք չունէին : Տարադիրներուն ինչքերուն գրաւումը և անոնց հատկութիւններուն գանձումը Պետութեան ինպատու , որ հրամայուած էր այն օրէնքով որ չվաւերացուցաւ , կրկին յայտարարուեցաւ ուրիշ օրէնքով մը որուն թագաւորը ունէ գինացաւ թիւն չորաւ : ժողովը հատկութիւններ կը գրաւէր , իբր պատկերազմական տուգանք , թագաւորազուն իշխանը պահակալ ըլլալու իրաւունքէն զրկուեցաւ ըստ նախապէս տրուած օրոշումին :

Կայսեր վերջին դիմումին վրայ անգեկազիրը վերջապէս ներկայացուցաւ ժողովին Յունվար 1էին ժամնունի միջոցաւ : Դիմակ արուեցաւ որ Յրանման միշտ իր գանձը և զինուորները չառլաւ էր Աստուրիայ համար , առանց երբէք փոխադրէր ստանալու : Թէ 1756ին հաստատուած զինակցութեան պայմանագիրը բանադարձուած էր Իշխանի և յաջորդ յայտարարութիւններով , որոնց նպատակն էր վեհապետներու զինուորական միութիւն մը յառաջ բերել . թէ այդ պայմանադիրը բանադարձուած էր մանաւանդ տարադիրներու ապստամբութեամբ , որուն աչք կը գոցէին և նայն իսկ կ'օգնէին կայսրութեան իշխանները : Ժամնուն պնդեց նաև որ , թէ և նոր դրամներու տրուած էին համախմբումները ցրուելու համար , այս յայտնի հրամանները գործադրուած չէին : Թէ Հսկ-

նունն անդին չէին գաղթած ճերմակ զարդանշան կրելէ , թէ ազգային զինանշանը նախատուած էր և ֆրանսացի ճամբարաներ նկատութեան ենթարկուած էին , թէ՛ հետեւորարդ՝ պէտք էր կայսրէն վերջին յայտարարութիւն մը պահանջել 1756ի պայմանագրութեան վրայ : Հրամայեցին այս անգեկազիրը սպել և օրակարգ անցընել :

Նոյն օրը Կուտաէ տունն ըստճրացաւ : «Բոլոր այն եղբայր թիւններուն մէջ , ըստ , օրոնք հաղորդուած են ժողովին , ամենէն աւելի իմ աչս պատուի վեհապետով մը ծրարելը որուն նպատակն է ֆրանսական Սահմանագրութեան մէջ փոփոխութիւններ մը աշխատել , այդ յատակադիրին մասին կատարած կար երկար տեսնէ ի վեր և իբր կարելի ժամանակուած է յանձնախումբ բերու և նախարարներու կողմէ» : Եթէ ճիշդ է , աւելցաւ Կուտաէ , որ այս պատգրութեան կ'առաջնորդեն այնպիսի մարդիկ , օրոնք տալով կը կարծեն իրենց քաղաքական օգնչութիւնէն զուրկել , ուր նոր իջած էին , եթէ ճիշդ է որ գործադիր իշխանութեան անգամնութեան ռմանք իրենց յարարերութիւններուն յոյսը սլծով կ'օգնեն այս զգուելի պատգրութեան , եթէ ճիշդ է որ կ'օգնեն զմեզ մղել երկարաձգումներով և յատակադիր թիւններով ընդունիլ այս ամօթալի հաշտութիւնը , Ազգային ժողովը պէտք է որ աչք գոցէ այսպիսի փառնոյներու : «Երկուեք , կը գոչէ տուննախօսը , ամենքս ալ հաւ մեռնիլ , քան թէ . . . » Չին ձգել որ վերջապէս ամբողջ ժողովը տաքի կ'ելլէ գոչելով . «Այո՛ , այո՛ , կ'ելլալեմք» և խանդավառութեան մէջ , անարժան և զաւաճան կը յայտարարուի ամեն յարանապի Սահմանագրութիւնը փոխակալ : Այս օրէնքը նախկին սահմանադիրներու և Տրիւնալին գէմ ուղիւ տն էր : Մասնաւոր այս վերջին էր

զոր կ'ամբաստանէին թէ բանակցու-
թիւնները կ'երկարաձգէր : 17-ին, ժամ-
սօնէի տեղեկագրին վրայ վիճաբանու-
թիւնը կրկին ձևաքաղ, և որոշուե-
ցաւ որ, այլ ևս չի ազատուիր միայն յա-
նուն ազգին պիտի բանակցէր և պիտի
պահանջէր կայսրէն որ, յառաջիկայ
Մարտ 1-էն ստանձնուի Երևանի քա-
ղաքը : Թաղաւորը պատաս-
խանեց որ, տամեկ ինչ օրէն աւելի կար
որ զբաղան բացատրուի թիւններ ուզած
է Լէօրոյան :

Այդ միջոցին, խնայուեցաւ որ
Գրեյի իշխանը, սարսափելով Ֆրանսա-
կան զաշխիժին պնդումէն, նոր հրա-
մաններ տաւ եր որպէս զի համա-
խորհուրդները ցրուին, և իր սահմանե-
րուն մէջ հաստատուած զէնքի միկրա-
նոցները ծախուին, զօրահանուի թիւնը և
զինուորական փորձերը արգիւրուին, այս
հրամանները իրաւ ալ զօրծաղրութեան
զբաւումէն Այն արամաղրութեանց մէջ,
որ կը զանուէին, աշտպիտ լսուի մը
զբաւութեամբ ընդունուեցաւ : Այդ
բանին մէջ տեսնել ուզեցին ունայն
և ապագային յրջիցի, և յամա-
սեցան Լէօրոյանի մնաւորն պատասխա-
նու պահանջել :

Նախարարութեան մէջ պատահում մ-
ներ կային Պէրիքանն ար Մօլէվիլի և
Նարպոնի միջև : Պէրիքանն կը նախան-
ձէր պատերազմական նախարարին ժո-
ղովրդականութեան և կը մեղադրէր
զինքն՝ ժողովին բրած զիջումներուն
համար : Նարպոն կը զանդատէր Պէր-
քանն ար Մօլէվիլի վարմունքին և
անոր հակառակմանադրական արամաղ-
րութիւններէն և կ'ուզէր որ թաղա-
ւորը զայն հանէ նախարարութեան :
Քաշիլ ար Փէրվիլ անոնց միջև հա-
ստարակցութիւնը կ'ուզէր պահել,
բայց ասանց յաջողութիւն : Քաշիլիցան
բնից որ սահմանադրական կ'ուսուց-
թիւնը կ'ուզէր Նարպոնի նախարարութեան
տառիմանին հասցնել, և երեսն

նոյն իսկ որ թաղաւորը խորհեցին, զայն
վախցուցին Նարպոնի ժողովրդականութեան
և փառաբարութեան, անոր մէջ
մասնաշեղթներ իրաւաստարդ յառակնոտ
մը որ զաշխիժը կ'ուսուցարկէ կ'ուզէր :
Թերիքը տեղեկացան այս պատահում-
մին : Պրիստ և Փրիստ Կանդով պաշտ-
պանեցին հարհազորի ըլլալու սպա-
նալիքին տակ եղող նախարարը և
ուզեցին յարձակեցան անոր բնակրա-
կիցներուն և թաղաւորին վրայ : Նա-
մակ մը, զոր Հրիսի կրեք զօրաւար-
ները զրած էին Նարպոնին և պոռ-
մէջ կը յայտնէին թէ կը վախնան անոր
պաշտօնականութեան, զոր անխառնակ
կը նկատէին, հրատարակուեցաւ : Թա-
ղաւոր անմիջապէս զայն պաշտօնակ
բրաւ : Բայց այս բանին ազդեցութիւնը
մեղմացնելու համար Պէրիքանն ար
Մօլէվիլի հրամարականն ալ ծանուց-
ւաւ սակայն ստանձնին ազդեցութիւնը
նուազ մեծ չեղաւ : արտակարգ իրա-
նոցում մը անմիջապէս պաշտակցաւ և
ժողովը ուզեց յայտարարել, թաւ աչի
բանաձեւին զոր մամանակաւ Եւրոպի
համար զօրծածուած էր, թէ Նարպոն
իրեն հետ ազգին վատահոթութիւնը կը
տանէր և թէ ամբողջ նախարարութեան
զէր վաշեկը իր վատահոթութիւնը :
Կ'ուզէին սակայն որ այն ընդհանուր
դատադարարութեան մէջ բացատրութեան
կազմէ Քաշիլ ար Փէրվիլ ար միշտ
պաշարած էր Պէրքանն ար Մօլէվիլի
զէմ և որ յիշ ժամանակ ստանձնուի
հետ ուզէին վիճաբանութիւն մը ունե-
ցած էր : Շատ մը իրարանցումներէ հետ
Պրիստ ուզեց ապացուցանել որ Տրի-
սար ազգին վատահոթութիւնը մասնած
է : Այս նախարարը զի անադրական
յանձնարարութիւն յանձնեք էր իր Քա-
շիլի հետ ունեցած թշուառութիւնը ինչ
որ անպատիւ բան մըն էր, և նոյն իսկ Քա-
շիլի աննպատու դատարար մը կ'ու տար
մի անուայի վիճակին վրայ և կը թաւ էր
որ յաջողութեամբ էր Լէօրոյանի վար-

մասնքը և լեզուն : Պէտք է զխանալ որ Տրդէստար և իր ընկերակիցը՝ Տիւրօս-Տիւղէրպըր տնն երկու. նախարարներն էին որ առկի մասնաւորապէս Ֆէօյ-հաններուն կը սրտականէին և սրտեց զէմ տախնէն տեղի սիւ կար, որովհետեւ զիրենք կ'ամբատտանէին իմէ վեհամարտի ծրագրին համակարծիք էին :

Ժողովին տախնէն փոխորկայի նիստերէն մէկուն մէջ, անբաղդ Տրդէստար Պրիտայէն ամբատտանաւցաւ. որ ազգին արժանապատուութիւնը փասնցի կ'ենթարկէ, իմէ Ժողովը նախապէս չէր տեղեկացուցած պետութիւններու համաձայնութեանը և Բիշնիցի յայտարարութեանը, իմէ իր Յիշատակներուն մէջ հակառահմանադրական վարդապետութիւններ կը դառնէր, իմէ Քանիցի սխալ զապօխար մը տուած էր Ֆրանսայի վիճակին վրայ, իմէ բանակցութիւնները երկարածը էր և իմէ դառնք վարած էր հայրենիքի չափերուն հակառակ կերպով մը : Վերմիօ միացաւ Պրիտային և Տրդէստարին զէմ եղած զմզմութիւններուն վրայ նորեր առկացուց : Զաշն մեղադրեց իմէ երբ ներքին զործեց նախարար էր, չառ երկար առնն ինքնապահանքի մէջ սրահած էր տնն հրամանադիրը, որով Քանիցան Ֆրանսայի կը միացուէր, և այսպէսով պատճառ եղած էր Ալիեհանի կռաւրածներուն : Յետոյ, Վերմիօ տեղեկացաւ, «Այս տառանէն տրեկ ձեզի կը խօսիմ, կը տեսնուի տնն պալատար ուր ապրկանած խորհրդատուներ կը մարդրեցնեն և կը խորեն թաղաւորը, զոր Առհմանադրութիւնը մեղի տուաւ : Կը տեսնեմ պարտաւն պատահանները որ հակայեղափոխութիւնը կը պատրաստեն և որ միջոյններ կը հնարեն զմեզ փրտալն խորատուցիւ համար գերութեան մէջ : Հին ժամանակներուն և բանապետութեան անունով սարսափը յաճախ զարու եղած է այդ հաջակաւոր պալատէն, ինք ալսոր անկաւ հան

մանէ որէնքի անունով, ինք հան թաւանցէ տախն որտեղաւ, ինք անար բար բնակիչները զխանան որ մեր Սահմանադրութիւնը միայն թաղաւորին կ'ընծայէ անբանարարկութիւնը :»

Ամբատտանութեան ենթարկելու օրինակը անմիջապէս քաւի զբաւցաւ և ընդունաւ կցաւ. (Մարա 10ի նիստին) Տրդէստար զրկաւցաւ ազգային բարձրագոյն տառանին, որ Օրդէսին մէջ հաստատուած էր և պաշտօն ունէր բառ Սահմանադրութեան, պետական սփրնները զառկաւ : Թաղաւորը տեսաւ անոր մեկնելը տախնամիմ վիշտով : Իր վատահոթութիւնը ընծայած էր անոր և չառ կը սիրէր զաշն անոր չափաւոր և խաղաղափրական տեսակներուն պատճառաւ : Տիւրօս-Տիւղէրպըր, սահմանադրական կուսակցութեան նախարար, նախպէս ամբատտանութեան մը պատանայիքին ներքեւ էր, բայց զաշն կանխեց, խնդրեց որ ինքզինքն արդարացնէ, անպարտ արձակուցաւ և անմիջապէս իր հրամարկանը տուաւ : Քանիէ ար ժէրպիլ ալ հրամարկեցաւ, և այսպէսով թաղաւորը զրկուած կզուտն միակ նախարարութեան, որ Ժողովին տաջիւ հայրենապրտութեան համբաւ ունէր :

Բաժնաւելով տնն նախարարներէն, զորս Ֆէօյլանները իրեն տուած էին և չզխանալով իմէ տնն փոխորկին մէջ որու վրայ կընար յնուլ, Լազովիկոս ԺԶ. որ Կարպօնը համարած էր, որովհետեւ չառ ժողովրդական էր, մառմեց Ժիրօնալին կապով որ հանրապետական էր : Տիւղէ և որ այդպէս էր, թաղաւորէն կառածկուն համար, թաղաւորը կընար սիրաչափ, եթէ ինքզինքն յանձնէր Ժիրօնալին, բայց պէտք էր որ բայ պատով ինքզինքն յանձնէր և բարեմատութեան այս յախանական խնդիրը հաւ ալ կը յարուցաւ էր, ինչպէս տախն տիւրներու մէջ : Անչաւ չաւ, Լազովիկոս ԺԶ. անկեղծ էր, երբ կուսակցութեան

ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԹԱՂՈՒՀԻՆՆԵՐ ՏԵՍԱՆՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

մը կը վստահէր. բայց այդ բանը կ'ընէր
ցաւ ելով և Նեղոստտ թևամբ : Այսպէս,
անմիջապէս որ այդ կուսակցութիւնը
դժուար, բայց անհրաժեշտ պայման մը
տաճարէր, կը մերժէր զայն, կառ-
կածը անմիջապէս կը ծնէր, կծու ու-
թիւնը կը յաջորդէր, և ահա խզումը
հետևանքը կ'ըլլար, այս պարագայ
միտ թիւններուն, որոնք տեղի ունե-
ցած էին բարբոթին հակառակող հաճեալ
գրաւուած այս սիրտներուն մէջ : Այս-

պիսով է որ Լուդովիկոս Ժ2- իր մօտը
ունենալէ ետքը Ֆէօլեան կուսակցու-
թիւնը, Նեղոստտ թևամբ : Նեղացուցած
էր Նաբոլեոն, որ անոնց ամենէն աչքի
գաբնող պիտի էր, և փոխարինը համե-
զարեցեցելու համար ինքզինքը ժիրօն-
ալին յանձնելու վիճակին վերածուած էր :
Անգլիոյ օրինակը, որ թաղաւորը յա-
ճախ իր նախադրանքը կ'ընալէ, ընդ-
դիմադիրներէն, Լուդովիկոս Ժ2-է չար-
ժառ թիւններէն մէկը եղաւ : Արքայնիւր

այն ատեն յոյս մը ունեցաւ, որովհետեւ ամենէն զժրագոյ պարագայներուն մէջ իսկ միշտ յոյս մը կը տածենք: յաւակ-ւառնեցաւ որ, Լուդովիկոս Ժ.Ձ. անկա-րող և ծիծաղելի ամբարձարներ տանե-լով, համբաւը պիտի կորսնցնէր տար այն կուսակցութեան ուրիշ պիտի ընտ-րէր զանոնք: Այլ սակայն, բնաւ այդ-պէս չեղաւ. և նոր նախարարութիւնը չեղաւ այնպէս, ինչպէս կը փախաբէր արքունականներուն չարութիւնը:

Ամիս մը աւելի կար որ, Տրէնար և Եարպօն մարդ մը կանչած էին, ուրուն տաղանդը թանկագին կարծեր էին, և զայն տեղաւորցուցած էին ի-րենց քով, անկէ ոգւտ քաղելու հա-մար. այս մարդը Տիւմուրիէն էր, որ փոխն ի փոխ հրամանատար եղած ըլլա-լով Նորմանտիոյ և Վանսէի մէջ, ամէն տեղ յոյս տուած էր հաղաւթիւտ հաւ-տատակամտութիւն մը և խելացիութիւն մը: Իր ծառայութիւնները երբեմն ըն-ծայած էր արքանիքին, երբեմն Սահմա-նադիր Ժողովին, որովհետեւ ամէն կու-սակցութիւն իրեն համար մէկ էր, կը բաւէր որ կարենար իր գործունէու-թիւնը և անօրինակ տաղանդը կիրառ-ելի: Տիւմուրիէ, պզտիկցած՝ զարէն, կեանքին մէկ մասը անցուցած էր զի-ւանագիտական գտադրութիւններու մէջ: Իր քաջագործութիւններովը, իր զինուորական և քաղաքական հանձա-րով, 50 տարեկանին, յեղափոխութիւնը ծագած ատենը, միայն փայլուն արկա-ծախնոյ իր մըն էր: Սակայն, պահպա-նած էր երիտասարդութեան հաւրքը և յանդգնութիւնը: Անմիջապէս որ պա-սկրագոյ մը կամ յեղափոխութիւն մը ծագէր, յատակադիրներ կը կազմէր, զանոնք կ'ուզէր բոլոր կուսակցու-թիւններուն և պարտաւս էր ամենուն համար գործելու, կը բաւէր որ կարե-նար գործել: Այսպէսով վարժուած էր բանի տեղ չգնելու գտաի մը բնու-թիւնը. բայց ինչու համարու մէ չառ

դուրի էր, վեհանձն, զգայուն բանի մը յա-րելու կարող էր, եթէ ոչ սկզբունքներու գոնէ անձներուն: Սակայն, իր այնքան չնորհալի, այնքա՞ն սուր և ընդար-ձակ միտքով, իր փոխն ի փոխ հան-գարտ կամ խելագարող քաջութեամբ, հիմնալի էր ծառայելու համար, բայց անկարող արկելու: Ո՛չ խորունկ համու-զումի մը արժանապատուութիւնը ու-նէր, ոչ ալ բնաւոր կամքի մը հաղա-թութիւնը, և միայն զինուորական կըր-նար հրամայել. եթէ իր հանձարին հետ Միրապոյի հրապրները ունենար, Քրօմ-ուէլի մը կամքը, կամ միայն Ռօ-պէսթիէսի մը վարդապետականութիւնը, պիտի արտայտէր յեղափոխութեան և Ֆրանսայի:

Տիւմուրիէ, Եարպօնի մօտ գտնու-մանմիջապէս զինուորական ընդարձակ յատակադիր մը կազմեց: Կ'ուզէր ինչ յարձակութեան և ինչ պաշտպանողա-կան պատերազմը: Բոլոր այն տեղերը ուր Ֆրանսա կը տարածուէր մինչեւ իր բնական սահմանները, Հանտար, Այ-պեանները, Բիրենտան լեռները և ծո-վը, կ'ուզէր որ պաշտպանողականով գո-հանային: Բայց Հոլանտայի մէջ, ուր մեր երկիրը մինչեւ Հանտար չէր հաւ-նէր, Սալուալի մէջ, ուր մինչեւ Այ-պեանները չէր հասնէր, կ'ուզէր որ ան-միջապէս յարձակու մ գործէին և բնա-կան սահմաններուն հասնելով պաշա-պանողականի գիւղին վերադառնէ: Ասիկա մեր չափերը մեր սկզբունքներուն հետ հակասեցէր էր, սակայն ոգուտ քաղել էր պատերազմ մը զոր մենք զրգած չէինք, որպէս զի մեր սահմանները բնութեան ճշմարիտ օրէնքներովը գծու էին: Ասկէ դուռ, առաջարկեց չոր-բորդ գորարանակի մը կազմութիւնը, որ յատկապէս ամ պիտի ըլլար հարաւա-քին Ֆրանսայի. այդ գորարանակին հրա-մանատարութիւնը ինչոքեց և իրեն խոտապան տալ զայն:

Տիւմուրիէ չափած էր ժանտոնէն որ

անդամներէն մէկն էր այն պատուիրա-
կութեան զոր Սահմանադիր ժողովը
Վանսէ գրեթէ էր անկէջ ի վեր Օրէ-
նրդիր ժողովին մէջ երևութիւնն եղած
էր, և ժիրօնաբ ամենէն ազդեցիկ ան-
դամներէն մէկը: Դիտած ըլլալով նաեւ
որ ժաքօւլէնները տիրող ուժն էին,
անոնց Ակումբը ներկայացած էր և նա
կարողացած էր զանազան յիշատակա-
գիրներ, որոնք չափ ծափահարուած
էին, բայց ստանք արգելք չէին եղած
որ նին բարեկամութիւնը չարունակէ:
Տրդարող չէր, որ անձնական զան-
ձուն վերակադուն էր և անձնուէր բա-
րեկամը՝ Լուդովիկոս ԺԶ-ի Այսպէս
ձեռքին մէջ բռնելով զանազան ուժեր
որոնք իրարու պիտի միանային, Տիւ-
մուրիէ անպատճառ պիտի չնշէր և
նախարար պիտի անուանուէր: Լուդո-
վիկոս ԺԶ- անոր առաջակեց արտաքին
գործոց նախարարութիւնը, որ Տրդարի
զէմ եղած ամբաստանադրէն ետք թա-
փուր մնացած էր, բայց թաղաւորը
զեւ կապուած ըլլալով ամբաստանուած
նախարարին, այդ պաշտօնը առաջար-
կեց փոխանորդ արար: Տիւմուրիէ զգա-
լով որ կրթնելիք զօրաւոր տեղեր ունէր
և չուզելով Թեօքան նախարարի մը տե-
ղապահը ըլլալու ձեռնանել, մերժեց այս
պայմանով առաջարկուած պաշտօնը, և
զայն ձեռք անցաւ ատենց փոխանոր-
դութեան: Նախարարութեան մէջ գտաւ
միտայն Բանիէ որ ժէրպիլը և Տէկրու-
վը, Բանիէ որ ժէրպիլը թէեւ նրա-
ժարած էր, բայց զեւ գործերը ձգած
չէր, Տէկրով Նարպոնի տեղը անցած
էր, երկատարող էր, զի բաճապող և
անփորձ, Տիւմուրիէ յաջողեցաւ զայն
զրուել, և ապաւտով իր ձեռքին մէջ
ունեցաւ արտաքին յարաբերութիւննե-
րը և զինուորական վարչութիւնը, այ-
սինքն պատերազմին պատճառները և
կազմակերպութիւնը: Այս չափ յան-
դուին նախարարն աչքքանը բաւական
էր: Հապիս թէ նախարար եղաւ, Տիւ-
մուրիէ ժաքօւլէններու Ակումբին մէջ

զրուելը զրաւ կարմիր գտակը որ Փախ-
դիպցիներէն ընդօրինակուած, նոր
զարդն էր և ազատութեան խորհրդ-
գանչանը զարձած էր: Անոնց խոստա-
ցաւ, իրենց համար և իրենցմով կառա-
վարել: Լուդովիկոս ԺԶ-ի ներկայու-
ցութեամբ ժաքօւլէններու մէջ իր ցոյց
առած վարմունքին համար զայն ապա-
հովցուց: Տնջեց այն կասկածները զոր
ներշնչած էր իր վարմունքը անձնուի-
րութեան արտայայտութիւններով, հար-
տարութիւնը ունեցաւ յուզելու թաղա-
ւորը, և արտառութեան միջոցաւ փա-
րտակ անոր մասը տիրութիւնը: Զայն
համոզեց որ եթէ ժողովրդականութիւն
կը փնտռէ ինքը, զանուն չա՛ն և զայն
հաստատուն զարձակու համար էր:
Սակայն հակառակ իր բոլոր տխածան-
քին, խնամքը ունեցաւ զզայնել տա-
լու թաղաւորին որ Սահմանադրութիւնը
անխուսափելի էր և փորձեց զայն միա-
թարել, ջանալով անոր ապացուցանելու
որ թաղաւոր մը սահմանադրութեամբ
այ չափ զօրաւոր կրնար ըլլալ:

Պետութիւններու ուղղած իր առա-
ջին գեկոյցները, որոնք բանականու-
թեամբ և հաստատակամութիւնով լի-
ցուն էին, բանակցութիւններուն բնու-
թիւնը փոխեցին, միասնադի տուն բո-
լորովին նոր գիրք մը, բայց պատե-
րազմը վերահաս զարձակին:

Բնական էր որ Տիւմուրիէ փախու-
քէր պատերազմը, քանի որ անոր հան-
ձարը ունէր և ՅՈ տարի խորհրդածած
էր այդ մեծ արուեստին վրայ: Բայց
պէտք է ընդունիլ նաեւ որ Վիեննայի
զանչիւնին վարմունքը և ժողովին զրո-
գաւած վիճակը զայն անխուսափելի
զարձակեցաւ էին:

Տիւմուրիէ, իր ունեցած վարմուն-
քով ժաքօւլէններու Ակումբին մէջ, իր
ճանաթ խնամութիւններով ժիրօնաթի
հետ, պէտք էր որ զժառուէր Թեօքան-
ներուն հետ, նաեւ իսկ եթէ տակաւութիւն
չունենար անոնց զէմ, արդէն անոնց

դերքը կը խախտէր : Ասոր համար յարատեւ հակառակութեան մէջ եղաւ այդ կուսակցութեան բոլոր պեւերուն հետ : Թո՛ղ որ բանի տեղ չզննելով ծագբանքները և արհամարհանքները , որոնք կ'ուղղուէին ժաքօպէններու և ժողովին դէմ , որոնց հետապնդել իր տարարէզը իր սովորական ինքնավստահութիւնով :

Պէտք էր դանշին ամբողջացնել . կատարուելիք բնարութիւններու մասին խորհուրդ հարցուեցաւ : Իէդիօնի , ժամսօնէի և Պրիստլի : Ըստ օրէնքին , չէին կրնար նախարարները ընտրել ներկայ և կամ նախկին ժողովէն . ուրիշն ընտրութեանց սահմանը վերին անտիճանի տեղ էր : Տխումրիէ , ծովային նախարարութեան համար առաջարկեց նախ նախարարութեան մէկ նախկին պաշտօնէին , Լաքսոյը , որ փորձ աշխատող , յամառ հայրենապէր բլլալով հանդերձ կապուեցաւ թագաւորին , սիրուեցաւ անիւ և անոր մօտ մնաց բոլոր միաներէն աւելի երկար ատեն : Դատարան նախարարութիւնը կ'ուղէին յանձնել այն երկատարող Լուվէին , որ ժողովներու մէջ դեռ նոր ինքզինքը համբաւաւ որ դարձուցած էր և ժիրօնաւ հաւանութեան ալ արժանացած էր , այն օրէն ի վեր որ աշխատէ յապաւստանած էր Պրիստլի կարծիքը՝ պատեւրազմի ի նպաստ . նախանձաւ Ռօպէսրիէս զայն անմիջապէս մեղադրեց : Լուվէ յաջողութեամբ արդարացաւ , բայց այլևս չուզեցին մարդ մը որուն ժողովրդականութիւնը տարախուսելի էր և բերել տուին Տիւրանթին , Պրիստլի փաստարան , լուսամիտ մարդ , ուղղա՛միտ , բայց չատ տկար : Կը մնային ելու՝ մտից և ներքին գործոց նախարարութիւնները : Ժիրօնար կրկին Դիափիէրը առաջարկեց , որ ծանօթ էր անասուկան խնդիրներու վրայ պնդանալով առաջխաղացելու իրաւունքով : Դիափիէր չատ դադարեց անոր , բոլոր յամառութիւնը խորհրդով առնելով և աշխատութեան

մեծ եռանդ մը : Ներքին գործոց նախարար եղաւ Ռօյան ասոնօք ճարտարաբանական քննիչ , որ ծանօթ էր յաւ դրութիւններով՝ ճարտարաբանական և մեքենական արուեստներու վրայ : Այս մարդը խառնկօն բարքերով , անձկելի վարդապետութիւններով և ցուրտ ու կարծր երևոյթով , առանց զգալու իր կնոջը բարձր ազդեցութեան առիւ մտած էր : Տիկին Ռօյան , երկատարող և զեղեցիկ էր . քաջաւած կիսնքի մէջ՝ մտած էր փոխադասական և հանրապետական գաղափարներով . անիկա իր սեւին համար գերազանց եղող մտածումներ յղացած էր և այն ժամանակի տիրող սկզբունքներով ինքզինքին խիստ կրօնք մը կազմած էր : Իր ամուսնոյն հետ մտերիմ բարեկամութեան մը մէջ ապրելով , անոր կ'աշխատակցէր և անոր կը հաղորդէր իր աշխարհին մաս մը , և իր խանդավառութիւնը կը ներշնչէր ո՛չ միայն իր ամուսնոյն , այլ և բոլոր ժիրօնաւներուն , որոնք ազատութեան և իմաստասիրութեանը համար հրայրքն ունենալով , այդ կնոջ մէջ կը պաշտէին զեղեցիկութիւնը . մատցիւթիւնը և իրենց սեպտական կարծիքները :

Նոր նախարարութիւնը բաւական մեծ յաւակութիւններ ունէր բարգաւաճելու համար . բայց հարկ էր որ չատ անհամոյ չըլլար Լուվիսիոս ժՉ-ին և պաշտօնէր իր կապերը՝ ժիրօնաւին հետ : Այդ միջոցին կրնար այդ բանը իրականացնել . բայց կը վախցուէր որ ամէն բան կոտորի այն օրը , երբ կուսակցութեանց բնական անհամաձայնութիւնը զարմանալի մարդոց կալով մը սխալներուն , և տոխա յայտնի էր որ տեղի պիտի ունենար չուսով : Լուվիսիոս ժՉ- , գործադրած իր նախարարներուն գործունէութեան վրայ , անոնց լատիւրաւ օրութիւններուն և գործերու մէջ յուլց տուած առաջնային վրայ , վաղըկեան մը չատ գտնեցաւ , անոնց մանաւանդ անտեսական բարեկարգու-

Թիւնները իրեն հաճելի եղան, որովհետեւ միշտ սիրած էր այս կերպ բարեքը, որ ոչ իշխանութեան և ոչ սկզբութեան և և է զստորութիւն կը պահանջէր: Եթէ, ինչպէս ի սկզբան եղաւ, միշտ կարենար ապահովուիլ և բաժնուիլ արքունիքի մարդիկներէն, զիւրաւ պիտի հանդուրժէր Սահմանադրութեան: Այս բանը անկեղծօրէն կրկնեց նախարարներուն և յաջողեցաւ համազօր երկու ամենէն զժողովրդած նախարարները, Ռօբանը և Քլաուիէրը: Մէկ և միւս կողմէ կատարեալ համազօր զոյսացաւ ժիրօնը որ թաղաւորէն կասկածկոտն համար հանրապետական էր, այդ միջոցին զաղբեցաւ ըլլալէ, և Վէրմիս, Ժանսոնէ, Քուստէ թղթակցիլ սկսան լուրջովիտ ժողի հետ, ինչ որ աւելի ուշ ամբաստանութեան վառաւ մը եղաւ իրենց դէմ: Միայն, Ռօբանի անձկեղի կինը կասկածի մէջ էր, և կը համարէր իր բարեկամները, ըստ իրեն, շատ զիրաւան ինքզինքնին յանձնելու: Այս անվտանգութեան պատճառը բնական է. անիկա չէր տեսնիր թաղաւորը: Նախարարները, բնականապէս, ամէն օր կը տեսակցէին անոր հետ և երբ պարկեշտ մարդիկ իրարու մօտիկնան, չուտով կ'աղաչուիին. բայց այս վատաշուքիւնը չէր կրնար տեսիլ, որովհետեւ անխուսափելի խնդիրներ պիտի երեւան հանէին իրենց կարծիքներուն տարբերութիւնները:

Արքունիքը կը ջանար ծածուկելի դարձնել նոր նախարարութեան քիչ մը հանրապետական պարզութիւնը և վաշտակներ կարծրութիւնը Ռօբանի, որ ստատա կը ներկայանար, առանց արծաթ զգակով կոչիկներու: Տիւմուրիկ կը ստատախաներ ծաղրանքներուն և զատրիթութիւնա խառնելով խիստ յարստեալ խառնուրդի, հաճոյ կըլլար թաղաւորին, իր սրամտութիւնով զայն կը հրապարակ և թերեւս նաեւ միաներէն ա-

ւելի անոր զարծիւն կուգար իր կարծիքներուն ճիշտութեամբը: Թաղաւորն նշմարելով որ իր ընկերակիցներէն ամենէն աւելի անկեղծ ազդեցութիւնաւորին վրայ, ուղից զայն տեսնել: Տիւմուրիկ իր Յիշատակներուն մէջ կը պատմէ այս եղանակն տեսակցութիւնը և կը նկարագրէ յաղտմանը այս անբաղ թաղաւորին, որ արժանի էր ուրիշ թաղաւորութեան մը, ուրիշ բարեկամներու և տարբեր բաղդի մը:

Թաղաւորն սենեակը մտած տեսնել, կ'ըսէ Տիւմուրիկ, զայն գտաւ. միշտ, շատ կարմրած. անիկա կը սրտէր մեծ քաղցրով ու աչնպիսի յաղտմով մը, որ զուշակել կուտար թէ շատ ուժգին խօսակցութիւն մը տեղի պիտի ունենար: Տիւմուրիկ զնայ կեցաւ վատաբանին անկիւնը, ցաւաղինօրէն զգամուտ թաղաւորին վիճակէն և այն սարսափելի զգացումներուն համար զորս կը կրէր: Թաղաւորն զէպի իրեն եկաւ, վեհ և զաւրացած ձեռով մը, և ըսաւ.

« Պարոն, այս միջոցիս ամենակարգ ըլլալ է, բայց տոկիս եղած է նորիս. « ժողովուրդին, որ չուտով կը ծախջախէ « իր կուսքերը: Ձեր զոյսութիւնը կուտ « խում անի ձեր վարմունքէն: Կ'ըսեն « թէ շատ տաղանդ ունիք: Հասկնաւ « ըս է, որ, ոչ թաղաւոր և ոչ պէս « կրնանք հանդուրժիլ այս նորութեանց « և Սահմանադրութեան: Ձեզի կը յայտարարեմ « անկեղծօրէն, « Զեր « բնեկիքը որոշեցէք »:

Տիւմուրիկ սրտառիտանեց.

« Տիկին, շատ կը ցախ « Ձեր վեհ « հախառութեան բրած տաժանելի խտտութեան թեան վրայ: Ձեզի մտաւ « նեմ գոչն. բայց ես կեցած եմ թաղաւորին և ազգին միջեւ, ու կը ստա- « կանխիմ հաղթանքի: Թոյլ տա էք ինձ « Զեզի յայտնել որ թաղաւորին, Զեր և « Զեր վեհափառ զատկներուն վրդով « թիւնը կապում է Սահմանադրութեան, ինչպէս նաեւ իր արիւնտ որ իշ-

« խանութեան վերահաստատման : Թէ՛ »
 « ձեզի և թէ Սահմանադրութեան ղէջ
 « ծառայութիւնն ըրած պիտի ըլլայի , եթէ
 « ուրիշ կերպ խօսէի ձեզի : Երկուքդ ալ
 « թշնամիներով չըմպատուած էք ,
 « որոնք ղձեզ կը գոհնէ իրենց յատուկ
 « չափերուն : Սահմանադրութիւնը , երբ
 « անգամ մը զսրժադրութեան մէջ ըլ-
 « լայ , թաղաւորին զժրագլուխիւն ոչ
 « միայն չի պատճառեր , այլ անոր եր-
 « ֆանկութիւնը և փառքը պիտի կազմէ .
 « պէտք է որ թաղաւորը աճակցի , որ-
 « պէս զի անկիա չուտով և ամուր կեր-
 « պով մը հաստատուի : »

Դժբաղդ թաղուհին , զայլմակցելով
 որ Տիւմուրիէ իր զաղափարներուն կը
 բաղխի , ըսաւ բարկութեամբ ձայնը
 բարձրացնելով . « Այս փիճակը չպիտի
 տեսէ . զգուշացէ՛ք : »

Տիւմուրիէ պատասխանեց համեստ
 հաստատմամբ թիւնով մը . — « Տիկին ,
 « յիսուն տարեկանէն աւելի եմ , կեան-
 « քիս մէջ չառ մը փառնեցներ անցած
 « են , և նախարարութիւնը ստանձնե-
 « լով , բա մը խորհեցայ որ պատու-
 « իանապատութիւնը՝ ինծի սպասող
 « փառնեցներուն ամենէն մեծը չէ : »
 — « Միայն ալի էք պակաս , զոչեց
 « թաղուհին ցատով , որ զիս զրոգար-
 « տէիք : Կարծես կը հաւատար որ
 « կարող եմ ղձեզ սղաննել տալու : » Եւ
 սրբունքներ հոսեցան աչքերէն :

Անոր չափ խափուած , Տիւմուրիէ
 բռնաւ . — « Հետո՛ւ . ինձմէ ալսքան ան-
 « գութ նախադէպ մը ընկր . Զեր վե-
 « նափառութեան նկարագիրը մեծ և
 « ազնիւ է . ալի բանին հերոսական ու
 « բիւնականքը ստատ , որոնք իմ հիւ-
 « ցումս զրաւեցին և զիս անոր կապե-
 « ցին : » Անբիժապէս թաղուհին հան-
 « զարակցաւ և անոր մօտեցաւ . նախա-
 « րարը չարսնակեց . — « Հաւատացէ՛ք
 « ինծի . Տիկին , որ ո ե է չա՛ն չա՛նիմ
 « ձեզի խորհրտ : Զեզի չափ կ'ստեմ
 « անխիշտանութիւնը և ոճիրները : Հա-

« ւատացէ՛ք խօսքիս . ես փորձառու
 « եմ . Զեր վեհափառութենէն աւելի
 « ազէկ կրնամ ղատել ղէպքերը , տարկա
 « ժողովրդային վաղրկենական չարմամ
 « մը չէ , ինչպէս կը թուիք կարծել .
 « ասիկա ղրէթէ միակամ ապստամբու-
 « թիւն մըն է մեծ ազգի մը , ընդդէմ
 « արմատացեալ չարքներու : Զօրաւոր
 « կուսակցութիւններ կը հրահրեն այս
 « կրակը , ամենտն մէջ ալ ապերախու-
 « ներ և խնդեր կան . յեղափոխութեան
 « մէջ միայն թաղաւորը և ամբողջ ազգը
 « աչքիս տուչեալ ունիմ . ամէն ինչ որ
 « զանանք իրարմէ կը բաժնէ , փախա-
 « ղարձ կործանում յառաջ կը բերէ .
 « կրցածիս չափ կ'աշխատիմ զանոնք
 « իրար միացնելու . ձեզի կ'իյնայ ինծի
 « օգնել . եթէ ձեր ծրագրներուն ար-
 « ցելք կ'ըլլամ , եթէ կ'ընդդիմանաք
 « անոնց , բսէ՛ք ինծի , անմիջապէս հրա-
 « ժարականա կը մատուցանեմ թաղա-
 « ւորին , և անկիւն մը կը քաշուի իմ
 « հայրենիքիս և ձեր ճակատադրին վրայ
 « ողբալու : »

Այս տեսակցութեան վերջաւորու-
 թիւնը կատարելապէս հաստատեց թա-
 ղուհին վատաճութիւնը . անոնք միտմին
 խորհրդակցեցան զանապառն կուսակցու-
 թեանց վրայ . նախարարը թուեց ամե-
 նուն յանցանքներն ու ոճիրները , ապա-
 ղոյցներ տուա թէ թաղուհին մատ-
 նուած էր ներսէն , անոր պատմեց ան
 խօսքերը , որոնք եղած էին իր մտեր-
 մական չըմանակներուն մէջ . թաղուհին
 վերջ ի վերջոյ համապատասխան ցոյց տուա-
 ինքզինքը և քաղցր ու հանգարտ եղա-
 նակով մը ճամբեց նախարարը : Թա-
 ղուհին անկեղծ էր ալի միջոցին . բոց
 իր չորջր զանաւորները և Մատալի ու
 Ժաքօպէններէս հրատարակած ստորա-
 վելի ծաղրակցութիւնները զինքը վե-
 րադարձութեամբ իր ապիտարեր սրտ-
 մանց մէջ :

Ուրիշ որ մը , թաղուհին բոտ
 Տիւմուրիէին , ի ներկայութեան թաղա-

ւորին . — «Ձիս յուսահատած . կը տեսնէք , չեմ համարձակիր պատահանը ելլել » պարտեղին կողմէն . բակին վրայ նայող պատահանը երած էի , պահակ զինուոր մը կոչու հայհայտութիւն մը բրտու և բառու . «Որքա՞ն պիտի ուզէի որ սա գլուխդ տւինիս ծայրը անցնէի » ։ Այս ահաւոր պարտեղին մէջ , մէկ կողմէ կը տեսնեմ ամբողջ վրայ կանգնած մարդ մը , որ կը կարգայ մեզի զէմ գրտած սոսկալի բաներ . միւս կողմէ կը տեսնեմ զինուորական մը կամ արքայ մը զոր լիճի մը մէջ , կը նետեն , նախատինքներու և հարուածներու տակ բնկճելով զայն . ու այդ միջոցին , տրիչներ օղտապարիկով կը խտղան և հանգիստ սրտով կը պարտքին . ի՞նչ բնակավայր , ի՞նչ ժողովուրդ » ։

Այսպէս , տեսակ մը հակասադրականութեամբ , պայտաին մէջ անցած

դարձածներուն վրայ ենթադրութիւններ բնկով ժողովուրդին անխտոհութիւնը և կատաղութիւնը կը զբոսուէր , և ժողովուրդին մահչիւնները կ'աւելցնէին պալատին զգացած վիշտերը և կատարած անխոհմտութիւնները : Ահա՛ այսպէս , յուսահատութիւնը կ'իշխէր թէ՛ ներքը և թէ՛ դուրսը . բայց ինչո՞ւ համար , կը հարցնեն ոմանք , բայց սրտով կատարուած լուսարանութիւն մը այս չարիքներուն վերջ մը չէր գներ . ինչո՞ւ համար պալատը չէր հասկնար ժողովուրդին զգացած վտանգները . ինչո՞ւ համար ժողովուրդը չէր բժրաներ պալատին վիշտերը : Բայց ինչո՞ւ մարդիկ մարդեր են... : Այս վերջին հարցումին առջեւ պէտք է կանգ տանել , համակերպիլ ամար , մարդ կային բնութեան առջեւ . զլուխ ծռել և այս ամուր պատմութիւնը չարանակել :

ՎԵՐՋ ԶԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻ ԵՒ Ա. ՀԱՏՈՐԻ

ԼՈՒՍԱՐՉԱԿ

ԸՆԴԴԻՄԱԴԻՐ ՕՐԿԱՆ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ

ՅԵՌԻՔԷ ԿԷ ՄԱԽՈՒԻ ՎՕ ՓԱՐԱ ԹԻՒԷ

Արտոնատեր Պատ.-Տեօրէն
Ա. ՋԷՕՐԼԷՔՆՍՆ Ա. ԳԱԼՓԱՔՆՍՆ

Կը պարտեալի Ազգային Կեանք. Քաղաքական Կեանք. Երկրի Կեանք. Ընկերային Կեանք. Առևտրական. Դրամական Հրապարակ. Ազգային եւ Եւրոպական Կեանքէ վեպեր : Կաշիստակցին նշանաւոր Հայ Գրողներ: Լոյսերու մասին տեղեկութիւն. բարձր եւ օրը օրին: Թղթակիցներուն տակն տեղ. Նորարարական Բանաստեղծներ, Կանանց Բաժին եւն., եւն.:

Կաղանդի տարիս Գրական թիւ մը կը պատրաստուի յարաւորաբար: Եւ պիտի երևան նշանաւոր յարաւոր Հայ Գրողները՝ իրենց յատկապէս շատ խեղճութեամբ:

Պայմաններ. — Տարեկան Պոլիս եւ Գաշաւ 108 դր., Արտատպման 30 ժր., Ռուսիա 12 ռուբլի:

Տպարանը յայ Է. ցարեկ եւ գիշեր. Պոլիս. Պատր. Ալի, Կարաստատու Կատակաթ. թիւ 27:

“ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ, ՄԱՏԵՆԱՇՄԱՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. ԱՆՏՈՆԵԱՆ-Է	Շմարտարիւնք	3
Ա. ՏԻՒՄԱՆ-Է	Երեք Հրացանակիրները	20
» »	Քսան Տարի Ետք	20
ԱՏԼԷՐ-Է	Մահուան պատիւ . . .	2
ՄԵՐԵՆՅ-Է	Թորոս Լեւոնի	7
»	Երկունք (Թ. Դարս)	8
»	Թեոփրոս Ռշտունի	8
ԱՏ. ՊԱԼԱՍԱՆԵԱՆ-Է	Հայոց Պատմութեան Պատկերացում	20
ՎԻՔԹՈՐ ՀԻՒԿՈ-Է	Իննուներեք (»)	20
ԹՈՂԱԹՈ-Է	«Պատմութեան եւ Խնդրանքի» (»)	32

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՂԱՐԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

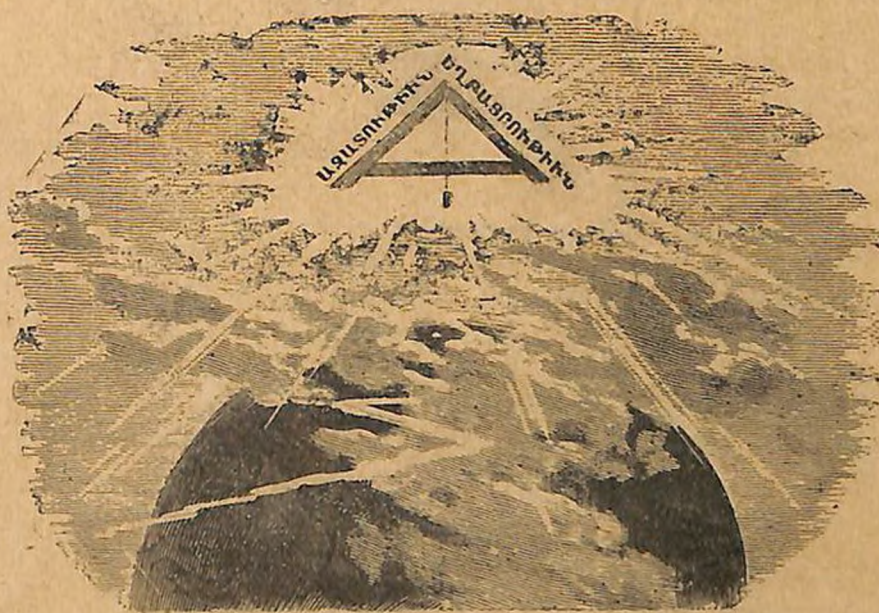
(Խ Ա Տ Կ Ե Ք Ա Ջ Ա Ք Կ)

Գ Ի Ե Ց

ԱՏՈԼՑ ԹԻԷՌ

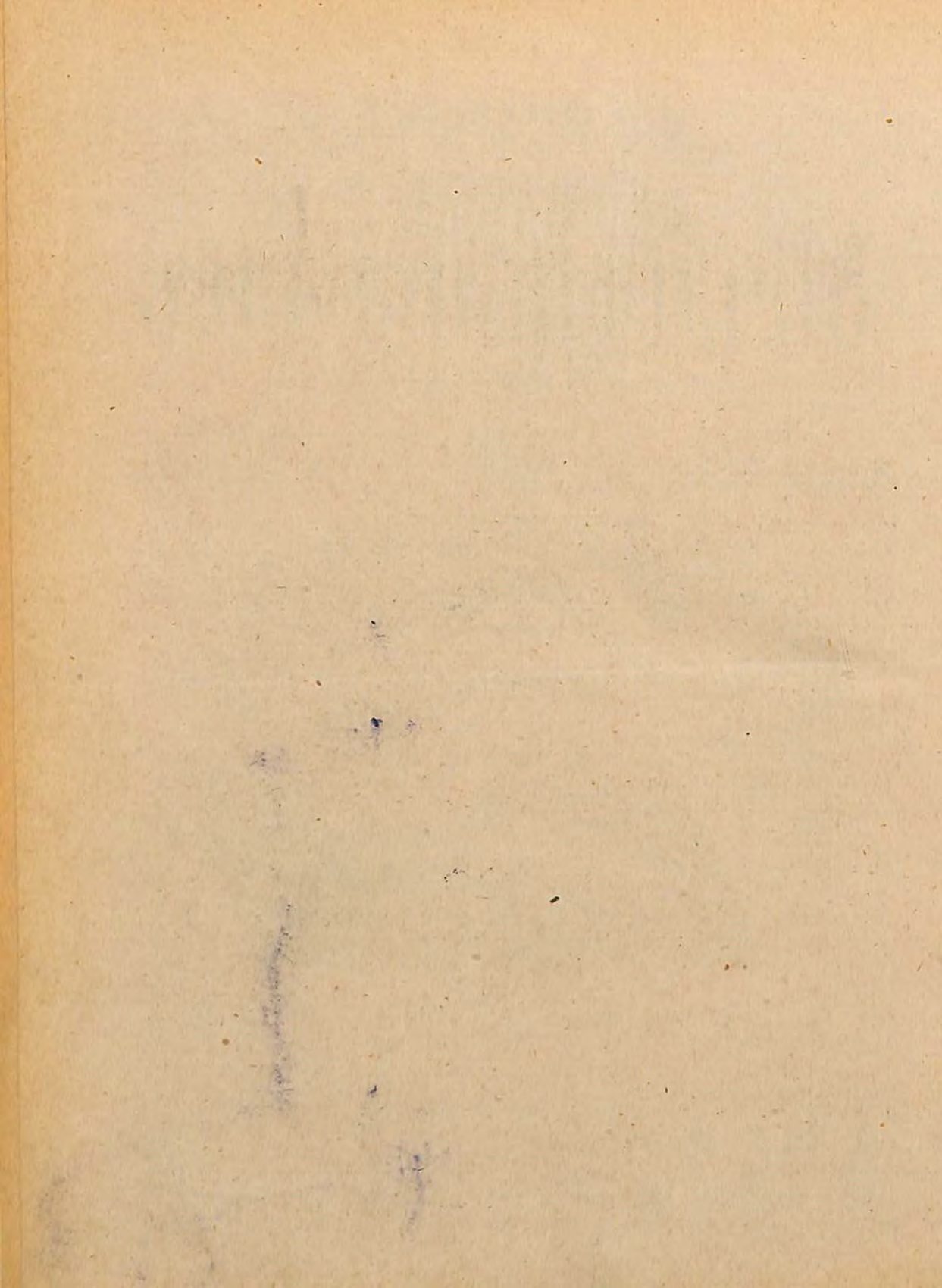
ԽԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԼԵՒՈՆ ԼԱՐԵՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ, ՄԱՅՆՆԱՇԱՐ, ԹԻՒ ՉԳ ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ
 Կ. ՊՈԼԻՍ, ՏՊԱԳՐ. ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ

Պ Ա Տ Մ Ո Ի Թ Ի Ե Ն

ՔՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՅՈՒՆԻՍ 20Ի ՕՐԸ

Պատերազմի յայտարարութիւն՝ ընդդէմ Հունգարիոյ եւ Պօնտիոյ րազատրին. — Ձին-
ուորական ստալին գործողութիւններ. — Քիւնդիներ եւ Թուրքիի խռնապը. — Զօրավար
Տիլլօսի սպաննութիւնը. — Ժիւստէնէ կախարարութեան մէջ երկպառակութիւն. —
Աւստրիական եկրադրեալ ըմբիւր. — Բարիդի մօտ 20000 հոգիեց լանակի մը կազ-
մութեան համար հրամանագիր. — Ռօսիի կամակը՝ րազատրին. — Ժիւստէնէ կա-
խարարներուն համար դատիչը. — Երամարտական Տիւնարիի. — Ֆեօյիան կուսակցութեան
սրտականոյ կախարարութեան մը կազմութիւնը. — Սաւմապարական կուսակցութեան
ծրագիրները. — Լամպայի կամակները՝ ուղղեալ Ժողովին. — Ժողովրդային կուսակցու-
թեան եւ իր սկստերուն դիրքը. — Եւրոպային զաւառներուն երեւոյթականներուն ծրագիրը.
Բեյիսի դերը՝ յանդիս դերներուն մէջ. — 1792 Յունիս 20ի օրը. — արտարձանները
կ'ապրտանին. — Թիւրքիի սարսափն մէջ տեսարաններ՝ — Յունիս 20ի օրուն շա-
րունակութիւնը. — Լամպայի Բարիդ ժամանումը. — իր զանգստները՝ — Ժողովին. —
Պատերազմի շուշներ. — Բրտապիներուն վերանաւ արշաւները. — Վերթնոյի լանակա-
տութիւնը. — Յունիս 7ին յայտը կուսակցութիւնները կը մեղադրեն Ժողովին մէջ :

Լէոքաթա Բ. մնամ էր. — Եւրոպայի
անոյ օրրտ թիւան համար այս իշխանը շատ
հոյ կ'ընէր, ե կարելի չէր նոյն խոհա-
կանութիւնը տկնակել իր յաջորդէն ե
քեւորդիէն՝ Հուգարիոյ ե Պօնտիոյ թա-
գաւորէն: Կիւսթամօլ, Շուէտի թագա-
ւորը սպաննուած էր հանդէսի մը մի-
ջոյն: Ժաքօպէններու թշնամիները ա-
նոնց կը վերադարձնէն այս սպաննութիւ-
նը. լայց շատ լաւ տարապետուած էր որ
այդ ոճիրը գործն էր աշխատանքներուն,
որոնք Շուէտի վերջին յեղափոխու-
թեան միջոյն Կիւսթամօլի ձեռքով
նաւատապատ էին: Եւ ահա այսպէս,
այնու ականութիւնը, որ Ֆրանսայի մէջ
կը զատապարտէր Ժողովրդային յեղափո-

խական պոթիկա մեծերը, հիւսիսի մէջ օ-
րինակը կուտար թէ ժաքանակին ինչ
եղած էր ինքը, ե թէ ինչ էր իր վի-
ճակը զեւ այն երկիրներուն ուր քա-
ղաքակրթութիւնը տեղի չեղածուց է:
Լուգովիկա ԺՁ-ին համար ինչ լաւ
դատ, ե ինչ օրինակ ըսող սպաննու-
թիւնը, եթէ այդ վայրկեանին կարնար
համարու: Կիւսթամօլի մահը վիճակուց
այն ձեւնարկը, զոր անկէս խորհած էր
ընել ընդդէմ Ֆրանսայի: ձեւնարկ ո-
րուն համար կատարինէ զօրք պիտի
տար, իսկ Սպանիա՝ զրամ: Կատարինէն
է տակալ: որ նեղ ամիս կատարինէն
իր խոտաւ մը գործողութիւն, ե Կիւսթա-
մօլի մահը, չորսն հետեւանքները քաւա-

զանցեցին, իրականութեան մէջ քիչ կարեւոր դէպք մը եղաւ :

Տրդատար ամբաստանութեան ենթարկուած էր իր հրամաններուն տկարութեանը համար : Տիւմուրիէի սէ չառան և սէ ալ ճաշակին համաձայն էր տէրութեանց աչքին տկար երևնալ . վերջին լուրերը կը թուէին գահացուցած ըլլալ Լուզովիկոս Ժ.Զ.ը, իրենց պառչածութեամբը և կորովի ոճովը : Պ. ար Նօայլ, գետաւան Վիկենայի ու քիչ անկեղծ պաշտօնատար, հրաժարական գրկեց Տիւմուրիէին, բնակով թէ չէր յաւար որ կրնայ Կալսարոս թեան պետին մօտի ընել տալ իրեն գրկուած հրահանգները : Տիւմուրիէ անմիջապէս այս պարագան հաղորդեց ժողովին, որ հրաժարականէն զայրացած, վայրկեանապէս ամբաստանութեան տակ առաւ Պ. ար Նօայլը : Անմիջապէս ուրիշ գետաւան մը գրկուեցաւ . նոր հրահանգներով և երկու որ յետոյ Նօայլ ևս առաւ : հրաժարականը և գրկեց այն վճռական պատասխանը, զոր պահանջած էր Վիկենայի արքունիքէն : Պ. ար Քօպէնցէի խմբագրած այլ գեղեցեցալիւր, տէրութեանց գործած ըստ սխալներուն մէջ ամենէն անքաղաքավարներէն ալ մէկն է : Պ. ար Քօպէնցէ կը պահանջէր, յանուն արքունիքին, փրանսական միապետութեան վերահաստատումը, 1789 յունիս 23ի արքայական յայտարարութեան զծած հիմերուն վրայ : Ասիկա պահանջել էր վերահաստատումը երեք պատկարացկուն, Կղերին ստացումը քին վերադարձուիլը և Քօնիթա-Վընէսէին Պապին արուիլը : Եւայ աստի, Աստրիայ նախարարը կը պահանջէր որ Կալսարոս թեան իշխաններուն վերադարձին Ալգասի հոգերը, իրենց ըստ առատական իրաւունքներովը : Ֆրանսան Քօպէնցի կիրքերով միայն ճանչցող մը աշխարհի պայմաններ պիտի առաջարկէր : Ասիկա պահանջել էր միանգամայն քանդումը այն Աստանա-

դրութեան, որուն վրայ երդում ըրած էին թագաւորը և ազգը, ու կը նշանակէր անանկութիւն, քանի որ Կղերին վաճառում ինչքերուն վերադարձուիլը կը պահանջէր : Եւ արդէն, ինչ իրաւամբ էր որ կը զնէր այս ըստ պահանջները, ինչ իրաւունք ունէր մեր գործերուն միջամտել ըլլալու, Ալգասի իշխաններուն գէմ ինչ զանգառ կար ընելիք, քանի որ անոնց հոգերը ենթարկուած էին փրանսական օրէնքին :

Թագաւորին և Տիւմուրիէի տառջին գործը եղաւ ժողովին վաղիկ այս գեղեցեցալիւրը անոր հաղորդելու համար : ժողովը, ինչպէս որ պէտք էր արդէն, զայրացաւ . ամէն կողմէ մարտի հրահանգներ կարդացուեցան : Միայն թէ Տիւմուրիէ ժողովին հաղորդեց թէ Լիէի մէջ յարուցուելիք նոր յեղափոխութեամբ մը սպաննացած էր Աստրիայ, որ այս խնդրին վրայ բանակցելու համար մասնաւոր մէկը գրկած էր իրեն, թէ՛ այդ պատգամաւորին գործածած լեզուն ըստովին տարբեր էր Աստրիայ գահիճին բանեցուցած լեզուն, և թէ, չառ հասանականաբար, վերջին գեղեցեցալիւրը հազնեց և զրգումով սրտած որոշման մը արդիւնքն էր :

Ժողովը ևս առաւ ամբաստանութեան հրամանագիրը՝ ընդգէմ Նօայլի, և արագ տեղեկագիր մը պահանջեց : Թագաւորը ալ ևս չէր կրնար նախաձեռնել, այս ազիտներ պատերազմը վերջի վերջոյ պիտի յայտարարուէր, և ոչ մէկ պարագայի տակ այդ պատերազմը համաձայն չէր իր չափերուն : Երբ Ֆրանսացիները յաղթող հանդիսանային, նոր օրէնքին կիրառութեանը համար ոսկի պահանջկոտ և խիտ պիտի ըլլային . իսկ եթէ յաղթուող ըլլային, կառավարութեան վրին պիտի վախճան մեղքը, և պիտի ամբաստանէին զայն որ յաջարեց պատերազմը : Լուզովիկոս Ժ.Զ. կատարեցապէս կը զգար այս կրկնակ

վասնզր, և այս որոշումը չստ սուղի նստաւ իրեն (*):

Տիւմուրիէ տեղեկագիրը պատրաստեց իրեն սովորական արագութեամբ և տարաւ թաղասրին, որ զայն պահեց երեք օր: Պէտք է զխմնով թէ, թագաւորը որ ժողովին հանդէպ նախաձեռնարկ բլլալու ուսմաննուած բլլալով, զայն պիտի հարկաւրէր պատերազմ հաչակել, և կամ պիտի գոհանար այս մասին հարցնելով ժողովին կարծիքը, զիկուցանելով թէ անցած դարձածներէն ետք, Ֆրանսա պատերազմական վիճակի մէջ էր: Ռօբան և Քլավիէս նախարարները առաջին կէտին համամտութիւն կը յայտնէին: Ժիրօնտի բնաբնասացները հաստատապէս կը պաշտպանէին այդ կէտը և կ'ուզէին սուսն տալ զահաճաւոր: Լուդովիկոս ԺԶ. զլուսնէ կըզգար պատերազմ հաչակելէ, և նախամեծար կը համարէր որ պատերազմական վիճակի մէջ է Ֆրանսան ըստիւ Տարբերութիւնը մեծ կարեւորութիւն չունէր, բայց իր արժանապատուութեանը հախաձեռնար էր այս ձևը: Կարելի էր զիմպ իր կացութեան վրայ: Տիւմուրիէ, նուազ զժաւորահաճ, ոչ մէկ նախարարի աւկանջ կախեց և Տրկրալի, Լաքոսթի ու Տիւրանթիօնի օժանդակութեամբ թագաւորին կարծիքը ընդունիլ տուաւ: Այդպէսով առաջին անգամ բլլալով տարակարծիք եղաւ Ժիրօնտին: Թագաւորը ինքն իր ձեռքով խմբագրեց իր զահաճաւոր և անձամբ գնաց ժողովին, սպրիլ 20ին, իր բոլոր նախարարներուն հետ: Այդ նստին տպաւորութիւնը չստ

աւելի խորունկ եղաւ, որովհետեւ հանգիստանանք մեծ թաւով ներկայ եղան այդ օրուան նիստին, որ պիտի վճռէր Ֆրանսայի և Եւրոպայի ճակատագիրը: Թագաւորին զիմպիւծը վախուած էր և խորունկ մտահոգութիւն մը կը մտանէր:

Տիւմուրիէ մանրամասն տեղեկագիր մը կարդաց Ֆրանսայի և Կայսրութեան մէջ եղած բանակցութիւններուն վրայ, յոյց տուաւ որ 1756ի պայմանագրութիւնը խլուած էր իրականին մէջ, և թէ ծանօթ վերջնապրին համեմատ Ֆրանսա պատերազմի վիճակի մէջ կը գտնուէր: Աւելցուց որ թագաւորը ժողովին հետ խորհրդակցելու համար իր օրինաւոր միջոց ունենալով միայն պատերազմի պաշտօնական առաջարկաբիւր, կը համակերպէր այս տեղութեամբ խորհրդակցելու: Անն տան Լուդովիկոս ԺԶ. մեծ վաշկուչ կերպով մը խօսք տուաւ, բայց ձայնը չուղուած էր. «Պարոններ, բոտ, զեռ նոր իմացար տչն բանակցութիւններուն արդիւնքը որ տեսեցայ Վիննտի արքունիքին հետ, տեղեկագրին եղբաւկացութիւնները իմ գաղիւճիս միտձայն կարծիքն է. ես ինքս գտնոնք ընդգրկեցի: Անոնք Ազգային ժողովին քանիցս ինծի յայտնած վախաքներուն համաձայն են և նաեւ. այն զգացու մեկուն որ նշնալիս վկայած են թագաւորութեան մէջ գտնուող այդ և այդ կուտակցութիւններու պատկանող մեծ թաւով քաղաքացիներ: Ամենքն ալ պատեւապարտ կը նախընտրեն քան թէ աւելի երկար տանն տեսնել որ Ֆրանսայի ժողովրդին արժանապատուութիւնը հաւ

(*) Տիկին Քանրան իր յիշատակներուն մէջ կը պատմէ թէ թագաւորը իր պալատին մէջ երկաթի զարակ մը չինել տուած էր, ձեռամբ երկաթազարծի մը զոր 10 տարինեղէ ի վեր կը հանգնար: Վերջը այդ մարդն էր զարձեղ որ, երեսն հանեց թաքստոցը, որովհետեւ ժաքստէն մըն էր ինքը: Թագաւորը

այդ զարակին մէջ պահած էր կարգ մը զազանի վաւերաթուղթեր, որոնք կըրնային գործածուիլ իր փաստ թագաւորին դէմ, երբ զայն պատերազմէին: Թագաւորն իմացած բլլալով որ մէկ քանիս պալատականներ զիտեն երկաթի զարակին ա'ւր բլլալով, կարեւոր թուղթերը վերցնել տալով յանձնար է Տիկին Քանրանին:

խառնուած և ազգային սպաճում թիւնը սպառնալիքի ներքեւ :

«Նախագէտ , պարտական էի խաղաղութիւնը պահպանելու համար բոլոր միջոցները սպասել : Այսօր կռւում , ըստ Սահմանադրութեան , Ազգային ժողովին տառջարկել պատերազմ՝ Հունգարոյ և Պոնտիոյ թագաւորին դէմ »

Շատ լաւ ընդունելութիւն և զաւաթ տառջարկութեան , կեցցէ բազաւորը կոչերը թնոյացին տմէն կողմ : Ժողովը պատասխանեց Լույսիկոս ժ.Պ. ին որ անմիջապէս պիտի վիճարանին և թէ սուրհանդակի մը միջոցաւ վիճարանութեան արդիւնքը պիտի տեղեկացնեն իրեն : Ամենաթիմորկալի նիստ մը սկսաւ այն ատեն , և մինչև գիշերը ոչ ատեն տեւեց : Արդէն թեր ու դէմ արուած ստաճաւարանութիւնները անգամ մըն ալ կրկնուեցան , վերջապէս հրամանադիրը արտեւցաւ և պատերազմը վճռուեցաւ ստաւար միտամանութիւնով մը :

«Նկատելով թէ , կ'ըսէր ժողովր , Վիեննայի արքունիքը , հակառակ դաժնադրեան , չդադրեցաւ յարսնի պաշտպանութիւն մը ընծայելու բնորոտ Պրանսայիներուն , թէ եւրոպայի շատ մը պետութիւններուն հետ համաձայնութիւն մը տեղեկեց և կազմեց ֆրանսական ազգին անկախութեան և ապահովութեան դէմ ,

«Թէ Պրանսաւ Ա . Հանդարտի և Պոնտիոյ թագաւորը (* իր Մարտ 18ի և Ապրիլ 7ի գեղեցիկութեամբ կը մերժէ հրաժարիլ այդ համաձայնութենէն ,

«Թէ , հակառակ 1792 Մարտ 14ի գեղեցիկ և զամ տառջարկութեան , որ էր մէկ և միտ կողմէն , սահմանադիրի զօրքերը խաղաղութեան մամանակի վիճակին վերածել , չարտնական և տեղեւոյ իր թշնամական պատարասութիւնները ,

(*) Պրանսաւ Ա . դեռ կայսր ընտրուած չէր :

«Թէ բացարձակապէս յարձակեցաւ ֆրանսական ազգին դերիշխանութեան դէմ , յայտարարելով որ կ'ազգէր պաշտպանել Պրանսայի մէջ սեպհականաւոր փերմանացի իշխանները , որոնց Պրանսական ազգը չդադրեցաւ փոխադրեանութիւններ տառջարկել ,

«Թէ ջանաց պատակակ Պրանսայի քաղաքացիները և զանաք զինել մէկը միտին դէմ , դժգոհներու նկարագր ընծայելով պետութեանց համաձայնութեան մէջ ,

«Նկատելով , վերջապէս , որ Պրանսայիներու թագաւորին վերջին գեղեցիկութեան պատասխանել մերժելը այլ ևս յոյս չիթողար բարեկամական բանակցութեան մը միջոցաւ ստանալու այս զանազան գանդաւաններուն դարմանումը և համարմէք է պատերազմի յայտարարութեան մը , ևն , ժողովը կը յայտարարէ որ ստիպողականութիւն կայ : »

Պէտք է ընդունիլ որ այս անգամ թ պատերազմը , որ այնքան երկար տուն պատուեց եւրոպան , Պրանսայի կողմէ զրգուտած չէր , այլ ոտար պետութիւններէն : Պրանսաւ պատերազմ յայտարարելով ուրիշ բան չբաւ , բայց միայն հրամանադրի մը միջոցաւ ճանչցնել տալ թէ ինչի վերածուած էր իր վերքը : Քճաւորակ յանձնուեցաւ ազգին զրգապատճառներուն մէկ թուտ մը ներկայացնել : Պատմութիւնը պէտք է պահպանէ այս փաւերաթուղթը , որ բանականութեան և չափաւորութեան օրինակ մըն էր :

Ահա ասիկ այդ պատերազմի յայտարարութեան զրգապատճառները ներկայացնող զիրք . —

«Մտնում , արեւմտեան անհրաժեշտութենէ մը՝ պատերազմի հաւանութիւն տալու , Ազգային ժողովը չանդիսանար թէ զինքը պիտի տաւատանեն իրր զայն կամովին արողացնող կամ զրգուտ :

Անիկա զիտէ որ Վիեննայի արքուն

հիւրին զտաղարական ընթացքը ուրիշ նպատակ չունեցաւ, բայց եթէ ճշմարտանմանութեան չափ մը տալու այս զրպարտութեան, որուն պէտք ունին օտար պետութիւնները, իրենց ժողովուրդին աչքէն ծածկելու համար իրական դրդապատճառները այն անարդար յարձակումին, զոր պատրաստեցին Ֆրանսայի զէմ:

«Անիկա գիտէ որ այս մեղադրանքը պիտի կրկնեն նաեւ մեր Սահմանադրութեան և մեր օրէնքներուն ներքին թշնամիները, այն ոճրապարտ յայտով որ հանրապէն բարեկամութեան լինէն պիտի գրկին ազգին ներկայացուցիչները:

«Ժողովը իր վարժունքին մէկ պարզ բացատրութիւնը տալով, այդ պէտքով պատասխանը տուած է իրաջան և զայն էլ ուզուէ հաւատարմութեամբ փոստհովիտով մը օտարներուն և Ֆրանսացիներուն, քանի որ բնութիւնը ամէն մարդոց սիրտին խորքը դրած է նոյն արդարութեան զգացումները:

«Իւրաքանչիւր ազգ, միայն ինքը իշխանութիւն ունի ինքզինքին օրէնքներ զնկրու և անրոնարարելի իրաւունքը դանձր փոխելու: Այս իրաւունքը մէկուն ատանձին չի պատկանիր, կամ ամենուն կը պատկանի ամբողջական հաւատարմութեամբ մը. ուղի իրաւունքին զէմ յարձակիլ՝ մէկուն մէջ, ասիկա յայտարարել է որ զայն չեն ճանչնար ուրիշներու մէջ ալ. ուժի միջոցաւ զայն յախտակել օտար ժողովուրդէ մը՝ ասիկա ծանուցանել է որ անոնք չեն յարգուիր այն ժողովուրդին մէջ որուն քաղաքացին կամ պետն է. ասիկա իր հայրենիքին զտաճանել է, մարդ կաշին սեւին հակառակ հաշակել է ինքզինքը: Ֆրանսական ազգը կը կարծէր որ այսքան արդր ճշմարտութիւններ պիտի զգային ըստ հակառակ իշխանները, և ի՞նչ փէ. դարու մէջ, ոչ ոք պիտի համարձակէր անոնց զէմ գեղ ընտաղետութեան հին բնարաններ. իր յայտերը

իշխուեալ են. իր անկախութեան զէմ ընկերակցութիւն մը կազմուեցաւ և անիկա նախընտրեց լուսարանել իր թշնամիները իր զառին արդարութեան մասին, կամ անոնց դիմադրել զէնքով:

«Փրանսայով ազգ սպառնալի ընկերակցութեան զոյտ ի՞նչ, բայց նախանձախնդ իր խաղաղութիւնը պահպանելու, Ազգային ժողովը հախ հարցուց թէ այնքան երկար տուն մրցակից կողմ պետութեանց մէջ զոյսացած համաձայնութեան նպատակը ի՞նչ էր, և պատասխանուեցաւ թէ անոնց զրդապատճառը բնդ հանուր հանդարտութիւնը թողաւորներու ապահովութիւնը և պատիւը պահպանելն էր, և ժողովը վերադին անանկու. այն զէպքերը զոր փրանսական յեղափոխութեան քանի մը ժամանակ կամիջոյնները երևան հանեցին:

Բայց ինչպէ՞ս Ֆրանսա պիտի սպասուար բնդ հանուր հանդարտութեան, քանի որ հանդիսաւ որ խոստում մը բրաւ սեւէ արչաւանքի չձեռնարկել, սեւէ ժողովրդի ազատութեանը վրայ չյարձակիլ, քանի որ այն երկար և արիւնտաւ պայքարին մէջ որ տեղի ունեցաւ Իսլանտայի և Լիէմի պետութիւններուն մէջ, կատախաղութիւններու և քաղաղիներու միջեւ ամենախիստ չեզոքութիւն պահեց անիկա:

«Անշուշտ թէ Ֆրանսական ազգը բարձրօրէն հաշակեց որ գերիշխանութիւնը միայն ժողովրդին կը պատկանի, թէ իր զերազայն կամքին զօրմաղրութեան մէջ սահմանափակուած ըլլալով զալիք սերունդներու իրաւունքներէն անդունալի իշխանութիւն չկրնար յանձնել, անշուշտ, բարձրօրէն բնդունեց թէ սեւէ սովորութիւն, սեւէ բացարձակ օրէնք, սեւէ համաձայնութիւն, սեւէ պալամանաղրութիւն չեն կրնար մարդկային բնկերութիւն մը հպատակեցնել աշխարհի իշխանութեան մը գորս բեկանայտ իրաւունքը չունենալին. բայց ինչ պաղաթար տրեմն ունին իշխանե-

ՏԻՄՈՏԵՐԷ

քերտն հետևանքով, չեն կրնար ար-
դար պատճառ մը տնկնալ ո՛չ անմեղով,
դանդաղաբար, ոչ ալ ինչնամական մի-
ջոյներ ձեռք աննկալ՝ անտնոյ վերա-
դարձը արգելելու համար: Ազգականաւ -
թիւնը, թաղաւորներու մէջ եղած անձ-
նական խնամու թիւնները ոչինչ են ազ-
գերու համար: զերի բլբան թէ ազատ,
հասարակաց շահերը դանտնք իրարու
կը կապեն: Ընտ թիւնը իրենց կըջանկու -
թիւնը դրած է խաղաղութեան, քաղցր
կոյտարութեան մը փոխադարձ օգնու-

թեան մէջ: ազգը պիտի դադրանար,
եթէ համարձակէին նոյն կշիւքին մէջ
զնկ 20 միլիոն մարդոց ձակառաղիրը
և քանի մը անձերու: համակրութիւն-
ները կամ գտնուութիւնը: Պատապար-
տու ա՛մ ենք ուրեմն տակաւին տեսնե-
լու որ ժողովուրդներու կամուսր տարբ-
կութիւն: երկրիս կեցք աստու աճներու
սեղանները չըջապառէ մարդ կապին դո-
հերով:

Այսպէս ուրեմն, ներանալիս զէմ
ընկերակցութեան մը եւթադրեալ զբը-

դատարանները ամենքն ալ ուրիշ բաներ չէին, այլ նոր նախատինք մը իր անկախութեան պէ՛մ Թրանստիրաուները ունէր պահանջելու որ, վերաւորիչ պատարասութիւններէ, եւ կենացին և այլ բանը մերժելը՝ նկատելու իրը ինչո՞ւմովն մը ասոնք եղան աշխարհը արանք Ազգային ժողովին զիմումներուն ուղղութիւն տուն։ Անիկա միշտ խաղաղութիւնը ուղիւ, բայց պարտական էր պատերազմը նախընտրել, ազատութեան համար վատնուող զարծող համբերութեան մը անիկա չէր կրնար ծածկել որ, Թրանստայի ինչո՞ւմներուն միակ նպատակը Սահմանադրութեան մէջ փախուցիւն մտցնելն էր, և անոր հիմունքը կազմող Հաւատարմութիւնը բնարարել։ Անոնք ուղիւն զայն պատմել, ընդունելուն համար իր ամբողջ ընդարձակութեամբ աշխարհունքները, որոնք բոլոր մարդկրո համար նոյնն են, և ահա աշխատեն է որ ժողովը աշխարհը բնաւ, զոր կրննային բոլոր Թրանստայիները, նախընտրելով միանել քան ինչ հանդուրժել որ զայն հարուած մը կրէ քաղաքացիներու ազատութիւնը, ժողովրդին գերիշխանութիւնը, և մանաւանդ աշխատարարութիւնը՝ ասոնց որոնք բնիկութեանց համար ոչ արդարութիւն կայ, ոչ երջանկութիւն։

Պիտի մեղադրէին Թրանստայիները որ, ուրիշ մտաւարկներու իրաւունքները բաւական չեն յարգել, որովհետեւ միայն նիւթական փախարկութիւններ կ'ընծայեն, բլլայ՝ Ազգասի մէջ սեպտակտտէր Փերմանայիներուն, բլլայ՝ Պապին։

«Փաշտպանները ընդունած էին Թրանստայի գերիշխանութիւնը Ազգասի վրայ, և անիկա արդէն խաղաղօրէն կը դարձադրուէր աւելի քան մէկ դարէ ի վեր։ Անք իրաւունքները որ այս պատակարար վերադարձով էին, ասանձադարձութեան մէջ միայն, այս վերա-

դարձումին իմաստը ուրեմն այն էր որ, Ազգասի սեպտակտտէրները զանոնք պիտի պահէին իրենց՝ նախկին տանձադարձութեանը, որքան ասան որ Թրանստայի ընդհանուր օրէնքները հանդուրժէին աւատակամութեան զանազան ձեւերուն, այս վերադարձումը կը նշանակէր նաեւ որ, եթէ աւատակամ տանձադարձութեանը ընդհանուր քանդումը մը ենթարկուէին, ազգը պարտական պիտի ըլլար փախարկութիւն մը ընելու սեպտակտտէրներուն աշխարհական աւտակութիւններուն համար, որոնք այլ բանին հետեւնքն էին, որովհետեւ այս է որ միայն կրնայ պահանջել սեպտակտտութեան իրաւունքը, երբ օրէնքին պէ՛մ կը գտնուի, և հաւատարմաց չափուն հաւատարմութեան մէջ։ Ազգասի քաղաքացիները Թրանստայի են, և ազգը ասոնց ամօթի և անարդարութեան չի կրնար հանդուրժել որ անոնք զրկուած ըլլան իրաւունքներու պարիկ մասնիկէ մը որոնք ընդհանուր են բոլոր անոնց որ Թրանստայաւտական է հաւատարմացն ուղտուպանելու։ Պիտի բնաւ որ կրնանք, այս իշխաններուն փախարկութիւն մը բնելու համար, անոնց լքել երկրին մէկ մասը։ Ո՛հ, փնտնան և ազատ ազգ մը մարդիկ չի ծախար բնաւ, գերութեան չից աւտարարներ, քանտակտտութեան երբէք զանոնք, որ անգամ մը պարտութիւնը վայելելու հրաւիրած է։

«Բռնուայի քաղաքացիները ազատ էին ինքզինքնուն Սահմանադրութիւն մը տալու, կրնային ինքզինքնին անկախ հռչակել, նախընտրելին Թրանստայի բլլայ և Թրանստայիները որոնք կրնանք երբէք չպիտի լքէ, եթէ նոյն իսկ անոնց փախարկը գահացնելու մերժէր, անոնց երկիրը Թրանստայի մէջ ընդ կուտած է և չպիտի կրնար ներկայ անոնց հարստահարիչներուն՝ ազատութեան երկրէն անցնել կրնայ պատմելու համար մարդիկ որ համարձակած էին անկախ

դառնալ և իրենց իրաւունքներուն տէր կանգնել: Ինչ որ Պապը ունէր այս երկրին մէջ՝ կառավարութեան պաշտօն-
 աներուն թոշակն էր. ժողովուրդը, պաշտօնները անկէ առնելով, զործա-
 զրեց իշխանութիւն մը զոր երկար զե-
 րութիւն մը ընդհատած էր, բայց չէր
 կարողացած անկէ յաղչտակել. և Ֆրանս-
 սայի ստաճարկած փոխարինութիւնը
 նոյն իսկ արդարութեան պահանջքը չէր:

«Այսպէսով, բնական իրաւունքնե-
 րու բռնադարում մին է որ կը համար-
 ձակին պահանջել յանուն Պապին և Այ-
 դաի սեպհականատէրերուն: Դարձեալ,
 քանի մը մարդոց յաւակնութիւն-
 ներուն համար է որ ազգերու արիւնը
 հոսեցնել տալ կ'ուզեն: Եւ եթէ Աւստրիոյ
 Տան նախարարները կախ յայտարարել
 ուզէին բանականութեան զէմ յանուն
 նախադաշարամեկու, ժողովուրդներու
 զէմ յանուն թագաւորներու, ուրիշ բե-
 ղու մը չպիտի կրնային զործածել:

«Հասկցնել ուղեցին որ ֆրանսական
 ժողովուրդին իզձը՝ իր հաւատարմութեան
 և անկախութեան պահպանումին պատ-
 րուակին տակ խափութիւն յարուցանող-
 ներու իզձն էր... բայց ֆրանսական ազ-
 գը Սահմանադրութիւն մը ունի, այդ
 Սահմանադրութիւնը, ընդունուած, որ-
 զեղբրած է քաղաքացիներէն, անկա-
 միայն կրնայ փոխել ժողովուրդին
 փոփոխութիւն և բոտ աչն ձեւերուն զորս
 քնքն իսկ նախատահմանեց, որքան ա-
 ւան որ անկազգայութիւն ունի, անոր
 հաստատած իշխանութիւնները միայն
 իրաւունքը ունին արդարեւ կամքը
 յայտնելու և անոնց միջոցաւ է որ այդ
 կամքը յայտարարուած է ստար պե-
 տութիւններու, թագաւորն է որ Այ-
 դային ժողովին հրաւերին վրայ, և կա-
 տարեկալ աչն պաշտօնը զոր Սահմանա-
 դրութիւնը իրեն կուտայ, զանդատե-
 ցաւ տարազիրներուն բնծարուած պաշտ-
 պանութեանը համար և ի դուր պա-
 հանջեց որ վերջնէն դաշն. ինքն էր
 որ յայտարարութիւններ ինդրեց Ֆրանս-

սայի դէմ կազմուած ընկերակցութեան
 վրայ. ինքն որ պահանջեց այդ ընկե-
 րակցութեան լուծուիլը և անպաշտ պե-
 տի զարմանան, երբ իմանան թէ ժողու-
 վուրդին հանդիսաւոր իզձը որ հրա-
 պարակաւ յայտնուած է իր օրինաւորներ-
 կայացուցիչներուն կողմէ, քանի մը խու-
 վարարներու ազմուկը կը հսկակաւ ի նչ
 տխուր կրնան մէջտեղ բերել որ աւելի
 յարցելի ըլլայ այն թագաւորները որ
 մոլորուած ազգերը կ'ստիպեն կուտելու
 իրենց սեպհական ազատութեան չառե-
 րուն զէմ որոնք իրենց ալ իրաւունքներն
 են, ֆրանսական Սահմանադրութեան
 բնորոշներուն տակ խզուելու իրենց իսկ
 լսողաւորութեան սերմերը և մարդկու-
 չին սեւին ընդհանուր յոյսերը:

«Եւ արդէն, ի նչ է խաղաղարու-
 թիւն մը զոր պիտի տմրատանէին թէ
 մարդկային սեւին տիեզերական ազա-
 տութիւնը կը դաւադրէր: Ուրեմն ամ-
 րոջ մարդկութիւնն է զոր տարուհնա-
 խարարներ կը համարձակին նախատել
 այս խորշկի անուշով:

«Բայց, կ'ըսեն թէ, ֆրանսացիներ-
 րուն թագաւորը ազատ չէ... Եւ...
 ուրեմն ազատ ըլլալ չէ իր երկրին
 օրէնքներէն միայն կախում ունենալը.
 այդ օրէնքներուն հայտատին բնկը,
 անոնցմէ խոստովելը, անոնց զէմ օտար
 ոյժ մը հանելը, իրաւունք մը չպիտի
 ըլլար, այլ սճիր մը:

«Այսպէս ուրեմն, մերժելով բոլոր
 այդ նենդաւոր ստաճարկութիւնները,
 արհամարհելով այդ անամօթ յայտարա-
 րութիւնները, Ազգային ժողովը իր
 բոլոր արտաքին յարաբերութիւններուն
 մէջ ներկայացած էր այնքան բարեկամ
 խոգապութեան, որքան ժողովուրդին
 ազատութեան նախանձամոլովը. այս-
 պէս, հանդէպ տարազիրներուն միտա-
 րեր ներողամտութեան մը չարունակու-
 թիւնը, անոնց համախմբումները ցր-
 տելու համար եղած խոստումներուն
 բացէ ի բաց բռնադարումը, յայտնադէս
 թշտամական եզոց ընկերակցութենէ մը
 եւ քաշուելու մերժումը, այս մեր-

ժառանգորդն ցոյց արուած նախատալից զբոգապատճառները, որոնք Ֆրանսայի Սահմանադրութիւնը ջնջելու փափագը կը մասնէին, բաւական էին իրաւացի դարձնելու մեր կողմէն թշնամութիւնները, որոնք երբէք ուրիշ բան չպիտի ըլլային բայց միայն օրինաւոր ինքնապաշտպանութեան մը գործը, որովհետեւ յարձակիլ չէ մեր թշնամիին ժամանակ չթողուլը որ երկար պատրաստութիւններով մեր միջոցները սպառէ, իր բոլոր սրտայնիւնները բարէ, հաւաքէ՝ բոլոր ուժերը, իր սառցին զինակցութիւնները վերահաստատէ, նորէր վնասէ, մեր մէջ իսկ եղածները զիանալու միջոցը գտնէ և բացմապատկէ մեր գաւառներուն մէջ դաւաճութիւնները և դաւաճանութիւնները։ Յարձակողի անուան արժանի կ'ըլլաս երբ սպասնայիքի տակ և զրգուտած անարդար և խաբարաց թշնամիէ մը, գայն կը զրկես առաջին հարուածները ապու առաւելութենէն։ — Այսպէս, հետո՞ պտտերաւմ փնտկէ, Ազգային ժողովը ամէն բան ըրաւ անոր առաջը առնելու համար։ Նոր բացատրութիւններ ուղերթ աշնայիսի գիտաւորութիւններու վրայ որ տարակից չէին վերջներ, անիկա ցոյց տուաւ որ ցտտով կը զրկուէր զէպի տրոյարութիւն վերադարձի մը յոսէն, և եթէ թողաւորներուն գտապութիւնը չտայ է իրենց հպատակներուն տրիւնին, աղատ աղէի մը ներկայացուցիչներուն մարդասիրութիւնը խնայող է, նայն իսկ իր թշնամիներուն տրիւնին։ Անգղայ՝ բոլոր զրգուտներուն, բոլոր նախասինքներուն, նախին յանձնատութիւններու հանդէպ եղած արհամարհանքին, նոր խտտու մներու բնարարութիւն Ֆրանսայի գէմ բարուած գաւառներն ամսթալի ծածկամատութեանը, այդ խաբարաց գլխութեան, որուն ներքեւ կը ծածկէին օգնութիւնները, իրենց հայրենիքին գտաճանաչ Ֆրանսայիներուն չտալուած քաջայերանքին, դարձեալ ժողովը պիտի ընդունէր խաղաղութեան

զուլիւնը, եթէ այն՝ որ իրեն կ'ընծայէին, համաձայն ըլլար Սահմանադրութեան պահպանութիւն, ազգային զերիւխանութեանը, անխախտութեան և Պետութեանը ապահովութեան հետ։

Բայց ան վարադուրը որ կը ծածկէր մեր թշնամիին զխաւարութիւնները, վերջապէս սրտաւեցաւ։ Քաղաքացիներ, ձեզմէ ով արդարեւ կրնայ ընդունիլ այս ամսթալի առաջարկութիւնները։ Աւատակտն գերութիւնը ստորնայնող անհաւատարմութիւն մըն է, մասնկութիւնը և տաւրքերը որ միմախիկ պիտի վճարէիք, տատանորդները և խուզարկութիւնները, ձեր սեպականութիւնները որ զնած էք հանրութեան վստահելով, դարձաւ ան՝ իրենց նախկին բանասէրներուն, վայրենի կենդանիները վերահաստատուած ձեր դաշտերը աւերելու իրաւունքին մէջ, ձեր արիւնք վատնուած թշնամի ճան մը փառափրակտն ծրագիրներուն համար, ահա տոնք են այն պայմանները դաշնագրին զոր կնքեցին Հունգարիայ թողաւորը և դաւաճան Ֆրանսայիները։

«Այս է այն խաղաղութիւնը որ յեղի կ'առաջարկուի։ Ոչ, գտք երբեք գայն չպիտի ընդունիք, վատերը Քօպլենցի մէջ են, և Ֆրանսա իր ծոյցին մէջ աշի միայն ապատու թեան տրժանի մարդիկ։

«Հունգարիայ թողաւ որ իր և զինուկիցներուն անուաղ կը ծանուցանէ յայտադիրը որով Ֆրանսայի տղակն կը պահանջէ իր իրաւունքն՝ բուն կրտմը կը հատկցնէ որ աշնայիսի գտնալութիւններ պիտի հրամայէ, որ միմախի իր բնաջնջութի վախը ընդունիլ պիտի տայ։ Եւ, լատ, ազգը երբեք չպիտի հպատակի այդ հրամաններուն։ Այդ վերաւորիչ գտութիւնը, հետեւ զինքը վախցնելէ, տրիշ բան չկրնար ընդ բայց եթէ իր քաջութիւնը զրգուէր մամանակ պէտք է բանապետութեան գերիները կարգապահութեան մէջ գնելու համար, բայց ամէն մարդ գինուար է, երբ բրանապետութեան գէմ կը կուտի, յանուն վտանգի մէջ եղող հայրենիքին, սակն

իր միջին թաղաքներէն դուրս պիտի ելլայ, այս փաստաւորը և ցած մարդկիւր, այս սպաւորութիւնն և նենգաւորութիւնն զերկիրը, ժողովուրդին այս վտանգը պարտաւորեցիր, որոնց ամօթալի օգնութիւնը կը յատկան մեր ինչամիջնակը, պիտի կորսնցնեն կառայած կամ անամիտ քաղաքացիներու. նեղու կը գործ խաբած էին կեղծաւոր յայտարարութիւններով և փրանսական կայսրութիւնը, իր բնդարձակ տարածութիւնն մէջ ալ ևս մեր ինչամիջնակը պիտի ներկայացնէ միտկ կամք մը, կամքը յայտնու կամ բոլորովին կորսուելու Սահմանադրութիւնն և իր օրէնքներուն հետ:»

Պատերազմի լուրը բնդ հանուր տարախառնութիւն պատճառեց: Հայրենասերները անոր մէջ կը տեսնէին տարադիրներուն և թաղաւորին անկայուն վարմունքին պատճառած վտանգուն վտանգներ: Հախաւորները որոնք մանաւանդ տարախառն էին պատակասուններու վտանգէն, կը յատկան որ հասարակաց վտանգը վերջ մը պիտի գնէր անոր և ինչ պատերազմի դաշար պիտի գրաւէր բոլոր այդ արմատիկ մարդկիւր, գործ յեղափոխութիւնը ծնած էր: Քանի մը մեղաւորներ միտն, որոնք չառ արամալիր էին ժողովին սխալներ վերադրելու, կը մեղադրէին զայն որ Արհմանադրութիւնը բանարարած է, բոս որում Պրանսա երեւի յարձակողական գիրքի մէջ չպիտի ըլլար: Բայց հա չառ անկայուն է որ Պրանսան չէր յարձակող Արդիւն ու բեմն, թաղաւորէն և քանի մը զմեզներէն գառ, պատերազմը բնդ հանուրի իգճն էր:

Լաֆայէթ պատրաստու եցա յառաքար ծառայելու իր երկրին, այս նոր տպարկելին մէջ: Ինչն էր որ մանաւորապէս բեանաւորում էր Տիւմարիէի յոյսած ծրագիրը գործադրելու, որ բոս երեւելին Տէկրավի հրամայածն

էր: Տիւմարիէ իրաւամբ պարծնեցած էր և բոլոր հայրենասերներուն յոյս ներշնչած էր որ, Պելճիքայի վրայ արհաւիր չառ զիւրին պիտի ըլլար: Այս երկիրը, զիս նոր յեղափոխութիւնով մը խառնուած, զոր Աւստրիա զոյած էր, արամալիր ըլլարու էր յեղափոխուելու առաջին անգամ որ Փրանսացիներ երեւելին հոն, և այն առնն պիտի իրաւահանար ալն խօսքը որ Ժողովը զրկած էր վեհապետներուն, «Երեւոյ մեղի պատերազմ զրկէր, մեկը մեղի սպառարիւն պիտի զրկէր»: Ասիկա, արդէն Տիւմարիէի յոյսած ծրագրին զործադրութիւնն էր, որ կը կայանար մինչեւ բնական սահմանադրութիւնը տարածուելուն մէջ: Ռօչամպո հրամանատարն էր ալն բանակին որ ամենէն մօտ էր գործի դաշտին, բայց կարելի չէր այդ գործադրութիւնը անոր յանձնել իր վշտառ և հիւանդ ալն արամալիր ինչներուն պատճառաւ, և մանաւանդ, որովհետեւ նա ալ կարող էր քան Լաֆայէթ, կէս զինուորական, կէս մըն ալ ժողովրդ ալն արհաւանք մը բնեղու: Պիտի ուզէին որ Լաֆայէթը բնդ հանուր հրամանատարը ըլլար, բայց Տիւմարիէ մերժեց, անչա չառ չարակամութեամբ: Պատճառ ցոյց առաւ որ չէր կրնար մարաջախտի մը ներկայութիւնն այս զինուորական գործադրութիւնն բնդ հանուր հրամանատարութիւնը տալ պարզ գորաւորի մը: Ասիկա գառ, բոս ինչ, Լաֆայէթ կառնածելի էր Ժողովինն և ժողովին, ու այս պատճառաւ անութիւնը հոն ալ զէչ էր: Ընչ է որ երիտասարդ, գործառնեղ, և բոլոր գորաւորներուն մէջ միտկը, որ սխալած ըլլար իր բանակէն, Լաֆայէթ կը տարախառնէր զերազրուցում երեւակայութիւնները, և իր ալզելիկութեամբ անգի կոտար չարակամներու զրաւարտութեանց: Ինչ որ ալ ըլլաւ, հաճախաւորութեամբ ինչը պիտի տառաջարկեց գործադրելու զիւրամեղա և միանգամայն զինուորական

տեղեկացուցած էին ճամբայ ելլելու համար, և թէ հասնելու համար բոլոր միջոցները չէին հալթադրված: Ասկէ զոտ ֆէօդալանները լուր տարածեցին թէ Տիւմուրիէ ուզած էր Ռաշադան և Լափաշէթը կորստահան մասնեկ անոնց դժկալ յատակադիմ մը, առանց զայն զործադրելու միջոցները տալու: Այսպիսի զիտառութիւն մը կարելի չէր ենթադրել, որովհետեւ Տիւմուրիէ այսպէս պատահաբաժմի յատակադիմեր չինելով և այս աստիճան հետանալով իր արտաքին զարծոյ նախարարի գերէն, չառ ծանր վտանգի է ենթարկէր ինքզինքը, եթէ չի յաջողէր: Արդէն Պիճիքան Ֆրանսայի և ազատութեան տալու ծրագիրը մաս կը կազմէր երկար տանել ի վեր մտածուած յատակադիմ մը: Ինչպէս կարելի է ենթադրել որ անոր յաջողութիւնը վտանգել ուզէր: Յայտնի էր որ սէ զօրավարները, ոչ այ նախարարները չառաքումութիւն կրնային դնել այս զործին մէջ, որովհետեւ ամենքն ալ յաջողութեան մէջ չա՜ն ունէին: Բայց կուտակցութիւնները միշտ մարդիկ կը դնէն պարտաւերաւ տեղ, որպէս զի կարենան մէկուն օձիքը բռնել, իրենց պատահած չարիքներուն համար:

Տէկրավ, այս վերջին գլխաւորական գէւոյքերուն յառաջ բերած ազմուկէն տարտախած, ուզեց իօթնաթիւ աշն բեռը որ չառանց ի վեր գինքը կը ճնշէր և Տիւմուրիէ սկալը զործեց գայն կրել չաղելու: Լուղափիկու ժՁ. միշտ ժիրօնտի աղղեցութեան տակ, այս նախարարութիւնը յանձնեց Աէրփանին, նախկին նախարար, ծանօթ իր հայրենաորական համոզումներով: Այս քնորութիւնը նոր աւժեր տուաւ ժիրօնտին որ զրկիմէ մեծամասնութիւն անեցաւ գաշիճին մէջ, Աէրփանը, Գլափիկը և Ռաշանը իր արամադրութեան ներքեւ ունեւորով: Այս վաղըրեանէն նախարարներու մէջ անմիաբանութիւնը սկսաւ պայթիլ: Ժիրօն-

տը որէ որ աւելի կտակածաւ և հետեւարար աւելի պահանջկաւ կը զառնար, որպէս զի Լուղափիկու ժՁ. իր բարեպաշտամութեան հաւատարմը բնծալէր: Տիւմուրիէ, որ քիչ կը հաւատակէր կարծիքներու և որ զզաւուած էր Լուղափիկու ժՁ. ի վատահալմէն, միշտ անոր կողմը կը բռնէր. և Լաքօղ որ չառ ուժով կտարած էր թաղաւորին, նոյնը կ'ընէր: Տիւրանդան չէզոք կը մնար, և որոշ նախաարութիւն ցոյց կուտար միայն ամենէն տկար կուտակցութիւններուն: Աէրփան, Գլափիկ և Ռաշան անձեկելի էին, բոլորովին տաղաւուած իրենց բարեկամներուն վախերով, ամէն որ աւելի զժաւաւրահաճ և անհամարը կը զառնային: Վերջին պարագայ մը Տիւմուրիէն բոլորովին զմտեցաւ ժիրօնտի գլխաւոր անդամներուն հետ: Արտաքին զործոյ նախարարութիւնը բնագումար տան և միլիան ուզած էր գաղանի ծախսերու համար, և որուն մասին ստիպուած պիտի չրկար հաշիւ տալու: Թէօբեանները հակառակած էին բայց ժիրօնտը իր գլխաւոր յաջողցնել տուած էր և մեկ միլիան փրանքը իրեն տրուեցաւ: Թէգինը զրամադրուի ուզած բլլալով Բաբիլի ստակահալման համար, անոր 30,000 փր. կտպած էր ամառան, բայց ժիրօնտէն բլլալէ զաղրելով, հաւանեցաւ այդ գումարը միայն մէկ անգամ վճարելու: Միւս կողմ, խնայուեցաւ, կամ կտակածեցան թէ 100,000 փրանք մոխած էր իր հաճեցնելուն համար: Ռաշան, որուն տունը կը հաւարաւ էր ժիրօնտը, աղղ բռնին վրայ գալրացաւ իրեններուն հետ: Նախարարները վախն ի վախ մէկգումկաւ տան կ'ընթիլէին, խօտակցելու համար հանրաշին զործերու վրայ: Երբ Ռաշանի տունը հաւաքաւէին, կիներ և իր բոլոր բարեկամները ներկայ կ'ըլլային. և այն տանն կարելի է բռն թէ, ժիրօնտն իսկ էր որ զաշիճը կը կազմէր: Այս հա-

ւաքս մներէն մէկուն մէջ էր որ Տիւմուր բէէի յանդիմանութիւններ բրինձ իր գազանի ծախսերուն վրայ : նախ, անիկա պատախանեց սրամատ ինչնոյ՛մ և ինչ ինչ ինչ ինչ, յետոյ՛ նեղացաւ և վճարեալ ձեռքով մը դժուարեցաւ : Ռօբանին և Ժիրօնալէններուն հետ : Այլ եւս չերևաց սովորական հաւաքայիններուն և իրր գոյացածստ զոյց ստատ ինչ, չէր ուզեր հանրային գործերով զբաղիլ, ոչ կնոջ մը և ոչ ալ Ռօբանի բարեկամներուն ներկայութեանը : Այլ սակայն, յառնի մը անգամ գետ գնաց Ռօբանին տունը, բայց գործերու վրայ չխօսեցաւ, կամ գննէ՛ չստաքիչ : Արի՛շ վիճարանութիւն մը գալն բարձրովն բամենց Ժիրօնալէններէն : Կուտաւ, իր կուտակեցութեան ամենէն ետեմուտը, նամակի մը բնիկեցումը բոտ, որով կ'ուզէր որ նախարարները թաղաւորէն խօսք տանէին ինչ, երբուհայ յառնաւ մը բնարէր իրր խոտախոսաւոր : Տիւմուրիէն սեղեց ինչ նախարարները չէին կրնար միջամտել թաղաւորին կրօնական պարտաւորութիւնները կտարակու ձեւին մէջ : Ընդէ որ Վէրմինի և Ժաննան հասնեցան իրեն, բայց բանակախորհուրդով ու միջին չեղաւ և խորհումը վերջնական գործաւ :

Փերթերը սկսան յարձակիլ Տիւմուրիէի վրայ : Ֆեօկանները որ արդէն իր գէմ էին, ալն տանտ տնտն որ Ժաքալները և Ժիրօնալէնները կ'օգնեն իրենց : Տիւմուրիէ ամէն կողմէ յարձակում կրերով, հաստատ կեցաւ փութարիկին գէմ, և յառնի մը օրացրայնը հալածել տուաւ :

Արդէն ամբաստանողի մը հանում էին Մարտի գէմ՝ Ժաքալներին Բարեկամքի հեղինակին, սարսափելի երկ մը, որ յալածողէն ուղանալով ինչ կը ստահանէր և ամենէն յանդուգն նախատինքները կ'ուզէր օրհալական բնատնիքին և բարձր ալն մարդոց՝ սրտք կտակածիկէն ինչ իր գտնանցող երևակա-

յութեան տալիս : Այս ամբաստանութեան ուղեկցութիւնը հակադէմէր : համար, ամբաստանեցին նաեւ Ռուստան, Թուրքիին Բարեկամքի խմբողիքը որ կը հալածէր հանրապետականները նալն ալն ու միջնութեամբ, զոր Մարտ կը յալանէր թաղաւորականներուն գէմ :

Երկար տանէ ի վեր, ամէն սեղ կը խօսէին ասարիական կուտակութեան մը վրայ : հարկեմտեւրները անոր մասին կը խօսէին յաղաքին մէջ, ինչպէս օրհալներին մէջ կը խօսուէր Օրդանական խաղաղարական խաւքի մը վրայ : Այս կուտակութեան գազանի և վնասակար ուղեկցութիւն մը կը վերադրէին, որ կը գործողութիւն թաղաւորին միջոցաւ : Ենթա Մահմանաղի Ժաքովին տան բան մը գործի ինչ անեղած էր, որ նամէր ասարիական կուտակութեան մը, ալն պիտի բան չկար Օրդնաղի Ժաքովին տան : Այն տան մեծ տնտնտ պութիւն մը որ Հարմաղի մէջ կը գրանուէր, կը թղթակցէր թաղաւորին հետ և իր բնատնիքին անտնով, բաւական խեղցի խորհուրդներ կուտար, որուն, Գրանաղի միջնարդը, խոհանութիւն կ'ուտակէր իր բացատրութիւններով : Բայց Օրդնաղի Ժաքովին օրով, ալն գազանի հարկողակցութիւնները գործի ինչ նեւէն սղ եւս, թաղաւորին բնատնիքը իր թղթակցութիւնը չարանակած էր, բայց անողողար անոր խորհուրդ կուտային համբերել և համակերպիլ : Միայն Պերթերն որ Մարտիկ և Մանօրէն Պատկար կը յաճախէին գետ իրենց նախարարութեան ելկնուն հարն ալ : Անոնց գէմ է որ կ'ուզուէն իրր կտակածները և իրաւամբ ալ բարձր գազանի գործաւորութեանց միջնարդներն էին : Մարտ զիրենք ամբաստանեց : Արդած բլրով գալն հասաղեկել իրր գրարարի, հրամայեցին անոր երևան հանել իր ամբաստանութիւնը տալայն զանալ ինչ զիկերը : Գրարարը տար ինչպէս երկը երկաթախանի և անտնեց Շտալ-

ՏԼԻՐ ԵՒ ՏՈՒՆՆԵ ՌՕՒԱՆ

Մէլքէն և Պաղիր, իրր հեղինակ ան սեղեկութիւններուն՝ զորս հրատարակած էր: Լարիօլիէս գտաւ որ, որ նուիրուած էր թաղաւորին գտաին, չտա քաջութեամբ կը հետապնէր այս գործը, յանդգնութիւնը տնեցաւ ձերբակալման հրամանագիր մը հանելու՝ երեք նշանակուած Երեսօրհաններուն ղէմ: Վաղա՛յր, վիրտուտս երբ իր անդամներուն անբանարարեկութեան ղէմ գործելու համարձակած բլլախուն, գտաւարին պատասխանեց ամբաստանագիրով

մը և անբաղղ Լարիօլիէսը գրեց Օրէան:

Այս գործաւց փորձը ուրիշ բան չբաւարաց կէնք տակընդ ընդհանուր վրդովմանքը և տակաւթիւնը, որ կը տիրէր արքունիքին ղէմ: Վերջոյն, այլևս ինքզինքը Լա Գալիէս ՎՁ. ի տէրը չէր համարեր այն օրէն ի վեր, որ Տրամուրիէ գրաւած էր գոյն և վերադարձած էր իր ուժգին ընդդիմադիրը ղերին:

Թաղաւորին նոր սահմանադրական

պահակախումբը չափ առնելիս չկար որ կազմուած էր: Պէտք էր որ, ըստ օրէնքի, կազմէին նոյն քաղաքային պաշտօնէութիւնը, ըստ աղետականութիւնը չէր ուզեր այդ տապարէզը մանկ, ընդունած չըլլալու համար Սահմանադրութիւնը՝ անոր ստեղծած պաշտօնները սահմանելով: Միւս կազմէ չէին ուզեր զայն կազմել նոր մարդերով և վաղ անցան: «Ընչպէս և կ'ուզէք, Տիկին, կը կրէք Պարնաւ՝ թաղութիւն, ամենափոքր կասկած մը ներշնչել այս մարդոց՝ ձեր զգացումներուն վրայ: Երբոր հրաման կ'ընեն ձեզի գինու օրական և քաղաքային պաշտօնէութիւն մը կազմելու, Լիքսթեյի ազգիկներուն մէջ զանաւոր երիտասարդ Աքիլլէսի նման, աճապարանքով ձեռք կ'առնէք թուր և կ'արհամարհէք պարզ զարկերը:» Նախաբարները և Պէրթրան ինքն ալ իրենց կազմէ պնդեցին Պարնաւի ուղղութեամբ, ըստ չորրորդ յօդուքի և քաղաքային իշխանութեան կազմութիւնը մէկ կողմ դրուեցաւ:

Զինու օրական պաշտօնէութիւնը, որ կազմուած էր Տրէսարի տառջարկած յատակադիմին վրայ, կը բաղկանար մէկ երրորդ մասով՝ պատերազմիկ զամարտակներէ և երկու երրորդ մասով՝ երիտասարդ քաղաքացիներէ, որոնք բնութեամբ էին ազգային պահակախումբին մէջէն: Այս կազմութիւնը ապահովէ պէտք էր երեսար: Ըստ պատերազմիկ զամարտակներու ուղանկրն ու գինու օրականները աշխարհի ձեռով մը բնորոշուած էին, որ հայրենասէրները վախու մէջ էին: Անոնք միայնակ էին հակառակելու համար աշխ երիտասարդներուն, որոնք առնուած էին ազգային պահակախումբէն, զգուսնաբով կը լինէին զանոնք և նոյն իսկ շատերը կը տարալու էին քաղաքի շրջապատներուն տեղը կ'անցնէին անմիջապէս վատահիշները: Վերջապէս, այս պահակախումբին թիւը չափ աւելցած էր, որովհետեւ օրէնքով

որոշուած 1800 հոգիին տեղ կ'ըսէին որ 6000ի կը համեմատէ: Տիւմուրիէ այս մասին տեղեկացուցած էր թաղաւորը, որ անդադար կը պատասխանէր թէ ձերտկալը Պրիտաք դուքոր, այս զօրազունը ինչպէս, կարելի չէր դաւալիր մը նկատել: Այլ սակայն, նոր պահակախումբին վարմունքը աշխատէ մըն էր պարտաին մէջ և այլուր, որ ամէն կազմէ կասկածները պարզեցան և ակումբները անով զրապեցան: Ետն միջոցին 12 զաւթերկացի գինու օրական և Ելի մէջ ձերտակ գինանոնք պարզեցին, մեծ քանակութեամբ թուղթեր աշխուցան Սէվրի մէջ* և ծանր կասկածներ ներշնչեցին: Վտանգի վախը աշխատանք հանուր եղաւ, ժողովը յարատեւ կերպով նիստի մէջ բլլալը յայտարարեց, ինչպէս և թէ աշխ օրերուն մէջ զանաւոր երբ 30,000 հոգի կը ապահովէին Բա-

(*) Տիկին Քանթանի Յիւստակենտուն մէջ կը գտնուէր այս աշխատած թուղթերուն ըստ քաղաքայինը: Կը պատմէ որ, որ մը չափ յարգելի քահանայ մը եկաւ խնայելու, որ Թիկին Լամոյ նոր հրատարակութիւն մը բրեր էր, որուն նիւթը կը կազմէր թաղութիւն անձը, թէ կարելի էր այդ հրատարակութեան տարածումը արգելիլ թէ չեղնակը կաշատէին: Տիկին Քանտան կը յայտնէ թաղութիւն այս բանը, որ կը մերմէս և և կը կերպով ծախուս տանել այդպիսի պարտաւորեցներ: Կ'ըսէ թէ՛ աշխ ժամանակ իսկ, երբ ապառ էր խտտօրէն վարտիլ ալ կարգի մարդոց գէմ, ինքը արհամարհու եղած էր իսկ հիմա գրեթէ կաշատէր իրենցով վախնալ պիտի նշանակէր: Ըստ թաղաւոր իր կարգին խնայալով եղելութիւնը, առանց թաղութիւն գիտութեան, կը գնէ բոլոր օրինակները և այլիկ կուտայ Սէվրի յախճապակի զարմարանին վտանգ մէջ, այս աշխատած թուղթերն որ գտնուած կասկածներ ներշնչած են:

րիդի: Ճիշդ է ստիպել, որ ամեն կողմ խաղաղություններ կային, թէ՛ ոչ-երկուսեալ քաջանաներ կը զրդսէին ժողովուրդը հարստային գաւառներու մէջ և խոտաղանութեան զաւարտապաշտութիւնը չարաչար գործածելով մոլեռանդութիւնը կ'արթնցնէին: Թէ պետութիւններու համաձայնութիւնը տկնարեւ էր, թէ Բրուսիս պիտի միանար Աւստրիոյ, թէ օտար բանակները սպառնալիք կը դառնային և թէ Լիլի և Մօնտի վերջին ուղեւորութիւնը բոլոր մտքերը պաշարուած էին: Ճիշդ է նաեւ որ ժողովուրդին իշխանութիւնը քիչ հաւատք կը ներշնչէ, թէ մարդիկ չեն հաւատարման, մինչև որ անիկա չգործադրուի և թէ անկանոն ամբիօր, որքան ալ բաղձալիս ըլլայ, չկրնար հակառակ 6000 զինուած և մարդուած զինուորի սլօն:

Ժողովը, ուրեմն, աճապարեց ինքզինքը տեւական յայտարարել (Մայիս 18ի նիստ) և ճշգրիտ տեղեկագիր մը պատրաստեց թաղաւորին պահակազօրքին կազմութեան, թիւին, ընտրութեան և զայն կազմողներուն վարմանքին վրայ: Հաստատելէ ետքը որ Սահմանադրութիւնը բռնադատուած էր, արձակման հրամանագիր մը հանց պահակախումբին դէմ, և ամբաստանաւոր մըն ալ՝ ար Պրիտաք գութին դէմ, ու այս երկու հրամանագիրները զրկեց թաղաւորին՝ վաւերացման: Թաղաւորը նախ ուղեց իր վերօն գործածել: Տիւմուրիէ անոր յիշեցուց իր թիկնապահները ճամբելը, որոնք չառ աւելի իր ծառայութեան մէջ հին էին, քան այս նոր զինուորական պահակախումբը և զայն հրաւիրեց չառ աւելի զիւրին գահալութիւն մը կրկին կոտորել: Թագաւորին մասնաճեղքը նաեւ պահակախումբին իրական յանցանքները, և ձեռք անցուց հրամանագրին գործադրութիւնը: Նախարարը անմիջապէս պնդեց որ պահակախումբը չառավ վերադառնալիք, բայց թաղաւորը

մերժեց արձակուած պահակախումբին տեղը նոր մը դնել, որովհետեւ թէ՛ վերադառնալով իր նախկին քաղաքակառնութեան, կ'ուզէր ճնշման տակ ցոյց տալ ինքզինքը, և թէ՛ յոյս ունէր գետայս արձակուած պահակախումբին վրայ որուն թաղը գաղտնապէս չարաչարեց տալ և այսպէսով առանց պաշտպանութեան՝ ենթարկուած եղաւ ժողովրդական զալարթին:

Ժիրօնը, յատկապէս թաղաւորին արամադրութիւններէն, հետադարձեց իր յարձակումը՝ յարատեւութեամբ: Արդէն նոր հրամանագիր մը հանած էր քաջանաներուն դէմ, փոխարինելու համար այն՝ զոր թաղաւորը մերժած էր վաւերացնել: Որովհետեւ տեղեկագիրները անընդհատ կը յաջորդէին անոնց խաղաղարար վարմանքին վրայ, այս հրամանագրով գանձը արտաքսումի կը դատարարուէր ժողովը: Գանձարները որոշեց զժողովը ըլլալով, և այս հրամանին՝ ինչպէս բոլոր ապահովութեան միջոցներուն գործադրութիւնը կատարման վրայ հիմնուած ըլլալով, ձեռով մը իրենց համբաւին համեմատութեամբ էր որ քաջանաները պատիժ կը կրէին և կ'արտաքսուէին: Քսան գործօն քաղաքացիի ամբաստանութեան վրայ և թեմին վարչութեան հաւանութեամբ՝ նահանգային վարչութիւնը կ'արձակէր արտաքսումի վճիռ, գատարարուած քաջանան գաւառակէն տեղաւոր մեկնելով՝ 24 ժամուան մէջ, նահանգէն՝ 5 օրուան և թաղաւորութեան մէկ ամսուան մէջ: Եթէ զրամ՝ չունէր, մինչև սահմանադրութիւն օրը 3 փրանք կուտային: Այս խիստ օրէնքը ժողովին հետզհետեւ աճող զրգուրութեան մասին գաղափար մը կուտար: 27 մալլախ ուղի հրամանագրէն ետք, յունիս 8ին ուրիշ հրամանագիր մը անմիջապէս յաջորդեց սուր: Այսինքն նախարարը առանց թաղաւորին այս մասին հրահանգ ստանալու և առանց իր բնիկը-

ներուն հետ խորհրդակցելու, առաջարկեց Յուլիս 14ի յառաջիկայ գաշտակցութեան առթիւ, 20,000 գաշտակիցներէ բանակ մը կազմել, որ յատկացուած պիտի ըլլար ժողովը և մայրաքաղաքը պաշտպանելու: Դիւրին է ըմբռնել թէ ինչ փաթառնութեամբ այս ծրագիրը ընդունուեցաւ: Ժողովին մեծամասնութեան, որ ժիրօնտէններէ կազմուած էր: Այդ միջոցին ատենց ազգեցութիւնը իր լրումին մէջ էր. ժիրօնտէնները կը կառավարէին ժողովը, որ սահմանադրականները և հանրապետականները փոքրամասնութիւն կը կազմէին և որ, անխղճմտեցաւ կարծուածները, ինչպէս ամէն ժամանակի մէջ, միայն անստորբեր էին, և միշտ աւելի հլու կ'ըլլային, քանի մեծամասնութիւնը ազգեցիկ կը գտնար: Ասկէ զատ, Բարիքը իրենց արտաքինութեան ներքեւ էր Բէլգիոն քաղաքապետին միջոցաւ որ ամբողջովին իրենց կը պատկանէր: Իրենց յատկադիմէն էր առանց անձնական փառասիրութեան, բայց կուսակցական և կարծիքի փառասիրութիւնով առաջադրուած բանակին միջոցաւ թաղաւորին տէրը գտնաւ, և այսպէսով պաշտպանութիւնը անոր կասկածելի դիտաւորութիւններուն ղէմ:

Հազիւ թէ Աւրլանի առաջարկութիւնը հասկցուեցաւ, Տիւմուրիէ անոր հարցուց ժողովին մէջ և ամենամեծ ուժգնութեամբ թէ ինչ հանդամանքով այդ պիտի առաջարկուի ինչ մը կ'ընէր: Պատասխանեց թէ անհատական հանդամանքով էր. «Այդ պարագային, բոլոր Տիւմուրիէ, Աւրլան անունին յով պէտք է գնել պատերազմական նախաբարի հանդամանք» Էլիճարտնութիւնը այնքան բուռն եղաւ, որ եթէ թաղաւորին ներկայութիւնը չըլլար, արիւն կրնար հոսիլ ժողովին մէջ: Աւրլան արտաքինութիւն յայտնեց առաջարկութիւնը եւ անկէ, բայց ասիկա անօգուտ պիտի ըլլար, որովհետեւ, ժողովը

անոր տէր եղած էր և թաղաւորը սուրիւրան շահած պիտի չըլլար, բայց եթէ բռնութեան բռնեցնող երեսալ իր նախարարին վրայ: Ուրեմն, Տիւմուրիէ արգելք եղաւ, առաջարկութիւնը մնաց և անոր ղէմ հանուեցաւ ինքնազիր մը, զոր ստորադրած էին 8000 ազգային պահակազօրքեր, որոնք վիրաւորուած էին, որ ժողովը պաշտպանելու համար իրենց ծառայութիւնը անբաւական կը կարծուէր: Այլ սակայն Աւրլանի առաջարկութիւնը հրամանագրի վերածեցին և զրկելին թաղաւորին: Այսպէսով երեսալ կարեւոր հրամանագրիներ կաշին վաւերացուելիք և արդէն կը կտակածէին որ թաղաւորը իր հաւանութիւնը պիտի մերժէր: Հոն կը սպասէին այդ բանին, անոր ղէմ վերջնական վճիռ մը արձակելու համար:

Տիւմուրիէ Դահլիճին մէջ պնդեց որ այս միջոցը արկտարեր պիտի ըլլայ զահուն, բայց մանաւանդ ժիրօնտէններուն, որովհետեւ, նոր բանակը պիտի կազմուէր ամենէն կատարի ժաքօղէններու ազգեցութեան ներքեւ: Այլ սակայն, աւելցուց որ, թաղաւորը զայն պէտք է ընդունի, որովհետեւ, եթէ մերժէր 20,000 հողիկ կանոնադրապահներու հրաժարով, 40,000 հողի տարի պիտի ելէին ինքնարեւարակալութիւնը: Դահլիճին մայրաքաղաքին վրայ. Տիւմուրիէ ապահովուց այդ որ այս բանը չեղքացնելու միջոց մը ունէր և թէ յարմար ժամանակին պիտի իմացնէր: Պնդեց նաեւ որ զահանաներու արտաքսումի հրամանագիրը պէտք էր վաւերացնել, որովհետեւ անոնք յանցաւոր էին, և թէ, արդէն, արտաքսու մը գահաձիւրդ կը կացուցանէր իրենց թշնամիներուն կատարութեան: Լույսովիկոս ժ.Ջ. գիտ կը վարանէր, և պատասխանեց որ աւելի լաւ պիտի խորհէր այդ բանին վրայ: Եւն նախարարաց խորհուրդին մէջ Սոյան, թաղաւորին ներկայութիւնը օգնեց կարգաւ նամակ մը

զոր արդէն անոր ուղղած էր և հետևաբար աւելորդ էր անոր ուղղակի ընթերցումը ընել, քանի որ խաղաւորը զայն զիտէր արդէն: Այդ համակը ուրաշաւած էր զրեկ Տիկին Ռօլանի ազդեցութեամբ և անխմբագրած էր: Գիտենք որ խնդիր եղած էր արդէն, համակ մը զրեկ լողոր հախարարներուն կողմէ: Ասանք մերժած ըլլալով, Տիկին Ռօլան պնդած էր իր ամուսնոյն, և այս վերջինը որոշած էր զիմուսը ընել իր անուսնով, ի դուր, Տիւրանդոտ՝ որ տկար էր բայց խառտուն, իրեն զիտել տուաւ որ համակին չեղար, փոխանակ խաղաւորը համոզելու, զայն պիտի թթուեցնէր հախարարներուն դէմ, որոնք համբաւին վտահաւթիւնը կը վայելէին և թէ տակից զահուն և ժողովրդային կուսակցութեան միջև ազդեցող խզում մը յատճ պիտի դարձնէր Ռօլան իր կնիքը և բարեկամներուն կարծիքէն զրդուած յամուսնոյն: Իրաւ ալ ժիրօնար բացատրութիւն կ'ուզէր և խզում մը կը հախարարէր տարակոյէն:

Ուրեմն, Ռօլան կարդաց այդ համակը խաղաւորին և զայն ննթարից, զահլիճին մէջ, ամենէն խիստ յանդիմանութեան:

Ահաւասիկ այդ հաշակաւոր համակը. —

«Տէր Արքայ, Պրանտայի աշխատ վիճակը տակի երկար չի կրնար տեսել. տակի տալնապալի վիճակ մըն է, որուն ուժգնութիւնը ամենարարձր տատիճանի հասած է. պէտք է որ անիկա վերջանայ այնպիսի յանկարծական կերպով մը, զոր պարտի շահագրգիռ Ձեր վեհախառութիւնը այնքան, որքան կը հետաքրքրէ ամբողջ Պետութիւնը:

«Ձեր վտահաւթիւնը պատուած և այնպիսի պաշտօնի մը տեղած, որ ձեզի պարտական եմ ճշմարտութիւնը յայտնել, պիտի համարձակիմ զայն ամբողջովին բռնել, տակի տալնապալի վիճակ մըն է, զոր զայս իսկ վրաս զրած էք:

«Պրանտայիները խնդրեցին Սահմանադրութիւն մը տալն, անիկա զրգահաներ և բարոյաներ յատճ բերաւ: Ազգին միմամանութիւնը կ'ուզէ զայն պահել, անիկա երդում բրաւ զայն պաշտպանելու իր արեւմտ գնով և տրախութեամբ հաշիցաւ պատերազմին, որ իրեն մեծ միջոց մը կ'ընծայէր՝ զայն ապահով դարձնելու: Սակայն փոքրամամանութիւնը, կ'ընդունէ յայտնու վրայ, իր լողոր ջանքերը միացուց յաղթանակելու համար: Ատիկ յատճ եկաւ այն ներքին պայքարը օրէնքներու դէմ, այս անիկա մանութիւնը, որուն տակ կը հեծնէ բարի քաղաքայիները, որմէ կը ջանան օգտուիլ չարամիտները, նոր բէժիմը զրգարակու համար, տակէ յատճ եկած է այն պատակաւոր մը, որ ամէն կողմ կը տարածուի և կը խմորուի, որովհետեւ ոչ մէկ տեղ անտարբերութիւն կայ, կ'ուզեն կամ յաղթանակը և կամ Սահմանադրութեան փախուստ մը, կը դործեն կամ զայն պաշտպանելու և կամ զայն աւերելու համար: Պիտի չքննուի թէ ի՞նչ է անիկա բոտ խնդան, և նկատել պիտի աւամ միայն թէ պարտաւորները ի՞նչ կը պահանջեն և ինքզինքս օտար դարձնելով անոր, որքան որ կարելի է, պիտի վնասուի թէ, ի՞նչ կրնանք սպասել և ի՞նչ բան շարաշահ է նպատաւ որեւ:

«Ձեր վեհախառութիւնը մեծ տանձնաշնորհութիւն կը վայելէր, զորս կը կարծէր թէ խաղաւորութեան կը պատկանին, զանոնք պահպանելու դադարաւոր զտախարակած ըլլալով Ձեր վեհախառութիւնը հաճոյքով չտեսաւ այդ տանձնաշնորհութիւնը զոր կուիր, զանոնք վերադառնալու ձեռք ձգելու փախարար այնքան բնական էր, որքան անոնց ջնջումին տկանատես եղած ըլլալու ցար: Այս զգացումները, որոնք մարդկային սրտին բնութեան յատուկ են, հաշուի տուած ըլլալու են յաղթանակութեան թշնամիները, որոնք, զայն

նի օգնութիւնն մը վրայ յոյս դրին , մինչեւ որ պարագաները յայտնի պաշտպանութիւնն մը ներքի դարձնէին : Այս տրամադրութիւնները չէին կրնար նոյն իսկ ազգին ուշագրութիւնէն վրիպիլ , և ասոնք զայն կասկածի մէջ պահեցին :

« Ուրեմն , ձերզ վեհափառութիւնը չարունակարար կը տարութիւնէր , իր նախկին սովորութիւններուն , իր մասնաւոր համակրութիւններուն տեղի տալու և կամ զսնազութիւններ քննելու մէջ , որոնք ինկադրուած էին իմաստասիրութիւնէ և պահանջուած՝ անհրաժեշտութիւնէն » հետեւարար , կը տարտրեւրէր ըմբատները յանդուգն դարձնելով ազգը հոգի մէջ ձգելու , կամ հանդարտեցնելով անոր հետ միանալուն մէջ : Ամէն բան վախճանն մը ունի , և տարակոյսի ժամը հաւած է վերջապէս :

« Ձեր վեհափառութիւնը այս օր կրնայ յայտնապէս միանալ անոնց , որոնք կ'ըսեն թէ՛ Սահմանադրութիւնը պիտի բարեփոխեն , կամ արդեօք պարտական չէ վեհանձնօրէն նախքան , անխերապահ կերպով մը զայն յաղթանակել տարու համար : Այս է ճշմարիտ խնդիրը , որուն լուծու մը անխուսափելի դարձած է իրերու ներկայ գրութեամբ : Գաղով այն շատ բնագոյնցական խնդրին , զիմարտութեւն ֆրանսացիները հասուն են Ազատութեան համար , ատոր վեհափառութիւնը հաւատարմութիւն , որովհետեւ խնդիրը այն չէ թէ , ի՞նչ կզամ պիտի բլրայինք դարու մը մէջ , այլ տեսնել թէ՛ ի՞նչ բանի կարող է ներկայ սերունդը :

« Այն խաղաղութիւններուն մէջտեղ , որ կ'ապրինք չորս տարիէ ի վեր , ի՞նչ պատահած է : Ժողովուրդին վրայ ճնշող խիստ ծանր անանձնաշնորհումներ ջրնջուեցան , արդարութեան և հաւատարմութեան գաղափարները ամէն կողմ տարածուեցան , անոնք թափանցեցին ամէն տեղ , ժողովուրդին իրաւունց կարծիքը արդարացաւ իր իրաւունք-

ներուն զգացումը , ժողովուրդին զանաւր ընդունելը՝ հանդիսատարապէս , նախքան վարդապետութիւնն մը դարձաւ , ազնուականութեան գէժ տակաւնութիւնը , զոր երկար տանէ ի վեր տառականութիւնը՝ ներհնչած էր , գերազրդուած է այն յայտնի ընդդիմութեան պատճառաւ , զոր ազնուականներէն շատերը բրին Սահմանադրութեան գէժ , որ առաջնականութիւնը կը ջնջէր :

« Յեղափոխութեան առաջին տարւոյն տեսչութեամբ , ժողովուրդը այս ազնուականները կը համարէր մարդիկ , որոնք զգուցի դարձած են իրենց մարտիկ հարստահարիչ տանձնաշնորհումներով , բայց պիտի գաղթէր գոնոնք տակէ՛ այլ անանձնաշնորհումներուն ջնջումէն ետքը , եթէ ազնուականութեան վարժանքը այդ թաւականէն ի վեր գորացուած չլլար իրր անհաշտ լինումի տակ , զպաշտպալու և անոր գէժ պայքարելու բոլոր կարելի պատճառները :

« Սահմանադրութեան հանդէպ սէրը տնկեցաւ նոյն համեմատութեամբ , ոչ միայն ժողովուրդը անոր կը պարտէր զգուցի բարեխնէր , այլ և անխիտ հասկցաւ որ առեկի մեծ բարեխնէր կը պարտանալէր իրեն համար , քանի որ անոնք՝ որ ստրկած էին ժողովուրդին կրեկ տալ բոլոր բեռերը , այնքան ազգասօրէն կը ծանալին զայն ջնջել կամ բարեփոխել :

« Երեսնեքներու Բաշտարարութիւնը բազմաբան տեսարանն մը գաղձած է , և ֆրանսական Սահմանադրութիւնը կրնար մը՝ որուն համար ժողովուրդը պատրաստ է կեանքը զոհելու :

« Այսպիսով է որ համարը արդէն քանիցս օրէնքի տեղը բանեց և երբ օրէնքը բաւական զարգական չէր խաղաղութեան արդեւք բլրալու չափ , քաղաքացիները , ինքզինքնու ներքիցի գոնոնք պատմիկ իրենց ձեռքով :

« Այսպիսով է որ տարագրիներու

սեպհակոնտ թխենները ենթարկուեցան աւերումի, վրէժինդրութեան սպրկ-ցութեամբը: ահա՛ թէ ինչո՞ւ: աշխարհն նախնայնոր ստիպում կարծեցին ինք-զինքին քահանաներու: դէմ ելելու, որոնք հանրային կարծիքով աքտարեա-ներ էին և սրանք կրնային զո՛ւրկուք:

«Շահերու այս բաղիւմին մէջ, բոլոր զգացումները հրաշքի չեղար ստացան. հայրենիքը բաւ մը չէ բնաւ, զոր երեւակայութիւնը հաճած ըլլար զհեղեղացնել, անխիտ էակ մըն է, որուն համար զստգութիւններ բրած են, սրուն հեղցեալ տեղի կը կապուին իր պատճառած հոգերով, զոր ստեղծած են մեծ ֆանքերով, որ կը թարծրանայ մտահոգութիւններու մէջէն և զորս կը սիրեն թէ աշն համեմատութեամբ, որ կ'արժէ և թէ անկէ սպասուած ակներ-լութեանց համար. բոլոր հարուածները, զորս հայրենիքին կուտան, միջոցներ կը գտնան անոր համար, եղած խառ-զափառութիւնը արծարեկու: Սինչեւ որ տատիճանին պիտի թարծրանայ ալ իրանդափառութիւնը, աշն պահուն, երբ թշնամի ու մերը միանալով գործը, կը համաձայնին ներքին գոտարութեանց հետ ամենէն վտանգաւոր հարուածները տալու համար: Ֆրանսայի ամէն մա-սերուն մէջ զրգոտութիւնը ծաղրելի է, անխիտ սարսափելի եզանտիւթ մը պիտի պայթի բացի աշն պարագայէն, որ Զեր վեհափառութեան զխառ սրտ-թխեններուն վրայ բանաւոր վտահո-թիւն մը կարենայ վերջնական զոյն հանդարտեցնել. բայց այս վտահո-թիւնը չի կրնար հառապուել յայտա-բարութեանց վրայ, ալիս անխիտ իրը հիմ կրնայ ունենալ միմիայն զարծը:

«Ֆրանսական ազգին համար ակնե-րեւ է որ իր Սահմանադրութիւնը կրը-նայ զարմ տեսնել, և թէ կոստափարու-թիւնը պիտի ունենայ իրեն անհրաժեշտ եզոյ ամբողջ սլոք, երբ Զեր վեհա-փառութիւնը, բացարձակապէս կամե-

նալով այս Սահմանադրութեան յաղ-թանակը, զօրափղ ըլլայ Օրէնդիր Մարմինին, իր ձեռքն եղոյ ամբողջ զարծալիւր ոյժովը, և այս կերպով փա-րտաին ժողովուրդին զգացած մտահո-գութիւնները, և զժողովներն ալ յայտե-րին կարեն:

«Օրինակի համար, երկու կարեւոր հրամանադիրներ եղան. երկուքն ալ էականապէս հանրային անդորրութեան և պետութեան վերկութեանը հետ կապ ունենալուն համար, անոնց թաղաւո-րական վտերայման յաղապումը ան-վտահոթիւն կը ներհնէ. և թէ այլ վա-ւերացումը չառ յաղապի, զժողովու-թիւն պիտի պատճառէ. և, սարսաւոր եմ բոկ, թէ մաքրու այս զրգոտած վիճակին մէջ ամէն բան կրնայ յատաճ զալ զժողովութիւններէն:

«Այլ ևս ևս զստալու ժամանակը չէ. մինչև. իսկ հարը չկայ ժամանակ շահերու. յեղափոխութիւնը կատարուած է մաքրու մէջ. անխիտ պիտի զանէ իր լրտ մը արեան գնով և անով պիտի չաղախուի, և թէ խոշտանութիւնն առաջիկա չառնէ, աշն զմարդոտութեանց, որոնցմէ խոտովի կարելի է զեւ:

«Վիսեմ թէ միտքերնէն անցընող-ներ կան ծաղրելի միջոցներով ամէն բան տակաւ վրայ բնել և զտել. բայց երբ բանի ոյժ զարմածուի մարդիւր բոնազատեկու համար, և երբ Բարիզի մէջ ստեղծ տարածողներ ըլլան, ու չըջակենեկուն մէջ պատակաւ և ստա-մակում յատաճ զալ, ամբողջ ֆրանսան զարթոյթով տաքի պիտի կանդնի, և ինքզինքը պոտաւ պոտաւ բնելով քա-ղաքային պատերազմի մը ստեղծմե-րուն մէջ, զայց պիտի տար աշն մեծ կերովը, մալը՝ տաւքինութեանց և ոճիրներու, ու միշտ ազխաբեր՝ անոնց համար, սրանք զրգոտած են զայն:

«Պետութեան վերկութիւնը և Զեր վեհափառութեան կրճատութիւնը չաղ-կապուած են իրարու, ո՛չ մէկ ոյժ

կրնայ զանանք իրարմէ բաժնել, անաւար անձկութիւններ և անշարժ զմարդու իրեններ կը չընդադառն ձեր գահը, եթէ անիկա ձեր ձեռքովն իսկ յենած չըլլայ Սահմանադրութեան հիմնադրուի, և հաստատուն չգտնող այն խաղաղութեամբ, զոր վերջ ի վերջոյ պիտի ձեռք ձգենք անշուշտ։ Անապաղէս, միաբերու պիճակը, իրերու բնթայքը, քաղաքական պատճառներ, Ջեր վեհափառութեան շահը անհրաժեշտ կը դարձնեն Օրէնսդիր Մարմին հետ մէկ բոլորու, և ազդեցին իզմերուն զոհնացում տալու պարտաւորութիւնը։ Ասանք անհրաժեշտութիւն մը կը կազմեն այն բանով զոր սկզբունքները իբր պարտականութիւն կը ներկայացնեն։ Բայց այս սիրալիզ ժողովուրդին բնական զգայնատութիւնը պարտաւոր է այդ բանին մէջ գտնելու երախտագրութեան զրկապատճառ մը։

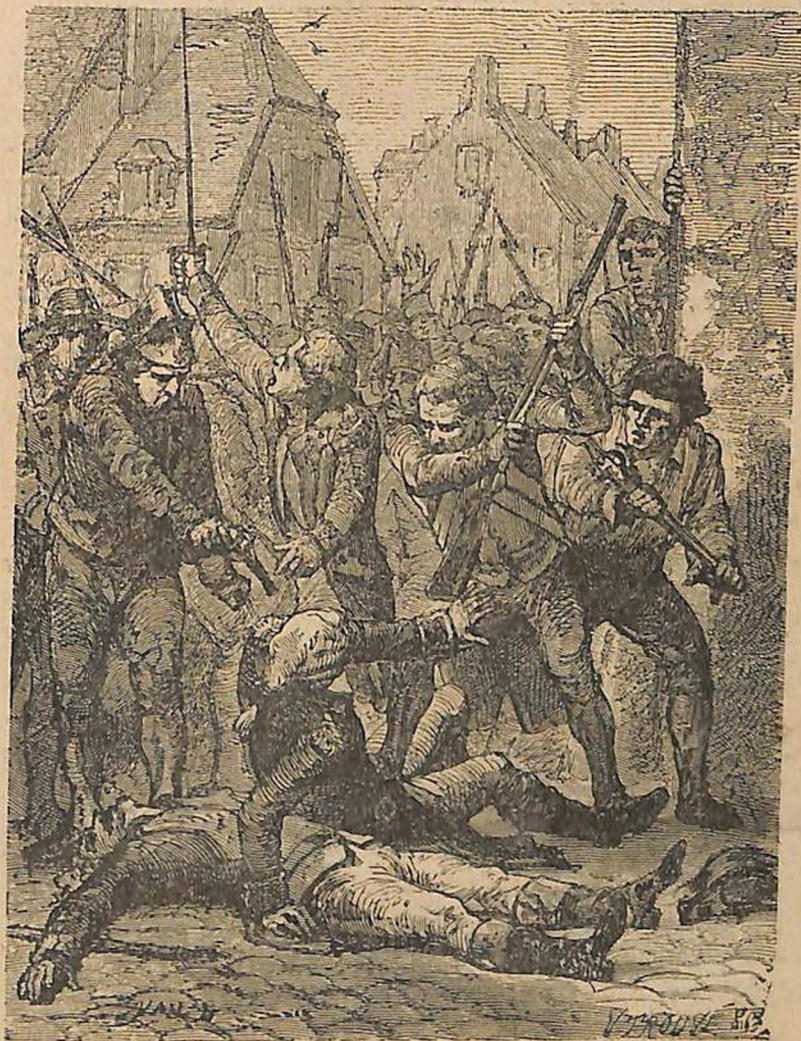
«Տէր Արքայ, զձեզ անցթորէն խորեւն, ժողովուրդէն հետացնելով և անխառնակ նկատել տալով այդ ժողովուրդը, որ այնքան զիբաճապարդ է։ Ձձեզ յախտնադէս անհանգիստ բնութով, անա հոսցուցին այնպիսի պիճակի մը, որ կրնայ երկուց պատճառակ այդ ժողովուրդին։ Թող անիկա սեանել իմ գաւթ վճած է, քան թէ անվթար պահել այս Սահմանադրութիւնը, որուն ինքը յարած է հաստատութեան, և քիչ տեսնեն զաւթ պիտի բլլաւք անոր երախտագրական ցոյցերուն տարկան։

«Շատ սուղերու մէջ կզերականենքուն ցոյց տաւ ժարմանքը, այն բարարանքները, զորս կը հայկթալթէր զմարտնեարտ մպետնդութիւնը, խառնակիցներուն զէմ իմատուն օրէնք մը չլինել տալին։ Ջեր վեհափառութիւնը ինչ պատերազմէ զայն, հանապէն անգործութիւնը ազդեղս կը պահանջէ, ու քահանաներուն փրկութիւնն ալ ալ բանին կը կարօտի։ Եթէ այս օրէնքը գործադրութեան չգրաւ, զատաներ

հարկադրուած պիտի բլլան, ինչպէս կընեն արդէն ամէն կողմէ, անոր սուրբուն միջոցներ ի գործ դնել, ու զըրգունած ժողովուրդը ծայրալեզութեանց պիտի մղուի։

«Մեր թհամկներուն կատարած փորձերը, մայրաքաղաքին մէջ երեսն եկած զրդութիւնները, ձեր անձնական պահակագործին վարմանքին յատմբերում մեծ մասնադութիւնները, որոնք զեւ կը շարունակուին Ջեր վեհափառութեան անտնով յայտնուած գոհանակութեանց հետևանքով, հարձի այն յայտադրութեան, որ արուած պարտգտնեարտ տակ իրադէս անքաղաքագրագրական էր, վերջապէս՝ Բարիկի կուցութիւնը, անոր սահմանադրութիւն մօտ բլլալը պէտքը զգացուցին որ անոր մերձակները բանակասեղի մը հաստատուի, այս սրտը մը, որուն խահականութիւնը և տարադականութիւնը անհրաքիկ է բոլոր բարեմիտ մարդոց համար, տակալին Ջեր վեհափառութեան վառարացմանը կը ուղտու։ Ինչու համար տրտիտի յաղաղումներ վշտացնեն մագալուրդը, մինչ, արազ գործելով կուրիկի էր արժանանալ անոր երախտագրութեանը։

«Բարիկի ազդեցին պահակագործին տալականդալին իրատունները՝ այդ սրտմանն զէմ՝ արդէն իսկ տարակոյտ արթնցում են իմէ, սակի վերէն ներհնչող մը կազ գտնուի։ Ինչ քանի ծայրալիզ տարխտալարներու ճառախոտութիւնները արդէն իսկ կատկած կը յարուցանեն իմէ անանք յարաբելութեան մէջ են Սահմանադրութեան տաղաղումէն շահ տնկցողներու հետ։ Հանրային կարծիքը Ջեր վեհափառութեան զիտաւորութիւնները կատկածի տակ կը ձգէ արդէն, եթէ քիչ մըն ալ յաղագիւթ, վշտարեկ ժողովուրդը յանձին իր թողաւորին՝ պիտի կարծէ ոչմարկ զատալիրներուն մեղսակից մը և տննց բարեկամ մը։

ՏԻԼՕՆ ԵՒ ՊԵՐՓՈՒՄՆ ԿԸ ՍՊԱՆՆԵՆ ԼԵՒԻ ՄԷՋ

«Տէր Աստուած, երկրային իշխան իշխանութիւնները կուրացուցած եւս գտն, եւ անոնց պիտի տրուին միայն աշուղտի խորհուրդներ, որոնք պիտի քաջութեն զանոնք զէպի կործանում:»

«Եւս գիտեմ, թէ ճշմարտութեան խիստ լեզուն քիչ անգամ բնդանկու - թիւն կը գտնէ Գաճաճ մաս: գիտեմ նաեւ թէ այդ լեզուն գրեթէ բնաւ հան չխօսուելուն համար է որ յեղափոխու-

թիւնները անհրաժեշտ կը գտնան: գիտեմ մանաւանդ, թէ եւս պարտաւոր եմ ճշմարտութեան լեզուով խօսիլ Չերդ Վեհափառութեան, ո՛չ միայն իրր քաղաքացի մը, որ օրէնքներուն կը հնազանդի, այլ եւ իրր ձեռ վստահութեամբ պատուում հախարար, կամ այդ վստահութեան ենթադրել տուած հանգամանքներովը բնաւաւոր, եւ ինձի համար չկող լսան մը, որ արդիւնէ գիւս

կատարելէ պարտականութիւն մը, որուն գիտակցութիւնը ունիմ :

«Միեւնոյն աշխարհի վրայ ալիքի կըրկ- նեմ Ձերդ Վեհափառութեան, թէ ան- հրաժեշտ և օգտակար է ի գործ գնել այն օրէնքը որ կը պարտադրէ քա- րաւոր մը ունենալ զանիւրի մէջ . սոսկ օրէնքին գոյութիւնը այնքան հզօրապէս կը խօսի, որ անոր գործադ- րութիւնը կը թուի թէ պարտ էր հե- տեւիլ ասանց յապաղման, բայց ան- հրաժեշտ է ամէն միջոց ձեռք ասելի զանիւրի խորհրդակցութիւնները բնե- լու համար լուրջ և իմաստուն և ան- հրաժեշտաբար հասուն, ու պատասխա- նատու նախարարները պէտք է միջոց ունենան իրենց կարծիքը վաւերացնելու համար : Եթէ այդ գրութիւնը գոյու- թիւն ունեցած ըլլար, այս պահուս գրաւորապէս չափի խօսքի Ձեր Վեհա- փառութեան հետ :

«Ինչպէս որ այն մարդուն հա- մար որ իր պարտականութիւնները ամէն բանէ վեր կը գտնէ . բայց, իր պարտականութիւնը լրացուցած ըլլալու երջանկութենէն ետք, մարդ տակաւին զգալուն է միայն սա մտածումին թէ հաւատարմութեամբ կատարած է գաղտնի, և տակաւ իսկ պարտաւորութիւն մըն է հանրային գործիքի մը համար :

«Բարեկ. 10 Յունիս 1792.

Ազատաւորական Դ. աստիճան

(Ստորագրութիւն) ՌՈՒՍԵՆ

Թաղաւորը ծաղալեղ համբերու- թեամբ մը մտիկ ըրաւ. առ նամակին ընթերցումը մը, և գալաւ ելաւ, բերով թէ իր գիտատարութիւնները պիտի գիտ- ցնէ : Տիւմարիէ պարտա կանչուեցաւ . թաղաւոր և թաղաւ հին քով քովի էին . անոնք բախն . Դեռ երկուր տանն պիտի կրկնէր այս երեք նախարարներուն յր- րութիւնը :

— Ո՛հ, պատասխանեց Տիւմարիէ : Դուք կը տաննէնք զմեզ ազա- տի անոնց ձեռքէն, յարեց թաղաւոր :

— Այո՛, տէր արքայ, պատասխա- նեց յանդուգն նախարարը, բայց այդ բանին մէջ յաջողեալու համար պէտք է որ Ձերդ վեհափառութիւնը բնական պայման մը . ևս ժողովրդականութիւնն չունիմ այդ եւս . ա՛յ աւելի անժողովր- դական պիտի գտնաւ, երբ համբա՛ հրեք պաշտօնակիցներս, որոնք զօրաւոր կուսակցութեան մը պետքն են . սրբէս վրէժովուրդը համարուի թէ անոնք իրենց հայրենասիրութեանը համար չէ որ համբուեցան, մէկ բան մը կայ ընդկեր :

— Ո՛րն է ան, հարցուց թաղաւոր :

— Այդ միջոցը՝ երկու օրէնքները վաւերացնելն է, պատասխանեց Տիւ- մարիէ :

Այդ տարիս անիկա կրկնեց այն պատասխանութիւնները զորս ստեղծ էր Դանիէի նիստին միջոցին :

Թաղաւ հին պատասխանեց թէ տա- կալա չատ խիտ պայման մըն է . բայց Տիւմարիէ ջանաց թաղաւ որին հասկնել թէ 20,000 մարդ սցմէ վախճալու. բան մը չկար, թէ օրէնքը չէր նշանակել այն ակոր՝ որ անոնք պիտի բռնա- կէին, և թէ, օրինակի համար, կարելի էր Ստասան զրկել զանոնք, և հան զիե- ուսրական մարդանքներով զրաւեցնել, ու լեռաց, կամաց կամաց, բռնակներու մէջ մայրեկ զանոնք, երբ պէտքը զգա- ըլլար :

Թաղաւ սրբ բաւ . — Բայց այն տանն պէտք է որ պատկազմական նախա- բարը դուք ըլլաք :

— Հակառակ վրաս ծանրաբե- նում պատասխանատուութեան, կը հաւանիմ, պատասխանեց Տիւմարիէ, բայց պէտք է որ Ձեր վեհափառութիւնը վաւերացնէ կղերականներուն դէմ չնե- ուած օրէնքը . միայն սա պայմանով կրնամ ծառայել ձեզի : Այդ օրէնքը ո՛չ միայն չի վնասել կղերականներուն, այլ և զանոնք կ'ազատէ ժողովուրդին կա- տաղութենէն . պէտք էր Ձեր վեհափա- րութիւնը ընդգրկանար Սահմանադիր

Ժողովը այն առաջին որոշման, որ կը հրամայէր կղերականներուն՝ երգում ընել Սահմանադրութեան վրայ. հիմա ալիւս չէր կրնար հաշտեցիլ:

— Եւ այն ժամանակ սխալեցայ, անգամ մըն ալ պէտք չէ որ սխալիմ, զոչեց Լուդովիկոս Ժ.Գ.:

Թագուհին, որ իր ամուսնոյն բարեպաշտական բժախնդրութիւնները չունէր, Տիւմուրիէին հետ խօսք մէկ եղաւ, և, եկաւ վայրկեան մը երբ թագաւորը թուեցաւ թէ իր հաւանութիւնը կուտայ:

Տիւմուրիէ այն ատեն նշանակեց նոր նախարարները, որոնք պիտի առնուէին Ալքմանի, Քլավիէտի և Ռօլանի տեղը. ներքին գործոց նախարար պիտի ըլլար Մուրիկ. երմտականը՝ Պոլիէօ. պատերազմական նախարարութիւնը յանձնուեցաւ Տիւմուրիէին, որ, առայժմ, երկու նախարարութիւն կը վարէր, բայց աւելի ոչ արտաքին գործոցը տրիշին պիտի տրուէր: Անմիջապէս թագաւորը արձակեց հրամանագիրը, և 13 յունիսին՝ Ռօլան, Քլավիէտ և Ալքման պաշտօնապէս ստացան իրենց հրամարեցուցման գիրը:

Ռօլան, որ իր կնոջ յանդուգն մրաքին յղացածները գործադրութեան գնելու համար անհրաժեշտ եղող կորովրունէր, անմիջապէս Ժողովին գնաց, և հին կարգաց իր ծանօթ նամակը՝ ուղղեալ թագաւորին, որուն համար համբուած էր: Բնականաբար այս վարմունքը ներկի էր, քանի որ երկու կողմերը իրարմ թշնամացած էին. միայն թէ, անպատճառ թագաւորին խոստում տալէ ետք, որ նամակը զազունի պիտի պահէ, զայն հրապարակաւ կարգադր չառ վիհանձն արարք մը չէր:

Ժողովը բոլորն ծափահարութեամբ ողջունեց Ռօլանի նամակը, և որոշեց որ անիկա հրատարակու երբ վերադի 83 հունիսին երաւ. բայց ատաի, յայտարարեց թէ հարկադրով կը գտնուէր նախարարները ազգին վստահութիւնը կը վա-

յելնէ: Այդ վայրկեանին էր որ, Տիւմուրիէ, առանց երբէք վախնալու, համարձակեցաւ բռնել, պատերազմական նախարարի իր նոր ախողոսովը: Ահապարանքով պատրաստած էր պատահաւորանալ տեղեկագիր մը բանակին կացութեանը ինչպէս նաեւ Ժողովին վարչական սխալներուն շուրջ. Տիւմուրիէ չառ խոստութեամբ կը դատէր գնտեր, որ զիտէր թէ արամադ իր են զէչ ընդունելութիւն մը ընելու իրեն: Հազիւ թէ բռնելու էր, Ժաքայէն երկախութեաները ազմուկ բարձրացուցին, մինչ փէշկանները խոր լուսթիւն պահեցին: Տիւմուրիէ նախ և առաջ Լաֆայէթի տարած պղտիկ յաղթանակին վրայ խօսեցաւ, յետոյ ծանրացաւ. Կուվիտնի մահուան պարագային վրայ. այս անձը, որ սպայ էր և երեսփոխան ու բարեգործ միանգամայն, հայրենիքին դժբաղդ կացութենէն յուսահատած, կամովին սպաննած էր ինքզինքը: Ժողովը ցաւակցութիւն յայտնեց այս վիհանձն քաղաքացիին մահուանը առթիւ, և Տիւմուրիէի ցաւակցական խօսքերը ցրտութեամբ մտիկ ըրաւ, մանաւանդ երբ բաղձանք յայտնեց միեւնոյն աղէտներէն խուսափելու նամաթրինակ մահով մը: Բայց երբ յայտարարեց թէ իր տեղեկագիրը իրը պատերազմական նախարար է որ կը կարգադրէ, ամէն կողմէ մերմեցին զինքը մտիկ ընել: Տիւմուրիէ պազարեամբ խօսք ուղեց, և վերջ ի վերջոյ յաջողեցաւ բեքիկ Ժողովը. իր զիտուցութիւնները զայրացուցին մէկ քանի երեսփոխաններ. Կուստէ գոչեց. «Կը լսէք կոր, զոս կուտայ մեզի»:

— Եւ ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց հանդարտութեամբ Տիւմուրիէ:

Հանդարտութիւնը վերահաստատուեցաւ. իր տեղեկագրին բնթերցումը տարակց, և փոխն ի փոխ առլուեցաւ ու ծափահարուեցաւ. հազիւ թէ առարած էր, ծաղիկ տեղեկագիրը և երթիւսլու պատրաստուեցաւ:

— Կը վախի կտր, զոչեցին :

— Ո՛չ երբէք, ըսաւ, և յանդըդ-
նորէն գնայ նախադաշին սեղանին
վրայ դրաւ անդեկադիրը, անյողոյց
կերպով մը ստորագրեց զայն և ժողովին
մէջէն անցաւ. անխառն հանդարտու-
թեամբ մը : Իր ճամբուն վրայ ելլող և
բնափոխանները կ'ըսէին. — Սրէն
պիտի գր'ուիք :

— Աւելի ազէկ, պատասխանեց Տիւ-
մուրիէ, լուսնաք կ'առնեմ հոն, և կաթի
չիճուկ կը խմեմ, որոնց այնքան պէտք
ունիմ հանգչելու համար . . . :

Անոր հաստատակամութիւնը յուսա-
դրեց թագաւորը, որ յայտնեց անոր իր
զօհունակութիւնը. բայց դժբաղդ իշ-
խանը արդէն իսկ կը չարչարուէր և կը
դալարուէր խղճահարութիւններով. կեղծ
բարեկամներէ պաշարուած, իր սրտու-
մը փոխած էր արդէն և չէր ուղիւ
փառարայնել երկու նոր օրէնքները :

Չորս նախարարները ժողով գումա-
րելով թախանձեցին թագաւորին, որ
տայ իր հաւանութիւնը, ինչպէս արդէն
տալու ձեւ ըրած էր ասկէ առաջ. թա-
գաւորը խաօրէն պատասխանեց թէ
միայն 20,000 հալինայ բանակ մը կող-
մելու օրէնքին կը հաւանի. դալով կղե-
րականներու դէմ չինուած օրէնքին՝
վճռած էր ընդդիմանալ անոր, թէ իր
որոշումը անդամնալի է, և թէ սպառ-
նալիքներէ չի վախնար. կարգաց այն
նամակը, որով կը յայտնէր իր որոշումը
ժողովին նախադաշին, «Ջեպէ մէկը,
ըսաւ, պէտք է ստորագրէ իմ կողմէս
այս նամակին տակ » ու անխառն այն-
պիսի ձայնով մը արտասանեց այս բա-
ռերը, զոր երեք բոս չէին իր բերնէն :

Այն ասան Տիւմուրիէ գրեց թագա-
ւորին որ ինքը կը հրաժարի. «Այս
մարդը, գոչեց Լուդովիկոս Ժ.Զ., պատ-
ճառ եղաւ որ երեք նախարարներ ճամ-
բեմ, որովհետեւ անոնք կ'ուզէին զիս
բանադատել որ օրէնքները փառա-
ցնեմ, ու հիմա ալ ինքը ելեր կը պա-

հանջէ որ վերոյի չենթարկեմ զանոնք »
Այս մեղադրանքը սնարդար էր, որով-
հետեւ Տիւմուրիէ հաւանած էր իր պաշ-
տօնակիցներուն հրաժարելէն ետք գործը
չարունակել, միայն այն պայմանով որ
թագաւորը պիտի փառարայնէր երկու
օրէնքներն ալ, Լուդովիկոս Ժ.Զ. տես-
նուեցաւ անոր հետ և հարցուց թէ կը
սնդէ իր հրաժարականին վրայ Տիւ-
մուրիէ անձկելի մնաց. «Այդ պարա-
զային, քարեց թագաւորը, կ'ընդունիմ
ձեր հրաժարականը » Միւս նախարար-
ներն ալ հրաժարած էին արդէն. սա-
կայն և այնպէս, թագաւորը սնդեց
Լաքօսդի և Տիւրանթինի որ չհրաժա-
րին. նոր նախարար անուանուեցան՝
Լաժար, Շամպանս և Թէրիէ ալ Մօն-
սիէլ, Ֆէպիան կուսակցութեան ըն-
դուն ալ :

Տիկին Քանքան իր Յիշատակելոյն
Բ. Հատորին մէջ կ'ըսէ թէ «Թագա-
ւորը այդ միջոցներուն այնպիսի յուսա-
հատութեան մը մէջ լինեալ, որ ֆիզի-
քական անկարողութեան ենթարկուե-
ցաւ : Ամբողջ 10 օրեր, լսաւ մը չկր-
ցաւ արտասանել մինչեւ իսկ իր ընտա-
նիքի անդամներուն քովը. միայն,
իրիկուան ճաշէն ետք, տիկին Էլիզա-
պէթի հետ սակ մը նստաւ խաղացած
միջոցին կը խօսէր քիչ մը. ան ալ,
խաղին մէջ անհրաժեշտ եղող քանի մը
բառերը միայն արտասանելու համար
Թագաւորին գալիս ազատեց այս գրութե-
ան, որ այնքան ազդարար էր տալ-
նալի այդ միջոցներուն, երբ իւրա-
քանչիւր վայրկեան գործելու անհրա-
ժեշտութիւնը կը բերէր իրեն հետ. թա-
գաւորն այս բանը կարենալ բնելու հա-
մար, անոր ստիպել ինկաւ, երբեմն
զայն փախցնալ, երբեմն ալ իր գործը
չաշտնալ խօսքեր բնելով : Թագաւորն
կը պահանջէր որ թագաւորն ալ ցոյց
տայ իր սէրը՝ հանդէպ իր ընտանիքին,
և մինչեւ անգամ բոս անոր, որ եթէ
պէտք էր փճանալ, պատուով փճանա-

լու է, և առանց սպասիրու՝ որ զան զիրենք մէկիկ մէկիկ խեղդեն իրենց յարկարամին տախտակամածին վրայ:»

Գիւրբին է զուհակել թէ ինչ եղած ըլլալու են Լուդովիկոս Ժ. ի մաքին արամադրու թիւնները, երբ ինքզինքին եկաւ և իր զորներուն ինամք տանելու սկսաւ: Անգամ մը որ ֆէօյեան կուսակցութիւնը լքած և Ժիրօնալէններուն յարած էր, այլ ևս չէր կրնար տառջիններուն վերադառնալ լաւ ճաշակով և յայտով: Թէ՛ մէկուն և թէ՛ միւսին հետ անհամաձայն եղած ըլլալուն կրրկնակ փորձառութիւնը ունէր, և, ինչ որ աւելի զէջ էր, անոնց ամենուն ալ ընել տուած էր այդ փորձը: Այդ վայրկեանէն, ամէն ժամանակէ աւելի սկսաւ խորճիլ արտասահմանի վրայ և իր ամբողջ յայտ անոր վրայ դնել: Այս մտածումը ամէն մարդու համար ակնհաս էր, և իրար անցուց զանոնք՝ որ Ֆրան-

սայի նուաճումին մէջ կր տեսնէին ազատութեան անկումը, անոր ակոյհաններուն պատմութիւնը, և թերեւս թաղաւտութեան բաժանումը կամ անդամահատումը: Լուդովիկոս Ժ. իր ըրածին մէջ այս բաները չէր տեսներ, որովհետեւ մարդ միշտ կը ծածկէ իր փախուքած մէկ բանին անպատեհ կողմը: Մօնտի և Թուրնէի խուճապէն յառաջ եկած չփոթութիւնէն ահարեկած, անիկա Մալէ-տիւ-Բանը Գերմանիա գրկած էր և ինքնագիր նամակով մըն ալ հրահանգներ տուած էր անոր: Թաղաւորը իր նամակին մէջ էր յանձնարարել զհահագնաներուն՝ զգուշութեամբ յառաջանալ, իրենց անցած գաւառներուն բնաւ կիջներուն հանդէպ ամենամեծ հոգաւածութիւն ցոյց տալ, և այդ գաւառներէն անցնելէն առաջ յայտարարութիւն մը հանել ու յայտնել իրենց հայտարար և խաղաղ արամադրութիւնները^{*)}:

*) Հաս կարեւոր պարագայ մըն է այն պաշտօնը, զոր թաղաւորը տուաւ Մալէ-տիւ-Բանին, և այս մասին ս ե է կատարած չկայ Պէրքիւրան ար Մօրլիլի Յիշատակներուն նախով: Այս վերջինը, որ այդ չբժանին նախարար էր, կատարեալապես տեղեակ ըլլալու է անցուցարձին, և ըլլալով հակադիպախոսական նախարար, աւելի պէտք էր ծածկէր այդ պարագան, քան թէ յայտնէր: Մալէ-տիւ-Բանի արտած պաշտօնը կ'ապացուցանէ թաղաւորին չափաւորութիւնը, լալց նաեւ այն իրողութիւնը թէ անիկա յարաբերութիւններ ունէր արտասահմանի հետ: Պէրքիւրան ար Մօրլիլի իր Յիշատակներուն մէջ կ'ըսէ. — «Թաղաւորը հայրենասիրական ազահովտ թեան մէջ չէր զգար երբէք ինքզինքը, այլ ամենախորունկ վշտով կր տեսնէր որ Ֆրանսա անապոյտ և արիւնհանգ պատերազմի մը մէջ խեղած է պատերազմ մը, զոր կարելի պիտի չըլլար չարտեսակել թերեւս, ֆրանսա բա-

նակին կազմալուծուած ըլլալուն հետեւանքով, և որ ամէն ժամանակէ աւելի մեր սահմանադրութիւնը նուաճման վտանգին կ'ենթարկէր: Ն. Վեհափառութիւնը ամէն բանէ աւելի կ'ահարկէր քաղաքային պատերազմէն, և չէր կատարներ որ արեւա պիտի պայթէր, անմիջապէս որ ֆրանսա բանակը պարտուէր տարադիրներէ կազմուած զօրադուռի երէն, որոնք աւարիական գինուորներուն հետ կը գործակցէին, արդարեւ, զօրաւոր պատճառներ կային վախճալու որ կատարած ժաքազէշները և ժողովուրդը արիւնհանգ վրէժալը բական արարքներ պիտի գործէն Ֆրանսա զանապ քահանաներուն և ազնուականներուն դէմ: Այս մտահոգութիւնները, զորս թաղաւորը հարգելի ինքիրեն հետ ունեցած ամենօրեայ թզմակցութեամբ միջոցով, զիս մեղեքին տառջարկել Ն. Վեհափառութեան որ վստահելի մէկու մը պաշտօն յանձնէ և զրկէ կարեւոր ու իրաւաւոր թաղաւորին մօտ:

Թագաւորին ծրագրածը որքան ալ չափաւոր ըլլար, այսուհանդերձ չէր դադրեր օտարներուն հրաւէր մը ըլլալէ Թրանսալի վրայ քաղելու. սակէ զստ, եթէ թագաւորին իզձը այս էր, արդ-ևօք նոյնն էր նաեւ Թրանսալի իշխամի օտարագլի իշխաններուն և զայրացած տարագիրներուն իզձը: Լուգովիկոս ԺԶ. արդեօք վստահ էր որ իր դիտաւորութենէն աւելի ուրիշ բաներ ընել պիտի չտային իրեն. Բրուսիոյ և Սաբաորիոյ նախարարները իրենք իսկ յայտնեցին Մալէ-ալի-Բանին այն անհանգրտութիւնը որ իրենց կը պատճառէր տարագիրներու իրարանցումը, և այնպէս կը թուի թէ Լուգովիկոս ԺԶ. ի պառագամաւորը զժողարութիւն կրեց այս մասին զանոնք վստահացնելու: Թագուհին ալ նոյնքան անվստահութիւն կը յայտնէր անոնց մասին. մասնաւորաբար կը սոսկար Փալոնէն, իբր ամենէն վստահաւորն իր իշխամինութուն. բայց սակեա արգելք մը չէր ըլլար որ թախանձէր իր ընտանիքին՝

որպէս զի ջանայ անոնց հաւանութիւնն ստանալ որ միայն յուսահատական վայրկիանին յարձակողական գիրք բռնեն, և իրենց բանակը Թրանսալ մտցնելէ առաջ յայտարարեն լաւ խմբագրած զեկոյցով մը թէ՛ «կայսրը և Բրուսիոյ» թագաւորը, իրենց գէժ եղած անիւրաւ յարձակման տօթիւ պատերազմելու քոնապատում ըլլալով, ո՛չ թաւորին և ո՛չ ալ ազգին կը վերադրեն իրենց զեկոյցում պատերազմի յայտարարութիւնը, այլ՝ այն սճրաւ պարտ խախտարարներուն, որոնք կը հարստահարեն թէ՛ թագաւորը և թէ՛ ժողովաւորը. և թէ, հետեւաբար, և գիրենք Թրանսալի ու թագաւորին «միայնող զգացումները ստանց կրբէք պաղկեցնելու, նոքին Վեհափառութիւնք պիտի կուսին միմիայն գիրենք» պատերա համար վայրազ բռնակու-

ամենամեծ արագութեամբ շարժելու, որպէս զի ազատի ինքք:

Այդ բաղէն սկսեալ, ժողովրդային կուսակցութիւնը հարկադրուեցաւ իրչնամիտ աւելի զնոյ արքունիքը, որմէ չստ աւելի պէտք էր վախճալ, քանի որ անիկա իր տրամադրութեան տակ ունէր պետութեան թղթը ոչմը, և մըրուելիք կոխը մահու և կենաց կոխ մը պիտի ըլլար: Թագաւորը, իր նոր գտնիձը կազմած միջոցին, ո՛չ մէկ տկուհաւոր անձնաւորութիւն չընտրեց. իր մօտակայ ազատութիւն պառնելով անիկա կը խորհէր սանկ նանկ քանի մը օր անցընել, ու այս բանին համար կը բաւէր իրեն՝ ամենէն անհշտն նախարարութիւնը:

Յիշեցանքները սոսիկէն օգուտ քողել ու պեղին արքանիքին հետ կապուեալ համար, տեսք է ըսել, ո՛չ այնքան կուսակցական փառամոլութենէ մզուած, որքան՝ թագաւորին չափուն համար: Անոնք երբեք չէին խորհրդ օտարներու արջաւանքին վրայ, ու մեծ մասամբ այդ

«բոլորէն մը, և օգնելու համար անոնց»
«որ վերահաստատեն տաքի կոխան»
«եղած օրինաւ որ իշխանութիւնը, կարգ»
«կանոնը և անդադրութիւնը, և այս»
«բոլորը պիտի ընեն, ստանց կրբէք»
«միջամտելու կուսախորտակն կաղ-»
«մուածքին, այլ միայն՝ փրանաւ աղ-»
«գին ազատութիւն տալու համար,»
«որպէս զի իրեն յարմար դատած ձեւը»
«նախընտրէ...» Լուգովիկոս ԺԶ. Մալէ-ալի-Բանի կարողութիւնը և պարկեշտութիւնը չստ յարգելուն համար, անոր յանձնեց պատու իրակի պաշտօնը, որուն չստ յարմար էր մոռնաւ անց ստ պատճառաւ որ պազաւին մէջ բնաւ չէր կրեցած, պաշտականներուն հետ յարաբերութիւններ չունէր, և մանաւանդ որ ժընէվի համբան բռնելով սեէ կատկած չէր արթնցներ, որովհետեւ յաւճախ կ'երթար այն կողմերը: »

բանին մէջ կը տեսնէին յարձակում մը, նայն իսկ վառնդ մը՝ որ աճաւոր էր այնքան արքունիքին, որքան ազգին համար: Անոնք իրաւացիօրէն կը նստիտեսէին որ թաղաւորը պիտի ճրգմուէր, մինչև որ օգնութիւն հասնի զուրէն: Իսկ, օտարներու արշաւանքէն ետք կը վախճային վայրագ վրիժառութիւններէն, գտնէ՝ երկրին անդամահատումէն և անկտակած՝ ամէն կարգի ազատութեանց վերնաշէն:

Լայի-Թօլէնտալ, որը՝ տեսնէր թէ՛ ֆրանսայէն հեռացու, անմիջապէս որ անկարելի դարձաւ երեւոյթ. ժողով ու ներակայ տննադր, Մալուէ՝ որ վերաքննութեան միջոցին անգամ մըն ալ փորձած էր զանոնք, Տիւրօր, Լամէթ, Լաֆայէթ եւայն, որոնք կ'ազգին պաշտօնակ ինչ որ զսլոթիւն ունէր, միացան վերջին ճիգ մը բնկաւ համար: Այս կուտակութիւնը, նման ամէն կուտակցութեան, ինքզինքին հետ շատ հաշտ չէր, բայց անիկա կ'ազմուած էր միակ նպատակ մը ունենալով, այն է՝ թաղաւորը ազատել զորոնք սխալներէն և անոր հետ Սահմանադրութիւնը փրկել:

Այն բոլոր կուտակցութիւնները, որոնք հարկադրուած են մօթի մէջ զործել, կը հարկադրուին տանել քայլեր, որոնք Էնթրիկ կ'անուանուին, երբ յաջող չհանգիտանան: Այս տեսակետով, Ֆէօյեանները Էնթրիկ յարեցին: Անմիջապէս որ տեսան Ալբանի, Քրափօնի և Ռօյանի ճամբու դրուիլը, ձեռամբ Տիւմուրիէի, Ֆէօյեանները մօտեցան այս վերջնայն, և անոր առաջարկեցին իրեն զօրավիգ բլլալ, պայմանաւ որ քահանայներուն զէմ չլինուած օրէնքը վերայի ենթարկէր: Թերեւս քահանայքով, թերեւս ալ անոնց արաւադրած միջոցներուն վրայ չփոխաշէլով՝ Տիւմուրիէ մերժեց այս առաջարկը, մանաւանդ որ յանձնառու եղած էր ալ օրէնքը վաւերացնել տալ, և զնոց բանակին զլուին անցաւ, այն փախաքով որ,

ինչպէս կը դրէր ժողովին, թնդանութի հարուած մը կը միացնէ իր մօտին դոյապած բոլոր կարծիքները:

Ֆէօյեաններուն կը մնար Լաֆայէթը, որ, տանց մասնակից բլլալու անոնց զաղաղագիլ զործերուն, անոնց պէս զէ՛ արամադրուած էր Տիւմուրիէի զէմ, և մանաւանդ կը փափաքէր թաւաւորը ազատել, առանց փոխելու Սահմանադրութիւնը: Իրենց ոյժը տկար էր, նախ և առաջ, արքունիքը, զոր կը ջանային ազատել, չէր ուզեր իրենց ձեռքով ազատել: Թաղուհին որ սիրտը քօժար կը փոխաշէր Պարնալին, միշտ մեծ զգուշութիւններ ձեռք կ'առնէր զայն տեսնելու համար և միայն զաղաղագիլ կ'ընդունէր: Տարագիրները և արքունիքը երբեք չպիտի ներէին անոր՝ սահմանադրականներուն հետ տեսնուած բլլալուն համար, արդարեւ, իրեն կը յանձնարարէին երբեք զործ չունենալ անոնց հետ և աւելի նախամեծար համարել ժաքայէները, որովհետեւ, կ'ըսէին, պէտք պիտի բլլար իրաւախօսութեան մը յանգիլ առաջիններուն հետ և վերջիններուն հանդէպ ոչ մէկ պարտաւորութիւն տաւանաւորուած կ'ըլլար:

Այս յաճախ արուած խորհուրդներուն վրայ թող տեսնուի նաեւ թաղուհին Լաֆայէթի զէմ տնեցած անձնական տակաւութիւնը, և պիտի հասկըցուի որ արքունիքը ս'ըքան քիչ արամադիր էր թող տալու համար որ սահմանադրականները կամ Ֆէօյեանները իրեն ծառայէին: Անոնց հանդէպ արքունիքին տնեցած այս զմկումակուտիւնէն զատ, պէտք է նկատուի թեան տանել նաեւ տկարութիւնը այն միջոցներուն զորոն կընային զործածել ժողովրդային կուտակցութեան զէմ: Ընչ է որ Լաֆայէթ իր զինուորներէն պաշտուած էր և կրնար հաշտել իր բանակին վրայ, բայց իր զէմը թշուովն ունէր և չէր կրնար սահմանադրուիլ թաղու երկրին ներսերը փոխաղ-

բուհու համար : Երեսնի լիւքնէրը , սրուն կը կրթնէր , տկար , փախտամիտ և պիտու վախցող էր , թէև . չառքաջ պատերազմի գազաին վրայ : Բայց սահմանադրականները եթէ յոյս գնէին նոյն իսկ իրենց գինուորական միջոցներուն վրայ , միւս կողմէ քաղաքային միջոցները քնա չունէին : Ժողովին մեծամասնութիւնը Ժիրօնին կողմն էր . սպառնալից պահանջները մատուցելու իրենց նախքան իրենց , բայց անխիտ պատակտած էր , և գրէթէ կազմալուծուած : Ուրեմն , սահմանադրականները տկարացած էին , և իրենց գինուորական միջոցները չէին կրնար գործածել կամ սահմանադրութեն Բարիկի վրայ քաղել , այսինքն ըմբոստութիւն մը փորձել ժողովին դէմ . և ըմբոստութիւնները , որոնք սքանչելի են բուն կուսակցութեան մը համար որ յարձակողական գիրք կը բռնէ , փաստակար և անշարժար են չափաւոր կուսակցութեան մը համար , որ կը պիտադրէ՝ օրէնքներու վրայ հիմնուելով :

Սակայն և այնպէս , Լաֆայէթը չորս-ջուրասկիւն և անոր հետ համաձայնութիւն գոյացուցին ժողովին ուղղուելիք նախակի մը որոտ ուղիին վրայ : Ասի՝ Լաֆայէթի անուամբ զրոտած ըլլալով , պիտի յարնէր իր պաշտ մեները թաղաւորին և Սահմանադրութեան հանդէպ և իր մեղադրանքը բոլոր այն բաներուն դէմ որոնք կը ձգտէին հարուածել մէկը կամ միւսը : Իր բարեկամները բաժնուած էին . ոմանք իր հասնողը կը գրգռէին և տրիշներ կը գոսկէին : Բայց ինքը խորհելով որ կրնար աջակցել թագաւորին ծառայել , որուն հաստատութեան երկուս ըրած էր , նախկը գրեց և դէմ դրաւ բոլոր վաճառներուն , որոնք իր պախտ պիտի վաճառէին : Թագաւորը և թագաւորին , թէև . որոշած էին անոր ծառայութիւնները չորս-պանիլ , թողուցին որ գրէր , որովհետև ալ չէին անանկ , բայց միայն մեղադ-

րանքներու փախտակութիւն մը տպաւորութեան բարեկամներուն միջև : Նամակը ժողովին հասաւ Յունիս 18ին : Լաֆայէթ նամակին սկիզբը , նախարարութեան վարմունքը պարտաւել հաւար՝ բոլոր թէ զայն կ'ամբաստանէ այն պահուն երբ անոր հրաժարեցուցած ըլլալը իմացած էր՝ կը չարանակէր սա բառերով . —

« Բաւական չէ որ կատարուած ինչն այս ճիւղը տպաւոր ըլլայ փաստակար սպառնալիքնէ մը , հանրային գործը վաճառել մէջ է . Ֆրանսայի ճակատագիրը գինուորայար իր ներկայացուցչներուն ձեռքն է . ազգը անանկէ կը սպասէ իր փրկութիւնը . բայց ինքզինքին տալով Սահմանադրութիւն մը , անոնց նախադէպ միակ ուղղութիւնը որով պէտք է ուղարկեն Ֆրանսան : »

Յետոյ յայտարարելով իր անբնաւարելի անձնութեան երգուեալ օրէնքին համար , կը ներկայացնէր Ֆրանսայի վիճակը զոր նախաձեռն կը տեսնէր երկու տեսակ թշնամիներու միջև , արտաքին և ներքին թշնամիները :

« Պէտք է ջնջել թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը . բայց դուք այնքան ուժ պիտի տնկնա՞ք՝ որքան որ սահմանադրական և արդար ըլլաք . . . »

« Նայեցէք ձեր չորսը . . . կրնաք ձաճկել որ խաղաղաներու խումբ մը և ու է տարաւոր տմբատանութեան զգուշանալու համար բռն՝ ժաքօպէններու խմբակը՝ բոլոր անկարգութեանց պատճառ եղած են : Անխիտ է որ կ'ամբաստանեն թարձքօրէն . առանձին իշխանութեան մը պէս կազմակերպուած , իր կեդրոնով և շարքերով , կուրօրէն պիտի տարուած մէկ քանի փառասէր պետերէ , այդ տպաւոր որոշ ընկերակցութիւն մը կը կազմէ Ֆրանսայի ժողովաւորին մէջ , որուն իշխանութեան վրայ կը բանաւորէ , հպատակեցնելով անոր երեսփոխանները և լիազօրները :

ՌՕԼԱՆ ԻՐ ՆԱՄԱԿԸ ԵՎ ԿԱՐԳԱՅ ԹԱԳԱՆՈՐԻՆ

« Հոն է որ, հրապարակային նիստերու մէջ, օրէնքներու սէրը աղետաւորանալիս կոչուի և անոնց դէմ զործելը՝ հայրենասիրութիւն. հոն՝ Տէգիլի մարդասպանները կը փառաւորուին, ժողովարանի սփիւռները զոմարանոցներ կը դանաւին. հոն՝ այն մարդասպանութեան պատմութիւնը որ պղծեց Մէլլ քաղաքը, կու գայ դեռ գոխային հաւանութիւններ դրսուելու :

« Կը կարծեն արդեօք թէ, կրնա նստալից այս մեղադրանքներէն, պարծեկալով առարկական յայտարարութեամբ մը, ուր այս ազանդաւորները յիշուած են : Արդեօք նա իրական զարծած են, անոր համար որ Լէսթըր

իրենց անուէր արտասանեց : Եւ որովհետեւ պարտական ենք կուսից օտարներու դէմ՝ արմը մեր վէճերուն կը խառնուին, ազատ ենք մեր հայրենիքը բնասանկան բռնապետութենէ մը փրկելու պարտականութենէն :

Յետոյ յիշեցնելով իր նախկին ծառայութիւնները՝ ազատութեան դատին համար, թուելով այն զրաւակամները զորս հայրենիքին սուսած էր, զօրութեամբ խօսք կուսար իր և բռնակին կողմէ, և կը յայտարարէր որ ֆրանսական ազգը, եթէ տիկերքի ամենէն ստորին ազգը չէ, կրնար և պարտական էր զիմադրել թողաւորներու դաշնակցութեան որ միայն իր փրան-

սայի դէմ: «Բայց, աւելցուց, որպէս զի մենք, ազատութեան զինուորներս՝ արդիւնաւոր կերպով մը պայքարինք և մտնինք անոր համար, պէտք է որ հայրենիքի պաշտպաններուն թիւը անմիջական կերպով մը համեմատի իր հակառակորդներուն թիւին հետ և տմէն կարգի պարենաւորումներ բազմապատկուին և մեր զինուորական շարմումները զիւրացնեն: զինուորներուն քարօրութիւնը, անոնց պարէնները, վճարումները, անոնց աստղութեան հետ կապ ունեցող խնամքները ալիւս ենթարկուած չըլլան ազխաբեր գանդազութեանց ևն:» Յետոյ կուտար ուրիշ խորհուրդներ, որոնց զլիսաւորը և վերջինը անոյտակի. — «Թող ակումբներու տիրապետութիւնը ձեր միջոցաւ ջնջուելով՝ տեղի տայ օրէնքի տիրապետութեան, իրենց բռնատիրութիւնը՝ սահմանադրական իշխանութեանց հաստատ և անկախ գործունէութեան, իրենց կազմալուծող բնաբանները՝ ազատութեան ճշմարիտ սկզբունքներուն, իրենց ցնորական կատաղութիւնը՝ տեղի տայ հանդարտ և յարաանող քաջութեանը ազգի մը, որ իր իրաւունքները կը ձանձնայ և գանձէ կը պաշտպանէ: վերջապէս իրենց հաստատական մեքենայաւ թիւները՝ հայրենիքին ճշմարիտ շահերուն: հայրենիքը վտանգի այս պահուն պարտական է հաւաքել լոյսը անոնք, որոնց համար հայրենիքին գեւրութիւնը և աւերումը ահաւիժ հրճումնաբի մը և զգուհի շահաատկութեան մը աւարկաները չեն:»

Ասիկա գրգռուած կիրքերուն բնկ էր՝ «կեցէք»՝ իսկ կուսակցութիւններուն «գոհուեցէ՛ք կամովին» և վերջապէս հասանքի մը՝ «այլ ևս մի հոսիք»: Բայց, թէևս խորհուրդը անօգուտ ըլլար, պարտականութիւն մը ըլլալէ չէր դադրեր: Լաֆայէթի նամակը շատ շատ ծափահարուեցաւ աջակողմէն ձախակողմը բնեց: Հազիս թէ

անոր ընթերցումը աւարտած էր, կը բնդիր եղաւ. անմիջապէս գոյն ապկու և նահանգներուն գրեկու:

Վէրնիօ խօսք ուղեց և ստացաւ: Ըստ իրեն, կարեւոր էր ազատութեան համար, զոր Պատմն աը Լաֆայէթ մենչեւ այն տանն այնքա՛ն լաւ պաշտպանած էր, զանազանութիւն մը զնկ պարզ քաղաքացիներու խնդրադրին, որոնք կարծիք մը կը յայտնէին կամ արդարութեան գործ մը կը պահանջէին, և զինուած զօրավարի մը գանդուն միջև: Այս վերջինը պարտական էր արտայայտուիլ միայն նախարարութեան բերնով, ապա թէ ոչ՝ ազատութիւնը կըսուած էր: Հետեւաբար, պէտք էր օրակարգին անցնիլ: Թէվընօ պատասխանեց որ ժողովը Լաֆայէթի բերնէն պէտք էր լսէր այն ճշմարտութիւնները զորս չէր համարձակած ինքզինքին ըսելու: Այս վերջին զխտգութիւնը մեծ ազնուկ յագած բերաւ: Քանի մը անգամներ ուրացան նամակին Լաֆայէթին գրկուած ըլլալը: «Նոյն իսկ եթէ ստորագրուած չըլլար, գոչեց Պ. Քուպէ, միայն Լաֆայէթ կրնայ գոյն գրել:»

Կուտակ խօսք ուղեց իրողութեան մը համար և պնդեց որ նամակը չէր կրնար Լաֆայէթէն ըլլալ, որովհետեւ անիկա կը խօսէր Տիւմուրիկի հրամարականին վրայ, որ ամառն Թին տըրուած էր, և նամակն ալ ճիշդ այն թուականը կը կրէր: «Անկարելի պիտի ըլլար ուրեմն, աւելցուց, որ ստորագրողը խօսի եղկութեան մը վրայ, որ իրեն ծանօթ չէր կրնար ըլլալ: Կամ ստորագրութիւնը իրը չէ, կամ ճերմակ թուղթին վրայ ստորագրութիւնը դրած է և խտապարտական խտմբի մը արամադրութեան ներքեւ դրած է սրպէս զի կարենայ գործածել զայն ըստ կամ:» Այս խօսքերուն վրայ մեծ ազնուկ բարձրացաւ: Կուտակ, շարունակելով, աւելցուց որ Պ. տը Լաֆայէթ անկա-

բող էր ըստ իր ծանօթ զգացումներուն, այդպիսի նամակ մը գրելու: «Պէտք էր գիտնար որ, բառ, երբ Քրօմուէլ . . .» Տիւմա երեսփոխանը այս վերջին խօսքերուն չկրնար այլ եւս ինքզինքը զրուակել և խօսք կ'ուզէ. երկարատեւ մտորմը կը պայթի ժողովին մէջ: Այլ աս. կայն Կուստէ կրկին կը զրուէ տոհմներ և կը կրկնէ. «Կ'ըսէի թէ . . .» Նորէն զինքը կ'ընդհատեն «խօսքերնիդ Քրօմուէլի վրայ էր» կ'ըսեն:

— «Պիտի հոն գտնուի կրկին, . . . կ'ըսէի որ Պ. ար Լաֆայէթ պէտք է գիտնայ որ երբ Քրօմուէլ այդպիսի լեզու մը կը գործածէր, ազատութիւնը կորստած էր Անգլիոյ մէջ: Պէտք է կոմ վատահ ըլլայ որ վատ մը Պ. ար Լաֆայէթի անունը գործածած է, և կամ ազատացանկ ֆրանսական ժողովուրդին, մեծ օրինակով մը՝ որ դուք զուր եղում մը չէ որ բրտը էր Սահմանադրութիւնը պահպանելու երդում ընելով:»

Շատ մը անդամներ կը վկայեն որ կը ճանչնան Լաֆայէթի ստորագրութիւնը և հակառակ այս բանին, անոր նամակը կը գրկուի Տաններկաներու յանձնաժողովին անոր վաւերականութիւնը հաստատելու համար: Այսպէսով նամակը չի ապրտ իր և նախնանքներուն չի գրկուիր:

Այս վեհանաճ քաղաք, ուրեմն, բարբառովին անօգուտ եղաւ. և այդպէս այդպիսի շրջար միաքերտ այդ վիճակին մէջ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ զօրութաբ: գրէթէ այնքան անժողովրդական դարձաւ, որքան էր արքունիքը. եթէ ժիրօնտի պետերը, ժողովուրդէն աւելի բաւարարուած ըլլալով չէին հաստատար որ Լաֆայէթ կարող է իր երկիրը մտանել, ժաքօպէններու վրայ յարձակած ըլլալուն համար ժողովրդային զանգուածը զայն կարող կը կարծէր, որովհետեւ այդ բանը չա՛տ բաժնէր ակումբներուն, թերթներուն և հասարակաց վայրերուն մէջ:

Այսպէս, արքունիքին՝ ժողովրդային կուսակցութեան ներքնաճ վատնողի զգացումին միացան անոնք, զորս Լաֆայէթ զրգուց իր սեպհական դիմումներով: Այն ասուն, այդ կուսակցութիւնը բոլորովին յատահատեցաւ և որոշեց արքունիքը հարուածել, մինչ առիկա տակաւին զործագրութեան չէր գրած այն դաւադրութիւնները որոնցմով կ'ամբաստանէին զայն:

Այդէն տեսանք թէ ժողովրդային կուսակցութիւնը ինչպէս կազմուած էր: Բանի կը յատկանար՝ նշանաւոր կը դառնար, այնքան աւելի յատկանշանական կ'ըլլար և նոր անձնաւորութիւններ հոն ուշադրութիւն կը դրուէին: Ռօպէսրէն արդէն ինքզինքը ծանօթ դարձուցած էր ժաքօպէններու մէջ և Տանդօն՝ Քօրաթիլէներու մէջ: Ակումբները, քաղաքապետութիւնը և պաշտօնատուները շատ մարդիկ ունէին, որոնք իրենց նկատագրին և կարծիքներուն ետանդովը պատրաստ էին ամէն բանի ձեռնարկելու: Ասոնց կարգէն էին Ալբան և Բանի, որոնք աւելի ուշ իրենց անունը կ'ապկային տաւոր զէպրի մը: Արտարձաններուն մէջ կը գիտուէր որ գումարաւորներու բազմութիւն պետեր տապգեցիկ էր դառնային. անոնց զլիստ որը Սանդէր անունով գարեջուրի գործարանատէր մըն էր: Իր հասակով, ձայնով և խօսելու տեսակ մը գիւրծութիւնով հաճելի էր ժողովուրդին և տեսակ մը փրօպագանդութիւն ձեռք ձգած էր Ֆօպուս Սէնդ-Անդուանի մէջ, որուն պահակախումբին հրամանատարն էր: Սանդէր արդէն նշանաւոր դարձած էր Վէնտէնի յարձակումին մէջ, զոր 1791 վերաբարին ետքած էր Լաֆայէթ, և ինչպէս բոլոր հաճողատար մարդիկը, ան ալ բոպական ներշնչութեամբ կրնար շատ վառնուար գտնուի մէջ տեղի ունեցած բոլոր խորհրդակցութիւններուն ներկայ կ'ըլլար:

Հոն իրեն հետ կը հաւաքուէին Քառասորադրոյը, որ հետապնդուած էր Պէրթըրանն աը Մօլէվիլի և Մօնմօրէնի գէմ յարձակելուն համար, Ալեքսանտար անունով մէկը Ֆոպուս Սէն-Մարգէնի հրամանատարը, Ֆուրնիէ՝ ամերիկացի անունին տակ չառ ծանօթ մարդ մը, Լըժանտար մատվաճառը որ սնկէ ետքը Քօնվանտիօնի կրկնօրինակն կըլաւ, ոսկի-րիչ ընկեր մը Ռօսինիօ կոչուած և չառ մը ուրիշներ, որոնք ամբողջին հետ ունեցած իրենց յարաբերութիւններով բոլոր արուարձանները կը գրգռէին: Անոնց ամենէն յայտնիներուն միջոցաւ կը հաղորդակցէին ժողովրդային կուսակցութեան պետերուն հետ և այսպէսով կըրնային իրենց չարմաւմները ենթարկել վերին վարչութեան մը:

Աշգրիտ կերպով կարելի չէ սրտիկ կրկնօրինակներէն անտեք՝ որ կը գործակցէին այս վարչութեան: Անոնցմէ ամենէն նշանաւորները օտար էին Բարիլի մէջ և հոն՝ իրենց պերճախօսութենէն զատ՝ ուրիշ ազդեցութիւն չունէին: Կուսակց. Իմար, Վէրնիօ, ամենքն ալ գաւառացի, աւելի իրենց նահանգներուն հետ կը հաղորդակցէին քան թէ նոյն իսկ Բարիլի հետ: Արդէն չառ ետանդուն րիմի վրայ, քիչ կը գործէին ժողովին զուրտ և բնաւ կուրտ չէին ամբողջարժեքով: Քօնտօրսէ, Պրիսօ, Բարիլի կրկնօրինակներ, նախորդներէն աւելի գործունէութիւն չունէին և Արեւմտեան ու Հարաւային Ֆրանսայի և ժողովրդներուն հետ կարծիքի համամանութիւններ ունենալով ժիրօնալէն դարձած էին: Ռօլան՝ հայրենատէր նախարարութեան անկողինէն ետք, անձնակազմի կազմ մը կ'ապրէր, համեմատ և միմիայն բնակարան մը ունէր Սէն-Մարգէն-Փաք վարչոյին մէջ: Համապատասխանութիւնը որ արքանիքը ծրարած է Ֆրանսան և Ազատութիւնը մատակարարեցին, կը ցատէր իր հայրենիքին դժբաղդութիւններուն վրայ իր բարե-

կամներէն ոմանց հետ՝ որոնք կրկնօրինակն էին ժողովին մէջ: Այլ սակայն, հաւանական չէ որ իր ընկերութեան մէջ արքանիքին գէմ յարձակելու աշխատած ըլլան: Միայն կը նպատակը ծանուցութեամբ օրաթերթի մը՝ Լա Սաւոյիկի Պահակ անունով, զոր Լուվէ, արդէն ծանօթ՝ ժառանգէններուն մէջ, Ռոպէսարիէսի հետ ունեցած անհամաձայնութեամբ, կը խմբագրէր լրորովին հայրենասիրական ազդութիւնով մը: Ռօլան նախարար կըլաւ ժամանակ զուժար մը արամաղրած էր հրատարակութիւններով հանրային կարծիքը լուսարանելու համար և այդ զուժարին մնացորդովն էր որ Լա Սաւոյիկէն կը տպուէր:

Այդ միջոցներուն, Բարիլի մէջ կը ընկեր կրկնօրինակները Մարսիլիայի մը, ետանդով, քաջութեամբ և հանրապետական պատրանքներով լեցուն և զոր կը կոչէին Անտոնիօ, այնքան զեղեկ էր իր համայնքը պատգամաւոր բնութեամբ էր զինքը Օրէնսդիր ժողովին, իր նահանգին վարչութեան գէմ գանդակու համար, որովհետեւ այս պատակաւմները ստորագոյս և վերին իշխանութեանց, թաղապետութեանց և նահանգային վարչութեանց միջոց, բնականաւոր դարձած էին ամբողջ Ֆրանսայի մէջ: Այս կրկնօրինակ Մարսիլիային Պարպարտ կը կոչուէր. խեղաքի ըլլալով և չառ ետանդուն, կրնար օգտակար դառնալ ժողովարարի գաղափար: Ռօլանը տեսաւ, և անոր հետ ցաւեցաւ այն ազէաններուն վրայ, որոնց սպառնալիքին ներքեւ էին հայրենասէրները, համաձայն գանդակաւ, որ վտանգը օրէ օր աւելի մեծ դառնալով Ֆրանսայի հիւսիսակողմին մէջ, հարկ պիտի ըլլար հարաւային Ֆրանսայի մէջ ազատութեան, եթէ յետիւ ծայրայեղութեանց ենթարկուէին, և հոն հանրապետութիւն մը հաստատել զոր պիտի կարենային օր մը ընդարձակել, ինչպէս կ'արդար է. ժառ-

մանավառ իր Պուրժի թագաւորու-
թիւնը ընդարձակած էր: Նախկին նա-
խարար Աւրիւսի հետ կը լինէին աշ-
խարհայայց քարտէսը, և կ'ըսէին մէ-
ջերնին որ Հռենոսի վրայ և անկէ ան-
դին յաղթուելով ազատութիւնը պիտի
նահանջէր Վօժ լերանց Լուար գետին
հասն. թէ իրենց ղեկըքերէն ետ մղուե-
լով կը մնար զեռ արեւելքէն Տուպը,
էնը, Հռենոսը. արեւմուտքէն՝ Վիէնը,
Տօրաօններն. կեղբոնը՝ Լիմուզէնի մայ-
րերը և գետերը: «Աւելի հեռուն զեռ,
կ'աւելցնէ ինքն իսկ Պարպարու, ու-
նէինք Օվէրներ, իր ցից բլուրներով,
ձորերով, իր հին անտառներով և Վէ-
լէյի լեռները որոնք երբեմն հրդեհուած
էին, և հիմա ծածկուած են եղևիննե-
րով, վայրի տեղեր ուր մարդիկ ձիւնը
կը հերկեն, բայց ուր անկախ կ'ապրին:
Անվէնները մեզի կ'ընծայէին նաեւ չափ
հաշակաւոր ապաստան մը, որ չէր կըր-
նար բռնապետութեան վախ չներչնչել:
Եւ հարաւային Ֆրանսայի ծայրերը իբր
սահմանագիծ կը գտնէինք Իզերը, Տիւ-
րանը, Հռենոսը՝ Լիօնէն մինչև ծովը,
Ալպեանները և Դուլօնի պարիսպները:
Վերջապէս, եթէ բոլոր այս կէտերը
տեղի տային, մեզի կը մնար Քօրսի-
քան, ուր ձնալուացիները և Ֆրանսա-
ցիները չկրցան բռնապետութիւնը հաս-
տատել. Քօրսիքան՝ որ բազուկներու
կը սպասէ արդաւանդ ըլլալու համար և
փիլիսոփաներու՝ լուսաւորուելու հա-
մար: (Պարպարուի Յիշատակներ):

Բնական էր որ հարաւային Ֆրան-
սայի բնակիչները խորհէին իրենց գա-
ւառները ապաստանիլ, եթէ հիւսիսը
նուաճուած ըլլար: Սակայն, անփոյթ
չէին հիւսիսային գաւառներու համար,
որովհետեւ համաճայնեցան զրկու իրենց
նահանգներուն, որպէս զի ինքնաբերա-
բար 20,000 հողի բանակ մը կաղմին,
թէև այս բանակին վերաբերեալ հրա-
մանագիրը զեռ վաւերացուած չէր:
Շատ յոյս դրած էին Մարսիլիոյ վրայ,

հարուստ քաղաք, չափ բազմամարդ-
և եղականօրէն մագոյրդավար: Մար-
սիլիոյցիներն էին որ Միքապօն զրկեցին
էրա ժեհեկային և անկէ ի վեր բոլոր
հարաւային գաւառներու մէջ տարա-
ծեցին այն սկզբունքները որոնցմով
խանդավառուած էին: Մարսիլիոյ քա-
ղաքապետը Պարպարուի բարեկամն էր
և անոր համակարծիք: Պարպարու
անոր զրկց որ ցորենահատիկ ամբարէ,
փառահիլի մարդիկ զրկէ զբացի նա-
հանգներուն մէջ, ինչպէս նաեւ Ալպ-
եաններու, Իտալիոյ և Պրոնսան բա-
նակներուն, անոնց մէջ հաստեղնելու
համար հանրային կարծիքը, Մօն-
դէսքիուի՝ Ալպեաններու բանակին
զօրավարին կարծիքը չօշափելու և
անոր փառասիրութիւնը ծառայեցնելու
համար ազատութեան ի նպաստ. վեր-
ջապէս, որպէս զի համաճայնի Բաօլիի
և Քօրսիքայիներուն հետ, - այնպէս որ
վերջին օգնութիւն մը և վերջին ապաս-
տան մը պատրաստուած ըլլայ: Ասկէ
դատ, այս նոյն քաղաքապետին յանձ-
նարարեցին տուրքերուն արդիւնքը վար
դնել, անկէ զրկելու համար գործադիր
իշխանութիւնը և ի հարկին տուրքերը
գործածելու անար դէմ: Ինչ որ Պար-
պարու կ'ընէր Մարսիլիոյ համար, ու-
րիշներ նոյնը կ'ընէին իրենց նահանգ-
ներուն համար և ապաստան մը ապա-
հովելու վրայ կը խորհէին: Այսպէս՝
անվտանգութիւնը՝ յուսահատութեան
փոխուելով, ընդհանուր բմբոստութիւնը
կը պատրաստէր և բմբոստութեան այս
պատրաստութեանց մէջ անհամաձայ-
նութիւնը մը կը հաստատուէր արդէն
Բարիդի և նահանգներուն միջև:

Բէզիօն քաղաքապետը որ կապուած
էր բոլոր ժիրօնեցիներուն հետ և
աւելի ուշ, անոնց կարգը ան-
յաճ և անոնց հետ արատքաւորած էր,
իր պաշտօնին իսկ բերումով աւելի յա-
ճախակի յարաբերութեան մէջ կը դըս-
նուէր Բարիդի խաղաղարարներուն հետ:

Շատ հանդարտութիւն ունէր, ցրտութեան երեւոյթ մը զոր իր թշնամիները ապուշութիւն նկատեցին և աջադիմի խզմամբութիւն մը, զոր իր կուսակիցները ջատագովեցին և որուն մասին երբեք բան մը չկրցան բոյ իր հակուսակորդները: Ժողովուրդը որ մակդիր մը կուտայ բոլոր անոնց՝ որոնցմով կը զբաղի, վաշն կը կոչէր Բեդիօն առաքինոքիւնը:

Իր մասին արդէն խօսեցանք Վաշինթոնի ճամբարը և ինչ որ արքայութեան մասին՝ որ արքայնիկը իրեն տուաւ Լաֆայէթի վրայ, Բարիդի քաղաքացեալութեան համար: Արքայնիկը փախաքեցաւ վաշն կաշուի, և խաբէրաներ խոտապան սլոքանը յաջողեցնել: Գուճար մը ուղեցին և վաշն իրենց պահեցին, առանց նոյն խի սլոք մասին Բէդիօնին խօսք բանալու, ինչ որ իր ծանօթ բնակարանները անկարելի կը դարձնէր: Այն ուրախութիւնը որ արքայնիկը զգաց, կարծկով որ ինքզինքին նկատել մը տուած էր և ժողովրդական պաշտօնատար մը կաշուած էր, կարճատև եղաւ. անմիջապէս հակեցաւ որ զինքը խաբած էին և իր հակառակորդներուն առաքինութիւնները այնքան չափանց չէին, որքան երեսակցած էր:

Բէդիօն առաջիններէն եղած էր մասծոյ՝ որ բացարձակ ճիշտ թաղաւորի մը հակամերկ երբեք չեն փոխուիր: Ինքը հանրապետական էր, երբ դեռ ոչ ոք կը խորհէր Հանրապետութեան վրայ, և Մանմանայիր Ժողովին մէջ համագումով եղաւ. այն բանը՝ զոր Ռոպէրթս բնաւ որոշեալ զանաթ ինչով եղած էր: Օրէնսդիր Ժողովի մամանակ այդ առիթի համագումար արքայնիկին անուղղակի ըլլալուն վրայ: Անկա համագումար զայսցաւ որ օտարները ներս կը հրաւիրէր, և ի սկզբան համագումով հանրապետական էր թէն, բայց այն ատենը եղաւ՝ հանրապետական ըլլալուն մէջ ա-

պահովութեան միջոց մը գտնելու համար: Այդ վայրկեանէն խորհեցաւ, կրտէ, նոր լեզուախոսութեան մը օգնելու: Անկա կը կոտեցնէր զէջ ուղղաւոր չարժամեակը, ընդ հակառակը՝ կը նպաստէր լաւ չարժամեակուն և մանաւանդ կը ֆանար գտնուէր հաշտեցնել օրէնքին հետ, որուն ամենախիստ պահապանն էր և զոր չէր ուղեր բանարարել, բայց միայն ծայրալեզ պարսպալին:

Առանց լաւ հանդուր. Բէդիօնի մասնակցութիւնը այն չարժամեակուն մէջ որոնք կը պարսպաւորէին, առանց զիմնալու թէ արդեօք իր ժիրօնի բարեկամներուն հետ խորհրդակցեցա՞ւ այդ չարժամեակուն նպատակով համար, կարելի է ըսել որ, իր վարմանքէն վատելով, բան մը չբրաւ. գտնուէր արդիւրիւ համար: Ըսողներ կան թէ յունիս վերջերը Ռոպէրթսին, դատախազ Մանուէլին, նախկին ուսմանայիր Միլլէրի, և նախկին քարտօնի ու երեսփոխան Շապօի հետ Մանկերին տունը գնաց, թէ՛ անկա խօսեցաւ. Բէնգ-Վէնի իստ մրին և անոր բաւ. թէ Ժողովը իրեն կը սպասէր: Ինչ որ այդ եղած ըլլան այս զէջերը, անաւարակելի է որ խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցան և հաւատարի չէ որ վերջիչեալ անձնատուրութիւնները յաշտած ըլլան արդարեւորութեան ներկայ ըլլալ, նկատուութեան ամենով իրենց ծանօթ կարծիքները և իրենց նախապէս ունեցած վարմանքը: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, արտարձաններուն մէջ խօսեցան թէ՛ յունիս 20ին Գեղարապի երգումին տարեկարծի օրը, առաջադրութիւն մը պիտի ըլլայ: Կրտէն թէ տղատութեան ծառ մը պիտի սնկուի միջոյններու Արեւմտին պատշգամին վրայ, և Ժողովին ու թաղաւորին ինչպէս զիր մը պիտի ուղղուի. այս ինչպէս զիր զինեալ պիտի ներկայացուէր. այս բանէն բաւ բաւականի կը հասկցուէր թէ ծրարներն իրական նպատակն էր պարսպ

վախճանել 40,000 տիգուսորներ ցոյց տալով հոն :

Յունիս 16ին սրտատնտեսական խորհուրդի մը ուղղուեցաւ խաղաղին խորհուրդին , որպէս զի Ֆոսթառ Անդ-Ան-դուանի քաղաքացիները արտօնուին զինուորի յունիս 20ին և ժողովին ու խաղաւարին ուղերձ մը մատուցանեցին և խորհուրդը անցուց օրակարգին և վճռեց որ իր սրտաւ մը հաղորդուի վարչութեանն ու քաղաքապետական մարմինն : Խորհուրդի անդամները ինքզինքնին զատուարտեալ չնկատեցին , և բարձրօրէն յաշտարարեցին որ տանեց խորհուրդի հաւանութեանն ալ իրենք պիտի հաւարուին : Քաղաքապետ Բէյիօն , յունիս 16ին ըլլալիք գեկուցը 18ին միտն ըրաւ . առկէ զատ՝ հաւանեցաւ զարջութեան և սէ թէ քաղաքապետական մարմինն հաւորդեց այդ գեկուցը :

Յունիս 19ին , հաւանեցաւ զարջութեանն որ , ինչպէս տեսանք , ամէն տարի խաղաղարարներուն գէտ կ'ելլէր , որոշեց արդիւի ըստ զինեալ համախորհուրդները , և հաւանեց տալ ընդհանուր հրամանատարին ու քաղաքապետին անհրաժեշտ միջոցներն ի գործ դնել զանեք ցրտելու համար : Այդ որոշումը հաղորդուեցաւ ժողովին , ձեռամբ ներքին գործոց նախարարին և տնտեսապետին ինչպիսի եղաւ թէ որոշմանդ իր պիտի կարողացուի :

Վերնիս կը հակառակէր ընթերցման , ըստ չափուեցաւ , որոշումը կարողացուեցաւ և օրակարգ անցուեցաւ :

Ժողովին մէջ երկու բաւական կարեւոր զէպեր որոտահած էին : Թաւաւարը վերայի ենթարկած էր այն երկու որոշումները , որոնցմէ մին կը վերաբերէր երկուեալ կղերականներուն , իսկ միւրը՝ 20,000 հոգինեց զօրարանակի մը հաստատման խնդրոյն : Կաշանեցաւ զարջութեան գեկուցը խորին լուսնեան մէջ մտիկ ըրած էին . միեւնոյն ժամանակ , Մարտիկացիներ ժողովին ստի-

ներկայանալով խնդրադիր մը կարողութեամբ էին . ինչ տառք տեսանք թէ Պարպարու . Ինչ կարգի յարարելութիւններ ունէր անոնց հետ . զրգուեալ՝ անոր խորհուրդներէն , անոնք զրած էին Բէյիօնի , իրենց ամբողջ աջակցութիւնը խոտանալով անոր , և այս խոտանման կցած էին ժողովին ուղղեալ խնդրադիր մը , որով՝ ի մէջ աչոյց կ'ըսէին . —

« Պրահապի ազատութիւնը վտանգի տակ է , ըստ հարաւային հաւանեցներու . հայրենասիրութիւնը պիտի փրկէ Պրահասան . . . ժողովուրդի զաւրոյթին օրը հաւամբ է . . . օրէնսդիրներ , ձեր ձեռքերուն մէջն է ժողովուրդին ուր . գործածեցէ՛ք զայն . Գրահապի հայրենասիրութիւնը ձեզմէ կը խնդրէ մեծազայն ոյժով քաղի զէպի հայրենիքը և զէպի սահմանադրականները . . . Գաւ չպիտի մերժէք արտանել Որէնքը՝ անոնց համար , որոնք կ'ուզեն մեանի՝ զայն պաշտպանելու համար : »

Այս գրքին ընթերցումը երկար վիճարանութեան զուտ ըստ ժողովին մէջ . աջակցման երկախմանները կը պնդէին թէ այս խնդրադիրը գաւաւները զրկելը՝ զանեք ազատութեան հրախիլ կը նշանակէր : Այստեղ հանդերձ , տեսարարը որոշուեցաւ , այս շատ ճիշդ խորհրդածութեանց հակառակ , որոնք տակաւն անոյուտ անցան՝ ըստ որում այն համադր մը զայսցած էր որ միտն նոր յեղափոխութիւն մը կրնայ փրկել Պրահասան և ազատութիւնը :

Ահա տանք էին յունիս 19ի զէպերը : Միս կազմէ , արտարձաններուն մէջ չարմաւները յառաջ կ'երթային , և կ'ըսուի թէ ստակէս կը խօսէր Սանդէսի զինակիցներուն , որոնք վարջութեանն որոշումէն ինչ մը ստեղծած էին . Ինչ կը վախճար . ազգային պատկազօրը գեղ պարպելու հրաման պիտի տեսնեց . իսկ Բէյիօն տն պիտի ըլլայ : »

Կէս գիշերին , քաղաքապետ թեւ կարծելով որ յառաջ եկած շար-

ժուռը անդ խնայրելի է , և թերեւս ալ կարծելով թէ պարտաւոր է օժանդակել անոր , ինչպէս բրաւ աւելի ուշ՝ օգոստոս 10ին , գրեց վարչութեան և խընդրեց անկէ որ օրինականացնէ զինուորներու հաւաքումը , թող տալով ազգային պահակախումբին որ արտարձաններու քաղաքացիները իր չարքերուն մէջ առնէ : Այս միջոցը կատարելագոյն կը գտնայէր անասկէաներն անոնց , որոնք , առանց ունէ անկարգութիւն յանկարգու , սակայն և այնպէս կ'ուզէին պարտադրել թաղաւորին . և ամէն բան կ'ապացուցանէ թէ արդարեւ ասանք թէ՛ Բէյութի և թէ ժողովրդային պետերուն անասկէաներն էին : Վարչութիւնը պատասխանեց յունիս 20 , աստուան ժամը 5ին , թէ ինքը կը յամուռէր մնալ իր նախկին սրտումներուն վրայ : Այն տանն Բէյութն հրամայեց զործօն ծառայութեան մէջ գանուող բնիկ , հրամանատարին՝ պահականոցները լեւի լեցուն զինուոր պահել և Թիւրքիի պալատին պահակագործը կրկնապատկել . բայց տակէ աւելի բան մը չբրաւ . և չուզելով ոչ վերանորոգել Շատ ար Մարսի դէպքը , ոչ ալ համախմբումը պրտել , սպասեց մինչեւ աստուան ժամը 9 , որպէս զի քաղաքային մարմինը նիստ գումարէ : Այս նիստին մէջ , վարչութեան աստ օրոշման հակառակ սրտում մը ասնել տալով ազգային պահակագործը հրամանաց ստացաւ իր չարքերը բանալ այն զինեալ քաղաքացիներուն առջեւ , որոնք կ'ուզէին պահակադուային մէջ մանել : Բէյութն , չինդ խմանալով վճիռ մը , որ վարչական նախարարատ թիւնը ամանակին կ'ընէր , ալ կերպով զօրծած եղաւ անասկէ մը օրինազանցութիւն , որ ասելի ետք իրեն երեսին արտեղատ : Բայց , ալ որ օրոշումն յատկանիշը ինչ որ եղած ըլլալ , իր տրամադրութիւնները անուգոտ գարձան , որովհետեւ ազգային պահակագործը ժամանակ չունեցաւ

կազմուելու , և քիչ տանէն համախմբումը այնքան մեծ եղաւ որ , ալ եւս անկարելի դարձաւ փոխել անոր թէ՛ ձեւը և թէ՛ ազգութիւնը :

Աստուան ժամը 9 էր : Ժողովը դեռ նոր գումարում էր մեծ գէպի մը սպասելով . գաւառային անդամները զայցին ժողովին , հասկցնելու համար թէ իրենց ջանքերը անօգուտ են :

Գաւառացի Բէյութէր խօսք տուաւ , և պարզեց թէ քաղաքացիներու արտատուոր հաւաքով մը անդի ունեցած է , հակառակ օրէնքին , և ընդդէմ իշխանութեանց զանազան արգելքներուն . թէ այս համախմբումն նպատակը կը թափ ըլլալ յունիս 20ի տարեկարծը տանկը և ժողովին յայտնել երախտադիտական նոր ուզերձ մը , բայց թէ՛ եթէ այս է մեծագոյն մասին նպատակը , գուցէ չարամիսներ ալեն օգոտ իլ այս համախմբումն , ուզերձ մը մատուցանելու համար թողաւ որին , որ պարտաւոր է գայն ընդունել միախմբի իրը պարզ խնդրադիր : Այնուհետեւ յիշեցնելով վարչութեան և թաղային խորհուրդին սրտումները , զինեալ հաւաքումներու դէմ դրած օրէնքները և նաեւ այն սրտումները , որոնցմով միմիայն քսան քաղաքացիներ կրնան հաւաքուիլ և խնդրադիր մատուցանել , անիկա հրա իրեց ժողովը որ ալ օրէնքները ի զօրծ զնէ . « որովհետեւ , յարեց , այսօր զինեալ խնդրաբերներ հաւ կու գան քաղաքային նպատակով մը . բայց վաճար գուցէ հաւաքուի չարամիսներու խումը մը , և այն տանն , կը հարցնեմ ձեզի , պարոններ , ինչ բանիւր պիտի ունենաք անոնց . . . » :

Աճախարհային ծախսահարութեանց և ձախտակագին դժգոհութեան ազմուկներուն միջեւ Վէլքեհ Բեմ բարձրացաւ . ձախտակագին գաւառներու ստղծողը և կանխատեսութիւնը բարեկեցիկ յայտնապէս տարտամբութիւնը կը ծառայաւէր ,

ԽՆԴՐԱՐԱՏՈՅՆԵՐԸ ԿԸ ԽՈՒՃԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՎՐԱՅ

Վերնեա զիտակ տաւ թէ, այն օրէնքի բանարարումը, որմէ կը ժախնայ զատախաղ Ռէօտէրէր, ապագային համար, արդէն իսկ գոյութիւն ունի ներկայիս. թէ քանիցս ընդունած են արդէն զինեալ խնդրարկուներ, և անոնց թոյլ տրուած է զօրանցք ընել ժողովարանին մէջ. թէ զուցէ անցեալին մէջ սխալ գործուած է, թաղ ախար խրոյրարկուները զանդատելու իրաւունք պիտի տրննային, եթէ օրինակաւ զիսկ

արտածէն տարրեր վերաբերում մի ցոյց տրուի իրենց. և թէ, ինչպէս կ'ըսեն, եթէ անոնք թաղարկին ու զերծ մը մատուցանել կ'ուզեն, անտարակոյժ՝ անդէն խնդրարկուներ պիտի զրկեն անոր, և վերջապէս, եթէ թաղարկին վառնող մը հասնելու մասին վախճողներ կան, թե՛ հակադրութիւն կատարուի անոր վրայ և 60 անդամնայ պատգամաւ արտ թիւն մը զրկուի:

Տիւ մօլտա կ'ընդունի ամէն ինչ որ կ'ըսէ Վերնեա, կը խոտաւանի թէ

օրէնքին դէմ զեղծում կատարուած է արդէն, բայց կը պնդէ որ պէտք է զազրեցնել այդ զեղծումը, մանաւանդ ներկայ պարագային, եթէ չուզուիր որ ժողովը և թաղաւորը, Եւրոպայի աչքին առջև երևան իբր գերիները՝ աւերիչ խաղաղարարական ընկերութեանց: Վէրն-հայի նման կը պահանջէ պատգամաւորութեան մը ուղարկումը, բայց սա յաւելուածական պահանջն ալ կ'ընէ որ քաղաքապետութիւնը և նահանգային վարչութիւնը պատասխանատու ըլլան օրէնքի պահպանութեան համար ձեռք առնուած միջոցներուն:

Ժողովին մէջ ազմուկը հետզհետէ աւելցաւ, և իմացնեն թէ Սանդէսէն նամակ մը եկած է, կը կարդան զայն, ըստ երևութեաններուն ծափահարութեանց միջև. այդ նամակը կ'ըսէր. — «Փոպուս Անդ Անդունի բնակիչները կը աօնեն Յունիս 20ր. գիրենք գրադարեցին, և հիմա անոնք կը պահանջեն ժողովին ներկայանալ, իրենց գրադարեցները չփոխեցնելու և սպառնացանելու. համար թէ իրենք միշտ Յունիս 14ի մարդիկն են և»:

Վերնիս պատասխանեց Տիմօքարի, թէ եթէ օրէնքը բնարարած է, օրինակը նոր չէ որ կը արտի, և թէ՛ այս անգամ անոր բնոյթիմանալ ու գիրը նոյնն ալ Մարտի արինահեղ զէպքը կրկնել պիտի նշանակէր, և թէ, վերջապէս, ինքրարեւելեան զգացումները ոչինչ ունին աշխատելի. «տաղապալին նկատմամբ իրաւացիօրէն անհանդիստ, յարեց Վէրնիս, անոնք կ'ուզեն սպառնացանել թէ, սպառնութեան զէմ խրտած ըստ մեքենայութիւններուն հոկատակ, իրենք միշտ պատրաստ են պաշտպանելու ալ սպառնութիւնը»:

Ենչպէս կը տեսնուի, հոս օրուան ճշմարիտ մասնումը կը յայտնուէր վիճարանութեան հասարակ մէկ արդիւնքով: Ազմուկը չարահաւակեցաւ և Ռաման խոսք ու գեղ, բայց սրտում մը պէտք էր որպէս զի խոսք արուէր իրեն:

Այդ պահուն կը ծանուցանեն թէ խընդ-րարկուները 8000 հոգի են: Քաղվէ կ'ըսէ. «Անոնք ուրիշ հազար մարդ են, իսկ մենք՝ միայն եօթը հարիւր քսուսուն և հինգ հոգի. ուրիշն էս քաղութիւնք մենք»։ Աւելի կազմէ կը գոչեն. «Ի կա'րդ, ի կա'րդ»։ Քաղվէ ի կարգ կը հրաւիրուի և կը ստիպեն Ռամօնը որ խօսի, որովհետեւ 8000 քաղաքացիներ կը սպասեն. «Եթէ, կ'ըսէ, ուրիշ հազար քաղաքացիներ կը սպասեն, ինքն ալ 24 միլիոն փրանսուայիներ կան սպասող: Այն տան, իր աջակողմեան բարեկամներու առած պատճառարանութիւնները կը կրկնէ: Յանկարծ՝ խընդ-րարկուները մագլաւորած կը խուսեն. ժողովը զայրացած՝ նիստը կը զազրեցնէ, նախագահը գլխարկը գլուխը կը դնէ, հլաօրէն էս կը քաջութիւն խընդ-րարկուները: Այն տան ժողովը գոհացում տալով ըլլալով կը հոսանի գտնոնք բնոյտել»:

Այդ խնդրադիրը որուն չեւար չտու յանդուզն էր, կը յայտնէր այդ չըջանի ըստ խնդրադիրներուն գաղափարատնիկա կ'ըսէր. «Ժողովուրդը պատրաստ է. միայն ձեզի կը սպասէ. արամալքութիւն ունի մեծ միջոցներ գործածել, որպէս զի գործադրութեան գրաւ Իրաւունքներու Յայտարարութեան երկրորդ յօդուածը՝ ընդդիմաբանութեան արտատարութեան դէմ... Զեր մէջէն այն փոքր թուով մարդիկ որոնք չեն միանար Զեր և՛ մեր զգացումներուն, թե՛ ձգեն սպասու թեան երկրորդ ու երկրորդ Քօպլէնց... Գնատելու համար պատճառն այն չարիքներուն, որոնք կը սպառնան մեզի և թէ այդ պատճառը գործադիր խիստնութեան էր ըզիսի, թե՛ ոչնչանալ անիկա...»:

Ժողովին նախագահը, պատասխանել վերջ թէ երևութեանները կը խուսառնան խնդրարկուներուն աշարարջ կերպով հակել, գտնոնք կը հրաւիրէ հպատակիլ օրէնքին և յանուն ժողովին անոնց խնդրատնիկուն կուտայ գործադիր ընել:

Այն տառն ժողովարարին գուռները բացուեցան, և թափօրը որ այդ պահուն առնուաղն 30000 հոգիէ կը բազկանար, սրահէն անցաւ. զի բաւ կարելի է երեւակայել թէ երբ ժողովարար մը ինքզինքին ձգուի, անոր երեւակայութիւնը ինչէ՞ր կը տակծէ: Թափօրին առջևէն կը տարուէին հակաշարժան առիւտակներ, որոնց վրայ նշանակուած էր Իրաւունքներու Յայտարարութիւնը, կրկներ, ազգայններ կը պարէին այս տառնաակներուն չորք, ձիւթնիի ճիւղեր և նիզակներ չարմեղով, այսինքն բոկ կ'ուզէին թէ իշնամիին կը խողուն պատերազմելու կամ խաղաղութիւնը պահելու ընտրութիւնը: Անոնք խմբովին կ'երգէին հռչակաւոր երգը՝ Այս բանը պիտի ըլլայ: Յետոյ կուգային չուկայի բռնակիրները, ամէն դասակարգի պատկանող զարմաւորները հին ու մին հրաշաններով, թուրերով և սուր երկաթի կտորներով, որոնք հաստատուած էին խաչը գաւազաններու վրայ: Սանդէս և Սէնթ Հիւրիակի մարքիլը, որոնք արդէն նշանաւոր հանդիսացած էին հոկտեմբեր 5ին և 6ին, կ'երթային անոնց առջևէն՝ առականակի:

Նստէն կուգային ազգային պահուկաւորքի վաչակը կանոնաւոր գնացքով և իրենց ներկայութեամբը ազմու կը լսեցնելու համար: Յետոյ՝ զարձեւայ կիներ, որոնց ետևէն կուգային զինուոր մարդիկ, ծածանող դրօշներու վրայ սալտները գլուած էին. կամ Սաւմանայրոյի և կամ Մաւ Պատուաւ մարտիկները բարձրացուած էին օդին մէջ, և ամէն կողմէ կը գոչէին. կեցցե՛ն անվարտիկները: Վերջապէս, վաղրադ պատկեր մը եկաւ կատաղութիւնը տակցնել այս տեսարանին անհեթեթութեանը. նիզակի մը ծայրը անցուած էր հորթի սիրտ մը՝ սա արձանապրութեամբ. ազնկախնոտքեան սիրտը: Այս պատկերը երևաւ գաղտնի պէս գալարելի և յատկանկարն տալէն կողմէ. վաղրեկնապէս

անհետ եղաւ այդ տարափելի խորհրդանշանը, բայց ուրիշ անգամ մըն ալ երեւան գաղտնի համար Թիւրքերի պատին առջև:

Մտիւնարութիւնները, սրահէն անցնող ժողովարարին ազգականները, պատերազմաչունք երգերը, խառնաշփոթ ազգականները, ժողովին անձկալի սպասուածք, այս բոլորը կը ձևացնէին տարօրինակ և սրտամոլորեղ պատկեր մը նոյն իսկ յաջաւայն երեւոյթաններուն, որոնք յանձին ամբողջին օմանդակ կը փնտռէին: Աւա՛ղ, ինչու համար պէտք կ'ըլլայ որ անհամաձայնութեան այդ վաղրեկնային բանականութիւնը չի բաւէ. ինչու համար անոնք՝ որ հիւսիսի կարգապահ բարբարոսները կը կանչէին, իրենց հակառակորդները կը հարկադրէին կոչել այն միւս անկարգապահ բարբարոսները, որոնք, փոխ ի փոխ գուարթ կամ կատաղի, կը վխտան քաղաքներուն մէջ և կը փախն ամենէն վաղուան քաղաքակրթութեան ներքև:

Այս զօրանցքի տեսարանը 3 ժամ տեսցայ: Ի վերջոյ, Սանդէս կրկին անգամ ներս մտաւ ժողովին յայտնելու համար ժողովարարին հարհակալութիւնը և նախկինց զրօշ մը՝ ի նշան երախտագիտութեան ու անձուիրութեան:

Այդ պահուն ամբոխը կ'ուզէր մտնել Թիւրքերի պալատին պարտէզը, որուն վանդակորմը գոց էր: Ազգային պահակաւորքի բազմաթիւ գուժարտակներ պաշարած էին պալատը, և մէկ գծի վրայ շարուած՝ Ֆէօդաններէն մինչև պետ, պատկառազգի ու ծովատ մը կը պարզէին: Թաղաւորը հրամայեց և պալատին պարտէզին դուռը բացուեցաւ: Ժողովարարը, անմիջապէս հոն խումբով, պալատին պատահաններուն տակ զօրանցք մը կատարեց, ազգային պահակաւորքի շարքերուն առջև, առանց ու կ'է իշնամական ցլցիկ, այդ գոչելով. «Անկցի՛ վերսն, կեցցե՛ն անվարտիկները:»

Ստիպան և այնպես, քանի մը հուգիներ թագաւորին վրայ խօսելով կը հարցնէին. «Ի՞նչու ինքզինքը ցոյց չի տար... մենք ս եւ է չարիք չենք ուղեր հասցնել իրեն»։ Սա հին խօսքը՝ զինքը կը խօսէին՝ քանի մը անգամ բառեցաւ նորէն, բայց չտա հազուադէպ կերպով։ Ժողովուրդը, իր պետերուն կարծիքը ընդունելու յօժարակամ, աննոյ պէս յուսահատած էր։

Ամբոխը դուրս ելաւ պարտէզին այն դռանէն, որ Բոն Ռուպեայ կը տանի, գետեզերքն ի վեր բարձրացաւ և Լուվրի դռաները անցնելով եկաւ կանգ առնել Քարուզէլի հրապարակին վրայ։ Այդ հրապարակը, որ այսօր ալնքա՞ն ընդարձակ է, ալն ժամանակ բազմաթիւ փողոցներով բռնուած էր. գլեակին և վանդակորմին միջև տարածուող այդ անտահման հրապարակին տեղը և մէկ թևէն մինչև միւսը, կային պզտիկ անջառ հրապարակներ, որոնք իրարմէ զատուած էին պատակով և տուններով։ Հնամենի դռաներ կը բացուէին Քարուզէլի վրայ։ Ամբոխը սղոյեց չորջ թղթոր և արքայական զբան տաջիւ ներկայացաւ իրեն թալ չալուեցաւ ներս մտնել քաղաքապա՛հ վորայ սղաներ ազգաբարեցին ամբոխին, որ թուեցաւ թէ որոշեց նահանջել։

Կրօուի թէ, այդ պահուն, Սանդէս որ ժողովէն ամենէն աչ դուրս ելած էր զբոշ մը նա իրիւս գրազած ըլլալով, վերադարձեց ալիէն իսկ դանդաղացած ժողովուրդին արամաղլաթիւն ներք և ինդանթիւր զբան տաջիւ գետեզի տուաւ։ Ժամը հի մօտ էր. երկու սղաներ յանկարծ վերցոյցին մօտքի արկելքը*։ այն ժամանակ,

պահակաւորքը որ այդ կէտին վրայ բաւական ուժով էր, և կը բազկանար թէ՛ ազգային պահակախումբի գումարտակներէ և թէ ոսակիւն զինուորներէ, անդորձուիժեան զատապարտուեցաւ։ Ժողովուրդը՝ խառն ի խառն խուժեց պարտէզին մէջ և անկէ անցաւ սղաւտին գալիքը։ Կրօուի թէ այդ պահուն երկու հոգի Սանդէսի սղաւտացան որ զինքը սղաի ամբաստանին իրր բռնաբարիչք թագաւորական ընտկարանին, Սանդէս պատասխանելով՝ գոչելով յարձակողներուն. «Վկայեցէ՛ք թէ ես կը մերժեմ թագաւորին յարկարաւ ժինին մէջ մտնել»։

Բայց այս խօսքը չկատեցուց այն ամբոխը, որ անգամ մը խանդավառած էր. անիկա տարածուեցաւ պալատին ամէն կողմը, թղթ սանդուղիներէն վեր ելաւ և բազուկի սլով թնդանթ մը տարաւ մինչև տաջին յարկը։ Նոյն վայրկեանին՝ յարձակողները սկսան սուրի և կայինի հարուածներով կտարակ այն դռաները որոնք գոցուած էին իրենց վրայ։

Այդ միջոցներուն, Լուգովիկա Ժ. իր վաճառուոր բարեկամներուն մեծ մասը համբո՛ւմ էր. տանք, տանց զինքը փրկել կարենալու, ալնքան անգամներ զինքը վաճառել ենթարկած էին։ Անոնք վազած եկած էին, բայց թաղաւորը գտնոնք գտնոնք գտնոնք թիւիլըրիէն, ուր՝ իրենց ներկայութիւնը միայն զբոսելու կը ծառայէր ժողովուրդին բարկութիւնը։ Անիկա մնացած էր ծուրանի մարաջաթաի Մաշիի և իր տան մէկ քանի ծառաներուն հետ, ազգային պահակաւորքի բազմաթիւ անձնուէր սղաներ ալ հոն մնացած էին։ Այդ պահուն յանկարծ խուեցան ժողովուրդին ազգականները և կայինի հարուածներուն ձախը։ Անթիջալէս, անձնապահ գոնցին սղաները չըժողատեցին թաղաւորը և խոտացան անոր՝ իր քովը մտնել, և խնդրեցին անկէ որ ինք-

(*) Բոլոր տկանատես վկաները համաձայն են այս իրողութեան մասին. միայն՝ սղաներուն սվ ըլլալուն նկատմամբ տարակարծիք են։

զինքը ցոյց տալ : Թաղաւորը չվարանկաւ և հրամայեց որ դռները բանան , նոյն վայրկեանն դռնին տախտակները իր սաքերուն տակ խնկան բռն հարուածէ մը : Վերջապէս բացին և տեսնուեցաւ որ նիզակներու և սուլիաներու անաստ մը ձեռացած է . « Ահա՛ հոս եմ » բառ Լուդովիկոս ժՁ . ինքզինքը ցոյց տալով զայրացած ամբոխին . իր քովը եղբայրները կը խմբուին չուրջը և իրենց մարմիններով պատնէշ մը կը շինէին իրեն , գոչելով . « Յարգեցէ՛ք ձեր թագաւորը » : Եւ ամբոխը , որ անտարակոյս սրտէ նպատակ մը չունէր , և որուն միայն սպառնալիք արշաւանք կատարել յանձնարարած էին , սկսաւ վարանիլ : Մէկ քանի մարդիկ ծանուցին թէ խնդրապիւր մը կայ , և պահանջեցին որ անոր ընթերցումը մօտիկ ըլլալի : Այն տանն , թագաւորին շուրջը եղբայրներ խնդրեցին իրեն որ աւելի ընդարձակ սրտէ մը երթայ , սրպէս զի կարենայ մօտիկ ընել այդ խնդրապիւրը : Ժողովուրդը , երբ տեսաւ որ իր խօսքը բանի տեղ կը գնեն , գոհ եղաւ և զետեղ թագաւորին հանէն , և բարեբաղդ մատածումն տնկեցան զայն կեցնելու պատահանի մը թացութեքին մէջ : Ախտի մը վրայ բարձրացուցին զայն , ուրիշ տիտներ այ չարեցին տաջար , սեղան մըն այ տեղացեցին . թագաւորին հետ եղբայրներ ըստին այ չարճանակի չարահայան , պահակապօրաց նրոնաձիգ զինուորներ , թագաւորական շանն սպաններ եկան տեղեկել իր պահապաններուն թիւը և կազմակերպ պատնէշ մը , որուն հետէն անխիա կրնար տեղի քիչ վառնալով բնի այս ահաւոր խեղճի միջոց : Ապմուկի և սպաղակներու միջեւ կը բռնէին առ յաճախ կրկնուող բռնակներ : Վերջ յետք ուղեր բնաւ . բռնակայ լեռն ուղեր երբեք , ազնուական չեք ուղեր բնաւ . բռնակը Բարիքի արամալարքերուն տակ պետք և դրոպ :

Մտախառն Լիւմանար յատաճ եկաւ .

և ժողովրդային լեզուով մը պահանջեց որ օրէնքը վաւերացուի . թագաւորը հաստատակամա թեամբ պատասխանեց . « Հոս ո՛չ տեղն է և ոչ այ տանն է հիմա այդ բանին , ամէն ինչ որ Սահմանադրութեան պահանջքն է , պիտի ընեմ » : Այս ընդդիմախօսութիւնը տնկեցաւ իր արդիւնքը . յարձակողները գոչեցին կեցցէ՛ ազգր , կեցցէ՛ ազգր : Լուդովիկոս ժՁ . յարեց . « այո՛ , կեցցէ՛ ազգր , ես անոր լաւագոյն բարեկամն եմ » :

— « Լաւ տրեմն , տա՛ւր սպառնացցը , » բառ մէկն այդ մարդոցմէն , թագաւորին ներկայացնելով կարմիր դատի մը՝ նիզակի մը ծայրը անցուցած : Մերժումը կրնար վառնալու որ ըլլալ , և անտարակոյս՝ թագաւորը իր արմատապատուութիւնը պահելու համար չէր կրնար , պարտաւ ձեռակերպութեան մը պատճառաւ , ինքզինքը մեղմել տալ . իր արմատապատուութիւնը կը կայանար . ինչպէս բոլոր արդէն , անյողոցող կերպով ամբոխին յարձակման գէժ գնելուն մէջ : Եւ աչպէս , անխիա գլուխը դրաւ կարմիր գգակը , ընդհանուր գնահատութեան մէջ : Որովհետեւ օգին և բողմութեան պատճառաւ չառ կը նկատէր տաքութեան , կէս զինով մարդոցմէն մին , որ ձեռքը չիչ և գտաթմ մը տնէր , ծուր հրամայեց անոր : Թաղաւոր երկար տաննէ ի վեր կը վառնար թունաւորուելէ . աչտահանդերձ , ասանց վարանաւ իր թմեց և ամբոխը բռն կերպով ծախահարեց զայն :

Այդ միջոցին , Տիկին Էլիզաբէթ , որ իր եղբայրը զօրավայրն կերպով կը սիրէր , և որ , ընտանիքի անդամներուն մէջէն միակը եղած էր մինչեւ իրեն քովը համուր , պատահանէ պատահան կը հետեւէր , անոր վառնալուին հետնալու հետեւ : Երբ ամբոխը տեսաւ զայն , թագաւորին կարծեց և ահաւոր եղանակով մը ահա Աստուծոյն սպաղակեց : Ազգային պահակապօրաց նախաձիգները սրանք չըմապատած էին

իշխանուհին, և ուղեին ժողովուրդին հասկցնել իր սխալը, բայց այդ վիճանն քոյրը ըստ. «ձգեցէք զայն իր սխալանքին մէջ և ազատեցէ՛ք թագուհին»:

Իր գումակներովը չըջապատուած, թագուհին չէր կրցած միանալ իր արքայական ամուսնոյն. անիկա փախչելով վարի յարկարած լիններէն, խորհրդակցութեան սրահը վազած էր, բայց չէր կրնար դադար մինչև թագաւորին քովը, որովհետեւ տարօրէն փակած էր պալատին բոլոր ճամբաները: Թագուհին և ուղեւոր Լուդովիկոս ժ-Ձ-ի քովը երթալ և ուժգնօրէն կը պնդէր որ զինքը տանին անոր գանձուած քանոն Վերջապէս յաջողեցան իր միտքը փոխել տալ, և, մէկ քանի նսնածից զինուորներու հետ խորհրդակցութեան սեղանին ետին կեցած, կը դիտէր ժողովուրդին անցքը, սիրաբերելիք լեզուներ և այլքերը խնայեցած այն արցունքներէն, զորս թող չէր տար որ հոսին: Իր քովը, աղջիկը կուրար, իսկ իր պզտիկ սրդին, թէև նախ փախցած էր, բայց չուտով փարատած էր վախը և իր տարիքին երջանիկ անպատակութեամբը կը խնդար: Իրեն ներկայացուցած էին կարմիր գդակ մը, զոր թագուհին անոր գլխուն վրայ դրած էր: Սանդէս, որ պարտաւն ալ կողմը կը գտնուէր, ժողովուրդին կը յանձնարարէր յարգանքով վերաբերուիլ, և կ'աղաճօքնէր թագուհին: Անիկա կը կրկնէր սովորական խօսքը, որ զժողովարար անսպաս դարձած էր. «Տիկին, կը խաբեն ձեզ, կը խաբեն ձեզ»: Յետոյ տեսնելով որ երիտասարդ իշխանը կը նեղուէր կարմիր գդակին տակ, ըստ. «այս տղան կը խեղդուի կը» և ալ ձիւն տղան զլիսանայր հանեց նետեց:

Չանապան երևութիւնները պալատին սպաննացող վառնիկները խմանալով թագուորին քովը վազած եկած էին, և ժողովուրդը կը հրաւիրէին որ յարգանք ընծայէ անոր, ուրիշ երևութիւններ ալ

ժողովին զացած էին, անցած զարձածին մասին տեղեկութիւն տալու համար. ժողովին մէջ յուզումը չառ ստատկացած էր, աջակողմին յայտնած պարտք թոյլ և ձախակողմին բրած քանքերովը, որոնք կ'ըլլային վեհապետին պալատին վրայ կատարուած յարձակումը արդարացնելու համար: Առանց ընդդիմութեան ուրաշուկցաւ պատգամաւորութիւն մը զըրկել, և 80 երեսփոխաններ զաջին թագաւորին չորջր թոյրուելու համար. ամէն կէս ժամը անցած մը պատգամաւորութիւնը պիտի նորոգուէր, որպէս զի ժողովը միշտ տեղեկութիւն տաւնայ անցած զարձածին վրայ: Պատգամաւոր երևութիւնները փոխն ի փոխ խօսեցան, նսնածից զինուորներուն ուսերուն վրայ բարձրանալով: Ահա հետեւ. Բէզիսն մէջտեղ ելաւ և ամբաստանաւ կցաւ չառ աշակած ըլլալուն համար. անիկա վրատահարուց թէ ժամը կին կատարուած յարձակման մասին միայն չորսուկէսին տեղեկութիւն տաւ էր, թէ հաջիւ կէս ժամէն կրցած էր պալատ համարիլ, և համարան ալ չառ արգելքներու հանդիսարած էր, այնպէս որ հաջիւ ժամը 5 ու կէսին կրցած էր համարիլ թագաւորին քովը:

Բէզիսն մօտենալով Լուդովիկոս ժ-Ձ-ի, ըստ. անոր. «Այն փախնաք ոչ մէկ լամել, ժողովուրդին մէջտեղը կը գտնուիք»:

Թագաւորը այն տանն նսնածից զինուորի մը ձեռքը բռնեց և իր սրտին վրայ դնելով ըստ. —

«Եւսկեցէք թէ տախտականէն աւելի ուժգին կերպով կը բարտալ անիկա»:

Այս վիճանն պատմաբանը չառ ծափահարուեցաւ: Վերջապէս Բէզիսն թիկնաթիտի մը վրայ բարձրացաւ և ժողովուրդին ուղիով խօսքը, ըստ. թէ թագաւորին ներկայացնելէ վերջ ձեր զբաղում թիւնները, կը մնար միայն տանայ տղամա կի յաջալիլ երթալ և այնպիսի ձեռով մը որ ալ որտեղ յիշա-

տակը հաղաբաժնի : Մէկ քանի վկաներ կ'ըսեն թէ Բէկիօն բառ . « ձեր արդար գիտազտ թիւնները : » Բայց եթէ այս բառերը արտասանած ալ ըլլայ , ապա կա՞ ժողովուրդը չվիրաւորելու պէտքէն մշտեալ պիտի ըլլայ : Սանդէս ալ իր ազդեցութիւնը ի գործ դրաւ . և քիչ տանէն պարտաւ պարտուեցաւ : Ամբոխը մեկնեցաւ . հանդարտութեամբ և կարգապահութեամբ . իրիկուան ժամը 7ի միջոցներն էր :

Անմիջապէս , թաղաւորը , թաղահին , քաղը և գաւառները հաւաքուեցան և հեղեղանման արցունք թափեցին : Թաղաւորը՝ օրումն տեսարանէն վրդոված , տակաւին իր զինուան վրայ կը կրէր կարմիր զգակը . երկար մամուրէ ի վեր առաջին անգամն ըլլալով նշմարեց տակիւ և զայրոյթով գետնը նետել : Այդ միջոցին նորանոր երեսփոխաններ եկան պաշտօնին կայսրութեան մասին տեղեկութիւն տառնալու : Թագահին , անոնց բնկերանալով ցոյց տուաւ խորատկութեամբ գտնները , կոտորած կահարատքները և մեծ ցատկ կը խառնէր կատարած յոնտութեանց վրայ : Ամենէն ետեւումն հանրապետականներէն մին՝ Մէրկէն սոր թիմովից ներկայ եղող երեսփոխաններուն մէջն էր . թագահին տեսաւ որ անոր աչքերը կ'արցունքաւորէին , և բառ . —

« Դուք կուրաք որ թաղաւորը և իր բնասնիքը առաջին անգամ թաքմանի մը կ'ենթարկուեցան ձեռամբ ժողովուրդի մը , զոր միշտ ուղեկցին երջանիկ ընել : »

— « Ընտրուի է , Տիկին , պատասխանեց Մէրկէն , ես կուրամ գեղեցիկ , զգալիկ և բնասնիքի մաշկ եղող կնոջ մը կրամ զմարդկութեանց վրայ : Բայց զիս սխալ մի հասկնաք . իմ արցունքներէս ո՛չ մէկ հատը թաղաւորին ու թաղահինն ու թաղահինները : » Տեսնե՛ք Տիկին Փանդոնի Յիւստակներ :

Յունիս 20ի այս ապստամբական

օրումն յաջորդ . օրը Բարիդ տակաւին սպառնալիք երեսփոխ մը տնէր , և բարբ կուտակցութիւնները շատ աւելի բուռն կերպով խռովուած էին . մենք նկարագրեցինք Յունիս 20ի զլիստար պարագաները : Թաղաւորին կուտակեցները մահաւանդ շատ զայրացած ըլլալու էին , որովհետեւ իրենք հաւատացած էին որ պարտին տղատութիւնը բռնաբարուած էր . նոյնքան զայրացած ըլլալու էին սահմանադրականները , որոնց տեսակէտով այս արշաւանքը յարձակում մըն էր հանրային անդորութեան և օրէնքին դէմ : Անտարտկոյս , Յունիս 20ին մեծ խառնակութիւններ տեղի ունեցած էին , բայց ասանք ալ կը չափազանցուէին . ենթադրողներ կային թէ թաղաւորը սպաննելու մտադրութիւն կար և այս պատգարկութիւնը վիժած էր , առկա բարեբաղդ զիպտածի մը բերմամբ : Եւ ահա այսպէս , բնական յիշատակութեամբ մը , բոլորն ալ արքայական բնասնիքին կողմն անցած էին , քանի որ անիկա առջի օրը ենթադրուեցած էր այնքան վտանգներու և նախապնդներու . իսկ խառնակութեանց ենթադրեալ հեղինակներուն դէմ ծայրայեղ կերպով անհոգաւ հոտանք մը յառաջեկած էր :

Ժողովին մէջ բոլորին ալ գէւոր կախ էր , մէկ քանի երեսփոխաններ բուռն կերպով խոսեցան առջի օրումն զէպրերուն վրայ : Պ . Պիկս օրէնք մը առաջարկեց զինեալ խնդրարկներու հաւաքման դէմ և ժողովարանին մէջ զինեալ խոմբերուն զօրանցք կատարելու սովորութեան դէմ : Թէեւ այս մասին օրէնքներ կային արդէն , որոշման զրով մը վերանորոգուեցան անոնք : Պ . Տալէքնու կը փախաբէր որ խոսփարարներուն դէմ միջոցներ ձեռք առնուին . « Ինչպէս կարելի է 40,000 հոգի պատմել » ըսին իրեն :

— « Ես տրեմն , քարեց . եթէ քսուստուն հազար հոգիներուն մէջ քան

ցուարները չէ կտրելի գանազանեղ, պատմեցէ՛ք պաշտօնագործը, որ խնդրեց չորստազանեղ, բայց վերջապէս ու ե կերպով գործեցէ՛ք։

Յետոյ եկան նախարարները, որոնք տեղեկացիր մը կարդացին անցած դարձածին վրայ, և ահա վիճարանութիւն մը ծայր տուաւ թէ ի՞նչ էր դէպքերուն ընդիր։ Աջակողման երեսփոխան մը, այն հիման վրայ թէ Վերնիս կառավարիչը և և թէ անիկա տկանատես եղած էր պատահածին, ուղեղ որ խաբէ իր տեսածներուն մասին։ Բայց Վերնիս աչա հրաւերին չորստազանեղ և յետ կեցաւ։

Ասիայն և այնպէս, ձախախտմանն չանդաւազն երեսփոխանները արհամարհեցին այս ձեռնմները և նիստին վերջապէս թեման վերադառնալ ձեռք ձգեցին իրենց քաջութիւնը։ Անոնք մինչև իսկ համարձակեցան առաջարկել որ քննութիւն կէտր թէ խնդրոյ առարկայ նոր օրէնքեկան համար որոշեց անհրաժեշտ է վերան։ Բայց այս աստ՝ չարիր աստար մեծամասնութեամբ մերժուեցաւ։

Երկրորդն դէմ, վախճան որ նախորդ օրուանին պէս գէպերն պիտի պատահին կրկին։ Ժողովուրդը մեկնած պաշտոն թաւ էր թէ պիտի վերադառնայ, և հաստատեցին որ անիկա իր խտտութիւն պիտի գործադրէ, բայց այս յարը չաւառվ հերքուեցաւ, ո՛վ գիտէ թերևս նախորդ օրուան յուզումներուն մէկ մնացորդն ըլլալուն, և կամ թերևս նոր ապստամբութիւն մը ժողովրդային կառավարութեան պետերուն կողմէ հաւանութիւն գաւած չըլլալուն համար։

Թէպիտ որոտս վաղեց թագաւորին հազարապետ թէ անցորդութիւնը վերահաստատուած է, և ժողովուրդը իր պատանջները իրեն ներկայացնել հաբ խաղաղ և զԾէ էր։

— Բաւանից ճշմարտ չէ, արտառութենեղ թագաւորը։

— Տէ՛ր արքայ...

— Լաւեցէ՛ք։

— Ժողովուրդին պաշտօնաւարը չի կրնար լուր, իր պարտականութիւնը կատարած և ճշմարտութիւնը յայտնած միջոցին։

— Բարիցի անցորդութեան պատասխանատու էք ձեր գլխաւոր։

— Եւ իմ պարտականութիւնս կը հանչնամ և պիտի կատարեմ գոյն։

— Բաւանիւն է, գողցէք կատարեցէք, երթա՛ք ըստով։

Թագաւորը, հակառակ իր յետին ծայր բարեբաւութեանը, կը յաղկանար երբեմն, այս յարկութիւնը կատարելով անուանէին պաշտօնականները։ Երբ անիկա տեսաւ Թէպիտը, զոր կ'ամբաստանէին իբր խախտուող՝ առջի օրուան գէպքը, զայրացաւ և վերը յիշատակուած խտքերը բրտաւ։ Ամբողջ Բարից՝ շատ չանցած՝ տեղեկութիւն տուաւ այդ խտտեղութեան վրայ։ Անմիջապէս երկու յայտարարութիւններ հրապարակ հանուեցան, մին՝ Թագաւորին կողմէ և մյուսը՝ քաղաքապետութեան, ու այնպէս թուեցաւ թէ՛ այս երկու իշխանութիւնները կը յաղկէին իրարու։

Թագաւորապետութիւնը կը հրաւիրէր քաղաքացիները՝ հանդարտ մնալ, չարգել թագաւորը և չարգել տալ Ազգային Ժողովը, գինեալ համախմբու մներ չկատարել, ըստ սրտմ օրէնքը կ'որդիլէր այդ յանը, և մանաւանդ՝ տկանջ չկատել այն չարամիաներուն, որոնք կը քանալին Ժողովուրդը գործնալ ոտքի հանել։

Արդարեւ, յուրեր ապրանդներ կուշին թէ արքունիքը կը քանաւ տեղամ մըն ալ առքի հանել Ժողովուրդը, որպէս զի առիթ ունենայ զոյն թնդանալի բռնելու։ Եւ ալսպէս, պաշտաւը կ'ենթադրէր թէ թագաւորը ապանելու ծրագիր կայ, իսկ արտաքանները կ'ենթադրէին՝ թէ զիրենք կատարած ինքնարկելու մատչումութիւն կայ։

Մ Ս Ն Գ Լ ՈՒ

Թագաւորը կ'ըսէր. — «Միշտ առջինները ցատով պիտի լսեն իմ մէկ քանի խաղաղարարներէ մոլորած մոլորութեայ մը զէն ի ձեռքն մտաւ. Թագաւորական բնակարանին մէջ... Թագաւորը խաղաղարարներու, սպաննայիքներուն և նախատինքներուն զէմ գրաւ միմիայն իր խղճմանքը և հասարակաց բարւոյն համար տնեցած սէրը։

«Թագաւորը չի դիտար իմ խաղաղարարները ո՛ր կանգ պիտի տանեն. բայց ինչ ծաղաղեցու թեան մէջ որ պիտի տեսնուի, երբեք չպիտի կրնան իրմէ խել հաւանութիւն մը աչի առնել. բաներուն համար՝ զորս ինքը հակառակ կը համարէ հասարակաց բարւոյն համար, և ուր։

«Անոնք, որ միտպետութիւնը ստացելու համար ելմէ աճիւր մը առնելի զարմել կ'ազնն, կրնան զարմել...։

«Թագաւորը կը հրամայէ բոլոր վար-

չափան և քաղաքապետական մարմիններու՝ հսկել անձերու և ինչքերու ապահովութեան վրայ : »

Այս իրարու հակառակ խմատով խօսքերը համադրատախտան էին այն երկու կարգի կարծիքներուն , որոնք այդ միջոցին կը կազմուէին : Բոլոր անոնք , որ յուսահատած էին արքունիքին ընթացքէն , չառ աւելի դաշուցան անոր զէմ և աւելի վճռական եղանակէն կարելի միջոցներով անոր ծրագիրները ջուրը ձգելու համար : Ժողովրդային ընկերութիւնները , քաղաքապետութիւնները , նիզակակիր զինուորները , ազգային պահակազօրքին մէկ մասը , ժողովին ձախակողման երեսփոխանները չառ լաւ հակացան Բարիկի քաղանքապետին յայտարարութեան խմատը և միտքերին զրին խոհեմ լրջով միայն այն չափով որ պէտք էր , առանց վճռական արդիւնքի մը թնդանոթի չընտելու համար : Անոնք առկային որչափ չէին թէ՛ ի՛նչ միջոցներ ձեռք պիտի առնեն , և կը սպասէին նոյն անվտանգութեամբ ու նոյն առեւտրութեամբ լեցուած :

Իրենց առաջին գործը եղաւ հարկադրել նախարարները՝ ժողովին առջեւ ելլել , հաշիւ տալու համար այն զգուշական միջոցներուն մասին , զորս ձեռք առած էին երկու կարեւոր խոսքերը : Նկատմամբ .

1 . Փահանջներուն ձեռամբ յաւաքուած կրօնական խոսքութեանց նկատմամբ ,

2 . Ապահովութեան խնդիրը մայրաքաղաքին , զոր թագաւորին չփախաւորուցած 20,000 հոգինոց բանակը պարտ էր պոչապոչանել :

Անոնք , զորս ազնուական կը կուչէին , անկեղծ ահամանադրականները , ազգային պահակազօրքին մէկ մասը , մէկ քանի գաւառներ , և մանաւանդ գաւառային վարչութիւնը այս առթիւ յայտնեցին իրենց կարծիքը և չառ

բուռն կերպով մը : Օրէնքները բռնաբարեւած ըլլալով , անոնք ամէն ազատութիւն կը վայելէին խօսելու , և այս ազատութիւնը յայտնէր գործածեցին : Բազմաթիւ ուղերձներ հասան թագաւորին : Ռուսնի , Բարիկի մէջ պատարասեցին խնդրողի մը , զոր ստորագրեցին 20,000 հոգի առի , ժողովրդային տակութեան հետեւանքով , չփոխուեցաւ այն միւս ազգապաշտպան հետ , զոր ուրիշ հազար Բարիկցիներ ստորագրած էին արդէն , ընդզէմ Բարիկի մէջ բանտակելիք նոր գորադուեցին :

Վերջապէս , գաւառային վարչութիւնը հրամայեց հետադիւր քաղաքապետ Բէլիօնը և գաւառապետ Մանուէլը , երկուքն ալ ամբաստանելով որ իրենց անդործութեամբ օժանդակած են Յուսիս 20ի խռովութեանց : Այդ պահուն հիացումով կը խօսէին թագաւորին ցոյց տուած վարմունքին վրայ : Ընդհանուր կերպով փոխաւած էր կարծիքը թագաւորին բնաւորութեանը մասին , որովհետեւ առաջները կատարած կը յայտնէին թէ՛ անիկա չառ տկար մէկն է : Բայց չառ չանցած տեսնուեցաւ որ այդ կրաւորական քաջութիւնը որ կ'ընդդիմանայ , չի նմանիր այն միւս ներգործական քաջութեան , որ ձեռներէց է և կը նախառեւէ վտանգները , փոխանակ համակերպելով սպասելու անոնց :

Ահամանադրական կուսակցութիւնն ալ չառ մեծ գործունէութիւն մը ցոյց տալ սկսաւ , լոյսը անոնք որ Լաֆաշէթի չորքը ըստրտած էին , անոր հետ խորհրդակցարար գրելու համար Յուսիս 16ի նամակը , անգամ մըն ալ իրար եկան , մեծ փորձ մը բնեղու համար : Լաֆաշէթ զայլապէս էր պաշտօն վրայ կատարուած յարձուկա մը լսելով , որով կատարելապէս արամաղիր գտան զինքը : Իր գորադուեց երէն չառսին ալ իրեն ուղերձներ գրկելով յայտնեցին նոյն զայլապէս : Այդ ուղերձները իւրաքանչիւր ըլլան թէ՛ ինքնաբերական , գա-

նաեք ընդհատեց հրամանագրով մը և խտտացաւ որ ինքը անձամբ պիտի յայտնէ ամբողջ բանակին զգացումները : Այդ պատճառաւ որոշեց զայ և օրէնսդիր մարմինն կրկնել աշն՝ զոր զրամ էր Յունիս 16ին :

Լիւքսեմբի ձեռ համաձայնեցաւ . առնիկա՝ ըլլալով համաձայն զօրական մը և բանակէն զուրս ելած չըլլալով քնաւ , զիւրաւ կը զեկալարուէր : Անոր զրեկ տաւաւ համակ մը՝ ուղղեալ թագաւորին , և յայտնող նաեւ աշն զգացումները զորս ինք անձամբ պիտի լսելի ընէր օրէնսդիր մարմինն բեմէն : Յետոյ ըստը անհրաժեշտ միջոցները ձեռք տաւ . որպէս զի իր թացակայութիւնը վնաս մը չհասցնէ զինուորական զործողութեանց և զժուարտութեանց . իր սիրազեղ զինուորներէն , երթալու համար Բարիդ՝ մեծամեծ վտանդներու մէջ :

Լաֆայէթ իր յօտը զրամ էր ազգային հաւաքարիմ պահակագործին , և իր կողմէ ցոյց տրուելիք նոր թմրէքի մը վրայ : Յոյս ունէր նաեւ պալատին վրայ , որուն թշնամութենէն չէր վախնար , քանի որ անոր համար գոհուելու կու գար : Ազատութեան համար իր ապեկաւան սէրը ապացուցանելու , կ'ուզէր ապացուցանել իր անկեղծ սէրը թագաւորին , և իր հերոսային խանդավառութեանը մէջ հաւանական է որ իր սիրտը կը տրտնդէր նաեւ . այս կրկին անձեռ իրութեան վտարին համար :

Յունիս 28ի առտուն Լաֆայէթ Բարիդ հասաւ , անմիջապէս տարածուեցաւ իր ժամանան յուրք , և ամէն կողմ զարմացմամբ ու հետաքրքրութեամբ կ'ընէին թէ զօրավար Լաֆայէթ Բարիդի մէջ կը զանախ :

Անոր համակէն առաջ , ժողովը յուզուած էր , որովհետեւ հակիմաստ խնդրագիրներ՝ մեծ թիւով ստացած էր . Ռուսնի , Հոլլանդի , Լեհի , Սէն Է Ռապի ,

Բա տը Բալէի , Լեհի ժողովուրդները կը բողոքէին Յունիս 20ի չափազանցութեանց դէմ . իսկ Արքայի , Հէրոյի խնդրագրուները զրէթէ կը ջատագովէին զայն , մէկ կողմէ կարողացած էին Լիւքսեմբի նամակը՝ ուղղեալ թագաւորին , իսկ միւս կողմէ ահաւոր հրատարակութիւններ՝ անոր դէմ : Այս վառագան ընթերցումները մէկ քանի օրեր յուզում պատճառած էին ժողովին :

Յունիս 28ին , շատ մեծ ըլլալով թիւն մը զացած էր ժողովի , յաւարով որ Լաֆայէթ , որուն ծրագրիները տալիս ինքն կ'անդրադառնային , թերեւս հոն կու գայ : Եւ իրօք , ժամը մէկ ու կէսին կը յայտարարեն թէ անիկա կը փախաբի բեմ կլիկ . Լաֆայէթ ընդունուցաւ աջակողմին ծափահարութեանց և օթակներուն ու ձախակողմին լուծեանը մէջ :

«Տեա՛րք , բաւ , նախ և առաջ պարտաւոր եմ ապահովելու զձեզ , որ մարտնչաւոր Լիւքսեմբի և իմ միջեւ եղած կարգադրութեանց համաձայն , հասեալ ներկայութեան վտանգի չենթարկեր ո՛չ մեր բանակին յաջողութիւնը և ոչ ոյ ապահովութիւնն աշն բանակին , որուն հրամանատարն ըլլալու պատիւն ունիմ : »

Յետոյ զօրավարը ծանոյց աշն չարժատիքները որոնք զինքը Բարիդ բերել տուին : Ըտոյներ եղած էին թէ յունիս 16ի նամակը իրր չէր . եկած է խտտութեանկոտ որ ինքը զրամ էր զայն , և այս խտտութեանութիւնն բեկաւ . համար զուրս երած է իր բանակէն , ու իր զինուորներուն սիրովը չըճապատուած է : Բայց առեկի կարեւոր նրատճառ մը զոյտ թիւն ունէր իր Բարիդ զալուն մէջ . յունիս 20ի իր բանակին զայրուիքը զրգուած է , ու շատ սպաններ բազմութեւ ու զերձներ մատուցած են իրեն . անոնց արդիւից ալ բանը շարունակել , միայն թէ խտտացաւ իր զինուորներուն կողմէ խօսելի Ազգ . ժողովին տալիս . «Արդէն իսկ , բաւ , զինուորները

ինքզինքնուն կը հարցնեն թէ իրօք ազատութեան և Սահմանադրութեան դասն է այս զոր կը պաշտպանեն : »

Լաֆայէթ թախանձեց ժողովին :

Ա. Յունիս 20ի դէպքին զրդոխչները հետադարձեց :

Բ. Բնաջինջ ընկ աշն խմրակը , որ աղգային գերիշխանութեան դէմ կը կանգնի , և սրուն հրապարակային վիճարանութիւնները ոչ մէկ կատկած չեն թողուր իր ծրագիրներուն վայրագութեան մասին :

Գ. Վերջապէս , յարգել տալ իշխանութիւնները և զինուորներուն վստահութիւնն ներհնէր որ Սահմանադրութեան դէմ ներքին ոչ մէկ յարձակում պիտի ըլլայ , մինչ իրենք կը թափեն իրենց արիւնը , զայն պաշտպանելու համար արտաքին թշնամիին դէմ :

Նախագահը պատասխանեց թէ ժողովը հաւատարիմ պիտի մնայ երդուեալ օրէնքին և պիտի քննէ իր խնդրագիրը . Լաֆայէթը հրաւիրեցին պատու ոչ տեղը . զօրավարը կ'երթայ նստիլ աջակողմի աթոռի մը վրայ . Քէրսէն երեսօխանը զիտել կուտայ թէ անկեա խնդրարկուներու տեղը պէտք է նստի . ամէն կողմէ կը գոչնն «այո՛ , ո՛չ : » Զօրավարը համառօրէն ոտքի կանգնելով կ'երթայ խնդրարկուներուն տեղը . հապիւ թէ հան դացած էր , մեծ թուով մարդիկ կը ծափահարեն զինքը :

Խօսք կ'առնէ Կուսակ . ամենէն առաջ և ճարտար դարձածք մը զործածելով , ինքզինքին կը հարցնէ թէ արդեօք օտար թշնամին յաղթուած է , թէ հայրենիքը ազատած է , քանի որ Լաֆայէթ Բարիդ դարձած է : — Ո՛չ , կը պատասխանէ ինքզինքին , հայրենիքը փրկուած չէ , մեր կացութիւնը փոխուած չէ , և ասով մէկտեղ մեր բանակներէն միտն հրամանատարը Բարիդ եկած է . Պատան ար Լաֆայէթ , որ փրանաական ժողովուրդին մէջ կը տեսնէ իշխանութիւնները պաշարող

և անոնց սպառնացող խռովարարներ , արդեօք ինքն ալ չըջապատուած չէ զինքը նեղը դնող սպայակոյտէ մը . բայց ևս չպիտի քննիմ այս կէտը , այլ զիտել պիտի տամ Պ . ար Լաֆայէթի որ , Սահմանադրութեան հակառակ կը գործէ խօսելով յանուն բանակի մը որ օրինաւորապէս անկարող է խորհրդակցելու , և ինքը , հաւանականաբար , զինուորական իշխանութեանց նուիրապետութեան կարգն ու սարքն ալ ռահակոխ բրած է , ասանց պատերազմական նախարարին թողութեանը Բարիդ դարով :

Հետեւաբար , Կուսակ կը խնդրէ որ պատերազմական նախարարը յայտարարէ թէ արձակուրդ տուած է Պ . ար Լաֆայէթի , և ասկէ զատ , ըստ , արտաստիւր յանձնաժողովը թող տեսնելու իր մը պատրաստէ պարզելու համար սա խնդիրը թէ զօրավար մը կրնայ ժողովը զրադեցնել զուտ քաղաքական խնդիրներով :

Ռամօն յատաջ կու գայ Կուսակին պատասխանելու համար . նախ շատ բնական և յաճախ գործածելի սա զիտողութիւնը կ'ընէ թէ , պարագաներու բերմամբ , օրէնքներու միմեմութիւնը շատ կը տարբերի . ճերմեք , ըստ , այսքան բծախնդիր եղած չէինք խնդրագիր տալու իրաւունքին զոյտ թեան մասին . երբ զեօ վերջեալ՝ զինեալ ամբոխ մը ներկայացաւ . հա , անոր չհարցուեցաւ . բնաւ թէ ի՞նչ է իր տառքելութիւնը , զայն մեղադրող չեղաւ որ զէնքերու ցուցադրութեամբ ժողովին անկախութիւնը կը բանարարէ . իսկ երբ Պ . ար Լաֆայէթ , որ իր ամբողջ կեանքին մէջ , Ամերիկայի ու Եւրոպայի համար ազատութեան գրօշակիրը եղած է , կը ներկայանայ այս ժողովին , կուսակները կը յարուցուին : Եթէ երկու չափ և երկու կէտ կ'աղէր գործածել , զէպքերը նկատի առնելու համար եթէ երկու կզանակ կայ , թող

ուրիմն ներկելի ըլլայ լապտառութիւն մը ընել տալառութեան անդրանիկ զաւկին ի նպատակ . . . »

Այնուհետև Ռամոն առաջարկեց Լաֆայէթի ինդրադիրը զրկել սրտառափար յանձնաժողովին, քննելու համար ո՛չ թէ Լաֆայէթի վարմունքը, այլ նախ ինքն իր ուղերձը: Երկարատև մտորէ ու կրկնակ քուէտրկութենէ մը ետք Ռամոնի առաջարկը ընդունուեցաւ:

Լաֆայէթ ժողովէն դուրս ելաւ երևախառններու և ազդեցին պահակազօրաց մեծ բազմութենէ մը չընտառուած, իր քովն էին նաև բոլոր իր կուսակիցները և նախկին զինակիցները: Իրեն համար վճախան վալրկեան մըն էր այդ. հոյն բանն էր արքունիքին և ժողովրդային կուսակցութեան համար: Լաֆայէթ պառտա զնաց. պալատական չըմանակներուն մէջ իր մասին ամենէն նախաապից խօսքերը կ'ըլլային: Թաւ գաւորը և թաղաւնիս զրառութեամբ ընդոս նկնին զայն որ եկած էր իր կեանքը զոհելու իրենց համար: Լաֆայէթ մեկնեցաւ պալատէն ելած ընդունելութեանէն սիրար ցաւած, ո՛չ թէ ինքզինքին այլ արքայական բնաանիքին համար:

Թիսիլրիի պալատէն դուրս ելած միջոցին խառնեքամ ամախ մը գլմաւորեց զինքը և մինչև բնակարանը բնկերացաւ իրեն, կեցցէ՛ Լաֆայէթ զուհեով, իսկ իր տանը դրան առջև յաղթական կամար մո կանգնեց: Հին օրերէ մնացած անձախառնութեան աչո ցոյցերը յաղեցին զօրավարը և վախ պատճառեցին ժաքօղէներու: Բայց պէտք էր օգտուիլ անձախառնութեան այս բեկրնեքէն և զանոնք աւելի ալ զրգուել, որպէս զի արդիւնաւոր ըլլային:

Արքայական բնաանիքին մասնաւոր կերպով նո իրաւած մէկ քանի պահակազօրաց սպաներ պալատ գլմեցին, զխանայտ համար թէ ի՞նչ բնթայք բանելու է. թաղաւորը և թաղաւնիս

կարծիք յայանեցին թէ պէտք չէ օգնել Լաֆայէթի: Ուրիմն անիկա ինքզինքը լքուած տեսաւ ազդեցին պահակազօրքի տն մասէն, որուն վրայ կարելի էր տակալին կախնել: Սակայն և այնպէս, ուղերով թաղաւորին ծառայել հակառակ անոր կամքին ալ, անոր բարեկամներուն հետ համաձայնեցաւ: Բայց ասոնք ալ իրենց միջև համեքայիս չէին. ոմանք, մասնաւորապէս Լալի Թօլէնապ, կը վախաքէին որ Լաֆայէթ արապ կերպով զօրծէ ժաքօղէներուն զէմ, և զինաւ զօրութեամբ յարձակի անոնց ախումբին վրայ. տրիշներ, որոնք կոտավարական պաշտօնեաներ և երևախառններ էին, անդ ալ արօքէնքին կախնելով ու միայն անկէ սպասելով ամէն ինչ, չէին ուղեր որ բանալ թիւն ի զօրծ զրաի և կը հակառակէին բացէ ի բաց յարձակման մը:

Լաֆայէթ նախընտրեց այս երկախարհաբոցներուն ամենէն յանդուգնը. իր կուսակիցներուն հետ ժամաղբութիւն մը նշանակեց, միասին երթալու համար ժաքօղէներուն Ախումբը և զանոնք վանելու հանկէ, և զուոր պատով հիսելու: Ժամաղբախարը որոշուեցաւ, բայց քիչ թաւով մարդ իկ միայն գացին, որով Լաֆայէթ անկաւրոց ելաւ զօրծ մը անանելու: Որոս կողմէ, սակայն, մինչ ինքը յատահատած էր զրէթէ տաննէն ձգուած ըլլալուն համար, ժաքօղէները որոնք իրեններուն ապիկարութենէն լաւ չունէին, սարաախանար ելած իրենց Ախումբը ձգեցին գացին, և ապառառնեցան Տիւմարիէի մաս, որ տակալին մեկնած չէր զինաւ արական քնալ թիւնը կատարելու. զայն սախեցին որ իրենց զրախն անցնի և քալէ Լաֆայէթի զէմ, բայց Տիւմարիէ հանապ այս խարաւ ըլլին:

Լաֆայէթ գետ օր մըն ալ մնաց Բարիպ, ամբառառնալ թեանց, ապառնալիքներու և սպաննալ թեան ծրաղիրներու մէջ թաղուած, և վերջապէս,

յուսանաւորով իր անօգուտ անձնուր-
բութենէն ու պալատին ազատարար յա-
մատութենէն, ելաւ դնայ: Եւ ճիշդ
այս մարդն է ահա՛ զոր ամբաստանեցին
թէ մատնեց Լուդովիկոս ժ.Ձ. ք., մինչ
անկաւ եկած էր իր կեանքը վտանգե-
լու և թագաւորը ազատելու համար: Պալատին պատմադիրները կ'ըսեն թէ՛
իր ձեռք տուած միջոցները լուս կար-
գադրուած չէին. անտարակոյս, աւելի
զիւրկին և ապահով դարձ մըն էր, զոնէ
բոտ երեւոյթին, 80,000 Բրասիացիներ
բուն դէմ կուրկ. բայց Բարիկոյ մէջ և
օտարները ֆրանսա չհրաւիրելու ծրա-
դիրը ունենալով ինչ կարելի էր բնեղ
աւելի, եթէ ոչ ազգային պահակազոր-
քին զլուխը անցնել և ժաքօպէնները
ցրտել:

Լուֆայէթ մեկնեցաւ, տակաւին իւս-
գասրին ծառայութիւն տառաջանելու
մտադրութեամբ, և, եթէ կարելի էր,
Բարիկէն հեռանալու համար միջոցներ
բնծալել անոր: Ժողովին նստակ մը
զբեց և շատ աւելի ուժեղօրէն կրկնեց,
ինչ որ բաժնէր արդէն իր խոտլարար
անուանանքներուն դէմ:

Հազիւ թէ ժողովրդային կուսակ-
ցութիւնը խորհրդեաւ այն երկիւղներէն
զորս զգացած էր զօրաւորին ներկա-
յութեամբ և ծրագրներուն հետեւան-
քով, վերսկսաւ յարձակիլ պալատին
վրայ ու պնդեց խիստ հաշիւ մը պա-
հանջելով այն միջոցներուն նկատմամբ,
որոնք ձեռք պիտի առնուէին ֆրանսա-
կան հայրենիքը պաշտպանելու համար:
Թէև զորոտղիք իշխանութիւնը զերայց
մը չէր բրած ժողովին, բայց գիտէին
արդէն թէ Բրասիացիները չէզոքա-
թեան պայմանները խցած էին և կը յա-
ստանալին Քօպլէնցի վրայ, 80,000
հօգիտ, բոլորն ալ Սեծն ֆրէւէրքի ձե-
րունի զինուորները և հրամանատարու-
թեամբ հաշմկաւոր զօրավար՝ Գուքս
Պրունտովիքի:

Լիւքսէր շատ քիչ զինուոր ունենա-

լաւն և Պեճիգայիններուն վրայ մեծ յոյս
մը դրած չբլախնուն համար, հարկա-
դրուած էր նահանջել Լիլի ու Վալան-
սիէնի վրայէն: Քուրթէէն նահանջած
տակննին սպայ մը աչքած վառած էր
քաղաքին արուարձանները և կարծուե-
ցաւ թէ այս վաղրայ ձեռնարկին նպա-
տակն էր Պեճիգայինները օտարացնել:
Կառավարութիւնը ոչ մէկ բան կ'ընէր
մեր բանակին ոչմը աւելցնելու համար,
այդ բանակը, արդէն, շատ շատ,
230,000 հօգիւ միայն կը բազմանար,
եղևր սահմանազուխներուն վրայ բաժ-
նուած: Կառավարութիւնը ձեռք չէր
առնէր ո՛չ մէկն այն զօրաւոր միջոց-
ներէն, որոնք ազդի մը եռանդը և
խանդակութիւնը կ'արթննէին: Վեր-
ջապէս, թշուառին կարող էր վեց չարա-
թէն Բարիկ մտնել:

Թագուհին կը յուսար այս բանին
վրայ, և իր սպառաշուն կրկնէր մե-
կուն խօսեցաւ աչ մասին. անկա զի-
աէր թէ տարադիրները և Բրասիայ թա-
ղասրը ինչ ճամբաներէ պիտի անցնին,
զեռէր թէ այս ինչ օրը անոնք կրնան
բլլալ Վէրսալն, այն ինչ օրը՝ Լիլ, զոր
պարտաւ էր էին պաշարման ենթարկել:
Այս գծրազ թագուհին կ'ըսէր թէ կը
յուսար մինչև մէկ ամիս ազատիլ տես
Տիլլին Քանթանի Յիշատակները:

Անո՛ղ, ինչո՛ւ չէր հաստատար իր այն
անկեղծ բարեկամներուն, որոնք իր աչ-
քին առջև կը սրարդէին օտարներէն
զայիւր անօգուտ օգնութեան անպատե-
հա թիւաները, ալ զօգնութիւնը պիտի
համէր այնքան շատով որ թագուհին
վտանգի պիտի ենթարկուէր, ու այն-
քան ու՛՛ որ այդևս կարելի պիտի չլի-
րար իրկել զինքը: Ինչո՛ւ զոնէ հաստա
չէր բնծալք իր անձնական երկիւղնե-
րուն՝ զորս կը զգար այս մասին, և ին-
չո՛ւ չէր հաստատար նաե՛ւ երբեմն իր վրայ
խուժող նախազգացող մեկնուն:

Տեսնե՛ք արդէն թէ ազգային կու-
սակցութիւնը ստեղծե՛ն աւելի կը պնդէր

որ 20,000 պահակիցներու պահետակ սյծ մը պանուխ Բարիզի տրամադրութիւն տակ : Թագաւորը , ինչպէս ըսինք արդէն , այս ծրագրին հակառակ էր իրեն ազգաբարուեցաւ , իր նախարարներուն միջոցաւ , բացառութիւն առաջին նախադրուշական ձեւնարկներուն մասին , որոս ձեռք տաւ էր չվաւերացուած օրէնքին տեղը լրացնելու համար : Թագաւորը պատասխանեց , առաջարկելով նոր օրինադիւմ մը , որով Սուտան պիտի ստարուէր ազգային կամաւորներու քառասուն երկու միլիոնը պահետակ սյծ մը , բանկու համար տեղը նախկին պահետակ սյծներուն , որոնք ապաւած էին երկու զլոտար բանակներուն պակասները լրացնելու տակիւ : Պզտիկ տարրերու թիւամբ մը , հայրենասէրները չառ կարելի որ կր նկատէին առաջին օրինադիւմը , որուն համաձայն պահետակ նոր բանակը պիտի կազմուէր Բարիզի և սահմանադրութին միջեւ , և ո՛չ թէ նոյն ինքն Բարիզի մէջ . այս ծրագրերը պանդաւնեւորով յաւեցաւ և յղուեցաւ զինուորական գործոց յանձնաւորովին :

Բայց անդին , մէկ քանի գաւառներ և քաղաքապետութիւններ , Բարիզի հետ իրենց տնկցած թղթակցութիւններովը զրոգաւած , որոշեցին իզորմ զնեկ 20,000 հազինաց բանակի մը կազմութիւնն օրինադիւմը , հակառակ անոր՝ որ անխիւս զէս վաւերացուած չէր : Պուշ տիւ Ռոնի , միլոնտի և Հէսուլի նահանգները առ ին առաջին օրինակը և չուտով ուրիշներ ալ հետեւեցան իրենց : Ապստամբութիւնը ահա՛ այս ձեւով սկսաւ :

Անմիջապէս որ այս ինքնորոտ զինդիզմանց լուրը ստացաւ , ժողովր թագաւորին առաջարկած 42 նոր միլիոն կազմելու ծրագրի փոխելով , որոշեց , որ այն զօրափաշտերը , որոնք իրենց փութկառութիւնները արդէն իսկ ճաւերաց կըսն էին , առանց օրինաւորա-

պէս կանչուած ըլլալու , Բարիզէն անցնին , տեղ սյն քաղաքապետութիւնն մէջ արձանագրուելու համար , և յետոյ երթան Սուտան , հան բանակելու . որոշեց նաեւ որ , անոնք՝ որ կրնային Բարիզ պանուիլ Յուլիս 14էն առաջ , որ Գաշնակցութիւնն օրն էր , պիտի մասնակցէին ազգային հանդիսաւորութիւնն : Այդ հանդէսը տեղի ունեցած չէր 1791ին , թագաւորին՝ վստէն փախած ըլլալուն պատճառով , աջակէս որ կուգէին 92ին տնեկ միւ չուքով : Ժողովր յարեց թէ՛ ան զի աւսրութիւններէն անմիջապէս եմք պահակիցները պիտի երթան իրենց յատկացեալ վայրերը :

Ասիկա միանգամայն վաւերացնել էր ապստամբութիւնը , և զրէթէ վերանորոգել կը նշանակէր չվաւերացուած օրէնքը : Սխակ տարրերու թիւնը սա էր որ , պահակիցները Բարիզէն կ'անցնէին միայն : Բայց կարելի որ կէտը զանոնք հան բերն էր , և անգամ մը որ հան հառնէին , հագար պատճառներ կընային ծուզիլ և զանոնք հետ վար զնել : Նոր օրէնքը անմիջապէս թագաւորին զրուկուեցաւ և յաջորդ օրն իսկ վաւերացման ենթարկուեցաւ :

Այս կարելի որ սրտման հետ ուրիշ որոշում մըն ալ տաին . վստահութիւն չկար ազգային պահակազօրքի մէկ մասին վրայ , մասաւնեղ ազայակցութիւնեղ ամենեւրուն , որոնք , զաւաւային վարչութիւնն օրինակին հետեւելով , և իրենց առաքնաններուն բերմամբը իշխանութիւնն բարձր չընտանքներուն մօտենալով , աւելի անոնց կազմը հակած էին : Մասնաւորաբար կ'ուգէին Բարիզի ազգային պահակազօրքին նախէն զալ . բայց արովհետեւ ուղղակի բան մը չէին կրնար բնել , որոշեցին որ 50,000 հազիւ աւելի բնակչութիւնն ունեցող քաղաքներուն մէջ ազայակցութիւնը լուծուին և վերստին բնաւորին : Պրանտաւայնակի խաւիկալ կացութիւնն մը մէջ կը պանուէր , որ ամենէն ևս անդուն

մարդոց համար զիւրին պիտի բլրար յարաճուն ազդեցութիւն մը ձեռք ձգել, որով տեղի ունենայիք վերքնուլութիւնը արահովարար անձնուէր հպտաւորներ պիտի աւելցնէր ժողովրդային և հանրապետական կուսակցութեանց վրայ:

Բոլոր ասոնք մեծ յայտնականութիւն, սարուած՝ պաշտօնին տնօրէնութիւն գէմ: Այստեղ հանգրեւ, բոլոր ասոնք բոս քաւարանի աղահովիւ չէին համարել հայրենապետները, ընդգէմ այն անմիջական վտանգներուն, որոնց սպառնալիքին ենթարկուած կը կարծէին ինքզինքնին: Քառասուն հարար Բրտսկայիներ, նոյնքան ալ Աստարիայիներ կը քայնէին մեր սահմանադրութեան վրայ, պարտա մը ունեւք որ համահանարար համաձայն է թշնամիին հետ, և որ ոչինչ կ'ընէ բանակը ստատարացնելու կամ ազգային հասնող բարոյքեցնելու համար, ալ բնդ հակառակ իր վերան ի դարձ կը դնէ Օրէնդոյի Մարմինին ձեռք տաւ միջոցները ջր'ըս համար, և անձնական զանձունախարարութիւնը կը խաղցնէ, միանալի մէջ կուսակիցներ շահելու համար: Միւս կողմ, զոյսութիւն ունէր զօրութար մը, որուն մասին չէին ենթադրել թէ կարող է տարադիրներուն միանալ միասնան թշնամիներուն յանձնելու համար, բայց որ ինքզինքը տրամադիր ցոյց կուտար ժողովուրդին գէմ կրկնով պաշտար պաշտպանել: Բոլոր այս պարագաները միաբերու վրայ սոսկում կը տօնէին և խորապէս կը յազէին զոնոք:

Հայրենիքը վտանգի մէջ է. աւ էր ընդ հանուր ազգապէր. բայց ինչպէս տառջին ասնեկ այս վտանգին, ալ կը շեղուարին: Մինչեւ իսկ համաձայն չէին վտանգը յառաջ բերող պատճառներուն մասին, սահմանադրականները և պարտաին կուսակիցները, հարկնուսներուն չափ իրենք ալ ստակարար,

վտանգի տեղի տուողները խառնարարները կը համարէին. ասոնք թագաւորութեան համար դադ կ'եղային և միայն անմիաբանութեան մէջ կը տաննէին վտանգը: Ընդ հակառակը, հայրենապետները կ'ըսէին թէ վտանգը միայն օտարներու արշաւանքին մէջն է, և այս մասին կ'ամբաստանէին մի միայն պարտար, անոր մերժումները, զանգաղութիւնները և զաղանի զտաղքութիւնները: Խնդրադիրները զիրար կը խաչաձեւէին. ամենք ամէն յանք մաքաղներուն վրայ կը նեւաէին, ուրիշներ՝ պարտաին կը վերադրէին, և զայն կ'անտաննէին պղտակ, զործայիք խելամաղթեմ, վերջ՝ մեղադր կը կաշտար բոլոր այս գիշերը, և զոնոք կը յլէր Տաններկոններու արտատար յանձնաժողովին, որ երկար տաննէ ի վեր պաշտան տապաւն էր փրկարուկ ու զանեկ փրկութեան միջոցները: Անհամարելի թիւով կը սպասուէր իր առաջարկելիք յառախաղձին:

Միւս կողմ, ամենաբեր, սպառնալիքը հրատարակութիւններ կը փակցուէին պատկերուն վրայ. կարդ մը թերթներ, յայտարարութեանց չափ յանգրեւ, միմիայն բանադատեալ զանքնեկցութեան մը վրայ կը խօսէին, ասիկա նիւթը կը կազմէր բոլոր խօսակցութեանց, և միայն ժողովին մէջ քիչ մը չափաւոր լեզու կը գործածէին: Այնտեղ, թագաւորութեան գէմ ուղղուած յարձակումները դեռ անուղղակի կերպով կ'ըլլային. օրինակի համար, տառջարկուեցաւ վերան ջնջիկ արտատար պարագաներու տակ. քանիցս խնդիր եղած էր թագաւորին անձնական թուշակը, և ըստւած էր թէ գէշ կերպով կը մատակարարուի ան, և խօսք անցած էր կամ զայն զեղջիկ, հակառակ պարագային՝ կատարարական միւս ձախքերուն նման հակադիւր ենթադրելի գրայն:

ԵՐԱՅԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՇՏՈՒՆ

Պաշտօնը կրթելի մերժում չէր, անգիտող ժողովրդին, անբարոյական, և նրա քաղաքականութիւնը աւելցնելով պաշտօնականութեան միջոցները, և արդէն այս քանի չարտի կարեւոր ընել ատենը յայտնաբերելով ինքնուրոյն փառանքները, ասիէլ զայն, չառ չէր վարժար դիմագրանքով թուական յաւելումէն, որովհետեւ, անտեղի կը հաւատար լիկ լաւանքը կատարեալապէս կազմաւորուած Եւ Քնդ չաւանակը,

ժողովրդական կոտորածով լիւնել կը փափաքէր ձեռք տանել աշխարհի արտաւար միջոցներ, որոնք մեծ որդւո՞մ մը կը յաւանեն, և որոնք յաճախ կը յաճողներն լաւենէն աւելի յաւանտարեան դատերը: Ահա այս միջոցներն էին որ Տառնեղիւսներու Յանձնաժողովը երկար աշխատութիւններէ վերջ ծրարդից և գործարկից, ժողովին Յանձնաժողովը զովք համաձայնած էր այս ծրարդի վրայ:

Երբ վառնալից ծայրայեղ բլլար, Օրէնրդայի Մարմինը այդ բանը ինքն իսկ պիտի յայտարարէր ու հանդիսաւոր բանաձեւով՝ Կոյրեկերէր՝ վառնալի մէջ է:

Այս յայտարարութիւնը բլլալէն ետք, բոլոր տեղական իշխանութիւնները, համայնքային խորհուրդները, և չրջանային ու գաւառական վարչութիւնները, վերջապէս՝ ժողովը ինքն իսկ, իբր առաջինը բոլոր իշխանութեանց, ինքզինքնին յարտաւ. կերպով գործունէութեան վրայ պիտի համարէին և առանց բնդ հասկալու. նիստ գումարէին պիտի: Բոլոր քաղաքացիները, պարտաւոր էին իրենց գէնքերը յանձնել իշխանութեանց, հակառակ պարագային՝ ծանր պատիժներու պիտի ենթարկուէին, իշխանութիւնը իրենց յարմար դատած եղանակով պիտի բաշխէին գէնքերը: Բոլոր այդ մարդիկ, ծեր թէ երիտասարդ, զինուոր բլլալու վիճակին մէջ եթէ կը գտնուէին, պարտաւոր են ազգային պահակազօրքի շարքերուն մէջ մտնել: Ոմանք պիտի տարուէին գաւառական իշխանութեանց արտաւորութեան՝ առկա ծառայելու, ուրիշ զինուորներ այ պիտի զրկուէին ամենարեք որ հայրենիքի պէտքը պահանջէր, թէ՛ ներսէն և թէ՛ դուրսէն: Անոնք որ համազգեստ մը չէինու չափ զրամ չունէին, պիտի կրնային զինուոր բլլալ ասանց համազգեստի: Բոլոր այն ազգային պահակազօրքերը, որոնք իրենց ծննդավայրէն գաւառ տեղ մը կը զրկուէին, պիտի ստանային կամաւորներու սահմանում թոշակը: Իշխանութիւնը պարտաւոր էին սաղմամբները հայկապէս: Երբ մասնաւոր գիտատարութեամբ սպասարարութեան զրոյ պարգէր սեւէ մէկը, մահաւոր պիտի արտաւորէ: Եւ ազգայն զրոյէն և զարգանանէն գտտ ուրիշ ամէն զրոյ և զարգալի զրոյ զրոյսի պիտի համարուէր:

Այս ծրագրին համաձայն, ամբողջ ազգը արթննալ պիտի հսկէր և զինեալ

պիտի բլլար, անիա միջոցը ունէր խորհրդակցելու և ամենուրեք պատերազմութեւ, ամէն վայրէն: Անիկա կրնար կուսակաւութեան անդործունէութեան տեղը յանել, ամբարտաւան զանգուածներու այն աննպատակ զրոյսութեան կանոնաւորում և լեկաւարում էին: Եթէ, վերջապէս, այս կոչէն ետքն այ փրանսոցները չպատասխանէին, այ ևս ալինչ պիտի բլլուէր ազգի մը, որ ինքզինքնին համար բան մը չէր լինէր:

Ինչպէս զիս ինչ է երեւակայել, անմիջապէս բուսն վիճարանութիւն մը ծաղկեալ այս ծրագրին վրայ. երես վախան Բաղդադէ հախնական տեղեկագրութիւնը բրաւ: Յունիս ՅՈՒՆ, անիկա ոչ ոքին գոհացում պատճառեց, ամենուն այ յանցանք վերադրելով, մէկը միւսով վախարկեցով և զրական եղանակաւ մը չորոյելով այն միջոցները որոնք ձեռք պիտի առնուէին հասարակաց վառնալի գէւմ գնելու համար:

Բաղդադէն ետք, երեսխոսան ժանար Պրի չափաւորութեամբ և յոտակ կերպով պատճառարանեց յանձնաւորութիւն ծրագրեր: Երբ անգամ մը վիճարանութիւնը բացուեցաւ, չուտով վերածուեցաւ. վառնալ տրձ մեղադրանքներու, այդ վիճարանութիւնը թուիչ սուսա ևս և երկու ու կանխահաւ երեսակայութեան, որոնք ուղղակի ծայրայեղ միջոցներու կը զիմեն: Հասարակաց վերկութեան մեծ օրէնքը, այսինքն բանասկստութիւնը, այսինքն ամէն բան ընելու կարողութիւնը, զայն անգլթօրէն՝ բայց հզօրապէս գործածելու պատահականութեամբ, այդ օրէնքը, որ միայն Բանխոսխոնի մէջ պէտք էր հրամանագրուէր, Օրէնդայի ժողովին ստաջարկուեցաւ:

Պ. Տրոնէյ ա'Անմէ ասաջարկեց ժողովին յայտարարել որ, մինչև վառնալին հետացում, ժողովը հասարակաց վերկութեան զերազայն և տիրական օրէնքին միայն խորհուրդ պիտի սարգնէր:

Ասիկա կը նշանակէր, վերադարձնելու և խորհրդաւոր բանաձեւով մը, յայտնապէս բնաջինջ բնիկ թաղաւորութիւնը և յայտարարել թէ ժողովը զերազոյն վեհապետն է։ Պ. Տրօնէյ կ'ըսէր որ, յեղափոխութիւնը դեռ աւարտած չէ և սխալ է այնպէս կարծելը, և թէ պէտք էր անխափա պահել օրէնքները, փրկուած յեղափոխութեան համար, և ո՛չ թէ վերակելի յեղափոխութեան համար։ Մէկ խօսքով, անիկա կ'ըսէր առջին ինչ որ առ հասարակ կ'ըսեն բռնադատութեան ի նպատակ, որուն գաղափարը կը ներկայանայ միշտ վառնդի վայրկեաններուն։

Աջակողման երևութիւններուն տուած պատասխանը բնական էր, ըստ իրենց Սահմանադրութեան վրայ եղած երդումը կը բռնադատէր, ստեղծելով հեղինակութիւն մը, որ կանանաւորութեամբ աւարտուած իշխանութիւնները կուրկուտար։ Անոնց հակառակորդները կը պատասխանէին, բակով թէ բռնադատման օրինակը արուած էր արդէն և թէ պէտք չկար սղախելու և յանկարծակիի գալու, ինքնապաշտպանութեան դիմելու համար։

— Բայց ապացուցէ՛ք ուրեմն, կը յարկին պաշտօնին կուտակիցները, թէ այդ օրինակը արուած է և Սահմանադրութիւնը մասնաւորապէս։

Այս հրաւերին կը պատասխանէին պաշտօնին գէժ նոր ամբաստանութիւններ բնեկալ, ու այս ամբաստանութիւնները իրենց կարգին հա կը մղուէին զրդախնդրուն գէժ եղած մեղսողութեաներով։

Մէկ կողմը կ'ըսէր մեւսին.

→ Դուք զրդախնդիր էք։

— Դուք ալ մասնիչներ էք, կը պատասխանէին։

Յաւանադուրս այս փոխադարձ մեղադրանքները կ'ըլլային իրարու, բռնակիւր ինդիքն ալ այս էր։

Պ. ար ժողովուրդը կ'ուզէր տաճարի

ժողովներուն յղել, որովհետեւ չաւրուան կը գտնէր զայն։ Պ. Իսնար, որուն հասնդին համաձայն կուգար այդ տաճարկութիւնը, կը պահանջէր որ անիկա նկատի առնուի և Պ. Տրօնէյի համը զրկուի դատաները, գէժ գիմայ զըրուելու համար Պ. Բաղդարէի հասին, որ անգեղարքի մը արտած ամիսնի յեղափոխմըն էր միայն։

Պ. ար Վաղան յաջողեցաւ իր ձայնը լսելի ընել ապ, բակով թէ Սահմանադրութիւնը միայն Սահմանադրութեամբ կը վերկուի, թէ Պ. ար ժան Պրիլի յատակադիմը այս բանը կ'ապացուցանէ, և թէ պէտք էր տակ Պ. Տրօնէյի հասար, և թէ կ'ուզէին, բայց զոնէ դաւառները զրկել պէտք չկար, և վերադառնալ յանձնաժողովի առաջարկին։ Արդարեւ, վիճարանութիւնը յետաձգուեցաւ յուլիս 3ին։

Բայց երևութիւն մը կար որ տակուին խօսած չէր. տակի՛ւր վերինն էր, անդամ՝ ժիւրնալի. անոր ամենէն մեծ հակադրն էր թէպէտ, բայց անկախ գիրք մը ունէր։ Ըլլա՛յ անխաթմութեամբ, ըլլա՛յ ճշմարիտ մեծութեամբ, իր բարեկամներուն կիրքերէն վեր կը թուէր ինքը. անոնց հայրնախնդրական հասնդին մասնակից ըլլալով հանդերձ, անոնց մտահոգութիւններուն և բարկութեանց չէր մասնակցել միշտ. երբ ինդրի մը մասին վճռական որոշում մը տար, իր պիւճախատութեամբ և իր յայտնի անկողմնակալութեամբ իրեն հետ կը տանէր ժողովին այն ապրաքերայ մասը, զոր տանեաք Միրապօ կը փրնպետէր իր հակադրութեամբ և յանդիմութեամբ։ Ամենաբնա, տարտամ գանգաւանները տաղանդաւորին և ողջախնէին կողմը կ'անցնին։

Նմանուցուելու թէ վերինն պիտի խօսէր յուլիս 3ին, խառն բաղադրութիւն մը փազանդ եղած էր, բակու համար այս բանախօսը՝ ինդրի մը վրայ, զոր վրձնական կը նկատէին։

Արդարեւ, խնայ առաւ անխաւ, և նախ, ընդհանուր տեղանքով մը նետեց Ֆրանսայի վրայ: յետոյ ի մէջ ալլոց քսաւ. «Եթէ ջհատայինք թէ աղատութեան համար ժողովուրդին սէրը անկորնչելի է, պիտի կոտորուէինք որ արդեօք յեղափոխութիւնը դէպի ետ կէտը, թէ՛ իր վախճանին կը հասնի: Անը Հիստիօ լաֆայէթը կը յառաջանային Պեճիգայի մէջ և ահա յանկարծ անոնք կը նահանջեն. պատերազմի դաշար մեր հողին վրայ փոխադրուեցաւ, և դըմբաղը Պեճիգային կը մեղմէ պիտի պահեն միմիայն յիշատակը այն հրդեհեւրուն, որոնք, լուսաւորեցին մեր հաշանջը: Միւսմայն ժամանակ, Բրուսիտցիներու ահաւոր լսնակ մը կը սպառնայ Հոսնոսի, հակառակ որ մեզի յոյս ներհնած էին որ՝ անոնց յառաջխաղացումը այդքան արագ պիտի չըլլար:

«Ենչպէս կ'ըլլայ որ ճիշդ այս միջոցին ճամբու կը դրուին ժողովրդական նախարարները, խղիւտ համար անոնց աշխատութեանց շղթան, պետութիւնը անփորձ ձեռքերու մէջ ձգելով, և մերժելու համար այն առաջարկները զորո՝ օգտակար համարեցինք առաջարկել...: Ընչդէ որ մեր յաղթանակներէն կը ստեղծուին...: Բոլորէնցի, թէ ձեր արխանին համար ազա՛ն են արդեօք...: Ըրուած քաղաքներու և աւերուած դաշտերու վրայ խիսել կ'ուզեն...: վերջապէս, ինչ վիճակի մէջ կը գտնուինք...: և դուք, պարոններ, հանրային գոյքին համար ինչ մեծ միջոց ձեռք պիտի առնէք...:

«Ի՞նչ, դուք վախճուցած բլրանուն համար կը պարծենան. դուք՝ պոսնայ խղճմանքը վրդոված բլրանուն համար կը պարծենան, ձեր հայրենասիրութիւնը պատկառումի ալի անտունելով, իբր թէ պատակաբէ անտանուած չըլլային անոնք, որ Վոլաթայի երդումը բրին. դուք՝ զորո՝ այնքան դարբարեցին, որովհետեւ օտար էիր

զուտ զառաւարդի մը, զոր Սահմանադրութիւնը զեկի մէջ դրարեց, դուք՝ որոնց կը վերադրեն յանցադարաւ զխաւարութիւններ, իբր թէ, օրէնքին ձեզի հորհածէն արեւ իշխանութեամբ մը անձնական գանձ մը առնալէք: դուք՝ զոր, կեղծաւոր չափաւորութեամբ մը կ'ուզեն պարզեցնել ժողովուրդին եղբայրայն եղած վառնողներէն, դուք՝ զոր իրարմէ բաժնել կըրցան, բայց որ, վառնողի այս բոլորէն, ձեր առեկութիւնները մէկ կողմ պիտի դնէք, պիտի մոռնաք ձեր ողորմելի հակառակութիւնները, և զիրար առեկը քաղցր բան մը չպիտի համարէք, ու այս դժոխային վայելքէն աւելի նախաձեռնար պիտի համարէք հայրենիքի փրկութիւնը. վերջապէս՝ դուք՝ ամենքդ, մտիկ բրէք ինչու որոնք են ձեր միջոցները, անհրաժեշտ պէտքերը ինչ կը հրամայեն ձեզի: Սահմանադրութիւնը ինչ կը թողարկէ ձեզի:»

Այս սկզբնաւորութեան միջոցին բազմաթիւ ծախահարութիւններ տանախօսին ձայնը խափանեցին: Անիկա չարտահակեց և մէջտեղ հանեց երկու տեսակ վառնողներ, ներքին և արտաքին:

«Առաջիններուն առաջը տանելու համար ժողովը քահանաներու դէմ օրինադիմ մը առաջարկեց, և, կամ այն պատճառաւ որ Մէտիշկներու հանձնարը զեւ կը թափառի Թիւիլլերներու կամարներուն ներքեւ, կամ այն պատճառաւ որ Լաւէզ մը, Լըզէյէի մը զեւ թողաւորին սիրտը կը պղտորեն, օրինադիմը մերժուեցաւ գտնէն: Ներքին չէ հաւատալ, առանց թաղաւորին նախատինք ընելու, թէ անիկա կը օնաւորներուն խաղախութիւնները կ'ուզէր: Ուրեմն ինքզինքը բաւական զօրեղ կը կարծէ, ուրեմն բաւական չէ ինչ օրէնքներ առնի հանրային անդորրութիւնը ազահալելու համար: Թող իր նախարարները այդ բանը կրախա-

տրին իրենց գլուխովը՝ քանի որ զանապաստակու միջնոցները տեսնեմ :

«Յրաաքին վառնգներու մասձքը տանին : Համար, ժողովը պահնաթի բանակի մը վրայ խորհեցաւ : Բազուարը զան մերժեց : Իրեն համառակնք ընել պիտի ըլլար եթէ հաւատայինք որ կ'ազէ Պրանտուն մասնեկ : Երկնն բաւականաչափ ուժեր ուէտը քէ՛ն ունեցած ըլլայ երկիրը պաշտպանելու : Համար : Բերանն իր համարաբանները իրենց գլուխովը պարտական են մեզի երաշխատելով հաշրենդիքին զրկութիւնը : »

Այնչէս հաւ առնեալանք, ինչպէս կը տեսնուի, կը մնայ համարաբանն պատմախտնաւորութեան վրայ և կը բաւականանայ զան աւելի ապանալի գործներով : Քաջց, կ'աւելցնէ, բաւական չէ համարաբանները ետեկ այն վիշին մէջ, զոր իրենց չարսթիւնը կամ նախարարութիւնը վարած պիտի ըլլայ . . . ինձի մտիկ ըրէք հանդարտութեամբ : Այն աւանդաբէք մտածումն զուշակելու . . . : »

Այս բաներուն վրայ, ուշադրութիւնը կը կրկնադրականութիւն մը կը տար քաւթիւն մը կը տարէ ժողովին մէջ : «Յատուտն բազուարին է որ, կ'ըսէ, Պրանտոնցի խիտանները գործեցին Արապան ոտքի հանել, բազուարին արժանապատւութեան վրէժը լոծելու : Համար է որ Բիրիլցի գաւազիրը կ'երաւեցաւ : Բազուարին օգնութեան համակու : Համար է որ Պահմիոյ և Հանգարիոյ վեհապետը մեզի հետ կը պատերազմի, և Բրաւաիան գէպի մեր սահմանադրութիւնը կը յառաջանայ : Արդ, կը կարգամ Սահմանադրութեան մէջ. — Եթէ թագաւորը բանակի մը պիտի անցնի և անոր ուժերը ուղղէ ազգին դէմ, կամ եթէ որոշ և խիտան գործով մը ջընդգիւմանայ, աչդ պիտի ձեռնարկի մը, որ կը գործադրուի իր անանտով, այնպէս պիտի նկատուի որ թագաւորութեանն հրամարած է : »

« Եւ ինչ է պիտի ըլլաւ ինքն ուրոշ և

խիտա պործ մը : Երբ հարիւր հազար Աւստրիացի կը քաղին Պրանտոնցի վրայ, հարիւր հազար Բրաւաիացիք՝ գէպի Այդաւ և երբ թագաւորը անոնց գէպի գնէ՝ ասոր կամ քանի հազար մարդ, ըրած պիտի ըլլայ գիտադրութեան որոշ և խիտա գործ մը :

« Եթէ թագաւորը, քանձնաւոր, բարձր խնայ սոյ վերահատ թշտանութիւնները, բրաւաիական բանակին չարժանները գիտնալով, ու եւ ծանօթութիւն չի ասոր Այդաւին ժողովին : Եթէ առաջարկուած ըլլար պահնաթի բանակ մը, թշտանին գէպի և երկրին ներսերը յառաջադրութիւնը արդիւնէս համար անհրաժեշտ և թագաւորը անոր անդ գնէր անորոշ և չաւ երկար գործադրելի շտապեղով մը : Եթէ թագաւորը բանակին մը հրամանատարութիւնը ձգէր նենդամիւ և ազգին համար կատարմելի գորաւարի մը ձեռքը, եթէ տրիշ գրաւար մը արքունիքի անպահանջեանէն հետ ազգած և քաղթանակի վարձ, օգնութիւն ուղեր և եթէ մերժումով մը, թագաւորը ըսէր թեզի կ'արգիլեմ յաղիւ պիտի կրնային երբեք որ թագաւորը գիտադրութեան որոշ և խիտա գործ մը ըրած է :

« Հետ մը գէպեր չախաղանցելի, կ'աւելցնէ Վէրնիա, զուտ եմքաղթանակ մեկնութեանց բոլոր պատրաստները վերցնելու համար : Բայց, եթէ Պրանտաւ արիւնի մէջ բազար, եթէ թագաւորը ձեզի բէք, «ձեզ է որ թշտանները կը յառնին իմ անուամբ, իմ արժանապատուութեան, իմ իրաւունքներու : Համար գործել, բայց եւ ապագայի որ իրենց մեղսակիցը չէի : Բանակը պատերազմելու վիճակի մէջ զրի : աչդ բանակը չաւ տկար էր, բայց Սահմանադրութիւնը անոր ուժին տաւ տիճանը չորսեր, չաւ ուշ զան հատուցելի, բայց Սահմանադրութիւնը չորսչեր անոնց հատուցանեւ ժամանակը : Գրաւար մը յաղթելու վրայ էր, կեցուցի զան, բայց Սահմանադրութիւնը յաղ-

թաւթիւնները չի հրամայեր . աշուղտի նախարարներ ունեցայ , որոնք ժողովը կը խաբէին և կտաւաճարութիւնը կը կողմնադռնէին . բայց անոնց անուանումը ինծի կը պատկանէր . ժողովը օգտակար օրինակներ տուաւ , դրս չլաւերացողի , բայց այդ բանը իմ իրաւունքս էր , բրի՛ ինչ որ Սահմանադրութիւնը ինծի նախազօժած է . ուրեմն կարելի չէ ստորակառիկ անոր մասին ունեցած հաւատարմութեան վրայ : »

Բռն ծախահարութիւններ կը պայթին մէջ կողմէ :

« Եթէ , արեւմտ , կը շարունակէ Վէրնիօ , թագաւորը ձեզի այսպէս խօսէր , իրաւունք չպիտի ունենայիք իրեն պատասխանելու : Ո՛վ թագաւոր , որ Լիզանտը բռնապետին պէս կարծեցիք իմ ճշմարտութիւնը սուտէն աւելի չէր արժեք , որ օրէնքները սկսել ձեռացողիք միայն իշխանութիւնը պահպանելու համար , որոնք ձեզի պիտի ծառայէին այդ օրէնքներուն զէմ ելլելու . մեզի պաշտպանել էր , օտար զինուորներու զիմադրելը այնպիսի ուժով մը՝ այնքան անբաւական , որ նոյն իսկ կտակածի չէր կարելի ենթարկել անոնց անյաջողութիւնը : Մեզի պաշտպանել էր երկրին ներքին մասը դորաքներու ճրգտող ծրագիրը մերժելը :

« Մեզի պաշտպանել էր չպատժելը այնպիսի գործովար մը , որ Սահմանադրութիւնը կը բռնաբարէր և քաջութիւնը կապակը անոնց՝ որոնք Սահմանադրութեան կը ծառայէին : Սահմանադրութիւնը նախարարներու բնութարարութիւնը ձեզի թողուց , մեր երջանկութեան թէ մեր կորուստին համար : Ձեզի բանակին պէս բոս , մեր փառքին թէ մեր ամօթին համար : Վերջապէս , ձեզի տուաւ վաւերացումի իրաւունքը , անձնական գանձ մը և այնքան անանձնաշնորհաւ միւր , որպէս զի սահմանադրականօրէն կրտստի մաս-

նէք Սահմանադրութիւնը և Պետութիւնը : Ո՛չ , ո՛չ . . . մա՛րդ , որ ֆրանսացիներու վեհանձնութիւնը չկրցաւ զգալուն դարձնել , որ միմիայն զգածուեցաւ բռնապետութեան սիրով . . . դուք այլ եւս ոչինչ էք այս Սահմանադրութեան համար , զոր այնքան անարժանօրէն բռնաբարեցիք , այս ժողովուրդին համար՝ զոր այնքան վատօրէն դաւաճանեցիք :

« Բայց ո՛չ , կ'աւելցնէ տառաբանը , եթէ մեր բանակը կտաւարեալ չէ , այդ բանին համար անշուշտ թագաւորը յանդուր չէ . անտարակցա , անհրաժեշտ միջոցները ձեռք պիտի առնէ մեզ ազատելու համար . անտարակցա , Բրուսիայիներէրոն յառաջիկապաշտօնը այնքան յաջիմական չպիտի բլլայ որքան կը յուսան . բայց հարկ էր ամէն բան նախատեսել և ամէն բան ըսել , որովհետեւ անկեղծութիւնը միայն կրնայ զմեզ ազատել : »

Վէրնիօ վերջացուց առաջարկելով որ պատուիրակ մը գրկուի Լուդովիկոս Ժ.Չ.ի , հաստատակամ բայց յարգովոր պատուիրակ մը , որ զայն ստիպէ ընտրութիւն մը ինկ Պրանսայի և օտարին միջեւ , և անոր հասկցնէ որ ֆրանսացիները որչաժ են միտնիլ կամ յաղթանակել Սահմանադրութեամբ : Ասկէ դատ տառնախօսը ուղեց որ հայրենիքը վտանգի մէջ յայտարարուի , սրտելու մէջ արթնցնելու համար այն մեծ համակրութիւնները , որոնք խանդավառած են մեծ ժողովուրդները , և որոնք անշուշտ թէ կան Պրանսացիներուն մէջ . որովհետեւ , ըստ , 89ի վերածննդ ֆրանսացիներուն մէջ չէ որ նկարագրելու ինկած պիտի յայտնուէր : Վերջապէս կ'ուզէ որ վերջ մը դրուի անհամաձայնութիւններու . որոնց բնայիլը չարագուշակ կը դատնայ և միանան անոնք որ Հոստի մէջ են և Ավանդէն իբրան վրայ :

Այս վերջին բառերը արտատանած

ժամանակ տառնախօսին ձայնը խառնուած էր և յուզմունքը ընդհանուր դարձած . ունեցողիքները , ձախակողմը , աջակողմը , ամենքը կը ծափահարէին . Վէրնիս տառնանէն իջաւ . և չըջապառուեցաւ . բազմութիւնով մը , որ կը փութար զինքը չնորհաւորելու : Մինչև այն ատեն ինքը միայն համարձակած էր ժողովին մէջ խօսելու . դաշնակէցութեան վրայ , որուն մասին ամէն ոք կը խօսէր հանրութեան մէջ , բայց դայն ներկայացուցած էր ենթադրական եղանակով մը և զեւ յարգողիք ձեւերով , եթէ իր խօսքերը բազդառնէր այն լեզուին , զոր կը գործածէին ժամանակին կիրքերէն ներշնչուելով :

Տիւմա կ'ուզէ պատասխանել . Վէրնիայէն ետք և այնպիսի ունեցողիքներու առաջք , որոնք զեւ բոլորովին յուզուած էին իրենց զգացածներով , կը փորձէ յանպարտասից խօսիլ : Քանի մը անգամ բառիւն կը սրահանջէ և ուշադրութիւն մը՝ որ այլ ևս չկար իրեն համար : Կը ծանրանայ այն մեղադրանքներուն վրայ , որոնք ուղղուած էին դարձողիք իշխանութեան : Ճիշդքնէրի նահանջը պատերազմներու ձեկաւազրին հետևանքն է , կ'ըսէ , զոր չէ կարելի ուղղել աշխատութեան խուցիկաւ խորը : Անշուշտ վատահոգութիւն ունիք Լիւթնէրի վրայ : — « Այո՛ , այո՛ » կը գոչեն : Եւ Փէրսէն հրամանագիր մը կը սրահանջէ որ յայտարարէ թէ Լիւթնէրը ազգային վատահոգութիւնը կը չարտահանէ ունենալ : Հրամանագիրը կը արուի , և Տիւմա կը չարտահանէ : Իրաւամբ կ'ըսէ որ եթէ վատահոգութիւն կայ այդ զօրավարին վրայ , իր նահանջին գիտաւորութիւնը չէ կարելի յանցապարտ կամ կասկածելի նկատել . թէ , գաղով զինուորական ուժի պակասին , ուրիշ կը գանգատին , մարաջախտը , ինքն իսկ զիտէ որ այդ ձեւնարկին համար հաւարուեցան այդ միջոցին սրամազրկի բոլոր զինուորները . թէ ,

արդէն , ամէն բան երաշխաւորուած պէտք էր ըլլար նախկին ժիրանէն Դաշլիճէն , յարձակողական պատերազմին հեղինակը , և թէ բաւականաչափ միջոցներ չըլլալուն յանցանքը միայն այդ նախարարութեան կը վերաբերէր , և նոր նախարարները չէին կրցած ամէն բան դարմանել քանի մը նամակներով , և թէ վերջապէս լիազօրութիւն տաւո՞ւմ էին Լիւթնէրին և անոր իշխանութիւն տաւո՞ւմ էին գործելու , պարագաներուն և տեղին համեմատ :

« Քանի հազար հազի բանակը մերժուեցաւ , կ'ուեղնէ Տիւմա . բայց նախ վերային համար պատասխանատու չեն նախարարները , և յետոյ անոր տեղ դրած ծրագրներէն աւելի կ'արժէր քան թէ այն՝ որ ժողովը առաջարկեց , որովհետեւ չէր անդամալուծեր զօրահանութեան միջոցները : Քահանաներու գէժ հրամանագիրը մերժուեցաւ , բայց նոր օրէնքներու պէտք չկայ հանրային անդարտութիւնը ապահովելու . համար միայն պէտք է հանդարտութիւն , ապահովութիւն , յարգանք անհատական ազատութեան , և կրօնքի ազատութիւն : Ամենուրեք ուր այս ազատութիւնները թարգմանու են , քահանաները խառնարար չեն եղած : » Վերջում զէս Տիւմա կ'արդարացնէ իմացաւորը , զիտեղ տարով թէ պատերազմը չէր ուղեր և Լաֆայէթը յիշեցնելով որ միշտ սիրած է անիկա ապատութիւնը :

Տառներկաներու յանձնաժողովին առաջարկած հրամանագիրը , որով պիտի կարգադրուէին այն ձեւերը որոնց համաձայն հաշիւները վտանգի մէջ պիտի յայտարարուէր , արուեցաւ . բուն ծափահարութեանց մէջտեղ : Բայց յետաձգուեցաւ . վտանգի յայտարարութիւնը , որովհետեւ չկարծեցին որ պարտական են զեւ դայն յայտարարելու : Թագաւորը , անշուշտ գրգռուած բոլոր բնութենէն , ժողովին խնայ տաւաւ Բրուսիոյ վերահաս թշուառութիւնները , զորս

վերադրեց Բիշնիցի համաձայնութեան, բմբուսներուն եղած ընդունելութեան, Թրանսպի վաճառականներուն հանդէպ դերձադրութեամբ բռնութիւններուն, մեր նախարարութեան ճանաչողութեան և Բրուսիացի գեաղանին Բարիզէն մեկնելուն վրայ, վերջապէս՝ Բրուսիացի 52000 զինուորներուն յառաջխաղացումին վրայ: «Ամէն բան ինձի կ'ապացուցանէ, կ'աւելցնէր թագաւորին գեղուցադիրը՝ Վիլհելմին և Պելլիւնի միջև դաշնակցութիւն մը: (Այս բաներուն վրայ խնդալին): Ըստ Սահմանադրութեան, կը ծանուցանեմ այս բաները Օրէնդիր մարմինին:

— «Այո՛, կը պատասխանեն բազմաթիւ ձայներ, երբ Բրուսիացիները Քալէնցի մէջ են:» Զեկուցագիրը դրուելուցաւ Տանկերկուներու յանձնաժողովին:

Հայրենիքը վտանգի մէջ յայտարարելու ձեռին վրայ վիճաբանութիւնը չարաշուտեցաւ: Հրամանագրուեցաւ որ այս յայտարարութիւնը պարզ գեկուց մը նկատուի, և հետեւաբար, չպիտի ենթարկուի թագաւորական վաւերացման, ինչ որ չառ ճիշդ չէր: քանի որ իր մէջ կը պարփակէր օրէնսդրական արտաբանութիւններ: Բայց արդէն, առանց զայն ծանուցանել ուղիւս հասարակաց փրկութեան օրէնքին կը հետեւէին:

Վիճաբանութիւնները օրէ օր աւելի թուումար կը դառնային: Վէրնիայի իդէք որ Հոմի և Աւստրիացի լերան վրայ գտնուողները հաւաքել էր, չէր իրականանար. — Այն վախերը, զորս վտառադարձաբար իրարու կը ներշնչէին, անհաշտ առեկութեան մը կը փոխուէին:

Ժողովին մէջ Լամարէթ անուն երեսփոխան մը կար, Լիւնի սահմանագրական կայսերապետ, որ ազգայնութեան մէջ ուրիշ բան չէր տեսած՝ բայց ինչ նախնական ժամանակներու եզրադրութեան վերադարձը, և որ կը ցուէր այնքան, որքան կը զարմանար, իր եղ-

բայրակիցներուն պատահաւմեկուն վրայ: Անիկա չէր հաւատար որ սեւէ ճշմարիտ առեկութիւն կընայ ըլլալ անոնց միջև և կ'ենթադրէր թէ միայն անարդար կամպաններ տնէին: Գոյլա 7ին, այն պահուն երբ վիճաբանութիւնը պիտի շարունակուէր հայրենիքի վտանգին վրայ, խոսք ուղեց օրակարգի խնդրի մը համար: և իր եղբայրակիցներուն ու զգեցով խօսքը, չառ համոզկեր չեղաով և չառ աղմու գէմքով անոնց բառ որ, ամէն օր իրենց կ'առաջարկուէր սարսափկի մեծագներ հայրենիքի վտանգին առաջը առնելու համար: Թէ, ինքը հաւատար տնի աւելի քաղցր և աւելի վճռական միջոցներու վրայ: Ներկայացուցիչներուն պատահաւմեկ է որ յորտ չարիքները կը պատճառէ և այս անտարբարութիւնն է որ պէտք է դարձանել: «Օ՛հ, կը գոչարժանալարդ հալիւր, անիկա որ պիտի յաջողէր զձեզ միայնել, անիկա ճշմարիտ յաղթականը պիտի ըլլար Աստրիոյ և Քալէնցի գէմ: Ամէն օր կ'ըսուի թէ խնդիրները այնպիսի վիճակի մը հասած են, որ ձեր միայնումը անկարելի է... Ահ, կը զոգամ այդ բանին վրայ, բայց տախկո նախատինք մըն է, ոճիրը և ստաքինութիւնը միայն անհաշտելի են: Բարի մարդիկը բնուն կերպով կը վիճաբանին, որովհետեւ իրենց կարծիքներուն անկեղծ համոզումը տնին, բայց չեն կրնար վերար առել: Պարտնէր՝, հասարակաց փրկութիւնը ձեր ձեռքերուն մէջն է, ինչու կ'աշանար գայն գլուխ հանկու:

«Ժողովին կրկու կուսակցութիւններ ի նշ կը վերադրեն իրարու: Մէկը միւսը կ'ամբաստանէ թէ կ'ուզէ Սահմանադրութիւնը փոխել ռապրներու ձեռքով և այս կուսակցութիւնը կ'ամբաստանէ առաջինը թէ կ'ուզէ միայնատիւնը տապալել, հանրապետութիւն հաստատուելու համար: Է՛հ, բայց, պարտներ, նոյն բանադրանքով հանձնա-

ԵՐԱՅԻՄԻԱՆ ԲԱՆԱՆՈՐԻ ՊԱՆՈՍԻՆՆԵՐԸ

Տարեցէք թէ՛ հանրապետութիւնը և թէ՛ նրկա ժողովները, զոննք հասարակաց զգուանքին ենթարկեցէք վերջին և անպատեհի երդումով մը : Երդումնք թէ միակ ոգի մը, միակ զգացում մը պիտի ունենանք : Երդումնք յախտնական եղբայրութիւն : Թո՛ղ թշնամին զիանալ թէ, ամէն ինչ որ կ'ուզենք՝ ամենքս միասին կ'ուզենք, և հայրենիքը փրկուած է :

Հազիւ թէ ասանախօսը այս վերջին բառերը արտասանեց, և անա ժողովին երկու կողմերը կանգնած էին ծախահարկով այս վեհանձն զգացումները և կը փութային իրենց փոխադարձ թշնամա թի ի ներքէն պարպուելու : Ընդհանուր գոհունակութեան ազդակներու մէջանոց հանրային զգուանքին ենթարկեցին բոլոր այն ծրագիրները, որոնք կը միտէին Սահմանադրութիւնը եղծա-

նեղ երկու ժողովներ հաստատելով, կամ հանրապետություն , և հանրապետություն կը խուժեն զիրար համարակցու համար : Անոնք որ յարձակած էին Լաֆայեթի , վերային , անձնական գանձուն , խափարարներուն և զառաձանեկուն վրայ , և անոնք որ զանոնք պաշտպանած էին , իրարու գրկին մէջ ինկան , բոլոր կարծիքի ասորակութիւնները կը չփոխուին , և կը սեմնուի որ Պ . Բաղդարէ և Քոնտարէ զիրար կը համարեն , մինչ անոնք նախորդ օրը թերթերու մէջ իրարու վրայ յարձակած էին : Այլ ևս աջակցման և ձախակցման չկայ և բոլոր երեսփոխանները առանց խարսխան հասած են մէկը միւսին քով : Տիւմա՝ Պաղիբի քովն է , Ժօքուր՝ Մէլլէնի , և Ռամօն՝ Շապուրի քով :

Անմիջապէս կ'որոշեն տեղեկացնել զառանցներուն , բանակին և թաղաւորին այս բարեկարգ զէտքը : Պատգամաւորութիւն մը , զոր կ'առաջնորդէր Լամարէթ , պարտաւ կ'երթայ : Լամարէթ կը վերադառնայ , ծանուցանելով որ թաղաւորին ժողովին կու գայ , ինչպէս 1790 Փետրուար 4ին՝ իր գահաւանութիւնը յայտնելու ժողովին և անոր բնկու՝ որ չկարենալով համբերել պառակաւարտութեան մը , կը փոխարին իրենց մէջ ըլլալու :

Այս բոսերով խանդավառութիւնը իր լուսին կը հասնի և եթէ հասարակնապետութիւն ապագային , հայրենիքը վերստեմ է :

Արդեօք հոն կային թաղաւոր մը և 800 կեղծաւոր երեսփոխաններ , որոնք

յանպարտութեան ինքզինքնին խտրելու ծրագիր մը կողմնակցու , անոնկ կը ձեռագրեն ինք մոռցած են իրենց զէտէրած նախապնդները , աւելի ուշ , աւելի սպառնալով ինքզինքնին մասնակցու համար : Անապարտելի՞ ոչ , այդպիսի ծրագիր մը չի կողմնակցու համար այդքան մեծ թաւով մարդոց , յանկարծակիօրէն , առանց նախընթաց խորհրդածութեան :

Բայց սակաւթիւնը ճշդ ծանրութիւն մը տնի . որքան քաղցր է ապաւինել անոր բռնէն , և արդէն , ամենէն աւելի սպառնալի գէպերուն ի տես , մըն էր այն կուսակցութիւնը , որ յայտնութեան անորոշութեան մէջ , սիրտ-յոժար չպիտի հաւանէր իրաց վիճակը պահելու աջակցու՝ ինչպէս որ էր , կը բուռն որ սպառնալ վիճակ մը ըլլայ :

Այս իրողութիւնը ի մէջ ալլոյ , կ'ապացուցանէ ինք անվտանգութիւնը և երկիւզը յոտաճ կը բերէին բոլոր տակաւ թիւները , և ինք մէկ վայրկեանի մը վտանգութիւնը զանոնք կ'աներևութացնէր , և ինք հանրապետական կոչումով կուսակցութիւնը՝ հանրապետութեան վրայ չէր մտածեր իրր զրուսթիւն , այլ՝ իրր յոտաճատական միջոց : Ինչպէս համար , թաղաւոր իր պառտք վերադառնալուն պէս չէր զրեր Բրուսսել և Աստրիայ :

Այդ զապանի ձևնաբաններուն ինչպէս չէր միայններ հանրային և վրտեմ ձևնաբան մը , ինչպէս իր պապուն՝ Լապպիկու ժողովի նման , ի տես ինչհամար չէր բեր . մեղք ամենքիս ալ պիտի երթանք :

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Ի Օ ՕԳՈՍՏՈՍ

Հայրենիքը փտանցի մէջ էր յայտարարութիւն. — Կառավարութիւնը . պաշտօնական կ'ընէ քաղաքացեալ Բեյիօնը. — Թագաւորութեան պէմ սպառնական ուղերձներ. — Լաւնայէր քաղաւորին կ'առաջարկէ փախուստի ծրագիր մը. — Յուլիս 14ի երրորդ տարեդարձը. եկեղեցիներուն մանկէսին. — Եւր սպաստամբութեան մը ետխառնակը. — Ասպատանական յանձնախումբը. — Այդ շրջանի ամենեւէն եշանաւոր յեղափոխականներուն փոյ ժամերաւանդութիւններ. Բաւիյ Տեմուշէն, Մառա, Ռոսկարիէն, Տաւաթ. — Թագաւորին քարեկամներուն ծրագիրը՝ զոյն սպասելու համար. — Ժիւրիտէն եղնափախաններուն կատարած ձեռնարկները, սպաստամբութեան մը ստալըք տանելու համար. — Մարտի- լիացիները Բարիզ կը հասնին. Շան զէյիզէի մէջ լացկերոյք ևւ արիւնալի տեսարան- ներ. — Դուքս Պրանսվիլի յայտարարագիրը. — Բարիզի մտնաւիշները կը պատնենեն որ քաղաւորը զահրէկէջ ըլլայ. — Թագաւորը կը մերժէ փախիլ. — Ժողովը չընդունիր Լաւնայէրը անդատանդութեան տակ տանելու առաջարկը. — Ասպատանքեան պատ- րաստութիւններ. պարտին պաշտպանութեան համար միջոցներ. — Օգոստոս 10ի ընդ- վզանը. արտարձանները կը տիրեն Թիֆլիզիի պալատին, արիւնաւնոյ կոխէ մը հոր. քաղաւորը ժողովին կ'ապաստանի. քաղաւորական իշխանութիւնը կը վերանայ. ազգ- ականագումար ժողով մը կը գումարուի. — Օգոստոս 10ի օրուն շարունակութիւնը և փերատութիւնը :

Այս հաշտութեան օրուն իրիկունն իսկ, ժողովին ծանուցուեցաւ արդիւն- ըքը՝ Բէյիօնի և Մանուէլի գէմ կատար- տած զատական հետապնդման. վըճ- սում էր այս երկու պաշտօնատարները զաղարեալ հաշակել : Ասկի ոչ, նոյն ինքն Բէյիօնի բերնէն իմացումին նայելով, հաւանականորար ինքը կրը- նար առաջըք տանել Փունիս 20ի զէպ- զին, քանի որ, ասկի ոչ, արիւ զէպքերու առաջըք առաւ : Ընդըք խօ- սկով, այդ միջոցին յայտնում չէր այս պարագան, և, ասկէ զտա, զինքը կը մեղադրէին օրէնքին գէմ տանում մէկ քանի քայլերու համար, ինչպէս, Գրիմակի համար, մեմ զանդապ թիւն

ցոյց տում էր կատարարական զանու- զան մարմիններուն հետ իր ունեցած յարաբերութիւններուն մէջ, և թողա- սրած էր որ Համախրային խորհուրդը վարչութեան գէմ որոշում մը տայ, վճարով որ ինչպարիկաները բնդուն- տին ազգային պահակազօրաց չարքի- րուն մէջ : Ուրեմն, վարչութեան վճի- րը՝ Բէյիօնի պաշտօնանկութեան մա- սին, օրինաւ որ և յանդուգն էր, բայց անքաղաքագիտական : Առտուն հաշ- տութենէն յետոյ, անխահանութիւն չէր նոյն իրիկունն իսկ, պաշտօնէ զաղրե- ցնելի երկու պաշտօնատարներ, արմըք մեմ ժողովը արմանութիւն կը վայելին : Ընդը է որ թողաւոր ժողովին

հաւանութիւնը կ'ուզէր առնել այս մասին, բայց ժողովը չի ծածկեց իր զժգոհութիւնը և վճիռը անոր վերադարձուց, որպէս զի ինքը արձակէ:

Ունկնդիրներու օթեակներէն կրկին սկսան լսելի բլլալ տվորական ազաւզակները. բազմաթիւ խնդրամատոյցներ ևկան պահանջել Բեդիսը կամ մաւ. իսկ երեսփոխան Կրանժընէօլ, որ անձնակառավար հախառնքի ենթարկուած էր, պահանջեց յարձակման հեղինակին դէմ տեղեկագիր մը: Եւ ահա այսպէս, արդէն մոռցուեցաւ հաշտութիւնը:

Պրիսօ, որուն կարգը եկած էր, խօսելու համար հանրային վաճառքի վրայ, ժամանակ ուզեց իր հաւան արտադրատնիւնները մեղմացնելու համար, ըստ որում հաշտութիւն գոյացած էր. այսուհանդերձ չկրցաւ ինքզինքը արգիլել՝ յիշեցնելէ արքունիքին վերադրուած դանդաղութիւնն և զանցատնիւնն լսողը պարտագանները. աշնակէս որ, հակառակ արուեստական համերաշխութեան, վերջի վերջոյ պահանջեց, որ պաշտանտպէս յանուրեւան առնուի գահընկէցութեան խնդիրը, և նախարարները ամբաստանուին, քանի որ Բրուսիլով խնամական բնիմացքը այսքան աւել իմաց տուած էին, և եօթը հոգիէ բաղկացած դաւոնի յանձնաժողով մը կազմուի, հասարակաց անդրութեան վրայ հսկելու համար, ստորագրողներուն ինչքը ծախել, ազդային պահակագործաց կազմակերպութեան գործը վստիւցնել, և, վերջապէս, առանց յապաղման յայտարարել թէ Նոյնիքը վտանգի մէջ է:

Միեւնոյն ժամանակ իմացուեցաւ, նախկին ազնուական Տիւսաչեանի գաղտնիութիւնը. այս մարդը, մէկ քանի տարագրեցնելու գլուխն անցած, զրաւած էր Պաննի ամբողջը, Արաւելի գաւառին մէջ և կը սպասնար ամբողջ շրջակայքին: Ետարարութիւնն ալ ժողովին առջեւ պարզեց սէրտիկանց

արամադրութիւնները: Աւստրիա, իրեն հետ քշելով Բրուսիան, զայն մզած էր յառաջ ընթանալ, բնդդէմ Ֆրանսայի:

Սակայն Ֆրէտէրիքի աշակերտները կը արանջուային այս անքաղաքագիտական զինակցութեան դէմ: Կայսրընապր իշխանութիւնները, ամենքն ալ մեր յայտնի կամ ծածուկ խնամքներն էին: Ռուսիա, առաջինը եղած էր յեղափոխութեան դէմ ինքզինքը յայտնող. ասիկա համաձայն դառնած էր Բիլնիցի գաղտնագրութեան, Կիւսթափի ծրարները խրախուսած և տարագրողներուն օգնած էր. բոլոր այս բաները բրած էր, խտրելու համար Բրուսիան և Աւստրիան, և այդ երկու տէրութիւնները զրգուելու համար Ֆրանսայի դէմ, մինչ ինք կը զօրծէր Բուրնիոյ դէմ: Այդ պահուն կը բանակէր Պ. ար Նատայի և Պ. տ'Էսթէրհազիի հետ, որոնք տարտգիրներուն պետեմ էին. սակայն, հակառակ իր առատ խոտառմանուն, Ռուսիա անոնց արամադրած էր երկարակամի նաւ մը միայն, Բեդրապուրիէն զանաք ճամբելու համար: Շուէտ անգարմ էր Կիւսթափի մահուրնէն ի վեր, և մեր նաւերը կ'ընդունէր. Տանբարքան կատարեալ չէզոքութիւն մը կը խոտառնար. կրնայինք պատերազմի մէջ նկատել ինքզինքնա թիւրքնի արքունիքին հետ: Պատը իր շանթերը կը պատրաստէր. վենետիկ չէզոք էր, բայց կը թուէր որ կ'ուզէ պաշտպանել Թրիէսթը, անոր ծովային զօրութեան: Սպանիա առանց ուղղակի մանկու զինակցութեան մէջ, արամադրէր չէր թուել սակայն բնականական գաշինքը զօրծաղրելու և Ֆրանսայի ընծայելու այն օգնութիւնը, զոր անկէ ընդունած էր: Անգլիա չէզոքութեան յանձնառու չբլլար և այդ բանին համար նոր ապահովութիւններ կու տար: Միացեալ Նահանգները պիտի ուզէին մեզի օգնել իրենց բոլոր միջոցներով, բայց իրենց

միջոցները պէ՛տէ է՛լին , իրենց հետաւորութեանն և ժողովուրդին տկարութեանը պատճառով :

Այս պատկերին հանդէպ , ժողովրդի ուղէքը անմիջապէս հայրենիքը վաճառելի մէջ յայտարարել , սակայն , յայտարարութիւններ յետաձգուեցաւ . մինչև որ հասնէր բոլոր միացեալ յանձնաժողովներու նոր տեղեկագիրը :

Յուլիոս 11ին , ալլ տեղեկագիրները լսելէ ետք , խոր լուծեան մէջ , նախագահը արտաստանեց հանդիսատար բանաձեւը . ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐ , ՀԱՅՐԵՆԻԲԷՎԼՏԱՆԳԻ ՄԷՁ Է :

Այդ վայրկեանէն սկսեալ նիստերը մշտապէս հաշտուեցան . խնդանօթի հարուածներ , որոնք ամէն վայրկեան կը լնդային , ծանուցին այս մեծ սաղահաղորդ . բոլոր քաղաքատկաւորութիւնները , բոլոր հաշտողային և դատարան մարմինները նիստ ունեցան անընդհատ . բոլոր աղագային պաշակաւորները չարժման մէջ մտան : Ամփոխադրողներ բարձրացած էին հանրային հրապարակներու մէջանդ և քաղաքապահ գորաց սպաներ հան կ'ընդունէին թմրուկներու վրայ կեցած սեղանի մը առջեւ , անուսնեքը անոնց՝ որոնք կ'ուղէին կամուսնու արձանագրուիլ . զինուորագրուողներուն թիւը մէկ օրուան մէջ մինչև 15,000ի բարձրացաւ :

Յուլիոս 7ի հաշտութիւնը և կողու մը որ անոր հետեւած էր , ինչպէս տեսանք , ո՛չ մէկ կասկած չէր տալով : Միշտ կը խորհէին զգուշական միջոցներ ձեռք առնել պալատին ծրագիրներուն դէմ և թողաւորը գահինկէց ընկաւ . կամ զայն հրաժարիլ ստիպելու պաշտօնարար կը ներկայանար բոլորին ալ մտքին , իր միակ կարելի գարանը այն չարիքներուն , որոնք կը սպառնային : Վէրնիս ալլ զապաւորը միմիայն մատնանշած էր , և այն ալ վարկածային եղանակով մը , ուրիշներ , և մանաւանդ երեսփախան Գորնէ , կ'ուղէին որ վէրնիսի

ենթադրութիւնը դրական առաջարկութիւն մը նկատուի : Յրաճառայի ամէն կողմերէն հաւած խնդրողներ եկան հանրային կարծիքի օգնութիւնը առլու ալն յոստատարան ծրագրին զոր հայրենասէր երեսփախաններ կողմերէն :

Արդէն , Մարտիկոյ քաղաքը սպառնալի խնդրողի մը զրկած էր , զոր կարգապէս Յունիոս 19ի ժողովին մէջ , ատիկա վերը յիշած ենք : Այն պահուն որ հայրենիքը վաճառելի մէջ յայտարարուեցաւ , բազմաթիւ ուրիշ խնդրողներ ալ հասան : Մէկը կ'առաջարկէր ամբաստանել Լաֆայէթը , վերոն ջնջել որոշ պարագաներու մէջ , թողաւ արտաքին գանձի գումարը վեղջիլ և Մանուէլն ու Բէդիսը վերահաստատել իրենց քաղաքապետական պաշտոններուն մէջ : Ուրիշ մը կը խնդրէր վերայի ջնջումին հետ , նախարարաց նիստի արձանագրութեանց հրատարակումը : Բայց Մարտիկոյ քաղաքը , որ առաջին օրինակը առած էր այս յանդուգն գործունէութեան , չուտով ծայրայեղութեան հասաւ , կոչ մը բրաւ , որով կը հրաւիրէր ժողովրդի թողաւորութիւնը պաշարեալ հաշակի տիրող շատախղին մէջ , և անոր տեղ դնել ընտրովի թողաւորութիւն մը և առանց վերայի , այլինքն ճշմարիտ գործադիր իշխանութիւն մը , ինչպէս որ կալ հանրապետութեանց մէջ : Այս զիրին ընթերցումին յոստաճ բերած սաղութեան անմիջապէս յաջորդեց ունեղիրներու ծափահարութիւնները և ժողովին անգամներէն մէկուն զայն սպառնելու առաջարկը : Սակայն , կոչը զրկուեցաւ ճանկերկաներու Յանձնաժողովին , ենթարկուելու համար այն օրէնքին , որ անորման կը յայտարարէր բոլոր այն ծրագիրները , որոնք Մահմանագրութիւնը կը փոխէին :

Ահա սորապի կը տիրէր արքայնիքին ինչպէսնա հաղթանասէր կուտակցութեան մէջ , որոնք հանդիսու չէին

քնաւ այս յանդուգն խնդրազիրներուն համար: Թաղաւորը կը կարծէր թէ իր անձին զէմ ոխ ունէին. կ'երևակայէր որ Յունիո 20ր սպաննութեան անդաջող փորձ մըն էր, և անսարակօյս կը սխալէր, որովհետեւ այդ ոճիրին զօրծաղբուխէն զիւրին բան չկար, եթէ անիկա ծրագրուած ըլլար իրօք: Թունաւորութե մը վախճալով, ինքը և իր ընտանիքը կը ճաշէին թաղաւորին վրաս առնութիւնը վաշխալ արկնող մը սննտակը, ուր ուրիշ մտանդ չէին առներ, բայց միայն պաղատին մէջ պատրաստուածը *):

Որովհետեւ Դաշնակցութեան օրը կը մօտենար, թաղաւորին պատրաստել տուած էր թաղաւորին համար կրճիկ մը, որ բազմաթիւ կերպասեայ տատաներէ կազմուած էր և կրնար զաշտին առաջին հարուածի մը զխնդրել: Ասկայն, քանի ժամանակը կ'անցնէր և ժողովուրդին յանդգնութիւնը կ'աւելնար, ասանց մարդասպանութեան ու է փորձ անելի ունենալու, թաղաւորը կը սկսէր աւելի լաւ համկող իր էնթարկուած վառնդներուն ընտելի. կ'ընդ-

նչմարէր արդէն որ զաշտին հարուածի մը վախը չէր որ կար իրեն համար, այլ զատատանտական զատապարտութեան մը. և Չարլս Ա. ի (*) վախճանը շարունակաբար կը հաղածէր իր ցաւագին երևակայութիւնը:

Արքանիքէն խտորէն մերժուած էր թէեւ, բայց Լաֆայէթ միշտ վճռած էր թաղաւորը ազատել, այնպէս որ, անոր ներկայացնել տուաւ չառ յանդգնօրէն կազմուած վախուստի ծրագիր մը: Ետի և տաճ զրաւած էր Լիւքսըրը և ծեւրանի մարաջախտին թուլութենէն կորուցած էր մինչեւ իսկ Բարիլի վրայ քաշու խոտուած մը: Հետեւաբար, Լաֆայէթ կ'ուզէր որ թաղաւորը ղինքը և Լիւքսըրը կանչէր, այն պատրուակաւ որ գիրենք կ'ուզէր ներկայ ընել հանդիսաւորութեանց: Իրեն այնպէս կը թուէր որ երկու զօրավարներու ներկայութիւնը պէտք էր սղղէր ժողովուրդին վրայ և տաճքը առնէր բոլոր վառնդներուն, որոնց մասին վախ կար այդ օրուան մէջ: Լաֆայէթ կ'ուզէր որ հանդէսին հետեւալ օրը Լուդովիկոս Ժ. Զ. հրապարակաւ Բարիլէն մեկ-

* Տիկին Քանրանի Յիշատակներուն մէջ կը գտնենք այս վախերուն և կատկածներուն մանրամասն պատմութիւնը: Տիկին Քանրան կը պատմէ որ Լարօրի տատիկանութիւնը 1791 թ. վերջերս խափուցող որ թաղաւորին ծառայող մարդերէն մէկը, որ խմորեղէններ կը պատրաստէր և նոր պաշտօնի մասն էր պաղատին մէջ, կատարել ժաքագէտ մը ըլլալով բաժնէր, թէ Պրանսայի մեծ բարիք մը բրած էր ըլլայ մէկը, եթէ թաղաւորին օրերը վերջացնէ: Թէեւ խոհանոցի պետերը կը հոկէին իր վրայ, բայց միշտ կը վախայէր որ նորը թոյնով մը անիկա յաջողի իր նպատակին հասնելու: Այդ բանին տաճքը առնելու համար Տիկին Քանրան ինք տնտէսը կը հայթայթէր թաղաւորական

ընտանիքին մտանդը, բայց զաղանապէս կ'ուտէին, և այնպէս մը կը ձեւացնէին, որ պաղատին խոհանոցէն ծառայուածը կ'ուտեն: Այսպէսով, կը կարծէին թէ պետի յաջողին կատկած չի ներշնչել իրենց վախերուն մասին, ինչ որ կրկնապէս վառնդաւոր կը նկատէին:

Այս վիճակը տեսչ երեք կամ չորս տարի, մինչեւ որ, պաղատին ստիկանութեան համադրումը այն եղաւ որ, աչք ևս վախճալիք բան չկար թաղաւորին կեանքին մասին, թէ յատակադիւր բոլորովին փոխուած էր. և այն հարուածները, զորս կ'ուզէին տալ, այնքան ուղղուած էին զահուն զէմ, որքան վեհապետին անձին զէմ:

* Թաղաւոր Անդրիոյ, զոր զխոստեցին Անդրիոյիք:

(Կ. Թ.)

նէր, այն պատարտական որ Քամրիէներ կ'երթայ իր ազատութիւնը ապաղա-
ցանկութեամբ Եւրոպայի աչքին: Երբ ընդ-
գլխաւթիւն ըլլար, միայն 50 անձնուէր
ձիաւոր զինուոր կ'ուզէր, զայն Բարիւ-
զէն խօյրու համար: Քամրիէներէն ձիա-
ւորներու պատրաստ գումարամաներ
զայն պիտի առաջնորդէին ֆրանսական
բանակին մէջ, ուր Լաֆայէթ իր պար-
կեշտութեանը վրայ կը յուսար նոր կարգ
ու սարքերու պահպանմանը համար:
Վերջապէս, այն պարտադրանքն որ այս
միջոցներէն ո՛չ մէկը յաջողէր, զօրա-
վարը որոշած էր Բարիլի վրայ քաղկ
իւր բոլոր զօրքերով (*):

Այս ծրագրին զօրծաղրութիւնը Լու-
զովիկոս ժ.Ղ. ի կողմէ լիերուս մեծ
յանդգնութիւն մը պահանջելու համար,
կամ Լաֆայէթի մատին թաղուհին
զգայած զգումնքին հետեւանքով, որով
անկիւս չէր ուզիր Լաֆայէթէն ու կ'
աջակցութիւն տանալ, թաղաւորը ան-
գամ մըն ալ մերժողական պատասխան
տուաւ, և բաւական չուրա զիր մը
ուզող տուաւ անոր, ինչ որ բնաւ հա-
մապատասխան չէր զօրավարին յայտ-
նած անձնութեան: Թաղաւորը ինք
իր ձեռքովը գրեց թէ «Պ. ար Լաֆայէթի
արուելքը յաւազոյն պատասխանէն է,
միշտ ծառայել իւր հովանար մը խա-
մարարներուն գէտ, իր զօրավարի ար-
հետար լաւ ի գործ գնելով, աչս կեր-
պով, հետզհետեւ աւելի պիտի շահի իր

բանակին վստահութիւնը, և ի հարկին
պիտի օգտուի անկից, այն ձեւով որ
ուզէ: Պէտք է իրեն պատասխանել թէ
ես անհաշտօրէն զգածուած եմ ինծի հա-
մար ցոյց տուած հոգածութենէն, միայն
թէ իր առաջնորդած փախուստի եղա-
նակը զօրծնական չի թուիր ինծի...»

Կաշակցութեան օրը կը մտնար,
ժողովուրդը և ժողովը կ'ուզէին որ
Բէզիժոն անպատճառ ներկայ ըլլայ Յու-
լիս 14ի հանդիսադրութեանը: Թաղա-
ւորը արդէն իսկ ուզած էր ժողովին
վրայ բնօրինկ վարչութեան որոշումը
փախեցնելու կամ բեկանելու հոգը,
բայց, ինչպէս տեսնուի, ժողովն ալ
զայն հարկադրած էր որ ինք անձամբ
որոշում մը տայ: Ժողովը ամէն որ կը
ստիպէր թաղաւոր որ զիսկէն իր
վճիռը, որպէս զի այս խնդիրը փակ-
ուած ըլլայ Յուլիս 14էն առաջ: Յուլիս
12ին թաղաւորը փախեցուց պաշտո-
նանկութեան վճիռը: Այս շուրջ տեղ-
ցուց զժգոհութիւնը, հետեւեալ օրն իսկ
ժողովը փութաց իր կարգին ցոյց տալ
ինքզինքը և անմիջապէս կրկին պաշ-
տոնի կոչել Բէզիժոնը, միայն թէ, յար-
գանքի բեկը մը ստակալին ունենալուն
համար, յետաձգել իր որոշումը (Բա-
նուէլի մատին, որ յունիս 20ի գէպքին
օրը տեսնուած էր համադրեալով պար-
տիր ամբօթին մէջ, առանց երբեք
ի գործ գնելու իր խնամութիւնը):

Վերջապէս, 1792 Յուլիս 14ը հա-
տու, մամուսները սքաւն փոխուած
էին 1790 Յուլիս 14էն ի վեր: Այսինս
չկային ո՛չ երեք հարիւր քահանայնե-
րու սպասարկութեամբը չքեղացած խո-
րանը, ո՛չ այն բնդարձակ դաշտը, զոր
կ'սղողէին 60,000 ազգային պահակա-
զօրքեր, պերճօրէն զգեստու սրտած և
կանոնաւորաբար կազմակերպուած, ալ
ես չկային ո՛չ այն կողմնակի տափ-
հանաւորները, որոնց վրայ կը խոս-
նուէր անհամար բազմութիւն մը, հա-
նգքէ և ալախութենէ զինուորացի:

*) Երբ Պ. ար Լաֆայէթ Օբմոցի
մէջ փախուեցաւ, Պ. ար Լալիւ Թօլէն-
տայ, անոր խնայաւոր չափ ակնհայտ
համակ մը գրեց Բրուսելոյ թաղաւորին,
այլ նամակին մէջ կը թուէր ամէն ինչ
որ զօրավարը բրած էր Լուզովիկոս
ժ.Ղ. ր ազատելու համար, ու զայն ապա-
ցուցանող փաստեր կը յիշատակէր: Ծ.
Թ. — Առանց մէկ քանին թէ եւս հրա-
տարարած է թիէն, բայց մենք զանց
բրինք թարգմանել, որովհետեւ մառ-
նակի չահեկանութիւն մը միայն ունին:

վերջապէս, չկար նաեւ այն պառչեցումը, ուրիշ նախարարները, արքայական ընտանիքը և ժողովը հանդիսատես եղած էին առաջին դաշնակցութեան:

Ամէն ինչ փոխուած էր. զիբար կ'առէին, ինչպէս կ'առնէին կեղծ կերպով հաշտուողները, և բոլոր նշանները ցոյց կու տային թէ կոխը զխախտւած էր. 83 վրաններ կանգնած էին 83 դաւառներու կողմէ. ամէն մէկուն քովը անկում էր կապամախի մը, որուն կատարին վրայ կը ծածանէին եռադայն դրօշներ: Շատ մեծ վրան մը յատկացուած էր ժողովի անդամներուն և թագաւորին, իսկ ուրիշ մըն ալ Բարիգի վարչական մարմինն: Այսպէս, ամբողջ միասնական կարծեալ թէ կը բանակէր թշնամիին դէմ յանդիման: «Հայրենիքի խորանը» այլեւս ծալքը կարուած սխալ մը վերածուած էր միայն, և գրուած էր գաղտնի այն աստիճանաւորներուն, որոնք տակաւին կեցած էին Շան ար Մարտի հրապարակին վրայ, առաջին հանդիսատեսութիւններէն ի վեր: Մէկ կողմը կանգնած էր յաջորձան մը, առհասարակ ինքն վրայ մեծանշաններուն և մեծանշաններուն համար, իսկ միւս կողմը հակա ծառ մը, որ կը կոչուէր «առատակամութեան ծառ» անկիւն կը բարձրանար բնագործակ խալայի մը վրայէն, և իր ճիւղերուն վրայ գրուած էին թագեր, կապրչոտ դարդանշաններ, խալեր, կարգինախերս գլխաւորներ, Ս. Պետրոսի բանակները, Եղիշտի աքիալ վերաբերուներ, աստուածաբաններու գլխեր, գաւառներ թագիկերու ասպրակներ, ազնուականութեան արտգոյններ, զինանշաններ, վահանակներ, ևն: Թագաւորը պիտի հրաւիրէին որ այս բոլոր բաները կողմ ծառը կրակի տայ:

Երգումը պիտի արտասանուէր կէս օրին. թագաւորը գացած էր զինուորական վարժարանը. հոն կը սպասէր ազգային թափօրը, որ գացած էր գե-

տեղի առաջին քարն այն սխալին, զոր կ'ողէին կանգնել նախկին Պաթիլլի աւերակներուն վրայ: Թագաւորը հանգաւ մեծ վախկնտութիւն մը տնէր. թագուհին կը ջանար չատ ակներեւ եղալ իր վիշտին յաղթահարել. քոյրը և գաւառները չըմպատուած էին զինքը. զինուորական վարժարանը գտնուած աստեղծին մէկ քանի յագիչ տեսարաններ պարզուեցան, և ներկուներէն շատերը լայն:

Վերջապէս, թափօրը եկաւ: Մինչեւ աչք պահը, Շան ար Մարտ գրէթի պարագ մնացած էր. յանկարծ բազմութիւնը խուժեց. այն պառչեցումին տակէն, ուր կեցած էր թագաւորը, զօրանցք մը կատարեցին, խառն ի խառն, կիներ, տղաքներ, զինով մարդիկ, գոգիւղ. «Կեցցէ Բեկիօն. կամ Բեկիօն կամ մաւ:» Իրենց զիտարկներուն վրայ ալ գրած էին իրենց արտասանած բառերը: Այդ ամբողջին մէջ էին նաեւ դաշնակցներ, որոնք իրարու իմա մտած՝ Պաթիլլէն քանդակ մը կը առնէին, ու հետեւին տնէն մամուլ մը, զոր աստեղծուած վար կը գնէին և հայրենասիրական երգեր տպելով կը ցրուէին:

Անոնց հետէն կուգային ազգային պահակազօրաց զանդերը, կանտուս քանակի զինուորները, այս յարաչարժ ամբողջին մէջ դուտարաւ պահելով իրենց չարքերուն կարգ կանտու: Ամենէն վերջ կուգային կառավարական մարմինները և ժողովին անդամները:

Թագաւորը կատարէն վար իջաւ, և իր չարժք բոլորումը զինուորներով և թափօրին հետ յառաջացաւ դէպի Հայրենիքի խորանը: Շան ար Մարտի մէջ չատ մեծ բազմութիւն մը կար, որով զանդաւորէն միայն յառաջանալ կարելի կը գտնար. զօրքերուն թափած մեծ ջանքերուն չարժի թագաւորը հասաւ մինչեւ խորանին աստիճաններուն առջեւ:

Պ. Ե. Ը. Դ. Ե. Օ.

Թագուհին, կեցած այն պատգամին վրայ, զոր չէր թողուցած, հետադիտակով մը կը դիտէր այս տեսարանը։ Միջոց մը այնպէս թուեցաւ ինչ չփութութիւնը կ'աւելնայ խորանին չորձ, և կարծուեցաւ որ թագաւորը աճապարանքով վար կ'իջնէ տանգուզներէն, այս տեսարանին առջև։ Թագուհին ազդագոյն մը արձակեց և իր չորձինն իրան ստեղծած պատճառեց։

Սակայն և այնպէս, արարողութիւնը վերջացաւ առանց միջոցէպի։

Հագին ինչ կըզու մի արարողութիւնը աւարտած էր, փութացին զային աւատականութեան ծառին մօտ։ Կուգէին հոն տանիլ թագաւորն ալ, որպէս զի կրակի առջ, բայց անիկա փախուստ տուաւ, սա յարմար պատասխանը առլով ինչ ալ ևս աւտականութիւն չէ մնացած։ Յետոյ չարանակեց իր գնացքը՝ զէպի զինուորական վարժարանը, զինուորները, զայն ապառաժ ըլլալուն համար ուրախ, քանիցս գոչեցին՝ կեցցիք ազաւորը։ Ամբօխը, որ յիշտ խանդա-

վատաւելու. սէտք էր զգայ, կրկնեց այս ուղադատը, և այնքան պատրաստակամութեամբ պատուեց թագաւորը, որքան, քիչ ժամանակ առաջ, փութացած էր նախատեսու. զայն:

Տարաբազդ Լուդովիկոս Ժ. քանի մը ժամ ալ թուեցաւ թէ կը սիրուի. ժողովուրդը և ինքն ալ այդպէս կարծեցին վայրկեան մը. բայց պատրանքներն իսկ դիւրին չէին, և արդէն սկըսած էին այլ ևս չկարենալ խարուիլ: Թագաւորը պալատ մտաւ, գոհունակ որ կրցաւ ազատիլ այն վտանգներէն, զորս չառ մեծ կը կարծէր, բայց նորէն չառ վրդոված էր այն վտանգներուն մասին, զորս կը նախատեսէր սարգային համար:

Սահմանադրութեն ամէն որ համապատասխանէր կ'աւելցնէին վտանքը և գրգռութիւնը. նոյրեկիքը փառսգի մեջ և յայտարարութիւնը ամբողջ Թրանսան չարժաման մէջ գրած էր, և խել մը գահակալիցներու մեկնումին պատճառ եղած էր: Անանք, գահակալութեան օրը, Բարիդի մէջ միայն 2000 հազի էին. բայց անդադար կը համնէին և իրենց Բարիդ գալու եզանակը կ'արգտացնէր ինչ աչս յայտեր և ինչ աչս երկրագնիքը զորս զգացած էին իրենց մայրաքաղաքին մէջ հերկայութեան մասին:

Բոլորն ալ կամաւոր արձանատւութեամբ, անոնք կը բազկանային Թրանսանի Ակումբներուն մէջ զանաւոր ամենէն խնայեղ տարրերէն. ժողովը անոնց խրատանքիւրին յատկացուց օրական 30 մէթալիք և ժողովարարի օթկակները միմիայն անոնց վերապահեց: Շատ չանցած, իրենց ուղադատներով և ծափահարութիւնով սկսան օրէնք մը չլինել, կապուած ըլլալով Ժաքօպէնիստն, և հաւաքուելով ակումբի մը մէջ, որ մէկ քանի օրուան մէջ բոլոր միւս ակումբները գերազանցեց իր բուն հանգամանքովը, անոնք պատ-

րաստ էին առաջին նշանին իսկ տպրատամբուր: Անոնք այսպէս ըլլալը յայտարարեցին արդէն ժողովին, մասնաւոր ուղերձով մը, և բոլոր թէ Բարիդէն չսկիսի մեկնել, մինչև որ ներքին թշնամիները չփճացուն: Եւ ահա այսպէս, Բարիդի մէջ տպրատմական բանակ մը հաւաքուելու ծրագիրը բոլորովին իրականացած էր, հակառակ պարտին ընդդիմութեան:

Այս պարագային վրայ ուրիշներ ալ աւելցան: Թրանսական պահակազօրաց նախկին զինուորները զօրագունդ կրուն մէջ բաժնուած էին. ժողովը հրամայեց որ անոնք հաւաքուին և ոստիկան-զինուորացի գունդ մը կազմեն. անոնց արամադրութիւնները կատարածի տակ չէին կրնար ըլլալ, բայց որով յեղափոխութիւնը անոնք սկսած էին: Ի դուր ասարկողներ կ'ընէին այս զինուորները, զրէթէ ամենքն ալ նմանապատիւ ըլլալով, բանակին զինուոր ուրիշներ, զրէթէ ամենքն ալ նմանապատիւ կը ձևացնէին: Ժողովը բան մը մտիկ ընել չուզեց, որովհետև չառ տակի կը ստկար ներքին թշնամիէն, քան թէ արտաքինէն: Խնդրեցին համար ոչ մը զոտոյնելու, և հարկ էր պալատին ոյժերն ալ տարաբաժնի, ահա՛ այս նպատակով, ժողովը հրամայեց որ բոլոր զօրագունդերը հետացուն: Մինչև այդ բազէն, Սահմանադրութեան համաձայն չարժամ կ'ըլլար, բայց, զանոնք հետացնելը բաւական չի սեպելով, զանոնք ստիպեց որ սահմանադրութիւն վրայ երթան. աւ ահա այս հրամանովը, թաղաւ օրին վերաբերող իրաւունք մը բնարարած կ'ըլլաւ:

Այս հրամանին նպատակն էր մասնաւորաբար Զուիցերիացի զինուորները հետացնել, որովհետև անոնց հաւատարմութիւնը հանդէպ թագաւորին կատարածի տակ չէր: Այս ձևանարկին զէմ գնելու համար, զահլիճը զրդեց անոնց հրամանատարը՝ Դ. Կ. Ալբրին, որ իր անանձնաշնորհ մեկնուն վրայ

յնչով մերժեց Բարիզէն հետեւող ժողովը այնպէս ձեռացուց թէ անոր մէջ բերած նկատումները պիտի քննէ, բայց միեւնոյն ժամանակ հրամայեց որ աւժամապէս մեկնին երկու զուգիւրական վաշտեր:

Իրաւ է որ թագաւորը իր վերան ունէր ձեռք առնուած այս միջոցներուն դիմադրելու համար, բայց ամէն ազդեցութիւն կորսնցուցած էր և այլ եւս չէր գործածեր իր ասանձնաշնորհումը. ժողովն ալ միշտ չէր կրնար դիմադրել իր անդամներէն ոմանց բրած առաջարկութեանց, որոնց միշտ նեցուկ կ'ըլլային օթեակներէն եկած ծափահարութիւնները:

Ժողովը երբեք չէր զլանար չափաւորութեան կողմը հակելու երբ ասիկա կարելի էր, և երբ մէկ կողմէն անիկա կը դիմանէր ամենէն ապստամբական միջոցներուն՝ կը տեսնէին որ միւս կողմէ կը գնահատէր և կ'ընդունէր ամենէն չափաւոր խնդրագրները:

Ձեռք առնուած միջոցները, խընդրագրներ, այն լեզուն, զոր կը գործածէին խօսակցութեանց մէջ, մօտաւոր յիշատիսութիւն մը կը ծանուցանէին: Ժիրճաւէնները այդ բանը կը նախատեսէին և անոր կը դանկաւին, բայց սաշտաւորէն չէին որոշեր միջոցները, և հետեւանքին նկատմամբ վախ ունէին: Իրենցմէ վար եղողները անոնց անդործութենէն կը զանդատէին, զիրենք կ'ամբաստանէին իրր թող և անկարող: Ակումբներու և մասնաձիւղերու բոլոր

պետերը, ապարդիւն պերճախօսութենէ մը յոգնած, մեծ աղմուկով կը սրահանջէին գործոն և կըրական ուղղութիւն մը, սրպէս զի ժողովրդային ջանքերը անպատու չի մնան: Ժաքսպէններու ակումբին մէջ սրահ մը կար խորշ թակցութեանց տշխատութիւններուն համար: Հոն հաստատած էին դաշնակիցներու կեդրոնական յանձնաժողով մը, խորհրդակցելու և համաձայնելու համար: Որպէս զի որոշումները աւելի դադանի և աւելի կորովի ըլլան, այս յանձնաժողովը վերածկցին հինգ անդամի և անիկա իրենց մէջ ստացաւ ապստամբական Յակոբաճոյովի անունը: Այս հինգ անդամները կը կոչուէին Վոժուա՝ Կախկոպտական փոխանորդ, Տրպէսէ՝ Տրոս քաղաքէն, Կիլիսիա՝ Քանի մէջ ուսուցիչ, Սիմոն՝ Սիւրապոլսի մէջ օրագրող, Կալիսո, Լանկըր քաղաքէն, Քիչ տունէն տոնոց վրայ աւելցուցին Քառա, Կորսա, Պուրնիէ Ամերիկացին, Վուէսէրման, Քինդին Սիւրապոլսիցի, Սանդէս, Ալեքսանտր՝ Պօպուս Սէն-Մարտի հրամանատարը, Բորնիացի մը՝ Լազուսքի անունով, որ Սէն Մարտի գորտրածնին թնդանթածիլներու հարկւրապետն էր, նախկին սահմանադիր մը՝ Անդուան, Մէց քաղաքէն, երկու ընտրող՝ Լակրէվի և Կարէն:

Յետոյ ասոնց միացան և յանձնաժողովին մէջ մեծ ազդեցութիւն բանեցուցին Մանուէլ, Քամիլլ Տէմուլէն և Տանդոն(*):

(*) Օգոստոս 10ի գէպերու մասին կը գտնենք հետեւեալ մանրամասնութիւնները «Քառա» ստորագրութեամբ Անկալ Բոլիլի թերթի նոյ. 30ի թիւին մէջ. —

«... Այս վարչութեան աստջին նիստը տեղի ունեցաւ պզտիկ զինեաւան մը մէջ Օ Սօլէյլ ա՛Օր անունով, որ կը գտնուէր Սէնդ-Անդուան փողոցին մէջ

Պատիլիլի մօտ, յուլիս 26 հինգշաբթիէն ուրբաթի գիշերը, Պատիլիլի վալլին վրայ դաշնակիցներու ի պատիւ տրուած քաղաքացիական հանդէսին հաքը և երբ կէս գիշերէն հաքը ժամը 2ին սրճարանէն դուրս կ'ելլէինք, հայրենասէր Կորսան երեւցաւ մեզի տանելու համար Ազատութեան Սիւնին մօտ, Պատիլիլի վալլը, հոն մեռներու հայրենիքին հա-

Համաձայնեցան Պարսկարուին հետ , որ զօրծակցութիւնը խոտտացաւ իր Մարտիրոսայիններուն , որոնց ժամանու-

մար՝ եթէ հարկ ըլլար : Այս Սօլէյլ տ'Օսի գինեաւորին մէջ է որ Ֆութինէ Ամերիկացին մեղի բերաւ կարմիր դօշակը , որուն զաղափարը և վրայի սաբաւերը ևս տուած էին . գերիշխան ժողովուրդին պատերազմական օրէնքը՝ զործակիր իշխանաւորեալ ընդհանուրեալ ղեմ : Նաեւ այս նոյն գինեաւոր մէջ էր որ հինգ հարիւր օրինակ բերի այն ծանուցումէն ուր այս բաւերը գրուած էին . Անոնք որ գնդակ աշխատեցին ժողովուրդին շարքերուն վրայ՝ անմիջապէս պիտի մեղացան : Այս ծանուցումը , որ սպուած էր Պիւիսոն գրաւածաւորին խանութը , բերում էր Սանդէսին , ուրիշ գացի տալի էլս գիշերին : Քաղաքացեալին խոհեմութեան հետեւանքով այս անգամ մեր ծրագիրը ջուրը խնկաւ . անկապ կ'երեւայ թէ զգաց այդ պահուն ի վիճակի չըլլալին . և վարչութեան երկրորդ զօրծոն նիստը չհասնողապէս օգոստոս 4ին :

« Այս նիստին ներկայ էին գրեթէ նոյն անձերը , որոնցմէ զատ կար նաեւ Քամիչ Տէմուրէն : Այս նիստը տեղի ունեցաւ Պալլատին վրայ Քաարան Պէլօի մէջ , և իրիկուսն ժամը ծին տանները փախազրուեցաւ Անդուանի՝ նախկին սահմանադիրին տնակէ , որ կը գտնուէր Սէնդ-Օնօրէ փողոցը Աստուրիոն եկեղեցիին զիմաց և ճիշդ այն տան մէջ ուր Ռօպէսթիէն կը բնակէր : Ռօպէսթիէնի տանտիրոն հին աշխարհն տարտափեցաւ . այս խորհրդակցութիւններէն որ ժամը 11ին ժամանակները եկաւ և հարցուց Անդուանին որ արդեօք Ռօպէսթիէնը մեռցնել տալ կ'ուզէր : « Երբ մեկը պիտի մեղացի , բոլոր Անդուան , տնտարակոյս մեկը պիտի ըլլանք , ինչպէր Ռօպէսթիէնին վրայ չէ , ըստ պատշաճի : »

մին անհամբերութեամբ կը սպասուէր : Բէյիօն քաղաքացեալին հետ հազարգոյնութեան մէջ մասն և անկէ խոտ-

« Այս երկրորդ զօրծոն նիստին միջոցին էր որ իմ ձեռքովս զծեղի ապրտատմութեան բոլոր յատակագիծը , չարքերուն ընթացքը և պարտաւոր վրայ յարձակումը : Սիմոն ընդօրինակեց այս յատակագիծը և կէս գիշերին զէմ գայն գրեցինք Սանդէսին և Ալիքսանտրին , բաց երկրորդ անգամ մըն ալ մեր ծրագիրը չիրականացաւ , որովհետեւ Ալիքսանտր և Սանդէս գեւաբաւական պատրաստուած էին և ոմանք կ'ուզէին սպասել ինչպէս որը զահնդեց ընկաւ վիճահանութեան որ յետագայուած էր օգոստոս 10ին :

« Վերջապէս այս վարչութեան երկրորդ զօրծոն նիստը տեղի ունեցաւ օգոստոս 9էն 10ի գիշերը , այն պահուն երբ անհաղանգը հնչեց , և երեք գանաղան տեղերու մէջ՝ այսինքն Ֆութինէ Ամերիկացին քանի մը ընկերներու հետ կը գտնուէր Ֆօպուս Սէն-Մարտի , Վուէպէրման , Սանդէս և երկու ուրիշներ՝ Ֆօպուս Սէնդ-Անդուան , Քամրէն , Սթրապպարիցի օրագրող և եւ Մարտիրոսայիններու զօրանոցին մէջ՝ և նոյն իսկ հրամանատարին տնակէ , ուր բոլոր վաչար մեղ տեսաւ . . . :

« Այս նկարագրութեան մէջ , որ ամենէն ճշգրիտ իրականութիւնը կը ներկայացնէ և որուն ամենաուշագոյն մասնաւորականութիւններն իսկ կատարած ինքնակազմ չկրնար գտնուիլ , կը տեսնուի որ ինչպէր ոչ Մատային վրայ է , ոչ Ռօպէսթիէնին և ոչ ալ այն շատ մը ուրիշ մարդիկներուն , որոնք այս զօրծին մէջ իրր զերակատար կ'ուզէին ներկայանալ , և թէ անոնք որ օգոստոս 10ի հաջորդաբար օրուան փառքը կրնան ուղղակի ինքզինքնուն վերադրել , անոնք եւ որոնց անունը տալի և որոնք զահնակիցներու զապաւոր վարչութիւնը կազմած էին : »

տուժ առին որ տարտամբութիւնը հպիտի արդիւնէր: Փոխարէն՝ խոտապան իր բնակարանը սրահոսանելու և գինքը հոն արդիւնքի տակ գնել, սրաքէն գին ինքն այս ձեռնարկը չարժողէր, իր անցործութիւնը բռնի եղածի ձեւը ունենար: Վերջնականապէս և որոշուած ծրագիրը այն էր որ ղինուած պապատ երթային և թողաւորը գտնելից ընկնէ: Բայց պէտք էր ժողովուրդը չարժաման մէջ գնել, և այդ բանը յաջողցնելու համար արտախարդ պարագայ մը անհրաժեշտ էր: Կը ջանային այդ պարագայն յառաջ բերել և այդ մասին կը խօսէին ժաքօպէններու տիւմբին մէջ:

Երեսփոխան Շապօ իր խառնուածքին հրապրովը կը ծանրանար մեծ սրտամի մը անհրաժեշտութիւնը վրայ և կ'ըսէր որ զայն յառաջ բերելու համար ցանկալի էր որ արքունիքը մահախորձ մը կատարէր երեսփոխանի մը վրայ: Կրանմընէօլ երեսփոխան ինքն ալ մտիկ կ'ընէր այս խօսքը. անիկա միջով միաքով բայց անձնուէր ներարագրով մարդ մըն էր: Շապօն մէկ կողմ քաշեց. «Երաւունք ունիս, ըստ անոր, պէտք է որ երեսփոխան մը մնանի. բայց արքունիքը այնքան հարպիկ է, որ մեզի այդքան գեղեցիկ առիթ մը չի հալկեցնիր: Պէտք է արքունիքին բնկիքը բնկ. զիս սպաննել պարտին չըջակայքը: Գաղանիքը պահեցէք և միջոցները պատրաստեցէք:»

Շապօ, խանդավառած, անոր կ'ուսածարկէ բազակից բլլալ. Կրանմընէօլ կ'ընդունի, բակով անոր թէ երկու սպաննուած տեղի ազդեցութիւն պիտի բնեն քան թէ մէկը: Կը համաձայնին օրուան, ժամուան վրայ և այն միջոցներուն որով ինքզինքնին պիտի սպաննեն և ոչ թէ խեղանդամեւ, կ'ըսեն, և իրարմէ կը բաժնուին որոշած բլլալով ինքզինքնին զոհել հաստաբակաց գտաին յաջողութեամբ համար: Կրանմընէօլ, խառն պահելով վճռած բլլալով, կարգի կը գնէ իր բնամեկան զործերը, և երեկոյան ժամը ստանաւ

կէսին կ'երթայ ժամադրութեան տեղը. Շապօ հոն չէր: Կը սպասէ: Որովհետեւ չէր գտր, Շապօ կ'երեւակայէ որ անիկա որոշուած վտանգ է, բայց կը յոտայ որ զանէ ծրագիրը պիտի գործադրուի իր անձին վրայ: Բազմաթիւ անգամներ կ'երթայ կու գայ, սպասելով մահացու հարուածին. բայց կը ստիպուի ողջ ստուգ տուն վերադառնալ առանց կարենալու ինքզինքը զոհել զրպարտութեան մը համար:

Ուրեմն անհամբերութեամբ կը սպասէին այն առիթին որ չէր ներկայանար և վտառադարձարար գիրտը կ'ամբաստանէին թէ ուժ, հարպիկութիւն և միութեան զգացում չունին: Վերջնական երեսփոխանները, Բէլգիոն քաղաքապետը, վերջապէս բոլոր յայտնի մարդիկը, սրտնք բլլայ բռնիքն, բլլայ իրենց պաշտօններուն մէջ, ստիպուած էին օրէնքի լեզուն գործածել, միշտ առեկի մեկուսի կը կենային և կը դատապարտէին այս չարահապական խռովութիւնները, սրտնք գիրենք կը վառնողէին ստանց արդիւնք մը յառաջ բերելու:

Անոնք կը մեղադրէին ստորագատ խռովարարները թէ մասնակի և անօգտ չարժուաններու մէջ իրենց ուժերը կը սպասէին և թէ ժողովուրդը վառնողի կ'ենթարկէին առանց վճարական գէպք մը յառաջ բերելու: Անոնք ալ, բնի հակասակը, սրտնք իրենց չըջանալներուն մէջ կրցածին կ'ընէին, երեսփոխաններուն և քաղաքապետ Բէլգիոնի հրապարակային հասերը կը քննադատէին և զանոնք կ'ամբաստանէին որ ժողովուրդին կրտմը կը կռակցնեն: Այսպէս, երեսփոխանները կը մեղադրէին ամբար կազմակերպուած չրպարտն համար և սա վերջինն ալ կը զանդատը երեսփոխաններէն, գիրենք կազմակերպուած չրպարտն համար: Ամենէն տեղի պէտ մը ունենալու անհրաժեշտութիւնը կը զգային: Մարդ մը պէտք է, բնի համար սպառակը այս էր, բայց սրբ, և

րեափոխաններուն մէջ ոչ ոք կը տեսնէին : Անոնք ամենքը առեկի հետարներ էին , քան թէ գաւաղիւններ . և արդէն իրենց բարձրութիւնն ու կենցաղը դիւնք չառ կը հետաքննէր ամբոխէն , որուն վրայ պէտք էր ազդեցութիւն գործել : Նոյն բանն էր Ռօլանի և Սէրվանի համար , բոլոր այս մարդոց , որոնց քաջութիւնը կատկածելի չէր , բայց անոնց զիրքը ժողովուրդէն չառ վեր կը զնէր զիրենք : Ինչոքիս իր պաշտօնին բերու մով , պիտի կրնար դիւրաւ հազարդակցութեան մէջ ըլլալ ամբոխին հետ , բայց Բէդիօն ցուրտ և սրտաւրիւն էր և առեկի կարող էր մեռնելու քան գործելու : Իր դրութիւնն էր պզտիկ խառվածքիւնները զսպել ի նպատակ վրձնական տպատմութեան մը , բայց ոչ զգրութեան ի հարկին միայն հետեւելով , ամէն օրուան չարմաւնեւրան կը հակառակէր և ամէն համակրանք կը կորսնցնէր խառվարներուն քով , զորս կ'անդամաւորէր ատանց անոնց տիրապետելու : Անոնց պէտք էր սկստ մը , որ զեռ ամբոխին գիրկէն զուրս ելած չըլլալով ամէն ազդեցութիւն կորսնցուցած չըլլար և որ բնութենէն ստացած ըլլար խանդ տալու հանձարը :

Ակտ մընկրու , մասնաճիւղերու և յեղափոխական թերթերու մէջ ընդարձակ տարբերիչ մը բացուած էր : Շատ մը մարդիկ հոն հանրաժանութիւն գործած էին , բայց ոչ մէկը զեռ ստացած չէր նշանակելի գերազանցութիւն մը : Քառմիկ Տէմալէն հաշտութեամբ եղած էր իր զրգոտած երեւակայութեամբ , անպատկառութեամբ , յանդգնութեամբ և այն չառ տալու թափառութեամբ որով կը յարձակէր բոլոր անոնց վրայ , որոնք յեղափոխական տարբերիչ մէջ զանդաղիլ կը թուէին : Ամենէն ստորին գաղափարողներն ճանչցուած էր , բայց ոչ ժողովրդային առեկի անխօսի մը թոքերը ունէր , և ոչ ալ կատակցութեան մը պիտի գործունէութիւնն ու խանդալուտ ու մը :

Ուրիշ օրացող մը ահարկու հուշակի մը տիրացած էր . Մատան էր անիկա , ժողովուրդի բարեկամ անունին տակ ճանչուած և որ դարձած էր սպաննութեան ի նպատակ բրած թեղաղրութիւններովը ստեղծուած տարակալ մը , բոլոր այն մարդոց համար , որոնք զեռ քիչ մը չափաւորութիւն պահած էին : Մատան ծնած էր Նէօչադէլի մէջ և հետեւած էր ընտանիքական և բժշկական ուսումնիրու , յանդգնութեամբ յարձակած էր չառ հաստատուն դրութեանց վրայ և , եթէ այսպէս կարելի է ըսել , մտային ջգտածովան զարմունքութեան մը տալուցայը տուած էր : Կոմս Կարդուայի տխուրներուն մէջ բժիշկ էր : Երբ յեղափոխութիւնը սկստ , ատանց վարանելու հետեւեցաւ այս նոր ասպարէզին մէջ և չառով ինքզինքը նշանաւոր դարձաւ իր մասնաճիւղին մէջ : Անոր հասակը միջակ էր , գլուխը չառ խոշոր , զիմաղձերը ցատտուն , զայնք ամայն , աչքերը բոցեղ և իր անձը անխնամ : Անիկա միայն ծիծաղելի կամ խորհելի զուցէ երեւար , բայց յանկարծ այս արտակարգ մարմինէն յանցին արտաուայ և ահալի սկզբունքներ ելելը , որոնք կ'արտառանուէին կարծր շեշտով մը և լրբինի ընտանութեամբ մը : Պէտք է , կ'ըսէր , քանի մը հազար գլուխներ ջախջախել և ջնջել բոլոր ազնուականները , որոնք ազատութիւնը անկարելի կը դարձնեն : Զարհուրանքը և արհամարհանքը զիսկ եղան իր չառքը : Զինքը կը հրէին , ստերբուն վրայ կը կռիւէին և իր սկզբնիկ անձին հետ կը խաղային . բայց վարժուած ըլլալով զխառն սպաքարներու և ամենէն արտաուայ հաստատուններուն , ստիպած էր արհամարհել զինքը արհամարհողները և զանոնք կը մեղքնար իր անկարող զինքը համկնալու : Այն տունէն իր թերթին մէջ ներկայացուց այն ահալի վարդապետութիւնը , որով սոցոյրուած էր : Ստերբերկընայ կեանքը որուն զա-

տապարտում էր զատական հատմանդուռն խուտարկու համար, գերադրված էր իր խառնուածքը և հանրային զարհուրանքի արտայայտութիւնները զինքը ալ տակի կը զրգսէին: Մեր քաղաքավար բարքերը իրեն աչքին մարտիւններ էին միայն, որոնք արդիւք կ'ըլլային հանրապետական հաստատութեան, և արդիւքներու համար իր ունեցած բուռն տակութեամբը, փրկութեան մէկ միջոց մը կը տեսնէր միայն, բնաջնջումը: Ֆիզիքական մարդուն վրայ ըրած իր ուսումնասիրութիւնները և փորձերը զինքը վարժացուցած ըլլալու էին ցաւի անաքին յաղթահարելու, և ոչ մէկ զգանականութեան բնազդ չկեցնելով իր ետանդագին մտածումը, անիկա ուղղակի կ'երթար իր նպատակին՝ արիւնի ճամբաներէն: Քանդուումով գործելու այս նոյն գաղափարը տակաւ առ տակաւ զատարտում էր իր զխուռն մէջ: Բնապետ մը կ'ուզէր, ոչ թէ ամենակարգութեան հաճոյքը անոր հայկական կու համար, այլ զայն ստիպելու որ ընկերութիւնը մարդապարծկու սարսափելի բնութեան մէջ:

Այս բնապետը չզիտայ մը ունենալու էր սաքին, միշտ ժողովաբոլին ձեռքին տակ ըլլալու համար, պէտք էր որ անոր միակ կարողութիւն մը թողուած ըլլար, այն է՝ զոհերը մատնանել և իրք միտի պատիւ մահ հրամայել: Մասնա միայն այս գատապարտութիւնը կ'ընդունէր, որովհետեւ իր նպատակը պատժել չէր, այլ արդիւքը մէջտեղէն վերցնել:

Տեսնելով որ ամենաւերջ ազնուականները ազատութեան գէտ կը դատարէին, ապիւն անդիւն կը քաղէր բոլոր այն գէտքերը որոնք իր կիրքը կը յաղեցնէին. կատապութեամբ կը մտնանէր և այնպիսի թիւիւտութեամբ մը որ իր կատապութեան իսկ արդիւնքն էր, բոլոր այն անունները զորս իրեն

կ'իմացնէին և որոնք յաճախ զոյտութիւն չունէին: Զանոնք կը մտնանէր տանց անձնական տակութեան, տանց վախի և տանց նոյն իսկ վատնգի՝ ինքզինքին համար, որովհետեւ մարդկային ամէն յարարերութիւններէ զուրս էր և նախատուողի և նախատողի յարարերութիւնները զոյտութիւն չունէին իր և իր նմաններուն միջև:

Քիչ մամանակ տալ, Ռուստուի՝ թաղաւորին բարեկամին հետ վճարողի մը ենթարկուած ըլլալով, անմանօթ և թշուտ փաստարանի մը տան մէջ ծածկուած էր որ զինքը հիւրընկալէր էր: Պարստատ իր քով կանչուեցաւ: Անիկա զրազած էր բնապետութեամբ, և մամանակաւ ճանչցած էր Մասնը: Զկրցաւ անոր խնդրանքը մերժել, և զայն միակ ընկով կարծեց որ անոր ազգը խանգարուած էր: Բոս ալլ սարսափելի մարդուն կարծիքին, Ֆրանսացիները փորձեց յաղաթականներ էին միայն: «Տուէ՛ք ինծի, կ'ըսէր, 200 նարայիցի, զաչոյնով զինուած և որոնք վառանի տեղ ձախ թեւերուն վրայ թեւոց մը կրեն, անոնք հետ պիտի կրնայի ամբողջ Ֆրանսան չընդադալի և յաղաթախութիւնը կատարել» կ'ուզէր որ ազնուականները յայտնի ընկու. համար, մտովը անոնց հրամայէ թեւերուն վրայ ձերմակ ժապուէն մը կրել և թոյլ տար զանոնք սղաննելու, եթէ երեք հոգի միայն զանուէին: Ազնուականի անուան ներքեւ կը հատկնար թաղաւորականները, ֆեյդանները, միւրմալները, և երբ զիտուածով իրեն խոտէր զանոնք ճանչնալու դատարտութեան վրայ, «կարելի չէ, կ'ըսէր, թիւղիլ, պէտք է յարձակիլ անոնց վրայ որոնք կատար, սպաստուորներ, մատաքսալ հաղուսաններ ունին և թաւորներէ զուրս կ'եկն», ասոնք անպատճառ ազնուականներ են:»

Պարստատ մեկնեցաւ ահաբեկած:

Մտաւ դրաւուած իր աճելի մեթոտով, հոգ չէր ընել ըմբատութեան միջոցները: արդէն անկարող էր զանանք պատրաստելու: Իր ոճրային երազանքներուն մէջ Մարտիրոս քաշուելու գազափարը հաճելի էր իրեն: Այդ քաղաքին հանրապետական խանդավառութիւնը իրեն յայտ էր ներշնչէր որ հոն աւելի ազգէկ պիտի հասկցուէր և լաւ պիտի ընդունուէր: Ուրեմն հոն ապաստանիլ խորհեցաւ և կ'ուզէր որ Պարպատու գինքը Մարտիրոս զրկէր իր յանձնարարութեամբ: Եւ այդ Պարպատու չէր ուզեր այդպիսի ընծայ մը զրկել իր ծննդավայրին և հոն ձգեց այդ խերտը, որուն որ մը փառաւորութիւն չէր կրնար գուշակել զեւ այն ատեն:

Մեթոտաւոր և արխնարարու Մասան, աւրեմն, այն գործունեայ պիտի որ կարող պիտի ըլլար միայնակ բոլոր ժողովրդային ցրուած զանգուածները, որոնք չ'իյնէր կերպով մը կը խմորուէին: Ռազմարեւելէ ալ ընդհանրապէս համար աւելի կարող էր, որովհետեւ ժաքօպէններուն մէջ չ'աճած էր որոշ թուով ունեւորներ, որոնք ստորադար աւելի դարձունեայ կ'ըլլան քան ընթերցող յաճախորդները: Եւ այդ սն ուղ անհրաժեշտ բոլոր յատկութիւնները չ'ունէր:

Ոչոքէնդիւս որ Աւառայի միջակ փաստարան մըն էր, այդ քաղաքէն երկաթիտան ընտրուեցաւ էրա ժեկեթոյն, հոն կ'ապուեցաւ Բէլգիոնի և Պիւզոյի հետ և խառութեամբ սնդեց այն կարծիքներուն վրայ, զորս անոնք կը սրաշաղկապէին խորունկ և հանդարտ համոզումով մը: Սկիզբները, ծիծաղելի թուեցաւ խօսելու եղանակին ծանրութեամբը և իր պերճախօսութեան խեղճութեամբը: Եւ այդ իր յամառութիւնը ոմանց ուշադրութիւնը գրաւեց, մանաւանդ սահմանադրութեան վերաբնութեան միջոցին: Երբ, Շան տը Մարտի գէպքէն ետք, տարածախոսութիւն կ'ուր որ ժաքօպէններու խնդրողիքը

ստորադրողները զատի պիտի ենթարկուին, իր սարսափը և երկատարողութիւնը հետաքրքրութիւն պատճառեցին Պիւզոյի և Ռոյանի, որոնք իրեն ապաստան մը ընծայեցին: Բայց չուտով ապահովուեցաւ և ժողովը ցրուած ըլլալով ապաւէն գտաւ ժաքօպէններու մօտ, ուր չարունակեց իր վարդապետական և ուսուցիկ ճառախօսութիւնները: Ընդհանուր գաղափարը ընտրուած ըլլալով, մերժեց այս նոր պաշտօնը և այնու միտքը դրաւ միայն անկաշատելի հայրենասէրի և պերճախօս տառնադասի կրկնակ համբաւը չ'աճել:

Իր առաջին բարեկամները՝ Բէլգիոն, Պիւզո, Պրիսո գինքը կ'ընդունէին իրենց տունը և նուազաւոր կը աւանդէին անոր ցաւաղին գոտորութիւնը որ կը յայտնուէր իր նալուածքներուն և բոլոր չարժումներուն մէջէն: Իրմով կը չ'աճողորմէին և կը ցաւէին որ անիկա հասարակաց զապին վրայ ալ նոյնքան կը խորհէր: Սակայն, չ'առ քիչ կ'արեւելութիւն ունէր, և այդ պատճառաւս չ'ունէին իր հպարտութեան համար և իրեն կը ներքէին, որովհետեւ միջակ և հասնելու էր: Իրաւով էին մանաւանդ որ բոլոր հաւաքումներուն մէջ լուսմնացող և հաղուաղէպ կերպով իր կարծիքը յայտնող մըն էր, և առաջինը կ'ըլլար համեմատ որը հրապարակաւ արտայայտելու այն դադափարները, զորս քաղած էր ուրիշներէն: Այդ բանին վրայ դիտողութիւն ըրին իրեն, առանց զինքը յանդիմանելու, և քիչ ատենէն ստեց այն հոյակապ մարդիկներու հաւաքայթը, ինչպէս ասած էր Սահմանադիրներու հաւաքայթը:

Այն ատեն, բոլորովին քաշուեցաւ ժաքօպէններուն մէջ, ուր, ինչպէս տեսանք, կարծիքի տարբերութիւն տեսնեցաւ Պրիսոյի և Լուվէի հետ՝ պատեւազմի խնդրին վրայ և անուանեց, թեւեւ կարծեց, գէշ քաղաքային

Պ Բ Ն Ս Օ

սրտի հետև իրմէ տարրեր կը մտածէին
և իրենց կարծիքները սերճախօսու-
թեամբ կը ստշտոյանէին: Բարեմատ-
թեամբ էր արդեօք որ անմիջապէս կը
կտակածէր անոնց վրայ, որոնք զինքը
վերտ սրած էին, թէ՛ կը զրպարակը
դանոնք գիտակցարար: Ասանք հոգի-
ներու խորհրդատու կողմերն են: Բաց
անիկա, իր անձուկ և հատարակ իմա-
ցականութեամբ և ծաղրայեղ զգայնու-
կանութիւնովը չստ սրտամաղիւր էր բար-

կանալու և դժուարու. կը լուստրան-
ուէր, և անկարելի չէ որ հոյարտու-
թեան տակաւ թիւն մը իր մէջ չփոխ-
ուէր սկզբունքներու. տակաւ թեան, և
անիկա չար չի նկատէր բոլոր անոնք,
որոնք զինքը վերտ սրած էին:

Ինչ որ ալ ըլլայ, այն տարադատ
չըմանակին մէջ, որ ինքզինքը զրած
էր, խանդավառութիւն յառաջ բերու
իր վարդապետականութեամբը և իր
անկաշտակիւթեան համբաւովը: Այս-

պէսով, իր ժողովրդականութիւնը կը հիմնէր կայր կիրքերու և միջակ միտքերու վրայ: իրաւակեցութիւնը և ցուրտ վարդապետականութիւնը կը գերեն հասնողագին նկարագիրները, նոյն իսկ յաճախ՝ բարձր խնայականութիւնները: Իրաւ ալ կային մարդիկ, որոնք արամադիր էին Ռուկէսրիէսին ձգտարիտ կորով մը և իր ունեցածէն գերազանց տալանդ մը վերադրելու: Փամիլ Տէմուլէն զայն իր Արիստիտը կը կոչէր և զայն շատ պերճաբոս կը գտնէր:

Ուրիշներ զայն անտաղանդ համարելով հանդերձ ենթարկուած էին անոր խառնակութեանը, և կը շարունակէին կրկնել թէ այս այն մարդն էր որ յեղափոխութեան զլախը պէտք էր գնել, և թէ առանց այս գերիշխան պետին յեղափոխութիւնը չպիտի կրնար յառաջ ընթանալ: Ռուկէսրիէս թողտարելով իր կուսակիցներուն բոլոր այս խօսքերը, երբեք չէր երևար զառաջնորդութեան ժողովներուն մէջ. նոյն իսկ գանդաւաքաւ որ վստահի ենթարկուած է, որովհետեւ զառաջնորդութեան մէկը իր սանդակէն համար, մէկ քանի անգամ հոն հաւքուած էր ապստամբական յանձնաժողովը: Ուրեմն Ռուկէսրիէս պահած կը կենար, թողլով իրենց զործին զինքը զախարանայնորդ, Բաշիրը, Սէրմանը, Օսրլինը և մասնաճիւղերու և քաղաքապետական խորհուրդներու ուրիշ անդամներ:

Մասա, որ գերիշխան պետ մը կը կր փնտռէր, ազնոյ ապահովուիլ թէ Ռուկէսրիէս կրնար ըլլալ այդ անձը: Մասալի անհնամ և բրնձի անձը կը հակառէր Ռուկէսրիէսի անձին հետ, որ շատ վերապահ և խնամատ էր ինքզինքին համար: Աշխատութեան չափը խուցի մը մէջ քաշուած, ուր իր պատկերը ամէն ձեւերով դնուած էր, իսկ տանիքով, յանդակով, արձանագործութեամբ, ինքզինքը սուտ էր յամտ

նշխատութեան մը և անդադար կը կարգար Ռուսո, իր ճառերը անոր շնորհիւ շարադրելու համար: Մասա երբ զայն տեսաւ, անոր մէջ ուրիշ բան չգտաւ, բայց միայն պզտիկ անձնական տակաւ թիւներ և բնա՛ւ մեծ մեծոտներ, բնա՛ւ այն արխաարբու յանդըհնութիւնը, զոր կը քաղէր իր հրէշալին համոզումներէն, վերջապէս՝ բնա՛ւ հանճար չգտաւ: Միկնկցաւ արհամարհանքով լիցուն այս պզտիկ մարդուն համար, զայն անկարող յայտարարեց Պետութիւնը վրկելու, և ա՛յ տակի համոզուեցաւ որ ինքը միայն տէրն էր ընկերական մեծ մեքենային:

Ռուկէսրիէսի կուսակիցները չըջապասեցին Պարպաւտին, և զայն ազնային առաջնորդել անոր սուտը, բռնով որ մարդ մը պէտք էր, և թէ միայն Ռուկէսրիէս այս մարդը կրնար ըլլալ: Խօսելու այս ձեւը անհաճոյ եկաւ Պարպաւտին, որուն հպարտութիւնը բացաճակ պետի մը զազախարին առջեւ զժուարտ. կը հակէր, և որուն համեղագին երեսակաչութիւնը արդէն հրապարտած էր Ռուսինի առաքինութենէն և անոր բարեկամներուն ազանդէն: Այլ սակայն, զնոյց Ռուկէսրիէսին տունը: Տեսակցութեան միջոցին խօսքն եղաւ Բէդիանի, որուն ժողովրդականութիւնը կը նեղէր Ռուկէսրիէսը, և որուն համար կ'ըսէին թէ՛ անկարող է յեղափոխութեան ծառայելու: Պարպաւտ. զազալովով պատասխանեց այն մեղադրանքներուն, որոնք կ'ուղղուէին Բէդիանին, և ու՛րիշըն պաշտպանեց այդ նկարը, որ հիացում կը ներշնչէ իրեն: Ռուկէսրիէս խօսեցաւ յեղափոխութեան վրայ և իր սովորութեան համեմատ կրկնեց որ անոր ընթացքը փոխապես դաժ էր: Ամենուն պէս ինքն ա՛յ գերիշխան պետ կ'ուզէր, ո՛չ թաւաւ որ: Ֆրէճոն յարեց թէ Պրիսո ինքը կ'ուզէր ըլլալ այդ պետը: Այսպէս, իրարու վրայ նետեցին յանցանքը և

Համաձայնեցան, Երբ իրարմէ բաժնուհեցան, Բանին ուղիով այս տեսակցութեան դէշ արդեցութիւնը մեղմել, Պարզառութիւնը բաւ որ զործը լաւ բաժնած չէր, թէ խնդիրը մասնականորէն պարզութեան մը վրայ է և Ռոպէսը ինչու միտել անձն էր, որուն այդ հեղինակութիւնը կարելի էր տալ: Այս տարտամ խօսքերը, այս պզտիկ մրցակցութիւններն էին, որ ժիրճառէներու մէջ առ սխալ համոզումը յատմը բերին թէ՛ Ռոպէսը ինչու լաւատիրելի կ'ուզէ: Անոր մէջ եղած ուժղին նախանձը փառասիրութիւն նկատուեցաւ, բայց ստիկա այն սխալներէն մէկն էր զոր կուտակցութեան պզտոր նայումը միշտ կը զործէ: Ռոպէսը ինչու որ շատ շատ արժանիքը տակաւ կարող էր, ո՛չ ոյժը, ո՛չ ալ հանձարը ունէր փառասիրութեան, և իր կուտակիցները իրեն համար աշխարհի յաւակնութիւններ կը տեսցանէին զորս Ռոպէսը ինչու ինքզինքին համար յղանակու չպիտի համարձակէր:

Ու է անձէ առիկ Տանդոն կարող էր բլլալ այն պետը, զոր բոլոր երեսակայութիւնները կը ցանկային, համարաշխարհութիւն մը զնկու համար յեղափոխական շարժումներուն մէջ: Փառանքաւոր, փառասիրտութիւն փորձած էր և չէր յաջողած: Աղքատ, և կիրքեր վարում, նկատում էր յաղագրական խոսքութեան մէջ, ևսանդով և հաւանականարար յայտերով: Տղէտ էր, բայց օժտում էր զերազանց խելքով մը և հզօր երեսակայութիւնով մը: Իր բմբաղուն ձեռքեր, ստիկա և քիչ մը ափրիկեան զինագծերը, սրտացող ձայնը, անհեթեթ բայց մեծ ալարամութիւնները, Բարբրիլներուն և մասնաճիւղերուն տնկիւղիւրները կը հրապարակէին: Իր զէմքը փոխի ի փոխ կ'արտայայտէր անտանական կիրքեր, զուարթութիւն և հոյն իսկ բարեհապաւնութիւն: Տանդոն մէկը չէր տակը և ոչ ոքէ կը նախանձէր, բայց իր յանդգնութիւնը տա-

րօրինակ էր, և երբեմն խանդավառութեան վայրկեաններու մէջ կարող էր զործադրել ամէն ինչ որ Մառայի անսելի խելքը կրնար յղանակ:

Յեղափոխութիւն մը, որուն անուկընկալ բայց անվրաժկել արդիւնքը եղած էր ընկերութեան տարբին զատակարարը բնդվզեցնել բարձր դասերուն դէմ, անշուշտ պիտի արթնցնէր նախանձառութիւն, զրոթիւններ պիտի տակծէր և անտանային կիրքերը չղթաշարժել պիտի տար: Ռոպէսը ինչու նախանձատը եղաւ, Մառայ մեթոստարը և Տանդոն՝ եղաւ կրքոտ մարդը, բուն, յարաշարժ և փոխի ի փոխ անգութ ու վեհանձն:

Եթէ առաջին երկուքը կը հալածուէին, մէկը՝ տառապող նախանձէ մը, միւսը՝ չարազուշակ մեթոստներէ, շատ քիչ չափով ենթարկուած էին այն բաներուն, որոնք մարդը ապականութեան մատչելի կ'ընեն: Տանդոն, բնդհալատալը, կիրքերով լեցուն, վայելքի ծաբաւ, բնաւ անկաշատելի չէր: Պահլիճին իր փառասիրտ, նախկին պաշտօնի մը փոխարմէք հաստացանկու պտարուակին տակ արքունիքը անոր բաւական կարեւոր դամարներ տուաւ, թէ և արքունիքը յաջողեցաւ անոր վճարել, բայց զայն չափի չկրցաւ: Տանդոն զարծեալ շարունակեց ճառախօսել և ակումբներու ամբոխը զրգուել պալատին դէմ: Երբ իր երեսին կը զարնէին թէ՛ իր սառած դրամին համաձայն չէր բրածը, կը պատասխանէր որ արքունիքին ծառայել կարենալու համար, պէտք էր, բոտ երեսիլին, զայն թշնամի նկատել:

Սերմին, Տանդոն, ամենէն անկողիներէն մէկն էր այն խումբներուն, զորս կը չափէին և կ'ուղղէին հեռաբութեամբ: Բայց, թէ և յանդուգն ու վճռական վայրկեանին խանդավառող, Տանդոն չէր կրնար ունենալ այն մշտական խնամքը, որ զխելութեամբ կը

պահանջէ. թէեւ չառ ազգեցիկ՝ դաւադիրներուն վրայ՝ առկաւին ի վիճակի չէր դանձաբ կառավարելու: Միայն կարող էր, վարանումի պահու մը մէջ անոնց կենդանութիւն տալ և տանիլ դէպի նպատակը վճարական դրոշմով մը:

Ապրտտմբական յանձնաժողովին պահանջան անդամները զեւ չէին կրցած համաձայնիլ: Արքունիքը, տեղեկանալով անոնց ամենապղտիկ չարժուաներուն խօսք, իր կողմէն միջոցներ ձեռք կ'առնէր յանկարծական յարձակումի մը դէմ պաշտպանուելու և ինքզինքին ժամանակ տալու համար ապահովութեան մէջ սպասելու զինակից պետութեանց ժամանման: Պալատին մօտ կազմած և հաստատած էր տիւումը մը, «Ֆրանսական Ակումբ» անունով, որուն անդամներն էին գործաւորները և ազգային պահակախումբին զինուորները: Ամենքն ալ իրենց զէնքերը պահած էին իրենց ժողովատեղիին մէջ և ստիպողական պարագայի մը կրնային օգնութեան համար թաղաւորական բնտանիքին: Այս միակ Ակումբը անձնական գանձուն օրական 10,000 ֆրանքի կր նստէր: Լէօգ օ անունով Մարսիլիացի մը, ասկէ դատ, խումբ մը կր պահէր որ փոխն ի փոխ կը զբաւէր ժողովին օթեակները, հրապարակները, սրճարանները, զինեաւանները, թաղաւորին խնայատ խօսքիւ և զխնայքիւ համար հայրենասէրներու շարունակական խուփութեանց: Ամէն ակզ, իրաւ ալ, կը վճարուէին և զրեթէ միշտ խօսքերէն հարուածներու կ'անցնէին. բայց հակառակ՝ արքունիքին բոլոր ջանքերուն իր կառակիցները չառ ցանցատ էին և ազգային պահակախումբին աջ մասը, որ արքունիքին նստիւած էր, չառ մեծ յուսարկելութեան մասնուած էր:

Մեծ թիւով հաստատարիմ ծառաներ, որոնք մինչեւ այդ ատեն հետապնծ էին գահէն, կր փութային՝ թաղաւորը

պաշտպանելու համար և իրենց մարմիններովը պատուար մը կազմելու համար անոր: Անոնք յաճախակի և մեծ բազմութեամբ կր հաւաքուէին սպասարին մէջ և կ'աւելցնէին հասարակաց անխառնութիւնը: Անոնք կը կոչուէին դաշայնի տապեաներ, 1791 փետրվարի զէպքէն ի վեր: Հրաման տրուած էր գաղտնապէս հաւաքելու սահմանադրական պահակախումբը, որ թէեւ ազատարձակուած՝ միշտ իր թոշակները ստացած էր: Այս միջոցին ալ և ալ խորհուրդներ կը արուէին թաղաւորին և անոր տեղը և բնականէն անկայուն մտքին մէջ չառ ցաւալին վարանումներ յառաջ կը բերէին: Իմաստուն բարեկամներ՝ որոնց թիւէն էր Մալզէրայ, իրեն խորհուրդ կուտային հրաժարիլ Ուրիշներ, և ասոնք սակի մեծ թիւ կը կազմէին, կ'աւելին որ փախչէր թէեւ, ասոնք ալ համաձայն չէին ոչ միջոցներուն, ոչ տեղին և ոչ ալ փախուստի հետեւանքին վրայ: Այս զանազան շատակազիծներուն մէջ միութիւն մը զնկու համար թաղաւորը ուղեց որ Պէրդրան որ Մօլէվիքը համաձայնի Տիւրօս սահմանադիրին հետ: Թաղաւորը չառ վստահութիւն ունէր այս վերջինին վրայ և ստիպուեցաւ Պէրդրանին դրական հրաման մը տալ, որովհետեւ անկաւ կ'ըսէր թէ չուզեր սե չ յարաբարութիւն ունենալ Տիւրօսի տէս սահմանադրականի մը հետ: Այս յանձնարարին մէջ զեւ կը զանուէին Լալիթօլէնտայ, Մալուէ, Քլէրմոն-Գոնէս, Կալվէանէ և ուրիշներ, ամենքն ալ անձնուէր՝ կազմակերպ ժՊ.Ի, բայց այս կէտէն դուրս բաւական տարրեր կարծիքներու բաժնուած էին թաղաւորութեան զէմ բնուելիք բնթայքի մասին, եթէ յաջողէին դաշն աղտակ: Այդ ժողովին մէջ որոշեցին որ թաղաւորը փախչի և ապաստանի Կալեանի զգեակը, նորմանաբայ մէջ: Տր Լիանքուր զուքսը, կազմակերպ ժՊ.Ի բարեկամը, որ

անոր փոստառերը կատարելապես կը վաշխէր, չորամանասորն էր Նորմանտիայ, կ'երաշխտս որէր իր զինուորական և Ռուսիոյ բնակիչներուն կողմէ, որոնք Յունիս 20ի դէմ արտադրատուած էին կորովի կոչով մը: Գուքըր կ'առաջարկէր թագաւորական ընտանիքը ընդունիլ և զայն առաջնորդել Կայսեր, կամ զայն յանձնել Լաֆայէթին, որ թագաւորական ընտանիքը փոխադրէ իր բանակին մէջ: Ասիկէ զատ որ Լիանքուր իր հարստութիւնը կը տրամադրէր այս ծրագրին գործադրութեան օժանդակելու համար և կ'ազդէր իր զաւակներուն վերապահել միայն 100 սակիի եկամուտ մը: Այս յատկազիծը կը յարմարէր յանձնաժողովի սահմանադրական սնդակներուն, որովհետեւ փոխանակ թագաւորը տարադիրներուն յանձնելու, զայն ակաւորած կ'ըլլային դուքս ար Լիանքուրի և Լաֆայէթի քով: Եւ այն այս պատճառով անհաճոյ էր միւսներուն և հաւանական էր որ թագաւորին ու թագուհիին հաճելի չլլար: Կայսերի զգեստը այն առաւելութիւնը ունէր որ ծովէն հազիւ թէ 36 մզն հեռու էր և կարելութիւնը կ'ընծայէր, Նորմանտիայէն, որ թագաւորին կուսակից զաւատ մըն էր, զէպի Անգլիոյ գիւրաւ փոխուստ մը բնկու: Ուրիշ առաւելութիւն մըն ալ Բարիզէն 20 մզն միայն հեռու ըլլալն էր: Հետեւաբար թագաւորը կրնար հոն երթալ՝ օտանց դրսելու առհասարակ կամ օրէնքին, և ամիսա չատ բան էր իրեն համար, որովհետեւ մասնաւորապէս կը փախաքէր յայտնի խորհրդատւութեան փրձակի մէջ չիլնալ:

Պ. ար Նորպոն և Նէքէրի ազգիկը, Տիկին ար Ալմաէլ ալ փախուստի ծրագիր մը խորհեցան: Տարադիրներն ալ իր իրենց կողմէն ծրագիր մը առաջարկեցին, որ էր՝ թագաւորը փոխադրել Փամբլիներ, և անկէջ՝ Հոլմոսի տիտէնքը Աքսէնի անտառներէն անց-

նելով: Ամէն մէկը կ'ազդէր խորհուրդ տալ տկար թագաւորի մը, որովհետեւ խորհրդակցութիւնը կը ձգտէր անոր տալու կամք մը զոր ինքը չուէր: Այսքան հակասական թեւադրութիւններ կ'աւելնային Լուգովիկոս ժ.Ջ.ի բնական վարանտութեան վրայ, և այս զբոլազոյ թագաւորը՝ պաշարուած խորհուրդներէ, ամանց տրամաբանութենէն մտաշար, ամանց կիրքերէն խանդավառուած, իր բնականիքին կայտնի մտին վախով չարչարուած, իր խրդհմտանքին կասկածներովը յուզուած, հագար տեսակ ծրագիրներու մէջ կը վարանէր և ժողովուրդի յորձանքին հասնիլը կը տեսնէր և չէր համարձակել որ անոր զէմ կենալ, ոչ փախչել:

Փիրօնտէն երեախախտները որ այնքան յանդգնօրէն ձեռք առած էին զանկէլեցութեան խնդիրը, հիմա՝ ըմբոստութեան մը վաղորդայնին, անորոշ կը մնային. թղեւ արքունիքը զրէթէ զինավառ էր և ամենակարողութիւնը ժողովրդին կողմէն էր, այլ ուրիշ Բրուսիայիներուն մերձեցումը և այն փախը զոր միշտ կը ներշնչէ նախկին իշխանութիւն մը, նոյն իսկ ուստութեան ըլլալէն ետքը, համազում զոյսցուցին իրենց մէջ, որ զարձեռալ աւելի աղէկ էր փախազարծ գահադաշնակներով արքունիքին հետ կարգադրութեան մը յանդիլ, քան թէ յարձակումի մը փառնդներուն ենթարկուիլ: Այն պարագային իսկ, որ այդ յարձակումը յաջող ըլլար, կը վախնային որ օտարներուն չատ մտախի ատենի մէջ համարը պիտի քնէր պարտաւին զէմ շահուած յաղթանակի մը բոլոր աղբիւնքները, և ստակալի վրէժ մը յաջորդէր փախը կեանի մը յաջարկութեան: Ասկայն, հակառակ իրենց այս համաձայնելու պատմադրութեան, փիրօնտէնները այս նիւթին վրայ ունէր բանակցութիւն չսկսան և համարձակեցան նախաձեռնարկ ըլլալ: միայն թէ մտիկ ըրին Պօլ անուն

մէկը , թագաւորին նկարիչը , և չառ կապումս թիւերի հետ , որ էս գովիկոս ժՁ.ի սպասուսն էր : Պոզ նկարիչը սարսափած հանրային գտաին վտանգներէն , հրաւիրեց ժիրօնաւորները որ գրեն ինչ որ յարմար էր գտան , ծայրայեղ պարագայի մը մէջ , թագաւորը և ազատութիւնը փրկելու : Այս բանին վրայ ժիրօնաւորները նամակ մը գրեցին զոր ստորագրեցին կառտէ , ժանսօնէ , Վէրնիս , այդ համալը կը սկսէր տարտերով : «Մեզի կը տարցնէր , պարտերէ ինչ և մեր կարծիքը փրատայի ապի վիճակին վրայ . . . » Այս սկզբնաւորութիւնը կ'ազդեցուցանէր արդէն թէ բացառութիւնը գրգռմի մը արդիւնքն էր : Երեք երեսօտները Պոզի կ'ըսէին թէ այդ եւս թագաւորին քղինքին բան ծածկելու ժամանակը անցած է և չառ պիտի սխալէր եթէ չի տեսներ որ իր վարժունքն էր պատճառը ընդհանուր խառնութեան և տկամբներու այն բաւն սգիին , ուրիշ անդադար կը գանգատէր : Իր Վոլմէն նոր տրացումներ անօգուտ պիտի ըլլային և անտի պիտի թուէին : Տիմակ , այն վիճակին մէջ որ են ինքիւնները , միայն վճռական քայլեր պէտք է տանել ժողովարդը ազատօղջելու համար , որ ինտակի համար , ամէն մարդ հաստատօրէն կը կարծէր թէ թագաւորին կարողութեան մէջն էր օտար բանակները հեռացնելը , ուրիշ , պէտք էր որ նախ սկսէր այդ հեռացումը հրամայելով , լեռնայ պէտք էր ընտրել հայրենատէր գաղիմ մը , ծածկել Լաֆայէթը , որ իրայ այս վիճակին մէջ չէր կրնար օգտակարապէս ծառայել , օրէնք մը հանել երիտաւարը գահաժառանգին սահմանադրական գաղափարակութեանը համար , անձնական գանձը երկարելի հանրային հակակշի մը և հանդիսարարապէս յայտարարել , որ ինքիւնքին համար միմիայն այն տան իշխանութեան ընդարձակում պիտի ընդունէր ,

երբ ազգը ազատօրէն համաձայն ըլլար այդ բանին : Այս պայմաններով , կառնեցնէին ժիրօնաւորները , յաւայի էր սը զալարթը տմոքուէր և ժամանակի ընթացքին առ այս ուղղութեան մէջ յաւատարմութիւն , թագաւորը վերստին աչն վտանգութիւնը , զոր այսօր լոյսը վին կ'ընդունուցած էր :

Անտարակոյս , ժիրօնաւորները ալ ըմբիցին չառ մօտ էին իրենց նպատակին համեմատ , եթէ իրօք մինչեւ այդ վայրկեանը և երկար տանէ ի վեր գահաւորած ըլլային հանրապետութիւն մը հաստատելու համար , և կ'ուզէին որ յաջողելու վայրկեանին , յանկարծ կանգ տանեն , նախարարութիւնը տալու համար իրենց բարեկամներէն երեք հոգի : Ասիկա չկրնար ըլլալ , և յայտնի կը գտնուայ որ հանրապետութեան ցանկացին միայն միայն միապետութեան յաւատարմութեան համար , թէ անիկա երեք ճշմարիտ ծրարի մը չեղաւ , և նայն իսկ զայն ձեռք բերելու վաղորդայնին , անանք , որոնք կ'ամբաստանուին զայն երկարօրէն պատրաստած ըլլալու համար , չէին ուզեր հաստատաց գտալ զո՜նկ այդ գրութեան յայլման նակին համար և կը համակերպէին սահմանադրական միապետութիւնը պա՜նկ , կը բաւէ որ անիկա չըմպատուած ըլլայ ըստ բառականի ազատութիւններով : ժիրօնաւորները պահանջելով որ զինուորները հեռանան , կ'ազդեցուցանէին որ ներկայ վտանգը զիրենք կը գրաւեցնէր : Այն ազգայնութիւնը զոր կ'ընծայէին գահաժառանգին գաղափարակութեան համար , բառական է աղաւցուցանելու նախ որ միապետութիւնը իրենց համար անտանկի ազգայն մը չէր :

Ըսին նախ որ Պրիստ իր կողմէն առաջարկներ բրած էր գահընկէցութիւնը արգիլելու , և այս բանին համար իրր պայմանը գրած է չառ մեծ գաղափար մը : Այս հաստատումը բրած է Պրիստ -

քան ար Սողեղիկ, որ երկու պատճառով միշտ զրպարտած է. որտի չարութիւնն և մատարական կեղծիք: Քայց այս հաստատումին ու և է ազգայնաց չի անար. և Պրիտայի ծանօթ ազգաստութիւնը, իր դերադրուած համադոււր պէտք է վերջին իրեն ի նորոտաւ Անչուչա, անկարելի չէ որ արքունիքը զբաւ ստած ըլլայ Պրիտայի համար, րայց ամիկա չաղարչուցաներ որ զբամբ ինքը իրնդրած, կամ ստացած էր: Բէդիանի կաշառակերտութեան մասին վերը յիշուած դէպքը, որ զկեղծարարներու միջոցաւ արքունիքին խոտաղարած էր, այդ դէպքը և ուրիշ նոյն կարգի չառ մը ուրիշ դէպքեր բաւական կը ցոյցեն թէ ինչ հաւատա պէտք է ընծայել այն ընչաքաղցար թեան ամբաստանութեանց, որոնք այնքան յաճախ և զխրաւ մէջ կը բերտին Արդէն, ինչ որ ալ ըլլայ Պրիտայի ինդիրը, երեք երեսփոխանները, ժանտոնէ, Կուառէ, Վէրնիս, նոյն իսկ ամբաստանած չեն, և ասանք էին որ միայն ստորադրած էին այն համակը որ Պոպին յանձնեցին: Թազաւ որին վերաւ որ սիրտը ու և է ասունէ, նա ալ կարող էր հետեւելու անոնց իմաստուն կարծիքներուն: Թիւրքի թուղաւորին ներկայացուց նամակը, րայց անիկա խոտութեամբ մերմեց և իր երկու ամբարկան պատասխանները ստատ թէ ինքը չէր, այլ հայրենաւոր զաշիծը որ պատերազմը զրգուցր. զաւրով Սահմանադրութեան, ինքը անոր կը հետեւէր հաւատարմութեամբ, մինչ ուրիշները ամէն ջանք կ'ընէին զայն ջնջելու:

Այս պատճառարանութիւնները չառ օրինաւ որ չէին, որովհետեւ, թէկա ինք չէր պատերազմը զրգուցր, րայց ամիկա պէտք էր արդիւրի գինքը՝ զայն ազէկ վարելը պարտականութիւն մը համարիր: Դարով օրէնքի աստին խզմաօրէն հաւատարմութեամբ ըլլաւուն, միմիայն բնագիրը յարգելը բաւ

ւ տիան չէր. պէտք էր Սահմանադրութեանը վտանգի չենթարկել, ստարները միանաւ հրա իրելով:

Ժիրօնաւորները կը յուսային որ թաւաւորը պիտի անապ իրենց խորհուրդներուն, այս իսկ պատճառով անանք վերադա՛ն վարմունք մը ցոյց տաին, երբ ժողովին մէջ յարուցուեցաւ զա՛նքնէցութեան ինդիրը, որ արդէն ամէն օր կը ծեծուէր ակամբներուն, մանաւնիւդներուն և ինդրադիրներուն մէջ: Ամէն անգամ որ, յանուն Տանկերտներու Յանձնաժողովին, խօսէին հայրենիքին ենթարկուած վտանգին և զայն դարձանկաւ միջոցներուն վրայ, պատճառին վրայ խորհեցէր, և րաէին:

— Պատճառի՛ք վրայ, կը կրկնէին օթեակներէն:

Վէրնիս, Պրիտո և ժիրօնաւորները կը պատասխանէին թէ Յանձնաժողովը րայ աչքով կը նայէր պատճառին վրայ, և թէ, երբ ասանք զար, քողը վար պիտի տանուէր, րայց հիմա, հարկ չկար անհամաձայնութեան նոր ինդիրներ յարուցանելու: Բայց մճաւած էր որ րողը փորձերը և ձեռնարկները վիժին, և ազէտը, նախատեսուած ու վախցուած, հասաւ քիչ տառնէն, ինչպէս պիտի տեսնէք քիչ յետոյ:

Դահլաւիթներուն ի պատիւ արտած հանգէտ մը ետք, Ապաստմանական յանձնախումբը որոշեց որ անանք համրայ կրկնէն Յուլիս 26ի տատուն, երեք կարգի վրայ չարտած, զէպի արքաւ յական պալատը, կարմիր գրօշը պարգած, և անոր վրայ տաւ սուր արձանադրած. «Անոնք որ ժողովուրդի բաւակին զեմ գեղը պարպեն, անմիջապէս մահուամբ պիտի պատժուին»: Այս յարձակումը նպատակ ունէր զերի բռնել թագաւորը և զայն րանադրել Վէրնիս մէջ: Վերապի ազգային պահակաւորքին զիմամ ելած էր այս յարձակումին օժանդակել. րայց այնքան ոչ իմաց արտած էր անոնց, և իրարս:

հետ այ համերաշխ չըլլալնուն համար, անոր սպաները Բարիլի քաղաքապետարանը եկան նոյն առաւել, հասկնալու համար թէ ինչ պէտք էր բնել:

Այս յարձակման լուրը ծածուկ չի մնաց, սրբաբար իրար անցաւ, ամէն ոք հոն լեցաւ Էր ու արքայական ընտանիքը՝ ուսի վրայ: Բէշիօն, տեսնելով որ միջոցները պէտք եղած կերպով ձեռք տանուած չեն, և մասնաւոր լինել մը վախնալով, և մանաւանդ՝ նկատել տանելով որ Մարտիկացիները առկա ին ժամանած չեն երբեք, ածուպարանքով գնաց արտարձանները՝ յարձակողներուն մօտ, և ջանաց կրակցնել չարժոււմ մը, զոր ժողովրդային կուտակցութիւնը կորստաւ պիտի մասնէր, եթէ չի յաջողէր:

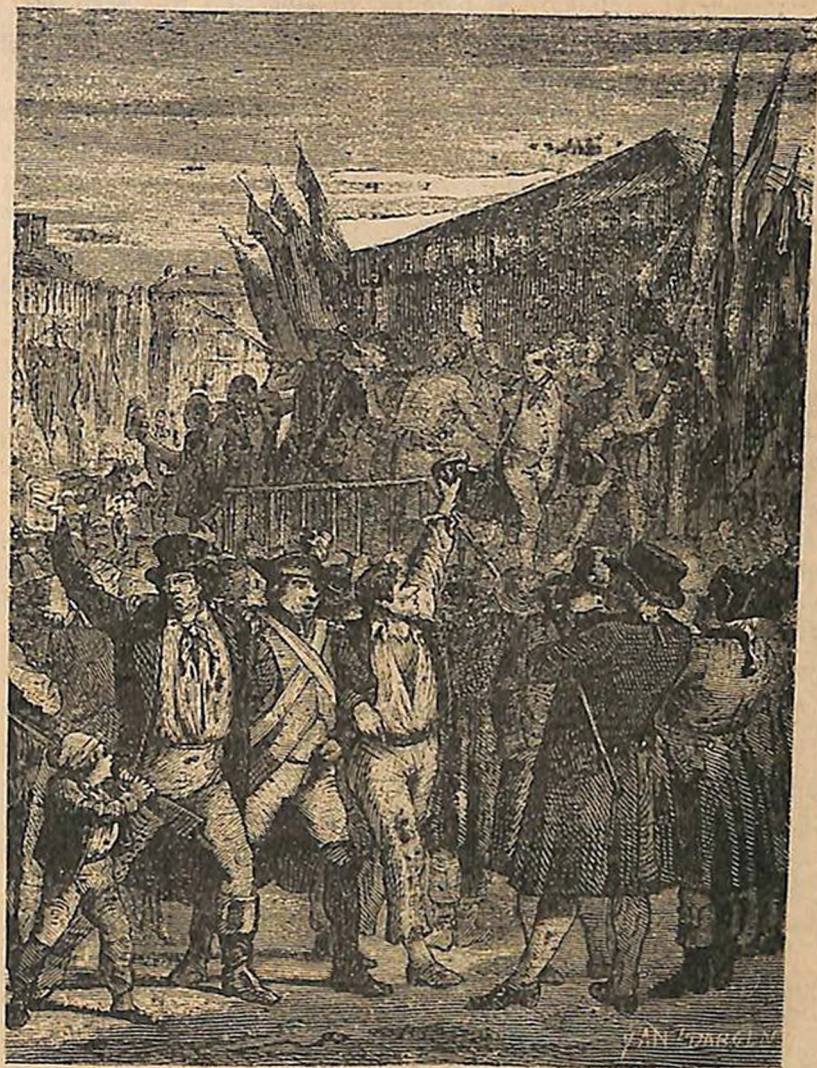
Արտարձաններուն մէջ զարհուրելի իրարանցում մը կար. ամբողջ գիշերը տհալանդը հնչեցաւ ցած էին. ժողովուրդը զրգոսելու համար, լուր հանած էին թէ պալատին մէջ մեծաքանակ զենք կար, զոր պէտք էր երթալ և տանել: Բէշիօն մեծ գժուարութեամբ յաջողեցաւ կարգ կանոնը հաստատել, գտաւեան նախարար Շամբիօն ար Սիսէ, որ իր կողմէն գաղտնի էր արտարձանները, սուրի հարստները ստացաւ: Վերջի վերջոյ, ժողովուրդը հաւանեցաւ ետ քաշուիլ, և ապստամբութիւնը յետաձգուեցաւ:

Անոնց հետ չարահաղակեցան այն կռիւներն ու մանրամասնութեանց վրայ վիճարանութիւնները, որոնցմով սովորաբար կը սկսին վերջնական խլուսները: Թաղաւորը յունիս 20էն ի վեր փակել ստաւ Էր Թիւլլըրի պալատին պարտէզին դուռները. միմիայն ֆէօդաներստ ակումբին տարահարթը, որ ժողովին կը տանէր, բաց կը մնար, պահակներ հրաման ստացած էին այդ կողմէն ոչ մէկը մտնել պարտէզ: Տէպրէ-մէնիկ այնտեղ տեսնուեցաւ, որ բռնի կերպով կը վիճարանէր երեսօթանի մը

հետ, դայն սուրիցին, զէպի պարտէզ քշեցին, ու մինչև Բալէ Ռուայեպի առջև ստորին, ուր լողմաթիւ վէրքեր ստացաւ: Պարտէզին մէջ չմտնելու համար արտած հրամանը սանակիս եղած ըլլալով, խնդիր եղաւ այդ մասին հրամանադիր մը արձակել. սակայն այս հրամանադիրը չարձակուեցաւ. միայն ստաջարկուեցաւ. նշանատախտակ մը գնել, սա բաւկալով. արգիլուած և օտար տղի վրայ սուր կռիւներ: Այս նշանատախտակը կախուեցաւ և բաւական եղաւ որ ժողովուրդը պարտէզէն ներս ոտք չկոխէ, հակառակ որ թաղաւորը վերցուցած էր արգիլքը: Ահա այսպէս, ալիս չէին խնայել թաղաւորին. օրինակի համար, Նանտիէն եկած նամակ մը կը պատմէր թէ քաղաքին մէջ ինչիւր անցած դարձած էին. անմիջապէս՝ ժողովը թաղաւորին զրկեց այդ նամակին բնոյթինալութիւնը:

Վերջապէս, յուլիս 30ին, Մարտիկացիները Բարիլ ժամանեցին. հինգ հարիւր հոգի էին, և իրենց մէջ տնէին հարստային գաւառներու ամենէն սուր՝ զյուս մարդիկը, և բոլոր այն արկածախնդիր տարբերը, որոնք վաճառականութեան համար Մարտիկա կ'երթան: Պարպառու անոնց բնոյտաձգ գնաց Նաւանդուհի մէջ: Այս առթիւ Մանդէսի հետ նոր ծրարի մը կողմնցին. Մարտիկացիներուն բնոյտաձգ կրթալու պատրաստիւն տակ, կ'ուզէին միացնել արտարձաններու սպասամբները, և յետոյ կանոնաւոր բանակով երթալ Պարտէզէլ, ու հոն բանակիլ առանց ազատուիլ, մինչև որ ժողովը գահնիկեց բնէր թաղաւորը կամ թէ ան ինքնաբերաբար հրաժարէր գահէն:

Այս ծրարիքը հաճոյ կը լիւ էր կուտակեցական մարդասէրներուն, որոնք կ'ուզէին այս յեղափոխութիւնը վերջացնել առանց արևն թափելու: Ասկայն և այնպէս, չյաջողեցաւ այս ծրարը այ, սրտհեռու Մանդէս չկրցաւ

ԿՍՄԱՆՈՐ ԶԵՆՈՒՈՐ ԿՍՐԶՅԱԳՐՈՒՄ

ի մի հաւաքել տրտաւթանները, և քիչ թուով մարդիկ միայն տարաւ Մարտիրոսացիներուն ընդ առաջ, Սանդէս անմիջապէս անոնց հրամայուց ճաշ մը, Շան դէլիլի մէջ, Միւսնայն օրը և միւսնայն ժաման, Ֆիլի Աէն-Թօմայի վաշտին պատկանող ուղղային սրահա-կազօրաց հաւաքոյթ մը, և անոնց հետ զբաղէս ու զինուորական արիշ անձ-նութիւններ, բոլորն ալ պաշտօնին կուսակից, ճաշ կուտար շատ մօտերն այն տեղին, ուր կ'ողջունուէին Մարտի-

րոսացիները: Անտարակոյս, այս հայկե-րոյթը յատկապէս սրտարտատում չէր Մարտիրոսացիներուն ճաշը խանդարելու համար, բոտ որում, չայս վերջիններուն խնջոյքը վերջին վարկեանին միայն կ'աղմակերպում էր, ու հայկերոյթի տեղ տպտամբութեան մը վրայ խոր-հում էր ի սկզբան:

Մական և այնպէս, անկարելի բան էր որ այնքան հակառակորդ զբաղի-նիւր կարենային խաղաղութեամբ աւար-տել իրենց ճաշը: Ամբոխը նախառն

թագաւորականները, որոնք ուզեցին ինքզինքնին պաշտպանել. հայրենասէրները, զորս օգնութեան կոչեց ամբոյսը, անմիջապէս վաղեցին եկան ու ահա կուրծ սկսաւ: Բայց երկար չանկեց այս կուրծը. Մարտիկացիները, իրենց հակառակորդներուն վրայ խուժելով զանոնք փախցուցին, անոնցմէ մին սպաննեցին և մէկ քանին ալ վիրաւորեցին: Մէկ ակնթարթի մէջ Բարիկ խոտով թեւան մատնուեցաւ: Դաշնակիցները կը պարտէին բոլոր փախցնելը, ժողաւելնէ զարդանաչանները վարկաւնէին, բակով թէ բարդէ պէտք էր դնել անոնց տեղը:

Կուրծն փախչողներէն մէկ քանին արիւնաճերմակ վիճակի մէջ գացին Թիւրքիի պալատը, ուր փութկոտ ընդունելութիւն մը եղաւ իրենց. անձնուրութեան այդ գոհերուն չստ միմ խնամք տարուեցաւ, և ստիկա բնական էր:

Ազգային պահակազօրքերը, որոնք պալատին ծառայութեան մէջ կը զբաղուէին, այս մանրամասնութիւնները հազարեցեան, թերեւս ալ վրայ գիրքերին, և ահա՛ նոր գրոյցներ և նոր տակտիկաններ սկսան չրջան բնել ընդդէմ արքայական բնասնիքին և պալատական տիկնիկներուն, որոնք, կ'ըսէին, իրենց թաշկինակներովը սրտածէին վիրաւորներուն քրտինքն ու արիւնը: Այս բանէն մինչև իսկ հետեւցնողներ եղան թէ զէպքը յատկապէս պատրաստուած էր, և ահա այս պատճառով Թիւրքիի զէմ նոր ամբաստանութիւն մը երեսն եկաւ:

Բարիկի ազգային պահակազօրքը պահանջեց որ Մարտիկացիները անմիջապէս հեռացնեն, բայց օթեակները ստիկային այս պահանջը, և այս խնդրագիրը ու է յաջողութիւն չգտաւ:

Այս պարտադանքներուն տակ էր որ գրութիւն մը չընտրեալութեան հանդէպ տալիս, ստիկա ի սկզբան վերադարձեցաւ:

Պրուշովիքի դուքսին և քիչ վերջ տյայտուեցաւ թէ հեղինակը ան է: Արդէն խօսեցանք Մալէ սիւ Բանի առաքելութեան մասին. անիկա, յանուն թագաւորին, ստամ էր դադարաւոր և ձեռք յայտարարութեան մը. բայց այդ դադարաւորը չուտով աղանդեցին. ուրիշ յայտարարութիւն մը, զոր ներշնչեցին Քալէնցի կիրքերը, Պրուշովիքի անունով հրատարակուեցաւ, բոլոր սիական բանակին ընդ ստաջ: Այդ գրութիւնը սա պէս խմբագրուած էր. —

«Ն. Վահագնաւորութիւնք կայսրը և Բրաւսից թագաւորը ինձի յանձնած ըլլալով Պրանտայի սահմանագրութիւն վրայ հաւաքուած միացեալ բանակներուն հրամանատարութիւնը, ուզեցի ազդարարել այս թագաւորութեան բնակիչներուն՝ այն չարժանիքները, որոնք երկու վահագնները մեկեցին ձեռք ստանել ծանօթ միջոցները, զանոնք ստաջնորդող գիտաւորութիւնները:

«Ազգային և Լօրէնի Գերմանացի իշխաններուն իրաւունքները ու ստացուածքները կամաւորական եղանակով մը բռնաւորելէ հաք, ներքին անդորութիւնը և օրինաւոր կառավարութիւնը խանդարելէ ու տապալելէ չհատ, թագաւորին նուիրական անձին և անոր օգոստափառ բնասնիքին զէմ բռնութիւններ ու յարձակումներ ի դորձ դնելէ և օր քստ օրէ զանոնք կրկնապատկելէ ու վերանորոգելէ հաք, անոնք՝ որ կառավարութեան զէմ եղան, վերջ ի վերջոյ ալ չափը անցուցին, անարդար պատերազմ մը յայտարարելով Ն. Վ. կայսեր զէմ և յարձակելով անոր հպանտական ստացուածքներուն վրայ: Գերման կայսրութեան մէկ քանի ստացուածքներն ալ նշաւակ եղան այս հարստահարութեանց, և ուրիշներ նոյն փառնոցէն ազատեցան, պարզապէս աւելի ստալով տիրող կառավարութեան և անոր գործակալներուն հրամայական սպաննալիքներուն:

Ն. Վ. Բրուսիլոյ թագաւորը, որ կապուած է Ն. կայսերական վեհափառութեան հետ, սերտ և պաշտպանութեան կապերով, և ինքն ալ զերմանական գերդատման մէջ անդամը ըլլալով, չի կրնար չքաղել իր զինակից սկստութեանց ի պաշտպանութիւն. և այս կրկին կապերուն ոյժովն է որ անխկնլ ստանձնէ պաշտպանութիւնը այս թագաւորին ու Գերմանիոյ:

«Այս մեծ չափերուն յարակից կերպով գոյութիւն ունի նպնշան կարեւոր նպատակ մը, որուն սրտանց կը փափաքին, այն է՝ զաղբեցնել Ֆրանսայի մէջ տիրող անիշխանական վիճակը, գահուն և օրրութեանց դէմ կատարուած յարձակումները կասեցնել, օրինաւոր իշխանութիւնը վերահաստատել, թագաւորին ապահովութիւնը և ազատութիւնը որոնցմէ զերկուսն է, իրենց վերադարձնել, և զայն ի վիճակի բնել ի գործ դնելու օրինաւոր իշխանութիւնը, որ իր իրաւունքն է:

«Համոզուած ըլլալով՝ որ Ֆրանսական ազգին ողջամիտ դատակարար զրգունք կը զգայ զինքը հարստահարող խմբակի մը չափազանցութիւններէն, և թէ Ֆրանսայիներու մեծագոյն մասը անհամբերութեամբ կը սպասէ օգնութեան վայրկեանին, բացէ ի բաց արտայայտուելու համար ընդդէմ զիրենք հարստահարողներու ձեռնարկներուն, Ն. Վ. կայսրը և Ն. Վ. Բրուսիլոյ թագաւորը զանոնք կը կոչեն և կը հրաւիրեն անյատկալ վերադառնալ բանակահովան և արդարութեան, կարգապահութեան ու խաղաղութեան ճամբուն մէջ: Այս տեսակէտներով է որ, ևս, տոբրադրեալս, երկու բանակներու հրամանատար գործադրող, կը յայտարարեն:

«1. թէ անդիմադրելի պարսպաներէ ներկայ պատերազմին մղուած ըլլալով, երկու զինակից արքունիքները միմիայն իրենց աչքին տուելու ունին Ֆրանսայի

բարօրութիւնը, և յաւանութիւնը հունին հարստանալու նոր յաղթանակներով:

«2. թէ անոնք բնաւ մտադիր չեն խառնուելու Ֆրանսայի կառավարական ներքին գործերուն, այլ միմիայն կ'ուզեն ազատել թագաւորը, թագուհին և արքայական ընտանիքը՝ իրենց մասնուած գերութեան վիճակէն. ու Ն. Բրիտանիոյ Վեհափառութեան հայթայթել այն ապահովութիւնը որ անհրաժեշտ է, որպէս զի կարենայ, առանց արդիւքի, առանց վտանգի դուրս մարել տալ թոյր այն ժողովները, զորոնք յարմար պիտի գտայ, և որպէսզի կարենայ աշխատել ապահովելու իր հպատակներուն երջանկութիւնը, համաձայն իր խոստումներուն և այն չափով՝ որ իրմէ կախում ունենայ:

«3. թէ միացեալ բանակները պիտի պաշտպանեն քաղաքները, գիւղաքաղաքներն ու գիւղերը և կեանքն ու ինչքը թոյր անոնց որոնք կը հպատակին թագաւորին, ու անոնք պիտի ջանան անմիջապէս վերահաստատել կարգ կանոնը և ստիկանութիւնը՝ ամբողջ Ֆրանսայի մէջ:

«4. թէ ազգային պահակազօրքը կը հրաւիրուի առժամաբար հսկել քաղաքներու և գիւղերու անդ որրութեանը, թոյր Ֆրանսայիներու կեանքին ու ինչքին ապահովութեանը, մինչև որ ժամանեն Ն. Վ. կայսերական և արքայական զինուորները, կամ մինչև որ արիւ կարգապահութիւն մը ըլլայ: Այլապէս՝ ազգային պահակազօրքը անձնականապէս պատուխանատու պիտի ըլլաւ ի, հակառակ պարագային՝ ազգային պահակազօրքէն անոնք որ զինակից սկստութեանց բանակներուն դէմ կուտին, և զէն ի ձեռին բռնուին, թըշտամի պիտի համարուին, և պիտի պատժուին իբր ապստամբ իրենց թագաւորին դէմ, և իբր խանդարողներ հանրային անդորրութեան:

« 5 . թէ՛ Գրանաական կանոնաւոր բանակին զօրավարները , սպաները , ենթասպաները և զինուորները հաւատարմապէս կը հրաւիրուին վերադառնալ իրենց նախկին հաւատարմութիւնը , և անմիջապէս հնազանդիլ թագաւորին , որ իրենց օրինաւոր վեհապետն է .

« 6 . թէ՛ կառավարական պաշտօնատանց անդամները , գաւառական վարչութեանց և քաղաքապետարանի պաշտօնեաները հաւատարմապէս պատասխանատու պիտի համարուին , իրենց գլուխովը և ինչքերովը , բոլոր այն յանցանքներուն , հրձիգութեանց , սպաննութեանց , աւարառութեանց և չարագործութեանց , զորս թոյլ տան և յայտնի կերպով մը զանոնք արգիլելու համար չպիտի ընդգիտնան իրենց սեպհական չրջանակներուն մէջ . թէ՛ անոնք հաւատարմապէս պարտաւոր պիտի ըլլան առժամաբար չարունակել իրենց պաշտօնները , մինչև որ Ն . Բերատոնեայ վեհափառութիւնը , գտած ըլլալով իր լիակատար ազատութիւնը , այդ մասին միջոցներ ձեռք տանէ , և կամ ուրիշ կարգադրութիւն մը ըլլայ մինչև այդ ժամանակը , իր սնուամբ .

« 7 . թէ՛ քաղաքներու , գիւղաքաղաքներու և գիւղերու այն քնակիչները , որոնք համարձակութիւնն ունենան Ն . Վ . կայսերական և արքայական զինուորներուն դէմ կուտելու , և անոնց վրայ գէնք պարպելու , ըլլա՛յ ըստ պաշտի մէջ , ըլլա՛յ պատու հանձնարէն , դուռներէն և իրենց տանք բացուած քներէն , անմիջապէս պիտի պատժուին պատերազմական օրէնքին խրատութեամբ , ու իրենց տունները պիտի քանդուին կամ պիտի վաճառուին : Ընդհակառակը , յիշեալ քաղաքներու , գիւղաքաղաքներուն և գիւղերուն բոլոր այն քնակիչները , որոնք փախտան հպարտակիլ իրենց թաղաւորին , իրենց գլուխովը բանալով Ն . Վ . հաւաքաւորութեանց զինուորներուն առջև , անմիջապէս

պիտի վայելին անոնց պաշտպանութիւնը . անոնց կեանքը , ինչքը և զոյքերը պիտի դուրս օրէնքին պաշտպանութեանը տակ , և հոգ պիտի տարուի անոնց ամենուն ու անոնցմէ իւրաքանչիւրին ընդհանուր ապահովութիւնը .

« 8 . Բարիդ քաղաքը և իր բոլոր բնակիչները , առանց խարութեան , պարտաւոր պիտի ըլլան անմիջապէս և անյատալ հնազանդութիւն յայտնել թագաւորին , այս իշխանը կատարելու անթիրի ազատութեան մէջ գնիլ , և անոր ապահովել , ինչպէս նաև արքայական ընտանիքի բոլոր անդամներուն այն անբռնարարելիութիւնը և յարգանքը , զորս հպատակները պարտական են ցոյց տալ , համաձայն՝ ընտելեան և մարդկային օրէնքներու . անոնք իրենց գլուխովը անձնականապէս պատասխանատու պիտի ըլլան պատահած բոլոր գէղաքներուն համար , և պիտի դատուին զինուորական օրէնքին համաձայն , առանց ներման արժանանալու յոյսն ունենալու . Ազգային ժողովի բոլոր անդամները , կառավարական պաշտօնեաները , գաւառական վարչութիւնները , Բարիդի քաղաքապետութիւնը և ազգային պահակաւորքը , հաստատար գաւառները և բոլոր անոնք՝ որոնց անկէ , Բաց տալի , վերոյիշեալ վեհափառութիւնք կը յայտարարեն , իրենց կայսերական ու թագաւորական պատիւին ու խօսքին վրայ թէ , եթէ Թիւրքիի պոյտար գրաւուի , կամ նախատնիքի ենթարկուի , եթէ ամենապարբ ընտելեան , կամ անարդանք ըլլայ Ն . Վ . թագաւորին , թագաւորին և արքայական ընտանիքին , եթէ անմիջապէս հոգ չտարուի անոնց ապահովութեանը , պահպանմանը և ապաստանմանը , ինչպէս և յուէս անտուանալի վրէժ մը պիտի լուծեն , Բարիդ քաղաքը ենթարկելով զինուորական խօտութեան՝ ձեռամբ բանակին , և այն ապաստանները , որոնք

"Ճիր մը գործած են, իրենց արժանի պատիժը պիտի գտնեն: Ասոր հովառակ, Ն. կայսերական և արքայական վեհափառութիւնները թող կու տան Բարիւզ քաղաքի բնակիչներուն՝ խորհրամատաց ըլլալ Ն. Քրիստոնեայ վեհափառութեան մօտ, իրենց յանցանքներուն և սխալութեան համար ներողութիւն խնդրելու, և կը խտտաման տմենախոտ միջոցներ ձեռք տանել անոնց կեանքը և ինչքը ապահովելու համար, եթէ անոնք չու ընդ փայթ և ճշդիւ հազանդին վերադառնալ հրաժանին:

«Վերջապէս, Ն. Վեհափառութիւնք, Թրանսայի մէջ չճանչնալով ուրիշ օրէնք քան այն որ կը բղխի լիակատար ազատութիւն վայելող թագաւորէն, կանխաւ կը բողոքեն ընդդէմ վաւերականութեանը այն բոլոր յայտարարութիւններուն, որոնք զուցէ կատարուին յանուն Ն. Քրիստոնեայ վեհափառութեան, այնքան ատեն որ անոր նուիրական անձը, ու թագուհին և ամբողջ արքայական ընտանիքին կեանքը իրականօրէն ապահովութեան մէջ չըլլան. այս պատճառաւ, Ն. կայսերական և արքայական վեհափառութիւնք կը թախանձեն Ն. Քրիստոնեայ վեհափառութեան, որ իր թագաւորութեանը մէջէն նշանակէ քաղաք մը, որ ամենէն մօտն ըլլայ սահմանադրութիւն, և ուր ինքը յարմար կը դառնէ քաջալիկ թագուհին ու բնասնիքին հետ, գորտուր և ապահով պահակազօրքով մը, որ իրեն պիտի զրկուի այս նպատակաւ, որպէս զի Ն. Քրիստոնեայ վեհափառութիւնը կարենայ կատարեալ ապահովութեամբ իր մօտը կանչել այն նախարարները և խորհրդականները, որոնք հաճոյ են իրեն, և որպէս զի ի վիճակի ըլլայ իր յարմար դատած խորհրդակցութիւնները կատարել, կարգ կանոնի վերահաստատման հոգ տանիլ և իր թագաւորութեան վարչութիւնը կարգի գնել:

«Վերջապէս, կը յայտարարեմ և կը տտանձնեմ, իմ անձնական անուանով, և իմ վերադրեալ հանգամանքով, ու մենութեք խիստ ու լաւ կարգադրա՞ւ թիւն մը ի գործ գնել իմ հրամանիս առկա գտնուող զինուորներուն վրայ, ու կը խտտաման քաղցրութեամբ և չափաւորութեամբ վարուիլ այն բարեխա հարստակներուն հետ, որոնք խաղաղ և հանդարտ կը մնան, և բունի ոյժ պիտի գործածեմ միայն ընդդէմ անոնց, որոնք յանցաւոր պիտի ըլլան կա՛մ զիմադրելով կամ չարակամութեամբ:

«Այս պատճառներուն համար է որ թագաւորութեան բոլոր բնակիչներուն կոչ կ'ընեմ, ուժղին և հաստատակամ կերպով մը, չընդդիմանալ իմ հրամանատարութեան առկա գտնուող զինուորներուն յառաջխաղացութեանը և գործողութեանը, այլ անոնց հայրենայ թախանձելով անոնք, ազատ անցք և ցոյց տալ լսարկ արամադրութիւններ, օգնութիւն և օժանդակութիւն, ամէն անգամ որ հարկը պահանջէ:

«Տրուած՝ Քաղկէնցի ընդհանուր ստրայակայաին մէջ, 1792 յուլիս 25ին:

Ստրայագրութեան
ՇԱՐԼ ԿԻՅՈՄ ՖԷՐՏԻՆՍԵՆՏ
Դուքս Պրուանսի-Լիւքսեմբուրգի:»

Այս յայտարարութեան ամենէն աւելի ապացոյցիչ կէտը այն էր որ, յուլիս 25ին Քաղկէնցի մէջ դրուած ըլլալով հանդերձ, յուլիս 28ին հասաւ Բարիւզ և հրատարակուեցաւ. բոլոր արքայական թերթերուն մէջ: Արտաքոյ կարգի տալու որո՞թիւն մը յառաջ բերաւ. կիրքերը կիրքերու վրայ բարդուեցան: Ամէն ոք կրդում բրաւ. զիմադրել թշնամի մը, որուն բանեցուցած լեզուն այնքան գոռոց էր և սպառնալիքները՝ ահաւոր:

Բնական էր որ, միաբերու ծանօթ վիճակին մէջ թագաւորը և արքունիքը ամբաստանուէին այս նոր յանգանքին համար: Լուգովիկոս Ժ.Ղ. փութաց յառաւել զրով մը հերքել այս յայտարարու-

թիւներ, և անտարակոյս խղճի մտօք կատարեց այս հերքումը, քանի որ զօրավարին ողջարարագիրը իր առաջարկածէն այնքա՛ն տարբեր էր. բայց սակայն այս օրինակէն պէտք էր հասկընար արդէն, թէ իր կուսակցութիւնը ինչքան տւելի անգին պիտի անցնէր իր փափաքներէն, եթէ երբեք յաղթող հանդիսանար:

Ո՛չ թաղատարին հերքումը, ոչ ալ այդ ստիկը. իր լուծ խօսքերը կրցան ժողովին սիրտը առնել. խօսելով այն ժողովուրդին մասին, որուն երջանկութիւնը միշտ թանկագին եղած էր իրեն, թաղաւորը կ'ըսէր. « Որքա՛ն վիշտեր պիտի մտցուէին, եթէ ժողովուրդը ամենապզտիկ հշտնը տար թէ դէպ ի թաղաւորը կը դառնայ: »

Այս յազիչ խօսքերը ալ եւս յառաջ չէին բերիր այն խանդավառութիւնը, զոր ժամանակաւ ծնեցնելու ձիրքն ունէին. ժողովուրդը այդ խօսքերուն մէջ տեսաւ խաբկրայութիւն մը, և բազմաթիւ երեսփոխաններ ոչմ տուին ժողովուրդին այս սպաւորութեանը, որ պէտքի, բռին, հրապարակուի հակառակութիւնը՝ թաղաւորին խօսքերուն և զօրծերուն միջեւ:

Այդ վարկեմանէն սկսեալ, զրգուտմը ստատկացաւ, և պարագաները ծանրակշիւ դարձան: Տեղեկութիւն տունուկցաւ թէ Պուշ Կիւ Ռօնի գաւառը իր հաւաքած տուրքերը վար կը դնէր, որովս զի կարենար հոգալ Սալուացիներուն դէմ իր զրկած գինուորները, այդ գաւառը կ'ամրապնդէր ժողովը, որ ձեռք տանուած միջոցները անհաւատկան են. տարկա Պարպառուի ազդեցութեան տակ կատարուած զործ մըն էր:

Ժողովը բեկանեց Պուշ Կիւ Ռօնի գաւառին որսչումները, բայց չկրցաւ արդիւի անոնց գործադրութիւնը: Մի և նոյն ժամանակ, լուր ելաւ թէ՛ Սարտերը, որոնք յառաջ կ'ընթանային, 50,000 հազի էին, պէտք եղաւ որ ար-

տաքին գործոց նախարարը ինքը անձամբ ժողովին դայ, և ապահովցնէ թէ զօրավարութեանը չստ չստ 11 կամ 12 հազար հոգիէ կը թաղկանային: Այս զրոյցին յաջորդեց ուրիշ մըն ալ. բռին թէ Սուստօն գաղած դաշնակիցներու փոքր խումբը թուհաւորուած է իրենց հոցին մէջ տակիկի կտորուանք խառնուած բլրալով, մինչեւ իսկ կը հաւատաւէին թէ 160 հոգի մեռած էին և 800 հիւանդ կար: Տեղեկատուութեանց զիւանդն գիմեցին և լուր տաին թէ՛ ալիւրի պարկերը կը գտնուէին եկեղեցիի մը մէջ, որուն ապակիները կտրուելով յանի մը կտոր ինկեր էր ալիւրին մէջ, բայց ո՛չ մեռեալ և ոչ ալ հիւանդ կար:

Յուլիս 25ին հանուած հրամանագիր մը մատուտւ. կերպով նիստի կը հրաւիրէր Բարիդի լոյոր քաղաքական խմբակցութիւնները. անոնք ժողով դուռնարած էին և Բէլգիօնի պաշտօն յանձնած էին իրենց անուեով հոգակիւ Լուդովիկա Ժ.Չ.ի գարհակէցութիւնը: Օգոստոս 3ի առաւել, Բարիդի քաղաքապետը այս բաղձանքներէն ոչմ տուած, ներկայացաւ ժողովին, ուղերձ մը մատուցանելու յանուն Բարիդի քառատուն և ութ մասնաճիւղերուն: Բէլգիօն պարզեց Լուդովիկոս Ժ.Չ.ի վարմունքը՝ յիշատիւթեան ծաղաւնն ի վեր, ալ չբճանի բաւերով, դժեցողքին ցոյց տուած բարիքը՝ հանդէպ թաղաւորին, և միապետին տպերակատութիւնը: Անիկա ուրուագծեց այն վտանգները, որոնց սոսկումն տակ կը պանուէին լոյոր երեսակայութիւնները, օտարներուն ժամանումը, ինքնապաշտպանութեան միջոցներուն ոչնչութիւնը, ժողովին դէմ զօրավարի մը ընդվզումը, դատաւական խել մը վարչութեանց ցոյց տուած ընդդիմութիւնը և յանուն Պրուենսիքի կատարուած սարսափելի ու անհեթեթ սպառնալքները: Հետեւաբար, եղբարկացուց թէ պէտք էր գա-

հընկէց բնել թափաւորը, և խնդրեց ժողովէն, այս կարեւոր խնդիրը օրակարգը անցնել:

Այս մեծ առաջարկը, որ մինչև և այն ատենը միայն ակումբներուն, դաշնակիցներուն և արուարձաններուն կողմէ կատարուած էր, ուրիշ հանգամանք մը կը ստանար հիմա որ կը ներկայացուէր յանուն Բարիքի և իր քաղաքացիական կրթման: Այս առաջարկը աւելի զարմանք պատճառեց քան թէ հաւանութիւն ստացաւ առատան նիստին մէջ: Բայց իրիկունը վիճարանութիւնը սկսաւ, և ժողովին մէկ մասին հաւնոր անսանձ կերպով արտայայտուեցաւ: Ուսման կ'ուզէին անմիջապէս վիճարանութեան ձեռնադիրք: Եւ ինչո՞ւնք՝ յետաձգումը կը պահանջէին: Վերջապէս, յետաձգելին Օգոստոս 9 հինգշաբթի օրուան, և չարտահանելին բնդունիլ ու կարգաւ այն ուղերձները, որոնք քաղաքացիական շատ աւելի բուռն կերպով կ'արտայայտէին մի և նոյն բաղձանքը և նոյն զպացումները:

Մօքոնայի մասնաճիւղը, միանալէն ա'լ աւելի յատուց կրթւով, գահընկէցութիւնը խնդրելով գահ չմտայ, կատարեալ հեղինակութեամբ հռչակեց գայն: Անիկա յարտարարեց թէ այլ ևս Լուզովիկոս ԺԶ-ը չէր ճանչնար իսկապէս Թրանսայի և քիչ տունէն պիտի երթար հարցնել օրէնսդիր մարմինն, թէ վերջապէս միաքաղաք Թրանսան վերկրու: Բայց առաի, անիկա հրաւրեց բոլոր մասնաճիւղերը կայարանութեան (զոր այնու թաղաւորութիւն չէր անուաներ իր օրինակին հետեւի):

Ինչպէս որդէն անսանք, ժողովը արտաստարական չարժամին չէր հետեւեր այնքան արագ կերպով, որքան կը հետեւէին ստորադաս իշխանութիւնները, որովհետեւ, անիկա օրէնքներուն վրայ հակառակ պաշտօն ունենալով, հարկադրուած էր ա'լ աւելի յարգել պանծը: Ժողովը յաճախ կը տեսնէր որ

ժողովրդային պանծաւորները իրմէ աւելի առաջ կ'անցնին և այսպէսով իշխանութիւնը կը խուսափէր իր ձեռքը: Այս պատճառաւ, Մօքոնայի մասնաճիւղին որոշումը բեկանեց. Վէրնիս և Քանայոն չատ խիստ լեզու մը դարձանցին այս արարքին դէմ, և զայն անուանեցին ժողովրդային դերիշխանութեան դէմ բռնատիրութիւն: Բայց այնպէս կը խուս իմէ, Մօքոնայի մասնաճիւղի արարքին մէջ անոնք աւելի կը դատապարտէին խնդրարկունքուն արագ գործունէութիւնը քան թէ սկզբունքներու բանարարումը, և մահաւանդ՝ Ազգային ժողովին հանդէպ անոնց բանեցող ջանք լեզուն անպատշաճ հանգամանքը կը դատապարտէին:

Բոլոր անստույգութեանց վախճանը կը մատնար. միեւնոյն օրուան մէջ ժողով տեսնէին գահակիցներու արտաստարական յանձնաժողովը, և թաղաւորին բարեկամները, որոնք անոր փախուստը կը պատրաստէին: Պահընկէցութեան խնդիրը վիճարանութիւնը օրուան յետաձգուեցաւ յանձնաժողովը. այսինքն՝ օգոստոս 9-ի իրիկունը և 10-ի առտուն:

Միս կողմէ, թաղաւորին բարեկամները կը խորհրդակցէին անոր փախուստին վրայ, Պ. ար Մօմօրէնի պարտէզին մէջ: Պ. Պ. ար Լիանքուր և Լաֆայէթ կրկին և կրկին խնդրեցին կը արտադրէին. ամէն ինչ պատրաստ էր մեկնաւ մին համար. միայն զբաւ չկար: Պէրթիւրան ար Մօլիլի ի զուր տեղը սպասած էր թաղաւորին անձնական զանձը, վճարելու համար արքայական ակումբներուն, բեմատացներուն և կեղծ հրապարակներուն, որոնք ո'չ գութ կը հրատարակէին, այլ սոսկ խնդրեցնուն համար վար կը դնէին պաշտին զբամները: Դրամ չգտնելով, զիմում բրին փախուստի համար, զոր առատաձեռն հպատակներ փութացին սող թաղաւորին: Պ. ար Լիանքուր

նուէրին մօտին խօսեցանք արդէն, անիկա տուաւ բոլոր այն զուամբները զորս կրցաւ հայթայթել: Ուրիշներ ալ իրենց սենեցածը տուին: Անձնուէր բարեկամներ պատրաստուեցան հասել այն կառքին, որ պիտի փոխադրէր արքայական ընտանիքը, և, եթէ պէտք ըլլար, անոր քով պիտի գտնէին իրենց կ'անքը: Ամէն ինչ պատրաստուած ըլլալով, Մօնօրէնի մօտ հաւաքուած խորհրդակցանները սրտեցին որ մեկնուին անկի տնեցալ, ամբողջ գիշերը տեւող խորհրդակցութենէ մը ետք: Թագաւորը, որ անմիջապէս հարկ տեսաւ Մօնօրէնը, համեմատեց այս որոշումին, և հրամայեց որ համաձայնին Պ. Պ. ար Մօնսէլէի և ար Սէնդ Քրոս աշի հետ: Այս ձեռնարկին չորժ համախորհուած մարդոց անձնական կարծիքները ինչ որ ալ եղած ըլլան, իրենց համար մեծ տրտնտքութիւն մըն էր պահ մը կարծեղը թէ թագաւորին փրկութիւնը մօտալուտ է:

Իսկոյն հասեալով օրը ամէն բան փոխուած էր, թագաւորը պատասխանել տուաւ որ չպիտի մեկնէր բնաւ, որովհետեւ չէր տպիր որ քաղաքային պատերազմը վերախէր: Ամէն անոնք որ չառ գտնազան զգացումներով հաւատարմութիւն կը չահարգուէին թագաւորին անձով, արտարկեալն: Իմացան որ իրական զրդապատճառք թագաւորին ցոյց տուածը չէր: Ըշմարտոր՝ նոյն զօրավար Պրինստիքի ժամանումէն էր, որուն համար կ'ըսէին թէ չառ մօտալուտ է, յետոյ, արտաւարութեան յետաձգուելը և մանաւանդ՝ թագաւորին մերժումը՝ տահմանադրականներուն փոտահելու: Անիկա կարտով արտաշայտած էր իր մերժումը, բոկով որ լաւագոյն էր մեռնիլ քան թէ աշխարհի մարդերու յանձնախի, որոնք այնքան զէշտութիւն բրած էին իրենց:

Այսպէս, տահմանադրականներուն բոլոր ջանքերը և փառանքները անօգուտ

եղան: Լաֆայէթ ծանրապէս յանցաւոր դարձած էր: Գիտէին որ Լիւքսէրը համոզած էր ի հարկին մայրաքաղաքին վրայ քայլու: Այս վերջինը ժողովին մօտ կանչուած ըլլալով ամէն բան խառտովանած էր Տամերկուներու Յանձնաժողովին տաջու: Ծերունի Լիւքսէրը թոյլ և փոխախառն էր: Սրբ մէկ կուսակցութենէ մը տրիշ կուսակցութեան մը ձեռքը անցնէր, թող կատար որ իրմէ խլէին հախարղ օրը իր բոլոր բաժնեկրուն կամ բաժնեկրուն խառտովանութիւնը, վերջէն ինքզինքը կ'արգարացնէր իր թուրքերանութեանը համար, ըսելով որ փրանսերէն չէր գիտեր, կուտար և կը գտնադատէր որ միայն խախտարարներ կային իր չորժը: Կուտակեալ ճարտարութիւնը տնեցաւ Լաֆայէթի տաջարկութիւնները խառտովանցեց տալու իրեն, և Պրինստիքի, որ ամբաստանուած էր իրը միջնորդ, գտաւ կանչուեցաւ:

Ասիկա Լաֆայէթի բարեկամներէն և սպաններէն մէկն էր, ամէն բան տրտնտք համարձակութեամբ և աշխարհի չեղտով մը, որ համոզեց թէ իր զօրավարին բանակցութիւնները իրեն անձանթ լինէ: Լաֆայէթը պէտք էր ամբաստանութեան հեթարկել թէ ոչ, այս հարցը նորէն յետաձգուեցաւ:

Գահընկէցութեան վիճարանութեան համար նշանակուած օրը կը մօտենար, տպատմութեան յատակադիւր որոշում և ծանօթ էր: Մարտիկացիները իրենց չառ հետաւոր զօրանոցը ձգելով փոխադրուած էին Քօրարլիշներու մօտահաճութիւնը, ուր կը գտնուէր նոյնանուն տկուարը: Այսպէսով Բարիգի կեդրոնը կը գտնուէին և զարմուտութեան վաղրին չառ մօտ:

Երկու քաղաքապահ զօրաց սպաններ բաւական յանդգնութիւնը տնեցած էին փառնաւորներ բաշխելու գաւաղիրներուն, ամէն բան վերջապէս պատրաստուած էր Օգոստոս 10ին համար:

Մ Ս Ռ Ս

Օգոստոս Տին վիճարանեցան Լաֆա-
յէթին վրայ: Ստաւար մեծամասնու-
թիւն մը զայն տմբատատնութիւնէ
զերծ համարեց: Քանի մը երես-
փոխաններ, զայրացած՝ անսպարտութեան
վճիռէն անուանական քուէարկութիւն
կը պահանջէին և այս երկրորդ փորձին,
չորս հարիւր քառասուն և վեց հազի
քաջութիւնը կ'ունենան զօրավարին ի
նպատակ քուէ տալու, ընդդէմ երկու
հարիւր ութսունի: Ժողովուրդը այս
լուրէն բմբաստացած, ժողովարանին
զրան տուածքը հաւաքուեցաւ և նա-

խառնեց զուրս կըող երեսփոխանները,
մասնաւորապէս նեղելով անոնք որոնք
ծանօթ էին իրր ժողովին աջակողմին
պատկանող, ինչպէս Վազան, Ժիրար-
աւն, Տիւմա, Էւն, և Ամէն կողմէ կը
բարկանան երեսփոխանական մարմինին
դէմ և բարձրաձայն կը կրկնեն որ ժո-
ղովր մը համար՝ որ պատան Լաֆա-
յէթը անսպարտ արձակած է, այլ ևս
փրկութիւն չկայ:

Հետեւեալ օրը, Օգոստոս Յին, առ-
բօրինակ յոս գում մը կը ափրէ երեսփո-

խանութներուն մէջ : Անոնք որ նախորդ օրը նախատուած էին, անձնապէս կամ նամակով կը բողբոքեն : Երբ կ'իմացնեն թէ Պ. Պօքարօն քիչ մնաց որ կախուէր, վայրենի քրքիջ մը կը պայթի օթեակներուն մէջ : Երբ կ'աւելցնեն թէ Պ. ար ժիրարտէն ձեռն կերաւ, նոյն իսկ անոնք, որ այդ քանը չառ լաւ գիտէին, իրեն կը հարցնեն հեղինակին թէ ուր տեղին գրքին, և ինչպէս . « Է՛հ, չէ՛ք գիտեր, կ'ըսէ ազնուակա-նօրէն Պ. ար ժիրարտէն, որ վատերը միայն հոսէն հարուած կու տան : » Վերջապէս, երեսօթիսն մը օրակարգին անցնել կը պահանջէ : Սակայն ժողովը կ'որոշէ որ դատախազ Ռէօտէրէր կան-չուի, որպէս զի յանձն տանէ իր անձ-նական պատասխանատուութեան առի ապահովելու ժողովին անդամներուն անդորրութիւնը և անբանարարելիութիւնը :

Կ'առաջարկուի հարցադրել Բարիդի քաղաքապետը և դոյն տալով յայտարարելու «այս»ով կամ «ոչ»ով, թէ կրնա՞յ հանրային անդորրութիւնը ապահովել : Կոտակ այս առաջարկին կը պատասխանէ թողաւ որն ալ հարցադրուելու առաջարկով մը, և դոյն իր կարգին տալով. որ յայտարարէ «այս»ով կամ «ոչ»ով թէ կ'երաշխտու-րէ երկրին ապահովութիւնը և անբա-նարարելիութիւնը :

Սակայն, այս հակընդդէմ առա-ջարկներուն մէջտեղ դիւրին էր նշմա-րել որ ժողովը կ'երկնէր վճռական վայր-կանէն և ժիրօնաւորներն իսկ պիտի նախընտրէին գահընկէցութիւնը ձեռք բերել խորհրդակցութեան մը միջոցաւ, քան թէ կտակածելի և մահացու հար-ուածի մը դիմել : Այս եղբարեկամաց միջոցին Ռէօտէրէր հաստ և խմացոյց որ մասնաճիւղ մը որչա՞մ է ահազանդը հնչեցնել և ժողովին ու թիւ իլլըրի պարտին վրայ քաղել, եթէ գահընկէ-ցութիւնը չվճռուի : Բէզիօն որոհ

մտաւ իր կարգին, անիկա դրական ձեւով մը բացատրութիւն չտաւ, բայց խոտովանեցաւ. որ չարագուշակ ծրագիրներ կային, թուեց ձեռք առ-նաւոր նախազգուշութիւնները, սպառ-նացող չարմահներուն առաջքը անհե-լու համար, և խոտացաւ պատկանեալ իշխանութեան հետ համաձայնել այդ միջոցները ձեռք անհելու համար, եթէ անոնք լաւագոյն թուէին քան թէ քաղա-քապետութեան ձեռք առած միջոցները :

Բէզիօն, ինչպէս իր բոլոր ժիրօն-տէն բարեկամները կը նախընտրէին որ գահընկէցութիւնը վճռուէր ժողովին մէջ, քան թէ անստոյգ կախ մը մէջէն պարտին գէմը Գահընկէցութեան հա-մար մեծամասնութիւնը զրէթէ չա՛ն-տած ըլլալով, անիկա պիտի նախընտ-րէր աստատման յանձնաժողովին ծրագիրները կտակեցնել : Ռեքեմն ներկա-յացաւ ժաքօղկներու Հսկողութեան Յանձնաժողովին և հրաւիրեց Շապօն՝ ապստամբութիւնը կտակեցնել, անոր բերով որ ժիրօնաւորները որչա՞մ էին գահընկէցութիւնը, և անմիջապէս Ազ-գային Փօսթօստօրէն (Գահնադրու-թիւն) նիտաի հրաւիրել, թէ վստահ էին մեծամասնութեան վրայ, և թէ պէտք չէ նիմարկուել յարձակումի մը սրուն հետևանքները կտակածելի են : Շապօ պատասխանեց թէ ու է քան կարելի չէր յոռապ ժողովէ մը որ չա-րագործ Լաֆայէրը անպարտ արձակած էր, թէ՛ ինքը՝ Բէզիօն կը խաբուէր իր բարեկամներէն, թէ՛ վերջապէս, ժողո-վուրդը որչա՞մ էր ինքզինքը փրկել և թէ նոյն իրիկունն իսկ ահազանդը պի-տի հնչէր արտարձաններուն մէջ : — « Դուք, ուրեմն, միշտ գէշ գրպա մը պիտի աւննաք հարցաւց Բէզիօն, վա՛յ ձեզի, եթէ բմբասանան : Զեր ու-նեցած ազդեցութիւնը գիտեմ, բայց ևս ալ իմ ազդեցութիւնն ունիմ և դոյն պիտի գործածեմ ձեզի գէմը »

— Դուք պիտի ձերբակալուիք :

պատասխանեց Շապո, և զձեզ պիտի արդիլին գործել:

Իրաւամբ միտքերը շատ զրգոււած ըլլալուն համար, Բէդիօն չէր կրնար իր կտակածները հասկնել և իր ազդեցութիւնը ի գործ դնել: Ընդհանուր զրգուած մը կը արելէր Բարիդի մէջ. թմբուկը զինուորականները հաւաքելու համար կը դարնուէր բոլոր թաղերուն մէջ, աղջային պահակախումբի վաշտերը կը հաւաքուէին և իրենց պահակախումբները կ'երթային շատ աշտպան տրամադրութիւններով:

Մասնաճիւղերը կը լեցուէին ո'չ թէ քաղաքացիներու հոծ թուովը, այլ ամենէն ասքզուրկներով: Ապստամբական Յանձնաժողովը նիստ գումարած էր երեք կէտերու վրայ. Ֆուսնիէ և ուրիշ քանի մը հոգի Ֆոսլու. Սէն-Մարտո էին, Սանդէս և Ուէսթէրման գրաւած էին Ֆոսլու. Սէնդ-Անդուանը, վերջապէս՝ Տանդան, Քամիլ Տէմուշէն և Քառա, Մարտիկոյ վաշտին հետ Քօրադիէներու Ակումբին էին: Պարպառու ժողովին և պալատին համար լրատուներ դնելէ ետք սուրճանդակներ առած էր իր արամադրութիւններ ստի, որոնք պատրաստ էին Հարաւային Ֆրանսա մեկնելու: Ասկէ զատ թոյն պատրաստած էր ինքզինքին համար, որովհետեւ աշխարհն անվստահ էին յաջողութեան վրայ և Քօրադիէներու Ակումբին մէջ կը սպասէր սպառամբութեան արդիւնքին: Զիզիպուրի թէ ուր էր Ռօպէսքիէս, Տանդօն պահած էր Մառան մասնաճիւղին մէկ նկուզին մէջ և յետոյ գրաւած էր Քօրադիէներու օթեակը: Ամէն մարդ կը վարանէր, ինչպէս մեծ որոշում մը կը նախընթացին, բայց Տանդօն յանդգնութիւնը զէպքին ծանրութեան համեմատութեան համեմելով իր որոտացող ձայնը կը թնդացնէր. կը թուէր աշխարհը լրանալու, զորս «արքունիքին ոճիրները կ'անուանէր» կը յիշեցնէր պալատին ատեկութիւնը Սահմանադրութեան

դէմ, խարսղ խօսքերը, անոր խաբէրայ խտտումները, որոնք միշտ գլուխով քաշուած էին իր վարմունքով. և վերջապէս կը թուէր անոր յայտնի մեքենայութիւնները, օտար պետութիւնները Ֆրանսա բերելու համար: «Այ ևս, կ'ըսէր, ժողովուրդը միայն ինքզինքին կրնայ գիմկ, որովհետեւ Սահմանադրութիւնը անբաւական է և ժողովրդն անպարտ հաշակեց լափայթել. ուրեմն միայն դուք կաք ինքզինքնիդ վերելու համար: Օ'ն, ահապարկէք, որովհետեւ այս իրիկուն իսկ պալատին մէջ դադանի արքանականը յարձակուած մը պիտի ընեն ժողովուրդին վրայ և զայն պիտի ջարդեն, Բարիդէ մեկնելէ և Քօլլէնց երթալէ առաջ: Ինքզինքնիդ պաշտպանեցէք ուրեմն, ի զէն, ի զէն»:

Այդ վայրկեանին, հրադանի հարուած մը կը թնդայ Աստուրական Սենական մէջ, ի զէն ազաղակը չուտով ընդհանուր կը գառնայ, սպառամբութիւնը հաշակուած է: Այդ պահուն ժամը տամբմէկ ու կէսն էր: Մարտիկոյները շարք կը կազմեն Քօրադիէներուն Ակումբին դրան տալու, կը գրաւեն խնդանութիւնները և հոծ ամբոխ մը որ իրենց կողմը կ'անցնէր, զիրենք կը ստուարացնէ:

Քամիլ Տէմուշէն և ուրիշներ կը փութան երթալ ահազանգը հնչեցնել տալու համար, բայց զանազան մասնաճիւղերու մէջ նոյն եւանդը չեն դանել: Կը ջանան անոնց եւանդը արթնցնել. քիչ յետոյ մասնաճիւղերը կը միանան և պատուիրակները կ'ընթարին, անոնք պէտք էր Քաղաքապետարան երթալին և նախկին քաղաքապետութիւնը հետաքննելով գրաւէին վարչութիւնը: Վերջապէս, զանդակներուն վրայ կը խոյանան, զանոնք բռնի կը գրաւեն և ահազանգը կը սկսի հնչել: Այս չարագուշակ ազմուկը մայրաքաղաքին անսահման տարածութեանը մէջ կը թրնդայ. փողոցէ փողոց, չէնք չէնք կը

փոխանցյալի, կը կանչէ երևութիւնները, պաշտօնատարները, քաղաքացիները իրենց պաշտօններուն գլուխը, վերջապէս աշուղանգը պաշտօնին կը հասնի և կը ծանուցանէ որ գծիմ գիշերը հասած է. սարսափելի գիշեր, խռովքի և արեան գիշեր, որ միաստի՛ւն անցուցած վերջին գիշերը պիտի ըլլար՝ իր նախահարց պաշտօնին մէջ:

Արքունիքի սուրճանդաւաններ եկան թաղաւորին լուր տալու թէ աղէտին ժամը կը մօտենար. անոնք Քօրադիէներու ակումբի նախագահին խօսքը կ'իմացնէին. նախագահը ըստ իր մարդոց թէ Յունիս 20ին պէս ինդիը քաղաքացիական պարզ պաշտ մը ընկուռն վրայ չէր. այսինքն, եթէ Յունիս 20ը տպաւնալիչն էր, Օգոստոս 10ը վճռական հարուածը պէտք էր ըլլար: Այդ րանին վրայ, արդարեւ, այլ ևս չէին տարակուսեր: Թագաւորը, թագուհին, իրենց երկու զուակները, իրենց քոյրը՝ Տիկին Էլիզապէթ, պառկած չէին և ճաշէն ետք խորհրդակցութեան սրահը անցեր էին. ուր կը գտնուէին բոլոր նախարարները և մեծ թուով բարձրաստիճան տղաներ: Հոն, իրարանցումի մէջ, կը խորհրդակցէին թագաւորական ընտանիքը փրկելու միջոցներուն վրայ: Դիմադրութեան միջոցները տկար էին, որովհետեւ անոնք զրէթէ ջնջուած էին թէ՛ ժողովին հրամանագիրներով, և թէ՛, նոյն լակ, արքանիքին սխալ գործերակերպին հետեւն ըսով:

Մահամապրական պահակախումբը, ժողովին մէկ հրամանագրով լուծուած ըլլալով, թագաւորը անոր տեղը արիջ մը դրած չէր, այլ նախընտրած էր տուջիներուն թուակները շարունակել, քան թէ նոր պահակախումբ մը կազմել. այս պատճառով 1800 հազի նուազ կար պաշտօնին մէջ:

Այն գորտադառները, որոնց արամալ բաթիկները թագաւորին նպաս-

տաւոր թուեցան վերջին դաշնակցութեան միջոցին, Բարիդէն հեռացուած էին հրամանագիրներու սովորական միջոցաւ:

Ձէին կրցած զուիցերիական զինուորները հեռացնել իրենց վայելած մասնաւոր իրաւանց շնորհիւ, բայց զանաք զրկել էին հրետանիէն. և արքունիքը, երբ միջոց մը որոշած էր Նօրմանախա վայելի, հոն զրկած էր այս հաստաբաժմ վաշտերէն մէկը, ցորենահատիկներու ժամանակին հսկել տալու պատրուակին տակ: Այս վաշտը գեւ. եւ չէր կանչուած: Քանի մը զուիցերիացի զինուորներ միայն, որոնք Քուրպըլուայի մէջ էին, Բէզիսի հրամանով եւս զարձած էին, և ամենքը մէկ ութին ինը հարիւր հազիի հազիւ կը հասնէին: Ոստիկան զինուորները կազմուած էին փրանսուական պահակախումբի նախկին զինուորներէն, որոնք Յուլիս 14ի հեղինակներն էին:

Վերջապէս, ազգային պահակախումբը ոչ նոյն պիտերը ունէր, ոչ նոյն կազմակերպութիւնը, ոչ ալ 1789 հոկտեմբեր 6ի անձնու իրաւիւնը: Սպաշակոյտը, ինչպէս տեսնաք, վերակազմուած էր: Շատ մը քաղաքացիներ զինուորական ծառայութենէն զզուած էին և անոնք որ գտնուիլը եղած չէին, երկնստ զարձած էին ամբոխին կատաղութենէն: Ազգային պահակախումբը, ինչպէս պետութեան միւս մարմինները, արեւմտ կազմուած էր, յեղափոխական նոր սերունդով մը: Ինչպէս ամբողջ փրանսան՝ ան ալ բաժնուած էր տահմանադրականի և հանրապետականի: Ֆիլի-Սէն-Թօմայի ամբողջ վաշտը և Բրդի-Բէլի վաշտին մէկ մասը անձնուէր էին թագաւորին. միւսները կամ անտարեր, կամ թշնամի էին: Մահաւանդ թնդանթաթիգները, որ գլխաւոր ու մը կը կազմէին, վճռական հանձնակատականներ էին: Այն յոգնու-

խիւնը, զոր այս վերջիններուն ղէնքերուն ահաակը կը պատճառէր, հետապնդած էր հարուստ միջակորեոսըրը, այսպէսով զտրիւններ և երկաթագործներ ինդո-նոթներուն տիրացած էին և մարտիրոզին զգացումները ունէին, քանի որ անոր մէկ մասը կը կաղնէին:

Ուրեմն, թագաւորին կը մնար 8 կամ 900 զուիցերիացի զինուոր և ազգային պահակախումբէն ալ մէկ վաշակէն քիչ աւելի բան մը:

Կը յիշուի որ Լաֆայէթի նախնիքն ի վեր, ազգային պահակախումբի հրամանատարութիւնը վախճի փոխ կ'անցնէր բանակին վեց պետերուն: Այդ պահուն Մանտա հրամանատարին ձեռքն էր, նախկին զինուորական, իր սահմանադրական համադրանքներն համար զէշ աչքով դիտուած արքունիքէն, քայց Մանտա արքունիքին կը ներշնչէր բացարձակ վստահութիւն, իր հաստատակամութեան, լուսամտութեան և պարտականութեան հանդէպ ունեցած անձնութեան պատճառով: Մանտա, որ ընդհանուր հրամանատար էր, այս չարարատակի գիշերը ածապարանքով բրած էր կարելի եղած պատրաստութիւնները միայն:

Արդէն, այն մեծ նրբանցքին տախտակամանը որ Լուիսի պալատը Թիւրքիին կը միացնէ, որոշ տարածութեան մը վրայ կարուած էր, յարձակողներուն անցքը արգիլելու համար: Ուրեմն, Մանտա չխորհեցաւ պալատին այս թեւը պաշտպանել և իր բոլոր ջանքերը կեդրոնացուց բակերուն, պարտէզին և յարկաբաժիններուն կողմը:

Հակառակ իմրուկի միջոցով եղած զինուելու հրաւերին, քիչ թուով ազգային պահակախումբ հաւաքուած էր: Վաշտերը ամբողջացած չէին և ամենէն հաւանականները անհատապէս կու գային պալատ, որ Մանտա զանազ գինուորագրած և բաժնած էր, և Զուիցերիացի զինուորները բակերուն պարտէզին և

յարկաբաժիններուն մէջ դրած էր: Զուիցերիացի զինուորներուն բակին մէջ ինդոնոթ մը դրած էր, երեք հաւ մէջակող և երեք հաւ ու իշխանաց բաժնին մէջ:

Դժբաղդարար այս ինդոնոթները յանձնուած էին ազգային պահակախումբի ինդոնոթաձիգներուն և այսպէսով թշնամին տեղւոյն վրայ կը գտնուէր: Բայց Զուիցերիացի զինուորները որոնք հաւանդով ու հաւատարմութեամբ տողորուած էին, զանաք աչքէ չէին փախցնիր և պատրաստ էին, ստաջին չարութիւնը գրաւել և ինդոնոթներն ու ինդոնոթաձիգները պալատին չըջտարածէն դուրս նետել:

Ատենցմէ զատ Մանտա գետեցած էր ստիկան զինուորներու յատկապէս զինուորներու քանի մը խմբակներ Լուիսի տներուն երկայնքին և Քաղաքապետարանին մէջ: Բայց այս ստիկան զինուորները, ինչպէս ըսինք, նախկին ֆրանսական պահակախումբէն կազմուած էին:

Պալատին այս պաշտպանողներուն պէտք է աւելցնել չատ մը հին ծառայողներ, որոնց տարիքը և խոհականութիւնը արգիլք եղած էր տարագրելու և վտանգի պահուն պալատ փութացած էին, սմանք Քաղկէնց զացած չրլային քաւելու համար, և ամանք ալ վեհանախորէն մեռնելու թագաւորին քով: Ահապարանքով զինուած էին բոլոր այն զէնքերով, զորս կրցած էին հայկաթիկ պալատան մէջ, ունէին հին սուրբ, տարձանակներ, զորս իրենց դասին կազմած էին թաշկինակներով, մէկ քանին նոյն իսկ վստարաններուն թիկնն ու ունէկները առած էին, այսպէս ուրեմն, այդ չարադուշակ վաղուկեանին կատակները չմոցուեցան, երբ արքունիքը դռնէ անդամ մը հարկ էր որ լուրջ բլլար: Անոգուտ մարդոց այս բազմութիւնը, հետո կարենալ ծառայել, կը նեղացնէր ազգային պա-

ները, չզիսնադով թէ ի՞նչ անցած
դարձած էր, և մատկերով որ տակաւին
պէտք չէր անաստակ օրէնքին, ներկա-
յանալ մերմկով հրամանատարը, խոր-
հուրդ կու տան հնազանդիլ: Մանաս
որոշում մը կու տայ: Բէգիսի սու-
րազրած հրամանը, որ էր բռնութիւնը
հա մղել բռնութեամբ, կը յանձնէ իր
ազուն, որ իրեն հետ պալատին մէջ
էր, և կը հնազանդի յաղաքապետ-
ութեան ազդարարութեան: Մատաւոր-
պէս սուստանան մամը չորսն էր. հա-
զիւ թէ Բաղաքապետարան կը հասնի,
կոր հոն յանկարծակիի կու գայ նոր
վարչութիւն մը գտնելով: Անմիջապէս
գալն կը չրջարտան, կը հարցաքննեն
սուսած հրամանին մասին և յետոյ
զինքը կը ճամբեն, և ճամբած միջոցին
նախադհը չարազուշակ չարմում մը
կ'ընէ, որ մահուան վճիռ մը կ'ըլլայ:
Իսու ալ, հազիւ թէ դժբախտ հրամա-
նատարը դուրս ելած էր, և ահա զին-
քը պաշտօնեցին ու տարձանակի հար-
ուածով մը գետին ձգեցին, զինքը
մերկացուցին հաղաւտներէն, բայց
զրարաններուն մէջ չգտան այն հրամա-
նը, որ իր ազուն յանձնած էր, և իր
մարմինը նետեցին գետը, որ այնքան
ուրիշ գիտնէր չուսով իրեն պիտի
հետեւէին:

Այս արկանոտ արարքը, անդամա-
լուծեց պալատին պաշտպանութեան բո-
լոր միջոցները, ամէն կարգի զարծա-
կեցութիւն քանդեց, և արդիւնք որ
պաշտպանութեան յատակագիծը զոր-
ծողութիւն: Սակայն, զիս ամէն բան
կորուսած չէր, և ապստամբութիւնը
ամբողջովին կազմակերպուած չէր:
Մարտիրոսայիները, անհամբերութեամբ
սպասելէ հաք Զորաւ Սէնդ-Անդուանի
ժողովուրդին, որ չէր հասներ, միջոց
մը կարծիր էին որ օրը կորուսեալ:
Բայց Ուէնդէրման, սուրբ Սանդէսին
կուրծքին տանկով, գալն տալպած էր
հաստի բնիմանալ: Այն ատեն, յաջոր-

դարար, արուարձաններու տարտամբ-
ները հասան, սմանք Սէնդ-Սորէ փո-
ղպէն, սմանք ալ Լէօֆ և Ռուսիայ
կամաւջներէն, և Լուսիս անցքերէն:
Մարտիրոսայիները չարքերուն գլուխն
տն յոծ կը քայէին Պրոյնցի գահա-
ւիցներուն հետ, և իրենց զէնքերը
ուզլած էին պալատին վրայ: Մեծ
թուով ապստամբներուն՝ սրանք ամէն
վարկեան կը ստուարանային, միայն
էր հետաքրքիրներու սմանք մը, և
թշնամին ալ աւելի ահալին կ'երևար
քան ինչ որ էր իրականութեան մէջ:

Այն միջոցին որ զէնքի պալատ կ'եր-
թային, Սանդէս փութացած էր Քա-
ղաքապետարան, ազդովն պահակա-
խումբին բնդ հանար հրամանատարը
անուանել սարու համար ինքզինքը,
և Ուէնդէրման պաշտօնակցի գալն
վրայ միայն էր, մարտիկները վարե-
լու համար:

Ամենուրեք, ուրեմն, տարօրինակ
խառնակութիւն մը կար, այն ատու-
նան որ Բէգիսն համաձայնած յատու-
կողծին համեմատ, թէս պէտք էր իր
սանը մէջ փակած ըլլար ապստամբ-
ներուն ձեռամբ, բայց, զիս կը սպա-
սէր պահակազօրքերուն, որանք իր պա-
տախանատուութիւնը պիտի սքօղէին
ձեռակառն բռնութիւնով մը: Ինքն-խակ
լոր զրկեց Քաղաքապետարան, և վեր-
ջապէս քանի մը հարիւր հազի զրին իր
զրան ստաջքը, որպէս զի բռնապա-
կուսած վիճակի մէջ երեւայ:

Այդ միջոցին պալատը բոլորովին
պաշարուած էր: Պաշարողները հրապա-
րակին վրայ կը գտնուէին. և ծաղոյ
արջալոյսին հետ, սմանք կը տեսնէին
բակերուն հին դուռներուն մէջերէն, կը
նշմարուէին պատու հաններէն, ինչպէս
անոնց հրազնները սրանք ուզլած
էին պալատին, կը բաւէին իրենց չփոխ
ազազակները և սպանալի երգերը:

Ապստամբներուն ստաջքը կորկու
յատակագծին ու զեցին վերադառնալ:

բայց երբ Մանսոյին մա՛ր խմացան, նախարարները և վարչութիւնը համակարծիք եղան յարձակումին ողջանելու, որպէս զի օրէնքի սահմաններուն մէջ զէնք տանելու ստիպում ըլլան:

Ռէտեղէրը նոր աչքէ անցուցած էր այս զինուորներուն չարքերը, և Զուլցերիական զինուորներուն, ինչպէս ալ զային պահակախումբին օրինական յայտարարութիւնը բրած էր արգիլելով յարձակիլ, բայց խափա կը հրամայէր բռնի ուժը ետ մղել բռնի ուժով: Թագաւորն ալ հրաիրեցին որ անձամբ կատարէր հաստատրիմներուն զօրանցքը, որոնք պատրաստ էին զինքը պաշտպանելու: Այս զմտալի թաղաւորը գիշերն ի բա՛ն մտիկ բրած էր այն զանազան խորհուրդն'րը, որոնք իր չարժը կը խաղաձուռէին և ինքնամիտօմի հազուադէպ վայրկեաններուն ազօրեմած էր իր թաղաւորացուն կնոջ, իր զաւակներուն և իր քրոջը համար, որոնք իր վախին առարկաներն էին: «Վեհափա՛ս, բաւ իրեն թաղաւնին կորովով, ինքզինքնիդ ցոյցնելու վայրկեանը եկած է:» կը հաւատեն նոյն իսկ որ ատրճանակ մը խլելով ձերունիւ Սֆրիկ մէջքէն, թաղաւնին դաշն ևսանդով ներկայացուց թաղաւորին: Մարի-Անգուանկի թաղերը արցունքներէն կարմրած էին, բայց հակառար բարձրացած կը թուէր, իր ուռնդերը ուռած էին բարկութենէն և հոգարտութենէն: Պալով թաղաւորին, իր անձին համար բանէ մը չէր վախճար, նոյն իսկ, այս մեծազոյն փառնդի միջոցին, մեծ պաղարիւն մը կը ցոյցնէր, բայց անիկա մատնող էր իր բնատնիքին համար և գոյն ալք քան փառնդի ևնթարկում տեսնելու ցաւէն իր զիմաղձերը ալայլում էին: Այլ սակաշն հաստատակամութիւն ցոյց տուաւ: Մանիչակագոյն հազուստ մը հաղած էր, սուր մը կը կրէր և իր մազերուն յարդարանքը որ նախորդ օրէն ի վեր չէր չափում, կի-

տովին խանդարում էր: Պատշգամէն երևալով, նշմարեց որ ա՛նպին ինդանօթ մը ուղղում էր սլալատին վրայ: Իր ներկայութիւնը անպամ մըն ալ վերաբարձեց խանդալատութեան բեկոյնները: Եռամօթներուն զգակները յանկարծ բարձրացան սուրերուն և սուխներուն ծայրը, նախկին կեցցե՛րացաւորը աշաղակը վերջին անգամ մը խնդաց հայրական պալատին կամարներուն ներքեւ: Վերջին մնացորդ քաջութիւն մը վերածնեցաւ, յաւատկեալում սիրտերը տաքցան, և զեւ փառահաթկան ու յոյսի վայրկեան մը տնեցան:

Այս միջոցին է որ ազգային պահակախումբի քանի մը նոր փաշտեր հասան, որոնք միւսներէն աւելի ուշ կազմում էին և Մանսոյի նախապէս տուած հրամանին կ'անսպին: Ան միջոցին մտան պալատին պարտէզը՝ երբ կեցցե՛րացաւորը աշաղակները կը խլեցային: Ոմանք միացան անոնց, որոնք աշտակալ միտակերն ներկայութիւնը կ'ողջանէին, ամենք ալ, որ նոյն զգացումները չանէին, փառնդի մէջ կարծեցին ինքզինքնին և յիշելով այն մագովրդական սառստեղները՝ զորս կը պատմէին, երեսակայեցին որ զայոյնի ապեւաններուն ձեռքը տխար իշխային: Անմիջապէս զոչեցին որ իշուստական Մանտան զիրենք մտածած է և տեսակ մը չփոթութիւն յառաջ բերին: Թնդահօթ թաճիկները այս օրինակին հետեւելով իրենց զէնքերը զարձուցին պալատին դէմ: Անմիջապէս վիճարանութիւն մը սկսաւ անձնուէր վաշտերուն հետ, ինչպէս թաճիկները զինոթափ եղան և ջոկտափ մը յանձնուեցան ու զէպի պարտէզ ու զղեցին նորեկ զինուորները:

Այլ վայրկեանին, թաղաւորը՝ պատշգամը երեսպէ ևտք, սանդուղներէն կ'իջնար զինուորական քննութիւն բնելու համար պարտէզին մէջ. թաղաւորին զայր կը ծանուցանեն:

ՏԵՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆ, ԻՐԱՌԱՅԻ ՆԻ ՌՈՊԷՍԻՆԻՈՒ

Իւրաքանչիւր զինտ որ կարգի կը մանէ ,
 թաղաւորը կ'անցնի անոնց մէջէն հան-
 դարա երեսոյթով մը և ամենտն զրա
 պարտքներով տրտայտյալիչ նայաւածք-
 ներ , որոնք սիրտկրաւ կը թափանցեն :
 Զինտ.որներան տղգաւերով , վատա՛ն
 ձայնով մը անոնց կ'ըսէ որ զգածուած
 է անոնց անձնաւիրաթկնէն , թէ տ-
 նոնց կողքին պիտի կենայ և թէ իր
 անձը պաշտպանելով զինտ.որները իրենց
 կրննոր և գաւաղները պաշտպանած

կ'ըլլալն : Յետոյ կ'անցնի գաւաղէն
 պարտէզ երթալու համար , բայց նոյն
 վաղրիհամին կը լսէ՝ Անկեցի՛ վերսե տ-
 գաւաղը , զոր նոր համնոց վաչակրէն
 մին կ'արձակէր : Երկու սպաներ , որոնք
 իր քովն էին , կ'ըզեն այն տանն զին-
 քը տրցիլի պարտէզին զինտ.որական
 քննութիւնը ընելի , ուրիշներ զինքը կը
 հրաւիրեն Բօն-Պուրնանի պահականոցը
 աչցիլի . թաղաւորը քաջութեամբ աչս
 րանին կը համաձայնի : Բայց կ'աւելայ-

ուի անցնիլ Թէոյեաններու ակումբին սարահարթին երկայնքէն որ բնառաւորութեամբ էր բազմաթեւամբ : Ճամբէն անցած միջոցին թաղաւորը կատաղի ամբոխէն բաժնուած էր միայն իտաղոյն ժաղաւէնով մը . հակառակ ստոր , կը յառաջանայ և ամէն անգամ նախաւորէր և հայհոյութիւն կը լսէ . կը տեսնէ նոյն իսկ որ իր աչքին տակ վաշտերը կ'անցնին պարտէզէն և անկէ դուրս կ'եկնին , երթալ միտնալու համար յարձակոյններուն Բարուզէի հրապարակին վրայ :

Այս դատաբանութիւնը և խնդանութեամբներուն գտալքութիւնը , և անկցի վերան աղաղակները թաղաւորէն բոլոր յոյսերը մարեցին : Այդ սրահուն իսկ նախաձգները , որ Լուսինի սինկրոն տակ և ուրիշ տեղեր հաւաքուեր էին , կամ ցրուած էին , կամ միացած՝ ժողովուրդին : Ազգային պահակախումբը , իր կողմէն , որ պաշտօնին յարկաւորութիւնները կը պահէր և սրուն վրայ կը կարծէին ի՞նչ կրնան յայտնել , գժգժ էր ազնաւորներուն հետ գտնուելուն համար և աշխատէր թաղաւորը կը կատակածէր անոնցմէ : Թաղաւորին վստահացող պահակախումբը . « Երանաձգներ , գտնե՛ք . այդ ազնաւորները ցոյց տալով , տեսնե՛ք ձեր բնկերներն են , և կամ են ձեզի հետ մնանելու » : Սակայն , հակառակ այս առերեսոյթ քաջութեան , յառաջատուութիւնը թաղաւորին հոգին մէջ մտած էր : Այդ զինուորական քննութիւնը ամէն բան կորսնցնել տաւած էր և թաղաւորին կը գտնուէր որ թաղաւորը ունէր կորով ցոյց չառաւ : Պէտք է կրկնել որ այս զժրագլ թաղաւորը լնու չէր վախնար ինքզինքին համար : Արդարեւ , անիկա մերժած էր , ինչպէս Յուլիա Լեւին , կրծակալ մը հոգնիլ , բոկով որ կոխի օր մը կարծքը բաց բլրալու էր , ինչպէս իր յետին ծառայները : Ուրեմն քաջութիւնը իրեն չէր պակսեր և աշխատեալ բաւական ազնիւ և բաւական

բարձր քաջութիւն մը յայտնեց . բայց իրեն կը պակսէր յարձակողականի յանդրգնութիւնը , ինքը հետեւողական չէր , և , օրինակի համար , պէտք չէր վախնար արիւն հոսեցնել , երբ կը համաձայնէր որ օտար պետութիւնները Ֆրանսա մանկին : Ծիշաւ որ , ինչպէս յաճախ բուռնացաւ , և ի՞նչ ձի մը հեծնէր , և իրեններուն գլուխը անցած գնտակ արձակէր , ապստամբութիւնը ցրուած պիտի բլրար :

Այդ միջոցին վարչութեան անդամները պալատին բնոջանտը անկարգութիւնը տեսնելով և զխմալքութեան յաճողութեան վնասած , թաղաւորին ներկայացան և անոր խորհուրդ տալին որ ժողովին ապաստանի : Այս խորհուրդը , որ , ինչպէս թաղաւորներուն տրուած բոլոր խորհուրդները , երբ մահաւանդ չեն յաջողիր , այնքան զրդարատութեան ենթարկուած է , միակ պատշաճ խորհուրդն էր այդ պահուն : Այս նախաձգով առաջքը կ'առնուէր արեւմտեան թաղաւորական բնառները կը խոստովէր յայտնի մասնէ մը , և ի՞նչ պարտք յարձակու մով տանուէր : Իրաց այդ վիճակին մէջ , յարձակումին յաջողութիւնը տարակուսելի չէր , և նոյն իսկ , և ի՞նչ բլրար , տարտեղալը բաւական էր որպէս զի ինքզինքներին այդ վստահութիւնը :

Թաղաւորին ուժգնութիւնը հակառակեցաւ այդ ծրագրին . « Տիկին , բաւականոր Ռեօաւէրէր , գուք ձեր ամուսնոյն և ձեր գաւառներուն կեանքը վստահիլ կ'ենթարկէք , խորհեցէ՛ք , այն պատասխանատուութեան վրայ զոր կ'առնեմնէք » : Հակաճառութիւնը բաւական բուռն եղաւ . վերջապէս թաղաւորը որոշեց ժողովին մէջ ապաստանել և համակերպած ձեւով մը՝ « Մեկնինք » : Բոտ իր բնառներին և անոնց՝ որ զիրենք կը չըջապատէին :

Պարտն , բոտ թաղաւորին Ռեօաւէրէրին , գուք պատասխանատու էք

Թագաւորին և իմ գլուխներուս կեանքին :

— Տիկին, յարեց անիկա, կը խոստանամ իրենց հետ մեանիլ, յայց աւելի, ոչինչ կրնամ խոստանալ » :

Այն ատեն ճամբայ եղան ժողով երթալու համար, անցնելով պարտէզէն, Ֆէօդաններու ակումբին սարահարթէն և Մանէֆի բակէն : Պալատին բոլոր աղնուականները և ծառաները կը փութային թագաւորին հետեւելու համար և կրնային զայն վստահի ենթարկել ժողովուրդը զրգուելով և գէշ արամազրեւով ժողովը, իրենց ներկայութեամբ : Ռէօաէրէր աւանջն ջանքեր կ'ընէր զանոնք կեցնելու համար և իր բոլոր ուժովը կը կրկնէր անոնց, որ սպաննել պիտի տային թագաւորական ընտանիքը : Վերջապէս յաջողեցաւ անոնցմէ մեծ թուով մարդիկ հեռացնել, և մեկնեցան : Զուիցերիական զինուորներու ջոկատ մը և հաւ մըն ալ ազգային պահակախումբէն կ'ընկերանային թագաւորական ընտանիքին : Ժողովէն պատգամաւորութիւն մը եկաւ զայն գլխաւորի և առաջնորդելու իր ծոցին մէջ : Արդ պահուն այնպիսի մեծ խոնտ մ'ը կար որ, ամբար անթափանցելի էր : Բարձրահասակ նահաձիգ մը իրեց գահամասնակը և իր լազուկներուն մէջ զայն ընդհարանեւ լազուկութիւնը անցաւ, զլիւն վեր բռնելով զայն : Թագաւորին, այս ականջով, կարծեց որ իր զաւակը կը յախտակեն և ճիշ մը արձակեց, յայց զինքը ապահովցուցին : Նահաձիգ զինուորը ժողովարան մտաւ և եկաւ թագաւորապետն մանկիկը գետեկեց ժողովին սեղանին վրայ :

Այն ատեն, թագաւորը և իր բնասնիքը մտան ժողով, իրենց կը հետեւէին երկու նախարարներ. « Ես եկայ, բոստաւգովիկա ժ.Ջ., մեծ սճիրի մը առաջըր անկեւ համար և կը մտածեմ, Պարսներ, որ ոչ մէկ տեղ աւելի ու-

պահովութեան մէջ կրնամ ըլլալ որքան ձեր մէջը » :

Վերնիօ կը նախադաշէր. Միտակտին պատտօխանեց որ կրնար վստահ ըլլալ Ազգային ժողովին հաստատակաւութեան վրայ, և թէ անդամները երգում ըրած են մեանիլ, պաշտպանելով գոյութիւնն ունեցող իշխանութիւնները :

Թագաւորը նուսեցաւ նախադաշինքով, յայց Շապօ դիտուութիւն ըրաւ որ անոր ներկայութիւնը կրնար վիճարանութեանց ազատութեանը վնասել, այն ատեն թագաւորը սեղանըցուցին նիստերը արձանագրող զրազիթին օթեակին մէջ : Քանզիցին անոր երկաթեայ վստիակապարը, որպէս զի, եթէ օթեակը յարձակումի ենթարկուէր, կարնար իր ընտանիքին հետ առանց արգելքի խուժել ժողովին մէջ : Թագաւորը իր ձեռքերով այս աշխատութեան օգնեց, վանդակապարս ինկաւ և նախտոխքները, սպաննալիքները կրցան աւելի ազատօրէն համար զահագուրկ միապետին վերջին ազատանարանին :

Այն ատեն, Ռէօաէրէր կը պատմէ անցած զարձածը, կը նկարագրէ ամբարիսն կատաղութիւնը և այն վստահները որոնց ենթարկուած է պաշտար, որուն բակերը տրվէն ուղղած է ժողովուրդը : Ժողովը կը հրամայէ որ իր պատգամաւորներէն յոսան հողի երթման ժողովուրդը հանդարտեցնելու : Պատգամաւորները կը մեկնին : Յանկարծ, կը լսուին խնդանօթի հարուածներ, ահ ու տարաւոր կը տարածուի սրահին մէջ : « Չեզի կը գեկուցանեմ, կ'ըսէ թագաւոր, որ քիչ առաջ Զուիցերիական զինուորներուն արդիւնքի գնդակ արձակել » : Բայց նորէն խնդանօթի հարուածներ կը լսուին, հրացանաձգութեան ազմու կը անոր կը միանայ, սոսկումը իր լրումին կը հասնի : Շուտով կ'իմացնեն որ ժողովէն զրկուած պատգամաւորները զիր ու ցան եղած են :

նոյն սլահուն սրահին գրանը վրայ կը յարձակին և կը թնդացնեն ահուկի հարուածներով, զինուած քաղաքայինսր կ'երևան դռնէ մը. « Բառութեան ենթարկուած ենք » կը գոչէ քաղաքապետն ուսլայ մը: Ետագահը զլսարկը գլուխը կը դնէ, չափ մը երեւոթութաններ իրենց նստարաններէն կ'ելլեն յարձակողները հեռացնելու համար. վերջապէս, խռովութիւնը կը խաղաղի և հրաջանաձգութեան ու թնդանօթի որոտմանց անդադրում աղմուկին մէջ երեւոթութանները կը գոչեն, « Կեցցէ՛ ազգը, ազատութիւնը, նստադարձութիւնը: »

Ամենէն մահացու կռիւը սկսած էր պալատին մէջ, Թագաւորը զայն թողած ըլլալով, բնականօրէն կարծուած էր որ ժողովուրդը կատաղութեամբ չալիտի յարձակէր լքուած բնակարանի մը վրայ. սրղէն, այն չիտթութիւնը, որուն մէջ կը գտնուէին, կ'արգիլէր ահով զբաղել և սեէ հրաման տուած չէին զայն պարտելու. միայն պալատին ներքին մասին մէջ մտցուցին պարտէզը գրուող բոլոր զինուորները, որոնք խռանակ կերպով մը ցրուեցան յարկաբաժիններուն մէջ, սպասաւորներուն, ազնուականներուն և սպաններուն հետ: Պալատին մէջ բազմութիւնը չափ մեծ էր, և հազիւ թէ կարելի էր անոնց մէջ շարժիլ, հակառակ տեղին բնդարձակ տարածութեանը:

Ժողովուրդը, որ թերեւս կ'անդիտանար թագաւորին մեկնումը, բաւական երկար տան սպասելէ ետք զլսուէր որ դրան առաջ, վերջապէս յարձակեալ գրանը վրայ, զայն խորտակեց կաջինի հարուածներով և խուժեց թագաւորական պարտէզին մէջ: Այն տան, յարք կաղմեց և պալատին գէմ դարձուց թնդանօթները, որոնք անխոհմտաբար բակին մէջ ձգուած էին զինուորներու նահանջէն ետք: Սակայն, յարձակողները զեւ գործի չէին սկսած. բարեկամական ցոյցեր կ'ընէին պատու-

հաններէն նայող զինուորներուն: « Պալատը մեզի յանձնեցէ՛ք, կը գոչեն, և մենք բարեկամներ պիտի ըլլանք իրարու: » Ձուիցերիական զինուորները հաշտարար զխաւորութիւններ կը յայտնեն և փաթուշանները կը նետեն պատահաններէն վար: Բանի մը յանդուգն յարձակողներ շարքերէն կ'անջատուին և կը յառաջանան մինչև պալատին դաւիթը: Մեծ սանդուղին տակ փայտեայ զանգուած մը դրած էին պատնէշի ձեւով և որուն ետեւ խռան ի խռան ապաստանած էին Ձուիցերիացի զինուորներ և ազգային պահակաւորքեր: Անոնք որ դուրսէն մինչև հոս հասած էին, կ'ուղէին աւելի առաջ սնցնիլ և արգելքը վերցնել: Բաւական երկար փնտրանութենէ մը ետք, որ սակայն տակաւին կռիւ յառաջ չի բերեր, արգելքը կը վերցուի: Այն տան, յարձակողները կը մտնեն սանդուղին մէջ, կրկնելով որ պէտք է պալատը իրենց յանձնել: Կը հաւատուն որ այդ պահուն նիդակաւոր զինուորները, որոնք բակին մէջ միացած էին, կետեւով կը բռնեն Ձուիցերիացի պահակները, որոնք զուրք կեցած էին և զանոնք կը սպաննեն: Կ'ըսեն նաեւ թէ հրացանի հարուած մը քաշուեցաւ պատահաններուն գէմ և Ձուիցերիական զինուորները զայրացած, փոխողարձարար կրակեցին: Իրտամը, անմիջապէս արտափելի հրացանազարկ մը թնդաց պալատին մէջ, և անոնք որ հետ մտած էին, փախան, գոչելով որ մտանում են: Դժուար է այս չիտթութեան մէջ ազելի հակնալ թէ որ կողմէն արձակուեցան առաջին հարուածները: Յարձակողները կը սլնուեն որ բարեկամարար յառաջացան, և անդամ մը որ պալատ մտած էին, յանկարծակիի եկան, և զաւճանութեամբ հրացանի բռնուեցան. ասիկա չափ ճշմարտամանչէ, որովհետեւ Ձուիցերիական զինուորները բազմամ դրդուելով իճակի մէջ չէին: Թագաւորին մեկնե-

լէն ետք կուտերս ու է. պարսաւորու-
թիւն չունենալով, միայն փախչելու
վրայ խորհելու էին և դաւաճանութիւն
մը այդ բանին չէր նպաստեր: Արդէն,
նոյն իսկ եթէ նախադարձով ըլլալը բան
մը կրնար փոխել այս գէպքերուն բա-
րոյական նկարագրէն, պէտք է ընդա-
նիկ որ առաջին և իրական յարձա-
մը, այսինքն պաշտօնին գէժ յարձա-
կումը տարտամբներէն կուգար: Մնա-
ցածը այլ ևս միայն անխուսափելի ար-
կած մըն էր և միայն դիպումէն վե-
րադրելի:

Ինչ որ ալ ըլլայ, սնունք որ գաւի-
թը մտած էին և մեծ սանդուղին վրայ
կը գտնուէին, յանկարծ կը լսեն հրա-
ջաններու համադարձը, և փախած ա-
տենին իսկ սանդուղներուն վրայ գըն-
դակներու կարկուտ մը կը տեղայ վա-
նին: Այն ատեն, Զուլիգերիական զինուոր-
ները կարգադրուած լինումը վար կ'իջնին,
և երբ վերջին տատիճաններուն կը հա-
նին, թագաւորական պարտէզին գաւի-
թէն դուրս կը սողոյն, հոն, բակին մէջ
եղած թնդանութիւններէն մէկը ձեռք կ'ան-
ցընեն և հակառակ սարսափելի հրա-
յանաձուլութեան մը, դայն կը դարձնեն
և կը սրապէն Մարտիկացիներուն վրայ,
որոնցմէ մեծ թիւով մարդիկ կ'իջնան:
Մարտիկացիները այն ատեն կը նահան-
ջեն և կրակը շարունակուելով, պարսէզը
կը ձգեն կ'երթան: Անմիջապէս, սար-
սափը կը տարածուի ժողովարդին մէջ.
ամէն հոգմէ կը փախին և կը համին
արուարձանները: Եթէ, ալ պահուն,
Զուլիգերիացիները իրենց յաջողութիւնը
շարունակէին, եթէ ստիկան զինուոր-
ները, որոնք Լուվրի հրապարակը կե-
ցած էին, փոխանակ իրենց զիրքերը
լքելու կրակ ընէին եւ մղուած յար-
ձակողներուն վրայ, լիցած էր, և
յաղթանակը կը մնար պաշտօնին:

Բայց այդ պահուն հաստ. թագա-
ւորին հրամանը, որ յանձնուած էր Պ.
տէրզիլի, որով կ'արդիւնէր կրակ ընել:

Պ. տէրզիլի գաւիթ հասաւ այն պա-
հուն, երբ Զուլիգերիացիները նոր ետ
մղած էին յարձակողները: Չսնունք կե-
ցուց և թագաւորին կողմէ հրամայեց
իրեն հետևել և ժողովին երթալ: Այն
ատեն բաւական մեծ թուով Զուլիգե-
րիական զինուորներ կը հետևին Պ.
տէրզիլի մինչև Ֆէօյիան աղուարը եր-
թալու համար ամենաթիւս հրացանա-
ձուլութեան մէջէն: Այսպէսով պաշտար
կը զրկուի զինքը պաշտպանողներու
մեծ մասէն. սակայն, ըլլա՛յ սանդուղին
վրայ, ըլլա՛յ յարկաբաժիններու մէջ կը
մնան դեռ բաւական մեծ թուով զըժ-
բաղը Զուլիգերիական զինուորներ, որոնց
չէր հասած հրամանը, և որոնք, քիչ
ատենէն, գիմալբուրթեան աւանց ու է
միջոցի պիտի ենթարկուէին ամենէն
սարսափելի վտանգներուն:

Այդ միջոցին յարձակողները վերըս-
տին հաւաքուած էին: Մարտիկացիներ-
ը Պրիւզօններուն հետ մէկ եղած կը պայ-
րանային տեղի տուած ըլլալուն հա-
մար. զիրար կը զրգռեն և կատաղու-
թեամբ լեցուած, կը վերսկսին: Ուշու-
դէրման, որ այդ օրէն սիւսայ ճամբիւ
տողանդ մը ցոյց տուաւ, անոնց ջանքե-
րը կը վարէ իմաստութեամբ, կը խուժեն
հասնելով, մեծ թուով կ'իջնան, բայց
վերջապէս գաւիթը կը հասնին, կ'անց-
նին սանդուղը և պաշտօնը կը տիրա-
նան: Իրենց հառէն նիզակներով զին-
ուած ամբոխը կը խուժէ և այս տեսա-
րանին մնացած մասը շուտով ջարդ մը
կ'ըլլայ: Դժբաղը Զուլիգերիական զինուոր-
ներ ի դուր գլխաւորին կը խնդրեն դէն-
քերնին նետելով. սնանկօրէն կ'ողտո-
նուին: Կրակ կը ձգեն պաշտօնին մէջ.
հոն զանազան շատ մը ծառաներ կը հա-
րածուին, սմանք կը փախին, սմանք
կը գոհուին: Բազմութեան մէջ վեհանա-
խողականներ կան, « Գլխացիք կրնե-
րուն, կը գոչէ անոնցմէ մէկը, ազգը
մի' անպատուէր », և կ'ողտոնեն թա-
գաւորին պատուակող տիկիներէն: Կ

մանք, որոնք ծուկի կկամ էին իրենց գլխուն վրայ բարձրացած սուրերուն գլխաց։ Քաջ զոհեր ալ կզան։ ումանք ալ ճարտիկ կզան փախելու մէջ, կըր այլ եւս ինքզինքնին պաշտպանելու քուժութիւնը չունէին։ Նոյն իսկ, այս կատաղի յաղթականները առաքինի վարմունք մը ցոյց տուին, և պալատին մէջ գտնուած դրամը, ըլլա՛յ ժողովրդային անպարծութեամբ, ըլլա՛յ գերագրգռութենէ յառաջ կրած անշահման դրամը, տարուեցաւ ժողովին։

Ժողովը անձկութեան մէջ մնացած էր, կռիւին հետեւանքին ուղարկով։ Վերջապէս ժամը տասնըմէկին, կը լսեն յաղթութեան հաղարուտը անգամ կըրկնուած աղաղակները։ Դուռները կը բացուին ուրախութենէ և կատաղութենէ, արեւցած ամբոխի մը ջանքերուն աւջեւ։ Սրահը կը լեցուի հոն բերուած բեկորներով, գերի բռնուած Զուլիկերիկան գինուօրներով, որոնց կեանքը կը բաշխեն ժողովրդային այս ողորմածութեամբ։ Ժողովը մեծարկաւ համար։ Այս միջոցին թագաւորը և իր բնառնիքը, քարատղարին անձուկ օթեակին մէջ տապաւանած, ներկայ կ'ըլլային իրենց գահուն քայքայումին և յաղթանակներու ուրախութեան։ Վէրնիօ բուպէ մը թողած էր նախագահութեան աթոռը, գահնկեցութեան հրամանագիրը խմբագրելու համար, որոն մտաւ կրկին և ժողովը արձակեց սա հաշակաւոր հրամանադիրը, որուն համեմատ՝

« Լուղովիկոս ԺՊ. տաժամապէս զադրեցաւ ցուած է թագաւորութենէն, »

« Դաստիարակութեան ծրագիր մը հրամայուած է թագաւորացուն իշխանին համար, »

« Ազգային Դահնադրութիւն մը Քօնփետիօն մը հրապարակուած է ժողով գումարելու։ »

Արապետութիւնը քայքայելը առելի փերթի թողուած ծրագիր մըն էր ուրիշն, քանի որ միայն տաժամապէս

կը դադրեցնէին թագաւորը և իշխանին զատարակութիւնը կը պատրաստէին։ Ընդհակառակը, ինչ վախով կը պալէին այս հնամենի իշխանութեան։ Ինչ տեսակ վտարանմով կը մտնէին այն հին բունին, որուն ներքեւ Քրանապան սերունդներ փոխն ի փոխ երջանիկ եւ զժրագոյ կըրած էին, ըստ որուն տակ վերջապէս տալրած էին։

Սակայն և այնպէս, ժողովրդային երեւակայութիւնը սրաթուղէ է։ Քիչ մը ժամանակ իրեն բուռնան պիտի ըլլար, հնամենի յարգանքի մը մնացորդները ջնջելու համար, և դադարեալ միտակցութիւնը քիչ տոնէն տապալեալ միտակցութիւնը պիտի ըլլար։ Անիկա պիտի ջնջուէր ոչ թէ յանձին Լուղովիկոս ԺՊ. ի մը, Կարդոս Ժ. ի մը, Լուղովիկոս ԺՊ. ի մը, այլ յանձին Լուղովիկոս ԺՊ. ի, մէկն այն ամենէն պարկեշտ թագաւորներէն, որ երբէք բազմած ըլլայ գահաւորաց։

Ձախցերիական գինուօրները քաջութեամբ պաշտպանած էին Թուլլերին, ըստ իրենց զինադրութիւնը անօգուտ կզու։ մեծ սանդուղը զբաւուած էր, և պալատը տնտեսած էր։ Այլ եւս յաղթական ժողովուրդը ամէն կողմէ կը մտնէր թագաւորութեան այս բնակարանին մէջ, ուր ենթադրուած էր միշտ թէ խիստ մեծ գանձեր գոյութիւն ունին։ անտահման երջանկութիւն մը, տահարելու ուժ մը և չարագուշակ դատադրութիւններ ենթադրուած էին։ Ինչքան վրէժներ կային մի և նոյն տունը լուծելիք հարստութեան, մեծութեան և իշխանութեան զէմ։

Ութսուն Զուլիկերիկան նախաձիգներ, որոնք փախչելու տունն չէին տնեցած, կարողի կերպով կը պաշտպանէին իրենց կեանքը և անպիօքէն կրապաննուին։ Յետոյ ամբոխը կը խուժէ յարկաբաժիններուն մէջ և իր կատաղութիւնը ի գործ կը դնէ այն անօգուտ բարեկամներուն վրայ, որոնք փութու-

ցած էին թագաւորը սպառնալու և կը հետաքննուէին ժողովրդային տառապանքներէն դաշնային սպառնալու տնտեսին տակ : Իրենց սպիկար զէնքերը կը ծառայեն միայն յաղթականները զայրացնելու և աւելի համարաւանման դարձնելու : Եւ ծրագրերը կը տարաբնուիին կը վերադրէին : Բոլոր զոյց դուռները կը խորտակուին : Երկու սենեկապաններ աւելելով մեծ սրահին մուտքը արդիւյն , զստեղծով ձեռակերպու ինքն՝ վաշտեման կը ջարդուին : Թագաւորական բնտանիքին շատ մը ծառաները , բնագործակ ներքնայիններէն կը փախին ազմկու յոյզ կերպով մը , կը նետուին պատահաններէն դուռ , կամ պալատին անտաճանտ ինքններ մէջ ծածուկ անկիւն մը կը փնտռեն իրենց կեանքը պաշտպանելու համար : Թագաւորին նախնայները անոր յարկարամիներէն մէկուն մէջ կ'սպաստանին և ամէն բայէ կը պատեն իրենց՝ ապաստանին մէջ յարձակման ենթարկուելու : Տը Գարանդէ իշխանաւորին յարկարամին դուռները կը բանալ , զխաղաղութեամբ ամբարին զաշտեման համար : Յարձակողները կը ներկայանան և կ'ինքնէն մէկը կը բռնեն , արդէն սուրը բարձրացած է գլխուն վրայ «Կիներառն գրաւելը , կը գոչէ ձայն մը , մի՛ տնտեսուելը ազգը : » Այս խօսքին վրայ սուրը կը խնայի , ինքու հին նախնայները խնայուած և պաշտպանուած , պալատէն դուռ կ'առաջնորդուին այս նոյն մարտիկներուն ձեռամբ , որոնք քիչ մը ստաջ զանոնք սխալ գոհէին և որ մուգովրդային փոփոխականութեամբ հի-

մակ թափօր կը կազմեն անոնց շուրջը , և զանոնք ազատելու համար ամենէն հարաւակ միջոցները կը գործածեն :

Ջարդելէ ետք , տարբեր կ'աւերէ , կը խորտակեն այն սքանչելի կաշկարանիները և հետեւները կը ցրուեն բեկորները : Ժողովուրդը կը տարածուի թագաւորին յատուկ յարկարամիները և հոն ինչզինքը կ'առայ շատ անպարկեշտ աւարձութեան մը , կը մանկ ամենէն ծածուկ անկիւններուն մէջ , կը փնտռէ ինքններու զգրոյները , կը խորտակէ բոլոր կղանքները և զոհացում կ'առայ իր հետաքրքրութեան և աւել ըստ մի կրկին հաճախներուն : Ազանտութեան և ինքնի զարհուրանքին կուգայ կը լ'անայ հրկեհը : Արդէն բացեր , լափելէ ետք արտաքին բակերուն կից խանութները , կ'սխալին հասնիլ չէնքին և կ'սպասանեն կատարելու փճույնէլ ինքուարտութեան այս պատկառելի բնակարանը : Աւերածութիւնը չի ստանաւ փակուիլ այս սխալ չրճութեան , ա՛յ տակը հետեւեցին ալ կը տալ ամուսն : Փոքոցներուն մէջ իրարու վրայ զիջում կը կենան կարասի բեկորներ և զխաղերը , սովոր փախի , կամ կարծուի իմ կը փախի , հրացանի հարում մը կ'ընդունի , հրաշանաճողութեան զրկելէ , շարունակական ազմուկ մը կը յաջորդէ ինչանոթի ինչուենուր և աւել վաշտեման նոր սպանտութիւն մը կ'առարտած լլուրը կ'իմայնէ :

Ինչպէս մարդ զգուանք կը զգայ այսպիսի յաղթութեան մը հետեւանքներէն , որոնք որ ալ բլլան պարտուածները , յաղթականները , և այն դատարան համար մարտնչեցան :

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Վ Ա Լ Մ Ի

ժիրօտեան Կոնֆիմը կրկին պաշտօնի գրասի կ'անցնի . Տանգօն Կատակոն ետխարտը կ'ըլլայ . — Արքայական բնօրինակի վիճակը . — Օգոստոս 10 եւ ետք կ'աւանդու-
րեանց Կիւրքը ժողովին մէջ եւ անկէ դուրս . — Համայնքային Խորհուրդի կազմա-
կերպութիւնը եւ օգնականութիւնը . անոր պատկանած յազմատեսակ իշխանութիւնները .
ժողովին ղեկ գլխի տալով Կապիտալիստները . — Ունեւորացի արտադրող Կատարանի
մը կազմութիւնը . — Բանակներուն վիճակը՝ Օգոստոս 10 եւ ետք . — Համայնք կ'ընդ-
դիմանայ, ետք կ'աւանդուրեան . — Անկիւտ, ամբաստանութեան երեսօրէնները, կը բա-
զու իր բանակը եւ Ժողովարան . Աւարիացիները շարքաւորուի կ'ընեն զայն . — Տիւնարիւնի
կազմութիւնը . — Տեղաբնակց Կատարանութիւնները եւ փոխապետը կ'աւանդուի միացեալ
բանակներուն ու Ժողովարանի բանակին . — Բրաշտայիները կը գրաւեն Լոնկին . այս
ընթացքին վրայ Բարիկ իրար կ'անցնի . — Համայնքային Խորհուրդի ձեռք տալով յեղա-
փոխեալ միջոցները . կ'աւանդուիները կը ձեռնարկուին . — Կատարան՝ բանակներուն
մէջ՝ Մեծաւորներ 2 ին, 3 ին, 4 ին, 5 ին եւ 6 ին . այս արիւնքային ջոկատն զիստար
տեսարանները եւ պարագաները . — Արիւնքի արշաւանքը . — Տիւնարիւնի գիւնարա-
կան յատակագծերը . — Բրաշտայիները կը գրաւեն Կրան Բրիտի բանակատեղին . —
Վարմիի յաղթանակը . — Միացեալ բանակներուն ետնակը . այս ետնակին պատ-
ճառներուն վրայ գրաւները :

Լույս տրուած Ժ. Բ. Կատարանի Կատար
Կործանելու իշխանութիւնը բաժնուած ըլ-
լալով, այլ եւս Բարիկի մէջ կը մնային
երկու իշխանութիւն . Համայնքայինը եւ
ժողովինը : Ինչպէս անհետեւեալ Օգոս-
տոս 10 ի պատմութիւնէն, ամենաճիւ-
ղերու երեսօրէնները, քաղաքացի-
տարանին մէջ հաւաքուելով, գրաւած
էին քաղաքային իշխանութիւնը, նախ-
կին պաշտօնակալները վճարելով, եւ
ապստամբութիւնը ղեկավարած էին ամ-
բաջ զիւնըրը եւ Օգոստոս 10 ի օրը : Ա-
նոնք, իրականութեան մէջ, ձեռք ան-
ցողած էին արդէն բուն ուժը, ամենքն
այ յաղթութեանէն խանդավառուած էին,
եւ կը ներկայացնէին այն յեղափոխական
պատկերագրը, նոր ու ետնակուն, որ

զեռ նոր մաքրած էր ամբողջ նոստ-
ալիանի միջոցին, բնագէտ անպարծ-
ութեանն այն միւս գաղափարի մարդոց,
որոնք թէեւ աւելի գաղափարակաւ տն-
քայլ նոստ պարծունեակ էին, եւ որոնց-
մէջ կը բաղկանար Օրէնդիւր ժողովը :

Մանաճիւղերու երեսօրէններուն
առաջին դարձը եղաւ պաշտօնակալ-
ները բոլոր բարձր իշխանութիւնները,
որոնք գերագոյն իշխանութեան աւելի
մօտ ըլլալով աւելի յարած էին անոր :
Անոնք պաշտօնանկ ըրած էին ազգային
պահակազօրաց սպառնալուքը եւ կ'աւան-
դու ծեղին Թիւրքիի պալատը պաշտպա-
նող բանակը : Մանաճիւղի ազգային պա-
հակազօրաց հրամանատար : Ոչ նոստ

ԱՐԻՏԻՆԱԶԵՂ ԲՆԻՃԱՐՈՒՄՆԵՐ ՇՈՒՆ ԶԵԼԵԶԻՍԻ ՄԱՋ

ժողովրդապետ խնայող աստիճանական հաշտության նախադրար խնայող, որ իր գտնադրած լարձը զիջելու միջոց էր հակառակիկ ժողովրդային բազմաթիվներուն, որոնց մասնակից չէր լինար:

Գաղտնի քաղաքապետական, անոր ազդեցական մարմինը ձեռնարկելով, իրենց անցած էին այդ իշխանական զլուխը, պաշտոնի վրայ պահելով միմյանք իրար զիջող Բեզմանը և Մուհամեդը, և 16 քաղաքապետական ժողովրդապետական խնայող աստիճանական հաշտության նախադրար խնայող, որ իր գտնադրած լարձը զիջելու միջոց էր հակառակիկ ժողովրդային բազմաթիվներուն, որոնց մասնակից չէր լինար:

Բնիճարուն Այս լարձը ի զլուխ հանազա էր պահապան ժողովրդական հաշտության նախադրար խնայող, որ իր գտնադրած լարձը զիջելու միջոց էր հակառակիկ ժողովրդային բազմաթիվներուն, որոնց մասնակից չէր լինար:

անմիջապէս կուիւի դատար վերադարձած էր և յազմում թիւն չաճած էր :

Կախին վերջոնապէս յետոյ, խնդիր եղաւ Բէդիսնը արձակել իր պաշտօնէն և կրկին քաղաքապետ ընել զինքը : Ասկայն և այնպէս, բլլայ իր անձին ճշմարտ չաճերուն համար, կամ թերևս ինքզինքնուն չապու մտք չառ իրդ ճամբա պետ մը, տարտամբութեան առաջին վարկեաններուն, որոչեցին մէկ երկու օր ալ զեւ պահել զայն իր պաշտօնին մէջ, անոր կեանքը պահպանելու պատրուակին տակ :

Վարչական մարմնի խորհրդակցութեան որոշին մէջէն, միևնոյն ժամանակ, վերջոյցած էին Լազարիկոս Ժ. Գոյլի և Լաֆալէթի կրտսերձանները : Եւր պատակարար, որ երեսան կուգար, ահա այսպէս կը հետաքննէր յեղափոխութեան առաջին արտայայտութիւնները, անոնց անդ դնելու համար իրենները :

Քաղաքային իշխանութեան ազդատարները պարտաւոր էին միջոցներ փնտսել, ժողովին հետ յարաբերութեան մէջ մանկու համար, զայն կը մեղադրէին որ վարանտա է և նոյն իսկ արքայական ուղղութիւն մը կը բռնէ, բայց անոնք զեւ կը հարսնակէին, յանձին ժողովին անոնց միակ գերազանց իշխանութիւնը որ պարթիւն տներ, բնաւ արամազիր չէին զայն չճանչնալու :

Օգոստոս 10 ի առաւին իսկ, պատգամաւորութիւն մը ներկայացաւ ժողովին, յայտնելու համար թէ տպրտարակաւ մարմին մը կազմուած է, և պարզելու անոր կատարածները : Տանգոն որ մաս կը կազմէր այս պատգամաւորութեան բաւա, « Այն ժողովուրդը, որ զմեզ կը զրկէ զէպ ի ձեզ, պաշտօն տուաւ մեզի յայտարարել ձեզի թէ, միշտ վտանգութեան արժանի կը համարէ զձեզ, սակայն և այնպէս, հարկադրութեան մեղաք ձեռք առնուած արտօսովոր միջոցներուն մասին միմայն Թրանսակաւն ժողովուրդը կը ճանչ

նայ իրը պատաւոր, ժողովուրդը՝ ձեր և մեր վեհապետը, որ հաւաքուած է նախնական ժողովներուն մէջ : »

Ժողովը, իր նախադաճին բերնով պատտախանկ այս պատգամաւորութեան, թէ յոյս եղածները կը վաւերացնէր և անոնց կը յանձնարարէր կարգ կանոն և անդարտութիւնը պահպանել : Ասկէ դատ, ժողովը պատգամաւորութեան հազարեցեց նոյն օրը արած որոշումները, հրաւիրելով որ զանոնք ստանալ : Այնուհետև, խորհրդակց յայտարարութիւն մը, յիշեցնելու համար թէ ամէն ոք պարտաւոր է յարգել ինչքերը և կեանքերը, ու իր անդամներէն մէկ յանդիման պաշտօն յանձնեց ժողովուրդին հազարեցելու այս յայտարարութիւնը :

Այդ պահուն, ժողովին զլխաւոր հոգը պէտք էր բլլար յանդուած թագաւորութեան տեղը անցնել : Նախարարները, որոնք ժողովուած էին Գործայիր իշխանարիւն տնտես տակ, առամապէս պաշտօն տապան իրմէ՝ վարչական գործերը ի պախ հանել և օրէնքները գործարկել : Դատական նախարարը, պետութեան կնքապահը, պաշտօն տապան կնիքը զնիք օրէնքներուն վրայ և զանոնք հրատարակել, յանուն օրէնայիր իշխանութեան : Յետոյ, պէտք եղաւ ընտրել այն մարդիկը, որոնք Դահլիճը պիտի կազմէին : ամենէն առաջ խորհեցան պաշտօնի կոչել Ռօբանը, Բլալիւսը և Ալբրանը, որոնք պաշտօնանկ եղած էին ժողովուրդի գաղին նախուած բլլայնուն համար, արմահաւ նոր յեղափոխութիւնը պէտք էր ուղէր բոլոր այն բաները, զորս չէր ուզած թագաւորութիւնը :

Այս պատճառաւ, այս երեք նախարարները միաձայնութեամբ վերահաստատաւ եցան իրենց պաշտօններուն մէջ : Ռօբան եղաւ ներքին գործոց նախարար, Ալբրան՝ պատերազմական և Բլալիւս՝ երեսակաւն : Պէտք էր զեւ նշա-

նույնի պատճառով, արտաքին գործոց և ծովային նախարարները: Այս մասին՝ ընտրութիւնը ազատ էր, և համետ արժանիքի տէր անձերը, կամ իրենց հետնորդն հայրենասիրութեամբը պաշտօնին անհաճոյ եղող անձերը հիմա պաշտօնի կրնային կոչուիլ առանց ունէ արդեւոր: Տանդան, որ ամբօսին վրայ այնքան մեծ իշխանութիւն ունէր, և վերջին 48 մամուլն ընթացքին կրցած էր այնքան մարդիկ իր հասկէն քաշել տանիլ, նախարարութեան մը կոչուելու անհրաժեշտ համարուեցաւ, և թէև ժիրօնտէնները չէին սիրեր զինքը, ամբօսին ընտրեալն ըլլալուն համար, բայց 284 քուէի մէջէն 222 քուէ չահալով պատահան նախարար անուանուեցաւ:

Ժողովուրդին սաղէ հաք այս գոհացումը, և կորովի մարդու մը այդ պաշտօնը հայթայթելով, խորհեցան զխնայական մէկը ծովային նախարար անուանել: Ընտրուեցաւ չափազէտ Մօնմ, զոր կը հանձնար և կը զնահատէր Քօնտարտէ, որ արդէն առաջարկը բերան ալ էր: Վերջապէս՝ Լըպլէօնը արտաքին գործոց նախարար ըրին, և յանձին իրեն, վարձատրած եղան մէկն այն բազմաթիւս մարդերէն, որոնք առաջները, իրենք էին կատարողը թոյր այս գործերը, որոնց պատիւը կը վայելէին նախարարները:

Գործադիր իշխանութիւնը ամբողջապէսէ հաք, ժողովը յայտարարեց թէ, թոյր այն օրէնքները, որոնց ղէմ վերջրած էր Լուզովիկոս ժՁ. վաւերացեալ պիտի համարուին, անմիջապէս հրաման կրաւ որ Բարիզի մէջ նոր բանակ մը կազմուի. ինչպէս կը յիշուի տախկա մէկն էր այն օրէնքներէն, որոնք այնքան բաւն վիճարանութիւններ յոտմ թերին. նոյն օրն իսկ ամբաջէն զինտարները հրահանգ ստացան Մօնմարդրի տարահարթին վրայ չինտութիւնները սկսիլ:

Բարիզի մէջ յեղափոխութիւնը ի

կատար հանելէ հաք, սէսք էր զայն ապահովել նաև զաւառներուն մէջ, մանաւանդ բանակներուն մէջ, որոնց կը հրամայէին անվստահելի զօրավարներ: Ժողովէն ընտրուած պատուիրակները պաշտօն ստացան երկուք հաւառները և բանակները, որպէս զի անոնց բազմաթիւն Օգոստոս 10ի դէպքերը, և անոնց իշխանութիւն արուեցաւ, ի հարկին քաղաքային ու զինուորական նոր պէտքեր կարգել:

Քանի մը մամուլն մէջ արուած էին այս որոշումները, և մինչ ժողովը գրաւած էր այս որոշումները տալու, ուրիշ գործեր ալ անդադար կրնէ հատէին աւտոր գործերը: Թիւրքիի պալատէն վերցուած արմէքաւոր տաղանթները փոխադրուեցան ժողովարան, Զուիցերիայի զինտարները, պաշտօն ծառաները, և թոյր այն անձերը որոնք ձերբակալուած էին փախած տուններէն կամ կատարի ժողովուրդին ձեռքէն խլուած էին, ժողովարան առաջնորդուեցան, իբր տալանով տեղ մը: Բազմութիւնը յարկուաներ իրարու հակէ կուգային պատմել իրենց տեսածները և բրածնէր, ու կը յայտնէին թէ պալատին հնթադրեալ զաւաղրութիւնները երեսն հանած են: Ամէն տեսակ ամբաստանութիւններ և թշնամական խօսքեր կ'ըլլային արքայական բնառնիքին ղէմ, որ այս թոյրը մտիկ կ'ընէր այն նեղ օթեակէն, որ բանտարկուած էր: Ատիկա, քարտու զարին օթեակէն էր: Լուզովիկոս ժՁ. համեստօրէն մտիկ կ'ընէր թոյր խօսածները և առնն տան կը խօսակցէր Վինհօյի և ուրիշ երեսփոխաններու հետ, որոնք իրեն մօտը նստած էին: Տանն և հինգ ժամէ ի վեր այդ օթեակին մէջ փակուած ըլլալով, քիչ մը ուտելիք ինքրած էր, և կերած էր իր կնոջը և զաւակներուն հետ. եղան մարդիկ, որոնք այս առթիւ զըզուելի զիտարութիւններ ըրին, իր տեստի հաշակին մասին: Պայթեալան

կուսակցութիւնները որքա՞ն քիչ կը խնու-
յնէն դժբաղդութիւնա՞ն :

Պզտիկ գտնաւորմանցը , մօրը գիրկը
սխաւկած , խորունկ կը քնանար , հեղձու-
ցիչ տաք օդէն վատտակալեկ , թաղառ-
րապետն իշխանութիւն և Տիկին Էյիգա-
պէթ , աշքերնքն լալէն կարմրած , թա-
ղառնիւն քովը կեցած էին , օթիակին
խորը կը գնաւէին մէկ քանի անձնուէր
ազնուականներ , որոնք չէին լքած դրժ-
բաղդութիւնը : Յիստի մարդիկ , որոնք
առնուած էին արքայական բնտանիքը
սլաւաւէն ժողով տանող պաշտակաւորաց
մէջէն , այդ օթիակին պաշտօնութիւնը
կը ընէին : Այդ տեղէն էր որ գահընկէց
թագաւորը կը գիտէր իր սլաւաւորն բե-
կերները , ահա՛նտեա կ'ըլլար Նախկին
իշխանութեանը անդամաշատման և ա-
նոր բեկերներուն բաշխուիլը կը տեսնէր
ժողովրդային գոնապան մարմիններու
միջեւ :

Իրարանցումը կը չարունակէր ստատ-
կաթեամբ մը , ժողովուրդին քեյմին հա-
մաճայն , բաւական չէր թաղաւորու-
թիւնը զաղարեալ հաշակեր , այլ պէտք
էր նաեւ քանդակ գալն , ալս մտախ ու-
ղերձներ կը տեղայնէ , և պատասխանի
մը սպասելով սմբարի կը գրգռուէր ժո-
ղովարածէն դուրս , անոր նորանցքնե-
լը սղոյած էր , գոտները պաշարած էր
և 2-3 տեղամ' օլնքան ուժգնօրէն յար-
ձակեցաւ այդ գոտներուն վրայ , որ
կարծեցին թէ կը խորատկին գաննք ,
և վախ պզտիկն ալս գժրաղը բնտանի-
քին համար , զոր պահպանել խառա-
ցած էր ժողովրդ : Հանքի Լարիթիւս , որ
սրբիչ պատգամաւ օրներու հետ գրկուե-
ցաւ , ժողովուրդը հանդարտեցնելու
համար , այդ պահուն փերայարձաւ մու-
գովաւորան և սրտաց ուժգնօրէն .

« Այս , պարմենի'ր , ես գիտեմ , ես
գիտեմ , ես տեսայ , ես կ'ապահովենեմ
դձեց , հաւաքաւած ժողովուրդը վրձ-
նած է , ապար անդամ միանիլ , քան
թէ ապատաթիւնը անարտաւայել ան-

մարդկային ու է արարքով , և ապա-
հաւարար , հաւ ներկայ եղողներուն մէջ
չկայ ու է մէկը — անշուշտ կը հաղկը-
նաք խոսքս — որ չկարենայ վատահիլ
փրանալեան սլաւաւորութեան վրայ » :

Այս վատահալուցիչ և քաջարի
խոսքերը ծախահարաւեցան : Վէրնիօ իր
կարգին խոսք տաւ և պատասխանեց
այն խնդրարկութեան , որոնք կ'ու-
ղէին որ թաղաւորութեան աւժամեաց
զաղարումը գահընկէցութեան փոխ-
ուի : — « Ես չառ գո՛հ եմ որ , բաւ ,
ինձի առիթ կը տրաի բացատրելու
ժողովին մտաղբութիւնը , ի ներկա-
յութեան քաղաքացիներու : Ժողովը
վճակը գործադիր իշխանութեան գա-
ղարեալ հաշակումը և անուանեց Ազ-
գային ընդհ , ժողով մը , որ վճակում
սրտամ' մը պիտի արձակէ գահընկէ-
ցութեան լուրջ խնդրին մասին : Այս
մասին , ժողովը սահմանափակուեցաւ
իր իրաւասութեան մէջ որ իսկա թող
չէր տար զատել թաղաւորութիւնը ,
ժողովը միայն հող տարաւ պետութեան
փրկութեան գործին , վնասելու անկա-
րող վիճակի մը մէջ գնելով գործադիր
իշխանութիւնը : Ժողովը այս կերպով
գոնացում տուած եղաւ բոլոր պէտքե-
րան , իր իրաւասութեան սահմանին
մէջ մնալով մէկտեղ » :

Այս խոսքերը ալէկ տպաւորու-
թիւն մը յառաջ բերին , և իրենք
խնդրամատուցներն իսկ , այդ տպաւո-
րութեան տակ հանգարտած , պաշտօն
ստանձնեցին խնդիրը բացատրել ժողո-
վուրդին և գալն հանդարտեցնել :

Պէտք էր վերջացնել այս նիստը որ
այնքան երկար տեւած էր : Որոշուե-
ցաւ որ սլաւաւէն վերջուած զոյքերը
Համալնքային Սորհուրդին յանձնուին ,
Զուիցերիայի գինուորները և բոլոր
ձերբակալուած մարդիկը կա'մ պահեն
Ֆիլօքեաններու ահուաբին մէջ , և կամ
գոնապան բանակը փոխադրեն : Վեր-
ջապէս , որոշուեցաւ այս արքայական

ընտանիքը Լիւ քսէմպուրկի պալատին մէջ պահուի մինչեւ գումարու մը Սպիւնի ձանտուր Ժողովին, բայց Լիւքսեմպուրկի մէջ մինչեւ որ հարկ եղած պատրաստութիւնները տեսնուէին, թաղապարտւան ընտանիքը պիտի բնակէր Ժողովարդին մէջն իսկ:

Օգոստոս 11-ի չարաթ օրը ժամը 11-ին, արքայական ընտանիքը փախուցաւ իրեն յատկացուած բնակարանին մէջ, որ կը բաղկանար նախկին Թէօօկաններու չորս խցիկներէն: Թաղապարէն չբաժնուող ազնուականները մտան ստաջին խուցին՝ մէջ, թաղապարը տառ երկրորդը, թաղապար, իր քայրը և զաւակները մտան միւս երկու խուցերուն մէջ: Դռնադանին կիներ կը սպասասորէր իշխանուհիներուն, և կը կատարէր գործն ալն պալատական բաղնիքի տիկիններուն, որոնք, զեւ օր մը առաջ, թաղապարին ծառայելու պատիւը իրարու ձեռքէ կը իջէին:

Ժողովին նիստը դադարեցաւ ստալան ժամը 3-ին:

Բարիկի մէջ զեւ կը չրջէին ստալան զանազան զրոյցներ: Ստալանութեանց ստալքն առնելու համար, բաւարարած էին պալատին չրջականները և քաղաքացիներուն մեծ մասը գինեղ պատրաստ կեցած էին:

Ահա՛ ասանք եղած էին այս նշանաւոր օրուան անմիջական հետեւանքները: Թաղապար և թաղապար բանատարկուած էին Թէօօկաններու մօտ և երեք պաշտօնանկ նախարարները կրկին իրենց պաշտօնին կաշտած էին: Տանդան, որ օր մը առաջ զեւ ծածկուած կը մնար խաւարին տկու մրի մը մէջ, զատական նախարար եղած էր: Բէդիօնը անոր յանձնած էին, բայց իր անունը խանդավառութեամբ կը ծափահարէր և ժողովարդին լայր կ'անուանէին զայն: Մասա, զորս եղած այն միջին թաղապարէն որ Տանդան պահած էր զայն յարձակու մի միջոցին,

հիմա, սուրով մը զինուած, կը պարտէր Բարիկի մէջ, մարտիական վաշտին զլուին անցած:

Ռոպէսրիէն, որ այս ահաւոր տեսարաններուն միջոցին մէջտեղը չկար, ժաքօղէները կը հրահրէր, և իրեն հետ եղող մէկ քանի երեսփոխաններու հետ կը խորհրդակցէր թէ ի՞նչպէս պէտք է օգտուիլ յաղթութենէն, թէ անհրաժեշտ էր ներկայ ժողովին տեղ ուրիշ մը գնել և Լաֆալէթը ամբաստանութեան տակ առնել, հանգարանելու համար ժողովարդը, որ սաքի ելլելով չէր զաղբեր կոտորելէ ալն մարդիկը զորս փախստական ազնուականներ կը կարծէր:

Ժողովը վերադարձնաւ չորս օգոստոս 11-ին, ստալան ժամը 7-ին. արքայական ընտանիքը, նորէն զեւան զեցին քարտուղարին օթեակին մէջ, ներկայ գտնուելու համար այն օրու շաբաններուն, զորս պիտի տային, և աւանտաւս բլարս ալն տեսարաններուն որոնք պիտի պարզուէին ժողովին մէջ: Բէդիօն, ազատ արձակուած և բաղնիքի ժողովարդ մը ետեւ ձգած, եկաւ զաւաժար մը ատու. Բարիկի կացութեան մասին, ինքը պարտած էր քաղաքին մէջ և ջանացած էր քաղաքին մէջ հանգարտութեան և խաղաղութեան ուղին տարածել: Քաղաքացիներ իրեն պահապան բլարով կը հրահրէին անոր կեանքին վրայ:

Ժողովը չառ բաւ ընդունեց Բէդիօնը, անիկա անմիջապէս մեկնեցաւ նորէն, իր հաշտարար քարտուղարները չարտնադրելու համար: Ետեւորդ օրը Թէօօկաններու տկու մըը զրկուած Չոն իյերիայի զինուորներուն սպանաւորի բնուցներ կացին, ամբար բորձրաւ ձայն սգազակելով անոց մահը կը պահանջէր և զանոնք կը կոչէր պալատին մեղսակից ու ժողովարդին մարդասպանները:

Յաջորդեցին խաղաղեցնել ամբար,

յայտարարելով որ Զուիցերիայի դին-
առերենքը պիտի զատուին, և թէ պա-
տերազմական տառան մը պիտի կազ-
մուէր, պատմելու համար պանոնք, որ
աւելի ուշ անուանուեցան օգոստոս
տասնի դասույրները: Զայրացիա՝ Շա-
պո գոչեց. նկն կը սրահանջեմ որ ա-
նանք Ապրիլէ* ատարուին ու դատ-
ուին... Հաւատարութեան երկրին մէջ,
օրէնքը պէտք է հնձէ բոլոր պլուինե-
լը, նոյն իսկ անոնցր, որոնք նստած
են դահլրու վրայ:»

Արդէն, Զուիցերիայի գինուորնե-
րուն սպաները փոխադրուած էին Ար-
լաշարան. անոնց ետեւէն գինուորներն
ալ տարուեցան, անվերջանալի նեղու-
թիւններ կրեց ժողովրդայն մասին, և
պէտք եղաւ խոտաւնալ ժողովուրդին,
որ անանք անմիջապէս պիտի գոտ-
ուին:

Ինչպէս կը տեսնուի, թագաւորին
բոլոր պաշտպաններէն վրէժ բռնելու և
զանոնք պատմելու զազափարը արդէն
սկսած էր հաստատուիլ մաքերու մէջ,
և շատ շանցած ազնուայի պատակաւ մ-
ներ յատաճ պիտի բերէր: Ապստամբու-
թեան յառաջխաղաց չարմամբերուն
հետեւելով արդէն տեսանք թէ բաժա-
նութի ծիլեր սկսած էին ծլիլ ժողովրդ-
դային կուսակցութեան ծոցին մէջ:
Արդէն տեսուեցաւ, որ ժողովրդ, գար-
զայեալ և հանդարտաբար սնձերե-
լազկապած, հակառակ էր ակումբնե-
րուն և քաղաքապետութեանց ուր կը
հաւաքուէին ստորին գաղափարակա-
նութեան և առաջնայի տէր մարդիկ, ո-
րոնք սակաւն, իրենց գիրքսին իսկ և
իրենց բիշ ազնուական բարքերովը և
զերազոյն փառամբութիւններովը կը
մղուէին ապկար պէտքերուն վրայ և
զանոնք փոխադրուէին: Տեսնեք նաեւ
թէ, օգոստոս 10ի նախընթերցին, Շա-
պո կարծիքի անհամաձայնութիւն ու-

նեցաւ Թէդլոնի հետ, որ, ժողովին մե-
ծամասնութեան հետ համախորհուրդ,
կ'ուզէր որ նախապատիւ համարուի
զահրնկէցութեան հրամանագիր մը,
բունի սցծով յարձակումէ մը: Այս մար-
դիկը, որոնք կարելի եղած մեծագոյն
կորովը ցոյց առլ կը թելադրէին, ու-
րեմն յաջորդ օրն իսկ կը զանուէին
ներկայութեանը ժողովին, հարաւ այն
յաղթանակէն, որ տարուած էր գրեթէ
հակառակ իրեն, և յիշեցնելով անոր
երկիմաստ յարգանքի արտայայտու-
թիւններով, որ ժողովը անպարտ ար-
ձակած էր, բայց պէտք էր փառնուել
նաեւ իր տկարութեամբը, ժողովուր-
դի վերելքի համար:

Անանք յեղուցած էին համայնքային
խորհուրդը, խառնուելով փառաւեր բա-
րեկեցիկներու, ստորադաս զրգսիչնե-
րու և տկարականներու: Անանք զրա-
ւած էին ժաքապէններու և Քօրուրլիէ-
ներու տկարմաները, և իրենցմէ մէկ
քանին բազմած էին օրէնսդիր մար-
միններու ծայրայեղ նստարաններուն
վրայ: Քարտձին Շապո, ամենէն ա-
ւելի ետեւաներ, փոխն ի փոխ կ'եր-
թար ժողովէն ժաքապէններուն ա-
կումբը և միշտ կը սպասեայ նիպակ-
ներով ու ահագանդով:

Ժողովը թաղաւորութեան գաղա-
րումը վճռած էր, իսկ այս աւելի պա-
հանջկատ մարդիկը զահրնկէցութիւն կը
պահանջէին. ժողովը պահաժառանգին
համար զառախարակ մը կարգելով այն
աղաւորութիւնը ձեւեց թէ թաղաւ-
րութիւնը պահել կ'ուզէ, իսկ իրենք
հանրապետութիւն կ'ուզեն: Ժողովը
մեծամասնութեամբ կը կարծէր թէ
պէտք էր պաշտպանել Ֆրանսոսն բուն
կերպով՝ բնոյցեմ օտար թշնամիին,
բայց ներքի պարտաւածներուն. իսկ ա-
նանք, բնոյ հակառակը, կը պնդէին թէ
պէտք էր ոչ միայն զխնայրիկ օտար
թշնամիին, ալ և իրաւ միջոցներ ձեռք
առնել բնոյցեմ անոնց՝ որոնք պարտ-

* Բանաւ մը՝ Բարիգի մէջ: S. Թ.

տին մէջ տմբոնալով ուղած էին կոտորել ժողովուրդը և Բրուսիացիները Բարիզ հրաւիրել:

Իրենց հստակին մէջ ամենէն ծաշաւից զապախարները արտաշարելով, անոնք կը պնդէին թէ ընտրական մարմինները անհրաժեշտ չէին նոր ժողովը կազմելու համար, այլ բոլոր քաղաքացիները պէտք է ի վիճակի նկատուին յաւել տալու համար: Դաքայէն մը մինչեւ իսկ կ'առաջարկէր կենտրոն ալ տալ քաղաքական իրաւունքներ: Վերջապէս, անոնք քայլ ի քայլ կ'ընէին թէ պէտք է որ ժողովուրդը գլխաւոր ներկայանայ իր կամքը յայտնելու համար որէնադիր ժողովին: Մասա կը պնդէր միաբերու այս յագեղ վիճակը, որովհետեւ, իր ահաւոր գրաւմիտները կը կարծէր թէ այս կերպով մաքրազորած իր ժողովը Թրանսան:

Գալով Ռուսիայի, ուկրաին ժողովին գէտ նախանձեկուն համար, քան թէ իրը մաքրազորելը գրաւմիտ և կրամ արխան իմախելու արտաշարում ինտեր, կ'ամբաստանէր ժողովը իր տկար և արքայական:

Պաշտպանած ժաքայէններուն, Սգաւ 10էն առաջ իրը անհրաժեշտ յանապետ որ առաջարկուած, անկիւս արտը կը հաշտուէր իրը ամենին պերճաւոր և անկաշատիկ պաշտպանը ժողովրդային իրաւանց: Տանդան, ոչ միաքէն կ'անցընէր ինքզինքը գովել և ոչ ալ ինքզինքը լսելի ընել, և կրթեք բաժնապետ ինտեր զանկալած չրկալով հանդերձ, իր յանդգնութեամբը օգոտտու 10ին կուտակից կըտը էր Այսոր ալ տուելուն, ցուցադրութեան հետ միտլով, անկիւս կը մտածէր միայն գործադիր ժողովին ակրանայ իր պոշտանակներուն վրայ իշխելով, արդէն անոր անդամն էր: Ասելու կամ նախանձելու անկարող ըլլալով սեւ գէշ Գրգորմ չէր մտաշաներ ընդդէմ աշկերիտականներուն, որոնց փառքը կը

նեղացներ Ռուսիայիէն: Բայց զանոնք բանի տեղ չէր գնել իրը անգործունեաց և անոնցմէ աւելի նախամիտը կը համարէր ստորին գաւառարդի աշն կուրովի մարդիկը, որոնց վրայ աւելի յոյս տնէր՝ յեղափոխութիւնը ստիկ կեցնելու և աւարտելու համար:

Բարիզէն դուրս կ'անդիտանային այս պատահաւորները. Թրանսանցի ժողովուրդը միայն սաշա ի կրցած էր անոնց թէ ժողովը կ'ընդգլխանար շատ բուն քաղաքականութիւն, և կ'առաջէն անգործ արձակած էր, հակառակ համաձայնի և ժաքայէններուն: Բայց ամէն յանցանք կը վերադրէին արքայական և Ֆլախանիին մեծամասնութեան, միշտ կը հիմնային ժերմաններուն վրայ, հաւատարմութիւն կը յարգէին Պրիստի և Ռուսիայիէն և մանանդ պաշտում տնէին Բէկիտի համար, իրը քաղաքապետ մը, որ պարտին ձեռամբ աշխատն նեղութեանց կենթարկուելու: Այս չէին գիտեր թէ Բէկիտն շատ չափաւոր կ'երևար Շապի և կը վերաբերէր Ռուսիայիէն հապառութիւնը, ու Տանդանի աշխին կ'երևար իրը պաշտելու ալ անպատմ մարդ մը, և զոր Մասա կը նկատէր մաքրազորում: Ի կենթարկուելիք գաւառի մը: Ուրիմն, տակաւին Բէկիտն իր հետ տնէր ամբիտին յարգանքը, բայց, ինչպէս Պաշտի եղաւ Յուլիա 14էն ետք, ինքն ալ չիլ տունէն ապիկար և տակի պիտի գտնար, որովհետեւ չափաւորութեանց որոնց առաջըր արդիւս չէր կարող ստնել:

Նոր յեղափոխականներուն պիտու որ գործակցութիւնը կազմուած էր ժաքայէններու ակումբին և համաշխարհային Խորհուրդին մէջ: Բոլոր ծրագիրները կ'առաջարկուէին և կը վիճարանուէին ժաքայէններու ակումբին մէջ, և միևնույն մարդիկը յետոյ կուգային Փաղաքապետարան, ի գործ գնել անդին զըր-

դեպի սրբաշինները, չնոր՛իւ իրենց տնեցած իշխանութեան քաղաքապետարանի մէջ :

Քաղաքապետական ընդհանուր ժողովը ինքն այ տեսակ մը ժողով կըսուէր, օրէնսդիր մարմինն չափ բնագոյն թիւ . տնէր իր օթեակներն, դրասենեակը, չափ աւելի ազմիպի ծափահարութիւնները և տակի գորտսը ոչմ մը : Քաղաքապետ ժողովն նախագահն էր. գառախաղ Մանուէլ՝ պաշտօնական բեմբոսապը, որ պաշտօն ունէր կատարելութիւն անհրաժեշտ պահանջները : Բէտիւն ալիս չէր երևար ժողովին և գառախաղ Մանուէլ, իրաւքանչիւր օր յեղափոխական ալիքէն աւելի հետադարձելով, տնէն օր աշխույ լսելի կ'ընէր իր ձայնը : Բայց այն անձը որ տնէնէն աւելի կը արհաւիրէր այս ժողովին վրայ, Ռոպէսիւնէն էր : Օգոստոս 10 ի յաջորդող 3 օրերու ընթացքին մէկ կողմ մնալով հոն դադարէր ասպատակութիւնը մարիլէնեաք և արձանագրութեան դիւանը ներկայանալով իր պաշտօնը վաւերացնել տալէն ետք, աշխատելով թուած էր թէ տակի եկած է տէր կանգնելու անոր . քան թէ իր տխուրը յայտնելու : Իր վէտ բնաւորութիւնը, օչ միայն անհաճ չէր թուած, այլ և տեղեցուցած էր այն յորդանքը, որով կը չըմպատէին զինքը : Իր ազանդաւոր, անկաշաւ և յարտաւաղ մարդու համբաւը լուրջ ու յարգելի անձնատրութիւն մը դարձուցած էր զինքը աշխատելու որ հոն հաւաքուող բոլորեկեցիկ մարդիկը հարգուէին զինքն իրենց մէջ ունենալուն համար : Ապա տեղով Ազգ . Էնդհանուր ժողովի գաւառական, որուն անկողնում պիտի անդամակցէր ինքը, եկած էր քաղաքապետարանին մէջ ի գործ գնել տակի իրական ազգեցութիւն մը, քան այն կարծիքի իշխանութիւնը գոր կը վաւերէր ժողովաներու տակ մը : Քաղաքապետարանի առաջին գործը

կուտ ոտախիանութեան տէր ըլլալ . որովհետեւ քաղաքային պատերազմի ժամանակ, թշնամիները կարենայ ձերբակալել և դատի ենթադրելու չափ կարելու որ ու լազալի իշխանութիւն մըն է : Հաշտարար պատասխանները, որոնք մասամբ իրաւատութիւն ունէին այս գործը տեսնելու, դժգոհ ձգած էին հաւաքային կարծիքը, ժողովարարին զրկութիւններուն դէմ իրենց կատարած հետադարձութիւնով, և այս կերպով, կամայ թէ տկամայ, հայրենասերներուն հետ թշնամացած էին : Մասնատրուակն մոլորներն պահած էին այն գառախը, որ Պէրդրան ար Մարիլի և օրագրող Քառալի գառին մէջ համարձակած էր վկայութեան կանչել երկու երեսփոխաններ :

Այս պատճառներով, հաշտարար գառախները պաշտօնանկ կ'ընէին և քաղաքապետական իշխանութեանց յանձնարարութեան օտախիանութեան հետ վերաբերութիւն ունեցող անոնց գործերը : Այս խնդրին մէջ Քարիլի քաղաքապետարանին հետ համաձայն ըլլալով, ժողովը վճռեց որ ստախիանութիւնը, որ ընդհանուր ազատութիւն կ'անուանուէր, ենթադրելու վարչական, դատաւարին և քաղաքապետական իշխանութեանց : Անոր պաշտօնը պիտի ըլլար պետութեան երկրին և արտաքին ազատութեան ազատացող լոյսը յանդուարները վերադարձ, զանեկ, իրենց վարժանքով կամ կարծիքներով կոսկածելի հանդիսացող քաղաքացիներուն վիճակագրութիւնը պատրաստել, գանձիք առժամարար ձերբակալել, մինչև իսկ զրուել և զննութեան ընել զանոնք, եթէ հարկ ըլլար : Այս կերպով քաղաքապետական խորհուրդները իրենք էին որ նախարարութեան գործը կը տեսնէին, և քաղաքացիներու ամբողջ գանդուածը կը հրաւիրուէր լրտեսել, մասնաշինչ ընել և հալածել թշնամի կոստակցութիւնը :

Տ Ա Ն Պ Օ Ն

Դիւրաւ կարելի է հասկնալ թէ որ-
քան գործունեաց, բայց խիստ և կա-
մայական կրկար այս ժողովրդավարա-
կան ստաբիլիտիւթիւնը: Ամբողջ խոր-
հուրդը կը ստանար մասնաւոր ընդունե-
լաւն տեղեկատուութիւնները, վերատու-
ղիչ յանձնախումբը կը քննէր գտնուե-
լի և ձերբակալութիւնը գործադրել կու-
տար: Ազգային պահակազօրքերը տե-
ւականապէս ծառայութեան մէջ էին և

20,000 հազիւ տակի բնակիչ տնեցոյ
քաղաքներու քաղաքապետութիւնները
կրնային մասնաւոր արամադրութիւն-
ներ տակցնել այս բնականաբար ապրու-
մաբեան օրէնքին վրայ: Անտարակցի,
օրէնսդիր ժողովրդ մտքէն չէր անցընել
թէ այս կերպով կը պատրաստէ այն
արխանահոյ գլխատու մները, որոնք տե-
ղի տնեցան տակի վերջը, անիկա,
ներսէն և դարձեալ թշնամիներով չոր-

Հատարաւորած ըլլալով, բոլոր քաղաքացիները օգնութեան կը կոչէր, անոնց վրայ հակելու համար, ինչպէս որ զանոնք բոլորը կանչած էր կառավարելու և կուտելու համար:

Բարիդի քաղաքացիները փութաց ի գործ դնել իր նոր իշխանութիւնը և քաղաքի մարդիկ ձերբակալեց: Բարիդի համայնքին Վերստուդիչ յանձնախումբը ամենէն ծայրայեղ մարդոցմէ կազմուեցաւ: Մասա, որ յեղափոխութեան միջոցին այնքան յանգիւնորէն յարձակած էր մարդոց վէժ, այս յանձնախումբին սկսեց կարգուեցաւ, և որիչ ու է անձէ աւելի, անիկա ամենէն ահակին էր այսպիսի պաշտօնի մը գլուխը:

Այս գլխաւոր յանձնախումբին գլուխ, Բարիդի համայնքային խորհուրդը մասնաձեւերուն մէջ հաստատեց անոնցմէ մէկէն հաս, որոնց որ անցագիրները տրուին միայն մասնաձեւերու ժողովներուն խորհրդակցութեամբ. որոնց նաեւ որ ճամբորդներուն բնակարանն, լլա՛յ քաղաքացիներուն մէջ, ըլլա Բարիդի գումներուն առջև, երկու վիճակներ, որոնք սկիսի հաստատուն ինքնութիւնը այն անձին, որ անցագիր պահանջած էր ֆրանսայէն մեկնելու համար: Այս կերպով խորհուրդը երջանաւոր արդիւրդ ժողովաւոր այն կատարծիւ անձանց, որոնք կեղծ անուններով կրնային համարուել:

Այնուհետեւ հրամայեց, որ յեղափոխութեան թշնամիներուն մէկ ցուցակը պատրաստուի, և յայտարարութեամբ մը հրաւիրեց բոլոր քաղաքացիները որ մասնապաշտ ընեն Օգոստոս 10 ի յանցող պարտները: Զերբակալել տուաւ այն որդորդները, որոնք արքայականութեան գաւառ պաշտպանած էին և անոնց մատուր տուաւ հայրենասէր լրացրուներուն: Մասա ինքիւն ինք վերադարձրեց տուաւ չորս հաս մատուր, որոնց համար կ'ըսէր թէ պատահեալ Լանայերի

հրամանով տուած էին իր ձեռքէն: Յատուկ պաշտօնատարներ գացին բանակէն դուրս հանկոյն այն բանաւորիկները, որոնք պաշտօնի վէժ գտած ըլլալուն համար յանցաւոր համարած էին: Վերջապէս, ամէն կողմ համակու պատրաստակամութեամբ, համայնքային խորհուրդն ալ, ժողովին նման պատգամաւորներ զրկեց, որպէս զի յատարանեն և իրենց կողմը դարձնեն Լանայէթի բանակը, որ կը վրդովէր զիրենք:

Անոնցմէ գտաւ համայնքային խորհուրդին ալ տակի կարեւոր պաշտօն մը յանձնուեցաւ, այն է արքայական ընտանիքին պահպանումը: Ժողովը ի սկզբան հրամայած էր որ անիկա Լիւքսեմպուրի փախաւորի, բայց զիտեղ արտած ըլլալով որ այդ պաշտօն պահպանել զմտար էր, որպէս եղաւ զատական նախարարութեան պաշտօնատան մէջ բնակեցնել զայն: Բայց համայնքային խորհուրդը, որ արդէն իր ձեռքին մէջ ունէր մայրաքաղաքին տախկանութիւնը և մասնաւորապէս իրեն պարտականութիւն կը համարէր թողաւոր պահպանելը, առաջարկեց որ արքայական բնառնիքը թանրելի մէջ բնակեցուցուի, և յայտարարեց թէ միայն այն մասնակց կը ստանձնէ այս պահպանութիւնը, երբ այս նախկին Արքայաբանի պատերէն ներս մտցուի թողաւորական բնառնիքը: Ժողովը համաձայնեցաւ այս առաջարկին և օգոստոսի րանտարկեալները յանձնեց քաղաքացիային և ընդհանուր հրամանատար Սանդէլսին, անոնց անձնական պատասխանատուութեանը տակ: Թողաւոր և իր բնառնիքը թանրել առաջարկուեցան Օգոստոս 30 ի գիշերը: Ընդհանուր ժողովի 12 պատուիրակներ տերեղ հասաւ սէպտէմբըր 1-ին հսկողութիւն կատարելին թանրելի վրայ: չէնքին արտաքին մասը կատարուած պատերով՝ անիկա ամրացեալ չէնքի մը

փոխառած էր: Ազգային պաշտպանագրաց
բազմաթիվ գումարատվներ փոխն ի փոխ
պահակութիւն կ'ընէին, և կարելի չէր
մտնել Թանգրի մէջ, առանց քաղաքա-
պետարանի արտօնութեան: Ժողովը ու-
րաշէջ նաեւ որ պետական գանձէն 500,
000 Քրանք ուրուի արքայական ընտա-
նիքին տալուստին համար, մինչև գու-
մարումը վերահաս Ազգ. Բնոց. Ժո-
ղովին:

Ինչպէս կը տեսնուի, Համայնքային
Խորհուրդին պաշտօնները չառ լայնաբ-
նակ էին. անիկա տեղաւորուած պե-
տութեան կեդրոնին մէջ, հոն՝ ուր ի
գործ կը գրուէին մեծ իշխանութիւննե-
րը, իր կորովին ջնտրձի իր ձեռքովը
կը կատարէր բոլոր այն բաները, զորս
կը կարծէր թէ բարձրագոյն իշխանու-
թիւնները չառ կակղամորթութեամբ
կ'ընէին. այս կերպով անիկա կը մղուէր
չարունակ ամառիս ընկու. ուրիշները:

Ժողովը, զիպով անհրաժեշտութիւ-
նը զայն որոշ սահմաններու մէջ պար-
փակելուն, հրամայեց որ նոր վարչու-
թեան մը ընտրութիւնը կատարուի,
յաջորդելու համար անոր՝ որ տպտամ-
բութեան որը լուծուեցաւ: Համայնքա-
յին Խորհուրդը, տեսնելով որ գերազատ
իշխանութեան մը լուծը կը սպառնայ
իրեն, և որ անիկա, հաւանականաբար,
պիտի կատեցներ իր թախչար, ինչպէս
եղած էր առաջին անգամ, զայրացա-
ւայս հրամանին դէմ և մասնաձիւղերուն
հրահանգ տուաւ կատեցնել արդէն
սկսած ընտրութիւնները: Պատասխող
Մանուէլ անմիջապէս Քաղաքապետա-
րանէն Ֆեօջեաններուն զրկուեցաւ, որ-
պէս զի քաղաքապետութեան պահանջ-
ները ներկայացրէ: « Բարիցի քաղա-
քացիներուն երեսփոխանները, բոստ ա-
նիկա, անսահման իշխանութեան պէտք
ունին. եթէ իրենց և ձեր միջև նոր իշ-
խանութիւն մը հաստատուի, պատակ-
տու մի սերմերը միայն պիտի ցանկ: »
Պէտք պիտի ըլլայ որ ժողովուրդը իր

գերիշխանութիւնը քանդող այս ուժէն
տղատելու համար, անգամ մըն ալ զին-
ուի իր վրէժխնդրութեամբ:»

Ահա տանք էին այն սպառնական
խօսքերը, զորս կը համարձակէին ար-
դէն լսելի ընել ժողովին, որ իրմէ պա-
հանջուածը տուաւ, և, թերեւս դի-
մադրելը անկարելի կամ անխոհեմ նկա-
տելով, և թերեւս ալ այդ միջոցին ժո-
ղովուրդին կորովը կատեցնելը վստա-
շուար համարելով, ժողովը որոշեց, որ
նոր վարչութիւնը ունէ իշխանութիւն
չունենայ քաղաքապետութեան վրայ,
այլ ըլլայ միայն երմական պարզ յանձ-
նախումբ մը, որ պաշտօն պիտի ունե-
նար Սէնի գտնաւին տուրքերը հաւա-
քել:

Ուրիշ աւելի լուրջ խնդիր մը կ'ըզ-
րադեցնէր միտքերը, և առաւել ուժ-
ղնութեամբ պիտի երևան բերէր զգա-
ցունմանը. այն տարբերութիւնը, որ
գոյութիւն ունէր քաղաքապետութեան
և ժողովին միջև: Համայնքին ներ-
կայացուցիչները բարձրագոյն կը պա-
հանջէին պատժուիլ անոնց՝ որոնք
զէնք պարզած էին ժողովուրդին վրայ,
և պատրաստ էին գլուխին գորս հա-
նել, անմիջապէս որ թշնամին մօտենայ:
Ջաննք կ'անուանէին Օգոստոս 10 ի
դատարանները կամ՝ մատերիները:

Օգոստոս 11 ին հաստատուած պա-
տրաստական տեսանք, որ Զուրիգերիա-
կան գինու սրները պիտի դատէր, բաւա-
րար չէր երեսն, որովհետեւ ինք միայն
այդ գինու սրները դատելու իրաւասու-
թիւն ունէր: Սէնի ոճրապարտ տեսանք
չառ դանդաղաշարժ ձեւակեր գութեանց
ենթակայ կը թուէր, և ասկէ գտաւ, Օ-
գոստոս 10 էն տուած զոյտ թիւն ունե-
ցող բոլոր իշխանութեանց վրայ կա-
կած կար: Այս պատճառներով Համայն-
քային Խորհուրդը, Օգոստոս 13 ին պա-
հանջեց որ մտնաւ որ դատարան մը
կազմուի Օգոստոս 10 ի սփրնէր գու-
տելու համար, և որ բոստական իրաւա-

սովորելու ունենալու վատնիչ կոչումը հա-
րաւն հախնէն դառն համար : Ժողովը
խնդրադիրը դրկից իր արտասովոր
յանձնաժողովին , որ Յուլիս ամիսէն ի
վեր պաշտօն ունէր հայրենիքի վերա-
թեան միջոցները որոնելու :

Օգոստոս 14 ին քաղաքապետարանի
կողմէ նոր պատգամաւորութիւն մը ներ-
կայացաւ Ժողովին , արտասովոր դա-
տարանի վերաբերեալ հրամանադիրը
պահանջելու համար , յարկով որ եթէ
պատրաստ չէ , պիտի սպասեն որ պատ-
րաստուի : Երեւոյթաւն կապում քանի
մը կծու գիտողութիւններ կ'ընէ պատ-
գամաւորութեան և մէկ կողմ կը քաշ-
ուի : Ժողովը կը յամատի մերժել ար-
տասովոր դատարանի մը կազմութիւնը
և գոյութիւն ունեցող դատարաններուն
կը յանձնարարէ Օգոստոս 10 ի սփրնները
դառն միայն :

Այս բոլոր իմացուելուն պէս բուն
իրարանցում մը կը ապրածուի Բարիդի
մէջ : Քէնդիլէնի մասնաճիւղը Համալս-
քային բնդհանուր խորհուրդին կը ներ-
կայանայ և կը պնդեցանէ որ ահագնե-
ղը պիտի հնչուի Թօպուս Անդ-Ան-
դուանի մէջ՝ եթէ պահանջուած հրա-
մանադիրը անմիջապէս չի տան : Այն
տառն Ընդհ. Ժողովը նոր պատգամա-
ւորութիւն մը կը գրկէ , որուն գլուխը
կը գտնուի Ռօպէսրիէս , անիկա յանուն
քաղաքապետութեան խօսք կ'տանէ և
երեւոյթաւններուն շատ լիրը յանդիմա-
նութիւններ կ'ուղղէ : « Ժողովուրդին
հանդարտութիւնը , կ'ըսէ անոնց , կա-
խում ունի յանդուսներուն պատժուե-
լէն և սակայն զանաւոր հարուածելու
համար դուք բան մը չըրիք : Ձեր հրա-
մանադիրը անբաւական է՝ բնաւ չի բա-
ցատրեք պատիժի ենթակայ ոճիրներուն
բնոյթի և կարեւորութիւնը . որովհետեւ
անիկա միայն կը խօսի Օգոստոս 10 ի ո-
սփրններուն վրայ եւ յեղափոխութեան
թշնամիներուն ոճիրները Օգոստոս 10 էն
և Բարիդէն շատ աւելի անցին կը տա-

րածուին : Այդպիսի բանաձեւով մը դա-
ւաճան կափայլէիք պիտի ճողպրէք ո-
րէնքի հատուածէն : Գալով դատարանի
ձեւին , Ժողովուրդը ալեւ չկրնար հան-
դուրժել այն ձեւին՝ զոր պահպանած
էք . Դատաւարութեան կրկնակ տատի-
ճանները անվերջանալի յետաձգումներ
կը պատճառեն , և արդէն բոլոր նախ-
կին իշխանութիւնները կատարածքի են .
նորեր պէտք են , հարկ է որ պահան-
ջուած դատարանը կազմուած ըլլայ
մասնաճիւղերէն առնուած երեւոյթաւն-
ներով , և որոնք կարողութիւնը ունե-
նան գերիշխանօրէն և անվերաքննելի
կերպով մը դատելու յանդուսները »
Այս տիրական խնդրադիրը ալ աւելի
կարծր թուեցաւ Ռօպէսրիէսի չեղարկ-
ւած ժողովը Բարիդի Ժողովուրդին պատա-
խանեց կոչով մը՝ որուն մէջ անիկա կը
մկրմէր բացառիկ յանձնաժողովի և
հաւատաքննական դա. տատանի ու է
ծրադիր , իրը անարժան ազատութեան
և իրը յատուկ միայն բանապետութեան :

Այս բանաւոր գիտողութիւնները սե-
ւալիւնք չունեցան , զայլույթի ալ ա-
ւելի մեծցաւ : Ամբողջ Բարիդի մէջ մի-
այն ահագնեղի վրայ կը խօսէին և հե-
տեւեալ տատառէն իսկ Համալս. քալին
խորհուրդէն ներկայացուցիչ մը ժողո-
ւարան ներկայանալով բոաւ Ժողովին .
« Իր քաղաքացի , իրը ժողովուրդի
պահպանատար կուգամ՝ ձեզի ծանուցու-
նել որ այս իրիկուն , կէս գիշերին տ-
հապանդը պիտի հնչէ և ամէն կողմ
թմբուկ պիտի դարձուի : Ժողովուրդը
ձանձրացած է , վրէժը յաւածած չըլա-
յուն : Զգուշացէ՛ք , որ ինքն իսկ ար-
դարութիւնը չկատարէ : Կը պահանջեմ ,
ու երջող յանդուգն ներկայացուցիչը ,
որ անմիջապէս հրամանադիր մը տաք ,
որով իրաքանչիւր մասնաճիւղէ քա-
ղաքացի մը նշանակուի ոճրադատ տա-
կան մը կազմելու համար »

Այս ապահովան խօսուածքը իր-
ոյցից ժողովը և մասնաւորապէս հու-

տիէօ և Թիւրիօ երեսփոխանները՝ որոնք լուռն կերպով յանդիմանեցին համայնքային խորհուրդին ներկայացուցիչը։ Սակայն և այնպէս վիճարանութիւնը սկսաւ և համայնքին առաջարկութիւնը որ ժողովին հանդուժանողամիտէն ու ժեղ կերպով կը պաշտպանուէր, վերջապէս հրամանագրի վերածուեցաւ։ Բնարական մարմին մը ստիպուեցաւ ժողովուիլ լսողատիկ ատենանի մը անդամները ընտրելու համար զանոնք որ պիտի գտնէին Օգոստոս 10ի օրուան մէջ կատարուած սճիւրները և սորիչ սճիւրներ որոնք այդ օրուան կը վերադերին, պարագաները և հետեաներները։ Այս ատենը որ երկու ժամանակի պիտի թափուէր էր, պէտք էր որ զստէր վճռական և անդրեկանեցի կերպով մը։ Այսպէս եղաւ յեղափոխական ատենանին առաջին փորձը և առաջին հապճեպ եզանակը զոր վրէժխնդրութիւնը տուաւ արդարութեան ձեւերուն։ Այս գաղափարը կոչուեցաւ Օգոստոս 17ի ատենան։ Տակաւին կ'անդիտանային թէ վերջին յեղափոխութիւնը և Օգոստոս 10ի հրամանագրիներուն ինչ եզանակով բնդուեալով բլլար ինչ ազդեցութիւն յառաջ բերած էր բանակին մէջ։ Ասիկա ամենէն կարեւոր կէտն էր և ուրիշ կախում ունէր նոր յեղափոխութեան ճակատագիրը։ Սահմանադրիւն վրայ երեք զօրաբանակներ կային։ Նիսիսի, կեդրոնի և հարաւային Ֆրանսայի զօրաբանակները։ Լիւքսէր Նիսիսի հրամանատարն էր, Լաֆայէթ կեդրոնի և Մօնպէզիտ հարաւային Ֆրանսայի։ Մօնի և Դուրնէյի ղեկավար պարտութիւններէն ի վեր, Լիւքսէր՝ Տիւմուրիէն մղուելով անգամ մըն ալ փորձեր էր յարձակողականը Հայանտայի վրայ, բայց հաջանքեր էր և Քուրդըյը պարպելով անոր արտարձանները այրած էր, ինչ որ ամբաստանութեան ծանր չարժանիք մը կը տուէր էր նախա-

բարութեան դէմ, զահրեղեցութեան վաղորդային։ Անկէց ի վեր զօրաբանակները ամենակատարեալ անգործութեան մէջ մնացեր էին ապրելով պատարուած բանակաւորներու մէջ և հազիւ թէ թեթեւ ընդհարումներ ընկաւ։ Տիւմուրիէ, հրամարարութիւնը ձգելէն ետքը Լիւքսէրի քով գտցած էր իր սեղակալ և դէշ ընդունելութիւն գտած էր բանակէն ուր Լաֆայէթի կուսակցութեան սղին կը տիրէր։ Լիւքսէր այդ պահուն բոլորովին ենթարկուած բլլալով այդ ազդեցութեան Տիւմուրիէն քչեկ իր բանակաւորներէն մէկուն՝ Մօրի մէջ և հոն ձգեց սակաւթի գլխուորներու, հետ սրպէս զի պատուարներ չինիւր և ընդհարումներով գրաւի։

Լաֆայէթ, թաղուորին սպառնացող վտանգներուն պատճառաւ ուղեւորով Բարիլի մօտենալ, կը փախաքէր Նիսիսի հրամանատարութիւնը տանձնել։ Սակայն և այնպէս չէր ուղեր բաժնուիլ իր վիտուորներէն որոնք զինքը չառ կը սիրէին և Լիւքսէրի հետ համաձայնեցաւ զիւրեքինն փոխել խրատքանչիւր իր զօրաբանակով և երկուքն ալ ճամբայ ելան մէկը Նիսիսի և միւսը կեդրոնը երթալու համար։ Բանակներու այս անդափոխութիւնը, թշնամիին ներկայութեան՝ կրնար իր վտանգները տնկնալ, եթէ, չառ բարեփոխաբար պատերազմը բոլորովին ընդհատուած չըլլար։ Ուրեմն Լիւքսէր Մէջ գտցած էր և Լաֆայէթ՝ Սրտոն։ Խաչաձեւող շարժումներու միջոցին Տիւմուրիէ իր քիչ զինուորներով ստիպուած բլլալով հետեւի Լիւքսէրի բանակին, որուն կը պատկանէր, յանկարծ կեցան դէմ թշնամիին որ յարձակուաւ սպանալիք բերէր էր, և հարկադրուած եղաւ իր բանակաւորներէն մէջ մնալու, ապա թէ բանարի մուտքը բացած պիտի ըլլար Սաքս-Գիլէնի գտնային։ Հաւաքեց այն միւս զօրավորները որ իրեն մօտ

առանձին բանակատեղիներու գլուխը կը զսնուէին . համաձայնեցաւ Տիյեօնի հետ որ Լաֆայէթի զօրաբաժնին մէջ հաստատուելը կը համաէր և Վալանս սիէնի մէջ պատերազմական ատենն մը կազմելու գրգիռը ինքզինքը արգարտացնելու համար Լիւքսէրի հանդէպ բլրած անհնազանդութեանը նկատմամբ , մէջ բերելով անհրաժեշտութիւնը : Այս միջոցին Լիւքսէր Մէյ և Լաֆայէթ՝ Սլաւան հասած էին , և Լիւք Օգոստոս 10ի գէպքերը չլրացին Տիւմուրիէ իր յստաջ ընթանալու մերժումին համար , թերեւս պիտի ենթարկուէր ձերբակալութեան մը և գինուորական գատաւ պարտութեան :

Այս էր բանակին կացութիւնը երբ որ զահին տապալման լուրը անոր հասաւ : Օրէնսդիր ժողովին առաջին հագը կըլաւ բանակին գրգիռը , ինչպէս տեսանք , երեք պատգամաւոր իր հրամանագիրները գրելու և նոր երդումը ընել տալու համար գինուորներուն : Երեք պատգամաւորները Սլաւան համակողմանի տեսչան յաղաքապետութենէն որ Լաֆայէթէն հրաման տալիս էր գահինք ձերբակալել տալու : Փաղաքապետ ար զիրենք հարցաքննեց Օգոստոս 10ի գէպքին վրայ , պահանջեց որ ամբողջ կրկնութեան պատմութիւնը ընեն և բոլոր Լաֆայէթի գազանի հրահանգներուն , յայտարարեց որ անտարակուսելի է թէ Օրէնսդիր ժողովը աչեւս ազատ չէր , երբ թաղաւ արին գահինկէցութեան վճիռը արձակեց . թէ անոր պատգամաւորները , ուրիշ բան չէին բաց իթէ խաղաղութեան խումբի մը առաջնականը և թէ յանուն Սահմանադրութեան պիտի բանտարկուէին : Երբ ալ բանտարկուեցան , և Լաֆայէթ ալ չարմանք գործադրողները վտանգէ գերծ ընելու համար ձերբակալու մը իր առանձին պատասխանատուութեան ներքեւ առաւ : Անմիջապէս ետք , իր գործարարութիւնն մէջ վերադառնալու մը

ընել տուաւ օրէնքին և թաղաւորին հաստատութեան և հրամայեց որ նոյն երդումը կրկնել տրուի այն բոլոր վաշտերուն մէջ , որոնք իր հրամանատարութեան ներքեւ կը գտնուէին : Անիկա յոյս դրած էր երկամասունը հինգ հազարներուն վրայ որոնք իր Յունիս 16ի համակին համակարծիք էին և կ'առաջադէր Օգոստոս 10ի շարժումին հակառակ շարժում մը փորձել : Տիյեօն որ Վալանսիէնի մէջ Լաֆայէթի հրամանին ներքեւ կը գտնուէր , և որ Տիւմուրիէն գերադաս հրամանատարութիւն մը ունէր , իր զօրապետին հնազանդեցաւ , օրէնքին և թաղաւորին հաստատութեան երկուսն ընել տուաւ իր գինուորներուն և հրաւիրեց Տիւմուրիէն նոյնը ընել իր Մօլաի բանակատեղիին մէջ : Տիւմուրիէ տեղի ճիշդ նախատեսելով ապագան , և արդէն զայրացած ըլլալով Ֆէշեաններուն զէմ որոնց ազդեցութեան ներքեւ կը գտնուէր՝ այս ատիւ թէն օգուտ յաղկեց անոնց զխաղաղութեան և նոր կառավարութեան համարումը չանկու , երդումը մերժելով ինքզինքին և իր գինուորներուն համար :

17ին , այն օրն իսկ , երբ նոր ոճրագատ տառանք այնքան ազմկայցող կերպով մը հաստատուեցաւ , համակի մը միջոցաւ խմայան որ Լաֆայէթի բանակը զրկուած պատգամաւորները , անոր հրամանով ձերբակալուած էին և թէ Լաֆայէթ օրէնսդիր իշխանութիւնը անդտեսած էր : Այս լուրը տեղի գրգոտութիւն տարածեց քան թէ վախ : Լաֆայէթի զէմ ազդակները առաւել քան երեք օրով խնդացին , պահանջեցին որ անիկա ամբաստանուի և ժողովը մեղադրեցին առեկի կանուխէն Լաֆայէթի ամբաստանութիւնը արտասանած չլրարուն համար : Անյայտագ հրամանադիր մը արուեցաւ Արաւնի նահանգին զէմ . նոր պատգամներ վտնայեցին , իրենց նախադրեցան

իշխանութիւններով և յանձնարարեցին իրենց ազատել երեք բանտարկիւաները : Ուրիշ պատգամաւորներ ալ գրկեցին Տիգրանի զօրաբաժինը : 19-ին , առաւօտեան , ժողովր Լաֆայէթը յայտարարեց զառաձան հայրենիքին և անոր զէմ հանեց ամբաստանութեան հրամանագիր մը :

Պարագան ծանր էր և եթէ այդ զիմարութիւնը պարտութիւն չկրէր , նոր յեղափոխութիւնը վիժած պիտի ըլլար : Ֆրանսան բաժնուելով իր ներքին հանրապետականներուն , և բանակին սահմանադրականներուն միջև , պատակաւ Կ'րլար թշնամիին տուածք , հաւատարմութիւն Լաֆայէթին արջաւանքի մը և սարսափի յետաջըմական չարմաւիւ : Լաֆայէթ Օգոստոս 10-ի յեղափոխութեան մէջ տանդէր 9-ի Սահմանադրութեան ապալումը , ազնուագիտական բոլոր մարդարէութիւններուն լրացած ըլլալը և արքանիքին ազատութեան ուղղած բոլոր մեղադրանքներուն արդարացումը : Ժողովրդապետութեան այս յաղթանակին մէջ մի միայն կը տեսնար անշուշտ արիւնտ անխիտութիւն մը և անվերջանալի խռնակութիւն մը : Մեզի համար , այդ խռնակութիւնը վերջ մը ունեցաւ և զոնէ երկիրը պաշտպանուեցաւ օտարին զէմ : Լաֆայէթին համար ազազան ահաբեկ և անծանօթ էր , քաղաքական ջգածողութիւններու մէջտեղ երկիրը նուազ պաշտպանելի կը դառնար , և փախաքուստեցած ըլլալու էր այս քառաւիյն զէմ զնեղ զինուելով երկու թշնամիներուն զէմ՝ արտաքին և ներքին : Բայց իր կողմից զժողովրդէր և ոնէ մարդ չպիտի կրնար այդ զժողովրդական յաղթիկ : Իր զինուորները իրեն անհնաւէր էին բայց բանակները անձնական կամք չունին և միայն այն կամքը կրնան տննող զոր բարձրագոյն իշխանութիւնը իրենց կը հագորդէ :

Երբ յեղափոխութիւն մը 29-ին առաջնութեամբ կը պայթի , այն տակն կուրորէն մզում , երես կը դարձնեն իշխանութեան , որովհետեւ նոր մզումը ամենէն զօրաւորն է . բայց հոս խնդիրը նոյնը չէր : Արտաքաւաւ . հրամանագրի մը հարումին ներքին . Լաֆայէթ չէր կրնար իր զինուորականութեան միակ ժողովրդականութեամբ իր զինուորները հանել ներքին իշխանութեան զէմ , ոչ ալ իր անձնական մզումով պայքարել Բարիկի յեղափոխական ազգեցութեան զէմ : Երկու թշնամիի մէջտեղ մնացած , և իր պարտականութեանց մասին անտույզ ըլլալով , բնականաբար պիտի վարանէր : Ժողովրդեղ հակառակը չվարանելով , իրարու հետէ հրամանադրներ գրկեց , կուրովի պատգամաւորներու միջոցաւ գանձեք պարտադրել աւարտ կրկնաւ առաւելութիւն տննող զօրաւարին վարանումին վրայ և զինուորները վճռական քալի մը մեկը : Իրաւամբ Լաֆայէթի զաւոյստակները յաջորդաբար խախտեցան և կարծես թէ զինքը լքեցին : Քաղաքակն իշխանութիւնները , երկնած , տեղի մասին նոր պատգամաւորներուն : Տիւմարիէի օրինակը որ Օգոստոս 10-ի յեղափոխութեան ի նպատակ արտայայտուեցաւ , վերջապէս ամենքը այն ուղղութեան մեկը և ընդգլխաւոր զօրաբար միտակ մնաց իր ազալակցութիւն հետ , որ կողմաւ էր Ֆէյզեան կամ սահմանադրական սպաննելով :

Պալլէ , որուն կողմը կատակաւոր չէր , Տիւմարիէ , որուն մեծ ընդունակութիւնները կարելի չէ տարակցար ենթարկել , նոյնպէս , զանազան ժամանակներու մէջ չկրցան տրիշ կերպ ընել և ստիպում զգացին ինքզինքնին փախչելու : Լաֆայէթ տակի երջանակ չեղաւ : Կամակ զրկով ալ և ալ քաղաքային իշխանութեանց՝ որոնք օգնում էին իր զիմարութեանը՝ իր վրայ

տուաւ. միտլովին պատգամաւ որներուն
դէմ արուած հրամաններուն պատաս-
խանատուութիւնը և իր բանակառե-
ղիէն հետագայ. Օգոստոս 20 ին, քանի
մը սպաներու հետ, որոնք իր բարե-
կամները և իր գէնքի և կարծիքի բն-
կերներն էին: Պիւրօ ար Բիւզի, Լա-
դու-Մոպուր, Լամէթ իրեն զ'ընկերա-
նային: Ասոնք բանակառեղիէն հետ-
յան իրենց մէկ ամուսկան թուղար միայն
տաներով հետեւնին և քանի մը սպա-
ստարներ Լամպայէթ իր բանակին մէջ
ամէն բան կարգին թողուց և խնամք
ստորա, անհրաժեշտ սրամաղլութիւն-
ները ընկու, որպէսզի կարենային յար-
ձակումի պարագային զիմաղրելու
թշնամիին: Եւս գրեց այն քանի մը
ձիւտ որները, որոնք իրեն կը հետեւէին
Ֆրանսան չորիկու համար զայն պաշտ-
պանացներուն մէկ հատին իսկ: Եւ 21 ին
իր բարեկամներուն հետ Հոյանտայի
ճամբան յտնեց:

Երբ հասան Աստրիպայիներուն յա-
ստջապահ խա մերերուն, բնեղ հաք
այնպիսի ճանրարդութիւն մը, որ իրենց
ձիերուն հոյին բերանը բերած էր, ա-
զատութեան այս տառջին տարազ իրե-
րը, հակառակ մարդկային իրաւանց,
ձերթակարու եցան և ենթարկու եցան պա-
տերազմական զերիի վիճակին: Ուրա-
խութիւնը մեծ եղաւ երբ Լամպայէթի
անտունը թնդաց միացեալ բանակներուն
մէջ եւ երբ իմացան որ Լամպայէթ ազ-
նու ապետական ընկերակցութեան զերին
էր: Չարչարել չկազմուածութեան առա-
ջին բարեկամներէն մէկը, և կրեւնալ
չկազմուածութեան իսկ վերադրել անոր
առաջին հեղինակներուն հարածանքը,
տեւնալ որ կ'իրականանան այն բոլոր
ծաղարակցութիւնները զորս նախատեսած
էին, պէտք եղածէն աւելի էր, որպէս
զի բնոյ հանուր գոհունակութիւն մը տա-
րածուէր ևս բոլորայի ազնուակամութեան
մէջ:

Լամպայէթ ինքզինքին և իր բարե-

կամներուն համար ազատութիւն պա-
հանջեց, ինչ որ իրեն կը պարտէին,
բայց ի գութ: Ազատութիւնը իրեն ա-
ռաջարկեցին տրացումի մը զնով, ոչ
թէ իր բոլոր կարծիքներուն, այլ միայն
մէկուն, այն որ կը վերաբերէր աշխու-
կանութեան Գնջմանը: Անիկա մերժեց,
նոյն իսկ սպանարով որ եթէ իր խա-
քերուն սխալ բացատրութիւն տային,
հանրային պաշտենակի մը ներկայու-
թեանը, հերքում մը պիտի տար: Ու-
րեմն չգլխաները ընդունեց իր հաստա-
տակամութեան փոխարէն և այն տանն
իսկ երբ կը կարծէր թէ ազատութիւնը
էրապայի և Ֆրանսայի մէջ կըրտած
էր, մտային ու և խանդարում չունե-
ցաւ, և չպարկեցաւ ազատութիւնը
նկատել իրր ամենաթմնակալին հարբա-
ստութիւնը: Այլ բանը յայտարարեց
զիւ, թէ իր ճշգրտներուն, որոնք զին-
քը բանակուած մէջ կը պահէին, թէ իր
հին բարեկամներուն, որոնք Ֆրանսա
մնացած էին: «Արիցէ՛ք, կը գրէր այս
վերջիններուն, միշտ սիրեցէք ազա-
տութիւնը, հակառակ իր փոթորիկնե-
րուն, և ծառայեցէք ձեր երկրին: Ե
թո՛ղ բազմաթեւ այս գտադրութիւնը
Պուշկէնին, որ իր երկրէն մեկնեցաւ
հոն վերադառնալու համար թշնամի վի-
հապաներու հետ, Տիւմուրիէի գտա-
ւքութեան, որ զմտուեցաւ ոչ թէ սկըպ-
րունքի համար, այլ զայրալիքով, Քոն-
վանսիոնին հետ, որուն ծառայած էր
և արդար պիտի բլան այն մարդուն
հանդէպ, որ Ֆրանսան լքեց միայն այն
տանն, երբ իր հաստատեցած ճշմարտ-
ութիւնը հոնի հարածական էր և որ բնաւ
զայն չպիտի անիծէ, չպիտի տրանսպ
թշնամի բանակներուն մէջ, այլ բնոյ-
հակառակը այդ ճշմարտութիւնը կը
կը յայտարարէ և զայն կը պաշտպանէ
բանակուած մէջ ալ:

Ասկայն շատ չմեղադրենք Տիւմու-
րիէն ալ, որուն յիշատակելի ծառայու-
թիւնները քիչ տանեն պիտի գնահա-

ցերիա միշտ կը խոտանային կատարեալ չէզոքութիւն մը : Կլեմատի մահուանէն ի վեր Շուէտ չէզոքութեան կը միտէր անկեղծօրէն . Իտալական իշխանապետութիւնները չափ գէշ տրամադրուած էին մեղի համար , բայց բարեբաղդաբար չափ անկարող էին : Սպանիա դեռ իր դիրքը չէր որոշեր և հակասական մեքենայութիւններու ենթարկուած կը մնար : Կը մնային իրր յայտնի թշնամի՝ Ռուսիան և Գերմանիոյ երկու գլխաւոր արքունիքները : Բայց Ռուսիա դեռ անբաւական միջոցներ զործածելու վիճակին մէջ կը մնար և կը սահմանափակէր իր թշնամութիւնը մեր զենազանը եւ զրկելու մէջ : Բրուսիա և Աւստրիա միայն իրենց զինու. ուժը կը բերէին մեր սահմանադրութիւն վրայ : Գերման պետութիւններուն մէջ , երեք կայսրքնաւոր եկեղեցականները և երկու Հէսերու հոգատէր իշխանները կային , որոնք զործ. քաժին մը ունէին միացեալ բանակին մէջ . միւսները կը սպասէին որ հոն մանկու. տարպուած ըլլային : Իրաց այս վիճակին մէջ 138,000 շատ լաւ կազմակերպուած և կարգապահ զինուորներ կը սպասեային Ֆրանսայի , որ անոնց վէժ կրնար հանել առ առաւելն 120,000 հոգի , որոնք պիտի էին անհուն սահմանադրութիւն մը վրայ , որոնք ոչ մէկ կէտի վրայ չէին կազմեր թաւարար զանգուած մը , զրկուած էին իրենց սպաներէն , ոչ մէկ վստահութիւն ունէին ինքզինքնուն , ոչ ալ իրենց պետերուն վրայ և մինչև այն ատեն յաղթուած էին այն մանր մունր կռիւներուն մէջ զոր մղած էին :

Միացեալ բանակներուն ծրագրին էր յանդգնօրէն արչաւել Ֆրանսայի վրայ Արաւելի նահանգէն ներս մտնելով և Շալոնի ճանրէն Բարիզ հասնելով : Բրուսիոյ և Աւստրիոյ երկու վեհապետները անձնատկանապէս եկած էին Մայննոյ և 60,000 Բրուսիացի , Ֆրեյտէրիքի փառքին տանկաթիւնեց ժառանգորդները .

մէկ շարքով մը կը յառաջանային մեր կեդրոնին վրայ : Լիքսնդուրկի ճանրով ալ կը յառաջանային Լոնդին վրայ : 20,000 Աւստրիացիներ , զօրավար Քլէր-ֆէյսի հրամանատարութեան ներքեւ աջ կողմէն կ'օգնէին անոնց Սքէնէյր գրու. ելով : 16,000 Աւստրիացիներ , Հօլշեյլ-Քիրչպէրկ իշխանին հրամանատարութեամբ և 10,000 Հէսցիներ կը պաշտպանէին Բրուսիացիներուն ճախակողմը :

Տը Սաքս-Գէշէն դուքսը կը գրաւէր Հոլանտան և կը սպառնար բերդերուն : Դոնաէի իշխանը 6000 Ֆրանսայի տարադիրներու հետ փոխադրուած էր Ֆիլիպպուրկ : Ուրիշ չափ մը տարադիրներու խումբեր պիտի ունէին ըրուսիական և աւստրիական դանազան զօրաբաժիններուն հետ : Օտար արքունիքները , որոնք չէին ուղեր տարադիրները միացրելով թուղալ որ չափ ազդեցութիւն ստանային , նախապէս ծրագրած էին զանոնք խառնել զերմանական զօրքերու մէջ և յետոյ համաձայնեցան թուղալ որ տառնձին խումբեր ունենան , բայց պիտի ըլլան միացեալ բանակին մէջ : Այդ խումբերը ընդուն էին սպաներով , որոնք համակերպած էին զինուոր դառնալու . փայլուն հեծկապօրք մը կը կազմէին , բայց աւելի կարող էին վրտանալու որ օրուան մը մէջ մեծ արժէք մը լեյալս բերելու , քան ի՞նչ երկար պատերազմի մը զխմանալու :

Ուժերու այսպիսի զանգուածի մը զխմադրելու համար ֆրանսական զօրաբաժինները չափ զմարդկ եղանակով մը կազմակերպուած էին : Երեք զօրավարներ , Պուրնրոյի , Մորիզոն և Տիւվալ երեք տառնձին բանակաւորներու Մօլո , Մօլէօմ և Լիլ , 30,000 հոգի ունէին հաւաքուած : Այս էր ամբողջ ֆրանսական ուժը հիւսիսային սահմանապիսի և Հոլանտայի վրայ : Լաֆայէթի զօրաբաժինը որ կազմաւորուած էր իր զօրավարին մեկնու մովր և ենթար-

կուսած էր զգացումներու ամենամեծ անստուգելիքան, լանդակած էր Սրտա-
նի մէջ և 23,000 հոգիի ուժ մը ունէր։
Տիւմուրիէ տնոր հրամանատարութիւնը
պիտի ստանձնէր։ Լիւքսէրի զօրարա-
մինը 20,000 զինուորէ բաղկացած՝ զրա-
ւած էր Մէյր, և ինչպէս թողոր միւս-
ները, նոր զօրավար մը ունեցած էր։ ա-
նիկա Քէլէրմանն էր։ Ժողովը, դժգոհ
ըլլալով հանդերձ Լիւքսէրէն, չէր ու-
զիր զայն հրամարկցնել, և տնոր հրա-
մանատարութեան պաշտօնը ուրիշին
յանձնելով, տնոր վերապահած էր
մեծ զօրավարի տիպոսին ներքե պա-
հետի նոր լանակ կազմակերպելու
հոգը և զօրավարներու խորհրդատուի
դուռ պատուակալ պաշտօնը։ Կր մնար
Քիւլպինը, որ 15,000 հոգիով կը գրուէր
Լանտօն և վերջապէս Պիրօն՝ որ 30,000
հոգիով Ալգասի մէջ տեղաւարտած ըլ-
լալով պատերազմի զլխաւոր վայրէն չատ
հեռացած էր և չէր կրնար ազդեցու-
թիւն ունենալ կռիւին ճակատագրին
վրայ։

Երկու միակ համախմբումները, ու-
րոնք տեղաւարտած էին միացեալ մեծ
բանակին ճամբուն վրայ, Լաֆայէթին
ըքած 23,000 մարդիկն էին և Քէլէրմա-
նի 20,000 զինուորները, որոնք չար-
ուած էին Մէյրի չուրջ։ Եթէ արչաւան-
քի մեծ բանակը իր չարժուիները հա-
մեմատելով իր նպատակին, արագօրէն
բնիկանոր Սրտանի վրայ, մինչ Լաֆա-
յէթի զուամարտակները տանեց զօրավա-
րի անկարգապահութեան ենթարկուած
էին, և զիս գրուած չըլլալով Տիւ-
մուրիէն, տանեց միութեան և տանեց
ուզդութեան էին, պաշտպանողականի
զլխաւոր բանակը յաղթած պիտի ըլ-
լար։ Արաւնի գատար պիտի բացուէր
և միւս զօրավարները, տալուած պի-
տի ըլլային արագօրէն նահանջել միա-
նալու։ Համար Մարնի կռիւ։ Թերեւս
ժամանակ չտաննային Լիլէն և Մէյլէն
հոգին և Ռէմս գալու։ Այն ասին Բա-

րիւ անպաշտպան ըլլալով նոր կառա-
վարութեան կը մնար միայն Բարիլի մէջ
լանակ մը կազմելու անխմատ ծրագի-
րը կամ Լուարէն անդին փախուստը։

Բայց եթէ Գրանտա ինքզինքը կը
պաշտպանէր յեղափոխութեան մը բո-
լոր անկարգութեամբը, օտար պետու-
թիւններն ալ կը յարձակէին զլխակ-
ցութեան մը յատուկ բոլոր անստու-
գութիւններով և տեսակէաներու դա-
նաղանութիւնով։ Բրուսիոյ ինքաւորը
որ զինովցած էր զիւրին յաղթանակի
մը զաղափարովը, չորսքորդուած ու-
զարագիւրներէն խաբուած, որոնք ար-
չաւանքը իրեն կը ներկայացնէին իրր
պարզ զինուորական պոստ մը, ամե-
նէն յանդուգն դործողութիւնը կը պա-
հանջէր։ Բայց զիս չատ խոհմներ
կային իր քովիւր, յանձին Պրիւնալի-
քի դուքսին և իր յաւանութիւնը զու-
նէ յանդուգնութեան և շուտափութու-
թեան լարերաւոր արդիւնքը շուտեցաւ։
Պրիւնալիքի դուքսը կը աննէր թէ և-
զանակը չատ յատաճացած էր, երկիրը
տարագիւրներուն բաժնէն ուրիշ կերպ
տրամադրուած։ անիկա արդէն յեղա-
փոխական կորովը կը դառէր Օգոստոս
10ի տարածմանութեամբ, կը մատնէր
որ յաւազոյն էր Մօզէլի վրայ գործու-
ցութեան հաստատ հիմ մը ապահովել
պաշարելով Մէյր և Թիւրնիլը և յառա-
ջիկայ եղանակին թողուլ իշխանու-
թեանց վերանորոգումը, նախապէս ըս-
տալուած յաղթանակներու տուեղու-
թեամբ։ Վեհապետին ահապարանքին
և զօրավարին խոհմութեան միջեւ և-
գած պայքարը, Աւարիացիներու դան-
դալութիւնը որոնք Հօլշտէյն իշխանին
հրամանատարութեան ներքեւ 18,000
հոգի կը զրկէին միայն, փոխանակ
50,000ի, արդեւ եղանակէ վճարական
չարժուի։ Աւարի բրտսիական բա-
նակը չարանակեց բնիկանալ զէպի
կեդրոնը և 20ին զանուկցաւ Լանկիւն
ուսձք որ տղ ռահմանալուին ամե-

նէն յառաջացած բերդաքաղաքներէն մէկն էր :

Տիւմուրիւն , որ միշտ հաւատացած էր որ Հոգանաշիր մէջ արչաւանք մը հոն յեղափոխութիւն մը պայթեցնել պիտի տար , և թէ այդ արչաւանքը փրանաան պիտի ազատէր Գերմանիայ յարձակումներէն , ամէն բան պատահաւոր էր յառաջանալու : Նոմար այն օրն իսկ երբ ստացաւ երկու զօրարամիներու ընդհանուր հրամանատարի պաշտօնը :

Արդէն յարձակողականի պիտի բախէր Սաքս-Դէշէնի իշխանին դէմ , երբ որ Ուէպէրման , որ այնքան գործունեայ եղած էր Օգոստոս 10ին և իրր պատգամաւոր զրկուած էր Լաֆայէթի զօրարամիներէն , եկաւ իրեն իմացնելուն որ կ'անցնէր կը զաւեար մեծ արչաւանքի խտտերովայրին վրայ : 22ին Լօնի իր գլուխները լացած էր Բրուսիայիներուն առջև , քանի մը ժամուան սմբակոծութենէ հտքը : Պահակազօրքին անկարգութիւնը և հրամանատարին տկարութիւնը այդ բանին պատճառ եղած էին : Այս յայտնակէն և Լաֆայէթը գերի բռնեցէն հալած Բրուսիայիները ամէն ժամանակ աւելի արագ յարձակողականի մը ծրագրին կը հասնէին : Լաֆայէթի բանակը կտարուած էր , եթէ նոր զօրավորը չի գար իր ներկայութեամբ , զայն վստահացնելու և անոր չարմա մները վարելու օգտակար եղանակով մը :

Տիւմուրիւն , որեւն , լքեց իր սիրելի ծրագիրը և 25ին կամ 26ին գնաց Արտան ուր իր ներկայութիւնը նախ միայն ատելութիւն և մեղադրանքներ ներշնչեց : Անիկա իշխամին էր Լաֆայէթին զօր կը սիրէին զեւ : Տիւմուրիւն կը վերադարձնէր արդէն այս գրգռող պատերազմը , որովհետեւ իր նախորդարտութեան միջոցին յայտարարուած էր անիկա , վերջապէս ինքը նրկատուած էր զբէր մարդ մը և բնա՛ :

պատերազմի մարդ մը : Այս խօսքերը բանակատեղիին մէջ տմեաւորեալ կը պատէին և յաճախ մինչեւ զօրավորին տկանջը կը հասնէին : Տիւմուրիւն չի շուարեցաւ : Ետի սկսաւ զինուորները վստահացնել , հաստատ և հանդարտ դիւր մը ձեռնդնելով և քիչ ատենէն անոնց զգացնել տուաւ աւելի ուժեղ հրամանատարութեան մը ազդեցութիւնը : Սակաւն և այնպէս , կազմաւորուած 23,000 զինուորներու զրութիւնը կտարեկապէս կարգաւոր 80,000 զինուորի դէմ բողբոլին յառահառական էր : Բրուսիայիները Լօնիին առնելէ հտքը , Թիօնովյը պաշարուած էին և կը յառաջանային Վէրաէօնի վրայ որ Լօնիիէն աւելի նուազ զխաղաղութեւն կարող էր :

Տիւմուրիւն հաւաքած բոլոր զօրավորները կը մտածէին որ սէտք չէր Արտանի մէջ Բրուսիայիներուն սպասել , այլ արագօրէն նահանջել Մարնի ետեւ , հոն կարելի եղածին չափ լուսապատարարի , սպասելու : Նոմար որ միւս զօրավորամիները զան միանան և աշտպետով պաշտպանեն մայրաքաղաքը որ իշխամիէն բամբուած էր միայն քառասուն միլիոնով : Ամենքն ալ կը մտածէին որ եթէ արչաւանքին զլամադրել ու գիշով յայտնուելու վտանգին ենթարկուէին , ի՞նչ վախոտար կատարող պիտի ըլլար , թէ ջրատուած բանակը Արտանէն մինչեւ Բարիզ չպիտի գաղբէր վախել և թէ Բրուսիայիները մայրաքաղաքին վրայ պիտի բռնանալին ու պղծել և յայտնակողի քաղերով : Այս էր մեր զինուորական կացութիւնը և այն կարծիքը զոր մեր զօրավորները անէին անոր մասին :

Այդ կացութեան մասին մէջ Բարիզի մէջ գոյացած կարծիքը , լուսադաշն չէր և վտանգին հետ զրկուածութիւնը կ'աւելնար : Սակաւն , այս անհուն մայրաքաղաքը որ երբէք իշխամին չէր տեսած իր ծոցին մէջ և որ իրեն յատուկ

ուժին մասին իր տարածութեանը և ժողովուրդին համեմատութեամբ գաղափար մը կը կողմէր, զժողովուրդը և բնակալէր որ կարենային իր պարխապներէն ներս մանալ, չստ աւելի նստայ կը վախճար զինուորական վտանգէն, զոր չէր նշմարեր և որ դեռ հետեւ էր իրմէն աւելի կը վախճար սոժամապէս պարտուած թագաւորականներուն կողմէ բլլուկէք յետաջընթացին մը վրտանդէն: Մինչ սահմանադրին վրայ զօրավարները միայն Բրուսիայիները կը տանէին, երկրին ներքը միայն կը տանէին ազնուականները, որոնք գաղտնաբար կը գաւազդէին ազատութիւնը քանդելու համար:

Կը մտածէին որ թագաւորը բանտարկուած էր, բայց իր կուտակցութիւնը նստող զոյտութիւն չունէր տառով և կը գաւազդէր, ինչպէս Օգոստ 10էն, տառ՝ Բարիկի գուտները բանալու համար օտարներու առջև: Կ'երեւակայէին որ մայրաքաղաքին բոլոր մեծ տունները ընդուն ևն զինուած համախառնակներով և անոնք պատրաստ ևն տառին նշանին գուրս կըլլէ, ազատիկ Լուդովիկոս ԺԶը, տէր բլլայ կատու վարութեան և անպաշտպան Ֆրանտան յանձնիկ տարազկրներու և զինակիցներու բանութեան: Այս հաղորդակցութիւնը ևնրիկ թշնամիին և արտաքին թշնամիին միջև կը գրաւէր բոլոր միտքերը, պէտք է, կը մտածէին դաւաճաններէն ազատիկ և արդէն կը կողմուէր յաղթումները գոհելու տարտափելի գաղափարը, որ մեծ թուով մարդոց մէջ միայն երեւակայութեան գրգռում մըն էր, և որ, սմանց մէջ, բլլային շատ արիւնհարու, կամ տեղի ևսանդուն, կամ գործելու տեղի պատրաստ, կրնար իրական և խորհրդածուած ծրագրի մը փոխտիլ:

Արդէն տեսնեք որ խնդիր եղած էր Օգոստոս 10 ին ժողովուրդին ստացած հարաւաններուն վրէժը լուծել և թէ

ժողովին և համայնքին միջև բուռն վէճ մը տեղի ունեցած էր բացառիկ տեսան մը կազմելու առթիւ: Այս տեսանը որ ճանկրբմոնին և անձնական զանձուն վերակացու զժողովուրդ Լուդովին զլուխը կտրել տուած էր, բաւական արագ չէր գործել, համաձայն կատարի և գերագորգուած ժողովուրդի մը փափաքին, որ ամենուրեք թըշնամի կը տանէր: Այդ ժողովուրդին աւելի անմիջական եղանակ մը պէտք էր դաւաճանները պատմելու համար, և մանաւանդ կը պահանջէր գաղտնաբարտութիւնը ամբաստանեալներուն, որոնք Օրլէանի բարձրագոյն տեսանին յանձնուած էին: Ասոնք, մեծ մասամբ նախարարներ և բարձրատիճան պաշտօնատարներ էին, որոնք, ինչպէս յայտնի է, ամբաստանուած էին իրր գաւաճան: Տրէտար, արտաքին գործոց նախարարը անոնց մէջ էր: Ամէն կողմէ կը դանդաղէին գաղտնաբարութեանց զանդաղութեան վրայ, կ'ուզէին որ բանտարկեալները Բարիկ փոխադրութիւն և աճապարանքով գաղտնին Օգոստոս 17ի տեսանէն: Ժողովը՝ որուն խորհուրդ հարցուցած էին այս մասին, կամ տեղի ճիշդը տալու էին որ հատարակաց իղձին տեղի տայ, փոխադրութեան հրամանագիր մը տալով, ժողովը քաջ զիմաղրութիւն մը բրած էր: Անիկա կ'ըսէր որ ազգային բարձրագոյն տեսանը սահմանադրական հաստատութիւն մըն էր, զոր չէր կրնար փոխել, որովհետև սահմանագիր իշխանութիւն չունէր և որովհետև ամէն ամբաստանեալ իրատունք ունէր գաղտնիութեան մինչև ոչն ժամանակի օրէնքներով: Այս խնդիրը նորէն երեսան հանած էր շատ մը խնդրողիկ ներկայացնողներ և ժողովը միեւնոյն տանն տալուած եղու զիմաղրելու ևսանդուն փաթրամանութեան մը, համայնքին և կատարած մասնաձիւղերուն: Ժողովը գոհացու աւելի ու-

բողոքներով դատաւարութեան քանի մը ձեւերը, բայց հրամանադրեց որ բարձրագոյն ատենանի առաջ գտնուող ամբաստանեալները Օրդէան մնան և զրկուին այն գտաւատանական իրաւունքէն, որ Սահմանադրութիւնը իրենց սպառնալիք էր :

Այսպէսով երկու հոտանք կը կազմուէր . մէկ կողմը կ'ուզէր որ յաղթութեաները յարգուէին, առանց սակայն նուազ կորով զտրժածելու օտարին դէմ, և միւս կողմը կ'ուզէր որ նախ՝ զոհուին թաքուն թշնամիները, երթալէ առաջ այն թշնամիներուն դէմ որոնք զինուած կուղային Բարեկի վրայ : Այս վերջին մտածումը կարծիք մը բլլալէ առկի կոյր և վայրաջ զգացում մըն էր, վախով և բարկութեամբ կազմուած, և որ վտանգին հետ պիտի աճէր :

Բարեկցիները այնքան առկի զայրացած էին, որքան որ վտանգը առկի մեծ էր իրենց քաղաքին համար, բոլոր ազատամբութեանց վտարանը և թշնամի բանակներուն յառաջխաղացութեան զլսաւոր նպատակը բլլալով և ամբաստանէին ժողովին գաւառացի երեսփոխանները, թէ կ'ուզէին գաւառները քաշուիլ : Մանաւանդ ժիրօնալները՝ որ մեծ մասով հարսուային Ֆրանսայի գաւառներէն էին և որոնք կը կազմէին այն չափաւորական մեծամասնութիւնը որ զգուկի էր Քաղաքապետարանին, մանաւանդ ժիրօնալները կ'ամբաստանուէին թէ կ'ուզեն Բարեկը զոհել, մալաքաղաքը ատելիտն համար : Այսպէսով անոնց կը վերադրէին բաւական քնական զգացումներ, զորոք Բարեկցիները կրնային կարծել թէ զրգոսած են . բայց ժիրօնալն երեսփոխանները չափ անկեղծութեամբ կը սիրէին իրենց հայրենիքը և անոր գաղութ, և չէին խորհեր Բարեկը լքել : Ընչդէ և թէ միշտ խորհած էին որ, հիստոր կորսուելէն ետք կարելի է քաշուիլ հարսուային

Ֆրանսա : Ընչդէ որ, այդ պահուն իսկ իրենցմէ ոմանք խոհեմութիւն կը նկատէին կառավարութեան կեղբունը Լուարէն անդին փոխադրել . բայց ստուրկ քաղաք մը զոհելու տենջանքը և կառավարութիւնը փոխադրելը այնպիսի վայրերու մէջ, ուր տէրը պիտի բլլային, բնա իրենց մաքին մէջ չկար : Անոնք չափ հոգեկան բարձրութիւն ունէին, և արդէն զեւ չափ ազդեցիկ էին և յոյսերնին դրած էին յառաջիկայ Քօնվանսիօնի գումարումին վրայ, և չէին կրնա նոր արդէն խորհած բլլալ Բարեկէն անջատուիլ :

Ուրեմն, միևնոյն ատեն կ'ամբաստանէին ժիրօնալներու ներդաւառութիւնը՝ գաւառաններուն նկատմամբ և անոնց անտարբերութիւնը մալաքաղաքին չահերուն հանդէպ : Անոնք բաւական տեղ բլլալով ամենաբաւական մարդոց զէմ պայքարիլ, պիտի հարկադրուէին տեղի ապ իրենց հակառակորդներուն զտրժանելութեան և կորսովին, նոյն իսկ իրենց կողմը ունենալով մեծամասնութիւն : և խեղամութիւնը, Պորժալ իր ժողովին մէջ մէկի դէմ հինգ էին, որովհետ իրենց ծողէն տանուած երեք նախարարներէն զառ՝ Սէրվան, Քլաւիէս և Ռօլան, երկու միւսները Մօնս և Լըպրէօն իրենք բնարած էին : Բայց մի միայն Տանդօն, որ առանց իրենց անձնական թշնամին բլլալու, չունէր ոչ իրենց չափաւորութիւնը, ոչ ալ իրենց կարծիքները, Տանդօն, միմակը կը ախրապետէր զահլիճին և իրենցմէ կը խլէր տմէն ազդեցութիւն : Մինչ Քլաւիէս կը ջանար քիչ մը հասցիները քով քովի բերել, մինչ Սէրվան կ'աւտապարէր օդնալութիւններ հապնել զօրավարներուն, սինչ Ռօլան չափ խառատուն չըջաբերակամներ կը տարածէր գաւառները յոսարաններու համար, տեղական իշխանութիւնները վարկաւ, անոնց իշխանութեան տաքի տակ երթալը արդիւկաւ և ամէն կարգի բնալութիւններ

կեցնելու՝ Տանդօն դառաւ իւր երկրին վարչութիւնն մէջ տեղաւորելու իր մօր-դիկը : Ամէն կողմ կը գրկէր իրեն հաւատարիմ Քօրարկէները այսպէսով բազմաթիւ նկատման կը հայթայթէր, և իր քարեկամները մասնակից կ'ընէր յեղափոխութեան շահերուն : Խանդավառելով կամ սարսափեցնելով իր ընկերակիցները, միայն արդեւքի կը հանդիպէր Ռօբանի անձկիկի կարծրութեան առջև, որ յաճախ կը մերժէր այն միջոցները կամ այն անձերը, զորս Տանդօն կ'առաջարկէր : Տանդօն այս բանէն կը նեղուէր, ստանց սակայն Ռօբանի հետ խօսելու և կը ջանար, որչափ կարելի էր չառ մարդ պաշտօնի զրախ անցընել և որպէս մեծ խել :

Տանդօն, որուն ճշմարիտ ակրապետութիւնը Բարիդի մէջ էր, կ'ուզէր զայն պահպանել և վճռած էր Լուարէն անդին ու և է փոխադրութիւն արգելել : Արտակարգ յանդգնութիւնով մը օժտուած, սպառաժնութիւնը յայտարարած էր Օգոստոս 10 ի նախընթացին, երբ զիս ամենքը կը վարանէին : Կաքաչուսի մարդ չէր և կը խորհէր որ լուսավոյն է մայրաքաղաքին մէջ թաղուիլ : Դահլիճին տէրը, Մաւալին հետ և քաղաքապետութեան հովիտութեան յանձնաժողովին հետ կապուած, ահաւորներու մէջ իր խօսքը լսելի բնույթ վերջապէս ապրելով ամբոխին մէջ, ինչպէս տարրի մը՝ զոր ուզած ատեն կը խոսէր, Տանդօն Բարիդի ամենէն զօրաւոր մարդն էր, և այս զօրութիւնը հիմնուած բլրով բուռն բնութեան մը վրայ, որ զինքը յարարելութեան մէջ կը զնէր ժողովաբան կիրքերուն հետ, Տանդօն չառ ահազեցիկ բլրաւ էր յայտնուանելուն : Իր յեղափոխական և անուրին մէջ, Տանդօն կը հակէր այն բոլոր վրէժիմովութեան զազախարներուն, զորս ժիրօնաւորները կը մերժէին : անկապան էր այն Բարիդեան կատակ-ցութեան, որ կ'ըսէր. — Մենք չպիտի

նահանջենք, մենք պիտի մեռնինք մայրաքաղաքին մէջ և անոր տաքաւորութեան ներքեւ : Բայց մեր թշնամիները մեզմէ առաջ պիտի մեռնին : Այսպէսով հողիներու մէջ կը պատրաստուէին ստակայի նախազգացումներ և ահաւոր տատանները անոնց քառմանի տրդուանքը պիտի բլրային :

Օգոս. 26 ին Լոնդոնի գլխաւոր լուսը արագօրէն տարածուեցաւ և Բարիդի մէջ ընդհանուր յուզում մը պատճառեց : Օրն ի բուն վիճարանեցան այլ լուրին ճշմարտանմանութեան վրայ վերջապէս կարելի չեղաւ զայն հերքել և Խմայուեցաւ որ քաղաքը իր զուսները բացած էր քանի մը ժամուան սմբակոծութենէ ետք : Խոսքով ինքն ինքն մեծ եղաւ, որ ժողովը հրամանագրեց մահուան պատիժի ենթարկել ու և քաղաքացի որ պաշարուած վայրի մը մէջ, անձնատուութեան մասին կը խօսի : Համայնքին սրահնման վրայ, հրաման եղաւ որ Բարիդ և մերձակայ նահանգները հայթայթեն քանի մը օրուան մէջ, 30,000 հոգի, սպառազինուած և պարենաւորուած : Այնպիսի խանդավառութիւն մը կը տիրէր որ այս զօրահանութիւնը զիւրին կը դարձնէր և անոնց թիւը վառնողի զէմ ապահովութիւն մըն էր : Չէին երեւակայեր որ 100,000 Բըրաքայիներ կարենան յայտնի քանի մը միլիոն մարդու, որոնք ինքզինքնին պաշտպանել կ'ուզէին : Բարիդի մէջ բահակատեղի մը կազմելու համար նոր խանդով մը աշխատեցան և բոլոր կիները հաւաքուեցան եկեղեցիներու մէջ օգնելու համար բանակի անհրաժեշտ նիւթերուն պատրաստութեանը :

Տանդօն Համայնքային Խորհուրդին զնայց և իր առաջարկութեան վրայ, անոնք ամենէն ծայրայեղ միջոցներուն զիմեցին : Արտեղին մասնաճիւղերու մէջ բոլոր կարօտեալներու թիւ ահամարը պատրաստել և անոնց թուակ մը ու զենքեր տալ : ասկէ գտաւ հրամայեցին

որ կառավարելները ղեկավարի ըլլան և ձերբակալուին, ու կառավարելի համարնցին բոլոր անոնք որ Յունիս 20ի խընդրադրին և Բարիզի մէջ բանակ մը կադմելու։ Տրամադարէն հակառակ ստորագրած էին։ Այս գլխավարութիւնը և ձերբակալումը զործադրելու համար, բնակարաններու խուզարկութիւնը հնարեցին, զոր ամենէն ահուկի կշանակով մը կազմակերպեցին։ Քաղաքին գուռները ոչէաք էր զոցուէին 48 ժամուշտի, Օգոստոս 27 ի երեկոյէն սկսեալ և ուէ պատճառաւ գուռ կլկելու արտահագիր բնաւ չպիտի արուէր։ Պահարդներ զրած էին Սէն դեալին վրայ, այդ կողմէն ուէ վախուտ արգիլելու համար։ Շրջակայ գաւառները պաշտօնունէին ձերբակալելու ավ որ յանցանք զործէր գիւղերուն մէջ կամ ճանրաներուն վրայ։ Թմրուկը պիտի ծանուցանէր խուզարկութիւնները և այդ նշանին վրայ իրաքանչիւր քաղաքացի ստիպուած էր տունը մտնել, հակառակ ստորագային պիտի կառավարէին ինչ հաւաքումի մը կը մասնակցի, եթէ ուրիշի մը տունը գտնէին։ Այս պատճառաւ բոլոր մասնաճիւղերուն ժողովները և նոյն իսկ մեծ ասեանք պիտի դադրէր այս երկու օրուան միջոցին։ Համայնքի պատգամաւորները, գլխուած իշխանութեան օգնականները պաշտօնունէին խուզարկութիւնները ընելու և գրաւելու գէնքերը ու ձերբակալելու կառավարելները, այսինքն վերոյիշեալ խընդրադիրները ստորագրողները, ոչ, երկուեալ քահանաները, այն քաղաքացիները, որոնք իրենց յայտարարութեան մէջ կը տակին, անոնք՝ որոնց ղէմ տնտեսաւորութիւններ կային, ևն, ևն, և երեկուան ժամը 10 ին, կառքերը պիտի դադրէին երթիկ ելիկ և քաղաքը պիտի լուսաւորուէր ամբողջ գիշերը։

Ասոնք էին ձեռք տանուած այն միջոցները, ձերբակալելու համար, կրնէին, այն յաի քաղաքացիները որ Օգոստոս

տոս 10էն ի վեր պահարտած էին։ Օգոստոս 27 ի իրիկունէն իսկ սկսան այս խուզարկութիւնները ընել, և կուսակցութիւն մը, որ ուրիշ մէկ կուսակցութեան ամբաստանութեան մասնաւոր էր, ամբողջովին բանաւորութեան նմարկուեցաւ։ Ամէն անոնք որ կը վերադարձին նախկին արքունիքին, ըլլա՛յ պաշտօնով, ըլլա՛յ գասակարգով և կամ պալատ յաճախով, բոլոր անոնք որ թաղաւորութեան կանոնները զանազան չարմաւններու միջոցին արքունիքին ի նպատակ յայտնուած էին, բոլոր անոնք որ վրա թնամներ տնէին, կարող՝ մասնաւորութեան մը վերէն լուծելու, բանաւորութեան, 12 էն 15,000 հոգի։ Համայնքին հակադրութեան յանձնաժողովն էր որ կը նախադա՛նէր այս ձերբակալութիւններուն և զանոնք զործադրել կուտար իր աչքին առջիկ։ Անոնք որ ձերբակալուած էին, նախկին ստանդարդունէին իրենց բնակարանէն մասնաճիւղին յանձնախումբը և անկէալ համայնքային յանձնախումբին։ Հոն կարճատաւ կերպով մը կը հարցաքննուէին իրենց զգացումներուն և զործերուն նկատմամբ, որով կ'ապացուցանէին ինչ աստիճան յանցաւոր են։ Յաճախ, յանձնախումբին մէկ անդամը զանոնք կը հարցաքննէր, մինչ միւս անդամները քանի մը օրերու հակա մէն ընկճուած, ակնունկու կամ սեղաններու վրայ կը յանապին։

Ձերբակալուած անձերը նախ կը յանձնուէին Քաղաքացեալական, ուրիշ գիշերք կը զրկէին այն բանակը, ուր գեաւակ մնացած էր։ Հոն կը զանուէին արդիւարակուած այն բոլոր գաղափարի տէր անձերը, որոնք մինչև Օգոստոս 10 իրարու յաջորդած էին, հոն էին բոլոր այն գասակարգները, որ տապալուած էին և պարզ քաղքենիներ, որ արդէն դաքսերու և իշխաններու չաի աղետական կը համարուէին։

Ատրափը կը արկէր Բարիզի մէջ։ Անիկա գոյութիւն տնէր բոլոր սիական

Ռ. ՕՊԷՆԻՆԻ

բանակին սպանապիքին ներքև գրա-
նուղ հանրապետականներուն մէջ և
հանրապետականներուն սպանապիքին
ներքև եղող թաղապրականներուն
մէջ։ Բնականաբար սպանապետական յանձ-
նաժողովը, որ ժողովին մէջ հաստա-
տած էր, թշնամիին գիմաղրելու մի-
ջոյններ հայթայթելու համար, ժողով-
ու կցաւ 30ին և իր նիստին հրախրեց
Դործադիր իշխանութիւնը, խորհրդակ-
ցելու համար հանրային վարկաթեան

միջոցներուն վրայ։ Շատ մարդիկ կա-
յին ժողովին մէջ, որովհետեւ յանձ-
նաժողովի անդամներուն միացան շատ
մը երեսփոխաններ, որոնք այս նիստին
ներկայ ըլլալ կ'ազէին։ Զանազան կար-
ծիքներ յայտնուեցան։ Նախարար Սէր-
ժան սեէ հաւատք չունէր բանակին
վրայ և չէր կործեր որ Տիւմարիէ կա-
րենար աջն 23,000 հազիով, զորս Լա-
ֆայէթ թողած էր, Բրուսիայիները
կասեցնէ։ Անոնց և Բարիլի մէջ ոչ

մէկ դիրք կը տեսնէր, որ բաւական զօրաւոր ըլլար անոնց դիմադրելու և յառաջխաղացութիւնը արգելելու: Ամէն սք իրեն պէս կը մտածէր այս մասին և առաջարկելէ հաք որ բոլոր ժողովուրդը զինուած Բարիզի պարիսպներուն հետ փոխադրուէր հոն յուսահատօրէն կուռկու: համար խօսուեցաւ ի հարկին Սօմիւր քաջուիլ, թշնամիին և ազգային գերիշխանութեան առանց ապահովանութեանց միջի: Նոր անջրդեպներ և նոր արգելքներ դնելու համար: Վէրնիս և Կուտտէ Բարիզը ձգել երթալու զազաւարին դէմ կան: Իւրենցմէ հաք Տանդօն խօսք տուաւ: «Զեղի կ'առաջարկեն, ըսաւ, Բարիզէն հեռանալ: Գիտէք որ, թշնամիին կարծիքով Բարիզը Ֆրանսան կը ներկայացնէ և այս կէտը թշնամիին թողուլը յեղափոխութիւնը անոնց ձեռքը յանձնել է: Նահանջելը, մեզի համար կորսուել է: Պէտք է ուրեմն, որ հա ինքզինքնիս պահենք բոլոր միջոցներով և փրկուինք յանդգնութեամբ:»

«Առաջարկուած միջոցներուն մէջ ո՛չ մէկը ինծի վճռական թուեցաւ: Պէտք է մեզմէ ծածկենք այն կացութիւնը, որուն մէջ մեզ դրաւ Օգոստոս 10ը, մեզի բաժնեց հանրապետական և թագաւորական կուսակցութիւններու: առաջինը սակաւաթիւ է, իսկ երկրորդը բազմաթիւ: Այս տկար վիճակին մէջ, մենք, հանրապետականներս, երկու կրակի ենթարկուած ենք, թշնամիին՝ որ զուրք կը գտնուի և թագաւորականութեան որ ներսն է: Թագաւորական վարչութիւն մը կայ որուն կեդրոնը զազանապէս Բարիզի մէջ է և կը թղթակցի բրտսիական բանակին հետ: Զեղի բակ թէ ո՛ր կը հաւաքուին, որոնք կը կազմեն այդ վարչութիւնը, նախորարի մը համար անկարելի է: Բայց զայն զրուելու և ամոր՝ օտարին հետ ունեցած փոխակար յարաբերութիւնները արգելելու համար

պետք է . . . պետք է վախցնել քաղաւորականները:»

Այս բառերը, որուն ընաճնջումի շարժում մը կ'ընկերանար, սարսափ նկարել տուին դէմքերու վրայ: «Պէտք է, կ'ըսեմ ձեզի, շարունակեց Տանդօն, թագաւորականները վախցնել . . . Բարիզի մէջ իսկ կարեւոր է որ դիրք բռնէք, և անապահով կուսներու մէջ ուժերնիդ սպառելով չէ որ այդ բանին պիտի յաջողիք . . . »

Անմիջապէս, ապա թիւնը արեց ժողովին: Ոչ մէկ բառ աւելցնող և զաւ այս խօսքերուն վրայ և ամէն մէկը քաջուեցաւ, առանց սրտապէս նախատեսելու, և առանց նոյն իսկ թափանցիկ համարձակելու ինչ որ նախորարը կը պատրաստէր:

Տանդօն անմիջապէս դնաց համայնքային հակոյութեան յանձնաժողովին որ գերիշխանօրէն կը տրամադրէր ամէն քաղաքացիներու անձերը և ուր Մատա կը տիրապետէր: Մատայի տղէտ և կոյր ընկերակիցներն էին Բանիս և Սէրման, որոնք արդէն հռչակ տուցած էին Յունիս 20ին և Օգոստոս 10ին և ժուրալէյ, Տիւրլէն, Լը Ֆուս, և Լանֆան կոչուածները: Հոն, Օգոստոս 30 հինգշաբթիին ուրբաթ 31ը ահուկի ծրագիրներ յղացան Բարիզի բանակներուն մէջ արգելափակուած զմարտներուն դէմ: Յուալի և արտափելի օրինակ՝ քաղաքական զայրոյթներու: Տանդօն, որ տեսնէր թէ միշտ տակութիւն կը անույսանէր իր անձնական թշնամիներուն դէմ և յաճախ ընդունակ էր զթաթիւն, իր յանդգնութիւնը տրամադրեց Մատայի ահուկի մզձառ անջներուն: Երկուքը միանալով զաւաղբարութիւն մը կազմեցին, որուն օրինակը տուած էին բազմաթիւ դարեր և որ սակայն ժվ. զարուն վերջերը չէ կարելի արդարացնել ժամանակին տրգիտութեամբ և բարքերու վայրագութեամբ: Տեսնէք որ, երեք տարի ա-

ուջ, Մոսկույի անունով մէկը ըմբոստացած կիներուն գլուխը անցած էր 5 և 6 Հոկտեմբերի հռչակաւոր օրերուն մէջ: Այս Մոսկույի որ նախկին դռնապան, խելացի և արիւնհարբու մարդ մըն էր, խումբ մը կազմած էր կապիտալ և ամէն բանի համարձակելու ընդունակ մարդոցմէ: Ենթադրեալ, որոնք կը գտնուէին այն դատակարարներուն մէջ՝ ուր դատարարակութիւնը լուստարանելով չէ մտքորած ընական հակումները: Անիկա ճանչցուած էր իբր Եղ. խումբին պէտք և կիմէ նոր յայտնութեան մը հաւատք ընծայինք, իրեն իմաց տրուեցաւ որ ամալին նշանին գործելու պատրաստ գտնուի, օգտակար և վտանգ կերպով մը տեղաւորուի, լախտեր պատրաստէ, և միջոցներ ձեռք տանէ զոհերուն ազատամիտները արգիլելու համար, և հայթայթէ քաջախ, ձախաւեյներ, չմարած կիր և զոյց կառքեր, ևն:

Այդ վայրկեանէն սկսեալ սարսափելի քարոզի մը շշուկը յամրօրէն տարածուեցաւ: Չերքակալուածներուն ծրնողքները անձկութեան մէջ էին, և դատարարութիւնը, ինչպէս Օգոստոս 10ին, Յունիս 20ին և բոլոր միասնորդ, առաջուց կը պայթէր չարագուշակ նշաններով: Ամէն կողմէ կը կրկնէին որ պէտք էր, անսկի օրինակով մը սարսափեցնել այն դատարարները, որոնք բանտերու խորերէն համաձայնութիւն կը կնքէին օտարին հետ: Կը գանդատէին դատարարութեան դատարանին որ պաշտօն ունէր Օգոստոս 10ի յանցաւորները պատմելու և մեծ ազմուկով չուստափայթ արդարութիւն կը պահանջէին:

Օգոստ. 31ին, նախկին նախարար Մոնիօրէն անպարտ կ'արձակուի Օգոս. 17ի ատենէն և լուր կը տարածային որ ամէն կողմ դատաճանդութիւն կալ և թէ յանցաւորներուն անպատիւ միտք տարահալուած է: Եւ այն օրուան մէջ՝ կը

վտահայնեն որ դատարարաւալ մը յայտնութիւններ ըրած է, որով կ'իւ մացնէ թէ չիշերը բանտարկեալները պիտի փախին արդեւարաններէն, պիտի ղինուին, տարածուին քաղաքին մէջ, անուելի վրիժառութիւն մը պիտի ընեն հոն և յետոյ թաղաւորը փախցնելով Բարիզի դուռները պիտի բանան Բուլսօրիներուն առջև: Սակայն և այնպէս, այս ամբաստանուած ձերբակալեալները կը դողային իրենց կեանքին համար, իրենց ազգականները յուսահատած էին և թաղաւորական ընտանիքը Թանրիկ աշտարակին խորէն մահուան կը սպասէր միայն:

Ժաքօպէշներու ակումբին, մասնաճիւղերուն, Համայնքային Խորհուրդին և Ժողովին փառամասնութեան մէջ չատ մը մարդիկ կային, որ այս քնթաղեալ դատարարութիւններուն կը հաւատային և կը համարձակէին բանտարկեալներուն ջնջումը օրինաւոր յայտարարելու: Անտարակոյտ, բնութիւնը այնքան հրէշներ չտեսներ մէկ օրուան մը համար, և միայն կուսակցական ուղին կրնայ միանգամայն մոլորեցնել այդքան մարդիկ: Տխուր դաս մը՝ ժողովուրդներուն համար: Կը կարծեն որ վտանգներ կան, կը յամոզին որ պէտք է այդ վտանգները վանել, այդ բանը կը կրկնեն, անով կը ղինուին: Եւ մինչ տեսակ մը մարդիկ թեթեւութիւնով կը յայտարարեն թէ պէտք է հարուած իջնել, ուրիշներ կը հարուածեն արիւնուշտ յանդգնութեամբ մը:

Շարաթ օրը, Սկապեմբեր 1, քաղաքին դուռներուն փակումին և բնակարաններու խուզարկութեան համար նշանակուած 48 ժամերը թտապած էին և հազարակցութիւնները վերահաստատուեցան: Բայց յանկարծ օրուան մէջ Վէրաթեմի առումին լուրը կը տարածուի: Վէրաթեմ միայն պաշարուած է դեռ, բայց կը կարծեն որ այդ վայր-

ըը գրաւուած է, և թէ նոր դաւաճանութեամբ մը մտանուած է ան, ինչպէս Լճովին:

Տանդոն անմիջապէս հրամանագրելի կուտայ: Համայնքային կորհուրդին, որ հետեւեալ օրը, 2 Սեպտեմբեր, թմբուկը դարնել տան ամէն տեղ, ահազանգը հնչէ, վտանգը ազդարարող թնդանօթը արձակուի և թողոր տրամադրելի քաղաքացիները զինուած երթան Շան ար Մարս, հոն բանակին օրուան մնացած ժամանակը և հետեւեալ օրը մեկնին Վէրաժոնի պարիսպներուն ներքեւ երթալու համար: Այս սարսափելի պատրաստութեանց ընթացքին բացայայտ եղաւ, որ խնդիրը ընդհանուր զօրահանութենէ տարբեր բանի մը վրայ էր: Ազգականներ կը վազեն և Զանքեր կ'ընեն բանաւարկները արձակել տալու համար: Մտնուէլ, ընդհանուր դատաւարացը, վեհանձն կ'ընծ մը պաշտատնքին վրայ կ'ըսուի թէ կ'արձակէ Լաթիէ Մուշ քնտանիքէն երկու բանաւարկներ: Ուրիշ կ'ըն մը, Տիկին Փոս-Լանարի, կը յամարի և կ'ողէ իր մօրեղբոր Աբրա ար Ռաս զինեալի բանաւարկութեան ընկերանալ և Սէրժան անոր կը պատասխանէ. «Անխոհեմութիւն մըն է ըրածնիդ, բանտէրը ապահով լին:»

Հետեւեալ օրը, Սեպտ. 2 կիրակի օր մըն էր. անպարտութիւնը կ'ու ելլէր մօղովրդային խռովութիւնը: Սառ ար համախմբու մեկը կ'երևային ամէնուրեք և բոլոր կը տարածէին որ թշնամին երեք օրուան մէջ Բարիզ կ'ընար հասնիլ: Համայնքային կորհուրդը կը տեղեկացնէ մօղովին ալն միջոցները զօրածեալ տուած էր քաղաքացիներուն ընդհանուր զօրահանութեան մասին: Վէրնիս, հայրենատիրութեան խանդավառութենէ մը բռնուած, անմիջապէս խօսք կ'սան, կը հնարհաւորէ Բարիզցիները իրենց քաջութեան համար, դանտաք կը գովէ որ առաջարկները բ-

նելու եւանդը աւելի զարծոն և աւելի օգտակար եւանդի մը, տշինքն կ'սիւի վերածեցին: «Երևայ թէ աւելցուց, թշնամին յատակադիծն է ուղղակի մայրաքաղաքին վրայ քաղի, բերդերը թողով իր հաւար: Է՛հ, լաւ, այս ծրագիրը մեր վերաթիկան և իր կորուստին պատճառ պիտի ըլլայ: Մեր բանակը, որ հաստակար էր թշնամին զինադրելու համար, բաւական զօրուոր պիտի ըլլայ զինքը ներպայնելու համար ետեւէն. և մինչ անիկա պիտի հանդի մեր գումարտակներէն հալածական, իր գէմ պիտի գտնէ բարիգեան բանակը, կ'ուի կեցած մայրաքաղաքին պարիսպներուն ետեւ և հոն ամէն կողմէ պաշարուած ըլլալով, այս հողը զոր պղծած էր, զինքը պիտի լսուի:»

«Եւ այս քաղցր յայտերուն մէջ տեղ, վտանգ մը կայ, զոր պէտք է որ ծածկենք. անիկա փոխանցուող տարատիքն վտանգն է: Մեր թշնամիները այդ բանին վրայ յոյս դրած են և սակի կը ցաննն տակումը յառաջ բերելու համար. և, գուք զիտէք, մարդիկ կան որ ալնքան ցիտտու կաւով մը չինուած են, որ ամենապարզ վտանգի գողաւաւրէն կը կազմաւորուի: Պիտի ուղէի որ կարելի ըլլար մտանանել այդ անհոյի և մարդկային գէմքով արարածները, որ պարզ մէկ հաւարի քաղաքի մը մէջ, օրինակի համար Լճովին մէջ, զոր վտակաւ քաղաքը պիտի կոչեն եւ հոն, զգտանքի առարկայ գտանալով սարսափ չպիտի կ'արենային սերմանել իրենց քաղաքացիներուն մէջ, այլ եւս չպիտի կրնային գտնաճները իրը հակադրելու և ալն փախն որ կը բարձրանայ Ի հրաններու զօրազուեղի մը տուջէն զինուած գումարտակներ չկարծէ:»

«Բարիզցիներ, այսօր է որ պէտք է մեծ կուտ մը մէջտեղ հանել. ինչու բանակապաշտի տարաթիկանց զարծր տեղի յառաջացած է, որ եւն ալն բահերը, բրկները, սրտաք գաշակը»

թեան խորանը չինեցին և Շան ար Մարսը հարթեցին : Մեծ հոսանք մը ցոյց տուիք հանդէսներու համար . անշուշտ հոսով հոսանք չպիտի ցուցնէք կոխի համար . ազատութիւնը երգեցիք և հօշակեցիք . պէտք է զայն պաշտպանել : Խնդիրը այդու արդիւնք թաղաւորներ տապալելուն վրայ չէ , այլ կենդանի և իրենց դօրուքով շնորհ գինուած թաղաւորներու վրայ . կը պահանջեմ ուրեմն , որ Ազգային ժողովը ստաճին օրինակը տայ և տաանկիւտ պատգամաւորներ գրկէ , ո՛չ թէ որպէս զի անոնք ճաւեր խօսին , այլ որպէս զի իրենք իսկ աշխատին և իրենց ձեռքերով հօգը փոքին բոլոր քաղաքացիներուն գիմաց :

Այս առաջարկը ամենամեծ խանդավառութեամբ կ'ընդունուի : Տանդօն կը յաջորդէ Վէրնիօն , կը հաջորդէ ձեռք առնուած միջոցները և նոր միջոցներ կ'առաջարկէ : « Ժողովուրդէն մաս մը , կ'ըսէ , սահմանադրուի պիտի փոխադրուի , ուրիշ մաս մը նիդալներով մեր քաղաքներուն ներսերը պիտի պաշտպանէ : Բայց ասիկա բաւական չէ . պէտք է ամենաբնական պատգամաւորներ և սուրհանդակներ գրկել , որպէս զի ամբողջ Ֆրանսա միութիւն Բարիդի պէս բնկուի : Հրամանագիր մը տալու է , որ ամէն քաղաքացի ստիպուած ըլլայ , իր անձով ծառայելու կամ գինաթմախ ըլլալու . հակառակ պարագային ենթարկուի մահուան պատիժի : » Տանդօն կ'աւելցնէ . « Այն թնդանօթի հարսածը որ պիտի բէք , փառնոց ազդարարող թրնդանօթի հարսածը չէ , այլ հայրենիքին թշնամիներուն վրայ եղած յարձակում մըն է : Անոնց յաղթելու , զանոնք տապալելու համար ի՞նչ պէտք է . Յանդհոսի . դարձեալ յանդհոսի . և միշտ յանդհոսի : »

Նախարարին խօսքերը և արարքը խորապէս յուզեցին ներկաները : Իր առաջարկը կ'ընդունուի և ինքը կը մեկնի կ'երթայ հսկողութեան յանձնարարութիւն : Բոլոր իշխանութիւնները , բոլոր

մարմինները , ժողովը , Համայնքային Խորհուրդը , մասնաճիւղերը , ժաքօպէնները նիստի մէջ էին : Նախարարները հաւաքուած էին ծովային պաշտպանութեան մէջ և Տանդօն կը սպասէին խորհրդակցելու համար : Ամբողջ քաղաքը ռաբի վրայ էր : Խորունկ սարսափ մը կը տերէր բանտերու մէջ :

Դանրդի մէջ , թաղաւորական ընտանիքը անձկութեամբ այս մեծ յուզմունքին պատճառը կը հարցնէր , որովհետեւ զրգոտութիւնները բոլոր միւս բանտարկեալներէն սէւի անոր կը սպասեային : Այլ և այլ բանտերու մէջ բանտապահները յուսահատուած կը թուէին : Ազգային բանտապահը առաւօտէն արդէն իր կիներ և աղաքը հեռացուցած էր : Ընթրիքը սովորական ժամանակէն երկու ժամ առաջ տուին , և բոլոր սեղանի դանակները վերցուցած էին բանտարկեալներու անձեռոցներէն : Այս պարագաներէն մտահար՝ անոնք յամառօրէն կը հարցափորձէին իրենց պահապանները , որոնք չէին ուզեր պատասխանել : Վերջապէս , ժամը երկուսին թմրուկը սկսաւ դարձալի ամէն տեղ , ահագնազր հեղեղ և ազէտը ծանուցանող թրնդանօթի թնդոց մայրաքաղաքին չըմափայլին մէջ : Քաղաքացիներու խումբեր կ'երթային զէպի Շան ար Մարս , ուրիշ խումբեր կը չըմապատեն Համայնքային Խորհուրդը , ժողովը և կը ընդունեն հանրային հրապարակներ :

Քաղաքապետարանին մէջ քսան չորս քահանաներ կային , որոնք երկուսը բաւ չըլլալուն համար ձերբակալուած էին , և որոնք բանտի սրահէն պիտի փոխադրուէին Ազգային բանտը : Կամ զիտաւորութեամբ , կամ զխղտածի բեւրումով այդ փայրկեանը ընտրեցին զանոնք փոխադրելու համար : Կը տեղաւորուին վեց կառքերու մէջ , որոնց կը հետեւէին Պրըպոնցի և Մարսիլիոցի գահակալները և կամայ կամայ կ'ուզուէին Թոպուս Ան-ժէրմէն՝ գետափէն

Բժն Նէօֆէն և Տօֆին փողոցէն անցնելով : Զիրենյա կը չըջապատեն և Նախատինքներ կը տեղան : «Ահաւասիկ, կ'ըսեն զաշնակիցները, այն զաւաղիրնիւրը, որոնք մեր կ'եննը և զաւակները պիտի ջարդէին, երբ մենք սահմանագրիւն վրայ ըլլայինք » Այս բառերը կ'աւելցնեն իրարանցումը : Կառքերուն զանաւանները լաց էին : դժբաղդ քահանաները կ'ուզէին զանոնք փակել զերծ ըլլալու համար զէջ վարմունքէ, բայց զիրենք կ'արգիլեն և ստիպուած կ'ըլլան համբերութեամբ տակալու հարուածներուն և նախատինքներուն : Վերջապէս կը հասնին Ապալէյի բակին մէջ, ուր արդէն չառ մեծ ամբոխ մը հաւաքուած էր : Այս բակը զէյպի բանտ կ'ուսափնորդէր և կը հազարակցէր այն սրահին հետ, ուր Քաղըր-Նասիօնի մասնախումբը իր նիստերը կ'ընէր : Առաջին կառքը կը հասնի յանձնախումբի դրանը առաջ և կը չըջապատուի չառ մը կառապի մարդիկներէ : Մայիտո ներկայ էր, զանաւոր կը բացուի, բանտարկեալներուն առաջինը կը յատաճանայ իջնելու և յանձնախումբին երթալու համար, բայց բազմաթիւ հարուածներ զինքը կը ծակծակէին : Երկրորդը ևս կը նետուի կառքին մէջ, բայց զինքը հանկէ զուրս կը քաշեն բանտի համար և նախարդին պէս կը զոհուի : Երկու միւս բանտարկեալները իրենց կարգին կը զոհուն և ջարդարարները կը ձգեն առաջին կառքը, միւսներուն վրայ երթալու համար : Կառքերը մէկը միւսին հետեւն կը հասնին չարաբառակի բակին մէջ և քանդուած քահանաները կը մարթութիւն կառապի մտղմուրդի մը ունայնակութիւն մէջ : *

Այս միջոցին, վազելով կը հասնի Պիլիօ-Վարէն, Համալնքալին Խորհուրդին անդամ, միակը այս ջարդերուն

կազմակերպողներէն, որ միշտ հաւանութիւն յայտնած էր կոտորածին, և համարձակած և խղիւղի անդթութիւնով մը անոր տեսքին տակացած էր : Անիկա կուգայ պաշտօնական գօտին դրած, կը քաշէ արիւնին մէջէն և զիւրիւրուն վրայէն, կը խօսի, կոտորողներու առթիւն և կ'ըսէ. — «Ժողովոյրդ, դուք ի՞նչ թշնամիներդ կը գտնու, ի՞նչ պաշտօնականութիւնդ կը կատարես » Պիլիօի խօսքերէն ևս քը ձայն մը կը բարձրանայ : Մայիտոն է : «Այլ եւս ի՞նչ թաւ մը վրայ ընկիք, կը զոչէ, Քարմ երթա՛նք »

Իր խումբը իրեն կը հետեւի այն տուն և ամենքը մէկ կը փութան զէյպի Քարմի եկեղեցին, ուր երկու հարիւր քահանայ բանտարկուած էին : Կը մըռնեն եկեղեցին և կը ջարդեն զժառանգքահանները, որոնք կ'աղօթէին ևս մահուան մերձաւորութեան մէջ զիրար կը համարէին : Զարդողները մեծ տաղաւներով Արլի-Արքեպիսկոպոսը կը պահանջեն, զայն կը վնասուն, կը ճանչնան և սուրի հարուած մը տալով զանկին, զայն կը սպաննեն : Իրենց սուրերը զարծածելէ ևս, հրադէներ կը զործածեն և ընդհանուր զնդակահարութիւն մը կ'ընեն սրահներուն խորերը, պարտէլին մէջ, պատերուն և ծառերուն վրայ, ուր զոհներէն ոմանք կը ջանային խուսափիլ :

Մինչ կատարածը կը վերջանայ Քարմի մէջ, Մայիտո Ապալէյ կը վերադառնայ իրեններուն մէկ մասին հետ : արիւնով և քրտինքով թրծուած էր : Քաղըր-Նասիօնի մասնաճիւղին յանձնախումբին կը ներկայանայ և գիւնի կ'ուզի այն քաղաքապետարկեալ իսկուհի, որունը սգալ կ'ազատեն իր թշնամիներէն : Զանձնախումբը զողջով անոնց կուտայ 24 բինդոյ զինի :

Գիւնի կը մատուցակն բակին մէջ և այն սեղաններուն վրայ, որոնք չորջուրատուած էին կէս օրէ ևս ջարդաւաններու զխաղներով : Կը խմեն և

յանկարծ բանտը ցուցնելով Մայեար կը գոչէ : « Ինչ կ'Ապայեյ »

Այս բառերուն վրայ իրեն կը հեռուին և կը յարձակին դռներուն վրայ : Սարսափահար բանտարկեալները կը բռն տանցները , որոնք իրենց մահը կը ծանուցանէին : Դռները կը բացուին , առաջին ներկայացած բանտարկեալները կը բռնուին , սաքերնէն կը քաշուին և արխնտած՝ կը նետուին բակին մէջ : Մինչ առանց խտրութեան առաջին ներկայացողները կը զոհուին , Մայեար և իր արքանակները կը պահուէին և զանազան բանտարկեալները կը պահանջէին : Անոնցմէ մէկը զէպի մուսաքի զուար յառաջանալով պզտիկ սեղանի մը վրայ կը բարձրանայ և խօսք կ'առնէ .

— « Բարեկամներս , կ'ըսէ , զուք կ'ուզէք ջնջիկ աղնուակները , որոնք ժողովուրդին թշնամիներն են և որոնք պիտի ջարդէին ձեր կիները և զաւակները , մինչ զուք առամանադուխը պիտի բլլայիք : Իրաւունք ունիք , անստորակոյտ , բայց զուք բարի քաղաքացիներ էք , զուք արդարութիւնը կը սիրէք և անշուշտ չառ պիտի ցուէիք , եթէ ձեր ձեռքերը թրջէին անմեղի արխնով »

— Այո՛ , այո՛ , կը գոչեն կոտորուները :

— Է՛հ լաւ , ձեզի կը հարցնեմ որ , երբ կ'ուզէք , առանց բան մը մտիկ ընելու , կառողած վազբերու պէս յարձակիկ ձեզի անձանոթ եղող մարդիկներու վրայ , անմեղները յանցաւորներուն հետ չփոթելու չէք ենթարկուիր :

Այս խօսքերը կ'ընդմիջուին ներկաներէն մէկուն կողմէն , որ սուրով մը զինուած իր կարգին կը գոչէ .

— Դուք ալ կ'ուզէք մեզ քնացնել , եթէ Բրաւիտայիները և Աւստրիացիները Բարիկ հասած բլլային , յանցաւորները որոշեկ պիտի ջանալին : Կին մը և զաւակներ ունիմ ես , որոնք չեմ ուզեր

վտանգի մէջ թողուլ : Եթէ կ'ուզէք , զէնքեր տուէք այս խայտառակներուն , հաւատար թիւով իրարու . հետ կուտինք և մեր մեկնելէն առաջ Բարիկ մաքրուած պիտի ըլլայ :

— Իրաւունք ունի , պէտք է մտնել , կ'ըսեն իրարու միմեաները , կը հրեն և կը յառաջանան : Սակայն և աղնուք , զիւրեք կը կտակցեն և կը ստիպեն որ սեռակ մը զստատոտանի համաձայնին : Որոշուած է որ բանտարկեալներու արձանագրութիւնը առնեն , և իրենցմէ մէկը նախագահի պաշտօնը պիտի կատարէ , անունները և բանտարկութեան պատճառները պիտի կարդայ , և վայրկեանին իսկ վճիռ պիտի արձակէ : « Մայեարը , Մայեարը Երազգի » կը գոչեն չառ մը ձայներ և անիկա անմիջապէս պաշտօնի կ'անցնի : Այս սարսափիկ նախագահը անմիջապէս կը նստի սեղանի մը տուփք , աչքին տակ կը գնէ բանտարկեալներուն արձանագրութիւնը , զիպումով ընտրուած քանի մը մարդ չուրջը կը գնէ , կարծիքնին առնելու համար , քանի մը հասալ բանտին մէջ կը գնէ բանտարկեալները բերել տալու : « Համար և միմեաները զուք կը ձգէ , որպէս զի ջարդը լրացրեն : Երազգի սեռարաններ ինտեյելու համար ինքզինքին , համաձայնած է որ պիտի արտատանէ սա բանտերը . « Պարսե , Պարսի բանտը պիտի երբար » , և այն ատեն զուսնէն զուսն նետուելով բանտարկեալը առանց կասկածելու , պիտի յանձնուի իրեն սպասող սուրերուն :

Նախ կը բերեն այն գույքերիական գինուորները , որոնք Ապուլէի մէջ բանտարկուած էին և որոնց սպանները Բոնափէրժերի բանտը տարուած էին :

— « Դուք էք , իրենց բառ . Մայեար , որ ժողովուրդը սպաննեցիք Օգոստոս թիւն :

— Յարձակումի ենթարկուած էինք , կը պատասխանեն այս զժախտները ,

և մենք մեր պետերուն կը հաղանդէինք :

— Մնաց որ, կը կրկնէ Մայիսապրատիկամբ, խնդիրք միայն ձեզի փոստատաճարդեալ վրայ է :

Բայց այս զժրտութիւնը որ ապառախան սուրբը բնոյշմարտէ էին դրան միսս կողմէն, չեն խորտիր : Պէտք է դուրս ելլել, կրնկրկին, հասն կը նետուին : Իրենցմէ մէկը աւելի հաստատ կեցածքով, կը հարցնէ թէ ուրիշ պէտք է անցնել : Գոսար կը բանան իր զէմ և զլիկիր կը նետուի սուրբուն և նիզակներուն մէջտեղ : միմեանք կը պանտն իր հասնէն և նոյն բազմին կ'ենթարկուին :

Ջարդարանները կը վերադառնան բանտ, կրկնք կը զիպեն սրահի մը մէջ, և նոր բանտարկեալներ կը բերեն : Քանի մը հողի, սրտնք կեցծ լծկիւղրաններ չինամ ըլլալու ամբաստանութեան ներքեւ էին, տաճին զոհերը կ'ըլլան : Իրենցմէ հարք կուգայ հաշակաւոր Մանուկներ, սրտն անպարտարձակա իր անքան ազատ կ'անամ էր և իրեն ազատութիւն բնծալած չէր : Արիսնոտ նախապահին զխմաց բերուելով, կը յարտարարէ որ կաննետարատեանի մը ենթակայ ըլլալով, ուրիշ գաղտնատան չի ճանչնար :

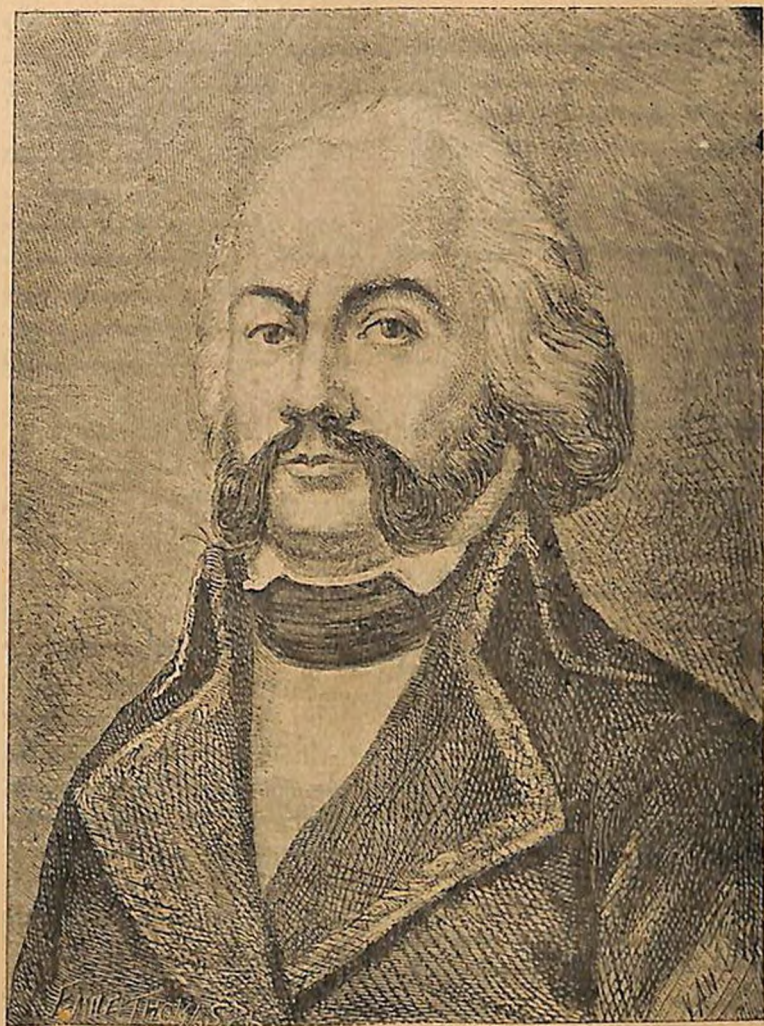
— «Թոյ ազգայէս ըլլայ, կը պատառխանէ Մայիսա, սրտն գալ փոստ պիտի երթար նոր գաղտնարտութեան մը սպանկու » : Նախ ճին նախարար խորտելով կտաք մը կ'ուզէ : Իրեն կը պատառխանեն որ հաս մը պիտի գանէ գրան տաճք : մանր մանր բաներ կ'ուզէ, կը յատաճանայ զէպի գոսար և մահը կ'ընդունին :

Յետոյ կը բերեն Թիէրին, լիպաւորքին աննեկադանք : Անանկ տիրոս ստանկ սպասատր, կ'ըսէ Մայիսա, և զժրտութար կ'ազաննուի : Յետոյ կուգան հաշատարար գաղտնարներ, Պիտայ և Պոքիլիտն, սրտնք ամբաստանած են

Թիւլլորի գաղտնի յանձնախումբին մտնակցած ըլլալու յանցանքով : Այս պատճառաւ կը մարկուին :

Գիշերը կը յատաճանայ և խորտանչուր բանտարկեալ, լսելով մարգաղտններուն տնայը, կը կարծէ որ իր վերջին ժամը հասած է :

Ինչ կ'ընէին այդ պահուն գոսալութիւն տնայոյ իշխանութիւնները, բայց հասարակած մարմինները, բայց Բարիկի քաղաքացիները : Այս անտաճման մալրաքաղաքին մէջ, հանդարտութիւնը, միտը, անդորրութիւնը, տարտար միտին կրնան տիրել, այնքան մէկ մարմին անջատուած է : մոզովը չատուչ միայն լամ էր բանտերուն զժրտաւորութիւնները և տոյաճար եղած, երկախիտաններ զրկած էր մոզովուրդը հանդարտեցնելու և զոհերը ազատելու համար : Համայնքային վարչութիւնը պատգամաւորներ զրկած էր պարագի համար բանտարկուածները արձակելու և գաղտն համար գաննք, որ կը կոչէր անմեղները և յանցաւորները : Վերջապէս, մաքրողները թէն նիստի մէջ էին և զիսէին անցած գարձածք, կարծես թէ համաճաշուած յալութիւն մը կը պահէին : Նախարարները, սրտնք հասարակած էին ծովային նախարարութեան մէջ, խորհուրդ բանկու համար, գետ տեղեկութիւն մը չանէին և Տանդ անին կը սպասէին որ հոկոյութեան յանձնախումբին մէջ կը գանուէր : Համայնական իտրտուրդին կ'ըսէր որ ընդհանուր հրամանատար Սանդէս, հրամաններ տուած էր, բայց իրեն չէին հաղանդել և զրկել իր բոլոր մարդիկը գաղտն էին քաղաքին պարիպները պաշտպանելու : Ճիշդ է որ անձանտի և հակառակ հրամաններ կուգին, և թէ գաղտնի և հանրային իշխանութեան ու ընդլիմայի իշխանութեան մը գոյութեան նշանները յալանուած էին :

Մ Ե Ի Ս Թ Ի Ն.

Ապագէի բանալին բախին մէջ կը
զանուէր ազգային պահակազօրաց պա-
հանանայ մը, որ հրաման ունէր ներս
մտցնել, բայց ոչ ոք թողուլ զուրս ել-
լելու։ Ուրիշ տեղեր, պահակազօրքեր
հրամանի կը սպասէին, բայց սուս
չկար։ Անպէս կորսնցուցած էր արդ-
եօք իր խեղճը, ինչպէս Օգոստոս 10ին,
կամ արդեօք դուռաբաց թեւան մէջն էր։
Սինչ Քաղաքապետարանի կողմէ, յայտ-

նի կերպով զրկուած պատգամաւորներ
կուգային հանդարտ մնալու։ Խորհուրդ
ստալ, և ժողովուրդը կը ձերբակալէին,
նոյն Քաղաքապետարանի վարչաթեան
ուրիշ անդամներ կը ներկայանային
Քաթիլը-Նասիօնի յանձնախումբին, որ
կատարածներուն յայտ տեսնու-
րած էր, և կ'ըսէին. « Հոս ալ Քար-
մի տեսնուած են կարգի եւ։ Համայն-
քային Խորհուրդը զմեզ զրկեց. որպէս զի

ձեզի օգնութիւն ընծայենք, երբ պետք ունիք:»

Ժողովին և Քաղաքապետարանի կողմէ դրկուած այն պատգամաւորները, որոնք Զանազին սպանութիւնները կասեցընել, անկարող մնացին: Անոնք սուսած էին որ անհուն բազմութիւն մը խռնուած էր բանտին շրջականները և այս ահաւելի տեսարանին ականատէս կ'ըլլար, կեցցէ՛ Սզգը, գոչելով: Ծերունի Տիւսօ, ամօտի մը վրայ կլկլով փորձեց զթուփնան խօսքեր բնկ, բայց զինքը մաիկ բնու չեղաւ: Պազիւ, աւելի ճարտար, այնպէս ձեւացուցած էր որ թէ ինք ալ կ'ըզզայ ամբոյսին զայրոյթը, բայց զինքն ալ մաիկ չըբն, անմիջապէս որ տեսան թէ գութի զգացումներ արթնցնել կ'ուզէ:

Մանուէլ, Քաղաքապետարանի դատախազը, սիրտը դէ՛ չեղած, ինքզինքը մեծամեծ վտանգներու ենթարկած էր, առանց կարենալ ազատելու միակ զո՛ մը: Այս յուրերուն վրայ, Համայնքային Խորհուրդը քիչ մը աւելի յուզուած, երկրորդ պատգամաւորութիւն մը փութացուց, միտքերը ամոքարտեցնելու և ժողովարդին թացատրելու նախքան իր իրական շունքը: Այս պատգամաւորութիւնը, առաջինին չափ անկարող, քանի մը կլինի և պարտականներ միայն կրցաւ ազատել:

Կոտորածը չարունակուեցաւ այդ մահատարատու գիշերուան միջոցին: Կոտորողները փոխն ի փոխ գատաւոր և զաւրճ կ'ըլլան: Սիւնոյն տանն կը խմեն և սեղանի մը վրայ կը դնեն իւրենց արխաններկ գաւաթները: Այս սրածութեան միջոցին, սակայն և այնպէս կը խնային մէկ քանի զոհերու, և անոնց կեանք ապով աներեւակայելի տրախութիւն մը կ'ըզզան: Երիտասարդ մը, զոր մասնաճիւղ մը կը պահանջէր և ազնուականութիւնէ ազատած չըլլալը յայտարարուեցաւ, կեցցէ՛ Սզգը, ազազաններով ազատ արձակ-

ուեցաւ: Պատկառելին Սոնարէօյլ, էնվալիտի կատալարիչը, իր կարգին հանուեցաւ յեղափոխական տաւանին առջև և դատապարտուեցաւ: Պորս զըրկուելու: Իր աղջիկը բանտին մէջտեղէն նշմարեց զայն, նիզակներուն և թուրերուն մէջէն պացաւ անցաւ, իր հայրը գիւրկը տուաւ, և այնքան ուժգնօրէն փարեցաւ անոր ու սպանիչնութուն ազակեց, այնքան արցունք թափելով ու սրտամորմոք չեւտելով, որ անոնց աղչածար կատաղութիւնը կոնդատուաւ:

Այն տանն կարծես նոր փորձի մը ենթարկելու համար գիւրենք յուզող այս զգայնիկ աղջիկը, խմէ՛ ըսին, այդ անձնուրաց աղջկան, ազնուականներուն արիւնն և խմէ՛ ու անոր ներկայացուցին արխանով լեցուն անօթ մը: Աղջիկը խմեց, և իր հայրը ազատուեցաւ:

Քաղօթի զուտորն ալ յաճողեցաւ տանի իր հայրը թեւերուն մէջ. անձնուէր Օրիորդ Սոնարէօյլի նման ազակեց, անոր նման սիրա չըխմացող խօսքեր ըրաւ, և աւելի բարեբաղդ, իր հայրը ազատեց, բայց իրմէ ալ չպահանջեցին անանկ ահաւոր փոխարինութիւն մը: Այս վաշտազ մարդոց աչքերէն արցունքները կը հոսին, և անոնք զա՛րձեալ եկան զոհեր պահանջելու: Անոնցմէ մէկը բանաւ կը վերադառնայ, բանտարկեալները դէպ ի մահ տա՞նորդելու համար, կ'իմանայ որ իր զեռ խղիւղած զմարդը էակները 22 ժամ խմելու ջուր չեն ունեցած, և կ'ուզէ երթալ մեռցնել բանտապահը: Ուրիշ մէկը կը շահադրդուի այն բանտարկեալով, զոր զտակու վրայ է, ինչո՞ւ, որովհետեւ անիկա կը խօսի իր գաւառին լեզուն:

— «Ինչո՞ւ համար հոս կը գտնուիս» ըսաւ, Պ. Ժուրնիս ար Սէն Մէտտի, «եթէ գաւառս մը չես, նախադահր» որ յիմար մը չէ, քեզի հետ արդարու-

թեմայի պիտի վարուի: Մի՛ դողդղար, և լաւ պատասխաններ տա՛ւք:»

Պ. ար ժուրնիս կը ներկայացուի Մայեարի, որ կը զիտէ բանտարկեալը ու կ'ըսէ.

— «Մէ՛, դո՛ւք էք, Պ. ժուրնիս, որ կը գրէիք Արքունիքին և Քաղաքապետարանի թերթին մէջ:»

— «Ո՛ւ, պատասխանեց բանտարկեալը, զրպարտութիւն մըն է այդ, ևս երբէք զրամ չեմ հոն:»

— «Չըլլա՛յ որ խարէք մեղի, յարեց Մայեառ, որովհետեւ սուս խօսողը մահուամբ կը պատմուի հոս: Վերջերս դուք չէի՛ք որ Բարիդէն բացակայեցաք, տարագիրներու բանակը երթալու համար:»

— «Ահաւասիկ ուրի՛շ զրպարտութիւն մըն ալ, վկայագիր մը տնիմ, որ կը հաստատէ թէ 23 ամիսէ ի վեր Բարիդէն դուրս ելած չեմ:»

— «Ո՛ւ սուսած է այդ վկայութեանը, ստորագրութիւնը վաւերական է:»

Քարերազդ էր Պ. ար ժուրնիս, որ արիւնհուշտ ներկաներուն մէջ մէկը զանուկաւ որ կը ճանչնար անձնակառուցէս վկայադրին ստորագրութիւնը: Արդարեւ այդ ստորագրութիւնը կը քննուի և կը յայտարարուի թէ վաւերական է:

— «Կը տեսէ՛ք որ, կը յարէ Պ. ար ժուրնիս, զրպարտութեան մը գոհն եմ:»

— «Եթէ զրպարտիչը հոս զանուէր, կը յարէ Մայեառ, ստորագրելի պատիմ մը պիտի կրէր, բայց պատասխանեցէք, զձեզ բանտարկելու ու է պատճառ չունէի՞ն:»

— «Այո՛, ունէ՛ին, իբր աղնուս պետական ճանչցուած էի:»

— «Աղնուսպետական:»

— «Այո՛, աղնուսպետական, բայց դուք հոս չէք եկած համոզումները գտակու, դուք միայն արարքները պատեղ

պարտաւոր էք. իմ վարմունքս ու է մեղադրանքի ենթակայ չէ. ևս ու է դաւադրութիւն չեմ կատարած. այն զօրագունդին մէջ, որուն կը հրամայէի, իմ զինուորներս կը պաշտէին զիս, և Նանսիի մէջ ինծի պաշտօն յանձնեցին երթալ Մայեաներն զրաւել:»

Այսքան կորովի խօսքերէ աղքուած, զատաւորները իրարու նայեցան և Մայեառ անպարտութեան նշանը տուաւ. անմիջապէս, կեցցէ՛ Ազգայ բացազանչութիւնները կը բարձրանան ամէն կողմէ. բանտարկեալը կը գրկեն, երկու սարդիկ ձեռք կ'անցընեն զայն, և իրենց բազուկներովը ծածկելով ողջ առողջ կը տանին զայն նիզակներու և թուրերու սպառնալից ցանկապատին մէջէն: Պ. ար ժուրնիս, զրամ սալ կ'առաջարկէ, բայց անոնք կը մերժեն, և միայն կը խնդրեն զինքը համբուրել:

Ուրիշ բանտարկեալ մը, նոյնպէս ազատած, իր սոււնը կը տարուի յար և նման փութկոտութեամբ, արիւնաթաթա կոտորոյները կը փափաքին ներկայ ըլլալ իր ընտանիքին երջանկութեանը, և անմիջապէս յետոյ, կը վերադառնան նախնիքին:

Այս ջգտագական վիճակին մէջ, մարդկային սրտին մէջ իրարու կը յաջորդեն բոլոր յուզումները. փոխ ի փոխ քաղցր և կատաղի, անկաւ կուտայ և կը խողխողէ: Արիւնի մէջ թաթախուած միջոցին իսկ յանկարծ կը յուզուի անձնուիրութեան գեղեցիկ պատկերէ մը, ապիւր կորովի արտայայտութեան մը, արդար երևալու պատուին հոգ կը տանի և ուղղամիտ կամ անչաճախնդիր երևալու փառասիրութիւնն ունի: Եթէ, Սեպտեմբերի այդ ոգրալի օրերուն ընթացքին, տեսնուեցան այդ վայրենիներէն ոմանք որ միանգամայն մարդասպանութիւն և զոգութիւն կ'ընեն, կային հասեւ ուրիշներ, որոնք Ապրէլի յանձնախումբին սեղանին առջեւ բերին զրին բանտար-

կեանքերու վրայ դանուած արիւնստ զս-
հարեղէնները :

Այս ահաւոր գիշերուան միջոցին ,
զինուորները յաժան բաժան եղած և
աւերումը տարածած էին Բարիդի միւս
բանակներուն մէջ . Շաթըլէի , Պօրսի ,
Գօնսիէրժերի , Պէրնարաէնի , Սէն
ժէրմէնի , Սալպէզրիէի , Պիսէթրի
բանակներուն մէջ միեւնոյն կատարածները
անդի ունեցած էին , և արիւնի կոհակ-
ներ հոսած էին՝ ինչպէս Ասպէշի մէջ :

Յաջորդ օրը , Սեպտեմբեր 3 երկու-
շաբթի , լոյս ցերեկով յուսուորուեցաւ
գիշերուան ահաւոր նախճիրը , և սոս-
կումը տիրեց Բարիդի մէջ . Պիյօ Վա-
ռէն նորէն երեւաց Ասպէշի , ուր առջի
օրը , ինքը խրախուսած էր զանոնք՝
որ աշխատողները կ'անուանէր : Դարձ-
եալ խօսք ուղղեց անոնց . « Բարեկամ-
ներս , ըստ անոնց , չարագործները
խողովողելով դուք սպասած եղաք հայ-
րենիքը . ձերանոս յաւիտեանական երախ-
տիք մը կը սրբաւի ձեզի » և Քաղա-
քապետութիւնը չի գիտեր թէ ինչպէս
փոխաբերեալ է ձեր ըրածը : Չեզմէ
խորաքանչիւրին 24 տկի կը հուրիւ
Քաղաքապետութիւնը , և այս գո-
մարք վաղրեկնապէս պիտի սրտի
ձեզի » :

Այս խօսքերը ծախահարութիւննե-
րով ընդունուեցան , և Պիյօ Վարէնի
ունկնդիրները անոր հետեւէն գացին ,
որպէս զի խոստացած զրամը ստա-
նան : Քաղաքապետարանի յանձնա-
խոմբին նախագահը բաւ . « Ուրիշ
գրամ գտնենք այս մարդոց վճարելու
համար » : Այն ատեն Պիյօ կատարածնե-
րուն մէկ նոր զովեսար ըրաւ . և պա-
տասխանեց նախագահին թէ ներքին
գործոց նախարարին քով զրամ ըլլա-
լու է այս նպատակին համար :

Վաղեկին Ռօյանի քով , որ յունա-
լուն պէս իմացեր էր գիշերուան ոճիր-
ները . անիկա զայրոյթով մերժեց զրամ
տալ ոճրագործներուն : Քիչ յետոյ ,

մարդասպանները ներկայացան յանձ-
նախումբին , և իրենց ահաւոր աշխա-
տութեան վարձքը պահանջեցին , մահ-
ուան սպառնալիքով , այնպէս որ յանձ-
նախումբին տամէն մէկ անդամը հար-
կադրուեցաւ իր գրպանները պարզել ,
անոնց դռնացում տալու համար : Վեր-
ջապէս Քաղաքապետութիւնը վճարեց
այս պարագը , և իր ծախքերու արձա-
նագրութեանց տնօրակին մէջ կարելի
է կարգաւ յիշատակութիւնը այն գու-
մարներուն , զորս վճարեց Սեպտեմբե-
րի մարդասպաններուն : Բաց թափ ,
այդ տեսարաններուն մէջ նշանակուած
է , Սեպտեմբեր 4 թուականով , 1,463
տկիի գումարը , որ միեւնոյն նպատա-
կին ծախսուած է :

Այսքան ահաւոր ոճրագործութեանց
պատմութիւնը տարածուած է Բարիդի
մէջ , և շատ մեծ սոսկում մը յոռաջ
բերած էր : Ժաքօպէնները կը չարու-
նակէին յուս միայ : Քաղաքապետարա-
նին մէջ կը սկսէին զգածուիլ , բայց
չէին մոռնար աւելցնել թէ ժողովուրդը
իրաւունք ունէր , թէ միայն ոճրա-
պարանները սպաննած էր , և թէ իր
վրէժխնդրութեանը միջոցին , միայն ո-
րէնքի սուրին բնդառած գտցած ըլլա-
լու յանցանքը գործած էր :

Համայնքային Խորհուրդը նոր պատ-
գամաւորներ զրկած էր , գրգռութիւնը
անդարտեցեալ և մարտածները աշիդ
աւարտէ մէկ բերելու համար : Հանրային
իշխանութեան գործածած բացարտա-
թիւնը այս էր : Ամենաբնիկ կը հանդի-
սէին մարդոց , որոնք տարաբաղ զո-
հակներու կրած ստուազանքներուն վրայ
գլխով կ'աւելցնէին . « Եթէ զանոնք ողջ
ձգէինք , մէկ քանի օրուան մէջ զմեզ
պիտի խղիւղէին » : Ուրիշներ ալ կ'ը-
սէին . « Եթէ Բրոսիւրայիները չաղկեն
մեզի և սպաննեն մեզ , զմեք անոնք
մեզմէ առաջ մեռած կ'ըլլան » : Ահա ա-
ստիք ևն ահաւոր հետեւանքները այն
երկրի վրա , զոր կուսակցութիւնները ի-

բարու կը ներշնչեն, և արդիւնքները այն տակաւ թեւան, որ վախէն յառաջ կուգայ:

Ժողովը, այս ահաւոր խառնակութեանց մէջ, խորապէս զգածուան էր, հրամանագիր հրամանագրի վրայ կը հասնէր Բարիկի կացութեան մասին Համայնքային Խորհուրդէն հաշիւ պահանջելու համար, ու Խորհուրդը կը պատասխանէր թէ իր բոլոր կրցածը կ'ընէր կարգ կանոնը և օրէնքին գործողութիւնը ապահովելու համար:

Սակաւն և այնպէս, Ժողովը՝ կազմուած այն Ժիբօնտէններէն որոնք այնքան քաջարի կերպով հետապնդեցին Սեպտեմբերի մարդասպանները, և այնքան անձնախորքէն միտան անոնց դէմ յարձակած ըլլալուն համար, Ժողովը միտքէն չանցուց ամբողջովին վախճուելու լռանակութեան մէջ, և զոհերուն և մարդասպաններուն մէջտեղը նկատելու Եթէ այս վեհանձն զազախարը չներկայացաւ իր մաքին, ու ժողովականները չխցեց իրենց նստարաններէն, և ստանիլ սպաննութեանց թասերալայրին վրայ, պատճառը պէտք է վերադրել այս ահարկութեան, իր անկարողութեանը դիտակցութեան, և թերեւս ալ այն անբաւական անձնախորհրդեան, զոր կը ներշնչէ թշնամիին վառնըր, վերջապէս՝ պէտք է վերադրել այն ազդեցութիւնները, զոր ունէին մէկ քանի երեսփոխաններ, թէ սպաննակները գաւազ իրենք էին, որոնք եթէ չմոռցուէին, իրենք պիտի սպաննէին միւսները:

Այդ օրը, մարդ մը վեհանձն նկարագիր մը ի յայտ բերաւ, և ազնուական կորովով մը ծառացաւ մարդասպաններուն դէմ. երեք սարսափելի օրերու տիրապետութեան միջև, երկու շարժի ռաւաւ, ճիշդ այն վայրկեանին, որ իմացաւ գիշերը գործած ուժերները, զրեց քաղաքապետ Բէզիօնին, որ տակաւին չէր ճանչնար զինքը,

զրեց Սանդէպին, որ դեռ անգործ կը կենար, ու երկուքին ալ ստիպողական պահանջներ պատու: Ժողովին անմիջապէս ուղղեց նամակ մը, որ ծախանալութիւններով ողջունուեցաւ: Այդ բարի մարդը, որ այնքան անխառն կերպով զրպարաւորած է կուսակցութիւններէն, Ռօլանն է:

Անիկա իր նամակով կը գատաղարտէ բոլոր անոնք՝ որ կարգ կանոնը խանդարեցին, համայնքային իշխանութիւնը ի չարը գործածեցին, ամբողջովին կոտորուածներն զէմ կը բողբէ և աղնուականօրէն կ'ըսէ, թէ ինքը նախահաճապ պիտի համարէր տեսնել այն տեղը, զոր օրէնքը սահմանած է իրեն: Սակաւն և այնպէս, եթէ կ'ուզուի գազախար մը կազմել այդ արամաղրութեան և կատաղութեան վրայ, որ կը տիրէր դաւաճան կոչուածներուն դէմ, և եթէ կ'ուզուի գազախար մը գոյացնել որ ինչքան չքահայեաց պէտք էր ըլլալ՝ սանձարձակ կիրքերուն դէմ խօստած միջոցին, հետեւեալ հատուածը կարգ առնէ: Անտարակցա կարելի չէ կոտորելու քաջութեանը վրայ այն մարդուն, որ ստանձինն և հրապարակաւ բոլոր իշխանութիւնը պատասխանատու կը հաշիւէր՝ կոտորածներուն համար, և սակաւն ահա տակի թէ այդ նոյն մարդը ինչ ձևով արատայաւաւու հարկադրուած էր: —

« Երէկ այնպիսի օր մըն էր, որուն միջոցին պատահածներուն վրայ թերեւս քիչ մը նկատելի պէտք է: Գիտեմ թէ ժողովուրդը, որ ահաւոր է իր վրէժխնդրութեանը մէջ, տեսակ մըն ալ արդարութիւն ցոյց կուտայ, անիկա իր կատաղութիւնը կը պայթնայնէ բողբելու անոնց, զորս երկար տանել ի վեր խնայուած կը համարէ օրէնքին հատուածէն և թէ պարագաներու վառնըր իրեն այնպէս կը հաւատայնէ թէ պարտաւէր է զոհելու գանձը, ստանց վայրկեան մը իսկ կ'արմայնելու: Բայց

զիտեմ որ սպիրտաները, զաւաճանները զիս բաւ ի չափը կը գործածեն այս խանդավառութիւնը, և թէ պէտք է ձերբակալել զանոնք: Գիտեմ, թէ ամբողջ Ֆրանսայի պարտաւոր ենք ընել սա յայտարարութիւնը, թէ գործադիր իշխանութիւնը չէր կրնար ո՛չ կանխատեսել և ոչ ալ արդիւնք գործուած չափազանցութիւնները: Գիտեմ, թէ պաշտօնի գլուխ զանուոյ իշխանութիւնները, պարտաւոր են վերջ մը դնել անոնց և կամ լինդլինքսին փձողած համարել: Գիտեմ նաեւ, թէ այս բացատրութիւնս զիս ենթակայ կ'ընէ մէկ քանի գրգռիչներու կատաղութիւնը, թե՛ տառնեն հողիս, եւ միայն ազատութեան և հասարակութեան համար կ'ապրիմ: Եթէ ասոնք բռնարարութիւն կամ քանդութիւն, ըլլա՛յ օտար բռնակալներու իշխանութեամբ, ըլլա՛յ սպորէն ժողովուրդի մը մոլութեան հետեւանքով, եւ բաւական կը սեպեմ որքան ապրեցայ, բայց մինչև վերջին չունչս, պարտականութիւնս պէտք է կատարեմ. առկա միակ փաստարկութիւնն է որ ունիմ, և զոր աշխարհի վրայ ո՛չ մէկ ոյժ չի կրնար խմ ձեռքէս իղել:»

Ժողովը ծափահարութիւններով բնուանց այս նամակը, և կամուրէթի առաջարկով հրամայեց որ Համալսարանին ինքնուրոյր տեղեկութիւն տայ Թարգի կացութեան մասին: Խորհուրդը կրկին անգամ պատասխանեց թէ, անդորրութիւնը վերահաստատուած էր: Տեսնելով ներքին գործոց նախարարին քաջատրտութիւնը, Մատու և իր Քօմիթէն գալիսիւն և համարձակեցան անոր դէմ ձերբակալման հրամանագիր մը հանել: Իրենց կատաղութեան կուրտութիւնը այն ատիճանի հասած էր որ, կը համարձակէին յարձակիլ նախարարի մը վրայ և ընդդէմ մարդու մը, որ զեռ աղ պահուն կը վայելէր իր ամբողջ ժողովրդականութիւնը: Տանդօն, երբ ի-

մացաւ ձերբակալման հրամանագրի լուրը, ուժգնօրէն լողըքեց Քօմիթէի այն անդամներուն դէմ, զորս կատաղեման տեսակց: Թէևս ամէն օր Տանդօն կը նեղանար Ռօլանի անձրկելի բնասրտութեան դէմ, բայց հեռու էր զայն ատուել: Բայց առաի, իր ահաւոր քաղաքականութեան մէջ կը ստկար այն բոլոր բաներէն, զորս անօղուտ կը կործէր և ծայրայեղ չափազանցութիւն մը կը համարէր իր պաշտօնին վրայ դրուող նախարար մը, ձերբակալել ու գելլը:

Տանդօն դնաց Քաղաքապետարան, յետոյ վազեց Քօմիթէին մօտ և Մատուլին դէմ բուռն կերպով պաթկաց: Սուրբ և աշնպէս, զայն հանդարտեցուցին, հաշտեցուցին Մատուլի հետ և անոր յանձնեցին ձերբակալման հրամանագիրը, զոր անմիջապէս ցոյց կուտայ Բէդիօնի, պատմելով իր բրածը. «Տեսէ՛ք, բաւ անոր, թէ այս կատաղեմները ի՜նչ բաներ բնկու կարող են, բայց ես պիտի զխանամ զանոնք խելքի բերել:»

— «Կը սխալիք, պատասխանեց ցրտութեամբ Բէդիօն, այս արարքը միայն իր հեղինակներուն կորստեան պատճառ պիտի ըլլայ:»

Իր կողմէ, Բէդիօն, թէևս Ռօլանէն աւելի ցուրտ, նուազ քաջութիւն ցոյց տուած չէր: Գրած էր Սանդուլին, որ, ըլլա՛յ անկարողութեամբ, ըլլա՛յ մեղսակցութեամբ, կը պատասխանէր թէ իր սիրտը պատտա պատտա կ'ըլլար, բայց չէր կրնար գործադրել տալ իր հրամանները: Յետոյ անձամբ գացած էր սպանութեանց զանազան վայրերուն վրայ: Ֆորսի բանտին մէջ, իրենց արխնատ ամպիւռներէն վար քաջած էր երկու քաղաքապահական զօրաց սպաներ, որոնք իրենց պաշտօնական գօտին մէջքերին կապած կը կատարէին այն գործը, զոր Մայնտու ի գլուխ կը հանէր Սպրկէյի մէջ:

Բայց հազիւ թէ դուրս ելած էր հանկէ, ուրիշ տեղեր երթալու համար, և ահա նոյն սպանները վերադարձած էին և իրենց սպանութիւնները չարութեամբ Բէզիւն ամենուրեք բան մը չկարենալով ընել, Ռօլանի քով վերադարձաւ, Ռօլան իր վիշտէն հիւանդացած էր։ Յաջորդած էին միայն Թանրլին տարահալել, որովհետեւ անոր բանալը կը դրուէր ժողովրդային զայրոյթի։ Սակաւն և այնպէս, այդ տեղի զինեալ սլով տեղի բարեբաղդ եղած էր, և եւազոյն ժապուէն մը՝ բանալն սլատեւում և ամբոխին միջեւ սլարգումած բաւական եղած էր խոնարած ժողովարդը հեռացնելու և արքայական ընտանիքը փրկելու։

Այս հրէշային արարածները, որոնք կիրակիէն ի վեր արիւն կը թափէին, ինքզինքնին տուած էին այս զարհուրելի դործին և ստացած էին սովորութիւն մը, զոր ազեւս չէին կրնար բռնել։ Անոնք մինչեւ անգամ տեսակ մը կարգ կանոն հաստատած էին իրենց ոճրագործութեանց մէջ, ասեւս ասեւս կը դադրեցնէին, զխմենք փոխադրելու և իրենց ճաշը ընելու համար։ Մինչեւ անգամ կիներ, որոնք ուստա կը սանէին, բանալը կ'երթալին իրենց ամուսիններուն ճաշը տանելու, քանի որ տեւեր գրադած էին Ազգայի մէջ։

Փօրսի, Պիսէթի, Ազգայի բանասիրուն մէջ կոտորածները չարութեամբ և ցան ուրիշ ամէն տեղերէ տեղի երկար ժամանակ։ Փօրսի բանալն մէջ էր, որ կը գտնուէր տարաբաղդ իշխանութիւն Լանդէ, որ արքունիքին մէջ հոգակ հանած էր իր զեղեցկութեամբ, և թագուհիին հետ ունեցած սերտ յարաբերութեամբ։ Զայն մահամերձ վիճակի մէջ տարին բանալն ահա որ զբանը տալու։

— Ո՞վ էք դուք, բա՛ն անոր ժապտալինեալ զահիճները։

— Լուիզ ար Սափուան եմ, իշխանութիւն ար Լանդայ։

— Պալատին մէջ ինչ զեր ունէիք, ծանօթ էք արքունիքին զաւարտութիւններուն։

— Ո՛հ է զաւարտութեան տեղեակ չեմ։

— Նրդ'ում բրէք որ տպատութիւնը և հաւատարմութիւնը պիտի սիրէք, երգում բրէք, որ թագաւորը, թագուհին և միապետութիւնը պիտի ստէք։

— Առաջին երգումը կ'ընեմ, բայց երկրորդը չեմ կրնար ընել, սիրտիս հաւատակ չեմ կրնար գտնել։

— «Բրէ', բրէ', երգում բրէ» դու չեց ներկաներէն մին, որ կ'ուզէր տպատակ զայն։

Բայց զմարդ ազգիկը, այլեւս ոչինչ կը լսէր, և ոչինչ կը տեսնէր։ Հարցաքննիչ գաւառարը բաւ։

— Ազա'տ արձակեցէք Տիկներ։

Հոս ալ, ինչպէս Ազգայի մէջ, բան մը հնարած էին մահաւան պատիժը տալու համար։ Այդ տարաբաղդ կիներ տարին, և ինչպէս կը վրայեն մէկ քանի պատմիչներ, մաղկիւր չէին մահաւան զրկել, և չիտակն ալ կ'ուզէին տպատակ։ Սակաւն և այնպէս, զբան տալու մարդտապանութեան ծարաւի, կատաղի մարդիկ կը զիմաւորեն զայն։ Թուրի տաճին հարուածը, զոր կուտան ահոր զլիտուն ետեւէն, արիւնը կը ժայթքեցնէ։ Հակառակ տար, կոթնած երկու մարդոյ վրայ, որոնք թերեւս զինքը տպատակ կ'ուզէին, անիկա կը քաղէր։ Բայց քիչ մը անդին, վերջապէս կանաչեւս գետին կ'ընայ վերջին հարուածի մը տակ։ Անոր զեղեցիկ մարմինը պատառ պատառ կ'ըլլայ։ Մարդտապանները կը հախտան զայն, կտոր կտոր կ'ընեն, և մարմինին բեկորները մէջերնին կը բաժնեն։ Գլուխը, սիրտը, մարմինին միւս մասերը նիզակներու ծայրը անցուցած կը պատնեն Բարիկի փողոցներուն մէջ։ Պէտք է որ, ըսեն

այս մարդիկը իրենց վայրենիի լիզուով , այդ կոտորենքը տակինը գա՛նան պատ-
ռանդանիւ տակ :

Կը վազեն կ'երթան թանրը և դար-
հուրելի ազազակներով կ'արթնցնեն
գժրազգ. բանտարկեալները , որոնք
ստակումով կը հարցնեն թէ , ի՞նչ է
պատահեր : Քաղաքապահ զօրաց սպա-
ները չեն ուզեր թող տալ՝ որ կատաղի
մարդոց թափօրը անշնի արքայական
բնտանիքին բնակած յարկէն , պատու-
հաններուն տակէն և անոր ցոյց արու-
նիկակի մը ծայրը անցուած արխնատ
գլուխը : Ազգային պահակազօրքը վերջ
ի վերջոյ բտա թագուհիին . « Լուսարայ
իշխանուհիին գրպան է . զոր չեն ուզեր
ձեզի ցոյց տալ :

Այս խօսքին վրայ թագուհին կը
նուազի : Տիկին Էլիզապէթ , թագաւորը
և անեկապան Քլէրի՝ կը տանին այս
տարաբաղ թագուհին և վայրագ զին-
ւորներուն ազազակները տակաւին եր-
կար տան կը չալ ունակեն լսուիլ թանր-
ի պատերուն շուրջ :

Ահապ , 3 ի օրը և 3 էն 4 ի գիշերը
ազարտեցան այս կոտորածներով : Մա-
նուանդ Պիսէթրի մէջ՝ ուրիշ տեղ տեղէ
տակի դարհուրելի կոտորած մը բրին :
Այդ տեղի բանտին մէջ կային քանի մը
հագար բանտարկեալներ , որոնք , ինչ-
պէս յայտնի է , ամէն տեսակ յանցանք-
ներով բանտը նետուած էին : Անոնց
վրայ յարձակում գործուեցաւ , բայց
ուզեցին ինքզինքնին պաշտպանել , և
վնդանով պէտք եղաւ գործածել , զա-
նոնք անկարողութեան մասնեկաւ հա-
մար : Համայնքային Խորհուրդի անդամ-
ներէն մին համարձակեցաւ մինչեւ իսկ
զօրք ուղի , ինքզինքնին պաշտպանող
զինուորները բնաջինջ բնեկաւ համար :
Բայց զինքը մտիկ չբրին : Բէկդիսն ան-
դամ մըն ալ Պիսէթր գնաց , բայց ար-
գիւնք մը ձեռք չկրցաւ ձգել :

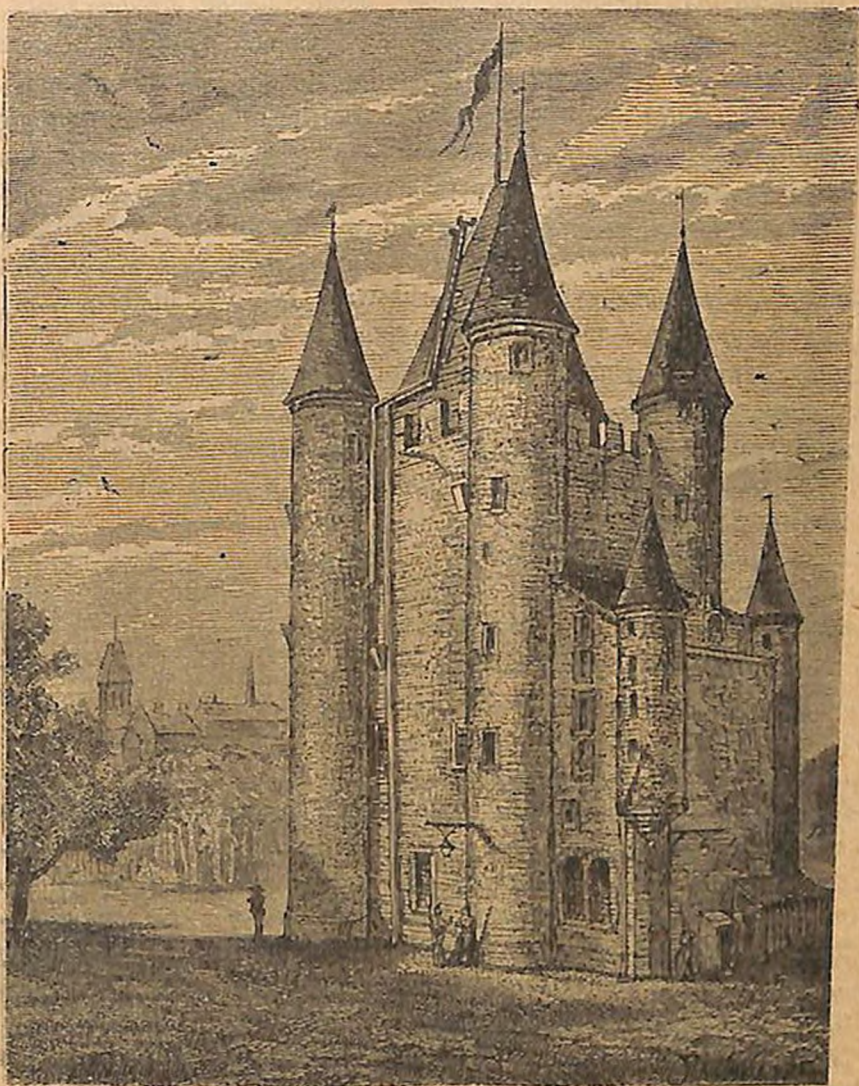
Արիւնի ծարսար խանդալատած էր
այս տարիք , պայքարելու և կոտորե-

լու կոտորուիլունը փոխակերպուած էր
քաղաքական մոլեաւնդութեան , այն-
պէս որ անիկա կը սպողնէր , սպաննած
ըլլալու համար : Կոտորածը տեսց պին-
չեւ Սեպտեմբեր 5 ի չորեքշաբթի օրը :

Վերջապէս , գրեթէ բոլոր նշանակ-
ուած զօնքը սպաննուած էին : Բան-
տերը սարսաղուած էին . կատաղի մար-
դիկները տակաւին արլւն կը պահան-
ջէին . բայց այնքան սպաննութեանց
աներես հրամայողները մերթ ընդ մերթ
գլխովին ունենալ կը խուէին : Հա-
մայնքային Խորհուրդի արապայտու-
թիւնները սկսած էին մեղմանալ : Անի-
կա կ'ըսէր թէ խորտապէս յուզուած
բանտարկեալներուն զէմ ի զօրմ գըր-
ուած խտտութիւններէն , նոր հրահանգ-
ներ առած է զանոնք զազրեցնելու
համար . և այս անգամ տակի հապան-
դեցան իրեն : Սակայն և այնպէս , հա-
զիւ մէկ քանի գժրախոնկներ մնացած
էին , որոնց օգտակալ պիտի կրնար
գտանալ իր գլխովին :

Ձահերուն թիւին հաշիւը կը տար-
բերի այն ժամանակուան տեղեկագիր-
ներուն մէջ . ուսանք 6 , ուսանք ալ 12
հագար է , կ'ըսեն , Բարիդի բանտերուն
մէջ սպաննուածներուն թիւը :

Բայց եթէ այս սպանութիւնները
ահարկեալ յառաջ բերին , այն յան-
դգնութիւնը , որով այդ ոճիրները
խտտութեանեցան և անոնց հետեւի
յանձնարարուեցաւ , չատ տակի ահարե-
կում պատճառեց քան նոյն ինքն սպա-
նու թիւները : Քաղաքապետարանի հրա-
կագութեան քամիթէն յանդգնեցաւ չըր-
ջարեալան մը ցրուել Ֆրանսայի բոլոր
համայնքներուն . պատմութիւնը պար-
տաւոր է պահել այդ վաւերաթուղթը
իր կրած եօթը ատորազրութիւններով :
Ահա այդ հրաշակերտական վաւերա-
թուղթը . —

ԹԱԿԱՐԱԿ. ՈՒՐ ԲԱՆՏԱՐԵՆՆԻՆ ԹԱԿԱՐԱԿԸ

Բարիկ, 2 Սեպտ. 1792

« Եղբայրներ եւ բարեկամներ, ահա-
ւոր դաւադրութիւն մը կազմակերպած
էր արքունիքը, ֆրանս. կայսրութեան
բոլոր հայրենասէրները սպաննելու հա-
մար. այդ դաւադրութիւնը, որուն մէջ
մտաւ ունի Ազգային Ժողովի անդամ-
ներուն մէկ մեծ մասը, անցեալ ամսուն
9 ին հարկադրեց Բարիկի քաղաքապե-
տութիւնը. զաւարիտէն բռնադատուիլ
ժողովրդային սլոքի գործածելու, ազա-

տելու. համար ազգը, եւ ոչ մէկ բան
զաւրած թողուց հայրենիքին արժանի
հանդիսանալու համար: Այն հաւատ-
տամենքէն յետոյ, զորս Ազգային Ժո-
ղովը ինքն իսկ ստացաւ էր իրեն, կա-
րելի էր մտածել թէ հորսնոր զաւա-
րութիւններ կը ստորադն յաւիտեան
մէջ, եւ թէ անոնք պիտի սրային ճիշդ
այն վայրկեանին, որ, Ազգային Ժո-
ղովը, մասնաւոր իր յայտարարած էր
թէ Բարիկի քաղաքապետութիւնը փր-

կամ է հայրենիքը, կը փութար զայն պաշտօնանկ ընել, իրր վարձատրութիւն իր հասնողուն հայրենասիրութեան: Երբ այս բարը ելաւ, ամէն կողմէ բարձրացած ժողովրդային բողոքներ զգացուցին Ազգ. Ժողովին, թէ ստիպողարար անհրաժեշտ էր մէկ ըլլալ ժողովուրդին հետ, և Համայնքային Խորհուրդին վերադարձնել այն իշխանութիւնը, որուն տէր ըրած էր ժողովը:

«Հայարա նեք՝ որ իր կատարեալ լրութիւն մէջ կը վայելենք ազգային վստահութիւնը, որուն պիտի ճանանք հետզհետէ աւելի արժանի լլլալ՝ մենք կեցած ենք բոլոր գաւաղութեանց վառարանին մէջ և վրձնած ենք միտնիլ հասարակաց փրկութեան համար. մենք այն ժամանակ պիտի պարծինք մեր պարտականութիւնը կատարած ըլլալու համար, երբ ստանանք ձեր հաւանութիւնը, որը մեր բոլոր ըզձանքներուն աւարկան է, և որուն մասին այն ժամանակ միայն վստահութիւն պիտի զայայցնենք, երբ բոլոր գաւառները համամասնութիւն յայտնեն մեր ձեռք տուած միջոցներուն՝ հայրենիքի փրկութեան համար: Ամենակատարեալ հաւատարմեան սկզբունքները գտանելով, ուրիշ բանի չցանկալով քան պատնէշին վրայ ներկայանալու մէջ առաջինն ըլլալը, մենք պիտի փութանք ինքզինքնիս ենթարկել կայսրութեան ամենէն սակաւաթիւ համայնքի աստիճանին, անմիջապէս որ այլևս վախճալու պատճառ մը չունենանք»:

«Բարեղի Համայնքային Խորհուրդ սեղեկութիւն ստացած ըլլալով որ բարբարոս խաւաններ կը յառաջանային իրեն դէմ, Բարեղի համայնքը կը փութայ զեկուցանել բոլոր գաւառներու իր եղբայրներուն թէ, բանտերու մէջ գրանուող վայրազ գտաղիքներուն մէկ մասը սպաննուեցաւ ժողովուրդին ձեռամբ. ասնք արդարեւ ինչպիսի արարքներ են, որ անհրաժեշտ լիա կցան

իրեն, ստեղծմով արեւելով զսպելու համար գաւառներու լեզէմները, որոնք իր պատերուն մէջ փակուած էին այն պահուն, ուր ինքը թշնամիին դէմ պիտի քաղէր: Եւ անտարակցա, Ազգ. մասնութիւններու այն երկար հարբէն յետոյ, որ զինքը անդունդին եղերքը զլսորեց, պիտի փութայ գնահատել այս այնքան սպասկար և այնքան անհրաժեշտ միջոցը, և բոլոր Ֆրանսացիները Բարեղիներուն նման պիտի բռնեն. մենք կը քաղենք թշնամիին դէմ, և մենք մեր ետին չենք ձգեր առաջակներ, որպէս զի խղիւղուն մեր կիները և գաւառները»:

«Ասորնգրած են) ՏԻԻԲԼԷՆ, ԲԱՆԻՍ, ՍԷՐԺԱՆ, ԼԱՆՖԱՆ, ՄԱՌԱՍ, ԼԷՖՈՒ, ԺՈՒՐՏԵՅԵՆ, Քարաքաղտարանի մէջ կազմուած Հակադարձեան Փօմիրէին վարիւնը»:

Այս փաւերաթուղթին ընկերցումը զազաւար մը կուտայ, թէ վառնդին մերձաւորութիւնը ինչ աստիճան մղուսանցալ թեան մղած էր մաքերը: Բայց ժամանակ է արդէն մեր աչքերը դարձնելու պատերազմի գաղտին վրայ, ուր սոսկ փաստար յիշատակներ կը գրանենք:

Արդէն, ինչպէս տեսնենք, Տիւմուրիէ Սրտանի մէջ պատերազմական խորհուրդ մը գումարած էր. Տիւմուր այդ ժողովին մէջ կարծիք յայտնած էր ճաշի նաշանջելու, Մասն գետը մեր և թշնամիին միջեւ դնելու և անոր անցը պաշտպանելու համար: Տիւմուրիէի մաս թողուած 23,000 զինուորներուն անկարող վիճակը, այն անկարողութիւնը, որուն մէջ կը գտնուէին լաւ կազմակերպուած և սպամական 80,000 Բրաւսիացիներու զիմադրելու համար, թրշնամիին վերադրուած այն ծրագիրը, թէ արագ արշաւանք մը պիտի բնէ ստանց կանդ տանելու ամբողջալ քաղաքներուն առջեւ, բոլոր ասանք պատճառներ

էին, որոնք Տիյեօնը կը մղէին այնպէս կարծել թէ կարելի չէր կասեցնել Բրուսիայիները, և թէ պէտք էր փութով նահանջիկ անոնց տալուէն, աւելի ամուր գիրքեր փնտռելու համար, և այս կերպով մեր բանակին զէչ վիճակը և տկարութիւնը պարմանելու: Պատերազմական ինքնուրույն այն աստիճան ազդուեցաւ այս պատճառարանութիւններէն, որ միաձայնութեամբ համամիտ զանաւեցաւ Տիյեօնի կարծիքին, և Տիւմուրիէ, որուն, իբր ընդհանուր հրամանատարի՝ անկէր որոշում մը տալ, պատասխանեց թէ պիտի մտածէ ասոր վրայ:

Օգոստոս 28ի իրիկունն էր. այդ պահուն ատին որոշում մը, որ Ֆրանսան ազատեց: Բաղմաթի մարդիկ ասոր պատիւը իրենց յատկացնել կ'ուզէին, բայց ամէն ինչ կ'ապացուցանէ թէ ասոր պատիւը Տիւմուրիէին կը վերադնէր: Մնաց որ, այդ որոշումին զորապետութիւնն ալ ամբողջովին իրեն կը պատկանէ և անոր ամբողջ փառքին արժանի է ինքը:

Ինչպէս յայտնի է, Ֆրանսա արեւելքի կողմէն պաշտպանուած է Հոնտոս գետով և Վօմ լեաներով, իսկ հիւսիսէն չարք մը ամբոթութիւններով, որոնք Վօսպանի հանձարին կը պարսէին, ինչպէս նաև Մէօզ, Մօզլի գետերով և ուրիշ ջուրի ընթացքներով, որոնք ամբոթութիւններուն հետ միանալով կը բազկացնէին արդիւքներու ամբողջութիւն մը, որ բաւական էր պաշտպանելու այդ սահմանադրութիւնը:

Թշնամին Ֆրանսա մտած էր հիւսիսէն, և իր ընթացքը գծած էր Սըտանի և Մէլի միջև, Հոլանտայի ամբոթութեանց վրայ յարձակելու գործը թողլով Սաքս թէշէնի գութին, Մէլին ու Լոսէնը զօրաբաժինով մը ծածկելով: Այս ծրագրին համեմատ, պէտք պիտի ըլլար արագօրէն յառաջ ընթանալ, Ֆրանսայիներուն կողմադու ծումէն օդ-

ատիլ, զանոնք ահարեկեցնել վճռական հարուածներով, նոյն իսկ Լաֆայէթի 23,000 զինուորները զբաւել, կրնաւ նոր զօրավար մը գլու չէր համախմբած զանոնք և անոնց մէջ վատահոթութիւնը չէր ծնեցուցած: Բայց Բրուսիայ թափառորին յանդգնութեան և Պրուսիայի թիւ խոհեմութեան միջև մղուող պայքարը արդիւք կ'ըլլար և է վճռական որոշում տանելու, և միացեալ բանակները կ'արդիւք կա՛մ բացէ ի բաց յանդուգն և կամ խոհեմ ըլլալու:

Վէրտէօնի զբաւումը աւելի զրգուեց Ֆրէսէրիք-Վիլլօմի փառախրութիւնը և տարագիրներուն խանդը, բայց անիկա չաւելցուց զործունէութիւնը Պրիւսիայի, որ բնաւ համամիտ չէր արշաւանք մը ընելու այն միջոցներով, զորս ունէր և նուաճուած կրկրին ունեցած արամադրութիւններուն մէջ: Վէրտէօնի զբաւումէն հաք, Սեպտեմբեր 2 ին, միացեալ բանակը քանի մը օրերու միջոցին տարածուեցաւ Մէօզ գետին և զիրքը զանուոյզ դաշտավայրին մէջ, բաւականապաւ Սոլէնէլը զբաւելով և զէպ ի յառաջ քայլ մը չառաւ: Տիւմուրիէ Սրտան էր, և իր զօրաբաժինը բանակած էր չրճակաները:

Սըտանէն Բատալան կը տարածուի անառաւ մը, որուն անունը չաւէտ հուշակատար պիտի ըլլայ մեր տարեգրութեանց մէջ: Արկանի անասուն է ատիկա, որ 13 էն 15 մղոն տեղ կը ծածկէ և որ իր հողին սահարթութիւններովը, ծառատաններու և գետակներու խառնուրդովը բանակի մը համար բարբովին անթափանցելի է, բաց ի մէկ քանի գլխաւոր անցքերէ: Այս անասուն էր որ թշնամին պիտի մտնէր Շալօն երթովու և անկէ Բարիլի ճանրան բռնելու համար: Այսպիսի ծրագրով մը, զարմանալի է որ Պրիւսիայի գլու չէր խորհած այդ անասունի գլխաւոր անցքերը գրաւել և զիրք բռնել Տիւմուրիէէն տառժ, որ իր Սըտանի գիր-

քին մէջ՝ անտառին բոլոր երկարու-
թեամբը հեռու էր անկէ :

Իրիկունը , պատերազմական ժողովին նիստէն հտար , Պրանտայի զօրութարը , աշխարհադոյցը կը դիտէր սպայի մը հետ , որուն բնդունակութեանց մասին մեծ հաւատար ունէր : Անիկա Քուլման էր : Տիւմուրիէ , մատովը տնոր Արկոնը և անոր վրայ երեւցող բացատամները ցուցնելով « ասանք են , ըստ սպային , Պրանտայի Թէրմոպոլէնները , եթէ ես կարենամ հոն հասնիլ Բրուսիայիներէն առաջ , ամէն բան փրկուած է : »

Այս խօսքը մարտիկի թուլմանի հանձարը և երկուքն ալ սկսան այս գեղեցիկ յատակագիծին մանրամասնութեանց վրայ խորհիլ : Առաւելութիւնները անսահման էին . ո՛չ միայն չէին նահանջեր , և ո՛չ միայն իրեն պաշտպանութեան վերջին գիծ , Մարնի չէին սպառններ , այլ նաեւ թշնամիին կորսնցնել կուտային թանկագին ժամանակ մը . կը ստիպէին զայն որ խեղճուի Շամբանի մէջ մնար , որուն հողը , յուսահատական , ցեխոտ , ամուլ , չէր կրնար բանակ մը սնուցանել . Պրանտայիները չէին թողար որ թշնամին , ինչպէս Շալօն քաշուելով , տեղաւարտէր Երեք-Եղիսկոյստական թեմուտն մէջ , որանք հարուստ և բեղմնաւոր երկիր մը կը ներկայացունէին , և ուր Բրուսիայիները չառ լաւ պիտի կարենային ձմեռը անցընել նոյն խիլ ալն պարտպային , որ Մարնի վրայ չարածակէին : Եթէ թշնամին , ժամանակ կորսնցնելէ հտար անտառին տաւջը՝ ուղեր անոր չորջր զատնուլ և գէպի Արտան ուղղուիլ , իր գէմ կը գտնէր Հոսանտայի ամրոցները և հաւանական չէր որ անոնց յաղթէր : Եթէ անտառին միւս ծայրը կլէր Ալցին և կեդրոնի զօրութեանին : կը հանդուլէր , այն տուն գինար պիտի հարածէին և միանալով Քէլ-Իրմանի զօրարտմանին կրնային 50,000 հոգիի գտնուած մը կազմել , և ապա-

ւինիլ Մէյն , ինչպէս նաեւ զանազան ամրացեալ քաղաքներու . ամէն պարտպայի մէջ անոր ընթացքը կոտորուած էին և . այդ արշաւանքը կորսնցնել տուած էին , որովհետեւ արդէն Սեպտեմբերի մէջ էին , ու այդ միջոցին տուկաին կը սպասէին որ ձմեռը անցնի :

Այս ծրագիրը սքանչելի էր , բայց պէտք էր զայն զործարկել և Բրուսիայիցները , Արկոնի անտառին երկայնքին շարուած ըլլալով , մինչ Տիւմուրիէ միւս ծայրերէն մէկը կը գտնուէր , կրնային տնոր անցքերը զրաւած ըլլալ : Այսպէս տրեմն , այս մեծ ծրագրին և Պրանտայի բազմը կախում ունէր զիպուածէ մը և թշնամիին մէկ սխալմունքէն :

Հինգ կիրճեր կը կարէին Արկոնը . ասանք էին Շէն-Բորիւլէօ , Քրուա - Օ - Պուա , Շալտա , Կրան Բրէ , և Իլէգ . ամենէն կարեւորները այս վերջի երկուքն էին և զժառուգարար Արտանէն հետեւ՝ ինչպէս թշնամիին ամենէն մօտն էին . Տիւմուրիէ որոշեց որ իր բոլոր զորքերովը այդ երկու կիրճերը փոխադրուի : Մի և նոյն տուն հրամայեց Տիւլուքէ զօրավարին՝ որ լուսն հիւսիսի նահանգը և զայ զրաւէ Շէն-Բորիւլէօ անցքը , որ շատ կարեւոր էր , բայց շատ ալ մօտ Արտանի և որուն զրաւածը նուազ ստիպողական էր : Երկու ճամբաներ կը ներկայանային Տիւմուրիէին , Կրան-Բրէի և Իլէգի կիրճերը երթալու համար . մէկը անտառին հետ և միւսը ստաճքը , թշնամիին գէմ : Առաջին ճանքան , անտառին հետէն անցնելով տեղի ապահով էր , բայց աւելի երկար էր . անիկա թշնամիին կը յայտնէր մեր ծրագիրները և ժամանակ կուտար անոնց տաւջը կարելու : Երկրորդ ճանքան աւելի կարճ էր , բայց նոյնպէս կը մտանէր մեր նպատակը և զօրքերը անցած տանինին կենթարկուէին ահագին բանակի մը հարուածներուն : Իրաւամբ , պէտք էր յատաճանալ անտառին երկայնքին և Ալէնէյի

առաջըննդի անցնելու, ուր Քլերֆելդը կը զանաւէր իր Աւստրիացիներուն հետ։ Սակաւն և այնպէս Տիւմուրիէ, այս ճանաւան նախընտրեց և ամենէն յանդուգն յատակազիծը յղացաւ։ Կը մտածէր որ, աւստրիական խոհեմութեամբ՝ զօրավարը, Ֆրանսացիները տեսնելով, անպատճառ պիտի քաշուէր Պրուէնի սքանչելի բանակատեղին, և թէ այդ միջոցին անկէ պիտի խուսափէին Կրան-Բրէյի և Իլէզի կիրճերը երթալու համար։

Իրաւ ալ, ՅՕին Տիւյոն չարմամն մէջ մտաւ, և 8,000 հոգիով մեկնեցաւ զէպի Սէնէյ, Մէզիլ և Արկոնի մէջտեղէն երթալով։ Քլերֆելդի հանդիպեցաւ որ գետին երկու եղերքները կը զրաւէր 25,000 Աւստրիացիներով։ Միացէնաքի զօրավարը 15,000 հոգիով յարձակեցաւ Քլերֆելդի յառաջապահներուն վրայ, մինչ Տիւյոն, ետեւը զիրք բռնելով օգնութեան կը հասնէր իր բոլոր զօրաբաժնով։ Կախը սկսաւ ուժգնութեամբ, և Քլերֆելդի անմիջապէս Մէզիլ անցնելով, զնոց Պրուէն տեղադրուեցաւ, ինչպէս չափ բարեբախտաբար Տիւմուրիէ գուշակած էր։ Այս միջոցին Տիւյոն յանդգնութեամբ Մէզիլ և Արկոնի մէջտեղէն ճամբան կը չարանակէր։ Տիւմուրիէ անմիջապէս անոր հետեւեցաւ իր զօրաբաժինը կազմող 15,000 զինուորներով, և երկուքն ալ կը յառաջանան զէպի նշանակումովայրերը։ Սկսեալերէ 2ին, Տիւմուրիէ Պէրիէ էր և քիչ ճամբայ ունէր Կոսն-Բրէյի կիրճը հասնելու համար։ Եւ այն օրը Տիւյոն Բիէրմոն էր, և կը չարանակէր Իլէզի կիրճին մօտենալ՝ ծաղրայեղ յանդգնութեամբ մը։ Բարերախտաբար իրեն համար, Կապո զօրավարը՝ որ զրկուած էր Վէրալէնի պահակախումբը ուժեղացնելու համար, չափ ուշ մտաւած էր և Իլէզի մէջ ամփոփուած էր, որով կիրճը կը բռնէր առաջադիմ։ Տիւյոն հին հասաւ 4ին, իր 8,000 հոգիովը, հին հաստատուեցաւ և անկէ

զատ պահպանել սուսաւ։ Շարաւը, որ իրեն յանձնուած ուրիշ երկրորդական անցք մըն էր։ Միևնոյն ատեն Տիւմուրիէ հասաւ Կոսն-Բրէյ, զիրքը պարտաւ և զայն զրաւեց Յին։ Այսպէսով՝ Սկաւ, Յին և 4ին, անցքերը բռնած էին մեր զինուորները, և Ֆրանսայի փրկութիւնը չափ յառաջացած էր։

Այս յանդուգն ընթացքով, որ զանէ այնքան զնահատելի էր, որքան Արկոնը զրաւելու զազաւարը՝ Տիւմուրիէ արշաւանքին զիմաղրելու վիճակին մէջ զրաւ ինքզինքը։ Բայց ամենքն այս չէր։ Կէտք էր այս անցքերը անսովի զարձակ, և այս բանին համար զեռ պէտք էր անթիւ կարգադրուած թիւները ընել, որոնց յաջողութիւնը մը զիտրուածներէ կախում ունէր։

Տիւյոն քաշուեցաւ Իլէզի կիրճին մէջ, չափ մը ծառեր կտրել սուսաւ, սքանչելի պատնէշներ բարձրացուց և ճարտարօրէն արտադրելով փրանսական հրետանին, որ հոն և սքանչելի էր, թնդանօթներու չարքը այնպէս մը զեռեղեց, որ անցքը անտակ զառաւար։ Միևնոյն ատեն զրաւեց Շարաւը, այսպէսով անոր զարձակ այն երկու ճամբաներուն, որոնք Մէզ-Մէնհուրէ կ'առաջնորդէին և անկէ ալ Շարաւը Տիւմուրիէ տեղադրուեցաւ Կրան-Բրէյի կիրճին մէջ, այն յանձնառեղին, որ ընտելիւն և արուեստ ահագնելի բրած էին։ Ամփոփման 3և ուր բարձրութիւններ կը կազմէին այն հողը, որուն վրայ կը գտնուէր բանակը։ Այս բարձրութեանց ստորտը կը տարածուէին բնդարձակ մարզեր, որոնց առաջընէ կը կը հասէր բանակատեղին զրաւը կազմելով։ Երկու կամուրջներ կային էր գետին վրայ, չափ զօրաւոր երկու յառաջապահ գունդեր հին տեղադրուած էին, և պարտական էին յարձակումի պարագային, կամուրջները աջելով ևս քաշուիլ։ Թշնամին այս յառաջապահ գունդերը, իրենց զիր-

քերէն հեռացնելէ հաքք, պէտք էր որ էրը անցնէր ստանց կամուրջները ձեռքը ունենալու, և մեր հրետանիին արձակած կրակին ներքեւ: Գետէն անցնելէն հաքք պէտք էր որ անցնէր մարդագետններու աւազանէ մը, ուր հազարաւոր զնդակներ գիրար պիտի խաչաձեւէին, և վերջապէս թշնամին հարկադրուած պիտի ըլլար գահալէժ և զրկմէ անմատչի պատուարներու յազմել: Այն պարագային, որ այսքան արդելքներ կարենային վերցնել, Տիւմուրիէ զրաւած բարձրութիւններէն քաշուելով, կ'իջնար սարահարթին վրայ որուն ստորոտը լէնը կը գտնար, ուրիշ գետ մը, որ իրենց ետեւէն կ'երկարէր, կ'անցնէր ուրիշ երկու կամուրջներէ զորս կը քանդէր և անգամ մըն ալ գետ մը կը գնէր իր և Բրասիացիներուն մէջտեղ: Այս բանակատեղին կարելի էր անառիկ նկատել, և հոն Ֆրանսացի զօրավարը բաւական ազատ հալածութեան մէջ էր: Կրնար հանդարտօրէն զրազիլ պատերազմի ամբողջ թասերաբեւոյ:

7ին, Տիւմուրէ զօրավարը 6,000 հոգիով զրաւեց Շէն-Բօրիսլէօի անցքը: Աշտտ կը մնար միայն չատ աւելի նուազ կարեւոր Քրուա-օ-Պուայի անցքը, որ Շէն-Բօրիսլէօի և Կրան-Բրէի կիրճերուն մէջտեղ կը գտնուէր: Տիւմուրիէ ճամբաները անանցանելի դարձնել և ծաւերը կարել տալ հաքք, հոն զնդապետ մը դրաւ, երկու գումարտակով և երկու հեծակզօրաց փաշտով: Այսպէսով անառիկ կեդրոնը և անառիկ բանակատեղի մը մէջ կեցած, անոր գլխաւոր անցքը կը պաշտպանէր 15,000 հոգիով, իր աջ կողմը, և չորս միւսն հետաւորութեամբ ունէր Տիյօնը, որ Իլզը և Եպպար կը պաշտպանէր 8,000 հոգիով, իր ձախ կողմը ունէր Տիւմուրէն, որ կը պաշտպանէր Շէն-Բօրիսլէօն 6,000 հոգիով, և Շէն-Բօրիսլէօի և Կրան-Բրէի մէջտեղ զնդապետ

մը, որ քիչ մը զինուորով կը հսկէր Քրուա-օ-Պուայի ճամբան, որուն չատ երկրորդական կարեւորութիւն մը կուտային:

Այսպէսով Տիւմուրիէի պաշտպանութեան յատկազօր շատակազիժը հաստատուած ըլլալով, ժամանակ ունէր օգնութեան սպասելու, և փութաց բոլոր աշխարհի մանկեր տալու: Պէօրնօմիլիին հրահանգը զրկեց Հոլանտայի սահմանազուլը թողուլ, ուր Սաքս-Դէչէնի գաւառը կարեւոր բան մը չէր ընէր, և Սուպտեմբեր 13ին Ռէթէլ գտնուել 10,000 հոգիով: Շալօնը նշանակեց իրր միջբանոց պարէնի և զէնքի, և ժամադրաբար՝ նորակոչներու և օգնութեան հասնող զինուորներու, զորս իրեն կը զրկէին: Այսպէսով իր ետեւը կը հաւաքէր բոլոր զինուորութիւն մը կազմելու բոլոր միջոցները: Միւսողին ստեղծ Պործադիր իշխանութեան զեկաց մը զրկեց, որով կը յալանէր Արկօնը զրաւած ըլլալը: «Կրան-Բրէ և Իլզ, կը զրէր, մեր Թէրմոպոլէսեցին և, բայց ևս Լէօնիստաւն աւելի բարեբախտ պիտի ըլլամ:» Կ'ուզէր որ մէկ քանի զօրագուններ անջատէին Հոլանտի զօրարամիւնէն, որ սպառնալիքի ներքեւ չէր, և զանոնք միացնէին կեդրանի զօրարամիւնին, որ ալեւս Քէլլէրմանի յանձնուած էր: Բրասիացիներուն ծրագիրը, Բարիլի վրայ քաղելը ըլլալով յարմարաբէ, քանի որ Մօնթեմէն և Թիօմիլիէն կ'անցնէին ստանց հոն կենալու, կ'ուզէր որ Քէլլէրմանին հրամայուէր թշնամիին ձախ կողմը քիչել Լինիէին և Պարլը-Տիւքէն և այսպէսով զիրենք բանել կ'ուզէր կողէն և ետեւէն իրենց յարձակողական բնիւթքի միջոցին: Բոլոր բոլոր այդ արամադրութեանց, եթէ Բրասիացիները Արկօնի վրայ յարձակել փող անցնելով, աւելի վեր կ'ըլլին, Տիւմուրիէ Ռովինիի մէջ իրենցմէ ստաջ կ'անցնէր, և հոն կը գտնէր Քէլլէրմանը, որ կեդրոնի

գործարած խնամքը Մէջէն հասած պիտի ըլլար : Եթէ թշնամին ղէպի Սրտան իջնէր , Տիւմուրիէ զարձակ ահանց հտուէն կ'երթար , հոն կը հանդիպէր Պուրնոնիկի 10,060 մարդոց , և Լնի տիտունքին վրայ կը սպասէր Քէլէրմանին և երկու պարագային ալ զօրարած լիններու : միացումը 60,000 հոգիի գանգուած մը յառաջ կը բերէր , որ կարող պիտի ըլլար լայն գաչախ մէջ երևան գալու :

Գործողի իշխանութիւնը բան մը չմտցաւ , Տիւմուրիէին օգնելու համար իր սքանչելի արամաղրութիւններուն մէջ : Ալէրման , պատերազմական նախարարը , թէև հիւանդոտ , անգագար կը հսկէր զօրարած լիններու : սարկնաւորման , զէնքերու և զոյքերու առաքման և նորակոչներու հաւաքման վրայ : Ամէն օր Բարիկէն 1500-2000 կամաւոր կը մեկնէին : Դէպի բանակը մղումը ընդհանուր էր , և մարդիկ գինուորացիներու կը վազէին խումբերով : Հայրենասիրական ընկերութիւններ , Համայնքային Խորհուրդներ ժողովին մէջէն չարուհակ կ'անցնէին ինքնորակարար գինուորակ խումբեր , և կ'երթային ղէպի Շալան , որ կամաւորներուն ընդհանուր ժամողրութայն էր : Այս երկատարող գինուորներուն կը պահէր միայն կարգապահութիւնը և պատերազմի գաչախ վարժութիւնը , զոր գեաւնաւ չունէին , բայց զոր կրնային չուտով ստանալ ճարպիկ զօրավարի մը հրամանին ներքին :

Ժիրօնալինները Տիւմուրիէի անձնական թշնամիներն էին և քիչ փառահալութիւն կ'ընծայէին անոր , այն օրէն ի վեր որ զիրենք փնտած էր նախարարութիւնէն : նոյն խակ ոգած էին որ ընդհանուր հրամանատարութիւնը իրեն սեղ յանձնեն Կրիմար անուն սպայի մը : Բայց իրեն հետ մէկ եղած էին այն օրէն ի վեր որ կը թուէր թէ հայրենիքին ճակատադրովը բնաւորուած էր :

Ռօլման , լաւագոյնը և նախարարներուն մէջէն ամենէն անշահախնդիրը Տիւմուրիէին զրկեց սրտառուչ համակ մը , զինքը սպառնալիկներու համար որ ամէն բան մտցուած էր և թէ իր լոյսը բարեկամները կը փափաքէին միայն իր յաղթանակները հաջակելու առիթը ունենալ :

Ռարմին Տիւմուրիէ զօրեղապէս զրուած ալ սահմանադիւր և ընդարձակ գինուորական շարժումներու , որոնք մինչև այն աստի չափ դանդաղ և չափ սրած էին , կեդրոնը զարձակած էր ինքզինքը , յաջողութեամբ բռնած էր Արկանի կերճերը , և այնպիսի գիրքի մը աէր զարձակ էր որ զօրարած լիններուն ժամանակ կուտար իր ետև : խմբուելու և կարգակերպուելու , յաջորդ արար լոյսը գինուորական խումբերը բերել կուտար պատկառելի գանգուած մը կազմելու համար : Բէլլէրմանը անհրաժեշտութեանք մէջ կը դնէր գալու իր հրամանները ստանալու համար : կարմով կը հրամայէր , արագութեամբ կը զօրձէր , և գինուորներուն ուժ կը ներշնչէր , անոնց մէջ երկուտով , անոնց չափ փառահալութիւն յաղթանակով և ֆանալով որ գինուորները փափաքէին մօտալուստ լայնում մը ունենալ թշնամիին հետ :

Այսպէսով հասած էին Անգուստին 10 ին . Երա սիւղները մեր կայաններուն շրջանը ըրին , ընդհանուր և նեցան մեր լոյսը զիրքերուն ճակատէն և ամէն կողմէ հաւաքուին : Տիւմուրիէ զազանի հազարակցութիւններ հաստատած էր անառախ ներքին մասին մէջ և յաղապումի ենթակուած կէտերուն անապառելի օգնութիւններ կը հասցնէր , ինչ որ թշնամիին կարծիք կուտար թէ , մեր բանակին իրական ուժին կրկինը ունէինք : 11 ին , յարձակման ընդհանուր փորձ մը եղաւ : Կրան-Բրէի ղէմ , բայց Սիբանտա զօրավարը , որ Ռօրլ օմ անգաւորուած էր և

Սղէնքէլ զօրավարը, որ Սէն-ժուզէ էր, բոլոր յարձակումները ետ մղեցին բացարձակ յաջողութեամբ: Շատ մը կէտերու վրայ, գինուօղները իրենց կացութենէն և ոյժերու վարմունքէն տպաստուած, իրենց գիրքերէն դուրս ցտակեցին և սովորներով ընդ առաջ գաղցին յարձակողներուն: Այս կտիւնները կ'զրազեցնէին բանակը, որ երբեմն առանց տակտիկ կը մնար, յանդարտութեց կազմակերպուած զորքի մը անխուսափելի անկարգութեան հետեւանքով: Բայց զօրավարին գոհարթութիւնը, որ ինքզինքը գինուօղներէն ախիլ լատ չէր խնամար քնաւ, կը դրէր որ ամենքը համակերպէին և հակառակ ծանցքի հիւանդութեան, բուսական լատ վիճակէ մէջ էին Կրան-Քրէի բանակին մէջ: Բարձրաստիճան սպաները միայն, որ կը կառավարէին թէ, կարելի պիտի ըլլար զխնայրէ կրկար առնել, նախարարութիւնը՝ որ նոյնպէս թերահաւատ էր, կը խօսէին Մարնի հետ, ապաստանելու վրայ և Տիւմուրիէն կը պաշտօնէին իրենց խորհուրդներով, և անկեա կորովի նախախնայ կը գրէր նախարարներուն և իր սպաները կը լռեցնէր անոնց լուրով, որ եթէ կարծիքներ հաւաքել տրէր, պատերազմական խորհուրդ մը կը կազմէր:

Մարդ մը միշտ իր յատկութիւններուն անպատահելիութիւնները կ'ունենայ: Տիւմուրիէի հանձարին ծաղրայեղ սրընթացութիւնը յաճախ գինքը պիտի մզէր անխաբար զարմանելութեան: Յզանայու իր ետանդին մէջ, իրեն տրուէր արատաւած էր, որ իր ծրագիրներուն նիւթակամ արգելքները հաշուի չառնէր, մասնաւորապէս երբ Լաֆայէթին հրամայեց Մէլլէն ժողով փոխադրուիլ: Հասալ պիտի աւարտէր միայն մը գոյմեց, որ կրկնապէս պատրաստման կորուստէն պատճառ ըլլալ, եթէ ինքը հուսով մարի ուժ և պաշարփութեան ունենար: Շէն-Բարբիէն և Կրան-Քրէի մէջտեղ, ինչպէս բախիք, երկրորդ տիւն անցք մը կուր,

որուն կողքէն իրենք չառ միջակ նկատուած էր, և այդ անցքը պաշտպանուած էր միայն երկու գումարտակով և հեծկազօրաց երկու մասերով: Անտահման զորքի սակ ճշտուած ըլլալով՝ Տիւմուրիէ ինքը անձամբ չէր զայցած գտակու ալդ անցքին կարեւորութիւնը: Արդէն արամադրելի քիչ մարդ ունենալով, զիւրաւ հաւատացած էր որ քանի մը հարկը հողի պիտի կրնային այդ անցքը պաշտպանել: Ի յրումն զմարդութեան՝ այն պնդապետը որ գինուօղներուն դուրս անցած էր, ապահովեցաւ Տիւմուրիէն որ, նոյն իսկ կրնար հանգամանակ գինուօղներուն մէկ մասը առնել, և թէ ճամբաները արելով քանի մը կամուսները բաւական պիտի ըլլային պաշտպանական գիրքը պահելու համար: Տիւմուրիէ խաբուեցաւ այս պնդապետին, որ ծնունդի գինուօղական մըն էր, և մաստահոթեան արմանի նկատուած:

Այս միջոցին, Պրիւտովիք քննել տեսած էր մեր զանազան կայանները և վաշտակուն մը ծրագիր կազմած էր անտառին երկայնքէն մինչև Արտան հասնիլ այդ ծաղկէն անտառին միայն կողմը դառնալու համար: Կ'երեւայ թէ այդ չարմուսի միջոցին լրտեսները երկուն հանեցին Ֆրանսացի զօրավարին անփութութիւնը: Քրտա-Օ-Պուսն յարձակումը ենթադրուեցաւ Աւստրիացիներուն և տարազիրներուն կողմէ, որոնց հրամանատարն էր ար Լինկը իշխանը: Մտերը հոգիս թէ սկսած էին կարել, ճանքաները արշակած չէին և կիրճը զրաւուցաւ անոնց զխնայրութեան, Սեպտ. 13 ին արտաստուն: Հագիլ թէ Տիւմուրիէ այս չարախառնի լուրը առաւ, Շատա զօրավարը դուրս, որ մեծ քաջութեան տէր մարդ մըն էր, երկու վաշտով, հեծկազօրաց վեց գումարով և չորս թնդամութեամբ, որպէս զի կրկին զրաւուն անցքը և անկէ հետաքննելու Աւստրիացիները:

ՋԱՐԿԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ԽՄԱՆԱ ՄԷ

Հրամայեց որ ամենամեծ արագութեամբ անոնց վրայ յարձակին սաիններով, ասանց ժամանակ թողլա թըշնամին՝ նահանջելու: 13 ի օրը անցաւ. և 14 Սեպտեմբերն ալ, երբ նաոս զօրաւորը զեւ չէր կրցած այդ հրամանը գործադրել, Վերջապէս 15 ին անիկա յարձակեցաւ աւժգնութեամբ, եւ մղեց թշնամին և անկէ իցեց զիրար և պետք որ Լիներ իշխանը: Բայց երկու ժամ

եւտը ինքն այ իր կարգին յարձակում կրելով զինուորական չառ աւելի մեծ աժէ մը, և զեւ կարողացած չլլալով նահանջել, կրկին եւ մղուեցաւ և Քրուա-Օ-Պուսն ըտրովին ձեռքէն առին: Անկէ զատ նազօր լուջեւ Կրան-Բրէի ճանրան կարած էր և չէր կրնար ապաստանիլ զլիսաւր գորարածինին մէջ, որ աշտղէտով անկարողացած էր: Վաղիկէ քաջուեցաւ անմիջապէս: Տիւպուքէ

գործավարը, Շեն-Բորիսլէժ կիրճին հրամանատար, որ մինչև ցարդ իր դիմադրութեան մէջ բարեկազմ եղած էր, տեսնելով որ Կրան-Բրէէն բաժնուած է, մտածեց որ թշնամիին կողմէ պաշարուելու վտանգին պէտք չէ ենթարկուիլ, որովհետև անկա Քրուտ-Օ-Պուային զիծը կտրած ըլլալով անկէ դուրս պիտի խոյանար մեծ բազմութեամբ: Զօրավարը որոշեց խուսափիլ և Սղէնեիի և Սոմ-Բիւի ճանքով քաշուիլ Շալօն: Այսպէսով այնքան յանդուգն կարգադրութիւններու և բարեկազմ զիպուածներու արդիւնքը կորսուած էր, միակ արգիլքը, որ կրնային արշաւանքին դէմ դնել, Արկանն էր, և թշնամին անցած ըլլալով անկէ, Բարիզի ճանքան քաշուած էր:

Տիւմուրիէ՝ Շալօն և Տիւպուքէէն բաժնուած ըլլալով, այլ եւս միայն 15,000 հոգի ունէր, և եթէ թշնամին արագօրէն խոյանալով Քրուտ-Օ-Պուայէն, Կրան-Բրէի գիրքէն զաւանար և զար գրաւէր Լէն գետին տնքերը, որ, ինչպէս բոլոր, մեր բանակաւորներն ևս տեսնելով կը կազմէին, Ֆրանսացի զօրավարը կորսուած էր: 40,000 Բրուսիացի պիտի ունենար իր ճակարկէն կողմը, և 25,000 Աւստրիացի՝ հակառակ: Այսպէսով 15,000 հոգով բանաւորելու անկէ պիտի ըլլար 65,000 զինուորներէ, երեսը ջուրի հոսանքներու և անտառին մէջ, և այլ եւս միայն զինաթափ ըլլալ կը մնար իրեն, կամ ի գոյր սպաննել տալ իր բոլոր զինուորները: Միակ զօրաբաժինը, որուն վրայ Ֆրանսա յոյժը զրած էր, փառքած պիտի ըլլար և միացեալ բանակները կրնային այն տառն մայրաքաղաքին ճանքան բռնել:

Այս յատարասական կացութեան մէջ զօրավարը քաջութիւնը չկորսնցուց, և հիմնադր պաշարքին մը պահեց: Աստիճան հոգն եղաւ նոյն օրն իսկ նահանջել, որովհետև ամէնէն ստիպարականն էր թշնամին ծալարայեղ պայմաններուն

չենթարկուիլ: Եկատեց որ իր աջ կողմէն մօտ էր Տիյոնին, և զեռ տէրը կը մնար Իլէզի կիրճին և Սէնդ-Մէնըհուլտի ճանքուն: մտածեց որ անոր զօրաբաժինին հետք ամբողջութեամբ և իր բանակին կանալը անոր կանալին կընթացնելով երկուքը մէկ մին Իլէզի մէջ, միւսը Սէնդ-Մէնըհուլտէն դէմ պիտի դնէին թշնամիին, և այսպէսով երկու պաշարանուած ճակատ պիտի ներկայացնէին: Հոն պիտի կրնային սպասել որ երկու զօրավարները՝ Շալօն և Տիւպուքէ, որ պատերազմող բանակէն անջատուած էին՝ միանային, ինչպէս Պուրնօնիլ, որ Ֆրանսիայէն կանչուած էր ամսոյն 12 ին Ռէթէլ զանուելու համար, Քէլլէրմանը, որ տասը օրէ ի վեր ճանքայ եղած ըլլալով, չէր կրնար ուշանալ: Այս յատարադիւր յաւաքայնն էր և ամէնէն պատշաճը Տիւմուրիէի զրութեան, որ կը կայանար զէպի ներսը բաց երկրի մէջ չքաշուիլ, այլ կենալ զմուտրամուտ երկրի մը մէջ, հոն ժամանակ վատակելով ի վիճակի ըլլալ միանալու կեդրոնի զօրաբաժինին: Եթէ, ընդհակառակը, Շալօն քաշուէին, պիտի հալածուէին իր փախստական, և այնպիսի նահանջ մը պիտի ընէին տասուելով թիւններէ զրկուած, ինչ որ սկիզբէն օգտակարապէս կրնային ընել, և մանաւանդ անկարելի պիտի ըլլար որ Քէլլէրմանը զար միանար իրենց: Մեծ յանդգնութիւն մըն էր, Քրուտ-Օ-Պուային պատահած արկածէն ետքը, յամուսիլ իր զրութեան մէջ, և այդ պահուն այնքան հանճար պէտք էր, որքան կարող՝ Մարնի հետ քաշուելու, այնքան կրկնուած խորհուրդին անդի չտալու համար: Բայց որքան բարեկազմ զիպուածներու պէտք կար այդքան զմուտրին նահանջի մը մէջ յաջողելու համար երբ այնքան հակադրութիւն կար վրանին և այնքան քիչ էին թուով, չտու զօրս որ թշնամիին մը դէմ:

Տիւմուրիէ անմիջապէս հրամայեց

Պէօրնօնովիյն , որ ուղղուած էր արդէն Ռէթէլ , Շաղօն ուրի՛ . գոհացուցիչ լուրեր ստացած էր քիչ առաջ , Տիւսլուքէին , որ Աթիննի քաղաքում էր , որպէս զի ամենքն ալ Սէնդ-Մէնըճուլս երթման Լիւսիւսիւսի նորէն Քէլլեր-մանին զեկոյց որ իր ճամբան չարտահանէ , որովհետեւ կրնար վախճալ որ Քէլլերման կիրճերուն կորուստը լսելով , չուզէր Մէյ վերադառնալ : Տիւսլուքի բոլոր կարգադրութիւնները ընկէ և Բրուսիայի սպայ մը ընդունելէ ետք , որ լսնակցիլ կ'ուզէր և որուն ցոյց տուաւ բանակը ամենամեծ կարգ ու կանոնի մէջ , կէս զիշերթն պատրաստուեցան և լաւութեան մէջ ընթացան դէպի երկու կամուրջները , որ Կրան-Բրէն լսնակին իր մուտք կը ծառայէին : Բարերարդարար , իրեն համար՝ թշնամին զեւէր խորհած Բրուս-Օ-Պուայէն մանեւ և խուժել Դրոնսական զիրքերուն վրայ : Երկինքը փաթորկալի էր և իր միութիւնով կը ծածկէր Դրանս ուցիներուն նահանջը : Բոլոր զիշերը , ամենազէջ ճամբաներէ քաղցիլն , և բանակը , որ ժամանակ չէր ունեցած սարսափէ լսնուելու , նահանջեց , առանց զիսնալու զիրքի այս փոփոխութեան պատճառը : Հետեւեալ օրը , 16ին , առաւօտանան ժամը ութին , բոլոր զինուորները էն զեար սնցած էին արդէն : Տիւսլուքի ազատուած էր և Օզրիի բարձրութեանց վրայ , Կրան-Բրէն չորս մղոն հեռու , պատերազմի կեցած էր : Իրեն հետեւող չիկար , կը կարծէր որ փրկուած է և կը յառաջանար դէպի Տամարդէն-սիւր-Հանս , որպէս զի հոն օրուան համար բանակաւորի մը ընտրէ , երբ յանկարծ կը լսէ որ փախըստականներ կը վազեն և կը գոչեն թէ ամէն բան կորսուած է , թէ թըշնամին մեր հետէն ինչպիսի բանակը փախուստի մասնեց : Տիւսլուքի վազեց իր յետապահին վերադարձաւ , և Բէրլին վիճէ Մէրանդան և ծերունի Տիւսլուքի

զօրավարը գտաւ , որոնք փախստականները կը կ'եղնէին , մեծ հաստատակամութեամբ բանակին շարքերը կը վերահաստատէին , չորս Բրուսիայի զինուորները միմոյ մը յանկարծակիի բերել և խուժել էին : Մեր երկասարդ զինուորներուն անխորձութիւնը և զաւաճանութեան մը վախը , որ այն ատեն բոլոր մաքերը գրաւած էր , փոխանցական սարսափը չատ դիւրին և չատ յաճախողէ կը դարձնէին : Սա-կայն և այնպէս , ամէն բան դարմանուեցաւ շնորհիւ երեք զօրավարներուն , Մէրանտա , Տիւսլուք և Սիլենմէլ , որոնք յետապահը տեղաւորուած էին : Տամարդէն բացօթեայ կայանք ըրին այն յոյսով , որ չուսով Իլէդի պիտի կրթնէին և յաջողութեամբ պիտի վերջացընեն այս վտանգալի նահանջը :

Տիւսլուքի քսան ժամէ ի վեր ձիւ վրայ էր : Իրիկուան ժամը վեցին տաքը գետին կը զեք , երբ յանկարծ լսեց զարձեւալ կոյսոյր փախի տղազակներ , անկէքներ զօրավարներու դէմ , որ կը զատահանէին , և մանաւանդ զօրագետին դէմ , որուն համար կը ըսէին թէ թշնամին կողմը սնցած էր քիչ առաջ . թնդանօթաձիգները հեծած էին և բարձրութեան մը վրայ տապաստանիլ կ'ուզէին . բոլոր զինուորները իրարու խառնուած էին : Տիւսլուքի մեծ կրակներ վառել տուաւ և հրամայեց որ այդ վազին վրայ մնան բոլոր զիշերը : Այսպէսով տաք ժամ մնացին ցեխին և միութեան մէջ , 1,500է աւելի փախստականներ , գաշտերու մէջներէն խուսափելով պալին Բարիզ , և ամբողջ Դրանսայի մէջ լուր տարածելու թէ հիւսիսի զօրավարները , հայրենիքին վերջին յոյսը , կորսուած էր և թշնամին մասնուած :

Հետեւեալ օրն իսկ ամէն բան զարմանուեցաւ : Տիւսլուքի գրեց Ապպային ժողովին իր սոփորական ինքնապատահութիւնով . — Ձմարուած էի Կրան-Բրէն

բանակատեղին լքել : Նախնայն կատարուած էր երբ փոխանցական սարսափ մը ակրեց բանակին մէջ . 10,000 հոգի փախան 15,000 Բրուսիացի զինուորաներու դիմացէն . կորուստը 50 հոգիէ և քիչ մը բեռէ աւելի չէ : Ամեն բան դարձանաւ և . և Կերաշխատրեմ աւերեալ թափ : Այս ապահովութիւնները անհրաժեշտ էին ամառը եւ համար սարսափները Բարիզի և զործադիր իշխանութեան , որ նորէն պիտի ստիպէր զօրավարը Մարնը անցնելու :

Սէնդ-Մէնընուլտ , ուր կը գիւմեր Տիւմուրիէ կը գտնուի ինչ զետիւն վրայ , մէկը այն երկու գետերէն , որոնք կը շրջապատէին Կրան-Բրէի բանակատեղին : Ուրիմն Տիւմուրիէ գետին հասնելէն պիտի հետեւէր և հոն հասնելէ առաջ պէտք էր երեք բաւական խորունկ առուներ անցնել , Տուսը , Պիտը և Օվը , որոնք ինչի մէջ կը միանան : Այս երեք առուներէն ամենին կը գտնուէր այն վայրը , զոր պիտի զրաւէր : Սէնդ-Մէնընուլտին դիմաց շրջանակաձեւ կը բարձրանան երեք քառորդ միւնի բարձրութիւններ : Իրենց տարրտար խորութիւն մը կը տարածուի , որուն մէջ Օվը ճահճներ կը կազմէ ինչ գետը նետուել առաջ : Այդ խորութիւնը աջ կողմէն եղբրուած էր Հիրտի , գիւմացէն Լիւնի և ձախէն ժիլոքտրի բարձրութիւններէն : Առաջանին կեդրոնը կը գտնուին գանազան բարձրութիւններ որոնք տակաջն Սէնդ-Մէնընուլտի բարձրութիւններէն ստապողաւ են :

Վարմիի ֆաղադար անոնցմէ մէկն է և Լիւնի քրտնեղան անմիջապէս գէմը կ'ընայ : Շալոնէն Սէնդ-Մէնընուլտ տանող մեծ ճամբան այս առաջանին մէջէն և անցնի , գրեթէ Օվը գիւմին գտնուելէն սկստար : Սէնդ-Մէնընուլտի մէջ և այս առաջանին վերեւ է որ տեղաւորուեցաւ Տիւմուրիէ : Իր չորս թափովն կարեւոր գիրքերը բռնել տրուաւ և

կաթնեցաւ Տիւմուր , անոր յանձնարարութեամբ ամուր կենալ թշնամիին դէմ : Այսպէսով Բարիզի մեծ ճամբան կը զրաւէր երեք կէտէ . Իլդի կիրճը , Սէնդ-Մէնընուլտ և Շալոն :

Սակայն և այնպէս Բրուսիացիները կրնային Կրան-Բրէն անցնելով Տիւմուրիէն թողուլ Սէնդ-Մէնընուլտի մէջ և վազել Շալոն : Ուրիմն Տիւմուրիէ հրամայեց Տիւպուքէին , որուն ողջամը Շալոն ժամանելը խնայած էր , իր զօրաբաժինին հետ տեղաւորուիլ Էրլինի բանակատեղին , հոն հաւաքիլ նորահաս կամաւորները , Շալոնը պաշտպանելու նպատակաւ , ու եւ է ձեռնարկի մը դէմ : Յետոյ ևկան միացան իրեն Շալոն և վերջապէս Պէորնոմիլի . այս վերջինը 15ին մեկնած էր Սէնդ-Մէնընուլտ համեկու համար : Բանակ մը տեսնելով բաւ վիճակի մէջ , կնիժողւած էր որ թշնամին է , որովհետեւ չէր կրնար հաւատալ որ Տիւմուրիէն , որուն համար կրակին թէ յապթուած էր , կարենար այնքան չուսով և այնքան լաւ , զժուարտ թեան մէջէն կտած ըլլալ : Այս գաղափարով Շալոն քաշուած էր և հոն ճշմարտութեան տեղեկանալով , վերադարձած և 19ին գիրք բռնած էր Մարիբը քրտնէ մէջ , բանակատեղիին աջակողմը : Անիկա կը բերէր այն 10,000 բաժներ , զորս Տիւմուրիէ ամուսն մը մէջ մտրուած էր Մօլի բանակատեղիին մէջ չարանակական մանր մանր կախներ բնել տալով : Զօրեղացած Պէորնոմիլի և Շալոնի կողմէ Տիւմուրիէ տրամադրելի կանենար 35 հազար հոգի : Այսպէսով , չնայել իր հաստատակամութեան և մտքի արթնութեան , չառ զօրաւոր գիրքի մը մէջ կը գտնուէր , և ի վիճակի էր բաւական երկար տալն զեւ ժամանակ անցնելու : Բայց եթէ թշնամին աւելի արագ շարժելով գիւմը կտէր ձգէր և զէպի առաջ Շալոնի վրայ վազէր , ինչ կ'ըլլար իր Սէնդ-Մէնընուլտի բանակը :

Այս նոյն վախը կար միշտ, և էրինի բանակատեղիին համար իր բրած նախապատրաստութիւնները հետեւ էին այդպիսի վտանգի մը առաջքը առնել կարենայու :

Երկու շարժումներ չառ յամբօրէն կը կատարուէին իրեն չուրջը, Պրինտօվի Բի շարժումը որ իր ընթացքին մէջ կը վարանէր և Քէլլէրմանինը որ ձին Մէջէն մեկնած ըլլալով, համաձայնուած կէտին դեռ չէր հասած, 15 օրուան ճամբորդութենէ մը հոգը : Բայց կիժէ Պրինտօվի Բի գանդաղութիւնը օգտակար էր Տիւմուրիէին Քէլլէրմանինը և գականօրէն զինք վտանգի կ'ենթարկէր : Քէլլէրման թէ և չառ քաջ, բայց խոհմ և վարանատ ըլլալով, փոխն ի փոխ յառաջացած և ընկրկած էր, Բրուսիական բանակին ընթացքին համեմատ, և 17ին խոկ, կիրճերուն կորուստին շուրջը տաներով դէպ ի հա շարժում մը բրած էր : Ստեպան և աջակէս 19ի երեկոյին խմացնել տուաւ Տիւմուրիէին որ Սէնդ-Մէնըճուտէն 10 մղոն միայն հեռու էր : Տիւմուրիէ իրեն վերապահած էր ժողովուրդի բարձրութիւնները, որոնք իր ձախակողմը կը գտնուէին և կը արհաւիրուէին Շալօնի ճամբուն և Օվի առուակին : Անոր զեկուցած էր որ կախի մը պարագային, կրնար տարածուիլ երկրորդական բարձրութեանց վրայ և Վալմիի վրայ փախադրուիլ Օրէն անդին : Տիւմուրիէ ժամանակ չունեցաւ ինքն անձամբ երթալ տեղաւորցնելու իր պաշտօնակիցը : Քէլլէրման 19ին զիջերուան մէջ Օվի անցնելով առաջանին կեդրոնը Վալմի հասաւ և երեսի վրայ թողուց ժողովուրդի բարձունքը որ Սէնդ Մէնըճուտի բանակատեղիին ձախակողմը կը կազմէր և կը արհաւիրուէր Լիւնի բարձունքը որոնց վրայ կը համնէին Բրուսիականները :

Այդ վաշտիկանին, իրաւամբ, Բրուսիականները կրան-Բրէն խառնելով Ֆրանսական բանակին աջքին առջև հասած

էին և Լիւնի բարձունքն ի վեր կ'ըկելով կը տեսնային արդէն այն հողամասը որուն գողտքով կը զրաւէր Տիւմուրիէ : Կ'ըսեն որ Շալօնի վրայ արագօրէն խոյանալէ հրամարկով, ուրախ էին երկու Ֆրանսացի զօրավարները միացած գտնադնուիլ որովհետեւ կը խորհէին երկուսին ալ յաղթել մէկ հարուածով : Իրենց նպատակն էր Շալօնի ճամբուն աշրը գտնալ, Վիլլի փոխադրուիլ, Իլէզի մէջ Տիւմուրիէն շուրջը զննել, այդպէսով Սէնդ-Մէնըճուտը պաշարել ամէն կողմէն և ստիպել որ երկու զօրաբանակները զինաթափ ըլլան :

20 ի առաւօտուն Քէլլէրման, որ փոխանակ ժողովուրդի բարձունքը զրաւելու փոխադրուած էր առաջանին կեդրոնը, Վալմիի ջաղացքը, տեսաւ որ իր գէմէն, Լիւնի բարձունքէն թըշնամիէն զրաւուած էր, իրեն կը տիրէին :

Մէկ կողմէն, Հիրոնը ունէր որ Ֆրանսացիներու ձեռքն էր, բայց կրնային կորսնցնել, միւս կողմէն ժողովուրդը որ ինք զրաւած չէր և ուր Բրուսիականները չուսով կը տեղաւորուէին :

Պարտութեան մը պարագային, անիկա պիտի իյնար Օվի ճահճներուն մէջ, որոնք կը գտնուէին Վալմիի աղօրիքին առջև, և անիկա պիտի յաղթուէր, այդ ամբիթապոսին խորը Տիւմուրիէին հետ միանալէ առաջ :

Անմիջապէս իր քովը կանչեց պաշտօնակիցը, բայց Բրուսիոյ թաղաւորը, Ֆրանսական բանակին մէջ մեծ շարժում մը տեսնելով, և կարծելով որ զօրավարներուն ծրագրին էր Շալօնի վրայ քաղել, ուրից անմիջապէս փակիլ անոր ճամբան և հրամայեց որ յարձակուի սկսին : Բրուսիական բանակին յառաջապահը Շալօնի ճամբան հանդիպեցաւ Քէլլէրմանի յառաջապահին, այս վերջինը իր զօրաբանակին հետ կը զրահուէր Վալմիի բարձրութեանց վրայ : Բուն յարձակում մը գործեցին և

Ֆրանսացիները թէև ի սկզբան հա մղուեցան, բայց յետոյ վերադարձան և օժանդակութեամբը զօրավար Վալանտի հրաջանակիրներուն, Լիւնի լեռներուն վրայ յարձակեցան, մեր հեռանին բուռն կերպով պատասխանեց Բրուսիացիներու թնդանօթներուն:

Սակայն և աֆաէս, Քէլլերմանի զիրք չառ փոսնդաւոր էր: Իր զինուորները ամենքն ալ խառն ի խառն հաւաքուած էին Վալմիի բարձրութեանց վրայ, և չառ յարմարութիւններ չունէին կռուելու համար: Լիւնի բարձրութեանց վրայէն զայն թնդանօթի կը բռնէին: Ժիգօքուսի բարձրութեանց վրայէն Բրուսիացիներուն կրակը կը նեղէր իր բանակին ձախակողմը: Հիւրներ, որ իր աջ կողմը կ'իզուէր, իրականին մէջ Ֆրանսացիներէն զրաւուած էր: Բայց Քլէրֆէլդ, այլ կայանին վրայ 25,000 Աւստրիացիներով յարձակելով կրնար աւել ըլլալ անոր. այն ժամանակ, ամէն կողմէ կայծակնաձայն եղած, Քէլլերման Վալմիէն Օլի մէջ կրնար նստուիլ, առանց որ Տիւմուրիէ կարենայ անոր օգնութեան հասնիլ:

Տիւմուրիէ անմիջապէս զօրավար Սղէնմէյր զրկեց զօրաւոր բանակով մը, որպէս զի օգնութեան համար Հիւրների վրայ զանուոյ Ֆրանսացիներուն, և հոն ապահովել Վալմիի ամակողմը: Պէտքն անմիջապէս Սղէնմէյր օգնել 16 վաշտով, Շապոն ալ զրկեց ինք վաշտով և տիւր գումարատակով Շապոնի ճամբուն վրայ, որպէս զի զրաւ ժիգօքուսը և Քէլլերմանի ձախակողմը անցնի: Բայց Շապոն, Վալմիի մօտ հասնելուն պէս, Քէլլերմանէն հրահանգ ինդրեց, փախանակ ժիգօքուսի վրայ քարկոտ, և Բրուսիացիներուն ժամանակ սուած եղաւ զայն զրաւելու, և մեզի համար մահացու եղալ կրակ մը հաստատել հոն: Այստեղանկերձ, թէ՛ աճէն և թէ՛ ձախմէն օգնութիւն ստացած, Քէլլերման կրնար ինքզինքը բռնել Վալմիի աջօ-

րիքին վրայ: Դժարադարար, վառօդի մնտուկի մը վրայ ինկած ուռմը մը զայն օղը հանեց, և հետեւակազօրայ մէջ չփոխութիւն յառաջ բերաւ: Լիւնի բարձրութեանց վրայ հաստատուած թնդանօթները ալ տակի մեծցուցին այլ իրարանցումը, և արդէն իսկ առաջին գիծը սկսած էր կքիլ: Քէլլերման, այս շարժումը նշմարելով վազեց շարքերուն մէջ, զանազ կարգի բերաւ և կարգապահութիւնը վերահաստատեց: Այլ պահուն, Պրուսիայի խորհեցաւ թէ սկստք էր մագլցիլ լեռն ի վեր և սուրնով կռուիլ Ֆրանսացի զինուորներուն հետ:

Կէս օր էր, թանձր մշուշ մը, որ մինչև աֆն ժամանակը չըջապատած էր երկու բանակները, փարստած էր. որոշ կերպով կը տեսնէին զիրար, և մեր երիտասարդ զինուորները կը նշմարէին Բրուսիացիներուն յառաջանալը՝ երեք չարքի վրայ, տարեց և վարժ պատեւրազմիկի փառահալութեամբ: Առաջին անգամն էր որ 100,000 հոգիով կը զըսնուէին պատերազմի դաշտին վրայ, և սուրնով պիտի կռուէին: Տակաւին չէին ճանչնար ո՛չ ինքզինքնին և ո՛չ ալ թշնամին, և անհանգստութեամբ իրարու կը նայէին: Քէլլերման մտաւ խրամիւրուն մէջ, իր զինուորները մէկ չարքի վրայ չարեց և անոնց հրամայեց որ, երբ Բրուսիացիները բաւական մօտեցած ըլլան, անոնց դարուն չըրողատն, այլ անոնց ընդ ստաջ երթան սուին ի ձեռին: Յետոյ բարձրացուց ձայնը և գոչեց. կեցցէ՛ Ազգը: Այլ վայրկեանին՝ մարդ կա՛մ քաջարի և կա՛մ փոտարարոյ կրրնար ըլլալ: Կեցցէ՛ Ազգը ազազակը միայն քաջեր կը ծնեցնէ, և մեր երիտասարդ զինուորները, խանդավառած, յառաջ կ'ընթանան կեցցէ՛ Ազգը ազազակը կրկնելով: Այս ակտարանին սուջիւ, Պրուսիայի, որ չուզելով կը կատարէր արդէն յարձակումը, և արդիւնքին մտալին մեծ փախուսէր, վարանե-

ցաւ, իր ղինուորները կեցուց եւ վերջ ի վերջոյ անոնց հրամայեց վերադառնալ իրենց բանակատեղին:

Այս փորձը վճռական արդիւնք մը տուաւ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, հաւատացին թէ բան մը կ'արժեն այն կոչկարները եւ դերձակները, որոնցմէ րազկացած էր փրանտական բանակը, ըստ տարազիրներուն: Տեսած էին լաւ հազուած, լաւ մարզուած քաջարի մարդիկ, տեսած էին պատուաշաններով դարդարուն եւ փորձասուսպաններ, տեսած էին զօրավար Տիւ վալ մը, որուն գեղեցիկ հասակը եւ ճերմկած մազերը յարգանք կը ներշնչէին: Վերջապէս տեսած էին Քէլլէրմանը, Տիւմուրիէն, որ այնքան հաստատակամութիւն եւ ճարտարութիւն ցոյց կուտար այնքան գերազանց թշնամիի մը ներկայութեանը:

Այդ վայրկեանին փրանտական յեղափոխութեան վրայ կարծիք մը գոյացուցին, եւ մինչեւ այդ ժամանակ ծիծաղելի համարուած խառնիճաղանձը այլ եւս ուրիշ բան չէր թուեր, այլ կորովի ահաւոր թուիչք մը:

Ժամը 4 ին, Պրսիսովիք նոր յարձակում մը փորձեց. մեր ղինուորներուն անմիջապէս երեսցիքը անգամ մըն ալ անյաջողութեան մասնեց զինքը, եւ երկրորդ անգամ ըլլալով նահանջեց: Արմանքէ զարմանք զլսորելով, իրեն խնայ արուած բոլոր տեղեկութիւններուն սուտ ըլլալը հասկնալով Բրուսիացի զօրավարը մեծ չրժանայեցութեամբ կը յատաճանար, եւ թէ եւ զինքը մեղադրողներ եղած են յարձակումը աւելի բուռն կերպով կատարած չրլլալուն, եւ Քէլլէրմանը ճնշած չրլլալուն համար, բայց ողջախոհ գատուները կը կարծեն թէ անիկա իրաւանք ունէր խոհեմ ըլլալու: Քէլլէրման՝ թէ՛ աջէն եւ թէ՛ ձախէն տմրոզ փրանտական բանակը իրեն աջակից տննադրով կրնար դիմադրել: Եւ եթէ Պրսիսովիք անգամ մը

թիմուէր նեղկուէր եւ զգուշի երկրի մը մէջ եւ յաղթուէր, տմրոզովն բնաջինջ ըլլալու վտանգին ենթարկուած կ'ըլլար: Մնաց որ, այն օրուան կուսներուն արդիւնքովը, անիկա զրուած էր Շալոնի ճամբան. փրանտացիներուն կողմը իրենց միջերանցին հետ խրդուած էր եւ կը յուսար որ պիտի կրնայ հարկադրել գոնոնք՝ թողոյ իրենց դիրքերը մէկ քանի օրուան համար: Անիկա նկատի չէր առնիր, թէ անգամ մը Վիթթիի աէր ըլլալէ ետք, այլ եւս կուսնորութիւն չունէր աւելի երկար չորձան մը ընելը, եւ իրենց գոյքերուն փոխադրութեան մէջ յառաջ գալիք յապաղումը:

Ահա՛ այդպէս անցաւ 1792 Սեպտեմբեր 20ի նշանաւոր օրը, երբ աւելի քան 20,000 թնդանոթի հարուածներ արձակուեցան, այդ օրը անկէ ի վեր կոչուած է Վալթի բոյաւճօրաճգութիւնը: Կորուստը՝ երկու կողմէն հաւասար եղաւ. խրաքոնչիւր բանակ կորսնցուց 8—9 հարիւր մարդ: Բայց փրանտական բանակին մէջ կը տիրէր զուարթութիւնը՝ վստահութիւնը, իսկ բրուսիականին մէջ՝ մեղադրանքներ ու զգուշ միայն կը լսուէին: Կը հաստատեն թէ նայն իրիկունն իսկ տարազիրները չստ խիստ դիտողութիւններ ընդունեցին Բրուսիայ թագաւորին կողմէ, եւ հետզհետէ նուազեցաւ ազդեցութիւնը Քալոնի, տարազիր նախարարներէն ամենէն յաւակնատին, եւ որ չափազանցեալ խոստումներ տալու ու ներքուստ լրատուութեանց մէջ ամենէն բեղմնաւորն էր:

Նայն գիշերն իսկ, Քէլլէրման կրկին անցաւ Օվ գետը անադմուէր կերպով, եւ եկաւ բանակել ժիլօփուրի բռնիքուն վրայ, զորս սուրճին օրէն պարտ էր զրուել արդէն, եւ որմէ՝ Բրուսիացիները օգտուած էին ցօրեկին: Բրուսիացիները Լիսեի բարձրութեանց վրայ մնաղին: Անոնց գէմը կը գտնուէր Տիւ-

մուրիէ, և այս վերջինին ձախտորոշմը՝ Փէլլէրմանն, այն լեռներուն վրայ, զորս դեռ նոր ձեռք անցուցած էր վերստին: Այդ հզակամ զիրքին մէջ, Ֆրանսացիները Ֆրանսայի դէմ կանգնելով, զայն նուաճելու երեւոյթն ունէին, իսկ Բրուսիացիները, որոնք Ֆրանսայի կռիւնած էին, կարծես թէ զայն կը պաշտպանէին:

Այդ միջոցին է որ Տիւմուրիէն ոկրտաւ կորովի ու հատառտակամ գոհեւորու նոր չարք մը, ինչ թշտամբին դէմ, և թէ սեղհական սպաներուն և ֆրանսական իշխանութեանց դէմ: Ասկի քան 70,000 հոգիով զօրստ որ բանակաւորէր մը մէջ, ուստաւ զուրկ էր միայնով անիկա կրն սր սպասել: Ընդհուկաւոր Բրուսիացիները ուստաւ չունէին, հիւանդութիւնները սկսած էին տեւր ախտը անոնց բանակին մէջ, և այդ կացութեան մէջ մամանակ անցընելով չատ բան կը կորսնցնէին: Սարաւիկի եղանակ մը, քարտա և խոնտ հոգի մը մէջ, ինչ չէր տար իրենց՝ աւելի երկար առնն միայ հոն: Եթէ չատ ուշ վերստանալով արշաւանքին կորովի և արագութիւնը, ուղէին քաղել Բարիկի վրայ, Տիւմուրիէ ի վիճակի էր անոնց հետեւն երթալու և զանոնք պաշարելու, երբ ա՛յ աւելի տառջ կրիսի ձեռնարկէին:

Այս տեսակէտները ճշգրտութեամբ և խոշորութեամբ լիցուն էին: Բայց բանտկատեղիին մէջ, ուր սպաները կը նեղանային իրենց կրած զրկանքներէն, և ուր Փէլլէրմանն չատ զո՛ւ չէր զերսուցաւ իշխանութիւն մը գտնելով Բարիկի մէջ, ուր ինքզինքնին անջատուած կրգգալին զլիստ որ բանակէն, ուր ոչինչ կը սլամարէին իրենց և Բրուսիացիներուն միջեւ, և ուր մինչև իսկ կը տեսնէին որ Իւհրանները մինչև 15 միլիոն կը մօտենան, չորմէ հետեւ Արկոնի անտառը լսացում էր, Բարիկի մէջ չէին կրնար գնահատել Տիւմուրիէի ծրարկը:

Փողովը և Դահլիճը, կը զանդառնէին անոր յամառութենէն և անոր կը զրէին չատ հրամայողական համակներ, որպէս զի լքել տան իր զիրքը և Մարն գետը կրկին անցնել: Մոնմարզրի մէջ բանակաւորի մը և Շարոնի ու Բարիկի միջեւ բանակ մը արդէն կրկնակ սպաննէններ էին ահաբեկած երեւակայութիւններուն համար: Տիւմուրիէ կը զրէր. « Իւհրանները կը նեղեն զձեզ, լատ ուրեմն, սպաննեցէք զանոնք, աւիկա իմ գործս չէ, ևս իմ յատակագիծս չեմ կրնար փոխել քանի մը զինուորս համար:

Սակայն և այնպէս, ստիպումները և հրամանները կը չարտնակէին. բանակին մէջ սպանները չէին զապրել զիստով իխններ ընել: Սինակ զինուորները, զօրավարին տրախտ իննէն խանդավառուած էին, որովհետեւ անիկա կը սպասէր չարքերուն մէջ, զանոնք կը քաջալերէր, և անոնց կը բացատրէր Բրուսիացիներուն տաղնապալից կացութիւնը, այս կերպով զինուորները համբերատարութեամբ կը տակալէին անձրեւներուն և զրկանքներուն: Անգամ մը, Փէլլէրմանն ուղեց մեկնել, և սկստելու որ Տիւմուրիէ խտտանայ իր բանակին վրանները քակել, եթէ որոշ թուով օրերու մէջ Բրուսիացիները հաւանջէին:

Զինակիցներու զեղեցիկ բանակը արգարե սկսալ լիճակի մէջ կը գտնուէր. անիկա կը փճանար սովն, և մտնուտ անդ թանչքի սարսափելի հետեւանքներէն: Տիւմուրիէի տրամադրութիւնները այդ մտալն չատ զօրեղասկէս նպատակով էին. բանակին յառաջակողմի հրացանածգութիւնները ահագոտ կը համարուէին, որովհետեւ ոեւ արդիւնքի չէին յանգեր. այս պատճառաւ երկու բանակներն ալ որոշեցին զանոնք զապրելու: Բայց Տիւմուրիէ սլացման դրա որ միայն բանակին ձախտովն վրայ կրտարում հրացանածգութիւնը կտար:

ՄԱՍԿԵՐԻՔ ԵՎ ՍՏԵՍՏԵՐԻՔ

Անտիքապէս, իր բոլոր հեծկազօրքերը արձակեց, մատաւանդ՝ շորազիրները, և գանձեք զրկեց չըջակայ երկիրներուն մէջ, որպէս զի թշնամիին հասած պաշարներուն ճամբան կտրեն. անոնք կրտսե-Բրէի անցքէն անցնելով և միւր նահանջի գիծին հետեւելու համար էն գետը բարձրանալով ստիպուած էին մի և նոյն գարձու անոնք ընել տալ իրենց պաշարներու կտրու անին:

Մեր հեծկազօրքերը համ առած էին այս հարստացնող պատերազմէն և մեծ յաջողութեամբ յառաջ կընթանային: Սեպտեմբերի վերջին օրերը հասած էին. Բրուսիական բանակին մէջ հիւսանդութեանց գործած աւերը այլ ևս անտանելի կը գտնար, սպաններ զըրկուած էին ֆրանսական բանակը, որպէսզի բանակցութեանց սկսին: Նոյն և

առաջ, խնդիր կզու միայն պատերազմական գերիները փոխանակել: Բրուսիացիները պահանջք զրկն ալ փոխանակութեամբ նախատեսօրեկ նաեւ ստորագրութեան, իսկ մեր բանակըն և երկու կողմէն ալ մեծ յաջաբաւորութեամբ վարուեցան: Պատերազմական գերիներու փոխանակութեան խնդրէն խօսակցութիւնը տարուեցաւ պատերազմի շարժումներուն վրայ, և Բրուսիացիները զրկէին խոստովանեցան: Երբ պատերազմը անքաղաքացիական բան մըն էր: Տիւ մարիէի նկարագիրը այս անգամ բարդութիւն երևան ելաւ կրկին: Ալլիս պատերազմ մզկու. առիթ չտանաւորով, Բրուսիաց թագաւորին համար լիազատակազիրներ կը պատրաստէր, և անոր կ'ապացուցանէր թէ որքան իրեն նախատեսօր էր իրեն համար միայն

Աւստրիոյ՝ ընդդէմ Ֆրանսայի։ Միևնոյն ժամանակ, անոր զրկեց 6 քիւս խառնէ, այսինքն՝ երկու բանակատեղիներուն մէջ մնացած ամբողջ խառնուէն։ Իր յիշատակագիրները, սրնք չէին կրնար չգնահատուիլ, այնուամենայնիւ չատ գէշ ընդունելութիւն մը դասն, և այդպէս ալ պէտք էր բլլար։ Յանուն Բրուսիոյ թագաւորին Պրուանզիք պատասխանեց ատաջինին չափ դուռը յայտարարութեամբ մը, և բոլոր բանակցութիւնները խզուեցան։ Ժողովը, որուն խորհուրդ հաբլուցած էր Տիւմուրիէ, պատասխանեց Հսոմէական ներակային պէս թէ թշնամիին հետ այն ժամանակ միայն պիտի բանակցէին, երբ անկիալ դուռն եղած բլլար Ֆրանսայէն։

Այս բանակցութիւնները միայն ստարգիւնքի ունեցող որ զօրաւարը զբրպարտութեան տակ լնկաւ և այդ ժամանակէն սկսեալ կտկածեցան իր վրայ, թէ արտատաճմանի հետ զազանի յարարելութիւններ ունի։ Այս կերպով իր վրայ հրաւրեց զուռը թագաւորի մը ձեռակերպական արհամարհանքը և պատերազմին հետեւնքներուն արժէքը նուազեցուց։ Բալլը Տիւմուրիէ այնպիսի մէկն էր որ, քաջութեան տմէն տեսակներ և խելացութեան բոլոր եղանակները աւելնալով հանդերձ, իրեն կը պակսէր այն պատկառելի ու արժանաշարք հանգամանքը, որ մարդոց վրայ տիրապետութիւն կը գործէ։ Մինչ տաղանդը միայն կը գրաւէ զաննք։ Սակայն և այնպէս ինչպէս նախատեսած էր Ֆրանսացի զօգաւարը, Հսկոսներէ 1 էն սկսեալ Բրուսիոցիները սովին և հիւանդութեանց չկարենալով գիմանալ, սկսան բանակին վերջնիկ։

Այս բանը Եւրոպայի մէջ մեծ դարմանք պատճառեց, չատ մը խօսքեր և ենթադրութիւններ բրին, երբ տեսան որ այսքան հօգը և գոյարանութեամբ բանակ մը զլուխը ծածկ կը քաշուի

այդ զօրմաւորներուն և ընդվզած միջակորեարին տաջուէն, սրնք իրր թէ թմրկահարութեամբ իրենց քաղաքները պիտի գարձուէին, և անկէ դուռն եղած բլլալուն համար պիտի պատմուէին։ Բրուսիոցիներուն հետէն հալածանքը չատ տկար բլլալուն, և Արկենի կիրճերէն կրկին անցած ատեննին անոնց անպատիւ մնալը ենթադրել տուաւ թէ՛ զազանի համաձայնութիւններ կան, և մինչև իսկ սակարկութիւն մը եղած է Բրուսիոյ թագաւորին հետ։ Զինուորական իրողութիւնները, բոլոր այս ենթադրութիւններէն աւելի պիտի բացատրեն զինակից բանակներու նաահանքը։

Այսքան թշուառ զիրքի մը մէջ մնալը կարելի չէր։ Դուաճելը անմամանակ գարձած էր, ա՛յնքան յատաջացած և գէշ եղանակի մը մէջ։ Ռեքնն միակ միջոցը քաշուիլն էր գէպի Լիւրսէմպուրկ և Լօռէն, և զայն ընել զործողութեանց ամուր կուտան մը, յաջորդ տարի կուիւ վերսկսելու համար։ Բաց տալի, տեղի կայ կարծկու թէ՛ այդ միջոցին Ֆրէտէրիք Կլիքիմ կը մտածէր Բոլոնիայէն իր բաժինը բրքնել, որովհետեւ այն ժամանակ է որ այդ թագաւորը, Բոլոնիացիները Ռուսիոյ և Աւստրիոյ դէմ զրգուկէ յետոյ կը պատուաատուէր բաժնիկ անոնց կողպուար։ Այսպէս, եղանակին և տեղին վիճակը, վիժած ձեռնարկի մը գէմ զգացում զգուանքը, Ֆրանսայի գէմ Աւստրիոյ արքունիքին հետ միացած բլլալու զրգւթումը, և վերջապէս հիսսիսի մէջ երեւան եկած նոր չահեր բաւականաչափ չարժանիքներ էին Բրուսիոյ թագաւորին համար որ վճռէ նահանջել։

Այլ նահանջը կատարուեցաւ մեծ կարգապահութեամբ, որովհետեւ, այդ թշնամին, որ կը հաւանէր մեկնիլ, դեռ բաւական զօրաւոր էր։ Ռեքնն՝ որ ահոր նահանջի գիծերը կտրեն, և զայն բանադատել որ յաղթութեան մը միջո-

ցով ինքզինքին ճամբայ բանայ, պիտի ըլլար աշնայիս տնխոհմութիւն մը, զոր Տիւմուրիէ Հայտի գործէր: Պէտք էր բաւականանալ թշնամին նեղելով, և ահա ճիշդ այս բանը ըրաւ տկար զործունէութիւնը մը, թէ՛ իր և թէ՛ Քէլլէրմանի յանցանքին բերմամբ:

Վտանգը անցած էր, արշաւանքը աւարտած, և ամէն ոք ինքզինքին և ծրագիրներուն վերադարձած էր: Տիւմուրիէ կը խորհէր Հոլանտայի մէջ ընկելէ իր ձեռնարկին վրայ, Քէլլէրման՝ Մէցի հրամանատարութեան մասին, այնպէս որ Բրուսիացիները հալածելու գործը հրկուս զօրավարներուն կողմէ ալ չարժանացաւ այն ուշադրութեան, որուն արժանի էր: Տիւմուրիէ՝ զօրավար Կարապետ Եփրատի վրէժէն զրկեց, տարազիրները պատմելու համար, հրամայեց զօրավար Միսրիսիսի, իրենց սպասել Աստիւնէի մէջ՝ անցքին բերանը, զանոնք չուտով բնաջինջ ընկու համար: Շաղճն փութով զրկեց մի և նոյն կողմը Լոնլիի ճամբան զրաւելու համար: զօրավարներ՝ Պէօրնօնովկը, Սթէն-մէլը և Վալանսը, աւելի քան 25,000 հոգիով զհանգեց բրուսիական բանակին հետենքը, որպէս զի զայն հետնողով հետապնդեն, և մի և նոյն ժամանակ հրաւիրեց Տիյօնը, որ միշտ Իլիզ մնացած էր մեծ յաջողութեամբ, յառաջանալ Քէլլէրմանէն և Վալէնէն, որպէս զի Վէրմանի ճամբան կտրէ:

Անտարակոյս, ձեռք տոնուած այս միջոցները չառ աղէկ էին, բայց պէտք էր որ զօրավարը ինքը անձամբ ի գլուխ հանէր զանոնք, անիկա պարտաւոր էր, Պ. Ժոմինիի չառ ճիշդ և բարձր գատուութեան համաձայն, ուղղակի Հսկանոսի վրայ յարձակիլ, և յետոյ իր ամբողջ բանակին հետ գետն ի վար իջնել: Յաջողութեան այս վայրկեանին, իր ամեն ամէն ինչ տապալելով, մէկ քայլով կրնար նուաճել Պիլճիզան, բայց անիկա միայքը զրոյց էր Բարիզի զալ,

և արշաւանք մը կազմակերպել Լիլի ճամբով:

Միւս կողմէ, Սթէնմէլ, Պէօրնօնովի և Վալանս, երեք զօրավարները իրար շատ աղէկ չհասկցան և չառ տկարութեամբ հալածեցին Բրուսիացիները: Վալանս, որ կախում ունէր Քէլլէրմանէն, յանկարծ հրաման ստացաւ անմիջապէս զալ և միանալ իր զօրավարին, Հայօնի մէջ, որպէս զի Մէցի ճամբան բռնէ: Պէտք է ըսել թէ այս շարժումը չառ տարօրինակ կերպով յղացուած էր, քանի որ Քէլլէրմանը կը տանէր զէպի ներսերը, այնուհետեւ Լօրէնի սահմանագլուխին ճամբան բռնելու համար: Բնական ճանապարհն էր ընթանալ Վիլմիէն կամ Քիլէրմանէն, և անիկա համաձայն էր Բրուսիացիներու հետէն հալածանքին՝ այն ձեւով, որ Տիւմուրիէ հրամայած էր:

Հազիւ թէ Քէլլէրման իմացաւ Վալանսի արուած հրամանը, զայն հրաւիրեց իր ճամբան շարունակել՝ ըսելով թէ, այնքան տառն որ կը տեսէր հրաւիրային և կեղծեանքն բանակներուն գործակցութիւնը, զերազայն հրամանատարութիւնը միմիայն իրեն կը պատկանէր:

Այս մասին Քէլլէրմանի հետ բողբոսում մը ունեցաւ. այս վերջինը իր տաղին որոշման յանգեցաւ կրկին և հաւանեցաւ ճամբայ կրկն Սէնդ-Մինը-Նուրէն և Քիլմանէն: Սակայն և այնպէս, զարձեռալ հալածանքը չառ թուրքութեամբ կատարուեցաւ: Սինակ Տիյօն նեղեց Բրուսիացիները, հետնողուն կորովով և այնքան խանդավառութեամբ անոնց հետէն ինկաւ, որ քիչ մնաց կախի պիտի բռնուէր հետեւին:

Զօրավարներուն միջև տիրող անհամաձայնութիւնը, և վատնային անցնելէն ետք անոնց վայրկեան անձնական ժամանցները անտարակոյս միակ պատահար կզատ այն բանին, որ Բրուսիացիներուն թոյլալից այնքան զիւրին

նահանջ մը ընել : Ըսողներ եղան թէ անոնց մեկնումը կաշառքով կատարուեցաւ , թէ անիկա վճարուած էր հասցեթովը մեծ գողութեան մը , որուն մասին պիտի խօսինք քիչ յետոյ , թէ այդ նահանջին մասին Տիւմուրբէի հետ համաձայնութիւն գոյացած էր , եւ թէ սակարկութեան պայմաններէն մին էր Բրուսայիներուն ազատ մեկնումը . վերջապէս կ'ըսէին թէ , Լուզովիկա ժ.Ձ . այդպէս ազատ էր իր բանափն խորէն :

Արդէն տեսնեք թէ , այս նահանջը բնական չարմառիթներով ըստ բաւաւ կանխի կը բացատրուի . բայց զիս ուրիշ չափ մը պատճառներ կ'ապացուցանեն եղած ենթադրութեանց անհեթեթութիւնը : Օրինակի համար , հաստապի բան չէ որ թագուտը մը , որ գծուծ բնչաքաղցութեան մարտիկները չունէր , թող տայ որ գինքը կաշառեն . մարդ չի հասկնար թէ ինչո՞ւ համար , համաձայնութեան մը պարտագային Տիւմուրբէ չպիտի կրնար ինքզինքը արդարացնել յաջոյ գինս սրահաններուն , թըհնամին հալածած չրկայտի համար , խտտութանեով թէ՛ համաձայնութիւն մը կնքուած է , որուն մէջ ոչինչ կար իրեն համար ամօթալի : Վերջապէս՝ թագուտը ին սենեկապանը՝ Քլէրին կը վստահացնէ թէ Լուզովիկա ժ.Ձ .ի առ Թրէտէրիք կեցեալ ազգայն ենթադրեալ նամակին մէջ այդպէս բան մը չկար : Ուրեմն բոլոր տատեք ստութիւններ են , եւ

միայնակ բանակներուն նահանջը պարզապէս արդիւնքն էր պատերազմի բռնական հետեւանքին :

Տիւմուրբէ , հակառակ իր սխառնութեան ու կրան-Բրէի մէջ անցուցած ժամանցներուն , հակառակ՝ նահանջի միջոցին իր ցոյց տուած անխելութեան , կրկին եղաւ Թրանսայի ազատարարը եւ վրկիչը յեղափոխութեան մը , որ թերեւս քանի մը դար առաջ տարաւ Եւրոպան : Ինքն է որ , կազմադրուած , կարկաժառ , գիւրազրդիւ բանակի մը գլուխն անցնելով , անոր տուաւ միութիւն եւ հաւատք , ամբողջ այդ սահմանադրութիւն վրայ հաստատելով միութիւն եւ կորով , եւ երբէք չյուսահատեցաւ ու մենէն ազէտալի պարագաներուն մէջն անգամ , իր չարքերուն պարտութենէն ետք , անոր պաշարիւնի օրինակը տուով , հաստատ մնաց իր ժամանակ չահաւ սկզբնական գաղափարներուն վրայ , հակառակ վստմոյին , հակառակ իր բանակին եւ կառավարութեան , տնայիտի ձեւով մը , որ կ'ապացուցանէ իր գաղափարական եւ նկարագրին կորովը : Ինքն է որ , կ'ըսենք , ազատեց մեր հայրենիքը օտարներէն եւ հակայեղափոխական զաւրդթէն , ու ա՛յնքան վսեմ օրինակը տուաւ մարդու մը , որ կ'ազատէ իր հայրենակիցները , հակառակ անոնց : Յաղթանակը , որքան ալ տարածուն ըլլայ , ո՛չ աւելի զեղեցիկ , եւ ո՛չ ալ աւելի բարոյական է :

Ի Ն Ն Ե Ր Ո Ր Դ Գ Ի Ր Ք

ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՕՆՎԱՆՍԻՕՆԸ

Վերապայի բանտարկեալներուն նոր կոտորածը. — Իշխանութեան զեղծումը և Համալսարանի խորհուրդին վատնումները. — Փօսթմանսիօնի երեսփոխաններուն ընտրութիւնը. — Բարիգի պատգամատարութեան կազմը. — Ժիրօտեհներուն՝ դիրքն ու ծրագիրները. — այս կուսակցութեան պետերուն նկարագիրը. — դաշնակցականութեան մասին. — Բարիգեան կուսակցութեան և քաղաքացեալութեան միմեկը. — Ազգային Փօսթմանսիօնի բացումը՝ 1792 Սեպտ. 20 ին. Թագաւորութեան բնաջնջումը. — Հանրապետութեան լաստատումը. — Ժիրօտեհներուն և Մօնթանեստներուն միջև. Ռօպսպիեռի և Մոտայի սահմանադրութիւնները. — Հանրապետութիւնը մի և անբաժանելի կը հռչակուի. — Փօսթմանսիօնի մէջ կուսակցութեանց բաժանումը և այլք. — Գործադիր իշխանութեան մէջ փոփոխութիւններ. — Տանդօն կը քաղաք Դաւիթը. — Զանազան վարչական յանձնարարութիւններ և Մանսանայրութեան Յանձնարարութիւնը կը կազմուին :

Մինչ Ֆրանսական բանակները կը կասեցնէին զինակիցներուն յառաջխաղացումը, Բարիգ կը զսնուէր չարուհեակական իրարանցումի և չորթութեան մէջ : Արդէն գլխունք թէ Համայնքային խորհուրդը ինչ ծայրայեղութեանց մէջ ինկաւ, թէ որքան երկար տեւեցին Սեպտեմբրի վաղադուլութիւնները, և թէ այդ ազգային օրերու միջոցին իշխանութիւնք ու տախկանութիւնը որքա՞ն անզօրմ կեցան : Տեսնե՞ք արդէն որ Փաղաքացեալաւորանի հսկողութեան յանձնարարութիւնը որպիսի յանդիմանութեամբ պարծենցաւ կոտորածներ սարքած ըլլալուն, և հրաւէր ազգային Ֆրանսայի միւս համայնքներուն իր օրինակին հետեւիլ :

Սեպտ. և օգոստոս, Համայնքային խորհուրդի կողմէ զրկուած պատգամաւորները ամէն կողմէ մերժումի բաղձնեցան, որովհետեւ Ֆրանսան չէր բաժնիր օչն կատարուած իրենք, զոր զրկուած էր վտանգը՝ մայրաքաղաքին մէջ :

Բայց Բարիգի ջրձականքը կատարուած բոլոր սպաննութիւնները մինակ անոնք չեն, որոնց պատմութիւնն ըրինք : Այս քաղաքին մէջ կազմուած էր մարդասպաններու խմբակ մը, որ արիւնին վարժուած էր Սեպտեմբրի կոտորածներուն հետքիւ, և որ սակաւին նոր արիւն թափելու պէտք ունէր : Քանի մը հարիւր հոգի մեկնած էին Օրլէանի բանակէն դուրս քաշելու համար այն մարդիկը, որոնք պետութեան դէմ գործած ըլլալու յանցանքով ամբաստանուած էին :

Այս դժբաղդները, նոր հրամանագրի մը համաձայն, պիտի տարուէին Սօմիւր : Սակայն և օգոստոս, համարան փոխուեցաւ իրենց երթալիք տեղը, անոնք դէպ ի Բարիգ համայն հանուեցան : Սեպտեմբր 9 ին լուսեցաւ որ 10 ին Վէրսայ կը մտնեն : Սեպտեմբր 10 ին, կո՛ւմ մարդասպաններուն նոր հրահանգներ տրուած ըլլալով և կամ այս բանտարկեալներուն մամանման լուրը

բաւական ըլլալով արթնցնելու իրենց արիւնդուշտ զգացումները, անոնք Վէրսալի վրայ խռմեցին Սիւստ. 9 ին և 10 ին: Անմիջապէս լուր տարածուեցաւ թէ նոր կոտորածներ անդի սլախ ունենան:

Վէրսալի քաղաքացեալը ամէն նախազգուշական միջոց ձեռք առաւ նոր դժբաղդութեանց առաջին առնելու համար: Ոճրադատ տանանի նախագահը Բարիլ վագեց դատական նախարարին իմաց տալու թէ բանտարկեալները ինչ վիճակի մէջ են, բայց սա պատասխանը միայն ստացաւ. «Այդ մարդիկը շատ յանցաւոր են»:

— Լաւ, յարեց նախագահ՝ Արքիէ, բայց միայն օրէնքը պէտք է ըլլայ տնոց գատուաբը:

— Ի՜նչ, գոչեց Տանդոն աշարկու ձայնով մը, չէ՛ք տեսներ թէ ձեզի ուրիշ կերպ սլախ պատասխանէի, եթէ կարենալի: Ձեզի ինչ այդ բանտարկեալները, ձեր պաշտօնին գլուխը դարձէք, և ալեւս անոնցմով մի՛ գրադիք:

Յաջորդ օրը, բանտարկեալները Վէրսալ ժամանեցին. մեծ թիւով անձանցով մարդիկ յարձակեցան կառքերուն վրայ, յաջողեցան զանոնք չըջապատել և բաժնել պաշտպանօրքէն, հրամանատար Ֆուրնիէն ձիւն վար գրտորեցին, քաղաքացեալ տանանցիներ, մինչ անիկա անձնու իրօրէն կուղէր ինքզինքը սպաննել իր պաշտանատեղիին մէջ, և յետոյ կոտորեցին տարաբար բանտարկեալները, որոնք 52 հոտ էին: Հոն մեռան Տրյէտար և Տապանքոս, որոնք իբր նախարար ամբաստանուած էին, և Պրիստա՛ իբր սահմանադրական պաշտպանօրք պետք, որ Սրէնայի ժողովի օրով պաշտօնէն արձակուած էր:

Այս կոտորածներէն անմիջապէս յետոյ, մարդասպանները ժողեցին քաղաքին բանտերը և Սեպանբերի առաջին օրերուն տեսարանները վերա-

նորոգեցին, զործածելով յար և նման միջոցներ, և Բարիլի մէջ եղածին նման դատական ձեւեր ի դործ դնելով: Այս վերջին դէպքը, որ տաջինէն 5 օր տաք տեղի ունեցաւ, ընդհանուր ստուգում մը ախուց, Բարիլի մէջ հսկողութեան յանձնախումբը իր գործունէութիւնը չգանդաղեցուց բնաւ, մինչ բանտերը կը սրբաւորէին կոտորածներուն ըրեմամբ, սկսան կրկին լեցնել զանոնք, ձերբակալման նոր հրահանգներ արձակելով: Այդ հրամանագիրները այնքան մեծ թիւով էին, որ ներքին գործոց նախարարը՝ Ռոլան, ժողովին հաղորդելով այս կամայական նոր տարքները, կրցաւ ժողովի սեղանին վրայ գետեղել 5—600 հրամանագիրներ, որոնցմէ մէկ քանին ստորագրած էր միակ անձ մը, իսկ ուրիշներ՝ երկու երեք անձեր, և մեծ մասամբ պատճառաւանկաւ չէին, ու չաանքն այ տոյրեհիք չսիրելու պարզ կոտորածով ձերբակալուած էին:

Մինչ քաղաքացեալներուն իր սղոցեցութիւնը ի դործ կը գնէր Բարիլի մէջ, միւս կողմէ պատգամաւորներ կը զրկէր դատանիներ, իր բնիմացքը արգարացնելու համար և խորհուրդ տալու որ իրեն հետեւին, իր նախընտրած ինկրածութիւնները երեսօխտանութեան յանձնարարելու համար և գատուարտելու զանոնք որ օրէնսդիր ժողովին մէջ իրեն զէմ եղած էին: Ասկի գաա, Բաղաքացեալտարանը մեծ քանակութեամբ զրամ ձեռք ձգած էր, թագաւորին անձնական զանձուն գանձուպահին քով զանուած գումարները գրաւելով, եկեղեցիներու արծաթեալ տարեկանները իրաջնելով և տարազիրներուն ձօխ կահկարասին յափշտակելով, սա պատրուակով որ բանակին պէտքերուն և օգնութեան անտուկին զրամ պէտք է, Բարիլի բանտերուն մէջ և Վէրսալի ճամբուն վրայ խողովուած ըզրոր դժբաղդներուն զոյ-

քերքը զրուռեցան և հսկողութեան յանձնախումբին բնդարձակ սրահներուն մէջ գիտեղուեցան :

Քաղաքապետարանը երբէք չուզեց մէջտեղ հանել ո՛չ այս առարկաները , ո՛չ ալ անոնց արմէքը . մինչև իսկ այս մասին իրեն ուղղուած հարցումներուն պատասխան չտուաւ , թէ՛ ներքին գործոց նախարարութեան և թէ՛ գաւառային վարչութեան մէջ , սրբ , ինչպէս յայտնի է , վերածուած էր հարկահաւաքութեան պարզ յանձնաժողովի մը : Քաղաքապետարանը տակին ալ բրտ , և սկսաւ իր կամքին համաձայն ծախել մեծ չէնքերու կահկարտիները , որոնց վրայ կնիք գրուած էր աէրեբուն մեկնումէն ի վեր : Ի դուր զերտողս իշխանութիւնը արդեւք կը յաբուցանէր . հրամանները գործադրելու սահմանուած բոլոր ստորագոյս պաշտօնեաներու գատակարը կամ Քաղաքապետարանին կը պատկանէր և կամ չատ ահար էր ու գործ մը չէր կրնար տեսնել : Այս կերպով հրամանները գործադրող չէր բլլար :

Ազգային պահակազօրքը , զինեալ խումբեր անուան տակ վերակազմուած և սովէն տեսակ մարդոցմով լեցուած , կատարեալ կազմալուծման մը մէջ էր , յաճախ անձնատուր կ'ըլլար զէշ տարաքներու , երբեմն ալ զանցառութեամբ զէշութիւններ կը գործէր : Պահակապետները բոլորովին երեսի վրայ ձգուած էին , որովհետեւ , պահակ զինուորները , ճարտարելով մինչև իսկ 48 ժամուան ծառայութիւնէ մը վերջ , զգուանքով և յազնած կ'ըլլէին կ'ըլլային : Բոլոր խաղաղաբարոյ քաղաքացիները լքած էին այս պահակախումբը , որ զեւ քիչ ժամանակ առաջ աշխարհ կանոնաւոր , աշխարհ ուղտակար էր , և Սանդէս , որ անոր հրամանատարն էր , չատ ահար և քիչ մտադի էր , աշխարհ սր չէր կրնար վերակազմել զայն :

Ուրեմն , Բարիդի ապահովութեան գործը յանձնուած էր զիպտածին , և մէկ կողմէ Համայնքային Խորհուրդը , միւս կողմէ ամբօր , կարող էին աւելն ձեռնարկ կատարել : Թաղաւորութեան բեկորներուն մէջ սովեցնէ թանկադինները , և հետեւարար սովեցնէ ցանկացուածները անոնք էին որ կը զանուէին Կարտ Մէօպլի մէջ Արքայական Հանդերձադարան : այդ ճոխ միներանոցը բոլոր առարկաներուն , ուրեք ստանօք գահուն զարդերը կը կազմէին : Օգոստոս 10էն ի վեր , այս միներանոցը ամբօրին բնագրացուութիւնը զրգուած էր , և քանի քանի տոբիներով , հասաատութեան վերտեստչը պէտք տեսած էր հսկողութիւնը կրկնապատկել : Անկա կրկին և կրկին խնդրած էր որ բաւականաչափ պահակազօրք տրուի իրեն , բայց , բլլա՛յ տիրող անկանոնութիւններէն , բլլա՛յ բոլոր պահակապետներուն բաւելու գծուարութիւնէն , կամ վերջապէ՛ս կամաւոր զանցառութեան հետեւանքով երբէք իրեն չտուին ուղած զինուորները :

Սեպտեմբեր 16ի զիչերը Կարտ Մէօպլի մէջ գողեր մտան և անոր պարտնակածներուն մեծ մասը ինկաւ անձանօթ ձեւքերու մէջ , այս նոր զէպքը վերադրեցին այն մարդոց , որոնք զազանապէս հրամայած էին կատարած սորքել : Սովաշն և աշխարհ , այդուս ո՛չ մոլեանդութիւնէ և ոչ ալ արխուստչա քաղաքակաւնութիւնէ մը գրգրուում էին , և ևնթադրելով որ իրենց զոգութեան շարժառիթը յայտնի է , Քաղաքապետարանի միներանոցներուն մէջ բաւականաչափ բան տնէլին արդէն , իրենց մեծամեծ վաւատիրութիւնը զահացնելու համար : Արդարեւ , բողներ կան թէ այս զոգութիւնը բլլին , որպէս զի Բրտսիոյ թողաւորին կարենան դրամ տալ և անիկա նահանջէ . բայց սովկա անհիթիթ խոսք մըն

է. բախն հասնւ թէ կուտակցական ծախքերը հարկելու համար, ինչ որ աւելի հասանալիան է, բայց ոչ մէկ կերպով ազատուցուած է:

Մնաց որ Համայնքային Խորհուրդները և իրենց պետերը դատած ստեղծիս պէտք է քիչ ազդ ունի կարաւ-Մէտպէի կողմուռէն: Թէեւ նուազ համարիս է որ անտահման արժէք ու որ աւարկաներու աւանդապետը բլլալով Համայնքային Խորհուրդ երբէք սե է հաշիւ հաստ աւանդ մասին. թէ՛ դարաններու վրայ գրած կնիքները խորտակուեցան, առանց որ կողմնորները բռնի բազում բլլալին. ինչ որ աւարկաներուն վերջուած բլլալը կը յայտնէ և բնա՛ւ ժողովրդային թալան մը, և թէ՛ անքան թանկաղին աւարկաներ սո յաւէտ աներևութացան: Մաս մըն ալ անաւօթարար զոգցուեցան ստորադասներէ, ինչպէս Սէրման, որ Ակադ կ'անուանուէր, թանկաղին գոհարեղէնի մը պատճառաւ զոր խրատուցած էր: Արի՛չ մաս մը ծառայեց համայնքին հաստատած բացառիկ կառավարութեան ծախքերուն: Ասիկա հին բնկերութեան զէմ մզուած կոխմըն էր և ամէն կոխ կը պզծուի սպաննութեամբ և թալանով:

Այս էր Բարիգի կազմութեան աշն միջոցին ուր Ազգային Քանոնադրոն բնարութեանները կ'ըլլային: Այս նոր ժողովէն էր որ պարկեշտ քաղաքացիները, կարգ ու կանոն վերահաստատելու համար անհրաժեշտ ուժը և կորովը կը սպասէին. կը յուսային որ Օգոստոս 10էն ի վեր անցած խառնակութեան և ոճիրներու 40 օրերը, յեղափոխութեան մէկ արկածը պիտի ըլլար միայն, զատիկ բայց անցաւ որ արկած: Եւն իսկ Օրէնսդիր ժողովին աշխատն թալանութեամբ մասնակցող և րեպրեսանները իրենց կորովը կը պահէին բնարութեանց աւարտումին աջ: Քանոնադրոն, որուն վրայ բոլոր կու-

տակցութեանները դրած էին իրենց յայտերը:

Ամբողջ Յրանալի մէջ բնարութեանց համար իրար անցած էին: Աւարկաները աջ մասին մեծ ազդեցութեան մը կը գործէին: Բարիգի ժառանգները ապկ և զորեկ ստած էին Օրէնսդիր ժողովի նաաչքանին արտուած բոլոր քաղեկերուն ջանկը, որպէս զի բնարոնները ան'է առաջնորդային: Այն երեպրեսանները, որոնք ժողովրդական կուտակցութեան փափաքած օրէնքն'բուն զէմ քուէ տուած էին, և մանաւանդ անոնք որ Լաֆայէթը անպարտ հաջակած էին, մանաւորապէս մասնանշուած էին: Այլ սակայն զատաներու մէջ ուր զեւ մալրաքաղաքին պատակաւ մեները չէին թափանցած, ժիրանալները, նոյն իսկ անոնք, որ ամենէն աւելի զգուշիկ էին Բարիգի խառնակիչներուն, կ'ընտրուէին իրենց ծանօթ բնարականութեանց պատճառաւ: Գրէթէ բոլոր անգամները նոր ժողովին վերընարուած էին: Շատ մը սահմանադիրներ, զորս հրամանադրով մը ստաջին Օրէնսդիր ժողովը վերընարեկի չէր բրած, կոչուեցան այս Քանոնադրոն անդամակցելու: Ի մէջ ալոց կը տեսնուէին Պիւզո և Բէդիան: Նոր անդամներուն մէջ բնականաբար կ'երեւային աշն մարդիկը, որ իրենց մասնաճիւղերուն մէջ նշանաւոր դարձած էին իրենց կորովով և խանդավառութեամբ, կամ աշն գրողները, որոնք, ինչպէս Լուվէ, ինքզինքնին իրենց ազգանդով ծանօթ դարձուցած էին մալրաքաղաքին և գաւառներուն մէջ:

Բարիգի մէջ, աշն բուն խառնարաններու խումբը, որ Օգոստոս 10էն ի վեր կը ախրապետէր, բնարութեանց աւերը դարձաւ. և իր նախադրած բոլոր մարդիկը ստաջ քչեց: Ռօպէս-րիէս, Տանգան, ստաջին բնարութեանները եղան:

ՕՐԻՈՐԿ ՍՕՆՊՐԵՍՈՆ ԳԱՀԻՃՆԵՐՈՒՆ ՉԵՌՔԸ

ժաքայեցիները և Համայնքային Խորհուրդը այս րոպե բնդունեցան ծախահարս թիւններով։ Աստուծոյ ևս արքային հարստեան Քամի Տէմային, որ իր գրութիւններով հաշակատու էր, Տափալ իր նիւթներով, Ֆապրը աւելանդին իր երգիծական գրութիւններով, և այն կարճոր մասնակցութեամբ, զոր ունեցած էր յեղափոխական խառնակութեանց մէջ։ Լրժանորք, Բանիս, Սէրման, Պրիստի, Կարէն, Համայնքային Խորհուրդի մէջ

իրենց ունեցած վարմունքով։ Աստուծոյ վրայ աւելցուցին բնդհանուր դատաւարաց Մանուկը, Ռապարիկ, Կրտսերը, հաշակատու Մաքսիմիլիանի եղբայրը, Քոյո-աւելարուտ հոսիկին զերտաւոր, Օրդանի դուքսը, որ հրամարտ էր իր արագուններէն, և կրկնուէր Ֆիլիք-Հատաւարս թիւն։ Վերջապէս այս րոպե անուններէն ևս, զարմացումով անուն վերերևումը ծերունի Տիտի, որ 1789ի բնարդներէն մէկն էր, որ այն-

քան ընդդիմացած էր ամբոխին կատաղութեանց, որ այնքան արցունք թափած էր ամբոխին ծայրացեղութեանց վրայ, և որ վերքնորոն եղաւ իրր վերջին յիշատակ 89 ի, և իրր բարի և անխնայ մարդ մը բոլոր կուսակցութեանց համար: Այս տարօրինակ համախմբումին մէջ կը պակսէր անպատկառ և արխանաբոս Մատան: Այս արատուց մարդը իր գրում քննելուն յանդգնութեամբը սպէկցնող բան մը ունէր, նայն իսկ այն մարդոց համար, որ Ապոստոլներն օրերը տեսած էին: Քարոյն ճապոն՝ որ ժաքօղէններու մէջ կ'իշխէր իր խօսկու և անդուր և հոն կը ջանար ստանալ այն յաղթանակները, զորս իրեն մերժած էին Օրէնսդիր ժողովին մէջ, ստիպուած եղաւ Մատայի գովասանքը բնկու: և որովհետեւ ժաքօղէններու յիշ պին մէջ է որ ամէն բան վիճահանութեան կը դրուէր առաջու բնէ, ակումբին մէջ իր բնարութիւնը տառաջարկուած բլլալով, չուտով իրականացաւ բնարողական ժողովին մէջ ալ: Մտաւ, ուրիշ օրադրող մը՝ Ֆրէրոն և քանի մը անձանցով անհասներ, այս հոգակաւ որ պատգամաւ օրական մարմինը ամբողջացուցին՝ որ իր մէջ ունենալով վաճառականներ, մտադործ մը, գերասան մը, փարադրիչ մը, նկարիչ մը, փատարան մը, երեք կամ չորս գրող, անկեղ իշխան մը, չառ լաւ կը ներկայացնէր Ֆրանսայի անսահման մաքրաքաղաքին մէջ ևսացող շփոթութիւնը և գոյութեանց զանազանութիւնը:

Երեսփոխանները յաճող արար Բաբլի կը ժամանէին և հետզհետէ երբ իրենց թիւը աւելի կը մեծնար, և այնքան խորունկ սարսափ մը յառաջ բերող օրերը կը հետանային, կը սկսէին սպառնալու իլ, և մաքրաքաղաքին անկարգութեանց դէմ ձախ բարձրացնել: Արկտիկ մէջ Տիւմուրիէն ունեցած գիրքը կը նստադնէր իրենց վախը թշնամիէն. ազնուականներու դէմ եղած ա-

տելութիւնը զթաթեան կը վախուէր այն օրէն ի վեր՝ որ Բարիլի և Վէրտալի մէջ զանոնք այնքան ահակիօրէն գոհած էին: Այս խոզ ժութիւնները, որոնք այնքան մոլորած զնահապաղներ, կամ այնքան երկչու քննադատներ ունեցած էին, այս խոզ ժութիւնները, որ աւելի քառմեկի գարձած էին սպաննութեանց վրայ աւելցած թախանով, բնդ հանուր գտատարարութեան կ'արժանանային:

Ժիրօնաւէնները, այդ քան սճիրներէ վշտացած և գայրացած այն անձնական բանութեան, որուն ենթարկուած էին ամբողջ ամիս մը, աւելի հաստատակամ և աւելի կտրովի կը դառնային: Անոնք ստաղանդով և քաջութեամբ փայլելով յաջա Ֆրանսայի, արդարութեան և մարդկային զգայութեան կողքնակ, անոնք հանրային կարծիքը իրենց կողմը ունենալու էին և արդէն այդ բանով ուժեղօրէն կ'ապաստանային իրենց հակառակորդներուն:

Սակայն և այնպէս, եթէ Ժիրօնաւէնները հաստատարակա ձայն կը բարձրացնէին Բարիլի ծայրացեղութեանց դէմ, չէին զգար և չէին գրգռել բոլոր այն անձնական թշնամութիւնները, որոնք կը թռնաւորեն կուսակցական տակաւնութիւնները: Օրինակի համար, Պրիսո՝ ժաքօղէններու ակումբին մէջ անդուգար պերճախօսութեամբ պայքարելով Ռօպէսթիէի դէմ՝ անոր խորունկ տակաւնութիւն մը ներշնչած էր: Պրիսո իր բնդ ունակութիւններով և լուսամտութեամբ մեծ սպաս որութիւն յառաջ կը բերէր. բայց ոչ բաւական անձնական յարգանք կը վայելէր, ոչ ալ բաւական ճարպիկութիւն ունէր կուսակցութեան պետը բլլալու համար և Ռօպէսթիէի տակաւնութիւնը գալն կը մեծցընէր, անոր ալդ գերը վերադրելով: Երբոր սպընտամբութեան նախօրհակին Ժիրօնաւէնները նամակ մը գրեցին Պօլիէ՝ թաղաւորին նկարչին, գաղապարութեան մը

լուրը տարածուեցաւ և յաւակնեցան որ Պրիսո, տակիով բռնաւարուած, Լոմառն պիտի մեկնէր։ Այդպէս բան չի կար։ Բայց Մառա, որ ամբաստանութիւն մը ընկրու համար բաւ կը համարէր ամենէն աննշան և նոյն իսկ ամենէն լաւ հերքուած չաւակները, Պրիսոյի դէմ ձերբակալման հրամանադիր մը հանած էր այն պահուն, որ Օգոստ. 10 ի ենթադրեալ դաւադիրները ընդհանուր բանտարկութեան կ'ենթարկէին։ Այդ բանին վրայ մեծ ազմուկ յառաջ եկաւ և ձերբակալման հրամանը չգործադրուեցաւ։ Բայց դա՛րձեալ ժաքօպէնները կ'ըսէին որ՝ Պրիսո Պրիւնալիքի ծախուած էր։ Ռօպէսրիէս այս բանը կը կրկնէր և կը հաւատար անոր, այնքան իր ծուռ խելքը տարուած էր յանցաւոր նկատելու։ զանոնք որ կ'առէր։ Լուսէ Ռօպէս-թիէսի նոյնքան աստիւթիւն ներշնչած էր ժաքօպէններու ակումբին և Լա Սանդիսէլ թերթին մէջ Պրիսոյի աջակցելով։ Լուսէ ընդունակութեամբ և յանդիմանութեամբ լեցուն ուղղակի կը յարձակէր մարդոց վրայ։ Այն գէժքերու պատկերները, զորս ամէն օր օրադրի մը միջոցաւ կը նկարագրէր ուժեղապէս խալթող սնով, զայն ամենէն փտանդաւոր և ամենէն աստուած թշնամին դարձուցած էին Ռօպէսրիէսի կուսակցութեան։

Նախարար Ռօյան ահաճոյ եղած էր ամբողջ ժաքօպէն և համայնքային կուսակցութեան և Սևրասիւրի 3 ի քաջ նամակովը և իր գիւմարութեամբը համայնքային իշխանութեան ստորնադրութիւններուն։ Բայց ու է անհատի հետ մրցակից չըլլալով՝ կարծիքի բարկութիւն մը միտն կը ներշնչէր։ Անձնականապէս միտն Տանդօնը վերստ ուրած էր Դահլիճին մէջ, անոր բնագիւմանալով, ինչ որ շատ փտանդաւոր չէր, սրտահառ ամէն մարդէ աւելի Տանդօնին թշնամութիւնը նուազ փոխադրելու էր։ Բայց Ռօյանի անձին մէջ գրե-

խաւորարար իր կինը կ'առէին, իր հպարտ, խիտ, քաջասիրտ, սրամիտ կինը, որ իր հուրը համախմբելով այդ այնքան դատարարուած, այդ այնքան փայլուն ժիրօնաշնորհը, զանոնք կը խանդավառէր իր նայուածքներով, զանոնք կը վարձատրէր իր համարումով և իր չըջանակին մէջ կը պահպանէր հանրապետական պարզութեան հետ քաղաքավարութիւն մը, որ մութ խաւերու պատկանող և կոպիտ մարդոց խորհելի է։

Արդէն կը ջանալին Ռօյանի դէմ ծիծաղելութեան համարաւ տարածել։ Կ'ըսէին որ իր կինը իր տեղ կը կառավարէր, իր րարեկամները կը վարէր և նոյն իսկ զանոնք կը վարձատրէր իր հարձներով։ Իր զգուկի լեզուով՝ Մառա զայն կուսակցութեան մարտիկ կոչեց։

Կուսակ, Վէրնիս, Ժանսօնէ թէև Օրէնսոյ ժողովին մէջ մեծ փայլ մը ունեցած էին, և բնոյ գիւմարի եղած էին ժաքօպէններու կուսակցութեան, դեռ չէին արթնցուցած այն բոլոր աստիւթիւնը, զոր աւելի ուշ զրգուած էին։ Կուսակ՝ Լաֆայէթի և արքունիքին դէմ բրած յանդուգն յարձակումներով նոյն իսկ հաճոյ եղած էր կորովի հանրապետականներուն։ Անիկա, զի րադրդիս և առաջ նկատուելու փութացող, ամեն նամեծ խանդավառութեան՝ ամենամեծ պաղատիւնի մը կ'անցնէր, և բռնին վրայ ինքզինքին տէր՝ հոն կը փայլէր իր սրամտութիւնով և չարժանիներով։ Այսպէս ուրիշ, ինչպէս բոլոր մարդիկ, սիրելու էր խօսիլը, որուն մէջ այնքան սքանչելի էր, զայն շարադար կը գործածէր և շատ հաճոյք կ'զգար խօսքով ջախջախելու կուսակցութեան մը, որ քիչ ատենէն մահուամբ պիտի պառտախանէր իրեն։

Վէրնիս ալ, ինչպէս Կուսակ, շատ քաջալուծիւն չէր գտած բուռն ոգիով մարդոց քով, սրտահառ արքունիքին դէմ երկնք մեծ եռանդ չէր ցուցնէր։

բայց հասեցանո՞ք վիրաւորելու հուսով ենթարկուած էր, որովհետեւ իր թուրով թեւամար և մեղկութեամբ իր Կուստէ բարեկամէն հուսով կը բաղկէր մարդոց: Կիրքերը չառ չէին ցնցեր այս տանհաւանը, ինքը թմրած կը մնար կուսակցական զրգուտթիւններու մէջտեղ և զայն չմղելով մարդոց դէմ, բնադինքը չէին ենթարկեր անոնց ատելութեան: Սակայն և այնպէս, բնաւ անտարբեր չէր: Ազնիւ սիրտ մը, գեղեցիկ և սրածառ իմացականութիւն մը ունէր, և իր էութեան գանդով հուրքը երբեմն հոն փոխադրուելով, գայն կը աւաքցնէր, զայն կը բարձրացնէր մինչև ամենէն վեհմ կրթութիւն: Անիկա չունէր Կուստէի ակնարկութիւններուն սրբեմնացութիւնը, բայց կ'ողն սրուէր բնին վրայ, ճոխ պերճախօտութիւն մը կը գեղարհուն և շնորհիւ խօսելու կարողութեան արտակարգ ճկունութեան մը, իր մտածումները կը յայտնէր այնպիսի գիւրտութեամբ մը, արտայայտութեանց բեղունութեամբ մը, որոնց ոչ ոք հաստատած է: Ախրարչի խօսելու եղանակը իր նկարագրին պէս, անհատապէս և զօրեղ էր: Վէճիկոյնը՝ միշտ պերճ և ազնուական, պարագաներուն հետ մեծ և կորովի կը գտնար: Բայց Ռօյանի կնոջ բոլոր խրախուսները չէին յաջողեր միշտ արթնացնելու այս բմբուր, որ լաճախ մարդոցմէ զգուշ, յաճախ բնագիւղիկը իր բարեկամներուն անխառն մտքեանց, մանաւանդ չառ համոզուած չէր խօսքին օգտակարութեանը ու մինչև

մանտոնէ՝ չառ ողջախոս և առարկանի, բայց արտայայտուելու միջակ զխրութեամբ մը օժտուած, և միայն կուրտով՝ լաւ տեղեկացիրներ պատրաստելու, քիչ անցած գեղեցիկ և երևցած էր բնին վրայ: Երկուսն և այնպէս իր գործնոր կիրքերը, յամառ նկարագրիկը իր բարեկամներուն մօտ իրեն կ'ընծայէին մեծ ազդեցութիւն և իր թշնամիներուն մէջ

ատելութիւն, որուն՝ նկարագրիկը միշտ աւելի կ'ենթարկուի քան թէ առաջնորդ:

Քննադատէ՝ որ ժամանակաւ մարքիւղ էր և միշտ փոխադրուող, բարձր և անհաշտ միտք, չառ լաւ գտնող իր կուսակցութեան սխալները, քիչ բնականակ՝ ժողովրդային սարսափելի զրգուտթիւններուն, հազուադէպ կերպով ինքզինքը առաջ կը դնէր, զեռ իր հաշտոյն ոչ մէկ թշնամի չունէր, և ինքզինքը կը վերադարձէր այն ամէն անասի աշխատութեանց, որոնք խորունկ խորհրդածութիւններ կը պահանջէին: Պիւզօ՝ ողջախօսութեամբ, հոգեկան բարձրութեամբ, քաջութեամբ լի՝ գեղեցիկ գէմբի մը կը միացնէր հաստատուն և պարզ առողանութիւն մը, կիրքերը կ'ենթարկէր իր անձին բոլոր ազնուականութեան ազդեցութեանը, և իր չարժք ծնունդ կ'առնէր ամենամեծ բարոյական հեղինակութիւն մը:

Պարպատու՝ որ իր համաքաղաքացիներէն բնորոտած էր, հարաւային Ֆրանսայէն նոր հասած էր իր բարեկամներէն մէկուն հետ, որ իրեն պէս երևախօսան բնորոտած էր ազգային Քննադատներէն: Այդ բարեկամը Ռօյէլէրի կը կոչուէր: Անիկա քիչ գտնախրութեամբ, բայց յանդուգն, ձեռներէց մարդ մըն էր և Պարպատուն անձնուէր: Կը յիշուի որ այս վերջինը կը պաշտէր Ռօյանի և Բեկիւնը, և Մասնաւոր անհեղինակ մը կը նկատուէր, Ռօյէլէրի իր փառասէր մը, մանաւանդ այն օրէն ի վեր որ Բանիս գայն իրեն առաջարկած էր իրը անհրաժեշտ բանատէր մը: Իր բացակայութեան ժամ տեղի ունեցած օճիկներէն բնագիւղիկը Պարպատու կ'առնէր գանձը կը վերադարձէր այն մարդոց, զորս արդէն կ'առէր և ժամանակուն պէս այնպիսի կորովով մը իր կարծիքը յայտնէր, որ և է հաշտութիւն անկարելի գործուց: Իր հոգեկան իր բարեկամներէն ստորագած՝ բայց լակեղ տէր և գիւրտութեամբ

օժտուած, գեղեցիկ, հերոսական, ըստ պատանայիքների չափերի և քանի, մը օրուան մէջ այնքան տակաւ թիւն չափեցաւ որքան անոնք որ, Օրէնսդիր մարմինն ամբողջ տեւողութեանը չէին զտրած կարծիքներ և մարդիկ վերաւորելէ:

Այն անձնաւորութիւնը, որուն չուրջը կը բոլորուէին բոլոր կուսակցութիւնները և որ ընդ հանութ համարում մը կը վարկէր, Բէզիսոն էր: Օրէնսդիր մարմինն իշխանութեան ժամանակ քաղաքապետ ըլլալով, արքունիքին հետ իր տնեցած պայքարով, անսահման ժողովրդականութիւն մը ստացած էր: Իրաւ է որ Օգոստոս 9ին, ժողովին մէջ վիճարանութիւն մը նախընտրած էր կառնէն: անկէ ի վեր Անպակմբերի գէպքերուն հակառակ յայտնուած էր և Համայնքային Խորհուրդէն բաժնուած էր, ինչպէս Պայի՛ 1790 ին. բայց այս հաստատ և լսին զիմադրութիւնը, առանց զինքը գժանցնելու. խաղաղարարական խումբին հետ զինքը, վստահաւոր նկատել տուած էր անոր աչքին: Բէզիսոն, լուսամբաւ, հանդարտ, քիչ խօսող, չէր ուզած տաղանդով ու և անձի հետ մրցիլ և ամէն մարդու վրայ, և նայն իսկ Ռապէտիէի վրայ կը գործէր, դուրս, արդար և ամենէն յարգուած բանականութեան մը ազդեցութիւնը, թէև ժիրօնտէն համարուած էր, ամէն կուսակցութիւններ իր բնաւորութիւնը կ'ուզէին, ամենքն ալ իրմէն կը վախնային և նոր ժողովին մէջ իր կողմը ունէր ոչ միայն աջակողմը, այլ և բոլոր կեդրոնի զանգուածը և նայն իսկ չափեր՝ ձախակողմէն:

Այս էր ուրեմն ժիրօնտէններուն կողմից իրենք բարեկեան խաղաղարեւելուն հանդէպ, իրենց կազմն էր ընդհանուրին կարծիքը որ կը մեղադրէր ծայրայեղութիւնները: Անոնք չահած էին երեւոյթաններուն մէկ մեծ մասը, որոնք ամէն օր Բարիզ կը հաւնէին, իրենց

կողմը ունէին բոլոր նախարարները, բացի Տանդոնէն, որ յաճախ կը տիրապետէր Դաշլիճին, բայց իր ազդեցութիւնը չէր գործածեր անոնց դէմ, վերջապէս իրենց պոխը կեցած կը ցուցնէին Բարիզի Քաղաքապետը, այդ պահուն առնէին աւելի յարգուած մարդը: Բայց Բարիզի մէջ օտար էին, իրենց թշնամիներուն մէջտեղը կը զանուէին և պէտք էր որ զգուշանային բուռն արարքներէն ստորին դասակարգերու, որոնք իրենց ստորտը կը խաղաղէին, մանաւանդ պէտք էր զգուշանային ապագայի բուռն շարժումներէն, որոնք հաղթահալէ պիտի աճէին յեղափոխական կիրքերու հետ:

Առաջին մեղադրանքը զոր ուզեցին ժիրօնտէններուն, Բարիզը զօնելու զգիշին էր: Անկէն անոնց վերադրած էին Լուարէն անդին դաւաճներու. մէջ ապաստանելու դադարաբար: Բարիզի՝ իրենց հանդէպ տնեցած յանցանքները 2 և 3 Անպակմբերէն ի վեր աւելի մեծ ըլլալով աւելի ևս ենթադրեցին որ զխաւաւորութիւն ունին Բարիզը չգիշու և յատկանցան որ ուզած էին Քոնվանսիօնը ուրիշ տեղ հասցիլ:

Հետզհետեւ կասկածները դառաւորուելով աւելի կանոնաւոր ձև մը առին: Զիրենք կը մեղադրէին որ կ'ուզէին ազգային միութիւնը քանդել, և ուխտուն նահանգներէն ուխտուն պետութիւն կազմել, որոնք ամենքն ալ իրարու մէջ հաստատ ըլլային և միացած՝ դաշնակցական պարզ կապով մը: Կ'աւելցնէին թէ, այդպէսով կ'ուզէին չորացնել Բարիզի գերազատութիւնը և իրենց յատուկ նահանգներու մէջ անձնական տիրապետութիւն մը ստանալով: Այդ միջոցին է որ դաշնակցականութեան զրպարաւորութիւնը երեսակացիցին: Ընդհանուր, երբ Ֆրանսա բոլորական բանակին ապստամբութիւններէն էր, ժիրօնտէնները խորհած էին որ ծայրայեղ պարագայի մը սակ պատապաղու լին

հարաւային Ֆրանսայի նահանգներուն մէջ. ճիշտ է նաև որ Բարիդի ծայրայեղութիւնները և բռնութիւնները տեսնելով երբեմն իրենց մտածումը հանդէս տալով Եւրոպայի մասին, բայց այդ բանէն դաշնակցական ընթացիկ մը ծրարելը զեռ չառ հեռաւորութիւն կար: Եւ արդէն դաշնակցական կառավարութիւն մը և միակ ու կեդրոնական կառավարութիւն լսող տարբերութիւնը կայանալով առաւել կամ նուազ ուժեղութիւններ մէջ տեղական իշխանութիւնաց, այդպիսի գաղափարի մը սփիւռը չառ տարտամ էր, եթէ զոյտիւն իսկ ունէր: Մնաց որ ժիրոնալները այդ խնդրին մէջ ունէրան չգտնելով ինքզինքնին չէին պաշտպաներ և իրենցմէ չատերը, նեղումամ աշխատանքներէն, որով կը հաւանքէին այդ գրութիւնը, կը հարցնէին վերջապէս, թէ նոր - Ամերիկան, Հոլանտան, և Զուիցերլանտ արդեօք աւելի երջանիկ և ազատ չէին դաշնակցական ընթացիկ և թէ արդեօք մեծ սխալ մը, կամ մեծ յանցանք մըն էր Ֆրանսայի այդպիսի վիճակ մը պատրաստելը: Մանաւանդ Պիլզո յաճախ կը պաշտպանէր այս վարդապետութիւնը, և Պիլզո, որ մեծ հիացող մըն էր Ամերիկացիներուն, զայն կը պաշտպանէր հաւասարակ, աւելի իրր միջխափարական կարծիք քան իրր Ֆրանսայի համար գարծաղբիկի ծրարելը: Այս խօսակցութիւնները բնոյ հանրամարտով աւելի կշիռք տուին դաշնակցականութեան զբարստութեան: Ժաքարներէն աւելումը մէջ, դաշնակցութեան հարցը բուն կերպով մէջտեղ գրին և ժիրոնալներէն աւելումը, զիմ չառ բուն դաշնակցներ յատաճ բերին: Յատկանկատ որ անոնք կ'ուզէին յեղափոխական գործիւն գտնելը քանից, զայն զրկել այն միտութեան, որ անոր ուժը կը կազմէր և տախիս, ինքզինքնին թաղաւ որ բնկու համար իրենց նահանգներուն մէջ:

Ժիրոնալները իրենց կողմէ պատասխանելին աւելի իրական մեղադրանքներով, բայց սրտք զգալատար նոյնպէս ծայրայեղ էին, և սրտք իրենց ուժը կը կորսնցնէին իրենց ճշմարտութեան կորսնցնելով: Անոնք կը մեղադրէին Համայնքային Խորհուրդը որ զերիշխան դարձած էր, թէ իր բլումարութեամբը տանակով ըրած էր ազգային զերիշխանութիւնը և ինքզինքնին վերապահած էր իշխանութիւն մը որ միայն աւելի Ֆրանսայի կը պատկանէր: Անոնք համայնքը կը մեղադրէին որ կ'ուզէ Քոնվանսիոն տիրել ինչպէս որ ճշմարտ էր Օրէնսդիր ժողովը: Կ'ըսէին որ ազգային պատգամաւորները անոր մէջ նիստ կազմելով, ապառնովութեան մէջ չէին և թէ անոնք Սկոտլանդի մարդասպաններուն մէջ նիստ կազմած պիտի ըլլային: Կ'ամբաստանէին համայնքը թէ անպատուած էր յեղափոխութիւնը Օգոստոս 10ին յաջորդող քառասուն օրերու միջոցին, և թէ Բարիդի երեսփոխանութիւնը լեցուցած էր այդ առաւելի արխանարութեանց միջոցին նշանաւոր դարձած մարդերով: Մինչև հոռամէն բան ճիշդ էր: Բայց կ'աւելցնէին այնքան տարտամ մեղադրանքներ, որ քան տարտամ էր դաշնակցականութեան մեղադրանքը, որոնց ենթական իրենք իսկ էին: Ժիրոնալները բարձրօրէն կ'ամբաստանէին Մասան, Տանգոն և Ռոպէսը, իրր զերազոյն իշխանութեան թէկնածու: Մասան, որովհետեւ ամէն որ կը գրէր թէ ըրեւնապետ մը պէտք էր բնկուութիւնը գտելու համար այն անմաքուր անգամներէն, սրտք զայն կ'ապականէին, Ռոպէսը, որովհետեւ վարդապետականացած էր Համայնքային Խորհուրդին մէջ, և լրբութեամբ խօսած էր ժողովին մէջ, և որովհետեւ Օգոստոս 10ի նախօրեակին Բանիս զայն Պարպատուն տաճարկած էր իրր

բռնապետ : Տանդօնը՝ վերջապէս , որովհետեւ նախադարձութեան և ժողովրդին մէջ և ամենաբեր ուր կ'երևար , հզօր էակի մը ազդեցութիւնը կը դործէր : Ժաքօպէնները՝ զանաք եռապետները կ'անուանէին և սակայն բնութիւնով չկար իրենց մէջ : Մասնականութեան խնդ մըն էր , Ռօպէսթիէս զեւ միայն նախանձատ մըն էր , բայց բաւական մեծութիւն չունէր փաստաւոր տնձ մը բլլալու : Վերջապէս , Տանդօն զօրծունեայ տնձ մըն էր յեղափոխութեան նպատակին համար խանդավառութեամբ և որ ձեռքը ամէն բանի վրայ կը դնէր աւելի եռանդունութեամբ , քան թէ անձնական փառասիրութեամբ : Բայց այս մարդոց մէջ զեւ ո՛չ բռնատէր մը կար , ոչ ալ իրարու : մէջ համաձայնեամբ զաւազիրներ , և անխոհմութիւն էր այնպիսի հակառակորդներու՝ որոնք իրենցմէ աւելի զօրաւոր էին արդէն , տեսարարութեամբ ամբատանութեամբ բլլալու առաւելութիւնը ստալ : Ասկայն և այնպէս ժիրօնաւորները աւելի Տանդօնին հետ զգուշութեամբ կը վարուէին , որովհետեւ անոր և իրենց մէջ անձնական բան մը չկար , և Մասնա չառ արհամարհներուն ուղղակի չէին յարձակեր անոր վրայ : Բայց անգլիներէն կը յարձակէին Ռօպէսթիէսի վրայ , որովհետեւ ինչ որ կ'անուանէին անոր առաքինութեան և պերճախօսութեան յաջողութիւնը , զիրենք ալ աւելի կը զրդուէր : Անոր համար ունէին այն տաճարութիւնը , որ ճշմարիտ զերազանցութիւնը կը զգայ զուսուս և չառ գոյութեամբ միջակութեան զէմ :

Ասկայն և այնպէս , ջանալին համաձայնել Ազգային Քօնվանսիօնի բացումէն տառք և գանազան համարմբութեանը տեղի ունեցան , որոնց մէջ տառքարկուեցաւ : անկեղծօրէն բացատրելի և վերջ մը դնել չարաբաստելի վէճերու : Տանդօն չառ անկեղծութեամբ

կը հաւանէր , որովհետեւ ո՛չ մէկ հրապարտութիւն կը դնէր այդ բանին մէջ և ամէն բանէ տառք յեղափոխութեան յաջողութիւնը կը մոպթէր : Բէզիօն չառ ցրտութիւն և խոհախոհութիւն ցոյց տուաւ , բայց Ռօպէսթիէս վիրաւորութեամբ մարդու մը պէս գտնուեցաւ : Ժիրօնաւորները հարաւ և խիստ եղան , ինչպէս անմեղ և զայրացած մարդիկ , և որոնք կը կարծէին թէ ձեռքերնուն մէջ բռնած էն իրենց տպահոված վրէժները : Պարտաւ ըստ որ ո և է խնամութիւն կարելի չէր ունիլի և առաքինաբեան միջեւ և մէկ ու միւս կողմէն ցրտեցան աւելի հետաքնն հաշտութեան մը , որքան էին իրարու հետ տեսակցելէ տառք : Բայց ժաքօպէնները բարբառեցան Ռօպէսթիէսի չորք , ժիրօնաւորները և խմատուն ու չափաւոր զանաքումը՝ Բէզիօնի չորք : Այս վերջնայն և ողջամիտ մարդոց կարծիքն էր ամէն ամբատանութիւն զազրկել , քանի որ անկարելի էր Ասկաւորները ջարդելու և կարաւ-Մէօպի կողմուտին հեղինակները բռնել , ալիս չխօսել ետպեաններու վրայ , որովհետեւ անոնց փառասիրութիւնը ո՛չ բաւական տպացուցութեամբ և ոչ ալ բաւական յայտնի էր և չէր կրնար զանոնք պատմել , արհամարհել քանի չափ անպիտաններ , որոնք Բարիզի բնաբնութիւններով ժողովին մէջ մտած էին , վերջապէս փութալ Քօնվանսիօնի նպատակը իրազօրեցաւ , տաճարաբնութիւն մը կազմակալ և կազմակերպ ժողովրդը որոշելով : Այս էր պարարտին մարդոց կարծիքը , բայց ուրիշներ նուազ հանդարտ , սովորականին պէս ծրագիրներ չինեցին , որոնք զեւ զօրծաղրելի չրդալով , իրենց հակառակորդները զրդուելու և նախազգուշացնելու վստայը կը ներկայացնէին : Առաջարկեցին քաղաքապետութիւնը լուծել , ի հարկին Քօնվանսիօնը տեղափոխել , անոր նիստ-

տերը Բարիզի տարրեր տեղ մը փոխադրել, զայն արդարաթեանն ուսնանի մը վերածել, անվերաքննելի կերպով դառնելու համար զուարթները, վերջապէս ուխտուն նահանգներէն առնուած մարդ սցմով մտնաս որ պահակադուրք մը կարգել Բոնիֆանսիօնը պաշտպանելու համար: Այս ծրագիրները ունէ հասկանալու չափնեցան և միայն կիրքերը դրդուելու ծառայեցին: Ժիրօնաւորները յայտնին դրին հանրաքնն իրաւամտութիւն վրայ, որ, յստիքնեց, պիտի յազուէր իրենց պերճախառնութեան չեղանքէն և այն ոճիքներու պատմութիւններէն զորս պարտաւ որ էին հրապարակել: Իրարու մամազրութիւնն առին Քոնֆանսիօնի բնմին վրայ, հոն իրենց հակառակորդները Զախարիկոս համար: Վերջապէս Սեպտեմբեր 20ին Քոնֆանսիօնի երեսփոխանները հաւաքուեցան Թիւրքիի մէջ, նոր ժողովը հաստատելու համար: Իրենց թիւր լուսակաշափ բղղալով ստամոսնակեաց կերպով նիստ կազմեցին, ստուգեցին իրենց իշխանութիւնները, և անմիջապէս զիստի բնարտութեան ձեռնարկեցին: Բէզիօնը գրեթէ միաձայնութեամբ նախադատ հռչակուեցաւ: Պրիսո, Քոնտորալ, Ռասո, Սէնդ-Լիյիւն, Լաստրա, Վէրնիս և Քամիս քաղաքները բնարտեցան: Այս բնարտութիւնը կ'արագուցանէ թէ այդ միջոցին ժիրօնաւոր կուսակցութեան ազդեցութիւնը էր ժողովին մէջ:

Օրէնսդիր ժողովը որ Ոգոստոս 10էն ի վեր մշտակալ նիստ տնէր, 21ին պատպաժաւարութեան մը միջոցաւ լուսաւոր որ Ազգային Քոնֆանսիօնը կազմուած էր, և թէ որէնսդիրութիւնը աւարտած էր: Երկու ժողովներուն կը մնար իրարու հետ խառնուիլ և Քոնֆանսիօնը գնաց Օրէնսդիր ժողովին արտաքին գրասէլ:

21 էն սկսեալ Մանուէլ, Համալիքային իշխանութեան բնոյ հանուր պատու-

խաղը, որ Յունիս 20 էն հալ Բէզիօնի հետ պաշտօնանկ կ'աւելար, և որուն պատճառաւ շատ ժողովրդական զարձած, և իսկա Սարգէյի Զարգերուն մոտեցած էր ժիրօնաւորներուն, Մանուէլ նոյն օրն իսկ առաջարկութիւն մը կ'ընէ որ ժիրօնաւոր լիշխաններուն մէջ մեծ արտաքին յատաճ կը բերէ. « Քաղաքացիներ կապուեցին, կ'ըսէ, պէտք է որ հոս ամէն բան արժանաւորութեան և ճիշտութեան նկարագիր մը ստանայ, որ կարենայ ամենուն յարգանք հարկաւրել: Կը արհամարհէ որ Ֆրանսայի կապաւր Թիւրքիի Ազգային պարտին մէջ բնակի, իրմէ առաջ իրման հետըստին իշխանութիւնը և օրէնքի պաշտօնեանները և քաղաքացիները սոյնի կենան, երբ երեսայ » Այս խոսքերուն Քարիս զին Ետպո և Համալիքին քարտաւարը Դալիս ու ժողովին զէմ խոսեցան այս ձեռակերպութեան, որ թուգատութեանն բնոյ օրինակուած էր: Ետպո կ'ըսէ որ ժողովուրդին ներկայացուցիչները նման բլան քաղաքացիներուն, որոնց չարքերէն կ'աւելար, նման բլան անվարարներուն, որոնք ազգին մեծամտնութիւնը կը կազմեն: Դալիսն կ'աւելցնէ որ Քոնֆանսիօնի նախադարձը պիտի իրման գտնան հիւղերոյ քարկի մը մէջ, և թէ հոն է որ կը բնակին հանձարը և առաքինութիւնը: Ռեբնին Մանուէլի առաջարկութիւնը մերժուեցաւ և ժիրօնաւոր լիշխանները յաւակնեցան որ կուսակցութիւնը իր պիտին, Բէզիօնի ու զից բնծայել վիշապետական պատիւներ:

Այս առաջարկութեանն հալ, իսկ մը ուրիշներ յաջորդեցին անոնց հետ: Ամէն կողմէ կ'աւելար անձնական յայտարարութիւններով հաստատել այն զգացումները, որոնք կը խանդավառեն ժողովը և ներանան: Կը պահանջէին որ նոր Քոնֆանսիօնը հիմնուի քաղաքական հոս տարաւորութեան վրայ, որ հրամանաւորով մը ժողովուրդին գերիշխանութիւնը

ՖԵՐԵՍՏԱՅԻՆԵՐԸ ԿԸ ՅԱՐՉԱՆԻՆ ԲԵՐԵՍԻՍԱՅԻՆԵՐԸ ԳԷՄ

Հաշարի, իմ ասկար թևան երդամ
ընեն թագաւորութեան, բռնապետու-
թեան, հապետութեան և ամէն անհա-
տական իշխանութեան դէմ, և իմ
մահուան պատիւ հրամանադրութի ու
անձի դէմ որ ազգային բան մը աստ-
ջարկէ: Տանդան վերջ գրաւ բոլոր տա-
պաւական տաճարներուն հրամանադ-
րել տալով, որ նոր Փճովանիօնը ժո-
ղովուրդէն վտարացուելէ հաջորդ միայն
պիտի կարենայ գործել: Կաւերցութի որ,
գոյութիւն տնեցոյ օրէնքները աստ-
մապէս պիտի չարահալեն ազգի, որ
այն իշխանութիւնները, որոնց տեղը
նոր չէ եկած՝ աստմապէս պիտի սղա-
պանուին և իմ ասորիները պիտի հա-

ւարտին ինչպէս անցեալին մէջ, սպա-
սելով որ հարկահաւարտ թևան նոր
գրութիւնները հաստատուին: Այս տ-
աճարկութիւններէն և այս հրամանա-
դրներէն հաջ. Մանուկ, Փոյս-տէր-
պետ, Կրէկուտ, Ճեպ կ'առնեն թա-
գաւորութեան հարցը, և կը պահանջեն
որ անմիջապէս անոր տապալու մը յայ-
տարարեն: ժողովուրդը, կ'ըսեն, քիչ
ատաճ գերիշխան հաշար եղաւ, բայց
իրապէս ազգային պիտի չըլլայ, մինչև
որ զինքը չազատէք մրցակից իշխանու-
թենէ մը, թագաւորներուն իշխանու-
թենէն: ժողովր և օթևանները սոքի
կ'ենեն միաձայն մերժում յայտնելու
թագաւորութեան դէմ: Սակայն և այն-

պէս Պաղիր կ'ըսէ, թէ պիտի ուղէր որ հանդիսաւոր վիճաբանութիւն մը տեղի ունենար, այդքան կարեւոր ինդրի մը վրայ: «Ինչ պէտք կայ վիճաբանելու, կը յարէ կրէկուսո՝ երբ ամէն ոք համաձայն է: Արքունիքները սճիրի գործարաններ և ապականութեան վառարաններ են: Թաղաւրներու պատմութիւնը ազգերու մարտիրոսացութիւնն է: Այն վայրկեանէն որ մենք ամենքս հաւատարմապէս սողորում ենք այս մշտնադաւանութիւններով, ինչ պէտք կայ վիճաբանելու:

Իրաւ ալ վիճաբանութիւնը կը փակուի խոր յօտութիւն մը կը տիրէ, և ժողովին միաձայն յայտարարութեան վրայ, նախագահը կը յայտարարէ, որ թաղաւորութիւնը տապալում է Պրանսայի մէջ, այս հրամանագիրը կ'ընդունին միահամուռ ծափահարութիւններով, կը հրամայեն զայն անմիջապէս հրատարակել, ինչպէս նաեւ զայն զրկել զօրարարիւններուն և բոլոր քաղաքապետութեանց:

Երբոր Հանրապետութեան այս հաստատումը հռչակուեցաւ, Բրուսիայիները զեռ կրկրին կը սպառնային. Տիւմորիէ՝ ինչպէս անտանք, Անդ-Մէնը հուլա փխաղրուած էր և 21 ի թնդանթիմադութիւնը, որ այնքան բարերազ կ'զած էր մեր զինուորներուն համար, զեռ խմացուած չէր Բարիլի մէջ: Հետեւեալ օրը 22 ին, Պիլիս-Վարէն առաջարկեց թուադրել, ոչ թէ ազատութեան Գ. տարին ալ Հանրապետութեան Ա. տարին: Այս առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ. 1789 թ ալ ևս չնկատուեցաւ ազատութիւնը սկսող տարին և հանրապետական նոր թուականը բացուեցաւ ալ օրն իսկ 1792 Սեպտեմբեր 22 ին:

Իրկուներ Վալմիի թնդանթիմադութիւնը խմացան և ուրախութիւնը սկսաւ տարածուիլ: Սրբանի քաղաքացիներու ինդրանքին վրայ, որոնք կը գանդա-

տէին իրենց սրտածնատարներէն, հրամանագրեցին որ պաշտօնավարական մարմիններու և զատարաններու բոլոր անդամները վերընարտին, և թէ 91 ի Սահմանագրական ժողովին սրտած ընտրելիութեան պայմանները չկոխալ պիտի նկատուին:

Այլ ևս անհրաժեշտ չէր որ զատաւորները ընտրուէին օրէնսդէսներէն, ոչ ալ պաշտօնատարները սեպտեմբերէն, որոնք զատակարգէ մը: Օրէնսդիր ժողովը արդէն ջնջած էր այն ժամանակուան դրամը, և բոլոր չափահաս քաղաքացիներու ընտրական իրաւունք տուած էր: Քօնվանսիօնը վերջ ի վերջոյ ջնջեց մնացեալ ի արտթիւնները, բոլոր քաղաքացիները կոչելով զանազան բոլոր պաշտօններուն: Այսպէսով սկսաւ բացարձակ հաւատարմութեան զրոյթիւնը:

23 ին, բոլոր նախարարներուն ունեւորեցին ժողովին մէջ. Փամպոն կրեւսփախանք տեղեկագիր մը ներկայացուց կեւմուտքի վիճակին վրայ: Նախորդ ժողովները 2 միլիար 700 միլիոնի թըղթադրամ չինելու հրամանագիր տուած էին. 2 միլիար 500 միլիոնը ծախսուած էր. կը մնար 200 միլիոն, որուն 160 միլիոնը զեռ չինուած չէր, և որուն 24 միլիոնը գանձին մէջ կը գտնուէր: Նահանգները տուրքերը վար գրած էին ցորենահատիկ զնկու. համար, ինչպէս հրամայած էր վերջին ժողովը, նոր, արտակարգ հատոյթներ պէտք էին ազգին ստացուածքներու քանակութիւնը ամէն օր կ'աւելնար տարազրոյններուն պատճառաւ, այդ ստացուածքները ներկայացնող արժէթուղթեր հրապարակ հանելու չէին վախնար, և չվարանեցան այդպէս բնելու. ուրիմն թըղթադրամներու նոր չըջարելութիւն մը հրամայուեցաւ:

Ռօման խօսեցաւ Պրանսայի և մոյրաքաղաքի վիճակին վրայ: Ետնքան խիստ և աւելի յանդուգն՝ որքան կ'զած

էր Սեպտ. 3 ին, կորովով ներկայացուց Բարիզի անկարգութիւնները, պատճառները և անոնց առաջքը առնելու միջոցները: Շուտով հաստատակ յանձնարարեց զօրաւոր և կորովի կառավարութիւն մը, իրր արգաս պետութիւններու մէջ կարգ ու կանոնը պահպանող միակ միջոցը: Իր տեղեկագիրը հաճոյքով մտիկ ըրին, չատ մը ծափահարեցին, այլ սակայն ո՛չ մէկ պոսթկում յառաջ բերաւ անոնց մէջ, որոնք ինքզինքնին տմբատանուած կը նկատէին, անմիջապէս որ խնդիրը Բարիզի խռովութեանց վրայ բլլար:

Բայց հազիւ թէ այս առաջին ակնարկը նետած էին Ֆրանսայի կացութեան վրայ երբ լուր հասաւ որ անկարգութիւնը կը տարածուէր մէկ քանի նահանգներու մէջ: Ռօբան Քօնվանտինն նամակ մը գրեց, անոր մտանանշելու համար նոր ծայրայեղութիւնները և անոնց զսպումը պահանջելու համար: Անմիջապէս որ այս նամակին ընթերցումը աւարտեցաւ, Քէրսէն, Պիւլզօ, Երևափոխանները ատեն խոյացան և մբատանելու համար ամէն կարգի բռնութիւնները, որոնք կը սկսէին ամէնուրեք տեղի ունենալ: «Մարդասպանութիւնները, կ'ըսեն, նահանգներու մէջ ալ հետեւողներ կ'ուսնենան: Այլ բանին համար անխիստանութիւնը պէտք չէ ամբատանել, այլ նոր տեսակի բռնաւորները, որոնք կը յայտնուին հազիւ թէ արգասագրուած Ֆրանսայի մէջ: Բարիզէն է որ ամէն օր կը մեկնին ոճիրի այլ չարարատիկ ներշնչումները: Մայրաքաղաքին բոլոր պատերուն վրայ ծանուցումներ կը կարգանք, որոնք սպաննութեանց հրդհհու. և թալանի կը զրգուեն. և արատրեանքներու ցանկեր՝ ուր ամէն օր նոր զոհեր նշանակուած են: Ինչպէս կարելի պիտի բլլայ ժողովուրդը ահուկի թշուառութեան մը դէմ պաշտպանել, երբ այնքան քաղաքացիներ պատա-

պարտուած են իրենց գոյութիւնը ծածկելու: Ինչպէ՞ս կարելի է Ֆրանսայի Լահմանաղբութեան մը յոյսը տալ, եթէ Քօնվանտինը, որ զայն պիտի հրամանադրէ, իր խորհրդակցութիւնները կը կատարէ դաշոյններու ներքեւ: Պէտք է յեղափոխութեան պատուին համար, այլ ծայրայեղութիւնները կասեցնել և պէտք է տարրերութիւն մը դնել այն քաղաքացիական քաջութեան օր Օգոստոս 10 ին ճակատեցաւ բռնապետութեան և այն անգլխութեան միջեւ, որ Սեպտեմբեր 2ին և 3ին ծառայեց համր և թագուն բռնաւորութեան մը:

Հետեւաբար տոննախօսները կը պահանջեն հաստատուիլը յանձնաժողովի մը, որ պաշտօն ունենայ:

1. Հաշիւ տալ հանրապետութեան և մանաւորապէս Բարիզի վիճակին վրայ:

2. Օրինագիծ մը ներկայացնել ջարդի և մարդասպանութեան զրգուցութիւններու դէմ:

3. Տեղեկագիր մը տալ այն միջոցներուն, որով Ազգային Քօնվանտինը իր արամաղբութեան տակ պիտի ունենայ հանրային ուժ մը, զոր պիտի առնէ ու թառն նահանգներէն:

Այս առաջարկութեան վրայ, ձախակողմի բոլոր անդամները ուր հաւաքուած էին նոր ժողովին ամենէն եռանդուն միաք ունեցողները, խառնաշփոթ ազգականներ կ'արձակէին: Ըստ իրենց, կը չափազանցէին Ֆրանսայի ցաւերը:

Այն կեղծաւոր արատնջները, զորս քիչ առաջ լսեցին, կու գան բանտերու խորերէն, ուր չատ արդարացիօրէն նետուած էին կասկածելիները, որոնք երեք տարիէ ի վեր քաղաքային պատերազմ կը հրաւիրէին իրենց հայրենիքին վրայ: Այն չարիքները որոնցմէ կը զանգատին, անխուսափելի էին, մոլորութիւնը յեղափոխական վիճակի մէջ

է և տախտակած էր կորովի միջոցներ ձեռք առնել իր վերաթիռները համար : Այսօր այդ ստացնապալի վալրիկները անցած են և այն յաշտարարութիւնները, զորս Քոնվանտինը քիչ առաջ բրտէր, բաւական պիտի ըլլան խափութիւնները խաղաղեցնելու համար : Արդէն ինչ հարկ բացառիկ միջոցներու գիմար : Հոն օրէնքները զոյտ թիւն ունին և բաւական են սպաննութեան զրգոյնները պատմելու համար : Արդեօք նորէն Պատերազմական Ատեան մը կ'ուզէին հաստատել . . . :

Կուսակցութեանց մէջ տպւորակտեւ և զոյ հակասութեամբ մը անոնք որ Օգոստոս 17 ի բացառիկ գոտատանը ուզած էին, անոնք որ յետոյ յեղափոխական ատեանը պիտի պահանջէին, զէմ կը կենային այդպիսի օրէնքի մը, որուն համար կ'ըսէին, թէ արխանի օրէնք մըն էր : « Արխանի օրէնք մը, կը պատասխանէ Քէրտէն, երբ ընդհանրապէս կ'ուզեմ արխան թափուելու առաջ քր առնել : » Սակայն և այնպէս, բուն կերպով յետաձգումը կը պահանջէր : « Ապաննութեանց գաղտնի յետաձգելը, կը գոչէ Վէրնիս, դոյն արտօնել է : Յրանապի թշնամիները զէն ի ձեռքին կեցած են մեր երկրին վրայ և կ'ուզուի որ Կրանապի քաղաքացիները, փոխանակ կուտելու, զիրար սպաննեն, ինչպէս Կապմարի գինտարները . . . »

Վերջապէս Փէրտէնի և Պիլգրի տառապարկը ամբողջովին կ'ընդունուի : Կը հրամանադրեն որ օրէնք մը պատրաստուի սպաննութեան զրգոյնները պատմելու և նահանգային պահակախումբի մը կազմակերպման համար :

Ապրիլ 24 ի առաջիկայ մեծ յազում յատաճ բերած էր միաբերտ մէջ սակայն և այնպէս, ո՛չ մէկ անտէն արտասանած էր և ամբաստանութիւնները ընդհանուր միացած էին : Տեսուհայ օրը իրարու կը հանդպին նախընթաց օրու ան զժողովութիւններով, մէկ

կողմէ կը մրմառն արուած հրամանագիրներուն զէմ, և միւս կողմէ կը ցաւին որ պէտք եղածը չըսին կազմութեան կազմած խաղաղարարական խումբին զէմ : Մինչ ամենք կը յարձակին հրամանադիրներուն վրայ, կամ զանոնք կը պաշտպանեն, Մէրլէն, որ ժամանակաւ գոտական պաշտօնակալ և թիւ վիշի մէջ քաղաքապետական պաշտօնակալ համար էր, յետոյ երեսփոխան Օրէնդիր ժողովին, որ ինքզինքը ծանօթացուց իր ամենէն ցայտուն հայրենասէրներէն մէկը, Մէրլէն, հաշակաւ որ իր կռնակով և քաջարարութեամբ, խօսք ուղեց : « Օրակարգի խնդիր է, բայց, բացառիկ թէ, ինչպէս երէկ Լատուրս զիտ պահանջուց, Ազգային Քոնվանտինի ծոցին մէջ խաղաղարարական խումբ մը կայ, որ կ'ուզէ կուսակցութիւն մը կամ բանապետութիւն մը հաստատել, պէտք է որ կամ անկատարութիւնները զազրին և կամ Լատուրս ցոյց տայ յանցաւորները և կ'երդնում որ զանոնք կը պաշտահարեմ ժողովին աչքին առջև : »

Լատուրս, զոր բուն կերպով հրապարակեցին որ ինքզինքը բացատրէ, հանգստեց իր խաղաղութիւնը Մէրլէնի հետ, և առանց անտաննին տալու կրկին ակնարկեց այն փաստերները, որոնք կ'ուզէր բարձրանալ կործանած թաղաքապետական աւերակներուն վրայ : « Անոնք են որ սպաննութիւն և առաջ քառաճ բերին, Օրէնդիր ժողովի անդամներուն զէմ ձերբակալման հրամանագիրները արձակեցին, որոնք զաշնամով ցոյց կուտան Քոնվանտինի քաջարի անդամները, և որոնք ժողովուրդին կը վերագրեն այն ծաղաղեցութիւնները, զորս իրենք իսկ կը հրամայեն : Երբ ժամանակը գայ, պիտի բզկաւ այն քօղը, զորս հիմա կը վերցնէ միտին, ու այս բանը պիտի բնէ, եթէ մինչև իսկ անոնց հարաւորներուն տակ մեռնիլ պէտք ըլլայ : »

Սակայն և այնպէս, կուսակցութիւնները

չէին մասնանշուէր. Օպին բեմ կը բարձրանայ և կ'անուանէ Բարիկի պատգամաւորութիւնը, որուն անդամ է ինքն ալ. կ'ըսէ թէ այդ պատգամաւորութեան դէմ է որ կ'ուզին անվտանգութիւն յարուցանել, և թէ ինք ո'չ չտո խորագէտ տգէտ ու ոչ ալ խորագէտ ապիրատ մէկն է որ հռայեւտութեան և բռնապետութեան ծրագիրներ յղանայ: Ընդհակառակը՝ երբեք մի կ'ընէ, և կը պահանջէ որ անիմուի ու մահաւամբ պատմուի այն առաջին մարդը, որ նմանորինակ ծրագիրներ կը յղանայ: Անիկա կը յարէ. — «Թող իւրաքանչիւր ոք իմ ետեւէս բեմ բարձրանայ և հոն ընէ նոյն այս յայտարարութիւնը:» — Այո՛, կը զոչէ Ռեպէքի, Պարպաւուի քաջարի բարեկամը, այո՛, բռնապետական ծրագիրներով ամբաստանուած այս կուսակցութիւնը դոյութիւն ունի, և ես կուտամ անոր անունը. Ռեպէքիէնի կուսակցութիւնն է այդ: Մարտիկան կը ճանչնայ զայն և հոս կը զրկէ միզի որպէս զի պաշտարինք անոր դէմ:»

Այս յանդուգն խօսքը մեծ իրարանցում յառաջ բերաւ ժողովին մէջ, աչքերը Ռեպէքիէնի վրայ ուղղուեցան: Ճանդօն կը փութայ խօսք առնել այս անակցութիւնները վերջացնելու. համար և փարատելու այն ամբաստանութիւնները որոնք զիտէր թէ մասամբ իրենց գէտ ուղղուած էին: «Հանրապետութեան համար, բայց, զեղեցիկ որ մը պիտի բլլայ այն օրը, երբ բոլոր սիրտ և հաղաքական լուսաբանութիւն մը փարտաւ թողոր անվտանգութիւնները: Բռնապետներու, հռայեւտներու վրայ կը խօսին, բայց այս ամբաստանութիւնը տարտամ է, պէտք է ստորագրութիւն գնել տակը:»

— Ես կ'ստորագրեմ, զոչեց կրկին Ռեպէքի գէտ ի բեմ խոսանալով:

— Լաւ, բայց Տանդօն, եթէ յանցանքներ կան, թող զոչուին, նոյն խոս

եթէ մեր լաւագոյն բարեկամներն բլլան անոնք: Իմ մասիս, ես իմ կեանքս կը ճանչնամ. հայրենասիրական ընկ'րութիւններու մէջ, Օգոստոս 10 ին, Գործադիր ժողովին մէջ ծառայեցի ազատութեան դատին, առանց ո և է անձնական դիտում ունենալու և իմ խառնածոյիս կարող: Հետեւաբար, իմ մասիս, չեմ վախնար ամբաստանութիւններէ, բայց կուզեմ որ ամէն մարդ ալ ամբաստանութեան տակ չիճնայ. կընդունիմ թէ Բարիկի երեպիտանութեան մէջ մարդ մը կայ, զոր կարելի է կոչել հանրապետականներու Բռնապետ, այդ մարդը Մատան է. յաճախ ամբաստանած են զիս որ անոր բռն յողուածներուն թկաղբիչը ես եմ. բայց ես կոչում կ'ընեմ նախադաշին վերջութեանը, և կը խնդրեմ իրմէ որ յայտարարէ թէ Քաղաքապետարանին ու մասնաճիւղերուն մէջ չի տեսաւ որ յաճախ Մատային հետ կ'ուրբ բռնուած եմ ես: Բայց տախ, այս այնքան ամբաստանուած գրագէտը իր կեանքին մէկ մասը անցուց ստորերկրեայ տեղերու և թաքստոյներու մէջ. տառապանքը փութած է անոր բնաւորութիւնը, պէտք է ներել անոր զայրոյթներուն: Բայց մէկ կողմ ձգեցէք դուս անձնական վիճարանութիւնները և ջանացէք որ անոնք օգտակար բլլան հասարակաց դորմին. մահաւ պատկերարձակեցէք ամէն անոնց գէտ, որոնք բռնապետութիւն կամ հռայեւտութիւն կ'առաջարկեն:»

Այս խօսքերը ծախահարութեամբ ընդունուեցան:

— «Դեռ խօսքս չաւարտեցի, յարեց Տանդօն, ժողովուրդին մէջ տարածուած է ուրիշ վախ մըն ալ, և պէտք է փարտել զայն. բազմեր կան թէ երեպիտաններուն մէկ մասը զաշնակցական ուժիմ հաստատել կը խորհի, և Պրանստոն բաժնի՝ մեծ թաւով հաստատներու: Սկզբի համար չտո կու-

րեւոր է տմբղջութիւն մը կազմել : Ուրեմն ուրիշ հրամանագրով մըն ալ յայտարարեցէք Ֆրանսայի ու իր կառավարութեան սննդամանկութիւնը : Անգամ մը այս հիմերը դնելէ վերջ, այլեւս թող վարատին մեր կատկածամտութիւնները, միանանք իրարու և քաղենք դէպ ի մեր նպատակը» :

Պիւղօ պատասխանեց Տանդօնին, թէ բանապետութիւնը կը հռչակուի, և ոչ թէ կը խնդրուի, և թէ ծիծաղելի է այդ բանին դէմ օրէնքներ կազմել : զալով գաշակեցական դրութեան, ո՛չ ոք խորհած է անոր մասին, և թէ զաւուսական պահակազօրք մը կազմելու առաջարկը միութիւն հաստատելու համար է, քանի որ ըտրո գաւառները պիտի հրաւիրուին հաւաքարար պաշտպանել ազգային ներկայացուցչութիւնը : առկէ գառ, բաւ, կրնայ ազգէկ ըլլալ օրէնք մը շինել այս մասին, բայց պէտք է հասուն կերպով խորհիլ անոր վրայ, և հետեւարար, Տանդօնի առաջարկները պէտք է զրկել նախորդ օրը կազմուած Վեցերու Յանձնախումբին :

Ռօպէսթիէն, որ անձնականապէս ամբատանում Էր, իր կարգին խօսք տգեց : Եսիւ և առաջ բաւ թէ ինքզինքը չէ որ պիտի պաշտպանէ, այլ հասարակաց դատը, որ յարձակում կրած է ցանձին իրեն : իր խօսքը ուղղելով Բրպէրի, բաւ : « Բազաքացի », որ չէք վախճա՛ր գիտ ամբատանելէ, չորհակալ եմ ձեզի : ձեր քաջութեանէն կը հատկանա՛ր թէ դուք կը պատկանիք այն նշանաւոր քաղաքին, որ զձեզ պատգամաւոր զրկեց հոս : Հայրենիքը, դուք եւ ես, ամենքս ալ պիտի չահնք այս ամբատանութեանէն : Կրտսի թէ կուտակելութիւն մը կայ որ նոր բնապետութիւն մը հաստատել կը խորհի, և կրտսն թէ պիտն ալ ես եմ : Ամբատանութիւնը ապրտամ է, բայց, ես ապատութեան համար մեծ ծառայութիւններ մատուցած ըլլալուս, զխրին

պիտի ըլլայ ինծի պատասխանել անոր : Ես եմ որ, Սահմանադիր Ժողովի օրով երեք տարի պաշարեցայ այդ խառնարական խումբերուն դէմ, ինչ անուանի սակ որ ալ գործեցին անոնք, ես եմ որ մաքառեցայ արքունիքին դէմ, արհամարհեցի անոր նուէրները : Ես եմ որ . . .

— Խնդիրը ատենց վրայ չէ՛, կը պտան մէկ քանի երկուխմաններ :

— Պէտք է որ ինքզինքը արդարացնէ կը պատասխանէ Դալիէն :

— Բանի որ կ'ամբատանեն գիտ, կը յարէ Ռօպէսթիէն, թէ հայրենիքին դէմ դաւաճանած եմ, իրաւունք չունիմ ամբողջ կեանքովս անոր հակառակելու :

Այնուհետեւ Ռօպէսթիէն կը վերըսկրի թուել իր կրկնակ ծառայութեանները՝ ընդդէմ աշխատակաւանութեան և այն կեղծ հայրենասէրներուն, որոնք ապատութեան գիմակը գրած էին երեսին : Այս խօսքերը բաւ միջոցին Բօնափանիօնի աջ կողմը կը յույնէր : Օսրէն ինքն ալ այս թուումէն նեղորտած, կ'ընդմիջէ Ռօպէսթիէնը, և անկէ կը խնդրէ աւելի որոշ բացատրութիւն մը տալ : Էքքուանդ Բիւրբաօ կ'ըսէ իրեն : « Խնդիրն այն չէ թէ ինչ ըրած ես, այլ այն՝ թէ ինչ բանով ամբատանում ես աշտօր : »

Այն տանն Ռօպէսթիէն կը կաւչի կարծիքներու ապատութեան, ինքնապաշտպանութեան նուիրական իրաւունքին, հասարակաց դատին, որ իր անձինն չափ վստանգի ենթարկուած էր այդ ամբատանութիւններով : Զայն կը հրաւիրեն ա՛յ աւելի կարճ խօսիլ, բայց անիկա կը չարտնակէ նոյն երկարաւանութեամբ : Յիշատակելով այն հռչակաւոր հրամանագրիները, զոր հանկ արտաւ Սահմանադիրներու վերընարութեան դէմ և երկուխմաններուն՝ կառավարական պաշտօններ տանձնակու գրութեան դէմ, հարցուց թէ տանք վստաւիրու-

թիան սպառնացնէր են : Ահառհետե իր հակառակորդները մեղադրելով , դաշնակցականութեան ամբաստանութիւնը կրկին անգամ մէջուկ հանեց . խօսքը վերջացուց , Տանդօնի առաջարկած օրէնքներուն ընդունուիլը խնդրելով և իրեն ղէմ եղած զրպարտութեանց մասին լուրջ քննութիւն մը կատարել առաջարկելով :

Պարպատու , անհամբերութեամբ , առանձին խոսքաւ և զսկեց .

— « Մարտիրոսի Պարպատուն հա կը ներկայանայ , ստորագրելու համար Ռուսիայի ղէմ Ռեպէրիի բրած ամբաստանութիւնը : »

Այն տանն պատմեց չառ աննշան պատմութիւն մը , որ յաճախ կրկնուած է , և որ հետեւեալն է . — Օգոստոս 10 էն տաճ Բանիս զինքը առաջնորդեց Ռուսիայի մօտ , և տեսակցութիւնը աւարտելուն Բանիս իրեն ներկայացուց Ռուսիայի մօտ , իր միակ անձը , միակ բանապետը , որ կարող էր փրկել հայրենիքը . Պարպատու այս խօսքին պատասխանած էր թէ Մարտիրոսիները երբէք զրոյս չպիտի ծնեն ոչ թագաւորի մը և ոչ ալ բանապետի մը տաճ :

Արդէն խօսած ենք այս բաներուն վրայ , և թող պատեն , թէ Ռուսիայի մօտ իրարեկամներուն այս տարտամ և աննշան խօսքերը կրնան ծառայել իրը հիմա՞ ամբաստանութեան մը : Պարպատու մէկիկ մէկիկ ձեռք կ'առնէ ժիրճառներուն ուղղուած մեղադրանքները . կը պահանջէ որ հրամանագրով մը դատաւարտեն զաշնակցականութիւնը և Ազգային Քոնվանսիոնի բոլոր անդամները երդում ընեն փակուած մնալ մալրաքաղաքին մէջ և հոն մնալ , ալ երբէք չէրիլ Բարիկը :

Երկարատեւ ծափահարութիւններէ վերջ , Պարպատու չարանակեց իր խօսքը և բոս թէ , զալով բանաւորութեան ծրագիրներուն գոյս թեան , կարգի չէ հակառակը սեղել . Համայնքային խոր-

հուրդի ձեռնդութիւնները , Ազգային ժողովի անդամներուն ղէմ արձակուած ձերբակալման հրամանագիրները , պատանները զրկուած պատուիրակները , այս բոլորը կ'ապացոյցանեն թէ բանաւորելու ծրագիր մը կայ . Պարպատու բոս սակայն թէ , Մարտիրոս քաղաքը կը հսկէ երևութաւններու տալանովութեան վրայ , թէ անիկա , միշտ պատրաստ՝ կանխելու օղտակար հրամանագիրները , զաշնակցականութեան մը գրկեց , հակառակ թագաւորին Վերօն , և թէ հիմա ալ աակալին իր քաղաքացիներէն 800 հաւոր կը գրկէ , անոնց հալըրը տուած են մէջ մէկ տարձանակ , թուր մը , հրացան մը և հինգ սակինոց թղթաղբա՛մ , տակէ գառ , Մարտիրոս կուտայ 200 ձիա որ զինուոր , կալմ ու պատրաստ , և թէ այս ոյժը պիտի ծառայէ սկիզբը զնկու . այն գառաւորան պահակախումբին , զոր կալմեց առաջադրուած է , Քոնվանսիոնի տալանովութեան համար :

« Քալով Ռուսիայի մօտ , յարեց Պարպատու , մեծ վշտով է որ գոյն կ'ամբաստանեմ , որովհետեւ տանն մը կը սիրէի ու կը յարգէի զայն : Այո՛ , մենք ամենքս ալ կը սիրէինք և կը յարգէինք զայն , և սակայն կ'ամբաստանենք զայն : Բայց թո՛ղ անիկա ճանշնայ իր սխալները , ու մենք ետ կ'առնենք մեր ամբաստանութիւնները . թո՛ղ անիկա զալորի զանգատակէ . որովհետեւ , եթէ իր զրոյս թիւներով սպաստութիւնը փրկեց , մենք ալ մեր անձերովը պաշտպանեցինք զայն : Քաղաքացիներ , երբ վրաանդի օրը համար , այն տանն պիտի պատեն զմեզ , այն ժամանակ պիտի տեսնենք թէ պարտաւանքներ զրոյ ու ցրտոյները մեզի հա պիտի կրնան մնալ :

Բոսն ծափահարութիւններ կ'ընկերանան Պարպատուին , մինչեւ իր անկը երթալը , « պարտաւանք » բառը բնական պէս , Մտտա խօսք կ'ուզէ . իրմէ վերջ

Քանից որ խօսք կ'ազդէ և աւելի տաճկեր տառնայ, ու կը դառնաւորաբար անոր տարտառը թխնները, որոնց մէջ կ'առաջարկուի բռնադատելու թխնը՝ իրը անհրաժեշտ բան մը, և զորո ստորագրած է Մատաւ Այս խօսքին վրայ տաճկեր մարդ կը հեռանայ Մատաւէն, որ մարտով մը կը պատասխանէ իր ան յայտարարած արհամարհանքին:

Քանից որ կը յաջորդեն արիւններ, որոնք Մատան և Համալսարանին խօսքը կ'ամբարտաւանեն: Մատա երկարատեւ ջանքեր կ'ընէ խօսք տառնայու համար, բայց Քանիս իրմէ տաճկ խօսք կ'առնէ, Պարպառուի ակնարկով թխններուն պատասխանելու համար: Քանիս անհարակ կերպով կ'առնուի ճշմարիտ բայց քիչ ազդեցող իրողութիւնները, զորս լաւագոյն էր խոստովանել, անոնց նաւագողոյն արմէքը հետեւով Այն առան Պրիստընի միջակ դիւքը և հարցադ թէ ինչ պատճառաւ ձերբակալուած հրամանագիր արձակուած էր իր անձին գէտ: Քանիս կ'ապրուին այն պարագաներուն, զորս, կ'ըսէ թէ չառ գիւրտ մտցած է, նաեւ այն ստեղծման և անկարգութեան որ կը տիրէր այն մասնակ մաքրելու մէջ, մէջ կը բերէ Սպաստա ինչի գաւազ իրներուն գէտ և գամ ամբարտաւանութեանց չառութիւնը, Պրիստընի գէտ տարածուած գրաքննարան արմէքը և զանաք լատարաններ անհրաժեշտութիւնը:

Այս երկարապատում բացատրութիւններէն յետոյ, որոնք ամէն վայրկեան կ'ընդ միջուէին և կը չարոհակուէին, Մատա միշտ սնդկելով որ խօսք տան իրեն, մերժողէս խօսք տառա առաւ անանկ տան մը, երբ ալիս և կարելի էր իրեն մերժել:

Առաջին անգամն էր որ բեմին վրայ կ'երևար, իր անաքը գալոյն չարութեամբ մը յատաճ բերտ և իրեն գէտ զարհուրելի ազմուէ մը բարձրացաւ, ա-

մէն կողմէ գոչեցին՝ վա՛ր ի՛յի, վա՛ր ի՛յի:

Բայց Մատա, զգեստները անխնամ, զլուխը գրած՝ զլսարկ մը, զոր սեղանին վրայ գետեկեց, իր անկողիքներուն վրայ ջղաձգական ու արհամարհաւ մարմն մը նեակելով և բաւ:

— Այս ժողովին մէջ մեծ թաւ անձնական թշնամիներ աւելի:

— Ամենքն ալ, ամենքն ալ թշնամի են, գոչեցին երեսփոխանները մեծամասնաբար:

— Եւ այս ժողովին մէջ, կրկնեց Մատա նաեւ հաստատաբար թեմաւ, ունիմ մեծ թաւ անձնական թշնամիներ, զորս կը հրախրեմ պարկեշտութեան, թագ ինչոյն կատարի յարձակումները մարդու մը գէտ, որ ծառայած է ազատութեան գաւառ և իրենց թակ, քանի որ չեն խորհրդայն բանին վրայ: Եւս պետութեան, բռնապետութեան մասին կը խօսին, և այս նպատակները կը վերադրեն Բարիկի երեսփոխանութեան, ևս յանուն արդարութեան կը յայտարարեմ թէ իմ պաշտօնակիցներս, մասնաւորաբար Ռոպէրտ և Տանդոն միշտ հակառակած են այդպիսի ծրագրի մը և թէ այս մասին չարահաւկ մաքրուած եմ ևս: Առաջինը և միակը եղած եմ ձերանայի թոյր քաղաքական գրողներուն մէջ, այդ անակ ծրագրի մը վրայ մտածող, զայն նկատելով միակ միջոցը ճշմելու համար մասնիկները և զատուելիքները: Միայն զիս պէտք է պատմել, բայց պատմել տաճկ մտիկ բնելու է:

Այս միջոցին, քանի մը հոգի կը ծափահարեն: Մատա կը չարոհակուէ:

— Եւս զգաւոր թագաւոր մը, զոր ևս արքունիք մը և կեղծ հայրենասէրներ յախանալու մեքենայութիւններ կը լարէին, ամենք՝ երկու ժողովներուն մէջ ալ, հասարակաց ազատութիւնը կը ծախէին, ու բեմն պիտի մեղադրէք զիս,

ԿԱՔՏ ԻՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Եթէ մաքէս անցուցեր եմ, վերստին
իր միակ միջոց, վրէժնոյ իր զլայ ոճ-
րապարաններէն. ո՛չ, որովհետեւ ժողո-
վարը պիտի հակառակէր ձեզի. անի-
կա զգաց որ միայն այս միջոցը մնացած
էր իրեն, և ինքն իսկ ինքզինքը բռ-
նապետ հռչակելով է որ մասնիչներէն
ազատուեցաւ. ևս ալ արիւնքն ու եր-
զուկը զայի այս ստեղծի արարքներուն
վրայ խորհելով, և սրտէս զի յա խե-
նապէս պարտաւ չերթան անտէր, ևս

կը փախալէի որ արդար ու հաստա-
տակամ ձեռք մը վարէր զանոնք: Եթէ
Պատիւիկի տաժան ժամանակ այս բա-
ները բնկաւ անհրաժեշտ թիւնը հա-
կընալին, իմ մէկ խօսքիս վրայ 500
ապիրաններու զլայի պիտի իջնար և
խաղաղութիւնը ալ ժամանակէն պիտի
հաստատուէր: Մալը որովհետեւ ի գործ
չգրաւ եղաւ ալ այնչափ իմաստուն ար-
քան անհրաժեշտ միջոցը, 100,000 հա-
րկնասէրներ խաղաղութեան և նոյնքան

ալ խողխողուելու վտանդին հենված այն էն: Ասե՛ք զատ, ես երբէք չեմ փախա՝ քամ այդ տեսակ բռնադեմ մը, հետտը մը, ետպեմ մը: Բաւերը նշանակուած թիւն չունին) ըլլալ. միայն յիմար մը կրնար երևակայել այդ տեսակ բռն մը, իբր հայրենիքին նուիրուած զո՛ւ մը, որուն թաղակից ըլլալ չպիտի ուզէր ոեւէ փառասէր անձ, ես կ'ուզէի որ բռնադեմութիւնը քանի մը օր միայն տեսէր, որ անոր իշխանութիւնը սահմանափակուէր մասնիչները գտաագործելու գործին մէջ, եւ մինչև իսկ կ'ուզէի որ այդ միջոցին ծանր քար մը կապեն տանոր ոտքին, սրաւն զի մի'չա ժողովուրդին ձեռքին տակը ըլլար: Իմ զազա՝ փարնելու, որքան ալ ընդվզեցուցի իմ ձեռքի, հայրենիքի բարօրութեան համար յղադրած են, եթէ զուր անքան վեճողի չէք որ կարենաք հասկնալ զիս, ապա զէ՛ք ձեռքի համար:

Այն խոր լուսնիւնը որ տիրած էր մինչև այն ժամանակ, ընդմիջուեցաւ մէկ քանի հոգիներու խնդարով, բայց բեմատապէս չխտովուեցաւ, եւ ապա տնայապետի քան թէ ծիծաղելի գտնադրով չորոնհակցւեց:

Այս էր իմ կարծիքս, զրա որոպէս ստորագրուած եւ հրապարակու ապաւանտած. եթէ սխալ էր այդ կարծիքը, պէտք էր պայքար մղել անոր դէմ, զիս լուսարանել, բայց երբեք ամբաստանել զիս իբր բռնապետ: Կ'ամբաստանեն զիս թէ փառասէր եմ. բայց նայեցէ՛ք եւ զտակեցէ՛ք զիս. եթէ միայն ուզէի ծախել իմ լուսնիւնս, ռակիւմ խնդրուած կ'ըլլայի, բայց հինգ փարայ չունիմ այսօր: Անպարտ հաշտուած, ստորերկրեայ նկուզէ նկուզ խախտուեցայ եւ ճշմարտութիւնը քրտակելի զխտուելու վտանգով: Գալով ձեռքի, բացէ՛ք Եղեղեղիդ. ձեր ժամանակը փոխանակ աշտուելու զալիակողայի վիճարանութիւններով, կատարելագործեցէ՛ք Իրանից Յայտարարու

րութիւնը, հոտատակեցէ՛ք Սահմանադրութիւնը եւ դրէ՛ք հիմերը արդար ու ազատ կառավարութեանը, որ ձեր աշխատութեանց իրական նպատակաւէն է:)

Այս սարգրինակ մարդուն ընդհանուր ուշադրութիւն մը ընծայուած էր, եւ ժողովը՝ այսքան սահմակեցուցիչ եւ հաշտուած սխալմէ մը սարսափահար լուս կեցած էր. Մտաւայի մէկ քանի կուսակիցները, այս լուսնիւնը քաջութիւն տաւ, ծախահարկելին, բայց միւսները ծախի չի զարկին, եւ Մտաւայի տեղը վերադարձաւ, տանից ծախահարութեան եւ տանից զալիակով արտայայտութիւն մը ընդունելու:

Վերջիւ, ժիրօնալներու ամենէն մաշտար եւ խառնակ, ինքզինքը պարտական զգաց խտուելու, ժողովին զալիակով արթնցնելու համար, անիկա զոս յայնից որ զմարտգլխիւն ունի պատասխանելու մարդու մը, որուն վրայ այնքան ամբաստանութիւններ կը ծանրանան: Շատցո եւ Գալիէն այս րանկուն վրայ կը գլխեն եւ կը հարցունեն ինչ տանք Շապրէլէն արձակուած վճիռներն են, Լաֆայէթը զիմակախտի բաւ ըլլալուն համար: Վերջիւ կը պնդէ իր խօսքերուն վրայ եւ կ'սկսայ որ հարկադրուած է պատասխանել մարդու մը, որ քաւած չէ այն վճիռները, որոնց տակ բեռնաւորուած է, եւ որուն վրայէն զրպարտութիւններ եւ արիւն կը կաթկթեն:

Ազմու կը կրկին կը բարձրանայ, բայց անիկա կը չորոնակէ հաստատակամութեամբ, եւ Բարիդի երախտխառնութեան մէջէն Տալիար, Տիւսոն եւ ուրիշ մէկ քանի բեմախառններ նրջանակելէ ետք, ձեռք կ'տանէ Համայնքային Խորհուրդի այն նշանաւոր չորհրդակներ, զոր արդէն յիշատակեցինք, եւ զայն կը կարողայ ծաղիլ ծաղի: Պակայն եւ ալուպէս, որովհետեւ ծախիւ էր արդէն, այնքան ազատ որոն

թիւն չի գործեր այս, որքան ուրիշ վաւերաթուղթ մը զոր իր կարգին կը կարգայ երեսօթիսան Պուսայօ. ասիկա Մաւայի մէկ թերթն էր, նոյն օրն իսկ ստրուած, և որուն մէջ ըսուած է. —

«Միակ մտածում մը կը ճնշէ զիս. սա է թէ՛ ժողովուրդը փրկելու համար թափած բոլոր քանքերս ունի ալիսի յանդին, մինչև որ նոր ապստամբութիւն մը չծագի. Քոնստանտինի երեսօթիսաններուն մեծ մասին վրայ նայելուս պէս կը յուսահատիմ հայրենիքի փրկութենէն, եթէ առաջին 8 ժողովներուն մէջ Սահմանադրութեան հիմնը չդրուին, այլևս այս ժողովէն բան մը մի սպասէք. յիսուն տարուան անխիստութիւն մը կը սպասէ ձեր դրան առջեւ, և միայն բռնապետի մը հորհիւ պիտի կրնաք դուրս ելլել այդ վիճակէն, ու այդ բռնաւորը ըլլալու է ձմարիս հայրենասէր և պետական մարդ... Ո՛վ շատախօս ժողովարար, երէ գիտեալիք գործիք...»

Այս յօդուածին ընթերցումը յաճախ ընդմիջուեցաւ գայլոյթի ազաղակներով. հազիւ թէ վերջապէս էր, բաղմաթիւ երեսօթիսաններ յարձակեցան Մաւայի վրայ. ոմանք սպառնալից կը գոչեն. Ապպէյ տարեք, կառափնա՛տ զրկեցէք: Ուրիշներ արհամարհանքի խօսքերու տակ կ'ընկճեն զայն, բայց Մաւա, բոլոր այս յարձակումներուն կը սրտաստանէ ժպիտով մը միայն: Պուսայօ ամբաստանութեան հրամանագիր մը հանել կ'առաջարկէ և ժողովին մեծամասնութիւնը քուէի գնել կ'ուզէ: Մաւա պաղարխնութեամբ կը պնդէ որ պէտք է զինքը լսեն. ատենին վրայ միայն ելլելու է, որպէս զի զինքը մտիկ բնեն, և ահա ատենն կը բարձրանայ և իր սովորական բացատրութեամբը, իր թշնամիները պարկեշտաբեան կը հրաւիրէ Գալով այն վճառգիրներուն, զորս չեն ամչցած իրեն դէմ արձակելու, կ'ըսէ թէ կը պարծի անոնցմով, որովհե-

տեւ անոնք իր քաջութեան վարձատրութիւնը կը կալմեն: Ասկէ զատ կ'ըսէ, ժողովուրդը զինքը այս Ազգային ժողովին զրկելով, ջնջած եղաւ իրեն դէմ եղած վճիռները, և իր ու իր ամբաստանիչներուն միջեւ ընտրութիւն մը ըրած: Գալով այն յօդուածին զոր քիչ առաջ կարդացին, կ'ըսէ թէ կը հաստատէ անոր մէջ յայտնուած գաղափարները, որովհետեւ, կ'ըսէ սուար երբէք չմտեցաւ իր չրթունքներուն, և վախ ըսուած բանը ինչ է չի գիտեր. «Ինչմէ պահանջել, որ յետս կոչում մը ընեմ, յարեց, կը նշանակէ պահանջել որ չտեսնեմ այն բանը, զոր կը տեսնեմ, չը զգամ այն՝ զոր կը զգամ, և արեւին տակ ոչ մէկ զօրութիւն կայ որ կարող ըլլայ գաղափարներու այս յեղաշրջումը յոռաջ բերել. ես կրնամ երդնուլ որ սիրտս մաքուր է, բայց չեմ կրնար իմ մտածումներս փոխել. ասոնք են այն մտածումները զոր իրաց բնոյթը կը թեկադրէ»:

Այնուհետեւ Մաւա կ'իմացնէ ժողովին, թէ այդ յօդուածը, որ 10 օր առաջ, իբր յայտարարութիւն տպուած էր, վերստին տպուած է այս օր՝ հաստակ իր կամքին, ձեռամբ իր արպաղերիչին, կ'ըսէ թէ Հանրապետութեան Օրագիրին առաջին թիւին մէջն իսկ իր սկզբունքներուն նոր մէկ բացատրութիւնը պիտի տայ, որմէ ապահովաբար ժողովը գոհ պիտի մնայ, եթէ ուզէ զինքը լսել:

Արդարեւ կը հաւանին կարգաւ այս նոր յօդուածը, և ժողովը, Մաւայի չափաւոր արտայայտութիւններէն հանդարտած, ու իմ ետը ձառնառ յօդուածէն գոհ, նուազ խտտութեամբ կը վարուի հետը, մինչև իսկ ոմանք գոհունակութեան նշաններ կը յայտնեն: Բայց քիչ յետոյ, Մաւա կրկին բեմ կը բարձրանայ իր սովորական յանդիմանութեամբ և կը յատկնի իր պաշտօնակիցներուն զատ մը սալ չուսով վրդալուկու-

վասնզին վրայ, եթէ իր թերթը նոյն օրը յոյս տեսած չըլլար, և զինքը չար-դարացնէր, կուրօրէն բանաւ պիտի զրկէին զինքը: «Բայց, ըսաւ, ցոյց տալով ապրճանակ մը, զոր միշտ զրբ-պանը կը պահէր և զայն ձակախն սե-ւեռելով, եթէ զիս ամբաստանութեան տակ առնէիք, ես այս բնիկն վրայէն իսկ կը պայթեցնէի իմ ուղեգրս: Ահա-ւասիկ իմ աշխատութիւններուս, կրած վասնդնորուս և քաշած տոտապանք-ներուս պատուը: Եւ ուրեմն, ձեր մի-ջիւ պիտի մնամ որպէս զի ձակատեմ ձեր կատաղութեանց:»

Այս վերջին բառերուն վրայ Մա-ռայի պաշտօնակիցները կրկին զայրա-նալով կը գոչնէ թէ խենդ մը, ապի-րատ մըն է անիկա, և երկարատե-խառնակութիւն մը յառաջ կը բերեն:

Վերջարանութիւնը քանի մը ժամ շարունակած էր, բայց ինչ հասկցում էր: Ոչինչ՝ ետպետութիւն մը հաս-տատելու համար ենթադրեալ բռնապե-տական ծրարի մը մասին, բայց չստ-բան՝ կուտակցութեանց նկարագրին և անոնց փոխադարձ սլովին նկատմամբ: Տեսած էին Տանդօնը, զիւրահազարդ և իր պաշտօնակիցներուն հանդէպ հա-ճօքակատար, պարմառա սր զինքը ան-հանդիսա չընեն իր վարմունքին մա-սին: տեսած էին Ռոպէսրիէնը՝ ախ-նով և դուռըութեամբ տայի, Մասան-լըբութեամբ և յանդգնութեամբը սահ-մակեցուցիչ, մինչև իսկ իր կուտակ-ցութեանն մերժումը, բայց միշտ ջանք բնեղով մտքերը վարժեցնելու իր վա-րագ զրտութեանց: Վերջապէս՝ տեսած էին որ երեքն ալ յեղափոխութեան մէջ յաջողութիւն կը գտնեն այլապէս մո-լոր թիւններով, երբէք իրարու հա-հաս չըլլալով, փոխադարձաբար զի-րար տրանալով, և տակաւին ունե-նալով բոլոր մարդոց վրայ ազդեցու-թիւն մը գործելու այն փափաքը, որ զեւս բանասկանութեան ծրարի մը չի համարուիր:

Ժիրօնաէններուն հա համաձայնե-ցան Սեպտեմբերը և իր արհաւիրքը դատապարակու համար, անոնց ընծա-յեցին իրենց կարողութեանց և ուղղա-մըտութեան վրայ յարգանքը: Բայց անոնց ամբաստանութիւնները չափա-զանցեալ և անխնամ դասն, և մարդ-ինքզինքը չի կրնար արդիւն անոնց զայրոյթին մէջ անոնեկէ անձնական զգացումներ: Այդ վարկեանէն սկսեալ ժողովը աջ և ձախ կողմերու բաժնուե-ցաւ, ինչպէս եղած էր Սահմանադիր ժողովի առաջին օրերուն: Աջ կողմը անցան բոլոր ժիրօնաէնները, և անոնք՝ որ տեսնց անձնականապէս յարած ըլ-լալու ժիրօնաէններուն, անոնց վիհանձն զայրոյթին մասնակից էին: Կեդրոնին մէջ հաւաքուած էին մեծ թուով պար-կեշտ ալ խաղաղաբարց երեսփոխան-ներ, որոնք իրենց աջանդով և իրենց յետադուրութեամբը միայն քը-ւէով կ'ուղէին մասնակցի կուտակցու-կան պայքարներուն և որոնք բազ-մութեան մէջ կորսուելով չէին ուզեր ձախ հանել, այլ՝ տարահալութեան մէջ ըլլալ: Իրենց կողմած մեծամասնու-թիւնը՝ ժողովին մէջ, այն փութիւն-տութիւնը, զոր ժաքօպէն և քաղա-քապետական կուտակցութիւնը ցոյց կուտար անոնց աչքին առջև՝ ինք-զինքնին արդարացեալու համար, այս բոլորը զիրենք կը վատահայեցէր:

Անոնք կը սիրէին հաւատալ թէ Քոնստանտինի հեղինակութիւնը պիտի կրնար, ժամանակ տնցնելով, զրդուիչ-ները հանդարտեցնել, անոնք զալրա-ցած չէին կորուի գործունէութիւնը յե-տաձգուելուն համար և ժիրօնաէնե-րուն կարենալ բռնեմն համար թէ ի-րենց ամբաստանութիւնները ինդրու-կան էին: Ինքզինքնին բանաւոր և անկարգնակալ ցոյց կուտային, երբեմն քիչ մը նախանշաւ, ազակազմին չստ-յաճախակի և վայլուն պերճախօսու-թեանն համար: Բայց շատ շանցած,

բռնակայութեան անջու անոնք ակար
և վատարարոյ պիտի դառնային : Զա-
նոնք անուանեցին դաշտը , և փոխա-
դարձարար՝ ձախտակողմը յեա կոչեցին ,
որ բոլոր ժաքօղէնները լեւ մը ձե-
ւացուցած էին իրարու վրայ զիգուելով :

Այս լիբան տափառներուն վրայ
կը տեսնուէին Բարիդի երեսփոխան-
ները , և զատուական երեսփոխաննե-
րէն անոնք , որ իրենց ընտրութիւնը
կը պարտէին ակումբներուն թափած
սպիտաութեանց , կամ որոնք , իրենց
մտամտումէն ի վեր սա զազափարին
յարած էին թէ ոչ մէկ զիջողութիւն
պէտք էր ընել յեղափոխութեան թշա-
ւախներուն : Անոնց մէջը կային նաեւ մէկ
քանի ականաւոր մտաւորականներ , ո-
րոնք ճշգրիտ , խիստ և զրօական էին , և
որոնց անհաճոյ կը թուէր ժիրօնաւորու-
թան վարկածները և մարդասիրութիւնը ,
իրոյ անօգուտ վարդապետութիւններ :

Սակայն և այնպէս Մօսկովայի
(Լեւոնական) չառ բազմութիւն չէին տա-
կուին : Բլեկը (Դաշտային) ստուար մե-
ծամտնութիւնը կը կազմէր , և միա-
նայով աջակողմին , նախազահութիւնը
ստուած էր Բէյրութին . անոնք համամիտ
էին Սեպտեմբերի գէմ ժիրօնաւորներուն
գործած յարձակմանց , միայն թէ չառ
կանխաձայն և չառ քիչ հիմնական կը
դանէին ժիրօնաւոր անձնաւորութիւն-
ները :

Երկու կուսակցութեանց փոխադարձ
ամբատանութիւնները օրակարգի ան-
ցուցած էին . բայց անխախտ պահած
էին նախորդ օրուան սրտամը և երեք
կէտի վրայ վճիռ դաշտացուցած էին .
1 . Երեքքին գործոց նախարարութենէն
պահանջել ճշգրիտ և հաւատարիմ տե-
ղեկագիր մը՝ Բարիդի կացութեան մա-
սին . 2 . Ստաննութիւն և թաղան դրո-
ղոց զրգալէններուն գէմ օրինադիմ մը
խմբագրել . 3 . Քանդանիօնի չորք զա-
ւատական պահակազօրք մը հաւաքելու
միջոցներուն վրայ խորհել :

Բարիդի կացութեան մասին տեղե-
կագիր մը պատրաստելու խնդիրը յայտ-
նի է թէ ի՞նչ ուղղութեամբ պիտի կա-
տարուէր , քանի որ Ռօշանին յանձ-
նուած էր այդ դործը : Գրաստը զրգը-
սութիւններու գէմ և պահակազօրքի
կազմութեան համար կազմուած յանձ-
նաժողովն ալ ոչ նուազ յոյս կը ներշնչ-
էր , ըստ որում ամբողջութեամբ ժի-
րօնաւորներէ կը բաղկանար , Պիւզօ , Լա-
ստրա , Քէրալէն անդամ էին անոր :

Մամաւորարար այս վերջին երկու
ծրագիրներուն գէմ էր որ կ'աւելնէին
Մօսկովայիները . կը հարցնէին թէ Կու-
զեն պատերազմական վիճակը և Շան
սը Մարտի կոտորածները վերանորոգել ,
և թէ արդեօք Քանդանիօնը կը փա-
փաքէր ինքզինքին մուրակներ և պա-
հակախումբեր ստեղծել , ինչպէս վերջին
թաղաւորը : Ինչպէս ժիրօնաւորները կ'ը-
սէին , այս կերպով անոնք կը վերանո-
րողէին սրբաւերքին ստուած բոլոր պատ-
հաւարանութիւնները՝ Բարիդի մէջ բա-
նակատեղի մը հաստատելու ծրագրին
գէմ :

Ձախտակողմի անդամներէն չառերը ,
նոյն իսկ ամենէն ետեմդուները , Քան-
վանիօնի անդամի իրենց հանգաման-
քովը չառ բուն կերպով կ'արտայայ-
տուէին Համայնքային ինքնաւորի ձե-
սընձգութեանց գէմ , և Բարիդի երեւ-
փոխաններէն զատ ոչ ոք կը պաշտպա-
նէր զայն , երբ անոր վրայ յարձակում
մը բլլար , ինչ որ ամէն օր կը պատու-
հէր : Այս պատճառաւ , հրամանագրի-
ները իրարու կը յաջորդէին : Ըստ որում
Համայնքային ինքնաւորի իր վերակազ-
մութիւնը կը յազարկեցնէր , հիմնուելով
այն օրէնքին վրայ , որ կը տրամադրէր
բոլոր վարչական մարմիններու վերա-
կազմութիւնը , հրամայեցին գործադիր
խիստաութեան հակի անոր վերանորոգ-
մանը և ալլ մասին , երեք օրուան մէջ
հաշիւ տալ ժողովին : Վեց շաբաթ լա-
կացեալ յանձնախումբ մը անուանուե-

ցաւ, ընդունելու համար յայտարարու-
թիւնը բոլոր անոնց, որոնք իրենց գոյ-
քերը ի պահ դրած էին Քաղաքապե-
տարանին մէջ, և այդ գոյքերուն ինչ
եղած ըլլալը ստուգելու, կամ հասկնալու
համար թէ քաղաքապետութիւնը ինչ
ըրած էր զանոնք:

Գաւառային վարչութիւնը, որո ա-
պըստաւթական Համայնքային Խորհուր-
դը վարչական պարզ մարմին մը գիր-
քին և հանգամանքին վերածած էր, իր
բոլոր իշխանութիւններուն մէջ վերա-
հաստատուեցաւ և վերատապալելու իր «Վար-
չութիւն» տիտղոսը: Համայնքային ընտ-
րութիւնները, քաղաքապետին, քա-
ղաքապետութեան և ընդհանուր ժողո-
վին նշանակման համար, որոս ժաբո-
պէնները դեռ քիչ առաջ կ'ուղէին բաց
քուէով կատարել, տիտղոսները վախճե-
լու համար, կրկին զազանի քուէար-
կութեամբ կատարուեցան, զոյութիւն
ունեցող որէնքին մէկ հաստատու-
թեամբը:

Այս ապօրէն դրութեամբ արդէն իսկ
կատարուած ընտրութիւնները չեղեալ
համարուեցան և մասնաձիւղերը համա-
կերպեցան նոր սրտուած ձեւով վերակախ
ընտրութիւնները: Վերջապէս՝ հրամա-
նագրուեցաւ որ ասանց ձերբակալման
հրամանի բանտարկուածները անմիջա-
պէս ազատ արձակուին, ասիկա դորա-
ւոր հարուած մըն էր, արուած՝ հակո-
ղութեան յանձնախումբին, որ մասնա-
ւորաբար անձերու վրայ կը թափէր իր
կատաղութիւնը:

Բոլոր այս հրամանագիրները արը-
տած էին Հոկտեմբերի առաջին օրե-
րուն, և Համայնքային Խորհուրդը,
խտտօրէն մզուած, ինքզինքը բռնա-
դատուած կը զգար Քոնստանտինոպոլի
ազգե-
ցութեան տակ խոնարհելու: Սակայն և
այնպէս հակողութեան յանձնախումբը
չէր ուզած ասանց զիմաղրութեան
յաղթահարուիլ: Իր անդամները ներ-
կայացած էին ժողովին, ըսելով թէ՛ ի-

րենց թշնամիները պիտի չփոթեն. ա-
նոնք ի ձեռին ունէին այն թուղթերը,
որոս դրած էին Լարօրդի քով, թա-
ղաւորին անձնական գանձուն վերա-
կացու, և, ինչպէս կը յիշուի, դատա-
պարտուած Օգոստոս 17 ի ատենանէն,
կրթէին անոնք թէ ձեռքերնին ունին
նամակ մը, ուր բացատրուած էր թէ
ի՞նչ արժած էին մէկ քանի հրամանա-
գիրներ, որոնք արձակուած էին նախ-
ննթաց ժողովներուն մէջ: Անոնք եկած
էին զիմակազերծ ընել արքունիքին
ծախուած երեսփոխանները, և ապա-
ցուցանել անոնց հայրենասիրութեան
կեղծ ըլլալը:

— Անուննի՛ն տուէ՛ք, գոչեց ժողո-
վը, զայրոյթով:

— Տակաւին չենք կրնար տալ տ-
նոնց անունը, պատասխանեցին յանձ-
նախումբի անդամները:

Անմիջապէս, այդ զրպարտութիւնը
մերժելու համար կապուեցաւ 24 երես-
փոխանէ բազկապիտ յանձնախումբ մը,
որուն անդամները տունուկցան Սահմա-
նադիրին և Օրէնսդիրին չմասնակցած
երեսփոխաններէն. պաշտօն տուին բա-
տուղեկ ներկայացուած վաւերաթուղ-
թերուն ճշդութիւնը և սեղեկագիր մը
պատրաստել այդ մասին: Մտաւ, որ
այս ամբաստանութեան հնարին էր,
իր թերթին մէջ հրատարակեց որ, Հա-
մայնքային Խորհուրդի ամբաստանիչ՝
Թոքանականներուն վերադարձուցած էր
իրենց դրամը, և ծանուց որ, իբր թէ
միբրոնալէններու դատարարութիւն մը ե-
րեսան եկած է:

Այլ սակայն, թուղթերը քննուելով
տեսնուեցաւ որ նոր երեսփոխաններէն
ո՛չ մին յանցանքի տակ չէ, այնպէս որ
հակողութեան յանձնախումբը զրպարտիչ
նշակուեցաւ: Թուղթերը այնքան բազ-
մաքանակ էին որ, 24 երեսփոխանները
չկարենալով անոնց քննութիւնը Քաղա-
քապետարանի մէջ չարտնայել, զանոնք
փոխադրեցին ժողովին յանձնախումբե-

րէն մէկուն մէջ . Մտաւ տեաներով որ այս կերպով կը գրկուի իր ամենօրեայ ամբաստանութիւնները քաղելու ճոխ մթերանոցէն , սատիկ դայրացաւ . և իր թերթին մէջ գրեց որ բոլոր մասնու-թեանց տպագրոյցները ջնջել կ'ուզուի :

Համայնքային Խորհուրդի տնօրէն-թիւնները այս կերպով գտակէ յետոյ ժողովը գրադեցաւ գործադիր իշխա-նութեամբ , և որոշեց որ նախարարները այլ ևս չկարենան առնուիլ իր մէջէն : Ճանդօն , որ հարկադրուած էր բնա-րութիւն մը բնիկ դատական նախարարի և Քննչականութեան անդամակցութեան պաշտօններուն միջև , Մկրտաւոյի նման նախընտրեց այն պաշտօնը , որով պիտի կրնար ապահովել բեմը , և հրամարե-ցաւ նախարարութեանէն , առանց հաշի-տալու դադանի ծախսերու մասին , Ը-սելով թէ այդ հաշիւը դաշխիւն տուած էր . ասիկա շատ ճիշտ չէր , բայց բա-րակր չվնասեցին և անցան վրայէն :

Ֆրանսուս տը Նէօֆալթօ մերժած ըլլալով դատական նախարարի պաշտօ-նը , Կատա , Նշանաւոր գրադէտ և մու-ցի գաղափար տարաւ , ու մուրհաւ տը Լասիի սքանչելի հրատարակութեամբ հաշտուոր դարձած , գրաւեց դատա-կան նախարարի աթոռը : Ալէքսան , քրանաջան վարչութեան մը յոգնարեկ , որ ելմէ ոչ իր կարողութիւններէն՝ գո-նէ իր ոյժերէն վեր էր , նախընտրեց հրամանատարն ըլլալ այն բանակին , զոր կը կազմէին Պիլէնեան լեռներու եր-կայնքին :

Նախարար Լըպլէօնի առժամապէս պաշտօն յանձնուեցաւ . պատերազմա-կան նախարարութեան հետ արտաքին գործոցն ալ ստանձնել : Վերջապէս , Ռօ-լան իր հրամարակներ տուաւ , յոգնած՝ այն անխիստութեանէն , որ այնքան հա-կառակ կուգար իր պարկեշտութեանը և կարգ կանոնի մասին իր սենեկած սննդիկի սիրոյն : Ժիրօնալէնները ժողո-վին առաջարկեցին հրաւիրել զայն որ իր նախարարական պաշտօնէն հրաժա-

րի : Մօնթանեաւները , մասնաւորաբար Տանդօն , որուն շատ հակառակած էր Ռօլան , բնդդիմացան այս քայլին , իբր տնարման ժողովին արժանապատու-թեան : Տանդօն կը գանդատէր որ Ռօ-լան սկսար մէկն էր աւ իր կնոջը ձեռ-քով կը կատարուէր . սկսար թեան այս մեղադրանքին պատասխանեցին Սեպտեմբեր 3 ի նամակով , և տակաւին կրնային պատասխանել յիշատակելով այն բնդդիմութիւնը՝ որուն ինք Տանդօն հանդիպած էր դաշխիւն մէջ :

Այսու հետեւի օրակարգին անցան : Ռօլան՝ Ժիրօնալէններուն և ըստի մար-դոց ստիպման վրայ միայն նախարարու-թեան մէջ . անիկա ժողովին գրեց ազ-նուականօրէն . « Ես կը մնամ դաշխիւն մէջ , որովհետեւ զրպարտութիւնը հոն կը յորձակի իմ վրաս , որովհետեւ հոն վտանգներ կը սպասեն ինծի , քանի որ Քննչականութիւնը կը թուի վատաբիւ որ ես հոն մնամ դեռ » : Ի վերջոյ կը յա-րէր . « Եստ վտաւոր բան մըն է որ զիս մեղադրեն միայն անոր համար , որ առաքինութեան և քաջութեան հետ մէկ ելլած եմ » :

Այնու հետեւ ժողովը գոնադան յանձ-նախաւերելու բաժնուեցաւ . կազմեց հսկողութեան յանձնաժողով մը , որ կը բաղկանար 30 անդամներէ , ուրիշ մը , պատերազմական գործերու համար՝ բաղկացած 24 հոգիէ . կրորդ մը , հաշուակալութեան համար , 15 տեղամ-ներէ . չորրորդ մը՝ ոճրագատ և քա-ղաքային օրէնքներու համար , բաղ-կացեալ 48 անդամներէ . հինգերորդ մը՝ թղթադրամներու , դրամներու և կլմատկան գործերու համար , 42 հոգի : Վերջապէս , բոլոր միւսներէն աւելի կարեւոր , վեցերորդ յանձնախումբ մը կազմուեցաւ , որպէս զի ի գլուխ հանէ Քննչականութեան գլխաւորման նպատակը , այսինքն Սահմանադրութեան ծրագիր մը պատրաստել : Անոր անդամները առնուեցան գոնադան տեսակէտով չըն-

չակաւ որ մտադրելէ, և գրեթէ ամենքն ալ բնարուած՝ աջակցումի հաներաւն համաձայն: Իմաստասիրութիւնը այդ յանձնառուողին մէջ ունեցաւ իր ներկայացուցիչը յանձին Սիլվիոյ, Քոնտորսէի և Ամերիկացի Քալմասո Բէյնի, որ զեւ նոր եղած էր Ֆրանսա. քաղաքացի և Ազգ. Քոնփանսիօնի անդամ. Ժիրօնաբլ տալն յանձնախումբին մէջ մասնաւորաբար ներկայացուեցաւ Ժան-Բանդոյ, Վէրնիլոյ, Բէզիանոյ և Պրիստոյ: Կեղբոնի կողմէ ներկայացուցիչներ էին Պատէր, իսկ Մոնթմաների կողմէ՝ Տանդան:

Անշուշտ գործադրողներ պիտի ըլլան որ այս աշնան յարաչարժ, ալ աշնաքան քիչ խնատասէր հսկաարք ստեղծելէ զուտ փիլիսոփայական յանձնախումբի մը մէջ, և այնպէս կր թուի թէ՛ Ռօպէսթիէի նկարագիրը, եթէ ոչ իր կարողութիւնները զինքը առկիւրծման կը հանդիսացնէին այս գերին: Անուրանալի է որ, Ռօպէսթիէն չառ առկի կը ձգտէր այս գիրքին, և խորապէս՝ փրտորուեցաւ զայն ձևը ձգած չրդալուն համար. նախապատուութիւն տալն Տանդանին, որուն բնական ուղղամտութիւնը զինքը ամէն բանի յարմար կը հանդիսացնէր, և ու մէկ խորունկ հակառակութիւն զեւ զինքը չէր բաժնիր իր պաշտօնակիցներէն: Այս յանձնախումբին կազմութիւնն էր որ պատճառ եղաւ Սահմանադրութեան գործին այսքան ետ մնալուն:

Այս կերպով, մայրաքաղաքին մէջ կարգ կանոնի հաստատել, գործադիր իշխանութիւնը կազմակերպել, յանձնախումբերու աշխատութիւնները բաժնել և Սահմանադրութեան պատրաստութիւնները տեսնել յետոյ, կը մնար

կարողադրելիք վերջին խնդիր մը, մէկն այն լարջ խնդիրներէն, որոնցմով Ժողովը հարկադրուեցաւ զրազել. աշն է Լազովիկոս ԺԶ-ի և իր բնասնիքին՝ փճակը:

Ժողովին մէջ այս մասին չառ խորունկ լուսավիշն պահուած էր. ամէն կողմ, Ժաքօպէններու քրիստոնեայն մէջ, Համայնքային Խորհուրդին, մասնաւոր և հասարակաց վարչերու մէջ կը խօսէին. մեայն Քոնփանսիօնի մէջ էր որ լուսկը կեննային: Տարագիրներ զէն ի ձևին բաժնուած էին, և Բարիկ տարած էին սճրադատ օրէնքները ի գործ զնկու. համար անոնց վրայ: Այս խնդրին չարջ, ձայն մը բերձրացաւ. առաջին ձայնն էր առիկա, որ հարցոյց թէ փոխանակ ստորադատ յանցաւորներով զրազելու, առկի ազէկ չէր Թանրլի մէջ բանտարկուած բարձր դատու յանցաւորներով զրազել:

Այս բառերուն վրայ խորունկ լուսութիւն մը տիրեց ժողովին մէջ, ամէնէն առաջ խոսք տուա Պարպատու, և բոստ որ զխնայել առաջ թէ Քոնփանսիօնը պիտի գտաւ Լազովիկոս ԺԶ-ն, պէտք է որոշել թէ Քոնփանսիօնը դատական մարմին պիտի ըլլայ, որովհետեւ տրիչ յանցաւորներ ունէր տն, զորս պէտք էր գտակ, Թանրլի մէջ գանտ պնէրը գտակել առաջ: Այս խորնգիրը յարաջանելով Պարպատու կ'ակնարկէր աշն ծրարքին, որուն համաձայն Քոնփանսիօնը արտասովոր տեսանի մը պիտի վերածուէր, իր ձևը քովը գտակու համար գրգռիները, եռապետները, եին: Կարճ փճաբանութենէ մը յետոյ, առաջարկը զրկուեցաւ օրէնսդրական յանձնախումբին, յաննկու. համար աշն հարցերը, որոնց ծնունդ կուտար այդ առաջարկը:

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Ժ Է Մ Մ Ա Բ

Զինուորական կապառիներ 1792 Հոկտեմբերի փրկերը . — Լիլի անդամաւոր Աւստրիացիներէն . Կորստի եւ Մոյանտի գրաւումը Քիւտային կողմէ . — Մեր գործարարներուն սխալները Քիւտային զէջ գործարարներէն . — Արցեսներուն զորաւանակը . — Սափաւայի եւ Նիսի տաւոր . — Տիւմուրիէ Քարիզ կ'երթայ . իր դիրքը՝ կառակցարեանց տակէպ . — Ազդեցութիւնը եւ կազմակերպութիւնը ժողովակէ Ակոնքին . — Ֆրանսական ընկերութեան փնտիւր . Քարիզի սաղսները . — Մաւալի եւ Տիւմուրիէի տեսակցութիւնը . — Մանրափայլեր . — Ժիրսեւեհներուն երկրորդ սրայքարը Մոնղականութեան լիւտ . — Լուլի Մաղկաթիւնը կ'ամբաստանէ . Մաղկաթիւնի ստատսիստը . ժողովրդի տնտեսութիւնը կը բարձրանայ տնտեսական ամբողջականութիւնը . — Աստիւն առաջարկ Լուլիփիկոս ժԶի գաղտնիարարեան . — Տիւմուրիէի զինուորական գործարարեանց շարունակութիւնը . — Բարեփոխում եւ փոխարարեան մէկ . Բաւ՝ պատեւարագնական եւ փոխարար . — Ժեմարի յայտնակը . — Բարդախան եւ իւրաքանչեւ կապառիներ Պերճիքայի մէկ . Տիւմուրիէի իւրաքանչեւ կապառիներ . — Կանտի . Մոնաի . Պրիւքսի . Նախարի եւ Անվիտի տաւոր . Պերճիքայի գրաւումը մինչեւ Մեզ . — Զինուորական փոքարեան մէկ փոխարարի . — Տիւմուրիէի տնտեսականութիւնը Քոնվանսիօնի եւ եւրոպայութեանց լիւտ . — Մեր կապառիները Արցեսներուն եւ Պրիւքսիէն ընկերութեան մէկ :

Այս միջոցին . Ֆրանսայի զինուորական կապառիներ չառ փոխառած էր : Հոկտեմբերի կէսին կը հասնէինք . ինչ . նախին ապա՛հա եւ միտած էր Շամբան . երէն եւ Ֆրանսիայէն եւ օտար հոգր ապառանքի եւրոպայի տնտեսական էր երեք կէտերուն վրայ . Բալայիման . Մափուան եւ Նիսի կամառիներ :

Տեսանք որ Բրուսիայիները քաշուեցան Լիւնի բանակաւորին . Արկոնի համարն փրկաւին բանեցին . կիրճերը խճողելով մեծաւորներով եւ հիւանդներով եւ ամբողջական փնտրումը մը խաղաղեցան մեր գործարարներուն տնտեսական հետեւանքով . որոնցմէ իւրա .

բանեցին որ սարքեր նպատակի մը կը հետապնդէր : Սաքս-Գեյէն դուքսը չառ չէր յաջողած իր Զոլանտայի վրայ բրած յարձակումին մէջ : Սինչ Բրուսիայիները Արկոնի վրայ կը քաշէին . այդ իշխանը չուզելով եւ մնալ . կարծած էր որ պարտական է փախչան Զեմարի մը բնէ : Այդ սակայն . ինչեւ մեր հիւսիսի սահմանադրութիւնը պատարկ էր . իր միջոցներն ալ մերկանեւին չառ մեծ չէին եւ հալիւ . ինչ կրցաւ 15,000 հոգի հաւաքել չառ քիչ պաշարով մը : Այն տանն ամբողջութեամբ ամբողջ երկրորդին վրայ կեղծ յարձակումներ Զեմարիով . մեր պայտիկ

բանակատեղիներէն մէկուն պարտութիւնը զրգոհեց և յանկարծ Լիլի վրայ եկաւ, փորձելու համար պաշարում մը դոր ամենէն մեծ զօրավարները հօգր բանակներով և սնապին ոսկմական զործիներով չէին կրցած գործադրել: Միայն յաջողութեան հաւանականութիւնն է որ պատերազմի մը մէջ արդարացի կը դարձնէ անգութ ձեռնարկները: Դուքոր հազիւ թէ քաղաքին մէկ կէտին կրցաւ մօտենալ և հոն հաստատեց լնդանօթներ, որոնք վեց օր շարունակ Լիլը ամրակոծեցին, և երկու հարիւր տունէ աւելի հրդեհեցին: Կըսեն որ Մեծ-Բրտտնի Քրիստին, ու վեց անձամբ ներկայ ըլլալ աչաւ ահուկի աւաարանին: Եթէ իրաւ է, անկիւ միայն ականատես եղաւ պաշարեալներուն հերոսութեան և աւստրիացի արքայադուստրիւն անօգուտ ձեռնարկներուն: Լիլցիները սղնիս յառաջատու թեամբ մը գլխադրելով, բնաւ անձնատուր ըլլալու չհամարեցան, և հոկտեմբեր 8ին, մինչ Բրտտնիայիները Արիստը կը ձգէին, դուքս Ալբրէտ ստիպուած էր Լիլին հետանալ: Լապտարօնէ զօրավարը Սուտօնէն և Պուրնօնիլլը՝ Շամբանիլէն վերադառնալով բանադատեցին զայն արագօրէն հետանալու մեր սահմանադրութեն և Լիլցիներու գլխադրութիւնը, ամբողջ Ֆրանսայի մէջ խնայուելով, միայն աւելցնելու ծառայեց ընդ հանուր խանդավառութիւնը:

Ստատուրապէս նոյն Ժամանակները Քիսպին Բարապինայի մէջ յանդուգն ձեռնարկներ կը փորձէր, որոնց հետեւողները աւելի փալտուն էին, քան թէ հաստատ: Կապուած ըլլալով Պիլանի զօրարանակին որ Հոնտուի երկայնքին վրայ բանակած էր, 17,000 հոգիով տեղաւորուած էր Արիլէն թիւ մը հետեւ:

Արշաւանքի մեծ բանակը Ֆրանսայի ներքերը յառաջանալով սկսար կերպով մը պաշտպանած էր իր յետ-

սակողմը: Տկար ջոկաններ կը ծածկէին Արիլը, Վարմար և Մայանար: Վիսպին տակաւ նշմարեց: Արիլի վրայ քաղեց և Սեպտեմբեր 30ին մտաւ հոն, առանց գլխադրութեան հանդիպելու: Այս յաջողութենէն քաջալերուած, Հոկտեմբեր 7ին մտաւ Վարմար, ուր աւելի զմտարութեան չհանդիպելով 2700 հոգիի զօրադուռը մը տակալեց զինաթափ ըլլալու: Յետոյ գրաւեց Ֆրանքլինթալը և անմիջապէս ուշադրութիւնը դարձուց Մայանի կարեւոր կէտին վրայ, որ Բրուսիայիներուն նահանջին ամենակարեւոր կէտերէն մէկն էր և ուր անխոհմտութիւնը ունեցած էին միայն միջակ պահակախումբ մը թողու:

Քիսպին 17,000 հոգիով և առանց միկերքի չէր կրնար պաշարում մը բռնել, բայց ձեռնարկ մը ու վեց փորձել: Այն գաղափարները որոնք լեզափոխած էին Ֆրանսան, կը խափէին ամբողջ Գերմանիան և մասնաւորապէս համարաբանական քաղաքները: Մայան անանցմէ մէկն էր և Քիսպին հազարավազութիւն հաստատեց քաղաքին հետ: Պարիսպներուն մօտեցաւ, յետոյ հետաքստ, երբ աւստրիական զօրադուռի մը համակը իմացուեցաւ սուտակը, նորէն պարիսպներուն մօտեցաւ և մեծ շարժումներ բնկով ինչամին խորեց իր բանակին ու մին վրայ: Տեղւոյն վրայ խորհրդակցեցան: Անձնատուր ըլլալու ծրագիրը բաժնի կերպով պաշտպանեցին Ֆրանսայիներու կառավարները և հոկտեմբեր 21ին քաղաքին զուսները բացին Քիսպինի առջև: Զօրադուռը զինաթափ եղաւ, ու թր հարիւր Աւստրիացիներէ գրաւ, որոնք միայն մեծ բանակին: Այս յաջողութիւններուն լարը չուտով տարածուեցաւ և տարօրինակ ցնդում մը յատուց բերաւ: Անտարակոյտ գլխին յաջողութիւններ էին առնք, չատքիչ արժէք ունէին բողոքատմամբ Լիլցիներու յարատեւութեան և Ալեյ-Մէ-

Նըճուլտի մէջ ցոյց տրուած հիւանդի պարզարեւութեան հետ : բայց ամենքն ալ սքանչացած էին, տեսնելով որ պարզ զիմարութենէ մը յաղթանակի անցած են : Մինչև. հոգ, ամէն բան լաւ էր Քիւտլինի կողմէն, եթէ իր զիրքը գնահատելով, զիմար պատկերազմը վերջացնել այնպիսի չարժանով մը, որ կարելի է վճռական ըլլար :

Այդ միջոցին, Տիւմուրիէի, Քէլլէրմանի և Քիւտլինի երեք բանակները բարեբաղդ զիպուածով մը այնպիսի ձևով մը տեղաւորուած էին, որ կրնային Բրուսիացիները բնաջինջ ընել և մէկ յառաջնադասումով մը գրաւել Հոննուսի թողոր գիծը, մինչև ծովը : Եթէ Տիւմուրիէ, նուազ մտադրաւ ըլլալով ուրիշ գաղափարով մը, Քէլլէրմանը պահէր իր հրամանին ներքեւ և Բրուսիացիները հարածէր իր 80,000 հոգեով, եթէ նոյն աչդ միջոցին Քիւտլին Մալանէն Քոպլէնց՝ Հոննուսը իջնելով, ինչպէս թշնամիին տեսի կողմէն, անդրադարձնէր զանոնք պիտի ընկնէին : Յետոյ, հետեւելով Հոննուսի գիծին, մինչև Հոյանաս, Արպէր դուքսը գերի կը բռնէին հակառակ կողմէն, զայն կը ստիպէին գիւնաթափ ըլլալու և ծամբայ բանարով : սմբոջ Հոյանասն զրաւուած էր : Իրէվ և Լիւքսնայուրի, որոնք նկարագրած գիծերնուս մէջ են, բնականոցար կը յաղթուէին, մինչև Հոննուս, Թրանաս կը գտնար և պատերազմը վերջացած կ'ըլլար մէկ ամսուան մէջ :

Տիւմուրիէի հանձարը աստուարտիս էր, բայց իր գաղափարները ուրիշ բնութայք մը ստացած էին : Անհամբիւր Պերճիքս վերադառնալու վրայ կը խորհէր, միայն ուղղակի հոն բնիմանալ : Լիւքսնայուրի համեմատ և գուշո Արպէրի հակառակ բռնակը ետ մղելու համար : Արեւմտեան Քէլլէրմանը միմայ թողուց Բրուսիացիները հարածելու համար : Անիկա զեւ կրնար Քոպլէնց

փոխադրուիլ, Լիւքսնայուրի և Դրէվի մէջտեղէն անցնելով, մինչ Քիւտլին Մալանէն պիտի իջնէր : Բայց Քէլլէրման նախաձեռնութեան ողի քիչ ունենալով, շատ չվստահեցաւ իր զինուորներուն, որոնք յոյնած կը թուէին և բռնակեցաւ Մէլի չուրջ : Քիւտլին, իր կողմէն ուղկով անկախ գտնալ և փախուի արշաւանքներ ընել, ու է փախաք չունէր Քէլլէրմանին միանալու և Հոննուսի սահմանին մէջ փակուելու : Ուրեմն բնաւ չխորհեցաւ Քոպլէնց դալու : Այսպէսով անգործութեան ենթարկուեցաւ այս զեղեցիկ յատակագիծը, զոր այնքան լաւ ըմբռնած և բնութայնած է մեր զինուորական պատմագիրներէն ամենէն մեծը, Ժովինի :

Քիւտլին, մտայն ըլլալով, խորիմ գիւրադրդիս և փոփոխամիտ էր : Կը ձգտէր մանուսնդ անկախ գտնալու Պիրոնէն կամ ուրիշ տեւ գորախորէ մը, և գաղափարը ունեցաւ յաղթանակելու իր չուրջը : Մէնհայմը զրաւելով կայսրնայր իշխանին չեղարթութիւնը բռնաբարած կ'ըլլար, ինչ որ իրեն արդիւյթած էր գործաղի իշխանութիւնը : արեւմտեան Հոննուսը չքեց յատուցանարու համար Գերմանիայ մէջ : Թրանսփորթ սիւս Մալին իրեն նախանձիկ որս մը թուեցաւ և որոշեց անոր վրայ քալել : Այլ գտնալն այս քաղաքը, ուղտա, փաճասալան, դաւնաղան պատերազմակաւ մէջ միշտ չեղարթ միայնած և յաւ արաւազուած՝ Թրանսպիւնելուս համար, արեւմտեան չէր այս ունարտեան նախադիւրսութեան : Բնաւ պաշտպանած չըլլալով, գիտար չէր հոն մանելը, բայց գիտար էր հոն կեցալը, և հետեւարար անողտու էր գայն գրաւել : Այս զինուորական արշաւանքը միայն մէկ նպատակ կրնար ունենալ, այն է՝ սուրբի ենթարկել քաղաքը, և բարդովին անարդար կը հարկեր գնել մարդուրդի մը վրայ, որ սովորաբար չեղարթ էր : որ հալկս թէ

Ի զձեր ունէր, և որ իր իղձերովն իսկ Ֆրանսայի բարեացակամութեան արժանի էր, որովհետեւ մեր սկզբունքները կը քառադավէր և անոնց յաջողութիւնը կը փախաբէր: Քիսպին ալ ըստ պարտաւորութեան սխալը գործեց: Օգոստոս 27ին էր: Հարկեր հաւաքեց, նեղացուց բնակիչները, զորս Ֆրանսայի գէտ թշնամիները դարձուց, և այսպէս, Մաշն գետին վրայ խոյանալով ինքզինքը ենթարկեց Հոնորէին կարուկու վաճաղին: Ըլլա՛յ Բրուսիացիներէն, եթէ մինչեւ Պինժէն ելլէին, ըլլա՛յ կայսրընտիր իշխանէն, որ չէզոքութիւնը բռնարարելով Մանշայմէն գտնուող սկիւր ելլէր:

Թշնամի հողին վրայ այս յառաջ-խաղացութեանց լուրը չարաւանկեց մեծ ուրախութիւն պատճառել Ֆրանսայի, որ չառ դարմացած էր յաղթանակներ տանելուն, ինչն իսկ նուաճուելու այնքան վախնալէն քանի մը օր ետք: Բրուսիացիները, վախնալով, չարմառն կամուրջ մը ձգեցին Հոնորի վրայ, աջ գետափին երկայնքն ի վեր բարձրանալու և Ֆրանսայիները վաճելու համար: Բարերազգարաբ Քիսպինի համար, 12 օրէն միայն կրցան գետը անցնել: Յուսարեկութիւնը, հիսնադարձիւնները, և Աստրիացիներէն բաժնուած ըլլալին այս բանակը 50,000 հողի վերածած էր: Քլէրֆելդ, իր 18,000 Աստրիացիներով մեր գինտ օրներուն գէտ ի Ֆրանսիայէն բաժնուած ընդհանուր չարմամբն հետեւած էր, և օգնութիւն կը հառցնէր գտնուող Ալպէսին: Տարադիրները արձակուած էին և ալ փախչուն զօրութեամբ միացած էր Քոնտէի գունդին և կամ ոտարին ծառայութեան մէջ անցած էր:

Այն միջոցին որ այս գէտքերը տեղի կունենային հիստորի և Հոնորի սահմանադրութիւն վրայ, ուրիշ յաջողութիւններ ձեռք է անցրնէինք Ալպիաններէն և Կոնտէնալի միջոց: Մոնպէլիէի որ

հարաւային զօրաբանակին մէջ էր, Սափուան կը նուաճէր և Նիսի կամուրջները զրաւ կը կուտար իր տեղակալներէն մէկուն միջոցաւ: Այս զօրավարը, որ Սահմանայիր ժողովին մէջ պետական մարդու մը բոլոր լուսամտութիւնը չուր տեսնէր, և որ ժամանակ հաշնկուողին տրականի մը յատկութիւնները յայտնելու, որոնցմով կ'ընէ թէ օժտուած էր, Օրէնայիր ժողովին առջեւ կանչուած էր իր վարմունքին հաշիւը տալու, չառ դանդաղ չարմած ըլլալու ամբաստանութեամբ: Յաջողած էր իր ամբաստանիչները համալելու որ իր յապաղումները միջոցներու պակասութեանց հետեւանքներն էին և ոչ թէ նախանձախնդրութեան պակասի, և վերադարձած էր Ալպիանները:

Սակայն և այնպէս, յեղափոխական տաճին սերունդին կը պատկանէր, և այնպէսով անհամաձայն էր նոր սերունդին հետ: Անպատճառ մըն ալ կանչուելով, պիտի հրամարեցնէին զինքը, երբ վերջապէս իր Սափուան մանկը բնկին: Իր հրամարակներ այն տառն յետաճողուցաւ և իրեն ինչպէս տալին որ յաղթանակը չարմանակէ:

Ըստ Տիւմուրիէի յղացած յատակագրին, երբ արաւոքին զարմայ նախարարի հանգամանքով մի և նոյն տառն գիտնալիստութիւնը և պատերազմը կը վարէր, պէտք էր որ Ֆրանսա իր զօրաբանակները մզէր մինչեւ իր բնական սահմանները, մինչեւ Հոնոր և Ալպիաններու բարձր շղթան: Այս բանին համար պէտք էր զրաւել Պէլճիգան, Սափուան և Նիսը: Ֆրանսա մանկով իր բաղաքականութեան բնական սկզբունքներուն մէջ, այնպէսով տատակութիւնը ունէր վետա հառցնելու միայն իր երկու թշնամիներուն, որոնք իրեն հետ կը պատերազմէին, Աստրիացիները և Կոնտէի սպարաւորքը: Մոնպէլիէի պիտի զարմալէր մէկ մասն այս յատակագրին, որ Ալպիցին

վիժած էր Պիճիբայի մէջ, և մինչև այն տառն յետաձգեալ էր Սափուայի մէջ: Մաս մը զինուոր տուաւ զօրավար Անսէլմին, Վար զեօր անցնելու և արտածելանի մը վրայ Նիս երթալու համար: Ենքն իսկ ընթացաւ իր զօրարանակին տմենամեծ մասին հետ՝ Կրնսպլէն Շանսպէրի, Մէն - Փէնիի համարով Սարացի զօրախումբերուն սպաննաց և ինքն իսկ յառաջանալով Պարրոյի ամբողջէն, Մանսէլլանի վրայ, յաջողեցաւ զանոնք բռնելու և հալիսին մէջ քշելու: Մինչ իր անդակադները զանոնք կը հալածէին, ինքը հասաւ Շանսպէրի, Սեպտ. 28 ին, և հոն իր յաղթական մուտքը զործեց, ի մեծ զոհաւնակութիւն ընակիչներուն, որոնք իրը ճշմարիտ սարսրդիներ կը սիրէին ապստամբիւնը և ձրանաւան, իրը մարդիկ, որոնք նոյն լեզուն խօսելով, նոյն բարքերը ունին և մի և նոյն առաջանիս կը պատկանին: Մէնսպլէսքիտ անմիջապէս Սափուայիներէ ժողով մը կազմեց, որպէս զի հոն վիճարանին ինչորի մը վրայ, որ աստրալոյս չէր վերջրներ, այն էր ձրանսայի միանալը:

Այդ նոյն միջոցին, Անսէլմ, զօրացած 4000 Մարսիլիացիներով, զորս պահանջած էր իրը օժանդակ, մօտեցած էր Վարին որ անհաւատար հեզեզ մըն է, ինչպէս բոլոր անոնք, որոնք բարձր լեռներէ կ'իջնան. անիկա փոխն ի փոխ անտահման կամ չոր էր և նոյն իսկ հաստատուն կամուրջ մը չէր կրնար ունենալ: Անսէլմ չատ յանդգնութեամբ Վարը անցաւ և զրահեց Նիսը, զոր կամ Սէնդ-Անարէ նոր բռնած էր, և անդուրն պաշտանատարները զինքը սահլամ էին քաղաք մանկ զսպելու համար ամբարին խառնակութիւնները, որոնք անուկի թաղան մը կ'ընէին: Սարացի զօրքերը բարձր հովիտները նետաւեցան: Անսէլմ զանոնք հաղածեց, բազց կեցաւ վտանգաւ որ զիրքի մը առաջ, Սարմիսի զիրքը՝ ուրիշ երկէր չկրցաւ բիւժման. զէջները վանել: Այդ միջոցին Ղրիս կէ

ծովակալին նաւարածինը իր չարմուսները միացնելով զօրավար Անսէլմի չարմամբերուն, Վիլյ-Պրանչի յանձնումը յաջողցուցած էր և զացած էր Օնէլի պզտիկ իշխանութեան զէմ: Շատ մը ծովահէլներ ընդհանրապէս սպաստան կը պանէին այս նաւահալստին մէջ, և այս պատճառաւ անօդատ չէր զայն զրահելը: Բայց, մինչ Պրանսական մակույկ մը կը յառաջանար բանակցելու համար, չատ մը մարդիկ, հակառակ մարդկային իրաւունքներու, ընդհանուր զնդակահարութեամբ մը սպաննուեցան: Մովակալը, այն տառն իր նաւերը խորսիւկով նաւահալստներուն զէմ, զայն Զախճախեց իր հրացանաձգութեամբ և յետոյ քանի մը ջուրս զինուոր զուրս հանեց, որոնք չառատակութիւնները բրին քաղաքին մէջ, և մեծ ջարդ մը տուին վանականներուն, որոնցմէ մեծ թուով կալին հոն և որոնք եղած են, կ'ընէին այդ խարդախութեան զորդիչները:

Այդ պէս է զինուորական օրէնքներու խառնութիւնը, և Օնէլի դժբաղդ քաղաքը ենթարկուեցաւ անոր առանց զթալիսին: Այս աստղատկութենէն հաք Պրանսական նաւարածինը Նիսի առջև վերադարձաւ, ուր Անսէլմ, Վար զեօր ջուրներով բաժնուած իր բանակին մնացեալ մասէն, մեծապէս վտանգի ենթարկուած էր: Սակայն և այնպէս, Սարմիսի զիրքի զիրքին զէմ ինչպիսիք լաւ պաշտպանելով, և ընակիչներուն աւելի լաւ նաշելով քան առաջ, իր կացութիւնը տանելի էր և կրնար իր յաղթանակը պահպանել:

Այս միջոցին, Մանսէլլան Շանսպէրիէն ժրնէվի վրայ կը յառաջանար և քիչ տառնէն Ջուիցերիոյ զվանդ պիտի բլար, որ չատ զանազան արամաղրութիւններ ունէր ձրանսայիներուն նկատմամբ, և որ Սափուայի արհաւանքին ճէջ իր չէզոքութեան համար վտանգ մը կը կարծէր անտալ:

Զուխցերիական դատանիքու զգացումները՝ մեզի նկատմամբ՝ չառ տարբեր էին իրարմէ։ Բոլոր ազնուապետական հատկանիշները կը դատարարուէին մեր յեղափոխութիւնը։ Մանաւանդ Պէրն քաղաքը և իր Սզէյվէր քաղաքապետը զայն խորապէս կ'ատէին, այնքան աւելի որքան Վոյի չառ ճշուած էրկիրը զայն կը սիրէր։ Զուխցերիական սոցիալականութիւնը քաղաքապետ Սզէյվէրէն և Անգլիոյ գեներալէն զրգուած՝ մեզի դէմ պատերազմ կ'ուզէր և կը շահագործէր Օգոստ. 10 ին սոյի ունեցած Զուխցերիական պահակազօրքին ջարդը, էֆսի մէջ զօրագունի մը զինաթափ ըլլալը, և վերջապէս զբաւումը Բօքսնգրուշի անցրեւումն, որ Պալի եպիսկոպոսութեան կը պատկանէր և զոր Պիրոն գրաւել տուած էր միւրան փակելու համար։

Չափաւոր կուսակցութիւնը հանցատակայն, և սրտուեցատ որ զինեալ չէ, զսրտութիւն մը պահէն։ Պէրնի դատար, աւելի զրգուած և աւելի կռակածու, զօրաբաժին մը զրկեց Լիւն և այն պատուակաւ որ ժընէվի պաշտօնատարները խնդրանք մը ըրած են, այդ քաղաքին մէջ պահակազօրք գրաւ։ Ըստ նախկին պահակազօրքերու, Ֆրանսայի և Սաւոյի մէջ պատերազմի մը պարապտէին, ժընէվ ս'չ մէկ և ս'չ ալ միւս պետութենէն պահակազօրք պէտք էր ստանար։ Մեր գեներալներ անկէ մեկնեցաւ անմիջապէս և զօրծաղիր իշխանութիւնը, զրգուած Փլապիւրէն, որ մտմանակաւ աքսորուած էր ժընէվէն և նախանձախնդիր էր հոն յեղափոխութիւնը մտցնելու, հրամայեց Մօնղէսքիտի, որ պաշտպանութիւնները զօրծաղրել տալ։ Ասկէ գտաւ, իրեն պատուէր արուեցաւ, որ ինքն իսկ պահակազօրք զ'նէ նսշն տեղը, աշտինքն Պէրնցիներուն վերադրուած սրտային հետեւիլ։

Մօնղէսքիտի նախ կ'զգար որ ժընէվը զրաւելու համար այդ պահուն

միջոցներ չունէր և յետոյ, չէզոքութիւնը խզելով և Զուխցերիոյ հետ կռիւի մտնելով, Ֆրանսայի արեւելեան կողմը բացուած կ'ըլլար և մեր պաշտպանուղականին տջակողմը մերկացուած։ Որոշեց մէկ կողմէն երկուզ ազդել ժընէվին, մինչ միւս կողմէն սրտի ջանար խօսք հասկցնել զօրծաղիր իշխանութեան։ Ուրեմն, վէսօրէն Պէրնցի զինուորներուն մեկնումը պահանջեց, և ջանաց համուզել Ֆրանսական նախարարութիւնը, որ աւելին կարելի չէր պահանջել։ Իր ծրարելին էր, ծալքայեղ պարագային, ժընէվը սմրակոծել և յանդուգն ընթացքով մը փոխադրուել Վոյի գաւառը, զայն յեղափոխելու համար։ Ժընէվը համաձայնեցաւ Պէրնցի զինուորներու մեկնումին, այն պայմանաւ որ՝ Մօնղէսքիտի քաշուէր առար մզոն հետու, ինչ որ անմիջապէս զօրծաղրեց։ Այդ սակայն Բարիդի մէջ մեղադրեցին այս գեղաւ մը և Մօնղէսքիտի, Քարուժի մէջ կեցած, որ զինքը կը չղնապատէին ժընէվցի աքսորեալներ, որոնք իրենց երկիրը վերադառնալ կ'ուզէին, անիկա կը զրտնուէր Ֆրանսան Զուխցերիոյ հետ գէշ մտրդ բռնելու փախէն և անհնազանդութեան միջև հանդէպ զօրծաղիր իշխանութեան, որ կ'անդիտանար ամենէն իմաստուն զինուորական և քաղաքական տեսակէտները։ Այս բանակցութիւնը որ տեղերու հետադրութեան պատճառաւ երկարաձգուած էր, դեռ վերջանալու մօտ չէր, ինչ և հոկտեմբերի վերջերն էին։

Այս էր տրեմն, 1792 հոկտեմբերին Տիւնքէրքէն մինչև Պալ, և Պալէն մինչև Նիս մեր զինուորական կացութիւնը։ Նամականի սահմանապալար ապաստած էր մեծ արշաւանքէն, զօրքերը այս գաւառէն գէղի Ֆրանսիա կը փոխադրուէին Լիլի սոցիալական համակարգ և Պէլճիքան նուաճելու համար։ Քէլլէրման իր բանակաւորին կ'ընտրէր Լօրքէնի մէջ։ Բիւսպին Պիրոնի ձեռքէն

փախչելով, Մալանսի տիրացած, և անխոհեմաբար Բաղդինայի մէջ ընթանալով և մինչև Մալն, Գրանսան կուրախացէր իր յաղթանակներով, Գերմանիան կը սարսափեցնէր և անխոհեմաբար իր ճամբան կարելու վտանգին կ'ենթարկուէր Բրուսիացիներէն, որոնք Հռենոսի աջակողման տիրուքն ի վեր կ'ելլէին, հիւանդ և ընկճուած, բայց բազմաթիւ զօրքերով և զիս կարող փրանսական սլափի զօրաբանակը պաշարելու։ Պիրոն միշտ կը բանակէր Հռենոսի երկայնքին վրայ։ Մոնթէսքիու Բիլմոնցիներուն նահանջովը, տէրը ըլլալով Սալուայի, Ալպաններէն անդին և նոր յարձակումներէ պաշտպանուած ձիւներով, սէտք էր վճակէր, զուիցերիական չեղոքութիւնը կամ զինուորութեամբ և կամ բանակցութեամբ։ Վերջապէս Անսէլմ, Երախ ակոր, որուն կ'օժանդակէր Նաւարոսին մը, կրնար իր զիրքին մէջ զիսաղբիկ, հակառակ Վարի յորդու մեծութեան և հակառակ Բիլմոնցիներուն, որոնք իրմէ բարձր Սաորմիայի զիրքին մէջ խմբուած էին։

Անչ պատերազմը Շամբաներէն Պելճիքտ սլափ փոխադրուէր, Տիւմուրի թողոտութիւն ուղած էր Բարիզ գալու միայն երկու կամ երեք օրուան համար, որպէսզի նախարարներուն հետ խորհրդակցէր Հոլանտայի արչաւանքին և բոլոր զինուորական զօրծաղութեանց ընդհանուր յատակադիմին վրայ։ Իր թշնամիները յուր տարածեցին որ կուգար ծախահարուկու համար և թէ իր հրամանատարութեան զօրքը կը թողոր ունայնամտութեան թեթևասցիկ զոհունակութեան մը համար։ Այս մեղադրանքները հափազանցուած էին, որովհետև Տիւմուրի Կրամանատարութիւնը այս բացակայութեանէն չէր փաստեր և զինուորներու արագ տեղափոխութիւններ ասանց իրեն ալ կրնային կատարուիլ։ Իր ներկայութիւնը, ընդհակառակը, շատ օգտակար ըլլալու էր զաշի-

ճին մէջ, ընդհանուր յատակադիմի մը որոշումին համար, և արդէն կարելի էր իրեն ներկ փառասիրութեան անհամբերութիւն մը, որ այնքան ընդհանուր է մարդոց մէջ և այնքան ներկի՝ եթէ անիկա պարտականութեանց չի վնասեր։

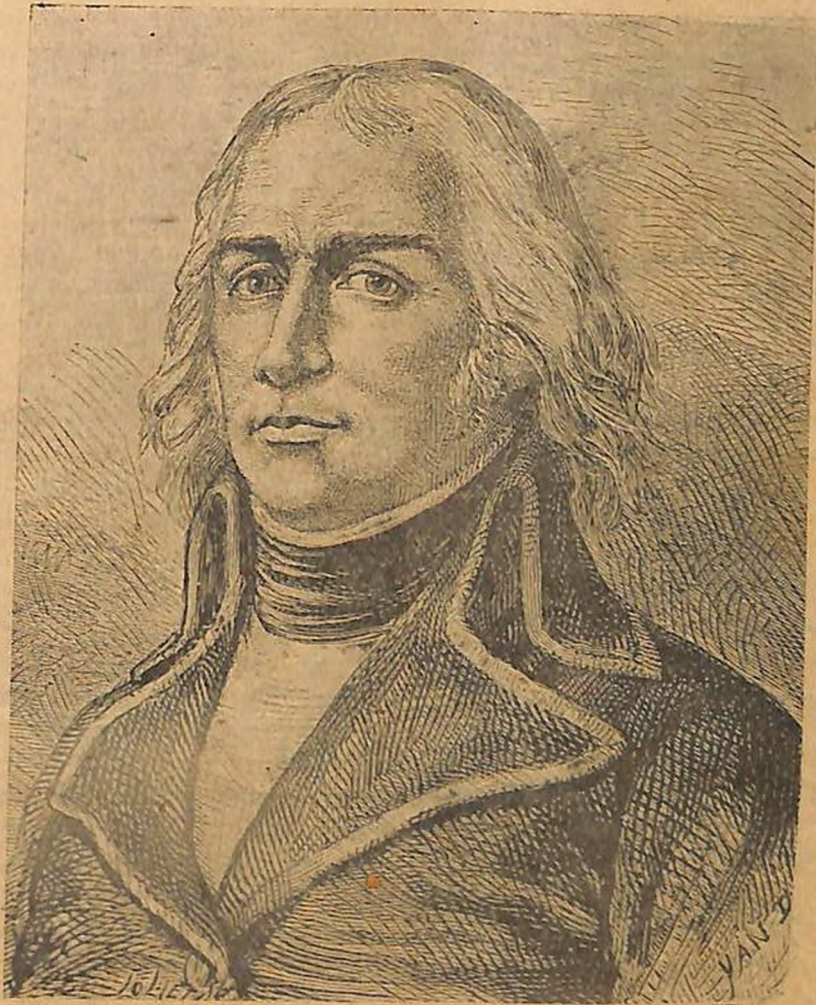
Հոկտ. 11ին Բարիզ հասաւ։ Իր կացութիւնը նեղացուցիչ էր, որովհետև երկու կուսակցութիւններէն ոչ մէկին հետ ազէկ կրնար զգալ ինքզինքը։ Ժաքսպէններու բրաւթիւնը իրեն զգուկի էր և ժիրճառէներու հետ խզուած էր քանի մը տփու առաջ, զանոնք արտաքսած ըլլալով նախարարութեանէն։ Սակայն և աշնակէս, շատ լաւ ընդունելութիւն գտած ըլլալով Շամբաների մէջ, ալ աւելին գտաւ Բարիզի մէջ, մանաւանդ նախարարներէն և նոյն ինքն Ռօլանէն, որ իր անձնական ասելու թիւնները կ'աջնացնէր, երբ խոնգիրը հայրենիքի գաղին վրայ էր։

Տիւմուրի 12 Հոկտեմբերին Քոնստանտինոպոլիս ներկայացաւ։ Հազիւ թէ զինքը ծանուցած էին, երբ ամէն կողմէ ծախահարութիւններ, ուղծոյնի ազդակներու հետ խառն, բարձրացան։ Պարզ և կրտվի ճառ մը խօսեցաւ, ուր համապատկի նկարագրուած էին Արկոնի քոյրը կախները և ուր իր զինուորները և նոյն իսկ Բէլլերման ամենամեծ գալիստով յիշուած էին։ Յետոյ իր սղախակոյտը զօրօակ մը ներկայացուց որ տարազիրներէն խլուած էր և գալն ընծայեց մոզովին իրը անտեղ ծրագիրներուն աւանդութեան յիշատակարանը։ Անմիջապէս յետոյ, երեսփոխանները զինքը շրջապատեցին և նիստը գաղբիցուցին, ազատ առարկէ գալու համար հետքաւ որութեանց։ Մանաւանդ, Բլէնի բազմաթիւ երեսփոխանները, անկախները, ինչպէս զիրենք կը կոչէին, որոնք իրեն զէմ ոչ խլումի և ոչ ալ յեղափոխական գաղջութեան մեղադրանք ունէին, ամենէն

բուսն և ամենէն անկեղծ փութկոտու-
թիւնը յայտնեցին: Ժիրօնաէնները եւ
չմտացին. սակայն և այնպէս՝ Ըլլայ,
Տիւմուրիէի յանցանքով, ըլլայ իրենց
յանցանքով, հաշտութիւնը կատարեալ
չեղաւ և իրենց միջև կրցան նշմարել,
ցրտութեան մը հետք: Մօնդ անհատ-
ները որ վաշդակեան մը իրեն մեղադրած
էին Լուգովիկոս ԺԶ-ի հետ բարեկա-
մութիւն ունենալը և որ զինքը իր ձե-
ւերով, իր արժանիքով և իր բարձ-
րութեամբ արդէն չառ նման կը գրո-
նէին ժիրօնաէններուն, անոնց կողմէ
ստացած համակրանքի արտայայտու-
թիւններուն համար նեղացան իրեն
զէմ և ալս արտայայտութիւնները ա-
ւելի նշանակիչ ենթադրեցին, քան ինչ
որ էին իրականութեան մէջ:

Փօնախնայօնէն ետք, կը մնար ժա-
քօպէններուն ալցելի, որոնց զօրութե-
թիւնը այն ատեն այնքան կարեւոր
գարձած էր որ յայժմեան զօրատարը
անոր մեծարանք յայտնելը չէր կրնար
զանց բնիկ: Հօն էր որ խմբուող հան-
րային կարծիքը իր բոլոր ծրագիրները
կը կազմէր և իր վճիռները կուտար:
Եթէ խնդիրը կարեւոր օրէնքի մը,
քաղաքական բարձր հարցի մը, յեղա-
փոխական մեծ ձեռնարկի մը վրայ էր,
ժաքօպէնները, միշտ արագաչարժ, կը
փութային վիճաբանութիւնը բանալու
և իրենց կարծիքը յայտնելու: Անմի-
ջապէս ետք, կը ցրուէին Համայնքա-
յին Խորհուրդներու, մասնաճիւղերու
մէջ և կը զբէլին բոլոր իրենց հետ կապ-
ուած ակումներուն, և այն կարծիքը
զոր յայտնած էին, այն իղձը զոր կազ-
մած էին Խրատալի ամէն կեանքէն
կողի և զինուած խնդրարկուներու ձե-
ւին ներքև, Բարիկի բոլոր թաղերէն
կուգային կը համեմէին: Երբ որ քա-
ղաքապետական խորհուրդներու, մաս-
նաճիւղերու և ու է իշխանութիւն ու-
նեցող մարմին մը մէջ դեռ կը վարա-
նէին խնդրի մը վրայ, օրէնսդրու-

թեան մասին սրահած յարգանքի մնա-
ցորդով մը, ժաքօպէնները որ ինք-
զինքնին մտածումին չափ սպասող
համարէին, այդ խնդիրը կը լուծէին
յանդգնութեամբ և ամէն ապաստարու-
թիւն իրենց մէջ կրկար տանէ՝ առաջ
սրտն ած կ'ըլլար: Ամբողջ ամսուան
մը ընթացքին խորհրդակցած էին Օդս-
10-ի ապաստարութեան վրայ: Ի բաց
տակալ այս նախաձեռնարկ ոգին՝ բոլոր
հարցերու մէջ, ինքզինքնուն կուտա-
յին դեռ, կուտալարութեան բոլոր ման-
րամանութեանց մէջ, անապօրոյն հա-
ւատաքննութեան մը իրաւունքը: Ան-
միջապէս որ նախարար մը, զիս տես-
ցեալ մը, հայտնայիչ մը ամբողջանա-
լուր, ժաքօպէնները պատգամաւոր-
ներ կը զրկէին, զի անները բանալ
կուտային և խօստ հաշիս կը պահան-
ջէին, զորս տանք իրենց կուտային
տանց գոտալութեան, արհամարհան-
քի և անհամբերութեան: Ամէն մէկ
քաղաքացի երբ կը կարծէր թէ ու է
արարքէ մը զանգատելու իրաւունք ու-
նի, կրնար ներկայանալ ժաքօպէններուն
և հօն պաշտօնական պաշտպաններ կը
զանէր, որոնք իրենց զօնացում ստոյ
կը ստիպէին: Սր մը զինուորներ կու
գային, որոնք իրենց սպաններէն կը
զանգատէին, զօրմարտներ՝ իրենց վար-
դեանէն, ուրիշ օր մը տեսնուեցաւ դե-
րասանուհի մը, որ արդարութիւն կը
պահանջէր իր անօրէնին զէմ. անգամ
մը նայն իսկ ժաքօպէն մը եկաւ իր
ընկերակիցներէն մէկուն, իր կնոջը
հետ զարմած անհատաւարմութեան
յանցանքին զէմ զանգատելու համար:
Ամէն սր կը փութար արձանագրուելու
բնիկութեան տաճարին մէջ, իր հայրե-
նասիրական ետանդը սպառնացնելու
համար: Գրեթէ բոլոր Բարիկ նոր հա-
նալ երեւոյթանները փութացած էին
հետ ներկայանալու, չարթուան մը մէջ
հարկը տառներէք հալի հաշուած էին
և անոնք որ նիստերուն հետեւեալու-

Գ Է Լ Լ Լ Ը Մ Ա Ն

զիտաւ արտ թիւն չտնկին, չէին թերա-
նար խնդրելու որ զիրենք ընդունին
կուսակցութեան շարքերուն մէջ: Պա-
ւտաներու խորհրէն իրենց կապուած ըն-
կերտ թիւնները կը զրէին տեղեկանարու
համար, թէ արդեօք իրենց նահանգ-
ներուն երեսփոխանները ինքզինքնին
ընդունել տուած էին և թէ կը յաճա-
խէին: Մայրաքաղաքին հարստացները
կը ջանային իրենց փաթեթաւ թիւնը
հանդուրժել սույ ժաքայէններու ակում-

բը երթալով և զլսինն զնեղով կար-
միր գտակը և իրենց կատարը կը խճո-
զէին ալս հատաստութեան ընակարա-
նին զուար: Մինչ արաշք լեցուն կրկար
իր անդամներուն մեծ թուով, մինչ սի-
նակները զեզուն էին ժողովուրդով,
մեծ բազմութիւն մը հարստաներու
կատարներուն հետ խառնուած, զբանը
տառձք կրտպակը, և բարձրաձայն
կուզէր ներս մտնել: Երբեմն ալս ամ-
բօխը կը զալարանար, կըր Բարիւն Էր-

կինքին ներքեւ այնքան յաճախադէպ անձրեւը, կ'աւելցնէր սպասումի ձանձրոյթը, և այն ատեն անդամ մը կը խնդրէր ներս մտնէ քարի ժողովարդը, որ կը տանջուէր սրահին զոնկերուն տառջք։

Մասա նման առիթներու մէջ յաճախ պահանջած էր։ Եւ երբ կը հաճախէին ժողովարդը ընդունելու, երբեմն նոյն խակ տառջ, մարդոց և կանանց անսահման բազմութիւն մը կուգար կը հեղեղէր ընկերութիւնը և կը խառնուէր անոր անդամներուն հետ։ Օրումն վերջին ժամերուն կը հասարակէին։ Քօնվանտոնի մէջ զրդստած և զսպտած բարկութիւնը կուգար հոն ազատօրէն պայթելու։ Դիչերը, ներկաներու բազմութիւնը, ամէն բան, կը նպաստէին գլուխները տաքցնելու։ յաճախ նիստը երկարաձգուելով, աշուկի միտքի մը կը փոխուէր և խառնակիչները հանկէ կը քաղէին հետեւեալ օրումն համար ամենէն յոնգսգին ձեռնարկներու համար քաջութիւն։

Սակայն ամբոխավարութեան մէջ այնքան յստաջացած այս ընկերութիւնը դեռ այնչէր ինչ որ եղաւ աւելի ուշ։ Տակաւին կը հանդուրժէին ակումբին գրան տաճի, անոնց անձնական կառքերուն, սրնոք կուգային վիճակներու անհաստատութիւնը ուրանալու։ Քանի մը անդամներ ի գործունայած էին զլիսարկին գլուխին խօսիլ հոն, զանոնք ստիպած էին զրկարկնին հանելու։ Ենչդ է որ Պրիստն նոր արտաքսած էին հանդիսաւոր օրուումով մը։ Բայց Բէզիլին կը չարունակէր նախադասելու, ծախահարութեանց միջև։ Շապո, Քօյո ա'էրպուտ, Ֆապրը ա'էկրանդին հոն տեղի սերտած անախարաններն էին։ Մասա դեռ իրենց արտախարդ կը թուէր, և Շապո՝ միջադայրին լեզուին համեմատ, կ'ըսէր որ Մասա ոգնի մըն էր, զոր կարելի չէր ընկն ոչ մեկի կողմէն։

Տխումս լի է ընդունուեցաւ Տանդունէն, որ նիստին կը նախադասէր։ Բազմութիւն ծախահարութիւններ լուսեցան իր մտած ատենը և զայն տեսնելով իրեն ներկային ժիրմաւէններու հետ ունեցած էնթադրեալ բարեկամութիւնը։ Կացութեան պատշաճող քանի մը խօսքեր արտասանեց անիկա և խոստացաւ, սակայն շտանդակ տառք, 60,000 հոգիի զոհարանցեկով յառաջ ընթանալ յարձակելու համար բազաւորներուն վրայ և ժողովարդները փրկելու լոնտոնաւորներէն։

Տանդուն, նման սճով մը պատասխանելով իրեն, յստ որ, Ֆրանսացիները միացընելով Ալէնք-Մէնըհալի բանտակին՝ հայրենիքի երախտիքին արժանացած էր։ Բայց թէ նոր տողարէզ մը կը բացուէր, թէ պէտք էր խանարհեցնէր թաղերը՝ կարմիր գլակին տաճի, որով ընկերութիւնը զինքը պատտած էր, և թէ այն ատեն իր անունը՝ Ֆրանսայի ամենազեկեղիկ անուններու չարքին մէջ պիտի երևար։ Քօյո - ա'էրպուտ յետոյ ուղերձ մը բրաւ անոր և ճառ մը խօսեցաւ, որ ցոյց կուտայ թէ՛ այդ ժամանակին լեզուն և թէ՛ արդ պահուն տրամադրութիւնները զօրավարին նկատմամբ։

«Թաղաւոր մը չէ, որ քեզի պաշտօնի կոչեց, ս'ի Տխումս լի է, այլ քու հաճախապաշարկներդ և Յիշէ որ հանրապետութեան զօրավար մը միմիայն անոր ծառայելու է։ Թէմիսդ օգլէսի մասին լսած ես անչուս, Յունաստանը նոր փրկած էր Մակամինի մէջ, Բայց զրպարտուելով իր թշնամիներէն, ստիպուած զգաց ինքզինքը՝ բռնաւորներու մօտ ապաստան մը փնտաւու։ Իրեն առաջարկեցին հայրենիքին դէմ ծառայել, իր միակ պատասխանն իր թուրը սրտին մէջ միակց։ Տխումս լի է, գուն թշնամիներ ունիս, պիտի զրպարանն գրեց, Թէմիսդ օգլէսը յիշէ։

«Դերի ժողովարդներ կ'ապաստեն որ իրենց օգնութեան համար, քիչ ատե-

նէն զիրենք պիտի ազատես : Ինչ փառայեց առաքելութիւն . . . Սակոյն և այնպէս պէտք է որ ինքզինքդ զերծ պահես քու թշնամիներուդ հանդէպ ծայրայեղ վեհանձնութիւնէ մը : Դուն Բրտախոյ քաղաքը ետ դարձուցիր լիջ մը շատ Ֆրանսական եղանակով մը . . . բայց , կը յուսանք որ , Աւստրիան կրկինը պիտի հասուցանէ :

«Դուն Պրիւքսէլ պիտի երթաս , Տիւմուրիէ . . . քեզի բան մը չունիմ ըսելիք . . . Սակոյն և այնպէս , եթէ հոն զանայր զարչելի կին մը , Լիլի պարկայներուն ներքե , որ եկած է կարմիր ռումբերու տեսքովը իր վայրագութիւնը յայտնելու . . . Բայց այդ կինը քեզի չսպասեց . . .

«Պրիւքսէլի մէջ ազատութիւնը պիտի ծնի քու քայլերուդ ներքեւէն : Քաղաքացիներ , «ազնիւիներ , կիներ , տղաքներ , քու չուրջդ պիտի հաւաքուին : Ինչ երանութիւն պիտի վայելես , Տիւմուրիէ . . . կինա Պրիւքսէլցի է , ան ալ զքեզ պիտի համբուրէ :»

Տանդօն այնուհետեւ . . . զուրս ելաւ Տիւմուրիէին հետ , զոր զրաւած էր և որուն ձեռով մը նոր հանրապետութեան պատուասիրութիւնը կ'ընէր : Տանդօն Բարիլի մէջ այնքան հաստատ վարմունք մը ցոյց տուած ըլլալուն որքան բրած էր Տիւմուրիէ Մէնդ Մէնընտ լսի մէջ , մէկին և միւսին կը նայէին իրր երկու ազատարարները յեղափոխութեան և զանոնք կը ծափահարէին միասին՝ բոլոր թաղանթներու մէջ ուր կ'երեւային : Տեսակ մը բնագոյն կը մօտիկցնէր այս երկու մարդիկը , հակառակ իրենց սովորութեանց տարբերութեան : Ասոնք երկու . . . մէկմեկու ապականութեան էին , որոնք միեւնոյն հանձարով , հաճողներու համար միևնույն ճաշակով կը միանային , բայց տարբեր տեսակ սպասկանութիւն մը ունէին : Տանդօն ժողովուրդիը ունէր և Տիւմուրիէ արքայնիքներուն : Բայց իր բնկերակիւն ա-

ւելի բարեբաղդ , այս վերջինը հայրենիքին ծառայած էր վեհանձնօրէն և զէն ի ձեռին , և Տանդօն զժրագոյնութիւնը ունեցած էր մեծ նկարագիր մը պղծելու : Սեպտեմբերեան վայրագութիւններով :

Այն շատ փայլուն սպօնները , ուր ժամանակաւ հռչակաւոր մարդիկ փառք կը վայելէին , ուր՝ վերջին դարուն ամբողջ ընթացքին մօտիկ բրած և ծափահարած էին Վոլթէր , Տիւրբո , ա'Ալամպէր , Ռուսօ , այդ սպօնները այլևս գոյութիւն չունէին : Կը մնար Թիէրին Ռօլանի պարզ և ընտրեալ ընկերութիւնը ուր կը հաւաքուէին բոլոր Ժիրօնաէնները , զեղեցիկ Պարպաւուն , մտացի Լուվէն , քաջ Պիւզօն , փայլուն Կուստէն , խանդավառ ու զեռ կը արէր մտքուր լեզու մը , շահեկանութեամբ լի անասկոյութիւններ և պերճ ու յզկուած բարքեր : Հոն կը հաւաքուէին նախարարները շարքով երկու անգամ և հոն ճաշ մը կ'ընէին որ միակ ծառայի մը սպասարկութեամբ :

Այսպէս էր հանրապետական նոր բնկերութիւնը որ նախկին Ֆրանսայի չընտրներուն կը միացնէր նորին լրջութիւնը և որ շուտով պիտի անհետանար ամբողջաբարկան բրտութեան առջեւ :

Տիւմուրիէ ներկայ ելաւ այս այնքան պարզ հասկերայութիւնէն մէկուն , նախ քիչ մը անհանգիստ զգաց ինքզինքը իր նախկին բարեկամներուն հանդէպ զորս վաճառած էր նախարարութեանէն : Այս կնոջ՝ որ իրեն շատ խիստ կը թուէր և որուն ինքը շատ արձակունակ կ'երեւար , բայց այս կացութեան մէջէն ելաւ իր սովորական մտացիութեամբ և մանաւանդ զգածուեցաւ Ռօլանի անկեղծ բարեկամութեանէն :

Ժիրօնաէններու ընկերութեանէն ետքը , արուեստագէտներունը միակն էր որ նախկին ազնուականութեան ցիրուցան ըլլալէն ետքը կանգուն մնացած էր :

Դրեթէ բոլոր արուեստագէտները ջերմօրէն հակած էին յեղափոխութեան

մը որ իրենց վրէժը կը լուծէր աշնը-
ւական արհամարհանքներէ, և որ կը
խոտաւանար միայն ճշմարիտ հանճարնե-
րը նորաստասրելու: Իրենց կարգին ըն-
դունաւեցին Տիւմուրիձն և անոր հան-
դէս մը սարքեցին ուր հաւաքուեցան
մայրաքաղաքին մէջ զանազակազմ
տաղանդաւորները: Բայց հանդէսին մէջ
խել, արտասուց զէպք մը եկաւ. գինքը
ընդհատելու և աշխարհն նողկանք, որ-
քան զարմացում պատճառելու:

Մասա որ միշտ փոխաձայն էր յե-
զափոխական կատարները կանխելու,
ընաւ զա՛ն չէր գորտալարէն: Կատարի
ամբաստանիչն ըլլալով բոլոր աշն մար-
դոց պոնք հանրային համարումը կը
վայելէին, միշտ իր զարչելի նախա-
տինքներով զրգոսած էր ժողովրդական
պետելու: Կրօն զարկարկելու մը: Միտա-
պո, Պաշի, Էսփայէթ, Բէշլուն մի-
բանակները երբ զէս իրենց յայտ մա-
ղովրդականութիւնը կը վայելէին իր
նախատինքներովը ճնշած էր: Օգոստոսի
10էն ի վեր մանաւանդ իր մտքին լու-
րս անկարգութեանց անձնատուր ելած
էր, և ի՛նչու ողջամբաւ և զարկիչ աջ-
դոց համար ընդվզեցաւ ցիչ, և զոնէ ար-
տասուց՝ ետանդուն յեզափոխականներուն
համար, անխիտ քաջաբերած էր յա-
ջողութեան մը սկզբնաւորութեամբ: Այսպէսով չէր ետ կենտր ինչպէնքը ձե-
ւով մը հանրային մարդ նկատել և
Էսկան՝ իրաց նոր վիճակին մէջ: Իր
կեանքին մէկ մասը կ'անցընէր զրոյց-
ներ հաւաքելու և զանոնք ապրածելու
իր թիւրթով, ինչպէս նաեւ պատելու զի-
ւանները, ու զգլխու համար պաշտմեա-
նեւր հանդէպ ժողովուրդին անեղած
սխալները: Հանրութեան, ինքնակենտա-
զրութիւնը ընելով որ մը կ'ըսէր, իր
թիւրթին մէկ թիւին մէջ 93րդ թիւ, 9
էստով. 1793 թիւ իր զրազումները չառ
ծանք էին. թիւ որոս ան քառեւեցորս
ժամերէն երկուքը միայն կը յատկա-
նէր քանի և մէկը միայն ճաշելու և:

առաջին գործերու. թիւ իր երեսու-
խանի պարտականութեանց յատկացու-
ցած ժամերէն զուրս, վեց ժամ կանո-
նաւորապէս կը զարմածէր հաւաքելու
և կարեւորութիւն ընծայել տալու խել
մը զժրագոյներու և զրկուածներու զան-
դատներուն: Թիւ միացեալ ժամերը կը
յատկացնէր չառ մը նախախնար կարդա-
լու և անոնց պատասխանելու և իր գի-
տողութիւնները գրելու զէպքերու վրայ,
ամբաստանութիւններ ընդունելու, ամ-
բաստաններու: ճշգրտութիւնը հա-
կնադու և վերջապէս իր թիւրթը խոմ-
բազրելու և մեծ աշխատութեան մը
սպազրութեան հովելու: Կ'ըսէր որ երեք
սարթի ի վեր, քառսրդ ժամ մը արձա-
կուրդ չէր տուած, և մարդ կրնայ երե-
ւակալել թիւ ինչ կրնայ յառաջ բերել
յեզափոխական մը մէջ այսքան ան-
կարգ խելք մը, այս լափող գործունե-
ութեամբ:

Մասա կ'ըսէր որ Տիւմուրիձն ան-
ձին մէջ պէտք է տեսնել միայն զէշ
բարքերով աշխատեալ մը, ուրիշ պէտք
էր կատարել: Ամէն բանի վրայ, լոնց
որ Տիւմուրիձն ամենամեծ խոտութիւնով
նոր պատմած էր կամաւորներու երկու-
ցա մարտակներ, որոնք տարապիւր զա-
տարիքներ ջարդած էին: Անմիջապէս
ժառանգէնեւր Ակու մըր զնայ, անոր
բեմէն գորտալար ամբաստանեց, և եր-
կու պատգամաւոր ու զեց, երկուս զին-
քը հարցաքննելու համար իր վարմուն-
քին մասին: Անմիջապէս իրեն ընկերա-
ցաւ ցին Մանդո և Պէնդապոյ կոչուած
մարդիկը և առանց վայրկեան կրօնցնե-
լու մեկենցաւ անոնց հետ: Տիւմուրիձն
իր բնակարանը չէր: Մասա վաղեց ոչ
և ոչ թաղաններ և վերջապէս իմա-
ցաւ որ Տիւմուրիձն կը զանախ երե-
կութիւ մը մէջ գոր իրեն ի պատիւ սար-
քած էին արտ ետաղանները որքորդ
Գանակի ստանք, որ աշն տանն հոչա-
կուոր կին մըն էր: Մասա չ'արանե-
ցաւ հոն երկուսու, հակառակ իր զգու-

լի հազուադաս՝ Անձնական կտուքեր, ազգային պահակախումբի ջոկատներ, զորա գտառ հանդէսը տեղի ունեցած տանը գրանը առջև, հրամանատար Սանդէսի և խոյ մը երեսօխտաններու ներկայութիւնը, խնճողքի մը պարտաւատութիւնը, զինքը զայրացուցին Բանդրիորէն յառաջացաւ և Տիւմուրիէն հարցուց։ Տեսակ մը չափ ըստ ըստ քարձրացուերը զինքը տեսն, իր անունը արտաւանուելուն պէս չափ մը զէմքեր կ'անհատանան, որոնք, կ'ըսէր, ամբաստանիչ աչքերէ կը խուսափէին։ Ուղիղ երթալով զէս ի Տիւմուրիէի, զայն կը հարցապնդէ լուսն կերպով, և իրմէ հաշիւ կը պահանջէ՝ երկու գումարաւաներու հանդէպ ունեցած վարմունքին մասին։ Զօրավարը անոր կը նայի. յետոյ կ'ըսէ արհամարհական հետաքրքրութեամբ մը։ «Ահ, զոյք էք Մառա կոչուածք։»

Անգամ մին ալ զայն կը զխաէ ոտքերէն մինչև գլուխը։ Կոնակը կը դարձնէ, ասանց անոր խօսք ուղղելու։ Այլ տակայն այն ժաքօպէնները, որոնք Մառայի կ'ընկերանային՝ տակի քաղցր և տակի քաղցրաւոր երեսով, Տիւմուրիէ անոնց քանի մը բաղաարութիւններ կուտայ և գանոնք կը ճամբէ գոհացուցած։ Մառա՝ որ գոհացուած ստացած չէր, բարձրաձայն կը պօսայ նախատեսեալներուն մէջ, Սանդէսը կը յանդիմանէ որ, կ'ըսէր, զօրավարին քով սպասուորի պաշտօնը կ'ընէր, կը խօսի ազգային պահակախումբին զէմ, որոնք կը նպատակին հանդէսին վայելին և կը քաջութի իր բարկութեամբը սպասուորի ընդմէջէն հանդէսին վայելին և կը քաջութի իր բարկութեամբը սպասուորի ընդմէջէն հանդէսին վայելին։ Անմիջապէս կը վազէ նկարագրելու իր օրաթերթին մէջ այս ծիծաղելի զէսքը, ուր այնքա՛ն լաւ կը նկարագրէ Տիւմուրիէի կացութիւնը, Մառայի կատաղութիւնները և այլ ժամանակահատիկ բարբերք։

Տիւմուրիէ չորս օր անցուցած էր

Բարիզի մէջ և այս միջոցին չէր կրցած համաձայնիլ ժիրոնալէններուն հետ, թէև անոնց մէջ ունէր մտերիմ բարեկամ մը, յանձին ժամածնէի։ Գոհացած էր այս վերջինին խորհուրդ տալով Տանդօնի հետ հաշտուելու, իր ամենէն ազգայնական մտքը և այն որ, հակառակ իր մարտութիւններուն, ամենէն օգտակարը կրնար ըլլալ բարեկամկամ մարդոց։ Տիւմուրիէ չէր համաձայնած նաև ժաքօպէններու հետ, որոնցմէ զգուած էր և ուրոնց աչքին կատաղելի էր իր՝ ժիրոնալէններուն հետ ունեցած ենթադրական բարեկամութեանը պատճառաւ։ Ուրեմն իր Բարիզ գալը երկու կուտակցութեանց հանդէպ իրեն օգուտ չէր ունեցած, բայց իրեն տակի օգտակար եղած էր զինուորական տեսակէտով։ Ըստ իր սովորութեան ընդհանուր յատակադիմ մը յղացած էր, զոր որդեկրած էր գործադիր իշխանութիւնը։ Այս յատակադիմին համեմատ Մօնթէնաքիտ պիտի մնար Ալպաններու երկայնքին վրայ և մեծ լուսնաշղթան իր սահմանադիմ ապահովել, լրացնելով Նիսի նուաճումը և ծանայով պահպանել գոյիցերիական չէզոքութիւնը։ Պիտոն պէտք էր զօրացրել, որպէս զի Հոնետոր պահպանելը Պալէն մինչև Լանտո, 12,000 հոգիի զօրագունք մը Մէմօնի զօրավարին հրամաններուն ներքև յատկացուած էր Քիսպիլին ետևի կողմը փոխադրուելու, անոր հաղորդակցութիւնները պաշտպանելու համար։ Քէլլէրման հրաման տուցած էր իր զիւրքերը թողալ, արադօրէն անոնիլ Լիսթանպուրի և Գրէվի մէջտեղէն վազել երթալու համար Քօպլէնց և ալապէսով կատարելու համար ան՝ զոր արդէն իրեն խորհուրդ տուած էին, և ինչ որ խորք և Քիսպիլին արդէն կատարած ըլլալու էին երկար տաննէ ի վեր։

Վերջապէս ինքն ալ 80000 հոգիով յաւժակազականի սկսելով Տիւմուրիէ պարսէր լրացնել ֆրանսական հազա-

մասը, Պէլժիբայի ծրարեալ զրաւ-
մամբ: Այսպէս, յորձակողական գիրք
բռնելով հողին բնական վիճակովը պաշ-
պանուած բոլոր սահմանադրութիւններուն
վրայ, յանդիմարէն կարելի կըլլար յար-
ձակել միմիայն ըստ սահմանադրութիւն
Հորանայի վրայ, այսինքն հոն՝ ուր,
ինչպէս կ'ըսէր Տիւմուրիէ, կարելի չէր
ինչնապաշտպանութիւն բնկ առանց պա-
տկարովի չանկու:

Շնորհիւ Սանդէպին, Տիւմուրիէ կր-
ցաւ յաջողցնել որ Բարիդի մէջ բանա-
կառնելի մը կազմուելու անհեթեթ ծը-
րարելը լքուի, որ իրենց հաւաքած
բոլոր զինուորները, խնդանօթները,
սազմամթիւրքները և բանակատեղիի
զոյքերը տարուին Ֆլանտրիա, որպէսզի
գործածուին իր բանակին պէտքերուն,
որովհետեւ այդ բանակը բան մը հա-
նէր:

Հոկտեմբեր 16ի միջոցները մեկնե-
ցաւ, քիչ մը յուսախար եղած այն բա-
նէն զոր հանրային երախտագրութիւն
կը կոչեն, կուսակցութեան հետ հաւաք
համերաջի քան առաջ, և իր ճամբոր-
դութիւնը չառ չառ ողտապործած զոր-
ծաղիր իշխանութեան հետ կատարած
մէկ քանի զինուորական կարգադրու-
թիւններով:

Այդ միջոցին, Քոնվանսիոնը չարու-
նակած էր զործել ընդդէմ Համայնքա-
յին Սորհուրդին, սակայնով զայն՝ որ
վերակազմաի և հսկելով անոր բոլոր
արարքներուն վրայ: Բէլգիոն քաղա-
քապետ բնորոտած էր 13899 ձայնի
առատելութեամբ մը, մինչ Ռայէսթիէս
միայն 23 քուէ տուած էր, Պլէյս Վա-
սէն 14 Բանիս 80 և Տանդոն 11 քուէ:
Սակայն ևս այնպէս, Ռայէսթիէսի և
Բէլգիոնի ժողովրդականութիւնը պէտք
չէ չափել քուէներու թիւին այս տար-
բերութենէն, որովհետեւ ամբողջ էին
յանձին Բէլգիոնի տեանի քաղաքապետ
մը, և յանձին Ռայէսթիէսի՝ երեսու-
խան մը, և իւրաքանչիւրին ուրիշ պաշ-

տոն տալ չէին մտածեր: Բայց այս
ստուար մեծամասնութիւնը կ'ապացու-
ցանէ թէ ինչքան ժողովրդականութիւն
կը վաշելէր զեռ ժիրօնտէն կուսակցու-
թեան զլիսաւոր պետը: Չմտնանք ըսել
թէ Պայի ստացաւ երկու քուէ, եղական
չիւստով՝ տրուած 1879ի այս առաքի-
նի պաշտօնակալին:

Բէլգիոն մերժեց քաղապետութեան
պաշտօնը, որովհետեւ յոգնած էր հա-
մայնքային զործերու ջգածգումներէն
և կը նախընտրէր Ազգային Քոնվանսի-
ոնի երեսփոխանի պաշտօնը:

Սեպտեմբեր 24ի հաշակաւոր նիւ-
տին մէջ ծրարուած երեք զլիսաւոր
որոշումները կը կազմէին օրէնք մը ընդ-
դէմ մարդատապանութեան զրգուռնե-
րուն, ինչպէս նաեւ հրամանադիր մը՝
զուստական պահակախումբ մը կազ-
մելու, և երրորդ՝ Բարիդի մասին ճշգր-
բիտ տեղեկադիր մը պատրաստել առ-
յու համար: Առաջին երկուքը, որ յանձ-
նուած էր Լոնկերու Յանձնաժողովին,
չարտնակական խոստովութեան տեղի կու-
տային ժաքօղեններու տկուրթին մէջ:
Քաղաքապետարանին և մասնաժողով-
րուն մէջ: Բայց ստով հանդերձ, Լոն-
կերու Յանձնաժողովը կը չարտնակէր
իր աշխատութիւնները և զանազան զա-
ւատներէ, ի մէջ այլոց՝ Մարսիլիայէն և
Քալվատտոնէն կը հասնէին խեղճարուի
և Օգոստոս 10էն առաջ եղածին նման
բազմաթիւ վաշակը, որոնք կը կան-
խէին զուստական պահակախումբերու
մասին տրուած հրամանադիրը:

Ռօլան, որ պաշտօն տնէր երրորդ
խնդրով զրազելու, այսինքն մայրաքա-
ղաքին կապութեան մասին տեղեկադիր
մը տալու խնդրովը, առանց տկարու-
նալու խիտ ճշգրտութեամբ մը բրա-
այդ զործը: Ռարուզդեց և չքմեղեց
տուածին ապստամբութեան անխուսա-
փելի չփոխութիւնը, բայց կորովի կեր-
պով յատարած ակնարկ մը նեղեց Օ-
գոստոս 10ի յեղափոխութեան յաջոր-

դու Սեդակները 2 ի սծիրներուն վրայ, զորս դատապարտեց։ Անիկա ցոյց տուաւ Համայնքային Սորձարդի բոլոր ձեւքն-ձգութիւնները, իշխանութիւնն չարաչար դորձածու մը, կամայական բանտարկութիւնները և անաւան մատնութիւնները։ Ռօյան վերջացուց սա խօսքերով։ —

«Իմաստուն ալ քիչ կարող դատաւ, գործունեայ և բանակայ համայնք, հիանալի մտաւոր, որուն ողջմտն մէկ մասը երկիւղի կամ սախարման տակ կը կը գործէ սակայն, մինչ միւս մասը չարատրոյններու ձեռքը խաղաղիւ եղած է և գրագրութիւնն ընկու մարմաջէն բնութեմ է։ Իշխանութիւնաց խառնուկում, կառավարութիւնն հանդէպ արհամարհանք և իշխանութիւնն չարաչար գործածում։ Կառավարական ոյժը տկար և ոչնչացած գէշ հրամանատարութիւնն մը սակ, ահա՛ Բարիգը։»

Ռօյանի տեղեկագիրը ծախահարեց տպարանն մեծամասնութիւնը, հակառակ որ ընթերցման միջոցին մէկ քանի մրմունջներ բարձրացան գէղ ի Մանթաներ։ Սակայն և այնպէս, նստակ մը, զոր մասնաւոր անհատ մը ազգած էր կառավարական պաշտանեայի մը և այս վերջինն ալ զրկած էր զորմաղլի իշխանութիւնն, և որով քաղաքի կ'ըլլար նոր Սեդակներ 2 ի մը ծրագիրը՝ ընդգէմ Քանականի մէկ մասին, մեծ զրգում յառաջ բերաւ։ Այլ համակին մէկ պարբերութիւնը դաւաղիրներուն ակնարկելով կ'ըսէր. «Անոնք միայն Ռօյեպիքեոի մասին կ'ոպեն որ խօսուի։» Այս բառերուն վրայ, ամենքին ալ նայուածքը յառեցան Ռօյեպիքէի վրայ, տմանք սկսան զայրոյթ յայանել, ուրիշներ զինքը զրգոնցին որ բացարձակին տայ։

Ռօյեպիքէն խօսք տուաւ Ռօյանի տեղեկագիրն սպաւորութիւնը ջնջելու համար։ այլ տեղեկագիրը կ'ըսէր անտանգիւզ վէպ մը, և պէտք որ պէտք

չէր հրատարակել, մինչև որ անոր մէջ ամբաստանութենքը և մասնաւորաբար ինքը՝ չլուէին։ Այնուհետեւ իր անձին վերադարձող խնդիրներով կը կարգէր զրազեցու և սկսաւ ինքզինքը արդարացնել, բայց իր ձայնը բնիկ չէր լլլար, որուն մէջ փրփր սպաւ կին արտաճումով։

— «Խօսէ՛, կ'ըսէր անոր Տանդան, խօսէ՛, բարի քաղաքայիները հա մօտիկ կ'ընեն քեզի։»

Ռօյեպիքէն, որ վերջ ի վերջոյ յաջողեցաւ աշմուկ բանցնել, վերսկսաւ ինքզինքին դախար հիւսկ և հրաւեր կարգող իր հակառակդներուն՝ զինքը հաբաւ առ հաբաւ սկստաւանկու, և իրեն գէմ մօտի գրական մասա մը մէջ տեղ հանելու։

Այլ հրաւերին վրայ Լուվ յանկարծ ոտքի կանգնելով գոչեց. — «Ե՛ս եմ գրել ամբաստանագր։»

Այս բառերը հաղիւ թէ որդասանուած էին, և ահա՛ Լուվ խոյացաւ գէղ ի բնմը, և Պարպառու ու Բոյեքի տնոր կանէն գոչին, ոյժ տարաւ համար ամբաստանութիւնն։ Այս տմանելով, Ռօյեպիքէն յարգուեցաւ և գէմքին գոյնը նետեց, պահանջեց որ զինքը ամբաստանագր բնն և անկէ ետքն ալ զինքը բնն։

Իրմ վերջ տանն եկաւ Տանդան, և զանդատեցաւ այն զրգարակու դրութիւնէն, որ կազմակերպուած էր Բարիգի քաղաքայեկապանին և երեսխառնութիւնն գէմ, և Մասայի ուղղելով խօսքը, որովհետեւ ան էր գլխաւոր աղբիւրը բոլոր ամբաստանութիւնն, բաւայն՝ զոր յարտարած էր արդէն, այսինքն թէ զինքը չէր սիրիր, թէ համար տած էր անոր շարաքիտցին և անքնտեղ շեռարարեանը, և թէ կապաւանական խնդակցութիւնն մը դաւախար անհիմնի էր։ Եզրակացուց, խնդրելով որ որ մը նշանակուի, տեղեկագիրն վրայ վիճարանելու համար։ Ժողովը հրահա-

յից տարագրել զաշն, բայց յետաձգեց տնոր ցրտութիւնը՝ բոլոր դատաւորներուն, մինչև որ Լուվէի և Ռօպէսթիէտի բռնիւնները լսուին:

Լուվէ չստ յանդուգն ու քաջ էր, իր հայրենասիրութիւնը անկեղծ էր, բայց Ռօպէսթիէտի գէժ իր ունեցած տակաւ ի իւր մէջ խառնուած էր անձնական հակառակութենէ մը յառաջ եկած սխալալուծութիւնը, որ կը սկսէր ժաքօպէններէն, որ չարաշուկաւ ած էր ըստ Սանդիկէի մէջ, վերանորոգուելով ընտրական ժողովին մէջ և ա'յ աւելի բուռն եղած էր, յորմէ հետէ գէժ առ գէժ կը զանաւորէր Սեզանի Բոնափանիսի իր նախանշտ մրցակիցին: Լուվէ չստ ևս անդուն ընտրութեան մը հետ ունէր երեսակցութեան և զի բաժնաւոր միտք մը, որ զինքը կը մոլորեցնէր և իրեն աշնպէս կարծեցնէր կտաւ իմէ համախառնութիւն և զատարարութիւն կոչ շուն՝ որ միայն կիրքերու ինքնարութեան արդիւնքը զոյտ իման ունէր: Անկեղ կը հաւատար իր անձնական երկազրութիւններուն և կ'ուզէր բռնադատել իր բարեկամները, որ մի և նոյն կերպով հաւատա ընծայէն անոր: Բայց երբ կը բազմէր Բէզիսի և Ռօյանի զուտ սղծախառնութեանը և Վէրնիայի իմաց անկողնակալութեանը, ինքզինքը կը գրաւէր գէժ յանդիման իմանութեան մը, որ կը յատահանեցնէր:

Պիլգո, Պարպատու, Կուստէ, առանց նոյնքան զի բախար բլլալու, ևս առանց ենթադրելու անյոյս բարդ մէքենայութիւններ, կը հաւատալին իմէ իրենց հակառակորդները չարութիւններ ի դարձ կը գնեն և Լուվէի յարձակումներուն ուժ կուտային՝ իմէ՝ զայրոյթ և իմէ՝ քաջութիւն յայնմելով: Մէջ մի գաւտուի երեսփոխանը՝ Սալլ, Օրէնայի ժողովի և Քոնփանիսի անխառնականներուն կատար իմանութիւն, Սալլ, որ մաւղ և բուռն երեսակալութեամբ մը օժտուած էր, միակն էր որ հազար-

գակից կ'ըլլար Լուվէի բոլոր ենթադրութիւններուն, և անոր նման կը հաւատար իմէ համայնքային իրաւաբան մէջ մեծ դատարարութիւններ կը բուռնին, որոնց ծայրը մինչև տրամաշնման կը հասնի:

Ազատութեան անձնուէր բարեկամներ, Լուվէ և Սալլ չէին կրնար հաւատնիլ անոր աշնքան չարիք վերադրելու, և անոնք նախաձեռնար կը համարէին հաւատալ որ Մոնթմանիսները, մասնաւորաբար Մատա վարձատմէին տարադիրներէն և Անգլիայէն, որովհետ ինքնափոխութիւնը մեկն գէղ ի ոճրագործութիւն, գէղ ի անպատուութիւն և ընդհանուր խառնաշփոթութիւն: Ռօպէսթիէտի մասին ա'յ աւելի տեղիստտ ըլլալով, յանձին անոր կը տեսնէին տանտալն բռնադատ մը, որ փոստախրութեամբ և զատարարութեամբ լեցուն է, և տմէն զնով կ'ուզէ ձեռք ձգել զերազայն իշխանութիւնը:

Լուվէ, որ վճած էր յանդգնորէն յարձակել Ռօպէսթիէտի վրայ, և զայն երբէք հանդիստ չձգել, իր ձառը կողմ տ պատրաստ, որոհած էր զրոյսնին մէջ աշն օրտան համար, երբ Ռօյան իր տեղեկադիրը պիտի բերէր ժողովին, այս պատճառաւ բոլորովին պատրաստ էր իր ամբաստանադիրը մէջ բերելու՝ երբ իրեն խօսք տուին, անկեղ անմիջապէս սկսաւ խօսիլ Ռօյանէն վերջ:

Արդէն ժիրոնալները բոտ բաւականի կը մզուէին գէշ կերպով զատել գէղքերը և ոճրագործ ծրագիրներ ենթադրել հոն ուր միայն չստ ետանդուտ կիրքեր զոյտ իման ունէին, իսկ զի բաժնաւոր Լուվէին համար չստ տեղի տնիսի և յաւ կերպով կողմուած էր զատարարութիւնը: Ժողովներէն յարաձուն չափազանցութեանը մէջ, 1792ին Ռօպէսթիէտի ամբարտաւանութեան ձեռք ձգած յաջողութեան մէջ անկեղ կը կարծէր տեսնել զատարարութիւն մը, զոր տարքած էր փոստաւեր արբիւրներ:

ՌՕՆՏՈՐԱԷ

Լուսիլ զախն մասնանշեց, չբնաստա-
տած մայրութենեով, ինքն իսկ կա-
պաշտական կրօնի մը ստարկան դար-
ձած և Օգոստոս 10էն առաջ ամէն կողմ
րակ տարով իւր միտքն ինքն է որ կր-
նայ փրկեց ազատութիւնը և Քրիստոսն,
և Օգոստոս 10էն յետոյ ինքզինքը ծած-
կելով ու վաճառքին անցնելէն ետեւ որ
վերջ երեսն զալով, ու զգալի գէղի
քաղաք սպիտարան երթալով և հակա-
ռակ որ խոտաւորած էր որ և է պաշտոն

չտանձնել, իր լիազօր իշխանութեամբը
նստելով Ընդհ. ժողովի սեղանին առ-
ջէն, հին իր ձեռքին մէջ տանելով կոյր
միջակորկարը, զախն ըստ կամեւ մզելով
ամեն ծաղրաշեղակեան, անոր համար
Օրէնսդիր ժողովը նախատեսելով և ոչ
ժողովէն պահանջելով հրամանագրերնոր,
հակառակ պարագային ահազանգը հըն-
ճեցնելու սպառնալիք ընելով, առանց
բարանի ընելու հրաման ընելով որ զոր-
ծաղրախն Սեպտեմբերի ընդ որ կատ-

բաժները ու խառնները, քաղաքապետական իշխանությունն ուժ առյուժաւ համար ահարեկիչ միջոցներով, յետոյ ամբողջ Պրանսայի մէջ զրկելով պառպանութիւններ, սրտեք կ'երթային խորհուրդ առյուժաւ որ նոյն սճիրները հոն ալ գործաւին և պատանները հրաւիրելով որ ընդունին Բարիգի իշխանութեան պառպանութիւնը: Եւս բոլոր բնելով, յարկէ Լուվէ, Ռապէտիւս կ'ուզէր քանդել Ազգ. երեւոյթանութիւնը, անոր տեղ դնելու համար Համայնքափն կերհորդը և մեղի առյուժաւ Համալի կատաւարութեան ձեռք, որուն համաձայն պատանները կը հնազանդէին մայրաքաղաքի իշխանութեան: Առաջնով ալ կը եղած Բարիլի, որ ինքն ալ իր կարգին Պրանսայի տէրը պիտի ըլլար, անիկա պիտի յաջորդէր կ'ըմտած խաղապանութեան: Այլ սակայն, անտեղով որ նոր ժողովի մը գումարման վաղը կեանք կը մտնէր, անիկա Ընդհանուր ժողովին անցած էր բնարական ժողովին և իր նախընտրած մարդիկը ահարեկով մի հնարձաւ առաջ անցուցած էր, որովհետ պի Բարիլի երեւոյթանութեան միջոցաւ տէր ըլլայ Փանդանիանին:

Ինքն էր, Ռապէտիւսը, որ բնարպետներուն նշանակած էր այդ արքանարքա մարդը, որուն հրապարակաւ պարտաւորութիւնները Պրանսան կը ձգէին առյուժաւ և ահարեկով մի տակ: Այլ պարտաւորելով, որուն անունը բերանն իսկ չէր ուզիր տանել, կ'ըսէր Լուվէ, որովհետ պի չըթմանները հաղատաւին, պարզապէս, մարդասպանութեան մարտիկ սրդին էր, որ սճիր քարակցու և ամենէն անարտա քաղաքացիները զրպարակելու համար օժտուած էր քաջութեամբ մը, որ կը պահէր նենդամիտ Ռապէտիւսին:

Գաղով Տանդանին, Լուվէ զան չէր տաներ ամբաստանութեան տակ, և կը զրպարակելու նոյն իսկ, որ անիկա առ-

կան խոյացած էր մերժելու համար ամբաստանութիւն մը, որ երբէք ուզուած չէր իրեն զէմ: Այսուհանդերձ զան չէր բաժներ Անդանեմերի գործերին, որովհետեւ այդ զմարդը օրերուն, երբ իտար իշխանութեանները, ժողովրդ, նախարարները, քաղաքապետը ի դուր կը խօսէին կատարածները զաղբեցնելու համար, միմիայն պատահան նախարարը՝ Տանդանիւսերսը չէր յաւար: Որովհետեւ, վերջապէս, հաշտու որ պարտաւորութեանց մէջ, միմիայն իր անունն էր որ չէին խառնել այն ամբաստանութեանը, զորս կը տարածէին ամենէն մարտը քաղաքացիներուն զէմ:

« Եւ զան կրնաս, սի Տանդան, կ'զոչէր Լուվէ, կրնաս մաքրել այս անպատարեր բոցառութիւնը կազմած ըլլալով համար, յաջաւ ապագայ սերունդին »:

Այս աչքաւն վեհանքն, որ քան անխոհեմ խօսքերը ծախհարութեամբ բնդանու եղան: Այս ամբաստանութիւնը ինչու յաճախ ծախհարութեամբ էր, բայց միշտ ալ բոցառներով բնդ հառուած էր, միայն ինչ ժողովին մէջ յաճախ կրկնուած բառ մը զիրենք խեղապած էր. Լուվէ բոսած էր նախապահին. « վատահայտ չէր գիտ ինչ ազմուկ հանող պիտի չըլլայ, որովհետեւ մասն վերջին վրայ պիտի պեւեմ, և ինքեւս պատաշարներ ըլլան »:

Ինչ մասոյ, բոսու Տանդան, մասոյ զին վերջին վրայ:

Այնպէս որ, ամէն անգամ որ ազմուկ բարձրացողներ կրկնային, լուրին, կը զոչէին, թ'աւ կեցեք, վերադարձեցէք...:

Վերջապէս, Լուվէ ստպէս կ'ամբուրէ իր ամբաստանութիւնը. —

Ռապէտիւսը, կ'ըսէ, կ'ամբաստանեմ զքեզ, որ ամենէն անարտա քաղաքացիները զրպարակելու, և պարզապէս մէկ կողմ ինչու ամ զրպարտութիւնները հրապարակելու, կ'ամբաստանեմ զքեզ

որ դառն ինքզ պաշտումն ասարկույ մը
զարծուցիր գլխից և յուր տարածեցիր
թէ՛ դուն միակ մարդն ես՝ կարող՝ Ֆրանս-
տան ազատելու։ Կ'ամբաստանեմ գլխից
որ ստորնայուցիր, նախառեցիր և հա-
լածեցիր ազգային երեսփոխանութիւնը։
Բարիցի ընտրական ժողովին վրայ բռն-
նութիւն բանեցուցիր և զերազոյն իշ-
խանութեան ձգտեցար գրադարա-
թեամբ, բռնութեամբ և ահաբեկչու-
թեամբ։ Ու ես հիմա կը պահանջեմ
յանձնախոս մըն որ քառաքնեցիկ
քննութեան ենթարկէ։»

Լուսիկ ասաջարկեց նաեւ օրէնք մը,
որով աքսորի պիտի դատապարտուէին
բոլոր անոնք, որ պառակտում կը սեր-
մանէին քաղաքացիներուն միջեւ։ Վա-
րաք յայտնեց որ Ինչնքու Յանձնաժո-
ղովին պատրաստած նախագծին միջոց-
ներուն վրայ աւելցուի աւելի մը, այն
է՝ զինեալ ուժը ներքին զործոց նախա-
րարին արամադրութեանը տակ գնել։

«Վերջապէս, բոստ, կը պահանջեմ
որ անմիջապէս Մատաչի զէմ ամբաս-
տանութեան հրամանագիր մը արձակ-
ուի։ աստուածնէ՛ր, զոչեց, աստուած-
նե՛ր, անոր անունը տալի։»

Ռօպէլարիէս, վրդոված՝ արն ծախա-
հորութիւններէն, զորո չառցեցին իր
հակառակորդին, կ'ուզէ խօսք առ-
նել, իրեն զէմ բարձրացող ազմուկին
և բողոքներուն մէջ պահ մը կը վա-
րանի։ Իր գիտալծերը և ձախը կ'ալ
լսեցիր։ Երբ հանդերձ, կը յաջո-
ղի լինեցին բոլոր բնիկ և պարմա-
մամ մը կ'ուզէ ինքնադաշտադանութիւ-
նը պատրաստելու համար։ Այլ պայմա-
նաւոր կուտան իրեն, և պաշտպա-
նողականը կը յետաձգուի Նոյեմբեր 5ին։
այս յետաձգումը օգտակար էր ամբաս-
տանեալին՝ ամար, որովհետեւ Լուսիկն
զրկուած, ժողովը այլ օրը բռն
զարկով մը կը զգար։

Նաեւ գիշերը, շատ բաւական պէտք
թիւն մը կը տրեւր ժաքօպէններուն

մէջ, ուր ամէն իրիկուն հակաբիւր
զարծ կը դուռէր Քոնվանտինի նիւ-
տերուն։ Բազմաթիւ ժաքօպէններ վա-
զեցին եկան և խելացոր պատմեցին
զգուշի վարմաբը Լուսիկին, ու պա-
հանջեցին որ անիկայ վտարուի։ Անիկա
զրկարտած էր ժաքօպէն ընկերակցու-
թիւնը, մեղադրած՝ Տանդօնը, Սան-
դէռը, Ռօպէլարիէսը և Մատան։ անիկա
վերջին երկուքին զէմ ամբաստանու-
թեան հրամանագիր մը պահանջած էր,
արխնուստ օրէնքներ ասաջարկած էր,
որոնք մամուլի ազատութեան բռնարա-
բում կը նշանակեն, և վերջապէս, ա-
նիկա Ալմենական խեղճօն ասաջար-
կած էր։ Լրմանոր ըսաւ որ, անիկա
կանխամուտածուած զառաքուքիւն մըն էր,
քանի որ Լուսիկ, կազմ ու պատրաստ
ձեռքը բռնած էր իր ձառը, և ի՛նչ չատ
համակախարար, Ռօբանի տեղեկագիրը
ուրիշ նպատակ չունէր, այլ՝ առիթ մը
հայկաթիկ ալ դատաւիտումին։

Պապը ա'ւելցանցին կը գանդատի որ
զայլակցութիւնները օր բոստ օրէ կ'աւել-
նան, և Բարիցն ու հայրենասէրները
զրկարտելու ջանք կ'ըլլայ։ Կրօն թէ
պզտիկ հետեւութիւններ կը կապեն
մանր ենթակցութեանց, որոնցմէ մեծ
զաւաղութիւն մը երեսան կը հանուի,
և ո'չ մեղի կ'ըսեն թէ ուր է ալ զա-
ւաղութիւնը, և ո'չ ալ՝ թէ որոնք են
անոր զործակալներն ու միջոցները։
Եթէ կար մարդ մը, որ ամէն բան աւ-
տած և գնահատած պէտք էր ըլլար թէ
մէկ և ի՛նչ միւս կուտակութեան մէջ,
հէլինք կրնար կատարել թէ՛ ալ մար-
դը, ճշմարտութեան բարեկամ մը, շատ
քարմար էր ալ ճշմարտութիւնը հրա-
պարակելու։ Այլ մարդը Բէլգիոն է,
բանապատեցէք իր ասաքինութիւնը,
որ բոն բոլոր այն բաները զորո աւտած
է, և միւս մը ալ հայրենասէրներուն
վերադրած սէրներուն մասին։ Իր բա-
րեկամներուն համար որքան ալ զիջո-
ղութիւններ բնէ, կը համարձակուի բոն

թէ գաւաղրու թխենները դա՛ն չեն տար-
կանամ ընտ: Բէգիւն միշտ մաքուր և
անկեղծ մնացած է. անիկա այսօր խո-
սիլ կ'ազնէր: Ետիպեղէր զինքը որ
խոսի: »

Յեղափոխական ամենէն պաշարիւն
և անկողմնակալ միաքերուն շարքին
մէջ պէտք է յիշատակել Բէգիւնը. ոչ
ոք անոր չափ բանիմաց կերպով չէ
քննած երկու կուսակցութիւնները, ու-
րո՞նք Քանգամութեան թաժամ էին: Անոր
արդարամտութիւնը այնքան ծանօթ էր
որ, երկու կողմին ալ կը համաձայ-
նէին անոր վճիռին տալու. գլուխ ծը-
սել: Ժողովին բազում պահուն կա-
տարում տմրաստանութիւնները բուսն
վիճարանութիւններ յառաջ բերին Ժա-
քակներուն մէջ: Ֆապր Կիւնիկին
տառջարկեց Բէգիւնի գլխիկը, վճիռ մը
արձակելու համար: Եւ, ահա՛ թէ անի-
կա ինչ կերպով պատասխանեց. —

« Աւրիշ միջոց մը կայ, զոր ես ոգ-
տակար կը կարծեմ, և որ մեծ տպաւո-
րութիւն յառաջ պիտի բերէ զր'վի
միտ: Երբ լայն հիման վրայ գաւաղ-
րութիւն մը սարքել պէտք կ'ընայ, ալի
կարօտութիւն զգացուած է, մեծ
ճիգեր ընել հարկաւորուած է, անձնա-
կան վարկ մը գայտնելու համար: Եթէ
զոյրութիւն ունեցած բոլոր մարդ մը,
որ ամէն բան տեսած ու գնահատած
բոլոր թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս կուսակցու-
թեան մէջ, չէինք կրնար կատարել որ
այդ մարդը, բարեկամ ճշմարտութեան,
չառ յաջանալ է հրապարակելու այդ
ճշմարտութիւնը. արդ — կ'տառջարկեմ
որ հրախրէք այդ մարդը, անկամ ձեր
ընկերակցութեան որ վճիռ մը տայ
հայրենասէրներուն վերադարձած սփը-
նդուն մասին: Հարկաւորեցէք իր պար-
կեշտութիւնը, որ բոլ. բոլոր այն բա-
նիք, զորս տեսած է: Այդ մարդը Բէ-
գիւնն է: Այս տեսակ կ'ազնէր խօսիլ
բովն, անիկա չի կրնար չի գրել ձեզի
ընդ որ կը մտածէ, և պիտի անձնեղ

թէ մեքենայութիւն բարոյները կարո՞
պիտի բոլոր զինքը մարդնելու: Նկա-
տի տէ՛ք. քաղաքացիներ, թէ միայն
այս տեսակ ձեռնարկ մը պիտի ապա-
ցուցանէ թէ՛ դուք միմիայն ճշմարտու-
թեան կը զանկար: Կը խնդրեմ որ տ-
ոռջարկը քուէի գրուի: » (Ճափեր):

Հոս պէտք է յիշատակել նաեւ այն
գրութիւնը, զոր Բէգիւն գրեց Լուսէի
և Ռապէսիւնի միջև մղուած պայքարի
միջոցին. այս գրութիւնը չառ թանկու-
ղին տեղեկութիւններ կը տարուանակ
այդ մամանակի մարդոց նկարագրին և
վարմունքին վրայ: Ահա առիկ Բէգիւնի
նամակը. —

« Բաղաքացիներ, միտքս գրած էի
բայարձակապէս լուս մնալ Օգոստոս
10էն ի վեր տեղի ունեցած անցուցա-
ռէքս մասին. մտախնդրանքութիւնը և
հաւատարմաց չափը ինձի վնաս տուած
էին այն կերպ ընել: Բայց անկարելի է
որ տեղի երկար տանն լուս մնալ, մէկ
և միւս կողմէ իմ վնասութեան կոչում
կ'ընեն. խաղաղանքիս սք կը ստիպէ
գիւս, կարծիքս յայտնել. ուրեմն անկեղ-
ծարէն պիտի ընեմ ինչ որ գիտեմ մէկ
քանի մարդոց վրայ և թէ ինչ կը խոր-
հիմ իրաւ զի՞նակին մասին: »

« Աստէն ակամտակա կ'ընայ յեզափո-
խութեան պարզած տեսարաններուն,
դաւերը, մեքենայութիւնները, բո-
նոյնութեան և ազատութեան, մո-
լութեան և տառքմութեան միջև մեղ-
ուած մեղեքն որոյ յայտնեց: Երբ մարդ-
կային կիրքերու շարժանքները երեւն
կուցան, երբ կը նշտարուին այն գաղտ-
նի գաղտնակները, որոնք ամենէն կա-
րեւոր գործարարութիւնները մարած են,
երբ զէպքերը աւանանջ տեղի տուող
շարժանքները յով յափ բերենք, երբ
անդեկումանք բոլոր այն մտանցներուն,
որոնց նմանակեցաւ ազատութիւնը,
երբ թափանցեցաւ ողորմանքութեան այն
վիճին որ ամէն վարկեան կը աշտանար
կուս առջ դնել, մարդ տալութեան կը

հարցնէ ինքզինքին, թէ ինչ հրաշքով հասանք հոս՝ ուր կը գտնուինք այսօր:

«Յեզաիաիս թխնները պէտք է հետունեն դիակը. այս բանը չափ անհրաժեշտ է իրենց, զարկը կը ֆնջեն զանանք միմազնույ աղտոտները: Յետագայ սերունդները միմիայն արդիւնքները կը նշմարեն. մեր եղբորորդիները գմեղ մեծ պիտի կարծեն, զիրենք մեղմէ աւելի տղէկ ընենք ուրմիս: Եւ չի պիտի գրադիր հիմա նախընթաց դէպքերովը այն յաւելա յիշատակելի օրուան, որ ազատութիւնը կանգնեց բռնադատութեան աւերակներուն վրայ եւ որ միապետութիւնը հանրապետութեան փոխեց: Այն մարդիկը, որոնք ինքզինքնուն վերադրեցին այդ օրուան փառքը, ամենէն քիչը արժանի են անոր. այդ փառքը կը պարտինք անոնց՝ որ այդ օրը պատրաստեցին. իրաց հրամայական ընայքին կը պարտինք. քաջարի զաշնակիցներուն եւ անոնց զապտնի վարչութեանը կը պարտինք, որը երկար տանել ի վեր կը ծրարէր յեզաիաիս թխն յատակադիրը. զայն կը պարտինք ժողովուրդին, վերջապէս՝ կը պարտինք այն խնամակալ ոգիին, որ չարոնակարար կ'իշխէ Քրիստոսի ճակատագրին վրայ, իր ներկայացուցիչներուն տաղմին զո մարտմէն ի վեր:

«Պէտք է բսկ, թէ պահ մը յաջողութիւնը անորաջ մնաց. եւ անոնք որ փախերական անգեկալ թխններ տնին այդ օրուան մանրամասնութեանց վրայ, գիտեն թէ որոնք եղան հայրենիքին անվիհեր պաշտպանները, որ արդիւնքին զո իյեքրիական գինուրները եւ բռնապետութեան բոլոր բանակները կուտը զաշնէն մէջ յաղթող հանդիսանալէ. եւ թէ որոնք էին որ մեր քաղաքացիներու փազանդները, պահ մը տալուդնամ, վերադին ամփոփեցին...: Եթէ, մասնաճիղ դերու պատու իրակները խմատութիւնն ունենային իրենց պաշտօնը լր-

բացնելէ յետոյ հրաժարի իշխանութենէ, ու իրենց կատարած գեղեցիկ գործերէն յետոյ վերադին մանէին պարզ քաղաքացիի չարքերուն մէջ, անոնք փառքով պիտի պատուէին. բայց չկրցան զիմանալ իշխանութեան հրապոյրին եւ տիրապետելու տենչանքը զրուսեց զիրենք:

«Ազատութեան յաղթանակին տալով զինուորութեան տաղմին վայրկեաններուն, եւ այնքան բաւն յեղաշրջում մէ մը յետոյ, անկարելի էր որ ամէն ինչ մէկ վայրկեանէն մանէ կարող կանոնի մէջ. անարդար պիտի լլուար այսպիսի բան մը պահանջելը. բայց մասնաճիղներու պատու իրակները մեղադրանքի արժանի հանդիսացան, երբ իրենք երկարապեղին յեզաիաիսական չարժամը իր պաշտօնաժամէն աւելի: Ազգային ժողովը զճիւր արձակած էր. անիկա վայելալ հանդամանք մը տաւ էր, եւ արձակած էր կայսրութիւնը վարկող հրամանադիրներ, անիկա զաղարկալ հաշակած էր թաղաւորը, եւ ջնջած էր այն սահմանադիրը որ կը բաժնէր քաղաքացիները երկու մասի. Քօնստանտինը զո մարած էր. թաղաւորակն կուտակցութիւնը յաղթահարած էր, պէտք էր անմիջապէս Քօնստանտինը մօտենալ, զայն կազդուրել եւ փոտահութեամբ պատել. պարտականութիւնը եւ ողջամիտ քաղաքականութիւնը աշակէս կը պահանջէին...:

«Եւ սակայն համայնքային խորհուրդը ճանաչ մրցակից մը բլլալ ժողովին. ոմանց յաջողած էին հաւատցնել թէ այնքան տանն որ յեզաիաիական վիճակը տիրէ, իշխանութիւնը իր տարիւրէն տեղի վեր կ'աւ էր, թէ Ազգ. ժողովը նկարագրի չունէր, անոր զոյս թիւներ ինդրական էր եւ թէ համայնքային խորհուրդները միայն միակ արիւնտ որ ու գորիկ իշխանութիւններն էն: Բարիչներու ալ աշակէս հաւկցույած էին որ Ազգ. ժողովը հասնըքներու պետերը

ներուն ներկայ կը գտնուէր, ամէն դարձի կը խառնուէր, կը խօսէր, կը հրամայէր իւր միտպետ. ալլ զմարդուն դէմ բռնան կերպով զանգատեցայ Համաշխարհային Խորհուրդին մէջ, և խօսքս սարսերտով վերջացուցի. Մասաւ կ'աճ մարդոց ահեհեհեհ սեխեղքն է, և կ'աճ ահեհեհ ապիպտութիւնը: Անկէ ի վեր, երբէք խօսած չեմ իր մասին...:

« Եւ ա՜նա՛ Սեպտեմբեր 2-ը կը համարէի. վասնզի թողանալով կը գտայ. ահա զանգը կը հնչէ. ս'ի սուգի օր. այդ մահադատութեան և ահաւորելի ձայնին՝ ի յոր մարդիկ կը հաւաքուին, բանտարան վրայ կը յարձակին, կը խեղդեն, կը սպաննեն. Մանուէլ, Ազգային Ժողովի բազմաթիւ երեսօթիւններ սարսնաթիւեանց վայրը կը փութան, բայց իրենց թախած ձանքերը ազարդին կը մնան. մինչև իսկ իրենց զէրօնին մէջ գտնուող զանքերը կըս զաննեն: Եւ կեղծ ապահովութեան մը մէջ էի. այդ անգիծութիւններէն տեղեկութիւն չունէի. տանէ մը ի վեր ինծի բան մը չէին բեր: Բայց վերջ ի վերջոյ ամէն ինչ իմացայ. ինչպէ՛ս. տարտամ, անուշագոյի և խեղաթիւրուած ձեւով մը. միևնույն տան ինծի բան թէ ամէն ինչ վերջացած է...: Բանտերու մէջ կատարուած այդ մարդասպանութիւնները արդեօք մէկ քանի մարդոց հրաժանովը եղան. եթէ իրր գտաւոր վճիռ մը արձակելու հարկին տակ գտնուէի, չպիտի կարենայի ըսել. ա՜նա՛ յանցասոր: Իմ կարծիքովս, այդ ոճիրները այդքան ծաւալ չպիտի գտնէին, եթէ անոնց տաճքն ստնոց մը գտնուէր, եթէ, իրենց ձեռքին մէջ իշխանութիւն ունեցողները ստակումով նայէին անոնց վրայ. բայց պարտաւոր եմ ըսել, որովհետև ճշմարտութիւնն է, թէ այդ հանրային մարդոցմէ շատերը, հայրենիքի այդ պաշտպանները կը կարծէին թէ այդ ազատութեան անպատուարեր օրերը անհրաժեշտ էին, թէ անոնց չնորհաւ կայսրութիւնը

կը մաքրագործուէր վասնզանոր թըշնամիներէն. այդ կերպով դաւադիրներուն հոգիին մէջ ստակում կը տնտուէր, և թէ այդ ոճիրները, որոնք բարոյական տեսակետով զգուելի էին, քաղաքականութեան մէջ օգտակար կը հանդիսանային: Անա՛ այս մտածումն էր որ կ'ունեցուց ետանդն անոնց, որոնց՝ օրէնքով՝ վստահուած էր կարգ կանոնի պահպանումը ու անձի և ստացուածքի պաշտպանութիւնը...:

« Կը վերադառնամ այն գէպերուն որոնց համառօտ մէկ տրուադիծն բրիտայդ գէպերը, ինչպէս նաեւ մէկ քանին անոնցմէ, որոնք Օգոստոս 10-ի հրաշալիսար օրաբնէ տօնջ պատահեցան, գէպերու և իսկ մը պարագաներու զսպող խաթմիներ կարծեցնել տուին թէ մեքենայութիւն լարդներ ուղեցին տիրանալ ժողովուրդին, որպէս զի մարդասպան հեռ իշխանութեան տէր կանգնին. այս ծրագրին իւր հեղինակ Ռազմարիւնար մասնաճիւղ բրին, անոր յարաբերութիւնները քննեցին, վարմունքը տարբարակեցին. հաւաքեցին այն խօսքերը, որոնք՝ կրտսի թէ՛ իր օրէնքներէն մէկը լրջնէն վտիցուցեր է, և կըրտացուցին թէ Ռազմարիւն անմիտ փառասիրութիւնն ունեցած է իր երկրին բանապետն ըլլալու: Ռազմարիւնին նկարագրերը կը մեկնաբանէ իր արարքը: Անիկա ծայրայեղօրէն մտաւ և թերահաւատ է. ամէն կողմ դաւադրութիւններ, մասնութիւններ, անդունդներ կը նշմարէ. իր մաղձաւ խառնուածքը, իր մտայ երեւակայութիւնը ամէն ինչ մտի գոյներու տակ կը ներկայացնեն իրեն: Իր կարծիքներուն մէջ հրամայողական, միմիայն ընդգրկեցը մախի ընող, հակաճառութեանց չհանդուրժող, երբէք չներող անոր՝ որ իր արժանապատուութիւնը վերաւորած է, իր յանցանքները երբէք չհանցող, թեթեւութեամբ արիւնքներ յանցասոր բանող, ամենէն փոքր կատակածէն գրը-

զատույ, միշտ անանկ կարծող թէ իր-
մով կը զրազին և զինքը կը հաղածեն,
իր մասնացած ծառայութիւնները զո-
ւաբանող և իր մասին անվերապահ
կերպով խոսող, պատշաճութիւնները
կրէժ չձանչցող և սոսր համար իսկ
իր պաշտպանած դատին մետող, ամէն
լանջ տակին՝ ժողովուրդին շնորհները
փնտռող և միշտ անոր զարպատ ընող
ու անոր ծախհարութիւններուն հոգի
ստուգ, անձ Ռադէսիւրիւր, որ մանու-
ւանդ իր այս վերջին պահատութեան էր,
որ իր հանրային կեանքին մէջ երկան
կու գար, կարծեցեկ ստատ որ բարձր
գիրքերու համեմկ կը դանկար և թէ
կ'ուզէր չարաչար գործածել բնապե-
տական իշխանութիւնը և էտ իտ, չեմ
կրնար հաճարել թէ այս տրուանկա-
րը լրջորէն գրաւած է իր միտքը, և
թէ տախիտ իր փափաքներուն տար-
կան ու իր փառասիրտ թեան նախաա-
կակար եղած է:

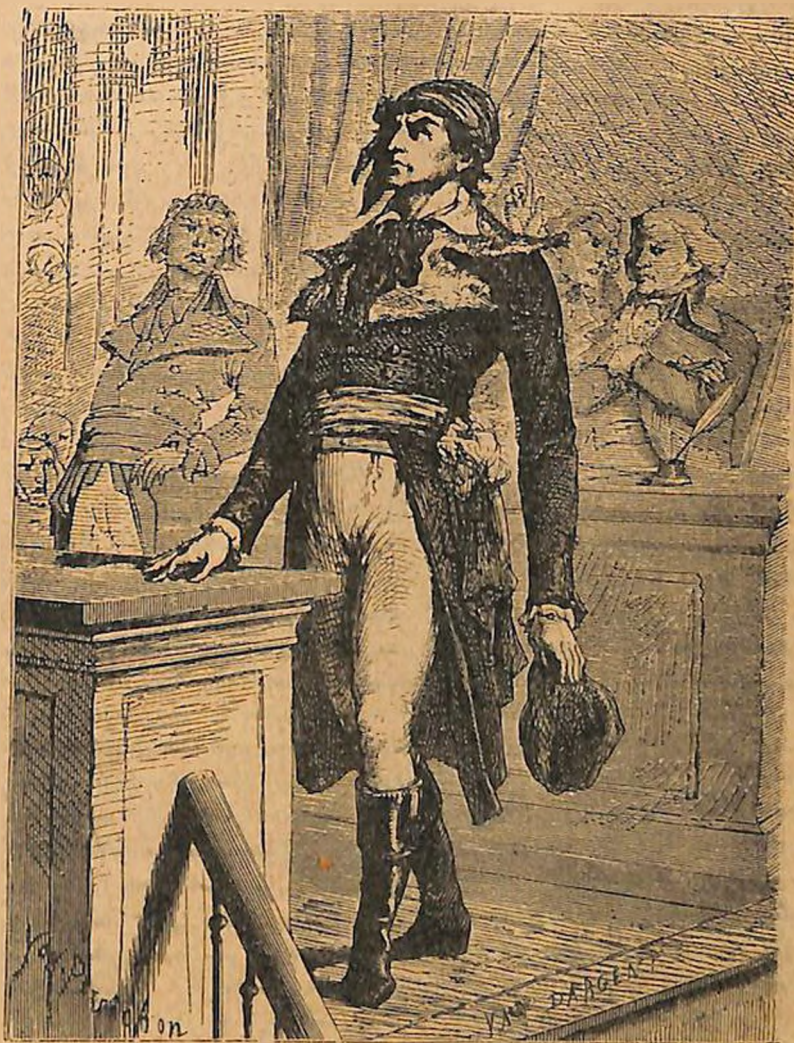
«Սակայն և աշնակ, կա՛յ մարդ մը
որ տրեկած է ալ կրկնակալական ծը-
րադրով, որ չի գաղթեցու յայտարա-
րել թէ բնապետութիւնը բարիք մը
պիտի ըլլայ միանալի համար, զմեզ
ուղտերով անխնայութենէն ու առաջ-
նորդերով ազատութեան և երջանկու-
թեան: Անիկա թախանձազին կը խրնդ-
րէր այս բնապետական իշխանութիւ-
նը, որի համար, չպիտի ուզէր հա-
ւատույ, որովհետեւ ըստ ըստականի չէր
ձանչնար իր փառասիրտ թեան ամբողջ
զատանցական վիճակը, անիկա բնա-
պետութիւնը կ'ուզէր ինքզինքին հա-
մար, այս, ինքզինքին Մասայի համար:
Եթէ իր յիմարութիւնը վաղրազ չըլլար,
սչինչ տակին ծիծաղելի պիտի ըլլար քան
այս մարդը, որուն վրայ բնութիւնը
կարծես թէ յատկապէս գորկեր է իր
նախաաւինքի գրաչմը»:

Ժողովին մէջ Մէրլէն հակառակեցաւ
որ Բէզիճն գատաւոր ըլլայ Ռադէսիւրի-

ու ու Լուվէի միջեւ, որովհետեւ հա-
ւատարմութիւնը բնապետը կը նշանա-
կէր միակ քաղաքացի մը տրիշ յա-
ղաքացիներու վրայ զերազոյն գատա-
ւոր կարգեր: Ասիկ գատ, որքան որ
Բէզիճն պատկանելի զէմք մըն էր,
բայց հազաւ եթէ կոլմուկցութիւնը բ-
նէր վերջապէս՝ մարդ չէր: Բէզիճն
չէ որ բարեկամն էր Պրիսայի, Ռոյանի,
միթէ անիկա չէր հիւրընկերը Լատար-
սը, Վէրնիսն, Պարպատուն, այն բոլոր
զատուրդները, որոնք ազատութեան
զատը կը վառնեցնէ:

Պատըր ա' Լէլլանդին առաջարկը լրբ-
ուեցաւ, և Ռադէսիւրիւր կրտսեր, ոգ-
րազին ձայնով մը, ինչպէս կ'ընէին Հը-
սամի մէջ՝ ամբաստանալներու ազգա-
կանները, իր վիշտը արտայայտել և
արանջայ որ ելլորը հետ զինքն ալ
չեն գրադարտը, անիկա բատ. «մե-
ծամեծ վառնեցներու պահէ և ամբողջ
ժողովուրդը մեղի կուտակել չէ միայն
Բարիքի քաղաքացիները կան որ բա-
րտականի յառաջանած են, միանե-
րը՝ չատ անկատար կերպով... ուրեմն
կարելի է որ երկուշարթի որ անմեղա-
թիւնը յազմաւարտի, որովհետեւ Քոն-
վանիսներ ծայրէ ծայր մտիկ ըրտ Լա-
վի ստա թիւնները: Քաղաքացիներ,
ես մեծ տակաւ մ'մը կրելի, ինծի աշն-
պէս թուեցաւ թէ մարդապաններ գա-
չառահար պիտի բնեն եզրայր, ես մար-
դիկ բեցի, որոնք կ'ընէին թէ անիկա
իրենց ձեռքով պիտի մեռնի: ուրիշ
մէկը բատ թէ կ'ուզէ ինքն ըլլալ անոր
գահիճը»:

Այս խօսքերուն վրայ, մէկ քանի
երեմիսիաններ սաքի կ'եղնէ և կը յայ-
տարարեն թէ իրենք ալ սպանապիթի
սակ կը գանաին, թէ Ռարէքի, Պար-
պատ և օթեակներէն ուրիշ քաղա-
քացիներ ազատացած են իրենց, բա-
պանապիթ բնապետը բակ են. «Մա-
սայէն և Ռադէսիւրիւրի պէտք է ազա-
տել օձիքնիս»:

ՄԱՌԱՍ. ԵՐ ԽՈՍԻ ԺՈՂՈՎԱՆ ԱՏԵՍՆԷՆ

Այն տանն կը հաւաքուին Ռօպէս-
րիէս Կրտսերին չորջ, ու անոր կը
խոստաման հակել իր եղբորը վրայ, և ու-
րաշտի որ զտաւաններու մէջ բարեկամ
կամ ազգական տնեցւոյնէրը հարկ եղածը
զրկեն միտքերը բռնաբանելու համար:

Ռօպէսրիէս Կրտսեր, քեմէն վար ի-
ջած միջոցին, չի մանաւր զրադարտու-
թիւն մը աւելցնելու, և բոլ թէ Անտա-
քարսիա Քրիստոս զինքը վատահազուցած

է որ ամէն որ Ռօբանի տանը մէջ, զաշ-
նակցականութեան մասին բոլորն վիճա-
րանութիւններ կ'ըլլային:

Յետոյ, իր կարգին, խօսեցաւ Ե-
սանդոս Շապուս Լուվի հաւան մէջ
զինքը ամենէն աւելի վիրտուրոզ բանը
ունէ և որ Սզատտա 10ր ինքզինքին և
իր բարեկամներուն կը վերադրէ, և
Սեպակեմբեր 2ր 200 մարդ տապաննե-
րու, և Լուս, բոլոր Շապուս, կը յիշեմ թէ

Օգտատու Յի զիշերը խառն ուզեցի աջակցություն արարեններուն, ապառաժութիւն առաջարկելու, համար իրենց և անոնք ինձի պատասխանելին իրենց քիթին տակէն խնդալով, արդ, չեմ համար թէ ինչ իրաւունք ունին Օգտատ. 10ր ինքզինքնուն վերադրելու: Գալով Սեպտեմբեր 2ին, անոր ալ հեզիւնակը նոյն աշն մտալու լցն է, որ Օգտատուի 10ր ի գլուխ հանեց, ի հեռուէն իրենց, և որ յաղթութենէն յետոյ ուզեց վրէժ լուծել, Լուվէ կ'ըսէ թէ հազիւ 200 մարդապաններ կային, իսկ ես կը վստահեցնեմ թէ Օրէնսդիր մտալովի պատշամաւորներուն հետ 10000 թուրքու կամարի մը տակէն անցաւ, աւելի քան 150 դաշնակից տեսաւ, յետախօսութեան մէջ՝ սփիւ չկայ բնաւ: Մտաւ, որ ունեան կ'ամբողջանաւ ի, միմիայն յետախօսական արարքներու համար հետաքննութեամբ է, այսօր կ'ամբողջանան Մտան, Տանդան, Մապէսքիւնը, մաղը՝ կարգը տխուր դաշ Սանդէսին, Շապին, Մէրէնին, եւ:

Այս յանդուգն խառքերէն զայրացած, դաշնակից մը, որ նիստին ներկայ էր, բոլոր բան մը, որ մինչեւ այն տակնոր ոչ ոք համարձակած էր հրապարակաւ ընել, անիկա յայտարարեց թէ կը գործէր բանտերուն մէջ, և իր ընկերներէն շատերուն հետ, այն հաւատքով թէ դատողիներ կը սպաննէ, կեղծ թղթադրամ շինողներ կը խաղաղէ, ու Բարիդը կը փրկէ հրեհէ ու կտարածէ տեղուց թէ շնորհակալ է ընկերութեան, այն բարեացակամութեան համար, զոր ցոյց տուաւ ամենքին, թէ յաջորդ որն իսկ կը մեկնին դէպ ի բաշակը և իրենց հետ կը տանին միայն սա փշար թէ, հայրենակները աշխարհն մեծ շատեցներու մէջ կը թողուն:

Այս սեռաւոր յայտարարութիւնը եւ կաւ փրկ մը գնեց նիստին: Մապէսքիւն բնաւ երեսցած չէր, ու ամբողջ աչք շարափը երեսան չեկաւ, որովհետեւ իր

պատասխանը կը պատրաստէր և ժամանակ կուտար իր կուտակեցնելուն որ հասարակաց կարծիքը դէպ ի յաւր արամողրեն: Մի և նոյն ժամանակ, Բարիդը քաղաքապետութիւնը կը յամարէր մնալ իր վարմունքին և դրախտան վրայ, կըսէին թէ, մինչև 10 միլիոն ֆրանք իւրացուցած է Սէրթէօլի գանձէն, որ թագաւորին անձնական գանձապետն էր: Եւ այդ միջոցին իսկ, քաղաքապետութիւնը չըջարեակտան մը կը զրկէր բոլոր քաղաքապետութեանց, Քանիստեփանին ի սպաս պահակազօրք տալու ձրագրին դէմ:

Անմիջապէս, Պարպատու առաջարկեց չորս ահաւոր ու շատ լաւ յաջուած հրամանագիրներ: Առաջին՝ մալրաքաղաքը պէտք էր կործնելու ազգային ներկայացուցչութիւնը խրացնելու իրաւունքը, եթէ չկարենար զայն պաշտպանել նախաւորներու կամ բրտնութեանց դէմ: Երկրորդ՝ դաշնակիցները և ազգային ստախկանդիստները պարտաւոր էին Բարիդի զինեալ մասնաճիւղերուն հետ զորակցարար, ազգային ներկայացուցչութիւնը և հանրաքին շէնքերը պահպանել, երրորդ՝ Քանժանիներ պէտք էր դատական տետանի վերածուէր, դատողիները դատերու համար: Զարբոյ՝ Քանժանիներ դաշարեալ կը հաշակէր Բարիդի քաղաքապետութիւնը:

Այս չորս հրամանագիրները շատ լաւ կը յարմարէին պարագաներուն և այդ ժամանակին ճշմարիտ վստաններուն կը պատշաճէին, լալց գաննք արձակելու համար պէտք էր ունենալ այն կատարելով իշխանութիւնը, որ ալ հրամանագիրներէն կրնար յառաջ գալ: Կորով միջոցներ տեսնուէր: համար կորով պէտք է, և ամէն շաբաթ կուտակուէին որ կ'ուզէր իրեն կուտակուէին մը գացել, կը գանտի անկ գրաւութեան մը մէջ, ու իսկ երբէք չի կրնար գուր երեկ, Անշտ շտ մեծամասնութիւնը՝ միւրեմուններուն կող-

մը հակելով կրնար հրամանագրինե-
րը տալ : բայց իր չափաւորութիւնն էր
որ ղինքը անոնց կողմը հակել կուտար ,
և այդ չափաւորութիւնն իսկ էր , որ
խորհուրդ կուտար սպասելու , ժամանակ
անցընելու , տարագային վրայ յոյս դնե-
լու և հեռացնելու բոլոր այն միջոցները ,
որոնք շատ կանխաձեռն կերպով կորովի
են : Ժողովը մերժեց նոյն իսկ նուազ
ուժգին հրամանագիր մը , ասիկա ա-
ռաջինն էր անոնցմէ , որոնց խմբադ-
րութիւնը յանձնուած էր Ինններու Յանձ-
նախումբին :

Պիւզօ գայն կ'առաջարկէր և անիկա
կոտլ ունէր սպաննութեան և հրձիգու-
թեան գրգուռներու : Ամէն ուղղակի
գրգուռ մահուամբ կը սրտածուէր և
անուղղակի գրգուռ մտաբար տարուան
չզլծայակիր աշխատանքով : Ժողովը
զատու որ ուղղակի գրգուռ մը շատ խիստ
սպառնալի էնթարկուած է և անուղղա-
կի գրգուռ մը շատ տարածաօրէն սահ-
մանուած և զմտաբար բռնուելիք էր :
Պիւզօ ի զուր բտաւ իմէ յեղափոխական
և հեռաւորար կամայական միջոցներ
անհրաժեշտ էին այն հակաառիւրդնե-
րուն համար , որոնց զէմ սրայքարիկ
կ'ուզուէր : մտիկ չորին ղինքը և անի-
կա չէր կրնար լսելի ըլլալ , իր խօսքը
ուղղելով այնպիսի մեծամասնութեան
մը , որ բոլորն կուտակցութեան յեղափո-
խական միջոցներն իսկ կը զատապար-
տէր և հեռաւորար շատ յարմար չէր
զանոնք զործածելու իր իշխամիներուն
զէմ : Օրէնքը յետաձգուեցաւ , և Իննե-
րու Յանձնախումբը որ հաստատուած
էր կարգ ու կանոնը սահմանելու մի-
ջոցները հարկու , գրեթէ անօգուտ դար-
ձաւ :

Այլ սակայն , ժողովը քիչ մը աւելի
կորով ցոյց կուտար , երբ խնդիրը Հա-
մայնքային Խորհուրդին սանձգութիւն-
ները գտնելու վրայ էր : Այն տանն կը
թուէր որ իր իշխանութիւնը կը սրտա-
սպանէր անոնց մը նախանձախնդրու-

թեամբ և ուժով : Համայնքային Ընդ-
հանուր Ժողովը , որ հարցաքննութեան
կանչուած էր գտնուական պահակա-
խումբ մը կազմելու ծրագրին զէմ յոյ-
սաւորութիւն մը հանած ըլլալուն
սրտածաւառ , եկաւ ինքզինքը արդա-
րացնելու : Անիկա կ'ըսէր որ այլ ևս
Ոգոստոս 10ինը չէր : Քանի մը խու-
վարարներ խառնուէր էին իր անդամ-
ներուն , իրաւունք ունեցած էին զա-
նոնք ամբաստանելու , բայց անոնք
այլիս իրենց ծոցին մէջ չէին . « Մի'
չփոխէք , կ'աւելցնէք , անմեղները և
յանցաւորները : Մեզի կրկին բնծայեցէք
այն վատահալութիւնը , որուն պէտք ու-
նիք : Կ'ուզենք որ Քօնախմբին ան-
հրաժեշտ անդորրութիւնը վերադառնայ ,
որովհ զի լաւ օրէնքներ հաստատուին :
Գաղով այդ խնդրագրին առաքման ,
մասնաճիւղերը այդ պէս ուղեցին , մենք
միայն իրենց սրտագամաւորներն ենք :
Բայց զիրենք հրաւիրեցինք անկէ ետ
կենդանուի » :

Այս համակերպութիւնը նոյն իսկ Ժի-
րօնաւորները զինթաթի բրաւ և ժառ-
սօնէի առաջարկին վրայ ժողովը սրա-
տիւններ բնծայեց Համայնքային Ընդհա-
նուր Խորհուրդին . փարճական մարմնի
անդամներուն այս հնազանդութիւնը
կրնար շատ զոհացնել ժողովին հպար-
տութիւնը , բայց անիկա անկարող էր
Բարիկի ճշմարիտ արամագրութիւննե-
րուն վրայ ազդելու :

Խառնաշփոթութիւնը կ'աւելնար ,
քանի կը մտնէր Նոյնները Եր , Ռօ-
պէրիւնը լսելու : Համար նշանակուած
օրը : Լախարդ օրը զանազան ձեով զը-
րուցներ հրապարակ կ'ընէ : Խումբեր
կ'անցնէին Բարիկի փողոցներէն , որ մէ-
կը զօշկելով « Կառափնատին » , Ռօպէս-
րիւնը , Տանդօնը , Մատան » . ուրիշներ
կը զօշկէին « Ի մահ » , Ռօբանը , Լատուր-
սը , Կուտան » : Այդ բանին համար
զանգատեցան ժաքօպէններու ահու-
րին մէջ , որ միայն խոտուեցաւ Ռօ-

պէս սրէսի, Տանդ ծնի և Մատայի զէմ տրձալու ամ տղազակներուն վրայ: Այդ տղազակներուն համար կ'ամբաստանէին վիշապապօրքերը և դաշնակիցները, ուրոնք այդ մամանակ զիս անձնու էր էին Քանդանախնին: Ես էին Ռօպէսիքէս կրտսերը բեմին վրայ երեւցաւ, ողբաց որ անմեղութեան վտանդի ենթարկուած է, մերժեց բնկերութեանց անդամներէն մէկուն ատաջարկած հաշտութեան մէկ ծրագիրը, բսկով որ ընդդիմադիր կուտակցու թիւսը յայտնապէս հակադէմադրութեան էր, որուն հետ ո՛չ խաղաղութիւն և ո՛չ զինաղաղար կարելի էր կնքել, թէ անհաշտ անմեղութիւնը պիտի մնանէր պայքարին մէջ, բայց թէ հարկ էր որ անիկա զոհուէր, և ձգէին որ Մաքսիմէլէն Ռօպէսիքէս յաղթահարուէր, որովհետեւ միակ հոգիի մը կորուստը յառաջ չպիտի բերէր ազատութեան կորուստը: Բայց ժառանգները ծախահարեցին առ զեղեցիկ զգացումները՝ Ռօպէսիքէս կրտսերը ապահովեցնելով որ՝ բան մըն ալ չպիտի բլբար և թէ իր եղբայրը չպիտի սպաննուէր:

Բոլորովին տարբեր գանդառներ բռնուեցան մօզովին մէջ և հոն մտանաւորչեցին Ռօյանի, Լատարի, Կուտակի և այլոց զէմ տրձալու ամ տղազակները: Ռօյան գանդառեցաւ որ իր օրէնքի համեմատ բրած պոհանջումները՝ նախաբարութեան և համայնքին գինու պահան ուժ ձեռք ձգելու համար ապարդիւն կը մնային: Շատ վիճարանեցան, զիրար մեղադրեցին և օրը անցաւ առանց որ ունէ միջոց ձեռք տանէին: Հետեւեալ օրը, Նոյեմբեր 5ին, վերջապէս Ռօպէսիքէս բեմին վրայ երեւցաւ:

Ամենքն ալ շահագրգռուած էին և անհամբերութեամբ կ'սպասէին առ հանդիսաւ որ վիճարանութեան աղբիւնքին և Ռօպէսիքէսի ճառը շատ մեծ էր և խնամքով պատրաստուած: Լուսնի տարածառնութեանց պատասխանեց աչն.

պէս՝ ինչպէս նման պարագաներու մէջ սովորաբար կը պատասխանեն:

«Դուք զիս կ'ամբաստանէք որ, բռն, բռնապետութեան կը ձգտիմ, բայց այդ բանին համեմատ համար, միջոցներ պէտք են և ուր են իմ գանձերս և զօրքերս: Դուք կը կարծէք թէ ժառանգներու տկարքին մէջ իմ իշխանութեան ճէնքը բարձրացուցի, բայց ինչով կ'ապացուցանէք: Անոր համար որ խնդիր առ լի մտիկ կ'ընէին, անոր համար որ թիրեւս եւ ձեզմէ առ լի բաւ կերպով կոչում կ'ընէի այդ բնկերութեան բանականութեան և թէ դուք այս պարագային, ձեր արժանապատուութեան կրած ձախդանքներուն վրէժը լուծել կուզէք միայն: Դուք կը յատկենիք կարծելու թէ այդ հաշտութեամբ բնկերութիւնը զէպի զէչը փութուած է, բայց ամբաստանութեան հրամանադիր մը ու զեղէք անոր զէմ աչն տան զաչն արդարացնելու հոգը վրաս պիտի առնեմ և պիտի տեսնենք որ դուք Լէօրօպէն և Լաֆայէթէն տեղի բարերազ կամ համազկեր պիտի բլբար: Դուք կ'ըսէք թէ Օգոստոս 10ին երկու օր ետք միայն երեւցաւ Համայնքային Սորհարդին մէջ և թէ այն տան եւ ինքնիրենս զիւանին զլուսը անցաւ: Բայց նոյն, տեղի տա՞մ չկանչուեցաւ հոն և երբ զիւանին ներկայացաւ, հոն տեղադրուելու համար չէր, այլ իմ պաշտօնիս իրաւասութիւնը բռնուելու ապա համար: Դուք կ'ոտիցնէք թէ Օրէնսդիր ժողովը նախատեսեցի, թէ անոր սպաննուողը ահագանգր հնչեցնելու ալ, ստիկա սիւսլ է: Մէկը որ մօտ կը գտնուէր, խնդիր ամբաստանեց թէ ահագանգր հնչել կուտայի, խնդիր հետ խօսողին պատասխանեցի որ ահագանգր հնչողները անմըք էին, որ ահարկարութեամբ միաքերը կը գտնանայնէին, և այն տան իմ բնկերակիցներէս մէկը, նուազ վերադառնալ, տեղիցս որ պիտի հնչուէր անիկա: Ահա տակ

այն միակ գէպքը որուն վրայ հիսնեց այս զրպարտութիւնը իմ տմբատանիչս և Լեւորական ժողովին մէջ խօսք տալի . բայց համաձայնութեամբ էր խօսք տանել . հոն քանի մը դիտողութիւններ ներկայացուցի և շատերը միեւնոյն իրատունքը գործածեցին և ես ս'չ մէկը տմբատանութեամբ և ոչ ալ մէկը յանձնարարած և Այն մարդը որուն համար կրէիք թէ գործածած եմ, Մատան, երբէք ոչ իմ բարեկամս եղած է , ոչ ալ իմ յանձնարարեալս և թէ՛ զինքը դառնի անոնցմով որ իր վրայ կը յարձակին , անպարտ պիտի ըլլար , բայց այդ մասին կարծիք չեմ յայտնէր ։ Միայն կ'ըսեմ թէ շարունակաբար ինծի հետ մտերիմ չէր անիկա . թէ մէկ անգամ իմ տունս եկաւ , թէ իրեն կարգ մը դիտողութիւններ բրի իր գրութիւններուն և տնոնց ծայրայեղութեանց վրայ և իրեն բրի թէ հայրենասէրները ցաւ կրգզաւին որ մեր գտար կը վառնայուէր իր կարծիքներուն բուն հանգամանքին հետեանքով . բայց անիկա գտաւ որ նկզմիտ քաղաքագէտ մըն էի և այդ բանը հրատարակեց հետեակօր որ և Ռուսներն զրպարտութիւն մըն է զիս ալ մարդուն գործակից կամ զրդիչը եւ ինչպիսիք ։ »

Այս անձնական տմբատանութիւններէն անցնելով ընդ հանդիս տմբատանութիւններուն , որոնք ուղղած էին համայնքին դէմ , Ռուսներէն իր բոլոր պաշտպաններուն հետ կը կրկնէ թէ Սեպտեմբեր 2ր Օգոստոս 10 ին չարստեանկութիւնն էր . թէ կարելի չէ կոտորած իրողութեանէ մը ետքը նշանակել այն որոշ կէտը , որ պիտի գտնին ջախջախի ժողովրդային ազատամբութեան ալիքները . թէ անշուշտ ազատեանկութիւնները ապօրէն էին , բայց թէ տանց ապօրէն միջոցներու անկարելի էր բանապետութիւնը իմօթելի . թէ հարկ կ'ըլլար այս նոյն մեղադրանքը ընել տմբոջ յեղափոխութեան , ո-

րովհետեւ անոր մէջ տմէն բան ապօրէն էր , թէ՛ դա՛հին ապագայու մը , թէ՛ Պատմիկը տաւ մը ։

Այնուհետեւ կը նկարագրէ Բարիկի վառնողները , քաղաքացիներուն գալուցիք , անոնց գործակցութիւնը բանտներուն մէջ , անոնց անդիմադրելի կոտորութիւնը , երբ կը խորհէին թէ իրենց ետին գաւազիւններ կը ձգէին որոնք իրենց ընտանիքները պիտի ջարդէին ։

« Կը պնդեն թէ անոնց մը գոհուցաւ , կը գոչէ առնախօսը տառցիկ չեղած , մէկ հատ մը , տարեկա շատ շատ է , անշուշտ Գաղաքացիներ , լացէք այդ անգութիւնը մտաւորաբն վրայ . մենք շատոնց ի վեր լացած ենք արդէն , անիկա բարի քաղաքացի մըն էր , մեր բարեկամներէն մէկը ։ Նոյն իսկ լացէք այն գոհներուն վրայ , որոնք օրէնքի վերջէմիսցրութեան վերադառնաւ Էին և որոնք ժողովրդային արդարութեան իտրին հարուածը կրեցին ։ Բայց իմ գէտը ցաւ մերջ մը ունենայ , ինչպէս բոլոր մարդկային բաները ։ Քիչ մը արցունք պահենք տեղի յագիչ աղետներու համար , լացէք հարկը հարկը հարկը հայրենասէրներու վրայ , գոհ բանապետութիւնը գոհեց , լացէք մեր քաղաքացիներուն վրայ , որոնք հողինին տալին իրենց հրդեհութեամբ կրդիքներուն ներքեւ . ու այն քաղաքացիներուն գաւառներուն վրայ , որոնք կոտորուեցան իրենց օրօրացներուն կամ իրենց մօրը բազուկներուն մէջ ։ Լացէք բանապետներու լուծին տակ ճնշած մարդկութեան վրայ . . . բայց միթիմար եղէք , եթէ լուծեան հարկաւորելով բոլոր բանտրին կիրքերը , կ'ուղէք ապահովել ձեր երկրին երջանկութիւնը և աշխարհի երջանկութիւնը ստարտատել ։

Այն զգայնատութիւնը որ կը հեծեմէ գրեթէ բացառապէս ազատութեան իրջնաւորներուն համար , ինծի կատարեմելի է ։ Գաղթեցէք իմ աչքերուս առաջը

չարմեղէ բռնապետին արիւնտա զգեստը ապա թէ ոչ պիտի կարծեմ թէ Հոտմը կրկին չզլմաներու մէջ առնել կուզէք» :

Այս խորամանկ տրամաբանութեան և չեղախտական արատաւնութեան խառնուրդով է որ Ռօպէսըիւն յաջողեցաւ իր ունկնդիրները հրապարկելու և միաձայն ծախահարութիւններ չահելու : Ինչ որ իր անձին կը պատկանէր ճիշդ էր , և ժիրոնալէներու կողմէ անխառնութիւն էր , բռնապետութեան ծրարողը մը մտածանշէկ հան , ուր միայն ազդեցութեան փաստաթուղթիւն մը կարգէր , զոր նախանձառ նկարագիրովը զգուկի կը դարձնէր . անխառնութիւն էր համայնքին զործերուն մէջ բնդարձակ դատադրութեան մը տալացոյցը զանկ ուզելը , երբ միայն ժողովրդական կիրքերու գեղումին բնական հետեւանքները կաշին : Այսպէսով ժիրոնալէները ժողովին առիթը կը հաշիւաթէին անխառնութեան գէտ իրենց իրաւունքը չտալու :

Կարելի է թելո՞չ չպաշտօնէրած , դատաւարներու անխաղճեղ պետք ինքզինքը արդարացնելու հարկին մէջ անունելէն , չախաղանց դա՞նք որ բոլոր թերիներուն բաղադրութիւնը այլ եւս անկարելի դարձած բնութաութեան մը , և յաւաքոյն արագաց մը կրօնքեւան մէջն է , Քոնվանսիօնը կարծեց որ աւելի արժանաւոր , աւելի խառն էր այս բոլոր անձաւարութիւնները ոչնչելի վերածել : Արեւմե աստիճանիկին օրակարգի անցնելը : Անմիջապէս Լուիլէ խաղաղութեան պայքարելու համար և պատասխանելու ուզեց : Ինչ մը տունեախոսներ ներկայացան և ուզեցին խօսիլ օրակարգին միայն , թեր ու գէտ : Պարպտտ յառաճաւարով ինքզինքը յսկի բնել , բեմին աստիճար խաղացաւ զանկ իր խնդրարկու յսկի բլլարու համար : Լամբուինէ աստիճարկեց որ վիճարանութիւնը սկսի այն կարեւոր խնդիրներուն միայն որմէր Ռօպէսնին անկեկեկով ինչ մը տունեախոսներ ներկայացան և ուզեցին խօսիլ օրակարգին միայն , թեր ու գէտ : Պարպտտ յառաճաւարով ինքզինքը յսկի բնել , բեմին աստիճար խաղացաւ զանկ իր խնդրարկու յսկի բլլարու համար : Լամբուինէ աստիճարկեց որ վիճարանութիւնը սկսի այն կարեւոր խնդիրներուն միայն որմէր Ռօպէսնին անկեկեկով ինչ մը տունեախոսներ ներկայացան և ուզեցին խօսիլ օրակարգին միայն , թեր ու գէտ :

Վերջապէս , Պատէր կը յաջողի խօսք տանելու :

— «Քաղաքացիներ , կ'ըսէ , եթէ հաշարապետութեան մէջ մարդ մը զուլաթիւն ունենար որ ծնած բլլար կհասարի հանձարով կամ Քրօմուէլի յանդրդնութեամբ , մարդ մը որ Սիլլայի տաղանդով , անոր փաստաւոր միջոցները իր ձեռքը ունենար , եթէ հոս զուլաթիւն ունենար մեծ հանձարով օրէնսդիր մը , բնդարձակ փաստաթուղթիւնով և խորանկ նկարագրով մը , օրինակի համար զօրաւար մը , ճակատը դալանկարակով , և որ ձեր մէջ վերադառնար ձեզի օրէնքներ պարտադրելու . կամ ժողովուրդի իրաւունքները արհամարհելու , այն ասուն ամբատաւնութեան հրաժանարար մը պիտի առաջարկէի անոր գէտ : Բայց թէ այդ պատիւը բնէկը մէկ օրու ան անցեղ ունեցող մարդու , բնդվզու մի փոքրիկ ձեռնարկներու , անանց՝ որմեց քաղաքացիական փաստապատկերը նոճիով խառն են , ահա տակ աչս բանն է որ չեմ կրնար բերելու » :

Այս եղական հաշարարք աստիճարկեց աստիճան պատճառարանելու բանաձեւը : Նկատելով որ ազգային Քոնվանսիօնը պարտական և զրադի միայն ներապետաբան շուրթով . . . «Ձեր բանաձեւը չեմ ուզեր , զոչեց Ռօպէսըիւն , եթէ այնպիսի յառաճարան մը պիտի ունենայ որ ինձի համար նախատալի է » : Ժողովը բնդունեց պարզ բանաձեւ մը : Ժաքալէներու տիւմբը փոխադրին այս յազլութիւնը հաշակելու համար և Ռօպէսըիւն հան բնդունեցաւ իր յազլութեան : Հազլի թէ երեւցած էր երբ երկարօրէն ծախահարեցին : Անդամ մը խնդրեց որ խօսք տան իրեն , արպէսդի օրու ան գէտքերուն պատմութիւնը բնէ : Ռօպէս մը պիտեց որ իր համառութիւնը գլինքը պիտի արգելէր և չպիտի ուզէր խօսիլ : Ռօպէսըիւն յսկեկեց փաշեկեկով այս խանդալատութիւնը , ու

րիշի մը կը թողու գովառաններով լեզուն պատմութիւն մը բնկու. հոգը : Անիկա Արիստիտէս կոչուեցաւ : Իր միտմբն եւ սանձակմն պերճախօսութիւնը գտնուեցաւ : աշխարհի չափազանցութեամբ մը որ կ'ապացուցանէ թէ սրբան գիտէին իր ճաշակը գրական գովեստներու : համար : Քանիդեմոսիւնը վերահաստատուեցաւ իր գիրքին մէջ, ընկերութեան համարումը շահեցաւ եւ յաւանքեցան կարծեալ թէ ճշմարտութեան յաղթանակը կ'սկսէր եւ թէ այլ եւս պէտք չէր յաւանաւոր հանրապետութեան վերկուծութեան մտայն :

Պատէրը հարցապնդեցին որպէսզի բացատրութիւն առնայ այն եղանակին վերայ որով արտայայտուած էր խափարեան պզտիկ գրգռիկեկու նկատմամբ : և ինքզինքը ամբողջովին բացատրեց յայտարարելով որ ուզած էր, այդ խափարելով, մասնանշել ո՛չ թէ քնքիւ հայրենաակները, որոնք Անտիգոնիէի հետ ամրաստանուած էին, այլ իրենց հակառակորդները :

Այսպէս վերջացաւ այս հռչակագրի ամրաստանութիւնը : անիկա ճշմարիտ անխոհեմութիւն մը կրաւ : Ժիրենաշններուն բոլոր վարմունքը կը յասկանալուի այս ձեռնարկով : Անոնք վեհանձն գալարել մը կ'զգային եւ դաշն կ'արտայայտէին ստղանդով : րաջի այդ բանին մէջ բուռեան անձնական տանկութիւն, բուռեան սխալ գտնակութիւններ, երեսակայական ենթակոյրութիւններ կը խառնուէին, աշխարհս որ տալիս կը հայրթալթէին անոնց որ կը սիրեն սխալի՝ իրենց չհաստատելու, անոնց որ կը վախնան կորովի գործողութենէ մը, պատճառ մը՝ գտն յատաճեկու և վերջապէս անոնց որոնք անաչառութիւն կը ձեռնցնէին, պատրաստ մը՝ իրենց եղբայրացեւութիւնները չ'որդեղրելու, և այս երեք դատակարարներ կը կազմէին ամբողջ Բլէնը :

Այլ տակայն, անոնց անգամներէն

մէկը, խմատուն Բէզիւնը կրկէք հաւանութիւնը չեղաւ այս ծայրաշեղութեանց : անիկա տակն տուաւ իր պատրաստած ճառը, ուր ամէն բան խոհեմութեամբ գնահատուած էր : Վէրնիս՝ որուն բանականութիւնը եւ արհամարհող թուր իմաստը գինքը կիրքերէ վեր կը գնէին, նոյնպէս գերծ էր իրենց սխալներէն և խոր լուծիւն մը ստանց : Այդ պահուն ժիրենաշններու ամրաստանութիւնը միայն այն արդիւնքը ունեցաւ որ սիւս հաշտութիւն վերջնականապէս անկարելի կ'զու, անոգուտ սրայքարի մը մէջ սպառած կ'զան իրենց միջոցնութեան ամենէն զորաւորը և միակը, խափար և զայրոյթը, և իրենց թշնամիներուն տանկութիւնը և կատաղութիւնը աւելցուցած կ'զան տանց բան մը չանկու :

Վա՛յ յաղթողներուն, կրք յաղթողները կը պատակտին : Անոնք իրենց մասնաւոր կախէն ուշադրութիւններ անդին կը դարձնեն, մասնաւոր կը ջանան գիրար գլխ անցնել նախանձախնդրութեամբ իրենց ինկած թշնամիները ձեռնելով : Պանդի մէջ բանտարկեալներ կաշին որոնց վրայ պիտի թափէր յետագայ իրենց յաղթանակները, վերջապէս բոլոր անցեալը որոնց գէտ յեղափոխութիւնը կը սրայքարէր կատաղութեամբ : կարծեա թէ զմիտազ Լուցովիկոս ԺԶ-ը կ'անձնատրէր իր մէջ : Եւ այն եղանակը որով պիտի մարտէին գահընկէց իշխանին հետ իւրաքանչիւրին համար ապացոյց մը պիտի ըլլար թէ ինչ կիրպով կ'ատէին հակադիմադրութիւնը : Օրէնսդիր մագաղ շատ մօտ ըլլալով Մանմանադրութեան, որ թագաւորը անբռնարարիկ կը յայտարարէր, չէր համարձակուի ուր ըսողը վճիկ : Օրէնսդիր մագաղ իրաւոր գահընկէց ըլլած և Պանդի մէջ արգելափակած էր : նոյն իսկ անիկա թագաւորութիւնը չէր տապալում և

Քանի որ ինքն իմացած էր հին միապետության հանձնարարական և զոյքերը զատելու հոգը : Թագաւորութիւնը տապալած և հանրապետութիւնը յայտարարած և Մահմանաղլութիւնը աշխատութիւնը յանձնաւորելով ժողովին ամենէն յարմար միապետին հաշտարար սղիին , կը մնար Լուդովիկոս Ժ. Գ. վիճակովը զրաւել : Ամիս ու կէս անցած էր և անկըջանալի զօրքեր , պաշտօններու մատակարարութիւն , բանակներու հրահրութիւնը , ապրտաթի հոգը որ այդ միջոցին ինչպէս ամէն խառնութեանց մասնակիներու մէջ կը պոկակէին , ստիկանութիւնը և բոլոր մանրամասնութիւնները կատարարութեան զոր թաղաւորութեան անկու մէն կարծաւ ծալրտը կը կատարուէր : Երբ յանձնաւորելէն խորհուրդի մը , վերջապէս զուտ կախներ , ի սկզբան սրգիւնքին Գանրի բանտարկեալներով զրաւելու : Անգամ մը անտէր խնդրոյ տարակաջ կցած էին , և ինչպէս տեսնեք , առաջարկութիւնը զրկու եցաւ օրէնսդրութեան յանձնարարութիւններուն :

Այդ միջոցին ամենաւերջ անգամ զրաւել կը խօսէին : Ժաքայեաներու ակումբին մէջ ամէն օր Լուդովիկոս Ժ. Գ. զատարարութիւնը կը պահանջէին և կ'աւտատանէին ժիրքանակները որ զայն կը հետաքննէին կախներով , սրտեղմով խրատեալները որ զայն կը հաշտարարուէին , որքան ժիրքանակները : Երբեք Լին Ռօպէրթիէի ամբաստանութենէն մինչև անոր փառաւորութեան միջոցին մասնաւոր մը զանցաւորած ըլլալով նոր պարտաւորութեանց մասին սրտեղքութեան և խառնութեան զրաւմաններ կատարէին , պահանջեցին , ինչպէս միշտ կընէին , Մատայի զատարարութիւնը : Ժիրքանակները կը սնուէին որ ան և անոր բնկերակիցներէն ամենքէն բոլոր խառնակութեանց պատճառ , և խրատեալները որ զէպ մը պատահելուն պէս կ'առաջարկէին զանոնք հե-

տապեղել : Իրենց թշնամիները , բնականաւոր կը թուէին որ խառնութեանց պատճառը Գանրի մէջ էր : Թէ նոր հանրապետութիւնը այն ատեն միայն հիմնական պիտի ըլլայ և հանդարտութիւնը ու անգործութիւնը հան պիտի սիրէ , կը հաւանքէին թագաւորը զոտուի և թէ այս սարսափելի հարցումով զատակներու բոլոր յոյսերը չբանաւ : Ժան ար Պրի , այն երեսփոխան որ Օրէնսդրութեան մէջ ուզած էր միայն հանրային փրկութեան օրէնքը իր վարտակերպ ծառայեցնէն , այս խնդրին մասին խօսք տաւ և առաջարկեց որ միևնոյն ատեն զատեն Մատան և Լուդովիկոս Ժ. Գ. : « Մատան , բաւ , մարդակերպ տխուր չա՛ցաւ , անկաւորմանի է թագաւոր ըլլալու : Անկաւայն խառնութեանց պատճառն է որոնց պատրաստէն է Լուդովիկոս Ժ. Գ. երկուքը մէկ ատեն զատենք և հանրային անգործութիւնը ապահովենք այս կրկնակ օրինակով : »

Հետեւ արար Քանի որ ինքն հրամայեց որ Մատան զէմ կցած ամբաստանութեանց անգեկազիրք անմիջապէս կապուի և ամենէն աչք ու թի մէջ օրէնսդրական հանձնարարութիւնը իր կարծիքը յայտնէ Լուդովիկոս Ժ. Գ. զատարարութեան մէջ զործածուելիք ձեւերուն վրայ : Եթէ ուր օրէնսք յանձնարարութիւնը ներկայացուցած չըլլար իր անգեկազիրք , ամէն մէկ անգամ իրատեսէր պիտի տեսնար բնական շեղումները որ մեծ խնդրին մասին խոսելու համար : Երբ կախներ և նոր հոգեր արգելք կ'ընէին Մատայի զէմ կապուելիք անգեկազիրք , որ նոյն իսկ չաւ ոչ ներկայացուցուցաւ և օրէնսդրական հանձնարարութիւնը իր անգեկազիրք պատրաստեց Գանրի մէջ բանտարկեալ փնտրատու և զմարդը բնաւանդելին վրայ :

Այս միջոցին ևս բոլորային աչքը ձորանալի վրայ տեսնուած էր : Զարմացումով կը զիտէին որ նախապէս այնքան ակար-

ԼԻՆ. ԳԱՂԱՔԻ ՈՐԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նամարում այդ մարդիկը հիմակ յաղ-
թական և փառապանծ պարճեր էին և
բառական յանդուգն էին սպասնարու-
համար բոլոր պահերունս։ Անհամարա-
թիւամբ կը գիտէին անոնց բնեկերը և
զեւ կը յատակն որ անոնց յանդուգն-
թիւնը չատով վերջ մը պիտի ունենայ։
Այ սակաւն զինուորական զէպքերը կը
պատրաստուէին, որոնք պիտի կրկնա-
պատկէին իրենց սրբեցութիւնը և պիտի
ուերցնէին աշխարհիս պարմապարմը և
սպասարին։

Տիւ ժառիկ Հոկտեմբերի վերջերը մեկ-
նամ էր Պեյճիքա և շէին Վաղանիէն
կը գտնուէր։ Իր բնդհանուր յատակա-
զիծը կազմէ իւ միտքը զրաւ պ գա-
ղափարին շամեմատ, որով կուզէր
թշնամիին վրայ հակառէն յարձակիլ
զգուտ քաղկեդով ալն թառակաւ մեծ ա-
ստեկութենէն, զոր տնէին անոր վրայ։
Տիւմուրիէ պիտի կրար Սէօ ի վրայ
քաղկեդով իր ու մեր տն լռեցնուեալ մառն
հետ, աղբիւրը միայն մը Բէլլիֆիէ իւ, ր

Շտամբաներէն կը հասնէր, պիտի կրնար դուրս Արշակունի վրայ հակառակ կողմէն յարձակիլ և այսպէսով ընել այն՝ զոր սխալը գործած էր սկիզբէն չընելու Հռենոսի վրայ բնիմանալու. անխոյժ գրանուելով և այլ գետին հասնելով մինչև Բելզի. բայց իր նպատակը ուրիշ էր և գիտական յատակագիծէ մը կը նախընտրէր փաղաւն գործ մը, որպէս զի կրրկնապատկուի զինուորներուն բաժնաւորները, որ որպէս շատ խանդավառած էր Վալաքիի ինդանսթրաքտիկէնէն, և քննելու քաղաքի մէջ յիսուն տարիէ ի վեր հաստատուած այն կործնիչը իւր ձեռքով սպաննելի բլրակով յանկարծակի կ'սկսէր և մէջ, անկարող էին կանոնաւոր կ'սկսէր շահելու. Թիւի գետը զանոնցով իրեն թող կուտար արդպիսի փորձ մը բնելու և այլ զազափորը այնքան լըծով իւրն ունէր, որքան այն գործողութիւնները, զորս կատարած չլրացուն համար զինքը մեղադրեցին:

Ասկայն և այնպէս անխոյժ չմնաց ինչո՞ւմ կ'արձուածներ բնելու. և զայն բաժնելու Բելզիէն էր. Վալաքիս որ այս պատճառաւ Մէզի կրկայնքին վրայ տեղաւորուած էր, պէտք էր որ Ժիլիէն ետմիւր և Լիլի գետը Արաւելի գործարարներով, որ 18,000 հոգիով գորացած էր. ա' Արաւել, 10,000 հոգիով հրամանատարուած էր շարժման մէջ մտնել մեծ բանակին և Վալաքիսին մէջտեղ ինչո՞ւմ իսպիւր խաղալու համար աւելի մօտէն: Աստիք էին Տիւմուրիէի արաւազարտ իւրները իր աջակողմին համար, ձախ կողմէն Լապտաբանէ պարտական էր Լիլիէն մեկնելով Ֆրանսիայի եղբրի և գրաւել բոլոր նաւային կայանները: Անվերա համեմունք իրեն հրամաւորուած էր հոգնապական սահմանազուխը երկնաւոր և Մէզի հասնիլ Ռիւրբանտի մէջ և Այսպէսով Պիլճիքս փակուած կ'ըլլար չընտանիք մը մէջ, Տիւմուրիէ կը դրաւ էր անոր կից ընդ 40

հազար հոգիի բանակով մը և կրնար ինչո՞ւմ բնիկէն այն տառջին կէտին վրայ, ուր պիտի ուղէն Ֆրանսացիներուն վրայ յարձակիլ:

Տիւմուրիէ անհամբերութեամբ կ'ուզէր կ'սկսէր և ձեռնարկել այն բնագործակատարելիքն, ուր կը մղուէր իր վաւախուն երեսակալութիւնը. այս պատճառաւ փոխադրելու կուտար պոռնները, զորս խոտոտացած էին իրեն՝ Բարիզի մէջ, և որոնք Չիլի պէտք էր Վալաքիսին հասած ըլլային:

Աւելիան ձգած էր պատերազմական նախարարի պաշտօնը, փարչական խառնափնիքը գործելու ա' տեղի նախապատուութիւն տալով բանակին մը հրամանատարութեան աւելի հանդարտ պաշտօնին: Անիկա իր զուխը և սուղջութիւնը կը զարմանէր Պիլճիքսին իսկներու բանակատեղիին մէջ: Ռօլանի տառջաբերով իրեն յաջորդ կարգուած էր Բաշ, պարզապէս, լատինաւ, միաջան մարդ, որ տանեալ Ֆրանսան ձգած ըլլալով, Զուլիքիքս տալիւ. համար, վերադարձած էր յետափոխութեան չընտանին, Մարաշախա Քաթիլիէն տալով ինչո՞ւմ կ'արձուցած էր և ներքին գործոց նախարարութեան մէջ նշանուած: Երբ արձուած էր իր հոգնապական խառնափնիքն աւելի փոխադրելու իր գործանին մէջ կ'սկսէր մը հալ ունէր միշտ, և նոյն իսկ հաշիւու համար պաշտօնաւորներն չէր մեկնէր, ամբողջ օրեր կ'աշխատէր, և Ռօլանը հրապարակ էր իր անխոյժութիւններովն ու հոանդովը: Աւելիան ուզած էր օգտուիլ Բաշի ծառայութիւններէն, Օգոստոսի և Սեպտեմբերի իր զմտարին օրերուն, և Ռօլանը համակերպած էր մեծ պատիւ և միայն ի նկատի ունենալով պատերազմական աշխատութեան կարեւորութիւնը:

Բաշ իր սոր պաշտօնին մէջ մատուցած աջակցին չափ ծառայութիւններ, և երբ, պատերազմական նախարարի պաշ-

ածնը թափուր մնաց, անմիջապես զին-
քրե ատաճարկեցին, իրը մէկն այն խոր-
հորդատար, այլ թանկագին մարդ սլմէն,
որոնց՝ արդարութիւնը և հանրային
չափը պարտաւոր էին արագ ռմանդա-
կութիւն մը բնծայել: Բայց, քաղցր և
համեստ, ամէն մարդու հաճելի էր, ու-
չէր կրնար մերժումի թաղխիլ, ժիրօն-
տէնները բնականաբար յոյսերնին զբաժ
էին աչքքան հանդարտաբար մարդու մը
քաղաքական խոհականութեանը վրայ,
մանաւանդ որ անիկա իրենց կը պար-
տէր իր գիրքը: Ժաքօպէնները, որոնք
կը տանէին իմ Բայ Երզնանքով լեցուն
է իրենց հանդէպ, կը փառար մեկին
անոր համեստութիւնը, և գոյն կը բազ-
դատէին այն բանին՝ զոր կը կոչէին
Ռօյանի գոտողութիւնը և կարծաւոր-
տութիւնը: Իր մասին, Տիւմուրիէ գոհ
կզատ նախարարէ մը, որ ժիրօնտէննե-
րէն աւելի զխրատաւորաց էր և աւելի
որամտայիր՝ իր ահապէտները բնու-
նելու: Արդարեւ, անիկա Ռօյանի զէմ
նոր գանդամներ ունէր: Յանուն գահ-
լիսին Ռօյան զբաժ էր իրեն նամակ մը
որով գանդատ կը յայտնէր մը իր յա-
տակաւորները նախարարութեան վրայ
հարկադրել կ'ուզէ, և անոր կը յայտ-
նէր այնքան աւելի շատ անխտաճա-
թիւն, որքան շատ կարողութիւն կ'են-
թաղէին Տիւմուրիէի:

Ռօյան պարկեշտ մէկն էր և ինչ որ
կ'ըսէր իր նամակներուն մէջ՝ զազանա-
պէս, հրապարակաւ այ կարող էր պաշա-
պանել գոյն: Տիւմուրիէ, չզխանալով
Ռօյանի պարկեշտ զխտաճաթութիւնը,
գանդատ յայտնած էր Բայի, որ գանտնք
բնուեամ էր և իր չղարարթ խօսքի-
րովը անոր մտցնել ստաւ իր պաշտ-
տակիցներուն յայտնած անխտաճաթութի-
ւնը: Ահա այս էր պատերազմական նոր
նախարարին կացութիւնը. ժաքօպէն-
ներուն, ժիրօնտէններուն և Տիւմուրիէի
միջեւ կեցած, մալի բնկով անոնց խ-
րարու զէմ յայտնած գանդամները գա-

նոնք բոլորն այ կը չափէր իր խօսքերո-
վը և յարգանքովը, և բոլորն յուսալ
կ'ուսար որ իր մէջ ռմանդակ մը և
բարեկամ մը պիտի գտնեն:

Տիւմուրիէ պաշտօնատան վերակազ-
մութեանը վերադրեց այն յապաղումնե-
րը, զորս կը կրէր իր բանակի պաշար-
ներուն հայթայթման դժուր: Խոստա-
յուած ռազմամիներքին և պաշարին կէ-
սը միայն հասած էր բայց անիկա ճամ-
բայ կ'աւ. ուսանց մնացեալին սպասելու,
միայն զրեց Բային, որ իրեն անհրա-
ժեշտ պէտք էր 30 հազար զոյգ կոշիկ,
25000 վերմակ, 40000 զինուորի բա-
նակաւորին համար զոյքեր, և մա-
նաւանդ 2000000 ֆրանքի հնչուն զը-
րամ, սրակնի կարելի բլար փախար-
տութիւն բնկ, և անոնք, մանկով եր-
կիր մը, ուր թղթադրամները չէին անց-
նիր, կարենային արծաթ գրամով վճա-
րել իրենց գնած բոլոր բաները:

Այս բոլորը խոստացան, ու Տիւ-
մուրիէ, իր զինուորներուն հաւանոր
զրգուելով, և գանտնք քաջալերելով մա-
տակայ ու փառահ յայթանայի մը հե-
ռանկարով, գանտնք զէպ յառաջ քնց,
հակառակ որ ճամանային արշաւանքի
մը անհրաժեշտ բաներէն զուրկ էին, և
յրատաւունչ կ'զանակ մը կը ափէր:

Վալանտի յառաջխաղացումը, որ
յապաղած էր Լճիկի մասին զոյապած
կարծեաց անհամաձայնութեան մը հե-
տևանքով, և զինուորական պիտոյք-
ներու չղոյտութեան պատճառաւ, ասոնք
միայն նոյնմիջոցի տմուտն մէջ հասան,
և ասոր հետքիւ Քիլիքիէյ կրցաւ ա-
ռանց արգելքի Լիւթսմալիէն պի-
ճիքաւ անցնիլ և Դուքս Ալալիսին միա-
նայ 12000 հոգիով: Տիւմուրիէ առ աչ-
քով Վալանտի ծառայութենէն հրաժա-
րելով, անոր մօտեցող զօրավար ու Ար-
վիկի զօրավարներ և իր զինուորները
Քարս պի և Քիլիքիէի մէջէն անցնե-
նելով, փախտց մօտենալ իմ հումար բա-
նակին:

Դուքս Ալպէս , աւստրիական զրու-
թեան հաւատարմ , չգլխայ մը կողմամբ
էր Դաւնէէն մինչեւ Մանս , և հակա-
ռակ որ 30000 հազար մարդ ունէր ,
հազիւ 20 հազար հոգի կրցաւ հաւա-
քել Մանս քաղաքին առջեւ : Տիւմու-
րիէ , զայն նեղր գնդով Նոյեմբեր 5 ին
հասաւ : Պուսիս ի սղօրիքին առջեւ , և
հրամայեց իր յառաջադաս մասին , որուն
հրամանատարն էր քաջն Պէօրնօնիլի ,
վանկ լեռներուն վրայ բնակած իշխա-
մին : Յարձակումը ի սկզբան յաջողե-
ցաւ , բայց լեռայ եւ մզուկով մեր յա-
ռաջադաս մօտը սահալուեցաւ նահան-
ջել : Տիւմուրիէ , զգալով իմէ որքան
կարեւոր էր չի նահանջել ի սկզբան ,
Պէօրնօնիլիլ զէպ յառաջ մեկնց , իշխա-
մի բոլոր սրահականոցները վերցնել որ-
ւա և Նոյեմբեր 5 ի իրիկունը ինքզինքը
գտաւ ի սերկալութեան Աւստրիացիներ
բուն որմնք ամրացած էին Մանս քա-
ղաքի չորրորդ գանուպ բարձրութեանց
վրայ :

Այս զորաւոր բանակին գլխաւոր ա-
հա հաւատաւորեցաւ Տիւմուրիէ , իր բա-
նակը կիսաբլանկի ձեւով կազմեց ,
իշխամիին զիրքերուն զոգտնեալոր
զօրավոր աւարիլի , որ զօրաբանակին
հետ եկած միացած էր , Նոյեմբեր 5 ի
զիշերը յառկացուեցաւ զինտ սրահան
չարմա մներ բնեւա մեր գծին ծաղրացեց
աջակոյժը . . . :

Նոյեմբեր 5 էն Նի զիշերը զօրավոր
Պալէս կարծիք շալանեց խրամներէն
դուրս ելլել և յանկարծակի կերպով մը
խոյանալ Ֆրանտաղներուն վրայ , զա-
նոնք յանկարծ սկիի բերելու համար գի-
շերալին և անտակնալ յարձակումով մը :
Այս կողմի վարժիքին ահանջ չկոտե-
ցին , և եռեւեմ . . . ին , տատաւան մամը
ճին իրանաղները կսիսի սկսան , բա-
ջաթեմար և յոյսով յի , իմէն մահադու
կրակի մը ենթարկուած էին ու գրեթէ
անմիջեանալ խլամներու առջեւ կը պրտ
նուէին : Վաթնուն հազար զինուորներ

ծածկած էին սրտաբաղմի զաշար , և
երկու հակառակն վրայ հարկը թնդա-
նօթի բերաններ կը գոռային :

Աստուծո կանտ խէն խնդանաթմաճը-
դաթիսնը սկսաւ , Տիւմուրիէ հրամայեց
զօրավորք Ֆէստնի և Պէօրնօնիլի ,
յարձակումի ձեռնարկել , մին աջ և
միւսը ձախ կազմէն , մինչ ինքն ալ
կեդրոնի մէջ պիտի սպասէր զարմի
սկսելու վարկեանին , մինչ աւարիլի ,
Պալէսի զիրքերուն երկայնքն ի վեր
երթալով պիտի երթար փակել նահանջի
գիծը :

Ֆէստն հաւառ մզնօրէն չյարձակե-
ցաւ և Պէօրնօնիլի չյաջողեցաւ : Աւս-
տրիացիներուն կրակը մարել , մամը
տանն մէկն էր , և իշխամին իր կողմ-
բուն վրայ բաւ լաւակնի տկարացած
չէր , սրպէս գի կարելի բլար անոր ձա-
կաւին մօտեցաւ :

Այն տանն Տիւմուրիէ իր հաւատա-
րիւմ Թուրքնան զրկեց ձախ իմիս , որ-
պէս գի յաղթանակը վճել : Թուրքնո ,
անպատա ինդանաթմաճաթիսն մը կա-
սեցնելով , անցաւ Քաաէնեմ , զար-
ձաւ մէմարի չարժը , և զլուխը վայ-
րահակ քաղելով , սուինը հրադանին
ծաղր անցուցած , լեռն ի վեր մաղլցե-
ցաւ և Աւստրիացիներուն կազին հասաւ :
Տիւմուրիէ , այս չարմա մէն անգեկու-
թիսն սենեակով , սրտեց յարձակումը
սկսել ու զգակի ձակաւէն և բանակին
կեդրոնը փախալբեց մէմարի զէմ : Իր
հետապօրքը չարք չարք յառաջ տա-
րաւ : Մեր զինուորները առանց միջան-
կեալ տալածութեան առջեւ վարանելու ,
յառաջ խաղաղին : Սակաւն և աշտպէս ,
ջոկատ մը , բացաւ առքէ մը տեանելով որ
աւստրիական հեծեալորքը գուրս կը
խոյանայ , կրկի վարանիլ և եւ կը
դառնայ : Այդ միջոցին , երիտասարդ
Պաթիլիլ Ռինար , Տիւմուրիէի պար-
զամիտ սպասաւորը , մզուկով քաջու-
թեան և խնամաւորեան ներշնչուեալ մը ,
վաղեց աչք ջոկաւին հրամանատարին ,

անոր վախճանութիւնը երեսին տառաւ, վառնդը մատնանկեց և զայն կրկին բերաւ խորամառին մէջ:

Ամբողջ կեդրոնին մէջ որոշ խառնաշփոթութիւն մը յատմէ՝ եկած էր, և մեր վաշտերը կրակէին վրդովալի թնդանոթներուն կրակին տակ: Շարդրի զուքսը չարքերուն մէջ նստուեցաւ, զանոնք վերակազմեց, իր չուրջը կողմեց նոր վաշտ մը, որը ժեմմաթի վաշտը անուանեց և զայն կորովի կերպով մը թշնամիքն դէմ մեղեց: Այս կերպով պատերազմիկները կազդուրուեցան և Քլէրֆէյթ որ որդէն յարձակում կրած էր իր կողէն, աւճառաւ կողմէն սպառնալիքի տակ էր, հերոսական կորովամտութեամբ մը դիմադրեց:

Տիւմուրիէ, որ բոլոր այս շարժումներուն տկանտան կըլար, բայց յաջողութեան մասին տպահով չէր, վազեց աշակղումը, ուր պաշտարը վճռական հանդամանք մը չէր տաներ, հակառակ՝ Պէօրնոնիկի ջանքերուն: Իր նպատակն էր յանկարծակի կերպով մը վերջ տալ յարձակման, և կամ՝ իր աջ թեր հաւաքելով կեդրոնի նահանջը կասեցնել, եթէ երբէք յաադարձ շարժում մը անհրաժեշտ ըլլար: Պէօրնոնիկ զուր հիգեր թախած էր Քիւէզմ գիւղին դէմ և ետ քաշուելու վրայ էր երբ Տանրիէս, որ յարձակման կէտի մը կը հրամայէր, իրեն հետ առաւ քանի մը դուռարտակ և յանգզնորէն խոյսցաւ կախի ամենէն տաք կէտին վրայ: Տիւմուրիէ նոյն վայրկեանին իսկ հասաւ, մինչ Տանրիէս այս քաջարի ձեռնարկը ընկու վրայ էր: Տեսաւ որ իր վաշտերուն մնացեալ մասը առանց պիտի է աւհաւոր կրակի մը ենթարկուած է, այնպէս որ վարանտա դիրք մը բռնած է հանդէպ այն կայսերական նիւտրներուն, որոնք կը պատրաստուէին յարձակում գործել: Այս վաշտերը անոնք էին, որոնք Մօրաի բանակապետի մէջ այնքան սիրալի վարած էին Տիւմուրիէի:

Տիւմուրիէ անոնց հետ առ ներքնեց և թշնամիքն հեծկազորքին դէմ քաջութեամբ կռուելու մեղեց: Արդարեւ յաջողանաձգութիւն մը կտակեց այս հեծկազորքը, և Պէլէինի նիւտրները, որոնք յարմար պահաւ, անոր վրայ արձակուեցան, զայն վախճնել տալին:

Այն ատենն Տիւմուրիէ իր վաշտերուն գլխին անցած և անոնց հետ Մարտիկացիներուն ազդ, կողը զոտայնելով, զանոնք իր հետեւէն կը տանի դէպի իրամասները, առջևը գտնուած ամենինչ կը տապալէ և Քիւէզմ գիւղը կ'առնէ:

Հազիւ այս յաղթութիւնը աւարտած, Տիւմուրիէ, միշտ անահպիտաւ կեդրոնին համար, սրաքաւ կը մեկնի կրկին քանի մը զօրագունդ առնելով հետը: Բայց մինչ ինքը վազելու վրայ էր, և ընտաւարդ զուքս Մօնրանիէ իրեն դէմ կ'ելլէ անոր աւետելու համար կեդրոնին յաղթմանակը, որ մասնաւորաբար իր կողորը՝ Շարդրի զուքսին ձեռքովը շահուած էր: Այս կերպով, ժեմմաթ թէ՛ առջևէն և թէ՛ կողերէն նրաւաճուելով, Քիւէզմ գրաւուելով, Քլէրֆէյթ այլևս չէր կրնար գիմադրել, և պատրաստ էր նահանջել: Այս պատմութեան, զեզեցիկի դիմադրութենէ մը յետոյ, անդի կուտայ և Տիւմուրիէն կը թողու շատ սուղ կերպով գնուած յաղթմանակ մը:

Ժամը երկուքն էր, մեր զինուորները, յոգնարեկ ըլլալով, վայրկեան մը հանգչիլ կուզէին: Տիւմուրիէ առաւ աղջ հանգիտար, և նոյն ինքն ժեմմաթի և Քիւէզմի լեռներուն վրայ կանգ առին: Անիկա կը յուսաւ որ Թրովի պիտի յարձակի թշնամիքն վրայ, որ պաշտան ունէր Աւսարիացիներուն նահանջի գիծը կտրել: Բայց հրամանը ըստ բնականի յստակ չըլլալուն և սխալ հասկցում ըլլալով, Թրովի, Պէլթեմոնի դէմը ելած էր և պարտաւ անոր թշնամիքն ըսնած էր լեռները: Այս պատմութեան

թէ անիկա Ստալինն նուաճած է, և ահա կը ծախահարէք զայն: Յետոյ կրկին կը դատապարտէք և այս փոփոխամասթեամբ ամենուն ծաղրին ոչաւակ կըլլաք: Իսկ ես, միշտ կը կասկածիմ և միշտ կ'ամբաստանեմ, զայով այս արամադրութեան զէշ կողմերուն, անոնք անբաղդատկութեն աւելի քիչ են, քան հակառակ արամադրութեան անպատեհութիւնները, որովհետեւ անոնք երբէք չեն վտանգեր հայրենիքի փրկութիւնը, անտարակոյս, իմ այս վարժունքովս մէկ քանիններու անխառնութեան կ'արժանանամ, բայց խնկաբաններով զարուստ ապականութիւնը, և դատախարակութեամբ, սկզբունքով և չափերով՝ ազաւսութեան ինչնամի կողմաւորաց մեծ թիւը, բացէ ի բաց յայտնի է որ անոնց կողմը չեմ կրնար հակիլ, ըստ որում զանոնք կը նկատեմ դատադրութիւններ յարկու մշտագրութեան սրիկաներ և խառնակիչներ: Սուրենն եւ հաջորդ անգամ նուազ ենթակայ եմ խորուհրտ հանրային պաշտօնատարներու մասին, և մինչ, անոնց մասին թաժուած ազիտարներ վատաշութիւնը զանոնք ի վիճակի կը դարձնէ թէ՛ յանդգնութեամբ և թէ՛ ապահովութեամբ մեքենայութիւններ յարկու հայրենիքին դէմ, յաւիտենական անփոփոխութիւնը, որով զանոնք պիտի չըջապատէր հասարակութիւնը, ըստ իմ սկզբունքներուս, թող չպիտի ապր որ անոնք քաղ մը իսկ առնէին առանց փախի որ գիտակցութեան կ'ըլլան և կը պատմութիւն:

Այս պատերազմը Պեյճիքան կը բանար Ֆրանսայիներուն առջեւ, բայց հանարտաաւոր դժուարութիւններ կ'ըլլէին Տիւմուրիէի դէմը և երկու աչաղբաւ պատերկներ կը ներկայանային իրեն, նուաճուած հայաժողովրդ, մշտնապահ յեղափոխութիւնը ազգեցութիւն կը բանեցնէր զբոլոր յեղափոխութեանց վրայ, զանոնք փութացնե-

լու կամ իւրացնելու համար, և մեկ բանակին ամբոխավարութիւնը մանկութիւն վարչական պաշտօնատանց մէջ զանոնք կը կազմադրուէր մարքայորդիւ համար:

Պեյճիքայի մէջ մէկէ աւելի կուսակցութիւններ կային, առաջինը՝ սուրբիական տիրապետութեան կողմնակիցները՝ դպրութիւն առնէին միմիայն Տիւմուրիէի ձեռամբ վատարած կայսերական բանակներուն մէջ, երկրորդ կը բազմանար ամբողջ ազգէն, ազնուականներէն, կղերականներէն, պաշտօնակաշներէն, մարտիրոջային դատարարներէն, այս կուսակցութիւնը միաձայնութեամբ կը մերմէր ստոր լաւք և կ'ազգէր ձեռք ձգել պիտի ազգին անկախութիւնը, բայց այս կուսակցութիւնն այ կը ստորադաժանուէր ուրիշ երկու կուսակցութեանց— կղերականներ և առանձնաշնորհալները կ'ազգէին պաշտօնեցի նախկին դատաւորները, նախկին հազարատարութիւնները, դատաւորներու և նախնայներու սահմանադրները, վերջապէս՝ ամէն բան, ի բաց առեւայ աւարտական տիրապետութիւնը, և իրենց կողմը առնէին դեռ շատ աւելորդապաշտ մարտիրոջան մէկ մասը, որ կղերականներուն յայտնէր արտաքին Վերջապէս, կային տարբար վարները կամ ազգեցական մարտեղները: Գրանք կ'ազգէին յիսկատար յեղափոխութիւն մը և մարտիրոջային գերիշխանութեան հաստատութիւն:

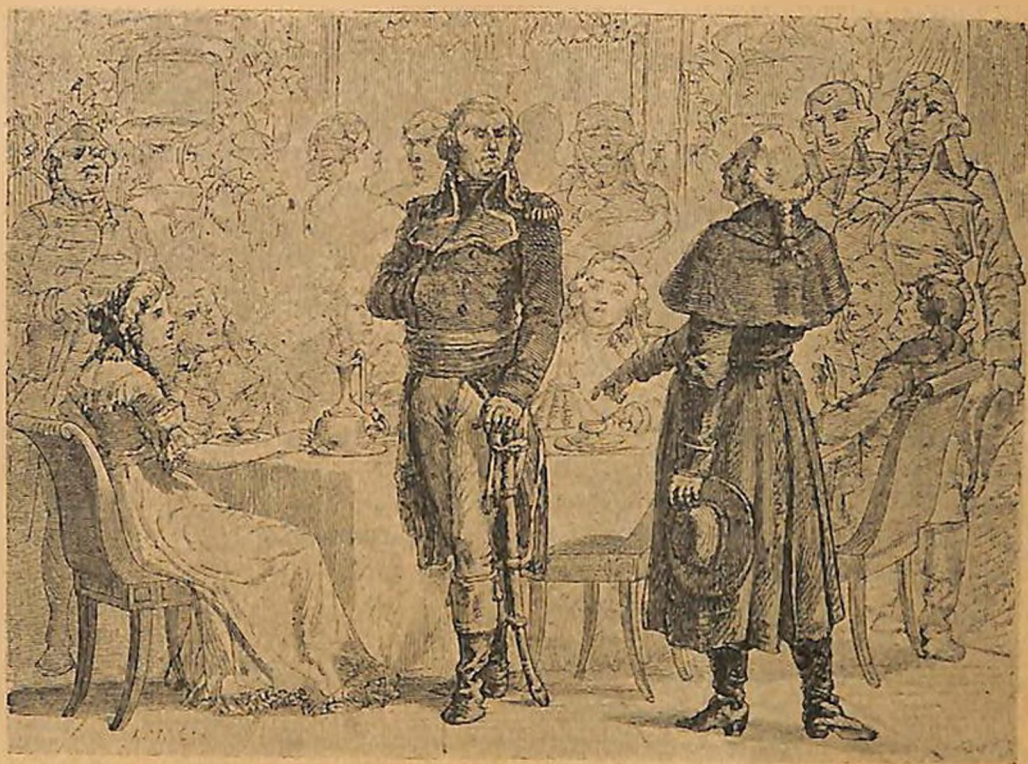
Այս վերջինները կը պահանջէին Ֆրանսայի մակարդակին հանդիս և բաշարմով հաւատարմութիւն: Ահա այսպէս իւրաքանչիւր ոք յեղափոխութեանէն կ'որդեղրէր այն բանը որ իր դարձին կու գար, առանձնաշնորհալները անոր մէջ կը վնասէին միայն իրենց նախկին վիճակին ստացումը, մոլորվորդ ամբոխավարութիւն և ամբոխին տիրապետութիւնը կ'ազգէին:

Այս պահագան կուսակցութեանց միջև, աշտպէս կարծեցին թէ Տիւմարիւ իր հակա մեծարմբ միջին համարան պիտի բռնէր։ Եւ մեկտով Աստուրիան, որուն հետ կը պաշարէր իր զինուորներովը, ասանձաշարհաշնորհներուն բացառիկ յատկութիւնները զատապարտելով հանդերձ, չէր ուզեր սակաւն Պրիսքսէլ փախալիկ Բարիկի ժառանգները, և հանձնարներ ու Մասաներ ծնեցնել։ Աւրեան իր նպատակն էր, երկրին նախկին կազմակերպութեան խնայելով, բարեկարգել անոր խիտ ասանդակն բարքերը։ Ժողովուրդին յատմաւ գատակարար այս անսակմաները զիբա կրնգանէր։ Բայց զժառար էր ասանդակ ամբողջութիւնն մը ձեւացնել, որովհետեւ քաղաքները և գաւառները իրարու հետ միութեան կողմ մը չանէին։ Ասկէ զատ, երբ ժողով մը կազմուէր, ամենէն բաւան կուսակցութեան կողմէ յաղթուէր։ Ժառար կար։ Այն պարագային ուր պիտի կրնար յաջողիլ, Տիւմարիւ կը խաբէր, բլլայ զինակցութեամբ, բլլայ համապարտով մը, Պիլճիգան կողմէ փրանտական կայսրութեան և այս կերպով կրայնել մեր հոգածուր։ Մասնաւորապէս կը փախաբէր միասնները արդիւի։ Պիլճիգանէն մեծ եկամուտներ ապահովել պատկարար մին համար, և ո՛չ մէկ գատակարար անհանգստութիւն չպատճառել, որովհետեւ իր բանակը արտատարութեամբ մը պատաստ պատաս չըլլայ։ Անիկա գլխաւորաբար կը ժառար շահիկ կերպը, որ ասկաւին մեծ ազդեցութիւն ունէր ժողովուրդին մարին վրայ։ Վերջապէս, անիկա կ'ուզէր անպիտի բուներ, որով անկարելի բլլար կ'ապրուցանէ յագախտութեանց փորձառութիւնը, և որովհետեւ պէտք է հրամարի ասանդակն ամեն քաղաքական և փարչական միտք, ինկատար համապարտութեամբ մը։ Ասկի ոչ պիտի

տեսնէր անոր ծրարկներուն և յատակադիւերուն ընդլայնումը։

Պիլճիգան մանկու, ասկի անիկա յաշարարութեամբ մը խառապաւ քաղաքի առաջուածքները, կեանքերը և ազգային անկախութիւնը։ Անիկա հրամայեց որ ամեն ինչ կ'որոշին պէս պահուի, կատարական պաշտանները միան իրենց պաշտանին մէջ, ասորքերը հատարել։ շարունակեն, և անմիջապէս, նախապատարտութեան ժողովներ զատարաւ, կազմելու համար Ազգային Քանխանութիւն մը, որ Պիլճիգանի հակապարտութեան պաշտամ մը պիտի տար։

Իրեն համար ապապէս ծանր զժառարութիւններ կը պատարտուէին, քաղաքական, հանրային բարարութեան և մարդկութեան գրգռարարութեան կրնային իրեն փախարիլ ապա որ Պիլճիգանի մէջ խաշեմ ու կշտած յագախտութեան մը յատմը բերէ, բայց պէտք էր որ իր բանակը արեւելք, և ասիկա անձնական գործ մըն էր։ Ինքը գորտար մըն էր, և ամեն բանէ ասանդ հարկապարտած էր յաղթական հանդիտանալու։ Այս բանին համար իրեն հարկաւ որ էին կարգապահութիւն և նիւթիւ յան միջայներ։ Մանա մանկով Լույսներ 7ի ստան, ինքզինքը գատ Պապանտաններուն տրախտութեան մէջ, որուն իրեն ասանանցին պատկ մը, ինչպէս նաեւ քաջարի հանրիւրին, անիկա ինքզինքը շտա նեղ գրտութեան մէջ չղայ։ Իր պատկարգական պատարիւրները վարանիւն կը պանուէին, իրեն խառապաւած բաներէն ո՛չ մէկը կը համներ։ Իր կիսամերկ զինուորնէ բռն պէտք էր զգտա, պաշարեղէն, ինկանութիւններուն համար ձի, շատ գործունեաւ սպարորներ, աշտանքին շարժա մեկրուն օգնելու համար, մանաւանդ անպիտի երկրի մը մէջ ուր փախալութեան միջայները ծալաւեղորէն զժառարին էին։ Վերջապէս, նշան գրամի պէտք ունէր, զինուորներուն միտարելու

ՄԱՌԱՅԻՆ ԵՒ ՏՈՒՄՈՒԲԵԼԻ ՏԵՍԱԿԱՌՔԻՆԵՐ

Հաւար, որ սփռեալ Պերճիգալի մէջ գլխաւորապէս ընդունի ֆրանսիականները: Տարազիրները մեծ քանակութեամբ կեղծ թղթապատեր տարածած ըլլալով, անոնց վարկը կտրած էր. սակայն, ոչ մէկ մագլաւոր կ'ուզէ մամուլից ըլլալ ուրիշ մագլաւորի մը հոգեւորն, իրը գրած ընդունելով ինչ զի մը, որ պարտք կը ներկայացնէ:

Տիւ մարիէի նկարագրին յանդգնութիւնը որ մինչեւ անփառանքեան կերթար, ինչ չի տար հաւատալ իմ Յունիքէն 11 Ման մնացած ըլլար, և Դու յա Սաքս Դիւլէնը թաղած ըլլար անմիջապէս կերպով նախնայի, եթէ վարչական մանրամասնութիւններ գիտէր հան վար գրած չըլլային հակառակ իր կամբին, և գրած չըլլային իր ոչաղբաթիւնը, որ պէտք էր սեւեւած ըլլար միմիայն

գիտարարած մանրամասնութեանց միւրայն: Անիկա կողմից չտեսնուած յատկապէս մը, որ էր Պերճիգալներուն հետ ինքն անձնապէս գրեւորներ ընդ պաշտօնի, խափ և միւրիւրի:

Այս կերպ ընկալ ըստմանիս, որոշեալ թիւներ ունէր, տպակից ուսարկաները տեղեւ միայն էին, և չուղարկուեցին վախճանայն պատճառներով: Այս պնդմանը չտեսնուած չուղարկուեցին Պերճիգալները, ինչպէս ինքն անձնապէս խափան ընտանիք: Պատճառները կը թղթապատ տեսէր, սակայն պիտի հարկադրուէին իրենց ձեռքով ուղիւ անոնց չըլլալով ինքն, ապաւնտ վերջ կը կարգադրուէին ինչպէս ինքն ընտանիքեան տակ թղթապատ չըլլալով ինքն հանգի, և անիկա կարեւոր կէտ մըն էր, որովհետեւ իր քանակութիւն մարդ

երբ րանադատակալ կերպով դրամ մը ձեռք կը ձգէ, ինքզինքը գողցած կը կարծէ՝ զգին հարկադրող իշխանութեան ձեռքով, և ստիկա ժողովուրդ մը վերադրելու չառ ակնկերական միջոց մըն է։

Բայց տատի, Տիւմուրիկ խորհած էր դրամ փոխ տանել կզերականներէն, ֆրանսայի երաշխաւորութեան տակ։ Այս փոխառութիւններով ինքը պիտի կարենար հայթայթել հնչուն դրամ, և կ'երականները, ի՞նչ և առժամապէս սուրքի կ'ենթարկուէին, ինքզինքնին վատահրդուային իրենց կեանքին և ինչքին մտախնայ վերջապէս, որովհետեւ ֆրանսա Պելճիգայիններէն դրամակիւն փոխարինութիւն պիտի պահանջէր, ազատարար պատերազմի մը ծախքերուն համար, աչք վճարու մները պիտի ըլլային ի հաշիւ փոխառութեան և եթէ խրաքանչիւրը պզտիկ թոշակ մը վճարէր, ամբողջ պատերազմին ծախքերը կը հատուցուէին, և Տիւմուրիկ, ինչպէս արդէն յայտարարած էր, Պելճիգայի բրտած ծախքերովը տպրած պիտի ըլլար, ասանց զգին նեղը դնելու կամ կազմաւորուելու։

Բայց բոլոր ատենք հանձարեղ ծրարներէն էին, և յեղափոխութեան մասանակ, այնպէս կը թուէ ի՞նչ հանձարեղ մարդիկ պէտք է վճարուին ուղղութիւն մը բռնեն։ Անիկա պարտաւոր էր կամ նախատեսել խառնաշփոթութիւնները և անոնց յաջորդող բռնութիւնները ու անմիջապէս նահանջել, և կամ գանձաք նախատեսելով, համակերպել և համարի խտտ ըլլալ, օգտակար հանդիսանալու համար բանական կամ պետութեան զուտը։

Տիւմուրիկ իր գնտ մներուն և զբոսական գործառնութեանց միջոցին գործածած էր Մալխոսը, պատերազմական նախարարութեան մտաւարար, զոր չառ կը խորհէր, որովհետեւ զգին ճարտար և գործունեաց գտած էր, աս-

անց չառ հոգ ընելու որ չափաւոր էր ի՞նչ ոչ՝ իր շահերուն մէջ։ Տիւմուրիկ գործածած էր նաեւ տէրանեւար կոչուածը, նախկին ազատախոհ արքայ, և մէկն աչին հին բէմի մարտական սրամիտներէն, որոնք ամէն տեսող տեսնաւ իր գործ կը գնէին չառ չնորհալու թիւամբ և ճարտարութեամբ, և ամենուն մէջ կատկածելի համբաւ մը կը ձգէին։

Տիւմուրիկ զգին փութով գրկեց նախարարին, իր յատակալիները բացատրելու, իր ստանձնած բոլոր յանձնառութիւնները փաւ երայնել տալու համար։ Արդէն անոր վրայ բոս տեան ազգեցութիւն իր գործ կը գնէր իր վարչական բանապետութեամբը և աչին յեղափոխական շարժառնութեամբը զոր զոյց կուտար Պելճիգայիններուն հանդէպ, ասանց իր ընկերակցութեամբը վտանգի ենթարկուելու արդէն կատկածելի մարդոց հաւ, որոնք, եթէ կատկածելի չէին, չառտով պիտի ըլլային։ Այդ միջոցին արդարեւ, ընդհանուր զգոհութիւն մը կը բարձրանար նախկին պաշտօնատանց զէմ, որոնք, կ'ըսէին ի՞նչ, անահանելութով և անհաւանականութով լեցած են։

Տիւմուրիկ իր գինտ որներուն հարկ եղած խնամքը զոյց տալէ յետոյ գրաւեցաւ Լապուրտօնէի յատաճիտապաշտ մը փութացնելու գործով։ Այս գործարար, գէղի եւ միտալու յամանկէն յետոյ, չառ վերջը միայն մտած էր Գուրնէ, և հին յատաճ կը բերէր ժաքայէններու վայել տեսարաններ և տուրք կը հաւաքէր։ Տիւմուրիկ անոր հրաման բոս փութով քաղել կ'անի և Էսթրօի վրայ, երթալու համար Անվէրս, և անկէ ի գրչութիւն հանել Պելճիգայի չորճ կատարելիք չըջանք . . . :

Նայեմբեր 11ին Մոնտէն մեկնեցաւ, ի՞նչամի բանակին չառ զանդապօրէն միացաւ, ան ալ կանոնաւոր նահանջ մը կրնէր, բայց ծաղրայեղ գանդ ազատութեամբ մը։ Իր փոխադրութեան միջոցները գէշ ըլլալով չկրցաւ պէտք եղած արագու-

թեմա՝ համար, վրէժ լուծելու համար այն յապաղումներէն, զորս ստիպում էր կրել :

Նոյեմբեր 13ին, ինքն այ յառաջ խաղալով պարզ յառաջադաս՝ գտնուով մը, քիչ մնաց որ թշնամիին կողմէ պաշարուէր : Բայց իր սովորական հարտարութեամբը և հաստատակամութեամբը, իր վաքրիկ բանակը կրիի պատրաստեց, մէկ քանի խնդանօթները մեծ հարտարութեամբ գործածեց, և Աստրիայցիներուն այն համարումը ներշնչեց թէ իր բովանդակ բանակովը կը գտնուէր պատերազմի գաշտին վրայ : Այս կերպով յաջողեցաւ զանոնք կասեցնել և ժամանակ չտանցաւ, որպէս զի իր զինուորները օգնութեան համարն, այս վերջինները իմանալով թէ որքան տագնապով կացութեան մը մէջ կը գտնուի, վազած եկած էին զինքը ազատելու համար :

Նոյեմբեր 14ին Պրիսթոն մտաւ, և նորէն հին ստիպուեցաւ կանգ առնել մատակարարական գումարութեանց համար, որովհետեւ ոչ գրամ ունէր, և ոչ ալ պէտք եղած միջոցները իր զինուորներուն ապրուստին համար : Այն տեղ իմացաւ որ գաշիճք մերժած ֆրանսիացիներ իր վերջին գնումները, իրաց տեսելով մէկ հատը, և թէ զինուորական բոլոր ձին վարչութիւնները կը վերանորոգուէին և անոնց տեղը կը զրուէր Գեոմեկուս յանձնախումբ մը :

Յատաճիկալին, միայն այս յանձնախումբը իրաւունք պիտի ունենար գրնումներ բնել բանակի պետքերուն համար, ասանց որոյ գործադիրները իրաւունք չունենային այլ գործին խառնուելու : Ասիկա սկիզբն էր յետագայ իրաւունք մը, որ կը պատրաստուէր պաշտօնատանց մէջ, և որ զանոնք ժամանակուսն մը համար լիակատար կազմադրման պիտի ետնարկէր :

Այն վարչութիւնները, որոնք երկարատեւ փորձառութիւն և մասնաւոր

ճանադրութիւն մը կը պահանջէին, ու հասարակ անոնք են, որ յետախոսութիւն մը ամենէն վերջը կը մանէ, որովհետեւ անոնք հաւաք կը զրգանէին փառասիրութիւնը, և ասիէ զատ, անոնց մէջ կարող մարդիկ պահելու անհրաժեշտութիւնը զանոնք կապահովէր վերանորոգման յախումբն փորձելու դէմ : Այս պատճառաւ, գրեթէ ոչ մէկ փոփոխութիւն մացուած էր սոցալակտներուն, բանակին գիտական մարմիններուն, զանազան նախարարութեանց գիտնականներ, պաշարի նախկին բեմիկն և մանաւանդ ծախային պաշտօնատան մէջ, որ զինուորական արուստին մէջ ամենէն աւելի մասնագիտութիւն կը պահանջէ : Հետեւաբար, շարունակ կը պաշտային այն աշխատանքներուն երեսին, որոնցմով լեզուն էին այլ պաշտօնատանները, և գործադիր իշխանութիւնը կը մեղադրէին որ անոնց տեղը ուրիշներ պաշտօնի չի կոչեր :

Ամենէն աւելի զայրոյթ կը պատճառէր պաշարեղէնի վարչութիւնը, որ գորացի գիտալութիւններ կ'ազդէին հայկազնիներուն, որոնք, իրենց բնատուրութեամբ և մանաւանդ այլ խառնաշփոխ վարչականէն օգտուելով, իրենց բոլոր ծախածներուն համար չափ քարձք գիներ կը պահանջէին, զինուորներուն կուտային ամենէն գէշ տեսակ ուտելիքները, և անպարկեշտօրէն կը գողնային պետութիւնը : Անոնց կատարած զեղծումներուն դէմ ամէն կողմ մէկ ազդակ միայն կը քարձքանար : Մասնաւորաբար երեսփոխան Քանդան որ Մոնթէլիէ անուածակի հակառակորդ մըն էր անոնց, երեսփոխան և անտեսական ինքնակազմակերպութիւն մը հաշմ էր այս կարգի նիւթերու վիճաբանութեան միջոցին, և կը վաշխէր ժողովին բովանդակ փառալութիւնը : Թէև յայտնի մտաւարդաւարական մըն էր, բայց

չէր դադարեր որոտայէ Համայնքային կոր-
հաւրչի գործաւնաթիւանց գէժ և յան-
կարծակիի կը բերէր սնննք, որ չէին
գիտեր թէ գրեւնք հետապնդող մըն է
իր անտեսողէսի հանդամանքով աճն
անձը, որ իբր ժաքօպէն թերևս պի-
տի ներէր իրենյ:

Անիկա չա՛տ տւելի մեծ թափով
մը կը յարհա՛լէր հայթայթ խնկրուն վը-
րայ, և իր բնաւորութիւնը ամրապն-
կատաղութեամբ կը հարածէր գոննք.
ամէն օր, նորանոր զեղծութիւնք և քրտն
կը հանէր և այս մասին ամէն մարդ
հա՛հաձայն էր իրեն հետ: Պարկեհտ մար-
դիկը կ'ուզէին պատմել խաբերաները,
ժաքօպէնները կ'ուզէին հարուածել ազ-
նուականները, իսկ մեքենայութիւն լա-
րողները կ'ուզէին որ պաշտօնները լայ-
մնան:

Ուրեմն մտածու մը ունեցան քանի
մը հողիէ բաղկացած յանձնաժողով մը
կազմելու որ պաշտօն տնկնոր հանրա-
պետութեան հաշւոյն լայր գնումները
ընկուէ: Մտածեցին որ այս միակ և պա-
տախտնատու յանձնաժողովը պետա-
թիւնը գերծ պիտի ընէր այն խել մը
կզկապած հայթայթ խնկրուն խաբա-
խտ թիւններէն և թէ միակ գնողը բը-
լայով լայր պաշտօնատաներու հա-
մար, մըքաղցութեամբ գիները բարձ-
րաճել չպիտի տար, ինչպէս որ կ'ըլլար
երբ խաբանչիւր նախարարութիւն և
գորարածին տառնձնապէս կը հայթայ-
թէին իրեն յատուկ պէտքերը: Այս
հաստատութիւնը հիմաւ եղաւ լայր նա-
խարարներու համաձայնութեամբ, և
մանաւանդ Քամպոն անոր ամենամեծ
կուսակիցն էր որովհետեւ այս նոր և
պարզ ձևը իր լայնարձակ սպիկն կը
պատշաճէր: Ուրեմն Տիւմարիէի գե-
կուցին թէ աչխուս սեւէ գնում չտնէր
ընդունել տալիք և անոն հրամայեցին
հեղեղ նկատել աննք ցորս նոր սաւ-
րաքրած էր: Ուրեմն տան ջնջեցին
վերականգններու վարկերը և որպէս մին

գործադրութեան խառութիւնը այնքան
ստաճ տարին որ դժուարութիւններ
յարուցին ազգային գանձէն հատուցա-
նելու: Պէշիքապի առևտրականի մը
լուսակին բրած փոխառուութիւնը Տիւ-
մարիէի մէկ արտօնողիին վրայ:

Սթերքներու պաշտօնարանին մէջ
յստաճ եկած այս յեղափոխութիւնը
որուն գրգաղատճառը գովելի էր, զըժ-
րազդարար կը զուգադիպէր այնպիսի
պարագաներու հետ, որոնք այդ րանին
հետևանքները անյաճող պիտի դար-
ձնէին: Իր ստաճին նախարարութեան
որով Ալբանի ստիպում էր Շամբանի
մէջ աճապարանքով հաւաքում գին-
ուորներուն ստաճին պէտքերը հազալ,
և շատ րան էր ստաճին վայրկեանի նե-
զութիւններուն յայթայթ: Բայց Արկոնի
կոխէն կարք այնքան դժուարաւ հա-
յթայթում որպէսները սպառում էին.
կամաւ օրները օրոնք իրենց ստնէն
ձեռք մը հազուատով մեկնում էին, գրե-
թէ մերկ էին, այնպէս որ խաբանչիւր
գորարածին կատարեալ սպառապէնում
մը հայթայթելու էր և հարկ էր հաւ-
նիլ լայր նիւթեղէններու վերանորո-
գութեան, ձմեռուսն մէջ և հակա-
ռակ Պէշիքապի վրայ եղած արշաւնե-
քին արագութեան: Ուրեմն, Ալբանի
քաջորդը՝ Բաշ մեծ հազով մը բեռնաւոր-
ում էր և գործադարար, հակառակ
յստ խեղալի և գործունեայ ըլլալուն,
հետև և ակար նկարազար մը տնէր որ
գինքը կը մզէր ամենուս, մանաւանդ
ժաքօպէններուն հաճելի ըլլալու, գին-
քը կ'արգիլէր սեւէ մեկուն հրամայելու
և հարկ եղած ակոր տալու ընդարձակ
պաշտօնատարութեան մը: Ուրեմն եթէ
պէտքերու ստիպողականութեան և բն-
գործութեան թեւ, եզանակին դժուարու-
թիւններուն և մեծ արագութեան մը
անհրաժեշտութեան միայննք նոր նա-
խարարութեան մը ակարութիւնը, պե-
տութեան բնոյ հանուր անկարգութիւնը
և ամէն րանէ աւելի զի սնտակն գրա-

խեան մէջ յեղափոխութիւն մը, կարելի է ըմբանել տոսջին վայրկեանի չփոխութիւնը, զօրարածիններու չքառորտ իրենը, անոնց դառն գանդաւանները և զօրախոյններու և նախադաւաններու միջև փոխանակութեամբ մեղադրանքներուն ու ժգնութիւնները:

Դիւանատեան այս փոխոխութիւնները բոլորով Տիւմուրիէ բաւան կերպով բարեկացաւ. մինչև. որ նոր դրութիւնը կազմակերպուէր, կը տեսնէր որ իր բանտեր կենթարկուած պիտի ըլլար իշուառութենէ փճանալու, եթէ իր առաջարկած վարկերը չընդունէին և չվճարէին: Ուրեմն իր վրայ առաւ զանոնք պաշտպանելը և իր գործակալներուն Մալիւմն, տէպաւանաքին և որսորդի մը որ Բըղլի-ժան կը կոչուէր, հրամայեց իրենց գործառնութիւնները շարունակել իր անձնական պատասխանատուութեան ներքև: Սխեւոյն տեսն նախարարին գրեց այնպիսի հպարտութեամբ մը որ զինքը ալ տակի կատակակի պիտի դարձնէր կատկածու, կոխ փնտաղ ամբարտաւաններու որոնք արդէն զժգո՛ւէին իր յեղափոխական դաշմութենէն և իր պաշտօնատարական բռնադատութենէն: Տիւմուրիէ յայտարարեց որ իր ծառայութիւնները շարունակելու համար կը պահանջէր որ զինքը ազատ ձգեն անձամբ հողալու իր բանակին պէտքերը, սնոց եւ գնումներու յանձնաժողովը անխառն բան մըն էր, որովհետեւ անկիւ գլուարու և հետեւն պիտի արտածէր ինչ որ զիրար կը գտնուէր տեղ ուն վրայ, ի՞նչ փոխադրութիւնները, ահագին ծախքերու և յատկապէս մնորտ պիտի կենթարկուէին որուն միջոցին զօրարանները պիտի մեղանէին անսխալութենէ, ցուրտ և թրշուտաւութենէ, ի՞նչ Պերճիգայիները միտնասացիներուն ներկայութեանն ու և է հաշտարտի ունենալին և ալիս չարտի սոնէին լիցքաւորութեան տարածում մին: Ինչ հայթայթիչներու կողմէն ար պիտի

շարունակուէր դարձեալ, որովհետեւ պետութենէն դաշմալու զիրարութիւնը փոխադրուած տեղեւոր և ալիս ալ պիտի շարունակուէր և ինչ ոչ մէկ բանով ախտի կրնային արգիլել որ, գնումներու, յանձնաժողովին անդամները ձեռնարկներ և զնոյններ ըլլային ինչ օրէնքը ալ բանը կ'արգիլէր, ինչ ալիս տեղով, տակաւ խնայողութեան ունայն կրող մըն էր, ինչ նոյն իսկ եթէ անխաղաղութիւն կրող մը չըլլար, առայժմ գործողութեանց մէջ փոխարէր բնականաբար մը յատկապէս պիտի բերէր: Ինչ որ քիչ չէր նպատակ Տիւմուրիէն զբողոքու գնումներու յանձնաժողովին գլխով, այն էր որ զայն կազմող անդամներուն մէջ կը տեսնէր նախարար Քյալիէրի մարդիկը և այս նորութեան մէջ կը կարծէր նշմարել ժիրօնաւորներու իրեն հանդէպ ունեցած անպատշաճութեան մէկ հետեւանքը: Ասկայն և ալիս տեղ, տակաւ անկողմութեամբ հաստատուած բան մըն էր որուն հասանքէն տակէն կողմէ, տոնայ կատակական ու և է զիրարարութեան:

Բայ իր հայրենաւոր և հաստատուած նախարար, պարտական էր զօրութեամբ զհանգիստ ջանալ զայն պահելու համար հանրապետութեան կողմէ: Այս բանին համար հարկ էր որ անոր պահանջները քննէր և տեսնէր ինչ ինչ բան արդար էր և գահալու տար անոնց, կրնար միացեալ մերժել, և ամէն բան վարել հեղինակութեամբ և կարգով, աշխատել որ առաջը կրնար տանել մեղադրանքներուն, վիճարանութեանց և չփոխութեան: Հետեւ ալ բանէն, Բայ որ արդէն ժիրօնաւորներէն ամբաստանուած էր իր տեղը, և զէն արտադրութեամբ ըլլալով անոնց նկատմամբ, լիցուց որ զօրաւոր, ժիրօնաւորներ և Բանդաւաններ իրարու բաղկին: Կարողութեամբ իրար իրար կը հաղորդէր Տիւմուրիէի անհատական նախաւորներ որ անկիւ բաղադրարէն կը գտնուէր

ժվրճնաւէն նախարարներուն իրեն հան-
դէպ ունեցած անխտաճութենէն : Քոն-
վանտիօնին կը ծանօթացնէր այն տա-
րադական պահանջները որոնց մերժուե-
լու պարագային զօրավարը իր հրամա-
րովանը կ'ուտար : Ոչ զոք մեղադրելով
բայց մէկ բան բացատրելով և իր
յարարերութեանց մէջ իրզմամբ հաւա-
տարմութիւն մը ձևացնելով , Բաշ ինոչ
տուտ որ ամէն բան իր յոսկոյնն ար-
դիւնքը տայ : ժվրճնաւէնները , Քոնվան-
տիանը , ժաքօւլէնները , իւրաքանչիւրը
իր կարգին զայրացաւ զօրավարին հր-
պարտութեանը վրայ : Քանտոն որոտաց
Մալուսի , ա'էսքանեաքի և Բըլիմանի
զէմ , յիշեց անոնց վաճառման զինները
որոնք ծալրացել էին , նկարագրեց ա'էս-
քանեաքի անհաշիւ պերճաւորը , Բըլի-
մանի նախկին զեղծումները , և երեքին
համար ալ ժողովէն ամբաստանագիրներ
տալ տուտ : Ըստ որ Տիւմուրիէ խա-
ղախ մարդերով չըժապտաւ ամէն էր , ո-
րոնցմէ պէտք էր զայն սպասել . արմ-
ղեց որ Պնու մներու Յանձնաժողովը
սքանչելի հաստատութիւն մըն էր , իմ
սպասման նիւթերը պատերազմի վայրին
վրայ զները ֆրանսոսցի զօրժաւորները
աշխատելէ զրկել և զանոնք անպարժու-
թեան հետեւանքով ընդզու մներու են-
թարկել կը նշանակէ , զայով ինքնադը-
րամներուն , բնաւ անհրաժեշտ չէր հար-
տարմութիւն բանեցնել զանոնք տարա-
ծելու համար , իմ զօրավարը սխալ կը
զարժէր զանոնք բռնի ընդունիլ չտալով
և Պիլճիքայի մէջ չփոխադրելով ամբողջ
շեղափոխութիւնը իր վարչութեամբ , իր
զրամներով , և իմ Պիլճիքացիները , ո-
րոնց սպաստութիւն կը տրուէր , պէտք
էր որ ընդունէին անոր տուտելու թիւն-
ները և անպատեհութիւնները :

Քոնվանտիօնի բնմէն Տիւմուրիէ իր
զօրժակներու միջոյաւ խալտած մը
մը միտն նկատուեցաւ . բայց , ժաքօ-
ւլէններու տկու մըրին և Մասալի թեր-
թին մէջ պարզապէս բռնի որ իր զօր-

ժակներուն հետ համաձայն և չահակեց
էր , և այս բանին իրր սպոյցոյց ունէին
միայն զօրավարներու յաճախողէպ ո-
րինակը :

Ուրեմն , Տիւմուրիէ ստիպուած և-
զաւ երեք զօրժակները ձեռք տալու
և զանոնք ձերբակալել տալու նախա-
տինքը բրին իրեն հակառակ այն անպա-
հալութեանն որ ինքը անոնց տուած էր :
Բաշ զրեց զօրավարին իր սովորական
քաղցրութեամբ , իմ իր պահանջումնե-
րը պիտի քննուին , իմ իր պիտոյքները
պիտի հոգացուին և իմ Գնումներու
Յանձնաժողովը այդ բանին համար չտու
մեծ զուամարներ պիտի յատկացնէր :

Տիւմուրիէ որ զանոնք չէր ստանար
անպաղար կը զանգատէր . այնպէս որ
եթէ մէկ կողմէն նախարարին նամակ-
ները կարգացուէին , պէտք էր կարծել
թէ ամէն բան առատօրէն կար և միւս
կողմէ զօրավարին նամակները կարգա-
լով պէտք էր հաստատել իմ բացարձա-
կապէս ոչինչ զոյսութիւն ունի : Տիւմու-
րիէ կողմնակի միջոցներու զիմեց , եկի-
ղեցականներէ փոխառութիւն բրաւ ,
ապրեցաւ Մալուսի մէկ գնումովը զոր
իրեն ինչպարած էին ընել ստիպողա-
կանութեան պատճառաւ և ապով հան-
գերծ Պրիսթէլի մնալու ստիպուեցաւ
եպեմբեր 14 էն մինչև 19 :

Այդ միջոցին , Սըլէմէլ , յառաջա-
պաշի բանակէն բաժնուելով Մալմուր
զրաւած էր , տիկաւ կարեւոր զրաւում
մըն էր այն սրտաճառաւ որ վառօղի
և ամէն կարգի զէնքերու միմեք մը
կար այդ զիրքին մէջ . ինչ որ զայն
Պիլճիքայի գլխաւորներ կը դարձնէր : Լա-
պուստանէ 13ին Անիէրու մանելով կը
կազմակերպէր տկու մները , Պիլճիքայի-
ները զէջ կը տրամալըրէր քաջակերելով
ժողովրդական խաղաղարարները և հակա-
ռակ բոլոր ասոնց , ո և է կարով չէր զը-
նէր զգեակինն սրտաբաժնի մէջ : Տիւմու-
րիէ , չկրնալով ալիւս յարմարիլ այն-
պիսի տեղեկալի մը , որ չտու զրաւած էր

տեղումներով և չափաքիչ պատկերազմով, անոր տեղը անցուց Միրանտան, քան ջութեամբ լեցուն Բերուցի մը որ Ֆրանսա եկած էր յեղափոխութեան շրջանին և բարձր աստիճանի մը արհաշած էր Բէյլիօնի բարեկամութեան շնորհիւ:

Լապարտանէ իր գորարածանէն զբերած և Նիւսիսի նաճանգը բերուելով, եկաւ Ժաքօպէններու հասնողը զրգոյն Կեոսը Տիւնաթիէի զէմ Թախա աշն աշունն էր որ արդէն կ'սկսէին տալ զբաւարին:

Այս միջոցին, ամբողջ Պելճիքա մինչեւ Մէօզ զբաւած էր, բայց կը մնար յազմաճարկ երկրին՝ մինչեւ Զ սենտ և մեծ արգիւքներ կը ներկայանային զիս Տիւնաթիէի Բլաւ փոխադրութեանց զժապրտութենէն, զլաւ պաշտօնատանց անտառութեանէն, ոչ մէկ բան կը հաւնէր իր բանակին և թէեւ Վալանտինի մէջ բաւական առատ միներք կար, Մէօզի վրայ ամէն բան կը պակսէր: Բաշ, Ժաքօպէնները գտնուեցաւ համար, տնայց ցոյց տաւ իր զիւանները և ամենամեծ անկարգութիւն կը արեւը հոն կախարարութիւնը անտառութեան մասնաւոր էր, և հոն անուշադրութեամբ ամենէն հակառակին հրամանները կատարէին: Այսպէսով ունէ ծառայութիւն զրեթէ անկարկի կը գտնար և մինչ նախարարը կը կարծէր որ փոխադրութիւնները կատարած էին, անոնք կատարած չէին: Պետ մեկուս Բանձնաւորովին հաստատուի տեղի չապցած էր անկարգութիւնը: Երբ մատակարարը Ռանտէն, որ Սալիսի և տէրանստքի տեղը տնայց էր գտնուք մտանկով, ամենամեծ չապրտ մի մէջ էր: Շատ զէչ լնդտնտ Ըլլովով բաշակին մէջ, սարսափեր էր իր պաշտանէն և Տիւնաթիէի հրամանին վրայ չաբաշակեց զնա մեկը բնի տեղ ոչն վրայ, հակառակ վերջին սրտա մեկերուն: Այլ կերպով բանակը հայ և միս տնայց և կոտ, բայց հանդերձեցէն, փո-

խաղրտութեան միջոցներ, հնչուն զբաւ, և չոր խոտ կատարկադէս կը պակսէին և բոլոր ձիերը անտառութենէ կը մեանէին: Ուրիշ ազատ մը կը հարստէր այս բանակը, պատգրտութիւնն էր ալ և կաման որնեք որոնք տալին խանդութատութեան մէջ Շաբաններ վազած էին, վաանդի պաշը անցնելուն պէս պաղեր էին: Թո՛ղ որ ամէն կարգի զրկանքներ կրկնով զգուած էին և խո մը խո մը զտաղիք կ'ըլլային: Միայն Տիւնաթիէի գորարտակը տանտ աղն 10000ի չափ կորանցուցած էր և ամէն օր տեղի կը կորանցներ: Պելճիական գորահանութիւնը չէր կատարուեր, սրտահաւ անկարկի էր կազմակերպել երկիր մը, որ ժողովարդին զանազան գտակարները և երկրին զանազան գտակարները բնաւ արամադիր չէին համաձայնելու: Լիւթ, յեղափոխական տեղակէտով չաւ հարստ էր, բայց Պրապանդ և Ֆրանսարա կատարած կը նաչէին Ժաքօպէններու յաշնտ երան տեղումներուն մէջ զորս փորձած էին հաստակ կանտի, Անտիքի, Պրիքսի, ևն ի մէջ: Պելճիքացի ժողովարդը չաւ հաշտ չէր մեր գիտարներուն հետ որոնք թղթադրամով վճարել կ'ողէին: ոչ մէկ տեղ կ'ողէին բնդտնիկ մեր թղթադրամը և Տիւնաթիէ կը մերմէր բանի կերպով զաշն տարածել: Այսպէսով թէեւ պատերազմին մէջ յազմական և տէր բանակը զժապը կացութեան մը մէջ կը գտնուէր սովին, զառադրտութեան և բնակիչներուն վարանտ և զրեթէ աննպատարամադրութիւններուն պատճառաւ:

Քանովանտիսը, որուն վրայ կը տեղաւորին գորավարին հակառական տեղեկադիրները, որոնցմով հարատորէն կը գտնուէր, և նախարարին, որ համառորէն բայց վատահամար կը պնդէր որ ամենէն առատ առաքալ մեքը կատարած էին, չորս պատգամաւ որոնք բնակարկով իր մէջէն փոխադրուց, որպէս զի

երթան իրենց աչքերովը հաստատեն իրաց համարիտ վիճակը : Այդ չորս պատգամաւորները էին՝ Տանդան , Քաթիս , Լաքրատ և Քոսիւէն :

Պիրենեաններու մէջ կատարեալ անչարմտ իմիւն մը կը արբէր և Ալբան միջոցներէ զրկուած ըլլալով չստ մեծ նկատ իմիւն կը կրէր վերակազմելու համար հետախուզութեան բանակը : Հակառակ ամառիս 180 էն 200 միլիոնի ահալին ծախքերուն , Պիրենեաններու , Ալպեաններու և Մօզէլի բոլոր զօրաբանակները նոյն իշտ աստ իման մէջ էին , զօրծալու իմանց կազմալուծման և պատեր սլման նախարարութեան մէջ արդոյ խառնակութեան պատճառաւ : Այս իշտ աստ իման մէջ յալ իմանելի զինուոր իմիւն և հպարտութիւնը ունէինք իրկին : Այդ վաշք իմանին միաքերը պեւրազրդս ամ ժէ Եմաքի յալ իմութեամբ , Ֆրանքֆորդի տաւմալ , Սալուայի և Եիսի գրատաւալ , Եւրոպական կարծիքին յանկարծատ մեղի ի նպատակ պատնարան համար , կարծեցին միապետութեան խախտիլ լոկ , և վաշքեան մը երևակայեցին որ ժողովուրդները գտնէրը պիտի տալան և հանրապետութիւններ պիտի հաստատեն . — Ահ , եթէ իրա է որ , կը գալէր մաքրալէն մը Սալուայի ֆրանսայի հետ կցուելուն առիթով , եթէ իրա է որ ժողովուրդներու զարթնումը հասած է , եթէ իրա է որ բոլոր զանաւան տապալու մը մեր զօրաբանակներուն յալ իմանակներուն և յեղափոխական հարաւ իմին անմիջական հետեանքը պիտի ըլլար : Եթէ իրա է որ վերջապէս հանրապետական աստքինութիւնները աշխարհիս վրէժը պիտի լուծեն իմալս սրական սփիւններէն . ի՞նչ ա-

մէն հպարտաւ ապառ ըլլալով , այն ասուն ընտ իման իրեն նշանակած աստ կը կամ նա ալ մեծ տարածութեան համեմատ կատալարութիւն մը պիտի կալմէ , և ի՞նչ բոլոր ալ Մզգալին Քանթանիսաններէն ընտարած սրոյ իմալ սրատալոր պատու իրակներ աշխարհիս կեղտոնին մէջ արեգեական Քանթանիսան մը պիտի կալմեն , որ անպալար պիտի հսկէ մարդկային իրաւանց սրահանման , վաճառականութեան ընդ հանար տապալութեան և ժողովուրդին սեւին խաղաղութեան վրալ . . . » Քանդալի երախտան Միլիոն հասն է ալս , զոր սպաստանեց մաքրալէններու տկաւ մըին մէջ , 1792 Նոյեմբերին :

Այս միջոցին Քանթանիսանը լոկով որ Դուքս ալ Տէո-Բան իր հարստակներէն մէկ քանին նկատ էր , խանդալատութեան իմիւն իմիւն մը մէջ հետեւալ հրամանալիրը արձակեց .

« Ալպալին Քանթանիսանը կը յայտարարէ որ պիտի իմիւն և ելրալարութիւն պիտի ընծալէ այն բոլոր ժողովուրդներուն , որոնք իրենց ապատութիւնը ձեռք բերել կաւլին , և զօրծալիր իշխանութեան վրալ պարար կը պնէ ֆրանսական բանակին զօրալարներուն հրամաններ ալ՝ օգնելու համար այն քաղաքացիներուն , որոնք նկատ իմիւն կրած են կամ պիտի կրեն սպատութեան պատին համար :

« Ալպալին Քանթանիսանը կը հրամայէ ֆրանսական բանակին զօրալարներուն ներկայ հրամանալիրը ալկ և պատերուն վալկինկ ալ՝ ամէն այն տեղերուն մէջ , որ հանրապետական զինուորական սլմը տարած պիտի ըլլան : Բարիկ , 79 Նոյեմբեր , 1792 : » 1

ՎԵՐԶ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻ ԵՒ Բ. ՀԱՏԱՐԻ

1 Թիւսի բնալրէն մէկ քանի հաստ տններ , որ պատերապական զօրծալութեանց աննշան մանրամասնութեանց վրալ խօսուած էին , զանց ըրած ենք :

ՄԱՏԱՌԻԹԻԿԱ

ՖԻԶՄԱԿԱՆ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

(ՊԻՏԱԳՈՐԱՍԻ ԱՅԹՈՒՄ)

ԳՐԵՑ

ԱՏՈՒՆ ԹԻԼԻ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԼԵՒՈՆ ԼԱՐԵՆՑ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՍՏՈՐ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆՈՒՄ, ՄԱՅՆԱՆՈՒՄ, ԹԻՒՂԻՍ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆՈՒՄ, ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՍՏՈՐ, ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆՈՒՄ

Պ Ա Տ Մ ՈՒԹԻԻՆ

ՔՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՒՄԷԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՄԱՀ ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ԺԶ.Ի

Լուդովիկոս ԺԶ.ի դատին միջոցին կուսակցութեանց վիճակը. — Այդ շրջանի դատիճին տեսչամեներան նկարագիրը և կարծիքները. Ռօյսն, Բաշ, Լըպրեօն, Կառս, Մօնթ և Բրալիէն. — Դանթի աշտարակին մէջ տրքայական ընտանիքին ներքին կեանքին վրայ մանրամասնութիւններ. — Լուդովիկոս ԺԶ.ի դատելու մասին վիճարանի կ'ըստին. — Կամաուտայութիւն վիճարանութեան. — Ան ժիւղի կարծիքը. — Ուտեռտիկէն յոռի վիճակը. — քաղաքական տեսնաւորեան խնդիրներ և մանրամասնութիւններ. — Մօպէսըիէնի ձառք բազմութիւն դատին վրայ. — Քօնվանսիօնի կը վճռէ որ բազմաւոր դատաւի իր ձեռքով. — « Երկարեայ դատակ » ին մէջ գտնուած բուրքերը. — Լուդովիկոս ԺԶ.ի ստացին «արցարեանութիւնը» Քօնվանսիօնի մէջ. — Դատաւարութեան միջոցին փարձեայ և շուկու բաղիւստներ. — Ժաքօյեկներու տեսնաւորութիւնը. — Օրդանի դուրսին կացութիւնը. — Կ'առաջարկեն «գայն» արարել. — Լուդովիկոս ԺԶ.ի դատաւարութեան շարունակումը. — Իր պաշտպանութեանը — Քօնվանսիօնի մէջ տղամիջոց վիճարանութիւններ. — Ժիթօտեկները կ'առաջարկեն դիմում ընել ժողովուրդի քռէին. — Երեսփոխան Սալի կարծիքը, Մօպէսըիէնի բանախօսութիւնը. — Վերնիոյի ձառք. — Հարցեր կը դրսին. Լուդովիկոս ԺԶ. յանցաւոր կը դառնայ և մուտան կը դատաւարաւոր. — տանց ժողովրդեան քռէին դիմում ըլլաւ և վճիտի գործադրութիւնը կը դրանայ. — վիճարանութեանց և քռէարկութեան վրայ մանրամասնութիւններ. — Երեսփոխան Լըբրոյի. — Ան Փարիզի սպանութիւնը. — Բարիգի մէջ իրարանցումը. — Լուդովիկոս ԺԶ. մնաք բարձր կ'ըսէ իր ընտանիքին. — իր վերջին վայրկեանները՝ բանտին մէջ և կատարեալութեան վրայ :

Լուդովիկոս ԺԶ.ի գատաւարութիւնը վերջապէս պիտի տեսնուի, և քաղաքական իրաւունքը իրարու կը սպասէին. իրենց այժմ կ'ըսէին, իրարու դիմադրութիւն համարուի և վերջնական վճիտ մը արձանակուի համար. Մասնաւոր աշտարակներ և իրարմարտում էին ժիւղի անտարբար, որպէս զի, եթէ անտար-

գալի տանաւորութիւնը չարժուէ մը ընեն, կազմի ըլլայ գանձութեան տարաւորանք իրարարձական, եթէ երբէք գահընկէց թագաւորը չաջակէր արտերնին յազել :

Ժաքօյեկներու կուսակցութիւնը, իր յանձին Լուդովիկոս ԺԶ.ի բովանդակ միապետութիւնն էր որ կը հաշտեցնէր, անտարաւորութիւնը զօրացում էր, բայց

առկալին ըստական ուժովն ղ խմաղ-
րութեան մը կը բաղկեր Բարիցի և
ժամնաւոր՝ Յրանապի մնացեալ մա-
սին մէջ : Ժաքօպէնները կը տիրապե-
տէին մաքրաքաղաքին մէջ , իրենց Ա-
կու մըովը , Համայնքային Խորհուրդովը ,
մասնաճիւղերովը , բոլոր միջին դասա-
կարգը վերտաին ոչ ոք կ'առնէր և գեա-
րիչ մը գիւմարութիւնն ցոյց կուտար :

Բէկորն քաղաքապետութեան պաշ-
տօնը մերժած բլրալով , բմիւկ Դանազոն
տապած էր առաւելագոյն քուէն , և
տկամալ ընդունած էր պաշտօն մը , որ
իր խոհական ընտ. որութեանը և իրեն
պէս ընտ. փառասէր չկող մէկու մը
փիչ կը պաշտօնէր : Այս Բնարութիւնը
ցոյց կուտայ այն զօրութիւնը որ առ-
կալին տնէր միջակարկաւոր՝ Բարիցի
մէջն իսկ , ու չառ առկի՝ մեծ ոչ ոք մը՝
Յրանապի մնացեալ մնացեալ մէջ ,
Կայտ ածասէրերը , առեւտրականները ,
միւրջագէտ , բոլոր միջին դասակարգերը
չէին լրացնում ո՛չ թաղապետական մար-
միները , ո՛չ գաւառական մարմինները ,
ո՛չ մարտիրոսային ընկերութիւնները , և
ուղերմներ կը դիմէին Քանաւանային մե-
ծաւանանութեան , որէնք և խոհակա-
նութիւնը յիշեցնելու համար , ժաք-
պէններու հետ կապակցութիւն առնող
բազմաթիւ ընկերակցութիւններ գոյն-
էին մալը ընկերութիւնէն , և բարձրա-
ձայն կը պահանջէին որ Մասն փառա-
տիւ , տնայն և այն իսկ Մարտիրոսի Գր-
տարութիւնը կը պահանջէին : Վերջապէս
Պոչ ախ Ռոն , Քալիստոս , Յինիսպէլ
և ժիրմոս Տոնաւանային կը մեկնէին
նոր գաւառիկներ , որոնք Սեդաատ 10ի
նման Կրամանազիկները կ'առնելով ,
կուգային պաշտպանել Քանաւանային և
անոր անկախութիւնը ապահովել :

Ժաքօպէնները ասկալին տիրացած
չէին բանակին . սպարապետները և գե-
նարալները կողմակերպութիւնը կը չա-
քանակէին անոնցմէ հետո . մնալ , Այ-
սու հանդերձ անոնք ողորդած էին նա-

խարարութիւն մը , պատերազմականը :
Բաշ անոնց առջև բացառ. պատերազմա-
կան պաշտօնատուներ իր տկարութեամբը ,
և իր բոլոր նախկին պաշտօնականներուն
տկը գրառ. ժաքօպէն Ակու մըին ան-
գամները : Այդ պաշտօնատան մէջ ի-
րարոս « յետն » տլ կը խօսէին , ազատ
զգեսներով կ'երթալին հան , հրամա-
նակն առաջարկութիւններ կ'ընէին , և
հան կը զանտէին մեծ թուով ամուս-
նացած քահանաներ , որոնք մտած էին
Բաշի վերին՝ Ոսուէնի ձեռամբ , որ
ինքն ալ ամուսնացած քահանայ մըն էր :

Պատերազմական պաշտօնատան պե-
տերէն մին Հասէնփրայն էր , որ ուրիշ
չտակար . նման , բարձր պաշտօններու
հատած էր ամբողջապետական մեծ և
ունող ցոյց տարով : Այս կերպով կը վե-
րակազմէին բանակին վարչութիւնները ,
և կարելի եղածին չափ բանակը կը լի-
ցնէին նոր գաւառակարգով մը և նոր կար-
ծիքներով : Ասկէ գտաւ , մինչ Ռօյան
ժաքօպէններու ասկալութեանը ազատ-
նացած էր , Բաշ անոնց սիրելին էր և
կը գովարանուէր . կը փառարանէին ու-
նոր քաղցրութիւնը , համառութիւնը ,
մեծ կարողութիւնները , և տառնց զէմ
քանդ խման կը գնէին Ռօյանի խառու-
թիւնը զոր գտաւորութիւն կ'անուանէին :
Արդարեւ , Ռօյան թալ շէր ասած բը-
նա , որ ժաքօպէնները ուրք կ'ոխն
ներքին պարտեց նախադարձութեան մէջ :
Վարչական մարմիններու տեղեկացիր-
ները նկատի առնել , իրենց իրաւասու-
թեան սահմանէն դուրս ելողները կար-
գի ընդել , հանրային անպարկուքիւնը
որոշարանել , մարտիրոսային ընկերու-
թեանց միայն նսկել , ուստատեղէնները
հարգել , փառաստանութիւնը և ինչքերը
պաշտպանել , աջակցի հակել տկառ-
թեան տարող շերքին վարչութեան
միայն , հանաւ տանք էին իր բազմաան-
տակ գործերը , զորոս հազարազէպ կրու-
մով մը ի գրախ կը հանէր : Ամէն ար-
համայնքային խորհուրդին թկալութիւն-

Ներք կը մասնանշէր, կը հետապնդէր անոր տանձգութիւնները և պատգամու-
ւոր զրկելու սովորութիւնը կը դատա-
պարտէր, անոնց թշխմանցութիւնները
կը գրաւէր: Ինչպէս նաև մաքաթէնե-
րունք, և անոնց բունն զրոյթանոց
սեղ կը զնէր խոհականութեամբ աւելի
ուրիշ զրուիւններ, որոնք ամէն կողմ
չառ լաւ ապաւորութիւն կը ձգէին:
Անիկա կը հսկէր պետութեան բաժին
ինկած տարազիրմիքս. ստացուածքնե-
րուն վրայ, մեծ խնամք կը տանէր ու-
տեանսգէններուն, որոնցմէ յատկէ կըսեմ
խառնութիւնները կը զտէր, և ձեւով
մը ինքզինքը նեղը կը զնէր յեղափո-
խական կիրքերուն զէմ հանելու: Համար
օրէնքը և սլոքը, երբոր կարենար:

Ինչպէս է մակարեկի իմ մաքաթէն-
ները ինչ զանազանութիւն կը զնէին
Բաշին և Ռօթանին միջև: Երկու նա-
խարարներուն յնաւանքները իրենք իսկ
կ'օժանդակէին, որ այս տարբերութիւ-
նը աւելի զգալի ըլլայ: Բաշի կրնար և
սղփիկները աւելի մննար և մասնաձի-
ղերը կ'երթնային, մինչև իսկ զօրանոց-
ներուն մէջ կ'երևային, զանաք իրենց
կողմը չանելու: Համար, անոնք հաս-
րակ մաքաթէնութեամբ մը կը զանա-
դանաւէին Ռօթանի կնամէն, այդ քա-
ղաքակիրթ և հարաւ կնամէն, որ մա-
նաւանց չըջարատուած էր այնքան
փայլուն և այնքան զգուկի՝ յեմքու-
տայնեկ:

Այսպէս որքան, Բաշ և Ռօթան ան-
կրկն մարդիկներն էին, որոնց չորք
երկու քի կը բաժնաւէին զանկիւնին մէջ:
Երևանական Նախարար Քրաթիւն թէև
յաճախ կը օրգայէր միանկրուն հետ,
իր ընտաղութեան ճաշարանց բարեկա-
տութեամբը, բայց միշտ Ռօթանին կը
զերազանար, երբ իր հանգապա-
թիւնը գտնէր: Լրաբէն, տկար մէկը,
բայց իր յոսանաւթեամբը ժիրօն-
աւաններուն յարած, Պրիսայի հետ չառ
կը յոգնէր: մաքաթէնները, զայն եր-

րիկան մը անուանելով, կրսէին թէ ան-
նիկա տէրն է ամբողջ կառավարու-
թեան, որովհետև կ'օգնէր Լրաբէնին,
զիւսանաղիւսական աշխատութեան մէջ:

Կատա, կուտակցութիւններուն վրայ
նայելով ընտանոցական բարձրութեան
մը, կը զոհանար զանոնք զատելով և
ինքզինքը բռնադատուած չէր զգար
անոնց զէմ մարանչելու: Հարկադրուած
ըլլալ կը կարծէր ժիրօնաւաններուն չօ-
մանդակելու, որովհետև անոնց սխալ
արարքները երևան կը հանէր: Անիկա
իր անպարծաթիւնը ճշմարիտ իմաստու-
թեան մը վերածած էր: Այսու հան-
դերձ, մաքաթէնները այնքան տկանա-
ւոր մէկու մը չէզոքութիւնը կընդու-
նէին իրր թանկագին առաւելութիւն
մը, և զովհետով կը հասուցանէին
զայն: Վերջապէս, Մանու, չափազեւ
միտք, տկանաւոր հարեհասէր, ժիրօն-
աւաններուն քիչ մը տարած մարկած-
ներուն չառ կուտակից չըլլալով, կը հե-
տէւէր Բաշի օրինակին, թող կուտար
որ իր նախարարութեան մէջ մաքա-
թէնները ողորկն, և, առանց երևա-
ղարձելու ժիրօնաւաններուն, որոնց կը
պարտէր իր զիրքը, անոնց հակառա-
կարդներուն գովհաւանքը կընդունէր և
պատերազմական Նախարարին չափ մո-
ղալիքական էր:

Անա այսպէս, մաքաթէն կուտակցու-
թիւնը, յանձին Բաշի և Մանուի երկու
հաճախատարները, և Կարալի մէջ ան-
տարբեր գաղափարապաշտ մը անունե-
րով, ու նշմարելով յանձին Ռօթանի ան-
ձեկի հակառակորդ մը, որ Լրաբէնը և
Քրաթիւնը զէզ իրեն կը հակեցնէր և
յաճախ միանկրն աջ հետ կը տանէր,
մաքաթէն կուտակցութիւնը տակաւին
իր ձեռքին մէջ չանէր կառավարու-
թիւնը, և ամեն կողմ կը կրկնէր թէ
իրանց նոր փնտրելուն մէջ միանկ թողա-
ւոր մը պակաս կար, բայց թէ ասկի
գտնել, իսկ այն առջի բռնապալութիւնն
ու մեքենայութիւնները և մասնա-

խնայողները կը չարտահանուէին և ժաքօւղէնները կ'ըսէին թէ յեղափոխութիւնը այն ժամանակ միայն կատարեալ և անվերապարձ պիտի բլրայ, երբ բոլոր դատաւորները ինքեզ ինքեզ զոչաւորեն և ինք զիմեռնեց զաշտենի հեղինակները բնաջինջ թլուին, կամ Գանդիի մէջ բանտարկուին:

Յոյց տալինք, թէ ի՞նչ էին կուսակցութեան յարաբերական ոյժերը և յեղափոխութեան յիմարդ այն պահուն, որ ս'ըստ Լատինիկոս ԺԶ-ի գտաւ՝ վարութիւնը: Թագաւորը իր ընտանիքին հետ կը բնակէր Գանդիի մեծ աշտարակին մէջ, Համալսարանին խորհուրդը, որ իր արտադրութեան տակ տնէն զինեալ ուժը և մայրաքաղաքի աստիճանական հսկողութիւնը, պարտաւոր էր հակի նախ Գանդիի պահպանութեան վրայ, և իր մասը, կատարած ու չի՛լ վեհանձն իշխանութեան ներքալուած էր արքայական ընտանիքը: Այս քամբաղ ընտանիքը, զոր կը պահպանէր այնպիսի դատակարգ մը մարդոց, որ չտա տակի անորապատ էր քան Քոնվանտները բաղկացնող մարդոց գտաւ կարգը, ոչ խոհականութիւն կրնար տնկալել և ոչ ուղ ալն տնկածանքը: զոր գտաւարտութիւնը և քաղաքակիրթ բարքերը ջոյց կուտան հանդէպ զմարդ յաթեան:

Արքայական ընտանիքը նախ և առաջ դրած էր փաքիկի գալիքին մէջ յետոյ փախադրուած էր մեծ գալիքի, որովհետեւ ալնուէն համալսմ գոյացուցին թէ ալն կերպով հսկողութիւնը տակի զիւրին և տակի ապահով պիտի թլուր: Թագաւորը տնէր իր ասանձին յարկարսմիւր, իսկ իշխանուհիները ալնու հետ զրտած էին արեւ յարկարսմին մը: Երեւի ասան, թոյլ կը արտէր որ քով քովի գան և միաւին անցրեն իրենց զերս թեան արտը փաքիկեանէրը: Միակ սպասաւորի մը թոյլ արտած էր անանց բանտին մէջ ալ միաւին թլուր, տակի հաստարկմ Քլէրին էր,

որ, Օգոստոս 10-ի կտարածներէն հոգտարած, Բարիկ վերադարձած էր, իրենց զմարդգութեանը միջոցին ծառայելու անանց, որոնց ծառայած էր տմննադոր իշխանութեան փալտն օրերուն:

Քլէրի աստուն կանուխ կ'ելլէր և ինքզինքը տտը կտըր կ'ընէր, սրակտ զի կարենայ տեղը թռնել այն բաղմութիւ սպասաւորներուն, որոնցմով չըրջագատուած կրկար աստնօք ժամը 9ին նախաճաշ կ'տնէին թագաւորին սենեակին մէջ. ժամը 10ին ամբողջ ընտանիքը կը հասարտէր թագաւորին մօտ, և Լատինիկոս ԺԶ, այն ասան կրկարէր իր ալուն գտաւարակութեան զորմով, անոր կը սորվեցնէր Ռասինէն և Քօրնէլլէն բանաստեղծութիւններ, այնու հետե կտար աշխարհագրութեան ասանին զիտեկները, ինքը մեծ փաթմանութեամբ և յաջողութեամբ մշակած էր աշխարհագրական զիտութիւնը: Իր կազմէն, թագաւորին կը գտաւարակէր իր ալնիկը և յետոյ իր քրոջը հետ ասեղնալործութեամբ կը պարտէր: Ժամը մէկին, երբ օդը ալէկ թլուր, տմրող ընտանիքը պարտէր կը ասարտէր, մաքուր ու հնչելու և կարճ պտոյտ մը բնկու: համարս Մէկ քանի քաղաքապա՛հ զինուորներ և անձնապա՛հ զանցի սպաներ կ'ընկերանային, և պարտուային համեմատ, ալն զինուորակմները երեւմ զթատտա կրկային, երեւմ ալ կարծրութիւն ու արհամարհում:

Քիչ գտաւարակուած մարդիկ քիչ վեհանձն են, և անանց համար, երբ մեծութիւնը յալթեանարտած վիճակ մը տնի, ներման չարմանտարս երեւակայեցէր կոչա արհատտարներ, որոնք տեկ կրթութիւն ասած չեն, տէր կը հանդիսանան ալն ընտանիքին, որուն իշխանութիւնը այնքան երկար տան հանգարժած և փառասիրութիւնները որնուցած թլուրնու համար ինքզինքնին կը մեղալրէին, և աշտ զիւրին է երե-

սակարկել թէ վրէժինդրական ինչ տու-
րին միջոցներ մերթ ընդ մերթ ի գործ
կը դրաւ էին տնոր վրայ: Յաճախ թա-
գաւորը և թաղաւնին սարսափելի խառ-
ջերու տկանջաւոր կ'ըլլային, և գա-
ւիթին ու նրբանցքներուն պատերուն
վրայ կը գտնէին արտայայտութիւնք աշն
ստեղծութեան, որուն յաճախ արժանի
եղած էր նախկին կոտորածութիւնը,
այլ գոր ներշնչելու համար ոչինչ բրած
էին Լուդովիկոս ԺՋ. և իր ամուսինը:

Սակաւն և աշնպէս արքայական ըն-
տանիքը երբեմն միտթարութիւն մը կը
գտնէր զազատողի արտայայտութեանց
ի լուր, և կը չարահամբէր իր վշտայից
պատյար աղաց համար, որովհետեւ պառլե-
տը տնտրածնաւ էր տնտնաց: Սինչ արխ-
րորէն կը չրջագայէին Դանդի պարտե-
զին մէջ, զբացի ասուերու պատահան-
ներուն տաջիւ կը նշմարէին նախկին
հպատակներ, որոնք ցարգ հաւատարիմ
մնացած էին իրենց տէրերուն, և եկած
էին տեսնելու աշն նեղկաւ միջոցը, ուր
փակուած էր գահընկէց միապետը: Ժա-
մը 2 ին պտոյտը կը վերջանար, և հաշ
կուտային, յետոյ թողաւորը քիչ մը կը
հանդէտը, ու մինչ կը բնանար, իր կինը,
յայրը և ազգրկը լուս ու մանջ քաշ-
խտակին, և Գլէսի, ուրիշ սրահի մը
մէջ, երկասարկ իշխանին՝ իր տարիքին
յատուկ վարժութիւններ բնկ կուտար:
Այնուհետեւ, ամենքը միտին բնթեր-
ցում մը կ'ընէին, կ'ընթերէին, և խրա-
քանչխրը կը մանէր իր յարկարածնէն
ներս, վշտայի սղջագուրումէ մը յետոյ,
որովհետեւ, երբեք իրարմէ չէին բաժ-
նուեր ասանց ցախ: Թաղաւորը պառ-
կել տաւ՝ քանի մը ժամ կը կարգար
զեւ: Մանկէսքիէ, Պի ֆօն, պատմա-
ղիր Հիւմ, Եմանութիւն Ախտոս Փրիս-
տաի, քանի մը լատին և իտալացի գա-
սական հեղինակներ կը կազմէին իր բն-
թերցանութեան սովորական նիւթերը:
Երբ Դանդին գուրս ելաւ, 250 գիրք
կարգացած էր:

Ահա՛ տպակաւ կ'անէր կը վարէր մի ս-
պետը իր տխուր դերութեանը միջոցին:
Անպամ մը որ տնձնական կեանք մը
աղբիլ սկսաւ, իր բոլոր առաքինու-
թիւններուն աւեր եղաւ, և բոլոր պար-
կեւտ մարդոց յարգանքին արժանի
գարձաւ: Իր թշնամիներն իսկ, գաշն
տեսնելով այսքան պարզ, հանգարտա-
բարոյ, պարկեւտ, չէին կրնաւ աւամայ
յազում մը չառնել, և սպարտաւոր
էին, մարդկային առաքինութեան սի-
րոյն, ներկ թաղաւորին յանցանքնե-
րուն:

Համայնքային խորհուրդը, ճայրա-
յեզորէն կտակածաւ, չառ նեղացողիչ
զգուշաւորութիւններ ցուց կուտար: Փա-
ղաքապաշտ գորաց արմարը աչքէ չէին
փախցնէր բնաւ արքայական բնաւնի-
քին տնդամները, և միշտ քնանու գու-
ժամանակը կը հաւանէին տնկէ բաժնը-
ւիլ փակուած գուտով մը: Այն ատեն,
խրաքանչխր յարկարածին գրանտա-
ջիւ տնկելին մը կը գիտնէին, տնտ
եղքը փակելու համար, ու զիչերը հոն
կ'անցնէին: Սանդէս, իր սպայակոյտին
հետ, բնդ հանար հակադրութիւն մը կը
կատարէր ամբողջ աշտարակէն վրայ, և
կանոնաւոր տեղեկացիր մը կը պառ-
բառէր ուղղ մտին: Անձնապաշտ գրաց
սպաններ տեսակ մը մնայուն խորհուրդ
կազմած էին աշտարակին սրահին սէջ,
ու հրամաններ կ'արձակէին ու բան-
տարկեալներուն բոլոր ինդիքնեւուն գո-
հացում տալու հրահանգ տնէին: Ի
սկզբան, բանալին մէջ մեկուն, թիւղի
և զրիչ կար: Բազմ հառ չառցած բոլոր
տանք վերցուցին, ինչպէս նաեւ բոլոր
հատաւ գործիքները, օրինակի համար՝
գանակ, տնկի, մկրտա, գմիլի, ամենէն
մանրակրկիւս և վերաւորիչ հառաւոր-
գութիւնները կատարեցին երեսուն հա-
նելու համար աշնպիսի գործիքներ, ո-
րոնք թերեւս ծածկուած էին: Այս բա-
նը մեծ վիշաւ պատճառեց իշխանութեան-
րուն, որոնք աշն ժամանակէն սկսեաւ

գտրկ մնացին իրենց կար կարելու պիտայքներէն, և այլևս չկրցան նորոգել իրենց զգեստները, որոնք արդէն իսկ սպորմկի վիճակի մը վերածուած էին, քանի որ Գանդի փախազրուեցէն ի վեր կտրելու ամ չէին:

Պալատին մէջէն առնէ ինչ որ կը սրահանէր թագաւորական բնասնիքին, ֆարդ ու փշուր եղած էր: Անոյ լիոյ զետեանին կէնք ձերմակեղէն դրկեց թագաւորին, և Համալէնքային կտրուողը, թագաւորին խնդրանքին վրայ, ամբողջ բնասնիքին համար ձերմակեղէններ չինկ տուաւ:

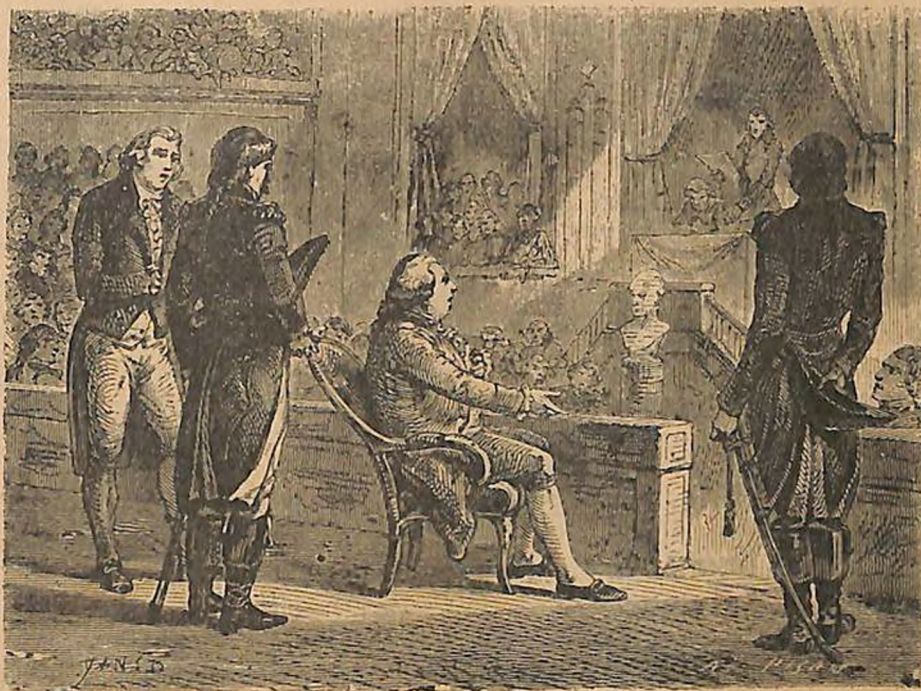
Գալով վրայի զգեստներուն, ո՛չ թագաւորը և ո՛չ ալ թագաւորին ուղեկներ, անտաղանդաբ իրենց պիտի արուէր, եթէ ուզած ըլլային: Դրամական խնդիրներուն գարով Սեպտեմբեր ամսուան մէջ թագաւորական բնասնիքին տուին 2000 ֆրանք, մանր ծախքերու համար, ըստ անկէ վերջ, այլևս զրոյս տուչ չուղեցին, սրովհետեւ վախճանն որ այդ զրոյսը օտիչ բանի կը դարձանէ:

Դրանոր մը յանձնու եղաւ Գանդի մատակարարին, և առնէ անգամ սր թանաղեկաւորները թան մը ուղեկն, այդ գումարով կը գնուէր: Պէտք չէ չափազանցել մարդկային բնասարթեան յանցանքները, և եթեպէս որ մոյհաւանդութեան կատարութեան միացնելով զգուկի աստղութիւն մը, թանաղեկաւ բնասնիքին պահապանները հաճոյքով կը հարկադրէին անթիպի զրկանքներ, և այս կերպով ուզած բոլորն աւելի աստմանիկ բնեղ անցնալ մեծութեան յիշատակը: Մանաւոր մերժու մներու միակ պատճառը անխտանաթիւնն էր: Արմատիկ համար, մինչ՝ դատաւրութեանց և հազարդակցութեանց կրկնող թոյլ չէր ասոր իրենց, սր թանաղէն ներս և ծառայէ աւելիին թոյլտուութիւն լինէ, յաղթութիւն տպաւորելներ կը դարձանէ Էին անանց աստիքը պատ-

րաստեղտ համար: Սակ թահանոցին մէջ 13 հոգի կը ծառայէին, այս թահանոցը Գանդին քիչ մը հետո, հաստատուած էր: Գանդի ծախքերուն անդիկադիրները, որոնց մէջ մեծ պարկեշտութիւն մը ըստ կը արուի, ուր՝ բանտարկեղտներուն մասին յարգանքով կը խոսուի, ուր անոնց մտկայարթիւնը կը զտարանուի, և որոնց մէջ Լուդովիկոս ԺԶ-ի համար, թուած է թէ՛ շատ գինի չէ գործածեր, ինչպէս ամառք մեղադրած են: այս ոչ կատարակի անգլիկադիրները ըստ կուտան թէ, Էրկոտ ամառան մէջ անգամի ծախքերը 28745 ամկի եղած են:

Մինչ 13 տպաւորներ կը դարձանաւէին թահանոցին համար, միայն մէկ հասար կընար թանա մանկ, և կ'օղնէր Բլէրին, բանտարկեղտներուն քաղած միջոցին: Ըստ բանտարկեղտներու հրահարաւորութիւնը այնքան մեծ է որ, այդ ծառային զգաւոր մները չարած ըլլալով Բլէրի, զուրաւ աշխարհին բոլոր երբեմն Գանդի մէջ կը մանկին: Դմրաղ բանտարկեղտներուն առնէ աստեղ վտաղա զած չէին թէ զուրաւ ինչ կ'անցնէ կը պատնայ, Համալէնքային կտրուողի ներկայացուցիչները կը բուսականանալին անանց աստով այն թերթները, որոնք հանրապետութեան յաղթութիւնները կը վշատակին, և որոնք առնէ այս կրպակեղ կատալին:

Քլէրի երեւաղաղած էր, գոմանք հագորդակից պատնեղ, համար, ճարպիկ միջոց մը, որ թանաղան լաւ կը յաջողէր: Դուրսի հետ իր հաստատուած յարաբերութեանց միջոցով, գտած էր ու կը վաճառէր մանաւակ մը, որ Գանդի պատու հաններուն աստ կը կընար և բուզիք ծախելու պատարտակով, և իր ամբողջ սքանչ կը պատար ամենէն կարեւոր բոլորը հազարդ եղով:

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ԺՋ. ԻՐ ԳԱՏՈՒԻ ԳՐԱԳԱՆԱԲՕՆԻ ԱՌՋՆԻ

Փյոթի, որ անոր հասակէր ժամէն տեղեկութիւն տնէր, նայն պատու հանին մօտը կը նստէր, յաճոնները կը հաւաքէր և իրիկունը, թաղաւորին անկողնին վրայ կը հանէր այն վայրկեանին որ անոր վարպետները կը գտէր՝ ու իր խնայածները անոր կը հազարգէր։ Ահա՛ այս էր կացութիւնը քամրապետ ընտանիքին, որ գահէն խնկած էր չզիտնեւորու մէջ, և ահա այս էր այն եղանակը, զոր ի գործ կը դնէր ճարտարամիտ ետանդը հնարամիտ ծառայի մը, իր պահապաններուն մօտը կատկածամտութեանը գէժ պայքարելով։

Յանձնառնողները վերջ ի վերջոյ հազարդեցին Լուդովիկոս ԺՋ.ի գտնադրութեան մասին իրենց տեղեկագիրը։ Տիւ Գրիլ-Վալպոլէ առաջին տեղեկագիր մը պատրաստած էր միտպետին վերադարձած յանցանքներուն մասին, և յիշած

էր այն վտերաթու զիտներ, որոնք կրնանային հաստատակ այդ յանցանքները։ Այդ տեղեկագիրը այնքան երկար՝ որ չէր կարելի գտն մօտիկ ընել մինչև ծայրը, Քոնստանտինոպոլի հրամանով ապուստոս և բաշխուեցաւ բոլոր անդամներուն։ Նոյեմբեր 7ին երեւոթիսան Մէլը, խօսելով յանուն օրէնագիր յանձնախումբին, տեղեկագիր ներկայացուց ստերկա կարեւոր խնդիրներուն վրայ, որոնց ճեռնող կուտար գտնադրութիւնը։ —

Լուդովիկոս ԺՋ.ի կրնայ գտնուիլ, որ գտնադրանք պիտի արձակէ վճիռը։

Այնքա էին երկու կենսական հարցերը, որոնք պիտի զրաւէին միտքերը և զանազա պիտի յուզէին խորապէս անմիջապէս հրամայաւորութեան տեղեկագիրը ապուստոսին, ամէն ինչու ներս թաղմանու ելով, բազմաթիւ օրինակներով

թիան, և ժողովր հանդիսաւորապէս յանձն առած էր նուիրական բան մը համարել միապետներու առնձը:

Այսօրինակ յանձնառութիան մը առջեւ է ահա որ կը գտնուէր Քօնփանսիօնը, Լուդովիկոս ԺՁ.Ի բազմը վըճած միջոցին: Բայց այս նոր սահմանող իրենքը, որոնք Քօնփանսիօնի անուան տակ հաւաքուած էին, այլեւս ինքզինքնին պարտաւոր չէին զգար յարգելու իրենց նախորդներուն յանձնառութիւնները, ինչպէս որ այս վերջինները ինքզինքնին պարտաւոր չէին համարած աւտականութիւն նախկին հաստատութիւններուն կապուած զգալու:

Սխառքերը ենթարկուած էին այնքան արագ յեղաշրջութիւն մը, որ 1791 ի օրէնքները 1792 ի սկսուողին օչնչափ անհետկիւղ կը թաւէին, որչափ ԺԳ. գաւրու օրէնքները թուած էին 1789 ի սկսուողին: Այս պատճառաւ, Քօնփանսիօնի անդամները ինքզինքնին հարկադրուած չէին զգար օրէնքով մը, զոր անհետկիւղ կը համարէին, և կը յայտարարէին թէ անոր դէմ կրնային, ինչպէս որ Համալս Դատարարները՝ Էրաժէնէրօ Բմրատացան երեք կարգերուն զէմ:

Այս պատճառներով, Նոյեմբեր 13ին վիճարանութիւնները բացառելուն պէս, երկու հակիմաստ աստիարակներ եղան: Մէկ կողմը կը պնդէր թէ թագաւորը անձեռնմխելի է, միւս կողմը բացարձակապէս կը մերժէր այս հանդամանքը: Դատաւարները այնքան փոխուած էին, որ Քօնփանսիօնի անդամներէն ո՛չ մին կը համարձակէր պաշտպանել անբանաբարեկտութիւն սկզբունքը, իր ինքնին լաւ բան մը, և անմեք իսկ, որոնք ալ սկզբունքին կոպիտակց էին, կը պաշտպանէին զայն միայն իր թագաւորական նախնիկաց իրաւունք մը, զոր անէր թագաւորը, և զոր կարելի չէր վիճել համարել առանց ազգային յանձնառութիւն մը գրծած համարուելու: Այսու

հանդերձ, յիշ թաւ երեւոթանանք կային, որոնք թագաւորը կը պաշտպանէին՝ այս յանձնառութեան տեսակէտով, իսկ միւսողները զայն կը պատապարտէին նոյն իսկ այս տեսակէտով, թէ և, վիճարանութիւնաց չէին մասնակցեր, և ցուրտ կերպով մը կը գիտէին անբանաբարեկտութիւն սակաւակիւ կուտակիցներուն և անոր բազմակիւ հակաակորդներուն միջեւ սկսուած վիճարանութիւնը:

Անբանաբարեկտութիւն հակաակորդները կ'ըսէին. « Նախ և առաջ, որպէս զի յանձնառութիւն մը օրինաւոր բլլայ, պէտք է որ յանձնառուն իրաւունք ունենայ յանձնառութիւն մը բնելու: Արդ, ազգային զերիշխանութիւնը

է, և ապազային համար երաշխաւորութիւններ չի կրնար ստանձնել: Ազգը կրնայ զործադիր իշխանութիւնը զերծ պահել օրէնսդիր մարմինն հատուանելէ, ասիկա քաղաքական նախազուշտութիւն մըն է, որուն չարմատիկը զիւրին է մակարեկը Սահմանադիր ժազովի գրութեամբ, բայց եթէ Սահմանադիր ժազովը անբանաբարեկտ հաշուած է թագաւորը՝ բոլոր հաստատակ իշխանութեանց համար, չէր կրնար ինքզինքին համար ալ անբանաբարեկտ հաշուել զայն, որովհետեւ անիկա երեւք չի կրնար հրամարիլ ամէն բան բնելու և ամէն բան կարենալու իրաւունքէն, այս իրաւունքը կը կազմէ իր ամենակարգութիւնը, որ անփոխանցելի է հետեարար, կ'ըսէին, ազգը չէր կրնար ունէ յանձնառութիւն առած բլլալ Լուդովիկոս ԺՁ.Ի հանդէպ, և կարելի չէ ազգին դէմ հանել յանձնառութիւն մը, զոր չէր կրնար առած բլլալ:

« Երկրորդ, կ'ըսէին, նոյն իսկ ենթակոքելով որ կարելի ըլլար ալ պիտի յանձնառութիւն մը ստանձնել, պէտք պիտի ըլլայ որ տաիկա փոխադարձ բլլայ, արդ, երեւք Լուդովիկոս ԺՁ.Ի կողմէ յանձնառութիւն մը սրբուած չէր:

այն սահմանադրութիւնը՝ որուն վրայ յենուլ կ'ուզէ հիմա, երբէք սիրով չընդունիր ինքը. միշտ բողոքեց անոր դէմ, և երբէք չզաղրեցաւ անոր դէմ բողոքելէ, և միշտ աշխատեցաւ զայն քանդելու համար, ո՛չ միայն ներքին զաւարաւորութիւններով, այլ նաև թշնամիներու զէնքերուն միջոցաւ: Ուրեմն ինչ իրաւունք ունի հիմա՝ անոր պաշտպանութեան գիմկու:

« Բայց ընդունինք պահ մը, որ այդ յանձնատութիւնը կարելի և փոխադարձ բան մըն է. բայց պէտք է դարձնալ, որ արժէք մը ունենալու համար անհիմն չըլլայ: Ընդունինք թէ անբռնարարելիութեան ենթակաջ են այն բոլոր յայտնի արարքները, զորս նախարար մը կը կատարէ յանուն թագաւորին. այս կարգի ամէն գործերու համար նախարարական պատասխանատուութեան մէջ երաշխաւորութիւն մը կայ, և անբռնարարելիութիւնը, այլ եւս անպատիւ մնալու հանգամանքը չըլլալով, կը զաղրի անհիմն ըլլալէ: Բայց բոլոր քաղաքի արարքներուն, ծածուկ մեքենայութիւններուն, թշնամիին հետ կատարուած հաշտողակցութեանց, վերջապէս՝ մասնութեանց համար կայ նախարար մը, որ պատասխանատուութիւն ստանձնէ: Եւ սակայն, այս յիշուած արարքները անպատիւ պիտի մնային, թէև ամենէն աւելի ծանրակշիռ և յանցազարտ արարքներն են: Ահա ա՛յս բանն է զոր անբողոքեցի կը համարենք, և պէտք է ընդունիլ թէ, թագաւորը, որ անբռնարարելի է իր վարչական գործերուն համար, այլ եւս կը զաղրի նոյն բանը ըլլալէ երբ կը կատարէ այնպիսի քաղաքի և սփռապարտ արարքներ, որոնք հանրային անգործութիւնը կը վրտանցեն: Օրինակի համար, թէև երեսփոխան մը իր օրէնսդիրի հանգամանքով և զեազան մը իր զինանադիրտական պաշտօններովը անբռնարարելի է, այսու հանդերձ, նոյն այդ երեսփոխանը

և զեազանը կը զաղրին նոյն բանը ըլլալէ իրենց անհատական կեանքին միտարարքներուն մէջ: Հետեւաբար անբռնարարելիութիւնը իր սահմանը ունի, և պարագաներ կան, ուր թագաւորին անձը կը զաղրի յարձակումէ գերծ ըլլալէ: Արդեօք ըսողներ պիտի ըլլան որ զանընդհատութիւնը արդէն պատիւ մըն է այն խտրեալութեանց դէմ, որոնց համար պատասխանատու չէ թագաւոր մը. այսինքն թէ՛ իշխանութեան գրեւ մը միայն պէտք է ըլլար միակ պատիւը, զոր տալու էր միապետին, ալ իշխանութիւնը այնքան տնդիւծուէն չարաչար գործածած ըլլալուն համար: Ժողովուրդը, որ մասնուած, օտորին սուրին յանձնուած և միանգամայն բոլոր պատուհաններուն ենթարկուած էր, պէտք էր արդեօք գոհանար թագաւորին ըսելով՝ քաջուեցէ՛ք. բայց ասիկա խաբկեցական արդարութիւն մը միայն պիտի ըլլար, և ազգ մը չի կրնար այս կերպով զանցատու ըլլալ ինքզինքին դէմ, անպատիւ թողլով ո՛ճիր մը, որ գործուած էր իր գոյութեան և ազատութեան դէմ:

«Պէտք է, կը յարէին նոյն այն հեւտորները, արդարեւ պէտք է յայտնի պատիւ մը, որ նախընթաց օրէնքով մը սահմանուած ըլլայ, որպէս զի կարելի ըլլայ զայն ի գործ դնել յանցանքի մը պարտադան: Բայց մասնութեան դէմ սովորական պատիւները չկան միթէ. ալ պատիւները նոյնը չեն բոլոր օրինադրերուն մէջ ալ. միապետը միթէ չէր գիտեր, ամէն մասնականներու և ամէն տեղերու մէջ զոյսութիւն ունեցող բարոյականով, թէ մասնութիւնը ո՛ճիր մըն է, և բոլոր մոզաւորըներու օրէնրադրութեան չէր գիտեր որ այս ո՛ճիրը ամենատարակի պատիւներու ենթակաջ է: Բնածական օրէնքէ մը պատ, պէտք է սակայն պատարան մը. բայց ահա զերիշխան ազգը, որ իր մէջ կը միայնէ բոլոր իշխանութիւնները, թէ պատկու

և թէ օրէնքներ կազմելու, խաղաղութիւն կնքելու և պատերազմ հռչակելու իշխանութիւնը. հոս է սնդիկա իր ամհնազօրութեամբը, իր տնկերականութեամբ, և չկայ ոեւէ հանգամանք, զոր սնդիկա չկարենայ լրացնել. այդ ազգը՝ Քօնվանսիօնն է, որուն ներկայացուցիչն է, անոր կողմէ ամէն բան ընելու իրաւորութեամբ, անկէ վրէժ լուծելու, զայն սահմանադրելու, և վերելու իշխանութեամբ:

«Հետևաբար, Քօնվանսիօնը ձեռնհաս է Լուդովիկոս ԺՁ. զատելու. տնդիկա բառականապէս իշխանութիւն ունի. ամենէն անկախ դատարանն ունի, ամենէն բարձր, զոր ամբաստանեալ մը երբէք կրցած ըլլայ ընտրել, և եթէ միատարբութեան ուղղածը կողմնակցութիւն կամ թշնամիին վարձկանն ըլլայ չէ, ուրիշ դատարաններ ունենայ չի կրնար բազմալ: Բայց եթէ, ասորտեան դատարաններու մէջ, հանգամանքները կ'անջատուին և կ'արգելու իր ամբաստանութիւնն ընտելներն իսկ պաշտպանեն զայն, ազգին Բողհանուր ժողովին մէջ որ ամէն շահերէ վեր կը կանգնի, ու ամէն անհատական շարժառիթներէ բարձր, նոյն պատշաճութիւնները այլ ևս անհրաժեշտ չեն: Ազգը չի կրնայ մարդիկ, և այն երեսփոխանները, որոնք ազգը կը ներկայացնեն, անոր պէս անխաղաղեան են և նոյն իշխանութիւնները ունին:

«Այս կերպով, կը շարունակէին անբաժանարարելիութեան հակառակորդները, 1791ին կնքուած յանձնառութիւնը չի կրնար կապուել ազգային գերիշխանութիւնը, և անիկա փոխադարձ պայմաններու տակ կնքուած չլրացով ու մահաւանդ անհեթեթ նախադատութիւն մը պարունակելու համար, որ է մատնութիւնը անպատիւ թողալը՝ բոլորովին ջնջուած պէտք է համարել, և Լուդովիկոս ԺՁ. կրնայ դատուիլ, Գալով պատիւին, ամէն առին ծանօթ եղած է

և բոլոր օրէնքներուն մէջ արձանագրուած է: Գալով դատարանին, Քօնվանսիօնն ինքն է այդ դատարանը, ստացած իր օրէնագրական, զործող իր և դատական իրաւունքները:»

Բոլոր այս նկատաւմներով, հետեւեալները Յանձնախումբին հետ կը պահանջէին որ՝ Լուդովիկոս ԺՁ. դատուի, ազգային Քօնվանսիօնին մէջ, որ մասնաւոր պաշտօնաատարներու ձեռամբ անոր վերագրուած յանցանքներէն ամբաստանող իր պատարաստի, որ թագաւորը անձամբ ներկայանայ դատարան՝ պատախաճ տալու համար, որ իրեն փառաբաններ արուին ինքզինքը պաշտպանելու համար, և վերջապէս, զայն լսելէ անմիջապէս յետոյ Քօնվանսիօնը անուանական քուէարկութեամբ անոր վճիռը արձակէ:

Անբաժանարարելիութեան պաշտպանները անպատասխանի թողած չէին այս պատճառարանութիւններէն և ո՛չ մին, և հերքած էին իրենց հակառակորդներուն բոլոր տեսութիւնները. ասոնք կ'ըսէին. —

«Պնդուներ կան թէ՛ Ազգը չի կրնար լքել իր վեհապետական իրաւունքները և ինքզինքին արգելիլ իրաւունքը՝ պատժելու համար իր անձին իսկ զէմ զործուած արարք մը, պնդուներ կան, որ 1791ին վճիռած անբաժանարարելիութիւնը միայն օրէնսդիր մարմինը կը կառավարէ, և ո՛չ թէ ազգը: Նոյն և սուսմ, եթէ ճիշդ է որ ազգային գերիշխանութիւնը չի կրնար լքել իր իրաւունքները և իր օրէնքները վերականգնել զրկուիլ. նոյնքան ճիշդ է որ անցեալին համար ո՛չ մէկ բան կրնայ ընել. այսինքն՝ տնդիկա անկարող է եղածը չելու, ազգային գերիշխանութիւնը չի կրնար արգելիլ, որ իր կողմած օրէնքները արգիւնք մը ունենան, և իրեն ներածը՝ ներում տալով ըլլայ, ապագային համար կրնայ յայտարարել որ միապետները այլևս անբաժանարարելի չեն:

բայց անցեալին համար չի կրնար արգիւ-
լել որ անոնք անբռնարարելի եղած բը-
լան, բառ որո՞ւմ այդպէս յայտարարած
է. մասնաւորաբար, ազգային գերիշխու-
նութիւնը չի կրնար խզել պարժուողին
հետ իր կնշած յանձնառութիւնները, ո-
րուն համար պարզապէս կոզմիակից եղած
կ'ըլլար, անոր հետ զործկով։ Ուրեմն,
ազգային գերիշխանութիւնը կրցաւ ա-
տենի մը համար կտարտել. անիկա այս
բանը ազնիւ բացարձակ կերպով մը, ո՛չ
միայն օրէնսդիր մարմինն համար, ո-
րուն կ'արդիւրեւ թե՛ հաստատելու՝ բնդ-
դէմ թաղարարին, այլ նաեւ ինքզինքին
համար, որովհետեւ անբռնարարելիու-
թեան քաղաքական նպատակը իր սեղը
հասած չգիտի բլլար, եթէ թագաւո-
րութիւնը ամէն յարձակումէ վերմ չըլ-
լար, թէ՛ հաստատուած իշխանութեանց
կողմէ, և թէ նոյն ինքն ազգին կողմէ։

« Գաղթ յանձնառութեան փոխա-
դարձ զործադրութեան պակասին, ամէն
բան նախատեսուած էր։ Յանձնառու-
թեան հանդէպ անհաստատարիմ գտնուի-
լը նախատեսուած էր նոյն ինքն յանձ-
նառութեամբ։ Անոր անհաստատարիմ
բլլալու բոլոր եղանակները նկատու-
թեան տեսնուած են մէկ հաւան մէջ, որ
ամենէն կարեւոր այն է, ազգին գլմ
որտակարար և պատիւ տաճանն ում է
գահընկէցութիւնը, այսինքն ազգին և
թագաւորին միջև գոյութիւն տնեցած
պայմանադրութեան լուծումը։ Ուրեմն
փոխադարձութեան պակասը պատճառ
մը չէ, որով այդքա անբռնարարելիու-
թեան խառնումէն ազատում բլլայ։

« Կանձնառութիւնը՝ ուրեմն իրական
և բացարձակ էր և կը պրտեմունէր հա-
ւասարապէս ազգին՝ ինչպէս օրէնսդիր
մարմինն։ Փոխադարձութեան պակասը
նախատեսուած էր և չի կրնար չգոյու-
թեան պատճառ մը բլլալ, փերջապէս
պիտի տեսնենք որ միապետական գրու-
թեան մէջ այս յանձնառութիւնը բնու-
ածարանարանական չէր եւ թէ անիկա

չկրնար ջնջուիլ անհիմնիմ պատճառով
մը։ Երաւ, այ, ինչ որ այ բառի, այդ
անբռնարարելիութիւնը չեւ է ոճիր ան-
պատիւ չէր թողոր։ Նախարարական
պատտականատուութիւնը ամէն գործեւ-
րու վրայ կը տարածուէր, որովհետեւ
թագաւոր մը չկրնար դաւադրել, ինչ-
պէս չկրնար կտաւախել առանց պաշ-
տճառարներու և այսպէսով, հանրային
արդարութիւնը միշտ կրնայ իշխանու-
թիւն տեսնուիլ։ Միջապէս այս դադանի
ոճիրները, որոնք տարբեր են պաշտօնա-
տարական աչքաւ տ յանցանքներէն,
նախատեսուած էին և գահընկէցութեամբ
կը պատժուէին, որովհետեւ թագաւորին
կողմէ զործուած բոլոր յանցանքները,
այս օրէնսդրութեան մէջ կը մերսածուէին
անոր՝ պաշտանէ վաղարկելու մին։

« Այս կէտին գլմ առարկեցին որ
գահընկէցութիւնը պատիւ մը չէր, ա-
նիկա գրկում մըն էր այն գործիքն՝
զոր միապետը չարաչար գործածած էր։
Բայց այնպիսի դրութեան մը մէջ, որ
թագաւորական սեմը անբռնարարելի
պիտի բլլար, պատիւին խառնութիւնը
տմենէն կարեւոր բանը չէր։ Ետեանը իր
քաղաքական համաւանքն էր, եւ այս
արդիւնքին հասած էինք իշխանութեան
գրկումով։ Արդէն, արդեօք պատիւ մը
չէ տնեցելի մեծագոյն դաճը կրքան-
ցրնելը, արդեօք առանց անոնցի գտի՞
մըն է որ մէկը կը կործնե՛ն թագ մը,
զոր ծնած տանը գլխուն վրայ դրած
էր, և որուն հետ ապրած էր, և որով
քանի ապրի պաշտուած էր։ Փերսացն
գաւի մէջ մեծ սիրտերու համար այս
չարչարանքը հաստատ չէ մահուան։
Արդէն, նայն իսկ եթէ պատիւը չառ-
տելար է, այդպէսէ՛ յատուկ համաձայնու-
թեան մը համեմատ և պատիւի անբա-
ւանանութիւն մը օրէնքի մը մէջ ան-
փաւերութեան պատճառ մը չի կրնար
բլլալ։ Ոճրապատ օրէնքներու մէջ պաշ-
տած է որ օրէնսդրութեան բոլոր պ-
լանները ինչպէս ամբաստանեալին բլ-

Լան, որովհետև, գինեթափ տկարին պէտք չէ կրել սաղ զորանորին սխալները: Այսպէս Թրեմն, յանձնատախտիներ որ իրր վաւերական և բազարձակ ճանչցուած էր, իր մէջ անխմատ բան մը չունէր: Նաև որչաւած չէր ունէր պատիւ տանանկ և, դատաճանտախտիներ՝ բոտ աչդ յանձնատախտիան իր պատիւը կը դանէր: Թրեմն, պէտք չկայ ո՛չ բնական իրաւունքի, ո՛չ ալ ազգին գիտելու, յանի որ նախկին օրէնքով մը գահընկէցութիւնը արդէն մոտած է: Այդ պատիւը, թաղանորը կրեց ստանց որ դատարան մը գոյն մձաւ ըլլալ, և միակ կարելի ձևով մը — ազգային տարատմբութեամբ: Այս միջոցին, անիկա գահընկէց, գործիւ առէն կարելի տխնէ, զրկուած ըլլալով, Ֆրանսա աչ ևս բան մը չի կրնար ընել իրեն գէմ, բայց միայն տառիկանական միջոցներու գիտել անոր տարածութեանն համար: Թո՛ղ Ֆրանսա իր երկրէն դուրս վտարէ զայն՝ իր սեղանական տարածութեան համար: Թո՛ղ նոյն իսկ զայն արդիւնավակ, եթէ կ'ուզէ, մինչև խաղաղութեան հաստատումը, կամ թող ձգէ որ անիկա իր ծոցին մէջ վերադառնաւ մարդ պանայ, իր անձնական կեանքը ապրելով: Անտառիկ բոլոր այն բաները, զորս Ֆրանսա կը պարտի և կարող է ընել: Թրեմն անձրամեկտ չէ պատարան մը կողմեր և Քոնֆանսիոնի ձեռնհասութիւնը քննելը: Օգոստոս 10ին առէն բան վերջացաւ Լազովիկոս ԺՉ.Ի համար: Օգոստոս 10ին անիկա թաղանոր ըլլալ, գաղբեցաւ: Օգոստոս 10ին անիկա ամբաստանուեցաւ, դատուեցաւ, գահընկէց եղաւ և իր ու ազգին մէջ առէն խնդիր վերջացաւ: »

Այս էր այն պատասխանը, զոր անբնականութիւններ և անպիտանութիւններ իրենց հակառակորդներուն գէմը կը դրնէին: Էնթոնիով աշխատէ, ինչպէս ազգ միջոցին կ'ընթանէին ազգային գիտելու հոգիները, իրենց պատասխանները չաղ-

թական էին, և օրէնսդրական յանձնատաղովին բոլոր պատճառարանութիւնները միայն քրտնաջան խտատուութիւններ էին՝ անկեղծութեան և ճշմարտութեան դուրս:

Անտառիկ, մէկ և միւս կողմէն բոտածները՝ պաշտօնական վիճարանութեան մէջ: Բայց մաքրու գերադրգութեան և կիրքերէն արիչ գրութիւն մը և արիչ կարծիք մը կը ծնէր: Ժաքաղէները և Մոնղանիի չարքութեան մէջ, արդէն իրարու կը նախնէին թէ պէտք կար վիճարանութեան մը, գոտարտութեան մը, վերջապէս պէտք կար ձեռակրպութիւններու, ազատելու համար անկէ, զոր կը կոչէին բոտանտար մը, զէն ի ձեռին բոտած և ազգին արիւնք թափած ստեղծ: Այս կարծիքը երկառաւոր տարաքիւն պաշտպանող մը ստէր՝ յանձին Ան-ժիւսի, որ խտակրած և զուրա մոխաւող մըն էր, և յսան տարեկանին բոլորովին իտէալ ընկերութիւն մը կ'երազէր, որ արիւնք բայարձակ հաստատութիւնը, պարզութիւնը, խտակրանութիւնը և անպարտելի ու մ մը: Օգոստոս 10ին չաւատաջ, իր մաղ խնայականութեան խորքերուն մէջ կ'երազէր այս գերմարդկային ընկերութեան վրայ և մոխաւողութեամբ հասած էր մարդկային կարծիքներու այս ծալրայեղութեանց, որուն Ռօպէսթիէն կրցած էր համար միայն տառիկան ու մով: Յեղափոխութեան մէջ նոյնիկ, որ հաղիւ թէ կը մանէր, զիտ անդիտակ բոլոր պաշարներուն, սխալներուն, սթիքներուն, իր բոտն գաղափարներով Մոնղանտա կուտարտութեան չարքերուն մէջ էր, Ժաքաղէները կողմաչեցնէր իր մաքին յանգրդնութեամբ, Քոնֆանսիոնը կը հրապարէր իր տաղանդով, ստիպել և այնպէս գիտ մոխարդական համար ի մը տիրացած չէր: Իր գաղափարները՝ ուսմէք միշտ լաւ բեղունելութիւն կը գրանէին, բայց միշտ չէին հասկցուեր, իրենց

բոլոր աղիւցաւ թիւնը չգործեցին մինչեւ որ Ռազմարիւժի նմանադոժեալը առնէր զարձան աւելի սովորական , պարծառ և հետաքրքրանք :

Անիկա խօսեցաւ Մորիսանէն յետոյ , որ ամենաանսնդուն պաշտպան մըն էր տնտեսարարելիութեան և ասանց անձնակազմութիւնը գործածելու իր հակառակորդներուն դէմ , որովհետեւ անձնակազմը տանելով իրենց զգալու զեռ ժամանակ չէր ունեցած . նախ զայլապէս թաւեցաւ միայն ժողովին զձեռն թեմանց և վիճաբանութեան ներառուութեանց դէմ եղիւր . (3րդ նիստը) : « Ի՞նչ , բնական , զուր , յանձնախումբը և անոր հակառակորդները տաժանելիօրէն ձեռնարկելով իրենց կը վնասէք զառնելու համար նախկին թաւաւորը : Իսկ կը ջանաք որ զայն քաղաքացի մը գործընկեր , գայն բարձրագոյնէք ալ ստանձնէին իրենց դէմ գործադրելի օրէնքներ զանելու համար : Իսկ ես , բնականապէս , կ'ըսեմ որ թաւաւոր քաղաքացի մը չէ , թէ թշուառի մը պէս պէտք է զատուի , թէ մենք աւելի պէտք է տնոր դէմ կուրծնէք : Բայն թէ զայն զատակէք , և թէ անիկա նրանապիւրնէր իրարու միայնակ պաշտպանութեան մէջ բան մը չըլլալով , գաղափարութեան ձեռնարկելով իրենց բնաւ չափով զրահնէք քաղաքացին օրէնքի մէջ , ալ՝ մարդկային իրաւանց օրէնքին մէջ . . . »

Այսպէս տրեմե , Սեն-ժիւսպ զատու վարութեան մէջ արդարութեան ինքիւր մը չէր գտնել . ալ կուրծնէր հարց մը : « Թաւաւոր մը զատակէք քաղաքացիի մը պէս , այս բար , կ'ըսէ , պիտի դաժմաւել իրենց պաշտպանը գտած սնունդները : Դատելը , օրէնքը գործողութիւն է . օրէնք մը արդարութեան կապ մըն է . ինչ արդարութեան կապ կայ արդեօք մարդկութեան և թաւաւորներուն միջեւ :

Արդ թաւաւորելը եղեանափոխ մըն է . բնաւարկութեան մը՝ որ ո՛ր մէկ

բանով կը քառաւ . ժողովուրդ մը յանձնար է տնոր հանդուրժելուն և որուն դէմ իրաքանչիւր մարդ բարբառին անձնական իրաւունք մը ունի : Անմահ զօրէն կարելի չէ թաւաւորել՝ ասանց մեղաւոր ըլլալու . ալ պիտի բանի մը խնդրութիւնը չառ մեծ է : Պէտք է աշխատէ մը վարելի ալ ըստաւարութեան հետ , ինչպէս թաւաւորները կը վարուին , երբ իրենց ենթադրեալ իշխանութիւնը բնաւարկները ըլլան : Բնաւարկութեան իշխանաւոր չգաղափարեցին Պարս Ա. ի իշխանութեան բնաւարկութեան ըլլալուն համար : Եւ անպատշաճ , մէկը աւելի բնաւարկութեան չէր քան թէ միւսը . որովհետեւ , երբ ժողովուրդ մը աշխատէ վատ է՝ որ թող կուտայ բնաւորներու իր վրայ ակել . տիրապետութեան առաջին հանդիպելին իրաւունքն է , և անիկա աւելի նուիրական ու աւելի օրինաւոր չէ՝ ոչ մէկին և ոչ միւսին գրգռուն վրայ : »

Ձեռնարկելով իրենց խնդրին անցնելով , Սեն-ժիւսպ ալ բանին մէջ ալ տրիչ անկապակից սխալներ կը տեսնէ : Դատաւարութեան մը մէջ ձեռնարկութեան իրենց միայն կեղծաւորութիւնն է . գաղափարութեան ձեռք չէ սը ժողովուրդներուն ծանօթ թող զրէ միայնակութեան իրենց արդարապէս , անիկա ու՛րի իրաւունքն է ու մինչդէռ :

« Օր մը , կը գոչէ , պիտի գործանան որ ժողովուրդ մէջ կ'աւարի ժամանակէն նուազ յատուցաւ ինչք . աչն տանն բնաւորը գոհաւեցաւ ձեռնարկելով , ասանց ու է ձեռնարկութեան , գաղափար քան երեք հարաւորներ միայն ստացաւ , և ասանց Համալսարանութիւնը միայն իր օրէնք ունենալու : Իսկ այսօր , յարգանքով կը կատարենք գաղափարութիւնը՝ ժողովուրդի մը արիւնք մանող մարդու մը , որ ռճիքը գործած պահուն բանաւ :

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ԺԶ Ի

Խնդիրը քննելով տարրեր տեսնելով մը, որ Լուդովիկոս ԺԶ-ի հետ կապ ունէր, Սէն-ժիւլիզ զոր յարձակի միտքերու զերազանց նորոգիւման զէմ, որը կրտէ, կը մնաս, մեծ զարմեալս Լուդովիկոս ԺԶ-ի կեանքը ոչինչ է, այլ անոր զուտաւ որներտուն մէջտեղ հանազ զազափաւրն է որ զիս կը մտահոյէ, ինքզինքնուն համար իրենց իսկ սուսած չափն է որ իմ ոչազգաւ իմնա կը զրաւ է, Այն

մարդիկը որ Լուդովիկոսը պիտի գտանէ, հանրապետութիւն մը ունին հաստատելիք եւ անոնք որ սեւէ կարեւորութիւն կ'ընծայեն թագաւորի մը ազգար պատիւին, երբէք հանրապետութիւն մը չպիտի հաստատեն: Տեղեկագրէն ի վեր տեսակ մը մարտնետ մէջտեղ ելած է Իւրաքանչիւր ոք իր յատուկ տեսակէտնելով կը մեղադրէ թագաւորին զաւարի ենթարկաւ իր, անոնք կարծեալ կը

վախճանն որ իրենց քաջութիւնն հետեւանքը պիտի կրեն, ամենք հրաժարում չեն միապետութենէ, ամենք կը վախճանն առաքինութեանն օրինակէ մը, որ միութեանն կողմ մը պիտի բլար...

« Մենք ամենքս դիւար կը գտանք խառնութեամբ, պիտի բռնա՞նք իսկ կատարութեամբ, մենք միայն կը խորհնք ժողովուրդին կորովը և ազատութիւնը բարեփոխել, մինչ հաղիս կ'ամբաստանուի հասարակաց խնամքն, և թէ ամենքը, կա՞մ ահարոնութեամբ լեյտն, կամ ոճիրի մէջ խառնում՝ աստճին հարսւածը աստճ իրարու կը նային:

« Բազաքայիններ, եթէ համակցան ժողովուրդը, 600 ասարունն առաքինի կեանք մը անցրինք ևս, եթէ Մեծն Բրիտանիա, Քրոմաւէի մահու ընկ, եսքը, տեսաւ. խաղաղութեանն վերածնիր՝ հակառակ իր կորովին, ինչպէ՞ս վախճարու են մեր մէջէն ազատութեանն բարեկամ բարի քաղաքացիները, երբ կը տեսնան որ կոչներ կը գողտց մեր ձեռքերուն մէջ և թէ ժողովուրդ մը, իր ազատութեանն աստճին օրէն իսկ կը յարգէ իր չղկաններուն լիշատակը: Ինչ հանրապետութիւն կ'ուզէ հաստատել մեր ներքին պայքարներուն և մեր ընդհանուր ահարոնութեանց մէջ... Երբէք աչքէս չպիտի հեռացնեմ սա պարագան, որ այն սգին, որով խաղաղորդ պիտի գտնուի, նային և որով պիտի հաստատուի նայն ինքն հանրապետութիւնը... Այս գաղափարութեան մէջ գրած ձեռք վիճաբանութեան չափը պիտի բլար նաեւ աստճանազարութեան մէջ ձեռք տնկած ազատութեան չափը:

Սակայն Սէն-Փիւպէլէն նուազ մարդասանց խորհուրդներ կային, որոնք կը ջանային աւելի ճշգրիտ համեմատութեանց մէջ մանկ և կը ջանային ժողովրդ մղել իրեն բաժնը գնահատելու աւելի արդար տեսակէտէ մը:

« Տեսէք, բաժնէք Լուիս 15 Կոյմի իրաւունք, խաղաղութիւն ճշմարիտ կայս-

թիւնը 1791ի Աստճանազարութեան մէջ: Անիկա կեցած էր ազգային ներկայացչութեանն զէմ, մրցելու համար անոր հետ: Բնական չէր որ անիկա ջանար կարելի կ'գտնէր չափ մեծ չափով իր կործնող ժողովրդին խնամք անցրնել: Դա ք չէր ք որ իրեն բացած էր ք աչք մրցարան և զայն հին կանչած էր ք պայքարելու համար օրէնք իր խնամքութեանն զէմ: Լէ՛ն, բայ, աչք կրկնակն մէջ, անիկա յազմուեցաւ, անիկա միանակ է, գինթափափ և ընկճում 25 միլիոն մարդոց սաքերուն առիկ և աչք 25 միլիոն մարդ իկը վառութիւնը պիտի տնկնան պարտապարհ զոհելու: Այդ էն, յարկը Լուիս, գիտեալ աչք յա խանութեան հակումը, որով լեցում Լեն բոլոր մարդոց սիրտները, զապում չէր Լուիս զովիկա ժՁ-ի օրակն մէջ, աւելի քան աշխարհիս սեւ մէկ վեհապետը: 1789ին իր խնամքութեանն մէկ մասին կամաւոր մէկ զոհողութիւնը չբաւ միթէ: Անիկա չհրաժարեցաւ իր իրաւունքներուն մէկ մասէն, զորս գործածել ինքզինքնուն ներած էին իր նախորդները: Գերաթիւնը չէնէնց իր երկիրներուն մէջ: Իր զոհիլմէն մէջ, չբաւ իրեց խառնատէր նախադարձները, և նայն իսկ այն փորձառական վիճաբանները, զորս հանրապետ յա էն իրեն կը մասնանշէր: Անիկա չբաւ իրեց կոյմ-ժեւերուն և երեք գաղափարներուն չարձուց իր իրաւունքներէն մաս մը: »

Ձեռք, Սէն-Լէոգէրիէտի երևութեան, աւելի յանդգնութիւն ցոյց տուած էր: Յիշելով Լուիս զովիկա ժՁ-ի վարժանքը, համարձակած էր անոր լիշատակը արթնցնել: Ժողովուրդին կամքը, բաժնէք, կրնար պատմել ճիշտութեամբ, ինչպէս նաեւ եկրուն մը, և անիկա ոճիրներ պիտի վերադրէր անոնց, եթէ նայն իսկ միայն երեսուցէմի աստճն զարծումները բլարին: Բացք ուր են այն ոճիրները, զորս կը վերադրէք Լուիս զովիկա ժՁ-ի, բոլոր աւազարութեամբ հեռեկաց

տեսր զէմ կարգացուած վաւերաթուղթերուն, անոնց մէջ գտայ միայն տկարութիւնը մարդու մը, որ կը տարտի իրեն ընծայուած բոլոր յայտերէն՝ իր նախկին իշխանութիւնը ձեռք ձգելու համար, և ես կը սնդեմ որ իրենց անկողինին մէջ մնած բոլոր միապետները աւելի յանցաւոր են քան թէ Լուդովիկոս ԺԶ.։ Բարի Լուդովիկոս ԺԲ.ն իսկ իր անձնական մէկ վէճին համար յիսուն հազար փրանսացի զօնկով Իտալիոյ մէջ, հազար անգամ աւելի ոճրապարտ էր ։ Անձնական զանձ, վեղօ, նախարարաց ընտրութիւն, կեններ, ազգականներ, մանկկա իրներ, ահա ասիկ Գարէն Լուդովիկոս ԺԶ.ը հրապարտները, և ինչ հրապարտներ, վկայութեան կը կոչեմ Արիստիդէսը, Էպիքլէար, խոյ ինծի բռն, եթէ իրենց հաստատականութիւնը պիտի գիտնար այդպիսի փորձութիւններու ։ Բարձրացէք տրեմն ազգային զերիշխանութեան ամբողջ մեծութեան, բմանեցէ՛ք թէ այդպիսի դուրսութիւն մը ինչքան հրաշալիք պիտի բովանդակէր ։ Կանչեցէ՛ք Լուդովիկոս ԺԶ.ը, ո՛չ թէ իրը յանցաւոր մը, այլ իրը փրանսացի մը և բաւէ իրեն, անոնք որ քեզ ժամանակաւ պատուած էին և իրենց ինքզնուր կոչած, այսօր գլեց զահրեկեց կ'ընեն, զոն խտատացած է իր իրենց հայրը ըլլալու և չեղար... իրը քաղաքացի քառնեալիք տաքիւնութեամբ զարմանէ՛ աշն վարմունքը, զոր ոճնորոր իրը ինքզնուր ։

Մտքերու արտակարգ զերացրդութեան մէջ, իրաւքանչիւր ոք մղուած էր խնդիրը նկատելու տարբեր տեսակէաները ։ Յոշէ, այս անհամապատասխան քառնան, որ 1789ին հռչակաւ որ եղած էր, չեղափոխական բացառութիւնները ամպիտոր տարած ըլլալուն համար, հարցուցած էր որ մարդկային ընկերութիւնը իրաւունք ունէր մահուան պատիժ տալու ։ 13 Նոյեմբ. ի նիստին, Վարդկային ընկերութիւնը, ըսած էր, իրա-

ւունք ունի՝ մարդէ մը խելաւ աշն կեանքը, զոր ինքը չէր տուած անոր ։ Անշուշտ, պէտք է որ ինքզինքը պահպանէ, բայց ճիշդ է որ այդ բանը միայն յանցաւորին մահուամբ կրնայ ընել ։ Եւ եթէ անիկա կրնայ տրիշ միջոցնալով, իրաւունք չունի՝ զանոնք զործածելու ։ Այս խնդրին մէջ, կ'աւելցնէր, աւելի քան տրիշ խնդրի մը մէջ, այս ճշմարտութիւնը մանաւանդ զործադրելի է ։ Ինչ, հանրային շահո՞ւ համար, կամ նպատին հանրապետութեան հաստատման համար է որ պիտի գոհէք Լուդովիկոս ԺԶ.ը ։ Բայց արդեօք իր բոլոր ընտանիքը պիտի մեռնի՝ աշն նոյն հարուածէն, որով ինքն իսկ պիտի դարձնուի ։ Ժառանգականութեան զրոյթեան համաձայն ինքզնուր մը անմիջապէս չի յաջորդէր տրիշ մը ։ Լուդովիկոս ԺԶ.ի մահուամբ աղատած կ'ըլլաք այն իրաւունքներէն, զորս տարող ընտանիք մը կը կարծէ թէ ընդունած է բազմաթիւ զարկաւ սեպականութեամբ ։ Արեմն միայն մէկուն ջնջու մը անօգուտ է, ընդհակառակը, ձգեցէք որ ընտանիքին ներկայ պետը ապրի, սպեկս զի բոլոր միւսներուն ինքզնուր ըլլալը արդիւն է, ձգեցէք որ ապրի աշն տակաւնութեամբ, զոր իր վարմունքները և տեղատուութիւնները կը ներշնչեն բոլոր ազնուականներուն, ձգեցէք որ ապրի իր տկարութեան համարաւոր, իր սարսառած ինկածութեամբ, և զուք նրաւ զփոխապաւ տալիք պիտի ունենաք իրմէն, քան տրիշ սեկ մէկէ մը, ինքզնուր որ այդ զահալուրկ ինքզնուր իմպաւոր իմպաւորի ձեռ հանրապետութեան ընդարձակ ծոցին մէջ, տանց աշն մեծափառ թափորին, որով չըջապատուած էր, զոյց տուէ՛ք թէ որքան ինքզնուր մը պրդալի է, երբ ինքզինքին ձգուած է ։ Խորունկ արհամարհանք մը յաշանեցէք իր նախորդ վիճակին հանդէպ, և այդ յիշատակը այլ եւս վախճալիք բռն մը չպիտի ըլլայ ։ Մեծ գաւ մը տուած պի-

տի բլլաք մարդոց, աչդպէսով հանրապետութեան և անոր ազատութեան և լուսաւորութեան համար աւելի բան ըրած պիտի բլլաք՝ քան թէ ձեզի չվերարերայ արիւն մը թափելով: Գաղով Լուդովիկոս ԺԶ-ի սպուն, յարեց՝ Թոչէ, եթէ կրնայ մարդ գտանալ, մենք զայն յազաքացի մը կ'ընենք, ինչպէս Էրիտտտարդ Հաւատարմութիւնը: Անկեա պիտի սպաքարի հանրապետութեան ի նրպատ և չպիտի վախճանք որ ազատութեան սեւ զինուոր երբէք իրեն օգնէ, եթէ անկեա խեղճութիւնը տնեւոր հալոնեիքի գաւաճան մը գտանալու: Այսպէսով ցոյցնենք ժողովուրդներուն թէ մենք բանեմք մը չենք վախճար, հրապիրենք զիրենք մեզի հետեւելու, թող տմենք միայն և արտակա՛ն համաժողով մը կազմեն, թող հրաժարեցնեն իրենց վեհապետները, թող աչդ նկատեն Լոկները ձգեն որ իրենց մէջն կեանքը քաշքշեն հանրապետութեանց մէջ, և թող նոյն իսկ անոնց պզտիկ թոշակներ կապեն, որովհետեւ աչդ Լոկները այնքան գարկ են ու և կարողութենէ, որ նոյն իսկ պէտքը իրենց չպիտի սորվեցնէ կերած հացիքնին չա՛նկ: Բարբարոս պատիժի մը քննումին մեծ օրինակը առէք աչդպէսով: Վերջուցէք արիւն թափելու աչդ զէջ միջոցը և մանաւանդ ժողովուրդը բժշկեցէք արիւն թափելու մարտմէն: Ձանաղէք անոր մէջ ամուրիկու աչդ ծարարը, գոր հարամիա մարդիկ կուզեն զրգոնել, անով հանրապետութիւնը խանդարելու համար: Խորհեցէք որ բարբարոս մարդիկ ձեզմէ կը պահանջեն զեւ հորիւր յիսուն հազար զրախ, և անգամ մը որ իրենց բնծայէք տախիլն թագաւորին զրախը, աչդ եւս ոչ մէկը պիտի կրնաք մերմել: Արդիւրեցէք այն սճիրները, որոնք երբոր աւան պիտի յագեն հանրապետութեան խորքը, պիտի անպատուեն ազատութիւնը պիտի յապաղեցնեն անոր լուսնի իմաստները, և պիտի վնասեն

աշխարհիս երջանկութեան փաթաղու-մին: »

Այս վիճարանութիւնը տեսած էր Եղեմբեր 13էն մինչև 30, և ընդհանուր վրդովմունք յատմէ բերած էր: Անոնք, որոնց երեսակցութիւնը բարձրաթիւն չէր ընդգրկած իրաց նոր վիճակը և զեւ 1789էն յիշատակներ պահած էին միտպետին բարութեանէն, անոր հանդէպ տածուած սրէն, չէին կրնար հասկնալ որ աչդ թագաւորը յանկարծ բռնապետի փոխաւ ըլլալով կատափնաւոր արժանացած ըլլայ: Եւն իսկ ի նկատի ունենալով իր յարաբերութիւնները օտար պետութեանց հետ, աչս սխալը կը վերացրէին իր ակարսութեանը, զինքը չըրճապատուներուն, ժառանգական իշխանութեան մասին տնեցած այն անդալթութիւն սխալ և նախատալի մահապատիժի մը գաղափարը զիրենք կ'ըմբոստացնէր: Ասկայն և այնպէս չէին համարձակը յայնապէս Լուդովիկոս ԺԶ-ը պաշտպանելու:

Վերահաս վտանգը, որուն ենթարկուած էինք Բրախայնիւրու արդատանքով, այն ընդհանուր կերպով տարածուած կարծիքը, թէ արքայիքը գազանապէս պահաճաւ եղած էր մեր սահմանադրականներու աւա յարձակումին, աչդպիտի գաչքոյթ մը յատմէ բերած էին որ զմիտալով միտպետին վրայ կը ձգէին ամեն յանցանք, և աչդ զգաղու մին զէմ գտել ոչ ոք կը համարձակէր: Ընդհանուր կերպով մը կը գահանալին զիմացրելով անոնց, որոնք վրէժնեղբար թիւններ կը պահանջէին, զանոնք կը նկարագրէին իրր խաղաթեանց զրգոնեներ, իրր Անտիօքիքիաններ, որոնք կ'աղէին Պրանտան ծածկել արիւնով և անկրթներով: Աւանց անտանապէս Լուդովիկոս ԺԶ-ը պաշտպանելու, չտփաւսութիւն կ'սկիւնայէին յաղթուած թշնամիներու ամար, իրարու կը յանձնարարէին զգաւած աչ կեղծաւոր կ'ըմբէ մը, որ հանրապետութիւնը մահապա-

տիմներու միջոցաւ պաշտօնանկ ձեռք-
նկալով, միմիայն կը ջանար զայն հաւ-
տակեցնել տարածախօսի և կամ գայն կառ-
կածելի գործնէն Եւրոպայի աչքին :

Ժիրօտեանները դեռ խօսք տուած չէին :
Ասելի կ'ենթադրուէր, քան թէ կը հաւ-
կրցուէր անոնց կարծիքը և Մօնղաներն,
զանոնք տարատառնկաւ տախիւս աշն-
նաբու համար, կը սնդկէր թէ անոնք
կ'ուզէին Լուդովիկոս ԺՁ. ր ազատել :
Այլ սակայն ժիրօտեանները վարանաւ
էին աշտ խնդրին մէջ : Մէկ կողմէ,
մերժելով անբանարարելիութիւնը, և
Լուդովիկոս ԺՁ. ր նկատելով իրը մեղ-
տակից՝ օտար նուաճման մէջ, միւս կող-
մէն յազուաժամ էին մեծ գորազդութեան
մը սուջա և ամէն տախիւս տարուած
բլլալով գիժադրելու իրենց հակառա-
կորդներուն բրտութեանը, չէին գիտեր
թէ ինչ միջոցի գիմնն ու երկգիմն և
սպառնալիսն յաւթիւն մը կը պահէին :

Ուրիշ խնդիր մը այդ միջոցին կը
յուզէր միաքերը և նախարկ խնդրէն
նուազ վրդալիսնք չէր պատճառեր,
անիկա տակտիկէններու խնդիրն էր,
որ յեղափոխութեան ամէն շրջաններուն
խառնութեանց մեծ շարժառիթ մը և-
զամ էր :

Արդէն տեսնեք թէ որքան մատ-
հոգութիւն և նեղութիւն պատճառած
էին Պայելի և Նէյքէրի 1789 թ տա-
ջին օրերը : Ասն գիտարութիւնները,
ալ տակի մեծցած, կը ներկայանային
1792 թն վերջերը, ամենափառանգաւ որ
չարժու մներտ հետ : Վաճառականու-
թեան գողարտ մը՝ ամէն ճիւղերու մէջ,
որոնք ամենատանհրամիշտ պիտաւրներուն
չեն վերաբերիր, կրնայ չառ միտակ
ճարադաւազածութեան և հետզհետեւ ազ-
դել գործաւոր գտակարութեան վրայ :
Բայց երբ անհրաժեշտ անտուր, ցորենը
կը պակսի, խառնութիւնը և անկար-
գութիւնը կը յաճորդեն անմիջապէս :
Ար պատճառաւ է որ նախկին ստա-
կանութիւնը ստակաւորէններու ազդ-

րած էր իր իրաւասութեանց կարգին
մէջ, իրը մէկը այն խնդիրներէն, որ
ամենէն աղելի կը շահագրգռէր հանրա-
յին անդորրութիւնը :

Գորենը սակաւ չէր 1792 թն : Բայց
հունձքը ու չափած էր եղանակին բեր-
մամբ, և տակէ զատ ցորենահարու-
թիւնը յապաղած էր բազուկներու պաշ-
կասութեան պատճառաւ : Սակայն և
այնպէս, սովին ամենամեծ պատճա-
սը ուրիշ սեղ էր : 1782 թն, ինչպէս
1789 թն, ապահովութեան պակասը,
ճանրաներու վրայ թալլուելու վախը,
և սակարկութեանց մէջ կրկնք նեղու-
թիւնները արգելք կ'ըլլային որ հողա-
տէրերը բերեն իրենց արմախները :
Անմիջապէս ձայն բարձրացուցած էին
թէ ցորենը կը դրուեն : Մանաւանդ
զայրացած էին այն հարուստ հողատէր-
ներուն գէժ, ցորտ ազնուական կը կո-
չէին, և օրոնց միջև՝ շատ անպատմա-
հոգային կողաւորները, կրնէին թէ
պէտք է բաժնուի : Քանի կը բարեկա-
նային անոնց գէժ, այնքան անոնք քիչ
կ'երեսային չուկաներուն մէջ, և աշն-
քան տակի սովը կ'աւելնար : Թղթա-
ղրամներն ալ պատճառ եղան սովը յա-
ռաջ բերելու : Շատ մը հողատէրեր,
որոնք միայն զբաւ գիշերու համար կը
ճախէին, չէին ուզեր հաւաքել վախ-
խական արժէք տնեցող թուղթ մը և
կը նախընտրէին իրենց ցորենահարու-
նէրը պահել : Ասկէ զատ, որովհետեւ
ցորենը ամէն որ տակի հողաւորու կը
գտանար և թղթաղրամները տակի ա-
ռաւ, նիսիին և արժէքին մէջ անհա-
մեմատութիւնը չարանակարար աճած
էր և սղութիւնը կ'աւելնար : Հետզհետեւ
տակի զգալի եղանակով մը : Սովի մա-
մանակներու մէջ սպարադար եղած
ձեւով մը, նախազդու չութիւնը տակ-
նայով՝ վախու հետեւանքով, խրաքան-
չիւր ոք կ'ուզէր պաշտու հաւաքել, բն-
տանիքները, թաղապետութիւնները,
կատաւարութիւնը ահագին գնաւորներ

կ'ընէին և այսպէսով ցորենահատիկը աւելի հազուադէպ և աւելի սուղ կը գործնէին: Մտնաւանդ Բարիլի մէջ, քաղաքապետութիւնը չստ ծանր և չստ հին գեղծութիւն կը զորձէր: Անիկա զրապի նահանգներէն ցորեն կը գնէր և վաճի կը ծախէր իր գնէն վար գնով մը, ժողովուրդը ամառելու և աւելի ժողովրդը տկանութիւն չաճելու: Կրկնով գիտատարութիւններով և Այս բանէն սոյաւորձ կուգար որ վաճառարները, մեր քաղաքներէն ճնշուելով կը քաշուէին չուկայէն, և գիւղերու ժողովուրդը՝ ամանութենէն հրապարտած, կուգար կը դաւէր ուտեստեղէնի մէկ մասը, զոր մեծ ծախքերով ստիկանութիւնը հաւաքած էր:

Այս գէշ միջոցները, որոնք ներշնչ չուած էին անտեսողիտական սխալ բարձրամեծեր և ծաղրանգ ժողովրդական հոսիկան փառաբերութիւնէ մը, կ'սպաննէին վաճառականութիւնը, որ մանուսանդ Բարիլի համար անհրաժեշտ էր, որ սկսէր էր պղծիկ տարածութիւն մը վրայ գիւղի սեւ տեղ, աւելի մեծ քաղաքի ինքնաւոր ցորենահատիկ: Սովի պատճառները ուրեմն չստ բազմազան էին. նախ, հողաւէրերու սարսափը, որոնք չուաններէն կը հետանային. ինքնապարտաւններէն յատաճ եկած սղութիւնը, որաչար հաւաքելու կատաղութիւնը, և վերջապէս՝ Բարիլի քաղաքապետութիւնն միջամտութիւնը, որ կը խանգարէր վաճառականութիւնը իր գործի մրցակցութիւնով:

Այսպիսի դժուարութիւններու մէջ գիւրիս է գտնուելով ինչ որ գեր սկսէր է կատարելն աչի երկու գտակարակութիւն մարդիկը, որոնք Պրանտալի գերիշխանութիւնը իրենց մէջ կը բաժնէին: Բնութեան միտքերը որ միշտ աչմ ազած էին ս և է գիտակցութիւն հետադիմ, գիտակցութիւնը փճափնով, որոնք գտակարութիւնները արդիւրեւ պատրաստ կու գտնուէին բարձր անտես, որոնց

մասին կը կատարուէին ինչ իրենց հակառակ են, այսպիսի միտքերը սովը վերացնելու համար մէկ միջոց միտքն կ'ընդունէին. — գործնաւոր բնի ուժը: Անոնք կ'ուզէին որ հարստները իրենց անպարծութիւնն զուր հանեն, ցանոնք ստիկան չուկայ երկարու, որ անոնք հոն հարկադրուած ըլլան իրենց ապրանքը ծախելու: Համայնքային իշխանութիւնէն որոշուած գնով մը, կ'ուզէին որ ցորենահատիկները իրենց տեղերէն հետանան և չերթան գիւղերու «գրաւորներ» կոչուողներուն տնտեսներուն մէջ: Կը պահանջէին ուրեմն վաճառականներուն բոնի ներկայութիւնը չուկաներուն մէջ, գիւղերու սակը կամ քաղաքային գիւղ, սակն չընտրելու ինքն արդիւր, վերջապէս վաճառականներուն հազարու գտիկներ՝ իրենց փափաքներուն աչ ինչ հաշու. սովորական հրապարտով, այս պատիմներու և մասնաւոր փախու:

Չափաւոր միտքերը, ընդ հակառակը, կը փափաքէին որ ինչ արտէր վաճառականութիւնն իր ընկալար վերատեսչու, հողաւէրերու վախերը փառատելով, գիւղերը աչաւ ձգելով որ իրենց գիւղերը որոշեն, իրենց ներկայացնելով հրապարտով, սղութ, ապահով և չաճաւոր փախանակութիւնն, ինչ տողով մէկ նահանգէն միւս փախալարութիւնը, որ սկս գիւղերէն սղուել աչի նահանգներուն, որոնք ցորեն չէին արտադրել: Այսպէսով կը մերժէին սուրբը, ամէն կարգի արդիւրները և անտեսողներուն հետ կը պահանջէին բացարձակ տգիտութիւն ցորենահատիկներու վաճառականութիւնն տնտես ձրանալի մէջ: Ըստ Պարպատի, որ չստ հետաւ էր աչի նիւթիկներուն մէջ, կ'ուզէին որ օտար երկիրներու արտածութիւն սուրբի մը ենթարկուի, որ աւելնար երբ գիւղերը քարձրանալին. այսպէսով ցորենի արտածութիւնը աւելի դժուար պիտի գտնար, երբ ցորենահատիկի ներկայութիւնը տեղի անհրաժեշտ գտնար:

Անճար կոտաւորական միջամտութիւնը կ'ընդունէին միայն կարգ մը չտակարար հաստատման համար, և արտառովոր պարագաներու տակ, և ուղիքն որ խտտութիւնը գործածուէր մի միայն խտտաշարներու դէմ, որոնք բռնութիւնը բռնակցէին հոգաակրորէն ուղիք համարաներուն վրայ կամ չուկաներու մէջ, վերջապէս կը մերժէին պատմիներու գործադրութիւնը վաճառականութեան համար, որովհետեւ վախը կընայ գործումի միջոց մը չլիւր, բայց երբէք գործունէութեան միջոց մը չէ, անիկա կ'անգամաւորձէ, բայց չխանդավորուի մարդիկը:

Երբ կոտակցութիւն մը աւել կը պահանջ պիտու լինէր մը, ինքզինքը կոտակցութեան տեղ կը դնէ և չտաով կոտակցութեան յատուկ հարց իրենց կը անուանէ և նախապայտումներ կ'ունենայ, անիկա կ'ուղիք ամէն պնդումով բռն յատկացնէ և բռնի ու մը գործածել, իրը բազմաթիւ միջոց: Այսպէսով է որ ազատութեան հասանքուն բարեկամները զարգացան գրականաց համար, բոլոր կոտակցութեանց նախապայտութիւնը անէին և իրը հարստակցող կը գտնէին անոնց, որ աւելի չափաւոր ըլլալով կ'ուղիքն ազատութիւնը ոչ միայն նպատակին մէջ, այլ միջոցներուն մէջ և ապահովութիւն կը պահանջէին իրենց իշխանութեան համար արդարութիւն ու ձեռակերպութեանց մէջ պահողութիւն և բացարձակ ազատութիւն առեւտրի:

Ուրեմն, միջոցակները կարելի որ կ'ընծայէին տիրական միտքերէ երեսակալուած բոլոր գրութիւնները՝ վարչական բռնապետութեան դէմ, բայց այս նոր անտեսողները վախճանակ գտնելու, ինչպէս մասնաւոր կ'ըլլար, ինքզինքն աւելցող և միշտ հանրային կարծիքէն պատապարտուած կոտակցութիւն մը, կը գտնէին հանրային վերակոտակցութեան պարագայով արեւելքում միայ-

քեր, որոնք կը կարծէին որ այս նպատակին համար գործածուած բռնի ու մը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ բարեգի կոտակցութիւն:

Այս վիճարանութիւնը ուրիշ ծանր մեղադրանքի ինչոք մը յատկէ կը բերէր, Ռոյսն առնալ որ կ'ամբաստանէր Համաշխարհային իշխանութիւնը՝ իմ գեղծում կ'որոճէ առեւտրականութեան մէջ, գտնանքն ապահովութիւնը միջոցի մէջ, զինքը կոտակցութիւնը մարդկայականութեան ունենալու փոխարինութեամբ մը: Մանկանեաները կը պատահանէին Ռոյսին, գտնաւորատեսութիւնը որ իր նախապայտութեան յատկացում աւագին գտնալները գէշ կերպով կը գործածէր, ցրեւնախափել գեղատ համար, կ'ամբաստանէին որ գրաւորներուն պիտու էր, իմ ինքզինքը միջոցային ճամբիս բռնապետ կը գործէր, առեւտրականները գրաւելով:

Մինչ այս նիւթին վրայ կը վիճարանէին միջոցին մէջ, կարգ մը նախադրանքներու մէջ և մասնաւորապէս Էդուէ-Լուարի մէջ կ'ապրատարէին: Գիւղերու մարդկային, ապի պահածն և քաղաքներու զգալիներովը գրգռուած, Քանթալանիներ կը մեղադրէր իրը կրած բոլոր չարիքներուն պատճառ, և մինչ կը գտնաւորէր որ անիկա չէր ուղիքն առեւտրի գեղցր ցրեւնախափելին վրայ, գտնաւորատեսութիւնը միեւնոյն առնալ իմ կ'ուղիք կընէր չնչիւր Քանթալանէն էր որ այս վերջին մեղադրանքին տեղի կ'ուտար: Խնայողութիւնները բռնալու մարմաջէն բռնուած ըլլալով, առեւտրականները պատահական ծախքերուն գրգռելու, ծանուցելու էր որ կընտանի ծախքերը պիտի վերնան, և անոնք որ պատարագ ազգիկ, գտնաւոր վաճարէին: Այսպէս ուրեմն, ապրատարները չէին լինելու համար բռնալու որ կընէր կարգում էր և հզակեան հախտութեամբ մը, մէկ կողմէն Քանթալանիները կը մեղադրէին որ առեւտրականներու ինչոքն մէջ չափաւոր էր և միայն կողմէն կ'ուղիքն որ բռնա-

էր կրօնական ինդիւիներու նկատմամբ : Երկու անդամներ ժողովին կողմէ զոր-կուելով Քուրդիզի շրջակաները քանի մը հազար գիւղացիներու բազմութիւն մը գտան , որոնք բրիչներով եւ որսի հրացաններով զինուած էին եւ ստիպուած եղան , մահուան սպառնալիքին տակ ցորենահատիկներու տարքը ստորագրելու : Անոնք համակերպեցան , եւ Քանդամիսիներ չնդաւանց իրենց բաւ-ծր : Անիկա յայտարարեց որ , պէտք էր որ մեռնէին եւ չնչեց աշն ատարքը , զոր ստորագրած էին : Չինտորական ուժ զրկեցին հաւաքումները ցրուելու հա-մար : Այսպէս , կը սկսէին Արեւմտեան նահանգներու խռովութիւնները , իրը-ուսուսութեան եւ կրօնքի համար ունեցած սիրոյն հետեւանալով :

Տանդօնի տառջարկին վրայ ժողովը խաղաղեցնելու համար Արեւմտեան նա-հանգներու ժողովուրդը յայտարարեց որ իր վտանգաւորութիւնը կրօնքը չնչեց չէր , բայց յաւատեցաւ մերմելու բարե-րացոյն գիւր : Այսպէս , դեռ անվշտով՝ փոխորիկներու մէջտեղ , Քանդամիսի մեծամասնութիւնը կ'արտայայտուէր ա-սեւտարի ազատութեան ի նպաստը դա-պողական դրութիւններու գէժ : Ռեբեմի, եթէ նկատուելի էր անոր ի թէ ինչ կ'անցնէր կը գտնար բանակին , պա-տահապարկեանց , էտ գովելու ԺԶԻ գտնաւորութեան մէջ , պիտի տեսնէին տարափելի եւ եզակի տեսարան մը : Եւտեղուն մարդիկ կը գերազգրուէին , եւ կ'ուզէն լրիւ փորձառել բանակը եւ պաշտօնատարութիւնը , անուղմ հետապ-նելու համար դաւջ եւ կատարելի տար-րերը , կ'ուզէն բռնի ուժ գործածել փա-հառակառութեան գէժ , անոր կռակի մը արդիւնքով համար եւ տարափելի վրէժիւնդրութիւն ի դարձ զնկ ահարկե-ս : Համար բարբ իշխումները : Չափաւոր մարդիկ , բնդ հակառակը , կը փոխան բանակը կազմաւորէին զաշն վերանորո-գելով , սպաննելէ փաճառակառութիւնը

բանութիւն ընելով , միտքերը բմրո-տացնելէ , ահարկեւ՝ ի դարձ զնկով : Բայց իրենց հակառակորդները կը զայ-բանալին նոյն իսկ այս երկիւղէն , եւ ա՛յ տեսի կը մղուէին իրազարծել՝ ամէն բան վերանորոգելու , ամէն ինչ բռնի կերպով կատարելու եւ ամէն ոք սպառնալու ծը-րացիրը : Ահա այս էր աշն տեսարանը որ այդ միջոցին կը ներկայացնէր Քան-դամիսի ձախակողմը , ընդդէմ աջա-կողմին :

Եղեմիք 30ի 1 խառ չառ յազում հալից եղած էր , սրովհետեւ Ռայան գաւ-դատ կը յարանէր , յայտարարեալութեան ինքն ինքնաց գէժ , ու տեսնելէն իրնդ-րին մէջ , եւ մէկ մըն ալ հարցիւ աշն սե-ղեկապիւն , զոր պատրաստած էին Լու-է-Լուստ գրիւսած սպասարկները :

Երբ անցած մը մարդ սկսի ինկ զէջ բաները , ամէն բան միտք կ'իմայ : Անկ կողմէ՝ կը վերախէին կատարածե-րը , զրգոյն հրատարակութիւնները , միւս կողմէ՝ անորոշութիւնները , ին-գաւորութեան ինքն ինքն ինքն , սպա-լին վրէժիւնդրութեան գէժ հետեւած գանդալութիւնները :

Աստու խառ եւ բնդ հետեւ զմզու-հալութիւն պատճառած էր : Ռայեւրիէն ազմակին մէջ խոսք տատ , եւ խոս ինչ եկած է տառջարկը բարբ միւսնե-րէն տեսի սպալեցիկ միջոց մը , համայն-քայլին անդորդութիւնը վերահաստատե-լու համար , միջոց մը որ ժողովը ան-կողմնակալ ու համեմատիւ պիտի դար-ձրնէ , որ իրար պիտի խառնէ սպալիւն Քանդամիսի ինքնութիւնները , որ բարբ պարտաւորութիւններ իսկ պիտի պարտա-ւորէ եւ զրպարտութեանց տառջարկ պի-տի տանէ , ամէն կողմէ պատալին .

« Ի՞նչ է այդ միջոցը , որն է : »

Ռայեւրիէն յարեց . « Վա գն իսկ պէտք է զատապարտել Յրանապիկներուն բանապետը՝ իր սփրններուն արմանի պա-տիւնին , եւ այս կերպով բնաջնջ բնդ զատալիկներուն տալուէնը :

ՄԷՆ - ԺԵՆԱՆ

«Յաջորդ օրը պէտք է օրէնք մը քու էարկէք ու ահաանգէններու մասին, իսկ անոր յաջորդող օրն ալ դուք պիտի գիտեցէք ազատ Սահմանադրութեան մը հիմունքը:»

Այս միաժամանակ յանդուգն եւ հնարամիտ եղանակը՝ փրկել թեան միջոցները ծանուցանելու՝ աշխուս մը ընելով որ այդ միջոցը մէկ հաւաքի է, ու այն ալ աջակողմին հակառակած մէկ բանն է, զրկուեց Ժիրանսէները եւ գանձուք հարկադրեց թաղապետ թիւն մը առջից ու

տախտարութեան մեծ խեղրին մասին: Պիտի գտաւ:»

«Դուք կը խօսիք թաղապետին նրկատմամբ: Խառնութեանց յանդանգը կ'իշխուի անոնց վրայ, որոնք կ'ուզեն անոր տեղը ուրիշ թաղապետ մը դնել: Երբոր մամանակը գայ անոր կազմութեան մասին բացատրութիւն տալու, եւ պիտի գիտնամ խօսիլ այն խառնութեամբ, որուն արժանի հանց խաղած է: Բայց հիմա ինչո՞րք այդ բանին վրայ չէ: Եստե՞ս եւ չա՞ն խառնեալ վիճակին վրայ է

խնդիրը, խառնաթիւները կը ծաղկն անխելանախն կապտ թնկնէն. անխելանա-
նաթիւներ յառաջ կու գայ օրէնքներուն անդործադրելի մնալէն. աչա վիճակը պիտի յարապուէ, այնքան աստեղ օր Քանթիանթիանը յան մը չընեն կարգ կա-
նանք ապահովելու համար ։

Պիլատէն վերջ անմիջապէս խառն է առնէ Լըմանտը եւ կը հրաւիրէ իր պաշտօնակիցները, որ անձեռակառն-
թիւները մէկ կողմ թողուն ու գրաղին միմիայն հանրային խնդրով և այն գոր-
գրութիւններով, որոնք կը կատարուին խառնարը փրկելու համար, և որոնք վերջ պիտի գտնեն, երբ այլ եւս քոյտ-
թիւն չունենայ ինքաւորը ։ Այս պատ-
ճառով առաջարկեց ժողովին՝ զնոյն օր դատաւարութեան շուրջ կազմուած կոր-
ծիչները զիւանին յանձնուին, ապա ին-
քորդ անդամներուն բաժնուին, և աշ-
նուհետև օրուի թէ՛ Լուդովիկոս ժ.Չ. օղէտք է դատուի, առանց երկոր բա-
րակ հաստատութիւններով ժամանակ կորսնցնելու ։

Ժան Պօն Ալէնք Անարէ, գոչեց որ, նոյն իսկ այս նախապատրաստական աշխա-
տութիւնները տեղադր են և թէ հարկ է անմիջապէս արձակել վճիռը և որո-
ւումին ձեռք ։ Վերջ ի վերջեց Քանթիան-
թիւնը ընդունեց Լըմանտի անաջարկը, և պաշտեց յայտը հասկնալով, խնդրոյն վիճարկումը թիւեր չկատարուեցաւ ։ Դիկ-
տիները 3 թիւ ։

Երբ հասաւ Պիեռ-Յը, ամէն կողմէ պահանջեցին խնդիրը ձեռք առնել, ամ-
բաստանագիրը խմբագրել, և օրուի այն ձեւերը, որոնց համեմատ տեղի պիտի ունենար դատաւարութիւնը. Թաղե-
րէն խառն ուղեց, և թէն որչաւած էր քորդը կործանները աղել ու չի կարգաւ, անկեա յաջակցեալ խառն ասեց, որով-
հետև կ'ուզէր խառն ո'չ թէ դատաւա-
րութեան վրայ, այլ նախ թիւն անոր հակառակ, և առանց դատաւարութեան կ'ուզէր որ դատաւարութիւն մը ըլլայ ։

Թաղերէն յապտարեց՝ թէ, դատ մը

յանայր կը նշանակէ խորհրդակցից, թէ՛ թոյլ տայ որ խորհրդակցութիւն տեղի ունենայ, կը նշանակէ կատարածի և նոյն իսկ ամբաստանադին նպատաւոր յու-
ծում մը կ'ենթադրէ ։ Արդ, Լուդովիկոս ժ.Չ. ի սփիւր կատարածի ենթարկելը կը նշանակէ ամբաստանել Բարիզցիները, գաշակիցները, վերջապէս այն ամէն հայրենատէրները, որոնք Օգոստոս 10 ի չեղափոխութիւնը յառաջ բերին, ասի-
կա կը նշանակէ անպարտ համարել Լու-
դովիկոս ժ.Չ. ր, աղետակաւները, օտար տէրութիւնները և անոնց յայտարարու-
թիւնները, մէկ բառով, բոլոր, տափեա կը նշանակէ թագաւորութիւնը անմեղ և հանրապետութիւնը յանցաւորութեան հրա-
չակելը ։ Թաղերէն չարտնակեց. —

« Եւրոպ. թէ՛ ապառաժիտ թիւն խառնները ինչպո'ն յանդուգն գործած են յորմէնտէ յայց կատարած մէջտեղ հանած Լք. անցեալ Օգոստոսին, թա-
ղութիւն կու ստիկները ինչպիսիքները կը ծածկէին, այլ որ համարձակէր անոր պիտան հիւսել, իրը պատահան կրա-
պաննուէր, բայց այսօր անոնք գլուխ քարծրացուցած են անպատիւ կերպով, աշտը, լրբենի գրութիւնները սղոյած են Բարիզն ու պատանները, վիճակ մարդիկ, որոնք ասանց ձեռք պիտուարուն, և որչեքի հակառակ այս պատերաւ տակ կ'անշուած են, խառնարարական աղա-
պակներով կը խնդայնեն այս քաղաքը և կը պահանջեն որ Լուդովիկոս ժ.Չ. անպատիւ մնայ ։ Չեղի ալ եւս ուրիշ բան չի մնար ընելիք, այլ բաժնայ այս չրժափակը անոնց առջեւ, որոնք ար-
դէն կը անձնան գոյն պաշտպանել պա-
տուով ։ Ասեցին կայ. այսօր՝ Լուդովի-
կոս ժ.Չ. ժողովարդի պատգամաւորնե-
րուն մէջ պաշտպաններ տնի, անոր թիւն ու զէմ կը խառն, ասեց երկու ա-
միս առաջ, ով կրնար կատարածի աշ-
տեղ, որ խնդիր պիտի ըլլար անոր ան-
քրտնարարելութիւնը ։ Բայց, յորմէն-
տէ յապաքացի Բէլգիան իրը յայտը խն-
դիր մը մէջտեղ հանեց ան հարցը՝ թէ

կարելի էր թագաւորը դատել, մինչդեռ
այդ խնդիրը տառնաձինն պէտք էր նկա-
տի առնել, Սահմանադիր ժողովի վար-
չապետութիւնները կրկին երեւան եկան
հաս : Ինչ սճիր, ինչ նախատինք . Ֆրան-
սացի ժողովուրդին բնոր լինողաց կու-
ղովիկոս Ժ.Չ.ի ներդրականովը . մենք
լսեցինք բռնապետին առաքինութիւն-
ները և բարիքները գովարանողները :
Մինչ մենք մեծադոշն դատարութիւնը
կրեցինք լատապէս քաղաքացիները ա-
զատելու հապճեպ որոշումներու պատ-
ճառելիք անարդարութիւնէն, բռնապե-
տին դատար տառնաձինն այնքա՛ն նուի-
րական դարձեր է, որ այլ ևս կարելի
չէ, կ'ըսեն, ո՛չ երկար բարակ և ո՛չ ա-
պաստօրէն վիճարանիլ ամոր վրայ : Եթէ
հաւատ բնծայենք իր Զատաղովներուն,
զատաւարութիւնը պիտի աւել քանի մը
ամիս, և պիտի համեմ գարունը, այր տ-
սեն բռնապետները բնջհանուր յարձա-
կում մը պիտի գործեն մեր վրայ, և և
տեսէք թէ ի՛նչ լաշն տապաւնչ մը բաց-
ուած է դատաւորներուն առջեւ . տեսէք
թէ խառնակիչներուն և աղետակա-
ներուն ի՛նչ ապէկ նիւթ կը մատակա-
րարուի :

«Արցախը երկինք, բռնապետական
վայրագ խաժանեկը կը պատրաստուին
անգամ մըն ալ պատտուել մեր հայրե-
նիքին սիրտը յանուն Լուսավիկոս ժԶ.ի
որ տակաւին կը պայքարի մեզի գէտ,
իր բռնալին խորէն, և տակաւին կառ-
կածողներ կան որ յանցամար է իմ ոչ,
կամ պէտք է ինչնամի նկատել զայն,
իմ ոչ: Հարցնողներ կան որ ինչ օրէն-
քով կարելի է գաղաղաբանել զայն:
Սահմանադրութեան կոչում կ'ընեն անոր
ի նպատակ: Սահմանադրութիւնը կ'ար-
դիւնէր սակաւն աչն բանը՝ զոր բրիտ-
եթէ Լուսավիկոս ժԶ. պէտք էր միայն
գահընկէցութեամբ պատմել, գտնաբեր
կրնար ալլ զմեր արձակել, ստանդիր
գաղա յնեամբ բլրալու, իրաւունք չու-
նէիք բնա զայն բանար պահելու, ա-

Դրկեալ իրաւունք ունի փնտսող հաստա-
ցում և ազատ արձակում պահանջելու .
Սահմանադրութիւնը կը գաղափարեւ
զձեզ . զայե՛ք ի տղայիկային տարբ ին-
կէ՛ք և զթաւթիւն հարցեղէք՝ 11

Այս կրակոս ճառախօստ թիւնները թէ և Սէն-ժիւսդի ըստճներէն աւելի նոր բան մը չ'իւն պարունակեր, ժողովի՛ն վրայ խարունկ ապառ սրու թիւն մը գործեցին, և ժողովը կ'ու գէր անմիջապէս վճիռ արձակել: Ռօպէսթիւն պահանջած էր որ անմիջապէս լուղովիկոս ժ.Ձ. անմիջապէս ղատաի. սակաւն և այնպէս մէկ քանի երկաթիօխաններ ու Բէլ-գիօն պնդեցին որ ղատաւարութեան և ղանակը որոշելէ առաջ պէտք է, աս նոսալն, վճուել թէ ղատաի պիտի կնթարկուի անիկա, որովհետև, կ'ըսէին, ասիկա նախապարտատուան անհրաժեշտ միջոց մըն է, որքան ալ ուզուի փութիւնել ղատաւարութիւնը:

Ռուսէսրիւն կ'ազէ նորէն խօսք առնել, եւ կը թափ պահանջէկ նոյն իսկ, բայց իր լրբախիւներ զալլալթ կը պատճառէ, եւ զինքը կ'արգիլեն խօսելէ։ Վերջ ի վերջոյ, ժողովր սա որոշումը կուտայ. « Ազգային Գեներալիօնը կը լայտարարէ իմէ ինքը պիտի գտաւ Լուգովիկոս ԺԶ-ը» Դեկտ. 3ի նիստ։

Դեկտեմբերի 4-ին, վիճարանութեան
կը գնեն դատաւարութեան ձեւերը,
Պիոյզ, որ շատ լաւ էր իմացաւորակա-
նութեան մասին խօսք ուղարկ, խօսք
կուգէ տաճարի մը բնակը։ Նամար, Է-
րստ, ամէն կտակած փարատելու Նա-
մար, մահու պատիւ կը պահանջեմ ընդ-
դէմ բոլոր անոնց, որոնք Թրաքիայի մէջ
պիտի առաձարկէին իմացաւորութեան
վերահաստատումը։ Աստիք միջոցներն են,
զորս լաճախ ձեռք կ'առնեն կուսակ-
տակցութիւնները, ապագայ ցանկելու Նա-
մար որ անկարող են այն բանին, որով
կ'ամբաստանեն գիւրնը։

Բաղձաթիւս անձեր ծախաւարեցին աշտ
անօղտ տ տաճարերը , բայց Մօնիման-

հառնները, որոնք բոտ իրենց գրտ թեան, պէտք է որ արգելին աչք բանը, զայդպիսով կը հակառակէին, և Պաղիտ անոր դէմ մաքառիլ ու գեց. ամէն կողմէ՝ յաւ՝, յաւ՝ կը պուտնէր Ժիլիրո, միանալով Պաղիտին, կ'առաջարկէ մի միայն Լուսավիտութեան ժողովը գրաւել, և մշտնջենական նիստ մը գտնարիլ, մինչեւ որ անոր գաղափարութիւնը վերջանայ: Այն տանն հարց կ'առնէ թէ՛ ինչչա՞ն էր աչք որ կը մղէր ընդդիմադիրները՝ մերժել Պաղիտի առաջարկը, որովհետեւ մէկը չկայ որ կարենայ առգել թաղաւորութեան անցնելը: Լուսնն պատասխանեց թէ տախտ կը նշանակէ վերադառնալ ինչոր բնիկ աշխարհը՝ որ վճռուած էր արդէն, թաղաւորութիւնը ընտելինք ընելով: « Բայց, բա՛ւ, Բիւտպէ՛լ, պէ՛տք է պատմական արդարացրութիւն մը աւելցնել թաղաւորութեան ընտելման մի հրամանադրին: Եւ ինչեւ արդէն իսկ որչա՞տած բան մը ինչորոշ տարբերակ ընել չի նշանակեր: »

Մէրկէն, տակն անհարաւ քան իր նախորդները, բարեխիտում մը կ'ուզէ ընել և կ'առաջարկէ թաղաւորութիւն մը դնել մահու պատժին գործադրութեան մէջ, այն պարագային՝ երբ թաղաւորութիւնը վերահաստատուելու առաջարկը ընէին ստորագրող մարմիններու մէջ: Այն թաղին վրայ, ամէն կողմէ ազատականը կը յարձրանան: « Հիմա՛՛ գաղտնիքը պարզաւ ետ, բայց, թաղաւոր մը կ'ուզեն, բայց պայմանաւ որ նապատու մարմիններէն ետք ըլլայ, ապա ինչ աշխարհէն, որիկ երանքն Մատա, Ռոպէսըրիէն և Տանգոն: » Մէրկէն չառնայ ինչպիսիք արդարացի, բնիկ թէ ինչք ու գեց յարգանք մատուցանել ժողովրդային վեհապետութեան: Զինքը ստիպելին թիկ, արքայական տնտանեւումը գտն, և առաջարկելին ի կարգ հրաւիրել գտն:

Այն տանն, կուտան, գէշ պատմաւորութեան մը, զոր ամենէն պարկեւ

մարդիկն իսկ երբեմն կը գնեն բարեպետ վեհապետութեան մը մէջ, պնդեց որ պէտք է յարգել կարծիքի ազատութիւնը, որուն կը պարտինք, բա՛ւ, կուտ որ գաղտնիք մը երեսն հանած ըլլալին, և որ մեծ մեքենայութեան մը բանալին է: « Ժողովը, բա՛ւ, պէտք է ջուր զգայ աշխարհափոխութեան համար, որ իրենց ցոյց կուտայ թէ նոր բնակաւորութիւն մը պիտի յաջորդէ քանդուած բնակաւորութեան, և պէտք է հորհակալ ըլլայ Մէրկէնին, վերահասակ զայն ի կարգ հրաւիրելու: »

Բողոքողներու պոթկում մը ծածկեց կուտակի ձայնը, Պաղիտ, Մէրկէն, Ռոպէսըրիէն այս գրաւարտութեան դէմ ազատականը, և ճիշտ է որ ժողովրդավար թաղաւոր մը գահնակց թաղաւորին տեղը գնելու մեղադրանքը աշխարհ անհեթեթ էր, որքան ժիրանակներուն ու զգուշ մեղադրանքը՝ գահակցականութեան մասին: Վերջ ի վերջոյ, ժողովրդավար պատիւ վճակել ընդդէմ ունէ մէկուն, որ պիտի ուզէր Ժրանալի մէջ թաղաւորութիւն հաստատել, ինչ անտան տակ որ ալ ըլլայ:

Կրկին ինչոր կ'ըլլայ գաղափարութեան ձեւերը և մշտապէս նիստ գտնարիտ առաջարկը: Ռոպէսըրիէն նորէն կը պահանջէ որ վճիռը անմիջապէս արձակուի: Ինչիւն, որ տակաւին յաղթական էր մեծամասնութեան կոթնած ըլլալով, որպէս կուտայ որ նիստը մըցատան չըլլայ, և ոչ ալ վճիռը անմիջական, ալ կ'որոշուի որ ժողովրդային որ գրաւի աչք ինչորով, և ամէն գործ գողքի ժամը 11 էն մինչեւ իրիկուն ժամը 6:

Հաջորդ օրերու միջոցին կարգաւոր այն վաւերաթուղթերը, զորոց գտած էին Լորսըրի մաս, և որիչ վաւերաթուղթեր, զորոց գետ նոր երեսն հանած էին պալատին գաղտնի գարակին մէջէն, զոր թաղաւորը չիտել տուած էր պատին թանձրութեամբ: Այլ պարակին գտնը

երկաթեայ էր, և այդ իսկ պատճառաւ աշնուհետեւ կոչուեցաւ երկարեայ դարակը: Այն գործաւորը՝ որ զայն շինած էր, մասնեց Ռօյմին, որ իրողութիւնը ճշդ երաւ: Վաթիկանութեանը մէջ, անխուհիմութիւնն ունեցաւ: Եանկարծակիօրէն հոն երթալու, ստանց ժողովէն վեաներ տանելու հետը, և այս պատճառաւ իր թշնամիները յետոյ բռն թէ, անիկա թուղթերուն մէջ մասը վերցուցած էր:

Ռօյմն երկաթեայ դարակին մէջէն դատարարը այն վաւերաթուղթերը, որոնք կապ ունէին պապալին և դաւադիրներուն հաղորդակցութեան հետ, ինչպէս նաեւ ժողովի զանազան անդամներուն հետ կատարուած ինքնակցութիւնները: Միրապոլի գործառնութիւնները հասկցուեցան այդ թուղթերէն, և մեծ բնորոտացին յիշատակը պիտի անպատու էր, երբ, իր ետանդուն հիացողին՝ Մանուէլի սրահանջին վրայ, ժողովի հարցաքննիչ մասնախումբին պաշտօն ստին այդ վաւերաթուղթերուն մասին յիշակաւոր քննութիւն մը կատարել: Սիրապոլի ղեմ այս յայտնութիւնը երեսն երաւ Դեկտեմբեր 5 ի նստին, ու զեղին անմիջապէս խորտակել Սիրապոլի կիսարձանը, և հրամայել որ անոր ածինները վերցուին Բանթէնէն, բայց այդ օրը բաւականացան կիսանդրիին վրայ միտն յաջ մը նետելով:

Յետոյ յանձնաժողով մը անուանեցին, ապա վաւերաթուղթերուն համաձայն կազմելու համար ամբաստանադիր մը, Լուգովիկոս ԺԶ ի վերադրուած արարքներուն մասին: Անգամ մը որ այս ամբաստանադիրը խմբադրու էր, ժողովին կողմէ պիտի վաւերացուէր, յետոյ Լուգովիկոս ԺԶ, անձամբ պիտի ներկայանար Քոնստանտինի տաճարին առջեւ, և պիտի հարցաքննուէր ամբաստանադրին պարտականած առէն մէկ խնդրին մասին: Այդ հարցաքննութեանէն յետոյ իրեն երկու օր պաշտանաժողովի տալին ինքզինքը սրտապանելու համար, և պաշտպանողականին յաջորդ

օրն իսկ մէկը պիտի արձակուէր անուանական քուէարկութեամբ: Գործաւոր իշխանութեան պաշտօն տրուեցաւ ձեռք առնել բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, հանրային անդորրութիւնը ապահովելու համար այն պահուն, որ թագաւորը բանտէն ժողովին պիտի երթար: Այս որոշումները արուեցան Դեկտեմբեր 9 ի նստին:

Դեկտեմբեր 10 ին ամբաստանադիրը ներկայացուցաւ ժողովին, և որոշուեցաւ որ յաջորդ օրն իսկ Լուգովիկոս ԺԶ, դատի քաշուի:

Ուրեմն այս դժբաղդ թագաւորը պիտի դատուէր Ազգային Քոնստանտին տաճար, և հոն պիտի հարցաքննուէր իր թագաւորութեան բոլոր արարքներուն մասին: Դատաւարութեան և Քոնստանտինի առջեւ ելլելու լուրը հասած էր մինչաւ Քլէրիին, չնորհիւ ինքնակցութեան այն գաղտնի միջոցներուն, զորս հաստատած էր արտաքին աշխարհին հետ: Քլէրիի զսպողալով այս լուրը հաղորդած էր դժբաղդ բնաանիքին: Չնամարձակելով ուղղակի թագաւորին ապաւանդ սեղանելութիւնը, զայն հաղորդեց Տիկին Էլիզապէթին, և սակէ գտնանոր խնայող թէ Համալեւոյն ինքնուրոյր որոշած էր դատաւարութեան միջոցին, բաժնել Լուգովիկոս ԺԶ-ն իր բնաանիքին: Տիկին Էլիզապէթին հետ կարգադրութիւն մը բրաւ, որպէս զի կարելի ըլլայ ինքնակցիկ այդ բաժանման միջոցին, բաւայ կարգադրութեան, Քլէրի, որ թագաւորին քովը մնարու տաճարում էր, թաշկինակ մը պիտի զբրկէր իշխանութեան, այն պարագային որ Լուգովիկոս ԺԶ, հիւանդանոր: Ահա ասիկ թէ ամենը ամենը ինչ բան իրարու խնայ ապա կը յաւանդէին զրմբաղդ բանապրկեալները: Թագաւորը իր յրաժմէն խնայութեան թէ ի մասոյց գտար պիտի քաշուի, և թէ այդ միջոցին պիտի գտան զինքը իր բնաանիքին: Այս լուրը կատարեալ համակերպութեամբ մը

րնդունեց և պատրաստուեցաւ կորովի կերպով մը կրկ այս ցաւազին տեսարանը :

Համայնքային Խորհուրդը որոշած էր որ Դեկտեմբեր 11 ի առտունէն սկսեալ բոլոր փարչական մարմինները նիստ պումարեն , որ բոլոր մասնաճիւղերը ղինուին , ամէն հասարակաց վայրերու , դրամատուններու , միջերանոցներու ևն . պահակազօրքերէն իւրաքանչիւրին վրայ 200 աշխան հազի աւելցուի , որ տուարաթիւ պահակապի ղինու որներ ղեռնդուին զանազան կէտերու վրայ , միտաին ունենալով լինդանօթիներ , և թէ ընտրեալ պահակազօրք մը բնկերանալ կառքին :

Դեկտեմբեր 11 ի առտունէն սկսեալ , բնդհանուր թմրեակահարութիւն մը Բարիկի մէջ ծանայց այս աշխարհ տխուր և նոր տեսարանը : Բազմաթիւ ղինու որներ չըջապատած էին Գանդը , և ղէնքերուն ու ձիւրուն ապուկը մինչև բանտարկեալները կը հանէր , բայց անոնք աշխուէ կը կեղծէին թէ , այս ղրդը ման պատճառը չեն ղրտեր : Առտուն ժամը 9 ին , բոտ սոխարութեան բնտանիքը հաւաքուեցաւ իւղաւորին սենեակը , հոն նախաճաշեալ համար : Քաղաքապետ ղորայ տղաները , առտուէ քան երբէք արթուն , իրենց ներկայութեամբ արղկը կը ղլլային ամենապղտիկ որտաղեղութեանը : Վերջապէս , ղանոնք իրարմէ բամենցին , ի ղար թաղաւոր ինդրեց որ քանի մը վաղրկեան ալ իր ղուակը քովը ձղեն : Հոխասակ իր աղաչանքներուն , երիտաւար իշխանը սոխին քովէն և իրը երկու ժամ առանձին մնայ :

Այն տուն , Բարիկի քաղաքապետը և բնդհանուր պատասխաղը եկան և առնոր հաղարղեցին Քանմանիանի միջուր , որով ղտաի կը կանչուէր Լուի Բարեանտան տակ : Քաղաւորը պատասխանեց . Բարէն իմ նախահաղրեղէն մեկուն սնունէ , իմ անունը չէ :

Յետոյ ոտքի եղելով ղնայ ղէպ ի քաղաքապետին կատար , որ իրեն կրդտաէր : Վեց հարիւր ընտրեալ պահակներ կատար չըջապատած էին . առջեւէն կ'երթային երեք թնդանօթիներ , երեք հաւ ալ հաւաւէն : Առտուր թուով հեծեղաղորքը ղաւաղաւաղը և ղետապաւը կաղմած էին : Խուռներաւ բաղմութիւն մը ղաւթեամը կը ղխէր այս հաւաղուչակ թափօրը , և կը տակար այս ղստութիւններուն , ինչպէս աշխարհ երկար ժամանակ սակացած էր նախկին կառավարութեան ղստութեանց : Մէկ երկու հոլի աղաղակեցին , բայց հաղանցաւ թուով . իշխանը երբէք չյուղուեցաւ առկից , և հանղարտօրէն ղրդաղեցաւ ճամբուն վրայ ղանտաղ առարկաներով : Անմիջապէս որ մէջեաններու ևկու մըր հաղան , ղաշն ղրին սրահի մը մէջ , տղատելով մաղովին հրահանղենուուն :

Անղին , հաշն սրահուն , ղանտաղան առաղարկներ կը ղլլային Լուղովիկաւ մէջն բնդունկու ձեւին մախին : Առաղարկուեցաւ որ ո'չ մէկ ինղրաղիր մախկպիտի ղլլուէր , ոչ մէկ երեախիտան պիտի ղստը տանէր ու թաղաւորին ի նրպտաւ կամ հակառակ ո'չ մէկ ցղց պիտի ղլլար : Լըմանար բաւ , որ պէտք է ղաշն ահարեկեղ ղերեղմանալին ղստութիւն մը ցղց տաղով : Դմղահաթեան տղաղակներ բարձրացան այս տնղութ ղստըրուն ղէմ . Տրիկրմեն առաղարկեղ որ տմրատանեալին համար աթոս մը ղտակացուի . այս առաղարկը աշխարհ իրտաղի համարտեցաւ որ , ղուէի իսկ չղրտեցաւ և բեմին առջեւ աթոս մը ղրին . ձիմաղկի ունաղաւտութեամբ մը Անտուէլ առաղարկեղ վիճաղանութեան ձեանարկի օրակարղի ինղրին վրայ , սրղէս ղի աշխղէս չկարծուի որ ղաղաւորով կը ղրաղին , հաշն իսկ ղաղեղ , եթէ պէտք ղլլայ ղաշն աղաղանղ ղրանը տաղի : Այս պատճառաւ սկսան վիճարանղի տարաղիրներու ղէմ օրէնքի մը վրայ :

Վերջապէս՝ Սանդէո ծանոցը Լուզովիկոս ԺՁ.Ի ժամանումը . կը նախադասէ՛ն Պաուէր, որ բառ . « Քաղաքացի-նե՛ր , եւրոպան ձեզի կը նայի . ապագայ սերունդը պիտի դառնէ զձեզ անճկկի խառութեամբ մը . ուրմն պահեցէ՛ք ձեր արժանապատուութիւնը և պազարիւնը , որ պատահէ դատարաններու . յիշեցէ՛ք աշն աշտար յուսթիւնը , որ ընկերացաւ Վատէնէն Բարիլլ բերումը Լուզովիկոսին : »

Ժամը երկուքու կէսին Լուզովիկոս ԺՁ. րեմին առջև երեւցաւ . յաղաքապետը և Սանդէո ու Վիվէնտոֆի զօրաւժարները երկու քովը կեցած են . խորունկ լուսթիւն մը կը արեւ ժողովին մէջ : Լուզովիկոսի խրտա և հանդարտ կեցումը՝ այսքան մեծ դժբաղդութեան մը միջոցին , ամէն ոքի յուզում կը պատճառէր : Կեդրոնի երեւոխանները կը յուզուին . ժիրմաւորները խորապէս գտթ կը զգան : Սէն-ժիւսպ , Ռօպէրիէս և Մատա իրենք իսկ կը զգան ի՞նչ իրենց մօլաւանդութիւնը կը տկարանայ , և կ'ապշին որ մարդ մը կը զրունեն աշն խաղաւորին մէջ , որուն պատմուիլը կը պահանջէին :

Պաուէր բառ Լուզովիկոս ԺՁ.ին . « Կտակե՛ք և պատասխանեցէ՛ք ձեզի ու զգուկիք հարցումներուն : »

Լուզովիկոս ԺՁ. նստաւ և ունկընդրեց ամբաստանագիրը , յօդում առ յօդում : Անոր մէջ յիշատակում էին արքունիքին յոյր սխաղանքները , զորս կը վերադրէին անձնականապէս Լուզովիկոս ԺՁ.ին : Զայն կը մեղադրէին որ 1789 Յունիս 20 ի նիստը բնդ հատեց , Յուն. 23ին գտմարում մողովին համար , ազնու տկաններուն դատարութիւնները , որ սրարապր հանում էր Յուլիս 14 ի ապստամբութեամբ , պահակապօրաց ճաշը , ազգային դարդանշանին հանդէպ կատարում նախատնք , Իրաւանց Յայտարարութիւնը վաւերացնելու մերժումը , ինչպէս նաև Սահմանադրու-

թեան զանազան յօդումները , վերջապէս՝ յոյր աշն եզերութիւնները , որոնք Հոկտեմբերին նոր դատարութիւն մը կը յայտնէին , և որոնց յաջորդեցին Հոկտեմբեր 5 ի և 6 ի զէպերը , և սրճք կը խտտանային յետա կաշում մը , որ անկեղծ չէր . տակաւին կը մեղադրէին Յուլիս 14 ի զաշնակցութեան արումը կեղծ երդումը , Դայնի և Միրասյոյի մեքենայութիւնները՝ հակայեղափոխականութիւն մը յառաջ բերելու համար , կարգ մը երեսփոխաններ չահելու մօք արումը զրամը , « զաշնի տաղանդնէրուն հաւաքոյթը՝ 1791 Փետրվար 28ին , զէպ ի Վատէն վախոսար , Շան ար Մարսի հրացանաձգութիւնը , Բիլենիցի զաշնադրութեան մասին պահումը լուսթիւնը , Ալինեմը Ճրամայի միացնող հրամանագրին հրատարակման յաղումը , Նիսի , Մութօպանի , Մէնարի և ժողովի չարմաւնկը , արձակում սահմանադրական պահակախումբին և տարազիրներուն թոշակին վճարման չարունակումը , տարազիր իշխաններուն հետ կատարում զաղանի թղթակցութիւնը , սահմանադրութին վրայ հաւաքում լանակներուն անբաւականութիւնը , 20,000 հոգինոց բանակին վաւերացման մերժումը , յոյր ամբացեալ վաչերաւ զէնընկեցութիւնը , Բրաւիացիներու արշաւանքին յետաժող յայտարարութիւնը , զաղանի բնկերակցութեանց կազմակերպութիւնը , Բարիլլի մէջ գուկիքիական զինուորներուն և պալատին պահակազօրքին առջև կատարում անցքը՝ Օգոստոս 10 ին , այս պահակազօրքին կրկնապատկումը , քաղաքապետին թիւիլրի կանչուիլը , վերջապէս՝ աշն արխանակութիւնը , որ յառաջ եկած էր այս զինուորական ձեռնարկներուն հետեւանքով :

Եթէ լմա կան համարում էր իր նախկին զօրութեան համար զգացած վիտար , թաղաւորին վարմանքին մէջ ամէն բան կրնար սփրի վախոսիլ . սրովհետեւ իր

մարմունքը երկաթառուս միշտ մին էր, որուն խառնուած էր յիշ մը երկչոտ ձիգ, իր կորանցուցածը մերսալին ձևաքանդկերու համար: Ամբաստանադրին ամէն մէկ յագուածին առջև նախադարձը կանգ կ'առնէր և կր հարցնէր. « Ինչ պատասխանս պիտի տաք: »

Թագաւորը միշտ անշոգիւղիւ ձայնով մը կր պատասխանէր և ամբաստանութեանց մէկ մասը կ'աւանդէր, միւս մասին պատասխանատուութիւնը նախադասներուն վրայ կը նետէր և միշտ կ'ապաշինէր Սահմանադրութեան, որով երբէք հետագայ չըլլալը կը հաստատէր: Անոր պատասխանները միշտ խառնուած էին. յայտ կր իրեն հարցուեցաւ թէ՛ ինչու ժողովուրդին արիւնք քափել տուած էր Սգաստս 10 իւ, ու ժգին ձայնով մը գոչեց. « Ո՛ր պարտն ա՛յ, ևս չեմ քափել տուցր: »

Այնուհետեւ իրեն յայտ տուին ձևաքանցուած թղթը փաստաթիւ պիկրը. թագաւորը իր յարգելի տաճանաւորն մը պարծաւկով, մերմեց անոնց մէկ մասը, և ինկրական համարեց երկաթեայ գորակին գոյտ թիւեր: Այս ուրացումը աննպաստ տղա պրութիւն մը թողուց. որածը խեղցի գործ չէր, քանի որ ապացուցուած քան մըն էր պարակին գոյտ թիւեր: Յետոյ թագաւորը ամբաստանադրին մէկ օրինակը ազեց, ինչպէս նաեւ միւս թուղթերուն պաշտպան փաստարան մըն ալ ազեց:

Նախադարձ յայտնեց իրեն թէ կրոնաւ մեկնիլ. արակից արահին մէջ կազմուիլ ըմպկիներ տուին իրեն, և յետոյ կատար մը նստեցնելով Դանք մերսկարծուցին: Թամը հոս կէսին հասան, և ստաջին հոգը եղաւ իր ընտանիքը ունեւոր: մերմեցին, աւարկելով թէ արշաւած է որ պատասխանութեան միջոցին իր ընտանիքէն հետեւ ապրի: Թամը հոս կէսին, ընթերցի պահուն անգամ մըն ալ ինկրեց որ թուրարութիւն պատահէր: համարեց, յայտ հա-

մայնքային խորհուրդի տուելը անգամ գարնացած էր թողոր պահապանները, որանք մերմեցին աչք միթիթարութիւնը:

Այդ միջոցին, ժողովը իրարանցում մի մասնուած էր. Լուդովիկոս ԺԶ. ի փաստարան մը ինկրեցուն հետեւ անգամ Դրեյար և Բէլլին ու ժգնորէն կը պրեզէին որ այդ ինկրանքին գոհացում տրուի: Դայթէն, Պիյա-Լաւէն, Էնպո և Մէրլէն կը հակառակէին, աւարկելով որ այդպիսի ըմպնեցում թիւներով պիտի յետաձգուի պատասխանութիւնը: Վերջապէս ժողովը փաստարան մը տուաւ թագաւորին:

Պատգամաւորութեան մը պաշտան յանձնուեցաւ Լուդովիկոս ԺԶ. ի խնայքնեց այս պարագան և անոր հարցնելով թէ զո՞ւ պիտի նշանակէ իրը պաշտպան: Թագաւորը նշանակեց Դարմէն, կամ՝ հակառակ պարագային՝ Դրանշէն, և եթէ կարելի էր, երկուքը միասին: Ասկէ զատ ինկրեց որ իրեն արուի մեքան, զրիշ և թուղթ, իր ընտանապաշտպանութիւնը պատրաստելու համար, և իրնդրեց նաեւ որ թուրարութիւն իրեն՝ անանկ իր ընտանիքը: Դանթանիմը անմիջապէս վճարեց որ անոր արուի ամէն ինչ որ պէտք է՝ զրկու համար, որ անոր ընտրած երկու պաշտպան փաստարաններուն խնայ արուի, որ ինքը ապատուութիւն ունենայ անոնց հետ, ինչպէս նաեւ իր ընտանիքին հետ անապեղելու:

Դարմէն մերմեց Լուդովիկոս ԺԶ. ի ատմութիւնը պաշտանը, աւարկելով որ 1785 և և ի վեր պաշտպանապետն անշէր կրնոր խոսիլ: Դրանշէն անմիջապէս զրեց որ պատրաստ էր իրեն փաստան ու պաշտպան փաստարանի գործը տանձնելու, և մինչ զրաւած էին նոր փաստարան մը նշանակելու ինկրով, նամակ մը ընկունեցին, զոր զրած էր 70 տարեկան քաղաքացի մը, պատկասելի Սպլէրպը, Թիւրքիոյ յարեկամ և քնկեր, և հրահրապի ամենէն յարգուած փաստարանը: Ապիտակուն ձերմեցին ապէս կը գրէր նախադարձին:

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ԺԶ. ԵՒ ԵՐ ՓԱՍՏԱՐԱՆԱԳԵՐԸ

« Ժամանակին, երբ ումէն ոք կը գտնեար թագաւորին փառատարանն ըլլալ, երկու անգամ այդ պաշտօնը ըստանձնած եմ: Նիւա, երբ չատ մը մարդիկ աչդ պիտի գործ մը տանձնէր վրտանդաւ որ կը դաննէ, եւ թագաւորին կը պարտիմ մատուցանել մի եւ նոյն ծառայութիւնը: »

Ան Մալգերայ կը խնդրէր նախագահէն յայտնել Լուդովիկոս ԺԶ.Ի որ ինչք պատրաստ էր իր պաշտպանութիւնն տանձնել: Արիշ բաղձալի յազաքացիներ ալ մի եւ նոյն տաճարիւր բրին, եւ առ մասին տեղեկութիւն տրուեցաւ թագաւորին, որ ճորհարարութիւն յայտնելով՝ միայն Դրոնէն եւ Մալգերայը ընդունել: Համալեքային ինքնորոշութիւնը որ երկու փառատարաններն ալ մանրակրկիտ կերպով խաղաղութիւն իրենց յաճախորդին յալը երթալէ առաջ: Քնն-

վանիսներ որ արտանած էր ազատ չարդակցարիւն, նորոգեց իր հրամանը, եւ տնոնք կըցան ազատորէն մանկ Դանրլը: »

Մալգերայը տեսնելով թագաւորը ընդ առաջ վազել, պատկոտիկ ծերունին տնոնք տաքերուն վարեցաւ արտատուելով: Թագաւորը դաշն ոտքի հանել եւ երկուք տանն զիրկրնդ խառն մնային: Անմիջապէս սկսան պաշտպանողականով զրաղիլ: Ժողովին չատու իրակաները աւմէն որ Դանրլը կը բերէին վաւերութիւն գրեցր եւ հրաման ունէին զանոնք հաղորդելու, առանց երբէք ձեռքէ հանելու: Թագաւորը զանոնք կը քննէր չատ ուշադրութիւնաւ եւ աշխարհի հանդարտութեան մը, որ ումէն անգամ, ալ տակի կը զարմայնէր պատու իրակաները:

Միակ միտքմարտութիւն որ ապալ էր, ինքնաանիքը տեսնելն էր, ըսելը

ընտ ալ արուած չէր իրեն , հակառակ Քոնվանսիօնի հրամանագրին : Համայն-
քային խորհուրդը աչդ բանին միշտ
սրգելք յարուցանելով , ուզած էր
հրամանագրին պատճառարանութիւնը :
« Ինչքան ալ դուք հրաման տաք , բ-
նաւ Պալիէն՝ Քոնվանսիօնին , եթէ Հա-
մայնքը չուզեր , անիկա չպիտի ըլլայ : »
Այս յանգուզն խոսքերը մեծ ժխտը յա-
սաջ բերին : Սակաւն և այնպէս , ժո-
ղովր փոխելով իր հրամանագրերը , բնա-
ւոր թաղաւորը կընար իր երկու զուակ-
ները իր մօտ ունենալ , բայց այն պայ-
մանաւ որ անոնք ալեւս չվերադառնան
իրենց մօրը քով , գտնաւորութեան
ըզտը միջոցին : Թաղաւորը զգալով
որ ազաքը աւելի անհրաժեշտ էին ի-
րենց մօրը , չուզեց զայն գրկել և հա-
տակցաւ : Այս նոր վիշտին աշխարհի հա-
մակերարութեամբ մը , զոր ու է պարտ-
զայ չէր կընար խախտել :

Քանի՜ գտնաւորութիւնը կը յատ-
ջանար , ա՛յ աւելի կը զգալին խնդրին
կարեւորութիւնը : Ոմանք կը հասկնա-
լին որ նախկին թաղաւորութեան գէմ
արքայապատանութիւնը գործածելով , մը-
տած կ'ըլլային վրէժխնդրութեան և ան-
գլխութեան անաղարտն դրութեան մը
մէջ , և մահացու կոխ յայտարարած
կ'ըլլային նախկին կարգ ու սարքին , զոր
թէ և ապաւել կ'ուզէին , բայց ո՛չ ճշմե-
այդքան ուժգին եղանակաւ մը : Ուրիշ-
ներ , բնդ հակառակը , կ'ուզէին ալ կա-
տարի կոխը , որ ալ ևս չէր բնդուներ
ոչ տկարութիւն , ոչ վերադարձ և վի-
մը կը բանար միապետութեան և յետ-
փոխութեան միջև : Թաղաւորին անձը
գրեթէ կ'աներևութեանար ալս չառ մեծ
խնդրին մէջ , և ալ ևս մէկ բան կը
քննէին , որ սա էր , թէ պէտք էր բո-
լորովին խզուիլ անցեալէն ցալստոն և
սարսափելի տարբրով մը , թէ ոչ և կը
տեսնէին միայն ճշտեմանք , և աչքէ կը
հետեցնէին զո՛ր , որուն վրայ պիտի իյ-
նար հարստամբ :

Ժիրճաւանները՝ որոնք յամառու-
թեամբ ժաքաւելները կը հալածէին ,
անոնց երեսին կը զարնէին հարստակ
Սեպտեմբերի ոճիրները և զանաւր կը
ներկայացնէին իրր անխառնականներ ,
որոնք Քոնվանսիօնի արիւկ կ'ուզէին ա-
հարեկումով և զոհել թաղաւոր , անոր
տեղ զնկաւ համար ևս ապկանները : Կուտ-
տէ յաջողեցաւ գրեթէ զանոնք վտարել
Քոնվանսիօնէն , հրամանագրել տալով որ
ամբողջ ձրանտալի բնադրական մօղով-
ները հրախրաւին հաստատելու : Կամ
հրաժարեցնելու իրենց երեսփոխանները :

Այս առաջարկութիւնը որ հրամա-
նադրուեցաւ և տեղեկագրուեցաւ բանի
մը վարկեանի մէջ , եղանակներէն սար-
տակեցուցած էր ժաքաւելները : Ուրիշ
պարագաներ զեւ չառ աւելի զիրենք
կը վրդովէին : Պաշտակեցները կը չարու-
նակէին համակ տմէն կողմնէն . Քա-
ղաքապետութիւնները չառ մը կաշեր կը
գրկէին , որոնց մէջ հանրապետութիւնը
գնահատելով և ժողովր ճնորհաւորելով
զայն հաստատած ըլլալուն համար , կը
գտնաւորաւին անխառնութեան ոճիր-
ները և չայրաչեզուութիւնները : Մասնա-
ճիւղերը միշտ կը յանդիմանէին մալը
բնկերութիւնը իր ծաղին մէջ արխնար-
բու մարդիկ ունենալուն համար , որոնք
կ'ապրեանէին հանրային բարոյականը
և կ'ուզէին Քոնվանսիօնի ապահովու-
թեան գէմ գտել : Ոմանք կ'ուրանային
իրենց մալըր , կը յայտարարէին թէ սեւ
կապ չեն ուզեր պահել և կը ծանուցա-
նէին որ առաջին նշանին վրայ պիտի
ստրային Բարիկ՝ ժողովր պաշտպանե-
լու համար : Ամենքն ալ մտնաւ անդ Մու-
ռայի վտարու մը կ'ուզէին և ոմանք ալ
Ռօպէսթիէօնը , նոյն իսկ :

Յուսահատած ժաքաւելները , կը
խտառովանէին որ հանրային կարծիքը
կ'ապրեանէր ձրանտալի մէջ , իրարու
կը յանձնարարէին միայնամ մեղ , մա-
մանակ չվարանցնել զառաւելաւուն գրե-
լու և իրենց մարբուած եղբայրները լու-

տարանկույտ . կ'ամբաստանէին զաւաճան Ռօլանը թէ՛ իրենց համակները կը բռնէր և անոր տեղ կը դնէր նենդամիս գրու- թիւներ , որոնք կ'ապակոնէին միա- քերք : Կ'առաջարկէին կամաւոր նուէր մը՝ լաւ գրութիւնները տարածելու հա- մար և մասնաւորաբար Ռօլանի տի- փոնալի ճառերը և միջոցները կը փըն- տրուէին զանոնք իրենց տեղերը հասցնե- լու ի հնձուկա Ռօլանի , որուն համար կ'ըսէին թէ թղթատարական ազատու- թիւներ կը բռնաբարէր : Մակայն և աշն- պէս , բանի մը վրայ համաձայն էին , այն էր՝ որ Մատա գիրենք կը վաճառէր իր գրութեանց ուժգնութեամբը , և ըստ իրենց , պէտք էր որ մայր ընկերութիւն- նը իմացնէր Ֆրանսայի թէ ինչ տարրե- րութիւն կը գնէր անիկա Մատային , ո- րուն ըստ իսկ խառնածքը սահման- ներէ զորս կը հանէր զինքը և իմա- սուն , առաքինի Ռօլանի տի- փոնալի միջև , որ միշտ ճշմարիտ սահմանին մէջ , ա- սանց տկարութեան՝ ըստ ստանց չա- փազանցութեան կ'ուզէր ինչ որ արդար էր և կարելի : Բնա՛ն վիճարանութիւն մը բացում էր այս երկու մարդոց վը- րայ : Ընդունած էին որ Մատա գորտ որ և յանգուզն գլխի մին էր՝ ըստ չափ գրգռուած . օգտակար եղած էր , կ'ըսէին մօղմուրդի գատին , ըստ անիկա չէր գիտեր կանգ առնել : Մատայի կոզմոս- կիցները պատասխանած էին որ անհրա- մեշտ չէին համարեր գործադրել անոր ամէն բաժնիները , և թէ՛ ունէ անձէ ա- լելի լաւ կը զգային այն տեղը , որ տեղաք էր կենալ : Անոր զանազան խօսքե- րը կը յիշատակէին : Մատա ըսած էր . — Միայն մէկ Մատա տեղաք և ամբաստա- րեալ մէկ . — Անիկա կ'ուզէր նուազագոյ- ր առանալու ամար . — Զեպոս պիտի տրեար տեղի քան թէ պիտի գրէր , երե- նաւաւայի որ ժողովուրդը բաւարարէ տեղի գործադրէ քաղաք տուած խորագոյ- րէն : — Բարձր գին մը կը պատահէր

ժողովուրդէն , որովհետեւ գիտեմ որ տեղ- կա տակարարելով զորս կը տեսայ :

Օթեակներէն պաշտպանած էին Մա- սայի այս արդարացուցիկները իրենց ծա- վաճարութիւններով : Մակայն ընկերու- թիւներ որոշած էր կոչ մը ընել , որուն մէջ նկարագրելով Մատայի և Ռօլան- րի տի- փոնալիները , պիտի ցուցնէր թէ ինչ տարրերութիւն կը գնէր մէկուն իմաստութեան և միւսին յանգիւնութեան միջև : Այս միջոցը գործադրելէ ետք , չափ մը ուրիշներ առաջարկեցին և մա- նաւանց առաջադրեցին չարտահարար պահանջել որ զաշնակիցները զէպ ի սահ- մանազլուս մեկնին : Եթէ , իրաւ ալ ի- մանային որ Տիմոթիէի գորարանակը կը տկարանար զառաքութեանց հետե- ւանքով , ժաքօպէնները կը գոչէին որ զաշնակիցներու օգնութիւնը անոր ան- հրաժեշտ էր : Մատա կը գրէր որ տա- րիէ մը աւելի էր որ վար գրած էին այն կամաւորները , որոնք ամենէն առաջ մեկնած էին և թէ ժամանակ էր որ ա- նոնց տեղը գնէին անոնք՝ որ Բարիկ կը ընտրէին . նոր իմացած էին որ Ֆիւսային տարկուած էր Ֆրանսիոյ լքելու , թէ Պէօրնօնիլի անօգուտ տեղը յարձակած էր Դիւլի իշխանութեան վրայ , և ժա- քօպէնները կը պնդէին որ , եթէ այդ երկու գործարարները իրենց հետ ունե- նային զաշնակիցները , որոնք անօգուտ կերպով մը կը լեցնէին մաքրաբաղու- քը , այդ պարտութիւնը չպիտի կրէին : Պէօրնօնիլի անօգուտ վարձին և Ֆիւս- ցինի անաջողութեան զանազան լա- րերը չափ գրգռած էին հանրային կար- ծիրը : Այս լարերը զիւրին էր տարա- գուշակել , որովհետեւ Պէօրնօնիլի զէշ եղանակի մը մէջ և առանց բաւարար միջոցներու յարձակելով անմտաշի- րիկներու վրայ , չէր կրնար յաջողիլ և Ֆիւսային , յամաւելով յանկարծակի- օրէն Հոննոսի վրայ չհանձնելու , խա- տովանած չրկալու համար իր յանգրդ- նութիւնը , յայտնի էր որ անխուսափ

կորէն տախտակած պիտի ըլլար Մալանու նահանգիկաւ : Հանրային պարագայ - թիւները կուտակուի թիւները մեղադրելու ստիճի մը կ'ըլլան : Ժաքայէները որ սգնուածիանութեան կանգնածի ներքի եղող դարավարները չէին սիրել, անոնց դէմ ճառեցին և զանոնք ամբաստանեցին իրր Ֆէօքսան և Ժիրանուն : Մտտանքէն յազմանակներու փախաբանի պէմ կանգնեցաւ, և ըսէր թէ միշտ մեղադրած է յազմանակը որ սրիչ բան չէր ալ՝ դարավարներուն ծածկուած մէկ փառասիրտ թիւնը փառագոյնը ազդեցութեան տարածանի մը համար : Համար Ռոպէսի՛ն է որ մեղադրանքը կը փարէ իր աստուածեան ներշնչմանը համաձայն : պնդեց որ պէտք չէր ամբաստանել զբաւարները, ալ՝ այն զգուշի խափարարական խումբը որ կը ախրապետէր ժողովին և զործադիր իշխանութեան : Ներքու որ Ռոպէսը, խորասանել Պրիստի, չարագործ Լուվէն, Կուտան, Վէրնիան էին Թրանսայի բոլոր չարիքներուն՝ հեղինակները : Կուզէր որ ինքը ըլլար անոնց ձեռքով ստաճին սպաննողը : Բայց ամէն բանէ առաջ զանոնք մատնուելու հանդէպ ունենայ կուզէր : Տրամարիէ և Քրիստին, կուտեցնէր, զանոնք կը հանգնային և շատ կ'զգուշանային անոնց հետ գտնուել : Բայց ամենքն ալ անոնցմէ կը փախնային, արտիճակ կը արամայեցնէին ստիճ : պաշտաններ և հանրապետութեան բոլոր միջոցները : Իրենց զխառնարտ թիւնը հանրապետութիւնը գերի գաղթեցէր, և այն բանին համար կը չգիտէին բոլոր ճշմարիտ հայրենակները որդեկը կ'ըլլային անոնց կորստին գարգայնան և աշտակաւ Թրանսան կ'ենթարկէին իր թնամներէն յազմուելու : Իրենց զխառնարտ թիւնն էր պիտարապար Բեճի Ժաքայէներու ընկերութիւնը և գալանահարելը բոլոր անոնք որ քաջութիւնը անհնային գիտադրելու : և ևս կը գոչէր Ռոպէսի՛ն, կը փախաբան

Ռոպէսի ձեռքէն սպաննուիլ : » (Ժաքայէներու Դեկտ, 12ին նիստը)

Այս կոտորել տակաւ թիւնը փախանցուելով ամբողջ ընկերութեան, զայն կը բարբառէր փախորկայի ծովու մը պէս : Իրարու կը խառնանային մահադու պայքար մը մղել պատգովիներուն դէմ : առաջուքնէ կը մերժէին համաձայնութեան և և է գաղափար, և որովհետեւ համաձայնութեան նոր ծրագրի մը վրայ կը խոտուէր, երբեք կ'ընէին առ յաւէտ մերժել Լաուրիսական հանրայր :

Նմանորինակ տեսարաններ կը պարզուէին նաեւ ժողովին մէջ, այն պաշտանաժամի միջոցին, որ Լուգովիկա Ժ. Ի արուած էր իր պաշտանադակներ պատրաստելու համար : Հին չէին թերանար կրկնելու թէ ամենա բնական դատարանները կ'արտոնան հայրենակներուն և թաղաւորին ի նպաստ պայտասպար թիւները կը տարածէին : Թիւրիս եղանակ մը առաջարկեց, մահտան պատիժով պատմել այ որ մտադրէր հանրապետութեան միտ թիւնը քանդելու կամ անցնել և և է մաս մը անջատելու : Ասիկա հրամանագիր մըն էր գաշտակցականութեան աստուղիկին՝ ալմենքն Ժիրանակներուն դէմ :

Պիզա փախաղ պատասխանելի հրամանագրի ուրիշ հախաղծով մը և Օրդանի ընտանիքը աքաղելու պահանջեց : Կուտեցութիւնները կեղծիքներ փախանակեցին և զրադարտութիւններէն վրէժ լուծեցին՝ ալմենքն գրադարտութիւններ ընկրով : Մինչ Ժաքայէները կ'ամբաստանէին Ժիրանակները իրր գաշտակցական, ասանք ալ աստճիները կը մեղադրէին որ Օրդանի զուգար գահ բարձրացնել կ'աշեն, և Լուգովիկա Ժ. Ի գոնէ կը փախաբան անգր պարագայ ձգելու համար : Օրդանի զուգար Բաբից կը կենար, և ի զուր կը քննարկարկէր Ժաքայէն ալ Քանգանի՛ն ծագին մէջ : Այդ անգր անշուշտ իրեն էր պատշաճի կոտորել ամբաստար-

Ներսէ միջև , բայց ուր փախչիլ : Եւ բազմաթիւ մէջ , ստորագրողները իրեն կրօնապաշտէին և նախաւորէին , խեղճ և նոյն իսկ տանջանքներու . սպառնալիքին ներքեւ թողաւ որով իման այս ազգականը , ուրպէս էր իր ծնունդը և տատիճանը : Պրահայի մէջ , կը ջանար իր բնակարանը գիրքը ծածկել ամենախոնարհ ախտաւորու . ներքեւ և ինքզինքը կը կոչէր Հասարակարգի : Բայց իր նախկին դոյտ իման անջնջելի յիշատակը կը մնար , ինչպէս նաև իր անստանալի հարստութեան միշտ ներկայ վիպաութիւնը :

Սիւրիայն ցնցոտիներ հազնելով , և չնականութեամբ ինքզինքը արհամարհելի պարծնելով էր որ կրնար կասկածելի բլրայէ գերծ մնալ : Ժիրօնալէններու չարքերուն մէջ , կորսաւ սոսկալի բլրար տաճին օրէն իսկ , և թաղաւորականութեան բոլոր մեղադրանքները , զորս կ'ընէին այդ կուսակցութեան , արդարացած պիտի բլրային : Ժաքայէն չարքերու մէջ՝ Բարբիլի կատարութիւնը ունէր իրը նիզակ , բայց չէր կրնար գերծ մնալ ժիրօնալէններու ամբաստանութիւններէն , ինչ որ իրաւ ալ պատահեցաւ : Ասանք գուքսին հերեկին իրենց ինքնամիտներուն չարքին մէջ անցնելը և կ'ենթադրէին որ սանկի պատճառով համար իր գանձերը կը չապլէր անխառնակամներուն և անոնց կը հայթայթէր իր մեծ հարստութեան օգնութիւնը :

Կատկածաւ Լուվ տեղիին կը հաստար և անկեղծօրէն կ'երեւակայէր որ անխեղ միշտ թաղաւոր բլրայի յոյսը կը մոտցանէր : Ասանց ալ կարծիքը բոսնելու , բայց թիւրիպի տաճարկութեանը պէմ ուրիշ տաճարկութիւնով մը պայքարելու համար , Պիւզո բեմ կրաւ : «Եթէ թիւրիպի առաջարկած օրէնքը վրատահոթ թիւն յատաճ պիտի բերէ , ես ալ , բոսն , ուրիշ մը պիտի տաճարկեմ որ միւսին վար չպիտի մնայ : Պրահայական միապետութիւնը տաղաւորած է , բայց անխեղ գեւ կ'ապրի սովորու-

թեանց , անոր նախկին արարածներուն յիշատակներուն մէջ : Հասունք Հոռմայեցիներուն : Ասանք վառակցին ճարտար և իր ընտանիքը . անոնց պէս վտարենք Պարպանեան ընտանիքը : Այդ ընտանիքին մէկ մասը բանտարկուած է , բայց ուրիշ ճիւղ մը կալ չաւ տեղի վտանգաւոր , որովհետեւ տեղի ժողովրդական կաւ . տակաւ Օրլանի ճիւղն է : Օրլանի գուքսին կ'ստործանք պրահայցիքն Բարբիլի մէջ , իր գաւակնէր . քաջութեամբ փրկարար , նշանաւոր կը պատճան մեր բանակին մէջ և այդ ընտանիքին արժանիքներն իսկ զայն վտանգաւոր կը դարձնեն ազատութեան համար : Թո՛ղ այդ ընտանիքը վերջին զոհողութիւնն մը ընէ հայրենիքին՝ անոր ծոցէն հեռանալով : Թո՛ղ երթայ ուրիշ տեղ առնի գաւառն մերձեցած բլրայի . զժրագողութիւնը և գեւ տեղի մեծ զժրագողութիւնը աշակերտ անուն մը կրկնու , որ մեղի համար զգուցի է և որմէ ազատ մարդու մը ականջը չի կրնար չվերաւ որով իլ :

Լուվ յաջորդելով Պիւզոյին և նոյն ինքն Օրլանի գուքսին խօսքը տեղեկով , անոր յիշեցուց Գոլլայէնի կամաւոր աքաղորդ և զայն հրաւիրեց հետեւի անոր : Լանժու ինչ կը յիշէ Բարբիլի բնտրութիւնները որոնց մաս կը կապէ Հասարակարգութիւնը և որոնք կատարուեցան անխառնակեան խաղաղարարներու գաւառին ներքեւ , կը յիշէ այն ջանքերը որոնք կ'աւան պատերազմական նախարար անուանելու համար Օրլանի բնտանիքէն պաշտանտար մը , այն ազգայնութիւնը՝ որ այդ ընտանիքին գաւակները տաղած են բանակին մէջ , և բոլոր այս պատճառներուն համար Պարպանեան վտարու մը կը պահանջէ : Պաղիր , Սէն Ժիւսկ , Շապո , կը մերժեն այդ տաճարկութիւնը տեղի ժիրօնալէններու քան թէ Օրլանի գուքսին չաւան համար : Կը սրբէն թէ տանը չէ խոտու թեամբ վարաւ ելաւ այն միակ Պարպանին

դէմ, որ վեհաճառութեան վարտած է ազգին հանդէպ, թէ պէտք է նախ պատժել բռնադատութեան Պարագանքը, յետոյ կազմակերպել Սահմանադրութիւնը, և աւանդմէ վերջ պէտք է գրաւել վաճառքի որդիքը քաղաքացիներով: Անոց որ, Օրէնքի դուքսը ժողովուրդին դուրս հանելը զայն մահուան գրկի է և թէ գոնէ պէտք է յետաձգել այդ անգութ միջոցը:

Սակաւն և աշխատ, վատրութիւն վրձնութեամբ ծափահարութեանց մէջ և իրերէր էր միայն վատրման ժամանակը սրտիկը: Նրամանագիրը խորագրելով: «Փառքի որ խեղճմէն կը գործածէր Հատարութեան Օրէնքի դուքսին դէմ, կրակ Մէլքէն, գործածեցէ՛ք զայն բոլոր վաճառքի մարդոց դէմ, և ամենէն առաջ զայն կը պահանջեմ գործածելու իշխանութեան դէմ:

Ռոյնքի դէմ, կը գոչէ Աղլիթի:

Ռոյնքի և Ռաշի դէմ, կ'աւելցնէ Պարէր, որոնք պատակաւ մ'սկսեցին: Գին մեր մէջ և թող մէկը և միւսը նախարարութեան վաճառքին մեղի դարձնելու համար հանդարտութիւնը և միութիւնը: Սակաւն և աշխատ Քէրտէն վախ կը յաշտէ որ Անգլիա նախարարութեան այս կազմաւորման մէջ ոչ ոսկով մեղի դէմ աղիտարեր պատերազմ մը յաշտարարութեան ինչպէս բրտ (1757) ևրը Արժանտն և Մաչո հարհապարկ եղան:

Ռիտպէլ խնդիր կրեւ որ կարելի է վտարել ժողովրդեան ներկայացուցիչ մը և թէ Ֆիլիք-Հատարութիւն այդ հանգամանքով չի պատկանիր այն ազգին որ զինքը ընտրեց: Այս զանազան դիտարութիւնները կը կռակեն միտքերու չարժանք: Զիրար կ'ընդհատեն, կը վերադառնան հարցին և առանց ջնջելու Պարագանքի վատրութիւնը հրամանագիրը, վիճարանութիւնը երեք որ կը յետաձգեն, հանդարտելու և աւելի հաստատութեամբ մտածելու համար այն հարցին վրայ թէ կարելի էր Հատարարութիւնը վտարել, և

առանց վաճառքի հրամանագրի ներքին գործոց և պատերազմական նախարարները:

Այս վիճարանութիւններէն ետք, կը դաշակուի թէ ինչ անկարգութիւն կը տիրէր Համայնքացիներ խորհուրդին և ժողովուրդին մասնաճիւղերուն մէջ: Ամէն կողմէ գոչեցին թէ խեղճմէն էր արուածը և խնդրագիրներ պատրաստուեցան վիճարանութեանց վերականգնելու համար: Երեք որեր անցնելէ ետք, վիճարանութիւնը վերականգնուեցաւ: Գաղափարական մասնաճիւղերուն զլուխը անցած եկաւ հրամանագրին անկեղծութիւնը: Ժողովը օրակարգին անցաւ խնդրագրին ընթերցումէն ետք, բայց Բէլգիոն անտեղով որ այս խնդիրը ինչ ազմուկ յատուց կը բերէր, պահանջեց որ անիկա Լուդովիկոս Ժ.Պ.ի գաղափարութեանէն ետքի յետաձգուի: Այս անտակ մը զիջում մը ընդունուեցաւ, և նորէն խնդան այն գոչին վրայ, որոնք դէմ գրգռած էին բոլոր կիրքերը: Ռոյնք, հռչակաւ որ գաղափարութիւնը անմիջապէս ձեռք առնուեցաւ:

Լուդովիկոս Ժ.Պ.ի արտած ժամանակամիջոցը իր պաշտպանութեանը պատրաստելու համար՝ հաղիւ թէ կը բաւէր հատարելու այն շատ մը ատուցները, որոնց վրայ անիկա հաստատուած պիտի բլար: Իր երկու փառաւրանները խնդրեցին որ աւելի երիտասարդ և աւելի գործունեայ երրորդ փառաւրան մը աւելցուի իրենց վրայ, որ պաշտպանութեանը խմբագրէր և որոտտանէր, մինչ իրենք փնտռէին և պատրաստէին միջոցները: Այս երիտասարդ ոչնականը Տրեյզ փառաւրանն էր, որ Յուլիոս Էճէն ետք պաշտպանած էր Պէլգէնպար: Բանականութեան պաշտպանութեանը ընդունած բլարով, չմերժեց նոր խորհրդական մը և Պ. Տրեյզ Սաղկարպի և Դրոնէլի պէս իրաւունք ունեցաւ Դանբըր մտնելու: Յանձնարարութեամբ մը ամէն որ հոն կը ստանէր

վազեցրեցին զթերքը, զանոնք կը ջուցնէր Լուսավորիկա ԺԶ.Ի, որ զանոնք կը ջուցնէր շատ պաշտօնախնայութեամբ և այնպիսի ձևով մը որ իբր թէ այս դատաւարութիւնը որքէն մը պատկանէր, կը տէր համայնքային տեղեկագիր մը: Պատգամաւորներուն հետ կը վարուէր մեծ քաղաքավարութեամբ և անոնց ճաշ կը հրամայէր, երբ նրանք շատ երկարատև ըլլային: Այն միջոցին որ աշտակէր իր դատաւարութեամբ զբաղած էր, իր բնասանքին հետ թղթակցելու միջոց մը գտած էր: Լուսավորիկա ԺԶ. կը գրէր այն թուղթին և գրիչներուն չորսնիս զորս իրեն առած էին իր պաշտպանողականը պատրաստելու համար: Իսկ իշխանութիւնները կը գտնէին իրենց պատասխանները թուղթի վրայ գնդակակի ծակերով: Երբեմն նամակները կը գտնէին զերձանի կծիկներուն մէջ զորս Լուսավորիկան մէկը ճաշի միջոցին սեղանին ներքեւ կը նետէր, երբեմն թերթի մը կը իջնէնէին մէկ շարիկէն միսոր: Դժբաղդ բռնադատները այսպէսով իրենց առաջնութեան մասին իրարու լուր կուտային և մեծ միտքովութիւն կ'ունենային խեղճելով որ հրահանգ չեն:

Վերջապէս Պ. Տրսէզ իր պաշտպանողականը վերջացուցած էր, գրիչը ցրելի աշխատելով: Քաղաքը վերջնիկ առաւ այն մասը որ ճարտարանակած էր և ուղից դժբանակ պարզ յիշատակութեամբը այն միջոցներուն զորս կրնար իբր փաստ զործածել: Ամսոյն 26ին, ստատական ժամը իննուկէսին, ամբողջ զինուորական ուժը շարժման մէջ էր Լուսավորիկա ԺԶ. ր առաջնորդելու համար Դժբաղդն Թեոքլաններու Ակոս մըր, այն նոյն նախազգուշութիւններով և նոյն կարգով, ինչպէս առաջին անգամ ներկայացած էր: Բազմապատկան կառքը նստած ըլլալով, անոր հետ խոտակցեցաւ ճանրան, իր սովորական հանդարտութեամբ: Խոտեցան

Անէկիտի, Տրսիտ-Լիփիտի և Նիսն-գանդներու վրայ: Նոյն իսկ բառական նորը կրտսի մը ուղից քաղաքակաւարանի պաշտաններէն մէկուն, որ կուսքին մէջ գլխաւորը գլուխը գրած էր: Թեոքլաններուն Ակոս մըր համարով մեծ հոգածութիւն ցոյց տուաւ իր պաշտպան փաստարաններուն, որոնց քով նստեցաւ ժողովին մէջ: Շատ հանդարտութեամբ աչքերը ուղից այն նստարաններուն ուր իր ամբաստանիչները և պատասխանները նստած էին, ճանաչանոց զէմքին վրայ Պ. Տրսէզի պաշտպանողականին շատ մը բերած ազդեցութիւնը վնասել և քանիցս խոտակցեցաւ: Կրծիկի և Մաղկերիկի հետ: Ժողովը բնական կը պաշտպանողականը մահաւոր լուսական մէջ և ունէր արհամարհում չշարունակէր:

Պաշտպան փաստարանը զբաղեցաւ նախ իրաւունքի խնդիրներով և երկրորդ՝ Լուսավորիկա ԺԶ. Ի վերադրուած իրողութիւններով: Թէև ժողովը, որոշելով որ խաղաղորդ պիտի դառնար, ինքնին հրամանադրած կ'ըլլար թէ անբռնաբարեկրտութեան վրայ չէր կարելի պնդել, Պ. Տրսէզ շատ լաւ ապացուցող թէ ոչ մէկ բան կրնար արհամարհանել պաշտպանողականը և թէ անիկա ամբողջական կը մնար նոյն իսկ այդ հրամանադրէն ետք, և թէ, հետեւաբար, եթէ Լուսավորիկա ԺԶ. անբռնաբարեկրտութիւնը պաշտպանելի նկատէր, իրաւունք ունէր զայն իբր փաստ դործածելու:

Նախ, սովորուած եղաւ ընդունելու ժողովուրդին գերիշխանութիւնը, և 1791ի Սահմանադրութեան բոլոր պաշտպաններուն հետ պնդել թէ գերիշխանութիւնը ինքնաբերական տէր էր կրնար խոտու մեծութիւն յանձնառու ըլլալ: Թէ անիկա ուղտած էր հոնցէպ Լուսավորիկա ԺԶ. Ի այդպէս ըլլալ բնական ընդունելով անբռնաբարեկրտութիւնը, թէ անիմաստ ժան մը լինել ուղտած չէր միապետական

դրաթիւան մէջ և թէ, հետեւաբար, խոստումը պէտք էր գործադրել, և թէ, նոյն իսկ եթէ թաղապարհը բոլոր կարելի ոճիւրները գործած ըլլար, միայն զանազան ինքանք կարելի էր զինքը պատ մել: Ըստ որ, տոնաց ատար, 1791 ի Սահմանադրութիւնը Լազովիկոս ԺԶ-ի գէժ բարեւոյթ վարչապետ որոշայթ մը կ'ըլլար, յանի որ անոր խոստում մը ստանալով պետի ըլլային՝ զայն չարանքաւ գաղտնի գիտատարութեամբ, եթէ Լազովիկոս ԺԶ-ին մերժէին իր թաղապարհի իրաւունքները, զոնկ պէտք էա իրեն թողալ քաղաքացիի իրաւունքները, և հարցոյց թէ՝ ուր էին տանկական ձեւակերպութիւնները, զորս պահանջեալ իրաւունքը ունի սովին քաղաքացի, ինչպէս, որինակի համար, ամբողջական իրաւունքներ և երկուեայ գոտաւորներու մէջ եղած աստիճանութիւնը, գոտանքան մերժումը իրաւունքը, երկու երրորդի մեծամասնութիւնը, գաղտնիքաւ Լազովիկոսի և գոտաւորներու լրտաւթի երբ իրենց կարծիքները կազմեալով միջոցին: Ասկցոյց յանց գիտութեամբ մը, որ միայն բացարձակ լրտութեան մը բացխցոյ, թէ սովնորքը գոտաւորներ կը միտուէր և միայն ամբողջականներ կը գտնէր:

Յետոյ անցոյ, միջադատութեանը գէղարկութեան՝ զոյա երկու կարգի գոտաւորեց, անոնք՝ որ անցի ունեցած էին Սահմանադրութեան հաստատումէն առաջ, և անոնք՝ որ անցի ունեցած էին Սահմանադրութեան հաստատումէն ետքը: Առաջինները կը պաշտպանուէին Սահմանադրութիւնը ընդունելովը, և միւսները՝ անբաւարարելիութեամբ: Սակայն և այնպէս չէր մերժուաւ տոնաց մասին վիճարանիլ և այս բանը բրաւ յաջողութեամբ, որովհետեւ իսկ մը աննշան գէղարկի գիշործ էին: ատար պետութեանց հետ թաղապարհի անկերոյ շտամանքութեանց վրայ որոշ արտադրոյց մը շտանկոյթով ամիկաներ մըն էր, որուն

համար համարեալ էին՝ յայց որուն գրական տարացոյցները դեռ չկային:

Պաշտպան փաստարանը յաղթականորէն մերժեց Սպասաւ Սին ֆրանսուէրան արխան թափեց տուած ըլլալու ամբողջականութիւնը: Իրաւ այ, այդ որը կուտար Լազովիկոս ԺԶ-ը չէր, այլ մեղաւորը: Սրինաւոր էր որ Լազովիկոս ԺԶ-ը յարձակում կրած ըլլալով՝ ինքզինքը պաշտպանեալ համար և անհրաժեշտ նախադրութիւնները ձեռք տանէր: Նոյն իսկ բարձր որոշանաւորները համաձայն էին իրեն և զինուորներուն բացարձակ հրաման տուած էին բանի ումը բանի ումով ետ մղել: Հակառակ տոյր կրակը Պ. Տրակչ, թաղապարհէր չէր տգած զգրծածեց այս իրաւունքը՝ որ իրեն կուտային թէ՛ բրանութիւնը, թէ՛ արէնքը, այլ տպատուանած էր արէնոյ իր մարմինին ծոցին մէջ արխանաւորութիւնը համար:

Այդ գէղարկին յաջորդող կրիւի պատմամանտատութիւնը իրեն չէր պատկանէր, նոյն իսկ իր մասին ներդաւմաւթիւն յոտալ ընկերու էր, քան թէ վրէժկնդրութիւնը, յանի որ իր ձեռքով գրած իրաւունքի մը վրայ էր որ Զոյիցիւրական զինուորները պարտաւին և իրենց կեանքին պաշտպանութեան ետ կիցած էին: Ուրեմն աղաղակոյ անարգարութիւն մըն էր Լազովիկոս ԺԶ-ը մեղադրելը ֆրանսական արխան թափած ըլլալու յանցանքով, և այս կէտին վրայ անիկա մեղադրանքի արմանի չէր, ընդհակառակը, անիկա ինքզինքը յայտնած էր փախկանկաւութեամբ և տաւրինութեամբ ընկուն:

Պաշտպան փաստարանը՝ տու չատ կարճ և արդար խաւքերով վերջացոյց, միակ խաւքերը, որոնց մէջ Լազովիկոս ԺԶ-ի աստիճանութեանց ակնարկութիւն կայ:

ՄԱԼՁԷՐՊ ԹԱԳԱՆՈՐԻՆ ՌՏԵՐ Ե ԻՅՆՍԵ

« Լուդովիկոս զո՛ւն բարձրացած էր քսան տարեկանին և այդ տարիքին, գա՛նտն վրայ պարկեշտ բարձրաւ. օրինակը առաւ, անիկա հոն չըրտաւ ոչ մէկ յանցադարաւ տկարութիւն և ոչ մէկ ապականաբար կերք: Անիկա գա՛նտն վրայ եզաւ խնայող, արդար, խիստ և յարասեւ բարեկամ երևցաւ ժողովուրդին. ժողովուրդը իր վրայ ճնշող ազիտարեկ տուրքի մը ճնջաւ մը կը փափաքէր, խաղաղօրը գա՛նտ ջնջեց, ժողո-

վուրդը զերտ ինքն տառաջաւ մը կ'ուզէր, անիկա սխառ լինքն խակ տառաջկիր կալաւ աճնկրտն մէջ. ժողովուրդը բարեկամաւ մեկը կը խնայէր ոճրադատ օրէնադրաւ ինքան մէջ տնտեսաւարեւրաւ վիճակին բարեկաւ մանր համար, անիկա կտառարեց այս բարեկամաւ մեկը. ժողովուրդը կ'ուզէր որ հաշտարաւ որ ձրանապլներ, օրանք մեկ տալարաւ ինքանց խառաւ ինքան հաւեւ անքալ մինչև այն տանն զրկաւ աճ էին զաղտարայինն-

բուս պատկանող իրաւունքներէ, ստանան կամ վերատանան այդ իրաւունքները, թաղաւորը զանոնք չնորհեց իր օրէնքներով. ժողովուրդը ազատութիւն ուզեց, անիկա ստաւ ազատութիւնը: Նոյն իսկ անիկա իր գոհալովութիւններով ընդ առաջ գնաց ժողովուրդին, այլ սակայն այդ նոյն ժողովուրդին անունով է որ այսօր կ'ուզուի... քաղաքացիներ, չեմ վերջացներ... կանոց կ'ստանան պատմութեան ասջիւ: Մտածեցէք որ պատմութիւնը պետի զստէ ձեր պատաստանը և թէ անորք՝ զարեւու պատաստանը պիտի բլլայ:»

Լուսավորեալ ժ.Գ. իր փաստարանէն անմիջապէս ետք խօսք տանելով քանի մը բառ արտասանեց զորս զրի ստամէր. «Քիչ առաջ, բառ, ձեզի ներկայացուցին իմ պաշտպանողականութիւն միջոցները. չպիտի կրկնեմ զանոնք. թերեւս վերջին անգամը խօսելով ձեզի հետ, կը յարաբարեմ թէ իմ իրաւունքս զիս յանցաւ որ չի համարեր և թէ իմ փաստարաններս ձեզի ճշմարտութիւնը բախն:»

Երբէք չեմ վախցած իմ վարմունքս հրապարակաւ քննուելէն: Բայց իմ սիրտս վերաւորում է ստիպատանադրին մէջ գտնելով ժողովուրդին արիւնք թափել ու զիս զրպարտութիւնը և մանաւանդ Սպաստա 10ին դժբախտութիւնները խնդիր վերադրաւ իր:»

«Կը խտտովանիմ ըր ամէն ժամանակ, ժողովուրդը սիրելիւս մտաին ստամ բաղմապատիկ ազգացեղներս և իմ վարուելու եղանակս խնդիր կը թուէր որ պարտ էին ազգացեղանէ թէ ես չէի վախնար ինքզինքս վտանգի ենթարկելէն, խնայելու համար ժողովուրդին արեան և խնամէ տա յաւէտ հեռացնելու աչքովի մեղադրանք մը:»

Յետոյ նախապահը հարցաւ Լուսավորեալ ժ.Գ. թէ ուրիշ բան չունէր քանիք իր պաշտպանութեան համար: Լուսավորեալ ժ.Գ. յայտարարած բլլալով որ ամէն բան բոսած է, նախապահը ա-

նոր յայտնեց թէ կրնար երթալ: Մտախաչ որս մը տաջնորդուելով իր փաստարաններուն հետ, հայածութիւնը յայտնաւ երկատարով Տրակի որ յայնոժ կը թուէր երկար պաշտպանողականէն: Յետոյ կառքը տարուելով նոյն հանգարտութեամբ խօսեցաւ անոնց հետ որ իրեն կ'ընկերանային և ժամը հինգին Փանքըր հասաւ:

Հազիւ թէ Լուսավորեալ հեռացած էր Քանթախտանէն, երբ բառն փոխօրիկ մը բլլաւ: Ոմանք կ'ուզէին որ վիճարանութիւնը սկսէր. ուրիշներ, կը զանգուտէին որ յախանակաւ յապաղումներ կ'ըլլային այս պատմարտութիւնը վճախելու համար և անմիջապէս կը պահանջէին անուանակամ քուէարկութիւն, ըսելով որ ամէն պատարանի մէջ, ամբաստանեալ մօթի բնեղէ ետք քուէի կ'անցնին: Լանժու ինէ պատմարտութեան սկիզբէն ի վեր աշտովի զայրուլով մը յայց ստամ էր որ իր բուռն նկարագրի իրեն թույլ չէր տար այլևս զրուակ: Անիկա խայցաւ ստանաւ և իր ներկայութեանէն զրգուտած ազգայնեւորն մէջ, պահանջեց ոչ թէ պայմանաւոր մը վիճարանութեան համար, այլ նոյն իսկ պատմարտութեան ջնջում մը. անիկա գոչեց որ վաղաղ մարդոց ժամանակը անցած է, թէ պէտք չէ ժողովրդ անպատուել իրեն պատու տալով Լուսավորեալ ժ.Գ. թէ Ֆրանսայի մէջ ոչ ոք ալ բանին իշտունքը ունի և թէ մասնաւորապէս ժողովրդ և է հանգամանք չունի այդ բանը բնեղու համար, և եթէ կ'ուզէ զարծել իր քաղաքական մարմին, անիկա միայն ապահովութեան միջոցներ կրնայ ձեռք տանել նախկին թաղաւորին դէմ. բայց եթէ անիկա զարծէ իր պատարան, ամէն սկզբունքէ պարտ է, որովհետեւ տակաւ յազմածը յազմողին իսկ պատու տալ է, քանի որ ներկայ երեւոյթութիւններէն շատեր ինքզինքնին յայտարարած են իրր Սպաստա 10ի պատա-

զերեները: Դառադիրենի բառին ահա երկ
միտք մը բարձրացաւ. առջին կողմէ: Կը
զօլէին ի կարգ, Ապրիլ, առեւտրէն վար:
Լաւեմ ինչէն ի զուր կ'ուզէ արդարացնել
դառադիրենի բառը, բնկով որ այս պա-
րագային անիկա նպատաւաւոր իմաստով
մը առնուելու է, և թէ Օգոստոս 10ը
փաստաւոր զաւադրութիւն մը եղաւ,
անիկա կը չարունակէ աշխուկին մէջ և
կը վերջացնէ յայտարարելով որ հազար
անգամ պիտի նախընտրէր մեռնիլ,
քան թէ գտնաւորարակ օրէնքի հակա-
ռակ, նոյն իսկ ամենէն զապրելի բըս-
նաւորը:

Խեղ մը տառնախօսներ իրեն յաջոր-
դելին և միտքը աւելի չառացաւ: Այլ
ևս բան մը չեն ուզեր մտիկ ընել, տե-
ղերնին կը թաղան, կը խառնուին,
խումբեր կը կազմուին, զիրար կը նա-
խատեն, իրարու կ'աղաւանդեն և նախա-
զանք կ'առնուին ի զլիարար զնել: Ժամ-
սան մը յազմունքէ ետք վերջապէս
հանգարտութիւնը կը վերահաստատուի
և ժողովը ընդունելով կարծիքը անոնց
սրտը վիճարանութիւնը կը պահանջէին
Լուդովիկոս ԺՁ.Ի զատաւարութեան
վրայ, կը յայտարարէ որ վիճարանու-
թիւնը բացառած է և պիտի չարունակ-
ուի, առջին գործ զապրեցնելով, մինչեւ
որ վճիռը արձակուի:

Ուրեմն վիճարանութիւնը վերական-
գեցաւ. 27ին, այն բազմաթիւ տառնա-
խօսները սրտը արդէն խօսած էին, վե-
րադարձելով իրենց իրար: Այն-
ժամից հետեւ բարձրանալ նորէն. Լու-
դովիկոս ԺՁ.Ի խնայող, սրտաւոր
և զգուշացուցիկ մէջ զէն անդորր
ներկայութիւնը կարգ մը նկատար-
ութիւններ ծննդաւցած էին իր միտքին
մէջ: Բայց այդ նկատարութիւններուն
կը պատասխանէ, Լուդովիկոսը կոչելով
համեստ և ճիշդ բանասիր մը, որ ճշն-
չած է համեստութեամբ և որուն թա-
փանցող քաղցրութեան զէն պէտք է
պաշտպանուիլ ամենամեծ խնայողով:

Եւ իսկին թաղաւորը հրաւիրեց ինք
նէրոն, բայց առիկա աշխուականու-
թիւնը խոնարհեցնելու և բաժնելով ախ-
րելու. համար էր: Այդ պատճառաւ, երբ
անիկա տեսաւ որ երեք զատակարգե-
րուն զօրութիւնը այնքան արագու-
թեամբ աճեցաւ, ուղեց զանոնք ջրն-
ջել: Յուլիս 14 ին, Հոկտեմբեր 5 ին և
Նոյն տեւողեցաւ. որ անիկա զապրեմա-
պէս միջոցներ ձեռք առաւ ժողովուր-
դը ճգմելու. համար, բայց առջին անգամ
որ իր զաւադրութիւնները ի զերեւ-
կ'եկրային ազգային կորովով, ինքն իսկ
հաշանջել կը ձեռացնէր: Իր պարտու-
թեան և ժողովուրդին յաղթանակին
վրայ կեղծ ուրախութիւն մը կը յայտ-
նէր, ինչ որ բնական չէր: Անկէ ի վեր
այլ ևս ոչ մէկը չկրնար զործածել կա-
պալանէր ազատութեան պաշտպանները,
օտարներու հետ կը զաւադրէր, կը յա-
տահանեցնէր նախարարները, որոնցմէ
մին տախտակ եղաւ իրեն զրելու. Ձեր
զապրեի յարարերարիւնները դեռ կ'արգի-
րեն օրերները գործադրել. ևս կը շաշ-
ուիմ պաշտօնէն: Վերջապէս, անիկա
զործածած էր ամենամեծ խորհրդաւոր-
ութեան բարբ միջոցները մինչեւ Օգոստոս
10 և զեւ հիմակ կեղծ քաղցրութիւն
մը կը ձեռացնէր իր զատաւորներուն
միտքը չփոխեցնելու և անոնց ձեռքէն
խտաւարելու. համար:

Այսպէսով, Լուդովիկոս ԺՁ.Ի այն-
քան բնական վարանումները կը նկա-
րագրուէին բուն մտքի մը մէջ, որ
զօրաւոր և հաշտաւոր նշնգամաւոր-
ութիւն մը կը տեսնէր հոն, ուր միայն
տկարութիւն և անցեալի ցաւ կար: Ու-
րիշ տառնարաններ յաջորդելին Այն-
ժամից և ամենքը անհամբերութեամբ
կը սպասէին որ ժիրօնալները խօսք
առնեն: Աստիք զեւ ինքզինքնին յայտ-
նած չէին և ժամանակ էր որ մտքի-
նին քաղաքակէն: Արդէն տեսանք որ
ինչ էին թէ իրենց վարանումները,
թէ իրենց յազմուելու արամադրութիւն-

ները, իմէ՛ իրենց հակումը, Լուսավորւած ժԶ-ի գիտադրութիւնը ներկայ, որովհետեւ իրենք աւելի կարող էին աչք բանը համակարգաբան իմէ իրենց բնագիտադիրները: Վէճերիս քանի մը բարեկամներու առջև խոստովանեցաւ իր զգացած գտնիւ: Առանց աչք բան ըզգածուած ըլլալու ինքեւս, միանկար թղթաւորին արամադիր էին զո՛ւով հաճադրգուելու, և այս կոչու ինքան մեջ միջոց մը գտան որ կը յայտնէ իրենց յազմանքը և իրենց գիրքին վաճակութիւնը: Այդ միջոցը մոզովուրդին կոչընդին էր: Վառանդաւոր պատասխանատու լինել մը ազատիկ և ազդէն վրայ վրայ ձգել բարբարոսութեան մեղացութեանը, եթէ իմացաւորը զատապարտուած էր, և կամ իմացաւորական մեղացութեանը ազդէն վրայ նկատել, եթէ անիկա անպարտ արձակուէր, ահա այս էր ժիրմաններուն նպատակը և առիկա տկարութեան յայտնութիւն մըն էր: Քանի որ Լուսավորւած ժԶ-ի խոր գիտազգութեան տեսքէն զգածուած էին, պէտք էր որ քաջութիւնը տնտեսային իրենք իսկ գոյն պաշտպանելու և պէտք էր որ քաջութեան պատկերացմը զրգուէին ձրանստի քաստան և չորս հազար մասնաճիւղերուն գրկելով խնդիր մը՝ որ անմիջապէս ըստ կուսակցութիւնները իրարու գէժ պիտի հանձնէր և ամենէն կատարել կիրքերը պիտի թորոքէր: Պէտք էր գործադրել գրաւել իշխանութիւնը, քաջութիւնը տնտեսական միջոցը գոյն գործածելու, առանց ամբարն վրայ բռնակելու աշխարհի սոցմը, որան համար անկարող էր և որ երկիրը պիտի ենթարկէր աւելի սիւս իմ ինքան մը: Այս պարագային մի բռնաները իրենց հակառակորդներուն տեսածան տեսելու ինքն մը կուսակցութեանը արտակալ պատասխանելու իմ քաջաբային պատկերացմը կը պատրաստէին և կուսակցութեան ենթարկել ստացել ի

րենց քաջութիւնը և տնտեսականութիւնը: Այսպէս տրեմն, ժաքազննելու Ակումբին մէջ չմտադան բռնութիւնն անտեք որ Լուսավորւած ժԶ-ը անպարտ արձակել կուզէին, սակի տնտեսական տեղի յարգել էին քան իմ տնտեսք որ մոզովուրդին քաւէին կը գիտէին: Բայց այդպէս է հասկում որ կուսակցութեանց սովորական մարմունքը, համարաւոր լինողէս մարտած էին Անգլանտեր 2ին և 3ին, ժիրմանները կը մարտնչէին ինքզինքնին կատարել ենթարկել իմացութեան մը համար զոր ինքնամի կը նկատէին և որ իրենց համար մով գիրքերը ճնջելու գամ էր օտարի գէնքով, ստեղծել և աշխուհ, յազմած այս պարտած ինքնամի տեսքէն, կը հանդիս գոյն պաշտպանել, կը պայքանային անոր հանդէպ գործածած ըրտնա ինքնէն և բաւական բան կը ընէին ինքզինքնին վառնող ստալ, առանց պէտք եղածը բնկու գոյն վրկելու համար:

Այդ, որ տնտեսական տեղի Լուսավոր և բռնակալած բաներուն ազդելու ինքնաց ստակ կը մանար և որ հայն իսկ գոյն կը գերազանցէր երեւակալական գոյն ազդու ինքն ենթազրու ինքն մեջ: Այդ, տոմարներ կուս մոզովուրդին գիտելու գրութեան վրայ պնդողը, 17ին Խոստին մեջ, Համարակառններու բարբ մեղացութեան ենթարկելով Լուսավորւած ժԶ-ի մարմունքը և խոստովանելով որ անիկա արձանի էր այն ըստ խոստովանում որ կարելի էր գործածել, այդ տակաջն գիտել տեսաւ որ ոչ իմէ վրէժիմնողութիւն մը այլ քաջաբանութեան արարք մըն էր, որ մոզովը պէտք էր գործողքեր, սնող կը տրեմն որ հանրային հանա տեսակետով և որ ինքիրը պէտք էր գոտաւէր: Այդ, անպարտ արձակման և զատապարտութեան պայքարանկարուն ալ, անպատանա ինքններ կը տեսէր: Անպարտ արձակումը անհամաձայնութեան մշտնաւորապէս

մը պիտի բլբար և թաղաւորը պիտի
դառնար բոլոր կուսակցութեանց միաց-
ման կէտը: Անոր դաւադրութեան փոր-
ձերուն յիշատակը միշտ ժողովին երեւին
պիտի տային, իր ներողամտութիւնը և-
րեւին զարնելու համար, անպատիւ ձգելը
հանրային զայնակըութիւն մը պիտի
բլբար, որ յառաջ պիտի բերէր թերեւ
ժողովրդային քմրոտութիւններ, և որ
իր պատրուակ պիտի ծառայէր բոլոր
խաղաղարեւելուն: Քառմանկի մարդիկը,
որոնք արդէն տակն ու վրայ բրած էին
պետութիւնը իրենց ոճիրներով, չպիտի
թերանային այս գթութեան արարքէն
քաջակրօնելու՝ նոր ոճիրներու փորձեր
ընելու համար, ինչպէս ինքզինքնուն
արտօնած էին դատարաններու զանդա-
ւութեամբ Սեդակմերի ջարդերը և
նկու: Ամէն կողմէ, վերջապէս, Քոն-
վանսիօնը պիտի ամրաստանէին որ քա-
ջութիւնը չէր ունեցած այդ քան խը-
սովութեանց վերջ դնելու և հանրապե-
տութիւնը հիմնելու կորովի և սարսա-
փելի օրինակով մը:

Դատաւարաւորով, թաղաւորը իր
ընտանիքին պիտի կտակէր իր չեղին
բոլոր յաւակնութիւնները, և քանակ
պիտի կտակէր աւելի վտանգաւոր եղ-
բայներու, որովհետեւ անոնք նուազ
յարգէին կամ էին իրենց ակադեմիկներ:
Ժողովուրդը, այլ ևս չտեսնելով ոճիր-
ները, այլ մահապալիք, թերեւ թա-
ղաւորին վիճակին վրայ զիմաւ պիտի
կլէր և խաղաղարեւելը այս արամա-
դրութեան մէջ պիտի գտնէին տակա-
ւին զայն զրդակելու միջոց մը՝ Ազգային
Քոնվանսիօնին գէտ: Եւրոպայի վեհա-
պետները մտայ լուծիւն մը կը պա-
հէին, սպասելով այն դէպքին, որ կը
յուսային թէ բնականօրէն զայրոյթ մը
պէտք էր յառաջ բերէր: Բայց անմիջա-
պէս որ թաղաւորին գլուխը ինար, ա-
մենքն ալ այդ պատրաստէն օգուտ քա-
ղելով, միեւնոյն ատեն պիտի յարձակէին
Ֆրանսայի վրայ, զայն յոշտակելու համար,

Թերեւս այն ատեն, Ֆրանսա, իր սա-
ռապանքներէն կուրցած՝ Քոնվանսիօնին
երեսին պիտի զարնէր արարք մը՝ որ
յառաջ բերած պիտի բլբար անգամ և
աղիտարէր պատերազմ մը:

Այս է, կ'ըսէր Սալ, այն չարաբաս-
տիկ երկրորդանքը, որ կը ներկայանայ
Ազգային Քոնվանսիօնին: Այսպիսի դրու-
թեան մը առջև, ազգին կ'իյնայ ինքն
խեղ որոշել և իր բաղդը վճել, վճելով
Լուդովիկոս ԺԶ.ին բաղդը: Քաղաքա-
յին աշտակաւորի վտանգը անհիմն է,
որովհետեւ քաղաքային պատերազմ մը
չպայթեցաւ երբ հրախրեցին նախնա-
կան ժողովները բնարելու համար Քոն-
վանսիօն մը, որ պիտի վճէր Ֆրան-
սայի բաղդը և կարծես թէ այդ բանէն
աւելի չեն վախնար նոյնքան ծանաղի-
չիս առիթի մը մէջ, քանի որ այդ նոյն
նախնական ժողովներուն կը յանձնեն
Սահմանադրութեան վաւերացումը: Ի
զոր կ'առաջարկեն քառասունը չորս
հազար ժողովներու մէջ բլբայիք նոր
վիճարանութեան մը երկարաձգութիւն-
ները և զժուարտութիւնները, որովհետեւ
ինչոյրը վիճելուն վրայ չէ, այլ առանց
վիճարանութեան բնարելուն երկու ա-
ռաջարկութիւններէն մէկը, զորս Քոն-
վանսիօնը կը ներկայացնէ: Այսպէս պի-
տի դրուէր հարցը նախնական ժողովնե-
րուն, Լուդովիկոս ԺԶ. մահապալիքի
պիտի ենթարկուի, թէ պիտի բռնադա-
րուի՝ մինչև խաղաղութիւնը: Եւ անոնք
պիտի պատասխանեն. բռնադարձած,
կամ մահուան ենթարկուած: Արտաս վոր
սարձանդակներու միջոցաւ պատասխա-
նը կրնայ համար տաան և հինգ օրուան
մէջ՝ Ֆրանսայի ամենէն հեռաւոր ծայ-
րերէն:

Այս կարծիքը բնական չաա զանազան
արամադրութիւններով: Սէս, վերին
Ալպեաններու երեսփոխանը ետ կ'առնէ
իր ստաջին կարծիքը՝ որ թաղաւորը
զատելու կողմն էր, և կը պահանջէ ժո-
ղովրդային քուէի դիմումը:

Պարտաւորութիւնը կը խօսի իւր զօրութեամբ ժ.Ձ.ի արդարացման՝ առանց կարողացաւ թիւններ ընելու, որովհետեւ չէր համարձակեր անպարտութեան կողմը հակիկ իր գործակիցներու իղձին հակառակ, ոչ ալ գտաւարարակ համառակ իր բարեկամներուն փափաքին։ Պիւղո մուտքով ըրի քու էին գիտելու կողմը կ'անցնէր, այլ սակաւ կը բարեկամէր Սալի կարծիքը և կ'ազէ որ Փանդանոսներ ինչո՞ն իսկ նախաձեռնութիւնը սահմանաւոր համար քու է տալով և նախահախմու ժողովներէն պահանջելով միմիայն պարզ փախարացումը այլ գտաւորութիւն։ Ռադո Անդ-էլիէն, այս բողոքական հովիւը, որ արդէն ինքզինքը ծանօթացուցած էր Սահմանադիր ժողովին մէջ իր բնականակ թիւններով, կը զարմանայ Փանդանոսին այս իշխանութեանց կեդրոնացումն զէմս Կալով ինծի, կ'ըսէ անիկա, ևս չզնամեմ ինծի բաժին ինկած բանապետութենէն։ Եւ չզնամ, պարտաւոր, առնջաւոր եմ այն բանապետութենէն զոր իմ կարգիս կը գործադրեմ և կը ցանկամ այն վարչականին կըր գտաւորան մը պիտի տեսցնէր որ ինծի կըրնայից պիտի տայ բանաւորի մը ձեւերը և գիրքը . . . Դուք քաղաքական պատճառներ կը փնտռէք, այլ պատճառները կան պատմութեան մէջ . . . Կանտոնի աշխատողը որ այնքան արագացուցած էր թաղաւորին մանապատմութիւն, առաջինը եղաւ որ անիծեց անոր դատաւորները և խնամարկեցաւ զո՞նք յաջորդին առջև։ Երբ Զարդո Բ. դահ բարձրացաւ, քաղաքը անոր առաւ սքանչելի ճաշ մը, ժողովուրդը ինքզինքը առաւ արտակարգ ուրախութեան մը, և վաղեցիներէն ըլլաւ մահապատիժին այն նոյն գտաւարներուն, զորո Զարդո անկէ ետքը գոնէ իր հօրը աճիւններուն։ Բարիքի ժողովուրդ, Յրանապի խորհրդարան, խնայաք խօսքերս . . . »

Յոս կը պահանջէ գաղափարներ ևն-

թարկման բոլոր հրամանադիրներուն անգիւղակը։ Վերջապէս կ'երևայ մտալ Ռադոսիէն որ ապի բարեկամութիւնը եւ զանաւորութեան «Եւ ալ, բայց, զգածուեցայ և զգայի որ իմ սրտիս մէջ հանրապետական ստաքինութիւնը կը խախտի ի ներկայութեան յանցաւորին, որ խնամարձած էր գերիշխան աւժին տալ և Բալլո անձնութեան թեան վերջին տալացիցը՝ որ պարտական ենք հայրենիքին, խնդրէն էր սեղ զգայական չարութիւն»։ Այն առանց կը կրկնէ բոլոր այն բաները, որոնք բայց առաւ էին Փանդանոսի ձեռնհասութեան վրայ, ազգային վրէժխնդրութեան սրտած անկերջ յետաձգութեան, բանաւորին հանդէպ պահած փափկանկատութիւններուն վրայ, մինչ առանց ունէ վերապահութեան յարձակում կը կրկն տալատութեան ամենաշեղքը բարեկամները, կը կարծէ թէ ժողովուրդի քու էին գիտելը կ'առաւին երևաւորացածին նման միջոց մըն է, երբ անիկա պահանջած էր մարքադարձու քուէտութիւն թէ այս ներկայ որ միջոցը նպատակ ունէր ամեն բան ինքրական զարմեց, թէ այժմ երեւութեանութիւնը, թէ Օգոստ. 10ր, թէ՛ նոյն իսկ Հանրապետութիւնը։ Հարցը միշտ բերելով իր և իր իշխանութեան վրայ, անիկա կը բազմապէս որոտան կայսրութիւնը 1791 Յուլիանին հետ, երբ ինքիւր կ'ազգայիկա ժ.Ձ.ը գտաւորան վրայ էր, անոր Վառն փախելուն համար։ Ռադոսիէն այլ բանին մէջ կ'երև որ զեր մը խաղաղած էր։ Կը յիշէ թէ՛ իր վառնները, թէ՛ իր բնականակ յաջորդին յաջող ծանօթերը կ'ազգայիկա ժ.Ձ.ը կրկին դահան վրայ գնելու համար, կը յիշէ Շան ար Մարտի հրապարակած գաղութներ որ այլ զէպքին յաջորդած էր և այն վառնները որոնց կ'ազգայիկա ժ.Ձ. ևնթարկած էր հանրապետական պահանջներ վրայ բարձրանալով և ներգտաւորութեան կը մտանաւ, ապարտան իր հակառակորդները իր երեւմի իր

Թշնամիները, ինքզինքը և Պրահայում
կը ներկայացնէ Լեւոնտիւտած աշն ժա-
մանաւորան վառնդներուն և միշտ դա-
ւերովը աշն խաշատտակներուն, որոնք
ինքզինքնին աշտամբօրէն չնորճքով
մարդիկ կը նկատեն: « Այսօր, կ'աւել-
ցնէ Ռօպէսրիէս, անոնք կը լսեն հա-
րենիքին ամենամեծ չաճերուն վրայ: Կը
շաշտին իրենց կարծիքը արտատանկու
վերջին թողաւորին վրայ: Բայց իրենց
համբ և թաւալիք գործունէութիւնը
յոտաջ կը բերէ աշն բոլոր խաւով թիւն-
ները, որոնք կը յազեն հայրենիքը, և
մոլորեցնելու համար ստաջ բայց յա-
ճախ խորում մեծամասնութիւնը, կը
հաղածեն ամենաջերմ հայրենասէրները
խաւթարար փոքրամասնութիւն անուան
տակ: Փոքրամասնութիւնը, յաճախ մե-
ծամասնութեան փոխում է, կը խոր-
ում ժողովները լստարանում են: Ա-
սաքննութիւնը միշտ փոքրամասնու-
թիւն կազմած է երկրիս վրայ: Ազա-
թէ ոչ երկիրը լեցուն պիտի բլար բրա-
նապահներով և սարու կներով: Հէմբրըն
և Սիմոնէ վաքրամասնութեան կողմն էին,
որովհետեւ մեծան կախազանի վրայ: Կրի-
ստոնքը, Անիտաները, Կեարները,
Քրիստոնիները մեծամասնութեան կողմն
էին, բայց Սօկրատ փոքրամասնութեան
էր, որովհետեւ մոլիսինդը խոնց: Կատոն
փոքրամասնութեան էր, որովհետեւ
պատտեց իր ազնիւները: Ռօպէսրիէս
յետայ ժողովուրդին հանդարտութիւն
յանձնարարեց ու է պատրուակ չապու
իր թշնամիներուն, որոնք իր հաւատա-
րիմ երեւոյթաններուն եղած պարզ ծա-
փահարութիւնները կը ներկայացնեն իր
ազատամբութիւն մը: «Թողովուրդ, կը
զոչէ անիկա, պահէ՛ յոտ ծափահարու-
թիւնները, մեր վիճարանութեանց ան-
տարանէն փախիւ: Փո աշքերէց հետո,
մենք նա ազ չպիտի պաշտպրինք: Կ'ա-
ւարակ վերջապէս պահանջկոյ որ Լու-
զովիկոս ԺՁ. անմիջապէս յանդար-
տարարարի և մահուան դատապար-
տուի: »

Ատենախօսները կը յաջորդեն 28ին,
29ին և մինչեւ 31 ին: Վերջապէս Վեր-
նիօ ստաջին անդամ բլլալով խոնք կ'ա-
նէ և մաթիկ կ'ընեն արտակարգ փոթ-
կոտութիւնով մը ամենամեծ ատենախօ-
սը Թիւրօնաշէններուն, որուն բերնով ինք-
զինքնին կ'արտայայտեն խզկով լստ-
թիւն մը սրով միայն Ռօպէսրիէս չէր
որ գրեկնք կ'ամբատանէր:

Վերջին նախ կ'ընդլայնէ ժողովուր-
դին գերիշխանութեան սկզբունքը և
կ'որոշէ աշն պաշտպանները երբ ներկա-
յացուցիչները պարտական են դիմել ժո-
ղովուրդին՝ չաւ երկար, չաւ դժուար
պիտի բլլար մեծ ժողովուրդի մը դի-
մել ամէն բընադրական գործի համար:
Բայց կարգ մը մեծ կարեւորութեամբ
գործերու համար, բոլորովին արիւ բան
է: Օրինակի համար, Աստիանադրու-
թիւնը ստաջուքնէ Լեւոնտիւտած էր
ազգային վաւերացման: Բայց այդ լստ-
նը միակը չէ որ սրժանի է արտատուր
վաւերացում մը: Լու զովիկոսի դատու-
վարութիւնը աշնպիտի ծանրակիւն հան-
գամանքներ տնի, բլլա՛յ կեղբունացեալ
իշխանութեան անսակտով զոր ժողովը
կը գործադրէ, բլլա՛յ անբանարարելի-
ութեան անսակտով զոր միապետին
տրում էր սահմանադրականութիւն, բլ-
լա՛յ վերջապէս քաղաքական հետն անք-
ներով որոնք յոտաջ պիտի գան դատու-
արարութեան պարտազային, որ կարելի
չէ աշն բանին մեծ կարեւորութիւնը
ու բանալ և անհրաժեշտութիւնը գաշն
նաշն ինքն ժողովուրդին յաւէին ետթա-
րելու: Այս գրութիւնը պարզելէ ետք,
Վերջին՝ որ մասնաւորապէս Ռօպէս-
րիէսի փաստերը կը ջրէ, վերջապէս կը
համար ժողովուրդի յաւէին գրեկու
քաղաքական տեսպահանութեանց և կը
չօչալի բոլոր աշն մեծ հարցերը որոնք
կը բաժնեն երկու կուսակցութիւնները:
Նախ կը գրադի աշն անհամաձայնու-
թիւններով որոնք կը փոխանան որ կը
պայթին, եթէ ժողովուրդին զսկուի թա-

գաւորին դատաւարատ ինչան վաւերացաւ մը : Կ'անդրադառնայ տրիշ ժիրոն-աւններու տուած պատճառաբանութիւններուն և կը պնդէ որ եթէ քաղաքային պատերազմէ մը չէին վախճած նախնական ժողովները զուարթալ Սահմանադրութիւնը վաւերացնելու համար , չէր հասկնար ինչ ինչու պիտի վախնային անկէ , գանտէր զուարթելու թաղաքին համար որտեղ վճիռը վաւերացնելու պատճառով և կը պատճառաբանու- թիւնը , զոր յաճախ կը կրկնէին , թիշ արմէք ունէր , որովհետեւ Սահմանադրութիւնը յեղափոխութեան ճշմարտ նպատակը չէր , անիկա միայն կրնար բլրալ արդէն հրամանադրուած և համաձայնուած հաստատութեան մը , հան-րապետութեան մանրամասն կանոնադրութիւնը Բայց թաղաքին մահը չառ մեծ խնդիր մըն էր , պէտք էր գիտնայ ինչ , թաղաքիս ինչան զէմ մահուան միջոցով գործելով , յեղափոխութիւնը անդարձ կերպով կը խղաւ էր անցեալէն և վրէժխնդրութիւններով ու նորոգելու կարգով մը ինչպիսիքն առաջարկած նպատակին պիտի գիտէր : Այդ , եթէ այս քան սարսափելի խնդիր մը արդէն այնքան ու մեղօքէն կը պատակաւր Քանխանիսը և Բարիզը , աւելի մեծ վատնեց կար գոյն առաջարկելուն մէջ քառասուն և չորս հազար մասնաձիւղերուն որ փրանտակոն հոգի վրայ կը գտնուէին : Բարք թաղաններուն , բարք ժողովրդային բնկերութիւններուն մէջ ազմկարի կերպով մը կը վիճարանէին , և պէտք էր որ Քանխանիսը այժմ ունենար ինքնիրեն հարցը որդե-րու , Ֆրանսայի չառններու համար գոյն որ ինքեւս պիտի լուծէր զինու միջոցաւ :

Վէրնիս , այդ առիթ իր բարեկամներուն կարծիքէն բլրալով , պնդեց ինչ քաղաքային պատերազմի վատնեց չկար : Ըստ ինչ նախնայներուն մէջ խափա-րանները արդեւոր ինչն չեն ստացած զոր

վատ տկարութիւն մը Բարիզի մէջ իրենց բանաւորելու տուաւ , ինչ անոնք ինչ վաղեցին հանրապետութեան բարք կազմերը , բայց ինչ ամենաբարք միայն արհամարհանք գտան և չէին արդէն ճշմարտելու ինչան ամենամեծ արի-նակը տուին յարգելով այն անմարտը արիւնք որ կը հաւր իրենց կրակներուն մէջ : Յետոյ ջրեց վախերը զորս յարմեցին ճշմարտ մեծամասնութեան մասին , որուն համար բոլին ինչ զուարթել , թաղաքիս արհամանք , ապա անոններէ կազմուած է , անիկա զէմ խառ-ցաւ այն զուարթ հաստատութիւն զէմ ինչ առաքինութիւնը վարարամանութիւնը կը կազմէ կրկին վրայ : Քաղաքայինը , զաւել Վէրնիս , կատարեալ վարարամանութեան կազմէ էր Հոմի ծերակոյտին մէջ և եթէ այդ վարարամանութիւնը յաղթահարէր , Հոմ , ծերակոյտը և ազատութիւնը վերջացած էին : Սահմանադրութեան վաղովին մէջ Մարիս , Քաղաքէս , վարարամանութիւնը կը կազմէին և եթէ անոնք յաջողէին , զորս լինեցած էր : Թաղաքիներն ալ կրկին վրայ վարարամանութիւնը կը կազմէ , և ժողովարդները զերութեան մէջ պահելու համար անոնք ալ կը բան ինչ առաքինութիւնը վարարամանութիւնը կը կազմէ , անոնք ալ կը բան ինչ ժողովարդներու մեծամասնութիւնը կազմուած է խաբերաներէ , զորս պէտք է լուս ինչան զատաւարտել աւարեկելով , եթէ կը տգիտ պետութիւնները պահապանել ընդհանուր առկա վրայ ինչ մը :

Վէրնիս խնդիր բրաւ ինչ արդեւոր կարգ մը մարդոց իշխելուն համապատասխան մեծամասնութիւն մը կազմելու համար պէտք է գործածել վատ-րու մը և մահը , Ֆրանսան անապառի վերածել և աշտակալ զաւել մասնեկ քանի մը չարադրածներու յղացումն-րուն :

Պ Ա Ռ Է Ր

Մեծամանտ իման և ներանտայի վրէ-
ժը լուծելէ ետք ատենախօսար վրէժը կը
լուծէ իր և իր բարեկամներուն զորս ցոյց
կուտայ միշտ զխնայարար , հաւատար
քաջութեամբ մը բոլոր բանապետու-
թեանց : Զանազ ցոյց կուտայ Օգոստոս
10ի որոտան մէջ , որտեղ նիստ կազմած
էին պաշտօնին ինչո՞ւնովի որոտամե-
րու մէջ և արատաւանդին զտհրնկէցու-
թիւնը , ժողովուրդին յաղթանակէն ա-
ռաջ , մինչ այդ Բրուտոսները որտեղ
այնքան վաթկուտ են այսօր պարտուած

բանաւորները սպաննելու , իրենց վախը
կը ծածկէին երկրին բնակիչին մէջ և
այսպէսով կը սպառնէին հետեւ անքին այն
անասոյց պայքարին որ սպառնա իմուն
կը մղէր բանապետութեան դէմ :

Յետոյ իր ինքնամենքուն վրայ կը
ձգէ քաղաքաւին պատերազմ զբոսկու-
մեղադրանքը : Ս. իւ , Կրտէ՛ Վէրնիս ,
անանք Կուզեն քաղաքաւին պատերազ-
մը որ մարդատապանութիւն քարոզելով
բանապետութեան կուտակիչներուն դէմ ,
այդ անունը կը յատկացնեն բոլոր այն

զոհերուն զորս իրենց տակել թխ'նր կ'ուզէր սպաննել : Անոնք որ զաշոյնները կը հրաւիրեն ժողովուրդին ներկայացուցիչներուն վրայ , և կ'ուզեն կառավարութեան և Քճովանիսի լուծումը , անոնք որ կ'ուզեն փոքրամասնութիւնը մեծամասնութեան իրաւարար զարմնել , որպէս զի կարենայ իր վճիռները օրինաւորել ապստամբութիւններով և որպէս զի կատիվանները հրաւիրուին Մեքակոյտին մէջ տիրելու : Քաղաքային պատերազմ կ'ուզեն անոնք որ այս սկզբունքները կը քարոզեն ըզր հասարակաց վայրերու մէջ և ժողովուրդը կ'ապականեն լանականութիւնը ամբաստանելով իրր ֆեոյդալիզմ , արդարութիւնը իրր բծախնդրութիւն և սուրբ մարդ կոչում թխ'նր իրր զաւազրութիւն :

« Քաղաքային պատերազմ , կը գոչէ առնետիօսը , զիմում բնկնումս համար ժողովուրդի գերիշխանութեան . . . Ասկայն և այնպէս 1791 Յուլիանի դուքատելի համետ էիք , զուք չէիք ուզիր զաշն անդամալուծել և անոր տեղ տիրել : Դուք գեկուցադիր մը կը փաթանցնէիք ժողովուրդին հետ խորհրդակցելու համար վառնէն վերադարձող Լուդովիկոս Ժ.Պ.ին զատաստանի մասին : Այդ առնել զուք ժողովուրդին գերիշխանութիւնը կ'ուզէիք և չէիք մտածեր որ անոր զիմում բնկը կրնար քաղաքային պատերազմ զրգուել : Այդ եօք պատճառը այն է որ այն առնել անկիտ համաձայն էր ձեր գաղտնի նպատակներուն և թէ աչսոր կը հակառակի » :

Առնետիօսը յետոյ կ'անցնի ուրիշ նկատուութիւնն ու : Ըստ ելլու որ ժողովրդի պէտք էր բաւական մեծութիւն և քաջութիւն գոյց տար ինքն իսկ զործադրելու համար իր վճիռը առանց ժողովուրդին կարծիքին կրթնելու : Քաջութիւն պէտք էր յարձակելու համար Լուդովիկոս Ժ.Պ.ի վրայ իր ամենակարողութեան միջոցին : Նախքան պէտք կայ քաջութեան մտաւարտութիւն կրթար-

կելու համար պարտուած և զինավաթ Լուդովիկոս Ժ.Պ.ը : Կրնալը իացի զինուոր մը Մարիուսի բաժնին մէջ մտած է զաշն զաշունահարելու համար , սարսափած զոչին տեսքէն անկիտ կը փախչի առանց համարձակելու անոր զարնել : Եթէ այդ զինուորը ներակոյտի անդամ ըլլար , կը կասկածի՞ք որ պիտի վարանէր յանուարին մահուան քուէ տալու : Ինչ քաջութիւն կը գտնէք արարքի մը մէջ , զոր կատարելու կարող պիտի ըլլար վաստ մը » :

Դեռ կը խօսի տարրեր տեսակի քաջութեան մը վրայ , օտար պետութեանց զէմ գործածուելիք քաջութիւնը : « Փանի որ կը խօսուի չարունակարար , կ'ընէ վէրնիօ , քաղաքական մեծ գործի մը վրայ , անօղտու չէ խնդիրը քննել այդ տեսակէտէն : Անտարակուսելի է որ պետութիւնները այդ վերջին պատրուակին կը սպասեն միահազոյն կերպով խուժելու համար Ռոանտայի վրայ : Անոնց պիտի յաղթենք անշուշտ : Ռոանտայի զինուորներուն հերոսութիւնը այդ բանին ապահով մէկ երաշխիքն է . բայց ասիկա ծախքերու և տմէն կարգիջումքերու միտում մը պիտի ըլլայ : Եթէ պատերազմը ստիպէ որ նոր թղթաղարմեր չըջարկու թեան հանուին , ինչ որ սարսափելի համահասութեամբ մը պիտի բարձրացնէ նախնական պիտոյքները կազմող ապրանքներու գինը , եթէ պատերազմը նոր և մահապա հարուածներ տալ վաճառականութեան , և թէ արիւնի հեղեղներ թափել տայ ցաւաւոր և ծովերուն վրայ , ինչ մեծ ծառայութիւն մատուցած պիտի ըլլաք մարդկութեան : Ինչ երախտադարձութիւն պիտի ունենայ ձեզի հայրենիքը , իր անանտիք և իր անտեսուած գերիշխանութեան հակառակ վրէժխնդրութեան արարք մը գործած ըլլալու զ համար որ միտայն պատճառ կամ պարտուակ զարձամ պիտի ըլլար այսքան ապետալի զէպքերու : Ահի կուգիմ կը գնեմ , կը գո-

էլ աստեղծութեան ամէն զտախտիւր, բայց պիտի համարձակի՞ր հայրենիքին առջեւ պարծենալ ձեր ծառայութիւններուն համար, բնասնիք մը չպիտի գտնուի որ չլայ իր հաւքը, կամ իր գաւակը, չուտով բազուկներ պիտի պակսին երկրագործութեան համար, աշխատանքները պիտի լքուին, պետութեան ծախսով տալով նոր հարկերու հաւաքման պատճառ պիտի բլաթ, ընկերային մարմինը յողնած՝ գործէն տուցած հարստներէն զոր իրեն պիտի սան զինեալ թշնամիները և սերսէն՝ ապրտամբած խաղաղները, մահացութեան ամէլ պիտի իյնայ: Վախցէ՛ք որ այս յաղթանակներուն մէջ Ժրտեսան չի նմանի այն հաշակաւոր յիշատակարաններուն որ Եգիպտոսի մէջ ժամանակին դէմ յաղթած են, անցորդ օտարականը զարմանայ անոնց մեծութեան վրայ, եթէ ուզէ անոնց մէջ թափանցել: Ինչ կը դանալ հան, անչառնչ աճիւններ և զերեզմանային լուսիւնս:»

Այս երկիւզներէն հաբը, արիւններ ալ կան որոնք կը ներկայանան Վերնիօի մարքին, անոնք թեպէտ ամ ևս իրեն անդլիական պատմութենէն և Քրօմուէլի վարմունքէն որ թէև թաքուն բայց զլիստ որ հեղինակն էր Չարլս Ա.ի մահտան: Անիկա, միշտ ժողովուրդները մղելով նախ թողաւ որին դէմ, յետոյ նոյն իսկ Խորհրդարանին դէմ, հաբէն ճախճախեց իր սկար գործիքը և բարձրացաւ գերագոյն իշխանութեան: «Ձեք լսած, աւելցոյց Վերնիօ, այս չքաւաւիկն մէջ և ալլուր չէք լսած որ մարդիկ կը գոչեն, երբ նայք սուղ է, պատճառը Քանքի մէջ է, երբ լնուեւ դրամը տարագրուեւ է, երբ մեր բանակը գէշ պարենտարուեւ է, պատճառը Քանքի մէջ է:»

«Անոնք որ այս լեզուէն կը բռնեն, չեն անդլաւար տակաւն որ հային պատիւներ, աստեղծներու փախախաղութեան պակասը, բանակին մէջ եղած գէշ կազմակերպութիւնը և թըշ-

ուստութիւնը որուն տեսքը մեղ կը վշտացնէ, Դանքէն տարրեր պատճառներ ունին: Ինչ են ուրեմն իրենց ծրագիրները: Ո՞վ գիտ կ'ապահովեն որ պո նոյն մարդիկը որ չարտաւարար կը ջանան Քանքի տարանցնել, որ թերևս պիտի յաջողէին այդ բռնին, եթէ անոր մէջ զոյութիւն ունեցող ժողովուրդին վեհափառութիւնը կախում ունենար իրենց նենգամտութիւններէն, որ այս նոյն մարդիկը որ ամէն տեղ կը յայտարարեն թէ նոր յեղափոխութիւն մը անհրաժեշտ է, որ այս կամ մասնաճիւղը կը հաշակեն մշտապես ապրտամբութեան վիճակի մէջ, որ համայնքային Խորհուրդին կ'ըսեն որ երբ Քանքի տարանցնելու Լուղովիոս ժՁ.ին, արիւն բռն չեղաւ բայց միայն բռնաւորի փախախտութիւն, և թէ Օգոստոս 10ի պէս արիւն որ մը պէտք է, թէ այս նոյն մարդիկը, որոնք կը խօսին միայն պապարտութեանց, մահտան, պատճաններու, փառաւմներու վրայ, որ կը հրատարակեն մասնաճիւղերու ժողովներուն և իրենց զրտութեանց մէջ, թէ պէտք է պաշտպան մը անտանել հանրապետութեան, թէ միայն մէկ պետ մը կայ գալն փրկելու կարող, ո՞վ ինծի կ'երաշխտու որ է, կ'ըսեմ, թէ այս նոյն մարդիկը Լուղովիոսի մահտանէ հաբ չպիտի գոչեն ամենամեծ ու մղնութեամբ:

«Երբ նայք սուղ է, պատճառը Քանքի տարագրութիւն մէջ է, երբ լնուեւ դրամը տարագրուեւ է, երբ մեր բանակը գէշ պարենտարուեւ է, պատճառը Քանքի տարագրութիւն մէջ է, երբ կառավարական մեքենան զոտարու կը քաշքախի, պատճառը Քանքի տարագրութիւն մէջ է, որ պաշտոն ուներ գայն փարբու, երբ պատերազմի տղետները աճած են Անգլիոյ և Սպանիոյ յայտարարարիւններով պատճառը Քանքի տարագրութիւն մէջ է, որ այդ յայտարարարիւնները գրգռեց Լուղովիոս ժՁ.ը տնտարարներով պատարարներով:

«Ո՞վ ինծի կ'երաշխտու որ այս

անխելաճանալան զրգուտ թխեններու խոտ-
վարար ազտողակները իրենց չափաի կա-
պեն ազնու ախանութիւնը որ վրէժխընդ-
րութեան ծարաւի է, փափախութեան
ծարաւի է, փափախութեան անշաղ թը-
ռաւորութիւնը, և մինչև իսկ գլխաթիւ-
նը, որ վազեմի նախապաշարունակներ պի-
տի զրգուէին Լուգովիկոս ԺԶ.ի վիճա-
կին վրայ: Ով ինձի կ'երաշխաւորէ որ
այս փոխըրկը, երբ անոններ Սեպ-
տեմբեր 2ի ազաննիները իրենց որջերէն
դուրս ելած, ձեզի չափաի ներկայացնեն
արխանով ծածկուած և իրր ազատարար,
այդ պաշտարար, այդ պետը, որուն հա-
մար կ'ըսեն թէ աշխարհ անհրաժեշտ է:

«Պետ մը, ա՛հ, եթէ այդ բլար ի-
րենց յանդգնութիւնը, անիկա երևան
պիտի գար միմիայն անոր համար՝ որ
անմիջապէս ծակեմուի հաղարարը հար-
ուածներով, բայց Բարիդ ինչ տակաւ-
ներու չափաի կեմարիւնէր, Բարիդը՝
որուն հերտտական քաջութեան վրայ
պիտի հիանայ ապագայ սերունդը, քա-
ջութիւն՝ որ զոյց տրուած է ընդդէմ
խաղաղութեան և երբէք չափաի կե-
մարկուի զոտ կի տալիս ինքներ
մը տապալկներու, մարդկային ցեղին
խաթիթութիւնը, որուն ծային մէջ կը չար-
ժաւկին և զայն ամէն կողմէ կը պա-
տաւատան իրենց փառաբարքութեան և
կատարութեան ջգածական շարժում-
ներովը: Ով պիտի կարենար բնակիլ
քաղաքի մը մէջ, որ տակու մը ու մա-
հը կը տիրապետէ, և զո՛ւք, ճարտա-
րապետ քաղաքացիներ՝, որոնց աշխա-
տանքին ճարձիւ ձեռք կը բերուին ամ-
բողջ հարստութիւնները, և որոնց հա-
մար աշխատութեան միջոցները բնաջինջ
պիտի լլային, զո՛ւք, որ այնքան մեծ
գոհալսութիւններ բրիք յեղափոխութեան
համար, և ձեռքէ կ'ուզեն իրեն ձեռ
կեանքին վերջին պարտանները, զո՛ւք,
որոնց տաւրեմութիւնները, ջերմեանց
հաբնեմարութիւնը և բարեմարութիւնը
ունեալ են զիւրին զարծալին հրապա-

րանքը, զո՛ւք ինչ պիտի բլլայիք, ձեռ
հառայթի ազրիւ բները որոնք պիտի բլ-
լային, ինչ ձեռքեր պիտի չորցնէին ձեռ
արցունքները և ձեռ յոտահատած ըն-
տանիքներուն ով պիտի ոգնէր:

«Դո՛ւք պիտի երթա՞ք գտնել այդ
կեղծ բարեկամները, այդ խորդաւ չո-
ղաբորթները, որոնք ձեզի պիտի զտա-
րէին անպաւնդին մէջ. ա՛հ, աւելի ա-
ղէկ կ'ընէք, եթէ փախուտ տաք ա-
նոնցմէ, տակացէ՛ք անոնց պատասխա-
նէն. ևս պիտի բռնէ ձեզի թէ ինչ պիտի
բլլայ իրենց պատասխանը. երբ հոյ տ-
ղէք անոնցմէ, պիտի բռնէ ձեզի. «Գա-
ցի՛ք քարանձաղիկը և ուղիւ պաւանկե-
ցիք բռնի մը արիւնտ կողմեր այն մար-
միկներէն՝ զորս խղիղակցիք:» Եւ կամ
անոնք պիտի բռնէ ձեզի. -- «Արի՛ն
կ'աղիք, ա՛ն՝, սոեք, արիւն ևս դիակ-
ներ, մենք ուրի՛ սոսեղ յանիք տարա...:»
Դո՛ւք կը զոյգ սղա՞ք, հալքեմակիցներ,
ով իմ հալքեմիքս, իմ կարգիս կը պա-
հանջեմ որ նկատի առնուին այն զոհո-
ղութիւնները, զորս կը մատուցանեմ,
ձեզի այս սղալի տաղնապէն ազատելու
համար:»

Վերջիցի այս յանդատարտուից ճառա-
խոսութիւնը իր բոլոր ունեղ իրեներուն
վրայ յատա՞ բերաւ խոր ապաւորու-
թիւն մը և ընդհանուր հիացում մը.
Սոսկերթէս այս սիրարայ և խանդա-
վատող ճարտասանութեան հարուածէն
ազդուած էր: Սակայն ևս աշնակէս,
Վերջիս թէ և վրդալած էր ժողովը,
բայց չէր կրցած զան իր ետեւէն քա-
հի տանիլ. ժողովը դեռ կը տաւատանէր
երկու կուսակցութեանց միջև: Պրիսո,
ժանտոնէ, Բէյրոն իրենց կարգին և ի
նպատակ անոր խօսեցան: Վերջապէս,
ուրիշ բեմարայ մը վճառակաւ ազդե-
լսութիւն մը ունեցաւ ինքզին վրայ.
Պատէրն էր այն: Իր ճկունութեամբը,
իր ցուրտ և խոտափուկ ճարտասանու-
թեամբը միջավայրին տիրարը և պատ-
գամը կը հանդիսանար:

Պառէր երկարօրէն խօսեցաւ զատա-
վարութեան վրայ, և զայն նկատի ա-
ռաւ ամէն տեսակեաներով, բոլոր իրո-
ղութիւնները, օրէնքները և քաղաքա-
կան կայսրութիւնը աչքի տալիս բերաւ,
և զատապարտութեան շարժառիթներ
հայթայթեց բոլոր այն սկստացողնե-
րուն, որոնք տեղի տուաւ համար հա-
ւանական պատճառաբանութիւններ կ'ու-
ղէին: Իր միջակ փատտարանութիւնը
իր շարժառիթ ծառայեց բոլոր անոնց,
որոնք կը ստեղծէին, և այդ վայրկեա-
նէն սկսեալ զժրատիւ թաղաւորը զա-
տապարտուեցաւ:

Վիճարանութիւնը երկարաձգուեցաւ
մինչև 1793 Յունվար 3, և այլ ևս
ոչ ոք կ'ուզէր մտիկ րնել միեւնոյն
փատտերուն կրկնումը: Առանց հակա-
ռակ քուէի, վիճարանութեան փակու-
մը որոշուեցաւ: Բայց նոր յետաձգման
մը տառաջարկը չստ բռնուց զրգում մը
յտառջ բերաւ, և վերջապէս վճարուե-
ցաւ որ թաղաւորին հարցումներ ուղ-
ղուին և անուանական քուէարկութիւն
կատարուի 14 Յունվարին:

Երբ հասաւ այդ ճակատադրական
օրը, հանդիսատեսներու արտատուր
բազմութիւն մը խնդում էր ժողովին
չորջ և օթեակները լեցուցած էր: Բազ-
մաթիւ ճառախօսներ կը փութան տա-
ջարկել զանազան եզանակներ՝ հարցում
ուղղելու: Վերջապէս, երկարատև վի-
ճարանութիւններէ ետք, Քանփանտներ
բոլոր հարցումները հետևեալ երեքին
մէջ կ'անփոխէ. —

«Լուի Քարէ յանցաւոր և ոգգային ա-
զատութեան դէմ դատաւանած ըլլալու յան-
ցանքով, և Պետտրեան ընդամենաւ ազա-
տութեան դէմ անտարիներ քրտած ըլլալու
յանցանքով:

«Վերջ, ինչ որ այ ըլլայ, ժողովուր-
դի կողմէ փախկնացուելու պիտի զրկուի:

«Ինչ պատիժ պիտի տրուի իրեն?»

Յունվար 13ին ամբողջ օրը, զրազե-
ցան հարցումներ ուղղելու, Յունվար

15ին վերապահեցին անուանական քուէ-
արկութիւնը: Ժողովը նախ որոշեց որ
խրաքանչլար անգամ բեմէն տայ իր
յտէն, թէ այդ քուէն կրնար պատճա-
ռաբանեալ ըլլալ, ու պիտի ըլլար զրա-
ւոր և ստորագրուած, թէ տանց պատ-
ճառի բացակայողները պիտի քննու-
թեան ենթարկուէին, բայց վերջը եկող-
ները պիտի կրնային իրենց բազմաթիւ
յայտանք, նոյն իսկ անուանական քուէ-
արկութիւնէն յետոյ:

Վերջապէս, այս քսամներէ քուէար-
կութիւնը սկսաւ առաջին հարցումին
վրայ, ու թն անդամներ հիւանդութեան
պատճառով կը բացակայէին, իսկ քսան
հոգի՝ ժողովին յանձնախումբերուն ան-
դամ նշանակուած ըլլալուն համար:
Երեսուն և եօթ հոգի, իրենց քուէին
զանազան պատճառաբանութիւններ առ-
բով Լուդովիկոս ԺԶ.ը յանցաւոր կը հա-
մարէին, բայց ինքզինքնին անկարող
կը հոչակէին վճիռ մը արձակելու և ա-
նոր դէմ միայն ընդհանուր ապահովու-
թեան միջոցներ ձեռք տանել կը պա-
հանջէին: Վերջապէս, 683 անդամներ,
առանց բացատրութեան, Լուդովիկոս
ԺԶ.ը յանցաւոր կը հոչակեն: Ամբողջ
ժողովը բաղկացած էր 749 անդամներէ:

Նախագահը յանուն Ազգային Քան-
փանտի, յայտարարեց թէ Լուի Քարէ
յանցաւոր և ոգգիկ ազատութեան դէմ
դատաւանած և Պետտրեան սպառնալու-
րեան դէմ դատադատութիւններ սարքած ըլ-
լալուն տաճար:

Անուանական քուէարկութիւնը կը
վերսկսի երկրորդ հարցին վրայ, այն է՝
ժողովուրդին փախկնացումներ զիմել թէ
չգիտի: 29 անդամներ կը բացակային:
չորս հոգի կը մերժեն քուէարկել, ուրիշ
մը նշանակու: 11 հոգի կարծիք կը յայտ-
նեն զանազան պարանմաներով, 281 հոգի
ի նորատ քուէ կուտան, 483 քուէ հա-
կատակ կողմը կը չափէ: Եւ ահա նա-
խագահը յանուն Ազգային Քանփանտի-
նին կը յայտարարէ թէ Լուի Քարէի

վերաբար ժողովրդային վաճառական շուկայի ենթարկուի:

Յունվար 15ի տարեգլխի օրը անցաւ ալս երկու քուէարկութիւններով: Իսկ երրորդը յետաձգուեցաւ յաջորդ օրուան ժողովին:

Բարեկի մէջ զբոսումը կ'ստեղծարարները կը մտանաւոր վճռական վարկեաներ: Թատարներուն մէջ, Լուդովիկոս ԺԶ-ին նպատակաւ որ ազգայնները կը բարձրացնէին Օրէնքներու բարեկամը թատերախաղին տախտիս: Համալսարանին ինտերնայր հրամայած էր որ բոլոր ներկայացումները պարտաւորուին: Բայց զործադիր մարմինը այս որոշումը բեկանած էր, զոչն նկատելով բռնարարում մը մամուլի ազատութեան, որուն մէջ կար նաեւ թատրոնի ազատութիւնը: Բանտերուն մէջ, չստանալով անարկիւմ մը կը տրեւէր: Լուստարածած էին որ Անդալուսիոյ զարհուրելի օրերը վերապիտ պիտի երևան զային: և բանտարկաւորները, ինչպէս նաեւ իրենց ազգականները թախանձագին զիմումները կը հրաւարէին երեսօթաններուն մօտ, որովհետ զի մահու քնէ վերկուէին: Միւս կողմէ, ժաքօղկները կ'ըսէին թէ ամենաբարձր կը զատակէին, Լուդովիկոս ԺԶ-ը մահու պատիւէն վերկելաւ և թաղաւ որով թիւներ վերանաւաստելու համար: Անոնց զայրոյթը, որ ձգձգումներէն և արգելքներէն յառաջ կուգար, ալ աւելի տպանալիս կը դառնար տանցմով: և այս կերպով երկու կուտակցութիւնները զիրար կ'աշարեկեցնէին, իրարու վերադրելով քառամիկի ծրարիւրները:

Ֆետիվար 16ի նիստը տառաջներէն չստանալիս յաւան մարդակցութիւն մը յառաջ բերած էր: Ատիկա վճռական նիստն էր, որովհետեւ յանցապարտութեան յայտարարութիւնը ոչինչ պիտի արժէր, եթէ Լուդովիկոս ԺԶ-ը միմիայն տրտրի գաղտնաբարտուէր, և նպատակնուն հասնող պիտի ըլլային անոնք որ անոր վերկութեանը կ'աշխատէին, որով-

հետեւ ալ զոր պահուն մեծագոյն բանը զոր կրնային անկեպել, զոչն մահու քնէ վերկեն էր:

Առտուն կանուխէն, ժաքօղկները խոսեցան լեցում էին օթեակներուն մէջ, և անոնց նայումը սեւեռած էր աչն բեմին վրայ, ուր խրատարները երեսօթան պիտի երթար իր քուէն ստալու: Օրուան մէկ մեծ մասը անցաւ կարգապահական միջոցներով, նախաբարները կանչելով, զանոնք մտիկ ընելով, քաղաքապետէն բացաւրութիւն պահանջելով և տառարով Բարեկի զուաներուն վախման խնդրին մօտին, որովհետեւ խօսք կ'ըսէր թէ ցերեկ տան անոնք վախում էին: Փոխանութիւնը վճռեց որ անոնք բաց մնան, և թէ Բարեկի մէջ ներկայ կողմ զաշխակեցները Բարեկցներուն զոչեն, քաղաքին և բոլոր հանրային հաստատութեանց պահպանմանը համար:

Ըստ որում մամուլը իրական յառաջացած էր, որոշուեցաւ որ նիստը մշտապէս ըլլայ միջեւ քուէարկութեան վերջանալու: Այն պահուն, ուր քուէարկութիւնը պիտի սկսէր, խնդիր ըրին որովհետ թէ վճիռը քանի քուէով պիտի արուէր: Երջարար տառաքարեկ երկու երրորդի մեծամասնութիւն, ինչպէս կրկնայ ոճրապատ տակաւներուն մէջ: Տանգոն, որ զեւ նոր մամուլած էր Պիլճիքայէն, ու մզնօրէն հակառակեցաւ այս տառաքարին, և պահանջեց պարզ մեծամասնութիւնը, այսինքն կէսէն մէկ տակին քուէն: Լանժումինէն երկու կուտակցութեան հարձակումներու, երբ պահանջեց որ գաղտնական աշխատանք հետեւեցաւ թիւներ տանակիս քնելէ յետոյ զէթ յարգութի երկու երրորդի մեծամասնութիւնը: «Թեւեք քուէ տալու վրայ ենք, զոչն, խաղաղութեան զաշխակին և տորճանակին տակ:» Այս խօսքին վրայ ամէն կողմէ պատային կանչեցին և Փոխանութիւնը վերջացուց վերջապահութիւնը, յայտարարելով թէ իր հրա-

մանադիրներուն ձեռք եղական է և թէ, այդ ձեռքն համաձայն, տեսնք բոլորն ալ կը սրտ լին սրտդ մեծամասնութեամբ:

Իրիկուսն մասը 7 ու կէսն էր, քուէտրիս թիւնը սկսաւ ու տեսնց սուրջը գիշերը, տեսնք սրտդապէս մահու պատիւ տառադրեցին. արիշներ բանաստրիս թիւնն ու աքարի քուէտալին: Ուսանք ալ մահու պատիւ քուէտրեկցին մէկ քանի պայմաններով, այն է՝ ընենք թէ պատշաճ չէ՝ վճիռին դարձադրութիւնը յետաձգել: Մէկն այս սեղմումը ստաջարկութիւն էր, ու այդ կերպով կը յետադր վրիկի Լուդովիկոս ԺՁ. ր, որովհետեւ այս պարագային մասնանկր ամէն ինչ էր, և յետաձգում մը կրնար փրկութիւն համարուիլ: Բաւական թուով երեսօթականներ այս կարծիքին համաձայն զանուկցան, քուէտրիս թիւնը շարունակուեցաւ ադմուկներու մէջ, այդ պահուն, Լուդովիկոս ԺՁ. ր յարստացած հետաքրքրութիւնը իր յրաւին հասած էր, և բազմաթիւ երեսօթականներ եկած էին այդ առաջարկին ինպատակ քուէտրիկոս: Բայց միս կոլմէ ալ իր թշնամիներուն կատաղութիւնը աւելցած էր, և մոլորփութը վերջ ի վերջոյ հանրապետութեան դատը նշնապայցած էր վերջին թագաւորին մահուան հետ, և հանրապետութիւնը գոտապարտուած էր համարել և թագաւորութիւնը՝ վերահաստատուած, եթէ Լուդովիկոս ԺՁ. չմոռնէր: Ահաբեկած՝ այն կատաղութեան, զոր կը շարստացնէր այս մոլորփրկողին համար մը, բազմաթիւ երեսօթականներ կը ստեղծին որ քաղաքային պատերազմ մը կը ծագի, և թէ՛ և շատ շուտով էին Լուդովիկոս ԺՁ. ր վրձակին համար, բայց միս կոլմէ անպարտ արձակման ներուածքներէն ալ կը ստեղծային: Այս վախը ալ տեսի կը մեծնար երբ կը տեսնէին փողովը ու տեսարանները, որոնք կը պարզուէին

հոն. անմիջապէս որ երեսօթական մը թափն սանդուխներէն քարծրանար, կը լսէին, զայն մտիկ ընելու համար, բայց քուէն տալէն յետոյ, գնահատման կամ դժգոհութեան ազդեակները անմիջապէս կը քարծրանային և երեսօթականին ևս դարձած միջոցին իրեն կ'ընկերանային:

Օթեակները մրմառցումներով կ'ընդունէին բոլոր այն քուէտրիկները, որոնք ի նպատակ մահու պատիւին չէին. յաճախ իրենք իսկ փողովին կ'ուղղէին ազատնայի շարժումներ, երեսօթականները տանց կը պատասխանէին որոնքին ներքին և ասկէ յետոյ կուգար սպառնալիքներու և նախատախիջ խռովերու փոխանակութիւն մը:

Այս ստեղծի և աշխարհի տեսութեան վրդոված էր բոլոր հոգիները և շատ մը սրտումներ փախել տուած էր: Վերադարձի Լքուսանդրին, որուն քաջութիւնը կատարմի չէր կարելի ենթարկել, և որ չէր գտնած օթեակներուն գէշ ապստանական շարժումներ ընելէ, առհաս թարծրացաւ, որան մը վարանեցաւ և վերջապէս իր բերնէն դուրս թողաց անտրեկոյ և ահաւոր բաւոր մաս:

Վերնիս, որ խորապէս գգամուած էր Լուդովիկոս ԺՁ. ր հակաառաքին համար, և որ իր քարեկամներուն յարստութեամբ էր թէ երբէք չի կրնար գոտապարտել Վերնիս, այս խառնաշփոթ տեսարանին ի տես կը կարծէ նշմարել քաղաքային պատերազմին ի Ֆրանսա և մահու վճիռը կ'արտասանէ, յարելով սակայն թէ յետաձգման քարեկոխումը կ'ընդունի: Երբ իր կարծիքի փոխանութեան մասին հարցուցին, պատասխանեց որ այնպէս կարծեց թէ քաղաքային պատերազմը պայթելու մաս է, և թէ չհամարձակեցաւ գոտապարտել գնել անհատի մը կեանքը միանապայի փրկութեան գործին հետ:

Դրէթէլ լայր ժիրօնտէնները համա-
միտ գտնուեցան Մէլլի թարեխոմանն ,
երեւոյթաւոր մը քուէն մասնաւորապէս
բուսն հասարգքութիւն պատճառեց .
տախիա Որլանի գոյքն էր : Հարկա-
դրուած ըլլալով տանկի գահնալ ժա-
քսպէններուն և կամ կորստեան մատ-
նուիլ , Օրլանի գոյքը իր ազդեակու-
նին մասնաւոր վճիռը արձակեց և իր
տեղը վերադարձաւ , իր քուէին յաւաք
բերած գրգռման մէջ :

Այս մասնաւորութիւնը նիստը տեւեց
Ապրիլ 16ի տարւոյ զիշկը , ինչպէս
նաեւ Յունիս 17ի օրը , մինչեւ իրի-
կուն ժամը 7 , արտաքոյ կարգի ան-
համբերութեամբ մը կը սպասէին որ
քուէները հաշտուին : Ժողովին չըջա-
կայ ծառուղիները մեծ բազմութեամբ
մը լեցած էին , և ամէն ոք իր մեր-
ձաւորին կը հարցնէր ի՞նչ քուէարկու-
թեան արդիւնքը ինչ եղաւ : Ժողովին
մէջ տակաւին անասուցութիւն կը տի-
րէր , և կը կարծէին թէ շահտարկարիւն
կամ արտաք բառերը աշխարհ յաճախ
յստեղ էին , որքան մասնաւոր : Ըստ ո-
մանց , մէկ քուէ միայն կը պակսէր գա-
տապարտութիւնը արձակելու համար .
իսկ տրիշներ կ'ըսէին թէ մեծամաս-
նութիւն կար արդէն , բայց միայն մէկ
քուէով : Վերջապէս , ամէն կողմէ կ'ը-
սէին թէ միակ քուէ մը կարող էր
խնդրոյն վճարեալ հանդամանք մը
տալ , և անձկութեամբ կը սպասէին որ
նոր քուէարկու մը գայ :

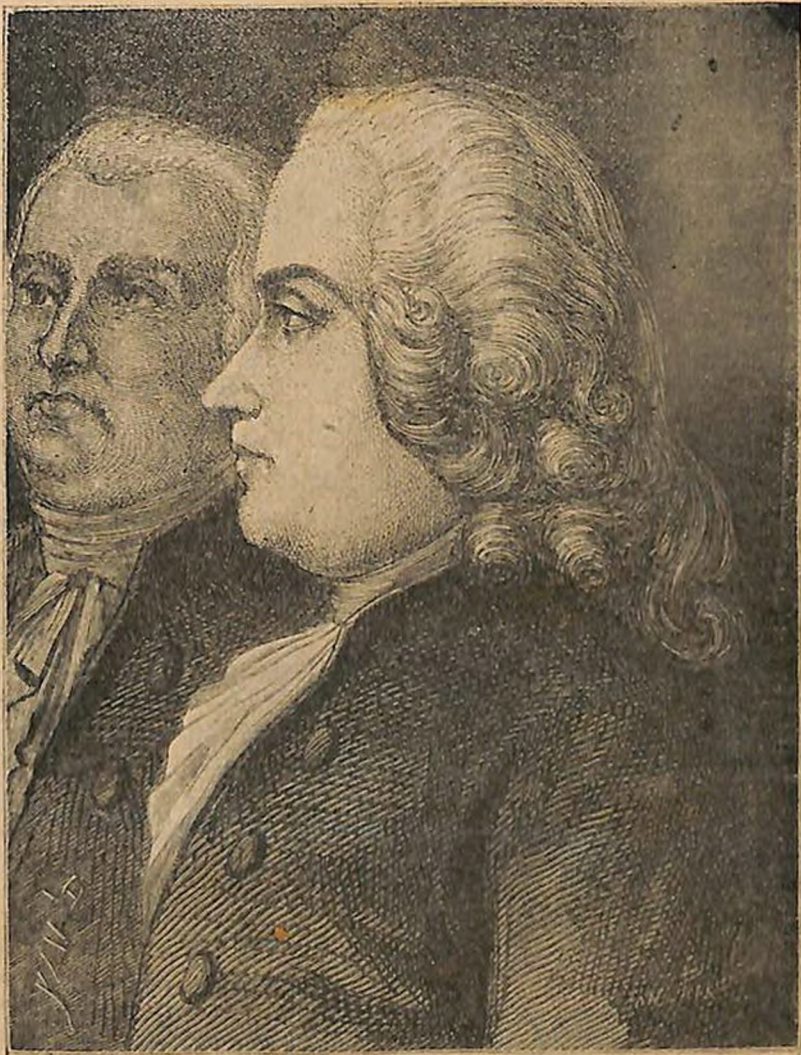
Եւ ահա՛ ճիշդ այդ միջոցին բեմ
բարձրացաւ մարդ մը որ գծուարտ-
ութեամբ կը քաղէր , և որուն փաթիլում
զլուխէն կը հասկցուէր որ Նիսնոյ մըն
էր . տախիա Տիւսապէն էր , Տէս Ալվրի
երեւոյթաւոր , որ անկողինէն գծու-
արտութեամբ ելած էր , գալու և իր քուէն
տալու համար : Երբ բեմին վրայ կը
բարձրանայ , ամէն կողմէ բարձրագո-
յակ կը գոչեն . բայցներ կ'ըսեն թէ գա-
ւաղիւններ գալով գտած են զայն , Լու-

դովիկոս Ժ. ք. ազատելու համար . կ'ու-
զեն զայն հարցաքննել , բայց ժողովը
կը մերժէ և անոր իրաւունքը կուտայ
քուէարկել , նախապէս արուած որոշ-
ման համաձայն : Տիւսապէլ հաստատու-
կամութեամբ տուեան կը հասնի և ընդ-
հանուր ակնկալութեան մէջ աքսորի
քուէ կուտայ :

Նոր միջադէպեր վրայ կը հասնին .
արտաքին գործոց նախարարը խօսք
կուզէ , հաղորդելու համար մէկ զե-
կոյցը սպանիական զեկոյնին : Ապաւիտ
կ'առաջարկէր չէզոք միտք և միւս տե-
րութեանց մաս բարեխօսել , եթէ Լու-
դովիկոս Ժ. ք. կեանքը հնարհուէր :
Ջգադրուած Մանթանտաները կը
սնդեն , թէ տախիա կողմակիցութեամբ
մեքենայութիւն մըն է նոր արդիւնքներ
յարտադրելու համար և օրակարգը կը
պահանջեն . Տանդոն փախաք կը յարմար
որ Ֆրանսա անմիջապէս պատերազմ
հայտնէ Սպանիոյ դէմ : Ժողովը կ'որոշէ
օրակարգը անցնել :

Քիչ յետոյ նոր խնդրանք մը երևան
կ'ելլէ . Լուդովիկոս Ժ. ք. պաշտպան
փառապաններն են , որ կ'ուզեն ժողո-
վին ներկայանալ , անոր բան մը հա-
ղորդելու համար . Մանթանի կողմէ
նոր ազդեակներ կը բարձրանան . Ռո-
պէսթիէն կը սնդէ որ պաշտպան փառ-
ապաններուն գործը վերջացած է ար-
դէն , և թէ փառապանները ալիս բան
մը չեն կրնար ունենալ Քանթանիսին
հաղորդելիք , թէ վճար արուած է և
պէտք գալիս յայտարարել :

Կը նախապաշէր Վերնիս . « Բազա-
քայիններ , բոստ , ձեզի պիտի խնայ
տամ թէ ինչ եղաւ քուէարկութեան
արդիւնքը . կը յոռամ որ խորունկ
լուսիլուն մը պիտի սրահէր . երբ ար-
դարութիւնը խոստած է , մարդ տախիա-
թիւնն ալ իր կարգին պէտք է խոսի : »

ԹԱԿԱՌԻՆ ԲԱՍՏԱՐԱՆՆԵՐԸ՝ ՄԱՀՋԷՐՊ ՆԻ ԳԻՐԵՇԷ

Ժողովը կը բաղկանար 749 անդամներէ . 15 հոգի զանազան պաշտօններով կը բաղկայէին , 8 հոգի հիւանդ էին , 5 հոգի չէին ուզած յաւարկել , որով ներկայ անդամներուն թիւը կ'ընէր 721 ի , և բացարձակ մեծամասնութիւնը կ'ըլլար 361 քուէ : Ընդամենայն 286 հոգի բանտարկութեան կամ աքաղիքուէ տուած էին զանազան պայմաններու տակ , 2 հոգի չլիւայակիր աշխատանքի վճիռ տուած էին , 46 հոգի

մահու պատիժ , բայց յետաձգելովի կա՛մ մինչեւ խաղալութեան կնքումը և կամ Սահմանադրութեան վաւերացումը , 26 հոգի՝ մահուան վճիռին ի նպատակաւ հարկած էին , բայց ՄէյՏ , նման , կը պահանջէին քննել ի՞նչ տակի պատկար բան մը չէր ըլլար զորձաքու թիւնը յետաձգել : Այսու հանդերձ իրենց յաւն աբուսած էր այս վերջին պարբերութեանն անկախաբար : Իսկ 361 հոգի յաւարկած էին անուայման մահու պատիժ : .

Նախադարձ, վշտահար չեւտերով յայտարարեց յանուն Քանդակաբանին, թէ Լուի Քարելի ղեւմ արձակուած վնասը մասնաւորապէս ինքն ինքն է :

Այդ պահուն, ստեան կը հրախրեն Լուիզովիկոս Ժ.Գ.ի պաշտպան փաստաբանները . Պ. Տրոնկոյ խօսք տանելով, կ'ըսէ թէ իր յաճախորդին կողմէ զրկուած է վերաքննութեան զիմելու : Քանդակաբանին արձակած վնասը ժողովրդային քուէարկութեան ենթարկելով : Անկիր ծանրացաւ զատապարտութիւնը վնասող քուէներուն աննշան մեծամասնութեան վրայ, և սկսեց թէ, քանի որ արդարեւ կատարածներ ծաղած են աննշան մարքին մէջ, աւելի պատշաճ է նոյն ինքն ազգին վնասին զիմու մընել : Իրենչէ յարեց որ սնուցաւ որինապիւրքին ամէն կերպով հետեւած բլլալով՝ պատիժին խտտութեան գործին մէջ, սխալ էր նաեւ ձեւերու յարգանքին մէջ մարդասիրութիւն զոյց տալ, և երկու կրթորդի մեծամասնութիւն պահանջել : Պատկարտեցին Մալկէրոյ խօսեցաւ իր կարգին, հեծեմանքներէ կրկնապէս կ'ըսէ ձաշնով մը . « Գաղտնայիններ, յաւա՛ ևս խօսեցաւ վարժութիւն շտեմա՛ . . . զաւա՛ կը սեւեմեմ որ թնծի ժամանակ չեն տար իմ մասնաւորներս ամբողջելու : քուէները հաւաքելու կ'անակին մասին . . . Ասեմաք այս ինկարին վրայ երկարեցին խօսեմ իմ, յաւա՛ մը խորհրդածութիւններ ունիմ ձեզի հաղորդելիք . . . բայց . . . բազալայիններ . . . ներեցէք իմ վրդովմունքին . . . մինչև վաղ միջոց առ Լ.Գ.ին ձի որ իմ մասնաւորներս ներկայացնեմ ձեզի : »

Վաղովի կը յայտարարէ այս պատկարտելի ծերունիին արդարեւներուն և ձերմակ մագերսուն ի անու . « Քաղաքայիններ, յաւա՛ Էլեմիս, երկ փաստաբաններուն ազգերով խօսքը, Քանդակաբանը մաքի բրտւ ձեր պահանջքը, ասանք բնկը աս իրաւունք արարտկրտութիւն մըն էր ձեզի համար, կ'ազգէք, յաւա՛ իր խա-

քը ազգերով մտալին, Լուիզովիկոսի պաշտպաններուն լուծայեկ հարկ կ'ըսէ յարգանքը : »

— Այո՛, այո՛, զոյցեցին միասնաբար ինեմք :

Ռապէրիէն անմիջապէս խօսք տաւ և յիշեցնելով մաղտլուրդի քուէին զիմում բնկու զէմ արուած որոշումը, փաստաբաններուն պահանջքը մերժեց : Կուտա՛ զատաբար յայտնեց, որ ասանց բնկունելու մաղտլուրդին քուէին զիմելու ստաճարկը, Չէ՛ մամ միջոց արուի Մալկէրովին : Մէրկէն որ Տուէ պնդեց թէ մէ՛ մէկ տարկութիւն կ'արեկի է բնկ քուէները հաշուելու կ'անակին վրայ, որովհետեւ, և թէ սնուցաւ որինապիւրքը, որուն զիմում բնկունելու քուէի երկու կրթորդի մեծամասնութիւն կը պահանջէ յանցանքը հաշակելու համար, պալոյ մեծամասնութեամբ մը կը զոհանայ պատիժին զարմաղտութեան միջոցին, արդ, այս պարագային, յանցապարտութիւնը յայտապարտեցաւ զրկելէ միասնաբանութեամբ, և ուրեմն այլ ևս փոյթ չէ թէ պատիժին տեսակին համար պարզ մեծամասնութիւն միայն զոյցաւ :

Այս զանազան զիտաղութեանց համաձայն, Քանդակաբանը մէկ կողմ կը դնէ պաշտպան փաստաբաններուն պահանջքը, չեղեալ կը հաշակէ Լուիզովիկոս Ժ.Գ.ի վերաքննութեան զիմումը, և յաջորդ արուան կը թողու պատիժի գործադրութեան յետաձգման ինկարը :

Յաջորդ օրը, Յունիսը 18, առարկողներ կ'ըլլան թէ քուէները ճիշդ չեն համբուած, և կը պահանջեն որ նոր քուէարկութիւն կատարուի : ամբողջ օրը կ'անցընեն թեր ա զէմ խօսելով վերջապէս հաշիւը ճիշտ կը գտնեն և կը ստակալին յաջորդ օրուան թուոյն պատիժի յատուցման ինկարը :

Վերջապէս, Յունիսը 19ին առ վերջին ինկարին ալ կը յարաւ յանուն, կ'ուզեն ինկարայ տարեկան զարձնել ամբողջ պատապարտութիւնը, որովհետեւ, և եւ է

յետաձգումով Լուդովիկոս ԺՁ.Ի կհան-
քը փրկում և բլլար : Այս պատճառաւ ,
պատիժին և վերաքննութեան մասին
վիճարանկու տալիս ամէն տեսակ փոստ
սպասելէ յետոյ , ժիրմնտէնները և Լու-
դովիկոս ԺՁ. Բ փրկել ու զոյնները չէին
զիտեր թէ ի՞նչ միջոց պէտք է գործա-
ծել : Եւ ահա քաղաքական նկատումներ
մէջտեղ հանեցին : Իրենց պատասխան
տրուեցաւ . որ , եթէ Լուդովիկոս ԺՁ.
մնացուէր , սնոր վրէժը լուծելու համար
պիտի զինուէին . իսկ եթէ ոչ՝ Պարս
ուրանաբերուէր , գարձեալ պիտի զին-
ուէին զայն ազատելու համար , և հե-
տեւորար , արդիւնքը մրհնոյնը պիտի
բլլար :

Պառէր ատարկեց թէ անարժան բան
է ասանկ գլուխ մը տանել և օտար ար-
քունիքները պատցնել , ու դատապարտ-
եալի մը կհանքը կամ մահը պայման
զնել , զայն համարելով զառնադրութեան
յօդուած մը : Յարեց թէ ասիկա ան-
զիտութիւն է նայն ինքն Լուդովիկոս
ԺՁ. Ին համար , որ պիտի մնանէր բա-
նակներու և ամէն մէկ չարմուսին հետ :

Ժողովը անմիջապէս փակելով վի-
ճարանութիւնը , վճուեց որ ամէն մէկ
անգամ արտով կամ պով մը քուէ պիտի
տայ , առանց տեղեկունէն ելլելու : Յուն-
վար 20 ին , առտուան ժամը 3 ին ,
քուէարկութիւնը վերջացաւ , ու նա-
խադանք յաղտարարեց թէ 380 քուէի
մեծամասնութեամբ՝ բնդդէմ 310 քուէի ,
Լուի Քարէլի վճիպին՝ զործադրութիւնը
չպիտի յետաձգուի :

Ընդդ սոյլ միջոցին , Քէրակնէն նա-
մակ մը հասաւ . այս երևութիւններ իր
հրամարտիւնը կը մատուցանէր , կ'ըսէր
Ժողովին , թէ ալիս չկրնար հանդուր-
ժել այն աւօթին , զոր կը զգայ նաեւ իմ
արիւնիկակ մարդոց հետ քով քովի ,
քանի որ ահարեկումի ազդեցութեան
տակ , բարեխիտ մարդոց կարծիքը տեղի
կուտայ , մինչ Մատա կը յաղթանակէ
Բէզիսին : Այս նամակը հատ մեծ իրա-
բանցում մը յատաճ բերաւ : Ժամանակ

խոսք տուաւ և այս առիթէն օգուտ
քաղեց տրուած վճիպին՝ վրէժ լուծելու
համար սեպտեմբերեաններէն :

— « Բռնապետութեան յանցանքները
պատժելը մեծ բան մը չպիտի արժէր ,
բոսա , եթէ ալ տեղի ահաւոր ոճիրն'ը
չպատժուէին . մեր պարտականութեան
կէտը միայն յաջողած պիտի բլլայինք ,
եթէ չպատժէինք սեպտեմբերեան ոճիր-
ներուն հեղինակները , և եթէ անոնց
դէմ դատական քննութիւն մը բռնալ
չհրամայէինք » :

Ժողովին մեծամասնութիւնը համա-
միտ կը գտնուի այս առաջարկին , Մա-
տա և Դալիէն կ'ընդդիմանան և կը զո-
չեն . « Եթէ պիտի պատժէք Սեպտեմբերի
կոտորածին հեղինակները , պատժելէք
ուրիմն հաւ . այն զաւաղ իրները , ու
բունք Օգոստոս 10 ին , պալատին մէջ
ամբացած էին » :

Ժողովը , անմիջապէս կը դռնի այս
բոլոր առաջարկները և կը հրամայէ
դատական նախարարին , որ դատի են-
թարկէ միանգամայն Սեպտեմբերի ա-
ռաժին օրերուն աւազակութիւն զոր-
ծողները , Օգոստոս 9էն 10ի զիչերը
պալատին մէջ զին ի ձեռին բռնուած-
ները և այն պաշտօնատարները , որոնք
իրենց պաշտօնատեղին թողած էին ,
Բարիզ դալով պալատին հետ դատա-
դրելու համար :

Լուդովիկոս ԺՁ. վերջնականապէս
դատապարտուած էր . ոչ մէկ յետաձը-
գում կրնար մահապատիժին գործադրու-
թիւնը յաղաղեցնել , և օղէտալի վաշը-
կհանք յետաձգելու համար հնարում
բոլոր միջոցները ստատած էին : Աջա-
կողմեան անդամները բալլին ալ , ծա-
ծուկ արքայականները , ինչպէս նաեւ
հանրապետականները՝ հաւ տատարապէս
վրդոված էին թէ ալ անդու թ վճի-
պէն և թէ Մանթանիկ տապաւն գերա-
կչու թէնէ : Բարիզի մէջ խարունկ ա-
հարեկում մը կը տիրէր . նոր կատախ-
րութեան յանդգնութիւնը յատաճ բերած
էր ամբարին վրայ ի գործ դրում ոչ-

մին բնական ազդեցությունը, անիկա անդամադուծած և բառիկանդատապարտած էր չտաներ, ու սոսկ զայրոյթիբ գրգռած էր մէկ քանի աւելի տակ չհայկներաւ: Դեռ գոչութիւն ունէին Լուդովիկոս ԺԶ. ի մէկ քանի վաղեմի հաստադրիւներ, մէկ երկու աշխուշական երիտասարդներ, քանի մը անձնատարձ գինուորներ, որոնք մատուցում էին, հրատ էր, երկու խաղաորը աղատակ կատափնատէն: Բայց զիրար տեսնել, իրարու հետ համաձայնիլ՝ մէկ կողմին սարսափելի երկիւղին և միմեանքու գործուն հակադրիւն մէջ, անկարելի կը պահնար, և չառչառ՝ կտրելի կըլլար փորձել յոտանատական մէկ քանի անձնառնարկներ:

Ժաքսպէններ, իրենց տարած յաջողութենէն գինուցած, աղած՝ միտցած էին սակայն, և իրարու կը խնայարարէին հաստատ միայ վերջին 24 ժամուսն միջոցին, պատադամաորեկը գրկել յոյր իշխանութեանց, համայնքային ինքնաւարկին, ազգային պաշտօնադրաց ազգայնաւորին, գործադիր իշխանութեան, որպէս զի անոնց ևս անդր բարբառն և վճիռն գործադրութիւնը ապահովն: Անոք իրարու կը բռնէին իմ գինատու մը տեղի պիտի ունենար, ճար չկար, բայց այս խաղը կը կնկար մէջ իրենց գրած ճիշդէն կը հասկնար էր որ տուր բոլորովին չէին հաւատար: Թաղապարին տրուած այդ պատիւը, երկու մը մէջ՝ որ տակաւին 3 տարի առաջ էր բարբառով, սովորութիւններով և օրէնքներով բացարձակ միապետութիւն մըն էր, տակաւին կատարմէն կը թուէր, ու հաւատով կը պատնար վճիռն գործադրութենէն ևս ք միայն:

Գործադիր իշխանութեան ստակալի պաշտօնը յանձնուած էր մահու վճիռը գործադրելու: Բայց նախարարներ հաւաքուած էին իրենց ժողովաւորին մէջ, վախերնուն ահարկեւ, Կատու, իրը գտնական նախարար, բոլոր գեղուն մէջէն ամենէն առաջնակին

ստանձնած էր, այն է՝ երկու Լուդովիկոս ԺԶ. ին հաղորդել Քանախանի վճիռները: Առաջէտին հետ Դանիլ գնաց, իրենց հետ կային պատադամաորները համայնքային ինքնաւարկին, ոճրադատ տանանին և գործադիր իշխանութեան քարտուղարը:

Լուդովիկոս ԺԶ. չորս օրերէ ի վեր էր պաշտօնաւ փաստարաններուն կը սպասէր և ի դուր կը խնդրէր որ պահանք կրկին տեսնէ: Յաւալար 20 ին, իրիկուն ժամը 2ին, գեռ կը սպասէր անոնց, կը յանկարծ իր աղանջին հաստ. ստուարաթիւ խափօրի մը աղմուկը, գէղ յատաճ գնաց և նշմարեց գործադիր իշխանութեան պատու իրակները: Արժանադարգ կըլլար մը կանց առաւ իր տեսակին գրանք տալիս ու բնու. յագեղ չիտեցաւ: Այն տան կատա ակարարէն բառ անոր, իմ որպէսն ունի իրեն հաղորդել Քանախանի որոշումները: Կրու վէ, գործադիր իշխանութեան քարտուղար, կարգաց գաննք: Առաջին որոշումը կը յայտարարէր իմ Լուդովիկոս ԺԶ. յանցաւոր է պետութեան ընդհանուր ապահովութեանը գէղ գաւառնաւ բլլալուն համար, երկրորդ որոշումը՝ մահուան գաւառադատութիւնն էր, երրորդը՝ ժողովրդային քաղաքական զինուոր մերժուին էր, վերջապէս, չորրորդ որոշումով կը հրամայուէր մինչև 24 ժամ վճիռը գործադրել:

Լուդովիկոս իր չորքը գանուղնելուն վրայ անխաղ հայտածք մը պըտրայնիւէ յետոյ Կրու վէին ձեռքէն տատ վճապկըր, իր գրաւներ զրու գոյն, և Կատուային կարգաց նամակ մը, որով Քանախանի մէջ կը խնդրէր երեք օր միջոց՝ մահուան պատրաստուելու համար, խառնովանաչայ մը, որ ներկայ գտնուի իր վերջին վաղիկաններուն, իր բնական բնական խաղաւորին, և կը խնդրէր աղատութիւն՝ որ իր բնական բնական իրաւ կըլ Ֆրանսային:

Կատու առաւ այս նախաւոր և խաղ

առցաւ որ զայն անմիջապէս պիտի յանձնէ Քանկանոսին : Միեւնոյն ատեն , թագաւորը անոր ասու հասցէն այն եկեղեցականին , որուն ձեռքովը կը փախաբէր ստանալ վերջին մոխրաւոր թխնը :

Լուդովիկոս ԺՁ. կատարեալ հանդարտութեամբ իր սենեակը քաշուեցաւ , կեւրակուր ուղեց և սովորականին պէս ճաշեց : Սեղանին վրայէն զանաւորները վերցուցած էին , և կը մերժէին ապ , խորտու կերպով մը բռնա : Վեր կտրծեն թէ այնքան վառ եմ , որ անձնատարան բլլամ . ես անուիկ եմ , և պիտի գիտնամ աներկիւղ միտնիլ : »

Հարկադրուեցաւ . առանց զանաւոր ձաշել , կերակուրը աւարտեց , իր յարկամբը քաշուեցաւ և պաղարխնով սպասեց իր նամակին պատասխանին :

Քանկանոսը մերժեց պատիժի գործադրութեան յետաձգումը , բայց միւս բոլոր խնդրանքները բնորոշեց . Կոստմարց գրեկեց , բերել տալու համար Պ . Էճուօրթ որ Ֆիրմենը , այն եկեղեցականը զոր Լուդովիկոս ԺՁ. բնորոշէր : Ձայն իր կտաքը նստեցաւ և անձամբ տարաւ Պանթը , ժամը ճիշտահուն և Սանդէսին հետ թագաւորին իմաց տուաւ թէ Քանկանոսը իրեն թուկոտար եկեղեցական մը կանչել , առանց ուրիշի մը ներկայութեան իր բնութանիքը տեսնել , միայն թէ կը մերժէր պատիժի յետաձգման խնդրանքը : Կոստաւ ելցաւ թէ Պ . Էճուօրթ եկած էր արդէն , թէ խորհրդակցութեանց սրահին մէջն էր և հիմա ներս պիտի բռնէին զայն :

Կոստ մեկնեցաւ , հեղուակ աւելի զարմացած և զգածուած , թագաւորին հանդարտ մեծանձնութեանն :

Պ . Էճուօրթ թագաւորին քովը գնաց թէ չէ , ուղեց անոր ոտքը հետուիլ , բայց թագաւորը զայն անմիջապէս ոտքի հանեց և անոր հետ վշտի արցունքներ թափեց : Այնուհետեւ , բռն

հետաքրքրութեամբ մը , թագաւորը տեղեկութիւն ուղեց Ֆրանսայի Կղերին կաղութեան վրայ , խնչպէս նաեւ մէկ քանի կաթողիկոսներու , մասնաւորաբար Խորիդի արքեպիսկոպոսին մասին , և խնդրեց Պ . Էճուօրթէն , թէ այս վերջինը վստահացնէ որ Ս . հաղորդութեան հաւատարիմ մնալով կը մտնի ինքը :

Երբ ժամը ութը զարկաւ , թագաւորը ոտքի ելաւ , խնդրեց Պ . Էճուօրթէն որ իրեն սղատէ , և յուզած մեկնեցաւ սենեակէն , բտրով թէ իր բնութանիքը տեսնելու կ'երթայ : Պահապանները , չուղկով աչքէ հեռացնել թագաւորին անձը , նոյն իսկ այն պահուն որ անիկա իր բնութանիքին քովը պիտի բլլար , որդեցին որ անսակցութիւնը տեղի ունենայ ճաշատարանին մէջ , որ ազատեցաւ զուս մը ունէր , որմէ կտրելի էր տեսնել թագաւորին բոլոր շարժումները , առանց ձայնը բռնալ :

Թագաւորը գնաց այդ սրահը և սեղանին վրայ ջուր դնել առաւ . որպէս գիշերանուհիներուն հրամայէ , եթէ պէտք ունենան : Մտահոգութեամբ կը շրջադաշէր , սպասելով այն ախար վաղրկեանին , երբ պիտի երեւային իրեն այնքան սիրելի եղաղ Էսկանդր :

Ժամը ութուկէսին դուռը բացուեցաւ . թագաւորին իր զուկին ձեռքէն բռնած , ախկին Էլեղապէթը , ախկին Ռուայեայը , հեծեմանքներ արձակելով զայն ինկան Լուդովիկոս ԺՁ. ի թեւերուն մէջ : Սենեակին դուռը գոցուեցաւ և պահակները , Փշէրքի , Պ . Էճուօրթի գոցին կեցան սպասկեայ դրան ոտջիւ , այս սրտածնիկ անսովորութեան ակամատեւ բլլալու համար : Աստիճին վայրկեանին բաղ հանաւր չ'փոխութիւն և յատահատութիւն մը ախկեց : Ազաղակեցերուն և հեծեմանքներուն մէջէն սլինչ կտրելի կ'բլլար զանապառնիկ , վերջապէս , արցունքները չարցան , խոտակցութիւնը աւելի հանգստանալու , և արքայազուն

տիկինները թաղաւորը միշտ գրկած , քանի մը վայրկեան ցած ձայնով խօսեցաւ հետը :

Թաղաւոր , բաւական երկարատեւ տեսակցութենէ մը յետոյ ոտքի ելաւ . այդ վշտալիկ կացութենէն ազատելու համար , և խոտապաւ զանոնք վերբտին տեսնել յաջորդ ատու . ժամը ութին :

— «Կը խոտապաւք մեզի այդ բանը» հարցուցին , սնդկելով իշխանաւիները :

— Այո , ախ' սպասախոսանել թաղաւոր վշտալիկ ձայնով մը :

Այդ միջոցին , թաղաւին բոնած էր անոր մէկ ձեռքը , իսկ Տիկին Լիլիապէթ միւս ձեռքը : Տիկին Ռուպիակ իր հայրը գրկած էր մէջքէն , իսկ երիտասարդ իշի անը անոր առջևը կեցած էր , ձեռքը դրած մօրը և հօրաքրոջը վրայ : Դուրս ելելու միջոցին թաղաւորին ազդիկը մօրեցաւ , անմիջապէս զայն հետապնդեցին , և թաղաւորը վերադարձաւ Պ . Էճուօրթի մօտ , այս սրտաճմբիկ տնտարանին տակ ձրնշուած : Քանի մը բուլէ յետոյ , ինքզինքը դատ և հանդարտեցաւ :

Այն ատեն Պ . Էճուօրթի առաջարկեց պատարագ մատուցանել , երկար ժամանակ ի վեր լսած չէր թաղաւոր : Մէկ քանի գիտալուծիւններէ յետոյ , Համալէնքային Խորհուրդը հաւանութիւն տուաւ այդ արարողութեան , և մերձակայ եկեղեցիէն ուղեցին յաջորդ ատու ան պատարագին համար հարկ եղած սպանները : Կէս գիշերին մօտ թաղաւորը քնացաւ , յանձնարարելով Քլէրիին որ ժամը հին ատոյժ արթնցնէ զինքը : Պ . Էճուօրթի անկողին մը նստուեցաւ . Քլէրի սուրբ վրայ կեցաւ իր տիրոջը անարին մօտ , գիտելով աչն անխառն քուր , որով կրննջէր թաղաւորը , կասալիտաւ բարձրանալու նախնիքին :

Այնչ աչս բանեցր տեղի կ'անենային Դանդի մէջ , Բարիլի մէջ ահա որ տե-

տարան մը կը պարզուէր : Մեկ երկու անարժան մարդիկ հոս հոն խոսիւն : Թիւն կը սերմանէին , մինչ ամբողջ , կամ անտարբեր և կամ ահաբեկած , անշարժ կը կենար : Բառի անուռ քաղաքապա՛հ զինուոր մը վճած էր Լուգովիկոս ԺՋ-ի մահու ան վրէժը լուծել , անոր գտաւորներէն մին սպաննելով : Լըրէլլիէ Սէն Ֆարմօ , իր գատակարգին պատկանող մարդոց մեծ մասին նըման մահու սրտախոր քուէարկած էր , իր ծագումը և հարստութիւնը մոռցնել տալու համար : Անիկա այս սրտաճառաւ շատ մեծ զայրոյթը գրգռած էր արքայականներուն , որովհետեւ ինքը ազնուականներու գատակարգին կը պատկանէր : Յունուար 20ի իրիկունը , Բալէ Ռուպիակի մէկ ճաշարանին մէջ Լըրէլլիէ Սէն Ֆարմօն ցոյց տուին Բառի քաղաքապա՛հ զինուորին , աչն սպաննու , ուր անիկա ճաշելու կը սրտաբառաւ էր : Երիտասարդը , երկար և լայն հաղատ մը վրան տուած , ներկայացաւ անոր ուրու :

— Դուք ես տպիրաւ Լըրէլլիէն , որ թաղաւորին զէմ մահու վճիռ արձակեցիր :

— Այո' , պատասխանել անիկա , ես խզիւն ձայնին համաձայն քուէ տուի :

— Շատ ուղիկ , ահա' վարձատրութիւնդ , բաւ Բառի , և սուրբ խոթեց տնոր կողմ :

Լըրէլլիէ գետին ինկաւ , իսկ Բառի վախաւ գնաց , ու ժամանակ չգտան զայն ձերբակալելու :

Այս սպաննութեան լուրը անմիջապէս տարածուեցաւ ամբողջ Բարիլի մէջ : Քանիտնութիւն , ժաքապէններու . Ակա մըին և Համալէնքային Խորհուրդին մէջ կը գտապարտեն զայն , և այս նոր զէպքը ո՛ր աւելի հաստատութիւն կուտայ թաղաւորականներու գտապրութեան լուրերուն , որովհետեւ զրոյց կը չըջէր թէ արքայականները պիտի վարձեն կտորիկ ձախակողմանները և թա-

զատորբ սպասակ կոտակնատին ստջև-
ւէն : ժաքօպէնները յայտարարեցին իմ
մշտնջևնական կերպով ժողովի մէջ էն ,
և նոր պատուիրակներ գրեկեցին բոլոր
խլաճանութեանց և մասնաճիւղերուն , ա-
նանց հասնողը բոլորեքիտ և ամբողջ ժա-
ղովարդը գինեկու համար :

Յաջորդ օրը , 21 Յունուար , ժամը
5 հնգամ էր Գանդլի մէջ : Թաղաւորը
արթնցաւ , կանչեց Քլէրին , ժամը հար-
ցաւ անոր և . միմ հանդարտութեամբ
սկսաւ հաղտիլ ինքզինքը չնորհա օրեց ,
քանանալով իր սլիկը վերատապած բլա-
րան համար : Քլէրի կրտիր վառեց ,
գարա՛յ մը տատ և անով խորան մը
չինեց . Պ . Էճուօրթ պատարաղելի բղ-
ղեաններ հաղաւ և սկսաւ պատարաղ
մատուցանել , իրեն կը սպասու օրէր Քլէ-
րի , և թաղաւորը ծանկի եկած կ'աւե-
կնդրէր իրեն ամենամեծ մասնախօս-
մով : Այնու հետեւ Պ . Էճուօրթի ձեռքէն
բնդունեց հաղորդութիւնը , և պատա-
րաղէն յետոյ սաքի կրտ վերակենդա-
նացած և հանդարտութեամբ սպա սկսով
այն պահան , երբ գէպ ի կատարման
պիտի երթար :

Մկրտաւ սպեց իր մտերբը իր ձեռ-
քովը կարկաւ համար , և օրպէս գի չեւ-
թարկուի իր գաճիճներուն ձեռամբ կա-
տարուելիք այս նոտատապալի : զօր-
ծողութեան , բայց Համալիքային Խոր-
հուրդը չվստահելով՝ մկրտաւ չտատ
իրեն ձեռքը :

Այդ միջոցին , մալրաքաղաքին մէջ
թմրեկահարութիւն կը կատարուէր . բո-
լոր անոնք , որ գինեկալ մասնաճիւղերուն
անդամ էին , իրենց զօրագունդերը կ'եր-
թային կատարեալ հնազանդութեամբ :
Անոնք՝ որ սեկ պարտականութիւն չու-
նէին այս աշատ օրուան մէջ , իրենց
տանը պահաւրած էին : Գաւնները և
պատու հանները գոյտած էին և ամէն
օք իր տունը նստած կը սպասէր այս
մահատարտու և եղկու թեան վերջանա-
լուն : Ըսողներ կային որ չօրս հինգ հա-

րիւր անձնուէր մարդիկ պիտի խոյա-
նան կառքին վրայ և թաղաւորը պի-
տի տաւ անդէին : Քնովանախօնը , Հա-
մալիքային Խորհուրդը , Գործաղիւր իշ-
խանութիւնը և ժաքօպէնները նիստ
զու մարած էին :

Աստուան ժամը ճին Սանդէս , Հա-
մալիքային Խորհուրդին , կատարու-
թեան և ոճրադատ տաւանին պատգա-
մաւ օրներուն հետ Գանդլ գնաց . Լույս
վիկու ժՁ . աղմուկը բնկով , սոյի
կ'ելլէ և կը պատրաստուի մեկնել : Անի-
կա չէր սպած վերաւին տեսնել իր բն-
տանիքը , օրպէս գի սաջի օրուան սրբ-
տաճակի տեսարանը չկրկնուի : Քլէրիին
պաշտան յանձնեց իր կազմէ մնաւ բարով
բակ իր կնոջը , յրաջը և աղցըր , անոր
տատ կնիք մը , մտեր և գանազան
զոհարեկներ , խնդրելով որ գանոնք
յանձնէ իր բնտանիքին : Յետոյ անոր
ձեռքը սեղմեց և չնորհակալ եղաւ մա-
տուցած ծառայութեանցը համար : Այ-
նու հետեւ պահալներէն միայն սպեկով
խօսքը , խնդրեց որ Համալիքային Խոր-
հուրդին հաղորդէ իր կառմը : Այդ պա-
հակը նախկին քանանայ մըն էր , ժաք
Խու անուամբ , և իրեն բրտօրէն պա-
տախտանեց իմ ինք պաշտան տնի գաւն
գէպ ի կատարման տաճիւրդեց և ոչ
իմ իրմ աղապրանքներ բնդանիլ : Ու-
րիչ մը կը ստաննէ այդ պաշտանը , և
Լույսովիկա գէպ ի թափօրը պահանալով
անյողողող կերպով մը մեկնու մի նշանը
տատ :

Ոտական զօրաց սպաներ գրտած
էին կառքին առջևը , թաղաւորը և Պ .
Էճուօրթ նստած էին կառքին խորը
ճամբան , որ բաւական երկար տեսեց ,
թաղաւորը կը կարգար , Պ . Էճուօր-
թի աղօթագրքին մէջէն , հոգեվարքի
աղօթքները , և երկու տաթկանները
չփոթած էին իր խորեպաշտութենէն և
անխտով համակերպութենէն : Կրտուի
թէ անոնք պատուէր բնդունած էին
գաւն սպաննել , անմիջապէս որ կառքին
վրայ յարձակու մ գործուէր :

Սակայն և այնպէս, ու եւ ի ինտան-
դան ցոյց չեղաւ Դանթըն մինչև Ռէվո-
լյուսիոնի հրապարակը: Ձինեալ բազմու-
թիւն մը գինու սրնեղաւ չարքին քովն ի
վեր կեցած էր: Կառքը կամայ կամայ
կը յառաջանար, բնդ հանուր լսութեան
մէջ: Ռէվոլյուսիոնի հրապարակին վրայ
լաշն աեղ մը սրարաղ ձգուած էր կա-
ռաւորատին չարք: Այդ հրապարակին
ամէն կողմը ինչպէս ինքնաբերական
էին, ամենէն մօտեանդ գահակալները
կեցած էին կառաւորատին չարքը, և
գահակալ խաւանը, որ միշտ պատրաստ
է նախատեսելու հանճարը, առաքինու-
թիւնը, գործողութիւնը, երբ այդ բա-
նին նշանը արտա իրեն, գահակալին
բուն չարքերուն ետեւ խնայած էր,
և միայն անկողն գահակալութեան ակ-
նեղին նշաններ ցոյց կուտար, մինչ ա-
մէն սք իր սրտին խորը իմացած էր
զգացածը:

ժամը 10ը տատը վաղիկեան տեսած,
կառքը կանք տատ: Լուսավորուած
ուսմանըն առքի կանգնեցաւ, և հրա-
պարակին վրայ իջաւ: Երեք գահակալներ
զէմը կան, զանաք մէկ կողմ հրեց և
ինքն իր ձեռքովը հանու կցաւ: Բայց
անանկով որ իր ձեռքերը կուտել կու-
ղեն, գայրոյթի զգաց և ինքզինքը պոչա-
պանել պատրաստու կցաւ: Պ, Էճուօրթ,
որուն բոլոր խօսքերը չառ մտեմ կզան
այդ պահուն, վերջին ակնարկ մը նե-
տեց անոր և բառ: Հանդուրժեցէ ք
այս նախատեսքին ալ, վերջին անգամ

մըն ալ նմանելով Աստուծոյ, որ ձեր
վարձատրութիւնը պիտի տայ:

Այս բառերուն վրայ, համակերպած
և հնազանդ, զոհը թոյլ կուտայ որ ձեռ-
քերը կուտեն, և զէպ ի կառաւորատ
տանին: Յանկարծ, Լուսավորուած քոյ
մը տատ, գահակալին հետապա և
առաջ անցաւ մօտաւոր խօսելու
համար:

— « Պրանտայիներ, բառ, ուսման
ձայնով մը, և կը մեծաբար անպարտ-
աշն ոճիրներէն, զորս ինքն կը վերադ-
րեն, կը ներեմ զիս մեղսակցներուն և
կ'ալիքիմ որ արիւնիս մեղքը չբաւ
Պրանտան: »

Դեռ պիտի չարանակէր, բայց հրա-
ման արտեղաւ որ իմիկահարութիւնը
սկսի, աննից գտաւ մօլը ինչպէս որին
ձայնը անկողնի վարձաւ, գահակալը
բանեցին զայն և Պ, Էճուօրթ անոր ք-
տաւ առ խօսքը:

— « Արդի՛ Ս, Լուսավորուած, երկինք
բարձրացէ՛ք: »

Հագին իւր արիւնք իմաւած էր, և
անա կուտալ մարդիկ անոր մէջ իմա-
խեցին իրենց աշկերք և ինչպէս անոր
և ամբողջ Բարեկցի մէջ ցրու կցան զոչե-
լով: Կեցցէ Հանրապետութիւնը, կեցցէ
Ազգը, և գային մինչև Դանթըն գտա-
նելուն առջև, ցոյց տալու համար այն
գահակալին և արտեղաւ անոր ուրախ-
ութիւնը, զոր ամբողջ կը յայտնէ բոլոր
իշխաններու ծնած, զոր բարձրացած և
ինչպէս միջոցին:

ՏԱՍՆ ԵՒ ԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԱՌԱՋԻՆ ԶԻՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Լազարիկոս ժՁ. ի մահէն հաջ կուսակցութեանց դիրքը . — Դարձադիր խառնութեան մէջ փոփոխութիւններ . Ռոբան կը բաշտի . Պետրեմեմիյն պատերազմական նախադար կ'ըլլայ փոխարին Բաշի . — Ծրանասոյի դիրքը ռուս տերութեանց լանդկայ . Անգլիայ դերը . Բիրի բաղադրականներ . — Մեր բանակներուն վիճակը փափաք մէջ . յնդուստանական կառավարութեան նկատմամբ Պերսիքայի մէջ տեղի-խանական վիճակ մը յոսուց կուգայ . — Տիմուրիկ տեղում մըն ալ Բարից կուգայ եւ կը տակաւնի ժողովներէն . — Ասադին գիւնակցութիւն Ծրանասոյի դէմ . Տիմուրիկի առաջարկած ընդմանոյ պատգամներուն յատակագիծները . — Երեք տարի տաշար գիւնուորներ դրոշմ տակ . — Տիմուրիկ կը հետան Զարանաս . գիւնուորական զորքադաշտանց եւ յատակագիծներուն մանրամասնութիւնները . — Բաշ կ'անուանաք Բարիցի քաղաքացի . — Կուսակցութեանց զբոսումը մայրաքաղաքին մէջ . տեղեց ընդմանոյ պատկերը . քի ինչեր կը խօսեն եւ ինչեր կը մտածեն Զամայքային ինտրուորներ . ժողովներէն Ակամբին եւ մասնաձեւերուն մէջ . — Բարիցի մէջ խառնութիւններ կը ձեռնեն ուսուցիչի տնտր . Լազարիկաներուն խառնութիւնները աւարի կը տարին . — Ժիրթեաններուն եւ Մոհրանեաններուն պայքարին շարունակումը . տեղեց պիտի եւ միջոցներ . — Մեր բանակներուն ճախարհումը՝ փափաք մէջ . — Յնդուստանական վաճառքները երկրին պոչապոստներուն տնտր . — « Արտաստիւր անպատու տնտր » կը կուգան . այս մասին ժողովին մէջ փոքրիկայց վիճարանքներէն կ'ըլլան . — 10 Մարտի իրիկուան դէպքը . Քանթանիսին դէմ յարմարութիւն ծրագիրը կը վիճի :

Տարաբազկ Լազարիկոս ժՁ. ի մահը Ծրանասոյի մէջ չառ մեծ ստակում մը յատուց բերած էր . իսկ Երազարի մէջ՝ ապստիկան եւ զաւրաքի խառնութիւն մը : Ինչպէս արդէն նախատեսած էին ամէնէն ըստկանու յիշատիւնները , պոչաբազկ տնտրապարձ կերպով սկսած էր , եւ շտանդի ամէն ճամբայ անպայ . ման գոյ էր աղիւս . Սերմին , պէտք էր մաքառիլ զանհրազ վիճակներ ինքն զէմ , եւ յազիկն անոր . եւ կամ միւսիկ անոր հարումներուն տակ : Այս պատճառով ժողովին մէջ , ժառանգներուն Ակամբ

բին մէջ , կ'ընէին ինչ պէտք էր գրաչիլ միմիայն արտաքին պատգամներ ինքն , եւ այդ վաղըկեանէն սկսեալ պատերազմի եւ կոմսական խնդիրները շարունակարար արակարգի խնդիրները եղան :

Տեսածք արդէն , ինչ երկու ներքին կուսակցութիւնները իրարու ինչ երկու դեր կը ներշնչէին . ժառանգները կը կարծէին տեղեց արքայականութեան վտանգաւոր բեկոր մը ալն բնդ զինու . ինքն մէջ , որ զայց կը արտէր Լազարիկոս ժՁ. ի պատգամարարութեան , եւ այն զգուսնքին մէջ , զորս կը ներշնչէին

գաւառներուն, Օգոստոս 10էն ի վեր գործուած ծայրայեղութիւնները: Այս պատճառաւ, անոնք մինչեւ վերջին վայրիկանք կտակածք էին իրենց յաղթանակին վրայ: Բայց Յունիսը 21ի անխափ զլխատութիւնը դանձր վերջնականապէս ապահովեցաւ զամէր: Այն որքէն ի վեր սկսած էին կարծել թէ յեղափոխութեան դատը փրկուած կարելի էր համարել և չըջարեականներ կը պատարասէին գաւառները յուսարաններու և զանաք վերջնականապէս չանկու համար:

Արեւ կողմէ, ժիրօնականները արդէն խոկ զգածուած գոհին վիճակէն և տակէ գաւա իրենց հակառակորդներուն յաղթանակէն վրդաւում, սկսեց էին Յունիսը 21ի զէջքին մէջ տեսնել երկար և արիւնհոհ պայքարներու նախանշանք և աստիճան ապագային աշն անագործին դրութեան, որուն զէմ կը մարտնջէին: Իրաւ է որ անոնց պահանջքին գոհացում արեւած էր Անպոստիբերի հեղինակները հետադնդելով, բայց առիկա ապարդիւն դիմում մըն էր: Կուզովիս ժՁ-ը լքելով անոնք ռազմ էին ստացուցանել թէ արքայական չեն, անոնց յանձնելով Անպոստիբերականները, կուզէին ապագայը տալ թէ ոճիրը չեն պաշտպաներ: Բայց այս կրկնակի ապագայցները ոչ մէկը գոհացուցած էին կամ ապահովեցաւ: Հանձնին անոնց միջոց կը տեսնէին տկար հանրապետականներ և զրեթէ թաղաւորականներ, և իրենց հակառակորդներուն մէջ միշտ կը տեսնէին արիւնի և սպանութեան ծարաւ թշնամիներ:

Ռօյան, բարոյական յուսահատած, ոչ թէ վառնդէն, այլ օգտակար հանդիսանալու տակներէս զմտարութեանէն, իր հրամարականը սուտ Յունիսը 21ին: Ժաքօպէնները մեծ գոհունակութեամբ ընդունեցին այդ հրամարականը, բայց չստ չանցած ստարկեցին թէ նախարարութեան մէջ կը պոռնուէին տակաւին

Էրազմէն և Լապրէն, թէ զատակիր Պրիստն բռնադատուած էր գահիճին, թէ չարիքը դեռ արմատաւ իյ կզած չէր բոլորովին, թէ տէրք չէր տնտաղ, այլ ընդհակառակը՝ հաւնդը կրկնապատկել, մինչեւ որ կատապարտ թեւէն հեռացուած ըլլան դատադիւրքը, ժիրօնականները, Ռօյանականները, Պրիստականները, ևն:

Եւ ահա յանկարծ, ժիրօնականները պահանջեցին վերականգնութիւնը պատերազմական նախարարութեան, զոր բամ, ժաքօպէններու հանդէպ իր ցոյց տուած թուրութեամբը, չստ սղարակի դրութեան մը մէջ դրած էր: Բուռն վիճարանութիւններէ յետոյ, Բաշ ճամբուկայ իր անկարող, և այսպէսով, նախարարութիւնը իրենց միջեւ բամնոյ երկու պետերը, որոնց անունները համախմբման երկու հակառակ կէտեր կզած էին, կատապարտութեան զուր ձգուեցան: Քանիպահանքի մեծամասնութիւնը կարծեց որ այսպէս ընելով կը ծառայէ խաղաղութեան գտալին, իրր թէ, մէջտեղէն վերցնելով աշն անունները զորք կը զործածէին թշնամի կիրքերը, այլ կիրքերը իրենք պիտի զալըէին կենդանի մնալ, նոր անուններ զանելով պայքարը չարունակելու համար:

Պէօրնօնովիյ, բարեկամը Տիւմուրիէի և Ֆրանկացի Ամաքսը մականտաննալ, պատերազմական նախարարութեան պատանին կոչուեցաւ, անիկա կուսակցութիւններուն ծանօթ էր ստակաւին միայն իւր քաջութեամբը, բայց կարգապահութեան համար ցոյց տուած իր մեծ յարգանքը չստ չանցած զինքը պիտի հակառակորդ հանդիսացնէր ժաքօպէններուն անհատաարակիւ կարողութեանց: Այս կարգապարտութիւնները բռնել յետոյ, օրակարգին մէջ անցուցին երմտական խնդիրները, որոնք ամենէն կարեւորներն էին աչկ գերադնջն վայրկեանին, երբ յեղափոխութիւնը ստիպ-

ուսած էր պայքարել ամբողջ Եւրոպայի հետ : Միևնույն ատեն , որոշեցին որ ամենէն ուշը 15 օրուան մէջ , Սահմանադրութեան Կանանախումբը իր տեղեկազրկը պատրաստէ , և անմիջապէս վերջ հանրային կրթութեան զարմով զբաղվին : Մեծ թուով մարդիկ , որոնք չէին ըմբռնիր յիշատիւնական խառնութեանց չարժատիքը , այնպէս կը կարծէին թէ օրէնքներու թերութիւնէն է որ յառաջ կուգայ պետութեան զրկումն այս բոլոր զմարդու թիւները և թէ Սահմանադրութիւնը պիտի կրնար վերջ մը ապր ըտլոր անկարգութիւններուն : Այս պատճառաւ , Ժիրօնտէնները մեծ մասամբ և Բլէնի անդամները չէին դադրէր Սահմանադրութիւնը պահանջել , և կը գանդատէին այդ խնդրին կարգադրութեան մէջ տեղի ունեցած ձգձգումներէն , սնդկալով թէ իրենց պաշտօնը օրէնք զնել էր , արդարեւ , այս բանին ալ կը հաստատէին , անոնք կ'երեւակուէին թէ միայն այս նպատակին համար պաշտօնի կոչուած էին , և թէ այս գործը կրնար քանի մը ամիսէն վերջանալ : Անոնք զեւ հասկցած չէին , որ ոչ թէ օրէնսդիր բլլալու ալ պայքարելու կոչուած էին , թէ իրենց ահա որ տաքիւթութիւնը Սահմանադրութիւնը պաշտպանին էր ընդդէմ Եւրոպայի և Վանատէի . թէ , չառչանցած , Օրէնսդիր Ժողովի իրենց հանդամները պիտի փութուէր արխանալի բանապետութեան մը , որ բոլոր ներքին թշնամիները մէկ անգամէն պիտի փաթէր երկրէն , Եւրոպայի զէմ պատերազմ պիտի հաշակէր , ինչպէս նաեւ ընդդէմ տպաւորած նահանգներուն , ու վերջապէս սովին կերպով խնդրները պիտի պաշտպանէր բռնութեամբ : Իրենց օրէնքները , տաքնապի մը նման վազանցուել , պիտի նկատուէին միմիայն իրր զալլուլթի չարժատներ , և թէ իրենց գործէն միակ բանը որ պիտի ստրկէր , խնդրապաշտպանութեան փառքն էր , որ միակ ուս-

հա որ տաքելութիւնն էր , զոր ճակատագրէն ընդունած էին , և այնպէս կը կարծէին թէ իրենք միակը չեն այս պարտականութիւնը ունեցող :

Սակայն և այնպէս , բլլա՛յ երկարուսեւ , պայքարին պատճառած յոգնութիւնէն , բլլա՛յ պատերազմի խնդրենքու մասին զոյացած միաձայնութենէն , ամէն ոք համաձայն բլլալով խնդրապաշտպանութեան սկզբունքին , և նոյն իսկ թշնամին կսիւի հրաւիրելու , քիչ մը խաղաղութիւն յաջորդեց Լուգովիկոս ԺԶ-ի գաղափարութեան յառաջ բերած ստակալի վրդավունքին , և զարմեալ ծափահարեցին Պրիստն , տէրութեանց իր խմբագրած գիւսնագիտական տեղեկագիրներուն համար :

Ահա այս էր կացութիւնը Ֆրանսայի և այն կուսակցութեանց , որոնք զայն կը բամբէէին : Եւրոպայի հանդէպ կացութիւնը ստակալի էր , բոլոր տէրութեանց հետ խլու՛մ տեղի ունեցած էր : Յարց , Ֆրանսա միայն երեք որոշ թրշնամիներ ունէր , Բիւլմօնը , Աստորիան և Բրուսիան : Յեղափոխութիւնը , որ ամենաերեք զգուկի էր կառավարութեանց , իրենց երկխոյններուն ատարձանին համաձայն , զեւ նոր յառաջ բերած էր ստակայն բոլորովին անախընթիպ զգալնութիւններ , աշխարհի զապափայններուն վրայ , Ոգոստ 10ի , Սեպտեմբեր 2ի և 3ի և 21 Յեւնոլարի զէպքերով : Յորմէ հեռէ անիկա այժքան կորովի կերպով պաշտպանուած էր , նուազ կ'արհամարհէին զայն , բայց մի ո կոզմէ ալ տեղի քիչ կը գնահատէին , յորմէ հեռէ սճիրներով ազարտուած էր , անիկա զաղլած էր ետեւ բառն կերպով հետաքրքրելէ մոզովութիւնները , և կառավարութեանց աչքին այնքան արհամարհանքով գիտուելէ :

Աւելմի պատերազմը ամենաերեք պիտի ծագէր : Տեսնոնք արդէն , թէ Աստորիա , ընտանեկան կապերով նուսկեա պատերազմի մը մէջ որ իր չա-

հերոսն քիչ օգտակար էր. տեսանք որ Բրուսիան, որուն ընտկան չափը կը պահանջէր Ֆրանսայի հետ զինակցիլ, բնդ-դէմ կայրու թիւան պետին, չտա թեթիւ սղիկ պատճառներով դնաց Ռէն պետէն անդին և իր բանակները վառն-գեց Արկանի մէջ. տեսանք Կառտրինէն, ժամանակաւ իմաստասէր, որ բոլոր պայտասականներուն նման լքեց այն դատար որ ի սկզբան որդեգրած էր մեա-փառութեամբ, և յեղափոխութիւնը հալածեց թէ՛ նորաձեռութեան և թէ՛ քաղաքագիտութեան համար, և ի վերջոյ գրգռեց Կիսթիավը, Սասարիոյ կայսր և Բրուսիոյ թագաւորը, անոնց ակնարկը Բոլմիոյ վրայէն հետաքննելով կրկին Արիմատքի վրայ նետելու համար: Տեսանք որ Բիլմանը յարձակեցաւ Ֆրանսայի վրայ, հակառակ իր չափերուն, աշխարհն ազդականական պատճառներով և յեղափոխութեան պէմ իր աստիւթեամբը. տեսանք որ Բապիոյ մանր արքայնիքները կ'առնէին մեր հոր հանրապետութիւնը, բայց չեն համարձակիր անոր վրայ յարձակիլ և գոյն կը ճանչնան իրը վաւերական մեր դրոշմ տեսնելուն պէս. տեսանք որ Ջուլիերիան կատարեալ չէզոքութիւն մը ցոյց տուաւ. Հոլանտան և գերմանական Ապստոլովոր տակաւին չալանեցին ինչ ընդիմութիւն, բայց խորանի չաւրակամութիւն մը նշմարել կուտային. Սպանիա խոհեմ չէզոքութիւն մը ցոյց կուտար, և վերջապէս Անգլիա կը ձգէր որ Ֆրանսան ինչքն իր մէջը պատասխարէ. Եւրոպան սպառի, գաղթեալայրերը փճանան:

Յեղափոխականն հոր յանդգնութիւնը տակն ու վրայ պիտի բնէր բոլոր այս հաշտուած չէզոքութիւնները: Յարց, Բիլմ իր վարմունքը կ'ազատած էր բաւական ճշգրիտ եզանակով մը: Իր հայրենիքին մէջ, կէս յեղափոխութիւն մը, որ բնկերական կեանքը մասամբ միայն վերանորոգած էր, ինչպէս

էր որ գոյութիւն ունենան խել մը ատուական հաստատութիւններ, որոնք համակրանքի առարկայ կը դառնային ազնուականութեան և արքայնիքին համար, ինչպէս նաեւ՝ բնդդիմադիր կողմին համար պահանջքի առարկայ: Բիլմ կրկնակի նպատակ մը ունէր. հախ, կ'ուզէր չափաւորել ազնու տգետական աստիւթիւնը, բարեկարգչական սղին սահմանափակել, և այս կերպով իր նախարարութիւնը պահպանել երկու կուսակցութեանց վրայ ալ խելելով. երկրորդ, անիկա կ'ուզէր Ֆրանսան ընկճել իր սեղհական ազգաներուն և բոլոր եւրոպական տէրութեանց աստիւթեան հարուածին տակ. մէկ բաւով, անիկա կ'ուզէր իր հայրենիքը աւելի դարձնել աշխարհի և նոյն ատեն աւելի բլրալ իր հայրենիքին: Ընդդիմադիր կուսակցութեան և Անգլիոյ ամենէն պերճախօս դէմքին՝ հաշտուած Ֆրանսան պատասխանը կուտար, բարեկարգուած պատասխանը կուտար, բարեկարգուած Ֆրանսայի սնիրները թաւելով Պրոք, կորովի բեմադրաց, պաշտան ունէր թաւել ալ սնիրները, ու ան այս գործը կը կատարէր անհիմնով սաստկութեամբ մը, մինչեւ իսկ որ մը բեմէն վար նետեց գաշտն մը, որուն համար կ'ըսէր թէ ժաքայէն գործիչները չ'ենած են: Այնչ Բարիդի մէջ Բիլմը կ'ամբաստանէր որ իտալութիւն հանդիմանող կաշտք կուտայ, Լոնտոնի մէջ անիկա կ'ամբաստանէր Ֆրանսայի յեղափոխականները թէ զրամ կը բախեն յեղափոխականները թէ զրամ էր բախն յեղափոխութիւնը գրգռելու համար, իսկ մեր տարադիրները վաւերականութիւն կուտային այս գրոցներուն, դառնալ կրկնելով:

Այնչ այս մաքիաւէյական պատմականութեամբ անիկա հմայալեալ կ'ընէր Անգլիացիները՝ Ֆրանսական ազատութեան մասին, Եւրոպան մեղի դէմ կը հանէր, և իր պետականները բոլոր տէրութիւնները դէպի պատերազմ կը մղէին:

Ջուլիցերիոյ մէջ Անգլիա չէր յաջողած . բայց Հոլանտան , իր ժողովուրդին վրայ վստահութիւն չունենալով և անգլիական մարտանաւերուն վրայ միայն դրած բլլալով իր յօրը , ամէն կերպ զոհաբոսւած էր Անգլիոյ , և բազմաթիւ թէնամական ցոյցերով կը հաւատարմ թէ Ֆրանսայի գէտ թէնամական զգացումներով սագորուած է :

Բայց մասնաւորաբար Սպանիոյ մէջ է որ Բիթլ ամենէն աւելի մեքենայութիւններ կը յարէր , որպէս զի գոյն մը մեծագոյն սխալին , աչն է՝ Անգլիոյ միանալ ընդդէմ Ֆրանսայի , որ իր միակ ծովալին գինակիցն էր : Սպանիացիները քիչ յուզուած էին մեր յեղափոխութիւնէն . Արանտայի խռական կոմսը , տարազիրներուն մեքենայութեանց՝ գիմազրելով , և սպանիական տղնուաղետութեան զայրոյթին գէտ կանգնելով փոյթ տարած էր մեր նոր կառավարութեան դիւրազգածութիւնը չփրտսրելու : Սակաւն և այնպէս վերջ ի վերջոյ պաշտօնանկ ըլլալով , իր զմարդը հայրենիքը ամենէն չար խորհուրդներուն ենթակաջ եղաւ : Մինչև այլ մասնաւոր , Մատրիտի գահինձը մերժած էր Ֆրանսայի մտալին իր ազգային յայտենել : Լուզովիկա Ժ.Պ. զատավարութեան վերջին սրերուն Սպանիոյ յայտենել թէ պատրաստ է ճանչնալ նորապետութիւնը և միջնորդել միւս տէրութեանց մօտ , եթէ գահընկէջ գեհապետին կեանքին չդաշին : Իր միակ պատասխան , ճանդան աստճարեամ էր պատերազմ հաչակել Սպանիոյ գէտ , այլ փոյթիկանէն սկսալ , ալ ևս կատկածի տակ չէր կարելի դնել թէ պատերազմը պիտի ծաղի : Փաթալանիոյ մէջ գինուորներ կը լեցուէին , յօրը նաւահանգիստներուն մէջ ետանդուն կերպով կը գինուէին և մօտաւոր յարձակում մը փճուած էր : Ուրեմն Բիթլ կը յազմաւնակէր , և ասանց տակալին ինչ գինոր յայտնի ընկելու ու փառնակելու , մամա

նակ կը չառէր անգլիական նաւատորմը զօրացնելով տնարկու աստիճանի մը հասցնելու , իր երկրին ազնուականները կը զոհացնէր տեսած պատրաստութիւններով , իր վճարած ճաւերովը հակաժողովուրդական կը դարձնէր մեր լեզուափոխութիւնը , և մինչ այսպէս յաւթիւն մէջ ընդգինքը կը զօրացնէր , միւս կողմէ չառ ու ժող գինակցութիւն մը կը պատրաստէր , որ զրաւելով մեր տմրոջ ոյժը , թոյլ չպիտի տար մեզի : Այն մեր գաղթավայրերուն օգնութեան համար , ոչ ալ Հնդկաստանի անգլիական տիրապետութեան յարգաւածութիւն կատեցնել :

Ուրեմն և և տանն Եւրոպա այսպիսի կուրսութեան մէջ ինկած չէր , ու չէր զործած աշդքան սխալներ ինքզինքին գէտ : Սրդարեւ , Արեւմտաքի մէջ կը տեսնէինք Սպանիան , Հոլանտան , յօրը ծովալին պետութիւնները , ազնուպետական կիրքերէ մարտած , և որոնք իրենց թէնամի Անգլիոյ հետ մէկ կ'ըլլային , գինակից Ֆրանսային գէտ կըլլէր : Համար : Կը տեսնէինք դարձեալ Բրտսիտն , որ անրապատրելի փառասիրութեամբ մը , կը միանար կայսրու ետան պիտին հետ , ընդդէմ աչն Ֆրանսային , որուն համերաչխ երթալ յանձնարարած էր միշտ : Մեծն Ֆրեւէրիք : Սարաւնիոյ պզտիկ ինպատարը միւսնոյն սխալին մէջ կ'ըլլար , տղապետական աւելի լեական չարմաթիւներով :

Արեւելքի և Հիւսիսի մէջ թոյլ կուտային որ կատարին անի մը գործէր Բոլոնիոյ գէտ , Գերմանիոյ ապահովութեան գէտ ձեռնարկներ ընէր ու ետալու : Համար քամած աստեղութիւնը քանի մը գաւառներ զրաւելու և կարենալու համար պէս Ֆրանսան յօշոտել բաւ քմայ : Ուրեմն կ'ուրանային միւսնոյն ասան յօրը նախկին և օգտակար քարեկամութիւնները և աւելի կատային , ամենէն ահազեցիկ երկու իշխանութիւններու նենդաւար թեկազրու :

թեանց, զինուերու համար մեր զժրագլղ հայրենիքին զէմ որ նախկին պաշտպանը կամ զինակիցը եղած էր անոնց, որոնք աչօր իր վրայ կը յարձակէին։ Ամէնքն ալ կը նպատակէին, ամենքն ալ ինքզինքնին կը տրամադրէին իրիծի և կատարինէի նպատակներուն, անխաճում փրանապիներ կ'անցնէին ամբողջ և րողայէն փութակներու համար քաղաքականութեան և խոհեմութեան աչս սղխաւոր տաղաւոր մը և իրենց երկրին վրայ հրախրելու փոթորկներու ամենէն տնելին։ Եւ ինչ էին աչքան տրտակարդ վարմունքի մը զրդ տարտահանները։ Կատարինէի կը մատնէին Բոլոնիան, որովհետեւ անիկա ուղած էր օրինակաւանցել իր վաղեմի ազատութիւնը։ Իրիծի կը մատնէին Ֆրանսան որովհետեւ անիկա ինքզինքնին տալ ուղած էր այն ազատութիւնը որ զեռչունէր։ Անշուշտ Ֆրանսա ծաղրակելու թիւները գործած էր, բայց աչք ծաղրակելու թիւները ալ ուղի պիտի տէին պաշարին ատակութեան հետ, և ատանց աչս ատակի սղատութիւնը գոհել յաջողելու, երեսուն տարտան ամենաւաճող տաղերագրմ մը պիտի պատարաստէին, պիտի զրդուէին բնդարձակ արչս անքներ, ծնունդ պիտի տալին յաղթականի մը, յատմ պիտի բերէին անաւաճան տեղարդութիւններ և վերջապէս պիտի նպատակէին երկու հոկաներու հատատման, որոնք աչօր կը տիրեն Եւրոպային՝ ծովու և դամաքի վրայ, Անգլիան և Ռուսիան։

Աւսրեղ հանուր գտաւորութեան մէջ, միայն Տանթարքան զար կը վարէր հարպիկ նախարար մը և Շուէա, Կիւսդավի յանդուգն երաղներէն ձերբազատում, զայց կուտային իմատուն վերապահութիւն մը որուն հոգանաւան և Ապանիան ալեւք էր որ հետեւէին միանալով զինուոր չեղարտութեան գրութեան մէջ։ Ֆրանսական կատարարութիւնը չատ բաւ գտաւմ էր այս բնդ

հանուր տրամադրութիւնները և այն անհամբերութիւնները որ աչս պահուն զինքը կը յատկանշէր, թեղ չէր տար իրեն որ սղատել պատերազմի յաշտարարութեանց, աչք բնդ հակառակը զինքը կը մղէր զանոնք զրդուելու։ Օգտտու 10էն ի վեր չէր զաղրած պահանջել որ զինքը վաւերական համարեն, բայց տակաւին կարդ մը վերապահութիւններ տնէին Անգլիոյ հանդէպ որուն չեղարտութիւնը թանկագին էր այն թշուաճներուն պատճառաւ որոնց զէմ պիտի սղարարէին։ Բայց Յունար 21էն ետքը բոլոր նկատողութիւնները մէկ կողմ դրած էին և որոշած էին բնդ հանուր պատերազմ մը մղել։ Տեսնելով որ ծուծուկ թշուաճութիւնները ետաղ վտանգաւոր չէին քան յայտնի թշուաճութիւնները, Ֆրանսա վաւթայ իր թշուաճները յաշտարարել տալու։ Այսպէսով Յունար 22էն սկսեալ, աղղային Քան վանտներ աչքէ անցուց բոլոր զանիւնները, հրամայեց տեղեկագիրներ պատարտակ անոնցմէ իւրաքանչիւրին փրանալի հանդէպ տնեղած վարմունքին վրայ, և պատրաստուելու անոնց զէմ պատերազմ յաշտարարելու, եթէ անոնք ուսանալին վաւական կզանալով մը թմեղ զիրքը հչկել։

Օգտտու 10 էն ի վեր Անգլիա իր զեղաներ ետ կանչած էր Բարիզէն և հանդուրած էր Ֆրանսական զեղանին՝ Պ. տը Շալիզէնի Լոտանի մէջ, իրը զեղան տաղաւորած թաղու որտեղեան։ Բոլոր աչս զիւսանալիտական երբտեղիւները տրիչ նպատակ չունէին բայց եթէ Դանբլի մէջ արդեւաւաւած թաղուարին հանդէպ պատշաճութիւնները սղանել, և միևնույն տակե թշուաճութիւնները յետաձգել, որոնց սկսիլ գեռ յարմար չէր։ Ասկայն և այնպէս Իրիզ սղանի զեղան մը ուղել ձեւացուց Ֆրանսական կատարարութեան զէմ ունեցած իր զմզմութիւնները բաղատարելու համար։ Քաղաքայի Ատրէն զրդ-

կեցին Դեկտեմբեր տմութան մէջ : Անխ-
կա Քիթի հետ մամուսար տեսակցու-
թիւն մը տնկցատ : Փոխադարձ յայ-
տարարութիւններէ կտար թէ տեսակ-
ցութիւնը բնաւ պաշտօնական չէր , թէ
բարբաթիւն բարեկամական էր , թէ մի-
ակ զրդտպաւածաւոր աշղ տեսակցու-
թիւն բարեացակամ տնեջանքն էր նպատ-
ակ լատարանկու երկու ազգերը իրենց
փոխադարձ զժգոհութիւններուն վրայ ,
Էթիլ զանդտակցութ թէ Յրամատ կ'տպտ-
նար Անդլիայ զինակիցներուն , նոյն իսկ
կը յարձակէր անոնց շահերուն վրայ և
իրը տպաշղջը Հոյանտան անտանեց :
Դիտաւ տարար զայց արտած զժգոհու-
թիւնը Էսթօ զեկոն բացուելուն համար
էր , որ թիւրևս անխոհմ բաղց վեհանձն
արարք մին էր զոր Յրամատայինները
գործած էին Ստորին-Նաշանդները մատմ
միջոցին : Իրաւ ալ անխմատ էր որ
Հոյանտայիններուն նաւարկութիւնն ա-
տանձնաշորհու մը տպու պաւածատաւ ,
Ստորին-Նաշանդները չկրնային գործա-
ծել աշղ զեար որ իրենց երկրէն կ'անցնի :
Աւտարիւ չէր համարձակած տապալիլ
աշղ զերտութիւնը , բաղց Տիւմուրիէ բ-
բաւ աշղ բանը իր կտաւաթարութիւնն
հրամանով և Անկլաի բնակիչները տ-
բախտութեամբ տեսան որ նաւերը Էսթո-
յէն վեր կ'ելլէին մինչև իրենց յապարք :
Պատասխանը զլրբին էր , արտհետև
Յրամատ , յարկեղով ճգոք զբացներտ
իրաւունքները , խտտացած չէր նախ-
բաղորմիլ յապաքական անտրմիւթիւն-
ներ , այն պատճառաւ որ ճկոքները չա-
հաղորդուած էին աշղ բանին մէջ : Ար-
զէն Հոյանտական կտաւաթարութիւնը
բաւ տկան թշտամական զայց տաւած
էր ինքզինքը և պարտական չէին անոր
հանդէպ աշնքան մեմ փափկութեամբ
փարտելու : Երկրորդ զայց արտած զրմ-
զոհութիւնն էր Նոյեմբեր 15ի հրամա-
նադիրը , որով Ազգային Փնայանսիօնը
օգնութիւն կը խտատանար այն բոլոր
ժողովուրդներուն որոնք բնապկատու

թիկան լուծը կը թօթափէին : Այս հրա-
 մանագիրը , որ թիկընս անխառն՝ էր ,
 արդս ամ էր խանդավառութիւան մը
 վայրկեանին և ինչպէս կը կարծէր , Բիթի
 չէր նշանակէր որ բոլոր ժողովուրդները
 կը հրաժիրէին յեղափոխութիւան , այլ թէ
 բոլոր աշն երկիրներուն մէջ՝ որ կախ
 կալ յեղափոխութիւան դէմ , օգնու-
 թիւն պիտի ընծայէին ժողովուրդներուն
 իրենց կառավարութիւանց դէմ : Բիթի կը
 գտնուատէր վերջապէս աշն սպառնա-
 լիքներուն և շարունակական ճատերուն
 դէմ՝ զօրս ժաքօպէնները կ'արտասու-
 նէին բոլոր կառավարութիւանց դէմ : և
 ալս սպարադաշին կառավարութիւնները
 ժաքօպէններէն վար չէին մնար և ի-
 բարս բան չէին պարտիր իբր նախա-
 արինք :

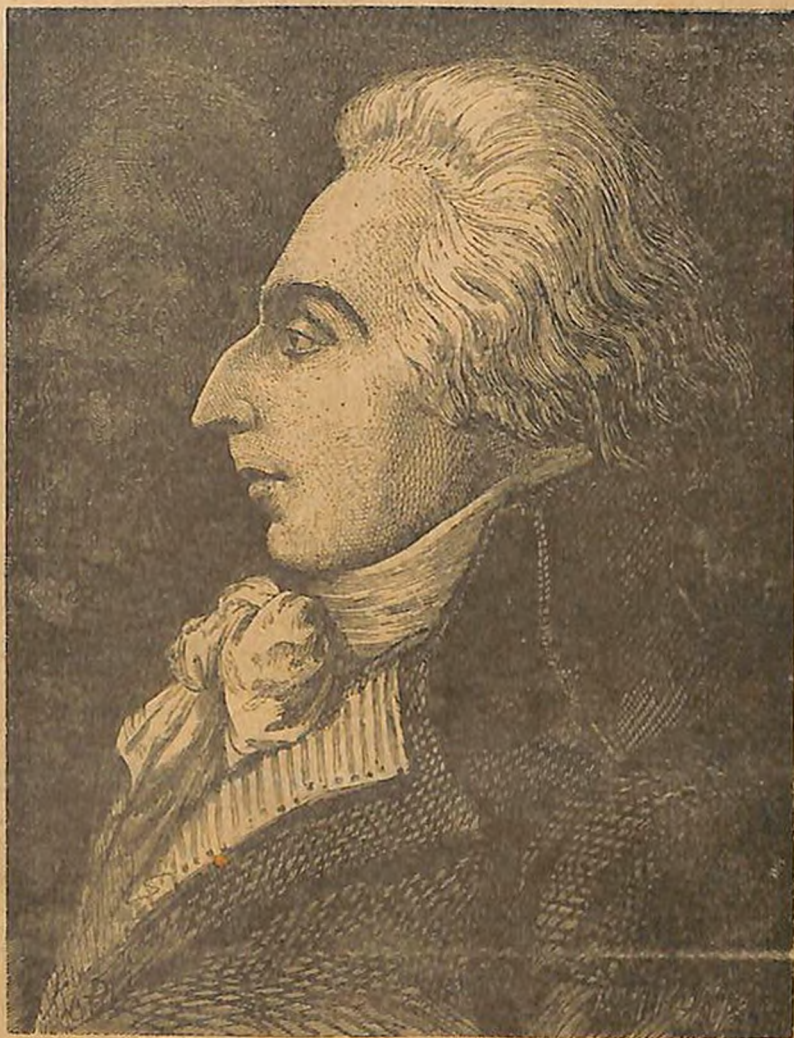
Այս տեսակցող թխերը աղյուսք մը չառնեցաւ և միայն զոյց տուաւ որ Անդրիտա պաշտմանավաններ կ'ուզէր յետաձգելու համար պատերազմը, որուն անուշաւ կը փախաւքէր բոլոյ իրեն զորքին դէմ չէր զարգայն յայտարարել։ Սակայն և այնպէս, հաշմար տմոտան հաշակաւ որ պատապարտ թխեր փոխապէս զէպրերը։ Անդրիտան խարշող արանք տուաւրուեցաւ և սոխրական ժամանակէն առաջ։ Հաւատարմեանական օրէնք մը արձակուեցաւ այն ֆրանսացիներուն զէմ որ Անդրիտ կուգային։ Լոնտոնի միջնարբերդն տմրացուցին։ հրամայեցին զօրահան թխէն բնել։ պատարաստ թխիւններ և յայտարարու թխիւններ անմիջական պատերազմ մը ազգարարեցին։ Գրգուեցին Լոնտոնի ժողովուրդը։ արթնցուցին այն կոյր հրայրքը որով Անդրիտ մէջ ֆրանսայի զէմ պատերազմ մը ազգային մեծ ծառայու թխին մը կը նկատեն։ Վերջապէս զրաւեցին ցորենու հաաիկով բնուաւ որու ամ հետ կը որ մկնաւ աշանդիտանկը կուգային և հաւաքաւ 21 ի լա բերուն վրայ, ֆրանսական զեադանը, զոր ցարդ ձեւով մը մկրմամբ կ'են ճանհաղ, հրաման ատագաւ ու ի

որտան մէջ թաղաւ որտե՞րեւն հետ-
նայ: Ազգային Բանաժանարար տնօրէն-
ողէս տեղեկադիր մը հրամայեց Անգլի-
ական կառավարութեան ժրանապի հան-
դէպ ունեցած վարմունքին և, անոր
համաձայնութեանց վրայ Ռուսոյ-Գա-
ւառներու իշխանին հետ և Փետրովս-
կին, մօտիկ ընել հաքը Պրիստ, որ
վարկեան մը երկու կուսակցութիւն-
ներու ծախաճարութիւնները չաճեցաւ:
Բանաժանարար հանգիստաւորապէս պա-
տերազմ յայտարարեց Հայանապի և
Անգլիոյ գէմ: Սպանիական կառավա-
րութեան հետ պատերազմը մատու-
րեաւ էր, և թէև զիս յարարարուած
չէր տնօրէն, իրոյ աչք կը ներտեսէին ժրան-
աւ աչք կերպով ամբողջ Եւրոպան ու-
նէր իր գէմ իր թշնամի և Բանաժար
Չի զստապարտութիւնը աչք արարին
կրտ ոտով կը խզուէր յոյսը զահերէն
և տեղաւնապի կերպով մասն էր յեղա-
փոխութեան տաղարկին մէջ: Պէտք
էր գէմ գնել աչք թան միացեալ պե-
տութիւններու տարաւիկի յաճանկա-
մէն և որքան աչ հարստութիւնը ժրան-
աւ ընտելութեամբ և նիւթանապէս
զմուտը էր կարենալ գիտողքիւր իր
գէմ ազգայնաւ տնօրէնական ջանքիւ
Աչ տնօրէն իր պետիւր նուազ առաջը-
սած լինէ մատուցութեամբ և յանդրո-
նութեամբ: Հանդրոնութեան տնօր-
նապի յաջողութիւնները Արմանի և Պէ-
նիտայի մէջ համարում զառաջագոյն էր
իրենց մէջ թէ մտնէ մարդ, մտաւանց
ժրանապին զինտ որ մը կրնար գա-
նայ մեջ տնտեսն մէջ: Ան չարտուր
որով ժրանաւ վրայմտած էր, իրենց
կարծեմեմէ կուտար հաւաք որ տնօր-
նապի մարդաւոր կրնար փախալլալից պա-
տերազմը գալալին վրայ, և աշտովնով
կարելի էր երեք կամ չորս միմեմ մարդ
հաւաքել որ չուտով զինտ որ կը գա-
նային և աշտովնով պիտի գերազանդէին
ինչ որ կրնային ընել Եւրոպայի, յոյս
փախալլալները միմեմ:

Տեսէք, կրտին, յոյսը թաղաւ ո-
րութիւնները, զմտ արտութեամբ գնեւ ո-
րութեան կաշտած մարդկու, պզտիկ
թանակ մըն և որ կը լեցնէ թանակնե-
րուն չարքերը ամբողջ մարդաւորը ո-
տար է աչք թանին և կը տնտեսն որ
պզտիկ խտ մը մը զինտ սրեալ անհա-
նիրաւ, տնտէն ընդարձակ կայսրու-
թեամբ ըսողը կ'ըսէ: Բայց, Եւրո-
պայէք, ընդհանաւալը, որ ամբողջ
աչք մը իր անհաւատկուն կեանքէն
խլում ըլլայ և զինտի ինքնապաշտ-
արմութեան համար, տնօրէն չալաի
ջնջէր յոյսը տնօրնական հալալները:
Եւ իր անկարելի ըստը նիւց միմեմ
մարդոց համար որ զեպի մաւ կ'երտես

Իսկով ծախքերուն, աչք թանը
տեկի անհաւորութեան չէր ընել զի-
րենք: Ազգային ինչքերու գրամալլու-
թիւր ամէն որ կը չաւանդ տարազրու-
թեան հետեւանքով և մեծ չափով հան-
րային պարտքի վրայ տուտ երաթիւն
ցոյց կուտար: Աչք պաշտն, աչք դրա-
մադրութիւն պարէք չաւանդ գտնու-
նալուն, բայց իզկալլալները անոր
տեղ կը յանէին, և անոնց տնտ տնական
պարէք տեղը կը յանէր տապաւածք-
ներու տապաւած պարէքին զոր կը ներ-
կայայնէին: Երջարկութեան, մէջ ո-
տնք փերտածած էին իրենց անտու-
նութեան պարէքին մէկ երրորդին: Բայց
տնօրէն միմեմ մէկ երրորդ մը պէտք
էր աւելցնել չրջարկութեան վրայ և
աչք գրամալլութիւն տնօրնաւ անալլին էր,
որ կը թաւէր չրջարկութեան հանտե-
լիք տեղաւոր մտնի և գեւ կ'աւելնար:

Մերջապէս աչք մարդիկ որ պառե-
րայի գալալին վրայ պիտի փախալ-
րէին աչքէն կ'աւելնէ իրենց տնտե-
րուն մէջ, նաւ իսկ չաւանդ պերճան-
քով կ'աւելնէ, ինչո՞ւ չալաի տարէին
պառեկալլութիւն գալալին վրայ: Հոյս և
անտնք կրնան պառեկ մարդոց, որ
որ աչ գալալին: Աչքէն ընկերական
կարգը ինչպէս որ գոյութիւն ունէր ա-

ՆՐԱՆԻՔԻՆ՝ ՍԷՆ ԳԱՐՃԻՐ

մենուն պիտույքներուն համար ալի և պաճէն տեղի հարստութիւններ ունէր ինչորոշ յաւաքսն բաժանում մը բնական վրայ էր. և այս բանին համար է տաճաղական տուրք զնեյ հարստներուն վրայ և իրենց երկ տալ պատեարացմի ծախքերը: Վերջապէս ալն երկիրները ալ պիտի մանկին, տնտեսական հին բնկերական կարգ մը տապալելիք, զեղծումներ Զնջելիք, Էրնստ անտհաման հասցիներն իշտանաշնեյ

կլերականութենէն, ապաւտեանութենէն, բնագիտականութենէն, և պէտք էր որ հաստատանքն ալն ոգետութիւնը, զոր միամտութեանը կրնայէր:

Այսպէս էր արամաւորները Պանդունդ Կաւանդուն երես տնայութիւնը և այս դատաւորները էր պրտակին բարձր գլխիները: Դաշիններու նախնին գաղութականութիւնը մտմտամտութեան էր հաշտէր հարկը կամ երկու հաշտէր հաշտէր գիտարներու վրայ, որոնց վնասը տն էին

մէկ քանի տուրքերու չնորհիւ, կամ կալուածական քանի մը հատոյթներով հիմակ, մարդկային ամբողջ զանգուած մըն էր որ ինքնիրեն կը կանգնէր եւ կ'ըսէր՝ Ես պիտի կազմեմ բանակը, որ կը նայէր հարստութեանց ընդհանուր գումարին վրայ և կ'ըսէր զարծեալ՝ Այս գումարը բաւական է եւ ամենուն մէջ բաժնուելով, ամենուն պիտոյքներուն պիտի բաւէ: Անշուշտ ամբողջ ազգը չէր որ այս լիզուն կը գործածէր. այլ ամենէն գերազդեցութեամբ մասն էր որ այս որոշումները կուտար, և որ բոլոր միջոցներով պիտի հարկադրէր զանոնք ազգին զանգուածին:

Յոյց տալէ առաջ Ֆրանսացի յեղափոխականներուն երեսակայած հատոյթներուն բաժանումը, պէտք է փոխադրուի մեր սահմանադրութիւններուն վրայ և տեսնել թէ հոն ինչպէս աւարտած էր վերջին պատերազմը: Անոր սկզբնաւորութիւնը փալլուն եղած էր, բայց առաջին յաջողութիւնը որ լաւ պաշտպանուած չէր, ծառայած էր միայն մեր գործողութեանց գիծը ընդարձակելու և թշնամիին կողմէն աւելի մեծ եւ աւելի վճռական ջանք մը զրգակելու: Այսպէս սով մեր պաշտպանութիւնը աւելի զլծուար զարձած էր, որովհետեւ աւելի տարածուն էր, պարտուած թշնամին աւելի կորովով պիտի հակադդէր և իր կրկնապատկուած ջանքը պիտի զուգադիպէր մեր բանակին զրեթէ ընդհանուր կազմալուծման հետ: Աւելցուցէք ասոր վրայ որ միացեալ բանակներուն թիւը կրկնապատկուած էր, որովհետեւ Անգլիացիները մեր ծովնորդներուն վրայ, Սպանիացիները Պերէնսաններուն մէջ, Իռլանդացիները Սառլին-Նահանգներու հիւսիսայեղմէն մեզի նոր յարձակումներ կը սպառնային:

Տիւմուրիէ կիցած էր Մէօզի տիտէքներուն վրայ և չէր կրցած մինչև Հռենոս յառաջանալ աշխարհի պատճառներով որ բաւական գնահատուած չէին, որով-

հետև չկրցան մեկնել իր առաջին զործողութեանց արագութեան հետևող զանդաղութիւնները: Լիէժ հասած միջոցին իր բանակին կազմալուծումը կատարեալ էր: Զինուորները զրեթէ մերկ էին. կռիւի չունենալով՝ օտարերն կը ծածկէին չոր խոտով. միայն քիչ մը առատութեամբ միս և հոյ ունէին՝ չնորհիւ Տիւմուրիէի բրած մէկ գնու մին, զոր պահպանած էր հեղեհակութեամբ: Բայց զրամը կը պակսէր անոնց ապու համար և զինուորները կը թաղէին գիւղացիները կամ կը կոտլէին անոնց հետ թղթազրամը ընդունել ապու համար: Զիկը չոր խոտ չունենալով անօթութեան կը մեռնէին և թնդանալներու ձկերը զրեթէ ամբողջն ալ մեռած էին: Զրկանքները, պատերազմին զանդաղութիւնը զինուորները զգուցեցած ըլլալով, բոլոր կամաւորները խմբովին կը մեկնէին հիմնուելով հրամանադրի մը վրայ, որ կը յայտարարէր թէ հայրենիքը զաղրած էր վտանգի մէջ ըլլալէ: Պէտք եղաւ Քնիսմանիսի ուրիշ մէկ հրամանադրին՝ զստեղքութիւնը արդիւլիս համար, և որքան ալ խիստ ըլլար, ճամբաներու վրայ զրուած ոտիկան-զինուորները հազիւ թէ կը յաջողէին փախտականները ձերբակալել: Բանակին մէկ երրորդը կորսուած էր. այս պատճառները միանալով արգելք եղան Աւստրիացիները հալածելու՝ անհրաժեշտ բոլոր ուժգնութեամբ: Քլէրֆէլդ ժամանակ ունեցած էր Էրֆրի արիւնքներուն վրայ ապաստանելու, Պոլիէօ՝ Լիւքսէնպուրկի կողմը, և Տիւմուրիէի համար անկարելի էր երեսուն կամ քսուսուն հազար հոգիի վերածուած զօրութեան կողմ մը իր առջևէն վանելու թըշնամի մը՝ որ քաշուած էր լեռներու և անտառներու մէջ, և կոթնած Լիւքսէնպուրկի՝ աշխարհիս ամենէն ամուրդիրքերէն մէկուն: Եթէ, ինչպէս անդադար կը կրկնէին, Քիւսպին փոխանակ Քերմանիայ մէջ պառլամենտ ընելու

Քաղկեդոնի վրայ իշխար, եթէ միացած ըլլար Պէրնոնովիլին Դրէվը առնելու համար, և եթէ երկուքն ալ յետոյ իջնէին Հոննոսի երկայնքին, Տիւմուրիէ իր կողմէն պիտի գար հան Քոյոնեքէն աշտպէս երեքն ալ իրարու ձեռք տալով Լիւքսէնպուրկը պաշարուած պիտի ըլլար և պիտի յաղթուէր յարարերու թիւանց խզման հետեւանքով: Բայց ասանցմէ ոչ մէկը տեղի էր ունեցած: Քիւսպին իր կողմէն ուղերթով պատերազմը յառաջ բերել, ուրիշ բան չկրցաւ ընել, բայց եթէ կայսերական ժողովի մէկ յայտարարութիւնը զրգուկ անօգուտ տեղը, Բրուսիոյ թաղաւորին անապարծութիւնը բարբոքի և զայն տւելի կապել միացեալ բանակին: Պէրնոնովիլ իր սեպհական ուժերով միացած ըլլալուն համար չէր կրցած Դրէվը առնել, և թշնամին միեւնոյն ատեն գիմացած էր Դրէվի իշխանութեան և Լիւքսէնպուրկի գլխաւորութեան մէջ:

Իրաց այս վիճակին մէջ, Տիւմուրիէ գէպի Հոննոս յառաջանալով բացած պիտի ըլլար իր ուժ կողը և յետապահ կողմը, և արդէն, այն կացութեան մէջ որ կը գտնուէր իր զօրաբանակը, չպիտի կրնար արչաւել աշն անառնեան երկրին մէջ, որ Մէսգէն մինչև Հոննոս և մինչև հարանափնան սահմանը կը տարածուի: Խորաուքողը երկիր մըն է ան, հազարակալութեան ժողովներէ պարկ, անասաներով և լիւններով կտոր կտոր եղած և զբաւուած զեռ պատկառելի թշնամիէ մը: Անտարակոյտ, Տիւմուրիէ, եթէ միջոցներ ունեցած ըլլար պիտի նախընտրէր յաղթութիւններ չափի Հոննոսի վրայ, քան թէ Բարիզ գաղով ազերակ Լուգովիկաւ մ.ջ.ի համար: Թագաւորութեան համար ունեցած նախանձախնդրութիւնը որ Լոնտանի մէջ ինքզինքին տուած էր ինքզինքը արժեքն ունի, համար և զոր Բարիզի մէջ իրեն վերագրելին մաքապէնները՝ զինքը կորսնցնել տալու համար, այնքան մեծ

չէր որ զինքը եռ կեցնէր յաղթանակներէ և զալու վաճառի ենթարկելու համար մայրաքաղաքին խաղաղարհներուն մէջ: Անիկա հետապառ պատերազմի գաշտէն, որովհետեւ ալիւս բան մը չէր կրնար ընել, և որովհետեւ կ'ուզէր՝ կտալարութեան մօտ իր ներկայութեամբ՝ վերջ մը զնել այն գծուտութիւններուն, զորս իրեն գէտ յարուցած էին Պէլճիքայի մէջ:

Արդէն տեսնեք թէ ինչ գծուտութեանց մէջ զինքը պիտի գնէր իր յաղթութիւնը: Եռաձուած երկիրը յեղափոխութիւն մը կը ցանկար, բայց չէր ուղեր որ անիկա ամբողջական և արմատական ըլլար, ինչպէս Ֆրանսայի յեղափոխութիւնը: Տիւմուրիէ, նախապարութեամբ, քաղաքականութեամբ, զինուորական խոհմութեան պատճառով բնականաբար զբաւուած երկիրներուն չափաւոր ձգտումներուն կողմը պիտի բռնէր: Արդէն տեսնուեցաւ որ անիկա պաշարեցաւ, Պէլճիքայիներուն խնայելու համար պատերազմի անպատեհութիւնները, զանոնք մասնակից ընելու համար պարենու որմանց արդիւնքին, վերջապէս իզլապարմները անոնց առիթի մեղմութեամբ քչելու քան թէ պարտադրելու համար: Այսքան հոգածութեան փոխարէն, մաքապէնները նախատնքներով կը պատասխանէին: Քանպոն ուրիշ ներդաշնակի բան մըն ալ պատրաստած էր Տիւմուրիէին, Դիկտեմբեր 15 ի հրամանագիրը արձակել տալով. « Պէտք է, բայց էր Քանպոն, չառ բառն ծախհարութեանց մէջ, ինքզինքնիս յայտարարենք Յեղափոխական կառավարութիւն այն երկիրներուն մէջ՝ որ կը մանենք: Անօգուտ է զմեզ ծածկելը. բռնապետները գիտեն թէ մենք ինչ կ'ուզենք. ուրիշ, պէտք է որ զայն բարձրաձայն յայտարարենք, քանի որ կը գուշակեն և սրտն արդարութիւնը կ'երկի և արդէն խառնախնդի, Պէտք է որ ամենուրեք՝ ուր մեր

գործախոսները պիտի մանեն , յայտարարեն ժողովուրդին զերիշխանութիւնը , առտականութեան , առտամորդի և բարբ Գեղծու մեկտ ջնջումը . թող բոլոր նախկին իշխանութիւնները լուծուին , թո՛ղ նոր տեղական պաշտօնատարներ առժամակ կերպով կազմուին մեր գործախոսներուն անաշուքեան ներքեւ : թո՛ղ ալլ պաշտօնատարները կառավարեն երկիրը և միջոցները հազան Աղղային Քան վանդաններ կազմուի , որոնք իր բաղդը պիտի վճեն : թո՛ղ անմիջապէս զոչերը մեր իշխամիւնքուն , աշխիքե աշխատեալներուն , քաշաններուն , ոչխարական ի՞նչ կրօնական միարանութիւններու , եկեղեցիներու , ինչքերը գրատուին և գրաւին փրօնտարան տղային պաշտօնատեղեան ներքեւ , և տեղական իշխանութիւնները անոնց հաշիւը պահեն և որովհապէս իրր գրաւական ծառային պատերազմի ծախքերուն , որոնց մէջ մօտը պէտք է որ հաստցունեն ազատած երկիրները , քանի որ այս պատերազմը իրր հողատակ ունի գանձք ապասկ : Պէտք է պատերազմէն ետք հաշտեցիլ : Այլ հանրապետութիւնք նիւթեղէնի ձեւի տակ պէտք կըսեն անկին տաղանք և կըսեն ծախքերուն աշխատանք համար՝ որ իրեն պատեցան պիտի բլլան , անկին պիտի գործեն աւելին , տար թէ ոչ՝ որ ինչները իրեն պիտի վճարեն : Պէտք է որ մեր ինքնաշարժները , որոնք նիւթ հոսած են տեղականութեան հարձակումով իրող , ընդունուին յայտնած երկիրներու մէջ և անոնց չորտրերութիւնք ընդամաստայ աշխտեղարանները : քան ինչ , որոնք յոսով ընդին դու նունք : թո՛ղ վերջապէս գործախոս իշխանութիւնք պատգամաւ պիտի գրկէ համարժեցեալ համար ալլ առժամանակեայ վարչութեանց մաս , կըստըմտորումանց ձեւ : հանրապետութեան հաշիւները յանդիւ և գործադրերը : համար քառամասերուն գրաւմանը : Քան :

Կէս-յեղախոսութիւն , կ'աւելցնէք Քանդան : Ամէն աշխտեղարանները , որոնք չպիտի ուզեն ինչ որ կ'առաջարկուի նոս , մեր իշխամիւնքը պիտի բլլան և տրամանի պիտի բլլան որ իրր ալլ վարտինք իրենց հետ : խաղաղութիւն և կըստըմտութիւն և ազատութիւն բոլոր բարեկամներուն , կ'աւելցնէք Քան պատեցան կըստեկեցներուն զէմ . կ'աւելցնէք : որառեկարա զէմ , իտարարքին իտարակներու հետ : և

Այս արամադրութիւնները անմիջապէս նախադրմանցան հրամանագրով մեր և գործադրութեան դրուեցան բոլոր նոսանքուն պատեցան : մէջ : Անմիջապէս գործախոսներու խոսք մեր , գործադրք իշխանութիւնք ընտրած էր ձեռքաղէններու մէջէն , ապրածունք էր Պէնիքալի մէջ : Առժամակ վարչութիւնները կազմուած էին անոնց ալլ անութեանք տակ , և որոնք կը մեղին ամենամարտեղ ամբարտաւարութեան : Հասարակ ժողովուրդը , անոնց միջոցաւ գրգռեալով միջին գառակարներու զէմ մեծամեծ անխաղաղութիւններ կը գործէր : Ապիւս մէջ անիշխանութիւնք էր , որ տառիմանորոք տառք կըսած էր մեր մէջ չորս տարւած խաղաղութիւններով , մեղին ի մէջ կը յայտնուէր հոն և իրալ չին միտակէն նոր միտակէն տառք մեղ միտեցան : Այս պատմութեանք , որոնք գրեթէ լիազորութիւն ունէին , կը բանտարկէին , կը գրաւէին մարտիկը և ինչքերը , եկեղեցիներուն բոլոր արմարեղները տունք տարով՝ շատ զէմ տրամադրութեան տակ ձգած էին գրաւալ : Պէնիքալիները , որոնք շատ կողմունած են իրենց պաշտամուսինքն , անոնք բազմաթիւ զեղծու մեկտ ալլ գրաւման կըսն մանաւանդ :

Անոնք կազմած էին տեսակ մեր Քան միտակներ , որոնք պիտի ունէին իրաքանդիւր ընթանք բազմը և իրենց բանտարարանք ալլ կըսն տակ կ'էմի , Պէնիքալի , մեծալ կըսն ի մէջ մարտ :

ապի հետ կցումը քուէարկուեցաւ : Ատանք անխտառակի զմարդու թիւններէն , և աշխատանքի մեծ , որ աշխատանքը յառաջ բերելու համար յեղափոխական ուժեղութիւնը կը միանար զինուորական բրտութեան :

Ուրիշ կարգի պատակաւմներ ալ կը պայթէին այս զմարդու երկրին մէջ : Գործադիր իշխանութեան գործակաճներ կը յաւանդէին իրենց հրամաններուն հպատակեցնել այն զօրավարները , որոնք կը գանուէին իրենց իշխանութեան չորջանին մէջ , և եթէ ալ զօրավարները ժաքօպէն չէին , ինչպէս յաճախ կը պատահէր , առիկա կուէներու և պայքարներու նոր տախթ մը կ'ըլլար , ինչ որ կը նպատակէր աւելցնելու ընդհանուր անկարգութիւնը : Տիւժուրի , զայրացած տեսնելով որ իր յաղթանակները կը վտանգուին թէ՛ իր զօրաբանակին կազմարտ ծմարը և թէ՛ այն տակաւնութեանը՝ զոր կը ներշնչէին Պէճիքացիներուն , արդէն խտտութեամբ վարտած էր այդ պատուիրակներէն սմանց հետ , և Քարիզ եկած էր իր զալարեթը յայտնելու իր նկարագրին ուժեղութեամբը և յաղթական զօրավարի մը խրախոտութեամբը որ ինչպէնք որ անհրաժեշտ կը կարծէ հանրապետութեան :

Այս էր մեր կացութիւնը պատերազմի այս զլիտուր թատերալալին վրայ : Քիս ալ ին Մալանի մէջ քաշուած ըլլալով՝ հոն կը հասէր այն եզանակին զէմ , որով Պէճիքի զօրավարը էր Դրէվի վրայ յարձակուի : Քէլլիքման կը մնար Այդիաններու մէջ Շանակրի և Եիս : Սերվան ի դուր կը ջանար բանակ մը կազմել Պիքիներներու մէջ , և Մոնմ , այնքան տկար ժաքօպէններու համար որքան էր Բաշ , թողած էր որ ծալային նախադարձութիւնը կազմալուծուի : Ուրիշ , ալէտք էր հանրապէն տարող ուշադրութիւնը կիւրանալու տահմանազրուիներու պաշտպանութեան վրայ : Տիւժուրի Դիկա երկրի վերջը և Յուն-

վար տախթը անցուցած էր Քարիզի մէջ , ուր կատակածի զարձած էր Լուգովիկոս ժՁ.ի ի նպատակ քանի մը խօսք բրած ըլլալուն , և ժաքօպէններու Ակումբէն բացակայելուն համար , ուր միշտ իր աշխուրթիւնը կը ծանուցանէին և ուր երբէք չէր երևար , կատակածի եղած էր իր կապերուն համար ալ՝ իր նախկին բարեկամ ժանաճէի հետ :

Անիկա չորս յիշատակի խմուղրած էր , մէկը Դիկաների 45 ի հրամանալրին , միւսը բանակին կազմակերպութեան , երրորդը՝ պարենատուր մներու և վերջինը պատերազմի նոր տարուան յատակալիմին վրայ : Այս յիշատակալիմներու խրաքանչիւրին ներքեւ իր հրամարակունը զրած էր , եթէ մերժէին ընդունիլ իր առաջարկները :

Ժողովը , իր զիւանաղիտական և զինուորական յանձնաժողովներէն զատ երրորդ արտակարգ յանձնաժողով մը հաստատած էր , ընդլուծար պաշտպանութեան յանձնաժողով անուամբ , որ պաշտան տնէր ընդհանուր կերպով զրազելու այն բոլոր բաներով , որոնք կը շահալրուէին ժիւրմալի ապահովութիւնը : Այս յանձնաժողովը շատ բազմապատ էր և ժողովին բոլոր անդամները եթէ ուզէին , կրնային նոյն իսկ ներկայ ըլլալ իր նիստերուն : Զայն կազմած տուննին նպատակ տնէին հակառակորդ կուսակցութեանց անդամները հաշտեցնել և զանոնք ապահովել իրենց զիտուրութեանց վրայ , զանոնք միտաին աշխատանքի տալով հայրենիքի վերականգնելու : Ռօպէրիս բարկացած էր հոն ժիւրմալի տեսնելով և յիշատակալիմներու , շատ յաճախ կու գային : Տիւժուրի հոն ներկայացաւ իր յատակալիմներով և միշտ հասկցուեցաւ , յաճախ տահաճոյ զարձաւ իր գտողութեամբ և իր յիշատակիները թողուց իրենց բազմին : Այս պատճառով քաշուեցաւ Քարիզէն յիշ մը հեռու տեղ մը յիշ արամալի

հրամարկաւ իր զօրավարութենէն, թէ և առաջ սպաննացած էր Քոնվանտինին սպասկով որ պատերազմը սկսելու վայրէկանը հասնի:

Բոլորովին անժողովրդական զարձած էր ժաքայէններու մէջ և զրոյսարտած էր ամէն որ Մոսայի թերթին մէջ, և Կէս-յիզախութաւթիւնը պաշտպանած բլլարուն համար Պէճիքայի մէջ և հոն մեծ խոտով լինէ մը յայնտեւ բլլարուն ամբարտաւաններուն զէմ:

Չինքը կ'ամբաստանէին թէ կամովին Աստարիայիներուն թող առած էր փախչիլ Պէճիքայէն, և աւելի առաջ երթալով հրապարակաւ կը յայտարարէին թէ Արիճի գոհները բացած էր Պրէտէ-րիք-Կիլլայի առաջ, զոր կրնար բնաջինջ բնել: Սակայն և այնպէս, զայնիճին և յանձնաժողովներու անդամները որոնք նուազ կուրօրէն և նախարարէին ամբարտաւան կիրքերուն, կրգզային իր օգտակարութիւնը և զեռ անոր կը խնայէին: Նայն իսկ Ռօպէսթէն գայն կը պաշտպանէր, բոլոր յանցանքները նկատելով անոր ժիրօնտէն նախադրեալ բարեկամներուն վրայ: Արագէտով հանամաճայնեցան Տիւմարիէին ապրտ բոլոր կարկի գոհացումները, առանց սակայն չեղելու արտած հրամանագիրնէրէն և յեղափոխութեան խիստ սկիզբունքներէն: Անոր վերադարձեցին երկու մատակարարները, անոր առին բազմաթիւ զինուորական օդանական սլօմեր, անոր խոտապան բուսարար պարենաւորում, բնդանեցին իր գաղափարները պատերազմի բնդ հանտը յատակադիծի մը համար, բայց ու է զիջում չբրին զեկեմերէր Էնի հրամանագրին և բանակի նոր վարչութեան մասին: Պէրնանովիլի իր բարեկամին պատերազմական նախարարութեան զրոյսին անցնելը Տիւմարիէի համար նոր առաւելութիւն մը եղաւ և կրցաւ յատուցել որ նախարարութեան կողմէ մեծ

նախանձախնդրութիւն պիտի ցոյց տալին, իրեն հայթայթելու ամէն ինչ որ պէտք ունենար:

Վայրկեան մը կարծեց որ Անգլիա զինքը պիտի բնարէր իբր միջնորդ իր և Պրանտայի միջև և Անվէրա մեկնած էր այս շուրթրթիչ յայտով: Բայց Քոնվանտինը, զրոյսած՝ Բիթի Նենդամտութիւններէն, պատերազմ յայտարարած էր Հոլանտայի և Սնդիլիզ զէմ: Այս յայտարարութեան հանդիպեցաւ արեւմտ Անվէրաի մէջ և ահաւասիկ թէ ինչ որչառեցաւ, մասամբ ըստ իր յատակադիծերուն, երկրին պաշտպանութեան համար: Հաւաճայնեցան որ բանակին զինուորներուն թիւը բարձրացնեն հինգ հարիւր վեց հազար հոգի, և ասիկա քիչ էր, եթէ խորհինք որ ինչ գաղափար կազմած էին Պրանտայի ուժին վրայ, և բազմաամբար այն ուժին, որուն հաղթողին աւելի ուշ: Պաշտպանողական զրաթիւնը պիտի պահէին արեւելեան և հարաւային կողմը, զիտոյի զիրք պիտի բանէին Պիրինեաններուն և ծովեզերքի երկայնքին վրայ և յարձակողականի բոլոր յանդգնութիւնը պիտի յայտ բերէին հիստի մէջ, որ ինչպէս բռած էր Տիւմարիէ և կարկի էր պաշտպանուիլ միայն պատերազմներ չանելով: Այս յատակադիծը զործողութեւ համար, հալիւր յիսուն հազար հոգի պիտի զրաւէին Պէճիքան և պիտի ծածկէին Տիւմարիէին միջև Մէօզի սահմանադիծը: Եիսուն հազար զինուոր պիտի պահէին այն տարածութիւնը որ Մէօզին Սարի միջև կը գտնուի: Հարիւր յիսուն հազար պիտի տարածուէին Հոլանտի և Վոմերու երկայնքին, Մոսյանէն Պրզանտին և Ժէքս Վերջապէս, արհեստի բանակ մը պատրաստուած էր Շալանի մէջ անհրամեշտ պէտքերուն հետ, որպէս զի հասնէր ամէն այն տեղերը որ հարկը պահանջէր: Մամուան և Նիսը կը պահպանէին իրաքանչիւրը եօթանասուն հազար հոգիէ բազկապած

երկու զորարամիւններով, Պրիւնեսանները՝ քառասուն հազար հոգինոց զորարամինով մը, Ուկկանտիսի և Պրըզաների ծովեզերքը կը տեղատեղէին քառասուն և վեց հազար հոգի, ուրիշ մաս մը պիտի ծառայէր նաւարկութեան, եթէ հարկ ըլլար։ Այս հինգ հարիւր վեց հազար հոգիներուն հետ յիսուն հազար ձիաւոր և քսան հազար թնդանօթաձիգ կար։

Այս էր ծրագրուած ուժը, բայց իրական ուժը չտուեալ էր և կը վերածուէր երկու հարիւր եօթանասուն հազար հոգիի, որուն հարիւր հազարը Պիւնիքայի զանազան մասերուն մէջ կը զանուէր, քսանը հինգ հազարը Մօլէլի վրայ, քառասունը հինգ հազարը Սոյոնի մէջ, Քիւպլինի հրամաններուն ներքե, երեսուն հազարը՝ Վերին Հանսի վրայ, քառասուն հազարը՝ Սալուացի և Նիսի մէջ և առ տասնէն երեսուն հազար՝ ներսերը։ Բայց կաշարեալ թիւին հասնելու համար, ժողովը հրամանագրեց որ զօրանաւորները կատարուի ազգային պահակախումբին, թէ այդ պահակախումբին բոլոր անդամները, ամուրի և կամ ամուսնացեալ տառնց զատիկի, կամ աչի՝ տառնց զատիկի, զործադիր իշխանութեան արքամագրութեան ներքե ևն տասն և ութ տարեկանէն մինչև քառասունը հինգ տարեկան։ Ժողովը աւելցուց թէ երեք հարիւր հազար հոգի զեռանհրամեշտ էր, զիմագրելու համար զինակից բանակներուն և թէ զօրանաւորները պիտի զտարէր միայն այն ասան, երբ այդ թիւը լրանար։ Միևնոյն ասան հրամանեցին ութը հարիւր միլիոն փրանքի թղթադրամ չրջարելութեան հանել և Քարսիքայի անտառները կտրել նաւատարմի մը կառուցման համար։

Այս ծրագրերնորոն զործադրութիւնը պիտի չլրացած, պատերազմի սկսան երկու հարիւր եօթանասուն հազար հոգիով։ Տիւմուրիկ երեսուն հազար զինք՝ որ տնէր Էսքայի վրայ, և չարժեւ

թանառուն հազար՝ Մէզդի վրայ։ Արազօրէն Իսլանտա արշաւելը յանդուգն ծրագիր մըն էր, որ կը խմբուէր բարձր զլախներուն մէջ և որուն Տիւմուրիկ բնակամարտը միտած էր հաստակաւ կարծիքէն։ Բազմաթիւ յատակադիմներ տուածարկուեցան։ Մէկը, զոր տրուածած էր Հոլանտայի տարագիրները, որոնք իրենց երկրէն դուրս ելած էին 1787 ի յեղափոխութենէն ետք, կը կայանար Զելանտան նաւակաւ մէջ քանի մը հազար հոգիով և ձուք անցնել կառավարութիւնը որ կուգէր հին քաջուիկ։ Տիւմուրիկ այս յատակադիմին հարստակիլ ձեռնարկած էր, բայց զանաւորները կը դանդաղէր, որովհետեւ ամառը կը զործադրութիւնը տաճարապետիկ էր Իսլանտայի մէկ պզտիկ և աղղկն քիչ կարելի որ մէկ մասին գրաւուին, երկրորդ յատակադիմը իրեն կը պատկանէր։ Ամառը քառամի վրայ խառնէր էր այդ։ Այս ծրագրերը ամենէն ազանաւոր պիտի ըլլար, եթէ կարենային ապագան նախատեսել։ Բայց Անգլիայի մէջ զանուած իշխոյին Տիւմուրիկ երրորդ յատակադիմ մը յղացաւ, առեկի յանդուգն, առեկի արագ, առեկի պատշաճ յեղափոխական երեւոյթութեան և առեկի բեղմնաւոր իր մշտական հետեւողներովը, եթէ յաջողէր։ Սինչ իր տեղեկաւորը, Սիրանտա, Վարանա, Տամբէր և ուրիշներ պիտի իջնէին Մէզդը, զրաւելով Մաշաթիթիթը զոր գրաւել չէին տրած նախորդ տարին և Վանդուն որ երկար չպիտի զիմագրէր, Տիւմուրիկ կը ծրագրէր, իրեն հետ տանելով քառանը հինգ հազար հոգի, զազանարար փոխադրուիլ Պէրկի-Ուր-Ջումի և Պրէտայի միջև, և Ամադերսամ երթալ։ Այս յանդուգն յատակադիմը նաեւ հիմնական չէր, քան չառ մը ուրիշներ որ յաջողեցան և եթէ արկածախնդրական էր, սակայն և այնպէս չառ առեկի տուաւելութիւններ կ'ընծայէր քան թէ ուղղակի Վանդուն և Նիսի կէն յարձա-

կելու ծրագիրը : Այս վերջին որոշումը առնելով Տիւմուրիէ ձախառնէ կը շարձակէր Հայաստանցիներուն վրայ, որոնք արդէն իրենց բոլոր պատգամաւորութիւնները տեսնելէն, կրաւրն աւելցնէին միջին և նոյն իսկ խնամին ժամանակ կրտսեր զօրեղանալու : Անդկառայններուն և Բրաւոնայիներուն չնորժիւ : Բնականաւոր, գեամորտ բերաններէն անցնելով կը մտնէր Հայաստանի մէջ որ որոշուած պահումը չէր և կէսէ քուրբուն տարդիւրէն յալկէր, Հայաստան իրն էր : Անդկրտառնէն վերադառնալով պաշտպանութեամբ շահաւոր կրթնէն կը պրտէր և առնէ իւրեղան կը վերցնէր իր և տեսնելով իւրեղան միջին : Բրաւոնայի էր որ որոշումը զօրեղանալէն նրանմանաւորութիւնը առնալէր, որովհետեւ նա էր որ առնալէն տեսնէր պաշտպանութեան, յանդիմանութեան և շարժապաշտպանութեան պէտք կար :

Շատ շանցած, Տիւմուրիէ մեկնելու : Անգլիայէն 18,000 հայկով, զորս առնորդանալով հաւաքած էր : Իր տակաւ տիւր լանակը լանակ մէկ լանակ զօրութիւններ : Երան շրանաւ ընդունաւ էին անձնատուութեան նրաւորներ կարգաւ աւերակեց վայրերուն, առանց սահման պաշտպանութեան : 1790 Փետրվար 27 ին մասն հայաստանին հաղէն ներս : Նրապաշտպանութիւնը յաւաքութեան մը, որով պաշտպանութիւնը կը շարձակէր միմեան անդկառայնութեան տղիկութեան դէմ : Փետր. 28 ին զօրավար Պերերուն զրաւ կը Բիւնակի մարտը և զնայ Կիւրիւնի տաճիւ : Զորավար աւերան լանակ մը, աւերան նաեւ Պրեմուրի վրայ : այս գիւրքը շատ մանրակեց բոլոր : համար տներ պատկապորքը լանակաւորութիւն էր, բոլոր զնէ զնաւորութեան : անպէս որ լանակ մը մասէն անձնատուութեան որոշութեան լանակ մը, որ իրեն տեսնէր զօրս որ չէր :

Ֆրանսայի փետրվար 27 ին մասն

Պրեմուր և զրաւ կը մեծ լանակաւ լանակ պաշտպան և ապաւորութիւն : Պրեմուրի մէջ պաշտպանութեան մը ձգելով զօրավար աւերան Մարտ էին զնայ ուրիշ մանրակեց լանակ մը տաճիւ ու անմիջապէս զրաւ կը զնայ :

Տիւմուրիէ ի սկզբան յուսացած էր որ իր յատկապէս զօրեղ, տեսնէր աւերակ զօրեղութեան լանակ պաշտպանութեան մը ձգելով, որ շատ շատ լանակ մը մարդ պաշտպանութեան տը էր : Բայց անխառնակ լանակաւորութեան արդիւր և զան իրեն, իր լանակաւորութեան այս մարդ զօրեղութեան : Տիւմուրիէ զնայ զօրմանակ կը տեսնէր, իր զօրած լանակ նաեւ կը զրաւ կը, և տարեկի մը կարգաւ համար առաջապաշտպանութեան հաւերակ :

Սակաւ և տեսնելով, Տիւմուրիէ պէտք ունէր աւերակութեան, որովհետեւ հայաստանին լանակ կը հաւաքութեան, իրեն նամի նաեւ և անդկառայնութեան մարտանալ մը կը աւերակութեան իրեն, և լանակաւորութեան կը լանակ իր լանակաւորութեան, զօր մը պաշտպանութեան լանակ : Արդարեւ, տեսնէր լանակ էին լանակ լանակներ, և իրենց զօրավարներ ներկայութեան լանակաւորութեան, կը զի մանակներ զօրակին, զօրակներ, վրատակներ, արքան լանակ զնայ, նաեւ մը լանակ մը անտուր լանակ, և անհամար լանակ կը ապաւորութեան լանակ, երբ պաշտպանութեան հանդիպակաւ կը տեսնէր : Մարտ էին, զօրավար Տրիւր, լանակներ նաեւ զօրավարութեան մը, Մարտ էին կը լանակաւորութեան լանակ, իր զօրակներ, և առնէ լանակ պաշտպանութեան Պրեմուր անդկառայնութեան համար :

Այս միջոցին, Ֆրանսայի մէջ երկու կուսակցութեան պաշտպան կը շարձանալէր : Լորէլի լանակ մարտ արդէն տարի լանակաւորութեան լանակ լանակ, լանակ լանակ կը տեսնէր : լանակաւորութեան տեսնէր, և լանակաւորութեան մէջ կը տեսնէր լանակ, և լանակաւորութեան մէջ կը տեսնէր լանակաւորութեան լանակ :

ԼՈՒԳՈՎԻՈՆ ԺԳ. ԿԱՌԱՓՆԱՑՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Այս յանձնախումբը կազմուած էր Սոնթառեհաներէ, որսնք, իբր տաաջին գործ, ձերբակալի տա ին Կորսան, միրսնաթ չահերան նախրուած երեախտան և որադրուլ, մաքրակները ուրիշ տաա եղա թխն մին ալ ձեռք ձգած էին յաջողած էին գաղբեցնել Յունի. 20 ին հրամանագրուած գաաախան հաաապրնդ ու միերը՝ Սեպտեմբերի հեղինակներուն ղէմ: Հաղի թէ սկսած էին գաաախան

գործողութիւնները, և ահա չաա ծաւր ապագայցիք երեսան եկան բնդղէմ գրլխաա որ յեղախախտաններուն, և նոյն ինքն ճաեղանի ղէմ: Աաոր վրայ, մաքրակները իրար անցան, և աաաքիցին թէ ալլ սրերուն աաէն սր յանցաա որ եղած էր, որախաա աաէն մարդ կարծած էր թէ ալլ աղանաութիւնները անհրաաեա են, և անոնց հանդուրժած էր. անանք համարձակեցան մինչեւ իսկ

ըսել թէ ա,դ օրերուն միակ յանցանքը այն էր որ գործը կխակատար թողուած էր, ու պահանջեցին որ զաղբեցուցու թաւն դատաւան հետապնդու մեկը, որոնց միջոցով յարձակու մ կը գործուէր ամենէն անարատ յեղտութիւնականներուն դէմ:

Իրենց պահանջին համաձայն, դատական հետապնդումները զաղբեցուցուեցան, աշխնքն քննուեցան, և ժաքօւղէներու զատկամաւորութիւն մը անմիջապէս գնաց դատական նախարարին մօտ, որպէս զի արտասովոր սուրհանդակներ գրիէ հոս հոն, որպէս զի զաղբեցուցուին Մոյի եղբայր զէմ արդէն սկսուած դատական հետապնդումները:

Արդէն տեսնել, թէ Բաշ հարկաւորուեցաւ նախարարութիւնը թողուլ և Ռօյան կամ ո իր հրաժարականը առնու: Այս փոխադարձ զիջումը երբեք չհանդարեցուց ատելութիւնները: Ժաքօւղէները, մասամբ միայն զոհացում գանկով, պահանջեցին որ Ռօյանի դատը տեսնուի: Անտէր կը ըսէին թէ անխկապետութենէն չորթած էր մեծամեծ գումարներ և շնտանի մէջ ի պահ զրած էր աւելի քան 12,000,000 ֆրանք: Կըսէին նաև թէ իր հարստութիւնը կը գործածէր անբաշխ կարծիք իր գրութիւններով մայրեցնելու համար, և ցորները զրուելով խաղաղութիւններ յարուցանելու: Ժաքօւղէները կ'ուզէին որ Քլավիէսի, Լոպլեմի և Պէօրնօմիլի զէմ ալ դատական հետապնդում կատարուի: Եւ որքան թոյլ տալ, ըստ իրենց գաւաճանի: Եւ ժիրօնալներու մեքենայութեան յանգանակները էին:

Միւս կողմէ, Շանպոն Բէգիօնի յաջորդը, իր քաղաքապետ Սարկի, հրաժարած էր պաշտօնէ մը, որ իր սկարոյժերէն չատ վեր էր: Ժաքօւղէները անմիջապէս խորհեցան Բաշի վրայ, ուրուն մէջ տ'աւան նկարագիրը իմաստուն և անշուղի զ պաշտօնակալի մը: Անոնք ինքզինքնին հորհուրեցին այս պաշտօնաբերին հասար, զայն հազարդեցին Հա-

մայնքային Խորհուրդին, մասնաճիւղերուն, բոլոր ակումբներուն, և Բարիզցիները, անոնցմէ միւսած, Բաշի պաշտօնականութենէն վրէժ լուծեցին, զայն իրենց քաղաքապետ ընտրելով: Կը բաւէր որ Բաշ իր քաղաքապետ տնքան հնազանդ բլլալ, որքան էր իր պատերազմական նախարար, և ահա՛ ժաքօւղէներու օրապետութիւնը՝ Բարիզի մէջ ապահովուած էր, և այս բնարութիւնն ընկուտ սովոր անոնք աշխարհն զործած էին յօգուտ իրենց շահերուն, որքան ի նպատակ իրենց կրքերուն:

Ապրտ սաի զժուտութիւնները և սուսարական նեղութիւնները չարտական անկարգութեանց և զանկատներու պատճառ կը գտնուէին: Գիկտեմբերէն Փնարվար հարիքը մեծապէս աճած էր: Խառնակութեանց և թալանի վախը, հոգադրմանն ո՛ր լիզվադրամ չընդունիր, բոլոր ստանք պատճառներ էին արգիլող՝ ցորնի վիւրին տեսնուրը, և յատմ կը բերէին սով: Սակայն և այնպէս, Համայնքային Խորհուրդի վարչական ջանքերը չափով մը կը նըպաստէին վաճառականութեան, և նըպաւրիզէները չէին պակսել չուկաներուն մէջ, միայն թէ զինները չատ բարձր էին: Ժողովուրդը, իր աշխատութեան փոխարէն միմիայն անտանական արժէք տեսցոյ լիզվադրամ տանալով, այլևս չէր կրնար ձևաք անցընել իրեն պիտանի աւարկաները, և հոս հոն կ'երթար զանկատներ և սպառնալիքներ ընկով: Միայն հացին զինք չէր սուղացած: Հարտը, խաշուէն, մոմը, աճաւը կրկին անգամ վրայ զրած էին իրենց գինը: Լաթ լուացոյ կ'ենկը Քոնվանտիօնին ներկայանալով զանկատեցան որ ժամանակաւ 14 տամոցի զնած աճաւին համար հիմա հարկադրուած են 30 տամոց վճարել:

Ի զուր խրատ կուտային ժողովուրդին՝ իր աշխատութեան վարձքը աւելցնել որպէսզի կարելի բլլայ պահել համեմա-

ստիժխնոր իր վատտեղածին և ծախսածին միջի, ժողովուրդը չէր կրնար խօսք մէկ ընել այս բանը ի գլուխ հանելու համար, և ահա այս պատճառաւ հաւրումներուն դէմ կը բողոքէր, ու յափշտակիչներուն տուհալական տիրապետութեան դէմ կ'ազդադակէր։ Անիկայ կը պահանջէր վերջապէս, ամենէն պարզ միջոցը, որ էր՝ բռնադատուալ տուրքը և յարձրագոյն սակը։

Ժաքօպէնները, Համաձայնքային Խորհուրդի անդամները, որոնք հանդէպ ժողովին, ժողովուրդը կը կազմէին, բայց որոնք՝ հանդէպ նոյն ինքն ժողովուրդին, զրեկիլ լուսաւորուած ժողովներ էին, կը զգային տուրքին անպատեհութիւնները։ Թէև Քօնվանսիօնէն աւելի արամաղիր էին զայն ընդունելու, այսու հանդերձ կ'ընդդիմանային, և ժաքօպէններու Ակումբին մէջ յաճախ կը խռնէին Տիւսլուա ար Բրանսէ, երկու Ռօպէսթիւսները, Թիւրիօ և ուրիշ Մօնիստիստներ, որոնք ամէն օր կը բողոքէին յարձրագոյն սակի ծրարքին դէմ։ Շօմէլի և Հէպէս ալ միևնոյն կերպով կը բողոքէին քաղաքապետութան ժողովին մէջ, բայց ժողովուրդը օթեակներէն կը մրմնար և հայհուհերով կը պատասխանէր անոնց երեւման։ Գաճախ, մասնաձիւղերէն պատգամաւորներ կու գային քաղաքապետարանը մեղադրել իր չափաւորութեանը և ցորենը գրաւողներուն հետ իր ցոյց տուած մեղսակցութեանը համար։ Այդ մասնաձիւղերու ժողովներուն մէջ էր որ զրգոխներու յետին գատակարգերը կը հաւաքուէին, և հոն կը արեւելի յիպոփոխական մեղսաւորութիւն մը, չափ աւելի տգէտ և զայրացկոտ քան ի՞նչ քաղաքապետարանի կամ ժաքօպէններու Ակումբին մէջ։

Քորարիլները, որոնց հետ կ'երթային կը տեսուէին բոլոր ոճրագործները, միանալով այդ մասնաձիւղերուն, մայրաքաղաքին մէջ ամէն տեսակ լը-

ռուլութիւն լաւաջ կը բերէին։ Անոնց ստորին և մտայն նկարագիրը, զիրենք ինթական ընկալ զրգոտիթանց, հակառակ ուղղութեամբ շարժումներու ալ արամաղիր կընծայէր, և այլ մասնաձիւղերուն մէջ էր որ ազնւապետութեան բեկորները կը համարձակէին ինքզինքնին ցոյց տալ և ընդլիմութեան փորձ մը ընել։ Ազնւաշնութեան արարածները, տարազիրներուն վաղեմի ծառաները և բոլոր այն խառնակիչ անգործները որոնք երկու թշնամի տարբերուն մէջէն նախընտրած էին ազնւապետութիւնը, կ'երթային ու է մասնաձիւղ մը, ուր պարկեշտ սեղակորեար մը կը յարատեւէր ի նպաստ Յիբօնաէններուն և կը ծածկուէին այդ խոհական և խմատուն ընդդիմադիրն ուն կտին, պայքարելու համար Մօնիստիստներուն հետ, և աշխատելու ի նպաստ արտասահմանին և նախկին բէժիմին։ Այս պայքարներուն մէջ, պարկեշտ միջակորեարը չափ յաճախ կը քաշուէր։ Այն առեւն դէմ դէմի կ'ըլլէին զրգոխներու երկու ծալրայեղ գատակարգերը, և այդ վարնոց միջավայրին մէջ կը պայքարէին զարհուրելի ստատիկութեամբ մը։

Ամէն օր առեւելի տեսարաններ կը պարզուէին Համաձայնքային Խորհուրդին, ժաքօպէններուն և ժողովին տրուելիք խնդրողներներուն շուրջ։ Հաճաքային Խորհուրդը կը մերժէր մասնաձիւղերուն խռովայեղ զրուլութիւնները, և զանոնք կը հրապարէր չվտահիլ այս զապտանի զրգոխներուն, որոնք կ'ուղէին անկարգութիւն յաւաջ բերել։ Համաձայնքը մասնաձիւղերուն վերաբերմամբ կը կատարէր այն դերը, զոր Քօնվանսիօնը ցոյց կու տար իրեն հանդէպ։ Կաքօպէնները, համաձայնքային Խորհուրդին նման չունենալով որոշ պաշտօններ ի կատար հանելիք, և տար տեղը ամէն խնդրի խելք հասցնելով, փոխադրուելու բարձրը յաւակնութիւններ ունէին, ու կը

յաւազնէն աւելի տղէկ հասկնալ ընկերային անասագիրտութեան խնդիրները, քան թէ՝ մասնաճիւղերը և Քօրսորիւններու ակումբը: Այս պատճառաւ, անոնք չստ մը խնդիրներու մէջ տշնտղէս կը ձեռագնէին թէ ստորագաս ժողովներու սամիկ կիրքերուն մասնակից չեն իրենք բնաւ, և տաւքը կը դատապարտէին իրը վստմաւոր բան մը՝ առեւտուրի աղատութեան համար: Բայց ստոր փոխարէն անոնք կ'ուզէին որ փոխադարձ յանձնաւորութիւններ կատարուին ալիս ոչ չաքար, ոչ խառնէ գնելու, որպէս ի հարկէ ստիպել անոնց գինը իճեցնեն: Վերջապէս, անոնք կ'երկակայէին կասեցնել թղթադրամներու հրապարակ հանուամբ, և անոնց սեղ գնել հարուսանելէն փոխառութեան տարբր, բռնադատել և բաժանել անոնց ծառաներուն և ձիւրուն թիւին համեմատութեամբ:

Բոլոր այս առաջարկներուն հակառակ չարիքը չարանակ կ'աճէր և տալնապր անխառնակի կը դառնար: Ապասկով որ անիկա պայթի, փոխադարձաբար իրարու վրայ կը նետէին հանրալին դժբաղդութեանց յանցանքը: Ժիրօնաւորները կ'ամբատանտ էին, իրը խօսք մէկ բրած հարուսներուն և յաւիշտակիչներուն հետ, ժողովարդը անթի ձգելու: Համար, զայն մղելու համար որ խառնութիւն հանէ, և ատոնցմէ ողորակելով պատեմադմական նոր օրէնքներ հաստատելու համար: Զանոնք կ'ամբատանէին մինչև իսկ իճէ կ'ուզեն օտարականները փրանտ հրաւրել իրենց յարուցած խառնութիւններով, անհեթեթ մեղադրանք, որ ստիպին մատաղտ հետեանքներ տնեցաւ:

Ժրնաւորները ի պատասխան միւսնոն ամբատանտութիւնները կրնէին, իրենց հաստատարողները կը մեղադրէին որ սով ու խառնակութիւն յառաջ բրած են, վաճառականութեան մասին իրենց երջնչած փոխերով, և թէ խառ-

վաթիւններով կը փափաքին անիշտանական վիճակ մը յառաջ բերել և անիշտանական վիճակին հարկաւ իշխանութեան գլուխ սնցնելու և թերեւս օտար տիրապետութիւն հրաւրել:

Արդէն փետրվարի վերջերն էին, և նպարեղէն գանկու գաւարութիւնը ժողովրդին գրգռութիւնը յետին ծայրին հաղորդած էր: Կիները, բոս երեւոյթին ալ աւելի գզածուած տոտապանքի այս եղանակէն, ծայրայեղ դայրոյթ մը ցոյց կուտային: Փետրուար 22 ին անոնք ներկայացան ժաքօպէններուն, խնդրելու համար որ ակումբին սրահը իրենց արամաղրեն, որովհետև խորհրդակցութիւն մը կատարել կ'ուզեն առեւտարեղէնի պղծական մասին և Քօնվանսիօնին խնդրադիր մը մատուցանել: Ժաքօպէնները գիտէին թէ այս խնդրադրին նպատակն էր տաւերադոյն ցակի գրութիւնը առաջարկել, և այս պատճառաւ խնդրանքը մերժեցին: Այն առն օթեակներէն սկսան աղաղակել աշնակա՝ ինչպէս ասան մը կ'ընէին ժաքօպէններուն, ակեցի և յափշտակիչները, ակեցի և տարաւտները, տմէն կողմ այս աղաղակը միայն կը բոս էր: Նախադասը ստիպուեցաւ գլխարկը գլուխը գնել, որպէս զի ազմուկը հանգարտի, և ստակայն այս բանը յարգանքի պակաս համարելով բոս թէ ժողովարանին մէջ ծպտուած աղետականներ կան: Ռադուրիէս և Տիւպուտաւը Քրանտէ անգամ մըն ալ զէմ խօսեցան տարք հաստակու ծրագրին ժողովարդին յանձնարարեցին հանդարտ կենալ, որպէս զի հակառակորդները պատրաստ չգանեն գրապարտութիւններ ընելու և առիթ չտալու մասնադտ օրէնքեր հաստատելու համար:

Մասա, որ միշտ յաւանքութիւնն ունէր տմենէն պարզ և արագ միջոցները երեւակայելու, իր թերթին մէջ գրելոյ փետրվար 25 ի տատուն, թէ երբեք չպիտի գաղրեր ցարենահապիկի գ

րաւումը, եթէ երբէք մինչև այն ժամանակ առաջարկածներէն աւելի ապահով միջոցներ չառաջարկուին: Անիկա պէտք է խօսելով մենակնորձ բնոյններու, սիրային միջնորդներուն, խժժանքի հերոսներուն, խնդկատակներուն, եախիկն ազնուականներուն, զորս ժողովուրդին պատգամաւորները զէպ ի սճիր կը մզէին զանոնք անպատիւ թաղով, կը յարէր. «բոլոր երկիրներուն մէջ, ուր ժողովուրդի իրաւունքները անխմատ տիպաւորներ չեն, պարզ յայտարարութեան մը մէջ ուսուցիկ երազով նշանակուած, քանի մը վաճառատուններու թաղանքը և անոնց դրան առջևը կախելով յափընտակիչները, անմիջապէս վերջ մը պիտի դնէր այդ չարագործութեանց, որոնք ճ միկիւն հողի յռատահատութեան կը մղեն և հաղարաւորներ ալ թշուառութեան մէջ կորնցնել կուտան: Ժողովուրդին պատգամաւորները երբէք չպիտի սորվին անոր ցաւերուն վրայ շատախոսել զոտ ուրիշ բան ընել, առանց զորման մը խորհելու:»

Փետրվար 25 ի առտուն էր որ այս զոռոյ խնդը կը գրէր այս խօսքերը: Կամքանոր համար որ անոնք իրօք ազդեցութիւն մը գործեցին ժողովուրդին վրայ, և կամ անոր համար որ ծայր աստիճանին հասած գրգռութիւնը կարելի չեղաւ զսպել, խել մը կրնէր հաւաքուեցան նպարտվածաւորներու խանութներուն առջև: Նախ և առաջ, անոնք զանգատեցան նպարտվելի սպանութեան համար և ապա մի քարձրացելով պահանջեցին որ զինք իջեցնեն:

Համայնքային խորհուրդին առաջնունէ լուր արուած չէր. հրամանատար Սանդէս Վէրապլ գտցած էր հեծեալ զօրաց բանակ մը կազմակերպելու համար և ուէ հրաման արուած չէր բանակը չարման մէջ դնելու: Այս պատճառաւ, խաղաղայնները առանց դժուարութեան յառաջ գալին և ըստպատեալներէ վերջ սկսան բռնու-

թիւններ և թալան ի դործ դնել: Նախ և առաջ պահանջեցին որ բոլոր առարկաներուն զինք կէս առ կէս զեղչուի: Մեծ քանակութեամբ նպարտվէն բռնի կերպով զրաւեցին կէս գնով, և զընտրողները իրենք ըրին հաշիւները: Բայց չառ հանցած զրամ ալ տալ չուզեցին և ապրանքները վերցուցին, առանց հինգ քարս վճարելու: Մէկ կէտի վրայ զօրք երեւաց, բայց գալն ետ մը զեցին, ամէն կողմէ զօշկելով. անկեղծ ստիկները:

Քօնվանսիօնը, Համայնքային խորհուրդը և Ժաքօպէնները ժողով գումարած էին. ժողովը այս մասին տրուած տեղեկագիր մը կ'ունկնդրէր. ներքին գործոց նախարարը կ'աղաքատնէր թէ նպարտվէնը չառ առաւ էր Բարիկի մէջ, բայց չարիքը անկէ յառաջ կուգար որ համեմատութիւն չի կար թղթադրամի արժէքին և նպարտվելի արժէքին միջև: Ժողովը, անմիջապէս ուղեկով գէտ կանգնել ալ վայրկեանին դժուարութեանց, նոր զամարներ արամագրեց Համայնքային խորհուրդին, որպէս զի ուտետեղէնը աւելի աման գնով ծախուի: Միևնոյն ժամանակ Համայնքային խորհուրդը անոր զգացումներուն և եռանդին մասնակից ըլլալով, պատահած զէպքերը տեղեկագրել կուտար և ոստիկանական միջոցներ կը պատու իրէր. Շօմէթ և Հէպէս սուլու մներով ընդունուեցան՝ ընդհանուր զօրահանութիւն կատարելով գինեալ ոյժի զիմուժ ընելու առաջարկ բրած ըլլալուն համար: Սակայն, որոշուեցաւ որ երկու զօրաւոր պահակախումբեր երթան կարգ կանոնը հաստատել, և 27 քաղաքապահ սպաներ մասնաճիւղերուն մէջ յայտարարութիւններ հանեն:

Անկարգութիւնները հապհեռ կը շատնային. առ ու ան ժողովին մէջ կը թալլէին. միւս կողմէ, լարս կուտակեցութեանց մարդիկը սոթիկ կը վնասէին

իրարու երեսի տալ այս անկարգութիւնը և այս չարիքները, որոնք անկէ յառաջ կու գային: Զնշուած յեմիւն կուսակիցները կ'ըսէին փողոցներուն մէջ. « Երբ թաղաւոր մը տնէիք, այսքան սուղ չէիք գներ ձեզի պէտք եղած բաները, ո՛չ ալ թաղանաւիւս փտանդին հնթակայ էիք: » Իսկ ժիրօնաւորները կ'ըսէին. « Ահա թէ ուր կը տանի գինը յեղափոխական ծայրայեղութեանց բռնութեան և անպատիժ մնալուն զրուսթիւնը: »

Մանթանտները այլևս յուսահատած էին և կը սնդկէին թէ ծագեալ աշխուականներ, Լաֆայէթականներ, Ռօլանականներ, Պրիստլականներ էին որ ժողովուրդը կը գրգռէին թաղելու: Անոնք կը վստահացնէին թէ ամբողջ մէջ տեսած էին բարձրատիճան կիներ և աղետականներու ծառաներ, որոնք թզխալբարաններ կը ցրուէին, ժողովուրդը խանութները մոցնելու համար:

Վերջապէս, մէկ քանի ժամեր ետք զինեալ ուժը խմբուեցաւ. Սանդէս Վերսալէն վերադարձաւ, հարկ եղած հրամանները սրտեցան. Պրէսլիցներու վաշտը, որ Բարիզ կը գտնուէր, մեծ հռանդ և վստահութիւն ցոյց տուաւ ու կարելի եղաւ տարատունները ցրուել: Եւսն իրիկունը բոսն վիճարանութիւն մը ծագեցաւ ժաքայեղներու Ակումբին մէջ, պատահած զէպքերուն վրայ ցաւ յայտնեցին, հակառակ օթեակներէն բարձրացած աղապակներուն: Ռօպէս-րիէտ և Թիւրիօ միաձայնութեամբ հանդարտ կենալ յանձնարարեցին և ծայրայեղ սարսքները անդամակննդելուն և ժիրօնաւորներուն վրայ նետեցին: Ռօպէսրիէտ, մասնաւորաբար, խօսեցաւ երկար ճառ մը և սնդկեց թէ ժողովուրդը անթերի է ու անիկա ունի յանդանդ չունի, և եթէ գալն չմղարկեմն, ունի սխալ չի գործեր անիկա: Իստ նաև թէ տարատունները թաղաւորին մահուան տախտակը ցաւ կը յայտնէին, թէ ժողովին

աջակողմին մասին լուր կը խօսէին, թէ այս բանը ինքը ականջովը լսած էր, և հետեւաբար, կարելի չէր կատարել ժողովուրդը մոլորեցնող բոսն զրգոխնութեան մասին: Մտաւ ինքն անձամբ և կու խորհուրդ տալու որ հանդարտ կենան, դատարարեց այն աւարտութեանները, զորս նոյն առտուան իր թերթին մէջ ջատագոված էր, և անոնց յանդանդը ժիրօնաւորներուն ու արքայականներուն վրայ նետեց:

Յաջորդ օրը, սոխորական և միշտ ալ անօգուտ դարձած գանդաւանները թնդուցուցին ժողովը: Պատէր ուժգնօրէն բողոքեց նախընթաց օրուան սփրններուն դէմ. զխոյ տուաւ. թէ իշխանութիւնը յաղաղած էին անկարգութեան վերջ տալու. գործին մէջ, որով պահանջեց, որ քաղաքացիներ և բնդհանուր հրամանատարը կանչուին այս յաղաղման պատճառները բացատրելու համար:

Հետոյ Սալ խօսք տուաւ և տարաւ ու թեանց զրգոխին՝ Մտալի զէմ տարտաւանագիր մը պահանջեց, ու կարգաց նախորդ օրուան թերթին մէջ Մտալի յոյուածը: Քանիցս պահանջած էին որ անկարգութեան զրգոխներուն զէմ պատական միջոցներ ձեռք առնուին և մասնաւորաբար՝ Մտալի զէմ, ապէ տեւի յարմար առիթ չկար գտնուի հետեւեղելու համար, որովհետեւ ոչ մէկ տոնն զրգոխ մին տըքան չուտ յաջորդած էր խաղալութիւնը:

Մտաւ, առանց կարկամելու, բեմին վրայէն յայտարարեց թէ չառ բնական է որ ժողովուրդը ուզէ ցորենահատիկները զրաւունքէն վրէժ լուծել, և քանի որ օրէնքները անգործ են, բոստ նաև թէ պէտք է յիմարանց զրկել զինքը աւրատանել ուղղակի: Պիւզօ քուէարկու թիւն պահանջեց՝ Պարոն Մտաւն աւրատանելու առաջարկին մասին. « Ռօբէրթը որոշ է, բոստ, բայց Պարոն Մտաւ ինչոյ իր պիտի յարուցանէ, երբ ունի զտաւորները նեղը պիտի մնան, և

մնայ : Այն ատեն աջակողմին վերջին երեսփոխանները կը վերադառնան և զայն կը մեղադրեն որ մասնակից չէ ընդհանուր վտանգին : Ասոր հակառակ օթևակները նշաններով կը հրախրեն Մօնղանեաւները իրենց նստարաններուն վրայ մնալ , ինչպէս եթէ մեծ վճարանք մը իրենց՝ սպառնար դուրսէն : Սակայն և այնպէս Մօնղանեաւները ամենալավ տեղի կուտան և ամբողջ Քօնվանսիօնը իր զլուխը ունենալով Հէրօ-Սէշէլը կը ներկայանայ Բալէ-Նասիօնալի բալը : Պահակները ճամբայ կը բռնան և կը ձգեն որ ժողովը անցնի , անիկա կ'երթայ մինչև թնդանօթածիգհերու գէմը , որոնց զլուխը կը զանուէր Հանրիօ : Նախազահը անոր նշան կ'ընէ ժողովին համար ճամբայ բանալ : «Դու ք դուրս չպիտի ելլէք , կ'ըսէ անոր Հանրիօ , մինչև որ քսան երկուները չյանձնէք : »

— Սա ըմբոսաը բռնեցէք , կ'ըսէ նախազահը գինուօթներուն :

Այն ատեն Հանրիօ իր ձին ետ մղելով և թնդանօթածիգհերուն ուղղուելով :

— Թնդանօթածիգհեն'ը , ձեր տեղերը անցէք , կը զօչէ :

Անմիջապէս մէկը ուժգնօրէն կը բռնէ Հէրօ-Սէշէլը թեւէն և զայն ուրիշ կողմ կը տանի : Պարտէզ կ'երթան նոյն փորձը վերափն ընելու : Քանի մը խումբեր կը զօչեն , կեցցե՛ սզգը՝ , ուրիշներ կեցցե՛ Քօնվանսիօնը , կեցցե՛ Մառա , անկիյի՛ աշակաղմը : Պարտէզէն դուրս վաչտեր , ուրիշ կերպ տրամադրուած նշան կ'ընէին երեսփոխաններուն երթալ իրենց միանալու : Քօնվանսիօնը հոն երթալու համար կը յատաճանայ գէպի չարժական կամուրջը , բայց հոն կը զանէ ուրիշ վաչա մը որ պարտէզին ելքը կ'արգիլէ : Այդ պահուն Մառա չքապատուած քանի մը սպաքներէ , որոնք կեցցե՛ Մառա կը զօչէին , կը մօտիկնայ նախազահին և անոր կ'ըսէ . «Կ'սղաւա-

րարեմ աչն երեսփոխաններուն որոնք իրենց պաշտօնը լքած էին՝ վերադառնալ : » Արդարեւ , ժողովը , որուն կրած նախափնը կ'երկարածողէր քանի այս փորձերը կը կրկնուէին , ժողովաւորա՛ն կը մտնէ և խրաքանչիւր երեսփոխան իր տեղը կ'անցնի : Այն ատեն Քօնվանսիօնը բեմ կ'ելլէ և «չառ լաւ կը տեսնէք որ , կ'ըսէ այնպիսի վստահութեամբ մը որ կը չփոթեցնէ ժողովը , ձեզի կը յարգէ և կը հնազանդի ժողովուրդը , կը տեսնէք որ ազատ էք և կրնաք քուէարկել այն խնդիրը որ ձեզի կը ներկայացուի , աճապարեցէք ուրեմն ժողովուրդեան իղձերը դոհացնելու : » Լըժանտը կ'առաջարկէ քսաներկուներու ցանկէն վերցնել անոնք որ իրենց հրաժարականը տուին : Մառա կը պնդէ որ ցանկէն աւելին Լօղընսայը , Տիւքօն և Տիւստօն ու հոն աւելցնեն Փրէմօնը և Վալապէն : Այս առաջարկները կ'ընդունուին և կը պատրաստուին քուէարկելու : Բլէնը երկչափելով կ'սկսէր ըսել թէ վերջապէս իրենց տան մէջ բանասարկուած երեսփոխանները այնքան մեղքնալիք չպիտի ըլլային և թէ պէտք էր վերջ մը դնել այս սոսկալի տեսարանին :

Աջակողմը անուանական քուէարկումը կը պահանջէ ամենեւեւ համար կեդրոնի անդամները , բայց իրենցմէ մէկը իր ընկերակիցներուն պարկեշտ միջոց մը ցոյց կուտայ այս դժուարին կացութենէն դուրս ելլելու համար : Ինքը չի քուէարկեր , կ'ըսէ , որովհետեւ ազատ չէ : Իր օրինակին հետեւելով միւսները կը մերժեն քուէարկել : Այն ատեն Մօնղաներ առանձին , և քանի մը ուրիշ երեսփոխաններ համայնքին մասնաճիւղով երեսփոխաններուն ձերբաւարման հրամանադրը կ'արձակեն :

Այս եղաւ Յունիս 2ի հաշակաւոր զէպքը , որ աւելի ծանօթ է Մայիս 31ի անունով : Ասիկա ազգային ներկայացուցչութեան գէմ ճշմարիտ Օգոստոս 140

խանութները: Այնուհետև, այդ տպի-
րատները յուս կը կենան ամբողջ օրը,
զիշերը դատադրութիւն մը կը սարքեն,
հակաշեղափոխական Վալազէի համանու-
նիին տունը, և յաջորդ օրը կու գան
զիս ամբաստանել իբր զրգոխ այն ծայ-
րայեղութիւնաց, որոնց առաջին հեղի-
նակները իրենք են:»

Կոխը օր օրի աւելի կատաղի կը
դառնար. արդէն բացէ ի բաց իրարու
կրտսեանային. բազմաթիւ երեսփոխան-
ներ զինեալ կը պատէին, և սկսած էին
բսկ նախորդ տարուան յալիս և օգոս-
տոս ամսուան նման արատօրէն, ի՛նչ
պէտք էր տպատարութեան միջոցով և-
լից հնար մը գտնել և ազգային երես-
փոխանութեան փոստ մասը կարելի նետել:

Ժիրօնալէնները ամէն իրիկուն կը
հաւաքուէին իրենցմէ մէկուն՝ Վալազէի
տունը, և հոն չատ որչա կերպով չէին
զխտել թէ ինչ պէտք էր բնել. ամենք
կը հաստային, տրիշներ չէին հաս-
տար ի՛նչ փոստըր փոստուտ է և իրենց-
մէ ամենք, ինչպէս Սայ և Լուիշ, երե-
ւակայական գաւաղբու թիւներ կ'են-
թաղէին և մզձառններու վրայ ա-
չադրութիւն հրա իրելով, իրական վր-
տանըր չէին տեսնել: Երազիրէ ծրա-
ղիւ թափառելով, ու գտնուելով Բարի-
զի մէջ, ասանց իրենց արտադրու-
ոնան տակ ու է ոչմ տեսնալով, և
միայն գատաներու օժանդակութիւնը
իրենց հետ տեսնալով, որը, ճիշդ է
թէ չատ մեծ էր, բայց անչարմ, ա-
մենք կրնային ու է օր ձգնուիլ հար-
ուածի մը տակ: Ամենք չէին յաջողած
գատառական ոչմ մը կողմից. գաշա-
կիցներուն զանգերը, որոնք ինքնարե-
րաբար Բարից հասած էին Քոնփանիո-
նի գումարու մէն ի վեր, մասամբ հա-
տած էին և մասամբ բանտները գա-
ղած էին, որով միայն 400 Պրէսիցիոնե-
րու վրայ կարելի էր յոյս գնել, և ար-
դէն ասանց հաստատական գիւմարու-
թիւնն էր որ կտակցուցած էր թաղանք:

Մօնթաներն, կտակցուլ վախցուցած էր
մեծամասնութիւնը և զայն արդիւրած էր
նմանօրինակ որոշում մը տալու: Ար-
դէն յայտերնին գրած էին միայն 80 ե-
րեսփոխաններու վրայ, որոնք երկուզի
տակ չէին դործել և իրենց խորհրդակ-
ցութեանց մէջ հաստատա կը կենային:
Իրաց այս վիճակին մէջ Ժէրօնալէնե-
րուն կը մնար միակ միջոց մը, միա-
ներուն հափ անդործնական, այն է՝
Քոնփանիօնը լուծել:

Այս անստուգութեանց մէջ, որոնք
յառաջ կու գային ո՛չ թէ տկարութենէ,
այլ՝ անկարողութենէ, ամենք կը յեն-
ուին Սահմանադրութեան վրայ: Բուն
մը յուսալու պէտք տեսնալով, ամենք
այնպէս կը կարծէին թէ օրէնքներու
լուծը պիտի կարենար վերջ մը գնել
բոլոր փոթօրիկներուն: Մասնաւորաբար
Ժիրօնալէններու իմաստասէր միտքերը
կը սիրէին այս մատուցին վրայ կանգ
առնել: Քոնտրուէ իր տեղեկագիրը կար-
գացած էր յանուն Սահմանադրու-
թեան յանձնախումբին և բնոց հանուր
բնագլուխ մը յառաջ բերած էր: Ամենք
Ժաքարէններու հանրապետութեան մէջ
կը տեսնէին միմիայն ազնուապետակա-
նութիւն մը, որ չատ յարմար էր քանի
մը գոռոց և բանապետական տգեղնե-
րու համար: Այս պատճառաւ Մօնթանե-
րուները այլեւ չէին ուզեր որ անոնց-
մով գրադին, և Քոնփանիօնեանց անդամ-
ներէն չատերը արդէն իսկ զգալով
որ իրենց դործը պիտի բլլար ո՛չ թէ
օրէնք չինել այլ յեղափոխութիւնը
պաշտպանել, յանդգնօրէն կրսէին թէ
Սահմանադրութիւնը յառաջիկայ տար-
ուան պէտք էր յետաձգել, և աս ալ մի
միայն կատաղաբար և կուսկու մա-
սին ի սրհիլ:

Եւ ահա այնպէս, այս փոթօրիկայոյզ
Ժողովին երկարատեւ իշխանութիւնը
կրակէր յայնու ի և Ժիրօնալէնները կը
տեսնէին իրենց վերջին յոյսին ի գերե-
կըր, այն է՝ խաղաբար տարերը ա-
րագօրէն օրէնքի մը կտակելը:

ԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՈՂՈՄՑՈՒՆ

Իրենց հակառակորդներն այ՛նչը մնացած էին սակաշն , և իրենց ծրագիրները իրենց հակառակորդներուն ծրագրին չափ տարատմ էին . ազգային ներկայացուցչական մը վրայ յարձակիր մեծ յանդգնություն մըն էր , և անոնք սակաշն վաճառած չէին այս գաղափարին : Կալիս սակաշն երեսունի չափ զրդախներ , սրանք էր համարձակէին և է ստաջարկէին ամէն բան մասնաճիւղերուն մէջ , բայց այս ծրագիր-

ներուն համաժողովին ժառանգները , համաշնչային խորհուրդը , Մանիան-հոտները , սրանք ամէն իր գաղափարական տմարտատանտ թեան առի՛ ինկած ըլլալով , ինքզինքնին է՛ր պրկարարներն :

Տանդան , որ չառ Բմանակըն չէր կոտակըական կախներ , երկու բանի միտն էր խորհէր . իր յեղափոխական արարքներուն համար ամէն տեսակ գաւառական հասարակական խոյս տալ և

արգիլել, որ յեղափոխութիւնը յետադիմէ ու մարի, թշնամիին հարուածնեւորուն տակ և Նոյն իւքն Մատա, որ այնքան թեթևօրէն և անգթօրէն կը վարուէր երբ միջոցներու վրայ էր խնդիրը՝ Մատա խակ կը վարանէր. և Ռուպորիւն, հակառակ այն տակաւնութեան, զոր կը զգար ժիրօնալններու զէմ, Պրիտայի, Ռօյանի, Կուստէի և Վէրնիոյի զէմ, չէր համարձակեր յարձակիլ ընդ զէմ ազգային երեսփոխանութեան. անկա չէր զրահար թէ ի՞նչ պէտք է ընել. յոստահատած էր, յեղափոխութեան փրկելու զոր կը կատակածէր, և կըսէր Կուստային, թէ յոգնած ու հիւանդ էր, և իրեն այնպէս կուգար թէ հանրապետութեան բոլոր պաշտպաններուն կեանքին դէմ պաշտպանութիւն կը լարուի:

Մինչդեռ Մարտիկոյ, Լիսնի և Պուատայի մէջ երկու կուսակցութիւնները բուն կերպով զրգուած էին, վերաքննութեան կուսակիցներէն ազատելու և զանոնք Քօնփանսիօնէն վտարելու առաջարկը ելաւ Մարտիկոյ ժաքօպէններէն, որոնք կը պաշարէին ժիրօնալններու կուսակիցներուն հետ Այդ առաջարկութիւնը Քարիզի ժաքօպէններուն բերուած ըլլալով հոն վիճաբանութեան ենթարկուեցաւ: Տէֆիէօ այնպէս որ այդ պահանջքին կողմնակից էին բաւականաչափ կուսակցական ընկերութիւններ, որով անկա կընար խնդրադրի վերածուիլ և ներկայացուիլ ազգային Քօնփանսիօնին: Ռուպորիւն՝ որ կը վախնար թէ այդպիսի խնդրք մը կընար ժողովին ամբողջական վերանորոգումին մղել, և թէ ընտրական պաշարարին մէջ Մօնդանիէն կընար պարտուէր այդ բանին ու մեղապէս զէմ կեցաւ և յաջողեցաւ այդ խնդրքը հետաքննել այն սովորական պատճառաբանութեամբ զոր կընեն ընդհանրապէս Քօնփանսիօնի լուծման բոլոր ծրագիրներուն դէմ:

Մեր պիտո որակաւ անյաջողութիւնները եկան վախճանելու զէպերը:

Մենք Տիմուրիէն թողուցինք բանտը՝ Պիէյպօզի ափամէջ վրայ. անկա կը պատրաստէր գօրք ցամաք հանելը՝ Հոլանտայի մէջ, ինչ որ թէ՛ և վտանգաւոր բայց կարելի ձեռնարկ մըն էր:

Մինչ անկա իր արշաւանքին պատրաստութիւնները կը տեսնէր, երկու հարիւր վախճան հազար պատերազմիկներ Պրանսայի զէմ կը քաշէին վերին Հոլանտէն մինչև Հոլանտա: Յիւստանը վեց հազար Բրուսիայի, քսանը չորս հազար Աստրիայի, քսանը հինգ հազար Հէցսի, Սաքսօն, Պապարիայի կը սպառնային Հոլանտի, Պալէն մինչև Մայանս և Քօպենհագ Այս կէտէն մինչև Մէօզ, երեսուն հազար հոգի Լիւքսեմպուրքը կը զրուէին: Վախճան հազար Աստրիայի և տար հազար Բրուսիայի կը յառաջանային զէմ ի Մէօզի մեր յոռակատեղիներուն վրայ ընդհանելու համար Մաէյդրիչի և Նիւպուրի պաշարուիները: Վերջապէս քառասունը հազար Անգլիայի, Հանսօլիայի և Իսլանտայի, որոնք զեռ եռն միացած էին, Իսլանտայի խորէն կը յառաջանային մեր զործպոլիսան գիծին վրայ: Թրչհամիին ծրագիրը մեզի Հոլանտայէն էաքոյի վրայ վերադարձնելն էր և մեզի Մէօզը անցնիլ տալ և յետոյ կենալ այդ դեպին վրայ սպասելով որ Մայանսը սանուէր: Թշնամիին յառակազիծն էր այսպէս տակաւ տու տակաւ ընթանալ հաւատարմապէս յառաջանալ բոլոր կէտերուն վրայ միանգամայն և ոչ մէկին մէջ չմանել ու մղնօրէն, որպէս զի իր կողերը վառնող չենթարկէր: Այս երկչոտ և չափուած յառակազիծը կընար մեզի թող տալ աւելի հեռուն և աւելի խանդով մղելու: Հոլանտայի զէմ յարձակողականի ձեռնարկը, եթէ սխալներ կամ դժբաղդ տրկածներ, կամ խուժուելու մեծ ածապարանք մը մեզի ստիպած չըլլար այդ բանէն հրամարելու: Կօպուրիի խիստնը որ համբաւ հաւած էր թաւրդերու զէմ մղուած վերջին պո-

տերազմին մէջ, հրամանատարութիւնը կը վսեմէր այն Աւստրիացիներուն որ Մէտզի վրայ կ'ուղղուէին: Անկարգութիւնը կը տիրէր մեր զօրաբանակներուն մէջ որոնք ցրուած էին Մաէսպրիխդի, Էքսլա Շաշէլի, Լիէժի և Դոնկրի միջև:

Մարտի առաջին օրերուն մէջ Գոպուրի իշխանը Ռոէրը սնցաւ և Տիւքէնի ու Ալաէնհովէնի ճամբով յաւաքացաւ Էքսլա-Շաշէլի վրայ: Մեր զինուորները, յանկարծակի յարձակում կրելով անկարգութեամբ նահանջեցին դէպի Էքսլա-Շաշէլ և նոյն իսկ անոր դուռները իշխամիին լքեցին: Միաջինաքի առեւն մը դիմադրեց, բայց բաւական մահացու կռիւէ մը ետքը քաղաքին փողոցներուն մէջ, սափուտած եղաւ տեղի տալու և նահանջելու: Գէյի Լիէժ, Այդ միջոցին, Սգէնժէլ և Նէօյի այս շարժումէն լսածուած ըլլալով նետուած էին Լիմպուրկի մէջ: Միրոնտա որ Մաէսպրիխդը կը պաշտէր և որ կրնար զեռ մեկուսացած մնալ Լիէժ նահանջած գլխաւոր զօրաբանութիւն, նոյն իսկ ձախ՝ տիւրքը թողուց և գէյի Դոնկրը նահանջեց: Անմիջապէս կայսերականները Մաէսպրիխդ մասն և Կարլսու մեծ զաքսը Նետտադումը յանդգնօրէն մղելով Մէսպէն անդին, մինչև Դոնկրը փոխադրուեցաւ և հոն յաղթութիւն մը ձեռք անցուց: Այն առեւն, Վայսնա, Տամբիւ և Սիւնիմպի Լիէժի մէջ հաւաքուելով, մտածեցին որ պէտք էր աճապարել Միրոնտայի միանալու և ընթացան դէպի Սէն-Դրօն, ուր կը գիւմէր Միրոնտա իր կողմէն: Նահանջը այնքան աճապար չմտածով եղաւ որ գոյքերուն մէկ մասը կորսնցուցին: Սակայն և այնպէս, մեծ վտանգներէ ետքը, յաջողեցան Սէն-Դրօնի մէջ իրարու միանալ: Լամարլիէ և Շամմօրէն ժամանակ ունեցան Տիէյի ճամբով այն կէտին հասնելու: Սգէնժէլ և Նէօյի որոնք բոլորովին բաժնուած էին բա-

նակէն և գէյի Լիմպուրկ նետուած, Նամուրի մէջ ա' Սրովի զօրավարին զօրաբանին շնորհիւ տղատեցան: Վերջապէս Դիլլըմօն հասնելով, մեր զինուորները քիչ մը հանգարեցան և ապահովուեցան, ու ապաստեցին Տիւմուրիէի ժամանման, զոր կը սպաննէին բարձրադասակ: Հազիւ թէ լսած էր անիկա այս սուսջին անյաջողութիւնը երբ Միրոնտային հրաման քրաւ իր բոլոր մարդիկը Մաէսպրիխդ հաւաքել և անոր պաշարումը շարունակել հանդարտօրէն, եօթանասուն հազար հոգեւ: Համադուած էր որ Աւստրիացիները չպիտի համարձակին կռուիլ և թէ Հոլանտայի արշաւանքը չուտով միացեալ բանակը հտ պիտի մղէր: Այս կարծիքը ճիշդ էր և հիմնուած էր այն ճշմարիտ գաղափարին վրայ, թէ փոխադարձ յարձակողականի մը պարագային, յաղթանակը անոր կը մնայ որ աւելի երկար զիտէ սպասել: Կայսերականներուն այնքան երկհոտ յատակադիր, որով չէին ուզեր ոչ մէկ կէտ մը կորել անցնիլ, բոլորովին կ'արդարացնէր այս տեսակէտը: Բայց զօրավարներու անփութութիւնը որ բաւական կանուխէն չէին համախմբուած, յարձակումէն ետքը իրենց ունեցած վրդովմունքը, անկարելիութիւնը որ կար թշնամիին ներկայութեան միանալու և մանաւանդ հեղինակութեամբ և ազդեցութեամբ գերազանց մարդու մը բացակայութիւնը, Տիւմուրիէի տուած հրամանին պարձադրութիւնը անկարելի կը դարձնէին:

Այդ պատճառաւ համակ համակի վրայ գրեցին անոր, զայն Հոլանտայէն ետ դարձնելու համար: Ահաբեկումը ընդհանուր դարձած էր: սպար հազարէ աւելի պատալիքներ սրբէն հեռացած էին բանակէն և գէյի ներսերը ցրուած էին: Քոնվանտիօնի պատուիրակները Բարիլ վաղեցին և Տիւմուրիէի հրամանը զրկել տուին որ ու-

ձեռքի մը թողու։ Հորանոսայի վրայ փորձածած արշաւանքը, և ամենաշատ կերպով վերադառնայ Մէջգի մեծ դօրարանակին դրական անցնելու համար։ Այս հրամանը ստացաւ Տիւմարիկ Մարա Տին, և Յին մեկնեցաւ իր բոլոր ծրարները վերի վայր չըջած տեսնելու ցաւով։ Անկիւս վերադարձաւ ամէն տանել տակի արամաղիր՝ ամէն բան քննադատելու։ Պեյճիքաւ մտցոտած յեղափոխական դրախտան մէջ, և ժաբողէններու վրայ ձգելու իր պատկերացման յատակադիմներուն անշահօգութիւնը։ Երես այնքալ գտաւ դանդաղելու և պարսաւելու։ Պեյճիքայի մէջ գործադիր խնամաւթեան պատակերակները բռնաւոր և վիրաւորիչ իշխանալիւն մը կը գործածէին։ Ամենաուրեք բնութապայտցիր էին ժողովուրդը, և յաճախ բռնալիւն ի գործ պրած էին ուն ժողովներուն մէջ, որ Զրանոսայի հետ միացումը կ'որոշուէր։ Զեռք սնցայցիր էին եկեղեցիներու ործալեղէնները, դրակը էին կղերականութեան հասոյթները, դրակը էին ունտակներու ինչքերը և ամենաբաւն զայրայթը գրգռած էին Պեյճիքան ազգին բոլոր պատկարգելուն մէջ։ Արդէն, Կրամանի կազմը Զրանոսայի պէմ ապստամբութիւն մը կը սկսէր պայթիլ։

Այս քանի ծանր եղեւոթներէնց պէտք
էրոր, Տիւնոյ թիւն աղանդական համար
որ խոստովեամբ փորոքէր հոստովա
յոթիւնն պատուիրակներուն հետ։ Եւ
անմեղք, երկուքը ձերբախշիկ տուաւ
և ասանց հետև որդի գնանք։ Բարիկ
փոխադրել ատու։ Միւսներուն հետ
խօսեցաւ ամենամեծ խրախուսիւմեր,
զմեծնք մեղքիկ տուաւ իրենց պաշտոն
ներուն սահմանին մէջ, անմեղ արդի
ւից միջամտել զորոպագներուն բրտ
ց ինտորպան հարգազարիւմեց և
հրամաններ տուաւ աշխատանքներուն
որանք իրենց պատուածու որոթեմն

չորսանին մէջ կը գտնուէին Կ. Նիսիոս-
քիցեղ գործարար Մարգարէն որ անոնց
հետ մէկ եղած էր. գոցեց շաւուարները.
Պելճիքացիներուն վերադարձուց եկե-
ղեցիներուն մէջէն առնաւ զգոցերուն
մէկ մասը և այս անօրինա թիւանց միացուց
յայտարարութիւն մը որով կը պարտա-
ւէր յանուն Պրանապի, անոնց գործած
վրաստից արարքները: Անգուց բա-
նով յորջորջեց զանանք որ այլ բանե-
րուն հեղինակներն էին և այնպիսի
բանաւարութիւն մը գործածեց որ
Պելճիքան իրեն կապելով հանդերձ, և
Քրանապան բանակին համար, երկրին
բնակութիւնը աւելի ապահով բարձր
աւտիճանով զրդեց ժաքակններու
բարեկութիւնը: Իրաւ, այ Քամիսին
հետ չառ բռն վիճարանութիւն մը
ունեցաւ, արհամարհանքով աղտոյց-
առ եղաւ. որս ան կառավարութեան
մտաին, և մտնալով Լաֆայէթի դիտուն
եկածը, չառ թեթևօրէն յայտ գնելով
զինուորականութեն վրայ, վարակեալ
գործարարի մը պէս, որ ապահով էր որ
եթէ ուզէր՝ յեղափոխութիւնը ետ կը
մղէր, և արամաղիր էր այլ բանք ու-
ղելու, եթէ զինքը ծայրահեղութեան
մղէին: Եւն ուրիշ հաղորդուած էր իր
ապացանոյթին, որ արհամարհանքով
կը խառնէր այդ խառնութե վրայ որ
Բարիգը կը կառավարէր, ապուշ սահ-
մանադատներուն վրայ, որոնք թող
կուտային հնչուիլ անոր ասի. «Է՛հ կը
վարտէին և կը հետաքննէին յայտ
անանք որ իրք ժաքակն կը կառավար-
ուէին» և զինուորները, որ բախ՝
իրենց պարավար իրենց միջև տնտեկ-
նուն, Քանապանի պապականութեան
բուն ներկայութեանը, անոր ձին կեցնե-
լով կշօրկները համարել կը ձևապնէին,
յայն իրենց հայր կոչելով:

Այս րոբերը Բարիպի մէջ ամենամեծ իրադանքս մ'ըստմը ընդմեծ և նոյն ազգակաները գրգռեցին զաւանաներուն և նուազեցաւ արտադրանքներս զԼ.Յ. Ան

միջոցէս երեսփոխան Շուտիէս առիթէն օգուտ քաղեց պահանջելու համար, ինչպէս յաճախ բրած էին, ճամբու իլը դաշնակիցներուն, որոնք Բարիզ կը բնակէին: Բանակին ամէն մէկ ձախարչ լուրին, կրկին նոյն բանը կը պահանջէին: Պարագաւտ. այս նիւթին վրայ խօսք տանել ուղեց, բայց իր ներկայութիւնը դեռ անձանօթ ընդվզում մը յատաճ բերաւ: Պիւզօ ի զուր ուղեց զնահատել տալ թալաններու միջոցին Պրէպոցներու. ցոյց տուած կորովը, Միայն Պուսակէ Թօնթրէտ կրցաւ խօսք տանել և ընդունիլ տալ տեսակ մը համաձայնութեամբ, որ ծովային նահանգներու. դաշնակիցները երթան ամբողջացնելու Ռիկիանտարի եզերքին զօրարանակը, որ դեռ չառ տկար էր: Միւսները Բարիզ մնալու. իրաւունքը պահեցին:

Հետեւեալ օրը, Մարտ 8 ին, Քօնփանսիօնը հրամայեց բոլոր սպաներուն անմիջապէս իրենց գորարանակները երթալ: Տանդան տաջարիկը Բարիզցիներուն անգամ մըն ալ առիթը տալ ժրանտան փրկելու: «Անոնցմէ ուղեցէք, բոլոր երեսուն հազար հօգի, զրկեցէք պանոնք Տրամարիէին և Պիճիքան մերն է և Հոլանտայի յաղթանակը չառուած:» Իրաւ ալ զմտար չէր երեսուն հազար հօգի գտնելը Բարիզի մէջ, անոնք մեծ օժանդակութիւն մըն էին հիսփիսի գորարամիսին համար և նոր կտրեւ օրութիւն մը կտտային մայրաքաղաքին: Ասիկէ զատ Տանդան տաջարիկը Քօնփանսիօնին պատու իրակներ զրկել նահանգներու և մասնաճիւղերու մէջ գորահանութիւնը փութացնելու համար սովէն կտրելի միջոցներով, Բոլոր այս տաջարիները ընդունուեցան: Մասնաճիւղերը հրաման տուեցան ժողով կազմելու երեկոյցին. պատուիրակներ կտրուեցան ճան կրթալու համար, խաւրանները փակուեցան ամէն զբաղում արդիւնէս համար և սե. զբօշր պարզուե-

ցաւ. Քաղաքապետարանին վրայ ի նշան դժբաղդութեան:

Իրաւ ալ, երեկոյցին ժողովը տեղի ունեցաւ. պատուիրակները չառ լուրնդունուեցան մասնաճիւղերուն մէջ: Միայնքըրը զրոյսուած էին և անմիջապէս բանակը կրթալու տաջարիլը ամենուրեք լաւ ընդունելութիւն գտաւ: Բայց այդ միջոցին պատահեցաւ ինչ որ արդէն պատահած էր 2 և 3 սեպտեմբերին. ուղեցին որ մեկնելէ առաջ պատահածները պատմութիւն: Այն մասնահանէն պտտրատտ խօսք մը որդեկրած էին: «Չէին ուզեր որ, կ'ըսէին, իրենց հետ դաւաղիրներ ձգեն, որոնք պատրաստ էին բացականերու ընտանիքները ջարդելու:» Ուրիմն ալեւոր էր որ, եթէ կ'ուզէին ժողովրդային նոր սարան նութեանց առաջըր տանել, կաղմակըրուկ օրինական և ահաբի մահաճիւղաներ, որոնք պատմէին տաւնց պանդաղութեան, տաւնց վերաքննութեան յեղափոխանները, գաղտնի մնալաւ զամաղիրները, որոնք ներսէն կրտայտահային յեղափոխութեան որ արդէն դուրսէն սպտանալիքի ենթարկուած էր: Պէտք էր սուրբ կախել գորափայններուն, նախարարներուն, ուխտալրում երեսփաններուն զխառն վերս, որոնք հայրենիքի փրկութիւնը կը վտանգէին:

Այդպէս չէր նաեւ որ հասակը հայտանները, որոնք հաւատարմութեան րէմիսը չէին տիրել, որոնց համար քիչ կտրեւ օրութիւն տանը Քօնփանսիօնի կամ Պրիւսիպիքի պատկանիլը և որոնք հետեւորար չէին ներկայանալ բանակին շարքերը յեցնելու համար, արդար չէր որ հայրենիքի պատին ճառը մնային և բան մը չընէին անոր համար: Հետեւաւորար, բոլոր անոնք որ 1500 ոսկի վեր կկամուտ ունէին, պարտական էին իրենց նիւթական միջոցներուն համեմատական չափով տուրք մը վճարել որ բոլորակաւ յարկ փոխարինելու պատահեցաւ իրար ծախիքերը անոնց պանք ինքցինքնին կը նուիրէին:

Բոլոր մասնաճիւղերուն մէջ՝ զրեթէ ընդհանուր կերպով այս կրկնակ իզձերը յայտնեցին. հաստատել նոր ասեան մը թէնամի կուսակցութեան գէմ և հարուստներու վրայ տուրք ի նպաստ այն ազգատներուն որոնք պիտի կրուին: Մասնաճիւղերն չափերը Համայնքային Խորհուրդին նման յայտնեցին այդ իզձերը: Ժաքապէշները իրենց կողմէ գտնեցաւ արատայայտեցին և հետեւող օրը Քոնկլաւիօնը ընդհանուր և անդիմապիտի կարծիքի մը տակ և գրաւուեցաւ:

Իսկ ապա յաջորդ օրը (9 Մարտին) բոլոր Մանդանատ երեսփոխանները նիստին ներկայ էին: Ժաքապէշները լիցուած էին օգնականները, արեւէ վաարած էին բոլոր կիները սրովնեան սրջաւանը մը ընել տարկ էր. կրակին: Իրենցմէ չափերը տարճանակներ տնէին: Երեսփոխան Կամոն ուզեց այդ բանին գէմ գանդատիլ բայց մտիկ չըրին զինքը: Մանդաներ և օգնականները ուժգնորէն վճիռնին տուած. երկուստ կը դարձնէին մեծամասնութիւնը և տնայէս կը թուէին որ սրտած են ու է ընդդիմութեան չհանդուրժիլ: Քաղաքապետը ներկայանալով, Համայնքային Խորհուրդին հետ հաստատեց Քոնկլաւիօնի պատուիրակներու տեղեկագիրը մասնաճիւղերուն անձնաւորութեան մասին. բայց կրկնեց իրենց իզձը արտաստիւր ասեանի մը և հարուստներուն վրայ գրուելիք տուրքի մը մասին: Շատ մը մասնաճիւղեր յաջորդեցին համայնքային իշխանութեան անդամ մըն ալ պահանջելով գնատարուր և տուրքը: Սեանք այդ պահանջներուն կաւելցնէին յափշտակիչներու գէմ օրէնքի մը ինչբանքը, ստաւելալ. գոյն սակի մը հաստատու մը նպարեղինաց զինին վրայ և այն հրամանագրին բարձու մը, որ իբր ապրանք կ'սրակէր հնչուն գրամը և թույլ կուտար որ անիկա չբնարեալութեան մէջ բլայ թգիտարածէն տարբեր գետլ մը:

Այս բոլոր խնդրագիրներէն ետքը, կը պնդեն որ առաջարկուած միջոցները քուէի գրուին: Նախ կ'ուզեն անմիաջովս քուէարկիլ արատատիւր ասեանի մը հաստատման սկզբունքը: Քանի մը երեսփոխաններ կը հակառակին: Լանժուինէ խօսք կ'ստնէ և կը խնդրէ որ առնուազն, եթէ բայտածուկուէս կ'ուզուի վաւերացնիլ անրեկտնելի տոնան մը հաստատելու անարգարութիւնը, գոնէ այդ ազէտը միայն Բարիքի նահանգին համար բլայ: Կուտուէ և Վալապէ ունայն ջանքեր բրին Լանժուինի տաւաղը ընդունիլ տուլու: Մանդանը գտնեց կ'ընդհատէր բրտօրէն: Քանի մը երեսփոխաններ նոյն իսկ կ'ուզեն որ այդ ասեանը յեղափոխական անունը կրէ: Բայց Քոնկլաւիօնը տեղի երկար վիճարանութեան մը չը հանդուրժելով «կը հրամանագրէ արտաստիւր ոճրադատ տաւանի մը հաստատու մը գտակու համար ստանց վերաքննութեան և վճարել ասեանի գիմու մը, պաւաղիւրները և հակայն լափստականները և իր օրէնսդիր յանձնաժողովին կը յանձնէ իրեն յաջորդ օրը ներկայացնել կազմակերպման ծրար գիր մը»:

Այս հրամանագրէն անմիջապէս ետքը, երկրորդ մը կ'արձակեն որ հարուստներուն վրայ պատերազմական արատկարդ տուրք մը կը պնէ: Երրորդ մը՝ կազմակերպելու համար յատատու և մէկ պատուիրակութիւն խրաքանչիւր երկու երեսփոխաններէ կազմուած, որոնք պաշտան տնէնան եահանդները երթալու, հոն փութացնելու համար զօրահանութիւնը բոլոր կարելի միջոցներով, գինաթափ լնելու բոլոր անոնք որոնք չէին մեկնել, կապածիւրները ձերբակալելու, գրաւելու. հարուստներուն ձիերը, վերջապէս հոն ի գործ պնելու. համար ամենտրադարձակ բանապետութիւն մը: Այս միջոցներուն վրայ ուրիշներ ալ աւելցուցին:

Քոյէժներու կառավարական նպատանեւ-
րը այլեւ միտն պատերազմի պացոգնե-
րուն սոցոյ պիտի յատկացուէին. պաշ-
տօնատեւներու մէջ աշխատող բոլոր
ամուրիներուն տեղ պիտի դրուէին ըն-
տանիքի հայրեր, պարուքի համար
մանտարկութիւնը պիտի ֆնջուէր: Կառ-
կելու իրաւունքը ֆնջուած էր քանի
մը որ առաջ: Բոլոր այս միջոցները
ձեռք ստնուեցան ճանդոնի առա-
ջարկներուն վրայ որ շատ լաւ զիտէր
չափերը յեղափոխութեան դատին կա-
պել:

Փաթպէշները, այս օրէն գահ, գա-
ջին իրենց տկու մըին մէջ ինքզինքնին
ժափահարել այն հոսանքին համար զոր
ցոյց տուած էին, այն եղանակին հա-
մար որով կազմած էին օթեակները և
Մօնթանիի ներկայացուցած խիտ շար-
քերուն պատկուելի հաւաքումին հա-
մար: Ինքզինքնուն յանձնարարեցին
շարունակել, և ամէնքն ալ ներկայ
զանուել հետեւեալ օրուան նախին որ
պիտի կազմուէր արատաւոր առեանք:
Իրարու կ'ըսէին որ Ռօպէսթիւն այդ-
պէս յանձնարարած է. սակայն և այն-
պէս դեռ գոհացած չէին ձեռք բեր-
ուած արդիւնքէն: Իրենցմէ մէկը ա-
ռաջարկեց լնդրագրով մը պահանջել
յանձնաժողովներու և նախարարութեան
փոփոխութիւնը, բոլոր պաշտօնատար-
ներուն ձեռքաւարումը իրենց հրամար-
ման իսկ րազէին ինչպէս նաեւ թղթա-
տարակա՝ պաշտօնականներուն և հակա-
յեղափոխական օրագրողներուն: Անմի-
ջապէս կ'ուզեն խնդրագիրը կազմել.
այլ սակայն նախապահ զիտել կու-
տայ որ ընկերութիւնը հաւաքական
լնդրագիր մը չի կրնար առլ և կը հա-
մաձայնին որ երթան արիւ տեղ մը
զանեւ որ հաւաքումին պարզ խնդ-
րարկում հանգամանքով: Այն ատեն
Բարիզի մէջ կը գրուին: Փխորը կը
տիրէր նոն: Հարիւրի չափ մարդիկ,
սովորական առաջնորդները բոլոր ան-

կարդութեանց, նրոնց զուխը կը
գտնուէր Լագուարի, ատրճանակներով
և սուրերով զինուած, օրագրող Կոր-
տայի տունը դադած և մամուլները ֆախ-
ջախած էին: Կորտա փախած էր և հա-
ղիւ թէ յաջողած էր ազատիլ մեծ
քաջութեամբ և պաշարիւնով ինք-
զինքը պաշտպանելով: Եոյն բանը ը-
րած էին Քրոնիկի հրատարակիչին
բնակարանը որուն ապարանը նոյնպէս
քանդած էին: Հետեւեալ օրը, ամսուն
10ը, կը սպառնար աւելի փոթորկալի
ըլլալ: Կիրակի մըն էր, ցորենի չու-
կային մասնաճիւղին մէջ ճաշ մը
պատրաստուած էր, հանդէս մը ապու-
համար, զինուորականներուն որոնք զէպի
բանակը պիտի մեկնէին. ժողովուրդին
տեղւորմութիւնը միանալով ինչպիսի
զրգուտիւնան առնէն զէջ ծրագրունե-
րուն կրնար մզել: Փօնփոխութիւնը սրան
ալ այնքան լեցուեցաւ որքան քաղաքը:
Օթեակներուն, և Մօնթանիի մէջ չարքե-
րը նոյնքան սեղմ, նոյնքան սպառնա-
կան էին: Վերադառնութիւնը բացուե-
ցաւ մանրամասնութեանց վրայ: Զրա-
ղեցան Տիւմուրիէի մէկ նամակով:
Ռօպէսթիւն զօրավարին առաջարկե-
րուն կողմը բռնեց և պահանջեց որ
ամբաստանութեան նշմարկումին Լանու
և Սլէյմէյ, որոնք երկուքն ալ յառա-
ջապահ գահըին հրամանատարութիւնը
կ'ընէին վերջին պարտութեան միջո-
ցին. ամբաստանութիւնը անմիջապէս
տեղի ունեցաւ: Յետոյ խնդիրը եկաւ
պատու իրակ երևոխութեանները համալ
հանելու զօրահանութեան համար: Սա-
կայն և այնպէս, ատոնց քուէն տնդա-
մեշտ էր արատաւոր առեանքին հառ-
առամանը համար, որոշուեցաւ զայն
կազմակերպիլ նայն օրուան ընթացքին
և հետեւեալ օրը փոթադնել պատ-
ու իրտիկները: Անմիջապէս ֆամպաւէրէս
պահանջեց թէ արատաւոր առեանքին
և թէ նախարարութեան կազմութիւնը:
Այն ատեն Պիւզօ զէպի ի բնմը բար-

ձրայաւ, և ընդհատուեցաւ ըստն ըս-
զոքներէ: «Այս բողոքները, գոչեց
անիկա, ինծի կը հասկցնեն ինչ որ
արդէն գիտէի, թէ քաջութիւնն է՝ մեզի
պատրաստած բռնապետութեան ընդ-
դիմանալը»: Նոր չէտ կեներ: Անիկա կը
չարուճակէ: — «Զեղի կու տամ իմ
կեանքս: Բայց կ'ուզեմ իմ յիշատակը
փրկել անպատուութենէ՝ ընդդիմանա-
լով ազգային Քոմիտեի տէր ընտանե-
տութեան, կ'ուզեմ որ գտաք ձեր ձեռ-
քերուն մէջ իրար խառնէք բոլոր իշ-
խանութիւնները»: — «Պէտք է զործել
և ոչ թէ հասակոտել» կը գոչէ ձայն մը:
— «Իրաւունք ունիք, կ'ըսէ Պիպո,
միտպետութեան քառադոշներն այ բոլի
որ պէտք է դարձել և հետեւորայր մէկ
հոգիի մը բռնապետական կառավարու-
թիւնը լաւագոյնն էր...»

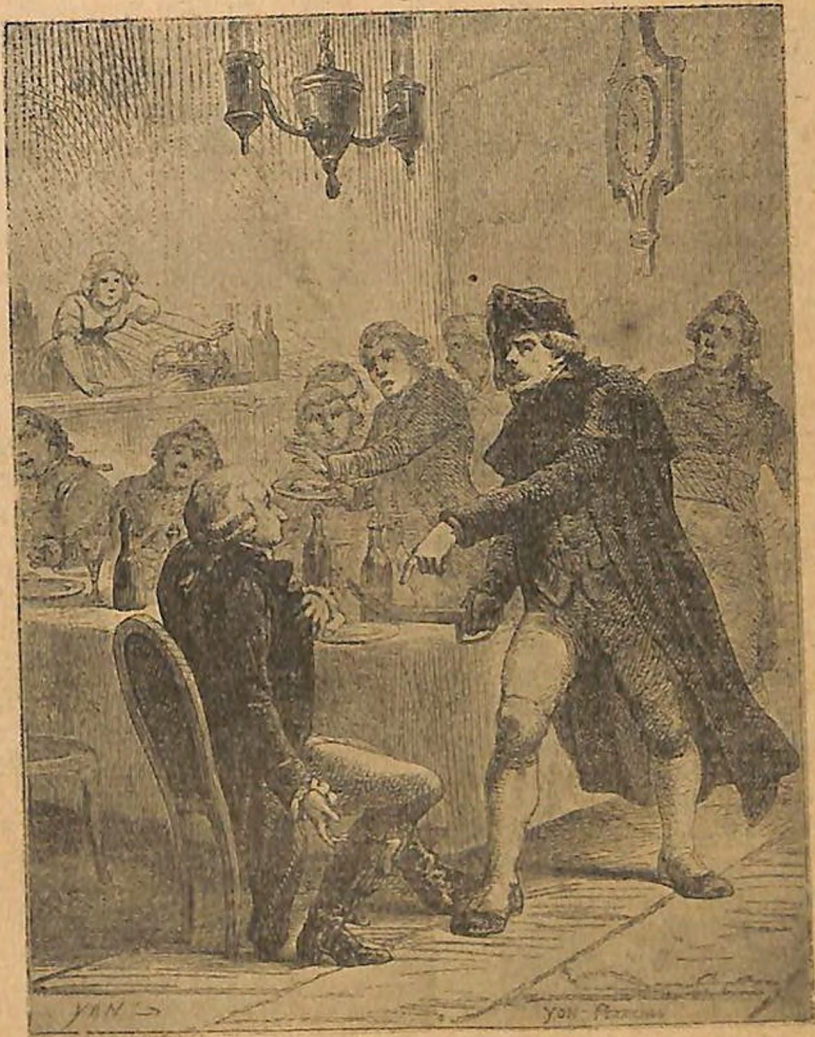
Նոր ազմուկ մը կը բարձրանայ,
չփոխութիւնը կը փոքրէ ժողովին մէջ.
վերջապէս կը համաձայնին յետաձգել
Նախարարութեան կազմութիւնը, և
այժմ միայն զրազիլ արտասովոր առ-
եւանով: Յանձնաժողովին անգիկազիրը
կը պահանջեն: Այդ անգիկազիրը պատ-
րաստած չէ, բայց անոր տեղ կ'ուզեն
այն ծրարները որոնք մտաին համաձայն
էին: Ռապիւլէնտը դաին կը կարգա-
յայտելով հանդերձ անոր խառնութեան
վրայ: Ահա առիկ թէ ինչ կ'առաջարկէ
ամենաուժգին ցախ չեչառով մը:

Առանձնը կազմած Եփաի բլրայ
ներ գտնաւորներէ պարս Քոմիտեիները
Եփաի անտանէ: անիկա անկախ Եփաի
բլրայ ամէն ձեռքերու թիւնէ, և հա-
մարմ Եփաի գոյացնէ ընդոր միջոցնե-
րով, ալ պատեանը յաճնած Եփաի
բլրայ երկու մասի: որոնք անընդհատ
նիստ Եփաի գոյացնեն: Եփաի հետա-
մարդէ ըստ Քոմիտեի տէր տնտեսա-
նադրին, կամ ուղղակի գաճոնք որ
իրենց վարստնքով կամ իրենց կար-
ծիքներու արտադրատութեամբ մագու-
լիւ լոյր մարտնչելին գաճոնք, որ հիւ

րէմի միջոցին ունեցած զիրքերուն
հետեւանքով, կը յիշեցնեն այն անտան-
նաճարհումները զորս գրած Էին
Իսկաւորները:

Այս ահալի ծրարըն ընկերացման
միջոցին ձախակողմէն ձախահարու-
թիւններ կը սրայթին և ուժգին յուզում
մը կը յայտնուի աջակողմէն: «Նախ-
ընարկի է միանիլ, կը գոչէ Վէրնիս,
քան թէ համաձայնիլ այս Վենետիկեան
հաստատութեան և ան հաստատման: —
ժողովուրդին պէտք է, կը պատառ-
խանէ Ամար, կամ փրկութեան այս
միջոցը, և կամ ապրտամբութիւնը: —
«Եւրոպայեան իշխանութեան համար
իմ ունեցած ճաշակը, կ'ըսէ Քամարն,
բաւական ճանիթ է, բայց եթէ մագու-
լիւ լոյր սխալեցաւ ընտրութեանց մէջ,
մենք ալ կրնանք սխալիլ ալ ինք գո-
տաւորեալն ընտրութեան մէջ, և այն
տանն անտնք անտանեկ բռնաւորներ
Եփաի գաճոնք զորս մեր գլխուն վրայ
դրած Եփաի բլրանք մեր ձեռքովը:
— Այս տանանք, կը գոչէ Տիւնէմ,
նոյն թեկ չառ թայլ է շարագործներու
և հակադիպոսիտութեաներու: հանդէպ»

Ժխորը կ'երկարաձգուի և մտնա-
նակը կը սպասի սպասեալիքի, Նախա-
սինքներու, և ամէն կարգի սպալակ-
ներու մէջ: «Մենք սանկ կ'ուզենք» կը
գոչեն ոմանք: — «Մենք նոյնի չենք
ուզիր» կը պատասխանեն միւսները:
Պատէր երգուեալ գաճոնքներ կ'ուզէ
և անոց անհրաժեշտութեան վրայ
կը սրայէ Դիւսսո կ'ուզէ որ անտնք
Բարբիլէն ընտրուին: Պատեալ-Յանի-
րէս, կ'ուզէ որ անտնք ընտրուին ամ-
բողջ հանրապետութեան, սրովհետեւ
նոր տանանք Եփաի գաճոն հաճոնչնե-
րու, բանակին և ամենուրեք դարձած
ոճիրները: Օրը կ'անցնի և արդէն գի-
շերը կը մերձենայ: Նախադաճ ժան-
տենէ կը համոռնուի գաճոնքն անտ-
ջարկները և կը պատրաստուի
գաճոնք ըստ ինքնակրու: ժողովը

ՆՐԵՍՏՈՒՄԱՆ ԼՐՐԱՆՈՒՄԻ ՍՊԵՆՏՈՒԹԻՒՆԸ

յոզնու թե՛նէ ընկճուած , էր թափ թէ աշոգ քան բռնու թե՛նէ աւելի տալու մօտ է : Բլէնի անդամները կը սկսին քաշուիլ և Մօնդաներ զանաւոր վերջի վերջոյ երկչոտ զարձնելու համար կը պահանջէ որ բարձրաձայն քուէարկենք ռաշխարհիս ծանօթացնելու համար այն մարդիկը որոնք կ'ուզեն անմեղու թիւեր սպաննել որչնքի չափին առկա : Այս ահա որ լապալպանչու թիւեր հաւանդ կուտայ աջակողմին և կեղբոնին , և

հակառակ առկն հաւանականութեան մեծամասնութիւնը կը յայտարարէ 1. թէ երգուհաղներ պիտի ըլլան , 2. թէ աշոգ երգուհաղները հաւասար թիւով պիտի բնարաին տահանդներէն , 3. թէ Քօնիմանիօնն է որ զանաւոր պիտի անուանէ :

Այս երեք ատաջարկները ընդունուելէն հաք ժանտնէ կը կարծէ թէ ժամ մը հանդիստ պարտաւոր է առաջ ժողովին որ յոյնու թե՛նէն ընկճուած

էր: Երեսօրթանները ոտքի կ'ելլեն մեկնելու համար: «Կը հրաւիրե՛մ, կը գոչէ Տանդօն, ճշմարիտ քաղաքացիները իրենց տեղերը մնալ» Այս սարսափելի ձայնը լսելուն պէս իւրաքանչիւրը իր տեղը կը նստի: «Ե՛նչ, կը յարէ Տանդօն, այն վայրկեանին երբ Միրանտա կրնայ պարտուիլ, և Տիւմուրէի յետապահ՝ գունդը բռնուելով կրնայ ստիպուիլ զինամթափ բլլալու, այդ վայրկեանին է որ կը խորհիք ձեր պաշտօնը լքելու»^{*)}: Պէտք է որ վերջացնէք այս արտակարգ օրէնքներու հաստատումը որոնք կոչուած են ձեր ներքին թշնամիները սարսափեցնելու: Պէտք է որ անոնք բլլան կամայական, որովհետեւ անկարելի է զանոնք ճշգրիտ դարձնելը. որովհետեւ, անոնք որքան ալ սարսափելի բլլան, դարձեալ նախընտրելի պիտի բլլան ժողովրդային մահապատիմներէն որ այսօր, ինչպէս Սեպտեմբերին, արդարութեան դանդաղութեանց հետեւանքը պիտի բլլան: Այս ատեանէն ետք պէտք է կազմակերպել կորովի գործադիր իշխանութիւն մը որ անմիջական յարարելութեան մէջ բլլայ ձեզ հետ և որ կարենայ ձեր բոլոր միջոցները, մարդ թէ՛ զրամ, չարմաման մէջ գնել: Ուրեմն, այսօր արտասովոր ատեանը, վաղը գործադիր իշխանութիւնը և վաղը չէ միւս օր՝ ձեր պատուիրակներուն ղեկի գաւառները մեկնումը: Թո՛ղ զիս զրպարտեն, եթէ կ'ուզեն, և թո՛ղ իմ յիշատակս կորսուի, բայց թող հանրապետութիւնը վերկուի»

Հակառակ այս բոռն կոչին, մէկ ժամուան դադար կը արուի և երեսօրթանները կ'երթան անհրաժեշտ հանգիստ մը ընելու: Մօտաւորապէս երեկոյեան ժամը եօթն էր: Կիրակիի

անդործութիւնը օրուան մէջ տեղի ունեցած խնջոյքներ, ժողովին մէջ յուզումած հարցը, ամէն բան կը նպաստէին ժողովրդական գրգռութիւնը աւելցնելու: Առանց որ աստջուրնէ կազմուած դատադրութիւն բլլար, ինչպէս Ժիրօնտէնները կարծեցին, միմիայն միաքերու արտադրութեամբ կը մզուէին ազմկալից անասարան մը պարզել. Ժաքօպէններու ակումբը ժողովուած էին: Պանդապօլ փութացած էր հոն տեղեկութիւն ստալու. Քոնստանտինի նիստին վրայ և հայրենասէրներէն դանդաղելու որ այն օրը այնքան կորովի չէին եղած, ինչպէս էին նախորդ օրը: Համայնքային ընդհանուր խորհուրդը նոյնպէս նիստ ունէր: Մասնաճիւղերը լքում բլլալով խաղաղ քաղաքացիներէն, քանի մը կտապկներու ձեռքը մատնուած էին որոնք կրակուրոց որոշումներ կ'առնէին: Քաղրը-Նասիօնի մասնաճիւղին մէջ տոանջութը կատարելներ սրտած էին որ Սէնի նահանգը այդ միջոցին պէտք էր գերիշխան բլլար և Բարիկը բնորակաւ մարմինը անմիջապէս պէտք էր հաւաքուի ազգային Քոնստանտինէն դատելու անհատաարիւմ երեսօրթանները որոնք կը դատարկէին յեղափոխութեան թրչնամիներուն հետ: Նոյն օրոշումը որդեգրեցին նաեւ Քօստայիներու ակումբին մէջ և մասնաճիւղին ու ակումբին մէկ պատուիրակութիւնը այդ միջոցին Համայնքային Խորհուրդին կ'երթար այդ բանը հաղորդելու: Խուլարարներ, ինչպէս սովորաբար կ'բլլայ ամէն շարժումներու մէջ, կը վաղէկն քաղաքին ղուռները գոցելու:

Այդ նոյն պահուն, կատաղի ամբոխի մը ազադակները կը թնդային փողոցներուն մէջ. այն նորակոչները որոնք ընթրած էին ցորենի չուկային մէջ, կատաղութեամբ լեցուն և գիտով, զինուած ատրճառակներով և սուրերով կը յառաջանային ղեկի Ժաքօպէններուն որսորդ, ահաւի կրգեր թնդացնելով: Հոն կը հասնէին նոյն այն վայր-

*) Այդ միջոցին գեռ չէին գիտեր որ Տիւմուրիէ Հոլանտան թողած էր և Սէօլի վրայ վերադարձած:

կեանքին երբ Պէնդապօլ կը վերջացնէր իր տեղեկատուութիւնը օրուան նիստին վրայ. դրան առջև հասնելով խռովարարները կ'ուզէին մանկել: Անոնք կ'անցնէին սրահէն ծափահարութեանց մէջ. իրենցմէ մէկը խօսք կ'առնէ և կ'ըսէ. «Քաղաքայինէ՛ր, հայրենիքի վստահի պահուն, Օգոստոս 10ի յաղթականները ռաք կ'ելլեն ընտելնջ ընելու համար արտաքին և ներքին թշնամիները:— «Այո՛», կը պատասխանէ անոնց նախագահ Քոլօ-ա՛նէրպուս, հակառակ դաւադրողներուն, ձեզի հետ պիտի փրկինք ազատութիւնը:» Այն ատեն Տէֆիէօ խօսք առնելով կ'ըսէ որ Միրանտա Բէդիօնի մարդն է և կը դաւաճանէ, թէ Պրիսօ Անգլիոյ դէմ պատերազմ յայտարարել տուաւ Ֆրանսան կորուստի մասնելու համար: Միայն մէկ միջոց կայ փրկութեան, աւելցուց, այն է՝ ազատիլ ըստոր այս դաւաճաններէն, ըստ վերաքննութեան սկզբունքի կուսակիցները ձերբակալել իրենց տուներուն մէջ, և ուրիշ երեսօտիսներ անուանել տալ ժողովուրդէն: Մարդ մը, զինուորականի հազուստ հազած, և դուրս ելլելով այն ամբողջն որ նոր սրահէն անցած էր, պնդեց որ ձերբակալումը բաւական չէ և թէ վրէժ-խնդրական արարքներ պէտք են. «Ինչ է անդադարելիութիւնը, կ'ըսէ, ես զայն տաքերոս տակ կ'առնեմ...» Այս բառերուն վրայ կը հասնի Տիւպուս որ Քրանտէ և ընդդիմանալ կ'ուզէ այս առաջարկներուն: Անոր ընդդիմութիւնը ահաւել ժխտ մը յառաջ կը բերէր: Կ'առաջարկեն երկու խումբի բաժնուիլ, որոնց մէկը պիտի երթար Քօրաբլիէ ելլալունը փնտրուելու և միւսը պիտի երթար Քօնվանսիօն, սրահէն անցնելու և անոր հասկնել տալու ըստ այն բաները որ անկէ կը պահանջուէր: Կը վարանին մեկնու մը սրտելու. բայց օրեակներէն սրտէ կը խուսեն, լոյսերը կը մարեն,

խռովարարները կը յաղթանակեն և երկու մասի կը բաժնուին Քօնվանսիօն և Քօրաբլիէներու ակումբը երթալու համար:

Այդ միջոցին Լուվէի կինը, որ իր ամուսնոյն հետ ժաքօպէններու ակումբին մօտ, Սէնդ Օնօրէ փողոցին մէջ կը ընակէր, լսած էր այդ սրահէն բարձրացող վայնասունները և հոն գացած էր հասկնալու համար թէ ինչ կ'անցնիր կը դառնայ: Անիկա ներկայ կ'ըլլայ այդ տեսարանին. կը վազէ եղածը իմացնելու Լուվէին որ աջակողմի շատ մը անդամներուն հետ հեռացած էր Քօնվանսիօնէն ուր կ'ըսէին թէ պիտի սպաննուին: Լուվէ՛ դիտուած՝ ինչպէս սովորութիւն էր, գիշերուան միթութենէն կ'օգտուի, դուռնէ դուռ կ'երթայ իր բարեկամները զգուշացնելու և անոնց ժամադրութիւն մը կը նշանակէ ծածուկ տեղ մը ուր գերծ պիտի ըլլային մարդասպաններուն հարուածներէն: Այդ բարեկամները կը զանէ Բէդիօնի տունը ուր խաղաղօրէն կը խորհրդածէին արձակուելիք հրամանագիրներուն վրայ: Լուվէ կը ջանայ իր երկիւղները անոնց հաղորդել և չի յաջողիր պաղարիւնը խռովելու Բէդիօնի, որ, երկնքին նայելով և տեսնելով որ կ'անձրեւէ, կ'ըսէ ցրտութեամբ. բան մը չլլար այս գիշեր: Սակայն և այնպէս ժամադրութիւն մը կու տան և իրենցմէ մէկը Գիլովէլէկան անունով, աճապարանքով կ'երթայ Պրէսպի դումարտակին զօրանոցը զանոնք գէնքի տակ առնելու համար:

Այդ միջոցին նախարարները հաւաքուած են Լըպրէօնի տունը և ունէ ուժ չունենալով իրենց սրամաղրութեան ներքի. չէին գիտիր թէ ինչ միջոցի պիտի դիմեն Քօնվանսիօնը և ինքզինքնին պաշտպանելու համար, որովհետեւ իրենք ալ սպառնալիքի ներքիւ էին: Ժողովը սարսափի մէջ խռատուած կը սպասէր սոսկալի ելքի

մը և ամէն մէկ ազմուկին, իւրաքանչիւր աղաղակին կը կարծէր թէ ահա մարդասպանները կը խուժնն ներս: Միայն քառասուն անդամներ մնացած էին աջակողմը, և կը սպասէին որ իրենց վրայ յարձակէին. գէնքեր ունէին և ատրճանակներն պատրաստ րոնած էին: Իրարու մէջ համաձայնած էին յարձակիլ Մօնղանի վրայ առաջին շարժումին և անոնցմէ կրկնապէս չափ չատ անդամներ սպաննել: Օթեակները և Մօնղանը նոյն զիրքին մէջ էին և երկու կողմէն արիւնալի և սոսկալի անասանի մը կը սպասէին:

Բայց դեռ թաւական յանդգնութիւն չկար որ Օգոստոս 10 մը Քօնվանսիօնի դէմ զործադրուէր. ասիկա միայն նախապատրաստական տեսարան մըն էր, ասիկա դեռ Յունիս 20 մըն էր: Համայնքը չհամարձակեցաւ այժմ տալ շարժում մը՝ որուն թաւական պատրաստուած չէին միտքերը, անիկա նոյն իսկ չատ անկեղծօրէն զայրացաւ: Այն միջոցին որ Քօրսըրիէներու և Քաղըր-Նասիօնի պատուիրակութիւնները ներկայացան, քաղաքապետը զանոնք վստայեց անոնց զերենք լսել ու զեղու:

Հաճախատար՝ Ժաքօպէններուն հանդէպ, անիկա չէր սիրեր միբնուէնները, նոյն իսկ թերևս անոնց անկուսի կը վախճէր, բայց կրնար կարծել որ շարժում մը վտանգաւոր է: Ասկէ զատ՝ ինչպէս Բէդիօն Յունիս 20 ին և Օգոստոս 10 ին, անիկա ապօրինի թեան դէմ կ'ընկրկէր և կ'ուզէր որ րոնութիւնն բանեցնեն իր վրայ, սեղի տալու համար: Ուրեմն միբնեց երկու պատուիրակութիւնները: Հէպէս և Շօմէթ, Համայնքին պատմադրերը, իրեն նկատ կ'եղան: Հրամաններ զրկեցին քաղաքին դուռները բաց պահելու համար, կոչ մը խոստովեցին ու զգուշացան մասնաճիւղներուն, ուրիշ մը ժաքօպէններուն, զանոնք ի կողմ հրապարակու համար: Սանդէս աւանդէն կորովի ճառը խօսեցաւ. Համայն-

քին մէջ և անոնց դէմ բարձրացաւ, որոնք նոր ապստամբութիւն մը կ'ուզէին: Ըստ որ րոնաւորը տապալուած ըլլալով, այս ապստամբութիւնը կրնար ուզուիլ ժողովարդին դէմ միայն, որ այժմ առանձին կը տիրէր. եթէ զէշ և բնութիւններ կային, պէտք էր անոնց հանդուրժել, ինչպէս հանդուրժած էին Մօրիի և Քաղալիսի, թէ՛ Բարիկ տարող Ֆրանսան չէր և պարտաւոր էր ընդունիլ նահանգներու երեսփոխանները, թէ՛ գաղով պատերազմական նախարարին, եթէ մարդիկ հրաժարեցուցած էր, այդ բանին իրաւունք ունէր, քանի որ պատմութեանստուն էր իր գործակալներուն, . . . թէ՛ Բարիկի մէջ՝ քանի մը անմիտ և մոլորած մարդիկ կը կարծէին կարենալ կտալարել և ամէն բան պիտի կազմալուծէին. թէ վերջապէս զինուորական ոյժը ոտքի պիտի հանէր և շարակամները կարդի պիտի բերէր:

Իր կողմէն Պէօրնօնիլի, որուն ապարանքը պաշարուած էր, իր պարտէպին պատերէն անցաւ, կրցածին չափ մարդ հաւաքեց, Պրէպի գումարտակին զոյիւր անցաւ և խառնարաններուն սեպեցնել տուաւ. ինքզինքը՝ Քաղըր-Նասիօնի մասնաճիւղը, Քօրսըրիէները, Ժաքօպէնները իրենց տեղերը վերադարձան: Այսպէսով Համայնքային Խորհուրդին զիմադրութիւնը, Սանդէսի վարմունքը, Պէօրնօնիլի և Պրէպիներուն յաջողութիւնը, թերևս նաև անձերը՝ որ առատօրէն կը տեղար, արդիւնեցին որ ապստամբութիւնը տարածուի: Արդէն կիրքը դեռ չատ զօրաւոր չէր այն բանին դէմ, որ կար ամենաուղիւն և ամենապիտան շարժազ հանրապետութեան մէջ:

Բէդիօն, Քօնտօրսէ, Վէրնիօ դեռ աստեղ մը Քօնվանսիօնի մէջ չուրջ պիտի տալին իրենց քաջութիւնը, տաղանդը և իրենց հրապարակ սերձախօսութիւնը: Ամէն բան հանդարտեցաւ: Քաղաքապետը Քօնվանսիօնին տեսանքը կանչու և-

լով զայն սպառնուցուց, և նոյն զիշերն իսկ խաղաղութեամբ վերջացուցին այն հրամանագիրը, որ կը կազմակերպէր արտասովոր ատենանք։ Այս դատական ատենանք կը բաղկանար երգուհեաներէ, հինգ գատաւորներէ, ընդհանուր պատասազէ մը, երկու օգնականներէ, որոնք ամենքն ալ Քօնվանտինի կողմէ ընտրուած էին։ Երգուհեաները պէտք էր որ ընտրուէին Մայիս ամիսէն ստաջ և առժամակ կերպով մը կարելի էր զանոնք առնել Բարիզէն և չորս դրացի նահանգներէն։ Երգուհեաները պարտական էին իրենց կարծիքը բարձրաձայն յայտնելու։

Մարտ 10ի զէպքին հետեւանքը և՛ դաւ աջակողմի անդամներուն զայրոյթը արթնցնել և չլիովութիւն պատճառել ձախակողմիներուն, որոնք կասկածելի եղած էին այս վաղահաս ցոյցերով։ Ամէն կողմէ կ'ուրանային այս շարժումը իրր սպօրէն և իրր աղգային ներկայացուցչութեան սպառնացող։ Անոնք իսկ, որոնք նոր ապստամբութեան մը գաղափարը չէին մերժեր, այս շարժումը կը դատաւարտէին իրր գէշ վարուած և կը յանձնարարէին զգուշանալ այն կազմալուծողներէն, որոնք տարագիրներէն և Անգլիայէն վճարուած էին իւսովութիւններ զրգուելու համար։ Ժողովին երկու կողմերը կարծես թէ զապտի կը համաձայնէին այս կարծիքը հաստատելու համար։ Երկու կողմն ալ զապտի աղքեցութիւն մը կ'ենթադրէին և զիրար կ'ամբաստանէին այդ բանին իրր միզտակից։ Տարօրինակ զէպք մը անգամ մըն ալ հաստատեց այս ընդհանուր կարծիքը։ Ռուսաստանի մասնաճիւղը, կամաւորներ ներկայացնելով ամբաստանագիր մը պահանջեց Տիւմուրիէի գէմ՝ այն զօրաւարը, որուն վրայ դրուած էր այդ պահուն ֆրանսական բանակին բոլոր յոյսը։ Այս խնդրագրին ընթերցումին, զոր ըրաւ մասնաճիւղին նախապահը, զայրոյթի

ընդհանուր աղաղակ մը բարձրացաւ։ «Ասիկա ազնուապետական մըն է, կը գոչէին, Անգլիայիներէն կաշառուած։» Նոյն այդ միջոցին կը նային այն դրօշին, զոր մասնաճիւղը կը կրէր և զարմանքով կը նշմարեն որ անոր վրայի կապը ճերմակ է, ու չուշանի ծագիկներ կան վրան։ Անմիջապէս, զայրոյթի աղաղակներ կը բարձրանան, չուշանուծագիկները և կապը կը լւքտեն, ու անոնց ակզը կը զննն հռազոյն ժապաւէն մը, զոր կին մը նետած էր օթեակներէն։

Իշնար խօսք կ'առնէ անմիջապէս, այդ մասնաճիւղի ատենապետին ղէմ ամբաստանագիր մը պահանջելու համար։ աւելի քան հարիւր քուէ կը շահի այս առաջարկը, ամենէն աւելի ուշադրութիւն դրակցին Մաուպի սախօքերը։ «Այս խնդրագիրը դաւադրութիւն մըն է, պէտք է զայն կարգալ ծայրէ ծայր, պիտի տեսնէք որ անոր մէջ կը պահանջուի զլուխը Վէրնիոյի, Կուստէի, Ժանսօնէի և այլոց կը հասկնաք թէ մեր թշնամիներուն համար որքան մեծ յաջմանակ մը պիտի բլլար այսօրինակ կոտորած մը։ Քօնվանտինը պիտի ամալանար...»

Ամէն կողմէ ջերմ ծախահարութիւններ ընդհատեցին Մաուպի խօսքերը։ Անիկա յիշ յետոյ կրկին խօսք տուաւ, ինք անձամբ մատնանշեց գրութիւնը զրգուելուներէն մին՝ ձուրնիկէն և պահանջեց որ անիկա ձերտակարտի։ Անմիջապէս այդ պահանջին զոհացում տրուեցաւ, սմբողջ խնդիրը յանձնուեցաւ ընդհանուր ապահովութեան մասնաճիւղին, և Ժողովը հրամայեց որ Տիւմուրիէի զրկուի արձանագրութեան ընդօրինակութիւնը, անոր ապացուցանելու համար որ Ժողովը մասնակից չէ իր մասին կատարուած զրպարտութեանց։

Երիտասարդ Վարլէն, Ֆուրիէի բարեկամը և բնկերը, Ժաքօպէններու

աղոււմբը վաղեց անոր ձերբակալման դէմ բողոքելու և առաջարկեց երթալ զայն ազատել: «Թուրնիէ, ըսաւ, միակ մարդը չէ որուն դէմ վստանդ կը սպառնայ: Լազուսքի, Տէֆիէս, ևս ինքս վերջապէս, սպասնալիքի տակ կը գտնուինք: Յեղափոխական տակաւնը, զոր հաստատած են, զէնք մը պիտի ըլլայ հայրենասէրներուն դէմ, ինչպէս որ եղաւ Օգոստոս 10 ի տակաւնը, և այն եղբայրները, որ զ'ս մտիկ կ'ընեն, այլ ևս տաքայէն չպիտի համարուին, եթէ ինծի չը հետեւին»: »

Յետոյ ուղեց ամբաստանել Տիւմուրիէն, և ահա նոյն պահուն շատ մեծ իրարանցում մը յառաջ եկաւ ժաքօպէններուն մէջ: Նախագահը գլխարկը գլուխը դրաւ և ըսաւ թէ ժաքօպէններու դէմ դաւադրութիւն կայ: Պիյօ-Վառէն ինքն ալ բռն խորհրդացաւ և զանգատեցաւ այս կրակուրոց առաջարկներէն. արդարացուց Տիւմուրիէն, զոր չեմ սիրեր, ըսաւ, բայց որ հիմա իր պարտականութիւնը կը կատարէ, և որ ապացոյցը սուտաւ թէ կորովի կերպով կուրի կ'ուզէ: Պիյօ-Վառէն բողոքեց այն ծրագրին դէմ, որ կը ձգակը ազգային Քոնվանսիօնը կազմալուծել զաւարտութիւններով, և ի վերջոյ ոյժ սուտ այն ծրագրին, որով բնկերութիւնը պիտի մաքրագործուէր զայն վստանող զապանի թշնամիներէն ազատելով:

Պիյօ-Վառէնի խօսքը մտիկ ըրին, զոհացողիչ լուրեր, օրինակի համար՝ Տիւմուրիէի ձեռամբ կատարուած զինուորական համախմբումը, և հանրապետութեան ճանաչումը՝ Բօրդօյի կողմէ, վերջապէս անդորրութիւնը վերահաստատել տուին:

Ահա այդպէս, Մատա, Պիյօ-Վառէն և Ռօպէսիէս որ նոյն իմաստով խօսեցաւ, բոլորն ալ գրգռեցնելուն դէմ կը ծառանային և համամիտ կը թուէին որ թշնամին կը վճարէր այդ

գրգռեցնելուն վարձքը: Ասիկա անվիճելի ապացոյց մըն էր թէ զաղսնապէս կազմակերպուած դաւադրութիւն մը գոյութիւն չունէր, ինչպէս կը կարծէին: Եթէ իրօք ըլլար այդպիսի դաւադրութիւն մը, ապահովաբար Պիյօ-Վառէն, Մատա և Ռօպէսիէս քիչ թէ շատ մասնակցութիւն ունեցած պիտի ըլլային:

Անոնք ստիպուած պիտի լռէին, ինչպէս Օրէնդիւր Ժողովի ձախակալմբ՝ Յունիս 10 էն յետոյ հարկադրած էր լուի, և անտարակոյս, չպիտի 'ընային պահանջել իրենց մեղսակիցներէն մէկուն ձերբակալումը: Բայց այս պարագային, յառաջ եկած չարժուած յոյժովութիւնը գրգռութեամբ մը արդիւնքն էր, և կարելի էր զայն ուրանալ, եթէ շատ կանխաձեռն ու գէշ կաղմաւ կերպուած չըլլար: Բաց աստի, Մատա, Ռօպէսիէս և Պիյօ Վառէն թէ և կ'ուզէին որ Ժիրօնաւորները ինքնաբայց անկողծօրէն կը վախնային արտասոհմանի մեքենայութիւններէն, յաղթական թշնամին առջև տեղի ունենայիք կազմալուծումէ մը կը վախնային, զաւանդներու կարծիքը կը չօշափէին, այս չարժումներուն յառաջ բերած ամբաստանութիւններէն կը նեղանային, և հաւանականաբար դեռ կը խորհէին միայն ձեռք անցընել բոլոր ճախարարութիւնները, բոլոր մասնախումբերը և Ժիրօնաւորները կատարական պաշտօնատաններէն վանել, առանց զանոնք բռն կերպով վանելու օրէնսդիր մարմինէն:

Միակ մարդ մը, Տանդօնը, կարելի էր կասկածի ենթարկել, հակառակ որ Ժիրօնաւորներու տմենէն քիչ կատաղի թշնամին էր: Ասիկա մեծ ազդեցութիւն ունէր Քօրպրիէներուն վրայ, որոնք այս չարժումն հեղինակներն էին. անիկա աջակողմեան անդամներուն թշնամի չէր, բայց հակառակ էր անոնց չափաւորական գրու-

թեան, որ ըստ կամս կը դանդաղեցնէր կառավարական գործունէութիւնը: Տանդօն ամէն գնով կը պահանջէր արտասովոր ատեան մը և դերադոյն քօմիթէ մը, որ անդիմադրելի բռնապետութեան ոյժն ունենար, որովհետեւ անիկա ամէն բանէ աւելի կը բաղձար որ յեղափոխութիւնը յաղթանակէ: Եւ հաւանական է որ Տանդօն զազանապէս վարած ըլլայ 10 Մարտի զրգսիչները, ահաբեկեցնելու համար Ժիրօնալէնները և անոնց գիմադրութիւնը բնկծելու: Աս նուազն սա չափը ստույգ է որ Տանդօն փութկոտութիւն ցոյց հառաւ խռովութեանց հեղինակները յանցաւոր հանելու, ալ ընդհակառակը՝ տեսնուեցաւ որ անիկա կը կրկնապատկէ իր դիմումները, որոնք զի ահաւոր և արագ կերպով մը կառավարութիւնը կազմակերպուի:

Ինչ որ ալ ըլլայ, ամէն ոք համաձայն էր որ աղետականներն էին այս շարժումներուն զազանի գրգիշները: ամէն մարդ այսպէս կը հաստատար կամ հաստատու կը կեղծէր: Վէրնիօ, խանդավառութեն պերճախօս ճառով մը, որուն մէջ ամբողջ զաւադրութիւնը դատաւարակց, ինքն ալ այսպէս ենթադրեց. արդարեւ անիկա մեղադրուեցաւ չուլէշն, որ կ'ուզէր որ ժաքօպէնները աւելի ուղղակի կերպով յարձակման ենթարկուին. բայց անիկա

խոստում ստացաւ որ արտասովոր ատեանին առաջին մասնագութիւնը պիտի ըլլար՝ Մարտ 10ի հեղինակները հետապնդել:

Դատական նախարարը, որ պաշտօն ստացաւ տեղեկագիր մը պատարասել պատահած դէպքերուն վրայ, յայտարարեց որ ո՛չ մէկ տեղ զտած էր այն յեղափոխական մարմինը, որուն կը վերադրէին այդ դէպքերը: Եւ ինքը տեսած էր միայն ակուսիւններու զայրոյթը և խանդավառութեան վայրկեանի մը միջոցին եղած առաջարկներ: Նախարարը կը տեղեկագրէր թէ, ամենէն որոշ բանը զոր տեսած էր Քօրազա սրճարանին մէջ գումարուած ժողով. մըն էր, որուն կը մասնակցէին Քօրադիւններու մէկ քանի անդամներ, որոնք էին Լազուս-քի, Պարնիէ Կլաման, Տէֆիէօ, Վատլէ, որոնք մասնաճիւղերու սովորական զրգսիչներն էին: Ասոնք ժողովներէն յետոյ նիստ կը գումարէին քաղաքական ինդիւիդներով զրադելու համար:

Ոչ ոք կարեւորութիւն բնծայեց այս յայտնութեան, և որովհետեւ այնպէս կ'ենթադրուէր որ զաւադրութեան հիմերը աւելի խորունկ են, Քօրազա սրճարանին մէջ մէկ քանի ստորադաս մարդոց հաւաքով ըրը ծիծաղելի միայն թուեցաւ:

ՏԱՍՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Վ Ա Ն Տ Է

Մեր գիտադասկան ճոխողներն էրան մեռեաւորները . պատերազմ ներշնչեալ . — Տիւմարիէի սառչին տեսակցութիւնները՝ բշտակին մեռ . իր հակայեղափոխական ծրագիրները . սնիկա կը շահակցի բշտակին մեռ . — Պէշիքընի պարպումը . — Արեւմտադիւստային խռովութիւնները . Վանտէի մէջ սպասարարական շարժումներ . — Անդախտական շրտանակցիւններ . սկստիտեղիքներու գիտարարութիւնը . — Տիւմարիէի տեսակցութիւնը՝ ժարպիւններու պատարարակներուն մեռ . սնիկա ճերքակալը կուտայ եւ Աւտարիւսգիւններուն կը յանձնէ Քոնստանտինի պատարարակները . — Հրամանագիր՝ Պարպուններուն դէմ . — Օրէնտի Դաւալի եւ իր ընտանիքին ճերքակալումը . — Տիւմարիէի իր մատնարեւել վերջ իր զինուորներէն շրտած՝ կայսերականներու շահակը կ'ապատանի . կարծիքներ՝ այս գորարարի վրայ . — Հիւսիսի եւ Հանտի շահակներուն շրտանտարները կը փոխարին . Պոշոր պատերազմակաւախտարար կ'անտանտի . ի փոխարին Պէօրեօնփի . — « Հասարակաց Փրկարիւսի Քոմիտէ » եւ կը շատատուի . — Բարիցի մէջ կուտակութեանց գրգռումը կ'անելուայ . — Էմիլիէի տարախտարարական շտապարակները . — Կրակ ու բաց դիմանկներու ծրագիրներ . — Ժողովի երկու կողմերուն միջեւ պայքարը կը վերանորոգուի . — Ռայեօնիսի ճաւը եւ տարատանտարիներ՝ Տիւմարիէի մեղակցներուն եւ Ժիւստանկներուն դէմ . — Վերիփի պատարարակը . — Մատա՝ կ'անտանտի եւ կը դրիւսի յեղափոխական տեսանկն տալու . — Բարիցի մատնարարը կը պատնէկն ու Քոնստանտինի շտանկըստ անշտանկը արտարարին . — Համայնքային ինտարդը կ'ընդդիմանայ Ժողովին մեղանակարեանը . իր իշտանտարեանց տաւալը . — Մատանկարար կ'արձակուի եւ յայրական ընդունկարիւսի մը կըլլայ իրեն . — Կարծիքները եւ յեղափոխութեան ընտարըր գտանտներուն մէջ . — Գիտարար շտարարներուն տրամադրարիւնները . Լիւս . Մարսէլ , Պորտո . Ռուս . — Պրիլանկի եւ Վանտէի մատնարար կ'ապարիւս . — Այս երկրներուն եկարագրութիւնը . Քարարային պատերազմը տաւալ ընտար եւ սնուցանող պատնաւներ . — Վանտէականներուն տաւալն յաւորարիւնները . իրենց զիտարար պետերը :

Ետարը գլուխին մէջ տեսանք , թէ ներքին կուտակցութիւնները ինչ յատնաւ կ'ապարիւսին մէջ կը գտնուէին եւ թէ ինչ արտատուար միջոցներ ձեռք տաւալ էր յեղափոխական կատարարութիւնը , տարար զինակցութեան եւ ներքին գրգռութիւններուն դէմ զնկարարտար . Այդ հեղափոխակ տեղի վերա-

հատ պարագաներուն մէջ է որ Տիւմարիէ , Հոլանտայէն վերադաւնալով իր բանակին մէջ գնաց՝ ի Լուվէն , Մենք գալն տեսանք , որ իր հեղինակութիւնը ցոյց կուտար գործողիւ իշտանտարիւսն պատարարակներուն դէմ , եւ իր ամբողջ ոյժովը եւ կը վանէր մատնարարարարարութիւնը , որ կը ջանար Պիլիպպա մտնել :

ՏԻՄՈՒՐԻՈՒԹ ԸՏԻՐԵ ԿՐԶԱՄԲՈՒՐՆԸ

Բայց այս ձեռնարկներուն վրայ, Տիմուրիկ աւելի յանդուգն գործ մըն ալ կատարեց, որ գինքը պիտի հասցընէր Լաֆայէթի տնեցած վախճանին։ Մարտ 12ին նամակ մը գրեց Քոնվանսիօնին, որուն մէջ, Բաշի և Ժաքոպէններու ձեռամբ ի գործ դրած բանակի կազմադրած մը կրկին խնդիր ընկելով, լնչպէս նաև Դեկտեմբեր 15 ի հրամանագրին ու Պեղճիքացիներուն տրուած նկատութեանց անդրադառնալով,

անիկա բոլոր նորադպնէ չարիքները կը վերադրէր աչն կազմադրածիչ ոգիին, որ Բարիզէն Ֆրանսայի վրայ կը տարածուէր, և Ֆրանսայէն ալ՝ մեր բանակներուն նորհար ազատազրտած երկիրներուն վրայ։

Այս նամակը, որ յանդուգն խօսքերով լեցուն էր, և մահաւանդ կը պարունակէր աշնպիտի զխտուղութիւններ, զորս կատարելը գործարի մը անկ չէ, հաստ Բնդհանուր Ապահով-

վաթիսան Յաննաթու մրին ձևաքը այնպիսի պահու մը՝ որ այնքան բազմաթիւ ամբաստանութիւններ կրկնալին Տիւմուրիէի զէմ, և երբ, չարաւնակական ջանք մը կրկար ժողովրդային համակրանքը ի նպաստ իրեն պահելու համար և զայն հանրապետութեան յարած պահելու: Այդ նամակը երեւան չի հանկցին, և անմիջապէս Տանդօնը դրկեցին իրեն, որպէս զի զայն հարկադրէ յետս կոչում մը բնելու:

Տիւմուրիէ Լուվէի ասջի իր բանակը հաւաքեց, իր ցիրուցան եղած շարքերը ի մի բերաւ և ուրիշ զինուորական միջոցներ ձևաք ստաւ: Անմիջապէս յետոյ, վճռեց յարձակուկան զիրք բռնել վերստին, իր զինուորքներուն վաստնութիւնը վերաբաժարծեալ համար: Քօմսուրիի իշխանը սրդէն զրաւել տուած էր Իրլլմօնը: Տիւմուրիէ կրկին ետ առաւ այս քաղաքը, և տեսնելով որ թշնամին կարեւոր զիրք մը անպատասխար ձգած է, քանի մը վաշտ զինուոր դրկեց հոն, որոնք ասանց գծուարութեան հաստատուեցան հոն: Յաջորդ օրը, մարտ 16, թշնամին ուղեց կրկին զրաւել այս կորստած զիրքը և մեծ կորովով յարձակեցաւ: Տիւմուրիէ, որ այս յարձակման կը սպասէր, յաւ պաշտպանեց քաղաքը և այս ճակատամարտով ուղեց իր զինուորներուն ետանդը վերակենդանացնել: Կայսերականները 7—800 հոգի կորսնցնելէ յետոյ նահանջեցին: Յորանապիկները՝ այս յաղթանակներէն քաջալերուած ալ աւելի յատաջ գաղթին:

Այն ատեն, Տիւմուրիէ վճռեց մեծ ճակատամարտ մը մղել, և այս մտածումը մը այնքան խելացի էր՝ որքան յանդուգն: Կանոնաւոր պատերազմը նպաստակար չէր իր զինուորներուն, որոնք զետ շատ վարժ չէին: Պէտք էր կրկին փայլ տալ մեր բանակներուն, Քօմսուրի սիրտը վաստակել, Պէլճիքացիները մեզի յարած պահել, ատեն մը հոն կեցնել,

յետոյ կրկին Հոլանտա վաղել, զինակից տէրութիւններէն մէկուն մայրաքաղաքը մանել և հոն տանել յեղափոխութիւնը: Այս ծրագիրներուն վրայ Տիւմուրիէ կ'աւելցնէր 1791 թ Սահմանադրութեան վերահաստատումը, և ամբողջութեամբ տապալումը, Հոլանտացիներուն և իր բանակին օժանդակութեամբ: Բայց այս վերջին մասը խնդութիւն էր, իր ծրագրին միտել իմաստուն, կարելի և ճշմարիտ բան էր՝ իր ազդեցութիւնը կրկին ձևաք ձգել, մեր բանակին վարկը վերահաստատել, և շահուած պատերազմով մը իր զինուորական ծրագիրները ի գործ պնել: Իր բանակին յարաճուն ետանդը, իր զինուորական կացութիւնը՝ այս բոլորը իրեն կու տային յաջողութեան հիմնաւոր յոյսեր: Բայց աստի, իր զիրքին մէջ զանուոյ մէկը տէրք էր յանդգնօրէն գործէր, և ասանց վարանկու:

Մեր բանակը երկու մօրն տարածութեամբ ճակատ մը ունէր՝ Մարտ 17ին, Տիւմուրիէ կարգ մը սագմագիտական կարգադրութիւններ ընելով և զիրքեր բռնելով, յաջորդ օրը, Մարտ 18 ին, աւտուան ժամը 9էն սկսեալ ամբողջ բանակը գործի սկսաւ ետանդով և կարգապահութեամբ: Եղատակակէտ ընտրուած վալիքը զրաւուեցան մեծ մասամբ: Բանակին ծայրայեղ աջակողմը անցաւ Ռաքուրը, յեղուեցաւ զաշտին մէջ, և փոխանակ հոն տարածուելու, ինչպէս հրաման բնութան էր, սխալը գործեց թշնամին ետեւէն իյնալու: Աջակողմի երկրորդ թիւը, իր յառաջխաղացման մէջ յապտղում կրկէ յետոյ, հերոսաւորակեց անփնտրութեամբ մը յառաջ նետուեցաւ և կայսերական զինուորները վանեց, բայց, փոխանակ հոն տեղ ամբանալու, Օրվինտրեն ալ զրաւեց: Երրորդ թիւը Նիրվինտրեն մտաւ և թիրախագութեան մը հետեւանքով ուրիշ սխալ մը գործեց, այն է՝ շատ շուտով դուրս ելաւ զիւզէն և այդ կեր-

պով ինքզինքը ննջարկեց կայսերական-ներէն վանուելու վտանգին :

Սակայն և այնպէս , ֆրանսական բանակը իր նպատակին հասնելու վրայ էր , և ահա Քոչուրկի իշխանը , որ ի սկիզբն սխալած էր մեր զօրքերուն վրայ չյարձակելուն համար , ահա՛նչ՝ Կէթը անցած միջոցին , հիմա կ'ուզէր սխալը դարմանել՝ ընդհանուր հրաման արձակելով որ կայսերական զօրքերը վերստին գրաւեն լքուած դիրքերը : Մեր ձախակողմի թեւին՝ Միրանտայի գէմ շատ աւելի մեծ ոյժ մը հանուեցաւ և Քլէրֆէյթ , կարգ մը պարագաներէ օգտուելով յաջողեցաւ կրկին ետ առնել դիրքերը :

Այդ միջոցին , Պրանսացիները ահաւոր կայսրիկն մը մէջ կը գտնուէին , վտարուած՝ բոլոր այն կէտերէն , զորս գրաւած էին , լեռներու զառիվայրին վրայ նստուած , իրենց ձախակողմէն դէրազանց թնդանօթներէն կայծակնաձար եղած , ձիաւոր զօրաց կրկու վաշտերու սպանալիքին տակ , և ետեւին պետ մը ունենալով , կրնային լնաջինջ ըլլալ , և ապահովարար պիտի ըլլային , եթէ թշնամին , իր ոյժին մեծագոյն մասը փոխանակ զէպ իրենց ձախակողմէն տանելու , աւելի ուժգնօրէն յառաջ մղէր զէպ իրենց կեդրոնը և աջակողմը : Այն ատեն Տիւմուրիէ փութաց զէպ ի այս վտանգուած կէտը , իր չարքերը հաւաքեց , և յառաջ խաղաղով երրորդ անգամ ըլլալով գրաւեց Նիրովինաէն , ահաւոր կոտորածէ մը ետք : Այս զժրագոյ զիւղին մէջ խոհուած էին մարդիկ և ձիեր , և յարձակման միջոցին տիրող չփոթութեան մէջ մեր զօրքերը շոն խրոնտ կցան և թուրքան : Տիւմուրիէ , բռնապետացող վտանգը զգալով մարդկային մարմնի բնականութիւնով լեցուած այդ դաշտը լքեց և զիւղէն քիչ մը անդին վերակազմեց իր չարքերը :

Այդ պահուն , հեծկազօրաց կրկու վաշտեր խոյսցան իր վրայ : Վաշանս

գէմ կ'ելլէ առաջինին , ֆրանսական հեծկազօրքին գլուխն անցած , յանգրնօրէն կը յարձակի , զայն ետ կը վանէ , և յաղթականի վէրքերով ծածկուած , կը ստիպուի հրամանատարութիւնը յանձնել Շարդրի դուքսին : Զօրավար Թուլընս ալ գէմ կը զնէ անվերջօվ կերպով , երկրորդ վաշտին , թոյլ կուտայ որ անկիւս մտնէ մեր հետեւի զօրաց գլուխին մէջ , որուն շարքերը լանալ կուտայ , յետոյ յանկարծ կը սկսի թէ՛ ուռմբով և թէ՛ հրացանաձգութեամբ կրակել : Կայսերական հեծկազօրքը ծանր կորուստ կրելով զրեթէ բոլորովին կը փճանայ : Ահա այս կերպով Տիւմուրիէ պատերազմի դաշտին տէրը կը մնայ , և հոն կը հաստատուի յաջորդ օրը ի կատար հանելու համար իր շուրջանակի շարժումը :

Շատ արիւնհանգ օր մը անցուցած էին , բայց գործին ամենէն դժուար մասը կատարուած կը թուէր : Տիւմուրիէ կը կարծէր թէ բանակին ձախակողմէն կեցած էր իր զիւրքերուն վրայ : Ինքզինքը յաղթական կը համարէր , որովհետեւ ամբողջ պատերազմի դաշտը գրաւած էր : Սակայն և այնպէս , զիշերը կը մօտենար , աջակողմէն և կեդրոնը իրենց կրակները կը վառէին և Միւսանտայի կողմէ ոչ մէկ սպայ եկած էր Տիւմուրիէին իմաց տալու թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար իր բանակին ձախակողմէն վրայ : Այն ատեն Տիւմուրիէ սկսաւ կասկածի մէջ իյնալ , և քիչ ետք ալ մտահոգուեցաւ : Զի հեծնելով և հետը երկու սպայ և երկու սպասաւոր տուած , զնաց տեսաւ որ Տամրիէ լքած է Լաէր գիւղը : Այնտեղ է որ Տիւմուրիէ իմացաւ որ բանակին ձախութիւնը մինչև Թիրլոմօն փախած է , և Տամրիէ ալ ինքզինքը վտանգուած զգալով , զէպ ի ետ գացած էր , պատերազմէն ստաջ իր գրաւած գիւղը :

Տիւմուրիէ անմիջապէս սուրաց իր հետեւորդներուն հետ , քիչ մնաց որ

Մէքի հետ, որ թշնամի բանակէն սպայ մըն էր, մեծ աղդեցութիւն ունեցող զինակից բանակներուն դործողութեանց վրայ շնորհիւ այն համբաւին, զոր կը վայելէր Գերմանիոյ մէջ:

Երկու կողմէ համաձայնեցան այլևս վճռական ճակատամարտներ չմղել, իրարու հետէ ընթանալ կարգապահութեամբ, որպէս զի պարտալ տեղը չթափի զինուորներուն արիւնը և պատերազմի դաշտ գործած երկրին խնայութիւնը: Այս տեսակ մը զինադադարը, որ չսահմանափակուեցաւ Գերմանիոյ տարածքներէն, որովհետև պիտի յաղթուէին, եթէ բուն յարձակման ենթարկուէին, գործին կուգար նաև զինակից բանակներու երկնքում դրուած և Սահա այսպէս եղաւ Տիւմուրիէի սուլթին բանակցութիւնը՝ թշնամիին հետ:

Գնդապետ Մէքի քաղաքավարութիւնը և իր գրաւիչ ձեւերը կրցան Տիւմուրիէի այնքան գերադրգիւ միտքը տրամադիր դարձնել օտարի օգնութեան զինուոր: Անիկա կը սկսէր այլ ևս չհամարել սպառնալիք, այն ստաբիլացնէր մէջ, ուր նստած էր. եթէ, քանի մը ամիս առաջ, անիկա կը նախատեսէր յաջողութիւն, փառք, ազդեցութիւն, փրանսական բանակին հրամանատարութիւնը ստանձնելով, և եթէ այս յոյսը զինքը աւելի ներդաշնակ կը դարձնէր յեղափոխական բռնութեանց համար, այսօր՝ յաղթած, անժողովրդական դարձած, իր բանակին կազմալուծումը նոյն այդ բռնութեանց վերադրելով, Տիւմուրիէ ստեղծումով կը զրոյնէր այն խառնաշփոթութիւնները, զորս ստանալը կրցած էր տեսնել անտարբերութեամբ:

Արքունիքներու մէջ մեծցած, իր աչքերով տեսած ըլլալով թէ որքան ուժեղորէն կազմակերպուած մեքենայ մը պէտք էր, պետութեան մը տեսականութիւնը ապահովելու համար, չէր կրնար բմբռնել որ զայրացած պար-

տիւններ կարենան բաւել կառավարութեան մը այնքան կոնկրետ գործերուն: Նմանօրինակ պարագայի մը մէջ, եթէ զօրավար մը, որ միանգամայն վարչական և պատերազմիկ մարդ է, ոյժը իր ձեռքին մէջ կ'ունենայ, դժուար է որ գաղափարը չի ծնի իր մէջ այդ ոյժը գործածելու: Վերջ մը տալու այն անկարգութեանց, որոնք իր մտքին վախ կ'ազդեն և նոյն իսկ իր անձին կը սպառնան: Տիւմուրիէ համաօրինակ դադափար մը յղանալու համար ըստ բանականի յանդուգն էր, և տեսնելով որ յաղթանակներով յեղափոխութեան ծառայելուն մէջ սպառազնիւ, միտքը դրաւ ուրիշ ապագայ մը չինել, այդ յեղափոխութիւնը յարմարցնելով 1794 ի Սահմանադրութեան և այս ձեռով զայն հաշտեցնելով բոլոր Եւրոպայի հետ:

Այս ծրագրին գործադրութեան համար թագաւոր մը պէտք էր, և մարդիկը այնքան քիչ կարեւորութիւն ունէին Տիւմուրիէին, որ անիկա շատ մտահոգ չէր ըլլար ընտրութիւն մը ընելու համար: Այն ատեն զինքը մեղադրեցին թէ կ'ուզէր զաւթարացնել Օրլէանի գերդաստանը. այս խօսքին հաւատ ընծալեցին անոր համար, որ Շարդրի դուքսին մասին համակրանք ունէր, և անոր յատկացուցած էր բանակին ամենէն փալլուն մէկ զորքը: Բայց այս ապաշույցը շատ աննշան էր, որովհետև երիտասարդ իշխանը արժանի հանդիսացած էր իրեն տրուած պաշտօնին. ասկէ զատ, իր վարմունքը չէր ապացուցաներ բնաւ թէ Տիւմուրիէի հետ համաձայնութիւն մը կնքած էր: Ուրիշ նկատում մըն ալ, որ ամենուն համոզումը զոյացնել տուաւ, սա է թէ այդ միջոցին ուրիշ թիկնաւոր չկար, եթէ կ'ուզէին թագաւորական նոր գերդաստան մը ստեղծել: Մեծածախաբանութիւնը սղան շատ երիտասարդ էր, և բաց աստի, արքայապետը չէր կրնար այսքան շուտով հաշտուիլ այդ գեր-

դատաւանին հետ : Հօրեղբայրները թշնամական վերաբերմունք ցոյց կուտային , որով անդին կը մնար Օրլէանի ճիւղը միայն , որ յեղափոխութեան մէջ այնքան վտանգի ենթարկուած էր , որքան նոյն ինքն ժաքօւլները , և միակն էր որ կարող պիտի բլար փարատել բոլոր յեղափոխական երկիւղները :

Եթէ Տիւմուրիէի գրգռուած միտքը կանգ առաւ ընտրութեան մը վրայ , ուրիշ ընտրութիւններ ալ չկրցաւ ընել և այս անշրամիշտութիւնն էր որ զինքը ենթարկեց այն ամբաստանութեան թէ՛ Օրլէանի գերդաստանը կ'ուզէ զահ բարձրացնել : Տարագրութիւնէն՝ Տիւմուրիէ հերքեց , բայց այս չաճողորդութեամբ հերքումը բան մը չէր ապացուցաներ . անիկա ուզեց բոկ նաեւ թէ ժաքօւլներուն ղէմ իր թշնամութիւնը չատ հին է , բայց ասիկա ճիշդ չէ , երբ յաջողութեանց աւարելը դոյուեցաւ իր առջև , այն ատեն միայն Տիւմուրիէ մտածեց ուրիշ ասպարէզ մը բանալ : Այս ծրագրին մէջ կար անձնական աստիւթեան , իր կրած սրբատութեանց ցար , վերձապէս՝ անկեղծ բայց յետամնաց զայրոյթ մը , ընդդէմ այն անել խռովութեանց , զորս հիմակր նախատեսէր ասանց ու է պատբանքի :

Մարտ 22ին , անիկա Լուվէնի մէջ գտաւ Տանդոնը և Լաքրուան , որոնք եկած էին իրմէ բացատրութիւն պահանջելու : Մարտ 12ին Քոնվանսիօնին ուղղեալ իր նամակին համար , որ զազոնի պահած էր Ընդհանուր Ազատութեան Վանձնախումբին կողմէ : Տանդոն , որուն կը համակրէր Տիւմուրիէ , կը յոսար զայն հանդարտեցնել և հաստատեց զատին յարեցնել զայն : Բայց Տիւմուրիէ երկու պատուիրակները , Տանդոնն ալ միտախն , մեծ զայրոյթով բնդունեց և ամենէն քսովնիկի արտամարտութիւնները ցոյց տուաւ անոնց : Սկսաւ նորէն զանգատել Քոնվանսիօնին

և ժաքօւլներուն ղէմ և չուզեց իր նամակին յետ կոչումը ընել : Միայն թէ՛ հաւանեցաւ զրկու երկու բառ , բսելով թէ իր նամակին բացատրութիւնը աւելի ուշ պիտի տայ : Տանդոն և Լաքրուա մեկնեցան առանց ու է զիջողութիւն ստանալու և զայն մեծ բարկութեան մէջ թողուլ :

Մարտ 23ին , ամբողջ օր մը բաւական բուռն զինագրութիւն մը ցոյց տալէ յետոյ , մէկ քանի վաշտեր իրենց զիրքերը լքած ըլլալով , ինքը հարկադրուեցաւ Լուվէնը թողուլ , խառնաչիտթ վիճակի մը մէջ : Բարերադրութեամբ , թշնամին բան մը չնշմարեց այս կայութիւնէն , և օգուտ չքաղեց անկէ , մեր բանակին մէջ խառնաչիտթութիւն յառաջ բերելու համար , զայն հալածելով : Այն ատեն Տիւմուրիէ անջատեց իր կամաւորներու գունդը , զայն միացուց թնդանօթաձիգ զօրաց , և ալապետով կազմեց 15,000-ոց ընտրեալ բանակ մը , որուն հետ ինքն ալ կեցաւ յետապահ կողմը : Հոն , իր զինուորներուն մէջը կենալով և ամէն օր անոնց վրայ յարձակում ընելով յաջողեցաւ իր նահանջին տալ աւելի աստիւթ ձև մը : Պրիւքսէյր պարսկեց մեծ կարգապահութեամբ , Մարտ 26ին անցաւ հոնկէ և 27ին բանակեցաւ Ալի մէջ : Հոն , նոր տեսակցութիւններ ունեցաւ զնոյապետ Մէքի հետ , որ իրեն հետ մեծ փոփոխականութեամբ ու յարգանքով վարուեցաւ , և այս տեսակցութիւնը , որուն միակ նպատակն էր զինադադարի մանրամասնութիւնները նշանակել , քիչ յետոյ վերածուեցաւ աւելի կարեւոր բանակցութեան մը : Տիւմուրիէ այդ օտարական զեղապետին հաղորդեց իր առկաութիւնները , և բաւականորէն թէ մատուցութիւն ունի ազգային Քոնվանսիօնը տապալել :

Տիւմուրիէ , իր ստեղծութիւններէն մոլորած , ընդհանուր կազմարտածան մը գաղափարէն տարուած , փրանսայի ա-

զատարարը Արկոնի մէջ խառնեցուց իր փառքը, բանակցելով իշխամիւի մը հետ, որուն բոլոր արամադրութիւնները կտակածէի կը դառնալին իր ունեցած փառասիրութիւններով, և որուն զօրութիւնը այդ միջոցին ամենէն վստահաւորն էր մեզի համար: Ինչպէս արդէն ըսինք, իմաստուն մարդու մը համար այս զմուարին կացութեանց միջոցին մէկ հատիկ ընտրութիւն մը կայ ընկիւք. կամ քաշուիլ և ամէն իշխանութիւնէ հրաժարիլ, մեղսակիցը չըլլալու համար իր գաղափարաւոր մէկ զբոսիւն, և կամ՝ չէզոքանալ այն չարիքէն զոր չի կրնար արգիլել, և ընկիւ մէկ բան մը, միակ բան մը, միշտ բարցական, միշտ յաղթական, այն է՝ աշխատիլ իր հայրենիքին պաշտպանութեանը:

Տիւմուրիէ համաձայնութիւն կնքեց գնդապետ Մէքի հետ, որով երկու բանակներն ալ զինադադար պիտի ընէին. կայսերական զօրքը չպիտի քաշէր Բարիկի վրայ, այն պահուն ուր ֆրանսական բանակը գէլի Բարիկ պիտի երթար, և այս զիջողութեան փոխարէն, Տիւմուրիէ Պէլժիքան պիտի թողար: Ամրացեալ վայրերուն մէջ պիտի զբոսէին կիսովին կայսերական և կիսովին ֆրանսական զինուորներէ բաղկացեալ պահակախումբեր, միայն թէ՛ ձրանսացի սպաներու հրամանատարութեան տակ, և երբ հաշտութիւնը կնքուէր, բոլոր այդ վայրերը պիտի վերադարձուէին: Ահա՛ ասանք էին այն յանցաւորս պաշտանները, զորո Տիւմուրիէ կնքեց՝ Քօստըկի իշխանին հետ, զնոյ ապիտ Մէքի աստճնորդութեամբը:

Բարիկի մէջ տակաւին տեղեկութիւն տուած էին միմիայն Նիքովնոնի պարսութեան և Պիճիդայի պարսութիւն մտոին: Մեծ պատերազմի մը կարուսար, գահալէժ նահանջ մը, որոնք զուգակողմեան արեւմտաքէն հասած լուրերուն, մեծ գրգռում յատաջ բերին

Բարիկի մէջ: Ռէնի մէջ դաւադրութիւն մը երեւան հանուած էր, և այնպէս կ'երեւար որ Անգլիացիները, Պորթոն աղետակոնները և ոչ—երգուեալ քահանաները լարած էին զայն: Արեւմտաքի կողմը, արդէն խակ իլլաւումներ ծագած էին, և տեստեղէնի սղութեան և կրօնական պէտքերու համար այլ ևս զբամ չվարկու սպանալիքէն հետեւանքով. հիմա այլեւս բացէ ի բաց կ'ըսէին թէ նպատակ ունին բացարձակ միապետութիւնը պաշտպանել. զիւղացիներու խումբեր, որոնք Կղերին և Պարսպոններուն իրաւանց վերահաստատութիւնը կ'ուզէին, Ռէնի և Նանթի շրջականները սկսած էին երեւալ: Օրէկան կատարեալապէս տպաւոր միճակի մէջ էր, և քիչ մնացեր էր որ երեւմտական Պարսոն սպաննուի այն տեղը: Ապստամբները արդէն քանի մը հազար հոգի եղած էին. բանակներ և զօրավարներ պէտք էին, զանաք նուաճելու համար: Մեծ քաղաքները կը փախացնէին իրենց ազգային պահակազօրքը. զօրավար Լապուրանէ կը յատաճանար իր բանակին հետ, և բոլոր երեւոյթները ցոյց կու տային թէ ամենէն արեւմտահեղ քաղաքային պատերազմներէն մին պիտի ծագէ: Այսպէս ուրեմն, մէկ կողմէ մեր բանակները կը նահանջէին զինակից բանակներուն առջեւէն, և միւս կողմէ՝ Վանտէն ոտքի կ'ելլէր. ոչ մէկ ատեն, վաւանդին յաջաջ բերած զրգոտութիւնը ասիէ աւելի մեծ չէր եղած:

Գրէթէ նոյն այս միջոցին, և Մարտ 10ի իբր հետեւանք, մտածած էին երկու հակառակ հոտանքներու պետերը միացնել Ընդհանուր Ապստամբութեան Յանձնախումբին մէջ, որպէս զի հոն կարենան իրարու բացաւրել իրենց պատակաման շարժաւորները: Այս տեսակցութիւնը զրդոյր Տանդոնն էր: Ամենօրեայ զգուրտութիւններ չէին զոհացներ այն ստակութիւնները զորո հու-

նէր, և զինքը կ'ենթարկէին նիւթ զառնարու աշնալիսի հակաճառութեանց, որոնցմէ կը ստկար և որոնք կը կասեցնէին յեզափոխութեան գործը, որ աշնքան սիրելի էր իրեն համար: Այս պատճառաւ կը փախաքէր որ անոնք վերջ մը զսնեն: Զանազան տեսակցութեանց միջոցին մեծ բարեխառնութիւն ցոյց տուած էր, և եթէ հիմա նախաձեռնարկ կ'ըլլար և եթէ կ'ամբաստանէր ժիրօնաւէնները, պատճառն այն էր որ, կ'ուզէր ակզի չտալ մեղադրանքներու որոնց առարկայ կրնար ըլլալ:

Պիւզոյի, Կուտտի, Վէրնիպի և Ժանտօնէի նման ժիրօնաւէններ իրենց սովորական փափկանկատութեամբը ինքզինքնին արդարացնելու կ'եղէին այնպիսի ձևով մը որ իրր թէ ամբաստանութիւնը չատ լուրջ ըլլար, և կը քարոզէին համաձայնութիւն մը, Տանդոնի հետ խորհրդակցելով: Բայց Ռուպէսրիէս աւարտէր կ'ըսէր իր մտածէր՝ անոր յազմել ուղիով, զարդով կը զրդսէին, և կ'աշխատէին իրեն ցոյց տալ իր սխալներ, իրր թէ այդ կերպով պիտի կրնանային զայն հանդարտեցնել: Փայով Մաուպին, որ ինքզինքը անհրաժեշտ համարած էր այդ խորհրդակցութեանց, ոչ ոք զիջանած էր բացատրութիւն մը տալու իրեն՝ և մինչև իսկ իր բարեկամները, որպէս զի չի մեղադրուին, անոր հետ չէին խօսեր այս մասին: Այսօրինակ խորհրդակցութիւններ աւելի կը զառնայնէին, յան թէ կը քաղցրացնէին ընդդիմադիր պետերը: Եթէ յաջողէին փոխադարձաբար իրարու յանքը ապացուցանել, անտարակոյս այս կերպով չէ որ պիտի կարենային հաշտուիլ:

Գործերը այս վիճակին մէջ էին, երբ Պիլիպպայի զէպքերը իմացուեցան Բարիզ: Անմիջապէս երկու հակառակորդ կազմերը զիրար ամբաստանեցին, զիրար մեղադրեցին, թէ հայրենիքի փճացման կ'օժանդակեն, տմանք՝ կա-

ռավարութիւնը կազմալուծելով, և միւսները՝ անոր գործունէութիւնը զանգեցնելու ուղիով: Տիւմուրիէի վարձեցին վրայ բացատրութիւններ ուղեցին: Կարդացին Մարտ 12ի նամակը, որ զազանի պահուած էր և երբ ամէն ոք իմացաւ բովանդակութիւնը, սկսան զոչել թէ Տիւմուրիէի ըրածը պարզապէս մատուցութիւն է, թէ ակնյայտի կերպով անիկա Լաֆայէթի ընթացքին կը հետեւի, և թէ անոր պէս, իր մասնութեան գործը կը սկսէր ժողովին ուղղելով իրենի նամակներ: Երկրորդ նամակ մըն ալ, որ գրուած էր Մարտ 27ին, և Մարտ 12ի նամակէն աւելի յանդուգն էր, ա'լ աւելի զրդուեց կասկածները: Ամէն կողմէ նեղը զրին Տանդոնը, որ ըսէ թէ ինչ գիտէ Տիւմուրիէի վրայով: Ամէն մարդու ծանօթ էր թէ այս երկուքը զիրար կը սիրէին, և Տանդոնն էր որ սնուած էր Մարտ 12ի նամակը զազանի պահել, և թէ այդ նամակին յետոս կոչուեալ ստանալու համար Տիւմուրիէին զացած էր: Մինչև իսկ ըսողներ կային թէ անոնք միասին կողոպտած էին ճոխ Պիլիքան: Ժաքօպէններու Ակումբին, Բոլ հանուր Պաշտպանութեան յանձնախումբին և Ժողովին մէջ հրատարակեց Տանդոնը որ բացատրութիւն տայ ժիրօնաւէններու կասկածներէն և նոյն ինքն Մոնիմանեաններու անվատահոյսութենէն Տանդոն նկատարած, առաջին անգամն ըլլալով զժողովին կրեց պատասխան մը տալու համար, բաւ թէ Տիւմուրիէի մեծ կարողութիւնները իրեն կարծել տուած էին թէ պէտք է փոփոխութեամբ վարուիլ հետք թէ յարմար զատած էին տեսնուիլ հետը, զայն ամբաստանելէ առաջ, որպէս զի իրեն զգացնեն իր թերութիւնները, և եթէ կարելի ըլլար, զայն լուրջայն տրամադրութիւններու մէջ պահել նորէն:

ԶՕՐԱՎԱՐ ՎԱՆԱՆԱ

Տանդան բոստ հաւել թէ պատուիրապետները ցարդ Տիմուրիւի վարժանքին մէջ տեսած էին սոսկ զէջ թերադրութեանց արդիւնքներ, և մանաւանդ իր վերջին ձախողանքներու համար բզդացած վիշտը, բայց իրենք կարծած էին և հիմա ոչ կը չարունակէին կարծել թէ կրնան Հանրապետութեան ի սպաս դարձածել անոր կարողութիւնները:

Թապալարիւն պատասխանեց որ, եթէ

տապալել է, պէտք չէր փափկութեամբ վարուիլ հետը, և թէ անողտաւը աշխարհն զգուշութեամբ ինչ ցոյց տալ իրեն: Ասել զատ, Թապալարիւն կրկնեց Լուսինի տապալարիւն Զրանտա կեցող Պարպունիւնը, աշխարհն Օրդանի զերդաստանին անդամներուն մասին, և տարօրինակ թո:կցաւ. որ Թապալարիւն, որ Յունութիւնն այնքան աւգնորէն պաշտպանած էր զանոնք Փիրոնալներու զէմ, հիմա անոնց վրայ կը յարձակէր այնքան

կատարութեամբ: Բայց իր կատարածոտ հոգին անմիջապէս երեւակայած էր թէ ահա որ դաւադրութիւններ զոյր թիւն ունին. անիկա ինքն իրեն խորհրդածած էր թէ ծագումով նախկին իշխան մը չէր կրնար համակերպել իր նոր վիճակին, և թէ անիկա նախադրութեան կը կոչուի, բայց իր զոհողութիւնը անկեղծ չի կրնար ըլլալ. ուրիշն կը գտադրուի, և արդարեւ մեր բոլոր զօրավարները չափած է ինքը. Պիոսն, որ Ալպանանուրուն բանակին հրամանատարն է, իր մտերիմ բարեկամն է. Վալանս, Արաւնի բանակին զօրավարը, իր խորհրդական Սիլլրիի փեսան է. իրեն երկու զաւակները առաջին կարգի զիրք մը կը զբաւեննեն Պիլիքայի բանակին մէջ. վերջապէս՝ Տիւմուրիէ՝ բացէ ի բաց ամենայն անձնու իրութիւն ցոյց կուտայ և դանոնք կը մեծցնէ մասնաւոր խնամքով մը. Ժիրօնակները Յունկար ամսու ան մէջ յարձակեցան Օրէնտի գերդաստանին վրայ, բայց առիկա կեղծիք մըն էր, որուն միակ նպատակն էր մեղսակցութեան ամէն կատարած փարատել. Պիոս, Սիլլրիի բարեկամը, զաւադրութեան միջնորդը կը հանգիստնայ, ահա՛ դաւը պարզուած. զահը վերստին կը կանգնի և Ֆրանսա կորստեան կը մասնուի, և թէ չփութան աքսորել դաւադիրները:

Ռօպէսրիէն աշտպէս կ'եղբակացնէր, և ինչ որ ամենէն ահաւորն է խորհուրդայն եղանակին մէջ, այն ալ սա է որ, Ռօպէսրիէն՝ տեսչութեան ներշնչուած՝ կը հաւատար այս գրգարոտութեանց: Մոնթմանի կուսակիցները ահարեկած, մերժեցին իր առաջարկը:

— Ապացոյցներ սուէր մեղի, կըրնէին Ռօպէսրիէնին անոնք՝ որ իր քովը նստած էին:

— Ապացոյց, կը պատասխանէր Ռօպէսրիէն, փափաք, չունիմ. բայց բարոյական խմբագրութիւն:

Անմիջապէս, ինչք բրին, ինչպէս կ'ընեն արդէն վտանգի վայրկեանն,

բուն, արագացնել զործող իշխանութեան և դատարաններու զործունէութիւնը, որպէս զի միանգամայն ապահովուին անիկ՝ զոր կը կոչէին արտաքին և ներքին թշնամի:

Այս պատճառաւ, անմիջապէս ճամբայ հանեցին զօրահանութեան համար նշանակուած պատուիրակները և քննեցին սա խնդիրը թէ՛ արդեօք Քոնվանսիօնը պէտք չի ուր տակի մեծ բաժին մը տակեր օրէկքներու զործողութեան մէջ: Այն եղանակը, որով կազմակերպուած էր զործող իշխանութիւնը, անբաւական կը թուէր. Ժողովէն դուրս գետեղուած նախարարները իրենք իրենց զործելով և Ժողովին շատ հետաւոր մէկ հակողութեան տակ զանուկով, հասկըցուեցաւ որ միակ յանձնախումբի մը կատարելիք զործերը այնքան շատ էին որ իր սլակերէն վեր էին. ընդհանուր ապահովութեան միջոցներուն վրայ հակողութիւն ի զործ դնել, յաւիտենապէս խորհրդակցել առանց զործելու, այս բոլորը շատ վեր էին յանձնախումբին ոյժերէն: Բայց ստաի, այդ նախարարութիւնը, այդ յանձնախումբերը կատարեցին անդամներէ բաղկացած էին, քանի որ չափաւորականներ էին. և այդ միջոցին, երբ արագաշարժութիւնը, ոյժը, յաջողութեան անհրաժեշտ պայմաններ էին, ամէն կարգի դանդաղութեան չափաւորութիւն՝ դաւադրութիւն մը կատարածի կուտար: Այս պատճառաւ խորհեցան հաստատել յանձնախումբ մը, որ իր մէջ կեղծեցնէր միանգամայն դիւանագիտական, պատերազմական և ընդհանուր ապահովութեան յանձնախումբները, և որ կարենայ ի հարկին, իր հեղինակութեամբը հրամաններ արձակել և գործել, ինչպէս նաեւ դադարեցնել կամ փոփոխել նախարարական անօրինութիւնները:

Կազմակերպութեան զանազան ծրագիրներ ստաջարկուեցան, այս նպատակը լրացնելու համար և յատուկ մարմին

մը յանձնուեցաւ, որպէս խորհրդակցութեան ենթարկուին: Անմիջապէս յետոյ, զբաղեցան այն միջոցներով, որոնցմով կարելի պիտի ըլլար կուռիլ ներքին թշնամիին դէմ, այսինքն՝ ազնուականներու, մատենիներու գէմ, որոնցմով կ'ըսէին թէ չըջապատուած են:

Որոշման՝ կը գոչէին, լեցուն է ոչ երգուեալ քահանաներով, ազնուականներով, իրենց նախկին արարածներով, իրենց նախկին ծառաներով, և այս կարգի մարդիկը, որ դեռ չատ մեծ թիւ մը կը կազմեն, զմեզ կը չըջապատեն, մեզի կը դաւաճանեն և նոյնքան վտանգաւոր կերպով մեզի կ'սպառնան՝ որքան թըշնամիին սուխնները: Պէտք է զանոնք երեւան հանել, զանոնք մատնանշել, և այնպիսի լոյսի մը մէջ դնել գիրենք, որ իրենց արդեւք ըլլայ գործելու: Այսպէս ուրեմն, ժաքօպէնները առաջարկած և Քոնվանսիօնը հրամանադրած էր որ Զինաստանի մէջ զոյութիւն ունեցող սովորութեան մը համեմատ սառն մը բուրբ բնակիչներուն անունները արձանագրուի իրենց զբանք վրայ: Մարտ 29ի հրամանագիրը, Յետոյ հրամայած էին բոլոր կասկածելի քաղաքացիներուն զինաթափութիւնը, և իբր կասկածելի ուրակած էին Սահմանադրութեան երգում չըրած քահանաները, ազնուականները, նախկին իշխանները, պաշտօնանկ պաշտօնատարները, և ինչ Զինաթափութիւնը սեղի պիտի ունենար խուզարկութեանց միջոցաւ: և միակ մեղմացուցիչ բանը՝ որ զրին այս օրէնքին մէջ, այն է որ խաղարկութիւնները գիշերուան մէջ չէին կրնար կատարուիլ: Այսպէսով, ինքզինքնուն միջոցը ապահով կերպով ստիճ կաք հարածելու և հարուածելու բուրբ անոնք, որ զուգն կասկած մը կը ներշնչէին, վերջապէս չատ արագ կերպով պատմելու միջոցն ալ աւելցուցած էին՝ յեղափոխական ատեններ հաստատելով: Տանդճի ստաջարիին վրայ է որ յեղափոխական կասկածի այս սար-

սափելի գործիքը բանեցուցին: Այս ահազեցիկ մարդը հասկցած էր թէ այդ բանը կրնար չարաչար գործածուիլ, բայց ամէն բան նպատակին գոհած էր: Դիտէր որ շուտ հարուածելը քիչ ուշադրութեամբ քննել է, թէ քիչ ուշադրութեամբ քննելը սխալմունքի ենթարկուիլ է, մտնաւանդ կուսակցական վէճերու ժամանակ, և թէ սխալիլը ահուելի անարդարութիւն մը գործել է: Բայց իրեն համար, յեղափոխութիւնը՝ ընկերութեան մը գործունէութիւնը արագացնել էր ամէն բանի մէջ, դատական, պաշտօնատարական և սպանդանքի գործերու մէջ: Հանդարտ ժամանակի մէջ ընկերութիւնը կը նախընտրէ, կ'ըսէր, թողու որ յանցաւորը խուսափի քան թէ անմեղը հարուածել, որովհետեւ յանցաւորը քիչ վտանգաւոր է, բայց աստիճանաբար որ յանցաւորը աւելի վտանգաւոր դառնայ, ընկերութիւնը ալ աւելի կը ձգտի զայն բռնելու, և երբոր անիկա այնքան վտանգաւոր կը դառնայ՝ որ կրնայ զինքը սպաննել, կամ գոնէ երբ ընկերութիւնը այսպէս կը կարծէ, անիկա կը հարուածէ բոլոր անոնք՝ որ կասկած կը ներշնչեն, և այն ատեն կը նախընտրէ հարուածել անմեղ մը, քան թէ թողու որ յանցաւոր մը խուսափի: Այս է տիկտադրութեան թիւնը, այսինքն բոլոր գործունէութիւնը՝ վտանգուած ընկերութեանց մէջ: անիկա արագ է, կամայական, սխալական՝ բայց անգիմադրելի:

Այսպէս ուրեմն, իշխանութեանց կեդրոնացումը Քոնվանսիօնի մէջ, յեղափոխական ատենների հաստատումը, կասկածելիներու դէմ հաւատաքննութեան սկզբնաւորութիւնը, ասելութեան կրկնապատկում մը՝ այն երեսփոխաններուն դէմ, որոնք պիտի գիմադրէին այս արտառովոր միջոցներուն, հետևանքը եղանակաբանական պատերազմին, Պեյճիքայի նահանջին, Տիւմա բիւրի սպանդանքներուն, և Վանաէի չարժու մեծերուն:

Տիւմուրիէի նեղորատութիւնը աւելցած էր իր անբաժանելի հետ : Եւ որ իմացած էր որ Հոլանտայի զօրաբաժինը կը նահանջէր անկարգութեամբ, կը լքէր Անգլիսըրը և Էսքոն, Պրէտայի մէջ թողնելով երկու ֆրանսական պահակախումբերը : Թէ ա՛նկող չէր կրցած պաշտպանել Նամուրի բերդը, եւ կը քաշուէր Ժիլիէի և Մօպէօփի վրայ : Թէ վերջապէս Նէոյի չկրնալով մնալ Մօնտի մէջ, ստիպուած զգացեր էր ինքզինքը դէպի Քօնդէ և Վալանտէն սպառնալով, որովհետեւ իր զօրաբաժինը, փոխանակ դիրք բռնելու՝ Նիմիի բարձրութեանց վրայ, միջերանոցները թալելու և փախած էր : Այսպէսով, այդ բանակին անկարգութեանց հետեւանալով, Տիւմուրիէ կը տեսնէր որ կը ցնդէր այն ծրագիրը, որով Պիլճիքայի մէջ ամրացեալ վալլերու կիսաշրջանակ մը պիտի կազմէր Նամուրէն Ֆրանսիա եւ Հոլանտա, և որուն կեղծոյն ինքը պիտի հաստատուէր աւելի մեծ դիրքութեամբ գործելու համար : Քիչ տանելն ու էլ բան չպիտի ունենար կաշարականներուն իր փոխարինութիւնն քննելու և անոնց իշխանութեան ներքեւ կ'յնար տկարանալով : Իր բարկութիւնը կը չափնար քանի Ֆրանսայի կը մօտենար, աւելի մօտէն տեսնելով անկարգութիւնները և և լսելով այն աղաղակները, որ կը բարձրանային իրեն դէմ : Արդէն, ինքզինքը չէր ծածկեր, և իր խօսքերը զորս սպառակցալի ներկայութեան կ'արատանէր և զորս կը կրկնէին բանակին մէջ, կը լսանէին իր զլետն մէջ խմորոտ ծրագիրները : Սրբանի զուրկին քաղք և Տիլիէն ար Սիլլէրի, իրենց սպաննացող հաղածանքէն խոստովելով Պիլճիքա եւ կամ Էլին, պաշտպանութիւն խնդրելու իրենց եղբայրներուն քով : Այդ առիթները Աթի մէջ էին և տակաւ կատարածները չափնելու նոր պատճառ մը և զոր :

Երեք ժաքայէն պատուիրակներ ,

Տիւպլի խօսն անուանեալ մը, որ Պրիս քաղէն խուսափած էր, Բրօյի, Քանիցի ապօրէն զուտկը և Քէլէյրա, Փորթուզացի հրեայ, Աթ գաղին Լըպրէնի կողմէ զրկուած պատուիրակութեան մը կեղծ կամ ճիշդ պատուակին ներքեւ : Զօրավարին մօտ եկան իր կատարութեան լրտես և ու է նեղութիւն չը քաշեցին մէջտեղ հանելու համար այն ծրագիրները, զորս Տիւմուրիէ չէր ծածկեր : Զայն գտան չրջապատուած զօրովար Վալանտէն և Օրլէանի դուքսի արդաքներէն : չափ գէշ ընդունելութիւն մը գտան եւ չափ քիչ չորոքորթիչ խօսքեր լսեցին ժաքայէններուն և Քօնվանտին վրայ : Սակայն և այնպէս, հետեւեալ օրը կրկին եկան և գաղանի տեսակցութիւն մը կրցան ունենալ : Այս անգամ Տիւմուրիէ ինքզինքը ամբողջապէս յայտնեց, նախ ըստ թէ բաւական զօրաւոր էր և կրնար կուրի առաջքէն և ետեւէն : Թէ Քանվանտէնը կազմուած էր երկու հարիւր տասակներէ և վեց հարիւր տասներէ, թէ կ'արհամարհէր անոնց հրամանադիրները, որոնք չուսով Բարիդի չրջակայներուն մէջ միայն արժէք պիտի ունենային : « Գալով յեղամիտական տանտինն, տեղացի, հետզհետէ աճող զայն թղթով մը, պիտի կարենամ զայն արգիլել և որքան տան որ երեք մասնաչափ երկաթ ունենամ իմ քովիս, այդ աշխարհի բանը երբէք զոյտ թիւն չպիտի ունենայ » Եւտայ, զրգուեցաւ կամաւորներուն գէմ, զորս վատեր կ'անուանէր : Էստ որ այլ ևս միմիայն կանոնաւոր վիճակ կ'ուզէր և թէ անոնց հետ պիտի երթար վերջ գնելու Բարիդի բարձր անկարգութեանց : Ուրեմն Սահմանադրութիւն չէ քուզեր դուք, կը հարցնեն այն տան երեք խօսակիցները :

Նոր Սահմանադրութիւնը, զոր Քանտորսը երեւակայած է՝ չափ անհեթեթ է :

Եւ ինչ պիտի գնէք անոր տեղ :

— 1791ի Սահմանադրութիւնը, որքան ալ գէշ ըլլայ :

— Բայց թաղաւոր մը պէտք կ'ըլլայ և Լուդովիկոս անունը զղուանք կը պատճառէ :

— Թող կոչուի Լուդովիկոս կամ ժաք, ի՞նչ փոյթ :

— Կամ Ֆիլիպի, կ'աւելցնէ պատուիրակներէն մէկը : Բայց ի՞նչպէս այժմու ժողովին տեղը ուրիշ մը պիտի դնէք :

Տիւմուրիէ պահ մը կը մտածէ, յետոյ կ'աւելցնէ. «Տեղական վարչութիւններ կան, որոնք ամենքն ալ ազգին վաստնութեամբը ընտրուած են, և չըրջանակային ժողովներու հինգ հարիւր նախագահները պիտի ըլլան հինգ հարիւր ներկայացուցիչները : »

— Բայց անոնց հաւաքուելէն առաջ, այս յեղափոխութեան նախաձեռնարկը ո՞վ պիտի ըլլայ :

— Մէմլուքները, այսինքն իմ բանակս. անիկա այս իղձը պիտի յայտնէ, դատաւական ժողովներու նախագահները այդ իղձը վաւերացնել պիտի տան, և ես խաղաղութիւն պիտի կնքեմ զինակից բանակներուն հետ, որոնք եթէ ես զէմ չդնեմ, տաան և հինգ օրուան մէջ Բարիկ կը հասնին :

Երեք պատուիրակները, ըլլա՛յ զինքը գննելու համար ի չա՛ծ ժաքօպէններուն, ինչպէս Տիւմուրիէ կարծեց, ըլլա՛յ զինքը մղելու համար որ աւելի ինքզինքը յայտնէ, այն ատեն գաղափար մը կը ինկադրեն իրեն : Ինչու և, կ'ըսեն իրեն, ժաքօպէնները որ բոլորովին պատրաստ կազմակերպուած մարմին մը կը կազմեն, չէք ուղիւ դնել Քօնվանսիօնի տեղը :

Այս խօսքերուն տրհամարհանքով խառն գայլոյթ մը կը ցայտէ զօրավարին զէմքէն և անոնք իրենց առաջարկը ետ կ'առնեն : Այն ատեն իրեն կը խօսին այն վստանգին վրայ, որուն իր քրաղիւրը պիտի ենթարկէր Դանթի մէջ բանտարկուած Պարպօնները, և որոնց

մով կը թուի չահագրգռուիլ : Տիւմուրիէ անմիջապէս կը պատասխանէ որ, նոյն իսկ եթէ անոնց վերջին մնացորդն ալ մեռնէր, Բարիկի և Քօպէնցի մէջ, Ֆրանսա դարձեալ պիտի մը պիտի գրտնէր և պիտի փրկուէր, թէ արդէն, եթէ Բարիկ նոր բարբարոսութիւններ գործէր Դանթի դժբաղդ բանտարկեալներուն վրայ, անմիջապէս ինք պիտի հասնէր և թէ 12,000 հոգիով մալրաքաղաքին տէրը կրնար դառնալ : Ինքը տխմար Պրօփիլին պէս չպիտի ընէր, որ 30,000 հոգի ունենալով, թողած էր որ Պասթիլը առնէին. այլ երկու զէմք բռնելով Եօժանի և Բօն-Սէնդ-Մաքսանսի միջև, կրնար Բարիկցիները անօթութեան մասնել : « Թող ո՛ր, կ'աւելցնէ, ձեր ժաքօպէնները կրնան իրենց բոլոր ոճիրները քաւել, թո՛ղ ազատեն զէմք բանտարկեալները, եւ վտարեն Քօնվանսիօնի եօթը հարիւր քառասունը հինգ բռնաւորները, և ներուած կ'ըլլան : »

Իր խօսակցիները այն ատեն իրեն կը խօսին իր ենթարկուելիք վստանգներուն վրայ : « Սիշա ինծի կը մնայ, կ'ըսէ, վստաստ մը գէշ պի Սասարիայիները : »

— Ուրմն կ'ուզէք Հաֆայէթի բողոքին արժանանալ :

— Ես տարբեր կերպով մը պիտի անցնեմ թշնամիին կողմը, եւ արդէն պետութիւնները ուրիշ կարծիք ունին իմ ընդունակութեանցս վրայ և ինծի չեն մեղադրեր Հոկտեմբեր 5 ի մը կամ 6 ի մը համար : »

Տիւմուրիէ իրաւունք ունէր, երբ չէր վստաստ Լաֆայէթի բողոքին արժանանալ. չառ կը գնահատէին իր կարողութիւնները և բաւական չէին գնահատել իր հաստատակամութիւնը սկզբնականներու մէջ, հետեւաբար Օրմոյի մէջ չպիտի բանտարկէին : Երեք պատուիրակները իրմէ հետացան բոկով որ պիտի երթային Բարիկի և ժաքօպէններու տրամադրութիւնները զննելէն աչալնդրին վրայ :

Տիւմուրիէ , չառ լաւ գիտնալով հանդերձ որ իր խօսակիցները բացարձակ ժաքօղէններ են , նուազ յանդգնութեամբ ինքզինքը չէր յայտնած : Այդ միջոցին , իրաւամբ իր ծրագիրները բացայայտ կը պաշտօնակաճանաչուէր զինուորները և կամաւորները զիրար կը դիտէին անվստահութեամբ , և ամէն ինչ կը յայտնէր որ ինքը չուտով յեղափոխութեան դրօշը պիտի պարզէր :

Դործադիր իշխանութիւնը վրդովեցուցիչ տեղեկագիրներ ստացած էր ևս Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնարարքը տեսարկած և արձակել տուած էր հրամանագիր մը , որով Տիւմուրիէ ժողովին ատեններ կը հրաւիրուէր : Զորս պատուիրակներ , որոնց կ'ընկերանար պատերազմական նախարարը , պաշտօն ունէին բանակատեղին երթալ հրամանագիրը զեկուցանելու , և զօրավարը Բարեկ բերելու համար : Այդ շորս պատուիրակներն էին Պանդալ , Քինէթ , Քամիւս և Լամարք : Պէօրնօնովի իրենց կ'ընկերանար , և իր դերը դժուար էր այն բարեկամութեան հետեւնալով , որով կապուած էր Տիւմուրիէի հետ :

Այս պատուիրակութիւնը մեկնեցաւ Մարտ 30ին : Նոյն օրը Տիւմուրիէ Պրիւյի պաշտը փոխադրուեցաւ , ուրկէ միևնոյն ատեն կը սպառնար երեք կարեւոր զիրքերու : Լիլի , Քօնտէի և Վալանսիէնի : Շատ վարանատ էր իր բնութիւնն մասին , որովհետեւ իր բանակը պատակաւ ած էր : Թնդ անթափաճիցները , հետեւակ զինուորները , ձիաւորները , բոլոր կանոնաւոր զինուորները իրեն անձնուէր կը թուէին , բայց ազդեցին կամաւորները կը սկսէին արանջալ , և բաժնուիլ մի անկէն : Այս կացութեան մէջ իրեն միակ միջոց մը կը մնար , այն էր զինաթափ ընել կամաւորները : Բայց պայքարի մը հաւանականութիւնը կը ծագէր ազդեցում և փորձք վտանգաւոր էր , որովհետեւ կրնար ըլլալ որ կանոնաւոր զինուորները խորհէին զէնքի ըն-

կերներ սպաննելու : Արդէն , այս կամաւորներուն մէջ կային որ չառ լաւ պատերազմած էին և կարծես թէ իրեն կապուած էին :

Այս խիստ միջոցը դործադրելու վարանելով , Տիւմուրիէ խորհեցաւ զրաւել երեք զիրքերը , որոնց կեդրոնը հասած էր : Անոնց միջոցաւ ուտեստ կը հայթայթէր ևս կոթնելու կէտ մը ունէր թշնամիին դէմ , ուրկէ միշտ կը կասկածէր : Բայց հանրային կարծիքը կը զանազանուէր այս երեք զիրքերուն մէջ : Ժողովրդական ընկերութիւնները , որոնց կ'օգնէին կամաւորները , հոն ապրտամբած էին իրեն դէմ և կանոնաւոր զինուորներուն դէմ կը սպառնային : Վալանսիէնի և Լիլի մէջ Քօնվանսիօնի պատուիրակները կը գրգռէին հանրապետականներուն խանդը և միայն Քօնտէի մէջ Նէօյիի զօրաբաժնին ազդեցութիւնը իր կուսակիցներուն առաւելութիւն կուտար : Զօրաբաժնի հրամանատարներու մէջէն Տանրիէր իրեն հանդէպ այնպէս կը վարուէր , ինչպէս ինքն իսկ վարուած էր Լաֆայէթի հանդէպ Օգոստոս 15էն ետք : և չառ ուրիշներ , թէ և զեռ ինքզինքնին չէին յայտնած , բայց պատրաստ էին զինքը լքելու :

Ամսոյն 31ին , վեց կամաւորներ , որոնք իրենց զխարկներուն վրայ կաւիճով գրած էին՝ Հանրապետութիւն կամ մահ , իր բանակատեղիին մէջ իրեն մօտեցան և զինքը բռնելու ձեռք բերին : Իր հաւատարիմ Պաթիսկիս օգնութեամբ , զանոնք ետ վանեց և յանձնեց իր հիւսարներուն : Այս գէպը մեծ իրարանցում յառաջ բերաւ բանակին մէջ , որուն բնթագքին զանազան զօրաբանակներ իրեն ուղերձներ բրին , ինչ որ արծարծեց իր վստահութիւնը : Անմիջապէս զօրքը սպառեց և Միաջինսրիի քանի մը հազար հողի տալով Լիլի վրայ գրկեց : Միաջինսրի յառաջացաւ դէպ ի այդ զիրքը և յաջանեց Ան-ժօրմ խառնածինն որ զօրազուեղի մը հրամանա-

տարն էր, իր ձեռնարկին պաղանիքը : Անիկա պաշտօն յանձնեց Միաջինսքիին, որ իկ ներկայանայ փոքրաթիվ խումբով մը : Դժբաղդ զօրավարը խաբուեցաւ և երբ քաղաք մտաւ, զինքը շրջապատեցին և իշխանութեանց յանձնեցին : Քաղաքին դուռները զոցուեցան և զօրախումբը առանց զօրավարի թափառեցաւ : Լիլի սառնակոյտերուն վրայ : Տիւմուրիէ անմիջապէս թիկնապահ մը զրկեց զօրախումբը հաւաքելու համար : Բայց թիկնապահն ալ բռնուեցաւ և զօրախումբը ցրուելով կորսուեցաւ : Այս դժբաղդ փորձէն ետք, ուրիշ նման փորձ մը բրաւ Վալանսիէնի վրայ : այս քաղաքին հրամանատարութիւնը ձեռքն էր զօրավար Ֆէրրանի, որուն համար կը կարծէր թէ իրեն հանդէպ շատ լաւ արբամարտում է : Բայց այն սպան, որ պաշտօն ունէր զիրքը գրաւելու՝ մատնեց իր ծրագրիները, Ֆէրրանի և Քօնվանսիանի պատուիրակներուն կողմը անցաւ, որով Վալանսիէնն ալ կորսնցուց : Իրեն կը մտար ուրեմն միայն Քօնտէն : Ֆրանսայի և օտար երկիրներու մէջտեղը կեցած, այլ ևս միայն այս վերջին յենակեալը ունէր : Եթէ ան ալ կորսնցընէր, պէտք էր որ կայսերականներուն յանձնուէր, կատարելապէս անոնց գործիքը ըլլար և իր բանակը զայրապնելու վտանգին ենթարկուէր՝ կայսերական զինուորները քաղեցնելով անոր հետ :

Ապրիլ 1ին, իր գործողութեանց կեդրոնը փոխադրեց Պուտտ - ար - Սէնդ - Ամանա, Քօնտէի մօտենալու համար : Չերքակալիլ տուաւ չըքուանդրի սղան, Վէրսայի երեսփոխանը, զայն իւր պատանդ զրկեց Դուրնէ, խնդրելով Աստրիայի Քլերֆէյդէն, որ զայն սահէ միջնաբերդին մէջ : Ապրիլ 2ին, երկուդին, Քօնվանսիանի չորս երեսփոխանները, առաջնորդութեամբ Պէօրնօնվիլի, Տիւմուրիէի քով եկան : Պէրճինիի զինուորները կը կուռէին իր զրան առջեւ, եւ իր թղթը սպայակոյտը շարուած էր իր

չուրջը : Տիւմուրիէ նախ համարուեց իր Պէօրնօնվիլի բարեկամը, և երեսփոխաններուն հարցուց իրենց պատուիրակութեան շարժառիթը : Անոնք մերժեցին բացատրութիւն տալ սպաններու այդ բազմութեան առջեւ, որոնց արամադութիւնները իրենց անվտանգի կը թուէր և ուղեցին քովի յարկաբաժինը անցնիլ : Տիւմուրիէ այդ բանին հաւանեցաւ, բայց սպանները պահանջեցին որ դուռը բաց մնայ : Այն ատեն Քամիւս կարդաց հրամանադրը, զինքը հրաւիրելով անոր հպատակիլ :

Տիւմուրիէ պատասխանեց որ իր բանակին վիճակը անհրաժեշտ կը դարձնէր իր ներկայութիւնը և թէ, երբ որ անիկա վերակազմուէր, պիտի մատնէ թէ ինչ պէտք է ընել : Քամիւս պնդեց ուժգնօրէն : Բայց Տիւմուրիէ պատասխանեց որ այնքան ախմար չէր որ Բարիզ երթայ և ինքզինքը մասնէ յեղափոխական տանանին : Թէ վազրեր իր զլուխը կ'ուզէին, բայց թէ ինք չէր ուզեր զայն անոնց տալ : Չորս պատուիրակները ի գուր զինքը ապահովցուցին թէ իր անձին զէմ բան մը չունէին, թէ անձամբ երաշխաւոր էին, թէ իր այդ վարմունքը պիտի դժանդէր Քօնվանսիանը, և թէ զինքը չուտով իր բանակին մօտ պիտի վերադարձնէին : Անիկա բան մը չուզեց մտիկ ընել, խնդրեց որ զինքը ծայրաչեղութեան չը մղեն և պատուիրակներուն ըսաւ որ, աւելի լաւ պիտի ըլլար, եթէ չափաւոր որոշում մը տային, և յայտարարէին որ այս միջոցին զօրավար Տիւմուրիէն իրենց այնքան անհրաժեշտ թուած էր որ չէին կրնար զայն բանակէն խլել :

Տիւմուրիէ դուրս եկաւ այս խօսքերը ըսելով և իրենց թողուց որոշում մը տալը : Այն ատեն Պէօրնօնվիլի հետ այն սրահը տնցաւ՝ ուր աշայակոյտը կը գտնուէր և իր սպաններուն մէջ սպանեց պատուիրակներուն վճիռին : Պատուիրակները խորտու հաստատակամութեամբ

մը վաչոյեան մը ետք դուրս ելան, և կրկնեցին իրենց ազգաբարձութիւնը :

— « Կ'ուզէ՞ք հնազանդ իր Քօնվանսօնի մը », բառ իրեն Քամիւս :

— Ո՛հ, պատասխանեց զօրավարը :

— Է՛հ, լաւ, չարանակեց Քամիւս, ձեր պաշտօնէն հրամարեցուցուած էք : ձեր իմ զիւրքը պիտի գրաւուին ու դուք պիտի ձերբակալուիք :

— Այլևս չափը անցուցիք գոչեց Տիւմուրիկ, օգնութիւն, զինուորներ :

Այսանկը փութացին :

— Աս մարդիկը ձերբակալեցէք, բառ անոնց գերմաներէն, բալց իրենց ու է չարիք մի հաղթէք :

Պէտքնովի ազաւեց սր պատու իրակներուն հետ զինքն ալ բանադրել տուց :

— Այո, պատասխանեց Տիւմուրիկ, և կը կարծեմ ի՞նչ իրական ծառայութիւն մը բրած կ'ըլլամ. ձեզի յեղափոխական տեսանէն ազատած կ'ըլլամ :

Տիւմուրիկ անոնց առկիւք տալ ուսու և յետոյ գանձիք Դուրնէ զրկեց, սրպէս զի Աստուրիացիները գերենք պահեն իր պատանդ : Հետեւ ետ տուտան իսկ, ձի հեծաւ և յայտարարութիւն մը բրաւ բանակին և Ֆրանսայի և իր զինուորներուն. մասնաւորաբար կանոնաւոր բանակին մէջ բառ երեւելի տամենէն նպատակ ուր արամազորութիւնները գրաւու :

Բոլոր այս յարերը յաջորդաբար հասած էին Բարիդ, ուր խմացած էին Տիւմուրիկի տեսակցութիւնը Բրօքիի, Տիւպիւրիսի և Բէրէրալի հետ, իր յարձակման փորձերը իւրիւր և Վալանսիէնի վրայ և վերջապէս չորս պատու իրակներուն ձերբակալումը : Անմիջապէս Քօնվանսօնի, Քաղաքապետական ժողովները, ժողովրդային ընկերութիւնները մշտապես նիստի մէջ ըլլալին յայտարարեցին, Տիւմուրիկի գլուխը յանձնողին պարգև խոտապատեցաւ, իր բանակին սպաներուն բոլոր ազգականները ձերբակալուեցան իր պատանդ : Բարի-

զի և զրապի քաղաքներուն մէջ հրամայեցին որ քառասուն հազար հոգի զօրաբանակ մը կազմուի մայրաքաղաքը սղոյկաւ. համար, և Տանրիկ Անլ-ճիքայի բանակին բնդ հանուր հրամասարութիւնը ստացաւ : Այս ստիպողական միջոցներուն վրայ, ինչպէս միշտ կ'ըլլայ, աւելցան զրաւարտութիւններ և մանուրեք մէկ կարգի վրայ կը գնէին Տիւմուրիկ, Օրլէանականները, ժիրօնաւէնները և զանաք մեղաակից կը յայտարարէին : Կրտէին որ Տիւմուրիկ այն զինուորական ազնուականներէն մէկն էր, և ալ նախկին սպայակոյսներու անդամներէն, որոնց զէջ սկզբունքները անդադար մէջսեղ կ'եղէին :

Օրլէանի դուքսը գլխաւորն էր այն մեծերուն, որոնք ազատութեան համար սուտ յարում մը կեցած էին և որոնք զիմականները կ'ըլլալին քանի մը տարւոյն խաբարայութիւնէ ևտք, վերջապէս ժիրօնաւէնները անհաւատարմ վարձած երեսփոխաններ էին, ինչպէս բոլոր աշխուրդման խմբակցութեանց ամէն տնդաւները և որոնք իրենց պատգամաւորութիւնը չարաչար կը գործածէին կործանելու համար ազատութիւնը : Տիւմուրիկ կ'ընէր քիչ մը ուշ այն բանը, զոր Պուլիէ և Լաֆայէթ բրած էին աւելի կանուխէն, ա' Օրլէան ցոյց կուտար այն վարմանքը զոր Պարսիս ընտանիքին անդամները ունեցած էին. անիկա միմիայն քիչ մը աւելի երկար տան յարատեւած էր յեղափոխութեան մէջ, քան որ Բրօքիան կուար. ժիրօնաւէնները, ինչպէս Մօրի և Քաղաքէս Սաւմանադիրսթօղովին, ինչպէս Վալան և Բաղդօրէ՝ Օրլէանի ժողովին մէջ նոյնքան յայտնապէս կը դաւաճանէին իրենց հայրենիքին, բալց միայն սարբեր մամանակամիջոցներու մէջ : Այսպէս որքեմն, Տիւմուրիկ, ա' Օրլէան, Պարսիս, Վէրմիս, Կուտան, ժանտանէ ևն. ամենքն ալ մեղաակից, նոր տարուան գաւաճաններն էին :

Երանկ Արդաշատի
Բանիկ — Բաթախ

ՆԵՐՈՒԽՈՒՆԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ժիրօնաւորները կը պատասխանէին այս զրպարտութեանց, բոլորով որ միշտ ա'նրդէանք հետադարձում են և թէ Մանգանեանները եղած են անոր պաշտպանները, թէ իրենք գիտած են Տիմուրիէի հետ և յարաբերութեան մէջ չէին իրեն հետ և թէ բնականապէս անոնք որ զրկուած էին Պէլճիքա տնոր մօտ, անոնք որ իրեն հետեւած էին իր բոլոր պատերազմական ձեռնարկներուն մէջ, անոնք որ միշտ ինքզինքնին անոր բարեկամները ցոյց տուած էին և նոյն իսկ անոր վարմունքը մեղմացուցած էին: Մոնղոսները էին և Լաստրո, յանդգնութիւնը աւելի հետո մղելով անխոհեմութիւնը տնեցաւ Լաքրուտն և Տանդօնը մասնանշելու և գանձաւոր ամբաստանելու որ Քոնվանտիօնի ետեւը պաղկեցուցած էին Տիմուրիէի վարմունքը ծածկելով և Լաստրոսի այս մե-

ղադրանքը կ'արխնայէր այն կատարանները, որոնք արդէն ծագած էին Լաքրուտայի և Տանդօնի վարմունքին վրայ, Պէլճիքայի մէջ: Իրաւ ալ կ'ըսէին թէ Տիմուրիէի հետ փոխադարձաբար ներգրավուած եղած էին, թէ անիկա աչք զոցած էր անոնց կողմուսներուն և անոնք ալ փոխադարձաբար ներած էին իր պարտութեան: Տանդօն որ ժիրօնաւորներէն միայն յուսով են կը պահէր, կատարութեամբ լիցուեցաւ, զէպ ի բիւր խոյսցաւ և երբեք ըրաւ որ մահացու կախ պիտի մղէ, և ինչ եւս ո'չ խաղաղութիւն, ո'չ ալ զինուորապետ կալ ձեր և մեր միջև: Գոհեց անիկա և իր տնակի զէմքը չարմելով, կուսփովր սպառնալով ժողովին աջակողմին, և նա քաշուած էր, բայտ, բանականութեան բերդին մէջ, անկէ դուրս տիտի ելլեմ ճամարտութեան խնդանօթով և պիտի

փոշիացնեմ այն անզգամները, որ ուզեցին զիս ամբաստանել: 2.

Այս փոխադարձ ամբաստանությունն հետևանքը եղաւ 1. Յանձնաժողովի մը անուանումը, որ պաշտօնն պիտի ունենար քննելու Պիճիքա զրկուած պատուիրակներուն վարմունքը: 2. Յատարարուեցաւ հրամանագիր մը, որ չարարատիկ հեռուանքներ պիտի ունենար եւ կը արամադրէր որ, առանց երեւոյթիսանկերու անբնարարելիութիւնը նկատի ունենալու, անոնք ամբաստանուող պիտի ըլլան անմիջապէս որ զօրաւոր կապածներ ըլլան թէ մեղատից են պետութեան թշնամիներուն: 3. Վերջապէս ձերբակալուեալ եւ Մարտիիոյ բանաջ փոխադրութիւնը Ֆիլիի Օրդէանի եւ իր ընտանիքին: Այսպէս ուրեմն, այս իշխանին բազըր, բոլոր կուսակցութեանց խաղալիք ըլլալով, փոխ ի փոխ կասկածելի ժաքայէններուն եւ ժիրօնաէններուն, եւ ամբաստանուած իրր զաւադրող ամենուն հետ, որովհետեւ ոչ մէկուն հետ կը զաւադրէր. ասի ապացոյց էր որ, ո՛չ մէկ անցեալ մեծութիւն կրնար հաստատ մնալ ներկայ յեղափոխութեան մէջ եւ թէ ամենէն խորունկ եւ ամենէն կամաւոր չեղտութիւնն իսկ չէր կրնար ո՛չ կասկածները ամօքել, եւ ո՛չ ալ կասկածնաւուն փրկել:

Տիւմուրիէ վայրկեան մը իսկ պէտք չէր կորսնցնել: Տեսնելով որ Տամբիւ եւ մէկ քանի զօրաբաժնի հրամանատարներ զինքը կը լքէին, թէ ուրիշներ միայն նպաստաւոր վայրկեանին կը սպասէին, եւ իսկ մը պատուիրակներ իր զինուորները զլիս կը հանէին, կը մտածէր որ պէտք է զանոնք չարժման մէջ դնել, խանդավառելու համար իր սպանները եւ զինուորները եւ զանոնք իր հրամայէնն աւարտելու ազգայնութենէ զերծ պահելու համար: Արդէն ժամանակը ատուէր, պէտք էր զործել: Հասեալարաւ Բաղրութիւն մը նշանակեց Քոպուր-

կի իշխանին հետ Ապրիլ 4ի առաւօտուն, վերջնականապէս կարգադրելու համար իր եւ զնպապեա Մէքի հետ այն զօրծողութիւնները, որոնց մասին կը խորհէր: Ժամադրութիւնը տեղի պիտի ունենար Քոնստէի մօտ: Իր ծրագիրն էր յետոյ քաղաքը մանալ, պահակազօրքը տրել, եւ իր բոլոր զօրքերով Օրդի վրայ դալով Լիլի վրայ քաղել եւ ջանալ զայն հպատակեցնելու իր բոլոր ուժերը զօրծածելով:

Ամսոյն 4 ին, առաւօտուն մեկնեցաւ զէպի ժամադրադարձը եւ անկէ ալ Քոնստէ: Հրամայած էր միայն որ իրր հետեւող յիսուն ձիաւոր զան, եւ սրովհետեւ կ'ուշանային, համարայ ելաւ, հրամայելով որ զանոնք հետեւն զրկեն: Թուրքիո, Օրդէանի զուքսին աղաքը, քանի մը սպաններ եւ սպասաւորներ իրեն կ'ընկերանալին: Հազիւ թէ Քոնստէի համարուն վրայ հասած էր, կամաւորներու երկու զումարտակի հանդիպելու, եւ չառ զարմացաւ զանոնք հոն զանելով: Անոնց տեղափոխութիւնը հրամայած չըլլալով՝ տան մը քով, ձիւն իջնելու վէ զանոնք վերադարձնել տալու: Հրամանը զրկու համար, երբ կը լսէ որ անոնք աղաղակներ կ'արձակեն եւ հրաւիրան կը սարսկեն. իրաւ ալ այդ զումարտակները երկուքի կը բաժնուին եւ ոմանք զինքը կը հաղածեն զօջկով շանկեղ, ուրիշներ կ'ուզեն իր փախուստը կասեցնել զէպի փոս մը: Այն առնա իրեն ընկերացողներուն հետ կը խոյանայ եւ զինքը հետապնդող կամաւորներէն առաջ կ'անցնի: Փոսին եղերքը հասած պահուն իր ձին կը մերժէ անկէ անցնել, ահա առնա մէջը կը նետուի, միւս եղերքը կ'անցնի հրացանի զնդակներու կարկուտի մը մէջ եւ սպասաւորի մը ձին առնելով սրարչաւ կը փախչի զէպի Պիւրի: Ամբողջօրը վազելով երթալէ ետք, հոն կը հանի երեւոյթին, տր կու գայ իրեն միանալ զնպապեա Մէք, որ խմբացած էր անցած զարձածը:

Բոլոր զիշերը կ'անցնէ՛ն զրելով և համաձայնելով գնդապետ Մէքին և իշխան Քոպուրկին հետ զինակցութեան բոլոր պայմաններուն վրայ, և՛ զանոնք կը զարմացնէ երբ կը յայտնէ թէ՛ գիտաւորութիւն ունի իր բանակին մէջ վերադառնալու հակառակ պատահածին:

Աստու բլլալուն պէս, իրաւ ալ ձի հեծաւ և կայսերական ձիաւորներուն ընկերակցութեամբ Մօլտի ճամբով իր բանակին մէջ մատու: Կանոնաւոր զօրացքանի մը չարքեր զինքը չրջապատեցին և նորէն իրեն բարեկամական ցոյցեր ւրին. սակայն և այնպէս, չստ մը դէմքեր մուսլ էին: Իր դէպ Պիւրի փախուստին լուրը, թշնամի բանակին մէջ, և կայսերական վիշտազօրքերու տեսքը, իրեն մասին չարաբատիկ ապաւորութիւն մը յատմջ բերին: այս պարագան պատիւ կը բերէ մեր զինուորներուն և բարերարդ նշան է Թրանսալի համար: Իրեն իմացուցին արդարեւ, որ թնդանթաձիգները աչն լուրին գրայ թէ Աստրիայիներուն կողմը անցած է, բանակաւորներ էին և թէ բանակին այս այնքան ազդեցիկ մասին նախնիք մնացեալը յուսահատեցուցած էր: Ամբողջ զօրաբաժիններ Վալանսին կ'երթային և Տամբիէօի կը միանային: Այն ատեն ինքզինքը տախլուած զգաց իր բանակը վերջնականապէս ձգելու և կայսերականներու կողմը անցնելու: Իրեն հետեւեցան սպալակոյտին չստ մը անդամներ, որոնց մէջ կը գտնուէին երկու երիտասարդ տ'Օրդէաններ և Թուվինօ, ինչպէս նաեւ Պերլինիի հիւսարները, որոնց ամբողջ գոնըլը ուղեց իրեն ընկերակցով:

Քոպուրկ իշխանը և գնդապետ Մէք, որոնց բարեկամը զարձած էր, իրեն հետ չստ յարգանքով վարտեցան և ուղեցին իրեն հետ վերանորոգել նախորդ օրոտն ծրագրերները, զինքը նոր տարապրտութեան մը պէտք գործնելով, որ Քոպլէնցինէն տարբեր պիտի ըլլար:

Բայց, երկու օր ետք, աստրիացի իշխանին րաւ որ Բարիզի դէմ ունեցած ծրագրերները գործադրել ծրագրած էր ֆրանսացի զինուորներու հետ, և կայսերականները ընդունելով միայն իր օժանդակ, և թէ իր ֆրանսացիի հանդամները իրեն չէր ներիր օտարներու զլուխը անցնիլ: Անցագիր ուղեց Զուրիցերիա քաջուելու համար: Անմիջապէս իրեն տուին, այն պատճառաւ որ մեծ յարգանք կ'ընծայէին իր ընդունակութեանց և քիչ կարեւորութիւն՝ իր քաղաքական սկզբունքներուն. իրեն հետ լաւ վարտեցան, բան մը որ Լաֆայէթի չէին բրած՝ որ այդ միջոցին Օմիւլցի արդիւարաններուն մէջ իր հերոսական հաստատակամութեան պատիժը կը կրէր:

Այսպէս վերջացաւ այս մեծ մարդուն ասպարէզը, որ բոլոր կարողութիւնները ունեցած էր, զիւանագիտական, վարչական և զինուորական բոլոր քաջութիւնները, քաղաքական մարդուն՝ որ բնմին փոթորիկներուն կը զիմարէ, և զինուորին որ կը խիզախէ թշնամին ու մըր, գորավարին որ կը ճակտաւ թէ՛ յուսահատական կացութեանց, թէ՛ ամենէն յանդուգն ձեռնարկներու զխաւածներուն, բայց որ առանց սկզբունքի, առանց այն բարոյական ազդեցութեան որ յառաջ կու գայ սկզբունքէն, առանց ուրիշ ազդեցութեան բացի հանձարէն, չուտով մաշուելով իրաց և մարդոց այս արագ յաջորդութեան մէջ ուժգնօրէն փորձեց պաշարել յեղափոխութեան հետ և փայտուն օրինակով մը ապացուցուց որ անհատ մը չիկրնար յազմել ազգային կիրքի մը, երբ այդ կիրքը ապառած չէ: Թշնամին կողմը անցնելով Տիւմուրիէ իրը չքմեղանք չունեցաւ. ո՛չ Պուլիէի ազնուապետական յամառութիւնը, ո՛չ ալ Լաֆայէթի սկզբունքներու փափկութիւնը, որովհետեւ անիկա թոյլատրած էր բոլոր անկարգութեանց, մինչև այն վայրկեանը, երբ անոնք սկսան վնասել իր ծրագրերներուն:

Իր թերութեանց հետեւանքով, կըր-
նայ ինքզինքը մեղադրել որ փութա-
ցուց Ժիրօնաէններու անկումը և յեղա-
փոխական մեծ տաղանդը: Սակայն ևս
այնպէս, պէտք չէ մոռնալ թէ այս մար-
դը, ունէ դասի հանդէպ սէր չունենալով,
աղատութեան համար բանաւոր նախա-
տիրութիւն մը ունէր: Պէտք չէ մոռ-
նալ որ անիկա չափ կը սիրէր Ֆրան-
սան, և երբ ոչ ոք կը հաւատար թէ
կարելի պիտի ըլլայ օտարներուն զիմա-
դրել, ինքը փորձեց այդ զիմադրու-
թիւնը և մեր մէջ մեղմէ աւելի հաւա-
տաց ալ բանին: Պէտք չէ մոռնալ թէ
թէ անիկա Սէնդ Մէնըհուլտի մէջ մեզի
տորկեցուց պաղարխնով զիսկ վտան-
գը, թէ Ժէմարի մէջ անիկա զմեզ
խանդալաւ և փերտին զբաւ Ֆրան-
սան առաջին կարգի տէրութեանց դա-
սին մէջ: Վերջապէս, պէտք չէ մոռ-
նալ որ, եթէ զմեզ լքեց, առնն մըն
աղատած էր: Բաց աստի, անիկա
տիրօրէն ծերացաւ իր հայրենիքէն հե-
ռու, և կարելի չէ խորապէս չցաւի,
տեսնելով ալ մարդը, որուն 50 տա-
րիները տնցան պաղատական մեղեմա-
յութեանց մէջ, 30 տարիները՝ աքսորի
մէջ և միայն 3 տարիները գործածուե-
ցաւ իր տաղանդին արժանի սպասու-
վարի մը վրայ:

Տարբիւն, Հիւսիսի բանակին հրա-
մանատարութիւնը ստանձնեց և իր
զինուորները վերադարձուց Գա-
մարի բանակաւորին մէջ, այնպէս
մը որ կարենայ վտանգի ենթակալ վա-
րերուն օգնութեան համար: Այս ամ-
բայեղ վարին ոյժը և նոյն ինքն զի-
նակից բանակներու սպառնական ծրու-
գիքը այս կողմէն կը յապտեցնէին ան-
հրաժեշտարար պատերազմական գոր-
ծողութիւնները: Քիսպին, որ, իր յան-
ցանքները քաւելու համար չէր դադ-
րած իր պաշտօնակիցները և նախա-
րարները ամբաստանել, բաւ ընդունե-
լութիւն պատու, երբ խօսեցաւ ընդդէմ

Պէօրնոնիի, զոր Տիւմուրիէի մեղա-
կիցը կը համարէին, ի՞նչու անոր ձե-
ռամը Աւստրիացիներուն յանձնուած
էր: Այսպէսով Քիսպին ստացաւ հրա-
մանատարութիւնը ամբողջ Հունտի
բանակին:

Ըստ որում Տիւմուրիէի յանցանքը
սկսած էր բանակցութիւններ ըրած օրէն
ի վեր, մահուան վճիռ տալ որոշեցին
ընդդէմ այն զօրավարին, որ ականջ
պիտի կախէր ինչո՞ւմին առաջարկե-
րուն, առանց նախապէս ճանչնալու
ժողովրդային զերիշխանութիւնը և հան-
րապետութիւնը:

Այնուհետեւ Պուշօրը պատերազմա-
կան նախարար անուանեցին, և Մօնթ,
թէ ևս չափ հաճելի էր Ժաքօպէններուն
իր հաճոյակատարութեամբը, պաշտօ-
նանկ կըլու, այն պատճառաւորնու-
թեամբ թէ չի կրնար համար իր լայնա-
ծաւայ նախարարութեան բոլոր մանրա-
մանտութեանցը: Վերջապէս, որոշուե-
ցաւ որ Քօնվանսիօնի երեք պատգա-
մաւորներ բնակին չարտնակարար՝ բա-
նակներուն մէջ և խորաքանչիւր տարի
մէկ պատգամաւոր վերանորոգուի:

Տիւմուրիէի յանցանքը, մեր բա-
նակներուն ձախտող կազմութիւնը, և
վերահաս վտանգները, որոնց ենթա-
կուած էր թէ՛ յեղափոխութիւնը և թէ
փրանտական հարկ, անհաճեղաւ դարձու-
ցին բոլոր այն խիստ միջոցները, որոնց
վրայ խօսեցանք, և հարկադրեցին Քօն-
վանսիօնը, վերջապէս զբաղելու այն-
քան յաճախ յեղեղուած ծրագրով, այն
է՝ աւելի ոյժ տալ կառավարական գոր-
ծողութեանց, զայն կեդրոնացնելով Ժո-
զովին մէջ: Չանագան յատակադիմներ
մշտելի, հաք, կանգ առին Հասա-
րակաց Փիլիպքեան յանձնախումբը մը
կալմիւր ծրագրին վրայ, այս մարմինը
պիտի բաղկանար 9 անդամներ և
զապանի խորհրդակցութիւններ պիտի
ունենար. անոր պարտականութիւնն էր
զօրօգիւր իշխանութեան վրայ հակել և

անոր զործունեությունը արագացնել, կրնար մինչև իսկ արգելել կառավարությունն որոշումներուն զործադրությունը, միայն թե՝ պետք էր տեղեկություն տար Քոնվանսիոնին: Անիկա արտոնում էր, ստիպողական պարագայներու տակ ձեռք առնել ներքին և արտաքին պաշտպանությունն համար անհրաժեշտ եղող միջոցներ, և երբ այդ յանձնախումբին անդամներուն մեծամասնությունը ստորագրէր վճիռի մը տակ, զործադիր իշխանությունը պարտաւոր էր անմիջապէս ի գործ դնել զայն: Այս յանձնախումբը մէկ ամսուն համար պաշտօնի կոչուած էր և միայն զործադիր մարմնոյ անդամներուն ղեմ կրնար ձերբակալման հրամանագիր արձակել: Անոր անդամներն էին Պատէր, Տէրմաս, Պրէստ, Քանսլոն, Փան Տըսլի, Տանդոն, Կիւլդոն ար Մօրլօ, Դրէյլաւ, Լաքրուա (Էօն է Լուառի երեսփոխան), Էրեք Հոդի ալ փոխանդամ կարգուեցան. ասոնք են՝ Ռուպեր Լինսէ, Իզնար և Քանսլաւէրէս:

Հասարակաց Փրկութեան այս յանձնախումբը թէև տակաւին իր մէջ չէր կեցրոնացներ բոլոր իշխանությունները, սակայն և այնպէս անսահման ազդեցություն մը ունէր: Քոնվանսիոնի պատուիրակներուն հետ կը թղթակցէր, անոնց հրահանգներ կու տար և նախարարներուն կարգադրություննց տեղ որիչ ինչ կարգադրություն որ բնիկ ուզէր, անոնք կը հրամանագրէր: Յանձին Քանսլոնի կամակարճ կարողությունը ունէր. յանձին Տանդոնի՝ յանդգնությունն պիտի ստանար, ինչպէս նաև զօրեղ կուսակցապիտին ազդեցությունը: Եւ անա այսպէս, վտանդին հետզհետէ աւելնալուն հետևանքով ղեկի ի բռնապետություն կ'ընթանային:

Տիւմուրիէի զատալքությունն յառաջ բերած սոսկումը թոժափելով կուսակցությունները հիմա իրարու վրայ կը

ձգէին անոր մեղսակցությունը, և անա քրակոյս, ամենէն զօրաւորը պիտի ճշէր ամենէն տկարին վրայ: Մասնաձիւղերը, ժողովրդային ընկերակցությունները, որոնցմով սոսաւարակ կը սկսէր ամէն ինչ, նախաձեռնությունը կը ստանձնէին և ժիրօնողները կ'ամրաստանէին ուղերձներով և յայտարարութիւններով:

Մասայի մէկ վարդապետությունն համաձայն, կազմուած էր նոր ընկերակցություն մը, բոլոր միւսներէն աւելի բուն Մառա ըսած էր որ մինչև այդօրը, ժողովրդային գերիշխանություն վրայ չատախօսած էին. թէ իր վարդապետությունն համաձայն, խրաքանչիւր մասնաձիւղ գերիշխան էր իր սահմանին մէջ և ամէն վայրկեան կրնար հատուկ իր առած իշխանությունները: Դրգուիչներուն ամենէն կատաղիները, այս սկզբունքին կառչելով, արդարեւ ինքզինքնին կը համարէին մասնաձիւղերու պաադամաւորներ, սուղեկու համար թէ ինչպէ՞ս ի գործ կը դնեն իրենց իշխանությունը և հասարակաց փրկությունն զորին վրայ տեղեկությունն ստանալու: Անոնք զուժարուած էին Էվէչէի մէջ և կ'ըսէին թէ արտոնում են թղթակցելու հանրապետությունն բոլոր քաղաքապետարաններուն հետ: Այս պատճառաւ ինքզինքնին կը կոչէին Վատարակաց փրկարեան կեդրոնական յանձնախումբ: Այս մարմինն էր որ կը ըզնէին ամենէն չանթարձակ ստաճարկները: Արտեղ որոշած էին խմբովին երթալ Քոնվանսիոն, և հարցնել անոր թէ արդեօք պէտք եղած միջոցները ունի հայրենիք փրկելու: Այս հաւաքովի, բաժնակի ակնարկը սեւեւեւ տուած էր, Քաղաքապետարանին և ժաքայէններուն ալ ուշադրությունը դրաւ եւ Ռուպերիէս, որ անսարսկոյս կը բաղձար ապստամբությունն աշխարհ ձեռք ձգել, բայց որ կը վախնար զործածել այս միջոցը և երկիւղ զգացած էր խրաքանչիւր

նոր շարժումի նախընթացին, դէմ կանգնեցաւ. աչն թուոն որոշումներուն, որոնք վիճարանութեան առարկայ կ'ըլլային ստորագատ մարմիններու մէջ և յարասեւեց իր նախընտրած քաղաքականութիւնը մէջ, որ կը կաշանար՝ անհաւատարիմ կարծուած կրեւորութիւնները վարկարկելուն մէջ, և զանոնք զատապարտել հասարակաց կարծիքին առջև, ուրիշ ունէ միջոց գործածելէ առաջ:

Թօսելարէկա կը սիրէր ամբաստանել, կը ստկար ուլիին գործածութիւնէն, և ստորաամբութիւններէն շատ աւելի կը նախընտրէր բնական պայքայները, որոնք սեւէ վառնդ չէին ներկայացներ, և որոնց ամբողջ փառքը ինքր կը վայելէր: Մտաւ, որ մերթ ընդ մերթ, խոհայանութեան փառասիրութիւնն ունէր, ինչպէս բոլոր միւսները, Էվէլէի հաւաքողը ամբաստանեց, թէ և ինքն էր այդ մարմինն կողմութեան սկզբութիւնները հայկաթողը:

Պատգամաւ որներ գրեկցին, հաստատելու համար թէ այդ յանձնախումբին անդամները խանդավառ մարդիկ էին, թէ չէ՝ վճարուած զրգուիչներ: Համոզուելէ վերջ թէ անոնք շատ ծայրայեղ հայրենասէրներ էին. ժաքայէններու ընկերութիւնը չուզեց զանոնք իր մէջէն վանել, ինչպէս առաջարկուած էր, այլ տեսնց մէկ ցանկը պատրաստել տուաւ, որպէս զի կարենայ հակոյտ թիւն բանեցնել և առաջարկեց որ հրապարակապարտարարութիւն անոնց վարմունքը, որովայր, բոտ իրեն, հասարակաց փրկութեան կիցրոն մը պէտք չէր գոյութիւն տնկնար իրմէ զատ:

Ահա՛ այս կերպով պատրաստուած և ստաշուրնէ քննադատուած էր Օգոստոս 10 ի յեղափոխութիւնը: Բոլոր անոնք, որ յանդգնութիւնը չունին գործելու, բոլոր անոնք որ կը զայրանան երբ կը անոնեն թէ ուրիշներ գրեկնք կը գերադասեն, կը պարտաւիճեն առաջին ձեռնարկները, թէ և փափաքող են ա-

նոնց տակը արդիւնքին: Միայն Տանդոն էր որ այս շարժումներուն վրայ խորունկ լուսթիւն մը կը պահէր և ոչ թեր և ոչ ալ դէմ կը խօսէր ստորագատ զրգուիչներուն. անիկա չէր սիրեր բնականութիւն վրայէն յաղթանակ չափը երկար ամբաստանագիրներով և կը նախընտրէր զործնական միջոցները, որոնք իր ձեռքին մէջ շատ կ'ընդարձակուէին, որովհետեւ անիկա իր տրամադրութեան տակ ունէր Բարիկի ամենէն անբարոյական և խռովայեղ տարրերը: Միայն, չէին գիտեր որ, զա՛նդանալէս կը գործէր, թէ չէ՝ սպառնալիք լուսթիւն մը կը պահէր:

Քաղմաթիւ մասնաճիւղեր զատապարտեցին Էվէլէի ժողովը. մինչև իսկ Մէլլի մասնաճիւղը այս մասին խիստ յայտարարութիւն մը ուղղեց Քոնվանսիօնին: Ընդհակառակը, Պոն Նուվէլի մասնաճիւղը եկաւ և Քոնվանսիօնին առջև կարգաց ամբաստանագիր մը, որուն մէջ, Տիւմուրիէի իբր բարեկամներ և մեղսակիցներ մասնաճիւղ կ'ընէր՝ Պրիսոն, Վէրնիսոն, Կուապէն, Ժանտոնէն, Էն., և կը պահանջէր որ ասոնք օրէնքի հարուածը կրեն: Հակառակ կողմը թուոն կերպով բողոքեց, բայց ամբաստանողները ի վերջոյ ժողովին կողմէ պատուոյ արժանացան, միայն թէ յալտարարու ելաւ. որ յառաջիկային, Ժողովը ալիս ոչ մէկ ամբաստանութիւն պիտի մտիկ ընէր իր անդամներուն դէմ, և թէ այդ կարգի ամէն ինչ իր հաստատակց փրկութեան յանձնախումբին պիտի յանձնուի:

Յորենի Նուկային մասնաճիւղը, որ ամենէն աւելի զրգուածներէն մէկն էր, նոր յայտարարութիւն մը հանեց, Մահալի նախագահութեան տակ և զայն գրեկց ժաքայէններուն, մասնաճիւղերուն և Համայնքային Խորհուրդին, որպէս զի անոնց հաւանութիւնը տոտնայ, և այսպէս՝ մարտաքաղաքին բոլոր իշխանութիւններէն արտոնուած, հանդի-

Վաստ որտակս և թաշ քաղաքապետին հետ-
քով ներկայացուի Քոնվանտինին և Այս
յապտարարութեան մէջ որ տեղէ տեղ
պաշտոցուած էր, ու ամենուրեք բն-
դաւաւած, բոստած էր թէ Քոնվանտինին
մէկ մասը ապականած է, և անիկա կը
զատադրէ ցորենը բռնազբաւ ողներան
հետ, և մեղատկից է Տիմուրիէի, և
թէ պէտք էր այդ երեսփոխաններուն
տեղ փոխանդամներ կարգել:

Ապրիլ 10ին, մինչ այս յայտարարու-
թիւնը մասնաճիւղէ մասնաճիւղ կը սլը-
տարցուէր, Բէդիօն զայրացած, խօսք
ու զից օրինական դատողութեան մը հա-
մար և Անիկա իրեն համար անտարբէ-
րացող ու մզնութեամբ մը բողբոջէ Քոն-
վանտինին մէկ հատուածին զէմ ուղ-
ղուած զրպարտութեանց համար, և ա-
ռաջարկեց որ զապրտական միջոցներ
ձեռք առնուին: Ընդհակառակը, Տան-
դօն պահանջեց որ պատրաստուող խընդ-
բազրին ի նպատակ պատուոյ յիշատա-
կութիւն մը բլլայ: Ասոր վրայ, Բէդիօն
բմբաստանաբով փափաք յայտնեց որ
այդ գրութեան հեղինակները յանձնուին
յեզպարխական տառանքին: Տանդօն պա-
տասխանեց որ ճշմարիտ երեսփոխաննե-
րը իրենց խղճմասնքովը զօրեղ, պէտք
չէ փախնան զրպարտութենէ, թէ այդ
բանը անխուսափելի է Հանրապետու-
թեան մը մէջ, և թէ, բայ ատոի, առ-
կաւին ոչ Աւստրիացիները եւ մզուած
են, ոչ Սահմանադրութիւն մը կազ-
մուած է, և հետեւաբար, կասկածելի է
որ Քոնվանտինը զովհաստի արժանացած
ըլլայ: Յետոյ անդեց որ անձնական խն-
դիրներով զրազելէ զազրին, և հրամա-
յեց որ զատարանի գիմուժ բնէն անոնք,
որ ինքզինքնին զրպարտուած կը հա-
մարէին:

Այս կերպով ինդիքը փակեցին, բայց
Պոնտիքտ կրկին անգամ ինդիքը սեղա-
նի վրայ բերաւ, ու զարձեղ մէկ-կողմ
բրին զայն: Ռօպէտրիէս որ անձնական
Հալիւնը հոգի կու տար, զարձեղ

մէջտեղ հանեց նոյն ինդիքը և պահան-
ջեց քօղը պատակ: Խօսքը սուին իրեն,
ու Ռօպէտրիէս ժիրօնալէններուն դէմ
սկսաւ անախարհաց կերպով զատն ու
անու անարկիչ լեզու մը զօրծածել: Պէտք
է կանգ առնել իր հասին տալիս, որ
ցոյց կու տայ թէ իր իշխամիներուն վար-
մունքը ինչ կերպով կ'ուրաւանկարուի
իր մտայ երեսակցութեան մէջ:

Ըստ Ռօպէտրիէսի, 1789 ին բնչա-
զարկ եղած բարձր զատու ազնուական-
ներէն վար գոյութիւն տնէր՝ միջակոր-
եաւ ազնուականներու զօտակարգը, ա-
ռաջինին չափ բանապետական և սնու-
պարծ, և որուն մասնութիւնները յա-
ջօրղած էին ազնուականներու կատա-
րած մասնութեանց: Համարձակ յեղա-
փոխութիւնը իր զօրծին չէր զար, անոր
հարկաւ որ էր թաղաւոր մը 1791ի Սահ-
մանադրութեամբ, իր արտապետութիւ-
նը ապահովելու համար:

Այս զատադրութեան պետերը ժի-
րօնալէններն էին: Օրէնսդիր ժողովի օ-
րով, անոնք նախարարութեան տէր
զարծած էին Ռօբանի, Բլալիէսի և
Սէրվանի չորհուր: Զանոնք կրօնեցեղէ
եաք, ու զած էին վրէժ բռնել Յոնիս
20ով, և Օգոստոս 10 ի նախընթերցին,
անոնք արքունիքին հետ կը բանակցէին
և խաղաղութիւն կնքել կ'առաջարկէին,
պայմանաւ որ կառավարութիւնը իրենց
յանձնուէր: Նոյն իսկ Օգոստոս 10 ին,
անոնք կը բաւականանային թաղաւոր
առժամապէս զազարեալ հաջակելով,
թաղաւորութիւնը առանց վտարելու,
և գահաժառանգ իշխանին համար զառ-
ախարակ մը կ'անուանէին: Օգոստ. 10էն
եաք, անոնք նորէն արաքան նախա-
ըարութեանց և զրպարտեցին Համալե-
քային ինքնաբեր, անոր ազգեցութիւ-
նը կոտորելու և բացարձակ արապե-
տութիւն մը չահելու համար: Երբ Քոն-
վանտինը գումարուեցաւ, անոնք լեզ-
ուեցան յանձնարարներուն մէջ, Բա-
րիզը զրպարտել չարուհակեցին, այս

քաղաքը բոլոր ոճիրներուն վառարանը չլայ տալին, հանրային կարծիքը սպառնալից իրենց թերթերու միջոցով և այլ մեծ մեծ գումարներով, զորս Ռուսիան կը ծախէր, որպէս զի ամենէն տակի նենգամիտ գրութիւնները հոս հոն ցրուել կարելի ըլլայ: Վերջապէս Յուն վարին, անոնք ընդդիմացան լուսաւորին մեղսակաւ, ոչ թէ անոր անձը, այլ թագաւորութիւնը փրկելու մասնագութեամբ:

Ռուսներէն կը շարունակէր տակաւին իր գրպարտութիւնները՝ սա բառերով. — Սէյա խոտաբար բնկերութիւնը միակ պատճառն է այն ազգաւոր պատերազմին, զոր հիմա կը մղենք. անիկա ուղից որ այս պատերազմը տեղի ունենայ, որպէս զի Աւստրիոյ արբանտութեանը նմանակութիւնք, Աւստրիոյ որ կը խոտաւար համաժողով մը գումարից տալ 1791ի Սահմանադրութեամբ: Այդ պատերազմը տենդամորթն զեկաւարեցին Իրօնաւորները, և մասնիչ Լաֆայէթը գործածելէ ետք, դաւաճան Տիւմուրիէն ալ գործածեց, երկար ատենէ ի վեր իր հետապնդած նպատակին համեմատ համար: Ի սկզբան, Տիւմուրիէի հետ սրդողիկ կեղծեցին ժիրօնաւորները, բայց այս քէնր լորձէր, որովհետեւ, ժամանակաւ այդ խոտաւարարական բնկերութիւնը ժանտօնէի ձեւամար Տիւմուրիէն իսկաւարտութեան ակնար բարձրացուց և անոր 6 միլիոն փրանք սուտ զազանի ծախքերու ի հաշիւ: Տիւմուրիէ խօսք մէկ բրաւ այդ բնկերութեան հետ, Արեւմտի մէջ Բրուսիայիները ազատեց, մինչ կարող էր զանոնք փճացնել: Պիճիքայի մէջ, ճիշդ է, մեծ յալիւմանակ մը տարաւ, բայց տարեկաւ բրաւ որովհետեւ ինքը պէտք տուէր մեծ յաջողութեան մը, հանրային վստահութիւնը չաւելու համար, և անմիջապէս որ այդ վստահութիւնը չաւելաւ, ամէն կերպով չարաչար գործածեց զայն: Տիւմուրիէ չի

հաւանց Հոյսնաւան, զոր կարող էր գրաւել առաջին արշաւանքի միջոցին իսկ, անիկա արդիկց որ հաւանաւոր երկիրները միանաւ Պրանսայի, և զիւսանալիս յանձնախումբը, իրեն հետ խօսք մէկ ըրած, ամէն բան բրաւ, որպէս զի այդ միացումը ուղիղ Պիճիքայի երեսփոխանները հետապնէ: Փորձող իր իշխանութեան այն պատուրակները, որոնց հետ Տիւմուրիէ այնքան զէշ վարուեցաւ, որովհետեւ անոնք կը նկէլին Պիճիքայիները, բարենալ իր ժիրօնաւորներուն մէջէն բնարուեցան, և անոնք այս բանին ալ խօսք մէկ ըրած էին, որպէս զի ամէն ինչ տակն ու վրայ ընող պատուիրակները զրկուին, որոնց զէմ հրապարակաւ խոտ միջոցներ ձեռք պիտի առնուէին, հանրապետութիւնը անպատուելաւ: Նպատակաւ Տիւմուրիէ, Հունստայի վրայ չառ ոչ յարձակելէ յետոյ, վերադարձաւ Պիճիքաւ, Նիւրիւնաւէնի պատերազմը կործնեցուց, և Միւրանան է. Բէլգիանի բարեկամը ու անոր մարդը, որ իր հաւանաւոր այդ պատերազմին կորստեանը պատճառ կուէ: Այն ատեն Տիւմուրիէ հաւքաւուեցաւ, սպաստամբութեան գրօք պտրեց, ճիշդ անանկ ատեն մը, որ ժիրօնաւորները թաղաւ որականները սոքի կը հանէին Արեւմտաքի կողմերը: Ուրեմն ամէն բան պատրաստուած էր այդ նպատակին համար: Ենդամիտ հախարար մը պատերազմական գործոց պաշտօնատուները գրաւած էր ատանկ կարեւոր ատենի մը: Ընդհանուր Ապաւորութեան յանձնախումբը, որ ամբողջովին ժիրօնաւորներէն կը բաղկանար, իրաց առկա հոթը ութը հաւառարիմ երեսփոխաններէ, որոնք արդէն ժողովի չէին երթար, ոչ մէկ ջանք կը թափէր հասարակաց վստահներուն զէմ գնելու համար: Եւ անաւ այսպէս, ոչ մէկ բան զանց առնուած էր գաղափար թիւեր յաջողակեալ համար: Թագաւ-

ՏԻՆՈՒՐԻՆԻ ՓԱՆՈՒՍԵՐ

« Եր մը պէտք էր, բայց թողը զօրա-
վարներն ալ Հաւատարմեան կուս-
կից էին: Տիւմուրի շուրջը հաւաք-
ուած էր Հաւատարմեան զերդա-
տանը. իր սրդիները, ազնիւր, մինչեւ
իսկ գաւաղիւր Սիլքրին, անոր քովն
էին: Տիւմուրի սկսաւ յայտարարու-
թիւններ հանել, և ի՞նչ բնկաւ. համար-
քալոր այն բաները՝ զորս ժիրօնաւ
բեմրատացները և զրազէանները կ'ըսէին
բեմէն կամ թերթերու մէջէն, այսինքն
թէ՛ Բարիդ թողը սփռնելուն օճալն
էր, թէ՛ Փաքօպէնները կազմաւորու-
նէր են, որոնք խառնաթիւն և քաղա-
քային պատերազմ յառաջ կը բե-
րեն, ևն. »

Ահա ա՛յս կերպով բացատրեց Ռո-
պէրտին, թէ՛ Տիւմուրի վարմունքը
և թէ ժիրօնաւներու ընդդիմութիւնը:

Զրպարտութեան այս տրուածական
հիստորիքը երկար թարաղ ընդլայնել
չկապ, առաջարկեց յեղափոխական առ-
եանին առջեւ քաջիկ Տիւմուրի մեղ-
սակիցները, որոնք թաղուն ալ Ռոյա-
նաւաններ էին և անոնց թարեկամները:
« Գալով Կուստէի, ժանտէի, Վէր-
նիպի, ևն. սրբապետութիւն մը պիտի
ըլլար, բոստ չարամիս հեղուս թեմա-
մը, այսքան պարկեշտ մարդիկ առ-
բատանել և զգալով թէ անոնց մասին
անկարող եմ բան մը բնկաւ, ժողովին
խմտաւորութեանը կ'ապաւինիմ: »

Մօնղաներն և օթեակները ծախ-
հարեցին առաքիւնի բեմրատացը: Ժիրօն-
աւները զգուսնք կը զգային այս աճա-
թալի դրսիքէն, որուն մէջ այնքան նկե-
ղամիտ տակաւութիւն կար, որ քանակաւ
զրի բնական օտարութիւն մը, որով-
հետեւ այդ ճառարտութեան մէջ յառ-

կապէս ջանք թափուած էր իրողութիւնները իրարու մօտեցնելու, առարկութեանց դէմ կանգնելու, և Ռօպէս-բիէն տալ վատագոյն տարաստանութեամբը շատ աւելի ճշմարիտ տաղանդացի տուած էր քան իր բոլոր սովորական ճառախօսութեանցը մէջ, Վէրնիօ բեմ խոյացաւ, հոգին ճնշուած, և խօսք ուզեց այնպիսի եռանդով, յա-մառութեամբ և վճռականութեամբ, որ ռուլին իրեն խօսք, և օթեակներն ու Մօնթաներն հանգիստ ձգեցին զինքը որ չարունակէ իր ըսելիքները: Վէր-նիօ Ռոպէսբիէնի մտածուած ճառախօսութեան դէմ հանեց յանպատրաստից քանի մը խօսքեր, զորս արտասանեց մարդոց ամենէն անմեղին և պերճախօսին եռանդովը:

«Պիտի համարձակիմ, ըսաւ, պատասխանել պարոն Ռոպէսբիէնին, և ո՛չ ժամանակ և ոչ ալ արուեստ պիտի գործածեմ պատասխանելու համար: Որովհետեւ միայն իմ հոգիիս պէտք ունիմ: Իմ վրաս չպիտի խօսիմ, որովհետեւ զիտեմ թէ յեղափոխութեանց ժամանակ ազգերու զիրտը իրար կ'անցնի և պահ մը կը տիրապետէ բարեմիտ մարդոց վրայ, այլ պիտի խօսիմ Յիրանսան լուսարանելու համար: Իմ ձայնս, որ քանիցս սոսկում սիւնեց այս պալատին մէջ, ուրկէ աջակցեցաւ որ բռնապետութիւնը տապալի, պիտի մանէ նաև հոգիին մէջ այն ոպիրատներուն, որոնք իրենց բռնապետութիւնը կ'ուզեն թաղաւորական բռնապետութեան տեղը դնելը»:

Յետոյ Վէրնիօ մէկիկ մէկիկ պատասխանեց Ռոպէսբիէնի ամբաստանութեանց, ըսելով այն բաները, զորս ամէն ոք կրնայ պատասխանել իրողութիւններուն վերահասու: Բոլորէ յետոյ: Անիկա գահընկէցութեան պատճառ դարձաւ իր Յուլիան ատենախօսութեամբը: Յուլիան 10էն քիչ առաջ, ապստամբութեան յաջողութենէն վրայ կասկածելով, և ճոյն իսկ չգիտնալով թէ անիկա տեղի

պիտի ունենայ, Վէրնիօ ցոյց տուաւ պալատական պատգամաւորի մը թէ ինչ պէտք էր ընել ազգին հետ համաձայնելու և հայրենիքը աղատելու համար: Օգոստոս 10ին, Վէրնիօ ժողովին ներկայ էր թնդանութիւնը ձայնին մէջ, մինչդեռ պարոն Ռոպէսբիէն ստոր-երկրեայ նկուղ մը մտած էր: Գահընկէցութեան վճիռը արձակել չտուաւ, որովհետեւ պայքարին ելքը կասկածելի էր, և առաջարկեց որ դաժամաւոր իշխանին խնամակալ մը կարգուի, որովհետեւ, այն պարագային ուր թաւորութիւնը պահպանուէր երիտասարդ իշխանին արուած լաւ դաստիարակութիւն մը՝ պիտի ապահովէր Յիրանսայի ապագան: Ինքը և իր բարեկամները պատերազմ յայտարարել տուին, որովհետեւ արդէն զոյտթիւն ունէր պատերազմը, և թէ լաւազոյն էր զայն բացէ ի բաց յայտարարել և ինքզինքը պաշտպանել, քան թէ առանց այդպէս ընելու: Վնաս կրել: Ինքը և իր բարեկամները նախարարութեան և յանձնաժողովներու մէջ մտան ժողովը ինքը լէովը: Օրէնսդիր ժողովի Քոմսեն մէկ-ներու Յանձնախումբին մէջ իրենք ընդ-դիմացան որ Բարիլը իր բաղդին ձրուի, և պատրաստեցին այն պաշտպանութեան միջոցները, զորս Յիրանսա գործածեց Արկոնի մէջ: Քօմսենի լէնդհանուր Ապահովութեան յանձնախումբին մէջ իրենք շարունակ աշխատած էին, ի ներկայութեան իրենց պաշտօնակիցներուն, որոնք կրնային ականատես ըլլալ իրենց աշխատութիւններուն: Ինքը Ռոպէսբիէնն է որ լքեց յանձնախումբը և այլեւս ընտանեաց հոն: Իրենք չի զրպարտեցին Բարիլը, այլ մաքատեցան այն մարդասպաններուն դէմ, որոնք Ֆարիլցիներու անունով ոճիրներ կը գործէին, և կ'անպատուէին Բարիլն ու հանրապետութիւնը: Իրենք չեն հանրային կարծիքը ապականողը, որովհետեւ, ըսաւ, իմ մա-

սին, միակ նամակ մը չիմ գրած, և այն նամակը զոր Ռոլան հրապարակ հանեց, ամենուն ծանօթ է արդէն: Ինքը և իր բարեկամները ուղեցին որ ժողովրդային քուէարկութեան դիմում ըլլայ Լուդովիկոս ԺԶ-ի դատաւարութեան մէջ, որովհետեւ կարծած էին թէ յայտնաբերուած ինդիլի մը մէջ կարելի չէր աննկատ թողուլ ազգային հաւաքական կամքը: Ես անձնապէս, ըսաւ Վէրնիօ, հազիւ թէ կը ճանչնամ Տիւմուրիէն, զայն երկու անգամ միայն տեսած եմ, մինչդեռ Տանդոն, Սանդէռ զայն կը տեսնէին, կը շնորհաւորէին, կը շօշափէին, և ամէն օր ճաշ կը հրամցնէին անոր: Գալով Հաւասարութեան, զայն ալ շատ չիմ ճանչնար, միայն Մօնթանեառները զայն կը ճանչնան և անոր մօտ կը յաճախեն, և երբ ժիրօնտէնները կը յարձակէին անոր վրայ, Մօնթանեառները շարունակ կը պաշտպանէին զայն: Ուրեմն, ի՞նչ մեղք ունէին ինքը և իր բարեկամները... դաւաղիրներ և խռովարարներ եղած էին արդեօք: Բայց իրենք չեն որ մասնաճիւղէ մասնաճիւղ կը վազեն զանոնք զրդուկու համար: օթիակները լեցնողները իրենք չեն, ահաբեկումի տակ հրամանագիրներ կորուցու համար: Իրենք բնաւ թող չտուն որ նախաբայները մանեն այն ժողովներուն մէջ, որոնց անդամներն էին իրենք: Չափաւորականներ են իրենք, բայց Օգոստոս 10ին այդպէս չէին, երբ Ռուպերիէն և Մառա կը պահուրտէին, իրենք չափաւորականներ էին Սեպտեմբերին, երբ բանտարկեալները կը ծարղուէին և Կարտ Մէօպը կը կողոպտէին: Ի վերջոյ Վէրնիօ ըսաւ. —

Դժուր գիտէք թէ վեց ամիսէ ի վեր ըստ իմամբ հանդուրժեցի ինծի հրամայուած բոլոր դատաւարութեանց, թէ ես գիացայ հայրենիքիս գոհի ամենէն արդար տեսելու ինչները. դուք գիտէք, թէ ինքզինքս յանցաւոր նկա-

տելու և ընելիք դոյզն բարեքներս վտանգելու պարագան աչքս առնելով, ես յաջողեցայ հրապարակ հանել Ռուպերիէնի չարութիւնները և ապօրէնութիւնները: Երանի՜ թէ ասիկա վերջինն ըլլար այն օրերուն, զորս կը կորսնցնենք զայն ազգային վիճաբանութիւններով: Եւստոյ Վէրնիօ պահանջեց որ Յորենի Շուկայի մասնաճիւղը կանչուի և անոնց արձանագրութեանց տեսրակները բերուին:

Վէրնիօյի տաղանդը գերած էր նոյն իսկ իր թշնամիները. իր բարեմասութիւնը, իր յուղիչ պերճաստեղծութիւնը, ժողովին ստուար մեծամասնութիւնը հաւաքաբար և զայն խանգալուած էին, ու ամէն կողմէ իրեն կը յայտնէին խանդավառ համակրութիւններ:

Խօսք ուղեց Կուատէ, բայց անմիջապէս որ երեւան եկաւ, լուսկեաց Մօնթաներն դղրդեցաւ և ահաւոր դուռնով գոչում մը արձակեց: Ժողովին զադար տուին, և ամսոյն 12ին միայն Կուատէ իր կարգին կրցաւ խօսք առնել պատասխանելու համար Ռուպերիէնին, ու իր սուած պատասխանը շատ աւելի լուռն զրգիւ մը յառաջ բերաւ, քան Վէրնիօյի խօսքերը: Ըստ իրեն, ու որ դաւադրած էր, բայց եթէ երեւոյթներ կային դաւադրութեան մը, ատոնք ալ աւելի Մօնթանեառներուն և Ժաքօպէններուն դէմ էին, որոնք յարաբերութիւն ունեցան Տիւմուրիէի և Հաւասարութեան հետ, քան թէ Ժիրօնտէններուն դէմ, որոնք այդ երկու մարդոց հետ ալ գծած էին: Ո՞վ էր ան որ, շարունակ Տիւմուրիէին հետ կ'ըլլար Ժաքօպէններուն ակումբը, հանդիսավայրերուն մէջ, ձեր Տանդոն չէր:

— Ա՛հ, դու և կ'ամբաստանես գիտե՞ս, զոչեց Տանդոն, բայց դուն չես գիտեր թէ ես ինչքան կարող եմ բնել:

Կուատէի խօսքերուն վերջաբանը յաջորդ օրուան կը ձգուի. անիկա կը շարունակէ տմէն պատկուրութիւն, եթէ

երբեք կայ, Մանթանիստներուն վրայ ձգել: Ի վերջոյ կը կարողայ ուղերձ մը, որ Յորենի Շուկային ուղերձին նման, ստորագրուած էր Մատայի ձեռքով: ասիկա ժաքօպէններէն ըզլտած գրութիւն մըն էր, և Մատա ստորագրած էր զայն, իրը նախադաս ալ ընկերութիւնն: անոր մէջ կային սախօքերը, զորս Կուսակցի կարգաց ժողովին: «Քաղաքացիներ, զինոքներ, ևս կայիցափոխութիւնը կառավարութեան մէջ մտած և, Քոնկլանիօսի ծոցին մէջն իսկ և, քաղաքացիներ, յառաջ ընթանալը, ան, դեպ յառաջ:»

— Այո՛, զոչեց Մատա իր նստած տեղէն, այո՛, զէպ յառաջ ընթանանք:»

Այս խօսքերուն վրայ, ժողովը խրատիկաւ և Մատայի զէմ ամբաստանութեան հրամանագիր պահանջեց Տանդօն հակառակեցաւ այս բանին, ըսելով թէ ժողովին երկու կուսակցութիւններն ալ համամիտ կը թուին Օրդէանի ընտանիքը ամբաստանելու, ուրեմն պէտք էր զայն դատի քաշել, և թէ կարելի չէր ամբաստանել Մատան՝ աղմուկի վիճարանութեան մը պահուն ազգայակ մը արձակած ըլլարուն համար:

Տանդօնին կը պատասխանեն, թէ Օրդէանականները այլ ևս Բարիզի մէջ չէ որ պիտի գտնուին, այլ Մարսէյ: Տանդօն անգամ մըն ալ խօսիլ կ'ուզէ, բայց ստանց իրեն տեղանք կախկու, նախապատուութիւն կու տան Մատայի զէմ ամբաստանութեան հրամանագրին, և Լաքրուա կը պահանջէ որ անմիջապէս ձերբակալուի անիկա: Այն ատեն Մատա կը զոչէ:

«Քանի որ թշնամիներս կորսնցուցեր են առօթի զգացումներն, միակ բան մը կը խնդրեմ. ամբաստանագիրը կրնայ ժողովրդային գրգռութիւն մը յարուցանել, ինծի երկու տարիկան-զինուորս տուէք և մինչև ժաքօպէնները երթնաւու յանձնարարելով անոնց որ հանդարտ կենան:

Առանց այս ծիծաղելի խօսքերուն տեղանք կախկու, անմիջապէս ձերբակալելին Մատան և հրամայեցին որ յաջորդ օրը կէս օրին ամբաստանագիրը խմբագրուի: Ռօպէսըիւն չունչը ժաքօպէններուն տուաւ, անոնց յայտնելու համար իր զգացած զայրոյթը, փառարանելու համար Տանդօնի կորովը, Մատայի խոհախնութիւնը, և անոնց յանձնարարելու որ հանդարտ մնան, որպէս զի ըսող չըլլայ թէ Բարիզ քաղի կաւ ժաքօպէն մը ազատ արձակել տալու համար:

Յաջորդ օրը ամբաստանագիրը կարգաց ժողովը և վաւերացուց զայն, և Մատայի զէմ այնքան անգամներ տուաւ ջարկուած ամբաստանագիրը յեղափոխակուն տեսանին առջև հանուեցաւ:

Ժողովին երկու կուսակցութիւնները իրարու զէմ այսքան յարուելուն զրգացաւձառը, փորձեալներուն զէմ հանուելէք յայտարարութեան մը ծրագրին էր: Բայց այս մասին բան մը չուրջուեցաւ, և չէր ալ կարելի տրդէն, քանի որ ժողովը չունէր յոյժ յայտարարութիւնները լատաճ բերող չարմամները կտանցնելու: Քառասուն երեք մասնաճիւղերէն 35 բարդէն համառութիւն յայտնած էին որուելէք յայտարարութեան ձեւին: Համայնքային խորհուրդի բնդ հանուր ժողովը զայն վաւերացուց, և Ապրիլ 15 ին 35 մասնաճիւղերու պատուիրակները ի զուխ ունենալով քաղաքապետ Բաչը, Քոնկլանիօսի ասեանը ներկայացան: Ասիկա տեսակ մը զեկուցադիր էր, որոյ Բարիզի քաղաքապետութիւնը կը յայտնէր իր զիտու որութիւնները և կը սպասուար ապրտամբիլ՝ այն պարագային որ մերմման բաղխէր: Անիկա աշուղս վարուած էր Օգոստոս 10 էն առաջ, և նոյնը կըրնէր Մայիս 31 ի նախընթացին:

Խուսրդէս, բեմախօս և մասնաճիւղերէն մէկուն պատուիրակը, կարգաց ալ զեկուցադիրը, որ կարգ մը երեւ-

փոխաններու սփրապարտ ընթացքը ուր-ուսաղծիկէ ետք , կը պահանջէր որ անոնք վտարուին Քանդակահանքէն և մէկիկ մէկիկ անուաններն ալ կուտար այդ երեսփոխաններուն . 22 հոգի էին անոնք և հետեւեալներն էին . Պրիսո , Վէրնիս , Կուստէ , Ժանսոնէ , Կրանմէնօվ , Պիւզո , Պարպարու , Սալ , Պրոթո , Բոնէքուլան , Բէդիօն , Լանժուինէ , Վալադէ , Հարաի , Լուվէ , Լըհարաի , Կորսա , Պօլէ , Լանթընա , Լասուրս , Վալառի , Շանպօն :

Երբ այս անուանները արտատանուեցան , օթեակներէն ծափահարութիւններ ինդպցին . նախագահը ծանոյց խնդրամատոյցներուն որ օրէնքը կը հարկադրէ զիրենք՝ ստորագրել այդ զեկուցադիրը : Ամենքն ալ փութացին ստորագրել : Միայն Բաշ՝ ջանալով երկար տտնն պահել իր չէզոքութիւնը , ետե մնաց . իր ստորագրութիւնը պահանջեցին . պատասխանեց թէ խնդրամատոյցներուն մէջ չի գտնուիր ինքը , և թէ ընդհանուր ժողովին կողմէ միայն պահանջ ստացած է միւսներուն ընկերանալ : Բաց , տեսնելով որ չէ կարելի նահանջել , յառաջ անցաւ և խնդրողիւր ստորագրեց . օթեակներն ի վարձատրութիւն՝ որտեղն-զուտ ծափահարութիւններ արձակեցին :

Անմիջապէս առեան եկաւ Պուսպէ Ֆօնիբրէս և ըստ որ , եթէ համատարութիւնը պարտականութիւն մը չըլլար , ինքն ալ պիտի խնդրէր որ 22 երեսփոխաններու ցանկին վրայ իր անունն ալ տեղեցնէ : Ժողովին մեծամասնութիւնը վահանաւորէն գոչեց . « Թո՛ղ ամենքս ալ անցընեն ցանկին մէջ , ամենքս ալ » Անմիջապէս՝ 22 երեսփոխաններուն քուք վր վաղեցին , մեծ համակրանք ցոյց տուին անոնց մասին , գանձեք համարեցին և այս միջադէպով վիճարանութիւնը ընդհատելով , յաջորդ օրերուն յետաձգուեցաւ :

Նշանակուած օրը՝ վիճարանութիւնը վերսկսաւ . Ժողովին երկու կուսակցու-

թիւները կրկին զիրար մեղադրել և ինքզինքնին տրդարացնել սկսան : Կեդրոնի երեսփոխաններ , օգտուելով բահակին կացութեան վրայ զրուած մէցքանի նամակներէ , առաջարկեցին զբաղիլ Հանրապետութեան ընդհանուր չահերով և անձնական կախները մէկ կողք թողուլ : Այս բանին հաւանեցան . բայց ամսոյն 18ին աջակողմին դէմ նոր բողոքագիր մը բերուեցաւ Ժողովին , միևնոյն ժամանակ , մեղադրանքի արժանի համարեցին Համայնքային Խորհուրդի գանազան արարքները . օրինակի համար՝ անիկա յայտարարած էր թէ յեղափոխական մշանջնական վիճակի մէջ կը գտնուի : Երկրորդ , իր մէջէն կը նշանակէ թղթակցութեան գիւտն մը , որ յարաբերութիւն կը հաստատէ թագաւորութեան բոլոր քաղաքապետութեանց հետ : Արդարեւ , երկար ժամանակէ ի վեր անիկա կը ջանար իր զուտ տեղական իշխանութեան տալ ընդհանուր հանգամանք մը , որ իրեն թոյլ տար խօսիլ յանուն Արանտայի և ստով կարենար մրցիլ Քանդակահանքի հեղինակութեան հետ : Էվէշէի յանձնախումբը , ժաքօրէններու առաջարկովը լուծուած՝ նպատակ տեսցած էր նաեւ Բարիլը յարարելութեան մէջ գնել միւս քաղաքներուն հետ . իսկ հիմա Համայնքային Խորհուրդը կուղէր անոր տեղը տնցնիլ , իր մէջէն իսկ թղթակցական մարմին մը հաստատելով :

Խօսք տուաւ Վէրնիս , և միանգամայն լարձակեցաւ 35 մասնաճիւղերու բողոքագրին վրայ , Համայնքին վերագրուած արարքներուն և անոր գաղտնի ծրագիրներուն վրայ . Վէրնիս պահանջեց որ յայտարարուի թէ բողոքագիրը զրոյարանական հանգամանք տնի , և քաղաքապետութիւնը պարտաւոր ըլլայ իր սուսմարները առնիլ Ժողովին , որպէս զի զիտցուի թէ ի՞նչ որոշումներ տուած է : Այս առաջարկները ընդունուեցան հակառակ օթեակներուն և ձախակող-

մին: Այդ միջոցին, աջակողմը, որուն կ'աջակցէր Բլէնը, կը սկսէր բոլոր ուղած վճիռները արձակել: Իբր նախագահ ընտրել տուած էր Հասուրսը, որ իր ամենէն խանդավառ անդամներէն մէկն էր, և տակաւին իր կողմը ունէր մեծամասնութիւնը, այսինքն օրինաւորութիւնը, որ այժմ տկար միջոց մըն է, և ևս որ, չստ չստ կը ծառայէ զայն ալ աւելի դրդակցու:

Երբ Քաղաքապետարանի պաշտօնատարները Քոնվանսիօնի ստանալը հրաշքիբուցան, յանդիմանալէն և կան իրենց արձանագրութեան տնտրականները ներկայացնելու և կը թոյլին ակնկալել իրենց վճիռներուն վրայ որ այս օր: Այդ արձանագրութիւնները կը յայտնէին թէ՛ նախ, քաղաքապետարանի ընդհանուր ժողովը կը յայտարարէր որ յետագային վիճակ կը տիրէ, այնքան ասին որ ուսուստը ապահովուած չէ. երկրորդ կը յայտարարէր թէ 44 հազար քաղաքապետութեանց հետ թղթակցելու պաշտօնունեցող մարմինը պիտի խաղկանար 9 անդամներէ, որոնք անմիջապէս զործի պիտի ձեռնարկէին. երրորդ թէ 22 երեսփոխաններուն ղէմ տրուած բոլորքազիրը 12,000 օրինակ տպուելով պիտի ցրուէր, ձեռամբ թղթակցութեանց ղիւանին: Երրորդ և վերջապէս, թէ ընդհանուր ժողովը ինքզինքը հարուածուած պիտի զգար, երբ իր անդամներէն մին կամ ուրիշ մասնաձիւղի մը նախադասք և կամ քարտուղարը զատի քաջութի իր համոզումներուն համար: Այս վերջին որոշումը արուած էր ապահով վիճակի մէջ գնելու համար Մառան, որ ամբաստանուած էր, մասնաձիւղի ատենապետի մը հանգամանքովը գրգռիչ յայտարարութիւն մը ստորագրած ըլլալուն համար:

Ինչպէս կը տեսնուի, Համայնքային Խորհուրդը քաջ ատ քաջ կը հակառակէր Քոնվանսիօնին, և վիճարանութեան Խնթարկուած ամէն մէկ կէտին մասին

անոր հակառակ որոշում մը կուտար: Եթէ ուսեստեղէնի վրայ ըլլար խնդիրը, անիկա յեղափոխութիւն կը հռչակէր. երբ բուռն միջոցները մերժուած, բազմէին: Եթէ խնդիրը Մառայի վրայ ըլլար, անիկա զայն կը ծածկէր իր հովանիին տակ: Եթէ խնդիրը 22 երեսփոխաններուն վրայ ըլլար, 44 հազար քաղաքապետութեանց կոչում կ'ընէր և անոնց հետ յարաբերութիւն կը հաստատէր, կերպով մը անոնցմէ ստանալու համար ազգային իշխանութիւնը՝ ընդդէմ Քոնվանսիօնին: Ընդդիմադիր կուսակցութիւնը ամէն կէտի վրայ կատարեալ էր, և ասկէ զատ, ապստամբական պատրաստութիւններ ալ կը տեսնուէին:

Հաղիւ թէ արձանագրութեանց ընթերցումը աւարտած էր, Ռոպէսրիէն Կրտսեր անմիջապէս պահանջեց որ յարգանքի արտայայտութիւն մը ընծայուի քաղաքապետարանի պաշտօնատարներուն: Աջակողմը հակառակեցաւ այս բանին. Բլէնը վարանեցաւ և ըստ թէ, թերեւս վտանգաւոր պիտի ըլլար պաշտօնակալները վարկաբեկ ընել ժողովրդեան աչքին, անոնց մերժելով ստորական պատիւ մը, զոր չպիտի մերժէին նոյն իսկ ամենէն պարզ խնդրամատոյցներուն: Այս ազմկալի վիճարանութեանց մէջ, ժողովը երկարածգուցաւ մինչև ժամը 11. աջակողմը և Բլէնը միկնեցան և միայն 143 երեսփոխաններ Պոպլին Մոնդանիի կողմը, Բարիլի քաղաքապետարանին պատիւներ ընծայելու համար: Միեւնոյն օրուան մէջ, Համայնքային Խորհուրդը, զրպարաիչ հռչակուած, մեծամասնութեան մերժում, և պատուոյ արժանացած միմիայն Մոնդանիի և օթնակներուն կողմէ, անիկա անտարակոյս խորապէս պիտի գրգռուէր և միացման վայրը ըլլար պիտի բոլոր անոնց, որոնք կ'ուզէին խորապէս Քոնվանսիօնի հեղինակութիւնը:

Վերջ ի վերջոյ, Մատա հանսած էր յեղափոխական ասեանքին առջև, և աշակերդմին ցոյց տուած կորովին չնորհիւ էր որ, Բլէնն ալ հետը քշել տանելով, ամբաստանութիւնը վճռուեցաւ: Ամէն կորովի շարժում պատիւ կը բերէ կուսակցութեան մը որ կը պայքարի աւելի գերադաս շարժման մը դէմ, բայց անոր անկումը կը փութացնէ ժիրօնաէնները, Մատան արիարար հետապնդելով, անոր յաղթանակ մը միայն պատրաստած է զանաւ Սմրաստանագիրը, ըստ էութեան կ'ըսէր թէ Մատա իր իր հրատարակութիւններովը մարդասպանութիւն և կողոպուտ և Քօնվանսիօնի վարկաբեկումը ու տարրալուծումը յառաջ բերած ըլլալով, անիկա ամբաստանութեան տակ կ'իյնար և յեղափոխական ասեանի առջև կը հանուէր:

Ժաքօպէնները, Քօրտրլիէները, Բարիզի բոլոր զրգուիչները իրար անցած էին այս խստակրօն իմաստասերին համար, որ, կ'ըսէին, յծրադրութեամբ և խորհրդածկով կազմուած էր, Ռիդլէն հոգիի մը միացնելով մեծ աստատարութեան, մարդկային սրտի խորանկ ձանձուղարիւն մը, որ գիտէր յափանցել մատեններու ձոգիին մէջ, երբ անոնք կը գտնուէին իրենց յայրականի կառքին վրայ, այն պահուն երբ սպառնալիկ տակաւին կը խնկարկէր զանոնք: — Մատենները, կը զօշէին անոնք, մատենները պիտի սեղ-նին երթան և Մատայի ձեռքը կը սկսի:

Թէեւ այդ միջոցին յեղափոխական ասեանը կազմուած չէր այնպէս՝ ինչպէս կազմուեցաւ աւելի ուշ, սակայն չէր կրնար զատապարտուիլ անոր առջև: Վիճարանութիւնը հազիւ քանի մը վայրկեան տուեց: Սմրաստանեալը միաձայնութեամբ անպարտ արձակուեցաւ, և իր դատաւարութեան ներկայ ըլլալու փութացող ստուար բազմութիւնը ծափահարեց զինքը: Ասիկա Ապրիլ 24 ին էր: Անմիջապէս իր շուրջը հաւաքուեցաւ խուռներամ թափօր մը, որ կը

բաղկանար կիներէ, նիզակակիր անվարտներէ, և զինեալ մասնաճիւղերու ջոկատներէ: Զայն բռնեցին և Քօնվանսիօն գացին, կրկին զայն նստեցնելու համար երեսփոխանական աթոռին վրայ: Քաղաքապետարանի երկու պաշտօնատարներ ճամբայ կը բանային: Մատա, մէկ քանի հրէջ զինուորներու ուսին վրայ յարձրացուած, ճակատը դրած կաղնիէ պտակ մը, յաղթականօրէն առաջնորդուեցաւ մինչև ժողովարան: Հրէջ զինուոր մը թափօրէն բաժնուելով տեան ներկայացաւ և ըսաւ. «Քաղաքացի՛ նախագահ, ձեզի կը բերենք քաջարի Մատան, անիկա միշտ եղած է ժողովուրդի բարեկամը և ժողովուրդը միշտ պիտի ըլլայ Մատայի բարեկամը: Եթէ պէտք ըլլայ որ Մատայի գլուխն ինչայ, հրէջ զինուորին զլուխն ալ միտին պիտի ինչայ:»

Այս խօսքերը արտասանած միջոցին, դժնետեսիլ խնդրամատոյցը կը շարժէր իր կացինը և օթեակներէն սարսափելի զոռում գոչումով մը կը ծափահարէին: անիկա արտօնութիւն ուղեց ու թափօրը անցք կատարէ ժողովարանէն: Նախագահ Լատուս այս դժնետեսիլ երևոյթէն ահաբեկած՝ պատասխանեց թէ պէտք է ժողովին կարծիքը առնէ: Բայց չեն սպասեր այս բանին և ամէն կողմէ խուժանը ժողովարան կը մտնէ: Կիներ և տղաքներ կը խռնուին ժողովին կեդրոնը ու կը նստին այն աթոռներուն վրայ, որոնք պարապ մնացած էին այս տեսարանէն զայրացած երեսփոխաններուն մեկնումով: Ի վերջոյ Մատան ալ եկաւ, ձեռքէ ձեռք պտրտելով և ծափահարութիւններով բնդունուեցաւ: Թափօրին մասնակցողներուն թեւերուն վրայէն անցաւ իր Մօնիմանի պաշտօնակիցներուն գիրկը, և զինքը համբուրեցին, ուրախութեան մեծամեծ ցոյցերով: Վերջ ի վերջոյ ինքզինքը աղատեց իր պաշտօնակիցներուն համոզյոններէն, տեան խոյացաւ և օրէ-

նսղիբներուն յայտարարեց թէ եկած է իրենց ընծայել անարատ սիրտ մը, մաքուր անուն մը, և թէ պատրաստ է մեռնիլ, ազատութիւնը և ժողովուրդին իրաւունքները պաշտպանելու համար:

Ժաքօպէշներու ակումբին մէջ այնոր պատիւներու արժանացաւ: Կիները մեծաքանակ պատկեր պատրաստած էին: Ժաքօպէշներու նախադէպը հասնում էր նուիրեց Մատային: Չորս տարեկան աղեկ մը, բնիկ վրաց եկելով պսակ մը դրաւ անոր գլուխը: Մատա բոլոր պատկերը մէկ կողմ նետեց լրբենի արահամարհանքով մը: — «Մաղաքացիներ, դոչեց, գալարացած, անանկով որ ապիրատ խաւարարներու խումբ մը կը մասնէ հանրապետութիւնը, ուղեցի գալն զխաւարախաւ բնեկ և չուանք անոր վիզը անցընել: Անիկա ինծի բնդ զխաւարաւարաւար մը հանելով դէմս, և յաղթական դուրս ելայ պաշարէն: Խաւարարներու խմբակը ամօթերես մնաց, բայց տակաւին չէ ճգնաւոր հիմա ժամանակ մի կորսնցնէք պատիւներ չստղելով, այլ խանդավառութեամբ պաշտպանեցէք ինքզինքնից: Սեղանին վրայ կը դնեմ այն երկու պատկերը, զորս նուիրեցին ինձ, և իմ հայրենակիցներս կը հրաւիրեմ սպասել իմ տապաւնի վախճանին, վճիռ մը արձակել ատաճ: »

Երանոր ծափահարութիւններ բնծայուեցան այս անպարկեշտ համուստութեան: Ռոպէսթէսն ներկայ էր այս յաղթական հանդիսաւորութեանց, որուն շատ ժողովրդային և շատ ստորին հանգամանքը անշուշտ կ'արհամարհէր: Սակայն և այնպէս, ինչն ալ, որիչ ու է մէկու մը համա յաղթականի փառասիրութեան պիտի եւթարկուէր:

Երբ դուարձաւ թիւները տարանցան, փախացին սոխարական վիճարանութիւնը ձեռք առնել կրկին, աջինքն խորհիլ թէ ինչ միջոցներով կարելի պիտի պայ մաքրագործել կատարարու-

թիւնը և անկէ վանել մատնիչները, Ռոպէսթէսն ընդ, Պրիստականները, ևն: Այս նպատակաւ տաճարեկցին կողմի վարչական պաշտօնատարներու ցանկ մը, և նշանակել թէ որոնք ճամբուելու արժանի եղած են: Մատա ըսաւ, — «Այդ ցանկը ինծի զրկեցէք, ևս պիտի նշանակեմ թէ որոնք պէտք է ճամբուին, և որոնք պէտք է մնան, ու այնուհետև նախարարութեանց պիտի հաղորդեմ:» Ռոպէսթէս զիտողութիւն մը բաւ: Ըսաւ թէ նախարարները գրեթէ բոլորն ալ յանցաւորներուն մեղսակից են, թէ անոնք ակամք չպիտի կրնան ժաքօպէշներուն, թէ լատագոյն է զի մեկ Հասարակաց Փրկութեան յանձնախումբին, որ իր պաշտօնին հանգամանքովը զործադիր իշխանութեանն աւելի վեր է, և թէ, ասկէ զատ, ժաքօպէշ ընկերակցութիւնը ատանց ինքզինքնին վնասելու չի կրնար հաղորդակցել նենգամիտ նախարարներու հետ: Մատա, պատասխանեց արհամարհանքով. — «Այս պատճառարանութիւնները անհիմն են: Ինծի չափ անարատ հայրենասէր մը կրնար միեւն իսկ սատակայն ձեռնուրդակցիլ: Նո պիտի զիմում նախարարներուն և յանուն ժաքօպէշ ընկերակցութեան, զանոնք պիտի հրաւիրեմ որ զանապաղ տայ մեզի: »

Աիշտ յարգալի վերաբերում մը ցուց տուած էին առաքիւնի և պերճափառ Ռոպէսթէսին հանդէպ, բայց Մատայի յանդգնութիւնը և լրբենի անպատկոտութիւնը կը հիասթափէին և կը զինովցնէին բոլոր խանդավառ զուխները: Իր քսամակի բնաւնութեանը չնորհիւ չաւանձ էր չուկայի քանի մը բնականիքներ, որոնք կը չորքարթնէին, անանկով այս բնաւնութիւնը ժողովարդի բարեկամիկ հետ, և որոնք բոլորովին արամազիլ իր էին անոր ակարակազմ անձին նուիրելու իրենց բազմ կին ոյժը և ազդեցութիւնը հասարակաց փայլերու մէջ:

ՄԱՌԱՑ. ԵՄՊԵՐԱՌԱՆՈՐԷՆ. ԵՎ ՏԱՐԱՌԻ

Մենդանի գայրայթը յառաջ կուգար
այն արդեւորներէն, որոնց կը բաղխէր.
բայց այս արդեւորները չառ տակի մեծ
էին գաւառներուն, քան թէ Բարիւրի
մէջ, և զօրահանութեան համար զրը-
կուած պատուիրակները իրենց համարուն
վրայ նախ կրեցին տեսակ տեսակ նե-
ղութիւններ և ի վերջոյ, յետին աստի-
ճանի հապուցին զրգաստիւնը: Բոլոր
գաւառներն ալ կատարեցապէս արամա-
զիր էին յեղափոխութեան, բայց ամենքն

ալ միեւնոյն կամեցով ընդգրկած չէին
յեղափոխութիւնը, և Բարիւր քաղաքին
չափ կամեցան ցոյց տալով չէին ինք-
զինքնին: Յեղափոխութեան մը յառա-
ջողահները կը բլլան անգործ փառա-
ւելները, կամեցան հոգիները և զե-
րազանց տաղանդները, մաքրաքաղաք
մը միշտ տակի չառ ինքով կը պարտ-
նակէ տանդմէ, քան թէ գաւառները,
որովհետեւ մաքրաքաղաքը մամուլը քա-
վայրն է բոլոր այն մարդոց, որոնք ի-

րենց անկախութեամբը կամ փառասիրութեամբը կը թողուն իրենց նախահարց հոգը, տապարէզը և աւանդութիւնները: Հետեւաբար, Բարիզ պարտաւոր էր ամենէն մեծ յեղափոխականները արտադրել: Ասկէ զտա, Բարիզ գտնուելով սահմանադրութիւն քիչ հետու և թշնամիին բերնին պատուով ըլլալով վտանգին ենթակայ, այս քաղաքը Փրանսական ուրիշ ու է քաղաքէ աւելի վտանգի ենթարկուած էր: Ըլլալով իշխանութեանց աթոռանիստ վայրը, իր ծոցին մէջ յազուած էին բոլոր մեծ խնդիրները: Այսպէս՝ վտանգը, կռիւները, ամէն ինչ քով քովի եկած էին զայրոյթ և ծայրայեղութիւններ յառաջ բերելու համար:

Գաւառները, որոնք ենթակայ չէին դրգոման մի և նոյն պատճառներուն, ստակումով տեսած էին այս ծայրայեղութիւնները և ջախջախում ու Բլէնին ըզգացումներուն մասնակից էին: Անոնք զժգոհ էին մանաւանդ՝ ահանելով թէ ինչ կերպ փերարիւում մը ցոյց կը տրուի իրենց երեսփոխաններուն, և մայրաքաղաքին մէջ կը կարծէին տեսնել, ի թաղ առեալ յեղափոխական ծայրայեղութիւնները, Ֆրանսայի վրայ իշխելու փառասիրութիւնը, ինչպէս Հոմ կը տիրապետէր նուաճուած գաւառներուն վրայ:

Ահա ասոնք էին հանդարտաբարոյ, ճարտարազօրծ և չսփառարական զտնդումին արամադրութիւնները՝ Բարիզի յեղափոխականներուն հանդէպ: Սակայն և այնպէս, պարագաներուն համաձայն այս արամադրութիւնները աւելի կամ նուազ սուր կը դառնային: Իւրայանջիւր գետտու, իւրաքանչիւր քաղաք ալ ունէր իր տաքցիւթ յեղափոխականները, որովհետեւ ամէն տեղ կը գտնուին հոանդուն և անլախ մարդիկ: Այս դասակարգի մարդիկը, զրեթէ ամէն տեղ ուէր կանգնած էին քաղաքապետութեանց, և այս պարագայէն օգտուած

էին Օգոստոս 10 էն ետք, Օրէնդիր ժողովին հրամանագրած վարչական ընդհանուր վերակազմութեան միջոցին:

Անգործ կեցող և չափաւորական զանգուածը միշտ տեղի կուտայ ամենէն փութկոտներուն, ու բնական էր որ տաքցիւթ մարդիկը քաղաքապետական պաշտօնները իւրայնէին, որովհետեւ ամենէն ղեկարիւններն էին անոնք, և ամենէն աւելի եւանդ ու զօրծունէութիւն կը պահանջէին: Խաղաղաբարոյ քաղաքացիները, որոնք մեծամասնութիւն կը կազմեն, մասնաճիւղերու մէջ քաշուած էին, ուր կ'երթային երեւմտալու իրենց քուէները և ի զօրծ դնելու քաղաքացիական իրաւունքները: Գաւառական պաշտօնները սրուած էին ամենէն հարուստ և յարգուած երեւելիներուն: Եւ այսպէս, բոլոր կարմիր յեղափոխականները քաղաքապետութեանց մէջ ամրացած էին, մինչդեռ միջին և հարուստ գաւառները կը զրաւէին մասնաճիւղերը և կատալաւական պաշտօնները:

Բարիզի քաղաքապետարանը այս կայութեան վերահասու ըլլալով, ուղած էր յարարելութեան մէջ մտնել բոլոր քաղաքապետութեանց հետ: Բայց, ինչպէս տեսանք, Գոնլանիօնը այս բանին արդեւ եղած էր ժաքօպէններու մայր կուսակցութիւնը իր սեպհական թղթակցութիւններով այդ զործը կը կատարէր, և քաղաքապետութեանց քաղաքապետութիւնը դեռ զոյտութիւն չունեցող յարաբերութիւնը հաստատուած էր ակումբէ ակումբ, ինչ որ զրեթէ մի և նոյն բանն էր, որովհետեւ ժաքօպէն ակումբներուն մէջ խորհրդակցող մարդիկը քիչ յետոյ կ'երթային զօրծի քաղաքապետարանի ընդհանուր ժողովներուն մէջ: Այսպէս ուրեմն, Ֆրանսայի ամբողջ ժաքօպէն կուսակցութիւնը, քաղաքապետութեանց և ակումբներուն մէջ միացած, Ֆրանսայի մէկ ծայրէն միւսին հետ թղթակցելով կը գտնուէր ի ներկա-

ժուլեան միջակ դասակարգին, որ անհուն է, բայց բաժնուած՝ բազմաթիւ ստորաբաժանումներու, որ գործօն պաշտօններ ի գործ չէր դնել, քաղաքէ քաղաք չէր թղթակցել, հոս հոն քանի մը չափաւորական ակումբներ կը կազմէր և երբեմն կը հաւաքուէր մասնաճիւղերուն կամ գաւառական խորհուրդներուն մէջ, տարտամ և երկչոտ քուէ մը տալու համար:

Դիրքերու այս տարբերութիւնն է որ յեղափոխականներուն յուսալ կուտար՝ իշխել ժողովրդային զանգուածին վրայ: Այդ զանգուածը հանրապետութիւն կուգէր, բայց զայն կ'ուզէր պարզապէս ծայրայիշ բան մը պահանջած ըլլալու համար, և ժամահալաւ բոլոր գաւառները իր կողմն էին: Յորմէհետէ քաղաքապետական մարմինները, ահադեպիկ ոստիկանութեան մը հետ ինքզինքնուն իրաւունք սուին տունները խուզարկել, օտարականները փնտել, կասկածելները զինաթափ ընել, այլ ուս կրնային անպատիժ կերպով նեղութիւններ պատճառել խաղաղարարոյ քաղաքայիններուն, ու տոտր համար էր որ մասնաճիւղերը փորձած էին հակադդել և ժողովուած էին իրենց կամքը հարկադրելու համար քաղաքապետութեանց: Յրանսայի գրեթէ բոլոր քաղաքներուն մէջ, այդ մասնաճիւղերը քիչ մը յոյս վերստացած էին, զինուած էին, քաղաքապետութեանց կընդդիմանային, անոնց հաւատարմական ոստիկանութեանը դէմ կը լողօքէին, աջակողմին ոյժ կուտային, և անոր պէս կը պահանջէին կարգ կանոն, խաղաղութիւն, անձի ու ստացուածքի ապահովութիւն:

Ընդհակառակը, քաղաքապետութիւնները և ժաքօպէն ակումբները կը պահանջէին ոստիկանական նոր միջոցներ ձեռք առնել և գաւառներու մէջ ալ հաստատել յեղափոխական տտեաններ: Մէկ քանի քաղաքներու մէջ պատուրստ էին այս խնդիրներուն համար

կուլի ելել: Սակայն և այնպէս, մասնաճիւղերը թուով այնքան զօրաւոր էին որ քաղաքապետութեանց ոյժին կը դիմադրէին: Մոնղանսաու երեսփոխանները, որոնք զրկուած էին զօրահանութիւն կատարելու համար ստիպման տակ և յեղափոխական եռանդը վերարծարծելու, այս ընդդիմութիւնէն կը սոսկային և Բարիզը կը լեցնէին իրենց վայնասուններով:

Ահա՛ այս էր կացութիւնը գրեթէ ամբողջ Յրանսայի մէջ և այս ձեւով բաժնուած էր անիկա: Պայքարը աւելի կամ նուազ բուռն կ'երեւար և կուռակցութիւնները՝ աւելի կամ նուազ սպառնալիք, ամէն մէկ քաղաքի դիրքին և վտանգներուն համաձայն: Հոն ուր յեղափոխութեան վտանգները աւելի մեծ կը թուէին, ժաքօպէսները կը տարուէին աւելի շատ ի գործ դնելու բուռն միջոցներ, եւ հետեւաբար՝ չափաւորական զանգուածը աւելի սրամաղիւր էր անոնց ընդդիմանալու: Բայց ինչ որ կը բորբոքեցնէր մանաւանդ յեղափոխական կիրքերը, ատիկա ներքին մասնութեանց վտանգն էր աւելի, քան թէ օտարներու մղած պատերազմին վտանգը:

Այսպէս, հիւսիսային սահմանադուլին վրայ, որ օտար բանակներու սպառնալիքին տակ էր և քիչ թուով մեքենայութեանց ենթակայ, բաւական համաձայն էին իրարու հետ, բոլորը քով քովի կուգային հայրենիքի պաշտպանութեան բաղձանքով, և Լիլէն մինչեւ Լիօն զրկուած պատուիրակները Գիօն վանսիօնին զրկած էին բաւական զօնացուցիչ տեղեկագրերէն:

Բայց Լիօնի մէջ, ուր գաղտնի մեքենայութիւններ կը նպաստէին այդ քաղաքին աշխարհագրական և զինուորական դիրքին, վտանգը շատ աւելի մեծ բնելու համար, Բարիզի պէս բուռն իրարանցումներ յուսալ բերուած էին: Իր արեւելեան դիրքով և Բիէմօնի հետ իր ունեցած դրացնութեամբ, Լիօն ամէն

ժամանակ հակադեպիտոականներուն ուշադրութիւնը գրաւած էր: Թիւրքներ առաջին տարադրական չարմուքը ուղեց 1790ին խառփութիւն մը յատաժ բերելու հոյն իսկ Ֆրանսացի իշխան մը զրկել հան: Սիրապո այ իր հասկցած ձեւով յատակադիւմ մը չինած էր այս մասին: Երբմէհաէ տարադիրներու զանգուածը Քօսթէնց փոխադրուած էր, գործակալ մը ձգտած էր Զուլիքերիոյ մէջ, Լիօնի հետ իղլթակցելու համար, ու Լիօնէն ալ՝ Ժապի բանականացիին և հարաւային գաւառներու մոլեռանդներուն հետ իղլթակցելու համար:

Բոլոր այս զագանի արարքները Ժաքօպէնականութիւնն մէջ հակազդեցութիւն մը յատաժ բերին և Լիօնի մէջ արքայականները ծնեցնելու սուին Մօնթանեառներ: Այս վերջինները ունէին կեդրոնական տիպար՝ կոչուած ահու մը մը, որ կը բաղկանար չլծանակին բոլոր ակումբներէն զրկուած պատուիրակներէն: Իրենց պէտքն էր Շալիէ, որ իր յեղափոխական ետանդին շնորհիւ յաջորդարար եղած էր քաղաքապետութեան պաշտօնատար և քաղաքային գաղափարի նախադաս: Կեդրոնական Ակումբին մէջ Շալիէ այնպիսի լիզու մը կը գործածէր, որ Բարիլի Ժաքօպէնները եթէ խմանային, Մատա պիտի ամբաստանէր պետեւոր որ սակեւ վրայ չաթիւն մը յատաժ բերելու ցանկն և թէ օտարներուն ծախսուած են:

Այս տիպարէն զատ, Լիօնի Մօնթանեառները իրենց ձեռքին մէջ ունէին ամբողջ քաղաքապետութիւնները, իրաց սակալ երկրիսի քաղաքապետը, որ Մօյանի բարեկամն ու աշակերտն էր և Լիօնի մէջ ժիւրնալէն կուսակցութեան պետը: Այնքան ապահովներ, պարտաւոր, երկրիս ու իշխման նման իր հրամարակալը սուտն էր և անոր պէս ալ մասնաձիւղերուն կողմէ վերստարած էր, որովհետեւ անոնք Լիօնի մէջ շատ աւելի պարտն ու կոյտի

էին, քան Ֆրանսայի միացեալ վարչութեան մէջ: Բայց երկրիս կրկին հրամարական սուտն էր, և այս անգամ Մօնթանեառ քաղաքապետութիւնը յաջողած էր իր ընտրութեամբ քաղաքապետ մը նշանակել: Այս ամբիւրադիտութիւնը անպիտանեցած էին, մասնաձիւղերու երկտառարդ հաստաձիւր, Շալիէն վստած էր կեդրոնական տիպարէն և աւարի սուտն էր այն սրահը, ուր իր մոլեռանդական շահերը կը փչէր: Գաւառական վարչութիւնը՝ սակալով՝ Քոնթանթիօնէն պատուիրակներ կանչած էր, որոնք՝ ի սկզբան մասնաձիւղերուն զէմ, յետոյ ալ քաղաքապետարանի ծայրայեկութեանց զէմ խօսակալ բոլոր կուսակցութիւններուն ալ անհաճոյ եղան, Ժաքօպէններու կողմէ յարձակման ենթարկուեցան և Քոնթանթիօնը զիրենք ետ կանչեց:

Անոնք աշխատեցան վերականգնել կեդրոնական տիպար և զայն միացնել Ժաքօպէններուն, ու առանց տկարացնելու իր ոյմը, մարքայործել զայն մէկ քանի շատ անպարկեշտ անգամները դուրս հանելով: Մայիս ամսուն, զրգուտը իր ամենարարձը տափճանին հասաւ, մէկ կողմէ, քաղաքապետութիւնը որ ամբողջովին Ժաքօպէններէ կը բաղկանար և Շալիէի նախադասութեան սակ զանաւոր կեդրոնական տիպար Լիօնի համար կը պահանջէին յեղափոխական աստան մը և հրապարակներու վրայ կը պարպենէին Բարիլիէն զրկուած կիցարի մը, զոր ամենուն կը ցուցնէին, մասնաձիւղերը և ազնուականները աշտրեկեցնելու համար: Միս կողմէ, զինուոր մասնաձիւղերը պարտաւոր էին քաղաքապետութիւնը ձգմկաւ և արդիւրեւ հաստատու մը տրինահեղ պատաստանի մը, զոր Ժիւրնալները չէին կրցած խնայել մայրաքաղաքին:

Իրաց այս վիճակին մէջ, իսկապէս որականութեան գաղանի գործակալ

ները, Լիժնի ամէն կողմը տարածուած, յարմար վայրկեանին կը սպասէին, ուստի քաղկու համար Լիժնցիներու զայրոյթէն, որ պոռթկալու մօտ էր, հարաւային գոտառներու ամբողջ մնացեալ մասին մէջ, մինչեւ Մարտէյ, չափաւոր հանրապետական ուղին կը տիրէր աւելի հաւատարմ եղանակով մը, և ժիրօնտէները չափած էին այդ կողմէրուն ընդհանուր համակրանքը:

Մարտէյ կը նախանձէր Բարիդի զերակչութեան վրայ, իր սիրեցեալ երեսփոխան՝ Պարպարուն դէմ եղած նախատինքներուն համար զայրացած էր և պատրաստ էր ըմբոստանալու ընդդէմ Քոնվանսիօնին, եթէ ազգային ներկայացուցչութեան դէմ յարձակում մը գործուէր:

Թէեւ հարուստ էր, բայց դուրսի հակայեղսփոխականներուն նպատաւոր ընթացք մը չունէր, որովհետեւ դրացի էր Իսալիոյ, ուր ոչ մէկ մեքենայութիւն կը լարուէր, և իր նաւահանգիստը, Դուլօնի նման չէր չահագրդուեր Անգլիացիները: Այս պատճառով զսպանի գործունէութիւնները տշնտեղ մըութիւնը չէին կառուցուցած այնքան՝ որքան Լիժնի և Բարիդի մէջ, և քաղաքապետութիւնը, տկար ու սպառնալիքի տակ, ամենակարող մասնաճիւղերուն կողմէ պաշտօնագութիւնը ըլլալու մօտ էր: Երեսփոխան Մօիզ Պէյ, որ բաւական գէշ ընդունելութիւն մը գտած էր Մարտէյ, բայց հոն տեսած էր չատուելի ետանդ՝ զինուորագրութեան համար ու ժիրօնտի հանդէպ այ՝ քայարձակ անձնուիրութիւն մը: Հիսունէն վաթսուն գաւառներ ալ միեւնոյն արամադութիւնները կը յայտնէին. Պորտոյի մէջ միաձայնութիւնը կատարեալ էր. այնտեղ՝ մասնաճիւղերը, քաղաքապետութիւնը, ամէն ոք համաձայն էր Մօնթանեստներու բռնութեանց դէմ պայքարելու համար, և աջակցելու ժիրօնտի այն փառաւոր պատգամաւոր-

րութեան, որուն ծնունդ տուած ըլլալուն համար այնքան հպարտ էին:

Հակառակորդ կուսակցութիւնը մէկ հատիկ մասնաճիւղի մը մէջ ապաստան գտած էր և ուրիշ ամէն տեղ ինքզինքը անկարող ու լուրջեան դատապարտուած կը գտնէր: Պօրտօ չէր պահանջեր ոչ տուրք, ոչ նպարեղէն, ոչ յեղափոխական աստիճան, և միեւնոյն ժամանակ յայտարարութիւններ կը պատրաստէր ընդդէմ Բարիդի քաղաքապետարանին և հանրապետութեան ի սպաս գտնուող վաշտերուն:

Ամբողջ ուղիականան ափանց վրայ, չատ զանաղսն կարծիքներ և մեծամեծ վտանգներ երեւան կուղալին: Այնտեղ, անընկճելի Մօնթանէն կը բաղխէր ոչ միայն ժիրօնտէներու վհանձն ու գըթառատ հանրապետականութեան, այլ և՛ 89 ի սահմանադրական միապետութեան, որ հանրապետութիւնը չէր ընդուներ, իբր պարէն բան մը, ու կը բաղխէր նաև առտտական ժամանակներու մոլեռանդութեան, որ զինուած էր 89 ի և 93 ի յեղափոխութեան դէմ, և որ կը ճանչնար միայն զգեակներու աշխարհական իշխանութիւնը և եկեղեցիներու կրօնական հեղինակութիւնը: Նորմանտիոյ գաւառին և սնոր զլխաւոր քաղաքին՝ Ռուսնի մէջ մեծ սէր մը տխտած էին Լուդովիկոս ԺԶ ի համար, և 1790 ի Սահմանադրութիւնը ի մի բերած էր բոլոր այն բաղձանքները, զորս կը կաղմէին ազատութեան և գահուն ի նպաստ: Թագաւորութեան և 1790 ի Սահմանադրութեան վտարումէն ի վեր, այսինքն Օգոստոս 10էն ետք, Նորմանտիոյ մէջ կը տիրէր ազամերթ և սպառնալիք լուրջութիւն մը: Պրըզանդին ալ աւելի թշնամական տրամադրութիւններ ցայց կուտար և այնտեղ մոզովորդին վրայ կ'իշխէր եկեղեցականներուն և հոգատէրներուն ազդեցութիւնը: Քանի մօտենանք Լուաո գետին ափանցը, այս համակրութիւնը մինչեւ ապաստմբու-

թիւն կը բարձրանար, և վերջապէս, Լուստի ձախ ափանց վրայ, Պօքաթի, Լօրուի և Վանտէի մէջ ընդվզուած կատարեալ էր և 10—20,000 հոգինոց բանակներ կաշմ ու սրտարատ էին:

Հոս՝ ահիւն է ծանօթացնելու այս տարօրինակ կ'ըլլը, որուն բնակչութիւնը այնքան չուր, այնքան հերոսական ու զէպշտեղաւ և նաեւ այնքան ազիտակէ՛ միտնալի, որուն կորստեան պատճառով տիւր լլկար, և որուն զժուարթութիւնները ծանրացուց, վերջին ծառը դրդելով յիշատակեալ բռնապետութիւնը:

Լուստի գետին երկու ափանց վրայ, այս ժողովուրդը բնակուած էր մեծ ունէր մը իր նախկին ապրելակերպին մասին, և գլխաւորաբար էր սկիւր իր քահանաները և կրօնքը: Նշու, քաղաքային սահմանադրութեան բերմամբ, կղերը ինքն իր մէջ պատակեցաւ, ճամբրիս հերձուած մը յառաջ եկաւ. ժողովուրդը նախընտրեց այն քահանաները, որոնք կը մերժէին համակերպիլ եկեղեցական նոր օրէնքին և երդում բնկւ: Նւ այն օրը, ուր այդ եկեղեցականները իրենց թիմերէն զրկուած, ստիպուեցան տնկիւն մը քաշուիլ, գիւղացիները առնոց ետեւէն դացին մինչև անտառները և զսննք և իրենց կրօնքը հալածուած համարեցին: Գիւղացիները մանր խումբեր կազմեցին, սահմանադրական քահանաները իրը օտարամուտ հալածեցին, և անոնց դէմ շատ ծաղրաշնչութիւններ գործեցին: Պրիթանի մէջ, Ռէնի չրջականները, աւելի համատարած և պատկառաղիւ բորոտութիւններ անդի տնկեցան, որոնց հարժառիթն էր ուսման իրաւունքը սպառնալ և կրօնքը մէջտեղէն վերցնելու սպառնալքը, որ եղած էր Քանապնի տախտակերով, անոնք որ պատարաս կ'ուզէին, պիտի վճարեն տուր խմար:

Սակայն և այնպէս, կատախարութիւնը յաջողած էր զսպել այս մասնա-

կի խորտումները, Լուստի գետի աջ ափանց վրայ, և կը վախնար միայն որ ձախ ափին վրայ եղողներուն հետ հաստատակցութիւն կը հաստատուի, որովհետեւ այնտեղ խմորուած էր մեծ ապրտատմութիւնը:

Մասնաւորաբար այս ձախ եղերքին վրայ, Անժուի մէջ է որ ծագեցաւ Վանտէի հոչակաւոր պատերազմը: Ասիկա միանալի այն մասն էր, ուր ժամանա՞ կը ամենէն աւելի քիչ զգացուցած էր իր ազդեցութիւնը և ամենէն քիչը փոխած էր հին բարքերը: Աւատական դրութիւնը այնտեղ ստացած էր բոլորովին հնամենի հանգամանք մը, և յիշատակութիւնը, ոչ միայն օգտակար բարենորոգում մը յառաջ չէր բերած հոն, այլ և վիրաւորած էր քաղցրագոյն բնաւորութիւնները և իրը հալածանք մը ընդունուած էր հոն: Պօքաթ և Մուէ արտասովոր դաւառներ են, առաջնոցն մէջ՝ հողը անհաւասար, խորատորոտ, իսկ երկրորդը՝ ճահիճներով և ջրանցքներով լեցուն, որոնք անկարելի կը դարձնեն անոր մօտենալը: Այդ կողմերը գլխաւորաբար խոտ կը բուսնի, և այդ պատճառով լաւ արջառ կը պահեն: Այնտեղ՝ գիւղացին իր սպառման պէտք եղած չափովը միայն ցորեն կը ցանէ եւ իր հօտերուն արտադրութիւնները կը գործածէ ուրիշ առարկաներ փոխանակելու: Այս տեսակ կեանքով մը ապրող ժողովուրդ մը յայտնի է թէ շատ պարզ կ'ըլլայ. այդ կողմերը քիչ թուով կաբեւոր քաղաքներ հիմնուած էին, գիւղաքաղաքներ միայն կային, 2 կամ 3000 հոգինոց: Հողերը բաժնուած էին բաղմաթիւ վարձու փոքր աղարակներու, որոնք 5-600 ֆրանքի հասոյթ մը կը բերէին, և որոնց իւրաքանչիւրը յանձնուած էր միակ ընտանիքի մը, որ հողին տիրոջը հետ կը բաժնէր արջառին բերքերը:

Դղեակներուն մէջ շատ պարզունակ կեանք մը կը տիրէր, որտեղութիւն

կ'ընէին, որովհետեւ աստատ որսի կենդանի կար հոն, զղեակի տէրերն ու գիւղացիները միասին կ'որոսային, և բոլորն ալ նշանաւոր էին իրենց ճարտարութեամբը և կորովովը: Քաճահանները, որոնք բարքով շատ մաքուր էին, բոլորովին հայրական պաշտօն մը կը կատարէին հոն. հարստութիւնը չէր ստականած ո՛չ իրենց նկարագիրը. և ոչ ալ իրենց վրայ քննադատութիւն հրաւիրած: Դղեակաւաէրին հեղինակութեան կը հնազանդէին, երէցին խօսքերուն կը հաւատային, որովհետեւ ո՛չ ընդդիմութիւն և ոչ ալ գայթակղութիւն կար: Մարդկութիւնը դեռ չնետուած քաղաքակրթութեան ճամբուն մէջ, իրեն համար գոյութիւն կ'ունենայ անբծութեան, սոցիալութեան և պարզութեան չրջան մը, որուն ընթացքին մարդ պիտի ուզէր զայն կեցնել, եթէ իր ճակատագիրը չըլլար բնութանալ չարիքին մէջէն, գէտի անթերի կատարեալագործութիւն: Երբ յեղափոխութիւնը, որ այլուր այնքան բարերար ազդեցութիւն մը ունեցած էր, այս երկիրը հասաւ իր երկաթեայ քանակովը, խորունկ յուզում մը յառաջ բերաւ: Պէտք պիտի ըլլար որ յեղափոխութիւնը բարեփոխումներ կրէր հոն, բայց տեղական կարելի էր: Անոնք որ զայն ամբողջականաբար չէր յարմարած տեղական պայմաններուն և անոնց հետ ձև չէ փոխած, չեն հասկցած թէ այս բացառութիւնները անկարելի բաներ են, և թէ, ընկերական մեծ բարեկարգութեանց մէջ միաձուլու բացարձակ օրէնք մը տնհրաժեշտ է: Այսպէս ուրեմն, այդ զայտերուն մէջ յեղափոխութեան մասին ու է բան գիտողը գրեթէ չկար. գիտէին միայն այնքան, որքան զղեակաւներէրու և երէցներու գոգոհութիւնը հասկնուցած էր իրենց:

Թէև աւատական տուրքերը ջրնջուեցան, բայց Վանաձի ժողովուրդը չարունակեց վճարել զանոնք. պէտք էր ժողով գումարել, քաղաքապետ ընա-

տրել, այս գործն ալ տեսն և զղեակաւներէն խնդրեցին որ իրենց քաղաքապետները ըլլան: Բայց երբոր Սահմանադրութեան վրայ երգում չընող քաճահաններուն պաշտօնականութեամբը գիւղացիքը գրկուեցան իրենց վստահութիւնը վայելող երէցներէն, այն ժամանակ շատ զայրացան և Պրիթաներցիներուն նման, անտառները գացին և հեռաւոր տեղերէ անցնելով ներկայ և զան կրօնական արարողութեանց, որոնք իրենց համար միակ վաւերականներն էին: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, բուռն ատելութիւն մը ծնաւ իրենց հողիներուն մէջ և երէցները ամէն բան բրինայդ զրգուումը արծարծելու համար: Սակայն և այնպէս՝ անոնք չդաւադրուեցին, ինչպէս կարծողներ եղած են, ալ՝ ծանօթ ըլլալով Վանաձի տրամադրութիւնները, դուրսէն օտարներ ունեցան զաւաղրական ծրագիրներ: Պրիթաներ մէջ եթէ մեքենայութիւն մը լարուած էր, այդպէս բան չկար ընաւ: Պօքաժի մէջ, ուր ո՛չ մէկ վերջնական ծրագիր չիւտած էր, և կը սպասէին որ ինչորը իր գերագոյն համեմատութեանը հասնի:

Վերջապէս 300,000 հողիւոյ բնակ մը հաւաքելու գործողութիւնը ընդհանուր ապստամբութիւն մը յառաջ բերաւ: Ներքնապէս, Ստորին Բուսդուի բնակիչները շատ կարեւորութիւն չէին տար թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար միանալի մէջ, բայց երբ քաճահանները ցիրուցան եղան, և մանաւանդ՝ բանակին մէջ ծառայելու հարկադրուած գրտան ինքզինքնին, անմիջապէս տալիս աւարեցան: Հին ուժովին, երկրին բանակը կազմուած էր միայն անոնցմէ, որոնք իրենց բնական անհանդարտութեամբը կը մղուէին լքել իրենց ծննդավայրը, բայց այսօր՝ օրէնքը հաւասար էր ամենուն համար, ինչ որ ալ ըլլար իրենց անձնական նախասիրութիւնները: Եւ երբ հարկադրուեցան զէնքի տակ մտնել, անոնք նախամեծար համարեցին

Հանրապետության ղեմ կուռի, քան թէ անոր ի նպաստ: Գրէթէ միւսնոյն ժամանակ, այսինքն Մարտ ամսոյ սկիզբը, ղինուսրական վիճակարկութիւնը տեղի տուաւ ըմբոստացման գէպերու: Երիտասարդները մերժեցին մասնակցիլ, պահակազօրքը ուղեց բռնադատել զանոնք որ մասնակցին, ղինուսրական հրամանատարը թնդանօթ մը զետեղեց և ըմբոսներուն գէմ սկսաւ սուս արձակել: Եւ ժամանակ ըմբոսները իրենց գաւազաններով յարձակուիմ զօրժեցին, թնդանօթը զրաւեցին, պահակազօրքը ղինաթափ ըրին և ըստ բաւականի ալ զարմացան իրենց յանդիմութեանը վրայ: Քաթրիլինո անուն սոսիւսական մը, որ այդ կողմերը շատ յարգում, քաջարի, համոզիկ մարդ մըն էր, այս ըմբոսութեան լուրն առնելուն պէս իր ագարակը ձգեց և վազեց եկաւ անոնց մէջը, անոնց քաջութեան ոգի ներշնչեց, և սպաքարը կրցաւ յարսուել տալ:

Նոյն օրն իսկ անիկա ուղեց յարձակուիմ գործել հանրապետական պահակախումբին վրայ, որ կը բաղկանար 80 ղինուսրներէ: Գիւղացիները իրեն հետեւեցան իրենց գաւազաններովը և հրապաններովը: Առաջին հրացանաձուլութենէ մը յետոյ, որուն ամէն մէկ հարուածը իր նպատակին կը հասնէր, որովհետեւ անոնք շատ լաւ նշան տեսներ էին, յարձակեցան պահակազօրքին վրայ, զայն ղինաթափ ըրին և ղիրքին տէր դարձան: Յաջորդ օրը Քաթրիլինո քաղեց Շըմիլէի վրայ և զայն ալ զրաւեց, հակառակ որ 200 հանրապետականներ և 3 թնդանօթներ կաին հոն: Սգոֆիէ անուն անտառապահ մը և Շանյօ ղիւղէն երիտասարդ ղիւղացի մը, իրենց կողմէ հաւաքած էին ղիւղացիներ, ասոնք եկան միացան Քաթրիլինոյի, որ համարձակեցաւ ծրագրին ղրանայ Շօլէի վրայ յարձակելու, ասիկա գտաւ ինքն ամենէն մեծ քաղաքն էր,

զոր կը պաշտպանէին 500 հանրապետականներ: Հոն ալ միւսնոյն ձեւով կուռեցան: Օգտուելով յանկապատանութեն, երկրին խորտ ու բոլոր տեղերէն, թշնամի գումարտակը պաշարեցին և սկսան փոխադարձ հրացանաձուլութիւնը: Հանրապետականներուն ղիրքը այս ահաւոր հրացանաձուլութեամբ խախտելէ յետոյ, տատանումն առաջին վայրկեանէն օգուտ քաղեցին, յառաջ խոյացան աղաղակներ արձակելով, անոնց շարքերը ցրուեցին, զանոնք ղինաթափ ըրին ու գտաւ աղաներով սղաննեցին:

Այնուհետեւ ալ շարունակ այս եղաւ իրենց ղինուսրական յատակաղիծը: Բրնուլթիւնը արդէն իրենց սորվեցուցած էր ամէն ինչ, և այդ ծրագիրը ամենէն տեղի յարմար էր իրենց երկրին: Այն ղինուսրները, որոնց վրայ կը յարձակէին մէկ ղիծի վրայ շարուած և առանց ծածկուելու, չէին կրնար ղիմանալ կրակի մը, որուն անկարող էին պատասխանելու, որովհետեւ ո՛չ իրենց թնդանօթները կրնային դարձած և ո՛չ ալ ցիրուցան եղած թշնամիին գէմ ստիճով կրնային յարձակուիմ գործել:

Այս կացութեան առջեւ, եթէ չյայնէին պատերազմին մէջ, շատ քիչ տաննէն պիտի կտոր կտոր ըլլային այսքան յարատեւ ու ճշգրիտ նշանաւորութեամբ արձակուած ղնդակներէն, որուն երբէք չէին հաւատարած կանոնաւոր զօրաց հրացանաձուլութիւնները: Հանրապետական ղինուսրները երբ մանաւանդ կը տեսնէին որ այդ կատաղի մարդիկը իրենց վրայ կը խոյանան բարձրագոյն աղաղակներ արձակելով, այլեւս անկարելի կը դառնար իրենց չահարեկիլ և կտոր կտոր չըլլալ: Եւ այս պարագային, անոնք կորստեան մատուած էին, որովհետեւ փախչիլը ղիրքին բան մըն էր թէն ալ իր երկրէն եկող մարդոց համար, բայց կանոնաւոր բանակի մը համար անկարելի կը դառնար:

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆՆԵՐԸ ՀԻՄՅԱՆԻ ԿՐԻՏԻՑԻՆՆԵՐԸ

Հետև տրտար, տկտր տխրի բլրտար Պրամենէն յանդուգն զինուորները կոխ մղէին աշտան աննպատակ պայքաններու մէջ, և անոնք որ տառջին պատահութեամբ ապստամբներուն զէմ հանուեցան, նոր զէնքի տակ կոչուած ազգային սահակագործքեր էին, բոլորն ալ չափ հանրապետական զգացումներով սողորուած:

Քաթիլընուցի յաղթական բանակը միտաւ ուրեմն Շօրէ, հոն գտած բոլոր զէնքերը գրաւեց և փամփուշտներ չինեց ինդանսթներուն ումբերով: Վանատէացիները միշտ այս կերպով է որ սաղմամբներք հայթայթած են:

Երբ իրենք պարտուէին, իշխամիին ձեռքը ոչ մէկ բան կ'իյնար, որովհետև հետերին հրացան մը և գտապան մը միայն կը տանէին, և ամէն մէկ յաղ-

թանակ չահնաւուն, մեծաքանակ սաղմամբներք կը տանէին հետերին: Յաղթական ապստամբները իրենց յաջողութիւնը տօնեցին գտած դրամային, և յետոյ սլորեցին կառավարական բոլոր թուղթերը, որոնց մէջ կը տեսնէին բունապետութեան զօրծիք մը: Այնուհետև վերադարձան իրենց զիւզերն ու ազատակները, զորս կրէք չէին ուղեր լքել կրկար ժամանակուան համար:

Ուրիշ բնդվում մը, նոյնքան լայն սահմանի վրայ, Մարէի և Վանտէի գաւառին մէջ ծագած էր, զօրահանութեան տախիւ: Կառույն անուն վարսավիրայ մը սպայ մը մնացուց, անոր համագլխաւոր տաւ, գլխահանութեան գլխաւոր անցաւ և գրաւեց Շօրանը, յետոյ Մաշքուլը, ուր իր բանակը սլորեց բոլոր կառավարական թուղթերը և սարգիս կո-

տորած մըն ալ, որուն օրինակը չէր տուած Պօքամը. 300 հանրապետականներ հրաքանի բռնուեցան 20—30 հոգիներ խուճերով: Ապստամբները նախ և առաջ զանոնք կը խոստովանեցնէին, յետոյ կը տանէին փոսի մը եզրը, որուն մօտը զանոնք հրաքանադարկ կ'ընէին, որպէս զի նեղութիւնը չկրնէր զանոնք թաղելու: Մաշքուլի ապստամբները նրճեաճեաճեաճ երկրին աէր միացին:

Վանաթի դատարն մէջ, այսինքն այս պատերազմի զաշտին գէպի կեդրոնը, ապստամբութիւնը ալ աւելի յամուտ երևոյթ մը տուաւ: Ֆօնգընէի ազգային պահակազօրքը, որ մեկնած էր Շանդանէի վրայ քարկու համար, ետ մղուեցաւ և յաղթուեցաւ, Շանդանէ աւարի տրուեցաւ, զօրավար Մարսէ 1200 կանոնաւոր զինուորով պատերազմի վայրը զրկուեցաւ, Սէն Վէնսանի մէջ ապստամբները ետ մղուեցան: զօրավար Մարսէ ժամանակ դատ իր սակաւթիւ բանակին վրայ աւելցնելու: 1200 հոգի և 9 թնդանօթ: Մարտ 18ին Վանաթականները նախայարձակ ըլլալով իրեն հետ բաղխում մը տնեցան, զարձակ օգուտ քաղելով հողին խորտու բորտ հանգամանքէն, սկսան հրացան պարպի գերազանցչանալով թեմք մը, հեազնաւ պաշարեցին հանրապետական բանակը, որ ահարեկած էր այսքան մահացու հրացանաձգութենէ մը և անկարողութեան մասնաւորապէս էր բնորոշ թշուառութիւն մը, որ ծածկուած կը մնար հողին բոլոր ծալքերուն մէջ և զրուած էր հոն: Վերջապէս, ապստամբները յարձակեցան հանրապետական բանակին վրայ, շարքերուն մէջ անկարողութիւն յատմը բերին, թնդանօթները գրաւեցին ինչպէս նաև սպամաթիքք և գէնքեր, զորս զինուորները կը նետէին փախած տաններն, աւելի թեթեւաւոր համար:

Այս յաջողութիւնները Վանաթի դատարն մէջ մանաւանդ շատ հետաւոր

յայնուն համար ապստամբները կոչուեցան Վանաթականներ, անուն մը որ անկէ ետքն ալ վրանին միաց, հակառակ որ Վանաթէն զուրս պատերազմը շատ աւելի բուռն եղաւ: Մարէի մէջ ալ զօրածուած աւաղակութիւնները ծնունդ տուին աւաղակներ լայնատարութեան, թէև մեծ մասամբ այս փառքունքն արժանի չէին:

Ապստամբութիւնը հետզհետ կը տարածուէր, Վանաթականները սակաւ յաջողութիւն կը գտնէին, թէ՛ երկրին աշխարհագրական զիւրքին և թէ՛ իրենց ճարտիկութեան չորհիւ, ինչպէս նաև հանրապետական բանակին անփորձութեանը բերմամբ:

Ձառկի տօներուն առթիւ բոլոր ապստամբները իրենց բնակարանները եկած էին ուրկէ երկար տառն հիւանդու երբէք չէին համակերպու: Պատերազմը իրենց համար քանի մը օր տևող որսորդութիւն էր. սէպք եղած ժամանակին համար հազ կ'առնէին հետեւին և յետոյ կը վերադառնային իրենց գրաւները խոնարհաբար: իրենց պատմութիւններով: Փամաղրութիւններ արուեցան Ապրիլ ամսուան համար: Այն տառն ապստամբութիւնը ընդհանուր դարձաւ և տարածուեցաւ, ամբողջ երկրին վրայ: Գիւրբմբունիի պիտի ըլլայ պատերազմի այս թատերաբեմը գիծի մը մէջ որ Նանդէն մեկնելով անցնէր Բօրնիքէն, Լիւսօնէն, Նիօրէն Բարթիլնէյէն և վերադառնալով Էրփօն, Տուէն և Սէն-Ֆլորանէն, հասնէր միջին Լուար գետը: Ապստամբութիւնը որ սկսած էր այնպիսի մարդիկներով որոնք զիս զացիներէն որոնց կը հրամայէին, վեր էին միայն իրենց բնական յատկութիւններով, չուսով չարունակութեամբ գերազանց գէպքերով: Գիւրբմբունիի գեղեկները գեղեկները զացին և աղանալանները բանազատեցին իրենց գրութիւն անցնելով:

Մարէի բոլոր ապստամբները ուղեցին որ Շարէթի հրամանատարութեան

ներքեւ ըլլան : Անիկա Նանդի նաւա-
շէններու ընտանիքէ մըն էր . ծառա-
յած էր նաւատորմին մէջ ուր նաւային
տեղակալ դարձած էր և խնդալուծեան
միջոցին քաջուած էր իր մօրեղբոր
պատկանող զղեակի մը մէջ, ուր կեան-
քը կ'անցընէր սրտորդութեամբ : Տկար և
փափուկ կաղմուածքի տէր, չափ ընդու-
նակ չէր պատերազմի յոգնութեանց .
բայց անտառներու մէջ ապրելով ուր
ամբողջ ամիսներ կ'անցընէր, զհետին
վրայ պաւկելով որսորդներու հետ, զօ-
րկուցած էր, երկրին կատարելապէս
վարժուած էր և ծանօթ դարձած էր
բոլոր զիւղացիներուն իր ճարտարու-
թեամբ և քաջութեամբ : Անիկա նախ
վարանկաւ հրամանատարութիւնը ըս-
տանձնելու, ապստամբներուն զգացնել
ապով ձեռնարկին դժուարութիւնները :
Սակայն և այնպէս տեղի տուաւ անոնց
սինդուսներուն և թոյլ ապով որ անոնք
ամէն կարգի ծայրայեղութիւններ գոր-
ծեն, զանոնք հանրապետութեան աչ-
քին յանցաւոր դարձուց և այդպէսով
զանոնք անդադնալիօրէն իրեն կապեց :
Ճարտար, խորամանկ, խիստ նկարագրի
և անասնձկի յամառութեան մը տէր
անիկա Վանդակեան պետերուն մէջ ա-
մենէն տարտալիկին եղաւ : Ամբողջ Մա-
րէն իրեն կը հնազանդէր և ստանդինդ
ու երեւմե քառն հազար հոգիով կըս-
պատնար Սաղլըին և Նանդին : Հազիւ
թէ իր բոլոր մարդիկը հաւաքուած էին
կըր գրաւեց Նուարմուդէի կղզին, որ
չափ կարեւոր էր և զոր կրնար դարձնել
իրր իր պատերազմի կեդրոնաւայրը
և Անգլիոյ հետ յարաբերութեան կէտը :

Պօքամի մէջ զիս զացիները զիմե-
ցին տը Պոնչանի, ա' Էլպէի, տը լա Ռօ-
չրժագըլէնի և զանոնք իրենց զգեակ-
ներէն իրենց իրենց գլուխը անցրնելու
համար : Պ. տը Պոնչան ժամանակու
ծառայած էր Պ. տը Սիւֆրէնի հրամա-
նատարութեան ներքեւ . ճարպիկ սպայ
մը պարձած էր և ամենամեծ խիզա-

խութեան կը միացնէր ազնուական և
բարձր նկարագիր մը, Անիկա հրամա-
նատարն էր Անժուի և Լուարի ա-
փունքներուն վրայ զանուոյ ըմբոստ-
ներուն : Տ' Էլպէ ևս ծառայած էր
և ծայրայեղ կրօնասիրութեան մը
հետ ունէր մեծ հասկացողութիւն այս
կարգի պատերազմի : Այդ մէջո-
ցին անիկա Պօքամի այդ մասին
ամէնէն հեղինակաւոր պետն էր : Իր
հրամանին ներքեւ էին Շօէի և Պօր-
րոյէի դրացի չրջանակները : Գաթը-
լինս և Սթօֆէ պահեցին իրենց հրամա-
նատարութիւնը զոր կը պարտէին իրենց
ներչնած վատահումեան և միացան աը
Պոնչանի և ա' Էլպէի, քաղեալ համար
Պրէստի իր վրայ ուր կը գտնուէր զօ-
րավար Բէդլինս : Այս վերջինը Գլիսօնի
զղեակէն հանել տուած էր տը Էսքիւր
ընտանիքը՝ որոնց մասին կասկած ունէր
թէ կը դաւադրեն և այդ ընտանիքը
կը պահէր Պրէստիի մէջ, Հանրի աը
լա Ռօչրժագըլին, երկատարող ազնուա-
կան, որ ժամանակաւ թագաւորին անձ-
նապահ զուղին մէջ էր և հիմա քաջ-
ուած էր Պօքամ, Գլիսօն կը գտնուէր
իր աը Լէսքիւր ազգականին տունը :
Անիկա փախաւ, Օպիէցիները ապստամ-
բեցուց, որոնց մէջ ծնած էր ինչպէս
նաե Շագիլոյի չուրջ գտնուող բոլոր
թեմերը : Յետոյ միացաւ միւս պետե-
րուն և անոնց հետ ստիպեց որ զօրա-
վար Բէդլինս Պրէստիէն հեռանայ : Այն
տուն Պ. տը Լէսքիւր իր ընտանիքով
ազատեցաւ : Անիկա երկատարող մըն
էր Հանրի տը լա Ռօչրժագըլինի տա-
րիքով : Անիկա պաղարխն էր, խոհեմ,
ցուրտ քաջութեամբ մը, բայց անդրբը-
ղելի և այս յատկութիւններուն կը միա-
ցընէր արդարութեան հազուադէպ ուղի
մը : Հանրի, իր ազգականը հերոսական
և զիս բազմաթիւ քաջութիւն մը ունէր .
անիկա յարաբարեւոր և փհանձն էր :

Այն ամեն Պ. տը Լէսքիւր իր զիս-
զացիներուն զլուխը անցաւ, որոնք հ-

կան իր չորքը հաւաքուիլ և ամէնքը մէկ Պրէստիտ գիմնըն անկէ յառաջ ընթա- նալու. համար Թուարի վրայ : Բոլոր պե- տերուն կիները զարդանշաններ և զրո- չակներ կը բաժնէին. երգերով կը խան- զալատուէին և պատերազմի կ'երթա- յին ինչպէս խաչակրութեան մը : Բա- նակը իր հետ ընտելացը չունէր. զիւ- ղացիները, որոնք ընտել են ուզեր եր- կար առնն քացաղայիլ, իրենց հետ կը կրէին իւրաքանչիւր արշաւանքին տե- ւողութեան անհրաժեշտ հացը և տար- օրինակ պարսպաներու մէջ, թեմերը որոնք ազդարարուած էին, կը պատ- րաստէին տառապողներն անոնց հա- մար որոնք չունէին : Այս բանակը կազ- մուած էր մօտաւորապէս երեսուն հա- ղար հազիւ և կոչուեցաւ Քարթայական և կաթոլիկ մեծ բանակը : Անիկա գէտ կը կենար Անմէրի, Սօմերի, Տուէր, Թուարի և Բարթընէյի : Այս և Մարէի բանակին մէջ, որ կը գտնուէր Շարէթի հրամանատարութեան ներքեւ, կային զանազան և միջանկիւղ խումբեր, որոնց զլիստարը Պ. ար Ռօյրանի հրամաննե- րուն ներքեւ էր կը բաղկանար տասը կամ տասն երկու հազար հազիւ :

Մեծ խումբը, որուն կը հրամայէին ար Պօնչան, աւելցէ, ար Լէսքիւր, ար լա Ռօշժաքըլին, Բաթըլինո, Ալօֆէ, հասաւ Թուարի առաջ Մալիս 3 ին, և պատրաստուեցաւ անոր վրայ յարձա- կելու ատաւօտեան ժամը 4ին իսկ : Պէտք էր անցնիլ Թուն, որ Թուար քաղաքը կը չքաղաքաւ գրեթէ ամէն կողմէն : Զօրավար Քէլզինո անցրերը արդիւղ տուաւ : Վանտականները թողանալով ձրգով թիւն բրին առնն մը այն հրետա- նիւղ, որ հանրապետականներէն զրա-

ւած էին և ախուճար ուժակոծեցին ի- րենց սովորական հարստութեամբ : Պ. ար Լէսքիւր այն առնն ուզելով վճա- կանապէս կտրել անցնիլ՝ զնդակներու մէջէն կը յատնանայ, որոնցմով իր հաղուսար ծակ ծակ կզած էր, և իրեն հաւաքն հաղիւ թէ մէկ գիւղացի կը քա- չէ : Բայց լա Ռօշժաքըլին կը վաւթայ, իր մարդիկը իրեն կը հետին, կամուր- ջը կ'անցնին և հանրապետականները կը մղուին զիրքին մէջ : Պէտք էր խրամ մը բանալ, բայց հարկ կզած միջոցները չունէին, Հանտի ար լա Ռօշժաքըլին իր զինուորներուն ուսերուն վրայ կը բարձրանայ և կ'սկսի ամրացները հար- ուածել : Պ. աւելցէ կորովի կերպով իր կողմէն կը յարձակի և Քէլզինո, չկրնա- լով զիմադրել, կը համակերպի անձնա- տուր ըլլալու՝ քաղաքը գլխաւորութեանքէ վերը պահելու համար : Վանտականները, իրենց պետերուն հնօրիւ- չափաւ որով թեմար վարուեցան, ոչ մէկ ծալքայեղով թիւն չգործուեցաւ. բնակիչ- ներու գէտ և զոհացան աղատութեան ծառ և պաշտօնատանց թուղթերը այ- րելով : Վեհանձն ար Լէսքիւր Քէլզինոյի հետ այն յարգանքով վարուեցաւ, որով այս վերջինը իրեն հետ վարուած էր Պրէստիտի մէջ արդկալակաւ ամ միջոցին և ուղեց զօրավարը հրա իրել Վանտէա- կան բանակին մէջ մնալու, զայն վերը պահելու համար կառավարութեան խը- ւատ թիւններէն, որ խորհելով զիմադ- րութեան անկարելիութեան վրայ, թե- րեւս զայն պիտի պատմէր անձնատուր ըլլալուն համար : Քէլզինո մեծանձնու- թեամբ մերժեց և ուղեց հանրապետա- կաններուն մօտ վերադառնալ, պահան- ճելու համար որ գտնուի :

ՏԱՍՆԵՒՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԵՐԵՍՈՒՆԸՄԷԿ ՄԱՅԻՍ

Տասն երկու հազար հոգիեց Բարիզեան բանակի մը զօրաճանաչները . — Ժաքօպեններու ճեղքեցեալ տնոյ զրգտարիներ հաւանցներու խոտիւրեանց ճեղքեցեալ . — Բիւստին ընդհանուր հրամանատար կ'անուանուի իշխանային զօրաբանակին . — Ժաքօպեններու անբաստանութիւնները եւ սպանոյթները . Քօնվանսիօնի երկու կողմերու բռնան սպառարը . — Տասն երկու սեղաններէ յաղկացած յանձնաժողովի մը կազմութիւնը . որ սպառնալի պիտի ունենար քննելու համայնքային իշխանութեան գործերը . — Ապստամբական ժողով Բաղարապետարանի մէջ . զեկոյցներ եւ դաւադրութիւններ Քօնվանսիօնի մեծամասնութեան եւ Ժիրօնտէն երեսփոխաններու կեանքին դէմ . նոյն ծրագիրը Քօրադիկեններու ակումբին մէջ . — Քօնվանսիօնի միջոցներ ձեռք կ'առնէ իր սպանոյթեան համար . — Ջերակարամ Հեպերի , համայնքային իշխանութեան դատախազի օգնականին . համայնքային իշխանութեան տիրական թաղարագիրները . — Խնամութիւն եւ անկարգութեան տեսարաններ թողոր մասնաձիւղերուն մէջ . — Գլխաւոր դեպքերը 1793 Մայիս 28, 29 եւ 30 ի . վերջին սպառարը Մօնդանտոններու եւ Ժիրօնտէններու . 31 Մայիսի եւ 2 Յունիսի օրերը . — Մանրամասնութիւններ եւ դեպքեր Մայիս 31 ի սպառարութիւն կողմանին . — Քսան եւ ինք Ժիրօնտէն ներկայացուցիչներ կը ձերբակալուին . — Օրոշան յաղաքական նկարագիրը եւ ճեղքեցեալները . — Ակնարկ յերեսփոխութեան ընթացքին վրայ . — Դատաւարան Ժիրօնտէններու վրայ :

Վանտէի ձախողութեանց լուրերը զուգադիպելով հիւսիսէն եկածներուն , որոնք Տանքիէի պարտութիւնները կը ծանուցանէին , ինչպէս նաեւ հարաւային Ֆրանսայէն հասած լուրերուն , որոնցմով կ'իմացուէր թէ Սպանիացիները սպառնական կը դառնան Պիրեննէաններու վրայ , ու նաեւ շատ մը գաւառներէ հասած տեղեկութեանց հետ , ուր կը յայտնուէին ամենէն աննպաստ տրամադրութիւնները , չափ մեծ զրգուռմ յառաջ բերին : Վանտէի գրացի նահանգները , իմանալով տապաւնաւորութիւնը , ինքզինքնին արածնուած զգացին իւր մերկ զրկելու անոնց դէմ կռուելու համար : Հէրոյի նահանգը 6 միլիոն ֆը-

րանք եւ 6000 հոգի ատուաւ եւ կոչ մը ուղղեց Բարիզի ժողովուրդին , զայն հրաւիրելով նոյն բանը ընել : Քօնվանսիօնը , քաջաբերելով այս խանգալաւորութիւնը , զնահատեց Հէրոյի նահանգին վարժունքը եւ ասով արտօնեց որ Ֆրանսայի բոլոր քաղաքապետութիւնները ինքնազուլու գործին զօրահանութիւն ընելով եւ զբամ հայթայթելով :

Բարիզի համայնքային իշխանութիւնը եւս ճիշտ ընտրեց : Անիկա կը պնդէր որ Բարիզի ժողովուրդին կը վերաբերէր Ֆրանսան փրկել , եւ անիկա փութաց իր եռանդը տապաւնաւորելու եւ իր իշխանութիւնը զգալիորէ բռնակ մը կազմակերպելով : Անիկա որոշեց որ , ըստ հան-

դիտաւոր գնահատման, զոր Քօնվանսիօնը յայտնեց Հեռոյի նաւանցին վարձուքին ձաւար, Բարիզի մէջ տասներկու հազար հոգիի զօրահանութիւն մը պիտի ըլլայ, Վանաւէի դէմ երթալու համար: Քօնվանսիօնի օրինակին հետեւելով, Համայնքային խորհուրդը Ընդհ. ժողովէն պատուիրակներ ընտրեց, որպէս զի ընկերանան այդ բանակին: Այս տասն երկու հազար հոգին պիտի առնուէին զինեալ մասնաճիւղերու խումբերէն և իւրաքանչիւր հարիւր քսանը վեց հոգինոց խումբէն տասնը չորսը պէտք էր մեկնէին: Ըստ յեղափոխական սովորութեան, տեսակ մը բռնատիրական իշխանութիւն արուած էր իւրաքանչիւր մասնաճիւղի յեղափոխական քօմիտէին, որոնց պիտի մատնանէին այն մարդիկը, որոնց մեկնումը նուազ անպատեհութեան ենթակայ էր: «Հետեւաբար, կ'ըսէր համայնքային իշխանութեան որոշմանգիրը, Բարիզի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր զբաղմունքներու տնտրի պաշտօնեաները, բացի պետերէն և օգնականներէն, նստարններու և փաստաբաններու գրադիրներէն, սեղանաւորներու և տնտարականներու պաշտօնեաներէ, վաճառականներու և զբաղմունքի ծառաներէ ևն, զինուորագրութեան պիտի առնուին հետեւեալ համեմատութեամբ: Երկու քին վրայ մէկը պիտի մեկնի, երեքին վրայ՝ երկու հոգի, ևն: Գրասենեակի այն պաշտօնեաները, որ զինուորու իւրան պիտի երթան, պիտի պահեն իրենց զօրքը և իրենց խնայքին մէկ երրորդը: Ոչ ոք կրնայ չմեկնիլ, զինուորագրուած քաղաքացիները իրենց մասնաճիւղի քօմիտէին պիտի իմացնեն ինչ որ կը պահի իրենց սպասարկելու մէջ, և պէտք եղածը պիտի հայթաթութիւն տնտրուէ: Անտիճապէս ետքը պիտի հաստատուին, իրենց սպաները անտանկու համար և անպապաղ անոնց հրամաններուն ներքեւ պիտի մտնեն»:

Բայց չէր բաւեր բանակ մը մէջտեղ

հանելը և զայն այսքան հապճեպով կազմելը, պէտք էր անոր ծախքերը հոգսը, և այս բանին համար համաձայնեցան հարուստներուն զիմի: Հարուստները, կ'ըսէին, բան մը չէին ուզեր ընել երկրին, և յեղափոխութեան պաշտպանութեան համար: անոնք կ'ապրէին երջանիկ անգործութեան մը մէջ և ժողովուրդին կը ձգէին հայրենիքին համար արիւն թափելու հոգը: պէտք էր զիրենք ստիպել որ գտնէ իրենց հարստութեամբ օժանդակէին հասարակաց փրկութեան: Այս բանին համար բանի փոխառութիւն մը ծրագրեցին, զոր պիտի հայթաթէին Բարիզի քաղաքացիները, բոս իրենց եկամուտներու քանակին: Հոգսը յիսուն հազար ֆրանք եկամուտ ունեցողները պէտք էր որ հայթաթէին համեմատական գումար մը, որ երեսունֆր. էն մինչև քսան հազար ֆրանքի կը բարձրանար: Բոլոր անոնք որոնց եկամուտը յիսուն հազարէն ավելի էր, պէտք էր որ ինքզինքնուն պահէին երեսուն հազար ֆրանքը և մնացեալ ամբողջը տային: Այս հայրենասիրական տուրքը չտուողներուն գոյքերը և անշարժ կալուածները պիտի զբաւուէին և ծախուէին յեղափոխական քօմիտէներու պահանջքով և իրենց անձերը կտակածելի պիտի համարուէին:

Այսպիսի միջոցներ, որոնցմով կը հարուածուէին բոլոր զստակարգերը, ըլլայ այն պարտադային որ մարդոց կը դիմէին ստիպելու համար զիրենք զինուորագրուելու, կամ երբ հարուստներու կը դիմէին տուրքի ենթարկելու համար զանոնք, մեծ դիմադրութեան կը հանդիպէին մասնաճիւղերուն մէջ: Արդէն տեսանք որ անոնց միջև պատակտուն երկ կային և անոնք խառնուած էին այն չափով, որով հասարակ ժողովուրդը գրգռուած էր: Քանի մը մասնաճիւղերու մէջ, մասնաւորապէս Քլեղ-Վէյնի, Կրաս-Վիլլէի, Կարենի չափի մասնաճիւղերը բացէի բայ յայտարարեցին որ չպիտի մեկնին որքան ատեն որ Բարիզի

մէջ միան դասնակիցներ և թողարկող որ
զինուորներ , որոնք , կ'ըսէին , իբր պա-
հակախուժը կը ծառայէին Քոնվանսիօնի :
Ասանք կը զիմադրէին ժաքօպէնեան ու-
ղիով մը , բայց չստ ուրիշներ կը զխնայ-
րէին հակառակ պատճառով մը : Մեծ
ու սղօղակ պաշտօնեաներէ , բաղկացած
ժողովուրդը վերստին երեւցաւ մասնա-
ճիւղերուն մէջ և զօրաւոր զխնայրու-
թիւն մը ցոյց տուաւ Համալսարանին
իշխանութեան երկու որոշումներուն :
Փախստական աշխուսակներուն նախ-
կին սպասաւորները , որոնք չստ կը
նպաստէին Բարիկադ խառնելու , անոնց
միացան , փողոցներու և հանրային վայ-
րերու մէջ ժողովուեցան , զօհեցին անկ-
ցի՛ն ժաքօպէնեակը , անկցի՛ Մօնդաները ,
և նոյն այն արգելքները որոնց կը հան-
դիպէր յեղափոխական դրութիւնը գա-
ւառներու մէջ , այս անգամ իր գէմը
գտաւ Բարիկադ մէջ :

Այն ատեն ընդհանուր ազգայնի մը
բարձրացաւ մասնաճիւղերու աշխուս-
կաններուն գէմ : Մասա ըսաւ որ մե-
ծապատիւ նպարտվածաւորները , հայթայ-
թիւնները , պաշտօնեաները , կը դաւադ-
րէին աջակողմին և աշխուշտք հա-
րուստներուն հետ , պայքարելու համար
յեղափոխութեան գէմ , թէ պէտք էր
զանոնք ամէնքը ձերբակալել իբր կոս-
կածելի և զանոնք վերածել անվարտի-
ներու գառակարգին , չձգելով բան մը
որով իրենց տակը ծածկէին :

Համալսարանին իշխանութեան գա-
տախտակ Շօմէթ երկար ճառ մը խօսե-
լով սղօղայ հայրենիքին ննխարկում
գործողութեանց վրայ , որոնք , կ'ըսէր
ինքը , յատաճ կուղալին կառավարիչ
չըջանակներու նենգամտութենէն , հա-
րուստներուն կառավարութենէն , ժողո-
վուրդին ազխութենէն և հասարա-
կաց ինքիրներու մասին քաղաքացի-
ներու մեծ մասին ցոյց տուած զգուսն-
քէն և անտարբերութենէն : Այս պատ-
ճառաւ առաջարկեց և որոշել տուաւ

որ Քոնվանսիօնէն միջոցներ պահան-
ջուին հանրային կրթութեան զարգաց-
ման համար , ինչպէս նաև հարուստ-
ներուն կառավարութիւնը յաղթահարելու
և ազգաստներուն օգնութիւն հասցնելու
համար : Մասնաճիւղերու յեղափոխա-
կան մարմիններուն ատենապետները
քով քովի գալով ժողով մը պիտի կազ-
մէին , որուն պիտի մասնակցէին նաև
բոլոր վարչական մարմիններու պատ-
ուիրակները : Բոլոր յաւ քաղաքացիներ-
ը պիտի հրաւիրուէին մասնաճիւղերու
ժողովին երթալ , իրենց հայրենասիրու-
թեան ապացոյցները տալու համար :

Տանդօն , որ միշտ արագօրէն միջոց
մը կը գտնէր դժուարին վայրկեաններուն
մէջ , ծրարիբ մը շինեց անվարտներէ
բաղկացած երկու զօրարանակ կապիւ-
րու , ստոնցմէ մին պիտի քաղէր Վան-
տէի վրայ , իսկ երկրորդը՝ Բարիկադ պի-
տի կենար , աշխուսակները զսպելու
համար : Այս երկու զօրարանակներուն
ծախքերը պիտի առնուէին հարուստե-
րէն . վերջապէս , Տանդօն առաջարկեց
որ , որպէս զի կարելի ըլլայ մասնաճիւ-
ղերու մէջ մեծամասնութիւն ունենալ ,
ժողովի ներկայ ըլլալու համար ժամա-
նակ կորանցնողներուն դրամ վճարուի :
Ռոպէսրիէն , Տանդօնի գաղափարները
խորացնելով , ժաքօպէններուն գնաց
ընդլայնել զանոնք և ասիւ զատ , առա-
ջարկեց կապիւր կասկածելիներու նոր
դասակարգեր , միայն նախկին աշխուս-
կանները , քահանաները կամ դրամա-
տէրները կասկածելի չհամարել , այլ բո-
լոր այն քաղաքացիները , որոնք ու է
կերպով հակահայրենասիրութեան ապա-
ցոյցը տուած էին : Ռոպէսրիէն առա-
ջարկեց նոյն իսկ , որ անոնք բանաւար-
կուին մինչև և հաշտութիւն գոյանալը ,
յեղափոխական դատարանի գործունէու-
թիւնը ա՛յլ աւելի արագացնել , և հրա-
տարակութեան նորանոր եղանակներով
հակակշռել վատարարոյ թերթերուն ազ-
դեցութիւնը , բոլոր այս միջոցներով ,

կ'ըսէր ան, կարելի կ'ըլլայ ատանց ապրելն եղանակ գործածելու և ատանց օրէնք բռնադարելու, գիտադրել աջակողմին ու անոր դաւադրութեանց:

Այսպէս արեւմտ, բոլորին այ դադարները կը ձգտէին զէպի միակ նպատակ մը, այն է՝ ժողովուրդը զինել և բանակին մէկ մասը գործածել ներսի համար, միայն արտաքին թշնամիին դէմ, անոր ծախքերը հողայ հարուստ ներսու գրամով, յեղափոխութեան բոլոր թշնամիները իբր կոտորածի բանտարկել և այս բառին աւելի բայն սահման մը տալ. Համաշխարհային իւր-հորդին և մասնաճիւղերուն միջև յարաբերութեան եղանակ մը հաստատել, և այս նպատակով կողմը յեղափոխական նոր ատեան մը, որ փրկարար, աշխիւն յեղափոխական նոր միջոցներ ձեռք առնէ:

Մայիս 8էն 10, վրդովեցուցիչ բուրբ յաջորդեցին իրարու. հիւսիսի բանակին մէջ Տանիւիէս ապսննուեցաւ. ներքին դաւաճաններուն մէջ, զանազան ապստամբութիւններ իրարու յաջորդեցին. բովանդակ Նորմանտիան կողմ ու պատրաստ կը թուէր Անգլիոյ միանալու: Վանտէի ապստամբները թուարէն զէպի Լուաէն և Մօնթրէօյ յառաջացան, այս երկու քաղաքները առին, և զրէթէ Լուաուի եզերքը հասան: Խօսք ելաւ թէ Անգլիացիները Պրիմանտի սիանց վրայ զօրք հանելով պիտի միանան Վանտէականներուն և հանդապետութիւնը սրտէն պիտի զարնեն:

Պորտուգի քաղաքացիները, իրենց և քաղաքացիներուն զէմ եղած ամբաստանութիւններէն զայրացած և շատ սպասնալի դիրք մը բռնելով զինամթափ ըրին մասնաճիւղ մը, ուր քաջաւամէկն ժաքայէնները: Մարսիլիոյ մէջ մասնաճիւղերը բոլորովին ապստամբած էին, կոտորածները զինամթափ բնկու պատրուակին տակ կատարուած ծայրայեղութիւններէն բարձրացած, անոնք

ժողով դաւաճաններ, քաղաքապետական խորհուրդը պաշտօնանկ ըրին, անոր իշխանութիւնը յանձնեցին մասնախումբի մը, և հաստատեցին ժողովրդային ատեան մը, ապսննութեանց և աւարտութեանց հեղինակները դանկու. համար:

Մարսիլիացիները իրենց քաղաքին մէջ այս կարգադրութիւնները ընկէ յետոյ, Էքսի մասնաճիւղերուն պատուիրակները զրկեցին և ջանացին որ միայն քաղաքներն ալ հետեւին իրենց օրինակին: Անոնք չարդեցին նոյն իսկ Քօնվանտի պատուիրակները և անոնց պաշտօնողիւնները գրաւելով հրախրեցին որ կլին երթան Լիօնի մէջ անկարգութիւնները նոյնքան ծանրակշիւ էին. ժաքայէններուն հետ մէկ եղած վարչական մարմինը, Բարիդի օրինակին հետեւելով հրամայած էր 6 միլիոն ֆրանք և 6 հազար զինուոր հանել մէջտեղ, ասկէ դատ, ուղած էր կոտորածները զինամթափ ընկ, և յեղափոխական ատեան մը կողմը, բայց մասնաճիւղերը ապստամբեցան և պատրաստ էին Համաշխարհային իշխանութեան հետ բաղկելու: Այսպէս՝ մինչ թշնամին կը յառաջանար հիւսիսէն, ներքին ապստամբութիւնը Պրիմանտէն և Վանտէն մեկնելով ու Անգլիացիներուն աջակցութիւնը վայելելով կրնար ընկ Ֆրանսայի չըջանը, Պորտուգէն, Ռուսնէն, Լանթէն, Մարսիլիայէն և Լիօնէն:

Այս բոլորը կը հանդէս իրարու հետեւէ, 2-3 օրուան ընթացքին և ամենէն ապիտարեր մատուցները յառաջ կը բերէին Մօնթիւնեառներու և ժաքայէններու մաքին մէջ: Արդէն իսկ եղած ատաճարները ալ աւելի կատուղութեամբ կը կրկնուին. կը պահանջեն որ բոլոր ապստամբները և ծառաները յանկարծ մեկնին կուռջ գաջալ, որ ժողովուրդին ընկերութիւնները ամէնքը մէկանց յառաջ ընթանան, որ ժողովին պատուիրակները անմիջապէս երթան մասնաճիւղերուն, որպէսզի հարկադրեն

ՇԱՄՈՆ:

զանոնք՝ պարենաւորել զօրտաճանկները , որ հարուստները անմիջապէս տան իւրենց հարստութեան մէկ տաճանորդը , որ կառկածէլինները բանտարկուին և իբր պատանդ վար պրտւին , որ նախարարներուն վարմունքը քննուի , Հասարակաց Փրկութեան յանձնախումբը պաշտօն ստանձնէ ուղղելու կարծիքն այն քաղաքացիներուն , որոնք մոլորած են , քաղաքային դատարանները ջնջուին ,

թատրոնները վաւորւն , ահազանդը հնչէ և վաւանդի թնդանօթը գտայ :

Տանդօն , այս ընդհանուր վրդովմունքին մէջ քիչ մը վատահաթխն ներշնչելու համար երկու գիտաւոթխն կ'ընէ . Նախ , կ'ընէ թէ պէտք է վախճալ որ Բարիդ կ'ամայանայ իր կորովի քաղաքացիները զինուորութեան զրկելով , որովհետև կ'ընէ , Բարիդի մէջ միշտ պիտի գտնուին 150 ,000 մարդիկ ,

պատրաստ՝ ոտքի կանգնելու. և բնա-
ջինջ բնելու այն ազնուականները, ո-
րոնք պիտի համարձակէին խլրախ. երկ-
րորդ, կ'ըսէ թէ քաղաքային պատե-
րազմներու յառաջ բերած վրդովմուն-
քը մէջ միայն յայտ էր կրնար ներշնչել,
այլ սոսկում պատճառելու է արտաքին
թշնամիներուն: Տանդօն չարունակեց. —

«Ամենթէսքիւս արդէն այս կէտը չէ-
տած է Հումէաղիներուն վրայ խօսելու
տաթխ. ժողովուրդ մը, որուն լայոր
բազումները զինուած և վարժ են, ո-
րուն բոլոր հողին պատերազմաշունչ է
և մարերը դերադրդուած, որուն բո-
լոր կիրքերը փոխուած են կուսկու-
կատաղութեան, այդպիսի ժողովուրդ
մը պէտք չունի վախնալու. օտարազգի
զինուորներու ցուրտ և վարժուած քա-
ջութեան: Ներքին պատերազմը մզող
երկու կողմերէն ո՞րն ալ որ օտար թըշ-
նամիին հետ բազխի, միշտ բուսկան
զօրաւոր պիտի ըլլայ բնաջինջ բնելու.
այն մարդամեքենաները, որոնց զին-
ուորական կարգապահութիւնը կեան-
քին և հորքին տեղը չի բռնիր:»

Անմիջապէս որոշուեցաւ որ 96 պատ-
ուիրակներ երթան մասնաճիւղերը և
անոնց տակիք զօրքերը ստանան, և Հո-
տարակայ Փրկութեան յանձնախումբը
ամիս մը եւս շարունակէ իր պաշտօնը:
Դիտելու հիմարի բանակին, իսկ Հո-
շար՝ Հոնտոսի բանակին հրամանատար
անտանտ կցան: Բոլոր սահմանադրու-
ներուն վրայ բաժնեցին բանակները.
Փանագօն ներկայացուց օրինադիմ մը
բանի փոխատու թեան՝ մէկ միլիոն ֆր-
րանքի: հարուստները պիտի տային այս
զու մարը և տարազիններուն զոյքերը
իրը երաշխաւորութիւն պիտի արտէին:
«Ասիկա միջոց մըն է, բայց, ստիպե-
լու հարստները որ մասնակցին յեղա-
փոխութեան, ազգային ինչքերու. մէկ
մասը առնելու հարկաւորելով, եթէ կ'ու-
զեն որ իրենց պահանջքը վճարուի
գլխաւոր:»

Իր կողմէ, Քաղաքապետութիւնը
որոշեց որ անվարաններու երկրորդ զօ-
րաբանակ մը կազմուի Բարիզի մէջ,
որպէս զի հակադու թիւն կատարէ ազ-
նուականներուն վրայ, այն պահուն որ
տառջին զօրաբանակը պիտի քալէ ու-
ղըստամբներուն դէմ: Կ'որոշէ նաեւ բո-
լոր կառկածելիները խմբովին բանաւար-
կել, ևն. և Խուճապը իր լրումին հասած
էր: Մէկ կողմէ կ'ըսէին որ դուրսի և
ներսի ջոջերը խօսք մէկ բրած են, թէ
Մարսիլայ, Վանաէի և Նորմանտիոյ
զաւաղիրները իրարու հետ համաձայ-
նած էին, թէ աջակցման երեսփո-
խանները կը վարէին այս լայնածաւալ
զաւաղութիւնը, և թէ մասնաճիւղե-
րու վրդովմունքը Բարիզի մէջ իրենց
կատարած մեքենայութեանց արդիւնքն
էր միայն: Միւս կողմէ, Մօնղանի
կը վերադրէին ամենուրեք կատաղուած
ժաշտայնութիւնները, և անոր վրայ
կը չգէշէին Ֆրանսան տակն ու վրայ
բնելու և 22 երեսփոխան սպաննելու
ծրագիրը:

Երկու կողմն ալ չէր գիտեր թէ այս
վտանգին մէջէն ինչպէս պիտի ելլէ. և
ինչ պիտի ընէ Հանրապետութիւնը ա-
զատելու համար: Աջակցման երես-
փոխանները զիրար կը մղէին քաջ
և իրարու խորհուրդ կու տային քաջա-
րի զօրժ մը կատարել: Մէկ քանի մաս-
նաճիւղեր, ինչպէս Մէյլի, Պիլ թէ
Մուլէնի և ուրիշ մէկ քանի մասնաճիւ-
ղեր ոչ մի տալին անոնց և կը մերժէին
սրատու իրակներ զրկել քաղաքապետա-
րանի մէջ կազմուած Կեդրոնական մո-
լովին: Անոնք պիտի մերժէին բռնա-
զատելու փոխառութեան ալ հաւանու-
թիւնն յայտնել, և կ'ընդգիծանային
կառկածելիներու. նոր ցուցակներ կազ-
մելու, բոկով դարձեալ թէ իրենց յե-
ղափոխական մարմինը բաւական էր ի-
րենց չըջանակին մէջ ոտակալական
պաշտան կատարելու համար: Ընդհակա-
ռակը, Մօնթանաէները, Ժաքօպէննե-

րը, Քորտըլիէները, Համայնքային Խորհուրդի անդամները կը պուռային թէ ասիկա մասնութիւն է, ամէն տեղ կը կրկնէին թէ պէտք էր վերջ տալ այս կացութեան, պէտք էր ժողով գումարել, զիրար հասկնալ, և հանրապետութիւնը փրկել քսաներկունքներու դաւաճութենէն: Քորտըլիէներու ակումբին մէջ բացէ ի բաց կ'ըսէին թէ պէտք է զանաք առեւանդել ևս սպաննել: Ժողովի մը մէջ, ուր կը հաւաքուէին կատաղի կիներ, կ'առաջարկէին առաջին պատեհ առիթէն օգտուել և երբ Քոնվանսիօնի մէջ իրարանցում մը յառաջ դար, զանաք դաշունահար ընել: Այս ոճրագործները իրենց վրայ դաշոյն ունէին, ամէն օր օթիակներուն մէջ մեծ աղմուկ կը հանէին և կ'ըսէին թէ՝ Հանրապետութիւնը իրենց ձեռքովը պիտի ազատեն:

Թէ՛ մէկ ևս թէ միւս կողմէ զինուած կը պտըտէին և յարձակման ու պաշտպանողականի բոլոր միջոցները ունէին: Տակաւին որոշ դաւադրութիւն մը վար, բայց կիրքերը այն աստիճան յուզուած էին որ ամենապղտիկ դէպքը կրնար պայթում մը յառաջ բերել: Ժաքօպէններու ակումբին մէջ ամէն տեսակ միջոցներ կ'առաջարկէին. պէտք էր, կ'ըսէին, ժողովրդային կորովի արարք մը ցոյց տալ, և թէ վանտէ երթալու սահմանուած քաղաքացիները պէտք չէր որ մեկնէին հայրենիքը ազատելէ առաջ, թէ ժողովուրդը կրնար փրկել հայրենիքը, միայն անհրաժեշտ էր միջոցները ցոյց տալ անոր, և թէ այս բանին համար անհրաժեշտ էր հինգ անգամներէ բազկացած յանձնախումբ մը նշանակել, որուն թույլ պիտի տար ինկերութիւնը որ իրեն յատուկ զազանիքներ տւենայ: Ուրիշներ ալ կը պատասխանէին թէ ընկերութեան մէջ ամէն բան կարելի է բան, թէ աւելորդ էր անհէջ բան մը ծածկել ու զկրքի ժամանակը եկած էր հրապարակաւ գործելու:

Ռոպէսիէն, որ այս յայտարարութիւնները անխոհեմ կը համարէր, ապօրէն միջոցներուն կ'ընդդիմանար. կը հարցնէր թէ սպառած են բոլոր այն օգտակար և ապահովագոյն միջոցները, զորս ինքը տաճարկած էր: «Ձեր յեղափոխական բանակը կազմակերպած էք, կ'ըսէր անոնց, պէտք եղածը ըրած էք վճարելու համար զէնքի տակ առնուած կամ մասնաճիւղերուն մէջ բազմոց աւադարները: Կատակածիկները ձերբաւարած էք: Ձեր հրապարակային վայրերը դարբնոցներով և գործանոցներով ծածկեցիք: Բայց դուք չէք ի գործ դրած այս խառնուած և ընական միջոցներէն ո՛չ մին, որոնք չպիտի վստահէին հայրենասէրները, և դուք կը նեղանաք, երբ հանրային խնդիրներէ բան մը չհասկցող մարդիկ ձեզի կ'առաջարկեն ընել այնպիսի բաներ, որոնք ձեզի դէմ ելած զրպարտութեանց ազդեւորներ են: Բոլոր օրինաւոր միջոցները սպառելէ ետքն է որ պէտք է դիմել բուն միջոցներու, և նոյն իսկ պէտք չէ զանաք առաջարկել ընկերութեան մը մէջ, որ պարտաւոր է ըլլալ խառնուած և քաղաքագէտ: Գիտեմ որ զիս իբր չափաւորական պիտի դատաւարան, բայց ես այնքան ծանօթ եմ, որ այդպիսի ամբաստանութիւններէ չեմ վախնար: »

Հիմա ալ, ինչպէս Օգոստոս 10 էն առաջ, պէտքը կրողային որոշում մը տալու, ծրագրել ծրագրել կը թափառէին և ժողովատեղիի մը մասին կը խօսէին կարենալ համաձայնելու համար: Քաղաքապետարանի ժողովը կազմուած էր, բայց թերի էր իր կազմը. քաղաքապետը դեռ մէջտեղ չկար, և ժողովը Մայիս 19 ի կիրակի օրու ան յետաձգած էին, աշտուկ գրադարու համար ժողովին հասարակման նպատակով: Թէ և համայնքային խխմանութեան կողմէ գծուած նպատակը չատ սահմանափակ էր,

բայց ուրիշ կողմեր խօսուածին նման հոն ալ կ'ըսէին թէ նոր Օգոստոս 10 մը պէտք է : Սակայն և այնպէս, մինչեւ այն տաւն գէշ խօսքեր և չափազանցութիւններ միայն բրած էին. այնտեղ կային կիներ և Լրիկմարդիկ խառն ի խառն, և այս ազմկայարոյց հաւաքոյթը ցոյց տուած էր հոգիի և լեզուի նոյն այն անկանոնութիւնը, զորս կը ցուցադրէին հանրային վայրերը :

Մայիս 15ը, 16ը և 17ը զրգուծութիւններով կ'անցնին և ամէն ինչ ժողովին մէջ կուխի և աղմուկի շարժառիթ կը գաւառայ : Պօրտօցիները ուղիւծ մը կը զրկեն, որուն մէջ կը յայտարարեն թէ պիտի ապստամբին, իրենց երեսփոխաններուն ոյժ տալու համար : Կը յայտարարին թէ իրենցմէ մաս մը պիտի քաղէ Վանսէի վրայ, ապստամբներուն դէմ կռուելու համար, իսկ միւս մասը պիտի քաղէ Բարիդի վրայ, ընալիք ընկու համար այն անխիտանականները, որոնք պիտի համարձակին ազգային ներկայացուցչութեան վրայ ձեռք բարձրացնել : Մարտիկայէն եկած նամակ մը կը ծանուցանէ թէ այդ քաղաքին մասնաճիւղերը իրենց գլխաւորութեանը մէջ կը յամառին կը մնան : Լիւնէն եկած աղերսագիր մը օգնութիւն կը հայցէ 1500 բանտարկեալներու ի նպաստ, որոնք կասկածելի անուան տակ բանտը նկատուած են և Շալիէի ու Ժաքօպէններու ձեռամբ յեղափոխական ատեանին ապստամբիքին ներքեւ են : Այս զրութիւնները ահա որ իրարանցում մը յառաջ բերին : Ժողովին և օթեակներուն մէջ կարծես թէ պատրաստ են իրարու վրայ ձեռք բարձրացնելու :

Սակայն և այնպէս, աջակողմը վրտանդէն խառնալուծուած, իր քաջութիւնը հաղորդեց Բէլէնին և սատար մեծամասնութեամբ մը վճռելին որ Պօրտօցիներուն աղերսագիրը հայրենասիրութեան արարար մըն է : Տեղական իշ-

խանութեանց կողմէ հաստատուած բոլոր յեղափոխական դատարանները բեկանուեցան և քաղաքացիները, որոնք անոնց առջեւ պիտի դատուէին, արտօնութիւն ստացան ոյժին դէմ ոյժ գործածելու : Այս որոշումները յարուցին միանդամայն Մօնղանիի զայրոյթը և աջակողմի երեսփոխաններուն քաջութիւնը : Մայիս 18ին, զրգուծութիւնը հասաւ իր ծայր աստիճանին : Մօնղանին, իր անդամներուն մեծ մասնէն զրկուած, որովհետեւ անոնք իրը պատգամաւոր զրկուած էին դաւառները և բանակներուն մէջ, կը բողբէ թէ բռնութիւն ի գործ կը զրուի : Անմիջապէս խօսք կ'ուզէ կուտառէ, ներկայ պարագաներուն պատշաճեցնելու համար պատմական դէպք մը, և տնաւոր եղանակով մը կը թուի մարդաբանոյ կուսակցութեանց հակառակորդ :

— «Երբ Անգլիոյ մէջ, կ'ըսէ կուտառէ, վեհանաճն մեծամասնութիւն մը ուզեց ընդգլխմանալ խոսկարար փոքրամասնութեան մը կատաղութեանց, այդ փոքրամասնութիւնը ազադակեց թէ բռնութիւն ի գործ կը զրուի և իր այս սպառնալով քաջողեցաւ բռնութիւն գործածել նախ ինչն մեծամասնութեան դէմ. անիկա հրաւիրեց զերազանցօրէն հայրենասէրները : Այս բառով է որ կ'ուրակուէր մոլորած ամբոխ մը, որուն կը խոստանալին աւարատութիւն և հողերը իւր բաժին ընել : Այդ զերազանցօրէն հայրենասէրներուն ուղղուած չարունակական կոչը՝ ընդգլմ մեծամասնութեան գործածած բռնութեան, յառաջ բերաւ խորհրդարանի մարքագործոս անուան տակ ծանօթ յարձակումը, որուն հեղինակը և պետը եղաւ Բրայտ, որ մասփաճութեան վեհապետութեան զինապետութեան բարձրացած էր : Խորհրդարանէն 150 երեսփոխաններ վտարուեցան, և փոքրամասնութիւնը որ 50-60 երեսփոխաններէ կը բաղկանար, պետութեան զեկը ձեռքը առաւ : Բայց ինչ եղաւ ար-

գիւնքը : Այս գերազանցօրէն հայրենասէրները , որոնք Քրօմուէլի ձեռք գործիք եղած են , և որոնց խնդութիւնն խնդութեան վրայ ընկ տուաւ , իրենց կարգին վճարուեցան , իրենց գործած ոճիրները իբր պատրուակ ծառայեցին իշխանութիւնը չարաչար գործածողին : »

Այս ըսելով Կուստէ ցոյց տուաւ մասվաճառ Լըժանորըն , Տանդօնը , Լաքրուան և միւս այն բոլոր երեսփոխանները , որոնք ամբաստանուած էին իբր վատարարոյ և միսում ընող : Յետոյ շարունակեց . —

« Քրօմուէլ օր մը Խորհրդարան մտաւ և նոյն այդ երեսփոխաններուն խօսք ուղղելով , մէկուն՝ դո՛ւն գող մըն ևս , միւսին՝ դո՛ւն գինալ մըն ևս , երրորդին՝ դո՛ւն ժողովարդին դրամը կոկորդոյ անցուցած ևս , չորրորդին՝ դո՛ւն խաբարիներու ևս , ինկող մըն ևս , ըսելով զանոնք վճարեց Խորհրդարանէն , հակառակ որ նոյն այդ երեսփոխաններն էին որ , իրենց խօսքին նայելով , հայրենիքը ազատելու ի վիճակի էին : Քրօմուէլ տոնոց ամենուն բաւ . կորստեցէ՛ք զսցէք , ձեր տեղը թող անցնին պարկեշտ մարդիկ : Ու այդ երեսփոխանները տեղի տուին և Քրօմուէլ գրաւեց ամոնց տեղը : »

Այս ազդեցիկ և ահաւոր ակնարկութիւնը խորունկ ապաւորութիւն մը բրաւ ժողովին վրայ , որ լուռ մնաց : Կուստէ շարունակեց և այդ քրայտական մտաբերութեան ասածքն ասնելու համար ասածարկեց ոտտիկանական զանազան միջոցներ , զորս ժողովը ընդունեց զանգատի ապագակներու մէջ : Բայց այն պահուն ուր Կուստէ իր տեղը գնաց , օթեակներէն զայլակալից տեսարան մը ծաղկեցաւ : Կին մը կ'ուզէր հոնկէ դուրս հանել մարդ մը և վճարել , այդ կնոջ կ'օգնեն ամէն կողմէ և թըշուառ մարդը , որ կը դիմադրէ , օթեակներուն մէջ գանուող ժողովուրդին հարուածներուն տակ ընկնաւ երու մօտ էր : Պահակագործը զուր ջանքեր կ'ընէ

անդորրութիւնը վերահաստատելու համար : Մառա կը գոչէ թէ այն մարդը զոր վճարել կ'ուզեն , աղնուական մըն է . . . Ժողովը իր զայրոյթը կը յայտնէ Մառայի դէմ , անոր համար որ կ'աւելցընէ վտանգը այս խեղճ մարդուն դէմ , որ սպաննուելու վրայ էր : Մառա պատասխանեց թէ միայն այն ժամանակ պիտի խաղաղին , երբ աղնուապետականներէն ազատեն օճիքնին , որոնք Տիւմուրիէի և պետական մարդոց մեղսակիցներն են . . . այս բառերով էր որ կ'անուանէր աջակողմեան երեսփոխանները , իրենց սաղանդաւոր մարդու համբաւին համար :

Անմիջապէս՝ նախագահ Իզնար զըլխարկը զլուխը դրաւ և խնդրեց որ մօիկ ընեն իր կարեւոր մէկ յայտարարութիւնը : Զինքը մօիկ ըրին խորութեան մէջ , և անխառն ամենախոր վշտի ձայնով մը ըսաւ . —

« Ինձի պարզեցին Անգլիոյ մէկ ծրագիրը , զոր պարտաւոր եմ ձեզի հաղորդել : Բիթի նպատակն է ժողովուրդին մէկ մասը զինել միւսին դէմ , զայն մղելով դէպի սպառնալուծութիւն , որ պիտի սկսի կիներուն ձեռքով : Մէկ քանի երեսփոխաններու վրայ պիտի յարձակին , զանոնք պիտի սպաննեն , ազգային Փօնթաֆոնը պիտի յուժեն և ճիշտ նոյն պահուն ալ պիտի յարձակին մեր ժողովներէն քաղաքներուն վրայ : Ահաւասիկ , եզրակացուց , Իզնար , այն յայտարարութիւնը զոր պարտական էի ընել հայրենիքին : »

Մեծամասնութիւնը ծախհարեց Իզնար , հրամայեցին որ իր յայտարարութիւնը սպազրուի . որոշեցին նաև որ երեսփոխանները իրարմէ չպիտի բաժնուին և թէ ինչ վտանգ որ զայ , ամենուն մէկանց պիտի զայ : Յետոյ խօսեցան օթեակներէն ելած ազատ կին վրայ , ըսին թէ այն կիները որոնք խանգարում յառաջ կը բերեն , Յորադէրնիյէ անուն ընկերութեան մը անդամ

ներն են, անոնք եկած են ժողովարան-
նը գրաւելու, օտարները և զաւակից-
ները հոնկէ դուրս հանելու և իրենց
սուլուններովը խոնգարելու ժողովին
խորհրդակցութիւնները:

Ասոր վրայ ինչո՞ր եղաւ ժողովրդա-
յին կուսակցութիւննոց պարագան և ան-
միջապէս արտունջները բարձրացան:
Մասնաւոր շարունակ կը դեղերէր նըր-
բանցքներուն մէջ և սրահին մէկ նըս-
տարանէն միւսը կ'անցնէր, շարունակ
խօսելով պետական մարդոց վրայ,
մասնաւոր ըրաւ աջակողմեան երեսի-
խաններէն մին, ըսելով. «դուն ա-
տոնցմէ մէկն ես, բայց ժողովուրդը
պիտի կարգադրէ քու և միւսներուն
հաշիւը»: Այն ատեն Կուսակց. գէպի
բնմ կը խոյանայ, այդ վստանգի պա-
հուն քաջարի սրտով մը ատենը տալու
համար: Անիկա կը չիւսնէ, բոլոր այն
խառնակութիւնները, որոնց թափա-
վայր եղած է Բարիկ, ժողովրդական
հաւաքոյթներու մէջ բոստած խօսքերը,
ժաքօպէններու ակումբին մէջ արտա-
սանուած սոսկայի բառերը, են: Կուս-
ակց. բոստ. հոն թէ այն իրարանցումը,
որուն ականատես կ'ըլլան, նպատակ
ունի սոսկ՝ խառնադիմ կացութիւն մը
յառաջ բերել, և այդ միջոցին ի գործ
դնել այն ազաննութիւնները զորս ծրա-
դրած են:

Ամէն վայրեկան Կուսակց. բնդ միջն-
ցին, այսու հանդերձ անիկա յաջողեցաւ
իր խօսքը բնիկ դարձնել մինչև ծայրը
և տաճարիկն հերոսական քաջութեամբ
մը ազ անկարելի միջոցներ. «Չարիքը,
բոստ, Բարիկը անիշխանական իշխա-
նութեանց մէջն է. և տաճարիկն ձեզի
այդ իշխանութիւնները բնկանել, և ու-
նենց սեղ գնել մասնաձիւղելու ատե-
նապետները: Դժոխանութիւնը պիտի
նախաճարկուի, ոչնչացուի, ոչնչացուի
մարեկ ազգային Դժոխանութիւն մը...»

Այս կրկնակ տաճարիկն վրայ ահ-
ռելի իրարանցում մը յառաջ եկաւ մո-

ղովին մէջ. բոլոր աջակողմեան երես-
փոխանները ոտքի ելան, պուռով թէ
փրկութեան միակ միջոցը այդ է և
Կուսակց. յանդուգն հանձարին շնորհա-
կալ ըլլալ կը թուէին: Չախակողմն ալ
իր կարգին ոտքի կանգնած էր, և կըս-
պատնար իր հակառակորդներուն, կը
պուար թէ զաւադրութիւնը վերջապէս
երեսան հանուած է, և հանրապետա-
կան միութեան գէմ անոնց ծրագիրները
կը խոտովանուին: Տանգոն կ'ուզէ բնմ
խոյանալ, բայց զինքը կը բռնեն և կը
թողուն որ Պատէր խօսի յանուն Հաստա-
րակաց փրկութեան յանձնարարին:

Պատէր իր մեղադրող նորախօսու-
թեամբը և համոզիչ ձայնովը ըսաւ որ
եթէ թող տուած ըլլային որ խօսէր
քանի օրեքէ ի վեր, Թրանսպի կացու-
թեան մասին չատ մը իրողութիւններ
պիտի յայտնէր: Այնուհետեւ յայտա-
բարեց, թէ ամէն կողմ կը խօսին Բոն-
վանսիօնը բաժնու ծրագրի մը վրայ,
և թէ, այս նպատակին համեմատ, հա-
մար ծրագրուած է իրարանցում մը յա-
ռաջ բերել, կլինիր յառաջ քշել և խը-
ռովութեանց միջոցին քանակելու գլուխ
ուտել: Պատէր տեղեւոյ թէ արտաքին
և ներքին գործոց նախարարները այս
մասին անգնելութիւն ունենալու են, և
ոչնչաց է բնմ գնանք: Այնուհետեւ ան-
ցաւ տաճարիկում միջոցներուն և
բոստ թէ Բարիկի իշխանութեանց մա-
սին Կուսակց. կարծիքն է, բայց, իր
կարծիքով անիշխանական կացութիւն
մը յառաջ պիտի դար, երբ այս իշխա-
նութիւնները կազմալուծուին:

Ըսա իրեն, մէկ հատիկ միջոց միայն
կար, ատենց մեծ անպատեհութեան տա-
լատելու համար այն իրական վստանգ-
ներեն, որոնցմով չըճապատուած էին:
Պէտք էր 12 անդամներէ բաղկացեալ
մարմին մը կազմել, որ պաշտօն ունե-
նայ քննելու Համալսարանին իշխանու-
թեան գործերը, մէկ ամիսէ ի վեր,
հանրապետութեան մէջ տարբուած դա-

ւաղորութիւնները երևան հանել, ինչպէս նաև՝ ազգային ներկայացուցչութեան դէմ կազմուած ծրագիրները, և այլն:

Երբ խանդավառութեան և քաջութեան առաջին թափը տնցաւ, մեծամասնութիւնը ուրախութեամբ ընդունեց Պատէրի հաշտարար ծրագիրը: Յանձնախումբերը անուանելէն աւելի սովորական բան չկար. ամէն մէկ միջադէպի, ամէն մէկ վտանգի ու պէտքի առջև յանձնախումբը մը կ'ընտրէին, և անմիջապէս որ բան մը ի գործ դնելու համար մարդիկ նշանակուէին, ժողովը կը կարծէր թէ այդ բանը այլևս գործադրուած է: Յանձնախումբին անգամները կ'առնուէին զրէթէ ամբողջովին աջակցման երեսփոխաններէն: Բայց այս նորակազմ մարմինը, որուն մէջ ժիրօնաէններ ալ կային, իր ցոյց տուած կորովին հետևանքովն իսկ ինքզինքին ազիտաբեր պիտի ըլլար. անիկա թէև հաստատուած էր Քօնվանսիօնը ժաքօպէններու չարմուքներէն պաշտպանելու համար, սակայն՝ ալ աւելի կը զբոլորէր անոնց զայրոյթը և այս կերպով կ'աւելցնէր նոյն այն վտանգը, զոր փորակու կոչուած էր: Ժաքօպէնները իրենց գոտում գոչումներով ամէն օր սպառնացած էին ժիրօնաէններուն, որոնք փոխադարձաբար սպառնալիքներ ըրած էին յանձնախումբը մը անուանելով և ի վերջոյ, ժաքօպէնները այս սպառնալիքին պատասխանեցին ազիտաբեր ձևաարկով մը, Մայիս 31ը և Յունիս 2ը ի դուրս հանելով:

Հազիւ թէ այս յանձնախումբը կազմուած էր, և ահա ըստ սովորութեան ժողովրդային ընկերութիւնները և մասնաճիւղերը գոչեցին թէ հաստաքնմական ատեն մըն է ան ու պատկառման օրէնք հաստատուած է: Համայնքային իշխանութիւնը Մայիս 19ին գոմարեց իր նիստը ամէն ժամանակ աւելի լիազօմար կերպով և ինքզինքն

անուանեց յեղափոխական կեդրոնական մարմին: Ամէնէն առաջ, որոշեցին բան մը չգրել, արձանագրութիւն չպահել, և նիստին վերջանալէն առաջ ոչ ոքի թող չտալ որ մեկնի: Ժողովին իրական և ծանուցուած նպատակը փոխառութիւնը և կասկածելի ցուցակին պատճառաւ թիւնն է, բայց առաջին քանի մը խօսքերէն յետոյ, կը սկսին արտելջալ թէ Քօնվանսիօնի հայրենասէրները անկարող են հայրենիքը ազատելու, թէ պէտք է դարման տանիլ անար անկարողութեան, և թէ այս բանին համար պէտք է ձեռք անցնել կասկածելիները, ըլլան վարչութեան, թէ մասնաճիւղերուն մէջ, ըլլան նոյնինքն Քօնվանսիօնի մէջ, և զանոնք ձերբակալել, որպէս զի վնասելու անկարող պառնան: Համայնքային ժողովի անդամներէն միւս պատգարհամար խօսելով, բնիով թէ ինքք միայն Քօնվանսիօնին մէջ կասկածելիներ կը ձանձնար, և թէ ճիշդ այդ կէտին պէտք է զարնել. այս պատճառաւ, չառ պարզ միջոց մը առաջարկեց, աչքէ՝ 22 երեսփոխանները առեւանգել, արուարձաններէն մէկուն մէջ տուն մը տանիլ, զանոնք սպաննել և կեղծ համակներ չինելով անանկ կարծեցնել թէ անոնք տարազրութեան գիմած են: Ձկս բանը մեծք մեր ձեռքովը չպիտի ընենք, յարեց մարդը, բայց զբամ տալով զիւրութեամբ պիտի գտնենք գտնող գլուխ հանողներ:

Ուրիշ մը կը պատասխանէ թէ ասիկա անգործադրելի է և պէտք է սպասել որ Մատա ու Ռոպէսիքն ժաքօպէններուն բացատրեն իրենց ապստամբութեան ծրագիրը: Ձկս թիւն, կը գոչեն ամէն կողմէ, մարդու անուն մի' տաք:» Երբ երրորդ անգամ մը հակառակ կը խօսի սպաննութեան, անոր դէմ կը զայրանան և կը պոռան թէ ամէն ոք պարտի մասնաճիւղ ընել իր աչքի գրացին սրուն կորովին վրայ կը կասկածի: Ատոր վրայ սպաննութեան գէմ

խօսողը կը վռնտուի ժողովէն: Ֆրանկերիդէի մասնաճիւղին անպաճառներէն մէկն ալ, որ նօթիք կ'առնէր, նոյնպէս կը վռնտուի: Մնացեալները կը չարունակեն խորհրդակցիլ երեսփոխաններու լսանարկման ինդրով, ինչպէս նաեւ միւս բոլոր կառավարիչներու ձերբակալմամբ: Ներկաներէն մին կը պահանջէ որ նոյն գիշերն իսկ զօրծի սկսին. մարդիկը պատրաստ են, կ'ըսէ, յարկով թէ կէս գիշերին Քօլինսի պալատին մէջն էր ու ժամը Լին ստաննուեցաւ:

Վերջապէս, կ'որոշեն յաջորդ օրուան ձգել այս դանազան ինդիւրներուն մասին որոշման մը յանդիւրը և կը զրազին երեք ինդիւրներով. 1. երեսփոխաններու առեւանդում, 2. կառավարիչներու ցուցակագրում, 3. բոլոր պաշտօնատանց և յանձնարարութեան մագրազօրծում:

Յաջորդ օրը, Մայիս 20, Քաղաքապետական Ժողովը կրկին կը գումարուի. այս անգամ Բաշ Ներկայ էր, իրեն կը ցուցնեն կառավարիչներու ցուցակը, որուն մէջ ամէն տեսակ անտնկար: Բաշ զիտել կուտայ թէ «կառավարիչներու ցուցակ» միայն պէտք է անտանել ատիկա: Քանի մը անդամներ ալ կ'ըսեն թէ իրենցմէ ո՛ր և է մէկուն զիրը պէտք չէ որ ճանչցուի, կը պատասխանուի թէ Նանրապետականները բանէ մը վախճալու չեն: Բաշ զիտել կուտայ թէ իր հօդը չէ, քանի որ տախիանախան ինդիւր մըն է այս, որուն հօդը ստանձնած է ինքը: Ամէն ինդրի մէջ Բաշ կ'ուզէր ցոյց տալ թէ ինքը օրէնքի և իր պաշտօնին սահմաններէն դուրս չէր ելիր:

Այս զգուշական միջոցները տեսնելով, անդամներէն մին ըսաւ թէ պէտք է Բաշի զխոյնել նախորդ ժողովին որոշումը, թէ ամէնէն առաջ 22 երեսփոխանները պիտի առնան սկսելին: Այն ատեն Բաշ զիտել կուտայ թէ բոլոր երեսփոխաններուն անձին ապահովու-

թիւնը Բարիդի յանձնուած է և հետեւաբար, անոնց վրայ ձեռք վերցնելը քաղաքային պատերազմ յառաջ բերել պիտի նշանակէր: Այն ատեն իրեն հարցուն թէ 22 երեսփոխաններուն զէմ Ապրիլ 15ի զեկու ցազիրը ինչպէ՞ս ստորագրեց: Բաշ պատասխանեց թէ իր պարտականութիւնն էր ստորագրել զիր մը, զոր Քօնվանսիօնին ներկայացնելու պաշտօն տուած էին իրեն, իսկ այսօրուան առաջարկը ժողովին իրաւատու թեան սահմանէն դուրս է, և պիտի տալու ժողովը փակել, եթէ յամառին նամանորինսի վիճարանութիւնները չարունակել:

Ասոր վրայ ահագին աղմուկ մը վրթաւ, և որովհետեւ Բաշի ներկայութեան բան մը չէին կրնար բնել և կասկածելիներու պարզ ցուցակները կաշմելու մէջ հաճոյք չէին տեսնել, ժողովը ցրուեցաւ, առանց յաջորդը նշանակելու: Մայիս 21ին, միայն 12 հօդի ներկայ զանուեցան ժողովին, որովհետեւ ոմանք ազմուկէն, ոմանք ալ անդրծութենէն կը զանդառնէին: Մայիս 22ին Քօրարիչներու ակումբին մէջն էր որ պայթեցաւ զաշնակիցներու տմրոյժ կատաղութիւնը. կրնէր և այլերը ահուկի դուռում գոչում մը արձակեցին. արագ ապստամբութիւն մը կը պահանջէին. և հիմա ո՛չ թէ 22, այլ 300 երեսփոխանի զուլար կ'ուզէին: Այն մը, իր սեօին յատուկ խանդավառութեամբը առաջարկեց որ բոլոր քաղաքայիները հաւաքուին Ռէվօլուսիօն հրապարակին վրայ, և ամենքը մէկանց զեկու ցազիր մը ներկայացնեն Քօնվանսիօնին, և տեղի չտալ, մինչև որ Հասարակաց Փրքկութեան անհրաժեշտ եղող վճիռները Քօնվանսիօնէն չխզուին: Երիտասարդ Վարդէ, որ երկար ժամանակէ ի վեր ինքզինքը կը ցուցնէր բոլոր խառնակութեանց մէջ, քանի մը յօդուածներով ապստամբական ծրագիր մը ներկայացուց: Անիկա կ'առաջարկէր Քօն-

ՎԱՅՈՒՆՈ

վաճառի մեծ խառնուրդով Մարգարիտին Իրաւունքները սեւ քաղաւ մը ծածկած, օրէնսդիր և սահմանադիր մոգութեամբ պատկանող բարձր երեսփոխանները առեւտն գել, բոլոր նախարարները պաշտօնանկ ընել, Պաշտօններու զերդատանէն ով որ կը մնար, ընտելինք ընել, ևն.:

Երբեք չէր վաւերաց ընել կրկն աշտաճարներուն ընդդիմախօսելու հա-

մար: Իր ձախին տմբողջ սլմալը հազիւ կրցաւ յաղթահարել իրեն զէմ բարձրագոյն ազադակներուն և հայտններուն, աշխակս որ անխիտ մեծ դրմատարութեամբ կրցաւ ձախողեցնել երբեք տատարող Վարդէի հրաբորբոք տաւ ճարկները: Սակայն և աշխակս կ'ուզէին, որոշ պայմանաւոր մը նշանակել ապրտամբութեան, և ժամադրութիւն մը

առնել Քոնվանսիօնէն, երթալ պաշան-
ջելու ինչ որ կ'ուզէին իրմէ: Գիշերը
յառաջապա՛մ ըլլալով տմէն ո՛ր կ'ու-
զնայ առանց որչա՛մ մը տալու:

Ամբողջ Բարիցիները խմայած էին
խօստ ածները, թէ՛ քաղաքապետու-
թեան երկու ժողովներուն և Քօրարլի-
ներու: Մայիս 22ի նիստին մէջ, Յեղա-
փոխական կեդրոնական մարմինը, տն-
դամներէն ումանք իրենք արդէն յայտ-
նած էին եզած խօսքերը և տաճարկ-
ները: Այնպէս որ ամենուրեք տարած-
ուած էր բազմաթիւ քաղաքացիներու
և երեսփոխաններու ղէմ դաւադրու-
թեան մը լուրը: Տաճարկուներու Յանձ-
նաժողովը ամբողջ մանրամասնութիւն-
ներով տեղեակ էր դործին, և կը պատ-
րաստուէր միջոցներ ձեռք տանել ամե-
նարուստն տաճարկներն ընտելերուն
ղէմ:

Ֆրաղէրնիդէի մասնաճիւղը պաշտօ-
նապէս մասնաճիւղ բրաւ գիրենք Քոն-
վանսիօնին ու զգեալ Մայիս 24 թուա-
կիր պաշտօնադրով մը, անիկա կը հա-
ղորդէր քաղաքապետարանի ժողովին
մէջ ելածներն ու խօստ ածները և կ'ամ-
բատանէր քաղաքապետը, որ ներկայ
եղած էր ժողովին: Աջակողմը ծախա-
հարսութեամբ ողջունեց այս քաջարի
մասնաճիւղու մը, և պաշանջեց որ Բաշ
Քոնվանսիօնի տանանը հրաժիրուի: Մա-
ռա պատասխանեց թէ աջակողմեան և
երեսփոխաններն են միակ դաւադրները,
թէ Վալաղէ, որուն մօտ կը հաւաքուին
ամէն օր, իրենց հրահանգ տուած էր
զինուիլ, և անոնք այս պատճառաւ
տարձանակով եկած էին Քոնվանսիօնին:

Այո՛, պատասխանեց Վալաղէ, այդ
խորհուրդը տուի, որովհետեւ անհրա-
մեկաւ կը դառնար պաշտպանիկ մեր
կեանքը, և անտարակոյս պիտի պաշտ-
պանէինք զայն:

Այո՛, այո՛, գոչեցին ազգուօրէն,
աջակողմեան բոլոր երեսփոխանները:

Լատարս չառ ծանր պարագայ մը

երևան բերաւ, երբ յայտնեց թէ դա-
ւադրները կ'ործելով որ գործադրու-
թեան ժամը հասած էր, գիշերը իր առ-
նը մարդ գրկած էին զինքը տառանդե-
լու համար:

Այդ միջոցին կը տեղեկանան թէ
Տաճարկուներու Յանձնաժողովը, տն-
հրածեալ եղող բոլոր տեղեկութիւնները
ունի դաւադրութիւնը երեսն հանկու-
և հեղինակները հետապնդելու համար,
և կը ծանուցանեն թէ Յանձնաժողովը
յաջորդ օրը տեղեկադիր մը պիտի ընկնէ:
Աս այժմ, Քոնվանսիօնը կը յայտարարէ
թէ միտղէրնիդէի մասնաճիւղը հայրե-
նիքի արժանաւոր հանդիսացաւ:

Եւնի օրուան երեկոյցին քաղաքապե-
տութեան մէջ մեծ ազմուկ յարուցին
միտղէրնիդէի մասնաճիւղին ղէմ, որ
կ'ընէին, դրաբարեց քաղաքապետը և
հայրենաւէրները, ենթադրելով որ կ'ու-
զէին ազգային ներկայացուցչութիւնը
կոտորել: Որովհետեւ այդ ծրագիրը մի-
այն տաճարի մըն էր, որուն արդէն քա-
ղաքապետը հակառակած էր, Նօմէթ և
համայնքային իշխանութիւնը կը հետե-
ցնէին որ իրական դաւադրութիւն մը
ենթադրելը դրաբարութիւն մըն էր:
Եւնի է որ բաժին բուն առումով եզա-
ծը դաւադրութիւն մը չէր, խորապէս
և զազանապէս կ'ազմուած ինչպէս կ'ը-
նեն պալատներու մէջ, բայց ասիկա այն
դաւադրութիւններէն մէկն էր, որուն
նմանը մեծ քաղաքի մը ամբողջ կրնայ
կազմել, ասիկա այն ժողովրդային շար-
ժումներուն սկզբնաւորութիւնն էր, զորս
ազմիպի կերպով մը տաճարկած էին
և ազմիպի կերպով մը գործադրուած
էր զայրազին ամբողջն, ինչպէս Յու-
լիս 14ին և Օղտատու 10ին: Այդ տեսա-
կէտէն խնդիրը ճշմագիտ դաւադրու-
թեան մը վրայ էր: Բայց այս կարգի
չարժումները անօգուտ է կասկեմիկ ու-
զելը, որովհետեւ անոնք յանկարծակիի
չեն բերեր ազգաւ և քնացած իշխանու-
թիւնը, այլ յայտնապէս իրենց ետեւէն

կը քաշեն կանխադատաբանութեամբ և արժանութիւնները :

Հետեւեալ օրը , ուրիշ երկու մասնաճիւղեր միացան Պարզէնիկէի մասնաճիւղին՝ նոյն իրողութիւնները մասնաճիւղու համար : « Եթէ բանականութիւնը չի կրնար յաղթել , կ'ընէին Պիւթտէ-Մուլէնի մարդիկը , կոչ մը ըրէք Բարիկի ազնիւ քաղաքացիներուն և սոսաճութենէ կրնանք ապահով ըլլալ որ մեր մասնաճիւղը մեծապէս պիտի օժանդակէ փոշիի մէջ խորատուցելու այդ ծագումով թագաւորականները , որոնք լրբօրէն տնտեսական տնտեսութեան կ'առնեն : » Նոյն օրը քաղաքացիները ժողովին զրեց բացատրելու համար ինչ որ անցած դարձած էր քաղաքացիներուն մէջ : « Ասիկա գաղափարութիւն մը չէր , կ'ըսէր , այլ պարզ վիճարանութիւն մըն էր կառնուելիներու ցանկը կազմելուն վրայ : Քանի մը տարգրութեան , իրաւ է որ ընդմիջած էին վիճարանութիւնը կարգ մը անխառն առաջարկներով , բայց ինքը , Բաշ , ի կարգ հրաւիրած էր զանոնք , որ կը չեղէին նիւթէն և երեսակայութեան այդ խաղերը ու է հետեւանք չէին ունեցած : » Բիշ կարեւորութիւն տուին Բաշի նամակին , և մտիկ ըրին Տաներկուններու Յանձնախումբը՝ որ ներկայացաւ ընդհանուր ապահովութեան հրամանագիր մը առաջարկելու համար : Այս հրամանագիրը ազնիւ քաղաքացիներուն պաշտպանութեան ներքին կը գնէր ազգային ներկայացուցչութիւնը և հանրային գանձը պարտաւոր մեկտնայեցիկը : Ամէն ոք պարտաւոր էր , թմրուկը զարնուելուն պէս , թաղային խումբին հաւաքման վայրը երթալ և իրենց արուած առաջին նշանին վրայ յատուց քաղաք , ոչ ոք կրնար ժամադրութեանէն բացակայել և մինչև որ ընդհանուր հրամանատար մը անուանուէր Մանդալին տեղ , որ զէպի վանտէ գացած էր , զօրադուրի հրաւիրելու պէտք չկար վերին հրամանատարութիւն :

Նր պիտի ստանձնէր :

Մասնաճիւղերու ժողովները պէտք էր որ իրիկունս ժամը 10ին փակուէին , մասնաճիւղերու նախագահները պատասխանատու էին այս յօդուածին զործադրութեանը : Հրամանագրին նախագիծը ամբողջովին ընդունուեցաւ , հակառակ կարգ մը վիճարանութեանց և հակառակ Տանդոնի , որ ըստ է յայտարարելու և հանրային հառապարարութիւնները Բարիկի քաղաքացիներուն պաշտպանութեանը յանձնելով , երկաջը իրաւականագրած կ'ըլլային :

Այս հրամանագիրը առաջարկելէ անմիջապէս ետք Տաներկուններու Յանձնախումբովը ձերբակալել տուաւ միանգամայն Մարինո և Միշէլ անուանեալները , որոնք ոտակալութեան պաշտօնեաներ էին և ամբաստանուած էին քաղաքացիներուն ժողովին մէջ ընկնուն համար՝ այն առաջարկները , որոնք այնքան ազմուկ պատճառեցին : Անոնցմէ զոտ յանձնախումբը ձերբակալել տուաւ համայնքային իշխանութեան ղառախումբի օգնական Հէպէսը , որ կը խմբագրէր Բիշ Տիշէն անուն թերթ մը , և որ Մարինո թերթէն աւելի ազատ էր , և իր քառմեկի և զգուշի լեզուին պատճառաւ ամենէն անոնք ամբոխին հասկացողութեան միայն մատչելի էր : Այս թերթին մէջ Հէպէս բացէ ի բաց կը հրատարակէր լոյսը այն քանները , որոնցմով Մարինո և Միշէլ ամբաստանուած էին , բերանացի կերպով աստիճանով ըլլալու յանձնարարով , քաղաքացիներուն մէջ :

Այսպէս ուրեմն , Յանձնախումբը պարտական զգաց հետադարձելու թէ՛ զանոնք որ կը քարոզէին և թէ՛ զանոնք որ նոր ապստամբութիւն մը՝ դարձաւ ընդ կ'աւելին :

Հազիւ թէ Հէպէսի զէմ ձերբակալման հրաման ելած էր և ահա , անիկա անպարտաւորով քաղաքացիներուն ներկայացաւ , խնայեալու համար իրեն զր-

խոսն հեաճը և ընդհանուր ժողովին ցուցնելու իրեն գէժ կամ ձերբակալման հրամանագիրը : Զինքը կը զբուղէին , կ'ըսէր , իր պաշտօններէն , բայց պիտի հնազանդէր : Համայնքային իշխանութիւնը պէտք չէր մտնար թէ երգում բրած էր ինքզինքը անպատասաւած նկատելու , երբ իր անդամներէն մէկը հարս ածուէր : Ինքզինքին համար չէր որ կը յիշեցնէր այս երգումը , որովհետեւ պարտաւոր էր իր զբաղը դնելու կառավարման վրայ , այլ կը յիշեցնէր իր այն քաղաքացիներուն համար , որոնք նոր գերութեան մը սպասնալիքին ներքեւ էին : Ամէն կողմէ ծափահարութիւններով ուղտնեցին Հէպէսը : Շամէթ , ընդհանուր պատասխալը դաշն կը համբուրէ , նախազանցողիքը կ'ուղջագործէ ի գիմաց բոլոր ժողովին : Երեսը մշտապէս կը հռչակուի մինչեւ որ Հէպէսէն լսուի սառնան : Ժողովին անդամները կը հրաւիրուին միմեկեւորութիւն և ոգնութիւն բնծայելու կիներուն և աղայ բոլոր անոնց որոնք կա՛մ բանաւորութեամբ են և կամ պիտի բանաւորուին :

Երեսը մշտապէս ելուի , և ժամէ ժամ մարդ կը զրկէին Տառներկաներու Յանձնախումբին յուրիւր տանելու համար իր պաշտօնէն իրաւած պաշտօնատարին վրայ , ինչպէս կ'ըսէին : Գիշերտան ժամը երկու քուկէսին , իմացան որ հարցաքննութեան ենթարկուած էր և թէ վարդէ այ ձերբակալուած էր : Ժամը չորսին իմացուցին որ Հէպէր փակուած էր Ապրէլի բանտին մէջ : Ժամը չորսին , Շամէթ բանտ գնաց դաշն տեսնելու , բայց չկրցաւ ներս մտնել : Աստուտուն , ընդհանուր ժողովը բոլորքայիր մը խմբագրեց Քոնվանտինին գէժ և դաշն ձիւտարներու միջոցով զրկեց մասնաճիւղերուն , անոնց համար մասնաճիւղերուն այ տանելու համար : Գրեթէ բոլոր մասնաճիւղերու մէջ կը ծեծկուէին , ամէն փայրկեան կ'ուզէին

փոխել զիւանդ և նախազանցները , արգիլել կամ ձերբակալութիւններ ընելու , համաձայնելու կամ գիմացելու քաղաքացիներուն զարմուռքին , ստորագրելու կամ մերժելու համար այն բոլորքայիրը զոր կ'առաջարկէին : Վերջապէս , այն բոլորքայիրը , որուն համաձայն էր մասնաճիւղերու մեծամասնութիւնը , Քոնվանտինին ներկայացուցաւ : Մայիս 25ին , Համայնքային իշխանութեան պատուիրակութիւնը կը զանգատէր ժողովուրդի պաշտօնատարներուն դէմ ստորաձայնութեամբ զբարարութիւններուն համար , անիկա կը պահանջէր որ Ֆրանսիայի մասնաճիւղին բոլորքայիրը ընդհանուր պատասխալին յանձնուի , որպէս զի յանցաւորները , եթէ զոյտութիւն տենին , կամ զբարարիչները պատժուին : Պատուիրակութիւնը վերջապէս արդարութիւն կը պահանջէր Տառներկաներու Յանձնախումբէն , որ հանրային պաշտօնեացի մը տնձին գէժ բանտութիւն գործած էր դաշն իր պաշտօնէն զրկելով և փակելով Ապրէլի մէջ : Այդ պահուն Թիւսար կը նախազանցէր և ստորագրեան էր պատուիրակութեան պատասխանելու « ժողովուրդի պաշտօնատարներ » , ըսաւ անիկա ծանր և խիստ ձայնով մը , ստիպողական է որ կարեւոր ճշմարտութիւններ լսէք : Ֆրանսա իր ներկայացուցիչները Թարիքի յանձնեց և կ'ուզէ որ անոնք տարաշովութեան մէջ բլտան : Եթէ ազգային ներկայացուցչութիւնը բանարարութեամբ էր այն պատգարտութիւններէն մէկով , որ անոնք չբնապատուած էինք Մարտ 10էն ի վեր և որուն մասին պաշտօնատարները ամենէն վերջինք Փզան մեղի դնուցանող , յանուն հանրապետութեան կը յայտարարեմ թէ Բարիկադի կընդ որոնց միւսողի վրէժիւնքութիւնը և անիկա պիտի ջնջուէր քաղաքներու ցանկէն : Այս հանդիսատար և փակ պատասխանը ժողովին վրայ խոր սպասուածութիւն մը յառաջ բերաւ : Շատեր անոր սպասելը

պահանջեցին: Տանդոն պնդեց որ այդ պատասխանը արուած էր աւելցնելու համար այն պառակտումը որ կը սկսէր պայթիլ Բարիդի և Նահանգներուն միջեւ և բան մը պէտք չէր ընել որ կարենար աճեցնել այս դժբաղդութիւնը: Քօնվանսինը, կարծելով որ պատասխանին և Տաներկուներու Յանձնախումբին կորովը բաւական էր, օրակարգին անցաւ առանց առաջարկուած տպագրութիւնը հրամայելու:

Քաղաքապետարանի պատուիրակները ճամբուեցան առանց բան մը ձեռք անցընելու: Մայիս 25ի օրուան բոլոր մնացեալ ժամերը և հետեւեալ օրը ամբողջովին տեղի ունեցան ազմկալի տեսարանաւորներ մասնաճիւղերու մէջ: Ամէն կողմ կը կուռէին և երկու կարծիքները փոխն ի փոխ կը յաղթանակէին օրուան ժամերուն և իւրաքանչիւր կուսակցութեան անդամներուն փոխխօսական թիւին համեմատ: Համայնքային իշխանութիւնը կը չարահաղէր պատուիրակները գրկել տեղեկութիւն առնելու համար Հէպէնի վիճակին վրայ: Անգամ մը զինքը քնացած գտար էին, ուրիշ անգամ մը խնդրած էր համայնքէն իր մասին հանդիստ ըլլալ: Կը գանդատէին որ խեղճուկ խշտակի մը վրայ էր: Մասնաճիւղերը զայն իրենց պաշտպանութեան ներքեւ կ'առնէին, ուրիշներ կը պատրաստուէին կրկին իր արձակուածը պահանջելու և աւելի կորովով քան քաղաքապետութիւնը, վերջապէս կիներ, գրօթակի ձեռքն քառուղիները փութալով կ'ուզէին ժողովուրդը ղէպի Ապրէլ մղել իր սիրելի պաշտօնատարը ազատելու համար:

27ին, իրարանցումը իր ծայրագոյն տատիճանին հասաւ: Մէկ մասնաճիւղէն միւսը կը փոխադրուէին իրենց խօսքը քայեցնելու համար, հոն կուռկով աթոռներով: Վերջապէս, երկրպեան գէմ, գրեթէ քսանութը մասնաճիւղեր միացած էին Հէպէնի արձակման համար

փախալ յայտնելու մասը, և Քօնվանսինին ուղղելիք տիրական բողոքադիր մը խմբագրելու համար: Տաներկուներու Յանձնաժողովը տեսնելով որ ինչ իրարանցում յառաջ կուգար, դործոն բանակի հրամանատարին աղբարարած էր զինուորական ուժ պահանջելու երեք մասնաճիւղերէն և փութացած էր մասնաճիւղու այն 3 մասնաճիւղերը, որոնք ամենէն նուիրուածներն էին աւաղակովին և նոյն իսկ պատրաստ՝ կրուուելու անոր համար: Այս երեք մասնաճիւղերը փութացին դալու և տեղաւորուեցան երկրպեան ժամը վեցին առտնները, Մայիս 27ին, Բալէ-Նասիճնաւի չըջափակին մէջ, իրենց ղէնքերով և թնդանօթներով, որոնց պատրոյզները վառած էին: Այսպէսով անոնք պատկանելի ուժ մը կը կազմէին և կարող էին պաշտպանելու աղբային ներկայացուցչութիւնը: Բայց ամբողջ որ իրենց չարքերը կը չըջապատէր և կը խռնուէր պաշտպան գանազան դուռներուն առջև, միտրը որ կը տիրէր, այն դժուարութիւնը որ կար ժողովարար մանկու, այս տեսարանին կուսային պաշարման մը երևայթը:

Քանի մը երեսփոխաններ դժուարաւ կրցած էին ներս մանկ, նոյն իսկ նախադիւնքներ կրած էին այդ ամբողջին մէջ և եկեր էին խոսովութիւն տարածել ժողովին մէջ բռնով որ պաշարուած են: Այլ սակայն, այդ կարգի բան մը չկար ևս. եթէ գուռները վախուած էին, անոնց մուտքը արգիլուած չէր: Բայց երևայթները բաւական էին գրգռուած երեսակայութիւններուն և անկարգութիւնը կը տիրէր ժողովին մէջ: Իզնար կը նախադաճէր: Սիւլէի մասնաճիւղը կը ներկայանայ և իր նախագահին ազատութիւնը կը պահանջէ: Երկու ձեռքաւարուած էր Տաներկուներու Յանձնախումբին հրամանով, որովհետեւ մերժած էր իր մասնաճիւղին առտնադրութիւնները հաղորդել: Մաս-

նաճիւղը տակէ դատ կը պահանջէ միւս բանաստիճաններուն ազատ ձգուիլը, Տասներկուներու Յանձնախումբին ջրնջութը և դառն կազմով անդամներուն ամբաստանութիւնն տակ առնուիլը: ՔՓՈՒՄԻՏԻՆԻ, կը պատասխանէ: Իզնար, ձեր երկտասարդութիւնն կը ներքէ, անկիրա երբէք չպիտի ազդուի մարդկութիւնն ոչ մէկ մասէն: Եւ

ՔՓՈՒՄԻՏԻՆԻ կը պահանջէ այս պատասխանը: Ռազմարիւնէ՝ ընդհանրապէս կուզէ զայն պարտաւել: Աջակցմը կ'ընդդիմանայ, ամենաբուռն պայքար մը կը սկսի և ներսի ազմուկը, դուրսի ազմուկը կը նպատակն անոնցի իրարանցում մը յառաջ բերելու: Այդ պահուն քաղաքապետը և ներքին գործոց նախարարը կը համին, կարծելով որ ինչպէս կը խօսուէր Բարիզի մէջ, ՔՓՈՒՄԻՏԻՆԻՆԻ պաշարում է և ներքին գործոց նախարարին ի տես ընդհանուր պատգամ մը կը բարձրանայ, ամէն կողմէ իրմէ հաշիւ կը պահանջեն Բարիզի վիճակին և ժողովարարին չըջակներուն մասին: Կատայի վիճակը անձկալի էր որովհետեւ պէտք էր երկու կողմնորուն միջեւ վճիռ մը արձակել, ինչ որ չէր պատշաճեր ո՛չ իր նկարագրին քաղցրութիւնը և ոչ ալ իր քաղաքական սկիզբակիրութիւնը: Սակայն և այնպէս, այդ սկիզբակիրութիւնը յառաջ եկած ըլլալով միտքի մեծ անպատասխանէ մը, բարեբաղդ բան մը պիտի ըլլար, եթէ կարենային այդ պահուն զինքը մտիկ բնել և համարալ: Անկիրա խաբ առաւ և արքայ խառնութիւնը պատճառները: Էստ իրեն, աստիճան պատճառ ան տարածում գրեցն է թէ խորհրդակցութիւն մը տեղի ունեցած է քաղաքապետարանին մէջ, դատարարը համար ազդակին ներկայացուցչութիւնն զէմ: Կատարարութիւնը այն առաւ կը կրկնէ, Բաշի տեսն, որ ալ խորհրդակցութիւնը բնաւ պատարարութիւն հաւաքով մը չէր, այլ արխաւոր մտ-

ղով մը, որ յայտնի նպատակ մը ունէր և եթէ քաղաքապետին բացակայութեանը քանի մը խանդավառ մարեր յանցապարտ աստիճաններ ըրին, առաջ մերմուկեցան զայրոյթով, երբ քաղաքապետը ներկայ եղաւ և ունէ հետեւանք չունեցան և թէ կարելի չէր ճամարիտ դաւադրութիւն մը տեսնել հոգ, թէ Տասներկուներու Յանձնախումբին հաստատումը այդ կարծեցող զաւադրութիւնը հետաքննելու համար, և կատարում ձերբակալութիւնները ներկայ խառնութեանը պատճառ դարձեր էին: Թէ ինք չէպէտի վրայ ան նպատակ տեղեկութիւն չէր տալամ, գիտէր միայն որ անկիրա հեղինակն էր անհուշաւ արհամարհելի տեսակ մը գրութեանը, բայց սխալ էր զինքը վտանգաւոր համարել, թէ Սահմանադիր և Օրէնսդիր ժողովները միշտ արհամարհեցին այն ազմակալի գրութիւնները, որոնք իրենց զէմ տարածում էին և թէ Հէպէտի զէմ գործածում խառնութիւնը տարօրինակ թուած ըլլալու էր և իրերեւ անմասնակց թէ Տասներկուներու Յանձնախումբը որ կազմուած էր ազէկ մարդերով և արանջելի հայրենասէրներով, եղալան կանխահոգութեան մէջ էր և թէ մեծ կորով մը ցոյց տալու փառաքէն տարում կը երևար:

Այս խոսքերը շատ ծախանարտ եղան ձախակողմէն և Մանդաներէն: Կատայն ալ կանգ տանելով ներկայ գրութեան վրայ, կ'ապահովէր որ ՔՓՈՒՄԻՏԻՆԻՆԻ, վտանգի մէջ չէ բնաւ, թէ զայն չըրջապատող քաղաքայինները յարգանքով լեցուն են անոր հանդէպ: Այս բանու վրայ, երեսփոխան մը կ'ընդմիջէ բերով թէ նախատուած կը զգայ ինքզինքը: Թագ ալ զայն ըլլալ, կը յարէ Կատայ, ևս պատասխանատու չեմ այն բանին որ պատահած է մէկու մը որ կը գտնուի ամէն կարգի մարդիկ պարտանակալ խումբի մը մէջ, բայց իմ'ո՞րտով ՔՓՈՒՄԻՏԻՆԻՆԻ զբանը ասջեւ ելլէ

և ես կ'աղաչեմ որ բոլոր ժողովուրդը իր տաճիւ ճամբայ պիտի բանայ յարգանքով և իր ներկայութիւնը պիտի ողջունէ և իր ձայնին պիտի հնազանդի : »

Կառաւ կը վերջացնէ քանի մը հաշտարար տեսակետներ ներկայացնելով , և ցոյց տալով , որքան կարելի է չառ ճարտարութեամբ թէ ժաքայէններուն բռնութիւնները զսպելու գերելով , զանաք տակի կը գրգռէին : Կառաւ անշուշտ բաւական անէր . կուտակցութեան մը ղէմ պաշտպանութիւն ունէր ինչպէս որ ղէմ պաշտպանութիւն կը գրգռէ և ազատ կը փութացնեն , բայց երբ պաշտպարը անխուսափելի է , պէտք է յաղթելու անոնց դիմադրութեան : Այս էր ժողովուրդներու կաշտութիւնը . ճամբարներու Յանձնախումբը հաստատելով անխուսափելի մը իջածած կզան , բայց անխուսափելի և փհանձն անխուսափելի մը :

Կառաւ իր խօսքը տարակէ ետք , աչնտ օրէն կ'երթայ կը նստի աջակողմը , որ վտանգաւոր նկատուած էր և Քոնստանտինոպոլ իր տեղեկագրին տարգրութիւնը և ցրտումը կը քուլարէ : Կառաւէն ետք Բաշք մախկ կ'ընեն : Անիկա իրերը կը ներկայացնէ զրեթէ նոյն տեսակետներով . կը տեղեկացնէ որ ժողովրդը պահպանուած էր երեք անձնուէր մասնաճիւղերուն կողմէ , որոնք հրաւիրուած էին նոյն խի ճամբարներու Յանձնախումբին կողմէ . ցոյց կուտայ նաեւ որ այս բանին մէջ Յանձնախումբը իր իշխանութիւնէն անդին անցած էր , որովհետեւ անիկա իրաւունք չունի զինուորական ուժ գործածելու . կ'աւելցնէ որ զորաւոր ջոկատ մը Ապրիլի բանար օրէնքի ունէ ռանակախումբի վտանգէ զերծ պահած էր , թէ ամէն վտանգ ցրտում էր , և ժողովրդը կընար ինքզինքը նկատել տարողջովն ապահովութեան մէջ . խօսքը վերջացնելով կը պահանջէ որ Քոնստանտինոպոլ հաճի մախկ ընել այն

քաղաքացիները , որոնք բանտարկեալներու արձակումը կը խնդրեն :

Այս բաներուն վրայ մեծ ժխտը մը կը բարձրանայ ժողովին մէջ , և ժամբատան է կը զսպեն աջակողմէն . նախագահ , նխարար փակեցէք :

— Ո՛հ , ո՛հ կը պատասխանեն ճախարակովն ձայներ , մախկ բըքը բողբոջարկները :

Հանրի Լաւրիէր կը յամառի բեմը զրաւ կու .

— « Եթէ կ'ուզէք , կ'րո՛ւ , մէկը լըսել , պէտք է մախկ ընել ձեր ճամբարներու Յանձնախումբը , զոր կ'ամբատանէք իբր բռնութիւն , և որ պէտք է ձեզի դիմացնէ իր արարքները , զձեզ ի վիճակի գնելու համար զանաք գնահատելու : »

Շատ մը արտունջներ իր ձայնը կը խափանեն : Իգնար աչնտ չդիմանալով այս ազմուէին , բեմը կը ձգէ և իր տեղը կ'անցնի Հէրօ-Սէշէլ , որ կ'ընդունուի օթեակներուն ծափահարութեամբ : Կարծիքը կը հարցնէ ժողովին , որ տարուած սպանողիքներէն և ազմուէն , չփութութեան մէջ կը քուլարէ որ նխարար չարունակուի :

Ատենախոսները բեմ կը յառաջանան անոնց կը հետևին բողբոջներու խումբեր : Կրօրէն անոնք կը պահանջեն տակի և բռնաւոր Յանձնախումբի մը ջնջումը , բանտարկեալներու ազատութիւնը և տառքեւոքեան յարգանքը :

« Քաղաքացիներ , կը պատասխանէ իրենց Հէրօ-Սէշէլ , բանակաւորեան ուժը և ժողովուրդին ուժը եղև շահն է : »

Ազմուէր ծափահարութիւններով կ'ընդունին այս վարդապետական անխուսափութիւնը : « Դուք ուրախութիւն կը պահանջէք , կ'աւելցնէ , արդարութիւնը մեր առաջին պարտականութիւնն է , ձեզի պիտի տանք զայն : »

Ուրիշ բողբոջներ կը յաջորդեն նախորդներուն : Զանազան տառախոսներ յետոյ խօսք կ'անեն և կը խմբագրուի

Հրամանագրի մը հախազիծը, որով Տառներկուններու Յանձնախումբին միջոցաւ բանտարկուած քաղաքացիները պիտի արձակուէին, Յանձնախումբը պիտի լուծուէր և իր վարմունքը պիտի յանձնուէր Լինդ Նանուր Ապահովութեան յանձնաժողովին քննութեանը:

Գիշերը յառաջացած էր, բողբոջները խմբովին խուժած էին և սրահը կը լնծոյէին: Խաւարը, զոռուժ գոյուժը, միտրը, ամբոխը, ամէն բան կը նպաստէին չփոթուիլունը աւելցնելու: Հրամանագիրը քուէի կը գրուի և առանց կարենալ գիտնալու որ քուէարկուած է թէ ոչ, անիկա կը վճռուի: Ոմանք կ'ըսեն թէ նախագահը չլսեցին, ուրիշներ կը պնդէին թէ քուէները բաւական թուով չէին և ուրիշներ կ'ըսեն վերջապէս թէ բողբոջները բացակայ երեսփոխաններուն տեղերը զրաւեցին, որով Հրամանագիրը չեղեալ կը նկատուի: Այլ տակաջն զայն կը յայտարարեն և օթեակներու ժողովուրդը ու բողբոջները կը վազեն կ'երթան Համայնքային խնայանութեան, մասնաճիւղերուն, ժաքօպէններու և Քօրաքրիկներու տկումներուն թէ՛ բանտարկեալները արձակուած են, և թէ Տառներկուններու Յանձնախումբը ջնջուած է:

Այս լուրը մտովորդական մեծ ուրախութիւն մը պատճառեց և միջոց մը հանդարտութիւն բերաւ: Բարիցի մէջ և եւջն իսկ քաղաքակալական գէժքը կարծես անկեղծ գոհունակութիւն մը արտայայտեց տանեկով խափութեանց խաղաղիւր: Սակայն և այնպէս, ժիրքնալէնները որոշած ըլլալով յաւատարմորէն պայքարիչ և յայեմանակը չթողալ իրենց հակառակորդներուն, Նետեկալ օրը կը հաւաքուին շատ բարբառած զայրոյթով: Մասնաւոր կանխախնայ, որ ոչ մէկ մասնակցութիւն չէր ունեցած աշն գոտոյ տակալութեանց մէջ, որով Քօնփախօտի երկու կողմերը իրարմէ բաժնուած էին, և որուն կը ներկին իր յա-

մաւութիւնը, որովհետեւ յայտնի էր որ ոչ մէկ անձնական լինումութիւն չէր գրգռեր զինքը, Լանժուինէ կը հասնի խանդավառութեամբ ևս վճռակամութեամբ լեցուն՝ ամօցնելու համար ժողովը, իր նախորդ օրուան զգացած տկարութեանը համար: Հազիւ թէ Օսըլէն ընթերցումը կը պահանջէ հրամանագրին և անոր վերջնական խմբագրութիւնը, որպէս զի կարենան անմիջապէս արձակել բանտարկեալները, երբ Լանժուինէ զէպ ի բեմ կը խոյանայ և խօսք կ'ուզէ պնդելու համար որ հրամանագիրը չեղեալ է և թէ անիկա արուած չէ: Բնաւն բողբոջներ զայն կ'ընդհատեն: «Ինծի բոլորութիւն հորհրդէք, կ'ըսէ ձախտկողմին, որովհետեւ որոշած եմ հոս մնալ մինչև որ զիս լուծ ըլլաք:» Լանժուինէն մտիկ ընել կ'ուզեն միայն հրամանագրին խմբագրութեան վրայ: սակայն և այնպէս տարակուսելի փորձերէ հաք, կ'որոշուի որ, կասկածաւորութեամբ մտիկ պիտի ըլլուի: Այն տունն ատենախօսք ինքզինքը կը բացատրէ և կը պնդէ որ այն հարցը որ յուշուած է ընդհանուր ապահովութեան համար ամենէն կարեւորներէն մէկն է: «Յիսուն հազարէ աւելի քաղաքացիներ, կ'ըսէ անիկա, ամբողջ Պրանտայի մէջ բանտարկուած են ձեր պատուիրակներուն ձեռքով: մէկ ամսուան մէջ աւելի կուժայական ձերբակալութիւններ տեղի ունեցան՝ յոսն ինք թէ միայն օրով մէկ տարուան մէջ, և զուք կը գանդատիք ու բանտարկուած են երկու կամ երեք հազարներ, սրտնք սպաննութիւն և անիշխանութիւն կը քարոյէին, 20 փարանոց լիերթով: Ձեր պատուիրակները բռնապետներ են, որ ձեր տէքերէն հետս կը գործեն, և որոնց թող կուտաք որ գործեն, և ձեր յանձնախումբին վրայ, որ ձեր մօտն է, ձեր անմիջական հակադրութեան ներքեւ, կը կասկածիք, զայն կը ջնջէք: Անցեալ կիրակի օր ժաքօպէններու որջին մէջ տառաջարկեցին ջարդ

ԵՐԵՍՈՒՆԻՆԻ ԵՐԵՍՈՒՆԻ ԵՐԵՍՈՒՆԻ

մը ընկ Քարիկի մէջ, այս իրիկան նայն խորհրդակցութիւնը կը վերականգնէ իւր մէջ, ձեզի տալապոյցներ կը հալածուի, զանաւոր ձեզի կը ներկայացնեն և զուր կը մերժէր: Դուր կը պաշտպանէր արիւնկոյակ մարդիկը:»

Խառնութիւնը կը պայթի այս խօսքերուն վրայ և կը խառնեն Լանտախտէի ձայնը: «Այլուս չկրնար վիճարանուիլ, մը զոչէ Շառլոտն, մեզի կը մնայ միայն յաշտիլ մեր հաճանքներուն մէջ:»

— Ձեր զուսները կը պաշարեն, կը չարտնակէ Լանտախտէ:»

Սառ Լ. կը զօչէ ձախակողմը:

— Երէկ, Կառլոյնէ Լանտախտէ իր բոլոր ուժով, զուր ազատ չէր, զուր սպաննութեան քարոզիչներուն տիրապետութեան ներքեւ էր: Այն ատեն Լըմանարը իր տեղէն ձայնը բարձրա-

ղորդելով, կը ըսէ: «Կառլոն մեզի պարտադրանքները տալ նիտար, կը յաշտարտեմ որ եթէ Լանտախտէ չարտնակէ տակ, զինքը բնական վար պիտի նետուի:» Այս զայնակը կը յաշտի և օթեակները կը ծախանարեն: Անմիջապէս Կառլոն կը պահանջէ որ Լըմանարին խօսքերը արձանագրուին և ամբողջ Ֆրանսայի ժողովները որպէս զի ազգը գիտնայ իմէ ինչպէս կը վարուին իր երեսփոխաններուն հետ: Լանտախտէ, չարտնակելով կը սնդկէ որ նախորդ որոտն հրամանագիրը արձակուած չէ, որովհետեւ բոլորողները երեսփոխաններուն հետ քաղաքական կամ եթէ արձակուած է, պէտք է վերադառնայ կրկին վիճարանութեան որովհետեւ ժողովը ազատ չէր: Եթէ զուր ազատ

ըլլայիք, կ'աւելցնի լանժուլինէ, չպիտի ժուէարկէիք ոճիրին սնայատիժ մնալը»։
 Զախակորմէն կը հաւաստեն թէ լանժուլինէ կը խեղաթիւրէ դէպքերը, թէ բողոքողները չեն քուէարկած, թէ աւանք քաշուեցան նրբանցքներուն մէջ։
 Աջակողմը հակառակը կը հաստատէ, և այս մասին առանց իրար հասկնալու քուէի կը դրուի հրամանագրին տեղեկագիրը։ Յիսուն և մէկ ձայնի առաւելութեամբ, հրամանագիրը վերստին կ'ենթարկուի վիճաբանութեան։ «Արդարութեան մեծ գործ մը կատարեցիք, կ'ըսէ այն ատեն Տանդօն և կը յուսամ որ նիստը վերջանալէն առաջ պիտի կրկնուի։ Բայց եթէ ձեր վերահաստատած յանձնախումբը կը պահէ իր բռնատրական իշխանութիւնները, եթէ ժողովրդեան պաշտօնատարները չ'ազատուին և իրենց պաշտօնին գլուխը չ'անցնին, այն ատեն ձեզի կը յայտարարեմ որ ապացուցանելէ ետքը որ մեր թշնամիները կը գերադանցենք խոհեմութեամբ և խմատութեամբ, պիտի ապացուցանեմք որ զանոնք կը գերազանցենք եւս յանդգնութեան եւ յեղափոխական կոչովի մէջ։

Այն ատեն քուէի կը դրուի բանտարկեալներու առժամայ արձակումը զոր կը քուէարկեն միաձայնութեամբ։ Ռապօ Սէնդ-Էդիէն կ'ուզէ որ զինքը մոտիկ ընեն Տասներկուներու Յանձնախումբին կողմէն, յանուն հանրային փրկութեան ուշադրութիւն կը խնդրէ և չի կրնար ինքզինքը խելի ընել տալ։
 Վերջապէս հրաժարականը կուտայ։ Այսպէս ուրեմն, հրամանագիրը վերստին ենթարկուած էր վիճաբանութեան և մեծամասնութիւնը աջակողմին հակած ըլլալով, կարծես կ'ապացուցանէր որ հրամանագիրները ձախակողմին կը պատկանին միայն տկարութեան վայրկեաններու մէջ։ Թէեւ պահանջուած պաշտօնատարները արձակուած էին, թէեւ Հէյպէն համայնքային իշխանու-

թեան վերադարձուած էր ուր փառապաւնիր կ'ընդունէր, այլ սակայն հրամանագրին տեղեկագիրը բոլոր կիրքերը յուզած էր, և փոթորիկը որ պահ մը ցրուած կ'երևար, աւելի սարսափելի եղանակով մը պիտի պայթէր։

Նոյն օրը իսկ, այն ժողովը որ քաղաքատան մէջ նիստ ունեցած էր, ուր այլ եւս չէր հաւաքուիր այն օրէն ի վեր որ քաղաքապետը արգիլած էր հանրային փրկութեան յատուկ կոչուած առաջարկութիւնները, վերստին նիստ կազմեց Էվէշէի մէջ, ընտրական տնկումը, ուր կ'երթային երբեմն քանի մը ընտրողներ։ Անիկա կազմուեցաւ համայնքային իշխանութեան, հաւանդի և զանազան տնկումներու պատուիրակներով։ Նոյն իսկ կիները հոն ներկայացուած էին և հինգ հարիւր հոգիի վրայ, հարիւր կին կար որոնց զլուխը կը գրտնուէր կին մը, հռչակաւոր՝ իր խանդավառութիւններով և ժողովրդական պերճախօսութեամբ։ Առաջին օրը այս ժողովին ներկայացան միայն երեսունըվեց մասնաճիւղերու պատուիրակները, կը մնային տասներկու մասնաճիւղեր որոնք պատուիրակ չէին զրկած և որոնց նոր հրապարակի մը զրկուեցաւ։ Յետոյ զբաղեցան վեց անդամներէ բաղկացած յանձնախումբ մը կազմելու, որ պաշտօն պիտի ունենար խորհելու և հետեւեալ օրը ներկայացնելու հանրային փրկութեան միջոցները։ Այս նախապատրաստական գործողութենէն ետքը բաժնուեցան և նիստ զուգարիկ որոշեցին հետեւեալ օրը։

Նոյն իրիկունը, մեծ աղմուկ մասնաճիւղերուն մէջ։

Հակառակ Քօնդմոնտիօնի հրամանագրին, որ կը տրամադրէր զանոնք փակել ժամը տասնին, շատ աւելի ուշ բաց կը մնան մասնաճիւղերը և հայրենասիրական յնկերութեան կը վերածուին և այս նոր տնկողութիւն, իրենց նիստերը կը շանոնակեն գիշերուան մէջ շատ յառա-

չացած ժամերու : Ոմանց մէջ նոր կոչեր կը պատրաստեն Տասներկուներու Յանձնախումբին դէմ, ուրիշներու մէջ բողոքագիրներ կ'ուղղեն ժողովին անկէ պահանջելու համար Իգնարի ս'աբառերուն բացատրութիւնը՝ Բարիդ սիրտի չլնոյի քաղաքներու յանկէ :

Համայնքային ժողովին մէջ երկար ճառ մը կը խօսի Շումկթ յայտնի դատաւարութեան վրայ որ կը պատրաստուի ազատութեան դէմ, նախարարներու, աջակողմին ևն. վրայ : Հէպէն կը հասնի, կը պատմէ իր բանտարկութիւնը, փառապատկ մը կ'ստանայ զոր կը դնէ Ժ. Ժ. Ռուսոյի կիսարձանին վրայ եւ յետոյ կը վերադառնայ իր մասնաճիւղը ընկերակցութեամբ համայնքին պատուիրակներուն, որոնք յաջորդականօրէն կը բերեն բանտէն ազատած պաշտօնատար :

Հետեւեալ օրը, 29 ին Գոնվանսիօնը երկու նեղացուցիչ լուրեր ստանալով կը վշտանայ, ասոնք կուգային երկու շատ կարեւոր պատերազմական կէտերէ, Հիւսիսէն և Վանտէէն : Հիւսիսի բանակը ետ մղուած էր Պուշէնի և Գամպրէյի մէջտեղ. Վալանսիէն և Գամպրէյ հաւորակցութիւնէ կը զրկուին : Յօնդընէյի մէջ հանրապետական զինուորները կատարելապէս պարտուած էին Պ. տը Լէսքիւրէն որ զրուած էր նոյն իսկ Յօնդընէյը : Այս լուրերը շատ մեծ դաւ կը պատճառեն և աւելի վտանգաւոր կը դարձնեն չափաւոր կուսակցութեան կացութիւնը : Մասնաճիւղերը իրարու կը յաջորդեն զրօշնիրով, որոնք կը կրէին սա խօսքերը. « Կիւսակցութիւն ձեռնարկեալ յիւսիսէն, ինչպէս նախորդ օրը ծանուցած էին, Իգնարի խօսքերուն բացատրութիւնը. ոմանք ալ յայտարարին որ այլևս ուրիշ անբռնաբարկութիւն չկայ բաց ի ժողովուրդին, թէ հետեւաբար այն երեսփոխանները, որոնք ցանցային նահանգները դիմելու Բարիդի դէմ, պէտք է որ ամբաստանու-

թեան ենթարկուին, թէ Տասներկուներու Յանձնախումբը պէտք է որ բեկանուի, թէ յեղափոխական բանակ մը պէտք է որ կազմակերպուի :

Ժաքօպէններու ակումբին մէջ նիստը նուազ նշանակալի չէր : Ամէն կողմէ կ'ըսէին որ ժամը հնչած է, թէ վերջապէս պէտք է փրկել ժողովուրդը և անմիջապէս որ անդամ մը կը ներկայանար զործածելի միջոցները մանրամասնելու համար, զայն կը զրկէին Վեցերու Յանձնախումբին, որ անուանուած էր կեդրոնական ակումբին մէջ : Անիկա, կ'ըսէին, պաշտօն ունի ամէն բան հողալու և փնտելու հանրային փրկութեան միջոցները : Լըմանար ուղեւոր օրուան վտանգներուն վրայ և օրինաւոր միջոցները սպառելու հարցին վրայ խօսել, ծայրայեղ միջոցներու դիմելէ առաջ, քննարկող կոչուեցաւ : Ռօպէսթէն, չկրնալով ինքզինքը բացատրել, ըսաւ որ համայնքային իշխանութեան գործն էր սերտօրէն միասնալ ժողովուրդին. թէ, ինքը անկարող էր որոշելու փրկութեան միջոցները. թէ ատիկա մէկ մարդու մը գործը չէր և ինքը ունէ ուրիշ մը նուազ յարմար էր, յոգնած ըլլալով չորս տարուան յեղափոխական կեանքէ և սպառած՝ յամր և մահացու տենդէ մը :

Ատենաբանին այս խօսքերը մեծ ազդեցութիւն գործեցին և բուն ծափահարութիւններ յատաժ բերին : Ըստ բաւականին կը յայտնէր որ յոյսը դրած էր ամէն մարդու պէս Էվէշէի մէջ քաղաքապետական իշխանութեանց ընկերքին վրայ : Էվէշէի այդ ժողովը կրկին նիստ ունեցած էր և նախորդ օրուան պէս, շատ մը կիներ կային իր մէջ : Նախ զբաղեցան սեպակահանատէրերը ապահովեցնելու, երդում ընելով յարգել սեպակահանութիւնները : Օգոստոս 10ին և Յուլիս 14ին սեպակահանութիւնները յարգեցին, կը գոչէին, և անմիջապէս երդում ըրին զանոնք յարգել 1793 Մայիս 31ին

ալ : Ասկէ ետքը Տիւֆուրնի , Վեցերու-
Յանձնախումբին տնդամ , բաւ . որ ա-
ռանց Բարիգեան պահակախումբի ընդ-
հանուր հրամանատարի մը , անկարելի
էր երաշխաւորել ու է արդիւնք . և
պէտք էր Համալսարան պահանջել որ ան-
միջապէս մէկը անուանէր : Կին մը ,
հոգաւոր որ Լաքոմպը , խօսք տանելով՝
պնդեց Տիւֆուրնիի առաջարկութեան
միջոց և յայտարարեց թէ , առանց չու-
սափայթի և կտրուի միջոցներու , անկա-
րելի էր փրկուիլ : Անմիջապէս պատուի-
րակներ զրկեցին Համալսարանին խոր-
հուրդին , և անիկա պատասխանեց Բաշին
պէս , թէ ընդհանուր զօրավարի մը ան-
ուանման ձեռք որդաւոր էր Քոնստան-
տինի հրամանադիրներով , և որովհետեւ
այդ ձեռք իրեն կ'արգիլէր զայն ան-
ուանել , իրեն կը մնար միայն այդ նը-
ստատակաւ իրեն յայտնել : Ասկէ , ա-
կու մըր հրաւիրել էր այդ անուանու մը
զնեղ կարգը հանրային փրկութեան այն
արտատար միջոցներուն , որոնց հոգու-
մը պիտի զբաղէր : Ժողովը յետոյ որո-
շեց հրաւիրել նահանգներու բոլոր գա-
ւառակները իրեն միանալու , և պատու
տիրակներ զրկեց Վէրտայ : Յանուն
Վեցերու կոչը վստահութիւն կ'ուզէին
և խոտուում կը պահանջէին առանց քրո-
նութեան կատարելու ինչ որ անմեք
պիտի առաջարկէին : Լուսնին հրամա-
նեցին բոլոր այն բաներուն միջոց , որոնց
միջոցներու մեծ հարցին կը վերաբերէին
և նիստ որոշեցին հետեւեալ առաւօտ
ժամը իննին , սկսելու համար մատակե-
նիստ մը որ վճարեալ պիտի ըլլար :

Տասներկուներու Յանձնախումբի տե-
ղեկացած էր ամէն բանի նայն երկուցին
խիւ , Հանրային Փրկութեան Յանձնա-
խումբն ալ ամէն բան զիտէր և ասկէ
զատ կատարածեցաւ արագբաւած ազդա-
րարութեան մը հետեւեցելով որ Շարան-
դանի մէջ խորհրդակցութիւններ տեղի
ունեցած են , որ կը զանաւորէ Տանդու-
րտու և Ռօպէսպիէն :

Հանրային Փրկութեան յանձնախում-
բը օգուտ քաղելով միջոցէ մը , կըր Տան-
դան բացակայ էր իր մէջէն , ներքին
զործոց նախարարին հրամայեց չատ և-
սանդուն խուզարկութիւններ կատարել
այդ զազանի խորհրդակցութիւնը երե-
ւան հանելու համար : Բան մը երեւան
չկատ . և ամէն բան կ'արագացուցանէր որ
այդ զրոյցը անհիմն էր : Կ'երեւի որ ա-
մէն բան կը կատարուէր Համալսարանին
ժողովին մէջ : Ռօպէսպիէն ուժգնօրէն
կը վախաքէր յեղափոխութիւն մը , որ
յայտնի կերպով ուղղուած էր իր հա-
կառակորդներուն , Ժիրօնալէններուն դէմ ,
բայց պէտք չունէր ինքիցէք կատարածի
նշխարակելու զայն յատուց բերելու : Հա-
մար , իրեն կը բաւէր այլ ևս չզիմար-
ել այդ շարժումին , ինչպէս քանիցս
բրիւ էր Մալիս ամառան բնակացիին :
Իրաւ ալ ժաքօպէններու տկու մըրն մէջ
իր բրած տանտախոտութիւնը , որ բրած
էր թէ Համալսարանին իշխանութիւնը
պարտական էր ժողովուրդին միանալ և
զանեղ այն միջոցները զորն ինք չէր կր-
նար զանալ , իրականացնելու հաւա-
նութիւն մըն էր սպաստամբութեան :

Այս ճատապովութիւնը բաւարար էր , և
կեղքտեական տկու մըրն մէջ առանց իր
միջամտութեան ալ բաւական եւանդ կը
ցուցնէին : Պարոյ Մատայի , անիկա չար-
ժու մը կը գրգռէր իր թերթիկով և Քոն-
ստանտինով , միայն թէ ինք չէր ան-
գամակցեր այն Վեցերու Յանձնախում-
բին , որուն իրապէս յանձնուած էր ա-
պրատամբութեան զործը : Միակ մարդը ,
որուն համար կը հատուային թէ այս
շարժումին զազանի հեղինակն է , Տան-
դանն էր : Բայց Տանդան ալ անորոշ էր .
ինքը կը ցանկար Տասներկուներու Յանձ-
նախումբին ջնջում մը , և տակաջն չէր ու-
զեր որ տակաւին ձեռք զպցնեն ազդա-
մին Երկաւորու զգութեան :

Մէջոյն , Հատարակայ Փրկու-
թեան Յանձնախումբին մէջ զորեկը ա-

նոր հանդիպելով, քովը գնաց, բարեկամաբար խօսեցաւ հետը, անոր զգացուց թէ ժիրօնաւորները ինչ տարբերութիւն կը դնեն իր և Ռօպէսթիէի միջև, թէ որքան կը պատկառէին իր հիմնական միջոցներէն, և վերջապէս ըսաւ թէ ինք մեծ դեր մը կրնար խաղալ, իր այժմ դէպ ի բարին գործածելով: Տանդօն, որ զգածուած էր այս խօսքերէն, յանկարծ զլուխը բարձրացուց և ըսաւ:

— Զեր ժիրօնաւորները ընաւ վստահութիւն չունին իմ վրաս:

Մէյլան ուզեց նորէն պնդել, բայց Տանդօն կրկնեց իր ըսածը, և հեռացաւ առանց խօսակցութիւնը երկարելու:

Այդ խօսքերը շատ լաւ ցոյց կու տան այս մարդուն տրամադրութիւնները. ան կ'ատէր ամբողջ, Ռօպէսթիէն և Մառան չէր սիրեր, և շատ պիտի ուզէր ժիրօնաւորները զլուխը անցնել, բայց անոնք վստահութիւն չունէին իր վրայ: Վարմունքի և սկզբունքներու տարբերութիւններ մէկդիմէ կը հետապնէին բոլորովին. ասկէ զատ, Տանդօն ժիրօնաւորներուն քով չէր տեսներ անհրաժեշտ կրօնը, յեղափոխութիւնը փրկելու, զերազոյն նպատակ, զոր ամէն բանէ աւելի կը սիրէր: Ինքը, Քօրտրիէներուն և Վեյերու Ֆանձնախումբին պէտք ըլլալով, հաւանականաբար մեծ բաժին մը ունէր պատրաստուող շարժումին մէջ, և կ'երևայ թէ կ'ուզէր նախ ատպարկել Տաներկունքներու Ֆանձնախումբը, և յետոյ տեսնել թէ ինչ պէտք է ընել ժիրօնաւորներու մասին:

Վերջապէս, յեղափոխական կեդրոնական մարմին անդամները զծեցին ապրտամբութիւն ծրագիրը. իրենք չէին ուզեր նիդիքական ապրտամբութիւն մը յառաջ բերել, այլ զոտո բարոյական անձերը և ինչքերը յարգել, ու բռնաբարել միայն, մեծ կարգապահութեամբ, Քօնվանտիօնի ապրտամբութիւնը և օրէնքները: Իրենց նպատակն էր Համայնքա-

յին իշխանութիւնը ապստամբ հռչակել, անոր անունով ամբողջ զինեալ ուժը հաւաքել, Քօնվանտիօնը պաշարել, և անոր ներկայացնել ուղերձ մը, որ ըստ երևոյթին խնդրագիր մը, այլ իրականութեան մէջ ճշմարիտ հրաման մը պիտի ըլլար:

Մայիս 30 ին, արդարեւ, մասնաճիւղերու պատուիրակները հաւաքուեցան Լիվէշէի մէջ և հոն կազմեցին Լանդապետական միադիւն կոչածներն: Բոլոր մասնաճիւղերու լիազօրութիւնն ունենալով, անոնք յայտարարեցին թէ ապրտամբական վիճակի մէջ են, ազատելու համար հայրենիքը, որ վտանգուած է ոգտտարեան Խարտաւարի և ազնուականական խաղաղարեւոյն ձեռամբ: Քաղաքապետը ի սկզբան քիչ մը կը հակառակի ասոր, բայց ի վերջոյ կը համակերպի ապստամբներուն, որոնք իրեն կը հրամային քաղաքապետարան երթալ և իրենց սրտումը հաղորդել: Այնուհետեւ կը վճռեն որ 48 մասնաճիւղերը նոյն օրն իսկ պիտի հաւաքուին, ապրտամբութեան մասին բազմաթիւ յայտնելու, և թէ անմիջապէս վերջ, ահագոնքը պիտի հնչէ, Բարիզի դուռները պիտի զոցուին ու թմբուկը պիտի զարնուի բոլոր վաղայններուն մէջ:

Արդարեւ, մասնաճիւղերը կը հաւաքուին ու ազմկալի նիստերու մէջ իրենց բազմաթիւները կը յայտնեն ապրտամբութեան մասին: Հանրային Փերկոյթիան Ֆանձնախումբ մը, ինչպէս նաեւ Տաներկունքներու Ֆանձնախումբ մը տեղեկութիւն կ'ուզեն գործադիր իշխանութիւնէն: Քաղաքապետը, զոնէ առ երեւոյթ վշտով մը կը յայտնէ Լիվէշէի մէջ զծուած յատակադիժը: Քաղաքապետութեան զատախապը բացէ ի բաց և անխտով վստահութեամբ մը կը յայտարարէ թէ զոտո բարոյական ապստամբութեան ծրագիր մը կայ, եւ խաղաղօրէն կը քաջուի իր պաշտօնակիցներուն մօտ:

Օրը այսպէսով իրիկուն եղաւ և զիշերը բլլալուն պէս ահագանգը հնչեց, բոլոր փողոցներուն մէջ թմբկահարութիւն սկսաւ, Բարիկի զուռները գոցուեցան և ահարկած քաղաքացիները սկսան իրարու հարցնել թէ՛ արդեօք նորանոր կոտորածներով պիտի ներկուի մայրաքաղաքը։ Ժիրօնաէն երեսփոխանները և սպառնալիք բնդուռած բոլոր նախարարները գիշերը իրենց առններէն դուրս կ'անցնեն։ Ռօլան կ'երթայ կը պահուրտի բարեկամի մը տունը, Պիւգօ, Լուվէ, Պարպատու, Կուատէ, Էլէն, մեկուսի սննակի մը մէջ գիրք կը բռնեն, լաւ գէնքերով զինուած, և յարձակման մը պարագային ինքզինքնին պաշտպանելու պատրաստ՝ մինչև արեան վերջին կաթիլը։

Առտուան ժամը Ֆին այդ թաքստոցէն կ'ելլեն երթալու համար Քոմպանսիօն, ուր արշալոյսին հետ սկսած էին արդէն հաւաքուիլ մէկ քանի երեսփոխաններ, որոնք ահագանգը լսելով եկած էին Շնորհիւ իրենց գէնքերուն, զորս բացէ ի բաց բռնած էին, կրցան ապահովութեամբ անցնիլ մէկ քանի իմբակներու քովէն, և հասան Քոմպանսիօն, ուր կը գտնուէին արդէն մէկ քանի Մոնթանիստներ, և ուր Տանդօն կը սեռակցէր Կառայի հետ։

— Տէն, բաւ Լուվէ՝ Կուատէին, ինչ սարսափելի յոյս մը կը չողջողայ սա ղէմբերուն վրայ։

— Այո՛, պատասխանեց Կուատէ, այսօր է որ Քլօաթիսի կ'աքսորէ Կիկիւսներ։

Իր կարգին, Կառա՝ դարձացած՝ անհնելով որ Տանդօն այսքան կանուխէն Ժողովի գացիր է, ու չաղլու թեամբ կը դիտէր դաշն։

— Ինչ է այս Կառա, բոլոր իրարանցումը, բաւ անոր ինչ բնել կ'ուղեն։

— Բան միտ ալ բլլալիքը չկայ, պատասխանեց Տանդօն յրրութեամբ. թող տալու է որ քանի մը մամուլ կոտորեն և այսքանով ճամբելու է զսնոնք։

Քսան եւ ութը երեսփոխաններ ներկայ էին, ու հետզհետէ ալ կը հասնէին. Ժողովի բացման պահուին կը սպասէին։ Այդ միջոցին, ապստամբական ուղին իր լրման կը հասնէր քաղաքապետարանի մէջ։ Յեղափոխական կեդրոնական մարմնի լիազօր պատուիրակները քաղաքապետարան ներկայացան. խօսք սուտ իրենց պետը՝ Տօպսըն, և յայտարարեց թէ Բարիկի ժողովուրդը, իր զգացումներուն մէջ վերաւորուած, կուգայ պաշտօնանկ ընել բոլոր իշխանութիւնները։ Քաղաքապետարանի իշխանութիւնը կը ստուգէ որ արդարեւ այս փափաքը կը յայտնէ մասնածիւղերու մեծամասնութիւնը, այս պատճառաւ կը հրաժարի, ու զիւանը կ'ելլէ կ'երթայ։ Տօպսըն կը կը զրաւէ պարապ մնացած աթուր, կեցցէ՝ Հանրապետարանի աղաղակելով։

Անմիջապէս, նկատելով որ Քաղաքապետարանի նախկին խորհուրդը և Ընդհանուր ժողովը չէին թերացած ժողովուրդին հանդէպ իրենց պարտաւորութեանց մէջ, բուռն ծափերով զայն կը վերահաստատեն իրենց պաշտօնին մէջ։ Այս արտաքին ձեւակերպութեանց նպատակն էր ստիկ, Համաձայնային իշխանութիւնը վերստին զօրացնել և զայն բաւականաչափ ու անսահման զարծնել սպասամբութեան համար։ Այնուհետեւ կ'անուանեն նոր ստեղծման ընդհանուր հրամանատար մը, Հանրիօ անուն կոչու մէկը, Համաձայն անձնուէր և անվարտիներու վաշտին հրամանատար։ Որպէս զի սպանով բլլան թէ ժողովուրդը իրենց պիտի աջակցի, որոշեցին որ օրական 10 տկան զրչ. տան բոլոր այն ոչ բարեկեցիկ քաղաքացիներուն, որոնք զինուորական ծառայութեան մէջ կը մանեն, և թէ՛ այս օրականները վճարելու համար, հարուստներէն առնուեալիք բռնի փոխառութեան գիմուրը տիւ։ Ասիկա վարպետ եղանակ մըն էր ղէնքի տակ կոչելու ժողովուրդը, քանի որ սովորական աշխատութեամբ օրականները 7 ու կէս զրչ. էին միայն։

Մինչ Համայնքային իշխանությունը այս որոշումները կու տար, Բարիկի քաղաքացիները հաւաքուած էին ահագանգին ի լուր և զինեալ կ'երթային խմբուիլ այն զրօշին չուրջ, որ վտանգուած էր մասնաճիւղերու գուտներուն առջև: Մեծ թուով մարդիկ չէին գիտեր թէ ինչու ևր համախմբուին, ու կ'անգլիտանային գիշերը արուած որոշումները: Այդ տրամադրութեան մէջ անկարող ևր դառնային գործելու և դիմադրելու, այնպէս որ, ապստամբութեան համաժիտ չըլլալով հանդերձ, իրենց ներկայութեամբը պէտք կ'ըլլար որ ոյժ աային անոր: Աւելի քան 80,000 զինեալ մարդիկ ևր չըլձապայէին Բարիկի մէջ՝ մեծ հանդարտութեամբ և Համայնքին յանգուգն իշխանութեան ևր հնազանդէին: Միայն, Համայնքին և Մօնղանի դէմ ելող երեք մասնաճիւղերը դիմադրելու պատրաստ էին: Անոնք ալ զինուելով հաւաքուած էին և ևր սպասէին պատահելիք դէպքին, նման անոնց, որ վստան գի տակ ըլլալով ինքնապաշտպանութեան ևր պատրաստուին:

Ժաքօպէնները և Անվարտինները այս պատրաստութիւններէն ահաբեկած, եւ զանոնք չախազանցելով, ևր վազվզէին Ծօպուռ Սէնդ Անդուանի մէջ, ըսելով թէ այս ապստամբած մասնաճիւղերը ճերմակ զլլարկ և դրօշ պիտի պարզեն, եւ հետեւաբար պէտք էր Բարիկի կեդրոնը վտէթալ, թաղաւորականերու մէկ ցոյցը արգիլելու համար, կ'ուզէին վրտանգի թնդանօթը գոտացնել, և հակառակ որ Քօնվանսիօնի հրամանը սկսած այդ թնդանօթը արձակողին մահու պատիժ սուհմանուած էր, Հոսնրիօ հրամայեց որ արձակին. տեղւոյն հրամանաւարը ընդդիմացաւ. այս հրամանին, այնպէս որ պէտք եղաւ բռնութիւն բանցնել և վերջապէս արձակել թնդանօթը, որուն գոտուժը միացաւ ահագանգին և ընդհանուր թմբկահարութեան: Քօնվանսիօնը, որ ինչպէս տեսնուք,

առտուն կանուխէն գումարուած էր, անմիջապէս հրաւիրած էր բոլոր իշխանութիւնները, գիտնալու համար թէ ինչ էր Բարիկի կացութիւնը: Կատաամնէն առաջ ըստ բարձրացաւ և տեղեկագրեց ամենուն ծանօթ բաները: Հագիւ թէ իր խօսքը տարտած էր, ինքզինքնին Սէնի գաւտոին պատուիրակները անուանող նոր պատուիրակներ ժողովին ներկայացան և յայտարարեցին թէ զոտ յարայակաւ ապստամբութիւն մըն է միայն ծագածը, նպատակ ունենալով Բարիկ քաղաքին դէմ եղած նախասինքները դարմանել: Կր յարեն թէ կարգ կանոնը չպիտի խանգարի, ամէն քաղաքացի երդում բրած է անձի եւ գոյքի ձեռք չդպցնել, և թէ բոլոր իշխանութիւնները միացած պիտի գան նոյն օրը Քօնվանսիօնին ներկայացնել իրենց հաւատամքը և պահանջները:

Ժողովին նախագահը՝ Մայարմէ, նոյն պահուն լուր կուտայ թէ Բոն Նէօֆի թնդանօթին հրամանատարին վրայ բրոննութիւն բանցուցուած է: Երեսփոխան մը՝ Վալազէ, ևր պահանջէ անմիջապէս ձերբակալել այս չորսմօտն հեղինակները, որոնք առանց Քօնվանսիօնի հրամանին, յանդգնութիւնը ունեցեր էին վտանգի թնդանօթը և ահագանգը հնչեցնելու: Այս պահանջին վրայ, ձախակողմը եւ օթեակները բնականաբար սուր ճիշեր կ'արձակեն: Վալազէ չընկրկիր, ալ կ'ըսէ թէ ինքը 25 միլիոն ժողովուրդի մը ներկայացուցիչը ըլլալով՝ մինչեւ վերջը իր պարտականութիւնը պիտի կատարէ: Ի վերջոյ, ևր պահանջէ որ Տաներիուներու Բանձնախումբին տեղեկագիրը կարդացուի, որովհետեւ այդ այնքան զրպարտուած մարմինը կանուխէն մատանիչ ըրած էր բոլոր դաւադրութիւնները:

Թիւրիօ կ'ուզէ պատասխանել Վալազէի, պայքարը կը սկսի և ազմուկը կը բարձրանայ. Մաթիէօ և Քանպօն ևր ջանան հաշտարար դեր մը կատար

րել և կը ջանամ զգացնել սոսկ թէ՛ աւսանկ ատեն մը մայրաքաղաքին մէջ երբ ներքին կոխ ծագի, յեղափոխութիւնը սպաննուած կ'ըլլայ, և Քօնվան-սիմը պէտք է բարձր մնայ այդ կոխներէն, որպէս զի չարամիսները յարգեն զինքը:

Վէրնիս ալ նոյն բաները կ'ըսէ և չափաւոր խօսքերով կը մեղադրէ Թիւրիօն, որ Տաաներկուներու Յանձնախումբը անուանած էր Ֆրանսայի պատահար, այնպիսի ատեն մը, երբ մոզովրդային բոլոր չարմամները անոր զէմ ու զլուծ էին: Վէրնիս կ'ըսէ թէ պէտք է գոյն լուծել, եթէ կաճայական արարքներ գործած է, յայց նախ՝ պէտք է լսել զինքը, և նկատելով որ անոր տեղեկագիրը անխուսափելիօրէն կիրքերը պիտի գրգռէր, կ'առաջարկէ որ աւելի խաղաղ օրուան մը յետաձգուի անոր ընթերցումը: Աս ալժմ, կ'ըսէ, կարեւոր է գիտնալ թէ Բարիդի մէջ ո՞վ տուա հրամանը ահազանգը հնչեցնելու և թնդանոթ արձակելու, ուրեմն պէտք է հոս կանչել տոժամնայ հրամանատարը: — Կը կրկնեմ թէ, գոչեց Վէրնիս ի վերջոյ, այսօր միտ ող պոչքարին ելքը ինչ որ ալ ըլլայ, ազատութիւնը ձեռքէ պիտի հանենք, ուրեմն երդում ընենք հաստատ մնայ մեր պարտականութեանց կատարմանը մէջ և ամենքս ալ միասինք մեր պաշտօնին վրայ, քան թէ լրենք հալընիւրի գաւառը:

Այս խօսքերուն վրայ ծափահարութիւններով ոտքի ելելուն բոլորն ալ և Վէրնիսիլ ասաջարկած երդումը կ'ընեն:

Այնուհետև կը վիճարանին այն խնդրին վրայ թէ պէտք է ատենան հրաւիրել ընդհանուր հրամանատարը: Տանդօն, որուն վրայ ուղղուած էին այդ պահուն նայածքները, բեմ բարձրացաւ և խորանի լուսնիսն մէջ ամենքը մտիկ ըրին զինքը, անկաւրստ:

«Ամենէն ատաճ, պէտք է լուծել

Տաաներկուներու Յանձնաժողովը, ստիկա ո՛ր աւելի կարեւոր է, քան ընդհանուր հրամանատարը ատենան հրաւիրելը: Քաղաքական հասկացողութիւն ունեցողներուն է որ կ'ազդեմ խօսքերս: Հանրիօն հոս կանչելը իրաց վիճակը չի կրնար փոխել, որովհետև խոսքով թիւնաց ո՛չ թէ գործիքին, այլ աղբիւրին պէտք է դիմել: Արդ, ամէն բանի պատճառը Տաաներկուներու Յանձնաժողովն է, և այս ամենութիւնը չունիմ անոր արարքը և վարմանքը դատելու, և եթէ անոր լուծումը կը պահանջեմ, ո՛չ թէ անոր համար է որ կամայական ձերբակալութիւններ կատարած է, այլ որովհետև անոր կազմը անքաղաքագիտական է:»

— Անքաղաքագիտական, կը զօչեն աջակցմէն, մենք չենք համկնար այս բառը:

— Դուք չէք համկնար, յարեց Տանդօն, ուրեմն պէտք է բացատրեմ ձեզի: Ժողովրդային կորովը գտնելու համար անկեա գոյութիւն տուա այն չափաւորական ոգիէն, որ Ֆրանսայի և յեղափոխութեան կորստեան պատճառ պիտի գտնուայ: Բայց անկեա բան գործ ըրաւ հալածելը կորովի պաշտօնատարները որոնց միտով յանցանքը ժողովուրդին հասնողը գրգռեն էր: Այլևս չեմ բռններ թէ անկեա իր հետապնդումներուն մէջ արդեօք չտեսաց անձեական տաւրա թիւններու: Դուք իսկ, ձեր ներքին գործոց նախարարին տեղեկագրին վրայ, որուն ընտարութիւնը այնքան քաղցր, միտքը այնքան անկողմնակալ ու լուսաւորուած է, դուք իսկ արձակեցիք այն մարդիկը, որոնք բանտ նետած էր Տաաներկուներու Յանձնախումբը: Ուրեմն ո՛ր ինչ կարեւորութիւն ունի անկեա, քանի որ չեղեալ կը համարէք անոր պարքները...: Թեղանոթի գտաց, Ժողովուրդը ոտքի ելաւ, ուրեմն պէտք է չեղանակալ ըլլալ մոզովուրդին, իր ցոյց տուած կորովին համար:

ՇԱՄՈՒԼ

Ի չա՜հ նոյն ինքն աչն դափն , զոր մենք կը պատգամենք : ևս եթէ քաղաքապետ որչնոյ իրենք ըլլայիք , զուք պիտի ըլլայիք տաջին ծափահարողները ժողովրդային եռանդին , պիտի հիւսիք ձեր անձնական սխալները , պիտի քննէիք ձեր յանձնախումբը : Կը կրկնեմ թէ իմ խօսքս ուղղուած է միայն աչն մարդոյ , որոնք մեր կայսրութեան վրայ պատգամար տեսին , և ոչ թէ՛ աչն ապուհներուն , որոնք այս մեծ չարմուռ-

ներուն միջոցին միայն իրենց կիրքերուն կ'անտան :

Ուրեմն մի՛ վարանիք գոհացներու այս ժողովարդը . . . »

Որ ժողովարդը , կը հարցնեն աջակողմէն :

Աչն ժողովարդը , կը պատասխանէ ճանդօն , աչն անտաճման ժողովարդը որ մեր յառաջապահ պահակն է , որ ուժգնորէն կ'առէ բռնակալութիւնը և աչն վատ չափաւորականութիւնը որ բըռ-

հակադեմիանը յառաջ պիտի բերէ : Փուլ-
թացէք անոր դոճացում տալու , ահա-
տեցէք զայն իր զայրոյթէն . և եթէ ա-
նիկա զոհացում գտնէ , և եթէ ապական-
եալ մարդիկ , ո՛ր կուսակցութեան որ այ
պատկանին , ուղին երկարաձգել անօգուտ
դարձած շարժում մը , Բարիկ ինքն իր
ձեռքով զանոնք ոչնչութեան պիտի
մատնէ : »

Ռապո Սէնդ Էգիշէ կը փորձէ ար-
դարացնել Տասնեակներու Յանձնա-
խումբը , և կ'ըսէ թէ շատ քաղաքա-
գիտական գործ էր յանձնաժողով մը
կազմելը , որ պաշտօն ունի Բիթի և
Աւստրիոյ դաւադրութիւնները երեւան
հանել , այսինքն անոնց , որոնք դրամ
կը ծախսեն Ֆրանսայի մէջ խուժութիւն
յարուցանելու համար :

— Վա՛ր ի՛ջիր , կը պոսան , խօսք մի
տաք Ռապոյի :

— Ո՛չ , կը գօչէ Պաղիս , ձգեցէք որ
խօսի , անիկա ստախոս մըն է , ևս պիտի
սպաւցուցանեմ թէ իր Յանձնախումբն է
որ Բարիկի մէջ կազմակերպած է քա-
ղաքային պատերազմը :

Եւ երբ Ռապո վերստին ընդ միջուե-
լէ հտք վերջապէս կըցած էր խօսք առ-
նել և ելրակացնել իր պաշտպանողա-
կանը , աստուամրական համայնքի պաա-
զանաւ որութիւնը սրահ մտաւ , ըսելով .

— « Մեծ դատարարութիւն մը կազ-
մուած է , բայց երեւան հանուած է .
ժողովուրդը , որ Յուլիս 14 ին և Օգոս-
տոս 10 ին , ռաքի ելաւ բռնապետու-
թիւնը տապալելու համար , անգամ մըն
ալ կ'սպառնաքի հակայեղափոխութիւնը
խորտակելու համար : Քաղաքապետա-
րանի ընդ հանուր ժողովը զմեզ կը ջրկէ ,
ձեզի պիտցնելու համար իր ձեռք առած
միջոցները , առաջին՝ ստացուածքները
հանրապետականներուն պաշտպանու-
թեան տակ դրած է . երկրորդ՝ օրական
10 զրչ . պիտի տայ այն հանրապետա-
կաններուն , որոնք գէնքի տակ կը մնան :
երրորդ՝ յանձնախումբ մը կազմած է ,

որ գրգռութեան այս միջոցին՝ Քօնվան-
սիօնի հետ յարաբերութիւն հաստատէ :
Ընդհանուր ժողովը ձեզմէ կը խնդրէ որ
այս յանձնախումբին համար ձեր ժողո-
վարանջին կից ուրիշ սրահ մը յատկաց-
նէք , որ կարենայ նիստ դրմարել և
ձեզի հետ համաձայնիլ : »

Հազիւ թէ պաազամաւ որութիւնը
իր խօսքը վերջացուցած էր , և ահա
կուտակ բեմ բարձրացաւ պատասխա-
նելու համար .

— Համայնքային իշխանութիւնը , ը-
սաւ , յատկանշով կարծել թէ դատադ-
րութիւն մը երեսն հանած է , մէկ
բան մը սխալ ըսաւ . այդ դատարարու-
թիւնը ինքը գործադրած ըլլալը չըսաւ :

Օթեակներէն բարձրացուած ազմու-
կը զինքը ընդհատելիս՝ Վէրնիօ պա-
հանջեց որ պարսպուն . զարհուրելի ազ-
մուկ մը բարձրացաւ . և երկար տանն ,
միայն խառնաշփոթ աղաղակներ լսուե-
ցան : Վերջապէս , կուտակ կը յաջողի
ստաջարկել որ Քօնվանսիօնը պէտք է
դադրեցնէ իր նիստերը , մինչև որ աղա-
սութիւնը ձեռք անցընէ , և թէ Տաս-
նեակներու Յանձնախումբին պաշտօն
տրուի անմիջապէս հալածելու զանոնք ,
որ ահալանդը հնչեցուցին և վառնդի
թնդանօթր արձակեցին :

Այս սիտակ առաջարկ մը չէր որ պի-
տի վերջ տար ազմուկին : Վէրնիօ բեմ
բարձրանալ կ'ուզէ քիչ մը հանդարտու-
թիւն զոյացնելու համար , բայց Քաղա-
քապետարանի նոր պատուիրակութիւն
մը կու գայ կրկնել արդէն եղած պա-
հանջները : Քօնվանսիօնը՝ որ նեղը զըր-
ուած էր , այլեւս չի կրնար ընդդիմա-
նալ և կը հրամանադրէ որ կարգապա-
հութեան և ինչքերու վրայ հսկելու հա-
մար կանչուած անձերը օրական 10 զրչ ,
ստանան , և սրահ մը պիտի յառ-
կացուի Բարիկի քաղաքապետական իշ-
խանութեան պատուիրակներուն , հա-
մաձայնելու համար Հասարակաց Փըր-
կու թեան յանձնախումբին հետ :

Վէրնիս, որ պահ մը ժողովարանէն դուրս ելած էր, և տեսած՝ ժողովուրդին պարզած տեսարանը, վերադարձաւ և ըսաւ. — «Բարիդի բնակչութեան փոքրամասնութիւնը կամ մեծամասնութիւնը ամբաստանել մտադիր չեմ, այսօրուան որս ցոյց պիտի տայ թէ Բարիդ որքան կը սիրէ ազատութիւնը, բաւական է փողոցները պտտել, տեսնել թէ որքան կարգ կանոն կը սիրէ, բաղմամբիւ պահալներ կը չըջազային հոն. բաւ է տեսնել այս գեղիցիկ տեսարանը, հրամանագրելու համար թէ Բարիդ արժանի հանդիսացաւ հայրենիքին վստահութեանը : »

Այս խօսքին վրայ ամբողջ ժողովը ոտքի կ'ելլէ և ծափահարութիւններով կը յայտարարէ թէ Բարիդ արժանի հանդիսացաւ հայրենիքին : Մօնթաներն և օթեակները կը ծափահարեն, զարմանալով որ այսպիսի առաջարկ մը կ'ելլէ Վէրնիսի բերնէն : Միւսներն մասունքներով Սէնդ Անդուանի մասնաճիւղը՝ զայրացած՝ որ Պիւթ սը Մուլէնի մարդիկը սպիտակ դրօշ պարզած էին, իր թնդանօթներովը եկաւ Բարիդի կեդրոնը և Բալէ Ռուայիալէն քանի մը քայլ անդին կանգ առաւ : Պիւթ սը Մուլէնի մասնաճիւղն ալ այնտեղ, պարտէզին մէջ, պատերազմական դիրք բռնած էր, բոլոր վանդակորմերը փակած էր և իր թնդանօթներովը պատրաստ կը ուստէր յարձակման մը պարագային դիմադրելու համար : Պոպու Սէնդ Անդուանի մասնաճիւղին մէկ քանի սպաները զիտել տուին թէ ծայրայեղութեանց դիմելէ առաջ, պէտք է իրողութիւնները հաստատել և ջանալ զիրար հասկնալու : Այդ սպաները ներկայացան վանդակորմերուն առջև ու խնդրեցին տեսակցիլ Պիւթ ալ Մուլէնի սպաներուն հետ, անոնք բնդուռու եցան ներս, և ամենուրեք տեսան ազգային դրոշեր, այն ատեն կը հօգտուին և կը զրկափարտուին :

Սպաները իրենց վաշտերը կը դառնան, և չատ չանցած երկու մասնաճիւղերը միանալով Բարիդի փողոցներուն մէջ կը պտտակնն :

Մինչ այսպէս հետզհետէ ընդհանուր հանգամանք մը կ'առնէր հանգանդութիւնը, անդին, նոր պատգամաւորութիւն մը կը ներկայանար Քոնվանտիսնին, երրորդ անգամն ըլլալով յայտնելու ժողովին՝ համայնքին և մասնաճիւղերուն տրամադրութիւնները : Ի դիմաց պատգամաւորութեան կը խօսի Լիւիլիէ. —

«Օրէնսդիրնե՛ր, կ'ըսէ, երկար տանէ ի վեր Բարիդը կը զրպարտեն աշխարհի առջև, նոյն այն մարդիկը որոնք Բարիդը կորստեան մասնել ուղեցին, Վանտէի կոտորածին պատասխանատուներն են. անոնք են որ կը փայփային և կը մոռցանն մեր թշնամիներուն յոյսերը. անոնք են իշխանութիւնները ստորնացողները, որոնք կը ջանան ժողովուրդը մոլորեցնել, որպէս զի իրաւունք ունենան անկէ դառնալու. անոնք են որ ձեզմէ պահանջեցին Տանտերկուներու Յանձնաժողովը, որպէս զի կարենան բռնաբարել ժողովրդային ազատութիւնը . . . » :

Այս բառն յարձակողականէն յետոյ Լիւիլիէ դատապարտեց զաշխակցակաութեան ծրագիրները, յայտարարեց թէ Բարիդ քաղաքը կ'ուղէ դէպի մահ երթալ հանրապետական միութեան պահպանմանը համար և լացաւ թիւն կը պահապէ Իգնարի սա նշանաւոր խօսքին համար, թէ Բարիդ պիտի չնոսր շարաքնելու յսակէն :

— «Օրէնսդիրնե՛ր, դուք, Բարիդը բնաջինջ ընելու ծրագիրը իրօք կազմուած է, պիտի ուղէիք քարու քանդունք արուեստներու և մարդկային ծանօթութեանց այս նուիրական կեդրոնը : »

Այս կեղծ ուղերէն հաք, անիկա վրէժխնդրաբար և պահանջեց Իգնարի զէմ, Տանտերկուներուն զէմ, ինչպէս

նաև ոչիշ շատ մը յանցատրեւոյն ղեմ, օրինակի համար Պրիսո, Կուտաէ, Վէր-նիօ, Ժանսօնէ, Պիւզօ, Պարպատու, Ռօլան, Լըպրէօն, Գրավիէս, ևն.:

Աջակողմը լատի կը մնայ, իսկ ձախակողմը և օթեակները կը ծախահարեն. խնդրամատոյցները ստուարաթիւ ըլլալով կ'երթան կը բազմին Մօնթանի քովը, որ զանոնք փոթկոտուիւմամբ կ'ընդունի իր չարքերուն մէջ: Եղաչարակցարեան այս տեսարանին առջև օթեակներէ ծախահարութիւններ կը տեղան: Օսկէն անմիջապէս կ'առաջարկէ որ խնդրագիրը տպագրուի և վրան խորհրդակցութիւն կատարուի:

— Տէ՛ր նախագահ, կը դռէ Վէր-նիօ, հարցոյցէք ժողովին թէ՛ կ'ուզէ արդեօք խորհրդակցութիւն կատարել այն վիճակին մէջ ուր կը գտնուի:

— Գուէ՛, քուէ՛, կը պոռան ձախակողմէն:

— Մենք կը բողոքենք ո՛ր և է խորհրդակցութեան դէմ, կը յարեն աջակողմեանները. Բօնիմանիօնք ալիս տագստէ:

Բայց վերջապէս ուղերձին տպագրութիւնը կ'որոշուի: Իսկ երբ կարգը կուգայ խնդրագիրը քուէարկութեան զննելով ընդունելու, Վէրնիօ կը դռէ. —

Թո՛ղ Բօնիմանիօնք երթայ գումարուի գինքը չըմպատող բանակին պաշտպանութեան տակ, որպէս զի տագստ ըլլայ իր վրայ հնչող թանթիւններէն:

Այս բառերը բնիւն պէս, գործ կ'ըլլէ իր պաշտօնակիցներէն սմանող հետ. Մօնդաներն և օթեակները հեղ-նօրէն կը ծախահարեն աջակողմին մեկ-նումը, Բիլէնր կը մնայ անորոշ և ահաբեկած: Շտապ անմիջապէս կ'ըսէ. — Կ'առաջարկեմ որ անտանախան կոչ կատարուի, հասկնալու համար թէ որոնք են իրենց անժամերը լքողները:

Քիչ յետոյ, Վէրնիօ և իրեն հետևողները, բոլորովին բեկնուած ու արիւ-

րօրէն կը վերադառնան ժողովարան, որովհետեւ, իրենց վարմունքը, որ եթէ հետևողներ ունենար կրնար մեծ վայելաչ ըլլալ, իր ներկայ վիճակին մէջ սրտիկ և ծիծաղելի կը դառնար: Վէր-նիօ կը փորձէ խօսիլ, բայց Ռօպէսիէս չուզեր բեմը անոր յանձնել. — Վերջուցուցէ՛ք նայինք, կ'ըսէ Վէրնիօ անհամբերութեամբ:

— Այո՛, կը յարէ Ռօպէսիէս, եղբակապույթեան պիտի յանդիմ, միայն թէ՛ ընդդէմ ձեզի. ձեզի դէմ՝ որ Օգոստոս 10ի յեղափոխութենէն յետոյ ուղեցիք կատարինաւ առաջնորդել այդ յեղափոխութիւնը կատարողները. ձեզի դէմ, որ չղաղրեցաք Բարիդի քայքայումը պրզուել. որ ուղեցիք բռնակալը տղատել, ձեզի դէմ՝ որ Տիւմուրիէի հետ դաւաղրեցիք. իմ եղբակապույթիւնս այն է որ ամբաստանութեան հրամանագիր պէտք է ելլէ ընդդէմ բոլոր մեղաւորներուն Տիւմուրիէի և ընդդէմ ուղերձին մէջ յիշատակուած անձանց:

Երկարատև ծախահարութիւններէ ետք, ժողովը կը քուէարկէ աջակողմին առաջարկած բոլոր կէտերը, ընդդէմ Տանեբրկուներու Յանձնախումբին:

Գիշերուան ժամը 10ին, ժաքապէսները և Համայնքային իշխանութիւնը կը արանջային որ օրը պարապ կ'անցնի: Տրուած հրամանագիրը թէևս զիս ոչինչ կը վճռէր ժիրօնդէն երեսփոխաններու մասին, առաջին յաջողութիւն մը համարելով սկսան ուրախութեան ցոյցեր ընել. քաղաք տպետութիւնը հրամայեց լուսավառել քաղաքը. հրահրեցութիւն տեղի ունեցաւ. մասնաճիւղերը իրարու միացան, Մօնդանի երեսփոխանները և ժողովին նախագահը հարկադրուեցան խափօրին մասնակցել, և այս կերպով՝ յաղթականները ստիպեցին պարտաւորել որ իրենց յաջողութիւնը ամենա Ապստամբները կը յաւակնէին բնի թէ ամէն ինչ ըրած

էին ձեւականութիւնները յարգելով . Քօնվանսիօնը լուծել չէին ուզեր քնաւ , այլ՝ անկէ ստանալ իրենց պահանջածը , ախպէս ձեւագնելով թէ յարգանքի մէջ չեն թերանար : Բլէնի տկարամիտ երևութիւնները սիրայօժար կը հաւատային այս սուտերուն : Զեւերը յարգած ըլլալու համար էր որ յայտարարութիւն մը հանցեցին պաշտօնապէս կրկնելու համար թէ Քօնվանսիօնը բռնէ մը չի վախնար և կատարելապէս աղատ է : Պառէրն էր խմբագրեց այս յայտարարութիւնը այն հազուադիւր ճարպիկութեամբը զոր ունէր , տկարներուն պարկեշտ պատրուակ մը տալու՝ զօրաւորներուն առջեւ տեղի տալու համար , Պառէր կ'իզրակացնէր թէ պէտք է ջընջել Տասներկուներու Յանձնախումբը , այսինքն այն մարմինը , որուն կազմութեան հեղինակը ինքն իսկ էր :

Յունիս ին , անդորրութիւնը դեռ չէր հաստատուած , Էվէշէի մոզովը իր խորհրդակցութիւնները կը շարունակէր . Համայնքային իշխանութիւններն ալ մոզովի մէջ էին , մասնաճիւղերը չէին վերջացուցած իրենց արտունջները . ամէն կողմէ կ'ըսէին թէ ուղածուն կէտը միայն առած են , քանի որ քսաներկաները դեռ Քօնվանսիօնին մէջ կը գտնուին : Իրական և դրական ոյժը Էվէշէի յեղափոխական մոզովին մէջն էր , իսկ օրինական ոյժը՝ Հանրային Ապահովութեան յանձնախումբին մէջ , որ Քօնվանսիօնի բոլոր արտասովոր իշխանութիւնն իր վրայ առած էր : Յունիս ի ամբողջ օրը , Հանրային Ապահովութեան յանձնախումբը շարունակ հարցոյց յեղափոխական մարմնի անդամներուն թէ տակաւին ինչ կ'ուզէ . ատոր ուղածը շատ պարզ էր , իրեն աջնքան արիարար դիմադրող երեսխոխաններուն ձերբակալումը կամ պաշտօնանկութիւնը կը պահանջէր : Հանրային Փրկութեան յանձնախումբին բոլոր անդամներն ալ խորապէս վշտա-

ցած էին այս պահանջներուն համար : Քանպօն յեղափոխական հեղինակութեան կուսակից էր , բայց օրինաւորութեան խղճամտօրէն յարած ըլլալով , կը զայրանար և կ'ըսէր Պուշօթին . — « Պատերազմական նախարար , մենք կոյր չենք , ես շատ աղէկ կը տեսնեմ թէ ձեր պաշտօնատան մէջ ծառայողները բոլոր այս բաներուն ղեկավարներն են : » Պառէր ալ կ'սկսէր զայրանալ և կ'ըսէր . « Պէտք է տեսնել թէ Քրանսական հանրապետութիւնը ներկայացնողը Բարիդի համայնքն է , թէ Քօնվանսիօնն է : »

Տանդօն , որ Տասներկուներու Յանձնախումբովին ջնջումը փափաքած էր միայն , որովհետեւ չէր ուզեր ո՛ր և է բան որ կասկեցնէր մոզովողային զայրոյթը , Տանդօն կը մաղթէր որ ազգային ներկայացուցչութիւնը յարգուի , բայց ժիրօնտէններուն կողմէ կը նախատեսէր նոր դիմադրութիւն մը յեղափոխութեան ընթացքին դէմ , և կը փափաքէր դանկ միջոց մը , որով զանոնք հեռացնէր , առանց աքսորելու : Կառաւ այդ միջոցը հայթայթեց ծանուցօնին , Ընդհանուր Փրկութեան յանձնախումբի մէկ նստին մէջ անոր ըսելով . « Յիշեցէք Թէմիսթօփիսի և Արիստիդէսի կրիւնները , մէկուն յամառութիւնը մերժելու՝ միւսին առաջարկը , և իրենց հալոյնիքին կրկ առած վստահեցին : Յիշեցէք Արիստիդէսի վնասանքները երբ անիկա , իրենց երկուքին պատճառած չարքնքներէն խորապէս յուզուած , վնասանքներն ունեցած գոչելու , ո՛ր Աթենացիներ , մինչև որ Թէմիսթօփիդէս և զիս Պարտիքի մէջ չնեաւք , հանդիստ և երջանիկ չալիսի կրնաք ըլլալ : Թող ուրեմն , Ժողովին երկու կողմերուն պատերը Արիստիդէսի խօսքերը կրկնեն և ինչ կամաւորաբար աքսորեն ինքզինքնին հաստատութեամբ , Արդ օրէն սկսեալ անհամաձայնութիւնը պիտի վերնայ . մոզովին մէջ իսկը ունեցող

մարդիկ պիտի դանուին միշտ հասարակաց դատը փրկելու համար, և հայրենիքը պիտի օրհնէ, իրենց վեհանձն խնցիվձիտին ի տես, այդ մարդիկը, որոնք ինքզինքնին կորստեան կը մատնեն հայրենիքը փրկելու համար:»

Այս վեհանձն զաղափարին ի լուր, Յանձնախումբի բոլոր անդամները կը յուզուին: Տանդօն, որ այս պարագային առաջին զոհուողը պիտի ըլլար, ոտքի կ'ելլէ և աչքերը արցունքով լեցուած կ'ըսէ Կատային, «իրաւունք ունիք: Քոնփանսիօն կ'երթամ այս զաղափարը թելադրելու համար և ես ինքս ամենէն առաջ Պօրտօ պիտի աքսորեմ ինքզինքս»:»

Այս ազնիւ ծրագրով կը բաժնուին, երկու կուսակցութեանց պետերուն հաղորդելու համար զայն. մասնաւորաբար Ռօպէսթիէօի կը զխմեն, որուն գործին չէր զար այդ օրինակ զոհողութիւն մը, և որ կը պատասխանէ թէ ատիկա ծուղակ մըն է, Մօնդանի համար լարուած անոր ամենէն արի պաշտպանները հեռացնելու համար: Հետեւ արար, կը մնար միայն որ ժիրօնտէնները կամաւորաբար ինքզինքնին աքսորէին: Յանուն յանձնախումբին Պատէր պաշտօն ստանձնեց մէկ կողմին առաջարկելու զոհողութիւն մը զոր միւսները կատարելու վեհանձնութիւնը ցոյց չէին տար: Հետեւ արար Պատէր խմբագրեց օրինադիմ մը, յսան երկուներուն ինչպէս նաեւ Տասներկուներու Յանձնաժողովի անդամներուն առաջարկելու համար որ կամաւորաբար հրաժարին իրենց պաշտօններէն:

Եւ առկալն, անցին, Էվէշէի մէջ կը կազմուէր յեղափոխութեան յատուկագիծը, ձեռամբ Վարդէի, Կոսմանի, Տապարնի և բոլոր այն մարդոց, որոնք Յոնփար 21էն ի վեր չարունակ զրդուութիւն հանած էին: Անոնք որոշեցին Քոնփանսիօնը պաշարել զինեալ ուժով և երեսփոխանները արգիլափակել, մինչեւ

որ պահանջուած վճիռը արձակէ: Այս նպատակը իրագործելու համար Բարիզ պիտի բերէին Վանտէ երթալիք վաշտերը: Բալէ Նասիօնալը այս անձնուէր մարդոցմով պաշարելով և Մայիս 31ին ման, բանակին մնացեալ մասը հնազանդ և ազէտ պահելով զիրաւ պիտի կարենային յաղթել Քոնփանսիօնի ընդդիմութեան: Դարձեալ Հանրիօյի պաշտօն տրուեցաւ Բալէ Նասիօնալը չրջապատող բանակին հրամանատարն ըլլալ:

Յունիս 2 կիրակի որ այս յատակագիծը պիտի դործադրէին, բայց չարախ գիշերուընէ ուղեցին զխնայ թէ վերջին փորձ մը կար ընելիք: Այն զիշերը թմբուկ և ահազանգ հնչեցնել տուին և Հանրային Փրկութեան յանձնախումբը փութաց Քոնփանսիօնը նիստի հրաւիրել: Այդ պահուն, ժիրօնտէնները, վերջին անգամ ըլլալով գումարուած, կը ճաշէին և կը խորհէին թէ ինչ պիտի ընեն, կը հասկնային որ այս անգամ ալիս իրենց անձին զէմ վտանգ մը կայ, ոմանք խորհուրդ կուտային հաստատ կենալ պատմէչին վրայ և հոն մեռնիլ: Բէլգիօն, Պիլլօ և Փանսօնէ այս զփուար և վեհ որոշման յանգած էին: Պարպատու, առանց հետեւանքներուն վրայ խորհելու, և իր հերոսական հօգիին ներհնչումներուն միայն անտալով, կ'ուզէր երթալ իր թշնամիներուն դէմ ճակատիլ: Իսկ ուրիշներ, ինչպէս Լուվէ, կ'առաջարկէին անմիջապէս լքել Քոնփանսիօնը ուր բնակիք բան մը չունէին ալիս, և ուր Մօնդաներն ու օթեակները վճռած էին իրենց ձայնը խեղդել հաշտ ջներով: Այսպէս խորհողները կ'ուզէին իրենց զատուտները քաշուիլ, արդէն պատրաստ եղող ապստամբութիւնը զրգուել, և զօրաւոր զարձած Բարիզ զալ ու վրէժ լուծել օրէնքն ու ազգային ներկայացուցչութիւնը բանակիս քննողներէն:

Յանկարծ, ահազանգին և ընդհանուր թմբկահարութեան ազդու կը հար-

կազմակերպելու և կոչնակաճանաչողական և հեռանալու և որոշում մի տալու առաջ ապրտատան մի գնատուել անոնք գաղին իրենցմէ մէկուն տունը որ միւսներէն նուազ վաճառուած էր և քառանկրկու-տերու նշանատուր ցանկին մէջ չկար ա-նունը՝ Մէլլանի տունը :

Քոնվանտիօնը ժողով գումարած էր ահազանգին ի լուր ։ չառ քիչեր կային ։ աջակողմը ամբողջութեամբ բացակայ էր , միայն Լանժուինէ , բոլոր վաճառ-ները ռոնակովս ընկողվ գացրծ էր Քոն-վանտիօն , կազմուած գաւաղրութիւնը երեսն հանկու ։ Բաւական ազմկալից և կարծ նիստէ մը ետք Քոնվանտիօնը պատտախանից էլվէչէի բողոքարկունե-րուն թէ նկատելով որ քառանկրկունե-րուն վրայ տեղեկագիր մը պատրաստել ապրտ որոշում մը կար տրվէն , իրենք պէտք չէր որ զբաղէին համայնքին նոր պահանջներով ։ Ժողովը ցրուեցաւ ։ խոտնակ եղանակով մը , և գաւաղիր-ները յաջորդ առատուն յատաձեցելին ի-րենց յատակաղծին վերջնական գոր-ծադրութիւնը :

Ամբողջ գիշերը և յաջորդ առատուն , 1793 Յունիս 2 կիրակի որ , ահազանգը և թմբակահարութիւնը շարունակ հնչեց , վաճառքի թնթանթնը սրտաց և լոյսը ծագելուն պէս ամբողջ Բարիկի ժողո-վուրդը զինուեցաւ ։ մօտաւորապէս 80, 000 մարդիկ շարուեցան Քոնվանտիօնին շուրջը , թէեւ 75,000ը գործի չէին մաս-նակցեր , այլ զէն ի ձեռին կը դիտէին ։ Թնդանթնթնիզ զօրաց մէկ քանի անձ-նուէր վաչտեր Հանրիօյի հրամանատա-րութեան տակ շարուեցան Բալէ Նա-սիօնպի շուրջը , կազմու պատրաստ-կրակելու ։ Վանտէ երթալիք զինուոր-ներն ալ Բարիկ վերադարձուած էին , և զանոնք գրգռած էին , բսկով թէ գաւաղրութիւններ երեսն հանուած էին , որոնց պետերը Քոնվանտիօնի մէջ կը գտնուէին , և թէ պէտք էր զանոնք ձեռք անցրնել ։ Կր հաւատան թէ ա-

մէն մէկուն ալ 5 փրանքնոց մը տուին , որով զանոնք արամաղիր դարձուցին ամէն ինչ ընկուտ ։

Այսպէս ուրեմն , Քոնվանտիօնը որ հա-զիւ քանի մը փողոցի մարդոցմէ չըջա-պատուած էր , 80000 զինուորներէ պա-շարուած կը թուէր , և թէև իրական պաշարում մը չէր այս , բայց մեծ վը-տանգի մէջ էր , որովհետև յետին ծայ-րայեղութիւններ ընկու . կարող մարդիկ կային հոն ։ Բոլոր երեսփոխաններն ալ ժողովի եկած էին , հալածական երես-փոխանները , որոնք մեծ մօտամը Մէլլ-անի տունը անցուցած էին գիշերը , կ'ուզէին նոյնպէս ժողովի երթալ ։ Պի-զօ գինքը վար գնողներուն ձեռքէն ա-գատելու ճիգեր կ'ընէր , երթալ Քոնվան-տիօնին մէջ աւանդելու համար իր հո-գին ։ Սակայն և այնպէս յաջողեցան զայն աղ լսանէն արդիւիւտ , Պարպարու միայն կրցած ըլլալով խոստովիլ , Քոն-վանտիօն եկաւ այդ օրուան մէջ վսեմ քաջութիւն մը ի յայտ բերելու համար ։ Թեկաղրեցին միւսներուն իրենց ապա-տանարանին մէջ միտմին միտմին մեա-լու մինչև որ այդ սարսափիկ նիստին արդիւնքը խմացուէր ։

Քոնվանտիօնի նիստը կ'սկսի , և Լանժուինէ , որոշած ըլլալով մեծա-գոյն ջանքերը ընել աղգային ներկայա-ցուցչութիւնը յարգել տալու , Լանժուինէ որ չվարժար ո'չ օթեակներէն , ո'չ Մօնդանէն , ո'չ վերահաս վաճառքէն առաջինը կ'ըլլայ խօսք ուզող ։ Իր խն-դրանքին վրայ չառ բուռն տրտունջ-ներ կը բարձրանան ։

Եւս կուգամ , կ'ըսէ ձեզի դաւա-ցնելու այն միջոցներուն վրայ որոնք պիտի առաջարկ առնեն ձեզի սպառնա-ցող նոր շարժումներուն ։

— Անկցի' , անկցի , կը պօռան , կ'ուզէ քաղաքային պատերազմ յառաջ բերել ։

— Որքան առեւ որ ներքին ըլլայ , կ'ուեցնէ Լանժուինէ , հոս մեր ձայնը

յսելի ընել տալ, թող չպիտի տամ որ իմ անձին մէջ ժողովրդային ներկայացուցիչի հանդամանքը ստորնացնեն։ Մինչև հիմա, դուք բան մը չէք բռնած, ամէն բանի հանդուրժած էք. դուք նուիրուադործեցիք ամէն ինչ որ պահանջեցին ձեզմէ։ Ապստամբական ժողով մը կ'ըլլայ, անիկա ըմբոստութիւնը պատրաստելու պաշտօնով յանձնախումբ մը, և առժամեայ հրամանատար մը կը կարգէ ազատամարները վարելու համար և դուք կը հանդուրժէք այդ բոլորին, այդ ժողովին, այդ յանձնախումբին, այդ հրամանատարին։»

Անոցի ձայներ ամէն վայրկեան կ'ընդհատեն Լանժուինէի խօսքերը. վերջապէս իր ներշնչած բարկութիւնը այնպիսի աստիճանի մը կը հասնի որ չստ մը Մօնղանեաններ ստաբի կ'եղին, բեմ կը վազեն և հոնի վար առնել կ'ուզեն զինքը. Լանժուինէ կ'ընդդիմանայ և րեմին կը կառչի բոլոր ուժովը ժողովին մէջ անկարգութիւն կը տիրէ և օթեակներուն դռու մը բոլորովին սարսուխի կը դարձնեն տեսարանը, որուն նմանը դեռ տեսնուած չէր։ Եստիպա՛ր գլխարկը կը դնէ և կը յաջողի ձախը լսելի ընել։ Այս տեսարանը որ կը պարզուի հըսէ անիկա, չստ ցատախի է և Ազատութիւնը պիտի կորսուի եթէ այսպէս վարուիք. զՁեզ ի կարգ կը հրաւիրեմ, զձեզ որ այս բեմին վրայ խոյացաք։» Քիչ մը հանգարտութիւն կը տիրէ և Լանժուինէ որ չէր քաշուեր երեսակայական առաջարկներէն, երբ անոնք կորովի էին, կը պահանջէ որ Քարիֆի յեղափոխական իշխանութիւնները բեկանուին, այսինքն անոնք որ զինութաւի են, յարձակին անոնց դէմ, որ զէնքի ներքեւ են։ Հազիւ թէ վերջացուցած էր, երբ համայնքին բաղադրականները նորէն կը ներկայանան։ Անոնց յեղուս ամէն ժամանակ, առկա կարուկ և կորովի է և Քարիֆի յապարակները ըստ իրենց զենքերը ստորացին չորս օրէ

ի վեր։ Չորս օրէ ի վեր իրենց ներկայացուցիչներէն կը պահանջեն անարգօրէն բռնաբարութիւն իրենց իրաւունքները, և չորս օրէ ի վեր իրենց ներկայացուցիչները կը ծաղրեն զիրենք իրենց հանդարտաբնամբը և անգործաբնամբը... պետք է որ դատարարները ստամանայ կերպով ձերարկաւորեն, պետք է որ անմիապէս փրկեն ժողովարդը, սպառէ ո՛ր անիկա ինքզինքը պիտի փրկէ։ Հազիւ թէ քաղաքակրէները խօսած էին, երբ Պիլեօ-Վարէն և Դալիէն այդ բաղադրին տեղեկագիրը կ'ուզեն, անմիջապէս և տեղին վրայ։ Մեծ թիւով ձայներ ալ օրակարգը կը պահանջեն։ Վերջապէս, ժխտին մէջ, ժողովը վստահէ իստեղալուում կը կանգնի և օրակարգը կը քուէարկէ այն իմաստով որ տեղեկագիր մը հրամայուած է պատրաստել երեք օրէն Հանրային Փրկութեան Կանձնախումբին։ Այս որոշման վրայ բողոքարկուները դուրս կ'եղին ազադակներ արձակելով, սպառնալիքներ ընելով և ծածուկ պահուած զէնքեր ցուցնելով։ Սթեաններուն բոլոր մարդիկը կը քաշուին, կարծես թէ երթալ ծրագիր մը դործադրելու համար և միայն կիններ կը մնան։ Մեծ ազմուկ մը կը լսուի դուրսէն և ազադակներ կու գան ի գէն, ի գէն։

Այդ պահուն չստ մը երեսփոխաններ կուզեն զիտեղ տալ ժողովին որ առած որոշումը անխոհմէ, թէ պէտք է վերջացնել վստեղութեամբ տագնապ մը, պահանջուածը տալով և առժամեայ ձերարկալիման ենթարկելով ամբաստանուած քառանկրիտ երեսփոխանները։ «Ամենքս ալ, ամենքս ալ բանտ պիտի երթանք», կը ցոյլ երեսփոխան մը։ Այն ատեն Քամպոն կը ծանուցանէ, որ կէս ժամու մէջ Հանրային Փրկութեան Կանձնախումբը իր տեղեկագիրը պիտի պատրաստէ։ Անիկա երեք օրու մէջ պիտի պատրաստուէր, բայց հեղաշեւտ առկա ստիպողական վստեղութեամբ, հարկադրած էր Կանձնախումբը անապարհելու։ Իրաւով Պարէր կը ներկայանայ բեմ։

ՀԱՂԱՅՈՒԹ ԲԱՆՏԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՍԱՆՔԻՈՎ ԵՂԱՆԻ ԿՈՒՆԵՐ

«Յանձնախոս մեր, կ'ըսէ, ժամանակ չունեցաւ ու եւ զէպր լուսարանեալ, ու եւ վկայ լսելոյ, լայն, նկատի առնելով Քննախնայի քաղաքական և քարոյական վիճակը, կը կարծէ թէ նշանակաւ առ երևոյթութենէն կամաւոր հրաժարու մը չառ լաւ ազգեցութիւն յատաճ պիտի բերէ, և հանրապետութիւնը պիտի վերկէ չարարատակ տաղանդէ մը որուն հետեւանքը նախատեսել տեսելի է:»

Հապի թէ խոսքը վերջացուցած էր երբ Իգնար ամենէն առաջ բեմ կ'ելլէ և կ'ըսէ թէ այն վայրկեանէն, որ հակադէպի գրութի մարդ մը և հայրենիք մը, երբէք չպիտի վարանի և ոչ միայն կը հրաժարի իր պաշտօններէն ալ և կ'անքէն, եթէ հարկ է: Լանթընա կը հետեւի Իգնարի օրինակին և իր պաշ-

տօններէն կը հրաժարի: Պոչէ իր հրաժարականը և կ'անքը կ'ընծայէ հանրապետութեան: Լանթընա, որ չէր կարծեր թէ պէտք է տելի տալ, բեմ կ'ելլայ և կ'ըսէ. «Կը կարծեմ որ մինչև այս պահուստ քաղաքը կորով ցոյց տուած եմ և ինչով չէք սպասեր ոչ կախակալում և ոչ ալ հրաժարական: . . . Այս քաղաքին վրայ ազադակներ կը պայթին մօլոթին մէջ: Ինքնախոսա՛ն նայումք մը կը պարտադրեն անիկա անոնց վրայ որ զինքը կ'ընդհատեն: «Ջոնաթանը կը գոչէ, որ ժամանակաւ զո՛ւ մը կը տանէր խորանին վրայ, զայն կը զարդարէր ծաղիկներով և ժանեակներով և չէր նախատեսեր զայն: . . . Իշխանութեան զոհողութիւնը կը պահանջուի, բայց զոհողութիւնները պէտք է ազատ բլլան և մենք

ազատ չենք: Այն կարելի ոչ հասկե-
ղուրս ելլել, ոչ պատուհաններուն մո-
տենալ, բնականօթները ուղղուած են
մեր վրայ, կարելի չէ ու եւ իրզ յայտ-
նել, և կը լռեմ:» Պարպառու լան-
ժուինէի կը յաջորդէ և նոյնքան քա-
ջութեամբ կը մերժէ պահանջուած հը-
րաժարականը. «Եթէ, կըսէ, Քօնվան-
սիօնը կը հրամայէ իմ հրաժարումս,
պիտի համակերպիմ. բայց ինչպէս կրը-
նամ իմ պաշտօնէս հրաժարիլ, երբ բող-
մաթիւ դաւառներէ ինծի կը զրկն և
կը վատահեցնեն որ յաւ զործածած եմ
իշխանութիւնս և զիս կը հրաւիրեն չա-
րունակել: Ես երկուսն ըրած եմ պաշ-
տօնիս զլուսը միտնիլ, և երկուսն պի-
տի պահեմ:» Տիւսո հրաժարականը կը
ներկայացնէ: «Ինչ, կը զոչէ Մատա,
յանցաւ որներու անձնութեան խնայ-
տի: Երբ պիտի տանք, Պէտք է մարտը
ըլլալ հայրենիքին զոհողութիւններ
կայացնելու համար, ինծի կ'իյնայ, ին-
ծի՝ ճշմարիտ մարտիրոսիս, զոհողութիւն
ընել. ուրիշն իմ կախակայումս կ'ըն-
ծայեմ քանի որ պիտի հրամայէիք ամ-
բաստանուած երեսփոխաններուն ձեռ-
բակալումը: Բայց կ'աւելցնէ Մատա,
ցանկը զէջ կազմուած է...»

Այդ միջոցին մեծ ազմուկ մը կը
լսուի սրահին դռներուն առաջ: Լաք-
րուս կը մանէ շատ զրդովուած և ա-
ղաղակներ արձակելով. ինքն իսկ կ'ը-
սէր թէ այլուս ազատ չէ, թէ ուղեց
սրահէն դուրս ելլել և չկրցաւ. թէ եւ
Մօնղանեաւ է, և քսաներկուներու
ձերբակալման կուսակից՝ Լաքրուս
գայրացած էր համայնքին կոնսնափար-
ձին զէմ որով երեսփոխանները կ'ար-
գելափակէր Քալէ-Նասիօնայի մէջ:

Համայնքին բողոքագրին մասին նը-
պաստաւոր որոշում տալը մերժուելէն ի
վեր, հրաման եղած էր բոլոր գահե-
րէն ո՛չ մէկ երեսփոխան թողալ դուրս:
Շատեր ի դուր փորձած էին խուսա-
փիլ. Կորսա միայն յաջողած էր փախ-

իլ և դադեր էր հրաւիրել ժիրքնուէն-
էրը, որոնք Մէլլանի տունը մնացեր
էին, պահուածալու. ուր որ կրնային
և ժողովի չերթալու: Բոլոր այն երես-
փոխանները որ փորձեցին դուրս ելլել,
բռնի կերպով արգիլուեցան: Պատափ-
ա՛նկեալ դրան մը առջեւ կ'երթայ,
իրեն հետ շատ զէջ կը վարուին և ներս
կը մանէ ցոյց տալով իր պատաստած
հազուստները: Այս բանը տեսնելով ամ-
բողջ ժողովը կը գայրաճայ և նոյն իսկ
Մօնղաներն կ'ապշի: Այս արարքին հե-
ղեակները կ'ուղեն և երեսփոխան հրա-
մանադիր մը կ'արձակեն որով ամբաս-
տանեալներու աթոռը կը հրաւիրեն
զինուորական հրամանատարը:

Այն տան Պատէր խօսք տանելով և
ինքզինքը արտայայտելով իրեն համար
անսովոր կորովով մը, կ'ըսէ որ ժո-
ղովը ազատ չէ, թէ անիկա կը խոր-
հորդակցի գաղանի բռնաւորներու իշ-
խանութեան ներքեւ, թէ ապստամբա-
կան յանձնախումբին մէջ այնպիսի
մարդիկ կը զանուին զորս կարելի չէ
երաշխատորել, կասկածելի օտարական-
ներ, ինչպէս Սպանիացի Կիւսմանը և
ուրիշներ. թէ՛ ժողովարահին զրանը
առաջը հինգ ոսկինոց թղթադրամներ
կը բաշխեն Վանաէի յատկացուած վաշ-
տերուն, և թէ պէտք է ապահովուիլ
որ Քօնվանսիօնը յարգանք կը վայելէ
դեռ, թէ՛ ոչ: Հետեւաբար ժողովին
կ'առաջարկէ ամբողջութեամբ երթալ
զինուորական ուժին մէջ, ապահով ըլ-
լալու համար որ վախնալիք բան մը
չկայ և թէ իր իշխանութիւնը դեռ
կ'ընդունին: Այս առաջարկը, զոր ար-
դէն Կասա ըրած էր Մայիս 25ին, և
զոր Վերնիս կրկնած էր 31ին, անմիջա-
պէս ընդունուեցաւ: Հէրօ-Մէշէլ՝ զոր
կը զործածէին առջին զուարթ արիւնի-
բու մէջ, ժողովին գլուխը կը զրուի
իրը նախագահ ամբողջ աջակողմը
և Քիլներ սարքի կ'ըլլեն իրեն հետեւելու
համար, միայն Մօնղաներն իր տեղը կը

մնայ : Այն ատեն աջակողմին վերջին երեսփոխանները կը վերադառնան և զայն կը մեղադրեն որ մամուակից չէ ընդհանուր վաճառքին : Ասոր հակառակ օթևակները նշաններով կը հրապարակեն Մանդատները իրենց նստարաններուն վրայ մնալ , ինչպէս եթէ միմ վրասանդ մը իրենց սպառնար դուրսէն : Սակայն և այնպէս Մանդատները ամենալավ տեղի կուտան և ամբողջ Քոնվանսիօնը իր զուխը ունենալով Հէրօ-Սէչէլը կը ներկայանայ Բալէ-Նասիօնայի բակը : Պահակները ճամբայ կը բանան և կը ձգեն որ ժողովը անցնի անիկա կ'երթայ մինչև թնդանօթածիդներու դէմը , որոնց դուխը կը գտնուէր Հանրիօ : Նախագահը անոր նշան կ'ընէ ժողովին համար ճամբայ բանալ : «Դուք դուրս չպիտի ելլէք , կ'ըսէ անոր Հանրիօ , մինչև որ քսան երկուները չյանձնէք : »

— Սա ըմբոսար բռնեցէք , կ'ըսէ նախագահը զինուորներուն :

Այն ատեն Հանրիօ իր ձին ետ մղելով և թնդանօթածիդներուն ուղղուելով :

— Թնդանօթածիդներ , ձեր տեղերը անցէք , կը գոչէ :

Անմիջապէս մէկը ուժգնօրէն կը բռնէ Հէրօ-Սէչէլը թուէն և զայն ուրիշ կողմ կը տանի : Պարտէզ կ'երթան նոյն փորձը վերապիւն ընելու : Քանի մը խուժուր կը գոչեն , կեցցե՛ ազգը , ուրիշներ կեցցե՛ Քոնվանսիօն , կեցցե՛ Մատա , անկցի՛ աշակերտ , Պարտէզէն դուրս վաշտեր , ուրիշ կերպ տրամադրուած նշան կ'ընէին երեսփոխաններուն երթալ իրենց միանալու : Քոնվանսիօնը հոն երթալու համար կը յոտաջանայ զէպի չարժական կամօրժը , բայց հոն կը գտնէ ուրիշ վաշտ մը որ պարտէզին ելքը կ'արդիւնէ : Այդ պահուն Մատա չրջապատուած քանի մը սպարներէ , որոնք կեցցէ Մատա կը գոչէին , կը մօտիկնայ նախագահին և անոր կ'ըսէ . «Կ'ազդա-

րարեմ այն երեսփոխաններուն որոնք իրենց պաշտօնը լքած էին վերադառնալ : » Արդարեւ , ժողովը , որուն կրած նախապիւնը կ'երկարածուէր քանի այս փորձերը կը կրկնուէին , ժողովասրահ կը մանէ և իւրաքանչիւր երեսփոխան իր տեղը կ'անցնի : Այն ատեն Քուլթօն բնակէլէ և «չատլաւ կը տեսէք որ , կ'ըսէ այնպիսի վստահութեամբ մը որ կը չփոթեցնէ ժողովը , ձեզի կը յարգէ և կը հնազանդի ժողովուրդը , կը տեսնէք որ ազատ էք և կրնաք քուէարկել այն խնդիրը որ ձեզի կը ներկայացուի , աճապարեցէք ուրիշ ժողովուրդեան իղձերը դռնադնելու : » Լըժանար կ'առաջարկէ քանակներու երեսնական վերցնել անոնք որ իրենց հրաժարականը տուին : Մատա կը պնդէ որ ցանկէն աւելին Լօդընսար , Տիւքօն և Տիւսսօն ու հոն աւելցնեն Ֆրէմօնը և վալուգէն : Այս առաջարկները կ'ընդունուին և կը պատրաստուին քուէարկելու : Բլէնը երկչոտելով կ'սկսէր ըսել թէ վերջապէս իրենց ասն մէջ բանաստիւծած երեսփոխանները այնքան մեղքնալիք չպիտի ըլլային և թէ պէտք էր վերջ մը դնել այս սոսկալի տեսարանին :

Աջակողմը անուանական քուէարկումը կը պահանջէ ամփոփելու համար կեդրոնի անդամներ , բայց իրենցմէ մէկը իր ընկերակիցներուն պարկեշտ միջոց մը ցոյց կուտայ այս դժուարին կացութենէն դուրս ելլու համար : Ինքը չի քուէարկեր , կ'ըսէ , որովհետեւ ազատ չէ : Իր օրինակին հետեւելով միւսները կը մերժեն քուէարկել : Այն ատեն Մանդաները առանձին , և քանի մը ուրիշ երեսփոխաններ համայնքին մասնաճամբ երեսփոխաններուն ձերբակալման հրամանագիրը կ'արձակեն :

Այս եղաւ Յունիս 2ի հաշակաւոր զէպըր , որ աւելի ծանօթ է Մայիս 3ի անունով : Ասիկա ազգային ներկայացուցչութեան զէմ ճշմարիտ Օգոստոս 40

մըն էր, որովհետև անգամ մը որ և բնութիւնները բաւարարուէին իրենց ստան մէջ, կը մնար միայն զանոնք կառավարող հանել, և ասիկա չառ զխրին էր: Հոս կը վերջանայ յեզափոխութեան զլիսաւոր թուական մը, որ պատրաստեց ամենէն տակալի եւ ամենէն մեծ դարաշրջան մը և որուն ամբողջութիւնը պէտք է յիշել, զայն ազէկ հասկընարու համար:

Օգոստոս 10 ին, յեզափոխութիւնը այլևս չկրնալով իր կատարները ծածկել, միասնաբար սղալաւին վրայ կը յարձակի, անտանելի երկիւղներէ ազատելու համար: Առաջին զազափարը որ կ'ունենան Լուդովիկոս Ժ.Պ. զահրնկէց ընկեր է: Միասնաբար զահրնկէցութեան հետք, իշխանութիւնը մնալով մոլորութեան զանազան իշխանութեանց ձեռքը, կը ծնի հարցը թէ ինչպէս պիտի գործածեն այդ իշխանութիւնը: Այն ատեն, այն պատկառմաները, որոնք արդէն երեւան եկած էին չափաւորութեան կոսակիցներուն և անազաւորներուն մը կոսակիցներուն միջև, կը սլայթին անխնայ կերպով: Համայնքային իշխանութիւնը որ կազմուած է բոլոր խանդավառ մարդոցմէ, կը յարձակի Օրէնդարի ժողովին վրայ, զայն կը նախատէ և ահագանցով կը սպառնայ: Այդ սպառն զինակիցներու բանակը, հրահրուած Օգոստոս 10 էն, կը փոխուի յառաջանալ, փախչելու, հետդհուէ ատկի բռն վարմունքի անգի կուտայ, չափաւորութիւնը մոռցնել կուտայ և կիրքերը կը մղէ ամենէն բռն ծաղաղիկութեանց: Լոսի, Վէրսէն թշնամիին ձեռքը կ'իյնան: Տեսնելով որ Պրինսիփը կը մտնուի, իրեն զեկոյցներուն մէջ ազդարարած անգլիութիւնները կը կանխեն, և արհաւիրքով կը հարստանան իր ծածուկ կոսակիցները: Անպահմանքի ատակի օրերով, ճուտով կը փրկուին Տիւմուրիէի գեղեցիկ պարիսնին պատճառով: Անպահմանքը

մեղադրանքներու տաժանելի նիւթ մը կը դառնայ, չափաւորականները կը դաւրանան, բռն և եղոյները կ'ուզեն որ իրեն աշխարհի չարիքներու վրայ, որոնք կ'ըսեն թէ անխոստակելի և անդարձանելի են: Անգլի թշնամաւորութիւններ անձնական ատկութիւններ կ'աւելցնեն կարծիքի ատկութեանց վրայ: Այդ միջոցին կը հասնի Լուդովիկոս Ժ.Պ. ի լազը որ որոշելու վայրկեանը: Բռնութեան կոսակիցները կը յաղթանակեն և թագաւորը զոհելով յեզափոխութիւնը վերջնականապէս կը խզուի թագաւորութեան և բոլոր զահրուն հետ:

Զինակից բանակները անգամ մըն ալ հրահրուած Յունար 24 էն, ինչպէս արդէն եղած էր Օգոստոս 10 էն, նորէն գեղ պարտութեանց կ'ենթարկեն: Տիւմուրիէ, իր յառաջադասման մէջ կատարած բլայով, կը զայրանայ ժաքօպէններուն դէմ, որոնք կը վերադրէ իր պարտութիւնները, այն ատեն չափաւորութեան կողմը կ'անցնի, և զայն կատարի և ենթարկէ անոր ի սպաս գործածելով իր սուրը և օտարները և վերջապէս կը յաղթահարուի յեզափոխութեան, հանրապետութիւնը չառ մեծ փառնդի մէջ դնելէ հետք: Այս նոյն միջոցին, Վանտէ ուրի կ'ելլէ, նահանգները, ամենքն ալ չափաւորական, սպանալի կը դառնան, երբէք փախչելու ատկի մեծ չէր եղած յեզափոխութեան համար: Անյաջողութիւններ, զառաճանութիւններ, ժաքօպէններուն պատրուակներ կը հայկապէս չափաւոր հանրապետականները զրպարաեղու և զատական և գործադիր բռնապետութիւն մը պահանջելու: Կ'առաջարկեն յեզափոխական ատեանի և Հանրային Փրկութեան Բանձնախումբի փորձ մը: Բռն վրձարանութիւններ ալս նիւթին վրայ: Մարտ 10 ին ժաքօպէնները կը փորձեն հարստանել ժիւրստաններու պետերը: Բայց իրենց փորձը չառ կանխահաւ ըլլալով

չի յաջողիր: Այն տունն աւելի լաւ կը պատրաստուէին բողոքադիրներ կը գըր-դուն , մասնաճիւղերը կ'ապստամբեցնեն և օրինական ձեւով կ'ըմբոստանան: Ժիրօնտէնները կը դիմադրեն յանձնա-ժողով մը հաստատելով որ պաշտօն պի-տի ունենար հետապնդելու իրենց թըշ-նամիններուն դաւադրութիւնները: այդ յանձնաժողովը ժաքօպէններու գէմ կը գործէ, զանոնք կ'ըմբոստացնէ և կը փճանայ փոթորիկի մը մէջ: Կրկին հա-տատուելով հետեւեալ օրը, նորէն կը կորսուի Մայիս 31ի ահուկի փոթորիկին մէջ: Վերջապէս Յունիս 2ին անոր ան-դամները և այն երեսփոխանները զորս պարտ էր պաշտպանել, կը խլուին ադ-դային ներկայացուցչութեան ծոցէն և և Լուդովիկոս ԺԶի պէս, իրենց վիճա-կին մասին որոշում առնելը կը յետա-ձգուի այնպիսի ժամանակամիջոցի մը երբ ուժգնութիւնը բաւարար ըլլայ զա-նոնք կասափնատ տանելու համար:

Այս է ուրիշն այն ժամանակամիջո-ցը ուրկէ անցանք Օգոստ. 10էն մինչև Մայիս 31: Հնազանդ տնօր վտանգը, միշտ աւելի ուժգին, աւելի թունաւոր դարձուց վիճարանութիւնը, և Ժիրօն-տի վնասանքն երեսփոխանները, Սեպ-տեմբերի վրէժը լուծել և Յունվար 24ը յեղափոխական ատենը և Հանրային Փրկութեան յանձնաժողովը արդիւի ու-ղեկուն համար կը մեռնին: Այեւս տ-

մէն օրինաւորութիւն պարտուած լլլալով, ամէն պահանջում խղիւղած՝ Ժիրօնտէններու անկումովը և վտանգը ամէն ժամանակէ աւելի ահուկի դա-նալով նոյն իսկ այն ապստամբութեան կողմէ որ պիտի ջանայ Ժիրօնտէննե-րուն վրէժը լուծել, բուռն միջոցները պիտի դորձածուին անարգել, և առանց չափի, ու յեղափոխական ատենի և Հանրային Փրկութեան յանձնաժողովի սարսափելի բռնաւորութիւնը պիտի լը-րանայ: Հոսկէ կը սկսին հարիւր անգամ աւելի մեծ և ահուկի տեսարաններ քան բոլոր անոնք որ զայրոյթ պատճառեցին Ժիրօնտէններուն: Իրենց պատմութիւնը վերջացած է. հոն այլ ևս աւելցնելիք մէկ բան կայ. իրենց հերոսական մահ-ուան պատմութիւնը: Իրենց ընդդիմու-թիւնը վտանգաւոր եղած էր, իրենց զայրոյթը անքաղաքալիտական. անոնք վտանգի ենթարկեցին յեղափոխութիւնը, ազատութիւնը և Ժրտնսան. անոնք նոյնիսկ վտանգի ենթարկեցին չափա-ւորութիւնը զայն նեղսրտութեամբ պաշտպանելով և մեռնելով իրենց ան-կումին մէջ քաջեցին տարին ամէն ինչ որ կար չատ վնասանք և չատ լուսա-ւորում: Պրանսայի մէջ: Սուկայն և այնպէս, ով չպիտի ուզէր իրենց սը-խանները գործել: Արդարեւ կարելի է թոյլ տալ առանց ընդդիմութեան և զայրոյթի որ արիւնը հոսի:

ՎԵՐՋ ՏԱՄՆԵԻՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳԻՆ)

ՏԱՍՆ ԵՒ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

1793 ի ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ (*)

Մայիս 31 էն հաք ժաղաղեններուն ծրագիրները . — Արարտաճ ժիրօնտէները կ'երթան գաւառները , գանուք Քօնփանսիօնի դէմ ոտքի նսնելու նամար . — Ապրատունք գաւառներուն դէմ Քօնփանսիօնի դրամանագիրները . — Պրդականիւյ եւ Նորմանտիայ մէջ յեղափոխական ժողովներ եւ բանակներ . — Հանրապետութեան սպառնացող ներքին եւ արտաքին վտանգները . — Քօնփանսիօնի վարչական աշխատութիւնները . — 1793 ի Սաւանապրոտիւն . — Դաւնակից ապստամբներու եւ Վանտեականներու պարտութիւնը . — Մառտ կը սպաննուի Շարքօր Քօրտէյի ձեռամբ . սպանեալին բաղման ստրիւ կ'ստի պատիւները Շարքօր Քօրտէյի դատաւարութիւնը եւ գլխատուելը :

Յունիս 2 ին արուած հրամանագիրը՝ ընդդէմ աջակողմեան 22 երեսփոխաններուն եւ Տաններկուներու Յանձնաժողովին, կը արամադրէր որ անոնք իրենց ստաներան մէջ բանաստեղծած մնան, ոտարկաններու հսկողութեան տակ: Ումանք կամաւ հնազանդեցան այս հրամանագրին, օրէնքին հպատակած ըլլալու համար եւ յատաճ լերելու համար զատաւարութիւն մը, որով իրենց անմեղութիւնը ապացուցուէր. ժամածնէ եւ Վալապէ կընալին փախչել, բայց իրենց պաշտօնակից՝ Կուտտէի, Բէդլիօնի, Վէրնիօյի եւնի հետ բանաստեղծած մնացին: Ուրիշներ ալ, ինքզինքնին հարկադրուած չը զգալով հնազանդելու, բոնի կերպով խլուած օրէնքի մը, Բարիզէն

հետացան կամ պահու ըտեցան հոն, փախչելու առիթի մը սպասելով: Իրենց մըտադրութիւնն էր զաւանդելը երկրաւ եւ զանոնք ապստամբեցնել մայրաքաղաքին դէմ:

Յունիս 2ի հրամանագրէն հաք սղաշտօնանկ հղած երկու նախարարները՝ Լըպրէօն եւ Քլաւիէն անմիջապէս ձերբակալման հրամանագիր ստացան Համայնքային խցիւանութեան կողմէ: Լըպրէօն յաջողեցաւ փախչել. միեւնոյն կերպով վարուեցան Ռօլանի դէմ, որ Յունվար 21էն ի վեր հրամարտած ըլլալով ի զուր կը խնդրէր որ իր հաշիւները նային: Ռօլան ալ փախաւ եւ պահու բռնեցաւ Ռուան. իր կինը, նոյնպէս հետապնդու եցաւ թէեւ, բայց նախ իր ամուսնոյն փախուստը զիւրացնելու միտքն աշխատեցաւ. յետոյ, իր սղջիկը վստահելի բարեկամի մը յանձնելով, վստահ անտարբերութեամբ մը զնաց իր մասնաճիւղի յանձնախում մբին եւ Մայիս 31ին պարտեալներու խումրի մը հետ բանտ նետուեցաւ:

* Այս եւ յաջորդ գրութիւններէ մէկ քառնիկ նամատուած ենք, բնագրին մանրամասնութիւնները Հայ բնագրիցողներու նամար աւելականքնէ զարկ եկատելով:

ժաքօպէսներուն ու բախումներն չափ ու սահման չունէր. ժողովուրդին կորուրդը և վարմունքը կը զովաբանէին: Ինչպէս սովորաբար կ'ըլլար բոլոր մեծ գէպքերէն յետոյ, համաձայնեցան թէ ինչ կերպով պիտի ներկայացնեն վերջին ըմբոստութիւնը. «ժողովուրդը, բոստ Ռօպէսթին», իր վարմունքովը իրար խառնեց բոլոր զրպարախօսները. 80000 մարդ իկ մօտ մէկ շաբաթ ոտքի ելած էին, բայց ո՛չ մէկուն ինչքը զրաւուեցաւ, ոչ իսկ կաթիլ մը արիւն թափուեցաւ, և ապացուցուեցաւ թէ իրենց նպատակը խոտով թիւններէն օգտուաքաղկով թալան և սղաննութիւն կատարել չէր, ինչպէս բողոքներ եղած էին... այս ապստամբութիւնը բոլորովին յարայական և ժողովրդական եղաւ:»

Այս մեկնութիւնը ծափահարութիւններով բնորոշեցին ժաքօպէսները և ամէն տեղ կը կրկնէին զայն. շատ շանցած, Մաուպէն հաշիւ պահանջեցին իր ըսած մէկ խօսքին համար. Մաուա կրկնած էր այդ խօսքը թէ մեզի պետ մը պետք է: Բայց Մաուայի սուսած բացատրութիւնը զիրենք գոհ թողուց, որովհետեւ անոնք այդ պահանջքը բնելով արդէն գոհ էին որ հանրապետական սկզբունքներու համար իրենց բրածախնդրութիւնը ապացուցին: Տանդօնի թուլութեան մասին ալ զիտողութիւն բնողներ եղան. ի բացակայութեան Տանդօնի, իր Քամիլ Տէմուլէն բարեկամը պաշտպանեց զինքը, և չուսով վերջ տուին հարցաքննութեան, ի յարգանս մարդու մը, որ այնքան կարեւոր զիրք մը ունէր, շոտ վախճել ինչդիրներ չյարուցանելու համար, որովհետեւ, յաղթական կուսակցութեան մէջ ամէն ոք չէր գնահատեր այս ժողովրդային ապստամբութիւնը:

ժաքօպէսները ու գեցին անմիջապէս օգտուիլ ձեռք բերած յեղափոխութենէն և միաձայնութեամբ սա որո-

շուէները տուին. վերակազմել մասնա-ժողովները, ուր մտած էին աջակողմեան բոլոր կուսակցութիւնները, անոնցմով ձեռք անցնել կատարութեան գեղը, նախարարները փոխել, թղթակցութեանց վրայ հակել, վտանգաւոր գրութիւնները նամակատանց մէջ զրտել, զատուները միայն օգտակար հրատարակութիւններ զրկել (որովհետեւ, կ'ըսէր Ռօպէսթին, անտարուկոյս մամոյ տպատութիւնը կատարեալ պէտք է ըլլայ, բայց պէտք է ծառայէ տպատութեան ի վնաս), անմիջապէս կազմել յեղափոխական բանակը, որուն հաստատումը հրամանագրուած էր և որուն զործակցութիւնը անհրաժեշտ էր Քոնվանսիօնի որոշումները զործակել տալու համար, հարուստներէն մէկ միլիառ ֆրանքի բոնի փոխատութիւնը կատարել: Վերջապէս, որոշեցին ութը օրուան մէջ խմբագրել հանրապետական սահմանադրութիւն մը, ապացուցանելով թէ Ժիրօնաւններուն բնող խմբութիւնը նպատակ ունէր միայն արդիւնայի մեծ զործին կատարումը, Ֆրանսային տալով միութեան զաշխոյ մը, որուն շուրջ կարենար հաւաքուիլ ամբողջ ազգը. ա՛յս էր ժաքօպէսներուն, Քորտըլիներուն, մասնաձիգերուն և քաղաքապետարանի միահամուռ բազմանքը:

Քոնվանսիօնը, այս անդ խմբագրելի բազմանքին հնազանդելով վաւերացուց բոլոր այն առաջարկները, և մասնաւորաբար Քոնսոսէի ծրագրած սահմանադրական օրէնքը չեղեալ համարեց: Այլևս, Մայիս 31էն ի վեր նիստերը շատ հանդարտ տեղի կ'ունենային և բոլոր որոշումները կը արուէին առանց վիճարանութեան. ամակողմուր և կողքոնին մէկ մասը չէր քուէարկել, ի նշան բողոքի: Մաուա կարծեց թէ պարտական է ինքն ալ հրաժարիլ երեսփոխանութենէ, մինչև որ իր հակառակորդ Ժիրօնաւնները ղապուէին, անիկա պո-

հացատ. իր թերթովը լուսարանելու Քոն-վանախոնը :

Առաջին անգամ լուս.թ.խնը խզեցին Տուրև և Ֆոնֆրէտ Պօրտոցին , որոնք զխոտով թխն բրին որ ապստամբական յանձնաժողովը իր նիստերը կը շարունակէ իշխէի մէջ և ծրարները նախակատան մէջ բռնելով , զանոնք կը բանայ , և բաց վիճակի մէջ ետ կը զրկէ իր կնիքովը . որուն վրայ գրուած էր Մայիս 31ի յեղափոխութիւն : Քոնվան-սիտը ակամջ չկախեց այս զխոտու-թեան , այն ատեն Ֆոնֆրէտ պահանջեց որ 3 օրուան մէջ պարտաւորուի տա-նելու յանձնախումբի անդամներուն ձերբակալման տեղեկագիրը : Այս պահանջը քիչ մը ազմուկ յառաջ բերաւ «Պէտք է , բայց Ֆոնֆրէտ , կարելի ե-զածին չափ շտաով ապացուցանել մեր պաշտօնակիցներուն անմեղութիւնը . եւ հոս կեցայ միայն այն նպատակով որ զանոնք պահապանուի , և ձեզի կը յայտարարեմ թէ Պօրտոցէն զինեալ բանակ մը կը յառաջանայ անոնց դէմ գործուած բռնութեանց համար վրէժխնդիր ըլլալու » :

Այս խօսքերուն վրայ գոտում զու-լում մը բարձրացաւ , Ֆոնֆրէտի պահանջքը մերմեցին և ժաքսպէնները բ-սին թէ տանը վերջին աղաղակներն են ձա-րիճի գործերուն : Բայց Ֆոնֆրէտի սպառ-նալիքը պարապ խօսք մը չէր , և զի միայն Պօրտոցիները , այլ գրեթէ բոլոր գաւառներու բնակիչները պատրաստ էին կուտելու Քոնվանախոնին դէմ . ար-դէն , Յունիս 2ին ալ առաջ , Մարտի-լիոյ և Լիօնի մէջ արիւնհահեղ կռիւներ տեղի ունեցած էին Համալսարանի իշ-խանութեան և մասնաճիւղերուն միջև : Գաղով Պօրտոցի , գործելու համար կ'ըս-տաւէր որ զատուի երեսփոխաններուն դէմ այնքան յաճախ կրկնուած ապա-նալիքները ի գործ գրուին : Մայիս 31ը և Յունիս 2ը աչիւս զայլոյթի բաժակը յորդել տուին . բերել բերան եղելու թիւն-

ները չափազանցուեցան , զրոյց ելաւ . թէ 32 երեսփոխաններ կուտելու ամ ևն , թէ կառավարութեան զանձը աւարի մատ-նուած է , թէ Բարիդի աւազակները իշ-խանութեան տէր դարձած են ու պիտի յանձնեն զայն կա'մ օտարներուն , կա'մ Մատալի և կամ Օրլէանի Դուքսին : Անոնք զինուելու վրայ էին , երբ փա-խըստական երեսփոխանները եկան ան-ձամբ պատմելու անցած դարձածը , և ա'յ աւելի հաստատութիւն տալ ամէն կողմէ պոթկացող շարժումներուն :

Հետզհետէ ուրիշ ձերբակալուած ե-րեսփոխաններ ալ փախան , և ոմանք Քոնվանախոնը թողուցին զատու երթա-լով ապստամբութիւնը զրոյսելու համար . ժանտոնէ , Վալադէ և Վէրնիս յամառու-ցան չփախիլ , բեկով թէ իրենցմէ ո-մանք պէտք էր գաւառներու եռանդը բորբոքեցնէին , իսկ մէկ մասն ալ պէտք էր իրր պատանդ մնար թշնամիին ձեռ-քը , որպէս զի զատավարութեամբ ա-պացուցուի իրենց բոլորին անմեղութիւ-նը , եթէ նոյնիսկ ատիկա ըլլայ իրենց կեանքին գնովը :

Յունիս 13ին , Էոս գաւառը հա-ւաքուեցաւ և ապստամբութեան ստու-ջին նշանը տուաւ . անիկա կ'ըսէր թէ Քոնվանախոն ապստամբին չի վայելիր , և բոլոր քաղաքացիներուն պարտակա-նութիւնն ըլլալով ալ ապստամբներ տալ անոր , կը հրամանագրէր որ 4000 հոգինոց բանակ մը զինուի և քալէ Բա-րիդի վրայ և բոլոր գրառի գաւառնե-րուն պատուիրակներ զրկուին , զանոնք ալ գործակցութեան հրաւիրելու համար : Պրըքանի բոլոր գաւառները , մասնա-ւորաբար 6 հար համաբրինակ որո-չումներ տրուին և պատգամաւ որներ զրկեցին Ռէն , այնտեղ հաստատելու համար Պրըքանի կեդրոնական իշխա-նութիւնը . իսկ Լուսա գետի հովիտին գաւառները առաջարկեցին ամէն մէկ գաւառէ երկու երեսփոխան տանելով Պարմի մէջ Քոնվանախոն մը գտմարել

ՇԱԼԻԷ

և երբայլ բնածին՝ բնեյ Բարիկի հա-
րըտահարոյ կամ հարտահարեալ Քոն-
վանսիօնք :

Պարտոյի մէջ ալ խանդավառութիւնը
չառա մեծ էր : տեղական բոլոր իշխանու-
թիւնները նստարակաց փրկութեան մո-
լորդայիկ Յաննաիստը : մը կազմկալ
յաշտարարեցին իւր Քոնվանսիօնք ալիս
ազատ չէ, և պէտք է ազատեալ գալիս
այս պատճառաւ որոշեցին զինեալ այլ

հաւաքել անմիջապէս : Թալուզ, խոր-
հրդարանական վաղեմի քաղաք, ուր
հին բէմիսի չառ կուսակիցներ ժիրօն-
ալէններուն հաս կը ծածկուէին, արդէն
1000 հազինոց բանակ մը հաւաքած էր
և յայտարարած էր իւր ալիս չի ճանչ-
նար Քոնվանսիօնք, Թուլուզցիք ազատ
արձակեցին լազմաթիւ բանտարկեալ-
ներ, իրր Մոնդանեաւ տախտան-
աւածներ բանտ նետեցին և յայտարարե-

ցին թէ պատրաստ են գինակցելու հասարակին զառաւանդներուն հետ :

Մարտիկա շանթաւարիչ բազմաթիւ մը խմբագրեց, իր ժողովրդային գաւառները դործունէութեան մէջ դրաւ, մարդասպաններուն դէմ դատաւարութեան ձեռնարկեց և 6000 հոգինոց բանակ մը մէջտեղ հանեց : Ապրտտմը գաւառներուն թիւը կը յանգէր 60—70ի : միայն Եօսի և Սէն գետի հովիտին գաւառները տակաւին կը գտնուէին Քօնփանիոնի հեղինակութեան տակ և Բարիզ պէտք էր որ թէ՛ ապտտմը գաւառներուն զխմբագրէր և թէ՛ Եւրոպայի հետ պատերազմը չարունակէր :

Բարիզի մէջ, գանապան կարծիքներ կալին այս վտանգին դէմ ձեռք տանուելիք միջոցներու մասին : Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին անդամները կը վախաքէին որ հաշտարար միջոցներ դործածուին : Բայ իրենց, պէտք էր ապացուցանել թէ Քօնփանիոնը ազատ է ու փոխանակ գաւառները զբոսաւորութեան օրէնքներով, լուսազոյն էր գտնուէր շա՛րի, անոնց ցոյց տալով քաղաքային պատերազմի մը վտանգները, ի ներկայութեան թշնամիին : Պատէր այս մտօք առաջարկեց որ յեղափոխական մարմինները, որոնք իրենց կատարած բազմաթիւ ձերբակալութիւններովը այնքան ահ ու տարտափ ախած էին, բովանդակ փրանսացի մէջ պէտք է որ ջնջուէին, և կամ կասկածելի օտարները հակելու իրենց նախնական նըպատակին մէջ սահմանափակուէին :

Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին առաջարկած այս ևս ուրիշ միջոցները յարմար կը նկատուէին գաւառները հանդարտեցնելու և վստահացնելու : գաւառները զրկուելիք 30 երեսփոխանները թէ՛ իրր պատանդ և թէ՛ իրր հաշտարար պիտի ծառայէին : Բայց Մօզանի կուսակցութիւնը բնաւ տրամադիր չէր բանակցութեան մասնելու ազգային հեղինակութեան անուանածը

հպարտութեամբ ի դործ գնելով, անկա հաշտարար բոլոր միջոցները ևս մրցեց, Ռոպէսիէն : Յանձնախումբին առաջարկը յետաձգել առաւ : Տանդօն այս վտանգաւոր վաշտակաւին անդամ մըն ալ իր ձայնը բարձրացնելով լիշեցաւ յեղափոխութեան անմասնաւոր տագնապները Սեպտեմբերէն մինչև Ապրիլ : Բայ իրեն, յեղափոխութիւնը յաղթահարած էր այս բոլոր վտանգներուն, անոնցմէ յաղթական գաւառ եղած էր, և այս վերջին տագնապէն ալ յաղթական պիտի ելլէր : « Քաղաքական մարմիններն ալ, գոչեց, մեծ բան մը արտադրելու տալն է որ, ֆիզիքական մարմիններուն նման կը լիտին վերահաս բնաճնման մը ապահովիքին տակ ըլլալ, բայց սրտաւ մը կը գտայ և իր չղարձակութեան բան մէջ է որ պիտի ծնունդ տան այն մեծ դործը, որ 24 միլիոն մարդոց երջանկութիւնը պիտի ապահովէ : »

Տանդօն կ'ուզէր որ Քօնփանիոնը 24 ժամ պաշտնաւորած առաջ բոլոր գաւառներուն՝ յետ կրկն մը ընելու, հակառակ պարտադրին, գտնուէր օրէնքի պաշտպանութեան գաւառ համարը : Տանդօնի հօգի ձայնը, որ մեծ վտանգներու միջոցին երբէք գտնուած չէր տանց քաղութիւն ներշնչելու, իր սովորական տղաւորութիւնը գործեց : Քօնփանիոնը, թէ ևս առաջարկուած միջոցները կէտ առ կէտ չընդունեց, բայց խիստ օրէնքներ հաւակեց, նախ ևս առաջ, յայտարարեց թէ Մայիս 31ին և Յունիս 2ին Բարիզի ժողովուրդը ապստամբելով, հայրենիքին արժանի դործ մը բրած էր, երկբորդ, որոչեց որ իրենց տաներուն մէջ բանաւորակելիք երեսփոխանները, որոնցմէ մէկ քանին փախած էին, փախաւորութեան բան մը, իրր սովորական բանատարկալ, երբորդ, որոչեց բոլոր երեսփոխաններուն կողմէ ազգել, և տանց պատնետութեան կամ տանց պաշտպան բացակայողները անմիջապէս պաշտօնանկ ընել և տեղեկներն ուրիշ մը գնել :

չորրորդ, գաւառական կամ քաղաքացական կառավարման իշխանութիւնք չպիտի կարենան տեղէ մը ուրիշ տեղ փոխադրուիլ, իրարու հետ չպիտի կրնան լիզլմակցիլ, և գաւառէ գաւառ գործակցութեան համար գրկուած պատուիրակները պէտք է անմիջապէս ձերբակալուին և հսկողութեան տակ Բարիկ գրկուին: Ասանցմէ զատ, Քոնվանտիօնը զանազան ձերբակալման հրամանագիրներ հանեց ապրտատարութիւն գրգռող երեւոյթանքներուն դէմ:

Այս հրամանագիրները, որոնք իրարու հակաէ արձակուեցան Յոսիոս ամսուան ընթացքին, վաղուցքին չատ մը գաւառներ, որոնք, քիչ վարժուած էին պայքարելու կեդրոնական իշխանութեան դէմ, անոնք, ահարկած և չուարած, որոշեցին սպասել այն օրինակին զոր իրենց պիտի տային զօրաւոր կամ կռիւին մէջ յառաջապահ գաւառները: Եւրամանտիան, այժմ անհելով հոն գացող երեւոյթանքներէն, ալ աւելի յառաջ տարաւ իր ապստամբական ձեռնարկները: Պրըզաններն ալ անոր միացաւ, և այդ կողմերու բոլոր նահանգները կազմեցին Եւրատանտաքեան այժմ ընդդիմադրու կեդրոնական մարմին մը, որ պահելով հանդերձ հանրապետութեան միութիւնը, հաւատարմութիւնը և անբաժանելիութիւնը, կ'երդնոր հալածել անդիպառականները և ապահովել զինու զօրութեամբ, անձերու և ինչքերու յարգանքը ու մագլաւորի գերիշխանութիւնը: Այնուհետև անոնք ընդհանուր հրամանատար մը անուանեցին իրենց բանակներուն, այս մարդը՝ Պէլլիքս Ուիլիամին, անմիջապէս կաշնագիր առաջաւորապետական նախարարէն, և պատասխանեց թէ հաշտութիւն գոյացնելու միակ միջոցը, Մայիս 31 էն ի վեր արտած բոլոր հրամանագիրները ջնջելն է և թէ, հակառակ պարագային, ինքը Բարիկ պիտի երթայ 60.000 Պրըզաններու և Նոսմաններու զլուխն անցած:

Պատկերազմական նախարարը հրաման ըրաւ. նաեւ որ Եւրամանտիոյ մէջ բանակած ազգային վիշապազօրքերը Բարիկ գաւառին, բայց ապստամբները թող չտուին գանձնք, որպէս զի եղբայրատուան պատերազմ չծաղի: Վիշապազօրքերը խոտադան Բարիկ չկրթալ, հաշտուեցան առ երեւոյթս, և պատկերազմական նախարարը հարկադրուեցաւ գանձնք թողալ որ հոն մնան: Ապստամբ գաւառներու բանակը հետզհետէ պաշար և ուղղմամբներ կը ստանար, չատ մը ծածուկ արքայականներ, որոնք ամէն կարգի խառնակութեանց մէջ կը նետուէին, և հանրապետականութեան դիմակ կ'առնէին, ապստամբ բանակին մէջ մտան յեղափոխութեան դէմ պայքարելու համար, զօրավար Ուիլիամին ալ ալ սքօղուած արքայական մըն էր: Քաջարի Պրըզանները ամէն օր գունդագունդ կը միանային բանակին, եթէ ով կէտնտի ավտոնքը անգլիական նաւատորմին դէմ պաշտպանելու պէտքը չըլլար, անոնք բոլորը մէկ եկած պիտի ըլլային:

Ահա այս էր կացութիւնը Եւրամանտիոյ և Պրըզանի մէջ, զրացի գաւառներուն մէջ քիչ մը գտնուողութիւն և վերադաշնութիւն կը տիրէր: Դաւով Պորտոյի, հոն ապստամբական շարժումը մշտապէս ու կորովի էր: Քոնվանտիօնի կողմէ հոն գրկուած Եւրատուիրակները չատ գէշ ընդունելութիւն մը գտան և հարցաքննութեան ենթարկուեցան, ու քննիչ մարմինը վճռեց ևս թէ Յոսիոս 2ին Քոնվանտիօնը բռնութեան տակ գործեց, պատուիրակները գաւառէն դուրս հանուեցան: Անոնք գացին ուրիշ գաւառներ և իրենց հաշտարար բնուորութեամբը յաջողեցան հանդարտեցնել մէկ քանին, բայց իսնային գաւառները՝ Պորտոյի նման տկանձ չկախեցին իրենց, այլ ընդհակառակը շարունակեցին զինու պրակտիկ պատրաստութիւնները, միայն Մարտիլիա, պահելով իր ապրտ-

տամբի զիրքը, 6000 զինուոր հանեց, որոնք պատրաստ էին անմիջապէս քաղեկ զէպ յառաջ. Լիօնի մէջ թէև ընդունած էին Քոնստանտինի պատուիրակը, բայց անոր ներկայութեանն իսկ ուխտած էին կռիւ մղել ակիջաւակաւներուն դէմ. Լիօն ալ զօրք ժողոված էր, զրամ կը հանգանակէր, և միւս գաւառներուն պէս նշանի մը կը սպասէր յառաջ ընթանալու համար:

Պրանսայի այս կայսութեան մէջ կուսակցութեանց ուղին յատկանշող պարագան այն է որ, երկու հակառակորդ կողմերն ալ միեւնոյն մեղադրանքը կ'ուղղէին իրարու և ինքզինքնուն մի և նոյն նպատակը կը վերադրէին: Բայց ամիկա տակաւին մէկ մասն էր մեր գծադղ հայրենիքին սպառնացող վտանգներուն. ներքին թշնամին վախ կ'աղղէր, որովհետև զուրմ ալ թշնամի մը զոյտութիւն ունէր. մինչ գաւառներէն փրանսական բանակներ կը քալէին Բարիլի վրայ, օտարազգի բանակներ ալ կրկին կը պաշարէին Պրանսան և զրկէին անխուսափելի նուաճում մը ընել կը սպառնային: Տիւ մուրիէի պարտութենէն ի վեր Պրանսացիք իրարու ետեւէ յաղթում էին: Այլ միջոցին ալ զինակից բանակը Քոնտէն պաշարելու վրայ էր, և Ֆրանս կառավարութեան մեծագոյն վստասիրութիւնը զայն ազատելու էր: Տանրիէս թէև քաջարի էր, բայց չէր վստահեր իր զինուորներուն վրայ, այսուհանդերձ անիկա ստիպու մեկնու. աեղի տարով, զինուորական զործպալթեանց ձեռնարկեց. քանի մը անգամ քաջարի կերպով յարձակել, ետ մղուել, ու կրկին պաշարելէ ետք, վերջապէս մահացու կերպով վիրաւորուեցաւ, իսկ իր բանակը հրաման ստացաւ նահանջել զէպ ի Ֆրանս, որուն վրայ յարձակեցաւ զինակից բանակը Մայիս 23 ին և քանի մը քաղաքներ պաշարելով սովի մատնեց Պրանսայի գանապան կէտերուն վրայ ալ սլաւերազմը աւելի կամ նուազ ուժգը-

նութեամբ մղուած էր, ու շատ տեղեր, ներքին պապական մեկնու. բերմամբ, Պրանսացիք պարտութեան մատնուած էին:

Բայց Պրանսացիներուն, Աւստրիացիներուն և Սպանիացիներուն զինակից բանակին յառաջ բերած ազնունքէն աւելի, Վանտէի արիւնտ ու կրակաւ վրձակն էր որ կը կորստէր Պրանսայի երակները: Մենք Վանտէականները ձգեցինք անակնկալ յաջողութիւններէ զինով վիճակի մը մէջ, ու տէրը զարձած Թուարսի. այնուհետև անոնք յառաջ մղեցին պատերազմը և շահեցան նորաւոր յաղթանակներ. իրենց հրամանատարը նուաճում գաւառներու բնակիչներուն ահաւոր պատիժներ տալ սպասեաց, և թէ հանրապետականներուն ու էւսկակցութիւնն ընծային. այս ընելէ ետք, Վանտէականները իրենց սովորութեան համաձայն վերադարձած էին իրենց աշխատութեան գաշտերը և Յուսիս Էին համար Տուէի չրջակաները իրարու մամաղրութիւն տուած էին: Այս պարագան պատճառ կ'աւելի որ թէ՛ Վերին և թէ՛ Ստորին Վանտէի մէջ քանի մը օր հանգարտութիւն արեւ և պատերազմ մը յետաձգուի Յուսիսի սկիզբին:

Միւս կողմէ, Քոնստանտինը գերդնական Ֆանքեր կ'ընէր զօրք հաւաքելու. Բարիլի մէջ և ամենուրեք իր ձեռք անցուցած թոյր մանր մուշր պաշտօնականներ, ծառաներ և երիտասարդներ կը զինէր, բայց անոնց համազգեստ, պաշար և զրամ հայթայթելու համար ոչինչ ունէր, և որովհետև բանակին մէկ մասը յաճախ զրկուած կ'ապրէր, ասկէ յառաջ կուգային զինուորական ազըտատմբութիւններ: Քոնստանտինը ճար մը խորհելու համար իրարու ետեւէ պաշտօնաւորներ կը զրկէր, որոնք զիրար կը հակառակէին և զօրավարներուն դէմ ալ կարգադրու թիւներ կ'ընէին. ասկէ յառաջ կուգար քառասուն վիճակ մը. զօրավար Պիրոնի հապանդող չկար. ա-

հիկա չէր համարձակեր իր զինուորները յառաջ քաշեցնել, վախճալով որ մի՛ գուցէ անոնք աւարի մատնեն իրենց անցած տեղերը: Ահա՛ այս է ճշգրիտ պատկերը՝ իրաց լիճակին, Վանաէի մէջ:

Զօրավար Պիրօն իրաւամբ կը վախնար որ Վանաէականներուն և Անգլիացիներուն միջև յարաբերութիւն կը հաստատուի: Մասէ ցամաք հանուած ուղմամբները և զինուորները կրնային կացութիւնը ծանրացնել և անվերջանալի դարձնել պատերազմը: Տեսնուած էր 10 առաջատանաւերէ բաղկացած տորմիդ մը, և զիւնէին թէ Պրքօն տարագիրները հրաման ստացած էին անգլիական կզկները երթալ: Այս պատճառաւ, ամէն ինչ կ'արդարացնէր Պիրօնի զգուշացած երկիւղը:

Եւ ահա՛ Վանաէականները Յունիս 1 ին կրկին հաւաքուեցան. իրենց գործերուն մէջ քիչ մը կանոնաւորութիւն մտցուցած էին և վարչական մարմին մը նշանակած՝ իրենց բանակներուն գրաւած երկիրները կառավարելու համար: Արկածախնդիր մը, որ ինքզինքը Ակրայի եղիկոպոս և Պապին առաքեալը կը ձևացնէր, կը նախագահէր այս վարչութեան, և զբաղմունքը օրհնելով, հանդիսաւոր պատարագներ մատուցանելով կը զրդոնէր Վանաէականներուն խանդավառութիւնը, և այս կերպով իր արկածախնդրութիւնը շատ օգտակար կը դարձնէր անոնց: Վանաէականները տակաւին բնարած չէին ընդհանուր հրամանատար մը, այլ իւրաքանչիւր պետ կը հրամայէր իր շրջանակին զիւղացիներուն, և համաձայնուած էր որ անոնք իրարու պիտի զօրծակցին իրենց բոլոր զօրծողութեանց միջոցին: Այս պեակը, որոնք յալոսարարութիւն մը հանած էին յանուս Լուդովիկոս Ժե. Ի և Բոսփանոսի կամսին, որ խնամակալ թաղաւորն էր գահաժառանգ իշխանին, կը կոչուէին արքայական և կարալիկ բանակներու գրաւմանատարներ:

Անոնք պատրաստեցին զինուորական յատակագիծ մը զանազան կէտեր գրաւելու. համար և Յունիս 7 ին գործի սկսան ու գրաւեցին քանի մը քաղաքներ: Անոնց յառաջնադասութիւն յետեւն ունեցող Սալաման իր 3000 նոց կանոնաւոր բանակովը հրաման ստացուանոնց յետակողմին վրայ յարձակելու: Սալաման հնազանդեցաւ, բայց տեսու որ Վանաէականները շատ ուժով են ու անոնց վրայ յարձակելով իր բանակը կտոր կտոր պիտի ըլլայ: Բայց ուրիշ կէտերու վրայ զանազան կռիւներ կը մղուին ընդմէջ Վանաէական և Ֆրանսոս բանակներուն, և յաղթանակը երբեմն մէկ, երբեմն միւս կողմին կը մնայ: Եւ չատակութեան արժանի է քաջարի Քուսդարը, որ իր հրամանին տակ գլուխուղ զիշապաղօրքերուն հրամայեց յարձակիլ Վանաէականներուն հետեանիներուն վրայ:

— Զմեզ ուր կ'առաջնորդէք, հարցուցին վիշապաղօրքերը:

— Դէպ ի մահ, պատասխանեց Քուսդար, հանրապետութեան փրկութիւնը այդպէս կը պահանջէ:

Այն ատեն, վիշապաղօրքերը յառաջ խոյացան, բայց Օրլէանական վաշտը տկարացաւ և լքեց հրետանիներուն վրայ յարձակող իր զօրավարն ու վիշապաղօրքերը, անոնց վատութիւնը անօգուտ դարձուց միւսներուն քաջութիւնը և Քուսդար ստիպուեցաւ նահանջել:

Յաջորդ օրը, Վանաէականները Սոմիւրը և անոր զգեակն ալ գրաւեցին. հիմա այլեւս անոնք սիրալցած էին բոլոր զիրքերուն և կրնային Բարիլի վրայ քաշել. իրենց առջեւէն կ'երթար սոսկումը, այնպէս որ ամէն ինչ տեղի կուտար իրենց: Այդ միջոցին զօրավար Պիրօն կը գտնուէր Սաուրին Վանաէի մէջ, որ ծովեզերքները գրաւելով կը կարծէր թէ առաջը պիտի տանէ ամենէն իրական և ծանր վտանգներուն:

1793 Յունիսին, թէ՛ ներքին և թէ՛

արտաքին թշնամիները սարսափելի կացութեան մը մէջ նստած էին Յրանստան, ամէն մէկ կէտի վրայ, մահացու հարուած մը կար տալիք՝ Յրանտային։ Եռի կողմերը զանազոյ գինեակից բանակները կարող էին Բարիդի վրայ քաշել և Քոնվանտիմը նստել Լուստի վրայ, որ Վանաձականները պիտի ելլէին անոր դէմը։ Աւարիացիները և Բիէմանդէյնները կրնային բնաջնջ րնել մեր Ալպիան բանակը և ամբողջ հարստային գաւառներուն մէջ ման գալ իրր յաղթական։ Ապանիացիները ի վիճակի էին Պալմերի վրայէն յառաջանալով ելթալ միանալ Վանաձականներուն։ Վերջապէս, Անգլիացիները, փոխանակ Միջերկրականը կարելի անցնելու, գիւրտ թիւնն ունէին Վանաձէի մէջ՝ զօրք ցամաք հանելու և զանոնք Սամիրի ճամբով Բարիդ տանելու։

Քոնվանտիմի արտաքին և ներքին թշնամիները զուրկ էին սակաւն աշն բանէն որ յաղթանակը կ'ապահովէ յեղափոխական պատերազմի մը մէջ։ Զինակիցները սառնաց միութեան կը դարձէին և կրօնական պատերազմի մը և բնային տակ չառ անձնական գիտաւորութիւններ կը ծածկէին։ Այս հաւասիրութիւնէն զատ ամենքն ալ փորձառութիւն չունէին, երկչու էին պատերազմի մէջ և չին ձեւերով կը պաշտպանէին չին քաղաքական ձեւերը։ Վանաձականները պարզամտութեամբ ապրտամբած էին յեղափոխական և զինն գէտ և թէև քաջութեամբ կը կուտէին, բայց իրենց միջոցները սահմանափակ էին։ Ամբողջ Յրանտայի վրայ ցրտած գաշակիցները հետաւան գերել իգարտ հետ համաձայնելու ստիպումով բլլալով իրենց գործողութիւնները միացնելու համար, կեղբոնական իշխանութեան գէտ՝ կ'ապրտամբէին վտիտով և գանդալաութեամբ կը գործէին։ Հնազանդ հետ կը զգային որ իրենց վարմունքը կը ծառայէր յեղաշրջական-

ներուն և իրենց հակառակութեամբ յեղափոխական կոտորածութեան գէտ, ուր տուած կ'ըլլային նախկին արքունիքի կոտորիցներուն, ծառաներուն որոնք սկսած էին չարմիլ իրենց չորջը։ Աստեք էին աշն պատճառները ուրոնք զինակիցները անձարակ և երկչու կը գարձնէին, Վանաձականները սահմանափակ, գաշակիցները վարտահոտ և առնք պիտի ապահովէին Քոնվանտիմի յաղթանակը ներքին արտամիներուն և բոլոր Եւրոպայի գէտ։ Միայն Մոնղոլները ուրեք և միակ հրաշքով մը խանդալատուած բլլալով, յեղափոխական փրկութեամբ պիտի պարտութեան մասնէին գանդալ, անհամաձայն թշնամիները և պիտի խղէին աշն խաղաարմները որոնք զանազան ձգտումներ ունէին։

Այս արտատուր պարագաներուն մէջ Քոնվանտիմը վաշրկեան մը իսկ չչափեցաւ։ Սինչ զինուորական գործողութիւնները միջոց մը թշնամին կը կատեցնէին սահմանադալներուն վրայ, Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբը զիշեր ցորեկ կ'աշխատէր բանակը վերտադմելու և կը յաջողէր իր բոլոր գործողութեանց մէջ։

Այն միջոցին որ արտաքին թշնամին գէտ կը պաշարէր, Քոնվանտիմը անխաղձէր հետ ներքին թշնամին գէտ։ Անիկա իր կորովի և անապիտք ուղղութեամբ գտարութիւններուն յաղթեց։ Շատ մը քաղաքներ չուղեցին իր հրամանալիցներուն հնազանդիլ, անոնց հետ միջին ճամբայ մը չբանց։ Լիճայիները մերժած բլլալով հնազանդիլ և բառաարկուած հալքեանսերներ Բարիդ գրեկ, Քոնվանտիմը հրամայեք իր պատուիրակներուն բանի ուր գործածել սառնց մտահոգելու գտարութեանց մտաին։ Անիկա պատուիրեց հետ Մարտիլիան իր պարտաւորութեանց սահմանին մէջ մոցնել և վերջապէս քանի մը ստիպաններ և

մէկ երկու հազար քաղաքացիներ զբրկեց անմիջապէս զսպելու համար Քալփատոսի սպասամարտիւթիւնը :

Սահմանադրութեան օրէնքի խմբագրութեան մեծ գործը անմիջապէս իրականացաւ և ութն օրուան մէջ աւարտեցին զայն որ աւելի համախմբութեմի հնարք մըն էր քան թէ օրէնագրութեան ճշմարիտ յատկագիր մը : Հէրօ ար Սէչէլ խմբագրած էր զայն : Ըստ այս ծրագրին , ամէն քսանըմէկ տարեկան Պրանտալի քաղաքացի էր և կրնար իր քաղաքական իրաւունքները կիրարկել , առանց հարստութեան կամ սեղհականութեան ու է պայմանի : Յիսուն հազար քաղաքացի միանալով մէկ երեսփոխան կ'ընտրեն : Երեսփոխանները միակ ժողով մը կը կազմեն և մէկ տարի միայն կը պաշտօնավարեն : Անոնք հրամանադիրներ կը պատրաստեն պետութեան ամէն ստիպողական պիտոյքներուն վրայ և այդ հրամանադիրները անմիջապէս գործադրելի են : Օրէնքներ կը կազմեն բոլոր աշխարհներուն վրայ , որոնք կը վերաբերին ընդհանուր շահեկանութիւնն ունեցող նուազ ստիպողական նիւթերու և այլ օրէնքները աշխարհին միայն կը վաւերացուէին երբ որոշ պայմանաժամ մը մէջ նախնական ժողովները զիտողութիւն չեն բրած : Մայիս մէկին նախնական ժողովները կը հաւաքուին ի պաշտօնէ և առանց հրաւերի երեսփոխանութիւնը վերանորոգելու համար : Նախնական ժողովները կրնային ազգ , ժողովներ պահանջել սահմանադրական օրէնքը փոխելու համար : Գործադիր իշխանութիւնը կը յանձնուէր քսանըջորս անդամներու որոնք կ'անուանուէին ընտրողներէն և տփկա միակ միջնորդական ընտրութիւնն էր : Նախնական ժողովները կ'ընտրէին ընտրողները որոնք կը նշանակէին թեկնածուները և օրէնագրական մարմինը ընտրանօք թեկնածուներու թիւը քսանը չորսի կը վեր-

աւելէր : Ասոնք իրենց կարգին կ'ընտրէին զօրավարները , նախարարները , ամէն կարգի պաշտօնավարները և զանոնք իրենցմէ չէին առնէր : Պատահան էին զանոնք վարիկ , հսկիկ և շարունակաբար պատասխանատու էին : Գործադիր իշխանութեան կէսը կը վերանորոգուէր ամէն տարի :

Վերջապէս այս Սահմանադրութիւնը , այնքան կարճ , այնքան ժողովրդավար , որ կատարութիւնը պարզ ժամանակաւոր վարչութեան մը կը վերածուէր , կը յարգէր ստիպան նախկին թէմիմէն միացած միակ բեկոր մը , քաղաքապետութիւնները , չէր փոխեր ոչ անոնց իրաւունքները և ոչ ալ ազգեցութեան շրջանակը : Անցեալի պատկանող ամէն բան ջնջուած տալիս առնալ պահուելու արժանի դարձած էին իրենց յոյս տուած կորովին համար : Գրեթէ առանց վիճարանութեան , և ութն օրուան մէջ այս Սահմանադրութիւնը ընդունուեցաւ և այն պահուն երբ ամբողջութիւնը քուէարկուեցաւ , թընդանօթը արձակուեցաւ Բարիկ մէջ և ուրախութեան ազատակներ բարձրացան ամէն կողմէ : Հազարաւոր օրինակներով սովեցին զայն , զրկելու համար Պրանտալի ամէն կողմերը : Անիկա միակ զիմադրութիւն մը կրեց Մայիս 31ը պատրաստող խոսվարաններուն մէկ քունիին կողմէն , որոնք աւարկելով թէ պարէններ գրաւուցներու դէմ օրէնք մը չկայ անոր մէջ , բողոքագիր մը պատրաստեցին զոր ընդունեց Էմէչէի յանձնախումբը և ներկայացուցին Քօնփոնսիօնին : Այս բանին վրայ Մօնղանին շատ զայրացաւ : Ռօպէսրիէս և Քօլօալէրպուս բարկացան մերժեցին բողոքագիրը և ժաքօպէններու ախտ մըր զիմելով և անկէ ալ Քօրալլիէնկուսն , համոզեցին ժողովուրդը որ կը սխալին և բողոքագիրը եւ առնուեցաւ : Այսպէսով Քօնփոնսիօնը նահանգներուն կը ներկայացնէր մէկ կողմէ Սահմանա-

գրութիւնը և միւս կողմէ այն հրամանադիրը, որով իրենց երեք օր պայմանաժամ կուտային որոշում մը տանելու համար: Սահմանադրութիւնը Մենդանեին բռնաախրութեան ո՛ր է է ծրագիր վերագրուելէ, զերծ կ'ընէր պատրուակ մը կը հայկթայթէր միանալու արդարացած իշխանութեան մը և երեք օրուան պայմանաժամը միջոց չէր տար վարանելու և կը ստիպէր որ հնազանդութիւնը նախընտրէին:

Շատ մը նահանգներ տեղի սուլին և ուրիշներ յամառեցան իրենց առաջին որոշումներուն մէջ: Բայց ասանք ալ բռնակցութեան մանկով ժամանակ վասարկի կ'ուզէին, որպէս զի գիտնան միւս նահանգներու վարմունքը և իրենք ալ անոնց պէս վարուին:

Շատ մեծ իրարանցում կար Քաշնի մէջ, որ ապստամբութեան զինուոր կեդրոնն էր: Հանկէ մեկնող չարքերն էին որ առաջին անգամ պիտի հանդիպէին Քոնստանտինի զինուորներուն և այս առաջին բաղկումը շատ մեծ կորուստութիւն պիտի ունենար: Պզտիկ կոխ մը տեղի ունեցաւ Բասիի մէջ ուր զաշնակիցները աննշան յայկթանակ մը ձեռք անցուցին, բայց հետեւեալ օրն իսկ Քոնստանտինը զինուորները երեւցան թնդանութեամբ: Առաջին համազարկին ահարկեալ մը արեց զաշնակիցներու չարքերու մէջ, որոնք զրուսեցան և վախճան: Պրըզմենները աւելի կորովի ըլլալով ետադ անկարգութեամբ ետ քաշուեցան, բայց տարուեցան միւսներուն նահանջէն: Անմիջապէս որ այս պարտութիւնը լսեցին Քաշնի մէջ, Վիմրֆըն բմբոսներուն հրամանատարը, երեսօթանները հաւաքեց, անոնց առաջարկեց ամբողջ այդ քաղաքին մէջ և յամառօրէն զիմազրել: Հրամանատարը սիրտը տակի բռնադով անոնց ըստ որ մէկ միջոց մը կը տեսնէր այդ պաշարը չարտեսելու, այն էր՝ զօրութիւնը ամբողջ մը տնկնալ, բռն կ'ու-

զէր: Անդրեան: Աւելցուց որ հանրապետութիւնը անկարելի կը զտանէր և թէ իրեն համար միապետութեան վերադարձը զժողովութիւն մը չպիտի ըլլար: Ժիրօնադէները ուժգնօրէն մերժեցին այս առաջարկը և անկեղծօրէն զայրացան: Իրենցմէ սմանք սկսան զգալ այն տանն իրենց ձեռնարկին անխոհեմութիւնը և ունէ զրօշ մը պարզելու: Վտանգը, որովհետեւ ըստ իստիարարները կը հաւաքուէին անոր շուրջ, հանրապետութիւնը տապալկու համար:

Այս ձախարկութենէն ետք քանի մը վտանգաւոր փորձեր ևս ըրին անյեւթով Նօրմաճախայէն և Պրըզմենէն Պօստո համեմու համար: Պարպատու, Բէզիօն, Սալ, Պրիսօ և ուրիշներ կը կազմէին այն հստակաւոր փախստականներու խումբը որոնք հետապնդուած էին իբր հայրենիքի դաւաճաններ, թէև ամենքն ալ պատրաստ էին իրենց կիսմարդ գտնելու անոր համար և նոյն իսկ զեռ կը կարծէին թէ հայրենիքին կը ծառայէին, մինչ զայն այնքան շատ կ'ենթարկէին:

Պրըզմենի, Արեւմտեան նահանգներու և Լուարի վերին նահանգներու մէջ տեղի սուլին: Սահմանադրութիւնը ամէն տեղ մանկով ընդհանուր հպատակութեան չարժանիք կը զտանար: Այդ Սահմանադրութիւնը խառնութեանց վերջ պիտի տար և անիկա կը թուէր իր մէջ պարփակել շատ պարզ կոտորութիւն մը: Այդ միջոցին Մենդանեան քաղաքապետութիւնները և ժաքայէն տիրւորը, կը կրկնապատկէին իրենց կորովը, և Ժիրօնադէ պարկեշտ կուտակիցները երես կը դարձնէին յետադիմութենէն, որ բաւական ուժ չունէր պաշարելու և զոր պաշտպանելու համար իրենք ալ ուժ չունէին: Այդ վալիկանէն Գուրույ, Պօրտօ ևս չափուեցան: Եւ Նանդի պաշտպանութիւնը ինչպէս Լօզլըի ապստամբներուն պար-

ՇԱՐԼՈՒ ԲՈՐՏԵՆ

տութիւնը վերջնական յաղթանակը տուին Փօնպանսիօնին : Նանդի յաղթութեան հետեւեալ օրն իսկ Վանտէակամները նետուեցան հաւերու : մէջ և երկրին ներսերը վերադարձան : Այդ օրէն կորսնցուցին մեծ յարձակումներու օտիժը, և իրենց կը մնար միայն յայտնա առաւելն իրենց յատուկ երկիրը զբաւելու :

Աինչ այս գէտքերը կ'անցնէին

Լիօն միշտ չառ մեծ հաւատարմութիւն ցոյց տալով հանդերձ հանրապետութեան, խոտանալով պահել անոր միտքները, անոր սերածանեկիտրիւնը : Հէր հնազանդներ Փօնպանսիօնի հրամանադրին : Վտանդաւոր թերազրութիւններէ մոլորուած ըլլալով զժողով Լիօնցիները պիտի զժառէին Փօնպանսիօնի հետ որ ալ ևս հնազանդութիւն և յաղթանակ գրած ըլլալով ամենուրեք, պարտաւոր

դաշնակցութեան սահմանաւոր թոյր պատիժներով պիտի պատժէր վերջին յեղափոխութեան քաղաքը :

Յունիս 2 էն ի վեր մոտաւորապէս երկու տմիս անցած էր . Վալանտինէն և Մայանս միշտ սպառնալիքի ներքեւ էին , Պրըզաներ և զրեթէ բոլոր Արեւմտեան նահանգները հպատակած էին : Անդր նոր ազատուած էր Վանտէակրաններուն ձեռքէն , Պորտոցիները իրենց պարիսպներէն դուրս ելլել չէին ուզեր , Լոզէսը զսպուած էր , Պիրենեանները այդ միջոցին ապահովուած էին , Կրքնոսլը խաղաղած էր , Մարսիլիա Լիօնէն անջատուած էր և Լիօն թէև կը մերժէր հաղանդի չրամանագրերուն , սակայն և այնպէս չէր համարձակեր պատերազմը յայտարարել : Ուրեմն Քոնվանտինի իշխանութիւնը զրեթէ հաստատուած էր երկրին մէջ : Մէկ կողմէն դաշնակիցներու դանդաղութիւնը , իրենց ամբողջականութեան պակասը , կէս միջոցները , միւս կողմէ Քոնվանտինի կորովը , իր գորութեան միութիւնը , կեղբոնական զիրքը , չրամայելու վարժութիւնը , իր փոխն ի փոխ ճարտար և ուժեղ քաղաքականութիւնը Մոնղանսին յաղթանակը ապահոված էր ժիրօնաէներու այս վերջին ձեռնարկին դէմ : Շնորհաւորեն , այս արդիւնքը , որովհետև այնպիսի վայրկեանի մը , երբ Ֆրանսան ամէն կողմէ յարձակում կը կրէր , անկա միայն արժանի էր հրամայելու որ ամէնէն ուժովն էր : Պարտուած դաշնակիցները ինքզինքնին կը դատապարտէին սարաւերով . «պարկեշտ մարդիկը , կ'ըսէին , երբեք կորով չեն ունեցած :»

Բայց , մինչդեռ դաշնակիցները կը պարտուէին ամէն կողմէ , վերջին միջոցէս մը իրենց դէմ պիտի զրգուէր չատ մեծ կատաղութիւն մը :

Այդ միջոցին Քալվատտի մէջ կ'ապրէր երիտասարդ ազնիւ մը , յստիս հինգ տարեկան , որ մեծ գեղեցկութեան մը հետ ունէր հաստատ և անկախ նը-

կարագիր մը : Անիկա կը կոչուէր Շարլօթ Գորալէ աւարման : Իր բարբերը մաքուր էին բայց իր միաքը զործոն և անհանգարտ էր : Անիկա հայրենի տունէն հեռացած էր և Քալէնի մէջ բարեկամութիւն մը հետ կը բնակէր աւելի մեծ ազատութիւն ունենալու համար : Ժամանակաւ իր հայրը կարգ մը զրութիւններով իր դաւաժին առանձնաշնորհումները պահանջած էր , այն տուն երբ միանաւ դեռ իր քաղաքներուն և զաւանկներուն համար առանձնաշնորհումներ խնդրելու վրձակին վերածուած էր : Երիտասարդ ունէր Գորալէ խանդավառուած էր յեղափոխութեան դատէն ինչպէս իր ժամանակին չատ մը կիները և Տիկին Ռօլանի պէս անկա զինուորացի էր , օրէնքներու կնիքովու և առաքինութեամբ բեզուն հանրապետութեան մը զազախարէն : Իրեն կը թուէր որ ժիրօնաէները կ'ուզէին իր կրողը իրականացնել , և այնպէս կը կարծէր որ միայն Մոնղանտները այդ բանին արդիւք կը հանդիսանային , երբ Մայիս 31 ի գէպը խմայաւ , որոշեց իր սիրելի ասենախօսներուն վրէժը լուծել : Քալվատտի կ'ուր կը սկսէր . անկա կարծեց որ անխնայականներու պետին մահը , զուգադիպելով նահանգներու բռնատութեան , այս վերջիններուն յաղթանակը պիտի ապահովէր . ուրեմն որոշեց անձնութեան մեծ արարք մը զործել և իր հայրենիքին հուրիւ կեանք մը որ առանց ամուսնի , զաւակներու , բնականի մը , ո՛չ զրազում և ո՛չ ալ հրապոյր ունէր : Անիկա խորեց իր հայրը և անոր դրեց որ միանալի խռովութիւնները օրէ օր աւելի սարսափելի դառնալով Անգլիա պիտի երթար հանդարտութիւն և ապահովութիւն վնասելու : Այսպէս գրած ըլլալով հանդերձ Շարլօթ կը գիտէր Բարիդ : Մեկնելէ առաջ Քալէնի մէջ տեսնել ուզեց երեսփոխանները որոնք իր խանդավառութեան և անձնութեան առարկան էին : Մին-

չև անոնց հասնելու համար, պատրուակ մը տոնղծեց և Պարպառուէն յանձնարարական նամակ մը խնդրեց ներքին գործոց նախարարին ուղղեալ, բարեկամութիւն մը վերաբերեալ թուղթեր փոխառելու նպատակաւ, կ'ըսէր: Պառպարու համակ մը տուաւ իրեն Տիւրէրէ և բնութիւններն ուղղուած որ կ'առայի բարեկամի էր:

Միւս երեսփոխանները որ Պարպառուի հետ զայն տեսն, լսեցին իր տեսլութիւնը յայտնելը Մօնղանստանի բու գէմ և իր խանդավառութիւնը՝ մաքուր և կանոնաւոր հանրապետութեան մը համար, ապահար մնացին իր գեղեցկութենէն և յուզուեցան իր զգացումներէն: Ամենքն ալ կ'անդիտանային իր ծրագիրը:

Բարիչ հասնելով, Շարլօթ Բօրտէյ խորհեցաւ իր զոհը ընտրել: Տանգօն և Ռօպէսթիէն Մօնղանի մէջ շատ հուսկաւոր ըլլալով արժանի էին իր հարուածին, բայց Մառան էր որ ամենէն տակի աշուի թուած էր զառաւելորդ մէջ և զայն կը նկատէին անխնայանկաններուն պէտք: Անիկա նախ ուղեց Մառան սպաննել նոյն իսկ Մօնղանի մէջ և իր բարեկամներով չըջապատուած միջոցին, բայց ստիկա չէր կրնար ընել, որովհետեւ Մառա Քօնվանսիօնի մէջ չէր բազմեր ալիւս:

Կը յիշուի որ կամաւորապէս քաշուած էր տաննէն ուրիշ օրի չափ, բայց տեսնելով որ ժիրօնտէններու դատը չէր կրնար զեւ կարգադրուիլ, վերջ մը դրաւ այս ծիծաղելի կատակերգութեան և կրկին երեսցաւ իր տեղը: Քիչ ատենէն բորբոքում յառաջ բերող հիւանդութիւն մը, որ յեղափոխութեանց մէջ այդ փոթորկալի կեանքերուն վերջ մը կը գնէ՝ երբ կ'առաջնորդուէ չէ վերջ դրնողը, գինքը ստիպեց որ քաշուի իր քնակարանին մէջ: Հոն՝ ոչ մէկ բան կրնար ամօքել իր յափօղ գործունէութիւնը: օրուան մէկ մասը իր յուստանին

մէկ կ'անցընէր, քովը ունենալով գրիչ և թուղթ, ու կը գրէր անընդհատ, կը խմբագրէր իր օրաթերթը, Քօնվանսիօնին նամակներ կը գրէր և կը գանգատէր որ բաւական կարեւորութիւն չէին տար անոնց, վերջին նամակ մըն ալ գրեց ըսելով որ եթէ զայն չկարդան, հիւանդ վիճակի մէջ բնի պիտի ելլէ՝ և անձամբ պիտի կարգայ: Այդ նամակին մէջ կ'ամրապատենէր երկու զօրավարներ, Քիւսկինը և Պիրօնը, որոնց վարմունքը Տիւրմուրիէի վարմունքին կը նմանցնէր: Իրեն համար Քիւսկին և Պիրօն այդ պահուն երկու Տիւրմուրիէներ էին և կ'ըսէր թէ՝ զանոնք ձերբակալելէ ետք պէտք էր մահուան դատապարտել ըստ բանտարկեալ Պուրպօնները, և փախստականներուն զուխը բերողին նուէր խոստանալու էր:

«Այս ձեւով, կ'ըսէր անիկա, այլ եւս չպիտի ամրապատեն որ ուսմը Օրլէանը գահ բարձրացնել կ'ուզեն և արդիւք պիտի ըլլուի որ ուրիշներ հաշտուին Քալէնրու ընտանիքին հետ:»

Ինչպէս կը տեսնուի, ստիկա ժողովըրդական երկիւղները կանխելու նոյն փութկառութիւնը, նոյն կատաղութիւնն էր: Քիւսկին և Պիրօն, արդարեւ, քիչ ատենէն ընդհանուր զայրոյթին առարկաները պիտի դառնային, և Մառան էր որ թէ և հիւանդ և ողբաւոր, անգամ մըն ալ նախաձեռնութեան պատիւը ունէր:

Այսպէս ուրեմն, Շարլօթ Բօրտէյ Մառան սպաննելու համար ստիպուած էր երթալ զայն իր տանը մէջ գտնել: Նախ Տիւրէրէի նամակը յանձնեց, ներքին գործոց նախարարին մօտ ունեցած յանձնարարութիւնը կատարեց և պատրաստուեցաւ իր ծրագիրը գործադրելու: Կառապանի մը Մառային հասցէն հարցուց, գնաց հոն և ներս չընդունուեցաւ: Եւս ատեն անոր նամակ գրեց և բաւ որ Քալվանսիօնի եկած ըլլալով կարէ որ բաներ անէր հաղորդելիք: Ասիկա բաւական էր ընդունուելու հա-

մար : Յուրիս էՅին իրիկուսն ժամը 8ին
կը ներկայանայ : Մասայի ինամակա-
լուհին որ քսանեւեթը տարեկան կին
մէջ էր , և որ իրբե իր կինը կ'ապրէր
անոր հետ՝ զժուարութիւններ կը յա-
րուցանէ : Մասա , որ իր լոգարանին
մէջ էր , կը լսէ Շարլօթ Քօրտէյը եւ կը
հրամայէ որ զայն ներս մտնեն : Մինակ
մնալով անոր հետ , Շարլօթ կը պատմէ
Քաւենի մէջ իր տեսածները , յետոյ զայն
մօտիկ կ'ընէ , ուշադրութեամբ կը գիտէ
հարուածը ասոցէն ասաջ : Մասա փութ-
կոտութեամբ Քաւեն զանուոզ երեսփո-
խաններուն անունները կ'ուզէ . օրիորդը
զանոնք կ'անուանէ , մինչ ինքը մատի-
տը աննկով կը զրէ և կ'աւելցնէ :

— Շատ լաւ , ամենքն ալ կոտուփ-
նատ պիտի երթան :

— Կաւափնատ . . . կը յարէ ման-
կամարդ Քօրտէյ զայրացած :

Այն ատեն կը հանէ գաշոյնը կուրծ-
քէն , կը զարնէ Մասան ձախ սրուն-
քին տակէն և զսնակը կը մխէ մինչև
սիրտը :

« Օգնութիւն , կը զոչէ Մասա , օգ-
նութիւն , սիրելի բարեկամուհիս : »

Կինը կը խոյանայ այս ազագակին
վրայ . պաշտօնեայ մը որ թերթեր կը
ծալլէր՝ նայնպէս կը վազէ . երկուքն ալ
Մասան կը գաննն որ կը լոգար իր ար-
եանը մէջ և Քօրտէյը հանդարտ , խա-
ղաղ , անշարժ : Պաշտօնեան զայն զետին
կը փռէ ափսոս մը նետելով , ինամակա-
լուհին ստախ հարուածներ կու տայ :
Ժիտոր լսելով մարդիկ կու գան և քիչ
ատենէն ամբողջ թաղը կը յազուի :
Շարլօթ Քօրտէյ ստախ կ'ելլայ և խրոխ-
տաքար կը կրէ զինքը չրջապատողնե-
րուն նախառնիքները և զայրոյթը :
Մասնաճիւղի անդամներ աչո ազմուկին
վրայ կը հանին և ասոյնհար՝ Շարլօթի
գեղեցկութենէն , քաջութենէն , հան-
դարտութենէն , որով անիկա իր տարտ-
քը կը խոտաւանի , արգելք կ'ըլլան
զայն յաշտակ ուղղութեամբ , ու կ'ասաջ-

նորդ են բանտ՝ ուր անիկա կը շարունա-
կէ ամէն բան խոտաւանիլ նոյն համար-
ձակութեամբ :

Այս սոսանութիւնը , ինչպէս Լըբէլը-
դիէինը , արտակարգ ազմուկ մը հանեց :
Անմիջապէս լուր տարածեցին որ Ժի-
րօնաէններն էին Շարլօթ Քօրտէյը զի-
նողները : Նոյն բանը ըսած էին Լըբէլը-
դիէի մասին և լոյսը նման ստիթներու
մէջ նոյն բանը պիտի կրկնէին : Աճո-
շուած զաղաւար մը զրեթէ միշտ կը
յայտնուի գաշոյնի հարուածով մը . թէեւ
գերազրգուած հոգի մըն է որ յղացած
և զործադրած է արարքը , սակայն և
այնպէս , զայն կը վերադրեն նոյն կար-
ծիքը ունեցող բոլոր կուսակիցներուն և
ինքզինքնուն իշխանութիւնը կու տան
այլպէսով անոնց վրայ նոր վրձնիւղ-
րութիւն մը բանեցնելու և նոր մարտի-
բաներ գոհելու : Բանտարկուած երես-
փոխաններուն ոճիրներ վերադրելու հոգը
ունէին . զաւաններու տապաւնութիւ-
նը ասաջին պատրուակը հայթայթեց
զանոնք գոհելու , զիրենք մեղսակից հա-
մարելով փախտածին երեսփոխաննե-
րուն հետ . Մասայի մահը լրացուց ի-
րենց ենթադրած ոճիրները և այն պատ-
ճառները , զորք կ'ուզէին հայթայթիլ
զանոնք կոտափնատ զրկելու համար :

Մօնղաններն , Ժաքօպէնները , և մա-
նուանց Քօրտըլիէները՝ որ ինքզինք-
նուս փառք կը սեպէին ամենէն աւելի
Մասան իրենցմէ բլլալը և մասնաւորա-
պէս իրենց հետ կապուած բլլալը , ինչ-
պէս երբէք զայն ուրացած չըլլալնին ,
մեծ ցաւ մը յայտնեցին : Որոշուեցաւ որ
անիկա թաղուի իրենց պարտէզին մէջ ,
և այն ծառերուն իսկ ներքե , ուր երե-
կոյին իր թերթը կը կարդար ժողովուր-
դին : Քօնփանսիօնը որոշեց որ ամբող-
ջովին ներկայ գտնուի յաղաքակաւորու-
թեան : Ժաքօպէններու ախուրին մէջ
տոսմարկու եղաւ անոր արտակարգ պա-
ախներ ընծայել . ու զեյն զայն Բան-
թէանը թողել , թէեւ օրէնքը թոյլ չէր

տար և է մէկը հմն վախազրել մինչև որ մեռնելէն ետք 20 տարի չանցնէր : Կ'ուզէին որ ամբողջ ընկերութիւնը հետևէր յուղարկաւորութեան և այս կարգի այլ և այլ ծայրայեղութիւններ : Ռուպէս-րիէս թէ՛ ժաքօպէններուն դէրքը բարձր պահելու համար և թէ՛ նախանձով դէմ կեցաւ այս խանդավառութեանց , արտատանելով իր ճարտիկ և մանուածապատ ճառերէն մէկը զոր կը վերջացնէր այսպէս . — «Այն վրէժխնդրութիւնը որ կը ֆանայ գոհացում գրտնել յուղարկաւորական ունայն պատիւներու մէջ , չուտով կը մարի և այլեւս չի խորհիր տւելի իրական և օգտակար կերպով մը արտայայտուելու : Ուրեմն ետ կեցէք անօգուտ վիճաբանութիւններէ և Մառայի վրէժը լուծեցէք իրեն աւելի արժանի եղանակով մը : » Այս բաները վերջ մը դրին վիճաբանութեանց և այլ եւս եղած առաջարկներուն վերայ խորհող չեղաւ : Այլ սակայն ժաքօպէնները , Քօնվանսիօնը , Քօրալիէները և բոլոր ժողովրդական ընկերութիւնները և մասնաճիւղերը պատաստաւեցան չքեղ պատիւներ ընկու : Քանի մը օր անոր մարմինը ցուցադրուեցաւ , կուրծքը բաց էր և կը տեսնուէր ստացած վէրքը : Ամենքն ալ կուգային իր դադաղին վրայ ծաղիկներ կը նետէին : Իւրաքանչիւր մասնաճիւղի նախագահ ճառ մը կը խօսէր , եթէ պատմութիւնը կը յիշատակէ այս տեսարանները , անոր համար է որ մարդիկ սորվին վալրկեանին մտահոգութեան ազդեցութեան վրայ խորհիլ և հրաւիրուին ինքզինքնին լաւ քննելու երրորդ զօրաւորներուն վրայ կուլան կամ կ'անիծեն օրուան պարտեալները :

Այդ միջոցին Շարլօթ Քօրտէյի դատավարութիւնը տեղի կ'ունենար յեղափոխական ատեանի արադութեամբ : Իր գործին մէջ երկու երեսփոխաններ խառնեմ էին . մէկը Տիւբէրէն էր , որուն

հետ օրիորդը յարաբերութիւններ ունեցեր էր և որ զինքը առաջնորդած էր ներքին դործոց նախարարին . միւսը Ֆօշէն էր , նախկին եպիսկոպոս , որ կասկածելի դարձեր էր աջակողմին հետ ունեցած կապերուն պատճառաւ և որուն համար կին մը , որ կամ խնդէր կամ չար , հը կը պնդէր թէ տեսած էր ամբաստանեալին հետ , օթեակները :

Շարլօթ Քօրտէյ ատեանին սուջեւ բերուելով , պահեց նոյն հանդարտութիւնը , կարդացին իր ամբաստանազիրը , ուրկէ ետք վկաներու ունկընդրութիւնը տեղի ունեցաւ . Քօրտէյ ընդհատեց առաջին վկան , և ժամանակ չձգելով որ անիկա իր յայտարարութիւնը սկսի .

— Ես եմ , ըսաւ անիկա , Մառան սպաննողը :

— Ով քեզի մղեց այդ սպաննութիւնը գործելու , հարցուց նախագահը :

— Իր ոճիրները :

— Ի՞նչ կը հասկնաք իր ոճիրները ըսելով :

— Այն դժբաղդութիւնները որոնց պատճառ եղաւ յեղափոխութենէն ի վեր :

— Որո՞նք են անոնք որ զձեզ այս արարքին մղեցին :

— Ես , միեակա , կը պատասխանէ վէսօրէն երիտասարդ աղջիկը : Երկար տանէ ի վեր այս բանը որոշած էի և ուրիշներու խորհուրդին չախտի հետեւէի այդպիսի արարքի մը համար : Ես ուղեցի իրադաղութիւն տալ իմ հայրանիքիս :

— Բայց կը կարծէ՞ք որ սպաննած եղաք բոլոր Մառաները :

— Ո՛չ , կ'ըսէ տխրօրէն ամբաստանեալը , ո՛չ :

Յետոյ կը բողոք որ վկանները վերջացնեն և տիէն յայտարարութենէ ետք կը կրկնէ միշտ սա խօսքը . —

— Ճիշդ է, վիան իրաւունք ունի:

Անիկա ինքզինքը կը պաշտպանէ միայն մէկ բանի մէջ, այն է՝ իր հնթադրեալ մեղսակցութիւնը ժիրօնտէններուն հետ: Շառլօթ կը մերմէ միայն մէկու մը վկայութիւնը, այն ալ այն կինն էր որ երկու երեսիստաններու առնանիւրը իր դատին մէջ կը մտցնէր. յետոյ կը նստի և հարցաքննութեան մնացած մասը մտիկ կ'ընէ կատարեալ անխուսիթեամբ:

«Կը տեսնէ՞ք որ, կ'ըսէ Շովօ-Լակարտ իրը պաշտպանողական, աւրաստանեալը անմիջապէս համարձակութիւն մը ցոյց կուտայ: Այս հանդարտութիւնը և այս՝ հրամարումը, տեսակէտով մը վսեմ, կը բացատրուի միայն շատ զերազրդուած քաղաքական մոլեռանդութեամբ: Ձեզի կը մնայ դատել թէ այս բարոյական նկատողութիւնը ինչ ծանրութիւն պէտք է որ ունենայ արդարութեան կշիռքին մէջ»:

Շարլօթ Քորտէյ մահուան կը դատապարտուի: Իր զեղեցիկ դէմքը այդ բանէն յուզուած չ'երեւար, անիկո իր բանտը կը վերադառնայ ժպիտը չորթունքին վրայ, իր հօրը կը զրէ, ներում խնդրելու համար իր կեանքը զոհնելուն. կը զրէ նաև Պարպասուին, որուն կը պատմէ իր ճամբորդութիւնը և արարքը, սիրուն նամակի մը մէջ որ յիւ չ'նորհով, մտացիութեամբ և վեհութեամբ. Շարլօթ կ'ըսէ անոր որ իր բարեկամները պէտք է որ ցատին իր վրայ, որովհետեւ բուն երեսակայութիւն մը և զգայուն սիրտ մը նախատեսել կուտան շատ փոթորկալի կեանք մը անոնց որոնք այդ յատկութիւններով օժտուած են: Անիկա կ'աւելցնէ թէ վրէժը լաւ լուծեց Բէզիօնէն որ Քաէնի մէջ վայրկեան մը տարակուսեցաւ իր քաղաքական զգացումներուն մասին: Վերջապէս նամակը կ'աւարտէր սա խօսքերով:

«Ինչ տխուր ժողովուրդ, հանրա-

պետութիւն մը կաղմելու. համար: Գոնէ լռադաշութիւնը պէտք է հաստատել. կառավարութիւնը պիտի յաջողի, ինչպէս որ կարենայ»:

Նոյն այդ հանդարտութեամբ Շարլօթ Քորտէյ, 15ին իր պատիժը կրեց: Իր շատ համեստ և շատ արժանաւոր կեցուածքով պատասխանեց ռաֆիկ ժողովուրդին նախառնքնիւրուն. շատեր կը մեղքնային այդ այնքան երիտասարդ, այնքան զեղեցիկ և իր արարքին մէջ այնքան տնչահախնդիկ աղջիկը և իրեն ընկերացան կառավարող ղթութեան և հիացումի նայուածքով մը:

Մասան մեծ հանդիսաւորութեամբ փոխադրեցին Քորտէյիներուն պարտէզը: «Այդ հանդիսաւորութիւնը, կ'ըսէր համայնքին տեղեկագիրը, շատ պարզ և հայրենասիրական էր. ժողովուրդը, մասնաճիւղերու զրօհներուն ներքեւ հաւարում խաղաղօրէն կը համէր... Թափօրին անցքը տեսեց երեկոյան ժամը վեցէն մինչեւ կէս զիշեր: Երբ Քորտէյիներուն պարտէզը հասան, Մասայի մարմինը գետեղուած էր ծառերուն տակ, որուն անբունները թեթեւօրէն օրօրուելով կը ցոլացնէին և կը բաղմաղատէին քաղցր և մեղմ լոյսը: Ժողովուրդը լուսնեան մէջ կը չրջապատէր զազադը: Քօնվանսիօնին նախագահը տաղին ճասը խօսեցաւ, որուն միջոցին ըսաւ թէ շատով պիտի դարձանաւ Մասայի վրէժը լուծելու, բայց թէ պէտք էր փութկոտ և անպատշաճ ձևաւարկներով հայրենիքի թշնամիներուն մեղադրանքները հրախրել: Շատ մը ճառերէ հաջ, որոնք ուժեղօրէն ծախահարու եղան, Մասայի մարմինը գետեղուեցաւ փոսին մէջ: Արցունքներ հոսեցան և առմէն որ հետեցաւ՝ հոգին ցատով ձրնջուած»:

Մասայի սիրտը, զոք շատ մը բնկերութիւններ կ'ուզէին տանել, Քորտէյիներուն քով մնայ: Իր կիսամոլորին

Լըբէլդիէի և Բրուտտի կիսանդրիններուն հետ տարածուեցաւ ամէն կողմ և կ'երևար ամէն ժողովներու և համարային վայրերու մէջ: Իր թուղթերուն վրայ գրուած կ'ընէր վերցուեցաւ: Իր տանը մէջ միայն հինգ փրանքնոց թղթ-թաղթամ մը պահուեցաւ: և իր աղքատութիւնը հիացման նոր նիւթ մը եղաւ: Իր խնամակալուհին, զոր ըստ Շօմէթի խօսքերուն, իր կին առած էր ցեղեցիկ օր մը, արեւիկէ դիմաց, իր այրին նկատուեցաւ և պետութիւնը անոր թոշակ կապեց:

Այս եղաւ այս մարդուն վերջը, ամենէն արտակարգը այն ժամանակամիջոցին որ այնքան բեղուն էր նկարագրներով: Գիտութեան ասպարէզին մէջ նետուած ըլլալով, ուղեց բոլոր գրութիւնները տապալել: Քաղաքական խրոսովութեանց մէջ նետուելով, նախահաւոր մտածում մը յղացաւ, մտածում մը, զոր կ'իրականացնեն յեղափոխութիւնները ամէն օր հետզհետէ, որո վրտանդները կը շառնան, բայց զոր երբէք չեն խոստովանիր — իրենց բոլոր հակառակորդներուն ջնջումը: Մառա կը տեսնէր որ թէ և իր խորհուրդները կը դատապարտուէին, բայց յեղափոխութիւնը դարձնալ կը հետեւէր անոնց, կը տես-

նէր որ իր մատնանշած մարդիկը անժողովրդական կը դառնային և կը զոհուէին իր նախաստիճան օրը, ինքզինքը նկատեց նոր ժամանակներու ամենէն մեծ քաղաքագէտը, անօրինակ հպարտութիւնէ մը և յանդգնութենէ մը տարուեցաւ և միշտ քստմեկի մնաց իր հակառակորդներուն համար, և առնուադն արտակարգ նոյն իսկ իր բարեկամներուն համար: Անիկա վերջացուց իր ասպարէզը կեանքին պէս եղական արկածով մը և հիշեց այն վայրկեանին մեռաւ, իրո հանրապետութեան պետերը համաձայնած ըլլալով անգութ և մոռլ կառավարութիւն մը կազմելու այլ ևս չէին կրնար յարմարիլ խելացնոր, դրութեանսէր և յանդուգն ընկերակցի մը, որ իր պութիւններով պիտի խանգարէր իրենց բոլոր յատակադիծները: Իրաւ ալ անկարող ըլլալով դործն և հրապուրիչ պետ մը ըլլալու, անիկա յեղափոխութեան առաքնալը եղաւ, և երբ այլ ևս առաքնութեան պէտք չկար, այլ կորովի և վայելչակերպութեան, զայրացած աղջկան մը դաշոյնը ժամանակին եկաւ զինքը մարտիրոս մը ընելու: և ժողովուրդին սուրբ մը սաղու, այն ժողովուրդին որ իր հին կուսքերէն զգուշացուած ըլլալով պէտքուն էր նորիկ ստեղծելու:

ՎԵՐՋ ՏԱՄՆԵՒՆԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՖԻԱՆՍԱԿԱՆ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

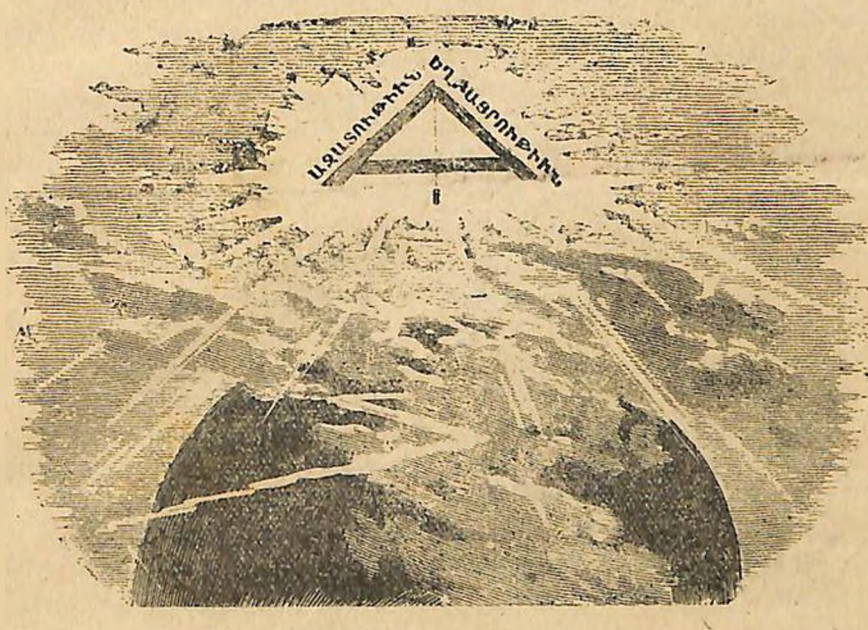
(ՊԱՏԱԿԱՆ ԶԱՐԴ)

ԳՐԵՑ

ԱՏՈԼՖ ԹԻԼԵՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԼԵՒՈՆ ԼԱՐԵՆՑ

ՀԱՏՈՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

“ ԵՐԻՔԱՆԻ ՄԱՅՐԱՆ, ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ, ԲԻՒԻ ԳԳ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀
❀ ❀ ❀ ❀ Կ. ՊՈԼԻՍ, ՏՏՊԱԳՐ. ԿԻՒԹԵՄՊԵՐԱ ”

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ե Ն

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՒ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶՕՐԱԿՈՉ

Մայիս 31 եւ յետոյ կոտակցութեանց բաժանումները , Քօնվանտօնի , Հասարակաց Փրկութեան Յանձնախոսքին եւ Համայնքային իշխանութեան մէջ . — Պատակտում Մօնդանի մէջ . — Վարկարեկում Տանդօնի . — Ռօպէսթիեռնան քաղաքականութիւն . — Սահմանադրութեան կրած ծայրայեղ վտանգները 1793 Օգոստոսին . — Երմուսկան վիճակ . — Թրքադրամներուն վարկը կը կտար . — Ընդհանուր բռնադատութիւն . — Նախնական ժողովներու պատգիւրակները Բարիզ կը նստին . — Օգոստոս 10 ի տարեկարծը կը տօնեն . 1793 ի Սահմանադրութեան տօնը . — Հասարակաց փրկութեան արտասովոր միջոցներ . — Ընդհանուր զօրակոյի նրամանագիրը . զայն կատարելու նամար ի գործ դրած միջոցներ . — Վակտէի , օտարներուն եւ Պոպօսներուն դէմ կրած նրամանագիրները :

Այնքան հաշտութիւնը եւ անպահանջներէն կը մնային միայն Ռօպէսթիէն եւ Տանդօն : Ասանց ազդեցութեանը մասին զատկապ մը կազմելու համար , պէտք է զիտել թէ իշխանութիւնները ի՞նչ ազդութեան տակ են ելին եւ միաբերը ի՞նչ ազդութեան հետեւած . էլին , աջակցութիւն ջնջուելէն ի վեր :

Իր հաստատութեան թուականէն սկսեալ , Քօնվանտօնը իրապէս աւել էր ամէն կարգի իշխանութեանց , բայց չուզեց զանաւոր իր ձեռքին մէջ պահել անկեղծութիւնը , որպէս զի բռնապետութեան մը ձեռն տանելէն խառնվի . այս պատճառով թող տեսնուի որ իրմէ զուրկ զգուցիւն տնտեսական զարգացումը իշխանութեան տրուական մը ,

եւ պահեց նախարարները : Բայց անոնց կողմը սրբազանքին համապատասխան չգտնելով , Տիւմուրիէի սրբառութեանէն անմիջապէս ետք հաստատեց Հասարակաց Փրկութեան յանձնախոսման մը , որ կառավարութեան վրայ վերին հակադէմութիւն ի գործ դնելու պաշտօնն ունէր : Անիկա իր ձեռքին մէջ տնէր ամբողջ կառավարութիւնը , թէ իր ախպատին նայելով , իր պաշտօնը պարզ հակադէմութիւն մըն էր , բայց իրականութեան մէջ գործադիր իշխանութիւնն իսկ էր , որովհետեւ տեղութեան մը վեհապետը երբեք ինքը անձամբ չի գործադրեր , այլ իր հակադէմութեան ասի գործերը կը վարէ :

Արդ , իր վերին հակադէմութեան

քովը, Հասարակաց Փրկութեան յանձնախումբը կրնար ընել այս բարբը, և բրաւ ալ սրղէն: Զխնուորական գործուծ թիւնները կարգի գրաւ, պաշարի ապառարանքները տուաւ, ապահովութեան միջոցներ սնորինաց, ամէն կարգի զօրավարներ և պաշտօնակալները ենք կարգեց, ու՝ զողանար նախաբարները շատ գոհ էին որ ամէն անհակ պատասխանատուութենէ՝ կ'ազատին և պարզ պաշտօնեաներու կարգը կը դասուին:

Հանրային Փրկութեան յանձնախումբին անդամները ճարպիկ և աշխատասէր համարուած էին, և թէև կը կատարուէին քիչ մը զգուշաւոր ըլլախուն համար, բայց ամէն սրարազայի տակ, օտարազգիներուն մեղսակից չէին համարուեր: Կարճ ժամանակի մէջ աշունք իրենց ձևաքին մէջ առին պիտութեան գործերը, և թէև մէկ ամսուան համար պաշտօնի կոչում էին, բայց մէկ քանի անգամ ամիս մը երկարածրուեցաւ իրենց պաշտօնը, իսկ Հանրային Ապահովութեան յանձնախումբը տոտիկանական վերին հսկողութիւնը կը կատարէր, ինչ որ շատ կարեւոր գործ մըն էր. անիկա կախում ունէր Հասարակաց Փրկութեան յանձնախումբէն:

Այսպէս ուրեմն, իր հրամանագիրներով չ'Փոխմանսօնը գերազոյն կամքը ունէր ձևաքին մէջ. իր ներկայացուցիչներով և յանձնախումբով, անոնց գործադրութիւնը ստանձնէր ձևաքին մէջ. այնպէս որ, թէև չէր ուզեր ամէն իշխանութիւն իր մէջ կեդրոնացնել, բայց պարտաւանդէն մղուած այդպէս եղած էր: Այսու հանդերձ Փոխմանսօնը կառավարական գործերուն կը մասնակցէր միմիայն իր հաւանութեամբը և զանոնք վիճարանութեան չէր ենթարկեր: Միայն ընկերական մեծ խնդիրները կը լուծուէին Փոխմանսօնով, որ բուն ժողովրդավարութիւնը կը հաստատէր. Մայիս 31 ին պաշտած էր այն խնդիրը

թէ, փրկութեան համար ամէնէն աւելի յեղափոխական միջոցներ պիտի դարձածուէին, թէ չէ՝ ինքզինքնին պիտի ենթարկէին կիրքի ներշնչումներուն: Այս կերպով, պիտութեան հաստատումը և քաղաքական բարոյականը վճռուած էին արդէն, կը մնար միայն վարչական, կրօնական և գիտութեան խնդիրներու քննութիւնը. արդ, այս կարգի խնդիրներ քիչ անգամ հասկնալի են բազմանգամ ժողովի մը, ու աւելի ձևաքը կը մնան յատկապէս անանցմով գրազոյ մարդոց:

Փոխմանսօնը այս մասին սիրայօժար ինքզինքը կը յանձնէր նշանակած յանձնախումբներուն. անիկա պատճառ էր՝ նէր կատարուելու ոչ անոնց ուղղամտութեանը, ոչ լուսամտութիւնը և ոչ ալ ևս անոնքին վրայ. հետեւորար, լսելու գաղափարաւորուած էր, և վերջին յեղափոխական շարժումը, վիճարանելու քաջութիւնը իրմէ աւանդով, որտեհաթիւնն ալ ձևաքէն խլած էր: Նիստերը կը գումարուէին անչափ, մասշի և ալիս տալիս պէս չէին երկարեր օրերով և գիշերներով:

Փոխմանսօնէն հտը, որ կը գրազէր կատարական ընդհանուր խնդիրներով, կար համանրային իշխանութիւնը, որ քաղաքապետական գործերուն մէջ համարիտ յեղաշրջում մը յատաճ բերած էր: Մայիս 31 էն հտը ալիս չէր խորհեր զատկարութեան վրայ կամ Բարիկի սեղական սյով Փոխմանսօնին գէմ գործածելու վրայ, այլ անիկա կը գրազէր աւտանդէնի, թատրաներու, կրօնական գործերու, մինչև իսկ հանրակիներու խնդիրներով, և բոլոր այս ներքին գործերուն համար կուտար վճիռներ, որոնք քիչ ատենէն տխրար կը հանդիսանալին բովանդակ Ֆրանսուայի մէջ: Ժողովուրդը շարունակ կը ծափահարէր գաղափարայ Շոմէթը. անիկա ամէն որ ալ աւելի պիտանի և ահարկու կը դառնար, օրովհետեւ ամէն բան

կանոնի կը դնէր, չուկաները օրէնքի կ'ենթարկէր, չարունակ կը խառնուէր անհատական ազատութեան վերաբերող խնդիրներու: Բաշ, միշտ անվախանալի, կը թողար որ ազաճնին ընեն իր աչքերուն տակ, առաջարկուած միջոցներուն իր հաւանութիւնը կուտար և կը ձգէր որ Շօմէթ քաղէ քաղաքապետարանի բնմին պատիւները:

Քննախնայներ քանի որ կը թողար որ յանձնախումբերը ազատօրէն գործեն, կառավարական գործերու մասին վիճադատութիւնը միայն ժաքօղէններու ձեռքը մնացած էր: Ու անոնք կը քննադատէին՝ իրենց սովորական եզոզ յանդգնութեամբ՝ կառավարական ամէն մէկ պաշտօնատարի վարմունքը: Երկար ստանէ ի վեր անոնք մեծ կարեւորութիւն մը ստացած էին իրենց թուով, իրենց անդամներուն մէկ մեծ մասին գտած բարձր դիրքով, իրենց ստատարակի մասնաճիւղերով, վերջապէս՝ իրենց երկցութեամբը և յեղափոխական վրայ ունեցած երկարատև ազդեցութեամբը: Բայց Մայիս 31էն ի վեր մանաւանդ, անսահման ազդեցութիւն մը ի գործ կը դնէին. մշտապէս կերպով կը հսկէին յանձնախումբերուն վրայ, կը քննէին անոնց և նախարարներուն, ինչպէս նաև երկաթխաններուն, զօրավարներուն վարմունքը իրենց յատուկ կատարութեամբ մը, այս կերպով ի գործ կը դնէին խիստ դրաքննութիւն մը, յաճախ անարդար, բայց միշտ օգտակար՝ այն ստիւգմին համար զոր կը ներշնչէին և ամենուն վրայ պարտադրած անձնութեամբ:

Ժողովրդական միւս ընկերութիւններն ալ ունէին իրենց գործերու ազատութիւնը և ազդեցութիւնը, բայց Ժաքօղէններուն հեղինակութեանը կ'ենթարկուէին: Օրինակի համար, Քօրսըլիէները, աւելի անհանդարտ էին թէև, ու աւելի արագ՝ գործելու մէջ, բայց ընդունէին թէ Ժաքօղէնները գերա-

դաս են և անոնց խորհուրդներէն կը տարուէին, երբ պէտք ըլլար, յեղափոխական անհամբերութեամբ առաջարկի մը ժամը կանխել:

Ահա՛ այս էր, Մայիս 31էն ետք, իշխանութեանց և ազդեցութեանց բաժանման շրջանակը: Բայց երկու ամիս չանցած, հանրային կարծիքը բուռն կերպով ձայն բարձրացուց այս դրութեան դէմ. մտածումները չէին կրնար կանգ առնել Մայիս 31ին վրայ, իրենց պահանջկոտութիւնները ա'լ աւելի անդին կ'երթային, և ընական էր որ տնոնք պիտի պահանջէին թէ՛ աւելի կուրով, թէ՛ աւելի արագաշարժութիւն և թէ՛ առաւելագոյն արդիւնքներ: Յունիս 2ի քարեկարգութեանց միջոցին խնայած էին Հանրային փրկութեան յանձնախումբին, որ անկուսակցական և աշխատաւոր անդամներէ բաղկացած էր ու կը կատարէր այնպիսի պարտականութիւններ, զորս ընդհատելը վտանգաւոր էր: Բայց մտցուած էր որ անիկա Մայիս 31էն Յունիս 2 վարման ընթացք մը բռնած էր ու վախճած էր գաւառներուն հետ բանակցիլ. չատ չանցած, զայն անշարմար գտնեցին պարագաներուն, իրեն վերագրուած սխալները կացութեան գործող. հետեւանքներն էին և ո'չ թէ իր յանցանքները: Ամէն կարգի գործառնութեանց կեդրոնն ըլլալով, անիկա չատ գրադած էր, ու այս պատճառաւ զայն կը մեղադրէին թէ անկարող կը դառնար ամէն գործ արագօրէն կարգի գնելու:

Եւ սակայն անիկա Տիւմուրիէի պարտութեանց միջոցին հաստատուած էր, երբ բոլոր զօրաբանակները կազմադրուած էին, երբ Վանաէն կ'ապրտամբէր ու Սարնիս պատերազմ կը հռչակէր, և ատանկ ժամանակ մը յաջգած էր բանակը վերակազմել, և թէև դեռ չատ բան կար ընելիք բանակին հարկ եղած սլով տալու. համար, բայց մեծ բան էր այնքան կարճ ժամանակի

մէջ այլ քան զորք տեսնելը: Սակայն և ահագէս, ժողովրդային անհամբերութիւնը ա՛յլ տեսլին կը պահանջէր, անկարելին կ'ազէր, և ահա ճիշդ այս պահաճառաւ փառնգատը կորով մը ցոյց տալու կը մզէր:

Նախարարներուն զէմ ալ հանրային կարծիքը զրգռուած էր. Կառան Յու-նիա՝ Չէն ի վեր չափաւորական մը կը համարէին այլևս: Ռուսներէն մերժած էր անոր պատրաստած մէկ տեղեկագիրը՝ զառտներու արամագրութեանց վրայ, որովհետեւ անիկա անկողմնակալ կերպով կը պարզէր տմէն ինչ. ժաքօպէններն ալ յարձակեցան Կառայի վերայ, զայն մեղադրելով որ իրր ներքին գործոց նախարար զորք մը չէ տեսած Ռուսիոյ տարածած թոյնին զէմ մարտնչելու համար: Միևնոյն կերպով կը մեղադրէին ծովային նախարարը, թէ նաւատորմի սպայակոչներուն մէջ ձրգած է նոսիկին ագնուականները, արզարիւ ստիկա ճիշդ էր, բայց պատճառն այն էր որ մէկ օրէն միւսը չէր կարելի նոր սպաներ հառցնել ու գնել ՚ին փորձատներուն տակը: Միայն պատերազմական նախարար Պուչոֆ սիրելի դարձած էր, որովհետեւ Բաշի նման իր պաշտօնատուներ բացած էր ժաքօպէններուն և Քօրարլիներուն առջև, ու անոնց բողոքները բռնապահած էր զիրենք պատերազմական վարչութեան մէջ տանելով: Գրեթէ բոլոր զօրավարները մեղադրանքի տակ էին, Քիսոպին՝ հիւսիսի բանակին մէջ և Պիրոն արեւմուտքի: Ինչպէս կը յիշուի, Մառա իր մահէն քանի մը օր առաջ գանձեք տնտեսաւորած էր, և անիկ ի վեր ամէն ոք կը հարցնէր թէ Քիսոպին և Պիրոն ինչո՞ւ անգործ կը մնան իրենց բանակատեղիներուն մէջ:

Երբնապէս ալ միևնոյն անվատահալ թիւեր կը տիրէր, զրպարտութիւնը կը թափառէր բոլոր զլուսններուն մէջ և լատպոյն հայրենասէրներուն նկատ-

մամբ. որովհետեւ ալիւս աջակողմ մը, Ռուսն մը, Պրիսո մը չկար, որուն մասնութիւն մը վերադրէին, ամենէն վճռական հանրապետականները մեղադրանքի տարկալ կը դառնային: Կառուածի և ամբատանութեան տնտեսատարի կատաղութիւն մը կը տիրէր: Ամենէն երկարատեւ և լատպոյն յեղափոխական կեանքն իսկ ալիւս երաշխաւորութիւն մը չէր, և կարելի էր ու եւ օր, ու եւ տան չփոխուիլ հանրապետութեան մեծապոյն թշնամինքուն հետ: Տանդօնի յանգրտութիւնը և արեւմտաւորութիւնը բոլոր վճռական պարագաներուն մէջ վառ պահած էր քաջութիւնը, բայց Տանդօն յեղափոխութեան մէջ կը տանէր նպատակին համար զգացուած ամենէն բուռն կիրքը, առանց անհամբերու զէմ տակու-թիւն զգալու. և տախտ բաւական չէր: Յեղափոխութեան մը հողին կը կազմուի նպատակին համար զգացուած կիրքով և արզելք եղողներուն զէմ տակութիւն զգալով: Թէև Տանդօն համախա եղած էր յեղափոխական ամէն կարգի ձեռնարկներու, բայց մարդոց հանդէպ թշնամութիւն չէր տեսցաներ, և կը խորհէր թէ զանազան նկարագիր ու հողի ունեցող մարդիկը կա՛մ պէտք էր չա՛նկ և կամ բնգուտիկ իրենց ցոյց տուած կորովին չափով: Տանդօնի համար Տիւմուրիկ խաբերայ մը չէր, այլ ծայրայեղութեան մզուած զմզմ մը: Ժիրօտները չէր համարեր Բիթի մեղսակիցները, ալ՝ պարկեշտ ու անկարող մարդիկ և պիտի փախաքէր որ անոնք զործէ քաջութիւն տաւոց զոհ ելու: Ամէն ոք զիտէր թէ Տանդօն բուրք կուտակցութեանց պատկանող մարդոց հետ կը տեսակցէր, հաճաք փրնտոց մըն էր և յեղափոխութեան մէջ չառ հաճաք գտած էր, բոլոր տանք պատճառ եղած էին որ իր կորովին և պարկեշտութեանը մասին ալ բնգ ալոյ զրոյցներ չըջին: Օր մը, ժաքօպէն մը

երմէն բոստ .

— Տանդօն գիտ ձգեց և գնաց ձեռք տու աւ. զօրավարի մը :

Չհամարձակելով տղայակի իր վրայ յարձակելու, իր բարեկամներուն վրայ յարձակում կը զօրձէին . մտանաւորաբար զժգոհ էին իր Քամիյ Տէմուլէն անուն բարեկամին, զոր չափաւորական մը կը համարէին, և որ յեղափոխութեան ամենէն սերձաբոս, կատակերգակ և սրարգամաւ գրագէտն էր : Իբր տրքայական ամբատանուած զօրավար Տիյօնը պաշտպանել տրեւոյն համար Քամիյ Տէմուլէն բռնոյն յարձակում կրեց, և երբ ինքզինքը պաշտպանելու համար կը խօսէր Քոնվանսիօնի բռնէն, ամէն կողմէ երեսին պոսացին . —

«Թուք ազնուականներուն հետ հաց կուտէք կոր» :

Պիյօ Վատէն մէջ նետուեցաւ գոչելով . —

«Այլ թողուք որ Քամիյը անպատասխան» :

Ու Քամիյ Տէմուլէն տեսնելով որ ինչ չին տար իրեն խօսիլ, արամաւանական և չնորձալի գիրք մը հրատարակելով պաշտպանեց զօրավար Տիյօնը ապացուցանելով որ անիկա հալլենիքին ծառայելու պատրաստակամ զինուոր մըն է :

Մենպանի կուսակցութեան մէջ շփոթութիւն կը տիրէր . ասիկա սովորական վիճակն էր ըստ աշխարհական վիճակնէն, որոնք նոր յաղթած են ու բաժան բաժան ըլլալու վրայ են, բայց որոնց հատուածները տակաւին զատուած չեն որոշ կերպով : Յաղթական կուսակցութեան մէջ տակաւին կազմուած չէր նոր կուսակցութիւն մը, չափաւորականի և ծայրայեղի ամբատանութիւնը բոլորին ալ գլուխներուն վրայ կը ծածանէր, ասանց կանգ առնելու ու և է մէկուն վրայ :

Այս կարծիքի խառնաշփոթութեան մէջ, համբաւ մը կար որ միշտ ան-

մասչիկի կը մնար յարձակումներու . ասիկա՝ Ռոպէսրիէտի համբաւն էր : Անտարակոյս, անիկա ներողամիտ չէր և. զամ ոչ ոքի, յեղափոխութեան մէջ ոչ մէկ հաճոյք գտած էր, որովհետեւ համատարակելով մը կը բնակէր տաղձագործի մը տունը և կ'ըսուի թէ անոր աղջիկներէն մէկուն հետ բոլորովին անծանօթ մնացած յարաբերութիւն մը հաստատած էր : Ռոպէսրիէտ խիստ, վերապահ արդարակորով ըլլալով, անկաշաւելի մէկու մը տեղ կ'անցնէր . իրեն կարելի էր մեղադրել միայն գոռոզութիւնը, որ տեսակ մը մոլութիւն է, որ չի պղծեր ապականութեան նման, բայց որ մեծ չարիքներ կը հասցնէ ներքին անհամաձայնութեանց միջոցին, և որ սարսափելի բան մը կը դառնայ խռտակրօն մարդոց, ինչպէս նաեւ կրօնական կամ քաղաքական մոլեմանդներուն մօտ, որովհետեւ այդ գոռոզութիւնը իրենց մէկ հատիկ կիրքը ըլլալով, զայն կը գոհացնեն, ասանց ուրիշ բանով զրազելու և անխնայօրէն :

Ռոպէսրիէտ միակ մարդն էր որ կուրով էր յեղափոխական անհամբերութեան կարգ մը չարժամներ գոսելու, ասանց որ կարելի ըլլար իր չափաւորականութիւնը վերագրել հաճոյքի կամ չափաւորականութեան : Ամէն անգամ որ բանի մը ընդդիմանար, բանաւոր պատճառի մը կը վերագրէին : Ռոպէսրիէտ կը զգար իր գրաւած դիրքը և առաջին անգամն ըլլալով սկսաւ գրութիւն մը տակգծել : Մինչև այդ ժամանակ իր տակելութեանը նուիրուած ամբողջովին, մտածած էր միայն յեղափոխութիւնը գէտի ժիրօնաշնորհ մոլելու . հիմա ալ, մտքերու նոր զրգուման մը մէջ հայրենասէրներուն համար վտանգ մը նշմարելով, խորհեցաւ թէ պէտք է յարգել տալ Քոնվանսիօնը և Հաստրակաց Փրոքս կութեան Յանձնախումբը, որուն մէջ գիտէր թէ պիտի մանէ քիչ տանէն :

Ըստ որում ամէն տեսակ համալուծ

ւր զգլաներ նախ և առաջ ժաքօպէն-
ներս. ահա մերին մէջ, միաքր դրաւ ա՛յ
աւելի տիրական զիրք մը բռնել հոն և
ժաքօպէնները ա՛յ աւելի կապել Քօն-
վանսիօնին և յանձնախումբերուն, հարկ
դատած պարագային զանոնք բաժնեկո-
ւղյայմանով :

Ռօպէսթիէն միշտ կ'երթար ժաքօ-
պէններուն, և միա՛յն անոնց կ'երթար,
ու իր ներկայութեամբը կը չղզոքորթէր
զանոնք, յաճախ կը խօսէր անոնց բե-
մէն ու ամէն կարեւոր տառաքարկ կը
մերժէր կամ կը լծարկսիտէր նախա-
պէս : Այս գործին մէջ իր վարմունքը
չառ աւելի լաւ մտածուած էր քան
Տանդ ընկեր : Այս վերջինը քիչ անգամ
կ'երթար ժաքօպէններուն և երբ հոն
երթար, հարկադրուած էր ինքզինքը
արդարացնել, ապահովութիւն ապ թէ
միշտ լաւ հայրենասէր մը պիտի բլլայ,
թէ ինքը անվհատ կը հսկէր հանրապե-
տութեան շահերուն վրայ ու յազմա-
կան դուրս պիտի ելլէր :

Բայց ասոնք պարտաւ և վառնդա-
ւոր ինքնարդարացումներ էին. երբ
մարդ ինքզինքը արդարացնելու կ'ելլէ,
զինքը մտիկ բնազները կը տրեմն իր
վրայ : Ռօպէսթիէն բնաւ այս գիրքին մէջ
չէր իյնար, բնդ հակառակը՝ ամբաստա-
նողի խօսքեր ունէր միշտ բերնին մէջ :
Հանրապէն փրկութեան յանձնախումբին
պաշտարան կը կանգնէր, սա առարկու-
թեամբ թէ, անոր վրայ յարձակելը՝ կը
նշանակէ բնաջինջ ընել բոլոր իշխանու-
թեանց կեդրոնական սլօք, ու հանրա-
պետութիւնը վառնդի ենթարկել : Օր
մը, երբ ուղղներ եղան որ յանձնա-
խումբին նիստերը հրապարակային բլ-
լան, Ռօպէսթիէն հակառակեցաւ, ա-
ռարկելով թէ հայրենասիրութեան գի-
մակին տակ ծածուկ թշնամիներ կան :
Երեք անգամ, երկարաձգած էին յանձ-
նախումբին պաշտօնավարութեան չը-
ջանք. Յուլիս 10 ին, անգամ մըն ալ
պիտի երկարաձգուէր. ամսոյն 8 ին մեծ

մտալ ունէին ժաքօպէնները, ամէն
կողմէ կ'ըսէին թէ Յանձնախումբին ան-
դամները պէտք է որ վրիտին. Պուր-
տօնէն և Լուանդուն Շապրոյէն ևս խօսք
կ'ըսէին Ռօպէսթիէն, և կ'ըսէ որ «Ճիշտ
է թէ Յանձնախումբը կազմուած չէ հա-
ւասարապէս տաքինի կ'ուսումնաւ ան-
դամներէ, բայց ուր զանոնք այդպիսի
տիպար մարմին մը, մի թէ Քօնվանսի-
ոն իր ծոցէն դուրս չ'անկնց զինքը ան-
պատուօգ մատնիչները, ու աշխուհակ
կրցաւ նոր կորով մը ստանալ. այս ո-
րինակը բաւական չէ, ըստ, ապացու-
ցանկութեւ թէ միշտ անհրաժեշտ չէ քան-
զեկ, և երբեմն աւելի խոհեմութիւն է
բարենորոգում բնկը : Սնտարակոյս,
Յանձնախումբը սխալներ գործեց և ին-
ծի չ'ընար զանոնք ծածկելը. ևս կրնա մ
ներսդաւիա բլլալ, ևս՝ որ միշտ խորհած
եմ թէ հայրենիքին համար տակաւին
բաւ բաւականին աշխատած չէ մարդ,
երբ նոյն իսկ ամէն ինչ բրած է : Միայն
թէ ասանկ վառնդաւոր վայրկեանի ա-
նոր անվառահոթութիւն յարմար անբա-
ղաքազխտական է. հայրենիքը մեծ ո-
ւանդակութիւններ կ'ակնկալէ անկէ, և
թէ և անկէս յեղափոխական հանրապե-
տական քաղաքացուհիներուն աչքը չէ
մատած, ասակաւին ևս կը կարծեմ թէ
կարող է ի գլուխ հանել իր կարեւոր
գործառնութիւնները : »

Ռօպէսթիէնի այս խօսքերէն ևս ք
վիճարանութիւնը վաւերեցաւ. երկու
օր վերջ Յանձնախումբը վերանորոգ-
ուեցաւ. իրը անկարող ամբաստանուած
անդամները համբաւեցան : Ռարիչ մէկ
քանի ստիքներ ալ ունեցաւ իր նոր
քաղաքականութիւնն ի գործ զնկաւ,
ծովային բանակը կը սկսէր մտահոգու-
թիւններ պատճառել. այս պատճառաւ
չարունակ կը մեղադրէին նախարարը,
մասնաւորաբար սա պատճառաւ որ,
Տանդ ընի յանձնարարած Բէյրօն անուն
սպայ մը ծովային պաշտօնատուն մէջ կառ-
կած կի գործունէութիւն մը զոյց կուտար :

ՕԹԱՍՏԱՆԻՈՒՆ ԱՄԲՈՒՆԷՆ ԲՈՂՈՐԵ

ժառքաւէնները կը մըմաւային Տանդանի
դէմ: Ուրի կըտ. Ռօպէտրիէն և գոչեց:

— « Կը փափաքիմ որ աշտ գաւեշար
դադրի և նիտար բացուի. կը մեղա-
դրէք ծախային նախարարը իմ գէշ ընտ-
րութիւն մը բրեր է. ս'ի սխալ չէ
զործած կեանքին մէջ. Պաշտիմ և Բաշ-
ալ սխալ ընտրութիւններ բրին և առ-
կայն անոնք երկուքն ալ ճշմարիտ հան-
րապետականներ և հայրենասէրներ են.
պաշտանի դիտիս գանուող բոլոր մար-
դիկը կը զրգարանեն. է՛հ, երբ պիտի
դադրինք հաստ ընծայելէ ամէն կողմէ
խումոյ աշտ ծիծաղելի և չինծու պատ-
մութիւններուն: Կը տեսնեմ որ Տան-
դանն ալ կատկածելի դարձնել փափա-
քողներ կան, բայց փախանակ հայրե-
նասէրները յատահատեցնելու, այնքա՛ն
դժուարութեամբ սփրններ փնտելով
հոն՝ որ հազիւ ինկնի. սխալ մը գո-
յութիւն ունի, եթէ քիչ մը աշխատին
գիրացնել անոնց զործը, տակի սրա-

կեշտ զործ մը պիտի ըլլայինք և հալ-
ունիքն ալ պիտի օգտուէր: Կը փափա-
քիմ որ ժառքաւէններու ընկերութիւնը
արդիւնաւոր զործերով զրազի ու ան-
տի կամ վաճառողաւոր խնդիրները մէկ
կողմ թողու: »

Եւ ա՛հա աշտէն, Ռօպէտրիէն տես-
նելով վաճառք՝ մաքկաւ. նոր զրգուման
մը, որուն հետեւանքով կրնար փճա-
նայ կոտաւարակաւ ամէն ձեւ, կը ջա-
նար ժառքաւէնները Բօնիֆանիօնին կա-
պել, ինչպէս նաեւ յանձնախումբերուն
և վազեմի հայրենասէրներուն: Այս գո-
վելի և օգտակար քաղաքականութիւնը
չտու չահաւոր էր իրեն համար, որով-
հետեւ ինքզինքին համար տեղ կը պտու-
րատուէր: Ռօպէտրիէն ալ բոլոր յեղա-
փոխական սկստերուն պէս կ'ուզէր յե-
ղափոխութիւնը կատեցնել հոն՝ որ ի-
րենք կանց տուած են, և աշտ քաղա-
քականութիւնը, որ գանտք բոլորը
անժողովրդական դարձուցած էր, գին-

քը չէր դադարեցուցած ժողովրդական բլրալէ, որովհետեւ յեղափոխութիւնը կը հասնէր արդէն իր վառանգներուն և ծայրաչեզոքութեանց վախճանին :

Մասաչի մահու բնէն անմիջապէս վերջ, բանտարկուած երեւոյթութիւնները դատի ենթարկուեցան . արդէն խօսք կար որ պէտք էր կարել Պուրպոններուն գլուխը, թէ ևս պուրպոնեան միայն երկու գլուխ մնացած բլրար, մին Լուդովիկոս ԺԶ-ի կնոջը և միւսը՝ քրոջը գլուխները : Կուզէին գլխատել նաև Օրլէանի դուքսը, որ աշխարհի հաւատարիմ եղած էր յեղափոխութեան և այդ պահուն բանտարկուած էր Մարսիլիոյ մէջ, ի վարձ իր ծառայութեանց : Սահմանադրութեան հաստատման ասթիւ հանդէսներ բնկ հրամայուած էր . բոլոր նախնական ժողովները իրենց պատգամաւորները զրկելով վաժառելի պիտի յայտնէին և հանդիսաւորապէս պիտի հաւաքուէին, ոչ թէ Յուլիոս 14ին, ալ Օգոստոս 10ին, որովհետեւ Թիւրքիոյի առումին չնորհիւ էր որ հանրապետութիւնը հաստատուեցաւ, մինչդեռ Պատիկիոյ ատումէն ետք միապետութիւնը չարունակեց տարիք և միայն աւատականութիւնը քանդուեցաւ : Ահա այս կերպով, հանրապետականները և սահմանադիր արքայականները իրարմէ կը զանազանուէին, առաջինները Օգոստոս 10ը և վերջինները՝ Յուլիոս 14ը տօնելով :

1793ի Սահմանադրութիւնը ամենուրեք բնորոշուած էր . թէ և Պօրտո վերադա՛ն զիրք մը ցոյց կուտար, բայց կ'ընդունէր զայն, Լիւիս ալ թէ ևս ապրտամբական ոգի կը կրէր դեռ, բայց յարած էր նոր Սահմանադրութեան : Միայն Մարսիլիոս կը մերժէր ճանչնալ, բայց իր փոքրամիտ բանակը պարտուած էր արդէն : Վառնգը կը ծանցանար սահմանադրութեան վերայ, ու անմիջական կը դառնար Վանտէի մէջ, Հոննետի վրայ և հիւսիսային

դաւառները, ու ամէն մասնակէ տւելի, թէնամին կը նեղէր Մալանտու Վալանտիներ . իսկ Վանտէականները նորանոր յաղթանակներ շահելով, Նանթի տաջեւ իրենց ունեցած պարտութիւնը դարձանած էին : Անտք, Ապրիլին և Մալիոյին անակնկալ կերպով սաքի ելած, Թուարսը, Լուալօնը, Տուէն և Սոմիւրը դրաւած էին, որովհետեւ ֆրանսական բանակին նոր զինուորները չառ գէշ կուտայնէր էին : Յաւնիսի սկիզբները յանդուգն Ռէպուբլիկան սովորաթիւ առաջնակարգ բանակով մը մինչև Շաթիլլոն յառաջացաւ, բայց բնակիչներէն մասնուելով և ապրտամբնւրէն անակնկալի եկած, պարտութեան մասնուեցաւ . Թուարսի վաչան ալ միեւնոյն վիճակին ենթարկուած էր : Հետեւորար, Յուլիոսի վերջերը, Վանտէականները աւերէին իրենց երկրին տմբողջովին :

Գալով քաջարի և զմբաղղ Պիրոնին, զոր կ'ամբատտանէին թէ Նանթի մէջ չէ, մինչ անիկա Սառլին Վանտէ գացած էր, թէ՛ Ուէսթբրմանի քովը չերթար, մինչ Քանթրոյի հետ նոր յատակազիւմ մը կը պատրաստէր, Պիրոն միշտ բնդ հառուած իր բոլոր զործուութեանց մէջ, բանակէն հանուած էր, առանց որ մասնակ ունեցած բլրար զօրմ մը տեսնուէ :

Ապրիլ 11էն մինչև Յուլիոսի վերջերը զինակից բանակները չարտնակ պատերազմ մըլած էին Ֆրանտայի զէմ և յաճախ շահած էին յաղթութիւնը : Այս պատերազմներուն մէջ ամենէն տւելի յիշատակութեան արժանի է Քոնտէի պաշարումը . Յուլիոս 14ին, Եօրքի դուքսը, որ պաշարման բանակին հրամանատարն էր, հրտիրեց Քոն մէն, որ անձնատուր բլրայ . զօրտօլար Ֆիւսան և Քոնտէ գանուալ երկու երեսփոխանները չառ հարաւ պատտախտն մը տուին . անտք հաւաքած էին 7000 հոգինոց պահակազօրք մը, որոնք չառ

յաւ արամադրութիւններ ունէին : Այն տանն օտար զինակից բանակը սկսաւ ահաւելի կերպով սմբակոծել Քոնստանտնուպոլիսէն եւ ծանր վնասներ պատճառեց . Քոնստէրնականները եւ պաշտպանները նոյնքան ուժգնօրէն պատասխանեցին . մասնաւորաբար Յունիս 25ին թշնամին ահաւելի վնասներ պատճառեց , եւ ահա յանկարծ , Քոնստէնցիները սրնք երկար տանն յառ ձեռքած էին , սկսան փոխադարձաբար կրակ արձակել եւ զինակից բանակին մէջ մահ եւ տարափ սխույժ : Յունիս 28ին նոր յարձակում մը սկսաւ խախտել Քոնստէրնականներէն , իսկ , քաղաքին հարստ մասը կրակի տրուած էր , սպառք , կիները եւ ծերերը ստորերկրեայ տեղեր պաշտած էին : Քաղաքը սովի մասնուած էր եւ կը վախճային որ թշնամին գիւրնք սուրէ կ'անցընէ , այս զգացումներէն թեկադրուած , քաղաքին բնակչութեան կողմէ սրտաղամաւ որութիւն մը գնաց խնդրելու զօրավար Ֆելաննէն , որպէս զի անձնատուր ըլլայ . բայց անիկա խտորէն մերմեց եւ քաղաքապաշտ բանակին շնորհիւ , որուն քաջութիւնը ծայր աստիճանի հասած էր , կրցաւ ցրուել համախորհրդակցի :

Յուլիս 25ին , պաշարող բանակը սկսաւ յառաջ խաղալ . Քոնստէրնականները ահաւելի կողորքը՝ ահաւելած՝ եւ քաջուեցաւ , իր մարտիկները լքելով , բայց զօրավար Ֆելանն յաջողեցաւ գիւրնք կրկին բերել պատնէին վրայ : Յաջորդ օրը , եօրքի դուքսը հրաւիրեց որ անձնատուր ըլլան , յարկով թէ 24 մամ յետոյ , եթէ անձնատուր եղած չեն , բոլոր բնակիչները սրէ պիտի անցունին : Այս սպառնալիքին ի յոր , քաղաքին բնակիչները ճշում բանեցուցին սպառակատիւ վրայ , զէն ի ձեռին անոնցմէ պաշանջեցին վճուել Քոնստէրնականներէն : Այդիս կարելի չէր ղիմադրել . ներսէն ու դուրսէն վտանգներ կային . Յուլիս

28ին Քոնստէրնականները ահաւելի կողորքը զինուորական պատիւներով քաղաքէն դուրս ելաւ , զէնքերը յանձնեց , բայց թողնուած իւրն ստացաւ . Պրանսա վերադառնալ , սա պայմանաւ որ մէկ տարի չպիտի ծառայէ զինակից բանակին ղէմ :

Այս միջոցներուն էր որ կրկին ապրտամբած էին Լիօն՝ մէկ կողմէ եւ Մարսիլիա ու Դուլօն՝ միւս կողմէ : Լիօն կը հաւանէր Քոնստանտնուպոլիսէն , բայց կ'ընդդիմանար անոր երկու հրամանադիրներուն , որոնցմով նախկին իշխանութիւնները զաղարկալ կը հրաւիրէին եւ հայրենասէրներուն ղէմ սկսաւ զատավարութիւնները Բարիկ կը փոխադրուէին : Լիօն պաշտօնաւորացիներէն կը վախճային ժողովուրդը , որ եթէ Քոնստանտնուպոլիսէն հրամանադիրը զործադրեն , նախկին Մօնթանիս քաղաքապետութիւնը կը հաստատուի : Յուլիս 15ին , Լիօնցիները սպաննեցին Շալիէ եւ Ռիսար անուն երկու հայրենասէրները ու ալլօ օրէն սկսեալ աստամբ հաշակուեցան . անմիջապէս , աստամբապետները սկսան թրնգանօթ ձուլել , ռադմաթիւքը զրաւել եւ զինուորական պատրաստութիւններ տեսնել :

Մարսիլիա նուազ ահաղեցիկ էր , որովհետեւ իր բանակը սրտաւած էր . միայն թէ անիկա յաջողած էր Դուլօնն ալ աստամբեցնել . Դուլօն որ Միջերկրականի վրայ առաջնակարգ նաւանդակաւ մըն է , փափաքը զրգոյած էր Անգլիացիներուն , որոնք անոր ծովափին չուրքը կը յաճէին իրենց նաւերով : Անգլիայէն զրկուած պատուիրակներ խույզաւորութիւն մը կը կազմակերպէին ու վատ մասնութիւն մը կը ստորադասէին . վախ կար որ համայնքային իշխանութիւնը Անգլիացիներուն ձեռքը անցնէ : Նիսի բանակը իր տկար վիճակին մէջ ալլօ բանին առաջը չէր կրնար առնել , ուրիշն կա-

ցութիւնը վտանգալի էր. Լիօն և Դու-
• լիօն փոթորիկի պայթման երկու կեղ-
րոններն էին :

Սակայն և աշնակէս, կաշեկի պիտի
չըլլայ Եւրօնիկ հանրապետութիւնը որ-
տաւոր բոլոր հարիքները, եթէ աչքի
առջև ունենանք միմիայն պատերազմի
այն 5 կամ 6 դաշտերը, ուր մարդկա-
յին արիւնքը կը հոսէր : Ֆրանսայի ներ-
քին կոպտութիւնը նոյնքան սղարալի էր :
Յորենը միշտ սակաւ էր ու սուղ : Հա-
ցադործներուն խանութին առջև ժողո-
վուրդը կը ծեծկուէր կտոր մը հաց
ձեռք ձգելու համար : Վաճառականնե-
րուն հետ ի դուր կը վիճէին, նախնա-
կան պիտոյքներու փոխարժէքը թղթա-
դրամով վճարելու համար : Թշուառու-
թիւնը իր լրումին հասած էր : Ժողո-
վուրդը կը գանգատէր արմատիքը գրա-
ւորներէն և զինը բարձրացնողներէն :
Կառավարութիւնն ալ, ժողովուրդին
նման թշուառ ապրելու համար թղթա-
դրամ միայն տնէր, զոր ստիպում
կըլլար եռապատիկ կամ քառապատիկ
արժէքով վճարել, և չէր համարձակիւր
այլեւս նոր թղթադրամ հրապարակ հա-
նել, վախնալով որ գանաւածներուն
զինը ա՛յ աւելի կը կտարի : Այսպէս,
այլեւս չէին գիտեր թէ ժողովուրդը և
կառավարութիւնը ինչպէ՛ս պէտք է
ապրեցնեն :

Այսու հանցերձ, բեղ հանաւր բերքե-
րը սակաւ չէին : Ֆրանսա տնէր թէ՛
ցորեն, և թէ՛ նախնական ու գործում
նիւթեր, միայն թէ՛ անոնց հաւատար
ու խաղաղ բաժանումը անկարելի պար-
ձած էր՝ թղթադրամին հեռուանքով :
Յեղափոխութիւնը, որ միապետութիւնը
ջնջելով հանցերձ ու դամ էր անոր պարտ-
քերը վճարել և որ զինակից եւ բարոյին
դէմ իրաց նոր վիճակը պաշտպանելու
համար ստիպւում էր բեղ հանաւր նրա-
տերազմի մը ծախքերը հողալ, տարա-
զիրներէն ու կրկնականներէն գրաւում
սղգալին սեղհակնոթութիւնները տնէր

փոխարէն : Ասոնց վրայ յենով էր որ
թղթադրամները հրապարակ հանած էր :
Բայց որովհետեւ կը կտրուէին յեղա-
փոխութեան յաղթանակին վրայ, այլ ևս
գնող չէր բլլար այդ գոյքերը, որով
թղթադրամներն ալ հրապարակին վրայ
կը մնային իրր անարժէք թուղթի կը-
տոյներ : Հրապարակին վրայ իր արժէ-
քը պահած կը մնար միայն հնչուն գրա-
մը, որ իրր մրցակից թղթադրամին,
ա՛յ աւելի կը կտարէր անոր վարկը :

Բայց յեղափոխութիւնը, որ դատա-
պարտւած էր բռնի միջոցներով գոր-
ծելու, այլ ևս չէր կրնար կանոն առնել,
անիկա բռնի չըջարկութեան հանած էր
սղգալին գոյքերու նախատեսում ար-
ժէքը : Նիւս ալ պարտաւոր էր բռնի
միջոցով այդ վճիռը պահել տալ : Ապրիլ
11 ին, հակառակ ժիրմաւններուն, ու-
րոնք վեհանաժողո՛քն՝ այլ անխաճմարար
կը պաշարէին, Քօնփանիօնը վճուեց
ն տարի բանտարկութիւն տալ անոր՝ որ
հնչուն գրամ տալով փոխարէնը կ'առ-
նէր ա՛յ աւելի բարձր արժէքով թղթա-
դրամ : Միևնայն պատիւը անարինց բու-
րը անոնց համար, որոնք թղթադրա-
մով եղած գնումի մը միջոցին ապրան-
քին աւելի բարձր գին կը պահանջէին,
քան երբ հնչուն գրամով բլլար գնումը :
Այս որոշումները չկրցան տաճքը տա-
նել գրամական արժէքի տարբերու-
թեանց : Յունիսին, մետաղէ ֆրանք մը
կ'արժէր երեք ֆրանք թղթադրամ,
երկու ամիս վերջ, արժաթ ֆրանքնոց
մը 6 ֆրանք թղթադրամ կ'արժէր : Բ-
այց այդ վիճակին մէջ վաճառական-
ները կը մերժէին ապրանք տալ առջի
գնով, որովհետեւ իրենց տրւած գրա-
մը իր արժէքին մէկ հինգերորդը կամ
մէկ վեցերորդը հազիւ տնէր :

Պէտք եղաւ որ, հակառակ ժիրմա-
ւններուն, ցորենի գնալն համար ալ
բարձրագոյն սակ մը որոշէ Քօնփանի-
օնը : Ժողովուրդի մը ամենէն մեծ
դժբաղդութիւնը հացի պակասութենէն

յառաջ կուգայ : Յորեն կար, բայց ազարակառէրրը իրենց արմախքին հետ պահուելուամ էին, սրովհետեւ չէին ուզեր թղթադրամի փոխարէն ծախել իրենց ցորենները : Հրապարակ հանուած քիչ մը ցորենը անմիջապէս կը գրաւէին Համայնքային իշխանութիւնը, ինչպէս նաեւ այն մարդիկը, որոնք վախերնուտն արտար կը հասաքէին : Սովը չա՛տ աւելի զգալի կը դառնար Բարիկ, քան Ֆրանսայի ու է քաղաքին մէջ : Մայիս 3ին եւ 4ին, Քօնփանսիօնը հարկադրուեցաւ մէկու արձակել որ թոյր ազարակառնները եւ ցորենի վաճառականները հարկադրուած են յայտարարել իրենց քովը զանազ ցորենի քանակը, ցորենահատիկները կալել, զանոնք չուրայ եւ միա՛յն չուկայ տանիլ ու ծախել Համայնքային իշխանութեան նշանակած միջին մէկ գնոյն համաձայն : Ոչ ոք պիտի կրնար ցորեն գնել մէկ ամսուան մէջ իր պէտք ունենալիք քանակութեանէն աւելի : Այս օրէնքին գէ՛տ անտատուներուն ի պատիւ՝ ցորենը պիտի գրաւուէր եւ 300էն 1000 Ֆրանք զբաժանկան սուղանք պիտի արուէր : Հրաման եղաւ որ տոնելու մէջ խուղարկութիւն կատարուի, ճամբարութիւնը ստուգուու համար :

Բարիկը Համայնքային իշխանութիւնը, իր ստիկանական միջոցները աւելցնելով այս օրէնքներուն վրայ, կարգ կանոնի ենթարկած էր փառահարուն առջև հացի բաշխման գործը, ստիկանական տոմարով միայն կարելի էր փութ երթալ, այդ տոմար կուտար լեղափոխական մարմինը, ու անոր վրայ նշանակուած էր թէ որքա՛ն հաց կարող է առնել զայն ներկայացնողը : Այդ հացին քանակութիւնը համեմատական էր խրաքանիւր բնամանրը կողմոյ անդամներուն թիւին հետ : Մինչեւ անգամ կարգ կանոն հաստատուած էր թէ ի՞նչ ձևով պիտի չարտի մոլորութիւնը հացադարձին խանութին

առջև : զրանը առջև չուան մը կապուած էր, եւ թոյր սպասողները զայն բռնած կը կենային, իրենց կարգը չփախցրնելու համար : Եւ սակայն, անհորհ կիներ յաճախ կը կարէին չուանը, եւ ահա զարհուրելի իրարանցում մը յառաջ կուգար եւ պէտք կ'ըլլար որ զինուոր գոյ կարգ կանոնը հաստատուու համար : Թոյր այս բաներէն կը հառկրցուի թէ կատարութիւն մը ի՞նչ ծանր հոգեր ունի, եւ թէ որքա՛ն նեղ զացուցիչ միջոցներու ձեւանարկէ կը մզուի, երբ կը հարկադրուի ամէն բան տանել, որպէս զի ամէն ինչ կարգի գնէ :

Սակայն եւ այնպէս, ուստեսողէնի պոլութիւնը կը տարածուէր նախնական ամէն կարգի պիտոյքներու վրայ : միւս, բանջարեղէն, պտուղ, նպարեղէն, լուսաւորութեան եւ ջերմութեան նիւթեր, բմեղի, հազուտի համար նիւթեղէն, կօշիկի համար մորթ, վերջապէս ամէն ինչ սուղցած էր, քանի թղթադրամներու արժէքը կտրած էր, եւ մոլորութիւնը կը կարծէր թէ ուստեսողէնը գրաւոյնը են այն վաճառականները, որոնք անարժէք գրամ մը կը մերժէին առնել : Կը յիշուի թէ մոլորութիւնը փետրովարին թաղած էր նոյարաժաճառի խանութները՝ Մասայի խորհուրդին անտարով : Յուլիոյն, անիկա աւարի ստած էր Սէն գետին միջոցով Բարիկ ժամանող օճառի նուերը : Համայնքային իշխանութիւնը՝ զայրացած, ամենախիստ մէկուններ ստած էր եւ Բաշ հրատարակութեան տուտ սա պարզ եւ լակնական գեկոյցը : —

Քաղաքապետ Բաշը՝ իր նամարդաքացիներուն, — Բարիկը՝ ունի 700,000 բնակիչ, զանոնք անուցանելու համար Բարիկը հոգը ոչինչ կ'արտադրէ, միւսնայն բանն է զգեստեղէնի եւ տպուատի համար, ուրեմն հարկ է որ Բարիկ այս թոյրը տանձ գաւառներէն եւ արտասահմանէն : Երբ նպարեղէն եւ տպուաճ

հասնի Բարիլ ու ընտկիչները գանտնք աւարի տան , այն ժամանակ աղեւս ոչ ոք պիտի գրկէ . Բարիլ ա՛յլ բան մը չպիտի տնննայ իր բազմաթիւ ընտկիչներուն իրը սնունդը և զգեստեղէն : Եւ 700,000 թշուառ մարդիկը զիրար պիտի գիշտանն աչն ժամանակ :»

Ասիկէ ետք ժողովուրդը աղեւս չթալից , բայց միշտ կ'աղէր որ վաճառականներուն դէմ շատ խիստ միջոցներ ձեռք տանուին , ժողովրդային երեւակայութիւնը հրէշներ կը ստեղծէր ինքզինքին և ամենուրեք կը տեսնէր կոտորածի թշուառներ , մինչդեռ , պարզապէս դժբաղդութիւնը չաճապարծող անյաղ խաղաղօրէնքն էին այս բոլորը բնորոշները : Պատերազմը և սարսափելի յեղափոխութենէ մը զգացուած երկիւզը բնորոշատեմէին առեւտրական բազմաթիւ գործաւնութիւններ , գիներու մեծ անկում յառաջ բերած էին և աւելցուցած էին անշարժ մնացող գրաւագրութիւններու գումարները , որոնք Սովետական խաղաղօրէնքուն չահառակութեանց գործիք կը դառնային :

Ահա արագէս , մինչ Թրոնտայի հիսօսակողմը , Հոնտար , հարաւակողմը և Վանաէն նուաճած էին մեր թշնամիները , Թրոնտայի կլամական միջոցներն էին այն գրաւները որոնք յարգ չունէին , և որոնց գրաւակներ անատուց էր , ինչպէս նոյն ինքն յեղափոխութիւնը և որոնք զէպք մը պատահեաւ , վառնգին համահատութեամբ կը կորսնցնէին արժէքն : Այնպէս որ քանի՜ վառնգըր տակնոր , զարմանի միջոցները փոխանակ նոյն համահատութեամբ աւելնալու , կը սրտկէին , կատաւարութիւնը չէր կարող ստգմամթերք ձեռք ձգել , իսկ ժողովուրդը՝ նպարեղէն : Հետեւաբար , պէտք կ'ըլլար ստեղծել միանգամայն զինուորներ , գէնքեր , պետութեան և ժողովուրդին համար զբառ մը , ու այս բոլորէն ետք յաղթանակները տարահալել :

Օգոստոս 10 ի տարեկարծը տնկելու յանուն Թրոնտայի Սահմանադրութիւնը բնորոշեալու համար նախնական ժողովներու զրկած պատուիրակները Բարիլ գետ նոր հասեր էին : Կ'աղէին այս տախթէն օգտուիլ , խանդավառութեան վայրկեան մը ստեղծելու , գաւառները մայրաքաղաքին հետ հաշտեցնելու և հերոսական վճիռներ տալու համար : Փայլուն հանդէսներ կազմակերպեցին , մեծ քանակութեամբ տեսակողէն հաւաքեցին , որպէս զի սով մը չի գոյ խանդարել այս հանդէսները և պատուիրակները կարենան վայելիլ խաղաղութեան , առատութեան և կարգ կանոնի տեսարանները : Պատուիրակներուն հանդէպ այնքան ծայրայեղ յարգանք ջոյց տալ ուղեցին , որ հրամայեցին հանրային կառքերու վարչութեանց , տեղ տալ պատուիրակներուն , նոյն իսկ այն պարագային երբ կառքերուն մէջ ճամբորդներ գտնուէին : Գաւառական վարչութիւնը հետեւեալ խտամբեր յայտարարութիւնն ու զգից նախնական փոփոխութեան և յղադրեալու . — «Այստեղ , հայրենասիրութեան զիմակով ծածկուած մարդիկ ձեզի պիտի խօսին ազատութեան , հաւատարմութեան , մէկ և մի բաժանելի հանրապետութեան խանդավառութեամբ , մինչդեռ , իրենց որտե՛ս խորէն , անտնք ուրիշ բանի չեն ցանկար և չեն աշխատիր , այլ միայն՝ թաղաւ որտե՛ս վերահաստատման և իրենց հայրենիքին պատառտամանը : Այդ մարդիկը հարաւ տնկին են , ու ամէն ժամանակի հարաւ տնկերը տաւած են առաքինութիւնները և բարքերը տղաւորած են : Անոնց մէջ զուք պիտի գտնէք ապականեալ կիներ , իրենց հրապրաներովը շատ գրաւիչ , որոնք հարաւ տնկերուն հետ խօսք մէկ պիտի բլբան զձեզ մարդիկան մէջ գրաւելու համար . . . Զգուշացէ՛ք մանաւանդ նախկին Բալէ Թուպեալէն , այդ պարտեղին մէջն է որ պիտի գտնէք նեն-

գտնվածները, այս հաշվառու պարտեզը որ ժամանակին չկապախտվեալն օր-րանք և սպասութեան ու հաւատարմութեան բարեկամներուն ապաստանարանը եղած է, այսօր հակառակ մեր աշու-լուք հակադրութեան, դաւադիրներու որջ մը դարձած է . . . Փախէք անկէ, աշ-ցեկեցէք արուարձանները, ուր հիմու ե-ցաւ մեր ազատութիւնը, մտէք աշխա-տանոցներուն մէջ, ուր ձեզի նման զոր-ծունեաց, պարզասէր և առաքինի մար-դիկ, ձեզի նման հայրենիքը պաշտպա-նելու պատրաստակամ, երկար տանելի վեր կը սպասեն ձեզի, եղբայրութեան կապերը սերտացնելու համար . . . »

Ամենէն առաջ, փոյթ տարին զա-նանք ժաքօւղեններուն մէջ մտցնելու, այս վերջինները մեծ փութկոտութեամբ հիւրընկալեցին պատուիրակները, որոնք որոշեցին իրենց ժողովները ժաքօւղեն-ներուն հետ ընել. այս կերպով, Բարիզի մէջ 400 ժաքօւղեն աւելցած էր հիմա, և անոնք ամէն օր նիստ կը զուտա-րէին : Կ'ըսուէր թէ պատուիրակներէն ոմանք ընդ հանուր ներումի մը կուտա-կից էին և Սահմանադրութեան հաշակ-ման օրը զոյն յայտարարելու պաշտօն ունէին : Արդարեւ, մէկ քանիներ կը մտածէին այս կերպով ազատիկ բան-տարկեալ ժիրօնաւորները և միւս բոլոր քաղաքական յանցաւորները, բայց ժա-քօւղենները կ'ընդդիմանային այս ծրա-դրին և կը պահանջէին որ բոլոր մատ-նիչները պատժուին, այնպէս որ ներ-ման կուտակից պատուիրակները, որոնք արդէն բազմաթիւ չէին, ալիս չհա-մարձակեցան առաջարկ բերել :

Օգոստոս 7ի առտուն բոլոր պատա-ւիրակները տարուեցան Էվէլէ, ուր անդի պիտի ունենար գաւառներու հաշ-տութիւնը՝ Բարիզի հետ : Երկու կողմէ ճատեր արտասանուեցան. Բարիզցիները յայտարարեցին թէ զատաներու իրա-ւունքը երեւք տանակրիս ընել չեն ու-զած : պատուիրակներն ալ իրենց կար-

դին խոտաւանեցան թէ Բարիզ զրո-պարտուած էր, մէկ և միւս կողմէ պիտի համբուրեցին, և բռն խան-դաւառութեան ցոյցեր բրին : Յանկարծ խելքերնուն փչեց Քօնվանտիօն երթալ և հաշտութիւնը սնոր ալ աւետել : Գա-ցին ու անմիջապէս ներս ընդունուե-ցան և պատգամաւորներէն մին սրտա-զիզ խօսքերով հաղորդեց գոյացած հաշ-տութիւնը ու վերջացուց՝ բսկով . «Մենք ամենքս Մօնղանեաւներ ենք, կեցցէ՛ Մօնղաներն : » Ուրիշ պատգա-մաւորի մը առաջարկին վրայ, Քօնվան-տիօնի բոլոր անդամները կը նետուին գաւառական պատգամաւորներուն գիր-կը և կը համբուրուին, ու յետոյ թա-փօր կը կազմեն սա երգը երգելով .

Մօնղաներն զմեզ ազատեց

Ժառանգեալ ձաւերով

Մօնղաներն զմեզ փրկեց

Ժառանգեալ ձաւերով :

Սատանան տանի՛ Պիպօները

Վերկիօները, Պրիսօները,

Պարենք քարմանեալը, ևս :

Յետոյ գացին ժաքօւղեններուն ա-կումբը և հոն ալ միեւնոյն խանդավառ ցոյցերը բրին, անիճելով այն պարտա-ւագիրները, որոնք Բարիզը զրոպարտած էին. իրենց ներկայացուցած ուղերձին մէջ կ'ըսէին. «Մենք մեր գաւառները պիտի վերադառնանք աւետելու համար միայն թէ Ֆրանսա ազատ է և հայ-րենիքը՝ ազատած : » Այս ուղերձը ան-միջապէս Քօնվանտիօնին զրկուեցաւ, որպէս զի հոն ալ կարգացուի և արձա-նադրութեանց մէջ անցնի : զխաղա-թիւնը ընդ հանուր էր : Խօսք կ'առնէ Ռոպէսիէս, խանդավառ ծափահարու-թեանց մէջ և նախ կը հարհաւորէ զա-ւտուները, որոնք Ֆրանսան ազատած էին. կ'ըսէ թէ այս երբորդ անգամն է որ կ'ազատեն. «Այս պահուս, ալիսա-տարեկ պատահարներ վիշտ պատճառած են հանրապետութեան և անոր գոյու-թիւնը վտանգած. բայց հանրապետա-

կանները և է. Է. բանէ վախճարու չեն և անկարգութեան մէջ պէտք չէ իննան : Զգայէ կեցէ՛ք յարտած թողոր դաւադրութիւններէն , հանդարտ և հաստատակամ եղէք , սուանց վախի դիմադրանքէք հայրենիքի գոյապահութիւններուն և աշխատինք ամենքս ալ զայն փրկել : »

Այս հանդարտեցուցիչ խօսքերուն վրայ ամենքը տեղերնին կ'երթան և յաջորդ օրերուն ոչ մէկ անկարգութիւն տեղի ունեցաւ , թէև խանդավառութիւնը արծարծելու համար ալ բան մը չինայուեցաւ : Ինչ աղէտ որ պատահէր , ժողովուրդին կ'իմացնէին , և Վանտէի պարտութիւնները , ինչպէս նաև Գուլուն հասած վրդավեցուցիչ լուրերը կը հրատարակէին : Նւարդարեւ , այդ պահուն ֆրանսական բանակը ամենամեծ վտանգի մը մէջ կը գտնուէր , և մասնաւորաբար Կեսարի գործերու կորուստեան յարկ անմիջապէս կը տարածուի Բարբիլի մէջ :

Ոգոտաւ 10ի հանդիսաւոր տօնը , որ թողոր միաքերը երկարաւանայնելու սահմանուած էր , այս աղիտարեր լուրերու միջոցին սկսաւ պատրաստուիլ : Առաւելն կանուխէն հանդէսը կը սկսի : Տոչակաւոր նկարիչ Տափիտ անոր կազմակերպիչը ըլլալու պաշտօնը կը ստանձնէ , առաւելն մամբ 4ին թաշփօրը կը հաւաքուի Պառթիկի հրապարակին վրայ : Քօնփանիօնի անդամները և նախնական ժողովներու պատգամաւորները և թողոր ժողովրդային ընկերութիւնները կը շարունակեն Վերածնունդ կոչուած խոշոր աղբիւրի մը շուրջ , որ կը ներկայացնէր մերկ արձան մը , որուն ծիծերէն ծուր կը պոսթիկար ընդարձակ աւազանի մը մէջ : Անմիջապէս որ տրեւր կ'սկսեցածէ չէնքերուն կատարը , և ահա զայն կ'սլացունեն , «Մարտէյէյսի եղանակին վրայ երգեր երգելով , Քօնփանիօնի նախադաշը դաւալով մը կ'ստանէ , գետին կը թափէ , վերածննդեան

չտրք , յետոյ ինքն ալ կը խախտէ զայն և կուտայ դաւառակրան պատգամաւորներուն , որոնք կարգաւ կը խմեն : Այս արարողութիւնը լինողէն ետք թափօրը կ'երկնայ զէպի սրբոտանները : Ժողովրդային ընկերութիւնները , ձեռքերնին բռնած զրօշ մը , ուր նկարաւած էր հակոգութեան աչքը , ամենէն առջեւէն կ'երթան : յետոյ կու գան Քօնփանիօնի անդամները ամբողջովին , ամէն մէկուն ձեռքին մէջ ցորենի հասկերու փունջ մը կար , և իրենցմէ ու թր հոգի , որանք մէջտեղէն կ'երթային , տապանի մը վրայ կը տանին Սահմանադրական օրինադիրքը և Մարդկային Իրաւանց Յայտարարութիւնը : Քօնփանիօնի անդամներուն չափը տարէցները չզիպայ մը կազմած են և կապոյն զրօշով մը իրարու կապուած կը քալեն : Գաւառներու Բարբիլի հետ կնքած հաշտութեան ինչսն , ձիվենիի սառ մը բռնած են և նիզակ մը՝ որ յատկապաւած է մաս կազմելու ախտուն և վեց նահանգներու կազմած ազգային զինախումբին : Թափօրին այս մասին ետեւէն կու գան մագովրդային խումբեր , զանազան արհեստներու յատուկ գործիներով : Անոնց մէջտեղէն կը յատաճանայ սալ մը , որուն մէջ նստած են ձկունի մը և իր պոստաւ կինը և զոր կը քաշեն իրենց երկտաւար զատակները : Ասոր տնօրէնպէս ետեւէն կու գայ պատերազմական սալ մը , ուր գետեղուած է հայրենիքին համար մեծնող զինուորներուն ածխերը կրող ստիարը : Վերջապէս թափօրին ետեւէն կու գան սալակներ , որոնք բռնաւորաւ են զաւազաններով , թաղերով , զինանշաններով և չաչանազարդ գորգերով :

Թափօրը կ'անցնի պոլստաններէն և կը յատաճանայ զէպի Ռէփուսիօնի հրապարակը : Պառթիտ Բաւտօնիէլէն անցած միջոցին Քօնփանիօնի նախադաշը զափնիի ձիւց մը կուտայ Հոկտեմբեր 5ի և 6ի հերոսու հիններուն ,

ՃԱՌԼՈՐ-ԲՈՐՏԻՑ ՄԱՌԱՆ ՍՊԱՆՆԵԼԷՆ ԵՅՏԱՅ

սրանք նստած էին իրենց թնդանոթին րուն վրայ։ Ռեվոլվեր սիսիի հրատարակին վրայ, նորէն կը կենտայ և կրակի կուտայ սպլակնիսուն մէջ գանուած թագաւոր թիւեր և ագնու ականու թիւեր խորհրդանշող բոլոր առարկաները։ Յետայ արձանի մը վրայ ծածկուած քոյր կը պատուէ, և արձանը երևալով ամենուն աչքին Ազատութեան դիմապփայտը պոյց կուտայ։ Թնդանոթի արձակումներ այդ արձանին րայտ մը կ'իմացնեն, և նայն վայրկեանին հազարաւոր թուստն-

ներ, սրանք թիթիս երիզներ կը կրէին, կ'արձակուին և կ'արձաւ սգին մէջ պանայով կը ծանուցանեն որ Պրանտա ազատած է։

Յետայ Լեւոյախաներէն անցնելով կ'երթան Շան ար Մարս և կ'արգով կ'անդնին հակապական պատկերի մը առաջին փրանտական ժողովուրդը ներկայացնող որ առատականութիւնը կը զգեստէ և զայն կը խեղդէ ճաշիճի մը ցեխին մէջ։ Վերջապէս կը համին զաշտակցականութեան զաւոր։ Թափորը կը բաժնուի եր-

կու. ճիւղի կը բաժնուի, որոնք կ'երկարին հայրենիքի խորանին չուրջ: Քան վանսիօնի նախագահը և ութսունիկն տարէջները խորանին բարձրութեան վրայ կը կենան, Քանվանսիօնի անդամները և նախնական ժողովներու ներկայացուցիչներու բազմութիւնը՝ աստիճաններուն վրայ: Ժողովուրդի խրաքանչիւր խումբ փոխի ի փոխ կուգայ խորանին շուրջ զետեղելու իր արհեստին արտադրութիւնները՝ կերպամաներ, պրտուղներ և ամէն կարգի ստարկաներ: Անկէ ետքը Քանվանսիօնի նախագահը հաւաքելով այն թուղթերը՝ որոնց վրայ նախնական ժողովները իրենց քուէները արձանագրած են, զանոնք կը զետեղէ հայրենիքի խորանին վրայ: Ամէն կողմէ խնդանօթիներ կ'որոտան անմիջապէս. անոնքման ժողովուրդ մը իր ազգականները կը միացնէ խնդանօթի սրտում: Ներսէն և կերպնուն 1790ի և 1792ի խանդավառութեամբ Ասիմանագրութիւնը պաշտպանել:

Այս արարդարութենէն ետք, դատաներու ութսուն և վեց տարեկ անդամները իրենց նիւզակները կը յանձնեն նախագահին, որ զանոնք իրարու կը կապէ և կը յանձնէ Ասիմանագրական Օրէնքին հետ նախնական ժողովներու ներկայացուցիչներուն և անոնց կը յանձնարարէ իրենց բոլոր ուժերը հաւաքել նոր հաշտութեան ատպանին շուրջ: Յետոյ իրարմէ կը բաժնուին, թափօրին մէկ մասը կ'ընկերանայ հայրենիքին համար մեռնող քրտնապահներու աճիւնի թափօրին մինչեւ այն տաճարը՝ որ այդ բանին յատկացուած էր, մնացեալը կ'երթայ Ասիմանագրութեան տապանը դնել տեղ մը՝ որ առժամապէս պիտի մնար մինչեւ հետեւեալ օրը և յետոյ պիտի փոխադրուէր Քանվանսիօնի օրտնին մէջ: Մեծ ներկայացուցիչ մը, որ ջոյց կուտար Լիլի պաշարումը և սմարկած մը և անոր լնակիչներուն հերոսական գիմարութիւնը, գրաւեց

օրտան մնացեալ ժամանակը և ժողովրդեան երեւակայութիւնը տրամադրեց պատերազմական տեսարաններու:

Այսպէս եղաւ. հանրապետական քրտնապահի այդ երրորդ Դաշնակցութիւնը: Հոս չենք տեսներ, ինչպէս 1790ին, մեծ ժողովուրդի մը բոլոր դատակերպերը, որոնք հարուստ թէ աղքատ, անուական թէ սամիկ, վաղրկեան մը նոյն գիմարութեան մէջ իրարու հետ կը խառնուին և զիրար տակէ յոգնած, իրարու կը ներսն քանի մը տառիճանի և կարծիքի տարբերութիւնները, ընդհակառակը հոս կը տեսնուէր ստուարթիւ ժողովուրդ մը, որ այլ ևս ներումի խոսք չէր բնէր, այլ՝ վտանգի: անձնու իրութեան, յոստանառական որոշումներու և գիմարութեամբ կը վայելէր այս հակադրական հանգիստութեան թիւնները, սպասելով որ վաղը պատերազմի զաշարուն վրայ վաղէր:

Պարագայ մը ի վեր կը հանէր այս տեսարանին նկարագիրը և կը ծածկէր ինչ որ արհամարհու կամ թշնամական միտքեր հոն պիտի գտնէին իրը ծիծաղելի. անիկա վտանգն էր և այն խանդավառութիւնը, որով անոր զէմ կ'երթային: Առաջին Յուլիս 14ին (1790) յեղափոխութիւնը դեռ անմեղ և բարեկապեամբ էր, բայց կրնար յորժ չըլլալ և զոր թշնամներու սուխները կրնային վերջացնել իրը ծիծաղելի կատակ մը. 1793 Օգոստոսին, անիկա եղերական էր, բայց մեծ, ունենալով յաղթանակներ և պարսութիւններ. լուրջ էր անիկա՝ ինչպէս անց առնայի և հերոսական որոշում մը:

Մեծ միջոցներ ձեռք առնելու ժամանակը եկած էր: Ամենուրեք կը խմբուէին ամենէն տարօրինակ զաւարտարները. կ'առաջարկուէր պաշտօններէ հստացնել բոլոր աշխատականները, հրաժանագրել ամբողջական բանաստեղծութիւնը կապիւններու. որոնց զէմ գետաւան որոշ օրէնք չկար, ամբողջ

ժողովարարը՝ զինուորապետը, զրաւել
բոլոր ուսանողներէն, զանոնք փո-
խադրել հանրապետութեան սահման-
ներէն, որպէս զի բաժնուէին իւրա-
քանչիւր անհատի հաւասարապէս զեր-
ջապէս կը ջանային առանց երեւակայել
կարենալու, միջոց մը զանել որով ան-
միջապէս բաւարար զրաւադրուիս մը
հայթայթէին: Կը պահանջէին մանաւանդ
որ Քոնստանտինոպոլի վրայ մնար,
որ անիկա նոր օրէնսդրական իշխա-
նութեան չյանձնէր իր իրաւասութիւն-
ները և թէ սահմանադրութիւնը քո-
ղարկուած մնար Ազատութեան արձա-
նին պէս, մինչև որ հանրապետութեան
թշնամիները բացարձակ պարտութեան
ենթարկուէին:

Փառքօղներու տխուրին մէջ էր
որ յաջորդաբար բոլոր այս բաները
առաջարկուեցան: Ռօպէսրիէն ալեւս
չէր ջանար չափաւորել հասարակաց
կարծիքին թուիչքը, բնդ հակառակը՝
զայն զրգուկով սնդեց մասնաւորապէս
ազգային Քոնստանտինոպոլի պահանջին
մէջ պահելու անհրաժեշտութեանը վրայ
և աղբյւր ընկալ իմաստուն խորհուրդ-
մը կուտար: Այդ միջոցին ժողով մը
լուծելը՝ որ ամբողջ կառավարութիւնը
իր ձեռքն առած էր, որուն ծոցին մէջ
պատահաւորները զողորած էին և անոր
տեղ զնեղ անփորձ նոր ժողով մը, և որ
նորէն խաղաղարարներու ձեռքը խաղա-
լիք պիտի ըլլար, մնասկար ծրագիր
մըն էր: Գաւառներու երեսփոխանները
Ռօպէսրիէնը չըջապատելով զօչեցին որ
երկուսը բրած են միացած մնալ՝ մինչև
որ Քոնստանտինոպոլ հանրային փրկութեան
միջոցներ ձեռք առնէ և յայտարարեցին
որ զայն պիտի ստիպեն պահածնի վրայ
մնալու: Ոսուէն, Բաշի փետան, յետոյ
խօսեցաւ և առաջարկեց բնդ հանուր
զինուորապետութիւնը և բոլոր կառկա-
ծելիներուն ձերբակալու մը: Անմիջապէս
նախնական ժողովներու պատուիրակ-
ները ինքրագիր մը գրեցին և հետեւեալ

որը, ամսոյն 12ին, Եկան զայն Քոն-
ստանտինոպոլ հանրապետութեան: Անոնք կը
պահանջէին որ Քոնստանտինոպոլ յանձն առնէ
ինքն իսկ հայրենիքը փրկելու, և և է
ներում չհորհուրի, կատարելիները ձեր-
բակալուին և ամբողջ ժողովարար զին-
ուորապետած քաղէ անոնց ետեւէն:
Այս առաջարկներուն մէկ մասը կ'ըն-
դունուի: Կատարելիներուն ձերբակա-
լումը սկսուեցաւ կը հրամանագրուի:
Բայց բնդ հանուր զինուորապետութեան
ծրագիրը որ չառ բուռն կը թուէր, կը
յանձնուի Հանրային Փրկութեան Յանձ-
նախումբի քննութեան: Փառքօղները,
զժողովով կը սնդեն և իրենց տկու մ-
բին մէջ կը շարունակեն կրկնել թէ
մասնակի չարժու մը պէտք չէ, այլ
բնդ հանուր:

Յաջորդ օրերուն, Յանձնախումբը իր
տեղեկագիրը կը պատրաստէ և կ'առա-
ջարկէ չառ տարտամ հրամանագիր մը
ինչպէս նաև չառ ցուրտ պահանջութեան:

« Յանձնախումբը, կը զօչ՝ Տանդոն,
ամէն բան չէ բաժնի, չէ բաժնի որ եթէ
միտնաս պարտուէր, եթէ անիկա յո-
շտուէր՝ հարուստները առաջին զոհերը
պիտի դառնան բռնաւորներու բնդա-
քաղցութեան: անիկա չըսու որ պար-
տած հայրենասէրները պիտի նախ
ընտրեն պատառտուել և հրդեհել այս
հանրապետութեանը, քան թէ տեսնել
որ անիկա անցնի իրենց լիրը յաղթմա-
հարստներուն ձեռքը, ահաւասիկ թէ
ինչ պէտք է իմացնել այդ ետասէր հա-
րուստներուն: »

« Ինչ կը յուսաք, կ'աւելցնէ Տան-
դոն, զուք որ բան մը բնեղ չէք ուզեր
հանրապետութիւնը փրկելու համար:
Տեսէ՛ք, ինչ պիտի ըլլայ ձեր վիճակը
եթէ Ազատութիւնը ընկճուի: Իմամա-
կալութիւն մը որ ապուշի մը ձեռամբ
պիտի գեկավարուի, մանուկ թագաւոր
մը, որուն անչափահասութիւնը երկար
պիտի տևէր, վերջապէս մեր գաւառ-
ներուն մաս մաս բաժանու մը և տնայնի

յօշտու մ մը : Այս՝ հարուսաներ , ձեր վրայ հարկեր պիտի դնեն և ձեզմէլ բռնի ուժով այնքան աւելի աւրփ պիտի պահանջեն , հազար անգամ աւելի քան այն ծախքերը , զորս հիմա պիտի ընէիք ձեր երկիրը փրկելու և Ազատութիւնը յաւերժացնելու համար : Բռնականութիւնը , կ'աւելցնէ Տանդօն , իր ձեռքին մէջ ունի ժողովրդական չանթերը , ինչո՞ւ դանձր գործածէ և ուզէ բռնաւորներու գլխուներ :

Անգամ մըն ալ օրինադիծները կը դրկոյին Յանձնախումբին : Հետեւեալ օրը մաքաղէնները նորէն Բռնականութիւն վրայ կը դրկեն նախնական ժողովներու պատուիրակները : Ասանք անգամ մըն ալ կուզան պահանջելու , ոչ թէ մասնակի զօրահանութիւն մը , ալ ընդհանուր զօրակոչ մը , որովհետեւ , կ'ըսեն անոնք , կէս միջոցները մահապառն , որովհետեւ աւելի դիւրին է ամբողջ ազգը զգրող բան թէ անոր քաղաքացիներուն մէկ մասը : «Եթէ հարիւր հազար զինուոր ուզէք , կ'ըսեն , չափաի գանէք , բայց միլիոնաւոր մարդիկ պիտի պատառնան ընդհանուր կոչի մը : Թող ու եւ է րացատութիւն չըլլայ զինուորով թեմ համար՝ ֆիզիկական կազմուածք ունեցողին ինչ պաշտօն ալ որ կատարէ , ինչ միտքն երկրապարծութիւնը անհրաժեշտ րազմակերպողն պահէ հոգին իրկու համար անուցիչ բերքերը թո՛ղ վաճառականութեան ընթացքը միջոց մը կտաի , ինչո՞ւ ամէն գործ դադրի , և թո՛ղ մեծ , միտք և ընդհանուր գործը ձերանապոյններուն՝ հանրապետութիւնը փրկելը ըլլայ :

Բռնականութիւնը ալ եւս չի կրնար դիմադրել այսքան տախտակահան կոչի մը : Ինքն իսկ մասնակից ըլլալով բարձրաբարեկեցութեան խանդավառութեան , կը յանձնարարէ իր յանձնախումբին առանձնապէս նախ պահանջ իսկ խմբապետի համար ընդհանուր զօրակոչի քանակաւ : Անհաւատութիւնը քանի մը

վայրկեանէն կը վերադառնայ և կը ներկայացնէ հետեւեալ ծրագիրը , զոր կ'որդեգրեն ընդհանուր զերագորդութեան մը մէջ :

Ա. Յօդուած . — Ձերանախան ժողովուրդը կը յայտարարէ իր ներկայացուցիչներուն միջոցաւ , թէ ամբողջովին պիտի զինուորապարտի իր Ազատութիւնը ու Մահանապարտութիւնը պաշտպանելու և վերջապէս իր երկիրը ազատելու համար թշնամիներէն :

Բ. Յօդ . — Հանրապետական Փրկութեան Յանձնախումբը վաղը պիտի ներկայացնէ այս ազգային մեծ շարժումին կազմակերպման ձևը :

Ուրիշ յօդուածներով , ստանեալ իր ներկայացուցիչներ կ'անուանէին , որոնք պաշտօն ունէին ամբողջ Ձերանապի մէջ զբաղուելու և վարելու նախնական ժողովներու պատուիրակներուն գործը՝ մարդիկ , ձիեր , պաշար , պարէն հուսաքերու համար : Այս մեծ մեղմ մտայնեալ ամէն բան կարելի կը դառնար : Անգամ մը որ յայտարարած էին թէ ամբողջ Ձերանապ իր կառավարութեան կը պատկանէր , այդ կառավարութիւնը վտանգէին , իր խառնաժողովեան և իր ահազ կորովին համեմատ կրնար ամէն ինչ որ օգտակար և անհրաժեշտ համարէր : Անշուշտ պէտք չէր որ ամբողջ ժողովուրդը զինուորով թեմ հանձնախումբներ իրենց և արդիւնաբերութիւնը կտակէին , մինչև իսկ անուղի անհրաժեշտ եղող աշխատութիւնը , բայց պէտք էր որ կառավարութիւնը կարենար ամէն բան պահանջել , իրեն վերապահելով առնել միտքն աշխատի , որ բառական էր որոտն պէտքերուն :

Ոչոքոք ամբար կարեւոր հրամանադրներու չըմանը ելաւ , որ ամբողջ Ձերանապ շարժման մէջ դրաւ , բոլոր իր միջոցները՝ գործունէութեան մէջ , որոնք յեղափոխութեան ի նպաստ աւարտել տալին իր վերջին և ամենէն ստորագրելի ստացնալը :

Պէտք էր միեւնոյն տաւն ժողովուրդը սօրի հանել, զայն զինել և երմտահան նոր միջոցով մը հալթալթել ալ մեծ տեղափոխութեան ծախքերը: Եւ Պէտք էր համահատութեան բերել թղթաղբամբ մտանցի և հացահատիկներու զինին հետ: Եւ Պէտք էր բամբակ գորտաւորները, զօրավարները, տնտեսի մեծ մը՝ որ պատերազմի ամէն մէկ զաւակն յարմարէր և վերջապէս գահալիք յետախառն զայրոյթը մեծ և սարսափելի պատմանքով: Պիտի տեսնենք թէ ինչ բնութեամբ կ'աւարտուի ինչ, միեւնոյն տաւն համարու համար այս ստիպողական պահանջներուն, ընդդէմ այն գէշ կիրքերուն զորս պիտի կրէր՝ քանի որ տնային տնտեսական եւ կարգաւորող միջոցով մը վտանգէն կը փրկէ:

Ամէն մէկ տեղէ, մարդոց որոշ թիւ մը պահանջել չէր պաշտօններ պարտաւորելու, տարիաւ այդ պահուն տարակաւի պիտի ըլլար ձրանաւորաց խանդավառութեան վրայ և Պէտք էր այդ խանդավառութիւնը կենթադրել զայն ներշնչելու համար: Իրարանցիկ չորջանէն իբր տարբեր մարդիկ պահանջելու գերմանական ձեւը արդէն հակասական էր ընդհանուր գործակցի սկզբունքին հետ: Ընդհանուր գործանութիւն մը քառէր միջոցաւ նոյնպէս չէր յարմարել: Ընդդէմ որ տարաբան գործակալը ձրանաւոր կ'ենթադրէր ընդհանուր տնտեսական և շտապարական հակադարձադարձականութեան ծաղրանքը կը զրգուէր: Հանրային փրկութեան Գերմանական միջոցով մը պարագային տանէն պաշտօն միջոցը պատու, այն էր ստիպող ժողովուրդը արամալութիւն ընել, զայն բամբակ տնտեսական համաձայն և այդ տնտեսականը համար հանել տարիքի տարիձանով և օր րոտ օրէն ներկայացած պէտքերու շտապ:

«Այս վայրկեանէն, Կ'ըսէր հրահանադիրը՝ 23 Օգոստոս մինչեւ այն վայրկեանը՝ երբ թշնամիները վտարուած

պիտի ըլլան հանրապետութեան հողէն, բոլոր ձրանաւորները մշտականապէս պատրաստ պիտի ըլլան բանակին մէջ ծառայելու: Երկատարները կ'աւարտուին երկուն, ամուսնացեալ մարդիկը գէնքեր պիտի դարձնեն և ռաւանակները ներք պիտի փոխադրեն, կ'եններ՝ վրաններ, հագուստներ պիտի չինեն և պիտի ծառայեն հիւանդ տնտեսներու մէջ, ազաքը հին ձերմակողները թիկ թիկ պիտի ընեն, ձերմակները պիտի փոխադրուին հանրային վայրերու վրայ ստիպելներու քաջութիւնը զրգուէր, թաղաւորներու գէշ տնտեսական քարոզելու և հանրապետութեան համար՝ ոչ ոք:»

Բոլոր ամուրի երկատարները, կամ տնտեսական տնտեսներ, տնտեսական տնտեսներէն մինչեւ քանակներէն տարեկանը, պարտաւոր էին առաջին զօրահանութեան մամուլային: Պէտք էր որ տնտեսական տնտեսները հաւաքուէն ոչ թէ հաւանքային զլիստար վայրէն մէջ, այլ՝ գաւառակներուն, որովհետեւ կը վարձարկէն հաւանքային այդ մեծ խրատներէն որ տնտեսական տնտեսային իրենց տնտեսական զգացումը և ըմբոստանալու զգալաւորը: Պատասխաններու զլիստար վայրերուն մէջ կազմուած գաւառականները տնտեսական պարտաւոր էին սկիզբէն տնտեսական մարդանքը և տնտեսական մեկնելու պատրաստ պահուիլ: Պատեր հինգէն մինչեւ երեսուն տարեկաններուն ազգաբարձու էր պատրաստուիլ, տնտեսական տնտեսական տնտեսական երկուն ներքին ծառայութիւնը ընել: Մտայնալը վերջապէս, երեսունէն մինչեւ վախճան տարեկանները արամալութիւն էին ալ տնտեսական գործանութիւնը կատարելու հետեւ ներկայացող յիշուրուն: Իսկ տնտեսական տնտեսական ներքին եզր վայրերուն մէջ, ինչպէս վախճան, Լիւսն, Դուսն, Հաւնոս, Երկուն, սկզբունքով ընդունուած էր տնտեսական ընտանեկան վայրկեանական և ընդհանուր գործակալը:

Զինուորները ղեկերու համար գործածուած միջոցները, զանոնք տեղաւորցնելու, մուշտնելու հաշին, պարագաներու համեմատ էին: Բոլոր ձիերը և բեռան տնտեսները սրանցմէ կրնային զրկուիլ երկրագործութիւնը և գործարանները՝ կ'աւելնէին և բանակին կազմակերպչներուն արամադրութեան տակ կը զրուէին: Հրաշէները պէտք էր որ արուէին մեկնող զինուորներուն, սրտի զէնքերը և նիզակները վերապահուած էին երկրին ներքին ծառայութեան: Այն նահանգներուն մէջ ուր զինադործութիւն կարելի էր հաստատել, հրապարակները, հանրային ձեւավարները, ազգային սեպհականութիւնն եղող չէնքերը իբր աշխատանոց պիտի ծառայէին: Գլխաւոր հաստատութիւնը կը գտնուէր Բարիդի մէջ: Գործնոցներ չինեղին Լիւ քսէնպուրկի պարտէզներուն մէջ և թնդ անտիւնի թափելու մեքենաներ՝ Սէնի եզերքները: Բոլոր զինադործ բանուորները կանչուած էին, ինչպէս ժամագործները՝ սոնք այդ պահունքիչ աշխատութիւն ունէին և կրնային գործածուիլ զէնքերու շինութեան զանազան մասերուն մէջ: Միայն այս գործին համար երեսուն միլիոն ֆրանք զրուած էր պատերազմական նախարարին արամադրութեան տակ: Այս արտակարգ միջոցները պիտի կիրարկուէին միջին ուր կարենային օրը հազար հուսնան չինել: Այս մեծ հանտատութիւնը Բարիդ բրած էին, որովհետեւ հոն, կառավարութեան և ժաքայէներու աշխին տակ ու է անսխալ թուիլիւն անկարելի կը գտնար և արագութեան ու կորովի բոլոր հրաշքները ապահովուած էին: Այս գործարանը, իրաւ այ չուշացաւ իր գերը կատարելու:

Բարակը պակասը բլրալով մասնակցին գաշն հանել նկուզներու հողէն: Հետեւ արարտ ամէն ոք ստիպուեցաւ. հանգուրմելու նկուզներու խաւարելու թեւ: Ազգային սեպհականութիւնն պարձած

տունները գործածուեցան իրր զորանոց ու միկրանոց:

Պարէն հայկալիկու համար այս մեծ բանակներուն, զանազան միջոցներ ձեռք առին, սրանք նախորդներէն նուազ տարօրինակ չէին: Ժաքայէները պիտի ուզէին որ հանրապետութիւնը աւարտել տալով ուսեանդէներու ընդհանուր ցանկը, ամենքն ալ գնէր և յետոյ զանոնք բաժնէր կամ իր միջոցաւ գործերուն տալով կամ զանոնք ծախելով միւս քաղաքացիներուն՝ չափաւոր գնով մը: Ամէն բան ընելու այս ձգտումը, նոյն իսկ բնութեան տեղը անցնիլ երբ անիկա մեր կամքին համեմատ չի քալեր, այնքան կուրօրէն չիրականացաւ որքան կը փափաքէին ժաքայէները: Սակայն և այնպէս, հրաւանք բրին որ ուսեանդէներու ցանկերը չուտով զրկուէին ներքին գործոց նախարարութեան, ընդհանուր հաշիւը ընելու համար պէտքերուն և հատկանիւններուն:

Այս արտակարգ միջոցներուն գործադրութիւնը նոյնպէս արտակարգ պիտի բլրար: Այլ և այլ տեսակ աւարտութիւններ չէին պատշաճեր ո՛չ միջոցներուն բնոյթին, ո՛չ ալ անոնց ստիպողականութեան: Հոս ալ միակ միջոցը որ կրնային գործածել՝ պատուիրակներուն բացարձակ իշխանութիւնն տալն էր: Անոնք գործածուած էին արդէն մարտին հրամանագրուած առաջին երեք հարիւր հազար հոգիի գորահանութեան և արագօրէն ու կատարելապէս իրենց պաշտօնը կատարած էին: Բանակին մէջ զրկուելով կը հսկին գորավարներուն և անոնց գործողութեանց վրայ, երբեմն հետո զինուորականներու կը հակառակէին, բայց ամենուրեք խանդավառութիւն կ'արձարծէին և կամքի մեծ կուրով մը կը ներշնչէին: Այսպէս ուրեմն, այս գործին մէջ ալ գեր մը արուեցաւ իրենց և լիազօրութիւնն ստացան գործողելու մարդոց և ինչքերու այս զրուտումը:

Արդ էն , զանազան ներկայացուցիչներ կային Վանաձոր , Լիճնի և Կրքնոպի մէջ , դաճակցականութեան միացորդները ջնջկու համար . ստանց վրայ աւելցուցին նաև ստանկութիւն հոգիներ , որոնք Յրանապի զանազան կողմերը պիտի երթային և համաձայնելով արդէն հոն գնառուցներուն հետ ձամբու գնելու համար ստաջին զօրակային արձանագրութեան երկաստարդները :

Այս զինուորական միջոցներուն պէտք էր կցել նաև երկասկան միջոցներ պատերազմի ծախքը հայկական իշխանութեան : Այս անտակէտէն Յրանապի վիճակը ծանօթ է : Խառնակ պարտք մը որ կարմուտ էր տալէն անտակի և տալէն թուականի պարտքերէ և որ հակառակ էր հանրապետութեան օրով կնքուած պարտքերուն . վարկարկելու տալ թողութեան , որոնց զէմ կը հանէին հնչուեց զրամբ , ստար թղթադրամ , սկզբնաւորական ընկերակցութեանց բաժնեկիստ զիններ և որոնք այլ ևս չէին կրնար ծառայել կատարարութեան իրեն պէտք ունեցած տղրանքները գնելու համար . այս էր այն ստանի մեր կայութիւն :

« Պէտք է միաձև ընել և հանրապետականացնել պարտքը » ըսաւ Քանդակ և ստաջարկեց՝ պետութեան պարտապահանջներուն ըստ պայմանագրութիւնները վերածել միակ արձանագրութեան մը մայր տուժարի մը մէջ , որ պիտի կոչուէր հանրային պարտքի մայր տուժար : Այս արձանագրութիւնը և այն կարծիք որ կուտային պարտապահանջներուն , այլ ևս անոնց միակ տիպապանները պիտի ըլլային : Ետարները հրաժան ստացած էին իրենց քով պահ զրուած պարտաթուղթերը ներկայացնելու և ստար տարուան չղթադրակիր աշխատութեան կը դատարարուէին , եթէ անատուէին : « Այս ձևով , կ'ըսէր Քանդակ , այն պարտքը որ բանապետութիւնը բրած էր , այլ ևս կարելի

չպիտի ըլլայ զանազանի յեղափոխութեան պարտքէն : Այս գործողութիւնը կատարուելէ ետք , պիտի անձեք թէ զրամատէրը , որ այսօր թագաւոր մը ունենայ կ'ուզէ , որովհետեւ իր պարտաւէրը թագաւոր մըն է և կը վախճայ իր պահանջքը կրանցնելու՝ եթէ իր պարտաւէրը չվերադառնայ , հանրապետութիւն պիտի ըլլայ որ իր պարտաւէրը պիտի գտնայ , որովհետեւ պիտի վախճայ իր զրամագլուխը կրանցնելու , զայն կրանցնելով : »

Այս չէր միակ տուժարութիւնը այս հաստատութեան . անիկա նոյնքան մեծ ուրիշ տուժարութիւններ կը ներկայացնէր և կը սկսէր հանրային վարկի զրութիւնը :

Մայր տուժարին մէջ արձանագրութեան զաղափարը պարզ էր և մատար Սնդիկայիներէն առնուած , բայց զործադրութեան մեծ քաջութիւն կը պահանջէր զայն կիրարկելու համար Յրանապի մէջ , և պատեհ վայրկեանը զտաժ ըլլարու . մեծ արժանիք մը կար զայն այդ պահուն զործադրելուն մէջ :

Քանդակի ծրագրերը յանդգնութեան կը միացնէր բժախնդ իր յարգանք մը այն յանձնատուութեանց նկատմամբ զորս տնէին ստարներու հանդէպ , որոնց խոտացած էին վճարել որոշ պայմանաժամերով : Անիկա կը նշանակէր որ թղթադրամները Յրանապէն զուրա արժէք չունենալուն , ստար պարտապահանջները հնչուեց զրամով պիտի վճարուէին որոշ ժամանակամիջոցներով : Ասկէ զատ , համայնքային իշխանութիւնները մատուոր պարտքեր ըրած ըլլալով և չկարենալով վճարել , Պետութիւնը իր վրայ կ'առնէր անոնց պարտքերը և անոնց սեպհականութիւնները կը զրուէր մինչև որ վճարուին : Ետարները յատկացուած զուժարը սարսէր : Այս օրինակով ծրագրովին ընդունուեցաւ և այնքան լաւ զործադրուեցաւ որքան լաւ յղացուած էր :

Ազգային սեպհականութիւնաց վաճառութիւնն ալ նպատակաւ համար յայտարարեցին մաշկ տամարք հիմնած տակննդին, որ եկամտաւ արձանագրութիւնները պիտի ընդունուին իրր կէս հասուցում այս սեպհականութիւնաց վախարակքի վճարութիւն ատեն: Այս գիրութիւնը նոր վաճառութիւնը տեղի պիտի տար և լիցիտացիոնները պիտի վերադառնային Պետութեան: Բայց բարբառ հարտար միջոցները չէին բաւեր և լիցիտացիոնի գէղը գետ չտուածուցին էր:

Առաջին գործերնին եղաւ արմէրէ գորկ հաշակել լիցիտացիոնը պատկերով լիցիտացիոնները, որոնք գրտուած էին և կը փնտլէին հանրապետութեան լիցիտացիոններուն իրենց ներհնած տուուկադոյն վառահութեամբ: Չնայ տանուած միջոցով անոնք կ'անհատանային հրապարակէն չորս ամիսէն և արմէրէ գորկէն որ անոնք կը գրտնուին հակադեպիտացիոն շահագործողներու ձեռքը, արդարութեան ապացոյցը կուտային ցանոնք ճնշեցով, ալ ստիպելով որ անոնք Պետութեան Գանձը մանկին:

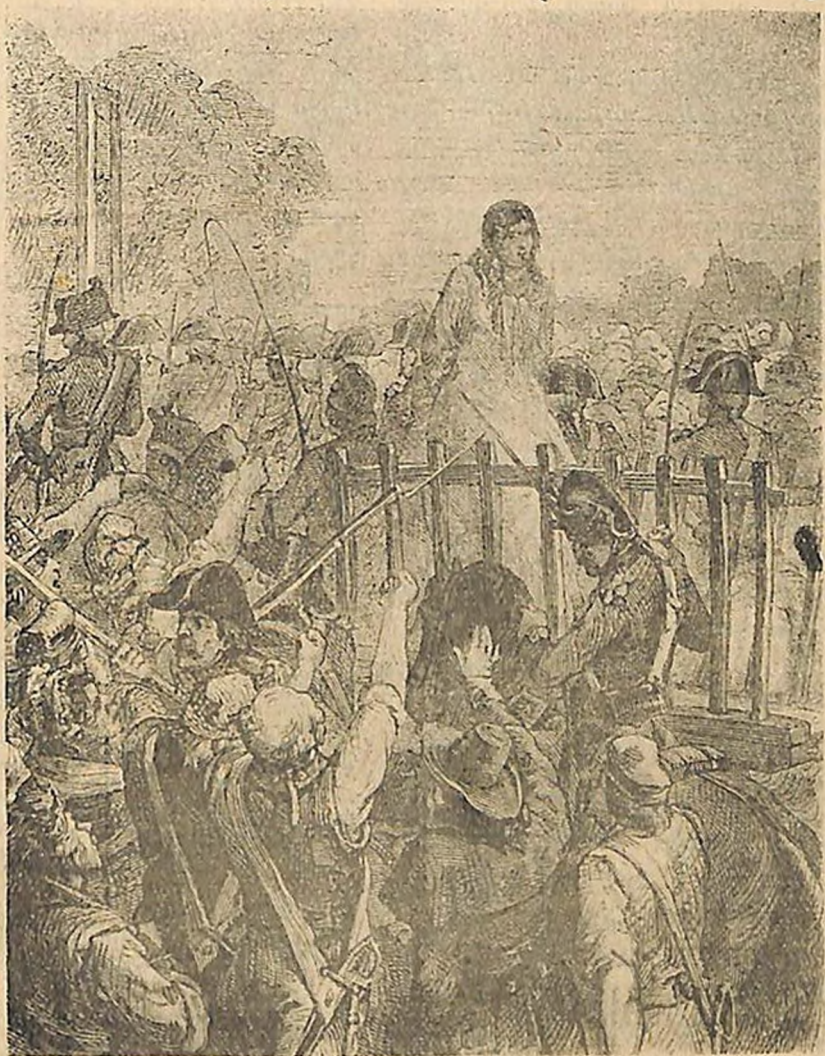
Բանի կամ կամուսը վախտութեամբ ալ մէկ միլիոն լիցիտացիոն պիտի հաւաքուէր, զորս պիտի աշրէին:

Այս բանի վախտութեան գործադրութիւնը, իր բնուցին հետևանքով պիտի բլլար շտապութիւն և բնականաբար կամայական: Ինչպէս պիտի գնահատէին հարստութիւնները տուանց սխալիւտ, տուանց անարդարութեան, նոյն իսկ հանդարտ մամանակի մը մէջ, հարկ եղած մամանակը տալով գործին: Արդ, ինչ որ կարելի չէ, նոյն իսկ լուսագոյն պայմաններու մէջ, ալ տակի կարելի չախի բլլար բնութեան և տճապարանի մէջ: Բայց երբ ստիպուած էին աշխատանքներ վրդովել, աշխատողը ինքնը հարուածել, կրնային չտուող ընել հարստութեանց մասին սխալ

իլու և բաժանու մի մէջ եղած անճշտութեանց համար: Որքան, բանի վախտութեան համար տեսիլ մը բնապետութիւն հաստատեցին և գոյն համայնքային իշխանութեանց յանձնեցին: Բարաքանչիւր սք տախտած էր իր եկամտաներուն վիճակը յայտարարել: Եւ եթէ անոնք սխալ յայտարարուէին, իշխանութիւնը իրաւունքը ունէին ցանոնք երկին անդամը հաշուելու: Բարաքանչիւր բնաանիքի եկամտին մէջ տարեկան հազար ֆրանք կը հաշուէին ամէն մէկ անգամի համար, աւելորդը եկամտու կը համարուէր և բոտ աշխատուրքի կ'ենթարկուէր: Մէկ տարուան տեւորըր անկըր բլլար հարստու գտտակարգեցին, անչուտ մեծ խտտութիւն մը չէր, երբ աշխատանքային պիտի երկուցին մեանի պատերազմի գաշտութեան վրայ, և ալզ գաւառը, որ վերջապէս կրնային տուանց պայմանի տանել, իրը պատերազմի անհրաժեշտաւորը, կը վախտանակէին հանրապետական պարտաւիտ գլխի մը հետ:

Այս միջոցներուն վրայ, որոնք կը ծառայէին լիցիտացիոն վաւեր բարձր բանելու, արիւններ ալ տակցուցին: Պետութեան հետ եղած նախկին պայմանադրութեանց հակառակորդութիւնը ջնջելու հարկ պէտք էր ջնջել սեպհաւորական բնակարարութեանց բաժնեկիտութեան մրցակցութիւնը: Այս նպատակաւ հրամանագրեցին արդիւնք կեանքի ապահովագրութեան ընկերութիւնը և անոնք՝ որ վախտանակութեան գիրտութիւններ կ'ընծայէին: Որչաւ եղաւ որ կարճ պայմանաւաճման մը մէջ անոնք գողբին և ապագային միայն կուտվարութիւնը կարենայ տեղի աշխատի հաստատութիւններ:

Ասկէ գտաւ, Հայրենիքին գաւաճան հաշակեցին տն ճարտարագիտները, որոնք հանրապետութեան հետ կրիւր մէջ եղող երկրները գրամ կը տեղաւորեցին:

ԳԼԽԱՅՈՒՄ ՇԱՌԱԼՕՓ ԿՕՐՏԷՐՈՒ

Վերջապէս նոր խառտ թիւներու զինեցին Տնչուն զրամին և անով և զամ տաւատրին զէմ: Արդէն վեց տարւան բանտարկութեան ենթարկած էին ամէն անոնք՝ որ ծախէր կամ զնէր Տնչուն զրամ. Նոյնպէս տու գանքի ենթարկած էին ամէն անոնք՝ որ տարանք կը ծախէին կամ կը զնէին տարեր զնով եթէ վճարու մը փոխանակ իզիմացրամով բլլար: Տնչուն զրամով բլլար նման զէպօրտուն զմատար էր վերահաւատ բլլար և վրէժնին լուծեցին պատիւը

տակցեցով: Ու է մարդ որ իզիմացրամ զանձկը մերժէր, զայն տար կամ անէր ու է վնասով, պիտի գատարտուէր 3000 Ֆրանք տու գանքի և վեց տմատուն բանտարկութեան՝ առաջին տնդամ: Եւնցանքը կրկնելու պարտաւային, տու գանքը կրկին էր և 20 տարի չզիմացակապ աշխատու թիւն: Վերջապէս, որովհետեւ մանրուք զրամը անհրամաւտ էր տաւատրին մէջ և զիւրաւ կարելի չէր անոր ուեղը բան մը զնել, հրամայեցին որ զանգակները հա-

լեցնեն ու տասը և քսան բարանդներ չլինեն :

Բայց ինչ միջոց որ դարձած էին թրգ-
թաղբառմի տրվելը բարձրացնելու հա-
մար , չէին կրնար յուսող՝ զանաք աղ-
բանքներու գինին տառիճանին վրայ
զնեկ և տախտակած էին տալ վերջիննե-
րուն գինը իջեցնել : Արդ էն մազավաղը
կր կարծել որ վաճառականները չարա-
կամա թխամբ կը վարուէին , թէ տաղբանք
զրաւ սիներ կային և բոտ աչում կը գր-
գուտէ : Պէտք էր արեւմտ թուր աղ-
բանքներու մասին ընել այն՝ զոր ցո-
րենին համար բրած էին : Հրամանադիր
մը արձակեցին որով ապրանք զրաւը
զլխաւոր սնիրներու կարգը կը դատուէր
և մահաւաճը կը պատմուէր : Ազրանք
զրաւող կը հաւարուէր այն որ արապու-
րակէն կը քաշէր ետխակաւս պիտայը եղող
ապրանքները և զանաք հրապարակովին
վաճառումի չէր հաներ : Ետխակաւս
պիտայը էին հացը , միսը , հացահատիկ-
ները , աղիւրը , բանջարեւրէնները , պը-
տու գները , սնուխը , վաշար , կողաղը ,
ճարպը , կանեփը , վաշը , ալը , բմպե-
լները , ալամները , չուխան , բարդը ,
և բոլոր կերպոսները բացի մետաքսե-
զէնները : Բնականաբար , այսպիսի հրա-
մանադրի մը գործադրութիւնը հաւա-
սաւքնակաւս և նեղացուցիչ էր : Ալեւք
էր որ խանութպանը յայտարարէր նա-
խապէս ունեցած ապրանքը : Արդ յայ-
տարարութիւնները կը ճշգուէնին խա-
զարկա թիւններով : Ու և է խարդախու-
թիւն կամ մեղսակցութիւն կը պատ-
ժուէր մահաւաճը միայն :

Ուրեմն , զինուորական , վարչական
և կրօնական գործալուծիւնները աչող
մամանակութեամբ յայնչեալ ճարտար-
քէն յղալու ժամ էին , որ բան կայսր թիւնը
կը թողարարէր և անաք աչեւան գորեղ
էին , որ բան վաճաղը կը պատահէր :
Ամբողջ մազավաղը , սերունդներու
բաժնու ելով , ազգային ներկայացուցիչ-
ներու արամադրութեան ներքեւ էր և

մէկ վարկեանէն միւսը կրնար կանչու իլ
կամ կառուելու , կամ զէնք չիւնելու և
կամ վերաւորներ խնամելու հաւար :
Բոլոր նախկին պարտքերը հանրապե-
տական միակ պարտքի մը պէր սնուելով
նոյն բաղդին նախարարած էին և աւելի
արմէք չունէին քան թողութեամբ
ներք :

Երբէք , ոչ մէկ կրտախալու թիւն
այսքան ընդարձակ և այսքան յան-
դրեցութեան յղացուած միջոցներ ձեռք
առած էր : և բանութեան հեղինակները
ամբաստանելու համար պէտք պիտի
ըլլար մանաղ սիւզեցրական արչասանքի
մը վաճաղը և ազգային և կհաւանու-
թեանը վրայ — որանք գնորդ չու-
նէին — ազրելու անհրաժեշտութիւնը :
Բանի միջոցներու ամբողջ գրութիւնը
յատաջ կուգար այս երկու պատճառ-
ներէն : Այսօր , անխորհուրդ և սով-
բախտ սերունդ մը կը յենապատմ
այս գործալուծիւնները , անաք աւելին կը
զանեն զանաք , անաք ալ հակառակ
անախապիտութեան բաւ սկզբունքնե-
րուն և ապրախալութեան յանցանքը
կ'աւելնայ մամանակին և կացութեան
մասին ցոյց արուած սղխալութեան :

Թո՛ղ իրալու թեանց անդրադառնան
և վերջապէս արդար ըլլան այն մար-
դոց նկատմամբ , որանք ի գին աչեւան
ճանքերու և վաճաղներու գմեղ վրկե-
ցին :

Այս ընդհանուր կրօնական և վար-
չային միջոցներէն զատ ուրիշներ ալ
ձեռք տան , որանք մահաւորապէս
կը յարմարէին պատերազմի իւրաքան-
չիւր թաւարարեմին : Արտակարգ մի-
ջոցներ , որանք ստեղծած էին Վանակի
նկատմամբ , վերջապէս հրամանադրուե-
ցան : Այլ պատերազմին նկարագիրը
հիմա բաւ ծանօթ էր , բախտալութեան
ու մը չէր կայանար կողմակերպուած
մարտական խաւերու մէջ՝ զորս կա-
րելի էր յա թիւ թիւս մը վաճաղել , ալ
մալալութիւն մը մէջ , որ բոտ երեւոյթին

խաղաղ էր և իր երկրագործական աշխատութիւններով զբաղած, յանկարծ արբուած նշանի մը վրայ ստքի կ'ելէր, իր զանգաւածովը կը ճնշէր, իր անյուսալի յարձակումովը յանկարծակիի կը բերէր հանրապետական գինուորն'ըր և պարտութեան պարագային կը ծածկուէր իր ամառաներուն, իր գաշակերուն մէջ և իր աշխատութիւններով կը պարտաւէր և անկարելի էր զանազանիկ գինուոր եղողը անկէ որ չէր դադրած գիւղացի բլրայէ։ Աւելի քան վեցամսեայ յամառ պայքար մը, բմրոտութիւններ, սրանք երբեմն հարիւր հազար հողով կ'ըլլային, ամենամեծ յանդգնութեան գործեր, ահալին համբաւ մը և այն հաստատուած կարծիքը թէ յեղափոխութեան ամենէն մեծ վտանգը այս լափող քաղաքային պատերազմին մէջ էր, կառավարութեան բոլոր ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրէին Վանտէի վրայ, և անոր նկատմամբ պիտի գրգռէին ամենէն կորովի և ցասկոտ միջոցները։ Երկար ատենէ ի վեր կ'ըսէին որ այս դժբաղդ երկիրը նուաճելու միակ միջոցը պայքարելը չէր, այլ զայն քանդելը, քանի որ այդ գինուորները անդ մը չէին և ամէն անգ էին։ Այս իզձերը իրականացան սարսափելի հրամանագրով մը (Օգոստոս) որով Վանտէն, քնացեալ Պուրպրները, օտարականները, ամենքն ալ բնաջնջու մի գատապարտուած էին։

Այս հրամանագրին համեմատ, պատերազմական նախարարը հրաման ստացաւ յեղափոխուած նահանգները գրկել զխրաւառ իւրթեր, անասունները, պուրտները հրդեհելու համար։ «Անասունները, ըստած էր, պիտի տապալուին, լմբոտաներուն որջերը պիտի քանդուին, հունձքերը պիտի կտրուին գործաւոր խումբերու կողմէ, անասունները պիտի գրաւուին և ամէն ինչ երկրէն դուրս պիտի փոխադրուի։» Ասկէ զատ գորավարներուն և ներկայացուցիչներուն յանձնարարուած էր Վանտէի շուրջ

պէտք եղած պաշարը պատրաստ ունենալ, անուշանիւտ համար ժողովրդի մեծ զանգուածներ և անմիջապէս յետոյ, չրջապատող նահանգներուն մէջ գործադրել ս'չ թէ աստիճանական զորահանութիւն մը, ինչպէս եղած է Պրանսայի ուրիշ մասերուն մէջ, այլ յանկարծական և ընդհանուր զորահանութիւն մը և այսպէսով ամբողջ ժողովուրդ մը նետել տընչի մը վրայ։

Միեւնոյն ժամանակ հրամայուեցաւ որ Մայանի պահակազօրքը Վանտէ փոխադրուի։ Անվաստութիւնը այնքան մեծ էր, որ այդ քաջ պահակազօրքին գորավարները ձերբակալուած էին տեղի տուած բլրանուն հաւար։ Բարեբաղդարար քաջն Մէրլէնը զոր մօտիկ կ'ընէին իր հերոսական նկարագրին արժանի յարգանքով մը, եկաւ վկայեց անոնց անձնուիրութիւնը և քաջութիւնը։ Քիչպէր, Օպէր Տիւպէյէ իրենց գինուորներուն քով դարձան, որոնք կ'ուզէին գիրենք բռնի ուժով աղաւել, և Վանտէ գաղին ուր իրենց ճարտարութեա չ'ը պիտի գարմանէին նախարարութեան գործադիրներուն պատճառած վնասները։

Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին մէջ, կարդ մը փոփոխութիւններ տեղի ունեցան։ Թիւրիօ և Կասբարէն հիւանդ բլրայով հրամարեցան։ Ատենց մէկուն անգը անցաւ Ռօպէսրիէն որ վերջնապէս կառավարութեան մէջ մատու և որուն անտահման ազդեցութիւնը այսպէսով Քօնվանսիօնը ճանչցաւ և անոր ենթարկուեցաւ։ Երկրորդ հրամարողին յաջորդեց հըւլախուր Քարնօն, որ արդէն զրկուած բլրայով հիւսիսային գորարածին, իր մասին գիտուն և ճարտար գինուորականի մը գաղափարը տուած էր։

Բոլոր այս գինուորական և վարչական միջոցներուն վրայ աւելցան վրէժխնդրութեան գործեր, ըստ որում կորովի գործերուն ետեւէն կուգան անգրթութիւնները։ Արդէն տեսնեք որ

նախնական մոպեդներու պահանջին վրայ օրէնք մը որոշուած էր՝ կտակածելիներու դէմ: Կը մնար օրինադիր ներկայացնել: Զայն կը պահանջէին ամէն օր, օրովհետեւ ըստական չէ, կ'ըսէին: Մարտ 27-ի հրամանագիրը որ ազնուականները քաղաքային իրաւունքներէ կը զրկէր: Այս հրամանագիրը, զատաւարութիւն մը կը պահանջէր մինչ կ'ազէին աշտարակ հրամանագիր մը որ թող տար բանտարկելու առանց դատելու և միայն ինքնութիւնը հաստատելով, իրենց կտակածելի համարած քաղաքայինները: Սպառնալով այս հրամանագիրին, օրոշեցին որ ըստ քաղաքային իրաւունքները՝ զրկուածներուն ինչքերը՝ հանրապետութեան պիտի պատկանէին: Յետոյ աւելի խիստ միջոցներ պահանջեցին՝ օտարականներուն դէմ: Անոնք արդէն «չեղտփոխական» կոչուած յանձնարար մերսու հակադրութեան ներքին էին, բայց աւելին կ'ազէին: Ստար զաւաղըութեան մը գաղափարը, որուն թեկադրիչը Բիթըր կը համարէին, ամէն ժամանակ աւելի միտքերը կը զրտէր:

Մեր սահմանադրութի քաղաքներէն մէկուն պարիսպներուն վրայ դանուած էր թղթապանակ մը, որուն մէջ անդրերէն նամակներ կային և զորս ձրանուտի մէջ հաստատուած Անդրկապի լրատեսները կը փոխանակէին: Այդ նամակներուն մէջ կը խօսուէր մեծ գումարներու մասին, որոնք մեր բանակին մէջ չլուծուած գաղանթի լրտեսներու զրկուած էին:

Սանեք պաշտօն ունէին՝ գործարարներու հետ բարեկամանայ, դանտեք հրապարակելու և մեր ու մերուն վրայ ճշգրիտ տեղեկութիւններ առանալու համար, ինչպէս նաեւ մեր զփրքերուն և պարսկանարման մասին: Եւրիշներ պաշտօն ունէին՝ անոնց զինտրամենկու, շտեմարաններու մէջ փոփոխային պատրուկներով և հոն կրակ ձգել:

«Բարձրագոյնէք, կ'ըսուէր նաեւ այդ նամակներուն մէջ, մէկ անդրկապան Երեմիայ արմէքը, մինչև 200 ֆր. և Կարեկի եղածին չափ պէտք է վարկարեկի թղթապարտ և մերմեկ ըստ անմեք օրմեք թագաւորական պատկերը չեն կրեր: Բարձր արմաթքներուն զինները բարձրագոյնէք: Հրամաններ ստէք ձեր վաճառորդներուն զրտել անհրաժեշտ ապրանքները... Կը յատանք որ տարմեք ինքնաները աւելի խաշմոթեամբ պիտի կատարուին: Մարտած քաշմանները և կինները ամենէն աւելի յարմար են այս գործին:»

Այս նամակները ինչ որ ալ տարացուցանէին, շատ ստեղծի բաներ չէին Անդրկապուց բրածները. ճիշդ է որ դանուած քաղաքներու մէջ հրդեհներ ծագած էին և կրնայ ըլլայ որ այդ անդրկապան գործարարներն էին հրձիգները, բայց անտարակոյս անմեք չէին Մասան և Լըրէրլիէն ապամեկ տուտները: Իրենց գձուծ մեքենայութիւնները մեր տուտարական հրապարակին վրայ ալ մեծ ուղեկցութիւն մը չէին կրնար ունենալ: Հակառակ ստոր, Քանդանախը, բնդհանուր գաղաթիւն տարուած, ամբողջ աշխարհի առջև պարզեց անդրկապան կտակարարութեան վարմունքը և Բիթըր մարդային ցեղին իշխումի հռչակեց: միևնույն ատեն վճարեց որ 1789 Յուլիս 14-էն ի վեր ձրանուտ բնակող բոլոր օտարականները ձ'ըրակալուին: Ասկէ զտու, Քանդանախը հրամայեց Բիւրդիւնի դատարարութեկ, գատի ենթարկուած ժիրտակները շատով դատել, ձրանուտ դանուտ Պարպոնները աքաղել, Օրդանի գաւառ Բարիդ բերելով յեղափոխական առեմնին առջև հանել, զժրագղ Մատի Անդուանէթը՝ իրր հեղինակ ըստ գաղաղութեանց, կտակարար բարձրացնել, և յանգղտութեան տարացուցար ապ Մատի Անդուանէթի զլուխը կտակով ճիշդ աշն պա-

հուն , երբ կայսերական բանակը կը յատաճանար Ֆրանսոս : Այս պատճառաւ Մատի Անդուանէիը տարին Քանսիէր-ժըրբի բանաը , իր հասարակ բանտար-կեալ , իր երկու գաւաղները զրուեցին յանուն հանրապետութեան , սրբաշա-

կան բանտարկեալներուն ծախքի գու-մարը ղեղճեցին , և վերջապէս , որչեցին Սէն Տընիի արքայական դամբարանները հիմնադատակ քանդել , ի յրումն յեզա-փոխական վրէժխնդրութեան այս զոր-ծերուն :

ՎԵՐՁ ՏԱՄՆԵՒՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴԻՐԳԻՆ

ՏԱՍՆ ԵՒ ԵՍԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԼԻՕՆ ԵՒ ԴՈՒԼՈՆ

1793 Օգոստոսին ևս Սեպտեմբերին Ֆրանսական բանակներուն շարժումները. — Մատուրիւն Դուբոսի, որ Անգլիացիներուն կը յանձնուի. — 40000 Վանտեականներուն պարտաւիրէն՝ Լիւստի մէջ. — Վանտեի դէմ պատերազմի ընդ նստուի յատակացիք. — Հանրապետական գործադիրներուն անումաճայնութիւնները. — Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին դէմ յարձակումներ. — «Յեղափոխական կառավարութեան» նստատուն. — 6000 ինգլիոց բանակ մը կազմակերպելու նրամանագիր. — Կասկածելիներու օրէնքը. — Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին մէջ բանապետական խիստնութեան կեդրոնացում. — Քիւպինի զոտակարարութիւնը, ունոր զոտուարարութիւնը ևս պատմութիւնը. — Ժիւրեմեններուն դէմ ամբաստանութեան նրամանագիր. Բոնափախութիւն 73 անդամներու ձերբակալումը. — Լիւստի պաշարումը ևս ստումը. —

Ապստամբ Լիւսեցիներուն դէմ զարուարելի վիճակներ:

Հարաւային զաւառներուն մէջ զէպքերը փութով վճռական հանգամանք մը առած էին: Լիւսեցիները յայտնի դիմադրութիւն մը սկսած էին ցոյց տալ, այնպէս որ անխուսափելի դարձած էր Լիւստի պաշարումը: Անոնք Քոնվանսիւնին դէմ բացարձակ պատերազմ յայտարարեցին Շալիէն և Բիստը կառավարող թարգմաններով, ամէն օր պատերազմի պատրաստութիւններ տեսնելով և բանակին յատկացած պաշարները վարչիւնով: Լիւսեցիներուն մէջ մտած էին տարազիրներու բազմաթիւ կռուակիցներ և զանոնք կը տարափնցնէին, նախկին Մոնղանտու քաղաքագետութեան հաստատութիւնէն: Թէև Լիւսեցիները, բացէ ի բաց զաշնակցականութեան կռուակից էին և տարազիրներուն ու օտարականներուն դէմ համահաւաք ատելութիւն կը սնուցանէին, այսու հանդերձ Մոնղանսիւն և նախկին քաղաքագետութիւնը այնպիսի

վախ մը կը ներշնչէին իրեն, որ անոնք կը նախընտրէին օտար զինակցութեան վտանգին և ամսթիւն ենթարկուիլ, քան թէ Քոնվանսիւնի վրէժնոց բռնանց:

Օգոստոս Տիւն, Տիւպուա Քրանսէ պաշարեց Լիւստը և պաշման դրա բոլոր քաղաքացիներուն զէնքնէցութիւնը, զինարանին յանձնումը և առժամայ քաղաքագետութեան մը կազմութիւնը: Բայց ծպտուած տարազիրներ կը ջանային հանդիպել Լիւսեցիները որ չնդունին այս պարմանները, այնպէս որ բազմութեամբ սկսաւ ու Լիւսեցիները յաղթելով խանդավառուեցան ու կոխը շարունակել որոշեցին: Այն ատեն Տիւպուա Քրանսէ սկսաւ բռնան լիւսեցիներու ձեռքով թիւն մը և մեծ աւեր արեց, այնպէս որ Ֆրանսոյի ճարտարարտ կատական քաղաքներուն ամենէն կարեւորը սմբակածման աւերին ենթարկուեցաւ:

Ուրիշ ա՛յ աւերի ազէտայի դէպք մը հանրապետութեան սկիւղը լուքեց:

Գրական քաղաքը, որ միշտ առկեն էր, լի էր խանդավառ հանրապետականը և զամ էր, այնքան առկեն որ տեղեւոյն քաղաքապետ թիւնը պահած էր, միայն փոխած էր, փաքողէնները, ծովային նախարարութեան աշխատակցական տղաներուն զէմ զայրացած էին և չարահայտի կը զանդառնէին նաւատորմին նորոգութեանց զանդառնութեանը համար, ու յանդիմաններուն պատմութիւնը կը պահանջէին: Չափաւ որ հանրապետականները կը պատառնանէին թէ ծերունի տղաները միայն կարող և վարձատու են, և թէ պատմութեան պահանջումը տղաները մասնիկներ չէին, այլ դժբաղդ պատերազմիկներ: Չափաւ քանակները չաղթանակեցին մասնաճիւղէ՝ քան մէջ, անմիջապէս, իւր մը գտնանի գործակալներ, որոնք տարազիւ ներքին և Անգլիայի նախնի կը գտնէին, Գրական մասն և Գրականցիները իրենց տառապալքածէն ալ տակի հետոնները տարին:

Գրականցիները, առկեն տառաջ, Լիւսնցիներուն օրինակին հետեւելով, փաքողէններուն պէտք զտոնեցին և մահուամբ շարժեցին, յետոյ՝ բարտա քահանաները իրենց պաշտօններուն վրայ հաստատեցին և արքայական պատին համար գտնած մէկ քանի դժբաղդներուն սկսեցին հոգին հանելով մեծ չքով ուրիշ տեղ փոխադրեցին, մարտիկոյ յատկապէս նաւերը վար զնկու մասին Քոնվանտիոնի հրամանը չգործադրեցին: Յետոյ սկսան խօսիլ թէ ի՞նչ փառնեցներու ենթարկուած են Քոնվանտիոնին զէմ զնկելով և Անգլիոյ աջակցութիւնը ձեռք ձգել մտածեցին, Լուդովիկոս Ժէ. ր թագաւոր հռչակելով, Անյալս կը թափ թէ նաւատորմի վերադառնալը զլիստ որ գործիքն էր ուր զտապրութեան: Գրականցիները մինչեւ անգամ ամօթալի առաջարկը բրին մասնաճիւղներուն՝ Անգլիայիցիները ներս բեղունիլ, որոնք սկսեց գրաւէին

քաղաքը, յանուն Լուդովիկոս Ժէ. ր նաւատորմը զայրացած, պատգամաւորութիւն մը զրկեց մասնաճիւղներուն, պատրաստուող անդառնութեան բնագիտմանը համար, բայց Գրականի և Մարսիլիայի հակադրութեանները, տառաւ քան երեւք յանդուգն գործած, կը մերժէին նաւատորմին պահանջները և բեղունիլ տալին Օգոստոս 29ի առաջարկը, անմիջապէս, իմաց տրուելու Անգլիայի ներքին, ծովակալ Դրոկոն, զլուսն տնցնելով այն Դայրանցիներուն, որոնք նաւահանգիստը յանձնել կ'ուզէին, ամբողջ քանակներուն նաւատորմին հրաւեր կարգաց, ապառնել զրոջ պարզելով: Քաջարի զերծովակալ Ալէն Ժիւլիէն, մասնիկ հոգակելով Դրոկոն, իր մարտնչութիւն վրայ հրամանատարի գրոյն պարզելով, ուզեց հաւատարմութեան անդառնալը, հաւաքել, բայց, այլ պահանջ, մասնիկները որոնք արդէն սկսեցին ամբողջութեան, պատանապէս կրակի տալ Ալէն Ժիւլիէնը իր նաւերով, տար վրայ անիկա տակաւու եղաւ փառնիլ մէկ քանի տղաներով ու նաւատաներով, մի անկը տառնց զանապա թէ ի՞նչ պիտի բլլան, մասնիկներուն միայն: Անգլիայի ծովակալը՝ Հուս, որ երկար մասնաճիւղ վարձուող զիրք մը բռնած էր, վերջապէս երեւաց, և Գրական Լուդովիկոս Ժէ. ր հոգաւ այն գրաւելու պատրաստեցին տակ զայն կրակի ու տարի տուաւ:

Անգլիական նաւաւորմին մին ալ և բեղած էր Ֆրանսոյի արեւմտեան զաւառներու ծովակալները, և կը կալածուէր թէ Անգլիայիցիները Մարտի վրայ ալ սկսեց յարձակիլ, այս կարծիքը թէ սխալ, առկենուն միայն պաշարած էր: Իրականութեան այն էր որ Անգլիայի ներքին հոգի պատու իրակ մը բեղած էին վանալ, անիկա եկած էր՝ ծագում, և կ'ուզէր զլանալ վանալ տակն սկսեցան անուանները, ոյմը, անոնց մտազրուութիւնները և որոշ նպատակը, որովհե-

սու Եւրոպայի մէջ անձանթմ էին Ֆրանսայի ներքին կացութեան հանդաժանքին : Վանաւակաւները իր պատասխան՝ դրամ և ստգումովերք ու գամ էին , խոստանալով որ 50000 մարդ կը պրկին ծովեզերքի այն կէտին վրայ , ուր Անգլիայիք պիտի ուզէին ցտմաք գորք հանել : Հեռուարար զեռ ամէն ինչ հետաւոր ծրագրի վիճակին մէջ էր . թէև ամէն կողմէ իրականանալու պատրաստ կը համարէին զայն :

Քանքայի կարծիքով , պէտք էր կորեղ Վանաւակաւներուն կապը՝ ծովուն հետ և գամեք թիմիք բարձրաւանդակներուն մէջ . անսխալապէս որ ներսերը ապրանքուն , չաւաղ բնաջինջ կ'ըլլան , կ'ըսէր : զարով կորսուելիք մասնակիւն տակիւ տաճ քչելիք նկատում մը չէր :

Քանքայի ծրագրերը բնականաւորապէս Վանաւակի զ'ուց Ամբուրէն , Նանդէն , Սապէն և Նիստէն միաստանս յարձակում մը սկսում :

Այդ պահուն , բարբ Վանաւակաւները համախմբում էին կրպիւն , բնդհանաք պարախար կրպիւն չարժք : իրենց պարաւմինը ունէր ճիշդ այն վիճակը , զոր կը պարզէր հակառակորդ բանակը , որովհետեւ մարդկային սիրար ամենաբնէր նայն է , և բնաթիւնը չի վերապահեր անշահախնդրութիւնը և ստաքինաթիւնները՝ միակ կուսակցութեան մը , բացառապէս միւսին թողլով զուսպութիւնը , անձնաւորութիւնը և մալութիւնները : Վանաւակաւն պետեզը իրարու կը նախանձէին , նման հանրապետականներուն : Անոնք արամալրութիւն չունէին իրարու հետ համաձայնելու և միացեալ զիմալրութիւն մը ցոյց տալու : Չեւք անցում համակ մը իրենց տեղեկութիւն ստաթ թէնամիին յատակադճին մասին : Պանչանսաւթիւր եղաւ յանդուպն ծրագիր մը սաւաթարկող , ծրագիր , որ իտրանկ մաւածումներ կը չարձէր , անիկա կ'ըսէր թէ կարելի պիտի չըլլար երկար տաւն

զիմալրել Վանաւակի մէջ համախմբում հանրապետական բանակին . հետեւարար , կը պնդէր թէ վախճանակ բնաջինջ ման վանդին ենթարկուելու , յաւալայն էր սեղմում չարքերով Վանաւէն գուրսելի , յատաջանալ զէպի Պրոլոններ , ուր կ'ուզէին զրկենք և ուր հանրապետութիւնը անակնկալի պիտի պար . Պանչանսաւթիւր ստաթ հետ յատաջ կրթալ մինչեւ ակնկանսին կզերք , հաւաճանդիտա մը գրաւել , Անգլիայինբան հետ հալարդակցութեան մէջ մանել , աջտեղ տարալիր իշխան մը բնդունիլ , հանկէ Բարիկի վրայ քաղել և ալա կիւսպով յարձալր յախան ու վճական պատերալմ մը մեղ :

Այս յատակալիմը , զոր Պանչանի կը վերադրեն , Վանաւակաւներուն հաւանութեան չարձանալու , որովհետեւ անոնք ունէր չէին ուզեր թողալ իրենց հալրենի հալր : Ամալն 9ին Քանքայս սկսաւ յարձակում մը Վանաւակաւներուն զէմ և տանց արգելի յատաջ խաղալ : Գաւաթալա բանակին հաւաճանաար՝ Բէլալէր , իր զինուորները զի վերէն գուրս կը բնակեցներ , սրպէս զի տեւրաւ միտաթար տանէ , անիկա կ'ըսէ . « Կրան Լիւթի սիրուն ինճին տաջեւէն անցած տանինա , յայնաւարած մարդալեանի մը վրայ կը թախաւէին միտակին ձգում թալմաթիւ . հաւեր , չեմ կրնար չարալ սպս զմալալ մարդոց վիճակին վրայ , սրանք իրենց քահանաներուն ձեռամբ մոլորում և մոլեանեղ զարձամ , կը մերմեն բնդունիլ նոր կաւալարութեան մը բարբքները , զէպի տերներեւ բնաջինջում մը երթալով » :

Վանաւակաւներուն զէմ քաղալ բարբ պարաւանակներն ալ յաջողութեամբ յատաջ խաղալին , բոց չկրցան վերջնաւան յալթանակ տանիլ , և Ֆրանսայի ուրիշ մասերուն մէջ մգում պատերալմներ պարտութիւնները , միանալով Վանաւակի ձախալութիւններուն ,

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԴԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

չառ գէշ ապրտարտ թիւն մը յառաջ
բերին Բարիկի մէջ, և բոս ապրտ-
թիւն, վախը մզկը բոսն միջոցներ
ի գործ դնել: Ամենէն աւելի համոզու-
ղը իշխները կը հաւարտէին Քորտրիէ-
ներու ախոմբը, առանք կը տիրապե-
տէին պատերազմական նախարարու-
թիւն մէջ, ախոք Պուշոթի իշխանու-
թիւնն օրով, անանք թէ և Քանդանոթի
հեղինակութիւնն առին էին, բայց կը
ցանկային անկէ ազատիլ, իրը սրտազա-
մաւոր եկած ներկայացուցիչները թող
չէին տար իրենց որ յեղափոխական մի-
ջոցները ի գործ դնեն այնքան բոսն
կերպով որ կը բազմային, ամենէն աւելի
իրենց նեղութիւնն պատճառօքն էր Հան-
րային Փրկութիւնն Յանձնախումբը, այս
պատճառաւ զբեթէ միշտ կը մտա-
ծէին զործադիր նոր իշխանութիւն
մը հաստատել տայ Սահմանադրու-

թիւնն ընդունած եղանակին համաձայն:
Սահմանադրութիւնն զործադրու-
թիւնն զրոյիլ որ յաճախակի և չարա-
մտօրէն կը պահանջուէր ազնու ապետ-
կաններէն, մեծ վառանգներ կը ներկա-
յայնէր, խանդավառ յեղափոխանե-
րը, այս վառանգը զգալով, ազգային
երեսփոխանութիւնն վերանորոգու-
մէն պահանջէր, այլ Սահմանադրու-
թիւնն զործադրութիւնն կ'ազգէին իրենց
անուակէտին յարմարած չափով: Առանք
սրտազամտանց մէջ տեղաւորուած ըլլա-
լով կը փափաքէին միայն որ սահմա-
նադրական նախարարութիւն մը կազ-
մուի, որ անկախ ըլլայ օրէնսդիր իշ-
խանութիւնէն և հետեւարար, Հանրային
Փրկութիւնն Յանձնախումբէն: Այս
մտօք վէճաւանի տալարիլը ընդունուե-
ցաւ Քորտրիէներէն, բայց Բարիկի մէջ
մեծ ազնուկ յառաջ բերու և լրջօրէն

վտանգեց Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին նորածագ իշխանութիւնը : Արդէն , այս յանձնախումբը տնէր ուրիշ կատաղի թշնամիներ ալ , որոնք գոհ էին ընտել չարաւորական սրարքներէն ու դառնորէն կը գանդատէին իրմէ : Սակայն և այնպէս , երբ վստահի ձախողութեանց լուրերը Բարից հառան , Քօնվանսիօնի անդամներէն մին գոչեց . « Խոխանակ վախ զգալու , երզնուէք հանրապետութիւնը փրկել : » Այս խօսքին վրայ , բոլորը մէկ սուրբ կ'եղին և անդամ մըն ալ կ'երզնուէ հանրապետութիւնը ազատելու , ինչ որ ըլլան վտանգները , և ահա ոտքի կ'եղէ Պառէր և կ'ըսէ . « Եթէ կատկածինք Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին վրայ , Բիթլին յաղթանակ չահնցուցած կ'ըլլանք պարզապէս . մեր թշնամիներուն առջեւ պէտք է վարկարեկ ընենք զմեզ փրկելու պաշտօնն ունեցող իշխանութիւնը : »

Ռոպէսրիէս ալ խօսք կ'տունէ և ի պաշտպանութիւն Յանձնախումբին քանի մը խօսք կ'ընէ , որոնք չառ կը ծափահարուին : Եւ որովհետեւ Յանձնախումբին ամենէն կատաղի թշնամիները ժաքօպէններուն և Քօրաթիւններուն մէջ կը գտնուէին , Ռոպէսրիէս ժաքօպէններուն տկու մըրը զնաց և անոնց վրայ ունեցած հեղինակութիւնը ի գործ զրաւ . անիկա ըսաւ . « Պէտք է որ կառավարութիւն մը յաջորդէ անոր՝ զոր քանգում ենք . այս պահուստ համապատասխան գահի՞ծ մը կազմելը ուրիշ բան չի նշանակիր , ալ պարզապէս՝ նոյն ինքն Քօնվանսիօնը ճամբու գնել և իշխանութիւնը տարրալուծել թշնամի քանակնետն առջեւ : Սիւայն Բիթլ կարող է ըլլալ այս ծրագրին հեղինակը . իր գործակալները հրապուրեալ են բարեմիտ հայրենասէրները , և զիս բախար ու առաջադ ժողովուրդը , որ միշտ հակամէտ է կառավարութիւնէն գանդատելու , երբ ան չէ կարող իր բոլոր ցաւ երան դար-

ման տանիլ , հոս տարբիմ արձագանգը եղեր է անոնց զրպարտութեանց և առաջարկներուն : Դժբ , ժաքօպէնները , որ այնքան անկեղծ էք որ չէք կրնար չաշուիլ , ու այնքան լուսամիտ՝ որ չէք կարող հրապուրուիլ , դժբ պիտի պաշտպանէք Մոնղոններն , որուն վրայ կը յարձակին . դժբ պիտի պաշտպանէք Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբը , զոր կ'ուզեն զրպարտել՝ զձեզ կորստեան մատնելու համար , և ահա այսպէս տեղիա պիտի յաղթանակէ ժաշտուրդի թշնամիներուն յարած բոլոր մեքենայութեանց : »

Ռոպէսրիէս ծափահարուեցաւ և ամբողջ Յանձնախումբին ալ միասին՝ յանձին իրեն : Քօրաթիւնները կարգի եկան և իրենց առաջարկը մոտապօթեան տրուեցաւ :

Սակայն և այնպէս , տարագրական կը դառնար ճշդել զիրքերը , նոր սահմանադրութեան հանգէպ : Հոկտեմբեր 10ին , Սէն Ժիւսէ խօսեցաւ յանուն Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին և առաջարկեց կառավարական նոր սահմանութիւններ : Անիկա Ֆրանսայի պատկերը զձեզ չառ տխուր գոյնեղով , զորս իր մեղամաղձոտ երեսակայութիւնը կը պարտահակէր , և իր զօրաւոր առգանդին աջակցութեամբ և ճշգրիտ պարագաներու յիշատակութեամբը տեսակ մը ահարեկամ յառաջ բերաւ մաքերութեայ : Սէն Ժիւսէ ներկայացուց և ընդունիլ տուաւ օրինադրի մը , որ յետագայ արամադրութիւնները կը պարտահակէր : Նախ , Ֆրանսայի կառավարութիւնը յեղափոխական կը հռչակուէր , մինչեւ հաշտութեան կնքումը , ինչ որ կը նշանակէր թէ Սահմանադրութիւնը առժամայէտ գաղարկուէ և արաւքայ կարգի լսնատարութիւն մը կը հաստատուի մինչեւ որ բոլոր վտանգները վաւրտին : Այս լսնատարութիւնը յանձնուեցաւ Քօնվանսիօնին և Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին : Երկրորդ ,

«Ճեղքափոխական օրէնքները պէտք է ի գործ դրուին արագօրէն, ըստ որում կառավարութեան անգործութիւնն է պատճառը այս ձախուլութեանց. օրէնքներու գործադրութեան պայմանաւանքները պիտի որոշուին, և երբ տառնք չյարգուին, պատիժ պիտի տրուի իրրազատութեան դէմ արարք մը:» Կառավարական այս անօրինութեանց վրայ աւելցուցին ուստատեղէնի վերաբերեալ օրէնքներ, որովհետեւ Սէն ժիւսէք բաժէր թէ «Տայը մոզովուրդին իրաւունքն է:» Իւրաքանչիւր գաւառի պետքերը մատուցապէս պիտի հաշուուէին և պիտի տպահովուէին, իսկ աւելցած մասը վար պիտի դրուէր կամ բանակին և կամ ուրիշ կարօտ գաւառներու պէտքերուն համար. Բարից պիտի բլար պատեւազմի զաշտ մը, որ մէկ տարուան համար պաշար պիտի ունենար: Վերջապէս, որոշուեցաւ գառական աստան մը հաստատել, աչքէ անցընելու համար վարմունքն ու հարստութիւնը յոյս անոնց, որոնք հանրային գումարներ մատակարարած են:

Այս մեծ և կարեւոր յայտարարութեամբ, կառավարութիւնը, որ կը բաղկանար Հանրային Փրկութեան և Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնախումբերէն, արտատուօր ասեանէն, իրականօր և զօրաւոր գործած էր վտանգի տեսչութեան միջոցին: Ասիկա կը նշանակէր յեղափոխութիւնը պաշարման վիճակի մէջ յայտարարել: Այս արտատուօր կառավարութեան վրայ աւելցուցին զանազան հաստատութիւններ, որոնք երկար ասեմէ ի վեր կը պահանջուէին և անխուսափելի զարձած էին: Կը պահանջուէր յեղափոխական բանակ մը, արհմիջին սլոմ մը, որ պաշտօն տնտեսար մասնաւորապէս զարմաղրել կառավարութեան հրամանները փրօնապի մէջ: Շատ մասնատակ առաջ այս որոշումը արտած էր. բանակը վերջապէս իրազմակերպու եղաւ նոր հրամանագրով:

մեր (Սևակաճարեր 3ի) կը բաղկանար 6000 հոգիէ և 1200 թնդանօթածիդ գին- ա ուրներէ, պատրաստ էր տեղէ տեղ փոխադրուիլ և Բարիզէն երթալ բոլոր ա՛ն քաղաքները, ուր իր ներկայա- թիւները անհրաժեշտ էր, և հան իրը պա- հակազօրք բնակիլ, ամենէն հարուստ բնակիչներուն ծախքովը: Քօրաւրիւնները պահանջեցին որ ամէն մէկ դաւառ. ու- նեմայ այսպիսի բանակ մը, բայց մերժուեցան: Դարձեալ, Քօրաւրիւնները ուղեցին որ յեղափոխական բանակին ջնկատմերուն հաւելն պարտացուի կիլեօ- րիւ մը, ահիւաներու զրոյ քչուած: Երբ ժողովուրդը լնդգլինքին ասպարէզ կու տայ, ամէն կարգի գաղափարներ կը ծագին իր մտքին մէջ: Քօնվանսիօնը մերժեց բոլոր այս պահանջները:

Պուշկով, որ պաշտօն ունէր կապ-
մեկու այս բանակը, զայն հաւաքեց
Բարիչ զանուոյ աշնակոխ խառնափրն-
ի որ մարդ ոցմէ, որոնք պատրաստ էին
տիրող իշխանութեան մոլորակները
դառնալու. բանակին սպայակոյտին մէջ
ստատ. մեծ թուով ժաքօղէններ, այլ
մանաւանդ՝ Քօրտրիլէներ. Ռօնանը
վանաւէն կանչեց և զուխը դրաւ. այս
յեզափոխական բանակին :

Յեղաբիթական բանակի հաստատման վրայ ի վերջոյ աւելցուցին կասկածելիներու օրէնքը, զոր քանիցս պահանջած էին և սկզբունքով ընդունած էին անանք ընդհանուր զօրակոյն օրը:

Արատափոր ատենանք, թէ եւ այնպէս
մը կողմակերպուած էր որ պարզ հա-
ւանականութեանց վրայ հիմնուելով
վճիռ կուտար, ըստ բաւականի չէր
հանդարտեցնիր յեղափոխական երեւա-
կալուսթիւնը: Կ'ուզէին բանտարկել զա-
նոնք, որ չէին կրնար մահուամբ պատ-
ժել: Ազնուապետականները օրէնքի
պաշտպանութիւնէն զերծ համարող հրա-
մանադիրը տարտամ էր, ու զատառա-
րութիւն կը պահանջէր: Կ'ուզէին որ

յեղափոխական մարմիններու ու է մէկ զեկոյցին վրայ, կասկածելի հուշակուած մէկը անմիջապէս բանտ նետել կարելի ըլլար:

Արդարեւ, Սեպտեմբեր 17-ին հրատարակուեցաւ կասկածելիներու օրէնքը, որուն միջոցով, մինչեւ խաղաղութեան հաստատումը, պիտի ձերբակալուէին բոլոր կասկածելի մարդիկը: Կասկածելի կը համարուէին 1. անոնք՝ որ, ըլլա՛յ իրենց վարմանքով, ըլլա՛յ իրենց յարաբերութիւններով, ըլլա՛յ իրենց խօսքով կամ գրածներով բռնապետութեան կամ պաշտակցականութեան կուսակցացոյց կուտային ինքզինքնին, և ազատութեան՝ թշնամի: 2. Անոնք՝ որ չէին կրնար ազատուցանել թէ ինչ միջոցներով կ'ապրին և թէ ինչպէ՞ս կը կատարեն իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնները: 3. Անոնք՝ որոնց մերժումը էր քաղաքացիական վեպտականը: 4. Ազգային Քանգարոնի և անոր պատուիրակներուն ձեռամբ պաշտօնանկ եղած և կամ պաշտօնէ՛ պաղրած հանրային պաշտօնատարները: 5. Նախկին աշխուկանները, տարագիրները, այն մայրերը, հայրերը, ամուսինները, կիները, ազգիկները, մանչերը և գործակատարները, որոնք յարտակերպով չէին յայտնած իրենց յարմար՝ յեղափոխութեան: 6. Անոնք՝ որ տարագրութեան գացած էին 1789 Յուլիս 17-ն մինչեւ 1792 Ապրիլ 8-ի օրէնքին հրատարակութեան միջոցին, եթէ նոյն իսկ որոշ ժամանակի համար Ֆրանսա վերադարձած ըլլային:

Ձերբակալակները պիտի բանտարկուէին ազգային տաներուն մէջ և անոնց ի հաշիւ պիտի պահուէին. կրնալին իրենց պէտք ունեցած կարասիները միասին տանիլ: Ձերբակալման վճիռ արձակող մարմինները մեծամասնութեամբ կը վճռէին և պարտաւոր էին էնդանտը Ազգապետութեան Ֆանձնախոս մըին գրելի կասկածելիներու ցանկը

և ամէն մէկ ձերբակալման պատճառը: Այս գործը կատարողները այնքան շատ զբաղած էին, որ գրամական վարձք կը ստանային:

Բարիցի համայնքին տարագրական պահանջին վրայ, վերջապէս, սուին ուրիշ սրտում մըն ալ, որ ալ աւելի տարտափելի դարձուց կասկածելիներու օրէնքը, զիչէր ատեն տուններու խուզարկումը արգիւղ օրէնքը չնջկցին: Այնպէս որ, կասկածելի դարձած ամէն մէկ քաղաքացի ամէն վայրկեան սպասահալիքի տակ էր և բնաւ հանգիստ չունէր: Յորեկ ատեն, հարկադրութեան տակ երեւակայութեամբ հնարամիտ և շատ նեղ վանդակներու մէջ վաւկուելով, կասկածելիները դոնէ ազատ չունէ քաշելու. զիւրութիւնը ունէին. իսկ հիմա ալիս և վայրկեան մը իսկ հանգիստ չկար: Ձերբակալութիւնները զիչէր ցերեկ անդադար տելի կ'ունենային, այնպէս որ Ֆրանսայի բոլոր բանտերը քիչ ատենէն լեցուեցան:

Այսպէս ուրեմն, վտանգի տակ գտնուող պետութեան մեքենականութիւնը երկու ամենակարեւոր տեսակէտներով՝ պատերազմական և ոստիկանական՝ կատարելալ էր: Քանգարոնի մէջ, յանձնախոս մը մը կը զեկալարէր զինուորական գործակալութիւնները, գորտավայրերը և ամէն կարգի գործակալները կ'ընարէր, և իրաւասութիւն ունէր հաւաքելու թէ՛ զինուոր և թէ՛ գրամ: Այս յանձնախոս մըին իշխանութեանը տակ, «Ընդհանուր Ազգապետութեան Ֆանձնախոս մը» կոչուածը ոստիկանական կարեւոր գործերով կը զբաղէր, ձեռամբ յեղափոխական մարմիններուն: Իրը հակառակորդ կամ իրը անտարբեր թեթեւօրէն կասկածութեամբ մարդիկը կը բանտարկուէին. ուրիշներ՝ որոնք աւելի ծանրօրէն վտանգուած էին, արտաստովոր տեսաներու կողմէ կը զատապարտուէին, թէ և ալ վերջինները զեկալու կաւալի էին: Մասնաւոր բանակ մը,

շարժուն ճշմարիտ վաշտ մը կամ ոտախ-
կան-զինուորութիւն , կառավարութեան
հրամանները գործադրել կուտար : Եւ
վերջապէս՝ ժողովուրդը , որուն դրամ
կը վճարէին մասնաճիւղերուն նիստե-
րուն երթալու համար , միշտ պատրաստ
էր կառավարութեան աջակցելու : Այս-
պէսով , թէ՛ պատերազմական և թէ՛
ոտախմանական գործերը Հանրային Փրկ-
ութեան Յանձնախումբին ձեռքը կեղ-
բանացած էին : Անիկա բացարձակ տէրն
էր , բոլոր հարստութիւնները իր արա-
մադրութեան տակ ունէր , քաղաքա-
ցիները կրնար զրկել կամ պատերազմի
զաշտը , կամ կառավանատ և կամ բանու-
անիկա , յեղափոխութեան պաշտպանու-
թեանը համար զերազդոյն և ահա որ
բռնապետութիւն մը ձեռք ձգած էր :
Ճիշդ է թէ , ամէն ուրիշ օրը անգամ
մը , անիկա պարստաւոր էր Քոնստանտի-
նին հաշիւ տալ , բայց այս հաշիւ հաւաքու-
թիւնը միշտ կը վաւերացուէր , որովհե-
տեւ քննադատական ոգին ի յայտ կու-
ղար միմիայն ժաքապէշներուն մէջ ,
ուր կը տիրապետէր Յանձնախումբը ,
յորմէ հետէ Ռոպէտրիէս կ'անդամակցէր
անոր : Իբր ընդդիմադիր կաշին միայն
չափաւ որականները , որոնք տալիս կողմը
կը մնային , և մէջ մըն ալ նոր ծայրա-
յեղները՝ որոնք անդիմադիր կ'երթա-
յին , բայց երկուքն ալ չափ վախճալիք
բաներ չէին :

Քոնստանտինը ուղից որ Հանրային
Փրկութեան Յանձնախումբին մէջ մրտ-
ցնէ նաեւ Տանդօնը , Ռոպէտրիէսի գոր-
ծակիցը և համարաւ մէջ աւար մրցա-
կիցը . բայց Տանդօն՝ աշխատութիւններէ
պարտաւորած , վարչական գործերու ման-
րամասնութեանց քիչ յարմար , ու նաեւ
կուտակութեանց գրգռարտութիւններէն
զգուած , ալիւս չէր ուղերս և է յանձ-
նախումբի անդամակցի : Արդէն , բա-
րասկանի աշխատած էր յեղափոխու-
թեան համար , վտանգի օրերուն՝ կրտսը
բարձր պահած էր , ինքը տուած էր ա-

ռաջին զաւաթարը յեղափոխական տա-
կանին , յեղափոխական բանակին , հա-
րուսաներուն վրայ դրուած տուրքին և
մասնաճիւղերու անդամներուն արուած
10 դրշ .ին՝ ամէն մէկ նիստի զայեքնուն
առթիւ : Վերջապէս , ինքն էր հեղինակը
բոլոր այն կարգադրութեանց , որոնք
թէ և անգույն զարձան գործադրուելով ,
բայց գոնէ յեղափոխութեան տուն այն
կորովի ոգին , որ զայն փրկեց : Այս
փիլոսոփան , Տանդօն ալիւս կը սկսէր այն-
քան անհրաժեշտ հաւանալ , որովհետեւ
Բրուսիացիներուն առաջին արշաւանքէն
ի վեր վտանգին վարժուած էին արդէն :
Ժիրօնողներուն դէմ պատրաստուած
վրէժինդրական արարքները զգուսնք
կը պատճառէին իրեն :

Տանդօն զիւս նոր՝ ամուսնացած էր
երիտասարդ կնոջ մը հետ , որուն սի-
րահարած էր , և որուն զրամօժիտը
տուած էր Պիճիգայի ոսկիներով , ինչ-
պէս կ'ըսէին իր թշնամիները , իսկ իր
բարեկամներուն խօսքովը՝ իբր փառ-
տարան իր չափած գրամով : Տանդօն
ալ , Միտապոյի և Մաուայի նման բար-
րաքման հիւանդութենէ մը բուսած էր .
վերջապէս , հանգչելու պէտք ունէր , որով
արձակուրդ խնդրեց , երթալու համար
իր ծննդավայր գիւղը , վայելելու հա-
մար բնութիւնը , զոր բուն կերպով կը
սիրէր : Իրեն խորհուրդ տուած էին այս
առժամեայ մեկուսացումը կատարել ,
զրադարտութեանց վերջ մը տալու հա-
մար : Յեղափոխութեան յաղթանակը
կրնար ալիւս ի դուխ հանուիլ տանց
իրեն . երկու ամիս պատերազմ և կո-
րովի գործունէութիւն բաւական պիտի
ըլլային , ու անիկա առաջադրած էր ,
յաղթութենէն յետոյ վերադառնալ և
իր հօգու ձայնը լսելի ընել ի նպաստ
պարտեալներուն և իրոց լատիւցին վի-
ճակի մը : Նմալութեան և յուսահատու-
թեան գուր պատրանքներ էին տառնք :
Երկու ամիս ան , նոյն իսկ մէկ ամիս ան-
համար այսքան աղաղընթաց յեղափո-

խուժիւն մը լքելը կը նշանակէր անկէ օտարանալ ու անկարողութեան մատնուիլ :

Այսպէս ուրեմն, Տանդօն մերժեց մտնել Հանրային Փրկութեան Զանձնախուժին մէջ և արձակուրդ ստացաւ, Պիյօ-Վառլէն և Քիօ տէրպուտ մացուցան յանձնախուժին մէջ և ինն տարին, առաջինը՝ իր ցուրտ ու անձկելի նկարագրով, երկրորդը՝ իր եռանդն ու խառնակիչ Քորարլիներուն վրայ ունեցած ազդեցութիւնը : Հանրային Ապահովութեան Զանձնախուժին ալ վերականգնուեցաւ, և 18 անդամներէն միայն 9 հաւոր, ամենէն խիստերը մնացին անոր մէջ :

Մինչ կատաւարութիւնը կը կազմակերպուէր այսպէս՝ ամենէն զօրաւոր եղանակով, բոլոր սրոյտ մտերուն մէջ կուրովի կրկնադատուած մը երեսան կուգար. Օգտատուն ձեռք առնուած կուրեւ որ միջոցները տակաւին արդիւնք տուած չէին : Վանտէն, թէեւ կանոնաւոր յատակադմի մը համաձայն յարձակման նիւթարկուած էր, բայց զիմադրած էր : Մընէնի պարտութիւնը գրեթէ մուցընել տուած էր Հաւնաչութի յաղթանակը. պէտք էր նորանոր քանքեր բռնել. յեղափոխական խանդավառութիւնը տալագափարը ներշնչեց թէ կամքի սլոժ, պատերազմի մէջ ինչպէս աչուր, վճռական ազդեցութիւն մը ունէր, և առաջին անգամի ըլլալով սրտ մամանակի մէջ յաղթելու հրահանգ տուին բանակին :

Հանրապետութեան բոլոր վտանգները Վանտէի մէջ կը տեսնէին : Պատէր բաժնէր. «Քանդեղէ՛ք Վանտէն, և Վալանթինը ու Քանտէն տղիւս Առարկական իշխանութեան առկ չպիտի մնան : Քանդեղէ՛ք Վանտէն, Անգլիացիք ալիս չպիտի գրաւեն Տիւնքէրքը : Քանդեղէ՛ք Վանտէն, ու Ապանիա նեղը պիտի մնայ ու պիտի պարտուի հարաւային ֆրանսայիներէն, որոնք պիտի միանան

Մօրլանտի և Շօլի յաղթական զինուորներուն : Քանդեղէ՛ք Վանտէն, և ներքին բանակին մէկ մասը պիտի ամրացընէ Նիւսի տէն յաջարի բանակը, որ այնքան յաճախ կազմալուծուած և մատնուած է : Քանդեղէ՛ք Վանտէն ու Լիօնը ալիս չպիտի զիմադրէ, Գուլօն պիտի ապստամբի Անգլիացիներուն և Սպանիացիներուն դէմ և Մարսիլիոյ սլոժ պիտի բարձրանայ մինչև հանրապետական յեղափոխութիւնը : Իսրայէլիք հարուած զօր կուտար Վանտէին, պիտի արձադանդէ ապստամբ յաղաքներուն մէջ, դաշնակցական դաւաճներուն մէջ, նուաճուած սահմանադրութիւններուն վրայ . . . Վանտէն, մի՛շտ Վանտէն. անո՛ր է որ պէտք է ուղղել հարուածը, մինչև Հոկտեմբեր 20, ձմեռը չհասած, երբ ճամբաները անանցանելի կը դառնան և աւազակները անպատիժ կը մնան օդատելով կլիմայէն և եղանակէն : Զանձնախուժիս արագ և ընդարձակ ակնարկով մը հետեւող կարճ խօսքերուն մէջ կը տեսնէ Վանտէի ներկայ յոսի կացութեան պատճառները :

«Չափէն աւելի ներկայացուցիչներ կան :

«Չափէն աւելի բարոյական բաժանում :

«Չափէն աւելի զինուորական բաժանում :

«Չափէն աւելի անկարգապահութիւն յաղթութեան մէջ :

«Չափէն աւելի անհիմն տեղեկադիրներ՝ զէպքերու եկտրազրութեան մէջ :

«Պետերուն և վարիչներուն մէկ մասին մէջ չափէն աւելի անյազութիւն և զրամի սէք» :

Այս խօսքերուն հետեւանքով, Քանտէնիօնը պատգամաւորներուն թիւը գեղջեց, Պրէսլի և Լօս Ռոշէլի բանակները միացուց և անուանեց Արեւմտեան բանակ. վերջապէս նշանակեց այն օրը, որ Վանտէի պատերազմը վերջ պէտք

էր գտնէր, ու այդ որը Հոկտեմբեր 20-ն էր: Ահա առիկ յայտարարութիւնը, որ այս Հոկտեմբեր 1 թուակիր հրամանագրին կ'ընկերանաւ:

«Ազգային Քովանտներ» Արեւմտեան բանակին:

«Ազատութեան զինուորներ, պէտք է որ վաճառէի տապալները բնաջինջ ըլլան Հոկտեմբեր տօնը լրանալէն առաջ. հայրենիքի փրկութիւնը ա՛յս կը պահանջէ. ֆրանսական ժողովուրդին անհատներութիւնը ա՛յսպէս կը հրամայէ. իր քաջութեամբ որ պէտք է ի գլուխ ելլէ այս գործը. ազգային երախտադատութեան պիտի որո՞ւմանան անոնք որ հայրենատիրութեամբ և քաջութեամբ կ'ամբողջեն ազատութիւնը և հանրապետութիւնը»:

Ոչ նուազ արագ և կորովի միջոցներ ձեռք տանուեցան Հիւսիսի բանակին մասին, դարմանելու համար Մընէնի պարտութիւնը և նորանոր յաղթանակներ չափու համար. հրամանատար Հուշար պաշտօնանկ ըլլալով ձերբակալուեցաւ, և իրեն յաջորդեց զօրավար Ժուրանը:

Սիւննոյն ժամանակ սկսաւ զօրավար Քիւսդինի դատաւարութիւնը, անոր գործունէութեան մէջ շատ մը սխալներ կային, բայց ոչ՝ մասնութիւն: Ահազին թուով ամբաստանողներ տալէն կարգի յանցանքներ կը ծանրացնէին Քիւսդինի վրայ. ի մէջ այլոյ, զայն կ'ամբաստանէին որ Սըրբի մէջ կամաւորներ հրացանի բռնել տուած էր աւարատութեան պատճառաւ, որուն ի պատասխան Քիւսդին կ'ըսէր թէ Քօնվանտները գնահատած էր իր վարմունքը, վերջապէս՝ զայն կ'ամբաստանէին թէ մասնաւորապէս խնայած է Բրաւորացիներուն, Մայիս 15-ին իր բանակը կամաւորապէս պարտութեան ենթարկած է, յայտարարած է երթալ ստանձնելու հիւսիսային բանակին հրամանատարութիւնը, թէ Անգլիացիներուն ցամաք

կլերւան չէ ընդդիմացած, ամբաստանութիւններ՝ մէկը միւսէն անհեթեթ: «Վերջապէս, կ'ըսէին իրեն, դուք ցտակեցաք Լազովիկոս Ժ.Պ.ի վրայ, Մայիս 31-ին ախար էիք, Մայիսի ժաքապէսներուն հախազահը կախել տալ ուղեցիք, «Բէն Տիւչէն»-ի և Մօնդանիի թերթներուն ձեր բանակին մէջ ցրտումը արգիլեցիք. բայց թէ Մատա և Ռուպարիէս խռովարարներ են, աղետապետական սպանելով չքայտատուեցաք և ձեր սեղանին չհրաւիրեցիք բնաւ լատ հանրապետականներ»:

Այս վերջին մեղադրանքները մահացու էին և ապաք էին իրական յանցանքները, որոնց համար կը հետապնդէին Քիւսդինը:

Դատաւարութիւնը երկար քաջ բռնուեցաւ: Բոլոր մեղադրանքներն ալ այնքան տարտամ էին որ դատարանը կը վարանէր. Քիւսդինի աջիկը և իրմով հետաքրքրուող բազմաթիւ անձեր քանի մը դիմումներ ըրին, որովհետեւ այդ միջոցին տակաւին կը համարձակէին զոհերուն հանդէպ հոգածութիւն զոյց տալ: Եւ ահա անմիջապէս ժաքօպէսները ամբաստանեցին յեղափոխական տեսներ, թէ անիկա պատուհաս մը գործած է, թէ և ի սկզբան կը վայելէր իրենց վստահութիւնը. Հէպէս ըստ. «Յեղափոխական տեսներ արդարացնելու վրայ է թշուառական մը, որուն ի նպատակ արգարեւ, Բարիպի բոլոր գեղեցիկ կիները բարեխառնութիւններ կ'ընեն. Քիւսդինի աջիկը, որ այս քաղաքին մէջ այնքան ճարտար դերասան մըն է որքան էր իր հայրը՝ իրը հրամանատար, ամէն մարդու հետ կը տեսնուի և ամէն ինչ կը խոստանայ, իր հայրը ներման արժանացնելու համար»:

Իր կարգին, Ռուպարիէս քննադատեց բժախնայութեան և ձեռակալութեանց այլին, որ տիրապետած էր առեւանդին վրայ, և սկզբեց որ, միախառն իկը անպաշտպան թողած ըլլալուն համար Քիւսդին, մահուան արժանի էր:

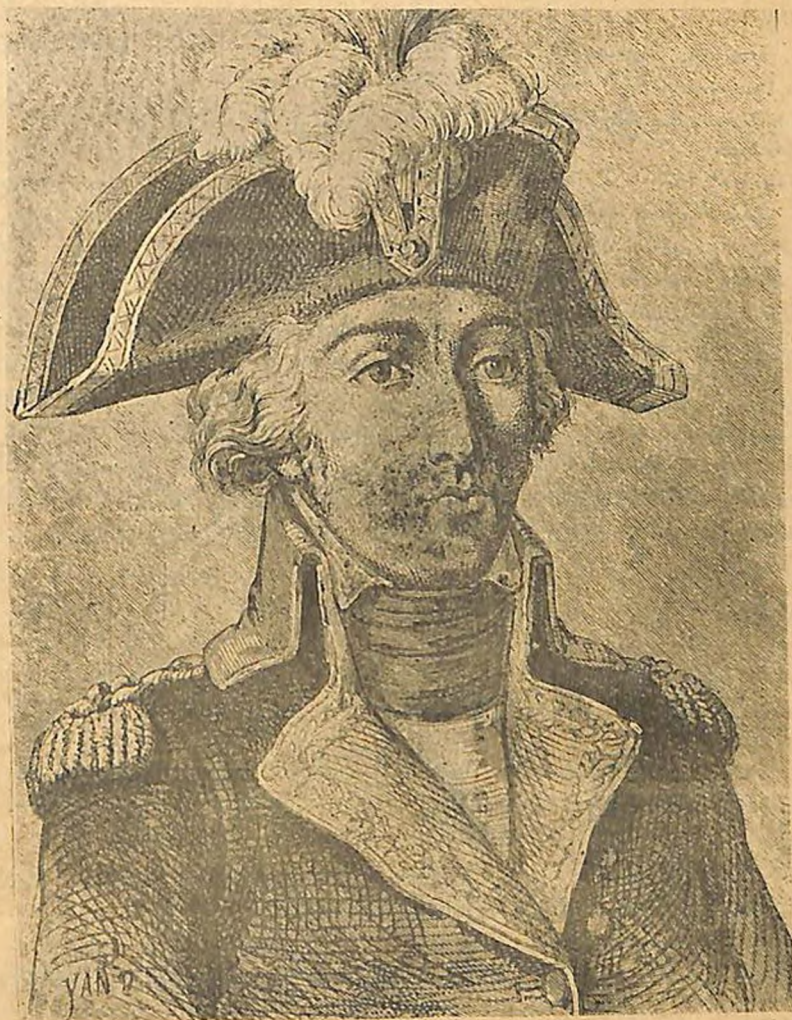
Վկաներէն մին՝ Վէնտան, պատերազմական նախարարութեան թղթատարանակները պարպելով, բերած էր նոտականք և հրամաններ, զորս իրր յանդամէր կը ծանրացնէին Քիւսդլինի վրայ, և որոնք, անտարակոյս, ոճիրներ չէին: Ֆուքլէ թիւնիկ այդ նամակներուն վրայ հիմնուելով Քիւսդլինի և Տիւմուրիէի բազմատուփներ բրաւ, ու այս վերջնոյն նման յանցաւոր գտաւ մեղադրեալը. ասոր վրայ, ալ ևս չվարանկցաւ ատեանը: Քիւսդլին տալով երկու մամարդարացոյց իր կատարած գնեստական զորոյութիւնները, բայց՝ ի զար: Ատեանը յանցադարաւ հաշակեց զորովարը, ի մեծ ուրախութիւն ժաքայէններուն և Քարալիէններուն, որոնք դատարանին մէջ ազմկալի կերպով յայտնեցին իրենց գոհունակութիւնը. երեք հարցումներու մասին 11 դատաւորներ իրեն ղէմ քուէ տուին 10, 9 և 8 ձայներու առաւելութեամբ: Երբ նախագահը հարցոյց Քիւսդլինի թէ ըսելիք բան մը ունի, անկիւս իր շուրջը նսեցաւ և ոչ մէկ պաշտպան գտնելով բոստ. ասլիւս պաշտպան չունիմ, կը մեռնէիմ հանդարտ և անմեղ: »

Յաջորդ ատուտ Քիւսդլին զլսատուեցաւ. այս պատերազմիկը, որ մեծ քաջութիւն մը կոչց ատեան էր, վախցաւ կատախնատին ի տես: Այսուհանդերձ, անդու իմին տաքին առջեւ ծանկի եկաւ, կարճ ազօմք մը բրաւ, ոյժ առաւ և քաջութեամբ զնայ զէպի մահը: Ահա՛ այս եղաւ վախճանը այս զժրազդ զօրավարին, որ թէ և սաղմական կրէք կարեւոր պիտաներ զործած էր, բայց ասոնք գինքը արժանի չէին ըներ մահուան. անկիւս կրեց այն պատիժը զոր չէին կրցած սալ Տիւմուրիէին, և որուն արժանի չէր եղած՝ Տիւմուրիէի նման՝ մեծ և յանցադարաւ օրագիրներով: Քիւսդլինի մահը սարսափելի օրինակ մը եղաւ բոլոր զօրավարներուն, և նշան մը՝ բացարձակ հա-

ջանդութեան, յեղափոխական կտաւ. վարութեան հրամաններուն:

Այս ի իստ արարքէն ետք, զլսատուները ալ ևս պիտի յաջորդէին իրարու: Մասի Անդուսնէթի գտաւարութիւնը վաւագնելու համար կրկին հրաման տուին. ժիրօնաէններու ամբաստանադիրը, որ ա՛յնքան պահանջուած բայց երբէք խմբադրուած չէր, ներկայացուեցաւ Քանկանթինին. հեղինակն էր Սէն ժիւսդ, այդ ամբաստանադիրը ուղղուած էր ո՛չ միայն քաններկու ժիրօնաէն երեսփոխաններուն և Տաւներկուներու հանձնախումբի անդամներուն ղէմ, այլ նաև աջակողմի այն 73 երեսփոխաններուն ղէմ, որոնք Մանդանի յաղթանակէն ի վեր բացարձակ լուծութիւն մը կը պահէին: Մէկ քանի կատաղի Մանդանաւորներ կ'ուղէին մահու պատիժ, բայց Ռոպէսիէն հակառակեցաւ և միջին ճամբայ մը տալարեց, այն է՝ յեղափոխական ատեանին առջև հանել քաններկունները և տառնելուները, իսկ 73ը՝ ձերբակալել: Ռոպէսիէնի ուղածը բրին, Քանկանթինի ժողովարանին գումները անմիջապէս զոյսեցան այդ 73 երեսփոխաններուն առջև, որոնք ձերբակալուեցան: Եւ ահա այսպէս, Քանկանթինը, միշտ ալ աւելի հրաւ, թոյլ տուաւ որ իր անդամակիցներէն մաս մը մահուան զրկուին. հիշքը խտեղով ալիւս չէր կրնար յետաձգել ըլլալիքը, որովհետեւ ժաքայէնները հինգ հաւ մէկը միւսէն աւելի հրամայական բողոքադիրներն էր ներկայացնելով գտաւարութիւնը կը պահանջէին:

Յեղափոխական կորովը չա՛տ աւելի կ'աւելնար, երբ պարտութիւն մը կրէր Ֆրանսական բանակը: Ու այդ կորովին չնորհիւ էր որ հանրապետական բանակը վերջապէս գրաւեց Լիւսնը. երբ Քուիթն մասու Լիւսն, նախկին Մանդանաւոր քաղաքապետութիւնը վերահաստատեց, և անոր պաշտան յանձնեց ասպետները

ՀԱՆՐԱՊԵՏ

զանեկ . ժողովրդական տառանք մը կազմելով զանաւոր զինուորականացեալ զատակաւ պաշտօն տառաւ : Յետոյ զրեց Բարից թէ Լիւնի բնակիչները երեք գաղափարով կը բաժնուին . 1 . յանդուստր հարստաները , 2 . ետաւէր հարստաները , 3 . ազգաները , որոնք յաւատարմեան մը տեղեկութիւն չունին : Կ'ըսէր թէ տառապանները պէտք է գլխաւոր , առանձին յանդուստր , երկրորդ գաղափարովին հարստութիւնը պատկերէր , իսկ երրորդ գաղափարովին պատկանողները

տրի : քաղաք մը զրկելով անոնց տեղերէն բնակիչնեկ հանրապետական գաղափարներով թիւն մը :

Լիւնի առումը Բարիցի մէջ ամենամեծ օրախոսութիւն պատճառեց և սեպտեմբերի վերջերը հասած գէշ լուրերուն տպաւորութիւնը ջնջեց : Այստեղ հանգերէ , նորէն պակաս չեղան ամբաստանութիւններ : Տիւստա Բրանտէի գէմ , որուն մասին կը գանգատէին թէ ինքզինքը բանակին միահեծան տէրը դարձուցած էր : Հանրային Փրկութեան

Յանձնախումբը, Քոնվանտինի հեղինակութիւնը ա՛յլ աւելի տառապ դարձընելու համար սարսափելի հրամանագիրներ պատրաստեց. ահաւասիկ Պառէրի ներկայացուցածը, որ անմիջապէս բնդ ունուեցաւ :

« Յօդուած Ա. — Հանրային փրկութեան Յանձնախումբին առաջարկով Քոնվանտինը պիտի տնտանէ ժողովրդային 5 ներկայացուցիչներ, որոնք անմիջապէս Լիօն պիտի երթան, ձերտակալելու և զինուորական օրէնքով դատելու համար ըստ այն հակայեղափոխականներ, որոնք Լիօնի մէջ գէնք առած կուսեցան :

« Յօդ. Բ. — Բոլոր Լիօնցիները զինաթափ պիտի ըլլան. գէնքերը պիտի արբուին անոնց՝ որոնք ընտ չմասնակցե-

ցան սպառնալովեան, ինչպէս նաև հաշրենիքի պաշտպաններուն :

« Յօդ. Գ. — Լիօն քաղաքը պիտի քանդուի :

« Յօդ. Դ. — Կանգուն պիտի լուծուին միմիայն ազգասներուն տուները, զործարանները, արհեստից աշխատանոցները, հիւանդանոցները, հանրային յիշատակարանները և կրթարանները :

« Յօդ. Ե. — Այս քաղաքը ալիտի զաւրի «Լիօն» կոչուելէ. պիտի տնտանուի Ազատագրուած Համայնքի Ու Լիօնի տերակներուն վրայ պիտի բարձրացուի յիշատակարան մը, որ սա բառերը պիտի կարդայուին. « Լիօն ազատութեան դէմ պատերազմեցաւ. Լիօն՝ այլ ևս գոյութիւն չունի : »

ՎԵՐՋ ՏՍՍՆԵԻՆԵՐԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻՆ

ՏԱՍՆ ԵՒ ՈՒԹԵՐՈՐՈՂ ԳԻՐՔ

ԱՆԱԲԵԿԶՈՒԹԻՒՆ

Փախուստ և ցրտուճ վանտեպաններու Լուստեն անդին. մաս՝ իրենց գլխաւոր պետերէն շատերուն. — Յեղափոխական օրէնքներու ազդեցութիւնները. Ստացուածքներու ցրտուճ՝ Լիօնի, Մարտիիայ և Պարտույի մէջ. — Կաւկասիականներու դեմ նախաձեռն. — Բարիգի բանտերուն ներքին վիճակը. Քօնստանդուպի բանտարկեալներու կացութիւնը. — Մարի Անգլաւանք բազուշին կը բաժնեն իր ընտանիքէն և Քօնստանդուպի կը փոխադրեն. իրեն կրկ տրուած յարարանքները. Հեպտի սունդի վարմունքը. — Մարի Անգլաւանքի դատը Յեղափոխական Ատենային տաճ. բազուշին մահուան կը դատաւարտուի և մահապատիժ կը զործադրուի. — Ժիոստեններու դատաւարութեան և մահապատիժի մանրամասնութիւնները. — Օրլանի Դաշիսին, տը Պայիսին և Տիկին Ռօյանի մահապատիժները. — Ընդհանուր անարեկութիւն. — Մեյրապիւն լոր դրութեան և անարապետական օրացոյցին նստատուանը. — Նախկին պաշտամունքները կը վերնան. Բարիգի կայսերապետ՝ տը Կօստէի նշարգումը. — Բանականութեան պաշտամունքի նստատուանը.

Լիօնի ատումին լուրը անմիջապէս ծանուցուեցաւ. հիւսիսի և վանաւի գօրարանակներուն. այդ երկու վայրերուն մէջ պիտի գործադրուէին վճարական հարուածները, և յաշտարարութիւնով մը հիւսիսի և վանաւի բանակները հարուիրեցին հետեւելու Լիօնի գօրարանակին. Հիւսիսի բանակին կ'ըսէին. «Ա. զատու թիւան գրօշը կը ծածանի Լիօնի սրբիտաններուն վրայ և դանոնք կը մաքրագործէ. Այս է ահա յաղթանակի նախակարագեալը. յաղթանակը քաջութեան կը պատկանի. Անիկա ձերն է. հարուածեցէ՛ք, լեռնային բռնաւորներու արբանեակները. . . Հայրենիքը ձեզի կը նայի. Քօնստանդուպի կ'օժանդակէ ձեր վնասնձն անձնուիրութեան. քանի մը օր ես և բանաւորները պիտի անհետանան, հանրապետութիւնը ձեզի պարտական պիտի ըլլայ իր երջանկունութիւնը և փառքը»

Վանաւի պիտուորներուն ալ կ'ըսէին.

«Դուք ալ, քաջ պիտուորներ, յաղթանակ մը պիտի չահիք. բաւական երկար առնել է զեր վանաւն հանրապետութիւնը կը յղճնեցնէ. յառաջ ընթացէք, հարստանեցէ՛ք, վերջացուցէք. Պէտք է որ մեր բոլոր իշխամիները միեւնոյն ժամանակ իյնան. իրաքանչիւր գօրարածին պիտի յաղթէ. Դուք արդեօք վերջինները պիտի ըլլաք փառապաններ հնձելու և արժանի հանդիսանալու բաւոտները լեռնային և հայրենիքը ազատած ըլլալու փառքին»

Այս միջոցին է որ անգի կ'ուսենան պատերազմական տրուեստին առաջին կատարեալգործումները. Անշուշտ այս տրուեստին սկզբունքները ծանօթ էին և կը գործադրուէին ամէն ժամանակներու մէջ այնպիսի գօրապետներէ, որոնք սրտի յանդգնութիւնը կը միացնէին նկարագրի յանդգնութեան. Դեռ նոր ժրէտէրիք օրինակը տուած էր ռազմագլխական շատ հիմնակի գործեակներ.

պերու : Բայց , անմիջապես որ հանձարեղ մարդուն տեղ տախտական մարդիկ կ'անցնին , մարտական արուեստը կ'իշխեցնայ : Միջակութեան այս խոհեմութիւնը աւելի արիւն թափել կուտայ քան թէ հանձարին յանդգնութիւնը , որովհետեւ անիկա մարդիկը կը սպասէ տանց արդիւնք տալու :

Այսպէս վարժած էին զինակից բանակներու զխումն զինուորականները , մինչ յանդուգն ընթացքով մը պիտի կարենային տապալել յեղափոխութիւնը :

Յեղափոխութիւնը բոլոր միաքերը չարժման մէջ գնելով , պատրաստեց զինուորական մեծ յատակադիմերու չրջանք : Նախ՝ իրեն ի նպատակ մարդկային մեծ զանգուածներ մէջանել բերու , որոնք այսպէս ահալին էին քան բոլոր սնունք , որոնք ունէն ասան մէջանել կրած են թաղաւորներու գոտին համար : Յետոյ անիկա արտակարգ յաջողութիւններու տնտեսներութիւն մը զրգուեց , զորանք ներշնչեց զանգուածը և յախում ձեռնած կռիւներէն և զապախարը թեւադրեց յանկարծական և բազմաթիւ յարձակումներ ընելու : մէկ կէտի մը վրայ : Ամէն կողմէ կ'ըսէին . « Պէտք է որ ամէնքս մէկ պատերազմինքս : » Այս էր զինուորներուն ազազակը բոլոր սահմանապահներուն վրայ և ժաքապէսներուն ազազակը՝ բոլոր ակումբներուն մէջ :

Այսպէս ուրեմն , զանգուածներ կազմելով , զանոնք յանդգնութեամբ առդուրելով և անոնց ներշնչելով նորութիւններու ոգին և յաջողութիւնը , յեղափոխութիւնը պատրաստեց մեծ պատերազմներու վերածնունդը : Այս փոխափոխութիւնը չէր կրնար առանց անկարգութեան տեղի ունենալ :

Պատգամաւորները արտակարգ յանդգնութիւն և կոյտով կը ներշնչէին զբարձրանկարներուն և շատ պահանջկատ ըլլալով , վերջապէս կը զանձնէին այն յան-

դուգն հանձարները , որոնք պարագայներուն կը պաշտպանէին : Վերջապէս , Քարնա կանտոնաւորեց այս մեծ շարժումը : Ամբողջէն զորաց նախկին սպայ և անկէի վեր Քոնվանսինի և Հանրային Փրըկութեան Յանձնարարութիւն տեղամ , մեծ ազդեցութեան տէր դարձած էր և զայն զարմանց երբեմն ներհակ և ասանձին ուժերը իրարու միացնելու և մեծ աւբողջութիւն մը յառաջ բերելու , որով յաջորդ տարին իսկ ընդհանուր յաջողութիւններ ապահովուեց մեղի :

Վանտէի գէժ պատերազմը վերականգնէր նոր զորմունտներով մը : Քանքո Նանդ քաջութեամբ էր և Վերին Վանտէի զինուորական շարքերը Անտէր և Սոմիւր դարձած էին :

Քանքո Նոր յարձակողական մը պատրաստեց , երբ դեռ չէին հասած այն հրամանադրները՝ որոնք կը հրամայէին Լա Ռոշէլի և Պրէտլի զորաբաժինները միասնեց զօրավար Լէշէլի հրամանատարութեան տակ : Մայնտի պահակազօրքը արդէն պատերազմի և հիւանդութեան հետեւանքով ինը կամ տասը հազար հողի վերածուած էր : Պրէտլի զորաբաժինը պարտուած և զրկմէ կազմալուծուած էր : Ասիկա արդէն չեղաւ որ Քանքո շատ յանդուգն ընթացք մը բռնել մեծ Վանտէի կեդրոնը և մի և նոյն ասան Ռաֆինտը հրտիրեց իր զօրքերով իրեն ոգնել : Ռաֆինտը անմիջապէս պատերազմական խորհուրդ մը կազմեց Սոմիւրի մէջ Հոկտեմբեր 2-ին և որոշեց որ Սոմիւրի , Թուալի և Շապէլներէի շարքերը ամայն 7-ին հաւաքուի Պրէտլի մէջ և անկէ քափն զէպի Շապէլին , որպէս զի իրենց յարձակումը զուգադիտելի Քանքոյի յարձակումին : Միևնոյն ատեն Լիւսոն և Սապլի զօրաբաժիններուն պատուիրեց պաշտպանողականի վրայ մնալ իրենց վերջին պարտութեանց և այն վտանգներուն պատճառով որ իրենց կը սպասեցին Սապլի Վանտէի կողմէն :

Վանտէի դժբաղդ պետերը ամէն կողմէ հետապնդուած էին : Հանրապետական զինուորները որոշուած օրը կը գտնուէին Պրէսիսի մէջ և ամառն 9ին հանկէ դէպի Շաղիլօն երթալու համար համարայ ելած էին : Համարուն վրայ սը կէսքիւրի բանակին հանդիպեցան և զայն ցրուեցին : Ուէպէրման վերստին հրամանատարութեան պաշտօնին մէջ հաստատուած ըլլալով, դարձեալ յատուցապահ գտնուին մէջ էր քանի մը հարիւր հոգիով : Ինքը ասպիներ եղաւ որ ամառն 9ին իրիկունը Շաղիլօն մտաւ : ամառվ ընկած իրեն հետեւեցաւ յաջորդ օրը : Այս զինուորական շարժումն միջոցին Լէսքիւր և Լա Ռօշ Ժաքրլէն իրենց օգնութեան կանչած էին մեծ բանակը, որ շատ հեռու չէր : բոլոր զօրավարները միանալով որոշեցին Շաղիլօնի վրայ երթալ և այս մասը ամառն 11ին համարայ ելան :

Արդէն Ուէպէրման իր կարգին Շաղիլօնէն Մօրպանի վրայ կ'երթար իր յատուցապահով : Նախ չկարծեց թէ ամառվ ընկած մը ունէր իր գէմը և մեծ օգնութիւն չուզեց իր զօրավարէն : Բայց յանկարծ պաշարուելով նահանջեց և իր զօրք երով Շաղիլօն վերադարձաւ : Այն ատեն քաղաքին մէջ անկարգութիւն յատուցեալ և հանրապետական բանակը մէկէն ի մէկ քաղաքը լքեց : Բայց Ուէպէրման փախուստը արգիլեց և իր զինուորներուն արամաղանութիւնները բարձրացնելով գիշերանց յարձակում գործեց Վանտէականներուն վրայ մեծ յանդգնութեամբ : Խուսապը կատարեալ եղաւ և ջարդը՝ ահեկի : Վանտէականները գիւրար չհանձնալով իրարու գէմ կը կուտէին և ստեղծելով շփոթութեան մը մէջ կին, սղայ, ծերունի սպաննուեցան : Հոկտեմբեր 12ին քառմանի տեսարան մը հարուածեց Վանտէականները, իրենք իսկ մեկնեցան Շաղիլօնէն, որ արիւնով ողորդուած էր և բոցեր զայն կը լսուէին ու զայն

Շօլէի կողմերը՝ ուր կուգային Մալանուցիները : Շաղիլ՝ իր զօրավարին մէջ կարգը կանոնը հաստատելէ հաք հետեւեալ օրը Շաղիլօն մտաւ և պատրաստուեցաւ նորէն գէպ յատուցել իրիկունը զօրարանակին հետ միանալու համար :

Վանտէական պետերը կը խորհրդակցէին Պօրթլայի մէջ ահեկի չփոթութեան մը մէջ : Գիւղացիները իրենց հետ կը քաշկուտէին իրենց կիները, սղաքը, առնառնները և հարիւր հազար հոգիէ կողմուած զալլութեանութիւն մը կը կազմէին :

Լա Ռօշ Ժաքրլէն և ա'էլպէ պիտի աղէին որ Լուարի ձախ ափունքին վրայ սպաննուէին, բայց Գարօն, ա'Օթիլան, որոնք մեծ ազդեցութիւն մը ունէին Պրըզանի մէջ, անհամբերութեամբ կը փափաքէին որ աջ ափունքին վրայ անցնին : Պոնշան՝ որ հիւսիսի եղերքները յատուցանալուն մէջ մեծ արկածախնդրութիւն մը կը տեսնէր և որուն համար կ'ընէին որ Անգլիոյ հետ ծրագիր մը կազմած էր, Լուարը անցնելու կողմնակից էր : Սակայն և այնպէս, շատ հակառակ չէր ջանք մը ընելու և Շօլէի գէմ մեծ կոխ մը փորձելու :

Կախը վճուած էր : Վանտէականները յատուցացան 40,000 հոգիով Շօլէի վրայ Հոկտեմբեր 15ին կէս օրէ հաք ժամը 1ին :

Հանրապետական զօրավարները չէին կարծեր որ յարձակում պիտի կրեն և հանդիսաւ օր մը ստուած էին զինուորներուն : Վանտէականները երեք շարք կազմած էին և կը յատուցանային կանոնաւոր զօրաց պէս : Բարբ աշն վիրուսորուած պետերը, որոնք կրնային ձի նստիլ, կը գտնուէին իրենց գիւղացիներուն միջև ու զանոնք կը քաջալերէին աշն օրուան մէջ՝ որ վճակաւն պիտի ըլլար իրենց պայտքեան համար : Պօրթլէյի և Լուար գետին միջև բոլոր աշն

վայրերուն մէջ որ գետ իրենց ձեռքն էր՝ պատարագ կ'ընէին և երկնից օգնութիւնը կ'ողերուն ասոնքն իրենց վարձարը և վաճառքի գումարն համար։

Սարսափելի ձախողումներ մը տեսնուեցան, որուն միջոցին մէկ և միւս կողմէ շատ մեծ քաջութիւն երևան բերին։ Եւ այդ կանոնաւորութիւնը և կարգապահութիւնը յաղթանակը չափեցան։ Նանրապետականներուն։ Մարտ, Պօրիկ, Մէլիկն ամենամեծ հերոսութիւն ցոյց տուած էին։ Քէլպէր երեսն ընթացէր իր արագաստութիւնը և պատերազմի գաշալին վրայ իր սենցած սովորական կորովը։ Վանտակաճաններուն կողմէն ալ իւր, Պանչան հրաշքներ դարձելէ հաջ մահացող կերպով միտարարուած էին։ Բոլոր սկսեցին միտք լա Ռօշ Ժաքըրէնը կը մտար։ Կախարհած էր մտքը երկուքէն մինչև միջ։

Արդէն մօտէր կը տրեւէր ամէն կողմ։ Վանտակաճանները արագորէն կը փախչէին ամառամանին նեւերով ձամբուն վրայ։ Պօրիկն միտցած էր Ուէսդըրման, որ չուղերով Շարպոսի գինուորներուն պէս անգործ մնալ, ձիաւորներու զուստարակ մը առած էր և ամեն ձաքմակ կը վազէր փախաւորականներուն հետեւէն։ Շատ երկար ատեն իջնամին հետապնդելէ հաջ Պօրիկ և Ուէսդըրման կը կենտան և իրենց գինուորները հանգչեցնել կը խորհին։ Ասկայն, Կըսն, աւելի Պօրիկի մէջ հաց պիտի գտնենք քան թէ Շօլէի մէջ և կը համարձակին քաղի Պօրիկի վրայ, ուր կը կարծուէր թէ Վանտակաճանները մեծ խաւքով քաշուած էին։ Բայց փախուստը այնքան արագ եղած էր որ մաս մը կը գտնուէր արդէն Սէն-Պիտրանի մէջ, Լուարի ամիսնց վրայ։ Մտադարձ տեսնելով որ հանրապետականները կը մօտենան, անկարգ կերպով մը Պօրիկի մէջ կը մեկնին և անոնց կը ձգեն ասն զիրքը, ուր կընային պաշտպանուիլ։

Հետևեալ առտուն, 18ին, ամբողջ բանակը Շօլէն դէպի Պօրիկ կը քաշէ։ Պօրիկ յատկապաշտները Սէն Ֆլորանի ձամբուն վրայ կեցած կը գտնեն որ շատ մը մարդիկ կը վազէին դուրս, կեցցէ՝ Հանրապետականը, կեցցէ՝ Պօնչան։ Կը հարցաքննեն զանոնք, արժեք կը պատահանեն՝ Պօնչանը իրենց ազատարարը հաշակելով։ Իրաւով, այդ երիտասարդ հերոսը, անկողնի մը վրայ ընկողմանած և մեռնելու մօտ՝ փորին մէջ տապած գնդակէ մը, 4000 պատերազմական բանադակաճաններու ներսը խնդրած և տապած էր, զորս Վանտակաճանները իրենց հետեւէն կը քաշէին և կ'ուզէին հրաշքներ բանել։ Եւ զերկները դալին հանրապետական բանակին միտադար։

Այդ միջոցին 80,000 հոգի՝ կին, տղայ, ծերունի և զինուած մարդիկ Լուարի եզերքն էին, իրենց անցածներուն ընկորներով և քանի չափ հաւանքներ իրարու ձեռքէ կը խլէին միւս եղերքը անցնելու համար։ Բարձրագոյն խորհուրդը, կազմուած՝ սկսեցին որոնք գետ կարող էին կարծիք յայտնելու կը խորհրդակցէին թէ պէ՞տք էր ցրուիլ, թէ չէ՝ պատերազմը Պրիզանի մէջ փախուցիլ։ Ոմանք պիտի ուզէին որ Վանտէի մէջ ցրուէին և հանձնակուէին բաւազոյն օրերու, սպասելով։ Լա Ռօշ Ժաքըրէն ամենց մէջ էր և խորհուրդ կուտար ապանաւիլ ձախ ամառքին վրայ քան թէ ալ կարճ անցնիլ։ Սակայն, հակառակ կողմը չափեցան և որոշեցին միտցած մնալ և միւս կողմը անցնիլ։ Բայց Պանչան մեռաւ և ոչ ոք կարող էր զործադրել այն ծրագիրները զորս Պրիզանի մօտէն կազմած էր։ Տ'Էլպէ՝ մահամամերձ՝ նուարմուտիէ դրելուած էր։ Լէոքիւր, մահացու կերպով միտարարուած՝ պատգարակի մը վրայ փախադրուած էր։

80,000 հոգի թողած էին իրենց դաշակները և պիտի երթային աւերում տանելու դրացի դաշակներուն մէջ և ինչ

նորաստեղծ համար, Աստուած իմ, անհեթեթիկ դատի մը համար որ ամէն կողմէ լքուած էր կամ կեղծապրութեամբ պաշտպանուած: Մինչ այս դժբաղդները վեհաճառութեան այնքան ազնւոյն ելուցէ՛ն թարկուէ՛ն, զինակից բանակը հազիւ թէ իրենց վրայ կը մտածէր, տարագիրները կը դառադրէին արքունեաց մէջ, մէկ քանին միայն Հոսեանի վրայ քաջարար բայց թշնամի չարքերուն մէջ կը կուտէին: Եւ դեռ ո՛չ ոք խորհած էր զրկել զինուոր մը կամ զբաժնէ՛ն այս զրմադրող Վանուէին, որ արդէն նշանաւոր եղած էր քսան հերոսական կռիւներով եւ այսօր պարտուած էր փախստականութեան յառաջատու:

Հանրապետական զօրավարները Պարէսի մէջ հաւաքուեցան եւ հոն որոշեցին բամբուկ, մէկ մասը՝ Նանդ երթալ եւ միւս մասը Անմէ, այս երկու վայրերուն ղէմ ու եւ հարուած արգիւլելու համար: Պատուիրակներուն կարծիքը այն էր թէ Վանուէն քանդուած էր, բայց ասոր գաղափարակից չէր Քլէպէր: Վանուէ չիտ աղբաւ գրեցին Քոնստանտինոն:

Մինչեւ Հոկտեմբեր 20 ժամանակ տուած էին բանակին այդ զործը վերջացնելու համար եւ բանակը 18ին վերջացուցած էր: Նոյն օրը հիւսիսի բանակը շահած էր Վաթիկանի կռիւն եւ պատերազմը աւարտած էր Մոսկօսը պաշարուած ազատելով: Այսպէս, ամէն կողմէ, կը թուէր թէ Քոնստանտինը կը թուէր որ հրամանագրէր, որպէս զի յաղթանակը ապահովուէր:

Իսկ զավառութիւնը իր լրումին հասու. Բարիդի եւ Ճրանապի մէջ ու սկսան հաւատալ թէ եղանակը վերջանալէ առաջ հանրապետութիւնը պիտի յաղթէր իրեն ղէմ միացած բոլոր գահերուն:

Այն յեղափոխական միջոցները զորս հրամանագրած էին Ճրանապի փրկութեան համար, ամբողջութեամբ կը գործադրուէին ամենամեծ խտտութեամբ,

չստեղծանելով մարդոց մտածումներն արդիւնքը բլրալով իրենց սկզբունքին մէջ բռնաւ էին անոնք, այն պետերէն հետեւ՝ որոնք չղացած էին անոնք զօրծաղբութեան գրուելով՝ տարապատ չբռնակի մը մէջ ուր նուազ լուսավոր կերքերը բիրտ էին, ա՛յ տակիրառն կը գտանային: Քաղաքացիներուն մէկ մասը կը ստիպէին իրենց տուները թողուլ, միւսները կը բռնադրէին իրր կատարածելի, կը յափշտակէին ցորենահատիկները եւ վաճառքները՝ բանակին պէտքերուն համար, արագ փոխադրութեանց համար անպատշաճակ աշխատութիւններու կ'ենթարկէին, զիրենք եւ զբաւուած ապրանքներու կամ որահանջուած ծառայութեանց փոխարէն միայն թղթադրամ կուտային կամ պետական պաշտպանութիւն մը՝ որ ունէր զատուութիւն չէր ներշնչեր: Արագօրէն կը հետապնդէին բռնի փոխառութեան զործը եւ այս զործին զեկաւարները կ'ըսէին ամենց. «զուք ասոր հազար փրանք եկամուտ ունիք. » ուրիշներու՝ «զուք՝ քսան հազար. » եւ ամէնքն ալ տուանց կտրենալ տարակելու, ստիպուած էին պահանջուած գումարը տալ: Այս սանձարձակ կռաւյտկանութեան շտապարարիչ բաներ յառաջ կուգային, բայց զօրաբանակները կը լեցուէին մարդոցով, պարէնները առատութեամբ ղէպի շտապարանները համարայ կ'ըլլէին եւ այն մէկ միլիառ ֆրանքի թղթադրամը, զոր հրապարակէն պէտք էր քաշել՝ կը սկսէր գանձուիլ: Երբէք, տուանց մեծ վիշտեր պատճառելու, կտրելի չէ այսքան արագօրէն զործողութիւն մը կատարել եւ սպասնալիքի ենթարկուած պետութիւն մը ազատել:

Այն բոլոր վայրերուն մէջ, ուր տակի անմիջական վտանգը Քոնստանտինի պատուիրակներու ներկայութիւնը պահանջած էր, յեղափոխական միջոցները տակի խիստ զարձած էին: Սահմանազրկներուն վրայ եւ բոլոր այն նա-

հանգնելու մէջ որոնք իրր թագաւորական կամ դաշնակցական կառավարչի դարձած էին, այս պատուիրակները ամբողջ ժողովուրդը զինուորագրութեան ենթարկած էին. ամէն բան գրաւած էին, հարուստներուն վրայ դրած էին յեղափոխական տուրքեր. բացի այս ընդհանուր տուրքէն որ բոնի փոխառութեան հետեւանքն էր, փութացուցած էին կառավարչներու բանտարկութիւնը և երբեմն ալ վերջապէս զանոնք զտակ տուած էին յեղափոխական յանձնախումբերու ձեռամբ գործ իրենք կը հաստատէին:

Լարրանջ գրկուած բլրավ Շէրի հանգը, կ'ըսէր ժաքօպէններուն. «Ամենուրեք ահարկէութիւնը իրր առաջին միջոց գործածեցի. ամէն տեղ հարկեր հաստատեցի հարուստներուն և աղետականներուն վրայ: Օրդէան ինծի հալթայթեց 50,000 ֆրանք և երկու օրուան մէջ Պարսէն 2 միլիոն քաշեցի: Ամէն տեղ չկրնայով զանախ իմ պատգամաւորներս գիտ փութանորդեցին...: Օրդէանի մէջ իմ պատգամաւորներս հանրութեան առջեւ հաշիւ տուին. ժողովրդային բնկերութեան ծոցին մէջ է որ հաշիւ տուին և այս հաշիւը վաւերացուեցաւ ժողովուրդէն: Ամէն տեղ զանգակները հայեցնել տուի և միացուցի բազմաթիւ թեմեր: Բոլոր դաշնակցականները պաշտօնանկ ըրի, բանտարկեցի կառավարչի մարդիկը, և ուժը անվարտիներուն ձեռքը տուի: Քահանաները շատ հանգիստ էին բանտերուն մէջ, անվարտիները յարդի վրայ կը պառկէին. առաջինները՝ երկրորդներուն համար ինծի մահիճներ հայթայթեցին: Ամէն տեղ կրօնաւորները ամուսնացուցի: Ամէն տեղ սիրտերը և միտքերը կեկարականացուցի: Զինագործութիւնը կազմակերպեցի, աշխատանքները, բանտերը և հիւանդանոցները այցելեցի: Ընդհանուր գորակոյնի գումարտակներ ճամբայ հանեցի: Շատ մը ազգային պահակա-

յօրքեր աչքէ անցուցի զանոնք հանրապետականացնելու համար և շատ մը թագաւորականներ գլխատել տուի: Վերջապէս իմ հրամայական պաշտօնական տարեցի: Ամէն տեղ գործեցի իրր ջերմ Մօնղանեաւ, իրր յեղափոխական ներկայացուցիչ:»

Մանաւանդ երեք գլխաւոր դաշնակցական քաղաքներու մէջ է որ, Լիօն, Մարսիլիա և Պարիս, ներկայացուցիչները խորունկ ահարկէութիւն մը յառաջ բերած էին: Լիօնի դէմ կ'ըսէր հրամանադիրը ծանօթ է: Այս հրամանագրին գործադրութիւնը յանձնուած էր Քօլո-սէրպուտի, Մարսիան-Մօնցոյի և Փուչէ ար Նանդի: Ասանք հասած էին Ագրատգրուած Համայնք, իրենց հետ առած քառասուն ժաքօպէն, նոր տկուժ մը կազմակերպելու և մաշք բնկերութեան սկզբունքները ստորածելու համար: Ռօնակն անոնց հետեւած էր յեղափոխական բանակէն 2000 հոգիի հետ և անմիջապէս ի յայտ բերած էին իրենց կատաղութիւնը: Ներկայացուցիչները ուրաղի առաջին հարուստը տուին քանդուելու սահմանուած տուներէն մէկուն և ուժը հարկը գործաւորներ անմիջապէս գործի սկսան քանդելու համար ամենէն դեղեցիկ փողոցները: Հոգային գրաւումներն ալ սկսած էին միեւնոյն առնալ: Այն Լիօնցիները, որոնց մասին կասկած կար թէ զէնք առած են, կը գլխատուէին կամ հրացանի կը բռնուէին, օրական յիսուն կամ վաթսուն հոգի: Ահարկէութիւնը կը տիրէր այս դժբաղդ քաղաքին մէջ. այն պատուիրակները որ գրկուած էին Լիօնը պատժելու համար, տարուած, արբեցած թափուող արիւնէն, ամէն մէկ զաւի աղաղակին կարծելով թէ ըմբոստութիւնը կը վերածնէր, Քօնվանսիօնին կը գրէին որ աղետականները դեռ չէին զսպուած, թէ առիթի մը կը սպասէին հակազդելու համար և պէտք էր, որպէս զի այլևս վախճանալիք բան

ՊՈԼՈՑԻՊՈՒՄ.

մը չունենային, ժողովուրդին մէկ մասը տեղափոխել և միւս մասը քնջել: Եւ որովհետեւ գործադրուած միջոցները բաւական արագ չէին թուեր, Քօլօս Էրպուտ խորհեցաւ վաւօք գործածել չէնքերը քանդելու և խորտընկէջ՝ հալածեալները սպաննելու համար և զրեց Քօնփանսիօնին որ չաւառլ աւելի արագ և վճռական միջոցներ պիտի գործածէ պատժելու համար բմբաստ քաղաքը:

Մարտիկոյ մէջ չառ մը զոհեր ար-

դէն ինկած էին: Բայց ներկայացաւ ցիւներուն բոլոր թարկաթիւնը ուղղուած էր Դուլօնի դէմ, որուն պաշարու մը կը չարտնակէին:

Ժիրօնաի մէջ, վրէժիմնորտ թիւնը կը գործադրուէր չառ մեծ կատաղութեամբ: Իզապօ և Դալիէն Լիէօյ հաստատուած էին. հոն՝ զրազած էին հանրապետական բանակի մը կորիզը կազմելու. ու Պօրասօ մտնելու համար և առ աչմմ կը ջանային կազմալուծել

այս քաղաքին մասնաճիւղերը : Այդ բանին համար գործածած էին զուտ Մօնղանհառ մասնաճիւղ մը , որ յաջողելով միւսները սարսափեցնել՝ յաջողաբար գոցել տուած էր դաշնակցական ակումբը և պաշտօնանկ բրած էր նահանգային իշխանութիւնը : Այն ատեն յաղթականօրէն Պօստօ մտած և վերահաստատած էին քաղաքասկստութիւնը և Մօնղանհառ իշխանութիւնները : Անմիջապէս յետոյ , հրաման մը արձակած էին որով կը յայտարարէին թէ Պօստոյի կառավարութիւնը ղինուորական պիտի ըլլար , բոլոր բնակիչները ղինաթափ պիտի ըլլային , մասնաւոր յանձնախումբ մը պիտի դատէր ազնուականներն ու դաշնակցականները և թէ անմիջապէս հարուստներուն վրայ արտասովոր տուրք մը պիտի դրուէր յեղափոխական բանակին ծախքերը հայթայթելու համար : Այս հրամանը անմիջապէս գործադրուեցաւ , քաղաքացիները ղինաթափ եղան և խել մը գլուխներ ինկան :

Այս միջոցին է որ փախստական երեսփոխանները , որոնք Պրըզաններէն նստած էին Ժիրօնա գալու համար , Պօստօ հասան : Ամենքն ալ դացին ապաստան խնդրելու կուստէի մէկ ազգականուհիէն Սէնդ-Էմիլիօնի քարանձառներուն մէջ : Տարտամ կերպով զիտէին թէ այդ կողմերը պահուրտած են , և Դալիէն մեծ ջանքեր կ'ընէր զանոնք գտնելու համար : Դեռ չէր յաջողած , բայց դժբաղդաբար կրցաւ Պիրօզօն ձեռք ձգել որ Լիօնէն կուգար նաև նստելու համար : Պիրօզօ օրէնքի պաշտպանութիւնը վայելելու իրաւունքէն զրկուած էր : Դալիէն անմիջապէս անոր ինքնութիւնը հաստատեց և գլխատել տուաւ : Տիւշագէշն ալ երեսն ելաւ , բայց որովհետեւ քաղաքային իրաւունքներէ զրկուած չէր Բարիզ զրկուեցաւ , որպէս զի յեղափոխական ատեանը զայն դատէ :

Այսպէսով Թրանսայի բոլոր մեծ քա-

ղաքները Մօնղանի վրէժխնդրութեան կ'ենթարկուէին : Բայց Բարիզ , որ լեցուն էր ամենէն հռչակաւոր զոհերով , թատերաբեմը պիտի դառնար չառ աւելի մեծ անգթութեանց :

Մինչ կը պատրաստէին Մառի Անդուանէթի , Ժիրօնաէններու , Օրլանի Դուքսին և ալ Պայելի դատաւարութիւնները ինչպէս չառ մը զօրավարներու և նախարարներու , բանտերը կը լեցնէին կասկածելիներով : Ըսինք թէ՛ Բարիզի համալսարանին իշխանութիւնը կերպով մը օրէնսդրական իշխանութիւնը՝ ինքզինքին տուած էր ռատիկանական , պարենաւորման , վաճառականական , պաշտամանց բոլոր խնդիրներու մէջ և ամէն մէկ հրամանագիր երկուն , բացարձակապէս զեկոյց մը կ'արձակէր ընդարձակելու կամ սահմանափակելու համար Քօնվանսիօնին կամքերը : Եւ մէկի ամբաստանագրին վրայ եղակաւորէն ընդլայնած էր կասկածելիներու սահմանը . ըստ Եւթիթի , կասկածելիներ պիտի համարուէին . — 1 . Անոնք որ՝ ժողովրդային զամարումներու մէջ կը կատեցնեն անոր կորովը նորոմիտ ճառերով , մեծադիպող ազազակներով և սպառնալիքներով : 2 . Անոնք որ՝ աւելի խոհեմ , խորհրդաւոր կերպով խօսելով հանրապետութեան զարգացումը վրայ , կը գլխաւոր ժողովուրդին վրէժակին վրայ և միշտ պատրաստ են զէշ լուրեր տարածելու , կեղծ ցաւով մը : 3 . Անոնք որ՝ վարմունքին և լեզուին փոխած են դէպքերուն համամատ . որ , համար միայնով թազաւորականներու և դաշնակցականներու ճիշդներուն վրայ , ուսուցիչ կերպով կը ճառեն հայրենասէրներու թիկեւ սխալներուն զէմ և հանրապետական երեսուրու համար , խստակրօնութիւն և չափուած լրջութիւն կը ձեւացնեն և անմիջապէս տեղի կուտան , երբ խնդիրը չափուորականի մը կամ ազնուականի մը վրայ է : 4 . Անոնք որ՝ կը մեղքնան

հողատերերը, անյագ տուտրականները որոնց դէմ օրէնքը ստիպուած է միջոցներ ձեռք առնել: 5. Անոնք որ՝ միշտ իրենց չրթուսքներուն վրայ ունենալով ազատութիւն, հանրապետութիւն և հայրենիք բառերը կը յաճախեն նախկին ազնուականներուն, քահանաներուն, հակայեղափոխականներուն, ազնուականներուն, ֆէօդալներուն, չափաւորականներուն և կը շահագործուի անոնց վիճակով: 6. Անոնք որ՝ ունենալով զործն դեր չառնանեցին այն ամէն բաներուն մէջ, որ յեղափոխութեան յատուկ է և որոնք չքմեղանալու համար կը խօսին իրենց տուրքերուն վճարումին վրայ, իրենց հայրենասիրական նուէրներուն մասին, պահակազօրքին մէջ իրենց ծառայութեանը վրայ, փոխանորդարար կամ այլ կերպ: 7. Անոնք որ՝ անտարբերութեամբ ընդունեցին հանրապետական սահմանադրութիւնը և կեղծ վախեր ցոյց տուին անոր հաստատման և տեւողութեանը վրայ: 8. Անոնք որ՝ բան մը ըրած չըլլալով ազատութեան դէմ, նոյնպէս բան մը չեն ըրած անոր ի նպաստ: 9. Անոնք որ՝ իրենց մասնաճիւղերը չեն յաճախել և իր չքմեղանք կ'ըսեն թէ խօսիլ չեն գիտեր և կամ թէ իրենց գործերը զիրենք կ'արդիւնէ: 10. Անոնք որ՝ արհամարհանքով կը խօսին հաստատուած իշխանութեան, օրէնքի արտադրութեան, ժողովրդային ընկերութեան, ազատութեան պաշտպաններուն վրայ: 11. Անոնք որ՝ հակայեղափոխական ինքնազգիւններ ստորագրած են կամ յաճախած են հակահայրենասիրական ընկերութիւններու և ակումբներու: 12. Անոնք որ՝ ճանչցուած են իրր չարամիտ, Լաֆայէթի կուսակից և անոնք որ Շամսը Մարտի մէջ ժողովուրդին դէմ քայած են: »

Այսպիսի սահմանով մը, կասկածեցի՝ թէ ինչ վերջ չափի ունենար և քիչ ատենէն Բարեփոխաններուն մէջ

գտնուողներուն թիւը՝ քանի մը հարիւրէն երեք հազարի բարձրացաւ:

Նախապէս զանոնք Քաղաքապետարանը, Ֆօրսը, Բոնափրօքը, Ապպէյը, Սէնդ-Բէլլաժին, Մատրոնէթը և պետութեան բոլոր բանտներուն մէջ բաժնած էին. բայց այս ընդարձակ արգելադրանքները անբաւական դառնալով խորհեցան նոր բանտեր հաստատել մասնաւորապէս քաղաքական բանտարկեալներուն համար: Պահապաններուն ծախքը բանտարկեալներուն վրայ էր, տունէր վարձեցին անոնց հաշտոյն: Այդ նպատակաւ տուններ ընտրեցին այլ և ալ փողոցներու մէջ: Տիւրլէսի քօլէժը բանտի վերածուեցաւ, վերջապէս՝ Լիւքսեմպուրքի պալատը, նախ սահմանուեցաւ քսաներկու ժիրօնաէններ ընդունելու, բայց հետզհետէ լեցուեցաւ մեծ թուով բանտարկեալներով ուր խառն ի խառն արգելափակուած էր Ֆօպուռ Սէն Ժէռմէնի փալտուն ընկերութեան նիւաքոր: Այս յանկարծական ձերբակալութիւնները բանտերու մէջ խճողում մը յառաջ բերելով, բանտարկեալները նախ գէշ տեղաւորուեցան: Չարագործներու հետ խառնուելով և յարդէ անկողիններու վրայ նետուած իրենց բանտարկութեան առաջին վարկեանները չատ գէշ եղան: Շուտով, սակայն, ժամանակը կարգ ու կանոն և ամօքում յառաջ բերաւ: Դուրսի հետ հաղորդակցութիւնը թույլատրուած ըլլալով, միութարութիւնը ունեցան իրենց մեքենաւորները համարեցիւ և կրցան դրամ ստանալ: Այն ատեն անկողիններ վարձեցին և կամ բերել տուին. այլ ևս յարդի վրայ չպաւկեցան և չարագործներէն բաժնուեցան: Իրենց քնծայեցին նոյն իսկ այն բոլոր հանգստութիւնները, որոնք կրնային իրենց վիճակը տանելի դարձնել: Անոնք որ կը բնակէին նոր հաստատուած բանտերուն մէջ, ալ աւելի հանգիստ էին. չատ լաւ կը ճաշէին, թէև սուղի կը նստէր իրենց: Ստ-

կայն. այցելուներու բազմութիւնը չափեմ զտանալով և դուրսի հետ հազար-դակցութիւնը մեծ չնոր՝ մը նկատուելով, այդ միութեամբ թիւնն ալ արդիւ-ուեցաւ և բանաստեղծները այլեւս միայն գրաւոր կերպով հազարդակցեցան և միայն իրենց պէտք ունեցած բաները հայկականութեամբ Ս. յգ վայրկեանէն ընկերական կեանքը աւելի մտերիմ դարձաւ այդ զմարդկներուն միջև, ոտնք գտաւարտուեցան միմիայն իրարու հետ մնալու:

Ամէն մէկը իր ճաշակին համեմատ բարեկամութիւն հաստատեց և պզտիկ խումբեր կազմուեցան: Կանու-նագրութիւն մը հաստատուեցաւ, իրենց մէջ բաժնեկցին աւանին գործերը: Բնա-կութեան և սնունդի ծախքերու համար հանգանակութիւն մը բացին և այսպի-սով հարուստները օգնեցին սղքասնե-րուն:

Իրենց անձնական խնամքներովը զրազելէ հտք զանազան խուցերու բան-տարեկանները հասարակաց սրահը կը հաւաքուէին: Սեղանի մը, վառարանի մը, կրակարանի մը շուրջը խումբեր կը կազմուէին: Կ'աշխատէին, կը կար-դային, կը խօսակցէին: Բանաստեղծներ՝ որոնք հոն նստած էին իրենց գերա-զանցութեան ներշնչած կատարման բեր-մամբը, բանաստեղծներուն մէջ ոտա-նաւորներ կը կարդային: Երաժիշտներ նուազահանգէսներ կուտային, քիչ ա-տենէն սերճաւքը ընկերացաւ հաճոյք-ներուն: Կիները կը գարդարուէին, բա-րեկամական և սիրային կոպեր կը հա-տատուէին և մինչև զլիստաման նախորդ օրը ընկերական կեանքի բոլոր սովորա-կան տեսարանները յայտնուեցան: Ասի-կա եղական մէկ պատկերն էր ֆրան-սական նկարադրին, իր անփութու-թեան, գոտրթութեան և կեանքի ա-մէն կայութիւններուն մէջ իր հաճոյք-ներուն համար ունեցած ընդունակու-թեանը:

Տեսակ մը կամաւոր հաւատարու-թիւն բանասիրութեան մէջ՝ իրականացող այն երեւակայական հաւատարութիւնը զոր յամառ կուտակեցանները կ'ուզէին ամէն անգ տիրել տալ և զոր միայն բանասիրութեան մէջ կը յաջողէին հաստատել: Ընդ է որ քանի մը բանաստեղծներու հալարտութիւնը պոչքարեցաւ զմարդ-կութեան մէջ յատուկ եկած այս հաւա-տարութեան զգիւս և սրահ մը նախկին աղ-նուականներ և հալածականներ կ'զգիա-ցած ապրեցան, տակաւն ցաւը բոլոր սրտերը ընտան և մարդկային կը դարձնէ, քիչ տանէն, երբ մութիւ-նէն յիշողից, ամէն օր այս յուսահատներու բնակարանին դրան կը զարնէր անդա-դար զլուիններ ուղիւ համար, երբ բարեկամներ, ազգականներ ամէն օր մահուամբ բաժնուեցան իրարմէ, անոնք որ կը մնային՝ հեծկցին, միտալն միւ-թարուեցան և այլ եւս նոյն զգացումը ունեցան հոման զմարդկութեանց մէջ:

Այլ տակաւն, բոլոր բանասիր միշտ նոյն տեսարանները չէին ներկայացներ: Ոմանք կը ընտելին միմիկ և տխուր խուցերու մէջ, ուր ո՛չ լոյս, ո՛չ միւ-թարութիւն և ո՛չ ալ հաճոյք կը մանկէ: Հազիւ թէ բանաստեղծները աւան-նաչնորհաւ մը ունէին անկողինի վրայ սրտակաւ, փոխանակ յարդի: Չկրնայով մտքերնին մահուան պատկերէն հուա-ցնել, պարզ կատարմաններուն պէս որոնք յայտնուէին մինչև խաղաղութեան կրն-քովը բանասիր մնալ, կը ծանային իրենց զմիմիկ բազմովը զուարճանալ և ծաղ-րական նամակութիւնը կ'ընէին յեղափո-խական տանանին և կատարեալաբար: Ժիրճանէնները իրենց բանալն մէջ յան-պատրաստից կը խաղային եղական և տհալի տառիներ, որոնց նիւթը կը կազմէին իրենց վիճակը և յեղափոխու-թիւնը: Կէս զիշերին, երբ բոլոր բան-տարանները կը յնամային, այն տանն է որ կը սկսէին այս չարաչաք գոտր-ծութիւններուն, բանաստեղծները՝ զի-

Բար կը դատէին . իրենցմէ մին կա-
ռախնատ կը բարձրանար , յետոյ պա-
տանքի մէջ կը փաթթուէր , ու քիչ ետք
յարութիւն տանելով կուզար իր կար-
գին դատել միւս բանտարկեալները .
« Այս ձևով է որ , կ'ըսէ Ռիտէֆ , մենք
կը կատակէինք մահուան գիրկին մէջ և
մեր մարգարէական խաղերուն մէջ
մենք ճշմարտութիւնը կ'ըսէինք լրակա-
նորու և դա՛րձներու միջև : »

Քիւտլինի մահէն ի վեր սկսած էիւզ
վարժուիլ այս քաղաքական դատավա-
րութեանց ուր պարզ կարծիքի սխալ-
ներ մահուան արժանի ոճիրներու կը
փոխուէին : Կը վարժուէին , արիւնտ
վարժութեամբ մը , յոյսը նկատումները
վանելու և բնական բան մը համա-
մել կառաքնատ գրկելը՝ հակառակ կու-
սակցութեան պատկանող ու է անգամ :
Քորարիէները և ժաքայէները հրա-
մանագրած էին թաղուհին , ժիրճաւէն-
ները , շատ մը զօրավարներ և Օրէանի
Գուքար դատի ենթարկել : Տիրականօրէն
կը պահանջէին որ իրենց արուած խոս-
տումը պահուէր և մանաւանդ կ'ուզէին
սխալ թաղուհիով՝ զոհելու այս երկար
չարքը : Կը թուի թէ կ'ին մը գինաթափ
պէտք էր ընէր քաղաքական կատա-
ղութիւնները , բայց ա'լ աւելի կ'ատէին
Մարի-Անդուանէթը քան թէ Լուզովի-
կոս ԺՁ . ր : Անոր վրայ կը ձգէին ար-
քուսիքին դատաճանութիւնը , զանձուն
մօխտ մը և մանտանդ Աստրիոյ մզած
կատաղի կսիւր . կ'ըսէին որ Լուզովի-
կոս ԺՁ . ձգած էր որ ամէն բան ըլլար .
բայց Մարի Անդուանէթ ամէն բան
ըրած էր և իրմով էր որ յոյսը այդ
յանցանքները պիտի պատժուէին :

Արդէն տեսնաք թէ ի՞նչ բարեփո-
խութիւններ եղած էին Դանըլի մէջ :
Մարի Անդուանէթ բաժնուած էր իր
ստորջմէն , աղջիկէն և մանչէն : Ըստ
այն հրամանադրին որ կը հրամայէր
դատավարութիւնը կամ աքսորը Պոս-
պօնիսն ընտանիքին մնացեալ անդամ-

ներուն , թաղուհին Քօնսթէրժըրի փո-
խադրած էին և հոն առանձին , անձուկ
բանալի մը մէջ անխիտ շատ նեղ դրո-
թեան մը մտնուած էր , ինչպէս միւս
յոյսը բանտարկեալները : Անձնուէր բա-
րեկամի մը անխոհմտութիւնը իր կա-
ցութիւնը ա'լ աւելի տաժանելի դար-
ձուց : Քաղաքապետութեան անդամ մը ,
Միչօնիս , որուն շատ ջերմ զգացում մը
կը ներշնչէր , ուղեց թաղուհին թով
մտցնել մէկը որ , կ'ըսէր , կ'ուզէր զայն
տեսնել հետաքրքրութեամբ : Այդ անձը
քաջ , բայց անխոհմտաբար մըն էր ,
որ իրեն միտակ մը նետեց , որուն մէջ
ղետեղում էր շատ բարակ թաղիք մը՝
վրան սուբստիւր դրուած . « Ձեր յարե-
կամները պատրաստ են : » Կեղծ յոյս և
վտանգաւոր՝ այնքան անոր համար որ
կը ստանար , որքան անոր՝ որ կ'աւար :
Միչօնիս և տարադիրը բանուեցան և
ձերբակալուեցան անմիջապէս . զմարդը
բանտարկեալին նկատմամբ գործա-
դրուած հակոդութիւնը այն օրէն աւելի
խտտացաւ : Ոստիկան զինուորներ ան-
գաղար պիտի պահպանէին իր բանտին
դուռը և իրենց բացարձակապէս ար-
գիւրած էր ամար ու է մէկ խռաքին
պատասխանել :

Թշուառական Հէյլէր , Շօմէթի
փոխանորդը և Բեա Տրէնէ զգուկի թեր-
թին խմբադիրը , մասնաւորապէս փո-
թաջան էր գահընկէց ընտանիքին ան-
բաղդ մնացորդները չարաբերելու : Անխիտ
կ'ըսէր որ՝ բանաւորին ընտանիքը ան-
վարժաներու ընտանիքէ մը աւելի լաւ
պահուելու չէր և որոշում մը տալ
տուած էր , որով կը ջնջէին այն տեսակ
մը պերճանքը որով անուցած էին մինչև
այն տունն Դանըլի բանտարկեալները :
Կ'արգիլէին բանտարկեալներուն հաւ-
ղէնը և խմորեղէնը . մէկ տեսակ կերու-
կուր միայն կուտային ցերեկուան հա-
շին , և սպոր մը , խաչած միս և ու է
տառիք մը՝ ընթրիքին : Մոմի տեղ
հրազ կուտային և արծաթեայ սպասի

տեղ անաղակէն, յախճապակիի տեղ՝ ճենախեցի, միայն փայտ և ջուր բերողները կրնային իրենց սենեակը մանկ երկու հսկող պաշտօնեայի հետ Կերակուրները իրենց ձեռքը կը համէին բերդի մը ճամբով, բազմաթիւ ծառաներուն տեղ կար միայն խոհարար մը, օգնական մը, երկու սպասաւոր և ձերմակեղեղնի վրայ հսկող կին մը:

Այս հրամանագիրը արուկէն անմիջապէս յետոյ, Հէպէս զացած էր Դանդլ և երկու տարարողը բանտարկեալներուն ձեռքէն տմարդօրէն խլած էր մինչև անգամ տմենափոքը կարասիները զորս շատ կը սիրէին, Մասամ էլիզապէթի քով գտնուող 80 ոսկին, զոր Տիկինն ար Լամպալէն բնդունած էր, առին ձեռքէն, երբ ազլա և անկիրթ մարդ մը նոր իշխանութիւն մը ձեռք կը ձգէ, իրմէ աւելի վտանգաւոր ու անգութ բան չէ կարելի երեւակայիլ: Բայց Հէպէս ոչ աւելի անգութ բաներ բրտ Դանդլի մէջ, երիտասարդ իշխանը դատեց իր մօրմէն և քրոջմէն. Սիմօն անուն կօշկակար մը և իր կինը այդ տղուն գատախարակ կարգուեցան, որպէս զի զայն կրթեն իրր անվարտի Սիմօն և իր կինը Դանդլ մօտն և զմեզող տղեկին պէս բանտարկեալ բլլարով, իրենց զխողած ձեռով կրթութիւն մը տալ սկսան և բողբոտարար աւելի շատ ազատութիւն կը վայելէին բանտին մէջ, քան իշխանութիւնները:

Եւ ահա Հէպէս վատ զաղափարը չդացաւ աչդ աղեկէն խոտափանութիւններ խլելով՝ իր գծրաղղ մօրը գէմ, թերեւս անով որ այս թշուառական մարդը սուտ բաներ վերադրեց տղուն, կամ թերեւս անով՝ որ իր ուղած խոտափանութիւնները խլելու համար անոր տարիքէն և կացութենէն օգտուեցաւ, Հէպէս բնդվեցեալ ցիլ վկայութիւններ ձեռք ձգեց, և որովհետեւ երիտասարդ իշխանը այնքան փոքր էր որ դատաւրանի առջեւ չէր կենար ելլիլ, Հէպէս

ինքը եկաւ պատմելու բոլոր այն խայտառակութիւնները, զորս ինքն իսկ տղուն բերանը զրամ կամ ենթադրած էր:

Հոկտեմբեր 14ին է որ Մաուր Անգլանէթ կու իր դատաւորներուն առջև: Արխանուշտ տոնանը՝ տարուած յեղափոխական անկորնչելի վրէժխընդրութեան ձեռամբ, անպարտ արձակուելու ու է հաւանականութիւն չունէր, որովհետեւ անոր ներում չնորհելու համար չէր որ ժաքօպէնները հոն կանչած էին զայն: Սակայն և այնպէս, դատարանը պէտք էր ամբաստանութիւններ ներկայացնէր: Փութիէ՝ իշխանութիւն Պրանտոս դալէն ի վեր տարածուած զրոյցները հաւաքեց, և ամբաստանագրին մէջ զայն մեղադրեց որ կառավարական զանձը մտած է, նախ՝ իր հաճոյքներուն համար, երկրորդ՝ իր կայսերական եղբոր զրամ գրկելով, Հոկտեմբեր 5ի և 6ի գէպքերուն վրայ ծանրանալէ հտք, ամբաստանեց զայն որ իր ամուսնոյն տէրը եղած էր, նախարարներու բնարութեան զօրծին կը խառնուէր, արքունիքէն չահուած և բախտաւորներուն հետ համախորհուրդ մեքենայութիւններ կը բարէր, թէ վառէնի համարողութիւնը պատրաստած էր, պատերազմը զրգսած էր և թշնամի դժբախտներուն ձեռքը տուած էր փրանսական բանակին բոլոր յատակազիւնները: Փութիէ զեւ ամբաստանեց թագուհին, թէ Օգոստոս 10ին նոր դատաւրութիւն մը կազմած է, ժողովուրդին վրայ զէնք պարպել տուած է, ու իր ամուսնիւր մըլած է զիմաղրութիւն ցոյց տալու, վերջապէս՝ թէ շարունակ մեքենայութիւններ բարած է ու թղթակցած՝ դուրսի հետ Դանդլ մանկէն հաքն ալ, և այնտեղ իր տղուն հետ իրր թաղաւոր վարուած է: Եւ ահա այսպէս թագուհին բոլոր արարքները և զգացումները մէյ մէկ սճիլի կը փոխուէին, երկար ատենէ ի վեր միմեքուած

ժողովրդական վրէժխնդրութեան պոռթկումին ուր :

Եւ սակայն վկաներ պէտք էին . կանչեցին Հէպէտը , դատախազ Մանուէլը , մահապարտ ժիրօնաէն Երեմիական Վալադէն և ուրիշներ : Ոչ մէկ որոշ դէպք հաստատուեցաւ . վկայութիւնները հակասական էին . ոմանք կ'ըսէին թէ թաղուհին զուարթ էր , ուրիշներ կ'ըսէին թէ անուր տեսած էին զայն , պաշտական կին մը եկաւ վկայել թէ 1788ին լսեր է թէ կայսրը Ֆրանսայէն 200 միլիոն ֆրանք ստացած է , Թուրքերուն դէմ պատերազմ մղելու համար : Վերջուպէս , տարաբաղդ թաղուհիին առջև բերին լիրբ Հէպէտը , որ համարձակեցաւ երիտասարդ իշխանէն կորուստած խոստովանութիւնները հրապարակել : Ըստ թէ Շառլ Քարէ՝ թագաւորին աղանձ Սիմօնին պատմել է դէպի Վառէն ճամբորդութիւնը , Լաֆայէթին և Պալեին համար ըսեր է թէ այդ գործին ռմանդակեցին : Յետոյ Հէպէտ յարեց թէ այս աղան իր տարիքին նայելով չստ կանխաձայն և ազիտութիւններ ունէր , թէ Սիմօն , որ մը զայն յանկարծակիի բերեր և հարցաքննել է ու անդեկացեր է որ այդ մուրթիւնները մօրմէն սորված է : Հէպէտ անկողնոյ թէ անտարակոյս Մառի Անդուանէթ կ'ուզէր , իր աղուն ֆիզիքական կազմը կանուխէն ակարայնելով անոր վրայ իր իշխանութիւնը տալահովել , եթէ անիկա զան բարձրանար :

Ամբողջ քսան տարիներ , չարակամ արքունիքէ մը զուրս ելած զրոյցները ժողովուրդին կազմել տուած էր շատ աննպատակ գազափար մը թաղուհիին բարքերուն նկատմամբ : Այսպէս բլլալով հանդերձ , ամբողջ ժաքօպէններէ բաղկացեալ ներկայ ունկնդիրները Հէպէտի ամբաստանութեանց դէմ բարոսատեցան . Հէպէտ պնդեց իր ըսածներուն վրայ . քամբաւղ մայրը ոչինչ կը պատահանէր , և երբ կրկին գինքը տօն-

ակցին որ բացատրութիւն ստայ , արտատօր յուզուեալ մը ըսաւ . « Կը կարծէի թէ ընտելութիւնը դիտ աղատ պիտի կայտցանէր աշտպիտի զրպարտութեան մը պատասխան տալէ : Բայց ևս կոչում կ'ընեմ հոս ներկայ եղող բոլոր մայրերու սրտին : » Այս այնքան աղնուական և պարզ պատասխանը զղրկեց բոլոր ներկաներուն հոգին :

Վկաներուն մէջէն , քաջարին ա'Լուսթէն , որուն թշնամին եղած էր Մառի Անդուանէթ , ինչպէս նաև դատախազ Մանուէլ յայտարարեցին թէ թաղուհիին հակառակ ըսելիք մը չունին : Երբ պատկառելի Պալեին ասեանին առջև հանեցին , այն Պալեին որ ժամանակաւ այնքան յաճախ հախազուչակած էր թաղուհիին անխոհմտութեանց յտաջ բերելիք վտանդները , անիկա վշտալին կերպով մը յուզուած էր , և երբ իրեն հարցուցին թէ կը ճանչնայ Քարէի կնիք , « այո՛ , պատասխանեց , յարգանքով խոնարհելով , այո՛ , ճանչցած եմ ճիկիւր : » Պալեի յայտարարեց թէ բան մը չի գիտեր , և թէ Վառէնի ճամբորդութեան մասին երիտասարդ իշխանէն խուսած խօսքերը անհիմն են : Իր վկայութեան ի վարձատրութիւն , նախատալից մեղադրանքներ ընդունեց և կրցաւ համինալ թէ քիչ ատենէն ինչ փորձանք պիտի գար իր զլխուն :

Հարցաքննութեան միջոցին , միայն երկու կարեւոր պարագաներ երևան եկան , 1789ին պատերազմական նախարար՝ Լազուր Թիւ Բէն խոստովանեցաւ որ Մառի Անդուանէթ իրմէ ուզած էր բանականութեւ վիճակին վրայ ճշգրիտ տեղեկագիր մը . իսկ միւս վկան՝ Վալադէ , միշտ ցուրտ , այլ յարգալիր՝ դժբաղդութեան ի տես , ամբաստանեալին դէմ բան մը ընել չուզեց . միայն , չկրցաւ որանալ թէ , իրր Գաննիչորներու ֆանձնախոս մըին անդամ . երբ արքունիքին թուղթերը աչքէ անցուցած էր , Անդուանէթ ստորագրութեամբ առեալա-

կան թուղթեր տեսած էր, ինչ որ ան-
բնական չէր, բայց տեսած էր նաև նա-
մակ մը, որով նախարարը կը խնդրէր
թաղուհիին, յանձնել թաղուհիին՝ մէկ
օրինակը իր ձեռքը ունեցած պատե-
րադմական յատակադէմն։ Այս երկու-
իրոգութիւնները, այսինքն լանակին
կացութեան վրայ տեղեկութիւն ուղկը
և յատակադէմը պահանջէր անմիջապէս
մեկնուեցան աղիտարեր կերպով մը և
կզրակացուցին թէ զանոնք թշնամիին
դրկելու համար ուզած էր Մատի Ան-
դուանէթ, որովհետեւ չէին ենթադրեր
թէ, երկուստարդ իշխանուհի մը կարող
է, պարզապէս հաճոյք զգալով զբազիլ
վարչական գործերով և պատերազմական
յատակադէմերով։ Առնցմէ վերջ ուրիշ
վկայութիւններ ալ լուեցան թաղու-
հիին ներքին կեանքին և գործերուն
վրայ, ու ամենէն անորոշ զրոյցները,
ամենէն անշուշտ պարագաները իր ու-
պացոյց բնութեանցան։

Մատի Անդուանէթ յաճախ կրկնեց
արթնամտութեամբ և ու միջօրէն, թէ
իրեն դէմ որոշ ապացոյց մը չկար, և
թէ, ասկէ վտա, իր կէնը Լուդովիկոս
ԺԶ-ի, պատասխանատու չէր թաղա-
ւորութեան գործերուն։ Շօվօ Լակարտ
գործ ֆանքեր բրտա պոյն պաշտպանե-
լու համար, և այս քաւարագլ թաղու-
հին պատասպարտուեցաւ իր ամուսնոյն
կրած պատիժին։

Վերադառնալով Քոնստանտինոպոլ
և հոն բնական անդ որբութեամբ ան-
ցուց իր գլխատու մին նախորդ գիշերը և
յաջորդ սոստու, Հոկտեմբեր 16, սոստար
բազմութեան մը մէջ տարուեցաւ այն
հրապարակը, ուր 10 ամիս տուած մե-
տած էր Լուդովիկոս ԺԶ-ը։ Անկեա հան-
դարտորէն մտիկ կ'ընէր իրեն բնկերա-
ցոյ կրօնականին խրախոյաները, և ան-
տարբեր ակնարկ մը կը պատգնէր այն
ժողովուրդին վրայ, որ ա'յնքան ան-
զամներ ծախահարած էր իր գեղեցկու-
թիւնը և չնորհր, և որ այսօր կը ծա-

փահարէր կատարնաւ բարձրանալը,
միևնոյն փութկատութեամբ։ Երբ կա-
ռափնաւին ստորտար հասաւ, թիւքերին
նշմարեց և յուզուեցաւ, բայց փութաց
վեր կելլ աղիտայի անդուղէն և քա-
ջութեամբ ինքզինքը յանձնեց զահիճ-
ներուն։ Խաչատուակ զահիճը անոր
զրախը ցոյց տուաւ ժողովուրդին, ինչ-
պէս կ'ընէր միշտ, երբ նշանուոր զո՞-
մը գլխատած էր։

Փաքօպէններուն ուրախութիւնը ալ
ևս չափ չունէր. «Այս րաբը թո'ղ Ա-
ւրարիա տանին, կ'ըսէին, Հոսմէացի-
ները կը ծախէին Աննիւրայի գրաւած
հողը, իսկ մենք կը կորսնէք այն գրաւա-
ները, որոնք մեր երկիրը նուաճող վե-
հապաններուն շատ սիրելի են։»

Բայց ասկեա վրէժիմնդ բական ա-
րարքներուն սկզբնաւորութիւնն էր
միայն։ Մատի Անդուանէթի պատաւա-
րութենէն անմիջապէս վերջ, պէտք
եղաւ սխիլ Քոնստանտինոպոլի փակուած
ժիրօնաւներուն պատաւարութեան։
Հարաւային նահանգներուն ընդվզումէն
տուած, կորելի չէր հաստատակ անոն,
մեղսակցութիւնը՝ ապստամբներուն հետ,
նոյն իսկ յեղափոխական տուանի մը
տուֆի, բայց յորմէ հետ՝ անոնք քաղա-
քային պատերազմի դրոշը բարձրացու-
ցին, գիւրին եղաւ զանոնք պատառար-
տելը։ Նշմարաւթիւնն այն է որ, բան-
տարկեալ երեսփոխանները չէին Քաղ-
վատօսի և հարաւային գաւառներու
ապստամբութիւնը յատու ընտրողները,
բայց միևնոյն կուսակցութեան անդամ-
ներն էին և կը կարծուէր թէ իրարու
հետ թղթակցած են, և թէ և ձեռք ան-
ցուած նամակները բաւ բաւականի չէին
ապացոյցաներ մեղսակցութիւնը, բայց
անոնք բնական էին տառանի մը, որ
արդէն կանխապէս որոշած էր հաւանա-
կաւութիւններով զո՞ւրդալ։

Եւս տահ աշտակ, ժիրօնաւներու
բոլոր խոհական վարմունքն ու խօս-
քերը՝ Օրէնսդիւր ժողովէն ի վեր միզ-

ՎԱԹԻՆԵՆ ԱՍԿՈՅՆԱՆԸ

դարագոյն դէպքերը, ընդարձակ դա-
ւադրութեան մը ձևը կ'առնէին յերա-
ժոխական աստանին սուչեւ, դաւա-
դրութիւն՝ որոն մերջորոնը քաղա-
քային սրտերաղմկէն էր: Ընդհանրապէս,
ժիրօնաւորները չէին կարծիք ին կարելի
է գիրենք դատաւարանը, եթէ հաւա-
նէին իրենց հետ գիշարանելու, անոնք
կ'ըսէին թէ կարծիքները ազատ են, և
ստանդ յանցաւոր համարուելու, կրեա-
լին Մանդանտաներուն հետ տարակար-
ծիք գտնուիլ, յերաժոխական միջոցնե-
րու ընտրութեան խնդրին մէջ, իրենց
կարծիքները ո՛չ անձնական փաստա-
րութիւն և ոչ ալ կոտորածաւանդած դա-
ւադրութիւն կ'առաջադրանէին, ալ
սրբազանէն՝ տարակարծիքութիւն՝ ժի-
րօնաւորները կ'ըսէին. «Եթէ ինչ ամեն
մեղի որ խափէր, ազատած ենք»: «
Դժբեմ գաղտնիք, որ անոնց ապահա-

վելու իրենց ժիրութիւնը, կըրանցնել
ալ սուտ մէկ մասն աչն արժանա-
պատուութեան զգացումին, որ անար-
դար մահու մը միակ միտքարանքն է:
Անոնք սո զեղեցիկ խօսքերը միայն
պէտք էր որ բռնէին. «Այո՛», մենք ա-
մենքս ալ հաւատարմութիւն յանցաւոր
ենք. Պիս գոյի, Պարպարուի, Բէլգիանի
և Կուսակի մեղսակիցներն ենք. ստանք
բոլորը մեծ և տառքինի քաղաքացիներ
են, որոնց տառքինութիւնները կը հրա-
չակենք ձեր սուչեւ, ու մենք անոնք
դոցին հանրապետութեան վրէժը լու-
ծել, մենք հաւ կեցանք զայն փաստա-
րելու համար, ի ներկայութեան զահիճ-
ներուն, զուր յաղթականներն էք,
մեղսաւորք մեղի: »

Բայց մարդկային հոգին աչնպէս մը
կազմուած չէ, որ ամէն ինչ անկեղծու-
թեամբ էր պարլաւանէ, յաղթական կեղծը

Շամոզուս գոյացնել կ'ուզէ, և կը ստէ. պարտուած կողմը տարտամ յոյս մը ունի ինքզինքը պաշտպանելու, և կը ստէ և իր կեանքին ներումը կը խնդրէ առանց սաանալու զայն: Վճիռը արձակուելէն և ամէն յոյս կորսուելէն նստն է որ մարդկային արժանապատուութիւնը կը գտնէ ինքզինքը:

Այսպէս ուրեմն, Ժիրօնաւէնները մտադրեցին ինքզինքնին պաշտպանել, և այս բանին համար սկսաք եղաւ որ զիջողութիւններ բնեն: Յեղափոխական առեանի սրահին մէջ սրտատուր կերպով խոսներամ բազմութիւն մը կար, որովհետեւ տակաւին նոր բան մըն էր տեսնելը այսքան հանրապետականներ, որոնք հանրապետութեան դատին համար կը գոտապարտուէին: Ամբատանեակները 21 հոգի էին, ծաղկաճառ տարիքի ու իրենց ազգանոցի ու ժին մէջ, մէկ քանին՝ մինչև իսկ իրենց երիտասարդութեան և զեղեկութեան վայրին մէջ: Իրենց անուան յիշատակութիւնը և Թարիքը միայն բաւական էր յուզում յառաջ բերելու: Պրիսո, Լասուրս՝ 39 տարեկան, Վէրնիօ, Ժանսօնէ, Լընարտի՝ 35 տարեկան, և ինչ որ Ժանսօնէ հանդարտ և անտարբեր էր: Վալազէ՝ զայնքան ու արհամարհող: Վէրնիօ սովորականէն աւելի յուզուած էր, երբ տասարդ Տիւքօ գտար իր էր, ու Յօն-Փրէտ այսքան գեղեցիկ դատի մը համար կը թուէր հաճութեամբ լքած ըլլալ իր մանկամարդ կիներ և կեանքը:

Յանուն Ընդհանուր Ապահովութեան յանձնախումբին, Ամար խմբագրած էր ամբատանագիրը: Վկաները սկսան խօսիլ: հեղհեղէն խօսեցան Բալ, Շօմէթ, իշուառտիսն Հէպէսը, և նախկին քարտիջին՝ Շապօն, որ Ժիրօնաւէններուն զէմ ոխ ունենալուն ու Ժաքօպէններուն աչքը մանկու սկսաք զգալուն համար, ամբատանագիրներուն զէմ տակաւի կերպով խեղաթիւրեալ գէպքեր պատմեց: Այսպէս են զծուծ հոգիները:

անմիջապէս որ իրենց սիւները նստին առաջին քարը, ազատ տարրերը երևան կ'ելլեն և զսփ կ'ընկնեն: Պապըր տ'էկ-լանդին ալ, որ Շապօնի նման պատճառներ ունէր Ժաքօպէններուն աչքը մանկու, նամանորինակ վկայութիւն մը տուաւ, թէ և աւելի վերապահ ձեռով մը, և հասկցող միայն թէ կոտորածներ բնիկ տար և կարտ Մէսօղլի գլուխ իրենք Ժիրօնաւէններու քաղաքականութեան մաս կը կազմէր: Վէրնիօ այլևս չգիտանալով, բարկութեամբ գոչեց. «Հարկադրուած չեմ, զոգբու և մարդասպաններու մեղսակից համարուել վերջ, ինքզինքս սրբարարեմ»: »

Ասկան և այնպէս, ամբատանագիրներուն զէմ որոշ մեղադրանք մը չկար. ամբողջ եղածը՝ կարծիքի տարբերութիւններէ յառաջ եկած էր, և ամբատանագիրները կը մերժէին թէ Ռօլանի և Վալազէի առնը զսպարութիւն մը սարքած են: Ամբատանագիրներէն Պուսոյ ծայրայեղ տկարութիւն մը ցոյց տուաւ, և ամօթալի խօսքեր ալ բրաւ, խոստովանեցաւ թէ հանրապետութեան միտքիւն և անրաժանկութեան գէմ դատադրութիւն մը կար, զոր կը մատնէր հիմա արդարութեան, թէ չէր կարող յանցաւորները ցոյց առլ, այլ անոնց պատժուիլը մաղթելով ինքզինքը Մօնղանեաւ կը հօշակէր: Ժանսօնէ, Պրիսո, Վէրնիօ և մոտեւորաբար Վալազէ զարմանեցին Պուսոյի և ուրիշ ուրաջող Ժիրօնաւէնի մը ամօթալի վարմունքը, յայց Հէպէս կոտորակի յորձանգիւնով մը անոնց զէմ գոտայ:

Խմբագրարար, ձեռք անցուած էին Վէրնիօյի բողոքները՝ զրուած Պուսոյի մէջ, և որոնք բոլորն զայրոյթ կ'արատայաւէին, ատենց ընթերցումը այնքան բարկացող գոտաւորներէն մին, որ սոքի ելլելով բտաւ. «Վէրնիօ կը գտնուատի թէ Մատայի ձեռքէն հարստուած է, կը տեսնուի թէ Մատա սպաննուած է, իսկ Վէրնիօ զեռ ողջ է հոս»: Այս

անմիտ գիտությունները կը ծափահարուի ունենդիրներու մէկ մասէն, և Վէրնիցի բոլոր պատճառարանութիւնները և անկեղծութիւնը ապարդիւն կը մնան կայր ամբոխին վրայ :

Այլ սակայն, Վէրնիս յաջողած էր ինքզինքը խելի ընել և իր բոլոր սերունդախօսութեամբ բացատրած էր իր բարեկամներուն անձնուիրութիւնը և հանրապետութեան համար մատուցած ծառայութիւնները : Բոլոր ունենդիրները զղորդուած էին, և դատապարտութիւնը, թէև ասպարուած, անրեկանելի չէր թուեր : Վիճարանութիւնները քանի մը օրեր անւած էին. ժաքօղէնները զայնացած՝ վերջացնել պահանջեցին : Թողտն համաձայն, 3 օր վիճարանելէ ետք, երդուեալ դատաւորները ըստ բաւականի լուսարանուած պիտի համարուէին և այլ ևս ըստ մը մտիկ չընելով վճիռ պիտի արձակէին : Եւ դատարանին տիտղոսը կայսրութեան աւելի համապատասխան ընել տալու համար որոշել տուաւ որ արատաւոր ասեանին անուէր ըլլայ յեղափոխական տոհմը :

Ամբաստանաւորները ազատման ամէն յոյս կորսնցուցած էին արդէն և որոշած՝ խորխտարար մնալի : Վերջին դատավարութեան զայցին խաղաղ երեւոյթով մը. մինչ բանտին դրան առջեւը զիրենք կը խուզարկէին, որպէս զի մի՛ գուցէ վրանին զէնք գտնուի և անով անձնապան լլկան, Վալադէ մկրտող մը տուաւ իր Բիւֆ բարեկամին և ոստիկաններուն ներկայութեանը ըսաւ. «Բարեկամս, ահա՛ արգիլեալ զէնք մը. պէտք է անձնապան ըլլալ : »

Հոկտեմբեր 30ի կէս գիշերին, երդուեալ դատաւորները վճիռ կ'արձակին. Անդօնէյ նախագահին երեսին գոյնը նետած է. Քամիյ Տէմուլէն երբ կը լսէ վճիռը, կը զոչէ. «Ահ, ես եղայ անոնց մահուան պատճառը, ես կ'երթամ» :

Եւ յուսահատ՝ դուրս կ'ելլէ սրահակ(*) : Երբ կը բերուին ամբաստանեալները, երբ Պրիսօ կը լսէ մահուան վճիռը, թեւերը վար կը ձգէ և զլուխը յանկարծ կը խոնարհի կուրծքին վրայ : Ժահաօնէ կ'ուզէ քանի մը խօսք ըսել օրէնքի դործադրութեան վրայ, բայց իր ձայնը անխելի կը մնայ : Սիյերի, իր անթաճուպիւրը նետելով կը գոչէ. կեանքիս ամենեւեմ գեղեցիկ օրն է այսօր : Տիւքօ և Ֆոնֆրէտ եղբայրներուն համար ազատման պղտիկ յոյս մը կար, բայց անոնք ալ մահուան դատապարտուեցան : Ֆոնֆրէտ իր եղբայրը համբուրելով կ'ըսէ. «Ելլա՛յրս, ես եղայ մահուանդ պատճառը» — Միսիթարուէ՛, որատախանայ Տիւքօ, միասին պիտի մնանք : Արբա Ֆոնէ, դէմքը խոնարհած, կը թուի աղօթել Աստուծոյ. Քառա կը պահէ իր խիստ երեւոյթը. Վէրնիս իր ամբողջ անձին վրայ արհամարհոտ և հպարտ ըստ մը ունի : Լատուրս կ'ըսէ հիններուն սա խօսքը. «Կը մեռնիմ այն օրը, ուր ժողովուրդը կորսնցուցած է իր խելքը. դուք պիտի մնանք այն օրը, ուր անիկա վերստին պիտի դանէ իր խելքը» : Տկարացող Պուալոն ալ չազատիր, և գլխարկը օդին մէջ նետելով կը պոռայ. «Անմեղ եմ ես» — «Մենք անմեղ ենք, կը գոչեն բոլոր դատապարտեալները. ժողովուրդ, կը խարեն քեզի» : Իրենցմէ մէկ երկուքը, սխալը կը գործեն ժողովուրդին թղթալը միտելու, կարծես հրաւիրելու զայն որ իրենց ռզնութեան հասնի. բայց ժողովուրդը անշարժ կը կենայ :

Վերջապէս, ոստիկանները կը չրջապատեն զանոնք բանտ առաջնորդելու համար. յանկարծ, մահապարտներէն մին իրենց ռաքին առջև կ'իյնայ. զայն

(*) Քամիյ Տէմուլէն Ժիրօնտէն-նիքու դէմ գիւրք մը հրատարակած էր Պրիսօ Դիմակարտի վերադարձութեամբ :

Վեր կը բարձրացնեն արիւնտիւթաթախ Վիճակի մէջ . Վաղազէն էր , որ մկրտաւր Բիւսֆին տալով հանդերձ զաշոյն մը պահած էր քովը և անով անձնապահան եղած էր : Ասանկը անմիջապէս կը վճռէ որ զիսկը փոխադրուի սալի մը վրայ , զատապարտեալներուն հետեւն : Դատարանէն զուրս ելած միջոցնէն , բոլորը միասին , զապանակէ մը մզումի նման , կը թնդացնեն Մարտիրոսացիներուն ազգային երգը . —

« Մեր դեմը քաղաքացուած և
Ֆեռապետոսեան արիւնտ դրօշը »

Իրենց վերջին գիշերը վսեմ եղաւ : Վէրնիս թոյն ունէր . բայց նկուց զայն , որպէս զի իր բարեկամներուն հետ մեռնի . վերջին ճաշ մը բրին միասին , և փոխն ի փոխ զուարթ , լուրջ և պերճախօս եղան . Պրիս և Փանոսէ լուրջ ու խոհական էին . Վէրնիս խօսեցաւ մահամերձ ազատութեան վրայ , չառ խորունկ վշտով մը ու մարդկային ճակատադրին վրայ . յափշտակող պերճախօսութեամբ մը : Տիւքս արտասանեց բանաթիւ մէջ զրաւ բանաստեղծութիւնները և ամենքը միասին երգեցին Ֆրանսայի և ազատութեան ձոնաւած երգեր :

Յաջորդ օրը , Հոկտեմբեր 31 , խուան բազմութիւն մը զապած էր անոնց ճամբուն վրայ . զատապարտեալները կը կրկնէին , կատափնաւոր զապած աստնանին Մարտիրոսացիներուն աչի երգը , զոր մեր զինուորները կ'երգէին թշնամիին զէմ զապած աստնանին : Երբ Ռէվոլիւսիոնի հրապարակը հասան , ապրիլէն վար իջան և զիրար համարեցին գոչելով . « Կեցցէ Հանրապետութիւնը » :

Ամենէն առաջ կատափնաւոր բարձրացաւ Սիլլրի և յարդանօք բարեկեց ժողովուրդը , որուն մէջ տակաւին կը յարգէր ակար և խարսած մարդկութիւնը , և զանակին մահացաւ հարսածը ստացաւ : Ամենքն ալ Սիլլրիին պէս բըլ . և միեւնոյն հարստութեամբ հասն : Երեսուն և մէկ վաղրկեանի մէջ

դահիճը կարեց այս հրաշալի զուխները և ապաւն բնաջինջ բրաւ . մէկ քանի վայրկեանէն , երիտաւարդութիւն , զեղեցկութիւն , առաքինութիւն , առգանդ :

Ահա՛ այս եզաւ փոխմանը՝ այս ազնուական և քաջարի քաղաքացիներուն , որոնք զոհու եղան իրենց վեհանձն երազաւստութեան : Չհամկնալով թէ ինչ է մարդկութիւնը բոսածը , չբմբնեկով անոր մոլութիւնները , ոչ ալ զայն յեղափոխութեան առաջնորդ ելաւ . միջոցները , անոնք զայրացան որ այդ մարդկութիւնը բարեկաւ իլ չուզեր և անկէ գիշատել սուին ինքզինքնին , անոր հակաակ երթալ յամաւելով : Յարգանք իրենց յիշատակին : Ոչ մէկ ատեն , այդքան առաքինութիւններ և տաղանդներ չէին փայլած քաղաքային պատերազմներու մէջ . և պէտք է բոկ ի պատիւ իրենց , թէ՛ եթէ չբմբնեկին բաւն միջոցներու անհրաժեշտութիւնը՝ Ֆրանսան ազատելու համար , իրենց հակառակորդները որ բոսն միջոցներ ի գործ դրին , մեծ մատամբ կիրքէ մզաւած գործեցին , և ոչ թէ հանճարաւստութեամբ :

Ժիրօնաւորներու գլխատումէն երկու օր առաջ ալ Պարնալ գլխատում էր , որ իշներու հետ : Եղեմբեր 6ին ալ զրմբալ Օրլէանի Դուքսը հանուեցաւ յեղափոխական աստնանին առջեւ ու մահուան զատապարտեցաւ . անիկա բոլոր զահեաւն մէջ ամենէն աւելի մեղքընալու արժանին եղաւ . իր վերջին զգացումները եղան քնդհանուր զգոյնք մը և բայարձակ սկեղաթիկութիւն մը , ու անիկա գնաց զէպի կատափնաւոր արտաքոյ կարգի հանդարտութեամբ և անտարբերութեամբ մը : Անոյ Օնորէ փողոցէն տարուած միջոցին , չար աչքերով նայեցաւ իր պարաթին և վայրկեան մը իմէ չժամկեց իր զգոյնքը , մարդոց և կեանքին հանդէպ . Գուռղար , իր թիկնապահը և իրեն նման յիշատակեան , իր բազմին արժանացաւ :

Երկու. որ յետոյ Ռօբանի չաճեկանն և քաջարի կիներ բարձրացու. կառավանաւ : Այս կիներ, որ Թրանտուհի մը չորհնեկուն կը միացնէր Համէաղի կնոջ մը հերոսութիւնը, վշտի տակ ընկճուած էր : Իր ամուսինը կը սիրէր և կը յարգէր հօր մը պէս : զատապարտեալ ժիրօնաւորներէն մէկուն համար կը անուշանէր խորունկ զգացում մը, զոր միշտ պահած էր : կը խաղար երխատարդ և որր աղջիկ մը, զոր բարեկամներու ձեռքը յանձնած էր : այնքան սիրելի էակներուն վրայ զողջւոյով, անիկա առ յաւէտ կորսուած կը համարէր ազատութեան դատը, որուն խանդավառութեն յարած էր, և որուն համար այնքան մեծ զոհողութիւններ բրած էր : Այսպէս, անիկա կը հարուածուէր միանշանկ իր բոլոր զգացումներուն մէջ :

Երբ Տիկին Ռօբան զատապարտուեցաւ իրր մեղսակից ժիրօնաւորներուն, տեսակ մը խանդավառութեամբ բնայ իր մահով՝ ինք, ներշնչեալի մը պէս և բնայ իր զատապարտութեան վայրկեանէն մինչև գլխատման վայրկեանը, և զինքը տեսողներուն տեսակ մը կրօնական հիացում պատճառեց : Անիկա կառավանաւ բարձրացաւ ճերմակներ հագած : ճամբան, խրախոյս առաւ. զրմբազդութեան ընկերոջ մը, որ իրեն հետ սխալ մեռնէր, առանց ունենալու նոյն քաջութիւնը : երկու անգամ կրցաւ մինչև իսկ մայր խել անկէ :

Երբ գլխատման վայրը հասաւ, Ազատութեան արձանին առջև երկրպագեց գոչելով, « Մ'մ Ազատաբիւն, ի՞նչ ոճիրներ կը գործուին քառ տնուտոյ : » Յետոյ, միտաւ անյող սող քաջութեամբ մը 10 Նոյեմբեր : Այսպէս անհետացաւ այն քաջամարտ և սիրուն կինը, որ արժանի էր իր բարեկամներուն բազմակից բլրաւ, բայց որ, իր սեռին յատուկ համակարգութեամբ և կրօնական գերութիւն, պէտք էր գերմանալ ո՛չ թէ մահու ընդ, զոր բնական

իր ազանդին և անաքինութեանց հետեանքով, այլ զբարարութիւններէ և ծիծաղելի զարձանդ բաներէ :

Իր ամուսինը Ռօբանի կողմերը ապաստանած էր : երբ խմացաւ իր կնոջ եղերական վախճանը, այլևս չուզեց ապրիլ : խաղուց այն անոնքական տունը, ուր ապաստան գտած էր, և ունէ բարեկամ չվտանգելու համար, սրտատային վրայ զնայ անձնատուին եզաւ : Զայն գտան, սիրտը սուրով մը ծակած և ինկած ծառի մը բունին տալիս, որուն կոթնոցած էր մահացու գէշքը : Գրքարանին մէջ կար իր կեանքին և նախաբարական գործունէութեան մասին գրութիւն մը :

Այսպէս, այդ զարհուրելի բանդագուշանքին մէջ, որ կտակածելի կը զարձնէր թէ՛ հանճարը, թէ՛ առաքինութիւնը և թէ՛ քաջութիւնը, Թրանտու գանուսը բոլոր աշխատական և վեհանձն գէժքերը կը կորնչէին կա՛մ անձնատուանութեամբ և կամ գահճներուն գանակով :

Այնքան քաջարի և նշանաւոր մահերուն մէջ կար մահատանդ հաւա մը, բոլոր միւսներէն աւելի ողբալի և վսեմ, առիկա մահն էր Պայկիի : Արդէն, թաղահիւն զատապարտութեան միջոցին իրենց ցոյց արուած վարմունքին կ'երեւար թէ յեղափոխական տեսանին առջև ի՛նչ բնդունելութիւն պիտի գտնէր : Յանձին Պայկիի, Լաֆայէթի բարեկամին, ուղեկին պատմել այն պաշտօնական, որ կարմիր դրօշ պարզած էր, և կ'աղէին այդպէսով վրէժ լուծել Սահմանադիր ժողովէն :

Պայկի զատապարտուեցաւ գլխատուելու Շան ար Մարսի հրապարակը, զոր իր օճիրներուն զաշար կը համարէին : Նոյեմբեր 11ին, ցուրտ և անձրևաւ օդով մըն է որ իր գլխատման տեղի տնկցաւ Անիկա բաղրով տարուեցաւ մինչև Շան ար Մարս, կրկնով նախաւորանքները բարբարոս ամբոխի մը :

զոր կերակրած էր քաղաքացեալ եղած միջոցին, ու սոսկի իր տնայադուրի հանդարտութիւնը: Քոնստէնթինոս մինչև Շան արմատաւոր երկար ճամբուն վրայ երևան առջև կը չարժէին այն կարմիր դրօշը, զոր գտած էին Քալաքոպոլիսում ըսնին մէջ: Երբ Պայեի հասաւ կուռտինաթին առջև, իր չարչարանքներուն վախճանին հասած կարծեց, բայց զայն հարածկուռ տահմանած կատաղի մարդոցմէ մին դուռնի թէ պէտք է անոր առջևն ուղիղ դաշնակցականութեան դաշար: Այն ատեն խոմանը կը յարձակի կիլիսիոյն վրայ և մեծ փութկոտութեամբ գոյն կը փոխադրէ Սէն դէտին եղբայր, աղբակոյտի մը վրայ, և ճիշդ գէմը Շոյո թաղին, ուր Պայեի տնայադուր էր իր կեանքն ու գործըրը հեղինակած: Այս գործողութիւնը քանի մը ժամ կը տեւէ, ու այդ միջոցին, զայն քանիցս կը պարտադնեն Շան արմատաւոր հրապարակին վրայ: Գլուխը բաց, ձեռքերը կանկը, Պայեի դժուարութեամբ կը քաշկուտի: Եւ մանք ցելի կը նետեն երեսը, ու իշխեն՝ ոտքի կամ զաւաղանի հարուածներ կուտան իրեն, պարտադրած՝ գեղին կ'իյնայ, վերադին ոտքի կը հանեն, անձրեւ և ձիւնը աւաղանայորէն կը դողդոջեն իր անդամները: — «Կը դողդոջաս» կ'ըսէ իրեն դինուսը մը: — «Բարեկամս, կը պատասխանէ ձերունին, ցուրտէն է:» Քանի մը ժամ այսպէս չարչրկելէ յետոյ, քիթն առկ կ'այլըն կարմիր դրօշը վերջապէս՝ դաշինը կը բռնէ զայն և ահա՝ կ'իյնայ գլուխը հոյսակալ գիւնականի մը և չառ տաւրինի մարդու մը, որ պատիւ մըն էր մեր հայրենիքին:

Եռօրեան 25ին կատալիսաւ յարձրացաւ նաև դատախազ Մանուէլ, գտաւ տոմար մասնակ, զինքը մեղադրեցին թէ սկստներեան կոտորածը քաջաբար է, գաւառները Բարիդի գէմ ապստամբներէն համար: Միևնոյն օրը մահուան պատասպարտուեցաւ նաև

զօրավար Պրինէ, իսկ յաջորդ օրը՝ մահապաշտ արձակուեցաւ յաղթական Հուշարի գէմ, որ թէև սխալ մը գործած էր, բայց մահուան արժանի էր:

Այս գլխատումները սկսած էին ընդհանուր ահաբեկում մը յառաջ բերել և իշխանութիւնը սարսափելի դարձնել. տմենորեք ստակում կը տրէր, բանտերէն մինչև առեւտրական հրապարակները: Բարձրագոյն սակի հաստատման հետեւանքով շատ մը խանութներ հարկադրուած էին փակել իրենց դուռները և կամ խորդախութեան կը դիմէին, այսինքն օրէնքով նշանակուած գնով կը վաճառէին միմիայն խարդախուած ապրանքները, իսկ գաղտնապէս կը ծախէին աղէկ ապրանքները անոնց միայն որոնք բուն գինը կուտային: Ժողովըրդային դատակարարը այս խարդախութիւնը տեսնելով սկսան կատաղի և յաղաքացեալական դիմելով բուռն կերպով բողոքեցին թէ մատաճառները, հագագործները, դինսպանները, նոյսարաւաճառները եւն, զանազան խարդախութիւններով ապրանքին կը գէշնեն ու սուղ սուղ կը ծախեն:

Քաղաքացեալականի ընդհանուր դատախազը՝ Շամէթ այս բողոքներուն վրայ հրապարտ բանախօսութիւն մը բրաւ վաճառականներուն գէմ և ի մէջ աղոյց բառ. «Թո՛ղ դիմանան անոնք թէ հանրապետութեան կամքէն կախում ունի ուղիւ տանը ցելի և մոխիրի վերածել այն ոսկիները և թղթաղբամները, որոնք իրենց ձեռքը կը գտնուին. պէտք է որ ժողովրդային հական ջախջախէ առեւտրական հաղէտները: Մենք կը զգանք ժողովուրդին ցաւերը, սրով հետեւ մենք ալ ժողովուրդին կը վերաբերինք. վարչական խորհուրդը ամբողջովին անկարախնդէ լազկացած է և անկա է օրէնսդիր ժողովուրդը. մեր փոյթը չէ թէ մեր գլուխները ինկեր են, կը բաւէ որ ապագայ սերունդները դիմանան մեր գանկերը հաւաքել...» Ա՛յ:

թէ Աւետարանէն, այլ Պղատոնէն է որ պիտի խօսիմ. ու որ սուրով կը զարնէ, կ'ըսէ այդ փիլիսոփան, սուրով պիտի կտրասի. թոյնով մ'ոյնել ուղղով՝ թոյնով պիտի մեռնի. ժողովուրդը անօթի ձգել ուղղունը՝ անօթութենէ պիտի փճանան... Ռուսս ալ ժողովուրդի գաւակ էր և կ'ըսէր. «Երբ ժողովուրդը այլ ևս ոտակիջ բան մը չգտնէ, պիտի ոտնէ՝ արուստը»:

Բաւն միջոցները յառաջ կը բերեն ուրիշ բաւն միջոցներ. Առեւտանդէնի վրայ արդէն իսկ դրամ օրէնքներուն աւելցուցին ուրիշ տնային խիստ օրէնքներ ալ. օրինակի համար, Բարիցի համայնքային իշխանութիւնը ստիպեց բոլոր վաճառականները՝ իրենց ձեռքը գտնուած նպարեղէնին քանակը, ինչպէս նաեւ անկախօրէն տպարաններուն քանակը յայտնել. Ամէն վաճառական, որ մէկ տարիէ ի վեր առեւտարով կը զբաղէր, ու հիմա կը լքէր իր գործը կամ կը թողար որ փակուի, կատարակի համարուելով կը բանտարկուէր: Ուրիշ բազմաթիւ սեղմիչ օրէնքներ ալ դնելէ զատ Բարիցի համայնքային իշխանութիւնը հսկող մարմին մըն ալ հաստատեց, ուրիշ համայնքներ ալ հետեւեցան անոր օրինակին, որով այդ որոշումները չուտով օրէնքի փոխուեցան: Քոնֆանսիոնն ալ իր կարգին եւ չմտալ օրէնքներ դնել, և նախնական պիտոյքներու վերաբերեալ բոլոր նիւթերուն մէկ ցանկը պատրաստելով, քարոքագոյն տակի օրէնքը բարեփոխեց:

Գրամական կապու թիւնն ալ ոչ նուազ արտաստովոր դարձած էր. երկու փոխառութիւնները, մին բանի, երկրորդը՝ կամաւոր, փութով կը ստորագրուէին: Պետական զանձին մէջ կար, ընթացիկ պէտքերու համար, 400 միլիոն ֆրանք, և 500 միլիոն ֆրանքի ալ խաղաղութեան թղթադրամ, համադոււմար՝ 900 միլիոն ֆրանք: Ահաբեկչութիւնը գրեթէ դադարեցուցած էր արժէթուղիներու

առեւտարը. իսկ հնչուն դրամի վրայ չափող ետութիւնը անկարելի դարձած էր, և սոսկումը այնքան մեծ էր որ տեւէ ձեռով շահող խառութեան վրայ խորհող չէր բլլար այլևս:

Ահա այս միջոցին, երբ չէին վախնար ընդունուած դադարեցներուն դէմ բռնութիւն բանեցնել, և ընկալեալ ստիպող թիւնները վերցնել, ի գործ դրուեցաւ կշիռի և չափերու դրութիւնը վերանորոգելու. ու որայցայց փոխելու ծրագրերը կանոնաւորութեան ճաշակը և արդելքներու դէմ ցոյց արտած արհամարհանքը պիտի նշանը տային յեղափոխութեան մը, որ միանգամայն իմաստասիրական և քաջութեան էր: Կշիռքի և չափի նոր դրութիւնը, որ դարուն ամենէն զ'պղնիկ ատեղծագործութիւններէն մին է, նորութեան այս յանդուգն ուղիւն արդիւնքը եղաւ. ուղղեղնիկ դրութիւնը կը կոչուի տասնեորդական դրութիւն:

Միեւնոյն կանոնաւորութիւնը պէտք էր մտցնելին ժամանակի բաժանումին. բուն մէջ, և թէեւ դժուար բան էր ժողովուրդի մը ամենէն հաստատ սովորութիւնները փոխել, բայց Ֆրանսայի ճակատագրին վրայ իշխող այնքան վրձնական մարդիկ չէին կրնար կանգ առնել արդելքներու առջեւ: Արդէն իսկ, Գրիգորեան Տումարը փոխած էին Հանրապետական Տումարի և այս վերջինը սկսած էին ազատութեան առաջին տարիէն, 1792 Անդունմերը 22էն, որ բարեբաղդ դուզող խառութիւնով մը հանրապետութեան հաստատման և աշխանային դիւրեւատաւարի օրն էր. տարին բաժնած էին 10 մասի, առաջնորդական դրութեան համաձայն, իսկ ամիսը, փոխանակ 4 չափաթիւ բաժնելու, տասնեակներու բաժնեցին, այնպէս որ 10 օրը անգամ մը կիրակի կ'ունենային: Կաթողիկէ կրօնքը անհունորէն բազմապատկած էր ամենը. յեղափոխութիւնը, հաշակելով աշխատութեան ներքողն,

ինքզինքի պարտաւոր համարեց կարելի եղածին չափ յիշչնել անոնց թիւը : Ամիսները կոչեցին անոնց պատկանած եղանակին համեմատ : ստրկին կը սկսէր աշուհէն , և առաջին երեք ամիսները աշանն կը վերաբերէին ու կը կոչուէին Քաղցն , Վանտեմիւն Միզան , Պրիմես , և Յրսան , Վերիմես : յաջորդ երեք ամիսները , որոնք ծմբանն կը համարու- տախանէին , կը կոչուէին Ջիւնամիս , Եիւօզ , Թօնամիս (Բիւլիօզ) , Հողմիս- միս Վանցօզ , դարձան համապատաս- խանող երեք ամիսներն էին Ծշական , Ժեյմիս , Ծաղկական (Ֆլորէս) և Մարգական Բրեյիս , վերջապէս , ամ- բան երեք ամիսները կոչուեցան Հնձա- րեր (Մեւիտոր) , Տօխարեր (Թեյմիտոր) և Պաղարեր (Պրիւրիտոր) : Այս 12 ամիսներն ալ կը բազկանային 30 ականն օրէ , որով 5 օր կ'աւելնար տարւոյն մէջ , գեղացիկ գաղափարը ունեցան ալ օրերը վերադառնելու : աղջկանն աւանդու- տեմարտական անուանելով զանոնք , այս 5 օրերէն առաջինը յատկացուեցաւ Վանարին , երկրորդը՝ աշխատարեան , երրորդը՝ գեղեցիկ զարձեռու , չորրորդը՝ վարձատրարեան , հինգերորդը՝ կարծիք- ներու : Այս վերջին տօնը , որ բոլորովին ինքնառիւթ էր ու կատարելապէս համա- ձայն ֆրանսական նկարագրին , 24 ժամ անուղ յաղաքական բարեկենդան մըն էր կերպով մը , որուն միջոցին ժող- վարդը և զրոյները ինչ որ ուզէին կրնային ըսել և զրեկ անդառնալ կեր- պով հանրային բոլոր զործիչներու մա- սին : Շատ բարձր և բարոյական ըմ- բանում մըն էր այս : Պէտք չէ ծիծա- ցելի համարել զայն , Հոսմէացիները ծի- ծաղելի դարձած չէին անոր համար որ յաղթութեան օրը , յաղթականին կառ- քին ետին կեցած զինուորը կրնար բնկ տալն ինչ որ իր տակու թիւնը կամ գտարթութիւնը կը թողարկէ իրեն : Չորս տարին անդամ մը , նահանջ տա- րիներուն տեղեցած մէկ օրը կը յառ-

կայնէին յեղափոխարեան տօնին , զոր պիտի անէին չառ մեծ հանդիսաւ որու- լիկամի : Օրերն ալ , միշտ ստանաւորա- կան զբոսիկան համաձայն , 10 մասի բաժնեցին և նոր ժամացոյցներ ապրո- պրեցին :

Վերջին յեղափոխութիւնը , ամենէն զմտարը և իր բանապետական ամ- բաստանութիւնը , պաշտամունքի ժառին վարձուած յեղափոխութիւնը կոչուեց , յե- ղափոխական օրէնքները՝ Կղերին մա- սին , միացած էին աշուղէս , ինչպէս որ էին Սահմանադիր ժողովի օրով : Կը յիշուի թէ այս ժողովը անանկով որ կղերականները նոր ընթացին զէմ կը զործեն , զանոնք ենթակեց զատուա- կան իշխանութեանց հակադրութեանը և նոյն իսկ հրամանագրեց որ , երբ այս իշ- խանութիւնը վճիռ մը արձակեն , կղե- րականները վատրուին Ֆրանսայի հա- զէն : Քանի որ անոնք , աւելի խիտա զբա- նուելով , քանի աւելի խաղաղար կը գտնար կղերին վարձունքը , աքտորի գտտապարակը բոլոր այն քահանաները , որոնք սահմանադրութեան վրայ երգում էրան չէին : Արախանու ամէն օր կ'ա- լեկնար միաքերտ զրգուլթիւնը , խոն- զիր կ'ընէին թէ միապետական նախ- կին բոլոր աւերորդապաշտութիւնները վատրելէ ետք ինչո՞ւ համար տակաւին կը պահէին կրօնքի մէկ տրուականը , որուն զրեթէ ոչ ոք կը հաստատար ուղիս և որ ամենէն սուր հակադատները կը ձեռացնէր հանրապետական ֆրանսայի նոր բարեկրուն և նոր հաստատութեանց Արդէն իսկ , օրէնքներ պահանջած էին տմուսնացեալ քահանաներուն օժանդա- կելու համար և զանոնք պաշտպանելու կարգ մը անդական վարչութեանց զէմ , որոնք կ'ուզէին զրեկ զանոնք իրենց պաշտաններէն :

Քանի որ անոնք ի նպատակ քանի մը օրէնքներ զնեկէ ետք , իր վրայ ու- բիշ պատասխանատուութիւն տանել չու- գեց և ֆրանսայի թողուց նախաձեռնար

ՄԱՌԻ ԱՆԿՈՒԱՆԷՅԻ ԵՄԴԱՓՈՆԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻՆ ԱՌՋՆԻ

ըլլող պաշտամանն զտարեցաւ ցման գործին մէջ : Անիկա կը վախճար որ եթէ հաւատարիքներու զպէի, ժողովուրդին կրօնատէր մէկ հաստ սօք իրեն թշնամի կը պարծնէ : Բարիցի համայնփային իշխանութիւնը, որ հաւաք վերապահ զիրք մը կը բռնէր, մեծ բարենորոգման մը այս կարեւոր առիթէն ոգտուեցաւ և առաջին օրինակը առաւ կաթողիկոս իկան վատրման :

Համայնփային իշխանութիւնն զէմքերը Շօմէթ և Հէպէս, ինչպէս նաեւ Քօրաբլիէները, որոնք զատարարակութիւն և պաշտօնի տեսակետով Քօնվանտիօնի անդամներէն ու փառապէսներէն ստորագրու էին, բնական օրէնքին համաձայն, սահմանը անցան և մինչև անստուգածութիւն զայն : անոնք բացէ ի բաց չէին զսահմանը այս վարդապետութիւնը, բայց կարելի էր իրենց վերադրել զայն :

Իրենց հասերուն և իկրթներուն մէջ երբեք չէին արատաւներ Աստուծոյ անունը և անգաղար կը կրկնէին թէ ժողովուրդ մը բանականութեամբ միայն պէտք է կառավարուի, և անկէ զատ ուրիշ պաշտամունք պէտք չէ ունենայ : Շօմէթ, միախնարի մը համադրով և բարեպաշտ գոռոցութեամբ կը փառաբանէր իւր բարքերը, աշխատութիւնը, հայրենասիրական առաքինութիւնները և վերջապէս՝ բանականութիւնը, միշտ խոստովելով Աստուծոյ անունը տալէ : Շօմէթ իսկ իրենց ըզրոյթած էր տարատիկանց զէմ, խտրութիւն սատած էր այն կիները, որոնք իրենց բնական գործերը երեսի վրայ կը ձգէին, քաղաքական ինք իրենքու խտնուելու համար, և քաջութիւնն ունեցած էր անոնց տիւմբը զոցել տալու : անիկա մտաբանութիւնը վերջին

տալով հաստատել ասում էր հասարակաց ուղիները, որոնք աղքատներուն գործը կը հայթայթէին, անկախ բոլոր թիւան դէմ չանթիւր արձակած էր և համաշխարհային իշխանութեան ձեռամբ արգիլել ասում էր հանրակրթութիւնը, որ ամենուրեք թաղարտած էր իբր անխառն վերելք։ Այդ զմայլէ կրթութիւնը ասում էր հրապարակ ելլել, ու նոյն իսկ իրենց տուններուն մէջ ի գործ գնել իրենց սլաքի արհեստը։ Շօմէթ կ'ըսէր թէ հանրակրթութիւնը կը վերաբերին միասնական և կաթողիկէ երկրներուն, ուր պարտաւ մարդիկ և աւուրի քահանաներ կային, և որոնք պէտք է վստահ ընդհանրապես իրենցներէն, չնորհիւ աշխատութեան ու ամուսնութեան։

Այսպէս, Շօմէթ, բանականութեան գրութեան անսամբ նախաձեռնութիւն առնելով արգիլել տուաւ կաթողիկէ կրօնքին հրապարակային արարողութիւնները, քանի որ ասիկա տաճարապետներու մէջ էր, մեծերկան արարողութեանց համար նոր կարգ ու սարք հաստատեց, զերեզմանատանց մէջէն բոլոր կրօնական նշանները վերցուցան, ու աշտոյի նոճիներուն և մահաւորի ծառերուն տեղ անկուկան ասելի զոարթ և բուրումնաւէտ ծառեր, Փողոցներուն մէջ եկեղեցական մանր առարկաներու վաճառութիւն արգիլուեցաւ։ Այսպէս պատկերը ամենուրեք վերջուեցաւ և վտղայի անկիւնները՝ խորհրդով մէջ գտնուած կոյսի արձանները վերցնելով տեղը դրին Մատայի և Լիբերիլիէի կիսաշրջանները։

Անաքարտիս Քլուց, նոյն աշն Բրուքլինի Պատմը, որ տարեկան 100,000 տկի եկամուտ ունէր և Բարիւ կկած էր, կ'ըսէր, մարդկային ազգին ներկայացուցիչն ըլլալու, անպարտ կը քարոզէր Երկրակաշի հանրապետութիւն և բանականութեան պաշտամունքը։ անկախ կ'ասա՞նք իբր քանջ ընկ

բանապետները և ամէն տեսակի տաճարները և կը պնդէր թէ ազատագրութիւն և բուրումնաւէտ մարդկութեան քով պիտի մնար միմիայն անտարտ բանականութիւնը, ինչպէս նաև անոր բարեբար ու անմահ պաշտամունքը։ Անկախ կ'ըսէր Քոնֆուցիուսին. «... Բարձրագոյն քարոզած եմ թէ բնութեան զուրս ուրիշ Աստուած չկայ, ու մարդկային սկզբն, նոյն ինքն ժողովարարաստութիւնը զոտ արիւ վեհապետ չկայ. ժողովարարը ինքզինքին կը բաւէ, անկախ միշտ սուրբ վրայ պիտի ըլլայ. բնութիւնը երբեք չի ծնարարեր ինքզինքին տաճար, մարդկային ազատ յեղի մը չքեղութիւնը դատեցէք նայելով փրանսական ժողովարարին վրայ, որ անոր մէկ հաստածն է... Ընդհանուր վստահութիւն մը պիտի չաջարկէ բնական հանութեան վստահութեան. իմ հանրապետութեան մէջ քիչ թաւով պաշտօնատուն, քիչ տուրքեր պիտի ըլլան և երբեք՝ դահլիճներ. բանականութիւնը պիտի միայնէ բոլոր մարդիկը ներկայացուցչական միակ աղբակի մը մէջ։ Քաղաքացիներ, կրօնքը միակ արդեւքն է այս երազին իրազօրման. ժամանակը հասած է զայն քանդելու, մարդկային ազգը այրած է իր լիզիկները. հիններ կ'ըսէին թէ զէշ թաղութապետութեան մը յաջորդող օրը միայն կորով կ'ունենայ մարդ, օգտութիւնը այս առաջին օրէն, զոր պիտի երկարենք մինչև աշխարհի ազատագրութեան յաջորդ օրը։ »

Շօմէթի յարձակումները՝ կրօնականներուն դէմ՝ Քլուցի յոյսերը վերաբարձարեցին, անկախ գնաց զոտ. Կոպէլ անուն կոպիտաբար և զայն համոզեց թէ վարկականը եկած էր ամբողջ Յրանապի տաճար և արանապետ կաթողիկէ կրօնքը, և թէ արիւ եկեղեցականներ ալ պիտի հետեւէին իր օրինակին, որով Քոնֆուցիուսը պիտի հարկադրուէր վճուել քրիստոնէութեան վստահութիւնը։ Կոպէլ չուզեց

իր հաւատքը ուրանալ և այդ կերպով յայտարարել թէ՛ իր ամբողջ կեանքին մէջ մարդիկը խաբած է, բայց հաւանեցում չգիտւում իր կայսկոպտականութեան ատարձանը, և իր թեմին իրաւասութեան տակ զանաւոր եկեղեցականներն ալ հրաւիրեց այս օրինակին հետեւիլ։ Միգոն ամսոյ 17ին՝ 1793 Նոյեմբեր 7 Կօպէլ հանդիսաւորապէս զնաց Քօնվանսիօն, իր ձեռքը բռնած կայսկոպտական խոյրը, խաչը, զաւազանը և մատանին, ու իր ստապարէղին մասին քանի մը խօսք բնկէ հոք յարեց. «Ասանեօք՝ ժողովուրդին ինծի յանձնած պաշտօնը ընդունեցի, և այսօր ալ կը հնազանդիմ իրեն, կայսկոպտութենէ հրաժարելով»։ Հաւատեց հաւ թէ իր իրաւասութեան տակ զանաւոր բոլոր կղերականները միեւնոյն զգացումներով ստորադրած են, այս ըսելով իր խոյրը, խաչը և մատանին յանձնեց։

Քօնվանսիօնին նախադասը ճարտարութեամբ պատասխանեց թէ Քօնվանսիօնը կրօնքի ազատութիւն հռչակած է և կը ծափահարէ զանանք, որ բանականութեամբ լուսաւորուած, կուգան սրբազրիկ իրենց աւելորդապաշտութիւնները և սխալները։

Ուրիշ եկեղեցականներ Կօպէլի օրինակին կը հետեւին, և անոնցմէ ոմանք ալ աւելի տառջ երթալով, մինչև իսկ կաթոլիկութիւնը կ'ուրանան Քօնվանսիօնին առջև։ Այսքանը ըլլալէ վերջ, այլ ևս անկարելի չէր Բարիդի բոլոր մասնաճիւղերը և համայնքային իշխանութիւնները մղել միեւնոյն ուղղութեամբ։ Շատ չանցած, բոլոր մասնաճիւղերը եկան յայտարարել թէ կը հրաժարին նախադասութիւններէ և կը ձանձնանան միակ կրօնք մը՝ բանականութեան կրօնքը։ Ուրիշ մասնաճիւղեր կը յայտարարեն թէ ճշմարտութենէ, հաւատարմութենէ և ազատութենէ զատ ուրիշ կրօնք չեն ճանչնար ալիւս, թէ կաթոլիկներուն։ Բոլոր եկեղեցական գիր-

քերը պիտի ալսեն և եկեղեցիները պիտի փակեն։

Այսպէս ուրեմն, մասնաճիւղերը հաւատձեռնարկ ըլլալով կ'ուրանային կաթոլիկ կրօնքը և կը դրաւէին անոր վերաբերող հաստատութիւններն ու զանաձը, ինչպէս հաւ զոյքերը։ Շատ չանցած, Քօնվանսիօնին գրկուեցան մեծ քանակութեամբ եկեղեցական ոսկեղէն և արծաթեայ սպասք մարդկուրդը Թոփուր կազմած Քօնվանսիօն կ'երթար և շատ ծիծաղաշարժ կերպով կը նամանցէր կրօնական արարողութիւնները, և այնքան հաճոյքով կը կատարէր այս սրբապօծումը, որքան ասանեօք պաշտած էր. եկեղեցական զգեստներ հագած, զաւազան մարդիկ կը ներկայանային Քօնվանսիօնին, Ալեքսիա կ'երգէին, մի և նոյն ժամանակ քարմառեօք չորհրդով կը բերէին ճաճաններ, խաչկութիւններ, սրբատուփեր, արծաթեայ և սուկեղէն արձանիկներ, անհեթեթ ճառեր կ'արտասանէին և յաճախ նոյն ինքն սուրբերուն՝ սա տեսակ խօսքեր կ'ուղղէին. «Ո՛վ դուք, մոլեւանդութեան զործիքներ, սուրբեր, ամէն տեսակ երանկաներ, վերջապէս հայրենասէր եղէք, խմբովին սուրբի եղէք, վերջապէս հայրենասէր եղէք, հայրենիքին ծառայեցէք երթալ հայելով Փողերանոցին մէջ, և այս աշխարհէն սուէք մեզի այն երջանկութիւնը, զոր հանգերձեալին մէջ պիտի տայիք...»։ Այս խօսքերը ընող մարդիկը, որոնք քրիստոնէութեան սուրբերը ունակին կ'ընէին, ամբողջանի մը կը տանէին, որուն մէջ ցոյց կուտային Մառայի և Լըբէլ-դիէի կիսարձանները, որոնք պաշտանքի առարկայ դարձած էին այնուս։

Շօմէթի առաջարկով, որոշուեցաւ Նօզր Տամի մայր եկեղեցին վերածել հանրապետական հաշտատութեան մը, որ կուտայաւ Բանակահանրեան Տաճարը։ ամէն տառն օրը անդամ մը հանդիսաւորութիւններ կ'ըլլային, որոնք յաջոր-

զկային կաթոլիկ կրօնքին կիրառնօրհայ արարողութիւնաց: Քաղաքապետը և Քաղաքապետարանի պաշտօնատարները խմբովին կ'երթային Բանականութեան Տաճարը, ինչպէս նաև կը կարգային մարդկային իրաւանց յայտարարութիւնը, ինչպէս նաև սահմանադրական օրէնքները և տասը օրուան ընթացքին պատահած դէպքերը, զանգամանքը և խորհուրդները ընդունելու համար յատուկ տուփ մը կար տաճարին մէջ. տասն օրը տնդամ մը կը հաւաքուէին այս թուղթերը և կը կարգացուէին: Տաճարին մէջ երկու ընդ կար, մին՝ ծերունիներուն և միւսը՝ յոյ կիներուն համար, սա բաւերով. « Յարգաւեր ծերունիք, յարգաւեր և յողածոքիւն յոյ կիներուն: »

Բանականութեան ստաթին հանդէսը հանդիսաւորապէս տնտեսցու 10 Նոյեմբերին. բոլոր մասնաճիւղերը ներկայ եղան իշխանութեանց ընկերակցութեամբ. մանկամարդ կին մը կը ներկայացնէր Բանականութեան զիջուհին. ստիկա Մօմբա տաղաքիէն կինն էր, համակ սպիտակազգեստ, իր ուսերուն վրայ կը ծածանէր երկնային կապուտ վերարկու մը, իր ցիրուցան մագերան վրայ զրած էր ազատութեան զխանոցը. նստած էր համակնի հասարանի մը վրայ, որ չըջապատուած էր բազեղներէ և զոր կը տանէին 4 քաղաքացիներ: Երեստարդ ազիլկներ, սպիտակազգեստ և վարդապետի, զիցուհին տոջուէն ու հոսէն կ'երթային: Յետոյ կը բերէին Լորէլլիէի և Մասայի կիսարձանները, յետոյ կու գային երամիշաներ, զինուորներ և բոլոր զինեալ մասնաճիւղերը: Բանականութեան Տաճարին մէջ զանազան երգեր երգուեցան, խօսք տուաւ Շօմէթ, որ բանականութեան ներքոյականը հիւսելէ հոսք, մանկամարդ և զեղբայրի կինը իր նստած տեղէն զար իջուաւ, մօտեցաւ. նստապահին, որ

զինքը ողջապուրեց եղբայրօրէն, մինչ տանէն կողմէ կը գոչէին. « Կեցցե՛ տնտեսապետարիւն, կեցցե՛ բանականօրիւն, սեկցե՛ մոլեռանդարիւն: »

Եթէ աչքի տօջու յերեւեք այդ մասնակցուան Ֆրանսայի վիճակը, պիտի տեսնենք թէ ոչ մէկ ասկէն այնքան ճշտութեամբ լիարժեքուած էր ժողովուրդին այս միանգամայն հա երկարատար ու անշարժ հապտածին վրայ, որուն չորջ կը կատարուին քաղաքական փորձեր: Այլ ևս չէին համարձակեր կարծիք մը յայտնել. կը վարկային իրենց բարեկամները կամ ազգակամները տեսնելու, որպէս զի մի՛ գուցէ վստահութիւն կամ վրայ տան ազատութիւննին, երբեմն ալ կեանքերնին. քսան և հինգ միլիոն Ֆրանսացիներ միշտ կը մտածէին բանտի և կառավարման վրայ, որովհետեւ 100,000 հոգի ձերբակալուած և քանի մը հարիւր հոգի ալ գտնուաւ պարտուած էին: Եւստիպիոսը հարկերու կը տուէր. եթէ, բոլորովին կամայական գտնուորութեան մը համաձայն, հարստաներու կարգին մէջ մտնէր մէկը, այդ տարին իր տարեկան եկամուտին մէկ մասը կը կորսնցնէր:

Երբեմն, ներկայացուցիչի մը կամ ուրիշ զործակալի մը պահանջքին վրայ, պէտք էր ստալ կամ հունձքը, կամ արծաթեայ և կամ սակեղէն ամենէն թանկագին գոյքերը:

Այլ ևս ոչ ոք կը համարձակէր պերճանք ցոյց տալ կամ ազմկայոյզ հաճոյքներ կատարել. մէկ տեսակ սեւ հաց միայն ունէին, թէ՛ հարուստը և թէ՛ աղքատը, և այս հացը ստանալու համար ամէն ոք պէտք էր իր կարգին սպասէր հացապարձին խանութին տօջու. չափերու, կշիռի, ամիսներու և օրերու թիւերը փոխուած էին. վերջապէս, կիները և ծերերը զրկուած էին այն արարողութիւններէն, որոնց ներկայ եղած էին իրենց

կեանքին մինչև այն թուականը : Հե-
տեւաբար , ոչ մէկ տառն երկրին քա-
նաքական տիրոջ իշխանութիւնը այս-
քան բուռն կերպով չէր յեղաշրջած
ժողովուրդի մը բարքերը : Բոլոր կեան-
քերու զոյաթիւնն դէմ սպառնալ , հա-
րըստութիւնները տատանորդել , առեւ-
տուրի սակերը հարկեցուցիչ կերպով
կանոնաւորել , ամէն բանի անուանու-

կողութիւնը վերանորոգել , պաշտամանց
կիրառութիւնը ջնջել , անտարակոյտ
բոնութիւնն ամենէն վայրագն էր . բայց
սկէտք է ի նկատի ունենալ սկստութիւն
ինքարկուած վտանգը , առեւտրական
անխուսափելի սազնապները , ու զբու-
թեցնական այն ոգին , որ անբաժանելի
է նորութիւնն ողիւն :

Ճ

ՎԵՐՋ ՏԱՍՆԵՒՈՒԹԵՐՈՐԴԻ ԳԻՐԴԻՆ

ՏԱՍՆ ԵՒ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

1793Ի ԱՐՇԱՒԱՆՔ

Տանդոնի վերադարձը. — Մանուկների կուսակցության մեջ պատակտում. Տանդոնականության եւ Հեղեղականության. — Ռուսերի եւ Հանրային Փրկության Յանձնախումբի քաղաքականությունը. — Տանդոն՝ ժառանգներու ակումբին մէջ ամբաստանութիւն կ'արդարանայ. Ռուսերի զայն կը պաշտպանէ. — Բանականության պաշտամունքին չեղումը. — Ֆեդախանական-քանադարական կառավարության մէջ ներմուծում վերջին կառարկությունները. — Յանձնախումբին կողմը՝ յոյսը կուսակցութեանց դէմ. — Զերակարգ Ռուսներ, Վեկտոր, կեղծ հրամանագիրներու մեղիանակ յորս երեսփոխաններու եւ օտարներու ներառյալ քանակներ. — 1793ի պատերազմին վախճանը. Հօլի գործողութիւնները Վոս լերանց մէջ. — Իտալական բանակին գործողութիւնները. — Դուրոնի պաշարումը եւ գրառումը նախապետական բանակին կողմէ. — Վանտեականներու մտախուզութիւնները Լուարէն անցին. — Բազմաթիւ Լիպոններ. նախապետական բանակին պարտությունը. — Ընդմանքը ակումբի 1793ի տրչաւանքին վրայ :

Ժիրօնաւէններու անկումէն ի վեր Մանուկներու կուսակցութիւնը, առանձին եւ յազմական մնացած բոլորով, սկսած էր չերտաւորուիլ : Ֆեդախանութեան օրէ օր աւելի բուռն ծայրայեղութիւնները վերջապէս զայն բոլորովին պառակտեցին եւ չուտով կատարուելիք խզումի մը կը մօտենային : Շատ մը երեսփոխաններ յուզուած էին ժիրօնաւէններու, Պայիի, Պրիւնէի եւ Հուլարի կրած դժբաղդութիւնէն, որ իշխելը կը մեղադրէին պաշտամունքի մասին գործողութեան բրաւութիւնները, զորս անբազմաբազմապատկան եւ վառնալիք որ կը համարէին : Կ'ըսէին որ նոր նախապաշարումներ պիտի յաջորդէին նախորդներուն, թէ բանականութեան պաշտամունքը անաստատածութիւն էր, ինչ որ չէր պատշաճեր ժողովարարի մը եւ թէ այս տղամեղ ակումբիւնները օտար-

ները յառաջ բերել կուտային : Ընդհանրապէս, այն կուսակցութիւնը որ կը ամբողջ Բօրադիւններու ակումբին եւ համայնքային իշխանութեանց մէջ, որուն զբաղէտը Հէյդէն էր, պիտիլը Ռօմէն եւ Վեկտորն ու առաքնադիրը Շօմէթ եւ Գլուց, կը սնդէին թէ իրենց հակառակորդները չափաւորական կուսակցութիւն մը վերստին ծնել կ'ուզէին եւ նոր պատակտում յառաջ բերել հանրապետութեան մէջ :

Տանդոն՝ իր առանձնակեցութիւնէն վերադարձած էր. անիկա չէր յայտնել իր մտածումը, բայց կուսակցութեան մը պէտք ի գուր կը ջանայ իր կարծիքը ծածկել : Գիտէին որ պիտի ուզէր որդիկ ժիրօնաւէններուն մահապատիժը եւ թէ առաջնորդն ցուած էր անոնց կրօնական մահէն : Գիտէին որ անիկա բոլորով չեղափոխական միջոցներու կու-

ստիկոս և հնարիչ, կը սկսէր մեղադրել անոնց վայրագ և կոյր գործածութիւնը, թէ իր կարծիքով բաւան միջոցները վտանգէն յետոյ պէտք չէր գործածուէին և թէ այժմու արշաւանքը վերջանալէն և թշնամիներուն տմբողջական վտարումէն յետոյ անկաւ կ'ուզէր հաստատել մեղմ և արդար օրէնքներու իշխանութիւնը: Չէին համարձակիր անոր հակառակիչ տկու մըներու բնմէն: Հէպէո չէր համարձակիր զայն նախատել իր Բեռ Տիւլէն թերթին մէջ. բայց խօսքով չատ նենդամիտ գրողներ կը տարածէին իր մտայն. իր պարկեշտութեան նկատմամբ կատակներ կը սարգեցնէին: Աւելն ժամանակէ աւելի նենդամատութեամբ կը յիշէին Պիլծիգայի գրամական զեզմումները և անոնցմէ մաս մը կը վերադրէին Տանդօնին. մինչև իսկ Արսիս-սիս-Սպարտած միջոցին բաժնէին թէ Ֆրանսայէն վտարած էր իր հարստութիւնները մէկտեղ ստանկով: Տանդօնին հետ գէշ կը խօսէին նաև իր բարեկամին՝ Քամիյ Տէմուլէնի վրայ, որ իրեն պէտք չէր ժիրօնաւորներուն վրայ և Տիյեօնը պաշտպանած էր: Իր կուսակիցներէն կը համարէին դեռ բոլոր անոնք, որ ուէ եղանակաւ և անհաշտ յեղափոխականներուն դնահատումը կործնողացած էին և տանց թիւր կը սկսէր բաւական ստուար լլլալ:

Յապրը ա'ւելլանդին յանկարծ կուցութիւնը վտարած էր և այնպիսի վարթամտութիւն մը երևան կը հանէր, զոր չունէր նախապէս: Շապօ, քարտիներ որ յեղափոխութեան մէջ մտած միջոցին միայն իր կղերականի թուակը տնէր, յանկարծ ձօխ կա՛ն կարասի մը երևան կը բերէր և կ'ամուսնանար Ֆրէյներու կրտսեր քրոջը հետ, 200,000 ֆրանք օժիտով: Կացութեան այս արագ փոփոխութիւնը կատակներ արթնցուց նոր հարստացեալներուն դէմ և քիչ ատենէն Քոնվանտիօնին ուղղուած առաջարկ մը ճաննք բոլորովին կ'ըրտեան մասնեց:

Նրեալիտան մը Օսթլէն, ձերաւիպուած էր, այն գրողին վրայ թէ տարագիր մը սրահած էր: Յապրը, Շապօ, ժիւլիէն, Տրլօնէյ, որոնք իրենց անձին նկատմամբ սրտիներին հանգիստ չէր, Պալլիս, Թիւրիօ՝ որ ինքզինքնուն մեղադրելիք բան մը չունէին, բայց որոնք տարապիով կը տեսնէին թէ Քոնվանտիօնի տնդամներուն չէին խնայիր, օրէնք մը տաճարեկեցին, որով կը յայտնէին թէ ո'չ մէկ երեսփոխան կրնար ձերբակալուիլ Քոնվանտիօնին յետ կէտ առած: Այս հրամանագիրը ընդունուեցաւ, բայց բոլոր տկուները և ժաքօղները բժշտասացան և սրտեցին որ անբնականութիւններ կ'ուզէին վերահաստատել: Որոշումը ետ տնդկ տուին և չատ խիտ քննութիւն մը բացին զայն առաջարկողներուն դէմ, քննեցին անոնց վարմունքը և յանկարծական հարբատութեան ազդիւրը, ժիւլիէն, Յապրը, Շապօ, Տրլօնէյ, Պալլիս, Թիւրիօ, քանի մը օրուան մէջ անմոռովողական դառնալով, կատակակի և չափաւոր մարդոց կուսակիցներուն կարգը դրուեցան: Հէպէո, իր թերթին մէջ զանոնք ողողեց կոշտ նախաալիքներով և հասարակ խաժանին ձեռքը յանձնեց:

Այս յուզումներուն և կռիւներուն մէջտեղ, իշխանութիւնը ստիպուած էր կորովի միջոցներու գիտել: Ռուզեմբիէն կը մտածէր, ինչպէս բոլոր կուսակցութիւնը, թէ փոխադարձ ամբաստանութիւնները չատ վտանգաւոր էին, իր քաղաքականութիւնը Մայիս 31էն ի վեր կը կայանար կորովի իշխանութիւն մը տեսնողներուն մէջ, հանրային կարծիքը չա՛նկով Քոնվանտիօնին ի նպաստ և Քոնվանտիօնին կարծիքը՝ կուսակցութեան ինպաստ: Այս նոր ամբաստանութիւնները յայտնի հայրենասէրներու դէմ՝ ինչպէս էին Տանդօն, Քամիյ Տէմուլէն, իրեն չատ վտանգաւոր թուեցան: Կը վախնար որ ոչ մէկ համբաւ պիտի դիմանար սանձարձակ երեսակալութեան. կը վախ-

նոր որ պաշտամունքի հանդէպ եղած լսնա խիւճները Զրանաւայի մէկ մասը զէջ արամադրէր և յեղափոխութիւնը սնտատու տծա խիւճն հկատեղ տար, Վերջոպէս օտարի ձեռք կր կարծէր սեանկ այս լայնատարած չփոխութեան մէջ, Այս պատճառներով է որ չփոխեցաւ առիթը զոր Հէպէս իրեն ներկայագուց և խօսեցաւ. Ժաքօպէններու տկոս մըին մէջ:

Ռոպէսրիէսի արամադրութիւնները գուշակած էին: Փազմոտպէս լուր կը տարածէին թէ անիկա պիտի արտայայտուէր Բաշի, Հէպէսի, Շօմէթի և Քյուցի զէմ, որոնք պաշտամունքի հակասակ չարման հեղինակներն էին: Բրօլի, Տէֆիէօ, Բէրէյլս որոնք արդէն կատկածելի էին և սպանադիքի ներքեւ՝ իրենց դատը կ'ուզէին կապել Բաշի, Շօմէթի, Հէպէսի գտաին: Ասոր վրայ Հէպէս Ժաքօպէններուն տկոս մըր կ'երթայ 1 Ֆոխմէնին (21 Նոյեմբեր): և հոն կը գտնուատի: Ամէն կողմէ, կ'ըսէ անիկա, մարդիկ զիս կը չնորհա որքն ձերբակալուած չըլլալուս: Լուր տարածուած է որ Ռոպէսրիէս զիս պիտի ամբաստանէ, զիս և Բաշը... Փալով ինծի, որ ինքզինքս օրէ օր աւելի առաջ կը մղեմ հայրենիքի շահերուն համար, ես կ'ըսեմ ինչ որ կ'անցնի մրտքէս, այս յուրերը կրնան հիմ ունենալ: Բայց Բաշը... Գիտեմ թէ Ռոպէսրիէս ինչքան համարում ունի անոր մասին և ինչմէ հետո կը մղեմ այդպիսի գաղափար մը: Ըսին նաև որ Տանդօն տարազրած էր, թէ Զուրիերիս գացած էր ժողովուրդէն զողջած կողտուաներով... Այս առաւօտ անոր հանդիպեցաւ Թիւրքերի մէջ, և քանի որ Բարիզ է, պէտք է որ զայ կ'ուայրօրէն բացարձակին տայ Ժաքօպէններուն: Ամէն մէկ հայրենասէր պարտական է իրեն վրայ եղած նախատական գրոյցները փարստել: » Յետոյ կ'ուերցնէ թէ չփոխութեանց պատճառը Պրիստիմեղ-

տակիցներուն քով է որ զիս կ'աղբին և Պուրպօններուն՝ որ Դանիլ կը մնան: Անմիջապէս Ռոպէսրիէս բեմ կ'ելլէ:

«Ընչէ է որ, կ'ըսէ, մեր ամենէն վտանգաւոր թշնամիները, մեր բանաւորներուն կեղտոտ մաղպղղեղն են: Արտանց կը ցանկամ որպէս զի բանաւորներուն ցեղը սնհամանայ երկրիս վրայէն: Բայց կրնամ այն տառիճան կուսնալ իմ երկրիս կացութեան վրայ, որ կարծեմ թէ այլ զէպքը բաւական պիտի բլար զմեզ պատուոյ գաղափարութեանց վտարածը մարելու: Այլ պիտի հաւաքուի որ Քարէի արհամարհելի քրոջ պատմութիւն աւելի ազդեցութիւն պիտի բնէ մեր թշնամիներուն վրայ, քան բուն իսկ Քարէի և իր սճրադարձ կնոջ մահը:

«Ընչէ է նաև որ մեր չարիքներուն պատճառը մոլեռանդութիւնն է: Մոլեռանդութիւնն Անիկա կը մնանի, կրնամ նոյն իսկ բոկ թէ անիկա մնամ է: Քանի որ է որ մեր բոլոր ուշադրութիւնը անոր վրայ գործնելով զայն չենք շեղեցնել մեր ճշմարիտ վտանգներէն: Դուք կը վախնաք քահանաներէն, մինչ անոնք կ'ստանալուն ուրանալու իրենց անպտոնները, դատնալու համար քաղաքապետութեան պաշտօնեայ, պաշտօնատար և նոյն իսկ ժողովրդական բնկրութեանց նախագահ... մամանակու սերտիւ կողտած էին իրենց պաշտօնին, երբ անիկա իրենց 70,000 Քրանքի եկամուտ կը բերէր: այն օրը՝ որ անիկա 6000 Քրանքի իջաւ, հրամարկոս... Այո, վախցէ՛ք, ոչ թէ իրենց մոլեռանդութիւնէն, այլ՝ իրենց վտառակութիւնէն: վախցէ՛ք ո՛չ թէ այն հալածանքն զոր կը կրեն, այլ՝ նոր ստացած մորթէն: վախցէ՛ք, ոչ թէ նախկին նախապաշարութիւն, այլ՝ նոր և կեղծ նախապաշարութիւն, զոր կը ձեռնցնեն մեզ կորստեան մատնելու համար: »

Յետոյ, Ռոպէսրիէս բացէ ի բաց

ԴԱՏԱԿԱՋ ՄԱՆՈՒԷԼ

չօչափելով պաշտամանց հարցը, կ'ա-
ւելցնէ.

« Երբ մաքուր համոզով մը վառ-
ուած քաղաքացիներ կուգան հայրե-
նիքի խորանին վրայ կը զետեղեն նա-
խապաշարու մի անագուռ և փարթամ
հաստատութիւնները, զանաւոր գործա-
ծելու ազատութիւն յաղթանակին հա-
մար, հայրենիքը և բանականութիւնը
կը ժպտին այս բնծաւարերու մեծութեան,
բայց ի նշ իրաւունքով ազնուականու-
թիւնը և կեղծասրտութիւնը պիտի գան

հոս իրենց ազգեցութիւնը խառնելու
քաղաքացիականութեան: Ի նշ իրա-
ւունքով յեղափոխութեան տապալէզին
մէջ ցարդ անծանօթ մարդիկ պիտի
գան, բոլոր այս զէպքերուն մէջ փրն-
արուն կեղծ մոլորեղանակութիւն մը
ձեռք ձգելու միջոցները, նոյն իւր հայ-
րենասէրները մզեն սխալ ճամբաներու և
մեր միջև նկանն չփոթաթիւն և անհա-
մաձայնութիւն: Ի նշ իրաւունքով
պիտի գան խաղելու պաշտամանց ազա-
տութիւնը՝ յանուն ազատութեան, և

մոխուանդութեան դեմ պիտի յարձակին նոր մոխուանդութեամբ մը: Ի՞նչ իրաւունքով անարատ ճշմարտութեան ընծայում չանդիսատ որ մեծարանքները պիտի ալլատեն յախտեանեան և ծածոկիկ կատակներու:

«Անխաղաղները եղան որ Քանդանուսիւնը ընդունելով հայրենասիրական ընծաները, արագած եղաւ կաթողիկոսութիւնը: Ո՛հ, Քանդանուսիւնը ալ պիտի ընկնայք չառնեցաւ և երբէք ալ չպիտի ունենայ: Անոր գիտութեամբութիւնն է պահպանել այն պաշտամանն ազատութիւնը, զոր ինք յայտարարեց և գտել միանգամայն բոլոր անոնք՝ որոնք այս րանը չարաչար պիտի գործածեն հանրային անդորրութիւնը խանգարելու համար: Քանդանուսիւնը չպիտի ներկ երգանաղան կրօններու խաղաղ պաշտօնեաները հալածուին, և զանոնք պիտի պատմէ խառնութեամբ ամէն անգամ որ անոնք համարձակին իրենց պաշտօններովը պարծնեան, խաբկու համար քաղաքացիները, և նախապաշարութեաները կամ թաղաւորակեանութիւնը գիշելու հանրապետութեան գէժ:»

«Մարդիկ կան որ աւելի հետեւն երթալ կ'ուզեն. անոնք անապաշտութիւնը ջնջելու պատրաստակն առն կ'ուզեն նայն խի անապաշտութիւնը աւատակ մը կրօնք դարձնել: Ամէն փոյն սոխայ, ամէն անհատ կենայ այդ մասին իրեն հաճելի եղած կարծիքը ունենալու. ո՛վ որ ուզէ այդ րանը սփր մը նկատել, անմիա մըն է, բայց հանրային մարդը, օրէնսդիրը, հարկը անգամ աւելի անմիա պիտի ըլլայ՝ եթէ այդպիսի գրութիւն մը ընդունի: Ազգային Քանդանուսիւնը կը դարչի անկէ: Քանդանուսիւնը գիրքեր և գրութիւններ չինոց չէ: Անիկա քաղաքական և մտգործողական մարմին մըն է: Անապաշտութեան րանը ազնուապետական է: Մեծ էսկի մը զազախարը որ կը հսկէ ճրնչում անմեղութեան վրայ և կը պատմէ

յաղթական սփրը, բոլորովին մոգովըրդական է: Մոգովորդը, զժապղները գիտ կը ծափահարեն, եթէ ընտաղաներ ունին, անոնք հարստաներուն և յանգաւ արներուն մէջ պէտք է ըլլան: Քանդանուսիւնը եղած մամանակէն րաւական գէշ կաթողիկ մըն էի, բայց երբք ցարտ կամ անհաւատարիմ պաշտպան մը չեմ եղած մարդկութեան: Եւս առաւել կապում եմ աճի բարոյական և քաղաքական զազախարներուն, զորս ձեզի ներկայացուցի: Երկ Աստուած գոյորթն չանկեար, պէտք էր նկարել զայն:»

Թողարիւն իր հաւատքի հանգստակր պարզիկէ կտք, օտարներուն վերադրեց կրօնքի գէժ ուղղում հալածանքները և լսողոյն հայրենաէրենութե մասին տարածուած գրգարութիւնները:

«Օտարները, բայց, երբու տեսակ րանակ ունին, մէկը՝ մեր սահմանադրութեան մաս, անկարող, և որ փճանալու մօտ է մեր յաղթանակներուն չորհիւ. միւսը՝ աւելի վառնալու որ, մեր մէջն է: Անիկա րանակն է լրտեսներու, կաշառում սրիկաներու, որոնք ամէն տեղ կը մանեն, հոն իսկ մոգովորդական ընկերութեանց ծային մէջ: Խառնակիչներ են անոնք՝ որ համոզած են Հէպէսը թէ՛ եւ կ'ուզէի ձերբակոյցել սոց Բաշը, Շամէթը, Հէպէսը, ամբողջ Համայնքը: Եւս հալածեմ Բաշը, որուն պարզ և համեստ տաքիմութիւնը միշտ իմ հիացումս գրաւում է և զոր պաշտպանում եմ, եւ՝ որ իրեն համար պաշարեկոյց Պրիստի և իր մեղատկիցներուն գէժ:» Թողարիւն կը գովէ Բաշը և Հէպէսի մասին կը լսէ: Կը րաւականանայ րակոյթ թէ չէ մտչած Համայնքային իշխանութեան մատուցած ծառայութիւնները այնպիսի օրերու մէջ, երբ ազատութիւնը վառնի մէջ էր: Էնտայ յարձակելով ուժգնօրէն օտար խառնակութիւն կոչածին գէժ, ժառքայէններու զալոյթը կը հրախրէ

Բերդիի, Տիւպլուսոնի, Բէրէյրայի և Տէֆիէոյի վրայ: Կը պատմէ անոնց պատմութիւնը և զանոնք կը ներկայացնէ իրր Լըպրէօնի և օտարներու գործակալները: Վերջապէս չորսն ալ ընկերութենէն վտարել կուտայ մեծաշինող ծափահարութեանց մէջ և կ'առաջարկէ բոլոր ժաքօպէշները մաքրագործող գննութենէ մը անցընել: Յաջորդ օրերուն, Ռուդէսիէն իր ծրագրին կը հետեւի. կուգայ ժաքօպէշներու ահաւորին մէջ անառորագիր նամակներ կը կարգայ, որոնք կ'ապրացուցանեն ինչ օտարները ելիլ ներքին խտրութեանց հեղինակները չեն, գոնէ կը վաճառքին և համաձայն են անոնց:

Տանդօն ձեւով մը հրաւէր ստացած էր Հէպէսէն՝ բացատրութիւններ տալ նախ պատասխան չի տար, ազդարարութիւն մը հնազանդած չըլլալու համար: Բայց տառնէինց օր եաք նպատակ ուր տալիք մը կ'օգտուի խօսք առնելու համար: Խնդիրը բոլոր ժողովրդական ընկերութեանց հաւաքատեղի մը հայթայթելու միտք էր, պետութեան ծախքով: Այս նիւթին վրայ զանազան գիտադասիւններ կ'ընէ և առիթին կ'օգտուի բոկու: Համար որ ելիք Սահմանադրութիւնը պէտք է որ քննուի այն միջոցին, ուր ժողովուրդը իր յեղափոխական գործադրութիւններով կը հարստովէ և կը սարսափեցնէ, պէտք է սահման զգուշանալ անոնցմէ, որ կ'ազնն նոյն այդ ժողովուրդը յեղափոխութեան սահմանէն անդին անցընել: Ռազդի Պարէ կը պատասխանէ Տանդօնին և անոր զապափարները կը խեղափոխէ անոնց դէմ պայքարելով: Տանդօն անմիջապէս բռն կ'ելլէ և բողոքներու կ'ենթարկուի: Այն ատեն կը հրաւիրէ անոնք որ իրմէ կասկածելու պատճառներ ունին, յայտնորդելու իրենց ամբաստանութիւնները, որպէս զի կարենալ անոնց պատասխանել հրապարակաւ: Անիկա կը գտնուի այն դրո-

կամակալներէն զոր իր ներկայութեանը կը յայտնեն: «Կորանցուցած եմ ուրեմն, կը գոչէ, այն դիմադրող որոնք կը յատկանշեն աղաւ մարդ մը:» Եւ այս խօսքերը արատասանած միջոցին կը շարժէր այն գլուխը զոր այնքան տեսած էին, որուն այնքան հանդիպած էին յեղափոխութեան փոխորկներուն մէջ, և որ միշտ ամբապնդած էր հանրապետականներու յանդգնութիւնը և սարսափ ուժած էր աշխատանքներուն մէջ:

«Այլ ևս նոյն մարդը չեմ, աւելցուց, որ ձեր քովը գտնուած է տաղնապի առէն վայրկեաններուն: Այլ ևս այն չափ հալածուած և այնքան ձեղի ծանօթ մարդը չեմ, այն մարդը զոր այնքան յաճախ ողջագուշած էք իրր ձեր բարեկամը և որուն հետ երկուսըրած էք նոյն վտանգներուն մէջ մեռնել:» Այն ատեն կը յիշէ որ Մատայի պաշտպանը եղաւ և այսպէսով Տանդօն տոխուած եղաւ ծածկուելու այն էակին ստուերով զոր ժամանակաւ պաշտպանած և որհամարհած էր: «Դուք պիտի զգամանաք, ըստ, կըր ձեպի ծանօթացնեմ իմ անձնական կեանքս, տեսնելով որ այն ահապին հարստութիւնը զոր մեր և ձեր իշխանները ինծի վերադրեցին, կը վերածուի այն աննշան ինչքերուն, զոր միշտ ունեցած եմ. կը հրաւիրեմ շարամբանները և և է ապացոյց գտնալ ինծի դէմ: Իրենց բոլոր քանքերը գիւս չեն կրնար գրգռել: Ես կ'ազնն կանգուն մնալ ժողովուրդին դիմաց: Գուք զիս պիտի գտնէք անոր ներկայութեանը: Ես չեմ տոխուած իմ պատմութեանս էջը, ինչպէս դուք չափաի պատուէք ձերը...» Տանդօն վերջացնելով, պահանջեց որ յանձնախումբ մը կարգուի քննելու համար իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւնները:

Այն ատեն Ռուդէսիէն բռն կը խոչանայ չափ մեծ եռանդով մը: «Տանդօն, կ'ըսէ, Չեմ յանձնախումբ մը կարգել կը պահանջէ իր վարմունքը

քննելու համար . համաձայն եմ , եթէ
կը կարծէ թէ ասիկա իրեն օգտակար
պիտի ըլլայ : Անիկա կ'ուզէ որ յայտնա-
բռնեն իրեն գէժ եղած մեղադրանքները .
է՛հ , լաւ , ես պիտի ընեմ : Տանդօն ,
քեզի կ'ամբաստանեն թէ տարադրած
ես : Կ'ըսեն թէ Զախցեկիս գաղած ես ,
թէ հիւսնդութիւնդ կեղծ էր մու-
ղալուրդին աչքէն ծածկելու համար քու
փախուստդ . կ'ըսեն թէ քու փառասի-
րութիւնդ էր Լուգովիկոս ժէ՛ր ինա-
մակալը ըլլալ . թէ որոշուած ժամանակի
մը , ամէն բան պատրաստուած էր Քա-
լէնկերու այս ժառանգը թաղաւոր յայ-
տարարելու , թէ դուն գաւաղբութեան
պեսն էիր , թէ Բիթլէն , Քօպուրկէն ,
Անգլիայէն , Աւստրիայէն , Բրուսիայէն
սուկի դուն միայն մեր թշնամին ես .
թէ Մանդանկըն քու մեղատկիցներովդ
կազմուած էր , թէ պէտք չէր զբաղի
օտար պետութիւններէ զրկուած լրտես-
ներով . թէ անոնց գաւաղբութիւնները
արհամարհանքի արժանի տառապելներ
էին . մէկ խօսքով , պէտք էր գրեզ
սպաննել , զքեզ , զքեզ միայն . . . »

Ամէն կողմէ ծափահարութիւններ կը
խափանեն Ռոպէսրիէսի ձայնը : Անիկա
կը չարունակէ . « Ձեռ գիտեր , դուն ,
Տանդօն , քանի՜ մարդ մը քաջութիւն
և հայրենասիրութիւն ունենայ , այն-
քան հանրային գաղին թշնամիները
իր կորստեանը կ'աշխատին : Ձեռ գի-
տեր , և դուք ամենայն , քաղաքացի-
ներ , չէք գիտեր թէ ասիկա անխա-
տախիկ բան մըն է : Է՛հ , եթէ ազա-
տութեան պաշտպանը չի զբաղաւորուէր ,
ատիկա ապացոյց մը պիտի ըլլար որ
այլ եւս ո՛չ բաճանայ և ո՛չ ապնտական
Պապած է , որոնց գէժ պաշտպանէինք : »
Այն ատեն անհարկերով Հէպէսի թեր-
թին , ուր ինքը , Ռոպէսրիէս չստ գով-
ուած էր , աւելցոյց . « Հայրենիքի թրջ-
նամիները կարծես միմիայն գիտ կ'ընկ-
նեն գովասանելով : Բայց ես գտնուեցի
կը փրփնեմ : Կը կարծեն որ կարդ մը

թերթներու մէջ յեղեղուած գովասանելու .
քով չեմ տեսներ գաշտներ , որով ազնային
հարկները մարմիկ : Հայրենասէրներու
գաղար ճի՛շտ բանաւորներուն գաղին
պէս է , ամենքն ալ իրարաւ կապուած
են : Թերեւս կը սխալիմ Տանդօնի մա-
սին , բայց զայն գիտելով իր բնասանքին
մէջ , միայն գովասանելու արժանի է :
Քաղաքական տեսակէտներով՝ զայն գի-
տեցի . կործիքի տարբերութեան մը
հետեւանքով զայն խնամքով կ'ուսում-
նասիրէի , յաճախ բարեութեամբ , գի-
տեմ որ չէ փախաղած կասկածելու .
Տիւմուրիէի վրայ , անիկա բաւական
չաանց Պրիստին և իր մեղատկիցները .
բայց , եթէ միշտ իմ կարծիքէս չէ եղած ,
տակէ կրնամ հետեւցնել թէ հայրենի-
քին կը դաւաճանէր : Ո՛չ , միշտ տեսած
եմ որ խանդավառութեամբ ծառայած է
անոր : Տանդօն կ'ուզէ որ զինքը գա-
տեն , իրաւունք ունի , Թո՛ղ ինծի ալ
դատեն : Թո՛ղ ներկայանան այն մար-
դիկը որ մեղմէ սուկի հայրենասէր են :
Դրաւ կը զննեմ որ անոնք ազնուական-
ներ , առանձնապէս հախներ և քահանա-
ներ են : Դուք անոնց մէջ պիտի գըտ-
նէք մարքիկ մը և ճիշդ չափը պիտի
գտնէք այդ մարդոց հայրենասիրու-
թեան , որոնք զմեզ կ'ամբաստանեն : »

Ռոպէսրիէս կը պահանջէ յետոյ որ
բոլոր անոնք որ ունենան մեղադրանք
ունին Տանդօնի , գէժ խօսք տանեն : Ո՛չ
ոք կը համարձակի : Եւ այն իսկ Մօմօուս ,
Հէպէսի բարեկամներէն մէկը առաջինը
կ'ըլլայ գոչով թէ քանի որ ոչ ոք կը
ներկայանայ , ասիկա ապացոյց մըն է
թէ բոկիք բան մը չկայ Տանդօնի դէմ :
Անդամներէն մին այն ատեն կը խնդրէ
որ նախադա՛ր գայն ողջագործել եղ-
բայրարար : Կը համաձայնին և Տանդօն
գիտնին մօտենալով քնդհանուր ծա-
փահարութեանց մէջ կ'ողջագործուի :

Այս խոսքին մէջ Ռոպէսրիէսի վար-
մունքը վնասման և ճարպիկ եղած էր :
Բայց այն ծառայութիւնը զոր ըրաւ

Տանդօնին, աւելի օգտակար եղաւ կառավարութեան դատին և ինն հայրենասէրներուն որ զայն կը կազմէին, քան թէ բուն իսկ Տանդօնին, որ կործնեցողած էր իր ժողովրդականութիւնը:

Ռօպէսթէն հետապնդելով իր նպատակը, անպատճառ ներկայ կը դնուէր մաքրագործման իւրաքանչիւր նիստին: Երբ Քլուցին եկաւ կարգը, զայն ամբաստանեցին օտար սեղանաւորներու հետ կապեր ունենալու յանցանքով: Ճանայ արդարեալ, բայց Ռօպէսթէն խօսք տուաւ: Յիշեց Քլուցի յարարելութիւնները ժիրօնաէններու հետ, իր խղումը անոնց հետ՝ սա պէս կոչուած պարտաւատարութիւնը: «Ո՛ր Ռօբսոն, ո՛ր Մառտ» որուն մէջ թէ՛ Մօնդանի վրայ կը յարձակէր, թէ՛ Ժիրօնաի: յիշեց իր այլանդակ ծայրայեղութիւնները, իր յաւատութիւնը փիլիսոփայական հանրապետութեան մը վրայ խօսելու, յազմանակներու կոտորածները ներշնչելու և ձրանաան կասկածելի բնծայելու ամբողջ եւրոպայի աչքին: «Եւ ինչպէս Պ. Քլուց կրնար այդ քան բուռն կերպով ձրանալի երջանկութեամբը զրազիլ, աւելցուց Ռօպէսթէն, երբ նոյնքան բուռն կերպով կը չափազանցուի Պարսկաստանի և Մօնօֆօլարայի երջանկութեամբ: Վերջին տաղնապ մը կայ որով կրնայ պարծենալ, Կ'ուզեմ խօսիլ պաշտամանց դէմ սկսած շարժումին վրայ որ եթէ խելացութեամբ և յամբարար եղած ըլլար, կրնար սքանչելի դառնալ, բայց որուն ուժգնութիւնը չառ մեծ գործողութիւններ կրնար յառաջ բերել... Պ. Քլուց Կօպէլ և պիսկոպոսին հետ գիշերային խորհրդակցութիւն մը ունեցաւ... Կօպէլ հետեւեալ օրուն համար խօսք տուաւ, և մէկէն ի մէկ լեզուն և հազուադէպ լեզուով եկաւ հրաժարեցաւ եպիսկոպոսութենէն... Պ. Քլուց կը կարծէր թէ այս գիմակաւորութիւնով պիտի խարուէինք, ո՛չ, ո՛չ, երբեք ժաքօղէնները ժո-

ղովորդի բարեկամ չպիտի նկատեն այս իրր թէ անվարարն, որ Բրուսիացի և Պատան է, որ 100,000 ֆրանք եկամուտունի, որ կ'ընթերէ դաւադիր սեղանաւորներու հետ և որ ո՛չ թէ ֆրանսական ժողովուրդին ատենախօսան է, այլ մարդկային սեռին: » Քլուց անմիջապէս վտարուեցաւ ընկերութենէն և Ռօպէսթէնի ստաճարկին վրայ որոշեցին առանց բացառութեան վտարել բոլոր ազնուականները, քահանաները, սեղանաւորները և օտարները:

Յաջորդ նիստին կարգը եկաւ Քամիյ Տէմօւլէնի: Ջայն կը մեղադրէին Տիյ-հօնին զրած ըլլալուն և բարեկամական զգացմունք ունենալուն ժիրօնաէններուն ի նպաստ: «Տիյհօնը քաջ և ճարպիկ կարծեցի, կ'ըսէ Քամիյ և զայն պաշտպանեցի: Գալով ժիրօնաէններուն, անոնց նկատմամբ ես մասնաւոր դիրքի մը մէջ էի: Ես միշտ սիրած և ծառայած եմ հանրապետութեան, բայց յաճախ խարուած եմ անոնց մասին որ անոր կը ծառայէին, ես պաշտեցի Միլիտայօն, արեցի Պարնալը և Լամէթները, կը խոտաովանիմ. բայց ես զոհեցի իմ բարեկամութիւնս և իմ հիացումս անմիջապէս որ իմացայ թէ զազրած են ժաքօղէն ըլլալ: Որոշ հակառակորդականութիւն մը ուղեց որ այն վախճան լեզուախօսականներէն, որոնք իմ ամուսնութեամբ պայմանագրութիւնը տուրազրած էին, ինծի միայն երկու բարեկամներ մնան, Տանդօն և Ռօպէսթէն: Բոլոր միւսները կա՛մ օտար կրկիր անցած են և կամ զլխատուած են: Առնցիմէ էին նաեւ քսաներկու ներու եօթ հարս: Զգացումի մերձեցում մը խիստ ներկի էր, ուրեմն, այս պարագաներուն մէջ: Ես բոլոր, կ'աւելցնէ Տէմօւլէն, ժիրօնաէնները իրր հանրապետականներ կը մնանէին, բայց դաշնակցական հանրապետականներ, որովհետեւ ձեզ կը վստահայնեմ, թէ չեմ կարծիք

որ չտու թաղաւորակները ըլլալին ա-
նոնց մէջ :»

Կը սիրէին Քամիյ Տէմուլէնի գիւ-
րահաճ նկարագիրը և միամիտ ու ինք-
նուրոյն միտքը : «Քամիյ զէշ ընտրեց
իր քարեկամները, կը գոչէ ժաքօպէն
մը, ապաքոյցանենք որ մենք աւելի
լաւ կ'ընտրենք մերինները զայն փութ-
կատու թեամբ ընդունելով :» Ռօպէսրիէս
միշտ պաշտպան՝ իր ձին ընկերներուն,
բայց և այնպէս պահելով գերազանցու-
թեան չէշտ մը, պաշտպանեց Քամիյ
Տէմուլէնը : «Անիկա տկար և վտառոյ
է, ըսաւ, բայց միշտ հանրապետական
եղած է : Անիկա սիրած է Մերապօն,
Լամէթը, Տիյեօնը, բայց ինքն իսկ
Ջախմակեց իր կռուքիւր անմիջապէս
որ սխալած ըլլալը հասկցաւ : Թո՛ղ իր
տաղարէզը հետապնդէ, և ապագային
մասին աւելի վերապահ ըլլայ :»

Այս յայտարարութենէն յետոյ Քամիյ
կ'ընդունուի ծախահարութիւններով,
այնուհետեւ Տանդօնը և ֆապր ա'էկ-
լանդինը կ'ընդունին, ի՞նչու այս վեր-
ջինին քանի մը հարցումներ կ'ուզ-
ղեն իր հարստութեան աղբիւրին մու-
սին, զոր կը վերադրեն իր գրական
տաղանդին : Մաքրապարծման այս ա-
րարդութիւնը չտու երկար տեսց :

Ռօպէսրիէս և կառավարութեան
քաղաքականութիւնը չտու բաւ ծանօթ
էր : Այն կորովը, որով այդ քաղաքա-
կանութիւնը ի յայտ բերուած էր, վախ-
ցուց խառնակիչները, նոր կրօնքի տ-
խայեանները, և անոնք սկսան հրաժա-
րիկ իրենց առաջին քայլերէն : Շօմէթ,
որ կառավարութեան մը սկսար ըլլալու
ոչ քաջութիւնը և ոչ ալ վառասիրու-
թիւնը կը զգար, յաւակնութիւնը չունէր
Քօնվանսիօնին հետ մրցելու և նոր
կրօնքին ստեղծապարծիչը հանդիսադա-
րու : Այս պատճառաւ, անիկա փութալ
տալիք մը վնասել, եղած սխալը դար-
մանելու : «Թո՛ղ չկարծուի թէ, բոտո,
սկսելու թեամբ կամ քաղաքագիտու

թեամբ հետեւանքով է որ այսպէս կը
վարուիմ. թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը ընկու-
անկարող եմ. ալ զիս միշտը այն հա-
մադուսն է թէ մեր թշնամիները կ'ու-
զեն չահագործել մեր հասնողը և սահ-
մանէն անդին մեզի գոյն, զիս զրգոյը
այն համադուսն է թէ, եթէ արգիլենք
որ կաթողիկէները հրապարակաւ ի գործ
դնեն իրենց պաշտամունքը, օրէնքին
հաւանութեամբ, մաղձօտ մարդիկ
սկստի երթան գաւաղութիւններ տար-
քիկ տարերկրեաց վայրերու մէջ :»

Եւ ահա ընդունուեցաւ Շօմէթի ա-
ռաջարկը, որուն ոչմ կռատար Բաշ, և
Քօնվանսիօնը յայտարարեց թէ երբէք
մաքէն անցուցած չէր կրօնական աղա-
տութիւնը սեղմել, և թէ կ'արգիլէ որ
ո՛ր և է մէկը ձեռք գայնէ եկեղեցինե-
րուն մէջ տակաւին մնացած արծաթե-
ղէններուն, նկատելով որ կառավարու-
կան գոնձը պէտք չունէր այլ ևս այդ
կարգի նպատաներու : Այդ օրէն սկսու-
եալ, Բարիկի ժողովրդեան ցուցադրած
անպարկեշտ ծաղրանքները վերջ գտան,
և Քանականութեան կրօնքին հանդի-
սաւորութիւնները, որոնցմով այնքան
գուարճացած էր ժողովուրդը, մէջտե-
ղէն վերցան :

Հանրային Փրկութեան Գանձա-
խոմբը, այս մեծ խառնաշփոթութեան
մէջ օր բոտ օրէ աւելի կը զգար անհը-
րածեցաւթիւնը՝ աւելի զօրաւոր և ա-
րագ գործնելու իշխանութիւնը : Արդէն
իսկ, անիկա արգիլած էր որ կառավա-
րութիւնը անցնի նոր և անփորձ ձեռ-
քերու մէջ, և երկարաձգելով Քօնվան-
սիօնի գործունէութեան պաշտամունքը,
յայտարարած էր թէ յեղափոխական
կառավարութիւնը պաշտօնի վրայ պի-
տի մնալ, մինչեւ խաղաղութեան կրն-
քուի : Քօնվանսիօնը կը յայտարարէր
նաեւ թէ կառավարական մըքմի կեդրոն
է ինքը : Այս բաներուն տակ կը ծած-
կէին գերիշխանութիւնը մամաճիւղե-
րուն, որոնք ամէն բան կ'ընէին Քօն-

վանութիւնն համար . պատուական իշխանութիւնները կերպով մը քննութեան են և զարկէին քաղաքական ո՛ր և է հանգամանքէ : Այսպէսով , անկարելի կը դառնար պանդան իշխանութեանց պայքարը կամ զօրծակցութիւնը . անոնք օրէնքները կ'ընդունէին բացարձակ կերպով մը , ո՛չ կրնային բարեփոխել պանոնք , և ոչ ալ՝ անոնց գործադրութիւնը յետաձգել : Յեղափոխական կառավարութեան հաստատման մասին նոր հրամանագիրը թէև . կը սեղմէր Համայնքային իշխանութիւնները , և արձակուած էր միջոցաւ իսկ անոնց ղէմ , այսուհանդերձ հեղանդանութեան մեծ ցոյցերով ընդունուելու : Բարիկի Համայնքին կողմէ :

Ահա այս էր կուտակցութեանց վիճակը և Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբին վերաբերումը՝ անոնց մասին , 1793 Դեկտեմբերին : Կանաչախումբը մինչ մէկ կողմէ աչքքան կուրծի կերպով ի գործ կը դնէր իր հեղինակութիւնը , միւս կողմէ յեղափոխական իշխանութեան մեքենական կողմը կը կատարելագործէր ներքնապէս , իսկ դարձնէր այ համահասարակարկ ցոյց կուտար , ու յեղափոխութեան փրկութիւնը կ'ապահովէր ցոյստուն յայթանայներով : 1793-ի պատերազմները բոլոր սահմանադրութիւններուն վրայ վերջացած էին շատ փայլուն և ուրախալի կերպով մը : Պոլիտիքային մէջ , վերջապէս սրտեր էին մանկ ձմեռնային բանակատեղիները և այսպէսով , այդ կէտին վրայ , Վաթիկի յայթանայութիւնները մեղի կը մնային : Հանտի վրայ , սրտքաւոր շատ երկարատեւ կզած էր . Հանտի գաւառներուն վիճակը կը հարկադրէր զմեզ , փախտով գործել և թշնամին այն սեղմէ հետեցնել : Վաթիկու երկիրը , առտական ոգիով կըսկանորէն տիրապետուած էր . այդ կողմերու . յանձնարար և ազնուականները մեծ ազդեցութիւն ձեռք ձգած էին :

Ֆրանսերէն իւրուն շատ տարածուած չէր հան , յեղափոխական նոր պաշտօնները գրէթէ մաս պաշած չէին , այդ չըջանի համայնքային իշխանութիւններէն շատերուն մէջ Քոնվանտի սրտամեները անձանթով կը մնային . անոնք՝ յեղափոխական կազմակերպութիւններ չունէին և գրէթէ ամենուն մէջ ալ տարագիրները անպատիւ կերպով կը պարտէին :

Սահմանադրութիւնը այս կէտին վրայ ի գործ գրուելիք իրական սաղմագրութիւնը պէտք էր ըլլար՝ միացնելը Հանտի և Մոզելի բանակները և միահամուտ յարձակում մը գործելը : Կանաչախումբը կազմած էր արդէն իր յատակադիրք , անկա կ'ուզէր Վաթիկու հողի զօրին տիրանալ , սրտէս զի Աստրիայիները գտնէ Բրախայիններէն : Երկարատար չօչ , կանաչով և ստղանդով տալի , պաշտօն ստացաւ այս յատակադիրք ի գործ դնելու , և Մոզելի բանակին զլուին անցնելով իր կատարած առաջին շարժումները յատակադիրք թէ վճարական վարմունք մը ցոյց պիտի տայ : Դեկտեմբեր 22-ին Հոջինքն անձամբ յատաժ խաղաց լեռներուն մէջէն և տալից Աստրիայիները՝ հահանջել , այս վերջինները անկարգ ու խառնաշփոթ կերպով մը հահանջեցին , տարագիրները ու Այգտայի ազնուականներն ալ փախտցին փախչիլ : Բրախական և Աստրիական բանակները իրարմէ զձգուէին և իրարու շատ չէին օգնել կանաչով և խանդավառութեամբ առջուն թշնամի մը ղէմ : Եւ ահա այսպէս , պատերազմի զաշտին այս մասին վրայ , յայթանայութիւն ձեռք ձգեցինք մեր սահմանադրութիւնները , հակառակ Բրախայի և Աստրիայի միացեալ բանակին :

Բաղական բանակը կարեւոր գործուղութեան մը չէր ձեռնարկած և Գլխահիտ ամուսնի մէջ կրած պարտութիւնէն ի վեր պաշտպանողականի վրայ կը

մնաւ : Աւարակները աւաւսան մէջ, Բիւլ-մանդէյնները, տեսնելով որ Դուրսն յարձակման ենթարկուած է Անգլիացիներէն, մտածեցին վերջապէս օգտուիլ այս պարագայէն, որ կրնար Ֆրանսական բանակին կորուստը յատմի բերել : Աւարակները թաղաւորը ինքն անձամբ գնաց պատերազմի գալարը և սրտուկացաւ : Աւար. Տին Ֆրանսական բանակը ընդհանուր յարձակում մը գործէ, այս յարձակումը անյաջող եղաւ, և Աւարակները թաղաւորը շատ զոհ հետաքուք իր երկիրը քաջաեցաւ անմիջապէս : Ահա այսպէս աննշան գործողութիւններ միայն կատարուեցան Բաւարական բանակին մէջ :

Այլ առիթի կարեւոր խնդիր մը ամենաւնի աշակերտութիւնը կը հրաւիրէր Դուրսի վրայ : այս քաղաքը գրաւած էին Անգլիացիները և Սպանիացիները, սրանք Հարստային Ֆրանսայի մէջ տաք գրած էին : Դուրսն կրնար նաեւ խաբարի մը բլլալ, յարձակման մը գէտ : Ուրեմն, Ֆրանսայի համար կարեւոր էր Դուրսը կարելի եղածին չափ շատ ձեռք ձգել : Հասարակաց Փրկութեան Յանձնարարքը այս մասին շատ սովորական հրահանգներ տուած էր, բայց պաշարման ձեռնարկելու համար բոլոր միջոցները կը պահելէն : Անմիջ, որ ժամանակին Դուրսը յանձնած էին Անգլիացիներուն, հիմա կը զգային թէ որքան կայր և յանդադարաւ եղած էին Դուրսը ֆրանսական նաւատորմին ամենէն վաղուց թէ՛ համարներուն ձեռքը ձգելով :

Հանրապետականները չէին կրնար յատուկ իրենց ձեռքը գնաւած միջոցներով Դուրսը վերադառնալ : պատուիրակները նոյն իսկ խորհուրդ կատարին յաջորդ եղանակին սպասել : Սակայն և այնպէս, Լիւնի առումով կարելի եղաւ նոր ոյժեր արամադրել, որով նոր զինուոր և սաղմանութիւն գրեկեցին գէպի Դուրսն : 28-30,000 զինուորներ հասաւ աւելան և հրամանն ստացան Դուրսի

պաշարման գործը վերջացնել : Ակտան առիթի խիստ պաշարում մը ի գործ գնել և ամբողջականացնել հրետանիները գետեզել : Բանակին պատերազմական խորհուրդին մէջ կը գնաւէր երկատարող սպայ մը, որ կը հրամայէր թնդանութեամբ զինուորներուն, ի բացակայութեան հրամանատարին, այս սպան կը կոչուէր Պոնարարդ, և ընդ Քոսթիքայի էր : Հրամանարիմ մնալով Ֆրանսայի, սրուն ծոցին մէջ մեծցած էր, անիկա կուտած էր Քոսթիքայի մէջ, ի պաշարմանութիւն Քոսթիքայի և ընդ գէտ : Անգլիացիներուն, յետոյ գացած էր Ֆրանսայի խաղաղ բանակը և կը ծառայէր Դուրսի առջեւ : յոյս կուտար մասնաորակման մեծ կարողութիւն, շատ ետանդուն գործունէութիւն մը և կը պատկէր իր թնդանութիւններուն քովիկը :

Այս երկատարող սպան երբ տեսաւ Դուրսի գիրքը, ծրարը մը յաջատ և զայն ներկայացուց պատերազմական խորհուրդին : Էկիլէթի ամբողջ, որ կը կոչուէր Փոքրիկ Ռիպրապար, կը գրաւուէր զինակից նաւատորմներուն խաբարի նկատած վաղրին անկիւնը : Անգլամ մը որ այս պահանէր գրաւուէր, նաւատարմերը այլ ևս չէին կրնար խաբարի նկատել նաւահանգիստին մէջ, այսպէս թնդանութի կը բռնուէին, սակեւ զատ չէին կրնար հետադարձել, ձգելով 15600 հալինաց պահակախումբ մը, առանց օ և է հաղորդակցութեան, առանց օգնութեան, և ոչ թէ կանուխ զինութեամբ բլլալու հարկադրուած : Հետեւաբար, շատ կարելի էր որ, երբ անգլամ մը հանրապետականները արհաւիրին Էկիլէթի ամբողջ էր, բայց սովոր գրեթէ անսովի էր : Երկատարող Պոնարարդ ու մզնորէն սկսեց իր ծրարին վրայ, իբր ամենէն յարմարը՝ պարա-

ՄԱՀԱՊԱՐՏ ԺԵՐՈՆՔԻՆԵՐԸ ԳՈՐԾՈՒ ԵՆԵԼԵՆ ԳԱՏԱՐԱՆԷՆ

գաներուն, ու յաջորեցաւ զայն ընդունիլ տալ:

Եւ ահա սկսան Դուրսնի պաշտուածք: Պճնարարդ, օգտուելով մէկ քանի ձիւկներէն, որոնք իր թնդանօթածիլդ զինուորները կը ծածկէին, կարեւոր գիրքի մը վրայ հրետանի մը զետեղել տուաւ: Աստու մը, անիկա աշտկներդ կերպով սրայթեցաւ և յանկարծակի բերաւ պաշարեալները, որոնք չէին կարծիր որ ամբողջն այսքան մօտ թնդանօթ հաստատել կարելի էր: Անգլիացի զօրավարը՝ Օհարա անմիջապէս յարձակում գործեց հրետանին քանդելու մտադրութեամբ: Նոյեմբեր 30ին, 6000 հոգիով մօտ հանրապետական զինուորներուն չարքերուն մէջ և սկսաւ թնդանօթներուն բերանը գտն մխել:

Բարերազգիարար, Պճնարարդ չառեաւ չէր գտնուէր, անիկա առանց

ձայն հանելու իր վաշտավր խուժեց Անգլիացիներուն վրայ և մեծ խուճապ յատմբերաւ: Զօրավար Օհարա կարծեց թէ իր զինուորներն են որ մէկգմէկու վրայ կը կրակեն, և ձեռքէն վիրաւորուեցաւ տն պահուն ուր իր զինուորները աչքէ կ'անցընէր: Անգլիական բանակը քիչ յետոյ նահանջեց:

Անմիջապէս որ եկիյէթի ամբողջ զրաւուեցաւ, հանրապետականները փութացին այնպէս մը չարկ թնդանօթներ, որ կարենան նաւատորմը չանթահար ընել. բայց Անգլիացիները անտեղ ժամանակ չձգեցին, սրտեցին անմիջապէս պարպել Դուրսը, քաշուել տալ սրտեցին կրակի տալ զինարանը, նաւորանները և տն նաւերը, զորս չէին կրնար հետեւին տանիլ. պարպու մի գործուութիւնը այնքան արագ կատարուեցաւ, որ երկու հազար Ապանիացի-

ներ, որոնք չստանալ իմացած էին, հարաչքով միայն աղտոտեցան և Վերջապետ, Անդրկապիք հրամայեցին որ ղեկավարներ կրակի արտի. յանկարծ, 20 նաւեր բոցավառեցան և յուսահատութիւն սրբոսեցին դժբաղդ բնակիչներուն մէջ, ազաշայթը հանրապետականներուն, որոնք ահանաւան կ'ըլլային նաւատարմին հրկիզման, առանց զայն ազատել կարենալու:

Եւ ահա նայն պահուն 20 հազար հոգի, սըր, կին, ծերուի, տղաք, իրենց հետ տանելով ինչ որ առնէին իրր թանկարժէք, քարափին վրայ եկան և իրենց ձեռքերը գէպի նաւերը երկաթած աղտոտան ինդրեցին, յաղթական բանակէն ազատելու համար. ստանք այն Բրազիլացի բնաւորներն էին որ էքսի, Մարսիլիոյ և Դուլոնի մէջ վրտանգում էին յաջո հանրապետականներու: Ծովուն վրայ ո՛չ մէկ նաւակ կ'երևար օդնաթիւան հասներու համար այս անխաճ միանապիներուն, որոնք իրենց յայտը դրած էին օտարներուն վրայ, և որոնք օտարին յանձնած էին իրենց հայրենիքին առաջին նաւահանգիստը: Սակայն և այնպէս, Սպանիացի ծովակալը՝ Լանկարա աւելի մարդասէք, հրամայեց որ նաւակները ծով իջնեն և սպանիական նաւերուն վրայ տանին որքան արկածեալ որ կրնան: Ծովակալ Հուս ալս օրինակին չգիմացաւ, և նաեւ ազգում՝ իրեն գէժ՝ արձակում անէժքներէն, թէև ոչ, բայց հրամայեց որ Դուլոնցիները բնդաւին անդլիական նաւերուն մէջ: Այն տանն այդ իշխառ արարածները կատաղորէն նաւաւեցան նաւակներուն մէջ, սմանք ծովը ինկան, որիչներ՝ զատու եցան իրենց բնաւորներէն. մայրեր իրենց զաւակները կը փնտռէին, կիները՝ իրենց ամուսինները, ազջիկներ՝ իրենց հայրերը, և քաղաքին հրդեհին բոցերուն բոցովը կը թափառէին քարափին վրայ: Այդ ստակի

վայրկեանին, աւաղակներ կ'ազեն օդատուիլ տալիէն ու կը յարձակին արկածեալներու յաղմուկեան վրայ, գոչելով. ահա՛ ռանդապետականները եկան: Ասոր վրայ, անոնք՝ ահաբեկած խառն ի խառն փախաղկին նաւաւիլ նաւակներուն մէջ, իրենց զոյգը թողով քարափին վրայ, այն աւաղակներուն, որոնք օտարաղխատեան այդ հարքը ի զործ դրած էին:

Երբ վերջապետ հանրապետականները Դուլոն մտան, քաղաքը կիսովին աւերում ցտան, ինչպէս նաեւ նաւատարմին օտարման ինկրուն մեծ մասը կործանած: Շատ չանցած, պոչարման և պարպու մի արհաւիրքներուն վրայ եկան աւելցան յիշափախական վրիժառութիւնները, որոնց մասին աւելի ոչ պիտի խօսինք:

Դուլոնի առումը արատաքոյ կարգի տրախաթիւն մը պատճառեց. այնուս Անդրկապիներէն վախնայիք բան մը չկար, թէ Դուլոնը խորիսն բնելով միւրանալի հարաւային զատաներուն մէջ աւեր և բմրատութիւն կը սերմանն:

Պիրէնեան լեաներուն մէջ արչաւանքը նաւաղ յաջողութեամբ վերջ գտած էր: Մասնաւորաբար Վանաէի մէջ էր որ նոր և ահաւոր կոխներ մըցում էին, ի նպատակ հանրապետականներուն, բայց նաեւ մեծ կորուստ պատճառելով միւրանալի, որ երկու կողմէն կը սեւեւէր միայն զիրար խաղաղութիւն միշտ ազգութիւն կուտար վանալականներուն գէժ գործող բանակին, թէև հրամանատարը արիչ մէկն էր, երկաթաւա և արխաւեղ կոխներուն վերջ մը տալու համար ստաջարիկ պոչարիկ վանալական բանակը, և զայն մեղքին անօթութեան, հիւսնողութեան և իշխառութեան: Հանրապետական բանակին վիճակը վատնգատ որ կը դարձրանէր բառն կերկով յարձակում մը. Քանվանիոնի ներկայացուցիները կը

գնահատանն այս յատակադիրը և ըստ այնմ հրամաններ կը տրուին, բայց յետոյ հարկ կ'ըլլայ ստղմադիտական և գանակը փոխել և յարձակում գործել կրկին, սակայն Վանսէականները կը չափին յազմանակը, և կը սխալն յատմ խաղալ: Հանրապետական բանակը, որ Քլէպէրի խորհուրդներուն չանապուն հետեւանքով խառնաշփոթ վիճակ մը ստացած էր, կրկին վերակազմուեցաւ և Գեկանմեր 12ին կատարած յարձակումով մը փախուտաւ մասանց Վանսէականները, որոնք մեծամեծ կուսակցներ տալով ջրուեցան, ու ազդեցիկ ժողովուրդը անկարողութիւն իւրչուտութեան մը մէջ ինկաւ:

Երբ իր ամբողջութեանը մէջ ի նկատի տանենք 93ի այս յիշատակելի արշաւանքը, կարելի չէ զայն ճշմարիտ իրոք ամենէն մեծ ճիշդ, զոր վտանգւած մարդկային բնկերութիւնը երբէք բրած ըլլայ: Այդ մեծ և ահաւոր տարին մեզի ցոյց կուտայ Եւրոպան, որ կը ճնշէ յեղափոխութեան վրայ, իր բոլոր ծանրութեամբը, անոր քուէկ տալով 92ի առաջին յաջողութիւնները, անոր բանակները զէպի եւ քշելով և միանգամայն բոլոր սահմանազրկներէն ներս մըտնելով:

Միւս կողմէ, Ֆրանսայի մէկ մասը կ'ապստամբի և թշնամի սլակերուն վրայ կ'աւելցեն իր ջանքերը: Եւ ահա յեղափոխութիւնը կը զայրանայ, անկա իր

զայրոյթը կը սրտթկայ Մայիս 31ին, և այդ օրուան շնորհիւ կը ստեղծէ ինքզինքին նոր թշնամիներ և պատրաստ կը թուի ընկճուելու, բնդ զէմ Եւրոպայի ու ապստամբ հահանդներուն երեք չորրորդ մասին զէմ: Բայց, չստ չանցած, իր ներքին թշնամիները կը մացնէ պարտականութեան ճամբուն մէջ, մէկ անգամէն 1,000,000 զինուոր սուքի կը հանէ, Անգլիացիներուն կը յազմէ Հոնտչոթի մէջ, վերստին կը յազմուի, բայց անմիջապէս կը կրկնապատկէ իր ճիգերը, Վաթիկանի մէջ յազմանակ մը կը չափ, Բիելմոնդէյները Ալպաններէն անդին կը քշէ, Լիւնը և Դուլծը կը գրաւէ, երկու անգամ կը ճգմէ Վանսէականները: Երբեք այսքան վնասուք տեսարան մը չէր պարզուած ժողովուրդներու հիացման առարկայ և իբր օրինակ ծառայելու համար: Ֆրանսա վերստին ձեռք ձգած էր իր բոլոր կորստնցուցածները, իրաց առեայ Քոնանէն, Վալանսիէն և Ռուսիոյն մէջ քանի մը ամբողջութիւններ, բնդ հակառակը, և բաւական պետութիւնները, որոնք բոլորը միասին կուտած էին մէկ պետութեան մը զէմ, ոչինչ ձեռք ձգած էին, զիրար կ'ամբատանէին և արշաւանքին ամօքը իրարու վրայ կը ձգէին: Բայց Ֆրանսա իր միջոցներուն կազմակերպման գործը աւարտելու վրայ էր և յաջորդ տարին ո՛ր տակի ահաւոր պիտի երեւան գար:

ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՏԱՆԴՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ՇԷՊԵՌԱԿԱՆՔ

Տանդօնականներուն և Հեպհտականներուն սրայքարին շարունակորիւնը. — Հանրա-
Փրկութեան Յանձնախումբը երկու կոստակցութեանց մէտեղ կը կենայ և նախ կը
կայ Հեպհտականները զսպել. — Սոյ՛ Բարիցի մէջ. — Ռուպիսիւնի և Սեն Ժիւսպի
կարեւոր անդակագիրները. — Զերբակարում և մա՛՛ Ռօնտէնի, Վէնտանի, Հեպտի
Շօմերի, և այլն. — Հանրային Փրկութեան Յանձնախումբը, նոյն վիճակին կ'ենրարկէ
ևս և Տանդօնականները. — Զերբակարութիւն, դատաւարութիւն և մատապատիժ Տան-
դօնի, Քամի Տէմուքէնի, Փոսպր ա՛շկըանդիւնի, և այլն :

Փոնփանտիօնը սկսած էր խառն թիւն-
ներ ցոյց տալ Քօրաբլիէներուն և նա-
խարարական զործակալներուն խառն-
բարբար հաստածին գէ՛մ: Ռօնտէն և
Վէնտան բանաւարկուած էին. իրենց կու-
սակիցները Մօմօրօ, Քօրաբլիէներուն
մէջ, և Հէպէս ժաքօպէններուն մէջ
կը ջանային իրենց բարեկամներուն ի
նպատակ յաւաճ բերել տաքցում յեղա-
փոխականներու համակրանքը: Քօրաբ-
լիէները Փոնփանտիօնին բողոքադիր մը
ներկայացնելով յայտարարեցին թէ իրենց
համար Ռօնտէն և Վէնտան սքանչելի
քաղաքացիներ են և դանձնք միշտ
պիտի պահեն, իբր կուսակցութեան
անդամ: Ժաքօպէնները աւելի չափաւոր
բողոքադիր մը ներկայացուցին, և բա-
ւականացան ինչդրելով որ Վէնտանի և
Ռօնտէնի մասին պատրաստուելիք տե-
ղեկագիրը փութացուի, որպէս զի, եթէ
յոնցաւոր են, պատմութիւն, իսկ եթէ
անմեղ են, ազատ արձակութիւն:

Հանրապետական Փրկութեան Յանձնա-

խումբը գիտ լուս կը մտար. միայն Քօյօ
Տէրպուտ, որ յանձնախումբին անդամ
էր, Ռօնտէնի ի նպատակ մեծ կռնոց ցոյց
կուտար, պառճասր բնական էր. Ռօնտէն
իրեն հետ միտաբն լիօն գրկուած էր,
արխանուշտ հրամանները զործադրելու
համար, որով Ռօնտէնի դատը նոյն ինքն
Քօյօ ա՛շկըանդիւնի դատն էր: Այդ պա-
հուն, Փոնփանտիօնին ձեռքը հաստ-
ադերաւադիր մը, ստորադրուած է
լիօնցի քաղաքացիներէ, որոնք իրենց
քաղաքին ահաւոր կացութեանը սրտա-
ճակիկ նկարագրութիւնը կ'ընէին: Այս
ինչդրագիրը ցուցաւ տպաւորութիւն
մը գործեց Փոնփանտիօնին վրայ. Քօյօ
ա՛շկըանդիւնի փութաց պատրաստել իր տե-
ղեկագիրը և իր յեղափոխական գիտ-
ութեանը մէջ այդ ստակալի սպաննու-
թիւնները և քանդութիւնը ներկայացուց
իրը անհրաժեշտ ա հաս բնական զա-
ներ: Վիճակները, կ'ըսէր Քօյօ ա՛շկը-
անդիւն, որ յայտնուած էին, բարձրագոյն
կ'ընէին թէ չուտով պիտի լուծեն իրենց

վրէժը , պէտք էր ահաբեկեցնել այս ան-
հազանոյ մնացող ապստամբները , և
անոնց հետ նաեւ բոլոր անոնք , որ
պիտի ուզէին անոնց օրինակին հետեւիլ .
պէտք էր տալ արագ և ահազդեցիկ օ-
րինակ մը : Մահուան սովորական զոր-
ծիքը ըստ բաւականի արագ չէր զոր-
ծեր . մտրճը դանդաղօրէն միայն կը
քանդէր . այս պատճառաւ մարդիկը
թնդանօթներով և չէնքերը ականներով
բնաջինջ կ'զան . բոլոր անոնք որ մե-
ռան , իրենց ձեռքը թափիտած էին հայ-
րենասէրներու արիւնին մէջ և հարկ
չկայ ցտիլ սպաննուածներէն ու է մէ-
կուն վրայ : »

Քօլօ տէրպուտ հարկադրեց ապուշ
կրթած Քօնօմանիօնը , վաւերացնել այն
բանը որ իրեն այնքան բնական կը
թուէր : Այնուհետեւ զնայ մաքօպէն-
ներուն զանգառակու , ինքզինքը արդա-
րացնելու համար կրած նեղութիւն-
ներէն :

« Այս ստատու , ըստ , չըջասացու-
թիւններ զործածելու պէտք ունեցայ
մասնիչներու մահը վաւերացնելու հա-
մար : Մարդիկ կուտային և կը հարցնէին
թէ արդեօք տապէն հարուածե՞ն մեռա՞ն :
Առաջին հարսածով , հակադատութեա-
կանները : Հասար Շալիէ ն , զոր Լիօնցի
դաշնակցականները երեք անգամ կա-
սափնաւ բարձրացուցին , որովհետեւ
զահիճը չէր կրցած զուխը կտրել առա-
ջին երկու անգամներուն : » Յետոյ Քօլօ
տէրպուտ զովհետք հիւսից Ռօնանի ,
բսկով թէ այս զօրավարը հարաւի բոլոր
հայրենասէրներուն կրած վտանգին մաս-
նակից կ'զան էր և մեծ կորով ցոյց
տուած էր հանրապետութեան հեղինա-
կութիւնը այնտեղ յարգել տալու հա-
մար :

Քամից Տէմուլէն շատ կը սիրէր Տան-
դօնը , և անկէ ալ կը սիրուէր , երկուքն
ալ կը խորհէին թէ հանրապետութիւնը
իր վերջին յաղթանակներուն չորհիւ
Վերկուտ րկալով , մասնաւոր հասած

էր ահա վերջ մը զնկուտ ալ ևս անո-
գուտ դարձած անգլիոթիմանց : Անոնք
կը մտածէին որ եթէ այդ անգլիոթիմա-
նէրը աւելի երկար աւելէին , յեղափո-
խութեան դատը վտանգելու միայն
պիտի ծառայէին , և թէ միայն օտար-
ները կրնային փափաքիլ անոնց չարու-
հակումը : Քամից ծրագրեց հրատարա-
կել նոր թերթ մը , զոր անուանեց Նի-
յունի Քօրարիէն , որովհետեւ ինքը և
Տանդօն այս հռչակաւոր ակումբին երէց
անդամներն էին : Քամից իր թերթով
յարձակուա՞մ զործեց բոլոր նորահաս յե-
ղափոխականներուն դէմ , որոնք կ'ու-
զէին տասրալի և անցնիլ ամենէն աւելի
նին ու փորձուած յեղափոխականները :
Ոչ մէկ տառն այս զրադէտը . որ յեղա-
փոխական չըջանի ամենէն հռչակաւոր
զրոյն է և ֆրանսերէն լեզուի ամենէն
պարզամիտ և սրտիստ վարպետներէն
մին , այնքան հորհայրութիւն , խկա-
սալութիւն և նոյն խկ պերճախօսու-
թիւն ցոյց տուած չէր : Իր թերթին տ-
նաջին թիւը տա պէս կը սկսէր . —

« Ո՞վ Ռիթ , յարգանք կը մատու-
ցանեմ քու հանճարիդ : Ֆրանսայէն
Անգլիա ո՞ր նոր եկողները այսքան բարի
խորհուրդներ և ազանով միջոցներ ըն-
ծայեցին քեզի՞ իմ հայրենիքս կորստեան
մասնելու համար . . . Ասքերս բացի ,
մեր թշնամիներուն թիւը տեսայ . անոնց
բազմութիւնը զիս դուրս հանել կուտայ
իմ առանձնարանէս և սրայքարի կը
մղէ : Պէտք է զրեղ , պէտք է բքիլ յե-
ղափոխութեան պատմութեան դանդաղ
զրիչը , զոր կը գործածէի իմ վառարանիս
անկիւնը , և պէտք է վերստին ձեռք
սանել օրագրողի արագ և հեռապատ
զրիչը , և յեղափոխական յորձանքին
հետեւիլ սանձարձակ : »

Քամից Տէմուլէն մինչեւ երկինք կը
բարձրացնէր Ռոպէսրիէնը , մաքօպէն-
ներու ակումբին մէջ անոր բռնած վար-
մունքին և վաղեմի հայրենասէրներուն
մատուցած վեհանձն ծառայութիւնն :

րուն համար. անկառ սապէս կը յայտնէր իր մտածութիւնը պաշտամանց և բռնութիւններուն մասին .

«Մարդկային հիմնող մտքին համար պէտք կայ աւելորդ ապաշտութիւններու երազներովը լեցուն անկողնի մը . երբ կը անոնեմ նոր հաստատուած սօները և թափօրները, կանգնուած խորանները և առճարները, ինծի այնպէս կուզայ թէ հիմնողին անկողնի միայն փոխկ կուտան, հանգրձնայ կեանքի յայտն րարձը միայն իր գլխուն տակէն կը քաշեն . . . Իմ մտիս, այսպէս բոլր այն օրն իսկ երբ սկսայ կայէլի ներկայանալը Քոնֆանսիօնին, իր զոյգ խաչերով զոր յաղթականօրէն կը տանէին Անտարակորաս (Շոմէթ) փլիսափայլին առջևէն . . . » Ահաւհաւա. Քամի կը պատմէր թէ հոմէական կայսրերու օրով ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար և իրր թէ Տակիտտի մէկ էջին թարգմանութիւնը տալով, կտակածկներու օրէնքին ահարկու անտարկութիւններ բրտա, կտակածկներու երկար թուումը բնկէ յետոյ Բարիլի մէջ անցած դարձածին յուզումնայի մէկ սրտակերը զծեց, Հոսմի մէջ սրտառածները նկարագրելով .

Քամի Տէմուլէնի թերթը չառ մեծ յուզում յատա՞ ընտա . քանի մը օրու ան մէջ թերթին իւրաքանչիւր թիւէն 50,000 թիւ ծախուեցաւ . գաւառներէն մեծ քանակութեամբ կուզէին . բանտարկեալները դադաւազի ձեռքէ ձեռք կ'անցընէին դաշն և հաճոյքով, նոյն իսկ յոյսով կը կարգային այս յեղափոխականը, որ մամանակաւ այնքան տակի էր իրենց համար : Քամի, առանց պահանջելու որ բանտարան զուաները բացուին, կամ թէ յեղափոխութիւնը դէպի ետ տարուի, ուզեց միայն որ Գրոսբեան յանձնախումբ մը հաստատուի, որ աչքէ պիտի անցընէր բանտարկեալները, առանց բաւարար պատճառի բանտարկուածները ազատ պիտի արձակէր և պիտի կտակներ տա-

րինը հոն՝ ուր արդէն չառ հոսած էր : Ֆիլիբոյի և Տէմուլէնի գրութիւնները ծայր ստախճան գրգռեցին եւսանդուն յեղափոխականները և պարտադիր ժամանացոն մաքաղէններուն կողմէ : Հէպէս կտապօրէն յարձակեցաւ. անոնց վրայ՝ ակումբին մէջ . մինչև իսկ առաջարկեց հեղինակները ընկերութեան յուցակէն սրբել : Ասիէ զոտ ուրիշ խիտա պահանջներ ալ բրտա, բայց ժաքաղէնները միայն սա չափին հաւանութիւն տուին որ Ֆիլիբո, Քամի Տէմուլէն և առանց իրր մեղադրելի տմբատաւանուած Պուրտոն և Պապր տ'էկլանդին տաւան ներկայանան, իրենց դրամներուն, ինչպէս նաև Քոնֆանսիօնի մէջ խտածներուն մասին բացատրութիւն տալու համար :

Այն նիսար, ուր անոնք պիտի երթային բացատրութիւն տալ, արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը խոնտած էր . ակտները ձեռքէ ձեռք կը խլուէին և նոյն իսկ 25 ֆրանքի ակտու ծախուեցաւ : Արդարեւ, տօրկա հայրենատէրներու երկու նոր դատակարգելու դատաւարութիւնն էր, որ սեղի պիտի ունենար ժաքաղէններու ամենակարող իշխանութեան առջև : Ֆիլիբո, թէև ընկերակցութեան անդամ չէր, բայց չմեծեց տաւանին առջև . ներկայանալ և իր նախորդ ամբատանութեանց վրայ այնպէս երկու երեք անգամ բացարձակ ու վիրաւորիչ հերքումներ առաւ. Հէպէսի նիսար սկսած էր վսթթորկայից դառնալ, երբ Տանդոն խոսք տանելով դիտել տուաւ թէ այնքան ծանր խնդիր մը դատելու համար ամենահամեմատելիութիւն և հանդարտութիւն հարկաւոր է . «Ֆիլիբոյի մասին կանխակալ կարծիք մը չունիմ, բնդհաւ կտակը բաւած եմ իրեն, կամ պէտք է ապացուցանես ամբատանութիւններդ և կամ թէ զլուխ կտաւանաւ կ'երթայ : » Թերեւս, յարեց Տանդոն, միայն զէպէսն են յանցաւորները, բայց ա-

մէն պարտադրի տակ, պէտք է որ ամէն ոք լուսի և մանուանդ մտիկ ըլլալի:

Տանդանէն վերջ խօսք տուաւ Ռոպէսըրիէս և ըստ թէ Ֆիլիբրտի գիրքը կարդայած չէր, բայց միայն գիտէր թէ յանձնախումբը պատասխանատու կը բռնեն 30,000 մարդոց կորստեան համար, բայց յանձնախումբը մամանակ չունի պաշտառադրութեանց պատասխանելու և զրչի պատերազմ մղելու, այստեղ հանդերձ, ըստ Ռոպէսըրիէս, չեմ կարծեր թէ Ֆիլիբրտ զէշ գիտատարութիւններ տ'նի, բայց միայն իր զգացումներէն տարտած է: Ի վերջոյ Ռոպէսըրիէս հրաւիրեց Ֆիլիբրտին իր ներքին զրդապաճառները քննել և ժաքօպէսներն ալ՝ լուսեմամբ մտիկ ընել:

Ռոպէսըրիէսի գիտողութիւնները, վարդապետական և ուժգին ձայնով մը արատանաւած, շատ իմաստուն և պարագայից յարմար էին, մանաւանդ յորմէնեռ անհիւսկի թաքստներու տկուրքին մէջ: Ի վերջոյ երբ կրկին անգամ իրարանցում յաւաճ կեանք էր, որոշուեցաւ յանձնաժողով մը կազմել և պաշտօն ապաւնոր՝ որ ամբաստանողներն ու ամբաստանեալները մտիկ ընելով տեղեկագիր մը պատրաստէ:

Դեկտեմբերի 23-ն էր: Մինչ յանձնաժողովը զրադած էր իր տեղեկագրին խմբագրութեամբը, զրչի պայքարները և փոխադարձ ամբաստանութիւնները առանց ընդհատելու կը շարունակուէին: Գորարիւնները դուրս հանեցին իրենց կուտակցութենէն՝ Քամիյ Տէմուլէնը: Ռօնալէնի և Վէնսանի մասին ալ նոր գիտողագիր ներկայացուցին Քօնվանսիօնին, բախտախնդիրներու այն բազմութիւնը, որով լեցուցած էին յեղափոխական բանակը, ինքզինքը ցոյց կուտար ամենուրեք, զրօտալայրերու, սրճարաններու և թաքստներու մէջ՝ և ազմուկ կը բարձրացնէր ի նպատակ Ռօնալէնի, որ իրենց զօրավարն էր, և

ինպատակ Վէնսանի, որ իրենց նախարարն էր: Բարիդի մէջ ամէն մարդ կը վախճար ասոնցմէ:

Ռոպէսըրիէս որ միշտ կը տիրապետէր ժաքօպէսներուն, Գորարիւններուն գիտողագիրը մերժել տուաւ. ասիկա խոհեմ և գովելի այժի տրարք մըն էր: Սակայն և այնպէս, յանձնախումբը՝ խռովարար տարրերը հանդարտեցնելու համար ամէն ճիշդ թափելով հանդերձ, պէտք էր չափաւորութեան և թուրքութեան կրկնութիւններ անէր: Իր ժողովրդականութիւնը և այժի կարենալ պահելու համար պէտք էր որ միևնոյն խառնութիւնը ցոյց տար հակառակ խմբակին ալ: Ահա այս պատճառով, Դեկտեմբեր 25-ին Ռոպէսըրիէսի պաշտօն տրուեցաւ նոր տեղեկագիր մը պատրաստել յեղափոխական կուտակարութեան սկզբունքներուն վրայ, և խիստ միջոցներ առաջարկել մէկ քանի ակադեմիայի քանադակներու գէշ: Ռոպէսըրիէս ըստ. «Օտար արքունիքները Ֆրանսայի վրայ փոխեցին ճարտար խորհրդներ, զորս իրենց դրամովը կը պահեն. անոնք խորհուրդ կը գումարեն մեր պաշտօնատանց մէջ, կը մոնեն մեր մասնաճիւղային ժողովներուն և տկուրներուն մէջ. մինչև անգամ ազգային ներկայացուցչութեան մէջ բազմած են. անոնք կը վարեն և յախտեալէս պիտի վարեն հակալեզափոխութիւնը՝ միևնոյն յատկապէս վրայ. մեր չուրջը կը թափառին և կը ջանան մեր կարծիքներն իսկ ներշնչել:» Ֆրանսայի ենթարկուած ազգաներուն ընդհանուր պատկերացումը ընկէ ետք, Ռոպէսըրիէս չուզելով տեսնել որ անոնք անխուսափելի էին, օտարներուն վրայ կը նետէր անոնց յանցանքը: Ի վերջոյ, զինակից տէրութեանց իբր մեղսակից ցոյց տալով յոյս տկանաւոր բանաւալեալները, Ռոպէսըրիէս առաջարկեց զանոնք անմիջապէս հանել յեղափոխական ասեմանի առջև: Ասիկ զատ, ալ

առջարկեց նաև հայրենիքի պաշտպաններուն խոստացումն հաղային վարձատրութիւնը մէկ երրորդ չափով աւելցնել :

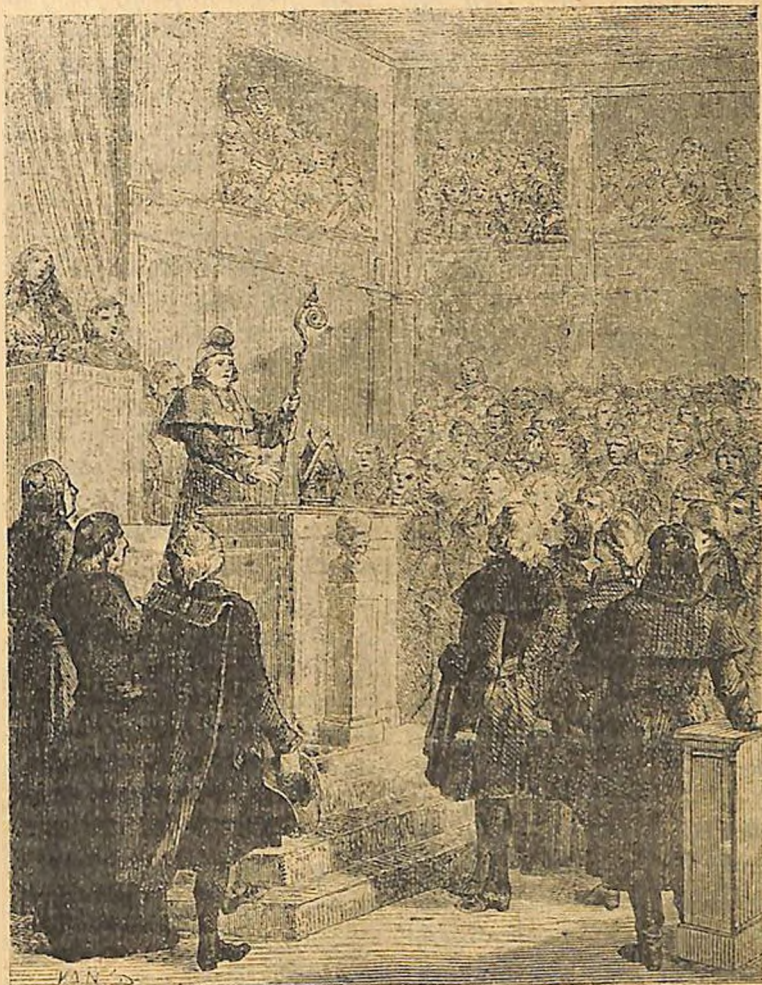
Այս անգեկազդէն յետոյ, Պատերի պաշտօն տալին տրիշ անգեկազդը մը պատրաստել այն ձերբակալութեանց վարայ, որոնց համար կ'ըսէին թէ օր ըստ օրէ աւելի բազմաթիւ կը գտնուէին, և միջոցներ առաջարկել այդ ձերբակալութեանց չարժատիքները ստուգելու : Այս անգեկազդին նպատակն էր, թէև աշնայէն չէր երևար, սրտատխտանի Քամիչ Տէմուլէնի ձերբախ Քօրադիլէին և զիտութեան յանձնախումբ մը կազմելու իր առաջարկին :

Այսպէս, կատալարութիւնը իր ճամբէն յառաջ կ'երթար ընդ մէջ այն երկու կռակներէն, որոնք կը կազմուէին, գաղտնապէս հակելով զէջի չափաւ սրահան կռակներէն, բայց վախճալով որ երեսուն կ'կըլէ : Այդ միջոցին, Քամիչ հրատարակեց իր թերթին մէկ թիւը, որ առաջիններէն աւելի խիստ էր և ուղղուած՝ Ժաքօպէնէնէրուն : Վերնադիրն էր իմ պաշտպանողական : Ես իմ հակառակորդներուն զէմ ամենէն յանդուգն և ահաւոր մեղադրանքները կը պարունակէր : Քօրադիլէններուն՝ կռակներէնէն վտարուելուն մասին յանի մը խօսք ընելէ յետոյ, կ'սնցնէ իր ներքին կեանքին : Հէպէս ամբաստանած էր Քամիչը թէ հարուստ կնոջ մը հետ ամուսնացած է աւագնաւաններու հետ կը ճաշէ : Քամիչ իր ամուսնութեան պատմութիւնն ընելով կ'ըսէ թէ առիկա 4000 ոսկիի եկամուտ մը միայն ապահովեց իրեն և կը զծէ իր պարզ, համեստ ու ծոյց կեանքին պատկերը : Յետոյ կը խօսի Հէպէսի վրայ, կը յիշեցնէ փոխանիչ բաժնոց այս մարդուն նախկին արհեստար, ըրած գողութիւնները, որոնց հետևանքով թաւարոնէն վաճառուած էր, իր յայտնի և յանկարծակի ձեռք բերուած հարստութեան վրայ : Քամիչ շատ

կրտամբ պախարակեց զայն : Անիկա տակաւին կը պատմէր և կ'ստորոցուցանէր թէ Պաշաթ Հէպէսին տուած էր, պատերազմական նախադարձեան գտնաէն, նախ 120,000 ֆրանք, յետոյ 10,000 ֆրանք, յետոյ 60,000 ֆրանք, բանակին մէջ բաժնուած Բէն Տիպէն թերթին իր փոխարժէք : Քամիչ յարելով թէ այդ թերթերը միմիայն 16,000 ֆրանքի արժուութիւն ունէին, եզրակացուց թէ աւելորդ մասը գողցուած էր ազգին սնտուկէն :

«Երկու հարիւր հազար ֆրանք, կը գաշէ Քամիչ, սա խեղճ սնվարտի Հէպէսին, Բրօյլներու և Քլոյցներու առաջարկներուն այժ տալու համար : Երկու հարիւր հազար ֆրանք, զրպարտելու համար Տանդանը, Լինաէն, Ֆիլիքոն, ալեկանդինը, Քամիչ Տէմուլէնը և Քանդ սնտիսի գրէթէ ըզրը պատուիրակները... : Կը զարմանամ որ իր երախտագիտական խանդավառութեան մէջ Բէն Տիպէն չէ բացալանջած : Պաշաթ որ Յունիս ամբսն ի վեր 200,000 ոսկի տուած է ինծի... : Իտն կը խօսիս իմ յաճախած ընկերութիւններու վրայ, բայց չգիտցող կայ թէ՛ Տիւմուրիէի մակերմին՝ պրամատէր Քօքի հետ և տարադրոյներու զործակալ՝ Թիլին Ռօչըլուտի հետ է որ, մեծ հայրենասէր Հէպէսը, իր թերթովը, հանրապետութեան ամենէն մաքուր մարդիկը զրպարտելէ յետոյ, կ'երթայ ի մեծ արախտիկին, ինքը և իր Ժաքօպիլներ, ահաւն գեղեցիկ օգերը անցրնել զիւր, Բիթի գինին խմել և ուղաւորութեան հիմնադիրներուն համարը քանդելու համար բաժանաճառեր արտատանել : »

Այնուհետև Քամիչ կը մեղադրէ Հէպէսը իր թերթին մէջ զործածած սճին համար և յետոյ զայն կ'ամբաստանէ Բանակաւանութեան օրաշտամունքին գաղթակցութիւնները՝ աւելցնելով ըլլալուն համար : Ի վերջոյ կը գոչէ :

ԿՈՊԵՒ, ԿՐ ՀՐԱՍԱՐԻ ԿՊԵՍԱՆՈՊԻՍՈՍԻՏԻՆԵՆԷ:

«Թող յուսահատին զիս վախճանել ահարկու մեկրով և զիս ձերբակալելու զրոյցներով զորս իմ չորջուս կը տարածեն. զիտենք որ թշուառական մարդիկ կան, որոնք կը մտածեն Մայիս 31 մը տարքիկ Մանգանեի ամենէն կորովի անգամներուն զէմ. . . ո՞վ իմ պաշտօնակիցներս. ձեզի պիտի բռնաւ այն բանը զոր Բրաւատո բառ կիկերանին. մենք շատ կը վախճանք մահէն. արտօքն և սպրաւարեկեկէն է՛ն, ի՛նչ, երբ ամէն օր 12 հարիւր հազար փրանտայներ կը

ճակտային ամենէն մահատիկ մարտկոցներուն և յազիթանակէ յազիթանակ կը սուրան, մենք, Քօնսթանտինի երեսփոխաններ, մենք որ երբեք չենք կրնար մեռնիլ զինուորի պէս, զիչերտան մը թուլիսան մէջ, խաւարին մէջ հրացանագարի եզած և ստանց որ մէկը վրկայէ քաջութիւնս. մենք՝ որոնց՝ ազատութեան համար ենթարկուած մահը փառաւոր և հանգիստաւոր միայն կրնայ ըլլալ յաջա բովանդակ ազգին, Եւրոպային և ազազայ սերունդներուն,

մենք՝ աւելի՝ վախկոտ պիտի բլլանք մեր զինուորներէն։ Պիտի վախճանք ինքզինքնիս վառնգի ենթարկել, Պաշտօնի երեսն ի վեր նաչել։ Հպիտի համարձակինք Բէռ Տիւշէնի մեծ գալարայթին ճակատիլ, տանկու համար նախ յաղթանակը, զոր ժողովուրդը կ'ակընկաթէ մեզմէ, յաղթանակը՝ ծալարայեղ յեղափոխականներուն վրայ, ինչպէս հակաշեղափոխականներուն վրայ, յաղթանակը՝ ընդդէմ բոլոր զատուկիւններուն, սոսհակներուն, բոլոր փառասկընդունն և հասարակայ բարորութեան բոլոր թշնամիներուն։ Եւ ինչ կ'արժէ կատարնաոր՝ հայրենասերի մը համար, եթէ ոչ՝ Սիանէյներու և ժան աը Վիթերու պատուանդանը, պատերազմի վայրկեանի մը, երբ երկու եղբայրներս մէկմեջ կացինեմար եղան ազատութեան համար, ինչ է որ կատարնաոր, եթէ ոչ՝ սուրի մը հարուածը, իր քաջութեանը և հանրապետականութեանը զոհ եղող երեւոթութանի մը համար։»

Այս խօսքերը զազախար մը կուտան ոչոք մամանակստան բարքերուն մասին։ Հոռի և Աթէնքի պաժանութիւնը, հեղափոխութիւնը և պերճութեանութիւնը մեր մէջ վերերեցած էին ժողովրդավարական ազատութեան հետ։ Քամիչ Տէմուլէնի հրատարակած այս նոր թիւը առաջիններէն աւելի զրոյսութիւն յառաջ բերաւ։ Հէպէտ անդադար կ'ամբաստանէր զայն ժաքապէններուն առջեւ և յանձնաժողովին տեղեկադիրը կը պահանջէր։

1794 Յունիս 5ին Քոլո տ'երպուտ խօսք տուաւ ոչոք տեղեկադիրը կարգալու համար, ահագին բազմութիւն մը ներկայ էր և ամբողջը շատ սուղ գիւնեղով կը ծախուէին, Քոլո մեծ սնկոյմիակապութիւն ցոյց տուաւ, բան մը որ էր սրտուեր Ռօնտէնի բարեկամ եղողէ մը։ Քիլիբրոյի մասին քանի մը յանդանքներ թուելէ յետոյ և Լուզովիկոս ՓՋ, ի տ. Մասայի տուած քուէ-

ները երեսին զարնելէ յետոյ անցաւ Քամիչին և շատ աւելի նպատաւոր կերպով խօսեցաւ անոր մասին, բառ թէ անիկա բառ հայրենասեր մըն է, բայց զէջ ընկերութիւններու ձեռամբ մարտէ, և որուն պէտք էր նեակել, հրաւիրելով զայն որ ուրիշ անդամ մաքի ալոյ օրինակ խաղեր չխաղայ։ Հետեւ արար, պահանջեց որ Քիլիբրո արտաքուտ ի և Քամիչի վրայ պարզեպէս զրաշնոթութիւն հաստատուի։

Հէպէտի և Քամիչի միջեւ յառաջ կուգայ միջոցեղ մը, խօսք կ'առնէ Ռոպէսըիւն և քանի մը բառ արտատանելէ ետք, նիտար կը յետաձգուի Յունիս 7ին։ Կը հրաւիրեն Քամիչը որ Քիլիբրոյի ուղղած զովեւ շնորուն և տնար հետ անեցած յարարերութիւններուն մասին բացատրութիւն տայ։ Ասիկա կատարուելէ յետոյ խօսք կ'առնէ նորէն Ռոպէսըիւն և նախ կը զովէ Քամիչի նկարագիրը, բայց կը յարէ թէ տակա իրատեսք չի տար իրեն՝ հարենասկընդունը զէմ զրեկ, և թէ անոր զրտութիւնները հաճոյքով կը լսուին ազնուականները և բոլոր զատաներուն մէջ կը տարածուին։ Անիկա անտուկ տղա մը վարմունքը ցոյց տուած է, պէտք է նեակել իրեն և ալքելու է իր թերթերը։ Ասոր վրայ, Քամիչ մանաւրով թէ յարգանքով պէտք էր վարուիլ զատու Ռոպէսըիւնի հանդէպ, իր նրատած տեղէն կը գոչէ։

— «Վատկը պատաժանել չէ։»

— «Այլէ, կը յարէ Ռոպէսըիւն զայրացած, թող չայրեն և անմիջապէս թող կարգացուին Քամիչի թերթերը։ Քանի որ ալոյ պէս կ'ուզէ, թող նախաւինքով ծածկուի, այն մարդը որ ալաքան կը պնդէ իր նեղամիտ զրտութեանց վրայ, թերեւս աւելի քան մարտեղ մըն է, եթէ սրտի մաքրութեամբ զրտած բլլար, հպիտի համարձակը տակի պնդել այնպիսի զրտութեանց վրայ, զոր հայրենասկընդունը կ'ատեն և

հակաշեղափոխականները կը փնտռեն ։»

Ի զո՞ր Քամիչ խօսք կ'ուզէ Ռոպէս-
րիէսը հանդարտեցնելու համար . կը
մերժեն գինըք մօտիկ ընել և անմիջա-
պէս կ'անցնին իր թերթերուն ընթերց-
ման . կուսակցական կուսակցութեան մէջ
մարդիկ իրարու հանդէպ ինչ փափկա-
նկատութիւն որ ալ ցոյց տան , դժուար
թէ՝ չառ չանցած՝ անձնատիրութիւն-
ները խնդրոյ առարկայ չըլլան ։ Ռոպէս-
րիէս այնքան կ'արհամարհէր Հէպէսը
և իրենները , որ անոնց հետ գէշ մարդ-
րույ իսկ չպիտի գիճանէր , բայց կրնար
զժառիլ յեղափոխութեան մէկ հստա-
կութեամբ գրառելան , Քամիչ Տէմուլէնի
հետ , որ այսպիսի խզումէ մը խուսա-
փելու համար բաւական ճարտար չգրա-
նուկցու ։

Քամիչի թերթերուն ընթերցու-
մը ամբողջ երկու նիստ գրաւեց ։
Յետոյ սկսան Յապր ա'էլլանդինի հար-
ցաքննութիւնը և այդ ասթիւ երեւան
եկան չառ վշտաթիթ պարտադաներ ու
դատը յետաձգուեցաւ ։

Ամբողջ յեղափոխութեան ընթաց-
քին , երբ կուսակցութեան մը կիրքը
երկար տւենէ ի վեր զրգուտած ըլլալով
պայթելու կը մօտենայ , միշտ պարտու-
թիւն մը , մտանութիւն մը , սով մը ,
վերջնապէս ազատ մըն է որ այս պայ-
թութեան իր պատրուակ ծառայած է ։
Միևնոյն բանը պատահեցաւ այս ան-
գամ ալ ։ Բարձրագոյն սակի երկրորդ
օրէնքը , որ առարկաներու գինը կը
սահմանէր իրենց գործարաններուն մէջ
գտնուած վիճակնուն իսկ , և փոխա-
գրութեանց ծախքի քանակն ալ կ'որո-
շէր , սահմանած էր նաև մեծաքանակ և
փոքրաքանակ վաճառորդներու ընկիւր
չաճ ։ Բայց վաճառականութիւնը հա-
զար ձևով կը խուսափէր օրէնքին բու-
նակալութենէն , և մանաւանդ՝ ամենէն
ազեղալի կերպով կը խոստովէր , աշխ-
ինքն՝ կանգ տունելով ։ Ու ասեւտար
կեցած ըլլալով մեծ սով կը արթնէր ։ Կա-
ռավարութեան արտատնօր ջանքերուն

չնորձու մատմար կարելի եղած էր ցո-
րենէն չի զրկուիլ և մանաւանդ սովի
փախը նուազած էր . բայց ահա նոր ա-
զատ մը կը ծագէր . առիկա միտի սովն
էր ։ Այն մեծաքանակ արջատը , զոր
մամանակու Վանաէն կը զրկէր չրջա-
կայ դաւառներուն , ալ եւս չէին ժամա-
ներ . Հոնտոի գետին դաւառներն ալ
զաղրած էին արջաւ հայթայթելէ , յոր-
մէհետէ պատերազմը հոն կեդրոնացած
էր . հետեւաբար , իրականօրէն կը պակ-
սէր արջառի քանակը ։ Սակէ դատ ,
մտավաճառները , մէկ կողմէ բարձր
գնով կը գնէին արջատը , և միւս կողմէ
ստիպուած ըլլալով բարձրագոյն սակով
նշանակուած գնով ծախելու , կը ջանա-
ցին օրէնքէն խուսափիլ ։ Մեծ քանա-
կութեամբ գաղտնի շուկաներ հաստա-
ուած էին , մանաւանդ՝ Բարիդի չրջա-
կաները և գիւղերուն մէջ . և քարճա-
գոյն սակի համաձայն միւս գնել ուզող-
ներուն կը մտային միայն ամենէն գէշ
կտորները ։ Մտավաճառները այս կեր-
պով իրենց միտքը կը հանէին . ժողո-
ւորը բուռն կերպով կը բողոքէր ։
Որովհետեւ արջառի նուազութիւն կար ,
մտավաճառները հարկազրուեցան յղի
կովերն ալ կարելի ։ Ժողովուրդը անմի-
ջապէս խօսք հանեց թէ աշխուրհաս-
կանները կ'ուզեն անձխակ կովի սե-
րունդները , և մահու պատիժ պահան-
ջեց բոլոր անոնց վէժ օրոնք յղի կով
կամ մաքի կը կարէին ։

Բայց աւելին կայ . բանջարեղէնները ,
պտուղները , հաւկիթները , կարագ ,
ձուկ այլևս չէին ժամաներ շուկաները ,
մէկ կազմաբը մինչև հինգ զրուշի բարձ-
րացած էր . ուտեստեղէնի կտաքերը դեռ
քաղաք չհասած , անոնց ընդ առաջ
կ'երթային և ժողովուրդը ունէ գնով
կը գնէր գտածը . իսկ Բարիդի մէջ մո-
ղովուրդը ի զո՞ր կը ապասէր ։ Անմիջա-
պէս որ բնիկք բան մը կայ , մարդիկ
երեւան կուգան այդ գոյքով զրազելու
համար , պէտք էր գիւղերը երթալ և

լանջարիզէն ծախող գիւղացիներէն ուսակիք գնելով գալ Բարիդ և բարեկեցիկներուն ծախել զանոնք տակի բարձր գնով. մեծ թուով մարդիկ և կիներ այս գործը ստանձնեցին: Ժողովուրդը բռնուկ երգով կը զայրանար այս արհեստը ի գործ գնողներուն դէմ. կ'ըստէր թէ այս գործը ընողներուն մէջ կային մեծ թուով հանրակիներ, որոնք Շօմէթի պահանջքին վրայ ալիւս չէին կրնար լրացնել իրենց ողբալի արհեստը, և ուրոնք, սպրուստ մը ճարելու համար, այս նոր արհեստը կ'ընէին:

Բոլոր անպատահութիւնաց ստաջքն առնելու համար, համայնքային իշխանութիւնը սրտած էր, մասնաձիւղերու յամառ պնդումներուն վրայ, որ մաս-վաճառները չախտի կտրենան արտօնեալ ապանդանոցներէն դուրս տեղեր կենդանի մարմէկ, թէ միայն մամլակներուն մէջ միայն պէտք է գտնուի, թէ ալիւս չախտի թոյլատրուի պարտիզպաններուն բնդ առաջ երթալ, թէ հասած ուսեստեղէնները ռախկանութեան ձևաքով պիտի տարուէին և հաւատար չախտի պիտի բաշխուէին զանազան չուկաներուն, թէ հապազործներու խանութին տոջեւ ներկի չէր երթալ չարուիլ ժամը ճէն տաջ, որովհետեւ կը պատահէր որ յաճախ ժամը 3ին կ'եկէին այս բանին համար:

Այս բազմատեսակ օրէնքները չէին կրնար զարման մը տանիլ այն չարիքներուն, զորս ժողովուրդը կը կրէր. ծայրայեղ յեղափոխականները զլուխին կը չարչրկէին միջոցներ երեսակայելու համար: Եւ ահա նոր գաղտնար մըն ալ յղացան. Բարիդի արու արձաններուն մէջ գտնուող պերճանքի պարակները կարելի էր մշակութեան յատկացնել: Անմիջապէս, համայնքային իշխանութիւնը որ բան մը չէր մերժեր իրենց, հրահանգ տուած էր պարակներու մէկ վիճակազրութիւնը պատրաստել, և ուրոնք եղաւ. որ, վիճակազրութիւնը լրա-

նալէն յետոյ, անոնց մէջ գեանախնձոր և բանջարանոցի բոյսեր մշակուին: Ասիկէ զատ, ենթադրեցին որ բանջարեղէն եւր, հաւեղէնները և կաթնեղէնները անոր համար քաղաք չեն մամաներ ալիւս, որովհետեւ Բարիդի չրջականերու ալ-նուապետականները իրենց տաները քաղուած են: Արդարեւ, շատերը՝ վախնալով իրենց գիւղական տուները քաղուած էին:

Մասնաձիւղերը եկան համայնքային իշխանութենէն պահանջելու որ օրէնք մը հաստատուի այլ մարդիկը Բարիդ ընտկեցնելու համար: Սակայն և այնպէս, Շօմէթ զգալով որ ատիկա շատ զգուշիկ բանարարում մը պիտի բլբար անհատական ազատութեան, բաւականացաւ սպառնալիք ձառ մը խօսկով ընդդէմ Բարիդի չրջակաները քաղուած ազնուապետականներուն: Անոնց սոսկ հրաւէր ուղղեց քաղաք վերադառնալու և գիւղերու թաղապետութեանց հրահանգ տուած անոնց վրայ հսկելու:

Սակայն և այնպէս, գլխաւորութեանց զէմ զգացումը անհամբերութիւնը իր լրումին հասած էր. չուկաներուն մէջ անկարգութիւնները կ'աւելնային. ամէն վայրկեան կոխ կը ծաղէր հոն. մաս-վաճառներու խանութին առջիւ կարգի կը սպասէին, և հակառակ որոշ մամէ մը տառժ հոն երթալու. արդեւքին, միշտ կը փութային իրարմէ առաջ մաս-վաճառներուն խանութին տեջիւ: Ինչպէս հաղազործներուն, այնպէս ալ մաս-վաճառներուն առջիւ չաւան մը կապուած էր, որպէս զի կարգը չխանգարի, բայց հոս ալ չարակամ մարդիկ չուանը կը կարէին, և ահա կարգը կը խանդարէր, խանուած ամբոխին մէջ իրարանցում յատմ կուղար և կոխը ծայր կուտար:

Ալիւս չէին գիտեր թէ որո՞ւն վրայ բռնցինն այս վիճակին պատասխանատուութիւնը: Եւ սակայն, պէտք էր գտնուատիլ, Պոստիթի արբանեակները

և Քօրաբլիէները կ'ըսէին թէ այս սովը յառաջ բերողն է Քօնվանտիօնի չափաւորական հաստաւոր , աշխնքն Քամիյ Տէմուլէն , Ֆիլիբօ , և ինչ , թէ աշխն կարելի չէ հանդուրժել , և կը յարէին . « Պետ մը պէտք է : Բայ մեծ դատաւոր պիտի ըլլայ : »

Սակայն և այնպէս , թէև նոր կուսակցութիւնը իր սրամտորութեան տակ տնէր բաւական կարեւոր սլփեր , և իր կողմը տնէր յեղափոխական բանակ մը և սով մը , ո՛չ կառավարութիւնը և ոչ ալ հանրային կարծիքը իր կողմն էր , որովհետեւ ժաքայէնները հակառակ էին : Ռուպերէն և Սէն Ժիւսք , որոնք սովոր էին յանուն յանձնախումբին սկզբունքային յայտարարութիւնները , երկու տեղեկագիր պատրաստեցին , մին՝ այն յարայական սկզբունքներուն վրայ , որոնք պարտ էին ուղղարիւն տալ յեղափոխական կառավարութեան մը , իսկ երկրորդը՝ այն բանտարկեալներուն վրայ , որոնց մասին Քամիյ զանգատ յայտնած էր : Պէտք է տեսնել թէ ի՞նչպէս՝ այս երկու մտալիմամբ միաքերը կ'երեւոյնայէին յեղափոխական կառավարութիւնը և պետութիւն մը վերակենդանացնելու միջոցները :

Փետրվար 5ի նիստին մէջ Ռուպերէն ըստ . — « Ժողովրդավար կառավարութեան մը սկզբունքը՝ ստաքինութիւնն է , և այդ կառավարութիւնը հաստատուելու միջոցին պէտք է ահաբեկութիւն զործ զնէ : Մեր երկրին մէջ կ'ուզեմ բարոյականոր զնել անձնատիրութեան տեղ , ուղղամտութիւնը՝ պատիւին տեղ , սկզբունքները՝ սովորութեանց տեղ , պարտականութիւնները՝ հանդիստ կենցաղավարութեան տեղ , բանտարկանութեան տիրապետութիւնը՝ նորաձեւութեան բանտարկութեան տեղ , մարտիկան արհամարհանքը՝ դժբաղդութեան արհամարհանքին տեղ , զուստութիւնը՝ լրբութեան տեղ , հոգիի մեծութիւնը՝ մեղաբարձութեան տեղ ,

փառասիրութեան տեղ՝ զրամի սէրը , մեքենայութեանց տեղ՝ արժանիքը , արտաքին փայլին տեղ՝ ճշմարտութիւնը , մեծերու ժողովրդեան տեղ՝ մարդուն մեծութիւնը . կ'ուզենք հաստատել փառասպանք , զօրաւոր և երջանիկ ժողովուրդ մը՝ փոխան հաճոյակատար , հեղատէր և թշուառ ժողովուրդի մը , աշխնքն թէ , կ'ուզենք հանրապետութեան բոլոր ստաքինութիւնները և չորաքները զնել միապետութեան բոլոր մոլութեանց և ծաղրելի բարբերուն տեղը : »

Այս նպատակին համար , ըստ Ռուպերէնի , անհրաժեշտ էր ունենալ խտարարայ և կորովի կառավարութիւն մը , որ կարենար յաղթահարել ամէն կարգի արդելքներու : Ռուպերէն և Սէն Ժիւսք կը թուէին յիմարութիւնները յեղափոխական կառավարութեան մէկ քանի գործակալներու որոնք ուղած էին Մասաչի նման կորովի երեսայ . կ'ակնարկէին Հէպէտի և իրեններուն գործած յիմարութեանց , բայց միեւնոյն մամանակ կը դատապարտէին նոր կառավարականներու տիրութիւնները և հաճոյակատարութիւնները : Սէն Ժիւսք կ'ըսէր . « Դուք ունիք 100,000 բանտարկեալ , և յեղափոխական տեսնը 500 յանցաւորներ դատապարտած է արդէն : Բայց միապետութեան օրով ունէիք 400,000 բանտարկեալ , տարին արդիւրած ապրանք փախցնող 150,000 հոգի կը կախէին . 3000 մարդ ծեծի կ'ենթարկէին , և այսօր իսկ , Նարտայի մէջ կայ 4 միլիոն բանտարկեալ , որոնց ազադակը չէք լսեր , մինչ ձեր հայրստացան չափաւորականութիւնը թուլ կուստայ որ յաղթանակ տանին ձեր կառավարութեան բոլոր թշնամիները : Մենք գմեղ մեղադրանքներու տակ կը ճնշենք , և թաղաւորները , մեղմէ հաղարանդամ աւելի անպատիւ , ոճիրի մէջ կը քնանան : »

Ռոպէսրիէն և Սէն Ժիւսք, ընկալ-
եալ զբաժնեան համաձայն, կը յարէին
թէ ծայրայեղ և չափաւորական երկու
հաստածները, իմէն քստ երեւոյթին
հակառակ կը թուէին իրարու, բայց
հասարակաց կիսան մը տնէին, օ-
տարները, որ զործի կը մղէր զանոնք,
հանրապետութիւնը կորստան մասնե-
լու համար:

Քամից Տէմուլէն կը չարաւնակէր իր
յարձակումները. այս զմարդը երիտա-
սարդը կարծես կը հախազար թէ ա-
զատութիւնը սիրած ըլլալը չպիտի նե-
րէին իրեն, ինչպէս որ չէին ներած
այնքան ուրիշներու: Քամիցի քաջքը-
չութիւնները և պերճախօսութիւնը կը զայ-
րացնէին յանձնախումբը: Միւս կողմէ,
զատադիրներն ալ կը չարաւնակէին ի-
րենց ստորերերկաց մեքենայութիւնները
և ժողովրդային ընկերակցութիւնները
ոտքի կը հանէին: Յանկարծ, չա կանե-
րուն մէջ յայտարարութիւն և զրքոյկ-
ներ ցրտ հեյն թէ ժողովուրդին կրած
զմարդու թեանց բուն պատճառը Քոն-
վանտիօնն էր, և թէ պէտք էր անկէ
զտրս հանել վտանգաւոր խմբակը, որ
կը փափաքէր Պրիստոյտկաններու ազի-
տարիւր զրտ թիւնը վերականգնել: Ոմանք
մինչև իսկ կը պնդէին թէ ամբողջ
Քոնվանտիօնը պէտք է վերակազմել,
պիտ մը բնարեղ և զործադիր իշխանու-
թիւնը վերանորոգել:

Մարտի 5-ն էր: Մասա մասնաճիւղը
ժողով զուամարեց և յայտարարեց թէ
ժողովուրդի թշնամիներուն մեքենայու-
թիւններէն զայրացած, ոտքի ելած է
խմբովին, թէ պիտի երթայ քօզ մը
ձգել Մարցկալին Իրաւանց տախտակին
վրայ, և այս վիճակին մէջ պիտի մնայ,
մինչև որ ժողովուրդը իր ազատու-
թիւնը և ուսանողները ձեռք ձգէ
և իր թշնամիները պատժուն: Նոյն
իրիկունը Քորսըրիէներն ալ ժողով կը
զուամարեն և կը յայտարարեն թէ հաշ-
րենիքը վտանգի մէջ է:

Յաջորդ օրը, Մասա մասնաճիւղը
խմբովին կը գիմէ Համալսարանին իշ-
խանութեան, իր պահանջները ներկա-
յացնելու, բայց իրականաբար զոհացում
չըստանար: Ժողովրդային ապստամբու-
թիւնը ծայր տուած էր. զմարդուրար,
յանձնախումբին ազդեցիկ անդամները
բացակայ կամ հիւանդ էին այդ պո-
հուն: Յեղափոխական զանգուածին եր-
կու պեռերը՝ Քօյո և Մօմօս իրենց
պերճախօս և կորովի ճառերովը բոլո-
րովին զրգուկցին մասնաճիւղերը:

Մարտ 7-ին իրիկունը, Քօյո զնայ
Քորսըրիէներուն ակումբը և ծափահա-
րութիւններով ընդունուեցաւ հան, բ-
ստա թէ յեղափոխութեան զազանի թըչ-
համիները կը ջանային մոլորեցնել իրենց
հայրենասիրութիւնը, Քորսըրիէները և
ժաքօպէները իրար ձգել, մինչ անոնք
պէտք էր որ մէկ ընտանիք միայն կազ-
մէին, սկզբունքներով և նպատակներով
մէկ եղած: Բստ հաս թէ Իրաւանց
Յայտարարութիւնը քօզարկելը ազնուա-
պետականներուն հաճոյք պատճառած
ըլլալով, պէտք էր անմիջապէս վերջը-
նել ընտելեան այդ նախախնայ օրինա-
զրքին վրայի քօզը: Եւ ահա անմի-
ջապէս քաջեցին հանեցին սեւ քօզը,
զայն յանձնեցին Քօյոյի, և պաշտօն
տուն վտանգանել ժաքօպէները որ
միշտ միեւնոյն ճամբէն պիտի ընթա-
նան: Քօյո ա'լ քարտ վազեց ժաքօ-
պէներուն խմայ սաղ իրենց յաղթա-
նակը՝ Քորսըրիէներուն և ծայրայեղ յե-
ղափոխականներուն վրայ: Ահա այս-
պէս, զատադիրները ամէն յոյս կորսն-
ցուցած էին և ո'րքէ փորձ ընկու ալ
ի վիճակի չէին: Քանի մը որ յետոյ
ձերբակալու եցաւ Հէպէս, Վէնտան,
Ռօնտէն, Էն, և Մարտ 21-ին իրենց
դատաւարութիւնը սկսելով անմիջապէս
մահուան դատաւարաւորուեցան: Դատեց
հետ էր հաս Անաքարաի Քրոյց: Մարտ
24-ին, իրիկուն մամը հին զատա-
ւարականները դատաւ եցան կատախա-

անգլին, հանդիսատեսներու աննախըն-
թաց բազմութիւն մը կար, անգիրը
վարձու կը բռնէին, Ռոնալէն և Քլայց
քաջութեամբ մեռան, իսկ Հէպէն, ա-
մաթանար, եղած և արժամարհանքէ
շատահառ, փայթ չէր բնէր ծածկելու
իր վախկնտութիւնը, ամէն վայրկեան
կը մարմէր, և սմբօր, իրեն չափ
վատարարոյ, զինքը կը ծաշէր:

Ահա՛ այսպէս զոհուեցան այս խոշ-
ուտանքները, կրտսի և հասառու
կատարարութիւն մը հիմնելու անհրա-
ժեշտ պէտքին: Եւ եթէ մարդ զոռ կը
զգայ անոնց մահուան հանդէպ, անոր
համար է որ անոնց զէմ աստի զէնքը
չործածուեցաւ, և մէջէնէն կար կո-
րտսի քաջութեամբ տէր մէջը Ռոնալէն,
կար նաեւ անմահ խնդ մը՝ Քլայց:

Հազիւ թէ Հէպէնականները կրած
էին արտաբնին, և ահա երազամբաները
մեծ արախութիւն յաշանեցին և բռն
թէ ուրեմն յանցաւոր չէին Հէպէնը,
Ռոնալէն և Վէնտանը ամբաստանելու
համար, քանի որ Հանքային Փրկու-
թեան Բանձնատնային ալ զանոք մահ-
ուան դատապարտած էր:

Շատ չանցած, Տանդանի և Ռոպէս-
րիէի միջեւ ալ խոյ պայքար մը բաց-
ուեցաւ, զիւրին էր հասկնայ թէ, Ռո-
պէսրիէն, որ միշտ կը տիրապետէր ժա-
քաղեններուն մէջ, ալ եւս չէր ուզեր
ուիէ յանձնառութիւն ստանձնել հան-
դէպ Տանդանի, որուն կեղծաւոր մրցա-
կիցն էր: Արդարեւ, վերահաս ձեռ-
րակալմանց դրոյցները յամառօրէն սկսան
շրջիլ: Տանդանի բարեկամները, անոր
չորջը համախմբում, կը մղէին զայն
որ իր թմրութենէն արթննայ և վերջ
ի վերջոյ ցոյց տայ այն յեղափոխական
հակառակ, որ երբեք զուր անգը չէր
երեւցած տաղնապետութեան միջոցին: «Գի-
տեմ, կ'ըսէր Տանդան, զիս ձերբակալել
կ'ուզեն... Բայց չէ՛, յարեց, չպիտի
համարձակին այսպիսի բան մը բնել:»

Եւ արդէն, ի նշ կրնար բնել, փախ-

չիլը անկարելի էր, ո՛ր երկիրը պիտի
ուզէր ապաստան ընծայել այս ահազ-
դեցիկ յեղափոխականին, պէտք էր որ
փախչելով վաւերացում տար իր թշուա-
միներուն զրգարառ թեանցը: Բայց եթէ
ձրանտա մնար, իր ձեռքը բռն մը չկար
աշխատ: Քորալիները ծայրայեղ յեղա-
փո՛ւ անտններուն կողմն էին, Քոնօլան-
տիւն կը զոյգվար, իսկ ժաքաղենները
միշտ կը զործէին Ռոպէսրիէի հրամա-
նովը, որ այդ եւս պէտք չէր անոնք
Տանդանը արտագանել: Ինչպէս բրած էր
ժամանակին, որովհետեւ հիմա Տանդան
այնքան վարկարելի եղած էր որ Ռո-
պէսրիէն կը վախնար որ զայն պաշտ-
պանելով իր վարկն ու կեանքն ալ վրայ
կուտայ: Ի նշ ոչմի կրնար ապաւինիլ
Տանդան... ահա՛ թէ ինչ բան նկատի
չէին ասած այն մարդիկը, որոնք ան-
տած էին այս ահաբեկ մարդուն՝ զո-
հեր և օտարականներ ստաննեցելը,
բայց որ հիմա ասանց զխաղրութեան
պիտի խնար: Յեղափոխական տաղանդը
չի կռչանար բնաւ կորստած ժողովրդ-
դատնութիւն մը վերաշինելուն մէջ,
ալ յանդգնօրէն պէտք է ուղղութիւն
առլ ժողովարդի զգացումներուն, կր
տիրացում է անոնց: Տանդանի վի-
հանձնութիւնը, զործելէ քաշուիլը
զրեթէ պաղեցաւ ցած էր զինքը ժողո-
վրդային համակրանքէն, կամ զոնկ
բաւական համակրանք թողած չէին
իրեն, տիրող իշխանութիւնը տապալել
կարենալու համար:

Իր անկարողութեանը մասին այսպէս
համոզում դոյացուցած, անիկա կը կրկի-
նէր. չպիտի խաւարճակեմ: Արդարեւ,
ներկի էր կարծել թէ այդ քան մեծ ու-
նունի մը և մեծ ծառայութեանց հան-
դէպ իր հակառակորդները պիտի վա-
րանէին: Ասիէ զատ, Տանդան վերապի-
կ խնար իր ծուրութեանը և այն անհո-
ղութեանը մէջ, որով զօրաւ որ մարդիկ
կը սպասեն վասնզին, ասանց անկէ

խոստովելու. համար չստ իրար անցնելու :

Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը լուս կը մնար, և ամենէն քըսարմենի զբոյցները կը չարաշակէին տարածախլ Մարտ 31ին, Յանձնաժողովը իր նախնի կը հրահարէ Բնդհանուր Ազատագրութեան վարչութիւնը, ինչպէս նաեւ որէնսղլը ժողովի յանձնախումբը : Երբ բոլոր անդամները կը հաւաքուին, Ալէն Ժիւսպ խօսք կ'առնէ, և կարգաւոր մէկն ալն բուսն աւննդամիտ տեղեկագիրներէն, զորս ալնքսն ազէկ գիտէր խմբագրել, կ'ամբաստանէ Տանդոնը, Քամիլ Տէմուրէն, Ֆիլիբբոն, Լաքրուսն, և կ'առաջարկէ որ տանք ձերբակալուին : Միւս երկու Յանձնախումբերուն անդամները, ահարեկամ ալ զարգոյն, չեն համարձակելը ընդգիտնալ, և կը խորհին իրենց անձը վտանգէ վրիկ, հաւանութիւն յայտնելով : Կը յանձնարարուի բացարձակ զազանապահութիւն յոյս ապա խրոյրին մասին, և Մարտ 31ի գիշերը Տանդոն, Լաքրուս, Ֆիլիբբոն, Քամիլ Տէմուրէն կը ձերբակալուին անախելալ կերպով և Լիւ յոնիպուրի կը ստրուին :

Լոյրը ծագելուն պէս ձերբակալման լուրը կը ստրածուի Բարիկի մէջ և տեսով մը ապշութիւն կը պատճառէ : Քանվանութիւն անդամները կը ժողովուին և տակուսով խօսն լուսթիւն մը կը պահեն : Լրժանդը, որ իր բարեկամներուն հետ չէր ձերբակալուած, որովհետեւ կարեւոր չէր համարուած, կը վաւթալ խօսք առնել, « Քաղաքացիներ, կ'ըսէ, այս գիշեր մեր ժողովին չորս անդամները ձերբակալուած են, զիտեմ թէ Տանդոն ձերբակալուած է. միւսներուն ո՛վ ըլլալը չեմ գիտեր. բայց ո՛վ որ ալ ըլլան անոնք, կը պահանջեմ որ Քանվանութիւն լսենք անոնց բացատրութիւնները : Քաղաքացիներ, կը յարարարեմ թէ Տանդոնը իմ անձի չափ մարտը մէկը կը համարեմ, և չեմ

կործեր թէ ու է մէկ մեղադրանք մը տնի խնծի գէմ. իրաւունք տնիմ վախ չաշանելու, որ մասնաւոր տակութիւններ և անհատական կիրքեր իւրեն ազատութենէն ալն մարդիկը, որոնք այնքան մեծ աւազակար ծառայութիւններ մատուցած են անոր : Այն մարդը, որ 92 Անգլոսիւրիին Ֆրանսան ազատեց իր կորովին հորհրէ, պէտք է որ լուսի, և զիւրսթիւնը պէտք է վաշիկէ ինքզինքը արգարացնելու, երբ զինքը կ'ամբաստանեն թէ հայրենիքին գէմ գտաւ ծածած է : »

Տանդոնը վրկելու լուսգոյն միջոցը անոր տաթիմ տալն էր որ Քանվանութիւն լսեմէն խօսի և իր հակառակարդները զխեղութիւն լնէ : Արդարեւ, բազմութիւն կրեպիտաններ համամիտ էին որ խօսի : Բայց ահա Ռուպիւրիւսը, որ որէնսղլական յանձնախումբը գետ ժողովին չեկամ և գոյն կանխելով, կը վաւթալ լնեմ աւաշարակում և ազատնալիք ձաշնով մը կը խօսի. — « Ժողովիս մէջ երկար տանեմ ի վեր տիրող խռովութենէն և քիչ առաջ խօսողին պատճառած յազումէն կը հակցուի թէ աշտակ մեծ չահկանութիւն տնեցող ինսլը մը կայ. ստանենք թէ քանի մը մարդիկ պիտի կարենան յաղթանակը չանիլ հայրենիքին գէմ : Բայց գուք ինչպէս կրնաք մոտնալ ձեր սկզբունքները, այնքան որ այսօր կ'ուզէք քանի մը մարդոց ապա այն բանը զոր մերժած էք Շապոլին, Տրոնէին, Ֆապրուէկանց ինին : Ինչու ապա կողմակալութիւնը : Ինչ կարեւորութիւն տնին ալն գովեստները, զորս մարդիկ կ'ընծայեն ինքզինքսն և իրենց բարեկամներուն. այլիս ինսլըն ալն չէ թէ այս ինչ մարդը հայրենապրական արարքներ գործած է, այլ զիտնալը թէ ինչ եղած է իր ամբողջ ապարէզը :

« Լրժանդը չգիտնալ կը ձեռացնէ ձերբակալուածներուն անունը. ամբողջ Քանվանութիւնը զիտէ թէ անոնք ո՛վ են :

ԱՆՈՒՅՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

Իր Լաբրուա բարեկամն այ ձերտակա-
ռածներուն մէջն է. ինչու. Լըմանար
չգիտնալ կը կեղծէ. որովհետեւ ազէկ
զիտէ թէ առանց անամօթութիւնն կա-
րկի չէ պաշտպանել Լաբրուան: Անիկա
Տանդանին մասին խօսեցաւ, որովհետեւ
կը կարծէ թէ անատարակոյս այս ան-
ուան կցումն է առանձնաշնորհում մը
... բայց ոչ, մենք առանձնաշնորհում մ
չենք ուզեր, կուսք չենք ուզեր...

Այս վերջին բառերուն վրա ծափա-

շարութիւնները կը սրային, և այն
վախկառ մարդիկը, որոնք այդ միջո-
ցին կը զսպողսն կուսքի մը առջին,
կը ծափաշարեն տապալումը այն կուս-
քին, որ այլևս վախ չազդեր: Ռոպէտ-
րիէն կը շարունակէ. — «Տանդան ինչ
բանով գերիվեր է Լաֆայէթէն, Տիւ-
մուրիէէն, Պրիստլէն, Ֆապրէն, Շապու-
լէն, Հէպէնէն: Զեղի կը խօսին յանձ-
նաժողովներու բռնապետութեանը վր-
այ, իբր թէ այն վաստակիւնը զոր

մողովուրդը ստանձնեց և ձեռքի, և գործի փոխանցեց և քաղաքի յանձնարարություններուն, իրենց հայրենասիրութեան մէջ ապահով երաշխիքը չէր: Վախճանող կը կեղծէր. բայց, ահա կ'ըսեմ, որ այս վարկեկանիս կը վախճանող, յանցանքն է, որովհետեւ անմեղութիւնը երբեք չի ստակար հասարակութեան հակադրութենէն:»

Եւ ահա նոյն վախկոտները կրկին սկսան ծափահարել և կ'ուզեն ապացուցանել թէ վախ չեն դրար իրենք: Ռուսկարիէս յարեց. «Ինծի ալ ուզեցին ստակամ ներշնչել. հաստացնել ուզեցին ինծի. թէ Տանդօնի մօտենալով վառնդը կընար մինչեւ ինծի հասնիլ: Ինծի գրեցին: Տանդօնի բարեկամները նամակներ հասցուցին ձեռքս. կարծեցին թէ հին կապի մը յիշատակը, թէ կեղծ ստափիւնութեանց մասին հին հաստք մը գիտ պիտի մղէին զանդաղեցնելու. եւ տանդօն և սերս՝ ազատութեան համար: Լաւ ուրեմն, ահա կը յայտարարեմ թէ, եթէ Տանդօնի վառնդները իմ իսկ իրաւունքներս պիտի բխան, այդ նկատումը վարկեկան մը իսկ չպիտի կասեցնէ գիտ. այս պարագային է որ ամենուս ալ պէտք է քիչ մը քաջութիւն և հոգի մեծութիւն: Գոհելի հոգիները կամ յանցանք մարդիկ միշտ կը վախճան իրենց նմաններուն իշխող սեանելէ, որովհետեւ իրենց առջեւ ուղիս չունենալով յանցանքներու պատնէշ մը, տանք ճշմարտութեան լոյսին առջեւ ցուցադրուած կը մնան: Բայց եթէ զուհիկ հոգիներ կան, այս մողովին մէջ հերոսական հոգիներ ալ կան. որոնք գիտեն ճակատիլ քոյրը սուս վախերուն: Եւ արդէն, յանցանքներուն թիւը մեծ է. ոճիրը քիչ թաւով կուտակեցնելը գտաւ մեր մէջ, և եթէ քանի մը գլուխ կտրենք, հայրենիքս պիտի ազատագրուի:»

Թողնուի՞նք վառնութիւն և ճարտարութիւն ստացած էր ու գամը բակու,

և ու մէկ տամն այսքան ճարպիկ ու այսքան նենդամիտ չէր եղած: Իր բոլոր պաշտօնակիցները միաձայնութեամբ որոշեցին Քոնվանտինի բեմէն չլսել գիշերանց ձերբակալուած 4 երեսփոխանները: Եւ ահա կը հասնի Սէն Ժիւստ և կը կարգաւ իր տեղեկագիրը: Ձա՛յն կ'արձակէին զոհերուն դէմ, որովհետեւ զէտքերը խեղաթիւրելու ճարտարութեան կը միայնէր նաեւ հազարապետ խոտութիւն մը և կորով: Երբեք ազգքան զգուհիօրէն տրեժախոս ու կեղծաւոր չէր եղած: Սէն Ժիւստ երկար բարակ զրպարանէ կար Քամիլ Տէմուրէն և Ֆիլիբերտ Լաքրուսն ալ ամբաստանելէ կար, վերջապէս կը հասնի Տանդօնին և բոլորովին անհիմն բաներ կը յիշատակէ, կամ ծանօթ զէտքերը զարհուրելի կերպով մը կը նկատութիւրէ: Ըստ իրեն, Տանդօն անշուշտ, ծուլ, սոսիստ և մինչեւ իսկ վատ մըն է, որ ծախսած էր Միւսապոյի. ամենէն ալ զբամ կ'ստնէր, Օրլէանականներէն, Պարսոններէն, ռուսներէն, Երեւանցիներէն, Երեւանցիներէն:

Այս խոյստուտակ տեղեկագիրին վրայ, Քոնվանտինը վճռեց ամբաստանութեան տակ ասեղ ձերբակալեալները: Խեղճերը Լիւքսեմպուրկի բանալը տարաւ ինչ, Լաքրուս և Լիւսիլ Տանդօնին. «Ձմեռ ձերբակալել, զմեզ, երբեք մօքէս չէր անցնելը աշտպատ բան մը:»

— Երբեք չէիր կատարածիր, յարեց Տանդօն. իմ մասին, եւ զիտէի, իմայ սուսած էին ինծի:

— Գիտէիր և չհարմեցար, զոչեց Լաքրուս. ահա ստիկ քու սովորական ծախսութեանը հետեւանքը, զմեզ կարտեան մտանց:

— Ձեր կարծիքն որ, պատասխանեց Տանդօն, կը համարձակէին իրենց մտածումը: Ի վերջոյ զնեղ:

Լիւքսեմպուրկի քոյրը բանտարկեալները խմբովին դրան առջեւ վախճանելէն, տեսնելու համար տնի հաշակուոր Տանդօնը և հասարակական Քամիլը:

որ իրենց բանտի խուցերուն մէջ քիչ մը յոյս ներշնչած էր : Ըստ սովորութեան , Տանդօն հանդարտ , հպարտ և բոտ բաւականին զուարթ էր . Քամիյ՝ տպւած էր և տխուր . Հէրօ Սէշէլ՝ որ իրենցմէ քանի մը օր առաջ Լիւքսեմպուրկ բանտարկուած էր , իր բարեկամներուն ընդ առաջ գնաց և ուրախութեամբ ողջագուրեց զանոնք : « Երբ մարդիկ խնդու թիւններ ի վործ կը գնեն , բոաւ Տանդօն , ոլէտք է գիտնալ թննեց վրայ խնդալ : » Յետոյ նշմարելով Թովմաս Բէշնը , բոաւ անոր . — « Ընդ որ զան ըրիր քո երկրիդ երջանկութեանը և ազատութեանը համար , ի վոր վորձեցի նոյնը ընել իմ երկրիս համար , ևս նուազ բարեկալիդ եղայ , բայց ոչ աւելի յանցաւոր : » զիս կառավանատ կը գրկեն , բաւ ուրեմն , բարեկամներս , ոլէտք է խնդու մերեւ երթալ կառավանատ : »

Յաջորդ օրը , ապրիլ 2 , ամբաստանողիւրը գրկուեցաւ Լիւքսեմպուրկ և ամբաստանեալները փոխադրուեցան Քօնսթէրմարի , հանկէ ալ յեղափոխական տախանը երթալու համար : Քամիյ կառուցեաւ զգուհի սուտերով լեցուն աշղ ամբաստանողիւրը կարդարով : Քիչ յետոյ հանդարտութիւնը զատու և վշտալիւր ձայնով մը բոաւ . « Կառավանատ կ'երթամ աշնքան զժողովներու վրայ քանի մը արցունք թափած ըլլալուս համար , միակ վիշտս այն է որ չկրցայ իրենց օգտակար ըլլալ : » Իրենց հետ բանտարկուածներէն չատերը քաջութեամբ կը տոկալին իրենց կայտութեան : Միայն Շտալս , որ բանտին խորէն չէր զաղրեր Ռոպէսիէօնին զրկէ և իր ազատմանը համար անոր միջամտութիւնը թախանձելէ , թոյն առաւ , բայց զգացած ցուրտէն երբ սրտաց կանչեց , զինքը ազատեցին , և ապաքինման միջոցին քիչ մը աւելի ազնիւ զգացումներով սուգարուեցաւ :

Քօնսթէրմարի մէջ ալ ամբաստանեալները նոյն հետաքրքրութիւնը չար-

մեցին . Ժիրօնտէններուն ընակած խոյին մէջն էին . Տանդօն խօսեցաւ միեւնոյն կորովով . « Այսպիսի օրով մըն էր , բոաւ , որ յեղափոխական տախանը կազմէ տուի . աշղ մատին Աստուծոյ և մարդոց ներազութիւնը կը խնդրեմ : Իմ նպատակս էր նոր Ապառնաբերի մը առաջին տունի , և ոչ թէ աղէտ մը արձակել մարդկու թիւան վրայ : » Յետոյ , զինքը սպաննող իր սպառօնակիցներուն մասին կրկին արհամարհանք զգալով , բոաւ . « Այս կայէն եղբայրները , ոլինչ կը հասկնան կառավարութենէ , ամէն ինչ կը թողում զարհուրելի անկարգութեան մը մէջ : » Միայն մէկ վայրկեան մը թեթեւ վիշտ մը յայտնեց յեղափոխութեան մասնակցած ըլլալուն համար . « Աւելի աղէկ էր , բոաւ , աղքատ ձրկնորս մը ըլլալ , քան թէ մարդիկը կառավարել : » Այս կարգի խօսքերուն մէջ միակն էր այս որ արտասանեց :

Յաջորդ օրը , ամբաստանեալները յեղափոխական տախանին առջեւ հանուեցան . 15 հոգի էին , որոնց մէջ կային նաեւ կեղծարարութեամբ ամբաստանուածներ : Տանդօն , Քամիյ և Հէրօ Սէշէլ բողոքեցին իրենց զատու կեղծարարներու զատին կցուած ըլլալուն համար : Երբ հարցաքննութեան կարգը Տանդօնին եկաւ ու անիկա սուքի և բաւ խօսելու , խորունկ բաւ թիւն մը տիրեց :

— « Իմ ձայնս , բոաւ Տանդօն , իր զօրաւոր ձայնով , իմ ձայնս որ այնքան անդամներ բռնի եղած է ժողովուրդի զատին ի նպատակ , զժողովութիւն չալտի կրէ մերժելու այն զրպարտութիւնը թէ Միրապոյի , Տիւմուրիէի , Օրլէականներուն , Ժիրօնտէններուն , օտարականներուն և Լուդովիկոս Փէրրոյի բարձրացելու ու զոհներուն հետ զաւտարած եմ : Զիս ամբաստանող վատերը թո՛ղ մէջտեղ ելլեն , որպէս զի նախատակած ընեմ զանոնք : Թո՛ղ հոս գան յոյնձնաժողովները , ևս անոնց առ-

էիւ միայն պիտի պատասխանեմ, անոնք պէտք են ինծի թէ՛ իբր տմբատանող և թէ իբր վկայ... թող մէջտեղ ելլեն: Թէեւ, ինչ փոքր, դուք և ձեր վճիռը... բոլոր համարդէն ձեզի, քիչ տունէն, անհունութիւնը պիտի բլլայ իմ աղատանարանս, կեանքս բնւ մըն է այլեւս, առէ՛ք զայն...»

Այս բառերը արտաբերած միջոցին, Տանդօն դայրացած էր և կտրծքը ուռած՝ աչքովի մարդոց պատասխանելու հարկադրուած ըլլալուն համար: Իր դրած պահանջները վախ ազդած էին ատենին, եթէ յանձնաժողովները բերուէին, չվտխութիւն յառաջ պիտի գար և պատասխարտութիւնը թերեւս անկարելի դառնար:

— Տանդօն, ըսաւ զառարանի նախագահը, յանդգնութիւնը ո՞ճիրին յատկանիշն է, իսկ հարցարտութիւնը՝ անմեղութեան:

Ասոր վրայ Տանդօն զոչեց.

— Անհատական յանդգնութիւնը անշուշտ ապանկի է, բայց աչն ազգային յանդգնութիւնը որուն օրինակը տուած եմ այնքան անզամկեր, զոր քանիցս ի սպաս զրի ազատութեան զապին, ասաքինութեանց ամենէն թանկարժէքն է: Իմ յանդգնութիւնս ա՛նտ՝ այս կարդէն է. այդ յանդգնութիւնն է, զոր կը գործածեմ հոս, ի նպատակ հանրապետութեան և բնոյզէմ զիս ամբատանող վատերուն: Երբ կը տեսնեմ որ այնքան վատութեամբ կը զրաւարտեն զիս, կրնամ ինքզինքս բռնել: Ինծի պէս յեղափոխականէ մը պէտք չէ ակնկալել պաղաւթին ինքնապաշտնութիւն մը, իմ խմորս անեցող մարդիկը անգնահատելի են յեղափոխութեանց մէջ... Իրենց ճակատին վրայ է որ դրոշմուած է ազատութեան ոգին:

Այս խօսքերը բոլոր միջոցին Տանդօն կը շարժէր իր գլուխը և ատենին զէմ կը ճակատէր. իր այնքան ահաբե-

կող զիմադծերը խորունկ աղաւորութիւն մը յառաջ կը բերէին: Ժողովուրդը, որ այժէն կը աղաւորուէ զնահատական աղաղակ մը հանեց բերնէն:

— Ես, կը շարունակէր Տանդօն, ես ամբատանուած իբր զառարան Սիրապոլի, Տիւմուրիէի, Օրդանականութեան...: Եւ զօ՛ւն, վատ Սէն Ժիւսկ, զուն հաշիւ պիտի առն աղաղայ սերունդներուն, ազատութեան յառաջնեցուկին զէմ բրած ամբատանութեանց համար: Երբ կը կարդամ այս զգուշիկ խօսքերու հաւաքածոն, յարեց Տանդօն աւրատանադիրը ցոյց տալով, կը զգամ թէ տմբոյժ էութիւնս կը սարսուռայ:

Նախագահը հրա իրեց Տանդօնը որ պաղարինով և զառարանին հանդէպ յարդանքով խօսի, ինչպէս բրած էր Մասաւ Այն Խոսեն Տանդօն սկսաւ իր կեանքին և ասպարէզին համառօտ մէկ նկարագրութիւնն բնկ: Պահ մը նորէն ինքզինքէն կ'ելլէ և կը յարձակի Ռապէսթիէի վրայ. նախագահը կը միջամտէ և զանդակը կը հնչեցնէ. Տանդօն իր ձայնովը անդակի կը զարձնէ զանդակը:

— Չէք բեր կոր զիս, կը հարցնէ նախագահը:

— Իր պատիւը և կեանքը պաշտպանող մարդու մը ձայնը, կը պատասխանէ Տանդօն, պէտք է աւելի ուժով ելլէ քան քո զանդակիդ ձայնը:

Եւ սակայն, Տանդօն այլեւս պարտաւած էր. ձայնը այլապէս էր. աչն տուն նախագահը յարդանքով հրա իրեց զայն որ քիչ մը հանդէս, և յետոյ շարունակէ իր ինքնապաշտպանութիւնը:

Տանդօն բռնց. Կանցին Քամիլին, որուն թերթը կը կարդան, և որ ի զուրկ բնոյզի իր յոյսաձնեւուն արուստ մեկնութեան զէմ: Յետոյ կարգը կու գայ Լաքրուային, որ Տանդօնի նման կը պահանջէ որ Քամիլանիսի անդամները իբր վկայ կանչուին: Այս առա-

Ջին նիստը ընդհանուր յուզում պատ-
ճառեց, ժողովուրդը շատ վրդավում
կ'երևար, բանտերուն մէջ ալ ոչ նուազ
կը յուզուէին և կը հետաքրքրուէին ամ-
բաստանեալներուն կացութեամբ և ալ
եւս ոչ սքի համար ազատման յայտ չէին
տեսներ, եթէ այսպիսի յեղափոխական-
ներն իսկ զոհուէին:

Յաջորդ օրը, նորէն ստուար բազ-
մութիւն մը խնդում էր գատարանը:
Տանդոն և իր պաշտօնակիցները, նոյն-
քան հաստատակամ և յամառ, զարձ-
եալ պահանջեցին որ Քօնվանսիօնի և
երկու յանձնաժողովներու անդամները
իրը վկայ լստին: Դատարանը պահ մը
վարանեցաւ և այս պահանջին մատմը
տեղի տալու արամազրտութիւն ցոյց կու-
տար, երբ Սէն ժիւսդ, մաքմելով որ
պէտք էր փակել ամբաստանեալներուն
բերանը և զանոնք մահուան զրկել,
մերմեց: Նոյն միջոցին տեղեկացած ըլ-
լարով որ բանտարկեալները փախցնելու
համար զաւաղբութիւն մը սարքուած է
անմիջապէս Քօնվանսիօն գնաց և յայ-
տարարեց թէ մեծ վտանգ մը կը սպա-
նայ հայրենիքին, թէ տախկա վերջին
վտանգն է, և եթէ քաջութեամբ զէմ
զրտի տնոր, ամէն ինչ փրկուած է:
«Յեղափոխական տառանքն առջև դըտ-
նուող ամբաստանեալները, կ'ըսէ, կա-
տարեալ բմբոստութեան մէջ են. անոնք
կը սպառնան գատարանին. լրտութիւնը
աչնքան առաջ կը տանին որ գատա-
ւորներուն քթին հացի միջուկի զըն-
դակներ կը նետեն. ժողովուրդը կը
զրդուեն և կարող են նոյն իսկ մոլորե-
ցնել զայն. ասկէ զատ, բանտերուն մէջ
գաւաղբութիւն մը սրտաբատում են.
Քամիլի կներ զբամ տապաւն է տպրո-
տամբութիւն մը յառաջ բերելու համար.
զօրավար Տիլիօն ծրարած է Լիւ քոէն-
պուրիէն դուրս ելլել, մէկ քանի գա-
ւաղիւրներու զլոխը անցնել, երկու
յանձնախումբերու անդամները սպան-

նել և յանցաւորները բանտէն արձա-
կել:»

Այս կեղծարարական սուտ պատմու-
թեան վրայ, հաճոյակատար մարդիկ
կը հասնին թէ սոսկալի բան է եղածը
և Քօնվանսիօնը միաձայնութեամբ կը
քուէարկէ Սէն ժիւսդի առաջարկը ըն-
դունիլ. ստոր համաձայն, գատարանը
տառնց զեղեկելու պէտք է չարտնակէ:
Տանդոն և իր մեղսակիցներուն գա-
տավարութիւնը, ասկէ զատ գտա-
րանին արտօնութիւն արուեցաւ մաիկ
չընել աչն ամբաստանեալները, որոնք
արդարութեան հանդէպ յարգանքի մէջ
կը թերանան:

Դատավարութեան երրորդ օրը,
միւս ամբաստանեալները նոյն պահանջը
կ'ընէին վկաները լսելու մասին, երբ
Քօնվանսիօնի հրամանադիրը հասաւ և
կարդացուեցաւ: Տանդոն զայրացած
տօքի կրտ և զօչեց. «վկայ կը բռնեմ
ունկնդիրները թէ մենք այս տեսանք
չենք նախատում:

— Իրա՛ւ է, կը զօչեն բազմաթիւ
ձաշներ սրահին մէջ:

Ամբողջ հասարակութիւնը կը զար-
մանայ, մինչև իսկ կը զայրանայ ամ-
բաստանեալներուն հանդէպ ի գործ
դրուած անարդարութեան համար:
Յուզումը ընդհանուր էր. գատարանը կը
վախնայ: «Օր մը, կը յարէ Տանդոն,
ճշմարտութիւնը պիտի հանչցուի...
մեծ գժրագլու թիւններու ֆրանսալի
վրայ փչելը կը տեսնեմ... ահա տախկ
բանակալութիւնը, ասանց քողի և զըլ-
խարաց երեսն կ'ելլէ:»

Յաջորդ օրը գատավարութեան
չորրորդ օրն էր և երդուեալ գատա-
ւորները իրաւասութիւն ունէին փակե-
լու վիճարանութիւնները, բոս բաւա-
կանի լուսարանում համարելով ինք-
զինքնին: Այդպէս ալ բրին: Քամիլի
կը կատգի և գատաւորներուն երեսին
կը պտուայ թէ մարդ ստղաններ են պար-
զապէս, և ժողովուրդը վկայ կը բռնէ

այս անօրէնութեան . այն ժամանակ , զայն կը քչն սրահէն դուրս , իր դրամ-
բաղդաթեան ընկերներուն հետ . կը
դիմադրէ , զայն կը տանին բռնի սյ-
մով : Ապին , դատաւորները իբր իմ
կը խորհրդակցին . 3-4 երգուհիներ
միայն կը համարձակին ամբաստանեալ-
ներուն կողմը անցնել , բայց մեծամաս-
նութիւնը մահուան վճիռը կուտայ .
նախագահը վայրագ ուրախութեամբ մը
զեւտն , դատարանէ մանկով կ'արտա-
սան : անարդար դատով՛նիւր :

Չուզեցին ինքզինքնին ենթարկել
դատաւարաններու բողոքի նոր սլաշ-
թոււմին . քարտուղար մը բանա զնաց
և մահով՛նիւր կարդաց . զայն ճամբե-
ցին , առանց ինչ տալու որ տարաւ ,
և պուշպին իմ կարող են զիբնք զէպ
ի մահ առաջնորդել : Գատաղարտու-
թեան վճիռը արտասանուելէ յետոյ ,
Տանդօն որ զալցոյթէն իրար անցած
էր , վերտին հանդարակցաւ . և իր հա-
կառակորդներուն հանդէպ սրհամար-
հանքով լեցուեցաւ : Քամից ալ չուտով
հանդարակցաւ , քանի մը կաթիլ ար-
ցունք թափեց իր կնիքը վրայ և միտ-
քէն չանցուց իմ ան ալ մահուան վը-
տանդին ենթարկուած է , ալապէս՝ իր
վերջին վայրկեանները անհանդուրժելի
պիտի ըլլային : Հէրօ ըստ սովորութեան
զուարթ էր : Բոլոր ամբաստանեալներն
ալ կորովնին պահեցին և Ուէսլըրման
իր այնքան հոգակաւոր քաջութեանը
արժանի հանդիսացուց ինքզինքը :

Ապրիլ 5ին կառավնաւ բարձրա-
ցան . խաչատուակ ամբոխը , որ վար-
ձուած էր զոնիւրը նախասկիտ . համար ,
սալկերուն կը հետեւէր : Քամից ասիկա
տեսնելով և զալցոյթ զգալով , ազեց
խօսիլ աւերոխին , և վատարարոյ ու
ու կեզմասոր Ռոպէսթիէի երեսին դէմ
փոխեց աֆնէն կատաղի մեղադրանք-
ները : Իր բռնն խօսքերուն միջոցին ,
չապկիր պատած էր և ուսերը մերկ
մնացած էին : Տանդօն , այդ ամբոխին

վրայ հանգարտ և արհամարհական տկ-
նարկ մը պարտցնելէ յետոյ ըստ . Քա-
մից . « Հանգարտ կեցի՛ր , և այդ ցած
խորերան վար ձգէ : »

Երբ կառափնաւորն առջեւ հասան ,
Տանդօն պիտի գրկէր Հէրօ Սէշէր , որ
իր բազուկները կը բանար : Գահճը
ընդդիմացաւ . Տանդօն , մպիտը չըր-
թունքին վրայ , սա ահաւոր խօսքը
ուզեց զահճին . « Ուրեմն զան կրնան
աւելի անսոցորոյն ըլլալ քան մահը .
գնա՛ր բանդ , չպիտի կրնաս արգիլել որ
վայ միտն մը յետոյ մեր պախները
համարուին կողովին տակը : »

Ահա՛ այս եղաւ վախճանը այս Տան-
դօնին , որ այնքան մեծ փայլ մը նե-
տեց յեզախտութեան վրայ , և որ այն-
քան ոգտակար եղած էր անոր : Յան-
դուգն , ետանդուն , յուզութիւնքու և հա-
ճոյքներու ցանկացող , խաղալովեանց
տապարէզին մէջ նետեց ինքզինքը և
մանաւորաբար փալկեցաւ . վարանու մի
ու ահարկու մի օրերուն մէջ : Արագ և
զրտկան , անիկա չէր զեղեւեր ոչ
զժուարտութեան մը և ոչ ալ արտասո-
վոր կացութեան մը նորութեանց հան-
դէպ , ու անիկա զիտէր զատել անհը-
րածեալ միջոցները , և ոչ ոքէ վախ
կամ խղճահարութիւն կը զգար : Իր
տապարէզը ծանօթ է արդէն : Տանդօն
ունէր անմշակ միտք մը , բայց մեծ ու
խորունկ միտք մը , և մանաւանդ
պարզ և հաստատուն . անկէ կ'օգտուէր
միմիայն իր պէտքերուն , և երբէք
փալկելու համար . այս պատճառաւ ,
քիչ կը խօսէր և զրկը կ'արհամար-
հէր : Ժամանակակից մը կ'ըսէ իմ ա-
նիկա ոչ մէկ յաւակնութիւն ունէր ,
ոչ իսկ իր չգիտցածը զուշակելու . յա-
ւակնութիւնը , որ այնքան շատ կը
տեսնուի իր խմբէն մարդոց վրայ :
Միրապոյի նման , Տանդօն ալ հոգին
աւանդեց ինքզինքին վրայ հպարտա-
նալով , և հաւատալով իմ իր սխալները
և կեանքը այլեւս զերծ են վստանդէ ,

իր մասաւ ցած մեծ ծառայութիւններու վրէ և վերջին ծրագիրներովը :

Երկու կուսակցութեանց պետերը զեռնոր զոհարելու ամէկէն , չստ չանցած անոնց վիճակին Լեւոնարկու եցան այս կուսակցութեանց մնացորդները , ամենէն աւելի հակառակորդ մարդիկը իրար խառնեցին և միասին դասեցին , ա՛յլ աւելի հաստատութիւն տարու համար այն կարծիքին թէ անոնք միեւնոյն դաւադրութեան դաւակից էին : Օրինակի համար , Հէպէտի կիներ , նախկին կրօնաւորուհի , դատուեցաւ Քամիլ Տէմուլէնի մանկամարդ կնոջը քով , որ հազիւ 23 տարեկան էր , զեղեցկութեամբ և շնորհով չողջուուն : Շօմէթը , զոր տեսնեալ արդէն այնքան հեղափոխ և հլու , տարատառուեցաւ իրր մէկը որ Համայնքային Իշխանութեան մէջ դաւադրած է կառավարութեան զէմէ Կօպէր՝ Քոյուցի և Շօմէթի մեղսակիցը համարուեցաւ : Յեղափոխական բանակին անդամները դատաւարաւորուեցան իրր

դորձակարները Ռօնալէնի : Հէպէտի կիներ դատաւարաւորուեցաւ իրր իր ամուսնոյն մեղսակիցը : Քամիլի կնոջը հետ միեւնոյն սեղանին վրայ նստած , անոր կէրակէր : «Դուք երջանիկ էք , ձեզի զէմս և է տարատառութիւն չկայ , դուք ազատիք պիտի » :

Արդարեւ , այս երիտասարդ կնոջ չստ չստ սա կրնային մեղադրել որ իր ամուսինը խանդավառութեամբ սիրած էր ու իր գաւակներուն հետ թափառած էր , բանտին չոր ջր տեսնելու համար աւանց հայրը և իր աշույր ցոյց տայու համար գայն : Եւ սակայն , երկուքն ալ դատաւարաւորուեցան , և Հէպէտի կիներն ու Քամիլի կիներ ինկան՝ իրր մեղսակից միեւնոյն դաւադրութեան : Տարարազգ աիկին Տէմուլէն մեռաւ իր ամուսնոյն և իր առաքինութեան արժանի քաջութեամբ մը : Շարլօթ Քօրսէյէն և մասամբ Ռօլանդէն ի վեր , ս՛չ մէկ զոհ աչաքան զուրգութանք և վատաւորին ցատ տրամադատած էր :

ՎԵՐՋ ԳՍԱՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐԳԻ

ՔՍԱՆ ԵՒ ՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆՁՆՆԺՈՂՈՎ

Կառավարութեան դէմ եղող կռաւիշտըրեանց կրած վերջին մահապատիժներուն արդիւնքը. — Եափսկին տգնաւորեաներու դէմ՝ իրաւականօրէն. — Եափսարարութիւնները կը ստպարափն եւ տնուց տեղ կը պրտին յանձնախումբեր. — Հանրային Փրկութեան Ճանձնաւորութիւն չանքերը՝ իր անշքին մէջ կեդրոնացեալս իսկաւ ըստ իշխանութիւնները. — Ժողովրդային ընկերութեանց չեւումը, իրաց տնուց՝ ժառանգեաները. — Քան վանսիւնը, Ռապէստիւնի տեղեկագրին վրայ, կը յարապարե յանուն Ֆրանսայի ժողովարդին, Եանաչաւը Գերապոյն էսկին եւ Հոգոյ տնաւորեան. — Պատերազմը կը վերսկսի. — Վանտէի կռիւներուն վախճանը. — Եւրոպեան պատերազմին սկզբնաւորութիւնը. — Մարտիները կը կարեկեանք. — Մովսէսի պատերազմ :

Կառավարութիւնը նոր գոհած էր երկու կուսակցութիւնները միանգամայն տառաջներ, ծայրայեղ յեղափոխականները, ճշմարտապէս վախճանք էին, կամ կրնային դառնալ. երկրորդը, նոր չափաւորականները, վախճանք էին : Ասոնց ջնջումը անհրաժեշտ էր, ըստ սոստակեալ ոգտակար էր որ չափաւորութեան ո՛ր է զգալիար կը հեռացներ ժողովրդէն : Յանձնախումբը հարուածը իշխուց տաւնց համալուծի, կեղծաւորութեամբ եւ նախանձով : Տեւտոնք որ յանձնախումբը ամբողջովին կը վարանէր եւ Ռապէստիւն իր տանը մէջ կը ծածկուէր, ինչպէս կ'ընէր վրտանդի օրկրու մէջ : Բայց Սէն-Փիլիպ, Եափսարտիւնի իր քաջութեամբ եւ իր նախանձաւ տախտիւնիւմը, ամուր կեղտոյ զիրքին վրայ, տարտափեցուց Քան վանսիւնը, մահուան հրամանագիրը

խցեց տնիկ եւ գոհալուծիւնը ըրացնել տուաւ :

Հանրային Փրկութեան Յանձնաւորութիւնը գոհը գոհեցէ հաքը այս երկու դատարարի պատկանող աշխատի տարրեր մարդիկը, սրանք ու գամ էին դէմ կեղտոյ կամ միայն յանապատել իր իշխանութիւնը, անդիտարկի դարձած էր : Զմեւոր վերջացած էր. 1794ի պատերազմը պիտի ըստուէր դարունը սկսելուն պէս : Ահալին ըմբռններ պիտի չարութիւն ըստր տաճանաւորութեանը վրայ եւ երկրէն դուրս զգացնել պիտի տային այս ստակալի իշխանութիւնը որ երկրին ներսը աշխատեալ անդիտարկը կըզգացուէր : Ով որ վարանած էր կամ ու է չաճապալու իշխան ըստ տուած աննց սրտեք մահապատիժի ենթարկուած էին, կը վտարային իրենց համալեկերպութիւնը յայտնելու :

ԲԱՆԱՅԻՆՈՒԹԵԱՆ ԴԻՑՈՒՇԻՆ

Լըժանար, որ ջանասցած էր Բոն-
փանտիօնը յուզելու, այն, որը որ Լաբ-
րուտ, Տանդան և Քամիյ Տէմուլէն
ձերբակալուած էին, հասկցուտ, որ իր
բրաժ անխոհեմութիւնը պէտք է դար-
ժանէ : Անտարազիր նամակներ, գինք
կը յորդորէին լոնտաւրները ազատել
Լըժանար Ապրէլ 10ին ժաքօւլէններու
տկու մըր ներկայացուի և զանգատեցու
այդ նամակներէն :

«Լաւ ուրիմն, քանի որ զիս կըս-
տիպեն, կը յայտարարեմ ժազովորդին

թէ հիմա, ապացուցուած կը նկատեմ
այն դատադրութիւնը որուն պետերը
մեզան և թէ ես գաւաճաններուն խա-
ղալիքը դարձած էի : Ապացոյց կը հա-
մարեմ միւստանդ աժապատանեալներուն
ոճրապարտ վարմունքը ազգային ար-
դարութեան շանդէպ և իրենց մեզա-
կիցներուն մեքենայութիւնները, որոնք
կ'ուզեն պարկեշտ մարդու մը ձեռքը
զինել գաշտիով : Դատադրութեան երե-
ւան դալէն առաջ Տանդանի սերտ բա-
րեկամն էի, բայց այսօր համոզուած եմ

իր սծիրին. համազում եմ որ մոգութեան կ'ուզէր մերձել խոր սխալի մը մէջ: Թերեւս ես քնքս սխալի մէջ պիտի իյնայի, եթէ ժամանակին չյուսարանուէի: Կը յայտարարեմ անստորագիր նամակներ դրոշներուն, որոնք կ'ուզեն զիս Ռուսիայի տարածելու մզել, թէ ես ծնած եմ ժողովուրդին ծայրի մէջ, թէ փառք մը կը հաւարիմ հոն մնալու և թէ կը նախընտրեմ մնալի քան թէ լքել անոր իրաւունքները: Ինծի զրկուած բոլոր նամակները պիտի ներկայացնեմ Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովին:

Լրժանարի համակերպութիւնը քիչ ասանէն ընդհանուր դարձաւ: Ֆրանսայի բոլոր կողմերէն անթիւ գիրքեր եկան, որոնց մէջ Քօնվանսիօնը և Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը կը չորհաւորէին իրենց կորովին համար: Ռօսիոյ հետեւեալ գիրքը ուղղեց. «Ազատ ժողովուրդի մը արժանաւոր ներկայացուցիչներ, ուրեմն ի դուր է որպիսաներու գաւառները իրենց սէգ գլուխը բարձրացուցին, շանթը դանմար բոլորը տապալեց... Այն Սահմանադրութիւնը որ դուք մեզի տուիք, խախտեց բոլոր գանձերը, ահաբեկեց բոլոր խաղաղութիւնը... Եթէ տակաւին դատաւաններ կան, թո՛ղ դուք, թո՛ղ դատադրողներու մանր վկայէ ձեր յաղթանակը. դաւով ձեզի, ներկայացուցիչներ, երջանիկ ասորեցէք այն իմաստուն օրէնքներով զորս կազմած էք բոլոր ժողովուրդներու երջանկութեան համար և ընդունեցէք մեր սիրոյն հաւատարմը:»

Արիւնուշտ ձեռնարկներու ծախս խորշանք ունենալուն համար չէր որ յանձնաժողովը հարուածած էր ծայրայեղ յեղափոխականները, ալ միայն հաստատուելու համար իշխանութիւնը և ճիշդութեամբ համար ընդգիծութիւնները որոնք կը կատարէին իր գործունէութիւնը: Այս պատճառաւ չարաւանակարար պիտի տեսնուի որ անիկա կրկնակ նպատակի մը կը ձգտի, միշտ աւելի սարսափելի դառնալու, և հետզհետէ աւելի իր ձեռքին մէջ կեդրանայնելու իշխանութիւնը: Քոյո շատ կորովի կերպով մը արտայայտեց Յանձնաժողովին քաղաքականութիւնը: Բուռն ձայնի մը մէջ, ուր բոլոր իշխանութեանց կը գծէր այն նոր ուղին, որուն պէտք էր որ հետեւէին և այն նախանձախնդրութիւնը որ պէտք էր գնէին իրենց պաշտօններուն մէջ, անիկա ըստ. «Բռնաւորները իրենց աւերակ կործնողներն են, անոնց զօրքերը՝ մեր զօրքերուն գէժը կը դադան. արդէն քանի մը բռնաւորներ կը փորձեն հետեւեալ զինակցութեան: Այս վիճակին մէջ, իրենց մէկ յոյս մը միայն կը մնայ, այդ ալ ներքին դատադրութիւններն են: Ուրեմն պէտք է անդադար աչքերով իրաւ ըլլայ դատաւաններուն վրայ: Ինչպէս սահմանադրութիւններուն վրայ յաղթական մեր եզրադրները, մեր զէնքերը պատրաստ բռնեց և ամենքս մէկ կրակ ընենք: Մինչ արտաքին իշխանները պիտի իյնան մեր զինուորներու հարուածին ներքեւ, ներքին իշխանները թո՛ղ իյնան ժողովուրդին հարուածներով:»

Սէն-Փիլիպ Քօնվանսիօնին ընդարձակ տեղեկատուութիւն մը ներկայացուց հանրայինութեան ընդհանուր կազմութեան վրայ: Հոն կրկնեց, բոլոր գաւառներութեանց առաջնորդական օրատուութիւնը, զանաւոր զոյգ տարի իր բոլոր ժողովեանց ըմբոստութիւնը՝ հանրապետութեան խոտախոսութիւններէ դէմ: Սոխրական գոյնով իրաւ իշխաններով և այլաբանութիւններով - ինչ զէն այդ ժամանակին սովորութիւնն էր - ջանաց արագացունել թէ մեծ հաստատութեանց ծագումը սովորութիւն կ'ըլլայ: «Ինչ պիտի ըլլայ, ըստ ներդաժիտ հանրապետութիւն մը... Սուրի զէմ սուր գործածեցինք և հանրապետութիւնը հաստատուեցաւ: Անիկա փոխարինելու ծոյէն ծնաւ. այս ծնունդը կը նմանի երկրի՝ քառանկ ծնունդ և մարդուն՝ որ ծնած տանը կուլայ:» Հետեւ-

Սէն-Փիլիպ Քօնվանսիօնին ընդարձակ տեղեկատուութիւն մը ներկայացուց հանրայինութեան ընդհանուր կազմութեան վրայ: Հոն կրկնեց, բոլոր գաւառներութեանց առաջնորդական օրատուութիւնը, զանաւոր զոյգ տարի իր բոլոր ժողովեանց ըմբոստութիւնը՝ հանրապետութեան խոտախոսութիւններէ դէմ: Սոխրական գոյնով իրաւ իշխաններով և այլաբանութիւններով - ինչ զէն այդ ժամանակին սովորութիւնն էր - ջանաց արագացունել թէ մեծ հաստատութեանց ծագումը սովորութիւն կ'ըլլայ: «Ինչ պիտի ըլլայ, ըստ ներդաժիտ հանրապետութիւն մը... Սուրի զէմ սուր գործածեցինք և հանրապետութիւնը հաստատուեցաւ: Անիկա փոխարինելու ծոյէն ծնաւ. այս ծնունդը կը նմանի երկրի՝ քառանկ ծնունդ և մարդուն՝ որ ծնած տանը կուլայ:» Հետեւ-

ւարար Ալն ժիւսդ առաջարկեց ընդհանուր օրէնքներ նախկին ազնուականներուն դէմ: Ասիկա առաջինն էր: Տանդան, նախորդ ուարին, խանդավառութեան րադէի մը բոլոր ազնուականները զրկած էր քաղաքային իրաւունքներէ: Բայց սասիկա անգործադրելի էր իր բնագործակութեան պատճառաւ և ուրիշ հրամանագիր մը տրձուկեցին որ բոլոր կոտիանկիները առժամակայ բանտարկութեան կը դատուպարուէր: Բայց զեւ ո՛ր և է ուղղակի օրէնք չէր գրուած նախկին ազնուականներու դէմ: Ալն ժիւսդ գանաք ներկայացուց իրր անհաշակի թշնամիներ յեղափոխութեան: Ճիշդ որ ալ ընէք, ըստ, երբէք չպիտի կրնաք գոհացնել ժողովուրդին թշնամիները, բայց ի կիէ բռնապետութիւնը հաստատէք: Պէտք է ուրեմն, որ երթան ուրիշ աւել փնտաւն զերութիւնը և թագաւորնեւրը: Անանք չեն կրնար հաշտուիլ ձեզի հետ, միևնոյն յեղուն չէք խօսիր, երբէք զիրար չպիտի հասկնաք: Կտարեցէք զանոնք: Տիեզերքը անշխորքնեղ չէ ընտ և հանրային փրկութիւնը մեր զերագոյն օրէնքն է:»

Ալն ժիւսդ առաջարկեց հրամանագիր մը որ կը վարէր բոլոր նախկին ազնուականները և բոլոր ստարները Բուրիւէն, ամբողջալ քաղաքներէն, նաւահանգիստներէն և քաղաքային իրաւունքներէ կը զրկէր զանոնք որ առար օրուան մէջ հաղանդած չէին: Այս ծրագրին միւս արամալրութիւնները սրարտադիր կ'ընէր բոլոր իշխանութիւնները իրենց գործունէութիւնը և ետանդը կրկնապատկելու: Քանիտալներ ծափահարեց առաջարկը, ինչպէս միշտ, և զայն քուէալկեց խանդավառութեամբ:

Տեսնաք թէ ի՞նչ բրաւ Բանձնախոյովը իր քաղաքականութեան ումը յաջանելու համար: անուասիկ թէ ի՞նչ աւելցուց իշխանութիւնը աւելի կեղրու-

նացնելու համար: Նախ յեղափոխական բանակը արձակեց, ալ ը բանակը զոր Տանդան, սակեղծած էր, նախ ողաակար եղած էր Քանիտալիւնին կամբը գործադրել ապու համար, երբ զեւ գաշնակցականութեան հետք մը կար: Բայց բոլոր խառնակիչներուն միտիւան կէտը զանալով և վերջին ամբոխալարնեւրուն սեցուկը, անհրամաշտ էր զայն ցրուել: Բանձնախոյովը սակէ դատաւաջարկեց զանաղան նախարարութիւնները ջնջել: Նախարարները զեւ շտա կարեւարութիւն ունեցող ումեր էին Հանրային Փրկութեան Բանձնախոյովին անդամներուն քով: Կա՛մ կը ձգէին որ ումէն բան յանձնախոյովը բնէր և աշնատեն անօդուտ էին, կա՛մ կ'ուղէին գործել և այն ատեն նեղացուցիչ մըրցակիցներ էին: Հետեւարար նախարարութիւնները ջնջուեցան: Անոնց տեղ հատաւտեցին հետեւեղ առաներկու յանձնախոյովները:

1. — Բանձնախոյովը՝ քաղաքային վարչութեանց, ոտտիկանական և դատական:

2. — Բանձնախոյովը՝ հանրային կրթութեան:

3. — Բանձնախոյովը՝ երկրագործութեան և արուեստից:

4. — Բանձնախոյովը՝ վաճառականութեան և պարկեւտօրման:

5. — Բանձնախոյովը՝ հանրային շինութեանց:

6. — Բանձնախոյովը՝ հատարակաց օղնութեան:

7. — Բանձնախոյովը՝ փրկաղրութեանց, նամակատանց և թղթատարարութեան:

8. — Բանձնախոյովը՝ երեւմտից:

9. — Բանձնախոյովը՝ զամաքային զորաց կազմակերպութեան և շարման:

10. — Բանձնախոյովը՝ ծովային զօրաց և զազիւկանութեանց:

11. — Բանձնախոյովը՝ զէնքերու:

վառօղի և հանքերու շահագործման :
12. — Յանձնախումբ՝ արտաքին
յարաբերութիւնաց :

Այս յանձնախումբերը , Հանրային
Փրկութեան Յանձնաժողովէն կախում
ունենին և պարզապէս տատնելու զիւան-
ներ էին , որոնց մէջ բաժնուած էր
վարչութիւնը : Ուրիշ միջոցներ ալ ձեռք
առնուեցան իշխանութեանց կեդրոնա-
ցումը աւելցնելու համար : Ամէն մէկ
համայնքային իշխանութեան կամ անոր
մէկ ձեռքին մէջ յանձնախումբ մը կար :

Ոստիկանութիւնը կեդրոնաւորով ա-
ւելի գործունեայ դարձաւ , զատուակ-
ներու քաղքենիներուն ձեռքը անցաւ
որոնք ամենքն ալ գրեթէ մոկեաւոր
ժաքօպէն էին և նախորդ աշխուակա-
նութեան նախանձող :

Ժաքօպէնները զլիաւոր ընկերու-
թիւնը կը կազմէին և կառավարութիւ-
նը միայն զայն կ'ընդունէր : Հանրային
Փրկութեան Յանձնաժողովը պիտի ու-
զէր որ միւս բոլոր ընկերակցութիւն-
ները անոր մէջ ձուլուէին և անկալ իր
մէջ կեդրոնացնէր հանրային կարծիքին
բոլոր ուժը , ինչպէս իր մէջ կեդրոնա-
ցուցած էր կառավարութեան բոլոր ու-
ժը : Այս իզձը շատ կը վայելայէր ժա-
քօպէններու փոռասիրութիւնը և շատ
մեծ քանքեր բրին այլ բանին հասնելու
համար : Այն ասեւէն երբ մասնաձե-
ղերու նիստերը չարաթիւ երկու քի վե-
րածուած էին , որպէս զի ժողովարդը
կարենար ներկայ ըլլալ և յեղափոխա-
կան կոչերը յայլմանակի տար , մաս-
նաձեղերը ժողովրդական ընկերակցու-
թեանց փոխում էին : Այս ընկերակ-
ցութեանց թիւը շատ մեծ էր Բարիլի
մէջ և անոնք զանգատի տեղի տուած
էին : Կրօնին թէ ազնուականները ,
նախորդ ազնուականներու ծառաները ,
համարուած պաշտօնեաները , վերջապէս
բոլոր զմգոհները կը հաւաքուէին այլ
ընկերակցութեանց մէջ և հոն կը յայտ-
նէին այն ընդդիմութիւնը , զոր չէին

համարձակեր յայանելու ժաքօպէննե-
րու ակումբին կամ մասնաձեղերուն
մէջ : Այս երկրորդական ընկերակցու-
թիւնները այնքան շատ էին որ կարելի
չէր անոնց վրայ հսկի , արդէն առա-
ջարկուած էր զանոնք քննել , ժաքօ-
պէնները իրատունք չունէին այլ բանով
զբաղելու և կառավարութիւնը չպիտի
կրնար զբաղիլ , որովհետեւ հաւաքման և
խորհրդակցութեան ազատութիւնը սեղ-
մելու երեւոյթ պիտի ունենար , ինչ որ
շատ բարձրաձայն յայտարարուած և
անսահման նկատուած ազատութիւն
մըն էր այլ մասնակիւն : Բօլայի ա-
ռաջարկին վրայ ժաքօպէնները որոշե-
ցին որ այլ եւս Օգոստոս 10էն ի վեր
Բարիլի մէջ հաստատուած ընկերակ-
ցութիւններէն ներկայացուցիչներ չըն-
դունին և այլ եւս չի շարունակի
անոնց հետ թղթակցութիւնը : Գաղով
այն ընկերակցութեանց որոնք Բարիլի
մէջ կազմուած էին Օգոստոս 10էն ա-
ռաջ և թղթակցութեան իրատունքը
ունէին , որոշուեցաւ տեղեկագիր մը
պատրաստել իւրաքանչիւրին վրայ ,
քննելու համար թէ կրնա՞ն այլ ասանձ-
նաչնորհումը վայելի : Այս որոշումը կը
վերաբերէր մասնաւորապէս Բօրալիէ-
ներուն , որոնք արդէն հարուածուած
էին յանձին իրենց պետերուն՝ Ռոմանի ,
Վէնաշի , Հէպէտի և անկէջ ի վեր կառ-
կածելի նկատուած էին : Այսպէս ուրեմն ,
բոլոր մասնաձեղային ընկերակցութիւն-
ները այս յայտարարութեամբ նախատա-
ուած էին և Բօրալիէներու վրայ տե-
ղեկագիր մը պիտի պատրաստուէր : Այս
երբեմնի հոչակաւոր ակումբը իր գոյու-
թիւնը լրացուցած էր :

Այն արդիւնքը զոր կը յուսային
ձեռք բերել այս որոշումներով , շուտով
յայտնուեցաւ : Բոլոր մասնաձեղային
ընկերակցութիւնները , վախցած կամ
ազդարարուած , մէկը միւսին ետեւէն
եկան իրենց յուսումնալից յայտնեցին
Քանականիւնին և ժաքօպէններուն : Այլ

վայրկեանէն Բարիկի մէջ մնաց միայն ժաքօպէններու մայր ընկերակցութիւնը և զատաներու մէջ տնոր մտնածիւնները :

Հանրային կարծիքը կեդրոնացնելէ հետք, մտածեցին անոր արտայայտութիւնը կանոնաւորել և զայն նուազ ալմկալի և նուազ անյարմար դարձնել կառավարութեան համար : Մինչև և այլ ժամանակ ժաքօպէնները զբաղած էին չարունակարար քննելու և մասնաճիւղ ընելու հանրային պաշտօնականները, տնտեսական, երեսփոխան, զօրավար, ևն : Իշխանութեան գործակալները անդադար հետապնդելու և հարուածելու այս կատաղութիւնը իր անպատահութիւնները և առաւելութիւնները ունեցած էր : Բայց այսօր որ յանձնաժողովը կորովի կերպով մը իշխանութիւնը ձեռք առած էր, չէր կրնար աւելի երկար առնել թող տալ ժաքօպէններուն՝ որ իրենց սովորական կամկաժողովեանց մասնաւորներ և անհանգիստ ընէին պաշտօնականները : Ասիկա նոյն իսկ վառնդ մը պիտի ըլլար պետութեան համար : Շարքօնիէ և Տակօպէս զօրավարներուն մասին եղած զրպարտութեանց առիթով Հէյդէս ժաքօպէններու ակումբին մէջ գանդատեցաւ ամէն կարգի պաշտօնականներ և զօրավարներ հալածելու այս անգաղանապաշ եղանակին վրայ և հրաւիրեց ժաքօպէնները, որ այլ եւս չհանդուրժեն այս հանրային սմբատաւութեանց, որոնք, կ'ըսէր, թանկագին ժամանակ մը կորսնցնել կուտան ընկերակցութեան և կառավարութեան ընտրած գործակալները վարկարկել կ'ընէր : Հետեւ արար տաճարկեց և հաստատեց ընկերակցութեան մէջ յանձնախումբ մը որ պաշտօն պիտի ունենար տնտեսականութիւնները ընդունելու և զանոնք զազանապէս հաղորդելու Հանրային Փրկութեան Կանաճաժողովին : Այսպէսով ամբոխապարական անկարգութեանց

յաջորդեց վարչական ձեւերու կանոնաւորութիւնը :

Հանրային Փրկութեան Կանաճաժողովը վերջին գործ մըն ալ ունէր կատարելիք : Այն որ միշտ մտահոգ կը դարձնէ նոր ընկերակցութեան մը հիմնադիրները, կրօնքը : Արդէն անկեալ զբաղած էր բարոյական զազափարներով և պաշտպանիչ դարձնելով պարկեշտաբէնը, սոքարաբէնը ևս բարոյ առաքիկոսութիւնները : Իրեն կը մնար զբաղել կրօնական զազափարներով :

Առաքիկութիւն բառը ամէն տեղ էր : Կը մնար հուշակի զԱստուած և հոգւոյ անմահութիւնը, կը մնար հաստոյ հանդիսաւոր խոստովանութիւն մը ընել և սէկ խօսքով յայտնել պետութեան կրօնքը : Ուրեմն սրտեցին այդ նիւթին վրայ հրամանագիր մը արձակել : Այս եղանակաւ անիշխանականներուն ղէմ կը հանէին կարգ կանոնը, անաստաւածնութուն ղէմ՝ Աստուած և ապականութեաններուն ղէմ՝ լսարի վարքը : Առաքիկութեան իրենց զրութիւնը կատարեալ էր : Մանաւանդ մեծ արժէք կ'ընծայէին հանրապետութիւնը անհատաւորութեան զրպարտութենէն ազատելու, որուն համար ամբողջ եւրոպայի մէջ զայն կը հալածէին :

Ուրիշ պատճառներ ալ ունէին մեծ միջոցներ ձեռք առնելու համար պաշտամանց նկատմամբ : Բանականութեան արարողութիւնները ջնջած էին, սօներ պէտք էին տառնականներուն համար, և անհրաժեշտ էր ժողովուրդին բարոյական և կրօնական պէտքերուն վրայ խորհուած միջոցին, խորհիլ նաեւ անոր երեսակալութեան պէտքերուն վրայ : Արդէն, վայրկեանը շատ նպաստաւոր էր : Հանրապետութիւնը որ յաղթական էր նախորդ արշաւանքներու վերջերը, ներկայ պատերազմին սկիզբէն նարէն կը սկսէր յաղթող ըլլալ : Անցեալ տարուան անբաւականութեան փոխարէն, կառավարութեան խնամքներուն հետը-

հիւ այս տարի զինուորական չառ զօրաւոր բլեր ունէր : Յազմահարսած բլլալու վախէն յաղթելու յոյսին կ'անցնէր : Եւսկի ընդ վզումներու տեղ , հրապատակութիւնը կը տիրէր ամէն կողմ : Վերջապէս , եթէ թղթադարմանելու և բարձրագոյն սակի պատճառաւ զեռնելութիւն կար ապրանքներու ներքին բաժանու մին մէջ , կարծես բնութիւնը հաճած էր Ֆրանսան լեցնել բոլոր բարեքներով , անոր տպով զեղեցկագոյն հունձքը : Բոլոր զատաներէն կը ծանուցանէին որ հունձքը կրկնապատիկ պիտի բլլար և սովորական ժամանակէն ամիս մը տաք՝ հասուն : Ուրեմն ճիշդ ժամանակն էր վրկուած հանրապետութիւնը , յաղթական և բոլոր բարեքներով օժտուած , ծնրադրել տալու Յալիտենականին ռաքերուն առաջ : Ասիկը մեծ և յուզիչ էր հաւատացեալներուն համար և պատշաճ՝ անոնց համար որոնք միայն քաղաքական գաղափարներու կը հնազանդէին :

Ռուզէսթիւն տեղեկաբեր նշանակեալացաւ : Անիկա յարմարագոյն անձն էր , որովհետեւ կը զբաղէր բարոյական և քաղաքական հարցերով , անոր կը վերապահէին այն զեղեցիկ նիւթերը , իբր տեղի արժանի իր առդանդին և առաքինութեան : Տեղեկաբերի գերը իրաւունքով իրեն կը պատկանէր այս խրոյրին մէջ : Ոչ ոք աւելի ուժով արտայայտած էր անաստուածութեան գէմ , ոչ ոք աւելի յարգուած էր և ոչ ոք այնքան մեծ համբաւ մը ունէր մարքութեան և տաքիմութեան , ոչ ոք վերջապէս իր ազդեցութեամբ և վարդապետականութեամբ աւելի յարմար էր այս տեսակ մը քաջամարտականութեան մը :

Ռուզէսթիւնի համար երբէք աւելի զեղեցիկ ասիկ չէր ներկայացած նմաներու Ռուսոյի , որուն կարծիքները որդեգրած էր և որուն ոճը չարանակարար կ'առաւանդէր : Ռուզէսթիւնի

առդանդը եղականորէն բարեքած էր յեղափոխութեան երկար պաշարներուն մէջ : Այդ ցուրտ և ծանր մարդը սկսած էր լաւ խօսիլ , և երբ կը զրէր , մարդը , վաղուան և զօրաւոր սէ մը ունէր , որուն մէջ չունչ մը կը գտնուէր Ռուսոյի դասն և միմիայն արամադրութեան , բայց անկիւ չէր կրցած ունենալ ո՛չ մեծ մասնաւորներ և ոչ ալ վեհանձն և հրաշքոտ հոգին Էմիլի հեղինակին :

Ռուզէսթիւն բեմ բարձրացաւ 7 Մայիս 1794ին , խնամքով պատրաստուած ծառով մը : Ամենամեծ ուշադրութեամբ մտիկ բրին զինքը «Քաղաքացիներ» , բառ նախ և առաջ , բարեպաղպութեան մէջ է որ մողովուրդները , ինչպէս անհասները կը հաւաքուին կիրքերու լուծեան մէջ իմաստութեան ձայնը լսելու : Այն ատեն երկարօրէն յայտնեց որդեգրուած դրութիւնը : Ըստ իրեն , հանրապետութիւնը առաքինութիւնն է , և բոլոր թշնամիները որոնց հանդիպած էր ան՝ մողովիւններն էին : Անիշխանականները , ապականուածները , անաստուածները , Բիթի գործակալներն : Բայց չուտով կը թողու նիւթին այս մասը և կը բարձրանայ ճշմարտապէս մեծ և բարոյական գաղափարներու , զորս կ'արտայայտէ առդանդով : Այն ատեն ընդհանուր ծախահարսութեանց կ'արժանանալ : Աանախօսք իրաւամբ կը գիտէ որ իբր գրութեանց հեղինակ չէ որ աղբին ներկայացուցիչները պարտական են հալածել անաստուածութիւնը և յայտարարել տառաւոր ծախներ , ալ իբր օրէնսդիրներ , որոնք կը վնասեն թէ բնկերութիւն կազմած մարդուն ամենէն յարմար սկզբունքները որոնք են : «Ի՞նչ կարենարութիւն ունին ձեզի համար , օրէնսդիրներ , կը զոչէ , այն գտնադան վարկածները որոնցմով կը բացատրեն բնութեան երևույթները փիլիսոփաներէն որոնք , իրենց անփութանալի վիճարար-

նախկան կրնաք թողուլ այդ նիւթերը . ոչ իբր ընտանեցական և ոչ իբր աստուածաբան է որ դուք աննոց վրայ պիտի նայիք . օրէնսդիրին համար ինչ որ աշխարհիս օգտակար է և գործնականին մէջ լաւ՝ ճշմարտութիւնն է : Գերազնիւ էակին և հոգւոյ անմահութեան զաղափարը , յարատեւ կոչ մըն է արդարութեան , ուրեմն անիկա ընկերական և հանրապետական է : Իր անէութեան զաղափարը մարդուս աւելի բարձր և աւելի մաքուր զգացում մը պիտի ներշնչէ՝ , իրեն աւելի յարգանք պիտի ներշնչէ՝ իր նմաններուն և ինքզինքին համար , աւելի անձնութեան շարքենիքին հանդէպ , աւելի յանդգնութիւն արխանալու համար բընհոպետութեան զէմ , աւելի արհամարհանք՝ մահուան կամ հեշտանքի համար : . . . Դժբաղդները որ կը մեռնին մարդաստանի մը հարուածէն , իրենց հառաչանքը կոչ մըն է յախտնական արգարութեան : Անմեղութիւնը կուսալնատին վրայ կը տեղանցնէ իր յաղթական կռաքին վրայ եզոզ բռնաւորը : Այդ աղղկեղութիւնը պիտի ունենար եթէ զերեզմանը հաստարեցնէ ճնշողը և ճնշողը . . . »

Ռուզբորիէս միշտ քանազան հարցին քաղաքական կողմը շօտիկ , կ'աւելցրնէ սա նշանաւոր գիտալուծիւնները : «Պատմութենէն օրինակներ ասնեք : Դիտեցէք , կը խնդրեմ , թէ ինչպէս աչն մարդիկ որոնք աղղկեղութիւն ունեցան ապագայ պետութեանց ճակատագրին վրայ , ներհակ գրութեանց մէկ կամ միս կողմը հակիցան , բոս իրենց անհատական նկարագրին և իրենց քաղաքական տեսակէտներուն ընտելեամբ : Կը տեսնէք թէ ինչ խորունկ արտևտում կ'ետար հասմէական Մերակուսին մէջ պաշտպանելով Քաղկեդնայի մեղսակիցները , հոգւոյ անմահութեան վարդապետութեան զէմ կը խօսի , որովհետև իրեն կը թուի որ այդ զա-

գափարները նոտաւորներու սրախն մէջ պիտի մարեն առաքինութեան կորույր , և կը կարծէ որ սճիրին պաշտպանութիւնը կ'աղտած է անաստածութեան հետ : Կիկերոն , ընդհակառակը՝ դատաճաններու զէմ կը խնդրէր թէ՛ օրէնքին սուրբ և թէ՛ աստուածներու : չանթը : Սովորաւ մեռնելու պահուն իր բարեկամներուն հետ հոգւոյ անմահութեան մասին կը խօսի . . . : Ստուկիս թիւնը փրկեց մարդկային բնութեան պատիւը , որ ապականուած էր Կեսարի չաջորդներուն մոլութիւններովը և մանաւանդ ժողովուրդներու : համբերութեամբ : »

Անաստածութեան նիւթին վրայ , Ռուզբորիէս ստորոշմակ եղանակով մը կ'արտայայտուի համայնադիտականնեւրուն մասին : «Այդ աղանդը , կրտէ , քաղաքական հարցին մէջ միշտ ժողովուրդին իրաւունքներէն վար դանուցաւ , բարոյական խնդիրներու մէջ , կրօնական նախապաշարմները ջնջելէն շատ անգին անցաւ : Անոնցմէ ոմանք երբեմն կը ճատէին բռնապետութեան զէմ և բռնապետներէ թոշակ կըստանային . մէյ մը արքունիքի զէմ գիրքեր կը գրէին և մէյ մըն ալ ուղերձներ՝ թողաւորներու , ճատեր՝ գրանիկներու համար . . . անոնք սէզ էին իրենց գրութեանց մէջ և սողացող սպաւման սրահներու մէջ : »

«Մարդ մը անոնցմէ , որ հաշակաւոր զարձան զրական և խառատախրական ասպարէզին մէջ , իր հոգեկան բարձրութեամբը և իր նկարագրին մեծութեամբը արժանի հանդիսացաւ մարդկային սեռի գառախարակի գերին , տնիկա հարուածեց բռնապետութիւնը անկեղծութեամբ , խանդավառութեամբ խօսեցաւ . աստուածութեան վրայ , իր առնական և պարկեշտ պիւժախօսութիւնը հրեզէն գիծերով պատկերացուց առաքինութեան հրապրցները , անիկա պաշտպանեց այն միսթմարիչ վարդապետութիւնները զորս բանականութիւնը

իրը նեցուկ կ'ընծայէ մարդկային սիրտին : Իր վարդապետութեան մաքրութիւնը որ քաղուած է բնութենէն և մալութեան նկատմամբ խոր ստեղծութենէ մը ներշնչուած է , ինչպէս իր անյայկէկ արհամարհանքը խորդալսութեամբականքով սրանք փխտութեայ անունը կը յափշտակէին , իրեն վրայ հրախիւց իր մրցակիցներուն և կեղծ բարեկամներուն ատեղութիւնը : Ահ , եթէ ներկայ եղած բլբար այս յագափութեան որուն նախակարգաբար եղաւ , ով կը տարակուսի թէ իր վահանն հոգին խանդավառութեամբ պիտի ընդգրկէր արդարութեան և հաստատութեան գտար : »

Ռոպէսրիէս յետոյ կը ջանայ փարատել այն զգափաբար թէ կասավարութիւնը Գերադոյն էակին վարդապետութիւնը յայտարարելով , քահանաներուն ի նրպատու կ'աշխատի :

« Ինչ ամենութիւն կայ քահանաներուն և Աստուծոյ միջև , քահանաները այն են բարեպետնի համար , ինչ որ են շարրպանները բժշկութեան մէջ : Ինչքան ընտելեան Աստուծոյ տարբեր է քահանաներու Աստուծոյն . . . Քահանաները իրենց պատկերովը Աստուծոյ մը տեղծեցին , զայն նախանձուտ , քմահաճ , տեյալ , անցով , աններող դարձուցին . . . Գերադոյն էակին ճշմարիտ ստճարը , տիեզերքն է , անոր պաշտամունքը՝ առաքինութիւնը , անոր սօները՝ իր աշխարհն ներքեւ հաւաքուած մեծ ժողովուրդի մը տրախութիւնը որ տիեզերական եղբայրութեան կապեր կ'ամրացէ և իրեն կը ներկայացըէ զգայուն և մաքուր սիրտերու մեծարանքը :

Ռոպէսրիէս կ'ըսէ յետոյ թէ ժողովուրդի մը ամենը պէտք են . « Մարդը , կ'ըսէ , բնութեան մէջ եղած ամենէն մեծ ստարկան է և ամենէն սքանչելի տեսարանը՝ մեծ ժողովուրդի մը հասարակին է : » Հետևաբար առաջարկեց

հաւաքման ծրագիրները բոլոր տասնօրեակներուն համար : Իր տեղեկագիրը տարանց հաւաքումն ծափահարութեանց մէջ , ի վերջոյ անկեա ներկայացուց հետեւեալ հրամանագիրը որ խանդավառութեամբ ընդունուեցաւ :

« Յօդ Ա. — Պրանտական ժողովուրդը կ'ընդունի Գերադոյն էակին գոյութիւնը և հոգաց ամամհութիւնը :

Յօդ Բ. — Կ'ընդունի որ Գերադոյն էակին ամենէն արժանի պաշտամունքը մարդկային պարտաւորութեանց կատարումն է : »

Արիւ յօդ ամեներով բաւած է թէ ամենը պիտի հաստատուին մարդուն յիշեցնելու համար Աստուծոյն թան մատուցման մատուցման և իր անձին արժանաւորութիւնը : 14 Յուլիս , 10 Օգոստոսի , 21 Յունիսի և 31 Մարտի ամերէն զատ հանրապետութիւնը բոլոր տասնեակներուն ստպէս ամենը պիտի հրահայէ : Գերադոյն էակին — Մարդկային սեւին — Պրանտական ժողովուրդին , — Մարդկութեան բարեբաղններուն , են :

Հանդիսաւոր ամեն մը կը հրամայուի Յունիս 10ի համար և յատակագիծը կը յանձնուի նկարիչ Տավիսին : Պէտք է տեղեկել որ այս հրամանագրին մէջ , նորէն պաշտամանց ապատութիւնը կը յայտարարուի :

Մեծ խանդավառութեամբ կ'ընդունուին այս առաջարկները և ժողովուրդը կը զրուի տրախութեան ցոյցերով և տեսակ մը արբեցութեամբ :

Ինչպէս որ Փոնիֆանտինը չառ մը չնորհաւորութիւններ ստացեր էր Հէպեոսականներուն և Տանդօնականներուն մահէն ետք , նոյնպէս չառ մը գիրքը ստացաւ այդ հրամանագրէն ետք , որունք հարհախարութիւն կը յայտնէին ստաքինութիւնը հաստատած և յոյս մարդուն վերադարձուցած բլբարուն համար : Բոլոր մասնաճիւղերը իրարու ետեւէ եկան նոյն զգացումները յայտնելու :

Հ Է Պ Է Ռ

Այդ օրէն Աստրիկայի և Գերա-
զայն Էսկի բառերը ամենուն բերանն
էին. տաճարներու ճակատին վրայ ուր
արձանագրած էին Առ բանականութիւն,
զրեցին, Առ զերազայն Էսկի. Ռուսացի ա-
ճիւնները Բանիէճն վախազրուեցան. և
իր ալրին ներկայացաւ Քոնփանսիոնին
և թոշակ տաացաւ :

Այսպէսով Հանրային Փրկութեան
Յանձնաժողովը յորտեմ կոտորածով իր
յաջիւնով, յորտեմ իշխանութիւնները

ձեռք անցընելով, զանաւորով խանդա-
վառ և յազիւական ազգի մը գլուխը,
յաշտարարելով առաքինութեան թագա-
ւորութիւնը և Գերազայն Էսկի վար-
դապետութիւնը, իր ուժին զազախա-
կեալին վրայ կը զանուէր և իր գրու-
թիւններուն վախճանին մէջ :

Չմեար անցաւ թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛
Ֆրանսայի մէջ, նոր պատերազմի
մը պատրաստութիւններով : Անդ-
լիա միշտ հալին էր զինակցութեան և

ծովային պետութիւնները կը մղէր դադ Զեջկու Սէնի տախնայ վրայ յեղափոխութիւն մը, որ դաշն կը ստորագիծէր և մրցակից մը՝ որ իրեն անհանդուրժելի էր։ Հակառակ անդիտական խորհրդ արանին ընդդիմադիրներու բռն պաշարին, Բիթ իր բոլոր ուղածը ստացաւ և անմիջապէս կրկնապատկէ տառաքանակը։ Այսպէսով Բիթ իր ձեռքին մէջ ունեցաւ սկէ քաղաքական շարժում ճնշելու միջոցները և ահապէս ուժ մը գրկելու եւրոպայ։

Յարմար ժամանակն էր, սակի՛ քաղելով ընդհանուր պատերազմէն Ֆրանսան ճնշելու, միանգամ ընդ միշտ փճացընելու անոր ծովային ուժը և անկէ խլելու զալիմավայրերը։ Բիթ նախորդ տարին յաջողած էր Ֆրանսայի դէմ զինելու երկու ծովային պետութիւնները՝ Ապրանիան և Հոլանտան։ միւս կողմէ Միջերկրականի մէջ անդլիական նաւերը կ'աղաւնային իսպանական իշխանութեանց, որոնք չեղաքահալ կ'ուզէին, Քորսիքան կը պաշարէին մեզմէ խլելու և յարմար վայրերէն կ'աղաւնէին զինուոր և զէնք փոխադրելու համար վանակի մէջ։

Եւրոպական Պետութեանց քաղաքականութիւնը՝ հանդէպ Ֆրանսայի՝ զրէթէ նոյնն էր։ Ֆրանսա իր կարգին մեծ Զանգեր բրած էր և զինուորական ամէն ճիւղերը զոհացուցիչ վիճակի մէջ էին։ Կախը նախ սկսաւ Պրուսիան լիաներու մէջ։ Ֆրանսական բանակին հրամանատարն էր Տիւկոմիէ, որ մեծ ճարտարութեամբ և քաջութեամբ յաղթութիւնը տարաւ։ Այս յաղթանակը որ տեղի ունեցաւ Մալիսի սկիզբը, զմեզ Պրուսիաներէն անդին անցուց։ Միւսչիւ ալ տան չէինք կրցած պարտութեան մասնել Սարանիայիները և այս պատճառաւ մեր յաջողութիւնը ընդհանուր ուրախութիւն յառաջ բերաւ։

Ապրանիան կողմէն միշտ պարտաւ, որ էին մեծ լեռնաշղթային վրայ մեր

պաշտպանութեան դիմը հաստատել։ Երես կողմը իսպանական զորքերը միշտ բանակած էին Սաորմիայի դէմ տախնայ կարենալ զայն սահելու։ Զօրավար Տիւկոմիէի տեղ անցած էր ծերունի Տիւմէրպիօնը, որ լիւա քաջ, բայց միշտ հիւսնող էր։ Բարերազգայար թող կուտար որ զինքը վարէր երկատարող Պանարալը, որ ինչպէս տեսնեք, Դուրանի գրաւումին մէջ մեծ դեր կուտար։ Եւ մեծ ճարտարութեամբ իսպանական փոխաւրէն Պանարալը ստացեր էր զօրազանդի հրահանատարի աստիճանը և մեծ յարգանք կը վայելէր բանակին մէջ։ Հին ալ մեծ ճարտարութեամբ վարուեցաւ և իր զինուորական կարգաւորութիւնը ցոյց տուաւ փայլուն յաջողութիւն մը ձեռք ձգելով։

Այսպէս տեսնեմք, Մալիսի սկիզբը յաղթական էինք Ապրանիաներու բոլոր լեռնաշղթային վրայ և զայն գրաւած էինք Ապրանիան լեռներէն մինչև Մոն Պրան։

Պատերազմի մեծ թափարակներ վրայ, ալիսինքն Հիւսիսի մէջ, կախը քիչ մը տեղի ունիսած էր։ Հոն հարկը հինգ հազար հոգի իրարու պիտի բաղխէին վաճառէն մինչև ծովը։ Քարնո միշտ կը նախադաճէր զինուորական զարծողութեանց և զանոնք կը վարէր իր պաշտօնատեղիէն։ Սէն Ժիւսք և Լըպա, Կիզ գրկուած էին բանակին կրողը հրահրելու համար։

Մէկ ամիսէ ի վեր Մոսկովէն մինչև ծով կը կուտէին անհատաւորի կատարութեամբ մը և ասանց վճարական յաջողութեան։ Յաջող՝ ձախ թիւին վրայ, անյաջող էին ալ կողմը, բայց մեր զորքերը կը խմբուէին և ժուրտանի մէջ հրահանգուած ճարպիկ և յանդուգն շարժումը կը պատրաստէր իր անասման սրդիւնքները։ Մալիսի վերջը Հիւսիսի բոլոր դիմին վրայ, ոչ միայն դիմադրած էինք զինակցութեան ալ և չառ մը բաղխաւ մենքու մէջ յաղ-

թական ելած էինք, մեծ յաղթութիւն մը չաճած էինք և երկու թեւերու վերայ կը յառաջանայինք միասնորի մէջ և Սամպրի վրայ: Լանարէսին կրտսերուցած բլլաճիւս ոչինչ էր այդ յաջողութիւններուն քով և բազմաամբողջ անոնց, զորս մեզի կ'ապահովէր ներկայ կայսրութիւնը:

Վանտէի պատերազմը ամբողջովին չէր վերջացած Սալընէի նահանջէն ետքը: Բայց այս պատերազմը հիմա պարզ բաղկումներէ կը բաղկանար և այլ ևս հոգ բնեկիք բան մը չէր հանրապետութեան համար: Զորավար Դիւրոն կը հալածէր փոխտատկան խումբերը և երբ կուեկու հարկ չըլլար, կը գործադրէր Բանվանտիոնի հրամանադիրը, այսինքն կ'այրէր անտառները և գիւղերը և ժողովուրդը տեղէն կը հանէին ուրիշ տեղ փոխադրելու համար:

Այս դժբաղդ պատերազմը այլ եւս տեւրումի պատերազմ էր: Պարզաներ նոր տեսակի պատերազմի մը թառեւրաւայրը պարձած էր, ճշտաներու սրտերագմէն էր այդ և Արդէն այս գտնար Վանտէին հետեւելու արամադրութիւններ յոյց տուած էր, սակայն բմրոտունալու ձգտումը աշնքան ընդհանուր չըլլալով, քանի մը հոգիներ միայն, տեղին յարմարութիւններէն օգուտ քաղելով ասանձին տաղաւթութիւններ կ'ընէին: Քիչ տատնէն Վանտէական շարքերուն աշն բեկորները, որոնք Պարզաներ անցած էին, այդ կուտակիցներուն թիւը չափաւորէին: Իրենց զլխաւոր կայսնը Բէրլի անտառին մէջ էր և անոնք քառասունէն յիսուն հոգիով կ'անցնէին երկրէն, երբեմն կը յարձակէին ռափկան գինուորներու վրայ, բանի աւրք կը հաւաքէին գիւղերէն և այս անկարգութիւնները կ'ընէին յանուն թաղաւորական և կաթողիկոսական: Բայց իրապէս պատերազմը վերջացած էր և այլ ևս կը մնային այն մոտեմարտը ու վէտները որոնք զժառանգ

կը դարձնէին այդ խեղճ գաւառները:

Գաղթականութեանց մէջ և ծովու վրայ պատերազմը նոյնքան կռանդուն էր՝ որքան ծովեզրին վրայ: Սէն Տօմինկի հարուստ գաղթականութիւնը վաղըր պարձեր էր աննախընթաց և մեծամեծ ստեղծմներու: Սպիտակամորթները խանդավառութեամբ փարած էին յեղափոխութեան գտաին, որ ըստ իրենց տխրի բերէր իրենց քաղաքին անկախութիւնը: Խառնածինները նոյնպէս ջերմութեամբ փարած էին, բայց ամանք ուրիշ բան կը յուսային քան թէ գաղթականութեան անկախութիւնը և անոնք կը ձգտէին քաղաքացիական իրաւունքներ ձեռք անցընել, բան մը որ միշտ իրենց մերժած էին: Սահմանադիր ժողովը ընդունած էր խառնածիններու իրաւունքները, բայց սպիտակամորթները որ միայն իրենց ինպատակ կ'ուզէին յեղափոխութիւնը, աշն ատեն յեղափոխուած էին և քաղաքային պատերազմը սկսած էր նախորդ ճեթակ և ուղատցելին և ազատադրուածներուն միջև:

Այս պատերազմէն օգուտ քաղելով տեւափորթները իրենց կարգին սաքի ելած էին և ինքզինքնին յայտնած էին հորով և արիւնով: Անոնք ջարդած էին իրենց տէրերը ու հրդեհած՝ անոնց սեպհականութիւնները: Այդ վայրկեանէն գաղթականութիւնը մասնուեցաւ շատ ահուկի խառնակութեան մը, իւրաքանչիւր կողմը միւսը կը մեղադրէր իրր պատճառ նոր ներկայացած թշուառմիւրն:

Սեւամորթները որ գեաւ և է կողմ չէին հակած, կ'աւերէին երկիրը: Սակայն քիչ ատենէն Սպանիացիներէն զրգուտելով, յայտարարեցին որ, թագաւորական են: Շփոթութիւնը այլ տեսիլ մեծցնելու համար, Անգլիացիները միջամտած էին: Սպիտակամորթներէն մաս մը զանոնք հրաւիրած էին վտանգի պահու մը և անոնց ձգած էին Սէն Նիքօլայի կարեւոր բերդը: Պատուի

բակ Սանթժոնաքս խառնածիններու և մաս մը ձերմակներու հետ զիմացրեց Անդլիացիներու արշաւանքին և վերջապէս զանոնք ևս մղելու միջոց մը գտաւ : անց սեւամորթները որ հանրապետութեան կուսակից կը յայտարարէին ինքզինքնին , ապա Նաչալու եղան : Գոնդանոնքը հաստատեց այդ որոշումը և հրամանագրով մը բոլոր սեւամորթները ապա յայտարարուեցան :

Կտաորութիւնը գրաւուելէ և ևս առնուելէ ետք վերջապէս մեղի մնացած էր : Բայց Մարզինիքը վերջնականապէս կորսուած էր :

Առոնք էին զաղթականութեանց անկարգութիւնները : Ովկիանոսին վրայ ալ կարեւոր դէպք մը տեղի կ'ունենար : Ամերիկայէն նստեր ճամբայ կ'ած ըլլալով զէպի Ֆրանսա , Պրէսպի նստարան մինը ընդ առաջ դացած էր զանոնք պաշտպանելու համար ի հարկին , անդ իսկան յարձակման մը զէմ : Բոլոր նաւաստիները , ծովախալը և սպանները անմիջապէս և նորեկ էին և պաշտօն տնէին պայքարելու անդլիական հին նստչին իշխանութեան հետ : Սակայն

ընդհարումը տեղի ունեցաւ , մէկ և միւս կողմէն մտանակի յաջողութիւններէ և պարտութիւններէ ետք Անդլիացիք չստանալով իրենց մեղի իմացը պիտի տային յայլմանակի : Ժան-Պօ-Սէնդ-Անտրէ , Ֆրանսայի ընդհանուր հրամանատարը զէմ եղաւ : Նոր կռիւի մը հակառակնուստանալու խանդավառութեան : Այսպէսով Անդլիացիները կրցան իրենց նստահանդիստները քաշուիլ և հոն մտան սարսափահար իրենց յաղթութենէն և հիացումով լեցուն մեր նորահաս նստանքներուն քաջութեան վրայ : Բայց այս սոսկալի կռիւին էական նպատակը լրացած էր : Ամերիկեան նստերը առանց վնասուելու կրցան Ֆրանսայի նստահանդիստները հանել :

Այսպէս ուրեմն , Պիրէնէաններու և Ալպիաններու մէջ յաղթական ստորին նահանգներու մէջ սպառնական , հերոսական ծով վրայ և բաւական դժուար Մանդլիացիներուն սուղ ծախելու համար ծովային յաղթանակ մը , 1794ր կը սկսէինք չստանալու և չստանալու որ կերպով մը :

ՔՍԱՆ ԵՐԿՈՒ ԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՌՈՊԷՍԲԷՆՈՒ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

1794ի սկիզբը՝ Պրանսայի ներքին կացութիւնը. — Յանձնաժողովին վարչական աշխատութիւնները. — Բանտերուն միմտիւր. — Քաղաքական նպտմանքներ. — Բազմաբիւ գլխատումներ. — Ռազմարիւնի և Քօթ տէրպոսայի վրայ մատուիր. — Տիրապետարիւն Ռազմարիւնի. — Յանձնախումբերուն մէջ պտտակտումներ երեսանկոյան. — Գերագոյն Էակին տներ. — Շայրայից տնարեկոյրիւն. — Մեծարիւ գլխատումներ Բարիցի մէջ. — Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովին պետերը կը խզեն յարարերութիւններն. — Վարակցուկ նշտութիւն :

Սինչ հանրապետութիւնը յաղթական էր դուրսը, իր ներքին կացութիւնը չէր զաղրած բոսն ըլլալէ : Իր ցտակըր միշտ նոյնը մնացած էին, այսինքն՝ թղթադրամները, բարձրագոյն տակը, ու տտտակցէնի նաւադութիւնը, կտակածեկներու օրէնքը, յեղափոխական տտտաններ :

Աստարական բոյր գործառնութիւնները կարգի գնկու. պէտքէն յոտաջ եկած նեկութիւնները բազմապատկուած էին և վաճառկի տտարկաներու. բարձրագոյն տակ մը որոշելու խնդիրը միշտ անպատահութիւններ կը ծնեցնէր : Վաճառականութիւնը կանգ կ'առնէր և իր չտեկաները կը փակուէին և կամ զաղանի չտեկաներ կը բաշտուէին, ուր իշխանութիւնը անկարող կը գտնար : Եթէ թղթադրամներով յաջողած էր ազգային տապոսածքներու արժէքը իրա-

կան գարձնել և եթէ բարձրագոյն տակի օրէնքով թղթադրամները կըրցած էր տպրանքներու. հետ չփման մէջ գնել, և տակայն ո' և է միջոց չառնէր արգիլելու տպրանքներուն ծածկու իր՝ գնորդներու աչքին տաջեւէն :

Այսուհանդերձ, տտտտեղէնի վիճակը նաւազ մտահոգութիւն կը պտտաւէր այս տարիւ : Հիւսիսային Ամերիկայէն հոտած պաշարեղէնը, ինչպէս նաեւ տտտ հոտձք մը բտակաւ նաչտի ցորեն հայթայթած էին Պրանսայի սպտման հոտար : Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողով մինչև անդամ յաշտարարից թէ տմէն քաղտազաքայի և քաղտաքաղտհի, որ ծանօթ է հոտձքի աշխտտութեանց մէջ, բոնի կերպով պէտք է աշխտտի, և իրենց օրտկանը պիտի որոշուի տեղական իշխանութեանց կողմէ : Շտտ հանցած մը-

ստիճանի և հացադործի աշակերտները սպասամերկյան, որով Յանձնախումբը բնդհանուր օրէնք մը դրաւ և ամէն կարգի գործատեւները իր արամադրութեան ենթարկեց:

Միտի հայկաթիւմ մը չա՛տ աւելի զժուարութիւն և անհանգստութիւն կը պատճառէր: Մասնաւորաբար Բարիդցիները միտի նեղութիւն կը կրէին: Յանձնաժողով ստիպուեցաւ որոշ քանակութեամբ արձաւ յատկացնել Բարիդի, և օրական 75 եղ, 150 կենդիննար հորթի և օչխարի միւս և 200 խոյ կարիկ կուտար արտօնեալ սպանդանոցին մէջ: Ու ամէն 5 օրը անդամ մը իւրաքանչիւր բնաանիք պիտի երթար մարդ զլուխ քառորդ քիլո միւս առնելու: Այս կարգադրութեանց անբաւարարութիւնը չուտով զգալի եղաւ. արդէն գաղանի մատիւններ հաստատուած էին. աստեղ թիւ օր բաւ օրէ կը չառնար. ասոնք մասնաւորաբար արտարձաններուն մէջ կը ծախէին, աշխատէս որ նորէն Բարիդին միւս չէր մնար: Այն ատեն Յանձնախումբը հարկադրուեցաւ նոր և խառնուցն օրէնքներ զնել, որպէս զի արտարձանները չկարենան զբաւել արձաւ, և սրովհետեւ փայտն ու ամուլին ալ Բարիդ չէին համէր միւսնայն պատճառներով, Յանձնախումբը որոշ չափով միայն ամուլ և փայտ մթիւրելու արտօնութիւն տուաւ:

Եւր կատարութիւնը եղական գործունէութեամբ մը կը համեր իր բաւանձնած տողարէզին բոլոր զժուարութիւններուն: Մինչ այսքան բազմաթիւ սակ օրէնքներ կը դնէր, միւս կողմ երկրագործութիւնը քարեկարգելու գործովը կը զբաղէր, հանրային պարտեղներ և ծագկանոցներ հաստատելով, հագելու կանանաւոր բաժանու մը և ճահիճներու, չորացումը ի զլուխ հանելով, եւ ինչ, եւն: Ամէն բան մէկ անգամէն կատարել կը փորձէր. որքա՛ն ճշմարիտ է որ մաշոյ երբ շատ բան տնկնայ ընե-

լիք, այն ատեն միայն կարող կ'ըլլայ շատ գործ տեսնելու:

Ոչ նուազ կարեւոր և մտահոգիչ էր երմատեան կացութեան գործուն մը տանելու. սէւաքը: Բանդօն յաջողեցաւ. օգտակար թարեկարգութիւններ մտցնել գրամական և երմատեան վիճակին մէջ: Միւս կողմէ, սակայն, անգամ արարքներ ալ կը շարունակէին գործուիլ: Այն օրէնքը, որով կը վաարուէին նախկին այնու տկանները Բարիդէն, ամբողջաւոր և ծախելն քաղաքներէն, խել մը անտեղութիւններ յատաճ կը բերէր: Յորմէ հետէ ագնուականութիւնը ալ չէա մը գարծած էր, անկարելի կ'ըլլար ճշմարիտ ագնու տկանները զանազանել: Որով ալս օրէնքը նոր տողարէզ կը բանար ամէնէն բանապետական կամայականութեանց:

Փօնփանտիճի պատու իրակաները իրենց տաւաքելութիւնը ի գործ կը դնէին վերջին ծաղ խառութեամբ, և անոնցմէ սմանք հրէշային և ծաղրայել անդիւթութիւններ ի գործ կը դնէին: Բարիդի մէջ բանտերը օր բաւ օրէ կը լենային: Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնախումբ մըր հաստատած էր ստիկանութիւն մը, որ ամէն կողմ ահարկելու մ կը սփռէր, այս ստիկանութեան անգամներէն սմանք բաւեալութիւն կ'ընէին սմանք ալ ձերբակալութիւններ ի գործ կը դնէին, փոխարէն զբաւ առնելով ինչ՝ Յանձնախումբէն և ինչ՝ բանտարկեալներէն: Յեղափոխական բանակէն արծալու ամ բոլոր բախտախնդիրները այս նոր արհեստը ի գործ կը դնէին հիւս և շատ չուտով ահա որ գարծած էին. ամէն տեղ կը մանկէին, արձաւաններու, թաարններու և զբաւալացիւր մէջ և իրենց հետ ստիկամ կը տանէին:

Բանտերն ալ ստիկ վիճակը չէին պարզել այլեւս. ստաճ՝ հարուստ բանտարկեալները ճօխութեամբ կ'ապրէին ներսը և ազատանելուն ալ կ'օգնէին. բայց ստիկա շատ տեսնուեցաւ և որոշ-

ուեցաւ. բայց բանտարկեալներուն, հա-
րուստ թէ ուղիստ, նմանօրինակ կե-
րակուր տալ. և ահա սկսան տալ զըզ-
ուելի և վատատոյջ կերակուր մը, զոր
չստ սուղի ու ծախէին: Այլևս թոյ-
լատրուած էր դուրսէն կերակուր դը-
նել, բանտարկեալներուն թղթազրամբ
ձեռքերուն կ'տանէին. առջի պէս ի-
րարու հետ տեսակցելու զիւրտ թիւն
չկար, և սոնն օր մահուան սպաննա-
լիքը կախուած կը մնար խեղճերուն
վրայ: Հէպտակոններու և Տանդոնա-
կաններու զատաւարտ թիւնէն ի վեր
չեղաւ խնայելու ատենը սկսած էր բան-
տարկեալներէն քսան հոգին մէկ մահա-
ցընել: Անեկա գատազարուած էր Մալ-
զէրայ ընտանիքը և ամբողջ ազգական-
ները՝ 15էն 20 հոգի: Այս գերզատա-
նին պատկանելի պէտք մահուան պա-
ցած էր իմաստունի մը վաչկ պարզու-
թեամբ և ուրախութեամբ: Մարզէրայ
գերզատանին հետ կառաւարտութեամբ
բացան հաւ. 22 երեւոյթաններ: Դու-
րազի խորհրդարանի անդամները գրեթէ
ամբողջովին զոհուեցան: Հայկազ գի-
տուն մըն ուլ՝ քիմիադէտ Լաւրապիւն
կառաւարտութեամբ բարձրացուցին. զատա-
պարտաւոր քանի մը օր միջոց ինչոքեց
զիւս մը արձանագրելու համար, բայց
ի գուր:

Միւսմը սրտած էր, կը կառաւա-
րէին, կը կուտէին և կը սպաննէին
խմբովին: Յանձնաւարտները, կեդրո-
նին մէջ տեղաւորուած, կը կառաւարէին
միևնոյն կորովով՝ Քոնստանտին, Ռիշտ
բաշկապ, հայրենիքին համար միանգ
զինու օրներուն ազգայն և այրներուն
թոշակ կը յատկացնէր, գատական բա-
րեկարգութիւններ կ'ընէր: Այս բա-
ցարձակ հնարանդութեան պահերուն է
որ լեցած հոգիները կը պաշխին, և
բանաստեղծական խնամութիւնները պէտք
է որ վախճան գաղտնի հարստներէն:
Բարբիդի մէջ կը գտնուէր մարդ մը, որ
մասնաւորաւ բազմաթիւ բնասանիքնե-

րու քով ծառայած էր. այս մարդը
բուսն տակաւ թիւն մը կը սնուցանէր
նոր ընթացին պէմ. 50 տարեկան էր և
կը կոչուէր Լաւրապ. ծրագրած էր
սպաննել Հանրապետական Գանձ-
նաւարտին ամենէն ազգայնիկ անդամ-
ներէն մին, Ռապիւրիւսը կամ Քոյո
աւրապան: Ատենէ մը ի վեր այս
վերջնոյն բնակած տանը մէջ սենեակ
մը վարձած էր արդէն: Մայիս 22ին
վճակեց Ռապիւրիւսը զարնել, և ամբողջ
օրը սպանեց անոր պաշտօնատան նըր-
բանքին մէջ. բայց չկարենալով հան-
գիւղի անոր, առն դարձած էր և սան-
զախին մէկ անկիւնը պահուրտած էր
Քոյո աւրապան զարնելու համար: Կէս
գիշերին՝ Քոյո առն եկաւ և սանդու-
ղէն վեր ելելու պահուն Լաւրապայ ա-
րձանակը պարտեց վրան, բայց կրակ
չտուաւ. Լաւրապայ անդամ մըն ուլ քա-
չեց, բայց նորէն անջաջող եղաւ: Եր-
բայ անդամուն՝ գնդակը ցուրար
բայց պատին մէջ մխրճուեցաւ: Այն
տանն պաշտար մը սկսաւ: Քոյո օգնու-
թիւն ազգայնեց, պահակախումբ մը
որ այդ միջոցին կ'անցնէր, վաղեց և-
կաւ: Լաւրապայ վախտ իր սենեակը
ամբարցաւ և յայտարարեց թէ գուր
բայցայր սխալ զարնէ, այս սպաննա-
լիքը չվախցուց պահակախումբը, դար-
բին մը ամենէն առաջ կ'անցնէ և մա-
հացու հարուած մը կ'ընդունի: Լաւրա-
պայ վերջապէս կը ձերբակալուի և բանտ
կը տարուի, հան կը նկարագրէ իր
կեանքը և ծրագրները, ինչպէս հաւ. ա-
յն փորձերը՝ զորս բրած էր ի սկզբ-
րան՝ Ռապիւրիւսը զարնելու համար:
Կը հարցնեն իրեն թէ ով զինքը մեկեց
այս սճիրին: Հաստատակամութեամբ
կը պատասխանէ թէ առիկա սճիր մը չէ
բնաւ, այլ ծառայութիւն մը ուղեց մա-
տուցանել հայրենիքին, և թէ ծրագրեր
չպարզը միայն ինքն է, ստանց օտար
թիւրազրութեան, և թէ իր միակ ցտն
է յաջողած չլրացր:

Այս մահափորձին յուր արագօրէն հրատարածութիւնը և ըստ ամփոփման, կ'աւելցնէ իշխանութիւնն անոնց՝ որոնց զէմ ուզուած էր մահափորձը: Պատէր յաջորդ օրն իսկ Քոնփանսիօն կուգայ և մահափորձը կը ներկայացնէ իւր Բիթի մէկ մեքենայութիւնը: «Ամենուրեք, կ'ըսէ, պիտի գտնէք Անգլիացիին չարազէտ սլին:» Յետոյ Լոնտոնէն և Հոլանտայէն զրկուած և ձեռք անցուած նամակներ մէջտեղ կը հանէ, որոնք կ'իմացնեն թէ Բիթի զատազրտութիւնները ուզուած են յանձնաժողովներուն և մասնաորարար Ռոպէսթիսի զէմայդ նամակներէն մեկուն մէջ բնութեւնը: «Ըստ կը վախճանք Ռոպէսթիսի ազդեցութիւնէն, Փրանսայի հանրապետական կառավարութիւնը քանի՜ հաստատութիւն, այնքան ոչմ պիտի ունենայ և այնքան զմտար պիտի բլլայ զայն տապալկը:»

Իրադրութիւնները այս ձեռք ներկայացնելը չատ յարմար եղանակ մըն էր մեծ հետաքրքրութիւն գրգռելու ի նպաստ Յանձնաժողովներուն և մանաւանդ ի նպատակ Ռոպէսթիսի, և իրենց զոյտութիւնը նշնանելու: հանրապետութեան զոյտութեանը հետ Քոնփանսիօնը ծափահարութիւններով ընդունեց Պատէրի տեղեկագիրը և հրամայեց փնտրել համեմատ թէ արդեօք Լատմիրայ մեղսակիցներ հաւի՜ր զայով այն գործիքին, որ վերստ որում էր, զայն վարձատրելու համար որոշեց որ անոր ատոյժական վիճակին տեղեկագիրը աւելն օր կարգացուի Քոնփանսիօնի բնակէն: Յետոյ Քոնփանսիօնի ու թոյ հասմը կը խօսի և ի մէջ այլոց կ'ըսէ. — «Բիթի, Քոպուրկ, և գուր թոյրը, վատ և սղոթիկ բռնակալներ, որ աշխարհը ձեր մասանդութիւնը կը համարէք և ձեր հոգեվարքի վերջին վարկիւններուն այնքան կատաղութեամբ կը սպաքարէք, սուրբուցէ՛ք, սուրբուցէ՛ք ձեր զաւայնները: մենք այնքան կ'արհա-

մարհնէք զձեզ որ չենք վախճար և գուր զիսէք թէ մեր մեծանձնութիւնը թոյլ չի տար մեղի՝ հետեւիլ ձեզի:» Ժողովարարը կը գտնայ ծափահարութիւններով: Քիչ յետոյ վրայ կը համար Քոյո տ'Էրպուտ, կարծես Քոնփանսիօն յարգանք՝ ցոյցերը վայելելու համար, իսկ Ռոպէսթիս, որ աւելի ճարտար էր, երեսնէ չի գար և կարեւորութիւն առջի թուիր իրեն սպասող համակրանքի զոյցերուն:

Նոյն օրը, Մայիս 23ին, Ալսի Ռընտոնտէն ազջիկ մը գացած էր Ռոպէսթիսի տունը, թեմէն առկ ունենալով ծրար մը: ազջիկը կը խնդրէ տեսնել Ռոպէսթիսը և կը պնդէ որ գինքրներու աստիճան, կ'ըսէ թէ հանրապետութեան համար մը պէտք է միշտ պատրաստ բլլայ ընդունելու իրեն հետ խօսիլ ու զոյցները: Այս ազջիկան պնդումներէն և անոր արատաւոր երեսօթէն կը սկսին կռակածիլ ու ձերբակալելով կը յանձնեն տախիքնութեան: Կը բացուի ծրարը ու կը գտնեն փակեր և երկու գաշտն: Անմիջապէս յուր կ'ըլլայ թէ Ալսի Ռընտ մտադրած էր Ռոպէսթիսը սպաննել, կը հարցաքննեն զայն, ազջիկը Լատմիրային չափ անշոգոյզ կերպով կը պատասխանէ և կ'ըսէ թէ ուղեց տեսնել Ռոպէսթիսը, որովհետեւ կը փախաքէր համեմատ թէ բռնակալ մը ինչպէ՜ս կ'ըլլայ: Աւելցուց նաեւ թէ ինքը թողաւ արական է ու նախաժողովը կը համարէ միակ թողաւոր մը քան 50,000 թողաւորներ: Ուրիշ հարցումներու պատասխան չի տար և կը պահահէ որ գինքր կատախտատ աստիճան:

Թէ՛ այս զէպքը և թէ Քոյո տ'Էրպուտ ալ վրայ կատարուած մահափորձը զազաղալելով մեծ յուզում յատմէ բնիկն, քաղաքացիները երեսակալելով որ ընդարձակ գաղաղութիւն մը հետուած է Յանձնաժողովի տեղումներուն չափ, աստիճանային անոնց պահպանութիւնն ընդ և Քոնփանսիօնին ու զրկող

ԼՈՐԷՐԿԱՆՇԱՆ ՏԻՐԱՆՈՒ ԵՎ ԴԱՊԱՐԻՆԻՐԱՆՈՒ

պատգամաւ որո թիւններով մամուճի -
զերը նախախնամական չրաչք կ'անու ա-
նէին Ռազմարիւի և Քօթո ա'լըպու ալի

ազատու մը : Երկու օր յետոյ, ժաքօպէն-
ները ժողով ունէին . Ռազմարիւի և Քօթո
ա'լըպու ազապին ժողովին և ծաղաղիզ

խանդավառութեամբ մը ընդունուեցան . ամէն ոք անյազ հետաքրքրութեամբ մը կը նայէր երկուքին . «Նայեցէ՛ք , կ'ըսէին , սա թանկագին մարդոց . ազատ մարդոց Աստուածը փրկեց զանոնք և հանրապետութեան համար պահեց » Այնուհետև խօսք առաւ Քօյոս յայտնեց թէ որքան քաղցր է ծառայել հայրենիքին նոյն իսկ ի գին մեծամեծ վտանգներու , միթէ բռնակալները չեն զխտեր , բոստ , թէ երբ հայրենասէր մը իր հողին առնող իրենց հարուածին տակ , կենդանի մնացած հայրենասէրները կ'երզնուն ոճիրին վրէժը բռնել և ազատութեանը յախտեանապահել :

Յետոյ կ'առաջարկուի 25 հողինոց պահակախումբ մը պարապել Յանձնաժողովի ամէն մէկ անդամին հանէն , բայց այս առաջարկը կը մերժուի յանձնաժողովին կողմէ , որ կ'ըսէ թէ պահակախումբի պէտք չկայ . առաքինութիւնը , ժողովուրդին վստահութիւնը և նախախնամութիւնը կը հսկեն արդէն իրենց կեանքին վրայ : Ընդհանուր խանդավառութեան մէջ բնիկը բարձրանայ Ռուսերիէն և երկարատեւ ծափահարութիւններէ ետք , երբ բոսթիւնը կը հաստատուի , կը սկսի տպէս խօսիլ . — «Ես մէկն եմ անոնցմէ , որ ամենէն քիչ կը շահագորգուիմ վերջին անցուղարձկանով . այլ սակայն , չեմ կրնար քանի մը խորհրդածութիւններ չընել , թէ ազատութեան պաշտպանները բռնապետութեան գաշաճներուն դո՞՞ կ'երթան , ասիկա անակնկալ մը չէ . արդէն բոստ էի որ եթէ յայտնեք թրչնափին և խտվարար տարրերը զբաղենք , զմեզ ալ պիտի սպաննեն . իմ նախաաւանդած ահա իրականացաւ . չեմ զխտեր թէ ի՞նչ ապագայութիւն կրամ էք զառք , բայց ահա իմ զգացած . ժողովուրդի պաշտպաններուն կեանքը որքան անորոշ և խնդրական պատճառ , այնքան անոնք պէտք է փութան իրենց

կեանքի վերջին օրերը ապաստութեան օգտակար զործերով լեցնելու : Ես , որ չեմ հաւատարմացրելու անհրաժեշտութեան , այլ միայն՝ առաքինութեան և նախախնամութեան , ինքզինքս կը գրանեմ այնպիսի կացութեան մը մէջ , ուր անշուշտ մարդասպանները չէին ուզեր զնիզ զիս , աւելի քան երբէք զերծ կը զգամ ինքզինքս մարդոց չարութիւններէն . բռնապետներուն ոճիրները և մարդասպաններուն գաշաճը ա՛յլ աւելի ապաստ աւանտոր դարձաւ քան զիս՝ ժողովուրդի բոլոր թշնամիներուն աչքին . իմ հողիս ամէն ժամանակէ աւելի արամաղիր է մտանիշները քողամերկ բնելու և անոնց երեսէն կորզելու այն գիւտեր , որով կը համարձակին ծածկուիլ . Ռոսնասոցինէ՛ր , հաւատարմութեան բարեկամներ մեզի թողուցէք հողը՝ մեզ շրջապատող թշնամիներուն զէմ կուտելու նախախնամութեան մեզի չնորձած կարճ կեանքի միջոցին » :

Մտախնայութիւնները վերադառնալով , Ռուսերիէն քանի մը վայրկեան այս խանդավառութիւնը վայելելէ յետոյ , անգամ մըն ալ խօսք կ'առնէ և վերաւերելով զարդինին ի պատիւ մոսկուսոյ յայտարարութիւններ բնել տալու քաղցրեղին զէմ կը խօսի . Յանձնաժողովը հասած էր իշխանութեան ամենէն բարձր տախտակին և բացարձակ բռնակալութիւն ի գործ կը պնէր , միայն թէ պէտք էր զգույսի գործնել այս պարագան , որով հազիւ չկար արտաքին ցուցնելու . կուտակցութեան մը պետերը , երբ այլ կուտակցութեան վրայ կ'իշխեն տակ իրենց հեղինակութեամբ , և երբ կ'ուզեն անոր տէրը մնալ յուստ , պարտաւոր են զայն չօգոյստրիկ միշտ , անոր վերադրել այն իշխանութիւնը , զոր իրենք կը վայելեն և զայն կուտակարկով հանդերձ այնպէս ցոյց տալ թէ անոր կը հնազանդին : Արդէն իսկ բողոքներ կաշին թէ Ռուսերիէն և յանձնաժողովի միւս անդամները բռնապետ-

լուծիւն ի գործ կը զննեն . ալիսս կը վարժուէին ըսկ ո՛չ թէ Յաճեմաճարովը կ'ազգէ, ալ՝ Ռոպէսբիլէս կ'ազգէ . Կառավարական պաշտօնականները միշտ Ռոպէսբիլէսի անուանով կը գործէին . հարստահարեալներն ալ իրենց կրօն նկարագրին ներքին տնտր կը վերագրէին և բանասիրուն մէջ միակ հարստահարիչ մը կը տեսնէին՝ Ռոպէսբիլէսը : Օտարներն ալ իրենց յայտարարութեանց մէջ Ֆրանսացի զինուորները կ'անուանէին՝ Ռոպէսբիլէսի զինուորները :

Ռոպէսբիլէս զգալով թէ որքա՛ն վրասնեղատ որ կերպով կը գործածէին իր անունը , փութաց ճառ մը խօսիլ Քօնվանսիօնին մէջ , մերժելու համար աչն նկնդամիտ ակնարկութիւնները , որոնց նպատակն էր զինքը կորստեան մասնել : Ժաքօպէններու ակումբին մէջ ալ միեւնոյն ճառը կրկնեց և բուռն ծափահարութեանց արժանացաւ : Երկու թերթերը գրեցին թէ այդ ճառը աշնակոխ զրոյս գործոց մըն է , որուն վերջում ծումն ընել անկարելի է , որովհետեւ իշխանները բոլոր եպիսկոպոսներին մը կ'արմե և ամեն մէկ եպիսկոպոսներին՝ էջ մը : Ռոպէսբիլէս զարագատ և յաջորդորը եկաւ ժաքօպէններուն գանգատելու որ Յանձնաժողովն անդամները կը չաղաքորթուէին և իրենց կը արուէր ամենակարգութեան երևոյթներ , որպէս զի կորստեան մասնուէին : Երկու թերթերը ստիպուեցան ներօգտութիւն խնդրել Ռոպէսբիլէսը գովարտեմ ըլլալուն համար , յարկով թէ իրենց զեառարութիւնը մաքուր էր :

Ռոպէսբիլէս անախատութիւն ունէր , բայց ո՛չ փառտէր ըլլալու ոտախճան մեծ : Շուրջորթութեան և յարգանքի ծարաւ էր , անոնցմով կը սնանէր , ու ինքզինքը կ'արդարացնէր զանոնք բնականաւ տանը տարահովոյնով թէ ամենապարտութեան չէր ցանկար ինքը . իր չարժք ունէր տեսակ մը արքունիք , որ բազկացած էր քանի մը մարդկէ ,

բայց մտեաւանդ՝ բազմաթիւ կիներէ , որոնք չառ փախուկ խնամքներ կը նուիրէին իրեն . միշտ իր զրանը առջեւն էին և իր անձին համար յարատեւ հոգածութիւն ցոյց կուտային . կը դավարանէին անդադար իր առաքինութիւնը , պերճախօտութիւնը , տաղանդը . զայն կ'անուանէին աստուածային մարդ մը և մարդկային ազգէն բարձր մէկը : Մերսոյ մարքիզուհի մը առջին ինկած էր կիներուն , որոնք իր ճշմարիտ բարեպաշտահներ կը խնամէին այս աւրիտուչա և գոտղ քահանայապետը : Կիներու փութկոտութիւնը միշտ ամենէն աղահալ նշանն է հանրային յարգատեւութեան . անոնք են որ իրենց գործունեայ խնամքներով , իրենց ճառերով և հոգատարութեամբ ծիծաղելի կը դարձնեն յափշտակութիւնը : Քաթըրին Թէօ անուն ծերուկ կին մըն ալ , որ ինկքէն պակաս էր և ինքզինքը Աստուծոյ մայրը կը զատանէր , կ'աւետէր թէ ի մօտայնոր Միսիս մը պիտի գայ , ու Ռոպէսբիլէսին համար կ'ըսէր թէ երկու մարդարէներէն մէկն է : Այս կիւր իր հետեւորդները ունէր , որոնք ճշմարիտ աղանդ մը ձեւացուցած էին և Ռոպէսբիլէսը աստուածացնելով զայն ա՛լ աւելի վաանդի կ'ենթարկէին , ու նոյն իսկ Ռոպէսբիլէսի պաշտօնակիցները իրեն զէմ նախանձառ ու մրցակից կը դարձնէին :

Դժգոհութիւնը իր ծալրայեղութեան հասաւ , երբ կատարուած ձերբակալութեանց վրայ հակակշիռ մը զնելու մըտօք , Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը ոտախանական տեսչութիւն մը հաստատեց իր մէջը , պաշտօն տալով անոր՝ հակել Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնաժողովին վրայ . այս ոտախանական տեսչի պաշտօնը տուաւ Ռոպէսբիլէս և Ապահովութեան Յանձնաժողովին բանտարկել տուած մարդիկը ինքը սկսաւ աղտոտ արձակել , ինչպէս որ Յանձնաժողովն ալ Ռոպէսբիլէսի հակա-

ուակ անօրինութիւններ կ'ընէր. այս խառնաշփոթութիւնը և իրերստարտ պայքարը չուտով արձագանդ գտաւ ժողովուրդին մէջ, որ հասկցաւ թէ համաձայնութիւն չկայ կառավարութեան անդամներուն միջև:

Յունիսի ջը կը մօտենար. Գերագոյն էակին նուիրուած տօնի օրն էր այդ. Քօնփանիօնը միաձայնութեամբ Ռուկէսրիէսը ընտրեց նախագահ՝ այդ հանգէսին, որով առաջնակարգ զեր մը տրուած եղաւ իրեն: Տալիսի յղացած ծրագրին համաձայն, մեծ պատճառաւթիւններ տեսնուած էին. հօնդէսը պէտք էր չքեղ ըլլար: Յունիս ջին, արևը պայծառափայլ կը չողչողար. ժողովուրդը՝ միշտ պատրաստակամներկայ ըլլալու իշխանութեան սարքած հանդէսներուն, վազած եկած էր: Ռուկէսրիէս բաւական սպասցուց ժողովուրդը և վերջապէս եկաւ Քօնփանիօնի անդամներուն հետ. զյոխը դրած էր փետուրներ, և ձևաքր բռնած էր բոլոր երևափոխաններուն նման ծագիկփառնջ մը, որուն մէջ կային պատ գներ և ցորենի հասկեր ալ: Անոր զէմբին վրայ, որ տու հասարակ մասը էր, կը չողչողար անսովոր հրճուանք մը: Թիսյրիի պարաւզին մէջտեղը ամփիթատրոն մը կատարուած էր, ընտանիքներ եկած էի իրենց գաւաթներով, որոնք ամենքն ալ ծագիկի փառնջեր բերած էին: Ամփիթատրոնին զէմբ կը զրահուէին Անհաւատութիւնը, Անհամաձայնութիւնը և Անձնատիրութիւնը ներկայացնող զէմբեր: Ասոնք պիտի այրուէին:

Անմիջապէս որ Քօնփանիօնը բազմեցաւ ամփիթատրոնին մէջ, երաժշտախումբ մը բացաւ հանդէսը: Անուհետեւ, նախագահը հետեւեալ ճառը խօսեցաւ հանգէսին նպատակին մասին. —

«Հանրապետական փրանսացիներ, ըստ, վերջապէս հասաւ յաւէտ երան-

եալ այն օրը, զոր փրանսական ժողովուրդը Գերագոյն էակին կ'ընծայէ: Իր ստեղծած աշխարհը երբէք չէր ներկայացուցած իր ակնարկին այսքան արժանի տեսարան մը: Անիկա տեսաւ աշխարհի վրայ տիրապետող բռնակալութեան, ոճիրին և ստութեան, այս պահու անիկա կը տեսնէ ամբողջ ազգ մը, որ մարդկային ցեղին բոլոր հարստահարիչներուն հետ բազմամեծ մէջ է, և որ իր հերոսական աշխատութիւնները զաղբեցուցած է, իր մտածուածը և իղձերը բարձրացնելու համար զէպի բարձրագոյն էակը, որ իրեն պաշտօնը տուաւ անոնց նախաձեռնարկ ըլլալու և քաջութիւնը չնորհեց՝ զանոնք ի զօրծ գնելու:»

Այս քանի մը խօսքերէն հաք հախաղահը կ'իջնէ բեմէն, և ծահ մը տունկով կրակի կուտայ Անաստուածութեան, Անհամաձայնութեան և Անձնատիրութեան հրէշները: Ասոնց մօխիւրներուն մէջէն երեսան կուգայ Իմաստութեան արձանը, բայց կը գիտնի որ անիկա մրտած է այն բոցերէն, որոնց մէջէն երեսան եկաւ: Ռուկէսրիէս իր տեղը կը զտանայ և երբորդ ճառ մը կ'արտասանէ հանրապետութեան զէմբ զաշնակցած ժողովեանց արմատախրքման վրայ: Այս արարողութիւններէն յետոյ հանդիսականները ճամբայ կ'ելին զէպի ճանն ար Մարսի Ռուկէսրիէսի զտողութիւնը կրկնապատկուած կը թուի և իր պաշտօնակիցներէն շատ տառջ անցած կը քաշէ, բայց անոնցմէ ոմանք՝ զայրացած իր քովը կուգան և շատ զառն հեղեանքներ կ'արտասանեն: Ոմանք կը ծագրեն նոր քահանայապետ, և ակնարկելով Իմաստութեան ծխամած արձանին, կ'ըսեն իրեն թէ իր լոկքն ալ միմայնած է. տրիշներ ալ բռնաւ որ բոլոր կ'արտասանեն և կը զոհեն թէ տակափե Բրաւոսներ կան: Ուաղցի Պարտօն տու խօսքերը կ'ըսէ

անոր. — «Տարպեան ժպտը կապխտոյի մօտն է :»

Թափօրը վերջապէս կը հասնի Շան տը Մարտ. նախկին հայրենիքի խորանին անդը կը դանտէր տուտար լիս մը, որուն զազաթին վրայ ծառ մը կար. Քանովանիօնը լազմեցաւ. անոր ճիւղերուն տակ, լերան խրաքանչիւր կողմը տեղաւորուեցան սղալոյ, ծերերու և կիներու զանազան խումբեր. համերգ մը կը սկսի. խումբեր այ կ'երգեն. և ահա, արուած նշանի մը վրայ, պատանիները կը քաշեն իրենց թուրը և ծերունիներու լազուկներուն մէջ կ'երգնուն հայրենիքը պաշտպանել, մայրերը իրենց զաւակները գիրկերնին կ'առնեն. բոլոր հանգիսականները իրենց ձեռքը երկինք կը բարձրացնեն և յազմելու համար արուած երգումները զերազոյն էակին ընծայուած յարգանքին հետ կը խառնուին : Յետոյ կը վերադառնան թիւյրբի պարտէզը և հանդէսը կը վերջանայ զանազան խաղերով :

Ռօպէսրիէս փառքի լրումին հասած էր այդ օրը, բայց զառաքելը բարձրացած էր անկէ վար զահալիւկու միայն : Իր գոտողութիւնը վիրատուրած էր ամէն սք : Ծաղրարանութիւնները մինչև իր ակամէքը հասած էին, և իր պաշտօնակիցներէն ոմանց քով տեսած էր յանդգնութիւն մը որ սովորական բան մը չէր :

Յաջորդ օրը Ռօպէսրիէս գնաց Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովի նստին և իր զայրալիք յայտնեց նախորդ օրը զինքը նախատող երեւութաններուն գէմ, զանդատեցաւ Տանդօնի բարեկամներէն, երեսդախտ և սպախանած կուսակցութեան այդ միացորդներէն, և անոնց զոհու իր պահանջեց : Քօյօ ա'էրպու և Պիյօ Վառէն, որոնք Ռօպէսրիէսի խաղացած գերէն ո'չ նուազ վիրաւորուած էին, չստացուի կը կենան այս ատաջարկին հանդէպ. բնդ հակառակը, անոնք կը թուեն վերջին հան-

դէսին անպատեհութիւնները, և կ'ըսեն թէ այդ առնականարութիւնը վերադարձ մըն է զէպի անցեալի նախապաշարումները, և կարող է զէպի հաղարձնել յեղափոխութիւնը : Ռօպէսրիէս կը կատարէ այս գիտողութիւններէն, կը պնդէ որ երբէք չէ վախաքած յեղափոխութեան ընթացքը հաղարձնել, ընդհակառակը՝ ամէն բան ըրած է զայն արագացնելու համար : Եւ այս ըսածին իբր վատա մէջ կը բերէ այն օրինաւոր զիծը զոր խմբագրած էր, և որով յեղափոխական ատեանին գործերը աւելի արագ և մահաովի պիտի ըլլային : Այս ծրագիրը թէև համաձայն էր Պառէրի և Քօյօ ա'էրպուայի արխանուշտ արամադրութեանց, բայց անոնք ցրտաթիւսամբ ընդունեցին զայն, որովհետև Ռօպէսրիէս օրինաւոր խմբագրած միջոցին ինքնապուլս գործած էր, առանց իր պաշտօնակիցներուն կարծիքին զիմեցու : Իսկ Ռօպէսրիէսի կրած նախաախնդներուն ո'չ մէկ զոհացու մարդու եցաւ :

Ռօպէսրիէսի խմբագրած նոր օրինագծին համաձայն, յեղափոխական տաւանը միայն մէկ անասկ պատիւ կրունար տալ մահու պատիւը. ատեանը հոտատուած էր ժողովուրդի թշնամիները պատմելու համար, իսկ թէ որոնք էին ժողովուրդի թշնամիները, սահմանը չառ տարտամ էր. բոլոր խաղաղախ հայրթիւրները և վրդովիչ բուրեր տարածողները թշնամի կը համարուէին : Քաղաքացիները յեղափոխական առջև հանելու իշխանութիւնը տնէին երկու Յանձնաժողովները, Քօնվանիօնը, պաշտօնի վրայ զանուող պատու իրակները և բնդ հանուր գատու խողը : Եթէ, նախական կամ բարդական ապացոյց մը զգուցիւն անենար, վրայ լսելու պէտք չէր մնար : Վերջապէս, առ ձեռով խմբագրուած առջ մըն այ կար, օրերը նայրեւաւեր կը պաշտպանէր իբր պաշտպան՝ զրարարուած նայ-

Երբ Ռոպէսրիէս իմացաւ թէ այս ազանդը պիտի հետապնդուի, ուղեց ընդդիմանալ և այս խնդրին մասին չառ լուսն վիճարանութիւն մը ծագեցաւ։ Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովին մէջ։ Ռոպէսրիէս, ուղկով խնդիրը փակել, նախատարից խօսքերու նմանակուեցաւ և չաջողելով իր նպատակին մէջ՝ քաջուեցաւ, կատաղութեանն արցունք թափելով։ Քաթրին թէպէտ ազանդին դէմ տեղեկագիրը պատրաստուեցաւ, զրկուելու համար Քանթանաթինն Պատէր, վրէժ լուծելու համար Ռոպէսրիէսէն, զազանապէս ինքը խմբագրած էր այդ տեղեկագիրը, որուն մէջ ազանդատները ներկայացուցաւ ինքն ինքն՝ ծիծաղելի և թէ վայրազ երևուցիմով մը։ Քանթանաթինը անմիջապէս վճռեց որ ազանդին զլիսուար պետերը յեղափոխական տանտնին յանձնուին։

Ռոպէսրիէս՝ զայրացած այն բնդդիմութենէն որուն կը լռողէր, ինչպէս նաեւ իր կրած նախապնդներէն, ալիւս չուղեց Յանձնաժողովին նիստերուն ներկայ ըլլալ և վիճարանութեան չմտնակեցաւ։ Յունիս ամսոյ կէսին քաջուեցաւ, այս նահանջը ցոյց կուտայ թէ իր փառասիրութիւնը ինչքնայն կը կրէր։ Տանդոն քաջուած էր ծուրութեան և զգուտի հետեւն ըլլալ, իսկ Ռոպէսրիէս՝ վերադարձաւ ուսանողականութեամբ։ Եւ այս զործէ զաշու իլը աշխարհն աղիտարեր եղաւ Ռոպէսրիէսին, որքան եղած էր Տանդոնին։

Բոլոր անոնք որ կը վախճային նոր զլիստու մներէ, զո՞նք էին որ Յանձնաժողովին անդամներուն միջև պատակաւոր կայ։ Ռոպէսրիէսի դէմ զոչացած իշխանութեան միջոցին ժաքօղէները միշտ անձնուէր մնացին անոր։ Իրենց համար՝ Ռոպէսրիէս, որ օրէնքը պաշտպանելով կատաղութիւնը պաշտպանած էր, միշտ ստաճին և ամենամեծ քաղաքացին էր հանրապետութեան,

իսկ բոլոր միւսները խտրեաներ էին պարզապէս, զորս պէտք էր ժամ տաճմէջ աւելն վերցնել։ Այս պատճառաւ Պալիէնը վատարեցին իրենց մէջէն։ Այդ օրէն սկսեալ Քօլո և Պիլյո վաւէն ալ, զգալով Ռոպէսրիէսի ախրապետութիւնը, ալիւս չերեւցան ժաքօղէներուն մէջ։

Յանկարծ լուր եղաւ թէ բազմաթիւ մարդիկ կատակնաւ պիտի բարձրացունէր նորէն, մեծ յուզում յառաջ եկաւ։ Քաթին, որ միակ բարեկամը մնացած էր Ռոպէսրիէսի, ջանաց հանդարտեցընել միաքերը, անհիմն յայտարարելով այդ լուրը։ Ռոպէսրիէս կը մտածէր թէ լուսագոյն էր քիչ թուով մարդիկ զարնել, որով ապանալիքի տակ զանազանները միշտ վրդովմունքի մէջ էին և ամենէն աւելի վախճայները իրենց տունէն դուրս կ'անցընէին գիւղերը։ Այն մէկ տանն անարեկուտը այսքան մեծ չէր և լամ ո՛չ միայն Քանթանաթինն, այլ նաեւ բանտարան և բախանդակ Պրանտայի մէջ։

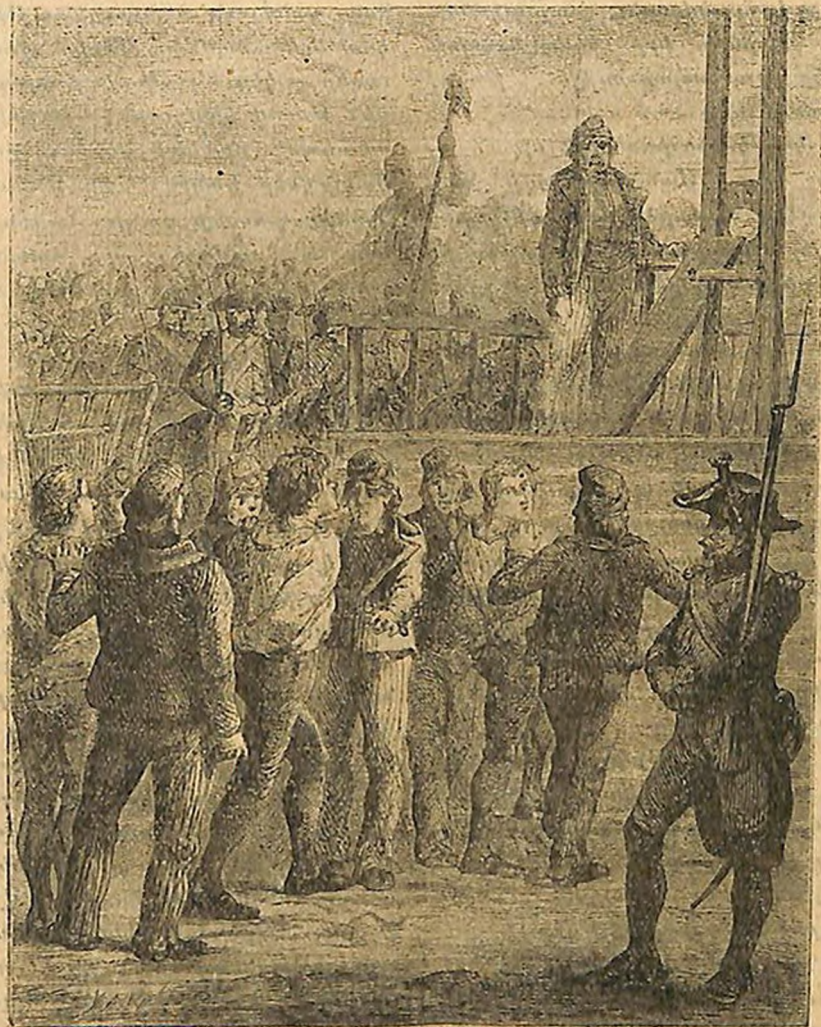
Ռոպէսրիէսի տեղութիւնը զօրծակայները և ընդհանուր զատախազը՝ իրենց ձեռքը ունենալով նոր օրէնքը, պատրաստուած էին մահ տուել բանտարան մէջ։ Շատ չանցած կ'ըսէր զատախազը, բանտերը պիտի պարպուին և վրանին պիտի զրկենք վարձու տուն։ Ծրագրած էին կատակածելներու մեծագոյն մասէն խալիւ, որովհետեւ գանտք կը համարէին անհաշտ իշխաններ, զորս նորի էր ինքնինքն ընել հանրապետութեան փորկութեան համար։ Շատ բնական բան մը կը թուէր սպաննել հազարաւոր մարդիկ, որոնք տիրէ յանցանք չունէին ալ տարրեր կերպ մտածելը, և յաճախ նոյն իսկ՝ իրենց գահիճներուն նման մտածելը, արտաքույ կարգի դիւրութեամբ մը մարդիկ կը մեռնէին և ինքզինքնին կը մեռցնէին։ Գլխի զործուած ստաճին սպաննութիւնները տեղի կ'ունենային իրական զրգուման մը հետեւ

ւանքով, որ վստանդէն զրդուած էր : բայց այսօր վստանդները վերցած էին, հանրապետութիւնը յաղթական էր, և կը սպաննէին ո՛չ թէ գրգռուած բլրա-նուն համար, այլ որովհետեւ այդ ա-հաւոր սովորութիւնը ստացած էին : Անգամ մը որ մահացու գործիքը ճամբայ ելած էր, այլեւս չէին կրնար կիցրնել զայն : Ամէն կառավարութիւն պէտք է ինչպէս ծայրայեղութեան, մէջ և կը կտրուի աչն ժամանակ միայն երբ այդ ծայրայեղութեան հասած է : Յեղափոխական կառավարութիւնը չպիտի վերջանար աչն օրը, ուր հանրապետութեան թշնամիները բոտ բաւականի տ-հարեկած էին, այլ անկէ անդին պիտի երթար, մինչեւ որ բոլոր սրտերը բա-րաստացնէր իր վայրագութեամբն իսկ : Մարդկային արարքները ուրիշ ճամբով չեն ընթանար, ինչու. համար ահաւոր պարագաներ հարկադրած էին ծնունդ տալ մահու կառավարութեան մը, որ միայն մահուամբ պիտի տիրապետէր և պիտի յաղթէր . . . :

Ժաքօպէնները և ընդհանուր դա-տախաղ Ֆուքիէ, որպէս զի կարեւորն պատրուակ մը սանդղակ բանտերուն խորը հեծող հանդարտ քաղաքացիները պէտք է մահ գրկելու, երեւակայեալ դա-ւադրութիւն մը մէջտեղ հանեցին, իրր թէ բանտարկեալները փախչելու փորձ բրած են : Եւ ահա 190 հոգի, իրր այս դատարարութեան մատակից, մահուան վճիռ ստացան՝ միայն իւր քաղաքացիի բանտին մէջ, ուրիշ բանտերու մէջ ոչ հարիւրաւոր խեղճեր մահապատիժը ըն-դունեցին : Յեղափոխական ստեղծին տաճիւ ելած ստեղծին, կենալու անդ իսկ չունէին այս ամբաստանեալները, և իրենց բացաարութիւնները բոլոր իսկ չկար : Արիւնուշա դատախազը՝ Ֆու-քիէ, պահ մը զիսային մատած մի ու-նեցաւ. կառավարութիւնը ըրելի անկելու նոյն ինչին դատաւարանին զրանը տաճիւ, այնպէս որ զլիսատու մը վայրկենարար

անգի կ'ունենար : Դատարանին նախա-գահը ամբաստանեալներուն անունը միայն կը հարցնէր, և հասկցա՛յ ըսելով կ'անցնէր միտին, և այսպէս մէկ օր-ուան մէջ հարիւրաւոր մարդիկ մահ-ուան կը դատապարտուէին : Երգուեալ դատաւարները նեղութիւն չէին կրեր սրահ մանկու, իսկ օրէնքին տրամա-դրութիւնները՝ վիտներ լուեկու մասին՝ ընտ չէին գործողութեւ : Օր մը, ամ-բաստանեալներէն մին տեսնելով որ իր անունը չկալ զանկին մէջ, բաւ. «Ես ամբաստանեալ չեմ, անունս չկալ ձեր զանկին մէջ» : — «Է՛հ, ի՛նչ կարեւո-րութիւն ունի, պատասխանեց Ֆուքիէ, չուտով ըսէ՛ անունդ» : Անունը տուաւ և մահուան դատապարտուեցաւ : Պատ-կառելի ծերունի մը, Լուաչրոյ, իր ազուն հեռ չփոխուելով մահուան դա-տապարտուեցաւ, բայց ձայնը չհանեց և կառավարատ բարձրացաւ : Ետտ չան-ցած, ազան ալ իր կարգին դատուեցաւ և այդ տաթիւ երեսուն եկաւ թէ այդ ազան պէտք էր կառավարատ բարձրաց-ուած բլրաւ արգէն : Եւ այս անգամ զատին ալ գոհեցին : Մէկ անգամէն հազարաւոր ձերբակալման հրամանա-գիրներ կը հանէին, և յաճախ, արգէն իսկ մեղցած մարդիկ կրկին դատի կը կանչուէին : Երբ հրամանագիրները ազուէին, մանրափաճաւ ազաք զա-նանք կ'ստանէին բանտերուն պատու-հաններուն տաճիւ և կը գոչէին. «Ահա-ստիկ սաքը կառավարատի վիճակաւս - Լուրեան բիւր շաւղերը» : Ամբաստան-եալները բանտէն դուրս ելլեինէն քիչ յետոյ, կամ ամենէն ուշը՝ միւս տատու կը զլիսատուէին :

Ֆուքիէ կ'ըսէր. շատ աղէկ և սու-գրոյսները կ'իյնան ձերձարարներու եր-ման. պետք է որ յառաջիկայ տատու-եալին տեղի աղէկ երբայ գործը, սու Լուրեան յարս ձարիւր յետան աղի պետք է ինծի :

ՏԱՆԳՈՆԱՆԱՆՆԵՐՈՒՆ ԻՄԱԶԱՊԵՏԻՆԸ

Մակայն և աշուղս, յազմուրդին
 գլխարտութիւնը տաղնապիչ կերպով
 մը կը սկսէր պայթիլ զահիճներուն
 դէմ: Սէնդ Օնորէ փողոցին վաճառա-
 կանները, որոնք ամէն օր կը տեսնէին
 ապրերուն անցնիլը, իրենց խանութ-
 ները կը գոցէին: Համբան փոխեցին և
 գործատրական թաղերէ սկսան անցը-
 նել մետեպատքերը, բայց այն անգի-
 բնակիչներուն ալ սիրտը սկսաւ չարմել:
 Ժողովուրդը, գինովաթխան նոպայի մը

մէջ, կրնայ անխցճաթեամբ վարուիլ իր
 խոկ ձեռքով սպաննուած զահիւրուն հետ,
 բայց երբ տեսնէ որ ամէն օր յիսուն
 վաթսու խեղճեր դէպի մահ կ'եր-
 թան, չուսով կը յուզուի այս տեսա-
 բանէն: Այս զգացումը տակաւին լուս
 և երկչոտ էր: Բանտերուն մէջ գրա-
 նուած բոլոր ականաւոր զէմքերը զոհ-
 ուեցան: Լուգովիկոս Ժ. Զ. ի դժբաղ-
 քայն ալ իր կարգին գլխատուեցաւ, ա-
 մենէն բարձր տախճաններէն կ'իջնա-

յին ամենէն վարկներուն, գերձակնե-
րուն, մտաւաճառներուն, հազարործնե-
րուն, ևն., որոնք իբր հակայեղափո-
խական կը գտտապարտուէին, թուով
առելի քան 1200 :

Այս կողմէ գոհիճներուն սիրտն ալ
հանդարտ չէր. Զանձնաժողովի ան-
դամները չէին համարձակեր գիշերանց
դուրս ելլել, որովհետեւ կը վախճային
որ գոհերուն ազգականները կը մեղհնեն
գիրենք : Բարիցի զլխաւոր քաղաքնե-
րուն մէջ ալ նուազ ահաբեկում կը տի-
րէր : Քառիկ՝ Նանթ կը թաղով հրացանի
բանկ առաւ 100 և 200 հոգինաց խում-
բեր : սուր ի ձեռին, բերանը հայհոյան-
քով լեցուն ամենուն կը սպառնար կա-
ռապնատ քարձրայնել : Քառիկ կ'ուզէր
սրտով ի՛նչ՝ սարսամբ Վանտէական-
ները և թէ դաշնակցական Նանթցիներ-
ը, որոնք փորձած էին ժիրոնալէներ-
ուն ի նպաստ չարմում մը յստօթ բե-
րել, իրենց քաղաքին պաշարումէն յե-
տոյ : Քիչ յետոյ, անաս. որ հրացանի
բանկով սպաննելի երկար ժամանակ
կ'առնէր և զխաղները մնալով կը նե-
խէին այնքան որ համաճարակ մը կը
սպառնար քաղաքին : այդ պատճառաւ,
Քառիկ զժողովին մտածումն ունեցաւ
մահապարանները Լուսա գետին մէջ
խեղդամահ ընելու :

Առաջին փորձը բրաւ 90 քահանա-
ներ նաւ հասեցնելով, և գանձեր աք-
սորելու պատրուակին տակ, քաղաքէն
հեռանալուն ալէս ծովամայն բրաւ :
Առելի ետք, այս միջոցը ի գործ դրաւ
բնդարձակագոյն սահմանի մը մէջ. բո-
լոր բանաւորականները, 100ը կամ 200ը
միասին գիշերանց կը խլէր բանտերէն
և նստելուն յատակը կը նստէր. գետին
վրայ բացուել յետոյ գանձք վախա-
զրել կուտար յատկապէս չինուած սա-
լելու մէջ, գանձք կը դամէր և յետոյ
ջուրին յատակը կը զրկէր խմբովին :
Չորս հինգ հազար հոգի գոհուեցան այս
զարհուրելի եղանակով : Քառիկ գոհ էր

այս արագ և առելի տուղթապահիկ մի-
ջոցը գանկուն՝ հանրապետութեան փըր-
կութեանն համար : Անիկա ջուրին յա-
տակը զրկեց ո՛չ միայն այրեր, այլ և
մեծ թուով կլիներ առաքաներ : վաշ-
տէական բնասանիքներու բազմաթիւ
մահուկներ Նանթ ապատտանած էին :
Քառիկ «տառքը գալլի ձագեր ևն» ր-
սաւ և հրամայեց որ հանրապետու-
թեան յանձնախն, այս խեղճ աղաքը
մեծ մասամբ խեղդամահ եղան :

Լուսա գետը զխաղներով բռնա-
ւորում էր : նստերը, խորխոր վեր-
ցուցած ատեններն, ծովամայն խեղճերով
լեցուն նստակներ վեր էր հանէին. գի-
շատիչ թռչուններ գետին տիւրանց վրայ
լեցուելով մարդկային զխաղի բեկորնե-
րով կը սնանէին : Չուկերը զխաղներով
սնած բլլալով հակառակդապահիկ դար-
ձած գանձեր ուտելու և քաղաքապե-
տութիւնը արգիլեց ձկնորսութիւնը ր-
նելը : Այս գարհուրելի պարագաներուն
հետ վրայ հասաւ տարափոխիկ հիւսն-
դութիւն մը և սով : Այդ սպէտքի պա-
հուն Քառիկ քարտիրոս կը մնար և բան-
տարկելով մը ապատտութիւնը ո՛վ որ
խնդրէր իրմէ, դաշն բանտ նետել կու-
տար : Անիկա մեծ մասամբ Վանտէա-
կաններ, թուով 4-5000, սպաննել յե-
տոյ պաշտօնանկ եղաւ, որովհետեւ Հան-
րային Փրկութեան Զանձնաժողովը չէր
ուզեր որ անճիտութիւն լիակատար ր-
լայ :

Պոլսոյ, Մարսէյ, Դուլոն ալ կը
քառէին իրենց դաշնակցականութեան
մեղքը : Դուլոնի մէջ Ֆրէրօն և Պար-
բա, երկու պատաւ իրակները, 200 բնա-
կիչներ պնդակահար բրած էին, ի պա-
տիւ ոճիւրի մը, որուն իսկական հեղի-
նակները օտար նաւարամիները ու-
պատտանած էին : Իսկ Լիօնի մէջ 1684
հոգի կատախնատ քարձրացում կամ
հրացանի բանտած էին :

Հիս սխալին պատահելուն մէջ ոչ
նուազ վաղրազ խժըժութիւններ ի գործ

դրած էր Ժողովի կըստն, նախկին քա-
նանալ մը, որ ճշմարիտ փախուկ մըն
էր, թերեւս նոստող անպաշտ քան Քա-
սիէն, բայց ալ սակի յիմար, իրեն
սեղանակից կ'ընէր այն դաշիճը որ հա-
ղարաւորներու արիւնը թափած էր ու
անոր մասնաւոր պատիւներ կ'ընծայէր,
ղլխատումները զիսկիտ համար պատը-
զամ կը բարձրանար, և ժողովուրդին
յեղափոխական երգեր երգել կուտար
այդ միջոցին, որ մը որ յաղթութեան
մը լուրը առած էր, պատշգամ վազեց
և զլխատման արարողութիւնը կեցնել
տուտ, որպէս զի խեղճ հանապարու-
ներն ալ իմանան հանրապետութեան
յաղթանակները:

Լըզոն այնքան յառաջ տարաւ իր
յիմարական վայրագութիւնները, որ
Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը
հարկադրուեցաւ զայն հա կանչել, բայց
չհամարձակեցաւ պատմել զայն, այլ
ընդհակառակը ստպէս հրահանգներ զըր-
կեց անոր. «Շարունակէ՛ բարիք գոր-
ծել, և զօրձէ՛ իմաստութեամբ ու մե-
ծանձնութեամբ, որպէս զի ազնուական-
ները պատճառ չունենան զրպարանելու»
Ակնկրեալ էր թէ, որքան որ Յանձնա-
ժողովի անդամները իրենք իրենց մէջ
անհամաձայն էին, զօհուելիք մարդոց
մասին, սակայն բոլորն ալ համաձայն
էին ընաճինջ ընելու. ամէն անոնք որ
յեղափոխութեան արդիւք կը հանդի-
սանային: Կոտորածի այս ահաւոր դրու-
թեան վերջ մը տալու համար ընդհա-
նուր ընդվզում մը անհրաժեշտ էր,
սէտք էր որ առիթը ներկայանար որ-
պէս զի բոլոր այս զգացումները մէկ
անդամէն պայթէին. սէտք էր որ հա-
րստաձարիչները ստաճին հարուածը
տալին, որպէս զի մարդիկ համարձա-
կէին փոխադարձօրէն հարուածել:

Հանրային կարծիքը տրամադրու-
թիւններ ցոյց կուտար և վայրկեանը
հասած կը թուէր յանուն մարդկութեան
չարժուած մը յառաջ բերելու՝ ընդդէմ

յեղափոխական բռնութեանց: Հանրա-
պետութիւնը յաղթական էր և իր թըշ-
նամիները՝ ահարեկած. երկիս զէն և կա-
տաղութենէն վերջ երեւոն պիտի գտը
վատահոթութիւնը և գութը. առաջին ան-
գամն էր որ յեղափոխութեան մէջ կա-
րելի կը դառնար այդպիսի դէպք մը:
Երբ ժիրօնաէնները և Տանդօնականնե-
րը զօհուեցան, տակաւին մամը չէր
հնչած մարդկային զգացումներու կոչ
ընելու. յեղափոխական կառավարու-
թիւնը այն մամանակ դեռ չէր կորսնե-
ցուցած ո՛չ իր ռզտակարութիւնը և ոչ
ալ իր վարկը:

Պայթումի վայրկեանին սուրսերով,
զիրար կը դիպէին և սրտերու մէջ ա-
տելութիւնները կը հաւաքուէին: Ռու-
պէսթիէն այլեւս ընաւ չէր երթար Հան-
րային Փրկութեան Յանձնաժողովին, և
այս կերպով կը յուսար իր պաշտօնա-
կիցներուն կառավարութիւնը վարկա-
րել ընել: Անիկա միայն ժաքօպէննե-
րուն կ'երթար և տխտեղ իօսած ճա-
սերովը ակնարկութիւններ կ'ընէր Հան-
րային Փրկութեան Յանձնաժողովին մէջ
տիրող կացութեան և ինքզինքը գոհ
մը պէս կը ներկայացնէր, ջանալով որ
ժաքօպէնները զրգուին Յանձնաժո-
ղովի անդամներուն դէմ և միայն զին-
քը պաշտեն: Ռուպէսթիէն կը խորհէր
թէ այնքան տառն որ ժաքօպէնները
իր ձեռքին մէջն են, իր տիրապետու-
թիւնը անխախտ կը մնայ: Անիկա իր
արամադրութեան տակ ունէր Մայիս
31 մը յառաջ բերելու բոլոր միջոցները,
և երբ Քօնվանսիօնը կամ Յանձնաժո-
ղովները իրեն չհպատակէին, անմիջա-
պէս Հանրիօն կը զրկէր և ժաքօպէն-
ներուն աջակցութեամբ 50 կամ 60
երեսփոխանի զլուխը կը պահանջէր:
Բարիդի մէջ իր անձին պահպանու-
թեանը յատկացուած քաղաքացիներ
զինուած կը հետեւէին իրեն անձնուի-
րաբար:

Տիրող անկարգութեան և փոխադարձ երկիւղի ու անվստահութեան միջոցին, յանձնաժողովներու այն անդամները, որոնք Ռուսներէն կը վախնային, նախամեծար կը համարէին որ փոխադարձ համաձայնութիւն մը գոյանայ։ Ռուսներէս քանակէն քովը կանչած էր իր երիտասարդ պաշտօնակիցը Սէն Ժիւսդ, առաջարկուեցաւ ժողով գումարել և փորձ մը ընել իրերահասկացողութեան։ Ռուսներէս ինքզինքը չասաւ սուղի ծախսեց, բայց ի վերջոյ հաւանեցաւ և իր սովորական գոռոզութեամբը զնայ ժողովին զանդասել ի-

րեն ղէմ եղած բոլոր ձեռնարկներուն մասին։ Սէն Ժիւսդ ալ Ռուսներէսի կողմը բռնեց։ Հակառակորդներն ալ ոչ նուազ դառնօրէն պանդաւեցան թէ Քուլօն, Սէն Ժիւսդ և Ռուսներէս տեսակ մը եւտոկրատիան հաստատած են։ Վերջապէս, փոխադարձ զիջողութիւններով համաձայնութեան մը յանգեցան, և իրարմէ բաժնուեցան ո՛չ թէ իրապէս հաշտուած, այլ առաջուանէն աւելի քիչ բաժան բաժան եղած։ Այս տեսակ համաձայնութենէ մը ոչինչ կարելի որ ակնկալել, սրովհետեւ փառասիրութիւնները անփոփոխ կը մնային։

ՎԵՐՋ ՔՍԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻՆ

ՔԱՆՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԻՆՆ ԹԵՐՄԻՏՈՐ ՏՕԹԱԲԵՐ ԱՄԻՍ

Պրիաքսեյի գրառումը . — Անարեկիան վերջին օրերը . — Ռուպեսրիեի և իտալեաներուն պայքարը Յանճնաժողովի միտ անդամներուն դեմ . — Ռուպեսրիեի և Ան ժիադի ճերբակազումը և մահապատիժը . — Ինը Թեքմիտօրի ղեկավարները . — Յանճնաժողովներու տնայնուց վերակազմաբանը . — Ջերբակաբան ճրամանագիր Փուրքի-Դեմիլի, Լըպոնի, Ռօսիենցի և բանապետութեան միտ գործակալներուն դեմ . յիշատիստիան տտեանի բաժնաւր, կապիտալներուն արձանաւր . — Երկու կոշակ-գործիչներ կը կազմաւին . Մօնդանետները և Թեքմիտօրիները . — Յիշատիստիան մարմիններու բարենորոգումները . — Անարեկիաներէն կողք կիսմուտի, վաճառականութեան և երկրագործութեան վիճակը . — Կախարդ յանճնաժողովի անդամներուն դեմ եղած ամբաստանութիւն . — Մասայի աճիւնները Բանքիօն կը փոխադրուին և Միքայելի աճիւններուն տեղ կը դրուին :

Այն միջոցին որ Պատէր իր բոլոր ջանքերը կը թափէր յանճնաժողովներու անհամաձայնութիւնը ծածկելու համար, Ալէն ժիադ, հակառակ որ տեղեկագիր մը տանէր պատրաստելիք, բանակ վերադարձած էր ուր մեծ գէպքեր տեղի կ'ունենային : Այս ալը միջոցին էր որ Ֆիլերիսի յաղթանակը կը տանէինք որ մեր գէպ պիտի բանար Պըրիքսեյը և Պիլճիքան և որով ալ յաղթանակը մեծ կարեւորութիւն ստացաւ : Այս գինուորական յաջողութիւնները չէին ուրախացնէր Ռուպեսրիէսը, որ կը տանէր յանճնաժողովին և մանաւանդ Փարնոյի համար ին մեծնալը : Ինչ լատան որ կը կատարէին յանճնաժողովները տառնուց Ռուպեսրիէսի, իրեն հակառակ պիտի բլար և իր իսկ պատապարտութիւնը պիտի կազմէր : Ընդհանրապէս պարտութիւն մը մտածել կու

տար իր ներկայութեան անհրաժեշտութեանը վրայ և իր ազդեցութիւնը լրտմին պիտի համարէր :

Այսպէս ուրեմն, Ռուպեսրիէս ինքզինքը չառ պիտի դուրսնայ մը մէջ դրած էր, այն էր՝ պարտութեան փափաքի, այս ուրախութեամբ ժաքօզէններու տկու միւր մէջ խօսած տտեն, կը ջանար աւարաջնել այն խաղաղապետութիւնը զոր յառաջ կը բերէին հանրապետութեան յաղթութիւնները . Արդէն կ'ըսէր թէ «մեր ամենէն չառ փափաքած յաղթութիւնը այն էր զոր թշտամբ բանակներուն գէպ կը տանինք : Ընդհանրապէս յաղթանակը, կ'ըսէր, այն է որ ապտտութեան բարեկամները կը չանին խառնակիչներուն գէպ : Այս յաղթանակին է որ մոգաւարդներուն խաղաղութիւն, արդարութիւն և երջանկութիւն կուտայ : »

Մօտաւ որսապէս քառասուն օրէ ի վեր Ռոպէսրիէն բաժնուած էր իր պաշտօնակիցներէն, մամանակը հասած էր որոշում մը առնելու. իր լրանները բարձրաձայն կ'ըսէին որ 31 Մայիս մը պէտք էր. զինքը կը դրդէին որ այդպիսի չարժուածի մը նշանը սար: Ռոպէսրիէն բուն միջոցներու նախասիրութիւնը չունէր և անոնց բիրտ անհամբերութիւնը չէր բաժնիր: Սորոված ըլլալով ամէն բան խօսքով ձեռք ձգել և օրէնքները յարգելով, կը նախընտրէր ճառ մը խօսիլ, որուն մէջ պիտի ամբաստանէր յանձնաժողովները և անոնց վերակազմութիւնը պիտի պահանջէր:

Աստիճէ մը ի վեր ընդարձակ ստեղծ նախասիրութիւն մը պատրաստելու վրայ էր, ուր կը ձգնէր կատարութեան զեղծումները քողամակի ընկ և իր բնկերներուն վրայ ձգել բոլոր այն չարիքները որ իրեն կը վերադրէին: Ան ժխտող կանչեց, իր եղբայրը արգիլեց մեկնել և ամէն օր ժաքօպէններուն տիւրմըրը երեւցաւ և ամէն ինչ կարգադրեց յարձակումին հաւար: Վայրկեանը կը մօտենար և կը թուի որ Հանրային Փրկութեան Գանձնաժողովի անդամները, մանաւանդ Պատէր Կուզէին իրեն հետ հաշտուիլ: Բայց Ռոպէսրիէն այնքան պահանջքսող զարձած էր որ կարելի չէր համաձայնիլ իրեն հետ: Անիկա կը պահանջէր որ Ընդհանուր Ապահովութեան Գանձնաժողովին մէկ քանի անդամներն ալ զոհուին և այդ վայրկեանէն հաշտութիւնը անկարելի դարձած էր. պէտք էր խլուիլ և պայքարի մէջ մտնել: Սակայն և այնպէս Ռոպէսրիէնի ոչ մէկ հակառակորդը կը համարձակէր նախաձեռնութիւնը առնելու, յանձնախումբին անդամները կրօնապաշտին որ զիրենք աւերատանեն. հարածական Մեղանիտանի բը կը սպասէին որ իրենց գլուխը պահանջեն. ամենքն ալ կ'ուզէին որ պաշտպանուէր անոնք յարձակում կրնն և իրաւունք ունէին:

Ամէն բան պատրաստ էր և առաջին շարժումները սկսան Յուլիո 21ին, ժաքօպէններու տիւրմըրին մէջ: Ռոպէսրիէն լրաններէն մէկը զանգատեցաւ որ զինուորական յանձնախումբին պետք է իկ խորհրդաւ որ վարմունք մը ունեն, այդ առիթէն օգտու քաղելով պոթկաղին. ուրիշ ժաքօպէն մը ամբաստանեց Ընդհանուր Ապահովութեան Գանձնախումբին մէկ գործակալը. Գուլթին այն ատեն խօսք առաւ և ըսաւ թէ առիկ վեր ելլու. էր և ազգային Քանախոնին սատար մը պէտք էր ուղղել բոլոր ժոհ դաւադրութեանց նկատմամբ որոնք զարձակ կը սպասնային ազատութեան: Գուլթին առաջարկը ընդունուեցաւ: Բողոքագիրը խմբագրեցին, անիկա համաձայնեան արժանացաւ և Տօթարեր Թերմիտօյ ամսոյ 7ին ներկայացուեցաւ. Գանձնախոնին:

Այդ բողոքագիրն ոճր, ինչպէս սիշա, յարգալից էր, բայց ներքնապէս հրամայական: Անիկա կը կրկնէր սովորական խօսքերը օտարներու և անոնց մեղսակիցներուն դէմ, ներողամտութեան զրութեան զէմ, ևն: Անիկա որոշ եղբայրացիութեան չէր համար, բայց ընդհանուր կերպով մը կ'ըսէր. «Գուք պիտի զօղայնէք արիւնները, զատուրդները, զուք պիտի տարհալցնէք լատարդիկը, զուք պիտի պահէք այն միտքիւնք որ ձեր ուժը կը կազմէ, զուք պիտի պահպանէք իր բոլոր մաքրութեանը մէջ այն պաշտամունքը որուն պաշտանեան ամէն մէկ քաղաքացի է և որուն միտք արարողութիւնը առաքինութիւնն է. և ժողովուրդը ձեր վրայ վստահելով իր պարտքը և փառքը պիտի համարէ յարգել և պաշտպանել ցմահ իր ներկայացուցիչները:» Անիկա չառ յատուկ կերպով բռն էր. Գուք պիտի կատարէք ինչ որ ձեզի թիկադրէ Ռոպէսրիէն, ապա թէ ոչ, չպիտի յարգուիք ու չպիտի պաշտպանուիք: Այս բողոքագիրն ընթերցումը

մաիկ ըրին մեկտալին լսութեան մը մէջ։ Ու եւ պատասխան չտուին։ Հապի թէ ընթերցումը լրացած էր, երբ Տիւպուտ Գրանտէ ընտ կառու առանց խօսելու, մարտադէններու խնդրագրին վրայ, զանգատակցաւ իրեն ճաշակած զաւնութիւններէն և անարդարութեանէն և ուղից որ Հանրալին փրկութեան Կանձնաժողովը պաշտօն ստանայ երեք օրուան մէջ տեղեկագիր մը կազմելու իր վրայ, հակառակ որ, ըսաւ, նոյն աչք Կանձնաժողովին մէջ կը գտնուին զինքը ամբաստանողներէն երկուքը։ Իր առաջարկը ընդունեցին միշտ նոյն բաւթեան մէջ։ Անոր յաջորդեց Պատէր, անիկա ընդարձակ տեղեկագիր մը ներկայացուց ԳՅ Յուլիան և ԳԻ Յուլիան Թրանսալի բազմաթիւն վիճակին վրայ։ Ոչիտ է որ տարբերութիւնը չտուած էր և եթէ բազմաթիւն ԳՅ Թրանսալի թան թագաւորականութեան, զաւնակցականութեան և օտարներու կողմէ պատուաւորած, ԳԻ Թրանսալին հետ, որ յալթական՝ բոլոր սահմանագլուխներուն վրայ և աւերը Սաորին — Նահանգներուն, չէր կարելի չհանձնարել կառավարութիւնը որ մէկ տարուան մէջ այս բարեփոխութիւնները ի գլուխ հանած էր։ Կանձնաժողովին ուղղութեամբ այս գոյնաւորները միակ ձեւն էր որով Պատէր համարձակեցաւ անուղղակի կերպով յարձակիլ Ռոպէսթիէի վրայ, զոր գիտեմամբ կը գովէր իր տեղեկագրին մէջ։ Քօնփանսիօնը բնից այս տեղեկագիրը և յետոյ իրարմէ բաժնուեցան կարեւոր գէպքի մը սպասելով։ Իրարու կը նայէին անխօսակ և չէին համարձակեր ոչ զիրար հարցախորձել, ոչ ալ բացատրուիլ։

Հետեւեալ օրը, Յուլի 26, Ռոպէսթիէն սրտեց արաւասնեկ իր հօշակաւոր ծոսը։ Քօնփանսիօնը տեսնելով որ անիկա կ'երևար այն բեմին վրայ, ուր հագուստէն կ'երկար մը կը բարձրանար, վճռական տեսարանի մը կը սպա-

սէր։ Զաւն մաիկ ըրին մեկտալին լսութեան մը մէջ։ «Քաղաքացիներ» ըսաւ անիկա, թող տրիշները ձեզի չուղարկէ՛ք պատկերներ ներկայացնեն։ Ես կու գամ օգտակար ճշմարտութիւններ ըսելու։ Զեր առջեւ պիտի պաշտպանեմ ձեր բանարարութեամբ իշխանութիւնը և աշխատութիւնը։ Ընթերցաւ ալ պիտի պաշտպանեմ...» Յետոյ Ռոպէսթիէն կը ներկայացնէ այն զրպուտութիւնները, որոնք առնէ մը տրիշին, տարածուած երկիւղները, և Քօնփանսիօնի գէմ այն ճրագիրները որոնք կանձնաժողովին և իրեն վերադրեցին։ «Ընէք, ըսաւ, Քօնփանսիօնի գէմ ելլենք...» Եւ ինչեք մենք տանց անոր։ Ով զայն պաշտպանեց իր կիսնքը վտանգի գնելով։ Ով իր անձը նուիրեց զայն սպասելու համար խտանակիչներու։ Զնքեւրէն՝ Ռոպէսթիէն կը պատասխանէ թէ ինք էր և կը զարմանայ որ անձնութիւն թեմ մեծ ապացոյցներ տալէ առջը չարագուշակ չուէին տարածուած էին։ Յետոյ կը գտնուէր որ կանձնաժողովին իր գէմ ելլած տարածութիւնները, վերջ ի վերջոյ մինակ իր գէմ դարձան։ Բացառեց որ կառավարութեան մէջ գործուած բոլոր գէշ արարքներուն առթիւ իր անունը տուած էին և զինքը պատասխանատու քննած էին «Ռոպէսթիէն այսպէս կ'ուզէ» ըսելով, թէ զինքը բանաւոր կը կոչէին և ինչու... Ռոպէսթիէն ազգեցութիւն ձեռք բերած էր ճշմարտութեան լեզուով խօսելով։ «Անչու թէ ճշմարտութիւնը իր զօրութիւնը ունի, անիկա իր գոյրայնիւր և բանաւորութիւնը ունի, անիկա իր յուզիչ, ստեղծիչ չէստերը ունի որոնք կը հնչեն մտքուր սրտերու մէջ ինչպէս յանցաւարաւ խղճմանքներու մէջ...» Բայց այդ բանին համար ամբաստանելու է ազգը, ժողովուրդը որ զայն կը գովէ և կը սիրէ։ Ինչ եմ ես, զոր կ'ամբաստանեն, ազատութեան գերի մը, սպորտ մարտիկ մը հանրապետու-

թեան, միանդամայն դո՛ւր և թշնամին ոճիրին» :

Այսպէս Ռոպէսիէս ինքզինքը կը պաշտպանէ և առաջին անգամն ըլլալով Քճնվանսիօնը մտալ, լռին կը գտնէ և կարծես ճանճրացած իր ճառին երկարութենէն : Վերջապէս խնդրին ամենէն չափական մասին կը հասնի : Անիկա կ'ամբաստանէ . անցնելով կառավարութեան բոլոր ճիւղերէն, նախ կը քննադատէ անմասն չարութեամբ ելմասկան դրութիւնը, յետոյ կ'անցնի պատերազմի խնդրին և արձամարձանքով կը խօսի յայլմութիւններուն վրայ «գործ մեզի կը նկարագրեն սկադեմական քերհուսկամբ : մը, ինչպէս եթէ ո՛չ արխն և ոչ յոգնութիւն արժամ ըլլար մեզի» : Աէն ժիւղի կը թողուր Քաղնոյի յատակագիծները ամբաստանել, Կր տեսնուի որ այդ թշտատկանը ամէն բանի վրայ կը հեղուր իր մաղձը : Յետոյ կը խօսի Ընդհանուր Ազատութեան Յանձնաժողովին վրայ, անոնց խել մը գործակա՛ններուն, անդթութեանց, յափըտակութեանց մասին : Բոլոր գոյութիւն ունեցող բաններուն մէջ միակ բանը որ լաւ կը գտնէ, յեղափոխական կատապալտըրիսն է և այն ալ սկզբունքը, ո՛չ թէ գործադրութիւնը : Վերջապէս իր ճառը կ'աւարտէ առ ամփոփումը ընկերով : «Ըսենք թէ գտադրութիւն մը կայ հանրային ազատութեան գէ՛մ . . . թէ այդ գտադրողները կը գտնուին Ընդհանուր Ազատութեան Յանձնաժողովին ծային մէջ, թէ հանրապետութեան թշնամիները գայն Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովին գէ՛մ հանեցին և այսպէսով երկու կասավարութիւն հաստատեցին . . . որն է այս չարիքին գարմանը : Պատմել գտածանները, վերակազմել Ընդհանուր Ազատութեան Յանձնաժողովին գիտանները, մագրազործել նայն ինքն յանձնաժողովը և գայն ենթարկել Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովի վերահսկո-

ղութեանը . մագրազործել նաեւ Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը, կասավարութիւնը հաստատել ազգային Քճնվանսիօնի գերազայն իշխանութեանը ներքեւ . անիկա կեդրոնը և գտաւորն է . այսպէսով ջախջախել բոլոր խռովարարները ազգային իշխանութեան ազգեցութեամբ, անոնց աւերակներուն վրայ բարձրացնելու համար արդարութեան և ազատութեան սլոք : Ասոնք են սկզբունքները : » . . .

Ռոպէսիէս որ իր ճառը սկսած էր լաւութեան մէջ, գայն աւարտեց նոյնպէս լաւութեան մէջ : Արահին ամէն կողմերը յամբացած իրեն կը հայէին : Այլ երևոյթութիւնները որ երբեմն այնքան փութածն էին, ստանային դարձեր են . այլ ևս բան մը չեն արատայտեր և կարծես քաջութիւնը ունին ցուրտ մնալու յորմէհաւ բռնաւորները պատակտած են և գերեմք իրր գտաւոր կը նկատեն : Բոլոր գէ՛մքերը անթափանցելի դարձեր են : Տեսակ մը խուլ չէուկ տակաւ առ տակաւ կը բարձրանայ ժողովին մէջ, բայց զեւ ոչ ոք կը համարձակի խօսք տունել : Վերջապէս երևոյթութեան մը վարանելով կ'առաջարկէ այդ ճառը սպել : Թող վիճաբանութիւն մը տեղի կ'ունենայ, որուն վրայ Քութեան բեմ կը խոյանայ և գանդատելէ ետքը թէ Ռոպէսիէսի ճառը առանց խանդավառութեան ընդունուած է, կը պահանջէ որ ո՛չ միայն ճառը սպեն, այլ նաեւ գայն զրկեն բոլոր համայնքներուն և գորարանակներուն : Ժողովին մէջ երկիւզը զեւ այնքան խոր էր որ չուէարկու եցաւ այս առաջարկը :

Ռոպէսիէսի թշնամիները պարտուելու վրայ էին, բայց մէկ քանինք խօսք ուղեցին : Իրենց քաջութիւնը կ'արժարծուի վտանգէն և պայքարը կը սկսի : Ամենքն ալ կ'ուղեն միանդամայն խօսիլ : Վատթիւ առաջին խօսքը կրտանայ և կ'արգարայնէ Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովը . յետոյ

ՍԷՍԵԼ ՌԷՆՕ

Քանզօն խօսք տանելով՝ կ'արդարացնէ նոյնպէս իր եղևմտական օրէնքները և իր պարկեշտութիւնը որ արդէն ամենէն ընդունուած և ամենուն հիացման առարկայ էր։ Կ'ապացուցանէ որ միայն յափշտակիչները կրնան փառաւած ըլլալ իր օրէնքներէն և վերջապէս զարդ պահուած վերապահութիւնը խզելով «ժամանակ է, կր զոչէ, ամբողջ ճշմարտութիւնը բսկաւ։ Զի՞ն պէտք է ամբաստանել ո՞ր է բանի մը աէրը դար-

ձած ըլլալու յանդանդով, այն մարդը որ ամէն բանի աէրը դարձած էր, այն մարդը որ կ'անդամալուծէր ձեր կամքը, ան է որ չիլ մը տաճ խօսեցաւ, տեիկա Ռոպէսրիէն է։» Այս մեծագիտութիւնը, չուարեցուց Ռոպէսրիէսը որ սկսաւ անիմաստ բացատրութիւններ տալ։ Պիյեռ Վարէն բտաւ թէ ժամանակ էր բոլոր ճշմարտութիւնները յայտնելու, խօսեցաւ Ռոպէսրիէսին՝ յանձնաւորովներէն յաշտելուն վրայ, են, և աւել-

ցուց որ ամենքն ալ զիմակախման պիտի բնէր և կը նախընտրէր որ իր զիական իրր պատուանդան ծառայէր փառաւորի մը, քան թէ անոր սփրինկը վաւերացնէ իր լուսնամարը: Անիկա պահանջեց որ ճառը սպաղարկու որոշման ժամին տեղեկագիր մը պատրաստուի: Բանիս կը զանգատի չարունակական զրպարտութիւններէն և կ'ուզէ որ Ռուպերիէն և Քուիմոն բացատրութիւն տան այն հինգ վեց երեւոյթութեանց մը վրայ զորս անդադար զահել կ'ուզեն: Անմիջապէս նոյն բանը կը պահանջեն ամէն կողմէ: Ռուպերիէն տատամեկով կը պատասխանէ թէ Եկածէր զեղծութիւններ երևան հանկու և թէ պաշտօն չունի այս ու այն արդարացընելու կամ ամբաստանելու: «Անուն տուէք, անուն տուէք» կը գոչեն: Ռուպերիէն դարձեալ կը չուարի և կ'ըսէ թէ երբ քաջութիւնը տեսցաւ Քոնվանսինի մէջ յայտնելու կարծիքներ զորս ոգտակար կը կարծէր, չէր մտածեր որ...: Զինքը դարձեալ կ'ընդհատեն: Շարքիէ իրեն երևին կը պատայ: «Ի՞նչ որ կը յատկնիք տառաքինութեան քաջութիւնը ունենալ, տեսնէք նաեւ ճշմարտութեան քաջութիւնը: Անտանցէք ալ մարդիկը»: Շփոթութիւնը կ'աւելնայ, կրկին կը խօսին ճառին տարբերութեան վրայ: Վերջապէս Քոնվանսինը կ'առնէ իր սրտումը և կը յայտարարէ որ Ռուպերիէնի ճառը փոխանակ ազգայնական, երկու լանձնաւորութեան քննութեան պիտի ենթարկուի: Այս նիստը ճշմարտապէս արտակարգ զէպք մըն էր: Բոլոր երեսփոխանները, սովորաբար աշխատանքին համար քաջութիւն տաւած էին: Ռուպերիէն որ աւելի խոժու եղած էր միշտ քան թէ յանդուգն, լանկարծակիի և կամ էր և բնկնուած: Պէտք ունէր ինքզինքը զանկու: Փութեց իր հաստատութիւն փառաւորներուն քով, ուր արդէն ամէն բան յաւանք էր և իրեն կը սպա-

ւէին անհամբերութեամբ: Հազիւ թէ երեւցաւ, լուսն եկապով ծախահարուցաւ: Ճառին ընթերցումը ուղեցին և Ռուպերիէն զայն Լըլին կարգաց ամէն վայրկեան ընդհատուելով հասնութեան ազգականներով և ուժգին ծախահարութիւններով: Երբ աւարակց, իր ցուր յայտնեց պատահածին վրայ: «Այս ճառը որ լսեցիք, ըստ անոնց, իմ կտակ է: Այսօր տեսայ իմ մահը, չարերուն զաշնակցութիւնը աշխատանքի դորաւոր է որ յայս չունիմ իրենց ձեռքէն ազատելու: Ասանց ցաւի կ'իջնամ ես, յիշատակ կը թողում ձեզի, անիկա սիրելի պիտի ըլլայ և զայն պիտի պաշտպանէք:» Այս բաներուն վրայ կը գոչեն թէ վախնալու և յուսահատելու բան չկայ: Հանրիս կ'ըսէ թէ դեռ իրեն ճանօթ է Քոնվանսինին ճառքին: «Բաննեցէք, կ'ըսէ անոնց Ռուպերիէն, չարերը տկարներն են, փրկեցէք Քոնվանսինը այն չարապարծներէն որ զայն կը ճնշեն...: Յատու՞՞, փրկեցէ՛ք ազատութիւնը: Եթէ հակառակ բոլոր այս ջանքերուն պէտք է մեռնիք, է՛հ, լաւ, բարեկամներս պիտի տեսնէք որ մարտիկը հանդարտութեամբ պիտի խրմեմ:»

«Ռուպերիէն, կը գոչէ երեսփոխան մը, քեզի հետ ես ալ կը խմեմ:»

Քուիմոն կ'առաջարկէ, նոր մարտագործում մը կատարել և կ'ուզէ որ անմիջապէս վատարուին Ռուպերիէնի զէմքաւարկող երեսփոխանները, այս տառաջարկը կ'ընդունուի, որով Քոլօալըպուս ծագր ու ծանակիի հշտակ ըլլալով բռնէն կը վախառի և իրեն ուղիւս զառն զառններուն մէջէն հազիւ կ'ազատի կ'երթայ: Քիչ յետոյ ուրիշ լանդուգն փառաւոր մը տառաջարկեց որ անմիջապէս և խմբովին երթան ու Քոնվանսինի ծոցէն իրեն բոլոր զատահանները: Ռուպերիէն հակառակեցաւ այս ծրագրին, որովհետեւ չէր սիրեր այսքան արագ գործերը, այլ կ'ուզէր

Մայիս 31-ի բոլոր պարտզանները կրկնել և Այն օրը մոզովը ցրուեցաւ , և իւրաքանչիւրը որոշեց թէ յաջորդ օրը ի նշ պիտի ընէ և ո՛ր պիտի դաճուի :

Ահա այսպէս անցաւ Տօթարեր (Թեյ-միսոր) ամսոյ ութերորդ օրը , Ֆրանսայի վրայ ճնշող արխանահազ թանակալութեան վերջին օրը : Սակաչն և աշնպէս , նոյն իսկ աչդ օրը , յեղատիտական տճարկու գործիքը չլողոցեցաւ գործելէ : Ատեանը գտանց և զոհերը տարուեցան կառաւնաւ : Խոնոյ մէջ կաշին երկու հոշակաւոր բաժնատեղծներ՝ Ռուչէ , Հեզինալը՝ Ամիսները անուն գրքին , և երկատարդ քերթող Անարէ Շէնիէ , որ հիանալի նախախորձեր թողուց և որուն վրայ արցունք թափեց Ֆրանսան , ինչպէս միւս աշնքան թաղմաթիւ տաղանդաւոր զոհերուն վրայ : Մուսային այս զաւակները զիրար կը մխիթարէին աղիտարեք սոսկին վրայ , Ռապինի տառապանքները կրկնելով : Երկատարող Անարէ , կառաւնաւ բարձրացած միջոցին , արձակեց ազազակը հանճարին , որ կանգ առած էր իր ասպարէզին մէջ : մեանի՛ սոյսքան երիտասարդ , զոչեց ճակարին զարնելով : Դան մը կար նա :

Գիշերը յուզումներով և իրարանցումներով լուսեցաւ , ամէն ոք չոր պատրաստ էր վճռական արայքարին , Քօնվանսիօնի գէժ գաւազնով ժաքօպէնները գիշերն իրուն մոզով գումարած էին , իրենց գլխաւոր օժանդակը պիտի ըլլար Հանրիօ , Բարիպի գինուորական պօին հրամանատարը : Միւս կողմէ , Քօնվանսիօնի անդամներն ալ անգործ չէին կեցած : Մանդանեանները մոզով գումարելով որոշած էին յաջորդ աստույարձակիկ Ռուպէսիէի վրայ վճռական եղանակով մը , և զայն ամբաստանութեան տակ առնել : Այս գործը յաջողցրելու համար գիւմեցին հակառակորդ կուսակցութեան՝ Բլէնի անդամներուն , և երեք անգամ երկուսը դադէ ու բանակցելէ յետոյ , վերջապէս յաջողեցան

զանոնք համադել : Դայիէն խոստացաւ յարձակումը սկսել , և խնդրեց միայն որ ուրիշներ համարձակին հետեւիլ իրեն :

Կասցած էր , ամէն ոք իր գործին զուար կը դաճուէր , Հանրիօ իր թիկնապահներուն հետ ձիու վրայ կը չրջէր Բարիպի փողոցները , Ժաքօպէնները մրցատուն մոզով մը գումարած էին , երեսփոխաններն ալ ստվարական մամլէն առաջ Քօնվանսիօն զացած էին և նորբանդներուն մէջ խանդավառութեամբ կը խօսակցէին , աստուան մամբ առն և մէկ ու կէտն էր : Դայիէն վերջապէս նշանը կուտայ մոզովի մանկու և ահա կը սկսի այս համբաւաւոր օրը , որ վաթիսկայի հանրապետութեան ամենէն մեծ օրերէն մէկը եղաւ : Հոն են նաեւ Ռուպէսիէս և եղբայրը , Լըպա , Քութօն , սրունք քով քովի նստած են : Կր նախադահէ Քօյո տէրպուտաւ Լախ խօսք կ'առնէ Այն ժիւսդ , կարգալու համար անգեկազիր մը , կ'ըսէ թէ ինքը սեէ կուսակցութեան չի պատկանիր , աչ ճամարաութիւնը միայն կը ճանչնայ և թէ իր կարծիքը համարձակօրէն պիտի յայտնէ յառաջ եկած պատակաւմեմբուն մասին : Հազիւ թէ այս խօսքը բռնած էր , Դայիէն խօսք կ'ուզէ օրինական գիտողութիւն մը բնկու համար և կ'ըսէ . « Հանրապետութիւնը չառ խնդճ վիճակի մէջ է , և ամէն լաւ քաղաքացի պէտք է արցունք թափէ անոր վրայ , երէկ , կառավարութեան մէկ անդամը չէզոքացաւ , և իր պաշտօնակիցները ամբաստանեց , ուրիշ անդամ մըն ալ հիմա նոյն բանը ընելու վրայ է , առիկա մեր գմարողութիւնները ծանրացնել կը նշանակէ , կը պահանջուի որ քօզը բոլորովին պատուաբ վերջապէս » :

Այս խօսքերը արատասանուեցան թէ չէ , ծափահարութիւնները ամէն կողմէ խնդացին և երեք անգամ կրկնուեցան : Ետպետեանկու անկումին առաջին նշանն էր աչդ : Պիյօ Վաուէն , Դայիէնէն յետոյ

խօսք սունկով կ'ըսէ թէ՝ ժաքօպէսները նախորդ օրը խռովարարական մտով մը գոմարած են, ի ներկայութեան մտրդասպաններու, և Քօնվանսիօնի անդամները սպաննելու մտադրութիւն չաշխած են։ Այդ մարդասպաններէն մէկը Քօնվանսիօնի օթեակին մէջ ըլլալով անմիջապէս ձերբակալուեցաւ։ Ահա հետեւ, Պիյօ Վառէն կ'ըսէ թէ Ալէն Ժիւսպ իրաւունք չունի խօսելու յանուն Բանձնաժողովներուն, և կը հրաւիրէ որ ժողովը իր կողմը ցոյց տայ, եթէ չուզեր կորստեան մասնուիլ։ Ամէն կողմէ կը գոչեն թէ Քօնվանսիօնը չպիտի տկարանայ։ Պիյօ Վառէն շարունակելով կ'ըսէ այլևս բացէ իրաց թէ Ռոպէսրիէն միշտ աշխատած է Բանձնաժողովներուն վրայ տիրակալելու, թէ անիկա է որ արդիւնք Հէպէտի մեղսակից Հանրիօյի ձերբակալութեան, որպէս զի իր մարդը ընէ զայն, թէ անիկա հակառակեցաւ նաև ձերբակալմանը Բանձնաժողովի մէկ քարտուղարին, որ 114 հազար ֆրանք զօգցած էր, ելն. ելն.։ Ի վերջոյ յարեց թէ, երէկ Ռոպէսրիէտի մարդիկը որոշեցին կատարել Ազգային Քօնվանսիօնը։

Երեսփոխանները զայրոյթի բացառանչութիւններ կ'արձակէին Պիյօ Վառէնի խօսած միջոցին. իսկ Ռոպէսրիէն, բարկութենէն զոյր նետած, բնւրբաւորեց իր և ծաղրայեղ խոստովանութեան մը խօսք կ'ուզէր նախագահէն։ Երբ Պիյօ խօսքը աւարտեց, Ռոպէսրիէն անգամ մըն ալ ձայն ուղեց. «անկից' բռնաւ որը, անկից' բռնաւ որը» գոչեցին ամէն կողմէ։ Այս ամբաստանիչ ազագակր երկու անգամ բարձրացաւ և ծանոց թէ ժողովը վերջապէս կը համարձակի անոր տալ արժանի անունը։ Մինչ Ռոպէսրիէն խօսք կ'ուզէր կը պատաշ, բնւր կը ցատկէ Դալիէն և անկէ առաջ խօսք տանելով կ'ըսէ թէ քօզը պատուեցաւ ալ եւս և զաւաճանները պիտակաթմափ եղան։ Վրաէր թէ, հա-

րունակեց, իմ կեանքս վտանգի մէջ է և ցարդ լուս կեցած էի, բայց երէկ ժաքօպէսներուն մտաւորին ներկայ եղայ. տեսայ նոր Քրօմուէլին բանակին կողմուիլը, հայրենիքին համար վախ զգացի և զաշոյն մը տալի ծակելու։ Համար անոր սիրար, եթէ Քօնվանսիօնը քաջութիւնը չունենար զայն ամբաստանութեան տակ տանելու։»

Այս խօսքերը բարէն յետոյ Դալիէն ցոյց տուաւ զաշոյնը, ու ժողովը ծափահարեց զինքը. անմիջապէս կ'որոշեն ձերբակալել զաւաղ իրներուն պետը Հանրիօն, ժաքօպէսներու նախագահը՝ Տիւմա և Պուրանիէ անուն զաւաղ իրը։ Ռոպէսրիէն, օգտուելով պահ մը բնմիջ պարտաւ մնալէն, անգամ մըն ալ խօսք կ'ուզէ. իր հակառակորդները որոշած էին խօսք հաւաք, վախճալով որ երկուսի և սարկութեան հետքերը կ'արթնան ի լուր իր ձայնին։ Մենց անիկ երեսփոխանները որոտային կը գոչեն. «անկից', անկից' բռնաւ որը»։ Խօսք կ'տանէ Պառէր և իր առաջարկով կ'որոշուի ստեան հրաւիրել Բարիդի քաղաքապետը, և զայն պատասխանատու բռնել մալքաքաղաքին անդորրութեանը։ Յետոյ զանազան երեսփոխաններ բնւր կը բարձրանան, իրենց կարգին թուելու համար Ռոպէսրիէտի մեղքերը. Լուչէ անուն երեսփոխան մը վերջապէս կը գոչէ. «ա՛յ վերջացնենք. Ռոպէսրիէտը պէտք է ձերբակալել»։ Ամէն կողմէ հաւանութեան ազագակներ կը բարձրանան։ Ռոպէսրիէտի պղտիկ եղբայրը նստած տեղէն կը գոչէ. «Իմ եղբորս սփրնկուն բաժնեկից եմ, զիս ալ տնոր հետ ձերբակալեցէք»։ Այս անձնուիրութեան ուշադրութիւն չեն զարձրեցնէր «Զերբակալու՛մ, ձերբակալու՛մ» կը գոչեն ամէն կողմէ։ Ռոպէսրիէն որ իր տեղէն բնւր, և բնմէն իր տեղը զապած եկած էր, նախագահին մօտեցաւ և անգամ մըն ալ խօսք ուղեց. բայց նախագահը տեսնոյ պատասխանելու,

զանգակը հնչեցուց . այն առհն զարձաւ զէպի Մօսկոսնէն , բայց սառնափրօք քարեկամներ կամ կառապի թշնամիներ միայն գտաւ հոն . այնուհետեւ իր ակնարկը սեւեռեց Բլէնին և ըստ . « ձեզի՛ է որ կը դիմեմ , մօքսւոր մարդիկ , առաքինի մարդիկ , ձեզի կոչ կ'ընեմ , և ո՛չ թէ այս աւազակներուն » : Բայց հոն ալ ամէն ոք զլուխը անդին կը դարձրնէ , կամ սպասնայիքներ կ'ուզղէ իրեն : Վերջապէս , անգամ մըն ալ Ռուդերիկն խօսք կ'ուզղէ նախադահին և կը գոչէ . « Վերջին անգամ մըն ալ , մարդատաղաններու՛ն նախագահ , խօսք կ'ուզեմ » : Այս բառերը կ'արտասանէ խեղդուկ և զրկիէ մարած ձայնով մը . « Տանդօնի արիւնքը զինքը կը խեղդէ » կրսէ կարնիէ : « Քուէ , քուէ » կը պոռան ամէն կողմէ և կը վճռուի Ռուդերիկէն ձերբակալել . ու ժողովարահին բոլոր անկիւններէն կը գոչեն . « կեցցէ՛ սպաստ թիւնք : կեցցէ՛ համբարստաթիւնք , բռնապետները գոյտ թիւն չունին այլևս » :

Փիչ յետոյ , Սէն ժիսպը , Քուէթօն և Ռուդերիկն կրտսերն ալ կ'ուկեցնեն ձերբակալուածներուն վրայ , և բոլորը մէկ կը հրախրեն որ իրենց երեսփոխանի արժանեթէն ելլեն և ամբաստանեալներու տեղը անցնին . հինգ ձերբակալեալները կ'իջնեն հոն . Ռուդերիկն՝ զայրացած , Սէն ժիսպ՝ հանգարտ և արհամարհաւ , միւսները՝ այսքան տնտեսկալ նախատնքէ մը ամօթահար եղած : Անոնք վերջապէս ինկած էին հոն՝ որ իրենք զրկած էին Վէրնիօն , Պրիսան , Քէյրիօնը , Քամիլ , Տէմուլէնը , Տանդօնը , և այնքան ուրիշ պաշտօնակիցներ , տառքինտ թեամբ , տաղանդով և քաջութեամբ սուղուն :

Ժամը հինգն էր . ժողովը յաշտարարած էր թէ մշտապէս նիստի մէջ է : Բայց պահ մը , յոգնութենէ ընկճուած , վրանդաւոր որջութիւն ստաւ նիստին զաղար տալու երկու ժամ , հանգստա-

նալու համար : Հինգ ամբաստանակալները հանրային Ազատութեան Յանձնախումբին տաջեա հանուէրով հարցաքննութեան ենթարկուեցան իրենց պաշտօնակիցներուն կողմէ :

Մինչ Քոնվանսիօնին մէջ այս կարեւոր զեպքերը տեղի կ'ունենային , համայնքային իշխանութիւնը սպասողական վիճակի մէջ էր . երբ Քոնվանսիօնի բարապետը ներկայացած էր քաղաքապետարան , Հանրիպի ձերբակալման հրամանագիրը ցոյց տալու , իրեն բռնած էին . զեա՛ քուէ՛ Քոնվանսիօնի քէյրիքը խեղճի պիտի յնկնէր եւ քուէ՛ Ռուդերիկէն որ լվախեալ , սրովեռեալ չուէր մեկը : Համայնքային իշխանութեան ընդհանուր ժողովը անմիջապէս բողոքադիր մը խմբագրեց , ըսելով թէ ապիրատներ Ռուդերիկէնը կը ձգեն , այս ստաքիկի քաղաքացին , որ կ'ուզէ զերագայն կէտի և նոցայ տեմաւորեալ միւրաքի վարչապետութիւնը չստատեղ... : Ասկէ գտաւ , համայնքը վճռեց որ մասնաճիւղերը նիստի հրախրուին ու բանակին հրամանատարները կանչուելով հրահանգ ստանան , մասնաւորապէս զիմոււմ եղաւ Ժաքպէններուն : Առանց բոլորովին ապաստարան թիւն հաշակելու , համայնքային իշխանութիւնը աչդ ուզգութեամբ ամէն ձեռնարկ կընէր և բացէ ի բաց կը դիմէր զէպի աչդ նրպատակը : Անիկա զեա՛ չէր գիտեր թէ հինգ երեսփոխաններ ձերբակալուած են և ահա՛ թէ ինչու վերապահութիւն ցոյց կուտար տակաւին :

Միւս կողմէ , Հանրիօ իր ձիուն վրայ հեծած , Բարիգի վազոցներուն մէջ կը վազվզէր . ճամբան երբ կ'իմանայ 5 երեսփոխաններու ձերբակալումը , ժողովարդը կը սկսի զրգուել . արդէն կէս մը զինով էր . իր սուրբ ոգին մէջ կը խողցնէր . Հանրիօ զնայ տոքի հանելու զսրժաւորական թաղերը , որոնք հազիւ թէ . իր միտքը կը հասկնային սակայն : Դատաւարաւանդներու իւր մը

ըմ, իմանալով որ Ռուսէսթիէն. ձերբակալուած է, ազատման յոյսեր սնուց պահ մը, բայց Հանրիօ վրայ հասնելով ոչոք խեղճերը կռուաբնատ զրկեց: Յետոյ սրարչաւ զնայ հրամայեց ոստիկան զինուորներուն որ համախմբուին. ճամբան դադար տալնը չառ մը մարդիկ կը կոխտուէ և ոտքի հարուածով մը կը սպաննէ այն մարդը, որ ոստիկանն զինուորներուն պատուիր էր. «ձերբակալեցէք սա աւազակը. անիկա ձեր հրամանատարը չէ ապեալ»: Բայց ի ի վերջոյ, մինչ Բաղէ Նախնապի ներբանցքները հասած էր, Հանրիօ ձերբակալուեցաւ և չլիմայուելով տարուեցաւ: Ընդհանուր Ապահովութեան ժողովարանին մէջ, Ռուսէսթիէին և միւսներուն քովիկը:

Երբ Համայնքային իշխանութիւնը լսեց 5 երեսփոխաններու և Հանրիօյի ձերբակալումը, ժամը վեցն էր: Անմիջապէս ադատամբութեան դռնը սրբեց և հրամայեց որ բոլոր մասնաճիւղերը և քաղաքապետարանը ահազանդ հնչեցնէ, Բարիկի զուսները գոցել տուաւ և բոլոր բանտերու բանտարկեալները հրախրեց ներս չընդունիլ իրենց ներկայացուած բանտարկեալները. վերջապէս, 12 հազիւոց մասնախումբ մը կազմեց. Քանթանախնին զէմ ժողովրդային ապստամբութեան դործը վերելու համար:

Ջերբակալուած հինգ երեսփոխանները զանազան բանտեր զրկուեցան, բայց բանտապահները մերժեցին ներս տանել զանոնք. Ռուսէսթիէն, ձեռամբ ոստիկաններուն, քաղաքապետարան տարին և մեծ համակրանքի ցոյցերու արժանացուցին ու երգում բրին իրեն համար մեռնիլ: Ինչ յետոյ Հանրիօ ալ բանտէն արձակուեցաւ բանի կերպով և իր մարդոցը քովը վազելով յայտարարեց անուշ թէ Հանրային Ապահովութեան Յանձնաժողովը անպարտ արձակած էր զինքը. ասոր վրայ բոլոր

զինուորները իր չորջը խմբուեցան և անիկա սկսաւ հրամաններ արձակել Քանթանախնի պաշարման ձեռնարկելու համար:

Իրիկուան ժամը եօթն էր. Քանթանախնը վերադառնալով ժողով գումարած էր. բայց համայնքային իշխանութիւնը արդէն իսկ ապստամբական զօջ սրբեցած էր ու բաւականաչափ զինուորական ուժ համախմբելով բանտարկեալները ազատ արձակած էր. անիկա կարող էր յանդիմութեամբ քաղի Քանթանախնի վրայ ու անոր սրտշտմները ետ տանել ապա երեսփոխանները ստեղծով իրարու հաղորդեցին իրիկուան լուրերը. հետզհետէ բնւր քարձրացողները կը նկատուէին Բարիկի մէջ անցած դարձանները. սա հասարակ յորդոր կը կարգան քաջութիւննին չկորսնցնել և վըտանդին դիմագրաւել. Քօլօ տ'Երզրուս նախագահական ակտը նստելով կ'ըսէ. «Երեսփոխաններ, ահա հասած է վայրկեանը մեր պաշտօնին զուարմանն. ապրտաններ յարձակած են Բաղէ ետախնալի վրայ»: Այս խօսքին վրայ, բոլոր երեսփոխաններն ալ իրենց տեղը կը նստին և վեհափառ լուծիւն մը կը պահեն, մինչ օթեակներու ժողովուրդը լիզապատտաւ կը փախչի, փախի ամպ մը թողով իր ետին: Քանթանախնը ալ կացութեանը մէջ օրէնքի պաշտպանութենէ զուրս կը հօջակէ Հանրիօն և արս պարագան կը ծանուցաւ ժողովրդեան:

Հանրիօ, որ լինդանօթածիղները մոլորեցուցած էր և թնդանօթները ժողովարանին զէմ ազգած, հրամայեց որ արձակեն, բայց անոնք վարանեցան, երեսփոխանները զօջեցին. «Լինդանօթածիղներ, դուք ինքզինքնիդ պիտի անպատուէք, ոչոք աւազակը օրէնքի պաշտպանութենէն զուրս է»: Այն ժամանակ զինուորները վճռակապապէս մերժեցին համակերպիլ Հանրիօյին, որ իրեններէն լքուած, հազիւ ժառանակ

ունեցաւ փախչելու համայնքային իշխանութեան մօտ :

Այս առաջին վառնզը հետաքննելէ հետք , Քոնվանսիօնը օրէնքի պաշտպանութենէն դուրս համարեց թէ՛ իրեն չհնազանդող երեւութաւորները և թէ տպատմութիւնը համայնքը : Այնուհետեւ Պարտաւ զինուորական հրամանատար անուանուեցաւ և պատուիրակներ նշանակուեցան մասնաճիւղերուն մօտ երթալով զանոնք լուստրանելու համար : Պարտաւ անմիջապէս ստանձնեց տաշարելու ամ պաշտանք և համախմբեց զինուորական ուժը : Քոնվանսիօնի պատուիրակներն այլ յաջողեցան մասնաճիւղերը մեծ մասամբ չափի , այնպէս որ անոնք իրենց վաշտերը փոխանակ քաղաքապետարանի օդնութեան զրկելու , դէպ ի - Բայէ նստիմանք ուղղեցին , ի պաշտպանութիւն Քոնվանսիօնին , որ այլևս զերծ էր յարձակման վառնզէ մը :

Հիմա մասնաճիւղ եկած էր քաղաքապետարանին վրայ յարձակելու : Պարտան կը ստանձնէ յարձակման բունակին հրամանատարութիւնը , «գնա՛ , կրտսեր տար նախագահ Դալին , և թող արեւը ծագած պահուն այլևս ողջ չգտնէ զաւաղիրները » : Պարտան ճամբայ կ'ելլէ : Քաղաքապետարանի առջեւ երբ կը հասնին , իր մարդսքէն մէկը կը սղլոյի հակառակորդ բանակին մէջ մէջ և կը կարգաւ Քոնվանսիօնի հրամանադիրը , որով համայնքը օրէնքի պաշտպանութենէն դուրս կը հաշակուէր : Քոնվանսիօնի մասին այնքան յարգանք կը տածէին որ համակերպեցան անոր և լրկեցին քաղաքապետարանը , որով զաւաղիրները տանձին մնացին և մեծ տաղնապի մասնուեցան , սկսան փոխադարձաբար զիրար տմբատանել , իրր պատճառ այս ձախողումքին , կորովի մարդ մը՝ Քոֆէնհայ գոյրացաւ Հանրիօյի դէմ և զայն բռնելով պատուհանէն վար նետեց , թշուառ Հանրիօն ինկաւ աղբարկոյտի մը վրայ , որով իր

անկումը մահացաւ չեղաւ , Լրդա ինքզինքը սպաննեց , Ռոպէսրիէն կրտսեր պատուհանէն վար նետուեցաւ , Ալէն Ժիւսպ , հանդարտ և անշարժ մնաց , ձեռքը առած զէնք մը , բայց չուզեց ինքզինքը զարնել , Իսկ Ռոպէսրիէն վերջապէս վճռեց փակել իր ապարէզը , ու ինքզինքը սպաննելու քաջութիւնը ունեցաւ , ասորձանակը քաշեց , բայց զնոյակը չըթռնէին անցրելով այտը միայն ծակեց և անվառնգ վերք մը միայն պատճառեց :

Քոնվանսիօնի զրկած զինուորական ուժին պետերը Քաղաքապետարան կրտսեր վերջապէս և ողջ մնացած ու վիրաւոր զաւաղիրները յողթականօրէն Քոնվանսիօն փոխադրել տուին , ժամը առտուն երեքն էր , կեցցէ՛ աղատութիւն , կեցցէ՛ Քոնվանսիօն , անկցի՛ն լոնտաւորները կը գաւէին առէն կողմ , նախագահը բոս , «Երեւութաւորներ , Ռոպէսրիէն և իր մեղսակիցները ձեր մոգովաւարտին դրանը առջեւ են , կ'ուզէք որ ձեր առջեւը բերուին անոնք » : — Ո՛չ , ո՛չ , կը գոչեն առէն կողմ , զաւաղիրները կ'աւառնաւ :

Ռոպէսրիէն և իրենները տարին Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովի օրափն մէջ , զայն երկնցուցին սեղանի մը վրայ և գլխուն աակ քանի մը կտոր խտաբարտ գրին , անիկա կը թուէր պահել իր մաքի արթնութիւնը և անթափանցելի կ'երևար , հագած էր կապոյտ զգեստ մը , ճիշդ այն՝ զոր կը կրէր Գերագոյն Էալի տանին օրը , միայն թէ կոշիկները ուղէն կ'ածէին իրարանցումի պահուն , իր վերքէն դուրս կը պոթթկար արխնը , զոր տորձանակի պատեանով մը կը չորցնէր : Քանի մը ժամ ալդպէս մնաց , բազմութիւն մտրդոց հետաքրքրութեանը և նախատինքներուն նշառակ դառնալով : Երբ վերջապէս վերարդւմ մը եկաւ իր վերքը լուսլու , զարհուրելի ցաւեր քաշեցուն հակառակ , ձայնը չհանց բնաւ , ոչ մէկ

խօսքի կը պատասխանէր. անպատու ուսած փառասիրտ թեան չորտ թիւնը և անբոյզ-գաջութիւնը ունէր : Ի վերջոյ գաջն Քանթէրժըրի բանտը փոխադրեցին :

Քանթանիստը որէնքի պաշտպանու թեւէն ազատ հռչակած ըլլալով, դատող իրենքը գտակու իսկ պէտք չկար : Յաջորդ տատուն, Յուլիս 28, յանցապարանները թուով 21, հանուեցան այն տանտնին առջեւ, ուր այնքան զոհեր գրկած էին իրենք : Ֆուքիէ Դէնվիլ աւանց ինքնտն թիւնը հաստատեց և իրիկ-ուսն ժամը կին կատարինաւ տասն-նուցեց գանձը : Ամբոսը որ երկար տանէ ի վեր աչիւս չէր ուզեր տկա-նատես ըլլալ զլիստամանց, փախապոս եկած էր և գտնուաւ : Եղգականները վրէժնեղութեամբ կ'ուզէին տեսնել Ռուպէրիէսի զլիստու մը : Երբ յանցաւորները հասան կատարինալիս առջեւ, դահիճները ամբողջ ժողովուրդին ցոյց տուին Ռուպէրիէսը, և անոր վէրքին չորքի կապը քաշելով հանեցին : Ռուպէրիէս գոտի ազատակ մը արձակեց, միակ ազատակը, ու հոգին փչեց 24 ժամէ ի վեր ցոյց տուած անտարբերութեամբ : Ալէն ժիւպ միտա իր սովորու-կան քաջութեամբ : Հանրիս և Ռուպէրիէս կրտսեր իրենց տուած վէրքերէն միտնելու վրայ էին արդէն : Ամէն անգամ որ մահացու գանակը իջնէր, ամբոսը խելացիկ ուրախութեամբ կը ծափահարէր : Ամբողջ Բարիկ զուարթ էր : Բանտերուն մէջ երգեր կ'երգուէին : զիրար կ'ողջագուրէին հոն և մինչեւ 30 ֆրանք կը վճարէին վերջին լուրերը պարունակող թերթերը ստանալու համար, որովհետեւ հաւատացած էին թէ Ռուպէրիէսի մահուամբ այլ եւս վերջ պիտի գտնէ ահարկչութիւնը, թէ և Քանթանիստը այլ մասին արտաշայտուած չէր տակաւին :

Խնդիր է, թէ ինչ պիտի պատահէր, եթէ Ռուպէրիէս յաղթէր : Այն լքու մը որուն եմթարկուեցաւ, կ'ապացուցանէ

թէ անկարելի էր իր յաղթելը : Բայց եթէ յաջողէր իսկ, պիտի հարկադրուէր քաղցր և մեղմ կատախարսութիւն մը հաստատել : Տօթարեր տուայ 9ի և 10ի զէպքերը այնքան ուրախութիւն տրուեցին ամենուրեք որ օրեր ևս քաղաքին կը շարունակուէր ան : ամէն ոք զինու-թութեան մէջ էր : Բողմաթիւ մարդիկ որոնք զատուներէն Բարիկ եկած պահ-ուրտած էին, իրենց տեղերը կը փրա-դատուային : Ամէն ոք կը կրկնէր, աչիւս կատարինաւ մեղաւ, Հանրապետութիւնը փրկուած է :

Քանթանիստը իր Յուլիս 29ի նիստին մէջ որոշեց զազարակայ հռչակի յեղա-փոխական տանտնին զարմունքութիւնը, և տեղի ևս քր զոյն վերակազմել ուրիշ մարդերով : Իսկ Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովի մեծազ անդամներուն տեղ Ետերը նշանակեց : Ընդհանուր Ապաւորութեան Յանձնաժողովն ալ փո-փոխութիւններ կրեց : Հեղահանէ երեւան կազար վերջին յեղափոխութեան յատկանիշը : Երկարութիւնները տակաւ կը սկսէին թախ առնել : Բանտարկեալ-ները իրենց վերահաս ազատման մասին կը յուսային, և ահարկչութիւն չըջանէն անոջ գոյութիւն ունեցող սովորու-թիւնները երեւան եկան դարձեալ : Արդարեւ, քանի մը օր ևս, բանտար-կեալներու ազատ արձակումը սկսաւ : Ինչպէս որ խմբովին ձերբակալուած էին, այնպէս ալ գործը հանուեցան բանտէն, որով ժողովրդային խանդավառու-թիւնը աւելի սաստկացաւ : Կինները սկսան բանեցնել իրենց ողբեցուցիչութիւնը յեղափոխութեան ծանօթ թշնամիներն իսկ բանտէն արձակել տալու համար, և մինչեւ իսկ կեղծ անուններու տակ ազնուականներ կրցան ազատիլ : Եւ անո ազատ արձակուածներն ու անոնց ազգականները սկսան ձախերկն բարձ-րացնել և բողոքել յեղափոխական մար-միններու խառնութեանց զէմ, և այն-քան տասն զացին որ զանոսք մէջան-

ՈՌՊԷՍԱՆԷՐԻՆ՝ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԷՍԿԵ ՏՕՆԻՆ ՄԻՋՈՑԻՆ

դէն վերցնել աստճարկեցին . չառ ընտ-
կան եղող յիստղարձ չարժամ մին էր
տախ , որ չէր կրնար վրիպել Մօնղանի
ու չաղրութենէն :

Այս ահարկու կուտակցութիւնը Ռո-
պէտիէնէն յիստյ ասակաւին կ'ապրէր .
իր անդամներէն մէկ քանին համոզ-
ուած էին թէ Ռոպէտիէտի զիստա-
րութիւնները օրինաւոր ապարկեցա-
ւին և զաշն կը համարէին զո՛ն մը
ճանդօնի բարեկամներուն և ապական-

եալ կուտակցութեան , որուն բեկորները
չէր կրցած ընաճին՞ ընել : Այսու հան-
դերձ Մօնղանեաները մեծ մասամբ
համամիտ էին կատարուած վերջին զէպ-
քերուն :

Յաջորդ օրերու ընթացքին , Քօն-
վանտիւնը բրաւ աշխարհի կարգադրու-
թիւններ , օրոնցմով դարձանեց չառ մը
բանութիւններ . ասիկ զատ , անխի-
վերակազմեց յանձնաժողովները և տու-
ժամուայ կառավարութիւնը , որ ախար

իշխէր մինչև ընդհանուր խաղաղութեան կնքումը : Իր այս գործին մէջ Քոնվանտինը պիտի ենթարկուէր յետադարձ ազդեցութեան մը . իշխանութեան ծայրայեղ կեղծոնացման պիտի յաջորդէր նոյնքան ծայրայեղ և աղապէս վրտանգաւոր պրոտմ մը . Հանրային Փրկութեան նախկին Յանձնաժողովը իրաւունքը ունէր հաշիւ պահանջելու միւս բոլոր յանձնախումբերէն . այդ պիտի տոնձգուէր մտաշքն առնելու համար նոր կազմակերպութիւնը իրարմէ բաժնեց յանձնախումբերու իրաւասութիւնները և զսննքը իրարմէ՝ սնկախ բրաւ և Այսպէս՝ կազմուեցան 16 յանձնաժողովներ — Հանրային Փրկութեան , Բնդ հանուր Ապահովութեան , Երեսական գործող , Փատական , Հասարակաց կրթութեան , Երկրագործութեան և արուեստից , Վաճառականութեան և պաշարեղէնի , Հանրային շինութեանց , Թղթատարական փոխադրութեանց , Զինուորական գործող , Մովային և գաղթային , Հանրային օժանդակութեան , Նաւարումինի , Ասեղազրութեանց և վաւերաթուղթերու , Խնդրագիրներու և թղթակցութեանց և հեռագիրներու , վերջապէս՝ Բաղէ Նախօնադի Վերաւեստահերու Յանձնաժողով :

Այս կարգադրութիւններէն վերջ , Քոնվանտինը իր ուշադրութիւնը դարձուց զաւտի յեղափոխական մարմիններուն վրայ և սննդի գործունէութիւնը սահմանափակելու համար որոշեց որ ամէն մէկ շրջանակի մէջ միայն մէկ մասնաճիւղ ըլլայ , և ուրիշ սեղմութիւններ ալ դրաւ : Բայց Քոնվանտինի ստամ ամենէն կարեւոր որոշումը և զաւտ առական բոլոր իշխանութեանց մաքրագործումը . այդ մարմինները իրենց պատկանեալ շրջանակին մէջ մէկ մէկ Ռազմարիւսներ ևզած էին . Քոնվանտինի ձեռք տաւ միջոցները և բաշխուարութիւն կընծայէին թէ նորոնոր անդթութիւններ չպիտի գտատին

Կը մնար տակաւին հաստատել մամայ սղատութիւնը . ոչ մէկ օրէնք գտութիւն ունէր այս մասին . Իրաւանց Յայտարարութեան մէջ Լաւուրը սահման սղատութիւն կը վայելէր , բայց ահաբեկութիւն չըջանին ամէն սղատութիւն խախտուած էր . սնխահախտը մը իսկ կարող էր քաղաքացիներու մահուան սղատու զատնայ . Քամից Տէմալէնի օրինակը գաղափար մը կուտայ այս մասին : Քոնվանտինը , Յրէրանի առաջարկին վրայ , փորձեց մամայ սղատութեան վերադարմամը նոր օրէնք մը հրատարակել , բայց չկրցաւ . սնթթական եղբակացութեան մը յանգիլ , սրթհասու երևախտաններէն ռմանք կուտակից էին մամայ սնտահման սղատութեան , իսկ չատերն ալ կը վախնային որ թողաւ արականները աչղ սղատութեանն սղատա քաղելով զյուս կը վերցնեն և կը յարձակին հանրապետական հաստատութեանց զէմ :

Բոլոր այս բարեկարգութեանց արդիւնքը չուտով ի յայտ եկաւ . մինչև այն մամանակ , ամենէն ետանդուն յեղափոխականներն էին որ կառավարական գործերու զեկավարութիւնը ստանձնած էին . իսկ հիմա որ այդ իշխանութիւնը ձեռքերնուն տանուած էր , առնք կառավարութեան զէմ թշտաթի կուտակցութիւն մը կազմեցին . մասնաւորարար Ժաքոպէնները իրենց կուտակցութիւնը վերակազմեցին և իբրանդամ պահեցին բոլոր այն մարդիկը , որոնք Ռազմարիւսը , Սէն Ժիւսղը և Քոթմը կը համարէին աղատութեան մարախրաներ և հակաիցափոխութեան զոհեր : Թէ՛ Բարիդի և թէ՛ զաւտահարուն մէջ միկնոյն ըսնը տեղի ունեցաւ . քաղաքապետական ժողովներէ , յեղափոխական վարչութիւններէ և գաւառական իշխանութիւններէ զորոս հանուած Ժաքոպէնները քով քովի և կան վախով և տակութեամբ լեցուն , անոնք իրենց կուտակից ունէին նաւ

հատարակ ժողովուրդը, որ իր սրաչափ-
ներէն զրկուած էր, յորմէ հետէ՝ օրական
10 դրշ. չէր առնիր ժամանակագրու
նիտակերուն ներկայ գտնուելու համար:

Ժաքօպէն կուսակցութեան գէմ սոց-
լարեկու համար կազմուեցաւ սակաւ
ուրիշ կուսակցութիւն մըն ալ, որուն
մէջ մասն ահաբեկումի շրջանին բոլոր
սասապողները կամ լուս միացողները,
ստանք կը կարծէին թէ ալիւս ժամա-
նակը եկած է արթննալու և յեղափո-
խութիւնը իրենց ուղած կողմը ստանե-
լու: Այս նոր կուսակցութեան մէջ ա-
մէն գտնակարգի պատկանող անհաւ-
ներ կային, մինչև իսկ իր շարքերուն
մէջ կար տղնուականերու խիստ հազ-
ուագիւտ միացորդ մը, որ զեւ չէր
համարձակեր գանդատելու իր կրած
զրկանքներուն համար, բայց որ կը բո-
ղոքէր թէ իր մարդ կային իրաւունքները
բռնաբարուած էին, կուսակցութեան
մէջ՝ կային նաև խաղաւորականներ,
նախկին արքայնիքին արարածները կամ
զործակալները, որոնք կը նետուէին բո-
լոր ընդդիմադիր կազմակերպութեանց
մէջ, յեղափոխութեան ընթացքին գէմ
խոչընդ սաներ յալուցումելու: Համար
Իրենց միացան նաև զբողականները, ո-
րոնք վերջին ժամանակները հալածուած
էին և որոնք երիտասարդներու չափ
յոժարութեամբ կը նետուին ընդդիմա-
դիր շարքերու մէջ. անոնք գիտած էին
արդէն բոլոր հրատարակութիւններ
ունի ահաբեկումի բէմիմին գէմ:

Ռոպէրթիէսի մահէն վերջ կատար-
ուած փոփոխութիւնները լիովին դո՛-
չթողացին ո՛չ ժաքօպէնները և ոչ ալ
անոր՝ հակառակորդ կուսակցութիւնը.
երկուքն ալ վերին տատիճանի գալու-
ցած էին և իրարու գէմ կը յարձակէին
ընդհանուր վրդովմունք յասած բերե-
լու տատիճան, մանաւանդ որ Ֆրան-
սայի ելմատկան վիճակն ալ, որ ամէն
տատնէ աւելի ողբալի էր, ժողովուրդին
վրդովմունքը աւելցնելու կը ծառայէր:

Հակառակ՝ հանրապետութեան յաղթա-
նակներուն, թղթադրամները արագ
սնկման մը ենթարկուած էին և առեւ-
տուրի մէջ հազիւ մէկ վիցերորդ կամ
մէկ ուրեքորդ արժէք կը ներկայացը-
նէին, որովհետև չափէն աւելի չառ
թղթադրամ կար հրատարակին վրայ:
Տուրքերը չառ գծուարութեամբ կը
գանձուէին և չէին բաւեր զոցելու.
պատերազմական ծախքերը, վաճառա-
կանութիւնն ալ գրէթէ դադրած էր.
պատերազմներուն պատճառով և անոր
համար նաև որ անդլիական մարտանա-
ւերը թող չէին տար որ հազորդակցու-
թիւն հաստատուի Ֆրանսայի ու գաղ-
թաղացրերուն միջև: Իրաց այս վիճա-
կին մէջ Բօնովանիօնը բռնագրաւումներ
կ'ընէր. հազիւ թէ օտար երկիրներէ
ուսանակողն համէր, կուսակալութիւ-
նը իր ձեռքը կը դնէր անոր վրայ, ո-
րով վաճառականնելը բոլորովին յու-
սահատութեան կը մատնուէին:

Անակնկալ գէպք մը եկաւ տեղին
ախրող յագումը. կրննէի վաստարանը
կրակ տաւ և օգը ելաւ. այս ահա որ
և յանկարծական պայթումը վախի մէջ
ձգեց ամբողջ Բարիզը և կարծուեցաւ.
թէ առիկա նոր գաւազրութեան մը
արդիւնքն էր: Անմիջապէս՝ տղնուա-
կանները ամբաստանուեցան ժաքօպէն-
ներուն կողմէ, և փոխադարձաբար
երկու կուսակցութեանց՝ միջև. նոր
բաղխումներ տեղի ունեցան, բայց ո՛ր
է իս տարանութիւն չը ստացուեցաւ: Այս
գէպքին յաջորդեց ուրիշ մը. Սեպտեմ-
բեր 9ի իրիկունը Դալին իր տունը
գացած միջոցին, երկար վերաբկուի մը
մէջ փաթթուած մէկը յարձակեցաւ վը-
րան և ըսաւ. «Ես ալ քեզի կը սպառէի.
ձեռքէս չալիտի խուսափիս» և. ահա
յանկարծ տորճանակի հարուած մը
պարպեց վրան և ուսը ջարդ ու փշուր
բրաւ: Յաջորդ օրը նորէն Բարիզ իրար
անցած էր. ալիւս հանդիստի երես
չալիտի տեղանք, կը հարցնէին իրա-

րու . Դալիէնի սպաննութիւնը ոմանք կը վերագրէին ժաքօպէններուն և ոմանք ալ՝ աղնուականներուն . ուրիշներ ալ կ'ըսէին թէ Դալիէն գիտմամբ իր ուսը կոտրեց : Դալիէնի բարեկամ երեսփոխանները Քօնվանտինի ընդ թարձրանալով պնդեցին թէ այս ոճիրը ժաքօպէններուն զործն է , որովհետև առնօք կը կարծեն թէ Դալիէն չափաւորականներուն և աղնուականներուն կողմը հակած է : Անոր բարեկամներէն մին ալ՝ Մէրլէն իր սովորական յանդգնութեամբը առաջարկեց որ ժաքօպէններու ընկերակցութիւնը լուծուի , որովհետև , ըսաւ , թէպէտ այդ ընկերակցութիւնը մեծ ծառայութիւններ մատուցած է և զահըր ստապելու համար զօրեղապէս օժանդակած է , բայց չիմա տաղալելիք զահ չունենալով , կ'ուզէր նոյն ինքն Քօնվանտինը տապալել : Մէրլէնի այս եղբակացութիւնը չընդունեցին և ինկիրը յոյեցին ձեռնհաս յանձնաժողովին , որպէս զի տեղեկագիր մը պատրաստուի :

Այս և ուրիշ խնդիրներու մասին պատրաստուելիք տեղեկագիրները զեռն չվերջացած , ժողովուրդը կը շարունակէր մնալ իր զրգուտած վիճակին մէջ : Ժաքօպէններու զէմ զինակցած երիտասարդութիւնը Բայէ Ռուայեայի մէջ էր որ կը հաւաքուէր , ու յաճախ հոն հակաչեղափոխական ընթերցումներ ընելէ յետոյ խմբովին կ'երթար ժաքօպէններու ժողովները խանդալելու . անգամ մը բաղխու մը աչքսոն տատակ կ'ըսէ որ ոտտիկանութիւնը միջամտեց և ամենքն ալ զրուեց : Այս զրոյցէն երկու օր յետոյ Ռօպէր Լէնաւ վերջապէս Քօն-

վանտինին եկաւ կարդալու իր պատրաստած ընդհանուր տեղեկագիրը . Թրաքանալի պատկերը չառ տխուր կերպով գծեց . կուսակցութեանց յաջորդական ընթացքը ցոյց տալէ վերջ նկարագրեց Ռօպէրիչի գօրութեան աճումը և մինչև անկումը ու այնուհետև յառաջ եկած երկու կուսակցութեանց կազմութիւնը ցուցադրեց . հաւաստեց թէ կուսակարութեան կողմը չպիտի սկսի լնաւ , միայն թէ , ըսաւ , զրկեալներուն աղատութիւնը տալու է վերստին , յայտարարելով թէ զեռ չառ օգտակար մարդիկ կը հեծեն բանտերուն մէջ : Ի վերջոյ տեղեկագրերը պարզեց ձրաճառայի երկրագործական և առևտրական կացութիւնը , և իր անկողմնակալ ու յիսկատար տեղեկագիրը ծախահարութեանց արժանացաւ : Քօնվանտինը անմիջապէս ընդունեց Լէնաւի չորս առաջարկները , որոնցմով զօհացում կը արուէր հաւաքաներուն , ինչպէս նաև վաճառականութեան վիճակը կը բարօքէր : Այս առաջարկներուն ընդունուիլը զօհանաւ կուսութիւն պատճառեց բոլոր կուսակցութեանց անխորի :

Ուղղապատիւներ կարծես թէ տիրեց այնու . յաջորդ օրը , յեղափոխական քառմարի Բ . տարւոյ վերջին օրը 1794 Սեպտեմբեր 24) տեղի ունեցաւ Մասալի աճիւնին Բանթիւն փոխադրութեան և Միսապալի աճիւնին զուրս վտարման արարողութիւնը : Եւ ահա այսպէս , իշխանութիւնը որ ժաքօպէններուն և Մօնպանեաններուն ձեռքէն տանուած էր , այսօր կը գտնուէր Տանգօնի կուսակիցներուն ձեռքը :

ՎԵՐՋ՝ ՔԱՆԱԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐԳԻՆ

ՔՍԱՆԵՒՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՇՈՒԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանսացոց յաղթանակները ամեն կետերու վրայ. — Վանտեի և Պրյուանեի վիճակը. Շառնեներու կռիւն. — Թագաւորականներու յարսերու շրջանները օտար երկրի ֆրանսացի իշխաններու ձեռք. — Ներքին դատաւարներու տարազերեալ իշխաններուն պերք. — Փ. տարուան ձմեռը. — Նոր բարբեր. — Թերմիտօրեան կռուակցութիւն. Ոսկեզօծ երիտասարդութիւնը. — Բարիզի սպանները. — Երկու կռուակցութեանց պայքարը մամուռի տակ մէջ. — Յեղափոխական կռուակցութեան բռնութիւնները ժառանգեաներու և բնորակաւ չղջանակներու մէջ. — Ժողովրդային ընկերութեանց մասին իրամանագիրներ. — Եղեմուտքի եկամտաւոր իրամանագիրներ. — Բարիզի մէջ խռովութիւն և երկու կռուակցութեանց յարանձն գայլալը. — Ժառանգեաներու սրտին վրայ յարձակում ոսկեզօծ երիտասարդական կողմէ. — Ժառանգեաներու ակումբին վաճար. — Մայիս 31-էն ետքը բանտարկուած հօրանասուն երեք եղեմափոխաններուն վերադարձը. — Պիլիօ-Վանտեի, Գօթո տ'Էրպուսայի և Պարեիի դէմ հետապնդում :

Այնուորակեան գործունէութիւնը քիչ մը դանդաղացած էր հզօնակին կէսին և երկար անգործութիւն մը որ երեւան հկաւ պատերազմի միջոցին և զոր պէտք է վերադրել ներքին զէպքերուն և գէշ կարգադրութեանց, կրնար մեր յաջողութեանց միասնի, եթէ թշնամին կարենար օգուտ քաղել և Բայց զինակիցներու մէջ մտքի աշխարհի չլսածութիւն մը կը արեւը որ չկրցան նոյաւատարմիլ մեր սխալէն, որ միայն քիչ մը ուշացուց մեր յաղթանակներուն տարօրէնակ ընթացքը : Քիչ ատենէն մինչեւ Մէզզ և Անկէր, Պիլիօ-Գալի պիտի տիրանայինք, Հոլանտայի մէջ յաղթութիւնը նոյնքան մեծական պիտի բլլար, թշնամին ստիպուած ըլլալով անդիտալ կարեւոր սրտաներագմի մը մէջ, ժառանգի իրամանատարութեամբ, որով Հաւնոսի մէջ արեւորք մը հետք մնացաւ :

Մէկ կողմէն Մօրօ յանդգնօրէն Վանիօ կը մտնէր, ժառանգ զօրաւոր կերպով մը հաստատուած էր Հաւնոսի վրայ և Մօզէլի ու Ալզատի երկայնքին զօրաբանակները կուգային միանալու այդ մեծ գեակին վրայ : Ուրեմն զէպի Հօլանտա՝ ինչպէս զէպի Լիւքսէմպուրկ Ֆրանսացիները վերջապէս յաջողեցան Հաւնոսի շատ կարեւոր դիմին համեկու զոր բնութիւնը կարծես իբր ասման նշանակած էր իրենց զհեցիկ հաղթներին և զոր իբր ասմանագլուխ պահելու փառասիրութիւնը միշտ ունեցած էին :

Ալպեաններու մէջ, անգործութիւնը կը շարունակէր և մեծ չղթան մեղի մնացած էր : Յարձակման այն յատակագիծը որ ճարտարօրէն յղացած էր զօրավար Պօնաբարդ և յանձնաւորովը հասարակած էր կրտսին Թօպէսրէնի

միջոցառ որ այդ միջոցին Իտալիոյ զօրարանակին մէջ պատուիրակ էր . այդ յատակագիծը ընդունուած էր : Անիկա կը կայանար Արկաճներու և Իտալիոյ երկու զօրարանակները միացնելուն մէջ Սղուրայի հովիտը , արչաւորու համար Բիէմոնի վրայ : Յառաջ ընթանալու հրամանները արդէն արուած էին երբ Ինր Թէրմիտորը վրայ հասաւ . այն ատեն զործադրութիւնը յետաձգուեցաւ : Ասկայն և այնպէս վերջ ի վերջոյ պատերազմը փայտուն յաջողութեամբ մը լրացաւ . ճէնովայի հետ յարարերութիւնը վերահաստատուեցաւ . և զօրաւրանակը տմարագաւ իր բոլոր գերքերուն մէջ :

Վանտէի մէջ պատերազմը կը չարտնակուէր , ո՛չ թէ ուժոյն և վտանգատու , այլ յամր և աւերալ ընթացքով մը : Հանրապետականները տառնչորս բանակատակի հաստատած էին բոլորուտացած երկրին մէջ զոր կը պատէին ցանցի մը նման : Այդ բանակատակին երէն կը մեկնէին հրձիգ զինուորներ , որոնք կը գործադրէին Քոնտինտիոնի ահուկի հրամանադիրը աչրկով անտառները , թաւտանները , յաճախ նոյն իսկ գիւղերը , զրաւելով հանձքերը և կենդանիները : Վանտէցիները որոնք ապրելու համար ստիպուած էին իրենց զաշտերը հերկել , այս ստիպելի տեսարաններուն մէջ կը գիմադրէին այդ հալածանքին , այնպէս որ կոխու մշանջեանական կը դառնար :

Պրոքաներ թատերաբեմը դարձած էր Վանտէն բոլորովին տարրեր պատերազմի : Շուանները բազկացած էին մարտունեղներէ , որոնք անդարձ մնացած էին տահմանագիծերու չնջուածքին շուրջ երկտասարդներէ , որոնք չէին ուզած զօրահանութեան հնազանդիլ և քանի մը փոխարտական Վանտէականներէ : Ասոնք ապագայութեամբ կը գրադէին Պրոքանի ժայռու ու ծովափին և ընդարձակ անտառներուն մէջ : Վան-

տէականներուն այն մեծ համախմբումներ չէին կազմեր , որոնք կարենային կանոնաւոր պատերազմ մղել . երեսունէն յետոյ հոգինայ խումբեր էին , որոնք կը զարնէին թզլմատարը , հանրային կառքերը , կը սպաննէին հանրապետական պաշտոնատարները և մանաւանդ ազգային ինչքերը զնուցները . կը քանդէին կամուրջները , կ'աւրէին ճամբաները , կը կորէին սալերու լծակները , արդիւկու . հաճար ուստետեղէններու փոխադրութիւնը քաղաքներու մէջ : Չկրնալով դիմուորական ուժով տիրանալ երկրին , իրենց յայտնի . նպատակն էր զայն խռովել , արդեւք բլլալով որ քաղաքացիները ունէ հանրապետական պաշտոն տառնչեն , պատժելով անոնք որ ազգային ինչքերու տէր կ'ըլլան և սովի ենթարկելով քաղաքները : Իրենց գաղտնի պիտի էր Պ . ար Բուրգէյ , մամանակաւ Սահմանադիր մարմինն . այն ժամ : Անիկա մեծ տաղանդի մը , կուսակցութիւններու տարրերը համախմբելու հազարազուտ ճարտարութեան մը կը միացնէր մարքի և մարմնի ծայրալիզ մրութիւն մը և անտահման փառասիրութիւն մը : Բուրգէյ կը կարծէր որ Պրոքանի մէջ չառ տակի ահազին բարտաւթիւն մը կրնար պատրաստել քան ինչ որ եղած էր Վանտէի մէջ : Մանաւանդ Անգլիոյ դրացնութիւնը իրեն ներշնչած էր մատաղութիւնը Լոնտոնի դաշիճը օժանդակ դարձնելու իր ծրագիրներուն : Ասկէ զատ կը յուսար համաձայնութեան մը դալու տարադիր իշխաններուն հետ , որոնք Վանտէին ունէ օգնութիւն չէին բրած , որոնք ցարդ ունէ երախտադարտութիւն չէին յայտնած և ո՛չ մէկ քաջալերութիւն տուած էին երկրին մէջ բոլորուտացած թաղաւորականներուն :

Թիւս կողմէ , իշխանները քիչ բան կը յուսային պետութիւններէն և կը սկսէին իրենց ակնարկը դարձնել երկրին մէջ գտնուող իրենց կուսակիցներուն :

Բայց բան մը չկար իրենց չուրջը արամաղրուած աշնպէս՝ որ աչդ անձնուէր մարդոց զսնոգութիւնը բանի մը նպատակէր : Քննախնայ իշխանը՝ քաջ բայց անկարող , կը շարունակէր իր չուրջը խրմբել անոնք որ կ'ուզէին կոտորել : Երիտասարդ պիտոսականներ կը հետևէին կոմս ա'Արդուային և անոր ընկերացած էին մինչև : Ա . Բեդերստուրկ : Կատարինէ կայսրուհին , իշխանին փառաբերող տներու թիւն մը բրած էր , անոր արամաղրած էր նաև մը , միլիոն մը և Վօպանի քաջ կոմար : ասանցմէ զատ խոտապցած էր վճառական օգնութիւն մը , եթէ կոմար Վանաէ մանէր : բայց անկա Հոլանտա վերադարձած էր :

Երեք իշխաններուն կացութիւնը ոչ փաշտէն էր ոչ ալ բարեբաղդ : Աստուրիտ , Բրուսիտ և Անդրիտ մերժած էին ինտամակալը ճանչնալ : Որովհետեւ ոչ միայն չէին ուզեր երկրին ներքին ինքնակալութիւնը զրազելու ձեռննալ , այլ նաև ինտամակալ թագաւորը ընդունելով ինքզինքնին զատապարտած պիտի բլլային խաղաղութիւն կնքելու Ֆրանսայի հետ՝ հանրապետութեան քանդումէն ետքը , բան մը , որուն վրայ սկսած էին արդէն յայտնուիլ : Աստուրիտ սակաւ պատկիւնները կը հանդուրժէին իշխաններու պատուիրակներուն ներկայութեան , բայց յանձին անոնց չէին ընդունիր հանրային ու իշխանութեան : Այս պատճառներով շատ մեծ դժգոհութիւն կը տիրէր տարագիրներուն մէջ պետութիւններու դէմ : Կը սկսէին հասկնալ թէ զինակցութեան այն մեծ եռանդը թագաւորութեան համար , Ֆրանսայի դէմ շատ ուժգին տակաւնութիւն կը քաղարկէր : Երեք իշխանները իրարու հետ ալ համաձայն չէին , իրարմէ կը կոտորածէին և զիրար պատասխանատու կը բռնէին պատահած չարքաներուն :

Այս էր տրեմն թագաւորական կուսակցութեան կացութիւնը Ֆրանսայի մէջ և զուրար : Վանաէի մէջ անոնք

տեղադրներուն համար Ֆրանսայի և անօգուտ կուս. մը կը մղէին , Պրըզանտի մէջ ընդարձակ ծրագիրներ կը կազմէին բայց անգործական : Ֆրանսայէ զուրս անոնք պատակաւ տէրն , և համարումէ ա . օգնութիւնէ զուրկ . վերջապէս յուսարեկուած՝ օտարներու օգնութիւնէն երկրին մէջ զանուած թագաւորականներու հետ աննշան լիցիակցութիւն մը ունէին : Հետևաբար հանրապետութիւնը վախճալիք չատ բան չունէր : Եւրոպայի և թագաւորականութեան ջանքերէն :

Ինչ ալ զէպրերը կ'անցնէին անամաղլութիւններու միայն , Քննախնայներ կը շարունակէր իր բարեկարգութիւնները : Այն պատուիրակները որոնք պաշտան ունէին կուսակառական պաշտանատուները վերակազմելու , կ'անցնէին տարազ Ֆրանսային , ամէն տեղ կը պակսեցնէին յեղափոխական մարմիններու թիւը , մարդիկ կը փոխէին և կը ձերբակալէին իրր թագաւորութեան դրութեան մեղսակից անոնք որ շատ յայտնի ծաղաղութիւններ զործած էին : Այս զործողութիւնները ասանց դժուարութեան չէին բլլար միշտ , ինչպէս Տիւմանի մէջ , ուր պատուիրակները մեծ դժուարութեան լաղլեցան :

Երբ յեղափոխականները կը վտարուէին քաղաքապետական պաշտօններէն , ընդհանրապէս , ինչպէս Բարիզի մէջ , կը քաջուէին ժաքայէներու տիրութիւնը : Եթէ տիրութիւն ալ մաքրագործուած էր , դարձեալ կը փառուէին հոն ներկայացուցիչներու մեկնումէն ետք կամ նոր տիրութիւն կը կազմէին : Հոն ամէն ժամանակէ աւելի ուժգին ճառեր կ'արտասանէին և ինքզինքնին կուտային բարեկութեան և վախի զատանցանքներուն , որովհետեւ ամենուրեք զրէմ-ինդրութիւն կը տեսնէին : Սարտակիի տեսարաններ կը պարզուէին երբեմն իրենց յուսահատական պայքարին հետևանքով , բայց և այնպէս ժաքայէները

ամէն տեղ զսպումը էին : Թարիգիւնն էր չափ մեծ երկիւզի մէջ էին : Կը տեսնէին որ մայրաքաղաքը բմբուսացած էր իրենց ազգութեան գէմ . կ'իմանային որ զաւտներու մէջ աղաղակէս էր : Գիտէին որ ամէն տեղ գիւրնէք կ'անուանէին մարդակեր , Ռոպէս-բիւտի կուսակից , մեզակից և յաջորդ : Պաշտօնանկ պաշտօնեաներուն օժանդակութիւնը կը վայելէին բնարական չորջանակին և մասնաճիւղերուն մէջ նոյն իսկ Քոմիտանիները քանի մը անդամներուն , որոնցմէ ամենք զեռ իրենց էին . կերութեանն էին , բայց հակառակ բոլոր ստանց , չափ սարսափած էին մտքերու չարմուսնէ և կը կարծէին թէ աղբայրն մէջ զաւաղրութիւն մը կար նախ ժողովրդական բնկերութիւնները և յետոյ հանրապետութիւնը լուծելու մտք : Ընդդիմադիր կուսակցութիւնը որի որ յանդուգն կը զաւանար : Միայն ասանձին գոյներ , մասնաւոր բարքեր ստացած էր . սկիզբները անիկա կազմուած էր հարստուած կամ բանազրուսումնասիրած բնաւորներու պատկանող երիտասարդներէն : Կիները անոնց միացած էին . վերջին ձեռքը սարսափելի մէջ անցուցած էին և անոր փոխարէն այս ձեռքը կ'ուզէին անցընել հանդէսներով և հաճոյքներով : Գիտեմքերի մօտ էր և կ'աճապարէին խեղճութեան , սարգութեան և նոյն իսկ ազատութեան տեղ , զորս ձեռնացած էին ահաբեկչութեան օրերուն , երեսն րեքի փայլուն զարդարանքներ , պերճաշուք բարքեր և հացկերպիւններ : Նորաձեռութիւնը իր տիրապետութիւնը կը սկսէր . կը կրէին մեծ փողկապներ , սեւ կամ կանաչ վրդնոցներ , բաշտանակաւ ստիպութեան և մանաւանդ թեւերուն վրայ սեւ չափը մը իրրիւ մէկ աղպակներ յեղափոխուած ասանի զոճի մը : Ահաւասիկ թէ ինչ էր այդ սակեզած երիտասարդութիւնը ինչպիսիք անոնքն զաւաղրներու պարտութեան և կարծիքներու եղանակ

խառնուրդը : Իրիկուսը , սարճներու մէջ , որոնք կը սկսէին փայլուն զաւաղ , զովասներով կը վարձատրէին այն երիտասարդները որոնք զսրժով կամ զբաթեամբ ծաղարաններէն կը հալածէին յեղափոխական սկիզբներ : Ֆրէրօն օրազրուներու սկսար զարձած էր . անիկա կը խմբադրէր ժողովարդի Բեռնատարը որ չուսով հաշտուս որ զարձաւ :

Թարսները զեռ բացուած չէին : Քամուի Ֆրանսիացի գերատանները զեռ բանան էին և աղբ պատճառու կ'երթային կ'երեսային հաւաքահանդէսներու մէջ բոլոր անոնք որ կը կոչուէին մասնակիւն ազնուականները որոնք Ֆրանսուէն չէին հեռացած , հարստաներ , հայկաթիւններ , որոնք աղբ ևս Հանրապետութեան Ֆանձնաժողովին խառնութեանց Ենթարկուելու վախը չունէին : Կիները նկարիչ Տաթիւնն ներշնչուած , հին ժողովանկերու զատական տրդու զարդեր կը կրէին , որոնք կարելի եղածին չափ կը նմանէին յաւանական տարագին : Յայտնի և պիւճ կ'ընկերուն մէջ ամենէն զեղեկիկը և հիացման տրամանացածն էր Տիկին Գալիէն , որուն ստիպելով ամենէն փայլունն էր . անիկա , Սպանիացի սեղանաւորի մը աղջիկը , Պարսկի մէջ նախապաշի մը կ'ընէր , կրկին ամուսնացած Գալիէնի հետ , կապեր ունէր հին և նոր բժիշկներուն հետ : Անիկա բմբուսացած էր ահաբեկչութեան գէմ թէ երկիւզով և թէ իր բարութեանն . հաւաքուած էր բոլոր զմարդգութիւններով և թէ Պարսկի թէ Բարբի մէջ վայրկեան մը չէր զաղրած դիմումներ բնկու . զմարդգներուն ի նպատակ : Անիկա կ'ուզէր որ իր ամուսինը ստանար խաղաղարարի , յեղափոխական տղաները ամաքողի գերը : Նոյն զեղբ կը ջանար կատարել իր առնը յաճախողներուն մէջ , և ասոր համար հին ժամանակի մարդիկ սեղանակից կ'ընէր նորերու հետ , որպէս զի իրարու հետ

ՄԱՀԱՊԱՏՆԵՐՈՒՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ԵՐ ԵՍԵՐԱՅՈՒՄԸ

չմտան մէջ ըլլալով խնամախօսները մեղմանան և հաշտութեան եզրեր կարենան դնել: Այսպէսով, կին մը սեղանատարի աղջիկ և հին բնակրութեան մնացորդներէն մէկը, ետանդուն յեղափոխականի մը կինը դառնալով լանձն կ'ստնէր հաշտեցնել պարզ, երբեմն կուպիտ և գրեթէ միշտ մոլեւանդ մարդիկը, պերճութեան, ճաշակի, հաճոյքներու, բարքերու ազատութեան

և կարծիքներու ազատութեան հետ: Բուն յեղափոխականները չէին երեւար այս սոյուններուն կամ նուազահանդէմներուն մէջ, անոնք կը հաւաքուէին իրենց ակումբներուն, ժողովներուն և մամուռճիւղերուն մէջ, իրենց կիները ժողովրդական տարագներով է որ կուգային ծափահարելու համար ամենէն ուժգին բալլապաշտները: Քոնվանսիօնի անդամներէն չստիպուէին

կուգային ժաքայէններու նիստերուն .
ամանք հոն կը բերէին իրենց հոշակը ,
բայց լսին և մօտայ գարձած էին , ինչ-
պէս Քօյս տ'երպուտ , Պիյօ Վասէն ,
Քարիէ , և ին . :

Բայէ Ռուսիայի մէջ , Քօնվանսիօնի
չուրջ , օթեակներու և մամաւանդ մաս-
նածիւղերու մէջ երկու կուսակցու-
թիւնները զէմ առ զէմ կուգային , և
պայքարը ծայրացեալուն բուռն կը
դառնար : Մէկ մամաւանդէն միւսը կը
հաղորդէին ժաքայէններու կոչերը և
կ'ուզէին կարգաւ Հարկադրած էին
յոսկ նաև Ռօպէս Լէնաէի անդեկազիրը
ժըրմանայի վիճակին վրայ , ինչ որ հա-
ւատարիմ պատկերն էր երկրին և այն-
քան պատշաճօրէն կը յայտնէր Քօն-
վանսիօնի և բոլոր պարկեշտ մարդոց
գգադումները : Ամէն տամնակի աչդ
ընթերցումը բուռն դիտողութեանց
անդի կուտար , յեղափոխականները ժա-
քայէններու կոչը կը պահանջէին , ընդ-
դիմադիրները՝ Լէնաէի անդեկազիրը :
Ահա երկու աղաղակներ կ'արձակէին . յեղա-
փոխականները կը սպառնային այնպիսի
խօսքերով որ կարծեցեայ կուտային թէ
կ'ուզեն Ռօպէսի լէնաէի դրութիւնը վեր-
սկսիլ : Ընտրական ակումբը որ ամենէն
աւելի ազմիկայի էր ժողովին համբերու-
թիւնը սպառնեց չառ վտանգաւոր
կոչով մը : Այդ ակումբէն պատգամա-
ւորութիւն մը եկաւ պահանջելու որ
քաղաքապետական պաշտօնատարները
դարձեալ ժողովարդէն ընտրուին , և
Բարիդի քաղաքապետութիւնը որ Տօ-
թաբեր ամսոյ 9էն ի վեր վերհաստատ-
ուած չէր , կրկին կազմուէր ևն . : Այս
բողոքագրին վրայ չառ մը երեսմո-
խաններ ու ժգնօրէն գտնուատելով պա-
հանջեցին որ խիստ միջոցներ ձեռք առ-
նուին յեղափոխական նախկին մարմին-
ներու զէմ : Վիճարանութիւններէն ետք
առաջարկուեցաւ ժողովրդական ընկե-
րութիւնները ջնջել , սակայն զանազան
միջոցներ առաջարկեցին անոնց չափա-

զանցաւ թիւները դադար համար , ջրն-
ջելու սրտումը տանդէ տապ : Առա-
ջարկուեցաւ որ Քօնվանսիօնի անդամ-
ները չմամաւանցին աչդ կարգի ընկերու-
թիւններու , ինչ որ ընդունուեցաւ , բայց
չառ մը դիտողութիւններ բրին Մօն-
զանսիօնները . Քօնվանսիօնի այս որո-
շումները մեծ ժխտը յառաջ բերին ժա-
քայէններու ակումբին մէջ , ուր որո-
շեցին հաստատ մնալ իրենց սկզբունք-
ներուն վրայ . ընտրական ակումբը դի-
շարային նիստի մը մէջ , ներկաներու
կատարի աղաղակներուն մէջ յայտա-
բարեց թէ Քօնվանսիօնը իր իշխանու-
թեան սահմանէն անդին անցած էր .
թէ անկիա ստեղծուած էր վերջին թա-
ղաւորը դատելու և Սահմանադրութիւն
մը կազմելու համար և թէ , հետեւա-
բար , իր գործը լրացած էր և իր իշխա-
նութիւնը վերջացած :

Այդ միջոցին Քօնվանսիօնը յայտա-
բարութիւն մը ցրուած էր , որ հաստատ
և իմաստուն սծով մը և սակի դրա-
կան եղանակով մը Լէնաէի անդեկազիրին
մէջ եղած զգացումները կ'արտայայ-
տէր : Այս յայտարարութիւնը նոր պայ-
քարներու պատճառ եղաւ . Քօնվան-
սիօնը անկերջ և հակառակած վէճերու
թափարակմը դարձած կը սպասէր ժո-
ղովրդական ընկերութեանց կանոնադրի
ծրագրին :

Ատիկա ներկայացուեցաւ Հոկտեմբեր
16ին . անոր զլխաւոր նպատակն էր
խզել այն ընկերակցութիւնը զոր կը կազ-
մէին ժաքայէնները ժըրմանայի մէջ :
Հրամանագիրը կ'արդիւնէր սեւեւ մաս-
նաձիւղ . դաշնակցութիւն , ինչպէս եսեւ ժո-
ղովրդային ընկերութեանց միջեւ ռա-
ւաքական թղթակցութիւն : Կրէր նաև
որ սեւեւ բողոքագիր կամ կոչ կարելի
է ներկայացնել հաւաքարար , վերջ մը
դնելու համար այն ազմիկայի ցոյցերուն
որով ժաքայէնները իրենց կամքը յա-
ճախ պարտադիր կ'ընէին : Հազիւ թէ
այս հրամանագիրը կարգացուած էր ժո-

զավին մէջ, երբ շատեր դէմ կեցան, «ժողովրդային բնկի ութ խմբերը Զնձի կ'ուզեն, կ'ըսէին Մոնղանհաւները, և կը մտնան որ անոնք էին յեղափոխութիւնը և ազատութիւնը փրկողները, կը մտնան որ անոնք ամենէն զօրաւ որ միջոցն էին քաղաքացիները հաւաքելու և անոնց մէջ պահպանելու կորովը և հայրենասիրութիւնը»։ Բուռն վիճարանութիւն մը կը յաջորդէ, ո՛չ միայն ժողովուրդներ, այլ և անկախ և անկեղծ հանրապետականներ դէմ կը խօսին այդպիսի հրամանագրի մը, բայց իրենց կը հակառակին սա խօսքերով. — «Մասնակցէ՛ք, քաղաքացիներ, որ դրացի ժողովուրդները մեզմէ զգուցնելու համար կ'ըսեն թէ մենք կատապարտութիւն չունինք, թէ մեզի հետ բանակցելու համար չեն գիտեր որ Քոմիւնիստի պիտի դիմեն թէ՛ ժողովուրդներուն»... Վերջապէս Մէրլէն անդամ մըն ալ կը խոյանայ բեմ և կ'ըսէ. — «Քաղաքացիներ՛, երբ խնդիրը հանրապետութիւնը հաստատելու վրայ էր, հրամանագրիցիք ստանց յետաձգման և քննութեան... այսօր խնդիրը ձեռով մը զսլան երկրորդ անգամ մը հաստատելուն վրայ է, զաշն փրկելով ժողովրդային բնկութիւններէն որոնք զինովցած են իր դէմ...»։

Մէրլէն կը ծափահարուի և հրամանադիրը անմիջապէս կը քուէարկուի իր բոլոր յօդուածներով։ Ասիկա առաջին հարուածն էր որ սրուեցաւ այդ հսկահատը բնկութեան որ մինչեւ այդ օրը զսպացուցած էր Քոմիւնիստներ և անոր յեղափոխական ուղղութիւն տուած էր։

Այն իրիկունն իսկ ժողովուրդները հաւաքուեցան և բողոքեցին Քոմիւնիստներին հրամանագրին դէմ. անոնք բարոտանալու կուտակից էին, ուրիշներ՝ համակիրով։ Վերջ ի վերջոյ միջոցներ խորհեցան առանց օրինազանց երեւալու, թիկնակցելու համար իրենց

կուտակիցներուն հետ։ Այդ միջոցին Քոմիւնիստները սկսաւ Ռօպէս Լէնտէի տեղեկագրին մէջ եղած հարցերով զրազել։ Պէտք էր դարմանել բուռն բէժի մի մը հետեւանքները՝ երկրագործութեան, վաճառականութեան և ելուժութեան մէջ և ամէն զատակարգերուն շնորհիւ ազատութիւն և աշխատութեան ճաշակը և կարգ ու կանոնը։ Բայց այս բանին մէջ ալ այլ և այլ դրութիւններու կուտակից ըլլալով պատահաւորաբար էին միջոցներու ժափն։

Քոմիւնիստներ Քանադային խորհրդին վրայ ետ կեցաւ նաեւ եկեղեցիներու արծաթեղէնները դրամի վերածելէ, ինչ որ չստ մը զեղծութիւններու տեղի կուտար և ամենց մոլորանդութիւնը կը զրգուէր։ Ասիկէ ետք ժողովը ջանաց նաեւ բարձրագոյն սակի անպատեհութիւնները դարմանել և օտար երկիրներէ եկած ազգայնները այդ օրէնքներէն զերծ հրաշակուեցան։

Երկրագործութեան և վաճառականութեան շահուն համար ձեռք առնուած այս միջոցներուն Քոմիւնիստները ելցուց ուրիշ օրէնքներ, որոնք կըրնային անդ որոտութիւնը վերահաստատել և տեւարականները ազատուցնել։ Լիօն քաղաքին անունը վերադարձուեցաւ և այլ եւս անիկա բարոտութեան վիճակի մէջ չհամարուեցաւ։ Պօրտուգի ժողովրդական Կատալիստիկական անդամները ազատագրուեցան։ Սրտան ազատ համարուեցաւ ուղած ատուին շինելու, ևն։ Վերջապէս ակնարկ մը նետեցին դժբաղդ Վանտէի վրայ, ահաբեկչութիւնը գործադրելու պաշտօն ունեցողները ետ կանչուեցան և նոյն իսկ ամբաստանուեցան իրր մեղսակից Ռօպէս-րիէսի։ Վանտէի և Պրոքանի մէջ նոր պատուիրակներ զրկուեցան, որոնց պաշտօնը պիտի ըլլար հաշտարար և խաղաղեցուցիչ զեր մը կատարել։

Կը տեսնենք որ դէպի ուրիշ գաղափարներու վերադարձ, որքան արագ

և ընդհանուր էր : Բնական էր որ ժողովը խորհէր նաև այն 73 անդամներուն վրայ , որոնք Քոռ-Լիպրի մէջ բանաւորութեամբ էին Մալիս 31ի գէմ բոլոր մը ստորագրած ըլլալնուն համար : Այն ստան ժողովուրդի վիճաբանութիւն մը տեղի ունեցաւ : «Ուրեմն կ'ուզէք Մալիս 31ը պատաստարանլ , կը գոչէին Մանգանետները , կ'ուզէք նախատել որ մը զոր մինչև աշտոր փառաւոր և փրկարար նկատած էիք . կ'ուզէք տաքի հանել խառնակիչներու խումբ մը որ իր ընդդիմութեամբը քիչ մնաց որ հանրապետութիւնը վստանդէր . դուք կ'ուզէք գաշնակցութիւնը արդարացնել . . » Թէրմիտորեանները չուարած էին և որոշու մը յետաձգելու համար Քոռվանսիոնը հրամայեց տեղեկագիր մը պատրաստել այդ եօթանասուն երեքին վրայ :

Յետաջրական չարմամբ արագ յառաջդիմութիւն մը կ'ունենար և վրէժանդրութեան կը դիմէր . յեղափոխական մարմնի բոլոր անդամները , բոլոր այն մարդիկ որոնք անդամ պաշտօններ վարած էին , կը սկսէին զսպալ : Մասնաւորապէս ժաքօպէնները խոհեմութեան պէտք ունէին բայց վերջին գէպքերուն վրայ հաւանական չէր որ ինքզինքնին գտնէին . միտքերը ծայրապնդօրէն զրոգուած էին . Քոռվանսիոնը հակադիմադրական որոշումներուն իրիկունը մեծ իրարանցում կար ժաքօպէններու ակումբին մէջ , երբ Պիլեօ-Վատէն , որ երկար տանել ի վեր լուս էր , ձայն տուաւ : «Հակադիմադրականներուն բնիկացիք ծանօթ է , բայց , երբ Սահմանադիր ժողովի որով ուզեցին յեղափոխութիւնը պատել , կազմալուծութիւն տեսնեցին ժաքօպէնները և գտնեցին հրապարակաւ խոհեմութեան հաստատութիւնը արդիւն , գտնեցին կոչեցին արքիմարքիս , և ահա իր զրոգութեամբ

թիւններ բրին : Բայց թող չխորհն թէ կը յաղթանակեն . հայրենասէրները կրնան պահ մը լուս մնալ , բայց տախծը մեծած չէ երբ կը յնանալ . . » Այս հասարակարարականացուց բոլոր միտքերը . Պիլեօ-Վատէնը ծափահարեցին և պաշտ չրջատակցին և խօսք տուին ցամաք պաշտպանել ինքզինքնին :

Թէրմիտորեանները Պիլեօ-Վատէնի խօսքերը տուին իրր կախի յայտարարութիւն : Քոռվանսիոնի մէջ հալիւ պահանջեցին առիւծի զոյրեւմին վրայ : Պիլեօ իր ակզէն քանի մը բաւ կ'արտասանէ , բայց զինքը կը ստիպեն բեմ ելլել , ուրկէ սա խօսքերը կ'ընէ : «Ես չեմ ուրանար այն պապականները զորս յալանեցի ժաքօպէններու ակումբին մէջ : Որչափ տանն որ կարծեցի թէ ինդիրը անձնական պաշտարներու վերայ է , լուս թիւն պահեցի . բայց չկրնայ լսել երբ տեսայ որ աղետ տկանութիւնը տմէն ժամանակ տակի դուրս կը բարձրացնէր» : Այս վերջին խօսքերուն վրայ օրհակներէն մէկուն մէջ կը խնդան . «Շուտները գո՛ւրս հանեցէք» կը գոչէն Մանգանետները : Պիլեօ-Վատէն կը չարունակէ խօսիլ . ոմանք կը ծափահարեն , ոմանք կը հեղնեն զինքը . անիկա կը բացատրէ թէ յեղափոխական մարմիններու ծածուկ գործունէութիւնը կը հերքէ Քոռվանսիոնի յայտարարութիւնները և ինքը խօսելով հայրենասէրներու պարթնութիւն վրայ , բնիկ կ'ուզէր թէ երբ մարդիկ իրենց իրաւունքներուն վրայ կը յնանան տարկութեան կ'ստանարդուին» :

Այս խօսքերուն չառ խառնութեամբ պատասխանեցին բնիկ իմացիները , մինչև որ յաջողեցան ժաքօպէններու բնաջրեմ մին պատրաստել զպապականները :

Քոռվանսիոնը և ժաքօպէնները ալապով գէմ տու գէմ կը գտնուէին այս կայսութեան մէջ՝ երբ բոլոր հասերը սպասած էին , կը մնար միայն հարտածել : Այդ հաշտութեամբ ընկերութիւնը

քայքայելու գիտաւորութիւնը այլ եւս կասկածի ներքեւ չէր :

Քարիզի մէջ յուզումը ծայրայեղ էր : բազմաթիւ խումբեր քաղաքին ամէն կողմերէն կուգային կը միանային Քաւրուզէի , Թիւրքիի սարակներ , Ռէվոլյուսիոնի հրապարակին վրայ : Ոմանք կը գոչէին , կեցցե՛՛ Քոնվանսիսեր , անկեցե՛՛ անարեւիկները եւ Ռոյեւրիկոյ սրբի : Միւսները կը պատասխանէին գոչելով , կեցցե՛՛ Քոնվանսիսեր , կեցցե՛՛ ժաքօպէսները , անկեցե՛՛ աղնաւորները : Իրարմէ տարբեր երգեր կ'երգէին : Ոսկեզօծ երիտասարդութիւնը կ'երգէր «Ժողովուրդին զարթնումը» , իսկ ժաքօպէսներու կուսակիցները կ'երգէին , «Օն , հայրենիքի գաւառներ» : Իրարու կը հանդիպէին , հակառակ երգեր կ'երգէին , յետոյ թշնամական կոչներ կ'արձակէին եւ յաճախ իրարու վրայ կը յարձակէին քարերով եւ գաւազաններով : արիւնք կը հոսէր , եւ ձերբակալութիւնները մէկ եւ միւս կողմէն կը յանձնէին Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնաժողովին :

Այս միջադէպերը իրարու ետեւէ քանի մը օր տեւեցին եւ այնքան տաղ-նաղիչ գործան որ կառավարութիւնը ստիպուեցաւ լուրջ միջոցներ ձեռք առնել , բայց հակառակ ասոր , նոյեմբեր 9ին չա՛տ տեղի ծանր բազիլում մը յառաջ եկաւ երկու կուսակցութեանց միջեւ , ու երիտասարդները տեղի դժբախտ որդիով ժաքօպէսները ցրուեցան ու ամենց ժողովատեղիին պատահանները ջարդ ու փշուր եղան : Ժաքօպէսները պուշտօք բարձրացուցին ի՞նչ գիրենք կը սպաննեն , ակումբին մէջ կիներ ալ կային , որոնք յարձակման միջոցին սկսան գուրս փախչիլ : Բայց ակումբը պաշարող երիտասարդները դանոնք բռնեցին եւ չառ լիակ վարմունք մը ունեցան , ոմանց հետ ալ սնդիկութեամբ վարուեցան : աջադէս որ կիներէն շատերը կրկին ներս եկան , պոսալ կանչելով ի՞նչ գիրենք կը մեռ-

ցնեն : Այն ժամանակ ժաքօպէսները վճռեցին խմբովին գուրս խոյանալ եւ յարձակողներուն վրայ քաղիլ : Քանի մը ժամուան գաւազանահարութեանէ ետեւ ետք Յանձնաժողովները միջամտեցին եւ անկողմնակալ գիրք մը բլունկով յաջողեցան երկու հակառակորդ բանակները ցրուել :

Յաջորդ ատուան , Քոնվանսիոնին մէջ բռնան փոթորիկ մը պայթեցուց ժաքօպէս երեսփոխան մը՝ Տիւնէմ , որ կ'ամբաստանէր Ընդհանուր Ապահովութեան Յանձնաժողովը ի՞նչ իր պարտքը չէ կատարած եւ թող առած է որ հայրենասէրներ սպաննուին , ահալին ազմուկ մը վրիժաւ օթեակներէն , թեր ուղէմ խօսողներ կային եւ կարելի չեղաւ որոշ եղբակացութեան մը յանգիլ : Միւս օրը , ժաքօպէսներուն ժողովի օրը բլւղով , օրպէս զի նորանոր խռովութիւններ չծագին , գորս Յանձնաժողովները նիստ գումարեցին եւ սրտեցին փակել ժաքօպէսներու ժողովարանը ու բանալին առնել : Առով առաջին սանտուկատ խռովութեանց , «Մենք հաւատակ չունինք ժողովրդային կուսակցութեանց վրայ յարձակիլ , ըսաւ Յանձնաժողովին տեղեկարարը , բայց իրաւունք ունինք փակելու դռները այն ժողովատեղիին , ուր խռովարարներ քաղաքային պատերազմ կը քարոզեն : » Քոնվանսիոնը ծափերով բնդունեց այս յայտարարութիւնը :

Ահա այսպէս վերջացաւ այս բնկերակցութիւնը , որուն անունը աշխարհ հռչակաւոր եւ գործուրիկ մնացած է , եւ որ , նման յեղափոխութեան կամ յեղափոխական զէմքերուն ու ժողովներուն , ծայրայեղ կարող լարոր արժանիքներն ու սխալներն ունեցաւ : Երբ , յեղափոխութիւնը իր բարձրագոյն աստիճանին հասնելէ յետոյ սկսաւ յետախաղաց շարժում մը բնկ , ժաքօպէսներու բնկերակցութեան մէջ է որ քաշուեցան իր ծոցին մէջ սնած ամենէն

և տանդտն մարդիկը, որոնք երբեք էին ապրիլ լուսն դարձողոթ թիւներէն վերջ. բայց շատ չանցած այդ ընկերակցութիւնը վառնալու սկսեցին իր աշտարակական ձեռնարկներովը: Յեղափոխութիւնները, լուսն կերպով չարժող ճոճանակի մը նման, մէկ ծայրէն միւսը կ'երթան և մարդիկ միշտ չեն սխալիր երբ նախադուշակին թէ ծայրայեղութիւնացի մէջ պիտի լինան անոնք. բայց բարեբաղդ տար, քաղաքական կուտակցութիւնները, հակառակ ուղղութիւններու մէջ երկուք տանն ճոճելէ յետոյ, վերջ ի վերջոյ հաւասար ու ճիշդ կերպով սահմանուած չարժուածքի մէջ կը պարփակուին. բայց որքան ժամանակ, զիս որքան գիտողութիւններ և արխն ուղարկէ հասի, այս աշտարակը չըմանին հասկնալու համար. մեր անդլիացի նախորդները Քրոմուել մը և երկու Սկոտլանդներ կրկու ուղարկուեցան:

Երբ անգամ մը ժաքայեցիները տեսան թէ ցիր ու ցան կ'ընեն և անհատական կեանքներուն մէջ չամփոփուեցան և քաղաքական գրգռումներէ ետ չկեցան, այլ, զլիարարար Քէնդ Վէնի ժողովրդական մասնաճիւղին ղապին և բռնին. «մոպուս Անդուանի քաջարի քաղաքացիներ», զոք որ միակնկելուն էք ժողովուրդին, ահա կը տեսնէք որ խեղճ ժաքայեցիները կը հարածուին. կը խնդրենք որ զմեզ ընդունիք ձեր ընկերակցութեան մէջ. իրարու միանալով, աւելի ապահով հարստացանք պիտի տանք. ժողովուրդը և Քոնստանտինոպոլիսի ղեկավարները զերծ պահելու համար:» Սոյոսն այս անգի լինութեան ընդունուեցան, արտաքին խօսքեր արտա-

տանուեցան և Իրաւացի Յայտարարութեան սալոյումը քանի մը անգամ կարդացուեցաւ. երբ կառավարարները կը յանաքարէ ժողովարդին իրաւունքները, ապստամբարները ժողովարդին նամար իրաւունքներուն ամենեկն ետխրականը և պարտականութեանց ամենամոռեցան և:

Յանձնաժողովները ձայն չհանցին ժաքայեցիներուն աշտարակայանային մէջ մանկուն առթիւ, որովհետեւ ինքզինքնին զօրաւոր կը զգային: Իսկ Քոնստանտինոպոլիսի ղապին, ամբողջութեամբ իրաւունքները և անոր զօրութեան ջատագով հանդիսացած պատուիրակներն ու զործիւնները, ու Գեկանմեր 16ին մահուան գատապարտեց Քառիէն և անոր երկու ընկերակիցները: Մահապարտները քաջութեամբ կառաւարտութեամբ բարձրացան, պնդելով որ յեղափոխութեան ծագման պատճառ կողմները իրենց չափ յանցաւոր են: Քառիէի կառաւարտութեամբ անոր առաջին ուղղանշանը կ'ընէ թէ հակապետականութիւնը վրէժանդրական արարքներ ի գործ պիտի դնէ: Արդարեւ, Քոնստանտինոպոլիսի ղապին ժողովուրդային ընկերակցութիւնները որ իրենց հաշիւները ներկայացնեն. և որովհետեւ անոնք մեծ մասամբ կեղեցական սպաններու գրաւմամբ և յեղափոխական տուրքերու հաստատմամբ գրաւ կը հայկթայթէին, բոլոր պետերը սկսան վախճալ թէ զատու պիտի ենթարկուին մասնաւոր թէ լուր կ'ընեն որ կառավարութիւնը հաշտութիւն կ'ընենք և ղեկակցեալ տէրութեանց հետ և թէ այս հաշտութիւնը պիտարեր պիտի ըլլայ յեղափոխականներուն:

ՎԵՐՋ ԲՈՒՆԵԻՉՈՐՈՒՆԵՐԻ ԳԻՐԲԻ

ՔՍԱՆԵՒՅԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՀՈԼԱՆՏԱՅԻ ՆՈՒԱՃՈՒՄԸ

Մանորսրիսն թարգմանչին. — Թիէս աշտ գիրքին մէջ կը պատմէ Հոկնոսի վրայ մկուած պատերազմին չարունակութիւնը, Նիմէկի գրաւումը, Ֆրանսայի արտաքին քաղաքականութիւնը, Հորանտայի նուաճումը, Ռեդլիֆի և Սեմուէլի գրաւումը, Պրեննհանսրոն մէջ տարած յաղթանակները,

Երեսից և զինակից տէրութիւնաց կառմէ ներկայացուած հաշտութիւնն առաջարկը և Վանտէի մէջ կատարուած դիմադրական գործողութիւնները, որոնց մասնաւորապէս թիւնները աւելորդ կը համարվիք ներկայացնել մեր ընթերցողներուն և կ'անցնինք բոսն և վեցերորդ գիրքին:

ՔՍԱՆԵՒ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

12 ԺԵՐՄԻՆԱԼԻ ԸՆԴՎՋՈՒՄԸ

Վերադադում սպաններու, քաղաքներու և գիտական մարտերու, եւրոպական և կեդրոնական վարժարաններու, վարժապետանոցներու, իրաւաբանական և բժշկական նստատուներուց բացում. — Վաճառականութեան, ճարտարարուեստի, դատական և կրօնական մարդերուց մասին նրամանագիրներ. — Գ. Տարայ ձմրան սովը. — Մուսայի կիսակործանները կը ըստկոխեն. — Բարձրագոյն սակը և բանագրատուը կը չնչին. — Ժիրօնտէն երեսփոխանները կը վերանստատուին. — Սովի աւերիւ աղկալից տեսարաններ. յեղափոխականներու խռովութիւնները. 12 ժիրմնայի շնորհակց. — Պատեր. Պիյո-Վառէն. Քոյո ա'Լիպոյա և Վառէի կ'արքայաին. — Մոնդանեստ երեսփոխաններու անդամարտը. — Հարաւային քաղաքներու խռովութիւնները. — Հայրենասերները գիւնարաւի կ'ըլլան:

ժողովները պրտած էին, յեղափոխական կառավարութիւնն պետերը կամ գլխաւոր գործակալները պատական հետապնդու մի տակ էին, Բառիկ սպաննուած էր և արիւն երեսփոխաններ ալ

ձերբակալուած էին: Բայց մինչ Ֆրանսա աշտկէս կը ջանար վրէժ լուծել զինքը ահաւի բէժիմի մը գոտադարաւորներէն, միւս կողմէ ինքզինքը կոտորահաճութիւնը, արտեստից և քաղա-

քաղերթութեան քաղցրութեանց, սրնցմէ զրկուած էր: Բոլոր թատրոնները բացուած էին արդէն. Փօմէաի Ֆրանսէզի գերատանները բանալն արձակուած և կրկին բնաւ բարձրացած էին. ժողովուրդը խռւանքաւ թատրոն կ'երթար և կը ծափահարէր բոլոր ալիս տեսարանները, սրնց մէջ ակնարկութիւն կար ահաբեկումի չըջանին. Մարսէլեզը արգիլուած էր երգել հոն օթեակներու մէջ կ'երևալին ժամանակին գեղեցկուհիները, Թէրմիտօրեաններուն կիները կամ բարեկամութիւնները: Գեանալարկին վրայ լցուած էր սակեցած երիտասարդ տղիւնք, որ իր հաճոյքներովը կը թուէր ծագրել արխաուշա մարդոց ջանքերը՝ քաղաքակրթութեան ամէն արտայայտութիւն վատարկու մտալն: Գեղարուեստից թանգարան մըն ալ բացուեցաւ. Փօնփանսիօնի հրամանով և ուրիշ կրթական հաստատութիւններ վերաբացուեցան և ուսուցչապետներ սկսան գաղափարութիւններ բնիկ բնիկ մանիշխանականութեան և ահաբեկչական գրութեան: Փօնփանսիօնը թողնուեալ յատկացուցած էր զրեթէ բոլոր զրչի մարդոց և զխառններուն, առանց կործիքի խորութիւնները հետի տանելու, որոշած էր հոն որ հախնտիւն վարժարաններ հաստատուին, ուր ժողովուրդը պարտաւ որ բլլար սորվիլ խօսուած և գրաւոր լեզուի տարրերը և քանի մը հախնտական ուսումներ. հաստատեց հոն կեդրոնական վարժարաններ՝ բարձրագոյն ուսում տանել ու զօդներուն համար, հիմնեց վարժապետանոցներ, ուր՝ ամենէն հաշակաւոր գիտուններուն և ուսուցչապետներուն խնամքին տակ պիտի պատրաստուէին ուսուցիչները, որոնք յետոյ պիտի երթալին ամբողջ փրանսայի մէջ տարածելու. կրթութեան յարցը:

Ճարտարարուեստական գոմարգան հաստատութիւններ ալ սկսան գործել, խաղութեանց հետեւանքով գտնութիւն

ստիպուած Չալիքերիտայիներուն տալին Պրոքանսօնի ազգային սեպհականութիւնները, որոցէս զի ժամադրածական գործարան մը հիմնեն հոն. առկէ զատճջրանցքներ, գրաժողովներ և ալ հաստատութիւններ շինելու. ծրագրներ պատրաստուեցան. միասնաւ հողագործներուն և գործատուներուն ինպատարէնքներ գրուեցան: Յեղափոխական տեսանք հիմնովին վերակազմուեցաւ և ռճրազտա տեսանքներու ձեւն առաւ, ուր վիաներ կը լուսնէին և պաշտպան վատարաններ կ'ընդունուէին: Վերջապէս, կրօնքի մասին նոր օրէնք մը հաստատուելով, յայտարարուեցաւ թէ՛ բաւ Երաւանց Յալարարութեան բոլոր կրօնքները ազատ են, միայն թէ պետութիւնը ալ ևս ոչ մէկուն թոշակ պիտի տայ և անոնց հրապարակային տրարտութիւնները չպիտի թոյլարէ: Խառքանչիւր գոմանքի պատկանող մարդիկ կրնային չէնք մը վարձել և ներսը կատարել ամէն կրօնական արարողութիւն. բանականութեան տօնին և կաթոլիկ կրօնքին հոսկին արարողութեանց տեղ Փօնփանսիօնը հաստատեց ուրիշ կարգի տներ, որոնց մէջ թէ՛ պար, թէ՛ երաժշտութիւն և թէ՛ բարոյական խրատատուութիւններ կային. Փօնփանսիօնը ուղեց միանգամայն օգտակար և հաճելի սպասարարութիւն մը թողուլ ժողովուրդին մարքին վրայ:

Այլ սակայն, մինչ բարձր գոտաւարդիկը լինքընքնին հաճոյքի կուտային, անդին, ժողովուրդի ստորին գոտակարգերը կը առատակէին ահա որ սովէ մը, և մեր կողմերուն համար զրեթէ անհախնտութեան կողմ յորաւէ մը: Անպախան, այս ձմեռը գարուն ամենէն խիստ ձմեռն էր: Առետեղէնի հոտագոթիւն կար զանազան պատճառներով. հունձքը սակաւ էր և երկրագործ ժողովուրդը կանոնաւ արարար չէր կրցած աշխատիլ. թղթագրամներուն արժէքը չարտեսակ կ'ընար և վերջին ժամա-

ԹԵ՛ ԲԱՌԻՆԻ ԻՆՉՊՈ՛ՒՆ ԵՐ ԽԵՂԵՒԵ՛Ր ԴԱՆԹԻ ԴՈՂՈՎՈՒՐՆԵ

Նախներս մէկ տասներորդ արմէրին ինկած էր . բարձրագոյն սակի օրէնքին ալ տկանջ կախող չկար աչիւս , որովհետեւ . կառավարութիւնը փոխ չէր տերչընչեր . սովոր զգալի կը գտնար մանուանդ կեդրոնական քաղաքներուն մէջ . Բարիկ աշնադիսի սովի մը սպառնալիքին տակն էր , որուն նմանը գետեհաւ չէր . փոխադրութեան միջոցները կը սրակէին . բոլոր ձիւրը մեռած էին . աշնադէս որ ո՛չ միայն ցորեն ամբարկու , այլ և այլ ցորենը Բարիկ փոխադրելու դժուարութիւն կար . ճամբաներն ալ սողաճով չէին , որովհետեւ տաղակութիւնը չափացած էր : Յորենի սովին հեռ , փայտի և ամուխի սով ալ կար , որով այլ ահարկու ձմեռումն միջոցին հացին չափ անհրաժեշտ եղող փայտը և ամուխը կը սրակէր :

Եւ այսպէս , ժողովուրդի աղքատ

գտահարդին կրած տառապանքները հակադրատակեր մը կը ձեւացնէին բարձր գտայն փայլած հաճոյքներուն հեռ : Յնդափոխականները , կառավարութեան զէ՛մ գայրացած , կը հետեւին բոլոր յաղթուած կուսակցութեանց օրինակին և ժողովուրդին կրած նեղութիւնները իրր զէնք կը գործածէին պետութեան սար զեկափարներուն զէ՛մ :

Անոնք մինչեւ իսկ կը ջանային տեղեկել այլ նեղութիւններ , կառավարութեան հրահանգներուն անսատուելով . և մամուլաբարար երկրագործներուն հրաւէր կը կարդային՝ իրենց ցորենը Բարիկ չի գրկել . գաւառներու մէջ մանուանդ անոնք մեծ յաջողութիւն կը գտնէին և Մարսիլիոյ մէջ յաջողեցան հակաշեղափոխականներու հետապնդումին ենթակայ եղողներուն դատը ճշմել : Բարիկի մէջ ալ յեղափո-

խաղան զսրծունէս թևան մեծ զաշտ կար։ զսրծիչները ժողովուրդին աչբին առջև կը դնէին Քօնվանսիօնի նոր գեկավարներուն պերճանքը։ Գլխաւորաբար կ'ամբաստանուէր Մատամ Դալիէն, անիկա նենգամիտ կախարդուհին էր, որուն վրայ կը նեակէին ժողովրդի տառապանքներուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը, ինչպէս ժամանակին նկատուէին Մատամ Ռօլանի և կամ Մատի Անդունէթի վրայ։

Քօնվանսիօնի մէջ ալ սկսած էին յարձակիլ այս կնոջ վրայ, որով Դալիէն վերջի վերջոյ տնիպուկեցաւ պաշտպանի զայն և անոր ներքոյն հիւսկ։ Քօնվանսիօնը հաւանութիւն չալանեց Դալիէնի, հակառակ որ Մօնդանետները ծանր խօսքեր փոխանակեցին։ Այսպէս խուլ պայքարը կը շարունակուէր յեղափոխական ժաքայէններու և հակաշրջափոխական «սոկեղծ» երիտասարդութեան» միջև, և ահա օր մը ալ, այս վերջինները, Ֆէյաօ թաքունին մէջ ուսուսի բարձրանալով, ապաղելին Մառալի նուիրական կիտարձանը, որ արդէն բոլոր հանրային փայրերուն մէջ գեակդուած էր, և անոր տեղը դրին Ռուսայի արձանը։ Ի դէպ տախիանութիւնը քանայ այս իրարանցումին տառջքը տանկ, բնդհանոր ծափահարութիւններով ողջունուեցաւ երիտասարդներու այս արարքը, անմիջապէս Ռուսայի արձանին վրայ պատկեր նկատուեցան և կանխապէս պատրաստուած բանաստեղծութիւններ արտասանուեցան։

Յաջորդ օրը, նոյն այս բանը կրկնուեցաւ ուրիշ հանրային փայրերու մէջ, չուկաներու և մէջ, Մառալի կիտարձանին վրայ արիւն թափեցին, յետոյ ցիւխն մէջ նեակեցին զայն, Քօնվարդի թաղին մէջ ապաքը թափօր կազմելով Մառալի արձանը ստրին մինչև անգամի մը եզրը և մէջը նեակեցին։ Յանձնաժողովները փոթալին օ-

գուտ քաղիլ այս ողորմեցանէն, և որովհետև Քօնվանսիօնը սրտեց որ ուէ մէկը իր մահէն քսան տարի յետոյ միայն կրնայ Բանթէն փոխադրուիլ, Մառալի տճիւնները զարա փառեցին Բանթէնէն, միայն 4 ամիս հոն պանկէ յետոյ, անմահութիւն կուտան, յետոյ ևս կ'աւանդ, և կուտակցութեան պահերուն կը սպասնայ անժողովրդականութիւնը, նոյն իսկ մահու բնէն վերջ։

Ժաքայէնները, զայրանալով յեղափոխական այս հաշակաւոր գէմքին գէմեղած նախապինքին, ժողով զումարեցին և երդում բրին վրէժ յուծել։ Անոնք աւին Մառալի կիտարձանը, յաղթականօրէն պարաջուցին զայն այն թաղերուն մէջ ուր իրենք կը ախրապեակին, և մինչև տկամնին զինուած, սպաննացան սպաննել բոլոր անոնք որ պիտի զային զիրենք խանգարելու։ Երիտասարդ ազաքը փախար ունեցան ժաքայէններուն վրայ յարձակելու, և արիւնահեղութիւն յատաջ պիտի դար, երբ յանձնաժողովները փակիլ տուին Քէնդ Վէնի ակումբը ու այս կարգի համախմբումները արգիլեցին։

Քօնվանսիօնի Յունիսթ Գի նիստին սրտեցաւ ժողովարարէն վերցնել Մառալի և էր Բէլլիէի կիտարձանները, ինչպէս նաև այն երկու գեղեցիկ նկարները, որոնցմով Տափա կը ներկայացընէր անոնց մահամեքձ վիճակը։ Ասոր վրայ, օթեակներէն թեր ու գէմ աղագակ բարձրացնողներ եղան, Մառալի կուտակից կիները մեծ բողոք բարձրացուցին, բայց Քօնվանսիօնը զանոնք զարա հանել տալով տկամջ զկախեց, ու Մօնդանէն, մալց և բին, տեանելով այս հաշակաւոր նկարներուն վերջուիլը, կարծեց թէ յեղափոխութիւնը և հանրապետութիւնը ձեռքէ կ'ելլեն։

Քօնվանսիօնը թայ չէր տուած որ երկու հակառակորդ կողմերը իրարու բաշխին, բայց պայքարը միայն քանի

մը օրուան յապագում կրեց, առաքելութիւնները աշխարհն խորունկ էին և ժողովուրդին կրած աստապանքները աշխարհն մեծ, որ պէտք էր ստանալ. այն լուսն տեսարաններէն մէկուն, որոնք արիւնտառ էին յեղափոխութիւնը: Պատահեցաւ, որ քաներուն մասին իրենց անտառագութեանը մէջ, մարդիկ կը վիճարանէին երկրին վաճառականական և եղմական կացութենէն յառաջ եկած բոլոր խնդիրներուն վրայ, զորս կը լուծէին երբեմն այս, երբեմն այն ձևով, զազախարհներուն կրած փոփոխութեանց համաձայն: Հակառակ որ, 1795 տարուայ Մարտ ամսուան մէջ, Ֆրանսա բոլոր կէտերուն վրայ յաղթանակ տարած էր, ու վաճառութեանը մէջ վստահութիւնը աւելցած էր, ու հակառակ որ բազմաթիւ չափազանք սպառնալից անհանութիւններ կը գնէին, զա՛րձեւայ թղթագրամին արժէքը նախորդ տարուան բազմապատկառ չորս հինգ անգամ աւելի քիչ արժէք ունէր: Թըղթագրամին աշտպէս արժէքէ ինչպիսի իրական պատճառը մեծաքանակ հրապարակ հանուած ըլլաին էր, և հետեւաբար պէտք էր հրապարակէն ժողովը գանձար, որպէս զի գինները բարձրանային: 7 միլիոն 6 միլիոն ֆրանքի թղթագրամ չըջարկութեան հանուած էր, իսկ պետական գանձին մէջ կար նոյնպէս 6 միլիոն ֆրանքի ինչպիսի: Այսքան մեծ քանակութեամբ թղթագրամ հրատարակէն փերցնելու համար միակ միջոցն էր աղբալին սեպհականութիւնները ծախել, բայց ինչպէս, ահա հայ էր խնդիրը: Գնորդները ո՛չ թէ կամք չէին գնելու, այլ՝ վճարելու հնարաւորութիւն. հալածանքներու չըջանէն հազիւ քանի մը հարստաներ մնացած էին, և անոնք ալ չպիտի ուզէին իրենց զրամք արամազրիկ այսպիսի գնումի մը: Բանալին առաջարկեց պետական վիճակահանութիւն մը կազմ

մակերակ 4 միլիոն ֆրանքի, բայց այս ալ չյաջողեցաւ:

Մինչ այս տխրաւոր խնդիրներուն վրայ կը վիճարանէին, Բարիլի մէջ սովը ա՛յ աւելի կը սաստկանար. Մարտ ամսուան կէսին, հակառակ որ յաջողեցաւ սակի օրէնքը ջնջուած էր, վաճառականութիւնը դեռ կենդանացած էր և ցորենը չէր մամանը. Բարիլի շրջականները տարածուած երկուփոխաներ կ'ուզէին բռնադատութեանը ընկ, բայց իրենց մտիկ ընող չկար: Արդէն, որիչ կարգի գմուարութիւններ ալ կային, գետերը և ջրանցքները բոլորովին ստուած էին, ո՛չ մէկ չողկնաւ կրնար գալ. ճամբաները սառուցով պատուած ըլլալով, անանցանելի էին: Ճամբուն վրայ, անօթի ժողովուրդը կը թալէր ուտեստըն վոխաղորդ կառքերը, մաքրաչէններն ալ կը զրգռէին այս ժողովուրդին գալարներ. բնկով թէ կառավարութիւնը հակաշահութեան կան ըլլալով թույլ կուտար որ ցորենահատիկները փոխին Բարիլի մէջ և թէ անիկա կ'ուզէր վերահաստատել թագաւորութիւնը: Սովի երկիւղը պատճառ կը դառնար որ ամէն ոք քանի մը օրուան համար ուտելիք միտերէ. անցեալին նման, մաշաւոր ստաներու համաձայն հաց կը բաժնէին, բայց չառերը իրենց պէտքը աւելի ցոյց կուտային, զի պղծները Բարիլը բերած իրենց քանջարեղէններուն կամ հաւելէնին փոխարէնը կը նախընտրէին հաց առնել, քան զրամ. իսկ առ հասարակ բոլոր ապրանքներուն գինը բարձրացած ըլլալով կառավարութիւնը, վաճառականներուն քով ապրանք միտերի կուտար, որպէս զի աման գնով ծախեն, իսկ անոնք՝ կը չափազործէին:

Իրաց այս ահաւոր կացութեան մէջ յեղափոխականները և հակաշահութեան կանները զերար կ'ամբաստանէին իրը պատասխանատու չա՛ն. Եւ Միշտ այսպիսի խնդիրներ

յութիւնները, իրարու հետ կառուելու և իրենց փափաքը յաղթող հանդիսացնելու համար: Քոնվանսիօնը որոշեց ամբաստանութեան տակ տանել և ձերբակալել Պլյո Վատէնը, Քօլո տէրպուտն, Պատէրը և Վատիէն, սակէ գտաւ, որոշեց վերստին իր ծոցին մէջ ընդունել այն վտարեալ երեսփոխանները, որոնց դէմ եղած հետապնդումը երկու ամիս առաջ դադարեցուցած էր արդէն: Սիէյէս, որ ամբողջ հինգ տարի բուլիոն պահած էր և Ասամանայի ժողովէն ի վեր կեդրոնին մէջ պահուրտած էր իր համբաւը և հանձարը մոռցնել ստալու համար, Սիէյէս դուրս ելաւ իր երկարատեւ անդործութենէն և ըստ իմէքանի որ օրէնքներու տիրապետութիւնը կը թուէր վերադառնալ, ինք ալ խօսք պիտի առնէ այլևս: Ըստ իրեն, այնքան ատեն որ Քոնվանսիօնի ծոցէն վտարուած երեսփոխանները իրենց պաշտօնին մէջ վերահաստատուած չէին, օրէնքի տիրապետութիւնը հաստատուած չէր տակաւին. յետոյ ըստ իմէ Մայիս 31էն մինչև հիմա Քոնվանսիօնը կը ճնշուէր բռնաւոր ժողովուրդին ձեռքին տակ: Մօնղանիստները բուսն կերպով բազմեցին խորհրտ. այս կերպին դէմ և թին թէ ինչպէ՞ս կարելի է տրանալ այն հակառակադատութիւնները և ձրանաայի փրկութիւնը, որոնք ձեռք բերուած էին վերջին ամիսներու քաջութեամբ և ջանքերով: Սիէյէս պատասխանեց թէ յաւ. չհասկցան իր միտքը: Քիչ յետոյ Քոնվանսիօնի որոշմամբ և բուսն ծափահարութեանց մէջ ներս մտնելու փափաքով փրկանէն և բնութիւնները: Մօնղանիստները զայն բացաւ. բազմաթիւ թիրմաօրեաններ, ահաբեկած պարպտող երեսպէն, Մօնղանէն վերադարձան. Լըքասնայը առաջարկեց զանազանութիւն մը գնել. քննուեցէ՛ք, ըստ, վտարուած երեսփոխանները, բայց քննեցէ՛ք թէ անոնց մէջէն որոնք զէնք առին իրենց

հայրենիքին դէմ՝ դաւառները ստիք հանելով, և այդ պիտիները մի՛ տանէք ձեր մէջը» Բայց իրողութիւնն այն է որ ամենքն ալ զէնք առած էին հայրենիքին դէմ:

Այսպիսի որոշումներով չէր որ միտքերը պիտի հանդարտէին: Յարաճուն սովը վերջապէս հարկադրեց ձեռք առնել այնպիսի միջոց մը, զոր երկար առնէն ի վեր կը ձգուէին և որ իր յուսմէն պիտի հասցնէր զրգուումը: Բարիկի բնակիչներուն հացը սոճիկով տալու որոշումն էր այդ. Պուասի ա՛վանկասն էր որ այս առաջարկը բերաւ. Քոնվանսիօնին, Մարտ 16ին: Մասնաւոր տոմար մը վրայ պիտի նշանակուէր թէ քանի՞ անգամէ բազկացած է ընտանիքը և մարդ զուլս օրական կէս քիօ հաց պիտի տրուէր: Այս կերպով կը յուսաւին որ քաղաքին մէջ առեկիքի նուազութիւն պիտի չըլլար այլևս: Մօնղանիստ երեսփոխան մը առաջարկեց զօրծաւ որներուն մարդ զուլս երեք քսուորդ քիօ հաց տալ, քանի որ անոնք հարուստներուն հման գիւրութիւն չունէին միտ, բրինձ, բանջարեղէն ուտելու. այս առաջարկը ընդունուեցաւ ի մեծ գոհունակութիւն ժողովրդային դատարարին:

Հազիւ թէ այս հրամանագիրը տրւուած էր, և ահա ծայրայեղ զրգուումիւն մը յատաճ եկաւ Բարիկի բազմամարդ թաղերուն մէջ. յեղափոխականները ամէն ճիւղ թափեցին զօրծր մեծցնելու. Մարտ 18ին, երբ առաջին անգամ զօրծաղբութեան պիտի գրուէր այս որոշումը, Յօստոս Մէնդ Անդուանի և Սէն Մարտիյի մէջ մեծ իրարանցում յատաճ եկաւ. ժողովուրդին բաժնուած էր այլաբի սոճիկը, բայց այս զրգուումիւնը այնքան նոր էր որ անիկա մըրմաւ սկսաւ. ակումբները յաճախող քանի մը խառնաշփոխ կիներ ալ զրգուումիւնը տակցուցին, և անոնց միացան մասնաճիւղի սովորական զօրծիւները:

Այսպէս՝ թափօր կազմելով, յեղափոխական ատորները գացին Քօնվանսիօնին վրայ, և բողոքարկումներէն մին ի զիմաց բոլորին առկան ելլելով բտաւ. «Հաց չունինք. մենք պատրաստ ենք ցաւ յայտնելու բոլոր այն զոհողութիւնաց համար զորս բրինձ յեղափոխութեան համար:»

Այս խօսքին վրայ, ժողովը գալարացած՝ զայն յանկարծ ընդհատեց և բազմաթիւ երևափոխաններ այսպանեցին այս անպատշաճ լեզուն գործածողը: Դուրսը՝ դրան առջև, բողոքարկումները «հաց, հաց» կը դռնէին: Այս յանդուգն պատասխանին վրայ, ժողովը ուզեց որ բողոքարկումները գուր հանուին սրահէն: Սակայն և այնպէս, հանդարտութիւնը վերահաստատուեցաւ, պատգամաւոր իր խօսքը աւարտեց և բաւ թէ մինչև որ ժողովուրդին պէտքերը լրացուն, իրենք պիտի գոցեն միմիայն՝ կեցցէ՝ նախապետութիւնը: Ժողովին նախագահը խիստ պատասխան մը ապով ցուցարարները ցուռել տուաւ:

Այս միջադէպը մեծ ապաւորութիւն մը գործեց մաքրութիւնը: Ժաքօպէնները ամէն օր ապաւնալիք կ'ընէին թէ ութն օրէն յեղափոխութիւնը պիտի պայթի, և կրակ ու բոց յայտարարութիւններ կը հանէին պահանջելով որ ԶՅԻ Սահմանադրութիւնը գործադրութեան գրուի: Աջակցմբ, վերադարձած ժիրքոնեաները և թէքմիսօրեանները, որոնք բոլորն ալ սպառնալիքի տակ էին, սկսան միջոցներ խորհիլ աղ-պալին երևափոխանութեան գէմ նոր յարձակման մը ստաջքն առնելու համար: Սիէշէս, որ կրկին գործել սկսած և մտած էր Հանրային Փրկութեան Յանձնաժողովին մէջ, առաջարկեց տեսակ մը պատերազմական օրէնք հրատարակել, Քօնվանսիօնի գէմ նոր բրնձնութիւնները գտելու համար: Լէս Սիէշէսի ծրագրած օրէնքին, անոնք որ համախմբումներ կատարելով կ'առաջադրէին նանքային կամ անհաստ-

կան հաստատութեանց վրայ յարձակիլ, կամ թագաւորութիւնը վերահաստատել, և կամ հանրապետութիւնն ու ԶՅԻ Սահմանադրութիւնը տապալել, և կամ Դանըր կամ Քօնվանսիօն երկուք իւրմբ լավին, աքսորի պիտի դատապարտուէին: Եթէ, կառավարական պաշտօնեաներու երեք անգամ հրաւէր ուղղելէն յետոյ համախմբումը չի ցրուէր, բռնի ոյժ պիտի ի գործ դրուէր: Եթէ ժողովուրդի մէկ ներկայացուցիչին հաւատինք մը ընող ըլլար, անմիջապէս աքսորի պիտի դատապարտուէր, իսկ եթէ բռնութիւն ալ բռնեցնէր, մահապատիժ կը ստանար: Բարիցի մէջ միայն մէկ կոչնակ պիտի ըլլար, և երբ հաւաքումը լուծած ժողովուրդը քայլէր Քօնվանսիօնին վրայ, անմիջապէս ահազանգը պիտի հնչէր այդ կոչնակը, որուն ի լուր բոլոր մասնաճիւղերը պէտք էր որ փութային աղպային երևափոխանութեան ի պաշտպանութիւն: Եթէ Քօնվանսիօն բռնութեան տակ լուծուէր, բոլոր երևափոխանները ճայօն պիտի կրթային, հոն ժողով պիտի գումարէին և սահմանադրութիւնը գործադրումներուն զրկելիք գիտութեան ոյժին օժանդակութեամբ պիտի քայլէին Բարիցի վրայ ու աղգային երևափոխանութիւնը ազատելով պիտի պատմէին բռնութեան հեղինակները:

Յանձնաժողովները փութկոտութեամբ ընդունեցին այս ծրագիրը, ու Սիէշէսին պաշտօն տրուեցաւ այդ մասին տեղեկագիր մը պատրաստել: Իրենց կարգին, յեղափոխականներն ալ, սիրտ առած վերջին չարժումէն, և սովը չատնպատատար առիթ մը նկատելով ու իրենց կոտակցութիւնն ալ վտանգի ենթարկուած համարելով լրջօրէն միտքերնին զրին խոսվութիւն մը յառաջ բերել, ծրագիր մը և որոշ պահեր չառնէին, բայց ոտքի ելլել մտադրած էին: Իրենց մէջ կային մարդիկ, որոնք ամբողջին վրայ աղղկցութիւն ունէին,

բայց ոչ մէկը վճարական գերակաութիւն մը տնէր. անոնք բոլորն ալ կը առնանէին, զիրար ազէկ չէին հասկնար, և մանաւանդ, ոչ մէկ յարարերութիւն տնէին Մոնղոնիկ Երևաթախաներուն հետ: Ըլլա՛յ Տանդոնի, ըլլա՛յ Ռոպէս-րիէսի յարած հախկին ժողովրդային գործիչները իրր միջնորդ ծառայած էին, կարգախօսը ամբոխին հազարդեւո. համար. բայց հիմա ոչ ոք մնացած էր անոնցմէ. ասիէ զառ, Մոնղոնիկները անմիջական յարարերութեան մէջ չէին գործիչներուն հետ, այլ կ'ազէին միայն որ անոնք դաւադրութիւն մը սարքեն նոր կառավարութեան դէմ. ամէն օր կ'ըսէին. ժողովուրդը պիտի ապստամբի, պետք է որ ապստամբի: Բայց անոնք չպիտի համարձակէին ժողովուրդին հետ խօսք մէկ ըլլալ, այս ապստամբութիւնը յառաջ բերելու համար:

Այսպէս ուրեմն՝ հայրենասէրները բոլորովին առանձին յառաջ կ'երթային, առանց ամբողջականութեան, ինչպէս կը պատահի միշտ, երբ նշանաւոր պետեր գոյութիւն չունենան այլեւս: Յեղափոխութեան մը սկիզբը, երբ կուտակցութիւն մը նոր սկսած է գործի և իր բոլոր պետերը ներկայ են, կարելի է յաջողիկ խանդավառութեամբ և յանդիմանութեամբ, և իմէ նոյն իսկ կարգապահութիւնը կատարեալ չըլլալ. բայց ընդհակառակը, երբ անգամ մը այդ կուտակցութիւնը ինքզինքը պաշտպանի հարկադրուի և իր հակառակորդներէն ճանչցուի այլեւս, ամէն ժամանակ աւելի պէտք կ'ունենայ կարգապահութեան: Իսկ այս կարգապահութիւնն ալ, զրեթէ միշտ անկարելի, բոլորովին անկարելի կը դառնայ երբ ազգայնիկ պետերը անհետացած են. ահա ալ էր կապութիւնը յեղափոխութեան Գ. տարւոյ Մարտին:

Ըստ հախկին ամբոխութեան, մասնաձիգերը ընդվզում ցոյց տալէ առաջ բոլորապէս մը խմբազրեցին և սրտե-

ցին զայն ներկայացնել Քոնստանտին, նոյն ալի օրը ուր յանձնաժողովները պիտի առաջարկէին Սիէյէսի կողմէ ծրարադրած կարգապահական օրինագիծը: Հայրենասէրներու խումբ մը առաւուն կանախէն թիւարրի գտցած էր, գտչելով. կեցցէ՛ Քոնստանտինը. կեցցէ՛ն ժառոյթները, անկցի՛ն ազնաւականները: Երիտասարդ հակադատախօսականներն ալ կը պատային. կեցցէ՛ Քոնստանտինը. անկցի՛ն ահաբեկիչները: Յեղափոխական բողոքարկուները ընդունուեցան Քոնստանտինի ատենար և հոն չափաւոր լեզուով մը ներկայացուցին իրենց պահանջները. ժողովուրդին քաջածնորդ յիշատակեցին, հայրենասէրներու դէմ ուղղուած ամբաստանութիւնները ջրեցին, բսելով թէ պէտք չէ ուրանալ անոնց մատուցած մեծամեծ ծառայութիւնները՝ անցեալին մէջ. խոտովանեցան թէ ծայրապետութիւններ գործած են, բայց բոլոր, վերջապէս անոնք ալ մարդեր էին և ո՛չ թէ սատուածներ. ի վերջոյ, պահանջեցին որ ԶՅԻ Սահմանադրութիւնը գործադրութեան դրուի, այդ ժողովրդական Սահմանադրութիւնը, զոր փրանաւորած ժողովուրդը ընդունած է և երբեք չըրած է պաշտպանելու:

Յեղափոխականները այս գլխաւոր պահանջը ներկայացնելով կը յառաջնորդէին օրէնսդիր, գործադիր և յաղորդապետական իշխանութեանց զլու պիտի անշին նորէն իրենք. բայց կը սխալէին. տախիա իրենց ակնկալութիւնն էր, և իմէ Քոնստանտինը մերմէր գիրենք, և որոյ բացատրութիւն մը չտար, խոտովանած պիտի ըլլար թէ ԶՅԻ Սահմանադրութիւնը գործադրել չուզէր: Ետխօսաշին մէկ յանի հաստատակամ խօսքերէն հաք սկսաւ. խօսիչ Գալիէն և բողոքարկուներուն դէմ քանի մը կծու ակնարկութիւններ ընելէ յետոյ յարեց թէ այն Սահմանադրութիւնը, որուն գործադրութիւնը կը պա-

հանջուի, որպէս զի կարենայ քաղել և զօրստ ար կատարարութիւն մը յառաջ բերել, պէտք ա՛նի կարգ մը օրէնքներու: ասանց անոնց, անխառնաժամիւն կ'ըլլար այդ Սահմանադրութիւնը զօր-
ժադրութեան պնդը: այս պատճառաւ, կ'առաջարկեմ, բոստ, որ անմիջապէս տեղեկացիր մը պատրաստուի ա՛յն մի-
ջոցներուն վրայ, որոնցմով կրնայ զօր-
ժադրութեան դրուիլ Սահմանադրու-
թիւնը, և թող հիմախօսենք օրոշուի որ
ներկայ ու վերջնական կատարարու-
թիւնն միջև ուրիշ առժամեայ կատա-
րարութիւն մը պիտի չըլլայ:» Դալիւն
խոր իջաւ բեմէն, ժողովին ընդհանուր
զոհունակութեան ցոյցներուն և ծափա-
հարութեանց մէջ, հիմնական նոր օ-
րէնքներու կազմութիւնը աղէկ պատ-
րասէ մըն էր Սահմանադրութեան
հստակումը յետագայի և զայն բարե-
փոխելու համար:

Դալիւնէն յետոյ, Մանդանեան և Բեռնարդին մը խօսեցաւ և զոհունակու-
թիւն յայտնելէ ետք առաջարկեց որ
մինչև հիմնական օրէնքներու չինուիր,
այդ Սահմանադրութիւնը արձանագրութի
մարմարեայ քարերու վրայ և հանրային
վայրերու մէջ ի ցոյց դրուի: Ժողովին
նախագահը Թիպոստ, վախճալով որ
այս առաջարկը կրնազանաւոր, անմիջա-
պէս ձգել նախագահական ակտը և
բեմ խոյանալով բոստ. — «Օրէնսդիր-
ներ, մենք պէտք չէ որ նմանե՛ք այն
հնադարեան քահանաներուն, որոնք
երկու եզանակ ունէին արտաքայտու-
րու: մին՝ գաղանի, միւսը՝ յայտնի:
Պէտք է քաջութիւնն ունենանք այս
Սահմանադրութեան մասին մեր մաա-
ժածն բակու: և եթէ նախ իսկ մահը
զարնէ գիտ, ինչպէս գարկու անցեալ տարի
բոլոր անոնք որ աղեցիկ գիտադրութիւն
ընել Սահմանադրութեան գէմ, ես գար-
ձեալ պիտի խօսեմ:» Բոստ ծափահա-
րութիւններ պահ մը ընդմիջեցին զինքը
Թիպոստ յանդգնօրէն պնդելով վստա-

գատը է հրատարակութեան տալ Սահ-
մանադրութիւն մը, որուն, անտարա-
կոյս ծանօթ չեն զայն այնքա՛ն չաա
զոյութները: «Ժողովրդավարական Սահ-
մանադրութիւն մը, բոստ, ա՛յն չէ ուր
ժողովուրդը ինքն իսկ ի գործ կը դնէ
բոլոր իշխանութիւնները, այլ այն է՝
ուր բոլոր իշխանութեանց իմաստուն
բաժանմամբ մը, ժողովուրդը կը վայելէ
ազատութիւն, հաւասարութիւն և հան-
գիստ: Արդ, ես այս բանը չեմ տեսներ
Սահմանադրութեան մը մէջ, որ ազ-
գային երեսփոխանութեան քովը պիտի
դնէր ազատամբ համայնքային իշխա-
նութիւն մը կամ խաղաղար ժաքօ-
պէններ:»

Իր յանդուգն խօսքերուն համար
Թիպոստ բոստն կերպով կը ծափահար-
ուի և կ'օրոշուի վիճարանութիւնը փա-
կել, հակասակ Մանդանեաներու բո-
ղոքին, որոնք կ'ըսէին թէ Թիպոստի
խօսքերը աղէկ չհասկցան: Լռմանորի
առաջարկով կ'օրոշուի 11 հոգինոց մաա-
նախում մը մը կազմել, որպէս զի անմի-
ջապէս խմբադրութիւն հիմնական օրէնք-
ները, իսկ քիչ յետոյ Սիէլէս բեմ կը
բարձրանայ, իր օրինադիւր ներկայու-
ցնելու համար:

Մինչ այս անցուցարձերը տեղի կ'ու-
նենային ժողովէն ներս, զուարթ մեծ
միտք մը կը տիրէր. այն հայրենասէր-
ները, որոնք չէին կրցած ներս մտնել,
ահագին զոտում զոչում կը բարձրա-
ցնէին, ժաքօպէնները գետին կը գլու-
րէին իրենց զէմը ելլով «տիկզօժ երի-
տասարդ»ները և անոնցմէ երեք հասն
ալ Թիպոստի պարտէզին լիճը նետեցին,
հանրային Ապահովութեան Զանձնա-
ժողովը այս անկարգութիւնները տեա-
նելով մերձակայ մասնաճիւղերէն օդ-
նութիւն ուղեց, բայց մասնաւոր սուղ
էր. 1000 և 1200 հոգիի չափ երկաա-
սարկներ Զանձնաժողովին ներկայացան
և բաժն թէ իրենց զուազաններովը
պատրաստ են քարձակելու հայրենասէր-

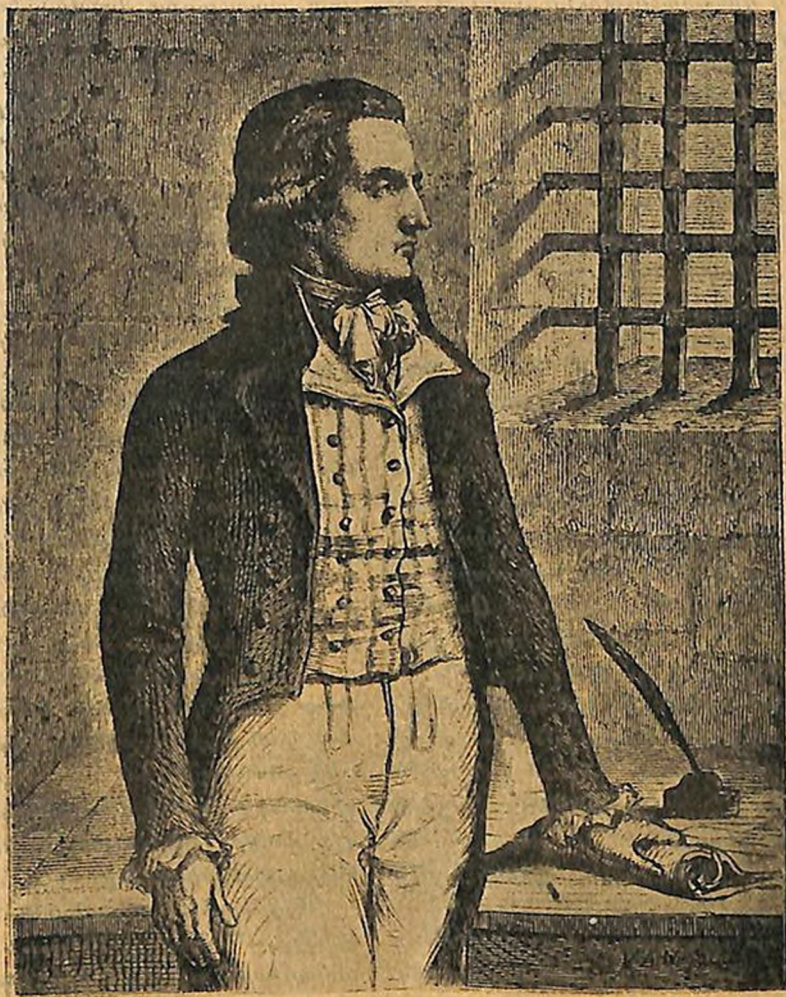
ներու՝ վրայ . Զանձնաժողովը կ'ընդունի այս առաջարկը և անոնց կը շանձնէ հսկել պարտէզին կարգապահութեան վրայ . անմիջապէս, երիտասարդները կը խոյանան կեցցի՝ և ժաղապէսները պահուցող հայրենասէրներուն վրայ և զանոնք կը ցրտեն : Այդ պահուն, ժողովաւորահէն ներս Սիէլէս իր ծրարքին ընթերցումը աւարտելու վրայ էր . Մօն . զանեանները սկսած էին բողբոյլ . երբ ձայն մը դուստն . « թաղաւորականները կը սպաննեն հայրենասէրները : » Մեծ յուզում մը յատաճ կուգայ, զոսնեւրուն առջև . ահագին մխոթ կը բարձրանայ . նախագահը զլիարկը զլուր կը դնէ . ժողովին մէջէն չափեր կը գուլեն թէ Սիէլէսի օրինազօնին մէջ հախառնուած վառնգը ահա՝ կ'իրակահանայ : Քուէի կը գնեն այդ օրինազօնը և մէկ վայրկեանի մէջ կ'ընդունին զայն . ծայրայեղ ձախակողմնաները կը մերժեն մասնակցել յաւաքութեան :

Քիչ ցետոյ խաղաղութիւնը կը վերահաստատուի և կը հասկցուի թէ զուրաւ ազմուկը յարժ քան մը չէր . այն առնելն ընդդիմաց իրենց կը պահանջեն որ Սիէլէսի օրինազօնին վրայ կրկին վիճարանութիւն բացուի . նախագահը կը մերժէ, բնիկ թէ վճռուած օրէնքի մը վրայ անկարելի է կրկին վիճարանել . ոմանք կ'առարկեն թէ յատկապէս այդպիսի իրարանցում մը յատաճ բերողն էր եղան, որպէս զի օրինազօնը վայրկեանապէս յաւաքութիւն : Ի վերջոյ կ'ընդունին Դալիէնի առաջարկը՝ կրկին վիճարանելու համար օրինազօնին վրայ և իրիկուան մամր տառնին Քօնփանսիօնը կը գաղթենէ իր նիստը, յօդուած առ յօդուած օրինազօնը յաւաքելէ ցետոյ :

ժառանգները կառուած իրենց կրած պարտութենէն, նոյն իրիկունն իսկ ստի հանեցին արտարձաններու ժողովուրդը : Ժողովը այս բանը կանխատեսելով մտածեց զանոնք զսպել նոր

յաւաքութեան օրէնքին հետքիւ : Զաջարդ օրը կը խոտանար սէնտ ազ խոտ վայելչ բլղալ, սրով հետև . Պիյօ Վառէն, Քօյօ տ'էրպուտ, Պատէր և Վառիէ առաջին անգամն ըլլալով իր ամբաստանեալ պիտի յաւաքին Քօնփանսիօնին առջև . բազմաթիւ հայրենասէրներ և կիներ եկած էին կանտիլէն օթեակները լեցնելու . հակապետական ազաքը, ա'լ աւելի կանտիլ եկած ըլլալով, միտներուն ներս մանկը արգիլած էին, սրով կու ծագած էր . օթեակն էլ տն մէկ մասին մէջ ժողովարդիկ զարբերուել կ'երգէին, իսկ միտ մասին մէջ՝ Մարտիկը . վերջապէս, երբ նախագահը ներս մտաւ և ժողովը բացուած հօգակց, ամենքը գոչեցին . կեցցէ՝ Քօնփանսիօնը, կեցցէ՝ Հանրապետութիւնը : Մեղադրուելնին այ իրենց տեղերը նստան և խորահել յաւաքեան մը մէջ մտիկ ըրին :

Նախ խօսքը ստատ Ռոպէր Էլնանէ, հակառակ որ հակապետական երեսփոխանները կ'ուզէին որ նախ մեղադրեալները խօսին . Ռոպէր վեց մամ տեւոյ ճառ մը խօսեցաւ և ըստ թէ զինքն այ պէտք է ամբաստանեալներուն կարգը դնեն, սրով հետև միտին զարծած են . զնահատեց Հանրային Փրկութեան Զանձնաժողովին մեծամեծ աշխատութիւնները, մինչ՝ ապերախ մարդիկ զինքը կ'ընդմիջէին զանազան ծագանքներով . Սին օրը, տանց ուրիշ զարծ մը կարենայ ընելու, ժողովը վախաւեցաւ, որոշելով որ ի նպատակ մարտառանդներուն այդքան երկար վախալովին չալիսի լաւ ալիւս : Մարտ 24ին, 25ին և 26ին վիճարանութիւնները չարտնակաւ եղան . հակառակ նախորդ որոշման, Քօնփանսիօնը մտիկ ըրաւ երկարաշունչ պաշտպանողականներ ի նպատակ մարտառանդներուն . ամենէն տեղի ուղագրաւ խօսքեր ըրաւ Քարնօ և Հանրային Փրկութեան Զանձնաժողովին զարծուելով ինքն ըրալու համար ըստ թէ « մանրամասն

ՌԱՆՍՈՏԵՂՆԵՐ ԱՆՏՐԷ ՇԷՆԵԼԷ

աշխատութեանց տակ ընկճուած , և օրական 3-400 խնդիր կարգադրելու հարկադրուած , յաճախ հաց ուտելու ժամանակ խօս չունենալով , մեր ստորագրութիւնները կը դնէինք պաշտօնութեան տակ , առանց մինչև խօս կարողալու գտնուի . այն հրամանագիրը , որով ձերբակալել կուտայի պատերազմական յանձնաժողովի լաւագոյն անդամներէն մին , ինչպէս նաեւ այն պաշտօնագիրը , որով կը յարձակէի Սէն Ժիւսքին ու Ռուզարիէսին վրայ , գա-

նուր իրր հարստահարիչներ ամբաստանելով , առանց գիտնալու ստորագրած եմ : Այս պատճառաւ , մեր ստորագրութիւնները բան մը չեն աղաքողաներ և երբեք չեն կրնար իրր փաստ ծառայել ինչ մենք մամուսիկց ենք նախորդ կառավարութեան վերադրուած յանցանքներուն : »

Այս գաղափարութեան ընթացքին , ի նպատակ տմբատանեալներուն դէմ շատ խօսքեր բռնեցան և մերթ ընդ

մերթ ալ վիճարանութիւնը ահաւոր իրարանցումի մը փոխուեցաւ: Միւս կողմէ, արուարձաններու մէջ տիրող յուզումն ալ աակաւ աւելցաւ. և ամէնքը կ'ըսէին թէ պէտք է Քոնվանտինոն վրայ երթալ և պահանջել հաց, 93ի Սահմանադրութիւնը, ինչպէս նաեւ հայրենասէրներու ազատ արձակումը: Փոքրագոյնը, Մարտ 26ին այլաբին սովորական քանակը հասած չբլլալով, միայն սոճիկին կէտը բաժնեցին, միւս կէտն ալ իրիկումն ուղի ապաւ խոտուումով, ասոր վրայ, կրապիլիէի մասնաճիւղին կիները կէս սոճիկն ալ մերմեցին ու մեծ ազմուկ բարձրացնելով հաւարուեցան ու քաղեցին Քոնվանտինոն վրայ, միւս կողմէ, մասնաճիւղին զեկավարներն ալ գացին ժողով գումարել և քանիցս կարգացին Իրաւոնց Յայտարարութեան աշն յօդուածը, որ սպրտատարութիւնը իրը իրաւունք մը և պարտականութիւն մը կը ներկայացնէր: Ասկին, կիները յառաջացած էին զէպի Քոնվանտին և անոր դուռներուն առջև մեծ ազմուկ կը բարձրացնէին. կ'ուզէին խմբովին ներս մտնել, բայց միայն քսան հոգին ընդունեցին. կիներէն մին յանդգնարար խօսք տուաւ և զանգատեցաւ որ քառորդ քիլո միայն հաց կուտան իրենց. երբ նախագահը սկսաւ պատասխանել, իսկ. իսկ զոչեցին. միննոյն կերպով կիները ընդմիջեցին Պատախ ա Սնեկատի բացատրութիւնները՝ նոյն ատուտան սոճիկի բաշխման մասին: Վերջապէս դուրս հանել ատին կիները և ամբաստանեալներու մասին վիճարանութիւնը վերսկսաւ: Կրապիլիէի մասնաճիւղին սպորէն ժողովն ալ բռնի ոյժով գրուել տուաւ Քոնվանտինոն ու զիչերը, զխոստ որ զրդիչները ձերբակալու ելով բանտ տարուեցան: Այս երրորդ անգամն էր որ հացի անբաւարարութեան հետեւ անքով ժողովուրդը ստիպի կ'ելլէր. բայց ընդհանուր ապրտատարութենէ մը կը վախնային զեւ և

այդ պատճառաւ Քոնվանտինոն խորհեցաւ լարջ միջոցներ ձեռք տանել. զանազան առաջարկներէ յետոյ ժողովը որոշեց իր միւս գործերովն ալ զբաղիլ անգոյց օրերը միայն ամբաստանեալներու. զատաղարութեան յատկացնել, հակառակ որ մէկ քանի երկաթխոտներ տնօր կը համարէին այդ կարգի զատաղարութիւն մը:

Այսպիսի որոշում մը չէր կրնար խողաղեցնել հայրենասէրները, և ահա, մէկամիայ ամսոյ 12ին (սպրիլ 1) կիներ և ազաք ոտքի ելան Քաղաքամէջի մասնաճիւղէն, հացագործներուն դուռներուն առջև հաւարուեցան ու հացի սոճիկը ստանալու չխնայարելով ուղեցին բոլորը մէկ քչել տանիլ զէպի Դիւքրի. այս շարմումին զեկավարները լուր ալ հանեցին թէ Քոնվանտինոն Շալոն պիտի երթայ և Բարիկը պիտի թուզու իր թշուառութեանը մէջ: Այս ամբար թմրութիւնը և զոտում գոչումով կ'անցնէր փողոցներէն. զինով մարդիկ չսա կային հոն, զառազաններով զինուած, ու իրենց զխոսարկին վրայ գրտած էր ինչ կ'ուզենք եւ 93ի Սահմանադրութիւնը կ'ազենք:

Այդ պահուն Քոնվանտինոն կ'ունկընդրէր Պատախ ա Սնեկատի մէկ տեղեկապիրը, ուսանողէն ինչորին վերաբերմամբ. միայն իր սովորական պահակագործը առնէր զինքը պաշտպանելու համար. խոնուած ժողովուրդը այնքան ստուար էր որ չըջակայ փողոցներուն պահակագործը մէկ մէկ տեղ թխմուած էր: Եւ ահա յանկարծ այս ծովածաղ բազմութիւնը կը խու մէ ժողովարանէն ներս, կը յարձակի զանապաններուն վրայ, և հեղեղի մը նման կը համի ժողովին մէջ, աղտոտներ արձակելով ու փոշիի ամպ մը բարձրացնելով. հաց կ'ազենք. 93ի Սահմանադրութիւնը կ'ազենք. ահա իրենց ամբողջ խոսքը:

Երեւոթխոտները իրենց տեղէն չեն շարժիր և պատկատելի հանդարտութիւն

մը ցոյց կուտան . յանկարծ , անոնցմէ մին ոտքի կ'ելլէ և կը գոչէ կեցցէ՝ Հան- յապետարիւնը . սոմնոյն ալ միննայն ա- զազակը կ'արձակեն , և ամբոխն ալ նոյնը կրկնելէ յետոյ կը յարէ՝ ի՞նչ կ'ու- զենք , ԶՅի Սահմանադրութիւնը կ'ուզենք : Միայն ձախակողմեան երեսփոխանները կը ծափահարեն և արտաձգեն երեսար , ամբողջ իրենց մէջ տեսնելով . և ահա այս յարձակողներու բազմութիւնը , ուրուն առջեւ ոչ մէկ ծրագիր գծող եղած էր , երեսփոխաններուն մէջ կը տարած- տի , անոնց քովիլը կ'երթայ կը նստի , ստանց սակայն ո և է բռնութիւն ի գործ դնելու . մէկ երկու երեսփոխան- ներ կը փորձեն խօսիլ , բայց ժողովուրդն ու Մօնղանեաւները անմիջապէս կը լռեցնեն զանոնք , մանաւանդ որ նո- րանոր ցուցարարներ կը համոզեն և սրահէն ներս մտնելով իւր , իւր ա- զազակներով օդը կը թնդացնէին :

Եւ սակայն , Մօնղանեաւները կը սկսին զգալ թէ Քօնվանսիօնը այդ վի- ճակին մէջ , ճշմանն ու սեղմութիւնով , չէր կարող ոչ մտիկ ընել , ոչ խօսիլ և ոչ ալ խորհրդակցիլ , որով ընդվզման նպատակը վիճէր պիտի , քանի որ այդ կացութեան մէջ փախաբուսած Նրամա- նագիրները չէին կրնար արտիլ : Զա- խակողմեան երկու երեսփոխաններ ճա- նապէս հանդարտեցնել ցուցարարները և անոնց հասկցնել այս կէտը , բայց տրիշ Մօնղանեաւ երեսփոխան մը գոչեց . « Հոս հաւաքուած ժողովուրդը աղքատ- տամբած չէ . անիկա եկած է միակ ար- զար բան մը պահանջելու . հայրենա- սէրներու ազատ արձակումը . ժողո- վուրդ , տէր եզիր իրաւունքներու » : Այդ միջոցին , ցուցարարներու պետերէն մին բռն բարձրանալով բառ . « Երես- փոխաններ , դուք ձեր աչքին առջեւ կը տեսնէք Յուլիոս 14ի , Օգոստոս 10ի և Մայիս 31ի մարդիկը . . . » Օթեակ- ները , ցուցարարները և Մօնղանեաւ երեսփոխանները բոսն կերպով կը ծա-

փահարեն այս խօսքը . Վեյս մարդիկը , կը շարունակէ պետը , երբեւմ ըրած են կամ ազատ ապրիլ և կամ մահել . ձեր պատակաւմները կը պատաստան հայ- րենիքը , որ պէտք է ալեւս տառապի ձեր ատելութեանց հետեւանքով . հայ- րենասէրները արձակեցէք բանալն և ժողովուրդին հոց տուէք . պաշտպա- նեցէք զմեզ ձերէրօնի բռնակէն և դա- ւադանակիր պարոններէն . և դուն , ս'ի նոյն իրական Մօնղաներ , դուն որ այն- քան պաշարեցար հանրապետութեան համար , Յուլիոս 14ի , Օգոստոս 10ի և Մայիս 31ի մարդիկը միշտ պատրաստ պիտի գտնուին զքեզ պաշտպանելու և հայրենիքին համար իրենց արիւնք թա- փելու : » Նորէն բոսն ծափահարու- թիւններ կը թնդացնեն օդը և անօրի- նակ իրարանցում մը կը արիւնք ժողովին մէջ :

Սակայն և այնպէս , անպահապար կը հնչէր արդէն , և յանձնաժողովները կը հաւաքէին մասնաճիւղերուն ոյժերը , բառ նոր օրէնքին , այս բանակը պիտի գար Քօնվանսիօնը ազատելու . ցուցա- րարներէն , միւս կողմէ , Մօնղանեաւ երեսփոխաններն ալ սկսած էին խրատել զանոնք որ ելլեն երթան , որով ցուցա- րարները հարկադրուեցան խումբ խումբ մեկնիլ , և իրիկուան դէմ , Քօնվանսիօնի ներսն ու դուրսը անդորրաթիւնը վե- րահաստատուեցաւ : Ու անմիջապէս , ժողովը ինքզինքը գտնելով վերակառ- շարունակել քննութիւնը Պաւսի ասկիասի տեղեկագրին ուտեսեղէնի խնդիրը կանոնաւորելու մասին : Այս խնդրին չաւրջ քանի մը որոշումներ տալէ յետոյ , ժողովը խիստ անօրինու- թիւններ բրաւ օրուան ցուցարարներուն դէմ և որոշեց պետերը անմիջապէս ձեր- րակալել . այնպէս՝ երեք Մօնղանեաւ երեսփոխաններ , սրանք հայրենասէրնե- րու ընդվզումէն տեղեկութիւն իսկ չու- նէին , կը ձերբակալուին , իսկ տրիշ Մօնղանեաւ երեսփոխանները , որոնց

վրայ թեթեւ կասկածներ կային թէ ցուցարարներուն հետ զործած են, նոյնպէս ձերբակալուելով բանտարկուեցան : Պիյօ Վառէնը, Քօլօն, Պատէրը և Վասիէն անմիջապէս աքսորել սրոշեցին, Բարկլի մէջ պաշարման վիճակ հրատարակեցին և առտուան ժամը ճին, յողժութենէ ընկճուած, ժողովը փակուեցաւ :

Առտուն կանուխէն, մինչ կառքերը ձամբայ ելած էին վտարեալ և ձերբուկալիս երեսփոխանները տանելու, հաշտութիւն օրուան ցուցարարները յարձուկում զործեցին և կառքերը ձեռք անցուցին : Բուռն կռիւ մը տեղի ունեցաւ, որուն միջոցին թնդանօթ ալ զործածուեցաւ և չատեր վերաւորուեցան, բայց վերջնական յաղթանակը կառավարական բանակին մնաց և ապստամբները առիպուեցան փախչիլ : Քօնվանսիօնը բուռն ծախահարուած իւններով ողջունեց այն լուրը թէ նախորդ օրուան իր սրոշում

ները կէտ առ կէտ գործադրուած են : Եւ այսպէս, հայրենասէրներու 12 ժէրմինալի ընդվզումը ուրիշ արդիւնք չունեցաւ, այլ միայն սա՝ թէ բոլորն ալ ստիպուեցան զինաթափ ըլլալ, իրենց չրջանակները զրկուեցան և քսանի չափ Մօնղանստներ վտարուեցան : Իւրաքանչիւր ցոյց զոր կ'ընէ կուսակցութիւն մը, առանց բաւական զօրաւոր ըլլալու և յաղթանակ չաշկուելու կորուստը կը փութացնէ : Թէքմիսօրեանները անհաւանակը հարուածելէ յետոյ, ինդիրներն ալ ձեռք առին : 93ի Սահմանագրութիւնը այնքան տարաւմ դասն որ վերստին կազմելու պէտք տեսան և այս գործը յանձնեցին մասնախումբի մը, որ բոլորովին հոր ծրագիր մը պիտի ներկայացնէր : Միւս կողմէ, յեղափոխականները առանց խրատ տունելու իրենց կրած պարտութիւններէն, ա'լ աւելի զրդուեցան և հոր ու վտանգաւոր շարժումներ փորձեցին :

ՔԱՆԵԻԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՊԱԼԻ ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Մանօրոքին թարգմանին. — Թիւոյ այս գիրքին մէջ կը խօսի միամասայի և օտար տէրութեանց միջեւ անդի տնեցած վնասորական զործողութեանց և հաշտութեան բանակցութեանց վրայ, ինչպէս՝ հաշտութեան պայմանք, Հոլանտայի հետ, հաշտութեան պայմանք՝ Բրու-

սիոյ հետ, Թուքանայի հետ, Վանաէի և Պրըզանիի հետ բանակցութեաններ, Երն, Երն, որոնք փրանսական յաղափառութեան ներքին անցուղարձերուն հետ ուղղակի առնչութիւն մը չունենալուն համար, կարելի է զանց ընել:

ՔԱՆԵԻԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՅԷՐՄԻՏՈՐԵԱՆ ՌԷԱԲՍԻՈՆ

12 Ժերմինայէն ետք կուսակցութեանց ատերարիւնները կ'արձարծին. — Հայրենասերներու նոր պատգարիներ. — Լիօնի բանտերու մէջ չարոյ՝ յետաշրջակներու կողմէ. — Նոր նրամանագիրներ տարագիրներու պէմ և պաշտամունքի վրայ. — Գ. Տարայ 1 Բրեքիայի յեղափոխական խորատարիւն. — Փենվանիօնի վրայ յարձակում. — Պատուիրակ Թերայի պատենտներ. — Այդ օրուն և յաջորդ օրերուն զիւառք դէպքերը և կարգ մը երեսփոխաններու դատարարութիւն. — Հայրենասերներու զենքն-կէցարիւնը և այդ կուսակցութեան շնչումը:

Ժերմինայ ամառը զէպքերը աւելի բուռն դարձուցած էին պայքարը երկու կուսակցութեանց՝ որոնք զիրար ջնջել կը ճգնէին:

Ամբողջ Հարաւային միամասայի մէջ, յեղափոխականները ամէն մամոնակէ տաքի սպասնական և յանդուգն դատնայով, կը չարտնակէին պահանջել հայ-

րենասէրներու ազատ արձակումը, երկրի վերստարձող ասարգիրներուն մահը և ԶԶԻ Սահմանադրութիւնը:

Ընդդիմադիրներն ալ, բոլոր թաղաւորականներ ինչ՝ Ժիրօնալէններ, նոյնպէս աւելի յանդուգն դարձած էին այն օրէն որ կատալարութիւնը հաղածանքներու նշանը ստանձնէր: Կատալարա-

կան վարչաթիկանց ղեկը իրենց ձեռքը բլրալով, հայրենասերներու պէմ արձակուած հրամանադիրները տարտափելիօրէն կը դարձանէին: Չանոնք կը բանտարկէին իրր Ռոպէսիքէսի մեղսակից կամ զեղծանոց: Թաղաւորականները որ տախտակէն էին խուսափել ԳՅի անդուծ գործունէութենէն, կը վերադառնային Ձուլցիքի մանցնելով, Լիօն կը մանէին կեղծ անցադիրներով և հոն կը խօսէին թագաւորին, կրօնքին, և անցեալ փարթիւտութեան վրայ և կը ֆանային լեզափոխականներու չափազանցութիւնները չափազարձակով ժողովուրդը չափել: Վտարուած քաջամաններն ալ այդ սահմանադրէն կը վերադառնային և արդէն զրուած էին լոյսը գաւառին մէջ: Չեղեալ կը նկատէին ամէն ինչ որ երգուեալ քաջամանները գործած էին: Նորէն կը մկրտէին աղաքը, կրկին կ'ամուսնացնէին և ժողովուրդին կը ներշնչէին կառավարութեան հանդէպ տակաւնութիւն և արհամարհանք: Բարիկի մէջ թաղաւորականներէն վճարուած օրադրոյները չափ յանդգնութեամբ յեղափոխութեան պէմ կը գրէին և գրեթէ յայտնաբերէին միապետութեան կը քաշողէն:

Այսպէս ուրեմն, երկու կուսակցութիւնները պէմ առ պէմ էին և բոլորովին պատարաստ՝ վճարական պայքարի մը: Յեղափոխականները որոշած բլրալով առ հարուածը, որուն միայն սպառնալիքն էր 12 ժէրմինայր, յայտնի կերպով կը պատուէին: Ամէն բան պատրաստած էին և որոշ նշաններով համաձայնած էին բանտարկեալներու հետ, երբ մէկը զիրենք մասնեց Լիւի հանուր Ապահովութեան Բանձնաժողովին, որ անմիջապէս ձերբակալութիւններ բրտալաց ոչ մէկ կերպով կրցաւ հայրենասերներու դարձունէութիւնը կասեցնել:

Հազիւ թէ 29 ժէրմինայրի ժաբուպէնեան պատուարութիւնը իմացուեցաւ, հակադիմադրականները պատասխանե-

ցին Ապրիլ 24ին բանտարկեալներու ջարդով: Անկեղծ հանրապետականները թէեւ ահաբեկեցնեալ ծրարները կը դատապարտէին, սակայն սոսկալին հակայեղափոխականներու ծրարներէն: Մինչև այդ օրը աշխատած էին նոր ահաբեկութեան մը տուածքը տանել և չէին զրազած թաղաւորականներով: Բայց երբ տեսան որ անկեալ զեր մը կատարել կը սպառնար, ինքզինքնուն եկան և կարծեցին որ ահաբեկեցնեալ պէմ ձեռք տանուած միջոցներուն վրայ պէտք էր աւելցնել միջոցներ թաղաւորականութեան կուսակցներուն պէմ: Այդ նպատակաւ խիստ օրէնքներ զրին ուրանցմով պիտի զսպուէին երկու կողմի ծայրայեղները: Բայց պատմական օրէնքները ակար ապահովութիւն մը կը ներկայացնեն այնպիսի կուսակցութեանց պէմ, որոնք պատրաստ են մէկը-մէկու վրայ յարձակուիլ:

Այդ միջոցին որ կը ճշնէին կառավարութիւնը քիչ մը կորովի դարձնելու, կը զրազէին նաև երմտական խրեղիւրներով որոնց վիճարոնութիւնը ընդհատուած էր ժէրմինայրի զէպքերուն պատճառաւ: Ապրանքները չափ սուղացած էին և թղթագրամի վրայ խաղացողներ կային: հացի աճեկի սղութիւն մը, վատեղանութեան բացարձակ պաւկասը՝ այնպիսի ցուրտի մը որ հոյն իսկ մինչև գարուն կը տուէր՝ բոլոր ապրանքներու ծայրայեղ սղութիւնը ժողովուրդը տալիս ու վրայ կընէր: այս բոլորին հետ սոկարանական խաղեր կ'արագացնէին թղթագրամներու վարկարկումը և զայլմակալի բազմաթիւ մը տեսարանը կը պարզէին, որով յանկարծական հարստութիւններ կը յայտնուէին բնդ հանուր թէպէտ տալիս են յարաբերութիւններ: Ժողովուրդը զրգուկու համար:

Մինչ կառավարութիւնը միջոցներ կը հնարէր իր կողմէն անպատեհութիւն

ները վերցնելու և ժողովուրդը խաղաղեցնելու համար, երկուր տանն էլ ի վեր պատրաստուած փախորիկը չառ ազատնական գարձամ էր: Երկու իրարու գէժ զրգուտած կուտակյալ խնամքներն խրաժանչիւրը իր գիտցած ձեռք կը գործէր: Հայրենասէրները զեկրաց մը խմբադրեցին տառնեմէկ յօդուածէ բազկացած և յանուն զերիշխան ժողովաւորիկն որ իր իրաւունքներուն տէր պարտած էր: Մայիս 19ի իրիկուներ զայն ցրուեցին Բարիկադէջ: Ասով կը հրաւիրէին մայրաքաղաքի բնակիչները խմբովին Քոնստանտինոպոլ իրենց զլիարկներուն վրայ կրելով սա թուերը. հաց և 93ի Սահմանադրութիւն: Մայիս 19ի սմբողջ գիշերը անցաւ խառնութեան, ազազակներու և ապստամբներու մէջ, կիները կը վաղէին փազդաներուն մէջ, բսկով թէ պէտք է հետևեալ օրը Քոնստանտինոպոլ վրայ քաղել, թէ անկա Ռուսիա-րիէնը սպաննած էր անոր սեղը անցնելու համար, թէ սովտաւհ կը դարձրնէր ժողովուրդը, կը պաշտպանէր վահաւորները որոնք ժողովուրդին տրիւնը կը ձգէին և մահուան կը մատնէր թոյր հայրենասէրները: Այդ կիները թափարին առջևէն պիտի քաղէին, օրովհետև, կ'ըսէին, զինուորները չպիտի համարձակին կիներու վրայ զնդակ արձակել:

Հետևեալ օրը, կանուխէն իրաւամբ, խառնութիւնը ընդհանուր զարձաւ: Սէնդ Անդուան և Սէն Մարտի թաղերուն, Դանըրի և մանուսեղ Միջնաքաղաքին մէջ, Հայրենասէրները իրենց արամադրութեան սակ եղող բոլոր կոչակները կը հնչեցնէին. ընդհանուր թմկահարութիւն ընել և թնդտնօթ արձակել կուտային: Եւ ինչ վաղրկանին ահազանդը կը հնչէր. Ընդհանուր Ապստամբութեան Յանձնախումբին հրամանով և մամաճիւղերը կը հաւաքուէին: Բայց զաւարտութիւնը կողմոյ մամախումբերը չառ կանուխէն

հաւաքուած էին և արդէն զինեալ կը պարտէին: Հաւաքոյթը հետզհետէ մեծնալով, քիչ քիչ կը յառաջանար զէպ ի Դիւլքրի: Սուսն բազմութիւն մը կիներուն խառնուած զինով մարդոց կը գոչէր. հաց և 93ի Սահմանադրութիւն, աւազակներու խումբեր նիզակներով, սուրերով, ևն. զինուած կը կազմէին ամբոխային աղիք մը և աչաւ թոյրը կը զիմէին զէպ ի հանակումը նպատակը. Քոնստանտինոպոլ մամբ տառնին հաւանները Դիւլքրի հասած էին և կը պաշարուէին ժողովաւորահր. կը գոչէին թոյր ձաւանները:

Երեսփոխանները փախով եկած կը զրաւէին իբեկնց սեղերը: Մօնղանի անդամները որոնք ս և է հազարդակցութիւն չունէին բմրաստութեան յանձնաժողովին հետ, բնաւ սեղեկութիւն չունէին և իրենց բնեկրակիցներուն պէս յեղափոխական չարմումն կը սեղեկանային ամբոխին ազազակներէն և ահազանդին թնդանօթներէն: Հազիւ թէ ժողովը հաւաքուած էր, երեսփոխան Իզապո եկաւ կը կարգաց բմրաստութեան յայտարարութիւնը: Օթեակները որ չառ կանուխէն լեցուած էին հայրենասէրներով, անմիջապէս բուսն կերպով ծափահարեցին: Տեսնելով որ Քոնստանտինոպոլ պաշարուած է, երեսփոխան մը գոչեց թէ պիտի զխանայ ինքը իր պաշտօնին վրայ միւսիկ: Անմիջապէս թոյր երեսփոխանները տաքի ելան կրկնելով. Այո՛, այո՛. օթեակ մը որ միւսներէն սարբեր ժողովուրդով լեցուած էր, աչաւ յայտարարութիւնը ծափահարեց: Այդ միջոցին բեցին որ ազմուկը կը շառնայ, երեսփոխանները իրարու կը յաճորդէին բեմին վրայ և զանազան խորհրդածութիւններ կը հերկայցնէին: Յանկարծ կիներու երամ մը կը խոյանայ օթեակներէն վար, զսեղեկով. հաց, հաց: Եւ խաղաղահ Վէրնիկ զլիարկը կը գնէ և լուսութիւն կը պահանջէ. բայց կիները կը շարունակէին

գտնել հաճ, հաճ. — Ոմանք բուսնացր-
նին ցոյց կուտան ժողովին, որ ինչներ
կը խնդան անոր հզնաժամին վրայ :
Քանի մը երևախառններ ոտքի կ'ելլեն
խօսք առնելու համար և չեն կրնար
լսելի ըլլալ. կը պահանջեն որ նախա-
գահը յարգել տայ Քոնվանսիոնը . նա-
խագահը չկրնար յաջողիլ և ուրիշ մը
կը յաջորդէ իրեն : Ժխտքը կը չարու-
նակուի . հաճ, հաճ ազազակները կը
կրկնուին աշն կիներուն կողմէ : որոնք
օթեակները խուժած էին : Այդ միջոցին
կը լսեն որ սեղան հարուածներ կը
արուին դիւանին ձախակողմը գտնուող
դրանք որ կը ճոնչէ և պիտի խորտակ-
ուի : Նախագահը այս վտանգաւոր կա-
ցութեան մէջ կը գիմէ զօրավարի մը
որ ժողովին ներկայացած էր խուժը մը
երիտասարդներու . հեռ խնդրալիր մը
մը ներկայացնելու համար : « Զօրավա՛ր ,
կ'ըսէ անոր , ձեզի կը հրամայեմ հսկել
ազգային ներկայացուցչութեան վրայ
և զձեզ տուածուայ հրամանատար կը
կարգեմ » : Ժողովը ձախահարութիւն-
ներով կը հաստատէ այս անուանումը :
Զօրավարը կը պատասխանէ որ իր պաշ-
տօնին դուրսը պիտի մեռնի և կ'երթայ
պաշտարի տեղին վրայ : Այս միջոցին
դուռներէն մէկուն առջևը բարձրացած
ազմուկը կը դադրի . ինչ մը հանդար-
տութիւն կը ախրէ : Նախագահը կը
հրաւիրէ յոյր յառ քաղաքացիները
մեկնել և կը յայտարարէ որ բռնի ուժ
պիտի գործածուի ժողովարարն որ սրա-
պելու համար : Նստողը կը մեկնին .
բայց կիները կը մնան նոյն ազազակ-
ները արձակելով : Քանի մը վաշտիւն
հոգ զօրավարը կը վերադառնայ հրա-
զանակիրներով և իսկ մը երիտասարդ-
ներով որոնք սուրհանդակի մարտկնի
ձեռք անցուցած են : Ստանք կը մազը-
ցին օթեակները և կը վարեն կիները
մարակի հարուածներով , և կիները կը
վախճին ահսկի ազազակներ արձակե-
լով :

Հագիւ թէ օթեակները պարպուած
էին , երբ ձախակողմի դուռը կ'ոյլնէ կը
հարուածուի : Քոնվանսիոնի անդամ-
ները կը քաշուին վերին նստարաննե-
րուն վրայ : ստիկան զինուորները կի-
տարցորակ մը կը կազմեն իրենց շուրջ :
Անմիջապէս մասնաճիւղերու զինեալ
քաղաքացիները սրահ կը վազեն աջա-
կողմի դուռնէն ամբարը ևս մզելու հա-
մար : Նախ կը յաջողին և քանի մը կի-
ներ ձեռք կ'անցունեն , բայց ահա յազ-
թեակն ամբարը զանաւոր իրենցմէ կը
խլէ : Կրճէկի մասնաճիւղը օգնութեան
առաջին վազողը ըլլալով , այդ միջոցին
կը համնի . կը սեղմուին , կը յառաջա-
նան , սուրհանգրքը կը խաչաձևուին և
տուանց վերստը կու ևս կը մզեն յար-
ձակող ամբարը որ տեղի կուտայ զէնք
տեմեկով : Յուցարարներէն մէկուն զըր-
պանը խուզարկելով կը տեսնեն որ լե-
ցուն հայ տնի : Ինչ մը խաղաղութիւն
յառաջ կուգայ ժողովին մէջ . յոյր օ-
տար պետութեանց զեազանները իրենց
յատկացում օթեակները կը զրաւին
և այս տեսարանին ներկայ կ'ըլլային ,
կարծես ձևով մը Քոնվանսիոնի վտան-
գը բաժնելու համար :

Սակաշն և աշուղէս , ամբարը կը
ստատարանոր սրահին շուրջը : Հագիւ թէ
երկու երեք մասնաճիւղ ժամանակ ու-
նեցած էին փութալու և Բալէ-Նասիթ-
նայ մանկու . բայց ստանք հետզհետէ
աճող ժողովուրդին չէին կրնար զի-
մաղրել : Ուրիշներ ալ կը համնէին ,
բայց չէին կրնար սրահ մտնել : Այս մի-
ջոցին ամբարը նոր ճիգ մը կ'ընէ նա-
խատեսակի սրահը մանկու . համար և
մինչև . խորտակուած դրանք կը հառ-
նի : Ի զէն ազազակները կը նորոգուին ,
զինեալ ու մը որ սրահին ներսը կը զընա-
նուէր , զէն ի պատահացում դուռը կը
համնի . նախագահը զրուի կը ծածկէ .
ժողովը հանգարաւ կը մնայ : Այն ատեն
երկու կողմերը իրարու կը բողբոխ-
կոխը կը սկսի դրան առջեւ , Քոն-

ԲԱՆՏԱՐԵՆՆԵՐԸ ԱՋԱՏ Ե ՍԵՉԱՆՈՒՆԸ

ժամախօնը պաշտպանույնները ստիճանները կը խաչաձևեն և յարձակույնները իրենց կարգին կրակ կ'ընեն և գնդակները կը գան կը զարնալն սրտանին սրտախօնը և քրտախօնները սարի կ'ելլեն գոչելով, կեղցի՝ տակապետարիներ, ետ քուկառներ կը հասնին, համազարկներ կը չառնան, կուտղները իրարու կը խառնալն, զիրար կը գաչալնաճարեն։ Բայց անձայրածիր ամբոխ մը որ յարձակույններուն հետք կը զանաւորէր, զանաւոր կը մղէ ստիճաններուն գէժ, կը տապալէ բո-

լոր արգելքները և կը խառնէ ժողովին մէջ։ Ժամը երեքն էր, զինով կիներ, զաշտով, նիպակով և հրացանով զինուած մարդիկ սրնք իրենց զխաբկնութեն վրայ սա բառերը կը կրէին լաց. 93ի Սահմանադրութիւնը, կը լեցուին սրտան մէջ, Մանաճիւղերու երիտասարդ սպայ մը, Մայիկ անուամբ, որ զխանին տանդուղներուն վրայ կը գրառուէր, այս մարդիկներէն մէկուն գլխարկին զիրը կը խլէ, անմիջապէս նըշան կ'առնեն և անիկա բազում հար-

ուածներէ վերաւորաւ ած կ'իշնայ: Այդ միջոցին բոլոր սուիները, բոլոր նիգալները կ'ազդուին նախագահին վրայ որ Պուասի-ա՝Անկլամն է. անիկա անհարմ և հանդարտ կը մնայ այս ահեկի տեսարանին մէջ երբ զինքը պաշտպանելու համար զէպ իրեն եկող երկատասարդ մը կը խողխողուի: Այն ատեն աննկարագրելի չիտթուիթիւն մը յառաջ կուգայ: Ամէն քը կ'ազդէ խափը և ի զուր կը դաշէ ինչոյնքը յսկի ընելու համար: Թմրուկները կը դարձնուին յառթիւն յառաջ բերելու համար. բայց ամբոխը կարծես դաւարձանալով այս քառահէն, կը սրտաչափ, ոտքերը գետին կը դարձնէ: Թնդանթաձիւզ մը, հրազանտկիրներէ շրջապատուած բնմ կ'ելլէ կարգարու համար ասպատակութեան յատակաղիժը: Ընթերցումը ամէն վայրկեան կ'ընդհատուի ասպազակներով, հայհոյութիւններով և թմրակի ձայներով: Մարդ մը կ'ուզէ խափը առնել և ամբոխին ուղղուելով, սեպիկներու, կ'ըսէ, մեք ամենքս հոս կը գտնուինք նոյն դասին համար: Վասնզոր ստիպողական է, հրամանադիրներ պէտք են թոյլ տուէք որ ձեր ներկայացուցիչները յանձնը արձակեն: Վար իջէք, վար իջէք, կը պատասխանեն անոր, շատեր կ'ուզեն խափը, բայց չեն յաջողիր. այդ միջոցին սուինի մը ծալրը գլուխ մը կը բերեն, կը նային անոր ստիպով և չեն ճանչնար: Ատիկա Թէրոյի գլուխն էր, զայն կը պատցունեն սրահին ամէն կողմը ամբոխին սոնուիներուն մէջ: Պուասի-ա՝Անկլամի գէժ կատաղութիւնը կը վերսկսի և սուիններով կը սպառնան իրեն:

Իրկուսան մամը կ'ոթնէ էր. Թոգովին մէջ կը դադային, կը վախնային որ այդ ամբոխը սրուն մէջ չարագործներ կային, ծալաչիզու թեանց հասնի և գիշերուան մթաթիւն մէջ սղաննէ մագովրդեան ներկայացուցիչները: Մէկ և միւս կողմէն գրգռուած կը խօսին,

յորձակոյները անխառն առաջարկներ կ'ընեն, վերջապէս մէկը կը պահանջէ որ երեւոյթանները վերի նստարաններէն իջնեն և անմիջապէս վիճարանութեան սկիւն իրաւ ալ զանոնք վար կ'առնեն և հօտի մը պէս կը գիլեն Քօնվանտիւնի սրահին մէջ. մամ մը Ծն է, տեսակ մը վիճարանութիւն կը կողմակիցուի: Ռօմ կը պահանջէ որ հայրենակները աջոս ուրձակուին: Տեսուա կ'ըսէ թէ Ծ Թէրմիտըն ի վեր հայրենիքի թշաւանները վնասակար յետազոյթութիւն մը գործիցին, թէ ԼԶ Թէրմիտային ապարէն կերպով ձերբակալուած երեւոյթանները պէտք է արձակուին: Կը ստիպեն նստադահս որ այս գտնադան առաջարկները քաշէի դէմ, առէն կողմէ կը գտնեն, Էնդանուած, ընդանուած, — Վերջապէս, տրուած որոշումները գործադրուի, համար արտաբար յանձնաժողով մը կողմէ չափ անդամներէ: Անմիջապէս այդ անդամները իրենց պաշտանները կ'ընդունին, և կը մեկնին յանձնախումբերուն մօտ երթալու և անոնց իշխանութիւնները առնելու: Այս կէտը արգարես ամենէն կարեւորն էր և օրուան յաջորդութիւնը կախում առնէր այս գործին արգիւնքէն:

Մամը ինն էր. ոչ ասպատակարան յանձնախումբը, ոչ ալ կատախարակեան յանձնաժողովները այս ստիպի օրումն մէջ կարծես բան մը բրած չէին դնու. բոլոր կրցածին այն էր որ մողովուրդը մզած էին Քօնվանտիւնի վրայ:

Այն պահուն որ չորս անդամները գարս կ'ելլեն, ընդգլխութեան կը հանգիւղին, մէկ և միւս կողմէն կը գիմաղրեն, կուխ մը տեղի կ'առննայ, նոյն միջոցին սրահին մէջն ալ կատաղարութեան կողմէ մարդիկ կը մտնեն, իրենց հետեւորդներով եւ կը մզեն մողովուրդը որ կը նահանջէ վերջապէս, կարեւոր օգնութիւն մը կը համարուի կատաղարական ու մերուն, կրկին կը յար-

ձակին բմբուսներուն վրայ, դանտք ետ կը մղեն, կը վերաւորեն և կը հալածեն սովորներով, ժողովուրդը կը փախչի, դանտուն առջև կը խռնուի, կամ կը մազցի օթեակները և կը խռոտափ պատահաններէն: Վերջապէս, որոհը կը պարպուի, կէս գիշեր էր արդէն:

Փօնովանսիօնը՝ իր վրայ յարձակողներէն սպասելէն ետք կը ջանայ ինքզինքը դանել: Հանդարաւթիւնը կը տիրէ վերջապէս. «Արեւմտ ճիշդ է որ, կ'ըսէ երեսօթիս մը, այս ժողովը, հանրապետութեան օրօրոցը, քիչ մնաց որ անգամ մըն ալ անոր գերեզմանը դառնար: Բարեբաղդարար դատաւորողներուն ոճիրը այս անգամ ալ վիժեցաւ: Բայց, ներկայացուցիչներ՝ գուք ազգին արժանի չպիտի ըլլաք եթէ անոր վրէժը չլուծէք փայլուն կերպով մը:» Ամէն կողմէ կը ծափահարեն և ամբողջ գիշերը կ'անցընեն օրուան ոճիրները պատժելով, կ'ուրանան այն օրոշուները որոնք բռնութեան ներքեւ յաւերժութեամբ էին, զառի կը կանչեն այն երեսօթիսները, որոնք յեղափոխականներուն հետ մէկ եղած էին կամ անոնց ինպատարագ առած: Եկող կը հրամայեն ահա հարեկիներուն զէնքերը հաւաքել, կը հրամանադրեն որ յատկապէս կիրակի (Մայիս 24) ժամանակը զերը հաւաքուին և անմիջապէս ի գործ դրուի գիւարափոքիներ մարդասպաններուն, արիւնարարներուն, գողերուն և բռնորոշ գործակալներուն: — Միւսայն ժամանակ կ'որոշեն որ մինչև ցնոր անօրինութիւն կ'ենքը ալեւս չընդունուին օթեակները: Այդ պահուն առտուան ժամը երեքն էր: Երբ յանձնաժողովները՝ ծանուցին թէ Բարիդի մէջ անդորրութիւն կը տիրէ, նիստը կը զադրեցնեն մինչև ժամը 10:

Սակայն և այնպէս, բմբուսները տեսնելով իրենց գիւտն պալիքը, հետեւեալ օրը հաւաքուեցան համայնքին մէջ,

ինքզինքնին մշտապէս յեղափոխութեամբ յայտարարեցին և տեղափոխեցան Փոստու. Սէնդ Անդուան, ուր պատրաստուեցան նախորդ օրուան փորձերը կրկնելու: Գոմարտակներ զրկեցին այդ տղատակաւ, որոնք եկան իրենց թնդանօթներով չարուիլ Բաղէ-Նափոնալի առջև:

Անմիջապէս ուրիշներ իրենց գէմ եկան Փօնովանսիօնը սպառապանելու. համար՝ Ի զէն աղաղակը լսուեցաւ, մէկ և միւս կողմէ հրապանները լեցուցին և կարծես ամէն կերպով պատրաստ էին արիւնահեղ կռիւի մը: Թնդանօթներու խուլ սրտումը հասաւ մինչև ժողով, չստ երեսօթականներ ոտքի ելան մեկնելու. համար՝ «Երկայնացուցիչներ՝, դուք լըմանար, հանգարաւ կեցէք ձեր պաշտօնին զրուսը, բնութիւնը մեզ ահմենքս ալ մահուան դատապարտած է, քիչ մը կանուխ, քիչ մը ուշ, կարեւորութիւն չունի: Փաճ քաղաքացիներ պատրաստ են զձեզ պաշտպանելու: Առայժմ ամենէն զեղեցիկ գործը լսութիւն պահելն է:»

Այդ միջոցին երկու հակառակորդ խումբերը գէմ առ գէմ էին, չստ սպանական զիրքի մէջ. բայց գործի սկսելէ տուժ բռնակցութիւններ տեղի տնկեցան և վերջապէս Փօնովանսիօնը համոձայնեցաւ որ յեղափոխականները իրենց պատուիրակները զրկեն որոնք ներկայանալով ժողովին բախ. «Մենք պաշտան ունինք ձեզմէ ուղեղու ԳՅԻ Սահմանադրութիւնը և հայրենասէրներու ազատութիւնը»: Այս խօսքերուն վրայ օթեակներէն բուսն ձայներ բարձրացան զուգելով, «Մենքին փաքուցնեններ»: Բայց պատուիրակները պնդեցին իրենց պահանջումին վրայ: Նախագահը կրտովի կերպով պատասխանեց զանգատողներուն, բախով թէ Փօնովանսիօնը պիտի քննէ իրենց առաջարկները և իր խմատութեամբը պիտի դատէ թէ ինչ պէտք է որոշել:

ժամանակը ուշ ըլլալով, մանաւանդ գործաւորներուն համար, ցուցարարները նախամեծար համարեցին քաշուի իրենց թաղերը: Ուրեմն այս երկրորդ փորձն ալ անյաջող անցաւ: Հայրենասէրներուն համար, թէև անոնք միշտ պահեցին իրենց թշնամական դիրքը և իրենց պահանջներուն վրայ անխախտ կեցան: Միւս կողմէ, Քօնվանտիօնը հետզհետէ խստագոյն օրէնքներ դրաւ, որոնք մեծ մասամբ ցուցարարներուն դէմ զինուորական մեղքներէ կը բաղկանային: Կադմուսեյաւ պատերազմական ասեան մը, որուն առաջին զործը կըսաւ Ֆէրոյի մարդասպանը դատել, անմիջապէս մահուան դատապարտեց զայն և նոյն օրն իսկ կառավարատ զըրկել որոշեց. բայց հայրենասէրները այս մտաին տեղեկութիւն տաւ ըլլալով, յարձակեցան ոտական զինուորներուն վրայ ու մահապարտ տանելով անոնց ձեռքէն, տարին իրենց թաղը: Նոյն գիշերն իսկ, Բարիզի բոլոր հայրենասէրները իրենց մօտ հրաւիրեցին և ամբողջան ժողովու Սէնդ Անդուան. հոն բոլորն ալ զինուեցան, իրենց լինդանոթները ուղղեցին Պասթիլի հրապարակին վրայ և սպանեցին այս յանդուգն արարքին հետեւանքներուն:

Քօնվանտիօնը անմիջապէս որ իմացաւ այս բանը, վճռեց որ Սէնդ Անդուան արտարձանին հրաւեր ուղղուի մահապարտ յանձնել, իր զէնքերը և լինդանոթները վար գնել, հակառակ պարագային լինդանոթի թանկ գնին: Այդ միջոցին Քօնվանտիօնի չորս հաւաքած զինուորական սլոք և հազարաւոր երիտասարդ սղոյց ցոյց տուած անձնու իրութիւնը թոյլ կուտար իրեն աջակիս հրամայական լեզա մը գործածելու. զօրավար Մընտի պաշտօն յանձնուեցաւ 20,000 զինուորներու զլուխ անցած քաղկ տպատարներուն վրայ. այս զինուորները կանխելով, հազարէ աւելի երիտասարդ սղաքը դաւ

ցին դէպ ի Սէնդ Անդուան փողոցը և մասն հակառակորդ բռնակին մէջ, բայց չուտով հասկցան մեծ անխախտութիւն մը գործած ըլլալին և իրենցմէ մէկ քանին ձեռն տակէ կոք վերադառնալու վրայ էին, երբ հասաւ զօրավար Մընտ, իր 20,000 զինուորներով, թանկ Սէնդ Անդուան տանող բոլոր ճամբաները, լինդանոթները շարեց և տպատարներուն հրաւեր ուղղեց անձնատուր ըլլալ. թաղին ճարտարապետը և խաղաղատէր բնակիչները անմիջապէս սղոյցեութիւն բանեցուցին, որպէս զի ամբարձոււմ չըսկած, մասնաճիւղերը անձնատուր ըլլան: Արդարեւ, բնատուները ընդունեցին զօրավար Մընտի վերջնադիրը և զէնքերն ու լինդանոթները յանձնելով, փախտական մահապարտին համար ալ թախ լիւ անմիջապէս որ դանձն, պիտի յանձնեն: Զօրավար Մընտ այսքանով զոհ կըսաւ և յաղթականօրէն վերադարձաւ. այդ վայրկեանէն սկսեալ Քօնվանտիօնը այլևս վախաւ պատճառ չունեցաւ. հայրենասէր կուսակցութիւնը՝ տու յաւելաւ պարտուած, անխախտ վրէժխնդրական արարքներու միայն նշանակ զարձաւ:

Զինուորական ասեանը անմիջապէս գործի սկսաւ, և դատեց խառնութեանց առթիւ. բոլոր ձերբակալուածները, աւերատարներուն գործակցող ոտականները, գործաւորները, վաճառականները, յեղափոխական մարմնի անդամները մահուան դատապարտեց. բոլոր մասնաճիւղերուն մէջ, հայրենասէրն իսկ զինութեամբ լիւնը և աչքի զարնող մարդոց ձերբակալութիւնը սկսաւ. միայն Բարիզի մէջ չէր որ հայրենասէրները յաւահատօրէն կը պոսթիկային. հարաւային գաւառներուն մէջ ոչ նոսաղ ցաւալի զէնքեր կը պատահէին: Քօնվանտիօնը մեծամեծ արխանսէղութիւններէ յետոյ կրցաւ գտնել այս շարժումները և իր վրէժխնդրական պատակին զոհացում տալով մահուան դատապարտ

սկեց Մօնղանկաու երեսփոխաններէն վեց հօգի, հակառակ որ տանց մեղսակցութիւնը՝ ապստամբներուն հետ՝ չէր սպառնացուած: Բայց զատապարտեալներն ալ քաջ և զարդացած զէմբեր էին. երբ լսեցին իրենց մահաովճիտը, քարտուղարին յանձնեցին իրենց ընտանիքներուն յատկացեալ նամակներ և լուսանկարներ: Մահապարտները սրտած էին կառափնատ չարածրանալ. իրենց զգեստին ծալքերուն մէջ պահած ունէին գաշտն մը և մկրատ մը. երբ մահապարտները կառափնատ տանել տալ սրտն մը կ'առաջնորդէին, անոնցմէ մին՝ Ռօմ ինքզինքը զարկու և գանակը տուաւ կուժօնի, որ մէկ հարուածով ինքզինքը սպաննեց. յետոյ գանակը տուաւ երրորդ մահապարտ և ան ալ չունչը փչեց. զմարդդարար միւս երեքը չկրցան ինքզինքնին մեռցնել և արիւնդուայ վիճակի մէջ տարուեցան կառափնատին տալիս: Անոնցմէ մին՝ Սուպրանի, որ նախկին ազնուական մը ըլլալով հանդերձ անկեղծօրէն յարած էր յեղափոխութեան գափն, արիւնի մէջ կը լողար և հակառակ իր կրած ցաւերուն, միշտ պահեց հանգարտութիւնը և խորտակեցուածքը: Ռօբիչ մը՝ Տիւրուս որ ինքզինքը սպաննել չկարենալուն համար տխրած էր, կը գոչէր. «վայելեցէ՛ք, վայելեցէ՛ք ձեր յաղթմանակը, տեսք թողաւ որտե՛ղ»: Վերջապէս՝ երրորդ մահապարտը՝ Պուրպօթ իր երեստարգութեան ամբողջ խաղաղութիւնը պահպանած էր, անապաղելի հանդարտութեամբ մը կը խօսէր ժողովուրդին. երբ մահացու հարուածը ստանալու վայրկեանը եկաւ, նշմարեցին որ պանակը վեր բարձրացուած չէր, տեսք եղաւ գործիքը պատրաստել. այդ պահէն օգտուելով Տիւրուս քանի մը խօսք ևս բրաւ փաստահայեցողութեամբ ինքզինքը և իր կողմերը անհրաժեշտ էր իր երկրին և յարած՝ անոր բարօրութեանն ու ա-

զատութեանը: Այս զրաւամանց մեծ լաղմութիւն մը հաւաքուած չէր. քաղաքական մոլեռանդութեան չըմանք անցած էր:

Երբ այս զրաւամանց մանրամասնութիւնները իմացուեցան, բոլոր սիրտերը յաղաւեցան և Թէրափոսթեանները իրաւամբ ամօթի նշուակ դարձան. այսպէս՝ ընդգլխադ իր գաղափարներու աշտ երկարատեւ յաջողականութեան մէջ բոլորն ալ ունեցան իրենց դոճերը, նոյն խել, ներդաւաճութեան, մարդասիրութեան և հաշտութեան գաղափարները ունեցան իրենց ողջակէզները, սրով հետեւ, յեղափոխութեանց մէջ ոչ ոք կըրնայ մարդկային արիւնէ անապարտ մնալ:

Մօնղանկաու կուսակցութիւնը այսպէս կատարելապէս փճացած էր. հայրենասէրները պարտուած էին Դուլոնի մէջ, և իրենց անկումով, մէկ քանի յեղափոխական հաստատութիւններ ալ տապալեցան, և Քոնստանտինոպոլիսէն իրաւունք չէր գտնուիր և թէ Բարիկի պահակազօրքերը, յեղափոխական տարրերը դուրս վանելով: Եկեղեցիները վերադարձուց քահանաներուն, սլայմանաւ որ ծախքերը իրենք հօգան. այս երազով Քոնստանտինոպոլ կը յուսար հանգարտեցնել կաթօլիկներուն սիրտը: Այս հաւանա Քոնստանտինոպոլ ձեռք տուաւ Թրանսալի երեսական կացութեան վրայ վիճարանութիւնը, որ վերջին զէպրիւրուն վերաբերմամբ ընդհատած էր և երկար խորհրդակցութիւններէ վերջ որէնքներ դրաւ, որպէս զի շահադէմները չկարենան ժողովուրդէն տալ զնեղ վատկանիւթ և նաւարեղէնները, և որպէս զի ինքնազրամով վճարու մեներ համաժողովան ըլլան: չըմարտութեան մէջ եղող ինքնազրամին հետ:

Փաքօղէններու վերջնական պարտութիւնը կատարեալ իրազեկութեամբ էր աչկուս. քաղաքայիններու այն զանգուածը, որ անոնց կը հակառակէր ո՛չ թէ արքայական ըլլալուն, այլ անարեւելական նոր

չըմանել մեր վախճապուն համար, ամէն ժամանակե տակի սանձարձակ կը դորձէր ու ժաքողէնները կը հալածէր վերջին ծայր խոտովի համար, յեղափոխութեան անձնութեան ծառայած բարբառը իր բանտարկելով զինավաճիկ՝ ընէին. անոնց հանդէպ կը վարուէին այնքան կամայականօրէն, որքան ժաքողէնները վարուած էին կասկածելիներուն հետ. հիմա ալ բանտերը կը լեցուէին, բայց յեղափոխականներով. 20-25000 բանտարկեալ կար, թաղաւորականները տարած էին յաղթանակը. տնոնք յըստով և ուրախութեամբ կը լեցուէին յեղափոխական զապախարներու զէմ կարգադրութիւններ ընելով. կը պարճենային թէ չառ չանցած պիտի հարկադրէին յեղափոխութիւնը որ ինքզինքը փճացնէ և հանրապետութիւնը պիտի բանտարկէր կամ մահուան պիտի դատապարտէր զինքը հիմնողները: Այս չարժու մտ թաղեկու համար, անոնք մեքենայութիւններ կը բանեցնէին մասնաձիւղերուն մէջ, զանոնք զրգուելով յեղափոխականներուն զէմ: Կառավարական վարչութիւնները զխտակցարար կը պաշտպանէին այն տարագիրները, որոնք կեղծ անցագրերնելով վերադարձած էին. այսպէսով իր թէ պիտի մեղմանար տարագրերուն քաջած տատապանքը, և սակայն երկիրը պատառատող բաղմաթիւ թշնամիներ տախթէն սգառելով ներս կը խուժէին. Լիճնի և բոլոր հարաւային գաւառներուն մէջ թաղաւորական գործիչները կը շարունակէին գաղանապէս երեսն գալ մար:

ՎԵՐՋ ՓԱՆԱՅԻՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻ

Լիճնի մէջ բաղմաթիւ հայրենասէրներ կոտորուած էին Յունիս 13ին և զիտիները զեար նետուած էին: Նոյն ահալի զէպքերը պատահած էին Մարտէլի և Սէն Ժանի ամրոցին մէջ:

Փճովանսիոնի տիրող կուսակցութիւնը, որ Թէրմիտօրեաններէն և Ժիրօնեաններէն կը բաղկանար, յեղափոխականներուն գէմ ինքզինքը պաշտպանելով հանդերձ, կը հսկէր թագաւորականներուն վրայ և պէտքը կը զգար զանոնք ճնշելու. այս պատճառաւ, Փճովանսիոնը հրամայեց որ Լիճն քաղաքը զինավաճիկ ըլլայ և հայրենասէրներու կոտորուելը թոյլատրող պաշտօնեաները հորհարուրկ ըլլան: Ասկէ զատ, հրամայեց որ անբաւական փաստերով բանտարկուածները ազատ արձակուին: Եւ ահա հակայեղափոխական մասնաձիւղերը զժողով այս կարգադրութիւններէն՝ բողոք բողոքի վրայ ա՛ղային և թագաւորական թերթերն ալ կրակ տալին այս բողոքներուն. արդարեւ, կարելի էր ըսել թէ կատարեալ անիշխանական վիճակ մը կը տիրէր: Թէրմիտօրեանները և հակայեղափոխականները կը սխալէին, անիշխանութիւն կոչելով 9 Թէրմիտօրէն առաջ տիրող կապութիւնը. այդ ըէմիմը ահարկու, բռնատիրութիւն մը եղած էր. բուն անիշխանութիւնը սկսած է այն օրէն ի վեր, յորմէ հետէ երկու կուսակցութիւնները զրկիթէ հաւասար ոյժերով, կը պայքարէին մինչ կառավարութիւնը բաւական գործարար չէր զանոնք նուաճելու համար:

ՔՍԱՆԵՒՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Ք Ի Պ Ը Ր Օ Ն

Հիշատի. Հսկումի, Աղսկումն և Պիլիկենան շանակներուն վիճակը Գ. Տարայ կիսուն. — Բիւրկրիս մտնուշան տապին ծրացիրները. — Վանակի և Պրդաների վիճակը. — Արքայականներուն մեքենայարիները և յատակագիծերը. — խարաղած և րկիրներուն մէկ բանի կեանքուն վրայ բնամարիները կը վերակսին. — Բիւրյրանի տըշանները. — Հօշ բնագին, կը բնե տըշայան շանակը. — Այս ձեանարկին պզտիկ յաղտորին ունենալուն պատճառը. — Խարայտորին՝ Սպանիայ ձեռ. — Ֆրանսական շանակները կ'անցնին Հսկումին :

Ծանորարին Թարգմանին. — Զնոյ մանկ ու կ'անցնին ք յաղտը գիրքին. և Զրդ գիրքերու յաղտ ման տալիս ուր պատմում են յե լալիսիսիսն անց ցոյց տրում ք պատմումներով. ներկայ ու գործերը՝ մինչև Ազգային Քանգան. Զրդ գիրքն ալ գանց կ'ընենք ինարդ. սինի լուծումը :

ԵՐԵՍՈՒՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

13 ՎԱՆՏԷՄԻԷՌ ՔԱՂՈՆ ԱՄԻՍ

Թագաւորական կուսակցութիւնն անարամտորիները՝ մասնաձիւղերուն մէջ. — Տարագիրներու վերադարձը. — Հայրենասերներու դեմ հարածանք. — Գ. տարայ Սամահայրտրիներ. — Ֆրանսայի եւանակիան ժողովները կ'ընդունին այս Սամահայրտրիներ և Քանգանիսի յրամանագիրները. — Բարիգի մասնաձիւղերը կ'ընդունան յրամանագիրներուն և Քանգանիսիսի դեմ. — 13 Վանտեմիէսի օրը. տպատարները կը տարտուին. — Փակում Ազգային Քանգանիսիսին :

Թագաւորական կուսակցութիւնը հարկադրուեցաւ. գանազան մեքենայում աշխատող խմբերուն վրայ յաղթան հարուելէ և լքուելէ ետք Սպանիայ տըշանիսիս, որուն վրայ ամենչն աւելի գրած էր իր մեծագոյն յոյսը, փոխական գաղտըրութիւնաց համար :

ՌՈՊԷՄԱՆԵԼՈՒ ՆՈՒՍԵՏԻՆԵՐ Ե ՆՆՈՒՍԵՐԱՌՈՒՆԸ

կրկնային յարտադրելի իմ իրենք չհրմ հանրապետականներ են, իմ էն թէրմիտարեանները միշտ կտակածով կը վերաբերուէին և իրենք ալ որ բոտ օրէ աւելի կը արեւին Մանդանեաններուն, անապաղ հանրապետականներու աջս զանգուածին, որուն կարեւ որ մէկ մասը քնաջինջ լրած էին իրենք:

Թէրմիտարեանները կ'ուզէին աւելնէն ստաճ օրէնքներ զնեկ տարազիրներու վերադարձին զէմ, ասանք կեղծ անցազիրներով և սուս անուններով կը խոմէին երկրէն ներս: Պրանտս վերադարձող նշանաւոր անձերուն մէջ կար Մատամ որ Սթալ, որ եկած էր իր ամուսնոյն հետէն: Անիկո բացած էր իր ապանք և կը գնալներ իր փաշտուն հարազատ թխներ, զապաղբիտ պէտքը: Հանրապետականներ ընքին անհաճ չէր թուեր իր յանգստի տնակը:

Բին, բայց զան պիտի ընդունէր պաշտանս որ իր տարազիր բարեկամները փայլին հոն, և աչիս երեսն չգալին այն յիշատակները, որոնք անտարախս կարովի մապիկներ էին, բայց ամէն պարագայի սակ կոչու որտառ թեւէլ գարկ էին: Արդարեւ, չտա կ'ուզէին անոնց ձեռքէն ստանալ փրկումը հանրապետականներ, բայց անոնք ապէս զանաք փառելով բեռն և կտաւարս թեւէն: Մատամ որ Սթալի ամուսինը Շուէրի փրանս, զեւպանէր, տարազգի նշանաւոր անձ, նաւորս թխներ, ասոր աէրս թեւէն բերք գեաղաններ, ամենէն աւելի նրա ճակատ որ պրաղէաններ կը հաւաքուէին իր տանը, աչիս ս'չ իմ Մատամ պիկնի տարներ, աչ իր սպանէն էր որ ամենաւն աչաղբս թխներ կը հրա իրեր, և ասկէ կարելի էր զատել իմ վեց ա-

միտէ ի վեր ինչ փոփոխութիւն կրած էր ֆրանսական ընկերութիւնը :

Ըսողներ կային թէ Մատամ մը Սիմալ կը բարեխօսէր ի նպատակ աւարազիրներուն, և թէ կ'ազեր ֆրանսական ընկերակազմը, ժողովրդը և չափաւորէնքը, Լըմոնար պաշտօնակազմը, բաժնեկցիները և ինքնին : Այսինքն զանգուարի թերթերուն մէջ այն ազգայնականներն զոր կ'ազեր ի գործ դնել ռապիդ կապաւորութիւններուն չորսը կազմում ընկերակազմութիւնները : Վերջում, պաշտօնակցին որ աւարազիրներու անունն չնշումին գործողութիւնը պարբերական, և թէրմոսթերները որոշել տալին որ ամէն աւարազիր պէտք է վերադառնայ իր չորսնակը և սպասել Լեզ Նանտը Ապաշտօնութեան Ֆանտաստիկայի որոշման : Այս կերպով մայրաքաղաքը ազատեցաւ ինչ մը պատգաւներէ :

Թէրմոսթերները միեւնոյն ամէն կ'ազերն որ պարբերական այն ճառարկողութիւնները, որոնց ենթակառէն էին հարկեւորութիւնները : Երկարատեւ և բոսն վիճարման թիւներէ վերջ, որոշուեցաւ որ անոնք պատմին զաւտակաւ պատմութիւնները : Եւ, և ո՛չ թէ Քոնֆանսիոնի մէջէն կազմում մասնաւոր մարմին մը ձեռնարկ : Այդ պահուն, Քոնֆանսիոնի անդամներէն այնքան չափերը բանար կը գտնուէին, որքան ահարկեւոր մի չորսնակն, որով զխտորում թեան կուտակիչները ցատկաւ պատմում մը չունէին և չարիքին դէմ չարիք հաստատում էին :

Տամնի մէկ հոգիէ բազմապատկ այն յանձնարար մը որ պաշտօն ունէր նոր Մատամազրութեան մը ծրագրերը բերեալ, պատարտած էր իր գործը, որ երեք տարի վիճարման թեան աւարկաւ բլաւ, ընդունուեցաւ պզտիկ փոփոխութիւններով : Սիւլէս մասնակցած էր յանձնարար մըին աշխատութեանը, որով ձեռն ինքը Մատամազրութեան թեան մասնակցող բլաւ :

Այդ էն կազմ ու պատարտած չինում էր հաս մը և չէր ազեր և և է գնով գնել գալիս : Քոնֆանսիոնի անոր հանձնարար չարգանք մը մասնակցանկաւ համար ընկ Սիւլէսի ծրագրերն ալ, բայց չընդունել գալիս : Եւ կ'ազեր աշխատանք թէ անկաւ երեսն տարի գալիս, և այն տանն պիտի հանգցնենք մարդկային մասնակցին պատմութեան մէջ նշանաւ որ հանգիստացող ազգայնական մը :

Այն Մատամազրութիւնը, որ ընդունուեցաւ, մարկերու կառուցած յանձնարարութեան համաձայն էր : Գլխի, այնքան խալ և բարեհաճ էին որ չէին կրնար յղանակ գալիս թիւներ ազնուապետական մարմին մը, որ հակադէմ գնէր ազգային երկարապատկութեան կառքին վրայ, և անկաւ ընդունում և յարգանքով ու գրեթէ սիրով պահում էին թողաւորական իշխանութիւնը : Մարկը և անկաւ, եթէ բաւ մասնակց, պիտի տեսնուէր թէ ամէն երկրի ունի իր ազնուապետական մարմինը և մասնաւոր հանրապետութեանց չափ կը պատշաճի անկաւ, մեծ պետութիւն մը չափ զիւրաւ կրնայ բլաւ տանց բազմաւորի, բայց երեւի, տանց Ներակայութիւն 1795ին ազնուապետական էին թէ տանձին ժողով մը ինչ չփոխութեանց նշանակ կը դառնայ, այս պատմութեան, հասանկան որ արեւելի մարմինը երկու մարմիններու բաժնութիւն : Եւ որով ձեռն հիմա աւելի կը փոխանակին թաղաւորականներէն քան թէ ազնուապետականներէն, մասնաւոր ինքն մարմին որ գործողի մարմինը միապետական գալիս չունենայ և մերժելով նախապէս մը անունեկաւ տատաւարկը, նախաձեռար համարեցին նշանակել չինգ մարիքներ : Այս կերպով կազմում գործողի իշխանութեան չափին ընտելութեան թողաւորականութեան անհրաժեշտ յատկանիւնները երկու իրաւունքներ, ինչպէս անհրաժեշտութիւն, արեւելեան փոխարարութիւն, հաս

սու թխն կնքելու և պատերազմ հռչակելու իրաւունք. այս գործադիր մարմինը տնէր միայն երեւութաւններու վաշկեալ տնտեսարարելիութիւնը, որէնքները հրատարակելու և գործադրել տալու երաւունք, պատերազմը վարելու և ս'չ թէ որոշելու իշխանութիւն, զգլխնքներու վրայ բանակցութիւն կատարելու և ս'չ թէ զանաւոր կնքելու հեղինակութիւն:

Ահա՛ տանք էին վարչական Սահմանադրութեան հիմերը. Հետեւ արար որոշեցին մեկ նորիշեաց կաշտած մարմին մը կազմել, որուն անդամները տուհաւացի 30 տարեկան պիտի ըլլային. այս մարմինը միայն օրէնքներ պիտի ստաճարկէր և ամէն տարի իր մէկ երրորդ մասը պիտի վերանորոգուէր: Երկրորդ, որոշեցին կաբնդ Ասագաց ժողով մը, 250 անդամ, բաղկացեալ իւրաքանչիւր տեղամ տուհաւացի 40 տարեկան ըլլալու պայմանով, բոլորն ալ սմանապէս կամ որդեւ աջի. այս ժողովը պիտի վաւերացնէր օրէնքները և նշանակէր ամէն տարի պիտի վերանորոգուէր իր մէկ երրորդ մասը: Վերջապէս որոշեցին ունենալ գործադիր Վարչութիւն մը՝ Տիրէքրուտա հիւղ անդամէ բաղկացեալ, ամէն տարի սիւտի վախաւէր մէկ անդամը, այս Վարչութիւնը պիտի տնտեսարարատեստու նախարարներ, օրէնքները պիտի հրատարակէր և գործադրութեան գնէր, ցամաքային և ծովային սլմերը իր արբամադրութեանը տակ պիտի տնտեսարարատարակէր հետ յարարելութիւնները պիտի պահէր, լիշտամակն տաճին ցոյցերը վանելու իշխանութիւնը պիտի տնտեսարար, բոլոր չպիտի կրնար պատերազմ հռչակել տաւնց օրէնադիր մարմին որոշման, ևն. ևն:

Փարսի երեւութաւններուն ընտրութեանց, ալ ալ պիտի կատարուէր հետեւեալ կերպով. — Փառն և մէկ տարեկան բոլոր քաղաքացիները ամէն

տարի Բրեքիտ տնտեսն սկիզբը պիտի հաւաքուէին և նախնական ժողով կազմելով պիտի նշանակէին ընտրական մարմինները. այս վերջինները նշան տնտես 20ին հաւաքուելով պիտի ընտրուէին օրէնադիր երկու ժողովները, որոնք կը նշանակեն Վարչութիւնը: Այժմէկ օրէնք կարելի էր վիճարանութեան ենթարկել, տաւնց նախապէս երեք տեղամ կարգալու զայն. տարրեր խնդիր է, թէ Ասագաց ժողովը տախապէս համարէ զայն: Այս կերպով կը յոստային տաճքը տնտես Քանդամարմին տաւ արագ վիճաներուն: Վերջապէս, ինքզինքը ժողովրդական կաշտ ամէն ընտրութիւն, որ հրապարակային ժողով կը գտնարէր, զրաւնեակ մը, բեմեր, ինչպէս նաեւ մանուհիւղը ունէր, արդիւրած էր: Մասնաւոր կատարելապէս ազատ էր. տարադիրները տուհաւա կը վաւորուէին հանրապետութեան հողէն, աղցային սեպհաւորնութիւնները վերջնալիշտապէս կը արբուէին գնորդներուն: Բոլոր կրօնքները ազատ կը հռչակուէին, թէեւ ս'չ վախարացած էին և ս'չ ալ լիպակ պիտի տանային պետութեան:

Ահա ալ էր այն Սահմանադրութիւնը, որով կը յոստային Յրանտան պահել իր հանրապետութիւն. ինչոր էր մըտն թէ Քանդամարմին Սահմանադիր ժողովին նման պիտի քաշուէր այս նորակազմ հաստատութեան տեղեւ. պէտք է խոստովանել թէ մեծ անխոհեմութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ ընէր այսպիսի բան մը. յարաշարժ ժողովուրդի մը մէջ, որ է զարմեակաւորութեան տակ ապրելէ ետք զայն տապալած էր խանդավառութեան վայրկեանի մը մէջ, հանրապետութիւնը դեռ աշնքան մաս էր կազմեր բարքերու, որ կարելի ըլլար անոր հաստատումը ձգել իրաց ընթացքին: Բեղաւորութիւնը կրնար լու պաշտպանութիւն միմիայն իր հեղինակներուն ձեռամբ: Այսպէս ու

բեմն, Քոնվանսիոնը տնտեսոր վիճարանում թիւններէ յետոյ, որպէս Օգոստոս 30ին, որ Քոնվանսիոնի երկու երրորդ մասը մանէ նորակազմ Օրէնսդիր ժողովին մէջ, իսկ մէկ երրորդ մասը նոր բնարուի թէ որսւ ձեւքով պիտի բնարուէր այս մէկ երրորդը, Քոնվանսիոնը վճեց, որ նախնական ժողովները իրենք բնարեն այս կէտը, սակէ զատ, որպէս որ զօրարանակները, թէև առ հասարակ զուրկ են խորհրդակցելու իրաւունքէն, բայց պատերազմի դաշտին վրայ հասարակին Սահմանադրութիւնը քուէարկելու համար, պէտք էր որ, կ'ըսէին, զայն պաշտպանելու կոչում մարդիկը հաւանութիւն չաշունենան. այս կերպով բանակը հետաքրքրած կ'ըլլային յեղափոխութեամբ:

Այս որոշումները որոնեցան թէ չէ, Քոնվանսիոնի բազմաթիւ և աշխատանքայինները իրար անցան, թաղաւորականները կ'ըսէին որ բնականորէն վերանորոգում մը ըլլայ, որպէս զի իրարանցում յառաջ գայ և հանրապետութիւնն իսկ ծառայէ թաղաւորութեան զաւթին, և որպէս զի Քոնվանսիոնի յեղափոխական տարրերը գործէրապէս եղով նոր և անխորձ մարդիկ անցնին պաշտանի, Բազմաթիւ գրողներ և անձանցով մարդիկ ալ, որոնք քաղաքական տապալելին մէջ նկատած էին, ոչ թէ հակադեպափոխական ըլլալուն, ալ՝ անձնական փառասիրութեան հետևանքով, կը փափաքէին որ բոլորովին նոր բնարութիւններ տեղ տնենային, որպէս զի կարելի եղածին չափ չառաքում ըլլայ գրաւելու: Այս նկատումներով, անոնք տարածուեցան մասնաճիւղերուն մէջ և գրգռում յառաջ բերին Քոնվանսիոնին զէմ, զանազան ամբաստանութիւններու տակ գնելով գառն, իբր թէ անիկա չէր տեղեր աշխարհիկներու ազդեցութիւնը թոյլատրել վրայէն, որով նորանապի ա-

պագան միշտ անորոշ կը մնար: Այս խտրերը բաւական ազդեցութիւն բերին մարերու վրայ, ահաբեկական չըջունէն ստակացողները և անարատ հանրապետութեան մը բազմապիւն անկեղծ ալ անխորհուրդ մարդիկ զատով կը տեսնէին որ Քոնվանսիոնը երկու երեք տարի իր իշխանութիւնը կը յաւերժացնէ և եւ ահա որոգրողներու խումբը գործի տիրու, բազմաթիւ մարդիկ, որոնք ահա մը տեսնէին գրականութեան մէջ, և կամ նախկին ժողովներուն անդամակցած էին, մասնաճիւղերու բեմը բուն վրայ երեւցան, իրենց ծրագիրը չառաքող էր, կ'ըսէին Սահմանադրութիւնը ընդունել, բայց Քոնվանսիոնի որոշումները մերմէջ թէև զաւաղ իրենք ալ կային ապրած իրենց մէջ, որոնք կը ջանային իշխանութիւնը անձնակ մասնաճիւղերուն, մինչև որ բնարուի օրէնսդիր նոր մարմինը:

Իրենց ջանքերը բոլորովին ապարդիւն չմնային: Բարիկի բոլոր մասնաճիւղերը, ի բաց առեալ Քէնդ Վէնի մասնաճիւղը, ընդունեցին Սահմանադրութիւնը և Քոնվանսիոնի որոշումները մերմէջին: Իսկ Ֆրանսայի մնացեալ մասերուն մէջ գործը տարրեր կերպարանք առաւ, հոն՝ զաւաղ իրենք, թաղաւորականները և փառասէրները հաւաք ըլլալով, բոլոր գառաններու նախնական ժողովները գրեթէ միաձայնութեամբ բնդունեցին Սահմանադրութիւնը, իսկ որոշումներ՝ ստուար մեծամասնութեամբ: Գալով զօրարանակներուն, Պրոքսենի, Վանաւի, Ալպիաններու և Հաւնոսի բանակները խանդավառութեամբ բնդունեցին Սահմանադրութիւնը, այլ բանակներուն մէջ կային յեղափոխութեան նախորդ չառաքող մարդիկ, որոնք յարած էին անոր, իրենց բրած գահադրութիւններուն բերմամբ իսկ: Ահա տարած կեանքէն իրդուած, յոյնութեանց և մահաւան զէմ գնելու վարժում, անոնք հապարտ-

թեամբ կ'ըսէին թէ զինուորներն են հանրապետութեան մը, զոր իրենց ձեռքովը պաշտպանած են Լեւոնապոլի բոլոր թաղապետներուն գէտ, և որ կետով մը իրենց ձեռակերտ գործն էր: Բանակին զինուորները անկեղծութեամբ երգում էրին թոյլ չտալ որ այդ հանրապետութիւնը կորստան մասնաւոր:

Այս յարերը քանի կը համեմտեցնէրիւ, Քեմալականներ կ'ուրախանար և մասնաճիւղերը կը ավերէին, տանք տնէն որ կուգային Քեմալականներ և հախառապից տարախութեամբ մը կը յայտարարէին թէ Սահմանադրութիւնը ընդունուած է, բայց որպէսզի մերժուած է: Հայրենասէրները, որոնք քուէարկութեան միջոցին լռելի ու մոլ վարձուած էին մասնաճիւղերէն և Քեմալականները գարով բողոքած էին այս բռնութեան գէտ, հիմա լեցուկով սկսեցին երաւն մէջ, բողոքի ձայն կը բարձրացնէին մասնաճիւղերուն գէտ, և երբ գաւառներէն ուրախ յարեր կը հասնէին, նոյն հայրենասէրները խանդավառութեամբ կը ծափահարէին:

Վերջապէս, Պ. տարւոյ Վանակաթիւն ամսոյ 11ին 1795 Սեպտեմբեր 23-ը Էնքուս ընդ հանուր արդիւնքը յայտարարուեցաւ, զրեթէ միաձայնութեամբ ընդունուած էր Սահմանադրութիւնը, իսկ Քեմալականները երկու որպէսզի մեծաւորութեամբ լեւոնապոլի, նոյն այդ օրը հանդիստաւորապէս յայտարարուեցաւ թէ նորակազմ Սահմանադրութիւնը պետական օրէնք եղած է, և թէ օրէնսդիր նոր մարմինը պիտի գումարուի նոյեմբեր 6ին:

Այս յարը կաշմակի հարուածի մը պէս իջաւ մասնաճիւղերուն վրայ, տնոնք մինչև վերջին վարկեանք յաւանդած էին որ Ֆրանսա ալ Բարիդի նման պիտի քուէարկէ: Մասնաճիւղերը, իրր թէ կասկածելով որ գաւառներու քուէները լաւ համբաւած չեն,

պատգամաւ որտ թիւն մը գրեցին Քեմալականներ և անկեղծակերները տեսնելու գեցին, այս վերադարձ վարձուքը տա հաւանաքն տնկաւ որ իրենք տնձամբ կըրցան տաղել թէ գաւառները Բարիդի հակառակ էին: Բայց նորէն չտա հաւանքան և ու գեցին, զոչքարը մղել մինչև վերջին կէտը, բայց ինչ միջոց պէտք էր որ գործածէին, նոյն ապրտամբութիւն մը չէր պատշաճեր իրենց սկզբունքներուն, ճիշդ է որ կուսակցութիւնները հակառակեանք մէջ ինչպէս չատ չեն վախար, բայց իրենց տուններէն կամ խանութներէն գաւառ չկրկը բարեկեցիկ մարդիկ ինչպէս պիտի համարձակէին յարձակիլ կանոնաւոր և զինեալ բանակներու վրայ: Այսուհանդերձ, թագաւորական զրգոյնները և վատասէրները նաւաւեցան մասնաճիւղերուն մէջ և տարակաւ մի չըմանին մեծաւոր լիչեցնելով, գանդք տարի հանեցին, երիտաւորը ազաւ սկսան փողոցները վազվզել, գոչելով, անկի' երկու երրորդը, և երբ Քեմալականները զինուորները կ'ուզէին զանոնք զրուել ու այս զրգոյն տարակները արձակել, արգիւյ, տնոնք հրացանի հարուածներով կը պատախանէին, այս կերպով քանիցս խափաթիւններ յաւանք եկան և նոյն ինքն Բայէ Ռուսիայի մէջ հրացան պարպուեցաւ:

Ապրտամբութեան ծրագիրը տակաւին վճարած չէր, բայց չատ չանցած, Բարիդի ինկոթիկ միջակերտարը խանդավառելով գործի սկսաւ, էր Էլ, գիւլի մասնաճիւղը միշտ ամենէն տակի գործուածն էր, գաւառիները ջանապին ընդ հանուր զեկաւար մարմին մը ունենալ, այս բանը կարենալ բնկաւ համար, ընտրողները նիստի հրաւիրեցին Վանակաթիւն ամսոյ 11ին 3 Սեպտեմբեր մինչդեռ Քեմալականները հրաւած էր որ տնոնք հաւաքուին 20ին: Արդարեւ այս բարտաւորան հաւաքոյիլ տեղի տնկաւ, թէպէր Ֆրանսէի մէջ, Ս-

աէճնի հրապարակը, ազդեցին պահապանութեան վաշտերուն պաշտպանութեանը առից:

Անմիջապէս որ Քանաքեպի մեղեկութիւնն առաւ այս ապրտարական ժողովի մասին, մէկն այս ապրտեւ հաւաքովի գրտի, ու անմիջապէս ցտաղները հաւաքեցութեան, զերծ ըլլան: Բայց ցտաղարները բանի տեղ չդրին այս որոշումները, և զանաք կարգաւ պահանջ անելով Քանաքեպի պատարականներն ալ վանեցին: Անն առնն, զորավար Մընու իր զինուորներով և խնդանութներով եկաւ, բայց մինչեւ գողը, առննքը վախժմ առններին գացած էին:

Այս դէպքը, թէև ապարդիւն, բայց մեծ յազում յառաջ բերաւ մասնաորաբար Քանաքեպի կուսակիցներուն մէջ: Հայրենասէրները բերնք ալ թէև զմզմէին Քանաքեպին, բայց սովորական կուսակցութեան, զգացին թէ հարկ էր զոնկ իրենց տակաւ թիւնները, հանրապետական գաղտնի նպատակ, այս պատճառաւ, նոյն զիջերն իսկ խմբովին գացին յանձնաժողովին և իրենց աջակցութիւնը ընծայելով գէնք ու զեցին: Իրենց միացան կարգ մը պաշտօնավարի սպաներ ալ: Թէրմատարները որոնք կը տիրապետէին յանձնաժողովներուն մէջ և ամբողջովին կը յարած էին Մանգանին, առանց վարանելու ընդունելին հայրենասէրներու զիմուք և զանաք զինեցին, մինչև իսկ խօսք կաւ զիրաւին բանալու ժաքօղէներու ընկրակեցութիւնը:

Երբ թողտորակները խաջան թէ ժաքօղէներուն գէնք կը բանէ կառավարութիւնը, սկսան յարապարակել Քարիզի խաղաղ բնակիչները վտանգի տակ են: Իրենց կողմէ, ու ի հակադիրաբանական մասնաճիւղեր ու պրտաւարութեան զբօշ պարզեցին և թմբու կը հնչեցնելով հրապարակին ազ-

դեցին պահապարարը որ իրենց միանայ, հանրային սնդարութեան ապահովութեան հարկիչներուն գէն: Արդտաւար, բազմաթիւ քաղաքացիներ պատասխանեցին այս հրաւերին, որոնք առաջ տեղի տարաւ անխոհմ կրիտաւարդութեան մը և ննդաւար խաղաղարներու ամէն կարգի իկադրութեանց: Քանաքեպի, վաւերացնելու հայրենասէրներու զինան որոշումը, Բարիդի բնակիչներուն ուղղեալ հանդարտեցողից կողմը հրապարակեց, և զորավար Մընուին հրաման տրուեցաւ նոյն օրն իսկ պաշարձելու և զինութեան ընկաւ ապստամբ մասնաճիւղերուն զլաւարը, և Բէլլիէն: Բայց զորավարը, որ մեզմ և չափաւոր քաղաքացի մըն էր, իր զինուորները չառաջ գործի մղեց, այնպէս որ ամբողջ օրը մասնաճիւղերը ժամանակ տնկածն իսկ մը յայտարարութիւններ ընկաւ: առիկ կարն ալ, վախժմաւ գործելու, սկսաւ զաշտաւարութեան կողմէ տարաւորներու տեսնուն: հետ և նոյն իսկ չալ զեց իրեն գործակից ընկ հայրենասէրներու վաշտը:

Վերջապէս, Քանաքեպի պատարականներուն ստիպման տակ, զորավար Մընու կէս զիջերին յառաջացաւ և Բէլլիէն մասնաճիւղին վրայ, որ կը գրտնուէր այժմու Սակարանի շէնքին տեղը, և իր զինուորներն ու խնդանութները անոր չորջը շարելէ յետոյ ինքը ուղղակի գետց մասնաճիւղին սրահը հրաւիրելու համար հանաքաւած զինեալ մարդիկ որ գէնքերը յանձնեն, ապրտաւորներու տեսնելով որ զորավար Մընու վարանումով կը խօսի, քաջաբեքութիւն առաւ, և Մընուի զինուորներուն հետ սկսաւ խօսիլ, զանաք շահելու ջանք ընելով: Արդարեւ, չի յետոյ, զորավար Մընու խօսք ստաւ եւ քաջի իր բանակը, առանց ապրտաւորներուն գէնքերը հաւաքելու, այլ

միայն խօսք անհերքով անմեղմէ որ պիտի
ցրտ լին :

Այս նախնային վրայ անմիջապէս
լուր ելաւ թէ Քանդանոսի որչաւ մեծոր
չէին գործադրուած և թէ ապրտամբ-
նեիր յա լիւսինն էին . Քանդանոսի մէջ
ալ կը սրտային . մատնուցանէր . բոլ
ստեալե՛ր գոյ գորտխար Մընաւ : Յանձ-
նաւորայիները . երբ խնայան անցած
դարձածը . իրար անցան . կ'ա գէին ձեռ-
բակալեց և գտակ գորտխար Մընաւ :

Բայց ասով չէր գործանաւ եր կա-
ցա իրներ . երևախաւն Պարբար լեղ-
հանուր գորտց Նրամանաւար կարգեցին .
անոր սղնակն տալով երեք պատուի-
րակներ : Բարերազարտը . Պարբար իր
քալի ունէր Նրամայկու չաա կարող
սպալ մը . ու ինքը հոգիի սղակիւ-
թիւնը չպիտի տնենար իրմէ աւելի
ձարտար մէկը իր քովն հետացելու :
Իտակն իւնակը գրկուած բոլոր սրտ-
ու իրակ երևախաւնները կը ձանշալին
թնդանաթմաթի գորտց ալ երխտաարդ
սղան Նարոյէն Պանարարդը . որ Դու-
րմի գրաւան մէջ վճակնս պեր մը
տնեցած էր և պարտութեան մասնած
էր Սարգիսն ու Լա Ռայալի գինու որ-
նեիր : Այս երխտաարդ սղան գոյտ-
գունդի Նրամանաւար բլլալէ յետոյ .
Սարգի ձեռամբ չարհագուրի եղած էր
և Բարիկ կը գտնուէր անապատն վի-
ճակի մէջ . գրեթէ աւգրտաթիւն
մասնուած : Անիկա ներկայացուած էր
մատաւ Պալիկին . որ գալի ընդունած
էր իր սովորական բարութեամբը և
մինչև իսկ բարեխոսած էր անոր մասին .
որտ ապալին հոտակը ազազուն էր և
կարճ . իր սղեները՝ տմգուն և փոտ-
ցած : Բայց իր պեղեցիկի գիւտագծերը . իր
վճակնս և իտախանցիկ աչքերը . կա-
րալի ու ինքնաարդ լեզուն ամենուն
ու չազրութիւնը կը գրաւէին : Յաճախ
անիկա կը խօսէր պատեկաւոր վճակն
դաշտի մը վրայ . ուր հանրապետ-
թիւնը թէ՛ լալիմանակներ և թէ խա-

լանդու թիւն պիտի գտնէր . ալլ գալար
Խտայան էր . Պանարարդ չարունակ էր
Խտէր անոր մասին . ալս պատճառաւ .
երբ Աստիւնեան լեռներու չլիւսն Քէլ-
լերմանի ձեռքէն ելաւ . գինար Պատու-
բալմակն Վարձոյ Յանձնաւորային
կանչեցին . իր կարծիքը ու գրկու համար .
ալլ մասնակէն սկսեալ . հետագ իրնե-
րա խմբադրութիւնը իրեն յանձնեցին .
ու անիկա գինու սրալան գործողու-
թեանց վարչութեան մէջ մնաց . Վան-
ալմիկա ամալ 1 շին Պարբար լեղեց Պա-
նարարդը և անմիջապէս ինչիւրեց որ
իր բանակին պեր-Նրամանաւար կար-
գալի անիկա . Քանդանոսի համակեր-
պեցաւ : Պարբար գինու սրակն կար-
գալարութիւններ ընկաւ գործը յանձնեց
երխտաարդ սպալին . որ վալլիկեալու
ստանձնեց բոլոր գործերը և սկսաւ
հրամաններ տրճակել ծալրայիլ գոր-
ծանէս իտամը մը :

Բայր թալլը ուն մէջ ընդ հանուր
թմրկահարութիւնը չարունակած էր .
պատգամաւ սրներ հոս հոն գալած էին
էր Բէլլիկ մասնաճիւղին յաջողութիւնը
և ընդ գիւտութիւնը լալարանկաւ . և
աճա վերջապէս բոլոր մասնաճիւղերը
սրալեցին ընդ հանուր ազատամբութեան
մը ձրալիքը . որուն մէջ մաս տաւ
նոյն իսկ միջակերեալ գատակարդը . թէև
իր չահերուն և բարքերուն հակառակ
էր խաւով իտանց մասնակցիլ :

Քանդանոսի իր տրամադրութեան
աւակ ունէր մատաւորապէս հինգ հալար
կանոնաւոր գինուար . մինչև ու մասնա-
ճիւղերը կարող էին 40000 պատերազ-
միկ երեսն բերիլ . յա գինուած և լաւ
կազմակերպուած . հետեւ տրար . 40000 ի
գէմ 5000 գինու սրով կարելի չէր պա-
տերազմ մեղի . ալլ չաա չաա պէտք էր
Քանդանոսի պաշտպանել . գորտխար
Պանարարդ ալ ալա է . իսկ և յա : Մաս-
նաճիւղ գալին բանակը ինչ անաթ չաւէր .
ինչ որ մեծ տուտ ելալ թիւն մը կը բնա-

էր Քանխոսիանն. Պանարարդ սրտմաղրեցի բոլոր խնդանօթներով փակեց փողոցներու անցքը, և 5000 զինուորով, 1500 զինեալ հայրենասէրներով ու քանի մը հազար ստաբիաններով, ընդ առնեալն 8000 հողիով հանրահեցաւ ապրատութիւններուն դէմ, ստղմաղխաբան փայրերը գրաւեց, պաշտօնողէն և ստղմաղխերք ամբարեց և 13ի տատուն հրաման ըրաւ իր զինուորներուն՝ յարձակման սպասել և մէկ իմէ սկսիլ:

Ահա կազմէ, մասնաճիւղային բաձնակն ու իր պատրաստութիւնները անսած էր. էր Բէլգիէի մասնաճիւղի փառչութիւնը որէնքի պաշտպանութենէ դուրս հաշակած էր կատաղարական յանձնաժողովները և տեսակ մը սահան կազմած էր մասնաճիւղերու վեհապետութեան դէմ ելլողները գտակու համար. բազմաթիւ զորավարներ ինքնուրարար եկած էին մասնաճիւղային բաձնակին մէջ ծառայել. հազարաւոր հակադիպափախու հրիառատարներ ալ բաձնակին յատաճապահ մասը կազմելով, պատրաստակամութիւն յայտնելին Քանխոսիանին վրայ յարձակելու, բայց մասնաճիւղային բաձնակը յաղթանակը պիտի չտէր, եկէ՛ք փոխանակ յարձակման մը վրայ խորհելու, փողոցներուն մէջ խրամներ չինէր. Քանխոսիանը և անոր բաձնակը ինչպիսի մէջ փակէր, չըջակալ տաները գրաւէր, հնկէ մահացաւ կրակ մը տեղար, Քանխոսիանի պաշտպանները մէկիկ մէկիկ սպաննէր և սովի մասնակով ստիպէր որ անձնատուր ըլլան: Այսպէս չըրաւ. մասնաճիւղային բաձնակը, որովհետեւ կը կարծէր իմէ մէկ յարձակումով պիտի կարենայ հասնել միջև Քանխոսիան և անոր պաշտաները բաձնակ տալ իր ստղն:

Պանարարդ հրամայեց էր իր սպանակուն նախաճարձակ չըլլալ. ալ պատահաւոր, հակառակ որ մասնաճիւղային բաձնակը նոյն տատուն իսկ գրաւած էր կատաղարական գանձը և սաղ-

մամբները, իր բաձնակը դեռ սպասողական վիճակի մէջ կը մնար: Եւ ահա մասնաճիւղային բաձնակին հրամանատարը բաձնակնայ մը գրեց Պարրասին և Պանարարդին, աչքերը կապած, ինչպէս կ'ըլլայ ստղմաղ աշտերու վրայ, բաձնակնայը չառ սպանաղի լեզուով մը խօսեցաւ և հաշտութիւն ստաճարեց, պայմանաւ որ հայրենասէրներուն դէմքերը հաւաքուին և Քանխոսիանի ֆրիւրիւրիտոր ամառ 5ի և 13ի սրտումները կառնուին: Այս պայմանները անքնդուներէն էին: Քիչ յետոյ, մասնաճիւղային բաձնակը տուաւ յարձակման չաձնը. Պանարարդ 800 հրացան բաձնեց Քանխոսիանի անդամներուն, որպէս զի ի հարկին կարենան ինչպէնքին պաշտպանել. այս նախադիւրս չաձն միջոցը մտածել տուաւ իմէ կայսրութիւնը չառ ծանր է. բոլոր երեսփոխանները իրենց տեղերը նստան, և, ինչպէս կ'ըլլար փառնդի փայրիկաններուն, փողովը խորունկ լուսնիկան մէջ սպասեց այս պայքարին արդիւնքին:

Ժամը 4 աւելան էր. Պանարարդ, բնկերակցութեամբ Պարրասի, իր ձիուն վրայ ստիպով գնաց Ալէն Ռօջ եկեղեցիին դէմ, ուր բաձնակած էին սպառաժները. Պանարարդ, որ գիտէր իմէ ինչ կ'արմէ տաճին հարուածներուն ոյժը, անմիջապէս հրամայեց որ խնդանօթները արձակեն. մասնաճիւղային զինուորները պատասխանեցին չառ լուսն հրացանաճգութեամբ մը. բայց Պանարարդ, գանձը սմբահար բնկով, հարկադրեց որ նահանջեն Ալէն Ռօջ եկեղեցին, ոյնու հետեւ հայրենասէրներու խումբ մը արձակեց նոյն ինքն եկեղեցիին վրայ: հայրենասէրները, որոնք վրէժ տանելու լուսն փառար մը տնէին արդէն, կրցան փանել մասնաճիւղային զինուորները, այն տունն Պանարարդ աջէն ձախէն սկսաւ խնդանօթի բանկ փախչողները, որոնք մեծ անկարգութեամբ նահանջեցին. կուս այլ զաչափն զե-

ՆԱԲՕԼԵՕՆ ՊՈՆԱԲԱՐԴ

Կախարդ թխներ սպառի մը թուլով Կո-
նստանդուպոլիսի քաղաքացիները .
և ամենուրեք հրաժարելով որ թնդանով
ներք տրձակեն . այս ահա որ կրակին
տակ մամուռահի գալին քաջարի զինուոր-
ները հարկադրուեցան փախչիլ և իրենց
մէ չափերը ինքան դիտարկուեցաւ . քանի
մը կէտերու վրայ Պանարայի քաջագե-
ղու թէնտ մին հրապարակով զէպ իրեն
բերել և յետոյ անոր վրայ տեղով անմե-
սիբիլ :

Պատերազմը . որ սկսած էր ժամը

1 ա կէտին վերջացու ելին . Պանարայի .
որ ան գարտեղի կորովով մը մղած էր
սրտակրային , և որ մալթաքաղաքի
բնակչութեան վրայ աշխատեալ ան մը ար-
ձակած էր , ինչպէս եթէ իր զէմը դրա-
նու էին ստորիական վաշտերը , սպա-
ռամբները վերջնականապէս ձգմկու
համար մատուցով թնդանով ալ պարպեց
անանց վրայ և բոլորովին զրուեց դա-
նուք : Հետագայ ստատու , խաղաղութիւնը
վերահաստատուած էր արդէն . գիակ-
ները հաւաքուեցան , որպէս զի պատե-

րազմին բոլոր հեաքերը մէջանելն վեր-
նան. մէկ և միւս կողմէ 3-400 մեռել
և վիրաւոր կար :

Այս յաղթանակը մեծ աւախութիւն
պատճառեց հանրապետութեան բոլոր
անկեղծ բարեկամներուն, որոնք հա-
կըցած էին թէ բմրասները թագաւո-
րականութեան սողեցութեան տակ կը
գործեն. հիմա այլ ևս Քոնփանտիներ
տէրն էր այն հեղինակութեան, որով
պիտի կարենար հաստատել նոր կար-
գերը : Սակայն, միտնալն կարծիքն այն
էր որ պէտք չէ խոտոթեամբ վարուիլ
պարտաւորներուն հետ. այլ ևս պէտք
չկար որիսն թափելու, որովհետեւ,
սրբէն մասնաձիւղերը ազալապցած էին
թէ միջակ դաւաղիրներն ևս և հայրենա-
սէրներու կորովը չունին բնաւ : Քոն-
փանտիները գոհացաւ. բոլոր մասնաձիւ-
ղերը զինութեամբ ընկալի և աչք դպից
փախչող յանցող որներուն : Միայն սպրա-
տամբներուն սկսեալ՝ Լաֆին ձերբակալ-
ուեցաւ և անոր հետ ալ չստանալով
մատթեամբ վարուեցան : Քոնփանտիներ
թոյլ կուտար որ 13 Վանտեմիեռի սպրա-
տամբութեանն ողջ մնացողները սպան-
նեալու մէջ պատմեն իրենց քաջագործու-
թիւնները, և կը բաւականանար վար-
ձատրելով Քոնփանտիների պաշտպանները :
Պարբաթին և Պանարպիին խանդավառ
ընդունելութիւն մը եղաւ : Պարբաթ, որ
արդէն հռչակուար գարձած էր 9 Թեր-
Քիտորէն ի վեր, ալ աւելի սիրելի դար-
ձաւ հիմա, բայց չմոռցաւ իր փառա-
պատկէն բամբին մը հանելու իր երի-
տասարդ տեղակալին : «Զորավար Պա-
նարարդն է, բոտ, որ իր արագ և խե-
լացի անօրինութիւններով իր ժրիկը այս
ժողովը և Այս խաքերը ծախահար-
ուեցան. ներքին բանակին հրամանա-
տար կարգուեցաւ Պարբաթ, իսկ գեր-
հրամանատարը՝ Պանարարդ :

Թագաւորական կուտակցութեան
զրգոյթները այս արդիւնքէն մեծապէս
յուսափառ եղան. փութապէս գրեցու-

Վերան, թէ ամէն ոք խաբած էր գի-
րենք, թէ բաւականաչափ գրամ չու-
նէին իրենց արամազրութեան տակ և
թէ Բարիգի քաղաքականները, Նրացանի
ստափն Նարաւանները քակտեւ պէս, դա-
ցած պատուարած էին կրեկոտ անկողին
տակ, որոնք լանդպիսած էին այս բանին :
Այստեղ հանդերձ, թագաւորականները
վերջնականապէս չկարեցին իրենց յոյս
որովհետեւ իրենց գէղմ հաղածները չկար,
սկսան քաջապետիլ. կը խորհէին թէ
Քոնփանտիներ տկար բլրաւուն կամ հան-
րային կարծիքէն վախենալուն համար է
որ գրեկն չի հարուածեր. բնարական
ժողովներուն մէջ ալ կրեւան կուգային
անոնք և կը ջանային իրենց ազդեցու-
թիւնը զգալի դարձնել : Թագաւորա-
կաններու այս վարմանքը մասնաւո-
րաբար հայրենասէրներու զայրովքը կը
զրգուէր, որովհետեւ այս վերջինները
կարծեալ թէ յուսաւաւ և յաճ էին այն
քան վաղուս յաղթանակէ մը յետոյ :
Հաբեանակները գոհացան որ հանձնե-
ր ներկայացուցին Քոնփանտիներն, ոք
չկրցաւ անոնց բոլորին գոհացուցիչ ու-
րաչա մեկը ապ, որով զրգութիւնը
կրկին ծայր տուաւ, մանաւանդ որ
սահմանադրութեանն և կամ յուրերը ալ
աւելի կը սուրջնէին հաբեանակներու
զայրովքը և կ'աւելցնէին իրենց անվա-
ստանութիւնը :

Այդ յուրերը թէև հանրապետա-
թեան գոյութեանն համար սպառնալից
չէին, բայց նոր սլմ կուտային թագա-
ւորականներուն : Եւ ահա ձեռք ան-
ցուեցաւ թագաւորական կուտակցու-
թեան ինքնակցութիւնը՝ արատաւհանի
հետ, որմէ կ'երևար թէ թագաւորա-
կանները միշտ գործի վրայ են և 13
Վանտեմիեռի կուտարածէն յետոյ նոր
փորձ մը ևս պիտի բնեն : Այս յայտ-
նութենէն յետոյ կ'աւել յապա մը և փա-
խաղարձ ամատաւանութիւնները հա-
ղապահներու համար Քալիէն առաջար-
կեց որ հինգ հազիւ քաղկացեալ յանձ-

նախուճք մը ընարտի, մէկ կառավարութիւնէն միւսին փոխանցման միջոցին յեղափոխութիւնը փրկելու համար, երկարատեւ միջաքառութիւններէ հոգ, այս ստաճարկը բնդ ունեւեցաւ և նորակազմ յանձնախումբը հետեւեալ սրտչումները տուաւ : —

Մինչեւ ընդհանուր խաղաղութեան կնքումը, տարադիրները և անոնց ազդակաւորները չպիտի կրնան աւելի զինուորական, դատական, օրէնսդրական քաղաքապետական և քաղաքային պաշտոններ : Երկրորդ՝ հանրապետութեան ըէն ընկերուն առկա ազդիկ չափերը ազատ են մեկնիկ փրանտայէն, հետ ատենակ իրենց ստացուածքը : Երրորդ՝ յեղափոխական վարչութեան օրով չծառայած բոլոր սպանները պաշտօնանկ պիտի ըլլան :

Այսուհետեւ, Քոնվանսիօնը հանդիսաւոր կերպով մը հրամանադրեց որ Պերժիգան միացած է Ֆրանսայի և գաւառներու լաւնութեամբ է : Վերջապէս, զրուելէ տուջ օրոշեց մահու պատիժը վերցնել ֆրանսական հանրապետութիւնէն, ընդհանուր խաղաղութեան թաւկանդն սկսեալ, Ռեվոլուսիօն հրապարակին անունը փոխեց Քոնքօթի, և ընդհանուր ներում հաշակեց յեղափոխութեան հետ կապ ունեցող բոլոր զէպքերուն առթիւ ձերբակալեալներուն : Իրոյ տուեալ 13 Վանտեմիերի զէպքը : Բոլոր բանակաւոր զօւնները բացուեցան : Յեղափոխական Դ. տարւոյ Պրիւվէտ ամսոյ 4ն էր 26 Հոկտեմբեր 1795, ժամը 10 ու կէսին երբ Քոնվանսիօնի նախագահը սա բաները արտասանեց .

«Ազգային Քոնվանսիօնը կը յայտարարէ թէ իր սրտոնքը լրացուցած է և իր նստաշրջանը փակուած է :»

Հազար անգամ կրկնուած կեցցէ լանքապետութիւնը ազգապետները անգամ մըն ալ թնդացին այս բաներուն հետեւին :

Սհա աշտպէս վերջացաւ Ազգային

Քոնվանսիօնի երկարատեւ ու յիշատակելի նստաշրջանը : Սահմանադիր ժողովը հարկ տուաւ քանդել նախկին աւատական դրութիւնը և նոր կազմակերպութիւն մը հիմնել : Օրէնսդիր ժողովը փորձեց այս կազմակերպութիւնը Սահմանադրութեան մէջ թողուած թաւորի մը ներկայութեամբ քանի մը աւտուան փորձէն յետոյ հասկցաւ թէ թաւաւորն ու նոր հաստատութիւնները միասին չեն կրնար երթալ, և յայտարարեց թէ թաւաւորը մեղապից է զաշակից Եւրոպային, թաւաւորը և Սահմանադրութիւնը զապարեալ հրաշակեց և հրաժարեցաւ : Ուրիշն Քոնվանսիօնը գտաւ զհանդէպ թաւաւոր մը, չեղեալ Սահմանադրութիւն մը, Եւրոպայի զէմ պատերազմ յայտարարուած, և իրր միակ աղբւր ունենալով կատարեղապէս քաշքայուած վարչութիւն մը, վարկաբեկ եղած թղթաղբում, և սպառած ու պարպուած զօրողունդեր : Հետեւորար, Քոնվանսիօնը հարկադրուած էր ազատութիւնը պաշտպանել ընդդէմ բովանդակ Եւրոպայի : Առանց բույք մը աատամեկու, անիկա հանրապետութիւն հուշակեց թշնամի բանակներուն երեսին : յետոյ թաւաւորը զոնեց, սրպէս զի յետադարձ շարժումի բոլոր ճամբաները գոցէ : Ի վերջոյ, բոլոր իշխանութիւնները ձեռք առաւ և բռնապետութիւն հաստատեց : Իր ծոցէն ելած 12 բռնապետներ ամէն ինչ գրաւեցին և Եւրոպայի բոլոր ազգերուն դէմ սկսան մղել պատերազմ մը, որ պատմութեան յիշատակածնեւուն մէջ ամենէն մեծ և ահաւոր պատերազմն է :

Անունք, այս լայնածաւալ զործին գերազոյն միահեծան իշխողները մնալու համար, փոխն ի փոխ զոնեցին բոլոր կուսակցութիւնները և ծայրայեղութիւններ ի գործ դրին : անունք ունեցան յատկութիւններ, ինչպէս՝ ոյժ և կրօն : Բայց եղան նաեւ վայրաւ և :

Ղեղներով արիւն թափեցին, մինչև որ նուազեցան ինկան։ Այն ատեն Քան վանսիներ ինք իր ձեռքին մէջ առաւ րոնտափրութիւնը և կամայ կամայ թուլցուց իր ահաւոր իշխանութեան զապանակները։ Յաղթութեան հարձիւ հաւատքը վերստին ձեռք ձգելով, մրտիկ բրաւ մարդկային զգացումներու ծախին և վերածննդեան գործին առաւ ինքզինքը։ Իսկ յաղթահարած կուսակցութիւնները վերստին կեանք առին և փոխն ի փոխ լարձակեցան Քան վանսիանի վրայ։ անիկա յաղթեց եր-

կուքին ալ, հանրապետական Սահմանադրութիւն մը խմբագրեց և Եւրոպայի, կուսակցութեանց ու ինքզինքին հետ երեք տարի պայքարելէ յետոյ, արիւնլուալ ու հաշմանդամ, հրաժարեցաւ և Ֆրանսան յանձնեց Վարչութեան Տիրեքրատ ձեռքը։ Այն մարդոց, որոնք հպարտութեամբ կը կոչեն ինքզինքնին 89ի հայրենասէրները, Քան վանսիաներ միշտ պիտի կարենալ բռնել ա՛րտք ստեղծեցիք պաշտարը, բայց ևս մղեցի և վերջացուցի զայն։

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՄԷԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Վ Ա Ր Զ ՈՒ Թ Ի Ւ Ն

Նոր կառավարութեան զմուտը պրտաբանք, երևական անձկութիւն, քրտապրտի վարկաբեկում. — Վարչութեան առաջին գործերը. — Պրըշանեի և Վանտեի մէջ բնականութեանց վերականգնում. — Նոր լսելի փոխադարձութիւն. — Մեկ քանի բազմադարեան գործիչներու դատաւարաւորութիւն. — Իտալեան բանակին գործողութիւնները. — Վանտեի խորագրացման համար գործակար Հօլի ձեռք առած միջոցները. — 1795ի պատերազմին արդիւնքները :

Հազիւ 6 շաբաթ անցած էր յորմէ հեռէ Վարչութիւնը հաստատուած էր, և արդէն իսկ անիկա կը սկսէր իր գիւրքը ամրացնել. նորակազմ վարչութիւնը, հաստատւելով իր ծաղման և բնութիւնը, միշտ ամենէն աչքառու մարդիկը գործի գլուխ կ'անցընէր. 13 Վանտեմիսի ապրիլամիս թիւնէն աչքը բացուած, անիկա պատկառելի և մեծ սլոմը հաւաքած էր, Բարիզն ու կառավարութեան պաշտօնավարը նոր յարձակումէ մը զերծ պահելու համար, երկրաւար Պենարարը, որ 13 Վանտեմիսին շահանալու հանդիսացած էր, ներքին բանակին հրամանատար անուանուեցաւ : Պենարարը հիմնովին վերակազմած էր այդ բանակը, անոր մէջ տանելով պատերազմիկ հայրենաակրներուն մէկ մասը, ասիկ զոտ Պենարարը կազմակերպած էր Վարչութեան սահմանադրական պահակաւորը, այս բաւ գեկավարած և պատկառելի սլոմը կարող էր յորդանք ներշնչել ամենուն և կատակելութիւնները կարգ կանոնի մէջ պահել : Իր գործունէութեան բնութագրը հաստատ կերպով յատկապէս անհրաժեշտ էր Վարչութիւնը

ուրիշ մանր մունր անորոշութիւններ աբաւ. բոլոր թաւարաններու անորոշութեան գեկաց թէ միայն Մարտիկը կը գիտէր, որ ան. մարտիկը Պարիսէն արդիւնեցաւ, այս հրամանը ազատական գանդներ կ'առնէ. ճիշդ է որ կը գիտէր արգիւր վեհանձնը զորք մը չէր, բայց կ'ուզէին արթնցնել հանրապետական խանդավառութիւնը, որ դժբաղդաւոր պայտած էր քիչ մը. Վարչութիւնը գտաւ նեխարեկ մէկ քանի արքայական թերթեր, որոնք նախկին կառավարութեան հրատարակութիւններ կ'ընէին. թէև Մամուլի ազատութիւնը հաշակած էր, բայց թողաւ արականութեան վերադարձին աշխատող գրողները գտաւ կ'են. թարկուէին :

Վարչութիւնը կը գործէր վտանգներու մէջ, և կը ջանար վերականգնել կառավարութիւնը, մասնաւորաբար երկրին ելման ժամը, որ անանկութեան պատը հասած էր : Հանրապետական բանակը պարտութիւն կը կրէր Մարտիկի առջև, իսկ Վանտեի մէջ ասոր գործը ցամաք հանուելու լուրերը տալանապի մասնած կ'ընէր յորք մտքերը :

Վարչութիւնը դրամ չունէր . 3 միլիոն ինքնուրոյն հազար 20 միլիոն հնչուն դրամ արժամ էր , այնպէս որ կառավարական սրահներուն , մահաւանդ նամակատանց գործունէութիւնը վտանգուած էր : Երկարատեւ խորհրդակցութիւններէ և դանդաղ փորձերէ յետոյ , Վարչութիւնը որոշեց հրապարակէն ժողովեց ահագին քանակութեամբ չրժարեցութեամբ հանուած թղթաւորութիւնները , որպէս զի մնացածներուն արժէքը բարձրանայ բնական գնոյն և այս կերպով վերջ գտնէ ձրանսայի երեսական տաղանայր :

Կուսակցութիւնները հետզհետէ կը վարժուէին հաստատուած կառավարութեան զազաւարքին , և մտքերնուն շանցընելով զայն տապալել , աւելի էր փանային սպառարկել անոր դէմ : Սահմանադրութեան տուած իրաւունքներու սահմանին մէջ . Հայրենասէրները , աւելի կ'ապրէին իրենց սիրտեան դադաւարէն չհրաժարելով , Բանթէն հաստատուած էին , արդէն 4000է աւելի էին և կ'ազմած էին ժողով մը , որ չափ կը նմանէր նախկին ժառանգներուն : Սակայն և այնպէս հաստատարիմ մնալով Սահմանադրութեան գտաին , անոնք քաղաքական կազմակերպութիւն մը չէին ձևացներ և իբրեւ այլ ո՛չ թղթակցութիւն կը կատարէին և ոչ ալ բնութենէն : Այս պարագայէն զուրոյ , աւելի մըր տներ նախկին մայր բնակարանութեան բոլոր յատկանիշները , և իր ցանկութիւնները ալ աւելի հինգած ըլլալով հիմա աւելի յամուտութեամբ կ'արաւայայտուէին :

Մանածիս գալիւնները իրենց հաշակին և բարքերուն աւելի համապատասխան բնակարաններ կ'ազմած էին . այսօր ալ , ինչպէս Փանփանթիօնի օրով , անոնք իրենց չարքերուն մէջ ունէին մէկ քանի գազանի թագաւորականներ , որոնք աւելի թշնամի էին ահարկիչներուն և Քօնփանթիօնականներուն ,

զորս իրարու հետ չփոխել կը կեղծէին , և զորս նոր կառավարութեան մէջ զըանկնուն համար զայրացած էին . թագաւորականներն ալ առնէին իրենց ժողովները և սպանները , որ կը հաւարուէին և կը սթարապէին բնակեցանութեամբ , իստակցութեամբ կամ զեղարուստական մամանցներ կ'ունենային , ահարկիչներուն հակառակ բան մը բրած ըլլալու . համար : Երկու կուսակցութիւններն ալ առնէին իրենց հակաին թերութիւնը : Թէև կառավարութիւնը աւելի յարած էր յեղափոխութեան , բայց հարկեալները չափ զայրացած էին անցող պարձերէն , մէկ կողմէ զինակից բանակներուն տարած յաղթանակները , միւս կողմէ՝ կեմալեան սուր տաղնապը կ'աւելցնէին իրենց զայրոյթը :

Սակայն և այնպէս , զինուորական գործադրութիւնները տակաւ կը սկսէին ձրանսայի նպատաւոր արդիւնքներ տալ . 1795 Եոյններ 23ի առաւել փրանտական թնդանթները յանկարծակիի բերին Աստրիայիները , և ուղաները վազելին իրենց զինուորներն զլուին անցնելու . պատերազմը չարունակուեցաւ քաջորդ օրն ալ , և թէև վճահական յաղթանակ մը չ'ապահովեց , բայց ձրանսայիներուն ձևաք թողուց 5000 գերի , քանի մը հազար զիակ , քառասուն հրետանի և մեծաքանակ սպանտիներ , այս պատերազմը չափաւորները եզու պաշտակից բանակին համար : Իտալիա երբ իմացաւ փրանտական ալս մեծ յաղթութեան լուրը , կարծեց թէ երկիրը վտանգուած է , և միտնէ ձմրան եղանակն սպանտութիւն ներշնչեց թէ փրանտական բանակը չի կրնար յառաջ խաղալ : Արև մտնան գտնուաներուն մէջ ալ զէպքերը ոչ նուազ նպատաւոր հանգամանք մը տաին : Պրըպանի ծովեղերքը սպանտներուն օգնելու համար գործ զամար հանկուսահանուած անգլիական հաւարաւորներ Եոյններ 15ին յանկարծ մեկնեցաւ և

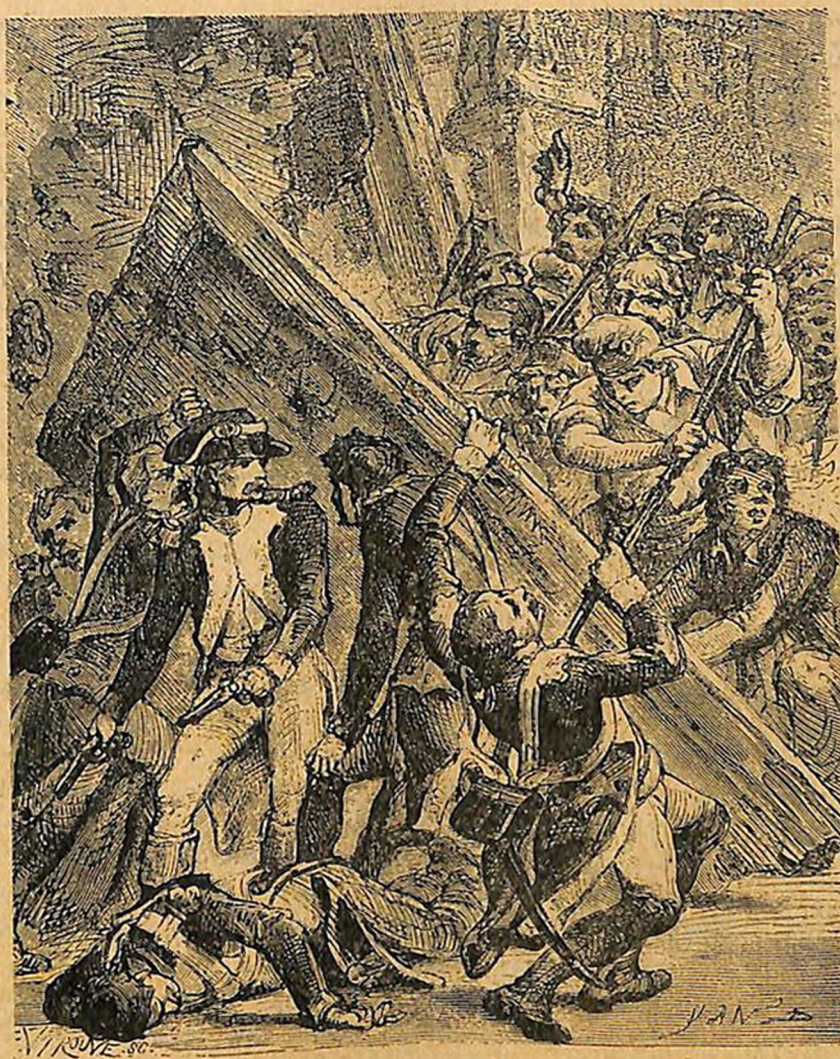
[illegible]

Վանաձի բնիկները միանգամայն
զիս պապի և զինուոր էին . յապաքալին
պատերազմի որհալիքներուն մէջ ա-
նձնք չէին գտարած հերկելէ իրենց հողը
և արջաւը բաժանելէ . Վանաձային աշ-
խատած միջոցին հրացանք կը պահէ իր
քովը , հոգին կամ յարգին ստույ . ան-
միջապէս որ իր տեար յարձակման նը-
շանը տայ , կը վազէ կը կռուի հան-
քապետականներուն գէտ . յետոյ կրկին
անհրաժեշտ ոյթ կ'ըլլայ անտառներուն մէջ ,
իր գաւառը կը վերադառնայ և վերադառ-
նալ համէլէ իր հրացանը : Բնիկը հան-
քապետական բանակը կը համարէ , որ ինչ
բան չի գտնէր , այլ անպէ՛ն զիս զապի մը .

աամբները և նոյն իսկ յաջողեցաւ զանոնք հանրապետութեան հետ հաշտեցնել . մասնաւոր խնամք ասարեկցաւ որ ապստամբութեաները չկարենան վնասել ռաքի հանել վանաւէի խողաղած մասերը . արդարեւ , պատահեցաւ որ զինահատար թիւն կատարած զիս զերէն մէկը յանկարծ ապստամբեցաւ , հետոյն ալ զէնքերուն , զորս մեծ մասամբ ծածկած էր հանրապետական բանակէն : Զորավար Հօշ , ասոնց քինախնդրութեան բայց պատկուտոյցով եղանակով մը պատակց խորհրանները , զիստ սրտոր զրաւելով անոնց արջաւար և ցորենը : Ասոր փոխարէն Հօշ ազգաւ վանաւէցիներուն ջորեն և դրամ կը բամբէր և անձամբ խօսակցելով անոնց հետ , կը ջանար հանրապետութեան սէրը ներշնչել անոնց . եկեղեցականներուն հետ յարաբերութիւն հաստատած էր , և անոնց հանդէպ իր ցոյց տուած բարեսրտութեան շնորհիւ յաջողած էր տեղեկանայ երկրին բոլոր զազանիքներուն :

Ապստամբապետ Շառէթ 100-150 հոգիով պահուրտած անտառներուն մէջ , ասոնք յուսահատական կոխի մը կը պատրաստուէին : Հօշ անոնց վրայ խիստ հակադրութիւն մը բանեցնելով հետզհետէ կը սեղմէր պաշարման զիծը և վերջ ի վերջոյ յաջողեցաւ զանոնք ալ ջրուել . 1795 տարւոյ վախճանին Բարիդ կանչուեցաւ վարչութեան հետ խորհրդակցելու և վերջ մը զնելու համար պատկուտովներու ամենէն ազէտալիին : 1795 թ. սրչաւանքները ալսպիսի ելքի մը յանգեցան ահա . հանրապետական բանակը զրեթէ ամենուրեք յաղթական ելած էր . զինակից տէրութիւն ըլլալով մնացած էին միայն Անգլիա և Աւստրիա , քանի մը գերմանական իշխաններ ու Բուսիլիա . ասոնք բոլորը պատրաստ էին հաշտութիւն ստանալիլու : Անգլիացի զիստնապէտը Բիթ , որ նորէն դրամի պէտք ունէր , անգլ . խորհրդարանը ժողովի

հրահրեց . Լոնտոնի ժողովուրդը մի և նոյն յամատութեամբ հաշտութիւն կը պահանջէր , պատերազմին զէմ յանդուգն սրտչութիւններ կուտար , ալսպէս սրերը թաղուորը խորհրդարան զնաց , իր կատարին վրայ քարերով յարձակեցաւ ժողովուրդը . կատարին աղակիւնները կուրեց , իսկ Բիթ , որ ձիւ վրայ նստած կ'անցնէր Լոնտոնի ժողոջներէն , հանչուեցաւ և ցեխի բոնուելով սախուեցաւ փոխիկ իր բնակարանը : Պօքս , Շէրիտոն , ամէն մասնաւոր աւելի պերճախօս կերպով հաշիս կը պահանջէին Բիթէն : Հոգնաւան հուսմամբ էր , Ստորին Նահանգները փրանսական հանրապետութեան միտցուած էին , Լիւքսէնպուրկի դրաւ մամը անոնց հուսմամբ կերպով մը վերջնական զարձած էր , վանաւէի մէջ մեծամեծ զուարթներ ծախսուած էին , ու իսկոյ՛ ձրանաւոյնները ի զուր տեղը հրապանի բոնուած էին . բոլոր ասոնք ամբաստանութեան ծանր ինդիւններ էին Բիթի նախարարութեան զէմ : Մասնաւորաբար Բիթլորոնի արչաւանքը ընդհանուր զալուք յատուցուեցաւ . Բիթ ուղեց ինքզինքը արդարեւ , բսկով թէ Անգլիացիներու արիւն հոսած էր . « Այո , պատասխանեց Շէրիտոն , անթարգմանելի կարպով մը , անգլիական արիւն չ'ուեցաւ , բայց Անգլիացոյց պատիւը բոլոր ծակերէն հոսեցաւ գնաց » : Բիթ , տարւոյն բնթողքին կրտած բոլոր պարտութիւնները անխտսափելի զմարդու թիւներ անուանեց , բայց Հանտոնի վրայ Աւստրիացիներուն տարած վերջին յաղթանակները չատ փոտարանեց , բոտ իր սովորութեան , սնդեց թէ փրանսական հանրապետութիւնը իր իշխանութեան վախճանին հասած է , թէ անխտսափելի մնանկութիւն մը զայն պիտի նստէ կատարեալ չ'փոխութեան և անկարողութեան մէջ . բոտ նստ թէ փրանսուպի զէմ տարի մըն ալ պատերազմ մղելով հասարակաց թշնամին փրանսա , վերջին

ԿՈՂԱՎՈՐԳԸ ԵՐ ՄՏՆԷ ԳՈՆՎԱՆՍԻՐԸ

ծայր յուսանալու թեան մէջ ինկած էր խոտաօցաւ հանդիսաւորացէս, որ եթէ փրանաւան կառավարութիւնը հաւատաւ ձեւ մը տանէ և կանխաւորութիւնը առաջին պատահականութիւնը պիտի տեսնուի, քանի որ փոխառութիւն մը խնդրելու ինչպէս նաեւ մասնաւոր և քաղաքական կառավարութեանց զէմ ձեռքի օրէնքներ, որովհետեւ թաղաւորին և իր անձին

զէմ եղած նախաւորութիւնը կառավարութեանց կը վերադրուի :

Ընդ զիմադիր կողմը պատասխանելով թէ Հոկտեմբերի վրայ տարւած կարծեցող յաղթանակները վաղանցուկ բաներ են, և թէ Իսթապուլ մէջ կրտած պարտութիւնները Գերմանիոյ մէջ չափաւոր յաղթանակներուն տալաւորութիւնը կը ջրնջէին, այս հանրապետութիւնը, բախընդ զիմադիրները, թէև միշտ կործան-

ման դուռը հասած կը համարուի, բայց իւրաքանչիւր պատերազմի սկիզբը կը վերածնի. իսկ եթէ ճիշդ է որ Թրանսա կը սպասի, Մեծն Բրիտանիա անկէ ա՛լ աւելի արագ կը սպասի, ամէն օր պարտքերը կ'աւելնան և քիչ ատնէն կը սպառնան ընկճել երեք թագաւորութիւնները:

Գալով մոմուլին և քաղաքական կուսակցութեանց զէմ դրուած ճնշողական օրէնքներուն, մօքս զալրոյթով խօսեցաւ անոնց զէմ, և յայտարարեց որ եթէ անոնք ընդունուին, մոզովորդը պիտի ապստամբի: Այս խօսքը մեծ

յուզում յատաջ բերաւ, և Բիթ օգտուելով ասկից, յաջողեցաւ ստանալ նոր փոխառութիւնը, զապիչ օրէնքները, և խտտացաւ կարելի եղածին չափ շուտով բանակցութեանց ձեռնարկել: Երեքնապէս, Բիթ երբէք մտքէն չէր անցընել խաղաղութիւն կնքել միասնացի հետ. Խորհրդարանի առջև իր ըրած յայտարարութիւնները ձեւ բռնի էին, հանրային կարծիքը գոհացնելու համար բռնած միայն:

Ահա՛ աչապէս վերջացաւ, բաժանողակ Եւրոպայի համար, այս յիշատակելի պատերազմին չորրորդ տարրին:

ՎԵՐՋ ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՄԷԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐԻՒ

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՎԱՆՏԷԻ ԽԱՂԱՂԱՑՈՒՄԸ

Վարդուբեան աշխատարանները. — Օրենսդիր Ժողովին մէջ կոչակցութիւններն ի յայտ
կուգան. — Յունկար 21ի տունին նստատունը. — Ժաքոպէսներու յժգոնութիւնը. —
Պապէօֆի բերքը. — Ոստիկանական նախարարութեան նստատունը. — Ետքայրեր. —
Ներսիսեան անձկութիւն. — Պապէօֆի զաւարտութիւնը. — Զինուորական կացութիւնը. —
Վանտէի խաղաղացումը. Սրօնիկի եւ Շառիկի մասը :

Հանրապետական կառավարութիւնը
հաստատուն դարձած էր վերջին պատե-
րազմներով : Բայց հիմա նոր ջանք և
նոր պատերազմ մը հարկաւոր էր , սո-
ջիններէն աւելի վճռական , որպէս զի
Աւստրիա և Անգլիա հաւանէին մեր
ընդարձակմանը : Այս նպատակին հաս-
նելու համար Վարչութիւնը կորովի
կերպով կ'աշխատէր բանակին պակաս-
ները լրացնելու , երմատական կացու-
թիւնը բարեօրոյցու և խոտլարար տար-
րերը ձգակու : Նորագիր զինուորները
մեծ խոտու թիւով զէնքի տակ կ'աւանդէր ,
զրեթէ առանց բացատրութեան . 600
միլիոն ֆրանքի բռնի փոխառութիւնը
զանձել կուտար վերջին ծայր արագու-
թեամբ , տարւոյն մէջ գանձուելիք և
կամուտին հաշուոյն պարտաթուղթ հրա-
պարակ կը հանէր , նախ 30 միլիոնի , որ
յետոյ բարձրացաւ մինչև 60 միլիոն
ֆրանքի : Վարչութիւնը կազմեց նաև
սեանակ մը զբամաստուն , ընկերակցու-
թեամբ զբամասեցնելու , որոնք կա-
ռավարութեան հետ համաձայնելով
պաշտոնաւ հրապարակ հանեցին և այս

կերպով հասցրին նոր ազդեցիկ մը ստեղ-
ծուած եղաւ :

Վաճառականութիւնը ատկաւ կը
սկսէր բարգաւաճիլ . զորեւնահասիկները
չըջարեթութեան մէջ էին . ժողովուրդը
իր աւուրցէքը կը ստանար հնչուն զրա-
մով , որով կարող էր հաց գնել . այս
պատճառաւ , տակաւ ջնջուեցաւ սոճի-
կով հաց վաճառելու գրութիւնն ալ :
Այս յանգուզն տնօրինութիւնէն վերջ ,
Վարչութիւնը առաւ ոչնուազ խիզախ
քալ մը . բանակի պէտքերուն համար
ձի չկար . Վարչութիւնը Օրենսդիր Ժո-
ղովէն արածնութիւն ինդրեց բոլոր
պերճանքի ձիերը , ինչպէս նաև հողա-
զործներուն երեսուն ձիերէն մէկը զրա-
ւելու . այս անհրաժեշտ տնօրինութիւնը
հաւանութեան արժանացաւ :

Աւագաց Ժողովն ու Հինգ Հարիւր-
նոցը իրենց աշխատութիւնները յաւաք
կը տանէին , առաջինը՝ առանց բուռն
վիճարանութեանց , իսկ երկրորդը՝ յա-
ճախ ենթակայ ակնոթումներու և բաւ-
խտ մնեթու . զանաւան իրենցներու վի-
ճաքանութեան լիակատար կատարելով

չերաաւորումները երեւան եկան, և Հինգ Հարիւրնոց ժողովին մէջ կրկին լսուեցաւ Գայիէնի կորովի ձայնը: Եւ ահա Բօնիֆանտիօնականները ուղեցին առիթէն օգուտ քաղելով իրենց թաղաւորական պաշտօնակիցները փորձի ենթարկել. սեննդ սառնարակեցին ամէն տարի Յունվար 21ին ածնել վերջին թաղաւորին սպանման տարեգարձը, և որոշել տուին որ, այդ օրը, երկու ժողովներու և Վարչութեան անդամները պիտի երդնուն ստել թաղաւորութիւնը: Երդումի այս արարողութիւնը, զոր յաճախ գործածած են կուսակցութիւնները, երբէք երաչխիք մը չի ներկայացներ, այլ յաղթականներուն կողմէ պարտեալները նեղացնող արարողութիւն մըն է պարզապէս:

Բօնիֆանտիօնականները անհամբերութեամբ կը սպասէին Յունվար 21ի նիստին, տեսնելու համար թէ իրենց թաղաւորական պաշտօնակիցները ինչպէ՞ս երդում պիտի ընեն. այս ստիկ հանդէս մը պատրաստուեցաւ Բարիկի մէջ. երդումի արարողութեան պահուն մէկ քանի նորընտիր երեսփոխաններ նեղը մնացին, և իրենցմէ մին քաղաքորդ եղան ղեկ տանքիւն երդարնեալուն հետ առին կարգի յանդիման ղեկ առնելու երդում բրտւ. ստիկա վրէժ բռնելու ձեւ մըն էր. ահագին խնդիր եղաւ այս կէտը, և բմրոտ երեսփոխանը ստիպեցին որ երդումի բանաձեւէն դուրս ուրիշ բան չբռնէ:

Յրանսա, որ կը բաղձար կառավարութիւն մը և օրէնքներու հաստատումը ձեռք բերել, կըսէր համայնի իրաց նոր կացութիւնէն, և եթէ անտեսական աննախանձելի գրութիւնը գանդատի տեղի չտար, նոր կառավարութիւնը սքանչելի պիտի համարուէր: Ազգի միայն քնարեակ մասն է որ փառքի, ազատութեան, աշխու. ու վեհանձն պաշտօններու ձգտում ունի և ատենց համար զոհողութիւններ ընելու կը հա-

ւանի. զանդուածը միայն իր հանգիստը կը վնասէ և կարելի եղածին չտա քիչ զոհողութիւն ընել կը պահանջէ. կան վայրկեաններ, երբ այդ ամբողջ զանդուածը կ'արթննայ, մեծ և խորունկ զգացումներէ դրդուած. զայն տեսնաք 1789ին, երբ հարկ եղաւ ազատութիւնը յաղթահարել, տեսնաք նաև 1793ին, երբ պէտք եղաւ զայն պաշտպանել: Բայց, այս ջանքերէն սպասած, Յրանսապի ստուար մեծամասնութիւնը այլևս ջանք թափել չէր ուզեր. ճարտար և կորովի կառավարութիւն մը պէտք էր, այդ ժողովուրդէն ստանալու համար հանրապետութեան փրկութեանը անհրաժեշտ եղող միջոցները: Բարեկալը տար, երեսփոխութիւնը, Ֆիշոս պատրաստ՝ արկածախնդրական կեանքի մը, կամաւորաբար կ'երթար զինուորագրուիլ: Միայն ժողովուրդն էր որ դիւրաւ չէր վճարեր նոր տուրքերը: Գնդափոխութեան թշնամիները օգուտ կը քաղէին ժողովուրդին դժգոհութիւններէն և անվստահութեան ջրացի կընէին անոր մասին, ու մանաւանդ՝ նոր պատերազմի մը ծրագրին դէմ կ'ըմբոստանային: Ասոր հակառակ, հայրենասէրները տկար կը դնէին կառավարութիւնը և բողոքի ձայն բարձրացնելուն մէջ միւսներէն վար չէին մնար. տոնք զայրացան մանաւանդ անոր համար, որ Վառնափիւս ամաց դատող իրները դատուելով անպարտ կ'արձակուէին, մինչդեռ Ասպետներեան կոտորածներու հեղինակներուն դէմ խիստ հետապնդումները կը շարունակուէին, որովհետեւ հասարակ մարդաստաններ համարուելով ասոնք ընդհանուր ներման չէին արժանացած: Հայրենասէրները ծայրայեղ զրգուսթեան մէջ էին. կատաղի ժաքողէն մը՝ Պապեօֆ, սկսած էր Մատայի հետեւողութեամբ թերթ մը հրատարակել և չարոհակ յեղեղել թէ Ասպետները կոտորածը լիակատար չէր եղած և պէտք էր զայն լրացնել. երբ մտքերը զբա-

ղեցնող դադարիարները իրենց վախճանին յանդին, քանի մը գլուխներու մէջ կը մնան տակաւին և կը փոխուին խելագարութեան։ Պապէօֆ այսպիսի հիւանդ խելագարներու պիտի էր, անիկա չտա վրդովեցուցիչ հրատարակութիւններ կ'ընէր։ Սէնդ ժոնրլիէվի ընդարձակ սրահին մէջ հաւաքուող 4000 ժաքօպէններն ալ մինչեւ ուշ ժամանակ ահազին դուռն ու գոցում կը բարձրացնէին։ անոնք, անդդալարար օրէնքին զծած սահմաններէն անդին անցած էին և զանազան պահանջներ դնել սկսած էին։

Վարչութիւնը, որ օր ըստ օրէ աւելի հաստատուած կը զգար ինքզինքը և հակայնդափոխութենէն նուազ կը վախճար, ինքզինքը պարտաւոր համարեց խիստ միջոցներ ձեռք առնելու ժաքօպէններուն դէմ։ Նախ գրաւել տուաւ Պապէօֆի թերթին թիւերը, յետոյ անոնց ժողովատեղին փակեց։ Ոսկեգօծ երկատարողութեան սպօններն ալ թէև անփառ բաներ էին, բայց փակել տուաւ, որպէս զի կողմնակալութիւն ըրած համարուի։ Կուսակցութիւններուն վրայ հսկողութիւն կատարելու համար, և նկատի առնելով որ անոնք ալիւս դադանապէս զործերու պիտի հարկադրուէին, Վարչութիւնը հաստատեց ոստիկանական նախարարութիւն մը, և երեսօթիտան Բօչօնը անուանեց ոստիկանական նախարար։ Վարչութիւնը թէև ուղեց մամուլի ազատութիւնն ալ կաշկանդել, բայց օրէնսդիր մարմինները մերժեցին։ Այս խնդրին վիճարանութեան պահուն զերերը փոխուած էին։ յեղափոխութեան կուսակիցները, որոնք անսահման ազատութեան կողմնակից պէտք էր ըլլային, սեղմումի միջոցներ կը պահանջէին։ Իսկ ընդդիմադիրի կողմը, սրուն մոտածումը աւելի կը հակէր դէպի միապետութիւն, անսահման ազատութեան ի նրպատ քսուէ տուաւ։ Կուսակցութիւն-

ները կը զեկալարուին իրենց չահերէն։ Բաց աստի, աւելի խելացի բան մըն էր մամուլը ազատ թողուլը քան թէ սեղմելը։ Միայն ճշմարտութիւնը ահարկուէ։ Կեղծիքը անպօր է։ Որքան աւելնայ տուրքիւնը, այնքան կը պակսի իր ոյժը։ ոչ մէկ կառավարութիւն կը փրճանայ սուտի հարուածներուն տակ։

Վարչութեան ձեռք առած վերջին միջոցները լաւ տպաւորութիւն յառաջ բերին։ ահաբեկչական շրջանէն վախյողներուն ապահովութիւն հերքեցնելու և խոհական մարդիկն ալ գոհ ձգեցին։ Այլևս սկսած էին յուսալ թէ հանդիստ պիտի վայելեն և թէ նոր բէժիմը տեւական ըլլայ պիտի։ Վարչութեան ամենէն ուշագրաւ անդամը Պարրասն էր։ Ընկերական կեանքը նախորդ տարուանին նման էր։ բարքերը չատ համարձակ էին և հաճոյքներու համար խօլական փափաք մը ունէր ամէն ոք։ Պարրասի սպօններուն մէջ կը լեցուէին զօրավարներ և տաղանդաւոր մարդիկ, որոնք կը սկսէին հաւատայ հանրապետութեան և անոր մէջ սեղ մը զբաւել։

Ամէն տեսակ ծագումէ սերած կիներ կուգային այդ սպօններուն մէջ ցուցադրել իրենց հրապոյցները և իրենց ազգեցութիւնը կը բանեցնէին այնպիսի ասեմ մը, երբ ամէն բան կը պահանջուէր և կը ստացուէր։ Եթէ երբեմն պարկեշտութիւնը կը պակսէր այդ հաւաքոյթներուն մէջ, ասոր փոխարէն կը տիրէր ծայրայեղ ազատութիւն մը զազափայրներու և ոգիի, զորս կը ներշնչեն մեծ բաներու տեսք և կիրառումը։ Այս ընկերութիւնը կազմող մարդիկը ազատադրուած էին ամէն կարգի բնականաւ սովորութիւններէ։ Ինչ որ գիտէին, սորված էին իրենց անձնական փորձառութեամբը։ անոնք տեսած էին պատմութեան ամենէն մեծ գէպերը, անոնց մոտեցած էին, և զեւ ալ կը մոտեցնէին։ Գիւրբին և երեւակայել թէ այսպիսի տեսութեան ոչ կարգի պա-

դափարներ պիտի արթնցնէր երիտա-
սարդ , փառասէր և յուսալից մաքերու
մէջ . հոն էր որ առաջին կարգին վրայ կը
փայլէր երիտասարդ . Հօշը , որ պարզ
զինուորի աստիճանէն բարձրացած էր
հրամանատարութեան . անոր քովը ու-
շաղրութիւն կը գրաւէր արդէն երի-
տասարդ Պօնաբարդը , որ տակաւին
հաշակ չահած չէր , բայց որուն կատա-
րած ծառայութիւնները՝ Դուլօնի մէջ և
13 Վանտէմիէսին , ծանօթ էին , որուն
նկարագիրը և անձնաւորութիւնը ամե-
նուն ապշութիւն կը սրտածառէին իրենց
եղականութեամբը , և որուն միտքը
աչքառու կերպով ինքնատիպ ու կորովի
էր . այդքններութեան մէջ Մատամ
Դալիէն կը ցուցադրէր իր գեղեցկու-
թիւնը , Մատամ Պօնաբնէ՝ իր չնորհա-
լիութիւնը , Մատամ տը Սթալ՝ ամբողջ
փայլը իր մտքին որ պարագաներուն և
ազատութեան բերմամբ լայնախոն դար-
ձած էր :

Պատուիւնն զործերը վարկու . կռ-
ուած երիտասարդները երբեմն իրենց
կիները կրնարէին նախկին ընկերութեան
պատկանողներէն . Պօնաբարդ . ամուս-
նացած էր տարաբարզ զօրավար Պո-
նաբնէի այրին հետ . ամէն ոք կը մը-
տածէր բազմ մը շինել իրեն և զայն
մեծ կը շահէր . բազմաթիւ ասպարեզ-
ներ բացուած էին . կառավարութիւնը
թանկագին ոչ մը ձեռք ձգած էր . ա-
սիկա ճարտար և խորիմտա զրազէտ
մըն էր , որ իր երիտասարդ տաղանդը
ի սպաս կը գնէր մտքերը նոր հանրա-
պետութեան հետ հօտնեցնելու համար .
Պէնմամէն Քօնապանն էր այդ տաղան-
դաւոր անձը , որ կառավարութեան ոյժը
խորազրով հատոր մը հրատարակած էր .
այս գիրքը մեծ տպաւորութիւն յառաջ
բերած էր . Պէնմամէն Քօնապան այդ
գիրքին մէջ ցոյց կուտար թէ անհրա-
մեշտ է յարի կառավարութեան մը , որ
մերանայի և բոլոր կուսակցութեանց
միակ յոյսն է :

Վարչութիւնը գլխաւորաբար կրմը-
տական բարեկարգութիւններով կը զբա-
ղէր այն միջոցին իսկ , երբ կուսակցու-
թիւնները զաղանապէս կը դաւադրէին
իրեն դէմ . թաղաւորական զօրծակալ-
ները կը չարունակէին իրենց մեքենա-
յութիւնները . այս թշուառական ոչնչ-
ութիւնները անցկային ազդեցութիւնը
չունէին այլեւս , այլ մեքենայութիւն-
ներ կը սարքէին , բարձրաձայն զրամ
կը պահանջէին և մասնաւորաբար Վան-
տէն կը ջանային խռովակ պահել . իսկ
երբ տեսան որ զօրավար Հօշ կը յա-
ջողի խաղաղեցնել Վանտէն , այն մա-
մանակ Բարիդի մէջ խռովութիւն մը
յարուցանել աշխատեցան : Միւս կողմէ ,
հայրենասէրներն ալ զաւաղրութիւններ
կը կազմէին , բայց ալուպէս վստաղա-
ւոր . ասոնք , Բանթէօնի ժողովատեղիէն
վաճառած , կառավարութեան բոլորու-
մին զատապարտուած , դարձած եղած
էին կատաղի հակակառավարականներ .
տեսնելով որ կը հալածուին , սկսան
զաղանապէս յաւադրել , այնպէս որ
զաւաղրութեան պետերը բոլորովին ան-
յայտ կը մնային : Չորս հօգինաց զաղա-
նի վարչութիւն մը կազմած էին . այս
վարչութիւնը յարաբերութեան մէջ պի-
տի մանէր 12 զօրծիչներու հետ , որոնք
գիրար չպիտի ճանչնային և որոնք
պաշտօն ունէին Բարիդի բոլոր թաղե-
րուն մէջ հայրենասէրներու ընկերու-
թիւններ կազմելու : Այս 12 զօրծիչնե-
րուն արգելուած էր զաղանի վարչու-
թեան անդամներուն անունները տալ ,
այլ պիտի զօրծէին խորհրդաւոր ու գե-
րադոյն հեղինակութեան մը անունով ,
որ կը կոչուէր Կատարակաց բարոյա-
րան : Ահա այս կերպով զաւաղրու-
թեան թերքը գրեթէ անձերբազայնի
էին , որովհետեւ , եթաղրելով իսկ թէ
թեղերէն մին բռնուէր , միւսները միշտ
անծանօթ կը մնային : Այս զաղանի
կազմակերպութիւնը , որուն ողին Պա-

պէտքն էր , յաջողութիւն գտաւ . և ճիշդաւորուեցաւ :

Պապէօֆ և իր ուսուցիչները կրկար ժամանակ մտածելէ յետոյ թէ ի՞նչ տարրերու վրայ պիտի դնեն իրենց գրել-խաւոր յայտը , վերջապէս համաձայնեցան Քոնստանտինոպոլի աշխարհիկին անդամներուն հետ , որոնք վերջնապէս անգլէին , և կրկար բանակցութիւններէ յետոյ եկան հետեւեալ համաձայնութեան . Ապրիլ-Մայիս ամսուն , որոշուեցաւ ընդհանուր ապստամբութիւն հռչակել թէ՛ Բալթիկի և թէ՛ գաւառներուն մէջ . հայրենատէրները իրենց թաղերէն պիտի ձամբայ կղէին Սպասարիւն , Նաւասարիւն , 1793ի Սահմանադրարիւն . Հասարակաց բարօրարիւն բաւերը նշանաբան ունենալով . ով որ զխմազբէր վեհապետ ժողովուրդին , մահուան կը դատապարտուէր . ապստամբները պիտի սպաննէին հանրապետական Վարչութեան 5 անդամները , ինչպէս նաեւ՝ Հինգ Հարիւրնոց ժողովին մէկ քանի անդամները և ներքին բանակին հրամանատարը . Լիւթովուրդը , Բողոքածոցը , հետադրատունը , զինուորականները և Մէտոծնի ինդանոթներու միջնաւորը . պիտի զբրտուէին . որպէս զի ժողովուրդը ոտքի կղէ և ստա խոստովանելով չորօրէ զինքը աշխատ , բոլոր բնակիչները պարտաւոր էին ուսելիք և բնակարան առ աղքատստամբութեան մասնակցութեան . հայազորները և զինադասները պարտաւոր պիտի ըլլային ժողովուրդին հայր-թայթիկ հոց և բմակի , որուն փոխարէն հանրապետութիւնը գումար մը պիտի վճարէր իրենց . մերժումի պարագային , փողոցի լամբարներէն պիտի կախուէին . ապստամբներուն կողմէ անցնող բոլոր զինուորները պիտի ստանային զրամ և սպամամիւր , և աղատութիւնը պիտի տնննային իրենց ատներ վերադառնալու :

Այսպէսով կը յաւանդէին շահիլ ակամայ զինուոր գացնողները . Գալով ար-

հետով զինուորներուն , որոնք համ կ'առնէին պատերազմէն , անոնց ալ կը խոստանային յոյս առ թաղերու արքայականներու տոնները :

Ահա թէ ի՞նչ տարապիկի և անմիտ ծրագիրներ յղացած էին այս յուսահատները , որոնք իրենց հրամանատար կարգած էին Ռոսինսկոյ , հախիկին զօրավար՝ Վանտէի . ապստամբները ամէն տեսակ կազմակերպութիւն ըրած էին և արդարեւ զործի սկսան , իսկով՝ ժամանակէն առաջ և բնաճին՝ կոպան . Ստիսկանական հախարարը՝ Քոչոն որ գաւազրութեան ընթացքին կը հետեւէր , որովհետեւ բանակին սպաններէն մին տեղեկութիւն տուած էր իրեն , թոյլ տուաւ որ գաւազրութիւնը յառաջանայ , որպէս զի անոր բոլոր թեկերը մէկ տեղամէն բռնէ . և արդարեւ , Մայիս 9ին , մինչ գաւազրները կը պարտաւորուէին ժողով գումարել , յանկարծակի ձերբակալուեցան , ատնց մէջն էր նաեւ Պապէօֆ , որուն յանդգնութիւնը կը հաւատարէր մարտանդութեանը . անիկոս աւելական համակը պրեց Վարչութեան . ճեմ իշխանութիւն մը կը ներկայացնէ . հետեւաբար մի վախճաք զիս ձեզի հաւատար նկատելէ . ևս պետեւ ահա հարկու բնկերութեան մը զոր չալիտի կրնաք քանդել զիս մեղցնելով , և որ , իմ մահութենէ յետոյ ալ տեղի գրգռուած և վառագատոր պիտի ըլլայ . զուք ձեռքերնիլ ունիք միմիայն մէկ թեղը գաւազրութեան . քանի մը մարդ ձերբակալելով ինչ կ'ըլլայ . պետերը հեղհետէ երեսն պիտի գան . ի գուր տեղը արիւն մի՛ թափէք , բանակցեցէք հայրենատէրներուն հետ , անոնք չեն մուցած թէ զուք ժամանակաւ անկեղծ հանրապետականներ կըաք . անոնք պիտի ներկն ձեզի , եթէ կ'ուզէք զործակել անոնց , հանրապետութեան փրկութեան համար :

Վարչութիւնը կարեւորութիւն չառաւ այս արատաւոր համակին և հրամայեց

դատական քննությունը յառաջ տանիլ . Վարչութեան այս կորովի ընթացքը հանրային կարծիքը իրեն շահեցուց : Ջմրան վերջերն էինք . խուժարար տարրերը հակողութեան տակ էին . կառավարական գործերը եռանդով և խնամքով յառաջ կը տարուէին : Անդլիացի նախարարը Բիթ , գոհացում տալու համար անգլ . հանրային կարծիքին , դիմած էր Պրանսայի և ուղած էր հասկընալ թէ ինչ պայմաններով հաշտութեան կը բաղձայ , կամ համամիտ է պետականխորհուրդի մը գումարման . Բիթ առաջուրնէ վստահ էր թէ Պրանսա մերժողական պատասխան պիտի տայ , բայց իր բրած դիմումը սոսկ ձեռակիրպութիւն էր : Արդարեւ , Վարչութիւնը պատասխանեց Բիթի , թէ Պրանսա կը հաւանի բանակցիլ հաշտութեան համար , Սահմանադրութեան յոյց տուած հիմքերուն վրայ միայն : Ասիկա կը նշանակէր յայտարարել թէ Պրանսա երբէք վաղ չպիտի անցնէր Պիլսիքայէն :

Վարչութիւնը հրատարակութեան տուաւ թէ՛ իր ստացած գրաւ որ դիմումին օրինակը և թէ իր սուսած պատասխանը , ասիկա առաջին նմուշն էր անկեղծ գիւսնադիտութեան մը . ամէն ոք՝ գնահատեց Վարչութեան բռնած ուղղութիւնը , և երկու կողմէն թշնամութիւնները վերսկսան : Բիթ անգլ . խորհրդարանէն 7 միլիոն սկի եւս տուցեց , և ջանաց 3 միլիոն այս տոնկ կայսեր ի նպաստ . չառ աշխատեցաւ Բրուսիոյ թաղաւորը դուրս հանելու իր չեզոքութենէն , բայց չյաջողեցաւ , որովհետեւ թաղաւորը չէր ուզեր խնայ իր նախկին սխախտութեան մէջ : Ռուսաստան , միշտ առատաձեւսն՝ խոստումներու մէջ , ստակաին զինուոր դրկած չէր և զրաւած էր կազմակերպելու այն հոգաբանսը , որ իրեն բաժին խնկած էր Բոլոնիոյ մէջ : Իսկ Աւստրիա , անցեալ տարուոյ իր յաղթանակներէն ուսած , եռան-

դով կը պատրաստուէր պատերազմի , վերջապէս՝ Սպանիա , որ սկսած էր վայելել խաղաղութեան բարիքները , ուշադրութեամբ կը հետեւէր նոր բացուող պայքարին , և հիմա ալ աւելի լաւ տեսնելով իր խկական շահերը , Պրանսայի համար մաղթանքներ կ'ընէր :

Վարչութիւնը , նոր կառավարութեան մը հման եռանդոտ , և իր վարչական կարողութիւնը յոյց տալու . Նախանձախնդիր , մեծամեծ ծրագիրներու վրայ կը խորհրդածէր . թէեւ նախկան միջոցները և պաշարեղէնը կը պակսէին իրեն , բայց յաջող պատերազմներու մէջ եւրոպայի զինուորները արամադիր էին գեղեցիկ գործեր կատարելու : Վարչութիւնը ծրագրած էր զարնան վերջացնել Վանտէի պատերազմը և այնուհետեւ ամէն կողմէ յարձակողականի սկսիլ , իր նպատակն էր պատերազմի զաշար փոխադրել Գերմանիա , չեզոքացնել Աւստրիան և իր զինուորները անուրանելի թշնամիին հաշտոյն , դալով Իտալիոյ , անոր մասին աւելի ընդարձակ ծրագիրներ կը մշակէր , զօրավար Պոնաբարդի թերադրութեամբ , գեղեցիկն Իտալիոյ ազատագրումն էր՝ Աւստրիոյ լուծէն՝ այդ ծրագրին վերջնական նպատակը :

Զօրավար Հոշ , որ Բարիզ վերադարձած էր , հոն ամիս մը միայն մնալէ յետոյ , գացած էր արեւմտեան գաւառները , որպէս զի կարենայ ի գլուխ հանել Վանտէի խաղաղեցումը մինչեւ զարնան սկիզբը . Վարչութիւնը վաւերացուց Վանտէի զէնքնակէցութեան մասին անոր կազմած յատակագիծը . մինչեւ որ բոլոր զէնքերը հաւաքուէին , պատերազմական վիճակ յայտարարուեցաւ Վանտէի մէջ , սկզբունքով ընդունուած էր որ բանակը պիտի տարէր ապստամբ երկրին ի հաշիւ . անձնատուր եղողներուն ներում կը չնորհուէր , զսովով ապստամբադիւններուն , անոնք որ զէնք ի ձեռին ձերբակալուէին , հրացանի

ՊՕՆԱԲԱՐԿ ԹՆԿԱՆՈԹԻ ԲՈՆՈՒ, ԿՈՒՏԱՆ և ՊՈՍՏԱՄԱՆՍԵՐԸ

կը լռնուէին, իսկ անձնատուր եղողները կա՛մ հսկողութեան տակ փրանտա կը պահուէին և կամ կը վատարուէին երկրէն: Վանսէի խաղաղացու մէն յետոյ էր որ պիտի ձեռնարկուէր Պրոյանիոյ խաղաղացման:

Երբ Հօյ վերադարձաւ Վանսէ, տեսաւ որ իր բացակայութեան միջոցին հանրապետական բանակը կազմալուծուելով ապստամբներն ալ նորէն հող զբաւերին. բայց իր վերադարձով դարմանեց եղածը. հետզհետէ սեղմեց պաշարման զինք և սկսաւ հալածել երկու ապստամբապետները՝ Սարինսն ու Շտաէիը: Երբ վերջինը չաա չեղ զբաւեան մէջ ինկած էր, ուր որ է երթար, գիւղացիք հանրապետական բանակին հնազանդած ըլլալով զինքը չէին ընդուներ. նոն ինքն գիւղացիներն էին որ Հօյին իմաց կուտային ի՞նչ Շտաէի ի՛նչ ճամբաներէ

անցաւ. գնաց: Բայց հակառակ որ Շտաէի զբաւար գետին գնելու տեղ մը չունէր, անձնատուր չէր ըլլար առկաւին և իրեն հաստարիւմ մնացած 100 ապստամբներով, ինչպէս նաև իր հաճոյքին ծառայող քանի մը կիներու, հետ կը թափառէր անտառներուն մէջ, և երբեմն սպաննել կուտար այն գիւղացիները, որոնց տունը իջեւանած էր, որպէս զի մի՛ գուցէ զինքը մասնեն: Զանազան անդամներ բաղխեցաւ հանրապետական բանակին և իր մարդոցմէն 60 հաար ինկան, բայց ինքը անխոցելի մնաց:

Ուրիշ ապստամբապետ մը՝ Սոֆիէ, որ ամէն կողմէ յարձակում կըրած էր, չկրցաւ զխաղաղել, և որովհետեւ ինքը կը դարձէր Մատէի կողմերը, որուն բնակիչները նա ալ արիւստիւրու էին, անմիջապէս և դաւադրութեամբ մը զինքը

յանձնեցին հանրապետական բանակին . կ'ըստի թէ իր հաւատարիմ զորձակիցներէն մին մասնեց զինքը : Ագօփէի ձերբակալումը բարոյական մեծ վնասութիւն յառաջ բերաւ . ապստամբներուն վրայ , մանաւանդ . երբ անիկա հրացանի բանակեալ . խուսն բազմութեան մը ներկայութեանը :

Այս բոլոր մեծ ու բախտ թիւն պատճառեց և մասնկ տուաւ թէ քիչ ասանէն պիտի զազրի քաղաքային պատերազմը այդ զմարտիկ երկիրներուն մէջ : Զօրավար Հօշ յառաջ կ'առնէր իր զինուորական զործուղութիւնները , բայց Քարիզի թաղաւորականներն ու հայրենասէրները տարբեր տեսակէտներէ մղուած . անոր կը հակառակէին և զայն կ'անտանձնէին ապիրատ , արխիստմ : Այս և ուրիշ մարդոց տմբատանտութիւններէն զգուած , Հօշ ի բնէ ալ զէրազրդիւ ըկտուր , քանկոյ իր հրամարականը ներկայացուց . բայց Վարչութիւնը մերժեց այդ հրամարականը և զանազան պարզեւներով չահեցաւ . անոր սիրտը , մանաւանդ երկու սքանչելի ձիեր նուիրելով , որովհետեւ այս զօրավարը , որ 100000 հոգինոց բանակի մը մը հրամանատարն էր , երբեմն անհրաժեշտ բաներէն իսկ զուրկ էր :

Զօրավար Հօշ , կատապարտութենէն քաջալերուած , չարաճակեց իր ջանքերը , Վանսէի խաղաղացման զօրձր աւարտելու համար . ապստամբապետ Շառէթ արտատաճման փախչելու խաբէական խռատում մը տալէ հաք յաջողեցաւ . զաղբեցնել տալ իրեն զէմ մըդուած զինուորական հետապնդումները , բայց երբ երեսն ելաւ իր խարկութիւնը , հանրապետական բանակը աւելի կատապտութեամբ սկսաւ հաղածել զայն և վերջապէս մարտ 22ին ձգեց ծուղակին մէջ . մինչև ակաւները զինուած և չրջապատուած մէկ քանի քաջերէ , որոնք իրենց մարմնովը կը ջանալին ծածկել Շառէթը , անիկա ինքզինքը պաշտ-

պանեց տալ մը նման և վերջապէս ինկաւ թուրի բազմաթիւ հարուածներ տաւնալով . հանրապետական զօրապետն զին հրամանատարը մեծ յարգանքով վերաբերուեցաւ . Շառէթի հետ , անոր ցոյց առած քաջութեանն համար : Քանի մը օր յետոյ սկսաւ հարցաքննութիւնը , որուն պատասխանեց չափազարկնով . Շառէթ բաշէ ի բաց խոստովանեցաւ . թէ ինքը թաղաւորական զաւին ծառայող մըն է և թէ տմբողջ սլծովը աշխատած էր հանրապետութիւնը տապալելու . հարցաքննութեան միջոցին մեծանձն և ան . թափանցելէ էր . ստուար բազմութեան մը մէջ մահուան տարուած միջոցին ալ անալլալ երեսլթր պահեց . արխիւուալ վիճակ մը ունէր արդէն . վերջին կտիւին միջոցին երեք մահները կորսնցուցած էր և բազուկը վերակապով պատած էր , իսկ գլուխը՝ թաշկինակով մը կապած . հրացանի բանուած միջոցին թող չտուաւ որ աշքերը կաշան , և սլալ ծանկի եկաւ . տաքի վրայ , թեւին վրայի վերակապը քաշեց հանեց և նշանը տուաւ . մէկ ակնթարթի մէջ գետին ինկաւ աննշաղած . Մարտի 29ն էր :

Այս ելաւ վախճանը այս հռչակուած արմարուն , որուն անյաշխելի քաջութիւնը այնքան չարիքներ պատճառեց իր իրիւրին , և որ ուրիշ անպարէզի մը մէջ կարող էր չափազանցապէս զանալ . կ'ըստի թէ իր կեանքին վերջին օրերուն յաւանհատած էր այն արքայազուն իշխաններէն , որոնց զաւին համար պաշարուած էր : իր մահը այնքան մեծ տրանտութիւն պատճառեց որքան Աստուիացիներուն վրայ տարուած մեծագոյն յաղթանակը . անոր մահուամբ կը վերջանար այլեւս քաղաքային պատերազմը : Զօրավար Հօշ , Վանսէի մէջ իր զօրձր աւարտած համարելով բանակը փախալուց Դրըզաներ , զայն ալ զինաթափ ընկաւ . համար . այս երիւրին մէջ հաւաքուած ապստամբները և Շոռանները կատապի պայքար մը

մոլեցին և աստիճանաբար քաջուհեցան
դէպի օվկիանոսին ափը . հոն՝ ալիւս
ճար չգտնելով՝ որպէսզի անձնատուր ը-
լայ . այնուհետեւ Հօշ իր 100000նոց
բանակը զործածեց երկրին յառաջի-
մութեանը և վարչական կազմակերպու-
թեանը . այս զործին մէջ ամենէն առելի
իրեն օժանդակողը հզաւ կղերական
գասը , որ բոլորովին անձնու էր էր իրեն
և կուտար հարկ եղած բոլոր անդեկու-
թիւնները :

Ամէն ինչ գուշակել կուտար թէ խա-
ղալու թիւն պիտի ափրէ և ահա որ ա-
ղէտները վերջացած են ալիւս : Անդ-
լիա չէր կրնար յոյսը դնել արեւմտեան
հաշանդներուն վրայ , հանրապետու-
թեան դէմ յարձակելու համար . զօրա-
վար Հօշ մինչեւ իսկ սկսած էր վախ
հերձնել Անգլիացիներուն , որովհետեւ
իր Ուլիէանոսի բանակովը կը շարունա-
կէր մնալ Պրըզանտի մէջ :

ՎԵՐՋ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔԻՆ

Արամ Ալպոյանեանի
Փոստիք — Մարտի

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՔԱՍԴԻԿԼԻՕՆԷ

1796ի պատերազմները. — Զորավար Պոնապարտը կը նուաձէ Բէէմսընը և Լամպարտիան. — Ֆրանսացիներու ճատատուտներ և քաղաքականութիւնը. — Բուսպիոյ մէջ. — Զինուորական գործողութիւնները իտալական գաւառներուն մէջ. — Հանրապետական գործարանակները պիտի կը բռնեն Ատինի և Գանուարի վրայ. — 1796 տարւոյ կէսին Ֆրանսայի ներքին կացութիւնը. — Կառավարութեան դրամական նկարագրիւնները. — Արժեքներու և ընդհանրական վարկերու. — Ժողովները կը յարձակին Կրքենի բանակաւորին վրայ. — Քառասն զինակցութեան ծրարը. — Իտալական արշաւանքներ մը պիտի յատակադիծ. — Բանակցութիւններ Բուսպիոյ մէջ. — Թշնամութեան շարունակութիւնը. Լոնդոնի և Փարիսիի միջև յարաբերութիւնը:

Ազատութեան հինգերորդ տարին սկսած էր. և այս տարուան ընթացքին միտնելիք պատերազմները շատ աշխատանք պիտի բլլային ինչ՝ յարձակողական և ինչ պաշտպանողական անսակէաններով: Այդ պատերազմները պիտի մրցուէին մէկ կողմէ Հոնոսի հովիտին մէջ և միւս կողմէ՝ Ալպիաններուն, Բոսպիոն և Լամպարտիոյ մէջ. կուտային կոչուած բանակները շատ սաղմաշունչ էին և բաւական ստատար էին ծածկելու համար սաղմաշաղճը: Երկու երկուստարը և իրանդամու զօրավարներ կը հրամայէին փրանսական բանակներուն. կաստավարութեան յատակադիծն էր Գերմանիան նուաձել, որպէս զի իր բանակներուն ուսանողը կարենայ հայթայթել թշնամի երկրէն և իշխանները բռնել կայսրութենէն: Միւս կողմէն ատեն, կ'ուզէր յանդուգն փորձ մը բնել Իտալիոյ մէջ և այս հարստա երկիրը խելի Ալպարիոյ ձեռքէն:

Այս հսկայ ծրարը ի զորք գնելու համար երկու երկուստար զօրանաւատարներուն արուեցաւ երկու զօրանաւոյնով՝ Հոնոսի վրայ, իւրաքանչիւր 70էն 90 հազար հոգինոց. սակէ զատ իր 30,000 զինուոր, անօթի վիճակի մէջ, յանձնուած էին անձանօթ ալ յանդուգն մարդու մը, Ալպիաններէն անդին բազմը փորձելու համար: Պոնապարտ բանակաւորին՝ Նիս հասաւ Մարտ 26ին, ամէն ինչ ողբալի կացութեան մէջ էր. զինուորները ծայրայեղ թշնամութեան մէջ էին. հազուադէպ չունէին, կոշիկ չունէին, զրամ և նոյն իսկ տակելի չունէին. աշուտ հանդերձ, հազուադէպ քաջութեամբ մը կը տակալին այդ զրկանքներուն և իրենց հարաբաւորութեամբը մանր մանր զուգութիւններ բնելով կ'ապրէին. երբ Պոնապարտ բանակաւորին հասաւ, միայն 2000 տակի հնչուն զրամ առաւ, և մէկ միլիոն ալ պարտաթուղթ, որուն մէկ

մասը անվճար միաց: Բանակին պէտքերուն պակասը լրացնելու համար, սկսան բանակցել ճնշովայի կառավարութեան հետ, որ արդէն պարտաւորութիւններ ունէր հանդէպ Թրանսպլի: Պօնաբարդ իր բանակին քաջարի զինուորները խրախուսելու համար ստպէս խօսեցաւ անոնց:

«Զինուորներ, դուք լաւ կերակուր չունէք և գրէթէ մերկ էք: Կառավարութիւնը չափ բան կը պարտի ձեզի: Բայց բան մը չի կրնար ընել: Զեր համբերատարութիւնը, ձեր կտրուկ պատիւը բերնն ձեզի, բայց չեն տար ոչ յաղթանակ և ոչ ալ փառք: Զձեզ պիտի առաջնորդեմ աշխարհի ամենէն բարեքեր դատերուն մէջ. դուք հոն պիտի գտնէք մեծ քաղաքներ, ճոխ գաւառներ, հոն պիտի գտնէք պատիւ, փառք և հարստութիւններ: Իսպառնի բանակի զինուորներ, այս քաջութիւնը պիտի պակսի ձեզի:»

Բանակը հաճոյքով մտիկ ըրաւ այս խօսքերը: Երկու երիտասարդ զօրավարներ, որոնք իրենց ազգական պիտի չէին, ինչպէս նաեւ արկածախնդիր և ազգաստ զինուորներ ուրիշ բան չէին ուզեր, այլ միայն անանկ իրենց աւերուած գեղեցիկ երկիրները: Պօնաբարդ հալածելով ի մը հետ կարգադրութիւն ըրաւ և իր զինուորներուն քիչ մը զրբած առաւ: Իր տեղակալներուն ալ հակամ ոտկի բաժնեց, ինչ որ ցայց կատար թէ ինչ էր իր զրբամական կացութիւնը: Այնուհետեւ իր բանակառեղին փոխադրեց Ալպէնկա, և անդլիտեան ինդանոթակիրներուն կրակին տակ ծովազերքէն անցուց իր բանակին բոլոր վարչութիւնները:

Պօնաբարդի պատերազմական յատակադիմն էր Ապենինեանները կարելի անցնել, Բիէմօնցիները բաժնել Աւստրիացիներէն և այնքան չափով սկսիլ զինուորական գործողութեանց որ թշնամին 60,000 զինուորներով՝ ընդ-

դէմ իր 30,000ին՝ յանկարծակի գար և անկարգութեամբ նահանջէր: Առաջին բաղխումը տեղի ունեցաւ 11 Ապրիլին, ծովին երկայնքը. աւստրիական բանակին հրամանատարը, որ յանկարծակի չէր եկած, երեք անգամ յարձակեցաւ Պօնաբարդի վրայ և միշտ ալ ընկրկեցաւ: Պօնաբարդ, թշնամին մահացու կրակին տակ երգում ընել առաւ իր զինուորներուն՝ մինչեւ իրենց մահը կուիլ: ու արգարեւ իր զինուորները երգում ընելով գիշերն ալ զէնքի տակ մնացին: Այս քաջարի վարմունքը փրկեց զօրավար Պօնաբարդի յատակադիմները, և թերեւս նաեւ իր արչաւանքներուն ապագան:

Այդ միջոցին Պօնաբարդ կը գրաւուէր Սալօն և վճռած էր յարձակուղականի սկսիլ: Ապրիլ 12ի առաւոյն, ազգամարտական զիւրքի մը տիրանալէ յետոյ յարձակեցաւ աւստրիական հետեւակազօրքին վրայ, որ քաջութեամբ դիմադրեց, բայց վերջ ի վերջոյ հարկադրուեցաւ տեղի տալ, թողլով երկու հազար զերի, քանի մը հարիւր մուսկալ և փախչիլ զէպի Տէկօ, ուր կը գտնուէր աւստրիական բանակին միացեալ մասը: Այսպէսով Պօնաբարդ խորտակած եղաւ թշնամին ոյժերուն կողմէն: Բայց ամիկա մեծ առաւելութիւն մը չէր ներկայացներ, եթէ Աւստրիացիները միանգամ ընդ միշտ չհուսցուէին Բիէմօնցիներէն: Այս պատճառաւ նոյն օրն իսկ Պօնաբարդ գնաց Դարքարէ և գիրք գրաւեց Պօրմիտայի հովիտին մէջ. այնտեղ բոլոր ճամբաները բանելով առ յաւէտ իրարմէ բաժնեց զինակիւնները, այնպէս որ կրնար ըստ կամա յարձակիլ մէկ կամ միւս կողմին վրայ: Յաջորդ առաւոյն, Պօնաբարդի զօրավարներէն Անժըրօ յանդրգնօրէն կը մօտենայ Սիլլէօմօնցի կիրճերուն, որոնց բարձրութեան վրայ ամրացած էին Աւստրիացիները, և զանոնք ի պակաս և արեւայի զօրա-

վարը անանկրով որ նեղը միացած է, Բոսորիայի բերդերէն վար քարի ստա-
րախ մը կը տեղադրէ: Ֆրանսացիներուն
վրայ, ահապէն մայրեք վար կը զատու-
ցուին և կը ճգմեն մեծ թափով զին-
ուորներ: Բայց հակառակ ասոր, ֆր-
րանսացի զինուորները յառաջ կը խա-
ղան, և ահա վերափար մուտքս կը
վերադարձուի: զինուորները ասոր վրայ
յառաջխաղաց շարժումը կը դադարեցնեն
և ամբողջ գիշերը կը հսկեն, որպէս զի
աւսարիացի հրամանատարը չփախչի:

Յաջորդ օրուան պատերազմը կոչ-
ուած էր վճռական ըլլալ, արդարեւ
ֆրանսական բանակը 14 Ապրիլի առ-
տուն տարաւ ջախջախիչ յաղթանակ մը:
Աւսարիացիները քանի մը յարձակում
կրկէ յետոյ կորսնցուցին իրենց հրետա-
նիկն մէկ մասը և ունեցան 4000 զերի,
որոնց 24 հոգին սպայ էին: Պոնապարդ
նշմարելով որ այս պատերազմին միջո-
ցին լան անուն երիտասարդ սպայ մը
մեծ քաջութեամբ կը յարձակի, անմի-
ջապէս հրամանատար անուանեց զայն:

Չորս օրէ ի վեր պատերազմ կը մը-
ղէին, որով այլևս հանդիսաւի պէտք
ունէին: Բայց հոգիւ թէ ֆրանսական
բանակը հանգչած էր, և ահա զէնքե-
րա ալիւմը նորէն յարձրացաւ: 6000
թշնամի նռնաձիգներ յանկարծ մասն
Տէկոյի հովիտին մէջ և կրկին զբաւե-
ցին այս գերքը, որ այնքան գծուա-
րութեամբ աւնուած էր նախորդ օրը:
Պէտք եղաւ պատերազմը վերսկսիլ:
Պոնապարդ սուրաց կառույ զաշտը, հա-
ւաքեց իր զինուորները և զանոնք ար-
ձակեց Տէկոյի վրայ: Աւսարիական
նռնաձիգ զինուորները զիմադրեցին,
բայց վերջ ի վերջոյ տեղի սուին, քանի
մը հարիւր հոգի ալ զերի թողլով: Ահա
այսպէս անպամ մըն ալ Պոնապարդ տէր
եղաւ Պօմբուալի հովիտին: Աւսարիա-
ցիները սկսան փախչիլ զէպի Աքի,
Սիլանի ճամբուն վրայ, իսկ Բիւժմոյցի-
ները Միլէսիմոյի կիրճերը ձուլէ հա-

նելէ յետոյ քաշուեցան Սէվա և Մօն-
աօլի: Պոնապարդ տէր եղած էր ըստ
ճամբաներուն և 9000 զերի տնէր ձու-
քը, անիկա ամենաբեր ստեղծ կը
տիւնէր: Սակայն և այնպէս իր զին-
ուորները յոգնութիւնէ պարտաւոր
էին, չորս օրուան պատերազմի միջոցին ա-
նոնք մամանակ չէին ունեցած կանո-
նաւոր ուսուցիչ ստանալու: որով տեղ
տեղ թալանի անձնատուր եղած էին:
Երբ Պոնապարդ իմացաւ այս բանը,
մեծ խառն թեւամբ վարուեցաւ աւարա-
ւաններուն հետ և կարգ կանոնը վերա-
հաստատելու մէջ ցոյց տուաւ այնքան
կորով, որքան թշնամին հալածելուն
մէջ ցոյց տուած էր:

Քանի մը օրուան մէջ Պոնապարդ
չհաճ էր իր զինուորներուն կատար-
եալ վատահոխիւնը. զօրաբաժիններու
հրամանատարները իրեն կը համակեր-
պէին, ուշադրութեամբ և հիացումով
կ'ունեցնէին երիտասարդ զօրավարին
պայծառ և նկարագրել լեզուն. երբ ֆր-
րանսական բանակը կը գտնուէր Մօնդէ
Ջէմօթայի յարձրութեանց վրայ, զորս
պէտք էր կարել անցնիլ Սէվա համե-
լու համար, յանկարծ երեսան երես
Բիւժմոյցի և Խալիոյ զեղեցիկ դաշտա-
վայրերը, խնայէս նաև Ագրիտական ծով
թափող գետերը, իսկ հեռուէն՝ ձիւնա-
պատ Ալպեանները: Պոնապարդ որ իր
զինուորներուն զլուխը կը գտնուէր,
յուզուեցաւ, զիտելով աւետեաց երկրի
այս դաշտավայրերը տեսնելուն պէս
ու գոչեց. «Աննիալայ անցած էր Ալ-
պեանները, իսկ մենք անոր չուրջը
զարձանք»:

Ապրիլ 14ի յաղթութենէն յետոյ ֆր-
րանսական բանակը յառաջ խաղաղով
Դիւրէնէն հոգիւ 10 միլոն հեռու Բէ-
րաքօ հասաւ: Դիւրէնի արքայ իրին
մէջ սկսան վախճալ. թաղաւորը, որ
չատ յամառ մէկն էր, չէր ուզեր տեղի
տալ: Աւսարիոյ և Անդլոյ զեապանները
հրաւիրեցին զայն որ Դիւրէնի մէջ

ժամկետի և իր բանակը Բօ գետէն ան-
դին զրկելով իր նախարհարց սխա-
ղործութիւններուն հետեւի . զետեղան-
ները կը վախցնէին թագաւորը թէ փը-
րանտական բանակը յեղափոխական վը-
րէժինդրութեան անձնատուր պիտի
լլայ Բիէմօնի մէջ . Բայց Կարաինալ
Քօտլա վերջի վերջոյ վճռել տուաւ
թագաւորին՝ անձնատուր ըլլալ փրան-
տացիներուն , քանի որ անկարելի էր
զիմացրել այսքան արագաշարժ թշու-
միի մը : Բիէմօնի թագաւորը անդի
տուաւ սկսաւ հաշտութեան բանակցու-
թեանց : Պօնաբարդ իշխանութիւն չու-
նէր հաշտութեան զաշինք ստորագրե-
լու , բայց կրնար զինադադար կնքել ,
ինչ որ բրաւ , նկատի տանելով որ ան-
հրաժեշտ ոյժը կը պակսէր իրեն Դիւ-
րէնը զրաւելու և Բիէմօնը նաւաճելու :
Պօնաբարդ խորհեցաւ որ Բիէմօնի հետ
համաձայնութեան զարգալ ու անհրա-
ժեշտ երաշխաւորութիւնները անկէ
ստանալով պիտի կրնայ խոցանալ Աս-
տրիայիներուն վրայ և զոմանք վանել
Իտալիայէն : Փրանտական բանակին զին-
ուորներուն և զօրավարներուն մէջ առ
հասարակ այն կարծիքը կը տիրէր թէ
պէտք էր դառննալ վար տանել Պարզան-
ներու ազգական թագաւոր մը , Բիէ-
մօնի գահակալը և Պրանտական յեղա-
փոխութեան չունչը ատրամել նաև այս
երկրին մէջ . բայց երկտատարդ Պօնա-
բարդը այս կարծիքէն չէր , որովհետեւ
կը զգար թէ զմասը է յեղափոխիկ Ի-
տալիայ մէջ սխալը եղաւ զինուորական
միապետութիւն մը , ուր հին բարքերը
լիովին պահպանուած էին : Պօնաբարդի
նպատակն էր Աստրիայիները Իտա-
լիայէն դուրս վտարելով երկիրը նաւա-
ճել , և ահա այս պատճառաւ , հաւա-
նեցաւ զինադադար մը կնքելու իր հա-
լարդակցութեան զիծերուն պաշտպա-
նութեանը համար հարկ եղած երաշխա-
ւորութիւնը ստանալով , և միւս կողմէ
● Իրագոր պատուիրակներ զրկեց Բարիզ ,

վերջնական հաշտութեան բանակցու-
թիւնները սկսելու համար :

Պօնաբարդ , որ զրական մաքի մը
հետ ունէր նաև զօրաւոր և լայն երե-
ւակայութիւն մը , և կը սիրէր սիր-
տերը յազել , տալաւ որչա՛ տ հարօրինակ
կերպով մը ուղեց յայտարարել իր յազ-
թեանակը . իր թիկնապա՛ն Միւրան զրը-
կեց Վարչութեան , հանդիսաւ սրապէս
ներկայացնելու համար թշնամիէն զրա-
ուած 21 զրօշներ , յետոյ իր զինուոր-
ներուն հետեւեալ կոչը ուղղեց . —

« Զինուորներ , 15 օրու ան մէջ 6
յաղթանակ չանցաք , 21 զրօշ զրաւե-
ցիք , 55 թնդանօթ ու բազմաթիւ ամ-
բողներ առիք , ու հաւանցիք Բիէմօնի
ամենէն հարուստ մասը , 15000 զերի
բռնեցիք , 10,000է աւելի մարդ սպան-
նեցիք , ցարդ կուտած էիք ամալ մայ-
ուելու համար , ցոյց տուած էիք ձեր
քաջութիւնը , որ սակաշն օգուտ մը
չունէր հայրենիքին . իսկ այսօր ձեր
ծառայութիւնները զձեզ հաւատար կը
դասեն Հոլանտայի և Հռենոսի բանա-
կին : Ամէն բանէ զրկուած էիք և առ-
կացիք նեղութեան , առանց թնդանօթի
պատերազմ չանցաք , առանց կամուրջի
զետեր անցաք . առանց կօշիկի յառաջ
խաղացիք , բացօթեայ ապրեցաք առանց
օդիի և յաճախ առանց հացի . հանրա-
պետական փառանդները , ազատութեան
զինուորները միայն կարող էին զիմանալ
ձեր քաջածններուն , շնորհակալութիւն
զինուորներ , երախտագէտ հայրենիքը
ձեզի պիտի պարտի իր բարգաւաճումը .
և եթէ , Դուրանի յաղթականներ , զուք
նախապաշակիք 1793ի անմահ պա-
տերազմը , ձեր ներկայ յաղթանակ-
ներն ա՛յ աւելի զեղեցիկ պատերազմներ
գուշակել կուտան : Երկու բանակները ,
որոնք քիչ մամանակ առաջ յանդգնօրէն
կը յարձակէին ձեր վրայ , հիմա ահա-
բեկամ՝ կը փախչին առջեւնուդ , աշն
սալիքաւ մարդիկը , որոնք կը ինքային
ձեր թշուառութեան վրայ , և իրենց

կրտչն ու բախ էին ձեր թշնամիներուն յաղթութեանց վրայ, այսօր չփոխած և աճարեկած են: Բայց, զինուժւորներ, դաք բան մը չըրիք դեռ, որովհետեւ տակաւին բնկիւք բաներ ունիք: Ս'չ Դիւրէն և ոչ ալ Միլան ձերը չեն: Դարձէնի յաղթականներուն աճիւնները տակաւին կը կոխոտուին Պապիկի մարդասպաններէն: Ըսողներ կան թէ ձեր մէջէն ոմանց քաջութիւնը կը նուազի, և անոնք նախամեծար կը համարեն վերադառնալ Ապենինեան և Ալպեան լեւներուն բարձրութեանց վրայ: Ս'չ, ևս չեմ կրնար հաստատել այս բանին: Մօնդրնօթի, Միլէսիփի, Տէկոյի և Մօնսօվիի յաղթականները հազի կուտան ա'լ տակի յատաճ մղելու: Ֆրանսական մագալուրդին փառքը: »

Երբ այս յարեքը և զրօշները ու յայտարարութիւնները իրարու ետեւէ Բարիկ հասան, ծայրայեղ խանդավառութիւն մը տիրեց. ակնկալութիւնները լայնօրէն պատկուած էին. ամէն ոք զօհ էր որ հանրապետութեան ծոցէն դուրս կուգան այսպէս կարող և հանճարեղ զօրավարներ: Պօնաբարդի թիկնապաշին ներկայացուցած զրօշները մեծ հանդիսաւ որութեամբ բնդուհու եղան Վարչութեան կողմէ: Օտար գեաղանները այցելեցին Ֆրանսական կառավարութեան և ամէնքընոր յարգանքով մը սկսան վերաբերուիլ:

Բիէմօնը նա աճելէ ետք, Պօնաբարդի կը մնար հալածել Աստրիացիները և Իտալիան դրաւել: Ֆրանսական յաղթանակներուն յորր խորապէս յագած էր այդ կողմերու մագալուրդները. յայտնի է իրենց աշխարհադրական դիրքը: Ինչ մը փոքր պետութիւններ բաժան բաժան բրտած էին այդ երկիրները և միշտ կը բաղձալին միութիւն մը հաստատել, առանց որուն կարելի չէ ազգային մեծ դրոշմի մը ունենալ: Պօնաբարդ զեռ նոր անցած էր ճնշու վայր պետութեան մէջէն, որ Ապենին-

էան լեռներուն ալ կողմն է, և Բիէմօնէն՝ որ անդիի կողմն է: Ճնշուլա, վաղեմի հանրապետութիւնը, զոր հիմնեց Տօրիա, միակն էր որ իրական կորով մը պահած էր բոլոր Իտալիան կառավարու թեանց մէջ: 4 տարիէ ի վեր պատերազմիկ բանակներուն միջեւ մնացած, գիտցեր էր պահել իր չէզոքութիւնը և այս կից պով վաճառականութեան ընծայած բարիքները չահած էր: Ունէր մօտ 100,000 ընտկիչ և սովորաբար 3-4000 զինուոր կը պահէր ու ի հարկին կրնար զինել Ապենինեան լեռանց բոլոր գիւղացիները, իրր քաղաքապաշտ դրածածելով զանոնք:

Ճնշուլայէն բաժնուելով կը հանդիպէինք Բյանուէա Դօսքանիոյ, որ հաստատուած է Ալբօ գետին երկու տփանց վրայ, իրր մէկ միլիոն ընտկիչներով: Այս արեւոս և քաղաքակիրթ երկրին մէջ էր որ ծաղկեցաւ ՓԼ՝ դարու խառնատարութիւնը: Դօսքանի մէջ էր որ Ֆրանսա ամենէն տակի ունէր ջերմ բարեկամներ. դժբաղդարար Դօսքանի երկիրը Իտալական իշխանապետութեանց մէջ ամենէն անկարողն էր ինքզինքը պաշտպանելու: Դօսքանէն յետոյ կուգար Էլկիդի Պետութիւնը, որ տակի կրօնական ազգեցութեան ստի մնացած էր, ու թէ՛ Ֆրանսական յաղթութեան և թէ՛ ՓԼ՝ դարու խառնատարութեան չարմու մեծութեան դէմ էր: Պապին դրոշմով այս իշխանապետութիւնը բոժն պաշար մղեց: Իտալեան թերակղզիին ծայրը և Սիկիլեան կը կազմէին Նաբոլիի թագաւորութիւնը, որ ամենէն զօրաւորն էր Իտալիոյ մէջ, և ազիտութեան ու բարբարոսութեան անասկէտով շատ կրնամեք հետի պետութեան: Նաբոլիի մէջ կ'իշխէր Պօրպօն մը, մեղմարարոյ և սպուշ իշխան մը, որ միայն ձկնորսութեամբ կը պարպէր և կառավարութեան գործերը ձգած էր իր կնոջը, որ Մառի Անդուանէթի քոյրն էր. այս աւարտիացի իշ-

ՏԵԼԵԳՐԱԳՐԵ ԵՎ ԵՍԵՐՉԱԿԵՆ ԱՌԱՍՏԵԼԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԵՐՆ ԳՐԱՅ

խանուհին այ, որ քմահաճոյքներ չստ
ունէր և Անդլիացիներուն ծախսած
սիրական մըն այ ունէր, խննդութեամբ
կերպով մը կը վարէր պետութեան գոր-
ծերը. Անդլիացիները, որոնց քաղա-
քականութիւնը եղած է միշտ՝ եւրո-
պայի ցամաքին վրայ ռաք կոխելու անդ
մը ունենայ և ծովեզերեայ պետութիւն-
ները ձեռք ձգել, փորձած էին Նարոյին
հովանաւորողի ձեռք տանել, ինչպէս բրած
էին Բորչուկային և Հոլանտային. Նա-
բոյի բնակչութիւնը որ 6,000,000 հո-
գիէ կը բաղկանար, հակառակ էր Ֆրան-
սայի, 60,000 հոգինոց բանակ մըն այ
ունէր, ըսոյ չաա կազմակերպուած չըլ-
լարուն համար իրական այժ մը չէր ներ-
կայացներ:

Ահա ասանք էին Պօնապոլի աջա-
կողմը տարածուող պիսաւոր իշխանա-
պետութիւնները: Իր գէմը, Վերին Ի-

տալիոյ կիսաքաջանակին մէջ, կար
Բարմայի, Բելգամի և Կուստուլլայի
Դքսութիւնը, որ 500,000 բնակիչ ու-
նէր և նմանապէս կզերական ազդեցու-
թեան տակ կը գտնուէր: Այլ աւելի
զէպի աջ կար Մօսկնայի, Բէճայի և
Միքսնայի Դքսութիւնը, որ 400,000
բնակիչ ունէր, 600(նոց բանակով մը,
ու իրը իշխան ունենալով գուշակի կու-
րտութիւններ վայելող ազան ու երկչոտ
մէկը: Աւելի հեռուն՝ Բազմէն ան-
գին կար Լոմպարտիան, զոր Աւստրիա
կը կառավարէր արհիպուքսի մը ձե-
սամբ, այս բարերբը ու զեղեցիկ երկիրը
գմզոն էր իր օտարազգի վարիչներէն.
ունէր 1,200,000 բնակիչ, մայրաքա-
ղաքն էր Միլան, որ միշտ եղած է Ի-
տալիոյ յառաջողէմ քաղաքներէն մին.
արուեստի անասկէսով թէ և փորանաէն
և համէն նուազ նպաստաւորուած էր,

բայց հիստիս քաղաքակրթութեան աւելի մասը բլրալ մենք մեծ թափ մարդիկ, մարդկութեան քաղաքական և քաղաքական վերադարձնում մի ցանկացող վերին խաղից վերջին պետություն թիւն էր վեհապետի համարի Հանրապետությունը, որ իր հասկիցն ազնուականությունը, իր լուծակները և կատարած աշխատանքները քաղաքականությունը մշիկը հարստություն և ոչ այլ իր պատկանելություն համար աշխարհ պետություն մըն էր ազնու։ Ունեւր մաստրատու Յմիկին բնակիչ և կրնար մինչև 30,000 լուծարում գինու որ հանկ։ հարստ երկիր մի ունեւր, թէև իր մեղային վաճառականությունը առջի փայլը չունեւր։ Վեհապետի իշխանապետությունը քաղաքականություն էր իր մարդկությունները գուարհացել, հաճախով և հանգիստով խմելուց զանոնք և պետությունը հանդէպ մարդկային զգոթությունը ցոյց ապ ու ձրանապետի հանդէպ ոչ բարեկամական ցոյցեր բնկ։

Այս աշխ էր աշխ մամանապետան խաղից կացութիւնը։ զարուն բնականոր ալին թափանցում էր հոն ալ և չատ մի գլուխներ խանդավառում էր։ բնակիչները բոլորն ալ չէին բողբոջ յեղափոխություն մը ունենալ, մանաւանդ երբ կը չէին Ֆրանսական յեղափոխություն արկանաւ անցքերը։ բայց բոլորն ալ, թէև տարբեր տափհաններով բարեկարգություն ցանկացող էին, չկար սիրտ մի որ չբարախէր իտական հայրենիքին միայն և անկախությունը զաղափարով։ երկրազարմներու, բարեկեցիկ գտաւ, արուստագէտներու ազնուականներու աշխ մարդկությունը, իրաց առնալ իսկանաները, կը խանդավառէր այն յայտով թէ հայրենիքին բոլոր մասերը միանալով պիտի հաւաքուին նորն կատարականութեան սակ, որը հանրապետական բլրա թէ միապետական, խնդիր չէր, կը բաւէր որ իտական բլրա Սեպարակցութեան, 20 մի-

լիոնի մարդկություն մը որուն հայրենիքը ունեւր հիանալի մարդկերգներ և բարդաւած հող մը, մեծ հաւանականութեւր և չքեղ քաղաքներ, անհաշտ թէ պիտի կրնար փառասոր ու գրասոր պետություն մը կազմել։ իրեն կը պակսէր միայն բանակ մը։ միայն թիւմներ, որ միշտ մասնակցած էր եւրոպական պատերազմներուն, քաջարի ու կարգապահ զինուորներ ունեւր։ անտարակցաւ, բնութիւնը առաւ էր բնական քաջութիւն մը։ Խաղից միայն մասնաւորութեւր, բայց բնական քաջութիւնը ոչինչ կ'արմէ, առանց զինուորական ուժեղ կազմակերպություն մը։ Իսպիտ չունեւր ոչ իսկ զօրագունց մը, որ էտրմնար զէմ գնեկ Ֆրանսական կամ աւստրիական բանակի սովորներուն։

Երբ ձրանապետի կը մտանալ սկրսան, քաղաքական բարենորոգման թշնամին երբ աշարակեցան, իսկ կուսակիցները՝ ուրախացան։ Ամբողջ մարդկությունը սարսամ հախազգացումներ ունեւր և չէր դիտար որ վախճան թէ յուսաց։ Պանարալ, իտալիա մանկով ծրագիր և հրաման ունեւր հանկ վանելու Աստրիային՝ որ, այս պատճառաւ, անիկա չէր կրնար մաքէն անցրնել իտալիան սպասողակ։ և արդէն 30,000 զինուորով կրնար հետապնդել քաղաքական հպատակի մը։ Սակայն, երբ անգամ մը Աստրիայիները Արդեաններէն անդին նետուէին, և իր իշխանությունը հաստատուէր, այն մասնակ կրնար մեծ ազդեցություն մը ի գործ գնել և, պարագաներուն համաձայն, մեծ ձեռնարկներ փորձել։ Առայժմ, հարթուն չէր ու գեր զրգուկ Իտալական իշխանապետությունները, չէր զախոխական ծրագիրներ կրնան բերել յայն։

Վերադարձի զինապալարը հաղի թէ կը յաւան էր, Պանարալ։ հակառակ չտանելու գիտողություն, յառաջ խաղապետ, անիկա աշարհն հրաման ստա-

ցած էր, և յանդուգն հրաման մը ա-
կանջի հուեւ ձգող մարդ չէր. սակէ
գտաւ, ինքն ալ խորապէս համոզուած էր
թէ պէտք է յստաջ խաղալ, մանաւանդ
յարմէհեալ տպանովս էր իր նախնայի
դէմը: Երկուստարդ հրամանատարը իր
յստաջխաղաց չարմու մով աշնքոն խան-
դախաւած էր որ, նոյն իսկ չատ աւելի
հակադէմոն ծրագիրներ կը յղանար,
քան այն զոր կը հազարդէր իր բա-
նակին: Անիկա կ'ուզէր միտնել Պի-
րոյի մէջ, երկրորդ անգամ անցնել Ալ-
պիանները և նետաւիլ Դանուբի հովի-
տին մէջ, հոն միտնալու համար Հուե-
նոսի ախուհըն մեկնած բանակներուն:
Այս հակադէմոն ծրագիրը, որ ծնունդն
էր երկուստարդ և խանդավառ մտքի
մը, Պանարարդ հազարդեց իր կոտա-
վարութեան, որպէս զի արտօնութիւն
ստանալ գոյն ի գործ դնելու:

Եւ արդարեւ, Պանարարդ ճամբայ
կրաւ. դէպի իր նպատակակէտը. երբ
մտաւ Բարմայի իշխանապետութեան
մէջ, զուգար պատուիրակներ գրկեց
իրեն ընդ ստաջ և յաղթական զօրա-
վարին զուխը հայցեց: Պանարարդ, թէև
միաբար գրած էր չափ ալ իշխանը,
բայց անոր անցնալի մէկ քանի արարք-
ներուն ի պատիւ, պահանջեց որ Բար-
մայի զօրութիւնը իրեն վճարէ 2 մի-
լիոն հնչուն գրամ, որուն չատ պէտք
ունէր իր բանակը, սակի գտաւ, ուզեց
1600 ձի, մեծ քանակութեամբ ցորեն
և վարսակ և իր բանակին հիւանդնե-
րուն համար իշխանին ծախքով չինու-
րիք հիւանդանոցներ: Բայց այսքանով
ալ չբաւականացաւ. Թրանսայի հրամա-
նատարը, անիկա Թապալայի մը չափ
կը սիրէր գեղարու հար, այդ պատճա-
ռաւ. պոյման դրաւ որ Թրանսայի
պատուիրակներ բնորոնոք պիտի սո-
նեն քսան նկարներ և պիտի ստանին
Բարից: Ահա այս պայմաններով առա-
ջարկուած զինուորաւոր, չատ զոհա-
նակութեամբ ընդունուեցաւ Բարմայի

զուգարն կողմէ. Պանարարդ ստացաւ
իր բոլոր ուղածները. միայն թէ, երբ
Բարմայիք անոնն որ Մէն մէրոմի
նկարը Բարից պիտի ստարուէր, այնքան
կը սիրէին գոյն որ ստաջարկեցին ա-
նոր փոխաւն մէկ միլիոն վճարել: Պա-
նարարդ ըստ իր բանակին՝ ձեռք մի
լիոն չատ չանցած պիտի ծախանէր, և
ուրիշ միլիոններ ալ ձեռք պիտի ձգէր.
մինչդեռ զրաւ գործոց մը յախտնա-
կան բան մըն է. անիկա մեր հայրենի-
քին զարդը պիտի բլրայ:» Եւ այսպէս
Բարմայիներուն ստաջարկած մէկ մի-
լիոնը մերմուեցաւ:

Պանարարդ չարմուակեց իր յստաջ-
խաղաց ընթացքը և Մայիս 6ին 3500
նոսնաձիգ զինուորներով, հեծեղադրքով
ու 24 հրետանիով անցաւ Բօ գետը,
սեղւոյն աւտարիական բանակը պար-
ստութեան մատնելով: Այնուհետեւ,
Մայիս 18ին, իմանալով որ Աւտարիա-
ցիք կը պատրաստուին ամբողջ միմ-
պիտի մէջ, խոյացաւ անոնց վրայ և
արիւնահեղ պատերազմէ մը յետոյ գա-
նաւք վանեց, 2000 հոգի ալ գերի բռ-
նելով: Անգամ մը որ Պանարարդի բա-
նակը անցած էր Բօ գետը և աւտարիա-
կան բանակը պատերազմելու վիճակին
մէջ չէր, Միլանի ճամբան բացուած էր
այլեւս: Լօտիի առջև մըրած կատալի
կուռէ մը յետոյ, որուն միջոցին Պանա-
րարդ գնդակներու տեղատարաւի մը
տակ խոյացաւ. դէպ յատաջ և ջախջա-
խիչ պարտութեան մատնեց թշնամին,
փրանսական բանակը, ուրախ զուարթ
գնաց դէպի Լօմպարտիա, քանի որ
այլեւս հարկ չկար հալածելու աւտարիա-
կան բանակը, որ դէպի Դիրօլ նահան-
ջելու վրայ էր:

Երբ Պանարարդ Միլան հասաւ, հան-
կէ վախած էին արդէն Աւտարիոյ կո-
տակիները և Թրանսայի «բարբարոս և
քաջարի» զինուորներէն վախցողները:
Լոմպարտիոյ իշխանը՝ Աւտարացի ար-
հիդուքսը՝ արցունքոտ աչքերով բաժ-

նուած էր իր գեղեցիկ մալրաքաղաքէն , իսկ Միլանցիները մեծ մասամբ յուսալիր կըսպասէին ֆրանսական բանակին , և երբ տեսան որ այդ բանակը կը յարգէ ինչքերն ու պատիւները , չստ սիրեցին զայն : Իտալիոյ բոլոր կողմերէն վազած եկած հայրենասէրները կը սպասէին այս երիտասարդ յաղթականին , որուն քաջազորութիւնները այնքան արագորէն ի գլուխ հանուած էին , և որուն իտալական անուներ այնքան քաղցրօրէն կը հնչէին : Միլանի ժողովուրդը խանդավառ ընդունելութիւն մը բրաւ Պոնապարդին , որուն՝ իբր բնակավայր յատկացուեցաւ Սէրպէլցոնիի պալատը : Քաղաքապետութիւնը եկաւ իրեն յանձնեց քաղաքին բանակները : հիմա Պոնապարդը գրաւած էր Իտալացիներուն երեսակալութիւնը այնքան որքան իր զինուորներուն և կարող պիտի ըլլար գործելու այնքան բարոյական ոյժով որքան ֆիզիքական :

Ասանց բացորձակ անկախութիւն խոստանալու Միլանցիներուն , Պոնապարդը բաւական յոյսեր տուաւ սակայն , անոնց հայրենասիրութիւնը արթնցնելու համար . կորովի լեզուով մը խօսեցաւ և հրաւիրեց զանոնք , որ աշխատին թօթափել Աստուրիոյ լուծը , յետոյ ձեռնարկեց Լոմպարտիոյ զինուորական կազմակերպութեան . թէևս ականառայ , բայց հարկադրեալ ըլլալուն համար 20 միլիոն ֆրանք ուղեց Միլանցիներէն , որոնք սիրայօժար տուին . այս գրամով Պոնապարդը իր բանակը լաւ մը կշտացուց և հազուեցուց և չստ զոհ ձգեց : Յետոյ , երբ Մոսէնի Դուքան ալ ընդ տաջ եկաւ ֆրանսացուց հովանաւորութիւնը խնդրելու , անկէ ալ Պոնապարդը ստաւ 10 միլիոն , ինչպէս նաեւ ամէն տեսակ պաշարելուն , ձիեր և նկարներ : Այս գումարին մէջէն քանի մը միլիոն ֆրանք զրկեց Բարիզ՝ Վարչութեան . ասկէ զատ , որովհետեւ Հսկնոսի ֆրանսական բանակներէն էր եկա-

թապէս , մէկ միլիոն ֆրանք զրկեց Մուրյին . ասիկա բնկերական ծառայութիւն մըն էր , որ միանգամայն օգտակար էր իրեն , որովհետեւ անհրաժեշտ էր որ զօրավար Մօրօ պատերազմի սկըսէր , արգիլելու համար Աստուրիացիները : Իտալիա տանելէ իրենց զլստ որ ոյժերը :

Այլեւս Պոնապարդ վախ չունէր իտալական իշխանապետութիւններէն , հետեւաբար կը պատրաստուէր ընդ տաջ խաղալ զէնք իր սեւեռակէտը , երբ պարագայ մը զինքը կտեսցուց , իր յաղթանակներուն լուրերը թէևս չստ խանդավառած էին Վարչութիւնը , բայց սա՝ Բարնոյի թելադրութեամբ , չատ ջանդուգն և անիրականալի դատու Պոնապարդի պատերազմական յատակագիծը , և անոր տեղ ուրիշ մը ներկաւ յայնկով , հրամայեց անոր զօրծաղրութիւնը . բոս Վարչութեան հրահանգին , պէտք պիտի ըլլար երկուքի բաժնիկ իտալիոյ ֆրանսական բանակը , և մէկ թիւին հրամանատարութիւնը յանձնել Գէլլէրմանի : Պոնապարդ մէկ կողմէ չէր կրնար հանդարձել որ իր յաղթական բանակը կիտուի և ձերտնի ու միջակ զօրավարի մը յանձնուի կէտը . իր տաջանդին օրինաւոր անձնասիրութիւնը թոյլ չէր տար ընել այս բանը , որովհետեւ ինքը տուած էին ինքզինքը կարող կը զգար ի գլուխ հանելու տաջալարած գործը : Եւ ահա այս պարագային մէջ ալ վարուեցաւ այնպէս ինչպէս եթէ ըլլար պատերազմի դաշտին վրայ . իր ապաղան վառանդեց , յարգալիր բայց խիզախ հրամարական մը գրկելով Բարիզ , Պոնապարդ կը զգար թէ իր հրամարականը չպիտի ընդունէին . իսկ ինքը նախամեծար համարեց գործէ քաշուիլ քան թէ հնազանդիլ , որովհետեւ չէր կարող թոյլ տալ որ իր փառքն ու բանակը կորսուի , զէն յատակադիմ մը ի գործ զնկով :

Պոնապարդ , սպասելով Վարչութեան

պատասխանին, նոր յայտարարութիւն մը հրատարակեց, ազդելու համար իր ղեկավարներուն երեւակայութեանը վերայ և Պապին ու Եւրոպիի թագաւորին վախ ներշնչելու համար: Ահա այդ յայտարարութիւնը. —

«Ձեռնորդե՛ր, հեղեղի մը նման խոյացաք Ապենինեան լեռներէն վար, ձեր ընթացքին առջեւ ինչ արդիւքներ որ կալին, բոլորն ալ ցիր ու ցան բրիք: Իիէժօնը, աւստրիական բռնապետութենէն ազատելով, հիմա բարեկամ է Պրանսայի, Միլանը ձերն է և հանրապետական դրօշը կը ծածանի բովանդակ Լոմպարտիոյ մէջ. Բարմայի և Մօսէնայի Դուքսերը իրենց քաղաքական գոյութիւնը կը պարտին միմիայն ձեր վիշահանութեան... Ձեր տարած բազմաթիւ յաղթանակները ուրախացուցին հայրենիքը. ձեր երեսփոխանները որոշեցին որ ձեր յաղթութեանց ձեռնած սօն մը հաստատուի, և սօնուի հանրապետութեան բոլոր համայնքներուն մէջ. հոն՝ ձեր հայրերը, մայրերը, կիները, քոյրերը, սիրտ հիները կը խայտան ուրախութենէ և հպարտութեամբ կը պարծենան ձեզի սրտականօրէն համար: Այո՛, ղեկնորդներ, դուք չատեցիք տեսաք, բայց արդեօք ուրիշ բան չունիք ընկիւք... պիտի ըսեն մեզի համար թէ զիտցանք յաղթիկ, բայց ճկրցանք օգտուիլ մեր յաղթութենէն... Բայց, արդէն կը տեսնեմ զձեզ որ դէպի զէնք կը վազէք: Եւ, երթանք, դեռ ձանր ճամբաներ ունինք անցնելիք, թշուաժներ՝ նուաճելիք, դաժնիքներ՝ քաղելիք, նախադէպներու վրէժը ունինք դեռ լուծելիք: Թո՛ղ դուք զան տեսնէք, որ Պրանսայի մէջ քաղաքային պատերազմի դաշտները սուրբուցին, որ վատարար սպաննեցին մեր պատուիրակները, կրակի տուին մեր նաւերը՝ Խուլօնի մէջ, վրէժի ժամը հնչած է. բայց թո՛ղ ժողովուրդները անհանգիստ չըլլան, մենք բոլոր ժողովուրդներու

բարեկամ ենք, և մասնաւորաբար Բրուտոսներու, Սկիպիոններու, ժողովուրդներուն բարեկամ, ու մեզի իբր տիպար սուտ ենք մեծ մարդիկը: Կապիտոլը վերահաստատուի, հոն պատուով գետեղել արձաններն այն հերոսներուն, որոնք զայն նշանաւոր դարձուցին. արթընցնել հոսմէական ժողովուրդը, որ դարաւոր գերութեան տակ թմրած է, ահա ասոնք պիտի բլլան մեր յաղթութեանց պատուները: Ասոնք դարազրկուին պիտի լսանան ազազայ սերունդներու մէջ, դուք անկորնչելի փառքը պիտի ունենաք Եւրոպայի ամենէն զեղեցիկ մէկ մասին ձեռք փոխելու. ֆըրանսական ժողովուրդը, ազատ, ամբողջ աշխարհէն յարգուած, Եւրոպային պիտի տայ փառաւոր խաղաղութիւն մը, որ փոխարինութիւնը պիտի բլլայ վեց տարիներէ ի վեր բրած ամէն տեսակ զոհողութեանց: Այն մասնակ դուք պիտի վերադառնաք ձեր հայրենի ռճախները, և ձեր քաղաքացիները մատով ցոյց տալով զձեզ, պիտի ըսեն. «սպիկա Խոսկեան քանակէն էր:»

Մինչ Պօնաբարդ կը շարունակէր իր լաւամիտազաց շարժումը, անակնկալ դէպք մը ղենթր ստիպեց յանկարծ վերադառնալ Միլան: Աւստրիական կառավարութեան անուցած մարդոցմէն ազնուականներ և երէցներ ֆրանսական բանակին դէմ բմրոտութիւն մը յարուցին. երէցները, զիւղացիներուն վրայ իրենց տնեցած ազդեցութիւնը գործածելով զանոնք գինեցին, և ահա ահազանդը հնչեց ու Միլանի մէջ խուժութիւնը ծագեցաւ. բարեբաղդարար Պօնաբարդ ձգած էր հոն պահակազօրք, որ կրցաւ ապստամբները նուաճել: Սաւալն և աշնակս, Բալիի չրճականները ապստամբները աւելի յաջողութիւն գտան և պաշարեցին Պօնաբարդի 300 ղեկնորդները, դանոնք ստիպելով անձնատու բլլալու: Այս ապստամբութիւնը կարող էր աղէտալի հետեւ տնքներ բռնե-

նալ և ընդհանուր խլրտում մը յառաջ բերելով ֆրանսական բանակը կորստեան մատնել, ազգի մը հանրալին ոգին միշտ աւելի յառաջադէմ է քաղաքներուն մէջ, քան թէ զիւզերը: Մինչ իսապական քաղաքներուն ժողովուրդը մեզի ի նպաստ կ'արտայայտուէր, քահանաներու կողմէ զրգուտած զիւզացիները շատ գէշ կերպով արամադրուած էին: Պօնաբարդ, Լօսի կը դանուէր, հրք լամայտ, Միլանի և Բավիի զէպքերը, անմիջապէս ետ դարձաւ. 300 ձիաւորներով, եռնածիգ զօրաց վաչաղ մը և վեց հրետանիով: Բավի մտնելէ առաջ մերձակայ. գիւղ մը կրակի տուաւ, որպէս զի դառ մը ըլլայ ապստամբներուն, երբ հասաւ. Բավի քաղաքին պարիսպներուն առջեւ, տեղաւ որ 7-8000 ապստամբներ կը պաշտպանէն զայն, երկք հարիւր ձիաւորով գիւրին չէր այս քաղաքը առնելը, և սակայն ժամանակ ալ կ'որանցնէր չէր. նոյն գիշերն իսկ Պոնաբարդ քաղաքին պարիսպներուն վրայ յայտարարութիւններ փակցուց, հրապարակով ժողովուրդը որ անձնատուր ըլլայ, ազատվա՛ն՝ հուրի և սուրի կը մատնուի. բայց առատուն, քաղաքին բնակիչները մերժեցին անձնատուր ըլլալ. առոր վրայ, Պոնաբարդ իր թնդանօթներովը քանդեց սրբեց քաղաքին պարիսպները և յետոյ իր նռնածիգ վաչտին ձեռամբ խորտակեց զուսները: Քաղաքին բնակիչները պահ մը փողոցներուն մէջ կուռելէ յետոյ ձգեցին փախան, և յաղթական բանակին դայրոցին թուրոցին Բավին: Պոնաբարդ, որուն զինուորները բարձրադաշակ կը պահանջէին թալիլ քաղաքը, արածնեց որ 3 ժամ միայն աւարի տան դաշն, իրը պատիժ ապստամբներուն, զինուորները խոյացան գոհարախաճառներու խանութներուն վրայ և մեծ քանակութեամբ աղամանոց տարին, երկու իտալացի զինուորներու բնակարանները ի պատիւ

Դիտութեան՝ պահպանուեցան նոյնինքն սպաներուն կողմէ:

Այնուհետեւ, Պօնաբարդ արձակեց զիւզերը իր 300 ձիաւորները, որոնք մեծ թուով ապստամբներ չսուրջելին: Ընչադական այս արապ դործողութիւնը հնազանդեցուց Իտալիոյ հակաֆրանսական և հակապատական կուսակցութիւնը: Տիտը բռնէ՝ ստիպուիլ պապի թուսն միջոյններու դիմելու. բայց Պօնաբարդ հարկադրուած էր աչապէս վարուիլ, սղապէս՝ իր բանակին վարկը քորտալին կ'ոչնչանար: Այս ապստամբութիւնը ճնշելէ յետոյ, Պօնաբարդ յաւանակեց իր ճամբան, զէպի Վենետիկ, որուն յնակիչները սկսան մտածել թէ որ կողմը պէտք է բռնեն, Աւստրիոյ թէ Ֆրանսայի. Միտալան ալ այս մասին լիւր ու գէմ վիճարաւ ելէ յետոյ, հակառակ ձերակուտական Պաթալիսայի մարդարեալունչ խօսքերուն, որոնցմով սնիկա կ'աղայտուցանէր թէ պէտք է Ֆրանսայի կողմը անցնիլ, որպէս կ'յատանդէն չէզոքութիւն մը պահիլ, և Վենետիկի կուսավարութեան չէզոքութիւնը ծանուցանող պատուիրակն'ը զրկել ընդ առաջ Պօնաբարդի:

Պօնաբարդ, որ Վենետիկի չափ ինքն ալ խոհեմ ըլլալու պատճառներու տեսէր, որովհետեւ չէր ուզեր այս երկրին բնակիչները իրեն թշնամի դարձնելով իր յառաջխաղաց շարժումը վտանգել, յայտարարութիւն մը հանելով բտաւ թէ ինքը պիտի յարգէ Վենետիկի հանրապետութեան բնակիչները և ստացուածքները, թէ իր բանակին դնա՛յ բոլոր բաները պիտի վճարուին և թէ ինքը չպիտի մտնայ լնաւ երկու հանրապետութիւնները իրար միացնող վաղեմի կապերը: Այս յայտարարութեան վրայ Վենետիկեան պատուիրակը զինքը առաջնորդեց և պատիւներով ընդունեց:

Բայց Պօնաբարդ՝ Վենետիկեան հանրապետութեան մէջ հարկադրուեցաւ յապիտում մը ևս ունենայ աւստրիական

բանակին հետ, որովհետեւ այս վերջինը Պորկէթուօյ մէջ գիրք գրաւելով կը պատ-
րաստուէր յարձակուի գործել ֆրանսա-
կան բանակին վրայ: Մայիս 28ին անցի
ունեցաւ այս կռիւր: Պոնաբարդ որ
միշտ կ'ուզէր պատերազմի մէջ գործա-
ծել իր ձիաւորները, ինչ՝ ասանց և ինչ՝
իր նանաձիգներուն օժանդակութեամբ
յարձակեցաւ Պորկէթուօյ վրայ և կա-
սապի ու հնարամիտ կռիւէ մը յետոյ
սափակց Սատրիսոյցները որ փախչին:
Նահանջի պահուն ապարիտիան բա-
նակը փորձեց կտաւրջ մը քանակ
բայց միանապի զինուորները իրենց
զէնքերը բերաններն ստած նետակցան
զետին ջուրերուն մէջ և քաջաբար անց-
նելով անդիի կողմը, հակառակ իրենց
վրայ տեղացող կրակին, վերջնականա-
պէս հարկադրեցին օտարխական բա-
նակը նահանջել: Այս կռիւի պատճառ,
Պոնաբարդ մտապառ արգտակցաւ իր
կեանքին սպառնացող վտանգէ մը: Այս-
պէս՝ օտարխական բանակը աչիւս Դի-
րոյ նետուած էր ու Պոնաբարդ զոհ էր
որ այս պատերազմը չտնկցաւ իր ձիա-
ւորներուն կարողութիւնը փորձելով:
Այս պատերազմին միջոցին իրեն սպառ-
նացող վտանգէն վերջ է նաև որ Պո-
նաբարդ անձնապահ զոհն էր կողմեց
և տակի ուշ, ափ մը քաջերով մեծա-
մեծ գործեր տեսաւ:

Այնուհետեւ Պոնաբարդ յառաջ խա-
ղաց զէպի Վէրօնա, որուն բնակիչները
անուգողի մասնուած էին, որովհետեւ
Վէրօնա ապաստան ընծայած էր Ֆրան-
սագի արքայականներուն:

Վենետիկեան պատուիրակ մը եկաւ
ընդ առաջ Պոնաբարդի և փորձեց անոր
զայրոյթը մեղմացնել, բայց ի դուր:
Ֆրանսական քանակը մտաւ Վէրօնա,
մինչ քաղաքին ամենէն հարուստ բնա-
կիչները վրէժխնդրական արարքներէ
վախնալով, խմբովին կը փախչէին դէպի
Դիրոյ, սակայն և այնպէս, քաղաքը
մնացողները, երբ աչքովէին տեսան

Ֆրանսացիները, չուտով համոզուեցան
ինչ որ այս հանրապետականները այնքան
այ բարբարոս չեն, որքան եղած էր ս-
նուններն: Վենետիկի հանրապետութեան
կողմէ կրկու պատուիրակներ ևս եկան
Պոնաբարդին, անոր զայրոյթը բոլորո-
վին իջեցնելու համար: Ֆրանսացի հրա-
մանատարը, հիմա որ հասած էր իր
նոստակին, տակի մեղմութեամբ խօ-
սեցաւ և նայն իսկ ընդ մէջ Վենետիկի և
Ֆրանսացի զինակցութեան մը խոսքն այ-
բրոյ, սակ' զատ, բոստ պատուիրակ-
ներուն: — Մաքուց զիստ որ որէնչը
սպիրիտ է, եւ պիտի փափաքէի Վենե-
տիկի հանրապետութեան վրայ չքեռ-
ցնել զմեզ ստուգանկու հոգը: Բայց
քանի որ պատերազմի ճակատագիրը
զմեզ հարկադրեց մինչև հոս գալ, հար-
կադրուած ենք սնանիլ մեր յաջանուած
տեղէն: Ինչո՞ւ Վենետիկի հանրապետու-
թիւնը իմ զինուորներուս հայթայթէ
բոլոր պէտք եղած բաները: յետոյ հա-
շիւը պիտի տեսնէ ֆրանսական հանրա-
պետութեան հետ: » Համաձայնութիւն
զոյացաւ որ հիշեց հայթայթիչ մը բա-
նակին պէտք եղած բոլոր բաները պիտի
հայթայթէ, և Վենետիկ գաղաւթապէս
պիտի վճարէ այս հայթայթիչին, բոստ
երեւոյթին չէզոքութեան դէմ գործած
չբռնալու համար: Հետոյ զինակցութեան
ինդիքին մասին Պոնաբարդ ըսաւ. « Ա-
ւրօտրիացիները Ալպաններէն անդին
վանել և Լոմպարտիան թերեւս անկախ
պետութիւն մը ընել եղած եմ: Կարելի
է տակի նպաստաւոր բան մը ընել ձեր
հանրապետութեան: Եթէ միտնաք մեզի,
թերեւս մեծ վարձատրութիւն մը բառ-
նաք ձեր մատուցած ծառայութեան փո-
խարէն: մենք ոչ մէկ կոտավարութեան
դէմ պատերազմ չենք մղեր: մենք բա-
րեկամեցնել ենք բոլոր անոնց որ մեզի
պիտի օգնեն աւստրիական աշխրթիւնը
իր սահմաններուն մէջ պարսկակեղու: »
Վենետիկեան երկու պատուիրակները
հիացան այս երիտասարդին հանձարեղ

ԳՆԱԿԱԼԻՑՆԵՒ ԵՒ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

մը տեղւոյն խառնակիչ առքերը ահա-
րեկեցնելէ յետոյ ճեղախաչի իշխանապե-
տութիւնը հարկադրեց պատուիրակ
զրեկի Բարիզ, Վարչութեան հետ բա-
նակցելու տական խնդիրներուն մա-
սին։ Այնուհետեւ Պօնաթարզ ճամբայ
ելաւ զէպի Մամէնա եւ հան խանդա-
վաւ բնդտնելութեան մը արժանացաւ։

Վատիկան ահ ու դողի մէջ էր հի-
մա, առանց մամանակ կորսնցնելու, Սպանիայ զետարներ իրր բանադնաց զրը-
կեց բարեկրօտելու համար, երբ այս
պատուիրակը Պոլսներ հասաւ ու պա-
սական իսպրը դրաւ յապիվական հան-
րապետութեան տաբին տակ, Պօնա-
թարզ, հաւտաարիւմ իր յատակադժին,
հաշտութեան արամադիր զուց առաւ
ինքզինքը, փոխարէն, կարզ մը պա-
հանջներ գնելով, այսպէս, պէտք էր
Անքանքա աղաքը փրանտական պահակա-

զօրք գանտ էր, Պոլսներ եւ Ֆէրրարէ
անկախ մնացին, Պապը պէտք էր տար
21 միլիան ֆրանք, ցորեն, արջառ եւ
հարիւր նկար կամ արձան։ Այս պայ-
մանները բնդտնուեցան։ Պօնաթարզ
երկարօրէն տեսակցեցաւ Սպանիայի
պատուիրակին հետ եւ զաջն խանդա-
վաւեց, հոչակաւոր առակադէտ Օրիա-
նիին նամակ մը գրեց, յանուն հանրա-
պետութեան եւ ուղեց տեսնել զայն։
Պօնաթարզ բան մը պակաս չէր ձգեր
պատուելու համար Իտալիան եւ անոր
հպարտութիւնն ու հալըննաւիրութիւնը
զրգոյելու համար, ինքը երբէք բարբա-
րաւ յապիվական մը չէր, որ կազար եր-
կիրներ աւերել, այլ ազատութեան հե-
րաւ մըն էր, որ եկած էր հանձարին
ջաշը վերադարձելու քաղաքակրթու-
թեան վաղնջական հալըննութիւն մէջ։

Յունիս 26ին Պօնաթարզ անցաւ.

Ապենինեան լեռները և մասն Կոսթա-
նա, որուն դռքն ալ, ահաբեկած,
պատահական մը զրկեց իրեն. միևնույն
մամանակ գրաւեց Լիվուրնը և տեղւոյն
անդլիական վաճառականութեան մեծ
շիւսս տուաւ. Լիվուրնի մէջ Անգլիաց-
ւոց, Աստրիացւոց և Ռուսերուն վե-
րաբերեալ աւէն ինչ որ կար, գրաւեց
տուաւ։ Յետոյ զնոց Ֆլորանս, որուն
Մեծ Դուռը Նիսնայի ընդունելութիւն
մը բրաւ իրեն և հանկէ վերադարձաւ
իր բանակաւորէն՝ Ռոբերտէլլոյ, քսան
որստան մէջ Բատլեան իշխանապետու-
թիւնները իրեն հպատակեցելով։

Մինչ Ֆրանսական բանակը Բատ-
լիոյ մէջ աշնքան յաղթապանծ կերպով
ի գլուխ կը հանէր իրեն տաճանաւած
գործը, Կերմանիոյ ֆրանսական յա-
նակը տակաւին կարելի չէր եղած շարժ-
ման մէջ զնել. սաղմամբերք և ձի
չէին կրցած զանել, որով հարկադրուած
էին անգործութեան մասնուիլ։ Միւս
կողմէ, Աստրիա որ մեծ չափ ունէր
յանկարծական յարձակողականի մը սկը-
սելու, անկրեւակայելի զանդաղութիւն
մը ցոյց տուած էր իր զինուորական
պատրաստութիւնները տեսնելու մէջ, և
թշնամութիւնները Յունիս ամսուն
սկիզբը սկսելու վիճակին մէջ չէր։

Չխաղաղարի պայմանաւածք Մայիս
30ին կ'աւարտէր։ Յունիս չին ժողովուն
բանակը յարձակեցաւ Տրսէլտօրֆի աւ-
ջու աստրիական բանակին վրայ և
25000 զինուորներովը յաղթեց անոր,
յաջորդ օրերուն ընթացքին՝ մանր մանր
յարձակու միկրը շարունակուեցան։ Բայց
գորավոր Մորո, որ Նիսիոսային յա-
նակին մէջ նախապէս ցոյց տուած էր
հագողցի տ խոհեմութիւն մը և պաղ-
արիւն մը, պատրաստութիւն կը տես-
նել իրեն յանձնուած գործը արմատա-
ւորապէս կատարելու համար. անկիւս
որոշած էր Հսկնտը անցնիլ Աղբազ-
պուրկէն, որ Նիսնայի մեկնաւորէն մըն
էր՝ արգարես, Յունիս վիկին Մորո

Նրաման բրաւ որ ընդհանուր յարձա-
կում մը սկսին Մանհայմի բանակաւոր-
դիւն վրայ, այս յարձակումը, որ կը-
րավով և ճարտարութեամբ ի գլուխ
հանուած էր, կատարեալապէս յաջողե-
ցաւ։

Անտիճապէս յետոյ, Մորո իր բանա-
կին մէկ մասը տարաւ դէպի Աղբազ-
պուրկէ, թէև աջապէս յուր հանկ տուաւ
թէ դէպի Բատլիա կը զրկէ զայն. բայց
որովհետեւ չկրցաւ չափ աբաղ չարմիլ,
կատարեալ յաջողութիւն չունեցաւ.
պատմութիւնը ցոյց կուտայ թէ արա-
ղաչարմութիւնը ամենակարող է պա-
տերազմի մէջ, ինչպէս կհանքի բոլոր
արագադաներուն մէջ։ Թշնամին կան-
խելով արաղ չարմիլը զայն ընաջինջ
կընէ. հարուած հարուածի վրայ տա-
լով, մամանակ չի թողուր որ չառնչ
առնէ և բոլորովին կը յատահանեցնէ
զայն։ Բայց այս արաղաչարմութիւնը,
որուն աշնքան զեղեցիկ նմուշները տե-
սանք Ապրիաններուն մէջ և Բօ զեմին
վրայ, սովորական գործունէութենէ ա-
ւելի բան մը ներառեց կուտայ, պէտք
է ունենալ մեծ նպատակ մը, մեծ միտք
մը՝ զայն յղանալու համար, զորտ որ
ցանկութիւններ, այդ յաւակնութիւնն
ունենալ համարձակելու համար։ Կու-
րելի չէ կարելու գործ մը տեսնել ա-
ռանց ցանկութիւն, կորով և յանդուգ-
նութիւն ունենալու։

Յուլիս 5ին, Մորո նոր յաղթանակ
մըն ալ տարաւ Աստրիացիներուն վրայ,
ու յաջողեցաւ։ Մուրկի տէրը զառնալ
ամէն կողմէ. այս պատերազմին մէջ
կրցաւ 1000ի չափ զերի բրա-
նել։ Այնուհետև Մորո չուղեց
հալածել թշնամին և կանց տուաւ պա-
տերազմի գաշտին վրայ. հանգիստի
պէտք ունէր իր բանակը. մինչև Յուլիս
9 ուղարկեց այդ չարս օրստան ընթաց-
քին իր ուժերը անխափեց, որով պատե-
րազմիկ կազմերուն ոչմը իրարու հաւա-
սարեցաւ։

Յուլիս 9-ին զօրավար Ալն Սիր, զոր Մօրս իր քովը կանչած էր, յարձակեցաւ Ռօթլենտօլի գաղատալըին վրայ, մեծ ճշգրտութեամբ և ճարտարութեամբ: Զօրավար Ալն Սիր կուին սկիզբը նուաճան ձև աղնելով Աստրիայիները զէպ իրեն յաշնց և յետոյ յարձակեցաւ աշննց վրայ և զմանդակութեամբը Մօրայի, հարկադրեց աւստրիական բաշնոյր կա յաշնայ մինչև Դանուբ: Յուլիս 9-էն մինչև 25 տեղի տնեցած բաղմաթիւ մեծ ու պզտիկ բաղկաւմներու միջոցին ֆրանսական բանակը միշտ յաղթող հանդիսացաւ, այնպէս որ զէպի ամբան կէտը, մեր բանակները, Խաւիտ աէր բլլայէ կաք, աէրը եղած էին նաև Կերմանիայ կէտին, զոր նուաճած էին մինչև Դանուբ և կը սպառնային Եւրոպային:

Երկու ամիսներէ ի վեր Վանտէն հրու հնարանոյ էր աշխուս, և հոն համախմբուած 100000 զինուորներուն կէտը կարելի էր դատել և ուրիշ տեղ զրկել: Պրանսա երրեք այնքան մեծ երեսցած չէր դուրսէն, որքան 1796-ի ամառը, բայց իր ներքին կայութիւնը բնաւ համապատասխան չէր արտաքին կայութեան: Բարիկ տարօրինակ անստրան մը կը պարզէր. հայրենաակերները, իրենց պետերուն ձերբակալումէն ի վեր կտաղած, կ'անիծէին կառավարութիւնը և այլ եւս չէին բաղձար որ հանրապետութիւնը յաղթանակ տանի: Հակապետապետականներն ալ յամառօրէն կ'ուրանային հայրենաակերներու գոյութիւնը, անկարանի խաղերով հարստացած մէկ քանի ընչեղ մարդիկ պերճանքներ ցուցադրելով կ'ապրէին և յեղափոխութեան մասին անտարբեր երեւոյթ մը ունէին: Բարոյական այս միջակը անխուսափելի հետեւանքն էր բնդ հանուր լոյնածաւթի: Կային սակայն բաւականաչափ թուով Պրանսացիներ ալ, որոնք մեծ խանդավառութեամբ կ'ընդունէին հանրապետութեան

փոփոխութեան համար կատարուած փոփոխութիւնը: Մեր յաղթանակներուն փաղը ակարացնելու մաքալ կուսակցութիւնները ամէն ճիգ կը թափէին զօրավարները վատահամբաւելու համար: Մասնաւորաբար թէնտալիէն ամենէն երկտաւարը և փաղուն զօրավարին՝ Պոնապարդի, որ 13 Վառուէիէն այնքան մեծ սոսկում պատճառած էր թաղաւորականներուն: Պոնապարդի հակառակորդները իրը անհուգանդութիւն ցոյց կուտային անոր կատարած ինքնապաշտի ձեռնարկները և անոր պաշտօնանկութիւնը կը պահանջէին: Մինչև իսկ բաղկեր եղան թէ զօրավար Հօշ Բարիզէն պիտի երթայ Իտալիա, Պոնապարդը ձերբակալելու համար: Հրապարակին վրայ յամառօրէն չըջող զրոյցներուն վերջ մը զնկու մտադրութեամբ, զօրավար Հօշ ստիպանական նախադարձին ուղղեց սահմանալը, որ հրատարակեցաւ այլ. —

«Քաղաքացի՛ նախարար, մարդիկ՝ որոնք հանրապետութեան հիմնարկութեանը տաղին տարիներուն պահուրտած կամ անծանօթ էին, այսօր կը մտածեն միայն թէ ինչ միջոցներով կաւաղ են զայն քանդել, անոնք կը զրոյրարուն հանրապետութեան ամենէն կորովի պաշտպանները և մէկ քանի օրերէ ի վեր ամենէն աւելի նախատալից զրոյցները կը տարածեն բանակին և անոր մէկ հրամանատարին մասին: Իրենց նպատակին համեմատ համար բաւական չէ՞ որ կը թվածակցին արդէն բաղկի բայ Համարիկ բնակող դատադրական խումբին հետ: Պրանսային իրենց սաղ ուղած տէրերուն պաշտպանութիւնը վաշիկելու համար պէտք է որ բանակին պետերը տգորտեն, արգեօք կը մտածեն թէ այս պետերը անցեալին նման տկար բլլալով պիտի թող տան նախատինք կրկ տանց պատատխանելու: Ինչու համար Պոնապարդ նշաւակ կը դառնայ այս պարոններուն

կատարվելուանց . անտր համար՝ որովհետև իրենց բարեկամները և զիրենք պարտավորան մասանց Վառապիկյան . անտր համար՝ որ անիկա կը ցրուէ թաղաւորներու բանակները և հանրապետական միջոցներ կը հայթայթէ փառաւորապէս աւարտելու այս պատուաւոր պատերազմը . ահա քաջարի երիտասարդ , որ հանրապետական զինուորակազմը չի փափաքիր քու օրինակիդ հետեւելու . քաջութիւն , Պանուրազ , աւա՛ր գէպի Նարայի և Վիլենա մեր յաղթական բանակները , քու անձնական թշնամիներուդ իրր պատասխան՝ թաղաւորները նախաւինքի ենթարկէ՛ և մեր բանակներուն տուր նոր փալ մը , իսկ քու փառքդ փառաւորելու հոգը մեզի ձգէ . . . »

Այս նամակը գաղբիցուց յոյսը զբոյցները և չարամիաներուն բերանը զոցեց :

Ահա այս էր Ֆրանսայի ներքին կապու թիւեր . նոր տաղնապին մասնալատկութիւնն աչն էր որ կտաւարութիւնը նիւթական նեղութեան մէջ կը գրտնուէր , հակառակ որ մասնաւորներ սկրտած էին բարեկեցիկ կեանք մը ապրիլ . Վարչութիւնը իր օրերը կ'անցընէր թղթաղբամի մնացորդներովը և աչն քանի մը միլիոնով զօր իր բանակները կը զրկէին արտասահմանէն . զօրավար Պանարազը զրկած էր 30 միլիոն ֆրանք և 100 գեղեցիկ ձիեր , կառքի համար , Վարչութեան չուքը աւելցրնելով : Բանի փոխաւորութիւնը ամբողջովին չէր գանձուած տակաւին . 300 միլիոն կար գեա գանձելի . սակէ գտա , Վարչութիւնը պէտք էր գանձէր անչարժ կալուածներու աուրքը , որ նշնուէս 300 միլիոն ֆրանքի կը բարձրանար : Հակառակ այս ներքին մասնաւորութիւններուն , կուսակցութիւնները մասնական գանձէին ներքին խառնութիւններ յաբուցանելու : Վանաւի հնազանդութիւնը չատ պակսեցուցած էր թաղաւորա-

կաններու յոյսը , բայց Բարիզ գահաւոր գործակալները հիմա ալ սկսած էին մտքերը պղտորել և կամայ կամայ ձեռք անցընել ժողովներն ու իշխանութիւնները : Գալով հայրենասէրներուն , անանք ալ իրենց հաշուոյն կը գործէին և իրենց բանաւարկուած պետերը բանտէն կը փախցնէին . հակառակ որ երկու անգամ իրենց ապստամբական ձեռնարկները վիժած էին , անանք ծրագրած էին վերջին փորձ մըն ալ ընել :

Օգոստոս 29ին հայրենասէրները պզտիկ ցոյց մը ըրին , բայց ռաբիաւնութիւնը ցրուեց ցուցարարները . քանի մը օր յետոյ , Սեպտեմբեր 9ին , աւելի կարեւոր ցոյց մը կազմակերպեցին սահալն , և 7-800 հոգի , հրացաններով , սուրով և տարձանակով զինուած , յարձակեցան զիրենք լրտեսող պահակագործին վրայ . բայց Վարչութեան կողմէ անմիջական կերպով զրկուած զինուորական այժը յաջողեցաւ զսպել խռովութիւնը և բաւականաչափ մարդ վիրաւ օրելէ ու սպաննել յետոյ 132 հոգի ալ ձերբակալեց : Կասկածելիներու տուները խաղաղութեան և զլխաւոր յանցաւորները պատերազմական տուեանին առջեւ հանուելով մահուան դատապարտուեցան , և ահա ալսպէս , մահամերձ կուսակցութեան մը այս գտարտմի ալ վերջացաւ :

Ֆրանսայի ներքին անցնող գէղքերը ասանք էին . գալով արտաքին յարաբերութեանց , Վարչութիւնը ջանք կրնէր օր Բ . Դրանն ու Վենետիկի հետ զինակցութիւն մը կնքէ . սակէ գտա , բարեկամական յարաբերութիւններ կը մշակէր Սպանիայ հետ , ու Սպանիա քիչ տեսնէն պատերազմ պիտի հսկակէր Անգլիայ գէմ : Միեւնոյն տաւն , Վարչութիւնը Իթիլին առջեւ կը հանէր ուրիշ կարգի գմտարութիւններ . Հօշ 100,000 հոգիի գլուխն անցած Ովկէանոսի ափանց վրայ կը գտնուէր . Վանտէն և Պրզաններն խաղաղած էին , որով

ջերմապէս կը փափաքէր նորանոր յաղթանակներ աւելցնել Վիսէմպուրիի և Լանտայի յաղթութեանց վրայ : Զօրավար Հօշ կտառաբառութեան թելադրեց Իսլանտա արչաւախու մը մը զրկելու ծրագիրը : Նիմա որ , կ'ըսէր , քաղաքային պատերազմը հետացած է Ֆրանսայի եղերքէն , պէտք է այս արտուհասը տանիլ Անգլիոյ տիանց վրայ և Իսլանտայի Կաթոլիկները ոտքի հանելով անքնիւ ական չարիք մը հասցնել Անգլիացիներուն : Վայրկեանը նպատակ ուր էր . Իսլանտացիները՝ անգլիական կառավարութեան հարստահարութեանց դէմ զայրացած էին . Բիթի երմտական կացութիւնն ալ դէշ էր . Հօշի ծրագրած ձեռնարկը կարեւոր հետեւանքներ կրէնոր ունենալ :

Վարչութիւնը անմիջապէս ընդունեց այս ծրագիրը . ծովային նախարարը՝ Իրիսկէ , Նիմալի հանրապետական մը , ամէն կերպով ոչմ տուաւ ծրագրին և Պրէտիի նախնականութիւն մէջ ծովային ոչմ համաձայնեց . Հօշ ալ իր բանակին լաւագոյն մասը հետ բերաւ . և հետո՝ մտտութեամբ մը Անգլիացիներուն չհասկցուց թէ զէպի Իսլանտա արչաւախու մը կը պատրաստուի : Ասկայն և այնպէս , անգլիական կառավարութիւնը լաւօրէ կատարածներ ունէր արչաւախու մըին նպատակին մասին և սկսած էր մտահոգուիլ . Ֆրանսայի ու Ապանիոյ միջև կնքուած յարձակողական և պաշտպանողական դաշնագիրը նորանոր վրաստեղներ նախապաշտեց կուտար իրեն . միս կողմէ՝ Աստրիոյ կրած պարտութիւնները վախ կը ներշնչէին իրեն թէ իր վերջին ու զօրաւոր զինակիցն ալ ձեռքէ պիտի ելլէ : Անգլիոյ անտեսական և վաճառականական կացութիւնն ալ չատ գէշցած էր , իտալական նախահանգիտները այլեւս անգլիական նախընտրէին ինքուներ . նոյնը պիտի ընէին սպանիական նախնականները . այս ամենուն վրայ պէտք է աւելցնել իտա-

նորդական ընտրութիւնը որ տեղի պիտի ունենար այդ միջոցներուն , որովհետեւ իտալացի արմար աւարտած էր իր եօթնամեայ չրջանը և նախնական ընտրութիւնները կը կատարուէին Բիթի և պատերազմին դէմ անէծքի ազդակներ արձակուելով :

Գերմանական կայսրութիւնը գրեթէ ամբողջովին լքած էր զինակցութեան դատը . Աստրիոյ վիճակը յայտնի է , իսկ Ռուսիոյ Կատարինէ կայսրուհին , որ միշտ կը խոստանար այլ ընտելէր պահեր իր խոստումը , աննշան ծառայութիւն մը միայն ստաջարկեց Ալբա-տրիոյ : Այսպէս ուրեմն , Ֆրանսա ամէն կողմ վախ կ'ազդէր իր թշնամիներուն և անհամբերութեամբ կը սպասէին թէ ի՞նչ ելք պիտի ունենայ Գառուրի և Ասիսէի երկայնքին միջոցով պատերազմը : Պահմանայէն Ազրիական տարածուող ընդարձակ դժին վրայ երեք զօրաւոր բանակներ պիտի բազմէին ուրիշ երեք զօրաբանակներու ու եւրոպայի բազմը պիտի վճռէին :

Իրաց այս վիճակին մէջ , Պօնապոլ կը մտածէր թէ իտալական իշխանապետութեանց հետ պէտք է կեղծուորութեամբ վարուիլ , բանակցութիւնները քաշքշել , թշնամական ձեռնարկները չտեսնելու զգոնել , մինչև որ նորանոր կուսներ որոշել տան թէ մեր բանակը Իտալիա պիտի հաստատուի , թէ չէ պիտի վտարուի հոնկէ : Այս ծրագրին հետեւելով , Պօնապոլ ամենուն հետ մէկ մէկ ձեռք համաձայնութիւն կընքած էր : Իր բանակը , որ քանի մը ամիս առաջ Իտալիա մտած էր 30000 զինուորներով , իր օգնական ոչմ հազար 9000 հազի ստացած էր . Հօշի բանակէն զայլքները զեռ հատած չէին իրեն . բայց հակառակ տար , Պօնապոլ կը կը մտածէր որ իր բանակին զբաղմունքը լաւ է և Ասիսէ գետը , որուն Պօնապոլ կ'ընծայէր մեծ կարեւորութիւն մը , պատերազմի գոչուր կընար ըլլալ :

Թաղմական պատրաստ իրենները սկսաւ փութացնել . զօրավար Սօրէն 3000 հոգիով հաստատեց Սալօ . զօրավար Մասէնան 12000 հոգիով տեղաւորցուց Կարաա լճին և Ասիճէ գետին միջև :

Աւսարիական բանակն ալ իր պատրաստութիւնները կը տեսնէր . զօրավար Վուրմաըր բանակաւորէր փոխադրեց Ռօվէրէտօ և իր կրկնապատիկ զինուորներովը ջանաց պաշարման մէջ զնկ փրանսական բանակը ու անոր նահանջի գիծը կտրել : Իտալիոյ մէջ՝ լոյսը տեսնեալ որ իտալական անկախութեան թշնամի էին , ուրախութեամբ կ'ողջունէին աւսարիական բանակին զոյլ տալը . մասնաւորաբար Վենետիկցիները ծայրայեղ զոհուածութիւն մը կը յայտնէին . Հռոմի մէջ Պրանսացի ներկայացուցիչները նախատեսեցան . Պապը , մօտակայ ազատադրումի մը յայտովը գիտոված , Պօնաբարդին խոտադած դրամը ետ առաւ . իսկ Նաբոլիի արքունիքը , միշտ անմտօրէն , սանակիւ ըրաւ զինազուարի պայմանները և զօրք սկսաւ հաւաքել : Եւրէն սկսան լիզելիկ հաշակաւ որ ասացաւ « քանի որ Իտալիոյ Պրանսացիներուն զերեզմանն և :

Յուլիս 29ին Աւսարիացիները յանկարծակի բերին մեր յատաճապահները ու Պօնաբարդը զփռարին կացութեան մը մէջ ինկաւ . սրովհետեւ կորսնցող ցած էր թէ՛ իր պաշտպանողական գիծը և թէ՛ նահանջի ճամբան . ապիւր ձախարդութեան առաջին փորձն էր . Պօնաբարդ , կամ աչն է որ վտանգին մեծութենէն վախցաւ և կամ անոր համար որ իր ստանկիւր վճուական քաղցին պատասխանատուութիւնը ուղեկ բաժնիկ իր զօրավարներուն հետ , առաջին անգամն ըլլալով պատերազմական խորհուրդ զամարեց և անոնց կարծիքը ուղեկ : Բոլորն ալ նահանջի կուտակից պանտեցան . միայն զօրավար Անժրօ , ոչուն կեանքին ամենէն զեղեցիկ օրերը տանք ևս զան , յամուտօրէն պնդեց թէ պէտք է

փորձել զինուց լազըր . ինքը երկտառալ և հռանդուն էր ու յայտարարեց թէ իր նոնաձիգ զինուորները չպիտի նահանջին մինչև որ չկուտին . զօրավար Անժրօ իր պատերազմական եռանդով Պօնաբարդի կորովն ալ արթնցուց Պօնաբարդ ճամբեց իր զօրավարները առանց իր կարծիքը յայտնելու . բայց անկիւս կազմած էր արդէն յատակագիծը , որով պիտի կարենար զէմ կրկ 60000 տալ ըստրիւսի զինուորներուն : Պօնաբարդ Մանդուի պաշարումը վերցուց և երկու զլխաւոր նպատակներէն նուազ կարելորդ գիտցաւ զոնկ , և ջոյց առաւ թէ մեծ մարդ մըն է ինքը . միայն պատեալով մի մէջ է , այլ քաղաքականութեան և կեանքի լոյսը կացութեան մէջ ալ մարդիկ իրենց առջև կ'ունենան երկու նպատակ և երկու ուղիով երկուքն ալ ձեռք անցնել , երկուքը միտմին կը կորսնցնեն : Պօնաբարդ ընտրեալ և զոնկու աչքան մեծ և հազուադիւս ուժը ունեցաւ . Մանդուն զոնկ և իր բանակը կեղրանացուց Կարաա լճին ծայրը . անմիջապէս հրաման ըրաւ Անլըրոյին և Սէրիօրիէին զալ կեղրանաւով վալէճիս ու Բէսքիէրա :

Պօնաբարդ , առանց բազէ մը կորսնցնելու , ուղեկ նախ քաղել թշնամիին ամենէն զաւանգուտը ինկն վրայ . իր զօրավարներն ալ կողմակի յարձակումներ սկսան ի զօրձ զնկ և զօրավար Սօրէ՛ն Աւսարիացիները զէպի լիս քշելով անոնցմէ քանի մը հարիւր հոգի զերի բռնեց : Օգոստոս 1ին , երբ փրանսական բանակը յարձակողականի կը պատրաստուէր , Աւսարիացիները նախադարձակ եղան . բայց Պօնաբարդ զէպի լիսները քշեց զանոնք և ազատեց զերի ինկած քանի մը Պրանսացիներ : Յաջորդ օրն ալ կարգ մը սաղմաղիական զիրքեր դրաւ ելէ , ինչպէս և զինուորական տեղափոխութիւններ բնկէ յետոյ , Օգոստոս 3ին ամբողջ բանակը չարժման մէջ դրաւ , ու յատաճապա զէպի Լօ-

հասցե, բայց իր յատկատար՝ գտնողը պարտուեցաւ, քանի մը թնդանօթ կորսնցուց և զօրավար Բիմօն գերի ինկաւ։ Աստորիական բանակին հրամանատարը՝ Պայպիչ, իր յաջողութենէն հպարտացած, սկսաւ յատկաւ խաղալ և իր բանակին թիւս կըր տարածեց փրանսացի զինուորներուն չորքը բոլորը։ Կ'ուզէր պաշարել Պանարարդը և յետոյ գէպի աջ տարածուելով հաղորդակցել Քատտանօվիչի հետ։ Պանարարդ պաշարեալ թող տուտ որ Պայպիչ ուզածը ընէ։ յետոյ, վայրկեանը հասած համարկուհի սէս, ուղղակի յարձակեցաւ թշնամիին կեդրոնին վրայ, որ տկարացած էր տարածուելով։ Պանարարդ իր քաջարի հետևակազօրքովը ամէն ինչ տապալեց և խզեց Աստորիացիներուն գիծը։ այս վերջինները, երկու մասի բաժնուած, անմիջապէս գլուխին կորսնցուցին։ Պայպիչի զօրաբաժնին մէկ մասը, որ Քատտանօվիչի հետ յարաբերութեան մէջ մտնել ուզած էր, գէպի Սայո նետուեցաւ։ Պանարարդ առանց վայրկեան մը կորսնցնելու, անոր ետեւէն ինկաւ, երկու կրակի մէջ ձգելու համար գալն։ զօրավար Ժիւնոն հետևակազօրաց գտնողով մը ետեւէն զրկեց։ Ժիւնո սրբնթաց կ'երթայ, իր ձեռքով կը սպաննէ և ձիաւոր զինուորներ և սուրի բազմաթիւ հարուածներ ընդունելով՝ վերադարձ կ'ընայ։ աստորիական բանակը իր փախուստի միջոցին ցիր ու ցան կ'ուտ և հազարաւոր զերկներ թողուց։ Մինչ հալածանքի զործողութիւնը տարանելու վրայ էր, Պանարարդ գնաց գէպի աջ՝ Քապիկիօնէ, որ զօրավար Անժրիօ տուտ ընէ ի վեր կը կուտէր հիանալի քաջութեամբ մը, յամառ և քանիցս վերսկսած կուտէ մը յետոյ վերջապէս յաղթանակած էր և երբ Պանարարդ վրայ հասաւ, տեսաւ որ թշնամին ամէն կողմէ կը նահանջէ։

Լանազայի պատերազմին հետևանք-

ները չտու մեծ կ'ուտ, ու ստորիական բանակը կորսնցուցած էր 20 հրետանի և 3000 զերի թողած էր Սալօի մէջ։ 1000 կամ 1500 ալ՝ Քապիկիօնէի առջև։ Բայց երկու օր վերջ, Օգոստոս 5ին, Աստորիացի հրամանատարը իր մնացած ոյժը, իր 15000 հոգի՝ համախմբեց և պարտատուեցաւ կուխ մզկ նորէն Քապիկիօնէի առջև։ Պանարարդ տեսնելով Աստորիացիներու համախմբու մը, ինք ալ պարտատուեցաւ վճռական ճակատամարտին։ աչքան արագ կ'երթար հաւան, որ քանի մը օրուան մէջ 5 ձի սլոյթեցուցած էր, իր հրամաններուն զարծալբաւ թիւներ սէսքի կը վրատակէր, կ'ուզէր ամէն բան տեսնել և ստուգել իր աչքովը, իր ներկայութեամբը ամենքը խանդավառել, այս կերպով է որ մեծ հոգի մը կը հազարգակցի ամբախին հետ և գալն կը ներշնչէ իր կրակովը։

Յօրեկին հասաւ Լանազո, արդէն իր հրամանները կը զործողութիւն բանակին մէկ մասը կ'երթար գէպի Քատտանէ, իսկ միւս մասը՝ Սալօ և Քալարաօ։ Պանարարդ հազիւ թէ մտած էր Քապիկիօնէ, երբ Աստորիացի բանազնաց մը ներկայանալով իրեն, հրամայեց որ անձնատուր ըլլայ, Պանարարդ, չորքը հաւաքեց իր բոլոր սղաները և հանդիսաւոր ձեւով մը ըստ բանազնացին. — «Իմե՛ղճ մարդ, ուրեմն դուք չէք գիտեր թէ հրամանատարին ներկայութեանը կը գտնուիք և ամբողջ բանակին հետ հաւակած է տնիկաւ, գացէք ըսէք զձեզ զրկողներուն, թէ 5 վայրկեան ժամանակ կուտաւ անձնատուր ըլլալու, որմէ յետոյ սուրէ պիտի անցընեմ զերկնք, իրենց յանդրդնած նախաախիճին համար։»

Բանազնացը անմիջապէս գնաց խոսեցաւ իր բնակիչներուն, որոնք 4000 հոգի էին, և ամենքը միասին անձնատուր կ'ուտ Պանարարդին, որ այդ պահուն իր չորքը հազիւ 1000 հոգի ու-

նէր: Այն ժամանակ՝ Պետրարդ, որ մտքի արթնութեամբ մը ազատած էր վաճառքէն, հրամայեց որ բանակը ստորադասութիւն աւանդ մըուելիք պատերազմին համար: Քաղաքիկիօնէի զաշաին մէջն էր որ պիտի մղուէր վճարան հակառակորդը, երկու բանակները իրարու դէմ հակառակ էին: Պետրարդ իր արտադրութեան տակ ունէր առատուէր 22000 հոգի, իսկ Աւստրիացի հրամանատարը՝ Վոլրմարը ունէր 30000: Եսկէ զատ, այս վերջինը տակի նպատակաւ որ դիրք մը գրաւած էր սպանացի-տական տեսակէտով:

Էյսը ծագելուն պէս, երկու բանակները իրարու յաղթեցան: Աւստրիական բանակին հրամանատարը, վաճառք յարձակում գործել և իր աշխարհը շարժման մէջ դրաւ: Պետրարդ գլխաւորութիւն ընծայելու համար այս շարժումին, իր ձախ լիւր ամիսներ և իր կեցրանք անշարժ պահելը գաշաին մէջ լիսայ, իր կարգին յարձակողականի սկսաւ և քան լիւր հրահանիով բռն հրահանաձգութիւն մը սկսաւ: զօրավար Մատէնան ունենալով իր ձախակողմը և Անմարմն՝ իր կեցրանքն մէջ, խոչադատ Աւստրիացիներուն սկստացած շարքերուն վրայ և յանդիմարէն զարկաւ անոնց: Թշնամին սկսաւ տեղի տալ, ասոր վրայ, Ֆրանսացիներուն յանդիմարութիւնը աւելցաւ և հարածները ալ աւելի բռն գործաւ: Աւստրիացի հրամանատարը կորսնցուց 2000 հոգի, բաց ամբողջ Բաղիան ալ ձեռքէ հանեց: Յաջորդ օրը, Վէրմնէ քաղաքին ընակիչներն ալ, որոնք պահ մը Աւստրիացիներուն կողմը անցած էին, Պետրարդի անձնատուր եղան, և հակառակ որ կը վախճային վրէժիմեղրական արարքներէ, մեղմութեամբ ընդունուեցան:

Պետրարդներու այս վերջին շարքը տեսած էր Ն. Ե. Ե. այս կարծ ժամանակամիջոցին 30000 զինուորներ յաղթած էին 60000ի: Աւստրիացի հրամանատարը կորսնցուցած էր ընդ ամենայն 20000 հոգի, նետուած էր լիսնկան մէջ և աչքու կոխ մեղելու: Ի վիճակի չէր, ա՛յս եղած էր վախճանը ահա որ արշաւանքին՝ ըստ մը քաջերու առջև: Պետրարդներն մէջ անախարհիմաց եղող այս յաջողութիւնները պէտք էր վերադրել երկառարդ հրամանատարին արագաշարժութեան և վճարակնութեան: Աւստրիացիները ահարկած էին, իսկ Ֆրանսացիները՝ իրենց պիտին վրայ հիացումով կը նայէին: Բաղիայ մէջ ալ արարուելութիւնը շատ խորունկ եղաւ: Միլան, Պարմեր, Ֆէրրարէ, Մատէնի Դքսութեան քաղաքները և սպանութեան լոյսը բարեկամները ուրախ գտարմ էին, իսկ վանքերը և հին ազնուականները՝ ախար:

Պետրարդ միաքէն չանցուց բնութիւն պայքարը վերջնականապէս աստատած է, քանի Աւստրիացի հրամանատարը իր 40000 զօրքերով կը քաշուէր Ալպիանները, որք ամբողջութեամբ համար: Այս պատճառաւ, Պետրարդ շարունակեց իր հաշտարար քաղաքականութիւնը խաղան իշխանապետութեանց հետ, միւս կողմէ ալ անոնցմէ ստանալով զրոյս ու պաշար՝ իր բանակին պէտքերուն համար: Բարից ալ գրեց, վարչութեանն օգնական զօրք ուղելու և իր կորսնցուցած քանի մը հազար զինուորներուն արակար լրացնելու, և գնաց կեցաւ Փիլոպի կերակրուն բերանը, պատրաստ՝ խոչադատ Վոլրմարի վրայ, և ընդմէջ ընկաւ անոր բանակին բեկորները, անմիջապէս որ խմանար թէ Մարմանցած էր Գանուրը:

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԱՐՔՕԼ ԵՒ ՌԻՎՕԼԻ

Դանուշի վրայ գործողներին. — Պանարայ կը ըսէ Պրենկայի վրայ. — Ժուրտանի վերադարձը Մայնի վրայ. — Ներքին և արտաքին կացութիւնը Թրանսայի գերմանական բանակին նստանշէն հաշիւ. — Խորալի սկիզբը. — Բիրի կարգադրութիւնները. — Վարչութեան նկատմամբ բանակցութեան սխալ. — Նարայի և Նեմալայի նկատմամբ խաղաղութեան կերպ. — Մոտեիկի Դարսի տեղիւր. — Քրոպի պատմութիւնը Վիեննայի մէջ. — Առաջին և երկրորդ Բալկանի մէջ. — Արքայի կոչը. — Անգլիական դաշինքին նկատմամբ բանակցութեան խաղ. — Բալկանի արշաւները. — Վարչութեան աշխատութիւնները. — Խորալի նկատմամբ վերջ. — Առաջին վերջին վերջը Բալկանի վրայ. — Ռիւսի և Թուրքի յարաբերութիւնը. — Մանգոյի տեսլ. — Վերջ

1796ի նշանաւոր պատերազմին :

Մինչև մեր պատմած մեծ զէպքերը տեղի կ'ունենային Բալկանի մէջ՝ ուրիշ զէպքեր կը պատահեցին Դանուշի վրայ : Մօրս քաղաքը առ քաղ Մեծ Դուքսը ևս մղած էր և Օգոստոս 1ին Դանուշի վրայ հասած էր : Ժուրտան կը գտնուէր Կապուի վրայ որ այս գետին մէջ կը թափէ : Մօրս տեսած էր Ալեքսանդրի յիշատակն և կը գտնուէր խորաւ ու խորաւ և տեսնուէր երկրի մը մէջ : Մեծ Դուքսը որ Դանուշի վրայ կեդրոնանալու գաղափար կը ունենար և ուր տեսնուէր նախ այլ գործուոր գիծին վրայ, ուրիշ տեղերի տեղէն : Բայց զիտր խնդրուած էր իր պարենաւ որո մեծութիւն և ժամանակի կարօտ էր զայն պարպել :

Օգոստոս 11ին կեցաւ Մօրսի գիրքերուն առջև. ընդհանուր յարձակում մը գործելու համար : Մեծ Դուքսը զայն արգելելու համար ժուրտանի հետ հաղորդակցել, անոր վրայ յարձակեցաւ ամէն կէտերուն վրայ միանգամայն : Մօրս չտարեցաւ. կգամ այս ցոյցերէն

և իրաւամբ խորհելով որ Լաւան կէտր իր բանակին կեդրոնն էր, հակառակ ուրիշ գործարկներու բրածին, իր աջ ու ձախ կողմերը տկարացուց ի նպատակեղանին : Իր նախատեսութիւնը ճիշդ երաւ :

Հետեւեալ օրը Մօրս չտեսնուած մնաց իր հրետանին զէպի ևս չարժուածէն որ զինքը տեսնուց Կապուի վրայ կը թափուէր : Կապուի և Կապուի մասին որ պէտք է յանդգնութիւն ձեռնարկ և յարձակելու երեւոյթ տանէ : Բայց Մեծ Դուքսը Դանուշէն կրկին տեսնելու տեսնուարանքին մէջ բնաւ փափաք չուէր կրելու վերականգնել : Իր նախանշը կատարեց յաջողութեամբ : Հետեւեալ օրը որից որոշեց գործարար Լապուր երեսունեկեց հազար հոգեւ թափուց որ Մօրսն գրաւեցին և ինքը տեսնուած յաւանք հինգ հազար հոգեւ գնաց ժուրտանի գէտ : Այս ճիշդ յաջողութեամբ չտեսնուեցաւ Կապուի վրայ մը նկատուած է որով կըրնան փախուսելու Մալթայի վրայ այս

երկար պատերազմներու ընթացքին և ժուրառան չէր սպասեր այն փոխութիւնն որ կը սպասուար իր գլխին և անկա զօրավար Պէրնատովը անջատած էր իր անակողմին վրայ այնպիսի ձեւով մը որ Մորսի հետ հաղորդակցութիւն ունենար և Այդ Զոկատին գէտ է որ Մեծ Դուքսը առաջին յարձակումը գործեց զօրավար Պէրնատով յարձակում կրելով չառ մեծ խիւով զինուորներու կողմէ պատուարներ զիմադրութիւն մը բռտրացց ոտիպուած եղաւ արագ րէն լիսները անցնել :

Մորս իր գէտ ալիւս 38000 հոգի ունենալով , կրնար զիւրութեամբ ընկնել , եթէ քիչ մը կորովով վարուէր և այն խոյ , ըստ եարօլոնի և Մեծ Դուքս Եւայի , կրնար չարժու մը փորձել որուն հետեւանքները անսահման էին : Բայց Մորս անկարող էր այցալիս յանդուգն որոշում մը առնելու և շատ օրեր մնաց Դանուրի ափանց վրայ , անգիտանալով Մեծ Դուքսին մեկնումը և զանդազօրէն հետախուզելով երկիր մը , որ այն ատեն քիչ ծանօթ էր և Վերջապէս սեղի ունեցած գէպերը լսելով մտահոգուեցաւ ժուրառանի մասին , բայց չհամարձակելով կորովի ձեռնարկ մը ընել , որոշեց Դանուրը անցնել և գէպի Պալիլլա յառաջանալ , միանգամայն հաւատարիմ մնալով Վարչութեան յառակազիւին և Այսպէսով Մորս՝ Միւնիխին մօտեցաւ և Գերմանիոյ մէջ բազմր կը սկսէր չմտալի սխալ յառակազիւի մը հետեւանքով , որ մեր զօրքերը բաժնելով առանձին առանձին պարտութեան կը մատնէր :

Մենչգուս Ֆրանսացի զինուորները քսան օրի չափ մամանակ կ'անցրնէին հանդէկու համար , Աստրիայի հրամանատարը՝ Վալմուէր կը վերակազմէր և կ'սկսէր անցնել իրենները և Աստրիայէն եկած վաշտերով և Դիքսիան զինուորներով իր զօրաբաժնի քսան հազար հոգիի կը հասնէր : Վալմուէր զօրքի կը սկսէր ճիշդ այն պահուն որ Պոնարարդ

իր կողմէն կ'սկսէր կը պատրաստուէր և Այս վերջինը չէր գիտեր Վալմուէրի ծրագիրները , բայց հազուապէս պայծառաստեղծեամբ մը հախառեկով լինումին չարժուները , զօրավար Քիլմէնը լսողոյ Վերձի մէջ գտնէ երկու օր զիմանալու պարէնով : Պոնարարդ քսանեւթը հազար հոգիով մեկնեցաւ և հիմա նեղ և խոր հովիտէ մը սկսի բարձրանալին , իրենց ձախ կողմը կը գտնուէր Ատիճէ գետը և աջ կողմը՝ բարձր լեռներ և Յաճախ , գետը լեռներուն տարտար յառաջանալով նեղ անցք մը կը թողար և այսպէսով ահա երկրորդ կողմէն : Բայց Ֆրանսացիները , յանդուգն և զիւրաթեք , ընդունակ էին նաեւ այս կողմէն :

Սեպտեմբեր 4ին երկու բանակները գէտ առ գէտ գտնուեցան և Պոնարարդ անմիջապէս միջառաջին պատշաճող սազմագիտութեան մը հետեւելով հետեւակ զինուորներու երկու թեկեւ գումարատներ կը կազմէ և գանձք կը ցրուէ աջ ու ձախ տարածուող լեռներու վրայ , յետոյ՝ երբ միջոց մը յոյնեցոյ Աստրիայիները , սեղմ չարքերով գումարատներ կը կազմէ և զօրավար Վիքրուին կը հրամայէ անոնցով կիրճը անցնել :

Բուսն կ'սկսէր կը սկսի և Աստրիայիները նախ կը զիմադրեն , բայց Պոնարարդ զօրծողութիւնը վճռական կը գարձնէ զօրավար Տիւպուային հրամայելով որ հրացանաձուլութիւն սկսի և Այս քաջ զօրավարը աւարտական հետեւակ զօրաց վրայ կը տուայ , գանձք կը ճեղքէ և երեք գնատելով գարնուած կ'ընայ : Զայն կը տանին հոգեւորքի մէջ : «Մեռնելու առաջ , կ'ըսէ Պոնարարդին , ինձի խմայուցէք իմ յոյժ լիութիւնը մեր կողմէն է :» Ամէն կողմէ Աստրիայիները կը փախին գէպի Ռոզիլատո րը Ատիճէէն քիչ մը հեռու է , գանձք կը հալածեն հետեւն վազելով :

Մենչ գլխաւ որ զօրաբանակը այս-

սկսող Աստուծոյ և Ռաբբիական կրօնական, Վարդապետի զօրաւոր միջամտութիւնը կը համարուի իրական միջամտութիւնը և հիմա յոյսով զօրաւորութիւնները միացած էին օրուան մէջ Ռաբբիական իրականութեան վրայ, գեղարուեստական, արհեստական վրայ: Բայց ամենէն զմտարարօրէն դեռ չէր վերջացած:

Տալիսանի իր երկու զօրաւորութիւնները միացուցած էր Քաղաքական կրօնական մէջ որ Աստուծոյ շատ աւելի վստահութեամբ էր: Կրօնական գործունէութեամբ էր Ռաբբիական զգեստով որ իւր գեղարուեստական կրօնական և արհեստական էր ինքնակամ էր ինքնակամութեամբ: Պատարար, լրացնելով իր օրգանական ծրարիքը ինքնակամ հետեւեալ կազմով կը զբաղէր ալ կողմը իրան վրայ և ձախ կողմը գեղարուեստական, Երկու օրերը ծնած ըլլալով Հոնոսի: Ահա և Լուսնի տիպանց վրայ, Արդարեւներու որոշող գիտութիւններու ճիշտութեան և յանգիստութեան կը հաստատուէին: Ամանք մայրէ մայր մազկցելով կը համարէ իրան զապալէ և կրակ կը լինէ ինքնակամ վրայ, միջանկր, որ նոյնպէս յանգիստէն և կը առնին գեղարուեստականութիւն, որոշակի կը կրկնուին որ որ կրնան նկատուի մը գտնել և Ռաբբիական զգեստով կը գտնուին: Զարաւար Տալիսանը յաջողութեամբ ինքնակամ ինքնակամութեամբ իրան մը կը տեղաւորէ որ շատ մեծ ազդեցութիւններ կուտայ: Դիտելով կը գտնուի Այն ամեն հետեւեալ գիտութիւնները կ'անցնին տեղը մէջէն և սկզբ շարքերով կը խտմեն աւստրիական լոնտոն վրայ որ զիջուած էր կրկնին մէջ: Թեղանոթաւոր, Դիտելով, հետեւեալ իրարու կը խտնուին և անոնքի անկողնային մէջ մէջ կը փոխան: Երկուստեք Լուսնու, ընդհանուր հրաժանարարութիւնը, կ'ազէ Աւստրիականութեան փախուստի գիծը կտրել: Արդարեւ կը խտնուին յիշուի գիտութեամբ, և ինքնակամ քր ձիւն կ'իջայ, բայց արդարեւ կը

ձգէ աւստրիական շարքերուն մէջ և ձիւնը զօրաց մամանակ կուտայ հազարաւոր գերիներ բռնելու:

Հոս կը վերջանայ այն պատերազմները շարքը որուն մէջ փրանական լոնտոնը ձեռք անցուց Դիտելով կրկնելով, Ռաբբիական զապալէ, Աւստրիական լուսնու հրաժանութեան, շարք հազար գերի, աւանց հաշուելով վերադարձնելու մտնողները: Պատարար ալ որը անուանեց Ռաբբիական արհեստական:

Հետեւեալ օրը, Աւստրիական Դիտելով արհեստականութիւնները մասն զմասն, իտալական Դիտելով մայրաքաղաքը: Երկուստեք զօրը փախած էր: Պատարար հանգստեցնելու համար Դիտելովները, որոշք շատ կազմուած էին աւստրիական արհեստական, յայտարարութիւն մը որու որով կը հրաժարէր ինքնակամութեամբ ըլլալ և իր բանակին գէտ ինքնակամ զգեստով, փոխարէն խտնուած ինքնակամ իրենց սեպականութիւնները և հաստատակաց հաստատութիւնները: Վարձակը ալ եւս Դիտելով զգեստներ, տեղեկութիւններ որ Դիտելովները Դիտելով մէջ լոնտոնէն, ինքնակամ հազարակցելու համար Դիտելով հետ, Վարձակը ալ աւելի արհեստական կ'ազէ Պրէնկայէն ինքնակամ և իրենց բացակայութեան Աւստրիական զապալէ համար: Պատարար անմիջապէս շատ յանգիստ որոշում մը կուտայ: Վարձակին կը խտնուի Դիտելով պաշտպանութիւնը և Պրէնկայի կրկնելուն մէջ կը Վարձակները վրայ կը յարձակի: Իրեն հետ կ'ընկուտեն միայն 20,000 հոգի, Վարձակը 30,000 հոգի ունէր, բայց իր շատ հազար ինքնակամ երկուստեք հազարը կ'արժէր: Դիտելով վստահութեամբ ինքնակամ էր: Բայց յաջողութեամբ մեծ ազդեցութիւններ կրնար տալ:

Այս երկուստեքը որուն մասնակցութեամբ և կամքը կաշմակի պէս արագ են, կը հրաժարէ Վարձակին իր Դիտելով հաստատութիւնը իսկ Լալիս երկուստեք, ալ զիջէ իրեն:

լու համար Ճափնաօվիչի յիստապահէն և ինքն ալ իր քսան հազար հոգիներով կը դիմէ դէպի Պրէնդայի կիրճերը :

Պոնաբարդ կը մեկնի Սեպտեմբեր 6ին և 7ին կը հասնի նոր կիրճի մը առաջ Բրիսօլանո անուամբ , ուր Վուրմէր ջոկատ մը դրած էր : Պոնաբարդ կը գրաւէ կիրճը : Ամբողջ մը կը զանուէր անկէ անդին , զայն կը սրաշարեն և կը արբանան անոր : Քանի մը յանդուզն զինուորներ , ճամբուն վրայ վազելով փախտաւորաններուն առաջը կը կարեն , զանոնք կը կեցնեն և զօրաբաժինը ժամանակ կ'ունենայ գալու զանոնք բռնելու : Երեք հազար զինուոր ձեռք կ'անցընեն : Իրիկունը կը հասնին Սիզմոն : Պոնաբարդ կ'ուզէ դեռ յառաջանալ , բայց զինուորները այլ ևս չեն կրնար : Ինքն իսկ յոգնութենէ ընկճուած է , ոչ հետևորդ ունի , ոչ արարէն : զինուորի մը հացէն կ'ուտէ և կը սրտակի , անհամբերութեամբ հետևեալ օրու ան սպանկով :

Այս կայծակնահար և անսպասելի ընթացքը կ'ապշեցնէ Վուրմէրը : Ձի կրնար հասկնալ որ իր թշնամին այդ կիրճերուն մէջ նետուի հոն բանաարկուելու վտանգը աչքը տեսնելով : Կ'առաջադիմէ Պասանոյի դիրքէն օգտուիլ և իր բոլոր զինուորներովը անցքը գոցել :

Սեպտեմբեր 8ին , առաւօտուն , Պոնաբարդ Սիզմոնէն կը մեկնի և կը հասնի Պասանոի վրայ : Մասէնա կը յառաջանայ աջ ափունքէն , Օմբրօ ձախէն : Կը գրաւեն կիրճերը և կ'երևան թշնամի բանակին զէմ չարուած Պրէնդայի երկու ափանց վրայ : Վուրմէրի զինուորները , ֆրանսացիոց յանդգրդնութենէն չուարած , իրենց սովորական քաջութիւնը կը կորսնցնեն , կը ցրուին և Պասանո կը մանեն : Օմբրօ կը ներկայանայ քաղաքին դրան առջև : Մասէնա որ միւս ափին վրայ է , կ'ամբողջէն անցնիլ կ'ուզէ , կը գրաւէ զայն

և Օմբրոյին հետ կը մտնէ քաղաք : Վուրմէր , որուն բանակաւորին դեռ քաղաքին մէջն էր , հազիւ ժամանակ կ'ունենայ փախչելու , մեղի ձգելով չորս հազար զինուոր և մեծաքանակ ռազմամիւրք : աչաղէս ուրիմն , Պոնաբարդ յառակազիծը ի դուռն հանուած էր :

Վուրմէր աչաղէսով բաժնուած էր Քաղաքնաօվիչի զօրաբաժինին մնացորդէն և ինքը ամէն կողմէ հալածուած կ'ուրաչէ Ասիճէն անցնիլ բռնի ուժով և նետուիլ Մանդուի մէջ : Իրեն կը մնար միայն 14,000 հոգի : ասոնցմով անցք մը կը վնասէ և գիպուածով մը դիւրութեամբ կը գրաւէ Լէկնաժոն : Այլևս ապահով ըլլալով Մանդու համակուռ , քիչ մը յոգնութիւն տանել կուտայ իր զինուորներուն սրնոք ընկճուած էին :

Պոնաբարդ զայն կը հալածէր անդուար . շատ յուսախոր եղաւ երբ իմացաւ որ անփութութեան մը հետևանքով Վուրմէր ճամբայ գտած էր , այլ սակայն դեռ յոյսը չկորցնիլ անկէ առաջ Մանդու համակէն : Այն պահուն որ Վուրմէր հոն կը հասնէր իր բոլոր զինուորներով Մասէնայի յառաջադաշտունը անկէ առաջ անցնելով հերոսական զինադրութիւն մը բրաւ բայց ետ մղուեցաւ : Վուրմէր անոնց վրայէն անցնելով իր ճամբան չարտնակեց : Պոնաբարդ մինակը սրաքաւ կը հասնէր կախի միջոյն : քիչ մնաց որ բռնուէր և տճապարանքով փախաւ :

Պոնաբարդ հնչուսպատ կ'երթար կառուած այն սպաններուն զէմ որոնց անփութութիւնը պատճառ կ'ըլլէր որ այսքան զեղեցիկ որս մը ձեռքէն փախցնէ : Պզտիկ կախներով ու զեղ ծեւրոնի զօրավարը իր զիրքէն դուրս քաշել և իրաւ ալ Վուրմէր իր փոքր յաղթանակներէն քաջալերուած քաղաքէն դուրս ելաւ կառուելու համար : Պոնաբարդ անոր վրայ յարձակեցաւ Սեպտեմբեր 19ին : Ամէն կողմէ անիկա հալածուեցաւ և երկու հազար հոգի կոր-

սընցնելով իր դիրքին մէջ քաշուեցաւ : Դանի մը օր ետք բոլորովին լռանալու հետեւ : Մանկութիւն մէջ : Իր բազմաթիւ ձիւղերէն ոչ մէկ օգուտ ունէին իրեն , ալ ընդհանրապէս անօգուտ բերանները կ'աւելցնէին : սպաննելի և աղիկ տուտ : բոլոր ձիւրը : ունէր 20.000 հոգի ուրանցմէ քանի մը հազարը հիւանդանոցներու մէջ կը գտնուէր :

Այսպէսով , թէեւ Պոնարարդ մասամբ կորսնցուց իր յանդուգն ընթացքին սրտովը , և չկրցաւ զինաթափ ընել աւտորիայի մարաջախար , բայց բոլորովին փճացուցած և ցրուած էր անոր բանակը :

Այս լուրերը նոր ուրախութիւն պատճառեցին Լոմպարտիոյ մէջ և նորապետ իշխաններուն : Ֆրանսա հիացումով խանդավառուեցաւ Իտալեան բանակին զօրավարին հանդէպ :

Մեր զինուորները նուազ բազմաթիւ եղած էին պատերազմի ուրիշ գաշտերու վրայ : Սամպր և Մէզի զօրաբաժինը շատ ցատով կը նահանջէր : Այս զօրաբաժինն էր որ ամէնէն մեծ և զեղեցիկ զորքերը կատարած էր յեղափոխութեան առաջին օրերուն : Այս նահանջը զայն չէր յաւանանկարացած : Եւ ունեւորով ատիկ կը փնտռէր չափուիկ Աւստրիացիոց հետ և իր զրօշին պատիւը վերահաստատել : Ժուրտան ալ ալ լռանք կը փափաքէր : Վարչութիւնը իրեն կը գրէր որ անպատճառ պէտք էր ֆրանսիացիներէ մէջ միայն ճամբայ չբանալու : համար Մորայի , որ մինչեւ Միւնիխի գտնները հասած էր : Մորա իր կողմէն ժուրտանի կ'իմացնէր իր յաջողութիւնները , բոլոր այս պատճառները որոշել տուին ժուրտանին զինեալ փորձ մը ընել թէեւ իր գէտ գերազանց ուժեր կային և որոշեց յարձակիլ Սեպտեմբեր 3ի առաւօտուն : Թշնամին իմանալով ժուրտանի գիտատարութիւնները , պատրաստուեցաւ : կոխը սկիզբները նպատակաւ եղաւ մեղի համար , բայց մեր ձիւղ սընները

բուռն պարտութիւն մը կրեցին և հազիւ թէ ապաստանեցան մեր հետեւակ զօրաց գծին ետեւ : Ժուրտան կրնար յաղթանակը չափել , եթէ իր պահեստը իրմէ հետո չըլլար : Անիկա սափաւեցաւ նահանջել , իր ճամբան շարունակեց կանոնաւոր կերպով և հրաման ըրաւ Մարտային Մալանտի առաջ քշել նահանջել : Իր բանակը այս առժանեկի ընթացքին մէջ հազիւ թէ 5-6000 հոգի կորսնցուցած էր : Անիկա մեծ կորուստ մը ունեցաւ յանձին երկատարով : Մարտայի , որ Դիրօլի որսորդ զինուորէ մը զարնուեցաւ և զոր չկրցան պատերազմի գաշտէն հեռացնել : Մեծ Դուքս Շալլ զայն խնամքով պահեց , բայց Մարսօ չուսով մեռաւ : Այս երկատարով հետո , որուն վրայ ցաւեցան երկու բանակները , թաղուեցաւ անոնց թշուոնօթներու կրկնակ թնդիւններով :

Իտալիոյ ֆրանստերան բանակին կրկնօրացումը և մեր կամակամ վիճակը մեծ յոյսեր կը ներշնչէին մեր իշխաններուն : Վարչութեան կազմած քառակող զինակցութեան ծրագրին՝ ֆրանսայի , Սպանիոյ , Բ. Դրան և Վենետիկի միջեւ՝ միայն Սպանիոյ հետ զինակցութիւնը յաջողած էր : Այս վերջինը մեր առաջարկութիւններէն և ամառուան մէջ մեր փաշտան յաջողութիւններէն մզուած , որոշած էր հանրապետութեան հետ ընտանեկան կապը վերահաստատել և Անգլիոյ գէտ պատերազմի յայտարարութիւն ընել : Վենետիկ՝ հակառակ Սպանիոյ սնույններուն և Բ. Դրան հրաւերներուն՝ մերժած էր հանրապետութեան միանալ : Բ. Դուքս իր կարգին Վենետիկի մերժումէն զրգուած և Վիեննայի աւանդակի թերազրութիւններով , զինակցութեան ծրագրին չէր համաձայնած : Կը մնային ուրեմն ֆրանսան և Սպանիան որոնց միացումը կրնար Միջերկրականի կորսնցնել ալ Անգլիացիներուն , բայց և կրնար սպանիական զաւթակառնութիւնները վտանգի են-

խարկել : Բիթ , արդէն կը խորհէր զանոնք ըմբոստացնել մայրաքաղաքին դէմ և զաւարտութիւններ սկսած էր սարքել Մեքսիկայի մէջ : Ընտովայի հետ բանակցութիւնները չէին աւարտած , ոչ ալ Նարոյիի հետ , որովհետեւ Վարչութիւնը տուրք մը կը պահանջէր և Նարոյիի թաղուհին կը մերժէր : Հստի հետ համաձայնութիւն չէր գոյացած Վարչութեան խմբագրած մէկ յօդուածին պատճառաւ :

Այսպէս էին Պրանտայի յարաբերութիւնները Եւրոպայի հետ : Մեր թշնամիները իրենց կարգին չափ ապրում էին : Անգլիա չափ ախար կացութեան մը մասնատւ էր . Սպանիոյ հետ պատերազմը իրեն զէմ պիտի դրէր Միջերկրականը : Իր երեւոյթ ժամանակ մէջ էր և ժողովուրդը խաղաղութիւն կը պահանջէր . ընդդիմութիւնը աւելի զօրեղացած էր նոր ընտրութիւններու հետևանքով : Բայց թաղաւորական ընտանիքը և ազնուականութիւնը մեծ խորհանք կը զգային Պրանտայի հետ բանակցել , որովհետեւ տախկա լիզախիստութեան հետ բանակցիլ պիտի ըլլար : Բիթ ազնուապետական զգացումներէ աւելի մատնոցում էր անդլիական իշխանութեան չափերով և կ'ուզէր խաղաղութիւն կնքել Պրանտայի հետ միայն սա պայմանով . Ստորին Նահանգները վերադարձնել Աւստրիոյ : Իսկապէս Ստորին-Նահանգները կարեւոր ստացումք մըն էին մեր հայրենիքին համար տուտարական և ուղղական տեսակետներով : Ուրեմն Բիթ խորհեցաւ Պրանտայի հետ բանակցիլ այդ հիման վրայ . բնաւ չէր կրնար յուսող որ Պրանտա այդպիսի պայման մը կրնայ ընդունիլ , բայց կ'ուզէր Անգլիոյ հանրային կարծիքը գոհացնել որ բարձրագոյն խաղաղութիւն կը պահանջէր : Բիթ այսպէս ընկող չափ փաղաւն կերպով ապացուցած կ'ըլլար որ կարելին բոլոր էր բանակցելու համար : Ասկէ

զատ արդիւրած պիտի ըլլար Պրանտայի Աւստրիոյ հետ առանձին բանակցութիւն մը :

Այս պատճառներով անցադիր խնդրեց Պրանտայէն՝ լիազօրի մը համար : Մեր հանրապետութեան ամենէն սխիւրմ թշնամիին կողմէն եղած այս փայլուն դիմումը փառաւոր բան մըն էր մեզի համար : Անցադիրները անմիջապէս արուկցան և Լոյս Մէրմայուրի բազմութիւն հետեւ որդներով 1796 Հոկտեմբեր 23ին Լարիլ հասաւ : Վարչութիւնը իր կողմէ ներկայացուցիչ նշանակել նախարար Տրաքրուսն :

Բանակցութիւնները , ինչպէս դիւրին էր նախատեսել , չափ երկար տեւելին սառնաց որոշ եզրակացութեան յանգիլու : Այդ միջոցին մեր կացութիւնը վատնուար կը դառնար Իտալիոյ մէջ՝ հակառակ նոր յաղթանակներուն : Պահարպոյ անցադար օգնութիւն կը խնդրէր և խորհուրդ կուտար բանակցիլ խաղաղան աջն իշխանապետութեանց հետ , որոնք իր ետեւն էին : Կ'ուզէր որ իրեն թույլ տան Լոմպարդիոյ անկախութիւնը հռչակել , ինչպէս նաեւ Դուքսը Մոաէնի երկիրներուն զօրեղ կերպով իր զաւին կապում կուտակիցներ և օգնականներ տննեալու համար : Իր տեսակետները ճիշդ էին և իր բանակին ինզճ վիճակը իրաւացի կը դարձնէր այս պնդումները : Աշխարհիս ամենէն հարուստ մէկ երկրին մէջ , զօրաբանակը կ'սկսէր նեղութիւն կրել , բայց իր ամենէն մեծ դժբաղդութիւնը իր չարքերուն ցանցաւորութիւնն էր : Իտալիա մտած առնենին 50,000 հոգի էին , բայց այլևս հազիւ 30,000 մնացած էին , պատերազմը և հիւանդութիւններ գիրենք նուազեցուցած էին , տաններկուս զուժարտակներ նոր հասած էին վաճառէն , բայց առնեց մեծ մասը գաղաղիք եղեր էր : Պահարպոյ չարտնակ զինուոր կ'ուզէր և կ'ըսէր որ եթէ ժամանակին հասնին , կ'ապահովէ ամէն կարգի յա-

ջողաբեմնէն : Կը դանդաղեալ որ իրեն չբռնանկցին Հոռոմի հետ բանակեցու պաշտօնը , որովհետեւ վերջնապէս առաջ ինք պիտի սպասէր որ տուրքերը վճարուին : «Մինչեւ որ , կ'ըսէր , ձեր զօրավարը ամէն բանի կեդրոնը չըլլայ Խալիլոյ մէջ , ամէն զորք գէշ պիտի երթայ : Դիւրին է զիս իրր փառասէր ամբաստանել , բայց եւ չոտ պոտիւ տնիւմ . ես հիւանդ եմ , հազիւ թէ կրնամ ձիւս վրայ կենալ , ինծի միայն քաջութիւնը կը մնայ ինչ որ անբաւարար է վարած պաշտօնիս համար : Մեր ուժերուն յառաջ բերած ազդեցութիւնը կ'անհետանայ : Կա՛մ զինուոր եւ կամ Խալիլա կորսուած է :»

Վարչութիւնը վերջապէս նախ Նաբոլիի եւ յետոյ Ճենովայի հետ զինակցութիւն կնքեց . յետոյ լիազօրութիւն տուաւ Պօնաթարոյի , Հոռոմի հետ կրկին բանակցութեան մէջ մտնելու : Պօնաթարոյ նախ Հոռոմի դրամը կ'ուզէր . յետոյ թէեւ անոր աշխարհական իշխանութիւնէն չէր վախճար , չոտ կարեւորութիւն կուտար ժողովուրդներու վրայ անոր ունեցած բարոյական ազդեցութեան : Հոռոմ վաճառեալն եւ աղետալեալական կուտակութեան կեդրոնավայրն էր : Անիկա կրնար մոլեւանդական կատաղութիւնները գրգռել եւ մեզի շատ փեսակ , Պօնաթարոյ մտածեց որ պէտք էր տակաւին մտամտակ շահիլ : Ազատ եւ անկախ միտք՝ անիկա կ'արհամարհէր յոյր մոլեւանդութիւնները , որոնք մարդկային խաղաղամտութիւնը կը սեղմեն , բայց գործի մարդ ըլլալով կը վախճար այն զօրութիւններէն որոնք չեն սանձահարուիր : Ասիկէ զատ , թէեւ փրանսուայի մէջ կրթուած , անիկա ծնած էր խաղաղեան նախապաշարութեան մէջ , չունէր կաթալիկութեան գէժ այն գղտանքը որ այնքան խոր եւ սովորական դարձած է մեր մէջ մէ՛ , դարէն ի վեր : Արեւմտ խորհեցաւ մտամտակ շահիլ եւ խորհուրդ տուաւ Վարչութեան ,

պահանջութիւնը եւս կենայ հաւատքի խնդիրներու մէջ եւ պնդել միայն նիւթական պայմաններուն վրայ :

Կարախայ Մադէլին , զոր վառքի մը մէջ բանասարկած էր , ազատեց եւ Հոռոմ զրկեց որպէս զի երթայ Պապին խօսի . «Հոռոմ արքունիքը , կը գրէր անոր , պատերազմ կ'ուզէ . չա՛տ լաւ . բայց իմ ազգիս եւ մարդկութեան պարտական եմ ջանք մը ընել զայն խելքի բերելու համար . դո՛ւք , պարոն Կարախայ , գիտէք իմ հրամայած զօրաբաժնիս արմէքը . Պապին աշխարհային իշխանութիւնը ջնջելու համար ինծի կը մնայ այդ բանը ուզել : Հոռոմ գացէք , տեսէք Սուրբ-Պապը , եւ զայն յուսարանեցէք իր ճշմարիտ շահերուն վրայ . . . Ֆրանսական կառավարութիւնը զիս ինծի թոյլ կուտայ խաղաղութեան խօսքեր խել : Ամէն բան կրնայ կարգադրուիլ : Ժողովուրդներու համար այնքան անզուրկ պատերազմը ստակալի հետեւանքներ ունի յաղթուածներուն համար . . .»

Այն պահուն որ այս միջոցները կը գործածէր , կը խորհէր ազատութեան զգացումը զրգռել Վերին Բապիլոյ մէջ , հայրենասիրութիւնը դնելու համար նախապաշարութեան տեղ : Պարտաւորութիւն ամէն որ դատար կը դառնային , որով Պօնաթարոյ որոշեց առանց Վարչութեան հաւանութիւնը առնելու Բէճիլոյի խնամակալը փառել եւ Մօսկնի զուքը զահրնիկց ընելով Բէճիւն եւ Մօսկնի ազատ հռչակելու : Այս երկիրներուն խանդավառութիւնը անկարողրիկ էր : Պօլսեր եւ Ֆերրար արդէն հանրապետական դարձած էին . Պօնաթարոյ ուզեց յոյր այս փառք իշխանութիւնները միացնել եւ կազմել Արքատան Հանրապետութիւնը : Կը մտածէր որ աշտպէսով ֆրանսական յեղափոխութեան աջակից մը պիտի ունենային Արքատաններէն անգլին որ ֆրանսական սկզբունքներուն վաւարանը դաճեալով պիտի կրնար

ազատութիւնը տարածել տարողջ Իստա-
լիոյ վրայ :

Պճարարոյ այդ քաղաքները զնայ
և ընդունուեցաւ մեծ խանդավառու-
թեամբ և զանաւոր զրոյնք որ հարիւր
երեսիսիսան զրկին Մաթն , իրենց երկ-
րին բոլոր մասերէն , Ազգային ժողովր
կացմէյու համար , ստեղծ Սիգրատան
հանրապետութիւնը պիտի հիմնէին : Ժո-
ղովք անդի ունեցաւ Հոկտեմբեր 16ին ,
Պճարարոյն ներկայութեամբ և անոր
խորհուրդներէն ազդուելով մեծ խնա-
տութիւն ցոյց տուաւ . վերջ դրաւ ա-
ւատականութեան և հրամանագրեց քա-
ղաքային հաւասարութիւնը : Լոնդոն-
տիան նախանձեցաւ և կարծեց որ
Ֆրանսացիք զայն պիտի վերադարձնէին
Աստղիոյ : Պճարարոյ նորէն սպառնա-
ցուց Լոնդոնացիները , իր կացութեան
զմուարտութիւնները զգացուց և կրկնեց
որ իրեն օգնելով այդ սոսկալի սլայքա-
րին մէջ , անոնք անկախութիւն պիտի
չաճէին : Այսպէսով Պճարարոյ իր շորքը
ունէր բարեկամ կառավարութիւններ ,
որոնք իրենց ջանքերով իրեն պիտի օգ-
նէին : Պճարարոյ աշխատեցաւ նաեւ ա-
ստիւղիցնէլ Իսթապի Դուքսը անոր հա-
ւանականութիւնը ցոյց տարով քանի մը
քաղաք չափի այս ընդհանուր շփոթու-
թեան մէջ : Ու այսպէս ընելով , հին
զիսանագէտի մը հարապարտեամբ Պճ-
արարոյ իր պարտականութիւնը կը կա-
տարէր թէ՛ հանդէպ Ֆրանսայի և թէ՛
հանդէպ Իսթապի : Քորսիքան իր շնոր-
հիւ նոր ազատած էր անգլիական լու-
ծէն :

Ուրեմն Պրէնդաի գէպքերէն ի վեր
անխիտ իր մտածածներ յատկացուցեր էր
իր կացութիւնը բարեփոխելու : Իսթապի
մէջ . բայց Աստղիոյ կողմէն վտանգը
կ'աճէր և անոր գէժ դնելու համար իր
ու մերք անբաւական էին , որովհետեւ
60,000 հոգիի գէժ հազիւ 36,000 հոգի
ունէր որոնք յաջնած էին իրեք պատե-
րազմէ և ամէն օր կը սպառէին Լոմ-

պարտիոյ հասիւններէն առաջուած անե-
ղով : Յատկ կը գրէր Վարչութեան և
կ'ըսէր թէ Իսթապի պիտի կորսնցնէին :

Վարչութիւնը Պճարարոյը վտանգի
ենթարկուած անանկով և չկրնալով
չուտ օգնութեան հասնիլ , մտածեց ան-
միջապէս թշնամութիւնները զաղբիցնել
բանակցութեան միջոցաւ : Իր պայման-
ները չառ չափաւոր էին և կ'ապացու-
ցանէին թէ անխիտ կ'ուզէր պատերազմի
արհաւիրքներուն վերջ մը տալ : Զօրա-
վար Բյարքին պաշտօն յանձնուեցաւ իր
առաջարկները ներկայացնել , հրահանգ-
ները տարազրկելն Նոյեմբեր 16ին :

Աստղիոյները կրկին յարձակած
ըլլալով մեր զինուորներուն վրայ , ան-
հաւասար կռիւ մը սկսած էր , որը սա-
մանելի կը դառնար հեղեղանման անձ-
րեւի մը պատճառաւ : Աւագին հով մը
ստան կարկուտը կը մղէր գէպի մեր
զինուորներուն երեսները : Պճարարոյ
ի զուր ջանաց գերմարդկային ջանքեր
ընել . չլաջեցաւ . երկու զօրաբանակ-
ները գէժ առ գէժ անցուցին զիչերը .
անձրեւը չղաղբեցաւ և զինուորները
սառմանելի դիւրի մը մէջ մնացին : Հրե-
ստանին չէր կրնար ազլեւս շարժիլ ցեխե-
րուն մէջ . ու է յայտնի մնացած ուրեմն ,
զօրաբանակը յառաժառարտեան մէջ էր .
Ֆրանսացի քաջ զինուորները որոնք
այնքան յոգնութիւն և վտանգ կրած
էին , կը սկսէին արանջալ , ինչպէս բոլոր
խելացի զինուորները , որովհետեւ դա-
տկու կարող էին՝ կը զմկամակէին : Պճ-
արարոյ որ նայուէս զմզմէր Վարչ-
ութեան զրկեց նոյն օրն իսկ հետե-
ւեալը . —

« Երբ բոլոր բարձրատախճան ապա-
ները և բնախ զօրավարները կ'աւելու
վիճակին մէջ չեն , իսթապիս բանակը
բոս մը մարդոց վերածուած և սպա-
սած է . . . մենք բոլորած ենք Իսթապի
մէջ . . . » Ստեփան և աշխատեց մինչ այս
դառն գանդառները կ'ազդէր կոտա-
վարութեան , իր զինուորներուն առջև

ամենամեծ ապահովութիւնն ունենալ կը ձեռագնէր, իր ներկայութիւնը, իր խօսքերը քաջութիւնն կուտային ամենաուսնեղ տար ճիւղանքները, երբ կը լսէին որ բանակը վտանգի մէջ է, խուսնարամ կ'եկային ճիւղանքներէն եւ վազերով կուղային շարքերուն մէջ մտնելու համար ու մզին եւ խոր յուզում կար սրտերուն մէջ, Աստրիայիները, նոյն օրն իսկ Վէրմեր Բախկեան էին եւ կը պատարաստուէին պարիսպներէն վեր մազլիլ քաղաքացիներէն անտէք որ մեզի կուսակից էին, ակորբէն կը պտակին հաշուելով մեր քաջներուն աննշան թիւը:

Բանակը անձկութեամբ ընդհանուր զօրավարին հրամաններուն կը սպասէր, սակայն որր անցեր էր անգործութեան մէջ, թէև Պանարայ իր ժամանակը չէր կորսնցուցած եւ այնպիսի որոշումի մը յանգած էր որ յատհատութիւնը կը ներշնչէ հանճարին: Իրիկուսն զէմ հրաման կ'եկայ գէնքերը ձեռք տանել, յանձնարարած է լուսնիմամբ շարժիլ, ճամբայ կ'եկեն եւ փոխանակ զէպի տաճ զարու, եւ կ'երթան եւ քաղաքին այն դուռնէն դուրս կ'եկեն որ զէպի Միլան կը սանի, բանակը կը կարծէ որ կը նահանջէ, արիւրութիւնը կը տիրէ շարքերուն մէջ, սակայն Վերմէն քիչ հեռու զէպի ձախ կը ծոխն: Զօրավարին յատակագիծը ստորօրինակ էր, անիկա պիտի զարմացնէր երկու բանակները, Պանարայ սլաքով Աստրիայիներուն հանը անցած էր, բնդարձակ ճահիճներու մէջ կը գտնուէր տրիկ երկու ճամբայ մէկը զէպի աջ եւ միւսը զէպի ձախ թշնամիին զէմ կ'ուղկուէին: Այդ ճահիճներուն մէջ թիւի տասնեակութիւնը ոչինչ էր, միայն ճամբաներու վրայ կընային յատաճանայ եւ այդ պարտադրին շարքերուն զուխը եղողներուն քաջութիւնը մեծ դեր մը կը կատարէր: Այսպէսով Պանարայ իր բանակը անհարստանելի զիրքի մը մէջ զրամ էր եւ իր երկու

քաղաքները կը տարածէր զէպի թշնամին: Այս շատ յանդուգն եւ իմաստուն կարգադրութիւնը ապշեցուց բանակը որ անմիջապէս զօրավարին գիտատւութիւնը զտեսակից եւ յոյսով լեցուցուց:

Լոյսը նոր ծագեր էր, բուռն հրացանաձգութիւն մը լսելի եղաւ, եւ բանակին մէկ թևը արիւրեկաւ եւ քաշուելով կենալ: Այդ միջոցին թշնամի բանակին զօրավարը շատ պարմացած էր հրացանաձգութիւն խելուն՝ ճահիճներուն կողմէ, չէր ենթադրեր որ Պանարայ կընար բնարեկ այդպիսի տեղ մը եւ կը կարծէր թէ ջոկատ մըն էր այս շարժումը բնագր: Բայց ահա իր ձիաւորները եկան իմացնել թէ խնդիրը ծանր էր եւ թէ ամէն կողմէ զնդակներ կ'արձակուէին: Դեռ լաւ մը չհասկցած երկու զօրարամին կը զրկէ, մէկը՝ աջ եւ միւսը՝ ձախ ճամբէն: Մասնաւոր կը տեսնէ Աստրիայիներուն մօտիկնայր, կը թողու որ անտէք յատաճանն աջ կողմի թումբին վրայ եւ մէկէն կը խոյանայ վրանին, զանտէք ճահիճներուն մէջ կը մզէ, կը սպաննէ եւ կը խելզէ մեծ թուով զինուորներ:

Միւս կիւտարամինը կը հասնի Արքայ եւ կը հետեւի թումբին, Օմբու վրանին կը յարձակի, զանտէք եւ կը մզէ եւ կը նետէ ճահիճներուն մէջ, կ'ուզէ կամուրջը անցնել, բայց ուժին լնդանթաձգութիւն մը արդելք կ'ըլլայ: Օմբու գրոյ մը ձեռք կը ձգէ եւ կամուրջին վրայ կը բերէ, զինուորները իրեն կը հետեւին, բայց ահա եւ Նրացանաձգութիւն մը զինքը կրկին եւ կը մզէ, Պանարայ Ռոնքոնէն կը տեսնէր որ թշնամի բանակը կը զգրուէր եւ միջոցներ ձեռք կ'առնէր հանէն շրտուելու համար: Մեծ ցատով կը տեսնէր որ յաղթանակներ կը կորսուէին: Բայց քանի մը ժամեր պէտք էին որ իր զիրքած բանակը հասնէր Աստրիայից եւ տիրէ եւ կատարելապէս յաղթանակ մը հա-

էր. Իսապիոյ ճակատադիրը ալ ըստ նշանակում ունէր. Պոնապարդ չիմարանի, որաշատ կը խոյանայ, կամուրջին քով կը հասնի, ձիւն վար կը նստուի, կը մօտիկնայ զինուորներուն որ թուրքին եղերքը զիջում էին, զանոնք կը խանդավառէ իր խօսքերով և դրօշ մը խելով, կը գոչէ. «Ձեր զօրավարին հետեւեցէ՛ք»։ Իր ձայնը լսելուն պէս բաւական թուով զինուորներ իրեն կը հետեւին։ Դժբաղդարար ամբողջ զօրախումբը չազդու իր և մաս մը թուաբերուն հետ կը մնայ։ Պոնապարդ կը յառաջանայ, դրօշը ձեռքը, սուրբի և գնդակի տարափի մը տակ. բոլոր իր զօրավարները զայն կը չրջապատեն։ Զինուորները կամուրջը անցնելու վրայ են, երբ վերջին հրապանակով իսն մը զանոնք կը կատարեն և ետ կը մղէ։ Այն տանն Պոնապարդի մօտ գտնուող զինուորները զայն կը բռնեն, կրակի և մախի մէջէն կը տանին և կ'ուզեն ձի նստնել։ Աւտարիական զինուորներ վրայ հասնելով, չիմարանի մէջ գտնոնք ճահիճը կը մղեն. Պոնապարդ մինչև կէս մէջքը կը միտի ցելին մէջ. Անմիջապէս զինուորները կը տեսնեն անոր կրած վտանգը։ Յառաջ, կը գոչեն, զօրավար տգտակաւ համար։ Կը վազեն, զայն կը խնդրեն, ձի կը հեծնեն և անխա կը հասնի Ռօնքոս։

Գիշերը անցաւ. տունը ունէր գէշ պատահարի, իմացան որ Վաղարշ գետ Բիւօյի էր. Քաղաքի թոնէի յիշատակը երկնոս կը դարձնէր Տափառափէր, որ այս կողմէն չէր համարձակիր բան մը փորձել. այսպէս Պոնապարդի հանձարին ազդեցութիւնը կար հան, որ ինքը չէր գտնուեր. հետեւեալ աստուծոյ կոխը կը վերսկսի և կը տեսէ երեք օր թշնամին սպասած ու յառաջատամ էր և երեք օրուան ահակի կոխէն հաք, յոգնութենէ ընկճուած, յաղթութիւնը կը թուրքոս մը քաջկրօն հերոսութեան և զեծ հրամանատարի մը հանձարին։

Հետեւեալ օրն իսկ Պոնապարդ վերսկսաւ իր հետապնդումը. իրիկունը հասաւ Վէրօնա և քաղաք մտաւ իր շեկնած զրանը հանդիպակաց դռնէն. երբ Վէրօնացիները տեսան այս բոս մը մարդիկը, որ իրր փախտական մեկնած էին Սիլանի դռնէն և իրր յաղթական կը մանէին Վենետիկի դռնէն, ապա մնացին և Բարեկամ թէ թշնամի, չկրցան իրենց հրապարակաւ զայն թէ՛ զօրավարին և թէ՛ զինուորներուն նկատմամբ, որ այսքան փախտարարէս պատերազմի բազմը փախած էին։ Ատկէ յետոյ ոչ ոք մտածեց թէ կարելի է ձրանտացիները Իսապիոյն գուրս հանել։

Ձրանտական բանակը չաւ տկարացած էր այս վերջին պայքարէն. տարածական բանակը 8 կամ 10,000 միակա և վիրաւոր ունէր և քաջութեամբ էր Գիրօյ հանդէպու համար։ Ձրանտացիները հազիւ թէ յաջողած էին թշնամին ետ մղելու, բայց չէին կրցած զայն ջնջել և հիմա չաւ յոգնած ըլլալուն համար զաղրեցան զայն հալածել, մինչև որ օգնութիւն ստանան։

Այս նոր յաղթութիւնը Իսապիոյ և Ձրանտայի ծաղրակց տրախտութիւն մը պատճառեց։ Ամէն կողմէ կը հիմնադրն այս յամաւ հանձարին վրայ, որ 14 կամ 15 հազար հոգիով 40 հազար զինուորի գէտ չէր մտածած ետ քաջութիւն։ Մտանաւորապէս կը հօգակէին Արքայի հերոսութիւնը և ամենուրեք կը ներկայացնէին երիտաւոր զօրավարը, դրօշ մը ձեռքը, կրակին և մախին մէջ։ Որքանոյ ժողովները, բոս սովորութեան, յարաբարելով որ Ձրանտայի Իսապիոն բանակը հաղթելէ զնահաւան արժանացած է, օրօշկին հետ որ զօրավար Պոնապարդի և Օմբրոյի խոսքը զրօշակները Արքայի կամուրջին վրայ իրենց հարձակ, պահուելու համար իրենց լնտանիքներուն մէջ։

Զօրավար Քարք նոր հասած էր Իսապիոս, որկէ պէտք էր որ գէտ վիճնա

Վեկներ, իր պաշտօնը կարեւորութիւնը կորսնցուցած էր, որովհետեւ Արքայի պատերազմը զինադադարը տնօգտւում էր գործնէր։ Պժնարարը ալ բանաւոր պատճառներով դէմ էր զինադադարին։ Միւս կողմէ, Անգլիոյ թեղադուլեանց և Վիեննայի արքունիքի յիմար յայտարար չնորհիւ զինադադարի վտանգաւոր ծրագիրը մէկ կողմ գրուեցաւ։

Քյարք Դիւրէն գնաց, որովհետեւ պաշտօն ունէր նաեւ զօրավար Պժնարարի վրայ հսկելու։ Այս երկուստեք զին հանձնարը աշխարհն տարօրինակ լիւսած էր և իր նկարագիրը աշխարհն կորովի, որ առանց ու է պատճառի զինքը փառասէր նկատուցին։ Անիկա ուզած էր պատերազմը իր փափաքած ձեւով վարել և իր հրամարականը ներկայացուցած էր, եթէ իր յատակագիծը չընդունուէր։ Ինքնապաշտօն գործած էր Խաղիոյ մէջ, իշխաններուն խաղաղութիւն կամ կռիւ չնորհելով, խառութեամբ կը վարուէր պատու իրականութեւն և զանաւոր ստիպած էր մեկնել։ Բայց ասանք ցոյց կուտային մարդ մը, որ կ'ուզէր միեւնոր կառարկել ինչ որ ստիպողական կը նկատէր առանձին ընել։ Տեսնելով որ անիկա ուղի կը հանէր Վերին Խաղիան իր նախկին տէրութեւն դէմ, կ'ըսէին որ ինքզինքը Միւրանի Դուքս ընել կ'ուզէ։ Կը նախազգույն իր փառասիրտ թիւնը և ինքն իսկ կը զգար այդ բանը։

Ռերեմի Քյարք բանակցելու պաշտօնէն զատ, Պժնարարը լրտեսելու պաշտօնը ունէր։ Պժնարարը խմայաւ և իրեն յատուկ հպարտութեամբ և ճարպիկութեամբ վարուելով, հասկցուց Քյարքին որ տեղեակ էր անցած զարձամին, քիչ ժամանակի մէջ իր հեղինակութեամբ և չնորհով գալն չտհեցու և Քյարք ասելի Պժնարարի կողմը բռնեց քան թէ Վարչութեան։

Անգլիական Դաշինք Բարիկի մէջ կարեկին կ'ընէր բանակցութիւնները

ձգձգելու, վերջ ի վերջոյ հարկադրուած ըլլալով իր պայմանները բանալեւ, այնպիսի անհուղունիկ ստաճարկներ ներկայացուց որ Վարչութիւնը ստիպուած եղաւ մերմելու։

Այդ միջոցին՝ զօրավար Հոչի մեծ ծրագիրը Իրլանտայի մասին կ'իրականանար։ Այդ բանէն էր որ ամէնէն ասիկի Անգլիա կը վախճար, որովհետեւ իրաւամբ կրնար զինքը մեծ վտանգի մը մէջ ձգել։ Իրլանտա այնպիսի կացութեան մը մէջ էր որ վախ կը պատճառէր։ Խորհրդարանական բարձնորդ մանց կուսակիցները և Կաթոլիկները այնքան մեծ թիւ մը կը կազմէին որ կրնային ըմբոստութիւն մը յառաջ բերել։ Շատ պիտի ուզէին Ֆրանսայի պաշտպանութեան ներքեւ հանրապետական կառավարութիւն մը կազմել և այդ նպատակաւ զազանի պատուիրակներ զրկած էին Բարիկ, Վարչութեան հետ համաձայնելու համար։ Հոչ որ իր կեանքին երկու ամէնէն գեղեցիկ տարիները Վանտէի մէջ անցուցած էր, Իրլանտայի մէջ հանրապետութիւն մը հաստատել կ'երազէր։

Ծովակալ Դիւրէն հետ համաձայնելով Ֆրանսայի ծովային ուժը զօրացուց այդ նպատակաւ և Իսկոնմարեր 16ին արշաւ անքը սկսան, Ֆրանսական նաւերը չատ թանձր մշուշի մը չնորհիւ խոտախեցան անգլիական յաժանաւերէն և ծովը անցան առանց նշմարուելու։ Բայց 26էն 27ի գիշերը սոսկալի փոթորիկ մը զանոնք ցրուեց, նաւ մը ընկելիցաւ, նոր ջանքերով՝ պատերազմական ցրտած նաւերը միացուցին և աննկարագրելի վտանգներէ ետք ամենքն ալ խմբուեցան Պանարիի ծոցին մէջ։ Դժոխէն յաղթուած, Անգլիացիներէն հալածուած, անանք հրաշքով մը Ֆրանսա հասան։

Այսպէս վերջացաւ այն արշաւանքը որ մեծ զոյլի մէջ ձգեց Անգլիան և երկուսն հանեց անոր տկար կողմը։ Վար-

չաթիւներ մտադրեց աւելի ոչ իրադոր-
ծել այդ ծրագիրը և Հօշի ասելախառն և
տաժանեկի ջանքերը վարձատրելու հա-
մար զաշն ժախտանի անդ հրամանատար
կարգեց սրովհետև այս վերջինը հրաժա-
րած էր:

Զմուռ շատ յառաջացած էր բայց
կռիւները ընդհատուած չէին: Արքայի
վերջին յազմանակը մեծ փայլ մը ունե-
ցած էր և դարձանած էր Հանութի բա-
նակներուն նախնային ազդեցութիւնը:
բայց Խաղիոյ մասին բոլորովին վատահ
չէին. Մանդու գետ չէր գրաւուած և
Ֆուշար ամառան համար մտահոգու-
թիւններ կրնային ունենալ: Երկու կու-
սակցութեանց թերթերը, մամուլի ա-
զատութենէն չափազանց օգտուելով կը
շարունակէին զիրար րդկակ: Նախայե-
ղափառականները բնադու թեանց մամա-
նակը մտանշալուն կը ջանային հանրա-
շին կարծիքը խռովել և իրենց խնայաստ
արամադրել: Ինչ որ կը վրդովէր Վարչ-
ութիւնը, անկիւն օրէնսդիր - Ժողովնե-
րէն օրէնքներ պահանջեց մամուլի գեղ-
ծութիւնէն գէժ և երկու արգելիչ օ-
րէնք միտքն կրցաւ ձեռք բերել: մին՝
անձնական գրադարութեան գէժ և
միւսը աշն ցրտիչներուն գէժ սրանք
փոխանակ թերթին տնաւը գոչելու,
անոր բովանդակութենէն բառեր կը
պոռային: Վարչութիւնը, կ'ուզէր նաեւ
սրաշտանական թերթ մը հրատարակել:
Առնցմէ զատ վիճարանեցան ընդհա-
նուր ներումի մասին և կարգ մը վե-
րապահումներով զաշն շարահեղին:

Երմաական վիճակը բնականական թըշ-
ուստութեան պէս անճամաճախութիւն
յառաջ կը բերէր Վարչութեան և օ-
րէնսդիր մարմինն միջև: Վարչութիւնը
գեկուց մը հրատարակեց, որուն մէջ կը
ներկայացնէր երկրին ստակալի չքառ-
րութիւնը, օրէնսդիր Ժողովները բար-
կացան և բուսն կիրպով քննադատեցին
Վարչութեան անդադանադատութիւնը,
բայց միեւնոյն աստիւ սմովժուպէս քրն-

նեցին եղած առաջարկները և մեծ բար-
ւոքումներ բերին կեանքաւորն մէջ: Եւ
սարսոյն համար: Պատերազմը գետ չէր
աւարտած և անպէս կ'երեւար որ,
հակառակ տար ամառան կատարել
կռիւին, հակառակ սառն և ձիւնին,
նոր նոր կռիւներ անցի պիտի ունենա-
լին: Մեծ դուքս Շարլ կը յամաւէր
և մէկ ու միւս կողմէն զինուորները հե-
րոսական յաջութիւն մը ցուց կուտա-
լին, իսկ զօրաւորները՝ գործադրութեան
մեծ սաշանդ: Մեր երկար գիտադրու-
թիւնը կ'ազատուցանէր Հանութի գիծին
ամբարթիւնը: զինուորները շատ նեղ-
ուած չէին. Մօրօ իր մամանակը դոր-
ծածած էր անոնց կազմակերպութիւնը
բարեօրէյում: Իր բանակը սքանչելի էր:

Բայց Աստրիացիները ամէն ջանք
կ'ընէին Բաղիան ևս աւնելու: Ավիւն-
գիի բանակը զօրացնելու և վերջին սույ-
քար մը մզկու համար կատարուած
վարչական աշխատութիւնները՝ արտա-
կարց էին: Աստրիացի նախարարները
համաձայնած էին Պապին հետ և զաշն
հրախրած էին գիտադրելու Պանարպղի
պառնալիքներուն: Վարչութիւնը խոստա-
ցած էին օգնութիւն և հրաման բրած
էին անցի շառ ու նեղ պարապային
Մանդուէն երկրով դալ հոսմէական
խխանութեան մէջ պապական բանակին
միանալու համար, զոր կազմակերպելով
պիտի զրկէին Պանարպղի գէժ: Պետ-
քարդ կը սպասէր այս վերջին սույքա-
րին և կը ստարատար էր անոր: Անկիւ
այդ միջոցին բորտութեան լուստած
էր և գէշ խնամուած բլլալով շատ որ-
կարացած էր: Հաղիւ թէ ձիւն վրայ
կրնար կենալ, իր աշտերը խոստացած
և ամաշն էին: Ինքը վատուած կը թուէր:
Միտքն իր աշտերը, միշտ փայլուն և
սուր, ցուց կատալին որ իր հողին
կրակը չէր մարած: Հակառակ իր ու-
ժերը սպառած բլլալուն, իր արտակարգ
ևստեղր իրեն աշտպիտի գործունէու-
թիւն մը կուտար որ ամէն բանի կը

Համաձայնությամբ էր գրվելու դեմ պայքար անում ամառը . ամեն կարգի խաբեիրաներ իստպիտ գալով բանակին վարչություն մեջ մանկ կ'ուզեին այդ ճիշտ երկրին հարստություններն սպասելու համար : Այնչ պարզությունը և չքառորությունը կը սիրեին Հակոբյան բանակին մեջ , իստպիտ բանակը բառ հաղում բառ անում , հաճախելի և սպասություն մեջ կ'ապրեր . Պատարարը որ չառ տեսակ հրաշքներ ունէր և այդ միջոցին՝ միայն փառասիրություն հոված էր , կ'ապրեր պարզ և խիստ եղանակով իր կնոջը հետ զոր չառ կը սիրէր և բանակատակին բերել ստամ էր : Հետապիտներն զայն րացած , րոյոր մանրամասնություններով կը զրաղէր և աններող էր զեղծանողներուն հետ : Կամավին աչք կը զոյէր իր զինուորներուն և սպաններուն հաճախելի կեանքին վրայ , րայց մեծ տանքություն ունէր անոնց գէմ որունք բանակին գոյնալով կը հարստանային :

Անիկոն նոյն ուշադրութեամբ և գործառնէութեամբ կը վարուէր Իստապական իշխանութեանց հետ. վեհապետներն ամէն բան կը ծածկէր, Լոմպարախի և Սիլվրատանի մէջ կը չարաշահէր ազատական զգացումները հրահրելու Բարեկամ կը մնար Բիւժմանի իտալաւարին և Բարմի Դուքսին հետ և ահա՛մար Պօլժոնըր գնաց Դօսքանի Դուքսին հետ բանակցութիւնները վերջացնելու և ազդելու Հոսմի արքունիքին վրայ: Արեւոյն առտին միջոցներ կը խորհէր Վուքմանի և պապական բանակին միացումը արգելելու համար:

Վերջնական համաձայնագրի իմացումը իր բոլոր յստաճանաչող գիրքերուն վրայ յայնպիսով եղած էր, թե անհրաժեշտագույն էր, երկու հազար հազարով ինքք անձամբ Վերսի գնաց։ Իր բանակը տապիւր էր պահանջում ամ օգնությունները։ Հիւանդները առողջացած էին և մոտաւորապէս 45,000 հազար ունէր։ Այս օրերս ինքնընկալը իր յստաճանաչողին

60,000 հոգիով, որով այս պաշարերն
 մեջ ալ թնամոյ բանակը թուով բարձր
 էր։ Դիմաւոր յարձակումը տեղի պիտի
 ունենար վերին Ատիճէն եւ ուրիշ երկ-
 րորդ տեղան յարձակում մը՝ Սասորին Ա-
 տիճէն։

Յունիվար 12ին, թՀնամօին յարձակեցաւ ժուպէրի վրայ և զայն սեղմեց Ռիվօլիի մէջ: Մտաէնա որ Վէրօն կը գտնուէր, դուրս ելաւ, զարկաւ իրեն ներկայացող յառաջապահը և 900 զերի բռնեց: Պճարարդ նոյն միջոցին իսկ Պօլսեհայէն կը հասնէր, գիշերը իմացաւ զհետ. որսական գործողութիւնները բայց զեռ չէր կրնար հասկնալ թէ թՀնամօին որ կէտին վրայ կը փոխադրէր իր զրդ-խաւոր ուժը: Հետեւեալ օրը սուրհանգակները արագօրէն իրարու յաջորդեցին: Պճարարդ իմացաւ որ ժուպէր մեծ թուով զօրքերէ յարձակում կրելով իր յամառութեան և զիմադրութեան կը պարտէր Ռիվօլիի բարձրաւանդակը պահպանելու: Պճարարդ՝ իր գէմ, Վէրօնի մէջ հազիւ 2000 Ասարիացի ունէր: Այդ վայրկեանէն զուհակեց թրշնամիին ծրագիրը և շատ լաւ հասկցաւ որ զիստ.որ յարձակումը ուղղուած էր Ռիվօլիի գէմ: Վէրօն թողուց հետեւակ և ձիաւոր զինուորներ և Մտաէնայի զինուորներով և ձիաւորներով 13-14 Յունիվարի գիշերը մեկնեցաւ: Իր զինուորներէն առաջ անցնելով անձամբ Ռիվօլի հասաւ. առաջ տեսնելով ժամը 2ին, Ողը՝ որ նախորդ օրերը անձրևաւ էր, պայծառացի էր, երկինքը մաքուր էր, լուսնի լոյսը փայլուն և ցուրտը՝ զօրաւոր: Հասնելուն պէս, Պճարարդ տեսաւ որ հորիզոնը մթաղնած էր թՀնամօին կրակէն. ենթացրեց որ 45,000 հոգի բլլարու են, մինչ ժուպէր հազիւ 10,000 հոգի ունէր: Պէտք էր անմիջապէս օգնութեան հասնիլ, թՀնամօին քանի մը մասերու բաժնուած էր:

Պօնաբարդ ամմիճապէս զգայ որ
պէտք էր ամէն զնով բարձրաւ անդ տկր

պահպանել, եթէ տեղաւորուէր հոն, թշնամի բանակին զանազան մասերուն միացումը կ'արգիլէր, կը չանթափարէր աւանդ թնդանոթի հետեւակ զինուորները, եւ կը մղէր հրետանին և ձիաւորները, որոնք նեղ ու դարձող արծիկ ճամբու մը մէջ բռնուած էին:

Երբ իր սովորական արագաշարժութեամբ յատակագիծը չինեց, զործողութեան սկսաւ լոյսը ծագելէն առաջ: Անմիջապէս լուր տուաւ ժողովրդի զինուորներուն որոնք 48 ժամ կուտելէ ետք քիչ մը կը հանգչէին, յարձակում գործել տուաւ ատարիական հետեւակ զինուորներուն յառաջադասներուն վրայ, զանոնք եւ մզեց և աւելի լայնօրէն տարածուեցաւ, բարձրաւանդակին վրայ: Կործողութիւնը վերին աստիճանի բուռն եղաւ, աւտարիական հետեւակ զինուորները եւ քաջուեցան, բայց ահա մեր ձախ թիւը յարձակում կը կրէ որով կը խզուի և կը ստիպուի անխաղաղութեամբ եւ քաջուելու, միւս կողմէ հիմնադի քաջութեամբ մը կը դիմադրեն, վերջապէս Պճարարդ կը հասնի և կտապի պաշար մը տեղի կ'ունենայ, այդ բարձրաւանդակին վրայ Պճարարդ կ'զդիացած էր ժողովրդի և Մասէնայի զինուորներով, 16,000 հողիով՝ առ նուազն 40,000 զինուորով պաշարուած էր:

Այս շատ վտանգաւոր պահուն անխկա չի վախճար, ներշնչման բոլոր ջերմութիւնը և արագութիւնը կը պահէ և կը գրադի միայն իր դիմացը անցած զարձաձով, անմիջապէս մշակման շարժումներ կը հրամայէ, ամենքը մէկ կտակ կ'ընեն, կը սկսաւ խառնի խառն թշնամիին վրայ և ամէն մէկ քաղին կը սպաննեն ու գերիներ ձեռք կ'անցընեն, վերջապէս ժողովրդի հետեւակ զինուորները կը խորանան թշնամիին վրայ, որոնք իրենց թնդանոթներէն զրկուած էին և համախմբման սեղան չունէին: Սարսափը կը տիրէ ու

ընտրիական շարքերուն մէջ և չիտիւուած կը փախչին: Այն տոնն մեր զինուորներուն կիսաշրջանակը ամբողջովին կը շարժի, Աստրիալիները եւ կը մզէ և զանոնք չարաչար կը հալածէ: Պճարարդ յետոյ գէպի եւ կը դառնայ և կը յարձակի իւստինանի հրամանատարութեան ներքի եզոց զինուորներուն վրայ, այս գորարածինը չուտով կը համկնայ թէ զործը գէշ է, Պճարարդ աւանդ ժամանակ կ'ընդհատուի ու մահաւոր կ'ընէ զայն և իւստինանի կը մզէ գէպի Վիրոնի ճամբան, 14000 զերի բռնելով:

Ժամը հինգն էր, կարելի էր ըսել թէ ատարիական բանակը բնաջինջ եղած էր, իւստինան ինքն ալ զերի բռնուած էր: Այս սքանչելի յաղթանակը երբեք Պճարարդի խելքը զլուխէն չթուցաւ, անխկա շարունակ կը խորհէր Ստորին Ատիճէի վրայ, զոր սպաննալիքի տակ թողած էր, իր արամաղլու թեան տակ զանուած զինուորները համախմբեց և ճամբայ ելաւ նոյն գիշերն իսկ, նորանոր պատերազմներ մզելու համար: Յաջորդ օրը, Յունիսթ 16, պատերազմը կը սկսի, Վարսաթը իր զիրքը թողով կատաղօրէն կը յարձակի Աէրիսի վրայ, որ հաւատար քաջութեամբ կը դիմադրէ, Վերջութեամբ, որ այդ օրը Անտարախագար տուցաւ, յարձակեցաւ Բրովէրալի վրայ և ստոյգաւ իր գէպ եկող ամէն ինչ: Վերջապէս, պատուաւոր զիմաղրութեանէ մը յետոյ, Աստրիալիները յանձնեցին գէնքերնին, ինչպէս նաեւ Աստրիալի կալարս հին ձեռքով բռնուած զօջը:

Ահա այս եզաւ անհուսալի պատերազմին վերջին արարք, իմացաւ եզաւ որ զօրավար ժողով 7000 զերի բռնուած էր, Ռիվոլիի պատերազմին մէջ նոյն օրն իսկ 6000 զերի բռնուած էին, որով կ'ըլլար 13000, Անժրոս ալ 2000 զերի բռնած էր, Բրովէրալ կատար 6000, Վէրոնի մէջ 1000 զերի բռնած էին, որով, 3 օրու ան մէջ համապատ-

մար 22 կամ 23 հազար սոսորիացի գերի բռնած կ'ըլլար :

Մասնայի գորարածման տառնց զապար տանելու է որ չարաւանակ քաղած ու կուտած ըլլալով Պճնարարդ հալար-ստոյթեամբ կը գրէր թէ իր գլխու սրները կ'հասարի լիզէններուն զովարանած արագաշարժութիւնն ալ գերադանցած էին : Յունիսար 14ի գործողութիւնը կոչուեցաւ Ռիվօլիի պատերազմը , իսկ 16ինը՝ Ֆալօրիի պատերազմը : Աւրա-րիս իր վերջին ճիգը թափած էր ար-գէն , ու հիմա Իտալիա մերն էր : Աւ-րսորիացի հրամանատարը յոսանա-տական կացութեան մը մատնուած էր : Եւսկի երկար գիմադրութիւն մը անո-գուտ պիտի ըլլար , ինչպէս նաեւ հա-կառակ՝ մարդկային զգացումներու : այս պատճառաւ ծերուկ մարաջախտը իր իր սպաններէն մին գրկեց Ալբիւրիէին , բանակցելու համար : Պճնարարդ վերադ-կուի մը մէջ փաթկեալով և տառնց ինքզինքը ճանչցնելու , մօիկ ըրաւ եր-կու կողմի բանակցութիւնները : Աւրա-րիսացի սպան երկար բարակ կը նկա-րադրէր թէ իր հրամանատարը զեռ և-րեք տմետան պաշար ունի և կարող է գիմադրել : Պճնարարդ , միշտ վերադ-կուով մը ծածկուած , կը մօտենայ այն սեպանին , որուն մօտ սեղի կ'ունենար այս խօսակցութիւնը , կ'առնէ այն թուղթը որուն վրայ գրուած էր Վուրմ-սրբի առաջարկները և յոտանցքին վրայ կը սկսի քանի մը սոց գրիկ լոխկ մնջիկ : Յետոյ ոտքի ելլելով և վերադառնալով վար ձգելով Պճնարարդ մօտեցաւ սոսորիացի սպային ու ըսաւ . — « Ահա՛ այն պաշ-մանները զորս կ'ընծայեմ ձեր մարա-ջախտին » : Եթէ նայն իսկ 15 որսան պա-շար ունենար և անձնատուութեան ա-ռաջարկ ընէր , արժանի պիտի չըլլար պատուաւ որ անձնատուութեան մը , քանի որ զձեզ գրկած է , ուրեմն ծայր տալիճան նկատ թեան մէջ է : Կը յար-գեալ իր ծերութիւնը , իր քաջութիւնը

և իր կրած նկատ թիւնները . բնծայած պաշմաններու հազարդեցէք իրեն . իր տմարացեալ գիրքէն վաղը ելլէ թէ՛ մէկ ամիսէն կամ 6 ամիսէն , ոչ ուսկի ա-ղէկ և ոչ ալ տակի գէշ պաշմաններ պիտի ստանայ : Իր արժանապատու-թեան ինչքան տալեն որ յարմար զայ , կրնայ մնալ : »

Աւսորիացի սպան այս բառերէն և խօսելու ձեւէն հասկցաւ թէ զէմիւնը Պճնարարդն է և անմիջապէս զնայ Վուրմսրբին , պաշմանները ներկայա-ցնելու : ծերուկ մարաջախտը չառ երախ-տապարտ եղաւ , տեսնելով իր երիտա-սարդ հակառակորդին ցոյց տուած վեհանձնութիւնը : Պճնարարդ թոյլ կու-տար որ Վուրմսրբ իր սպայակոյտին հետ մեկնի աղաւթէն , հետը տանելով 200 հեծկազորք , 500 հետեակ զին-ուոր և 6 հրետանի , որպէս զի մեկտու մը կարելի եղածին չափ քիչ նուազացու-ցիչ ըլլայ : Վուրմսրբ մեկնած միջոցին կ'ուզէր իր սուրը տեճամբ յանձնել Պճ-նարարդին , բայց անիկա մօկնաւ էր զէպի Հսամ , պատմելու համար Պապը և Վառիկանը : Իր փառասիրութիւնը , իր հանձարին չափ խորունկ ըլլալով , ստիպել փառասիրութիւններէն տարբեր կերպով հաշուած էր : Կը նախընտրէր բացակայ ըլլալ քան թէ ներկայ՝ յաղ-թանակի վայրին վրայ :

Պճնարարդ վերջնականապէս տիրե-լով Մանգուի ալ , Իտալիան բոլորովին նուաճած եղաւ ալիւս , ու պատերազմ-ներու այս շարքը աւարտեցաւ : Երբ նայինք ամբողջութեամբ վրայ , մարդ-կային երեսակայութիւնը կը հիանայ պատերազմներու տառապեմէն , ծրա-զիւններու բեղմնաւորութենէն և ձեռք բերուած յաղթանակներու շատութենէն : Տառն տմետան մէջ , իրաց տուալ Էթէմանդէի բանակը , երեք ահարկու-գորարանակներ , երեք անգամ նոր ոյժ տառնալով հանդերձ բնաջինջ եղած էին ձեռամբ 30000 զինուորներու , որոնք

հազիւ թէ 20000 նոր դօրք տտացած էին, ուրիշ խօսքով, 35000 ֆրանսացիներ յաղթած էին աւելի քան 200,000 Աստրիացիներու:

Երբ պատերազմը զուտ մեքենական դործ մը բլլայ ու խնամին սպաննելու կամ եւ մզելու դործին մէջ միայն կաշանայ, պատմութեան մէջ յիշատակուելու հաւ արժանի չի դառնար. բայց երբ մեր աչքին առջև կը պարզուի մէկն այն տեսարաններէն ուր կը տեսնենք մարդերու, գանգուած մը, որ միակ և խոշոր մտածումէ մը կը շարժի, և այդ մտածումը կ'ընդլայնի կայծակի վաշտատակու միերտն մէջ այնքան յտակօրէն, որքան Նեւտոնի կամ Տէքստըի մտածումը՝ աշխատանքի լուսթեան մէջ, այն մասնակ տեսարանը արժանի կը դառնայ իմաստասէրին, այնքան որքան պետական մարդուն և զինուորականին: Եւ երբ այս նայնացումը բազմութեան միակ անհատի մը հետ որ ոչմը կ'արտադրէ իր ամենարարձր աստիճանին մէջ, ծառայէ պաշտպանելու ազնիւ գաւթը, ազատութեան գաւթը, այն մասնակ տեսարանը այնքան բաւոյական կը դառնայ որքան մեծ էր:

Պճնարարը հիմա կ'երթար ի պլուս հանկ նորանոր ծրարիւններ. անիկա կ'ուզուէր զէպի Հոմո, վերջ ապա համար քահանաներու այս արքունիքին յարուցած դժուարութեանց, և երթալու համար ոչ թէ Ասթէի վրայով ալլես, այլ Վիէննայի: Ֆրանսական կառավարութիւնը, Պճնարարի քաջագործութիւններէն աչքը բացուած, անոր կը գրկէր օգնական դօրք, որոնցմով յաղթականը պիտի կարենար երթալ Վիէննա և փառապանծ հաշտութիւն մը հրամայել յանուն ֆրանսական հանրապետութեան:

Լիւիզիի յաղթանակները հայրենականներու ուրախութիւնը լրման հաւ-

ցուցին. ալլես կը հաւատային թէ Իտալիոյ նուաճումը վերջնական է. յաղթութեանց վերջին լուրերը Բարիզ հաւնելով մեծ խանդավառութիւն յառաջ բերին. մեր հայրենիքը երբ այդքան մեծ և զեղեցիկ եղած էր. յեղափոխութեան փոթորիկները խաղաղած կը թուէին. կուսակցութեանց արտահայտները կը լսուէին գետ, իրր վերջին արհաղանքները փոթորիկին, զրգաման ալս բեկորները կը համարուէին իրր կեանքի արտաշաշտութիւնը ազատ պետութեան մը, վաճառականութիւնը և ելմտական գործաւնութիւնները ալլես կ'աղաւթին ահաւի տաղնապէն. ամբողջ երկիրը, ճարտարագործ ձեռքերու մէջ խնամ վերաթին, պիտի արդիւնատարէր. բոլոր ճամբաները բաց էին. ֆրանսա, իր ոչմը լրմանը հասած, տէրն էր Հսկնոսէն մինչև Պիրենեանները և ծովէն մինչև Ալպիանները տարածուող հողին. Հոլանտա և Սպանիա իրենց նաւերը պիտի միացնէին ֆրանսականներուն, յարձակելու համար ծովային բանակալութեան զէմ: Հիմնալի բանակներ իրենց ետագոյն զրօնները կը ծածանցնէին այն թաղաւորներուն առջև, որոնք ուզած էին բնօրինջ բնկ զիրենք: Քսան հերոսներ, նկարագրով և տաղանդով իրարմէ տարբեր, մեր զինուորները զէպի յաղթութիւն կը տանէին. գետ ոչ սք կրնար գուշակել թէ ինչ պիտի ըլլայ անոնց վախճանը, որով ամէն սք զանոնք կը տեսնէր մաքուր, երջանիկ, յոռատու ապագայով:

Վաշրկեան մին էր ասի սակայն, բայց չէ որ վաշրկեաններ միայն կան մագուրդներու, ինչպէս նաեւ անհատներու կեանքին մէջ: Վերաթին ձեռք պիտի անցունէինք ճոխութիւն և հանդիտականք. գաղով ազատութեան և փառքի, արդէն ունեւինք:

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՅԻՆ ԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲ

Լ Է Օ Պ Է Ն

Ե. տարւոյ ձմրան (1797) միջոցին կառավարութեան կացութիւնը. — Վարչութեան անդամներուն եկարագիրը. — Հանրային կարծիքին վիճակը. — Թագաւորական կառակցութեան մեքենայութիւնները. — Ե. տարւոյ ընտրութիւնները. — Ահեղ միջոցառումները վիճակին վրայ. — Մեր թանակներուն վիճակը 1797ի սկիզբը. — Պետարայ կը ըսէ՝ հռոմեական պետութեանց պէտք. — Պապին ձեռնարկը. — Աւարտագիտներուն պէտք ըստ արդարանք. — Պետարայ կ'անցնէ Զաքարիան Արքեպիսկոպիտը. — Արքեպիսկոպիտի վրայ. — Աւարտայ ձեռնարկը հաշտութեան ետեւեւորութեան թանակցութիւնները կը ստորագրուին Էկոպլէնի մէջ :

Ռիփօլիի և Ֆափօրիդի վերջին յայտարարութիւնները, ինչպէս նաեւ Մանդուի անունը փրանսոյի տուած էին կառավարող զերանկառնութիւն մը: Վարչութիւնը որ միշտ բռնուն հախախտեցնէրու ետեւեւոր կ'ըլլար, ամենամեծ վախ կը ներշնչէր պետութեանց. Մայէ Տիւրան՝ Վենետիկի կառավարութեան զազանի ինքնակցութեան մէջ կը զրէր ինչ նշանակալի կեանք ծունկի եկած է այս սիւսիսին առեւ, և կը սակարկէ պետիւր՝ անոր տարկատու ըրարու: Տառն և հինգ տասնուն կորովի և փաղտուն իշխանութիւնը զօրացուցած էր Վարչութեան անդամները և զարգացուցած՝ անոնց կիրքերն ու նկարագիրը: Մարդիկ չեն կրնար երկար մամանակ ապրիլ իրարու հետ, առանց իրարու մասին հակում կամ զգումներ զգալու և առանց համախմբուելու իրենց ձգտումներուն համաձայն: Վարչութեան անդամներէն Քարնո յամառ ու զոռոզ զործիչ մըն էր, որ երբ անգամ մը միւրճու էր սխալի մը մէջ, այլեւս ետ չէր դառնար: Երկրորդը՝ Պարա՝ մամ-

մանակին ծառայած և Հնոց կառաւանի մէկ և զինուորի քաջութիւն ցոյց տուած էր: Խոտնակութեան մամանակ անիկա կարող էր ձի հեծնել և հանրապետութեան ինքնամիտները սուրէ անցրնել, անիկա փիղիքապէս վաշկուչ և զեղեցիկ էր, բայց իր նախածքը չարագուշակ բան մը տնէր, որ չառ համաձայն չէր իր տեղի բարկացում քան ինչ չար նկարագրին: Պարա՝ ինչ և իրականորէն ջերմ հայրենասէր մըն էր, բայց զազանապէս յայս կը ներշնչէր բոլոր կուսակցութեանց,

Ի բայց առեւ Պարա՝, միւս համեմատները կ'ապրէին իրենց բնառնեկան բոյնին մէջ և չառ սիրճանք չէին ցուցադրեր: Միայն՝ իրենցմէ մին՝ Լարէ-վէլէն՝ որ չառ կը սիրէր հիւրեր ընդունիլ ու գիտութիւնն ու արուեստը քաջալերել, և իր տուած կառավարական ինքնակր անոնց համար կը ծախսէր, իր տունը կ'ընդունէր զխոտններ և զբազաններ, զորոն պարզութեամբ և բարեկամարար կը հիւրընկալէր. զորմը զգողարար՝ առեւի ինքզինքը ծիծաղելի կը դարձնէր քան ինչ ու է

կերպով կ'օժտուցակեր . անիկա կէտ առ
կէտ կը գաւանէր ժ-Բ . Դարու խմա-
տասիրութիւնը , այնպէս ինչպէս ար-
տայայտուած է Սալուացի երէցին հա-
ւատոյ հանգանակին մէջ . անիկա կը
բաղձար որ Կաթողիկ կրօնքը չհնչուի և
կը պարծենար թէ քիչ ատենէն վերջ
պիտի գանէ ան , եթէ կառավարու-
թիւնները խոհեմութիւնը գործէին ան-
տարբերութիւն և մտապահ միայն ցոյց
տարու անոր մասին : Անիկա չէր ուզեր
աւելորդ աղաչական արարողութիւն-
ները և Աստուծոյ նիւթական պատ-
կերները , բայց կը հաւատար թէ մար-
դիկ պէտք է հաւաքուիմներ ունենան ,
միասին խօսելու համար բարոյականի և
արարչագործութեան մեծութեանը միայն :
Այս գաղափարներուն շուրջ գիրք մըն
ալ գրած էր , բնկով թէ որ մը , պէտք
է կաթողիկ կրօնքին արարողութեանց
անց դէնք Բողոքականներու մոզմիներուն
բաւական նման հաւաքուիմներ , բայց
ա՛յ աւելի պարզ և թափառական ձե-
ւերէ գերծ : Այս գաղափարը , զոր որ-
դեղրեցին քանի մը բարեմիտ մարդիկ ,
անմիջապէս զտրձադրութեան գրուե-
ցաւ . նշանաւ որ բնազէտ Հատիկ եղ-
բայրը բնկերութիւն մը կազմեց , որուն
նպատակն էր բարոյական խրատներ
տալ , իմաստասիրական բնութեցումներ
բնկ և բարեպաշտական երգեր երգել :
Հեղձհատկ նմանօրինակ տրիչ բնկերու-
թիւններ ալ կազմուեցան , ստիկանու-
թեան հակադրութեան տակ , թէ և Լարէ-
վէլիէն չառ ազէկ գտաւ այս հատու-
տութիւնը և գայն կարող համարեց կա-
թողիկ եկեղեցիներէն խլելու չառ մը գո-
րովալիը հողիներ , որոնք պէտքը կը
զգան իրենց կրօնական զգացումները
իրարու յայտնելու , բայց ինքը բնա-
ներկայ չեղաւ ալ մոզմիներուն , որով
զի չկարծուի թէ ազանց ապեալի մը գերը
կը կատարէ ու որպէսզի վախճանէ Ռու-
պիսիէն քահանայապետութիւնը : Ա-
սով հանդերձ , արքայականները և ու-

րիչներ չգողեցան ծաղրի ու զրպար-
տութեան տարակալ բնեղէ նոր ազանցը :
Վարչութեան 5 անդամներուն մէ-
ջէն , կառավարութեան վարկին ճշմար-
տապէս փաստ հաղորդէր Պարառը ,
որուն կեանքը պարզ և համառ չէր
իր պաշտօնակիցներուն նման . անիկա
ցոյց կուտար այնպիսի պերճանք մը և
չապալութիւններ , որոնք կրնային մեկ-
նուի միմիայն աչքի առջև բերելով իր
գործակցութիւնը՝ կարգ մը գործի մար-
դոց հետ . թէ և կամական գործառնու-
թիւնները չառ ու զգամառութեամբ կը
կատարուէին , բայց կարելի չէր արդի-
ւել որ Պարառ բնեղուէր հալածակիչներ
և գրամատէրներ , որոնցմէ՝ իր ազդե-
ցութեամբ բաւական կարեւոր չահա-
րածիւններ ձեռք կը ձգէր . հազար տե-
տակ ձեւեր կային , իր ծախքերուն բացը
զոցելու համար . Պարառի իշխան բերած
պերճանքը կրնար անպատու չլլալ , ո-
րովհետեւ պետական մարդիկ պէտք է
յաճախ տեսակցին չառերու հետ , գո-
նոնք ուսումնասիրելու , ճանչնալու և
բնարկելու համար . բայց Պարառ՝ գործի
մարդոցմէ գտաւ , իր չորքը կը հաւաքէր
նաեւ ամէն կարգի գտապիւններ , ինչ-
պէս նաեւ անպարկեշտ կիներ , իր սո-
ւններուն մէջ ամօթալի ճակատութիւն
մը կը արելը . չորքով բնկերութեան
մը մէջ քօղով մը ծածկուած զազանի
յարարելութիւնները հրապարակաւ կը
խտառութեամբ էին . Կրօ Պառա կ'երթային
այնպիսի խաչատուակ անասակութիւն-
ներ բնկու որ , հանրապետութեան թըչ-
նամիներուն ձեռքը զօրաւ որ վէնքեր
կուտային՝ բնեղէ կառավարութեան ,
և արդէն Պարառ չէր ծածկել իր արարչ-
ները և արիւններու սովորութեան հա-
մաձայն կը սիրէր հրապարակել իր սրի-
բազործութիւնները : Յաճախ իր բրած-
ները անձամբ կը պատմէր իր բնկերա-
կիցներուն , որոնք զինքը ծանրապէս
կը պարտուէին . անիկա կը նկարագրէր
թէ ինչպէ՛ս հարկապրեր է կառավարա-

կան հալթալթիչ մը , որ ասնէ պահէ համետու հի մը , որ աշխուս ծանր կուգար իրեն և որուն պէտքերուն չէր կարող բաւականութիւն տալ ինքը :

Վարչութիւնը , որ կազմուած էր 15 Վանատիւիւնի յաջորդ երբ , և հակայեղափոխութեան դէմ տակաւ ինքնաբերական էր , որ արքայադասներէ կազմուած ըլլալով թագաւորականներէ բաւորն յարձակում կը կրէր , պարտաւոր էր ջերմապէս հանրապետական ըլլալ . բայց իր անդամներէն ամէն մէկը աւելի կամ նուազ մասնակից էր միասնականութեան շուրջը , ինչպէս զանազանութեան , Վարչութիւնը բաւական միատարր էր նորէն , կորովի կերպով մը կատապարելու և փառաւորապէս հետապնդելու համար Սրբապետի պատմութեանց դէմ մզում պատերազմները : Ընտրութեանց օրերը կը մօտակիցէին և կը հասնէր վաղիկներ , ուր մէկ երարորդ վերընտրուելով օրուան տպաւորութեան տակ , Փոխանութեաններէ բաւական տեղը պիտի բռնէր . այն ժամանակ , ընդդիմադիր կողմը կը յուսար մեծամասնութիւն ձեռք ձգել և դարակիցի այն հիւսնայութեան , որուն մէջ տպւորած էր , այս պատճառաւ ալ ձախը բարձր սկսած էր ելլել օրէնսդիր մագիստրատ մէջ և յոյսեր նշմարել կուտար :

Թագաւորական կուտակցութիւնը , որ միշտ կը պարտաւոր էր , բայց միշտ ալ հաւասար չկորնցնելով մեքենայութիւններ կը բարէր , անդադար կը վերածնէր . ամենաւերջ , ուր յաւակնութիւն մը կայ , որուն ոչմ կուտայ զբաւական աջակցութիւնը , միշտ կը զբաւնուին թշուառական մարդիկ , որոնք պատրաստակամութիւն ցոյց կուտան ծառայելու անոր , ազատաւ ծրագրիներով . հակառակ ամէն բանի , հակայեղափոխական մեքենայութիւնները տակաւին չէին դադարած , ընդհանրապէս

ժողովրդի արագութեամբ մը կը շարունակէին . թագաւորականները միասնական էին . թագաւորականները շարունակէին իրենց թղթակցութիւններն ու մեքենայութիւնները . Պապիօֆի ծրագրին համաձայն , իրենց կազմակերպութիւնը զարգանի էր . մարդասեր և ազատարար անուններով ընկերակցութիւններ կազմուեցան , որոնք այս անուններուն տակ կը ծածկէին զաւարական ծրագրիներ . Հաւասարութեան ընկերակցութեան անդամները աւելի վստահելի համարուելով կրնային անհաւատ զարգանքներու , անոնք կը զինուէին և պատրաստ կրուտակէին ու էլ յարձակման . պարտաւոր էին ազգային պահակապօրքին շարքերուն մէջ մանկ և համազգեստին հարհիւ աւելի ազահալութեամբ ի զրոյս հանել իրենց արուած հրամանները . անոնք մասնաւորապէս պաշտօն ունէին ընտրութեանց վրայ հակելու , և երբ կրնային , ընդդիմադիր կուտակցութեան օգնութեան փութալու . ասիւզատ , հաւասարութեան կ'օգնէին ծածկելու տարակիրները և քահանաները , կեղծ անցողիկներ կը չինէին ու կը հալածէին յեղափոխականները և ազգային խնդիրը անհաղթելի :

Այս ընկերակցութիւնները կը զբաւնուէին հակադէմութեան տակ զինուորական սկստերու , որոնք կը թղթակցէին երկու գլխաւոր գործակալութեանց հետ և անոնց հրահանգները կը ստանային . ահա այս էր թագաւորական կուտակցութեան նոր ծրագիրը , երկու տեսական ծրագիր , զոր պատմութիւնը պիտի արհամարհէր յիշատակելի , եթէ անիկա ցոյց չի տար այն երազները , որոնցմով կուտակցութիւնները կը մնանին իրենց պարտութեանց մէջ . հակառակ այս եւթութեան թագաւորականութեան , հարաւալին նահանգներու կազմակերպութիւնը միայն անանուն ընկերակցութեան

թխեններ կրնար կազմել, ու կը գործէր տաճնց ուղղութիւնն, տաճնց նպատակի, հետեւելով միայն վրէժխնդրութեան և տարաբնուութեան ներշնչութեան ու իրենց պիտիքը կը ջանալին Պրըզանտի ու Նորմանտայ մէջ նոր վաճառք մը յարուցանել:

Թաղաւորական կուսակցութեան բոլոր գործիչները անպատկառօրէն կը ստէին, ինքզինքնաւն կը վերադրէին այնպիսի ազդեցութիւններ գործչունէին և կը յաւակնէին իրենց տրամադրութեան տակ ունենալ ամենէն կարեւոր մարդիկը, հակառակ որ խոսք անդամ ուղղած չէին անոնց: Հակաշեղափոխականներու ծրագիրները իրագործելու համար Անգլիա էր որ պէտք եղած ծախքերը կուտար. Լոնտոնէն ուղղակի Պրըզանտը կը զրկէր Բիլիզէյի ուղած դրամական օգնութիւնները: Զուիցերլանդ անգլիական ղեկավարն ալ պաշտօն ունէր Լիօնի և Բարիլի թաղաւորական գործակալութեանց հաւաքներու պէտք եղած նիւթական աջակցութիւնը: Հակաշեղափոխական գործակալները յաւակնու թիւնն ունէին տանելու Անգլիոյ դրամը և անոր քթին խնդարու. դրամը կ'առնէին, բայց Անգլիոյ խորհուրդներուն բնաւ չէին անսար: Իսկ Անգլիա չէր խաբուեր բնաւ անոնցմէ և իրենց տրամանի եղած չափով կ'արհամարհէր զանոնք. Վիքթոր, Բիլի և բոլոր անգլիացի նախարարները այս արքայական գործիչներուն վրայ մեծ հաւատք չունէին և հակաշեղափոխական յարձ չարժամ մը չէին յատար. բայց իրենց պէտք էր Ֆրանսան խուփով խառնաշփոթութիւն մը, որ տաճնց կառավարութիւնը ենթարկելու իրական վտանգի մը, անոր պատճառէր չափազանցեալ երկիւղ մը. այս նպատակին համար անգլիական կառավարութիւնը սիրաշօժար կը ծախէր տարեկան մէկ երկու միլիոն: Այսպէս հակաշեղափոխական գործիչները իրենք էին որ կը

խաբուէին, կարծելով թէ Անգլիացիներուն քթին կը խնդան:

Ոստիկանական նախարարը Քօչն մասամբ ծանօթ էր այս ծրագիրներուն, որովհետեւ մեր երկարատեւ յեղափոխութեան բնիկացիին, ուր այնքան դատադրութիւններ իրարու յաջորդ եղին, անծանօթ մնացած զատի մը օրինակը չկայ: Քօչն ուշադիր կերպով կը հետեւէր թաղաւորականներու առած առէն մէկ քայլին, զանոնք լրտեսներով կը չրջապատէր և կը սպասէր որ կարեւոր ձեռնարկ մը բնեն, արդիւնաւոր կերպով զանոնք ձերբակալելու համար: Արդարեւ, ասիկա չուշացաւ: Դատաւորները իշխանութիւնը ձեռք անցրին. իրենց ծրագիրը յատաճ տանելով, խորհեցան նախ և առաջ Բարիլի զինուորական իշխանութիւնները ձեռք ձրգել, ու ճիշդ այն պահուն որ այս գործին նախապատրաստական աշխատութիւնները տեսնելու վրայ էին, Յունվար 30ին, Քօչն զանոնք յանկարծակի բերաւ ու ձերբակալեց. ատենընին խուզարկելով բոլոր թուղթերնին գրութեւ և գտաւ բաւականաչափ փաստեր, հակախառավարական գաղափարութիւնը ապացուցանող:

Հակաշեղափոխական գաղափարութեան մը երեսն հանուիլը մեծ յամ գոմ յատաճ բերաւ և ապացուցուց թէ հանրապետութիւնը պէտք է միշտ զգուշ լլկայ իր նախկին թշնամիներէն. բնագիմադիր չրջանակներուն ալ ճշմարիտ ազլութիւն պատճառեց, որովհետեւ բնագիմադիրները տաճնց զիանալու թաղաւորական գաղախ ծառայեր էին: Վարչութիւնը ուղեց անմիջապէս զինուորական մարմին մը յանձնել ձերբակալները. մէկ քանի երեսփոխաններ հակառակեցան, բոկով թէ բոնի ոյժով ապստամբութիւն մը գոյութիւն չէ ունեցած, բայց Վարչութիւնը իր խոսքը քալեցուց և գառավարութիւնը սկսաւ զինուորական ատենի տաջել:

Ամբաստանեալները ճարտար կերպով պաշտպանեցին ինքզինքնին . խոստովանեցան թէ Լուդովիկոս ԺԼ-ի դործակալներն են , բայց պնդեցին թէ իրենց պաշտօնն էր միմիայն հանրային կարծիքը պատրաստել և միայն անկէ սղասել , առանց բռնի ոյժ գործածելու , միապետութեան վերադարձը : Ամենքն ալ մահուան դատաւարութեան , բայց որովհետեւ իրենցմէ երկուքը յայտնութիւններ բրին , ի վարձ այս ծառայութեան մահապատիժը բանտարկութեան փոխուեցաւ . հիմա ալեւս հանրապետական կառավարութիւնը անգեակ էր թագաւորական դաւադիրներու բոլոր գաղանկներուն : Շատ հանցած , Պապէօֆն ու իր մեղսակիցներն ալ դատեցին , բոլորն ալ անպարտ արձակուեցան , ի բաց առեալ Պապէօֆ և Տարթէ , որոնք Մայիս 25ին մահու պատիժը կրեցին :

Հիմա , ամենէն կարեւոր խնդիրը ընտրութեանց խնդիրն էր . Վարչութեան հակառակինուն կամ թագաւորական ըլլալուն համար , չափեր պատրաստութիւններ կը տեսնէին ընտրութեանց վրայ ազդեցութիւն բանեցնելու . իսկ Վարչութիւնը , առանց երբէք գործադրելու այն ամօթալի միջոցները , որոնք այնքան յաճախ ի դործ դրուին սահմանադրական կառավարութեանց մէջ , ընտրութեանց վրայ ազդեցութիւն բանեցնելու համար , բուականացաւ ընտրական մոդալներու հակիչ նշանակելով իրենց հանրապետական զգացումներովը ծանօթ ելող մարդիկը . ասկէ դատ , աստիկանական նախարարին չըջարեալիաններ գրեկ տուաւ , յանձնարարելով որ Վարչութեան թեկնածուներուն քուէ տան : Այս չըջարեալիաններուն դէմ թագաւորականները չառ ազմուկ բարձրացուցին , բայց անոնք աննշան թելադրութիւններ միայն կը պարունակէին և ո՛չ թէ սախպումներ , ու Վարչութիւնը ու եւ կերպով չէր կարող ար-

դէն ստիպման ենթարկել ընտրութիւնները : Միեւնոյն ժամանակ , Վարչութեան 5 անդամներէն մէկուն հրաժարելովը նոր ընտրուելիքին հարցն ալ մեծապէս կը յուզէր միտքերը . այս խառնաշփոթութեան մէջ ամենէն անհեթեթ գրոյցները տարածուած էին . կ'ըսէին թէ Վարչութիւնը կ'ուզէ ձերբակալել առաջինը ընտրուած երեսփոխանները և արդիկը առանց գումարումը . պնդողներ կային նոյն իսկ , որ կ'ուզէր զանոնք սպաննել տալ :

Մինչ կուտակցութիւնները այս խռովեալ վիճակին մէջ կը սպասէին որ Օրէնսդիր ժողովի մեծամասնութիւնը ուրիշ ձեռքերու մէջ անցնի և հանրապետական կառավարութեան ուղղութիւնը փոխուի , անդին նոր պատերազմ մը կը պատրաստուէր և երեսփոխները ցոյց կուտային թէ այդ պատերազմը վերջինը պիտի ըլլայ : Տէրութիւնները զրէթէ նախորդ տարուան նման բաժնուած էին . Ֆրանսա՝ Սպանիոյ և Հուլանտայի միանալով , պիտի պայքարէր Անգլիոյ և Աւստրիոյ հետ . Սպանիական արքունիքին զգացումները Ֆրանսայի հանրապետականներուն նպաստաւոր չէին , ու չէին կրնար ալ ըլլալ , բայց իր քաղաքականութիւնը , զոր կը վարէր Տր լա Բէ իշխանը , անոնց կատարելապէս նպաստաւոր էր : Սպանիա կը խորհէր թէ Ֆրանսայի հետ զինակցիլը լաւագոյն միջոցն է անոր սկզբունքներուն դէմ պաշտպանուելու , քանի որ հանրապետական Ֆրանսա չպիտի ուզէր յեղափոխութիւն յարուցանել Սպանիոյ մէջ , այնքան տունն որ ծովային դժուար աջակից մը դնէր յանձին իրեն : Ասկէ դատ , Սպանիա վաղեմի առեկուծութիւն մը ունէր Անգլիոյ դէմ , իշխան Տր լա Բէ տեսնելով որ Ֆրանսայի հետ հաշտ երթալը միակ օգտակար քաղաքականութիւնն է , իր ազդեցութիւնը կը բանեցնէր թագուհին վրայ և կատարելապէս կը յաջողէր , միայն թէ

անհատապէս՝ Ֆրանսացիները գէշ վարմունքի ենթակայ կ'ըլլային Սպանիոյ մէջ, մինչ ֆրանսական կառավարութիւնը ամենամեծ անխմածութիւն տուարկայ կ'ըլլար։ Գալով Հոլանտայի, թէև անոր ներքին կացութիւնն ալ բաւական տխուր էր, բայց հակառակ այդ ամպերուն, Ֆրանսա և Հոլանտա միասին կընթանային և Հոլանտայի մէջ կը պատրաստուէր նաւարամբին մը ու բանակ մը, Վարչութեան ծրագիրներուն օժանդակելու համար։ Բրուսիոյ, Գերմանիոյ մէկ մեծ մասին, Տանրմարքայի, Շուէլի և Զալցբերիոյ հետ Ֆրանսա միշտ բացարձակ չէզոքութեան պայմանները յարգած էր։ Ֆրանսայի և Ամերիկայի միջև ալ քանի մը խնդիրներ ծագած էին, Միացեալ Նահանգները մեր մասին այնքան անարդար որքան ապերախտ վարմունք մը պոյց կուտային։ Տերուտի Ուաշինգթընը մըզուած էր Նոն Ատամի և Անգլիացոյց կուսակցութեանէն, որ կ'ուզէր Ամերիկան կրկին դնել աշխուսակեան և միապետական զրութեան մը մէջ։ Անգլիացիները Ամերիկայի մէջ չափ մը առաջ յաջողութիւններ ցուցանեցին, որով Միացեալ Նահանգաց մէջ Ֆրանսայի թշուաժիները կ'աւելնային, թէև Միացեալ Նահանգաց Բարիդի զեակները հաստատար քաղաքականութեամբ մը կը ջանար հասկցնել ֆրանսական կառավարութեան թէ լոյսը խնդիրները քիչ առահէն պիտի հարթուին ու սուտ յարեալ տարածողները գիտակալման պիտի բլրան։

Այս ատենը էին Ֆրանսայի բարբարութիւնները իր զինակից կամ պարագայէն բարեկամ տէրութեանց հետ։ Անգլիա և Աստրիա նախընթաց տարին երբեակ զինակցութիւն մը կնքած էին Ռուսիոյ հետ, բայց նկնդամբին Մեծն կատարինէ մնում էր, իր յաջորդը Պապուս Ա. որ խելքէն տկար էր,

թէև չատ յարգանք ցոյց տուած է ֆրանսացի տարագիրներուն, բայց երբեակ զինակցութեան պայմանները յարգելու մէջ մեծ փութկոտութիւն ցոյց չէր տուած։ Պապուս Ա. ֆրանսական հանրապետութեան հակադեմոկրատիան չուրեմէն ազդուած կ'երեւար և կարծեա թէ կը հասկնար վստահոր կարգախոսելի ահա որ ընկուն մէջ՝ անոր գէտ կուսելով։ Ռուսիա, ատենց զաշինքը խզելու, իր բանակներուն և գանձին վիճակը պատճառ բռնելով խորհուրդ տուած էր Անգլիոյ և Աստրիոյ բանակցութեանց ճամբան բռնել։ Անգլիա փորձած էր Բրուսիոյ թաղաւորը զինակցութեան մէջ առնել, բայց չէր յաջողած։ Հետեւաբար, Անգլիա և Աստրիա տառնէին կը մնային պատերազմի զաշին վրայ։

Անգլիա չափ տխուր կացութեան մը մէջ կը գտնուէր. գոնէ առ աշտմ, ալ ևս չէր վստահար թէ Իսպանոյ վրայ յարձակում մը կը զործուի, բայց իր զրամական վիճակը ամէն ժամանակ աւելի գէշ էր։ Աստրիայէն մեծ օժանդակութիւն մը չէր ակնկալեր. իսկ իր կարգին Աստրիա ալ կը զգար թէ իր զիւրքը խախտած է, ու Ռիպլիկ և Պապուսի տղաներէն և Մանդուի տառնէն յետոյ, ինքը անմիջական վրտանդի ենթակայ կ'ըլլար։ Խնդիրն այն էր որ Ֆրանսա կը պատրաստէր ահարկու հարուածներ, զորս պիտի իրականացնէր պատերազմներու նոր չարքը։ Ամենէն մեծ և զօրաւոր հարուածները պիտի տրուէին Իտալիոյ մէջ, Պոնաբարդ, որ պատրաստ էր Ռիպլիկ մէջ բնաջինջ բնկուտ աստրիական վերջին բանակը, ծանուցած էր թէ այնուհետև քանի մը օրուան չորսն մը պիտի բռնէ պապական պետութեան մէջ, զայն հազանդ կոյնելու համար հանրապետութեան, և հոնկէ առնելու բանակին պէտք կ'ուր զրամբ։ Պոնաբարդ բաժիր նոսն որ, եթէ իրեն 30,000 օգնու-

կան զօրք զրկուի, Զուլիստանն Ալպեանն-
ները պիտի կտրէ անցնի և յանդգնո-
ւեն պիտի քաղէ Վիէննայի վրայ: Այս
յատակադիժը, որ այնքան ընդարձակ
է, նախորդ տարի երևուակայական կը
լիտէր, իսկ այսօր այլևս կարելի
դարձած էր: Միայն Վարչութեան քա-
ղաքականութիւնը կրնար արգելք հան-
դիսանալ այս ձեռնարկին:

Սախաշի և այնպէս, բարեմիտն Լա-
րէվէլիէս շատ սնուկն որ հայկաշ-
լենն պէտք եղած միջոցները այսքան
գեղեցիկ ծրագրի մը իրագործման հա-
մար, և որ այնքան արագ կերպով կը
վերջացնէր պատերազմը:

Որչուեցաւ Պոնաբարդին զրկել
30,000 զինուոր Հոնոսի բանակէն
առնելով, ասոնք Յուսիս ամառան
մէջ Ալպեանները անցան այնպիսի մա-
մանակ մը, երբ ոչ ոք կը կատարէր
իրենց յատկապատկան մասին. այն
պահուն ուր Ալպեանները կ'անցնէին,
փոխարին մը պայթեցաւ. ասիւրա-
ները խորհուրդ տուին կանոնաւոր
յարձակման նշանը արուկցաւ, փոխ-
րիկին գէմ խիզախեցին թմրու կը հնչե-
ցնելով և զրօշները պարզած: Եւ այս-
պէս՝ այս զինուորները իջան Բիէմոնի
մէջ, ասանց որ անոնց՝ Հոնոսէն մեկ-
նումին մասին տեղեկութիւն մը ունե-
նուր թշնամին:

Վարչութիւնը կը փափաքէր որ Պո-
նաբարդ վերջապէս բնաջինջ բնէ Պա-
պին աշխարհական իշխանութիւնը, իսկ
տախտա իրը պարտադրութիւն մը չէր
ներկայացնէր և զայն ազատ կը թողար:
Իր կամքին և պարագաներուն համա-
ձայն չարմելու: Պոնաբարդ երբեք մրա-
քէն չէր անցրներ այդպիսի կնճառ
խնդրէ մը մէջ մտնել, մինչ՝ վերին Բ-
տալիայ մէջ ամէն պատրաստութիւն կը
տեսնուէր Զուլիստանն Ալպեաններէն
անցնելու համար, Պոնաբարդ կ'ուզէր
Պապին ձեռքէն իյլել քանի մը նահանգ
եւս, ու զբաղական ատրք առնելով
անկէ, նոր պատերազմին ծախքերը զո-

ցել. ասկէ աւելին փափաքիր, փառնդի
ենթարկել պիտի բլար Աւստրիայ գէմ
ծրագրուած բնականուր յատակադիժը:
Նոյն իսկ պէտք էր որ փութար զործի
սկսիլ, որպէս զի ի վիճակի բլար արա-
զօրէն վերադառնալ գէպի վերին Բա-
լիա. պէտք էր մանաւանդ այնպէս մը
ընել որ կրճական պատերազմէ մը
խուստիէր: Եարօլի իշխանապետու-
թիւնն ալ կը փափաքէր կոխին միջա-
մակ, կամ տիրանալու համար Պապին
թողած աւարին մէկ մասին և կամ ար-
գիլելու համար որ Հոսի մէջ հանրա-
պետութիւն մը հաստատուի: Պոնա-
բարդ Պոլսոնի մէջ հաւաքեց Վիքորի
զօրաբաժինը, Լոմպարալայէն և Սիդ-
րատանէն հաւաքուած նոր զօրքերը
և անոնց զուլիս անցնելով ճամբայ և-
լաւ ի գործ. զնկու համար ձեռնարկ
մը, որ լաւ ի գուլիս հանուելու համար
պէտք ունէր Պոնաբարդ իրականուր ճար-
տարութեանը և արագաշարժութեանը:

Պապը մեծ անձկութեան մէջ էր.
կայսրը անոր խոստացած էր զինակից
բլար իսկ շատ ծանր պայմաններու
տակ. Կարտինալ Պուքայի Հոսի պե-
տութեան արտաքին գործոց նախարա-
րին թղթակցութիւնները բռնուած էին,
ու փրանտական բանակին գէմ կազ-
մուած ծրագրերները երեսան հանուած,
ուրիմն ալլուս ու է արդարացում չու-
նէր Պապը, յաղթականին ներողամտու-
թիւնը հայցելու: Աւստրիայի զօրավարը
Քոլլիոր Հոսմ հասած էր քանի մը սպանե-
րով, պապական բանակին հրամանա-
տար կարգուեցաւ. բոլոր հոսմական
զատաններուն մէջ մոլեռանդական քա-
րուութիւններ բրին, երկինքի վար-
ձատրութիւնը խոստացան բոլոր անոնց
որ Ս. Աթոսին անձնուիրութիւն ցոյց
կուտան, և ջանացին Վանաէ մը յատկ
բերել Պոնաբարդ ի չաբը. Եարօլի ար-
քանիքին ստիպուական խնդրանքներ
կզան անոր փառաօրութիւնը և կրօ-
նական եռանդը հրաշքիւ համար:

Պոնաբարդ արագօրէն յատկ խա-

զաց, որպէս զի կրակը ժամանակ չու-
նենայ տարածուելու: Փետրվար 4ին
քաղեց Ալէնիայի վրայ: պատգական լա-
նակը հոն գիրք բռնած էր. անիկա կը
բաղկանար 7-8000 կամեանու որ զին-
ուորներէ և մեծ թուով զինեալ զիւ-
զացիներէ, որոնք իրենց քահանանե-
րուն առջին ինկած, վաղելով եկած
էին: Այս բռնակը շատ ծխողելի երե-
ւոյթ մը ունէր. բանադնաց մը եկաւ
յատարարել թէ, եթէ Պետարազի բա-
նակը չարունակէ յառաջ խաղալ, անոր
վրայ կրակ պիտի տեղան: Հակառակ
այս սպառնալիքին, Պետարազ յառաջ
խաղաց զէպի Ալէնիայի կամուրջը, որ
բաւական լաւ ամրացուած էր. զօրա-
վար Լան քանի մը հարիւր հազարով ան-
ցաւ գետին հունէն և իր զինուորները
եկաւ չարեց պատգական բանակին ետին.
այն ժամանակ, զօրավար Լահօզ, Լոմ-
պարտական զինուորներուն հետ քալեց:
կամուրջին վրայ և գրասեղ զացն: Ի-
տալական նոր զօրքերը լաւ զիմադրե-
ցին կրակին, որ պահ մը շատ բաւն
եկաւ. 4-500 զերի բռնեց Ֆրանսացի
զօրավար և քանի մը զիւզացիներ սա-
րէ անցուց:

Պապական բանակը անկարգ վիճակի
մէջ ետ քաշուեցաւ. դաշն հալածեցին
զէպի միաշնորհ, քաղաքին զուսները
կտորեցին և մասն ներս, ահագանցին
և կատապի ժողովուրդին սպառնալե-
րուն մէջ: Զինուորները ուզեցին առա-
րի տալ քաղաքը, Պետարազ մերժեց,
Ալէիս գետին եղերքը ցորեկին բռնած
զերիները հաւաքեց և խաղերէն լեզ-
ուով խօսեցաւ անոնց. այս խեղճերը
կր կարծէին թէ պիտի սպաննուին. Պե-
տարազ սպառնալցուց զանոնք և մեծ
զարմանք պատճառելով, անոնց իմաց
տուտ թէ սպառ պիտի ձգէ, պաշտա-
նաւ որ երթան իրենց հայրենակիցները
յոսարանեն Ֆրանսացիներուն զիտառ-
ըտ թեանց մասին, որոնք չէին եկած

ա՛յ կրօնքը և ոչ ալ Ս. Աթոսը քոն-
դելու. այլ կ'ուզէին միայն Պապին
չորջը գանուտ զէջ խորհրդականները
հետացնել: Յետոյ Պետարազ անոնց կե-
րակուր տուտ և ճամբեց: Այնուհետեւ
յառաջ խաղալով զօրավար Քոլէի վրայ
մեծ յաղթանակ մը տարաւ. առսորիա-
կան բանակին հրամանատարը Հոմ
քաշուեցաւ:

Հիմա այլեւս մէկ բան կար ընելիք.
պէտք էր քաղել Հոմի վրայ. Պետա-
րազ անմիջապէս զնոց զէպի Լօսէթ,
որուն զանձարանը պարպուած էր, և
տար, հազիւ մէկ միլիոն գտաւ. Ս.
Կոյսի փայտե արձանը, իրբու հետա-
քրքրական հնութիւն Բարիկ զրկեց:
Լօսէթէն յետոյ, ծովեզերքի ճամբան
ձգեց և Մաւէրաթիան ճամբէն զնոց
Ապենինեան լեռներուն վրայ, անկէ
անցնելով Հոմ երթալու համար, եթէ
այս բանը անհրաժեշտ դատնար: Փե-
տրվար 13ին հասաւ Գօլէնդինօ և հոն
սպոսեց, անանելու համար թէ ինչ ար-
դիւնք պիտի տայ իր արագ յառաջխա-
ղացու մը և սպասեալմական զերիներու
աղաւտ արձակու մը. զօրավար Քամալ-
ախլին հետ ալ հաշտութեան խօսքեր
զրկեց Հոմ: Պետարազ ամէն բանէ
առաջ կր բողբար որ Պապը համակեր-
պի և շնորհաւ իր ներկայացնելիք պաշ-
տանները, չէր ուզեր ժամանակ կոր-
սընցնել Հոմի մէջ յեղափոխութիւն մը
յարուցանելով իրեն պառչած դատածէն
տակի երկար ժամանակ մնալ հոն. միւս
կողմէ, գոյտթիւն ունեցող կառավա-
րութիւնը եթէ տապալէր, չպիտի կըր-
նար Հոմէն առնել 20 կամ 30 միլիոն
Ֆրանքը, որուն պէտք ունէր. իր քա-
ղաքակառնութիւնը շատ ճարտար էր, և
սպառնալցուց տուտ թէ ինքը իրա-
ւունք ունէր: Այս պատճառաւ Պետա-
րազ Գօլէնդինօ սպասեց, զիմութեան
և երկիւզի հետեւ անցնելուն:

ԱՆՏԱՆՔԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՍԱՐԲԵՆՆԵՐ ԿՈՏՈՐԱՆՈՐ ԼԻՅՆԻ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Արդարև , աստա արձակուած գե-
րիները ամէն կողմ , մասնաւորապէս
Հոռմի մէջ չատ նպատաւոր յուրեր
տարածած էին ֆրանսական բանակին
մասին , և անոր զէմ երած զրդու-
թիւնը հանդարտեցուցած էին . զօրա-
վար Քամայարի Վատիկան հասաւ ճիշդ
այն պահուն , երբ Պապը կտաք պիտի
նստէր Հոռմէն մեկնելու համար . Պապը ,
զօրավարին խօսքերէն համոզուելով ,
կարց մը գահացուցիչ անորինութիւններ
բրաւ և չորս պատգամաւոր զրկեց , Պա-
նարարցի հետ հաշտութեան մասին բա-
նակցելու համար . ասանք լիազօրու-
թիւն ունէին բանակցելու . կը բաւէր
որ Պանարարց կրօնքի մասին ու է
գահացութիւն չպահանջէր . հաշտութեան
դաշինք կնքելը չատ զիւրին կը դա-
նար , որովհետեւ հաւատարմ ինդիքնե-
րու մէջ զօրավարը կրէր խտտապա-

հանջ չէր . քանի մը օրուան մէջ հա-
տաթեան դաշինքը պատրաստուելով
Իօյէնցինայի մէջ տտրուարու եղաւ փե-
տրովար 19ին . ահաւասիկ զլիաւոր
պայմանները . Պապը չեղեալ կը համա-
րէր Ֆրանսայի զէմ կնքուած զինակ-
ցութեան բարբ դաշինքները , կը հանջ-
նար ֆրանս . հանրապետութիւնը և կը
յաշտարարէր ինչ անոր հետ խաղաղու-
թեամբ ու բարեկամութեամբ պիտի
տպրի : Պապը Ֆրանսայի կը թօգուր
նաեւ կարց մը գտաւներ , երկու նա-
հանգներ կը գնէր Պանարարցէն 15
միլիոնի փոխարէն . ասիկ գատ , յանձն
կտանէր հալթալիկ 800 կտաքի ձի ,
800 հեռուակագորայ ձի և ուրիշ բեր-
քեր : Պոյճնեկի զինադալարին համա-
ձայն , Ֆրանսայի արուած բարբ զեղար-
ուեստական առարկաները և ձեռագլի-
րները անմիջապէս պէտք էր աւարուէին
Բարիկ :

Պճնարարդ . Դժվեղ լինոյլն մեկնելէ առաջ բաւական նշանաւոր դարձ մը տեսաւ , որ կ'ապացոյցանէ իր անհատական պաշտ քաղաքականութիւնը : Բապիւս և մասնաւորաբար Պապին երկիրները լեցուած էին ձրանառայէն վատրուած քահանաներով . այս խեղճերը , իրենց վանքերուն մէջ քաշուած , միշտ մեծ հիւրընկալութեան չէին սրժանանար : Վարչութիւնը կը հրամանադրէր որ ֆրանսական բանակին զբաւած երկիրներուն մէջ այդ քահանաները չեն կարող բնակիլ , ու խաղաղի տրեղանները դո՛ւ էին որ ֆրանսական բանակը զոհնոնք կը վտարէ : Այս խեղճ վտարեալները յուսահատական վիճակի մը մէջ կը գտնուէին . իրենց հայրենիքէն երկար առննէ ի վեր հեռացած ըլլալով , և ատարներուն տրհամարհանքին ենթակայ , կուլային մեր զինուորներուն ի տես , և անոնցմէ մէկ քանին կը հանձնային : Պճնարարդ չափով կը յուզուէր . ասկէ զատ , կ'ուզէր ինքզինքը գերծ ցոյց առ յեղափոխական կամ կրօնական ամէն կարգի նախապաշարումէ . հրամայեց որ Ս . Աթուին վանքերուն մէջ բնդունաին ձրանառայի քահանաները , այնտեղ կերակուր և զբաւ ալ տառնան : Այս կերպով անոնց վիճակը բարելաւեց , և ապեւս պէտք չմնաց որ խեղճերը տեղ տեղ փախչին . իր այս վարժունքը բացառական համար հետեւեալը գրեց Վարչութեան . —

« Եթէ չարունակ հալածենք այս խեղճերը , կը ստիպուին իրենց հայրենիքը վերադառնալ . բայց ասելի աղէկ է որ Բապիւս մնան . մեզի օգտակար պիտի ըլլան հա . անոնք Բապիւսի կղերականներէն նուազ մեղսաւոր են , ժողովուրդը պիտի լուսաւորեն և մեզի գէժ մզուած գրգռու մը պիտի սկստացնեն . ասկէ զատ , անոնք կուլան զմեզ տեսնելով . ինչպէս կ'արեւիկէ չխղճալ իրենց զմարդկութեանը վրայ : »

Վարչութիւնը գնահատեց Պճնարար-

դի վարժունքը . և երբ այս դժբան ու նամակը հրատարակուեցան , շատ մեծ յուզում մը յատաջ բերին : Անուհետեւ Պճնարարդ ատենց ժամանակ կորսնցնելու եկաւ գէպի Ատիճէ , ի պարձ զնկու համար պատմութեան յիշատակած ամենէն յանդուգն զինուորական յառաջխաղացումը . Բապիւս մանկու համար Այպահանները անգամ մը անցնելէ յետոյ , երկրորդ անգամ մըն ալ պիտի անցնէր , Դանուրի հովիտէն Վիլենուրի վրայ քաշելու համար : Այժմէ ֆրանսական բանակ այս մայրաքաղաքին առջեւ երեւցած էր : Այս բնդարձակ յատակադիժը ի գործ դնելու համար շատ մը վտանգներ պէտք էր աչքը առնել , ամբողջ Բապիւս կը ձգէր իր ետին , Բապիւսն՝ ահարկումով և հիացումով լեցուն , բայց միշտ տոգորուած այն դադափարով թէ ձրանառայները չեն կարող պահել զայն :

Պճնարարդ , որ այդ պահուն 60,000-է տակ զինուոր ունէր , խաղաղական իշխանապետութիւնները իրեն թշնամի չընկու համար , ամենց հետ բարեկամական յարաբերութիւններ և ամենց հետ ալ զինադադար կնքեց , և իր զինուորներէն 10000-ը Բապիւս ձգելով , մնացեալ 50000-ով ծրագրեց ի գլխի հանել գէպի Վիլենու արշաւանքը : Բապիւս մէջ պահետաի գորք ձգելը անհրաժեշտ դարձած էր , որովհետեւ Վիլենաիկեան նահանգներուն մէջ արտասովոր խռովութիւն մը կը տիրէր , զիւղացիները և լեռնաբնակները անհետ իրութիւն ցոյց կուտային քահանաներուն և ազնուականներուն , քաղաքները խռովեալ էին յեղափոխական պիլէն և կուր կրնար պայթիլ ու է տանն : Պճնարարդ հրահանգ տուաւ խաղաղ բանակի հրամանատար՝ գորովար Քիլմէնի՝ բացարձակ չէզոքութիւն ցոյց առլ և ճամբայ ելաւ իր բնդարձակ յատակադիժը ի գործ դնելու համար : Ըստ իր սովորութեան , զինուորներուն խան-

զավառու թիւնը աւելցնող յայտարարութիւն մը հրատարակեց. 1797 Մարտ 10ին, զարհուրեկի ցուրտով մը և լուսներուն վրայ քանի մը ոտք բարձր ձիւնին մէջէն Պօնաբարդ իր բանակը ճամբայ հանեց։ Ամենէն տառջին կռիւր մղեց իր զօրավարներէն Մաւէնա, որ Աւստրիացիները ևս մզկով անոնցմէ 1000 զերի ալ բռնեց, ընդ որս և զօրավար Լիւսինսանը։

Մարտ 13ին, փրանսական երեք զօրավորները անցան Բիւսովը ատանց արկածի. միայն մարդ մը քիչ մնաց պիտի խեղդուէր գետին մէջ. խոհարար կին մը ջուրը նետուելով ազատեց զայն. Պօնաբարդ օսկիդէն մանեակ մը նուիրեց այս կնոջ։ Թշնամի յառաջապահ զաւեղերը նահանջեցին և ապաստան վնասեցին Դակլիամէնդոյի ևտին. Աւստրիացի հրամանատար՝ Իշխան Շարլի բոլոր զինուորները հոն համախմբուած էին, Ֆրանսացիներուն ճամբան փակելու համար։ Երկու երիտասարդ հակառակորդներ գէմ գէմի կ'եղէին. մին՝ Գերմանիան փրկելովը անցեալ տարի մեծ փառքի մը ակրացած էր, իսկ միւսը՝ Եւրոպան ապշեցուցած էր իր զօրծողութեանց բեղմնաւորութեամբը և յանդգնութեամբը. անկիս աշխարհի վրայ ոչ մէկ բանէ կը վախնար։

Մարտ 16ին, Պօնաբարդ իր 3 զօրավորներն ալ տարաւ Վարվազօնէն Դակլիամէնդոյի ափին վրայ, աւստրիական բանակը զիրք բռնած էր միւս ափին վրայ. Պօնաբարդ, ինչոք անօթաձգութիւնը կը սկսի և աւստրիական հեծելազօրքերուն հետ մամբ մամբ կռիւներ տեղի կ'ունենան։ Բայց անոնցով որ թշնամին չատ լաւ պատրաստուած է կռիւի, իր զինուորներուն հանգիստ ապ կը կեդծէ, կրակը կը դադրեցնէ և կը հրամայէ ճաշի նստիլ։ Թշնամին, խարուկոյ կը կարծէ թէ Ֆրանսական զօրավորները ամբողջ գիշերը քաղած բլլալով յոյնած են և հիմա հանգիստ

պիտի առնեն. բայց չատ չանցած, Պօնաբարդ կռիւի նշանը կուտայ և իր 50000 զինուորներ կը խոյանան թշնամիին վրայ մեծ քաջութեամբ, զայն ամենուրեք կը վաճեն, 4-500 զերի ալ բռնելով։ Ահա այսպէս անցաւ Մարտ 16ի օրը, որ կը կոչուի Դակլիամէնդոյի պատերազմը։

Պօնաբարդ կը հաղածէ տակաւին աւստրիական բանակը և կը զբաւէ Բալմա Նովան, որ չատ մեծ մթերանոցներ կը պարունակէր, իսկ իր զօրավարները՝ Պէրնատօթ և Մաւէնա, իրենց արամաղբութեան տակ զանուած զօրավորներով զանազան զիրքեր կը դբոււեն թշնամիէն։ Աւստրիացի հրամանատարը զեւ վերջնականապէս յաւաճուած չէր սակայն. իր մնացեալ ոյժը կը հաւաքէ և նոր յարձակման կը պատրաստուի, բայց այս կռիւին մէջ ալ կը պարտուի։ Աւստրիական բանակը անձնատուր բլլալէ ուրիշ միջոց չունէր աչիւս, կարգ մը զինուորներ, Քարնիայի և իմրաղիոյ բնիկներ, լեռները փախան, զէնքերնին նետելով. Ֆրանսացիները բռնեցին 5000 զերի, բոլոր զոյգերով և թնչ անօթներով միասին։ Ահա այսպէս, 15 օրուան մէջ Պօնաբարդ հաճած էր Ալպիաններու դադաթիւ և կատարելապէս յաջողած էր իր նպատակին մէջ։

Այնչ Պօնաբարդ այնքան արագ կերպով այս յաղթանակները կը չափէր, իր ևտին կ'իրականանային բոլոր այն բաները, զորս նախադաշակած էր. Վեհեաիկեան գաւառները տաքի ելած էին, ինչպէս ուրիշ խոսքական նահանգներ, ուր աղնուականները զլխաւոր զրոյիչները կ'բլլային խաղաղարներուն։ Վարչութիւնը կը ցանկար որ բոլոր խաղաղան կառավարութիւնները բնականօրէն իշխան, բայց ինքը օրոշած էր զօրծոն զեր մը չառնել և Պօնաբարդի վստահած էր վարելը. Բաղլիոյ զինուորական ու քաղաքական զօրծերը։ Դալով Պօ-

նարարդի, անիկա չատ պէտք ունէր միտ թեան, հանգիստի և բարեկամեանքու, որպէս զի իր ետին յեղափոխութիւն մը յատաժ չգայ:

Հակառակ, սակայն, այս քաղաքականութեան, Խոսքիոյ զանազան գաւառներուն մէջ սպառնալու թիւերը ծայր առաւ, և Պերկամայի մէջ թէ՛ Հայրենասէր կոչուած կուսակցութիւնը և թէ՛ անոր հակառակորդները տաքի ելան: Լեւոնականները և գիւղացիները կզերականներու քարոզութիւններէն դրդուած, վաղեցին եկան ապստամբ քաղաքները թալլելու, և, եթէ կարելի ըլլար, միջնադարները կտորելու: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, միջնադարի զօրավարները որքան ալ չէզոք մնալ մտադրած էին, չէին կարող անդործ կենալ. այս պատճառաւ սկսան զինուորական պատերազմութիւններ տեսնել հակաֆրանսական ապստամբութիւնը նուաճելու համար: Պետարպոյ որ այդ պահուն Աստրիական հողի վրայ կը գտնուէր, ու Իրիէսլէի անձնատուութիւնը կը պատրաստէր, ճշմարիտ ցատով մը իմացաւ իր ետին անցած դարձածները, իր գուշակութիւնները ճիշդ ելած էին. բայց ինչ կարող էր ընել այդպիսի պարագաներու առկա Վեհաճառութիւն պիտի չըլլար բռնի ոյժով բնաջինջ ընելը մեր սկզբունքները գտնուող կուսակցութիւնը: Պետարպոյ որչեց կրկին հարամութիւն ցոյց տալ և աչդ պահուն Վենետիկի կառավարութեան կողմէ իրեն զրկուած պատուիրակներէն հորանոր առաւելութիւններ խլել: Մարտ 25ին ընդունեց զանոնք և ստպէս խոսեցաւ. «Զինուիլ իմ բարեկամներուս գէժ, ընդգէժ անոնց՝ որ կ'ընդունին զմեզ և կ'ուզեն պաշտպանել մեզ, ոչնէկ անոնց որ գմեղ կ'առնեն և կ'ուզեն կոտորել, անկարելի բան մըն է ասիկա: Այս վատարարոյ քաղաքականութիւնը թէ՛ արախ հետու է և թէ՛ չափերուս հակառակ: Երբեք օժանդակութիւն

չպիտի ընծայեմ ընդգէժ այն սկզբունքներուն, որոնց համար միջնադար յեղափոխուեցաւ, և որոնց մատամբ կը պարտիմ իմ բանակներուս յաջողութիւնը:»

Այս անկեղծ խօսքերը Վենետիկի պատուիրակներուն հաճոյ չթուեցան. անոնք կ'ուզէին որ Պետարպոյ իրենց ևս սոյն նախադպրուածութեան համար զրուած բերդերը և թոյլ սոյն որ իր ետին նոր Վանաէ մը պատրաստուի: Երբ Պետարպոյ տեսաւ որ պատուիրակները կը սնդին իրենց պահանջման վրայ, չատ խիստ լեզուով մը խօսեցաւ անոնց, յիշեցնելով թէ Լոնդարիոյ մէջ ֆրանսական բանակ մը գոյութիւն ունի տակաւին: Ասկէ զատ անհամաձայնութիւն յատաժ եկաւ ֆրանսական բանակին արուելիք պարէնին մասին. պատուիրակները կ'ըսէին թէ խաղական գաւառները այլևս անկարող են սնուցանելու ֆրանսական բանակը: Թաճորդ որը, նոր տեսակցութեան մը պահուն, Պետարպոյ սպառնաց պատուիրակներուն, որ եթէ իրենց կամ իր զինուորներուն ու է չարիք հասցուի, զարհուրելի կերպով վրէժ կը լուծէ Վենետիկցիներէն: Պետարպոյ խիստ խօսքերը վախ ազդեցին պատուիրակներուն: Վենետիկի կառավարութիւնը զիջանել կեցեց և Պետարպոյ պահանջած տնտեսական մէկ միլիոն ֆրանքը տուաւ, մինչ միւս կողմէ իր ձեռքը անցած բոլոր միջնադարները սարսափելի տանջանքներով կը սպաննէր: Պետարպոյ երբ իմացաւ Վենետիկցիներու այս խաբարացութիւնը, գոյրացաւ և սպառնալիքի համակ մը գրկեց Վենետիկի կառավարութեան, անպայման զահալու մ'պահանջելու համար, հակառակ պարագային պատերազմ յայտարարելով: Իսկ ինքը փոխառ յատաժ աստիկ իր յաւաքալարաց չարութիւնը, բայց սնա Վարչութիւնը իր յոյսերը ի գերեւ հանեց, ասարկելով թէ զրամի չզոյս թեան պատճառով Մօրպի բանակը չէր կարող

Հռենոսը անցնիլ Երբ Պոնաբարդ. առաւ Վարչութեան այս նամակը, բորւրովին տակն ու վրայ եղաւ. իր կրեւակայութիւնը վառվառն ըլլալուն համար ծայրայեղ վստահութիւնէն կ'իշխար ծայրայեղ անվստահութեան մէջ: Անիկա խորհեցաւ թէ կա՛մ Վարչութիւնը կ'ուզէ կորստեան մասնել Խաղեան բանակն ու անոր հրամանատարը, և կամ թէ միւս գորավարները չէին ուզեր իրեն գործակցիլ: Վշտացած սրտով նամակ մը գրեց և Հռենոսի բանակին դէմ մեղադրանքներ ուղղելով բաւ թէ երբ մարդ գետ մը անցնիլ ուզէ, մի՛շտ կարող է անցնիլ. թէ երբ մարդ իր համբալը վստահի կնիքակել չուզէ բնաւ, երբեմն բոլորովին ձեռքէ կը հանէ զայն, թէ ինքը Ալդիանները անցած էր երեք ոտք ձիանի և սառուցի մէջէն, թէ եթէ Հռենոսի բանակին զինուորները Խաղեան բանակը առանձին թողուն Գերմանիոյ մէջ, պէտք կ'ըլլար խորհիլ որ իրենց երակներուն մէջ արիւնք կը պակսի:

Բոլոր կրփոս և հպարտ մարդոց նման, Պոնաբարդ ալ կը սիրէր զանգատիլ և իր զանգատներուն տեղի տալով խնդիրները չափազանցել և թէեւ իր նամակին մէջ կ'ըսէր թէ ինք ալ պիտի նահանջէ, բայց իր բո՛ւն մտադրութիւնն էր արագ յատկապագումով մը Աւստրիան ահաբեկեցնել և խաղաղութիւն կնքելու հարկադրել զայն: Կարգ մը պարագաներ իրեն նպատաւոր էին. Վիեննայի մէջ ստակում կը սիրէր. արքունիքը տրամադիր էր գործը իրաւաւորութեամբ կարգադրելու. Իշխան Շարլ ստիպողաբար այսպէս ընել խորհուրդ կուտար. միայն Անգլիոյ կուսակից նախարարութիւնը կը զիմադրէր: Եւ ահա Պոնաբարդ, որ այդ պահուն 45էն 50000 զինուոր ունէր, Մարա 31ին սա յիշատակելի նամակը գրեց Իշխան Շարլին.

— «Տե՛սք հրամանատար, քաջարի

զինուորականները կը պատերազմին և հաշտութեան կը ցանկան. այս պատերազմը միթէ չի՞ շարունակուի զեց տարիէ ի վեր. բաւական մարդ սպաննեցինք և տխուր մարդկութեան բաւական չարիք հասցուցինք. անիկա ամէն կողմէ պահանջումներ կ'ընէ. Եւրոպա, որ ղէնք բարձրացուցած էր Պրանսական հանրապետութեան դէմ, վար դրաւ զէնքերը. միայն ձեր ազգը կայ, և սակայն դարձեալ արիւն պիտի հոսի. պատերազմի այս վեցերորդ տարին զարհուրելի զուչակութիւններ ընել կուտայ ինձի, ինչ ալ ըլլայ ելքը, մէկ և միւս կողմէ քանի մը հազար մարդ պիտի սպաննենք, և պէտք է որ վերջ ի վերջոյ համաձայնինք, որովհետեւ ամէն բան վախճան մը ունի, նոյն իսկ ամենէն կատաղի ատելութիւնները: Պրանսական հանրապետութեան դործադիր Վարչութիւնը Ն. Վ. կայսեր խմայ տուած էր թէ կը փախաքի վերջ տալ պատերազմին, որ երկու եղիւրները աւերի կը մատնէ. Լոնտոնի արքունիքը կը հակառակի ասոր. ուրեմն ու է յոյս չկա՞յ զիրար հասկնալու, և պատերազմին չարիքներէն չառժող օտար ազգի մը չահնորուն և կիրքին համար պէտք է որ շարունակենք զիրար սպաննել: Դո՛ւք, տեսար հրամանատար, որ ձեր ծագումով այնքան կը մօտենաք զահուն, և բարձր կը կանգնիք այն գծու զկրքերէն, որոնք յաճախ կը հրահրեն նախարարներն ու կառավարութիւնները, վճռած էք բովանդակ մարդկութեան բարերարի և Գերմանիոյ ճշմարիտ ազատարարի տխուր տանել: Մի կարծէք, տեսար հրամանատար, թէ րոնկ կ'ուզեմ որ կարելի չէ Գերմանիան վերելլ գէնքի ոյժով. բայց կնիքադրելով իսկ որ պատերազմին ելքը ձեզի նպատատար ըլլայ, Գերմանիան դարձեալ աւերի պիտի մատնուի: Գալով ինձի, եթէ այն ստաջարկը գոր պատիւ տնիս ձեզի ներկայացնելու, կարող պի-

ախ բլլայ միակ մարդու մը կեանքը փրկելու, այդ կերպով չահելիք հայրենասիրական պատկը զիս շատ աւելի դո՛ւ պիտի ձգէ, քան թէ զինուորական յաջողութիւններով ձեռք ձգելիք պատկերս»

Արհիդուքս Շարլ պատասխանեց թէ ինքն ալ Պօնաբարդին չափ հաշտութեան ցանկացող է, բայց ինք բանակցութեան սկսելու իրաւատու չըլլալով, պէտք է ուղղակի Վիեննա գլխիկէ Լեյն ատեն Պօնաբարդ արագօրէն յառաջ խաղայ Գարլենթիոյ լեռներէն և Ապրիլ ին աւարիական յառաջապահներուն հետ բաղխում մը ունենալով յաղթեց անոնց, նոյն օրը, իր զօրավարներէն Մասէնա ալ փայլուն յաղթանակ մը տարաւ, գրաւելով 1200 գերի ու սպաննելով 3000 զինուոր։ Արհիդուքս Շարլ նաեւակ մը գրելով Պօնաբարդին, ինզրեց թշնամութիւնները դադրեցնել, որպէս զի իր Մարտ 31ի նամակը նկատողութեան առնէ Վիեննայի արքային քրքր։ Պօնաբարդ պատասխանեց որ կարելի է թէ՛ բանակցիլ և թէ՛ պատերազմը շարունակել, որով հետզհետէ յառաջ խաղաց և Ապրիլ 3ին բոսնիկա մը մը մը Ունզմարքի մէջ, 1500 հոգի գերի բռնեց, մտաւ Փրիթլէյֆլա և մինչև Լէօպէն ու և արդեւ չգտնելով իր յառաջապահ գունդը գնաց հոն Ապրիլ 7ին։

Իր բանակատեղին Լէօպէնի մէջ հաստատելէ յետոյ, Պօնաբարդ քաղաքին բնակիչներուն յայտարարութիւն մը հանեց և իր բարեհաջակամ արամադրութիւնները յայտնելով գործով ալ հաստատեց իր խօսքերը և բանակին համար գնաց բոլոր բաներուն գրամը վրձարեց։

Վիեննայի մէջ արքային քրքրովին ահ ու զոգի մասնաւորաբար հիմա անդրիական կառավարութեան կուսակից մարտակի տալով վրայ էր, Վերջապէս, որոշուեցաւ Լէօպէն գրկել երկու

պատուիրակներ, որոնք պաշտօն ունէին ստորագրելու զինադադար մը, աւելի ուշ ալ վերջնական հաշտութեան պայմանները կնքելու համար։ Պատուիրակները հասան Ապրիլ 13ի առտուն, այն պահուն, ուր Պօնաբարդ կը պատրաստուէր նոր յարձակում մը գործելու և Անոնք յայտարարեցին թէ լիազօրութիւն ունին հաշտութեան պայմանները կնքելու, քաջուհեցան Լէօպէնի մերձականները պարտեց մը և բանակցութիւնները հոն սկսան, թէև Պօնաբարդ իրաւատու թիւն չունէր յանուն Վարչութեան բանակցելու, բայց զինադադար մը միայն կնքելու առաջնորդով կրնար բանակցիլ։ Աւարիոյ կայսեր պատուիրակներուն ամենէն աւելի կարեւորութիւն տուած կէտը ձեւերու յարգանքն էր, հին սովորութեան մը համաձայն, կայսրը Ֆրանսայի թագաւորներուն վրայ նախաձեռնարկ ըլլալու պատիւն ունէր, և գաշնագիրներու մէջ առաջ անոր անունը կը յիշատակուէր։ միակ վեհապետն էր ան, որուն Ֆրանսա կրնէր այս պատիւը։

Կայսեր երկու պատուիրակները կը հաւանէին անմիջապէս ճանչնալ Ֆրանս, հանրապետութիւնը, և թէ՛ այս ձեւերը յարգուէին։ Պօնաբարդ հպարտութեամբ պատասխանեց թէ «Ֆրանս, հանրապետութիւնը պէտք չունի վաւերացուելու, անիկա եւրոպայի մէջ գոյութիւն ունի, ինչպէս արեւը՝ հորիզոնին վրայ, աւելի՛ գէշ կայրերուն, որոնք չեն գիտեր ո՛չ զայն տեսնել և ո՛չ ալ անկէ օգտուիլ»։ Այս բնկով, վաւերացման յօդուածը մերժեց, զայով ձեւերը յարգելու կէտին, այդ մասին պէտք է Վարչութեան հետ խօսիլ՝ ըստ, առ այժմ բանակցելով հաւասար գետնի վրայ։

Այս ձեւական կէտերուն կարգադրութեան յետոյ, համաձայնեցան որ կայսրը Ֆրանսայի ձգէ իր բոլոր պետական գաւառները և Ֆրանսա իր

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԼԻՒԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Վեհեափրկիկներուն եկեղամուտը։ — Վեհեափրկի կատարածը։ — Վեհեափրկի Հանդեսի տուրեան անկողը։ — Անգլիոյ պաշտօնին կապը։ — Լիւի խորհրդամարտները։ — Խաղաղի բանակին տեղափոխումը։ — Քաղաքական ցոյցեր։ — Կայսեր փառաշուքին տուրեան բանակապետները։ — Անգլիոյ եւ Լիւի խորհրդամարտները։

Խաղաղի մէջ կարեւոր գէպեր ծագած էին։ Վեհեափրկիկան գաւառներուն մէջ զրգոտ մը գեւ չէր հանդարտած։ Երազաբները միշտ խնամի էին պաշտելու։ Եւ լեռներու ժողովուրդներուն հետ։ ազնու աղետական կուտակելով ինքն ահագնակները սուտ ու փառ լուրեր կը տարածէին Ասորիոյ ֆրանսական բանակին վիճակին վրայ։ անոնք կը բռնէին ինչ աչք բանակը պաշտարած եւ բնաջինջ եղած էր։ Ֆրանսացիներուն եւ յեղափոխական խնամի կուտակելով ինքն, որուն զլուր կը գտնուէին մեծ մասամբ Վեհեափրկիկան կառավարութեան ահագնակները, ամէն մասնակցի աւելի իրար սեպած էր։ մասնաւորաբար Վերսալի մէջ մեծ յողով կար։ այս քաղաքը, Վեհեափրկիկան կառավարութեան ամենէն կարեւոր քաղաքը, յեղափոխական ազգայնական ամենէն աւելի ենթացող էր։ Վեհեափրկիկները կուգէին պայտ փրկել եւ հոնկ վանկ Ֆրանսացիները եւ ասիկա բնկու համար պանդան պարագաներէ կը քաջաբարուէին։ Աւելի քան 20000 լեռնակառններ հաւաքուած էին ու պաշարած՝ ֆրանսական պահակազորքը, որ քաջուած էր

բերդերուն մէջ։ Ապրիլ 17ին, Ջառփրկի երկրորդ օրը, արաւաւոր զրգոտ մը կը արեւը Վերսալի մէջ։ գիւղացիները խու մը խու մը ներս խու մեկին պոստով։ Ի Դո՛ւ ժաքաղէնները։ Ֆրանսական պահակազորքին հրամանատարը՝ Պալան իր զօրքերը հաւաքեց ամբողջները եւ պաշտանայ քաղաքը խնդանաթի բռնել, եթէ իրենց վրայ գէնք պարպուի։ Բայց, կէս օրին միջոցները, փաղաններուն մէջ սուր լուր լուր եղան։ Վերսալիները խաղաղան Ֆրանսացիները բռն վրայ, գինեղ խու մերն այ ինչոն պահակազորքը վրայ եւ պահանջին անոնք որ փախչելու մասնակցի չունեցան։ Կատաղի մարդասպաններ անգլի Ֆրանսացիներու վրայ վազելով կը գալանահարէին եւ Ատիճէ գետը կը սեղան։ իսկ իսկ հիւանդ անոններուն չէին խնայել, որով հիւանդներուն մէկ մասին արխնին մէջ այ խաթիկները մատերնին։ Միայն կառավարական չէնքը ապաւանդները կը պաշտէին, որովհետեւ, որովհետեւ չբոսի թէ կառավարութեան այ մասնակցի է կատարածին, ապաւանդները պատապարելու կը փախու։ Ինչ պահանջատարները։ Աւելի քան 400

Ֆրանսացիներու զիւնները կը ծածանէին զեափն ջուրերուն վրայ. զօրավար Պալան անմիջապէս հրամայեց խնդանօթածղու թիւնն սկսիլ և քաղաքին վրայ սուժեր տեղացուց. կարող էր զայն մօտիւրի վերածել:

Միւս կողմէ՝ Վենետիկի կառավարութեան պաշտօնատարները և ժողովուրդը՝ խնդանօթածղու թիւնէն վախնալով ուղեցին բանակցիլ Ֆրանսացի զօրավարին հետ, քաղաքը ազատելու համար. զօրավարը հաւանեցաւ, որպէս զի գոնէ կառավարական չէնքը սպառտանաւ Ֆրանսացիները փրկէ. Ֆրանսացի քաջարի սպայ մը կատաղի խուժանին մէջէն անցնելով զնոց բանակցութիւնը սկսիլ Վենետիկեան կառավարութեան հետ. բայց համաձայնութիւն չզոյանալով յաջորդ օրը զօրավար Պալան կրկին սկսաւ սմբակածել քաղաքը, զոր կրակի ալ տուաւ. իսկ վալրազ լեռնականները զիւ վերուն մէջ տարածուելով ձեռքերնին անցած րոյր Ֆրանսացիները կը սպաննէին:

Բայց վրէժխնդրութեան վալրկեանը կը մօտենար. զօրավար Քիլմէնին յար զրկուած էր և ամէն կողմէ ֆրանսական զօրքը կը փութար. Վէրոն քաղաքը պաշարու եցաւ և այն ժամանակ կատաղի ջարդարարն'րը մեծ յուսահատութեան մէջ ինկան: Վենետիկեան կառավարութիւնը այս անգամ կրկին բանակցութեան մանկելով անպայման յանձնու եցաւ Ֆրանսացիներուն. զօրավար Քիլմէն կրցածը բոլոր որպէս զի տար տեղի չտաննալ, բայց մատուր միայն յաջողեցաւ. սպառնալով թեան պետերը հրացանի բռնել տուաւ, 1,100,000 ֆրանքի առ զանի մը պահանջեց և իր հեծեկազօրքը զրկեց պաշտերը, որպէս զի զիմաղլորները սուրէ անցուն: Այս կատարածները կոչու եցան Վերտուտու Զատիկ:

Պանարազ Լէսպէնէն վերադառնալու վրայ էր. տակաւին չէր գիտեր

թէ Վէրոնի մէջ կատարած տեղի ունեցած է: Վենետիկի կառավարութիւնը մարդ զրկեց անոր ընդ տառջ, զալրոյթը մեղմելու համար, որովհետեւ Պանարազը բարկացած էր հաւան քանի մը Ֆրանսացիներ սպաննուած ըլլալուն համար. ուրեմն ինչ պիտի ըլլար, երբ խմանար Լիտայի և Վէրոնի կատարածը: Վենետիկեան պատգամաւորները վախով զոյով մօտեցան Պանարազին, որ գահոն քաղաքավարութեամբ ընդունեց և իր զալրոյթը զսպելով թոյլ տուաւ որ տեղեք երկար բարակ բացատրեն ինքզինքնին. յետոյ յանկարծ յաւթին խոյելով բոլոր. «Իմ բանտարկեալներս ազատ արձակուած են. ոճրագործները դատի քաջուած են. զիւ զայնները զինաթափ եղած են, ալ ևս պարտալիտութիւն չեմ ուզեր, իմ զինուորներս կատարուեցան, օրինակելի վրէժ մը պէտք է լուծեմ: »

Պատգամաւորները փորձեցին արդարացնել կառավարութիւնը: Այն տեղն Պանարազը բոլոր. «Կառավարութիւն մը որ ձերբին չափ լրտեսներ ունի, պէտք էր ճանչնար այս ոճիրներուն իրական զրդիչները. բայց ես զիւ տեմ թէ անիկա այնքան արհամարհուած է, որքան արհամարհելի, թէ իր ձեռքով զինածները չի կրնար հիմա զինաթափ ընել. բայց ես զինաթափ պիտի ընեմ իրեն տեղը. խաղաղութիւն կըքած եմ. 80,000 զինուոր ունիմ, պիտի խորտակեմ ձեր կապարարանները, Վենետիկի համար նոր Այգիլա մը պիտի ըլլամ. ձեր կառավարութիւնը չտա հինգած է, պէտք է որ կործանի: Եթէ ուրիշ բեղիք մը չտանիք, կրնաք երթալ: »

Վենետիկեան պատգամաւորները արհաւիրեալ՝ ելան զայն. յաջորդ օրը նոր տեսակցութիւն մը խնդրեցին Պանարազէն, բայց ան առ երկազր զբրկեց. «Ձեմ կրնար ընդունիլ զձեզ, որովհետեւ ֆրանսական տրիւնի մէջ

թաթի խառնած էք. աչն ժամանակ մախկ պիտի ընեմ զձեզ, երբ կտարածին զբոլիչները իմ ձեռքս առք»։ Աչն ժամանակ պատգամաւորները ջանացին զրամով հանդարտեցնել Պճնարարդի գաղաղթը. «Ո՛հ, ոչ, զօհեց զօրավարը՝ զալքայցամ, ձեր բոլոր գանձերը և Բէրտի հարստութիւնները չեն կրնար հասուցանել իմ մէկ զինուորիս արեան զինը»։

Պճնարարդ վերջնականապէս ճամբեց պատարիրակները և Մալխ 42ին պատերազմի յայտարարութիւն մը հրատարակեց ընդդէմ Վենետիկի փրանսական Սահմանադրութիւնը թող չէր տար ո՛չ Վարչութեան և ոչ ալ զօրավարներուն՝ պատերազմ հռչակել, բայց կ'արտօնէր զանոնք՝ թշնամական յարձակումները ետ մղելու։ Այս հիման վրայ Պճնարարդ ինքզինքին իրաւունք տուաւ Վերօնի և Լիաւցի ջարդարարներուն դէմ պատերազմ հռչակելու։ Մէկ անթիարթի մէջ ֆրանսական թրնդանօթները սկսան զստալ Վենետիկի լճակներուն սփռնց վրայ։

Վենետիկի վաղնջական քաղաքը, որ իր լիճերուն միջեւ հաստատուած էր, կրնար զրէթէ անյաղթելի դժուարութիւններ ներկայացնել հոյն խակ աչն զօրավարին, որ Աւստրիացիները խոնարհեցուցած էր ։ Վենետիկ ունէր 8500 թնդանօթածիլդ հաւաք, 3500 Իտալական պահակազօրք, 11000 զինուոր, 8 ամուսնի պաշար, երկու ամսուան համար անուշ ջուր և նոր պաշար տաւնայու համար միջոցներ։ Մենք տէրը չէինք ծովուն, լիճերը անցնելու համար թնդանօթակիր հուսեր չունէինք։ Իստալիտ յաղթականները որքան ալ քաջ և յանդուգն եղած ըլլային, նամանօրինակ արգելքներու առջեւ կրնային կտախ և պաշարուիլ։ Բայց եթէ Վենետիկի զինուորական կապութիւնը լաւ էր, իր ներքին վիճակը թողատու չէր կորովի քայլեր առնելու համար։ Ինչպէս բոլոր

շուշած մարմինները, իր ազնուական ներքն ալ բաժան բաժան եղած էին. միեւնոյն շահերէն և միեւնոյն կիրքերէն չէին առաջնորդուեր անոնք։ Ժողովարդին զանազան տարրերը իրարմէ տարրեր զգացումներով ապօրուած էին. կառավարութեան զեկր ձեռքերնին տնեցող մեծամեծները ահաբեկած էին Պճնարարդէն և չէին ուզեր զիմադրութիւն մը ցոյց տալ. անոնք կը խորհէին թէ բանակցութիւն կատարելով կարող պիտի ըլլան Վենետիկի վաղեմի հաստատութիւնները փրկել, իշխանութեան զուսիր մնալ, ազատել իրենց հոգիները և քաղաքը աւարէ գերծ պահել։

Այս նկատումներով անոնք կրցան որոշել տալ Վենետիկի Ազգ. Ժողովին որ անմիջապէս երկու պատուիրակ զորկուի Պճնարարդին՝ բանակցելու համար։ Այդ պահուն փրանսացի հրամանատարը կը դանդաղէր լիճերուն եզերքը, Մարկէրայի կամուրջին վրայ և արդէն մանր մունր բազմութիւն սկսած էին։ Երբ Պճնարարդ տեսաւ պատուիրակներ, պահ մը զարմացաւ, յետոյ խիստ ձայնով մը բոստ անոնց. «Հապա կոտորածին հեղինակները, ձերբակալուած են միթէ. անոնց զուսիր պէտք է ինծի. ու եւ զաշինք չէ կարելի կրնքիլ, մինչև որ ֆրանսական արեւոյն վրէժը չլուծուի, ձեր լիճերը զիս չեն վախցներ. զանոնք զստալ աջնպէս ինչպէս՝ կանխատեսած էի. 15 օրէն Վենետիկ պիտի մոնեմ, ձեր ազնուականները մահէն պիտի ազատին, միմիայն ֆրանսացի տարագիրներուն հման իրենց լիշուատութիւնը ամբողջ աշխարհի վըրայ քաշկատելով»։

Վերջապէս, փոխադարձ համաձայնութիւն զայցայու 6 օրուան զինադադար մը կնքելու, որպէս զի Վենետիկի պատուիրակները ժամանակ ունենան կառավարութեան հաւանութիւնը ստանալու Պճնարարդի պահանջներուն մասին։ Ֆրանսացի հրամանատարը, որ

զո՛ւ էր Վենետիկցիները վախճուցած ըլլալուն համար, իրականացէս չէր բազմար թշնամութիւնները սկիզբ, որովհետեւ գիտէր թէ դժուար է յիշերուն անբանազ - ասկէ զատ, Աւստրիոյ կողմէ ալ միջամտութիւն մը համահաւան կը գտնէր: Մայիս կին Վենետիկի Ազգ. ժողովը որոշեց զոհանջուած ապ Պոնաբարդի պահանջներուն, մորանապիւնները կտորոտներուն պետերը դատի յաջել, ինչպէս նաեւ Վենետիկի կտորոտարական կազմը բարեփոխել:

Մինչ այս բաները տեղի կ'ունենային Վենետիկ, Պոնաբարդ. որ օգտուելով զինադադարէն Միլան դացած էր, հոն կը ստորագրէր զաշնագիր մը, որ ամէն կերպով համաձայն էր յառաջ եկող յեղափոխութեան: Ըստ այդ զաշնագրի Վենետիկեան ազնուականութիւնը կը հրաժարէր իշխանութենէ, առժամայ կառավարութիւն մը կը հաստատուէր, ֆրանսական զօրաբաժին մը իբր պաշտպան խումբ կը մանէր Միլան, եւ Վալդանի յողուածներ ալ ունէր դաշնագիրը, որոնց համաձայն 3 միլիոն արծաթ գրամ, 3 միլիոն արծէքով ծովային սպանազինութիւններ պիտի տանէր Պոնաբարդ, ինչպէս նաեւ մորանապի պիտի թողուէր երեք պատերազմական նաւ եւ երկու երկրաբիւններ նաւ: Այս կերպով Պոնաբարդ կը յատար ձեռք գտնել Վենետիկի նաւատարմին վրայ, անիկի մասնաւորապէս ձեռք ձգել կ'ուզէր Գլենաստանի Վենետիկեան կղզիները, Քորֆու, Զանթա, Քէֆալոնիա, եւ: Առանց վաշիկեան կորսնցներու, հրաման ըրաւ որ անոնք գրառախէ: Իսկոն զրեց որ համարի համբով իրեն զրկին լատակրանայտի ետապներ, որոնց ծախքը ինչքը պիտի հոգար: Վարչութեան ալ զրեց որ ծովախոյ Պրիւոր անթիջապէս համբայ հանախ եւ երթալ գրառէ Յունաստանի կղզիները, եւ որպէս զի զրամական նեղութեանց պատ-

հաստ զօրքը ետ չմնայ, իր կողմէն 2 միլիոն ֆրանք զրկեց Դուլոն:

Այսուհանդերձ, Պոնաբարդ վախնալով որ ծովախոյ չառաջ կը համար, իր արամադրութեան տակ գտնուած զինուորները լեցուց պատերազմական նաւերը եւ զրկեց գանձնք որ կղզիները գրառին, այս կերպով Պոնաբարդ ձեռք կը ձգէր դիրք մը, որ որ բոս օրէ կարելի որութիւն տանելով մեծ ազդեցութիւն պիտի գործէր Աւստրիոյ վրայ, վերջնական լանակցութեանց միջոցին: Եւրոպէական Լէօպոլտին մէջ ստորագրուած նախնական պայմանները վճռած էին Իտալիոյ ճակատագիրը, յեղափոխութիւնը որ բոս օրէ մեծ յաղթանակներ ձեռք կը ձգէր եւ ֆրանսական ազդեցութիւնը ալիւս ապահովուած էր Իտալիոյ մէջ, հիմա որոշ էր որ Վերին Իտալիա մեծ մասամբ ժողովրդավարական հանրամիտութեան մը պիտի վերածուէր:

Այսպէս՝ երկու ամսուան մէջ, Պոնաբարդ հնազանդեցինէլէ, Եւրոպեան Արպանները անցնելէ, Աւստրիան հաշտութիւն կնքելու հարկադրելէ եւ Արպանները վերադառնալով Վենետիկը պատմելէ յետոյ, Պոնաբարդ կը գտնուէր Միլան, զերազօն հեղինակութիւն մը ունենալով ամբողջ Իտալիոյ վրայ, ասանց փոխութեան յատաճխաղացումին, Ազրիականի մէջ նաւատորմ մը կը ստեղծէր, եւ ինքզինքը միշտ ալ տեղի պատկառելի կը հանդիսանէր Աւստրիոյ: Լէօպոլտին մէջ ստորագրուած նախնական պայմանները վաւերացուած էին թէ՛ Բարիլի եւ թէ՛ Վիեննայի մէջ, իսկ պատժ Իտալացիները ամբողջ մասնը կը սպառնէին Սէրպէլոնի պաշտառն զօրափորին զարս կըկը տեսնելու համար, զեղեցիկ կիներ կը չըջապատէին ախինջ Պոնաբարդը եւ փալտն արքայինք մը կը կազմէին տնոր, արդէս սկսած էր այն արատաւոր կեանքը, որ ամ-

բողջ աշխարհը չըստացած է և անոր տիրած : Ոչ նուազ խանդավառութիւն կը տիրէր Բարիկդի մէջ, ուր Օրէնսդիր ժողովները մեծ տրախտ թեամբ տեղեկացան կնքուած դաշինքին . յայտարարուեցաւ որ Իտալիոյ, Հունտարի և Սամայրը Մէօզի բանակները արժանի հանդիսացած էին հայրենիքին ու մարդկութիւնը, իրենց յաղթանակներով խուզազութիւն հաստատելով, բոլոր կուսակցութիւնները զօրավար Պոնապարտի զին չափերէն խանդավառ դավաւաններ, և առաջարկուեցաւ անոր առջ Իտալական տիրութեան, ինչպէս Հռոմի մէջ Ալիպիոնին տրուած էր Ալիպիկեցի տիրապետը :

Այլեւս ամբողջ Եւրոպա նուաճուած էր . միայն Անգլիան կար, որուն դէմ պէտք էր կուտիլ . զօրավար Հոյ, որ Ֆրանսիոյ զինուորի մէջ կանգ առած էր առաջին փառքան յաղթանակներու միջոցին, անհամբերութեամբ կ'ուզէր որ իր առջեւ նոր աստարակ դր քաջութիւն իր միտքը զբաղեցնողը միշտ Իսլանտան էր, ու անիկա բնաւ հրաժարած չէր անցեալ տարուան ծրագրէն . անիկա իր լաւագոյն զինուորները ընտրած էր այս մեծ դարձուած թեան համար, և եթէ իր ձեռք առած միջոցներուն դար միանար Սպանիացիներուն օժանդակութեանը, Անգլիա անհաշուելի վաճառներու պիտի եսթարկուէր : Բիթմ չառ մեծ վախի մէջ էր, մանաւանդ որ նիւթական մեծ անձկութեան մէջ կը գտնուէր : Թէեւ Անգլիացի վաճառականները ամէն ուժակցութիւն կընծայէին կառավարութեան, բայց թղթաւոր հրապարակ հանկով միայն կարելի եղաւ դարման մը տանիլ :

Անգլիական կառավարութիւնը որոշեց լուսնակցիլ Ֆրանսայի հետ հաշտութիւն կնքելու համար և Վարչութեան անցադիր խնդրեց իր պատուիրակին համար, բանակցութիւնները տեղի պիտի ունենային զառտակամ քաղաք

մը, Լիլ, ուր աւելի անկաշկանդ կուտիլ էր գործել . մէկ և միւս կողմէ պատրաստութիւններ տեսուեցան, թէեւ զօրավար Հոյ չըստացաւ իր պատրաստութիւնները կորովի կերպով յառաջ տանել, Ֆրանսայի բանակցողներուն աւելի հեղինակութիւն տարու համար : Այսպէս Ֆրանսա որ յաղթական էր առաջին կողմ, բանակցութեան մէջ էր երկու եւրոպական պետութեան հետ և ընդհանուր խաղաղութիւնը մօտ էր հաստատուելու . բոլոր սիրտերը տրախ դուարթ էին, միայն թէ Ե. տարւոյ ընտրութիւնները վաճառորդ ոյժեր կուտային հակաշէպտիսական ընդդիմադիր տարրերուն ձեռքը :

Պոնապարտ, Ֆրանսայի ներքին պայքարներուն հարկ տեսաւ միջամտել և հակաշէպտիսականները կայմակնահար բաւ Յուլիոս Լէի տարեկարծը հրամայելով տանել բոլոր բանակներուն մէջ, ինքը Միլանի մէջ կանգնել առաւ կոթող մը, որուն վրայ արձանադրուած էին Իտալիան պատերազմներու միջոցին մեռած սպաններուն և զինուորներուն անունները : Պոնապարտ ինքը անձամբ ներկայ եղաւ հանդէսին և իր զինուորներուն ուղղեց առ սպաննադին յայտարարութիւնը . —

«Զինուորներ, այսօր Յուլիոս Լէի տարեկարծն է, ձեր առջեւ կը տեսնէք անուններ մեր զէնքի ընկերներուն, որոնք պատուոյ դաշտին վրայ մեռան, հայրենիքի ազատութեան համար : Անոնք օրինակ հանդիսացան ձեզի . դուք ամէն ինչ կը պարտիք հանրապետութեան . դուք ամէն բան պարտական էք 30 միլիոն Ֆրանսացիներու երջանկութեան . դուք ամբողջութեամբ կը պարտիք վառքին այն անուանը, որ ձեր յաղթանակներովը ետք փառք մը ստացաւ : Զինուորներ, գիտեմ թէ խաբարէս վշտացած էք հայրենիքին սպաննադ զվարդութիւններուն համար . բայց հայրենիքը չի կրնար իրական վր-

տանդի և նիթարկուիլ . այն մարդիկը որ Ֆրանսան յազմեալան զարձուցին զինակից և Երազայի զէմ , հան ևն զարձուալ : Լեռները զմեզ կը բաժնեն Ֆրանսայէն , բայց զուր պիտի տնցնիք զանոնք արծիւի արագութեամբ , եթէ պէտք ըլլայ , հաստատ պահելու համար Սահմանադրութիւնը , պաշտպանելու ազատութիւնը և հանրապետականները պահպանելու : Ձիւտորեն , կառավարութիւնը կը հսկէ այն օրէնքի աւանդին վրայ որ իրեն յանձնուած է . թագաւորականները , անմիջապէս որ զըլուխինն քարճրացնեն , զործերնին զէշէ : հանդիստ եղէք , և երդնունք աւճիւններուն վրայ այն հերոսներուն , որոնք կողք կողքի միտան ազատութեան համար , երդնունք մեր զրօշնարուն վրայ , թէ անուշոք պատերազմ մը պիտի մղենք հանրապետութեան և Սահմանադրութեան Գ. տարւոյ թշնամիներուն դէմ : »

Այնուհետեւ հացկերայթ մը արուեցաւ , որուն միջոցին՝ զօրարամիկները յայտարարութիւններ հանեցին . Անժրլայի զօրարամիկը կ'ըսէր . « Ո՞վ զուսուցիրներ , զողջպաշէք . Ասիճէէն և Հուստոն մինչեւ Այն յալ մըն է միայն . զողջպաշէք . ձեր անօրէնութիւնները եկաւի պիտի աւնուին և անոնց պատիժը մեր սոխներուն ծալուն է : »

Այս յայտարարութեանց տակ հագարա որ տարազրութիւններ զրուեցան և զրկուեցան ընդհանուր հրամանատարին . ան ալ զանոնք բոլորը հաւաքեց և զրկեց Բարիդ՝ Վարչութեան , իր յայտարարութեան հետ միասին , որպէս զի թերթերուն մէջ տպուին : Այլ օրինակ յալ մը բաւական յատկօրէն ցոյց կուտար թէ ինքը պատրաստ էր յառաջ խաղալ Օրէնդիւր ժողովին մէջ կազմուած ընդդիմադիր կուսակցութեան յազմելու և իր օժանդակութիւնը ընծայելու պետական հարստածի մը զործողութեան համար : Միևնոյն ժա-

մանակ՝ Պօնաբարդ , որովհետեւ զիսէր թէ Վարչութեան անդամները պատակատոմ են , և տեսնելով որ կայսրութիւնը կը կնճատուի , ամէն բանի մասին տեղեկութիւն տաւնալու համար իր վստահելի թիկնապահներէն մէկը զրկեց Բարիդ , ամէն ինչ համոզուելու և իրեն խնայուելու հրահանգով . ասկէ զատ , յայտարարեց թէ պատրաստ է Վարչութեան զրամ արամադրել , այն պարագային որ պէտք ունենար կորովի ձեռնարկ մը ընելու :

Երբ Վարչութիւնը ստացաւ այս յայտարարութիւնները , չատ նկզը մնաց . կերպով մը ապօրէն բաներ էին անոնք , որովհետեւ բանակը իրաւունք չունէր քաղաքականութեան խտնուելու . այդ յայտարարութիւնները տպելը պիտի նշանակէր բանակները խտնել կառավարական զործերուն և հանրապետութիւնը յանձնել զինուորական իշխանութեան ձեռքը : Բայց կարելի էր այս վտանգէն ազտուիլ . միթէ Հօշին զիմելով և անկէ զօրք ուղկելով , Պօնաբարդէն ալ զօրավար մը խնդրելով միթէ կառավարութիւնը ինքն իր ձեռքով պատճառ չէր եղած այդ միջամտութեան : Այս յայտարարութիւնները ընդունելը նախապէս եղած բանի մը հետևանքն էր միայն . մեր զմարդը հանրապետութեան վիճակը այնպէս էր որ իր թշնամիներէն ապաւելաւ . համար տոխարած էր բանակին ապուխիլ : Հակաշեղափոխական շարժումը զգացուած վախն էր որ 1793ի հանրապետութիւնը նկատուէր այն ծայրայեղութեանց և սոսկումներուն մէջ , որոնց ախտը պատմութիւնը կարողացինք , զարձեալ հակաշեղափոխական շարժումէն զգացուած վախն էր որ զանոնք այսօր կը հարկադրէր նկատուիլ զինուորականներու զիրկին մէջ . մէկ խոսքով , միշտ միևնոյն վտանգէն խոստովելու համար , մերթ կիրքելու և մերթ սոխներու կոչում կ'ընէր :

Վարչութիւնը չառ կը բաղձար ծածկել այս յայտարարութիւնները և զանաւոր չհրատարակել, զէջ օրինակ չըլլալու համար, բայց այս կերպով ծանրացէս վերաւորած պիտի բլար Պճարարդը և թերեւս զայն մղէր զէպի հանրապետութեան թէնամիները: Այս պատճառով հարկադրուեցաւ հրատարակել և ամէն կողմ գրուել. թագաւորական կուսակցութիւնը սոսկաց երբ կարգաց զանաւոր և զգաց թէ օրքան մեծ անխոհմտութիւն մը գործած էր, զօրավար Պճարարդին՝ Վենետիկի մէջ ցոյց տուած վարմանը, լինողատեղով: Բայց Օրէնդիր Ժողովին մէջ ալ Բանակին այս միջամտութեան զէմ բողոքներ բարձրացան, բեկով թէ անիկա պէտք չէ խտնուի քաղաքականութեան:

Պճարարդ նոր զժուարտութիւն մըն ալ յարցոյ կառավարութեան. զօրավար Անժրոն, որ իր կարծիքներուն ևսանդազին տրտաշայտութեամբը բանակին մէջ տեսակ մը խռովութիւն յատաճ կը բերէր, զրկեց Բարիզ, խորհելով թէ հան տեղի կեանքը աւելի յարմար կուգայ անոր. Անժրոյի ու զածն ալ այդ խռովայոյց կեանքն էր արդէն. Պճարարդ զրկեց իր Բարիզ գտնուող թիկնապահին, որ առանց մտերմանալու զօրավար Անժրոյին, հակադրութիւն ի գործ դնէ անոր վրայ: Վարչութիւնը բնաւ զո՛հ չեղաւ այս զօրավարին Բարիզ գալէն, որովհետեւ անիկա թէև լաւ մարդ մը և հիմնայի զինուոր մըն էր, բայց չառ պարծնեկտա բլլալուն համար անհաճոյ էր. անիկա Բարիզի մէջ սիրով կ'երթար իրեն ի պատիւ արած հանդէսներուն, ինքզինքը կը զովէր և նոյն իսկ կ'ըսէր թէ ընդհանուր հրամանատարին լաւագոյն յազմանակները իր թիկադրութեամբը շահուած էին: Զօրավար Անժրոյի այս ևս ևս իսող վիճակը կարելի եղաւ մտածել մեղմել, երբ Վարչութիւնը անոր յանձնեց Բարիզի զօրաբանակին հրա-

մանատարութիւնը, ինչ որ կ'ապացուցանէր թէ Վարչութիւնը իր բնկիբր օրոշած էր:

Պրանտայի ներքին կացութեան խառնակումը չառ զէջ ազդեցութիւն մը բրած էր այն կարեւոր բանակցութեանց վրայ, որոնք սկսած էին ընդ մէջ հանրապետութեան ու Լարայկան պետութեանց: Այստեղ թեան և Պրանտայի անդորրութեան զէմ խնդիր յարաբանելու մշտապատրաստ անաղք կուսակցութիւնը իր բոլոր մեղքերուն վրայ պիտի աւելցնէր երկար տառնէ ի վեր բողձացուած հաշտութեան զօրծն ալ վտանգելը. յորա Մէլմայրի անգլիական կառավարութեան պատուիրակը հասած էր Լիլ, իսկ աւստրիական հաւարարները Մոնզելայլոյի մէջ սկսած էին տեսակցել Պճարարդի և Բարիքի հետ. որոնք Պրանտան ներկայացնելու լիազօրութիւնն ունէին: Բանակցութեանց միջոցին, Պճարարդ տեղի տուաւ Աւստրիոյ կայսեր համար տազ կարեւորութիւն ունեցող կէտին, այն է՝ տառն իր անունը լիշտատեղեկու ձեւականութեան, բայց երբ կարգը եկաւ միւս տեղիս խնդիրներու վերջնական կարգադրութեան, Աւստրիոյի լիազօրները խնդիր հանեցին և Պրանտայի ներքին խառնակութիւններէն օգտուելու գլխով, հաշտութեան նախնական պայմաններուն զէմ տառնարկներ բրին: Պճարարդ զայրացաւ և իր տառնին մտածու մեկզա յորձակողականի սկսելով անմիջապէս քաղել Վիեննայի վրայ. բայց այս մտածումէն չուտով հրաժարեցաւ, նկատի տանելով Պրանտայի ներքին վիճակը, Լիլի խորհրդածուղութիւնը և Վարչութեան յանձնեց հետեւելիք սղղութիւնը: Ինքը բաւականացաւ միւսին խոստ և կրտով պատտախան մը զրկելով աւստրիական կառավարութեան, և սղղակի Բարիզէն գալիք հրահանգներուն:

Լիլի մէջ սկսած բանակցութիւն-

ները յատաժ կը տարտէին աւելի ուղիւմատ թեամբ , ինչ որ կրնայ տարբրինակ թալլ , քանի որ Բիթի հետ էր որ պէտք էր համաձայնէին Ֆրանսացի բանակցողները : Բայց Բիթի ճշմարտագէտ կը ստեղծարար Մեդլիայ կայտնէին , այլ ևս Ստարիայ վրայ յայտնէր , Ֆրանսացի արքայականներուն առեւտրային վրայ և է վատաւթիւն չունէր , և կ'ուզէր բանակցել Ֆրանսայի հետ , մինչ անկազ զեա հաշտութիւն չէր կնքած կայսեր հետ և այլ կերպով աւելի զօրաւոր և պահանջկոտ չէր դարձած :

Այս տարի Բիթի անկեղծօրէն կը փափաքէր հաշտութիւն մը գոյացնել , զանէ 2-3 տարի խաղաղ անցընելու համար : Ամէն ինչ կ'ապացուցանէր իր անկեղծութիւնը , անգլիական զինանագիտութեան սովորութեան համաձայն , հարկ եղած կտրուկաբար թիւները եղած էին որպէս զի միաժամանակ երկու տեսակ բանակցութիւն ըլլայ , մին՝ պատմական և առ երեսով , իսկ միւսը՝ գաղտնի և իրական : Անգլիական զինանագիտութեան այս սովորութիւնը հարկադրեալ բան մըն է սահմանադրական կառավարութեան մը մէջ , պատմական բանակցութեանց մէջ կ'ընեն այն բաները միայն զորս կարելի է կրկնել Սորձըղարանին մէջ , իսկ գաղտնի բանակցութեանց կը վերապահեն այն բաները զորս չէ կարելի հրատարակել : Մանաւանդ այն պարագային , երբ նախարարութեան մէջ կարծիքի տարբերութիւններ յատաժ զան հաշտութեան ինդիքն մասին , գաղտնի բանակցութիւնը կը հազօրգոյն զօրծր փառայ ու շարունակող կողմին :

Անգլիացի պատուիրակները բազմաթիւ հետեւորդներով Լիլ հասան Յուլիոյին , անոնք , զխնայով որ հրապարակային խորհրդածոյցներուն մէջ չէ որ կարելի է իրականացնել զինանագիտական զործ տեսնել , ջանացին մտերմա-

կան յարաբերութիւններ հաստատել Գրանտական կառավարութեան 3 պատուիրակներուն հետ , անգլիական պատուիրակները այլևս ինդիք չէին բեր Ստարին հաշտագները , և ոչ ալ կը վիճարանէին այն նոր կայտնութեան մասին , որ կը զանուէր Հորանտա , հանգէպ Ֆրանսայի : Բայց Անգլիա կը փափաքէր ձեռքէ չհանել մէկ քանին այն զլիստոր գաղթավարներէն , զորս նուաճած էր , զանոնք նկատելով վար զրուած՝ պատերազմական ծախքերուն փոխարէն և կամ Ֆրանսայի բրած գիծումներուն իրը փոխարմէք : Մեդլի և ուզէր վերադարձնել մեր բոլոր գաղթավարները , բայց կը փափաքէր որ այս ստանկներուն փոխարէնը Հոլանտայէն և Սպանիայէն տանէ : Գալով «Ֆրանսայի թագաւոր» տիպոսին , սակէ չհրաժարելու մասին անոր համար կը սնդկէին անգլիական պատուիրակները , որովհետեւ կ'ըսէին թէ Անգլիայ արքունիքը արդէն չառ կողմնակից չէ հաշտութեան , որով պէտք էր վշտացնել զայն :

Գալով Ֆրանսայի պատուիրակներուն , տանց ալ զլիստոր պատահանները հետեւեալներն էին . Անգլիայ թագաւորը պէտք էր հրաժարէր «Ֆրանսայի թագաւոր» կրկէ տիպոսը , զոր կը շարունակէր պահել Անգլիայ մէջ պահում ծիծաղելի սովորութեամբ մը , երկրորդ՝ Անգլիա պէտք էր վերադարձնէր Գոլանի մէջ զրուած բոլոր նաւերը , երրորդ՝ Ֆրանսայի , Սպանիայի և Հոլանտայի պէտք էր վերադարձնէր ամէն այն գաղթավարները , որոնք իրենց ձեռքէն իրում էին : Այս պայմաններուն փոխարէն Ֆրանսա , Սպանիա և Հոլանտա միայն խաղաղութիւն կնքել կը խոտանային , որովհետեւ իրենք բան մը առած չէին Անգլիայէն : Տիպէ որ Ֆրանսա բաւական պատկառողութիւն էր , չառ բան պահանջելու համար , բայց եթէ միայն պա-

ՄԵՏԱՐ 8Ը ՄԹԱԷԼ

Հանձնէր ու բան մը չտար, համաձայնութիւն չէր գոյանար:

Բանակցութեանց միջոցին, որպէսզայ մը եկաւ յանկարծ օժանդակիկ ֆրանսացի պատուիրակներուն: Բորգուկայի կատարարութիւնը, Սպանիայէն ու Ֆրանսայէն վախճուող, իր վազեմի զինակիրը՝ Անգլիան թաղող եկած էր բանակցի ֆրանսացի հետ, այս կերպով Անգլիա ձեռքէ կը հանէր թանկագին օժանդակ մը, այս պայմաններուն տակ

հաշտութեան բանակցութիւնները ի նպատակ ֆրանսացի վերջացան, և ֆրանսացիները զլիստ որտեղ համաձայնութիւն գոյացուցին որ իրենց վճարուի 12 միլիոն ֆրանք՝ Դուրնի մէջ գրառուած նաւերուն փոխարէն, գալով «Ֆրանսացի թագաւոր» տիագոսին, համաձայնեցան որ Անգլիոյ թագաւորը, ստանց հրամարկու աշղ տխուր զործածելու, իրաւունքէն, գալն չպիտի առնէ վրան: Երբէք Անգլիա և ֆրանսա

այսքան մօտեցած էին համաձայնութեան :

Բայց Բարիզի մէջ Վարչութիւնը զանազան նկատումներով չկրցաւ համաձայնութիւն յայտնել այս պայմաններուն : Գլխաւոր առարկութիւնն այն էր որ , թէեւ Ֆրանսա լիակատար գոհացում կը ստանար , բայց Սպանիա և Հոլանտա կը զոհուէին : Ֆրանսայի զինակիցները , երբեք չաճաւոր չէին ելլեր այս խորհրդամտողէն : Վարչութիւնը նկատեց որ աւօթալի բան մըն է լքել իր զինակիցները , որով ուրիշ որոշում մը

արտեցաւ : Սպանիա և Հոլանտա պարտաւոր էին յայտարարել թէ խաղաղութիւն կնքել կը բաղձան , Անգլիոյ պահանջած պայմաններուն համաձայն : Իսկ ան պարագային որ նախատեսուած համարէն պատերազմը չարունակել , պէտք էր յայտարարէին թէ արամաղելի ինչ ոչ ունին հասարակաց չափուն պաշտպանութեան համար : Այս նկատումներով Վարչութիւնը զրեց իկ , թէ Անգլիոյ առաջարկներուն պատասխանը պիտի արտի Ֆրանսայի զինակիցներուն կարծիքը ստանելէ յետոյ :

ՎԵՐՋ ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՎԵՅԵՐՈՐԴԻ ԳԻՐԿԻ

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒԵՐՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

18 ՖԻԻԲԴԻՏՈՐ

Օրէնսդիր ժողովին գանգատները՝ Բանակին յատուցողացման մասին. — Վարչութեան կողմից դիւրքը. — Էկոնոմիայի կուսակցութեան մէջ պատահում. — Մատամ տը Սրայի ազդեցութիւնը. — Կատարեալ տնօրէնութիւնը. — 18 Ֆրիւրիտարի պետական տարածք. — Զինեալ բանակը կը պաշարէ Օրէնսդիր ժողովը. — 53 երեւոյթաններ. — Վարչութեան երկու տնօրէններ եւ ուրիշ քաղաքացիներ կ'աքսորուին. — Յեղափոխական օրէնքները գործողութեան կը դրուին. — 18 Ֆրիւրիտարի շտապները. —

Մա՛ զօրավար Հօշի :

Գահավէժ ազդարի վայրկեանը կը մօտենար. երկու կուսակցութիւնները իրենց բնիմացքը կը շարունակէին եւ օր օրի աւելի կը զրգուէին: Իր կողմէ, Վարչութիւնն ալ, համապատասխան ըլլալով որ վառնալը վերահաս է, եւ միշտ ենթադրելով որ պատգարակներ մը կազմու պատրաստ է, չառ սպասեցաւ զիրք մը բռնած էր, ու Բարիկ գտնուող բազմաթիւ զօրավարներն ալ իրենց ոյժ կուտային: Մեծ թիւով յեղափոխականներ վազած եկած էին գաւառներէն, ինչպէս միշտ կ'ընէին, անմիջապէս որ յուսացին թէ չարժու մը յառաջ պիտի գայ: Օրէնսդիր ժողովը զանազան առարկայութիւններ կ'ընէր բանակի տնօրէնութեանց մասին. այս առարկայութիւնները հիմնաւոր էին, եւ Վարչութիւնը յարկ պատճառներ տեսնելու անոնց չպատասխանելու: Օրէնսդիր ժողովը ասկէ գտաւ նկարագրաւ գործող Վարչութիւնը, անոր ու զգրկով կարգ մը հարցադրութիւններ, զինուորականներուն քաղաքականութեամբ գրաւելու ինտրին համար, ինչպէս նաեւ Բաշակին՝ Բարի-

կի մէջ համախմբուելու մասին:

Վարչութիւնը ի վերջոյ որոշեց կողմի պատասխան մը տալ իրեն ուղղուած նոր հարցումներուն, առանց սակայն տարու աշնայիսի բացատրութիւններ, որոնք իր զործին չէին դարձնու: Սպասու 10ին էր որ այս պատասխանը կ'ազդեցուէր Օրէնսդիր ժողովին մէջ: Վարչութիւնը կը յայտարարէր թէ Բարիկ համախմբուող կիսարաժիւնները զօրավար Հօշի հրամանովը եկած էին. գալով զօրաբանակներու կողմէ զրկուած յայտարարութեանց, Վարչութիւնը կ'ըսէր թէ այդ մասին որոշ արգելք մը չկար, որով կարելի ըլլար բանակը յանձնարարելու: Վարչութիւնը կ'ընդունէր թէ վառնալու որ բան է բանակին քաղաքականութեան խառնուելը, թէ պէտք էր առաջը առնել նմանօրինակ հրատարակութեանց, բայց հանրապետութեան զինուորները այդ բանին մէջ մեղադրելէ առաջ պէտք էր քննել անոր ծագումը առաջ պատճառները: Բանակը քաղաքական գործերու կը խառնուէր, որովհետեւ ամիսներէ ի վեր

միտքերը խառնելու էին, պետությունն հկամուսնացած էր, հանրապետությունն համար տարիներէ ի վեր արխան թափող և կործանման դուռը հասնող զինուորները դրամ չէին կրնար տանել, հայրենիքի պաշտպանները կը սպաննուէին, տարադիրները և քահանաները բազէ ի բաց պաշտպանութիւն գտնելով Թրանսայի մէջ անհամաձայնութիւն կը քարոզէին և օրէնքներու չնազանդել կը թելադրէին, բազմաթիւ թերթեր հանրապետությունն տապալու մը կը ջատագովէին, Թրանսայի ամենէն փառապանծ զօրավայրերը կը զրպարտուէին, ևն, ևն. : ի վերջոյ Վարչութիւնը կը յայտարարէր թէ ինքը հաստատ յոյսն ու հաւատքը տնի որ պիտի կարենայ Թրանսան փրկել նորանոր յեղաշրջումներէ, որոնք իրեն կը սպառնան :

Այս յայտարարութիւնը մեծ յուզում յառաջ բերաւ. ամբիջապէս Հինգ Հարիւրեց Վոլովը յանձնախումբ մը ընտրեց այս յայտարարութիւնը քննելով անոր պատասխան մը տալու համար : Իրաց այդ կացութեան մէջ խոհական մարդիկ անկեղծօրէն կը փափաքէին որ բազմութիւնը մը ստա՞քը տանուի և հակառակորդ տարրերը համաձայնութեան կողմէն գտնելով սան Վարչութեան աչն մ'աճամանութիւնը զոր կործանուցած էր, և զայն ետ կեցնեն բուռն միջոցներու գիմելու մտազրուիւնէն : Մասամ ար Սզալ ի վիճակի էր փափաքելու և փորձելու այսպիսի մերձեցում մը. անեկա կեդրոնն էր աչն լուսամիտ և փալտն ընկերական շրջանակին, որ կատալարութիւնը և անոր պետերը քիչ մը ստիկ գտնելով հանդ'որձ, կը սիրէր հանրապ'տութիւնը և չէր ազեր ձեռքէ հանել զայն : Մասամ ար Սզալ կը սիրէր կատալարական այս ձևը, իբր ամենէն գեղեցիկ մարդարանը մարդկային մաքին, արդէն, իր բարեկամներէն մին րարձը պաշտօնի մը անցուցած էր, կը յուսար ետե որ իր բոլոր

բարեկամները պիտի տեղաւորէ :

Մասամ ար Սզալ կընդունէր ամեն կուսակցութեան պատկանող մարդիկը, անոնց խօսքերը մօտիկ կընէր, և ի վիճակի էր կանխատեսելու վերահաս բազմութեւ մը. անիկա վեհանձն և զօրծունեայ էր, չէր կարող զէպքերով չհասարարարել և ընտանն է որ ուզէր իր ազդեցութիւնը բանեցնել, քով քովի բերելու համար այն մարդիկը, որոնք խորունկ տանելութիւններով իրօրմէ չէին բաժնուած : Անիկա իր սաղնին մէջ կը համախմբէր հանրապետականները, սահմանադրականները և արքայականները. կը ջանար մեղմել վիճարանութեանց ստատութիւնը, բարի և զերազանց կնոջ մը հարստութեամբ կիրքերը հանդարտեցնելով, բայց այս զօրմին մէջ միշտ շէր յաջողքը, ինչպէս չեն յաջողիր կուսակցութիւնները իրարու հետ հաշտեցնել ազգայնները, այնպէս որ հակառակորդ մարդիկ կը սկըսէին իր տունէն հեռանալ :

Մասամ ար Սզալ ջանաց տեսնել այն յանձնաժողովին անդամները, որոնք Վարչութեան յայտարարութեան պիտի պատասխանէին, և ջանաց ազդեցութիւն բանեցնել անոնց վրայ, տեղեկագիրներու խմբագրութեան առթիւ : Անիկա հասկցուց անդամներուն, թէ Վարչութիւնը պատրաստ է ամենէն յանդուգն բաները ընելու, թէ սահմանադրականները իրենց յամտութեանը զո՞ւ պիտի երթան, և թէ իրենց հետ պիտի կորսուի նաեւ հանրապետությունը : Բայց յանձնաժողովին անդամները կը պահանջէին որ Վարչութիւնը իրենց ընդ տա՞ք երթայ. այնպէս որ Մասամ ար Սզալ և իր բարեկամներուն զովելի ջանքերը անարդիւն մնացին, որովհետեւ չէ եղած որ կուսակցութիւն մը խոչնդովի անուայ :

Երբ համաձայնութեան լայն յոյսերը կորսուեցան, Վարչութիւնը, սեփական կութեամբ բանակին, որոնց իր ան-

դամակիրներէն երկուքը ձերբակալել առաջ, իբր կառավարութեան թշնամիներուն համախառններ, ասկէ դատ հետեւող յատակադիրը կազմեց պետական հարուածով մը ստապելու համար Օրէնսդիր ժողովները: Վարչութեան հրահանգները միշտ այնպէս կը հաւատարմօք լինէին իրենց պետական երեսփոխանները դաւադրութեան գողանքներուն ծանօթ են, բայց սնունդ չէ միտաւ չունենալուն համար, չէին կրնար դատական հետապնդութիւն կատարել, ուրիշն պէտք էր յատաճ բերել պետական հարուած մը, ստաճողութեան վրայէն, այն սրահները, ուր ժողով կը գումարէին Աւագները և Հինգ Հարիւրները, ուրիշ տեղ նշանակել ժողովատեղի, վստահութեան արժանի բոլոր երեսփոխանները հոն կանչել, կասկածելիներուն ցանկը պատրաստել և ատաճարկել որ օրէնսդրական արտասովոր միջոցներով տնտէր վարարուն: Ու և մէկուն մահուանը չէին բաղձար, այլ կ'ուզէին որ վտանգաւոր մարդիկը բռնի կերպով հետաքուլին, սմանք կ'ըսէին թէ այս խիստ կարգադրութիւնները աւելորդ էին, քանի որ օրէնսդիր մարմինները, Վարչութեան վճարական քաղերէն վախճալով արդէն իսկ սմքած էին, բայց այս սպառնորութիւնը վաղանցուկ էր, ով որ կը ճանչնայ կուսակցութեանը բնութեանը և տնտէր բուսն երեսակայութիւնը, զիտէ թէ թագաւորականները, եթէ տեսնէին որ Վարչութիւնը չի գործեր, վերադառնալով իրենց թաղերէն և իրենց ծրագրին դրձադրութիւնը քանի մը օրուան համար յետաճգու կ'ըստ:

Պետարարդ, որ մասնաւոր թիկնաւորս մը զրկած էր Բարիկ, բոլոր մեքենայութեանը մասին տեղեկութիւն տանելու համար, ստացած էր հարկ և դատ սարաւորութիւնները, այնքան անձնական ատկութիւններ կը խոստումն յայտարարական հակառակութեանց, որ

զգուշիկ կը զառնայ կուսակցութեանը վիճակը մօտէն տեսնելը: Պետարարդի թիկնաւորս այս քառասուն վիճակէն ազդուած, զրեց Պետարարդին, որ չիտանուի միտող պայքարին, ստոր վրայ, Պետարարդ զո՞ր ըլլալով որ միտմը տուած է արդէն, չուզեց աւելի խորը երթալ և որոշեց սպասել, ա'լ համակ չզրեց, Վարչութիւնը զիմեց քաջարի հօշին, որը միայն զժգո՞ր ըլլալու պատճառ ունենալով, 50000 ֆրանք զրեց, իր կնոջ զբաւածի միտմարէն:

Ամէն օր ժողովուրդին բերնին մէջ սա խօսքերը կը պտտէին. «Այսօր, այս գիշեր իսկ Վարչութիւնը ձերբակալել պիտի տայ 200 երեսփոխաններ և արուարձաններուն մէջ գտնուող սպաննակ պիտի տայ»: Այս տարածախոսքիւնները ա՞ն ու սարսափ կը պատճառէին Օրէնսդիր ժողովի յանձնախումբերուն, և ամէն կողմէ տնտէրսարդ առաջարկներ կ'ըլլային. Վարչութիւնը իր լրտեսներուն ձեռամբ այս տարածարկներուն մասին չափազանցեալ անգեղակոյններ կը ստանար և իր կարգին մեծ վախ կը զգար: Վարչութեան չրջանակներուն մէջ կը խօսուէր թէ ժամանակ էր հարուածը տալու, եթէ չէին ուզեր յանկարծակիի գալ, ասոնք ալ սպաննակիքներ կ'ընէին, որոնք չափազանցուելով ա՞ն ու սարսափ կը տփռէին: Իսկ սահմանադրականները, երկու կուսակցութեանց միջև տուածապաճ, ամէն օր տեսելի կը զգային իրենց սխալներն ու վտանգները:

Վարչութիւնը իր ծրագրին իրադրման համար բոլոր պատրաստութիւնները տարած էր ու ամէն օր կը սպասուէր որ զէպար պայթի. թագաւորականները ա՞ն ու զոյգ մասնաւոր էին, որովհետև ստացող տեղեկութիւն տուած էին թէ Վարչութիւնը ձերբակալել պիտի տայ իրեն հակառակորդ երեսփոխանները: Վերջապէս հառա Ֆրիւք-դիտար ամսայ 18րդ օրը 4 Սպանիոսեր

10000 կանոնաւոր զինուորներ պաշարեցին երեւոթխանական ժողովի չէնքը թեղանոթի հարուած մը արձակուեցաւ ատուան ժամը 3ին . ստիկա կզաւարձակման նշանը . զօրազունը երտհրամանատարները զրուեցին զանազան զիրքեր ժողովատեղիին շուրջ . ինքնորդ արանի պաշտպանութեան յատկացուած զինուորները չենդղիմացան . քանի մը հոգի գոչեցին . «մենք դաւիթեական զինուորներ չենք : » Իսկ սպայ մը ըսաւ . « 12 Վանաթ միջնոյն վերաւորուեցաւ թագաւորականներուն ձեռամբ , 18 Թրիք-զիտորին չեմ ուզեր կուտիլ անոնց համար : » Ի վերջոյ ինքնորդարանի պաշտպան զինուորական ուժին հրամանատարն ալ յանձնուեցաւ . և ատուան ժամը 5ին ամէն բան վերջացած էր արդէն . յանձնաժողովի անդամները իրենց պաշտօնատեղին վաթական էին . ալեւս պաշարուած էին և վառնդին մասին չէին կրնար կտակածիլ . ինքնորդարանի զրան առջեւ կեցող պահակները հրաման ստացած էին երեւոթխանի մէտաղը ցոյց տուողները ներս տանել և թող չտալ որ ու է մէկը դուրս ելլէ : Բիւնոյն ժամանակ , Վարչութեան երկու անդամները՝ Քարնո և Պարթէլէմի , որոնք կասկածի տակ էին , ձերբակալուեցան :

Երբ ատու կզաւ , Բարիդի ժողովուրդը խմացաւ . կզերթիւնր . հետաքրքիրներու մեծ թաղմութիւն մը լեցուած էր փողոցներուն մէջ , և անշուշտ կը կենար . միայն արտարձաններէն եկած ժաքողէն խմրակներ փողոցներուն մէջ վազվզելով կը գոչէին . կեցցէ՛ տերտերտարիւնը , անկցի՛ն ազնուականները . ժողովուրդային դատակարարութիւն մէջ ոչ արձագանդ կը գտնէին այս կոչերը . և ոչ ալ ընդդիմութիւն : Հետզհետէ համուղ երեւոթխանները լուս ժողովուրդին մէջէն անցան և հառան Դիւրբիի տաջեա . զինուորական ուժը

արգիլեց անոնց մուտքը , և հետապնդեց իր երեւոթխանները մինչեւ որ անոնք ցրուեցան . ախար և ողբողի տեսարան , որ պրեզիդենտներու վերահաս և անխուսափելի տիրապետութիւնը նախագոյնակ կուտար : Հաղածական երեւոթխաններէն սմանք ապաստանեցան իրենց նախագահին տունը , իսկ ուրիշներ՝ մերձակալ տուն մը . աշխուղ աղամըկաղ կերպով ժողով կը գումարէին , երբ սպայ մը եկաւ հրամայել իրենց թէ պէտք է ցրուին . բաւական թուով երեւոթխաններ ձերբակալուեցան և տարուեցան Դանբլ , որ տարուած էին արդէն երկու յանձնաժողովներու անդամները :

Միւս կողմէ , Վարչութեան կուտակեց երեւոթխանները զացած էին նոր ժողովատեղին՝ Օսէօնի թատրոնը , իսկ Ասպայ ժողովը զացած էր Բժշկական Վարժարան . կէս օր էր , զեւ բաւական թուով ներկաներ չկային . բայց հետզհետէ կուգային , և երբ 251 երեւոթխաններ և Ասպայ ժողովէն 126 հոգի ներկայ կզան , խորհրդակցութեանց սկսուեցաւ : Այսպէս կազմուած օրէնսդիր մարմինն առաջին հոգը կզաւ մըցատկան նիստի մէջ հաշակել ինքզինքր . երեւոթխաններէն մին խոսք տանելով ըսաւ . — « Ձեռք առնուած միջոցները , մեր նոր ժողովատեղին , բոլոր ասոնք կ'ապացուցանեն թէ հայրենիքը մեծ վտանգներ անցուց և զեւ կ'անցընէ . չնորհակալ բլանք Վարչութեան , անոր է որ կը պարտինք հայրենիքի փրկութիւնը . բայց Վարչութեան հակադեմութիւնը բաւական չէ , մեր պարտականութիւնն է նաեւ միջոցներ ձեռք տանել հայրենիքի և Պ . տարուց Սահմանադրութեան փրկութեան համար : »

Այս առաջարկը բեղունաւ ելով Վարչութեան կուտակեց երեւոթխաններէ թաղկացեալ յանձնախում մը մը ընտրուե-

ցաւ : Իրիկոսան զէմ Վարչութիւնը եւ
կաւ յալարարարիկ ժողովին թէ թագաւորախան
զաւարդութիւն մը երեսն հանուած էր և այս պատճառաւ պէտք
տեսնուած էր ձեռք տանել ծանօթ միջոցները : ևսոյ ժողովը վաւերացուց
հակակառավարական երեսօխմաններու և պաշտօնականներու վարաման առաջարկը :
Ասկէ զատ , աքսորի դատապարտուեցան , վարչական եղանակաւ , 42
թերթերու անօրէնները և խմբագիրները , որոնք Վարչութեան զէմ մզուած
պայքարին օգնած էին : Ժողովը Վարչութեան լիազօրութիւն տուաւ յառաջիկային
վարչակաւ բոլոր այն ստորագիրները և քանանները զորս վտանգաւոր
կը համարէր , և խախտելու այն թերթերը , որոնք կրնային վնասակար
զանալ : Բաղաքական ընկերակցութիւնները վերահաստատուեցան , բայց
Վարչութիւնը անոնց զէմ ալ զինուած էր բացառիկ զէնքերով : Բայնի
որ ըստ կամս կարող էր փակել զանոնք :

Այս անօրինութիւններէն ոչ մէկը արխնուչաւ էր , որովհետեւ արխն թափելու ժամանակը անցած էր : միայն թէ Վարչութիւնը այս կերպով բոլորովին յեղափոխական իշխանութեան մը կը արեւմտար : Վարչութիւնը , որ կրկնուած էր միաձայնութեամբ վաւերացնել տալ Օրէնսդիր ժողովին՝ իր այս առաջարկները , անմիջապէս որ օրէնքի կարգանցուց զանոնք , փութաց օգտուիլ աւանդակ և իր ծրագիրը արագօրէն զործադրել ուղից : Վարաման գաղապարտուածներէն 15 հոգին զրկեց կուսնաւ , ինչ որ մահուան գաղապարտութենէ տակ զէնք բան մըն էր : անստորակոյս , զանազան տակութիւններ զիւր իսպառնին զոհերու ընտրութեան զարմին մէջ :

Բոլոր տանք երկու օրուան մէջ կատարուելով վերջացան : Բարիկ կա-

տարեկապէս հանդարտ մնաց , թէև արուարձաններու հայրենասէրները շատ մեղմ գտնելով աքսորի պատիժը , բողոքի ցոյցեր բրին տեղ տեղ : Վարչութիւնը , թագաւորական կուսակցութեան վախ ազդելով , արդէն յաջողած էր հասկցնել անոր որ , օրէնքներու բռնարարամբը պատրաստած էր զինուորական բանակաւ տութիւն մը , և օրպէսզի թագաւորական կուսակցութիւնը կրկին ուժովեղով զլուխ չբարձրացնէ , անիկա ապաւինեցաւ զինուորական իշխանութեան :

Վարչութիւնը ամէն պատճառ տանէր ինքզինքը շնորհաւորելու այն բարեփոխմանց համար , զորս կրկնուցաւ ի զործ հանել 18 Ֆրիս քղապարի զէպքերէն յետոյ : միայն՝ անհանդիստ էր զօրավար Պօնարարդի լուսթեան համար : երկար ժամանակէ ի վեր անիկա և է համակ չէր գրած և իր խոտաւցած զրամն ալ չէր զրկած : իր Բարիկ գտնուող թիկնապաշտ մասնակցած չէր Վարչութեան ի պաշտպանութիւն միջուած կռիւն , և ասկէ կատկած ծաղած էր թէ Պօնարարդ Վարչութեան մասին զէնք արամադրուած էր , իր թիկնապաշտ իրաց վիճակին վրայ սխալ տեղեկութիւններ տուած ըլլալով : Արդարեւ , Պօնարարդի թիկնապաշտ խորհուրդ տուած էր չէզոք կենալ : անմիջապէս որ այս պարագան երեսն ելաւ , Վարչութեան կուսակցի զօրավարները սպառնացան թիկնապաշտին որ Պօնարարդը խաբուած ըլլալուն համար պիտի ձերբակալուէր , բայց միայն ի յարգանս Պօնարարդի էր որ զինքը ազատ կը ձգէին : թիկնապաշտ անմիջապէս Խալիս մեկնեցաւ : Իսկ զօրավար Անժրո փութաց եղելութիւնները հազօրդել Պօնարարդին , շատ նպատաւ որ գոյնելով :

Այդ միջոցներուն վրայ հասաւ զօրավար Հօշի մահը : զանազան կնիքաւորութիւններ եղան այս մահուան նը-

կտամամբ, և հաւատացողներ եղան թէ Վարչութեան ձեռամբ թունաւորուած է իսկ ընդհանուր կարծիքը այն էր որ երիտասարդ զօրավարը թունաւորուած էր այն հացկերոյթի պահուն, զոր առած էր ըստ կուսակցութիւնները

իրարու մերձեցնելու համար: Վարչութիւնը չքեղ յուզարկաւորութիւն մը պատրաստեց և զինուորական մեծ պատիւներով թաղուեցաւ երիտասարդ զօրավարը, որ հազիւ 29 տարեկան էր:

ՎԵՐՋ ԵՐԵՍՈՒՆԵԹՅՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔԻ

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒՈՒԹՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՔԱՄՓՈ ՖՈՐՄԻՈ

Լիլի խորհրդամտորդները կը խզուին. — Իտալիի խորհրդամտորդները. — Պոնաբարդի աշխատութիւնները՝ Իտալիոյ մէջ. Սիւրկրակակառնի մէջ կը շատաւաւանի. — Քամբո Ֆորմիոյի դաշնագիրը. — Պոնաբարդ Բարիդ կը վերադառնայ. յաղթական ընդունելութիւն. — Զօրախար Պոնաբարդի դիրքը՝ Բարիդ գտնուած միջոցին. իր յարաբերութիւնները Վարչութեան հետ. — Անգլիոյ վրայ յարձակելու ծրագիրը. — Ֆրանսոյի յարաբերութիւնները՝ Եւրոպայի մետ. — Յեղափոխութիւն՝ Հոլանտայի. Հոմի և Զախգերիոյ մէջ. — Ֆրանսոյի ներքին կացութիւնը. Զ. տարւոյ ընտրութիւնները. — Պոնաբարդ՝ Անգլիոյ վրայ յարձակելու տեղ եղիպտոս արշաւելի ատուարիկ. այս արշաւանքին պատ-
րաստութիւնները :

Կառավարութիւնը դուռ չեղափոխական կորով մը վերադառնալով էր. բնականօրէն աւարտը, որ Վարչութեան և Օրէնսդիր ժողովին մէջ հաշտութեան բաղձալուծ կը ձեւանար, այլևս գործէ քաջաւոր էր, որով կառավարութիւնը աւելի կորովի և պահանջկատ եղաւ հաշտութեան բանակցութեանց միջոցին : Արձախուրդ ստացող զինուորներուն հրամայեց չարքերուն մէջ մանկ անմիջապէս. պատերազմի համար կազմու պատրաստ վիճակի մէջ դրաւ և նոր հրահանգներ զրկեց իր լիազօրներուն : Ըստ այդ հրահանգներուն, Ֆրանսոս կը պահանջէր Անգլիայէն ոչ միայն իր զաւթովայրերուն, անպայման վերադարձուիլը, այլ և իր զինակիցներուն : Գայով Աստրիոյ, անկէ ալ ևս վերջի մաս որ Իտալիա մարտըջովին ազատագրուի մինչև Իզոնդը, և Աստրիա գոհանայ Փերմանիոյ կարգ մը կրօնա-

կան պետութեանց աշխարհականացու մովր :

Վերջնագիրը, զոր Վարչութիւնը Լիլի մէջ ստորագրել կուտար իր նոր լիազօրներուն, զրկել տարտած բանակցութիւնները յանկարծ խզեց : Անգլիական պետութեան լիազօր պետը չուր զգաց այս բանին համար, որովհետև անկեղծօրէն հաշտութեան կը բաղձար : Պոնաբարդի հազարդ տոմ վերջնագիրն ալ մեծապէս ահաճութիւն պատճառեց իրեն, որովհետև չէր յուսար թէ կրնայ ընդունիլ առ զայն, արդարեւ, պէտք պիտի ըլլար Վիեննայի վրայ քալել, որպէս զի Աստրիա հասնէր Իտալիայէն մարտըջովին ձեռք քաշել : Պոնաբարդի գլխաւոր թիւեր աւելցու մանաւանդ ալն ատեն, երբ իմացաւ թէ Բարիդի մէջ անպաշտօնութիւն յայտնուեն կան իրեն :

Այս պատճառաւ քէն բրտ և գանգաւ յայտնեց ինչպիսիք անհրաժեշտ

համարող մարդու մը դառնութեամբ . բաւ . թէ կատալարութիւնը իրեն հետ կը վարուի աճուկի ապերախտութեամբ մը , և հրամարականը առաւ :

Այս մարդը , որ աշխատանք մեծ և կորովի հողի մը ունէր , որ զիսէր ինքզինքին ապա աշխատանքի վեհանքն զիրք մը , այս պարագային՝ անդուստի և անհնազանդ . ապա մը պէս բարկացաւ :

Վարչութիւնը չպատասխանեց իր հրամարականի պահանջքին , և բաւականացաւ . զայն վստահացնելով թէ ինքը զիր մը չէ ունեցած համակներուն և թիկնապահի մը առաքման մէջ : Պահաբարդ քիչ մը զոհացում գտաւ , բայց անգամ մըն ալ պահանջեց որ ուրիշի մը յանձնեն բանակցողի և խտրական հանրապետութիւնները կազմակերպողի հանգամանքները : Անդ ապա կը կրկնէր թէ ինքը հիւանդ է , թէ այլ ևս չի կրնար տակալ ձիւս յոգնութեան և անկարող է նոր պատերազմ մը մղելու : Այսուհանդերձ , թէ և իրաւ հիւանդ էր և երկու տարուան հսկայ աշխատութեանց բնական տակ ընկճուած էր , նո՛րէն չէր ուզեր իր պաշտօններէն մէկը ձեռքէ հանել , և ի հարկին անիկա վստահ էր թէ հողին մէջ պիտի գտնէր այն ոյժը որ իր մարմնոյն կը պահէր :

Արդարեւ , Պետարարդ վճուեց բանակցութիւնը չարտնակել և զարուն առաջին հրամանատարի փառքին վրայ աւելցնել «բարեկարգիչ»ի տիպոսն ալ : Վարչութեան վերջնապիւրը զինքը կը նեղէր . այդ պահուն ինքը զրաւուած էր կազմակերպելով խաղական հանրապետութիւններ , Ազրիականի մէջ նաւաստարմ մը կը ստեղծէր և միեւնոյն ժամանակ կը բանակցէր Աստորիոյ լիազօրեւորուն հետ : Հակառակ իր կրօն զըմտարութիւններուն , կը սկսէր յաջող արդիւնքներ ձեռք ձգել , որովհետեւ տնիկա շատ կարող էր տրիշերուն ներշնչել սէրերու ամենէն եռանդունը , զէնքի սէրը : Արդէն , բարբեր սկսած

էին փոխուիլ Իտալիոյ մէջ . հարօքն ինքը կը գրէ իր Յիշատակներուն մէջ , թէ «այդ օրէն սկսեալ , երկար մեկնուցը , որ երիտասարդներուն նորածն զգեստն էր , մէջտեղէն վերցաւ և տեղի տուաւ համազգեստին . Իտալացի երիտասարդները իրենց կեանքը փոխանակ անցընելու կանանց քով , սկսան յաճախել կրկեսները , զինավարժութեան սրահները և զաշտերը . ապաքը ալեւս չէին խաղար պատարագի խաղերով , ալ ունէին թիթիկէզ զինուորներ ու պատերազմի անցքեր կը ներկայացնէին : Զաւաշտախաղերու , փուլոցային տեսարաններու մէջ Իտալացին միշտ ներկայացուած էր շատ վստահարար , թէ և սրտախա մէկը , իսկ խաչոր հարիւրապետ մը , որ երբեմն ժրանացի , տեղի յաճախ Դերմանացի կ'ըլլար , բրտօրէն գաւազանի հարսածներ կ'իջնէր Իտալացիին վրայ , մինչ հանդիսականները բոսն կերպով կը ծափահարէին : Ժողովուրդը ալեւս սկսաւ չհանդուրժել աշուխի խաղերու . հեղինակները , հասարակութեան զոհացում տալով , ինք բարձրացուցին քաջարի Իտալացիներ , որոնք օտարազգիները կը վաճակէին , իրենց պատիւն ու իրաւունքները յարգել ապա համար . ազգային գիտակցութիւնը կը կազմաւ էր արդէն . Իտալիա տնեցաւ իր երգերը , միանգամայն հալընտարական և պատերազմապետ , կիները սկսան արհամարհանքով մ'ըմել այն մարդիկը , որոնք իրենց հաճոյ թուելու համար , կանացի բարքեր կը ցուցադրէին : »

Մինչ Պետարարդ աշուխէ՝ օրէնադիր , հաշտարար և խորհրդակցան էր խալական ժողովուրդներուն , միեւնոյն ժամանակ կը զրաղէր ո՛չ նուազ մեծ գործերով , որոնք աշուխէս խորունկ կանխազգուշութիւն կը յայտնէին : Անիկա ձեռք ձգած էր Վենետիկի ծովային ոյժը և ծովակալ Պրիւշար Ազրիական կանչած էր , Յունաստանի վենետիկեան

կղզիները գրաւելու համար: Այսպէսով մտածած էր Միջերկրականի վրայ և խորհած էր անոր կարեւորութեանը և այնտեղ մեր կատարելիք կարենա՞ր պէ-
րին մտախնայ Պօնափարզը եզրակացուցած էր որ, եթէ Ովկէանոսին մէջ զօրաւոր հակառակորդներու տախտակած էինք բազմաթիւ, Միջերկրականի մէջ մէկը չկար դէմերնիս: Իսպախա ամբողջութեամբ ազատագրուէր թէ ոչ, Վենետիկ Աստորիայ յանձնուէր և կամ չյանձնուէր, ինչո՞ր չէր, ինքք կ'օգէր որ Ֆրանսա պահէ Գոնիական, կղզիները, Քորֆու, Զանթա, Սէնդ Մօր, Ջէրիկո, Քէֆալօնիա: Այս կղզիներուն ժողովուրդները կը խնդրէին մեր հպատակներն ըլլալ: Մալդա, Միջերկրականի ամենէն կարեւոր կայանը, պարտաւոր էր անհետա-
նալ ֆրանսական յեղափոխութեան ազդեցութեան տաճիւ: Բայց աստի, Մալդա չստ չանցած պիտի իյնար արդէն Անգլիացիներուն ձեռքը, եթէ Ֆրանսա չգրաւէր զայն: Պօնափարզ Մալդալի տապաններուն Իսպախայ մէջ աւանցած կալուածները գրաւել տուած էր, անոնց կործանումը փութացնելու համար:

«Միջերկրականի գանազան կղզիներուն տիրանալով, կը գրէր Վարչութեան, տէրը պիտի ըլլանք նաև Միջերկրականին, պիտի հսկենք օսմանեան կայսրութեան վրայ, որ ամէն կողմէ փլչելու մօտ է արդէն, և ի վիճակի պիտի ըլլանք կամ անոր յենարան մը բնծայելու և կամ անկէ անհելու: մեր բաժինը: Ասեկին ալ պիտի կարենանք բնել: Անգլիացիներուն գրէթէ անօգուտ պիտի դարձնենք Ովկէանոսի տիրապետութիւնը: Լիլի խորհրդավարներուն մէջ Բաբելոն ալ Հրոսանդանը ու զեցին ձեռքերնուս տանել: Ես, հոգ չէ, թագ տանեն, իսկ մենք գրաւենք Եգիպտոսը, այդ կերպով զէպի Հնդկաստան ու զգալի ճամբան ձեռք ձգած պիտի ըլլանք և մեզի պատար պիտի չըլլայ

հան հաստատել աշխարհի դեղեցկագոյն զազթականութիւններէն մին:»
Ուրեմն Իսպախայ մէջ, և իր մտածումը Արեւելքի վրայ պարայնելով է որ Պօնափարզ յաջատ ամենէն առաջ աչն հռչակաւոր արչաւանքը, զոր յաջորդ տարին ի գործ գրաւ: «Եգիպտոսի մէջ է որ, կը գրէր 1797 Օգոստոս 16ի համակովը, պէտք է յարձակիլ Անգլիայ վրայ:» Իր այս հպատակին համեմատ համար Պօնափարզ բերել տուած էր ծախկալ Պրիւյսը՝ Ալքրիականի մէջ և պատերազմական հաւերով, և մէկ քանի երկարիկ մարտանաւերով: Ասկէ զատ միջոց մը գտած էր Վենետիկան հաւատարմը ձեռք անցընելու: համար, կնքուած դաշինքին համաձայն, Վենետիկի կատալարութիւնը իրեն պիտի վճարէր 3 միլիոնի ծովային, սաղմամբութեք, այս պատրուակով, Պօնափարզ գրաւել Վենետիկան զինարանին միակ հարստութիւնը կազմող կանեփը, երկաթեղէնները, ևն: Եստ, գրաւել նաև մարտանաւեր, աչն պատրուակով թէ հանրապետական Վենետիկի հաշուոյն պիտի երթալ գրաւել կղզիները: Մովա-
կալ Պրիւյսին հարկ եղած գրամը տուտ, որպէս զի Ալպանիայ և Բուլղարիայի ա-
փանց վրայէն առաջնակարգ հաւատա-
նը հաւաքէ, և այս կերպով ամբողջ Միջերկրականին իշխելու կարող հաւա-
տոր մը մէջտեղ հանել: հաւաքին կա-
յան բրաւ Քորֆու, կղզին, հիանալի պատճառներով, զորս կատալարութիւ-
նը գնահատել, Քորֆու էն, հաւարաբաժինը կարող էր երթալ Ալքրիական, և զոր-
ծակցիլ իսպախան բանակին, աչն պա-
րազային որ նորանոր թշնամութիւններ ծագէին: կրնար նաև երթալ Մալդա, նորոյի արքունիքին վրայ ազդեցու-
թիւն բանեցնել, և Քորֆուէն աւելի գիւրին էր Ովկէանոս տուրալ, ի պա-
հանջել հարկին, քան թէ Գոլոնէն: Վերջապէս, Քորֆու ի կղզիին առջիւ հաւատարմը կրնար սաղմամբ բնել,

և աւելի տղեկ վիճակ կ'ունենար քան 'Խալօնի մէջ' : «Երբէք լաւ նաւագներ պիտի չունենաք, կը զրէր Պօնաբարդ, եթէ զանոնք ձգէք ձեր նաւահանգիստներուն մէջ» :

Մինչ Պօնաբարդ այս ծովային պատրաստութիւնները կը տեսնէր, միւս կողմէ կը շարունակէր բանակցութիւնները՝ Աստրխայ հետ հաշտութիւն կրնաքիտ համար : Բայց որ մը աջնքան բուռն Դադիսով մը տնեցաւ աւսարիացի պատուիրակներուն հետ, որ սեղանին վրայ գտնուած յախճապակիէ տնօթը գետին նետելով ցրելի ցրելի բրաւ և ըստ : «պատերազմը հոչակուած է, բայց միտքերնիդ զրէք որ երեք ամիս չանցած ձեր միապետութիւնը պիտի խորտակեմ, ինչպէս խորտակեցի այս յախճապակին» : Այս արարքը և այս խօսքերը սարսափ պատճառեցին աւսարիացի պատուիրակներուն : Պօնաբարդ բարեւեղ զանոնք, զուրս ելաւ և կտուր նստելով սպայի մը հրաման բրաւ անմիջապէս յայտարարել Արշիդուքս Շարլին թէ թշնամութիւնները պիտի վերսկսին 24 մամուան մէջ : Աստրխայի պատուիրակը ստեղծով անմիջապէս տեղի տուաւ, զաշնագրին պաշտօններէն մէկն էր արձակումը Պ. ար. Լաֆայէթին, որ 3 ստորինքէ ի վեր հերոսաբար կը զիմանար Ումիցի մէջ բանատարկութեան : Այս միջադէպին յաջորդօրէն իսկ, 17 Հոկտեմբերին, զաշինքը ստորագրեցին Բառէրիանովի մէջ, երկու բանակներուն միջեւ գտնուած զիւղի մը անունը տուին այդ զաշնագրին, թէ և հոն չգտցին իսկ, որովհետեւ բանակցողները ընդունելու համար չէին չկար հոն : Այդ գիւղը կը կոչուէր Քամրօ մօրօփ, որ իր անունը տուաւ այս եշմանս որ զաշնագրին, որ Կաշսեր ու Քրանտական հանրապետութեան միջեւ կնքուած սառցին զաշինքն էր :

Երբէք միմանաւ այսքան գեղեցիկ պատուութիւն մը կնքած չէր, վերջ ի

վերջոյ անիկա ձեռք ձգած էր իր բնական տաճմանները, և զանոնք ստացած էր Եւրոպայի հաւանութեամբը : Վերին Բաղրիդ մէջ մեծ յեղափոխութիւն մը յատջ եկած էր, աշխույ՝ նախկին պետութիւն մը կործանած և նոր պետութիւն մը հիմնուած էր, բայց կործանուած պետութիւնը բանապետական աշնտականութիւն մըն էր, և անհաշտ թշնամի պատուութեան, իսկ հիմնուած պետութիւնը ազատութեան կազմուած հանրապետութիւն մըն էր, և որ կրնար ազատութիւն տալ բովանդակ Բաղրիդ : Արդարեւ, կարելի էր ցաւ զգալ որ Աստրխայիները չնետուցան Իգօնզովն անդին, որ ամբողջ Վերին Բաղրիան տնայն ինքն Վեհեակի քաղաքը չմիացուեցաւ Ալքարպեան : Եթէ պատերազմ մըն ալ մզուէր, այս արդիւնքը կարելի չրկար ձեռք ձգել : Բայց մամուս որ նկատու մեկ արդելք եղած էին երիտասարդ յաղթականին՝ այս պատերազմը մզելու, անձնական չափը կը սկսէր տրեկ մեծ մարդուն հաշիւները և իր կեանքին թերեւս ամենէն գեղեցիկ արարքը զրոյմել :

Պօնաբարդ չէր կրնար կոտորածիլ զաշնագրին վաւերացման մասին, բայց նորէն անհանգիստ էր, որովհետեւ այդ զաշնագրի բացարձակ կերպով հակառակ էր Վարչութեան հրահանգներուն : Հաշտութեան կնքման յուրը տարածուած էր արդէն բովանդակ Բարիդի մէջ, ամէն ոք ուրախ գուարթ էր, պաշտօններուն գեւ տեղեակ չէին, բայց ինչ որ ալ ըլլային անոնք, վստահաբար նպատատար էին : Պօնաբարդը երկինքները կը հանէին, ինչպէս ինքը կանխատեսած էր արդէն, յանձին իրեն խաղաղարարը և սազմիկը տեսնելուն համար հիացած էին, և հաշտութիւն մը, զոր ինքը կնքած էր միայն ետսփրարար, իր զինուորական անշահախնդրութիւն կը գովարանուէր : Երկատարող գօրափարը, կ'ըսէին, նոր

պատերազմի մը վառ քէն հրամարեցաւ . իր հայրենիքին խաղաղութիւնն պարզեւելաւ համար : Ուրախութեան պսակ-կումբ աշնքան արող եղաւ որ . Վարչութեան չառ դժուար պիտի ըլլար պատարհանել զայն . Քամբո Ֆորմիոյի զաշնադիրը մերմկով . ալս զաշնադիրը հետեւանքն էր բացարձակ անհնազանդութեան մը . հետեւ արար Վարչութիւնը հիմնադրեց պատճառներ տնէր իր վաւերացումը մերմկաւ . բայց ինչպէ՞ս չառ ստիար ընել հանրային խոնդավառութիւնը . ինչպէ՞ս համարձակել անպամ մըն ալ մերմկաւ . խաղաղութիւնը . որ արդէն խզում էր լիլի խորհրդածուցումներուն մէջ : Բայց կար նաեւ արիւ վտանգ մը . ոչ նուազ ծանր : Եթէ զաշնադիրն վաւերացումը մերմկաւ . Պոնտարար պիտի հրամարէր և Բաղիոյ մէջ պատերազմը վերակոչով պարտութիւնները ծայր պիտի տային : Բոլոր աշնակառուիներով և զաշնադիրն՝ Ֆրանսայի ընծայած աստեղութիւնները աչքի առնելու տեսնելով Վարչութիւնը վաւերացուց զայն և խորունկ երջանակութիւն պատճառեց ժողովրդեան :

Յանկարծ . վարպետ հաշուով մը . Վարչութիւնը մտածեց բոլոր միաքերը Անգլիոյ դէմ դարձնել . Բաղիոյ հերոսը և իր անշաղթելի ընկերները պէտք էր որ սուրային մէկ թշնամիէն միտք և աշն օրն իսկ . ուր Քամբո Ֆորմիոյի զաշնադիրը հրատարակու եցաւ . հրամանադրով մը Պոնտարար Անգլիոյ բանակին հրամանատար անտ անտ եցաւ : Պոնտարար պատրաստու եցաւ մեկնել Բաղիոյ . Բարիզ գալու քիչ մը և հանդիսա վայելելու : Բաղիոյ մեկնելէ առաջ Բաղիոյներուն ուղղեալ կոչ մը հրատարակեց որով մեծ քաղաք կրէր անոնց և իր վերջին խորհուրդները կուտար : Այդ կոչը . որ ասուրուած էր աշն ապնտական . կարովի և միշտ քիչ մը ճարտասանական չունչով .

զոր զիտէր տալ իր հրատարակութեան . թեանց . հետեւ ետն է . —

«Ձեզի ազատութիւնն տու ինք . զիտեցէք պահել զայն . . . ձեր ճակատագրին արժանի ըլլալու համար իմաստուն և չափաւոր օրէնքներ միայն չինեցէք . ուժեղօրէն և կարովի կերպով դործադրել տուէք այդ օրէնքները . լոյսի տարածման օժանդակեցէք և յարգեցէք կրօնքը . ձեր զօրաբանութիւնը կազմեցէք ոչ թէ անխոտաւանելի անցեալ տնեցող մարդերէ . ալ աշնադիր քաղաքացիներէ . որոնք կը սնանին հանրապետութեան սկզբունքներով և ուրոնք սերտօրէն յարած են անոր բարօրութեանը : Դարերէ ի վեր պառակտած և բռնապետութեան տակ հեծած ըլլալով չէիք կրնար ձեռք ձգել ձեր ազատութիւնը . բայց քանի մը տարիէն . եթէ զձեզ հանդիսա ձգեն . աշխարհի վրայ ոչ մէկ տէրութիւն պիտի կարենայ ձեր ձեռքէն տանել ձեր ազատութիւնը : Մինչեւ աշն ժամանակ . մեծ ազգը պիտի պաշտպանէ զձեզ ձեր զբաղեցնելուն յարձակման դէմ . իր քաղաքական զրոյթիւնը ձերին պիտի միացուի . . . քանի մը օրէն կը բաժնուի ձեզմէ . իմ կատակարարութեան հրամանները և Այսպիսեան հանրապետութեան պատանապոյ վտանգը միայն զիտ ձեր մէջ կրնայ վերադարձնել : »

Այս վերջին պարբերութիւնը պատասխան մըն էր անոնց . որոնք կ'ըսէին թէ Պոնտարար կ'ուզէ Լոմպարտիոյ թագաւոր ըլլալ . բայց բան մը չկար զոր ինքը զերազատ համարէր ֆրանսական հանրապետութեան զօրապետութեան : Աստիտեցի պատուիրակներէն մին Կալսեր կոչմէ պետութիւն մը նա իրած էր իրեն՝ Դերմանիոյ մէջ . Պոնտարար պատասխանած էր թէ իր հարստութիւնը կ'ուզէ պարտի միայն ֆրանսական ժողովրդին երախտագիտութեան . արդեօք կը նախատեսէր իր ապագան . ոչ . անտարակալ :

Իտալացիները ցատկ տեսան անոր մեկնու մը ու այդ չափը ունէր երեսօյթին մարիլը : Պոնաբարդը արագօրէն անցաւ Ինէմոնը , Զուիցերիայ ճամբով Ռաշթատ երթալու համար : ճամբուն վրայ չքեղ տանախմբով իւննիւր ե իրեն ու կնոջը համար նուէրներ պատրաստուած էին : Իշխանները ե ժողովուրդները կ'ազէին տեսնել այս աշխարհ հաշակաւոր պատահարովիկը , աշխարհն պետութիւնաց ըսողը վճռողը : Դիւրէնի մէջ թագաւորը պատրաստել տուած էր ըսողութիւն ընծաներ : Զուիցերիայ մէջ ալ խանդավառութիւնը աննկարագրելի էր : Երիտասարդ ազգիկներ , ետպոյն չըպագեատներով , պատկերներ երկայացուցին իրեն : ամենուրեք գրուած էր սա սողը , որ աշխարհն սիրելի է Զուիցերիացիներուն : Ժողովուրդի մը չի կրնար ձգտալ ըսող ուրիշ ժողովուրդի մը : Բոլոր աշխարհագրներուն մէջ , ուրիշ Պոնաբարդ կ'անցնէր , ինչպէս իր կը գտար : Պէնի կատապարտութիւնը այս խանդավառութիւնն ի տես , արդիւնք իր սպաննորն ինչպէս իր արձակելը , բայց անոնք չհասցանց կցան :

Երբ Ռաշթատ հասաւ , Պոնաբարդ տեսաւ որ բոլոր գերման իշխանները անհամբերութեամբ իրեն կը սպասեն : անմիջապէս Ֆրանսացի պատու իրականութեն իրենց գերին ե պաշտօնին համար պատասխան գիրք մը բռնել տուաւ : Փամբո Ֆորմիլի գահաւորին վտերանցումը վտանակելէ յետոյ , որոշեց մեկնել զէպի Բարիլ , իր անձանքով մը ճամբորդեց ամբողջ Ֆրանսական հողին վրայ ե Բարիլ հասաւ 1797 Դեկտեմբեր 5ին : գնաց ինքզինքը ծածկել չառ համետ տան մը մէջ , զոր գնել տուած էր Դանդրըն վաղային մէջ : Այս մարդը , որ անտաճման սնախառնութիւն ունէր , կնոջ մը ճարպիկութեամբ կարող էր ծածկել զայն : իր խօսքերուն , զգեստին ե սովորոյթներուն մէջ կը գնէր աշխարհի պարզութիւնն մը , որ մար-

դիկը կ'ապշեցնէր ե իր հակադասութիւն չառ յուզիչ էր :

Երբ Բարիլցիները լուր տաին ինչ Պոնաբարդ եկած է , չառ բնականօրէն անհամբերութիւն ցոյց տալիս զայն տեսնելու համար : արտաքին զործոց նախարարը Մ . Թեոփիլան , որուն համար հետեւին չառ բռնին համակրութիւն մը զգացած էր , նոյն գիշերն իսկ գնաց տեսնելու : հետը , Պոնաբարդը ներսը ինչ ինչ զոյգ , զայն նոյն գիշերը չկարենալ ընդունելուն համար , ե միւս առաւոտն ժամագրութիւն տուաւ : Յաջորդ առտու , արտաքին զործոց նախարարին սողմը լցուած էին նշանաւոր մարդիկ , որոնք վախճանք էին տեսնելու : հետը , Պոնաբարդ ոչ մէկուն հետ խօսեցաւ , այլ ուղղակի գնաց Պոնիէնի ինչ ինչ ըսող ե ըսաւ աշխարհի խօսքեր , որոնք իր բերնէն ելլելուն համար խորունկ ապաւորութիւն կ'ընէին : Արդէն իսկ Պոնաբարդ վեհապետական ճշակներ ցոյց կուտար օգտակար ե նշանաւոր մարդուն համար : Մ . Թեոփիլան զայն ներկայացուց Վարչութեան , որուն անդամներուն ե իր միջեւ ինչ զինքն ինչ անդամներուն ե կարծիքներ , բայց տեսակցութիւնը չառ յուզումնալիւր եղաւ :

Վարչութիւնը չքեղ հանդէսներ կազմակերպեց Փամբո Ֆորմիլի գահաւորին յանձնման համար , Լիւքսեմբուրգի մեծ պալատին մէջ . ամէն կարգադրութիւն եղաւ այս հանդէսը յեղափոխութեան ամենէն ապաւորիչ հանդէսներէն մին բնելու համար : Վարչութեան 5 անդամները , համակարան տարազ հագած , Հարկերի խորանին պատուանդանին տակ կեցած էին կարգով : անոնց չորքը կը գտնուէին նախարարները , գեապանները ե կատապարական պաշտօնականները , իշխանները գրաւուած զրօշներով յազմութեան կամարներ չինուած էին : Երաժշտական նուագախումբը կ'երգէր : Լիւքսեմբուրգի պալատին չորք ինչպէս

նախնիներ զհանգուած էին , ծախահարուստ թեանց գոտումն միացնելու համար թնդանթներու թնդիւնը : Շէնիէ ալ օրուան համար մասնատորապէս պատարաստած էր իր զեղեցիկագոյն երգերէն մին :

1797 Գեղեցիկներ 10ի առատն էր . Վարչութիւնը և բոլոր կառավարական պաշտօնականները , կարգով չարուած , անհամբերութեամբ կը սպասէին այն հոգակաւոր մարդուն , զոր իրենցմէ յիշերը միայն անտած էին : Վերջապէս տանիկա եր'սաց , բնկերակցութեամբ Մ . ար Դալէյրանի , որ պաշտօն տնէր գոյն ներկայացնելու , որովհետեւ . այլ պատահաւ որ իմէ պատերազմիւր , այլ բանակցողն էր որ կը տանէին : Պոնարարդ չառ խորունկ ապաւորութիւն մը ձգեց . ամէն կողմէ միարեւոյն կեցցէ՝ Հանրապետարիներ , կեցցէ՝ Պոնարարդ գոյնիւն , ի տես այս պարզուկ մարդուն , որ այնքան մեծ հոգակ մը հանած էր արդէն : Յետոյ խօսք առաւ արտաքին գործոց նախարարը և սեղմ ու նորը բանախօսութեամբ մը ջանաց զօրավարին յաղթանակները վերադրել ո՛չ թէ իրեն , այլ յեղափոխութեան , բանակներուն և մեծ կեցիկ . ապա գոյնիւր Պոնարարդը , որուն փառասիրութիւնը վառնալուստ հանգամանք մը չունէր . Մ . ար Դալէյրանէն յետոյ ամէն ոք բաւ և կրկնեց թէ երկատարող . զօրավարը փառասիրութիւն չունի , այնքան կը վախճային որ կ'ելլէ կ'ունենայ :

Ի վերջոյ խօսք առաւ Պոնարարդ և բոտ . « Քաղաքացիներ' , փրանսական ժողովուրդը , ազատագրուելու համար պէտք ունեցաւ . արաքարելու թագաւորներու զէմ . բանակրանութեան վրայ հիմնուած Մանանապրութիւն մը ստանալու համար , պէտք տանեցաւ . 18 դարերու նախապաշարումներուն յաղթել : Գ . տարւոյ Մահանապրութիւնը և զոք յաղթեցիք բոլոր այլ զմտարութիւններուն , կրօնքը ,

առատակոնտ թիւնը , թագաւորականութիւնը , 20 դարերէ ի վեր յաջորդաբար կառավարեցին Եւրոպան . բայց ձեր նոր կնքած հաջաւթեան թուականէն կը սկսի երեւոյթանալու կառավարութեանց պարտաւոր : Դուք յաջողեցաք կազմակերպելու մեծ ազգը , որուն ընդարձակ երկիրը սահմանափակուած է միմիայն անոր համար որ բոտ թիւնը սահմաններ զրոյն է անոր : Դուք աւելին ալ բրիք . Եւրոպայի երկու ամենէն զեղեցիկ մասերը , որոնք մամանակաւ . այնքան հոգակաւոր էին իրենց արտեաններով , զխոտ թեամբ և այն նշանաւոր մարդերով , որոնց օրօրոյն կ'ան , այսօր ամենամեծ յոյսերով կը անանն որ ազատութեան ոյլին զուրկ ելլէ իրենց նախահարց զերեգանհեւրէն : Երկու պատուանդաններու վրայ է որ պիտի հիմնուին երկու . զօրաւոր ազգեր : Պատիւ ունիմ ձեզի յանձնելու Քամիս Ֆորմիլի մէջ ստորագրուած դաշինքը , որ վաւերացուած է Ն . Վ . Կայսեր կողմէ : Խաղաղութիւնը կ'ապահովէ ազատութիւնը , բարօրութիւնը և հանրապետութեան փառք . երբ Ֆրանսացի ժողովուրդին երջանկութիւնը հաստատուի հիմնական լուստգոյն օրէնքներու վրայ , այն մամանակ բովանդակ Եւրոպա ազատ պիտի ըլլայ : »

Հոգի թէ տարուեց իր խօսքերը . ծախահարութիւնները վերափն զուսացին . Պարբաս , որ նախապահ էր Վարչութեան , երկար և անպատեհ հասով մը պատասխանեց Պոնարարդին , որմէ վերջ նուազախոս մըրը կրկեց Շէնիէի հեղինակած երգը : Յետոյ երկու զօրավարներ յառաջ եկան , սքանչելի զրօշ մը բերելով . այլ զրօշին վրայ տակեղէն ստաւերով գրուած էր Պոնարարդի բանակին քաջագործութիւնները , կնքած զինադադարները , հաջաւթեան բանակցութիւնները , 150000 զերի բանած ըլլալը , գրուած 170 դրօշները , յաղ-

թոժ 18 պատերազմները, մեզած 67 կռիւները, ազատագրած 16 մոզովու րզները, բոլորն ալ իրենց անուանեալով և տեղերով: Յետոյ անգի ունեցան ազգագուրտ մները, և Վարչութեան 4 անդամներն ալ կարծես մեքենարար նետու եցան Պանարարդի գիւղեր, այն պահուն ուր Պարբաս կ'ազգագուրուէր:

Վարչութեան կազմակերպած պաշտանական այս փաշլուսն ընդունելութիւնէն յետոյ մոզովրդային խրախճանքներն ալ եղան ի պատիւ յազմական գործավարին, բայց այդ հանդիսաւորութեանց պահուն Պանարարդ չառ պարզ, քաղցրարարոյ և խիստ երեսցի մը ունէր, գրէթէ անզգայ հաճոյքին, ամբողջին մէջէն երթալ վնասելով աշտակար և նշանաւոր մարդր, ահար հետ խօսելու համար գեղարուհատի կամ գիտութեան վրայ: Պանարարդ չառ կը պատուէր հաշակաւոր մարդիկը: Թէևս զինուորական վարժարանէ ելած սպայի մը դասախարակութիւնը հազիւ թէ ունէր, բայց չնորհի իր հանձարեղ բնույզին, զիտէր իրեն ռաւար նիւթերու վերայ ալ խօսիլ և բակ աշնայիս յանդուգն խօսքեր, որոնք գերազանց մարդայ բերնէն խաւած ըլլալուն համար կը հրապարակն մինչև իսկ մասնագէտները: Թերթերը չառ կը զրաղէին Պանարարդի ներքին և հանրային կեանքով և ամենէն անհանգիստներն ու ալցելութիւններն անգամ կը հրատարակէին. առ հասարակ, ոչ ոք կը համարձակէր հարցումներ ուղղել իրեն, բայց չառ կը փափաքէին որ իր մեզած պատերազմներուն վրայ խօսի. և երբ Պանարարդ խօսէր, երբէք ինքզինքին վրայ չէր խօսեր, ալ կը զովէր իր բանակը և անոր հանրապետականի բաժնութիւնը. զինքը մտիկ ընտղները պարզապէս կը հրապարակէին իր պատմութիւններուն չքեղութիւնէն: Եզականութիւնը միշտ բան մը կ'ուսկցնէ հանձարին վայելած միջոցին ի յայտ կու գար, ախրապետած էր Պանարարդը:

մէջ, ուր բարքերու ամենամեծ միօրինակութեան հետ կը սիրեն նաեւ տարօրինակութիւնները:

Պանարարդ մոզովու րզէն հետու մնալ և նայուածքներէ խաւափիլ կը ձեւազընէր. մինչև իսկ երբեմն գէշ ընդունելութիւն կընէր խանդավառութեան չառ բուռն արտայայտութեանց: Մասամբ ար Սգալ, որ կը սիրէր և իրաւունք ունէր սիրելու մեծութիւնը, հանձարը և փառքը, անհամբերութեամբ տեսնել կ'ուզէր զայն, իր հիացումը յայտնելու համար: Բայց Պանարարդ զգալով թէ Մասամբ ար Սգալ որքան անկասկիւն մըն է, ցուրտ, խիստ և մինչև իսկ տեսարար գանուկաւ տնոր հանդէպ. որ մը, մինչ Մասամբ մը Սգալ հարցուց իրեն թէ ի՞նչ տեսակ կիները կը նախընտրէ, Պանարարդ խըւսորէն պատասխանեց. — Այն կիներ՝ որ ամենեւեւ չառ զաւակ ձեւած է: Այդ վայրկեանէն սկսեալ ծագում առաւ աչն փախաղարձ հակակրանքը, որ Մասամբ ար Սգալին պատճառեց այնքան անիրաւ հարչարանքներ, իսկ Պանարարդին ալ գործել տուաւ փոքրոցի և ըրբաւ արարքներ: Պանարարդ քիչ անդամ դուրս կ'ելլէր: Հանդրըն փոփոցի — զոր Հայրսրեան փաղոց անուանած էր Բարիզի քաղաքապետութիւնը — պզտիկ ամեն մէջ կ'աղլէր, տեսնուելով միայն մէկ քանի զխաւններու, զօրավարներու, արուհաւագէտներու և մասնաւորաբար Դալմա անուն հաշակաւոր գերատանին հետ: Շատ պարզ կատք մը կը նստէր զուրս ելած միջոցին, ինտուրն գացած առներ օխեակին առջևը փակած կ'ըլլար վանդակորմով և իր կնիքը զրօտանոյ վայելքներէն ոչ մէկը իրեն հաճաք կը պատճառէր: Իր կնիքը հաւար ծալքալեզ սէր մը ցոյց կու տար: Մասամբ Պահարնէի այն մասնաւոր չնորհալիութիւնը, որ թէ ներքին կեանքին մէջ և թէ զահուն վրայ գանուած միջոցին ի յայտ կու գար, ախրապետած էր Պանարարդը:

ՍԵՆՏԵՄԲԵՐԻ ԿԸ ԿԱԶՄԱՋԵՆ

Վարնոի աքաղաղեալն հետևան-
քով, Ֆրանսական Կաճառին անդամ-
ներէն մին պակսեցաւ: զինքը բնաբե-
ցին: Բաթկատու թեամբ հաւանեցաւ և
Կաճառի նիստերուն չարունակ ներկայ
եղաւ: պատերազմիկը ծածկելով զխո-
նականի վերաբերութիւն տակ: Այսքան
փառաւորութիւնը ստուեր կը ձգէին կա-
ռավարութեան պետերուն վրայ: Վար-
չութեան անդամները կը զգային թէ ի-
րենք հաղահաճ կարելի որոթեանէ կը
զրկուին, բայց ասով հանդերձ մեծ
յարգանքով կը վերաբերուէին խաղա-
ղարար պատերազմիկին հաւ. զմեզ ու-
մենէն աւելի զբաղեցնող զգացումին
վրայ: աս հասարակ տմենէն քիչ կը խօ-
սինք: Վարչութիւնը ներքնապէս իր
զգացում երկիր գնեւէն ոչ մէկը կը յայտ-
նէր: այլ կը բառականաւոր սասանալով
իր լրտեսներուն տեղեկապիրները, ու

բանցմէ կ'աւանտար թէ զօրանցներուն
և հանրային վայրերուն մէջ Պանարաղի
մասին ինչ կը խօսուէր: Այնպեղ կը
աչին թէ քիչ տառնէն Պանարաղը զործի
զլուխ պիտի անցնի: տկարացած կա-
ռավարութիւնը պիտի ստալալէ և այս
կերպով Ֆրանսան պիտի ապառէ թա-
գաւորականներէն և մաքաղէներէն:
Վարչութիւնը, հաւարձակութիւն ձե-
ւառնելով, աչա տեղեկապիրները ցոյց
կուտար Պանարաղին և արհամարհանք
կը կեղծէր անոնց մասին, իրր թէ զօ-
րավարը անկարող կը համարէր ալ պիտի
փառասիրութեան մը: Զօրավարն ալ,
իր կարգին, ոչ նուազ կեղծելով, եւ
բախտապիտութեամբ կը բնդունէր Վար-
չութեան փառահաւան ցոյցերը, և
կրտէր թէ ինքը լիովին արժանի է այդ
փառահաւանին: Բայց իրականին մէջ,
մէկ և միւս կողմէ մեծ անպատահու-

թիւն կը տիրէր . Վարչութեան լրտեսները եթէ լուր կը բերէին թէ Պօնաբարդ բռնաախրութեան պիտի սկսի , զօրավարին շուրջը գտնուող սպաներն ալ կըսէին թէ մտադրութիւն կայ զօրապետը թունաւորելու . արդէն , զօրավար Հօշի մահը անհետեւ կատարածներ յարուցած էր , և Պօնաբարդ , թէև զեւթէր տղայական երկիւղներէ , այնուամենայնիւ զգոյշ կը կենար և մեծ նախազգուշութիւններ ձեռք կ'առնէր , երբ Վարչութեան անդամի մը ոտնը ճաշէր : Արդէն քիչ կ'ուտէր և Վարչութեան անդամին կերած միտէն և խմած գինիէն միայն կ'ուտէր կը խմէր :

Կարգ մը ինչդիրներու մէջ յաճախ կը հարցնէին Պօնաբարդի կարծիքը . նախարար մը զրկելով զաշն կը հրաւիրէին Վարչութեան նիստին . անմիջապէս կ'երթար , Վարչութեան անդամներուն քովը կը նստէր և կարծիք կը յայտնէր այնպիսի գերազանց ճարտարութեամբ մը , որ զինքը նշանաւոր կը դարձնէր աշնքան վարչական և կառավարական գործերու մէջ , որքան զինուորական : Պօնաբարդի քաղաքականութիւնն էր Վարչութեան յարած չիտիլ , այլ բոլոր կուսակցութիւններէն հետոյ մնալով ո՛չ մէկուն հետ զէշ մարդ ըլլալ . իր վաւասիրութեան ամենէն աւելի պատշաճ թուածը զբաքննիչի մը դիրքն էր : Անիկա , խիստ վերապահութիւն ցոյց տալով հանդերձ , կը դատապարտէր կառավարութեան հետեւած քաղաքականութիւնը , զոր թեթիւ մը մղուած կը համարէր հայրենատէրներէն : Պօնաբարդ տկար կը գտնէր կառավարութիւնը , որ մէկ կուսակցութենէ մը յազմուել վերջ հիմա ալ թոյլ կուտար որ ուրիշ կուսակցութիւն մը յազմէ իրեն : Իր վարձուքը աշնպէս ցոյց կուտար որ , թաղաւորականութեան վերադարձին ընդգիծման ալով հանդերձ , չէր ուղիւրդնուել թէ յեղափոխութեան և իր քաղաքագործութեանց միջեւ ունի կոտորակ :

Յունվար 21-ի տարեկարգը կը մատենար , պէտք եղաւ բանակցել , որովհետեւ Պօնաբարդ ներկայ ըլլար աշն հանդէսին , զոր հինգերորդ անգամն ըլլալով պիտի տօնէին . 1798 տարին կը սկսէր . անիկա չէր ուզեր երթալ հանդէսին , կարծես տօնախմբութեան նպատակին հակառակ ըլլալուն համար և կամ թերեւս բան մը բրած ըլլալու համար ի նպատակ աշն մարդոց , որոնք իրմէ հեռացած էին 18 Ֆրիւքիտօրի յայտարարութեանց և 13 Վանսէմբլէի սրմբաշարութեանց հետեւանքով : Բայց կ'ուզէին որ Պօնաբարդ ներկայ ըլլայ ալ , հանդէսներուն , իր բոլոր հանդումանքներովը , թէ՛ իրր Ռաշիստի վեհաժողովին յիսկօր պատուիրակ և թէ՛ Անգլիայ բանակին վերին հրամանատար : Իսկ Պօնաբարդ կը սնդէր թէ ասոնք տխուրներ չեն հանդէսին ներկայ ըլլալու համար . Վերջապէս , խնդիրը իրաւախոհութեամբ կարգադրեցին . բոտ ուրում Կաճաւար ամբողջութեամբ ներկայ պիտի ըլլար արարչութեանց , Պօնաբարդ ինքն ալ իրը անդամ ալ . Կաճաւար , մտաւ խումբին մէջ : Իր բազմաթիւ տխուրներուն մէջ Կաճաւար անդամի հանգամանքը ամենէն աննշան էր , բայց Պօնաբարդ զիտէր ողորդել անկէ :

Մագոզ ոյժը չուտով կը դուշակուիր . բազմաթիւ սպաներ և չողոքորթներ արդէն սկսած էին չըմպալտակ Պօնաբարդը , և անոր կը հարցնէին թէ երբ պիտի անցնի իշխանութեան գլուխը , բան մը որուն իրաւունք ունէր հայտնի իր գերազանցութեան և քաղաքական հանճարին , ասանց տակաւին գիտնար թէ ինքը ինչ կրնար և պարտ էր ըլլալ , կը տեսնէր միայն թէ իր ժամանակին ամենէն մեծ մարդն էր : Բայց Պօնաբարդ բաւազոյն սեպեց թողուլ որ կառավարութիւնը ինքն իրեն մաշի կուսակցութեանց զէմ սկսած իր տաժանելի պայքարին մէջ , և ինքը ուշա-

դրույթները դարձուց Անգլիոյ վրայ, այսինքն այն գործարար թշնամիին զոր փրանսա պարտաւոր էր նուաճել տակաւին, և թէև Պոնաբարդ գաղնիներով սպողւած էր, բայց նախամեծար համարեց նորանոր գաղնիներ քաղելը և կտաւորարութիւնը ինքն ալ կը մտածէր անկեղծօրէն, ամենէն կարճ ճամբան ընտրել, Անգլիոյ վրայ յարձակելու համար. սոյգ ժամանակուան միտքերը ոչնչան յանդուգն էին որ այս տեսակ յատակադիմ մը չատ դիւրաւ գործադրելի կը համարուէր. արդէն անգամ մը փորձուած դէպի Իսլանտա արշաւանքը ցոյց կուտար թէ կարելի էր ծովը անցնիլ օդատարով մշուէն և հովին ուղիով թնէն. չէին կարծել որ անգլիական սպոր, որ այն ժամանակ ցամաքային բանակ մը չունէր, կարող կըլլար իր բոլոր հայրենասիրութեամբը դիմադրել Իտալիոյ և Հոնտոսի հիմնադր զինուորներուն, ու մանաւանդ Քատլիկիօնէի, Արքայի և Ռիպոլիի յաղթականին:

Արդէն պէտք եղած զինուորական պատրաստութիւնները կը տեսնուէին. ամրաւէն գործող հրամանատարները փրանտայի ծովեզերքը կը չրճէին, բնորոշու համար յարմարագոյն կէտը, գործը նաւ նստեցնելու համար. հրամաններ ստուած էին նաւահանգիստներուն մէջ մեծամեծ սորմիզներ համախմբելու համար. ծովային պաշտօնատան մէջ չատ մեծ գործունէութիւն մը կը տիրէր. Հորանտայի նաւատորմին գործակցութեան վրայ յոյս չունէին. սպանիական և ֆրանսական նաւարածիւնները բաւական էին 60 կամ 80 հազար զինուոր Անգլիա փոխադրելու համար: Այս արշաւանքին ծախքերը գոցելու համար 80 միլիոնի կամաւոր փոխառութիւն մը հրապարակ հանուեցաւ և վարչութիւնը գլխաւոր վաճառականները հրաւիրեց այս փոխառութիւնը ստորագրել. 15 էն 20 միլիոն ֆրանք չատով ստորագրուեցաւ: Միեւնոյն ատեն վարչու-

թիւնը տարբեր պատերազմ ուն ալ կը մղէր Անգլիոյ դէմ. օրէնք մը հաստատեց, որով կ'արգիլէր անգլիական ապրանքներու փրանսա ներածումը. միեւնոյն օրը և միեւնոյն ժամուն, բովանդակ ֆրանսայի մէջ տուները խուզարկուեցան, տեսնելու համար թէ անգլիական սպորանք կ'այ:

Պոնաբարդ այս մեծ շարժումին համախմբու բլլալու և օժանդակելու երիւշոյն ունէր, բայց ներքնապէս՝ չատ համախմբու չէր այս յատագծին. քաղել Լոնտոնի վրայ, հոն մանկ, 60,000 մարդ Անգլիա նետել, այս չէր որ գլխաւոր կը թուէր իրեն. բայց կը զգար թէ անկարելի պիտի բլլար նուաճել Անգլիան և հոն հաստատուիլ. չատ չատ, պիտի կարենային աւերել երկիրը, անոր հարստութեան մէկ մասը թալլել, կէս զար մը զայն ետ տանիլ. բայց ասիկա ալ ընկու համար հոն տարուած բանակը ոչնչացած նկատելու էր: Աւելի ուշ, Պոնաբարդ աւելի մեծ ուժով մը և մեծագոյն փորձառութեամբ մը, Անգլիոյ դէմ զուտ անձնական գայրոյթով մը անիկա լրջ օրէն մտածեց դէմ առ դէմ կուրի անոր հետ, բայց այսօր ուրիշ գաղափարներ և ուրիշ ծրագիրներ ունէր: Այս ծրագրէն զինքը ետ կեցնող զլիստ որ պատճառն այն էր որ, պատրաստութեանց լրացման համար դեռ քանի մը ամիսներ պէտք էին, զեղեցիկ եզանակը պիտի անցնէր և հարկ էր սպասել յառաջիկայ ձմրան հովերուն և մշուշներուն, յարձակումը փորձելու համար: Արդ, Պոնաբարդ չէր ուզեր տարի մը անգործ մնալ Բարիդի մէջ, և հանրային կարծիքին առջև իր տնունը պղտիկցնել, միայն անոր համար որ տակաւ չէր բարձրացներ զայն: Հետեւաբար, անիկա կը մտածէր ուրիշ կարգի ծրագրի մը վրայ, ան ալ Անգլիոյ վրայ յարձակելու. չափ հսկայական ծրագիր մը թէև, բայց աւելի եղանակ, իր հետեւանքներովը աւելի բնագարձակ, և

սելի յարմար՝ իր երեւակայութեանը, և մանաւանդ՝ աւելի մերձակայ:

Տեսանք արդէն թէ Իտալիա գրտնուած միջոցին շատ կը զրազէր Միջերկրականով և տեսակ մը նաւատորմ ստեղծած էր հոն ու Վենետիկեան պետութիւնը բաժնած միջոցին Ֆրանսայի հաշտոյն վար գրած էր Յունաստանի կղզիները, Մալդայի մէջ Կաւադրութիւններ սարքած էր, Ասպեաներուն և Անդլիացիներուն ձեռքէն զայն խլելու համար, վերջապէս, տեսանք թէ Պոնափարպ յաճախ իր անխարկը յատած էր Եգիպտոսի վրայ, իբր այն միջոտահման կէտը, զոր Ֆրանսա պարտ էր գրտուց Եւրոպայի ու Ասիայ միջև, Արևելքի և Հնդկաստանի վաճառականութիւնը ձեռք ձգելու համար: Այս գաղափարը հիմա նորէն պաշարած էր իր միտքը և զինքը չափազանց կը զրազեցնէր. արտաքին գործոց պաշտօնատան մէջ թանկագին վաւերութեւրկեր կաշին Եգիպտոսի գինուորութեանը վրայ, զանանք ստատ և լափելով կարգադրէ Այն պահուն, ուր տփկիանասի ափանց վրայ կը չրջէր՝ Անգլիայ վրայ յարձակման յատակագիծը պատրաստելու, անկիա Եգիպտոսի վրայ գրտած զիրքերով յեղուց կատքը և Վարչութեան փափաքներուն հետանդիկ ձեռքներով հանդերձ, կը խորհէր ուրիշ ծրագրի մը. իր երեւակայութիւնը կը թափառէր Արևելքի ափանց վրայ, չփոթի և լաշնածառայ ապադայ մը կը նախատեսէր, միւրճախ՝ լուստէտ ու փառքով յեղուն այն երկիրներուն մէջ ուր Ազեքսանդր և Մոհամմէտ յաղթանակած և կոչարութիւններ հիմնած էին, աշխատք գրտուց իր հաշակը, և զայն Ֆրանսա գրկել Սալոյ արձագանգներովը մեծցած. այս բոլորը արքեպիսկոսութիւնը էին իրեն համար:

Մինչ 1798 տարուց Յունվար և փետրվար ամիսներուն Պանարոսը կը չոր-

ջէր Ուկէանոսի ափանց վրայ, անդին, Իտալիայ մէջ նորանոր խառնութիւններ կը ծագէին, իտալեան բանակը բարձրագոյ կը պահանջէր Հռոմի վրայ քաղել, Վարչութիւնը նեղը մնացած էր, անկիա յանձին Պապին կը տեսնէր՝ յեղափոխութեան թշնամի կուսակցութեան կրօնական պետը: Շատ կը փորձուէր ապաքինել այդ հին և լուսնապետական ժրտաւորաց կրօնքին քահանայապետը, հախառակ որ տէրութեանց միջամտութեան վառնուր կը ծագէր:

Սակայն և այնպէս, թշնամական արարքներու անպատահութիւնները ինչ որ ալ բլան, յեղափոխական ոգին յաղթանակեց այս պարագային, և Վարչութիւնը հրամայեց Իտալիայ Ֆրանսական բանակի զօրապետ Պերթիէին, քաղել Հռոմի վրայ, Վարչութիւնը կը յատար որ Պապը ու է արքեպիսկոս ազգականը կամ գինակիցը չլլալով, իր անկումը ոչ մէկ կարելի որ միջամտութիւն յատմը պիտի բերէր:

Երբ իմացուեցաւ Վարչութեան որոշումը, բոլոր հանրապետականները և իմաստասէրները շատ ուրախացան, զօրավար Պերթիէ 1798 Փետրվար 10ին հասաւ աշխարհի վաղիմի մայրաքաղաքը, ուր տակաւին մասած չէին հանրապետական ղեկաւորները, ստանք պատմը կանգ ստին, հին և շքեղ քաղաքը գիտելու համար, Հռոմի կառավարութիւնը հարկադրուեցաւ լուսնակցի և Սէնդ Անտի գլխակը յանձնել Ֆրանսոսցիներուն, պաշտնատ որ կրօնքը, հանրային հաստատութիւնները, կեանքերը և ինչքերը յարգուին, Պապը Վատիկանի մէջ ձգուեցաւ և զօրավար Պերթիէ, փողովալցիի գուման մանելով, տալու եղաւ կապիտոլ, Հռոմէական հին յաղթականներուն նման, մոլորվող փառականները մեծ խանդավառութեամբ հաւաքուեցան և հաշակեցին հռոմէական հանրապետութիւնը, նոսաք մը գնկայց մը խմրազրեց, որով մոլորվալքը, հոս-

մէսական ժողովուրդը կը յայտարարէր թէ իր վեհապետութիւնը ձեռք կը ձգէ կրկին և հանրապետութիւն կը հիմնէ : Պապը առանձին ձգուած էր Վատիկանի մէջ , գալին իրեն ներկայացան և պահանջեցին որ հրաժարի իր աշխարհական իշխանութիւնէն . սնիկա վէտօրէն պատառնանց թէ չի կրնար հրաժարի իշխանութիւնէ մը որ իր սնծին չի պատկանիր , ալ որ աւանդ մըն է , առաքելայնէն իրեն յանձնուած . աստուածաբանական այս տեսակէտը մեր հանրապետական գործարարներուն վրայ և է ազդեցութիւն չըբաւ : Պապը իր ծեւրութիւնը վաղի յարգանքներով գիշերանց հանուեցաւ Վատիկանէն և տարուեցաւ Գօսթանա , ուր ուղարկուած զբոսաւ փոքրիկ մը մէջ : Հռոմի ժողովուրդը չատցաւ չը զգաց զրկուելով այս վեհապետէն , որ սակայն աւելի քան 20 տարի իշխած էր :

Գործարարար , հանրային հաստատութեանց զէմ գործուած բանութիւնները ազարակեցին Ֆրանսացոյ մուսքնի Հռոմ : Ֆրանսական բանակին զլուր ալ ևս չէր գտնուէր խիստ և տնտեսական մը , որ անկարգութիւնէ վախճալու քան թէ առաքինութեան համար , այնքան խտօրէն կը հարուածէր թաւանդները . միայն Պօնաբարդ կարող էր անյաջողորմ սանձել այս հարուստ երկրին մէջ : Իր յաջորդը Մատէնա ամբաստանուած է թէ առաջին օրինակը տուած է թալանի . իր զինուորներն ալ սնամիջապէս հետեւեցան իրեն , և կողակտեցին պալատները , վանքերը , ձոն թանգարանները . բանակին հետ եկած Հրէաներ չատածան զիններով կը գնէին՝ զինուորներուն ձեռքէն՝ բոլոր գեղարուեստական առարկաները . ամենէն աւելի թալանները՝ բարձր գաստ սպաններն էին . որովհետեւ զինուորները հինգ ամիսէ ի վեր թողակ տաացած չէին , սկիզբէն անանկ կարգապարտեցաւ որ թալուած առարկաները պիտի հաւաք-

ուին , պիտի ծախուին և արդիւնքով՝ զինուորներուն ամսականները պիտի արուին . բայց Մատէնայի վարմանքը բարտապաշտ քանակը , որ պատրաստ էր աստատմելու , Հռոմի ժողովուրդը առիթէն օգտու յաղելով ուղեց յարձակիլ Ֆրանսական բանակին վրայ , բայց զօրավար Մատէնա Սէնդ Անժի զգեակին մէջ պահակազօրք մը գնելով բանակը Հռոմէն դուրս առաւ տարաւ , թէն իր զէմ զգահութիւնները չվերջացան :

Վարչութիւնը պաշտօնանկ ըրաւ Մատէնան և յատուկ յանձնախումբ մը զրկեց Հռոմ , քննութեան ձեռնարկելու համար : Հիմա , Ֆրանսա պէտք էր արդարացնէր իր արարքը , կախիկ պետութեանց մօտ : Սպանիա , որուն կրօնական զգացումները հաշուի կ'առնէր Ֆրանսա , ծախ չի հանեց , որովհետեւ իր չափը կը պահանջէր Ֆրանսայի բարեկամ մնալ : Աւստրիա ալ , թէն զրմուտ , բայց կարեւոր բողոք մը չըբաւ , ամենէն աւելի կապողն էր Նապոլիի արքունիքը , սնիկա հաշտուելու համար կը պահանջէր որ իրեն արտի առնուազն երկու երեք հազանով : Այսպէս ուրեմն՝ յեղափոխութիւնը անխուսովելիօրէն կը յառաջանար , թերեւս չատուելի արագ քան Վարչութիւնը կը փախալէր : Կը մնար Զուիցերիան . ազատութեան այս վաղնջական հայրենիքը կարծես թէ Ֆրանսայէն տանելիք բան մը չուէր և միտնէր որ յեղափոխութեան չպիտի ենթարկուէր : Թէն Զուիցերիոյ 13 գաւառները հանրապետական ձեւով կը կառավարուէին , բայց տիրեալ չի նշանակեր թէ արդարութիւն կը տիրէր երկրին մէջ . աստուական զրկութիւնը , որ զինուորական նախապետութիւնն է պարզապէս , գոյութիւն ունէր այս փոքրիկ հանրապետութեանց միջեւ , և մէկը միւսին սպաւ կը եղող ժողովուրդներ կային , որոնք կը հեծէին բեկաթեայ լուծի մը տակ : Մարտնին ,

Ֆրանսական բանակը մատու Ձուխցերիտ , յեղափոխութիւնը հոն ալ մտցնելու համար : Ձուխցերիացիները հերոսական զիմաղբութիւն մը բրին և օգտուելով երկրին ընծայած առաւելութիւններէն , մեր իտալական ծերունի ջոկատներուն առջև համբան փակեցին . բայց Ֆրանսացի հրահանատարը ճարտար զարձուածքով մը ստիպեց Ձուխցերիացիները որ նահանջեն զէպի Պէրն : Ֆրանսացիները սկսան որ քաղաքին առջևս մոլեւանդ և յուսահատ լեռնականներ լեցուած են . կիներ և ծերունիներ կուգան նետուիլ իրենց սուկններուն վրայ . պէտք եղաւ , զժրադարար , զոնկ այս խեղճերը , որոնք անօգուտ մահը վնասել կուգային : Ֆրանսական բանակը Պէրն մատու . զուիցերիական լեռներու մոզովուրդը քաջութեամբ կը պաշտպանէր իր վաղնջական հանրապետութիւնը . բայց ան սպանիական ամբոխին չափ կասաղի և կոյր էր :

Պէրնի գրաւումով , զուիցերիական զլխաւոր գաւառները հնազանդութիւն յայտնել պարտաւորուեցան . զօրավար Պրիւն , որուն , ուրիշ Ֆրանսացի հրահանատարներու նման , պաշտօն արքունեցաւ հանրապետութեան մը հիմնադիրն ըլլալով , Ձուիցերիոյ ֆրանսական մասը կցելով քանի մը գաւառներու , հանրապետութիւն մը հաստատել մտածեց . Ձուիցերիացի հայրենասէրները իրենց երկրին մէջ յեղափոխութեան յաջողութիւնը ուզած էին միմիայն ահա յոյսով որ զուիցերիական միութիւն մը կը գոյանայ , և մոզովուրդ մը որ ուրիշ մոզովուրդի հպատակ ըլլալէ կը զազրի : Իսկ Ձուիցերիոյ կղերականները և ազնուականները , որոնք յազթուած էին , այս զժրադար լեռնականները կը համոզէին թէ իրենց կրօնքին ու անկախութեան զէմ յարձակում պիտի ըլլայ , ասկէ գաւ , յուր կը հանէին թէ Ֆրանսա՝ Անգլիոյ վրայ յարձակելու համար պիտի սրի պէտք ունենալով կ'ուզէր

Ձուիցերիոյ քաջարի զաւակները առնել և զանոնք նետել Անգլիոյ ափանց վրայ :

Ֆրանսացիները , Պէրն մանելով , զրաւեցին կառավարական գանձը , ինչ որ պատերազմի սովորական ու անվիճելի հետեւանքն է . այս փոքրիկ հանրապետութեանց մէջ , որոնք խնայատէր և ազա՛ն են , հին ժամանակներէ մտացած խնայողութիւններ կային . Պէրն ունէր 8 միլիոն ֆրանք , զոր գրաւելէ ետք Ֆրանսացիք տուրքի ենթարկեցին զուիցերիական 4 գաւառներու ազնուականութիւնը , բանակին ծախքերը հայթայթելու համար :

1798ի ձմրան վերջերն էր . Քամբո Ֆորմիոյի զաշինքէն ի վեր հազիւ 5 ամիսներ անցած էին և արդէն իսկ Եւրոպայի կայսրութիւնը եզականօրէն փոխուած էր . հանրապետական զրութիւնը ամէն օր յաղթանակներ կը շահէր . Ֆրանսայի հիմնած երեք հանրապետութեանց վրայ , երկու հոտ ալ կ'աւելնար 2 ամուսան մէջ . փոխանակ երեք պետութեան , Ֆրանսա 5 պետութիւն պէտք էր կառավարէր . ասիկա նորոնոր հուզելի կ'աւելցնէր և տէրութեանց ալ նորոնոր բացատրութիւններ պէտք էր ստլ . այս կերպով Վարչութիւնը անըզ-զաբար մղուած էր . չկայ աւելի փոստակ բան մը քան զրութիւն մը . ասիկա զրեթէ ասանձիմն կը յաղթանակէ , յաճախ այդ զրութեան հեղինակներուն հակառակ իսկ :

Ձուիցերիոյ նուաճման հարցին հետ օրուան հրատապ խնդիրները Ֆրանսայի համար՝ Յեղափոխութեան վեցերորդ տարուայ երեսփոխանական բնաբութիւններն էին , որոնց միջոցին , կուսակցութիւնները վերակաճ էին իրենց իրերամարտ պայքարը : Պոնաբարդ միայն հետ կը մնար այդ պայքարէն . անիկա միշտ կը մտածէր եզիպատաի վրայ , ինչպէս երկու տարի առաջ մտածած էր իտալիոյ վրայ : Պոնաբարդ՝ եզիպատաի

վրայ արչաուկա իր ծրագիրը տաճար-
կամ էր Վարչաթխան, որ այդ պահան
կը խորհրդակցէր այդ խնդրին վրայ .
բոլոր մեծ մարդիկը, որոնք աշխարհի
քարաէսին նայած են, խորհած են Ե-
զիպոտսի վրայ, Պանարարդ հաւաքած
էր իր նուաճելիք երկրին մասին եղած
բոլոր հրատարակութիւնները, և իր յա-
տակազիծը բառ աջնձ չինած էր : Ըստ
իրեն, Եգիպտոս, Եւրոպան և Հնդկաս-
տանը իրար միացնող կէտն էր : Տոն
պէտք էր հաստատուիլ, Անգլիան փճա-
ցընելու և սիրելու համար Միջերկրա-
կանին, զայն Ֆրանսական լիւ մը բնե-
լով, ինչպէս կրէր Պանարարդ, Եգիպ-
տոսը գրաւելով էր որ կարելի պիտի
ըլլար ապահովել օսմանեան կայսրու-
թեան գոյութիւնը, կամ առնել անոր
լաւագոյն մէկ կտորը : Սուրբայ, Արա-
բիայ և Ամերիկէի բոլոր կարաւորներուն
միացման կէտը Գահիրէն էր : ահազին
վաճառականութիւն կարելի էր բնե-
լայ երկրներուն հետ, և Ֆրանսան հա-
րաւադրել :

Այս յանդիպումն ձեռնարկը Պանարար-
դի համար սա առաւելութիւնն ալ ու-
նէր որ անմիջապէս կարելի էր սկսիլ .
հիւ պատու Մակալոնի համաձայնեց տեղե-
կագիրներուն համաձայն Եգիպտոս մեկ-
նելու մամանակն էր : ամբան տողին
օրերուն կարելի պիտի բլար հոն հառ-
նիլ : հաւնձքը եղած, պատրաստ վիճակի
մէջ, Եգիպտին վրայ նաւարկելու համար
հովը նպատատուր պիտի բլար : Պանա-
րարդ կրէր Վարչաթխան թէ աշնան
կարող է վերադառնալ և Անգլիայ դէմ
յարձակումը նորէն ի դարձ գնել, ու
այն մամանակ յաջողութիւնը աւելի
հաւանական էր : քանի որ Անգլիա իր
նաւատարմին մէկ մասը գրկած պիտի
ըլլար Հնդկաստան : Այս նկատումներէն
գտտ, Պանարարդ ունէր նաեւ անձնական
տեսակէտներ : անիկա կուզէր մեծնալ .
մեծ աշակերտը միայն Արեւելի մէջ կը
յաւանքն բառնէր :

Վարչաթխանը, զոր ամբաստանողներ
եղած են, Պանարարդը Եգիպտոս զոր-
կելով անկէ խաղաղու : միտում ունե-
ցած ըլլալուն համար, ընդ հակառակը՝
զլխովին կը հակառակէր Պանարարդի
յատակազմին : Այս առթիւ շատ բուռն
վիճարանութիւններ եղան և նոյն իսկ
միջադէպ մը ծագեցաւ : Պանարարդ,
անհամբերութեան վաւրկեանի մը մէջ,
ուղաւորաց հրամարիլ : Վարչաթխան այն
անգամը՝ Լարէվելիէն՝ որ ամենէն ա-
ւելի բուռն հակառակորդն էր Պանա-
րարդի ծրագրին, գտնեց : «Էս չեմ բաղ-
ձար որ դուք հրամարիք, բայց եթէ
հրամարիք, իմ կարծիքովս պէտք է
ընդունիլ :» Այդ միջադէպն ապին,
Պանարարդ ալիւս հրաւարականի խոսք
չբրաւ :

Վարչաթխանը, վերջի վերջոյ Պա-
նարարդի սնդու մեկրէն և պատճառա-
բանութիւններէն յաշխուած, հաւանե-
ցաւ Եգիպտոսի արչաւանքին : անիկա
մամանաւորարար հրապարակեցաւ ձեռ-
նարկին մեծութենէն, անոր բնծաղած
վաճառականական տաւելութիւններէն,
Պանարարդի առած խոստումէն՝ ձեռնոր
վերադառնալու մասին, որպէս զի այն
մամանակ Անգլիայ վրայ յարձակման
ձեռնարկը ի գրոխ հանուի : Համաձայ-
նութիւն գոյացաւ որ Պանարարդ հետը
տանի 36,000 զինուոր : Իսպանիան հին
բանակէն, կարգ մը սպաներ և զօրու-
վարներ՝ բնարէ ու առնէ, ինչպէս նաեւ
զխաւաններ, ճարտարագէտներ, աշխար-
հագիրներ, ամէն կարգի զօրծաւորներ,
ու ծովակալ Պրիւյսի նաւարամիներ, ու-
նոր կցելով Դուլոն միացած նաւերուն
մէկ մասը : Պետական գանձուն հրաման
արուեցաւ 10 օրը անգամ մը Պանարար-
դին տալ մէկ ու կէս միլիոն ֆրանք :

Պանարարդ զօրծի սկսաւ այն ար-
տաքայ կարգի ետանդով, զոր ցոյց կա-
տար իր յատագիծներուն զարմաղբու-
թեան պահուն : Պատերազմական, ծու-
վային և ելիտական նախարարներուն

կը գիտէր շարունակ, ամէն բան իր աչքովը տեսնել կ'ուզէր և իր անձնական հեղինակութիւնը կը բռնկեցէր, պատարաստութիւնները փութացնելու համար: Կարճ ժամանակի մէջ հաւաքեց լինդանովներ, ձիեր, թամբեր և ձիու կաշւաձեւեր, ամէն տեսակ գործարարներ, բնագիտութեան և շախմատական գործիչներ: Հարիւրի չափ ալ գիտուններ, արտեսողէաներ, զմայրիչներ, որոնք Պետարադի հրաւերը չկարենալով մերժել ճամբայ հանուեցան:

Ֆրանսա և Եւրոպա սկսան գրգռել Միջերկրականի մէջ տեսնուած պատարաստութիւններէն. ամէն տեսակ ենթադրութիւններ կ'ընէին. ուր կ'երթայ Պետարադ, կը հարցնէին իրարու. ուր կ'երթան այս քաջերը, այս գիտնականները, այս բանակը. ամենք կ'ըսէին թէ Ան ծով կ'երթան, Խրիմը թուրքիոյ առջաւ համար: Ուրիշներ ալ կ'ըսէին թէ Հնդկաստան կ'երթան, և ուրիշ գանադան ենթադրութիւններ կ'ըլլային: Ամենէն առկիւ մտահոգութեան ենթարկուողն էր Անգլիան. Թիթ անգլիացաւս գինեկ տուտ երկրորդ նաւարութին մը, և Նէյթընին պաշտօն արտեցաւ Միջերկրական երթուով Ֆրանսացիներուն յառաջխաղաց շարժումը լրտեսել:

Պետարադ ամէն ինչ պատրաստած էր ճամբայ ելլելու համար. Դուրսն երթալու վրայ էր, երբ Վիեննայի մէջ միջադէպ մը ծագեցաւ, և քիչ մնաց որ ստիպուէր Եւրոպա մնալ. երկու նոր հանրապետութեանց հաստատումը վերջին ծայր արթնացուցած էր լեզափոխութեան աստիճան մէն գոպոյ տը երկիւզը: Անգլիան, ուզելով չահագործել այդ երկիւզը, քոյր արքան խրեւորուն զորհում էր պատշաճութեանը. անկեալ կը մզէր Բրուսիոյ նոր թագաւորը իր չէզոքութենէն զուրա ելլելու, Գերմանիան գերծ պահելու համար լեզափոխական յարձանքէն. Ռուսիոյ և Աստրիոյ մէջ ալ կը քաշուէր իրաքանցումը յառաջ բն-

րել. Նապոլիի և Աքոնի թագաւորին խօս կիրքերն ալ կը զրգուէր: Այս պատճառներով, Եւրոպայի կացութիւնը շատ իրատացի երկիւզներ կը ներշնչէր և միջադէպ մը ալ տուէր ծանրացուց ալդ երկիւզը: Զօրավար Պէրնապօթ, որ Վիեննա զրկուած էր Աստրիոյ գահի՝ ձին կարգ մը բացատրութիւններ տալու համար, Վիեննա գտնուած միջոցին ուղեց արդիւնք որ ամուսնի կայսերական կոմանդներու ի պատիւ: Հանդէս մը, զաչն համարելով նախատինք մը՝ Ֆրանսայի գէտ Աստրիոյ կայսրը պատասխանեց թէ իր երկրին մէջ ինչ որ ուզէ, ապառ է բնկու: ասոր վրայ Ֆրանսացի զօրավարն ալ Վիեննայի մէջ առնել տուտ Ֆրանսական լազմանակներուն տարեկարծը: Վիեննայի մոզումութեղը, զրգուած՝ կ'ըսուէր անգլիական գիտական մարդոյ մէն, յարձակեցաւ Ֆրանսական գիտականատան վրայ և անոր տպակները կտրելով ուրիշ նախատինքներ ալ բրաւ: Վիեննայի գահիձը անմիջապէս զօրք փութացուց և Ֆրանսացի զօրավարէն ներսզութիւն խնդրեց պատահածին համար: Վարչութիւնը խորհելով թէ տէրք չէ աչք գոցել այս նախատինքին, անմիջապէս հրամայեց Պետարադին որ Ռաշիմատ երթալով կամ գոհացում տաանայ կայսրէն և կամ պատերազմ հռչակէ: Պետարադ, իր յատակադէին գործադրութիւնը ուշանալէն գոգո՜, չուցից երթալ և պատասխանեց թէ միջադէպը այդքան յորձ կարեւորութիւն չունէր. արդարեւ, շատ չանցած Աստրիական կառավարութիւնը նորաւոր գոհացումներ տուտ Ֆրանսայի և ամպերը փառանկան, որով Պետարադ վերջապէս պաշտօնութիւն տապալտ Դուրսն մեկնելու: Համաձայնութիւն գոյացաւ որ Մար Դալէյրան ալ իրմէ անմիջապէս լեւալ կ'. Պոլիս երթալ, որպէս գիւր. Դրան հաւանութիւնն առնէ Լեզապոխարչաւ տնքին:

ԵՐԵՍՈՒՆԵՒԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԱՐՇԱՒԱՆՔ ԴԷՊԻ ԵԳԻՊՏՈՍ

Դուք ճիշդ եմ հասկանում. — Մարդայի գրառումը. — Դեպի Եգիպտոս. — Աղերաստողը ժամանում. այս քաղաքին գրառումը. — Դեպի Գաշիթե. — Շեպրեի չիտի. — Բարդիտա պատերազմը. — Գաշիթեի գրառումը. — Եգիպտոսի մէջ Նաբոթեի վարչական աշխատութիւնները. — Նոր գաղարկանութեան շառաւարակը. — Աղերսի ծովային պատերազմը. Ֆրանսական հաւատարմին չեղումը Անգլիացիներուն դեմքը :

Պանարայի Դուրան հատա 1798 Մարտի 9ին : Իր ներկայութիւնը արախացաց բանակը, որ սկսած էր արանջալ վախճալով որ արշաւանքին գլուխը չգտնուիր : Այդ բանակը Խալիլայ նախկին զօրաբանակին էր, հարստ, փառքով ծածկուած և որուն համար կարելի էր ըսել թէ իր բազմը չինած էր : Այս պատճառներով շատ քիչ հասնող ունէր կախի երթալու և իր զօրաւարին ներշնչած հրապրն էր որ զաւր մեղց անձանքով անցի մը համար ճամբայ ելելու : Անմիջապէս՝ Պանարայի ասանց երթալիս անգլիանին բացառելու, հետեւեալ յայտարարութիւնը բրտ պինտորներուն .

« Ձինտորներ ,

« Դուք Անգլիայի զօրաբանակին մէկ թեւն էք : Դուք պատերազմած էք լեւներու , զաւաթալորերու , պաշարումներու մէջ : Ձեզի կը մնայ ծովային պատերազմ մը մեղց : Հոսմեական չեղանները , որոնց ատենօք նմանեցաք և որոնց զեւ չհասարակեցաք , կարքեղմնի դէմ կը կուտէին փախն ի փոխ այս ծո-

վան վրայ և Ձաւայի զաւաթալորերուն մէջ : Յազթանակը երբէք զաննք չիքեց , որովհետեւ շարունակաբար քաջ եղան , համբերութեամբ ստեղծին յաղնութեան , կարգապահ և համբաշխ իրարու :

« Ձինտորներ , Եւրոպայի աչքը ձեր վրայ շատած է : Դուք մեծ պերկութիւն կատարելիք , պատերազմներ պիտի մեղք , և պիտի յազթեք վատեղներուն և յաղնութեանց : Ասեղին պիտի բնէք , քան ինչ որ բրիք հայրենիքին յաջողութեանց , մարդոց երջանկութեան և ձեր իսկ փառքին համար : Ձինտորներ , հասարակներ , հետեւակներ , թնդանութեան ձիգներ և հեծեղազորներ , իրարու հետ միարան եղէք , յիշեցէք , որ կախի օրը իրարու պէտք ունիք : Ձինտորներ , հաւաքներ , միեջեւ այսօր երեւե ձգած են զձեզ , այսօր հանրապետութիւնը շատ մեծ հողածութիւնը ցոյց կուտայ ձեզի . դուք արժանի պիտի բլլաք այն բանակին որուն մաս կը կազմէք : Ազատութեան օգին , որ իր ծնունդէն իսկ հանրապետութիւնը Եւրոպայի իրաւա-

րարը դարձուց, և ուզէ որ անկաւ ամենէն հեռաւոր ծովերուն և ազգերուն ալ իրաւարարը դառնայ:»

Աւելի արձանաւորապէս չէր կարելի ծանուցանել մեծ ձեռնարկ մը, զայն միշտ պահելով խորհրդաւորութեան մէջ: Հինգ հարիւր տաղաստանաւոր պիտի ծփային Միջերկրականի վրայ. նմանօրինակ զինուորական ուժ չէր տեսնուած ծովերուն վրայ: Պատերազմական նուաւորը կը կրէին մօտա որոպէս ամէն զէնքի պատկանող 40,000 հոգի և 40,000 նաւաղ: Անոնք ամառան մը համար ջուր և երկու ամառան համար ուսեստեղէն ունէին:

Առաջաստները բացին Մայիս 19ին, թնդանթիներու սրտուտին և բանակին ազադակներուն մէջ: Ուժգին հովեր նստաւ մը քիչ մը միտա հասցուցին հաւանդիտէն զուրս ելած տանէնին, բայց նոյն հովերը Նէսքնի ալ մշտաներ հասցուցած էին: Մարառանաւորը նախ ուղղուեցան զէպի ձեռնով, միանալու համար հոն հաւաքուած նաւերուն: Յետոյ չեղեցան զէպի Բօսփօս, միացան տեղւոյն նաւերուն և յառաջացան Սիկիլիոյ ծովերուն մէջ երթալ միանալու համար այն տեղի նաւերուն: Պետարարդի ծրագիրն էր Մայիսի վրայ քալել և ճամբուն վրայ յանդուզն ձեռնարկ մը փորձել, որուն յաջողութիւնը գաղաւնապէս պատրաստած էր: Անիկա կ'ուզէր գրաւել այդ կղզին, որ Միջերկրականի նաւերկովեան տիրելուն համար, շատ կարեւոր կը դառնար եզրադաշտ:

Մարդայի առաջնան բուն միաբանութիւնը կը նմանէր միջնադարեան բոլոր հաստատութեանց. անկաւ կորսնցուցած էր իր նպատակը, որով նաև իր սրժանատուութիւնը և ուժը. այլևս զեղծում մըն էր միայն, որ զայն չահագործողներուն կը նպաստէր: Առաջնաները՝ Սպանիոյ, Բոլոնիոյ, Ֆրանսոյի, Իտալիոյ և Գերմանիոյ մէջ մեծամեծ

սեղնակաւութիւններ տնէին, զորս իրենց նուիրած էր բարեգաշտներու ջրմուտանդաւթիւնը, որպէս զի պաշտպանէին Սուրբ Նրկիրը այցելելու գացող քրիստոնեաները: Հիմա, որ այլևս այդ կարգի ուխտադնացութիւն գոյութիւն չունէր, առաջններուն զերը և պարտականութիւնն էր քրիստոնեաները պաշտպանել բարբարոսներուն զէմ և քնքեղ աշն անպարկեշտ ծովահնութիւնը, որ Միջերկրականը կ'ապականէր:

Առաջնները հազիւ երկու երեք հին նաւեր ունէին, որոնք երբեք նստահանդիտէն զուրս չէին կլկր. ունէին նաև քանի մը ցականաւոր, որոնք հանդէսներու միջոցին կը գործածուէին իտալական նաւահանդիտներուն մէջ: Իրենց հրամանատարները բոլոր յրիստոնեայ ցեղերուն մէջ հաստատուած, փորձառութեան և անդործութեան մէջ կը լափէին ընկերակցութեան եկամուտները: Առաջն մը չկար որ բարբարոսներու զէմ կուէր: Առաջններու ընկերակցութիւնը այլևս ոչ մէկ չահեկանութիւն կը ներկայացնէր. Ֆրանսոյի մէջ սնոր ինչքերը զրտած էին և Պօնաբարդ Իտալիոյ մէջ նոյն բանը բրած էր տունց ու է բոլոր լսելու: Անիկա չահած էր քանի մը առաջններ և կ'առաջադրէր զանոնք յանկարծակիի բերել յանդգնութեամբ և զանոնք ստիպել անձնատուր բլլալու. որովհետեւ ոչ ժամանակ և ոչ ալ միջոցները ունէր կանոնաւոր յարձակում մը բնելու աշնպիսի տեղի մը վրայ, որ անտուխ հրաչակուած էր:

Յունիս 9ին, 500 Ֆրանս. տապաւնատները երևցան կղզիին առջև. Գուլունէն մեկնելէն քառնեկու որ վերջ ի Այդ նաւերուն անոքը Մարդա քաղաքը վրդալեց: Պետարարդ, կանց անեկու պատուական տնեանալու և խաղութեան պատճառ մը ստեղծելու համար, առաջններու զլխաւորէն ջուր խնդրեց: Գլխաւորը բացարձակապէս մերժեց, մէջ

ընդհանուր օրենքը, որ կ'արդիւէր թույլ տայ երկու քէն տւելի թշնամի նաւերու մատար: Ուրիշ կերպ ընդունած էին սակայն Անգլիացիները, երբ Մալգա եկած էին: Պճարարող բաւ. թէ ասի-կա չարակամութեան չափ յայտնի նշան մըն էր և անմիջապէս հրաման րբաւ. դորք ցամաք հանել: Հետեւեալ օրը, Յունիս 10ին, ֆրանսական զինուորները կզգի ելան և բոլորովին զրաւեցին Վալէթը, որ զրեթէ 30,000 լնակիչ ունի և Եւրոպայի ամենէն զօրաւոր ամրութիւններէն մէկն է: Պճարարող հրետանին ցամաք հանեց՝ սմբակոծելու համար ամրոցները: Ասպետները կրակին պատասխանեցին, բայց չափ անյաջող կերպով: Ուղեցին դուրս խումկ, բայց իրենցմէ շատերը բռնուեցան, այն տառն անկարգութիւնը արեկ Մալգայի ներսերը: Ֆրանսերէն խօսող քանի մը սպաններ յայտարարեցին որ չեն կրնար իրենց հայրենակիցներուն դէմ կռուիլ: Անոնցմէ մէկ քանին լռատարելու եղան: Բնակիչները անձնատուր բլլալու կողմնակից էին: Ասպետներուն զլխաւորը, որ կորովի մէկը չէր և կը յիշէր Ռիփօլի յաղթականին վեհանձնութիւնը Մանդաի մէջ, խորհեցաւ իր չափերը ազատել այս փորձանքէն, բանտը նետած ֆրանսացի ատկաններէն մէկը հանել սուտ և Պճարարողին զրեկց բանակցելու: զայինքր չուտով խմբագրուեցաւ: Ասպետները ֆրանսայի ձգեցին Մալգայի և անոր չարակից կողմէններուն գերիշխանութիւնը և փախարէն ֆրանսա իր միջամտութիւնը խտտացաւ: Ռաշխատի խորհրդամոզովին մէջ անկէ ստանալու ասպետներու զլխաւորին համար Գերմանիոյ մէջ իշխանապետութիւն մը և անյաջողութեան պարագային սպառնալու 300,000 ֆրանքի ցեղանա թուակ մը և 600,000 ֆրանք հնչուն գրամ իրր փոխարինութիւն: Ասանք էին այն զլխաւոր պայմանները, որոնց միջոցաւ ֆրանսա տէրը

դարձաւ: Միջերկրականի առաջին և աշխարհիս ամենէն ամբաղեալ նաւահանգիստներէն մէկուն: Պճարարողի ազդեցութիւնը պէտք էր ստանց կրի զայն ձգելու, ինչպէս նաեւ իր յանդրհանութիւնը պէտք էր, հան քանի մը որ կորսնցնելու համար երբ Անգլիացիները զայն կը հալածէին:

Պճարարող, զօրավար Վալուան, Մալգա ձգեց 3000 հոգիով, հոն ձգեց նաեւ Ռէնիսն իրր քաղաքային վերատեսուչ, հարկ եղած վարչային անօրինութիւնները բրաւ քաղաքապետական կարգը հաստատելու համար կզգի մէջ և անմիջապէս տապաւնաւորը ծախալ հանեց զէպի Նգիպաոսի ափունքը, ասան օրուան դադարէ մը ետք: Այժմ, էականը անգլիական նաւերուն չհանգիպին էր, անգլիական նաւարամինը կարեւոր օգնութիւններ տալամ էր Անգլիայէն, հրամանատարը՝ ծովակալ Նէլսըն Յունիս 19ին Դուլոն վերադարձած էր, բայց տառներկու օրէ ի վեր ֆրանսական մարտնաւորը մեկնած էին: Նէլսըն Նարոյի փախալամ էր, ուր հասած էր Յունիս 20ին, այսինքն այն պահուն երբ Պճարարող Մալգայէն կը մեկնէր: Խմանալով որ ֆրանսացիները զէպի Մալգա կզգին գաղամ էին, անոնց կը հետեւէր և արամադիր էր յարձակելու եթէ յաջողէր անոնց համար:

Ֆրանսական բոլոր նաւերուն մէջ պատերազմի պատրաստ էին: Անգլիացիներուն հանգիպելու կարելութիւն, ամենուն աչքին առաջին էր, և ոչ ոք կը վախնար: Պճարարող իր քաղաքիս նուա հինգ հարիւր ընտիր մարտիկներ տուած էր, որոնց զլուրը կը գտնուէր մէկը աշխարհաբաններէն որոնք այնքան լաւ վարժուած էին կրակի, իր հրամաններուն ներքեւ: Ըստ Պճարարողի, իր քաղաքիս նաւ միակ նպատակ մը ունենալու էր, յարձակիլ մէկ նաւու վրայ, կռուիլ և զայն զրաւել: Այդ նպատակաւ հրամաններ սուած էր և

յոյսը դրած էր իր զինուորներուն վրայ: Այս նախազգուշութիւնները ձեռք աննկել հաք հանդարտօրէն կ'ուզուէր զէպի եզրկատու: Չուարթութիւնը կը տիրէր նաւերուն վրայ: Տշգօրէն չէին զիտեր թէ մէր կ'երթան, բայց գաղտնիքը հետզհետէ երեւան կուգար և անհամբերութեամբ կը սպասէին տեսնելու այն ծովափը զոր պիտի գրաւէին: Իրիկոնները, գիտունները և մեծ սպաները կը հաւաքուէին զօրապետին քով և կը վիճաբանէին: Արջոյ մը անդլիական նաւարածինը ֆրանսական նաւերու կարաւանին բաւական մօտիկցաւ բայց մէկ և միւս կողմէ չզիտցան: Նէյսըն սկսաւ գուշակել որ ֆրանսացիները եզրկատու կ'ուզուին: զէպի Ագեքսանդրիա ճամբայ բռնեց և աննոյմէ ստաճ հասաւ, բայց հոն չգտնելով ֆրանսացիները, ճարտանէլ փութաց, հոն հանդիպելու համար: Եզրական յաջողութեամբ մը ֆրանսական նաւերը Ագեքսանդրիա հասան Յուլիս մէկին, Գիւլոնէն մեկնելէն մէկ ու կէս ամիս վերջ:

Պոնաբարդ անմիջապէս ուղեց ֆրանսական հիւպատոսը տեսնել: Իմացաւ որ Անգլիացիները երկու օր ստաճ երեւցած են և խորհելով որ զիս մօտէրը պէտք է ըլլան, անմիջապէս փորձեց զօրք ցամաք հանել: Չէր կարելի Ագեքսանդրիայ նաւահանգիստը մանկել, որովհետեւ այնպէս կը թուէր թէ տեղացիք պիտի զիմազրէին: պէտք էր քիչ մը անդին ցամաք կլկել: Մարապութ րստած տեղը: Հովր ուժգին կը փչէր և ծովը փոփրերաւի էր: Իրիկունսն զէմ էր: Պոնաբարդ նշանը տուաւ ամենէն ստաճ ինք իջնելով նաւակի մը մէջ: զինուորները սրտապով կ'ուզէին իրենք ներկերանայ: Ակսան նաւակները ծովը իջնայն, բայց այիքներուն կատաղութիւնը ծախջախաւ կու: վտանգին կ'ենթարկէր զանոնք: Վերջապէս, մեծ վրտանգներէ հաք ծովափ կ'ան, նոյն վաշրկեանին ստաղատոտանաւ մը երեւ-

ցաւ: հօրիզոնին վրայ, կարծեցին որ անգլիական նաւ մըն է: «Բա'ղ», զոչեց Պոնաբարդ, դուք զիս կը լլն'ս, ինչ, ո՛չ իսկ ինչ օր» Բազզը, սակայն զինքը չէր լքեր, որովհետեւ ֆրանսական նաւ մըն էր որ կուգար միանալ միւսներուն: Ետտ զժուարտութեամբ կրցան 4-5000 հոգի ցամաք հանել նոյն գիշերը: Պոնաբարդ սրոյնց անմիջապէս քայել Ագեքսանդրիայ վրայ, յանկարծակի բերելու և Թուրքերուն ժամանակ չձգելու: համար որ ինքնապաշտպանութեան պատրաստութիւններ տեսնեն: Անմիջապէս ճամբայ կ'ան, ոչ մէկ ձի ցամաք հանուած էր: սպայակոյտը, Պոնաբարդ և Քաֆարէլլի, հակառակ որ փաշաէ սրունք մը ունէր, զորս հինգ մըն տեղ քայելին աւազներուն մէջ և լոյսը ծագած պահուն Ագեքսանդրիայ ստաճ հասան:

Այս հօրեւայ ստանը, Ագեքսանդրի վտարը, այլ և ոչ ունէր իր սքանչելի շէնքերը, անհամար բնակարանները և մեծ ժողովուրդը: երեք քառորդը տեւրակ դարձած էր: Թուրքերը, հարուստ եզրկատուները, Եւրոպացի վաճառականները նոր քաղաքին մէջ կ'ապրէին որ միակ պահպանուած մասն էր: Քանի մը Արաբներ կ'ապրէին հնամենի ստանին տեւրակներուն մէջ: Հին պարիսպ մը, որ քանի մը աշտարակներ ունէր, կը պարիսպէր հին և նոր քաղաքը և չուրջը կը տիրէր տաղը, որ եզրկատուի մէջ կը յատաճանայ ամենուրեք ուր քաղաքակրթութիւնը կ'ընկրկի:

Չորս հազար ֆրանսացիները Պոնաբարդի ստաճնորդութեամբ հոն հասան լուսադէմին: այդ աւազի ծովուն վրայ քանի մը Արաբներու հանդիպեցան, սրունք հրացանի մէկ երկու հարուածներ արձակելէ հաք մխրճաւ կ'ան անապատին մէջ: Պոնաբարդ իր զինուորները երեք շարքի վերածեց: Արաբները և Թուրքերը սրունք պարիսպի մը ետեւէն

սքանչելի զինուորներ են, բուռն կրակ մը տեղացին. բայց Ֆրանսացիները սանդուղներով բարձրացան և անցան հին պարիսպը. առաջին ինկոզը Քլեյզեր եղաւ որ ճակատէն գնտակ մը ստացած էր: Ֆրանսացիք Արաբները վաճակեցին աւերակէ աւերակ, մինչև նոր քաղաքը. կոխը ֆոզդէ փոքր պիտի չարու-նակուէր և մահացաւ. պիտի դառնար, բայց թուրք գնդապետ մը միջամտեց համաձայնութեան մը վրայ բանակցելու համար: Պահարարդ յայտարարեց որ եւկած չէ բնաւ երկիրը աւերելու և զայն Սուլթանին ձեռքէն առնելու համար, այլ միայն զայն ազատելու: Մէկուքներու տիրապետութենէն և վրէժ լուծելու աշն նախատինքներէն զոյս ա-նոնք բրտած էին Ֆրանսայի: Խոստացաւ որ տեղական իշխանութիւնները պիտի պահպանուին, կրօնական արարողութիւնները պիտի կատարուին անցեալին նման, ի՞նչ տալահանութիւնները պիտի յարգուին, են... Այս պայմաններով ընդգլխու թիւնը դադրեցաւ. նոյն օրն իսկ Ֆրանսացիները Ազիլատանքի աշ-րը դարձան. նոյն միջոցին ամբողջ գին-ուորները ցամաք կ'ած էին: Հիմա պէտք էր մարտամուտերը պահպանել, կամ նաւահանգստին մէջ, և կամ մոտակայ խորշերէն մէկուն մէջ, Ազիլատանքի մէջ ստեղծել երկրին բարքե-րուն յայտնար վարչութիւն մը, և ար-չատնքի յատակադիւմ մը վճել՝ եզրա-տար զբոսելու համար: Առ աշտմ ծովէն և Անգլիացուց հետ բազմու մէ մը յատաճ զալիք վաճառները սնցած էին: Ամենէն մեծ արգելքները յաղթուած էին աշն բարերարողութեամբ որ կար-ծեա միշտ մեծ մարդու մը երիտասար-դութեան հետ կ'ըլլայ: Եզրապատ՝ ուր ցամաք կ'ած էինք, չառ եզական, լա-զիրք ունեցող և ամենէն բեղմնաւոր երկրներէն մէկն է: Ափրիկէն Աֆոյ կը կազմի քանի մը մզոն երկարու-թիւն ունեցող պարանոցով մը, որ

Սուէզի Պարանոցը կը կոչուի և որ, եթէ կարուի, Միջերկրականը Հնդկական Մոլուէն պիտի միացնէ, որով նաւարկու-թիւնը պիտի կարճնայ անհամեմատ երարով: Եզրապատ զուգահեռաբար հաւ-տառուած է կարմիր մոլուէն և Սուէզի պարանոցին վրայ. անիկա այլ պարա-նոցին տիրուէն է: Այս երկիրը հին ժամանակները և Միջին Դարուն Վենե-տիկցիներու բարեկաջողութեանց օրե-րուն, Հնդկաստանի վաճառականութեան միջնորդն էր: Աշխարհի ամենէն մեծ գետերէն մէկը կը բզիւի Հապէլիտանի լեռներէն, վեց հարիւր մզոն ճախայ կը կարէ Ափրիկեան անապատներուն մէջ, յետոյ կը մանէ Եզրապատ, կամ աւելի ճիշդը կ'ըլլայ հոն Սիլէնի ջր-վէժներէն զահալիվիլով և գետ երկու հարիւր մզոն կը վազէ մինչև ծով: Իր ախտնքը ամբողջ Եզրապատը կը կազմէ: Անիկա երկու հարիւր մզոն եր-կարութեան վրայ հինգէն վեց մզոն լաշնութեամբ հովիտ մըն է: Երկու կող-մէն եզերուած է աւաղի ովկէանտնե-րով: Ծած, ամուլ և պատտաւատն լեռ-ներու քանի մը չղթաներ տիրորէն կ'ա-կոսեն այլ աւաղները և հալիւ քիչ մը չաւք կը ձգեն անոնց անաւահանութեան վրայ: ամանք Նեղոսը կարմիր մոլէն կը բաժնեն, ամանք ալ մեծ անապա-տէն՝ որոն մէջ կ'երթան կորսուելու: Նեղոսի ձախ ախտնքին վրայ, բաւա-կան հետս անապատին մէջ, օձի պէս կ'երկարին մշակելի հողի երկու լեզու-ներ սրանք քիչ մը կ'անանջութեամբ ծածկուած են: Ասանք ախտնքին են առտակ մը բուսական կղզիներ՝ աւաղ-ներու ովկէանտնին մէջ: Մովր համեմէն յիտուն մզոն առաջ Նեղոսը երկու ճիւղի կը բաժնուի որոնք վաթսուն մզոն հե-ռաւորութեամբ կ'երթան Միջերկրա-կանի մէջ կը թափին, առաջինը Թոզե-թէն, երկրորդը՝ Տամիւլէթէն: Փամանա-կաւ Նեղոսը եօթը բերան ունէր. գետ մինչև այսօր կը նշմարուին, բայց եր-

կույր միայն նաւարկելի են : Եւզոպ իր ողորումներէն ետք , ընդմեա որ կաւ մը կը ձգէ , որ իր ափանց մշակելի հողը կը դառնայ և կ'արտադրէ այն առատ հունձքերը զորս ժամանակաւ Հոամը անուցանելու կը լսակապընէին :

Ոչ մէկ տեղ մարդոս աշխատութիւնը կրնայ տակի փրկարար արդիւնք տալ : ոչ մէկ տեղ քաղաքակրթութիւնը այնքան ցանկալի է : Կը կարծաւ թէ ժամանակաւ Եգիպտոս 20 միլիոն ընտկիչ կը անուցանէր ասանց հաշուելու : Հստակեցիները : Երբ Ֆրանսացիները հոն մտան , հազիւ թէ կարող էր 3 միլիոն ընտկիչ անուցանել : Յորհէն զատ Եգիպտոս կ'արտադրէ լաւագոյն բրինձը , չառ ընտիր բանջարեղէններ , չաքար , ընզակ , կոկիժիբակ , բոբակ , կանեփ , վուշ , բամպակ և բոլոր ասանք : սքանչելի առատութեամբ մը : Իրեն կը պակսի ձէլի , բայց զայն կ'առնէ Յունաստանէն : Իրեն կը պակսին ծխախոտը և խաշուէն , բայց զանոնք կ'առնէ Սուրիայէն , Արաբիայէն : Անիկա նմանապէս փայտ չունի , որովհետեւ մեծ ծառեր չեն կրնար բուսնիլ այն տարեկան կաւին վրայ զոր Եւզոպ կը դնէ աւազին վրայ : Բամբի մը նոճիներ և արծաւենիներ Եգիպտոսի միակ ծառերն են : փայտի տեղ կովի աղը կը վառեն : Եգիպտոս անասնոսն առաւար տնի : ամէն կարգի հաւեղէններ կը վրտան : Անիկա տնի այն հիանալի ձիերը որոնք այնքան հոգակաւոր են իրենց զեղեցկութեամբ , որքնթացութեամբ , իրենց ամբողջ հեռ ընտանութեամբ : տնի նաեւ այն ողակար ու գար որ կրնայ ուտել և խմել քանի մը օրուան համար , որուն տարբ ասանց յոգնութեան կը խորհարժան առաւար մէջ և որ կենդանի նաեւ մը պէս կ'անցնի տաղներու ծովէն :

Ամէն տարի Գահիրէ կը համոն անթիւ կարաւաններ , ոմանք կը գան

Սուրիայէն և Արաբիայէն , ուրիշներ Ափրիկէէն և Պէրպէրիտանէն : Անոնք կը բերեն տաք երկրի յատուկ նիւթեր , սակի , փղտակ , փետուր , աննման չաւեր , բորուհներ , խէմեր , ամէն կարգի համեմներ , խաշուէ , ծխախոտ , փայտ և գերիներ : Գահիրէն սքանչելի չաւամարմն մը կը դառնայ աշխարհիս լաւագոյն բերքերուն : Ուրեմն անհրաժեշտ չէ Եգիպտոսը զինուորական կայան մը ընել , զէնքի ոյժով երթալ քանդելու : համար Անգլիացոյց վաճառականութիւնը : Կը բաւէ հոն շաւմարմն մը հաստատել , և արագական ապահովութեամբ , օրէնքներով և զիս լսութիւններով , քաջելու համար աշխարհիս հարկատու թիւները :

Եգիպտոսի մոզավարը իր աւերուած քաղաքներուն բեկորներուն պէս չառ մը մոզավարդներու բեկորներու զէզ մըն է : Դպարներ , Եգիպտոսի հին ընտկիչները , Արաբներ որ Եգիպտոսը առին Դպարներէն , Թուրքեր , որոնք զայն խելցին Արաբներէն , ասոնք են այն ցեղերը , որոնց բեկորները թշուառօրէն կը վրտան երկրի մը վրայ , ուրուն անարժան են : Երբ Ֆրանսացիները հոն հասան , Դպարները աս առաւելն 200,000 հազիւ էին : Նախատուած , ազքատ , ապու չցած , անոնք կը զրաղէին , ինչպէս բոլոր հարստահարուած գոստակարգերը , ամենէն զգուցիլ արհամանրով : Արաբները կը կազմէին զբիթէ ամբողջութիւնը մոզավարը : անոնք Մուհամմէտի գործակիցներուն չառա խղներն էին : Զանազան զիրքերու տէր էին : ոմանք՝ բարձր ծնունդէ , նոյն իսկ Մարգարէէն սերեալ կը համարէին ինքզինքնին և մեծ սեպհականատէրեր էին , թիչ մը արարելէն զիսցոյ , որոնք ազնուական ծնունդին կը միացնէին կրօնական և պաշտօնատարութեան գործերը : Ասոնք չէին կը կոչուէին և Եգիպտոսի ճշմարիտ տէրերն էին : Դիւաններու մէջ անոնք կը ներկայուցնէին

երկիրը, երբ անոր բանաւորները կ'ուզէին իրեն զիմել. մզկիթներու մէջ, տեսակ մը համալսարաններ կը կազմէին ուր կը դասախօսէին կրօնքը և Քուրանի բարոյականը, քիչ մը փիլիսոփայաթիւն և օրէնսդատութիւն: Ընկի Սղհարի միւս մզկիթը Արեւելքի առաջին գիւմնասիւն և կրօնական մարմինն էր: Այս բարձրատիճաններէն ետք կուգային պզտիկ սեպհականատէրերը, որոնք կը կազմէին Արաբներուն երկրորդ և ամուսնի դասակարգը. յետոյ՝ չքաւորները, որոնք ճշմարիտ ապաւիտներու վիճակին ինկած էին: Այս վերջինները վարձկան գիւղացիներ էին, որոնք ֆէլլա՝ անտնով երկիրը կը մշակէին և որոնք ծաղրալից լնչու առաւ թեան մէջ կ'ապրէին: Աբաքն'նրու չորրորդ դասակարգ մըն ալ կար. ասոնք Պէտվիններն էին կամ թափառական Արաբները, որոնք չէին ուզած հողին կապուիլ. անապատի գաւառներն էին: Իրենց գործն էր կարտանները առաջնորդել կամ փոխադրութեանց համար իրենց ուղակոր փախ առաջ: Բայց անօրէն տապալներ, յաճախ կը կոտորակէին իրենց առաջնորդած կարտանները: Երբեմն, նոյն իսկ իրենց ընծայուած հիւրասիրութիւնը բանարարելով կը կոտորակէին գիւղերը և ձիւրնին հեծնելով իրենց կոտորու աք կը տանէին անտառին խորը: Թրքական անհողութիւնը՝ առաջակիսուն յանցանքները գրեթէ միշտ անպատիւ կը ձգէր: Այս թափառական Արաբները հովիտի երկու կողմերը ցեղերու բաժնուած հարիւր կամ հարիւր քսան հազար հոգի էին և կը հայեալաթէին քսանէն քսանը հինգ հազար ձիուսը: քաջ, բայց ընդունակ լնչումին չարչարելու, երբեք անոր դէմ կրուերու:

Վերջապէս, երրորդ ցեղը կը կազմէին Թուրքերը. բայց ասոնք Ազաբներուն տէր սակաւաթիւն էին. աշխնքն հազիւ երկու հարիւր հողատէ հողի. այս

ցեղը կը բաղկանար Թուրքերէ և մասամբ ալ Մէմուքներէ: Թուրքերը որոնք եկած էին յորմէ հեռէ Սուլթանները վերջին անգամ յաղթած էին Կ. Պոլսոյ, գրեթէ ամենքն ալ եէնիշէրի էին. բայց իրենցմէ քիչերը մաս կը կազմէին Եգիպտոսի Բաշայի բանակին: Այդ Բաշան որ Պոսէն գրկուած էր, կը ներկայացուէր Սուլթանը՝ Եգիպտոսի մէջ. բայց անիկա հազիւ թէ չըջապատուած էր վարքաթիւն եէնիշէրինէրէ և անոսած էր որ իր իշխանութիւնը մարելու վրայ է: Սուլթան Սէյիտ խորհելով որ Եգիպտոս իրմէն հեռու ըլլալուն կրնար խռատափլ Կ. Պոլսոյ սիրապետութենէն, թէ փառասէր և ճարպիկ բաշա մը կրնար հոն անկախ իշխանութիւն մը հաստատել, հակաշխույս մը երեսակցած էր Մէմուքներուն բանակը հաստատելով: Բայց որովհետեւ չէ կարելի պոյքարիլ ֆիզիքական աշն պայմաններուն դէմ որոնք երկիր մը ստրուկ կամ անկախ կը դարձնեն, Բաշային տեղ, Մէմուքները խլուած էին Կ. Պոլսէն և Եգիպտոսի սէրը դարձած: Մէմուքները կովկասէն գնուած չէրքէյ գերիներ էին: Ասոնք ամենէն գեղեցիկներէն ընտրուած, մասողաչ հասակի մէջ Եգիպտոս բերուած ուր մեծցած էին, իրենց ծաղումը տեղիտանալով և զինուորական արհեստին մէջ աշխարհիւ ամենէն քաջ և ճկուն ձիււորները կ'արձած էին: Ասոնք ուխտուն ուէյ օւնէին որոնք իրենց սէրերը և պետերն էին. այս պէկրուն իւրաքանչիւրը հինգ վեց հարիւր Մէմուք ունէր: Ասիկա հօտ մըն էր զորտ անուցանել պարտական էին և երբեմն կը փոխանդէին իրենց գտակին կամ սիրելի մէկ Մէմուքին, որ իր կարգին պէյ կը դառնար: Իւրաքանչիւր Մէմուքի կը ծառայէին երկու ֆէլլաներ: Ամբողջ բանակը կը բաղկանար 12,000 ձիււորներէ: Ասոնք երկրին ճշմարիտ տէրերը և միանգամայն բանաւորներն էին:

կ'աղբէին կամ պէտքերուն սեպհականութիւնը եղող երկիրներու արդիւնքէն, կամ ամէն ձեռի ներքեւ հաստատուած տուրքերէն: Ապրիները իրենց վարժապետները, լրտեսները և գործակալներն էին որովհետեւ ամբարները միշտ գործարարներն էին ծառայէին: Այստեղ պէտքերը թէ և իրաւունքով հաստատ էին, իրականին մէջ չէին ստեղծու: Իրարու հետ կը կռուէին և գործարար կը հնազանդեցնէր միւսները զիւսման զերիւսմանութեամբ մը: Աստիք բոլորովին անկասկած էին Բաշայէն, որ Պարսկ Սուլթանը կը տիրակալացնէր, անոր կը հանդուրժէին առ տառաւելն Պահլավի մէջ և յաճախ կը մերժէին անոր առջ միւրիւն, այսինքն հոգալին տուրքը որ յազմութեան իրաւունքը ներկայացնելով կը պատկանէր Բ. Դրան:

Աւերմէն Եգիպտոս ճշմարիտ առատականութիւն մըն էր, ինչպէս միջնադարեան Եւրոպան. անիկա կը ներկայէր միանգամայն յազմահարած ժողովուրդ մը, յազմական բանակ մը որ ապրտար էր իր վիհապետին զէմ. վերջապէս նախկին տիրաւոր պատկարգ մը, որ վարձկանը պարձած էր աւելի գործարարին:

Երկու մեծ պէտքեր այդ պահուն կը տիրէին միւսներուն՝ Եգիպտոսի մէջ: Մէկը՝ Բաղրահիմ պէյ, հարուստ, խորամանկ, զորասուր, միւսը՝ Մուրատ պէյ, յանգուզն, յաջ և խանդավառ: Համաձայնեցնել էին իշխանութիւնը բաժնել, որով Բաղրահիմ պէյ քաղաքային իշխանութիւնը ստանձնած էր և Մուրատ պէյ՝ զինտ քրտական իշխանութիւնը:

Պոնտարազ, որ գործադիր հանձարին զիւսէր միացնել Նիմաբերդի ճարտարութիւնը և փառականկատութիւնը, և որ յազմահարած երկիրներ բաժանելով մի փորձատարութիւն ստացած էր, անմիջապէս հասկցաւ թէ ինչ քաղաքակա-

նութեան պէտք է հետեւի Եգիպտոսի մէջ: Հարկ էր այդ երկիրը նախ խել Մէկու քրտերէն: Արդէն պատճառներ տնէր նախ անոնց զէմ ելլաւ, որովհետեւ անպարտ զէչ վարտած էին Ֆրանսոսացի հետ: Պարով Բ. Դրան, պէտք էր այնպէս ձեռացնել թէ անոր զերիւսմանութեան զէմ չպիտի յարձուկին, այլ ընդ հակառակը՝ զայն պիտի յարգեն: Պարով բնակիչներուն, պէտք էր զանոնք գրաւելու համար սերաշահիլ ժողովուրդը, այսինքն Արաբները: Յարգելով չէյիւնը, զգուշելով իրենց վաղեմի հազարաւորներ, աւելցնելով անոնց իշխանութիւնը, չորսարթելով անոնց զազանի մէկ վաղաքը, այն է՝ ձին հազարներէն վերահաստատու մը, — տարտական հազարներէն — ապահով էին թէ երկրին պիտի տիրեն և զայն ամբողջովին իրենց պիտի կապեն: Այստեղ, ինչպէս անձերուն և ինչքերուն այնպիսի ժողովուրդի մը մէջ, որ կը կարծէր թէ յազմուր, սպաննելու կողովակաւ և աւերելու իրաւունք ունի, պիտի զարմացնէին զանոնք, ինչ որ տեսաւ ելով ինչ մը պիտի բլար Ֆրանսոսական բանակին համար, և իմէ անոնցմէ զատ յարգէին կիները և Մարգարէն, այնքան ապահովարար պիտի գրաւէին սիրտերը՝ որքան երկիրը:

Պոնտարազ այս արդար և խորունկ սխալմանքներուն համեմատ վարտեցաւ: Օժտուած բլլալով արեւելեան երեսակալութեամբ, իրեն համար զիւրին էր տանել հանդիսաւ որ և տիրական ոճ մը որ կը պատշաճէր արարական զիւրին: Յաշտարարութիւններ հանել, որոնք տարերքնի խարդմանուկան և ստրածուկան երկրին մէջ: Անիկա Բաշային գրեց. — «Ֆրանսական հանրապետութիւնը որոշեց գործարար բանակ մը զրկել, վերջ դնելու համար Եգիպտոսի պէյերուն ապակալութեանց, ինչպէս որ ստիպուած էր քանի մը անգամներ բնել, այս պարտաւ մէջ, Դրանու զի և Ալմերիայ պէյի-

ՇԱՌԻԹ ՀՐԱՑԱՆԻ ԵՐ ԿՈՆՈՒՍ

բուն դէմ: Գուն, որ պէտք էր պէշերուն պեսն ըլլալի, զքեզ Գաճիբէ կը պաշեն ասանց իշխանութեան և ասանց ազգեցութեան, զուն պէտք է որ հաճոյքով բնդունիս իմ ժամանումս... Քուրանին և Սուլթանին դէմ ձեռնարկ մը չպիտի ընեմ: Գիտես որ ֆրանսական ազգը միակ զինակիցն է Սուլթանին: Երազայի մէջ, Ռարեմն զէպի ինծի եկար, և անիծէ պէշերու անօրէն ցիւղը:» Եզիպտացիներուն ուղղուելով՝ առ բառերը կ'ըսէր Պոնարսըզ. «Եզիպտական ժողովուրդ, ձեզի պիտի ըսեն որ ես եկամ եմ ձեր կրօնքը ջնջելու, մի՛ հաւատար. պատասխանեցէք որ ես կուզամ ձեր իրաւունքները վերահաստատելու, բռնաւորները պատմելու և թէ ես Մէմլուքներէն տակի կը յարգեմ Աստուածը, իր Մարգարէն և Քուրանը:» Մէմլուքներու բռնապետութեան

վրայ խօսելով անիկա կ'ըսէր. «Ուր որ զէզեցիկ հող մը կայ, կը պատկանի Մէմլուքներուն. ուր որ զէզեցիկ զերի մը, ձի մը, տուն մը կայ՝ կը պատկանի Մէմլուքներուն: Եթէ Եզիպտոս իրենց ազարակն է, իմ'զ ցոյց տան այն պայմանադիրը զոր Աստուած իրենց տուած է: Բայց Աստուած արդար է և զիւր ժողովուրդին համար և հրամայած է որ Մէմլուքներու տիրապետութիւնը վերջանայ:» Խօսելով Ֆրանսացիոց զգալունքներու վրայ, կ'աւելցնէր. «Մենք ես, ճշմարիտ հատուցեալներ ենք: Մենք չէինք որ ջախջախեցինք Պապը, որ կ'ըսէր թէ պէտք է Մահմետականներուն դէմ կռուի: Մենք չէինք որ ջնջեցինք Մաղդալի ասպետները, որովհետեւ այդ անմիտները կը կարծէին թէ Աստուած կ'ուզէ որ Մահմետականներուն դէմ կռուինք: Երկու երջանիկ

են անոնք որ մեզի հետ բլլալ կ'ուզեն : Անոնք պիտի բարգաւաճին հարատու թեւամբ և ստաիճանով : Երջանիկ են տնոնք որ չեզոք պիտի մնան : ժամանակ պիտի ունենան զմեզ ճանչնալու և մեր կողմը պիտի անցնին : Բայց վա՛յ, երիցս վա՛յ անոնց, որ պիտի զինուին Մէմլուքներուն ի նպաստ և մեզի դէմ պիտի կռուին : անոնց համար փրկութիւն չկայ, անոնք պիտի կորսուին : »

Պոնաբարդ բաւ իր զօրքերուն . « Դուք այնպիսի յաղթանակի մը պիտի ձեռնարկէք, որուն ազդեցութիւնը քաղաքակրթութեան և աշխարհիս վաճառականութեան վրայ անհաշուելի է : Դուք Անգլիոյ ամենէն ապահով և զգայուն հարուածը պիտի տուած պիտի բլլաք, մինչև որ մահացու հարուածը տաք : »

« Այն ժողովուրդը, որուն հետ պիտի ապրինք՝ Մահմաական է, իրենց հաւատամքին առաջին յօդուածն է, Աստուծակ զատ ուրիշ Աստուած չկայ եւ Մահմադէս անոր մարգարէն է : Հակառակը մի՛ բռնէք, իրենց հետ վարուեցէք այնպէս, ինչպէս վարուեցանք Հրեաներուն և Իսլամականներուն հետ : Յարգանք ունեցէ՛ք իրենց միւլֆիթիներուն և խմաններուն նկատմամբ, ինչպէս որ ունեցաք եպիսկոպոսներուն և բարոնիներուն հանդէպ : Քուրանին պատուիրած արարողութեանց և մզկիթներուն համար այն լայնախոտութիւնը ունեցէ՛ք, զոր ունեցաք վանքերուն, սինականներուն, Բրիտանի և Մոսկէսի կրօնքներուն համար : Հոռմէական լեզուները կը պաշտպանէին բոլոր այլ կրօնները : Հոս Եւրոպայի սովորութիւններէն տարբեր բաներ պիտի գտնէք, պէտք է որ անոնց վարժութիւնը : Այն ժողովուրդը որուն մէջ պիտի մտնենք, կրնանք հետ մեզմէ տարբեր վարմունք մը ունի : Ենչեցէք որ, ամէն երկրի մէջ բոնարարողը վատ մըն է : »

« Առաջին քաղաքը, որուն պիտի

հանդիպինք, Աղեքսանդր հիմնած է : Մեր ամէն մէկ քաղին մեծ յիշատակներ պիտի գտնենք, որոնք արժանի են Ֆրանսայի ներքու և անդը պրպոքելու : »

Պոնաբարդ անմիջապէս պէտք եղածը բրաւ ֆրանսական իշխանութիւնը հաստատելու համար Աղեքսանդրիոյ մէջ, և յետոյ Տէյրան ձգելով գրաւելու Փահլէն : Յուլիսի մէջ էին և Նեղոսը պիտի սղողէր զաշտերը : Անիկա կ'ուզէր սղողումէն առաջ Փահլէն հասնել և այլ միջոցին հոն հաստատուիլ, Հրամայեց որ Աղեքսանդրիոյ մէջ ամէն բան նոյն մնայ, թէ կրօնական արարողութիւնները չարանակին և արդարութիւնը գործադրուի Փաալներուն միջոցաւ : Անիկա կ'ուզէր միմիայն Միւսլուքներու իրաւանց տիրանալ և ստատոնեայ մը անուանել որ սովորական տուրքերը պիտի գանձէր : Դիւան մը կազմել տուաւ կամ քաղաքապետական խորհուրդ մը, որուն կը մասնակցէին Շէյխեր, Աղեքսանդրիոյ երեսկիներ, որպէս զի անոնց հետ խորհրդակցի այն բոլոր միջոցներու մասին զորս ձեռք պիտի առնէին Ֆրանսայիները : 3000 հոգի իրը պահակազօրք թողուց Աղեքսանդրիոյ մէջ և անոր հրամանատարութիւնը յանձնեց Քէլպէրին որ իր տապած վէրքին պատճառաւ մէկ երկու ամիս անգործութեան պատարտուած էր : Գնդապետ Քրէզէնը որ հռչակաւոր երկրաչափ մը պիտի բլլար, պաշտօն ստացաւ Աղեքսանդրիոն պաշտպանուելու վիճակին մէջ զնեկ և այլ նպատակաւ Քրէզէն քիչ ժամանակուան մէջ և քիչ ծախքով Աղեքսանդրիոյ մէջ սքանչելի աշխատութիւններ կատարեց : Պոնաբարդ յետոյ հրամաններ տուաւ պատերազմական նաւերը վասնզէլ գերծ պահելու համար :

Այս գործերը կատարելէ հաք Նաբոլէոն պատրաստուեցաւ ճամբայ ելլելու : Ահալին թուով նաւեր ու տեսակներով, զէնով, զէնքերով և ամէն կարգի մը-

թերքներով բնակավայրում՝ ծովափը քերելով հասաւ մինչեւ Ռօզէթի բնականք, անկէ մտան Ենգոս և Փրանսական բանակին հետ գետը բարձրացան։ Պժնարարդ գլուխն անցած էր բանակին որ Մալդա և Ագեքսանդրիա գիւղերը ձգած ըլլախուհ համար մոտավորապէս 30,000 հոգիէ կը բաղկանար։ Անի՛ա ամենէն կարճ ճամբան ընտրելով ուղիւ ելան։ Գէպի Գահիրէ և Երբ գինուրդները տեսան որ անկողի գաւառակներ մը մէջ կը գտնուին, ոտքերուն ներքեւ ունենալով չարտան աւազ մը և գլուխնուն վրայ կիզիչ երկինք մը, ո՛չ ջուր, ո՛չ չոք, աչքերնին հոգիս հանգչեցնելով արմատեններու ցանցաւ փունջերու վրայ, իր կենդանի էակներ տեսնելով արտք թեթեւ հեծելագորք, որոնք կ'երեւային և կ'անհետանային հորիզոնին վրայ, և երբեմն ալ կը ծածկուէին սառի կոշտերու հետ յետաժողովները սպաննելու համար, արտք թեթեւ կենդանի։ Արդէն հանդիսաւ պէտքը կրկնային Բաղդադին երկար և յամառ կախներէն ետք։ Անոնք իրենց զօրավարին հետեւած էին հետաւոր երկրի մը մէջ, որովհետեւ կոյր հաւատք ունէին և տեսնուց երկիր մը ծանուցած էին իրենց, ուրիշ բաւական հարուստ վերադառնալով ամէն մէկը պիտի կրնար վեց արտավար հոգ գնել։ Բայց երբ այս անապատը տեսան, սկըսան դժգոհիլ և նոյն իսկ յուսահատիլ։ Յանցաւորէն հանդիպած բոլոր հորերը քանդուած էին։ Պժնարարդ տեսաւ որ նոյն իսկ Լանի և Միւրայի պէս քաջերը զժգոհ էին։ Բայց ինքը ամէնուն վրայ ազդեցութիւն կը գործէր, իր ներկայութիւնը կը լսեցնէր գանձեր և երբեմն գտարթութիւն կը պատճառէր։ Չինտորները իրենց կրած նեղութիւնները չէին ուզեր նարթեկնի վերադարձի ալ ան գիտուններուն՝ որոնք երկիրը կը քննէին և վրէժնին կը յօժէին խոտքեր նետելով անոնց հասցէին։ Քաֆա-

րէլի, որ քաջ էր և հետաքրքիր, բաւ իրենց խաբած էր զօրապետը և զայն մղած էր այս հետաւոր երկիրը գալու։ Անիկա մէկ սրունքը կորսնցուցած էր Հոնտոսի վրայ, այդ պատճառաւ կ'ընէին — իր հոգը չէ, մէկ ոտքը ծրանաւայի մէկ և։ Վերջապէս, չարաչար տանջուելէ ետք Ենգոսի արիւնքը հասան Յուլիս 10ին, չորս օրուան ճամբայ կարելէ ետք։ Ենգոսը և այդ այնքան փափաքուած ջուրը տեսնելուն պէս, զինտորները մէջը նետուեցան և լողալով մոռցան իրենց յոգնութիւնները։ Յաւաճապահ ջուրատար, որ յետապահ եղած էր, 2-300 Մէմուքներու զէմը ելաւ զորս ուսմանով ցրուեց։ Ասաջին անգամին էր որ կը տեսնէին զանոնք, որ կը ծանուցանէին թշնամի բանակին վերահաս հանադիպումը։ Քաջն Մուրատ պէյ, իրաւալ տեղակայած ըլլալով իր բոլոր ուժերը կը հաւաքէր Գահիրէի շուրջը։ Մինչեւ անոնց հաւաքուիլը, հազարի չափ ձիաւորներով կը վաղվէր մեր ըսնակին շուրջը անոր ընթացքը դիտելու համար։

Բանակը Ռահմանիէ մէջ սպասեց մարտանաւերուն։ անիկա հանգչեցաւ մինչեւ Յուլիս 13 և նոյն օրը մեկնեցաւ զէպի Շէպրէիս։ Մուրատ պէյ հոն էր իր Մէմուքներուն հետ։ Ետեւորը որ ասաջուրնէ մեկնած էին, յարձակման ենթարկուեցան առանց պաշտպանուելու մամանակ ունենալու։ Մուրատ պէյ քաջ մարտանաւեր ունէր և թէ՛ ցամաքէն ու թէ՛ գետէն կրակ կ'ընէր մերիններուն վրայ, որոնք չաա խիստ կոխի մը ենթարկուած էին։ Ֆրանսացիք մեծ քաջութիւն ցոյց տուին։ Թշնամիին երկու հաւերը առին և զայն ետ մղեցին։ Ֆրանսական բանակը որ հինգ զօրաբաժինէ կազմուած էր, հասաւ այդ միջոցին։ Պժնարարդ այդ հինգ զօրաբաժինները հինգ քառակուսիներու վերածեց, որոնց մէջտեղը զետեղեց զայգերը և սպալակոյտը։ Հրետանին անկիւնները

դեռեղուած էր: Մուրատս պէյ այս կին-
դանի ամբողջներուն վրայ սրացուց 1000-
1200 քաջ ձիաւորներ, որոնք գոռում
զոչումով և սրաբշաւ, իրենց տարձա-
նակները արձակելով և յետոյ իրենց
սուրերը քաշելով եկան նկատեցան բա-
նակին քառակուսիներու ճակատներուն
վրայ: Ամէն կողմ սուլններու ցանց մը
և ստակալի կրակ մը դանկով իրենց գէմ
կը ծփային ֆրանսական շարքերուն
չորջ, կ'իյնային անոնց առջև, կամ
իրենց ձիերուն թորը արնթաշուխեամբը
կը փախէին դաշտավայրին մէջ: Մու-
րատ, իր ամենէն քաջ ձիաւորներէն
երկու կամ երեք հարիւրը կորսնցնելով
քաշուեցաւ Տէլլայի վրայ բարձրանա-
լու և երթալ Գաշիրէի բարձունքը մեզի
սպասելու համար, իր թղթը ուժերուն
զլուխը անցած:

Այս պատերազմը բաւական եղաւ
ֆրանսական բանակը վարժեցնելու այս
նոր տեսակի թշնամիներուն և Պօնա-
բարդին թելադրելու այն սպասակաւոր-
ութիւնը զոր պէտք էր զործածել անոնց
հանդէպ: Պրանսական բանակը ճամբայ
ելաւ դէպի Գաշիրէ, իսկ պատերազ-
մական նաւերը կ'ընկերանային գետն
ի վեր: յաջորդ օրերը անպապար յա-
ռաջ գացին, զինուորները նորանոր
զմուարտութեանց ենթարկուեցան, բայց
Ենզուսի եղերքն ըլլալուն համար կրնա-
լին յղալ իրիկունները. թշնամիին ե-
րեւան գալը իրենց ետանդ առած էր,
Պօնաբարդ կը զրէր. «Այս զինուորները,
որոնք արդէն քիչ մը զգուած էին յոգ-
նութիւններէ, ինչպէս միշտ կը պատահի
երբ մարդ բաւական տիրացած է փառ-
քի, հիմա նորէն հիմնադր կը գտնէի
հրացանաձգութեան մէջ:» Բանակը կը
սկսէր համ զգալ, գիտունները՝ Մօնթ և
Պէրիթօլէ, Շէպրէիսի պատերազմին ժա-
մանակ հերոսական քաջութիւն մը ցոյց
տուած էին: Իրիկունը, հանդիսաւ պա-
հուն, զինուորները իրարու կը պատ-
մէին Հազար և մէկ Գիշերներու պատ-

մութիւնները և սովնելով չորչորուն
պարտաներ կը խտտանային իրարու:
Առ այժմ, ստակալ, ուտելու հաց ալ
չունէին, որովհետեւ թէև ցարեն կար,
բայց ոչ ազօրիւր և ոչ ալ փուռ ո-
նէին: Անոնք կ'ուտէին ոսպ, ազաւնի
և ձկնուկ, զոր զինուորները կ'ան-
ուանէին սուր ձկնուկ:

Հետզհետէ կը մօտենային Գաշիրէի,
որ պիտի մզուէր վճակոյն պատե-
րազմը: Մուրատս պէյ հոն հաւաքած էր
իւր Մէմլուքներուն մեծագոյն մասը,
մօտաւորապէս 10,000 հոգի, որոնց հետ
կային կրկնապատիկ թուով ֆէլլահներ,
զորս զինած էին և կը ստիպէին ամբող-
ջներուն ետեւէն կառիլ: Մուրատս պէյ
հաւաքած էր նաեւ քանի մը հազար Յէ-
նիչէրի, Բաշային մարդոցմէն, այս Բա-
շան՝ հակառակ Պօնաբարդի նախկին,
հարստահարիչներու կողմը հակած էր:
Մուրատս պէյ պաշտպանողական պատ-
րաստութիւններ տեսած էր Ենզուսի ա-
փանց վրայ. Գաշիրէ կը գտնուի այժմ
փին վրայ. Մուրատս պէյ իր բանակա-
տեղին հաստատած էր ձախ ավանդին
վրայ երկար դաշտի մը մէջ, որ կը տա-
րածուի ընդմէջ Ենզուսի և մեծագոյն
Բուրզերուն՝ Կիզէի բուրզերուն: Իր
ամբողջ իւրեաները չինած էր թրքական
սպիտակ թեմբէ մը. հոն գետեզած էր
24000 ֆէլլահ և եշնիչէրի, որպէս զի
յամասօրէն կառին ամբողջ երե-
տեւէն: Իր Մէմլուքները, թուով 10,000
սարածուած էին զեափն և Բուրզերուն
մէջտեղը գտնուող դաշտին մէջ. հոն
կային նաեւ քանի մը հազար տարբ
ձիաւորներ, որոնք յաղթութեան մը
պարագային պիտի փութային օգնու-
թեան, թողելու համար: Մուրատս պէյի
ընկերակիցը՝ Բալաշիմ, որ իրմէ նուազ
սաղմիկ և նուազ քաջ էր, Ենզուսի միւս
եղերքը կը գտնուէր, հազարի չափ Մէմ-
լուքներով, իր կիներովը, զերիններովը
և հարստութեամբը, պատրաստ Գաշի-
րէն փախչելու և Սուրիոյ սպաստանե-

և, եթէ ֆրանսացիները յաղթող հան-
դիսանային :

Յուլիս 21ին, դեռ լոյսը չի ծագած, ֆրանսական բանակը ճամբայ ելաւ. տնիկա դիակը թէ կը մօտենար Գահիրէի և թէ բազմաթիւ պիտի ունենայ թշնամիին հետ : Արշադաւան, իր ձախակողմին վրայ տեսաւ. վերջապէս բարձրագոյն ինկարները այս մեծ մայրաքաղաքին, իսկ աջ կողմին վրայ, անապատին մէջ, արեւով տեկզօմուած հըսկայական բարձրերը : Այս յիշատակաւորանքներն ի տես, բանակը կանգ առաւ, կարծես յափշտակուած հետաքրքրութիւնէ և հրապուստի Պոնապարտի գէնքը խանդավառութիւնէն կը ճառագայթէր. անիկա զօրքերու, չարքերուն առջև ձիով կը վազվզէր և ցոյց տալով Բուրգերը, կը գոչէր. «Մտածեցէ՛ք, մտածեցէ՛ք թէ քառասուն դարերու հուրիւն ունեցող այս Բուրգերը գնդ կը դիտեն : » Արագ քաշելով յառաջացան. քանի կը մօտենային, կը տեսնէին Գահիրէի մինարէները, բարձրերը կը խոշորեային, էմպապէն պաշտպանող բազմաթիւն խուզիւնը կը տեսնէին, 10000 հեծկազօրքերուն սրղպատափաղ և տեկիտալ չէնքերուն կայծկրուտ քը կը դիտէին :

Պոնապարտ, անմիջապէս պատրաստութիւններ տեսաւ : Բանակը, ինչպէս էր Շէպրէիսի մէջ, հինգ զբաղման բաժնուած էր. Պոնապարտ անգամ մը չափուած ըլլալով թշնամիին հետ, իր պատրաստութիւնները բոս աշնմ տեսաւ. մասնաւոր հրահանգ տուած էր իր զինուորներուն, կրակելու չաճապարել, այլ պազարկամբ ուղտով թշնամիին և մօտէն կրակել : Թնդանօթի սուրբերուն հասնելիք հեռաւորութեան չափ մօտեցան. Պոնապարտ որ բանակին կեդրոնը կը գտնուէր, դիտելով մը զինեց էմպապէի բանակաւորին և համալուծ գոյացուց որ թշնամին չափուի կրակով ամբարձիւններէն դուրս ել-

լիլ. այս համոզման վրայ հինեց ինքնիքները, իր նպատակն էր Մէմբուքները բաժնել ամբողջալ բանակաւորակէն, զանոնք Նեզուին մէջ մզել և էմպապէի վրայ յարձակիլ, անոնց վրայ յաղթանակ մը տանելէ յետոյ միաշնու ահա յանկարծ, յարձակման նշանը տեսաւ : Մուրաւ պէչ, թէեւ զինուորական կրթութիւն տալոյց չէր, բայց չտու քաջ մէկն էր ու խափանցող սէք մը ունէր. անմիջապէս գուշակեց թէ իր հակառակորդին նպատակը ինչ է և որոշեց այդ վճռական վայրկեանին յարձակիլ : Երկու հազար Մէմբուք ձգեց հոն, էմպապէն պաշտպանելու. համար, և մնացեալ ոչմովը խոյացաւ. Ֆրանսական աջակողմեան երկու զօրաբանակներուն վրայ, մեր քաջարի զինուորները, որոնք ատեն մը որքան ետանդուն էին, այնքան պազարելն եղած էին հիմա, համբարութեամբ պատեցին անոնց և հրաքանդով ու սուրբով պատասխանեցին. այս կրակէն կանգ առած, հազարաւոր մէմբուք ձիաւորները սկսան տատանիլ հրաշունչ ամբողջին չորջր. իրենցմէ ամենէն քաջերը խոյացան սուրբներուն վրայ և մեռան : Այն մամանակ մնացեալները անկարգութեամբ սկսան նահանջել. Պոնապարտ նշարելով որ թշնամի բանակին մէջ խուճապը ծայր տուած է, ձախակողմեան երկու զօրաբաժիններուն հրամայեց մօտենալ էմպապէի, գաշն գրաւելու. համար, և ահա քաղաքին մէջ ի պահ դրուած Մէմբուքները յարձակեցան ֆրանսական բանակին վրայ, մինչ անիկա յառաջ կը խաղար : Ասոր վրայ ֆրանսացիք կանգ առին և հրաչափ արազութեամբ մը քառակուսի կազմելով մեծ թուով թշնամի կոտորեցին. էմպապէի մէջ խուճապը տիրեց. սմանք փախան զաշար, Նեզուին և մեր աջակողմին միջև, բայց զնպատակարար եղան կամ զեւր թափու եղան : Այն տունը յարձակման զօրաբաժինը

բուսն կերպով խոյացաւ Էմպոպէի վրայ, զաչն գրաւեց և զետր նետեց ֆէլլաճներու և եկնիչէրիններու խումանը, չափեր խեղդաւորն, բայց եզիպտացիները լաւ լս լսող ըլլախուն համար մեծ մատմար կրցան ազատիլ:

Օրը իրիկուն եղած էր. այն Արարները, որոնք Բուրգիտուն մօտերն էին և յազմութեան կը սպասէին, անապատին մէջ միբճուեցան: Մութատ, իր հեծկազօրաց շերտներուն հետ, երեսը արիւնտաւ, քաշուեցաւ զէպի Վէրին եզիպտաւ: Իպրաճիմ պէյ, որ Նեղոսի միսս եզերքէն կը զիտէր այս ազէտքը, թողուեցաւ Պէլլէյի մէջ, Մութա քաշուելու համար: Մէմլուքները կրակի տալին իրենց հարստութիւնները փութողով նաւերուն, այս աւար փախաւ մեր ձեռքէն ու մեր զինուորները ամբողջ զիշերը տեսան որ բացերը կը յախին հարուստ աւարը:

Պոնաբարդ իր սպայակոյտը հաստատեց կիզէի մէջ, Նեղոսի ափանց վրայ, որ Մութա տէյ հրաշալի բնակարան մը ունէր. թէ՛ կիզէի և թէ՛ Էմպոպէի մէջ մեծ քանակութեամբ պաշար կար, զոր մեր զինուորները վաշիւցին երկարատեւ պահեցողութենէ յետոյ. կիզէի աղբիւններուն մէջ հրաշալի խաղող գրտան և անմիջապէս քաղեցին. գտան նաև սքանչելի չալիք, զեղեցիկ զէնքեր, ձիեր և մեծ քսակներ, որոնք 2-300 տկի կրնային պարունակել, ուրովհետեւ Մէմլուքները հետերին կը տանէին իրենց հարստութիւնը: Բնդաւմնաչա 5-600 Մէմլուք սպաննուած էր. 1000 է աւելի ալ խեղդուած էր Նեղոսի մէջ. Ֆրանսացիները աշխատեցան ծովէն հանել խեղդուածները, զանոնք կողոպտելու համար: Ֆրանսական բանակը հազիւ 100 մասեալ և վիրաւոր ունէր. Գահիրէն անպաշտան իր ձեռքին մէջն էր աչիսս. այս մալուքապետը արտատափը խաճապի մը մասնուած էր. իր 300,000 բնակիչները կտաղած

ու խեղդեցած էին, պատրաստ՝ ամէն ծայրաշեղագիտան, և պէշերու պալատները թաղելի կուգէին: Գարապարար, ֆրանսական նաւատորմը տակաւին բարձրացած էր Նեղոսն ի վեր, որով զեւ չէինք կրնար Գահիրէն երթալ գրաւել: Գահիրէ զանազ մէկ քանի Ֆրանսացի վաճառականները Պոնաբարդին զրկուեցան, որպէս զի քաղաքին գրաւման մասին համաձայնութիւն մը գոյանայ, Պոնաբարդ քանի մը արաւաակն նաւ ձեռք տնցաւ և տոնցմով ջակատ մը զօրք զրկեց Գահիրէ և անգործութիւնը վերահաստատեց. յաջորդօրն ալ ինքը մտաւ Գահիրէ և Մութա պէյին ապարանքը գրաւեց:

Հազիւ թէ Գահիրէի մէջ հաստատուեցաւ, Պոնաբարդ փութաց ի գործ գնել նոյն այն քաղաքականութիւնը զոր արդէն ցոյց տուած էր Ազեքսանգրիոյ մէջ, և որուն հետոյն երկիրը իրեն պիտի կտակէր: Անկիւտ աղբիւնութիւն տուաւ գլխաւոր չէյիսերուն, զանոնք չողոքորթեց, անոնց յոյս ներշնչեց թէ օր մը արաւական արապեալութիւնը կը վերահաստատուի, իրենց սովորութեանց և կրօնքին պահպանումը անսպարտ ձգել խտտացաւ և յաջողեցաւ կատարելապէս զանոնք չաշիլ ճարտար չոյանքներու և սպառարիչ խօսքերու խառնուրդով մը: Ամենէն կարեւոր կէտն էր Ճէմիլ Ազհարի մզկիթին շէյխերէն Ֆրանսացիներուն ի նպաստ յայտարարութիւն մը տանելը. անոնք այն ազգեցողութիւնն ունէին, ինչ որ Պապը ունի քրիստոնեաներուն վրայ: Պոնաբարդ իր բոլոր ճարտարութիւնը ի գործ գրաւ և լիտլի յաջողեցաւ: Մեծ Շէյխերը փափաքուած յայտարարութիւնն րբին և եզիպտացիները հրաւիրեցին հնազանդիլ Աստուծոյ առաքեալին, որ կը քարզէր Մարգարէն և որ եկած էր զիրենք ազատել Մէմլուքներուն բռնութիւնէն: Պոնաբարդ Գահիրէի մէջ ալ հաստատեց կառավարական պաշտօնաւոր

[illegible]

Ահա՛, հետեւեալ Պօնափարպը գրաւեցաւ իր զինուորներուն առաջնութեան և բաւականացաւ իրենց իրենցովը : Եղիաթափը կը սկսէր հաճօղ թափ անանց : Գործումը էին երկրին տարօրինակ բարձրերուն և շարունակ կը կտառկէին : Իրենց սովորական ճարտարամասեր իրենցը գտնաբերելով հրամանատարին մասկոտ թիւեր , անմիջապէս յարգել ցոյց կատարին իրանցին բարձրեր :

Պճնաբարդը փութեր շինել առաւ, որպէս զի հայ եփեն : Զամենք տեղաւորեց Մէմլու քներուն հանգստուէտ բնակարաններուն մէջ և մամաւորարար յանձնարարեց որ իսկոմ կիներուն հանգւայ յարգանքով վերաբերուին : Յրամտայիք եղիպտոսի մէջ զսոմ լէին մեծ թաւով հիմնադի էչեր և մեծ հաճոյք կը զգային սնունդ վրայ հեծնելով զիս զերբ պարտելէն իսկ հեծելագործքք առած էր Մէմլու քներու տարական հառչարհիկ ձիերը :

ՊՆԽԱՐԱՐԻՉ ՀԱՅ ՄԱՐԿՈՒ ՀԻՄԻ յԱՐԱ-

րերու թխններ մշակելու գրացի կրկր-
ներու հետ, որպէս զի եզխպատի հա-
րուստ վաճառականութեան տէր գառ-
նայ, անձնապէս ինքր անուանեց հաճի-
ներուն էմիր, որ ամէն տարի կրնա-
րուի Գահիրէի մէջ, պաշտպանելու
համար Մէքքէի մեծ կարասներ, չէլ-
խերուն միջոցաւ Մէքքէի Շէրիֆին գը-
րեկ տաւ թէ ինքր պիտի պաշտպանէ
ուխտաւորները և թէ կարասանները ա-
պահովու թխն պիտի վաճիկն, ասկէ
գառ, նամակ գրելով Բպրահիմ պէի և
տրիշ փախտական քաջաներու, գա-
նանք ապահովցուց թէ Յրամապինները
յու տրամադրութիւններ տեսն հանդէպ
Բրան: Գորախտարար աչտ վերջին
նախազգուշութիւնները անպատու գար-
ձան, որովհետեւ Բրան մարդիկը
չէին հաստատ թէ Յրամապինները,
որոնք իրենց վեհապետին տմենէն հա-
րուստ գառաններէն մին հուսաճելու ե-
կեր էին, կրնան իրենց ճշմարիտ թու-
րեկամներն ըլլալ:

Արարները երկատասարդ չափակա-
նին ներառվելն չառ ազդուած էին .
չէին բմբաներ որ մանկանայու մը , որ
կաշմտկներ կը տեղար , աշտքան ներու-
գամիտ կենար րկալ . զաշն կ'անտանէին
Մարգարէին արմանի գտակը , մեծն
Ալլահին սիրելին . Գանձրէի մեծ մեղի-
թին մէջ տա զոճարանական ազօթք
կարգացին . ձՄեծ Ալլահը ալիւս բար-
կացած չէ մեղի զէմ . անիկա մտայու-
մեր յանցանքները , մենք բտակտն
տատիմ կրամ էինք արզէն Մէմուքնե-
րուն բանապետութեան օրով . Մեծն
Ատաւ ծոյ գովեստը երզենք : Ով է ան
որ ծովին վառնդներէն և իր թշնամի-
ներուն կատաղութենէն ազտակց յաղ-
րտքեան սիրականը . ով է ան , որ օղջ
տաօղջ չ'եղտի ափանց վրայ տաջնոր-
դեց Արեւմտաքի քաշիրը : Մեծն Ատա-
ւածն է ան , որ ալիւս մեղի զէմ զայ-
րացած չէ . երզենք Մեծն Ատաւ ծոյ
գովեստը . . . : Ինչպէս որ , տառները

Նեղոսէն վեր բարձրացող մասախոս զրկը ցրտի արեւին ճառագայթներէն, այնպէս ալ Մէյրոյ յներուն բանակը ցրտեղատ Արեւմտարի քուերէն, որովհետեւ Մեծն Ալլահը շիմա գայրացած է Մէյրոյ յներուն գէմ, որովհետեւ Արեւմտաքի քաջերը Մեծն Աստուծոյ աջ աչքին լոյսն են ։»

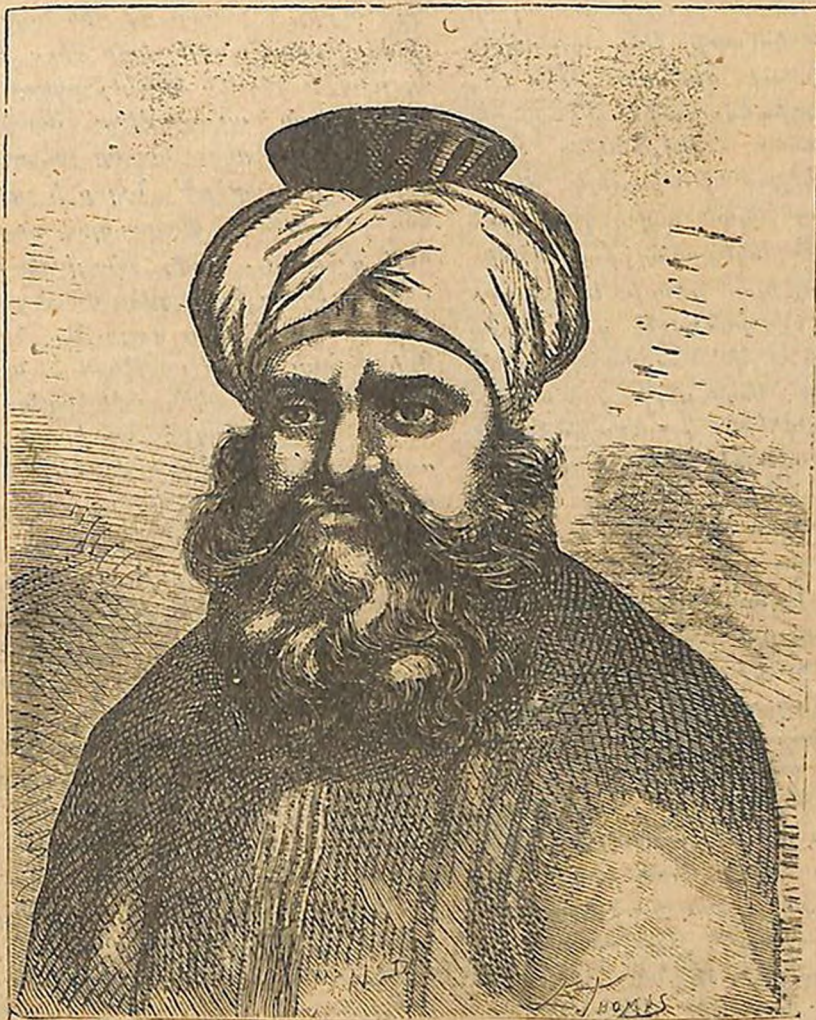
Պճնարարդ, աւելի ևս ընդհրկելու համար արարական սովորոյթները, ու գեղ մանակցիլ տեղական տոներուն ներկայ եղաւ Նեղոսի տոնախմբութեան, որ եզրապատի մեծագոյն տոներէն մէկն է ։ Այս գետը երկրին շարերարն է, այդ պատճառաւ ալ երկրապիւնները չատ կը չարդեն գոյն, մինչեւ իսկ կը պաշտեն ։ Գետին ամենէն աւելի բարձրացած օրը կը յայտարարեն և երբ մեծ ողորման մը յաջը ունենան, ուրախութիւնը ընդ նանտր կ'ըլլայ, որովհետեւ ասիկա տառապիւնն նախանշանը կը համարուի ։ այս տոնը Ոգոստոս 18ին կը տօնուի ։ Պճնարարդ իր բոլոր գիւնուորները չարել տաւ Նեղոսի ջրանցքին ամանց վրայ ։ անհամար բազմութիւն մը վազած եկած էր ։ Պճնարարդ իր սպայաւորային գլխիւր անցած, երկրին կառավարական բարձր պաշտօնատարներուն հետ կը գտնուէր ։ Ամենէն ասած Շէյխ մը յայտարարեց թէ Նեղոսը քսան և հինգ ոտք բարձր է այս տարի, ինչ որ մեծ ուրախութիւն պատճառեց ։ Ջրաւանցքին թու մը քաղու եղաւ և ջրաբերը ներս խոմեցին ։ այդ պահուն թնդանօթները կը գոռային ։ նաւալին մըցում կատարուեցաւ բոտ սովորութեան, և Պճնարարդ ինքն անձամբ տաւ մըցանակը, կիները գետին մէջ կը նետէին մազերնին և կերպարի կտորներ ։ գիշերը քաղաքը լուսավառութիւն տեղի ունեցաւ ։

Այ նուազ հանդիսաւ որոյ թիւամբ տօնուեցաւ Մարդարէին տօնը ։ Պճնարարդ գնաց մեծ մզկիթը, բարձրու վրայ նստաւ, չէյխերուն նման ծաղա-

պատիկ, անոնց հետ Մարդարէին գահարանակաւ տղօթքներ մատցց իր մարմնին վերի մասը և գլխիւր չարմալով ։ յետոյ ներկայ եղաւ աչն օրը ընարտած մեծ չէյիւն տաւ ճակերոյթին ։

Ահա՛ այս միջոցներով Լրիսասարդ զօրավարը, որ աչնքան խորունկ քաղաքագէտ էր որքան մեծ հրամանատար, կը յաջողէր իրեն կողմը տեղացիներուն սիրար ։ Միեւնոյն ատեն գիտութիւնը կը տարածէր հոն, հաստատելով եզրապատի հաշակաւոր կաճաւոր, անոր անդամ կարգելով հետը բերած գիտնականները և ուսեալ սպաներէն մէկ քանին ։ Անոնցմէ ոմանց պաշտօն տաւ երկիրը ուսումնասիրել, ճշգրիտ քարտէս մը պատրաստել ։ ուրիշներ պիտի հետազօտէին աւերակները, բերքերը, պիտի նայէին թէ ինչ անսկանական, երկրագործական և վաճառական նախնաւորութիւններ կարելի է մացնել երկրին մէջ, են ։ Եթէ օր մը բազըր մը ձեռքէն տանէր այս երկիրը, գոնէ չպիտի կրնար կորցնել մեզմէ այն յաղթանակները զորս գիտութիւնը պիտի տանէր հոն ։

Ստորին և Միջին եզրապատի նաւաճումը ի գլխի հանաւած էր աւանց գլխաւորութեան և Արարներուն հետ քոնի մը բաղկումներով ։ Նիմա կրապատէին աչն, որպէս զի Մարաստպէյին ձեռքէն իլկին Վերին եզրապատն ալ, ուր քաջաւած էր անիկա, իր բանակին բեկորներուն հետ ։ Բայց այդ միջոցին բազըր ամենէն ահարկու գլխաւորութեան հանդիպեցաւ Պճնարարդը ։ Աղեքսանդրիայէն մեկնած պահուն անիկա խոտի պատուիրած էր ծովակալ Պրիսկին, որ փրանսական նաւաբաժինը լաւ պահէ Անդլիպցիներէն ։ Բայց որովհետեւ կարելի չէր մարտահաւոր նաւերը նաւահանգիստի ծանծաղ ջրաբերուն մէջ մացնել, ատանց անոնց վրայի թնդանօթները պարպելու, այդ

ԵԳԻՊՏԱՑԻ ՄՈՒՐԱՏ ՊԷՅ

պատճառաւ ծովակալը նախընտրեց ճամբայ ելլել գէտի Բորֆու :

Բայց, զօրավար Պանարաղին չատյարած ըլլալով, չէր ուզեր տաղաստները պարզել, ասանց անկէ լուր առած ըլլալու Պահիրէ մանկուն և եզիպտոսի մէջ հաստատուած ըլլալուն մասին : Այսպէս, մամանակ կորնցնելով, անկիւ յատմէ բերաւ յեզախիստիկեան ամենէն աղետարեւր գէտքերէն մին, և մէկն աննոցմէ, որոնք ալ չըջանին ամենէն մեծ սպիւնիս թիւնն ունեցած են աշխարհի ճակատագրին վրայ :

Ծովակալ Պրիւյս խորոխած էր Ապուրիի նաւ ահանդիսաին մէջ, իր 13 նաւերով, որ կրտաչրջանակ մը կը ձեւացնէին՝ նման նաւ ահանդիսաին : Ծովակալը չկարծելով թէ Ապուրիի կղզեակին և իր նաւերուն չարքին մէջանդէն թշնամի նաւ մը կրնայ անցնիլ, բաւականացած էր 12 նոց հրետանի մը գնել հան, միւսն արգիլելու համար որ թըշնամին հան գորք ցամաք հանէ : Այդ կողմէն աշխարհն անտոխի կը կարծէր ինքզինքը, որ իր ամենէն գէշ նաւերը

զրած էր. հովին ուղղութիւնն ալ իր կարծիքին ոչմ կուտար: Ահա այս ուղտողական ապահով վիճակին մէջն էր, երբ Եկտրին Արշիպեղոսոսի ամէն կողմը չրջադաշնէ յետոյ, Ազրիական ծով, Եւրոպի, Սիկիլիա թափուելէ վերջ, հասկցած էր որ Ֆրանսացիք զօրք ցումար հանած են Ազիքսանդրիա: Անմիջապէս համարայ կառ. զէպի Եզիպոսոս, Ֆրանսական հաւատարմին գէմ կախ մղելու համար. եսխ՝ հաւախու գիշ միակ հաւ մը գրկեց. Ապու քիրի հաւահանգիստը, և որովհետեւ Ֆրանսացի ծովաւադը հաւախուղութիւնն չէր կատարեր, անգլիական հաւը կրցաւ յաւ մը տաւ: Մատարիկ Ֆրանսական մարտանաւերուն զերբք:

Մովակալ Եկտրին Օգոստոս Լին, իրիկու ամ ժամը եին հասաւ Ապու քիր իր բոլոր հաւերովը. աչոյ պահուն Ֆրանսացի ծովակալը հաշի հասած էր. անմիջապէս կախ ի նշանը սուտ, բայց աշխարհ քիչ պատրաստած էին թրչհամին ընդունելու, որ մինչև իսկ հաւաղները մեծ մասամբ ցամաքին վրայ էին: Ծովակալ Պրիստ մարդ գրկեց, սրպէս զի ամենքն ալ հաւերուն վրայ վերադառնան. միաքէն չէր անցնէր որ Եկտրին կը համարձակէ նոյն իրիկունն իսկ իր վրայ յարձակիլ: Անգլիացի ծովակալը վճռեց անմիջապէս զօրծի սկիսիլ և յանդուգն ապստամբութիւն մը փորձել, որմէ միտցն կ'ակնկալէր պատերազմի յաջողութիւնը, անկեա կ'աւզէր մեր հաւերուն շարքին և ծովափին մէջտեղը անցնիլ կղզեակին կողմէն. ապիկա շատ փառնգասը բան մըն էր, բայց անվեհեր Անգլիացին չ'արանեցաւ, երկու կողմերն ալ հաւատար թուով 43 սկսեւ հաւեր աւելին բարձր եղբւրով: Եկտրին իրիկու ամ ժամը տիկն յարձակեցաւ, ի սկզբան չ'աջողեցաւ, սուսին հաւը, որ կը փորձէր անցնիլ ծովափին և մեր հաւերուն մէջտեղը, խրեցաւ. երկրորդ, Փալիար կրցաւ անց-

նիլ, ուրիշ 4 հաւեր ալ միեւնոյն կերպով անցան. անգլիական միս հաւերն ալ անգլի կողմէն կրակի սկսան, որով Ֆրանսական հաւարածինը միայ երկու կրակի մէջ, երկու հաւեր չուտով ան. զօրծածելի դարձան, Եկտրին զլիսաւ որ հաւերէն մին ալ վետտուելով անգործածելի դարձաւ. ուրիշ անգլիական հաւեր ալ իստա ծանորքէն վտանգուելով, երան զապին կուտայ գաշալն. ծովակալ Պրիստ յայտնէր յաղթելու, նշան բաւ. կրտաչքանակին աջակողմը զրա հոռոյ հինգ յաւաղոյն Եսկերուն Երաւագաստ պարզեւ և ձախակողմը զան, բայց իր նշանը չէր նշմարուեր. աչուպէս՝ երկու կրակի մէջ միայն էինք. ծովակալ Պրիստ վիրաւ սրուեցաւ, ահա հանգերձ, չուղեց թողալ իր հաւուն կամբձակը. «Մովակալ մը, բաւ, հրամաններ տալով պէտք է մնանք»: Արդարեւ, սուտ մը եկաւ և սպաննեց զան: Ժամը ԼԼին, մեր հրաչալի հաւերէն մին կրակ սուտ և պայթեցաւ, այս ահալի պայթիւնը տաւն մը գաղար տուտ կատաղի պայթարին. Ֆրանսական հաւերը հակասակ վետտած ըլլալուն, հերոսաբար կը զիմաղրէին, Եկտրին կը վախնար որ աջակողմի հինգ անվտա միայն հաւեր օդուալեան կը փաթան. բայց աջակողմի հրամանատարը փախանակ գալու, ընդհակառակը սուտգաստ պարզեց և իր 5 հաւերը սուտակըր նայեցաւ և 3 հաւերը խորտակելէ յետոյ, մնացեալով խրքովները Մաղդա հետեց: Եկտրին հաւերն ալ աշխարհ մետատած էին որ անկարող դարձաւ հալածելու փախտական Ֆրանսացին. այս ծովալին պատերազմը Լ5 ժամ տեւած էր:

Ապու քիրի այս հաջողութիւնը պատերազմին հետեւ անքները շատ ազիտարեր կ'ան Ֆրանսացիներուն, որոնք աչխոս չէին կարող ս'չ միտն ի գլուխ. հանկ երկեց աշխարհակալական ծրարքները, ալ և՛ հայրենիք վերադառնալու միջո-

ցէն գրկուած էին : Պրանտախան նաւերը աչքած էին , բայց ոչ ինքնիրեննին , ինչ որ բարոյական տարրեր ապաւորութիւն մը կը խաղար :

Այս աղէաքին յորը անմիջապէս տարածուեցաւ Եգիպտոսի մէջ և պահ մը յուսահատութեան մասնեց լանակը , Պանարարդ անալպպիկի հանդարտութեամբ մը լսեց յորը և բառ . « աղէ՛կ , պէաք է հոս մեռնիլ , և կամ թէ նախահարց նման մեծութեամբ զուրս ելլիլ հոսիկ : » Պանարարդի և զօրավարներուն քաջութիւնը յուսադրեց բանակը : Պանարարդ իր զինուորներուն կտրտի ալ աւելի արծարծելու համար , հանրապետութեան հաստատման տարեգարձին օրը Պամպլտի սիւնին վրայ արձանագրել տուաւ Եգիպտոսի մէջ առաջին ահագոմ ինկող 30 զինուորներուն տնտնները և իր բանակին ալ սառու գերծն բրաւ : —

« Ձինու որեւոր ,

« Այսօր կը տօնենք Հանրապետութեան է . տարւոյ տաճին օրը , հինգ տարի առաջ , փրանտախան ժողովուր-

դին անկախութիւնը վաանդի ստեղծէր , բայց դուք ապրուէ տարի յաղթանակներ տարիք . . . Հինգ ամիսներէ ի վեր Երթողպէն բաժնուած ենք , միշտ անոնց դուրդուրանքին անարկայ եղանք , զինուորներ , ձեր ապագան հրաշալի է , որովհետեւ զուք արժանի էք ձեր բաժնետուն և ձեր վրայ զդապտած գաղափարին , զուք պատուով պիտի մեռնիք նման այն քաջերուն որոնց անունները արձանագրուած են այս Բուրդին վրայ , և կամ պիտի վերադառնաք ձեր հայրենիքը դափնիներով և բոլոր ժողովուրդներուն հիացմամբ ծածկուած : Այսօր , 30 միլիոն քաղաքացիներ կը տօնեն ներկայացուցչական կառավարութեան հաստատումը , քառասուն միլիոն քաղաքացիներ ձեր վրայ կը խորհին ամենքն և ալ կ'ըսեն . անոնց ջանքերուն , անոնց արիւնին է որ կը պարտինք բնդ հանուր խաղաղութիւնը , հանդիսար , առեւտրական բարգաւաճումը և քաղաքացիական ազատութեան բարիքները : »

ՎԵՐՋ ԵՐԵՍԱՒԱՆԻ ԵՒ ԻՆԵՐՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻՆ

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

1799 Ի ԶԻՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Եզիպտոսի արշաւանքին տարաւորութիւնը՝ Եւրոպայի մէջ . — Ապուրիի ծովային պատերազմին սղետալի շեռտակները . — Բ . Դրան պատերազմի յաջողութիւնը . — Անգլիոյ չանքերը, եւր զինակցութիւն մը կազմելու յամար . — Աւստրիոյ լիտ ըստակցութիւններ՝ Սեյցի մէջ . — Ներքին կացութիւն . Օրենսդիր ժողովին մէջ ընդդիմադիր եւր տարր մը երևան կուգայ . — Պատերազմի տրամադրութիւններ . Զինուորացւորական օրէնք . — ԲՆՆԱՄԱՐԻՆՆԵՐԻ կը վերահսկեն . — Զորավար Շանթիեռն կը նստան Նաքլիի ըստաւորութիւնը . — 1799 ի սկիզբը՝ իտալականութիւնը եւ ըստակցութիւնը մատակարարութիւնը վիճակը . — Զինուորական պատրաստութիւններ . — Վարդապետ եւ զինակց տեսչականը պատերազմի միջոցները եւ յատակագիծները . — Աւստրիոյ պատերազմի յաջողութիւնը . — 1799 ի պատերազմներուն սկզբնաւորութիւնը . — Իտալիոյ մէջ զինուորական գործողութիւններ . — Ֆրանսացի պատուիրակներու սպաննութիւնը՝ Ռաշաւոյի մէջ :

Եզիպտոսի վրայ կատարուած արշաւանքը, մեր նաւատորմին մեկնելէն շատ ետքն ալ գաղտնիք մը մնաց ասկիւն : Երբ Մալզան զրաւեցաւ, այն ժամանակ նեխագործութիւնները ասկիւն հաստատուեցան : Այս անտիկ զիրքին զրաւմը արտառովոր փառք մը կըլաւ : Ֆրանսացի արգանտօրդներուն համար : Եզիպտոս զօրք ցամաք հանուիր, Աղեքսանդրիոյ զրաւմը, Բուրքերու արտերազմը, թէ՛ Եւրոպայի եւ թէ՛ Ֆրանսացի մէջ խորանի տարաւորութիւնը ըրին : Պանարայի համարը, որ այնքան մեծ երեւցած էր Ալպաններէն հասած ժամանակ, ա՛յ տակի կըլիան եւ տարեցոյցի տարաւորութիւն մը գործեց Արեւելքի հետաւոր երկիրներէն համակրով : ամէն մարդ կը խօսէր Պանարայի ու Եզիպտոսի վրայ, հաւատացողներ ալ կային թէ Պանարայի պիտի տնջնի

Սուրիան ու Արաբիան, եւ պիտի նստաւ Կ . Պոլսոյ կամ Հնդկաստանի վրայ :

Ապուրիի ձախող պատերազմը ե՛լաւ ո՛չ թէ ձեռնարկին վարկը կտարելու, այլ՝ Ֆրանսացի թշնամիներուն ըտր յոյսերը արթնցնելու եւ տնջնց մեքենայութեանց յաջողութիւնը փոխուեցնելու : Անգլիա որ չափազանց իրար տնջած էր իր առեւարտին յարաբերութեանց փառնգուելուն համար, եւ որ պատեհ վայրեկանին կը սպասէր նորա՝ նոր թշնամիներ մեզի գէտ հանելու համար, Կ . Պոլիսը լարած էր մեզի գէտ : Սակեմը Մէմլուքներուն պատժուիր տնջնելուն համար ընդհանրած չէր, ըստ չէր տգիւր Եզիպտոսը ձեռքէ հանել : Ֆրանսացի արտաքին գործոց նախարարը Պոլիս չէր գաղտ, Բ . Դըրան սիրար տնջելու համար, այնպէս

որ Անգլիոյ զործակալները ազատ առ-
պարէզ գտած էին . անոնք համոզեցին
Բ. Դուռը՝ թէ Ֆրանսայի փառասիրու-
թիւնը անյազ էր , թէ Եւրոպայի ան-
գործութիւնը խանգարելէ յետոյ հիմա
այ կ'երթայ Արեւելք , թրքական կայս-
րութիւնն ամենէն հարուստ մէկ գաւա-
ռը գրաւելու :

Այս գրգռումնորը և Բ. Դրան մէջ
բաշխուած ոսկիները Թուրքիան տեղէն
չպիտի չարմէին , եթէ ծովակալ Պրիւսի
զեղեցիկ նաւատորմը կարենար զալ և
Տարսնէլը սմբակծել . բայց Ապուրի-
րի պատերազմը Ֆրանսայիներու վարկը
կտրեց Արեւելքի մէջ և Անգլիոյ առա-
նմկիճելի զերազօրութիւն մը և Բ. Դուռ
ըն Սեպտեմբեր կ'ին հանդիսաւորապէս
պատերազմ հռչակեց Ֆրանսայի զէմ
և երկար տունէ կորսուած գաւառի
մը համար , զժառեցաւ իր բնական
բարեկամին հետ ու ամենէն ահարկու-
թէնամեներուն՝ Ռուսիոյ և Անգլիոյ հետ
կապուեցաւ : Սուլթանը հրամայեց բա-
նակ մը հաւաքել , Եզրպոտար երթալ
վերստին պրակու համար : Այս պա-
րագան չաա կը զժաւարացնէր Ֆրան-
սացիներուն կացութիւնը : Բաժնուած՝
հայրենիքէն , և Անգլիոյ յաղթական մար-
նանաւերուն պրած արգելքովը ամէն
օժանդակութիւնէ զրկուած , անոնք Ա-
րեւելքի վսնակներուն յարձակման ալ
պիտի ենթարկուէին դուցէ , և այսքան
վտանգներու զէմ մարտնջելու համար
հազիւ 30,000 հազիւ էին :

Յաղթական Նէյսըն՝ Նարոլի եկաւ
իր վնասուած նաւատորմը նորոգելու և
յաղթականի պայնիները քաղելու : Հա-
կառակ որ Նարոլի կառավարութեան
և Ֆրանսայի միջեւ զաշինքներ կային ,
որոնցմով Նարոլի ոչ մէկ օժանդա-
կութիւն պիտի բնծաշէր մեր թշնամի-
ներուն , Սիկկիոյ բոլոր նաւահանգիստ-
ները և նաւարանները թաղուեցան Եկ-
սքին առջեւ , և իրեն ալ արտասովոր
պատիւներ եղան , Նարոլի թագաւորն

ու թագուհին մինչեւ նաւահանգիստ
զալով զայն ընդունեցին և զայն ան-
ուանեցին Միջերկրականի ազատարար
հերոսը : Այսան ըսել թէ պետութիւն-
ները օգուտ քաղելու են այս վայրկեա-
նէն , մինչ Ֆրանսայի ամենէն ահարկու-
րանակը և իր հռչակաւոր հրամանա-
տարը փակուած են Եզրպոտար մէջ :
Անգլիոյ կողմէ կզած այս թեւադրու-
թիւնները լաւ բնդունելութիւն գտան
բոլոր արքայներքերուն կողմէ . միայն
թէ բոլորն ալ ի վիճակի չէին տեղի
տալու : Ֆրանսայի ամենէն մօտը կող-
ները ամենէն աւելի զայրացած էին ու
արամադիր՝ յհրախփալ թիւնը ռաքի
տակ առնելով ճգմելու . բայց հանրա-
պետական հակային մօտն ըլլալուն հա-
մար իսկ անոնք զատապարտուած էին
աւելի վերապահ և խոհեմ ըլլալու , ա-
նոր հետ կոխի բռնուելէ առաջ : Ռուս-
սիա , որ ամենէն աւելի հետու կը դըռ-
նուէր Ֆրանսայէն և ամենէն քիչ են-
թակոյ էր անոր վրէժնդրութեանց ,
չաա զիւրաւ տեղի տուաւ : Կատարինէ
կայսրուհին , որ միշտ թակարդներ լա-
րած էր Արեւմտաքի կազմութիւնը կրն-
ճառտելու , որպէս զի այնտեղ միջամր-
տութեան պատարակ ունենայ և կամ
թէ ժամանակ չաշի Բոլսնիոյ մէջ ու-
զածը բնելու , Կատարինէն թէեւ մե-
սած , բայց իր քաղաքականութիւնը
ոզջ էր : Հարաւարամիան Կատարինէ
բաւականացած էր յոյսեր և օժանդա-
կութիւններ տալով Ֆրանսայի տարա-
զիրներուն . անիկա խաշակութիւն
քարոզած էր , առանց զինուոր մը պըր-
կելու . իր յաջորդը միևնոյն նպատա-
կին պիտի ձգակէր : Երբ Պոնապարդ զը-
բաւեց Մալդան , ուստ կառավարու-
թիւնը զայրոյթով լեցուեցաւ և իր բա-
նակները արամադրելի բրաւ բնդգէմ
Ֆրանսայի մզու ելիք պատերազմի մը .
ուրեմն Անգլիա յաղթանակած էր Բե-
զերպոտրի մէջ ալ , ինչպէս և Պոստոյ
մէջ և անիկա միաւրին պիտի քաղեցնէր

մինչև այն ժամանակը իրարու անհաշտ եղալ թշնամիներ :

Մինչ Գերմանիայ մէջ ալ ջանքեր կը թափուէին որպէս զի Բրա սիւս թաղաւորն ալ զինակցի ընդդէմ Ֆրանսայի , Նարպիի արքանիքը , Նէրլանի յաղթանակէն ի վեր արաթաթեալ թեմը և յանդըղնութեամբ առկուէն , մեծամեծ պատրաստութիւններ կը տեսնէր պատերազմի համար և Դոսքանայի և Թիէմենի մօտ ալ իր տախտակաձիւն զիստ մները կը կրկնապատկէր : Իսկ այս բարբիճ հանդէպ , Ֆրանսա , որ իր շարժը կազմուած հինգ հանրապետութիւնները վարելու պաշտօն տեսէր , անվերջանալի հոգերու տակ թալալու մէջ էր : Այդ հոգերը զիստ որոշոր հանրային կարծիքը զեկաժարելու , մեր բանակները ապրեցընելու , մեր զեկապանները զօրավարենբուն հետ համաձայնեցնելու , վերջապէս՝ զբացի պետութեանց հետ բարեօր. յարերութիւններ պահելու ինչպիսնեքուն չարժ կը դառնային : Այսրապէս հանրապետութիւնը սարսափելի անկարգութեան մը մէջ էր : Պետարպոյ՝ զայն հիմնած միջոցին , ժամանակ չէր տեսցած հաշուելու հոյի բաժանմանց համեմատութիւնները , ոչ ալ կազմակերպելու քաղաքապետական և երկրակառն վարչութիւնը :

Հոմի մէջ բաւազայն վիճակ մը կը տիրէր . աշխտեղ , երեք անպամէ բաղկացած յանձնախում մը մը իմաստութեամբ կը կառավարէր ազատագրուած երկիրը : Անիբաւ է ֆրանսական Վարչութեան յանցանք վերադրել զինակից երկիրներու մէջ տիրող անկարգութեան համար . ո և է կամք , որչափ ալ զօրաւոր ըլլար ան , չպիտի կրնար աղբիւղ կիրքերու այն պոսթիւն մը , որանք զայն կը վրդովէին . զայով կեզեքտ մնալուն , նոյն ինքն Նարպիանի կամքը անկարող պիտի ըլլար զանոնք արգիւղի նուաճումը երկիրներուն մէջ :

Օր բաւ որէ տեղի չհշտուած հանգամանք մը կ'առնէին երկու բնագոյնաւոր կուսակցութիւնները . անոնք սկըսած էին խնդրոյ առարկայ բնել կարգ մը հանգամանքներ , զորս Վարչութիւնը ինքզինքին տուած էր 19 Ֆրիւրը խտորի օրէնքով , և զոր մերթ ընդ մերթ զործածած էր : Այսպէս , ալ. օրէնքը իրաւունք կուտար Վարչութեան , զոյել տկու մըները և զաղբեցնել այն թերթները , որանք վառնդաւոր կրնային թալ իրեն : Այսպէս , Վարչութիւնը վառնած էր քանի մը բաւուն տկու մըներ և թերթներ : Հայրենասէրները այս կամապահան իշխանութեան զէմ ծառայան և պահանջեցին որ նոր քննութիւնէ մը անցին 19 Ֆրիւրը խտորի օրէնքով մէկ քանի յոյսածները . Օրէնքի ժողովրդորդայն որդիք որ ներկայ օրէնքը իր ոյժը պիտի պահէ , մինչև որ մամուլ նոր օրէնք մը հաստատուի . այս օրէնքին պատրաստութեան համար պէտք եղած հրամանները արտեղան :

Վարչութիւնը պետական կիւմաւորին կանոնադրման և ներանոր հաւայթներու հաստատման գործն ալ ի զբաւ ին հանել յետոյ , ձեռք առաւ բանակը , որ չստ նուագած էր դառալքութեանց հեռանալով : Քանգանախը երկու անգամ զինուոր տուած էր մոլորութիւն , բայց տրաստովոր կզմուտկով մը , առանց մնալուն օրէնք մը ձգելու՝ զինուորներուն ամէն տարի զրոյի տակ կանչու երան մասին : 1793 Մարտին , անիկա հրամայած էր որ 300,000 զինուորներ զէնքի կոչուին . նոյն տարուայ Օգոստոսին , անիկա տուած էր մեծ և զեզեցիկ արտու մը բնել հանուր զօրակոչի մասին , սերանդէ սերտեղ : Անիկ ի վեր , հանրապետութիւնը զոյս թիւն տեսցած էր միտին այս օրէնքով , ալ. ժամանակամիջոցին զէնքի տակ մանուկները ստիպելով որ մնան , բայց պատերազմները և հիւսնդութիւնները մեծ թաւով զինուորները բնաջինջ ըրած էին ,

խոյն հաշտութեան կնքութիւնով բաղմամբ զինուորներ ալ իրենց տաները վերադարձած էին. միայն 12,000 հոգի արձակուած էին, բայց տառնադատակ աւելի թաւով դատաւիքներ կային. զբնութիւնը էր խառնութեամբ վարտիլ հանդէպ այն մարդոց, որոնք 6 տարի պաշտարանած էին իրենց հայրենիքը և իրենց արեան գնով յաղթած էին Եւրոպայի:

Զօրավար ժուրաւոյ տեղեկարարը և զաւայս մեծ և փրկարար օրինազօծին որ չարաչար գործածուած է, ինչպէս ամէն ինչ՝ այս աշխարհի վրայ բայց որ փրկեց միանալն և իր յաղթանակը լրման հասցուց. Նոր օրէնքին համաձայն, ամէն ֆրանսացի՝ զինուոր կը ճանչցուէր, իր կեանքին որոշ մէկ չըճանին, քանիչն քան և հինգ տարեկան եղած միջոցին: Կատարարութիւնը, պահանջքին համաձայն, կրնար գանձք գէնքի կոչել. պատերազմի պարագային, զինուորական ծառարութեան պաշտանութեամբ անսահման էր. ոչ ոքի համար բացառութիւն կ'ըլլար. միայն կ'ազատէին անոնք որ օրէնքէն առաջ ամուսնացած էին և կամ նախորդ պատերազմներուն վճարած էին իրենց պարագր. բայց որ տատուար պարագաներու մէջ, երբ հայրենիքը վտանգուած հռչակուէր, կատարարութիւնը իրաւունք ունէր ամբողջ ժողովուրդը գէնքի կոչելու:

Այս օրէնքը առանց ընդդիմութեան ընդունուեցաւ, և յեղափոխութեան ամենէն կարեւոր տեղեւորութիւններէն մին համարուեցաւ. անմիջապէս, վարչութիւնը հրամայեց որ 200 հազար նոր զինուորներ հաւաքուին բանակին պակասները լրացնելու համար. երկու ընդդիմող իր կատակցութիւնները բռնակը պատկասելի գործնելու փախալով հակառակեցան վարչութեան. այս նոր զինուորներուն ծախքերը հալածելով եւ իր համար ալաք եղած միջոցները ձեռք տանելու համար և՛ ահա պապէս վարչութիւնը և՛ բոլորովն պատանդի-

ներան կը պատախաճէր ու հանրապետութեան պատիւը բարձր կը պահէր:

Թէև Աստուած զինապետութիւն մը կնքած էր Ռուսիոյ և Անգլիոյ հետ, և կրնար յոյս գնել ուստական բանակի մը և անգլիական զբաղին վրայ, այնուամենայնիւ. դեռ կը վարանէր ֆրանսական հանրապետութեան հետ պայքարի մանկ: Սպանիա, որ ցաւով կը տեսնէր Եւրոպայի մէջ վերստին բոցավառած հրդեհը, և որ հաւատարապէս կը վախնար հանրապետական զբաղին յառաջդիմութեան և իր կործանումէն, Սպանիա նորէն մէջ մտած էր զայրուած հակառակօրդները հանդարտեցնելու համար: Իր միջամտութիւնը կրնար նորոնոր վարանու մեկը պատճառել Վիեննային, կամ գոնէ՝ նորանոր գանդաղութիւններ: Նարայի մէջ, որ և՛ սանդղ հատ բուն էր, ու էլ յապաղման զէմ կը պայքանային և կ'ուզէին եղանակ մը գտնել պայքարի սկսելու, որպէս զի Աստուած հարկաւոր ի պատերազմի: Նարայի փոքրիկ արքանիքին կատաղութիւնը անօրինակ էր. այդ ժամանակամիջոցին՝ Պարպուններուն ճակատագիրը իրենց կրնէրէն ստաշնորդուիլ էր: Նարայի ժողովուրդին առած էին անգլիական զինանշանը. եւ լսին ինտամակալ Աստուծոյ տեղ կ'անցնէր. ժողովուրդին մէկ հինգերորդ մասը գէնքի կոչած էին, տէրութեանց մէջ կարեւոր դիրք մը զբաղելու համար. իրաւանչէր վաճառ պարտաւոր էր կազմու պատրաստ ձիաւոր զինուոր մը հալածելով. կրնականներուն ստացումքին մէկ մասը ծախու հանուած էր. վերջապէս, սա ձախող ծրագիրներ մշակող գորավար Մէլլըր Նարայի կանչելով բանակին հրամանատար կարգած էին, և Իտալիոյ պատարարի օխտուոր առած էին անոր, ինչպէս՝ Պատարարը և Նարայի արքանիքը մեկնելու իրենց կը լսէր. նաև Բիւլմոնի և Դոսթոնայի մէջ և կը ջանար

որ այս պետությունը բանակները ապրտամբին ֆրանսական զորքին գեմ:

Իր կարգին, Վարչաթիւնը չստացողը կը վարուէր և ամէն տեսակ նախազգուշութիւն ձեռք առած էր: որովհետեւ, երկու բանակներուն կայունութիւնը աչքի առջև ընկնելով, չստացելու բան էր ճգնել ֆրանսացիները, որոնք ցիր ու ցան եղած էին Հոմէալան գատաներուն մէջ, Ապենինիան լեռներուն աջէն ձախ: Եւ արդարեւ Եւրոպիի բանակին հրամանատարը 40,000 զինուորներով սկսաւ յառաջ խաղալ: Իր զոյքներուն չստաթիւնը, իր զինուորներուն անկարգապահութիւնը, ճամբաներուն խոր ու բորտու շինը չստացողը անողապնէին չարմա մները: Այդ բանակը կը ձեռքէր երկար չգլխայ մը, առանց կարգ ու սարքի և ցիր ու ցան: Զօրավար Շանրիօնէ, որ ճիշդ տանին տեղեկութիւն առած էր վտանգի մասին, զինուորական պատրաստութիւններ տեսաւ, և չլուսարով որ կրնայ Հոմը պահել, որոշեց աւելի գէղի հո գիրք մը գրաւել, և հոն կեդրոնացնել իր ոչմերը՝ յարձակողականի ձեռնարկելու համար:

Մինչ զօրավար Շանրիօնէ խոհեմարար հո կը քաշուէր և Հոմը կը պարպէր, Սէնը Անի տնային մէջ 800 հոգի թողլով, Մէք հպարտօրէն կը յառաջանար և կարծես թէ ունէ ընդդիմութեան չպիտի բաղխէր: 1798 Նոյեմբեր 29ին հասաւ Հոմի գուտներուն առջև և մտաւ ներս, առանց ունէ արգելքի: փառաւոր ընդունելութիւն մը պատրաստած էին թաղաւորին: այս ոգորմելի իշխանը, որ իբր յաղթական և տղատարար փառք կը վայելէր, խելքը գլուխէն խցուց: մնաց որ, իրեն խորհուրդ տուին իր յաղթանակը վեհանձն կերպով գործածել, և անիկա ալ հրաւիրեց Պապը որ գայ և իր պետութեան գործերը ձեռք առնէ: Այսուհետեւ իր քանակը, իրմէ նստող վե-

հանձն, զարհուրելի տաճար թաղան մը բրտաւ: հոմէական տմբար իրեն սովորական յարաշարմութեամբը, յեղափոխական համարումներուն տաներուն վրայ խումկեց և գանձեք թաղեց:

Մինչ Եւրոպիցիները աշտպէս կը վտանգէին իրենց ժամանակը Հոմի մէջ, Շանրիօնէ հազուադիւր գործունէութեամբ մը ի գլուխ կը հանէր իր առած հարաւոր քաշումը: Երբ վերջապէս երկու բանակները իրարու հանդիպեցան, Եւրոպիցիները ետապառիկ աւելի յաղթանակէին, բայց չուտով հանկան թէ գործերին անպարտելի մարդաց հետ է: Կախք սկսաւ: Գեկանմբեր կին, և բոլոր բաղխումներէն միջոցին ալ ֆրանսական բանակը յաղթող հանդիսացաւ: Եւրոպիի թաղաւորը երբ այս պարտութեան յորր առաւ, գազապաղի մեկնեցաւ Հոմէն: Եւրոպիցիներն ալ երան գացին: զօրավար Շանրիօնէ վերստին մտաւ Հոմ, անկէ դուրս ելլելէն 17 օր յետոյ: 15-16000 հոգիով աշխարհ ճարտարութեամբ կեդրոնացուցած էր իր ոչմը, որ կրցած էր 40,000 հոգիի գեմ, յարձակողականի սկիւղ:

Այնուհետեւ Շանրիօնէ յապաւ յուզն ծրագիրը՝ Եւրոպիի թաղաւորութիւնը նուաճելու իր տկար բանակով: այս ձեռնարկը գծուար էր, գլխաւորաբար սա պատճառով որ ընտելիները թշնամական արտադրութիւններով լիցուած էին: Հակառակ ասոր, Շանրիօնէ յառաջ խաղաց և Մէքի հաճանքով բանակէն մեծ թուով գերիներ բռնեց: Մէք, բոլորովին յուսահատած, արագօրէն գնաց գէղի Եւրոպիի թաղաւորութիւնը և կանգ առաւ Քարտի առջև: Եւրոպիի ժողովուրդը, բանակին կրած պարտութիւններէն կատաղելով, կը պուտար թէ մտաւնուած է և գէնք կը պահանջէր, սպաննելու համար զօրավարները, նախարարները և բոլոր անոնք որոնց կը վերապրէր պատերազմին ձախորդութիւնները: ֆրանսացիներուն և

ԻՆԷՄՈՆՅՈՒՆԵՐԸ ԺԱՅՈՒՆԸ ԵՐ ԳՈՏՈՐԵՆ ԶԲԱՆԱԿՅՈՒՆԵՐՈՒՆ ԳՐԱԾ

չեղտախառն թեան համակիրներն ալ
ապաննեկ կ'ուզէր. Նարայի զգուկի
արքունիքը խաժանին ձեռքը տաւ.
անոր պահանջած զէնքերը և ահա յան-
կարծ, անիկա ապստամբեցաւ ու Նա-
րայի աւերը պարծաւ. թաղաւորին թըղ-
թաաարը ապաննեկ, աւերով արքունի-
քը տարաւ փախաւ տեղէն. Գեղեհա-
քեր Յիկն թաղաւ ուր, թաղաւ հին և ա-
նոր սիրականը փախան Նարայիէն զէնքի
Սիկիլիա, ծովակալ Անյարնի հաւերուն
հարհիւ հեանքին տանելով 20 միլիոն
և ուրիշ արժէքաւոր առարկաներ:

Այդ միջոցին, Շանրիօնէ կը յառա-
ջանար զէնքի Նարայի. ան ալ Մէքի
սխալին մէջ ինկած էր, իր բանակը
բազմաթիւ գտնուելու բաժնելով. երբ
Շանրիօնէ հասաւ Քաբուի առջեւ, ու-
զեյ յարձակմամբ մը գրաւեց զաջն,
լալի եւ մզուեցաւ: Նարայիյի զիւլացի-
րը, առէն կողմէ ապստամբած, ֆրան-
սական բանակին հաղորդակցութեան
գիծերը կարած էին, զաջն չտաւ նեկ
զրտութեան սէջ ձգելով. վերջապէս՝ զօ-
րաւոր Մէքի հետ զինադադար մը կ'ըն-

քուեցաւ Յունալար 11ին, որուն շնորհիւ Յրանստ ստացաւ 8 միլիոն դրամ և մեծաքանակ հող: Երբ Նարոյի ժողովուրդը խնայաւ թէ Յրանստայի ի նպատակ գինեղաղար մը կնքուեր է, ա՛յ աւելի բորբոքեցաւ և քաղաքը արդէն անխիստութեան մտանուած բլրավ, ամբողջ երեք օր խուժանին ձեռքը մնաց: Բաղինոյ կարծեցեալ աշատարբը՝ Մէք, որ ամիս մը սուս՝ յաղթականի պատիւներով բնդուեալ էր, հարկադրուեցաւ նոյն ինքն Յրանստայիներուն բանակատեղին ապաստանել: Զօրավար Շանրիօնէ վեհանձնորէն ներկայ անոր անպառաջած խօսքերուն, զայն իր սեղանը նստեցուց և սուրն աւքովը ձգեց:

Յրանսական բանակը արդէն իսկ աւեր դարձած էր Նարոյի և անոր ամբողջ թագաւորութեան. անիկա փութաց աւարատները զինավառ բնել և կարգ կանոնը վերանստատակ: Փերանսական կառավարութեան մտադրութեանց համաձայն, նոր հանրապետութիւն մը հռչակեց. 20,000 Յրանսայիներ և երկու ամիս բաւական եղած էին Մէքի մեծամեծ ծրագիրները օղբ հանելու և Նարոյի պետութիւնը հանրապետութեան վերածելու: Իր այս յաջող գործերուն համար զօրավար Շանրիօնէ մեծ պատիւներու արժանացաւ: Յիպոֆոթութիւնը Յրանսական կառավարութեան տուած էր արտասովոր վստահութիւն մը և յանդգնութիւն մը: Նարոյի վերջին զէպքը, ի՛նչ ինքնին մեծ կարեւորութիւն մը չունէր, բայց կուգար տնգամ մըն ալ համարել զինքը թէ Յրանսական սովորներուն սոջիւնէն ամէն ինչ պէտք է փախչի, և արդէն Եւրոպայի կարծիքն ալ այս էր:

Բայց Փրանս. կառավարութեան այս հռատքը չափազանցեալ էր, և կը ծածկէր իր աչքէն՝ մէկ մասն իր կողմէն: Գծաւարութիւններուն, յետագայ զէպքերը ապացուցին թէ իր ազդեցի-

ները անապատ էին, բայց այդ պահուն անոնք զեռ ապահովուած չէին, յաղթութիւնը վստահ գարձնելու համար: Վարչութիւնը սկսաւ գինուորները զէնքի տակ տանելու գործողութիւնը փութացնել: Երկու հարիւր հազար զինուոր հաւաքեց. ժամանակ շահելու համար սրուեցաւ որ համայնքները իրենք հարկ եղած պաշարը հայթայթեն նոր զինուորներուն, որոնք օտոմանագլուխ պ'տի դրկուէին: Փանի որ Վարչութիւնը, յեղափոխական յանդգնութենէ տարուած, կ'ազէր յարձակողական սկիւղ, պէտք էր ուրեմն ընտրել յարձակման կէտերը և ոյժերը չցրուել: Բաղինոյ մէջ պէտք էր հետեւիլ Պօնաբարդի սողնաղկաւորութեան և գլխաւոր բանակը հռապելով Ատիճէ գետին վերայ, կարեւոր հարուածներ տալ Դանուրի կողմէն, փոխանակ պարապ տեղը հաղարատը քաջեր կրօնցնելու: Անկոթաւ լերանց ստորտը, պէտք էր ուժովցնել Դանուրեան բանակը և Պազիկիոյ մէջ վճռական պայքար մը մղել: Նարոյէն և Արփոյուքա Շարք ապացուցած էին արդէն թէ Աստրիոյ և Յրանսայի միջև կոխը պիտի վերջանայ Դանուրի վրայ. նպատակին հասնելու առիւնէն կարճ ժամբան հոն էր: Պազիկիոյ մէջ յաղթական Փրանս. բանակ մը կարող է ոչնչացնել Բաղինոյ մէջ յաղթական աստրիական բանակի մը յաջողութիւնները, որովհետեւ աւելի մօտ է Վիեննայի:

Պէտք է բնել, Վարչութեան յատուկագիծը արդարացնելու համար. թէ տակաւին այդքան ընդարձակ սաղմագաշտ մը ընդգրկած չէին և թէ միակ մարդը որ կարող էր ի գլուխ հանն ալ յատուկագիծը, Եղիպատի մէջ էր: Աստրիա մեղմէ չափ աւելի մեծ պատրաստութիւններ տեսած էր և ստուար թուով նոր զօրք հաւաքած էր: Եւրոպայէն կարող էր զէնքի տակ տանուել 225,000 զօրք, տանց հաշուելու առ-

կաւ պատրաստուող բանակները, Ռուսիա կուտար Աւստրիայ 60,000 զինուոր, որոնց մականաճական քաջութիւնը կը գովէին բովանդակ Եւրոպայի մէջ, և որոնց հրամանատար կարգուած էր հռչակուոր Սափարովը. այսպէս ուրեմն, զինակից նոր բանակը իբր 300,000 զինուորներով մեղի գէտ զորքի պիտի սկսէր: Բայց իր պատերազմական յատակադէմն ալ մերկնէն աւելի ազէկ յղացուած չէր և պատրաստած էր Ալպիաններու մեծ չլիման ձորանապիններուն ձեռքէն կտրելու միտադրութեամբ. առի՛կ զատ, Աւստրիա կը ցանկար Իտալիան ձեռք ձգել կրկին և թէ՛ և պատերազմի ամենէն կարևոր գաշար Դանուբն էր, բայց ամենէն աւելի իր ուշադրութիւնը կեդրոնացած էր Ափճէ գետին վրայ, ուր մեծաքանակ զինուորներ համախմբուած էին:

Մարտ 6ին զօրավար Մատէնա Կրիզնի մէջ զորքի սկսելով հրախից Աւստրիացիները որ այդ կողմերը պարպեն, միեւնոյն օրը Մատէնայի զինուորները անցան Հռենոսը բոլոր կէտերէն. անոնք իրենց սայլակները նեակցին գետին մէջ և վրայէն անցան խնայէս եթէ կամուրջի մը վրայէն երթալին: Երկու օրուան մէջ Մատէնա անբը զարծաւամբովջ Հռենոսին, սկսեալ անոր ալբրիքէն մինչև Քանախանցայի լճին առջևի բերանը, թշնամիէն ալ գրաւեց 15 հրետանի և 5000 զինքի. այս և ուրիշ փրանսական վաղուսն յաղթանակներ կարծեցնել ստին թէ Ալպիաններուն մէջ ալ, խնայէս Նալովիի մէջ, փրանսացիները կրնան ամենուրեք ճակատիլ թուով աւելի մեծ թշնամիի մը վարչութիւնը, այս յաղթանակներէն քաջալերուած, զօրավար ժուրնանին զրկեց պատերազմի յայտարարութիւնը, անմիջապէս յարձակման հրաման տալով ժուրնան Սիւ Անտուար կիրճերէն դուրս ելած էր, Դանուբի և Քանախանցայի լճին մէջահոյները, ուր մզած իր առա-

ջին կռիւն մէջ ստիպուեցաւ նահանջել ինչ որ թէ՛ և անխուսափելի էր, բայց փրանսական բանակին վարկին փնտեց մեծապէս: Այսու հանդերձ զօրավար ժուրնան չհրամարեցաւ յարձակողականէն և ուղեց նոր փորձ մըն ալ ընել Մարտ 25ին:

Աւստրիական հրամանատարը առկաին մտած չէր թէ ինչ ուղղութիւն պիտի ապ իր չարժամներուն, զէպ ի Զուիցերիա երթալը իրեն աւելի նպաստաւոր կը թուէր, բայց ինքը տեղեակ չէր ժուրնանի ծրագրէններուն և կ'ազէր հետախուզութիւն մը կատարել, ապահովուելու համար. ոչ ոք հետախուզութեան օր նշանակած էր Մարտ 25ը, այսինքն նոյն տնջ օրը, ուր ժուրնան կ'ազէր յարձակումը սկսիլ: Տեղւոյն վիճակը երկու բանակներուն գիրքն ալ չատ կնճոտու կը դարձնէր. աւստրիական բանակը թուական մեծ առաւելութիւն ունէր սակայն: Մարտ 25ի առտուն, երկու բանակները իրարու դէմ ելան. փրանսական բանակը զէպ ի կռիւ կ'երթար, իսկ աւստրիականը զէպ ի հետախուզութիւն. երկարատև թնդանօթածղութիւն մը սկսաւ ամբողջ ցփին վրայ և Աւստրիացիները ստիպուեցան նահանջել: Մեր ձախարակման վրայ յաղթանակը աւելի արագ և կատարեալ եղած էր, բայց զօրավար ժուրնան այդ պիւրին յաղթութիւններէն զինովնալով այնքան առաջ գնաց որ անտառի մը մէջ մարճուեցաւ և հոն, հերոսական կռիւէ մը վերջ ստիպուեցաւ նահանջել և հակառակ իր թափած զերազոյն ջանքերուն, իր բանակը խուճաղով նահանջեց, Աւստրիացիները երկարատև պայքարէն սպառած ըլլալով չհամարձակեցան զանոնք հետապնդել: Հակառակ այս նահանջին, սակայն, կարելի չէր բռն թէ փրանսացիք կորսնցուցած էին պատերազմը. երկու կողմէն ալ հաւատար թուով կորուսաներ

ունէին, այսինքն 4-5000 սպանեալ, վիրաւոր կամ զերի:

Այս ձախորդ կռիւէն յետոյ ֆրանսացիք անկարող էին պատերազմը շարունակել, պէտք ունէին ապաստան մը վնասելու. բայց զօրավար ժուրնան զեռ հրաժարած չէր յարձակողական գրոյթներէն և այդ պատճառաւ ալ ելաւ Բարիզ գնաց իր բանակին ակաբութեան մասին գանգատելու համար: Բարերազդարար, աւստրիական. հրամանատարը այս մասին տեղեկութիւն չունէր, որով յառաջնագոյումը չշարունակեց: Եւ ահա Մարտ 26ին ֆրանսական բանակը ինքզինքը ի վիճակի զգաց յարձակման ու քաջարար կռուելով տիրացաւ Ռիփօլի. տակէ զստ գըրաւեց 1500 զերի ու բաղմաթիւ թրնդանօթներ: Պատերազմը չստ աբիւնահզ եղած էր, և բոլորովին ի նպաստ ֆրանսացւոյ, թէ՛ ձախակողմը և թէ՛ կեդրոնը. ֆրանսական բանակը ունեցած էր 4000 մեռեալ, վիրաւոր և զերի. իսկ աւստրիականը՝ տո նուազն 8000: Հակառակ այս յաղթանակին, սակայն, ֆրանսացիները քիչ կարեւոր արդիւնքներ միայն ձեռք ձգած էին:

Ի խնդիր նորանոր յաղթանակներու, Մարտ 30ին, զօրավար Սէրիւրիէ իր 6000 հոգինոց բանակովը ասանձինն անցաւ. Ատիճէ գետը՝ Ռօլօն, մինչ բանակին զլխաւոր մասը կ'իջնէր աւելի վար: Բանի մը որ հոս հոն խորխուփելէ յետոյ, վերջապէս, Ապրիլ 5ին թրշնամի բանակները իրարու բաղխեցան Ապրիլ 5ին, Մանեսնօի չրջակաները: Պատերազմը չստ կատաղի եղաւ, ֆրանսական բանակը պարտուեցաւ, և ստիպուեցաւ նահանջել. երկու կողմին կորուսանքն ալ չստ մեծ էին. Աստրիացիք ունեցած էին 3000 մեռեալ ու վիրաւոր և 2000 զերի. ֆրանսացիք ալ նոյնքան թուով մարդ կորսնցուցած էին, բայց իրենց գերիներուն թիւը կը բարձրանար 4000 ի: Իստիլոյ

փրանսական բանակին զինուորները, որոնք մինչեւ այն ատենը յաղթելու վարժուած էին, հիմակուան պարտութիւնները կը վերագրէին զօրավարներուն ապիկարութեանը:

Հազիւ մէկ ու կէս ամիսէ ի վեր սկսած էին կռիւները, և արդէն ամէն կէտի վրայ կը նահանջէինք. թէ՛ Գերմանիոյ և թէ՛ Իտալիոյ մէջ, մեր բանակները թէեւ ուրիշ ժամանակի նման քաջարի, յաղթանակ չէին տանք սակայն և սահմանադրուիս կը վերադառնային պարտուած: Միայն Զուիցերիոյ մէջ յաղթական էինք, բայց այնտեղի բանակին հրամանատարն ալ, զօրավար Մատէնա, այնպիսի վստիքաւոր կուցութեան մը մէջ կը գտնուէր որ ստիպուած էր հոս քաջուիկ կարգապահութեամբ: Մեր բանակները վարկաբեկ եղած էին, և մեր պատուիրակները արտասահմանի մէջ զոհը պիտի ըլլային ամենէն զլուելի և վայրագ ոճիրին: Ռաշթատի մէջ տեղի ունեցող հաջտութեան բանակցութիւնները խզուեցան և մեր երեք պատուիրակները ստիպուեցան մեկնել. Ապրիլ 28ի իրիկունը տոնք իրենց բնօրինակներովը և քարտուղարներովը 3 կառք նստած ճամբայ ելան. մութ գիշեր մըն էր. հազիւ թէ 50 քաջ հետցած էին Ռաշթատէն, և ահա գերման հեծկազօրաց ջոկատ մը խոյացաւ անոնց վրայ՝ թուր ի ձեռին և կառքերը կեցուց. ամենէն տառջ զարնուեցաւ պատուիրակ ժան Տէպրին, կառքէն զուրս քաշկառուելով և իր կնիքն ու ազօրը աչքին տալու. յետոյ վայրագօրէն սպաննեցին միւս երկու պատուիրակները, նոյնպէս իրենց բնօրինակին զիրիկ. քարտուղարները ժամանակ գտան փախչելու. ջարդարարները կառքերը թալկեցին և բոլոր պաշտօնական զինքը վերցուցին:

Սակայն և այնպէս, ժան Տէպրիի ստացած հարուածը մահացու չէր. զիջերուան գոյութեան տակ անիկա ինքզինքը գտաւ և արիւնդաւ այ վիճակի

մէջ քաղկաւսեցաւ մինչեւ Ռաշթատ : Երբ այս յարձակումը իմացուեցաւ հոն , բնակիչները և հաշտութեան համաժողովին անդամները զայրացան , և գերման օրինապահութիւնը ընդվզեցաւ այս անյուր արարքին դէմ , որ երբէք հեռիկ չէր քաղաքակիրթ տէրութեան մը : Համաժողովին անդամները մահն Տէպրիկին և ընտանեացը հարկ եղած հոգածութիւնը ցոյց տալէ յետոյ յայտարարութեամբ մը պախարակեցին կատարուած ոճիրը և Աւստրիոյ մեղաւոր-

ցութեան բոլոր կատարածները մերժեցին : Երբ այս ոճիրը անմիջապէս իմացուեցաւ ամբողջ Եւրոպայի մէջ , ընդհանուր զայրոյթ յատաճ բերաւ : Աքհիզուքս Շարլ դրեյ զօրավար Մասէնաւին թէ յանցաւորները պիտի հետապնդուին , բայց այս ցուրտ և հարկաւորեալ նամակը իրեն անարժան էր : Աւստրիա չպատասխանեց և չէր կրնար պատասխանել իրեն դէմ ուղղուած ամբաստանութեանց :

ՎԵՐՋ ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲԻՆ

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՒՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

30 ԲՐԷՐԻԱԼ

Մեր տառիկն ճախարարականց շնորհակցները . — Վարդարեանց դեմ սահմանադրական-
ները կը շատնան . — Է . տառայ ընտրութիւնները . — 1799 ի պատերազմներուն շա-
րունակութիւնը . — Սափարոսի Բուսիս կը ժամանէ . — Քառասնայի պատերազմը . Մո-
րոս կը քաշուի Բոհն եւ Ապենինեաններէն անցին . — Բոլոր կոտակցութիւնները կը
դաւնակցին Վարդարեանց դեմ :

Այնքան անտէրկայ պարտութիւն-
ները փրանաւորան ընտանիքի եւ Սափարոսի
ոճիւրը շատ աննպաստ տալու որովհետեւ
մը յատաճ ընդին Վարդարեան համար :
Պատերազմի յայտարարութեան տաճին
վաղիկանէն իսկ , ընդդիմադիր կողմե-
րը ամէն չափ ու սահման կոտորեցնել
սկսած էին , եւ անոնք շատ տակի իրար
անցան երբ տեսան որ մեր ընտանիքը
կը պարտաւորն եւ պատախարհները կրո-
պաննուին : Ամենքն ալ Վարդարեան
կը վերադրէին բազմապատկ եւ շատ ա-
նարկար յանդանքներ : Գառնութեամբ
կը յիշէին կարգ մը անուաններ , փառա-
պանծ Պօնաբարդը եւ իր նշանաւոր տե-
ղակայները , Աստուիոյ յաղթող իրենց
40,000 զէնքի ընկերները ուր էին հի-
մա . . . եղիպատի մէջ , հետաւոր երկիր
մը , ուր կորստանաւ պիտի մասնաւէին
կատախարհութեան տնխահիմա թեանը եւ
թերեւ չարամատութեանն ալ հետեւ ան-
քով : Դեռ շատ չանցած ամէն ոք կը
հիանար եղիպատի արշաւանքին վրայ ,
ու . հիմա ալ սկսած էին բոկ թէ Վար-
դարեան ինքը մէջտեղ հաներ էր ե-
ղիպատի արշաւանքը , խաղաղութ . հա-
մար նշանաւոր պատերազմիկէ մը , որ

ստուերի մէջ կը պահէր Վարդարեան
անդամները :

Ամենուրեք կը յեղեղէին այս մեղա-
դրանքները , թէ՛ բռնկուին վրայէն ,
թէ՛ թերթերուն եւ թէ՛ հրապարակային
վաղիկուն մէջ , Զօրավար մարտան
Բարիկ վազած էր , զանգատելու հա-
մար կատախարհութեան եւ իր պարտա-
թեանց ամբողջ յանցանքը տնոր վրայ
ձգելու համար : Այն զօրավարները ու-
րանք անձամբ եկած չէին , իրենց գան-
դառները զբաւորապէս հաղորդած էին :
Ընդհանուր պարթկում մը կար տմե-
նուրեք , եւ առիկա անհամկնայի պիտի
դատնար , եթէ ծանօթ չըլլար կուտակ-
յութեանց կատաղութիւններն ու մա-
նաւանդ՝ հակապարթիկները : Բաւական
է միայն բերել իւր ոգով թիւնները , բոլոր
աչգ մեղադրանքներուն արդար պա-
տախարհներ տալու համար : Գալով մա-
տակարարական անկարգութեանց , ու-
տար մէջ ալ յանցաւոր չէր Վարդար-
եանը : Բնատրակայն մախտմիկ եղած
էին , բայց բոլորն ալ ի նպատակ անոնց
որոնք իրր թէ զանգատի ձայն կը
բարձրագնէին հիմա :

Հետևաբար, չափ անհեթեթ քան մին էր Վարչաթիկանը՝ դեմ հասարակած ամբաստանություններից չարքայ։ Վարչաթիկանը միայն մեկ բանի մեջ մեղադրելի էր, այն է՝ հանրապետական ուժին մասին հայրենասերներու և գինու որակաւորներու անեցած չափազանցեալ վրատահտեթեան մասնակից եղած էր, աշխիւս յեղափոխական յուզումներուն մասնակից ըլլալով քշուած ասրուած էր, կարծած էր թէ, պատերազմը սկըսելու համար բաւական է 170,000 գինու որ, թէ յարձակողականի ձեռնարկելով ամէն ինչ չահուած է։ Պալով իր պատերազմական յատկապէս անհոգեղ զէշ էին, բայց ո՛չ աւելի գէշ քան Քարնոյի յատկապէս ինքը՝ 1796 ին։ Միակ մարդ մը կար որ կարող էր բաւազան յատկապէսներ պատրաստել, ու Վարչաթիկանը չէր յանգանքը, եթէ այդ մարդը եւրոպայի մէջ չէր գտնուէր։

Մտքերու այս վիճակին մէջ է որ կատարու եղան է, տարւոյ բնարութիւնները, որոնք վերջինը եղան։ Հայրենասերները, կատարած, այս աստի չէին ուղիւ բնարութիւններէն անմասն մնալ, բնարական գրաթիկանը դեմ կանխորէն կը պաշտպարէին և բաւական ալ յաջողութիւն ձեռք ձգած էին, զրգուման այդ միջոցներուն, երբ մարդիկ իրենց հակառակորդներուն կը վերադրեն բոլոր այն ծրագիրները, որոնցմէ իրենք ալ կը վախճան, անոնք կ'ըսէին թէ Վարչաթիկանը 18-րդ դարի քաղաքական ինչպէս որբու, հիմա ալ հինգ տարի պիտի երկարաձգէ արդի երկաթիւններուն պաշտօնապարտութիւնը և բնարական իրաւունքները պիտի խափանէ ալ 5 տարւոյ ան միջոցին։ Բայց հակառակ բոլոր ըսիւքներուն, բնարութիւնները տեղի ունեցան, և օրէնսդիր մարմինն մէջ մեծ թաւով հայրենասերներ մասն, և անոնց բնարութիւնն ալ վաւերացուե-

ցաւ։ Բնարութեան մէջն էին զօրավար Ժորժան, Անժրոս, Էն։

Իսպախի մէջ զէպքերը չափ անմիթեթեան վիճակ մը ունէին, և ազեպ ազեպի վրայ կուգար։ Առավարօ 28-ին 30,000 ուսուցիչներով միացած էր աւարտական բանակին, Մէլոս ստանձնած էր աւարտական բանակին հրամանատարութիւնը, իսկ Առավարօ կրկին բանակներուն վերին հրամանատարն էր, իր ձեռքին առկա տնէն ալ աւել 90,000 գինու որ։ Զինքը կ'անուանէին անպարկէ, ծանօթ էր թուրքերուն դեմ մղած պատերազմներովը և Բալոնի մէջ ի գործ դրած վարչապետութիւններովը, ճշմարիտ բարբարոս մին էր, բարկաղողարար անկարող իր ուժերուն զօրածունութիւնը հաշուի առնելու, արովհետեւ, ալիպէս հանրապետութիւնը դուրս բնէր։ Իր բանակն ալ իրեն կը նմանէր, ունէր հիմնալի քաջութիւն մը, որ յառաջ կուգար մոլեռանդութենէ և ո՛չ թէ զատարարականութենէ։ Առավարօ լրիւ թիկամը վարուեցաւ իր զինակիցներուն հետ, Աւարտապիներուն առաւ ուսուցաններ, անոնց սորոքներէն թէ սովոր ինչպէս կը գործածուի, չափ գոտող լեզուով մը խօսեցաւ և բաւ թէ կիները, պահապանները և ծոյրերը պէտք է հետանան բանակէն, պէտք է, կ'ըսէր, ամէն ոք ինքզինքը գոհ, ազատելու համար Իսպախի միջոցներուն և անաստատաններուն ձեռքէն։

Ապրիլ 27-ի իրիկունը, այն պահուն իսկ, երբ Առավարօ յարձակած էր Ատտալի գծին վրայ, ֆրանսական բանակին հրամանատարութիւնը յանձնուեցաւ Մորիլի, որ հայրենասիրաբար ընդունեց։

Առավարօ մտախոյստ էր Ատտալի, չափ մը կեանքէ, երբ ուսանական առաջին զօրապետը երեսն երեք տարեկան ըլլալով իրաւունքներ վրայ, ֆրանսայի հրապարակաւ իրենց խրատաւներէն գոյր

խոշորացան և անշտաղթույի ու ահարկու-
կարծուած սուս զինուորներուն վրայ
ինկան և մեծ թուով սպաննեցին ու-
նոնցմէ : Դժբաղդարար զօրավար Մո-
րայի զիրքը լաւ չէր , այնպէս որ ,
բուս մը քաջերով անիկա հարկադ-
բուեցաւ : Նահանջել , այս հազուադէպ
մարդը վայրկեան մը իսկ չկորնցուց
մաքի աշն հանգարտութիւնը , որով
զինքը օմտած էր ընտթիւնը : 20000
հոգիով անիկա իր քաջութիւնը չկոր-
սընցուց 80,000 թշնամիի սուջիւ : Զօ-
րավար Մօրօ դնաց զէպի Սիւսն և ան-
կէջ ժամանակ գաւ համեկու : Դիւրէն ,
երթալու համար զէպի Ֆրանսա իր
պատերազմական ամբողջ կազմածքովը ,
մինչ զօրավար Սուվարօֆ չատ դան-
դազութեամբ յառաջ կը խաղար : Ճամ-
բուն վրայ թէև քանի մը մանր մանր
բազիսումներ անգի ունեցան , բայց Մօրօ
չնորհի իր պողպարէնին և ճարտարու-
թեան , կրցաւ 20,000 զինուորները ողջ ա-
սողջ Ֆրանսա բերել միշտ եւ մղելով
Ռուսերը բոլոր աշն տեղերը , ուր հան-
դիպած էր անոնց :

Այդ միջոցներուն , Վարչութիւնը մեծ
քանակութեամբ ծախային ոչմ կը հա-
մախմբէր Սիջերկրականի մէջ : Պրիւիքս՝
ծախային նախարարը անցած էր Պրէս-
զի նաւատորմին գլուխը , սպանիական
նաւատորմին պաշարումը վերցուցած
էր և իր 50 նաւերովը կը չրջագայէր
Միջերկրականին մէջ , գաշն Անգլիացիներու
ն և ձեռքէն ազատելու և Յզիպտոսի
բանակին հետ հազարակցութիւնները
վերահաստատելու նպատակաւ : Այդ
պահուն Պրիւիքս ճնշովայի առջև կը
զանուէր : Իր ներկայութիւնը մեծ ոչմ
տուած էր բանակին : Մօրօ լուր հանեց
թէ նաւատորմը 20,000 զօրք և
մեծ քանակութեամբ պաշար ցումար
հանած է , այս լուրերը քաջալերեցին
բանակը և չատ պակեցուցին թշնամիին
վատահու թիւներ :

Ֆրանսիի կէսին Ֆրանսապի զօրավար
Մաքառնալու ձեռնարկեց ի գլուխ հան-
լու նախադժուած ծրագիրը . Հօէնցօլ-
բէրնի զօրարանակը , որ Մօսէնի մեր-
ձակաները բռնակած էր և Ստորին Բան
կը պատահէր , յարձակում կրեց ֆրան-
սական բանակէն , 1500 հոգի կորնցուց
և քիչ մնաց որ ամբողջովին կորստեան
մատնուէր : Այս առաջին յաջողութիւնը
քաջալերեց Մաքառնալուր և իր յառաջ-
խաղաց շարժումը վախճուց : Բայց
Սուվարօֆ անոր ժամանակ չառաւ
համախմբելու իր ոչմերը և պատրաս-
տուեցաւ յարձակիլ յաջորդ օրն իսկ ,
այսինքն յունիս 18ին : Մաքառնալու ,
որ յարձակման մը չէր սպասեր , իր
բանակը կարգի դնելու վրայ էր . պա-
տերազմի երկրորդ օրը անցաւ աննշան
բողխումներով : Ֆրանսապի զօրավարին
յատակագիծն էր Դրէպպիան անցնիլ
բոլոր կէտերէն և թշնամիին երկու թե-
ւերուն վրայ խոյանալ . այս պիտի բլ-
բար յունիս 19ի յատակագիծը , բայց
գիշերը սաբափեկի իրարանցում մը
յառաջ եկաւ : Ֆրանսապի զինուորներու
ջակատ մը Դրէպպիա գետը անցած բլ-
բարով գիրք գրաւելու համար , Ռուսերը
կարծեցին թէ յարձակման ենթարկուած
են և գէնք առին : Նոյնը բրին Ֆրան-
սապիները , երկու բանակները իրարու
խառնուեցան և զիշերուան խաւարին
մէջ սկսան զիրար կոտորել , առանց
զանազանելու ո՛չ բարեկամը և ոչ ալ
թշնամին . անողուս արիւնահեղութենէ
մը յետոյ , զօրավարները վերջապէս
յաջողեցան հանդարտեցնել զինուորները
հետեւեալ առտուն , զինուորները աշն-
քան յոգնած էին որ տուտուն ժամը
10ին միայն կուի ձեռնարկեցին : Սու-
վարօֆ , միշտ վախնալով որ Մօրօ իր
եպին կ'անցնի , մեծ ջանքեր բրաւ-
Դրէպպիա գետը անցնելու , բայց չյա-
ջողեցաւ : Ֆրանսապիները ամբողջ գծին
վրայ բուս կերպով ընդդիմացան անոր
և Դրէպպիայի ջուրերը կատաղի պալ-

ԴԱՆԻԱՆՈՅԻ ԿԵՐՃԻՆ ԳՐԱԴՈՒՄԸ

քաղի մը վկայ ըլլալէ յետոյ երրորդ անգամն ըլլալով իրարմէ բաժնեցին թըշնամի բանակները :

Ահա այսպէս անցաւ պատերազմի երրորդ օրը . երկու բանակներն ալկաղ-մալու ծուռած էին և խրաքանչիւրը կը սրնայր զած էր ձառասորապէս 12,000 հոգի . զօրավարները մեծ մասամբ վիրաւորուած էին , բայց երկու բանակն-րուն կայտ ի խնր սննով կը տարբերէր որ Սափարով տմէն օր ոգնական սլմ կը ստանար , իսկ Մաքսանալու իր բոլոր

աղբիւրները չարցուցած էր , որով սախ-տեցաւ Նահանջէր : Պատերազմը երեք ամիսէ ի վեր սկսած էր , և ի բայ սա-կալ Ջուիցերիան ,ամենուրեք ձախողանք միտն կրած էինք : Միտն զօրավար Մասէնու ժաշի մը նման կը գրաւէր տակաւին Ջուիցերիան : Պէտք չէ մու-նալ սակալն , թէ այս վշտասիրիկ պար-տաթեանց միջոցին մեր զինուորներուն քաջաթիխնը անշողջողջ հղած էր , և տնիքան վաղտն՝ սրբան մեր յաղթա-թեանց լաւագոյն օրերուն :

Վերջին դարադպրութիւնները տեղի տուն որ Վարչութեան թշնամիները նոր զէնքերով յարձակին իր վրայ։ Նուաճման մը երկխղր կը սկսէր զրաւել տնտեսն միայր, միւս կողմէ՝ զանազան քառասունեկ տնտեսաւորութիւններ կը հասնէին Վարչութեան գէմ-գանդատները կ'ընէին թէ Վարչութիւնը միանգամայն զէշ վարած և զէշ պաշտպանած էր միւսմտան։ Թէ տնիկա բանարարած է կարծիքի ազատութիւնը, մամլոյ և քաղաքական կոստիկութեանց ազատութիւնը սեղմած է։ Եւ ահա Սիէլէս Վարչութեան անդամ նշանակուեցաւ, ամէն կարգի զմեզները, որոնք փոփոխութիւն մը կ'ուզէին, անոր չորքը հաւաքուեցան, բայց Սիէլէս կոստիկութեան ճարտար պիտ մը չէր բնաւ, այդ բանին ոչ միանգամայն ճկուն և յանդուգն նկարագիրը տնէր, և ոչ ալ փառասիրութիւնը, բայց իր համբաւին հարձիւ իր չորքը շատ մարդ համախմբած էր, զիտէին թէ տնիկա տմէն բան զէշ կը գտնէր Սահմանադրութեան և կոստիկութեան մէջ, և անոր չորքը կը փախտային, կարծես զայն հրաւիրելու որ ամէն բան փոխէ։ Պարտաւ ալ մտնեցած էր Սիէլէսին իր բնկերակիցները փառասիրտ լքելով։ Վարչութեան աշտ երկու անդամներուն չորք էր որ հաւաքած էին բոլոր թշնամիները։

Տակաւին մարերնէն չէին անցնել փոփոխութիւններ բնկ, նախ կ'ուզէին կոստիկարութիւնը ձեռք ձգել, յետոյ միւսմտան փրկել նուաճումէ մը և սահմանադրական ծրագիրները կը յետաձգէին աշտիտի մը տաննի մը, երբ բարբ փառները անհետացած բլրային, և ստաճին պահանջներն պիտի բլրար նախկին Վարչութեան անդամներուն հետացու մը։ Այդ անդամները մեծամտանութիւն կը կողմէին, քանի որ հոգի էին, բայց կ'ուզուէր անկարելի դարձնել անոնց իշխանութեան գործա-

դրութիւնը։ Որպէսզէն մեծ յարգանքով վարուիլ Սիէլէսին հետ, աչք զուցեկ մինչև իսկ անոր քարկառաւորութեան, որպէսզի նորանոր զմտարութիւններ չծագին, բայց Սիէլէսի հետ զործ տնտեսի անկարելի կը դատարար։ Ինչ մը յաւիտական տնտեսութեան քանիքն էր աշտ երկրին մէջ տրեկ կ'ուզար, սնկիւ կ'ըսէր, «Բարեկցութեան քանիք թէ ինչպէ՞ս կ'ընեն Բարեկցութեան մէջ, կ'ըսէին իր բնկերակներ, ձեր խորհուրդներովը յոստարեկէք զմեզ և օմանդակեկէք մեզի որ յաւ գործեր կոստարենք»։

Մինչ Վարչութեան անդամներուն մէջ փոքրամտանութիւն և մեծամտանութիւն չէր կրնար միասին գործել, Սիէլէսի փոքրային կողմէ ալ զուրոր բուն յարձակութեան տեղի կ'ունենային, որպէն կրնտանի կոստիկութեան վրայ կ'ուր բացած էր, զրամական նկարութիւն յառաջ կուգար եկամտաներու գանդազութեան և ենթազրեալ եկամտաքին բացէն։ Այդ վրայ հաւատաւոր տարբար մերմտած էր, անոր տեղը բոլոր տարբերութեան վրայ իւրաքանչիւր ֆրանքին մէկ տնկիւ տնկուցին, իսկ զուտնեւ և պատահաններու վրայի տարբեր ալ կրնտեղտուկեցին։ Բայց տարբարներով ամէն բան չէր լմնար, պէտք էր նաեւ գանձման և գանձակը որպէս և գործադրել, մինչդեռ այդ մասին օրէնքներ հաւատաւոր տնկին։

Այս նիւթական հարցերէն զատ, կար նաեւ մամլոյ և քաղաքական բնկերակցութեանց զէմ զրուած տեղմումներուն յառաջ բերած զաշտիքը, և աշտիք՝ հաշտեւորները զաշտացած կը գանդաւելին որ հարտաւարտած են, իսկ սահմանադրականները՝ յաւալնաութիւններով լեցան, կը գանդաւելին թէ զէշ կոստիկարած են։ Բոլորը մէկ մուրդ զուտար լով խափանել տուն 19

Պրիս քղաքի օրէնքները՝ թերթերու և ժողովրդային քննարկելոյ թիւանց վերաբերմամբ . առիկա կարեւոր յայտմանակ մըն էր . որ յատաճ պիտի բերէր պարբերական հրատարակութեանց պայմանում մը և բոլոր ժառանգներու համարմունքը :

Բրէրիայ Յունիս տմույ վերջին օրերը զրգու թիւնը հեղահեղէ կ'ուելնար . տմէկ կողմ գոյութիւնը զրոյցներ կը չըլէին : Հինգ Հարիւրնոց ժողովը Բրէրիայ տմույ 15ին գեղոյց մը գրկեց Վարչութեան , և պահանջեց բացառութեամբ ներքին ու արտաքին վստահեցնելու անգլի տուող պատճառներուն , և անոնց պարմանը ուզեց . այս կարգի պահանջներ ուրիշ հետեւանք չեն տնենար՝ անձկութեան խոտաւորման թիւններ խելէ և կառավարութեան վարկը ալ տակի վստահութիւն ինքարկելէ զատ : Կառավարութիւն մը պարտաւոր է յաջողի . զայն հարկադրել որ խոտաւորման թէ չէ յաջողած , կը նշանակէ բարկել որ խոտաւորման թիւանց ամենէն ստեղծին բնէ :

Վարչութիւնը Օրէնսդիր ժողովին գեղոյցը ստանալուն պէս , որոշեց . անբաժանա պատասխան մը տալ , բայց առ տետակ տեղեկագրի մը խմբագրութեան համար բազմաթիւ օրեր պէտք էին . Օրէնսդիր ժողովը այդքան երկար չըստեց և ինքզինքը մշտնջենական նիստի մէջ հաշակեց . մինչև որ Վարչութիւնը արտասխանը պատրաստելը : Այն ժամանակ ամէն ոք ահա սարսափի մասնուեցաւ : Վարչութիւնն ալ ինքզինքը մշտնջենական նիստի մէջ յայտարարեց և տեղի տուալ գանալան մեկնութեանց : Վարչութեան երկու անգամներ Սիւլէս և Պարբաս կ'ուզէին որ միւսները հրաժարին , բայց անոնք մասնաւորաբար Լարէվէլիէս՝ բաժնի երկուսը կրնայ գիմանային իրենց հրաժարման համար սպարած խաղերուն : Հինգ Հարիւրնոց ժողովէն բազմաթիւ

երեսխոսանքներ եկան ինչոքեւ . Լարէվէլիէսէն և Մէրլէնէն որ տեղի տան , բայց անոնք գեալ կ'ենայ գիմանային . իսկ հայրենասէրները , որոնք նմանապէս կը փափաքէին անոնց ստալալմը , կը գոչէին թէ պէտք է պատիմի ինքարկել Վարչութեան այդ անգամները :

Գրգուս մը իր լրման հոտած էր . սպարար տեղում մը սկսած բլլալով ալեւս չէին գիտեր թէ մինչև ո՛ր կընար երթալ ծայրը : Վերջապէս , կարգ մը չափաւորախոսներ հաւաքուելով Բրէրիայ տմույ 30ին զային Լարէվէլիէսէն ինչոքեւ որ իր հրաժարականը տալ , հանրապետութիւնը վերկելու համար վերահաս վստահեցնէ : Ըսին իրեն թէ բոլորն ալ մեծամեծ վստահեցնելու ինքարկել են , և եթէ յամալին գիմանքել , յայտնի չէր թէ կուտակելութեանց կատալութեան հետեւանք ի՞նչ կրկար : Լարէվէլիէս պատասխանեց անոնց . « Բայց չէք տեսներ զայն թէ հանրապետութիւնը ի՞նչ մեծամեծ վստահեցնելու կ'ենքարկել : չէք տեսներ թէ հակառակութիւնին ալ թէ մեղի է , այլ Սահմանադրութեան և եթէ այսօր տեղի տանք , պէտք պիտի ըլլայ տեղի տալ վաղն ալ , և միշտ , և որով հանրապետութիւնը կորստեան պիտի մասնուի մեր ակարքութեամբը . եթէ ես կը սնոյեմ թէ պէտք է պաշտօնի , զոյսը մնամ , պատճառն այն է որ պարտաւորութիւն կը զգամ անանգանկի պատաւար մը կանգնելու խաղարարներու զուարթութեանց : Այստեղ հանցերձ , եթէ զայն բոլորը կը կարծէք թէ իմ գիմանքութիւնս վրտանդի կ'ենքարկէ գնեղ , անձաւատուր կ'ըլլամ : Բայց , ահա կը յայտարարեմ ձեզի թէ հանրապետութիւնը կորստած է , միակ մարդ մը անկարող է զայն վերկելու , ուրիշն տեղի կուտամ , քանի որ մինակ կը մնամ , և ձեզի կը անձնեմ հրաժարականու » :

Եւ այն գիշերն իսկ սուս հրաժարականը , Մէրլէնն ալ միեւնոյն ոճով հրա-

ժողովան մը զրեց և ահա այսպէս լուծուեցաւ նախկին Վարչութիւնը : Բոլոր այն տարրերը , զորս անիկա վարձած էր հարուածել , միացած էին գինքը ոչնչացնելու համար : Իր յանցանքը միայն սա էր որ հակառակորդ տարրերէն աւելի տկար էր : Բարդաբաւ , մեծ յանցանք և որ կ'արդարացնէ կառավարութեան մը անկումը :

Հակառակ իրենց դէմ միմեքուան ընդհանուր զայրուածին , Լարէվէիէս

բոլոր գիտակից քաղաքացիներուն յապառաջութեամբ տարաւ հետը : Ենթադրեալ մերժեց ընդունիլ այն 100,000 ֆրանքը և հանդիմանաւ թողակը , ինչպէս նաեւ սեպհական կառքը զոր սովորաբար կը տանային Վարչութեան հրամարած անդամները : Գիւղ մը քաջուեցաւ և ընդունեց այցելութիւնը բոլոր այն նշանաւոր անձնաւորութեանց որոնք չէին վստահար այս կամ այն կուսակցութեանէն :

ՎԵՐՋ ԲԱՌԱՍՈՒՆԵՒՄԷԼԻՍՏԻՆԻ ԳԻՐԵՐՆԸ

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԻՐԲ

Ն Օ Վ Ի

Նոր Վարչութեան կազմութիւնը . — Նախարարութեան մէջ փոփոխութիւն . — Ամեն պատակարարութեամբ կործանողներուն զօրաւանդութիւնը . — Հարիւր միլիոնի բանի փոխառութիւն . — Պատանդներու օրէնքը . — Զինուորական նոր յատակագծեր . — Գործադրականց վերակառման Բաղայի մէջ . — Նովիի պատերազմը եւ ժողովոյ մարտը . — Անգլիացիներու Ռուսերուն Հորատումնակը . — Նոր խառնարիմները կրիւն մէջ . — Մայրենականներու ստեղծարարականութիւնը . — Տասն մէկ օրացողներու ճիւղակարարութիւնը . — Պերեմուտը կը շարունակուի . — Կ'առաջարկուի հայրենիքը փառանքի մէջ յայտարարել .

Առհասարակ իմաստներ թէ եւ աղիւսութեան մէջ էր , բայց քանի որ չէր եւ ստուեր մը պէտք էր զննել արդէն տապալում Վարչութեան տեղ . հրաժարում անդամներուն տեղ նորեր պէտք էր զննել . բնաբուհիւն Ռոմէ-Տիւրքո եւ Մուլէն : Ռոմէ-Տիւրքո նախկին ժիրօնաւն մըն էր , սրտիկէտ բայց քիչ կարող մարդ եւ բոլորովին նախընտրած Սիլվէսին : Մուլէն անձամբ զօրավար մըն էր որ ժամանակաւ գործածուած էր Վանսէի մէջ , ջերմ եւ անապատ հանրապետական եւ Կոնֆէլին պէս պաշտօնի կոչումով հայրենասէրներու կուսակցութեան անդամներէն : Արդիւս միջակութիւններ բնաբուհէ կտր շատ յայտնի էր որ կուսակցութիւնները չէին ուզում ինքզինքնուն տէրեր տալ :

Ներկայ Վարչութիւնը , Օրէնսդիր ժողովներուն պէս կազմուած էր ներհակ կուսակցութիւններով եւ իր նախորդէն աւելի ակտիւ եւ նուազ միաստոր էր : Սիլվէս որ միտակ գերագոյն մարդն էր , քաղաքական նոր կազմակերպութեան մը մասին կը խորհէր : Անիկա չափաւոր կամ առհասարակ կան կոչումով կուսակցութեան պետն

էր եւ որուն բոլոր անդամները ստեղծուած էին նոր Առհասարակ իմաստներ մը կը փառաքէին : Իր միտակ անձնուէր բնական էր Ռոմէ-Տիւրքոն : Մուլէն եւ Կոնֆէլերկոյն ալ ջերմ հայրենասէրներ , անկարող ինքզինքն իմաստներուն տեղափոխութիւններ բան մը չգտնապաշտ , կ'ուզէին ներկայ Առհասարակ իմաստներ բոլոր կ'ուզէին զանց գործադրել եւ մեկնել հայրենասէրներուն տեսակետներով : Գալով Պարտիսին , ով կրնար իր վրայ չլսն զննել . ինքն առանձին կենդանի խորհրդանշանն էր այն մարտիկանց , կիրքերու , շահերու , ներհակ պաշտօններու քառասուն գործ կը ներկայացնէր մեծագույն հանրապետութիւնը : Մեծամասնութիւնը իր քուէն կախում ունենալով զիսկ . առաջին բան մը կ'ուզէր :

Սիլվէս իր նոր բեկեղակներուն յայտնեց որ քաղաքէն թէ ինքը յանձն կ'առնէր վարել կառավարութիւն մը որ մտապաշտ անկող մի մը պատանդիքին ներքին էր , բայց թէ հարկ էր վերել հանրապետութիւնը , եթէ կարելի չլարար Առհասարակ իմաստներ անգամ , Այս լեզուն անհասկնալ կուսակցութեան Կոնֆէլեր եւ Մուլէսին եւ առաջին օրէն իսկ զգա-

յուսմները անհամաձայն եղան, նոյն բանը պատահեցաւ. ժուպէսին հետ որչափ ջերմ հայրենասէր էր և Սիէլէսին տեսակէտները իրեն կասկածելի թուեցան: Արդէն ամենէն սովորականը Հանրապետութիւնը պաշտպանելն էր. Դրէպիտի պատերազմին լարը բոլորին մտքերը կը վրդովէր. անհրաժեշտ էր հանրային փրկութեան մեծ միջոցներ ձեռք առնել:

Ինչպէս ըստը նոր կանաժաբութիւնները՝ այս ան իր նախորդին հակառակը բնիկու համար, անմիջանկէտ ազատեց Շանրիանէն և նոր զօրաբանակի մը հրամանատար կարգեց զայն. Պէրնատով պատերազմական նախարար եղաւ. ժուպէս Իտալիոյ բանակին հրամանատարութիւնը ստանձնեց: Ասանցմէ զատ նաև զանազան փափաքութիւններ անգլի ունեցան նախարարութեան մէջ. իւրեղիրը միայն մարդիկը փոխելը չէր, այլ պէտք էր անոնց հալածելի նոր միջոցներ: Հայրենասէրները բոլոր իրենց սովորութեան, յեղափոխական միջոցներու գիմարով կը սնդակէին թէ մեծ քաւրիքներու գէմ պէտք էր մեծ գործունէի գործածել: Անոնք կ'ատաճարկէին 1793ի ստիպողական միջոցները: Տանկեմէկերու-Յանձնախումբը խորհրդակցելով Վարչութեան անդամներուն հետ զանազան միջոցներ որոշեցին որոնք նոյն վայրկեանին ազդեցութեան բունհետև անքննելին փոխանակ նորակաշէկերու հինգ պատկարգերէն առնելու երկու հարիւր հազար հոգի, Վարչութիւնը կրցաւ բոլոր պատակարարէն զօրահանութիւն բնիկ: Փոխանակ նախկին Վարչութեան առաջարկած ասուքերուն, անգամ մըն ալ խորհեցան բանի փոխառութեան վրայ: Այս միջոցները գործադրելու մասին թեր ու գէմ կարծիքներ յայտնուէկաք հրամանագրեցին բանի և յատաճատու տկան փոխառութիւնը որ հարիւր միլիոնի պիտի հասնէր: Այս գորահանութեան

և երևտարան միջոցներէն զատ, ստիպուեցան կարգապահական միջոցներ ալ ձեռք առնել հարաւային և արևմտեան Պրանտայի չափանկարութեան գէմ: Նոր աւաղակութիւններ և սպաննութիւններ անգլի կ'ունենային: Թէև այս աւաղակները իբր իրական նպատակ ունէին կողոպտար, բայց յայտնի էր որ իրենց զոհերուն ընտրութիւնը քաղաքական գոյն մը կուտար: Յանձնախումբը մը կազմուեցաւ զստիպական միջոցի մը վրայ խորհելու. համար Անիկա օրէնք մը հաստատեց որ կոչուեցաւ պատանդի օրէնք: Յանի որ ստիպելիքներու կամ նախկին սպանականներու կը վերադրէին այս աւաղակութիւնները, այդ պատճառաւ զանոնք ստիպելին որ պատանդներ տան: Ամէն անգամ որ վաչք մը անկարգութեան յայտնի վիճակի մէջ կը համարուէր, տարազիրներու ազդակները կամ խնամիները, նախկին սպանականները և պատանդ կը համարուէին և իբր քաղաքացի ու անձնականապէս պատախանառու կուտարուած աւաղակութիւններուն: Ասանք իրենց ծախքովը կը բանակուէին որոշուած տուններու մէջ որքան տան որ անկարգութիւնները անւէին. երբ սպաննութիւն մը գործուէր, չորս հոգի կ'արտօրուէին մէկ սպանեցի փոխորէն: Բնականաբար այսպիսի օրէնք մը թեր ու գէմ չատուէրին հասանքներ յառաջ պիտի բերէր բայց օրէնքը ընդունուեցաւ բուն վիճարանութեան մը հաւանածանաճ կուսակցութիւնները բաժնուեցան:

Այս կարեւոր անգիտութիւններուն աւելցուցին սուրբներ, որոնք ուրիշ ձեւով մը կը սահմանափակէին կառավարութեան իշխանութիւնը: Որոշուեցաւ որ կառավարութեան այն ամէն գործակալները որոնք ջանք կը թափեն բնութիւններու վրայ ազդեցութիւնը բանեցնել, պատանդին իբր ժողովրդական

ղերիյխանու թեան զէմ գործող . նաև ,
Վարչութիւնը չպիտի կրնար այլ ևս
զինուորներ մաքնել ասանդաղական
չըջանակին մէջ ասանդ յատուկ արտա-
նութեան . սեւ զինուորական իր
տատիճանէն չպիտի զրկուէր ասանդ
զինուորական աստեանի մը սրտու մին .
Վարչութեան տնկցած իրաւունքը
ձերբակալման հրամանագիրներ հանելու
չպիտի յանձնուէր գործակալներու ,
սեւէ կատաւորական պաշտօնեայ չպի-
տի ըլլար ս . հայկական , և ոչ իսկ չա-
հազարգուած պարէններու . գնու մին մէջ .
տկու մը մը չպիտի գոցուէր ասանդաղա-
յապետական և կեդրոնական վարչա-
թեանց սրտու մին : Չհամաձայնեցան
մասնաւոր օրէնքի մը վրայ . բայց Վար-
չութեան 19 մարտի 1907-ի օրէնքը որ
թիւրքերը զաղրեցնելու իրաւունքը կա-
տար քննուելով , մինչև նոր օրինակի
մը քննարկութիւնը մասնաւոր անասանդա-
ղէն ազատ մնայ :

Կ'ուզէին նաև պատերազմի նոր յա-
տակաղթներ պատրաստել : Պէրնատօթ
մասնաւոր խնդրանքի վրայ եղական
ծրողի մը ներկայացուց , բայց չգոր-
ծողութեանց : Պատերազմի գաղտնայն-
քան ընդարձակ էր որ ամէն մէկը տար-
րիւր ծրողի մը կը ներկայացնէր , սր-
կէ չփախ թիւն յատուկ կու գար :

Գիտէին որ երեսուն հազար Ռուսեր
կը հասնէին Գերմանիայէն . ստիպելին
Մասէնան իր զիրքերէն զուրս ելլել և
յարձակիլ թշնամիին վրայ Ռու-
սերուն հետ միանալէն ստաճ . կատա-
վարութիւնը իրաւունք ունէր , բայց
Մասէնա մերժեց ինչ որ չառ սխալ հա-
մարտ ելլու . բայց պարագաները օգնե-
ցին և այլ անհնազանդութիւնը օգտա-
կար եղաւ : Սակայն և այնպէս Պէրնա-
տօթի յատակաղծին մէկ մասը գործա-
դրելու համար , որ կը կաշմար Ռուսի
ստաւ րանակը արգիլել որ Խաղիս մէջ
Գերմանացիներուն հետ հազարակցիլ ,
Մասէնա հրամայեց իր աջ թիւր երկա-

րել մինչև Սէն Կոթար և զրաւել այդ
կարեւոր կէտը : Այսպէսով Մեծ Ալ-
պանները ֆրանսական իշխանութեան
ներքեւ կ'իջնային և թշնամի բանակնե-
րը սրանք կը գործէին Գերմանիայ մէջ
ասանդ հալող տկոյ թեան կը մնային
Խաղիս մէջ եղող զինուորներուն հետ :

Այլ միջոցին սրիչ զէպքի կը
պատրաստուէին Խաղիս մէջ : Թշնա-
մին չառ մը սխալներ կը գործէր բայց
զմարտը արար մը բոլոր զիրքերը խնձ-
նուած էին աշխարհի հրամանատարնե-
րու սրանք զուրկէին կա'մ կորովէ և կամ
յատակաղթութենէ : Թեղանթիւնի
ները զէչ վիճակի մէջ էին . մեր գործն
բանակներուն հետ սրտ թիւնը կը յա-
տահանեցէր զիրենք սրով օգտաւ չկըր-
ցան քաղել թշնամիին տկարութենէն :

Յալիս ամառն կէսին Մարտ չառ
յառ կրողար թէ պէտք է յարձակողա-
կանի զիմիլ ամառ թեանց անկու մէն ա-
սաճ և խոյանայ վերակազմուած և ու-
մեղացած բանակով մը , որոտ մեռ-
տրիացիներուն և Ռուսերուն վրայ :
Դմբողարար կաշկանդուած էր կա-
տակարութեան հրամանով , սրով իրեն
կը պատու իրուէր ժուպէսին մասնաւոր-
մին սպանել , ժուպէս զոր ուզած էին
ամառնութեան մը կապել այն կա-
տակարութեան որ վերակազմութիւն
մը կը ծրողէր , ամիս մը կրանցող
իր հարանիքին պատճառաւ , թէև չա-
ջողեցան զայն իրաւէս կապել այն կա-
տակարութեան և պարտաւ սեղը թանկա-
զին մասնակ մը կրանցնել տալին ի-
րեն , անկու մնայ անձնուէր հալեանա-
սէր , մեկնած տանը ըստ կնոջ ,
«Դուք զիս կրկին պիտի տեսնես մեռած
կամ յաղթական» : Այս աղմիս կրիտա-
սարգը Օգոստոսի ասաճին օրերուն
հասնելով բանակատեղին , մեծ քաղցունք
ցալց աստաւ այն կատարեալ վարպետին
սրուն պիտի յաջորդէր . խնդրեց անկէ
իր մօտ մնայ խորհուրդներ տալու հա-
մար . Մարտ որ կրիտասարգ զարակարին

չափ վեհանձն էր, ու զեց ներկայ բոլոր տնոր առաջին կախին և տնոր օգնել իր խորհուրդներովը :

Ֆրանսական բանակը որ կազմուած էր Վերին Իսպանիայի և Նորայի զօրաբանակներու մնացորդներով և երկրին ներքնամասէն հասած օգնականներէն, 40,000 հոգիի կը հասնէր, ասոնք չառլաւ կազմակերպուած էին և անհամբեր էին թշնամիին հետ չափուելու : Այլ մէկ բան կը հաւատարէր այս զինուորներու հայրենասիրութեան սրունք միշտ յաղթմամբ, երբէք յատահատած չէին և միշտ կ'ուզէին թշնամիին դէմ ելլել : Այլ մէկ հանրագիտական զօրաբանակ այնքան արժանի չէ եղած Ֆրանսայի երախտագրարութեան, քանազա զօրաբանակը :

Անյաջողութեան լուրեր սկսած էին հասնել. Աստրիացիները և Ռուսերը կը գանուէին բաւական մօտ, ալեւս ժապելոյի համար կարելի չէր հաստատ լաղղով կատել այդքան զերազանց թշնամի մը դէմ, պատերազմական մոլով մը կազմեց, բնդհանուր կարծիքն էր Ազնիւիեան լիսները քաշուիլ և գոհանայ պաշտպանականով, մինչեւ որ նոր ուժեր հասնէին :

Ժապելո այս սրտաւթ պիտի գործադրէր երբ Սափարոզ ստիպել զինքը կախիլ : Ֆրանսական բանակը կիտարելու մը կը կազմէր Մոնղէ-Ռոտմանի կողերուն վրայ որ կը տիրէր Նովի ամրոցը դաշտաւալին, զիրքըգորտուր էր, լաւ գրաւուած ամէն կէտերուն վրայ և անասիկ : Սակայն և այնպէս 40,000 հոգի ունի քան 60,000ի դէմ աննպաստ կացութիւն մըն էր : Սուփաբոյն օրոշեց զիրքին դէմ յարձակիլ իր ստիպական աւագնութեամբ և կախուսիտ առաջաւան ժամը հինգին : Ֆրանսական զօրքերը, զիս պատրաստ չըլլալով յանկարծակիի եկան, արդէն թշնամին սար կը գնէր դաշտաւալին վրայ երբ ժապելո խոյացաւ վառնդի

վալըր : Այլեւս մամանակ չկար նահանջի մասին մտածելու և պէտք էր ամէն բան համարձակիլ թշնամին հետացնելու : Հրաշմանակներուն մէջտեղ յաւաճանալով գանձք քաջակերելու համար, սրունք զարնուեցաւ և գետին ինկաւ : Շունճր ժելով կրիտասարդ հերոսը, զիս կը գոչէր իր զինուորներուն : Յառա՛յ, քարեկամներ, յառա՛յ : Այս զէպքը կրնար խաճապի մասնեկ բանակը, բայց բարերազարար Մորս ժապելոյի քնկերացած էր կուռ սողին վրայ : Անմիջապէս հրամանատարութիւնը տանձնեց, հաւաքեց զինուորները սրունք սիւով լեցուն էին և գանձք մեկը Աստրիացի սղ վրայ : Մեծ քաջութեամբ կուռեցան և մամանակին օգնութիւն մըն ալ ստանալով ձախ իկար ապասեցին թշնամիին : Շնորհիւ Սափարոզի եղական կարգադրութեան որ կ'ուզէր իր յարձակումները յաջողարար բնել և ոչ թէ ամէնքը մէկէն, մեր կեղամը տակաւին յարձակում կրած չէր, յարձակումի մը միջոցին մամանակ տնեցան թշնամին չարաչար պարտութեան մասնելու : Այսպէսով օրուան կէսին հասած էին և զիս մեր զինուորական զիծը չէր խոնգարուած, բայց ահա թշնամին չարմեցաւ բոլոր գիծին վրայ : Ժամը մէկին նորէն կրակը կը գանդաղնայ երկու կողմին ալ յոգնութեան պատճառով բայց չուտով կը վերսկսի բուսն կերպով և չորս ժամու չափ Ֆրանսացիները պատնէշներու պէս անչարմ հիսնակի պաղարիւնութեամբ մը կը զիմադրեն Ռուսերուն բոլոր կատաղութեան : Ֆրանսացիք զիս քիչ կարուստ ունեցած էին, բնդհաւասար Աստրիացիները և Ռուսերը ահեսելիօրէն ջարդուած էին, դաշտաւալըր ծածկուած էր իրենց մեռեալներով և վերաւորներով : Դժբաղդարար թշնամի բանակին մնացորդը հասնելով Ռիվալթիսէն, պիտի խուժէր մեր աջ թևին վրայ : Թէև Ֆրանսացիք չարմում մը

Բ Ի ՈՒ.

կը փորձեն բայց ուր միջոցին իսկ կը պաշարուին թշնամիէն։ Այդ պահուն Սուլթանի ջանքերը կրկնապատկեցով կեդրոնին մէջ դէպի նստի, վերջապէս ժրանապիւնները քաղաքը կը քշէ և բարձրութիւնները կը զբաւէ։ Այդ վայրկեանէն, Մորս նահանջը անհրաժեշտ կը սեպէ և կը հրամայէ։

Աջակողմը թշնամիին կրակին ներքեւ կը ջանայ գէպի կտրի ու զգալ։ Դժբաղդ արար գումարտակ մը կուգայ և կը կրակէ մեր չարքերուն վրայ։

Թնդ անօթ ածից, հեծկազորք, ամէն ինչ իրարու կը խառնուին։ Սեր զինուորները հովէն մզում փոշի պէս կը քշուին։ Մէկ երկու սպաներ, ամենէն քաջերէն, խումբ մը կը կողմէն հրետանին ազատելու համար։ Բայց կը սրածուին և գերի կը բռնուին։

Շփոթութեան աշտ առաջին վայրկեանէն ետքը Փրանսական բանակը ամբարտեգաւ և ճամբայ ելաւ դէպի կտրի։ Թշնամին չառ յոգնած էր և չէր կրնար զանոնք հալածել, երկու

կողմէն կորուստար հաւատար էր : Խորա-
քանչիւր կողմ մասաւորապէս 10,000
հոգի կորսնցուցած էր : Ֆրանսացիք
կրթէք աշխարհն ցարաւս և յամառ քա-
ջութիւնն ցոյց չէին տաւ : Ռուսերը
իրենց մոլեռանդ քաջութիւնը յայտ-
նած էին , բայց իրենց սուսկութիւնը
թիւի մէջ էր , և ոչ թէ զօրութիւն
հարատրութեան , որ աշտ պարտաւոր
մեծ ազիտութիւնն ցոյց տաւ : Այս
զմարդ կրթիւր մեր գէժ վերջնականա-
պէս կը փակէր Բաղդադն և աշխու-
սեցի ինչ չէր ուր պատերազմը չա-
րանակիւ : Պէտք էր որ փակուէինք
Ապրիլինեան իրանց մէջ : Փապէսի յա-
պաղումն էր միայն , որ պատճառ կըլտ
էր աշտ վերջին զմարտողութեան :

Հոգնատախ գէժ արշաւանքը
որ արդէն ծանուցուած էր , կը դար-
ձադրուէր վերջնական Անգլիացոյց և
Ռուսերուն զինակցութեամբ : Հաւա-
ր զմարտութիւններու յաղթելէ հաք-
արշաւանքը պարտաւորուած էր օգու-
տախ վերջին համար . 30,000 Անգլիա-
ցի պիտի միանային 17,000 Ռուսերու
և ինկէ տաւնց արգելիքի ցամաք կլէին
որոշ յոյսը ունէին Հոգնատան Ֆրան-
սացին խելու : ստիկա Անգլիոյ տանէն
սիրելի նպատակն էր :

Հրանապիները յաւաքոյն արա-
մադրութիւնները կը յայտնէին : Այս
բանէն օգտուելով Պրիւն նոր զորքեր
չարման մէջ դրաւ և սեպտեմբերի ա-
սաջին օրերէն իսկ որոշեց յարձակիլ
Անգլիացոյց բանակաւորին վրայ որ
չաւ փառնդաւոր էր չարքուած նախկին
ճահիճ մը բլլալուն : Պրիւնի բանակա-
ւորին վրայ յարձակեցաւ սեպտեմբեր
8ին և յամառ կիսէ մը հաքար տախ-
ուեցաւ նահանջիկ և Ամադէրամ քաջ-
ուիլ : Անգլիացոյց վերին Հոգնատախ
մէջ հաւատաւոր յաւաք իկաւ տմի-
նէն փառնդաւոր գէպքը , Հոգնատեան
նաւային մեծ տմին ջնջուար : Դէպեք
գեար զոյսած չէր և Անգլիացի ծաւա-

կալը կրցաւ հան մանկ իր բոլոր տաւ-
գաւառնաւորով : Երկար տանէ ի վեր
Օրանմի Իշխանին զօրակաւները չահած
էին հաւատախները : Անգլիացի ծաւա-
կալին տաջին յայտարարութեան , տ-
նանք բարտաւայան և հարկադրեցին
իրենց ծաւակալը անձնատար բլլալ :
Ամադջ հոգնատեան ծաւային տմը
Անգլիացոյց ձեւար անշտ , ինչ որ ի-
րենց համար թանկալին տաւ կաւ-
թիւն մըն էր :

Այս բարքը , մէկը միսին հանէն
Բարիկ հանելով կուտակցութեան խա-
վաթիւնները չապոյցոյց և մանաւանդ
հայրենաւորները անձարձակ զարձան ,
որով ամէն ժամանակ տեղի հաւաքով
պահանջեցին յեղափոխութեան մեծ մի-
ջոյներու զօրածաւար : Քերթերու և
ակաւմերու տգաւաթիւնը տաթի
տաւած էր որ անանք մեծ թիւի մը
հանին : Ժաքալէն կուտակցութեան
միտցոյցները հաւաքուած էին Մընէմի
նախկին արաճին մէջ որ մեր տաջին
ժալոթները նիստ բրած էին : Հոն , Գի-
սճով պահանջաւոր կընէին : Երբ հո-
վիի պատերազմին և Հոգնատալի գէպ-
քերուն բարքը հաւան զարաթիւր չաթի
չաւեցաւ : Զարաթիւրը կը հոգնային ,
Մորան կը պախարակէին և նոյնի վ
ժաւակար , հակառակ իր հերտախան
մահաւան , կամրատաւէին բանակին
պարտութեան պատճառ բանելով իր
յալազումը : Հոգնատեան կաւաթա-
րութիւնը ամրատանեցին իրը գաւա-
ճան :

Այս անձարձակութիւնը չաւերան
սեռակ մը սարտաթի կը պատճառէր : Կը
փախնային որ Գի գէպքերը կը վերա-
նորոյաւէին : Անանք որ Չախաւար , Քա-
պալախ կը կոչուէին կը զաթիակղէին
ալս նոր ժաքալէններուն կաւաթութե-
նէն : Սիւլէս մանաւանդ , սոփը էր
փախնալ անոնցմէ և անոնց գէժ կը
խոսէր իր բոլոր ուժգնութեամբ : Միայն
որ կրնային փառնդաւոր համարուի ո-

բովհետև թերթերու և ահուժներու մէջ մեծխօսիկ և պոստախօս մարդերէն զատ ունէին աւելի քաջ, աւելի օղղկցիկ կուսակիցներ կուսախառնութեան մէջ իսկ Այստէս՝ Հինգ-Հարիւրներէն երկու հարիւր երեսօթաւան իրենց կողմն էին, որոնց դուխար անցած էին երկու հաշակաւոր զօրավարներ, առանկազմական նախարար, Բարիգի հրամանատարը, Վարչութեան երկու անդամներ, շատ մը թերթեր և ահուժներ և անհամար մարդիկ որ առնէն բանի պոստախօս էին, և իմէի Մանգանեան կուսակցութիւնը չէր կրնար վերածնիլ, բնական էր այն վախար զոր կը ներշնչէին 1793ի յիշատակներով զիս լիցան եղող մարդոց:

Դժգոյ՝ էին Պուրկինսկինէն, իր ստախանական պաշտօնին մէջ՝ անկիս պարկեշտ քայլ անհոռաւան մարդ մըն էր: Պարբա Սիէլէսի առաջարկեց ճիւղն և նենդամիս ձուլէն: Նախկին ժաքօղէն, կատարեալօղէն անգեակ անոնց պիտի և զազանիքներուն, ոչ մէկ բանով կաշտած անոնց դատին, կուսակցութեանց նաւարկութեան մէջ միայն իր հարբատութիւնը փրկելու ջանադիր՝ ձուլէն շատ յարմար էր իր նախկին բարեկամները լրտեսելու և Վարչութիւնը ապահովելու անոնց ծրագիրներուն գէմ: Սիէլէս և Ռոմէ-Տիսքօ զայն ընդունեցին և անկիս եզուս ոտակաւորութեան նախարար: Այս պարագաներուն մէջ թանկագին բազմ մըն էր: Անկիս Պարբա հաստատեց այն զապախարին մէջ որ պէտք է աւելի վերակազմակերպելու կողմը բռնել քան հայրենասէրներուն, քանի որ այս վերջինները ազադայ չունէին և կրնային զինքը շատ հեռու մղել:

Այս բաներէն ետքը հայրենասէրներու ղէմ պաշարը սկսաւ: Սիէլէս որ Աւագայ ժողովին վրայ մեծ ազդեցութիւն մը ունէր, զայն գործածեց զոցիկ տալու համար ժաքօղէններու նոր բնակարան թիւր և յաջողեցաւ, ինչ որ

կ'ապացուցանէ որ իմէ ճառերը նոյնն էին աւելի նոյն մնացած չէին:

Հայրենասէրները Մանէմի օրհնէն վաղուերով քաջուկցան բնարձակ ժողովաւորի մը՝ Պաք փողոցին մէջ և հան վերակաւան իրենց ամբարանն ճառերը: Իրենց կազմակերպութիւնը խորհրդակցական մոլով միտով Սահմանադրութիւնը օրհնող իշխանութեան իրաւունքը կուսարայ բնակարան թիւր լուծելու: Գործադրութիւնը յատաճուեցաւ Սեպտեմբեր 10ի ամբողջօրէն ետքիս Սիէլէս Վարչութեան նախագահն էր, այդ հանգամանքով պէտք էր ճառախօսելու այդ հանգիստութեանց մէջ: Նշանուար առնախօսութիւն մը բրաւ, որուն մէջ կը ճգնէր մասնաւոր ընկ վասնդր, ուրան հանրապետութիւնը կ'ենթարկէին նոր անիշխանականները, զանոնք կ'աւրատանէր իր վասնդատը զաւարդողներ որոնք կ'երազին յապախակաւան նոր բանադետութիւն մը յաւաք բերել: Ներկայ հայրենասէրները զէչ բնդունելութիւն մը բրին այս ճառին և սկսան ազադակներ արձակել: Թեզաւոթի ազմակներուն մէջ Սիէլէս և Պարբա կարծեցին որ զնդակի ձայներ ալ լսեցին: Վարչութեան մոլովական վերադարձան շատ զրգուտած: Բարիգի իշխանութիւններէն կատակաւրով Մարաքօ զօրավարը պաշտանակ բրին և իրեն անդ զրին Լըֆէվրըն որ քաջ զօրավար մըն էր և օտար էր կուսակցական դաւերու: Հետեւեալ օրն իսկ Պաք փողոցի բնակարան վախտած ըլլալը յայնտուեցաւ:

Հայրենասէրները այս անգամ ալ չիմադրեցին, քաջուկցան և վերջնականապէս բամուեցան: Բայց կը միտային թերթեր և վասնդատը կերպով գործածեցին զանոնք: Անգթօրէն վարուեցան Սիէլէսի նկատմամբ: Այդ խարերայ քահանան, կ'ըսէին հայրենասէր թերթերը, հանրապետութիւնը ծախեց Բրա սիային: Այս ամբաստանու-

թիւնները հիմնուած էին Սիէլէսի կարծիքներուն վրայ: Իրաւ է որ անկկառմէն օր կը կրկնէր թէ չառախտները սմէն կառավարութիւն անկարելի կը դարձնէին, թէ պէտք էր իշխանութիւնը կեդրոնացնել, թէ ազատութիւնը կրնար համաձայնիլ նոյնիսկ միապետութեան հետ, օրինակ Անգլիան, բայց թէ անհամաձայն էր բոլոր կուսակցութեանց յաջորդական բանապետութեան հետ: Անոր կը վերադրէին նոյնիսկ սա խօսքերը թէ, «Իսպանացի Եստրադի մէկ կային շատ մը խմատուն եւ յափառք իշխաններ, որոնք պիտի կրկնէին, զօրաւոր Սանտալուպերաւ մը, Ֆրանսացի երջանկորդներ տպաւորէին: Այս խօսքերը, ճիշդ թէ սխալ, բաւական էին իրեն վերադրելու համար դատադրութիւններ որոնք միայն իր թշնամիներուն երեւակայութեանը մէջ զոյտութիւն ունէին: Պարբառ նոյնպէս կը նկատուէր գաւառական, փառած մարդ մը, որ ալիս ոչ մէկ կուսակցութեան օգտակար կրնար ըլլալ: Ֆուշէ, իր խորհրդատուն, իրեն պէս գտաւիք նոյնպէս պախարակուած էր: Ռօժէ-Տիւքոն, ըստ իրենց, տպուշ մըն էր որ կուրօքէն կ'ընդունէր երկու գաւառականներուն կարծիքը:

Մտաւ իր ազատութիւնը անսահման էր, նոր օրէնք մը պահանջած էին օրէնսդիր մարմինէն եւ որոշեցին անով զրազիլ անմիջապէս: Բայց առ այժմ նոյն ուժգնութեամբ սանձարձակութիւնը կը շարունակուէր եւ Վարչութեան երեք անդամները յայտարարեցին որ անկարելի էր կառավարել: Մտածեցին այս պարագային զօրձող ըլլալ Սահմանադրուեալ 144րդ յօդուածը որ Վարչութեան անդամներուն իրաւունք կուտար ձերբակալման հրամանագիրներ հանելու հանրապետութեան ի միաս դատողներուն կամ անոնց մեղաակիցներուն դէմ: Ֆուշէի կարծիքին վրայ մեծամասնութիւնը որոշեց ձերբակալման հրամանագիրներ արձակել սասնեմէկ իմրթիկու

դէմ եւ կնքել անոնց մատուցները: Այս հրամանը յեղափոխութեան մղեց հայրենապետները որոնք կը գոչէին թէ առկա պետական հարուած մըն է, բռնապետութիւն է, եւն: Այս էր իրաւ վիճակը: Չափաւորները, յարաբարականները կը պայքարէին հայրենասէրներուն դէմ ամենաբարձր: Բարերազգութեամբ, ինչպէս կուսակցութիւնները, այնպէս ալ միջոցները մաշած էին եւ մէկ եւ միւս կողմէն աւելի խրաւր վախ կուտային քան թէ չարիք: Այս կացութեան մէջ, որ երեք ամիսէ ի վեր կը տնէր, հաստատութեան մը մասին խորհեցան. տմէն կողմ, երեսփոխաններ տեսակցութիւն մը տալարեկեցին երկու հակառակորդ կողմերուն միջեւ փոխադարձ զմեզնութեանց մասին համաձայնելու համար: «Մենք ամենքս արդարութիւնը կը սիրենք, կ'ըսէին, ամենքս ալ կ'ուզենք զայն փրկել այն վտանգներէն որոնց ենթարկուած է մեր բանակներուն պարտութիւններովը: Ճանանք ուրեմն համաձայնիլ միջոցներու ընտրութեան վրայ, քանի որ ալ ընտրութիւնը մեր համաձայնութեան միակ պատճառն է»:

Տեսակցութիւնը տեղի ունեցաւ Պարբառ տունը, բայց զիրար նախատեցին եւ անմիջապէս իրարմէ բաժնուեցան, իրարու ուղղելով աւելի սպառնական քան թէ հաշտարար խօսքեր:

Այս տեսակցութեան անմիջապէս ետքը ժուրտան միաքը դրաւ տալարեկելու որ հայրենիքը վտանգի մէջ յայտարարուի: Չափաւորականները ընդգիւղեցան բոլոր կերպով, բսկով թէ ալ միջոցը, փոխանակ կառավարութեան աժը աւելցնելու, զայն պիտի տկարացնէ, չափազանցած վախեր եւ վտանգաւոր յազուամիտ յատաճ բերելով: Հայրենասէրները սեղեցին թէ պէտք էր մեծ յազում մը, արթնցնելու համար հանրային միաքը եւ փրկելու յեղափոխութիւնը: Շտապը դէմ կեցան եւ հե-

տեսեալ օրումն յիտաճգուեցաւ : Աւ-
կաւմեներու հայրենասէրները ժողովը
չըջապատած էին ազմուկով և շատ
մը երեսփոխաններ նախատեցին : Լուր
տարածեցին որ Պէրնատօթ , ձի հե-
ծած իրենց զլուխը պիտի անցնէր
և ցոյց մը պիտի բնէին : Պարբաս և
Պուշէ զայն տեսն և ջանացին զիրար
հառկալ : Սիւլէսի մօտ երթալով որո-
շեցին Պէրնատօթը հարկադրել որ հրա-
ժարի և կարգ մը նենգութիւններով
յաջողեցան իրենց նպատակին հասնիլ :
Այս կեղծ հրաժարականին յարը ծա-
նուցուեցաւ ժողովին մէջ այն պահուն
որ պիտի քուէարկէին հայրենիքի վը-
տանդին վրայ : Մեծ ժխտը յառաջ և
կաւ : « Պետք կան հարաւաններ կը պատ-
րաստեն » կը գոչէին հայրենասէրները :
Երգնունք մեռնիլ , բաւ ժուրտան , մեր
երեսփոխանական ակտներուն վրայ :
Իս գլուխտ պիտի ինայ , գոչեց Օմրո ,
ազգային ներկայացուցչութեան հարուած
մը զայլէ առաջ : « Վերջապէս մեծ ազ-
մուկէ կտք , քուէի գիմեցին , մեծա-
մասնութիւնը մերմեց ժուրտանի ստա-
ջարկը և հայրենիքը վտանդի մէջ չյայ-
տարարուեցաւ » :

Ուրեմն կազմալուծուի կոտարեալ
էր ամէն տեսակեաներով : Պարտուած
ղինակիցներէն և զրեթէ տակնուվրայ
եղածներ յնապէս՝ կուտակցութիւններէն
հանրապետութիւնը մօտաւորաւ անկուսի
մը սպառնալիքին ներքեւ կը թաւէր :
Պէտք էր տեղ մը ոյժ մը յայտնուէր թէ՛
գիմադրելու համար ռադնիկուն և
թէ՛ զսակու խառնարները : Այդ
ուժը չէր կարելի յուսայ թէ՛ յազմակա-
ն կուտակցութիւն մը պիտի բլլար , որով-
հետեւ ամենքն ալ հաւատարապէս մա-
շած և անտանարկուած էին : Անիկա
կրնար ծնիլ միայն բանակին ծոցին մէջ
ուժը ուժը կայ և յոյն , կանոնաւոր ,
յապթական ուժը , ինչ որ կը պատշաճի
վիճարանութիւններէ և կամքերու չփա-

թաթիւներէ յոգնած ազգի մը : Այ՞
մեծ կազմալուծման մէջ , նայուած յո-
ները կը թափառէին յեղափոխութեան
միջոցին հոչակաւոր դարձած մարդոց
վրայ և կարծես պէտ մը կը փնտռէին :
Այլեւս շատախօսներ պէտք չեն , ըսած էր
Սիւլէս , պէտք է զոսի մը ևս տար մը :
Դլուխը գտնուած էր , անիկա Վարչու-
թեան մէջ էր : Սուր մը կը փնտռէին :
Հօշ մեռած էր , ժուպէս որուն երի-
տասարդութիւնը , իր բարի կամքը ,
հերոսութիւնը գրաւականներ էին հան-
րապետութեան բարեկամներուն համար ,
նոր մեռած էր Եօզիի մէջ :

Միայն մէկ անձնաւորութիւն մը
կար , որ բոլոր փառքերը իր վրայ կը
կեդրոնացնէր , և որ հարիւր յազմա-
նակի հետ հարիւր հաւ ալ հաշտութիւն
կնքած էր , այդ մարդը , որ Յրանտա-
յէն հեռանալով կարծես թէ անոր բազ-
դին ալ հետը տուած տարած էր , Պո-
նապարզն էր , բայց անիկա հեռաւոր
երկիրներու մէջ կը գտնուէր , իր ա-
նունը Արեւելիքի ամէն կողմը կ'ալ-
ձագանդէր : « Մէր է Պոնապարզը » կը-
սէր ամէն ոք Յրանտայի մէջ , « իր ար-
դէն իսկ սպասած կեանքը կը հառնի
ղիշտաիչ երկինքի մը տակ , ա՛հ , եթէ
մեր մէջը բլլար , հանրապետութեան չէր
սպառնար վերահաս կործանում մը ,
եւրոպան և խառնարար տարրերը հա-
ւատարապէս պիտի յարգէին զայն » :
Ջանադան զրօյցներ կը չըջէին իր մա-
ոյն : Կրտէին թէ յազմանակը լքած էր
ինչպէս միւս ֆրանսացի զօրավարները ,
նոյնպէս և Պոնապարզը , բայց ուրիշ-
ներ ալ կը հերքէին այս զրօյցները ,
ըսելով թէ անիկա անպարտելի է և
բախտեղակ Արեւելքը նստանքու կա-
րող :

Վարչութիւնը հրաման գրեալ էր՝
անոր վերադառնալ , և Միջերկրականի
մէջ հաւաքած էր չափ մեծ նստասօր
մը , Սպանիացի և Յրանտացի նոր ազ-

հերով, որպէսզի նգիտասի բանակը
կարենայ վերադառնալ: Պճաբարդի
այն եղբայրները, որոնք Բարիդ ճնա-
ղած էին, հանրապետութեան ենթար-
կուած խառնաշփոթ կացութեան մասին
անոր տեղեկութիւն տալով խնդրած էին
որ փութով վերադառնայ: Իսկ ալ

խորհուրդները պէտք էր որ անցնէին
ծովերէն և անդլիական նաւաբան-
ներէն, աջակէս որ ոչ ոք զիտէր ին-
չերտող լուր պիտի առնէր և պիտի վե-
րադառնար հանրապետութիւնը կոր-
ծանկէ տուած:

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՅԱՊՈՐ ԼԵՈՒ ԵՒ ԶԻՒՐԻՒ

Եզրպետսի մէջ Պանարարդի գիւնաւորական գործադուրեւանց շարունակումը . — Տըսէքս կը հաւաքէ Վերին Եզրպետսը . Սեախմանի պատերազմը . — Սուրիայ տըշաւանը . Էյ Արիւի տարացիներ և Լեաֆայի տաւանը . Թապաբ լերան պատերազմը . պաշարում Հայֆայի . — Եզրպետս վերադարձը . Ապուրիի պատերազմը . — Պանարարդի վեպի Ֆրանսա ձամբայ կ'ընէ . — Գործադուրեւանք Եզրպետսի մէջ . Արիւդաքս Շարլ կը յաւաքանայ Հոնոուի վրայ . Իսկ Սուպարօմ . Զախքիւիայ մէջ . — Զիւրիւի յիշատակիչի պատերազմը . Սուպարօմի վաճակատը կ'ըստինքն . Իր սպիտակի ետնակը . Ֆրանսա վերկուած . — Վեզլետուս բանակը պարտուեալով անձնատուր կ'ըլլայ . — 1799ի պատերազմներուն վախճանը :

Բարպերտ պատերազմէն վերջ Պանարարդ Եզրպետսի տէրը դարձած էր . սկսած էր հոն տեղաւորուիլ և իր գործադուրեւանքը զստանալու զրկած էր . զանաւոր իւր տանկու համար . Զորավար Տըսէքս , իր 3000 զինուորներով Վերին Եզրպետսի մուտքին բերանը զիւրք բռնած էր և պաշտօն տնէր Մարտապէյի մարդոց դէմ կռիւ մղելու . 1798 Հոկտեմբերին էր որ Տըսէքս սկսած էր իր արշաւանքին . ինչամիջին ետ յաշտուած էր և Սեախմանի տաջիւ միջին տարած էր իրեն . հոն , 1798 Հոկտեմբերի 7ին Տըսէքս մղած էր կատաղի կռիւ մը Մարտապէյի յաւաքան մարդոց դէմ . Ֆրանսացիներուն՝ Եզրպետսի մէջ մղած պատերազմներէն ո՛չ մէկը աղբքան արխանահոյ չէր եղած . 2000 Ֆրանսացիներ պաշտօնեցան 4000 Մէլիու քնիւր , ինչպէս նաև 8000 Ֆել-

լաշի դէմ . սրանք տարացած էին Մէլիմանի գիւղին մէջ . Պատերազմի զաւաթն վրայ մեծ թաւով զոհեր ինկան . Ֆրանսացիք հետեւելով Բարպերտ պատերազմին մէջ ի դարձ պարտ իրենց սպառնալիտութեան . յաւանդաւորներ կողմնեցին և աշգրտէս յորձակեցան , տնկնալով 300 մասնայ . Զորավար Տըսէքս իր յաւաքանապաշտ շարժումը շարունակեց ամբողջ ձմեռը , և շարք մը պատերազմներ մղելէ յետոյ , մինչև Զրովեաները Վերին Եզրպետսի տէրը ըլլալով , ինքզինքը սիրցնել տուաւ իր գիւնաւորութեանը . աշնան , սրբան վախճանի տուած էր իր քաջութեանը : Գաշիւրէի մէջ Պանարարդը անուանած էին Սուրբան Գէլպիւ . հրեղէն Սուրբան . Վերին Եզրպետսի մէջ Տըսէքսը անտանկցին արդարակարգ Սուրբան :

Այդ միջոցին Պճտարարդ յատմից դա-
ցած էր մինչև Պէլյուկս, Բաբաճիմ
պէջը Սուրբիս քչկու համար, և համ-
բան ձեռք ձգած էր բեկորները Մէք-
քէի կարաւանին, զոր Արարները թալ-
լած էին: Վերադառնալով Գաճիքէ,
աշխատեց հաստատեց զոտ փրանտական
վարչութիւն մը: Մուրատ պէյի գաղա-
նի գործակալներուն ձեռամբ յարազ-
ուած ազատամարտիկն մը խտտըն
պատմեց և յատահատեց իր փրանտացի-
ներուն թշնամիները: 1798էն 1799ի
ձմեռը անցաւ աշտպէս պէյերիս տէն-
կալութիւններով: Պճտարարդ այդ մի-
ջոցին տեղեկացաւ թէ Բ. Գուսը պա-
տերազմ հաշակած է և պատրաստու-
թիւններ կը սեփնէ իր նիւթ: Անգլիա-
ցիներուն օժանդակութեամբ: Բ. Գուսը
երկու գործարանակ կը կազմէր, մին-
չապտի մէջ, միւսը՝ Սուրբիս մէջ: Այս երկու
բանտները միամտամտակ
պիտի գործէին 1799ի գարնան, մին
Ազիքանդրիս մօտ գործը պատճառ հա-
նելով, իսկ միւսը՝ անցնելով այն անա-
պատը, որ Սուրբիսն եղիարտէն կը
բաժնէ:

Պճտարարդ անմիջապէս զգաց թէ
ինչ կացութեան մէջ կը գտնուի, և
բոտ իր տվորութեան ուղեյ թշնամիին
հաշիւը ի գերեւ: Հանել յանկարծակի
յարձակմամբ մը, անիկա չէր կրնար
կարել անցնիլ այն անապատը որ եղիպ-
տար Սուրբիսէն կը բաժնէ, և որոշեց
օգտուիլ ձմեռէն, երթալ քնաջինջ քնկու-
համար այն համախորտակները, որոնք
կը կատարուէին Հոյֆայի, Դամասկոսի
և զրիտուր քաղաքներուն մէջ: Հայ-
փալի նշանաւ որ Բաշան, Ճէզար, Սու-
րիս միապետը բանակին ապարապետ
անու անուած էր: Ապրտուլաճ, Դամաս-
կոսի բաշան, հրամանատարն էր իր յա-
ստապալաճ բանակին և յատմացած էր
մինչև ել Սուրբիս ամրոցը, որ Սուրբիս
կողմէ եղիպտոսի համբուն վրայ կը
գտնուի: Պճտարարդ ուղեյ գործի սկը-

սիլ ստանց վաղըկեան մը կորնցնելու:
Լիբանանի մարտիկներուն տրամա-
դրութեանց մասին տեղեկութիւններ
ստած էր: Տիրազները՝ քրիստոնեայ
ցեղ, Միւլլիս պիւնները հերձաւածող մահ-
մէսականներ, իրենց օժանդակութիւնը
կրնձալէին և զայն կը հրաւիրէին: Պճ-
տարարդ կը մտածէր արագ յարձակ-
մամբ մը տէր գտնալ եփրտաին, ինչ-
պէս ախրած էր Նեղոսին, և այդ կեր-
պով Հնդկաստանի բոլոր համբանները
ձեռք անցրնէր: Եւ այնուհետեւ անկա-
րելի բան մը չէր որ 60 կամ 80,000
հոգի հաւաքելով քաղէր և Պոլսոյ վը-
րայ և զայն գրաւէր: Այս հակադա-
կան ծրարիրը իրականանալի էր թէ՛
սչ, ճշմարտութիւնն այն է որ Պճտա-
րարդի միաբը անով գրաւուած էր:

Պճտարարդ համբայ ելաւ Փեղարպի
ստաջին օրերուն, իր 13,000 հոգիով,
անիկա բոլորովին նորաստեակ գորա-
բամին մը կազմած էր ուղտերով, եր-
կու գինտ օրներ, կոնակ կոնակի ստած,
կը նստէին ու զով մը վրայ և այս կին-
դամներուն սլովն ու արադաշարմա-
թեան չնորհի կրնալին 25 կամ 30 մը-
զան տեղ երթալ ստանց կանդ տանելու:
Պճտարարդ այս գործարամներ կազմած
էր հալածելու համար Եղիպտոսի չրջա-
կանները սուրի մասնող Արարնեղը:

Դեր ծովակալ Բէսէ ալ հրաման
տուցաւ իր երեք նաւերովը գորաւ ել-
լիլ Ազեքանդրիայէն և Սուրբիս ծովե-
ղերքը երթալ, պաշարման թնդ անախնե-
րը և ստգնամթիւքը տանելու: Համար
հան: Փեղարպի 17ին Պճտարարդ հա-
տաւ էլ Սուրբիս տաջեւ, տկար դիմադրու-
թեան մը յետոյ, պահակազօրքը 1300
հոգիով զերի ինկաւ: ամրոցին մէջ մեծ
քանակութեամբ պաշարեղէն կար: Բոլ-
բաճիմ պէյ որ օգնութեան փութեցած
էր, ինչոյն ալ ստիպուեցաւ փոխելի և
կը բանակը փրանտացիներուն ձեռքը
անցնելով մեծ քանակութեամբ սուր-
հալթալթեց անոր: Զինտ օրները մե-

18 ՅՐԻՒԿԻՆՏՈՐ . — ԵՐԵՎԱՆԻԱՆԵՐԸ ԿԸ ՑՐՈՒՆ

ծառնած նեղութիւններ կրեցին անապատը անցած տառնին . բայց երբ կր տեսնէին որ իրենց հրամանատարը իր սուղջական տկար վիճակով միեւնոյն զրկանքներուն կը տակաւ . ապա ոչ չէին համարձակիր գտնուալի :

Մարտ 3ին Պճնարարդ հասաւ Եւֆրատի ստջիւ , որ տնէր 4000 պահապարակաւորք ու չքապատուած էր պարբերապապա աշատրակներով : Պճնարարդ քաղաքին շուրջը իրամներ փորեց և յետոյ անձնատուր ըլլալու հրաւիրեց հրամանատարը , որ իբր միակ պատասխան , բանադնային զլուխը կարեց : Այն տառն յարձակման նշանը տուաւ Պճնարարդ , քաղաքը տաւ արտառովոր յանդգնութեամբ մը և 30 ժամ կոտորած և թաղան բնիկ տաւաւ . Եւֆրատի մէջ ալ տառն տեսակ ուտեստեղէն և մեծաքանակ թնդանօթ կար : Պճնար

արդ իր ձեռքն ինկած քանի մը հազար զերկները սուրէ անցնել տաւ . որովհետեւ զանոնք Եգիպտոս զրկելու միջոցը չունէր . ապա իր կեանքին միակ վայրագ արարքն է . քարտարոս երկրի մը մէջ գտնուած ըլլալով , տկամայ ընդզրկած էր ալ երկրին բարբերը : Մեր գինու արները Եւֆրատի մէջ ժանտառանդէ վարակուեցան :

Այնուհետեւ Պճնարարդ յատաճ խաղաց զէպի Հալիպա , որ Քարմէլ լեռան ստորտար հաստատուած քաղաք մըն է . և ինչ զրաւէր գտն . Սուրիան իր ձեռքն ինկած պիտի ըլլար . բայց ճէպար բաշան հոն տախապած էր իր բոլոր հարստութիւններովը և զօրաւոր պահակապարգովը ու յայնք զրաւէր անդլիաղի ծովակալին վրայ որ ալ կողմերը կը չքաղաղէր և որ իրեն հալթալթած էր հարստարազէաներ , թնդանօթաձիւզներ

և ստացամթերք : Ասեկ - գտա Սուրբոյ մէջ համախմբուած իրքատկան բանակն ալ քիչ աստեղն ոգնութեան պիտի հառնէր իրեն : Պօնաբարդ փաթայ յարձակիլ Հաջիայի վրայ , Թուրքերն ալ Անգլիացիները զայն ամբողջեցաւ . դեռ մամանակ չտեսցամ . ամսիջնապէս խրամներ չինեկ տուա : Դժբաղդարար , պաշարման յատկացուելիք ինչոսնութիւններ , սրանք Ազեքսանդրիայէն ծովաւ . համբով պիտի գային , գրաստած էին անգլիացի ծովակալէն . առ մը ալ չունէր Պօնաբարդ , բայց հար մը գտաւ ձեռք ձգելու . ծովափին վրայ քանի մը ձիաւոր զինուոր հանեց , այդ տեսնելուն պէս անգլիացի ծովակալը՝ Սթանլէյ Բիթ իր բոլոր մարտիկներէն առ մը տեղալ սկսաւ , իսկ զինուորները կը հաւաքէին զանաւոր ընդ հանուր քրքիջներու մէջ և ամէն մէկ հաւին 50 յարա կ'առնէին :

Մարտ 25ին Պօնաբարդ ձեռնարկեց պաշարման գործուել իւնեկուն , Սթանլէյ Սթիվի տեղացած առ մը բնուն կրակէին տակ , տկան մը փոքիկ տալով պայթեցուց , բայց պաշարման գործողութեանց հրամանատարը մեռնելով այս ձեռնարկը չյաջողեցաւ : Թուրքերը մեծ քանակութեամբ ոգնականն այժ ստացան , այնպէս որ պաշարման գործուել իւնեք ալ տեղի զմտաբացաւ . արդէն 10 օրէ ի վեր քաղաքին ամփին էր . իրքատկան մեծ բանակին մամանումն ալ ծանուցտած էր . պէտք էր աճապարեկ ուրիմն : Ապրիլ 8ին զօրավար Փիլիս իր յառաջապահ 500 զինուորներովը բաղկեցաւ իրքատկան յառաջապահներուն , Կաղարէթի համբուն վրայ . փոխանակ նահանջելու , լանդգրեմէն յարձակեցաւ ինչոսնութիւն վրայ և կոտոյ գաշար մեռեալներով ծածկեց , ինչու վերջ ի վերջոյ հարկապարտեցաւ տեղի տալ : Սիս կաղմէ , զօրավար Քլէպէր Թապօր իրան ստորտար տարածուող գաշարուն մէջ տարածուելով խորհած էր զիւրեանց յանկարծակի

րերի իրքատկան բանակը , բայց ոչ հասած ըլլալով չյաջողեցաւ : Ապրիլ 16ի առտուն Քլէպէր տեսաւ որ ամբողջ իրքատկան բանակը պատերազմի սկսելու կազմու պատրաստ է . ինքը հազիւ 3000 հետեակազօրք առնէր , մինչ ինչոսնութիւն առնէր 12,000 հեծկազօրք և 15,000 հետեակ . կրէք Թրանսայիք տեսած չէին այդքան թաւով հեծկազօրքերու . միանալով յարձակում . առնէր պահեցին իրենց սովորական պաշարներ , և ահարկու հրացանածգուլութեամբ մը ամէն մէկ յարձակման մեծ թաւով մարդիկ գեալներ փակեցին . կարճ մամանակի մէջ իրենց չորքը կաղմեցին մարդոց և ձիերու . պատնէջ մը , և այս ստեղծանակ չեղձակոյտին հետ ապատանած կրցան 6 մամ անընդհատ զինազրկ իրենց կատարել ինչոսնութիւն : Այդ պահուն Պօնաբարդ երեսն ելաւ Թապօր իրան վրայ , Պօնի զօրաբանին հետ և տեսաւ Քլէպէրի մզած քաջամարտիկ պաշարը , անմիջապէս Պօնաբարդ չրջապահեց ինչոսնութիւն և անչառկ յառաջանալէ յետոյ յանկարծ ինքզինքը ցոյց տուա . պատերազմի գաշակին վրայ : Մէկուսքները երկու կրակի մէջ մնալով սկսան հառն փախչիլ . առն տեսն Քլէպէրի զօրաբաններ խրատաւաւ ելով յարձակեցաւ Թապի գիւղին վրայ և զայն գրաւելով ինչոսնութիւն կատարեց . մէկ փախկեանի մէջ ամբողջ գաշար մեռեալներով ծածկուեցաւ , իրքատկան բանակաւորին , Բաշային 3 ինչուք , 400 ուղա և մեծաքանակ տատա Թրանսայիներուն ձեռքը ինկան : Պօնաբարդ ալիկ տուա իրքատկան բանակին զօրք հալթալթով ցեղերուն գիւղերը . և ահա առաւել , 6000 Թրանսայիներ ընալինք բրած էին այս բանակը , որուն համար բաղներ կալին ինչ կրկինքի առաւելում և ծովի առաւելում չափ անհաւար է :

Բոլոր այդ միջոցին , գաղբած չէին Հաջիայի չորքի ամբողջ ինչոսնութիւն

ԹԱՊՈՐ ԼԵՌՆ ԵՒ ԶԻՒՐԻՆ

երկէ, մէկ ու կէս ամիսէ ի վեր տեսող աշտ պաշարումը երկու կողմին մեծամեծ կորուստներ պատճառած էր: Մայիս 7ին թշնամին ստացաւ 12,000 հոգիի օգնական այժմը: Պոնաբարդ անմիջապէս յարձակման ձեռնարկեց այս նոր բանակը դեռ ցամաք չկած, բայց կատաղի ու արխնահեղ կռիւներէ և բազմաթիւ կորուստներէ հետք ստիպուեցաւ նահանջել անդամ մըն ալ:

Երկու ամսուան պաշարումէ մը յետոյ Պոնաբարդ անհեկով որ այնչես տնդուտ և մեծատկար է պաշարուէր չարունակել, և հրամարեցաւ Արևելքը նուաճելու հրաշագեղ ծրագիրէն, բայց իր զգացած ցաւը այնքան մեծ էր որ անգլիացի ծովակալին մասին խօսելու սովոր չաճախ կ'ընէր: Այս մարդը ըստիկս գրկեց զիս: Տիրուկները, որոնք Հայֆայի պաշարման միջոցին կերակրած էին ֆրանսական բանակը, ինչպէս նաև Բ. Դրան թշնամի եղող բոլոր թափառական ցեղերը յստաճանցան երբ բուցին իր նահանջը:

Պոնաբարդ որ Մարտ 20ին սկսած էր պաշարումը, Մայիս 20ին վերցուց, բայց մեկնելէ առաջ Հայֆայէն, ուզեց սարսափազդու նշան մը ձգել իր ճամբուն վրայ: Այս մօտք քաղաքը կրակի տուաւ և զայն զրկելէ ամբողջովին մախրի վերածեց ու վերստին ձեռք առաւ անապատի ճամբան, իր բանակին իբր մէկ երրորդ մասը կորսնցուցած էր սրտեղբայրէն և հիւսնողութիւններէն: Հետք կը տանէր 1200 վիրաւոր: Իր ճամբուն վրայ ամէն ինչ աւերեց և մեծ բարոսի թողուց հան: Ետիւ հասնելուն, անոր ամբողջութիւնները օղը հանել տուաւ: վերջապէս երեք ամիսէն ետքիցս վերադարձաւ: ճիշդ մամանակին հասաւ սահայն, որովհետև ապրտաւ բութիւնն ողբին տարածուած էր ամբողջ Տէրկայի մէջ, էլ Մօճաի հրեշտակ կոչուող մէկը որ անշարժելի կը համարուէր, և որ կը լսուէր թէ կր-

նայ ֆրանսացիները վանել փոշի հանելով, քանի մը հազար ապստամբ ռաքի հանած էր: Մէկու քներու գործակալները օժանդակած էին անոր որ գրաւէ Տամանհուրը և ֆրանս. պահակազորքը սուրէ անցընէ: Պոնաբարդ զօրացունջ մը գրկեց և ապստամբները ցրուելով սղաննեց էլ Մօճաին: Տէրկայի զանազան գաւառներուն մէջ չփոխութիւն յարուցանողներ պակաս չէին: Պոնաբարդի ներկայութիւնը ամենքն ալ հանդարտեցուց և հնազանդեցուց: Պահիբէի մէջ հրաման բրաւ որ հրաշալի աստախըմութիւններ կազմակերպուին, իր Սուրիական յաղթանակներուն ի պատիւ: Պոնաբարդ նոր յայտարարութիւններ հանելով հրաւիրեց ժողովուրդը որ զազանի ծրագիրներ չնուցանէ, որովհետև ինքը կարող է թափանցել իրենց բոլոր գաղտնիքներուն: Իր բանակին մէջ ալ զժգոհութիւններ կային, զորս հարկադրուած էր հարթել: Իր զինուորները զժգոհ էին հայրենիքէն հեռացած ըլլալուն և անոր կարօտք քաշելուն համար: Ետիւ մը ի վեր եղիպտոս կը գտնուէին, իսկ 6 ամիսէ ի վեր ֆրանսուէն ու և է լուր առած չէին: Բոլորին ալ սիրաբ մուտք արեւելքին մը կը զիջատէր: ամէն օր սղանները և զօրավարները արձակուրդ կը ինդրէին և բոլոր անցնելու համար: Պոնաբարդ քիչ անգամ արտօնութիւն կուտար, և տարու պարագային այ այնպիսի խօսքեր կ'ընէր որ անձաւորդ ուղղութիւնը անպատուութիւնէ կը վախնային: Օր մը՝ բանակը մտածեց Պահիբէի գրօշները ամենելով քաղել Ազեքսանդրիա և անկէ նաւ հասիլ, բայց այս ծրագիրը գործողիկ չհամարձակեցաւ բնաւ: Պոնաբարդի տեղակալները, որոնք ամենէն ուղի տրանձանցութիւն էին, ձախերնին կը քաշէին երբ անոր ամբողջ գտնուէին:

Յունիս ամսուան մէջն էինք: Եւրոպայի մէջ պատահած գէպքերը և

Ճրտնառայի կրած աղէտները միշտ ան-
ծանօթ էր իրենց . գիտէին միայն իմ
Եւրոպա խառնաշփոթ կացութեան մը
մէջ է և նոր պատերազմ մը անխու-
սափելի է . Պճարարդ անհամբերու-
թեամբ կրտաւորէ նոր մանրամասնու-
թեանց , որպէս զի վերադառնայ , ի
հարկին , Եւրոպա . բայց հախ կ'ուզէր
բնաջինջ ընել թրքական երկրորդ բա-
նակը , համախմբուած Հոգոսի մէջ , և
որուն մօտակայ ցամաք հանումը կը
ծանուցանէին : Այս բանակը , բազմա-
թիւ փոխադրանաւերու վրայ և անդ-
լիացի ծովակալին նաւարամբնովը պահ-
պանուած , Յուլիս 11ին հասաւ Ազեք-
սանդրիոյ առջև ու փոխադրանաւերը
խորհիս նետեցին Ապուքիրի նաւա-
հանգիստը , ճիշդ հին ուր մեր նաւա-
բաժինը բնաջինջ եղած էր : Ճրտնա-
ցիները պէտք եղած կատարելութեամբ
ամրացուցած չէին Ապուքիրը , և Թուր-
քերը մեծ յանդգնութեամբ զօրք ցա-
մաք հանեցին և զրտակցին Ապուքիրը ,
անոր պահակազօրքը սրէ անցրելով .
ամրոցն ալ հարկադրուեցաւ նահանջել :
Լեզեքսանդրիոյ փրանսական բանակին
հրամանատարը 1200 հազարով գնաց Ա-
պուքիրի Ճրտնապլաներուն օգնութեան ,
բայց լսելով որ ստուար թուով Թուր-
քեր ցամաք ուք կոխած են , չհամար-
ձակեցաւ զանոնք ծով թափել յան-
դուգն յարձակումով մը , այլ անշուկ
դարձաւ Ազեքսանդրիա , թողլով որ
Թուրքերը հաստատուն Ապուքիրի
թերակղզիին մէջ :

Թրքական բանակը կը բաղկանար
մօտաւորապէս 18,000 հետեակազօր-
քէ , որոնք չէին նմաներ բնա խեղճ
ու կրակ ֆէլլահներուն . ալլ քաջարի
Ելէնիշէրներ էին . բանակը ունէր նաեւ
մեծ թուով թնդանօթ , զորս կը վա-
րէին անդլիացի սպաներ . մինակ հեծե-
լազօրք չունէին , որովհետեւ հալիս
300 ձի պատճ էին , բայց կը սպասէին

որ Մուրատ պէյի հեծկազօրքը ժամանէ
Վերին Եգիպտոսէն :

Երբ Պճարարդ լսեց թրքական բա-
նակին ցամաք կլելուն մանրամասնու-
թիւնները , անմիջապէս ձգեց Փահլէն
և անկէ Ազեքսանդրիա գնաց այնպիսի
արտասովոր արագութեամբ մը , որուն
օրինակը այնքան սուած էր Իտալիոյ
մէջ . Պիրքէթր բնարած էր իր սլոն-
րուն հախախմբան իբր կեդրոն . միայն
կը վախնար որ անդլական բանակ մըն
ալ թրքականին հետ ցամաք կ'ելլէ :
Մուրատ պէյ , Մուսթաֆա բաշայի հետ
եղած կարգադրութեան համաձայն ,
փորձած էր Սաարին Եգիպտոս իջնել ,
բայց զօրավար Միւրալի հանդիպելով
ճամբան , անկէ յաղթուած և անսպաս
քաշուելու ստիպուած էր . կը մնար
միայն յաղթել թրքական բանակին , որ
զուրկ էր հեծկազօրքէ , բայց որ վճռած
էր սովորական յամառութեամբ զինա-
զրկ ամրութեանց ետեւէն : Պճարարդ
Ազեքսանդրիոյ վրայ աչք մը պարտցնել
շատայ , Յուլիս 24ին մեկնեցաւ այդ
քաղաքէն և յաջորդ օրն իսկ հասաւ
Ապուքիր ու յանկարծակի կերպով յար-
ձակեցաւ թրքական բանակին վրայ ,
յոստով զայն փակել Ապուքիր գիւ-
ղին մէջ և յաղթել անոր հալահիւ իր
սուներուն և զնդակներուն :

Պճարարդ իր սովորական արագու-
թեամբ և ճշգրտութեամբ զինուորա-
կան կարգադրութիւններ բրաւ ու հր-
ամայեց զօրավար Տէպէնի , Լանի ու
Միւրալի՝ միամտամանակ յարձակել թրք-
ական բանակին ձախտկողմին , սլա-
կողմին և կեդրոնին վրայ . կատարի
կուէ մը ետք Թուրքերը կը ստիպուին
նահանջել և զէպի ծովը թափել , ուր
կը խեղդուին : Այս ձևով 4-5000 Թուր-
քեր կորսուած էին . Պճարարդ յաջո-
ղած էր իր նպատակին մէջ և հիմա
կրնար սկզմել թրքական բանակը ու
Ապուքիրի մէջ սմբաճար . բնել գայն .
այս վերջն ալ ի գլուխ հանել սկսաւ

առանց վայրկեան մը իսկ կորսնցնելու և իր ղինուորները տարաւ թշնամիին ամբռնեանց ամենէն ահարկու կէտերուն զէմ: Թշնամին, առանց սպասելու, յարձակման ձեռնարկեց. թուրք զինուորները, հրացանի և ատրճանակի հարուածները պարսկէլ յետոյ իրենց սուրերը չողացուցին. ուղեցին իրենց ձեռքերովը բռնել փրանսացիներուն սուլնները, բայց դեռ չլուծած՝ անոնք միտուեցան իրենց կողերուն մէջ. այսպէս՝ զիրար սպաննեցին խրամներուն վրայ: Կռիւր շատ կատաղի եղաւ. Պոնաբարդ վըր զիսէր այս կոպորածը, սպասելով յարմար վայրկեանին՝ յարձակման սկսելու համար: Որովհետեւ Թուրքերի իրենց սովորութեան համաձայն զարտ ելան իրենց ամբռնութիւններէն, մտեալներուն գլուխը կըտրելու համար, Պոնաբարդ օգտուելով աչք առիթէն յարձակեցաւ անոնց վրայ և սարսափելի կոտորած մը տուաւ անոնց: Ֆրանսացի զինուորները իրենց սուլնները խոթեցին անոնց կողերուն մէջ և զանոնք ծովը թափեցին. զօրավար Միւրա իր հեծելազօրաց գլուխն անցած, մտաւ Մուսթաֆա բաշայի բանակատեղին. այս վերջինը, յուսահատութեան նպայի մը մէջ տարճանակ մը տուաւ և զօրավար Միւրայի վրայ քաշելով զայն թեթեւօրէն վիրաւորեց: Միւրա ալ սուրի հարուածով մը անոր երկու մտոնները կտրեց ու զայն գերի բռնելով Պոնաբարդին զրբեկեց. կոտորածէն և խեղդուելէ ազատած Թուրքերը քաշուեցան Ապուքերի բերդը: Ասկի քան 12000 զիւկներ կը ծածանէին այն ջուրերուն վրայ, որ քիչ ժամանակ առաջ ծածկուած էր մեր նաւազներուն մարմիններովը: 2 կամ 3000 հոգի ալ մեռած էին սուրէն կամ գնդակէն. իսկ ողջ մնացածները բերդին մէջ քաշուած, յայլթախանին գլուխին միայն սպասածնաւ էին: Ահա այս եղաւ վախճանը այս արտասովոր

պատերազմին, ուր՝ պատերազմի պատմութեան մէջ թերեւս առաջին անգամն ըլլալով, թշնամի բանակը ամբողջովին բնաջինջ եղաւ: Այս առթիւ էր որ Քէպէր, իրիկուան զէմ հասնելով պատերազմի զաւար, Պոնաբարդը մէջքէն գրկեց և զոչեց: Զօրավար, զայր աշխարհն չափ մեծ էր: Եւ ահա այսպէս, գոնէ սոժամարար, եղիպտոս ազատած էր Բ. Դրան իշխանութենէն:

Պոնաբարդ ստեղծին չէր զիսեր թէ ինչ կ'անցնէր կը զառնար փրանսայի մէջ. Վարչութեան և իր եղբայրներուն զրկած նամակներէն ո՛չ մէկը իր ձեռքը հասած էր. անհասկացողութենէն սիրար կտոր կտոր կ'ըլլար. քիչ մը լուր տանելու համար, փորձեց տեւարական նաւերը բռնել և անոնցմէ խմանալ թէ փրանսայի մէջ ինչ է կացութիւնը. տակէ գատ, թրքական նաւատորմին պատուիրակ մը գրկեց, պատերազմական գերիներ փոխանակելու պատրաստակին տակ, բայց իրականութեան մէջ լուր տանելու համար. անգլիացի ծովակալը լաւ բնդ տեսնելով իւր ըրաւ այս պատուիրակին և տեսնելով որ Պոնաբարդ կ'անգիտանայ փրանսայի կրտս աղէտները, չար հաճոյքը ունեցաւ ծրար մը թերթ գրկելու: Պոնաբարդին, որ ամբողջ գիշեր մը լսակով կարդաց թերթերը և հայրենիքին մէջ անցած զարձացին տեղեկացաւ: Անմիջապէս տուաւ իր որոշումը. վճռեց զազանապէս նաւ նստիլ և փորձել փրանսանցները, ճամբան Անգլիացիներէն բռնուելու վառնդն ալ աչքը տանելով. իր մտադրութիւնը ամենքէն ալ զազանի պահեց, հրամայեց որ երկու նաւ պատուրտաւ իրեն համար և զօրավար Քէպէրին յանձնեց եղիպտոսի բանակը, ու ինք Օլոտոտ 22ին ճամբաւ ելաւ Աղեքսանդրիայէն, հասար տանելով քանի մը զօրավարներ. ահալի ծովեղբրք մը նաւակ նստան, զացին ու զգլկի առաւ գաստանուերը և անմիջապէս պէպի

Ֆրանսա ճամբայ կրկուտ հրաման քրատ . բայց յանկարծ , հովը կտրեցաւ և ամեն . քր սկսան վախնալ որ ծովին վրայ մնալով պիտի բռնուին . հասերը Աղեք . սանդրիս վերադառնալ ու գիցին . բայց Պօնաբարդ հակառակեցաւ . «հանգիստ եղէք , բաւ . պիտի կտրենաւք երթալ » . կետարի նման , բազդին վրայ յոյս դը . բաժ էր :

Պօնաբարդի մեկնումը վատ դատալը . քաթիւն մը չէր , ինչպէս բազմեր և . դաժ մն , որովհետեւ կը թողար . յաղ . թակին բանակ մը , ամէն տեսակ վր . տանգի դէմ կրկուտ համար : Իր բրածը մէկն էր այն յանդգնութիւններէն , որոնցմով մեծ վտանգները կը փորձեն երկինքը , և որոնց , յետոյ , կը պարտին այն անտահման վտանգութիւնը , որ փոխն ի փոխ գրեւոր կը բարձրացնէ կամ դաժակէժ կերպով վար կը ձգէ :

Մինչ հովերուն կամ պատահարն . րուն բազդին ձգուելով այս մեծ գէպքը տեղի կ'ունենար , յաղթութիւնը կրկին կը չափէինք եւրոպայի մէջ , և հանրա . պետութիւնը փսիւմ ջանքով մը դարս կ'ելլէր այն վտանգներուն որոնց , ինչ . պէս տեսնք , ենթարկուած էր : Զա . բաւար Մատէնա կը գտնուէր միշտ Լի . մադի գծին վրայ , յարձակման վաղը . կեանին սպասելով : Իտալիոյ բանակը , Նովիս պատերազմը կորսնցնելէ յետոյ , զրուած էր Ապենինեան լեռներուն մէջ : Բարերազարար Սուփարօֆ չառ չէր օգտուեր Նովիի յաղթանակէն ինչպէս Դիւլպիայի յաղթանակէն , և Բիւլմոնի մէջ կը կորսնցնէր մասնական մը , զոր Ֆրանսա կը զօրծածէր պատրաստու . թիւներ տեսնելու համար : Այն պահուն երբ Արհիդաթա Շարլ կը մեկնէր Լի . մադէն և երբ Սուփարօֆ տակաւին ան . ցած չէր Այպենները , չառ յարմար էր որ Մատէնա դուրս ելլէր այն անգոր . ծովեան չրջանէն , որ այնքան չառ իր երկին գործուած է , իր բանակը յօտաւորապէս 75,000 հոգի կը բազդ

կանար , բայց հարկադրուած էր Սէն Կոթարէն մինչեւ Պալ տարածուիլ , ինչ որ չառ մեծ գիծ մըն էր . զօրավար Մատէնա թէեւ թշնամիէն տակի քիչ թուով զինուորներ տնէր , բայց իր զլխաւոր բանակը էական կէտին վրայ կեդրոնացնելու առաւելութիւնը կը վա . յեկէր . այսպէս , Լիմադի առջեւ ունէր 37,000 հոգի , զոր կրնար նետել Քօր . սաքօֆի վրայ :

Մատէնա 1799 Սեպտեմբեր 25ը նշա . նակից իրր բնդհանուր յարձակման օր . պէտք էր թշնամիին ձեռքէն տանել Արլիս ցետը . ու մինչ ինքը զօրծի պի . տի սկսէր Զիւրիխ լիճէն վար , զօրա . վար Սուլին պաշտօն տուաւ . վերի կող . մը զօրծել և նոյն օրը անցնիլ Լինիլ գետը : Իսկ զօրավար Մօրլիէ , որ 8000 հոգի միայն ունէր , և պատերազմի դաշտին աջակողմը կը գրաւէր , գէպի Զիւրիխ ճամբայ հանուկաւ . անիկա նախ պէտք էր սեղմէր սուսական զան . դուածը , յետոյ յարձակիլ անոր վրայ : Մեր թնդանթմաթիկները , որոնք զե . րազանցօրէն գեկավարուած էին , Քլօս . դըր Ֆիաշի սարահարթին վրայ , քիչ տանէն լեռնային ուստական հրետանին և պաշտպաններին մեր յոտաջապահներուն յաջորդական անցքը . երբ զօրավար Կալան բաւական զօրաւոր զգաց ինք . զինքը , քաղց պաշտական թեք վաշտե . րուն գէմ , որոնք Քլօսդըր Ֆիաշը կը պաշտպանէին , ասոնք անտառի մօտ մէջ հառադառուած ըլլալով բաջարար կը պաշտպանէին զայն : Կալան զանոնք պաշարեց և հարկադրուեցաւ թողնու ալ սպաննել , իրենց տեղերէն հանելու . համար սուսական երեք վաշտ'ն ալ իրենց տեղերէն հանուկան և կամուր . ձը օգր կուտ : Պատերազմական զօրծու . դուլեանց այս մասը աւարտելէ յետոյ զօրավար Մատէնա անձն մը գնաց Լի . մադ գետին միւս եզերքը , իր բանա . կին թ/ու երուն վրայ հակելու համար . աջարդ օրը կը խոտանար չառ աք .

գիւնտու որ բլլալ . Ռուսերը ժակուած էին Զիւրիսի մէջ . Մասէնա Քլադըր Յահրի անցքէն անոնց ետին տարած էր 15,000 զինուոր , իսկ անոնց առջին զեռեղած էր 18,000 հոգի : Գծուար էր որ թշնամիի՝ զլիսուն փորձանք ր չընէր :

Սեպտեմբեր 26ին , պայքարը չաա կատարի պիտի բլլար , որովհետեւ Ռուսերը կ'ուզէին զործ մը տեսնել , իսկ Ֆրանսացիներն ալ՝ զափնիներ քաղել : Պատերազմը կանուխէն սկսաւ . Զիւրիս զժրազդ քաղաքը , որուն մէջ լեցուած էին ինդանոսները , ձիերը և վիրաւորները , և յարձակում կրած էր ամէն կողմէ , կրակի մէջ մնացածի երեսցիլ ունէր : Զօրավար Քորսաքօֆ ի՝ քաչարի հետեւողագորաց միջնացաւ ամէն ինչ կը տապալէր իր սաջեւ ու նահանջի ճամբան կը բռնար . երբ Քորսաքօֆի զինուորները բաւական ճամբայ կտրեցին , Ֆրանսացիները վերստին յարձակեցան անոնց վրայ և մէնչեւ Զիւրիսի շուռները քչեցին : Միեւնոյն պահուն , զբաւար Քլայն և Մօրդիէ ի բնեց կողմէն մասն Զիւրիս . սկսան փառսներուն մէջ կուտիլ . քաղաքին մէջ ամէն սք տախտակցաւ . զինաթմալ բլլալ , Ֆրանսացիները զրուեցին հարիւր ինչոսնով , բոլոր զոյքերը , բանակին զրամբ և 5000 զերի . ասկէ զաա Քորսաքօֆի բանակէն 8000 հոգի սրատերազմկու անկարող վիճակի մը մէջ ինկած էին . որով 13,000 զինուոր , առինքն իր բանակին կէսը կորսնցուցած էր Քորսաքօֆ , որ փաթկալ Հուսնա ապստամբիկ կէկին :

Միւս կողմէ , զօրավար Սուլ , որ պաշտան ունէր Զիւրիսի լիճին վերի

կողմը Լինիմ դ ար անցնիլ , ոչ նուաղ յաջողութիւններ ունեցած էր , արեւելս որ սուսական բանակը՝ պարտուած և աստանորդուած՝ հասաւ . Այդօրի , ասանց այժի ու պաշարի : Այս քաղաքին մէջ Ռէյսս գետը կը թափի Լիւսէրնի լիճը , զօրավար Սուվարօֆ ոչ մէկ նաւ զաաւ հան և տեսաւ թէ ահարկու հովիտի էր մէջ բանտարկուած է . միակ միջոց մը ունէր , այն է՝ սեռալի Շաքէնիմալի մէջ , անցնիլ ահարկու լեռներուն վրայէն , ուր ո՛չ մէկ ճամբայ կար Միւլիմալի հովիտը մանկու համար : Յաջորդ օրը ճամբայ կուտ . անցնելիք ճամբան աչնքաւ նեղ էր որ մէկ հոգի մը հախ կրնար անցնիլ . բանակը երկու օրէն կրցաւ կտրել երկու մղոնոց ճամբան . զահալէմ ժայտերուն մէջ մեծ թուով ձիեր և զինուորներ ինասրով մեռան : Սեպտեմբեր 30ին Մասէնա յարձակեցաւ Սուվարօֆի բանակին հետեւի կողմին վրայ . Ռօզէմպէրի քաջարար զխաղրեց Մասէնայի բոլոր յարձակումներուն , բայց այնքան մարդ կորսնցուց որ 18,000 հոգիէն հազիւ 10,000ը ողջ մնաց . Ապրեանները լեցուած էին զխալներով . զինուորներով . անցալիկի կարծուած այս բարբարոսը՝ Սուվարօֆ խաւ ճապով և կատուած կը նահանջէր . ասանէնչեղ օրուան մէջ , ասկի քան 20,000 ռուսեր և 5-6000 աստերիացիներ մեռած էին . Ֆրանսան հուսանկու պատրաստուող բանակները կը վառաւ էին Զուլիցիւրիայէն և Գերմանիա կը ճեռուէին : Զինակցութիւնը լուծուած էր , որովհետեւ Սուվարօֆ , Աստրիացիներուն զէմ գալրանալով արեւս չէր տգեր անոնց հաւ զործել : Կտրելի է բակ թէ Ֆրանսան յերկուած էր :

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՒՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

18 ՊՐԻՒՄԷՌ

Պօնափարդի վերադարձը . — Իր յոտաշ բերած խանդավառութիւնը . — Բոլոր կոտակ-
ցութիւնները իրար կ'անցնին Պօնափարդի ժամանակն լեռնաւերով . — Անիկա կը գի-
նակցի Սիեյէսին լեռ . Վարդանան Սասնաւորացիները տապալիրաւ լամար . — 18
Պրիմէսի պատրաստութիւնները եւ դէպքին օրը . — Գ . տարւոյ Սասնաւորացիներուն
տապալտը . Առժամեայ յիսգորտիւն (Պօնափար) ձառնառում . — Վերջ . այս պատ-
մութեան :

Զիւրիկի պատերազմին և Անդլիա-
ցիներուն ու Ռուսերուն անձնատու-
թեան լուրերը զրէթէ անմիջապէս իրա-
րու յաջորդեցին և ահարեկած երեւա-
կայութիւններուն ապահովութիւն ներ-
շնչեցին : Առաջին անգամն՝ էր որ
այնքան զգուշիկ Ռուսերը կը յազ-
թուէին , և այնքան կատարելապէս կը
պարտուէին որ գոհունակութիւնը խու-
րունկ պէտք էր ըլլար : Բայց Իսպանի
միջոց կորստած էր ու հարաւային սահ-
մանադրոյնը պատճառով թափ : Ասիկէ
գտու , մեծազոյն վտանգները ոչ թէ
զուրար , այլ ներսն էին . կազմադրուող
կատափարութիւն մը կար , անկասա-
վարելի կոտակցութիւններ , որոնք չէին
ուզեր ու է իշխանութեան նիւթարկուիլ
և որոնք , սակայն , բաւական զօրաւոր
չէին կատափարութեան զիկը ձեռք առ-
նելու չափ : Ամէն կողմ , տեսակ մը բն-
կերային կազմադրութիւն կը տիրէր , տ-
ապակութիւնը , որ այս կազմադրութեան
նշանն էր , պոզոսաներու ապահովու-
թիւնը խանդարած էր , մասնաւորաբար
գաւառներու մէջ , որոնք ժամանակաւ
պատառու պատառու եղած էին քաղաքա-
յին պատերազմին հետն անքով : Ահա

այս էր հանրապետութեան վիճակը :

Ամենէն տակի զգացումն ալ ար-
ո՛չ թէ պաշտպան մըն էր , այլ այնպիսի
մէկը որ կատափարութեան սանձը իր
ձեռքը առնէր : Ժողովուրդին ամբողջ
զանգուածը ամէն գնով կ'ուզէր հանգ-
չիլ , ինչպէս նաեւ ասորիլ անդորրու-
թեան մէջ , վիճարանութեանց վերջա-
նալը և կամքերու . միութիւնը : Անիկա
կը վախնար ժաքօղեններէն , տարա-
զիրներէն , ճումներէն , բոլոր կոտակ-
ցութիւններէն : Այն որ պիտի կարենար
հանդարտեցնել բոլոր այս երկիւղները ,
հրաշալի կերպով ժողովրդականութիւն
պիտի չափէր :

Երբ Սուրբոյ արշաւանքին , Թաւոյ
Լերան և Ալալիքի պատերազմներուն
լուրերը հասան Բարիկ , արտասովոր
տպաւորութիւն մը գործեցին և հաս-
տատութիւն տուին սա զապաւարին թէ
Քաղաքիկիւնէի և Ռիփօլի հերոսը յազ-
թակաւ պիտի ըլլայ ամենուրեք որ ինք-
զինքը ցոյց տայ : Իր անունը անմիջա-
պէս չըջան ըրաւ ամենուրեք բերնին մէջ ,
և ամէն կողմէ սկսան հարցնել թէ ինչ
կ'ընէ , և իր կողմէ չապաւ եթէ գայ . .
կ'ըսէին : Տարօրինակ բնազդով մը

Պետարարդին Բարիդ հասած քղապետ լուրը երկու երեք անգամ հրապարակ ելած էր. իր եղբայրները զրած էին իրեն. իր կիներն ալ զրած էր. բայց չէին գիտեր թէ այդ նամակները հասած են Պետարարդի ձեռքը :

Այդ պահուն այս մարդը, որ այնքան ստորոքման քաղաքներու առարկայ կը դառնար, հանդարտօրէն կը նստարկէր աղիքներուն վրայէն. անգլիական պատերազմանաւորու մէջէն անցնելով, ճամբորդութիւնը շատ գիւրաւ չէր կատարուեր և հակառակ կողմէն փչող հովեր կ'երկարաձգէին զայն. քանի մը անգամ սկսած էին Անգլիացիները և վախճած էին որ անոնց որսը կը գտնան. միայն ինքն էր որ իր նստուն կամրջակին վրայ հանդարտօրէն կը պարսկէր. ինքզինքը յանձնելով իր տաղին, և անխուսափելի վատնանքով համար իրար չանցնելով : Պետարարդ կը կարդար Ա. Գիբըր և Քարանդիս Վերջին գէպերուն հետեւանքով Ֆրանսայի հարստային զաւանները նստածուած կարծելով, իր նաւը կը սանկը ո՛չ թէ Բրազիլիայի ափանց ուղղութեամբ, այլ՝ Լանկիրօքի : Բայց փչող հովերը զինքը նստած էին Քորսիკա կղզին առջև, ու ահա բովանդակ կղզեցիները ընդ առաջ դադած էին իրենց հուշարար հայրենակիցին. ահա հետեւ դադած էր դէպի Դալման : Այնպէս հասնելու մօտ էր, երբ յանկարծ, մայրամուտին, ձախ կողմէն տեսաւ որ թըշնամի 30 նաւեր կուգան. պարտատուեցան նաւակ մը ծովը իջնելով, դադաւազովի ցամաք ելելու համար : Բայց Պետարարդ, միշտ ինքզինքը յանձնելով ճակատադրին, բոտ թէ այնք էր սպասել : Արդարեւ, թշնամին անհրեւոյթ եղաւ և 1799 Հոկտեմբեր 8-ի առաւել Պետարարդի բնակրացոյց և առաջաւանտանքերը խորխոս նետեցին Ֆրէժիոսի ծոցին մէջ :

Երբ Բրազիլիայի բնակիչները իմացան

թէ Պետարարդ խորխոս նստած է իրենց ափանց վրայ, իրենց ազատարարը հասած համարեցին. մէկ տինթարթի մէջ, Ֆրէժիոս քաղաքի բնակիչները ընդ առաջ եկան Պետարարդին, աննախընթաց խանդավառութեան ցոյցեր բնկով և մինչև իսկ առողջապահական օրէնքները տանակախ բնկով : Պետարարդ չնայ թարկուեցաւ քարանիժնայի կանոններուն և անմիջապէս ցամաք ելելով ուղեց նոյն օրն իսկ ճամբայ ինչոյ դէպի Բարիդ : Հետագիբը, հովերուն չափ որքնիմաց, արդէն ամէն կողմ տարածած էր Պետարարդի մամանման լուրը. անմիջապէս, բնդհանուր խնդութիւն վր յառաջ եկաւ, և ամէն կողմ սկսան հայրենասիրական երգեր երգել : Պօսէն անուն երեսփոխանը, որ ամենէն անկեղծ հանրապետականներէն մէկն էր, ուրախութեամբ մտաւ :

Պետարարդ ո՛ր քաղաքներէն որ անցաւ, հոն խանդավառ ցոյցերու ենթակայ եղաւ. ամէն տեղ զանգակները կը հնչեցնէին, և գիւրբը հրախալութիւններ կրնէին : Պետարարդ որ կ'ուզէր առանց ճանչցուելու համար Բարիդ, Լիօնէն մեկնելէն յետոյ նախապէս զձած ճամբան յանկարծ փոխեց, որով իր եղբայրները և կիներ որոնք իրեն ընդ առաջ կուգային, չհանդիպեցան իրեն : Հոկտեմբեր 16-ին տնիկա իր Շանդըրէն փողոցի առանն էր, և Բարիդի մէջ ո՛չ ոք զիտէր այս բանը : Հասնելէն երկու ժամ յետոյ անիկա գնաց Վարչութեան պալատնարանը. պահակը ճանչցաւ զինքը և տեսնելուն ալէս գոչեց կեցցի Պետարարդը : Յաղթականը վաղեց Վարչութեան նախագահին կոհնէի մօտ և յաջորդ օրն ալ պալատնապէս ներխուժացաւ եղաւ Վարչութեան քոյրը անդամներուն : Պետարարդ յայտարարեց թէ եղիպատոսի բանակին տպահովութեան համար հարկ եղած միջոցները ձեռք առնելէ և զայն կարող դորաւարի մը յանձնելէ յետոյ, եկաւ դէպի Բարիդ :

օգնութիւն ընծայելու համար հանրապետութեան, զոր վտանգուած կը համարէր. բայց իր գինակիցներուն քաջագործութեանց շնորհիւ, զայն փրկուած տեսնելով ուրախացած էր: Երբէք, յարեց Պօնաբարդ, իր ձեռքը սուրին վրայ դնելով, երբէք այս սուրը պատեանէն չպիտի հանեմ հանրապետութիւնը պաշտպանելու նպատակէն գուրա ուրիշ բանի մը համար: Վարչութեան նախագահը շնորհաւորեց Պօնաբարդը, տարած յաղթութիւններուն և վերադարձին համար և եղբայրական օղջագութեամբ առած էր անոր:

Ընդունելութիւնը, ըստ երևույթին, չստ շողքորթիչ եղաւ. բայց ներքնապէս՝ Վարչութեան անդամները հաճոյք չէին զգացած Պօնաբարդի վերադարձէն, որովհետեւ կացութեան վտանգները չստ իրական դարձած էին այլևս: Պօնաբարդի ժամանումէն առաջ ամէն ոք զգուած էր անձերէն և իրերէն. բայց երբ երեսան կաւ այն արտասովոր մարդը զոր Արեւելքը կը զրկէր Եւրոպային այնքան անախկալ եղանակով մը, բոլոր զգուանքները և տարտամութիւնները դադրեցան. անոր վրայ միայն յատեցան ակնարկները, բաղձանքները և յոյսերը: Բոլոր զօրավարները, պաշտօնի վրայ թէ անպաշտօն վիճակի մէջ, ամենքն ալ վազեցին Պօնաբարդի մօտ. և ասիկա բնական էր, որովհետեւ Պօնաբարդ պեան էր փառասէր և դժգոհ դասակարգին. յոնձին անոր այդ դասակարգը կը կտրձէր գտնել կառավարութիւնէն վրէժ լուծող մարդը: Յաջորդաբար պաշտօնանկ եղած բոլոր նախարարներն ու պաշտօնատարներն ալ նոր հասնողին քով փութացին. ամենք՝ ըստ երևույթին՝ կ'այցելէին նշանաւոր գինուորականին, բայց իրականին մէջ կ'երթային շողքորթիչ այն հզօր մարդը, որուն կը թուէր թէ պիտի պատկանի տալուքան: Զօրավար Մօրօ ալ մաս կազմեց այս թափօրին. Պօնաբարդ, որ

այս զօրավարին հանդիպած էր Կոնստանտնու, ընդ առաջ գնաց անոր և յայտնեց այնպիսի յարգանք մը, որ խորապէս յոգեց զօրավար Մօրօն. այնպէս որ, չստ չանցած, ան ալ Պօնաբարդի արքունիքին մաս կազմեց. ան ալ զըմգոհ մըն էր, և իշ բոլոր ընկերներովը կ'երթար ենթադրեալ վրէժինդիբին քովը: Այս նշանաւոր պատերազմիկներուն միացան ծովային նախկին նախարարը՝ Պրիլիբա, Մ. ար Դալէյրան, որ Պոլիս գացած չըլլալուն համար Պօնաբարդէն վախուտեղ ունէր, և ուրիշ ամէն պատկարողի անձնաւորութիւններ:

Բայց միայն դժգոհները և շնորհագորակները չէին որ կ'երթային Պօնաբարդի մօտ. կառավարութեան արդի պետերն ալ միեւնոյն փութկառութիւնը ցոյց կուտային և Վարչութեան բոլոր անդամները իրեն ի պատիւ. հանդէսներ կը սարքէին, անոր կարծիքը կը հարցնէին բոլոր ինդիբներուն մէջ, մասնաւորաբար պատերազմական խնդիրներու մասին: Հազիւ ութն օրէ ի վեր Պօնաբարդ Բարիկ կը զանուէր և ահա արդէն կառավարութեան գործերը իր ձեռքը ինկած էին տկամայ իրեն. խոկ Պօնաբարդ որ տակաւին չէր կրնար իր կամքը հարկադրել, այլ խորհուրդ միայն պէտք էր տար, յաճախ զսրծի չխառնուիլ կը ձեռացնէր, չստ մարդ տեսնել չէր ուզեր և զապանապէս միայն դուրս կ'ելլէր. անոր զէմքը աստուածի չոր և զոյնր տակի մօթ զարձած էր. իր վերադարձէն ի վեր կը հազնէր մոխրադոյն ղետեկիս մը, և մետաքսէ ժապատէն մը կախած էր իր թրքական սուրը: Զինքը տեսնելու բազմ ունեցողները կը համարէին խորհրդանշան մը, որ կը յիշեցնէր Արեւելքը, Բուրգերը, Թապօր լեռը, Ապոլիսը: Անիկա ամենքը մօթիկ էլէնէր, զի ոչ ոքին կը բացուէր և ամէն ինչ կը զիտէր. ասիկա խորիմաստ

յառաջատիկանս թիւն մըն էր . երբ մարդ աշհրտմեշա է գործի մը մէջ , չի վախ՝ նար սպասելէ այլ գործին :

Ինչ պիտի ընէ Պօնաբարդ , ահա միակ հարցումը , զոր ամէն ոք կ'ուզէր իրարու , ինչ որ կ'ապացուցանէր թէ անխոստովելի բան մը կայ ընելիք . երկու պիտոս որ կուտակցութիւններ և անոնց ստորաբաժանումը և չուք երբորդ կուտակցութիւն մըն ալ կը դիմէին իրեն և պատրաստ էին իրեն ձառայելու , եթէ ընդունէր իրենց տեսակէտները : Առաջին կուտակցութիւնը՝ այսինքն հայրենասէրները թէն . շատ կը զգուշանային Պօնաբարդի փառասիրութեանէն , բայց քանակու իրենց փափաքին մէջ և վաղուան մասին իրենց ցոյց տուած անփութութեամբ , պատրաստ էին անոր բազուկը գործածելու , ամէն ինչ տապալելու համար , պայմանաւ որ աշնուհետեւ իրենք զբաղին ապագայի խնդիրներով : Երկրորդ կուտակցութիւնը՝ այսինքն չափաւորակամները , որոնք կը վախճային մասնաւորաբար փառասիրութեանէն , այլևս ոչինչ ակնկալելով բնաբարուած . հինցած Սահմանադրութենէ մը , փոփոխութիւն մը կ'ուզէին և փափաքէին որ այդ փոփոխութիւնը տեղի ունենար զօրաւոր մարդու մը պաշտպանութիւնը տակ . անոնց բաժնի խօսքերուն բուն իմաստը սա էր . « Պօնաբարդ , ձեռք տաւ իշխանութիւնը , ազէկ և չափաւոր Սահմանադրութիւն մը տուր մեզի և կարգ կանոն հաստատէ » : Այս կուտակցութիւնը մեծամասնութիւն կը կազմէր թէ՛ ժողովուրդին մէջ և թէ՛ Աւագաց փողովին մէջ . իսկ Հինգ Հարիւրնոցին մէջ բաւական գործաւոր փոքրամասնութիւն մը ունէր : Վերջապէս , երբորդ կուտակցութիւնը՝ այսինքն փառասիրելու կային , որոնք սահմաններ և բաղդախնդիրներ ըլլալով զբաւ գիգելու և տեղէն կամ և այլ կերպով անպատիւ գործեր կատարած էին . իրենց մէջ կային փառասիրութեան , ալ , չափաւորակամներ

ալ , մինչեւ իսկ թագաւորականներ , ստանք , որ բաւին բուն իմաստով կուտակցութիւն մը չէին կազմեր , կը հետեւէին Պարբասին և ոստիկանական նախարար Զուշէին :

Այս դանազան կուտակցութեանց մէջէն Պօնաբարդ միայն մէկ հատը կընտրէր . հայրենասէրները բնաւ իր գործին չէին գոր , փոստները մեծ արժէք մը չէին ներկայացնիր . հետեւաբար , միակ կուտակցութիւնը որուն վրայ կընտրէին Պօնաբարդ , այն էր որ կ'ուզէր հանրապետութիւնը խռովարար տարբերու ազդեցութենէն զերծ պահել և հաստատուն դարձնել զայն : Պօնաբարդ բնազդով արդէն հակեցաւ զէպի այս վերջին կուտակցութիւնը որովհետեւ խռովայոյզ մարդոյմէն կը սոսկար և ապականեալներէն զգուանք կը զգար : Այդ պահուն , ամենէն կարեւոր մարդը Սիէյէսն էր , որ իր հետը կը քշէր նաեւ Ռոմէ Տիւքօն , Պօնաբարդ ըստ բաւականի վշտացած էր անոր դէմ , իր բացակայութեանը առաջին տեղը զբաւեւան և յոսեր վերաբաժարած արժամ ըլլալուն համար . Սիէյէսի դէմ տեսակ մը զայրոյթ կը զգար , զոր չէր կարող բացատրել . հաճարով և սովորովներով թէն . շատ հակառակ էին իրարու , այսուհանդերձ , ըստ բաւականի գերազանցութիւն ունէին իրարու հետ համաձայնելու համար , բայց այնքան զոռոյ էին որ փոխադարձ գիջողութիւններ չէին բնոր : Դժբաղդարար , տակաւին խօսած չէին մէկդմէկու հետ , և երկու մեծ միաքեր երբ տակաւին չեն չողոքորթած զիրար , բնականաբար թշնամի կը դառնան : Մէկդմէկ կը դիտէին և իւրաքանչիւրը կը սպասէր որ միւսը առնէ առաջին քայլը , Կոնիէին առնելու ճաշի մը միջոցին իրարու հանդիպեցան . Պօնաբարդ որ ինքզինքը Մօրոյէն շատ վեր զգալով անոր ընդատաջ կրցած էր երթալ , Սիէյէսին ալ նոյն բանը չկրցաւ . ընել և ոչ մէկ խօսք

ուղղեց անոր. Սիեյէս ալ լուռ մնաց. երկուքն ալ կատգած՝ ելան զայն. Սիեյէս ըսաւ. — «Տեսաք ու կարծուկ լիբրը, նոյն իսկ բարեւ չտուաւ կատա- վարութեան մէկ անդամին, որ պէտք էր հրապանի բռնել ստար զայն:» Իսկ Պօնաբարդ ըսաւ. «Ինչ խելքով այս քաջանան բերեալ զրեւ լն Վարչութեան մէջ, անկառ Բրուսիայիներէն կաշտու- աւած է, և եթէ զգուշութիւն չընէք, զձեզ Բրուսիայի գիրիւ պիտի նետէ:» Ահա այսպէս, գերազանց մարդոց մէջն անդամ զուգուցութիւնը աւելի բարձր կը խօսի քան թէ քաղաքական ըմբռ- նումները. և արդէն, եթէ այդպէս չըլ- լար, անոնք չպիտի ցոյց տային տոյն հպարտ ոգին, որ գիրենք կարող կը դարձնէ մարդոց վրայ իշխելու:

Այսպէս, այն անձը զոր չահելու ա- մենէն աւելի պէտք ունէր Պօնաբարդ, նոյն այն մարդն էր, որմէ աչքան հե- ոտ կը զգար ինքզինքը: Բայց իրենց չահերը այնքան յարեւման էին որ, հակառակ իրենց իսկ, անոնք իրարու քով պիտի բերուէին իրենց կուսակից- ներուն ձեռամբ: Սինչ այսպէս գիրար կը դիտէին սակաւին, և Պօնաբարդի այցելողներուն թիւը հետզհետէ կ'աճէր, Պօնաբարդ ուզած էր հասկնալ Վարչու- թեան երկու անդամներէն թէ ինքը կարող է Սիեյէսի տեղը անցնիլ, հա- կառակ որ պէտք եղած օրինական տա- րիքը չունի. եթէ յաջողէր անգամ մը Սիեյէսը դուրս ձգել, իր միւս պաշտօ- նակիցներուն տէրը կը դառնար և միա- հեծան կ'իշխէր. տօնկա անտարակոյս, իրականաբար յաջողութիւն մը չէր, բայց առանց որոշ կերպով յեղափոխութիւն յարուցանելու, իշխանութեան գլուխն անցնելու միջոց մըն էր նորէն. բայց տարիքի խնդրին մէջ Վարչութեան ան- զամները ունէ զիջողութիւն և օրէնքի զանցատու չէին ուզեր բռնել, որով Պօնաբարդ հրաժարեցաւ այդ ծրագը- րէն:

Վարչութեան անդամները տեսնելով որ Պօնաբարդ չափէն աւելի կը խառ- նուի քաղաքական գործերու, ուղեւի՞ն զայն հեռացնել բանակի մը հրամանա- տարութիւնը յանձնելով անոր, և թէեւ չէին ալ ուզեր նորանոր դափնիներ չա- հեցնել անոր, վերջ ի վերջոյ որոշեցին հրաւիրել Պօնաբարդը որ ինքը ընտրէ ունէ զօրարանակի հրամանատարու- թիւնը: Բայց Պօնաբարդ ցրտօրէն մեր- ժ'ոյ Վարչութեան առաջարկը, պատրուա- կելով թէ սակաւին պէտք եղած չա- փով հանդիման չէ և թէ կլիմայի փոփո- խութեան հետեւանքով սակաւին հան- զիտար պէտք ունի: Առանց ուրիշ բա- ցատրութիւն տալու, ելաւ գնաց, այս միջոցէսը բաւական էր որ երկու կող- մերն ալ հասկնային թէ ինչեր պիտի ըլլային հետզհետէ: Պօնաբարդ խորհ- ցաւ թէ պէտք էր չուտով գործել և նախ մօտեցաւ Սիեյէսին, որովհետեւ չառ ճարտար միջնորդներ զիւրացու- ցած էին արդէն այս երկու քին միջեւ հաշտութիւնը: Համաձայնութիւն գո- յացաւ որ աւելի սահմանադրական օ- րէնք մը արուի Ֆրանսայի, հովանա-ւորութեամբ Սիեյէսի և Պօնաբարդի. այդ սահմանադրութիւնը պիտի ըլլար հանրապետական և Ֆրանսոսն պիտի փրկէր չառափօսներէն ու երկու գաշ- նակից պետերուն միջեւ ազդեցութիւն մը պիտի տար: Խնդիր չէր, թէ նկարագրի այնքան տարբերութիւններ կային եր- կու պետերուն միջեւ, միջնորդներուն ճարպիկութիւնը և չահելու կարեւո- րութիւնը բաւական էին այս անդատե- հութիւնը տա ոչինչ համարելու, զանէ վարկեանի մը համար, և մէկ վայր- կեանը բաւական է յեղափոխութիւն մը հանելու:

Հոկտեմբեր 30ին Պօնաբարդ գնաց Վարչութեան պաշտօնատեղին և Սիե- յէսի հետ տեսակցելով յայտարարեց ա- նոր թէ ինքը կը փափաքի գործել ա- նոր հետ, և թէ այլևս ժամանակ էր

գործի եղանակին վրայ համաձայնելու ։
Զինակցութիւնը կնքուեցաւ այս տեսակցութեան միջոցին և որոշուեցաւ ամէն ինչ որս բաժնի մինչև 10 օր , այսինքն Պրիւմէին ամսը 18ին համար (Նոյեմբեր) ։

Հազար 15 օրէ լ վեր Պոնարարդ Բարիզ կը գնաւէր և գրեթէ աւելն ինչ պատրաստուած էր , Բարիզի մէջ էին վիշապագորաց Տրոյ և Գրոյ վաշտերը , որոնք ժամանակին Բապիոյ մէջ գործած ըլլալով Պոնարարդի հրամանին տակ , անոր չառ անձնուէր էին . իսկ հետ էր հասն որտեղ գորաց 21րդ վաշտը , զոր ինքը կազմակերպած էր արդէն . այս զինուորները ամէն օր կը խնդրէին իր իրենց թող արուի գորանցք մը կատարել Պոնարարդի առջև , բայց ան կը յետաձգէր , այդ գորանցքը իր ծրարդիւններուն գործադրութեանը ծառայեցնելու համար : Պոնարարդ տեսակցութիւն մը պիտի ունենար Պրիւմէին ամսը 15ին , Սիէյէսին հետ , հարկ եղած ծրագրեր և գործունէութեան միջոցները որոշելու համար : Նոյն այդ օրը , օրէնադիր մարմինը պէտք էր հացկերոյթ մը տար գորտօվար Պոնարարդին , ինչպէս եղած էր Խապիտայէն վերադարձին . միտն թէ հիմա դադանու պէս պիտի սրուէր այս հացկերոյթը , որովհետեւ Հինգ Հարիւրի ժողովին անդամները որոնք Պոնարարդի Գրանտա վերադարձին առաջին խանդավառութեան վայրկեանին անոր Լիսէին եզրայրը նախագահ բնարած էին , հիմա , սակայն , կատարածով կը վերադարձնէին և չէին ուզեր պաշտօնական հացկերոյթ տալ : Վերջապէս , հանգանակութիւն մը կատարելով Սէյ Սիւլիս եկեղեցիին մէջ տալին հացկերոյթը , որ չառ ցուրտ և լոյն եղաւ , ամէն մարդ զիրար կը գիտէր և մեծ վերապահութիւն ցոյց կուտար . տինիսիւն էր այդ մեծ զէպրի մը կը սպասէին և թէ տախիա կոչուականներուն մէկ մասին գործը պիտի ըլլար : Պոնարարդ մտազարդ և մտալ

էր . և տախիա բնական լոյն մըն էր , որովհետեւ հացկերոյթի սեղանէն մեկնելուն պէս պիտի երթար որտեղ դաւադրութեան տեղն ու ժամը : Հազար թէ հաշը աւարտած էր , և անո ասքի կառ , քանի մը խօսք ուղղեց երեսօնխաններուն և արագօրէն կառ գնաց Սիէյէսին տունը , վերջին կարգադրութիւնները բնուէր համար , հոն , որտեղին որ երեք ամսուան համար փակեն Օրէնադիր ժողովները , և վարչութեան հինգ անդամները որոշանէր զազրեցնելով անոնց անցը դնեն երեք տաժարեալ Լիազորներ , քոսիպ , որոնք այդ երեք ամսուան ընթացքին տեսակ մը միապետական իշխանութիւն պիտի ունենային և Սահմանադրութիւն մը կազմելու պաշտօնը պիտի ստանձնէին : Երեք լիազորները պիտի ըլլային Պոնարարդ , Սիէյէս և Ռօժէ Տիւքո : Այնուհետեւ մասնեցին թէ ինչ կերպով պիտի գործադրուէր այս ծրագրերը : Սիէյէս մեծամասնութիւնը ապահոված էր Աւագաց ժողովին մէջ , և որովհետեւ ամէն օր խօսք կ'ըլլէր թէ ժողովները բուն միջոցներու պիտի դիմեն , այնպէս ձեռացուցին թէ անոնց կողմէ գաղաղութիւն մը տար զուտ և ազգային երեսօնխանութեան զէմ : Աւագաց ժողովին վերադառնալէն յանձնախումբ մը , որ ամբողջովին Սիէյէսի արամադրութեան տակ կը գնաւէր , պիտի տաժարէր որ Օրէնադիր ժողովը Բարիզէն Սէյ Քիւ փոխադրուի : Արդարեւ , Սահմանադրութիւնը կատարար այս իրաւունքը Աւագաց ժողովին , բայց Պոնարարդ և Սիէյէս տալին նաեւ ուրիշ որոշում մը , որ համաձայն չէր Սահմանադրութեան . անոնք որոշեցին որ այս փոխադրութեան գործին պաշտպանութիւնը յանձնեն գորտօվարի մը , այսինքն Պոնարարդին : Աւագաց ժողովը միևնույն ատեն անոր պիտի յանձնէր Բարիզի մէջ բանակած լոյսը զինուորներուն հրամանատարութիւնը :

Պօնաբարդ , իր զինուորական ուժովը Որէնադիր մարմինը պիտի փոխադրէր Սէն Քլու : Նոն կը յուսալին տէր զստնայ նաև : Հինգ Հարիւրի երեսփոխաններն , և առժամեաց կառավարութեան որոշումը խլել անոնցմէ : Նոյն օրն իսկ Սիէշէս և Ռոմէ Տիւքո պիտի հրամարէին Վարչութենէն : Հինգ Հարիւրնոց ժողովին պիտի բռնէին թէ ալեւս կառավարութիւն չկայ և զայն պիտի ստիպէին տնտանեկ երեք լիազօրները : Այս յառակազիծը չստ վարպետօրէն պատրաստուած էր , որովհետեւ , երբ մարդ կ'ուզէ յեղափոխութիւն մը հանել , պէտք է միշտ , կարելի եղածին չտրածակէ սպօրէնութիւնը , Սահմանադրութեան բացատրութիւնները դրածո՞ծէ զայն քանդելու : Համար , ինչպէս նաև նոյն կառավարութեան անդամները՝ զայն տապալելու : Համար :

Որոշուեցաւ որ Պրիւվէս ամսոյ 18ին կորուսի փոխադրութեան վճռադիրը , իսկ 19ին տեղի ունենայ Սէն Քլուի վճռական ժողովը : առաջինը ի զլուսն հանկու զործր յանձնուեցաւ Սիէշէսի և իր բարեկամներուն , իսկ երկրորդը՝ Պօնաբարդին : Երբ ամէն ինչ որոշուեցաւ , իրարմէ բաժնու եցան : ամէն կողմ լուր եղած էր թէ մեծ զէպք մը պայթիլու մօտ է : միշտ պայպէս կ'ըլլայ արդէն : միայն այն յեղափոխութիւնները կը յաջողին , որոնք նախապէս կը յայտնուին :

Ասպաղ ժողովին յանձնախումբը պաշտօն ստացաւ ամէն ինչ պարտատեղ 17էն 18ի զիչերր , վճռադիրը ստանալու : Համար : Պատահաններուն վարացոյցները և փեղկերը զոյնցին , որպէս զի ժողովուրդը չհամարնայ թէ զիչերանց ներսը գտնւի կը տեսնուի : Ասպաղ ժողովը նիստի հրաւրեցին , յատկապէս , ժամը 7ին , իսկ Հինգ Հարիւրնոց Երեսփ . ժողովը 14ին , այս կերպով , Որէնադիր մարմնի փոխադրութեան որոշումը ձեռք պիտի բեր-

ուէր : Նինչ հարիւր երեսփոխանները ժողով զտ մաղ ելէ առաջ : և բոտ րւմ Սահմանադրութիւնը կ'արգիլէր նիստ գումարել փոխադրութեան վճիռը տըրուած միջոցին , այս կերպով երեսփոխանական ժողովը փակուած պիտի լըլար և նեղացուցիչ վիճարանութիւնները խնայուած պիտի ըլլալին : Ռարիշ վարպետութիւն մըն ալ բանեցուցին : կարգ մը երեսփոխաններու , որոնց վրայ վըստահութիւն չունէին , հրաւրադիրը աւելի ուշ զրկեցին , որպէս զի ուզուած վճիռը կորցիլէ հաք միայն անոնք ժողովի գան :

Իր կարգին , Պօնաբարդ ալ հարկ եղած նախազուշութիւնները ձեռք առած էր և Բարիզ զանուոյ բոլոր սպաներուն իմաց տուած էր թէ ամսոյն 18ին զօրանքը տեղի պիտի ունենայ , իսկ զեղապետ Սէպատդիանի , որ վիչապաղօրաց Գրդ վաշտին հրամանատարն էր , զաւադրութեան տեղեակ էր արդէն : Զօրավար Մօրօին , բոլոր միւս զօրավարներուն և զինքը տեսնել ուզող զինուորականներուն ալ իմաց տուաւ թէ ճամբորդութիւն մը բնիկ տախտուան ըլլալով Պրիւվէս ամսոյ 18ին պիտի կատարէ բնդունելութիւնը և խեղրեց ու ամենքն ալ նոյն օրը Շանդըրէն փաղոցի բնակարանը զանուին : Կէս զիչերին , թինապահ մը զրկեց Լրիֆէվրին , հրաւրելով զայն որ յաջորդ տատու ժամը 6ին իր տունը գնաց : Լըֆէվրը Վարչութեան չստ անձնուէր էր , բայց Պօնաբարդ կը յուսար որ անիվա չպիտի կարենայ զինքը մերժել :

Պրիւվէս ամսոյ 18ի առտուն եղեմբեր 9 , ամէն կողմ մեծ յուզում և իրարանցում սկսաւ արեւ . բազմաթիւ հեծկազօրքեր կը չրջադայէին սղօտաաներուն վրայ : Բարիզ զանուոյ բոլոր զօրավարները և սպաները համազուտ կրած կ'երթային Շանդըրէն փաղոց : Ասպաղ ժողովի անդամները իրենց ժողովատեղին կը վազէին , յանկարծական

հրաւիրէն ապաւար, իսկ Հինգ Հարիւրները մեծ մասամբ չէին գիտեր թէ ինչ փորձանք կը պատրաստուի իրենց զլխուն:

Անմիջապէս որ Աւագայ ժողովը նիստ գումարեց, յանձնախումբի նախագահը խօսք առաւ և ըսաւ թէ օրէնսդիր մարմնի ապահովութեան վրայ հսկող յանձնախումբը իմացած էր որ եպերկի գաւազրութիւններ կը սարքուին, թէ գաւազրիները խմբովն Բարիզ կը վազեն, խորհրդակցութիւններ կը կատարեն հոն և ազգային երեսփոխանութեան ազատութեան գէժ մեքենայութիւններ կը լարեն: Ասանապետը յարեց թէ Աւագայ ժողովը ի ձեռին ունի այս վտանգէն ազատելու միջոցը, զոր պարտաւոր է դորձածել. այդ միջոցն է՝ օրէնսդիր մարմինը Այն Քլու փոխադրել և այդ փոխադրութեան պահուն հանրային անդորրութեան պահպանման հոգը յանձնել զրաւար Պոնարարդին: Հազիւ թէ այս առաջարկին և անոր պարտաւորած որոշմանը ընթերցումը աւարտած էր, և ահա տեսակ մը յուզում յառաջ եկաւ, մէկ քանի հոգի ուղեցին հակառակ խօսել, բայց Պոնարարդի առունը բաւական եղաւ մեծամասնութիւնը չահելու համար. ժամը Տին վճիռը արտած էր. օրէնսդիր մարմինը Այն Քլու կը փոխադրուէր և յաջորդ օրը կէս օրին այնտեղ նիստի կը հրաւիրուէր. Պոնարարդ Բարիզ զանուղ զինուորական ամրոց ոչմին հրամանատար անուանուեցաւ, իսկ Լըֆէվրը անոր հրահանին տակ զբաւեցաւ: Հրաման երաւ որ Պոնարարդ աստան ներկայանայ և վճարողիւր տանէ նախադահլին ձեռքէն ու անոր սաջն երդում ընէ անմիջապէս պատգամատար մը գրկու եղաւ զօրապետին:

Երբ այս պատգամատարը հասաւ Պոնարարդի տունը, տեսաւ որ ամէն աստիճանի զինուորականներ եղած էին հոն. պատգամի մը վրայ

բարձրանալով մէկ քանի խօսք ուղղեց սպաներուն. ըսաւ թէ Պրանսա վտանգի մէջ է և իրենց վրայ է յայտերնին, զայն ազատելու համար. յետոյ որոշմանդիրը Պոնարարդի ներկայացուց, որ առաւ զայն, կարգաց սպաներուն և հարցուց անոնց թէ կրնայ յայտ զնել իրենց վրայ. ամենքն ալ, ձեռքերնին սուրբերուն վրայ զնկով պատասխանեցին թէ պատրաստ են իրեն աջակցելու: Պոնարարդ խօսքը ուղղեց նաև Լըֆէվրին, որ տեսնելով թէ զինուորները ստանց իր հրամանին տեղէ տեղ կ'երթան, հարցում ուղղած էր զնոյալստ Այապալիանին, և անկէ հրաւիր ընդունած ըլլալով Պոնարարդին քով երթալ, բարկութեամբ եկած էր. Պոնարարդ հարցուց անոր. «բա՛՛ք տեսնեմ, Լըֆէվր, դուք որ հանրապետութեան նեցուկներէն մին եղած էք, պիտի թողուք որ անիկա կորստաւոր մասնուի այս փաստարաններուն ձեռքին մէջ. ինծի հետ մէկ եղէք որպէս զի կարենանք փրկել զայն. ահա, տե՛ք սա սուրը զոր կը կրէի Բուրգերուն առջև. ձեզի կը նուիրեմ զայն, ինչոն իմ յարգանքիս և վստահութեանս:»

— «Այո, պատասխանեց Լըֆէվր. բոլորովին յաւուած, փաստարանները գետը նետնեք:»

Քիչ յետոյ, Պոնարարդ ձի հեծաւ և Դիւյրի գնաց, Աւագայ ժողովին առջև երդում ընելու համար. հանրապետութեան գրեթէ բոլոր զօրավարները իր քովն էին, ձիու վրայ հեծած: Դիւյրի չորսը զանազ վաշտին քանի մը խօսք ուղղեց և զանոնք խանդավառելէ յետոյ մտաւ ժողովատեղին, այս հրաշապեղ սպայակոյսին բնկերակցութեամբ: Իր ներկայութիւնը խորունկ սպաւորութիւն մը լսաւք բերաւ, և Աւագայ ժողովի անդամներուն մտածել տուաւ թէ զօրաւոր մարդու մը յանձնած էին իրենց պատը և թէ անիկա հարկ եղած բոլոր միջոցները տնէր պետական հարստածը յաջողցնելու համար:

Սեանան ներկայանալով Պոնտարպոյ ըստւ.՝

— « Գաղաքացի երեսփոխաններ՝, հանրապետութիւնը կորսուելու վրայ էր ձեր որոշմանդիրը փրկեց զայն . վայ ահանց որ պիտի ուզեն ընդդիմանալ ահոր զօրծաղրութեանը . օժանդակութեամբը իմ բոլոր զինակից ընկերներուս , որոնք հոս հաւաքուած են իմ շուրջս , ես պիտի կարենամ ի գերե հանել անոնց ձեռնարկները : Պատմութեան մէջ ի դուր կը փնտռեն օրինակներ ձեր մտքերը անհանգիստ ընելու համար . պատմութեան մէջ ոչ մէկ բան կը նմանի Ժ.Բ. զարուն , եւ այս դարուն մէջ ոչ մէկ բան կը նմանի զարափերջին . . . : Մենք հանրապետութիւն կ'ուզենք . . . : Կ'ուզենք որ անիկա հիմնուած ըլլայ իրական ազատութեան եւ ներկայացուցչական դրութեան վրայ . . . Կ'երզնում , իմ եւ զինակից ընկերներուս կողմէ , թէ այս հանրապետութիւնը պիտի ունենանք . »

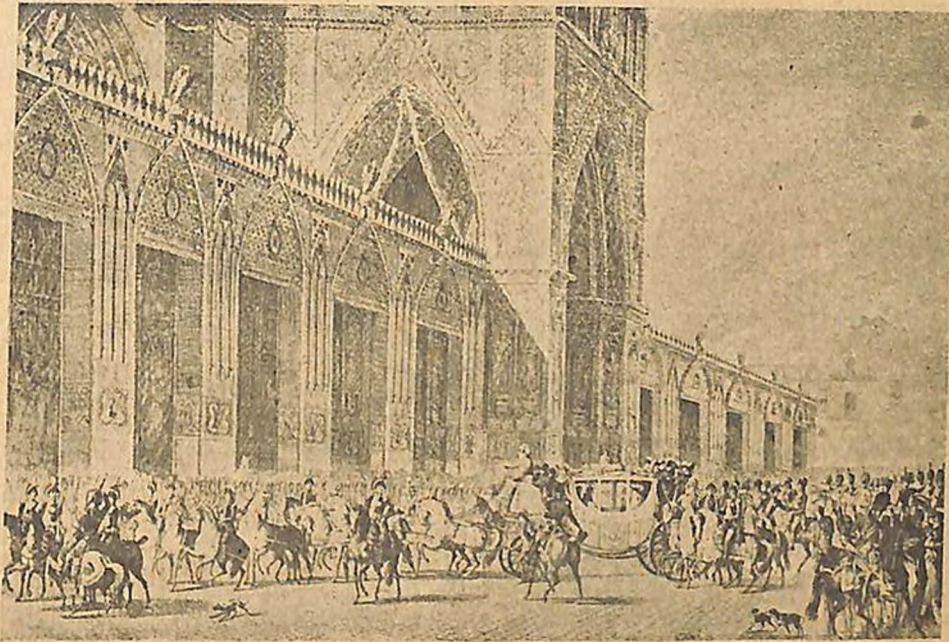
— « Ամենքս ալ կ'երզնուենք » զօչեցին հոն գտնուող զօրավարները եւ լսպանները :

Պոնտարպոյ չառ ճարտար կերպով երդում բրած էր , որովհետեւ Սահմանագրութեան երդում ընելու խօսք չբրտ : Երեսփոխան մը ուզեց խօսիլ , այս մասին զխաղութիւն ընելու համար . նախագահը մերժեց , պատրուակելով թէ փախաղութեան որոշմանդիրը վիճարանելի չէ : Անմիջապէս իրարմէ բաժնուեցան : Պոնտարպոյ պարտեղ իջաւ , բոլոր զօրավարներուն հետ ձի նստաւ . եւ աչքէ անցուց պահակաւորքի գունդերը , որոնք ստիպու կը համեմէին : Կարճ եւ ազդու քանի մը խօսք ուղղեց զինուորներուն , եւ բառ անոնց թէ յետափոխութիւն մը պիտի ընէր որ զինուորներուն պիտի պարգեւէր փասք ու առատութիւն , չարքերուն մէջէն կեցցի Պոնտարպոյ տղազակը բարձրացու : Յզը հիանալի էր , բազմութիւնը խիտտ մեծ . լատմեա մմէն սան կ'օգնէր որ յաջողի

անխոստակելի հարստածը , որ բացարձակ իշխանութեամբ մը վերջ պիտի տար չիտի վիճակին :

Միւս կողմէ , Հինգ Հարիւրնոց ժողովի անդամները , պատրաստուող հարուածին մասին տեղեկութիւն առնելով , խաճաղով զացած էին իրենց ժողովատեղին . հազիւ թէ նիստը սկսած էին , Աւագայ ժողովէն սաացան զեկոյց մը , որ նոյն ինքն փոխադրութեան որոշումըն էր : Այն ինչ կարողացուեցաւ , չատեր միարեան զօչեցին եւ բողոքեցին . բայց Գալապահը Պոնտարպոյի կողմէր Լիւսիէնը լռեցուց զանոնք , յենով Սահմանագրութեան որ կ'արգիլէր ալիս վիճարանիլ . անմիջապէս ժողովը դուրեկաւ , ամենէն աւելի յանդուգն երեսփոխանները իրարու քով եկան , խորհրդակցեցան եւ զիմադրութեան հնարք մը մտածել սկսան . արուարձաններու հայրենասէրները մեծ զրդու ման մէջ էին եւ Սանդէսի շուրջը կը համախմբուէին : Այդ պահուն , Պոնտարպոյ զօրանքը աւարտած ըլլալով Դիւյրրի վերադարձեր էր , Աւագայ ժողովի հօկուցութեան յանձնախումբին մօտ : Հիւզ Հարիւրնոց ժողովին յանձնախումբին ալ չահաւած էր նոր յեղափոխութեան . Պոնտարպոյ հոն կանգ առաւ , արդէն եկած էին զատական նախարարը եւ Գիւնչէ . Սիւլէս եւ Ռօմէ Տիւքս իրենց հրաժարականը տուած էին . բայց պէտք էր ունենալ երրորդ հրաժարական մըն ալ , որպէս զի Վարչութեան մեծամասնութիւնը լուծուած ըլլար եւ զօրծաղիր իշխանութիւն ալիս գոյութիւն չունենար . չէին յուսար որ Կօհիլ ու Մուլէն բունի հրաժարին , որով Մար Դաւէթբան եւ ծովակալ Պրիւիքս զրկուեցան Պարրասին , որ անոր հրաժարականը ձեռքէն խլին :

Զօրավար Պոնտարպոյի հեղինակութիւնը ամենուրեք ճանչցուեցաւ , հակառակ որ Աւագայ ժողովը սահմանագրականօրէն վարտած չէր արդ իշխա-

ՊՈՆԱՔԱՐԳ ԿԱՅՈՐ ԿՈՎՐ ՑԱՄԻ ԵՆԵՎԱՅԻՆ ԿԸ ԴԱՍԱՆԷ

Նախիւնք անոր յանձնելով : Զերաւար Մօրս 500 հազիւ զնայ լաշարիկ Լիւքսեմպուրկը : Վարչութեան պաշտօնաւորաց հրամանատարը անիջապէս հնազանդելով իր ստացած հրամանին թուղուց Լիւքսեմպուրկը և զնայ Դիւլլերի ալի պաշտն : Վարչութեան երեք անդամները՝ Մուլէն, Կոհիլ և Պարրատ մեծ անձկութեան մէջ էին : Մուլէն և Կոհիլ վերջապէս հասկնալով թէ իրենց զլխուն ինչ խաղ կը խաղցուի, զացած էին Պարրատի յարկարամիւնք, հարցնելու համար թէ կ'ազէր իրենց հետ մէկ ըլլալ և մեծամասնութիւնը կանգուն պահել : հեշտաւէր Պարրատ ալ պաշտն բազնիք կ'առնէր և զեւ նոր խնայած էր Պոնալարդի բրաձնիւրը : «այս մարդը, զոչնց կուտ կերպով մը, զմեզ ամենքս խափեց :» Պարրատ խոտապատ իր պաշտօնակիրներուն զարմակցիլ, սրովհետեւ միշտ կը խոտանար, և իր քարտու-

գարը Դիւլլերի զրկեց, որպէս զի անցաւարձը յրանէ : Բայց հազիւ թէ Կոհիլ և Մուլէն իր քովէն հեռացած էին, և ահա ինկաւ Պրիւրսի և Դալէլրանի ձեռքը : զ'ուսը չէր Պարրատին հասկրցնել թէ անկարողութեան զստապարտուած է, և չէին ալ վախճար արանիկա տխրի ուղէր վառապանք վախճան մը ունենայ Վարչական Մահմանադրութիւնը պաշտպանելու արգելով : Պարրատին խոտապատ հանդիստ կեանք և զրամ, ու անիկա հաւանեցաւ հրամարիկ, արդէն իսկ խմբադրուած հրամարականք ստորագրեց և երկու պապականութիւնը փութով տարին զայն Պոնալարդին :

Ահա այսպէս, Կոհիլ և Մուլէն առանձին մնացած, և ալիւս նիստ գլխաւարկու իրաւունք չունենալով, չէին զխտը ինչ ընկնին, և սակայն կ'ազէին իրենց պարտականութիւնը կատարելու յարգելով Դ. սուրբ Մահմա-

Նաղբաւթիւնը Այս պատճառաւ որպէս-
ցին զիմիկ Աիւլէսին և Ռոմէ Տիւքային
և ջանալ որ մեծամասնութիւնը վերա-
կազմուի . բայց չուտով շատիցան թէ
այս ալ կարելի չէ . որովհետեւ . ս'չ ոք
կը համարձակէր Պանարարդի զէմ կը-
լիւ : Երբ Կոնիէ և Մուլէն ներկայացան
Աիւլէսին . Պանարարդ ալ շոն էր . սնի-
կաւ . զնա քիչ առաջ սա խօսքերը բ-
սած էր Պարբասի քարտուղարին . « Ինչ
ըրին ա՛յն Թրանսային զոր ա՛յնքան ձոն
փեճակի մէջ թողուցի . խաղաղութիւն
ձգած էի . ա՛նա փնտախն կը դանձմ
պատերազմը . յաղթանակներ ձգած էի .
պարտութիւն կը դանձմ . Իտալիոյ մի-
լիոնները ձգած էի . սա՛նն կողմ կը
դանձմ կողապաիչ օրէնքներ և թշուա-
սութիւն . . . » Երբ Կոնիէ և Մուլէն
վրայ հասան . Պանարարդ որ արդէն
հանդարտած էր Պարբասի հրամարա-
կանը սասնալով . ըստ սնանց թէ կը
յուսայ որ հրամարականին պիտի սան .
որովհետեւ . շատ լաւ քաղաքացիներ
ըլլալով դէմ չին կրնար զնիկ անխո-
ստիկի և փրկարար յեղափոխութեան
մը : Կոնիէ պատասխանեց թէ իր ընկե-
րակցին՝ Մուլէնի հետ եկած էր . մի-
միայն ջանարու համար որ հանրապե-
տութիւնը փրկուի :

— Այո , յարեց Պանարարդ . զայն
փրկելու , և ինչով . . . Սահմանադրու-
թեամբ , որ ամէն կողմէ կը փլչի :

— Ո՛վ ըստ ատիկա ձեշի , պա-
տասխանեց Կոնիէ . ա՛յնպիսի մարդիկ
որոնք ո՛չ բաջութիւնը և ոչ ալ կամքը
ունին Սահմանադրութեան հետ եր-
թալու :

Բաւական կծու խօսքեր տուին առին
Պանարարդ և Կոնիէ : Այդ միջոցին ,
նամակ մը բերին զօրավարին . ասով
կիմացնէին թէ Անդ Անդուան ար-
տարձանին մէջ մեծ իրարանցում մը
կայ : « Զօրավար Մուլէն , ըստ Պանա-
րարդ , դուք Անդէլէի արդարեանն էք » :

— « Մէ , պատասխանեց Մուլէն , իր բա-

ւ իրանն եմ » — « Կ'իմանամ թէ , յարեց
Պանարարդ , արտարձանները տարի կը
հանձն . բո՛ւք իրեն որ եթէ քաղ մը
տանէ , գինքը հրացանի կը բռնեմ » :

Մուլէն խոտութեամբ պատասխանեց
Պանարարդին . որ իրենց կրկնեց թէ
Անդէլէսը հրացանի պիտի բռնէ : Անոյ
փեճարանութիւնը չարտահանուեցաւ Կո-
նիէի հետ . Պանարարդ ըստ անոր . — « Հան-
րապետութիւնը վտանդի մէջ է . օղէաք
է փրկել զայն . . . Կ'աղեմ որ փրկուի .
Աիւլէս և Տիւքա իրենց հրամարականը
տուին Պարբաս ալ զնա նոր հրամա-
րեցաւ . դուք երկու հագի մնացիք .
չէզոքացած , անկապով , բան մը չէք
կարող ընել , կը հրաւիրեմ զձեզ որ
որ ընդգրկուիմիւն » չընէք » Կոնիէ և
Մուլէն պատասխանեցին թէ իրենց
պաշտօնէն պատալիք չպիտի ըլլան և
փերադարձան Լիւքսէնպուրի , բայց
շոն ձերականակուեցան . իրարմէ բաժ-
նուեցան և հաղորդակցութենէ զրկուե-
ցան :

Ուրեմն , այլևս գործադիր իշխա-
նութիւն չկար . միայն Պանարարդը
կար , որ ձեռքին մէջ ասած էր կասա-
վարութիւնը . բոլոր նախարարները իր
չութիւնը հաւաքուած էին և բոլոր հրա-
մանները իրմէ կը արտէին : Գիշերը
մզով մը գումարեցին , որպէսու հա-
մար թէ յաջորդ օրը ինչ պիտի ընեն :
Անոցայ ժողովի անդամներէն շատեր ,
որոնք փոխադրութեան ի նպաստ քուէ
տուած էին , հիմա կը տակալին զինուո-
րակուն կառավարութեան տիրակալու-
թենէն . մտքերեանն չէր անցներ թէ ինչ
պատահարօրէն և իր երկու ընկերա-
կիւններուն՝ բռնակալութիւն մը հա-
տասկու ձրադիր կայ . ոմանք առա-
ջաբիւցին Պանարարդին , որ թէն
պէտք եղած տարիքը չաւի . վարչու-
թեան անդամ ըլլայ , բայց անիկա մեր-
մեզ , վճարահանօրէն պատասխանելով
թէ Սահմանադրութիւնը չի կրնար
այլևս օգտակար ըլլալ , թէ աւելի կեղ-

բնապատճառով մը պէտք է, և մանաւանդ՝ հանրապետութիւնը յուզող բոլոր քաղաքական վիճարանութիւնները պէտք էր որ յետաձգուին: Բաւական երկար խորհրդակցութիւններէ վերջ, բնդուեսուեցաւ Պճնարարդի առաջարկը և որոշուեցաւ յաջորդ օրը Ալէն Քլաւաւարտելիք ժողովին առաջարկել որ Պճնարարդ, Սիէյէս և Տիւքս Ըլլան առժամայ կառավարութեան անդամները: Սիէյէս որ շատ լաւ ծանօթ էր յեղափոխական չարժանեկրօն, ուզեց որ նոյն գիշերն իսկ ձերբակալուին Հինգ Հարիւրնոց ժողովին 40 հակառակորդ պետերը, բայց Պճնարարդ բնդ-գիմացաւ և վերջը զգուշաւ պատճառներ ունեցաւ:

Գիշերը խաղաղ անցաւ. յաջորդ առտուն, Ալէն Քլաւ գննադրներով լեցուած էր. ժողովարանի պատրաստութիւնները պէտք էր որ աւարտէին, բայց երկու ժամ ետքը միայն աւարտեցան. այս յապաղումը քիչ մնաց սպիտակաբեր պիտի բլլար նոր յեղափոխութեան հեղինակներուն: Պարտէզին մէջ Հինգ Հարիւրի անդամ երեսփոխանները բոսն կերպով կը վիճարանէին Աւագներուն հետ և կը համակերպէին որ Պճնարարդ Վարչութեան անդամ բլլայ, բայց ուրիշ և և վախճանութեան կ'ընդգրկանային: Աւագաց ժողովի անդամները, որ արդէն իսկ վախճանէին, բոլորովին իրար անցան և երեսփոխաններու բնդգիմութիւնը տեսնելով, այլ վայրկեանէն, օգէնադիր մարմնի արամադրութիւնները կատարեցին իրենց և իսկ յեղափոխութեան հեղինակները կազմ աւ պատրաստ կեցած էին ձախողութեան պարագային վախճելու համար:

Ժամը երկու քին օրէնսդիր մարմինը նիստ գտմարեց. Աւագներէն մէկ քանին բողոքեցին որ առջի օր իրենք ժողովի չէին հրաւիրուած. յետոյ, երեսփոխան Կօսէն հանրապետութեան են-

թարկուած վտանգները իրենց և Ալէն Քլաւ վախճարութեան համար ժողովին հնորհակալութեան առաջարկ բնդէ վերջ, առաջարկեց յանձնաժողով մը կազմել, որ մտածէ թէ ի՞նչ միջոցներով կը հնարացուին վտանգները:

Եւ ահա. սարսափիկ իրարանցում մը յատաջ եկաւ ժողովին մէջ. բաւան պաղպակներ կը լսուէին ամէն կողմէ և կը գոչէին. «Անկցին բռնապետները, չենք ուզեր բռնակալութիւն. կեցցէ՛ Սահմանադրութիւնը» և ախաղաճ, որ Պճնարարդի եղբայրն էր, ինքզինքը վերադարձաւ զգաց, որովհետեւ այս խօսքերը բնդները իրեն աչքին մէջ կը նայէին, և ի կարգ հրաւիրեց բողոքող երեսփոխանները. բայց տոք վրայ զրգուումը աւելի շատցաւ. ի վերջոյ, երեսփոխանի մը առաջարկով բողոքն ալ ելան կարգով երդում բրին Գ. տարւոյ Սահմանադրութեան վրայ. Լիւսիէն ինքն ալ հարկադրուեցաւ թիկնաթուղ թողուլ և բնդ երդում մը, որ իր եղբորը ծրագրները կը քանդէր: Գէպ-քերը վտանգաւոր դարձաւ մը կը ստանային: յեղափոխութեան հեղինակները կը զգային թէ վտանգը վերահաս է. Պճնարարդ և Սիէյէս անմիջապէս որոշեցին թէ պէտք է գործի սկսիլ և առանձնող զանգուածը չահիլ: Պճնարարդ իր սպայակոյտին հետ ելաւ զնայ Աւագաց ժողովին. անիկա ժողովներու մէջ խօսելու սովորութիւն չունէր և իրեն համար չատ դժուար էր հրապարակաւ խօսիլ մանաւանդ ստանկ պարագայի մը մէջ, բայց Պճնարարդ, չատ յուզուած, խօսք տուաւ և բնդ հաս ալ հոմկու. ձայնով մը Ըստու. —

«Քաղաքացի ներկայացուցիչներ. զուք սովորական պարագաներու մէջ չէք զանուիր, այլ հրաբուխի մը վրայ. թող տուէք որ քանի մը բացատրութիւններ տամ. զուք հանրապետութիւնը վտանգուած համարելով Յրէնս-

գիր մագալթը Ալեն Գրու փոխադրեցիք, ձեր օրոշումներուն դորձադրութիւնը ի գլուխ հանելու համար: իմ բնակարանէս ելայ ձեզի հնազանդելու, և ահա ամբաստանութիւններ կ'ուզուին ինծի և զինակից ընկերներուս: Կը խօսին նոր Բրամուէլի մը, նոր Կեսարի մը վրայ: Բաղաքացիներ, եթէ ուզէի աշղպիսի գէր մը ստանձնել, չառ գիւրաւ կրնայի Խապիայէն վերադարձիս, ամենէն զեղեցիկ յաղթանակի պահուն, երբ բանակը և կուսակցութիւնները զիս կը հրաւիրէին որ տէր ըլլամ ամէն բանի, այն ժամանակը մերժեցի, այսօր ալ կը մերժեմ, միմիայն հայրենիքին նիւթակալ եղած վտանգներն են որ իմ հոսնդս գրգռեցին, ինչպէս ձեր հոսնդը սրբնացոյցին»:

Այնուհետեւ, Պոնաբարդ չառ յուզուած ձայնով մը հանրապետութեան ներքին և արտաքին վտանգաւոր կողմերը կը նկարագրէ ու կը յարէ. «Փրկենք այն երկու բաները, որոնց համար այնքան զոհուածութիւն բրինք, փրկենք սպառնութիւնը և հաստատութիւնը» — «Սահմանադրութեան տնունը ինչո՞ւ բերաննիզ չէք առնել» դաշեց երեսփոխանը մը: Այս միջամտութիւնը պահ մը չուարեցուց զօրավարը, բայց անիկա չուտով ինքզինքը զտաւ և ընդհատ ձայնով մը ըստւ. —

«Սահմանադրութիւն, դուք չունիք ալիւս աշղպիսի բան. դուք եղաք դաշն բնաջինջ բնօրը, Ֆրիչդիտսը ամսոյ 18ին ապգային ներկայացուցչութեան վրայ յարձակելով, Ֆրեյտը ամսոյ 22ին ժողովրդական բնօրութիւնները չեղեալ համարելով և Էքերիսը ամսոյ 30ին կատալարութեան անկախութեանը զէմ յարձակում գործելով: Այն Սահմանադրութիւնը որուն մասին կը խօսիք, բոլոր կուսակցութիւններն ալ կ'ուզեն քանդել, ամենքն ալ իրենց ծրագիրները յայնժան ևն ինծի և խնդրած ևն աջակցութիւնս, Չեմ ուզեր

անուններ տալ, բայց եթէ այէտք ըլլայ կուտամ»:

— «Տուէ՛ք անուններ, կը դաշեն այն ժամանակ հակասակորդները, գաղանի յանձնաժողովի մը կազմութիւնը պահանջեցէք»:

Երկարատեւ իրարանցում մը յաջորդեց այս միջամտութեան: Ի վերջոյ Պոնաբարդ խօսք տաւ և անգամ մըն ալ նկարագրելով այն վիճակը, ուր ինչպէս է Ֆրանսա, հրաւիրեց Աւագայ ժողովի անդամները, որ ձեռք առնին այնպիսի միջոցներ, որոնցմով Ֆրանսան փրկուի իմ զէնքի եզրայրներէն չըջապատուած, բառ, պիտի գիտնամ թեւ ու թեկունք ըլլալ ձեզի. վիսյ ևն այս քաջարի նոնաձիգները, որոնց ստիւնները կը տննեմ և զօրս այնքան յաճախ ստաջնորդեցի թշնամիւն զէմ: մենք պիտի օգնենք ձեզի, հայրենիքը փրկելու համար, և եթէ ու է հետաքրքուց Պոնաբարդ սպառնական ձայնով մը, աստիւններէն կաշառուած ըլլալով զիս օրէնքի պաշտպանութենէն զրկելու խօսք բնէ, իմ զէնքի ընկերներուս գիտեմ պիտի ընեմ: Մտածեցէք թէ ես յառաջ կը խաղամ բաղդի շատուածին և պատերազմի շատուածին հետ»:

Այս յանդուգն խօսքերը սպառնալիք մըն էին Հինգ Հարիւրի անդամներուն համար: Աւագայ ժողովի անդամները բաւ ընդունելութիւն ըրին այս յայտարարութեան և զօրավարին ներկայութենէն չունչ առնելով ժողովուրդին պատիւներ ընծայեցին:

Պոնաբարդ, Աւագայ ժողովը իրախտուելէ ետք, մտածեց երթալ Հինգ Հարիւրին, իր պահանջը հան ալ ընդունել տարու համար: գնաց, իր ետին թողլով մէկ քանի նոնաձիգ զինուորներ, զօրս մարտավարութենէն ներս չմտացուց տակաջն: Հապիւ թէ մտած էր կեդրոնական մասին մէջ, ամէն կողմէ կատաղիօրէն դաշեցին: «Ինչ, զինուոր-

ներ կուգան ներս, ինչ կ'ուզեն մեզմէ . . . անկցի՝ բռնապետը, անկցի՝ բռնաւորը:» Բազմաթիւ երեւոյթութիւններ Պօնաբարդի վրայ խոստովարարելու խնայողութիւն կ'ուզէին անոնք. «Ինչ, կը դուռնանք, այս բանին համար է յաղթութիւններ տարիք. . . ձեր բոլոր գովմանները խոստումնաւոր են. ձեր փառքը ազատած է աշխատանքը, յարգեցէ՛ք օրէնքի տաճարը. դուքս կ'էք, դուքս Պօնաբարդ չառ ս'զմուած բլրակով գինքը շրջապատողներուն մէջ, դուքս կեցող նախնիները կուգան, հետեւ կը վանեն երեւոյթութիւնները և զայն մէջքէն կը բռնեն. կ'ըսուի թէ այս իրարանցումի պահին նախնիները նապաստակաւ հարուածներ, սրունք Պօնաբարդին տահմանաւոր էին: Անհատական շահն մը չէ այս. հանրապետականները, որոնք կը կարծէին թէ նոր կեանք մը կը սկսան, կրնային Բրուտոսի գէնքովը գինուիլ, առանց մարդատարներ չլլալու: Այսպէս՝ Պօնաբարդ ժողովարարէն դուքս հանուեցաւ, չփոխած փիճակի մէջ, անիկա անմիջապէս ձի հեծաւ, իր գինու որներուն քովը գնաց, բառ. առանց թէ գինքը ապանակ ու գեցին, թէ իր կեանքը վտանգի տակ է. ամենքը կեցցի՝ Պօնաբարդ գաշկով ընդունեցին գինքը: Անգին, ժողովին մէջ, փոխարինողը կը չորտնակէր դուռը Պօնաբարդի եզրու. Լիւսիէնի գէտ, որ ի դուռ կը քանար արդարացեալ իր եղբայրը, բռնակով թէ Պօնաբարդ եկած էր բացատրութիւններ տալու և ուղղակիք հարցումներուն պատասխանելու: Բայց կատարի հայրենասէրները կը գոչէին. «Ո՛հ, ո՛հ, անկցի՝ բռնաւոր, օրէնքի պաշտպանութիւնը զրկենք զայն:»

Ասիկա ահաւոր խառք մըն էր. Բրուտոսի գէտի կորստեանը պարտաւոր եղած էր ան. Պօնաբարդի գէտ ալ եթէ աղտետակ վճիռ մը արձակուէր, գինու որները թերեւս պազէին իրմէ. Լիւսիէն

մեծ քաջութեամբ կ'ընդդիմանայ օրէնքի պաշտպանութիւնէն զրկելու. առաջարկին և կը պահանջէ որ նախապէս խոր իր եղբայրը, երկուքս առան կը պաշարի անորկու խառնուածի մը մէջ. վերջապէս իր նախազանական վերաբերուն և գլխանոցը հանելով կը գոչէ. «Թշուառականներ, դուք կ'ուզէք որ իմ սեպհական եղբայրս օրէնքի պաշտպանութիւնէն զրկուած հաշակեմ. կը հրաժարիմ նախազանութիւնէ և առանց պատի ներկայանալ, ամբաստանաւոր պաշտպանելու համար:»

Այդ միջոցին, Պօնաբարդ գոռակէն կը լսէր ժողովին մէջ խոստումները. վախնալով որ եղբորը գլխուն փորձանք մը կուգայ, 10 նախնի գինուոր զըրկեց, որպէս զի երթան և լսեն զայն. այդպէս ալ կ'ընեն նախնիները: Վրճառական քայլ մը առնելու ժամանակը եկած էր. հարտառական միջոցները անողտալ արձած բլրակով, կը մնար միայն բռնի սլոք. պէտք էր փորձել մէկն այն յանդուգն արարքներէն, որոնց առջև միշտ կը վարանին բռնագրաւիչները. կեանք Խուպիւրմը անցած պահուն վարանեցաւ, նոյնը եղաւ Բրուտոսի համար՝ անգլխական Բարթոլոմէոսի գոցած պահուն: Պօնաբարդ վճռեց նախնի գինուորները Օրէնքի ժողովին վրայ քշել. իր եղբորը հետ ձի կը հեծնէ, բոլոր շարքերը աչքէ կ'անցնէ և կ'ըսէ գինուորներուն. «Հինգ Հարիւրմը ժողովը խոստում է. ես եմ որ ձեզի կը յայտարարեմ այս բանը. մարդատարներ խուժեցին ժողովարար և մեծամասնութեան գէտ բռնութիւն ջանեցողքին՝ կը հրամայեմ ձեզի որ երթաք և ապաստել ժողովը:» Այնուհետեւ Լիւսիէն կ'եղբորու որ ինքը և եղբայրը ապաստութեան հաւատարիմ պաշտպանները պատի բլրան, այն առանց նախնիներու վաչար, հրամանատարութեամբ Բրուտոսի, կ'երթայ միջոց մեզովապահին դրանք առջև. երբ

սուբինները կը տեսնեն, երևախոսանները տհառ որ ազաղակներ կ'արծաղեն. բայց տհա սպանները կը դռնեն. նախախցենք, ո՛հ, յառաջ Զինոս որները կը մանեն ժողովարարնէն ներս, կը գրուեն երևախոսանները, որանցմէ ոմանք կը փախչին նրբանցքներէն, ոմանք ալ՝ պատուհաններէն: Մէկ վայրկեանի մէջ ժողովարարն էր պարպտի և Պօնաբարդ տէրը կը գաւնայ այս ոչրտլի սաղմաղաշտին:

Կարը կը հասնի Աստղաց ժողովին, որ անձկութեամբ և զզջումով կը լիցուի. Լիւսիէն կը ներկայանայ սնանցատեանը և կ'ուզէ իր վարմունքը արդարացնել. կը բաւականանան իր տուած արդարացումներովը, որովհետեւ, այդ կացութեան մէջ ինչ կրնային ընել որ...: Աստղաց ժողովը չէր կրնար տուածքինն որոշել օրէնսդիր մարմնի և սամեսայ վախումը և լիազօր կառավարութեան մը հաստատումը. միս կողմէ Հինգ Հարիւրի ժողովը լուծուած էր. բայց կային 50 երևախոսաններ, որոնք կուսակից էին պետական հարուածին. գանտնք ժողովի հրաւիրեցին և պէտք եղած որոշումը կարգեցին, որով պետական հարուածը յաջողութեամբ ի գլուխ հանուեցաւ: Պօնաբարդ, Ռոմէ Տիւքօ և Սիէյէս տաժամեսայ լիազօրներ, բոնիզ նշանակուելով՝ գործող իշ-

խանութիւնն ստանձնեցին. Օրէնսդիր մարմնայ գումարումը երեք ամիս յետաձգուեցաւ. անոր տեղ գրուեցաւ իրաւքանչիւրը 25 անգամէ բազկացեալ երկու յանձնաժողով, որ պաշտօն ունէր երեք լիազօրներուն ձեռք տանելիք օրէնսդրական անօրինութիւնները վաւերացնելու:

Ահա այսպէս վերջացաւ 18 Պրիւմիի յեղափոխութիւնը, զոր այնքա՛ն տարբեր կերպերով դատած են մարդիկ, ոմանք գոյն նկատած են մեր ազատութեան զէմ ձեռնարկ մը, իսկ ուրիշներ ալ՝ իբր յանդուգն այլ անհրաժեշտ տարաք մը որ վերջ տուաւ անխիտանութեան: Ինչ որ կարելի է բռնել, սա է թէ, յեղափոխութիւնը, միապետական, հանրապետական, ժողովրդավարական բլլալէ յետոյ, վերջապէս զինուորական կ'ըլլար, որովհետեւ Եւրոպայի զէմ մըդուած մշանջնական պայքարի պահուն, պէտք էր որ անիկա հաստատուն և ուժեղ կերպով մը երևան գար...:

Այս պատմութիւնը գրեցի ստանցատեալութեան, զիմալով մոլորողներուն վրայ, յարգելով առաքինութիւնը, հիանալով քաջութեան վրայ, ջանալով ըմբռնել Նախախնամութեան խորախորհուրդ նպատակները, և յարգելով դանտնք, անմիջապէս որ կարծեցի թէ ըմբռնած եմ:

ՊՕՆԱԲԱՐԴ՝ ԿԱՅՍՐ ՔՐԱՆՍԱՅԻ

ՆԱԲՈԼԵՐՆ ՊՕՆԱԲԱՐԴԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԸՌՍՋԻՆ ԼԷՆՋՈՐ .
ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱԶՐԱՆՍԸ ԵՒ ՕԾՈՒՄԸ . — ԿԱՅՍՐՈՒՇԻՆ ՕԾՈՒՄԸ . —
ԵԷՆԱՅԻ ՊԼՏԵՐԱՋՍԸ . — ԿՐԿՆԱՍՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ՊՕՆԱԲԱՐԴ ԿԱՅՍԵՐ .
ԼՐՇԱՒԵՆՔ ԴԷՊՒ ՄՈՍԿՈՒԱԻ Ի ԿԵՐԱԿԱՐՁԸ . — ԻՐ ՍՍՏՂԸ ԵՒ ԽՍԻՍՐԻ . —
ՊՕՆԱԲԱՐԴ՝ ԱՔՍՈՐԱԿԱՆ ԷԼՊԻ ԿՂՋԻՆ ՄԷՋ . — ԻՐ ՄՍՅԸ .

18 Պրիմեռի պետական հարուածին յաջորդ օրն իսկ, երեք լիազօրները ժողով գումարեցին Լիւքսեմպուրկի մէջ, և Սիէլէս որ լարած էր գումարաւոր թիւն մը անկէ շահ անկողարով, անմիջապէս հասկցաւ թէ ինքը ու փրանսա պետ մը ունի։ Պետարարդ իր ընթացքը արդարացնելու համար Սէն Փիւլէն հետեւեալ յայտարարութիւնը ուղղած էր ժողովուրդին . — «Ֆրանսացիներ, անտարակոյս՝ դաք պիտի հասկնաք թէ իմ վարմունքս արդիւնքն է ազատութեան զինուորի մը եռանդին, և անկազօրծն է հանրապետութեան նուիրումը քաղաքացիի մը։ Պահպանողական, խնամակալական, ազատական գաղափարները իրենց իրաւունքները վերադասեցան ցրտումովը այն խոստարարներուն, որոնք Օրէնսդիր ժողովին վրայ կը ճնշէին»։ Այսպէս՝ 18 Պրիմեռի յաջորդ օրն իսկ, Պետարարդ ցոյց տուաւ թէ ինքը միակ պետն է, ու իր պաշտօնակիցները ձեռի համար միայն հոն կը գտնուին։

Առժամեայ լիազօր կառավարութիւնը և Օրէնսդիր մարմիններէն բնորոշումը յանձնարարեցին 1799 Պեկտեմբեր 14ին հրատարակեցին Լ. տարւոյ Սահմանադրութիւնը։ Ըստ այդ օրէնքին, Պետարարդ կ'ըլլար առաջին լիազօրը, կառարեալ իշխանութեամբ իսկ Քամպասէրէ և Լյուվէն՝ երկուքը ու երրորդ լիազօրներ, 10 տարւոյն համար։ Հաստատուեցաւ Պետական Խորհուրդ մը, որուն պաշտօնն էր օրէնքներ չինել, այս Խորհուրդին անդամները կ'անուանուէին լիազօրներէն, հաստատուեցաւ նաեւ Դրիւիւման, որ պիտի վիճարանէր օրինադներուն վրայ և Օրէնսդիր մարմինը՝ որ ախար քուէարկէր զանոնք։ Պահպանողական նկարագրով որ կը բազկանար ցկեանն պաշտօնավարուի 80 հոգիներէ, կը լրացնէր կառավարական կազմը, և պաշտօնն ունէր պահպանել Սահմանադրութիւնը և ընտրել Դրիւիւմակի ու Օրէնսդիր մարմինի անդամները, Դ. տարւոյ հոնի ընտրութիւններով կազմուած ազ-

(*) Լրացնելու համար Թիէռի Ֆրանս Զեյտալիտիքեան Պատմութիւնը, յետագայ էջերուն մէջ կը ներկայացնենք Պոնարարդի իր կայսրութեցած կեանքին ու գործունէութեան պատմութիւնը . —

դալին ցանկին վրալէն : Բարձր աշխատող մեքենականութիւնը չի ծածկեր սակայն պետին ձեռքը . այսուհետեւ միակ կամք մը և միակ իշխանութիւն մը կայ . Պետարարդ օրէնք կը չինէ , կը հրամայէ և կը գործողութիւն :

Երբէք անոր հանձարեղ միաքր աշխատող գործունեայ , աշխատող թափանցիկ և յայտնաբերած չէր եղած , որքան Լիւզուրովեան 4 տարիներուն միջոցին : Ահողջ Ֆրանսա մը կար կատարեցանելիք , հանրապետականներուն և արքայականներուն բնական իրաւունքները հակառակ , ու Պետարարդ պիտի վերադառնէ Ֆրանսան , առանց վաղկեան մը տատանելու իր յատկապէս և ծրագրերներուն մասին : Այնպիսի կատարելութեամբ և սովորութեամբ մը կը զրազի աշխատան հարցերով , որ իր աշխատանքները կը զարմացնէ . ամէն օր Լիւզուրներու ժողով և Պետական Խորհուրդի ժողով կար , մին՝ կէս օրին , միւսը ժամը 2ին , բակէ դատ , իւրաքանչիւր առանձնակի առաջին օրը Պետարարդ կը նախագահէր Երաւական Խորհուրդին , չորրորդ օրը՝ Պետարարդական Խորհուրդին . վեցերորդ օրը՝ Մովսէսին գործող Վարչութեան , ամէն ամիս 8ին կը նախագահէր Դատական վարչութեան Խորհուրդին , 18ին՝ Արտաքին գործող վարչական մարմինին , 28ին՝ Ներքին գործող և ոստիկանական վարչութեան , Վերջնական՝ զեապաններու կենդանիք ամէն ամիս 2ին և 17ին , զօրավարները և ձերականատեանները՝ իւրաքանչիւր առանձնակի 2րդ օրը , երեսփոխանները՝ 3րդ օրը , Գրիպիւնայի Օրէնսդիր ժողովի և Վճարեկ Առանձին խորհուրդները՝ 6ին : Այս սպասող գործերը տակալին չէին բաւարար . անիկա ներկայ կ'ըլլայ Գրական Կառավարիչներուն , իր հրամաններուն գործողութեանը կը հակէ , ամենապարզ մանրամասնութիւններն իսկ վերադասելով , ահալին թողնուած իրեն մը կը պահէ , զբաղմունքներու հետ կը

առնակցի և կը կազմակերպէ Վանաւան կան վերջին բարձրագոյն իրաւունքներու գործը :

Պետարարդ կը գործէ , բայց կ'արդիւնէ ու է յանձնարարութիւն և հակառակութիւն՝ իր աշխատանքներուն դէմ , բազմակի թերթեր կը խափանէ և աշխատողները , որոնց հրատարակութիւնը թող կուտայ , իր քաղաքականութեանը ծառայող յոյս ամենք միայն կը հրատարակեն : Իր կատարարութեան չափու պերճանք տալ կ'օգէ , այլ պատճառով կ'արդէ թողուլ Լիւզուրի մարմինը , հաստատուելու . համար Գիւլլերի : Փետրվար 19ին կը լքէ նախկին Վարչութեան պաշտօնատեղին , ինքնուրու պատրաստուած հանդիսաւորութեամբ մը : Թիպոտո իր Յիշատակներուն մէջ կը գրէ թէ աթոռորդ Լիւզուրի մեկնեցաւ կատարել , երաժշտութեամբ և պահպանութեամբ , չափ մեծ չքեղութիւն մը չկար . Վարչութեան անդամներուն թողած կարողութեան մասանցութիւնն էր մասամբ գործող գործածէին , մեծ մասամբ վարձուած կատարելին , որոնց թուանշանները թուովով մը գոյցուած էին :

Անմիջապէս որ Գիւլլերի պաշտօնը հաստատուեց , Պետարարդ կատարեց առաջին իր աշխատանքները օրինաբար , սրանք հետաքրքիր Բարեկցիները և օտարականները աշխատողը հրապարակին : Հոն Պետարարդ չափունակցի իր աշխատողութիւնները , միայն թէ կարող մը ձեռնարկութիւններ և արարողութիւններ հաստատուեց իր պաշտօնին մէջ , ինչպէս կ'ըլլար միտպահական նախկին արքայի յանձնարարութեան մէջ , կ'արդիւնէր կոշիկով պարսիկ յարկարարութիւններուն մէջ , կենդանի քաղաքացի հիւսիսային կողմէ կը ջնջէ և կուտայ տիկին ախարար , որ աւելի քաղաքականութեան կը թուի իրեն :

Միւս կողմէ , կը զրազի Ֆրանսայի արտաքին կապութեամբ . Անգլիոյ թա-

ՊՇԱԲԱՐԴԻ ԻՐ ԿԵՆԸ ԿԱՑՈՒՆԵՐԻ ԿՕՆԷ

գտնուող և Գերմանիոյ կայսեր հաշտութիւն կ'առաջարկէ, բայց զինակից տէրութիւնները, որոնց յաղթած էր Պոնապարտ 1797 թին, չէին ընդունում իրենց պարտութիւնը, հակառակ կնքուած զաչինքներուն: Առաջին Լիպսոյր վրձուից յորձակիչ զինակիւններուն վրայ, Իտալիոյ մէջ և պատրաստեց պահեստի կոչուած բանակ մը, որուն բանակաւորին Տիժոն էր. 1800 Մալիո 6 թին Պարիսին հետ մեկնեցաւ Բարիզէն, կատապարական պաշտօնաթէտ զմեկուն

ստորագրութեան գործը երկրորդ Լիպսոյրին ձգելով. Մալիո 17 թին հասաւ Մարցինեի, ուրիկ պիտի ձեռնարկէր Մեծ Սէն Պէրնատի աստապելական անցքին: Իր բանակը բաժնուած էր երեք մասերու. առաջինը որ կը բաղկանար 35,000 հոգիներէ, ուղղակի իր հրամանին ներքին էր. երկրորդը որ պէտք էր անցնէր պղտիկ Սէն Պէրնատէն, զորովոր Շապրոնի հրամանատարութեան տակ էր. իսկ երրորդ զօրաբանակը, զօրավար Պէլլէնքուրի հրամանատար

բուժեամբ, կ'երթար զէպի Տօմատօսալա: Պնարարդի նպատակը յանկարծակիի բերել էր առարկական բանակը, որ 150,000 հոգիէ կը բաղկանար և Լուսաբարիոյ մէջ համախմբուած էր Պառոն ար Մէլատի հրամանին տակ. ու է զօրավար Պնարարդի փորձածին չափ յանդուգն ձեռնարկ մը բրած չէր. իր բանակը անցուց թնդանօթները, քոյքերը, և պաշարը՝ զահալէմներու մէջէն, ձիւնին մէջ, անանցանկի ճամբաներէ, երեք օրուան ընթացքին. Պնարարդ լեռներէն վերելքի միջոցին առմենուն առջեւէն կ'երթար, երկատարդ առաջնորդի մը զեկավարութեամբ. Պուրիէն կը գրէ. — «Առաջին Լիազօրը կը բարձրանար Սէն Պէրնատէն այն հանգարտութեամբ, պրպարխնով և անտարբերութեան երևոյթով զոր միշտ ցոյց տուած էր ամէն անգամ որ պէտք կը զգար ուրիշներուն օրինակ տալ և իր կեանքը վտանգի դնել. իր առաջնորդը կը հարցաքննէր երկու հովիտներուն մասին, ամէն կարգի մանրամասնութեանց մէջ կը մանէր, բնակիչներուն բարքերուն մասին տեղեկութիւն կը հարցնէր ու գիտնալ կ'ուզէր թէ արկածները այնքան յաճախակի էին որքան որ կ'ըսուէր: Պնարարդ հազած էր գորշ սրտեկորը, խարազանի ձեւին կ'երթար և քիչ մը արտուր էր որ չէր տեսներ մէկը իրեն աւետող թէ Պարտի ամբողջութեանը զբաւուած են: Երբ հասաւ Սէն Պերնատ լեռանց Օթիւսանը, Առաջին Լիազօրը ընդունուեցաւ դառ սրահի մէջ, այցելեց մատուր և ժամանակ զատու. կարդալու հին գիրք մը, որուն անունը չիմ յիշեր: . . . »

Այդ հին գիրքը, որուն կ'արկնարկէ Պուրիէն, Տիախոս Լիվիոս մըն էր, ուր Պնարարդ կ'ուզէր կարդալ Աննիբալի անցքը՝ Սպիաններէն: Սառուցեալ լեռան վրայ, ձիւններուն մէջ, իր բանակին զլուխը, Պնարարդ կը պաշտէր

հերոսները, ինչպէս մեղամագձառ և լուսկեաց տղայ մը եղած միջոցին:

Առանց հանդիստ տանելու, Պնարարդ վերադառնալէն Սէն Պէրնատէն և Յունիս 2ին կը մանէ Միլան, ժողովարդը, ինչպէս 1796ին, այնպէս ալ հիմա խանդավառ ընդունուելուն մը կրնէ իրեն, և ազատարար կ'անուանէ զայն: Պատերազմը սկսած էր. Մայիս 17ին Օպի հովիտը գրաւեց. 24ին առաւ Իվրէն և Սիւզը: Զօրավար Մոնտի Սէն Կոթարէն անցած էր 28ին, մինչ Պէլլէնքուր կ'անցնէր Սիւզոնէն. 29ին Սիւզէ կը մանէր Նիս. զօրավար Միլան գրաւեց Նալարը և Դիլուիկոն, իսկ Յունիս 1ին Պատի ամբողջ տնձնատուր եղաւ: Մինչ Պնարարդ Միլանի մէջ իր յատակադէմ վերջին չարժամներուն զործադրութիւնը կը պատրաստէր, Մէլատի առարկական բանակին դէմ, զբաւար Լան յաղթեց զօրավար Օթի բանակին, և իր սեղակալներէն մին Յունիս 7ին բանեց 5000 զերի, զրօշներ ու թնդանօթներ: Բայց Պնարարդ որ Միլանէն կը մեկնէր Յունիս 9ին, վճռական հարուած մը տուաւ թշնամիին: Ռազմադիտական այնպիսի չարժամներով, որոնց հաւասարը աւելի վերջը ցոյց տուաւ, բայց զորս երեք չգերազանցեց, անիկա աւարտարկական հրամանատարը պատերազմի մեկը Մարէնիոյի զաշալմ մէջ, Յունիս 14ին. առաւուն և կէս օրէն յետոյ մղուած կռիւներուն միջոցին, քիչ մնաց ձեռքէն պիտի երթար յաղթութիւնը, բայց իրիկունը, ժամը 4էն ետք, կատարեալ, բացարձակ և փառուն յաղթանակ մը տարաւ: Միայն ցաւ զգաց որ զօրավար Տրուքս, եղիպոտէն վերադառնալով մեռաւ այս պատերազմին:

Պնարարդ չտա չկեցաւ Բուալիոյ մէջ, Առարկական բանակը ցիր ու ցան և ընաջինջ ընելէն յետոյ, փութաց Յուրանոս վերադառնալ, ոչ այնքան իր

յապթանակներուն փառքը վայելեալ համար, որքան՝ իր զօրութիւնը քննարկուեց մէջ առնելու կառավարութեան զեկը ու իր ծրագիրները հետադիմելու: Բարիկը կը համի Գուլիս Զին և նոյն օրն իսկ կը նախադասէ Լիազօրներու Խորհուրդին: անպարտելի սուկունութեամբ մը կը լրացնէ իր առաջադրած կազմակերպութիւնը, որունց վայելեան մը հանգչելու:

Առաջին Լիազօրը Մարմէզօնի մէջ միայն քիչ մը հանդիսաւ կ'ստնէր մէկ քանի գիշեր, իր կնիքը՝ Ժօզէֆինի և հրաւիրեալներուն մէջ: Դքսուհի աւագրանդէս իր Գիշատակներուն մէջ կը գրէ. — «Զօրեքարթի գիշերները ճաշ մը կուտար Մարմէզօնի մէջ, գրեթէ պաշտօնական, և ետքէն շատ խլուսութեամբ կ'ընարէր հրաւիրեալները ու աիկին Պօնարարդի ընկերութեան անդամները. ժամը ճին կը ճաշէին. շատ քիչ կը մնային սեղանի վրայ, որովհետեւ Պօնարարդ կը կարծէր թէ կէս ժամէ աւելի նստիլ պէտք չէ ճաշի սեղանը: Ժաշէն վերջ, երբ բաւարարութեան մէջ ըլլար, զանազան խաղեր կը խաղայինք տարազեկ ու Պօնարարդ շատ կը զուարճացնէր զմեզ...»

Թիպօսո իր Գիշատակներուն մէջ հետեւեալ կերպով կը պատմէ թէ Մայմէզօնի մէջ գիշերները ինչպէ՛ս կ'անցնէին. — «Ի բաց առեալ ունկնդրութիւնները, փայլուն հաւաքոյթներ տեղի կ'ունենային, թատերական ներկայացումներ անուան տակ, որքանակաւ թատրոնին մէջ ո՛չ ծափահարել և ոչ ալ սուլել կարելի էր: պէտք էր նոյն իսկ չօրանջել և ոչ քր բաց քննարկ...»

Երբ Առաջին Լիազօրը չըլնաւ կ'ընէր սրահին մէջ, ամենքը կը հրապուրէր իր խօսակցութեամբ. գինքը մոխի կ'ընէին և անյապօրէն կ'օգտուէին իր բոլոր խօսքերէն: անիկա նախամեծար կը համարէր գիտուններու շնորհակցութիւնը, կարծես անոնց հետ տեսակցե-

լով կառավարական հոգերէն և մաքուր մեքենայէն թեթեւեղութեամբ համար. այս հանգամանքով, Լաբլաս, Մօնօ, Պէրթօլ, Լասէրէտ, Շարդայ յաճախ իրեն հետ խօսակցելու առանձնաշնորհումը կը վայելէին. անոնց քովը, Պօնարարդ փոխն ի փոխ գիտութեան և քաղաքականութեան վրայ կը խօսէր, անիկա այնքան ազատախօս էր որ մինչեւ իսկ կը պարէր կիրակի իրիկունները իր սուած պարահանդէսներու միջոցին...»

Բայց Առաջին Լիազօրը չէր մոռնար, մինչեւ իսկ Մարմէզօնի մէջ, պիտական զօրները, թէ՛ ներքին և թէ արտաքին. անիկա յուսահատեցողած էր արքայականները, մերժողական համակով մը պատասխանելով Լուգովիկոս ԺԸ. ի բրած առաջարկներուն. միւս կողմէ, կը լրտեսէր իր անձնական իշխանութիւնէն դժգոհ և անհանգիստ եւ զոգ ժաքայեցիները, իր կեանքին դէմ դաւադրութիւններ կը հիւսուէին. կուսակցութիւնները վերջի վերջոյ կը հասկընային թէ 18 Պրիւսիոյ յեղափոխութիւնէն ինքը մինակր օգտուիլ կ'ուզէ. մահափորձ մը քիչ մնաց պիտի յաջողէր. Թիպօսօ կը գրէ. «1900 Դեկտեմբեր 24ին, իրիկուն ժամը 8ին Առաջին Լիազօրը կ'երթար Սքէրայի թատրոնը, ջոկատ մը պահակազօրքով, իր կառքին մէջ ունենալով զօրավար Պէրթիէն, Լանը և թիկնապահ Լօրիս-զօնը. ճամբուն վրայ սալ մը կար որ անցքը կը փակէր. կառապանը, հակառակ որ շատ արագ կ'երթար, կըցատաւ յիշատակի. քանի մը վայրկեան յետոյ, անուիկ պայթում մը կտրտեց կառքին պատուհանները, պահակազօրաց վերջինը վիրաւորեց 8 հոգի մեռան, 28 հոգի ծանր կամ թեթեւօրէն վիրաւորուեցան, և 46 տուներ մօտ 200,000 ֆրանքի փաստ մը կրեցին: Առաջին Լիազօրը ճամբան շարունակեց և հասաւ Օրէրա ուր Հայտրնի Արարչագործութիւնը կ'երգուէր...»

Երբ Պօնաբարդ Գիւլբրի վերադարձաւ, զարհուրելի կերպով բարկացաւ. մահափորձէն ազատելուն համար պատգամաւորութիւն մը եկած էր զինքը շնորհաւորելու. անոր առջեւը բռնան խօսքեր բրաւ, և հակասակ որ այդ պայթումը արքայականներու գործ էր, այդ դէպքէն ոգտուեցաւ աքսորելու համար 130 հանրապետականներ, որոնց հակառակութիւնը աւելի կը զրգուէր զինքը քան թէ իր ծրագիրները կը խանգարէր. վիժած մահափորձը աւելի ուժովցուց իր իշխանութիւնը և աւելի խստորէն անիկա պաշտպանելի իր օրէնսդրական գաղափարները, ինչպէս նաեւ ընկերական վերակազմութեան ծրագիրը՝ պահպանողական Մերակոյտին և Օրէնսդիր մարմիններուն վրայ: Անիկա տուն կուտար իր օրէնքները և խստորէն գործադրել կուտար զանոնք:

Լիւնէվիլի գաջնագիրը, որ Մարէնկոյի յաղթութեան յաջորդեց, զինքը ի վիճակի դրաւ ներքին գործերով զբաղելու. անիկա պատրաստեց Քաղաքային Օրինագիրը, Հսոմի արքունիքին պատուիրակներուն հետ Քօնքորտայի մասին խոսակցութիւններ բրաւ, Պատուոյ Լէգէոնի կարգը հաստատեց: Գիւտութեանց և արուեստից այ հոգ տանելով Կաճատի անդամներուն տուտ համազգեստ մը և մրցանակներ հաստատեց. 1802 Յունիս 15ին Ներքին գործոց նախարարին գրեց՝ «Քաղաքացի՛ նախարար, մտադիր եմ 3000 ֆրանք արժող մետաղի պարգև մը հաստատել կալուսանական հոտանքի վրայ կատարուելիք լատագոյն զիւսին համար. ասկէ գտաւ, կը փափաքիմ 60,000 ֆրանքի նուէրով մը քաջակերպ՝ զայն որ իր փորձարկութիւններով և զիւսերով ալիքարականութեան և կարգաւորանութեան առնել պիտի տայ այնպիսի քաջ մը զոր կարելի ըլլայ բազմաթիւ ֆրանքլինի և Վոլդայի գիւտերուն»:

Պօնաբարդ չառ լաւ գուշակած էր. իր անունը խառնուած է ժամանակակից երկու մեծ սյուրու, չաղին և երկարարականութեան: Իսկ Պետական Խորհուրդին մէջ անիկա կը քննէր զինուորապետութեան, զազմավայրերու կազմակերպութեան, ազգային ներկայացուցչութեան, արհեստից վարժարաններու հաստատման օրինադրւածները: Երբու տարի չանցած, ընկերական կեանք մը պարտադրած էր Ֆրանսայի, կեանք որուն կանոնաւորող վեհապետն էր ինքը. անիկա ապահոված էր ներքին խաղաղութիւնը, կրճատեց անգործութիւնը՝ Քօնքորտայի շնորհիւ, արտաքին խաղաղութիւնը, կնքելով Ամիէնի գաջնագիրը Անգլիոյ հետ. անիկա նախագահ անուանուած էր Լիւնի խտրական հանրապետութեան. հիմա, տէպք էր որ իր հեղինակութիւնը մըտորնջենական զարձնէր: Կառավարական մարմինները, որոնք չառ ճկուն դարձած էին, զայն հաշակեցին ցկեանս լիազօր, 1802 Օգոստոս 2ին, և ասիկա նոր քաջ մըն էր, վերջինը՝ որ զայն կը մօտեցնէ վերագոյն իշխանութեան. անիկա ճամբորդութիւններ կատարեց Նորմանդիոյ և Պիլիպպայի մէջ, այցելեց գործարանները, վաճառականական հարցերով զրազեցաւ և ժողովուրդներուն հետ չփման մէջ մատաւ:

Սակայն և այնպէս, Անգլիա որ Ամիէնի գաջնագիրէն դժգոհ էր, ֆրանսական հանրապետութեան հազալին բնագարձակութիւններն ալ դժգոհ ըլլալով, մեքենայութիւններ տարքեց ու խաղաղութիւնը խզուեցաւ: Առաջին Լիազօրը ծրագրեց Անգլիոյ վրայ յարձակիլ և այս նպատակաւ հրամայեց որ Պիլիպպայի մէջ տորմիկ մը պատրաստուի, զոր 1804 Յունիսարին աչքէ անցուց: Սակայն և այնպէս, Պօնաբարդի հակառակորդները վերջին մահափորձէն ի վեր զինավիժակ կրած չէին բնաւ:

Իր կեանքին դէմ նոր գաւազարու-
թիւն մը սարքուեցաւ. Առաջին Լիա-
զօրը որ կը պատրաստուէր կայսր բլ-
լալ, վճուեց ուժով և արագ զարնել-
դաւաղիրները գատել տուաւ, հրամա-
յեց որ ձերբակալուի Անկիէնի Դուքսը,
որ զինուորական յանձնաւորովի մը
կողմէ հարցաքննուելով գատապար-
տուեցաւ և Մարտ 21էն 22ի գիշերը
հրացանի բռնուեցաւ: Այս քաղաքա-
կան մահապատիւը, այն արագութիւնը
որով ինքիւնքը պաշտպանեց Պօնա-
րարը, սարսափ ազդեց իր հակառա-
կորդներուն. իր նորազայն փառասիրու-
թիւններուն դէմ այլևս հակառակող
չկար. Նարոյէօն Պօնարարը կ'իշխէր.
թո՛ղ երկարէր ձեռքը, և ահա պիտի
բռնէ կայսրութիւնը, Ծերակոյտը, և-
հեղեղին, ժողովուրդը որոնք իրեն կ'ըն-
ծայեն Գերագոյն իշխանութիւնը:

1804 Մայիս 18ին, ձերակուտական
Լատերէա խնդրեց Ծերակոյտէն որ ըն-
դունի կառավարութիւնն առաջարկը,
Նարոյէօն Պօնարարը կայսրութիւնն
բարձրացնելու մասին. այս առաջարկը
ընդունուեցաւ և հետեւեալ որոշումը
յայտարարուեցաւ. — «Ա. Հանրապե-
տութիւնն կառավարութիւնը կը յանձ-
նուի կայսր մը, որ Ֆրանսացիներու
կայսր Խաղաքը կ'առնէ. գատական
վճիռները կը արուին յանուն կայսրի,
իր հաւատարմ ազատօնատարներուն
ձեռամբ: Ի. — Նարոյէօն Պօնարարը,
հանրապետութիւնն արդի առաջին լիա-
զօրը, Ֆրանսացիներուն կայսրն է:»

Ասկէ զատ, Ծերակոյտի որինա-
զ ծին մէջ արամաղրութիւններ կա-
յին կայսրական Սահմանադրութիւնն,
ժառանգական իրաւունքի, ինստաւա-
րութիւնն, մեծ դուքսեր կազմելու, ևն.
ևն.ի մասին: Քամպասէրէս, ընկերակ-
ցութեամբ Ծերակոյտին փոխադր Մա-
յիս 18ի օրն իսկ ներկայանալ Նարո-
յէօնին, Սէն Բլուի մէջ, և ըստ. —

«Որոշումը զոր սուտաւ Ծերակոյտը,
և զոր կը փութայ ներկայացնել Ձերդ
կայսրական Վեհափառութեան, հարա-
ւաստ արտայայտութիւնն է կամքի մը,
որ արդէն արտայայտուած է ազդին կող-
մէ. այս որոշումը ձեզի կուտայ նոր
Խաղաք մը, և, ձեզմէ յետոյ ձեր գեր-
դաստանին կ'ապահովէ ժառանգական
իրաւունքը, անիկա բան մը չտուեցը-
նէր ո՛չ ձեր փառքին և ոչ ալ ձեր ի-
րաւունքներուն վրայ:»

Նարոյէօն պատասխանեց. — «Ամէն
ինչ որ կրնայ հայրենեաց բարիքին ու
ժանդակել, Լափանապէս կապ տանի.
Իմ երջանկութեանս հետ, կ'ընդունիմ
այն Խաղաքը, զոր զառ օգտակար կը
համարէք ազդին փառացը համար, ժո-
ղովուրդին հաւատութեանը կ'ենթար-
կեմ ժառանգական իրաւունքի օրէն-
քը. կը յուսամ թէ Ֆրանսա երբէք
չպիտի զոյժայ այն պատիւներուն համար,
որոնցմով կը չընտանաւ ընտանիքս.
ամէն պարագայի մէջ, իմ ողբալ չոյի-
տի բլայ իմ սերունդներուս հետ այն
պարագային ուր անիկա զապրի ար-
ժանի հանդիսանալէ մեծ ազդին սիրոյն
և վստահութեանը:»

Յաջորդ օրը Նարոյէօն մարաշախտի
ատախճան տուաւ Պէրիէի, Միւրայի,
Ժուրանի, Մամէնայի, Լանի, Էն.
Էն. Ուրիշներ ալ բարձրացուց ձերա-
կուտականի և պալատական աւագանիի
ատախճաններուն. կայսրական արքու-
նիքին մէջէն ջնջուեցան ժողովրդավա-
րական բարբերու վերջին հետքերը.
Նարոյէօն կատարելապէս նուաճած էր
Ֆրանսան, և իր կայսրութեան 10 տա-
րիներու ընթացքին անիկա պիտի փո-
ձէր Եւրոպայի նուաճումը ի զլուխ հա-
նել, որովհետեւ արդէն իսկ Ֆրանսան
չէր բաւեր իր Խաղաքներու բնագոյն,
և ինչպէս որ ապալ եղած ատենը Քոր-
սիքայի մէջ իր եզրօրը կ'ընէր և ուզեմ,
անսնկ ալ հիմա կ'ուզեմ կ'ընէր ինչպիսի-

ւորներուն , իշխաններուն , ժողովուրդներուն , բովանդակ արեգիւրքին :

Կայսր ըլլալէն յետոյ , Նարայէօն այցելեց իր զաւաաները , կրկին աչքէ անցուց Մանչի նաւահանգիստները և Հոննոսի ձախ արկին վրայ վերէն վար պարտեցաւ . քննեց նաև բանակները , գերման իշխաններուն յարգանքի արտայայտութիւնները ընդունեց , վարիչներ և ճարտարագործներ հարց ու փորձ ըրաւ : Էքս յա Շարէի մէջ Հուխայի և զնդասեղներու շինութեան գործով զրադեցաւ , զնաց Քօպլէնց , Քօթներ , Մայանս , Դրէվ , Լիւքսեմպուրկ և ամենուրեք ի գործ դրաւ իր գործուն և խղճամիտ հսկողութիւնը : Վերադառնալով Ալէն Բլու , Հոկտեմբեր 12ին , իր թագաւորութեան հանդէսները պատուատեց , հանդիսագրութեանց ծրագիրը շինելով , մեծամեծ ծախքի բռնչելով , աստիճանի բարձրացման արժանանալիքները ընտրելով , ամբողջ մէկ ամիս , կայսերական արքունիքին մէջ պերճանքի տեղ մըն է որ կ'անցնի . կ'ուզէր որ թագաւորութիւնը ըլլայ այնպիսի արարողութիւն մը որ նախընթաց բոլոր արարողութիւնները ըստուերի մէջ ձգէ :

Նարայէօն Ա . կայսեր և ժօղէֆին կայսրուհիին թագադրութեան հանդէսի որ նշանակուած էր 1804 Դեկտեմբեր 2ը . Պիոս Է . Պապը հաւանած էր զայ կատարել օծումը Բարիզի Նօզր Տափ եկեղեցիին մէջ . արարողութիւնը չատչեց կտաւ . թափօրը ժամը 10ին ճամբայ ելաւ . Դիւլլիի պալատէն , կայսրը իր կառքին մէջ ունէր կայսրուհին և իր երկու եղբայրները ժօղէֆ և Լուի : Թափօրին առջևէն կ'երթային զինուորներ , հեծկազօրք , պահակազօրք , հրամանատարութեամբ Միւրայի : Զինուորական և քաղաքային համազգեստները կը փալլէին արեւին տակ . Նօզր Տափ եկեղեցին պճնուած էր սակհոռ թանկագին կերպաներով ու կայսեր

սպասող բաղնիքիւնը իր զարդարանքներով կը փալիւէր : Հոն էին ծերակուտականները , պետական խորհրդականները , Օրէնսդիր ժողովի անդամները , զաւառական պատգամաւորները , մարաթականները , առաջնորդները , կայսերական գերդատանի անդամները . թագադրութեան արարողութիւնները կարգու կանոնով կատարուեցան . միայն թէ , Պօնաբարդ խանդարեց զայն , որ հարկ եղաւ Պապին ձեռքէն թագը տանել , սկանառես մը կը գրէ . «Վերջապէս կայսրը իր գահէն իջաւ և եկաւ ծունկի աղօթարանին առջև . յանկարծ , տեսայ որ ոտքի կ'ելլէ այն պահուն ուր Պապը պիտի առնէր խորանին վրայ դնուելու կայսերական թագը . աճապարանքով յառաջ գնաց , Պապին ձեռքէն խեց զայն և հպարտօրէն դրաւ գլուխը . այդ պահուն իր երեսը գոյն եկաւ , աչքերը փայլեցան անտուր փայլով մը , իր հասակը 6 ոտք տուի բարձր թուեցաւ » :

Իր թագադրութեան հանդէսը աւարտելէն վերջ , Պօնաբարդ կայսրուհի օծեց իր կինը ժօղէֆին , որ ծունկի եկած էր աժգոյն և զօղօջուռ . ներկաներուն վրայէն սարսուռ մը անցաւ : Այնուհետև նորապսակ կայսրը ձեռքը Աւետարանին վրայ դրած սա երգումը ըրաւ . —

«Կ'երդնում պահպանել Հանրապետութեան հողային ամբողջութիւնը . յարգել և յարգել ապ Քօնքօրտայի պայմանները և պաշտամանց ազատութիւնը . յարգել և յարգել ապ իրաւանց հաւասարութիւնը , քաղաքական ու քաղաքային ազատութիւնը , ազգային ինչքերու անդառնալիութիւնը , կ'երդնում ո՛ր և է առաւել չգանձել և հաստատել օրէնքի սահմանէն դուրս . կ'երդնում պահպանել Պատուոյ Լէգէոնի պատուանշանը , և կառավարել միակ նպատակ ունենալով փրանաւական ժողովուրդին շահը , երջանկութիւնը և փառքը » :

Երկրայ հանդիսականները կեցցէնե-
րով պատասխանեցին մուշեղիկին այն
յայտարարութեան թէ «Օգոստոսիս և
Վեհափառ կայսր Նարոյէօն, կայսր Ֆը-
րանսացիներու, թագադրած և գա-
րարձրացած է:» Թնդանօթները սկսան
զուտ ի պատիւ նորապսակ կայսեր և
կայսրուհիին: Արարողութիւնը 5 ժամ
տևած էր. իրիկուան դէմ Ն. Վեհա-
փառութիւնք վերադարձան Դիւլլիի
պալատը. ամենքն ալ անօթութենէ կը
մեռնէին, ծարու էին և կը մեղին.
Նարոյէօնի առաջին գործը եղաւ հանկ
իր շքեղ և ծանր զգեստը, հագնելու
համար նախաձեռնելու պարզուկ հա-
մազկեստը, զոր չափ կը սիրէր կրել:
յետոյ լնկաւ արթնի մը վրայ, սաքերը
երկնցուց, թեւերը կախեց և հառաչելով
զօչեց. —

«Վերջապէ՛ս հիմա չունչ կ'առնեմ,
կը կարծեմ թէ կեանքիս մէջ այսքան
յոգեամ չէի. այսօր կ'անուխ պիտի
պտտկիմ:»

Պատճառը Մէնըվալ կը վերայէ թէ
թագադրութեան պահուն մինչ Նարո-
յէօն հասած էր իր փառքի պազաթնա-
կէսին, ըսաւ իր եղբորը. «Ժօզէֆ,
եթէ հայրենիս տանէ՛ր զմեզ:» Այս
խորհրդածութիւնը ներշնչուած է սուկի
ընտանեկան զգացու մէ մը քան թէ փա-
ռափրութենէ. Նարոյէօնի արտին մէջ
ընտանեկան սէրը միշտ արթուն մնա-
ցած էր փառքի զինովութիւններուն
մէջն իսկ, այնպէս որ իր եղբայրներն ու
քոյրերն ալ միասին բարձրացուցած է
զանազան պաշտօններ տալով անոնց:
Իտալիոյ միտրաիոյսը Նարոյէօնի առա-
ջարկեց որ Իտալիոյ թագը ընդունի,
բայց Նարոյէօն իր Ժօզէֆ եղբորը առ
ուզեց այդ թագը, և երբ տնիկա չըն-
դունեց, այն ժամանակ միայն ինքը
կոչուեցաւ կայսր Ֆրանսայի և թագա-
ւոր Իտալիոյ:» 1805 Ապրիլ 2ին մեկ-
նեցաւ Բարիդէն և Մալիս 26ին Միլանի
մէջ թագաւոր պսակուեցաւ:

Սէն Քլաւ վերադարձին Յուլիան,
պատրաստեց Անգլիան նուաճելու ծրա-
գիր մը. Նարոյէօն Ա. բանակ մը հա-
ւաքեց Պուլոնի բանակաւորին մէջ և
չինեղ տուաւ փոխադրանաւորու տորմը-
ղիկ մը, որ պիտի անցնէր Մանչը, մինչ
ծովակալ Վիլնէօլի նաւարամբնը հեռուն
պիտի կեցնէր ծովակալ Նէյլընի նաւա-
տորմը: Իր ընդհանուր սպաշարկոյսը
հաստատեց Պուլոնի մէջ և Օգոստոս
3ին աչքէ անցուց իր զօրքերը, սպասե-
րով որ ծովակալ Վիլնէօլ յաջողցնէ իրեն
յանձնուած ծրագիրը. բայց տնիկա ձա-
խողեցաւ և Ֆէրրոլի մէջ պաշարուեցաւ:
Երբ Նարոյէօն իմացաւ այս ձախողան-
քը, սրուն հետեւանքով անկարելի կը
դառնար իր՝ Անգլիա արշաւանքը, սար-
տափելի կերպով բարկացաւ, բայց առանց
ժամանակ կորսնցնելու, պատերազմա-
կան նոր յատակադիմ մը պատրաստեց,
ընդդէմ երրորդ զինակցութեան, կառույ
դաշտը փոխադրելով Աւստրիա: Ռուսե-
րը և Շուէտացիները պիտի գործէին
Հանսօլի մէջ, Աւստրիացիները ու Ռու-
սերը՝ Դանուբի հովերին ինչպէս նաեւ
Լոմպարտիոյ մէջ, իսկ Նարոյիզիները և
Անգլիացիները՝ հարաւային Իտալիոյ մէջ:
Պոնապարտ Լոմպարտիոյ աւստրիական
80000 հոգինոց բանակին դէմ զրկեց
զօրավար Մատէան, Հանսօլի վրայ
զրկեց զօրավար Պէրեստօթը, Անգլի-
անաւորական բանակին դէմ հանեց զօ-
րավար Կալվին Սէն Սիրը, իսկ իր մեծ
բանակը անձամբ առաջնորդեց Դանուբի
հովերին մէջ դառնալով աւստրիական սական
բանակին: Ֆրանսական բանակը կը բաղ-
կանար ընդամենը 227000 հոգիէ, որոնց
55000ը հեծկազօրք. ունէր նաեւ 340
կոտր թնդանօթ, տնիկա հարկադրուած
էր կառիլ աւելի ասուար թշնամիի մը
դէմ, որ սակայն ցրուած էր: Նարոյէօն
Սգրապարկ հասաւ 1805 Ապրիլմբեր
27ին, և իր ֆրանսացի զինուորներուն
ու Պալաթիացիներուն յայտարարութիւն
մը ու զգեց, յետոյ սկսաւ իր յատակա-

գիծին զսրծադրութեան . տառնեւ հինգ օրուան մէջ , Միւրա յազմեց Վէրթին-կէնի մէջ և զօրավար Նէյ . յազմանակ տարաւ Էլէինկընի մէջ . իսկ Պօնարարդ պաշարեց Ուլմը , ստիպեց զօրավար Մօլդֆէն որ անձնատուր ըլլայ , և գերի ինկած աւստրիական բանակը 33000 հոգիով և 18 զօրավարով քաղաքէն դուրս ելլելով իր գէնքերը վար դրաւ Պօնարարդին ստիպին տակէն անցնելով :

Սակայն և այնպէս , Ուլմի անձնատուութեան օրը ծովակալ Վինկոյի նաւարամբներ ընծային՝ եղաւ . Դրափախարի առջեւ . այս ձախողութեան հետեւանքով և սրբէն հարկադրուեցաւ հրաժարիլ Անգլիոյ գէմ ծովային պատերազմ մղելու ծրագրէն և իր ամբողջ ուժերը խափել եւրոպայի վրայ : Ուլմի անձնատուութենէն յետոյ , Նաբոլէոն իր բանակը ու զոյց Վիեննայի վրայ , զոր զրուակցին զօրավար Լան և Միւրա . Պօնարարդ հոն մտաւ Նոյեմբեր 14ին , տառնց սակայն հոն կանգ առնելու . այն գործողութեանց միջոցին , որոնք յանգեցան Օպէրլիցի պատերազմին , անկեա կեցաւ . Շէմարիւնի և Պրիւնի մէջ , հակալով Ռուսերուն և Աւստրիացիներուն չարժամեանքուն վրայ : Իր բանակը հետեւէր , ամբողջ 3 օր Նաբոլէոն կը քննէ այն դաշար , որուն վրայ պատերազմ պիտի մղէ , և Նոյեմբեր 29ին իր յառաակագիծը վճռելէ յետոյ իր բանակին բրանելիք զիրքերը կ'սրջէ և զանազան կէտեր կը յանձնէ իր մարաշտիաներուն : Պատերազմի նախօրը օրն իսկ աչքէ կ'անցնէ զինուորները և զիշերն այնուրէն զուրս կ'ելլէ իր վրանէն , իր զինուորներուն վերջին այցելութիւն մը տալու . համար , անկարելի է նկարագրել այն խանդավառութիւնը զոր զինուորները ցոյց տուին զինքը տեսած առեւնին , 80000 հոգի ներկայացան կայսեր . ծալուանի նստածիդներէն մին իրեն մօտէն նայով ըսաւ . — «Տէ՛ր Աւրայ , դուն պէտք չպիտի ունենաս ինքզինքդ վր-

տանդի նիմարկեա . յանուն բոլոր հրանածիդ զինուորներուն , բեզի խօսք կուտամ որ վաղը քեզի պիտի բերենք առաջիկան բանակին զրօշները և թընդանովները , որպէս զի տօնենք քու թագադրութեանդ տարեդարձը : »

Նաբոլէոն կը վերադառնայ իր վրանը , բայց առտուն ժամը 4ին կրկին դուրս կ'ելլէ և զօրագունդերուն մէջ մանկով , մէկ խօսքով , մէկ բառով կը խանդավառէ : Օպէրլիցի արեւը վերջապէս ծագեցաւ և հոյն օրն իսկ աւրտրեւուտ աւհան բանակը ընծային՝ եղաւ : Նաբոլէոն չնորհակալութիւն յայտնեց իր բանակին առ հռչակաւոր օրակարգով . —

« Զինուորնե՛ր ,

« Շատ զոհ եմ ձեզմէ , Օպէրլիցի պատերազմին օրը ձեզմէ սպասած տկենկալութիւններս արդարացուցիք . ձեր արծիւները անկորընչիլի փառքով մը զարդարեցիք . Ռուսիոյ և Աւստրիոյ կայսրերուն հրամանին առկ զանազ 100000 հոգինոց բանակ մը ցիր ու ցան եղան կամ սպաննուեցան չորս ժամէն պակաս տունի մը մէջ , և ձեր սուրբէն ուղատառները խեղդուեցան լիճերու մէջ . 40 դրօշներ , Ռուսիոյ կայսրական պահակազօրքին դրօշները , 120 թնդանոթներ , 20 զօրավարներ , աւելի քան 30000 զինուորներ զերի . ահաւասիկ արգիւնքը այս առ յառեա հռչակաւոր օրուան . այն աշխարհ զոյարանուած հաւակալօրքը որ թուով չառ տակի ստաւար էր , չլրացաւ զիմանայ ձեր հարուածին , և աշուհետեւ աշխու վախ պատճառող մրցակիցներ չունիք : Այսպէս երկու ամսուան մէջ այս երբորդ զինակցութիւնն ալ պարտուեցաւ և լուծուեցաւ . խաղաղութիւնը աշխու չառ հետու չէ , բայց , ինչպէս խոստացայ ժողովարդիս , Հոկտոբ անցնել տալով պիտի կնքեմ աշխարհի դաշինք մը , որ մեզի ապահովութիւններ տայ և մեր զինակիցներուն վարձատրութիւնները երաշխաւորէ :

ՊՕՆԱԲԱՐԴԻ ՍԷՆՏԻ ՀԷԼԷՆԻ ՍԷՆՏ

« Զինու սրնե՛ր, երբ հալոսնիքին բարձր ահմանը և բարձր թեանը անհրաժեշտ եզոց ամէն ինչ ի գլուխ հանուի, զձեզ Ֆրանսոս պիտի տանիմ. հանիմ զուրգուրանքներուս ստարկան պիտի ըլլաք. իմ ժողովուրդս աքախտ թեամբ պիտի ստանէ զձեզ և ձեզի բաւական պիտի ըլլայ բոլոր թէ «Սոցիալիզի պատերազմին մասնակցեցայ» որպէս զի ձե ի պատասխանեն — «Ահա ա՛յ ի՛նչ քաջ մը» :

Յաղթութեան յարբ Ֆրանսայի և Բարբիզի մէջ անդուր խանդավառութիւն յառաջ բերաւ, մանաւանդ անոր համար որ խաղաղութեան կռքման յարբ

անմիջապէս յաջորդեց աչդ լուրերուն : Հաշտութիւնը կնքուեցաւ Բրէզուսըի մէջ, Դեկտեմբեր 28ին : Աստորիա աւելի պզտիկցած էր և Նարթէն Բաուլիս թագաւորութեան վրայ կ'աւելցընէր Տարնայիան, Բալթիան, Վենետիկեան պետութիւնները, իսկ Պափէրիայի վրայ կ'աւելցընէր Դիրտը. Վիեննայի մէջ գրաւուած թնդանոթներուն պիտի ձախը բարձրացաւ Բարբիզի վանասօ՛րի Սիւնը, ի յիշատակ Մեծ Բանակին :

Նարթէն Ա. յազխական ըլլալով, իշխանութեան ծարաւի զարձաւ. երկիրները բաժնեց, ժողովուրդները կազմալուծեց, զիւրքը համախմբեց, իր

քաղաքականութեան պէտքերուն համաձայն, անիկա անդամահատեց Գերմանիոյ կայսրութիւնը, և կազմեց Հռենոսի Դաշնակցութիւնը, որուն պաշտպան հռչակեց ինքզինքը՝ իր ընտանիքին անդամները՝ իշխանապետութեան մէջ գահերու վրայ հաստատեց. Լուի եղբայրը Հոլանտայի թագաւոր հռչակեց, Ժոզէֆ եղբայրը՝ թագաւոր Նաբոլի, ևն. Նաբոլէոն այլևս ամենակարող էր։ Սակայն և այնպէս, պարտութեան մասնուած թագաւորները չեն համակերպիր իրենց վիճակին։ Բրուսիա կը պատրաստուի պայքարել Օսէլլիցի յաղթականին դէմ, իսկ Ռուսիա նոր դորքեր կը մոզվէ. Նաբոլէոն ինքզինքը վստահուած համարելով յարձակողականի կը սկսի. իր 6 զորադասակներուն քով կ'երթայ, դէպ ի Գերմանիա։ 1806 Սեպտեմբեր 25ին կը մեկնի Ալն Քլաւն, 28ին կը հասնի Մայնս, և կարգ մը մանր մունր պատերազմներ մղելէ յետոյ Հոկտեմբեր 14ին կը յաղթանակէ Ելնայի պատերազմին մէջ։ Բրուսիական բանակը թաալ գլոր կը խորտակի, կը ցրուի և բեկորները բուռն հալածանքի մը կ'ենթարկուին. երբէք յաղթանակ մը աչքան տրագ և լիակատար չէր եղած։ Բրուսիացիները ունեցան 15,000 զերի, 12,000 մեծեղ կամ վիրտոր, իսկ իրենց 200 թնդանոթները, զրօշները և զոյքերը գրաւուեցան։

Պերլինի ճամբան այլևս բաց էր. Նաբոլէոն հանդիսաւորապէս կը մանկ հոն Հոկտեմբեր 27ին, քաղաքին բանալիները Հաղփէլսի իշխանին ձեռքէն ընդունելով. յաղթական կայսրը Բաբիզ գրկած էր, իրր յիշատակ այս պատերազմին, Մեծն Ֆրէտէրիք Բ. ի սուրբ, անոր Սե Արծիւի պատուանշանը, գործարարի գոտին։ Պերլինէն է որ Նաբոլէոն արձակեց Անգլիոյ դէմ պամաքային պաշարման վճիռը։

Բրուսիական բանակը բնաջինջ քնելէ յետոյ Նաբոլէոն սկսաւ պայքարել Ռուսներուն դէմ, Բոլոնիոյ մէջ. Գեկտեմբեր 19ին հասաւ Վարչաւա, և Նաբլով ու Ալլէ գետերուն վրայ կարգ մը պատերազմներ մղելէ յետոյ, իր մարաթախները յաղթանակը հասնեցան Փետրվար 18ին մեկեյին Էյոսի վայրագ ու արխահեղ պատերազմը, ցորաին և ձիւնին մէջ. գլխու բռները սկսան տրոնջալ. ոտուական բանակը ինքզինքը պարտուած չհամարեց. Նաբոլէոն քաջուեցաւ Ֆինքշլաշի զգեակը, ուրջանաղլը աչիս ու թիւն մը թափեց փայլուն յաղթանակով մը պատերազմը վերջացնելու համար։ Յունիս 14ին, վերջաւեր ոտուական բանակը ցրուեցաւ Ֆրիալանտի մէջ. Աղեքսանդր Ա. Չարը լողազուծիւն կնքելու ստաջարկ բլաւ, երկու կայսերը հռչակաւոր տեսակցութիւն մը ունեցան Դիլսիդի մէջ, Նիմէն հաւին վրայ. ակահատաւ պատճառար Մէնրվայ հետեւեղ կերպով կը պատմէ այս տեսակցութիւնը. —

«Ամենէն առաջ հասաւ Նաբոլէոն և ընդատաջ գնաց Աղեքսանդր կայսեր։ Երկու վեհադեանները միաժամանակ գլորար սղջազարեցին. զեղեցիկ տեսարան մըն էր որ կը պարզուէր, մինչ զեաին աջ և ձախ ափանց վրայ համախմբուած բանակները որտաւնդսաւ կեցցէ կը պոռային։ Երկրորդ տեսակցութիւն մը, ուրուն միջոցին Աղեքսանդր Չարը իր հետ բերաւ Բրուսիոյ թագաւորը, տեղի ունեցաւ յաջորդ օրը, միեւնոյն չուգենաւին վրայ»։

Քանի մը չարաթիւներ Նաբոլէոն յաճախ իր սեղանին մասնակից բրաւ երկու պարտեղ վեհապետները, և նոյն իսկ Բրուսիոյ Լուիզ թագուհին՝ որ պատերազմը գրգռած էր. Նաբոլէոն անոր հետ շատ հաճոյակատար եղաւ ու իր հյոսր հրապոյրը ի գործ գրաւ իր հրամանին տակ զանուոյ վեհապետներուն վրայ, միայն թէ իր քաղաքականութեան

թիւերը անձկեղի մնաց : Դիւրիւղի գաւ-
նադրին համաձայն Ֆրանսա, Բրուսիա
և Ռուսիա, 1807 Յուլիս 8ին կատ-
րագրէին սա պայմանագրութիւնը թէ
Վիսպֆալիայ թագաւորութիւնը հա-
տատուելով կը արուէր Նաբոլէոնի ժե-
րօմ կրթօրը իսկ Վարչաւայի մեծ գրք-
սութիւնը կը արուէր Սաքսի թագաւո-
րին : Նաբոլէոն արքաներու արքան էր
հիմա եւ մարտջ աշխարհ իրեն կը պատ-
կանէր :

1807 Յուլիս 25ին Բարիլ վերա-
դառնալով ասաջին գործը եղաւ իր
անձնական իշխանութիւնը ու ժողկնդ-
այս պատճառով ջնջեց Դիւրիւղնա կոչ-
ուած օրէնսդիր մարմինը : ասիկ զատ
իր գահուն փայլը աւելցնելու համար
հարկատու թագաւորութիւններ հա-
տատեց , կայսերական ազնուականու-
թեան մը ծագում տուաւ , իր ծառանե-
րուն դրամ և ախաղաս բաժնեց : մէկ
տարին չորսորոժ 1,500,000 ֆրանք
բաշխեց ինը մարաշխտաներու և 34
զօրավարներու : Նաբոլէոն իր Օրինա-
դիրքը հրատարակեց , վերակազմեց
հանրային կրթութիւնը , ճամբաներ բա-
ցաւ , ջրանցքներ փորեց , շէնքեր կա-
ռուց , կամուրջներ և քարափներ շի-
նեց , ճարտարարուեստը քաջակերեց :
Անիկա կ'ուզէր որ Ֆրանսա , որ հիմա
իրեն հնազանդած էր , բլլար Մեծ Ֆր-
րանսան , որպէս զի աշխարհի վրայ
չգտնուի ու եւ մայրաքաղաք : որ իր
մայրաքաղաքին՝ Բարիլի հաւատարի :
իր կայսրութեան ամենէն չքեղ և փայ-
լուն չրջանն էր ասիկա :

Նաբոլէոն իրը յաղթական կ'այցելէ
իր պետութիւնները , կ'երթայ Իտալիա
ու Միլանի մէջ կը լրացնէ Անգլիայ դէմ
յամաքային պաշարման գործողութիւն-
ները : Վենետիկի մէջ աննախընթաց կեր-
պով չքեղ բնդանելութիւն մը կ'ըլլայ
իրեն : կը վերապահուայ Ֆրանսա , կը
պարտի հարստային և արեւմտեան գա-
ւարներուն մէջ , զօրագունքերը աչքի

կ'անցընէ և անձամբ մաիկ կ'ընէ իր
նշանակած կառավարիչներուն զիտողու-
թիւնները : Ամէն բանի վրայ կը հսկէ
իր պաշտաւ և սրաւես աչքովը , և հրա-
մաններ կ'արձակէ , երբեմն ալ զովնա-
ներ կը չուայէ , իսկ աւելի յաճախ՝ պար-
սաւանքներ :

Ֆրանսայի մէջ չրջապայած և իր
յաղթանակը վայելած պահուն Նաբոլէոն
պատերազմ հազակեց Բորգոնկայի և ԲՍ-
պանիոյ դէմ , իր զամաքային պաշար-
ման արդիւնաւորութիւնը ապահովելու
համար , բնդ դէմ Անգլիայ : Ասիկա գու-
րացաւ երկարատեւ , վառանդայի և մա-
հացու պատերազմի մը : Նաբոլէոն ալ
պատերազմին մասնակցեցաւ անձնապէս ,
էրֆուրդի մէջ փառաց զազաթնակէտին
հաննելէն վերջ միայն , չրջապատուած
բաղմաթիւ թագաւորներէ ու թագու-
հիւններէ , և ամբողջ ամիս մը տօնակա
հանդիսութիւններ կատարելով : Ամէն
ոք իր հրամանը մաիկ կ'ընէր , իրմէ
խօսք մը , ժպիտ մը կ'ակնկալէր ամէնքն
ալ կը վախնան իրմէ : Քօմէտի Ֆրան-
սէլի զերասանները , որոնք յաւակալէս
էրֆուրդ գացած էին , բաղմաթիւ թա-
գաւորներու ներկայութեամբ , զատական
թատերախաղեր կը ներկայացնէ , Դալմա
դափնիներ կը չահէր : իսկ օրիորդ Տիւ-
չէնտայի յաջալով թիւնները անհաշու ելի
կը գտնան :

Նաբոլէոն , բնկերակցութեամբ իր
հետեւ օրդներուն , զօրանցքներ կը կա-
տարէ , եւնայի պատերազմի գաշաը
կ'այցելէ , Գերմանիայ մասաւորական գա-
տակարգին լուսազայն տարրերը կ'ընդու-
նի : Հոկտեմբեր 12ին Պատուոյ Լէգէոնի
ատաիճանին կը բարձրացնէ Կէօթէն և
Վիլանար , « իրը յարգանքի զայտուն տ-
պացոյց մը , նշանաւոր ասպանդները
պատուելու համար » Վերջապէս , երկու
օր յետոյ , կը մեկնի Էրֆուրդէն , ուր
ամբողջ չարաթիւներ իշխած էր թագա-
ւորներու և իշխաններու վրայ , կը վե-
րադառնայ Ֆրանսա և գրէթէ անմիջա-

ողէս կը մեկնի դէպի Սպանիա, անձամբ վարելու համար ֆրանսական բանակին հրամանատարութիւնը: Իր զօրովարները ձախողած էին, ֆրանսացի զինուորները բաղխած էին սպանիական հայրենասիրութեան և անգլիական այժմբուն, առանց վերջնական յաղթանակ մը տանելու: Դեկտեմբեր 9ին Պոնաբարդ Մատրիա մտաւ վտանգալից ճամբաներէ անցնելով և մահացու կռիւներ մղելէ վերջ. հոն հաւատարմական տառանք վերցուց, առատական իրաւունքները քննեց, մեծ թնոյլ վաճարի փակեց, որովհետեւ վանականները իր ամենէն անհաշտ թշնամիները եղած էին: Ստրակոսայի զրաւմամբ պատերազմը վերջացաւ, բայց Ապանիա նորէն չխաղաղեցաւ, և գեւ ըստ ժամանակի ֆրանսացի զինուորներ ինկան մեռան, մղկաստղ հայրենասէրներու հարուածներուն տակ, սկալ երկրին և ժայռերուն վրայ:

Նարոյէօն փութաց ժրանսա վերագառնալ, իր զօրավարներուն յանձնելով իր յաղթանակները շարունակելու հոգը: արդէն երկար ժամանակէ ի վեր Արտարիա կը պատրաստուէր պատերազմի, և վայրկեանը հոտած կարծեց երկար և յարատեւ պայքարի մը: Աստորիա 300000 հոգինոց բանակ մը կազմակերպեց այն յուսով որ Նարոյէօն չպիտի կրնայ նոյնքան այժ հաւաքել և իրեն դէմ ելլել: արդարեւ, ֆրանսացի զինուորները տարապնտած էին Ապանիայ, Խտայիոյ, Հոլանտայի, Գերմանիոյ մէջ, որով ամառոյ բան մըն էր յաղթանակ տանիլը: ասկէ զատ, Ֆրանսա որ զինուորական փառքի մէջ խեղդուած էր, ու այնքան պատերազմներու ազմու կին մէջ գլուխը կորսնցուցած, հանդարտութիւն և խաղաղութիւն կ'ուզէր: Նարոյէօն գիտէր տոկիւ, բայց ոչ մէկ բան կրնար զինքը արգելիլ իր ծրարիւններուն գործադրութիւնը հետապնդել: 1809 Ապրիլ 13ին մեկնեցաւ Բարիլլէն և քանի մը օրուան մէջ միացաւ Մեծ Բանակին,

զոր նոր հաւաքած զինուորներովը զարացուց և կարգ մը անօրինութիւններէ զերաւ բանակին մասին: պատերազմներու շարքը սկսաւ Ապրիլ 22ին Էքմուլի յաղթանակով, որուն չափով յաջորդեց Ռադիզոնի տուումը, ուր Նարոյէօն վերադարձուցաւ աջ ոտքէն: Վիեննա անձնատուր եղաւ Մայիս 13ին, և Մայիս 21ին Էսլինիի արիւնհանգ և անվճարական պատերազմը տեղի ունեցաւ, որուն միջոցին սպաննուեցան 16000 Ֆրանսացիներ: մարաֆաւա Լան ալ հոն մահացու կերպով վերադարձուցաւ:

Կայսրը քաջուհեցաւ Շէնդորֆի զգեսակը և չարունակեց իր սաղմական պատրաստութիւնները, պատերազմը վերսկսելու համար: ալլ միջոցին էր որ Պիտէ: Պապը զինքը բանադրեց, պատկան պետութիւնները Կայսրութեան միացուցած ըլլալուն համար: 1809 Յուլիս 4ին, Նարոյէօն հրամայեց որ իր բանակը զարծի սկսի, և Յուլիս 6ին չահեցաւ Վալիստի յաղթանակը, պարտութեան մատնելով Աստորիական բանակը: Էսլինիի ցաւալին յիշատակը սրբուած էր: այն երեք օրերու ընթացքին, ուր բանակը անցաւ Դանուբէն և ուր կուտեցաւ, կայսրը 60 մամ ձիու վրայ մտաց, և անմիջապէս որ Արտարիայիները խուճաղով փախան, անիկա քնայաւ պատերազմի զաշտին վրայ, յոյնութենէ ընկճուած և յաղթուեցան:

Աստորիական հրամանատարին խնդրանքով զինադադար կնքուեցաւ: Յուլիս 12ին և հաջորդական բանակցութիւնները տեւեցին մինչեւ Զոկտեմբեր 14, բայց պարտուած ժողովուրդները սիրաշուք չէին ընդունի Կայսր արքայապետութիւնը և Ֆրանսացի զօրակաւներ մը վրայ կոտորուած մահախորձը ցոյց կուտար արտոյ մտային վիճակը: Նարոյէօն որ իր փառացի գաղափրական հոտած էր, թերեւս կը լսէր ժողովուրդներու արտունջը, Ֆրանսայի յոյնածու-

թիւեր կը զգար, բայց կը կարծէր թէ իր կամքը բաւական է ամէն բանի և առէն մարդու գէժն։

Նարայէն իր երկրորդ արշաւանքէն ֆոնդէնը պիտի վերադարձաւ։ Հոկտեմբեր 26ին, կայսրուհիէն յամենուկու մօտահան ծրագրով, ինքը կայսրու թիւն մը ունէր և հիմա պէտքը կը զգար իր արիւնէն սերած ժառանգորդի, և բաւ սրտով իր կինը՝ Ժողէֆին ամուլ էր, անոր արձակումը մօտեւած էր։ Անտառակոյտ Պենարարդ ցաւ զգաց թողով աչն կինը զոր ունեցեր էր իր ստպարէզին առաջին օրերուն, զոր իր բոլոր փառքերուն բաժնեկից քրած էր, զոր սիրած էր, բայց ոչ մէկ յիշատակ, ոչ մէկ զգացում կրնար աւելի ուժով բլրայ քան իր քաղաքական փառասիրութիւնները։ Անիկա կրցաւ Ժողէֆինի ընդունիլ տալ ամուսնալուծումը։ Նարայէնի առաջին անեկկապանը՝ Բոնույան սապէս կը նկարագրէ կայսեր ու կայսրուհիին վերջին տեսակցութեան յուզիչ դրուագները։—

Գլայսերական ընտանիքը մեծ արտադրութեանց յատուկ համազդեհտար հազած հաւաքում էր, երբ կայսրուհին ներս մտաւ, չստ պարզ սպիտակ չլրջազգեստով մը և և զարդարանքի, անիկա սովորէն էր բայց հանդարտ, ու կրթնած էր թիւին Հօրդանս թագուհիին որ իր ռոյտափառ մօրը չափ սովորէ և չստ աւելի յուզում էր։ Կայսեր քով տաքի կեցած էր Պոնարնէ իշխանը, թիւերը խաղաձև, ու աչն քան ուժգին կերպով ցնցում, որ կարծես թէ գետին սլաքի իշխար։ Երբ կայսրուհին ներս հրամայեցաւ, կոմս Անտիլ ամուսնալուծման պաշտօնագիրը կարդաց։ Խորանի լուսնիամբ մոխի բրին դայն, ամենուն գէժքին վրայ բուռն անձկութիւն մը կար։ Կայսրուհին ամենէն աւելի անխաղաղ էր երեսար, թէև ալսերէն վար չարունակ կը հաւեր արցունքը, անիկա նրա-

տած էր թիւնաթափ մը վրայ, սրահին մէջտեղը և արմուկը սեղանին կաթնցուցած էր։ Հօրդանս թագուհին իր ետին կ'արտատէր ոտքի վրայ կեցած։ Երբ պաշտօնագրին ընթերցումը աւարտեցաւ, կայսրուհին կանգնեցաւ, աչքերը սրբեց և գրէթէ կտրովի ձայնով մը արտատանեց հաւանութեան խօսքը։ Ետայ ստորագրեց և ելաւ գնաց, Հօրդանս թագուհին թիւն մտած միշտ, էօմէն իշխանն ալ միեւնոյն ժամանակ զուրս ելաւ, բայց ոչմը հասնելով երկու գետներուն միջև գետին ինկաւ։ Հարկ եղած խնամքը տարուեցաւ իրեն։ Այս սրտաճիւղի արարողութեանց պահուն կայսրը բաւ մը իսկ չարտատանեց, մէսթ մը չըրաւ, ալ արձանի մը նման անշարժ կեցաւ, աչքերը անշարժ և գրէթէ մոլորուն։

Ժողէֆին քաշուեցաւ Մայմէզոն և Ծերակոյտը վաւերացուց ամուսնալուծումը։ Դեկտեմբեր 15ին, ու 1810 Յունվար 12ին Բարիդի Պաշտօնաթիւրը կը յայտարարէր թէ Նարայէնի և Ժողէֆինի կրօնական ամուսնութիւնը լուծուած է։ Կայսրը սկսաւ վնասել թէ ո՞ր արքունիքէն սլաքի ընտրէ կին մը, որ իրեն ժառանգորդ մը սլաք տար, և Թուսիայ արքունիքին տարաւ գիմուսներ ընկէլ յետայ, որոնց և և տարիայ արքայական գերդաստանէն կին մը տանել։ Փետրվար 7ին ամուսնութեան պաշտօնագրութիւն մը տուաւ թագրուեցաւ։ Վիլհէմսի մէջ, Նարայէնի և արհիւ քսուհի Մարի Լուիզի միջև, այս վերջինը անմիջապէս ճամբայ ելաւ գէլի Բարիդ և ճամբուն վրայ բոլոր քաղաքներուն մէջ խանդավառ ընդունելութեան արժանացաւ։ Մարի Լուիզ համակ մը գրեց Նարայէնին և ասոր վրայ կայսրը փութաց բնդ առաջ երթալ, զօրավար Տիւրանի կինը իր Յիստակներուն մէջ սապէս կը նկարագրէ անոնց հանդիպումը։—

Ներկա կառքերը իրարու հանդիպեցան Սուսանէն 4 մզն հետ. կայսրը վար իջաւ կառքէն, և երբ կայսրուհին կառքին դուռը բացուեցաւ, Նարոյէն աւելի վրան վազեց քան թէ վեր կաւ կառքէն. Մարի Լուիզ արդէն ստացած էր Նարոյէնի լուսանկարը, և այնքան նայած էր ա՜նոր որ դիմագծերը ընտանի դարձած էին իրեն. Մարի Լուիզի հետը կար Քարոյինը, իսկ Պետարադի հետ՝ զօրավար Միւրաւ. պահ մը երկու զոյգերը լուս ու մուռն զիրար դիմեցին. առաջին անգամ կայսրուհին սկսաւ խօսիլ և չորսքորթիլ կերպով մը ըսաւ. — «Տէ՛ր արքայ, ձեր լուսանկարէն աւելի զեղեցիկ էք:» Նարոյէն ալ զայն հրաշայի դատ և այնքան խելքը գլխէն գնաց որ հագիւ քանի մը վայրկեան կանգ առած էին Սուսան և ահա որոշեց գիշերը անցընել Մարի Լուիզին հետ Քամբիլենի մէջ. այնպէս կ'երևայ թէ Նարոյէնի ազատանքները, որոնց միացան Նարոյի թագուհին ստիպոյ մեները, մեղեցին Մարի Լուիզը որ բան մը չմերձէ իր բարեկամարկ ախտներուն:»

Ահա ստիկ նստ թէ Քանդակն ինչպիսի կը նկարագրէ Մարի Լուիզի գիմագիծը. — «Կայսրուհին Մարի Լուիզ իր ամուսնացած ժամանակը հագիւ 19 տարեկան էր. մազերը խաբուհայ էին, աչքերը կապոյտ և արտայայտիչ, ազնուական քալումքով և բարձր հասակով. իր ձեռքը և ոտքը իբր փայտ կրնային ծառայիլ. վերջապէս ամբողջ իր անձէն թարմութիւն, երիտասարդութիւն և ստույգութիւն կ'արտաշնչուէր. անկաւ երկչաւ էր ու արքանիքին առջեւ անասի մը միտաբան դիրք կը բռնէր, բայց կ'ըսէին թէ մանրամասն չըմանակի մէջ սիրայիլ ու դուրս գալովիւ էր:»

Նարոյէն սիրահարած էր Մարի Լուիզին և չէր նախանձուտ էր. քաղաքային ամուսնութիւնը կ'ըսեցաւ

Սէն Քլուի մէջ 1810 Ապրիլ 1ին և կրօնական արարողութիւնը տեղի ունեցաւ յաջորդ օրը, Լուիզի քառակուսի սրահին մէջ. Նարոյէն ինքն անձաւոր հրահած էր Մարի Լուիզի արուելիք նուէրներուն ընտրութեան վրայ. «սրտած կո՛ր, կը գրէր, օմիար անցնի 120 հազար ֆրանքը, իսկ զարդակաւոր մանցի 100,000 ֆրանք. չափեր և տանթէյները պէտք է արժեն 80,000 ֆրանք, համադումար 300,000 ֆրանք. այս մասին ս եւ է զեղջ չեմ ընդունիր:»

Ամուսնական հանդէպէն վերջ, պետական բարձր մարմիններուն հարհաւորութիւնները ընդունելէ յետոյ, Նարոյէն Մարի Լուիզին հետ ճամբորդութեան մը ձեռնարկեց Պիլմիզայի մէջ. ստիկա քննական ուղեւորութիւն մըն էր, աչքէ անցընելու համար նաւահանգիստները և ծովակերեայ ամրութիւնները: Մէկ ամիս յետոյ Ֆրանսա վերագարձաւ և ամբողջ տարի մը աշխատեցաւ իր կայսրութեան ներքին կազմը հզօրացնելու. իր բացարձակ իշխանութիւնը ամրապնդելով. անկաւ հսկողութիւն կատարեց հանրային կրթութեան, կրօնական միաբանութեանց, թատրոններուն, թերթերուն վրայ. Ֆրանսայի մէջ ո՛չ մէկ ձայն պէտք էր բարձրանար որ չգոխարանէր մեծ կայսրը, և բոլոր հրատարակութիւնները պէտք էր որ գնահատէին իր քաղաքականութիւնը. Նարոյէն ամէն բանի տէրն էր, խիստ տէրը, որ սակայն առատութեն կը վճարէ իր ծառաներուն տխուր ցանկերով, դրամով, բայց որ կ'ուզէ կոյր հնազանդութիւն. իր կայսրութեան մէջ ամէն ինչ պէտք է կատարուի իր կամքով միայն, և ինքը գիտնայու էր թէ ի՜նչ կ'անցնի կը գտնուի իր նուաճած հեռաւոր երկիրներուն ծաղաղութուններն իսկ:»

Եւ ահա վերջապէս, իր ամենէն բուռն և սրտադին բազմաթիւ գոհացում կը գտնէ: Մարի Լուիզ Աստուծոյ

հին մանչ գառակ մը կրտսեղ իրեն. ահա՛նա առաւ մը ստաղէս կը նկարագրէ ազարերքի տեսարանը. — «Կայսրուհին ամբողջ գիշեր մը քաշեց ազարերքի ցաւերը... վերջապէս երախտն ծնու. և անմիջապէս որ կայսրը իմացաւ, վազեց եկաւ. կնոջը քով և կրկին սեզմեց զայն իր թեւերուն մէջ. նորածինը եօթը վայրկեան մնաց առանց կենդանութեան նշան տալու. նորոյ՛ն պահ մը անոր նայեցաւ, զայն մեռած կարծեց, և եւէ բաւ չարտասանեց և կայսրուհիով գրաւեցաւ. քանի մը կաթիլ օդի փչեցին ազուն բերնէն վար. ամբողջ մարմինին տալով զարկին, տաք անձեռնոցներու մէջ դրին. վերջապէս՝ նորածինը ազագույն մը արձակեց. և կայսրը եկաւ զրկեց այս գառակը, որուն ծնունդը իրեն համար լրտմն էր երջանկութեան և վերջին բարիքը այն բազդաւորութեան, որ այլեւս չպիտի աշանդոր գինքը բերուէ» :

Մարտ 20ին, ատտաւան ժամը 9ին Հռոմի թագաւորը ծնած էր. նորոյ՛ն ազագային կը նայէր գերագոյն հայրատութեամբ մը, հիմա կրնար այլեւս ամբողջ աշխարհի անբաժանութեան ցանկալ. բայց իր իշխանութեան գերիթին վրայ. նորոյ՛ն կը զուշտէ խաւքը նամութիւններ, իր ծրարներուն և զահուն գէմ լարած մեքենայութիւններ. անիկա կը ջախջախէ այն մարդիկը զորս իր հակառակորդները կը կարծէ և միայն հլու հպատակներ կը հաւաքէ չարժք. լաշնաձաւայ կայսրութեան մը լոյրը դորձերն ինքն ասանձին ի դլուխ հանկ կ'ուզէ և տակաւին տրիշ յաղթանակներ ալ կ'երազէ. անիկա կը փափազէր Անգլիոյ գէմ եւրոպական պաշարմը տակի խառ գարձնել, Օլաւնպուրկի գլխաւորները գրաւեց և իր բարեկամ Ալեքսանդր Զարին յատանդութ պաշտաններ հարկադրեց. Զարը գիտողութիւն բրաւ. նորոյ՛ն իր պատասխան, պատերազմի պատրաստեցաւ.

Բրաւիայ Ֆրէալքիք կ'իյնային և Աստորիոյ Ֆրանց Եօզէֆին հետ զաշնքներ պնդելով իր պիւրը ամբողջ. յետոյ կազմակերպեց Մեծ Բանակը որ պիտի յաղթէր Ռուսիոյ, և Պանարայի մասածու մ'ըր տակի հետուն պիտի երթար. մինչև. Հնդկաստան, վերանորոգելու Ալեքսանդրի քաջագործութիւնները :

Նորեւելն հաւաքեց 430000 հոգի և 1200 ի նգանօթ. ֆրանսացի զինուոր. ներուն հետ ատա նոսա թղթիպիներ, Պալարիպիներ, Սաքսոններ, ևն. որոնց հրամանատար կարգեց լաւագոյն զօրավարները : Ասիկա աշխարհի ամենէն ահարկու բանակն էր, որ պիտի երթար ստաւցեալ ամաշտութեանց մէջէն : 1812 Մայիս 9ին մեկնեցաւ. Սէն Քլոէն և Գերմանիոյ մէջ սեղ սեղ կանգ տանելով իր զինակից իշխաններուն և թագաւորներուն հետ տեսակցեցաւ. աչքէ անցուց իր բանակը. Յունիս 23ին հասաւ Եթէմէնի տիանց վրայ, ուրկէ պիտի անցնէր իր բանակը : Յունիս 28ին Ռուսներուն յաղթեց Վիլնայի մէջ, զոր իր պաշարի հայկաթման կեղրունն բրու և ուր մնաց մինչև Յունիս 15, յիւր ուցան եղած զինուորները կեղրոնացնելու համար :

Յունիս 16ին Նորոյ՛ն սկսաւ հալածել Ռուսերը, որոնք երկրին խորերը գացին, իր բանակին երկու թեւերուն սպառնալով. Օսթրովլոյի մէջ հասաւ Կախուն, և Օսթրովլոյի զօրարանակը ցրուեց. Յունիս 28ին հաստատուեցաւ Վիլնայի, ուրկէ պատրաստեց իր յառաջխաղացումը՝ զէպի Մոսկուտա. Իր բանակը սարադնուեցաւ Ռուսիոյ երկար ճամբաներուն վրայ, ուր շատ մը կորուստներ տալով հիմա 430000 հոգի չունէր այլ եւս. Երկու չարթիտան մէջ իր զինուորները կեղրոնացուց, և Օգոստոս 16ին Սմոլէնսքի մէջ յաղթանակ տարաւ. Սեպտեմբեր 5ին մեկեց Պորոսիւնի պատ բազմը և Սեպտեմբեր 7ին վերջապէս սկսաւ Մոսկուտայի պատերազմը :

մը, բնագէտ Գուգուսֆի. Պանարադ այս պատերազմէն ստաջ սա կոչը ուղղեց իր զինուորներուն. —

« Զինուորներ, »

« Ահա տարիկ պատերազմը որուն այնքան ցանկացիր. այսուհետեւ յաղթելը ձեզմէ կախում ունի. անիկա անհրաժեշտ է մեզի. պիտի առջ մեզի հաջորդաւոր թիւն, ձմեռնային լուս կայաններ եւ դէպ ի հայրենիք տրադ վերադարձ մը. վարուեցէ՛ք աշնակէս, ինչպէս վարուեցաք Սալէրլիլի, Ֆրիսլանտի, Վիլդէպոկի, Սմոլէնսքի մէջ, եւ թող ամենէն հետաւոր սերունդները հպարտութեամբ յիշեն ձեր այսօրուան ունենալիք վարմունքը. թող ըսեն ձեր մասին. տնիկա Մոսկուայի պարիսպներուն լոսկ մէջում մեծ պատերազմին մասնակցեցաւ. »

Մոսկուայի պատերազմին մէջ Նարոյէն մեծ յաղթանակ տարաւ. եւ աւելի ուշ մատակց ի՞նչ բաղդը պէտք էր զինքը հմ կեցնէր, իր իսկ փառքին համար. Պէրդրան կը գրէ որ օր մը հարցուցեր է Պանարադին ի՞նչ իր միգամ մեծագոյն պատերազմը որն է. — « Անկասկած, պատասխաններ է Նարոյէն, Մոսկուայի պատերազմն է. առիկա հականերու պայքարն էր... : Իմ փառքին համար պէտք էր որ մեռնէի այդ օրը, եթէ սուս մը սպաննած ըլլար զիս Մոսկուայի մէջ, իմ անունս տաղաղայ սերունդներուն մէջ աննման փառք մը պիտի ունենար. երեսակալութիւնս չգիտցաւ սահմանի այն կէտը, ուր պէտք էր կանգ առնէր իմ տաղարէզս »

Սկստակներ 41ին Պանարադ մասնաՄոսկուայ, եւ ահա շատ չանցած, քաղաքը կը լուսավառէր հաշակաւոր հրդեհին բոցերովը. անիկա քաջուկցաւ Բէլգրադաքայ, բայց Մոսկուայ վերադառնալով հոն մնաց մինչեւ Հոկտ. 19, որ առնն իր բռնակը սկսաւ. նահանջել այնքան զեղեցիկօրէն եւ ողբալիօրէն, Ռուսաստանի մէջ գտնուած պահուն

Նարոյէն իր խղիճաւորը կը ստանար ֆրանսայէն եւ կը հսկէր իր աէրութեան գործերուն վրայ, զանազան ծրագիրներ կը վաւերացնէր, ուրիշներ կը մերժէր, կատալարական ներքին գործերով կը մտադրաւոր էր : Մոսկուայի մէջ է որ ստորագրեց Քոմէտի ֆրանսէզը կադմակերպելու հրովարտակը :

Նահանջի պահուն Մեծ Բանակը շատ ողբալի գրաթեան մը մասնակցաւ. ձմեռը կանխահոտ եւ խիստ եղած էր. մարդիկ կը մեռնէին ցորակէն եւ անօթութենէն, ձիւնին մէջ միայով, խաղախներէն հալածաւոր, յաճախ ինքզինքնին պաշտպանելու իսկ անկարող : Զինուորներուն ոտնամամները պատուած էին եւ իրենց ամբան թեթեւ զգեստները թրջելով կը սառնէին վրանին. իրենց առջեւ, ինչպէս նաեւ չորս կադմերին միմիայն ձիւն կար. իրենց ակնարկը կը կորսուէր այս անտահման եւ անուր միօրինակութեան մէջ. երեսակալութիւնը ապշահար կը մնար. կարծես ի՞նչ մեծ դադող մը պարփակած էր բանակը... : Եւ ստակալին այդ բանակը պարտ էր գիմադրել արագաշարժ, ստուարաթիւ և անձերակալի թշնամի մը. երկարատեւ ու զիշերային կռիւներէ յետոյ, Նոյեմբեր 26ին բանակը կը համեմ սպառած վիճակի մէջ Պէրէզինս գետին առջեւ, ուրիշ իր հաշակաւոր անցքը կը կատարէ տնակաւ. ցորտի մը պահուն, թշնամիին կրակին տակ. ու անոնք որ կրցած էին գետն անցնել, սակաւ ինչ յաջողութիւնով տախտակած էին կոտիլ. նահանջը շարունակուեցաւ. այլևս գոյութիւն չունէր Մեծ Բանակը, այլ կային միայն անօթի ու խեղճ ու կրակ զինուորներ, տանց կարգապահութեան, որոնք կը փախչէին թշնամի բնութենէն, որ շատ աւելի վայրագ էր քան նոյն ինքն Ռուսերը :

Մոսկուայի արշաւանքին մէջ 300000 զինուորներ մեռան : Նարոյէն իր բա-

ՊՕՆԱԲԱՐԴ՝ ԿԱՅՈՐ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ ՄԵՋ

Նաև ին մնացորդները ձգեց Պէրլզինայի մօտ և վաթիսի երթալ Բարիդ, ուրկէ գէշ լուրեր ստացած էր. իր իշխանութեան գէմ խալ սպառաւորութիւն մը ծայր տալ սկսած էր. իր անձկելի կամքովը ճնշած այժերը կը սկսէին ազատազրութեան ձգտիլ. 1812 Դեկտեմբեր 18ին հասաւ Դիւլբրիի պալատը, և նորէն բացարձակ միապետն էր որ իր կոչաւ ձեռք բռնան մէջ առաւ կառավարութեան զեկը. միայն թէ, այն զրուստները, որոնցմով գործած էր, սպասած կը լիւ էին և ինքը աչկու չէր ստանար սովորական արդիւնքը.

Բայց թէև Ֆրանսա սպասած էր, վերջին ճիգ մըն ալ բնել կ'որոշէ և Նաբոլէօն կը յաջողի մէջտեղ հանել բանակ մը, ընդդէմ վեցերորդ գլխակցութեան, զոր կը կազմէին Ռուսիա, Անգլիա, Շուէտ, Բրաւիա, Սպանիա, որոնց քիչ ատենէն միացաւ Նախ Աւստրիա. այս յարադիրները առնուեցան Գերմանիա բանակած հին գլխու որներէն. Նաբոլէօն պատերազմի դաշտը փոխադրեց Սաբոն, մինչ գլխակցի տէրութիւնը ժառանգ չէին ունեցած զիս իրենց պատարաստութիւնները վերջացընելու. անիկա ցոյց առաւ միշտ նոյն գլխու որական տաղանդը և բարեյաջող պատերազմներուն զործուէն թիւեր, բայց եթէ իր գլխու որները քաջ էին, նոյն ատեն չունէին խանդավառութիւնը այն հիններուն, որոնք կը կուէին ազատութեան համար, և ժողովուրդները այլևս չէին ընդունիր զինքը իր պատարար:

1813 Ապրիլ 13ին Նաբոլէօն մեղնեցաւ Սէն Քլոէն և մինչև Զոկտեմբերի վերջը, նոր գլխու որներով և առանց հեծելազորի, պատերազմական հրաշալիքներ գործեց գլխակց բանակներուն դէմ կռուելով, յաճախ առանց քանադաւա և առանց ճաշելու, անիկա աչքէ անցաւ զիրքերը և իր գլխու որները: Չինացազար մը կնքուեցաւ, երկու ամսուան համար, ընդմէջ Ֆրանսայի, Բրաւիայ և Ռուսիայ, պատերազմը վերսկսաւ Օգոստոսին. Նաբոլէօն զործի ձեռնարկեց թշնամի գլխակցներուն դէմ, որոնք համապատար 500,000 զին-

ուսր և 1300 խնդանով ունէին. և սակայն ամենուրեք յաղթանակն ելաւ քան իրիւնքս. մէջ. միայն թէ իր բանակին ստարազգի զինուորները պատերազմի սուր միջոցին զինքը կը մատնեն, իր զօրավարները կը ստիպուին զերազօր ոյժերու առջև տեղի տալ և Լալլայիկի արխեանկ օրերէն ետք, նահանջն է որ կը սկսի. Ռուսական չափ աղիաբեր և սղլալիւ Նարոյէն տղևու չէր իշխեր իր ճակատադրին վերայ, բայցը տղևու չէր բնիմանար իր տաշանդին և կամքին հետ, որոնք սակայն նոյնը մնացած էին, ինչպէս յաղթութեան մեծ օրերուն:

Յաղթական զինակիցները սկսան պատրաստուիլ. ձորանան նուաճելու. Նարոյէն փաթաց Բարիդ. իր աստղը խուսարած էր. իր վերջին պարսաթիւնները իրմէ հեռացուցին իր թոյր ծառաները և իրմով հարստացածները: Նոյեմբեր 9ին Սէն Քլոս վերադառնալով տակաւին կ'իշխէր իր նախարարներուն և պետական խորհուրդին վրայ իբր բացարձակ տէր մը, բայց կը հասկնար որ իր անպարտելի կամքովը զարնած գործերը տղևու չէր բաներ: Նարոյէն ինքն իսկ կը գրէ. — «Կ'ըզգայի թէ ամենք ձուքէս կը խուսափէր և բան մը ընելու անկարող էի. միայն կայծակի հարուած մը կընար փրկել զմեզ, որովհետեւ բանակիցի և պալման կնքեր» կը նշանակէր յիմարօրէն թշնամիին յանձնուիլ: Ուրեմն այնք էր պատերազմիլ, բայց ամէն օր մեր յաջողութեան հուանականութիւնները կը նուազէին. մասնութիւնները սկսած էին մեր մէջ և շատ շատերը յոգնած ու յուսահատած էին, իմ տեղակալներս կը թուխային, կ'անհարկանային, որով գնդապետ կ'ըլլային...»

Նարոյէն ինքզինքը խորոյ չէր. ձորանա պարտատած էր. անիկա հարկադրուեցաւ արտասովոր պատուիրակներ դրկիլ դատածները, սպառած մագովարդէն նորանոր զինուորներ ստանա-

լու համար, և սակայն հիմա այլևս յաղթանակ տանելու վրայ չէր ինչդիր, այլ պէտք էր պաշտպանել վտանգուած հայրենիքը: Աննկարողելի ջանքերով յաջողեցաւ բանակ մը կազմիլ, և լուծել վերջ Օրէնայի ժողովը որ իր ծրագիրներուն կը հակառակէր, պատրաստեցաւ պատերազմիլ: 1814 Յունվար 24ին իր ժողովը կարգար նշանակեց Կալարսթեան ընդհանուր տեղակալ, համբուրցի իր կինը և դուստր, զոր տղևու չափս անունէր և Յունվար 25ի տառուն միկնկցաւ...:

Ռադմադէանները և պատերազմական գիտութեան տեղեակ եղողները կ'ապացուցանեն թէ Նարոյէնի զինուորական տաշանդը երբէք այնքան յիսկատար, այնքան յանդուգն և արդիւնատու չէր ելած, որքան զինակից նուաճողներուն ղեմ մղած պատերազմի սահան. մինչ թշնամին կընար մէկ միլիոն զօրք հանել, ինքը հազիւ 60000 մարդ ունէր. բայց Նարոյէն անխախտ է և հիմա իր գահն է որ կը պաշտպանէ:

Յունվար 29ին Պիլսերրի Բրուսիայի զինուորներուն կը յաղթէ Պրիշնի մէջ. երկու օր յետոյ պատերազմը կը վերսկսի և կը ստիպուի նահանջի հրաման տալ. կ'իբթայ Դրուայի վրայ և փետրվար 10ին կը չափի Շանրապէրի պատերազմը, 11ին կը յաղթէ Մոնմիրալի մէջ, 16ին կը կուսի Մորմանի մէջ, 18ին՝ Մոնզերոյ: Զինակիցները եւ մղած էր արդէն, բայց ահա նոր զինուորներ կուգան. Փետրվար 25էն Մարտ 13 կը գլխադրէ Սիլեզիայ բանակին և երկու օր կը կուսի Լամի չուրջ, առանց դադար առնելու, կը նետուի Պոնիֆոյ բանակին դէմ և ամիս մը զինակիցներուն ղեմ յուսահատօրէն կը կուսի, բայց ահա կը հարկադրուի փնդկալուիլ վերադառնալ. 14 պատերազմ մղած ու 12 յաղթանակ չաճած էր. բայց իր վճիռը գրուած էր, տղևու ոչինչ կընար փրկել զինքը:

Զինակիցները կը յառաջանան Բաբելոն վրայ, և իրենց պայմանները կը հարկադրեն. կայսեր առջև ամբողջ 15 տարի զոչալոյզ վեհօրէնները մեծ արտաթափեան մէջ էին. կ'ուզէին որ Նարոյէօն զահրնկէց ըլլայ, տքտորտի. ապա պահանջը կ'ընեն այն առժամեայ կատարութենէն որ կազմուած էր սպարի 1ին, Իսպէրանի առաջարկով: Նարոյէօն պիտի ուզէր տակաւին դիմադրել, բայց իր մարաջախաներուն խորհուրդին վրայ անդի տուաւ, զգուշով որ բոլորն ըր զինքը հետզհետէ պիտի լքեն: Նարոյէօն հրաժարեցաւ կայսրութենէն և Իսպիլոյ թողաւորութենէն. բայց այս զահրութիւնը չառ զմտար եկաւ իրեն, և Ապրիլ 12էն 13ի զիշերը փորձեց ինքզինքը թունաւորել, ըստ Բանդանի, փաշիով մը զոր իր բոլոր պատերազմներու միջոցին հետը կը կրէր:

Զինակիցները Նարոյէօնի առին էլպա կզզին վեհապետութիւնը և իրեն հետ զրկեցին 4 պաշտօնեաներ, վրան հսկողութիւն կառարկու համար. Անգլիացի պաշտօնեան, որ Բարիզէն մեկնելէ առաջ իրեն ներկայացուեցաւ, առահարկու իրադրաչառութեամբ կը նկարագրէ Նարոյէօնը. — «Իմ առջիս տեսայ կարծուկ մարդ մը, որ իր յարկին մէջ արագ արագ կ'երթար կուգար, ինչպէս վայրի կենդանի մը կ'ընէ վանդակին մէջ. անիկա հազաւ էր կանանչազոյն և հին համազոյն մը, սակեղէն ունեցներով, ճերմակ առփառ մը, ներքնակովը կարմիր կոշիկներ. մազը ու մօրուքը չալուած չէին. քիմախտը ինկած էր իր վերին չրթունքին և բաճկունակին վրայ»:

Գահէն հրաժարելէն վերջ կայսրը ինկած էր երկարատեւ ու խորունկ մտասեւեռումներու մէջ, և ընկճուած էր տեսակ մը քննութեան տակ, որ զինքը կ'անջատէր արտաքին աշխարհէն: Այսուհանդերձ, իր տախճանին ամբողջ հպարտութիւնը պահած էր, և կ'ուզէր

որ իրեն արժանի պատիւները ընծայուին, բայց իր ծառաները մեծ մասամբ լքեցին իրենց զահրնկէց վեհապետը, նոյն իսկ մէկուք Ռուսթամը: Իր զրմբազդութեան օրերուն, յազման նշան մը ցոյց չտուաւ ընտ. միայն քիչ մը խոտութեցաւ, երբ Ապրիլ 20ին իջաւ Փոնդէնդոյի պարսէզը, էլպա կզզին երթալէ առաջ, միաք բարով բսելու համար իր պահակազօրքին ծերունի նրահաճիկներուն, որոնք զօրանցք ընկուպէս կարգով շարուած էին. Նարոյէօն ըսաւ. անոնց. —

« Զինուորսնէ՛ք և իմ ծերունի պահակներս .

« Միաք բարով կ'ըսեմ ձեզի. տաւրով քսան տարի զձեզ շարունակաբար գտայ պատուոյ և փառքի ճամբուն վըրայ. այս վերջին ժամանակներս, ինչպէս իմ յաջորդութեան օրերուն, զուք չզոյրեցաք ըլլալէ քաջութեան և ուղղամտութեան արկարներ. ձեզի նման մարդոց հետ մեր գասար չպիտի կորուէր. բայց պատերազմը անվերջանալի էր. եթէ քաղաքային պատերազմ ծագէր, Ֆրանսա աւելի զմիազդ պիտի ըլլար. այս պատճառաւ իմ անձնական շահս զահրի հայրենիքիս չահրուն. կը մեկնիմ. զուք, բարեկամներս, շարունակեցէք ծառայել Ֆրանսայի. անոր բարօրութեան վրայ միայն կը մտածէի ես. անիկա միշտ պիտի ըլլայ իմ բաղձանքներուս առարկան. իմ բազդիս վրայ մի ցաւք. եթէ հաւանեցայ դես տպրիլ, տակաւին մեր փառքին ծառայելու համար է. ես կ'ուզեմ զրի առնել այն քաջազործութիւնները, զորս միասին զործեցինք: Միաք բարով, ազաքս, պիտի ուզէի զձեզ ամէնքդ սեղմել կործարի վրայ. բայց զոնէ ձեր հրամանատարին հետ համբարտիմ. եկէ՛ք, զօրավար Բրզի, որ զձեզ սեղմեմ կործարիս վրայ. բերէք նաեւ արծիւ որ համբարեմ. ո՛հ, սիրելի արծիւ, երանի թէ քեզի տուած համբարս կարենայ

արձագանդել տպագրայ սերունդներուն սրտին մէջ. մնաք բարով, տղաքս, իմ բոլոր մաղթանքներս միշտ ձեզ հետ պիտի ըլլան. պահեցէ՛ք յիշատակս»

Այս խօսքերէն յետոյ, Նարոյէօն կառքը նիստուեցաւ ու գնաց, ընկերակցութեամբ պահակներու և օտար կառավարութեանց պաշտօնատարներուն, ճամբան ձանձրան զինքը. քաղաքներու մէջ զինքը ծափահարեցին, իսկ զիւրացիները նախատինքներով ծածկեցին գոյն, և որպէս զի չըլտէ վայնատունն այն մայրերուն, որոնց տղաքը զինուոր քաջութիւն մեռած էին, Նարոյէօն ստիպուեցաւ յաճախ ծպտիլ: Ապրիլ 27ին հասաւ Ֆրէժիւս և անգլիական նաւ մը նստելով Մոյիս 4ին հասաւ Թորոնթո Թէրափօ: Յամաք ելաւ 715 հոգիի հետ, ունենալով ձիեր ու կառքեր, հիմա աչկուս վեհապետն էր Էլզա կրդզիին: Իր ժամանան յաջորդ օրն իսկ, իր մայրտքաղաքին ամրութիւնները քննեց, յետոյ այցելեց իր պզտիկ տէրութեան ամէն կողմերը նոյն այն խրնամքով, զոր ցոյց կուտար իր ընդարձակ կոյսրութեան նահանգները այցելելու տաթիւ:

Էլզա կղզիին մէջ տասը ամսուան վեհապետութեանը միջոցին Նարոյէօն ընդունեց այցելութիւնը իր մօրը և քրոջը, զօրանքներ կատարեց, արուեստից, իմաստասիրութեան և քաղաքականութեան վրայ հոգեւ խօսեցաւ, բայց միշտ աչքէն չհեռացուց միանսան:

1815 Փետրվար 26ին Պօնաբարդ կրկին իր բաղդը փորձել ուղեց և իր փոքրածիւր բանակովը փախաւ Էլզայէն. անմիջապէս որ ստք կոխեց ֆրանսական հզօրն վրայ, իր նախկին զինուորները միացան բանակին և խանդավառ ընդունելութիւն մը ըրին, ինչպէս ստանօք ըրած էին պատերազմի գաշտերուն վրայ: Անմիջապէս որ գրանտեցաւ ֆրանսական հոգի վրայ,

Նարոյէօն սա յայտարարութիւնն ուղեց իր բանակին. —

«Ձինուարներ, եկէ՛ք շարուեցէ՛ք ձեր պետին դրօշին տակ. իր կեանքը ձեր կեանքովը կաղմուած է. իր իրաւունքները ժողովուրդին և ձեր իրաւունքներն են. իր շահը, իր պատիւը, իր փառքը՝ ձեր շահը, ձեր պատիւն ու փառքն են. յաղթութիւնը պիտի չուշի զանպակասունէ զանգակատուն, մինչև. Նօգր Տամի աշատարակը, այն ժամանակ պիտի կարենաք պարծենալ ձեր կատարած զործին համար. դուք հայրենիքի ազատարարները պիտի ըլլաք»

Իր ձայնը լսուեցաւ. ժողովի ծոցէն մինչև Բարիզ, յաղթական ճամբարդութիւն մը բրաւ Նարոյէօն, որ Մարտ 20ի իրիկունը մտաւ Դիւյրբի պալատը, խանդավառ ծափահարութեանց մէջ. Լուդովիկոս ԺԷ. հազիւ փորձած էր զիմպրել այն ժողովրդային խանդավառութեան, որ Նարոյէօնը ետ կը բերէր: Անգամ մը որ իր գահուն վերայ բազմեցաւ, կայսրը հասկցաւ որ պէտք էր կոխիկ ազատութեան և ժողովուրդին վրայ. անիկա հրաւիրեց ազգային ընդհանուր ժողով մը, որ զուգարուեցաւ Մարտ 26ին, կայսրութեան Սահմանադրութիւնը բարեփոխելու և ազգին երաշխիքներ տալու համար. անիկա յիշեց 1795ի մարդոց կորովը և առնական ատաքինութիւնը, այս պատճառաւ որոշեց զիմուր ընել արուարձաններու բնակչութեան, և Մայիս 14ին զօրանցք կատարել տալու այն 15,000 դաշնակիցներուն զորս հաւաքած էր Սէնդ Անդուան և Սէն Մարտօ արտարձաններէն: Հանրապետական միանսան, նախկին յեղափոխական Ֆրանսան է զարձեալ որ պիտի պաշտպանէ մայր հայրենիքը, ընդդէմ նոր զինակցութեան, որ լաւ աչքով նայած չէր կայսր վերադարձին, և որ

կը դուրսդար յիշկով 15 տարիներու պարտութիւնները :

Նարօլէօն կազմակերպեց իր վերջին բանակը , և Յունիս 13ին զնոց տնոր մօտ՝ Ալէն . ունէր 111,500 զինուոր , 350 թնդանօթներով . իր զէմն էին Ուէլլինկընի Անգլիացիները և Պիւ-խըրի Բրուսիացիները : Յունիս 16ին Պօնապոլը յարձակեցաւ այս վերջնոյն վրայ և յաղթեց , բայց 18ին կրեց Ուսթէրլոյի պարտութիւնը , Ուէլլինկընի հետ պատերազմելով : Պատմագիրները նկարագրած են այս պատերազմը , որուն միջոցին խորտակեցաւ Նարօլէօնի հրաշապեղ բազդը . սակաւազմները թուած են անոր սխալները և բսած են թէ ինչպէ՛ս պարտութիւնը կրնար յաղթութեան փոխուիլ . վիպագիրները և բանաստեղծները հրգած են անոր ողբերգական բույրը : Նարօլէօն ուղեց անձնատուան ըլլալ Ուսթէրլոյի մէջ , իր պահակազօրքին քաջերուն հետ , բայց իր զօրավարները զինքը արդիւնցին և հարկադրեցին որ նահանջէ . Նարօլէօն լացաւ . այդ օրը :

Յունիս 21ին հասաւ Բարիզ , իր նախարարները հաւաքեց , Երեսփոխանական ժողովին հետ բանակցութեան մօտաւ , անդամ մին ալ փորձել ուղեց անհաւատարիմ բազդը , բայց անիկա առ յաւէտ փախած էր իրմէն . Երեսփոխոյովը հակառակ էր իրեն . իր նախարարները մատնեցին զինքը , իր արարածներն իսկ լքեցին զայն , և Յունիս 22ին Նարօլէօն Պօնապոլը գտնէն հրաժարեցաւ , իր որդւոյն թողով իշխանութիւնը : Այս ասթիւ-իբ հրաաարաւ կամ կոչը ահաւասիկ . —

«Պրանսացիներ , ազգային անկախութիւնը սրահպանելու համար պատերազմի ձեռնարկած պահուս քոյսս գրած էի բոլորիդ ալ ջանքերուն վրայ և ազգային բոլոր իշխանութեանց և կամքերուն զործակցութեանը . յաջողութեան մասին քոյս անհնապու պատճառներ կա-

յին , և բոլոր տէրութեանց ինծի զէմ ուղղած յայտարարութիւններուն զէմ դրի : Պարագաները փոխուած կ'երեւան Պրանսայի թշնամիներուն ատելութեանը կը զոհեմ ինքզինքս . երանի՛ թէ անոնք անկեղծ ըլլան իրենց յայտարարութեանց մէջ և միայն ինծի զէմ ըլլայ հակառակութիւնին . իմ քաղաքական կեանքս վերջացած է , և կը յայտարարեմ թէ իմ սրդիս , Նարօլէօն Բ . անուամբ , Պրանսացիներու կայսր հռչակած եմ . արդի նախարարները առժամարար պիտի կազմեն պետական խորհուրդը . իմ որդւոյս մասին ունեցած սէքս զիս կը հարկադրէ հրաւիրել խորհրդարանը որ անյապաղ օրէնք մը շինէ խնամակալութեան համար : Ամենքդ միացէք , հայրենիքի փրկութեան համար :»

Իր գտնը ձգելէն վերջ Նարօլէօն իլիզէի պալատը լքեց և ապոստամեցաւ Մալմէզոն . իսկ երբ զինակից բանակը մօտեցաւ Բարիզի , իրր զօրավար ուղեց ծոռայել թշնամին Պրանսայէն դուրս վանելու համար . 1815 Յունիս 27ին Մալմէզոնէն գրեց . — «Իշխանութիւնը թողած միջոցիս , երբէք չհրաժարեցայ քաղաքացիի զերպնեւ իրաւունքէս , իմ հայրենիքս պաշտպանելու իրաւունքէս . թշնամին մայրաքաղաքին մօտեցած է , այնպէս որ այլեւ կարելի չէ կռակածիլ թէ իր դիտաւորութիւնները զէչ են :»

Բայց իր տաճարկը մերժուեցաւ , և քանի մը օր անիկա մօայլ թմրութեան և մտածութեան մէջ ինկաւ : Վերջապէս , հարկ եղաւ մեկնիլ Պրանսայէն . Յունիս 29ի իրիկունը , իբր մօրը և բնաանիքի միւս անդամներուն միաքրարով ըսելէ յետոյ փախտաւկանի մը նման դուրս ելաւ Մալմէզոնէն , չորս ձիով կառքի մը մէջ : Մ . Ռենէ Վիլլիանի յուղիչ կերպով մը նկարագրէ Նարօլէօնի վերջին մեկնումը . «Վերջապէս , կը զրէ ան , պիտի մեկնէր . երկիրը , մարդիկը , ամէն ինչ , կարծես զինքը կը վա-

նէր և կը ճնշէր. վստահելի բարեկամները, թշնամիները, անձնութիւնները և ապերախութիւնները զինքը կը լքէին, և երբէք մարդ մը այդքան ծանր ճնշած էր հայրենիքի հողին վրայ: Նարոյէօն պարզ կառքի մը մէջ ծածկուած և քաղաքացիի տարազով անցաւ Ռամսուէլէն, վերջին անգամ մըն ալ ականջը ուղղեց թնդանութիւն, յետոյ անցնելով Գարը, Բուաղիլէն, Նիօռը, առանց կարեւոր միջադէպի, վերջապէս կը հասնի Ռօֆօս: Հոնկէ կ'երթայ Ռէ կղզին. կառավարական հոգածութեամբ, երկու նաւեր կանգ առած էին ու պատրաստ կը սպասէին, զայն Միադեալ Նահանգները տանելու համար. բայց այնքան ժամանակ անցած էր որ անգլիական մարտանաւ մը եկաւ ճամբան գողցել. ինչ ընել հիմա. կուրելի էր այդ հին նաւուն կարեւորութիւնը չտալ և ճամբան չարտնակել. բայց կը վարանին. ժիրօնտ գիտին բերանը կը գտնուէր ֆրանսական մարտանաւ մը, որուն նաւապետը վստահելի էր. դարձեալ կը վարանին. Գանիական առեւտրական նաւով մը ճամբորդել կ'որոշէն. բայց Նարոյէօնի հետեւորդները զինքը կեցուցին. և վերջապէս, Յուլիոս 15ին անիկա ճամբայ հանուեցաւ գէպի Անգլիա. հազիւ թէ ցամաք ոտք պիտի կոխէր, զայն կը ձերբակալեն. հիւրը կ'ըլլայ պատերազմական զօրի. կը փորձեն նոյն իսկ իր սուրբ առնել ձեռքէն, իր չքեղութեան օրերուն տխուր րեկորները կը յափշտակեն, և հակառակ այն անէծքին, որ իր հոգին մխիթարեց և ապաստի մը պէս իջաւ Անգլիոյ երեսին, Պօնաբարդ ճամբայ հանուեցաւ գէպի Ս. Հեղինէ կղզին:

Յուլիոս 13ին անիկա գրած էր սա անօգուտ և ազնուականի վայել նամակը, ուղղեալ առ Անգլիոյ գահաժառանգ իշխանը. — «Արքայական բարձրաստուածութիւն, իմ հայրենիքս պա-

ռակառկ կուսակցութեանց և եւրոպայի մեծ ազնութեանց թշնամութիւններուն զոհուելով, քաղաքական տապալէզս փակեցի և Դէմիսդօրլէսի նման կուգամ հանդիլ անգլիական ժողովուրդին օճախին մօտիկը. ինքզինքս կը դնեմ օրէնքներու պաշտպանութեան տակ, և այդ պաշտպանութիւնը կը պահանջեմ Զերդ արքայական Բարձրութենէն, իրրամենէն հօգը, յամուս և վեհանձն թըշնամիս»:

Արծիւը առ յաւէտ բանառած էր: Նարոյէօն Հոկտեմբեր 18ին ցամաք ելաւ Ս. Հեղինէ կղզին, մէկ քանի հաւատարիմ բարեկամներու հետ, որոնք իրեն ընկերացան մինչև իր մահը. միօրինակութեան և ձանձրոյթի ահաւոր կեանք մը ապրեցաւ Նարոյէօն իր բանատպահ Անգլիացիին խիստ ու նեղացուցիչ հսկողութեանը տակ. այս մարդը Պօնաբարդը ազէտ մը կը համարէր: Պօնաբարդ իր մեծութեան ամբողջ զայրոյթով բողբեց իր վիճակին դէմ և իր հրամանատարի ձայնը ունէր խիստ, կարծր ու վեհապետական չէտեր: Կարօյէօնին թոյլատրուած էր միայն 12 մղոն տարածութեամբ առկ չրջիլ ոտքով կամ ձիով, առանց անգլիացի սպայի ընկերակցութեան. 52րդ զօրադունդին բանակատեղին այս չրջափակին մէջն էր... Զանալան կէտերու վրայ պահակներ կեցած էին. ժամը 9ին բոլոր պահակները քով քովի գալով հագորդակցութեան մէջ կը մտնէին, այնպէս մը պաշարեալ տոները, որ ոչ ոք կրնար ներս մտնել կամ դուրս ելլել, առանց տեսնուելու: 1816 Հոկտեմբեր 9ին, աւելի նեղցուցին Պօնաբարդի ազատ պարտելու սահմանաւոր չրջագիծը. յաջորդ տարին ալ աւելի պղտիկցաւ վերջապէս 1818ին Նարոյէօնի չրջագայութեան յատկացուած վայրը բոլորովին նեղ չրջանակ մըն էր:

Իր գերութեան երկար ժամերուն, անիկա գրել կուտար իր թողաւորու-

թեան պատմութենէն հաստատենք, իր տարաքնները կ'արդարացնէր, իր վարձուէնքն ու ծրարները կը բացատրէր. բայց Պէրդրանի, Կայսրը այնպիսի արագութեամբ մը տուն կուտար, որ ամենէն վարձ ու համապատասխանութեամբ գրող ձեռքն իսկ զմուտարաւ. կը հետեւէր իր խօսքերուն. Ս. Հեղինէ կ'զգիին մէջ այս գործը ընող վարձ քարտուղար մը չտեսնալուն համար, և իր զբաղումներուն մէջ չատ աճապարելու պէտք չունենալով, իր պատմութիւնը աւելի դանդաղորէն տուն կուտար. ինչ որ ինքը կը գրէր. չատ աւելի ընթեռնակէր:

Պոնապարտ քիչ անգամ դուրս կ'ելլէր, որովհետեւ կը զայրանար այն հրակողութեան համար, որուն ենթակայ էր, և այս տեսակ մը կամուտը աքսորը բոլորովին խորտակեց անողջութիւնն անոր, որուն համար ֆիզիքական գործունէութիւնը էական պէտք մըն էր. անիկա կ'ըսէ թէ «այն հոգեվարքը, զոր իրեն կրել կուտային, ամառը ու բարբարոսական էր. թէ աւելի անկեղծ ու կոտորի պէտք էր ըլլալ ու զինքը մեռցնել»։ Ըսողներէն զամենէն Նաբոլէօն ուզած է փախչիլ. ՕՒէլարտ կը հերքէ ասիկա, և կ'ըսէ. — «Կայսրը քանիցս բռնած է թէ իր մաքէն չանցընէր փախչիլ, բայց երբէք այս մասին պատուոյ խօսք տուած չէր. և արդէն տառնիկ խօսք մը չպիտի ալ տար, որովհետեւ խոստովանած պիտի ըլլար թէ սովորական օրէնքներու համաձայն բանտարկեալ մըն է»։ Նաբոլէօն կ'ըսէր թէ անտարակոյս իր անողջութեան համար անհրաժեշտ էր որ օրական 7-8 մըն տեղ քալէ, բայց եւ կը կենար այս բանը ընելէ, որովհետեւ անգլիացի սպայ մը իր ետեւէն կ'երթար. իմ համոզումս այն է որ, կ'ըսէր, քաջարի հագի մը կը ծառանայ զմարդդութեան դէմ, և ամենէն

ագին քաջութիւնը անոր զիմադրեցն

510

Նոր Նաբոլէօն իր Յիշատակները տուն տալէ զադրէր, իր աքսորի ընկերներուն հետ կը խօսակցէր իր թագաւորութեան չքեղութեանցը վրայ, իր զաղտփայնները կը յայտնէր քաղաքականութեան և փոխադրութեան վերայ. երբեմն ալ, ամբողջ օրեր կը մնար խորհրդածութիւնն օրու մէջ մխրճուած, լսին, իր սենեակին մէջ առանձինն, և ոչ ոք պէտք էր վրդովէր իր առանձնութիւնը:

Իր անգլիացի պահապանին տուած հեղութեանց վրայ կ'աւելնային իր ծառաներուն կոխները, որովհետեւ Նաբոլէօն անոնցմէ մէկուն մասնաւոր հախապատուութիւն ընծայած էր, և ինքը կը հարկադրուէր ներկայանալութիւն հաստատել իր չրջանակին մէջ: Բանի մը անգամուհի հարկադրուեցաւ իր արծաթեղէնները կտրաւել և ծախել, ինքը որ, բայց իր խոստովանութեան, պետութեան գանձարանին մէջ մտցուցած էր աւելի քան երկու միլիոն:

Հինգ տարուան աքսորը ակարացուց այն Նաբոլէօնը, որ կրցած էր զիմանալ անոր յաջնութեանց, իր երկարատեւ պատերազմներուն միջոցին. տոտալիտի հիւանդութիւնը որմէ կը տառապէր, ծանրացաւ. 1820 տարուայ վերջերք և այդ թուականէն մինչեւ իր մահը, Նաբոլէօն անհանգիստ օրեր անցուց: Իրեն հետ աքսորակից եղբայրէն մին, Ս. Նաբոլէօն կը գրէ. — «1820 Դեկտեմբերի 31էն 1821 Յունիսի 1ի գիշերը եղաւ վերջին գիշերներէն մին, զոր կ'անցընէինք մահրամական խոռակցութիւններով, լաւագոյն օրերու յիշատակները վերարժարեցու համար. հիւսնողութիւնը որ քանի մը ամիս յետոյ մեզմէ պիտի խլէր կայսրը, այդ թուականէն սլոտայ արագ յառաջդիմութիւնը իր լրացումէն որ անիկա

ինքզինքը աւելի տկար կը զգար, կը սէր թէ ընդհանուր յոգնութիւն մը կայ վրան. երկար ժամեր լուռ ու մունջ նստած կը խորհրդածէր, ինքը որ, դեռ քիչ մասնակի առաջ, որուն մեծագոյն մասը կ'անցընէր իր յիշատակները ամբողջութեամբ և զրի առնել տալով, իր պատմութեան աստղաները հաւաքելու համար։ Յաճախ, ամբողջ ժամեր իր քովը ուրիշ կեցած իմ, սպասելով նախադասութեան մը վերջաւորութեանը, անիկա մեր զործը ընալէն յետոյ կ'ըսէր. է՛, ապա, ինչ նորութիւն ունի, ինչ պիտի ընենք հիմա։» Եւ կրկնակի պնդումներէ յետոյ էր որ զայն կը ստիպէի ոչ առնել, բլլայ սաքով բլլայ կառքով ստոյտ մը ընելու համար, ինչ որ միշտ կը կազդուէր վրէժը, մինչև 17 Մարտի տաղնապը, որ իր մահուան նախակարգերը եղաւ։»

1821 Յունական մինչև Մայիս, Նարոյէն շարունակ հիւանդ էր. ստամոքսի սարսափելի ցուերը մասամբ կը հանդարտէին, բայց նորէն հանդիստ չէր ընէր. անիկա անձկալի և վրդովուած էր։ Գիտէր թէ մահուան ժամը մօտեցած է։ Ապրիլի կէսին, իր կտակը տուն տուաւ, յետոյ ընդօրինակել տուաւ, որովհետեւ ասիկա վերջին հանգիստն էր որ պիտի և բնաւ պատմութեան առջև։ Այդևս ամենի կը դառնար աշխատութիւնը, որովհետեւ, եթէ իր մտածումը տակաւին յառակ էր, յիշողութեան ակարացումներ կունենար և քանիցս յաւելուածներ աւելցուց։

Վերջապէս, Ապրիլ 28ին, Նարոյէն Մոնթօյնին տուն տուաւ, զերագոյն հեղեղութեամբ մը, նստակ մը, որով իր քանտապան Հրատըն Լօի կը ծանուցանէր իր մահը։ Ասիկա ընկէն յետոյ, և իր քով յանկարծակի կերպով գերի լինելով, Նարոյէն մը գիրքը, որ բնականաբար չէ գրի մը բլլալը, անիկա քիչ քիչ իրաւունք չիտար տակաւին

հանդիստ ապրելու։ Յաջորդ օրը, երկու ծրարներ կը մշակէ, մին Վերսալի մասին, իր զինուորական կազմակերպիչի և քաղաքական հասկացողութեամբը։

Իր կտակովը յայտնած էր վերջին բաղձանքը և իր կրօնքը չնշտած էր. բայց ստախ, բամբակ էր հարստութիւնը ճերմակեղէնները, գէնքերը, զգեստները, գոհարեղէնները՝ իր գաւկին, ընտանիքին և ընտանիքներուն. անիկա գրած էր. —

«Այսօր, 1821 ապրիլ 15, Լոնկուտալ մէջ, Ա. Հեղինէ կզգի։»

«Ասիկա իմ կտակ է, կամ վերջին կտակս յայտնող պաշտօնագիրը։»

«1. — Կը միտնիմ հոռմէական և առաքելական եկեղեցւոյ զուակ, որուն ծոցին մէջ մնացի, աւելի քան 50 տարի առաջ։»

«2. — Կը փախաքիմ որ ածխոս թաղուի Ալն գետի ափանց վրայ, ընդմէջ այն ֆրանսական ժողովուրդին, որոնք այնքան սիրեցի։...»

Վերջապէս, մահը եկաւ. աւելի քան հինգ տարիներու զերութենէ և ամուսնաբնութեան յետոյ. Նարոյէն իր կեանքին մինչև վերջին օրը աշխատեցաւ. հոգեւորքը սկսաւ Մայիս 1ին և հոգին փչեց 1821 Մայիս 5ին, իրկիտան ժամը 5ը 49 վայրկեան անցած, սա բոսերը արտասանելով. «Յրանա... Բանա...»

Ահա այսպէս վերջացաւ, Նարոյէն Ա.ի, ֆրանսացիներու կայսեր կեանքը։

1840ին, անգլիական կառավարութեան հետ բանակցութիւններ վարեց ֆրանսացի Լուի Ֆրիլի թագաւորը և ներկայացուց օրինադիմ մը, որուն առաջին հատուածը սա է. —

«1840ի պիտեմէին մէջ ներքին գործոց նախարարութեան իրր ժամանակը վարկ կը սրտի մէկ միլիոն ֆրանք, Նարոյէն կայսեր ածխոյ փախաքելու համար Բարիզ Լնապիտի եկեղեցին և հոն տապան մը չլինելու համար։»

Այս օրէնքը քաւարկուեցաւ . և գործը յանձնուեցաւ առ ժուանակի իշխանին . երեք հաւերէ թաղկացած ստորագրիկ մը չինեցին և 1840 Հոկտեմբեր 15ին Նարօլէօնի դադաղը , Անգլիայի հաւաքեալ Այեքսանդրի կողմէ յանձնուեցաւ Կոմս Ֆիլլը առ Շապոի , որ Ֆրանսայի թագաւորին ներկայացուցին էր :

Տօքթ . Կայստի պաշտօն յանձնուեցաւ . Նարօլէօնի դիակին վաւերականութիւնը ստուգելու . իր տեղեկագիրը կը հաստատէ թէ դադաղներուն բացումէն յետոյ , չնորհիւ այն հանգամանքին որ չոր հոգեւոր . մէջ թաղուած էին , դիակը աւրուած չէր ընտ . ճակատը կ'երեւար լայն և մերկացած , կզակը դուրս գցուած , կայսերական . զէմքը դիւրին կզաւ ճանչնալ . ծունկերը քիչ մը ծած էին և տանտամաները՝ ծակած էին կօշիկին կաշին . իր կրտս պատու տնչանմասաղը դեպնած էր , արտեանունքները աչքին գունդին փակած կը թուէին :

Այս ինքնութեան հաստատման գործը լրացնելէ յետոյ , Նարօլէօնի մարմինը դրուեցաւ միտաղէ և թանկագին փայտէ դադաղներու մէջ , կնքուեցաւ և հաւուն վրայ տարուեցաւ . իշխանն առ ժուանակի պատրաստեց ծրագիրը այն պատիւներուն , որոնք պիտի ընծայուէին

Նարօլէօնին . թնդանօթը սկսաւ գլուպ . մարդիկը և հաւերը սուղը մասն . ստորագրիկը ճամբայ կաւ . դէպի Ֆրանսական արիւնքը :

Բնորեալ և խանդավառ բազմութիւն մը ներկայ էր Նարօլէօնի յուզարկաւ սրտ թեան . թէ՛ պաշտօնական պատիւներ ընծայուեցան և թէ՛ յոգովութեան զային ցոյցեր կզան . Վիքդ օր Հիւկօ այդ օրը երգեց իր ամենէն գեղեցիկ երգերէն մին :

Այսօր , իր փափաքին համաձայն Նարօլէօն կը հանդէի Սէն գետին մօտիկը , Էնվալիտի մէջ , Ֆրանսական հոգի վրայ :

Իր դամբարանը Բարիկի ամենէն չքեղ յիշատակարաններէն մէկն է , որուն այցելելու կ'երթան Բարիկ մանող բոլոր օտարականները : Հոն Էնվալիտի եկեղեցիին կողքին կը նիւնէ Նարօլէօն Պօնաբարդ Ա . , որ եղաւ կայսերուն ամենէն յանդաւըն և թաղաւորը , այլ և ամենէն ախար վերջաւորութիւնն տնեցողը , որովհետեւ այն բարոյական հարուածը , որուն ենթարկուեցաւ անիկա , աւելի ծանր էր քան նոյն ինքն մահը , զոր ճաշակած են չատ մը վեհապետներ իրենց թագը գլխուն վրայ գտնուած միջոցին իսկ :

ՎՐԻՊԱԿ

Ներկայ գործին Աստուծոյ Հատարին կողքին միայն բեռն քարգմանիս նշանակուած է եր. Տ. Անդրեասեան, բայց 165րդ էակն սկսեալ Գրախ Դ.՝ մինչեւ գործին վերջը, Թիւսի ժրտեաւ, Յեղ. Պատմութիւնը եւ Նարեկեանի կեանքը քարգմանած է ԼԵՒՈՆ ԼԱՐՆԵՅ :

Էջ	սխառակ տող	սխառակ	ուղիղ
12	Ա.	1 Ներեր	Ներեր
12	Բ.	14 արու. հատարիւրէն	արու. հատարիւրէն
13	Բ.	1 գաղափարը	գաղ. փառք ունէին
14	Ա.	25 Լիւ. քառանկուտ	Լիւ. քառանկուտ
14	Բ.	29 Ա. աղամոզաւք	Ա. աղամոզաւքի կողմէ
15	Ա.	11 տարուտն	տարի
17	Ա.	3 կարեւրի էր	կարեւրի՞ էր
18	Ա.	17 ՈՍԷ՛լ ար Վիլ	Քաղաքապետարան
20	Բ.	35 մերժու էր	մերժու էր
30	Ա.	3 բոլոր	բոլոր
31	Ա.	34 միւսնուն	միւսնուն առնն
31	Բ.	13 առաւ ելու թիւն	յաղթու թիւն
38	Բ.	18 աղմկութիւն	աղմուկով
40	Բ.	2 կ'ընդունուի	կրնդ ունի
97	Բ.	3 արարման թիւն	արարման թիւն
150	Ա.	28 Լամբլէթներուն	Լամբլէթներուն
197	Ա.	3 տառնալ	տառնալ
226	Ա.	25 որ	էր
279	Ա.	8 մատու գանեղին	մատու. ցաննն
367	Ա.	21 աղնու աղիւտեան	աղնու. աղիւտեան
373	Ա.	6 իր մէն	իրմէ
399	Ա.	25 ընկերու թիւններ	ընկերու թիւնդ
399	Ա.	25 խորհուրդներու	խորհուրդներու
414	Ա.	34 տեղին	տեղին
424	Ա.	23 բաւակաւոր	բաւակաւորաւոր
424	Բ.	19 քարի զին	Քարու ջին
432	Բ.	33 ճգմիւր	ճգմիւր
435	Բ.	4 ջնջած	ջնջած
439	Բ.	14 բացի	բացի
440	Ա.	11 ժամրոնէ	ժամրոնէ
440	Ա.	17 տառուած	տառուած
447	Բ.	24 Քոնքրանտիւնին	Քոնքրանտիւնին
448	Ա.	22 զօրաւորը	զօրաւորը
451	Ա.	17 չապասեկ	չապասեկ
499	Բ.	17 գերիշխանու թիւնը	գերիշխանու թիւնը անփոխանցելի

500	Բ.	42	բառժական	սրառժական
506	Ա.	28	ներքև.	ներքին
506	Բ.	34	ինդէրիէօս	ինսֆէրիէօս
545	Բ.	4	յատաձգելովի	յատաձգելով
545	Բ.	5	Մէյլ՝	Մէյլհի
578	Բ.	13	Հէյսի	Հէսցի
583	Բ.	40	կազմակերպիկ	կազմակերպիկ
584	Բ.	34	աննոց	աննոց
614	Ա.	35	սրովքը	սրովհառ.
624	Ա.	8	ի վերջոյ	ի վերջոյ
631	Բ.	21	Պրըպանի	Պրըպանի
634	Բ.	18	հիւանալու.	հիւանալու.
636	Բ.	13	Հանտի	Հանրի
658	Ա.	2	ժուէսրկէիք	քուէսրկէիք
658	Ա.	4	քու ինէ	ժու ինէ
659	Ա.	40	ամանք ալ	ամանք ալ կը
661	Ա.	21	ժիրճնալնները	ժիրճնալններու
662	Բ.	4	սլահու ին	սլահուհ
666	Բ.	18	ընդհատեցի	ընդհատեց
667	Բ.	22	ստորնաղոյ	ստորնաղոյ
672	Ա.	6	նուիրուողործեցիք	նուիրողործեցէք
672	Ա.	25	կը դարձնեն	կը դարձնէ
682	Ա.	45	հեղինակու թիւն	հեղինակու թիւն
686	Ա.	45	յազաչքլական	յատաչքլական
688	Ա.	6	զերծ կ'ընէր	զերծ կ'ընէր
688	Բ.	26	կ'ենթարկէին	վատնդի կ'ենթարկէին
693	Բ.	8	ը կը սնդէր	կը սնդէր
754	Բ.	7	զոլա թիւնը	զոլա թիւնը
759	Բ.	45	ներքուցեց	ներքուղը
762	Ա.	45	անիկա	Անիկա
762	Բ.	29	իզիէս	առաջնորդ
786	Բ.	6	նետել	ներել
786	Բ.	29	նետել	ներել
692	Բ.	4	ս հ է մէկ	ս հ է մէկը
792	Բ.	43	Լրժանար	Լրժանար
795	Բ.	39	օրէական	օրէականական
814	Ա.	29	համներ	համներ
815	Բ.	22	ցուրար	սուրաց
820	Ա.	31	էի	էին
826	Բ.	20	զարձառ	զարձառ.
853	Բ.	21	զորս	չորս
871	Բ.	23	թնդ անօթներէն	թնդ իւններէն
883	Բ.	6	ընտրուէին	ընտրէին

Էջ	սիւնակ	տող	սխալ	ուղիղ
911	Բ.	37	Նախագուչակեիք	Նախագուչակեցիք
921	Ա.	20	Անքօնքա տղաքը	Անքօնա քաղաքը
921	Բ.	2	մնացին	մնային
924	Ա.	35	լով	լու
946	Ա.	12	տիվանին	տիվանին
955	Բ.	3	զինուորները	զինուորները
958	Ա.	39	զնայ	զնած
964	Բ.	8	զրաւին	զրաւեն
980	Բ.	18	Այսրալպեան	Այսրալպեանին
989	Բ.	45	երկաթեայ	երկաթեայ
996	Բ.	17	զորա հինգ	չորս հինգ
997	Բ.	25	պատառատուն	պատառատուն
1006	Ա.	18	նաւերուն	նաւերը
1010	Բ.	28	Ներսէն	Նէլսէն
1011	Բ.	19	ամենքն և ալ	և ամենքն ալ
1053	Ա.	30	հացկերոյթ	հացկերոյթ
1056	Բ.	45	արդ	այդ
1072	Ա.	8	զօրավարով	զօրավարներով
1072	Բ.	32	այն	այդ
1073	Վերնադիր	Սէնդ	Հէլէն	Ս. Հելլենէ կղզի
1075	Ա.	7	հզօրը	հզօրը
1075	Բ.	24	կը վախճան	կը վախճային
1076	Բ.	14	դժ	դժը
1077	Ա.	29	ո և է զարդարանքի	առանց ո և է զարդարանքի

Դիւան
Արամի
Յանիւրի — Մարտի

ԳՐԱՐ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ — ՇԻ. ԿՐԹԼԵԱՆ
ԿԻՆՈՒՄՊԼԵՐԱ. ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ՏՊԱՐԱՆԱՏԻՐ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՆԵՐԸ

ՔԱՆԻ ՄԷ ԽՍՍԻ. — « ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՅՐԱՆՍ. ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ »
նշանակող գործին նրատարակութիւնը այսօր աւարտած ըլլալով՝ ընթերցողին կը բաղանջ
յիշեալ գործին գնահատումը, բանի որ մինչեւ իմաց թոյլի նրատարակումը գործերուն
առաջինն է: Չգալով կարեւոր պակաս մը յրացուցած ըլլալինս ընթերցող նատարակու-
րեան նամար, աւելորդ կը նամարենք գովեստը միշտ այս աշխարհաշուի գործին:

Մեր ընթերցողներուն զոնացում տալու նամար մօտ օրէն պիտի սկսինք նրա-
տարակել 20-25 պրակնոց քէ Ազգային եւ քէ Եւրոպական կեանքէ սովորաբար
կտարենք: ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՆԵՐԸ

Կ. Պոլիս, 25 Օգոստոս. 1912

Դիւան
Արամի
Յանիւրի — Ս. Մարտի

“ԿԻԹԷՄՊԷԲԿ, ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ”

Ա. ԱՆՏՕՆԵԱՆ-է	Ճշմարտութիւնը	
Ա. ՏԻԻՄԱ-է	Երեք Հրացանակիրները	26
»	»	
»	Քսան Տարի Ետը	20
ԱՏԼԷՐ-է	Մահուան պատիժ . . .	2
ՇԵՐԵՆՑ-է	Թորոս Լեւոնի	7
»	Երկունք (Թ. Դարու.	8
»	Թեոդորոս Ռչտունի	8
ԱՅ. ՊԱՂԱՍԱՆԵԱՆ-է	Հնոց Պատմութիւն Պակրպոյ .	20
ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ-է	Իննսուն Երեք (»)	20
ԹՕԼԱԹՕ-է	«Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն (»)	32

ՅԻՊ ՈՒ ՅԱՌ. — Հայ տառերու չորս տարիս ամենակին տարիս Թեոդիկ Լ.Բ.ի կողմէ պատրաստուած է «ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌ» անուն գիրքը՝ միեւն յիմա նմանը չտեսնուած տպագրութեամբ. կը պարունակէ բոլոր տպարանատէրներուն պատկերները եւ կենսագրութիւնները. Հրատարակ երած է եւ կը ծախուի ամեն գրախանութի յով:

Գրան
Արշակ Այսորահանի
Գանձիք — Մայր

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0563886

ЦЕНА

KL7

991